קבלה · ספרי קבלה נוספים

ראשית חכמה

רבי אליהו די וידאש

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ראשית חכמה

רבי אליהו די וידאש

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ראשית-חכמה/
הקובץ נוצר ב־19 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 6
שער היראה 21
פתיחה 21
פרק א 23
פרק ב 35
פרק ג 44
פרק ד 51
פרק ה 64
פרק ו 73
פרק ז 79
פרק ח 85
פרק ט 92
פרק י 102
פרק יא 109
פרק יב 120
פרק יג 134
פרק יד 153
פרק טו 167
שער האהבה 191
פתיחה 191
פרק א 192
פרק ב 205
פרק ג 215
פרק ד 230
פרק ה 242
פרק ו 257
פרק ז 284
פרק ח 306
פרק ט 315
פרק י 329
פרק יא 345
פרק יב 379
שער התשובה 390
פתיחה 390
פרק א 392
פרק ב 410
פרק ג 420
פרק ד 438
פרק ה 451
פרק ו 460
פרק ז 478
שער הקדושה 492
פתיחה 492
פרק א 493
פרק ב 501
פרק ג 512
פרק ד 517
פרק ה 531
פרק ו 539
פרק ז 569
פרק ח 613
פרק ט 627
פרק י 632
פרק יא 644
פרק יב 661
פרק יג 684
פרק יד 703
פרק טו 720
פרק טז 759
פרק יז 788
שער הענוה 825
פתיחה 825

פרק א 825
פרק ב 835
פרק ג 849
פרק ד 863
פרק ה 879
פרק ו 894
פרק ז 916
פרק המצות 927
פתיחה 927
שער א 937
שער ב 941
שער ג 945
שער ד 946
שער ה 948
שער ו 949
שער ז 950
שער ח 951
שער ט 951
שער י 952
פרק גדול בנים 953
פרק משא ומתן באמונה 972
פרק הדינין 981
פרק דרך ארץ 1005
הקדמה 1005
שער א 1008
שער ב 1015
שער ג 1018
שער ד 1029
חופת אליהו רבה 1039
שער שלשה 1039
שער ארבעה 1045
שער חמשה 1047
שער ששה 1049
שער שבעה 1050
שער שמנה 1052
שער עשרה 1052
שער אחד עשר 1053
שער שנים עשר 1053
שער שלשה עשר 1053
שער ארבעה עשר 1053
שער חמשה עשר 1054
אור עולם 1054
שער א 1054
שער ב 1054
שער ג 1056
שער ד 1056
שער ה 1057
שער ו 1058
שער ז 1059
שער ח 1059
שער ט 1060
שער י 1060
שער יא 1061
שער יב 1062
שער יג 1062
שער יד 1063
שער טו 1064
שער טז 1064
שער יז 1064
שער יח 1065
שער יט 1066
שער כ 1066
אור גדול 1067
שער א 1067

שער ב 1068
שער ג 1068
שער ד 1068
שער ה 1069
שער ו 1070
שער ז 1070
שער ח 1071
שער ט 1071
שער י 1071
שער יא 1072
שער יב 1072
שער יג 1072
שער יד 1073
שער טו 1073
שער טז 1074
שער יז 1074
שער יח 1074
שער יט 1074
שער כ 1075
גדול השלום 1075

הקדמה

נודע היות אמת שעיקר עסק התורה הוא להביאה לקיום המעשה, כדפירש במסכת ברכות פרק ב' (יז, א) מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו ובאמו וברבו ובמי שגדול ממנו בחכמה ובמנין שנאמר (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה, וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא, עד כאן לשונו. וחזר לומר לעושים לשמה וכו' שלכאורה הוא מיותר, אלא ללמדנו שעיקר תורה לשמה היא התורה שאדם לומד כדי לקיימה, וכך היא הבנת הפסוק בזמן שיקדים [האדם] לחכמה יראת ה' תתן החכמה שכל טוב לכל עושיהם, מפני שאין כוונת החכמה אלא ליראת ה', שהחכמה תלמד לאדם דרכי היראה, ומוכרח הוא שתהיה החכמה שכל טוב לכל עושיהם, ושתתקיים בו החכמה, כיון שלא למד החכמה אלא לעשותה כלי ליראה והיראה הוא המעשה.

ובזוהר פרשת בראשית (דף ח, א) אמר זה לשונו רבי יוסי אמר שכל טוב דא אילנא דחיי דאיהו שכל טוב בלא רע כלל ועל דלא שריא ביה רע איהו שכל טוב בלא רע, עד כאן לשונו. ועל דרך זה מורכב עם הפירוש הקודם הוא, כי בהקדים היראה לחכמה אז זוכה האדם להשיג עץ החיים שהוא שכל טוב בלא רע, אבל אם לא הקדים היראה אז אינו שכל טוב בלא רע, כי נמצא בועט באביו ובאמו והוא עושה שלא לשמה והוא מורכב מטוב ורע, ולכן נוח לו שלא נברא.

ויובן הדבר היטב במה שאמרו ביומא פרק בא לו כהן גדול לקרות (עב, ב) אמר רבי יונתן מאי דכתיב (משלי יז, טז) למה זה מחיר ביד כסיל לקנות וגו', אוי לשונאיהם של תלמידי חכמים שעוסקים בתורה ואין בהם יראת שמים, מכריז רבי אלכסנדראי חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד, אמר להו רבא לרבנן במטותא מנייכו דלא תרתו תרתי גיהנם, עכ"ל. ופירש רש"י דרתא, חצר. ותרעא לדרתא עביד, שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים, לכן צריך שיקדים לו יראת ה'. תרתי גיהנם, להיות יגעים ועמלים בתורה בעולם הזה ולא תקיימוה ותרשו גיהנם במותכם, ובחייכם לא נהניתם בעולמיכם, עד כאן לשונו.

והטעם שקרא ליראת שמים חצר והוא העיקר, והחכמה כניסה לה, נראה לי שיובן במה שהביאו מימרא זו במסכת שבת פרק ב' (לא, ב) זה לשונו מכריז רבי ינאי חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד, וסמיך ליה אמר רב יהודה לא ברא הקדוש ברוך הוא את

עולמו אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר (קהלת ג, יד) והאלהים עשה שייראו מלפניו, עד כאן לשונו.

והנראה שמימרת רבי יהודה נסמכה למימרת רבי ינאי כדי לפרש דבריו, וביאור דבריו שנודע שעיקר העולם הוא ישראל שבשבילם נברא העולם, כמו שדרשו (בראשית א, א) בראשית ברא אלהים, בשביל ישראל שנקראו ראשית, וישראל הם עיקר קיום העולם, שאי אפשר לעולם בלא ישראל, שנאמר (זכריה ב, י) כי כארבע רוחות וגו', כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל (תענית ג, ב). והתורה לא נבראת אלא בשביל ישראל שידעו להכיר את בוראם, כמו שדרשו בספרי (עקב מז, ילקוט סימן תתעב) זה לשונם רבי שמעון בן יוחאי אומר כימי העץ ימי עמי, אין עץ אלא תורה שנאמר (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, והרי דברים קל וחומר, ומה תורה שלא נבראת אלא לכבודן של ישראל הרי היא קיימת לעולם ולעולמי עולמים, קל וחומר לצדיקים שבשבילם נברא העולם, עד כאן לשונם. אם כן נפקא מינה שכל מציאות העולם עיקרו הוא ישראל, ולא נתן להם הקדוש ברוך הוא את התורה אלא שיראו מלפניו, ועוד שמחמת בריאת העולם נכיר מעשיו וגדלו ונירא מלפניו, וכן פירש ברעיא מהימנא (בא מב, א) שעיקר בריאת העולם בגין דישתמודעון ליה, אם כן היראה שהוא ירא מהבורא שברא הכל היא עיקר החצר, והחכמה המלמדת הדרך היא שער הכניסה.

ונמצא שכיון שלא נברא האדם אלא שייירא את הבורא וזהו עיקר החכמה כדפרישית, העושה הפך זה נוח לו שלא נברא, שמהפך כוונת הבורא ונמצא בריאתו לבטלה ועסקו בחכמה לבטלה ונוח לו ההעדר מאחר שאין בו תועלת.

עוד ביארו במדרש רבה פרשת וזאת הברכה (יא, ו) שעיקר לימוד התורה הוא המעשה הנמשך ממנה, זה לשונו אמר רבי אלעזר איזו היא הברכה שבירך משה בתורה תחילה, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בחר בתורה הזאת וקדשה ורצה בעושיה, ולא אמר בעמליה ולא אמר בהוגיה אלא בעושיה באלו שהם עושים את דברי התורה, אדם אומר למדתי חכמה ולא למדתי תורה מה אעשה שם אני, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל חייכם כל החכמה וכל התורה דבר אחד קל הוא, כל מי שמתייירא אותי ועושה דברי התורה, כל החכמה וכל התורה בלבו, מנין שנאמר (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם, (תהלים יט י) יראת ה' טהורה עומדת לעד, (משלי טו, כג) יראת ה' היא חכמה וגו', עד כאן לשונו. עוד במדבר רבה (יג, טו) זה לשונם בלולה בשמן זו התורה שצריכה לבלול במעשים טובים כההיא דתנינן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, הוי למנחה - שאותה שעה הוא עושה נחת רוח ליוצרו,

בזמן שאדם עוסק בתלמוד תורה והוא בעל מעשים טובים ושומר עצמו מן החטא, עד כאן לשונם.

עוד שם (יד, י) זה לשונם פר אחד בן בקר וגו' שלשה מיני עולה אלו למה, כנגד שלשה כתרים שנתן הקב"ה לישראל על זאת, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר תורה זה הארון שכתוב בו (שמות כה, ב) ועשית עליו זר זהב. כתר כהונה, זה מזבח הזהב שכתוב בו (שם ל, ד) ועשית לו זר זהב סביב. כתר מלכות זה השלחן שכתוב בו (שם כה, כה) ועשית לו זר זהב סביב. שעיר וגו' כנגד שם טוב הוא המעשה כמה דתנינן לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, לפי שהמעשה הוא המכפר על האדם כההיא דתנינן תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות, ואותו כתר [שם טוב] הוא כנגד המנורה, לקיים מה שנאמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, למה נקראת התורה אור שהיא מאירה את האדם מה יעשה, ולפי שהתורה מלמדת את האדם כיצד יעשה רצון המקום לפיכך שכר התלמוד גדול, וגדול המְעַשה יותר מן העושה, שנאמר (ישעיה לב, יז) והיה מעשה הצדקה שלום, ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם, עד כאן לשונם.

והמאמר הזה מבואר במעלת המעשה ובסודו במעלתו שהוא כנגד כתר שם טוב, ונודע שכתר שם טוב עולה על גביהן (אבות ד, יג), ששום כתר מג' כתרים הנזכרים אינם נקראים כתר אלא על ידי שם טוב, שאם לא נהגו הכהן והמלך והעוסק בתורה כראוי אין כתריהם כתר, נמצא שעיקר המכתיר לתורה שתקרא כתר הוא השם טוב שהוא המעשה. מעלה שנית שהמעשה מכפר על האדם, והטעם כי התורה תלמד לאדם היאך יעשה תשובה כדי שיתכפרו לו עונותיו, ואם קרא ולא קיים נמצא כאלו לא קרא, וכמו שכתב החסיד בעל חובת הלבבות (שער התשובה פ"י) כי אין התשובה יוצאת מפינו כי אם ממעשינו בכמה תנאים שפירש שם בשער התשובה, ומפני זה סמך התנא לתשובה מעשים טובים, וכן רבא במאמר שהעתקנו לעיל עיקר תורה תשובה ומעשים טובים.

עוד במה שאמר שכתר שם טוב כנגד המנורה שהיא נר מצוה, ביאר לנו צורך התורה למעשה והמעשה לתורה, כדפירשו בזוהר פרשת תרומה (קסו, א) זה לשונם פתח רבי אבא ואמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר, כי נר מצוה כל מאן דאשתדל בהאי עלמא באינון פקודין דאורייתא אתסדר קמיה בכל פקודא ופקודא חד שרגא לאנהרא ליה בההוא עלמא, ותורה אור מאן דאתעסק באורייתא זכי לההוא נהורא דאדליק שרגא מיניה דהא שרגא בלא נהורא לא כלום, נהורא בלא שרגא אוף הכי לא יכיל לאנהרא, אשתכח דכלא דא לדא אצטריך, אצטריך עובדא לאתקנא

שרגא ואצטריך למלעי באורייתא לאנהרא שרגא זכאה איהו מאן דאתעסק בה בנהורא ובשרגא, עד כאן לשונם.

וסוד הענין נתבאר בפרשת משפטים (קיט, א) זה לשונם ואינון דעסקין בתורה ובמצוה לשמא דקודשא בריך הוא ושכינתיה שלא על מנת לקבל פרס אלא כברא דאיהו מחויב ביקרא דאבוה ואימיה, אתקשר ודאי ואתרשים בעמודא דאמצעיתא ושכינתא כאלו ביה הוו חד, ומאן דאית ביה תורה בלא מצוה או מצוה בלא תורה כביכול כאלו הוה בפרודא, אבל בדא ודא כאילנא דענפוי מתפרדין לימינא ולשמאלא ואילנא יחודא דתרוייהו באמצעיתא, עד כאן לשונם.

ומה שאמר בסוף המאמר רבה שהעתקנו ששכר התלמוד גדול, והוכיח כן מפסוק (ישעיה לב, יז) והיה מעשה הצדקה שלום, אף על פי שלכאורה אין ממנו ראיה אלא לִמְעַשה שהוא גדול יותר מן העושה, שמלת "ועבודת הצדקה" פירושו הוא לִמְעַשה. מכל מקום יש ממנו ראיה גמורה לכל, והוא כמה שפירשו בזוהר פרשת מקץ (קצט, א) שהתורה נקראת צדקה, זה לשונם פתח רבי יוסי ואמר (משלי י, ב) לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות, לא יועילו אוצרות רשע אילין אינון דלא משתדלי באורייתא ואזלין בתר מילי דעלמא למכנס אוצרין דחיובא, מה כתיב (קהלת ה, ב) ואבד העושר ההוא בענין רע, בגין דאינון אוצרות רשע, וצדקה תציל ממות אלין אינון דמשתדלי באורייתא וידעי ארחא לאסתכלא, דהא אורייתא עץ חיים היא ואקרי צדקה, דכתיב (דברים ו, כה) וצדקה תהיה לנו וגו'. דבר אחר וצדקה תציל ממות, דא צדקה ממש, ובתרין גוונן איהו ובתרין סטרין, קרי ביה אורייתא וקרי ביה צדקה, וכלא חד, עד כאן לשונם. ומשטחיות המאמר יש ראיה אל כוונתנו, ומכל מקום לא תקרא התורה צדקה אלא בבחינת הנמשך ממנה לקיום המעשה והיינו ראיית הפסוק שהביא וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות, שהשוה התורה לצדקה כמו שאמר בסוף המאמר דכלא חד, כי כמו שהצדקה היא בסוד עץ החיים המחיה לעניים שהם באילנא דמותא כדפירש בפרשת בחקותי, כן ענין התורה לכינוי צדקה צד"ק ה"א. וזהו שדקדק בלשונו ואמר אלין אינון דמשתדלי באורייתא וידעי ארחא וכו', וכוונת וידעי ארחא הוא לקיום המצות.

ואף על פי שהמאמרים הנזכרים נראה שהתורה שקולה כמעשה והתלמוד גדול שמביא לידי מעשה, מכל מקום מצינו שקניית חיי העולם הבא הוא על ידי מעשה, כדאמרינן בפרקא קמא דעבודת אלילים (ע"ז יח, א) כשחלה רבי יוסי בן קסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו, ושאל לו רבי חנינא לרבי יוסי מה אני לחיי העולם הבא, אמר לו כלום

מעשה בא לידך, אמר לו מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים, אמר לו אם כן מחלקך יהא חלקי ומגורלך יהא גורלי.

עוד בתענית פרק ג (דף כא ע"ב) אמרו רבותינו זכרונם לברכה אבא אומנא הוה אתי ליה שלמא כל יומא ממתיבתא דרקיעא, ולאביי כל מעלי יומא דשבתא, ולרבא כל מעלי יומא דכפורי, הוה קא חלשא דעתיה דאביי על דאבא אומנא, אמרו ליה לא מצית למעבד כעובדיה, וספרו שם מעשיו. הרי כי עם היות שאביי ורבא בכל הגמרא הלכה כרבא חוץ מיע"ל קג"ם שהלכה כאביי, מכל מקום לענין מעשה גדלו מעשה אביי על רבא, ולכך היו נותנים לו שלום מלמעלה כל ערב שבת. וכן כמה אמרו שם בתענית שזכו לעולם הבא מפני המעשה. וכן מצינו ששבחו לרבי חייא מפני המעשה, כמו שאמרו גדולים מעשי חייא. ורב הונא, לא הניחוהו כשנפטר, ליכנס במערת רבי חייא אלא מפני שהיה בעל מעשה, שפעם אחת נהפכה לו רצועה של תפילין והתענה ארבעים תעניות כדאיתא במדרש קהלת (ט, י) וכן [איתא] במועד קטן (כה, א).

וכן אמרו בתנא דבי אליהו (פ"ט) על פסוק ודבורה אשה נביאה (שופטים ד, ד) שעל המעשה האדם זוכה לרוח הקודש, זה לשונם מה טיבה של דבורה שנתנבאת על ישראל ושפטה אותם, והלא פנחס בן אלעזר עומד, מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין נכרי בין ישראל בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשיו של אדם רוח הקודש שורה עליו. אמרו בעלה של דבורה עם הארץ היה, אמרה לו בא ואעשה לך פתילות ולך לבית המקדש שבשילה, מה אם יהיה חלקך בין הכשרים שבהם ותבא לחיי עולם הבא, והיא עושה פתילות והוא מוליך לבית המקדש, ושלשה שמות יש לו ברק ומיכאל ולפידות, ברק, על שם שפניו דומות לברק, מיכאל, על שם שהוא ממיך את עצמו, דבר אחר על שם מלאך, לפידות, על שם ששתו עושה פתילות, והיא מתכוונת ועושה פתילות עבות כדי שיהא אורן מרובה והקדוש ברוך הוא בוחן לבות וכליות, אמר לה דבורה את נתכוונת להרבות אורי אף אני ארבה אורך, ביהודה ובירושלים כנגד שנים עשר שבטים. מי זכה לו ללפידות שיהא חלקו עם הכשרים ובא לחיי העולם הבא, הוי אומר דבורה אשתו, עליה נאמר חכמות נשים בנתה ביתה, ועל איזבל בת אתבעל נאמר ואולת בידיה תהרסנה, עד כאן לשונו.

ובזוהר פרשת תרומה (קסה, ב) אמרו רבותינו זכרונם לברכה פקודין דאורייתא גרים לבר נש לאשלמא רוחיה ונשמתיה בהאי עלמא ובעלמא דאתי, אורייתא מזכה לבר נש לאחסנא תרין עלמין עלמא דין ועלמא דאתי, כל מאן דאשתדל באורייתא אשתדל בחיים, חיים בהאי עלמא וחיים בעלמא דאתי, אשתזיב מכל אונסין בישין דלא יכלין לשלטאה

עליה, אי באשתדלותיה הכי כל שכן מאן דעביד עובדא, עד כאן לשונו. הרי בפירוש מהמאמר הזה שהמעשה גדול, כמו שאמרו כל שכן מאן דעביד עובדא, אמנם אפשר לדחות ואין מכאן ראיה כל כך, דאפשר דהכי קאמר כל שכן אם עשה מעשה אחר שלמד, שנמצא שמקיים תורה ומצוה ששכרו גדול כמבואר לעיל, אמנם מעשה לבד בלי תלמוד אינו גדול שהרי אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, ואבא אומנא אע"פ שנשתבח במעשה גם כן היה בו תורה ומהתורה בא לידי מעשה.

ומוכרח לומר הבנה זו לפי דברי הזוהר שאמר בפרשת פקודי (רמז, ב) בהיכלות בסוף היכל ב', שכל מי שאין בו תורה אף על פי שיש בו מעשים טובים וכו' עיין שם. וכן העתקנו מאמר אחד בשער התשובה פרק שביעית על פסוק אם לא תדעי לך היפה בנשים, ע"ש.

ועוד טעם היות המעשה גדול כמו שאמר כל שכן מאן דעביד עובדא, מפני היות טורח במעשה יותר מבדבור, שהרי אם קרא אדם כיצד יקיים מצות סוכה או לולב וכיוצא יקרא סדר המצוה בשעה אחת או פחות, ולתקון עשיית המצוה יתבטל יום אחד, וכן לתקון מצות תפילין עד שיעבד העור לשם קדושה ועד שיעשה הבתים והכתיבה צריך זמן רב, והקריאה ללמוד הוא זמן מועט, ולכך שכינה מתתקנת במעשה יותר מבדיבור. כדפירשו בזוהר פרשת בראשית (ח, א) לכל עושיהם (תהלים קיא, י) אילין חסדי דוד הנאמנים, תמכין אורייתא, ואינון דתמכין אורייתא כביכול אינון עבדין, דלעאן באורייתא לית בהו עשיה בעוד דלעאן בה, אינון דתמכין לון אית בהו עשיה, ובחילא דא כתיב (שם) תהלתו עומדת לעד, וקיימא כורסייא על קיומא כדקא יאות, עכ"ל. וכן פירש בתקונים כי מעשה ודבור מעשה כנגד נפש ודבור כנגד רוח, כמו שהעתקנו לשונו בשער הקדושה.

ועם היות שנראה בזוהר בכמה מקומות שמעלת התורה יתרה על המעשה, בפרשת ויקרא (כב, א) זה לשונו תא חזי רזא דמלה לא קיימא כנסת ישראל קמי מלכא אלא באורייתא, דהא כל זמן דישראל בארעא אשתדלו באורייתא, כנסת ישראל שראת עמהון, כד אתבטלון ממילי דאורייתא לא יכלא לקיימא עמהון שעתא חדא, עד כאן לשונו. ועוד שאר מקומות העתקנו בשער האהבה ובשער הקדושה. מכל מקום אין מכאן ראיה, שבלי ספק עיקר תורה לשמה הוא לדעת אותה כדי לקיים מצוותיה, ובעוד שיעסוק בה אף על פי שיעסוק בה שלא לשמה מתוך שלא לשמה בא לשמה, וכן פירשו בירושלמי והעתקנו לשונו בשער התשובה (רפ"ז) שאמרו שאור שבה היה מקרבן אצלי, ע"ש. ועוד שהעוסק בה על מנת לקיים חשוב לפניו יתברך כאלו קיים כמו שנבאר.

ומבואר ברעיא מהימנא ובתיקונין שעיקר עסק התורה הוא למעשה, ברעיא מהימנא פרשת פנחס (ריח, א) זה לשונו דאורייתא דאקרי עץ חיים היא למחזיקים בה, ובר נש הוא דכתיב (דברים כ, יט) כי האדם עץ השדה, ופיקודין דבה דמיין לאיבא, מה כתיב ביה (שם כ) רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת, אותו תשחית מעלמא דין, וכרת מעלמא דאתי, ובגין דא צריך לאעקרא מההוא אתר ויתנטע באתר אוחרא בין צדיקיא, מה בר נש בלא בנין אתקרי עקר ואתתיה עקרה, אוף הכי אורייתא בלא פקודין אתקריאת עקרא ובגין דא אוקמוה (אבות א, יז) לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, עכ"ל.

וכן בתקונים (דף צו) אף על גב דאתרבי אילנא דאיהו גופא דאורייתא ולית ליה איבא דאינון פיקודין דעשה, מה כתיב ביה רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית, ובגין דא אמרו מארי מתניתין דלית מדרשא עיקר אלא המעשה הוא העיקר, עכ"ל.

הרי בפירוש אמרו כי עם היות שיעסוק בתורה שהוא רמז לגדילת האילן, אם לא יעשה מעשה שהוא הוצאת הפרי מהאילן הוא נקרא עץ שאינו עץ עושה פרי שהוא אילן סרק, ואותו תשחית וכרת, כי עיקר גדילת האילן הוא לפירותיו, וזהו לא המדרש הוא העיקר, כי עיקר האילן הוא פירותיו, (א"כ) המעשה הוא העיקר, כי לכך נטעו האילן, נמצא שאם יעסוק בתורה על מנת לקיים כל מה שיקרא נקרא עוסק בתורה, כי שם התורה העצמי הוא המעשה שהרי היא נקראת תורה לשון הוראה, להורות לאדם כיצד יעשה המצות, ואם אינו עושה נמצא שם תורה בו לבטלה.

ועד"ה, לשמה הוא לשם ה', והכוונה להביא התורה בקיום המעשה שהיא בה"א אחרונה של שם, ונמצא בזה משתלם ידו"ד כלו, כי (השם) השולט על התורה הוא שם ידו"ד, ועל מצוה אדנ"י, שהם קב"ה ושכינתיה, כמבואר במאמר רעיא מהימנא שהעתקנו לעיל מפרשת משפטים. ואם יעסוק בתורה כדי ליחד את השם על ידי המעשה אשריו שמשלים את השם כולו אפילו בדבור, ונמצא ה' של ידו"ד מעשה בכח, ואדנ"י מעשה המצוה בפועל.

ובזה יובן ברייתא דר' מאיר (אבות פ"ו מ"א) כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, כי בעוסקו בתורה בכוונתו זאת הרי הוא כאלו קיים כל תרי"ג מצות, כיון שהוא לומד על מנת לעשות כל האפשר בידו לקיים, הקב"ה מעלה עליו כאלו קיימם, כיון שאינו חסר מצדו, שהקב"ה יודע מחשבתו הטובה שבבוא המצוה לידו יקיימנה, כמ"ש (ברכות סא, ב) על רבי עקיבא שהיה אומר כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו.

ואמרו בזוהר פרשת בלק (קצה, ב) שכל המכוין בפסוק ראשון של קריאת שמע למסור נפשו על קדושת ה' מעלין עליו כאלו מסר נפשו, זה לשונו לבתר לשואה נפשיה גו אינון דמסרי נפשייהו על קדושת שמיה, והיינו ביחודא דשמע ישראל, דכל מאן דשוי הכי רעותיה בהאי קרא אתחשיב ליה כאלו מוסר נפשיה על קדושת שמיה, עכ"ל. הרי שהמחשבה הטובה הקב"ה מצרפה למעשה. ועל דרך זה הוא אמרם רבותינו ז"ל (מקודשי) אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו, וזה דבר נמנע לאדם אחד לקיים את כל המצות, שתרי"ג מצות מהם תלויות בארץ, מהם מצות יבום למי שיש לו אח, מהם מצות גט למגרש אשתו, ומצות מזוזה למי שיש לו בית, וכיוצא הרבה, אלא על דרך הנדרש - שקיימו כל האפשר בידם לקיים כאלו קיימו כלה.

וראיה לפירוש הזה בדברי רבותינו באבות דר' נתן, כל שמעשיו מרובים מחכמתו חכמתו מתקיימת, שנאמר (שמות כד, ז) נעשה ונשמע. כתב רבינו יונה עליו השלום (שערי תשובה שער ב דרך ג) זה לשונו ביאור הדבר, כי האיש אשר קבל על נפשו בלב נאמן לשמור התורה ומצותיה יש בידו שכר על כל המצות, אעפ"י שלא שמע אותם (יעו"ש). וכן אמרו ז"ל וילכו ויעשו בני ישראל (שמות יב, כח) וכי מיד עשו והלא לא עשו אלא בי"ד לחדש, אלא כיון שקבלו עליהם לעשות כאלו עשו מיד, עכ"ל.

וכן כתב בספר חסידים (סימן תתקמ"ה) שעיקר עסק תורה לשמה הוא הלומד ומקיים, זה לשונו הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין לו גחלי רתמים, שנאמר (איוב ל, ד) הקוטפים מלוח עלי שיח ושורש רתמים לחמם, ואם מקיים הרי היא לשמה. וגם למדת המרצה מעות מידו לידה כדי להסתכל בה, לא ינצל מדינה של גיהנם, והוא אינו צופה בנשים הרי לשמה. אבל אם פוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה, וכן אם צופה בנשים, הרי יענש גם על מה שלמד, דוגמת נביא שעבר על מה שנאמר לו, או כגון אותו ששמע דברי הנביא ועבר על דבריו והכהו הארי, כן הלומד ואינו מקיים, עכ"ל.

ומפני שיש מקומות בזוהר שנראה שעסק התורה הוא העיקר, והראיה שהרשב"י עליו השלום וחבריו, היו מתגרשים חוץ מבתיהם בכפרים לעסוק בתורה, ראינו לבאר הדרוש על מתכונתו כפי המובן בראיות הזוהר עצמו, כדי שלא לתת מקום לבעל דין לחלוק.

בפרשת וישב (זוהר קצא, א) רבי יהודה פתח (עמוס ג, ד) הישאג אריה ביער וגו', הישאג אריה ביער, תא חזי כמה אית לון לבני נשא לאשגחא בפולחנא דקוב"ה, דכל מאן דאשתדל באורייתא ובפולחנא דקודשא בריך הוא דחלתיה ואמתיה על כלא וכו', ופירש לקמיה שכשהבריות רואות דיוקן אדם מזדעזעות ממנו, הרי כי דיוקן אדם אינו משתלם אלא על ידי תורה ומעשה, והטעם כמבואר לעיל.

עוד (שם), ותא חזי בזמנא דהוו ישראל בארעא קדישא לא אשתכח בידייהו חובא כמא דאוקמוה, בגין דאינון קרבנין דהוו מקרבין בכל יומא הוו מכפרי עלייהו, השתא דאתגלון ישראל מארעא ולית מאן דמכפר עלייהו אורייתא היא מכפרא עלייהו ועובדין דכשרן, בגין דשכינתא עמהון בגלותא ומאן דאיהו לא מסתכל בארחוי דקוב"ה גרים לשכינתא לאתכפיא בגו עפרא כד"א (ישעיה כו, ה) ישפילנה ישפילה עד ארץ וגו', אמר רבי יצחק וכן מאן דאשתדל באורייתא ובעובדין דכשרן גרים לה לכנסת ישראל לארמא רישא בגו גלותא, זכאה חולקהון דאינון דמשתדלי באורייתא יממא ולילי, עד כאן לשונו. הרי שאמר באורייתא ובעובדין דכשרן.

ועם היות שאמר בסוף המאמר זכאה חולקהון דאינון דמשתדלי באורייתא יממא ולילי, לישנא דקרא נקט (תהילים א׳:ב׳) ובתורתו יהגה יומם ולילה, ולא ישלול בעבור עסק התורה עסק המעשה, שאפשר לקיים זה וזה, שיעסוק בתורה מעוטר בציצית ותפילין, שהקדמונים היו זהירין בזה הרבה שלא היו הולכים ד' אמות בלא ציצית ובלא תפילין, וכמו שהארכנו בשער הקדושה, הרי בזה מקיימים תורה ומעשה כאחד.

וטעם העסק בתורה יומם ולילה, הוא לדעת אמיתות קיום המצות ברמיזתם וסודם כראוי, וכן מוכח בריש פרשת מקץ (זוהר מקץ קצג, א) זה לשונו תא חזי כמה אית לון לבני נשא לאסתכלא בפולחנא דקוב"ה ולאשתדלא באורייתא יממא ולילי בגין דינדעון ויסתכלון בפולחניה, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שהעסק בתורה יומם ולילה כדי שיתחכמו וידעו דרכי העבודה האלהית, והטעם כי שגגת תלמוד עולה זדון, ולזה צריך השתדלות יומם ולילה כדי שלא לבא לידי טעות.

ועוד, שאפילו יהיה חכם גדול בתיקון עשיית המצות כל עוד שיתחכם בתורה ידע סוד תיקון עשייתה יותר ויותר בעומק הסוד, שהרי תכלית הידיעה הוא לדעת סוד שיעור קומה כדפירש בברייתא של רבי ישמעאל (מדרש משלי) בפסוק (משלי י, יז) אורח לחיים שומר מוסר ועוזב תוכחת מתעה, ואמר שם רבי ישמעאל כי ביום הדין שואלים לאדם אם עסק במקרא ואם ידע שתא סדרי ואם ידע תורת כהנים ואם ידע הגמרא, זה לשונו בא לפניו מי שיש בידו הגדה, והקדוש ברוך הוא אומר לו בני גמרא למה לא למדת, שכל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא, ואי זה זה הגמרא. בא מי שיש בידו גמרא, והקב"ה אומר לו בני הואיל ונתעסקת בגמרא, צפית במרכבה צפית בגאותי, שאין לי הנייה בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבים ועוסקים בתורה ומציצין ומביטין ורואים והוגים המון התלמוד הזה, כסא כבודי היאך הוא עומד וכו', חשמל היאך הוא עומד וכו' בזק היאך הוא עומד וכו', כרוב האיך הוא עומד וכו', גדולה מכלם

כסא כבודי היאך הוא עומד לאי זה רוח משמש באחד בשבת וכו', וכי לא זה הוא כבודי לא זה הוא גדולתי זהו הדרי ויפיי שבני מכירין את כבודי במדה הזאת, עליו אמר דוד בחכמתו (תהלים קד, כה) מה רבו מעשיך ה', מכאן היה רבי ישמעאל אומר אשרי תלמיד חכם שמשמר למודו בידו כדי שיהא לו פה להשיב להקדוש ברוך הוא ליום הדין, לכך נאמר (משלי י, טז) אורח לחיים שומר מוסר, אבל אם עזב למודו והניחו משיגו בושה וכלימה ליום הדין, לכך נאמר ועוזב תוכחת מתעה, מהו לשון מתעה, שהקב"ה מרחיקו מלפניו, עכ"ל.

הרי שתכלית הידיעה בחכמה הוא לדעת מעשה מרכבה ושאר הדברים הנזכרים במאמרו, אם כן הרי יש ממנו תועלת למעשה כדפירש בפרשת יתרו (זוהר פה, ב) שכל המצות כלם תלוים למעלה, זה לשונו דתנינן כל פקודי דאורייתא מתאחדן בגופא דמלכא, מנהון ברישא דמלכא ומנהון בגופא ומנהון בידי מלכא ומנהון ברגלוי, ולית מאן דנפיק מגופא דמלכא לבר, עד כאן לשונו. הרי כפי ידיעתו בחכמה ידע לעשות המצוה ברמיזתה (כפי הסוד) העליון ולא יושג אלא על ידי העסק בתורה יומם ולילה, וכולי האי ואולי.

גם אין להקשות שלא שהיו עוסקים בגמילות חסדים, שהרי אמר בפרשת בלק (קפו, א) שרבי יצחק ורבי יהודה נשתתפו בגמילות חסדים ולא קרו קריאת שמע, זה לשונו אמרו ודאי הכי הוא, ויומא דא אישתדלנא בהדי חתן וכלה דלא הוה לון צרכייהו והוו מתאחרן לאזדווגא ולא הוה בר נש לאשתדלא עלייהו ואנן אשתדלנא בהו ולא קרינן קריאת שמע, ומאן דאתעסק במצוה פטור מן המצוה, עד כאן לשונו.

וכן מוכח בפרשת תצוה (קפג: - קפז, א-ב) מרבי נהוראי וחבריו הפרושים שהיו במדבר עוסקים בתורה והיו באים בחדש השביעי לקיים מצות סוכה בישוב. עוד רבי אלעזר אמר בפרשת וישלח (קעח, א) זה לשונו רבי אלעזר ורבי יצחק הוו אזלי בארחא ומטא זמנא דקריאת שמע וקם רבי אליעזר וקרא קריאת שמע וצלי צלותיה ושאר המעשה האמור שם הנוגע למעשה, ולא נעתיק אותו מפני האריכות, וכמה מעשים אחרים הובאו בזוהר מחסידותם ומעשיהם שאין צורך להאריך.

והמסתבר לי, שסברת רבי שמעון בן יוחאי וחבריו כסברת הירושלמי (ירושלמי חגיגה פ"ק הלכה ז) בענין אם תלמוד קודם למעשה, זה לשונו כבר נמנו בעליית בית ארים בלוד התלמוד קודם למעשה, רבנן דקיסרין אמרי הדא דאת אמר כשיש שם מי שיעשה אבל אם אין שם מי שיעשה המעשה קודם לתלמוד, עד כאן לשונו.

ומה שהיו מתגרשים חוץ מבתיהם ועוסקים בתורה בדרך, פירש בתקונים (תקוני הזוהר א, ב) ועוד בפרשת וירא אליו (קטו, ב), זה לשונו רבי יהודה ורבי יוסי הוו אזלי בארחא אמר ליה רבי יהודה לרבי יוסי פתח פומך ולעי באורייתא דהא שכינתא אשתכח גבך, דכל זמן דמילי דאורייתא לעאן שכינתא אתיא ומתחברא, וכל שכן בארחא דשכינתא קדמא ואתיא ואזלא קמייהו דבני נשא דזכאן במהמנותא דקוב"ה, עכ"ל. ועוד הארכנו בטעם הדבר יותר בשער הענוה.

ובעונש הלומד ואינו מקיים ביארו במדרש ואלה הדברים רבה (פר' כי תבא) זה לשונו לשמור ולעשות את כל מצותי, אמר רבי חלפתא כל מי שלמד דברי תורה ואינו מקיים ענשו חמור ממי שלא למד כל עיקר, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס הכניס לתוכו ב' אריסין, אחד היה נוטע אילנות ומקצצן ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצצן, על מי המלך כועס לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ, כך כל מי שלמד דברי תורה ואינו מקיים אותן ענשו חמור ממי שלא למד כל עיקר, מנין שנאמר (ישעיה כו, י) יוחן רשע בל למד צדק, אבל אם למד ולא קיים אינו נחנן, הוי לשמור לעשות את כל מצותי, עכ"ל.

עוד בענשו אמרו בספרי (במדבר טז, לא) כי דבר ה' בזה, רבי מאיר אומר זה הלמד ואינו עושה, שונה לאחרים ואינו עושה, רבי נתן אומר זה היכול ללמוד ואינו לומד, רבי נהוראי אומר שלא השגיח על דברי תורה, עכ"ל.

עוד בענשו אם לא קיים, ובשכרו אם קיים, בויקרא רבה פרשת בחקותי בפסוק (ויקרא כו, ג) ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם, אמר רבי חמא בר חנינא אם שמרתם את התורה הריני מעלה עליכם כאלו אתם עשיתם אותה. ועשיתם אתם, אמר רבי חנינא בר פפא אמר להם אם שמרתם את התורה הריני מעלה עליכם כאלו עשיתם עצמכם. ועשיתם אותם, תני רבי חייא הלמד לעשות, לא הלמד שלא לעשות, הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. אמר רבי יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם. אמר רבי אחא הלמד על מנת לעשות זוכה להקביל רוח הקדש מה טעם (יהושע א, ח) למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל, ואין תשכיל אלא רוח הקודש, כד"א (תהלים פט, א) משכיל לאיתן האזרחי, עד כאן לשונו.

וכיון שראינו מעלת המעשה כמבואר במאמרים הנזכרים ושהתלמוד מביא לידי מעשה, ראיתי לחבר ספר כולל בענייני המעשה הנמצאים מפוזרים בדברי רבותינו במדרשים ובגמרא ובזוהר, וגם הנמצא בדברי המפרשים המוכרח יותר מדבריהם הנוגע למעשה,

כי בהיות דברי המעשה מקובצים כאחד יזכור האדם המעשה ולא ישכח ממנו מהרה, מה שאין כן בהיות הדברים מפוזרים, שכאשר יקרא דבר אחד מהמעשה ישכח ממנו מה שקרא ויטרח לבקש מבוקשו.

וכאשר עלתה בהסכמתי לחבר הספר הזה, ראיתי לקרוא שמו ספר **ראשית חכמה** וזה מכמה סבות, האחד להורות כי קודם לכניסת שום חכמה בין חכמת הגמרא בין חכמת הקבלה, לכל, צריך שתקדם היראה, וכמו שאמר (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת ה', כדפירשתי לעיל.

והיינו מתניתין כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכו', ורבינו יונה פירש במשנה הזו פירוש נאה והעתיקו החסיד הר' יוסף יעבץ עליו השלום בפירוש המשנה, ומפני שנוגע לדרוש שלנו ראיתי להעתיקו, זה לשונו כי מי שהוא ירא חטא הוא שמח במה שלמד כי היא מאשרתו ללכת בדרך שהורגל ולבו מוסיף בה אהבה, אבל בזמן שחכמתו קודמת ליראת חטאו נמצא שאין החכמה מונעתו מן העבירות שהורגל בהם וסופו לבעוט בה, לפי שדומה עליו כמשוי ולכך אין חכמתו מתקיימת.

עוד כתב החסיד שם זה לשונו והכלל מן המשנה הזאת, כי חכם ירא חטא מכבד את התורה בעצמו ובזולתו, בעצמו - כי אחר שכוונתו בלמודו לא היתה כי אם ליראה את השם הנכבד, והחכמה כלה מזהרת על זה, תיקר החכמה בעיניו הפלא ופלא. בזולתו - כי הבריות אומרות עליו ראו פלוני שלמד תורה כמה מעשיו מתוקנים אשרי רבו שלמדו תורה אוי לו למי שלא למד תורה. והחכם בלתי ירא חטא בהיפך, כי הוא מבזה החכמה שמונעתו מתאוותיו הבהמיות, והבריות אומרות ראיתם פלוני שלמד תורה כמה מקולקלים מעשיו.

ומפני סבה זו יצדק שם ספרי **ראשית חכמה**, כי מאחר שהיראה והמעשה היא עיקר החכמה כמו שנאמר, אין העיקר על למוד החכמה אלא על ההקדמה שלה שהיא היראה, והמעשה הוא הנקרא חכמה באמיתות, וכמו שאמר הפסוק (איוב כח, כח) ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה, ודרשו בשבת פרק ב (לא, ב) אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר (דברים יא, יא) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', וכתיב (איוב כח כח) ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו', שכן בלשון יוני קורין לאחת הן, עד כאן לשונו.

וכיון שהיראה היא העיקר והפסוק אמר היא חכמה, מי שיהיה בו היראה הוא הראוי שיקרא חכם, ומי שאין בו יראה אין לו חכמה. וכן דרשו בואלה שמות רבה (פרשה מ) זה לשונם אמר רבי הושעיא כל מי שהוא יודע ואין בידו יראת חטא אין בידו כלום,

כל נגר שאין בידו ארגליא שלו אינו נגר, למה שקפליות של תורה ביראת חטא, שנאמר (ישעיה לג, ו) יראת ה' היא אוצרו. אמר רבי יוחנן כל מי שהוא יודע תורה ואינו עושה, מוטב לו שלא יבא לעולם אלא נהפכה השליא על פניו, לכך נאמר הן יראת ה' וגו'. אמר רבי חייא בר אבא מהו הן יראת ה', אמר ה' אלהים אם היו לך מעשים טובים אני נותן לך שכר, ומה שכר, תורה, שנאמר ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה. ואם סרת מן הרע אני מעמיד ממך בני אדם שמבינים בתורה, מהיכן אתה למד מיוכבד ומרים בעת שיראו מהאלהים, כדכתיב (שמות ב, יז) ותיראן המילדות את האלהים וגו', עד כאן לשונו לענייננו. נמצא לפי זה מלות **ראשית חכמה** ר"ל הקדמות המעשה הצריכות לחכמה, כי אין חכמה בלי יראה מוקדמת.

עוד כוונתי לקרוא שם הספר **ראשית חכמה**, להורות כי אין התועלת בו לא לבורים ולא למי שלא הריח בריח החכמה, כי אם ידבר האדם דברי חכמה לכסילים יבוזו לדבריו, וכמו שאמר שלמה עליו השלום (משלי א, ז) חכמה ומוסר אוילים בזו. אך מי שיש בו "ראשית חכמה" ימצא בו תוכחת לנפשו ויתקיים בו (שם ט, ט) הוכח לחכם ויאהבך.

ועם היות שאין כוונתי בספר הזה אלא להוכיח את עצמי, ולמצוא דברי רבותינו ז"ל המכניעים את הלב מסודרים לפני, על כל פנים ימשך תוכחת למי שיהיה כיוצא בי. ואם לא יהיה בספר הזה תועלת לחכמים הגדולים אשר כל הכתוב כאן נודע להם, יהיה אי זה חדוש לאותם המתחילים כמותי אשר להם "ראשית חכמה" ולא חכמה, כי אני לא ידעתי חכמה ודעת קדושים בינה, וכפי קוצר השגתי עשיתי מה שעשיתי להוכיח את עצמי ולכיוצא בי שלא נהיה נאים דורשים ולא נאים מקיימים, כמו שדרשו בואלה שמות רבה (פ' המן) זה לשונם דבר אחר לחמו נתן מימיו (ישעיה לג, טז), זה הקב"ה שמפקיד לבני תורה אל תהא אומר על מה שלא שמעת שמעתי, ולא תהא אוסר לאחרים ומתיר לעצמך, אלא יהו יוצאין מפיך נאמנין כשם שיצאו מפי משה, ואני מראה לך יופיי פנים אל פנים, שנאמר (שם לג, טז) מלך ביפיו תחזינה עיניך, עכ"ל.

עוד דרשו (קהלת ט, טז) וחכמת המסכן בזויה, וכי רבי עקיבא וחבריו עשירים היו שנשמע את דבריהם, והלא הם גזרו על הצבור והם מקיימים, אלא מהו חכמת המסכן, שממסכן מדברי תורה, שמלמד לאחרים והוא בעצמו אינו מקיים, לפיכך דבריו אינם נשמעין, מזרזין לאחרים לא תלוו ברבית והם מלוין ברבית, עכ"ל.

גם כוונתי לקרותו בשם **ראשית חכמה**, כי שאר המחברים שקדמוני המדברים בתשובה ומעשה כתבו התוכחות כפי שכליהם הרחב, כמו החסיד בעל חובת הלבבות ורבינו יונה בשערי תשובה ודומיהם, ואני תפסתי לי לעיקר דברי רבותינו, ולכן לעולם בראשית

דברי תפסתי דברי רבותינו, לפעמים אקדים דברי הזוהר כפי הדרוש המצטרך ואחר כך אעתיק דברי המפרשים, ומה גם כי לקטתי מדברי רבותינו ומדברי הזוהר ראשית דבריהם הנוגע למעשה, ולא הארכתי בדרשות הפסוקים המובאות בגמרא ובמדרש רבה וכיוצא. וכמו שהביכורים נקראים ראשית, שנאמר (דברים כו, ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה, כן לקטתי ראשית ומבחר סולת דברי החכמים להיותי בוחר בדרך קצרה, ומפני טעם זה לא כתבתי פירוש על המאמרים כי אם הדבר המצטרך הרבה לענין המעשה מפני סבת האריכות. ועוד כי המאמרים סובלים כמה פירושים וכל אחד יפרש ברצונו, לכן קראתיו **ראשית חכמה**. גם מלת **ראשית** במ"ק עם אותיות ראשית כחשבון שמי במ"ק.

גם מפני שנתן רשות להדפיס ספר הפרדס של מורי ע"ה, והאמת כי לא כל הרוצה ליטול את השם יטול, כי מי שיכנס אל החכמה הפנימית בלי תשובה ומעשים טובים לא יכנס לעולם אל החכמה. וכן דרשו בזוהר (פ' נשא קכג, א) ואית נטורין אחרנין כגון נחשים ועקרבים ושרפים ונטרין ההוא טוב דלא יעול תמן מאן דלא איהו ראוי למיעל, ואי לאו כולהו חייביא הוו עיילין ברזין דאורייתא, ובגין דא מאן דאיהו חייבא וייעול למנדע רזין דאורייתא כמה מלאכי חבלה דאיתקריאו חשך ואפלה נחשים ועקרבים חיות ברא מבלבלין מחשבתיה דלא ייעול לאתר דלאו דיליה, אבל מאן דאיהו טוב כל אילין נטירין אינון לממריה וקטיגור נעשה סניגור וייעלון ליה לטוב הגנוז ויימרון ליה מרנא הא ברנש טוב וצדיק ירא שמים בעי לאעלא קדמך ואמר לנו פתחי לי וכו', עד כאן לשונו לענייננו. לכן כוונתי לעשות הספר הזה לבאר הדרכים שצריך הנכנס אל החכמה, ולכן בארתי מקצת דרכים עד"ה, בפרט בשער אהבה שרובו מדברי רבי שמעון בן יוחאי ע"ה והמקובלים האחרונים, ולזה קראתיו **ראשית חכמה**, ראשית וכניסה ליכנס לחכמה הפנימית, כי החכמה הפנימית היא הנקראת חכמה באמיתות, כמו שכתב החסיד הר' יוסף יעבץ ע"ה במשנת כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו' (אבות ג, ט), זה לשונו גם יתכן לפרש, כי החכמה הנזכרת בזו המשנה אינה חכמת עשיית המצות כי אם החכמה העליונה חכמת הקבלה, והיא ידיעת טעמי המצות, ועליה אנו מתפללים בכל יום והאר עינינו בתורתך, כי מה חסרנו באמרנו ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד שנאמר אחר כך והאר עינינו בתורתך, אלא ודאי אנו מכוונים לחכמה המפוארה הזאת שעליה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, יח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ולא אמר דוד כן על דיני שור מועד ושור תם ואף לא על דיני אסור והיתר שהיו נשי ישראל בקיאות בהם, אלא על זו החכמה שאין לה סוף, כי כל תקותנו אל מול ההצלחה

הזאת כי מתוכה נהיה דבקים בשמו הגדול. וחכמת עשיית המצות אינה כלום אם לא תבא לידי מעשה, ועליה נאמר לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, וזאת החכמה מאת ה' מן השמים לטוב לפניו יתעלה, ואף אם תמצא יודעים בתורה אם לא קדם להם חסידות אי אפשר לידע אותה על אמתתה, ונדמים יודעים ואינם יודעים, עכ"ל.

וסעד לדבריו יש בזוהר (פר' שלח קס, א) כי דרש שם רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום פרשת המרגלים על ענין עסק התורה ואמר ויבואו עד נחל אשכול (במדבר יג, כד) אילין אינון מילי אגדה דרשה דתליין מסטרא דמהימנותא, אולפין מתמן ראשי פרקין ראשי מלין, אינון דבני מהימנותא חדאן במילין ומתברכאן מלין בגווייהו ומסתכלן שרשא חד ועקרא חד ולא אשתכח בהו פרודא, עד כאן לשונו.

ויש מי שרצה לומר שאין חכמת הקבלה קרויה חכמה, שהרי דרשו בשבת פרק ב (לא, א) פסוק (ישעיה לג, ו) והיה אמונת עתך, על שתא סדרי, ואמר חכמת זה סדר קדשים, הרי שקראו חכמה לקדשים ולא לקבלה. ולדידיה תקשי שמן הראוי יותר ראוי לקרוא חכמה לסדר נזיקין, שהרי אמרו במשנה בסוף בבא בתרא (פ"י, מ"ח) אמר רבי ישמעאל הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן והן כמעין הנובע. אלא ודאי אין משם ראיה כלל, ולא נדרשו תיבות הפסוק ההוא על צד המקרה אמונת זה סדר זרעים וכו' ודעת סדר טהרות, אלא על פי הסוד, כמו שפרשם רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום בתיקונים (תקוני הזוהר ה, א) ע"ש.

והעיקר כדברי החסיד, והראיה לדבריו מברייתא של רבי ישמעאל שהעתקנו לעיל, שאחר ששואלים לו ביום הדין על הגמרא שואלים לו על מעשה מרכבה ושיעור קומה שהוא עיקר ידיעת חכמת הקבלה. וכן יש עוד ראיות בחגיגה (פ"ב) פרק אין דורשין, ואין כאן המקום להאריך.

ואחר שעלתה הסכמתנו בעשיית הספר הזה, סדרתי בו ה' שערים שער הראשון, ביראה, כמו שיבארנו הטעם בהקדמת שער היראה; שער השני, באהבה; שער השלישי, בתשובה; שער הרביעי, בקדושה; שער החמישי, בענוה. ובכל שער ושער בארנו טעם סמיכות שער לשער וקדימה ואיחור, ובשערים אלו רובו חדוש שלא נמצא כתוב במפרשים.

והיה דעתי לבאר שער בענין התורה, והנחתי הענין מפני שרובו כתוב במנורת המאור של הרבי יצחק אבוהב עליו השלום, ולא אטרח עצמי במה שכבר נעשה. וכן שער בענין התפלה, וכבר הקדימני ספר תולעת יעקב. עם היות שאין מדרש בלא חידוש, מכל מקום אניח הדבר שלא להאריך.

אמנם ראיתי ה' פרקים במנורת המאור של הרבי ישראל עליו השלום, והוא נמצא בכתיבת יד, וכדי לזכות את הרבים ראיתי להעתיקם ולהביאם לבית הדפוס כדי שיגדיל תורה ויאדיר, ורובו נוגע למעשה פרק בתיקון עשיית המצות; פרק גידול בנים; פרק משא ומתן באמונה; פרק בענין הדין; פרק בדרך ארץ. ושם בפרק דרך ארץ נעתיק סדר חופת אליהו וכלל קיצור ספר מנורת המאור של הרבי ישראל עליו השלום.

ואחלה פני המעיין שאם ימצא אי זו טעות יגיה כפי שכלו הטוב מבחוץ, כי היה הדבר נחוץ ולא היה לי זמן להגיה את ההעתק, וברוב מאמרי הזוהר לא יגיהם אם ימצא חלוף הרבה בין גרסת הדפוס לגרסה שלנו והגרסה שלנו הוגהה מתוך ספרי כתיבת יד הנמצאים פה צפת תוב"ב מוגהים ומדויקים בתכלית הדיוק.

ועוד זאת אחלה פני המדפיסים, שישימו ריוח בין ענין לענין, כי המעתיק לא שם ריוח כראוי, כמו בשער הקדושה שכתבנו כמה תיקונים לתיקון אות ברית, יעשו ריוח בין תיקון לתיקון. וכן בשער התשובה בהערות התשובה ושאר הדברים הכתובים שם. וכן בשער הענוה.

והיתה השלמת הספר פה צפ"ת תוב"ב שנת השל"ה י"ח יום לחדש אדר

נאם הצעיר **אליהו בן הרבי משה די וידאש** תנצב"ה

שער היראה

פתיחה

כבר הקדמנו בהקדמת הספר היות כוונתינו בחבור הזה בעזרת השם לרדוף אחר ידיעת המעשה מפני תועלת הנמשך ללומדי החכמה, ולסבה זו שמנו שם הספר **ראשית חכמה**, אמרנו לפרש בתחלת עסקינו ענין יראת ה', וזה לשלש סבות הא' לקשר הפסוק (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת ה'. והב' כי יראת ה' הוא הפתח והשער לה' צדיקים יבאו בו, כמבואר בדברי רבותינו ז"ל, ובזוהר ובתקונים, בדברי רבותינו במסכת שבת פרק במה מדליקין (לא, ב) כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו בהי עייל. והמאמר הזה נתבאר בתקונים (תקוני הזהר דף ה) גבי דרגא חמישאה ביראת ה' עד"ה, אמנם לפי פשוטו מבואר כי עיקר ידיעת החכמה הוא להשיג האדם לעשות רצון יוצרו ולהדבק בו, ואם בתחלת למודו לא ידע למי הוא עובד ושידע שיש אדון ופטרון המושל עליו אשר אליו תכון העבודה, מה תועלת בחכמתו.

ומפני היות היראה פתח ושער לקיום כל התורה, אמר בזוהר פרשת בראשית (יא, ב) שהתחילה התורה בה במלת בראשית שנרמז בה יראת ה', וזה לשונו בראשית ברא אלהים דא היא פקודא קדמאה דכלא, ואקרי פקודא דא יראת ה' דאקרי ראשית, דכתיב (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת ה', (משלי א, ז) יראת ה' ראשית דעת, בגין דמלה דא ראשית אקרי, ודא איהי תרעא לאעלא גו מהימנותא, ועל פקודא דא אתקיים עלמא, עכ"ל לענייננו.

ואין כוונתינו בחבור זה לבאר מאמרי הרשב"י ז"ל, מפני שלא להאריך בהם, אמנם כוונתינו במאמר הזה מבוארת מה שאמר שעל פקודא דא אתקיים עלמא, מפני שקיום העולם תלוי שנדע שיש לעולם מנהיג והוא אדון לנו וצריכים אנו לעבדו ולירא מפניו, ומי שאינו מאמין זה הוא מחריב העולם.

ובזה יובן פסוק (קהלת יא, כב) את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, כי מציאות האדם לא נברא אלא שידע גדולתו ית' וירא מפניו ויעשה רצונו. ואפשר לומר עד"ה, כל האדם, במה שנתבאר בתיקונים כי יש אדם דאצילות ואדם דבריאה ואדם דיצירה ואדם דעשיה, וכלם יראים את ה' ושומרים מצותיו כל אחד כפי בחינתו כמו שיתבאר בפרק ב. וכיון שראינו שתורתנו הקדושה פתיחת דבריה היה בענין היראה שמנו פתיחת ספרינו זה להבין ענין היראה ופרטיה.

עוד סבה ג', כי נתבאר בזוהר פרשת נשא (קכג, א) כי עיקר התשובה על ידי יראה ואהבה. וכן בתקונים (כה, ב) פירשו שעיקר עסק התורה הוא ביראה ואהבה, וזה לשונם ואורייתא בלא דחילו ורחימו לא פרחת לעילא, עכ"ל. ועוד לקמיה ומצוה בלא דחילו ורחימו לא יכילת לסלקא ולמיקם קדם ה', עכ"ל. ועוד בתיקונים (ה, א) פירשו, כי כמו שיראה קודמת לאהבה כן קדמו מצות לא תעשה למצות עשה, והטעם, שהמצות תלויות בשם בן ד', שמ"י עם י"ה שס"ה זכר"י עם ו"ה רמ"ח, וכמו שאותיות י"ה קודמין לו"ה כן צריך להקדים לא תעשה לעשה. ועוד בתיקונים (שם קכב, א) כי מי שאינו עוסק ביראה לפחות נענש ח"ו, וזה לשונם ומאן דמשתמע קליה בין באורייתא בין בצלותא בין בצעקה בלא דחילו מיד וישמע ה' ויחר אפו וכו', עכ"ל. ועוד בתיקונים פירשו שם כמה פרטים שצריכים כולם יראה ואהבה. נמצא כי אלו שני עיקרים גדולים הצריכים לעובד את השם. והקדמנו יראה כי כן הקדימה הפסוק, באמרו (דברים יא, יא) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה ואחר כך הזכיר לאהבה.

פרק א

ראשונה צריכין אנו לבאר מהות היראה, ואחר כך הדברים שעל ידה יקנה האדם היראה בלבו. היראה שעליה נצטוינו בתורה כמה פעמים (דברים יא, יא) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך, וכן (שם יא, יט) את ה' אלהיך תירא, וכמוהו רבים, הוא כי אחר שידע האדם שיש לעולם בורא אחד והוא ברא כל הנמצאים והוא מנהיגם כרצונו, ומבלעדי שפעו וחיותו אין להם קיום, כמ"ש (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כלם, ואלו ח"ו יצוייר העדר שפעו מכל העולמות אפילו רגע אחד, יתבטלו כלם והיו כלא היו, כי כלם צריכין אליו והוא אינו צריך להם, חייב ליראה ממנו ולקבל עליו עול תורה ועול מצות, כעבד היודע שיש לו אדון ופטרון, למי הוא עובד, שאם לא ידע למי הוא עובד, לא תכון בלבו העבודה, כמ"ש (דה"א כ, ח-ט) דע את אלהי אביך ועבדהו.
ויראה זו ביאר הרשב"י ע"ה בפרשת בראשית (זוהר בראשית יא, ב) זה לשונו יראה דאיהי עקרא, למדחל בר נש למריה בגין דאיהו רב ושליט עקרא ושרשא דכל עלמין וכלא קמיה כלא חשיב, כמה דאתמר (דניאל ה, ו) וכל דיירי ארעא כלא חשיבין, ולשואה רעותיה בההוא אתר דאקרי יראה, עכ"ל לענייננו. ודבריו אלו קטני הכמות ורבי האכות, צריכים ביאור רחב, ויתבארו בעזרת השם כפי שכלנו הדל לפי הפשט ממש היוצא מכללות דבריו אל כוונתינו, שעיקר היראה לירא מעילת כל העילות וסבת כל הסבות, שהוא עיקר ושורש לכל העולמות, ירצה שהוא המקיימם בחיותו ית' השופע בהם.
וזו היא המצוה הראשונה שנצטוינו בתורה, הוא לידע שיש אלוה, שנאמר (שמות כ, א) אנכי ה' אלהיך. והמצוה הזאת היא י'סוד ה'יסודות ו'עיקר ה'כל, לידע שיש מצוי ראשון שהמציא כל נמצא והוא המקיימם בשפעו העליון.
וכן משה רבינו ע"ה כשבא לדבר עם ישראל במצרים להמשיכם לעבודה האלהית, אמר (שם ו, ז) ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם וגו'. וכתב הרשב"י ע"ה בפקודין נדפס בפרשת וארא (זוהר ח"ב כה, א) שזו היא המצוה הראשונה שנצטוו ישראל להכיר את הקב"ה בכלל, זה לשונו ראשיתא קדמאה דכל פקודין למנדע ליה לקוב"ה בכללא, למנדע דאית שליטא עילאה דאיהו רבון עלמא וברא עלמין כלהו, שמיא וארעא וכל חיליהון, ודא הוא בכללא, עכ"ל. ופירש שם לקמיה, שזו היא יראה בכלל, ויש יראה בפרט שעליה נאמר (משלי א, ז) יראת ה' ראשית דעת וגו', והכוונה השגת פעולותיו והנהגתו על ידי מדותיו העליונות.
ובקבלת התורה נתאוו ישראל לדעת ולראות למי עובדים ואמרו למשה רבינו ע"ה רצוננו לראות את מלכנו, כדפירשו רבותינו ז"ל, והקב"ה הסכים לשאלתם ופתח להם כל

העולמות והיו שומעין ורואין את הקול אומר אנכי ה' אלהיך. וכן פירשו בתיקונים (סד, ב) זה לשונם בקיצור לא אשתכח אתר לעילא ותתא דלא מליל מניה אפילו במלאכין דלא אשתכח דאלוה אחרא אית בעלמא מליל בכורסייא, הה"ד אנכי, והכי סליק אנכ"י לחשבון כס"א, ולבתר מליל במלאכין, הה"ד (שמות כ, ט) וכל העם רואים את הקולות, דעלייהו אתמר (קהלת י, כ) כי עוף השמים יוליך את הקול וגו'. בגין דכד קוב"ה בעא למללא במלאכיא נחת שמיה עלייהו כגוונא דא ידו"ד וכו', ודא איהו וכל העם רואים את הקולות, ואינון הוו מלאכין דכל חד הוה אתעביד קול ופרח באוירא, וכל חד מישראל דהוה אמר נעשה ונשמע הוה שריא בפומיה והוה אוליף ליה אורייתא כולה, ולבתר מליל עמהון משמיא וארעא, הה"ד (דברים ד, לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה וגו', לבתר הוה מליל עמהון מד' סטרין, והוו מסתכלין כלפי מזרח והוו שמעין ית קלא ולגבי מערב וצפון ודרום הוו שמעין ית קלא, לאחזאה דמכל אתר מליל עמהון, ולא הוה אתר לעילא ותתא דלא מליל עמהון, לאחזאה דמלא כל הארץ כבודו, דאיהו סביל עילאין ותתאין, ואיהו סמיך עילא ותתא וכורסייא יקרא ומלאכין ונשמתין איהו סביל כלא וקשיר כלא ומייחד כלא, ולית מאן דסמיך ליה, עכ"ל לענייננו. ודלגנו מהמאמר הבלתי מצטרך אל כוונתנו.

ובזה נבין פסוק (דברים ד, לה) אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, ירצה הראת, כי בעינינו ראינו מציאות הנבואה וידענו כי ה' הוא האלהים, ירצה האלוה התקיף אדון ופטרון לעולם ואין עוד מלבדו, והוא מה שפירש המתרגם ארי ה' הוא אלהא, כי אלהא מורה על אלהות אין סוף מלך מלכי המלכים. וכן פירש ברעיא מהימנא פ' פנחס (רנח, א) אלהים סהיד על אלהות דיליה דאית אלהים ואלהי האלהים ואיהו אלוה על כלא ולית אלוה עליה, עכ"ל, זהו פשט הכתוב.

ונבא לבאר המאמר שבפרשת בראשית שהתחלנו בו, שאמר שעיקר היראה למדחל למאריה בגין דאיהו רב ושליט וכו', צריכין אנו לדעת מהו רב ומהו שליט, מפני שדברים אלו נוגעים לענין היראה.

מצינו בתורתנו הקדושה כשבאה לייחס היראה ייחסה היראה לידו"ד, כאמרו (דברים יא, יא) מה ידו"ד אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ידו"ד אלהיך. וכן (שם יא, יט) את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד וגו', וכן (שם כח, כט) אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת וגו' ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך. ונודע כי הוא ושמו אחד, וכמו שנודע יותר בבירור ליודעים ד"ה, ומאחר שהוא כן, כל מה שנמצא שיתכנה לה', גדול ומושל, יתכנה לו ית', ומצינו שידו"ד נקרא גדול, שנאמר (תהלים

קמה, ג) גדול ה' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר, ומאחר שהוא נקרא גדול ראוי שנחקור באי זה בחינות יקרא גדול.

ומצינו גדול בפסוקים בבחינות שונות הא' בבחינת ההארה הגדולה והמעלה והרוחניות, כענין שני המאורות הגדולים, שגדולתם היתה בהארה, והראיה שמה שנקראו אחר כך מאור גדול ומאור קטן הוא גדלות ההארה וקטנותה, שהירח נתמעט אורה. גדולת המעלה - והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כא, י), וכמוהו, גדלת מרדכי אשר גדלו המלך (אסתר י, ב). גדולת הרוחניות והחשיבות - הוא מאמר דוד לשאול (שמואל-א כו, כג) כאשר גדלה נפשך וגו' כן תגדל נפשי בעיני ה', ואין שייכות גדולה בנפש אלא גדולת הרוחניות והחשיבות.

הב' גדול בבחינת ההשגה כענין (תהלים קד, כה) זה הים גדול, שאם הכוונה על גדולת הכמות הרי נאמר ורחב ידים, אלא ודאי גדול בבחינת עומקו, שיש מקומות בים שאין להם סוף. וכן כיוצא בזה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים צב, ו) מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך, ופירושו שבעשיה הגשמית מענין שמים וארץ והים ושאר הבריות הגדולות אנו תמהים ואומרים מה גדלו, כמה נעלה לפי ערך זה מה שאינו מושג בגדלו ורוחניותו בתוך המחשבה, שודאי אין לו שיעור. ולזה אמר מאד עמקו מחשבותיך, וכל מקום שנאמר מאד, הוא בלי שיעור, וכן פירשו בזוהר בפרשת וארא (כז, א). והנה מגדולת בריותיו אשר ברא, נעלה במעלת כמה וכמה בגדולת יוצרנו יוצר הכל, שאין להשגתנו בו סוף ותכלית.

הג' בבחינת התפשטות כחו ואורו בנמצאים, כענין (במדבר יד, י) ועתה יגדל נא כח ה'. וכן בכח גדול וביד חזקה. וכן פירשו בפרשת שלח לך, ומזה נגזר (שמות יד, לא) וירא ישראל את היד הגדולה, והיינו גדולת הכח והיכולת. הד' גדולת החסד והרחמים, כענין (במדבר יד, יט) סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך. וכן (ישעיה נד, ז) וברחמים גדולים אקבצך. הה' גדולת העצה, שנאמר (ירמיה לב, יט) גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם וגו'.

וחמש בחינות אלו שבמלת גדול יתייחסו לעילת כל העילות לרוממותו, הראשון שהוא גדול בבחינת הארה, היא הארה שאין לה קץ ותכלית עד שכל המאורות שבכל העולם העליון וכל שכן מה שממנו ולמטה, כולם הם חשך כנגדו, כדפירשו בתקונים (קלה, ב) כתר עלאה אף על גב דאיהו אור קדמון אור צח אור מצוחצח, אוכם איהו קדם עילת העילות. ואמר אחר כך עוד, ועילת העילות לית נהורא קיימא קמיה, כל נהורין מצוחצחין מתחשכאן קמיה, עכ"ל.

אם בבחינת עומק ההשגה, על זה נקרא הוא יתברך אין סוף, שאין להשגתו סוף, מה שאין כן כל הנבראים, שכל עלול ישיג בעילתו בהתמדת הזמן, אבל עילת על כל ית', מיום שנברא העולם ולא קודם לא היה מי שעמד על עומק השגתו. וכן פירש בפרשת וירא (זוהר קג, א) בפסוק (משלי לא, ב) נודע בשערים בעלה, אמר זה לשונו תא חזי קוב"ה אסתלק ביקריה דאיהו גניז וסתים בעלוייא סגיא לא איתי בעלמא, ולא הוה מן יומא דאתברי עלמא דיכיל לקיימא על חכמתא דיליה ולא יכיל לקיימא ביה בגין דאיהו גניז וסתים ואסתלק לעילא לעילא, וכלהו עלאי ותתאי לא יכלין לאתדבקא עד דכלהו אמרי ברוך כבוד ה' ממקומו, עכ"ל, ומפשטי דבריו יש ראיה אל כוונתינו עם היות שהמאמר הזה דבריו עמוקים.

וכן התפשטות אורו בנמצאים, זה פשוט דעילת על כלא נהיר בי' ספירן דאצילות וכו' כדפירשו בתיקונים (ג, ב). וכן גדולת הרחמים, הוא מקור הרחמים, כי באור פני מלך חיים, ואם אפילו בנאצל הראשון אנו שוללים הדין ממנו, כל שכן בעילת על כל העילות.

וענין גדול העצה יובן במה שאמר בפרשת בראשית (זוהר בראשית כב, ב) בענין נעשה אדם, זה לשונו בקיצור מאי ניהו דאמר (דברים לב, לט) ראו עתה כי אני אני הוא, אלא דא איהו עלת העלות עלת על כל עילאין, דההוא דאתקרי עלת העלות עלת מאלין עלות, דלא יעביד חד מאלין עלות שום עובדא עד דנטיל רשו מההוא דעליה, כמה דאוקימנא לעילא בנעשה אדם נעשה ודאי על תרין אתמר דאמר דא להההוא דלעילא מיניה נעשה, וההוא דלעילא מיניה לא עביד מדעם עד דנטיל עצה מחבריה, אבל ההוא דאתקרי עלת כל העלות דלית לעילא מיניה ולית לתתא שוה ליה כד"א (ישעיה מ, כה) ואל מי תדמיוני ואשוה, אמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי דנטיל עצה מניה, עכ"ל לענייננו.

וטעם התייחס כל הדברים האלו לידו"ד יותר משאר השמות, מפני היות שם ידו"ד מקור ושורש לכל השמות כמו שנתבאר בסבא פרשת משפטים (סבא משפטים צו, א), ועוד בתקונים תיקון נ"ז בסופו (צא, ב - צב, א) נתבאר ענין זה בבירור יותר.

ועוד נתבאר שם במעלת שם הידו"ד, והוא מוכרח להעתיקו לדרוש שלנו, זה לשונו ולית מלאכא דלא אשתכח ביה שם ידו"ד, דאשתכח בכל אתר כגוונא דנשמתא דאשתכחת בכל אבר ואבר, ובגין דא אית לבר נש לאמלכא ידו"ד בכל ספירן ובכל כרסיין ובכל מלאכין ובכל אבר ואבר דבר נש, דלית אתר פנוי מניה לא בעילאין ולא בתתאין, ידו"ד לא אתקרי ביחודא דארבע אתוון אלא בעילת העילות דמייחד לון, ובגין דאיהו מייחד ד' אתוון ביה אתקריאו ידו"ד ביחודא חדא ידו"ד אחד ושמו אחד, ובגין דא שוי מהימנותא דישראל בארבע אתוון אלין, וכל שמהן שוי כנויין לשמא דא, לית שמא עד אין סוף

ועד אין תכלית רברבא ושלטנא מן דא ולעילא עד אין סוף ולתתאה עד אין תכלית, וכל חיילין ומשריין מניה דחלין ומזדעזעין, עכ"ל. הרי בפירוש שכל השמות אפילו שם אהי"ה שהוא בכתר, הוא כינוי לשם ידו"ד, כמו שאמר וכל שמהן שוי כנויין לשמא דא. ואמר אחר כך לית שמא וכו' רברבא ושלטנא מן דא, הרי בפירוש שיתייחס הגדולה והממשלה לידו"ד יותר מכל השמות.

ובזה יתבאר פסוק גדול ה' ומהולל מאד, שהתחלנו בו, ירצה גדול ה' - גדולתו היא בבחינות האמורות שהם מצד חסדו. ומהולל מאד, הוא כפי מה שנתבאר במאמר הזה ועוד יתבאר לקמן, כי בשם ידו"ד נמצאו ונבראו כל העולמות עליונים ותחתונים, ולכן כל אחד ואחד יהלל לה' ב"ה כפי השגתו בכח ידו"ד שנתפשט בו, בני העולם הזה התחתונים יהללו כפי קוצר השגתם מפני שהם בעשיה הגשמית, ועולם הגלגלים שהם דקים יותר יהללו יותר, וכן מעולם לעולם, כי כל הקרב הקרב אל המלך מכיר גדלו ועוצם יכלתו, והכלל הוא כי כל אחד כפי עכירות החומר שבו נחתם חותם ידו"ד כן יתמעט ההשגה, וכפי הזדככות החומר כן תתרבה ההשגה, והיינו ומהולל מאד - כי רבוי העולמות אין להם מספר, והוא מהולל מהם כל אחד כפי השגתו. ולגדולתו - גדולת השם בבחינת עצמו קודם שתתפשט גדולתו אל התחתונים, אין לה חקר, וכאשר יתפשט כל אחד יהלל כפי השגתו בחקירת גדולתו ית' במה שנתפשט בו. ויש עוד בזה ביאור, ולא נאריך שלא לצאת מהדרוש.

וכן מצינו בכתובים שנתייחס לשם הזה הממשלה, בדברי המשורר ע"ה (תהלים כב, נט) כי לה' המלוכה ומושל בגוים. וכן בדברי הימים (דה"א כט, יא) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת וגו' לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל.

ומה שיתייחס לו הממשלה אחר שהזכיר כל המדות הנזכרות, הוא במה שביאר הרשב"י ע"ה במאמר שהעתקנו, כי ידו"ד הוא חיות פנימי המתפשט בכל העולמות כענין הנשמה המתפשטת בגוף שאין מקום פנוי ממנה, כן ידו"ד הוא שקיו דאילנא, כמו שנתבאר בתיקונים (תיקוני הזוהר יז, א) במאמר אליהו, והיינו ענין הממשלה המתייחס לו, שכמו שהנשמה היא הנותנת לאדם החכמה והבינה והמדע והכח ושאר המדות שבאדם שהם עיקר הממשלה באדם, שכולם נפעלות על ידי הנשמה, כן שם ידו"ד הוא המושל לפעול כל הפעולות וממנו הכל על ידי עילת העילות המייחד הכל הנקשר בו.

עוד נתייחס הממשלה לידו"ד בבחינה אחרת בדברי המשורר ע"ה, באמרו (תהלים קג, כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו וגו' ברכו ה' כל צבאיו משרתיו וגו' ברכו ה' כל

מעשיו בכל מקומות ממשלתו. וכדי לבאר ענין אומרו בכל מקומות ממשלתו, צריכים אנו לבאר שלשה פסוקים אלו בקצרה.

והענין יובן במה שנתבאר במאמר הקודם בראשו, שאמר שאין לך מלאך שאין נמצא בו שם ידו"ד, ששם ידו"ד נמצא בכל מקום, ואמר ועל דא אית ליה לבר נש לאמלכא ידו"ד בכל ספירן ובכל כרסיין ובכל מלאכין. נמצא שבעולם הכסא הוא ידו"ד כמו שהוא באצילות, וכן בעולם המלאכים, וכן בעשיה בכל אבר ואבר דבר נש. ואופן שימצא ידו"ד בכל אבר ואבר אפשר כמה שפירשו בתיקונים (קלט, ב) שכל אבר יש בו ד' יסודות. ועוד כמה שפירשו שם (קמ, א), שכל אבר יש בו עור ובשר וגידים ועצמות, ופירשו שם כי עצם ובשר וגידים עלייהו שריא ברכה וקדושה וייחוד, ואלו הג' נודע שהם סוד יד"ו, ועוד פירש שם משכא איהו דמות אדם, מלכות, כל דיוקנין אתחזיין ביה וכו', הרי ה' אחרונה.

והענין שימצא ידו"ד בכל הבריות נתבאר באופן אחר ברעיא מהימנא פרשת בא אל פרעה (מב, א), זה לשונו כל חיות דאינון חיות הקדש באתוון דשמא קדישא אתקריאו, הה"ד (ישעיה מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, ואפילו כל בריין איתבריאו בהון ולית בריאה דלא רשים בהאי שמא בגין לאשתמודעא למאן דברא ליה והאי איהו י' דיוקנא דרישא דכל בריין, ה' ה' דיוקנא דה' אצבען דימינא וה' דשמאלא, ו' דיוקנא דגופא, ובגין דא ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, לית כל בריה דאשוה כוותי, ואף על גב דבראתי לה כדמות אתוון דילי, דאנא יכיל למחאה ההיא צורה ולמעבד לה כמה זמנין וכו', עכ"ל לענייננו. הרי בפירוש מבואר במאמר הזה היות כל בריותיו חתומים בחותם שמו ית', להורות שבורא אחד להם והוא מושל בהם למחות צורתם כרצונו כחומר ביד היוצר.

עם הקדמה זו נבאר הפסוקים "ברכו ה' מלאכיו", בזוהר פרשת לך לך (צ, א) פירש שמלאכיו הם הצדיקים, וזה לשונו דבר אחר ברכו ה' מלאכיו, אלין אינון צדיקייא בארעא דאינון חשובין קמי קב"ה כמלאכי עילאי ברקיעא, בגין דאינון גבורי כח דמתגברי על יצריהון כגבר טב דמתגבר על שנאיה, לשמוע בקול דברו, דזכאן בכל יומא למשמע קלא מלעילא בשעתא דאצטריכו, עכ"ל לענייננו. והנה נודע שנשמות הצדיקים הם חצובות מתחת כסא הכבוד, ולכך כנגד עולם הכסא שמשם הנשמות, אמר ברכו ה' מלאכיו, ירצה שימשיכו ממנו שפע וברכה, שהוא מקור הברכה כדפירשו בתיקונים (תיקוני הזוהר ל, ב), כי ידו"ד נקרא ברו"ך, מלאכיו שהם נשמות הצדיקים שנבראו ע"י ידו"ד שהוא חותם הנחתם בכסא כאומרו (ישעיה מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו.

וכנגד החותם הג' הנחתם במלאכים, אמר "ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו", שהם המלאכים שהם רוחניים למעלה בלי יצר הרע, ולכך הם לעולם עושים רצונו, ואמר ברכו ה', שימשיכו שפע מידו"ד שעל ידו נבראו כדפירשו במאמרים הקודמים.
"**ברכו** ידו"ד כל מעשיו", הוא כנגד חותם הד' נחתם בעולם הגלגלים בי"ב מזלות ובז' כוכבי לכת ובכל הכוכבים ובכל הבריות שבתחתונים, שכלם נחתמו בחותם ידו"ד כדפירש ברעיא מהימנא במאמר שהעתקנו, דלית בריה דלא רשים בהאי שמא.
ואמר "בכל מקומות ממשלתו", שלא תאמר תינח ברוחניים העליונים שימצא בהם ידו"ד, אבל בגשמיים התחתונים כיצד יברכו את ידו"ד, ולזה אמר בכל מקומות ממשלתו, ירצה שממשלתו ית' שוה בכלם בתחתונים כמו בעליונים, ולזה אמר "ברכי נפשי את ה'" אף על פי שאת למטה מלובשת בעשיה.
עוד ירצה "בכל מקומות ממשלתו", שלכאורה הוא מיותר, אחר שנזכר כל מציאות העולמות פשיטא שבכל מקומות ממשלתו. אלא הענין הוא לרבות מה שבין עולם לעולם, כדפירשו בגמרא (חגיגה יג.) שמן הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין רקיע לרקיע, ועל דרך זה בין עשיה ליצירה ובין היצירה לבריאה וכו', בכל מקומות ממשלתו, והיינו מה שפירשו בתיקונים (צא, ב) דלית אתר פנוי מיניה לא בעלאין ולא בתתאין. הרי זו בחינה שנית בממשלה המיוחסת לידו"ד, שתתפשט ממשלתו ית' בכל העולמות ובכל הבריות שבתחתונים, שכלם חתומים בחותמו.
והוא מה שאמר משה רבינו ע"ה (דברים ד, לט) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ידו"ד הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. הכוונה לפי הפשט באמרו הוא האלהים - ר"ל שהוא האלוה התקיף ושולט על הכל, כי כל אלהים לשון חוזק, כענין ואת אילי הארץ. בשמים ממעל - ריבה כל מציאות העולמות העליונים עד מעלה מעלה, והיינו ממעל, דלימא בשמים לבד. ועל הארץ - היינו מה שבין השמים לארץ, ומה שבין ארץ לארץ, והיינו ועל הארץ סתם. מתחת - לרבות ו' ארצות וכל בריות התחתונים שבה. אין עוד - שכלם נמצאו ע"י עליונים ותחתונים.
ואחר שידענו ענין הממשלה הזאת המיוחסת לידו"ד, זו הממשלה עצמה תתייחס לעילת כל העילות המייחדת אותיות ידו"ד, כמו שייחס בעל המאמר בענין היראה הממשלה לו יתברך, כמו שאמר יראה דאיהי עקרא למדחל למאריה בגין דאיהו רב ושליט עקרא וכו', והיינו שיתפשט אורו בכל העולמות, כאמרו בתיקונים (ג, ב) ועילת על כלא הוא נהיר בעשר ספירות דאצילות, ובעשר דבריאה, ונהיר בעשר כתות דמלאכיא, ובעשר

גלגלי רקיעא, ולא אשתני בכל אתר. ונמצא כי הארתו ית' בכל עולם ועולם הוא על ידי התלבשו באותיות ידו"ד, כמו שנתבאר לעיל.

ואומרו ולא אשתני בכל אתר, דלימא ולא אשתני לבד, כי בכל אתר לכאורה היינו המקומות האמורים, וכבר נזכרו במאמר שהם עשר דאצילות וכו'. אלא נראה שהוא על דרך בכל מקומות ממשלתו בפירוש הב'. ונמצינו למדים שאפילו באויר העולם ימצא עילת כל העילות מתלבש באותיות ידו"ד שהוא ושמו אחד, והיינו עיקר היראה שאמר משה רבינו ע"ה (דברים כח, נח) ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ידו"ד אלהיך, ולא יאמר הזה אלא במורה באצבע שהוא לפנינו.

ועתה בזה ידענו סוד מלא כל הארץ כבודו שפירשו ברעיא מהימנא פרשת בא אל פרעה (מב, ב), שהוא על התפשטות האלהות העליון, וזה לשונו דאי לא יתפשט נהוריה על כל ברייז איך ישתמודעון ליה ואיך יתקיים מלא כל הארץ כבודו, עכ"ל. ומפני זה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים טז, ח) שויתי ידו"ד לנגדי תמיד, כי בחשבו שידו"ד לפניו, שם הוא עילת העילות המייחד הכל, ומזה ימשך לאדם המורא והבושת והצניעות שלא לחטוא לפני המלך העליון הנכבד והנורא שלפניו, כמו שיתבארו עוד מלות אלו בעזר האל.

ואחר שבארנו ענין רב ושליט, צריך לבאר מה היא היראה שימשך מזה לאדם. הענין, כי מצד היותו גדול על דרך שבארנו ימשך יראה, שיתבוושש האדם מחמת גדולתו שאין לו תכלית, אם בבחינת ההארה הגדולה וכמו שיתבאר בפרק הבא. אם בבחינת היותו גדול העצה ורב העלילה וכו'.

ומצד היותו מושל יורה על ההשגחה כדפירשתי, ועוד היותו מושל על רמ"ח איבריו החתומים בשמו, ואם יחטא בהם נמצא פוגם בידו"ד עקרא ושרשא דכל עלמין (זוהר ח"א יא, ב), ירצה שבחינתו ושפעו הוא מקיימם כאומרו (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כלם, וכמו שנתבאר במאמר שהעתקנו בסמוך ועלת על כלא נהיר וכו'.

וזו היא עיקר האמונה, לדעת שאם ח"ו יצוייר שאין אלוה בעולם, אין מציאות עולם ולא נברא כלל, ומאחר שיש עולם ונבראים בתוכו יש להם בורא אחד שבראם ומנהיגם כרצונו, וכל הנבראים הם כדמות האילן שאינו חי אלא משרשיו, כך כל הנבראים אינם חיים אלא על ידי עילת כל העילות שהוא השורש המקיים הכל. ויש עוד בזה ענין ואין כאן מקום להאריך.

וגם לבחינה זו נתגלה על ידי שם ידו"ד, כי שם זה הוא חיות פנימי המתפשט בכל העולמות, וכמו שביאר הרשב"י עליו השלום במאמר התיקונים שהעתקנו לעיל, שאמר

לית מלאכא דלא אשתכח ביה שם ידו"ד וכו', ואפילו בשמש מתלבש שם ידו"ד כדפירשו בתיקונים (קמה, א).

וכלָא קמיה כְּלָא (שם בהמשך זח"א יא, ב), זה נוגע לעיקר האמונה, שאם יצוייר העדר מציאות כל הנבראים לא מפני זה יגיע לו חסרון במעלתו ית', כי הוא היה נקרא מלך קודם שנברא העולם כאומרו (משלי ח כו) עד לא עשה ארץ וחוצות, ה' מלך, וכל מה שברא הקב"ה לא בראו אלא לכבודו ושיכירו גדלו כדפירש ברעיא מהימנא. וגם באחרית הכל (ישעיה לד, ד) ונגולו כספר השמים וכל צבאם יבול ונשגב ידו"ד לבדו ביום ההוא.

ובעת בריאת האדם אמרו ז"ל שהמלאכים שקטרגו על בריאת האדם נתן אצבעו ביניהם ושרפן, נמצא דרך משל שכלם אינם חשובים לפניו ית' לבטלם כאלו לא היו.

וימשך מזה ב' בחינות ביראה מלבד האמור ברב ושליט הא' כי אחר שחיי האדם הם ממנו ית' כדפירשנו צריך להכלם ממנו ית' שלא לחטוא בחיים שהוא משפיע בתוך קרבו, ויירא כי רוחו ונשמתו אליו יאסוף יגוע כל בשר יחד (איוב לד, יד-טו), וכן אמר דניאל (ה, כג) ולאלהא די נשמתך בידיה וכל ארחתך ליה לא הדרת, והרבה יטהר האדם מחשבותיו בחושבו בדבר זה.

והב', כי אף על פי שאינו צריך אל הנבראים מכל מקום השגחתו עליהם להטיבם, כאמרו (תהלים קמה, יז) ורחמיו על כל מעשיו, ויאמר האדם בלבו מה גמול אשלם לבוראי ית' על כל טובותיו העודפות עלי בכל יום אם אעבור על רצונו, אלא ראוי שאעשה מצותיו לעשות נחת רוח לו, דבר זה פירש **מורי ע"ה** בפירוש המאמר בענין וכלא קמיה כלא.

והנה כל בחינות אלו האמורות בגדולת יוצרינו יוצר הכל שהוא רב ושליט וכו', כיוצא בזה נתבאר ברעיא מהימנא פרשת פנחס (זוהר רכה, א) ושם הרחיב הביאור יותר, זה לשונו אבל עילת על כלא דאתקרי ידו"ד אתמר ביה אל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש (ישעיה מ, כה), ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו, אני ידו"ד לא שניתי, לא מטי ביה חובין לאפרשא אתווי י' מה' ו' מה', דלית פרודא, ועליה אתמר לא יגורך רע, איהו שליט על כלא ולית מאן דשליט ביה, איהו תפיס בכלא ולית מאן דתפיס ביה, ואיהו לא אתקרי ידו"ד ובכל שמהן אלא באתפשטות נהוריה עלייהו, וכד אסתליק מינייהו לית ליה מגרמיה שם כלל מנהון, עמוק עמוק מי ימצאנו, לית נהורא יכיל לאסתכלא ביה דלא אתחשכת אפילו כתר עליון דאיהו נהוריה תקיף על כל חילי שמיא עלאין ותתאין ועל כל דרגין אתמר ביה ישת חשך סתרו, ועל חכמה ובינה וערפל סביביו, כל שכן שאר ספירן, כל שכן חיון, כל שכן יסודין דאינון גופין מתים, איהו סובב כל עלמין ולית סובב לון לכל סטרא עילא ותתא ולארבע סטרין בר מיניה ולית מאן דנפיק מרשותיה לבר,

איהו ממלא כל עלמין ולית אחרא ממלא לון בר מיניה, ולית עליה אלהא אחרא למיהב ליה חיים, הה"ד (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כלם, ובגינה אמר דניאל (ה, ו) וכל דיירי ארעא כלא חשיבין וכמצבייה עביד בחיל שמיא, איהו מקשר ומייחד זינא לזיניה עילא ותתא, ולית קורבא להו בד' יסודין אלא בקוב"ה כד איהו ביניייהו, עכ"ל. וכאשר ידקדק המעיין במאמר הזה יבין המאמר הראשון מהרשב"י ע"ה, ענין רב ושליט עקרא וכו'.

ומה שאמר (בזח"א יא, ב) ולשואה רעותיה בההוא אתר דאתקרי יראה, הכוונה שכל הבחינות האמורות מתגלות על ידו, שהרי שם ידו"ד יקרא גדול ומושל, אמנם היכן גדולתו מתגדלת, בה, כדכתיב (תהלים מח, ב) גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו, כדפירשו בפרשת ויקרא (זוהר ה, א) על פסוק זה, זה לשונם אשתמע דמלכא בלא מטרוניתא, לא הוא מלכא, ולאו הוא גדול, ולאו הוא מהולל.

ועוד מבואר זה הענין בתיקונים בהרבה מקומות, בפרט מקום אחד (תז"ח קג, א) נמצא אצלינו בכתיבת יד, זה לשונו והמשכילים יזהירו, מאן משכילים, אלין דאית בהון שכל למנדע למארי עלמין דאיהו עילא על כל עלאין בשכינתא דאתמר בה (תהלים קיח, ו) זה השער לה' צדיקים יבאו בו, שע"ר בהיפוך אתוון עש"ר כלילא מי' ספירן וכו'. ואמר בסוף הדרוש, ובגין דאיהו מלגאו שוי אמונה דישראל בההיא, דהיא קשירא בכלהו פנימיים וחצוניים, דאיהי כלילא מעלאין ותתאין עד דלית סוף ותכלית, ובגין דא קרא לה אמונה דישראל, ובה אשתמודעו עילאין ותתאין ועילת על כל עלאין, ומאן דמייחד ליה בה כאילו מייחד ליה ואמליך על כל עילאין ותתאין, עד כאן לשונו. וכן בפרשת תרומה (זוהר קנח, ב) עיין שם.

עוד ברעיא מהימנא פרשת פנחס (רל, א) מפורש יותר, זה לשונו דא מלכות קדישא דאיהי תמונת כל, דבה אסתכל קוב"ה וברא עלמא וכל בריין דברא בעלמא, וכלל בה עלאין ותתאין בלא פרודא כלל, וכלל בה עשר ספירן וכל שמהן וכנויין והויין, ועלת על כלא דאיהו אדון על כלא ולית אלהא בר מניה, לא אשתכח בעלאין ותתאין פחות מנה, בגין דאיהי קשר דכלהו, שלימא דכלהו, לקיימא ביה ומלכותו בכל משלה, בגין דלא אשתכח עלת על כלא בעלאין ותתאין פחות מנה, אפילו בחד מינייהו, אתקריאת אמונת ישראל, עכ"ל לענייננו.

עוד בתיקונים בכתיבת יד (חדש י, א) ומסטרא דתלת אבהן דאתקריאו אל אלדים ידו"ד, דאינון האל הגדול הגבור והנורא, אתקריאת גדולה גבורה תפארת, ובאלין תלת שמהן איהי סהידת על הווייתיה ואלהותיה ויכלתיה על כל עלמין, ומסטרא דאימא עלאה אתקריאת אם תשובה ידו"ד דאחזי על כנוי, והוי"ה דמארי עלמין מארי דכל כנויין וכל

הוויין, דאינון כנויין ליה ואיהו לאו איהו כינוי, ואתקריאת מ"ה מסטרא דחכמה דאתמר בה (דברים יא, יא) מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, דאם לית חכמה לית דחילו ואם לית דחילו לית חכמה, ובהאי מ"ה מעיד על עלת כל עלאין כי לא ידעו מה הוא, עכ"ל. הרי שגלוי אלהותו ויכלתו של ממ"ה הוא על ידו, אם כן ראוי שיתייחס אליה רב ושליט עקרא ושרשא שעל ידו מתגלה הכל.

וכן בכתובים נמצא מייחס גם כן אל המדה הזאת הגדולה והממשלה, גדול אדוננו ורב כח וגו'. וכן מה שפירש בזוהר פרשת בראשית (יט, א) בפסוק (איכה ג, ח) חדשים לבקרים רבה אמונתך, ע"ש. וכן (תהלים קמה, ג) מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור, ובחינת עיקרא ושרשא דכל עלמין גם כן נאמר באומרו מלכותך מלכות כל עולמים, ויובן עניינו בסוד סוף המעשה תחלת המחשבה, עיין בתיקונים (יא, א) בענין (משלי ח, כב) ה' קנני ראשית דרכו וגו'.

ואין צריך להאריך בבחינה זו, שמאחר שידו"ד הוא עיקרא ושרשא דכל עלמין כדפירשתי לעיל, וגילוי פעולתו על ידם הוא כדפירשתי לעיל שהיא נקראת גדולה גבורה תפארת דסהידת על אלהותיה וכו' וכלא קמיה כלא, גם בחינה זו יש בה.

וביאר אותה הרשב"י ע"ה בפסוק (מלכים א, ד) ותרב חכמת שלמה וגו', אמר שם בפרשת ויחי (זוהר רכג, א) הסיהרא, אלף טורין רברבין קמה, וכלהו נשיבא חדא הוו לקמה, אלף נהרין סגיאין לה ובגמיעא חדא גמיעא לון, עכ"ל.

וכן בפרשת פנחס (זוהר רמ, ב) זה לשונו אלא רזא הוא, בגין דאית בהמה רביעא על אלף טורין, ואלף טורין אכלת בכל יומא, וכלהו אקרון בהמות, ועל דא תנינא דאית בעירא אכיל בעירי, וממה הוו מאשא וכלהו לחיך לון ההיא בהמה בלחיכא חדא, הה"ד (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא, וכל מיא דירדן מלא בשית שנין היא עבדת ליה גמיעא חדא, הה"ד (איוב מ, כג) יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו, עכ"ל. ובסוד בהמה זו תלוי התעוררות התחתונים שעיקרו הוא בסוד ב"ן מבנימין, והוא סוד ושמן על ראשך אל יחסר כדפירשתי בשער האהבה ריש פרק ה.

ואפשר לומר כי ד' בחינות אלו האמורות "רב, ושליט, עקרא וכו', וכלא קמיה כלא", הם כנגד ד' אותיות ידו"ד, ומתגלות על ידי שם אדנות, ואין מקום להאריך יותר.

וכל בחינות היראה שפי' הנמשכות מהיותו רב ושליט עקרא וכו', כלם ישנם בשכינה בערך אל התחתונים. כי מצדה הנשמות של ישראל, וכן חיות כל התחתונים, וכאשר האדם מת הנשמה חוזרת אליה כדפי' בפרשת ויחי (זוהר ריז, ב) זה לשונו אמר רבי יהודה בשעתא דמתלכדן רגלוי דבני נשא ויומוי אתקריבו ההוא יומא אתקרי יום ה'

לאתבא רוחיה ליה, תנא בההיא שמעתא פקדא ההוא כתרא קדישא על רוחיה ומאן איהו דכתיב (תהלים צ, י) ימי שנותינו בהם שבעים שנה, והיא כתרא שביעאה דכלא, עכ"ל. לכן צריך לירא ממנה, כי בידה לסלק הנשמה כרגע, והיינו (דניאל ה, כג) ולאלהא די נשמתך בידיה וכל ארחתך ליה וגו'. והיינו גם כן (איוב יב, י) אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש, כי השכינה נקראת יד, ופירוש פסוק זה יתבאר בפרק הבא בעזרת ה'.

גם הבחינה שפירשנו שאין ראוי שיחטא ויהיה כפוי טובה על כל הטובות שהטיב הקב"ה עמו, גם בחינה זו מצדה, שהיא האם המגדלת אותנו, צריך לירא מדיניה ולאהבה אותה מצד רחמיה, וזו היא היראה המביאה לידי אהבה.

ופירש בחינה זו הרשב"י עליו השלום בפקודין נדפס פרשת ואתחנן (זוהר רסג, ב) זה לשונו פקודא ליראה באורח כלל ובאורח פרט והא אוקימנא, בגין דאית עליה דבר נש לדחלא מקמיה קוב"ה תדיר, ובגין יראה יסתמר באורחוי ויראה אתר הוא דאקרי יראה כד"א (דברים כח, נח) ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך, בגין דתמן שריא דחלא דקוב"ה, ואיהו יראה ממש לדחלא מניה, ודא הוא רזא דכתיב וממקדשי תיראו, בהאי יראה שריא פולסא דנורא לאלקאה לון לחייביא דלא נטרין פקודי אורייתא, וע"ד באורח כלל אית לדחלא, ובתר באורח פרט, כד ידע בר נש מאן איהי יראת ה', ודא איהו דחילא דחביבותא דאיהו עיקרא ויסודא למרחם ליה לקוב"ה, בתר האי יראה עביד לנטרא כל פקודוי דאורייתא למהוי בר נש עבד נאמן לגבי קוב"ה כדקא יאות יראה, עכ"ל.

ומורי ע"ה כתב במה שאמר כד ידע מאן איהי יראת ה' וכו', שהכוונה היא שיירא שלא יגרום בעונותיו להפריד השכינה משם ידו"ד שהוא הת"ת, ויאמר בלבו כיצד אגרום בעונותי להפריד אהבת דודים ורעים, ונמצאתי נרגן מפריד אלוף, ונמצא בחינת יראה זו היא יראה המביאה לידי אהבה, כי לא די שלא יחטא אלא ישתדל לעשות מצוה כדי לייחד ולקרב את האהבה, אמנם ביראה הקודמת שהיא יראה מהעונש, וכן הירא עושה מצוה בעבור שיירא מכרת, כגון שלא לבטל מצות מילה שחייבים עליה כרת, וכן שלא לאכול חלב שחייבין עליו כרת, ודאי שזה אחר שיירא מהעונש בלבד לא ישתדל בקיום המצות, ע"כ כלל דבריו.

והנה מטעם שאמרנו לעיל שבשכינה נתגלה היותו רב ושליט וכו' אמר הרשב"י ע"ה שם בפרשת בראשית (זוהר יא, ב) זה לשונו ובגין כך אתר דאקרי יראת ה' ראשית אקרי, ועל דא אתכליל הכא פקודא דא ודא עקרא ויסודא לכל שאר פקודין דאורייתא, מאן

דנטיר יראה נטיר כלא לא נטיר יראה לא נטיר פקודי אורייתא, דהא דא תרעא דכלא, ובגין כך כתיב בראשית דאיהי יראה ברא אלהים את השמים ואת הארץ, עכ"ל.
ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ב

בדברים המעוררים היראה הפנימית האמורה בפרק הקודם, האחד הוא בבחון האדם בשכלו מעשיו של הקב"ה, כי מרוב גודלם נותנים יראה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים סו, ג) אמרו לאלהים מה נורא מעשיך, וכן משה רבינו ע"ה בפרשת ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (דברים יא, יב), אמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, נראה שהוא מהדברים המעוררים היראה.
וענין זה נתבאר בדברי רבותינו ז"ל ובדברי הרשב"י ע"ה, וצריכין אנו להעתיק לשונם ז"ל כדי לעורר את הלב ליראה, במסכת חגיגה (יג, א) זה לשונם מן הארץ ועד לרקיע מהלך ה' מאות שנה, ועוביה של רקיע מהלך ת"ק שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע למעלה מהן חיות הקודש רגלי החיות כנגד כלן, קרסולי החיות כנגד כלן, שוקי החיות כנגד כלן, רכובי החיות כנגד כלן, ירכי החיות כנגד כלן, גופי החיות כנגד כלן, צוארי החיות כנגד כלן, ראשי החיות כנגד כלן, קרני החיות כנגד כלן, למעלה מהן כסא הכבוד, רגלי כסא הכבוד כנגד כלן, כסא הכבוד כנגד כלן, מלך אל חי וקיים לעד רם ונשא שוכן עליהם, עכ"ל לענייננו.
ובפרשת בשלח (נו, ב) בפסוק (שמות טו, ד) מרכבות פרעה וחילו ירה בים, נתבאר ענין זה יותר, זה לשונו רבי יצחק פתח (ירמיה י, יא-יב) לקול תתו המון מים בשמים וגו', הא תנינן שבעה רקיעין עבד קוב"ה ובכל רקיעא ורקיעא ככבין קביעין ורהטין בכל רקיעא ורקיעא ולעילא מכלהו ערבות, וכל רקיעא ורקיעא בהלוכו מאתן שנין, ורומיה חמש מאה שנין, ובין רקיעא ורקיעא חמש מאה שנין, והאי ערבות הלוכו באורכיה אלף וחמש מאה שנין ופותייה אלף וחמש מאה שנין, ומזיוא דיליה נהרין כל אינון רקיעין, והא תנינן לעילא מערבות רקיעא פרסות דחיות קדישין ורומהון ככלהו לעילא מנהון, וקרסולין דחיות ככולהו וכו', ע"כ מה שנתבאר בגמרא, עכ"ל לענייננו.
עוד (נח, א) בפ' עצמה, תאנא הדרניאל שמיה, והוא עילאה על שאר מלאכין אלף ושתין רבוא פרסין, וקליה אזיל במאתן אלף רקיעין דמסתחרן באשא חוורא, עכ"ל. וזהו המלאך הב' שפגע משה רבינו ע"ה בעלותו לקבל התורה, והיה משה רבינו ע"ה ירא מהמלאך הזה עד שהזכיר שם ע"ב, וכיון ששמע המלאך הזה אותיות השם נזדעזע וקרב אצלו. ואומר אח"כ המאמר והוה אזיל עמיה עד דמטו לאשא תקיפא דחד מלאכא די שמיה

סנדלפון, ותאנא סנדלפון עלאה הוא על שאר חברוי ת"ק שנין, והוא קאים בתר פרגודא דמאריה וקשר ליה כתרין מבעותהון דצלותא דישראל, ובשעתא דמטי האי כתר לרישיה דמלכא קדישא, הוא מקבל צלותהון דישראל, וכלהו חיילין ואוכלוסין מזדעזעין ואמרין בריך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה. אמר ליה הדרניאל למשה לית אנא יכיל למהך עמך דלא יוקיד לי אשא תקיפא דסנדלפון, ביה שעתא אזדעזע משה עד דאתקיף ביה קוב"ה במשה ואותביה קמיה וכו', עכ"ל לענייננו.

והנה מגדולת העבדים גדולת האדון נודעת, שאם מלאכיו מעלתם גדולה כ"כ, על אחת כמה וכמה במעלת מדותיו באצילות, כל שכן וכל שכן מעלתו ית' שאין לה קץ ותכלית, בפרט הרואים דברי הרשב"י ע"ה במה שפירש באדרת נשא (קכז, ב - קמה, א) מענין רבוי העולמות שבאצילות, המה ראו מעשי ה' ונפלאותיו. ואמרו בתקונים (קלה, ב) כתר עלאה אף על גב דאיהו אור קדמון אור צח אור מצוחצח איהו אוכם קדם עלת העלות, עכ"ל לענייננו. ובבחינת ההארה הגדולה הזו שאין לה תכלית הוא שיקרא האין סוף גדול, כדפירשתי לעיל (פ"א), אגב.

והנה כאשר יתבונן האדם במעשיו ית' ייראו ויכנע מגדולתו ויתבושש ממנו ולא יעבור על מצותו, וכן אמר יונה הנביא (יונה א, ט) ואת ה' אלהי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה. נראה שהיראה היא מצד מעשיו המראים על גדולתו. וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת מה אנוש כי תזכרנו. וכן אמר משה רבינו ע"ה (שמות טז, ז) ונחנו מה, כי אין אנו נכנסין בגדר בריה לנגד גדולתו ית' כמ"ש (דניאל ד, לב) וכל דיירי ארעא כלא חשיבן.

עוד בחינה שנית לעורר היראה קרובה לזו האמורה, והיא בבחון האדם בדעתו האותות והמופתים המתחדשים בעולם, וכן ישראל כשראו הנס הגדול שנעשה להם על הים נאמר בהם יראה, שנאמר (שמות יד, לא) וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים ויראו העם את ה' וגו'. וכן אמר המשורר (תהלים סה, ו) מכין הרים בכחו נאזר בגבורה משביח שאון ימים שאון גליהם והמון לאומים ויראו יושבי קצוות מאותותיך מוצאי בוקר וערב תרנין וגו', ושאר נפלאות ה' ית' ואותותיו הנזכרים במזמור.

עוד בחינה ג' לעורר היראה, גם כן קרובה לזו האמורה בסמוך, והיא בבחון האדם טובות הבורא העודפות עליו, והוא מה שאמר הנביא (מלאכי א, ו) ואם אב אני איה כבודי וגו' איה מוראי. והיינו כי מדרך האב להטיב ולרחם לבנו, ואם הבן חוטא האב מיסרו, כענין (משלי א, ח) שמע בני מוסר אביך. והוא מה שאמר הנביא ירמיה ע"ה (ירמיה ה, כד) ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו שבועות חוקות

קציר ישמָר לנו עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם. הרי בפירוש יראה מצד הטובה, כמ"ש נירא נא וגו' הנותן גשם וגו'. עונותיכם הטו אלה, הרי היסורין. ואין היראה מחמת היסורין, אלא כי מדרך האב להטיב ולרחם וצריך לירא שלא יהיה הוא הגורם שיתאכזר אביו עליו וימנע הטוב ממנו.

ובבחינת יראה זו אפשר לפרש מה שפירש בתיקונים (ע' קכט, א) ובזוהר פרשת נשא (קכב, ב) י' יראה, ודא איהי על רישיה דבר נש, ומנה ייעול דחילו ללבא דבר נש למדחל מקוב"ה ולנטרא גרמיה דלא יעבר על פקודין, עכ"ל. וכן פירשו גם כן במדרש רות מהזוהר (פב, ב).

ובבחינת יראה זו אפשר לפרש פסוק (דברים כח, נח) ליראה את השם הנכבד והנורא הזה וגו', כי יש בחינה שיקרא בה נכבד בבחינת הטובה הנשפעת ממנו כמו שיתבאר.

כבוד, פירשו בזוהר פרשת פקודי (זוהר רכא, ב) שהוא לשון הארה, בפסוק (ישעיה יא, י) שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד, זה לשונו והיתה מנוחתו כבוד, מנוחתו דא בי מקדשא, כבוד, דהכי אקרי בההוא זמנא כבוד, דכתיב (שם ל, כו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים, ומנוחתו דההוא שורש ישי אתקרי כבוד ה' דלא יתמני ולא יקום בחשבנא לעלמא, עכ"ל לענייננו. הרי בפירוש שכאשר תקרא כבוד הוא שתעלה במדרגת הארה גדולה להיות אור הלבנה כאור החמה ואז אינה עומדת בשיעור וחשבון כאשר הוא כשהיא למטה, דכתיב (שה"ש ז, ה) עיניך ברכות בחשבון על שער בת רבים, כדפירשו בפרשת פנחס (זוהר רכ, ב), וכן פירשו גם כן בפרשת בראשית (ח, א) בפסוק (תהלים יט, ב) השמים מספרים כבוד אל, שכבוד לשון הארה וחשיבות, ע"ש. ומצינו בפסוקים שכבוד עניינו אור, בישעיה (ס, א) וכבוד ה' עליך זרח, וביחזקאל (מג, ב) והארץ האירה מכבודו, ובתורה (שמות מ, לד) וכבוד ה' מלא את המשכן, וכן (ויקרא ט, ו) וירא אליכם כבוד ה', וכמוהו רבים.

ואפשר להתייחס לכבוד שתקרא אור מפני שתרגום כבוד יקר, וכתיב (זכריה יד, ו) והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, והכוונה אור בהיר, כי יקר הוא חשיבות, ואין חשיבות לאור אלא מצד בהירותו.

וכן כאשר נאמר (ישעיה יא, י) והיתה מנוחתו כבוד, הכבוד הוא שתעלה במעלה וחשיבות, ומהו החשיבות למעלה באצילות, בהירות אורה שיהיה אור הלבנה כאור החמה.

וכן ברעיא מהימנא בפרשת פנחס (זוהר רכה, ב) פירשו שמה שאמר משה רבינו ע"ה (שמות לג, יח) הראני נא את כבודך היה על כתר עליון, וזה לשונו ובגין דא שעור סוכה

לא פחות מעשר דאיהי מלכות עשיראה דכל דרגין, ולא למעלה מעשרין דאיהי כתר עליון דלא שלטא ביה עינא. כבוד עילאה עליה אמר משה הראני נא את כבודך, ואתיב ליה קוב"ה לא תוכל לראות את פני, ולית כבוד בלא כ', עכ"ל לענייננו. אם כן נמצא כי מצד הארת אור הבהיר הבא מלמעלה הוא שיקרא כבוד, כמ"ש ולית כבוד בלא כ'. ובזה מדוקדק לשון המאמר למעלה שאמר אתקרי כבוד ה' דלא יתמני וכו', והדומה לזה (שמות לג, כב) והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת וגו'. וכן באיוב (איוב יט, ט) כבודי מעלי הפשיט וגו'.

ונמצא כי מה שאמר השם הנכבד, ירצה שהוא מקור הארה לכל הנבראים, שכלם מקבלים אור ושפע מידו"ד כדפירשתי בפרק הקודם, והיינו מה שפירשתי שנכבד יורה על הטובה הנשפעת ממנו ית'.

ובזה יובן אמרם בזוהר פרשת וילך (רמא, ב) כחי המכוין ליחד השם, עליו נאמר כי מכבדי אכבד, והטעם, כי בכוונתו הטובה מושך תוספת הארה למעלה, כמו שנתבאר שם דרך הייחוד, ולכן משם נמשך הארה לנשמתו בעולם הבא, וזהו כבודו.

והנורא, פירוש במה שנתבאר לעיל במאמר שהעתקנו מפרשת בשלח, שאפילו במלאכים המלאך הגדול מחבירו השאר יראים לגשת אליו, וכן (שמות לה, ל) וייראו מגשת אליו הנאמר במשה רבינו ע"ה מצד קירון פניו. ואמרו בזוהר פרשת בשלח (זוהר נח, א) שכאשר חטאו ישראל בעגל נטל קוב"ה ממשה אלף חולקין מההוא זיוא, ומההוא זיוא דאשתאר ביה הוו מבהיקין אנפוי דמשה. ומה בהאי דאשתאר ביה לא הוו יכלין לאסתכלא באנפוי, בההוא דאסתלק מניה על אחת כמה וכמה, עכ"ל. וכיוצא בזה נאמר בענין והנורא, כי מצד היותו נכבד על דרך שפירשנו, ימשך מזה היותו נורא, כי כל צבאות מעלה יראים לגשת אליו מצד אורו שאין לו תכלית, ביען כי יתבטל מציאותם, על דרך שפירש בספר ברית מנוחה בענין קברות התאוה, כי שם קברו את העם המתאוים, כי כל מלאך שיחשוק ויתאוה לעלות למעלה ממדרגתו יתבטל מציאותו, וזהו ענין הקבורה מצד התאוה שהוא החשק.

ועל דרך זה הוא פירוש (קהלת יב, יג) את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, והענין כי יש אדם דאצילות ואדם דבריאה ואדם דיצירה ואדם דעשיה כדפירשו בתיקונים (מא, ב), וכל בחינות אדם האמורות יש להם יראה, שלא יכנס אדם דבריאה לראות ולהסתכל לפנים ממדרגתו שהוא באצילות, וכיוצא לשאר. ולא זה בלבד, אלא אפילו באצילות פירשו בתיקונים (שם קיט, א) דלית ספירה דלא אתקריאת אדם, וכל בחינות אדם שבאצילות יש להם יראה זו האמורה, עד שאפילו בכתר צודק בקצת יראה

זו מאחר שהוא נאצל והוא אוכם קמי עלת העלות, הוא ירא מעלת על כל העלות. והיינו כי זה כל האדם, פירוש כל בחינות אדם האמורות יש להם יראה.

ועל דרך זה פירש מורי ע"ה בספר תפלה למשה בפסוקים אלו (תהלים מח, ה) כי הנה המלכים נועדו עברו יחדו המה ראו כן תמהו נבהלו נחפזו רעדה אחזתם שם חיל כיולדה. כי כל זה בעת סילוק ההיכלות לעלות למעלה, ובעלותם שם המה ראו כן תמהו וגו'.

עוד יש לפרש הנכבד והנורא באופן אחר קרוב לדרך האמור, והוא כי מצינו שהנשמה תקרא כבוד, שנאמר (שם ל, יג) למען זמרך כבוד ולא ידום, וכן (שם טז ט) לכן שמח לבי ויגל כבודי. והוא, כי כבוד האדם והמאיר בו הוא הנשמה, ואם כן "הנכבד" ירצה שהוא מקור לכל הנשמות, ולא נשמות התחתונים בלבד אלא הוא מקור הארה המאיר לכל העולמות העליונים והוא נשמה בתוכם, וכמו שהנשמה היא המאירה לגוף כן הוא ית' מקור הנשמה לכלם.

והנורא לפי זה הוא, שכיון שבידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב יב י), צריך לירא ממנו כי בידו לסלק הנשמה כרגע ויגוע כל בשר יחד, וכמ"ש (דניאל ה, כג) ולאלהא די נשמתך בידיה וכל ארחתך ליה לא הדרת. ובערך זה גם כן כל צבאות מעלה יראים ממנו ביען ששפעם וחיותם תלוי בו, וזהו "אשר בידו נפש כל חי", דהיינו צבאות מעלה שהם חיים וקיימים לעולם, ובידו ית' תלוי חיותם, ו"כל חי" הוא לרבות עד למעלה למעלה כל מציאות הנאצלים. "ורוח כל בשר איש" הם הגשמיים התחתונים שבעשיה התחתונה, ולכך אמר בהם לשון בשר מפני ששולט בהם המיתה והכליון, אמנם בעליונים שאין בהם מיתה אומר כל חי, שכלם מחיותו ית' כמו שנאמר (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כלם.

עוד מצינו במלת כבוד שנשתמש בו הכתוב לענין הלל ושבח, כענין (תהלים כט, כ) ובהיכלו כלו אומר כבוד, שהכוונה בו ההלל והשבח הנאמר לה' ית'. וברעיא מהימנא פרשת קדושים (פא, ב) פירשו שכבוד עולה ל"ב, והכוונה על ל"ב נתיבות חכמה. ונודע מה שאמר בספר יצירה שבל"ב נתיבות חכמה שהם ל"ב אלהים שבמעשה בראשית, בהם חקק יה ידו"ד צבאות את עולמו. והכוונה שעל ידי ל"ב נתיבות אלו היה בריאת כל העולמות שהוא ענין כל מעשה בראשית, ונתייחסו הל"ב נתיבות במלת כבוד מפני כי כבודו של הקב"ה נתגלה אלינו מצד מעשיו ובריותיו הגדולים אשר ברא, כמו שפירשתי בתחלת פרק זה, ועל ידי כך אנו מכבדים ומהללים אותו כמ"ש (ישעיה מג, ו) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, ופירוש לכבודי בראתיו, שיכבדני ויהלל אותי, לכך בראתיו.

ועוד ירצה הנכבד, במה שפירשו ברעיא מהימנא והעתקנו לעיל בסוף פרק א', שפירשו (שם ו, ג) מלא כל הארץ כבודו, הוא על כבוד אלהותו ית' המתגלה לנו על ידי התפשטות העולמות מעילה לעלול כמ"ש דאי לא יתפשט נהוריה על כל ביין איך ישתמודעון ליה ואיך יתקיים מלא כל הארץ כבודו. וכבוד האלהות מתגלה על ידי כ' כתר, דלית כבוד בלא כ' כדפירשתי לעיל, ואחר כך האור מתלבש על ידי ל"ב נתיבות חכמה שהם י' מאמרות וכ"ב אותיות כדפירשו בתיקונים (עח, ב), ועל ידי הל"ב נתיבות שפעלו כל מעשה בראשית על ידם מתקיים מלא כל הארץ כבודו. ומצד זה יקרא ידו"ד נכבד, שע"י הוא בריאת הכל על ידי ל"ב נתיבות, והוא כלול מהם.

וגם כן הוא נכבד, ירצה שהוא קשור לְעוֹלָם וכלול מכבוד האלהות העליון על ידי הכתר שהוא כ', וכדפירשו בתקונים והעתקנו לעיל בפרק קמא השם לא איתקרי בייחודא דארבע אתוון אלא ביחודא דעילת העלות דמייחד לון, ועל ידי הכבוד מתפשט למטה בתחתונים בסוד מלא כל הארץ כבודו שפירשתי בפרק קמא. ובפירוש זה כל הפירושים שפירשנו בענין הנכבד באים לדרך אחד.

וגם מה שפירשתי שהנכבד מורה על היותו מקור הנשמות, כלול בזה, שאחרי שנכבד מורה על כללות ל"ב נתיבות, בכלל הל"ב הוא נתיב בריאת האדם, ויברא אלהים את האדם בצלמו, והאדם הוא הנשמה הנקראת אדם, כי הגוף נקרא בשר אדם, שנאמר (שמות ל, לב) על בשר אדם לא ייסך.

והנורא לפירוש זה ירצה, כי מפני גילוי כבודו אלינו אנו מתיראים מפניו, כמשל עבדי המלך הרואים פני המלך שהם מתיראים ממנו מפני שהוא לפניהם, מה שאין כן למי שאינו רואה פני המלך ולא מושבו שאין לו מורא מהמלך. וכן אמר יעקב אבינו עליו השלום (בראשית כח, יז) מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים, כי מצד היותו בית אלהים נותן מורא.

ומדרכי הירא את המלך הוא שלא להגביה עיניו לפניו, וכן אצל משה במראה הסנה, אמר (שמות כ, ו) ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים. ומזה יחוייב לאדם שלא ללכת בקומה זקופה שלא לדחות המורא מעליו, וזו היתה מעלת רב עליו השלום, שאחד מעשר מדות שהיו בו הוא שלא היה מסתכל יותר מד' אמות, והטעם כדי שלא לסלק מורא השכינה מעליו. ועוד כדי שלא יראה שום עבירה [בזמן שאין בידו למחות, כטעם (תהלים קיט, לז) העבר עיני מראות שוא].

ובפרט בעת התפללו צריך שיאמין שכבודו מלא עולם, וירא ויבוש מלפניו ויתן עיניו למטה, כמו שפירשו ז"ל (יבמות קה, ב) המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה,

וידמה האדם שאלו היה רואה אור גדול עד שהיה מחשיך עיניו ודאי שלא היה מסתכל, וכמו שאמרו בפרשת בראשית (ד, א) במעשה רבי חייא כאשר ראה לרבי שמעון אחר פטירתו, קלא נפק ואמר מאיך עינך לא תזקוף רישך ולא תסתכל, מאיך עינוי וחמא נהורא דהוה נהיר למרחוק. וכן בפטירת הרשב"י ע"ה (האזינו רצו, ב) אמר רבי אבא לא זקיפנא רישאי, דנהורא הוה סגי ולא יכילנא לאסתכלא. וכיוצא בזה כאשר יתפלל האדם ויחשוב שהשם הנכבד לפניו שהוא מקור ההארה לאין תכלית, ראוי שיבוש וישפיל עיניו מפני כבוד ה'.

וכן בפרקי רבי אליעזר (פ"ד) אמר שהחיות עומדות אצל כסא כבודו, ועם היות שאינם יודעות מקום כבודו אפילו הכי עומדות באימה ויראה, וזה לשונו בפרק רביעי והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואינם יודעות מקום כבודו והחיות עומדות באימה ויראה ברתת וזיע ומזיעת פניהם נהר של אש מושך ויוצא לפניו, שנאמר (דניאל ז, לה) נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי, שנים שרפים עומדים אחד מימינו של הקב"ה ואחד משמאלו, שש כנפים שש כנפים לכל אחד בשתים יכסה פניו שלא יביטו פני השכינה וכו', עכ"ל לענייננו.

ואפשר לפרש הנכבד והנורא במה שפירשו בתקונים, כי כמו שיש ל"ב אלהים במעשה בראשית, יש כנגדם ל"ב פעמים ידו"ד בנקודות ידועות שיוצאים מהפסוקים כדפירשו שם, ונמצא בזה שאין לך דבר בעולם שלא יהא חתום בשם ידו"ד ובשם אלהים הכל כאחד, ואם כן הנכבד יקרא מצד שם ידו"ד מהטעם שפירשתי לעיל, והנורא מצד שם אלהים כי רוב יראה היא מהדין, והיינו אומרו (דברים כח, יט) הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך, כי ידו"ד נכבד מצד החסד אלהיך מצד הדין.

ובזה נבין פסוק (שם ה, לח) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ידו"ד הוא האלהים בשמים ממעל וגו', והענין כי אין שלמות החסד אלא בהיותו כלול מהדין, ואין שלמות לדין אלא עם הרחמים, והיינו כי ידו"ד שהוא בעל החסד והרחמים הוא האלהים כלול מהדין, וכן האלהים הוא ידו"ד, ואופן כיצד ימצא אלהים בידו"ד פירשו בתיקונים (עג, ב), כי ידו"ד במילואו יו"ד ה"א וא"ו ה"א עולה מ"ה, וכאשר נמצאו אותיות אלו מ"ם ה"א עולה כמנין אלהים. ומפני היות שם ידו"ד כלול מאלהים לכן כל מעשה בראשית הנפעל בל"ב נתיבות היה על ידי שני שמות אלו כאחד, והיינו אומרו כי ידו"ד הוא האלהים בשמים ממעל, ירצה כי השמים ממעל ועל הארץ מתחת הכל נברא על ידו ואין עוד.

ואופן איך ימשך מזה היראה לאדם, הענין כי מה שפירשנו לעיל בפרק קמא בשם רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום, שעיקר היראה לירא את השם בגין דאיהו רב ושליט עקרא

ושרשא דכל עלמין וכלא קמיה כלא חשיבי, כל זה גילתה תורתנו הקדושה במלותיה הקצרות באומרו הנכבד והנורא, ובהנכבד יורה דאיהו רב ושליט עקרא ושרשא דכל עלמין, כי על ידי ל"ב נתיבות גדולתו וממשלתו מתגלה אל התחתונים, וכן בזה הוא עקרא ושרשא דכל עלמין, כי על ידי הל"ב נתיבות החיים מתפשטים לכל התחתונים. ועל ידי שם ידו"ד החיים מתפשטים בכל הנמצאים שעל ידו נבראו, על דרך שהוא רב ושליט, נמצא שהוא עקרא ושרשא דכל עלמין.

והנורא, הוא כלא קמיה כלא חשיבי, ומה שפי' שם בסוף פ"ק בענין זה הוא היראה מחמת הדין, שכאשר ייטיב עמו הקב"ה והוא עובר על רצונו, צריך לירא כי המלך אף על פי שכעת אינו מראה לו פנים זועפות מכל מקום נפרעין ממנו אחר כך, והיינו אלהיך, על דרך שפירש בזוהר פרשת בשלח (ע' נא, ב, ע' ס, ב) ועוד אאריך בזה בעזרת ה'.

ונראה לי שיראה זו הוא מה שייחס הרשב"י בזוהר (נשא קכב, ב) ובתיקונים (קכט, א) י' יראה וה' אהבה, ובענין אהבה יתבאר בשער הבא בעזרת ה'. אבל ביחס יראה לי' שהיא ראשית חכמה, הוא במה שפירשתי שאחר שרב ושליט עקרא ושרשא דכל עלמין הכל נמצא בידו"ד ושם ידו"ד הוא בחכמה שכל י' הוא ידו"ד, אם כן שם עיקר היראה, בפרט כאשר נסתכל במה שאמר הכתוב (תהלים קה, כד) כלם בחכמה עשית, והיא סוד המחשבה המשלחת חיים בכל העולמות, והיינו פסוק (משלי יד, כז) יראת ידו"ד מקור חיים, כנודע שהיא מקור החיים לכל העולמות.

ומפני שלכאורה קשה לומר על החכמה שהיא עיקר לכל העולמות, מצאנו הכרח לזה בפרשת ויקרא (י, ב) זה לשונו תאנא בספרא דחנוך, בשעתא דאחזיאו ליה חכמתא דרזין עלאין, וחמא אילנא דגנתא דעדן, אחזיאו ליה חכמתא ברזא עילאה, וחמא דכלהו עלמין הוו מתקשרן דא בדא, שאיל לון על מה קיימין, אמרי ליה על י' קיימי כלהו ומניה אתבניאו ואשתלשלו, וחמא דכלהו מזדעזען מדחילו דמאריהון ועל שמיה אתקרון כלהו, ע"כ. ואחר כך אמרו שהקוץ העליון שבי' הוא דחילו דכלא.

ובמעלת גודל החכמה פירש בספר ברית מנוחה זה לשונו גודל צבא השמים אין להם תכלית, שמלאך אחד ששמו אוריאל תפס בפסיעה א' מן גלגל העשירי לארץ, שנאמר עתה באתי, ואם מלאך אחד כזה תשעה גלגלים לא נחשבו כל כך, על אחת כמה וכמה יהוא"ל שהוא עליו שנראה אצלו אוריא"ל כנער, ויהוא"ל אצל שמועא"ל כלא היה, ואלו הג' שרים אצל הדעת המתפשט מן תולדות השכל נחשבו כלא היו, וכן השכל לבינה והבינה לחכמה, והחכמה דמוה שהיא אם כל המאורות ושכל הגלגלים וצבאותיהם והמאורות המפרנסים לברואיהם וכל הגנזים לא נחשבו אצלה כלא היו כי היא שוכבת

בחיק המלך והיא סוכנת למלך, וכראות החכמים המעמיקים בחכמה לידע שרשה שכל המאורות וצבאותיהם והעולם וצבאותיו והתהומות ודגי הים וכל המים אשר תחת השמים החכמה חופפת על כלם ולא נראה מהם דבר ונחשבו כל אלה כקערה קטנה ומים אין בה אצל החכמה, וכאשר העמיקו לדעת בחכמה הגדולה הזאת אמרו ומה רבון כל העולמים שמאור כזה מתפשט ממנו, עכ"ל.

ועל יראה עליונה זו אמרו בתיקונים (קכו, ב) על וגביהן וגובה להם ויראה להם, בענין אותיות נקודות טעמים שהם בינה וחכמה וכתר, ואמרו ויראה להם דא כתרא דתמן טעמי, עכ"ל.

ומפני היות יראה זו במקום הנסתר, כתוב אחר כך (דברים כח, נט) והפלא ה' את מכותך, ונודע שאין פלא אלא במקום זה כמו שפירשו בזוהר פרשת צו (לא, א) על פסוק (ישעיה ט, ה) פלא יועץ.

ועל יראה זו נאמר (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים, שהיא היראה מחמת ה', כמו שביארנו ד' בחינות בענין היראה וכלם תלויות בידו"ד רב ושליט עיקרא ושרשא וכו' וכלא קמיה כלא חשיב, ולמעלה הוא מקום תוספת החיים כדפירשו בזוהר (תוספות עדר, ב) בפסוק (ישעיה לח, ו) הנני יוסיף על ימיך. ולכן לא אמר יראת אלהים תוסיף ימים, כי יראת אלהים היא יראה מפני הדין והיא מקום זעירו וקמיטו, ואינה במעלות היראה החשובה להוסיף ימים, אבל היראה הזו היא יראה מפני גדולתו ית' מחמת ידו"ד, שהשם הזה היוה אותו ברמ"ח איבריו ואת נשמתו ומצוייר בו בכל אבר ואבר, והוא ירא לחטוא לפני המלך שלפניו, כמו עבדי המלך הרואים חותם המלך שיראים מאותו החותם כמו מפני המלך עצמו, כדפירשו בתיקונים (סה, ב) בפסוק (שה"ש ח, ו) שימני כחותם.

נמצא שהם שלש בחינות בפסוק, האחד יראת אלהים, ואינה מוספת ימים אלא ימיו הקצובים מיום בריאתו הם העומדים לו. וקצה האחרון שבמעלות היא יראת ה' המוספת ימים. ושנות רשעים שאין להם שום יראה, תקצורנה מהשנים הקצובים להם.

עוד יש לפרש פירוש ד' בהנכבד והנורא, על דרך שפירשו ברעיא מהימנא (פ' קדושים פב, א) בענין כבד את אביך ואת אמך, פירשו שם שחכמה תקרא כבוד מפני שהיא כסא לכתר עליון לשמש תחתיו ולעשות מאמרו בל"ב נתיבותיה, וזה לשונו בקיצור ובגין דעבידת מאמריה וצווייה בלא עכובא בל"ב שבילין דבהון אתברי כל עובדא דבראשית, אתקריאת כבוד ובהיכלו כלו אומר כבוד (תהלים כט, ט) וכו', עכ"ל לענייננו.

ועוד שם לקמיה בענין כבוד אב ואם, יקרא דאביו ואמו למעבד צווייה, וצווי דיליה אינון פקודין דעשה, והא אוקמוה מארי מתניתין יש מצווה ועושה, ובגין כך איהו נעשה ונשמע, והאי איהו כבוד דאבא ואימא דצוה לבריה דיעביד הכי ואיהו עביד מיד בלא עכובא כלל, עכ"ל. ופירשו שם לקמיה, שאיש אמו ואביו תיראו, היראה היא להזהר שלא יעבור על מצות לא תעשה.

ועל דרך זה נפרש בענין הנכבד והנורא, הנכבד שכל הנבראים משועבדים למאמרו לכבדו ולעשות רצונו, והנורא שהכל יראים שלא לעבור על מצותיו, כמו שאמר הנביא (ירמיה ה, כב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו וגו'. ויתבאר הפסוק הזה בעזרת ה' בפרק הבא.

ועוד אפשר לומר פרפרת אחת, במה שפירשו בתיקונים (ה, א) כי שם ידו"ד כולל לא תעשה ועשה, שמ"י עם י"ה שס"ה, זכרי עם ו"ה רמ"ח, אם כן נמצא כי ידו"ד יקרא נכבד ונורא, נכבד שהוא מקור מצות עשה בסוד ו"ה, ונורא מצד מצות לא תעשה שהם י"ה.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ג

מפני שקדם מאמרינו בפרק הקודם בענין הנכבד והנורא, שמפרטי היראה היא שמאחר שכל הנבראים משועבדים למאמרו ויראים שלא לעבור על מצותו, כך האדם גם כן צריך לירא ולהתבושש שלא יעבור על מצות קונו, וזו היא מדרגת היראה מחמת הבושה, ראינו לסמוך הפרק הזה להרחיב הדבר בדברי רבותינו ז"ל.

אמרו ז"ל (ספרי פר' האזינו) זה לשונם האזינו השמים, אמר ליה הקב"ה למשה אמור להם לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם, שמא שינו מדתן או שמא גלגל חמה יצא למערב, שנאמר (קהלת א, ד) וזרח השמש ובא השמש, ולא עוד אלא ששמח לעשות רצוני, שנאמר (תהלים יט, ו) והוא כחתן יוצא מחופתו. ותשמע הארץ אמרי פי, הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם, שמא שינתה את מידתה, שמא זרעתם ולא צמחה או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים, או שמא אמרה פרה זו איני דשה ואיני חורשת, או שמא אמר חמור זה איני טוען ואיני הולך. וכן לענין הים הוא אומר (ירמיה ה, כב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים, שמשעה שגזרתי עליו שמא שינה את מידתו, ואמר אעלה ואצוף את העולם, כענין שנאמר (איוב לח, י-יא) ואשבור עליו חוקי וגו' ואמר עד פה תבא ולא תוסיף. ולא עוד אלא שמצטער ואין יכול לעשות, כענין שנאמר (ירמיה ה, כב) ויתגעשו ולא יכולו, והלא דברים קל וחומר, ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכים אין מקבלין שכר ואם חוטאים אין מקבלין פורענות

ואין חסין על בניהם ועל בנותיהם, לא שינו מדתן, אתם שאם זכיתם אתם מקבלין שכר ואם חטאתם אתם מקבלין פורענות, ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם, על אחת כמה וכמה שאתם צריכין שלא תשנו את מדותיכם, עכ"ל לענייננו.

והרב החסיד בעל חובת הלבבות (שער חשבון הנפש פ"ג) כתב ענין מתייחס לזה, ראיתי להעתיק קצת לשונו, וזה לשונו והששי, שיחשוב עם נפשו כשהוא מרגיש במדותיו שהם נוטות להמרות הבורא ולהפר בריתו, ויחשוב בנפשו ויעבור על לבו כל מה שהשיג בחושיו משרשי העולם וענפיו ופשוטו ומרכבו ועליונו ותחתונו, שהכל עומד בדברו ושומר ברית השם, הראית ממנו דבר יוצא מקשר עבודת האל יתברך, או שממרה דברו ומפר בריתו, ויחשוב באיברי האדם אילו היו עוברים ברית האל באדם, וינוחו איבריו הטבעיים על התנועה, או ינועו הנחים מהם, או אם לא היו מגיעים אליו החושים מה שנצטוו להגיעו אליו היה חבורו נפסד והרכבתו בלתי נתקנת ובטלה הנהגתו, והיאך לא יתבייש האדם לעבור ברית אלהיו בעולם שלא יעבור ברית אלהיו, בו ובעוזרים שחייבים בעבודתו וסבל אל עניינו, והם איבריו, הלא אתה יודע כי האלוה התנה בתורתו הנאמנה שיהיה ברשותך ובחפצך כל מה שבעולם אם תעבדהו, ושיעבור על רצונך כשתעבור על דברו, כמו שהוא מבואר בפרשת אם בחקותי, עכ"ל. וקצרתי מקצת לשונו שלא להאריך.

והנה בזה הדרך יתבאר גם כן פסוק (ירמיה ה, כב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים וגו', שכיון שהים הוא גשמי בלתי מרגיש וכ"ש שאר הנבראים עושים רצון הבורא יתברך, היאך לא ייראו האדם לעבור על רצון בוראו באיבריו שנבראו לעבוד הבורא, כי הלב הוא העיקר שנברא לירא הבורא, כי היראה תלויה בלב, כמ"ש (ירמיה לב, מ) ואת יראתי אתן בלבבם, וכן עוד לקמיה אמר הנביא (שם ה, כד) ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' וגו', ואפילו הכי בו עברו רצון הבורא, כמ"ש (שם ה, כג) ולעם הזה היה לב סורר ומורה וגו', כל שכן שאר האיברים שבודאי עברו בהם רצון הבורא.

וראיתי לדקדק בפסוקים אלו קצת דקדוקים ולבארם בעזרת השם מפני שהם נוגעים לענין יראת ה', יש לדקדק הא' כפל הפסוק האותי לא תיראו אם מפני לא תחילו, שנראה כפל הענין במלות שונות. ומאי אומרו האותי, ואחר כך אם מפני, שנראה שהכל אחד. ואחר כך חזר ואמר ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' וגו', מה ענין יראה זו השנית, דלערבינהו וליתנינהו, ולימא האותי לא תיראו וגו' אשר שמתי חול גבול לים וגו' וגשם יורה ומלקוש אני נותן לכם בעתו וגו'. ועוד שלמעלה בפסוק הראשון הזכיר יראה סתם האותי לא תיראו, ולא הזכיר לב, וביראה השנית הזכיר לב, צריך לדעת מה טעם.

אמנם לתרץ בכללות למה נזכרו ב' יראות, אפשר לומר שהיראה הראשונה היא כנגד מצות לא תעשה, וכן מוכיח פשט הכתוב שאמר אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים וגו' ולא יעברנהו וגו', ואתם עוברים על גבול התורה כמ"ש ולעם הזה היה לב סורר ומורה וגו'. והיראה הב' כנגד מצות עשה, שצריך לירא ולומר בלבבו הואיל והקב"ה עושה טובה עמנו שהוא נותן גשם יורה ומלקוש ושבועות חוקות קציר ישמר לנו, כך אנו גם כן נשמור לעשות כל מצוה ומצוה בשעתה, כמו שצונו, כי מצד זה אנו נותנים כח למעלה, כענין (דברים לג, כ) רוכב שמים בעזרך, וההפך ח"ו (דברים לב, יח) צור ילדך תשי, וכדפירשו רבותינו ז"ל בפסיקתא הובא בילקוט בפירוש פסוק צור ילדך תשי, זה לשונם בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הם מוסיפין כח וגבורה, שנאמר (במדבר יד, טו) ועתה יגדל נא כח ה', ובשעה שהם מכעיסים אותו כביכול צור ילדך תשי, עכ"ל לענייננו. ועוד האריכו שם.

ובזה נתרץ ג"כ ביראה הראשונה שלא הזכיר לב, לפי שאותה היראה אינה בלב לבד, אלא היא כוללת על כל איברי האדם העוברים כל התורה, שכל אבר ואבר צריך לירא שלא יעבור במצוה התלויה באותו אבר, כמו שהים שומר חוקו שלא יעבור, על דרך שפירש בחובת הלבבות. אמנם היראה הב' שהיא על מצות עשה, היא תלויה בלב, שהיא לבחון האדם בלבו טובות הבורא עליו כדפירשנו.

ועד"ה היראה שהיא בלב, נודע מה שפירשו בתיקונים (כד, א) שלב סתם הוא הלב מבין הלב יודע וכו', והיינו דחילו עאל בלביה שהוא סוד ה"י מאלהים, והיראה סתם שהיא כוללת על לא תעשה, היא היראה התחתונה, זהו הנראה לענ"ד.

ולענין כפל הפסוק באומרו האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו, פירוש האותי לא תיראו מצד עצמותי שאני נעלם ואיני מושג אליכם. נאם ה', שהשם הזה ידו"ד נקרא הוא ית' מצד שהיוה כל ההויות, והויותיו שברא הם מורות על גדולתו ושהוא ית' בראם כמו שפי' בפ"ק. אם מפני לא תחילו, ירצה פני מצד פני המגלים אליכם, והוא כמשל השומע שמעת המלך או הרואה פניו, כי הרואה פניו ירא את המלך יותר וחיל יאחזהו כיולדה, והיינו אם מפני לא תחילו.

ושני בחינות אלו שניהם ישנם בים ושניהם באדם, בים כבר נודע מה שפירשו ז"ל במאמרנו שהעתקנו בראש הפרק, שהקב"ה גזר עליו שלא יצא חוץ לגבולו, והחול הוא גבולו, והנה גזרת המלך שגזר עליו בעת בריאת העולם היא בחינה נעלמת, והים שומר צווי המלך מה שצווהו זה כמה שנים אף על פי שעתה אין המלך מצוהו דבר, והיינו

בחינת האותי לא תיראו. וכנגד אם מפני, הוא שהים רואה החול סביב לו וידע שהקב"ה שם לו גבול זה, ואינו עובר.

וכנגד שני בחינות אלו האמורות, יש כנגדם באדם בענין התורה, כי התורה והמצות הנתונים לנו בה' חומשי תורה הוא הגבול שאנו רואים לעולם, כענין החול שסביב לים, והוא כפי האמת פני המלך, אלא שאין אנו רואים פני המלך ממש, אבל התורה היא חותם דיוקן המלך, אבל ראינו המלך עצמו בעת קבלת התורה כדפירשנו בפרק קמא, והיינו האותי לא תיראו, כי מן הראוי שיספיק לנו הצווי הראשון מהמלך עצמו עם הגדר ששם לנו אחר כך בענין המצות, כענין הים שלא נצטווה אלא פעם אחת ועל אותו הצווי עומד באזהרתו.

גם אפשר לומר כי הגבול שברא הקב"ה באדם עצמו הוא היצר הטוב, והיינו שפירשו רבותינו ז"ל שיש בלב שני חללים, האחד מלא דם הוא משכן ליצר הרע, והב' חלל בלא דם משכן ליצר הטוב, והנה כשגלי היצר הרע הומים לעבור על התורה, יצר הטוב עומד כנגדו ומייעצו לחזור למוטב, ואין לך רשע שלא יבאו לו הרהורי תשובה קודם שיעשה העבירה, אלא שיצרו מפתהו ואח"כ מתחרט, וכן אמרו (עקידה שער סז) הרשעים מלאים חרטות, ולכן אמר הפסוק (ירמיה ה, כג) ולעם הזה היה לב סורר ומורה סרו וילכו. כי סרו מהגבול אשר בלבם שהוא היצה"ט המתרה בהם, וילכו לחוץ. והיינו מה שאמרו ז"ל בפרק קמא דבבא בתרא (טז, א) בראתי יצר הרע בראתי יצר הטוב, בראתי יצר הרע בראתי תבלין כנגדו שהיא התורה.

ועד"ה אפשר לרמוז בכפל הפסוק, כי האותי לא תיראו נאם ה', הוא כנגד שם ידו"ד, אם מפני לא תחילו כנגד שם אדנ"י, ששם פנים, והוא סוד מלא כל הארץ כבודו כדפירשו בתקונים. וכנגד ב' בחינות אלו הם בים, הא' כנגד שם אדנ"י הוא חול גבו"ל לים, ח"ק עול"ם ולא יעברנהו, שזו היא בחינת הנגלית. וכנגד הנסתר הוא (ירמיה ה, כב) ויתגעשו ולא יוכלו והמו גליו ולא יעברנהו, ולכאורה ויתגעשו ולא יוכלו הוא מיותר. אלא הענין יובן במה שפירשו (נח סט, ב) בפסוק (תהלים פט, י) אתה מושל בגאות הים בשוא גליו אתה תשבחם, כי בהיות הים בתוקף זעפו ימשך בו חוט של חסד להשקיטו מרוגזו וזעפו, וכן אמר שם "תשבחם" תתבר לון לאתבא לאתרייהו, ומפני שהחוט הזה קוב"ה הוא דמשדר ליה לכן יתכנה כנגד שם ידו"ד.

ובזה יובן מאמר ספרי שהעתקנו בראש הפרק, שאמרו ולא עוד אלא שמצטער ואינו יכול לעשות, שנאמר ויתגעשו ולא יוכלו.

וכנגד ב' בחינות אלו שפי' יש כנגדם באדם, הא' פנימיות הרוח שבקרבו, שהוא סוד יוצר רוח האדם בקרבו (זכריה יב, א) שפירשו בזוהר (מקץ קצז, א), והב' בחינת הלבוש שהוא הגוף שבו מתלבש הרוח. וכאשר יסתכל האדם בדבר הזה שרוחו וכל איבריו עשויים ומכוונים בעצת בית דין העליון, צריך לירא שלא יפגום באיבריו ולא ברוחו, כמו שפירשו ז"ל על פסוק (קהלת ב, יב) את אשר כבר עשוהו, זה לשונם אשר כבר עשוהו, עשהו אין כתיב כאן אלא עשוהו, כביכול מלך מלכי המלכים ובית דינו נמנו על כל אבר ואבר שלך והעמידוך על מכונך, שנאמר (דברים לב, ו) הוא עשך ויכוננך, עכ"ל, הובא בילקוט באיוב (רמז תתקיד) בפסוק (איוב כו, יג) ברוחו שמים שפרה. הרי נתבאר בחינה א' מבחינות היראה מחמת הבושה.

עוד בחינה ב' כאשר ישפיע לו הקב"ה עושר וכבוד ונכסים ובנים וכיוצא מטובות העולם הזה, יש לו לירא שמא יגרום החטא, כמו שאמרו ביעקב אבינו ע"ה (בראשית לב, ז) ויירא יעקב, ופירשו רבותינו ז"ל (ברכות ד, א) שאמר שמא יגרום החטא, דרבי יעקב בר אידי רמי, כתיב והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, וכתיב ויירא יעקב מאד, אמר שמא יגרום החטא, כדתניא, עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית (שמות טו, ט), עד יעבור עמך ה' זו ביאה ראשונה, עד יעבור עם זו קנית, זו ביאה שניה. מכאן אמרו חכמים ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע אלא שגרם החטא, עכ"ל.

ודע שענין יראה זו שפי' שמא יגרום החטא, הוא ענין הפגם במדה ההולכת עמנו בגלות, ולזה הביא ראיה מהברייתא שבימי עזרא גרם החטא, וגרמת החטא היה מפני שפגמו בנשים נכריות, ולזה הביא זו הברייתא ללמדנו סוד גרימת החטא באיזה מקום פוגם, כדפירש רשב"י בפרשת כי תשא (זוהר קצד, ב). וענין החטא פוגם כאן, כדפירש רשב"י בפרשת ויקרא (כ, א) בפסוק (תהלים לב, ה) חטאתי אודיעך.

ובזה יובן יראת שמא יגרום החטא שפירש רשב"י בפרשת בראשית (שם יב, א) זה לשונו אמר רבי אלעזר לא אצטריך לאתנשי יראה בכל פקודין, כל שכן בפקודא דא אצטריך יראה לאתדבקא בהאי, איך אתדבקא, אהבה איהי בסטרא חד טב, כמא דאתמר דיהב עותרא וטב אורכא דחיי בני ומזוני, כדין אצטריך לאתערא יראה ולמדחל דלא יגרום חובה, ועל דא כתיב (משלי כח, יד) אשרי אדם מפחד תמיד, בגין דהא כליל יראה באהבה, והכי אצטריך בסטרא אחרא דדינא קשיא לאתערא ביה יראה, כד חמי דדינא קשיא שריא עלוי כדין יתער יראה וידחל למאריה כדקא יאות, ולא יקשה לביה, ועל דא

כתיב (שם) ומקשה לבו יפול ברעה, בההוא סטרא אחרא דאקרי רעה, אשתכח יראה דאתאחדת בתרין סטרין ואתכלילת מנייהו, ודא איהי אהבה שלימתא כדקא יאות, עכ"ל. **ואמנם** מה שאמר לא אצטריך לאתנשי יראה וכו', מבואר לעיל בעמוד הקודם, שאמר בראשית שנרמז שם יראה שזו היא פתח ושער לכל המצות, ואמר שהיראה היא שמא יגרום החטא, הוא הסוד שרמזתי.

עוד יש יראה בבחינת אחרת, והוא כאשר יחשוב האדם בטובות הבורא יתברך העודפות עליו כמו שהאריך החסיד בעל חובת הלבבות (שער הבטחון פ"ו) ע"ה, שטובות הבורא על האדם הם יתרות על כל מה שיעשה האדם כל ימיו, כי כל ימיו וליליו לא יספיק לשלם על אחד מטובות הבורא עליו, וכמו שיתבאר מקצת הענין בשער האהבה מה שביארו רבותינו ז"ל. ואם האדם חוטא והקב"ה משפיע לו טובה, נמצא אוכל זכיותיו בעולם הזה וזכיותיו מתמעטים, כמ"ש יעקב אבינו ע"ה (בראשית לב, יא) קטונתי מכל החסדים ומכל האמת, ופירש רש"י, נתמעטו זכויותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתלכלכתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו, עכ"ל. וכן אמר המתרגם, זעירן זכוותי וכו'. ולכן צריך שיתבושש ולא יהיה כפוי טובה על טובות הבורא ית' עליו.

עוד בחינה ג' ביארו רבותינו ז"ל בספרי הובא בילקוט (ילקוט קהלת רמז תתקעא) בפסוק (קהלת ה, א) כי האלהים בשמים וגו', וזה לשונם כי האלהים בשמים ומי אינו יודע שהקב"ה בשמים ובני אדם על הארץ, אלא אמר שלמה כל זמן שאפילו חלש שבחלשים למעלה הוא נוצח את הגבורים, חלש מלמטה, ומלמעלה גבור שבגבורים על אחת כמה וכמה, וכן הוא אומר (דברים לב, ו) הלה' תגמלו זאת, עכ"ל לענייננו.

ועל ידי מאמר זה יתבאר פסוק אחד מדברי דוד המלך ע"ה (תהלים מז, ג) כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ, הכוונה במה שאמר במאמר הזה כי מי שהוא למעלה נוצח את הגבורים שהם מלמטה, וזהו כי ה' עליון נורא, מצד היותו עליון צריך לירא ממנו, כל שכן שהוא מלך גדול על כל הארץ, ירצה שהוא משגיח על כל פרטי העולם, והוא נקרא מלך כי דן העולם בדין, כי אין העולם עומד אלא על הדין, ואדם נדון בכל יום כמו שפירשו ז"ל (ר"ה טז, א). ויתבאר עוד באריכות בעזרת ה'.

עוד בחינה ד' ביאר הרשב"י ע"ה בתיקונים (ה, ב) בענין היראה מחמת בושת פנים, וזה לשונו דרגא תמינאה ביראת ה' למהוי ליה בשת פנים, מאן דאית ליה בושת אנפין דלא למעבד עבירה דאתי לידוי בגין דחילו דקוב"ה, כאלו ביה אתברי עלמא, ובגין דא בראשית ירא בשת, הרי יראה עם בשת כלא חד.

ואמר לקמיה ועוד בושת פנים לגן עדן ועז פנים לגיהנם, ואינון דעברין עבירה ביד רמה ולית לון בשת אנפין מקוב"ה דאתמר ביה (ישעיה ו, ג) מלא כל הארץ כבודו, ואתמר ביה (משלי כ, כז) חפש כל חדרי בטן ראה כליות ולב, וענוה קטירא בדחילו, הה"ד (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', מאן דאית ביה יראת ה' אייתי ליה לידי ענוה דאיהי שכינתא עילאה דיראת ה' עקב לגבה, ודא דרגא דמשה דאתמר ביה (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד, ובגין דאיהי יראה עקב לגבה אוקמוה מארי מתניתין יראה מלה זוטרתי היא לגבי משה, עכ"ל לענייננו.

נמצא כי צריך לירא ולהתבושש מהשכינה שלפניו שמלא כל הארץ כבודו ולא יעבור על שום מצוה ממצותיו ית', וכן כתב בעל חובת הלבבות (ש' עבודת האלהים פ"ה) אמר החסיד, אל תמרה את אדונך והוא משגיח בך.

והנה היראה מבחינה זו היא היראה שעליה אמר הכתוב (שמות כ, יז) ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, וכן ביארו רבותינו ז"ל במכילתא וכן בנדרים פ"ב (כ, א) זה לשונם תניא בעבור תהיה יראתו על פניכם, זו בושה, לבלתי תחטאו, מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא, מכאן אמרו סימן יפה לאדם שהוא ביישן. אחרים אומרים כל אדם המתבייש, לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני, עכ"ל. הוכרחו לומר שהיראה היא בושה, מפני שאמר על פניכם, כי היראה אינה אלא בלב כמו שנתבאר לעיל, ועוד מאי לבלתי תחטאו, וכי מפני שתהיה היראה בפנים לא יחטאו. ולזה דקדקו שתיהם, ואמרו שהיראה שהיא הבושה בפנים, מביאתו ליראת חטא.

והבושה היא שאדם המתבייש בדברי העולם מפני אדם והוא צנוע במעשיו, וכן כשמדברים עמו הוא מתבושש ואינו מסתכל בפני אדם, מורה אימת מלכותו של מלך עולם עליו, וכן דיבורו בנחת, זו היא ענין הבושה ומזה ימשך עליו יראת חטא. ובתקונים (קלו, א) אפין סומקין בבושת, דאית לון כסופא מן שמיא, אינון יראי אלהים, עד כאן לשונו.

וענין יראת חטא פירש רבינו נסים עליו השלום בברייתא דרבי פנחס (ע"ז כ, ב) זהירות מביאה לידי זריזות וכו', ואמר שם קדושה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי ענוה וכו', פירוש יראת חטא שירא מהחטא כירא מן האויב, באופן שהיא מעלה נוספת באדם, שתהיה היראה קבועה כל כך בלבו עד שירא מהחטא עצמו ונרחק ממנו רחוק.

ונראה לי שיראת חטא הוא שירא לחטוא מפני גנות החטא בעצמו, כי איך יחטא בפני המלך שלפניו ויביא לפניו פסולת ועבירות, שהקליפה גרעון הנגרעת מן הקדושה, מלשון (מל"א א, כא) והייתי אני ובני שלמה חטאים.

וברעיא מהימנא (כי תצא רעח, ב) פירש שיראת חטא היא אימא עילאה תשובה, זה לשונו מצוה איהו נפשא, רוחא תורה, ובגין דא אוקמוה לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, ובאתר אחרא אמרו כל הקודם יראת חטאו לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל הקודם חכמתו ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת, יראת חטאו אימא עלאה תשובה, חכמה אבא עלאה, כד אקדים ה' זעירא דאיהי מצוה שריא עליה תורה דאיהו ו', וכד אקדים יראה לחכמה דאיהי ה' עלאה, שריא עליה חכמה דאיהי י' ואקרי בן, ומכאן בנים אתם לה' אלהיכם, עכ"ל.

נמצא לפי זה כי הבושה שאדם מתבושש מלחטוא בעבור השכינה, שהוא עצמו מה שפירשו בתיקונים, היא מביאה להשיג מדרגה עליונה שהיא יראת חטא, והוא מה שפירשו בתיקונים (ה, ב) דיראה קטירא בענוה, כי ימשך מזה היותו ענו שלא ישיב על חרפתו אפילו יחרפוהו, כי ירא ומתבושש להשיב לפני המלך שלפניו, כענין משה רבינו ע"ה שנאמר בו (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד, כדפירשו שם בתיקונים במאמר שהעתקנו. והיינו אומרו (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', פירוש סוף מדרגות הענוה היא יראת ה', כמו שהעקב סוף גוף האדם, וכיון שאומר שסוף הענוה היא יראת ה', נראה שיש קשר ביניהם שיתקשרו שניהם כאחד להיות זו סוף וזו ראש, והקשר שביניהם הוא ודאי יראה מצד בשת פנים.

ובחינת יראה זו ביארו בזוהר (נשא קמה, א) זה לשונם רבי יצחק פתח (תהלים קג, יז) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו, כמה גדולה היראה לפני הקב"ה, שבכלל היראה ענוה ובכלל ענוה חסידות. נמצא שכל מי שיש בו יראת חטא ישנו בכלן, ומי שאינו ירא שמים אין בו לא ענוה ולא חסידות, עכ"ל. ועוד יתבאר בענין יראת חטא בפרק הבא בעזרת ה'.

פרק ד

הפרק הזה יהיה בביאור כמה בחינות הם בענין יראת חטא, ראשונה צריך לירא שלא יבא לידו שום חטא אפילו בשוגג, והטעם מפני היות הנפש הויה דקה ורוחנית אצולה ממקום גבוה, כל דבר שיפגום האדם אפילו שוגג מחשיך הנפש, והוא כמשל השופך על בגדיו הלבנים והנקיים קיתון של שמן או של דיו אפילו שוגג, שהכתם מחשיך הבגד

ההוא, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ט, ח) בכל עת יהיו בגדים לבנים ושמן על ראשך אל יחסר.

והחמירו על זה ואמרו בתנחומא (פ' ויקרא) הובא בילקוט (פ' ויקרא רמז תסד) בפסוק (ויקרא ד, ב) ונפש כי תחטא בשגגה, משל למה הדבר דומה לשני בני אדם שחטאו על המלך, אחד קרתני ואחד בן פלטין, ראה ששניהם חטאו חטא אחד, פינה לקרתני ונתן לבן פלטין איפופוסין, אמרו לו בני פלטין שלו, שניהם חטאו חטא אחד, לקרתני פנית ולבן פלטין נתת איפופוסין, אמר להם, לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי מלכות, אבל בן פלטין בכל יום ויום הוא עומד עמי ויודע נימוסי מלכות, וחוטא. אף כך, הגוף קרתני (בראשית ב, ז) וייצר ה' אלהים את האדם וגו', והנפש בן פלטין מלמעלה, ויפח באפיו נשמת חיים, ושניהם חוטאים, לכך הכתוב מתמיה נפש כי תחטא. מהו בשגגה מכל מצות, ללמדך שכל החוטא בשוגג כאלו עבר על מצות ה', וכן הוא אומר (במדבר טו, כב) וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות, ואומר (תהלים יט, יג) שגיאות מי יבין וגו' גם מזדים חשוך עבדך, שגגת תלמוד עולה זדון, עכ"ל לענייננו. הרי בפירוש שהעונש לנפש מצד שהיה בן פלטין, בן היכל המלך העליון, ויודעת נימוסי מלכות שהיא התורה שמלמדין אותה קודם בואה לעולם.

ומה שאמר בכל יום ויום הוא עומד עמי, שבכל לילה הנשמה עולה למעלה להגיד על מעשה האדם, וכדפירשו ז"ל (תנדבא"ז פ"א) משוכבת חיקך שמור פתחי פיך (מיכה ז, ה), וכפי זכותה כך רואה למעלה, ומלמדין אותה, כמו שנאריך בזה לפנים בעזרת ה'.

ואפשר לומר עומד עמי על עסק התורה, שהקורא בתורה עומד עם הקדוש ברוך הוא, כענין מה שפירשו ז"ל (תנדבא"ר פי"ח) על (איכה ב, יט) שפכי כמים לבך נכח פני ה', הקורא ושונה הקדוש ברוך הוא יושב כנגדו וקורא ושונה עמו וכו', ומצד זה יודע נמוסי מלכות, וראשון נראה לי עיקר.

ולפי דברי המדרש הזה אין לגוף עונש. ויש חולקים עליו במדרש ויקרא רבה (ד, ה) ואומרים שהנשמה והגוף שניהם נענשים כאחד, והביאו לזה משל החיגר והסומא, ועל זה נאמר (תהלים נ, ד) יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו, יקרא אל השמים מעל להביא את הנשמה, ואל הארץ להביא הגוף, ואחר כך לדין עמו. וכן פירשו גם כן רבותינו ז"ל (סנהדרין צא, ב), נראה היות סברא זו יותר מוסכמת.

ונחזור לענייננו, כי מוכח מדברי המדרש היות האדם נענש משני פנים, הא' מפני היות נפשו רוחנית, בן מלך, והיה ראוי להסתכל בכבוד המלך העליון, ואפי' אם חטא בשוגג נענש כאלו עבר במזיד מפני ששגגת תלמוד עולה זדון, ומה שאמר וכן הוא אומר (במדבר

טו, עב) וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות, יובן במה שאמרו ברעיא מהימנא והובא פרשת נשא (קכד, א) זה לשונם וכל מאן דקיים פקודא חד כדקא יאות, כאלו מקיים רמ"ח פקודין דעשה, דלית פקודא דלאו איהו כלילא מכלהו רמ"ח, עכ"ל. והנה מהקיום נדע העונש על העובר, כי העובר על מצוה אחת כאילו עובר על כלם, והיינו וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות.

ובזוהר (ויקרא יג, א) ביאר על פסוק זה (ויקרא ד, ב) נפש כי תחטא בשגגה, ענין נוגע לדרוש שלנו, וראיתי להעתיקו אף שהוא ארוך, מפני רב תועלתו לענין היראה והתשובה, והוא ע"ד מה שנתבאר במדרש שהעתקנו, וזה לשונו נפש כי תחטא, רבי יוסי פתח (שה"ש ב, יז) עד שיפוח היום ונסו הצללים וגו', כמה אית להו לבני נשא לאזדהרא מחובייהו דלא למחטי קמי מאריהון, דהא בכל יומא ויומא כרוזא נפיק וקארי אתערו בני עלמא לבייכו לקמי מלכא קדישא, אתערו לאזדהרא מחובייכו, אתערו נשמתא קדישא דיהב בגוויכו מאתר קדישא עלאה, דתנינן בשעתא דקוב"ה אפיק נשמתא לנחתא בבני נשא אסהיד בה בכמה יעודין בכמה קסטורין בגין לנטרא פקודוי, ולא עוד אלא דאעבר לה באלף ותמניא עלמין לאשתעשעא ולמחמי בהו יקרא דאינון דמשתדלי באורייתא, נפקא וקיימא קמי מלכא בלבוש יקר, ולבתר הכי בדיוקנא דהאי עלמא בההוא נהורא עילאה אסתכלת ביקרא דמלכא כל יומא ואעטר לה בכמה עטרין. בשעתא דמטי זמנא לנחתא לעלמא, עבדת מדורא בגנתא דעדן תלתין יומין למחמי יקרא דמאריהון דצדיקיא וסלקא לאתרה, ובתר דא נחתת לעלמא, אעטר לה מלכא קדישא בשבע עטרין עד דאתת ועאלת בגו גופא דבר נש, ותבת בהאי עלמא ואשתדלת בחשוכהא. אורייתא תווהה עלה ואמרת ומה כל יקרא דא וכל אשלמותא אשלים לנפשת מלכא עילאה והיא חבאת קמיה, נפש כי תחטא - מה דין הוא דתחטא. אמר רבי יוסי, נפש כי תחטא אהדרנא לקרא עד שיפוח היום, עיטא להאי נפש לאזדהרא מחובהא ותיתוב לאתדכאה עד שיפוח היום, עד שלא יפוח יומא דהאי עלמא וייתי ההוא יומא תקיפא דיתבע לה מלכא דינא לנפקא מהאי עלמא.

ונסו הצללים, דא הוא רזא דחברייא דקא אמרי, בשעתא דמטי זמנא דבר נש לנפקא מן עלמא צולמא דבר נש אתעבר מניה, הה"ד (שה"ש ב, יז) עד שיפוח היום, עד דינשוף יומא לנפקא מהאי עלמא, ונסו הצללים דאתעבר צולמא ויתיב קמיה מאריה.

רבי אלעזר אמר, תרין צולמין אית ליה לבר נש כד איהו בקיומיה, חד רברבא וחד זעירא ומשתכחי כחדא, כדין הוא בר נש בקיומיה, ועל דא ונסו הצללים כתיב, כדין בעי בר נש לאסתכלא בעובדוי ולתקנא לון קמי מאריה ויודי עלייהו, בגין דקוב"ה אקרי רחום

וחנון ומקבל לאינון דתבין קמיה, ודא הוא עד שיפוח היום ונסו הצללים, דכיון דאינון צללין מתעברן מניה ואיהו תפיס בקולרא תשובה היא, אבל לא מעליא כל כך כזמנא דקאים איהו בקיומיה, ושלמה מלכא אכריז ואמר (קהלת יב, א) וזכור את בוראיך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה וגו', ועל דא עד שיפוח היום, דבעי בר נש לאתקנא עובדוי, דכד מטין יומוי לאסתלקא מן עלמא קוב"ה תוהא עליה ואומר ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה, והא אומינא לה באומאה דשמי דלא לשקרא בי ואסהידית בה כד נחתת לעלמא. והוא עד, ודאי מכמה זמנין דאסהדית בה לנטרא פקודי, בגין כך הואיל ובר נש הוא עֵד בשעתא דיתוב קמי מלכא, או ראה או ידע, או ראה אינון חובין דעבד ואסתכל בהו, או ידע בבירורא דמלה דעבר על פקודא דמאריה, אם לא יגיד אם לא יודי עלייהו קמי מאריה, מה כתיב כד יפוק מהאי עלמא, ונשא עונו, וכד ישא עונו האיך פתחין ליה פתחא והאיך יקום קמי מאריה, ועל דא נפש כי תחטא כתיב, עכ"ל.

הרי מבואר במאמר כמה תמיהות הקב"ה מתמיה על הנפש כשלא עשתה רצון יוצרה, מפני שעמדה למעלה וראתה היכל המלך ונמוסיו, והוא על דרך מה שאמר במאמר הראשון מתנחומא שהעתקנו בראש הפרק.

ועל דרך זה ביארו עוד במדרש הובא בילקוט (פ' האזינו רמז תתקמב) בפסוק (דברים לב, ב) יערוף כמטר לקחי, זה לשונם וכן היה ר' סימאי אומר כל בריות שנבראו מן השמים נפשם וגופם מן השמים, וכל בריות שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ, חוץ מן האדם הזה שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ, לפיכך עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים, הרי הוא כבריות של מעלה, שנאמר (תהלים פב, ו) אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, לא עשה תורה ולא עשה רצון אביו שבשמים, הרי הוא כבריות שלמטה, שנאמר (שם) אכן כאדם תמותון. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אם יבא מלאך המות ויאמר לי למה נבראתי, אני אומר לו על אומות העולם בראתיך אם לא יקבלו את תורתי, לא על בני, עכ"ל.

עוד בעונש השוגג, נתבאר בגמרא במסכת נזיר (כג, א) ז"ל, כיוצא בו (במדבר ל, יג) אשה הפרם וה' יסלח לה, באשה שהפר לה בעלה והיא לא ידעה, הכתוב מדבר, שהיא צריכה כפרה וסליחה. וכשהיה רבי עקיבא מגיע לפסוק זה היה בוכה, ומה זה שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה צריך כפרה וסליחה, המתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר על אחת כמה וכמה. ועוד שם, איסי בן יהודה אומר ולא ידע ואשם ונשא עונו, על דבר זה ידוו כל הדווים, עכ"ל.

עוד מצאתי מאמר תנא דבי אליהו מדבר בענין היראה, ראיתי להעתיקו הנה, נדפס בילקוט בפרשת לך לך (רמז עו) בפסוק (בראשית טו, ג) ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע וגו', זה לשונו לעולם ישמור אדם בלבו שלא יבא לידי חטא ואפילו חטא הקל, צא ולמד מאבותינו הראשונים שלא ירדו למצרים אלא בשביל דבר קל שדבר אברהם במה אדע, ובשכר יראה קמעא שירא ישמעאל את אביו לא נתן הקב"ה רשות לכל אומה ומלכות שישלטו בבניו, ובשכר שתי דמעות שהוריד עשו נתנו לו את הר שעיר שאין גשמי ברכה פסוקין ממנו לעולם. ובשכר שנטל את כליו והלך לו מפני יעקב אחיו נתנו לו מאה מדינות. ובשכר ששמע יעקב אל יוסף נענש עליו כ"ב שנה. ובשביל מריבה נענשו משה ואהרן. אמרו חכמים אם אש אחזה בלחים מה יעשו יבשים, ועל אותה שעה הוא אומר תפלה למשה.

חזר הקב"ה לרצות את משה, אמר ליה לא אני הוא שאתם בני ואני אביכם, אתם אחי ואני אחיכם, אתם רעי ואני רעכם, אתם דודי ואני דודכם, כלום חסרתי לכם, איני מבקש מכם אלא כשם שבלשתי בעצמי ומצאתי י"א מדות, כך איני מבקש מכם אלא י"א מדות, ואלו הן (תהלים טו, ב) הולך תמים ופועל צדק וגו'.

שוב חזר הקב"ה לרצות את משה, אמר ליה כלום יש לפני משא פנים, בין גוי בין ישראל, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה, עשה מצוה שכרה בצדה, שנאמר (שם לו, ז) צדקתך כהררי אל וגו', מכאן אמרו (במ"ר ד, כ) כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו, כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה, וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו, כבוד שמים במקומו עומד וכבודו מתמעט.

מעשה באיש אחד שהיה עומד בבית הכנסת ובנו עומד כנגדו, וכל העם עונין אחר התבה הלליויה, ובנו עונה דברים של תיפלה, אמרו לו ראה בנך שהוא עונה דברים של תפלות, אמר להם ומה אעשה לו תינוק הוא ישחק, שוב למחר עשה כך וכל אותן שמנה ימים של חג ולא אמר לו דבר, ולא יצאה אותה שנה ולא שנתים ולא שלשה עד שמת אותו האיש ומתה אשתו ומת בנו ובן בנו ויצאו לו ט"ו נפשות מתוך ביתו ולא נשתייר לו אלא זוג אחד, אחד חגר וסומא ואחד שוטה ורשע.

שוב מעשה באדם אחד שהיה מתחרט שלא קרא ולא שנה, פעם אחת היה עומד בבית הכנסת וכיון שהגיע העובר לפני התבה לקדושת השם, הגביה את קולו ואמר קדוש קדוש קדוש, אמרו לו מה ראית שהגבהת את קולך, אמר להם לא זכיתי לא למקרא לא למשנה ועכשיו שנתנה לי רשות לא אגביה את קולי ותשוב נפשי עלי, ולא יצאה אותה השנה ולא שנתים ולא שלשה עד שעלה אותו האיש מבבל לארץ ישראל, ועשאוהו שר

החיל של קיסר, ומינוהו ראש על כל בירניות שבארץ ישראל, ונתנו לו מקום ובנה עיר וישב עליה, וקראו לו קלניא לו ולבניו ולבני בניו עד סוף.

מעשה בכהן אחד שהאכיל את בהמתו תרומה ונפלה עליו אש, ואכלה ממנו שלשים כרים ושלשים בגדים וארבעה ועשרים כדים של יין וששה עשר כדים של שמן ושאר ממון שהיה לו, ובא ועמד לפני חכמים וספר להם מה שאירע לו, אמר להם כהן אני והאכלתי את בהמתי תרומה. ושמעו חכמים ואמרו ברוך המקום שאין לפניו משא פנים, וכי תרומה וקדש שאין להן אוכלים כלום הולכים אלא לשרפה, אמר להם לא כך למדתוני כרשיני תרומה מאכילים אותם לבהמה ולחיה ולתרנגולים, אמרו לו לא אמרו אלא כרשינים שמתחלתן אוכלי בהמה הן, ובשנת רעבון בני אדם אוכלין אותם, לפיכך גזר עליהן דוד. מכאן אמרו כל המאכיל את בהמתו תרומה אפילו מתרומת חוצה לארץ, עליו הכתוב אומר (משלי יט, טז) בוזה דרכיו ימות, ואומר (במדבר יח, לב) ואת קדשי בני ישראל וגו'.

למדנו מאברהם שמתחלת מעשיו היה ירא מלפני הקב"ה, שנאמר (בראשית טו, א) אל תירא אברם, אין אומרים אל תירא אלא למי שהוא ירא שמים לאמתו. משלו משל למה הדבר דומה, למלך שאמר לבנו צא והרוג את הלסטין הללו, ואם נפלו בידך אל תהנה מממונם כדי שלא יאמרו לא יצא בן המלך להרוג את הלסטין הללו אלא בשביל לקפח את הממון, יצא והרג אותן, בחזרתו יצא אביו לקראתו אמר ליה בני ברוך אתה ותהא לך קורת רוח שלא נהנית מממונם כלום, ועכשיו הרי אני משלם לך מבית גנזי כסף וזהב אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שבעולם. לכך נדמה אברהם אבינו, בשעה שהרג את המלכים יצא מלך סדום לקראתו אמר ליה תן לי הנפש וגו', אמר ליה שוטה שבעולם וכי לכסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה אני צריך משלך אם מחוט ועד שרוך נעל וגו', לכך נאמר אנכי מגן לך וגו'.

למדנו מיצחק, שמתחלת מעשיו היה ירא מלפני הקב"ה, בן ע"ה שנה היה יצחק בשעה שנפטר אברהם אבינו, אמר אוי לי שמא אין בי מעשים טובים כמו שהיו באבא ומה תהא עלי מלפני הקב"ה, מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ודבר עמו באותו הלילה, שנאמר (בראשית כה, יא) ויהי אחרי מות אברהם וגו'.

למדנו מיעקב שמתחלת מעשיו היה ירא שמים, שנאמר (שם לה, ד) ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר וגו'. וכן אבותינו הראשונים שנאמר (שמות יד, לא) וירא ישראל את היד הגדולה וגו'. ללמדך שבשכר יראה ובשכר אמונה שהאמינו בו מתחלה עתיד הקב"ה שיבא ויפדה אותם, שנאמר (מיכה ד, י) חולי וגוחי בת ציון וגו', עכ"ל.

ובענין יראת חטא ביאר הרשב"י ע"ה עוד (זוהר בראשית ז, ב) זה לשונו אמאי אקרי יראת ה' בגין דאיהי אילנא דטוב ורע, זכי בר נש הא טוב, ואי לא זכי הא רע, ועל דא שריא בהאי אתר יראה, ודא תרעא למעלה לכל טובא דעלמא, עד כאן לשונו.

והכוונה באומרו אמאי אקרי יראת ה', הוא לשאול על ב' דברים, הא' על מציאות היראה במקום הזה, ועוד מה קשר לב' תיבות יראת ה' דלימא יראת אלהים, ותירץ בגין דאיהו אילנא דטוב ורע. ביאר מורי ע"ה בפירוש הסבא, כי המדה תקרא עץ הדעת טוב ורע מפני שהיא יונקת מעומק טוב ועומק רע שהם החסד והדין, ועוד שתחתיה טוב ורע, וביארו בתיקונים (צ, ב) עץ הדעת טוב דא מטטרון ורע דא סמאל, ואמר הכתוב (דברים ל, טו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע, חיים נקשר בטוב ומות קשור ברע, ושתי דרכים מתפרשים ממנה למטה, ולכך כאן מקום הבחירה, וכתיב ובחרת בחיים. ואם האדם זוכה במעשיו מתדבק בטוב שהוא ידו"ד עץ החיים שהוא צד החסד והרחמים, דהיינו (תהלים קמה, ט) טוב ידו"ד לכל ורחמיו וגו', וכן עולה ידו"ד טו"ב במ"ק, ואם אינו זוכה מתדבק ברע שהוא המות והם הקליפות החצוניות.

ובזה מתורצים שני הדקדוקים, כי צריך לירא מפני שתחתיה הרע, שלא יתדבק נפשו ברע, כי המות והרע שבו נתדבק, הוא חלק נפשו אחרי פטירתו מהעולם, על דרך שפירש בזוהר (פ' קרח קעז, א) בפסוק (איוב לד, יא) כי פועל אדם ישלם לו. וכן לא יגרום שהמדה הזו תדבק ברע ח"ו, וכמו שיתבאר עוד בענין פגם האדם במדות ב"ה. וכן יראת ה', שאם הוא ירא זוכה לידבק בידו"ד שהוא טוב, ונפשו אחר פטירתו מהעולם תדבק בטוב, דהיינו טוב הצפון לצדיקים בגן עדן, וירא אלהים את האור כי טוב, שידו"ד הוא מקור לכל טוב שבעולם, וזה דקדק באומרו ודא תרעא לאעלא לכל טובא דעלמא. ומלת טוב הוא על דרך אין למעלה מעונג, גם כן מלת טוב כולל כל טוב שימצא בכל המדות, והיינו ידו"ד כללות עשר מדות באור ישר שהוא חסד ורחמים כדפירש בתיקונים (ע' ו, ב).

והנה האדם מורכב מטוב ורע שהם יצר הטוב ויצר הרע, ואם האדם זוכה להכניע יצר הרע שבו גורם הכנעת הדינים והקליפות וגורם המשכת הטוב עליו, וזהו מה שאמר זכי בר נש במדוקדק, שהאדם מורכב מטוב ורע וצריך להגביר יצר הטוב על יצר הרע, ואם ח"ו עושה בהפך פוגם בשרשים העליונים, כי אין הדין נכלל תחת החסד.

וזה ביארו בזוהר (וארא כו, ב) על פסוק (דברים ד, לט) וידעת היום והשבות אל לבבך, זה לשונם תו אמר רבי אלעזר חייבין עבדין פגימותא לעילא, מאי פגימותא, דשמאלא לא אתכליל בימינא, דיצר רע לא אתכליל ביצר טוב בגין חובייהו דבני נשא, ופגימו לא

עבדי אלא לון ממש, הדא הוא דכתיב (דברים לב, ה) שחת לו לא בניו מומם, כביכול עבדי ולא עבדי, עבדי דלא יתמשך עלייהו ברכאן דלעילא, כמא דאת אמר (שם יא, יז) ועצר את השמים ולא יהיה מטר, ולא עבדי דהא שמיא נטלי לון לגרמייהו ברכאן מה דאצטריך, ולא נטלי לאמשכא לון לתתא, וודאי מומם דאינון חייבין איהו. תו "לו" בוי"ו דלא אתכלילי ימינא בשמאלא בגין דלא יתמשכון ברכאן לתתאי, "לא" באל"ף דהא לא נטלי לאתמשכא לתתא, מאן גרים דא בגין דחייבין מפרישין יצר רע מיצר טוב ומתדבקן ביצר רע, עכ"ל לענייננו.

וכוונתנו בו מבואר, ועם כל זה נבאר בו ענין הפגם שאמר דעבדי ולא עבדי, והכוונה, שר' אלעזר הוקשה לו פשט הפסוק, שאם כפי הנראה שחת לו לא, הכוונה שאינו מגיע לו ית' פגם ממעשינו אלא בניו מומם, שהמום והפגם הוא בבנים העושים הפגם והחטא ההוא, אם כן לשתוק קרא ולימא בניו מומם דור עקש ופתלתול. ולזה פי' שהכוונה הוא שחת לו, שפגם מגיע לו אבל אינו פגם גמור, וזהו "לא" באל"ף, אבל המום והפגם הגמור הוא בבנים העושים, בניו מומ"ם. ולכן במה שנוגע לו אמר שחת שהיא השחתה מועטת, אבל מה שנוגע בבנים הוא מו"ם גמור. ובזה יובן דברי רבי אלעזר ע"ה שאמר חייבין עבדין פנימו לעילא וכו', ואמר אחר כך ופגימו לא עבדי אלא לון ממש, שהפגם ממש הוא בהם.

ופירש ענין הפגם ואמר, עבדי דלא יתמשך עלייהו ברכאן דלעילא כד"א ועצר את השמים ולא יהיה מטר, והכוונה כי דרך השמים העליונים להשפיע לעולם שפע טוב ורחמים לתחתונים, והקדוש ברוך הוא צריך לעצור אותם שלא ישפיעו כדרכם, כדכתיב ועצר את השמים, נמשך בזה קצת פגם לשמים, על דרך שפירש בזוהר (בלק קצז, א) בפסוק (שה"ש א, ח) אם לא תדעי לך היפה בנשים, שהמלכות נקראת עצרת, שהיא כונסת כל השפע העליון הבא אליה והיא מעצרת אותו, ואינה נותנת לתחתונים אלא טפין טפין, מפני שאינם ראוים, וזה לשונו בקיצור ואיהי כד מטא לגבה כל מה דכניש, עצור מעצר ומעכבת דלא נחית אלא כפום טלא טפין טפין, מ"ט בגין דלא אשכחת לתתא מהימנותא כמא דאשכחו בה אריקת בכל סטרא וסטרא בלא עכובא, ואיהי חדאת וכדין יהבין לה מתנן ונבזבזן סגיאין דא על דא, ולא יהון מעכבין לה כלל, אבל תתאין אינון מעכבין לון ומעכבין לה, וכדין איהי עצרת עצור עצר, ודאי כביכול יהיב תמצית ולא יתיר, עכ"ל לענייננו.

ועל דרך זה יגיע פגם לשמים שהם צריכין להעצר שלא כדרכם, ויגיע מזה להם צער, כמשל אדם שהוא נדיב והוא ותרן בממונו שאם יעכבו בידו שלא יתן, יגיע צער לו בלי

ספק. ולא עבדי, דהא שמיא נטלי לון לגרמייהו, שהם מלאים לצורך עצמם שפע וברכה, והפגם הגמור המגיע לתחתונים הוא שאינם נוטלים שום דבר, וזהו שאמר ולא נטלי לאמשכא לתתא, וודאי מומם דאינון חייבין, וזהו שהם גרמו להם.

תו "לו" בוי"ו דלא אתכליל ימינא בשמאלא, עתה פי' עוד הפגם המגיע למעלה באופן אחר מלבד האמור, ואמר דלא אתכליל ימינא בשמאלא, שלא יהיה הימין נכלל בשמאל להכניע הדין, מפני שהתחתונים מפרישין יצר הרע מיצר הטוב. ואמר בגין דלא יתמשכון ברכאן לתתאי, חזר לפירוש הראשון, כי שני הדברים הם אחד, ולכן לא אמר ד"א אלא תו, פירוש ענין נוסף על האמור, והא הא איתנהו.

ואחר שידע האדם כי אין עניינו כשאר הבריות משבעים אומות, שאם יגבירו יצר הטוב על יצר הרע או להפך, אין עניינם מעלה ומוריד, עד שיקבלו עליהם כל התורה, אבל ישראל שנקראו בנים למקום והם נקראים אדם, שנאמר (יחזקאל לד, לא) אדם אתם, ונבראו בצלם עליון, שנאמר (בראשית ט, ו) בצלם אלהים עשה את האדם, כל מה שיעשו יפעלו בשרשים העליונים מצד הנשמה שבהם, ונשפע בהם יצר הטוב ויצר הרע מלמעלה, כמו שנתבאר בזוהר (בראשית מט, א), שהם סוד שני זרועות, עיין שם. ועוד שם (שם ע"ב) בפסוק (בראשית ג, ו) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל, ולכן צריך לירא לעולם שלא יפגום עצמו, דהיינו בנשמתו, העדר האור העליונה ממנה, והיינו בניו מומם, כי אף על פי שיכונה ועצר את השמים ולא יהיה מטר, על המטר הגשמי, תינח בימי הרעב, ואם בימי השבע יחטא במה יתקיים ועצר את השמים, אלא ודאי על העדר אור התורה מהנשמות למטה שהתורה נמשלה למטר, שנאמר (דברים לב ב) יערוף כמטר לקחי וגו', וכן פירשו ז"ל (תענית ז, א). וכן בתיקונים ולית מטרא אלא שקיו דאורייתא.

וכן צריך לירא שלא יפגום למעלה כדפירשתי, ולכן צריך להגביר לעולם יצר הטוב על יצר הרע. ומלבד זה צריך להגביר צד החסד והרחמים על הדין, כענין מדות הרחמנות וגמילות חסדים וכיוצא, שכל אלו נמשכות מיצר הטוב שהוא צד החסד, ולהסיר מלבו מדות אכזריות והנקמה והכעס והקנאה, שכל אלו הם מדות נמשכות מיצר הרע ששורשו שורש הדין.

ודרך קניית האדם היראה בלבו, הוא שיכניע הקליפות ויגביר יצר הטוב על יצר הרע, וזה לימדנו משה רבינו ע"ה בפסוק (דברים י, יב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, שאמר (שם י, יז) ומלתם את ערלת לבבכם, ונודע כי הערלה נמשכה מיצר הרע, ומאחר שכינהו לערלה הוא שנבין שיש לו ליצר הרע דיני ערלה, שהוא ג' שנים יהיה לכם ערלים, ופירש בתיקונים (י, ב) שהם כנגד שלש קליפות שבאגוז.

ונודע שכדי לאכול מוח האגוז צריך לשבר הקליפות, ולכן הנביאים בח"ל קודם הגיעם אל הקדושה היו צריכים לשבר הקליפה, (יחזקאל א, ד) וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון, הרי א', ענן גדול ב', ואש מתלקחת ג', ונוגה לו היא קליפה ד' הדקה הנאכלת עם האגוז, ומתוכה דמות ד' חיות הם ד' ראשים שיש באגוז.

וכן נזכרו ג' קליפות אלו בדברי אליהו, שנאמר (מל"א יט, יא) והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה', לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש, לא ברעש ה' ואחר הרעש אש לא באש ה', ואחר האש קול דממה דקה. ופירש מורי ע"ה בספר הפרדס, כי אעפ"י שהקליפות הם עשר קליפין, שרשם הם ג' כנגד ג' קליפי האגוז הנזכר. ומזה נלמוד שאף על פי שמדות היצר הרע הם רבות, שרשם הם ג' והם ג' קליפות ביצר הרע שבלב, ואף אם הם אחד כמו שנבאר.

האחד הגאוה, כנגד רוח גדולה וחזק, ובלי ספק הגאוה שורש לכל מדות הרעות כמו שנאריך בעזרת ה' בשער שלו, וכן פי' בתיקונים (סט, ב) שהלב הוא כמו האגוז שיש לו קליפות וערלה, וזה לשונם וגסות לבא דאיהו שליט בקליפין דיליה ולא אתבר, עליה אתמר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, ושכינתא לא שריא עליה, ומסטרא דקליפין אתקריאו בני נשא ערלי לב, עכ"ל.

ב' כנגד קליפת האגוז הקשה, הוא היות לאדם קושי עורף, ולכן אמר משה רבינו ע"ה (דברים י, טז) ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד, וגם זו היא מדה נמשכת מהגאוה.

ג' הוא הרתחת האדם בכעס ולדבר קשות, ובכללם הרתחת עצמו באש היצר לעשות עבירה, והיא כנגד אש מתלקחת, וגם זו היא מדה נמשכת מהגאוה, והיינו גסות לבא דאיהו שליט בקליפין דיליה, כי גסות לבא יש לו ג' קליפות אלו הנזכרות שכולם נובעות ממנו.

ושמעתי מכה"ר אברהם הלוי, שלכך באלו הג' נאמר בהם לא ברוח ה' לא ברעש ה' לא באש ה', שאין השכינה שורה באלו הג', אמנם בקול דממה דקה, תמן קא אתא מלכא. וכן פירשו בתיקונים (ג, ב), וכן דרך בני היכל מלכות בשר ודם להיות דבריהם בחשאי, ומי שדבריו בקול נמוך הוא מדרכי הענוה, ובלי ספק הוא מתדבק עם המלך, כמו שנכתוב בענין הענוה בעזרת ה'.

וזו בחינת היראה הפנימית שיחשוב שלעולם הוא לפני המלך ויירא מפניו ולא יגביה קולו לפניו, והיינו מה שפירשו בתיקונים (שם) קול דממה דקה דא י', עם היות ששם נדרש לענין אחר, מכל מקום לענייננו שפירשנו למעלה שסוד היראה היא י' נלמוד הצריך

לקנות היראה, שהיא בקול דממה דקה, ויתרחק מג' קליפות הגאוה שהם רוח גדולה ורעש ואש.

ואפשר שזה כיוון שלמה המלך ע"ה באומרו (משלי ח, יג) יראת ה' שנאת רע גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי. כי צריך כדי לזכות ליראת ה' שהוא טוב הצפון והוא מוח האגוז, לשבר ולכתת הערלה שהוא הרע, ושיתרחק ממנו כ"כ עד שיהיה שנאוי ומאוס להתקרב אצלו, והיינו שנאת רע שהיא הקליפות והרע בכלל הם ג' אלו גאה וגאון ודרך רע וכו', שהם ג' קליפות האגוז שפירשתי שהם שורש הרע.

והנה יזכה האדם לשבר הקליפות האלו בפרישת עצמו מתענוגי העולם, שכולם נמשכים מקליפות ערלת הנחש ויצר הרע, והיינו (תהלים לד, י) יראו את ה' קדושיו כי אין מחסור ליראיו, ופירש הרמב"ן ע"ה (פ' קדושים) כי כל לשון קדושה הוא פרישות האדם וגדרו מתאוות העולם ולגדור דבורו וכיוצא, ונעתיק לשונו בעזרת ה' בענינים המביאים לענוה, שאחד מהם הקדושה.

וכן צריך ליזהר מכל ל"ת שבתורה, שכל הפורץ גדר מלא תעשה גורם לנחש רע שיכנס פנימה, והיינו ירא אלהים וסר מרע (איוב א, ח). וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לד, יב) לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם, מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, נצור לשונך מרע וגו', סור מרע ועשה טוב. ומה שסמך ליראה מי האיש החפץ חיים, מפני שיראת ה' היא מקור חיים כדפירשתי לעיל בסוף פרק ב.

וענין סור מרע ועשה טוב, הוא היראה שפירש הרשב"י ע"ה במאמר שהעתקנו לעיל מפרשת בראשית (ז, ב) בגין דאיהי אילנא דטוב ורע, זכי בר נש הא טוב, לא זכי הא רע. ולכן אמר סור מרע, שהוא להתרחק מהרע תכלית ההרחק, וכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יד, טז) חכם ירא וסר מרע.

והטעם, שהוא כדפירשו ז"ל (אבות ד, ב) מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, ופירש החסיד ה"ר יוסף יעב"ץ בפירוש משנה זו, כי המצות נמשכות מעץ החיים והם רוחניות דבקות בו ית', והעושה המצוה הוא דבק בו ית', וכל שיוסיף מצות יוסיף דבקות, ואם כן מצוה גוררת מצוה ושכר מצוה מצוה, והוא על דרך המקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, זהו קצור כוונתו. והיינו אומרו זכי בר נש הא טוב, כי הטוב שבו נתדבק הוא חלקו, ואם ח"ו נתדבק ברע הרע הוא חלקו, ועתיד לעשות רעות רבות. וכן פירש החסיד ז"ל שם בענין ובורח מן העבירה, כי בורח הוא כרואה לפניו מדורת אש ועצים הרבה שצריך להתרחק ממנה כמטחוי קשת. וסמך לפירוש זה מצאתי בדברי רבותינו ז"ל, הובא בילקוט (משלי רמז תתקנט) בפסוק (משלי יט, ב) גם בלא דעת נפש לא טוב

ואץ ברגלים חוטא, זה לשונם שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, לא יצר אדם על עבירות שעשה בשוגג, אלא שנפתח לו פתח שיחטא אפילו במזיד, ולא ישמח אדם על מצוה שבאה לידו אלא שמצות הרבה עתידים לבא לידו, לפיכך אם חטא אדם בשוגג עליו נאמר ואץ ברגלים חוטא, עכ"ל.

וזו היא בחינת יראת חטא, שיתרחק מהחטא ויירא ממנו, כי החטא הוא הרע עכירות ופסולת הקדושה, והוא לשון חסרון כענין (מל"א א, כא) והייתי אני ובני שלמה חטאים, כי הקליפות הם חסרים מהאור עליון, ומפני זה צריך לירא שנפתח לו פתח לעבירות, כי גם זה לעומת זה עשה האלהים, כמו שהעושה המצות כל עוד שיעשה יתדבק ברוחניות העליון יותר, כן העושה העבירות מתדבק בעבירות באופן שמהשוגג יבא למזיד.

אמנם בטעם אומרו אם חטא אדם בשוגג עליו נאמר, ואץ ברגלים חוטא, וכן על דרך זה אמרו ז"ל סוף פרק ג' דיומא (לט, א) אל תטמאו בהם ונטמתם בם (ויקרא יא, מג), אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה. וכן הענין כאשר נבין ענין הקדושה שאמרו שם אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה.

והענין הוא, כי הנשמה באדם וענין מצות התורה שנתגשמו דרך א', כי הנשמה בגוף האדם היא מצומצמת כעין מה שהיה הקב"ה מצמצם שכינתו בין בדי הארון, כי למעלה השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, ועם כל זה לאהבת ישראל ולתועלתם צמצם שכינתו שם, וכן ענין הנשמה כי למעלה קודם התלבשה בעולם הזה היא מאירה לאין תכלית וגדולה מהמלאכים שאצילותה וחציבתה מכסא הכבוד, כאומרם הנשמות חצובות מכסא הכבוד, וכמו שכל מדרגה מהכסא גדולה כנגד כל מה שתחתיה כדפירשנו בפרק ב, כן הנשמות הגזורות ממנה. ובפרט אם תהיה נשמה דאצילות שהיא מאירה יותר ויותר ומקפת באורה כל מה שלמטה ממנה, וכבר ידענו שהנשמה נמשלה להקב"ה, מה הקב"ה רואה ואינו נראה כן הנשמות, וכמו שפירשו ז"ל (ברכות י, א). וכן אמרו ז"ל (פסחים ח, א) למה דומות נשמות הצדיקים לפני השכינה כנרות לפני האבוקה. ובזה נבין מה שאמרו בזוהר (אמור קג, ב) שנשמות האבות ומשה ואהרן יוסף ודוד באים לכל סוכה וסוכה מישראל, וכיצד אפשר לציירו אם לא על דרך האמור, נמצא היות הנשמה בגוף האדם העכור הזה מצומצמת שלא כדרכה.

ודרך זה קרה לתורה ולמצות, כי כל מצוה ומצוה למעלה הוא אור עליון דבק בעץ החיים, כי מצוה הוא ידו"ד כדפירשו בתיקונים (קלא, ב) ורעיא מהימנא (פנחס רכח, ב)06, אבל בחטא אדם הראשון וכן בעון העגל נתגשמה התורה והמצוה, ואדם עושה עתה

מצוה גשמית כלבישת טלית בציצית ותפילין של עור, וכיוצא לשאר המצות, והאריך מורי ע"ה בדרוש זה בהרבה מקומות.

וכן פירשו בתיקונים (ד, א) בענין הנקודות, כי למטה נראים לנו קטנים והם למעלה מאירים לאין תכלית, כעין השמש שנראה לנו קטן והוא גדול מהארץ כמה פעמים. וכן לענין האותיות שפרשו בפרשת אחרי מות (עג, א) שבקוץ שבי' העליונה תלויין כמה עולמות, זה לשונם אלף וארבע מאות וחמש רבבן דעלמין כלהו תליין בקוצא דאל"ף ושאר העולמות התלויים בגוף כל הא', עיין שם.

נמצא, כי בעשות אדם עתה המצוה הגשמית ונראה בעיניו שהוא דבר מועט, בעיני השי"ת הוא הרבה מאד, כי בעשות המצוה הגשמית מעורר שורשה הרוחני למעלה והנה רוחניותה למעלה אין לה שיעור וקץ, ולכך אמרו מקדשין אותו הרבה בלי שיעור.

וכיוצא בזה פירש בחובת הלבבות (שער חשבון הנפש פ"ה) זה לשונו ואל ימעט בעיניך שום טובה שתעשנה לשמו אפילו במלה או ראיה, כי המעט ממך רב אצלו, וכן בענין העבירות, והקרוב שבדמיונים בזה - העתקת השמש בארץ שיעור אמה תעתק בגלגל מילין הרבה, וכן העתקת הצל באצטורלו"ב, עד כאן לשונו.

ובזה נבין למה יצטרך השי"ת לתת שכר לאדם שיהיו ממונים על כל מצוה כמה אלף אלפי אלפים מלאכים כמו שפירש הרשב"י עליו השלום (זוהר פקודי רמד, ב - רסב, ב) בהיכלות הקדושה. הטעם הוא, כי יתנוצץ אור העליון מרוחניות אותה המצוה על ידי כל אותם היכלים הקטנים, וא"ת די שיהיה מלאך אחד, נשיב כי אי אפשר לאור העליון שיתנוצץ במלאך אחד שנמצא המלאך גדול ברוחניות המצוה במקומה, והיא היא המצוה, ואין זו הכוונה, אלא שיתנוצץ האור בכלים שתהנה בהם הנשמה, ומכל מקום יש מלאך אחד שבו עיקר אור המצוה ותחתיו כמה אלפים מקבלים שאר נצוצות האור.

ומזה נבוא להבין ענין הטומאה, כי בעבור אדם על מצוה אחת מתורתינו הקדושה כאכילת חלב ודם וכיוצא, הרי הדבר הזה למטה הוא גשמי ונראה לעובר עליו דבר מועט, אמנם למעלה היא טומאה בלי שיעור, כי כפי רוחניות עליית המצוה כן הוא שיעור ירידת הטומאה בכמה מלאכי חבלה, ולזה פירש כמה חבילי טהירין אחדין בה בנשמתא, כמו שאמר בהיכלות הטומאה כמה פעמים (ע' מקץ ר, א), וכן כמה גרדיני נמוסין (רסג, ב; רסה, א), כי יצטרך הטומאה הגדולה שהוא ענין הדין הגדול ההוא להתחלק על ידי כל אותם הכחות לדון את הנשמה, כדי שתוכל לקבל ענשה על ידי כל אחד ואחד.

נמצא בזה טעם להתרחק אדם מן הרע שהוא החטא, ולירא שלא יבא לידו אפילו שוגג, מפני גנות החטא והטומאה שבו, אלא יתדבק בטוב שהוא הטוב הקיים לעולם ולעולמי עד, למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולעולם שכולו ארוך.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ה

הפרק הזה יהיה בביאור אופני היראה מצד הפגם המגיע למעלה בשכינה, ולהתרחק מפתויי יצרו הרע, ולהתקרב אל הטוב.

אמרו ז"ל הובא בילקוט פרשת חוקת (רמז תשסח) בפסוק (במדבר כא, לד) ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו, זה לשונם זה שאמר הכתוב (משלי כח, יד) אשרי אדם מפחד תמיד, כך מדת הצדיקים אף על פי שהקב"ה מבטיחן אינם פורקים יראה מהם. וכן ביעקב כתיב (בראשית לב, ז) ויירא יעקב, למה נתיירא, אמר שמא נתלכלכתי אצל לבן בכלום, וכתיב (דברים כג, טו) ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, ויניחני הקדוש ב"ה. אף משה תפס את היראה, ולמה נתיירא, אמר שמא מעלו ישראל במלחמת סיחון או נתלכלכו בעבירה, אמר ליה אל תירא אותו, עכ"ל לענייננו.

ולפי הפשט הנראה מהמאמר הוא, ולא יראה בך ערות דבר, פירוש ערות שום דבר, דהיינו לכלוך אי זה חטא, ושב מאחריך - שיסתלק שכינה ממנו. ואומרו למה נתיירא, יובן במה שאמרו ז"ל (ברכות ד, א) דרבי יעקב בר אידי רמי, כתיב (בראשית כח, טו) והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, וכתיב (לב, ז) ויירא יעקב מאד, היה מתיירא שמא יגרום החטא, ופירוש שמא יגרום החטא הוא כענין שמא נתלכלכתי אצל לבן בכלום, וכתיב וגו'.

אמנם בזוהר (אחרי מות דף עה, א-ב) פירש שערות דבר היא השכינה, וזה לשונו רבי שמעון פתח, כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך וגו' (דברים כג, טו), כי ידו"ד אלהיך דא שכינתא דאשתכחת בהו בישראל, וכל שכן בגלותא, לאגנא עלייהו תדירא מכל סטרין ומכל שאר עמין עובדי אלילים דלא ישיצון להו לישראל, דתניא לא יכלין רשעיהון דישראל לאבאשא להון עד דישראל מחלישין חילא דשכינתא מקמי רברבי ממנו דשאר עמין, כדין יכלין להון רשעיהון דישראל ושלטין עלייהו וגזרין עלייהו כמה גזירין בישין, וכד אינון תייבין לקבלה היא מתברת חילא ותוקפא דכל אינון ממנן רברבין ותברת חילא ותוקפא דרשעיהון דישראל ואתפרעא להו מכלא, ועל דא והיה מחניך קדוש, דבעי בר נש דלא יסתאב בחובוי ויעבר על פתגמי אורייתא, דאי עביד הכי מסאבין ליה, כמה דכתיב (ויקרא יא, מג) ונטמתם בם, בלא א', ותאנא מאתן ותמניא וארבעין

שייפין בגופא וכלהו אסתאבן כד איהו אסתאב, כלומר דבעי לאסתאבא, ועל דא והיה מחניך קדוש, מאי מחניך אלין אינון שייפי גופא ולא יראה בך ערות דבר, ערייתא דהאי דבר כמה דאוקימנא, דאי הכי ושב מאחריך ודאי, ועל דא ערות אשת אביך לא תגלה, מ"ט בגין דכתיב כי ערות אביך היא כמה דאוקימנא.

תאנא על ג' מלין מתעכבי ישראל בגלותא, על דעבדין קלנא בשכינתא בגלותא, ומהדרי אנפייהו מן שכינתא, ועל דמסאבי גרמייהו קמי שכינתא, וכלהו אוקימנא במתניתא דילן, עכ"ל.

והנה דרך כלל ד' בחינות בענין הפגם נזכרו במאמר הזה, הא' שכשישראל חוטאים מחלישים כח השכינה לפני הע' שרים, והוא תרעומת השכינה (שה"ש א, ו) שמוני נוטרה את הכרמים, שהם הע' שרים, כרמי שלי שהם ישראל, לא נטרתי, ולכן אמר (דברים כג, טו) כי ידו"ד אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך ולתת אויביך לפניך וגו', ובהיות האדם פוגם אינה מצלת אלא אדרבה ח"ו נאמר בה (שם לב, יח) צור ילדך תשי, כדפירשו ז"ל, והעתקתיו בפ"ג.

וכיוצא בזה אמר רשב"י ז"ל (ויצא קנב, ב) על פסוק (משלי כד, י) התרפית ביום צרה צר כחכה, זה לשונו התרפית, אי ארפי ידוי מאורייתא, ביום צרה צר כחכה, מאי צר כחכה, צר כח כ"ה, דהא איהו תדיר לימינא ונטירו דיליה תדיר על בר נש כד אזיל באורחי דאורייתא, וכדין דחי ליה לרע לבר דלא יקרב לגבי דבר נש ולא יכיל לקטרגא ליה, וכד בר נש אסטי מאורחוי דאורייתא ואיתרפי מינה כדין צר כח כ"ה, בגין דאיהו רע דאיהו לשמאלא שליט עליה דבר נש ודחי ליה להאי כה לבר, עד דדחיק ליה אתר בעקו, עכ"ל.

הבחינה הב' והג' בענין הפגם הוא והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר, והענין כי בהיות האדם פוגם למעלה הוא מחשיך האור ההוא בבחינת אותו האבר שבו פגם, והרחמים מסתלקים משם והדין הווה, ולכן צריך להשפיע הפגם ההוא למטה, אם בהשפיע לו יסורין בגופו או בממונו, או תהיה החשך והדין ההוא שמור להשפיע בנשמתו על ידי שתכנס באור גיהנם ושם תתלבן ותקבל כל הדין ההוא כשיעור מה שפגם, וזהו (ויקרא כד, כ) כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ואדם הוא אדם העליון.

והנה לעורר לאדם שישוב בתשובה, מטמאים אותו ונותנים בו פגם מצד הערוה והפגם שפגם בדבר שהיא השכינה, וזהו לא יראה בך פי' לא יתראה בך בגופך הפגם והערוה שפגמת בדבר, אלא והיה מחניך קדוש שיהיה כל רמ"ח איבריו קדוש, פירוש כלם מיוחדים כאחד עד שנוכל לומר בהם שכולם אבר אחד קדוש.

והענין, כי בהיות האדם פוגם אפילו באבר אחד נחשב כאלו פגם בכל הקומה כולה, כי כל רמ"ח איברים מתייחדים באחד, ולכן אפילו שלא חטא אלא באבר אחד מטמאין אותו כל רמ"ח איבריו. וזהו שאמר הרשב"י עליו השלום מאתן ותמניא וארבעין שייפין בגופא אחד וכלהו אסתאבן.

ובזה נבין בדרך ב' אמרם ז"ל (יומא לט, א) אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה, פירוש אף על פי שלא חטא אלא באבר אחד מטמאין אותו הרבה כל רמ"ח איבריו. וכן לענין והיה מחניך קדוש, מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, כי אפילו שלא קדש אלא אבר אחד כל הרמ"ח איברים שהם מחניך לשון רבים מתקדשים בקדושה עליונה, קדוש בלשון יחיד כדפירשתי, וכמו שאמרו ז"ל (ע' קדושין לט, ב) העושה מצוה כמאמרה זוכה לחיי העולם הבא.

הפגם הד' הוא ושב מאחריך, והענין הזה אפשר לפרשו כמו שפירשוהו בסוף פרשת נח (עו, א) על השכינה, כי בהיות האדם פגום, השכינה מסתלקת ממנו. וכן אמרו בתיקונים (נב, ב) זה לשונם ואם נשמתא איהי מתטנפא בחובין או גרע מינה אפילו פקודא חדא מאינון פקודין, כמה דאוקמוה מארי מתניתין עבירה מכבה מצוה, בההוא אתר דשריא עבירה ואסתלק מצוה מניה, ההוא אבר איהו פגום, ואיהו מום דנשמתא, בגיניה לא שריא קוב"ה על נשמתא, הה"ד (ויקרא כא, יח) כל איש אשר בו מום לא יקרב, נשמתא דאית בה מום ברמ"ח פקודין דילה לא אתקרב בגיניה לגבה, עכ"ל לענייננו.

ועד"ז אפשר לפרשו כאן, כי ה' אלהיך מתהלך וגו', ודרך השכינה ללכת לפני האדם לשומרו כמו שפירש בפר' שלח לך (קסו, א), ודרך האדם ללכת אחרי השכינה, כאומרו (דברים יג, ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו, ובהיות האדם פוגם היא מסתלקת מלפניו ושב לאחוריו, ונמצא שאין לו שמירה לפניו.

אמנם הנראה מתוך הלשון שהביא אחר כך ועל דא ערות אשת אביך לא תגלה מאי טעמא בגין דכתיב כי ערות אביך היא, ופירש כי הפגם מגיע גם לת"ת, אם כן נראה שגם זה נזכר בפסוק כמו שנזכר ערות דבר, דהיינו ערות אשת אביך, גם כן נזכר כי ערות אביך היא באומרו ושב מאחריך.

והענין כי בהיות השכינה פגומה בסבת חטא האדם, הת"ת מסתלק ממנה, מפני שהיא כסא לו והוא אינו שורה על כסא שאינו שלם, וכן ביארו בפרשת ויקרא (ד, ב), וכן בתיקונים בענין ויעזוב בגדו בידה וינס ויצא החוצה.

וכיוצא בזה ביארו בתיקונים (קמו, ב) זה לשונם כגוונא דא קוב"ה תריך לה לשכינתא וארמי לה מביתיה, הה"ד (ישעיה נ, א) ובפשעכם שולחה אמכם, והלא כל מאן דאוקיר

לה בגלותא לקוב"ה אוקיר, או מאן דמזלזל לה לקוב"ה מזלזל, ובגין דא (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, עכ"ל. והטעם לזה מפני ששניהם דו פרצופין, ומלכא בלא מטרוניתא לאו מלכא איהו, כדפירש רשב"י (ויקרא ה, א) גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו (תהלים מח, ב), אשתמע דמלכא בלא מטרוניתא לאו הוא מלכא ולאו הוא גדול ולא מהולל, עכ"ל. וכן פירשו גם כן ברעיא מהימנא (משפטים קיז, ב) דקלנא דמטרוניתא איהו מאן דמזלזלי אתרהא, וקלנא דמטרוניתא איהו, עכ"ל. ואומרו דקלנא דמטרוניתא איהו מאן דמזלזל אתרהא יתבאר בעזרת ה' בענין פגם הכסא.

ואומרו ושב מאחריך, פירושו מה שפירש רשב"י (שלח קסה, א) אי חסידא קדישא מאן דנטיר ברית שוי ליה אבתרוי ואיהו לקמא, ואי תימא מאן דנטיר לאחורא, הא נטירו רב ועילאה מכלא דנטיר ליה, ומאן איהו צדיק עלאה, ברחימו סגי עאל בין צדיק וצדק ואשתכח נטיר מכל סטרין, זכאה מאן דנטיר ברית דא, עכ"ל. ולקמיה (שם קסו, א) מוכח, כי האדם כשהוא צדיק הוא הולך אחר השכינה, מפני שהשכינה הולכת לפניו לשומרו, כדכתיב (שמות כג, כ) הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך, והאדם עומד במדרגת צדיק, נמצא שהוא אחריה, וזהו אחרי ה' אלהיכם תלכו. ואומרם (ע"ש בזהר, ברכות סא, א) אל ילך אדם אחורי אשה, פירוש שלא ירד למטה אל עולם הנקבה, כענין אברהם שנאמר בו (בראשית יז, א) התהלך לפני, ופי' שם מפני שלא היה לו לא מילה ולא פריעה, ולגרעונא הוא, כי שב מאחרי (שמ"א טו, יא), שירד ממדרגת הזכר, וזהו שאמר שם, לאחורא לא הוה בגין דלא אתפרע, ע"ש. ובזה יובן ושב מאחריך, כי הזכר שהוא הולך אחריך לשומרך מסתלק ממך מפני שגרמת פגימת נקבתו.

עוד נוכל לומר, כי אחריך היא השכינה הנקראת אחור, כאומרו (שמות לג, כג) וראית את אחורי, ושב הת"ת ממנה בסבת הפגם, וראשון נראה לי עיקר.

אמנם אפשר להרכיב ב' הפירושים כאחד, ונאמר, כי בודאי אי אפשר לעולם להפריד היחוד, כי עם שנאמר (דברים כג, טו) ה' אלהיך דא שכינתא (בזוהר הנ"ל עה, א), יש שם הת"ת ג"כ, כאומרו ה' הוא האלהים (דברים ד, לה), ולכן אמר כי ה' אלהיך מתהלך וגו', ששניהם כאחד בייחוד מתהלך וגו', ולכן אמר להצילך ולתת אויביך וגו', שמירה כפולה נגד שניהם. ופירשו לעיל כי היא נקראת שמירת הדרך והת"ת בא לשומרה, כאמרו (ישעיה מב, ח) אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן, וכיון שהוא בא לשומרה פניו כלפי אחוריה כדרך השומר מאחור, וישראל הם בנתיים כאמרו מאן דנטיר ברית עאל בין צדיק וצדק, ואומרו פניו כלפי אחוריה, הכוונה פני הרחמים וההשגחה הטובה להשפיעה, כי אחור מורה סלוק והסתר, והעד אדם וחוה כשהיו אחור באחור לא היה

זיווג, וכאן בענין השמירה אין זיווג אלא דרך השפעה, ולכן צוה לבל יפגום בשכינה לפי שיגרום סלוק הת"ת ממנה, ויסבב פניו ממנה באופן שיהיו אחור באחור, וזהו ושב מאחריך סתם, בין לשכינה הנקראת אחור בין לאדם שהוא בנתיים, שאחוריו לזכר, הרי נתבארו ד' בחינות בענין הפגם.

וראינו להשלים ביאור המאמר, מפני שהוא נוגע לדרוש שלנו שהוא מענין פגם השכינה, אמר שעל שלשה דברים מעכבי ישראל בגלותא, אומרו מעכבי, מפני שלא נגזר גלות שכינה אלא אלף שנה שנאמר (איכה א, יג) נתנני שוממה כל היום דוה, וכן פירשו בפרשת וארא (שמות יז, א).

הא' על דעבדין קלנא בשכינתא בגלותא, פירוש על שהם מחללים את ה' כמ"ש (יחזקאל לו, כ) באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו, וכשישראל עושים דבר שיש בו חלול ה' אין לך קלון גדול מזה לשכינה, והוא משל לאב שיש לו בן והבן עושה לבריות דברים שאינן כראוי, שאומרים הבריות ארור שזה ילד ארור שזה גדל. הרי זה דבר כולל בכל האומה, ובפרט לכל אחד מישראל העובר על מה שצוהו הקדוש ברוך הוא, גורם למעלה קלון לשכינה, שהרי הכתוב אומר (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם. ובהיות האדם מוסיף פשע מוסיף גלות וגירושין, שאומרים למעלה ראו האם מה בנים גדלה, ראוי הוא חס ושלום שתהיה מגורשת מחוץ להיכל, הואיל ולא יסרה את בנה שיהיה הגון, וכיוצא פירשו ז"ל (ילקוט בראשית רמז ח, וע' רמז כז) על ט' קללות שנתקללה הארץ (תקו"ז צה, ב).

עוד אפשר שהוא כענין (תקו"ז דף קמו, ב) כבד את אביך ואת אמך, אביך דא קוב"ה, אמך דא שכינתא, דחילו דילה בפקודין דלא תעשה, אוקירו דילה בפקודין דעשה עלייהו אתמר כי מכבדי אכבד, וכן כל אינון דעברין על לא תעשה עלייהו אתמר ובוזי יקלו, עכ"ל לענייננו. נמצא לפי זה כי קלנא דשכינתא הוא שאינם נוהגים בה הכבוד הראוי לה במצות עשה, ועוברים על לא תעשה. והנה בכל הדברים שאדם חייב בכבוד אב ואם התחתונים בכה"ג חייב בכבוד אב ואם העליונים, וכמו שהוזהר שלא להקל בכבוד אב ואם התחתונים וקאי בארור, שנאמר (דברים כז, טז) ארור מקלה אביו ואמו, וכתב הרמב"ם (הלכות ממרים פ"ה) שאפילו ברמיזה, כך צריך ליזהר שלא יקל בכבוד אב ואם העליונים, וליזהר מכל הנוגע לכבודם. ומסוג זה נראה שצריך ליזהר במה שאמר הרשב"י (תרומה קלא, ב; ע' השמטות רנו, א) שהמדבר בבית הכנסת אנהיג קלנא בתיקונא עילאה דלעילא.

הב' ומהדרי אנפייהו מן שכינתא, יש בו כולל ופרטי, הכולל הוא כאלו הרשעים שהם חוזרים והופכים פניהם מן השכינה, אומרים בפיהם שאין רוצים להיות להם חלק באלהי ישראל. ופרטי הוא הפוסק דברי תורה על דברים בטלים, מפני שהעוסק בתורה פניו כנגד השכינה, כמו שדרשו ז"ל (תנדבא"ר פי"ח, ע' תמיד לב, ב) בפסוק (איכה ב, יט) שפכי כמים לבך נכח פני ה' והוא פוסק, נמצא הופך פניו מן השכינה. כיוצא בזה המתפלל ובאמצע פוסק אפילו הוא בזמירות, בפרט אם הוא בתפלת י"ח בחשאי, ובאמצע תפלתו מחזיר פניו להסתכל כאן וכאן בצרכי עצמו, ודאי נוגע בכבוד השכינה.

הג' ועל דמסאבי גרמייהו קמי שכינתא, צריך ליזהר בזה מכל דבר שנזכר בו בתורה טומאה בפירוש, כטומאת המאכלים, שנאמר (ויקרא יא, מג) אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם. טומאה בעריות (שם יח, כד) אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים וגו', וליזהר מטומאת הנדה.

טומאה בנגעים, ופירשו ז"ל שנגעים באים על חטא לשון הרע (ערכין טז, א). ופירש רשב"י (מצורע נג, א) רבי חייא אמר כל מאן דאפיק לישנא בישא אסתאבן ליה כל שייפוי וכו'. ובפרשת שמיני (מא, א) אמר לא ליפגום אינש פומיה ולישניה וכל שכן לאסתאבא נפשיה וגרמיה, בגין דאסתאב הוא בעלמא אחרא, עכ"ל.

גם טומאת הע"א, שנאמר (דברים ז, כו) שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו. והנוגע לזה הוא מה שפירש הרשב"י ע"ה (תצוה קפב, א), ונעתיק לשונו לקמן, כי הכועס מטמא עצמו מבית ומחוץ כע"א עצמה, ועל הכועס נאמר (שמות לד, יז) אלהי מסכה לא תעשה לך, פי' שממש עושה עצמו ע"א. וכן המתגאה כיוצא, וכן פירשו ז"ל (מכילתא פר' יתרו) בפסוק (שמות כ, יח) ומשה נגש אל הערפל, זה לשונם וכל מי שהוא גבה לב גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה, שנאמר (תהלים קא, ה) גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל, וכל גבהי לבב קרואים תועבה, שנאמר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב. ע"א קרויה תועבה, שנאמר (דברים ז, כו) ולא תביא תועבה אל ביתך, כשם שע"א מטמאה את הארץ ומסלקת את השכינה וכו', עכ"ל.

גם צריך ליזהר מטומאת הוצאת זרע לבטלה, שעון זה פוגם בשכינה, ולכן אמר קמי שכינתא, ופירש רשב"י (וישב קפח, א) שאין לך עון שיטמא בו האדם יותר מהמוציא זרע לבטלה, זה לשונו תא חזי בכל אינון חובין דאסתאב בהו בר נש בהאי עלמא דא איהו חובא דאסתאב ביה בר נש יתיר בהאי עלמא ובעלמא דאתי, מאן דאושיד זרעיה ברקניא ואפיק זרעא למגנא בידא או ברגלא ואסתאב ביה, כד"א (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, בגין דא לא עאל לפרגודא ולא חמי סבר אפי עתיק יומין,

כמה דתנינן, כתיב הכא לא יגורך רע, וכתיב (בראשית לח, ז) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה', ובגין כך כתיב (ישעיה א, טו) ידיכם דמים מלאו. זכאה חולקיה דבר נש דדחיל למאריה ויהא נטיר מאורח בישא וידכי גרמיה לאשתדלא בדחילו דמאריה, עכ"ל.

עוד יש טומאה אחרת אף על פי שלא נזכרה טומאה בתורה בפירוש, והוא המשמש באשתו שלא כדרכה והחמירו בזוהר פרשת פקודי (רנט, א) זה לשונם על דא תנינן, מאן דשמיש ערסיה מאחורא אכחיש תקונא דאסתכלותא אנפין באנפין לאנהרא כלא כחדא ולאשתכחא כלא אנפין באנפין בדבקותא כדקא יאות, כד"א (בראשית ב, כד) ודבק באשתו, באשתו דייקא ולא אחורי אשתו, עכ"ל.

ובג' דברים אלו הזכיר מלת שכינה בכל אחד ואחד, מפני כי היא נקראת שכינה מפני ששוכנת בתחתונים ובישראל דוקא, כאומרו (שמות לד, ט) ילך נא אדני בקרבנו, וכדפירשו ז"ל (ע' ברכות ז, א) בקש שתשרה שכינה בישראל ולא בעכו"ם, והודה לו הקדוש ברוך הוא. והעובר על אחד מהדברים, הרי שכינה כנגדו ואין לו בשת פנים, וגורם אריכות הגלות, כי לא גלו ישראל עד שאמרו אין לנו חלק בדוד וגו' איש לאהלך ישראל (ע' דה"ב י, טז), אל תקרי לאהלך אלא לאלהיך (ע' ילקוט שמואל רמז קו, ע' תנחומא בשלח טז), וכפרו באלהי ישראל, והחוטא בדברים האמורים דומה לכופר בהשגחה, ולא נתייסר בגלות ממה שהיה הוא סבת הגלות, לכך ראוי ח"ו שיתעכב עוד בגלות.

ונחזור לדרוש שהתחלנו בתחלת הפרק, שצריך לירא שלא לפגום בשכינה שהוא ערות דבר שפירשנו, יש עוד בזה ב' בחינות בענין הפגם בה, נתבאר בתיקונים וברעיא מהימנא.

בתיקונים (מט, ב) אמר שלב היא שכינה, ויש בלב ב' בתים אחד משכן ליצר הטוב והשני משכן ליצר הרע, ואמר שיצר הטוב היא השכינה בבחינות אשר נבאר, וזה לשונו לב מבין לב יודע לב רואה, איהי שכינתא דלא נטלא אלא צח דאיהי קרבנא דצלותא נקיה בלא סובין ובלא פסולת, וקריבת לגבי בעלה שופרא דכלא. אבל יותרת הכבד לא יהיבת לבעלה אלא שיורין ופסולת, ומאי ניהו בעלה טחול, אל אחר, ומאלין שיורין דנטיל מינה אתעביד דם טחול חשוך ואוכמא, והוא נחש רמאי דפתי לחוה דאיהי לבא, וגרם לה מותא, והא תרי בתי ליבא אינון, למאן פתי מנייהו, אלא ההוא דשמאלא דאתמר ביה (קהלת י, ב) לב כסיל לשמאלו, ועליה אתמר (שם ז, כו) ומוצא אני מר ממות את האשה. לב חכם לימינו, דא אשת חיל עטרת בעלה, עלה אתמר (משלי יח, כב) מצא אשה מצא טוב, דאיהי יצר הטוב מזליה דבר נש, עלה אתמר (יחזקאל מד, ל) להניח ברכה אל

ביתך, ברכת ה' היא תעשיר (משלי י, כב), ועלה אתמר (קהלת ט, ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת, עכ"ל לענייננו.

והכוונה היוצא מכללות דבריו בלי שנדקדק בלשונו הוא כי לב סתם הוא בשכינה, ויש בה ב' בתים, הא' מצד הימין זו משכן לחכמה בינה ודעת, והב' מצד השמאל, ליניקת דין הגבורה, ומצד השמאל הוא שהכסיל נאחז לחלקו למטה, כי כל החיצונים נמצאו למטה מצד השמאל בהשתלשלות המדרגות, והיינו אומרו לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו, כי הרוצה להחכים ידרים, ולכך לימינו ממש החכמה בא לו. והיותו משכן לחכמה בינה ודעת רמז בהביאו ג' פסוקים, האחד כנגד הדעת, שהוא באמצע, דא אשת חיל עטרת בעלה והיינו מזליה דבר נש, וכן פירש בתיקונים (צט, ב) זה לשונם ו' עילאה דאיהו מזלא עלאה דסליק במחשבה. וכנגד הבינה עלה אתמר להניח ברכה אל ביתך, ברכת ה' היא תעשיר, ופירשו בתיקונים (כז, א) שהיא הבינה, וכנגד החכמה שהיא החיים, אמר ראה חיים עם אשה אשר אהבת, כי אהבה בימין. ואף על פי שלמעלה פירשתי בשם הרשב"י שיצר טוב סתם הוא בימין, הכוונה הוא זרוע ימין שהוא כולל ג' פרקים שהם חכמה בינה דעת, כדפי' באדרא (נשא קמב, א-ב) וילמד סתום מן המפורש.

ובזה נבין פירוש ב' במאמר שהעתקנו מפרשת בראשית בענין היראה, אמאי אתקרי יראת ה' בגין דאיהו אילנא דטוב ורע וכו'. ובזה מבואר, כי הוא סוד הלב משכן לטוב שהוא הימין, ורע הוא סוד הדין ורע בעצם נמשך למטה בהשתלשלות המדרגות. זכי בר נש מתדבק בה בבחינת הימין שבה, שהוא יצר הטוב בבחינות האמורות. לא זכה, הרי רע מתדבק בסוד לב כסיל לשמאלו.

וצריך לירא מפתוי יצרו שלא יתדבק בטחול אל אחר שהוא הנחש, שיתקרב ללב ויגרום לו מיתה. וכיוצא בזה ביארו ברעיא מהימנא (צו כח, ב) במאמר שנעתיק לקמן שאמר, חטאת איהי יותרת הכבד אכבידת עליה בחטאות דלכלוכין דחובין דישראל, כגוונא דכבד מכביד דמיה דאינון שמרין על ערקין דלבא, ע"כ.

וביארו בתיקונים (קלג, א) שכל מי שיצרו שולט עליו הוא רשע גמור, וזה לשונם ברי כל דא רזא דגלגולא דיצר הרע אית למאן דאיהו דמיא לאריה, ואית למאן דאיהו דמיא לחויא, ואית למאן דאיהו דמיא כחמור, לכל בריין אשתני כפום עובדיהון וכפום שעתא דאתעבידו בה, ועם כל דא זכאה נשמתא דשליט עליה ורכיב עליה, כבר נש דרכיב על סוסיא או על חמריה, ווי ליה למאן דאיהו חויא שליט עליה האי אתקרי רשע גמור, ומאן דאיהו שליט עליה איהו צדיק גמור, ועליה אתמר (ישעיה מג, ד) ואתן אדם תחתך

אדם בליעל איש און ולאומים תחת נפשך, דכד בר נש שליט על יצריה הכי איהו שליט על כל שנאוי, ואם יצריה שליט עליה שנאוי שלטין עליה, עכ"ל.

ואומר בסוף המאמר, שכשהאדם שולט על יצרו כן ישלוט על שונאיו, הוא מאמרם ז"ל (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, זה לשונם בב"ר הובא בילקוט (משלי רמז תתקנד) בפסוק זה, רבי יוחנן אמר אויביו זה אשתו, רבי יהושע בן לוי אמר זה יצר הרע וכו', אמר רבי ברכיה גם אויביו לרבות מזיקי ביתו כגון פרעושים יתושים וזבובים.

והטעם לכל זה הוא, כי בהיות האדם מגביר יצר הטוב על יצר הרע, כן הדין נכנע תחת הרחמים, ובהיות שורש הדין העליון נמתק, כל הענפים התחתונים הנמשכים משורש הגבורה כולם נהפכים לרחמים, והיינו ברצות ה' דרכי איש, שיושפע סוד הרצון לדרכי איש שהוא זעיר אנפין - ה' איש מלחמה (שמות טו, ג; זח"א ס, א), ושם מקור הדין (ע' זח"ג קמב:), גם אויביו ישלים אתו, כדפירשתי.

ואי אפשר לאדם להשיג מעלה זו אם לא שישוב בתשובה שלימה ויכניע יצרו תכלית ההכנעה, ויכניע מדת הדין שבו, כמו שפירשתי בפרק הקודם, ובזה יגרום למשוך משך הרצון להכפות כל בעלי הדין המקטרגים לו, וכמו שפירש באדרת נשא (קכט, א), שבהתגלות מצח הרצון כל רוגזין אשתככו, והם נקראים אויבים למעלה, בהיות האדם מכניע הדין גורם למשוך משך הרצון להשקיט הדינים התחתונים שבעולם הזה.

עוד מענין הפגם שאדם פוגם בשכינה ביארו ברעיא מהימנא (צו כח, א-ב), אמרו שם שכנפי יונה הם מצות עשה שעל ידה היא פרחת לעילא, ואמר אח"כ, הני פקודין דל"ת אינון תפישו דילה, כגון צפרים הנחזים בפח, וכל תפשין דילה דמעכבין לה לפרחא אתקריאו סרכות, כאילו סרכות דמעכבי לכנפי ריאה לנשבא, הכי אשם דישראל אחיד בגדפוי דשכינתא דאינון חיון דכורסיא, דלא תהא עולה בהון בזכוון דישראל לגבי קוב"ה, ומעכבין ומכבידין לה על גדפהא חטאות דילהון ואשם אימא דערב רב, סירכא אחידא בכורסיא דתמן מטרוניתא ולא מנחת לה לסלקא מגלותא, וזכוון אחידן בה לסלקא, אשתארת באוירא כגון סירכא תלויה באוירא, ודא עמודא דאמצעיתא דאיהו אוירא, הכי אשם תלוי בצדיק דאיהו אחיד בין שמיא וארעא, חטאת איהי יותרת הכבד אכבידת עליה בחטאות דלכלוכין דחובין דישראל כגוונא דכבד מכביד דמיה דאינון שמרים עלי ערקין דלבא, הכי אלין חטאות מכבידין על גדפוי דשכינתא דאינון פקודין דעשה דדמיין לכנפי יונה, לא תעשה כד אינון מכבידין על עשה דאינון חובין דישראל מרובין מזכוון אתמר באורייתא דאיהי גופא (דניאל ח, יב) ותשלך אמת ארצה, ואיהי צווחת נתנני ה'

בידי לא אוכל קום (איכה א, יד) ונפלה לא תוסיף קום (עמוס ה, ב), ובגין דא תקינו תנאים ואמוראים צלותין באתר דקרבנין, לעברא חטאות ואשמות מינה, עכ"ל לענייננו.
ומבואר במאמר היות ב' בחינות בענין הפגם, הא' הוא פגם השכינה, והוא מה שאמר בסוף המאמר, הכי אלין חטאות מכבידין על גדפוי דשכינתא דאינון פקודין דעשה. וגם פגם המגיע לת"ת, ותשלך אמת ארצה, ויתבאר עוד בענין הפגם המגיע לו. והשכינה צועקת נתנני ה' בידי לא אוכל קום. על כן צריך לירא ממעשיו ולא יגרום במעשיו צעקת השכינה עליו ונפילתה בארץ, כדכתיב (עמוס ה, ב) נפלה לא תוסיף קום.
ועוד נתבאר במאמר הזה ענין פגם הכסא, כמו שאמר שהסרכות אוחזות בחיות הכסא ובכסא עצמה, והשכינה מתלבשת בכסא, ובהיות שם סירכא אינה עולה למעלה בזכויותיהם של ישראל.
הרי נתבאר בפרק זה שורש היראה, תוספת ביאור למה שאמר בפרשת בראשית אמאי אקרי יראת ה', בגין דאיהו אילנא דטוב ורע. וכל מה שלמטה ממנה יקרא עץ הדעת טוב ורע, שהרי אמר ברעיא מהימנא (הנ"ל פ' צו כח, ב) שסירכא נאחזת בכסא.
וקרוב לבחינת יראה זו שבפרשת בראשית ביארו בתיקונים (עז, א) זה לשונם אית דחילו ואית דחילו, יראת ה' דא שכינתא מלכות קדישא, יראה רעה דא רצועה לאלקאה לחייביא, ומאי ניהו סם המות דסמאל, נוקבא דיליה, יראת ה' איהי אגרא למאן דנטיר פקודין דל"ת, יראה רעה איהי רצועה לאלקאה למאן דאעבר עלייהו, עכ"ל לענייננו.
ומבואר כוונתינו בו באומרו יראת ה' איהי אגרא למאן דנטיר פקודין דל"ת, שזו היא עיקר היראה שלא יעבור על לא תעשה ויתן מקום לחיצונים לפגום ולפרוץ גדר ליכנס פנימה, מלבד כמה בחינות שנתבארו ויתבארו עוד בעזרת ה'.

פרק ו

מפני שקדם ביאורנו בפרק הקודם שורש היראה, ואמרנו שהוא להתרחק האדם מיצר הרע להתקרב אל הטוב, אמרנו לסמוך בפרק זה לבאר שלא יתעלם מפתויי יצרו ושיתגבר עליו, כדי שיהא נקרא גבור הכובש את יצרו, וזו היא בחינה מבחינות היראה, שמצינו יראה בגבורה וכן בבינה, ויראה בגבורה פירש בתיקונים (י, ב) שהמלכות נקראת יראת ה' מצד הגבורה ואהבה מצד החסד, ובתיקון ב' ג' (יח, ב) פירש יראה בבינה בפירוש, ואמר שעל זה נאמר (אבות ג, יז) אם אין יראה אין חכמה.
והענין כמה שפירשתי בפרק הקודם, כי צריך לירא לעולם שלא לעורר היצר והדין, והיצר נמשך משורש הדין העליון של ב' מדות אלו, כדפירש רשב"י (נח ע, ב) בפסוק (בראשית ח, כא) לא אוסיף, כי משני מדות אלו שורש הדין בא. והיות האדם גובר על

יצרו נמשך לו מהגבורה, וכן פירשו בתקונים (ת"ז חדש י, א) בירחא חמישאה יהיב ביה תוקפא בגבורא לאתגברא על יצר הרע מסטרא דסמאל דלא שליט עליה וכו', ושם העסק בביאור תשעה חדשים לעיבור נשמת משיח צדקנו.

ועוד בתקונים (א, ב) בביאור בענין ששה מדרגות, שיש חסידים גבורים מארי תורה וכו', ואמר גבורים מסטרא דגבורה דיהבין תוקפא למאריהון לכבוש עבד תחת רבו ושפחה תחת גברתה בקשורא דתפילין, עכ"ל. הרי כי מצד הגבורה יקראו גבורים הכובשים את יצרם, והיא מציאות היראה - לירא לעולם שלא יהא העבד מותר ופורץ גדר, אלא קשור וכבוש תחת רבו.

וביארו בזוהר (וישב קפט, ב) בפסוק (תהלים קג, כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח וגו' עוד ענין זה, וכמה צריך אדם להתגבר על יצרו בכל יום ויום, זה לשונם רבי חייא פתח ואמר, ברכו ה' מלאכיו גבורי כח וגו', תא חזי כמה אצטריך ליה לבר נש לאסתמרא מחובוי ולמהך באורח מתתקנא בגין דלא יסטי ליה ההוא יצר הרע דאיהו מקטרגא ליה כל יומא ויומא כמא דאתמר, ובגין דאיהו מקטרגא ליה תדיר בעי בר נש לאתתקפא עליה ולאסתלקא עליה באתר תקיפו, דבעי למהוי גבר עליה ולאשתתפא באתר דגבורה, בגין דכד בר נש אתקף עליה כדין איהו בסטר גבורה ואתדבק ביה לאתתקפא, ובגין דההוא יצר הרע תקיף בעי בר נש דיהא תקיף מניה, ואלין בני נשא דאתתקפו עליה אקרון גבורי כח, לאשתכחא זיניה עם זיניה, ואלי אינון מלאכיו דקוב"ה דאתיין מסטרא דגבורה קשיא לאתתקפא עליה, גבורי כח עושי דברו, עד כאן לשונו.

ואומר כדין איהו בסטר גבורה ואתדבק ביה לאתתקפא, הוא להורות על הנדרש כי היותו נקרא גבור הכובש את יצרו הוא מצד הגבורה. והוסיף הכתוב באומרו גבורי כח, כי צריך שיהא כחו גדול מכח יצר הרע, וז"ש בעי בר נש דיהא תקיף מניה, ובלי ספק כי היות הגבורה מתגבר על יצר הרע הוא מצד כח הבינה כמו שביארו בתיקונים (פה, ב) היות כח בבינה, עם היות שלא נתבאר בבירור במאמר הזה.

ואומר ואלין אינון מלאכין דקוב"ה דאתיין וכו', מפני כי המלאכים נבראו ביום שני (ספר הבהיר אות כא), ופירש בספר הבהיר שכל המלאכים נבראו מאש הגבורה (ע' אות קמה), ונמצא הצדיק הכובש את יצרו שוה למלאך בערך זה.

ואע"פ שאמרו ז"ל במסכת סוכה פרק החליל (נב, ב) אמר רבי שמעון בן לקיש יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, שנאמר (תהלים לז, לב) צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אין יכול לו שנאמר ה' לא יעזבנו בידו וגו'. נראה שסיוע האדם להתגבר על יצרו הוא מהקב"ה, ומה שבח לצדיק. אבל הענין הוא כי לעולם בכל

הדברים צריך התעוררות תחתון בתחלה, כמו שאמרו בזוהר כמה פעמים (אמור קח (קי), ב) אתערותא לתתא עביד אתערותא לעילא, והיינו שבח הצדיק, שהוא המתחיל ואחר כך הקב"ה עוזרו, וזהו טבע מלת עזר, כאדם שהוא עסוק במשא ואינו יכול לה ובא חבירו ועוזרו.

והנה תחלת הכנעת היצר הוא בימי הבחרות, כמו שפירשו ז"ל בילקוט (משלי רמז תתקסא) כל מי שממתק את יצרו בנערותו סופו להיות מותח עליו בזקנותו, מ"ט, מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון (משלי כט, כא), והעבד הוא היצר הרע שהוא עבד לאדם לצורך העולם הזה.

וצריך לעולם ליזהר מהקלות, כי יצר הרע לא יכשיל אדם בתחלה אלא בקלות, עד שמהקלות יבא לחמורות, כמו שפירשו רבותינו ז"ל (סוכה נב, א) על פסוק (ישעיה ה, יח) הוי מושכי העון בחבלי השוא, זה לשונם אמר רבי יוסי, יצר הרע בתחלה דומה לחוט ולבסוף דומה כעבותות העגלה, עכ"ל.

וכתב בחובת הלבבות (שער חשבון הנפש פ"ג חשבון יד) זה לשונו הקץ אחי משינה זאת וגול מעל לבך המסך מיצרך אשר נסך עליך עד שהבדיל בין אורך ובין אור שכלך, כעכביש אשר יארג על מאור הבית, וכאשר יתמיד יעבה ויסתם עד שימנע הגעת אור השמש אל הבית, ובתחלת אריגתו הוא דק וחלוש עד מאד, וכל אשר יתמיד הרבה יחזיק ויעבה וימנע אור השמש מעבור אותו ומהגיע אל הבית, וכן מעשה היצר בלבך יהיה בתחלת ענינו חלוש מאד לא ימנעך מראות האמתיות, ואם תרגיש בו בעת ההיא ותגלהו מעל לבך יקל מעליך הדבר, ואם תקל בו ותתעלם ממנו יחזק מעשהו וימנע אור שכלך ממך לגלותו מעל הכרתך, על כן מהר להציל את נפשך והעזר באלהים לדחותו מעליך וטרח והשתדל, תאור באור החכמה ותראה אמתת הדברים בעין לבך, וכבר משלו קדמונינו מעשה היצר באדם במשלים לקוחים מן הכתוב (שמ"ב יב, ד) ויבא הלך לאיש העשיר, ואחר כך קראו אורח, ואח"כ קראו איש, ואמר (תהלים א, א) אשרי האיש אשר לא הלך וגו', ואחר כך עמד ואחר כך ישב, עכ"ל. עוד בפתויי היצר בפרק הבא מאמר א' מהזוהר, ע"ש.

עוד צריך ליזהר בדקדוק מעשיו מעונות שאדם דש בעקביו, שאמרו ז"ל במכילתא (ע' ספרי האזינו) וכן בע"א פ"ק (יח, א) אמר רשב"ל עונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה מסבבין אותו ליום הדין, ועל דבר זה נענשה בתו של רבי חנינא בן תרדיון, דאמר רבי יוחנן פעם אחד היתה מהלכת לפני גדולי רומי, אמרו כמה נאות פסיעותיה של ריבה

זו, מיד דקדקה בפסיעותיה, והושיבוה בקובה, וכשהוציאוה צדקה עליה את הדין גדול העצה וגו' אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם וגו' (ירמיה לב, יט), עכ"ל.

וכיוצא בזה ביארו בזוהר (מקץ קצח, א) רבי אלעזר פתח (תהלים מט, ו) למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני, תא חזי תלת אינון דדחלין ולא ידעין ממה דחלין, ואוקמוה, אבל אית מאן דדחיל ולא ידע ממה איהו דחיל, כגון אינון חטאי דלא ידע דאינון חטאי ולא אשגח בהו, ואיהו דחיל מימי רע, מאן אינון מימי רע, אלין אינון יומין דאינון אזדמנו בההוא רע, ומאן אינון דא יצר הרע דאיהו אקרי רע, ואית ליה יומין ידיעין דאתיהיב ליה רשו בעלמא לאסטאה לכל אינון דמסאבי ארחייהו, דמאן דאתי לאסתאבא מסאבין ליה, ואלין אקרון ימי רע, ואלין ממנן על אינון חובין דדשין בהו בני נשא בעקבייהו.

תא חזי, כל אינון דמסאבי ארחייהו כמה חבילי טהירין אזדמנן לגבייהו ומסאבי להו, בארחא דבעי בר נש למהך בההוא ארחא מדברין ליה ממש, וכו'.

תא חזי, בשעתא דדינא בישא שלטא לא אתיב ידיה מלאבאשא, ובשעתא דימינא שלטא על אומין עע"א לתברא לון חייס קוב"ה עלייהו ולא שצי לון, ובג"כ כל מאן דאיהו חטי באינון חטאין דדש בהו ברגלוי לא ידע בהו ודחיל תדירא, דוד מלכא הוה אסתמר תדיר מחובין אלין וכד הוה נפיק לקרבא הוה מפשפש לון, ועל דא לא דחיל לאגחא עמהון קרבא, ותא חזי ארבע מלכין הוו מאן דשאיל דא לא שאיל דא וכו' בגין כך אית ליה לבר נש לאסתמרא מאלין חובין כדקאמר בגין דלא ישלטון עלוי אינון ימי רע, דלא מרחמי עליה, עכ"ל לענייננו.

ועל כיוצא בזה צותה תורה בכהן משוח מלחמה שהיה מדבר אל העם והיה אומר (דברים כ, ח) מי האיש הירא ורך הלבב, ופירשו (סוטה פ"ח, מ"ה) שהוא הירא מעבירות שבידו, ואמרו ז"ל (מנחות לו, א) שח בין תפלה של יד לתפלה של ראש חוזר עליה מעורכי המלחמה.

ועוד אמרו ז"ל בבא קמא פרק שור שנגח את הפרה (נ, א) כל האומר הקב"ה וותרן יוותרו חייו, שנאמר (דברים לב, ד) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, ע"כ. ועוד אמרו שם, זה לשונם (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה מאד, מלמד שהקב"ה מדקדק עם חסידיו אפילו כחוט השערה, רבי חנינא אמר מהכא (שם פט, ח) אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו.

עוד אמרו בבראשית רבה (יט, א) כי ברב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א, יח), מכאן על ידי שאדם מרבה עליו חכמה מרבה עליו כעס, ועל ידי שמוסיף דעת מוסיף מכאוב וכו'. רב אמר חבר אין צריך התראה, אמר רבי יוחנן ככלי פשתן

הדקין הבאין מבית שאן אם מתפחמין קמעא הם אבודים, אבל כלי פשתן הארבלין כמה הם וכמה דמיהן, תני בשם רבי מאיר לפי גדולתו של נחש היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל, עכ"ל לענייננו.

עוד צריך לירא וליזהר במעשיו, כי שמא היה הוא והעולם חציו זכאי וחציו חייב והכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, וכן פירשו ז"ל (קדושין מ, ב) תנו רבנן לעולם יראה אדם עצמו כאלו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר (קהלת ט, יח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא יחידי שעשה זה אבד ממנו טובה הרבה. רבי אלעזר ברבי שמעון אומר לפי שהעולם נדון אחר רובו והיחיד נדון אחר רובו, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא יחידי שעשה זה אבד ממנו ומן העולם טובה הרבה, עכ"ל.

ומסוג יראה זו הוא לירא מן הדין שבשכינה, כמ"ש באדרא (האזינו רצב, א) מדברי רבי שמעון, כל ימי אצטערנא דלא אתוקד עלמא בדינוי דצדק. וצריך לירא שלא יהיה הוא סבה שישרף העולם בדינין, כי שמא העולם חציו זכאי וחציו חייב, ואם חס ושלום הכריע את כל העולם לכף חובה וגרם שבסבתו יבא דבר או רעב לעולם, כל אותם הצדיקים שמתו הוא סבה שמתו, וכל העניים שיצעקו וימותו ברעב הוא סבה להם וזהו אוי לו וכו'.

ולכן צריך לעולם שלא יהיה בטל מתורה או מצוה, כמו שאמרו בגמ' (מנחות מא, א) מלאכא אשכחיה לרב קטינא דמכסי בסדינא וכו', אמר ליה ענשיתו אעשה, אמר ליה בזמן דאיכא ריתחא ענשינן. הרי שקונסין בעת היות רוגז בעולם על ביטול מצוה, ועסק התורה היא מצות עשה, ואין ספק דקנסי עלה ג"כ, ולא הוצרך להזכירה כי ר' קטינא לא היה בטל מהתורה, ולכן מאד מאד צריך להיות זהיר וזריז במלאכתו מלאכת שמים לבל ימצא בטל ויענשוהו, דבעידן ריתחא מדת צדק שולטת בדיניה וצריך ליזהר דלא יתוקד עלמא בדינוי.

ובכל עת חייב האדם לתת שמן תורה ומצות לנר שעל ראשו, כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, כדפירש בפרשת בראשית (זוהר נא, א-ב), כל שכן וכל שכן בעידן ריתחא חס ושלום שצריך זהירות וזריזות גדול, הואיל וביכולתו לתקן ולמשוך שפע רחמים להפך מדת הדין למדת רחמים, והמתעצל יתענש ח"ו.

ומצינו שרבה ע"ה היה קורא עצמו בינוני, אמרו בברכות (סא, ב) אמר רבה כגון אנא בינוני, אמר ליה אביי לא שביק מר חיי לכל בריה, ואמר רבה ידע איניש בנפשיה אי צדיק גמור הוא אי רשע גמור הוא, ואמר רבה לא איברי עלמא אלא לצדיקי גמירי או לרשיעי גמירי, ואמר רבה לא נברא כל העולם אלא בשביל אחאב בן עמרי ובשביל רבי חנינא בן דוסא, לאחאב העולם הזה, ולרבי חנינא בן דוסא העולם הבא, עכ"ל.

ועוד אמרו ז"ל במדרש ויקרא רבה (ד, ב) על פסוק (קהלת ו, ז) כל עמל האדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא, זה לשונם גם הנפש לא תמלא, לפי שהנפש הזו יודעת שכל מה שהיא יגעה לעצמה היא יגעה, לפיכך אינה שבעה למצות ומעשים טובים, אמר רבי לוי, לעירוני שהיה נשוי בת מלכים אף על פי שמאכילה כל מעדני עולם אינו יוצא ידי חובתו, למה שהיא בת מלכים, כך כל מה שיפעל אדם עם הנפש אינו יוצא ידי חובתו, למה שהיא מלמעלה, עכ"ל.

עוד נתבארו במסכת חגיגה (ד, ב) כמה דברים מעוררים לאדם שידקדק במעשיו ויזהר מהחטא, זה לשונם רבי אמי כי מטי להאי קרא בכי (איכה ג, כט) יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה, אמר כולי האי ואולי. רבי אמי כי מטי להאי קרא בכי (צפניה ב, ג) בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה', אמר כולי האי ואולי. רבי אסי כי מטי להאי קרא בכי (עמוס ה, טו) שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' צבאות, אמר כולי האי ואולי. רב יוסף כי מטי להאי קרא בכי (משלי יג, כג) ויש נספה בלא משפט, אמר מי איכא איניש דאזיל בלא זמניה אין כי הא וכו'. רבי יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (איוב ב, ג) ותסיתני בו לבלעו חנם, עבד שרבו מסיתין לו וניסת תקנה יש לו. רבי יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (שם טו, טו) הן בקדושיו לא יאמין, במאן יאמין.

רבי יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (מלאכי ג, ה) וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעושקי שכר שכיר, עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו תקנה יש לו. אמר רבי יוחנן בן זכאי אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות, קלות כחמורות, פירש רש"י עושקי שכר שכיר כמנאפים ומכשפים.

רבי יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (קהלת יב, יד) כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם, עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות תקנה יש לו. מאי על כל נעלם, אמר רב זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה, ושמואל אמר זה הרק בפני חברו ונמאס בה, מאי אם טוב אם רע, פירש רש"י דמשמע אף על הטובה מביאו במשפט. אמרי דבי רבי ינאי זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא, כי הא דרבי ינאי חזייה להההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא אמר ליה מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה. אמרי דבי

ר' ינאי זה הנותן צדקה לאשה בסתר דקא מייתי לה לידי חשדא. רבא אמר זה המשגר לאשתו בשר שאינו מחותך, פירש רש"י שאינו מנוקר מן החלב ומן הגידין האסורים בערבי שבתות, שמתוך שממהרין לעשות צרכי שבת אינן נותנין לב אם בדוק הוא, והא משגר רבא, שאני בת רב חסדא דקים ליה בגוה.

רבי יוחנן כי מטא להאי קרא בכי (דברים לא, כא) והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות, עבד שרבו ממציא לו רעות וצרות תקנה יש לו. ואמרינן תו לקמן, רבי אילא הוה סליק בדרגא דבי רבה בר שילה, שמעיה לינוקא דהוה קא קרי (עמוס ד, יג) כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו, אמר עבד שרבו מגיד לו מה שיחו תקנה יש לו. מאי מה שיחו, אמר רב אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו מגידין לו לאדם בשעת מיתה, עכ"ל.

פרק ז

צריך לירא מהחטא, כי בכמה פנים מכעיס החוטא לבורא יתברך, הא' מה שאמר הכתוב (ירמיה כג, כד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה', ופירוש פסוק זה במדרש תנחומא (נשא ד - ה) אם יסתר איש במסתרים וגו' משל לארכיטקטון שבנה מדינה ועשה בתוכה מחילין וכו' כך הקב"ה אומר למנאפים, ממני אתם מסתירים, שנאמר (איוב כד, טו) ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים, הנואף אומר אין בריה יודעת בי ואני עיני משוטטות בכל הארץ. מה דרכם של עוברי עברות משמרים שעת אפלה שעת חשך, וכן הגנבים - חתר בחשך בתים (איוב שם טז), וכן הוא אומר (ישעיה כט, טו) הוי המעמיקים מה' להסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו. קשה הנואף שהוא מסלק את השכינה כביכול, שהוא ממלא את העליונים ואת התחתונים שנאמר (ירמיה כג, כד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ובאי זה מקום האיש הזה נואף, כשהוא בא לנאוף הוא אומר למקום סלק את עצמך ותן לי שעה אחת, וכביכול מפני שהוא ארך אפים הוא נותן לו מקום, שנאמר (איוב יא, יא) כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן, ואומר וסתר פנים ישים [הם מבקשים שלא תתעבר ממנו אלא שיעשה תאותן בלבד ואינם יודעים שהקב"ה מפרסמן בעולם], מי שהוא יושב בסתר עליון ישים פנים שהיא מעוברת ממנו, צר הולד ופניו דומות לנואף, עכ"ל.

ומבואר מה שאמר שני מיני כיעור וגנות בחוטא, הא' שמבזה את המלך לומר שאינו משגיח עליו בהיותו מסתיר עצמו, וזהו אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה',

וכאן פסיק טעמא. הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, הוא פגם ב', שהוא מסלק את השכינה כביכול, הקב"ה ממלא וכו'.

וכיוצא בזה אמרו במתניתין (חגיגה פ"ב, מ"א) כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם, אמרו בגמרא (חגיגה טז, א) רב יוסף אמר זה העובר עבירה בסתר, דאמר ר' יצחק כל העובר עבירה בסתר כאלו דוחק רגלי השכינה, שנאמר (ישעיה סו, א) השמים כסאי והארץ הדום רגלי, עכ"ל.

וכיוצא בזה אמרו בברכות פרק תפלת השחר (כח, ב) כשחלה רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו וכו', אמרו לו רבינו ברכנו, אמר להם יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, אמרו לו רבינו עד כאן, אמר להם הלואי, תדעו כשאדם עובר עבירה בסתר אומר שלא יראני אדם, עכ"ל.

וכיוצא במשל שאמרו במדרש זה על אם יסתר איש במסתרים וכו' פירש רשב"י (נח סח, א) ז"ל, רבי חייא פתח (ירמיה כג, כד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', כמה אינון בני נשא אטימין לבא וסתימין עיינין דלא משגיחין ולא ידעין ביקרא דמאריהון, דכתיב ביה הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, היך בעאן לאסתתרא מחובייהו ואמרי מי רואנו ומי יודענו, וכתיב והיה במחשך מעשיהם, לאן יתטמרון מקמיה, למלכא דבנה פלטרין ועבד תחות ארעא טמירין פצירין, ליומין מרדו בני פלטרין דמלכא, אצער עלייהו מלכא בגייסוי, מה עבדו עאלו וטמירו גרמייהו תחות נוקבי פסירין, אמר מלכא אנא עבדית לון ועבדית נהורא וחשוכא ומקמאי אתון בעאן לאתטמרא, הה"ד אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', אנא הוא דעבדית נוקבי פסירין ועבדית חשוכא ונהורא ואתון איך יכלין לאתטמרא קמאי. תא חזי כד בר נש חטי קמי מאריה ואמשיך גרמיה לאתכסיא, קוב"ה עביד ביה דינא באתגליא, וכד בר נש אדכי גרמיה, קוב"ה בעי לאסתרא ליה דלא יתחזי ביום אף ה', עכ"ל.

ובמדרש במדבר רבה פרשה ט' (א) הביאו משל כיוצא בזה בענין הנואף והנואפת, ואמרו בנמשל, זה לשונם כך אמר הקדוש ברוך הוא למנאפים, ממני אתם מסתירים את עצמכם והלא אני הוא שבראתי את הלבבות, הה"ד (ירמיה יז, י) אני ה' חוקר לב ובוחן כליות וגו', לכך נאמר ותשכח אל מחוללך, אני בראתי אתכם ועשיתי אתכם מחילים מחילים אלו הלבבות והכליות ואתם שוכחין אותי ומשקרין בי, איני רואה ואיני יודע מעשיכם, עד כאן לשונו.

ועל פרטי ההשגחה אמר אֵלִיהוּ (איוב לד, כב) כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און.

עוד מכעיס אותו באופן ב', שמדתו ית' להטיב ולרחם והם מהפכין אותו ממדת רחמים למדת הדין, כאומרם ז"ל (בר"ר לג, ג) ארורים הרשעים שמהפכין מדת רחמים למדת הדין.

ומה שכתוב (תהלים קמה, ט) ורחמיו על כל מעשיו, פירשו ז"ל בתנחומא (ילקוט נחום רמז תקסא) שהוא על הצדיקים, זה לשונם בפסוק (נחום א, ז) טוב ה' למעוז, יכול לכל ת"ל ויודע חוסי בו. כיוצא בו (איכה ג, כה) טוב ה' לקוויו, יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו. כיוצא בו (תהלים קמה, ט) טוב ה' לכל, יכול לכל ת"ל ורחמיו על כל מעשיו, עכ"ל לענייננו. ומעשיו נקראים הצדיקים, לפי שהם מעשים המיוחדים לו, כענין (ישעיה ס, כא) ועמך כלם צדיקים וגו' מעשי ידי להתפאר. וכן בזוהר פרשת לך לך (פב, ב) שהצדיקים הם פרי מעשיו של הקב"ה.

עוד אמרו בתנחומא (בחוקותי ב) על פסוק (הושע ט, יז) ימאסם אלהי כי לא שמעו לו ויהיו נודדים בגוים וגו', אמר הקב"ה אני נקראתי ה' אל רחום וחנון, ומפני עונותיכם עשה עצמו אכזר, שנאמר (איכה ב, ה) היה ה' כאויב, עכ"ל לענייננו.

ומסוג ענין זה הוא, כי העובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד (אבות פ"ד מי"א), והקטיגור עומד לקטרג ולעורר הדינים עד שינתן לו חלק הדין ליפרע מהעושהו, וזהו (איוב לד, יא) כי פעל אדם ישלם לו, כדפירש בזוהר פרשת קרח (קעז, א).

עוד אמרו ז"ל (שבת קמה, ב) חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח (ישעיה א, יד), מאי היו עלי לטורח, אמר רבי אלעזר אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שהם חוטאים אלא שמטריחין אותי לידע אי זו גזרה קשה אביא עליהם, עכ"ל.

עוד אמרו ז"ל בתנחומא על פסוק (ירמיה ג, יט) ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים, אמר ר' אלעזר בן פדת, מהו אשיתך, עלתה על דעתי שנהא בעולם אני ואתם, האיך עשיתם לי להכניס ביניכם אומות העולם, ואין הלשון הזה אלא לשון הבדלה, וכן הוא אומר (בראשית ל, מ) וישת לו עדרים לבדו. רבי חמא בר חנינא אמר אהבה גדולה היתה ביני וביניכם, היאך עשיתם לי שאהא שונא אתכם, ואין הלשון הזה אלא לשון שנאה, שנאמר (בראשית ג, טו) ואיבה אשית. רבי יהושע בן לוי אמר, אני מלמד עליכם סניגוריא, האיך עשיתם לי שאני מקטרג אתכם ומחייב אתכם, ואין הלשון הזה אלא לשון חיוב, שנאמר (שמות כא, ל) אם כופר יושת עליו. ר' ברכיה אמר, חביבין הייתם לי כאדם שיש לו שדה אחת והוא מזבלה ומעדרה ומנכשה, האיך עשיתם לי לעשות אתכם הפקר, ואין הלשון זה אלא לשון הפקר, שנאמר (ישעיה ה, ו) ואשיתהו בתה, עכ"ל.

ומבואר במאמר הזה ד' בחינות אהבה שיש להקב"ה עם ישראל, ובעונותינו נהפכו כלם לשנאה, ואפשר לתת להם יחוס לד' אותיות שבשם כסדרן, וכל תנא מאלו אמר מהם בחינה אחת ולא פליגי, והמשכיל יבין הענין מעצמו. וארמוז לך קצת, שרבי ברכיה אמר האחרונה שבהם שהיא כנגד ה' אחרונה, חביבים הייתם לי כאדם שיש לו שדה אחת וכו'.

עוד ג', הקב"ה כועס על הרשע וכל ישראל נענשים על ידו, וכן במדרש ויקרא רבה (ד, ו) זה לשונם שה פזורה ישראל (ירמיה נ, יז), ישראל נמשלו לשה מה דרכו של שה לוקה באחד מאבריו וכלם מרגישים אף ישראל אחד חוטא וכולם נענשים. תני רשב"י, משל לשני בני אדם שהיו נתונים בספינה, נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו חביריו למה אתה עושה כך, אמר להם מה איכפת לכם לא תחתי אני קודח, אמרו לו מפני שאתה מציף עלינו את הספינה, אף איוב אמר כן (איוב יט, ד) ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי, אמרו לו חביריו (שם לד, לז) כי יוסיף על חטאתו פשע בינינו יספוק, אתה מספיק עלינו את עונותינו עכ"ל.

עוד ד', הקדוש ברוך הוא כועס על הרשע שנתן לו דרך טובה ודרך רעה ועזב את הטובה, וכן אמרו במדרש (מדרש תהלים) בפסוק (תהלים לו, ה) און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב, זה לשונם נתן להם שני דרכים אחת רעה ואחת טובה והם עוזבים את הטובה והולכים ברעה, וכן הוא אומר (משלי ב, יג) העוזבים ארחות יושר וגו' השמחים לעשות רע וגו', הוי יתיצב על דרך לא טוב, ע"כ.

עוד ה', הקב"ה כועס על הרשע מפני הרע שגורם לו ולנפשו בסבת חטאו, אמרו ז"ל במדרש (מדרש תהלים) על פסוק (תהלים נא, ט) תחטאני באזוב ואטהר, זה לשונם מכאן שכל העובר עבירה כאלו מטמא בטמא נפש, ואין מזין עליו אלא באזוב, שנאמר תחטאני באזוב ואטהר, וכי נטמא דוד, אלא העון הוא שחלל הנפש, וכן הוא אומר (שם קט, כב) ולבי חלל בקרבי, עכ"ל לענייננו.

ולהבין ענין זה על מתכונתו כיצד יפגום האדם בנפשו שנוכל לומר שהרג אותה ועשאה חלל, הוא בשנדע מה שמוסכם בזוהר (משפטים צד, ב) ובתיקונים (עט, א), היות לאדם רוח ונפש ונשמה, ויש נפש רוח ונשמה מאופן חיה וכסא, כדפירש בתיקונים (דף עט, א), וכן בתחלת פרשת משפטים (דף צד, ב).

וצריך לדעת כי כמו שבאדם הגשמי יש בו רמ"ח אברים גשמיים, כן הנשמה המתלבשת ברמ"ח אברים אלו יש בה רמ"ח אברים רוחניים, והנשמה היא הנקראת אדם באמיתות כדפירשתי לעיל, כי מה שנאמר (בראשית א, כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו, הוא

על הנשמה, כי הגוף נקרא בשר אדם, שנאמר (שמות ל, לב) על בשר אדם לא ייסך, וכן פירש רשב"י (בראשית כ, ב) זה לשונו רוחא דסטר קדישא גופא דיליה לבושא דאדם איהו, ועל דא כתיב (איוב י, יא) עור ובשר תלבישני וגו', בשרא דאדם לבושייהו ובכל אתר כתיב בשר אדם, אדם לגו בשר לבושא דאדם, עכ"ל.

ומצד היות הנשמה כלולה מרמ"ח איברים רוחניים תפעול ותתלבש בטיפה ההיא להוציא כלי למעשהו, ונמצא הגוף דפוס הנשמה, ומפני זה ישתנו דיוקנאות האנשים לאלפים ולרבבות כפי מחצב נשמתם, כדפירש בתקונים (קכח, א-ב).

והעד היות הנשמה כלולה מרמ"ח אברים, הוא שפירש הרשב"י ע"ה (זוהר פר' תרומה קנ, א) ובכמה מקומות, שהרוח יצטייר בגן עדן תחתון בלבוש המצות המעשיות, ויצטייר כדמות שהיה בעולם הזה, ואומר (זוהר בראשית ז, א) שבגן עדן התחתון מכירין הצדיקים זה לזה, וזהו (תהלים לא, כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם, ואמר שגן עדן תחתון הוא נגד בני אדם - שבו מכירים זה לזה.

ועוד אמרו ברעיא מהימנא (פנחס רכב, ב) זה לשונם אגרא לנשמתא בעלמא דאתי מאי הוי, אלא קוב"ה מלביש לה כקדמיתא בענני כבוד, בקדמיתא תיעול במראה דאיהו כגוונא דגופא כלילא ברמ"ח איברים אוף הכי תיעול במרא"ה כלילא ברמ"ח פקודין ומרמ"ח נהורין דמתפרשן מההוא מראה, עד כאן לשונו. וביארו אחר כך שתרי"ג מלאכים סלקין לה לנשמתא כנגד רמ"ח עשה ושס"ה לא תעשה.

ומאחר שידענו בחלק הרוח שהוא כלול שיעור קומה שלימה מרמ"ח איברים, כן חלק הנפש שהיא בחצר מות, וכן חלק הנשמה העולה בגן עדן עליון, כל אחד מהם כלול מרמ"ח איברים רוחניים.

ובהקדמה זו נבין ענין החטא שראוי שיקרא חלל בנפש, שכמו שהאויב המכה בחרב בגוף האדם יקרא חלל, כן חרב סמא"ל הנכנסת ברמ"ח איברי הנפש עושה אותה חלל ומטמא אותה. והטעם, כי כמו שטמא מת הוא מפני שנסתלק אור הנשמה הקדושה ושורה רוח הטומאה של סמא"ל שם, מטמא טומאה חמורה אבי אבות הטומאה שהוא המת, כן החוטא מסלק ממנו הנשמה הקדושה ושורה במקומה סמא"ל, ולכך מטמא כמת, ולטעם זה רשעים בחייהם קרוים מתים (בר"ר לט, ז).

ולהבין למה קראה חלל ולא מת בנפש. הענין הוא, כי האדם החי הנהרג יקרא חלל מפני שנסתלק ממנו חיות הדם, כי הדם הוא הנפש, ונשאר הגוף חלל בלי חיות, ולשון חלל כענין (שמות לא, יד) מחלליה מות יומת, שפירש בפרשת בראשית (ו, א) בענין הפוגם

בנקודה פנימית שנשאר אותו מקום חלל, וכן ענין העון הפוגם בעיקר הנפש שהיא בלב שם עושה אותה חלל.

והכלל, כי מהגשמי נבין הרוחני, כל מכה שכאשר יוכה בה האדם ימות מאותה המכה ועושה אותו חלל, כן העון לפי גודלו באותו האבר שפגם בנשמתו יקרא חלל בנפש, ויקרא חלל לפי שהנשמה היא קדושה והעון הוא עכירות רוח הטומאה מסמא"ל, וכפי כניסת רוח הטומאה בנשמה כן תסתלק רוחניותה וישאר אותו מקום חלל בלי רוחניות.

וזהו ענין הפגם, שמלת פגם ר"ל חסרון, והוא שתחסר האור במקום ההוא ושולט שם חושך מסמא"ל, ולכן הפוגם בעיניו מחשיך עיני נשמתו, ואם יצטרך לבא בגלגול מפני גודל הפגם צריך שיהיה עור וישלטו על עיניו חשך ועניני סמא"ל כדפירש הרשב"י ע"ה בתיקונים (נ, א) זה לשונו סמא"ל חשך נחש קדרות, ועליה אתמר (ישעיה נ, ג) אלביש שמים קדרות, נוקבא דיליה, ושק אשים כסותם, ווי לנשמתא כד אתלבשת בקדרותא דילהון דעליה אתמר (בראשית כז, א) ותכהין עיניו מראות, ואינון חשוכן דמכסיין על עיינין דלית לון רשו לאסתכלא בקוב"ה ושכינתיה, ואור ונר דנהרין בהון אתמר בהון (קהלת יב, ג) וחשכו הרואות בארובות, כמא דאמר קהלת (יב, ב) עד אשר לא תחשך השמש והאור וגו', ואור ונר עלייהו אתמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, ואמאי אתחשכאן בהון, בגין דלא הוי משתדלין באורייתא ומצוה בדחילו ורחימו דאינון י"ה, ומיד דמשתדלין בהון בדחילו ורחימו אומאה איהו בקוב"ה לעברא לון מעלמא, ונשמתא בגין דחשוכין אפרישין בין י"ה ובין ו"ה, ובההוא זמנא דמתעברין חשוכין מנשמתא מיד כל הנשמה תהלל יה, ומאן אינון חשוכין, אלין סמא"ל ונחש, ומאן גרים לשלטאה עלייהו, אלא רזא דקרא אוליף (ישעיה נט, ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, ודוד בגינייהו אמר (תהלים קיט, יח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, בההוא זמנא מה דהוו שלטין חשוכין על נהורין דעיינין מתהפכין נהורין ושלטין על חשוכין, עכ"ל.

הרי מבואר במאמר כי סמא"ל ונחש הם חשוכים המחשכים העינים, וזה בסבת העון כאומרו כי עונותיכם היו מבדילים וגו', ואגב מבואר במאמר כי סבת חשיכת העינים גם כן הוא בגין דלא משתדלין באורייתא ומצוה בדחילו ורחימו.

ונחזור לדרוש שלנו, כי כל פגם שיפגום האדם הוא פגם בנשמה ומחשיך אורה, ולסבה זו יקרא העון חלל בנפש מהטעם שפי', ועתה לפי זה נאמר כי כל עון ועון שיפגום האדם יקרא חלל, והכוונה או מיתה מועטת או מיתה מרובה, הכל נקרא מיתה, כענין עני חשוב כמת ואחרים שפי' ז"ל (נדרים סד, ב), שסבת הסתלקות שפעו ואורו יקרא לו

מיתה, וכן הענין בחלל כל הסתלקות שתסתלק אור הנשמה בסבת העון ונשאר המקום חלל שיכנס שם סמא"ל, יקרא חלל בנפש.

ואחר שנתבאר כי העון הוא המחשיך הנשמה, נבין בזה מאמרם ז"ל בתנא דבי אליהו הובא בילקוט (תהלים מזמור סח רמז תשצה) בפסוק (תהלים סח, יב) ה' יתן אומר, תני רשב"י עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע את הקול ועומד על רגליו, שנאמר (בראשית ג, ח) וישמעו את קול ה' אלהים, וכיון שחטא היה שומע ומתחבא, שנאמר (שם) ויתחבא האדם, עד שלא חטאו ישראל מה כתיב (שמות כד, יז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת, אמר רבי אבא בר כהנא שבע מחיצות של אש היו נוצצות זו בזו, והיו ישראל רואין ולא מתייראין ולא מתפחדין, וכיון שחטאו אפילו פני הסרסור לא היו יכולין לראות, הה"ד (שמות לד, ל) וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן עור פניו וייראו מגשת אליו, עכ"ל.

והטעם לזה, כי בהיות הנשמה זכה ובהירה תוכל להסתכל באור, כדמיון העומד באור שלא יזיקהו אור השמש, אמנם העומד בחשך ויכה בעיניו אור השמש לא יוכל לסבול וירתע ויחזור לאחוריו ויסתום עיניו. כן ישראל בנתינת התורה פסקה זוהמת חטאתם ונזדככה נשמתם על ידי ספירת שבעה שבועות לטהרתם, וג' ימים קודם קבלת התורה הוזהרו מלגשת אל אשה, כמ"ש (שמות יט, טו) היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה, וכבסו שמלותם על ידי טבילה, כל אלו הכנות טובות לזכך נשמתם לקבל התורה, ועל ידי כך היו יכולין להסתכל, וכאשר חטאו חזרו למשוך עליהם זוהמת חשך הנחש והחשיכו נשמתם עד שלא היו יכולים להסתכל אפילו בפני הסרסור.

פרק ח

צריך לירא שלא תהיה נפשו נדחת לחוץ בעלותה למעלה בפטירתה מעולם הזה, כדפירש רשב"י (זוהר פנחס ריג, ב) בפסוק (תהלים פו, ב) שמרה נפשי כי חסיד אני, זה לשונו שמרה נפשי, שמור מבעי ליה, והא תנינן דלית אות אחת באורייתא דלא אית בה רזין עילאין ויקירין, שמרה, לקב"ה קאמר, שמרה להוא חולקא דאתאחד ביה נפשי, דכד נפשא נפקת מהאי עלמא אתיא למירת עלמא, אי זכי כמה חיילין עילאין נפקין לקבלה ולנטרא לה ולאעלא לה במדורא דדוכתא, והאי ה' נטיר לה לאתחדא עמה בריש ירחי ושבתי, ואי לא זכי כמה גרדיני טהירין אזדמנו לקבלה ודחו לה לבר, ווי להההיא נפשא דמתגלגלא בריקניא כאבנא בקוספתא, הה"ד (שמ"א כה, כט) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, ודוד בעי בעותיה קמי קב"ה ואמר שמרה נפשי דלא ידחון לה לבר, וכד מטי לקבלה ויפתחון לה פתחין ותקבל לה קמך, עכ"ל. ואם דוד המלך עליו

השלום היה צריך להתפלל שלא תדחה נפשו לחוץ, המלא עונות לאין מספר כמה צריך לירא מעונותיו ולמהר התשובה והתפלה עד לא יבא יום אשר לא תועיל החרטה.

עוד אמרו ז"ל (סוטה ג, ב) אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן כל העושה מצוה אחת בעולם הזה מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא, שנאמר (ישעיה נח, ח) והלך לפניך צדקך, וכל העובר עבירה בעולם הזה מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין, שנאמר (איוב ו, יח) ילפתו ארחות דרכם יעלו בתהו ויאבדו, רבי אלעזר אומר קשורה היא בו ככלב, שנאמר (בראשית לט, י) ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה, לשכב אצלה בעולם הזה להיות עמה בעולם הבא, עכ"ל.

ענין מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין, מפני כי העובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד, וכל קטיגור וקטיגור יש לו שיעור קומה שלימה, כענין המצוה כן ענין העבירה, הרי רמ"ח מצות הם שיעור קומת אדם העליון רמ"ח שייפין קדישין, וכל מצוה יש בה רמז ידו"ד כדפירשו בתיקונים (עג, א; קלא, ב) ורעיא מהימנא (ע' פנחס רכח, ב) כי מצוה ב"את בש" ידו"ד, והרי ידו"ד כללות כל הקומה, אלא שבכל אבר ואבר יש כללות הכל, ולכך המקיים מצוה אחת כתקונה כאלו קיים כלם כדפירשתי לעיל פרק ד בשם הרשב"י ע"ה, ויעשה ממנה מלאך אחד שלם ברמ"ח איברים שהוא סניגור לו.

וכענין זה אדם הראשון שאמרו ז"ל (תנחומא תשא יב) באדם הראשון שהיו בו כללות כל הנשמות, יש מהם תלויים בשערות ראשו יש מהם בזרועו יש מהם בגופו יש מהם ברגליו וכו'. והרי כל נשמה כלולה מרמ"ח אברים ומכל מקום היא חלק אבר פלוני, כן כל קטיגור כיון שנעשה מכח האדם הזה בכח כל רמ"ח אברים, יש לו רמ"ח אברים והוא חלק אבר פלוני משיעור קומת סמא"ל.

וזהו אל תאמר אשלמה רע (משלי כ, כב), ופירש בזוהר פרשת מקץ (רא, א) שלא תאמר אשלים הרע שהוא סמאל בחטאי לעשות לו שיעור קומה שלימה, ואמר, דהא לא אשתלים דא מנוולא אלא בחטאין דבני נשא, ובגין כך בעי בר נש לאזדהרא דלא ישתלים ההוא יצר הרע בחטאוי, וישתמר תדיר, דהא יצר הטוב בעי לאשלמא ליה בשלימו תדיר ולא יצר הרע, ובגין כך אל תאמר אשלמה רע קוה לה' ויושע לך, ע"כ. נמצא כי שיעור כל הקומה תשתלם על ידי מעשים רעים הרבה, אמנם כל חטא וחטא וכל חלק אבר ממנו כלול מרמ"ח כדפירשתי.

ובהקדמה זו נבין מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין, ופי' מלפפתו, שיתלפף בכולו ותעשה לו לבוש לנשמתו להכניסו לגיהנם, עד יעכל הכיעור והחשך ההוא שבנשמה, והוא ענין הלבושים צואים שפירש רשב"י (פנחס ריד, א) שמלבישים את הנשמה

להכניסה לגיהנם, וזה לשונו רבי אלעזר פתח ואמר (זכריה ג, א) ויראני את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך ה' וגו', תא חזי ווי לאינון בני נשא דלא מסתכלאן ביקרא דמאריהון, וכל יומא ויומא כרוזא קארי עלייהו ולא משגיחין, אתא בר נש לאסתכלא בפקודי אורייתא כמה סניגורין קיימין לאדכרא עליה לטב, אתא בר נש ועבר על פקודי אורייתא אינון עבדין קטיגורין עליה לביש קמי קוב"ה, יהושע כהן גדול הוה ואוקמוה, מה כתיב ביה והשטן עומד על ימינו לשטנו, ומה בהאי כך בשאר בני עלמא דלא מסתכלי במאריהון על אחת כמה וכמה.

חמי מה כתיב ביה ויהושע היה לבוש בגדים צואים ואוקמוה, אבל בגדים צואים ודאי אינון לבושין דאלבשא בהו רוחא בההוא עלמא, והא אתמר כל מאן דבעיין לאעלא לגיהנם אינון לבושין דמלבישין ביה היך אינון, מה כתיב הכא ויהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך, מאן מלאך דא מלאך דממנא על גיהנם, וממנא על מאן דחמי באינון לבושין, עד דאתיב ואמר הסירו הבגדים הצואים מעליו, מהכא אית לאסתכלא דעובדין דבר נש עבדין ליה אינון לבושין צואים ויאמר אליו ראה העברתי מעליך עונך והלבש אותך מחלצות, אלבישיניה לבושין אחרנין מתתקנן דבהו אסתכל בר נש בזיו יקרא דמאריה, עכ"ל.

הרי מבואר כי מעשיו של אדם הם שיעשו לו לבושים צואים, כפי מנין עונותיו כן מנין הלבושים, כי כל עון ועון יעשה לו לבוש, והיינו מלפפתו האמור במאמר. והעד לזה, ראה העברתי מעליך עונך, ופירשו ז"ל (ע' תרגום זכריה) שעון שהיה לו הוא שנשאו בניו נשים נכריות.

רבי אלעזר אמר קשורה בו ככלב, שלא לבד תעשה לה לבוש אלא שתדבק בנפש עצמה להיות אדוק בה, ודרך הכלב הנושך שנמצא בתוך שיניו חלק האדם, ודרך מי שנשוך מהכלב שידמה כלבים לפניו אפילו בתוך השתן כנראה בחוש כמה פעמים, נמצא חלק מהעבירה בתוך הנפש עצמה, והוא ענין הפגם שפירשתי שהוא חלל בנפש, ועוד חלק מהנפש בתוך העבירה שהיא כח לילית, והיינו ענין קשורה - שהוא קשר כפול זה בזה וזה בזה.

וחלק העבירה שמקנה בנפשו הוא ההולך עמו בעולם הזה, וזהו לשכב אצלה בעולם הזה. וחלק נפשו שנשאר בה הוא להיות עמה בעולם הבא, שלילית תופסת בו מחמת החלק ההוא שנשאר בה להורידו לגיהנם. ונמצא פרט הפגם הזה לשוכב עם הכותית בענין הפסוק שנזכר במעשה יוסף, והטעם כי על ידי שכיבתו שדי רוחא בגוה שהוא

חלק נפשו, ולכן מוכרח הוא להיות עמה בעולם הבא, והיינו קשורה ככלב כמו שיתבאר בעזרת ה' מה ענין כלב.

אמנם נוכל לומר כי בכל עבירה ועבירה שיטמא האדם על ידי אותה התאוה הרעה שוכב עם לילית, שכל תאוות העולם הם מכח לילית, כי סמא"ל מרוב דקותו אין לו ייחס להתפס באדם שהוא גשמי, ולכן שולח נקבתו שהיא גשמית יותר והיא המפתה, וכן בז' היכלות הטומאה שהם נגד לילית פירש בזוהר פרשת פקודי (רסב, ב - רסח, א) שמהם מתפשטים כמה פתויים לבנגי אדם וכמה תענוגים בעולם הזה וכמה פנים מראה לו להחטיאו ולהמשיכו אצלה, נמצא כי בהמשך האדם אחר דברי העולם הזה הוא נמשך אחריה ונפשו קשורה בו ככלב. ואדם הראשון מפני שנמשך אחר פתויי הנחש שהם כחות לילית גרם מיתה לו ולבאים אחריו, כדפירש בפרשת פקודי בריש היכלות טומאה (רסב, ב).

ופירש בפרשת ויצא בתוספתא (קמח, א) כי לילית היא המפתה, וסמא"ל אינו מפתה מפני דקותו, זה לשונו סתרא דסתרין, מגו תוקפא דטיהרא דיצחק, נפק מגו דורדיא דחמרא חד נעיצו קטירא, כליל חד דכר ונוקבא, סומקא כוורדא מתפרשת לכמה סטרין ושבילין, דכורא אקרי סמא"ל נוקביה כלילא בגויה תדיר, כמה דאיהו בסטר קדישא הכי נמי בסטרא אחרא, דכר ונוקבא כלילן דא בדא, נוקבא דסמא"ל נחש אקרי, אשת זנונים, קץ כל בשר, קץ הימים, תרין רוחין בישין מתדבקן כחדא, רוחא דדכורא דקיק רוחא דנוקבא בכמה ארחין ושבילין מתפרשא, ומתדבקא בההוא רוחא דדכורא, קשיטא גרמה בכמה תכשיטין כזונה מרחקא, קיימת בריש אורחין ושבילין לפתאה בני נשא, שטיא דקריב בהדה אתקיפת ביה ונשיקת ליה מסכת ליה חמרא דדורדיא דמרורת פתנים, כיון דשתי אסטי אבתרה, בתר דחמאת ליה סטי אבתרה מאורחא דקשוט אפשיטת גרמה מכל אינון תקונין דהות מתתקנא לגבי דההוא שטיא.

תקונין דילה לפתאה לבני נשא, שערהא מתקנין סומקן כוורדא, אנפהא חורין וסומקין, באודנהא תליין שית תקונין אטונא דמצרים, תלויין על קדלה כל חלי דארעא דקדם, פיה מתתקנא בפתיחו דקיק יאה בתקונהא, לישנא חדידא כחרבא, שעיען מלהא כמשחא, שפווהא יאן סומקין כוורדא, מתיקן בכל מתיקו דעלמא, ארגוונא לבשת, אתתקנת בארבעין תקונין חסר חד.

שטיא דאסטי אבתרהא ושתי מכסא דחמר, ועביד בה נאופין ואסטי אבתרה, מה עבדת, שבקת ליה נאים בערסא וסלקת לעילא ואלשינת עליה, ונטלה רשו ונחתא, אתער ההוא שטיא וחשב לחייכא בהדה כקדמיתא, והיא אעדיאת תקונהא מינה ואתהדרת גיבר

תקיף קאים לקבליה, לבוש לבושא דנורא מלהטא, בדחילו תקיף מרתתא גרמא ונפשה, ערומה מלייא דעיינין דחלן, חרבא שיעא בידיה, טפין מרירן תליין מההוא חרבא, קטיל ליה להוא שטיא וארמי ליה גו גיהנם, עכ"ל לענייננו.

וכל אלו משלים, כמו שמשל שלמה המלך עליו השלום דברי העולם ותענוגיו הנמשכים מכח לילית לאשה זונה, שנאמר (משלי ז, י) והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב וגו', כמו שנתבארו דבריה ועצותיה בפרשת פקודי בהיכלות הטומאה (דף רסז, א).

ומבואר במאמר שאמרנו רוחא דדכורא דקיק וכו' רוחא דנוקבא בכמה אורחין מתפרשא וכו', הרי שהנקבה מתפשטת והכל הוא כדוגמא עליונה, כי גם זה לעומת זה עשה האלהים, כי כמו שלמעלה הזכר אינו פועל דבר אלא הכל נפעל על ידי הנקבה, כן למטה בכחות הטמאים. וכמו שלמעלה היא אינה פועלת כי אם בכח הזכר, כן למטה, וז"ש ומתדבקא בההוא רוחא דדכורא.

נשאר לנו לבאר ענין במאמר למה המשיל העבירה לכלב ולא לנחש ולא לדבר אחר, הענין יובן במה שפירש ברעיא מהימנא (פנחס רכד, ב) אמר שכמו שבקרבנות אם זכו היה יורד דמות אריה של אש רבוץ על גב המזבח, ואם לאו כלב, כן בפטירת הנשמה, זה לשונו כמא דאוקמוה רבנן אם זכו הוה נחית כמו אריה דאשא למיכל קרבנין, ואי לא הוה נחית תמן כלבא דאשא, ואוף הכי כד מית בר נש אי זכי נחית כדמות אריה לקבלא נפשיה, ואי לאו כדמות כלב, דאמר דוד עליה (תהלים כב, כא) הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי, עכ"ל.

ולדעת טעם הדבר לאריה ולכלב, דע שפירש בפרשת בראשית (ו, ב) שדמות אריה שהיה יורד על המזבח אוריאל שמיה, וכן פירש בפרשת צו (לב, ב), ופירש מורי, שטעם היותו דמות אריה מפני שיניקתו מן הימין, שנאמר (יחזקאל א, י) ופני אריה אל הימין לארבעתם וכו'. ועם כל זה צריכים אנו לדעת למה היה יורד אוריאל, ונראה שהטעם הוא במה שפירש רשב"י בהיכל ששי מהיכלות הקדושה (רנד, ב) בענין רפאל ואוריאל, פירש שם, שרפאל בתפארת שמשם רפואה וחיים נמשכים למטה, ואוריאל במלכות.

והנה בפרשת בראשית (נא, א) בפסוק (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, פירש כי אש השכינה שהוא אש אוכלת הוא היה אוכל הקרבנות, וזה לשונו ודא הוא רזא דקרבנא, דתננא סליק אתער ליה להאי נהורא תכלא לאדלקא, וכד אתדלק אתחבר בנהורא חוורא, ושרגא דליק ביחודא חד, ובגין דארחיה דהאי נהורא תכלא לשצאה ולמהוי אכיל כל מה דאתדבק ביה תחותיה, כד רעוא אשתכח ושרגא דליק בחבורא חד

כדין כתיב ותרד אש מן השמים ותאכל את העולה וגו', וכדין אתיידע דההיא שרגא דליק בחבורא חד וכו', עכ"ל לענייננו. הרי שירידת האש היה מן השכינה בהארת התפארת בה.
ואמר אחר כך, שאחר שסיים האש העליון לאכול הקרבן מה היה האש עליון אוכל, ואמר כי היו ישראל מתדבקין להתעוררות תחתון כהנים ולויים וישראלים, אלין בחדוא דשיר, ואלין ברעותא דלבא, ואלין בצלותא, ושרגא דליק ואתדבקו נהורין כחד. הרי יש לנו שאש אוריאל שהיה יורד על גב המזבח היה בהכרח על ידי התלבשות השכינה בו בהארת התפארת, והיינו שם המלאך אוריאל שפירש בפרשת פקודי (רנד, ב) שהוא בשכינה כלול מכלהו.
והנה בפטירת נשמת הצדיק מהעולם הזה פירש רשב"י (ויחי רלה, א) בפסוק (משלי ה, טו) שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך, שאז נעשה הייחוד, והנשמה נעשית מיין נוקבין בתוכה, ע"ש. אם כן מוכרח הוא שירד המלאך אוריאל שהוא כנגדה, להעלות נשמת הצדיק שהוא מכח הזכר, שעל ידי מעשיה הטובים תתעורר ליחוד כעין מה שהיה בקרבן.
ובענין הכלב פירש שם בפרשת בראשית (זוהר ו, ב) אם לא זכו הוה נחית כלבא ומה שמיה דההוא כלבא בלאדן שמיה דלאו איהו בכלל אדם אלא כלבא ואנפי כלבא.
ודע שגם זה לעומת זה עשה האלהים, כי כמו שאוריאל הוא נגד השכינה להתעוררות הטוב, בלאדן פני כלב להתעוררות מעשים הרעים. ובלי ספק שלא היה הקרבן נמסר לכלב אלא כשהיה בו פסול, ולכך לכלב תשליכון אותו, כדפירש בתיקונים (לג, ב; סב, ב) בענין התפלה הפסולה שנמסרת לכלב. והכלב הזה הוא כנגד לילית, ולכך שמו בלאדן, והיינו שכופר בהשגחת השכינה הנקרא אדני, והוא בלאדן ר"ל אין לו אדון. וכן פירשו הגאונים ששמות העשר הקליפות רובם מורים על כפירת האלהות, כמו שהעתיק מורי ע"ה בספר פרדס דבריהם בשער התמורות, והיינו עזות הכלבים שנקרא עזי נפש (ישעיה נו, יא). ובזה נוכל לומר פירוש אחר בענין אוריאל, פירוש שמודה בהשגחת אל עליו, וזהו אוריאל האור שיש לי הוא מאל, סוד ואל זועם (תהלים ז, יב) שפירש בפרשת במדבר (זוהר ל, ב).
ויש עוד הכרח ברעיא מהימנא (פר' נשא קכד, א) שכלב הוא מכחות לילית, זה לשונו ויצר הרע מסטרא דימינא אתקרי נחש, ומסטרא דשמאלא דעשו דדרגי' סמא"ל אתקרי כלב, ממנא דגיהנם דצווח הב הב, הה"ד (משלי ל, טו) לעלוקה שתי בנות הב הב, וברעותא דיליה למיכל נשמתא מסאבא בנורא דיליה גיהנם, ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו, בקשוט, והיא נטמאה, ובגינה אתמר (ויקרא כא, ט) ובת איש כהן דא מיכאל,

כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף, ותמן אתוקדת ההיא זוהמא ואתלבנת ההיא מנה ככסף דאתלבן בנורא וההוא עופרא זוהמא אתוקד ואתעביד עפר ואתביר, עכ"ל.

הרי שאמר שיצר הרע שהוא מכח לילית כמו שפירשתי לעיל כי פתויי היצר הרע מצד לילית, מצד הימין נקרא נחש ומצד השמאל נקרא כלב, ואמר שהכלב הזה ממונה של גיהנם שצועק הב הב, וכבר נודע שכל מציאות גיהנם וז' מדורות שבו הם מכחות אשה זרה נכריה כמבואר בפרשת פקודי.

ומה שאמר שמצד הימין נקרא נחש, כי מצינו שנחש פיתה לאדם הראשון וחוה, והפתוי ההוא נמשך מצד הימין שלו, כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו והייתם כאלהים וגו' (בראשית ג, ה), וכיוצא לשאר פתויי יצר הרע שכולם מצד הימין המקרבת, להראות לו שלום השקט ובטח אכול ושתו וכיוצא מטובות העולם הזה הנמשכין מהימין, ואחר כך נקרא כלב שצועק עליו להפילו בגיהנם על דרך שפירש במאמר של פר' ויצא שהעתקנו לעיל, והיינו יורד ומשטין עולה ומקטרג יורד ונוטל נשמה (ע' ב"ב טז, א ובע"י שם).

ומפני שהכלב הזה היא כנגד לילית, אמר דוד המלך עליו השלום (תהלים כב, כא) הצילה מחרב נפשי, והיינו חרב לילית כדפי' במאמר של פרשת ויצא (קמח, א). מיד כלב יחידתי, שהיא הנשמה העולה ליחוד כדפירש בפרשת ויחי (ע' רלה, א), ולכן נקראת יחידתי מלשון ייחוד, הצילה שלא תאחוז בה הכלב שהוא האוחז בנשמה כשיהיה בה פסול, והיינו מה שפיר' במאמר בפרשת ויצא, שלילית היא המפתה אותו בדברי העולם ומטמאה אותו והיא הורגת אותו ומפילה אותו בגיהנם. ואל תתמה מכלב שהוא זכר כי מצד סמא"ל עשו נקרא כלב מצד השמאל כמו שפי' במאמר.

ומפני שרוב העונות הם באים מצד פתויי לילית כדפירשתי, והיא נקראת כלב על הדרך שפירשתי, לכן פירשו ז"ל (יומא פו, ב) החוטא ושונה הוא ככלב שב על קיאו.

ולכן צריך האדם להשמר מכחות הרשעה הזו ומפתוייה, כי כל כוונתה להכשיל את האדם וללכדו במצודתה ולהפיל אותו בבור שאון בטיט היון, כמו שהאריך הרשב"י ע"ה בהיכלות הטומאה (זוהר פר' פקודי), עיין שם כי בידיעת האדם עונשי הדברים ישמר מהם, והאל יעזרהו.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ט

אחר שבפרקים הקודמים נתבאר מהות הפגם בעצמו, נבא עתה לבאר כמה הם מיני הפגם שהאדם פוגם, כדי שיירא מלחטוא בראותו כמה רעה גורם לו ולנפשו ולכל העולמות.

הא' הוא פגם בגופו העשוי בחותם תבנית העולמות העליונים, ובהיות אבר מאיבריו פגומים הוא בעל מום ואין השכינה שורה בו, וזה נתבאר בתקונים (קל, ב) זה לשונו ובכל אבר ואבר דאיהו נרא דכל פקודא, בעי בר נש לאמלכא לקוב"ה ולתקנא ליה אתר דכיא ונקייא לשריא ליה תמן, ובגין דא צריך בר נש לבערא מניה מכל אבר ואבר כל מחשבין וכל הרהורין בישין דטנופין דאינון קליפין, וצריך ליקרא לון בכל פקודין דשריין על כל אבר ואבר באינון נרות, דכל פקודא נר אתקריאת, הה"ד (משלי ו, כג) כי נר מצוה, נר ה' נשמת אדם (משלי כ, כז) ובה צריך למהוי חופש כל חדרי בטן, ולבערא מנייהו שאור וחמץ מוץ ותבן וכו'.

ואמר לקמיה, אבל הקדוש ברוך הוא שולטנותיה בכל אתר כנשמתא דשלטנותה על כל אבר ואבר, מלא כל הארץ כבודו, בכל אתר דקרי ליה בר נש עני ליה, אלא אם ההוא אתר דההוא אבר איהו פגום בחובא דעביד בר נש קודשא בריך הוא לא שריא בההוא אבר, דעליה אתמר (ויקרא כא, יח) כל אשר בו מום לא יקרב.

ואברין דבר נש כולהו אינון מסודרין על סדרי בראשית, ובגין דא אתקרי בר נש עולם קטן, ומאן דאמליך לקודשא בריך הוא על כל אבר ואבר כאלו אמליך ליה על כל עלמא, עכ"ל.

ואמר לקמיה, שיש מצות תלויות בפנים ויש מהם בעינים ובאזנים, ואמר ידו"ד איהו אשתכח בכל אבר ואבר, הוא אשתכח בד' גוונין דשערא ובד' גוונין דעינא ובד' אדרין דאודנא ובד' גווני דאנפין, ובקלא ובדבורא ובקריאה ובאמירה, ובעשיה דידין, ובכל אבר ואבר דגופא איהו ידו"ד ממנא על מצוה ומצוה דביה, מצוה בא"ת ב"ש, מ"צ י"ה פ"ץ ו"ה, הא מצו"ה ידו"ד מצפ"ץ, עכ"ל לענייננו.

והנה מזה יראה האדם כמה פגם גדול הוא עושה בפגום אבר מאבריו, שאחר שכל האברים חתומים בשמו יתברך נמצא פוגם בשם, ואם מקיים מצוה באותו אבר אשריו שממליך ידו"ד עליו.

ועוד אמרו בתיקונים (קלב, א) זכאה מאן דשריא ליה בכל אבר ואבר דיליה למעבד אתר לשריא תמן ולאמלכא ליה בכל אבר ואבר דלא יהא אבר פנוי מיניה, דאם חסר חד דלא שריא עליה קודשא בריך הוא, בגין ההוא אבר אתחזר לעלמא בגלגולא עד דאשתלים

ליה באברין דיליה למהוי כלהו שלמין בדיוקנא דקוב"ה, דאם חסר חד לאו איהו בצלם דקוב"ה. פומא עקימא לא שריא ביה קוב"ה דאיהו מום, כל שכן דבורא דיליה עקים, עליה אתמר (קהלת א, טו) מעוות לא יוכל לתקון, עכ"ל לענייננו.

ומעין הפגם הזה נתבאר עוד בתיקונים (קיא, א) זה לשונם בודאי כל מאן דחב בגופיה דתמן עובדא, ובנשמתיה דתמן מחשבה, כאלו חב בההוא דאתברי איהו בדיוקניה, הה"ד (בראשית א, כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו, עכ"ל לענייננו.

עוד מענין הפגם הנפגם בגוף האדם עצמו, פירש רשב"י (אחרי עו, א) בפסוק (איוב טז, ח) ויקם בי כחשי בפני יענה, זה לשונו תא חזי האי מאן דעבר על פתגמי אורייתא, אורייתא סלקא ונחתא ועבדא ביה בבר נש רשימין באנפוי, בגין דיסתכלון ביה עילאי ותתאי, וכלהו אשדן לווטין על רישיה, ותאנא כל אינון עיני ה' דאזלין ושאטין בעלמא למנדע אורחוי דבני נשא כלהו זקפין עיינין ומסתכלין באנפוי דההוא בר נש וחמאן להו, וכלהו פתחין עליה ווי ווי, ווי ליה בהאי עלמא, ווי ליה בעלמא דאתי. אסתלקו מסחרניה דפלניא דהא סהדותא באנפוי ורוחא דמסאבא שריא עלוי, וכל אינון יומין דאשתכח רשימו באנפוי לסהדותא, אי אוליד בר אשליף ליה רוחא מסטרא דמסאבא, ואלין אינון חייבי דרא תקיפי אנפין דמאריהון שביק לון לשיצאה להו בעלמא דאתי.

ותנינן, האי צדיקא זכאה דאשתדל באורייתא יממא וליליא, קודשא בריך הוא משיך עליה חד חוטא דחסד ואתרשים ליה באנפוי, ומההוא רשימא דחלי עלאי ותתאי, הכי נמי מאן דעבר על פתגמי אורייתא משכאן עליה רוחא דמסאבא ואתרשים ליה באנפוי, ומניה ערקין עלאי ותתאי, עכ"ל לענייננו.

ולמעלה מזה מבואר, שאם חטא שיבכה ויעביר הדמעות על פניו עד שיעבור הרושם, ואני שמעתי שטוב גם כן להעביר הדמעות על מצחו, כי במצח נכתבים העונות, כענין (יחזקאל ט, ד) והתוית תו על מצחות האנשים וגו'.

ומסוג זה הם העונות הנכתבים ביד, כדכתיב (איוב לז, ז) ביד כל אדם יחתום. וכן פירש בתיקונים (קמב, ב) זה לשונו ואית חובין דאתמר בהון וביד כל אדם יחתום, ומראין להם חתימת ידהא, עכ"ל. וכן פירש גם כן בפרשת לך לך (עח, ב) והעתקנו לשונו לקמן בפרק יב.

פגם ב' הוא פגם בנשמה, שכפי החטא שחטא כן תרד עד שישפילה לרגליו, וכן פירש בתיקונים וברעיא מהימנא, בתיקונים (קלב, ב) תא חזי אית בני נשא דמללן בנענועא דעיינין, ואחרנין בנענועא דידין, ואחרנין בנענועא דרישא, ואחרנין בנענועא דגופא, ואחרנין בנענועא דרגלין, דא איהו בכל אתר דנשמתיה תמן עביד נענועא יתיר בההוא

אתר. אמר ליה רבי אלעזר, אבא וכי נשמתא לא איהי באתר ידיעא בלבא ואתפשטותא בכל אברין דגופא. אמר ליה, ברי והא כתיב בה (רות ג, ז) ותגל מרגלותיו ותשכב, כפום עובדוי דבר נש הכי נפיק לה מאתרא ונחית לה לבר מאתרה, כגוונא דשכינתא דאתמר בה (ישעיה נ, א) ובפשעכם שולחה אמכם, ותיובתא שלימתא מאן דתב לה לאתרהא כמא דהות בקדמיתא, דבזמנא דנשמתא איהי בלבא אתקריאת מטרוניתא, כד נפקת מלבא לא אתקריאת מטרוניתא, כפום חובוי דבר נש הכי נחית לה מדרגא לדרגא ומאבר לאבר עד דנחית לה לרגלוי, וכפום זכוון דיליה הכי סליקת לה עד דסליקת לאתרה, ובגין דא בכל אתר דנחתת תמן עבדת תנועה יתירה בההוא אבר יתיר מאחרנין, עכ"ל.

אמרו ז"ל (נ, א) ונשמתא בגלותא בתראה אתמר בה ותגל מרגלותיו ותשכב, שכיבת לעפרא, ווי ליה לבר נש דנשמתיה נחיתת תחות רגלוי, דבההוא זמנא אתמר בגינה (עמוס ה, ב) נפלה לא תוסיף קום, ולית ליה עלוי וסלוק, אלא בידא דקודשא בריך הוא וכו', עכ"ל.

עוד בחינת פגם ג' הוא, כי כפי הפגם שיפגום האדם בנשמתו כן יפגום בשכינה עד שתרד במדרגה התחתונה ותגל מרגלותיו, וכן פירש ברעיא מהימנא (משפטים קיז, ב) זה לשונו דמסטרא דרשע וטוב לו שכינתא ותגל מרגלותיו ותשכב, האי איהו (משלי ל, כג) ושפחה כי תירש גבירתה, שפחה יצר הרע נוקבא. וביאר אחר כך ענין הפגם ואמר אבל שכינתא דאילנא דחיי עליה אתמר (תהלים ה, ה) לא יגורך רע, ואם תשלוט השפחה הוא בכסא וממנה ולמטה.

וזה לשונו אבל בגין דאתמר (שם קג, יט) ומלכותו בכל משלה, מאן דפגים אתר דילה אתחשיב כאלו עביד במטרוניתא קלנא, דקלנא דמטרוניתא איהו מאן דמזלזל אתרהא וקלנא דמטרוניתא דמלכא איהו, כל שכן מאן דאעבר לה מאתרהא ושוי שפחה באתרה, דבכל אתר דאיהו פגים מטרוניתא לא שריא תמן אלא שפחה דאיהי פגימא שריא באתר פגים, ופגימו דבר נש דחובוי פגים בכל אברין דיליה עד דלא אשכחת מטרוניתא אתר לשריא תמן, ולית תיקונא עד דיחזיר לה כל אברין דילה, עכ"ל.

וכן פירש גם ברעיא מהימנא (תצא רעז, ב) זה לשונו ומלכות דא דאצילות אית לקבלה מלכות דבריאה, ואיהי מלכות למלאכים דבריאה, ואיהי נערה דמטרוניתא משמשא דילה, ואיהי דיוקנה דגבירתה דילה כלילא מעשר, האי בחובין דישראל יכילת לאתחללא בין אומין דעלמא, אבל מלכות דאצילות דקוב"ה עלה אתמר (ישעיה מב, ח) אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים, לא יהיב לה למאן דמחלל שבתות ויום טוב, אלא למאן דאיהו ברא דמלכא וקיים אורייתא בדחילו ורחימו דמאריה

ולא על מנת לקבל פרס, אלא כבן דאיהו מחוייב למעבד צוויי דאבוי, דעליה אתמר (שמות כ, יב) כבד את אביך ואת אמך, את אביך דא קוב"ה ואת אמך דא שכינתא, ועם כל דא מאן דמחלל נערה דמלכא אתחשיב ליה כאלו מחלל מטרוניתא דיליה, עכ"ל. וכן נתבאר הקדמה זו עוד בפרשת פנחס (ע' רכו, א) ע"ש.

הרי בפירוש פירש במאמר הזה דמיון השכינה כפי מה שאמר בתיקונים בנשמה, והטעם לזה כי הנשמה היא ממש חלק מהשכינה, כאומרו (דברים לב, ט) כי חלק ידו"ד עמו, ונשמותיהם של ישראל הם מסוד הזווג - בנים אתם לה' אלהיכם (שם יד, א), ויש זווג בקוב"ה ושכינתיה להוציא נשמה ביום שבת, ויש זווג ביניהם להוציא נשמה ביומין דחול, שהם נשמה מכסא רוח מחיה נפש מאופן, ועל נשמה דיומין דחול הוא הפגם הנזכר במאמר דאעבר לה מאתרה וכו'.

ומכל מקום גם לפעמים ימצא פגם במי שיש בו נשמה דאצילות, כמ"ש בתיקונים (צט, ב) בענין חטא אדם הראשון, בההוא אתר דאנטילת נשמתיה תמן חב. והטעם, כי כפי מה שיפעלו הנשמות שהם הענפים למטה כן יעוררו בשרשים. ואף על פי שאין חטא בא על ידי מי שיש לו נשמה דאצילות, מכל מקום סלוק הנשמה ממנו הוא שיקרא פגם, וכן פירש בתיקונים (שם קכד, א) בר נש עביד חובין, כפום ההוא בר נש הכי סליק חוביה לאתר דאתגזר נשמתיה, ולא זז מתמן ההוא חובא עד דאתפרע מההוא בר נש, ואם בר נש איהו נשמתיה באורח דאצילות אם חב חוביה מטי עד ספירן, ועונשא איהי סגי כפום דרגיה.

אמר רבי אלעזר, אבא וכי חובא איהו תליא בבר נש דנשמתיה מההוא אתר, וכי אית ליה, והא כתיב (משלי יב, כא) לא יאונה לצדיק כל און. אמר ליה אין, הה"ד (ישעיה נט, ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, מאן מבדילים, אלא דסליק האי נשמתא דאצילותא מניה ואתפרש מניה, ורזא דמלה (בראשית א, ט) ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים וגו', אסתלק נשמתיה מיניה ואשתאר גופא יבשא, מאן גופא הכא דא נשמתא דכרסייא יקרא דאשתארת יבשה, בגין דאסתלקת מניה נשמתא באורח אצילות, דהאי נשמתא איהי גופא לנשמתא עילאה, ואי בעי לאתחזרה לגבי ההיא נשמתא, ליית ליה רשו לאחזרה לגביה עד דההוא חובא אתעברת מניה, ורזא דמלה (מלאכי ג, ז) שובו אלי ואשובה אליכם, עד כאן לשונו.

הרי זו הקדמה לכל הפגמים שיתבארו בסלוק האם מעל הבנים וכו', הכל הוא על דרך זה, ואפשר לחלק בין יחיד לרבים, ויש דמדומי ראיה בזוהר (ויקרא טו, ב) דקאמר כד חובי עלמא אסגיאו, אסתים עתיקא קדישא ולא משגיחין אנפין באנפין וכו'.

עוד בפגם השכינה נתבאר בתיקונים (נח, ב) זה לשונם וכד עמודא דאמצעיתא מרחקא מינה איהו משפט וביה כתיב (תהלים עה, ח) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, זה ישפיל - דגרים לאשפלא לשכינתא מאתרה, וזה ירים - מאן דגרים לסלקא לה לאתרה, דחובין דישראל אינון אשפילן לה לתתא וזכוון דילהון סלקין לה לאתרה, הא זכאה איהו מאן דעביד זכוון לסלקא לה לאתרה, עד כאן לשונו.

עוד יתבאר פגם האדם בשכינה ובשאר מדריגות שלמטה, במה שפירשו בתיקונים (סה, א) אמר שם, שבשכינה גליפין נשמתין ומלאכין וחיוון קדישין, ובה גליפין מה דאתמר (יחזקאל א, י) ודמות פניהם פני אדם. קם רבי שמעון ואמר סבא סבא והא שכינתא איהי יחודא דקודשא בריך הוא, איך גליפין בה דיוקנין דלתתא דלאו אינון מציאותה. א"ל רבי למלכא דאיהו יתיב בהיכליה וכמה בני נשא עאלין למחזייה, מנהון מסתכלין בלבושוי ומנהון בגופוי ומנהון מסתכלין בעובדוי, ובודאי בעובדוי אשתמודע מאי ניהו מלכא, דלבושין אינון אשתני בהון לכמה שנויין, ולבושין דאיהו לביש בצפרא לא לביש ברמשא, ולבושין דלביש יומא חדא לא לביש יומא תניינא, והכי בכל יומא וירחא ושתא ושבתא וי"ט אשתני בלבושין.

כגוונא דא שכינתא כמה לבושין אית לה, דמנהון ברא קוב"ה כרסיין ומלאכים וחיוון ושרפים ושמיא וארעא וכל מאי דברא בהון, וכל ברייו דברא מאלין לבושין דילה רשים לון כלהו וגליף לון בלבושהא, בגין לאסתכלא מינה לכל ברייו לרחמא עלייהו, ורזה דמלה (בראשית ט, טז) וראיתיה לזכור ברית עולם, וראיתיה באלין לבושין דאינון נהירין בכל ברייו, דישראל נהרין לון בעובדין טבין, ובגינייהו קודשא בריך הוא רחים עלייהו, ואי עבדין עובדין בישין איהי אתלבשת לבושין אחרנין אוכמין, דבהון רשימין כל אינון מארי דדינין דאיתקריאו לילית למידן בהו לעלמא, ובההוא זמנא איהי אמרת (שה"ש א, ו) אל תראוני שאני שחרחורת וגו', ובגין דא אלין מסטרא דלבושין אינון גליפין בה עלאין וכו', עכ"ל.

נמצא כי בלבושים האלה מצויירים כל הנמצאות, והם השרשים שבתוכה ממציאות כל העולמות התחתונים, ובהיות השרשים שבתוכה מאירים על ידי המצות שישראל מתקנים למטה יש רחמים וטוב בעולם, וכשישראל אינם מתקנים מעשיהם כל הלבושים שלה יונקים מצד הדין והחשך, ואז אומרת אל תראוני שאני שחרחורת.

ובזה יובן אמרם בתיקונים ונדפס בפרשת בראשית (זוהר כג, ב), כל מאן דחב לגבי שכינתא כאלו הפשיט שכינתא מלבושהא, והאי איהו עונשא דאדם, וכל דמקיים פקודא

דאורייתא כאלו הוה לביש לשכינתא בלבושהא, ע"כ. הכוונה שבעון תפשיט מלבושיה היפים והמאירים ותלבוש בגדי שחרות כמו שנתבאר במאמר הזה.

ואמר עוד שם (השמטות רנב, ב), שהשכינה היא בת עין, אוכמא ואור מאיר בה מבפנים, ועל זה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים כז, א) ה' אורי, אור י' שהיא היא בת עין. ואמר, ותרין גווני אית לה, אור מלגאו וחושך מלבר, למהוי שלטא בהו על כל קליפין, הה"ד (שם קג, יט) ומלכותו בכל משלה, בלבושא דאור איהי שליטת על כל אינון דאתמר בהון (שמות י, כג) ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, ובלבושא אוכמא שליטא על כל חייביא דאתמר בהון (שמ"א ב, ט) ורשעים בחשך ידמו, עכ"ל.

ומצד שורש הנשמה המושרש בה האדם מתקן או פוגם, כמ"ש דבה גליפין נשמתין, ולכן בפוגמו למטה מחשיך שורש נשמתו המושרש בשכינה, ואז בעוונו מונע הטוב ממנו, כי אין לה פנים לשאול שפע בעבורו.

ועל דרך זה יובן הפגם שפוגם בכל מקום שיפגום, הוא על ידי שורש הנשמה המושרשת בכל המקומות, כי הנשמה בכל מקום שתעבור תשאר צורתה מצויירת, ופירש מורי ע"ה כי על ידי שורש הנשמה המצויר שם הוא מה שאדם מעורר מיין נוקבין בתוך השכינה באומרו (תהלים כה, א) אליך ה' נפשי אשא, כמו שפירש בזוהר (ויקהל רב, ב; במדבר קכ, ב), ואם תהיה נפשו פגומה בלי ספק שלא תכלל בייחוד ולא תעורר דבר, כי מאחר שהענף פגום גם השורש פגום.

ועל דרך זה פירש הרשב"י (תרומה קכט, א) שיהודיע"ם ממונה על דיוקנאות הצדיקים, ואמר שם על מי שהוא מחזיר את הרשעים בתשובה שהוא מעורר נפשו למעלה בייחוד באומרו אליך ה' נפשי אשא, ויהודיע"ם מוליך דיוקנו למעלה ומברכין אותה בכמה ברכות, וזה לשונו ביה שעתא אזדמן חד ממנא דאיהו גזברא על דיוקנין דצדיקיא ברזא דשמושא דאתוון דאתקרי ברזא יהודיע"ם בכתרא דשמושא דשמא קדישא, ורמיז קוב"ה וההוא ממנא אייתי דיוקניה דההוא בר נש דעביד נפשאן דחייביא וקאים ליה קמי מלכא ומטרוניתא, ואנא אסהדנא עליה שמיא וארעא דבההיא שעתא מסרין ליה ההוא דיוקנא, דהא לית לך כל צדיקא בהאי עלמא דלא חקיק דיוקניה לעילא תחות ידה דההוא ממנא, ומסרין בידיה ע' מפתחן דכל גנזיא דמאריה בהו, כדין מלכא בריך להההוא דיוקנא בכל ברכאן דבריך לאברהם כך עביד נפשאן דחייביא וכו', עכ"ל. ועוד האריכו שם במעלת המחזיר הרשעים בתשובה ואינו לענייננו פה.

ועוד מבואר בפרשת וישב (זוהר קצא, א) שבשכינה מצטיירים כל הדיוקנאות, ואמר שם שכאשר האדם שלם בדיוקנו, ירצה בפרצוף הנשמה הנקרא אדם, שלא חטא, כל הבריות

מתיראים ממנו, כדכתיב (בראשית ט, ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו', ואמר והני מילי כד נשמתא ביה, פירוש שלא פגם בגופו שתסתלק ממנו הנשמה, וכיון שיש פגם בגוף הנשמה מסתלקת ממנו והוא דומה לבהמה, כאומרו (תהלים מט, יג) ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו, ויקר האדם הוא נשמתו, ומי שחוטא וגורם שלא ילין הנשמה בו הוא נמשל כבהמות.

והקשה, והרי דניאל שכתוב בו (דניאל ו, כג) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני, משמע שהמלאך הוא שסגר, ולא דיוקנו. ותירץ, שהמלאך עצמו הוא דיוקנו, והכוונה הדיוקן המתחקק בשכינה הנקרא מלאך וזה לשונו אמר ליה בגין דא לא אתחבל, דהא ההוא דיוקניה דבר נש זכאה איהו מלאכא ממש דסגיר פומא וקשיר לון לנטרא ליה דלא יחבלון ליה, ובגין כך אלהי שלח מלאכיה ההוא דכל דיוקנין דעלמא מתחקקן ביה ואיהו אתקיף דיוקניה ביה ולא יכילו לשלטאה בי וסגר פומייהו, ועל דא שלח מלאכיה ודאי, והאי מלאכא דכל דיוקנין מתחקקן ביה, דכתיב (תהלים קי, ו) ידין בגוים מלא גויות, איהו דלא אשתנו קמיה כל דיוקנין דעלמא, ועל דא מבעי ליה לבר נש לאסתמרא אורחוי ושבילוי בגין דלא יחטא קמי מאריה ויתקיים בדיוקנא דאדם, עכ"ל.

ואחר שידענו שכל דיוקנאות הצדיקים הם שם, בלי ספק שאם יהיה הדיוקן למטה פגום לא תראה הדיוקן למעלה לפני כל פמליא של מעלה, כי כל אשר בו מום לא יקרב, וכאשר יסתכל האדם בדבר זה יבוש ויכלם מעונותיו, שכל עון ועון הוא נגע ומום בנפשו, ודיוקנו למעלה מתרחק מהקדושה כמו שאמר הכתוב במצורע (ויקרא יג, מה-מו) והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיו פרומים ועל שפם יעטה וטמא טמא יקרא, ואמר בדד ישב מחוץ למחנה מושבו, והפגם אשר בנשמה והתרחקה מהקדושה העליונה הוא הגורם שיתרחק הגוף למטה גם כן ממחנה ישראל, ואם האדם ישוב בתשובה לטהר מומיו בקבלת היסורין עליו, הרי הוא מטהר מצרעתו, ואם לאו הרי הצרעת ההוא קבוע בנפשו, ובעולם הזה ובעולם הבא הוא נרחק מכל פמליא של מעלה עד שיטהר, ולכן דוד המלך ע"ה פירשו ז"ל (יומא כב, ב) שנצטרע ששה חדשים, שמוטב שיעלה הפגם בגוף בעולם הזה יותר משישאר המום והצרעת בנפש ליפרע בגיהנם.

עוד נתבאר הקדמה זו בתיקונים (סה, ב) היות כל הנשמות מושרשות שם, וכן לענין הרוח והנשמה, זה לשונו שימני כחותם, דא נשמתא דאיהי רשימו דילה גליפא לעילא כמא דאוקמוה ביעקב, דיוקנו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד, דכל נשמתין דאינון גזירין מתמן גליפו דילהון איהו חקוק לעילא ורשימו דילהון לתתא, וההוא גליפו דלעילא איהו חותם, ורשימו דלתתא רשימו דחותם, ומיד דרשימו דגליפו דנשמתא איהי לעילא

ורשימו דילה לתתא, אתמר בה (בראשית כח, יב) והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, סלקין לעילא ומסתכלין בדיוקנא דנשמתא דנהרא בההוא גליפו ומזדעזעין מיניה, נחתין לתתא ומסתכלין ברשימו דההוא דיוקנא דלתתא וחזאן דלא אשתני מדיוקנא דלעילא ודחלין מניה, ע"כ.

הרי שבהיות הדיוקן התחתון כתקונו בלי פגם המלאכים יראים ממנו, מפני שלא נשתנה דיוקנו מדיוקן העליון המצוייר בכסא, ואפשר שעל זה נאמר (בראשית ט, ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים. וחית הארץ הם המלאכים דשכינתא, ועוף השמים הם מלאכים דקודשא בריך הוא, על דרך שפירשו בתיקונים (ב, ב) כי עוף השמים יוליך את הקול (קהלת י, כ), שהוא מטטרון.

ובזוהר (נח עא, א) פירשוהו חית הארץ וכו' כפשוטו, ואמר שבהיות צורת האדם בלי עון כל הבריות יראים ממנו, ואם לאו חס ושלום כלם שולטים בו.

ובפקודין של רבי שמעון (זוהר נשא קכג, ב) נתבאר פסוק זה באופן אחר, זה לשונו ובגין דכלא אתברי בהאי צולמא, דעל כל ישראל דאיהו צדיק אתמר בהון ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים וגו', ודא ממלל על בני נשא דאינון מתילין לחיון ברא לבעירן ולעופין ולנוני ימא, דאית בר נש דמזליה שור ומזליה אריה ומזליה נשר ומזליה אדם, וכל אלין למה מתפחדים מהאי דיוקנא דאינון מתמן אתבריאו, אלא משום דשם ידו"ד שריא עליה, ורזא דמלה (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ וגו', וכל מאן דפגים עובדוי אתפגים דיוקניה ושם ידו"ד לא שריא באתר פגום, עכ"ל.

ושם למעלה מענין זה אמר, שכפי מעשיו של אדם כך זוכה אל דיוקן הקדושה או תמורתה, וזה לשונו דכמא דאית דיוקנא טבא על צדיק, ומנהיג ליה על כל עובדין טבין לזכאה ליה לעלמא דאתי, כך אית דיוקנא בישא על רישא דחייביא לאנהגא לון בעובדין בישין דירתין גיהנם, ובגין דא אית הבל ואית הבל, אית הבל טב דאתמר (דברים ח, ג) כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, ואית הבל ביש דאתמר ביה (קהלת א, יד) גם זה הבל ורעות רוח.

ותא חזי בעובדין דבר נש אשתמודע פרצופא דאיהו עליה ובפרצופא דאנפוי, הה"ד (ישעיה ג, ט) הכרת פניהם ענתה בם, בדיוקנא אשתמודע פרצופא דחיה שריא עליה, אם הוא אריה או שור או נשר או אדם, מהמרכבה דקוב"ה ושכינתיה, או מהמרכבה דמלאך שר הפנים, או מהמרכבה בישא דסמא"ל, או מהמרכבה דד' יסודין דעלמא, ולית בהון לא יצר הטוב ולא יצר הרע אלא כבעירן דעלמא, ובגין דא כמה הבלים אית בבני נשא כל חד למיניה ורזא דמלא (בראשית א, כד) תוצא הארץ נפש חיה למינה, ובגין דא

במדה שאדם מודד בה מודדין לו, עכ"ל. ומ"ש אית הבל טב דאתמר כי על כל מוצא פי ה' וגו', הוא השכינה, וכן מבואר שם בתחלת המאמר, ע"ש.

ונחזור לדרוש, אמר שם עוד בתקונים (סו, א) שימני כחותם - דא נשמתא דאיהי חקוקה בכורסייא, בזמנא דאיהי אתערא לתתא בצלותא כורסייא אתער לעילא. כחותם - דא רוח דאיהו ציורא דשי"ן חקוקא במלאכיא, בזמנא דאיהי אתערא לתתא בצלותא מלאכיא אתערון עמה לעילא. על זרועך - דא נפשא דאיהי חקיקא בארבע סטרין דעלמא, בזמנא דאתערא איהי בצלותא לתתא ארבע סטרין דעלמא מתערין עמה. נשמה איהי חותמא, רוחא ציורא דאתוון דאינון חקוקין בחותמא, נפשא רשימו דאתוון בחותמא, דאינון רשימין בציורין דבר נש כרשימו דחותמא בפתקא, ובההוא רשומא דנפשא אשתמודע פרצופא בגופא דבר נש מאן אתר איהו, עכ"ל לענייננו.

נשאר עלינו לבאר בפרק זה ענין פגם השכינה שהתחלנו בו, אמר בתיקונים (נב, א) זה לשונו דבר אחר (בראשית כז, ד) ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי, מפקודין דעשה ולא כאשר שנאתי מפקודין דלא תעשה, פקודין דלא תעשה תליין מדחילו דיראה ואינון לרחקא השטן מנייהו דלא יתקריב לגבי כורסייא דאיהו לבא, לתבעא דינין על אברין קדישין דאינון ישראל, ולבא שכינתא בינייהו, עכ"ל. והכוונה שמצות לא תעשה הם כולם גדרים שלא יכנס סמא"ל בתוך הקדושה לעורר דינים.

ונתבאר עוד בתיקונים (נה, א) זה לשונו בענין דרגא תרי טעמי אמר, מאי תרי טעמי, אלא בתר דסליק לדרגיה יימר לישראל ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי, מפקודין דעשה דכלילן בה"א דאברהם דכליל רמ"ח פקודין, דבהון אתקריב ה' לגבי ו', וקרבנא דא איהו קריבו דקוב"ה עם שכינתיה, ופקודין דעשה אתיהיבו מימינא, ופקודין דלא תעשה משמאלא, ואלין אינון תרי טעמי, ופקודין דעשה אינון מאכלין דקוב"ה, ופקודין דלא תעשה פרנסה דסמא"ל למאן דעבר עלייהו, ואלין הוה קריב עשו ליצחק ואמר ליה (בראשית כז, לא) יקום אבי ויאכל מציד בנו, וסמא"ל בגינייהו הוה קריב לשמאלא לאטעמא לקוב"ה מחובין דבנייהו, דאינון מאכלין מרירן, דבגינייהו אתמר (מלאכי א, ג) ואת עשו שנאתי, עכ"ל.

הרי מבואר כי המצות עשה הם מאכלין דקוב"ה, מפני כי כל מצוה עושה ייחוד וגורם למשוך שפע רוחני וקדוש מצד החסד, ומי שעובר על לא תעשה פרץ גדר, וגרם לסמא"ל שיכנס למעלה לעורר מדת הדין מצד הגבורה שיושפע לו חלקו, וכיון שיושפע הדין על ידי השכינה היא טועמת ממנו, והיינו לאטעמא לקודשא בריך הוא מחובין דבנייהו דאינון מאכלין מרירן, הכוונה שגורמין לעורר מרירות הדין מצד השמאל, וסוד המרירות

הזה סודו הוא במה שפירש מורי ע"ה ונתבאר ענין טעימת המרירות הזה (ע' פרדס ש' הנשמה פי"א).

עוד פירש רשב"י (אחרי עד, א) זה לשונו רבי יהודה אמר בשעתא דאסגיאו זכאי בעלמא כנסת ישראל סלקא ריחין טבין ומתברכא ממלכא קדישא ואנפהא נהירין, ובזמנא דאסגיאו חייבין בעלמא כביכול כנסת ישראל לא סלקא ריחין טבין ואטעמת מסטרא אחרא מרירא, כדין כתיב (איכה ב, א) השליך משמים ארץ וגו', ואנפהא חשוכאן. רבי יוסי אמר בשעתא דאסגיאו זכאין בעלמא, כתיב (שה"ש ב, ו) שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני, ובזמנא דאסגיאו חייבין בעלמא כתיב (איכה ב, ג) השיב אחור ימינו. רבי חזקיה אמר מהכא (משלי טז, כח) ונרגן מפריד אלוף, כלומר פריש מלכא מן מטרוניתא, הה"ד (ויקרא יח, ז) ערות אביך וערות אמך לא תגלה.

הרי נתבאר כמה גודל הפגם בבחינות שונות, אם מה שנוגע לשכינה טעימת המרירות, והיות פניה חשוכים, וטעם פניה חשוכים מפני כי בן כסיל תוגת אמו (משלי י, א), כמו שנתבאר שם עוד לקמיה, כי הוא היה ראוי לייסרו כאמרו (משלי לא, א) דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו, ואמר בגין דמלכא לא אלקי לבר נש לעלמין אלא שביק כלא בידא דמטרוניתא לאנהגא היכלא ולאלקאה ברא ולדברא ליה באורח קשוט לקבליה דמלכא, ובהיות הבן מתנהג כשורה נקרא בן חכם ישמח אב, אב סתם עד למעלה.

ואמר שם, כאשר תקן שלמה המלך שיר השירים כמה שמחה נעשה למעלה, וכאשר בנה הבית נעשה יחוד עליון למעלה והיו כל העולמות בשמחה והארת פנים, ואמר וכל כך למה בגין דכתיב אשר יסרתו אמו, דדברת ליה לרעותא דמלכא.

ואמר, וכד האי בר נש כמא דאמינא לא אתדבר לרעותיה דמלכא, כדין הוא ערייתא דכלא ערייתא דכל סטרין, דהא מלכא פריש ממטרוניתא ומטרוניתא אתרחקת מהיכליה, ע"כ. וזו היא בחינת נרגן מפריד אלוף, שהפגם מגיע גם כן למלך היות נפרד מהיכלו, והיינו ערות אביך וגו'.

וכן פירש גם כן בפרשת ויקרא (זוהר טז, ב) זה לשונו דבר אחר (משלי טז, כח) איש תהפוכות ישלח מדון, מהו ישלח, ישלח לאינון נטיען, מדון דינקן מסטרא דדינא. ונרגן מפריד אלוף, כמא דאמרן חייביא עבדין פנימו לעילא, מפריד דייחודא לא אשתכח, מפריד למטרוניתא ממלכא ולמלכא ממטרוניתא, ובגין כך לא אקרי אחד, דאחד לא אקרי אלא כד אינון בזווגא חדא, ווי לאינון חייביא דעבדין פרודא לעילא, זכאין אינון צדיקיא דאינון מקיימין קיומא דלעילא, עכ"ל. וזו בחינה ב', בענין פגם המגיע לת"ת, שכל שש קצוות הנקראות נטיעות כלם יונקין מן הדין, כאומרו ישלח מדון.

עוד בענין פגם המגיע לשכינה הוא מ"ש רשב"י (בראשית כב, א) שענין בן כסיל תוגת אמו, הוא, שעל ידה היתה בריאת האדם מתחלתו היותו מורכב מטוב ורע, ולכן היא הסובלת הבושה מבנה.

עוד נתבאר ברעיא מהימנא (קרח קעח, ב) זה לשונו שכינתא מאן דגמיל חסד עמה לית ערך לאגרא דיליה ומאן דחב לגבה לית ערך לעונשא דיליה, עכ"ל. ועוד ברעיא מהימנא פרשת צו (כח, ב) בפסוק (ויקרא ו, ו) אש תמיד תוקד על המזבח, בענין עבירה אינה מכבה תורה אבל עבירה מכבה מצוה, אמר ומאן דעבר עבירה דמכבה מצוה דאיהי נר, הכי מכבה נר דיליה דאתמר ביה (משלי כ, כז) נר ה' נשמת אדם, מגופיה הוא כבוי, דאשתאר גופא בחשוכא והכי מאן דסליק שכינתא מאתרהא גרים כבוי לכל העולם וחשוכא להההוא אתר, וחשוכא איהי עבירה, ושפחה כי תירש גבירתה, עכ"ל.

והטעם כמו שנתבאר לעיל במאמר שהעתקנו מהתיקונים שהשכינה היא כלולה מכל הספירות העליונות מכל ההוויות ומכל השמות מכל הנשמות ומהכסא והמלאכים וכו' הכל מצוייר בה, נמצא כי בהטיב האדם מעשיו עמה הוא גומל חסד עם כל העולמות הכלולות בה שכולם מאירים, וענפי הספירה הנטועות בה מעוררים שרשיהם העליונים שבזכר באופן שיעוררו להמשיך הרחמים והשפע עד מלמעלה מעלה מסבת הכל ית', ולכן אין ערך לשכרו, וכשח"ו פוגם הפגם מגיע בכל המציאויות שבה שכולם נהפכים לדין וגורם כבוי האור לכל העולמות ושישלוט חשך, שפחה במקום גבירתה, ולכן אין ערך לענשו, והאל ברחמיו יזכנו להיות מהגומלים חסד עמה אמן.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק י

הפרק הזה יהיה בביאור שאר בחינות הפגם, יש עוד פגם בת"ת, וזה נתבאר בזוהר (יתרו פה, ב) זה לשונו תנינן כל פקודי אורייתא מתאחדן בגופא דמלכא, מנהון ברישא דמלכא ומנהון בגופא ומנהון בידי מלכא ומנהון ברגלוי, ולית מאן דנפיק מן גופא דמלכא לבר. **וכן** בלשון הזה הובא בתיקונים (קלא, א) ובגין כך מאן דפשע בפקודי אורייתא כמאן דפשע בגופא דמלכא, כמא דכתיב (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, בי ממש, ווי לחייביא דעברין על פתגמי אורייתא ולא ידעין מאי קא עבדין, דאמר רבי שמעון ההוא אתר דאיהו חב לגביה, ההוא אתר ממש גלי חוביה, ואמר רבי שמעון קוב"ה ממש גלי חוביה, בקוב"ה חב קוב"ה גלי חוביה, דכתיב (איוב כ, כז) יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו, יגלו שמים עונו דא קוב"ה, וארץ מתקוממה לו דא קוב"ה,

תניא שמים גליין חוביה דבר נש, ובשעתא דאיהו גליא חוביה, ארץ עביד דינא בבר נש, דכתיב וארץ מתקוממה לו למעבד דינא ביה, עכ"ל. ודבריו מבוארים.

ויצא לנו מכללות דבריו בחינה אחת ביראה, והוא כי צריך לירא שלא יחטא, כי המלך אף על פי שמראה לו כעת פנים צהובות ואינו מראה מיד הכעס, והדין כך דרך המלך להעלים הדין בקרבו, ואחר כך פורע לו הכל, כמו שפירשו בפרשת בשלח (נא, ב) בטעם למה פסוק "ויט" (שמות יד, כא) שהוא כנגד התפארת כולו ישר ואינו חציו ישר וחציו מהופך, ותירצו כי דרך המלך להעלים הדין, השוטה רואה פני המלך צהובים חוטא ואינו נשמר מדינו, אמנם הפקח אומר אף על פי שהמלך פניו צהובות שומר הדין בקרבו.

והיינו יגלו שמים עונו, כי יגלוהו לעתיד מה שהיה נעלם. וארץ מתקוממה לו, כי היא הנוקמת נקם ברית, והם שתי נקימות, הא' מה שפגם בה, והב' כנגד מה שפגם בו, כענין ונרגן מפריד אלוף שפי', והאם בתחלה שותקת אף על פי שפגם מפני כי בן כסיל תוגת אמו, עד יבא האב ויגלה הפגם באבר שבו פגם, ואז היא מתקוממת לו ליסר אותו.

וכיוצא בזה פירש הרשב"י (ויקרא כג, ב) על פסוק וארץ מתקוממה לו, זה לשונו רבי יהודה פתח או הודע אליו חטאתו אשר חטא (ויקרא ד, כג), הודע אליו מסטרא דמאן, או ידע חטאתו מבעי ליה, מהו הודע אליו, אלא קוב"ה פקיד לכנסת ישראל לאודעא ליה לבר נש ההוא חובא דהוא חב, ובמה אודע ליה בדינהא, כד"א יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו, הודע אליו כמא דפקיד לאחרא, דתנינן בשעתא דבר נש חב קמי' קוב"ה ולא אשגח בחטאיה לאהדרא בתיובתא קמי מאריה ואשדי ליה בתר כתפיה, נשמתיה ממש סלקת ואסהידת קמי קוב"ה, כדין פקיד מלכא לכנסת ישראל ואמר או הודע אליו חטאתו אשר חטא, אושיט דינא עליה ואודע ליה חוביה, כד"א (יחזקאל טז, ב) הודע את ירושלים את תועבותיה, בתר דמטי עליה דינא כדין אתער רוחיה למהדר בתיובתא קמיה מאריה ואתכנע למקרב קרבנא, דהא מאן דלביה גס ביה, חטי ואנשי חטאיה ולא אשגח עליה, וקוב"ה זמין לקבליה ופקיד לאודעא ליה להוא חובא בגין דלא יתנשי מיניה, עכ"ל. וכוונתו שמדת "או" שעולה שבע היא המודעת לאדם חטאו, והודע הוא צווי מקוב"ה לה שתודיע החטא לאדם.

וכיוצא בזה נתבאר בזוהר (חקת קפ, ב) שצריך לירא מהדין שבשכינה, שבתחלה פניה מאירים לאדם ואחר כך מכה והורג, אמר שם שהשכינה נקרא נו"ן כפופה, ואמר אחר כך, נו"ן אמאי אקרי הכי, אלא כמא דאתמר (ויקרא כה, יז) ולא תונו איש את עמיתו, דהשתא היא באנפהא נהירין ועבדא אונאה לבני נשא, לבתר מחיא כחויא ושיצי וקטיל ואמרה לא פעלתי און, עכ"ל. ועל זה צוה שלמה המלך ע"ה (משלי כ, ב) נהם ככפיר

אימת מלך מתעברו חוטא נפשו, כאלו אמר מתחייב בנפשו, כמו שאמרו במשנה (אבות פ"ג מ"ד) הרי זה מתחייב בנפשו, ועל זה אמר גם כן (שם כד, כא) ירא את ה' בני ומלך.
עוד שם (יתרו פה, ב) אמר, שכאשר האם יושבת על הבנים עלמין כלהו בחדוא בשלמותא, מתעברא אימא כלהו מתעברן מדוכתייהו, וכתיב (דברים כב, ו) לא תקח האם על הבנים, ותנינן לא יעביד בר נש חובין לתתא בגין דאתעבר אימא מעל בנים, עכ"ל. הרי מבואר שהפגם מגיע עד לסלק האם מעל הבנים שהם הששׁ קצוות.
עוד נתבאר בתיקונים (ח, א) שלפעמים פגם מגיע בכל אותיות ידו"ד, וזה לשונו ורזא דמלה דיכלין למהרס באתויי דשמיה, הה"ד (שמות יט, כא) פן יהרסו אל ידו"ד, ובגין דא דיהרסו לון בחובייהו צריך למבני לון בצלותהון, ע"כ.
עוד מענין גודל הפגם מה שפירשו עוד בתיקונים (יז, א) בדברי אליהו, זה לשונם ובגין דאנת מלגאו כל מאן דאפריש חד מן חבריה מאלין עשר אתחשיב כאלו אפריש בך, עכ"ל. ופירש מורי ע"ה שהוא כמשל הקורע לבושי המלך מעל המלך, והבן.
עוד יש פגם בכסא, וזה נתבאר בתיקונים (ג, ב) זה לשונם שכינתא אתמר בה (שה"ש א, ו) אל תראוני שאני שחרחורת, בגין דאיהי בגלות וכרסייא דילה פגומא בחובין דישראל דתמן נשמתין דישראל, ובגין דא זכאה איהו מאן דתקין לה כרסייא בצלותין דיליה בפקודין דיליה, בתר דאיהו כרסייא פגים בגינייהו ואסתלק שם ידו"ד מתמן, דאיהו לא שריא באתר פגים, הה"ד (ויקרא כא, יח) כל איש אשר בו מום לא יקרב, אוף הכי בנשמתא פגומא לא שריא, זכאה איהו מאן דאשלים נשמתיה לשריא ביה שם ידו"ד ועביד ליה כרסייא לגביה, עכ"ל לעניננו.
ונמצא שיפגום האדם בכסא בג' בחינות, אם שהשכינה בהיות שהכסא שלה פגומה היא מצטערת, מפני שהיא נשמה מתלבשת בתוך הכסא, וכמו שיגיע צער לנשמה בהיות הגוף פגום ומוכה ומעונה מחמת העונות, כן השכינה שהיא מתלבשת בתוך הכסא מצטערת מהפגמים שבכסא, וביאר שהפגם יגיע לכסא מפני שורש הנשמות שבכסא, וזהו דתמן נשמתין, ובהיותם פוגמות למטה פוגמות למעלה בכסא.
ויגיע מזה פגם בבחינה שנית, שלא יעוררו הנשמות מיין נוקבין לשכינה אחר היותם פגומות בכסא, וכדפי' לעיל.
ג' שהתפארת שהוא ידו"ד שהוא אדם היושב על הכסא, מסתלק מכל וכל, וזהו ואסתלק שם ידו"ד מתמן וכו'.
עוד פירש רשב"י (בהעלותך קמט, ב) שבכסא מצטיירים ונכתבים כל העונות, וזה לשונו בשעתא דדינא תלי על עלמא ודינין שריין, וקוב"ה יתיב על כורסייא דדינא למידן עלמא

בההוא כורסייא, כמה רשימין אתרשימו ביה כמה פתקין גניזין בגוה בגו אחמתא דמלכא, כולהו ספרין דפתיחו תמן אתגניזו, ובגין כך לא אתנשי מלה ממלכא, והאי כורסיא לא אתתקן ולא שריא אלא בחדש השביעי, דאיהו יומא דדינא, יומא דכל בני עלמא אתפקדן ביה, כולהו עברין קמי ההוא כרסיא, עכ"ל.

עוד מענין הפגם המגיע לעולם המלאכים צריך לירא, כי יש ז' מלאכים שהם נקראים עיני ה' משוטטות, והם מעידים על כל פגם המצטייר בהם והולכים ומעידים לפני ע' סנהדרין, וזה נתבאר בזוהר (משפטים קז, א) זה לשונו כתיב (דה"ב טז, ט) כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ, אלין נוקבין, וכתיב (זכריה ד, י) עיני ה' המה משוטטים, אלין דכורין, והא ידיען אינון, דוד אמר (תהלים נא, ו) והרע בעיניך עשיתי, בעיניך, לפני עיניך מבעי ליה, אלא מאי בעיניך, אמר דוד בההוא אתר דחבנא בעיניך הוה, דהוינא ידע דהא עיניך זמינין וקיימין קמאי ולא חשבנא לון, הרי חובא דחבנא ועבדנא באן אתר הוה בעיניך.

וכן נתבאר ברעיא מהימנא (אמור צט, א) סנטירא אתא ותבע דינא על כל עובדי בני עלמא כל חד וחד כפום ארחוי וכפום מה דעבד, וסהדין אתיין וסהדי על כל עובדי בני עלמא, ואלין אינון עיני ה' דאינון משטטי בכל עלמא, וכמה אינון עיני ה' דלית לון חושבנא דקא אזלי ומשטטי בכל עלמא וחמאן כל עובדי בני עלמא, ווי לאינון דלא משגיחין ולא מסתכלין בעובדיהון, דהא לגבייהו קיימין ואזלין סהדי מלכא ומשגיחין, והאי סנטירא קאים קמי מלכא ותבע דינא, פלוני עבד דינא, פלוני עבד כך, והא הכא סהדי.

עוד מסוג זה, שגורם שסמא"ל הטמא יכנס בין עולם המלאכים הקדושים ללמד קטיגוריא, הלא יאמרו מי שגרם שיכנס הטמא הזה המסריח בינינו, הלא ודאי יענש.

עוד מענין הפגם הנוגע למלאכים, הוא שפירש בסבא (משפטים קו, ב) בפסוק (ישעיה נז, יח) ואשלם נחומים לו ולאבליו, אמר כי שני המלאכים ההולכים עם האדם תמיד לשומרו, שעליהם נאמר (תהלים צא, יא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, בהיות האדם חוטא הם בדלים ממנו ועומדים אבלים עליו מפני חטאו. ובשובו שנאמר דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם ניחומים לו, בראשונה, מפני ששב בתשובה והתנחם על מה שעבר, ואחר כך לאבליו - שהם המלאכים שהיו עומדים אבלים עליו, לכן ראוי שיתן אל לבו שלא יחטא שיגרום שיהיו המלאכים אבלים עליו.

והרשב"י ע"ה פירש בפקודין שלו (זוהר נשא קכג, א) שאבליו הם רמ"ח מצות המתאבלים עליו, וזה לשונו כל פקודין דעשה דהוו עתידין לשריא ברמ"ח פקודין דיליה,

כלהו מתאבלין עליה, ורזא דמלה דרכיו ראיתי וארפאהו וגו' ולאבליו אלין רמ"ח פקודין דקא מתאבלין עליה, דאינון דיוקנא עילאה דשריא על רישיה דבה שריא ידו"ד, עכ"ל.

עוד מענין הפגם הנוגע לימים, ביארו ז"ל בפסיקתא רבתי, זה לשונם (משלי ד, כג) מכל משמר נצור לבך, אמר רבי אחא רמ"ח מצות עשה בתורה כנגד רמ"ח איברים שבאדם, שכל אבר ואבר צווח על האדם עשה בי מצוה שתחיה בזכותה ותאריך ימים, ושס"ה מצות לא תעשה כמנין ימות החמה שבכל יום, משעה שהחמה זורחת עד שהיא שוקעת צווחת ואומרת לאדם גוזרני עליך במי שהגיע ימיך ליום הזה שלא תעבור בי עבירה ואל תכריע אותי ואת כל העולם לכף חובה, עכ"ל.

וכיוצא בזה פירש רשב"י (אמור צב, א) זה לשונו תא חזי תנינן יפה תענית לחלום כאש לנעורת, ועקרא דתעניתא בההוא יומא ממש, לאו ביומא אחרא, מ"ט בגין דלית לך יומא לתתא דלא שלטא ביה יומא אחרא עילאה, וכד איהו שארי בתעניתא דחלמא אוליפנא דההוא יומא לא אתעדי עד דאתבטל ההוא גזרה, ואי דחי ליה ליומא אחרא הא שולטנא דיומא אחרא הוא ולא עאל יומא ביומא אחרא דחבריה, כהאי גוונא לית לך יום דלא אתמנא עליה יומא עילאה לעילא, ובעי בר נש לאסתמרא דלא יעביד פגימו בההוא יומא ולא יתפגים קמי שאר יומין אחרנין.

ותנינן בעובדא דלתתא אתער עובדא דלעילא, אי בר נש עביד עובדא לתתא כדקא יאות הכי אתער חילא כדקא יאות לעילא, עביד בר נש חסד בעלמא אתער חסד לעילא, ושארי בההוא יומא ואתעטר ביה בגיניה אתדבר בר נש לרחמי לתתא אתער רחמי על ההוא יומא ואתעטר ברחמי בגיניה ההוא יומא קאים עליה למהוי אפטרופא בגיניה בשעתא דאצטריך ליה, דגוונא דא בהפוכא דדא, ועל כלא אי עביד בר נש עובדא דאכזרי דבי אתער בההוא יומא ופגים ליה ולבתר קאים עליה לאכזרי לשיצאה ליה מעלמא, בההיא מדה דבר נש מודד בה מודדין ליה, עכ"ל.

וכיוצא במאמר זה פירש רשב"י (ויחי רכד, א) שהוא מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קלט, טז) ימים יוצרו, שהימים עצמם יש להם יצירה והויה, שבהם מתלבשת הנשמה אחר יציאתה מן העולם, כפי המעשים אשר תקנה בהם, וזה לשונו רבי יהודה פתח ואמר (ישעיה מב, יח) החרשים שמעו והעורים הביטו לראות, החרשים שמעו אלין בני נשא דלא צייתין למלולי אורייתא ולא פקחין אודנייהו למשמע לפקודא דמאריהון, והעורים דלא מסתכלין למנדע על מה אינון קיימין, דהא בכל יומא ויומא כרוזא נפיק וקרי ולית מאן דישגח, דתניא אינון יומין דבר נש כד אתבריאו בההוא יומא דנפק לעלמא כולהו קיימי בקיומייהו ואזלין וטאסין בעלמא, נחתין ואזהרן לבר נש כל יומא ויומא בלחודוי,

וכד ההוא יומא אתי ואזהר ליה ובר נש עביד בההוא יומא חובא קמי מאריה, ההוא יומא סליק בכסופא ואסהיד סהדותא וקאים בלחודוי לבר, ותאנא בתר דקאים בלחודוי יתיב עד דבר נש עביד מניה תשובה, זכה תב ההוא יומא לאתריה, לא זכה ההוא יומא נחית ואשתתף בההוא רוחא דלבר ותב לביתיה ואתקן בדיוקניה דההוא בר נש ממש בגין לאבאשא ליה ודייר עמיה בביתא, ואית דדיוריה לטב אי הוא זכי, ואי לאו דיוריה עמיה לביש. בין כך ובין כך אתפקדן אינון יומין וחסרין ולא עאלין במניינא דאינון דאשתארן, ווי להההוא בר נש דגרע יומוי קמי מלכא קדישא ולא שביק לעילא יומין לאתעטרא בהו בההוא עלמא ולאתקרבא בהדייהו קמי מלכא קדישא.

תא חזי, כד קריבו אינון יומין קמי מלכא קדישא, אי הוא זכאי האי בר נש דנפיק מעלמא סליק ועאל באינון יומין, ואינון לבושי יקר דמתלבשא ביה נשמתיה, ואינון יומין הוו דזכה בהו ולא חב בהו, ווי לההוא דגרע יומוי לעילא דכד בעאן לאלבשא ליה ביומוי אינון יומין דפגים איהו בחובוי חסרין מההוא לבושא ואתלבש במנא חסרא, כ"ש אי סגיאין אינון ולא להוי ליה לבר נש במה דאתלבש בההוא עלמא, כדין ווי ליה ווי לנפשיה דדיינין ליה בגיהנם על אינון יומין, יומין על יומין על חד תרין, דכד נפיק מהאי עלמא לא אשכח יומין דאתלבש בהו ולא הוי ליה לבושא במה דאתכסי, זכאין אינון צדיקיא דיומיהון כולהון טמירין אינון לגבי מלכא קדישא ואתעביד מנייהו לבושי יקר לאתלבשא בהו בעלמא דאתי, עכ"ל.

ואמר אחר כך שעל זה נאמר (בראשית כד, א) ואברהם זקן בא בימים, פירוש שנכנס ונתלבש בימים כולם, שהיו מתוקנים כראוי.

הרי מבואר בעונש מי שאינו מתקן כל ימיו כראוי, דדיינין ליה בגיהנם יומין על יומין על חד תרין, והטעם, כי אחר היות כל ימי האדם לבוש אחד שלם והוא שיעור קומה שלימה שבהם מתקן האדם נשמתו להלבישה, וכל פגם שיהיה ביום אחד הוא פגם בכל הלבוש, שנמצא לבושו קרוע.

וכן נתבאר בגמרא (חגיגה ה, ב), אמר שם על רב אידי שהיה הולך ג' חדשים ללמוד יום אחד וחוזר לביתו ג' חדשים, ודרש עליו רבי יוחנן (ישעיה נח, ב) ואותי יום יום ידרושון, כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה כאלו עסק כל השנה כולה, ואמר וכן במדת פורענות, דכתיב (במדבר יד, לד) במספר הימים אשר תרתם את הארץ, וכי ארבעים שנה חטאו, והלא ארבעים יום חטאו, אלא לומר לך כל העובר עבירה אפילו יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאלו עבר כל השנה כולה, עכ"ל.

והטעם כמה שפירשתי, שאחר שהימים הם לבוש לנשמה, והיום הוא חלק שיעור קומה קטנה מהלבוש, נחשב עליו כאלו פגם בכל השנה, ולכן צריך זהירות גדול לבל יפגום שום יום מימיו, ואם ח"ו פגם שישוב ביומו, כענין (אבות פ"ב מ"י) שוב יום אחד לפני מיתתך, שפירשו ז"ל (שבת קנג, א) שנמצאו כל ימיו בתשובה. ופירש מורי ע"ה שהכוונה שיאירו ימיו מסוד התשובה העליונה, כמו שבעשרת ימי תשובה התשובה מתקנת כל ימי השנה מפני שכלם חוזרים אליה, כן בחזרה כל יום ויום לבדו מאירים מהתשובה, ונמצאו כלם מתוקנים קודם בוא יום הדין של ראש השנה ועשרת ימי תשובה.

וכן אמר רשב"י (ויחי רכ, א) זה לשונו אבל זכאי חסידי, בכל יומא מסתכלי בלבייהו כאלו ההוא יומא מסתלקי מעלמא ועבדין תיובתא שלימתא קמי מאריהון, ולא יצטרכון למלה לאחרא בעלמא דאתי, עד כאן לשונו. ומה שאמר ולא יצטרכון למלה אחרא, הכוונה על מה שנתבאר כי הצלם מסתלק מהאדם ותלוי אם ישוב בתשובה אם לא, וכן בענין הפתקין הנמסרים ביד השלוחין שנתבאר שם.

ונחזור לענייננו, שאמר דדיינין ליה בגיהנם יומין על חד תרין, יצא לנו מזה שכיון שמענישין אותו על חד תרין ראוי שבשובו בתשובה יעשה מצות ותורה בכל יום על חד תרין, וירבה במצות תפלין ערב ובוקר וכל האפשר בידו, וכן לבקר חולים, וכן מרבה בצדקה, וכיוצא לכל מצות גמילות חסדים, וישוב בתשובה, כי בתשובה מתקן הימים החסרים, וזו היא מעלה גדולה לתשובה.

ועוד מענין הפגם הנוגע לימים, הוא שפירשו המפרשים שבי"ב שעות היום והלילה מתגלגלים י"ב צרופי ידו"ד, בכל שעה צרוף אחד, ואם ח"ו פוגם הוא פוגם באותה ההויה המתגלגלת באותה שעה, וזה דומה למה שאמר החסיד (ע' חוה"ל ש' עבודת האלהים פ"ה) אל תמרוד באדונך והוא משגיח בך.

ועוד פירשו, כי יש תתר"ף חלקים בשעה, וכנגדם שם בן ד' המתגלגל בצירוף נקודו באלפא ביתא תתר"ף צירופין, ואמר שתתר"ף חלקים אלו שבשעה הם תתר"ף נשימות שאדם מנשים, ועל כל נשימה ונשימה יש אות משם בן ד' הנותן בו חיות הנשימה ההיא, וזהו (דברים ח, ג) כי על כל מוצא פי ידו"ד יחיה האדם, וכיון שהשי"ת הוא הנותן הנשימה והחיים, ראוי שיהיו כל נשימותיו לעבודת הבורא. ולזה כיוונו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (יד, ט) בפסוק (תהלים קנ, ו) כל הנשמה תהלל יה, ר' לוי בשם ר' חנינא אמר על כל נשימה ונשימה שהוא נושם צריך לקלס להקב"ה שנאמר כל הנשמה תהלל יה, עכ"ל.

וכשיסתכל האדם בדבר הזה ייראֿ מלחטוא וינהג בעצמו ענוה ושפלות, כי איך יחטא ויקל ראשו בחיים שהשי"ת ממ"ה משפיע בו. והיה אומר מורי ע"ה כי על זה קראו בספרי היכלות (רבתי יח, ד) לשי"ת מלך עלוב, כי אין לך עלבון גדול מזה שבחיים שהוא יתברך שופע באדם, ובאברים שהכין לו לעובדו, יחטא לו. וימשול בזה למלך שנתן לעבדו מעות לקנות לחם שיתפרנס בו, בא העבד וקנה מהמעות מקל להכות לאדונו, היש לך עבד רע גדול מזה, ועם כל זה השי"ת הוא עלוב ועובר על פשע ומאריך אפו, כל שכן נוצר מטפה סרוחה שראוי לעבור על מדותיו, כמו שנאריך בעזרת ה'.

וכלל כל הפגמים כלל הרשב"י ע"ה (נשא קכב, א) במלות קצרות אלו, זה לשונו כל מאן דעבר על פקודי אורייתא כביכול פגים לעילא פגים לתתא פגים לגרמיה פגים לכל עלמין, שאינון מפרישי ימיו וכו', עכ"ל.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יא

יש עוד כמה פרטים ביראה מחמת הדין, צריך לירא מכמה עדים המעידים עליו בכל יום כדפירשו רבותינו ז"ל (חגיגה טז, א) אל תאמינו ברע (מיכה ז, ה), דרש רבי יהודה בר נחמיה מתורגמניה דריש לקיש, מאי דכתיב אל תאמינו ברע אל תבטחו באלוף, אם יאמר לך יצר הרע חטא והקב"ה מוחל לך אל תאמין בו, שנאמר אל תאמינו ברע, ואין רע אלא יצר הרע, שנאמר (בראשית ח כא) כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ואין אלוף אלא הקב"ה שנאמר (ירמיה ג, ד) אלוף נעורי אתה.

שמא יאמר אדם מי מעיד בי, אבני ביתו וקורות ביתו מעידים בו, שנאמר (חבקוק ב, יא) כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה. רבי שילא אמר שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מעידים בו, שנאמר (תהלים צא, יא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. רבי חידקא אומר נשמתו של אדם מעידה בו, שנאמר (מיכה ז, ה) משוכבת חיקך שמור פתחי פיך, אי זו היא דבר שהיא בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה. וחכמים אומרים אבריו של אדם מעידים בו, שנאמר (ישעיה מג, יב) ואתם עידי נאם ה' ואני אל, עכ"ל.

וברעיא מהימנא (שופטים ערה, א) ביארו המאמר וזה לשונם ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין מי מעיד על האדם קורות ביתו, ולא עוד אלא אנשי ביתו מעידין עליו, מאי קורות ביתו, אינון קורות דלבא, (ישעיה לח, ב) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, מלמד שהתפלל חזקיה מקירות לבו, אנשי ביתו אינון רמ"ח אברים דיליה, דהכי אוקמוה מארי מתניתין רשע עונותיו חקוקים על עצמותיו, ובגינה אתמר מי מעידין על האדם קורות ביתו, וגרמין בנויין על מוחא דאיהו מיא, ועלייהו קא רמיז (תהלים קד, ג) המקרה

במים עליותיו, המקרה לשון קורות, ואמאי בגרמין יתיר מבשרא וגידין ומשכא, בגין דגרמין אינון חוורין וכתיבא אוכמא לא אשתמודעא אלא מגו חוורו, כגוונא דאורייתא דאיהי חוורו מלגאו אוכם מלבר, חוורו מלגאו אור וחשך, ואית חשך תכלת, ואתמר ביה (תהלים קלט, יב) גם חשך לא יחשיך ממך, ותכלת איהו נוקבא לגבי חוורי.

ולא עוד, אלא דגופא על גרמין עתיד למיקם, ובגין דא זכווי וחובוי חקוקין על גרמין דיליה, ואם יזכה יקום גופא על גרמין דיליה, ואי לאו לא יקום, וכמעט לא יהא ליה תחיית המתים. ולא עוד אלא תרין סהדין על בר נש עין רואה ואוזן שומעת, וב"ד סופר ודן חובוי, ולא עוד אלא שמשא וסיהרא סהדין על בר נש כמא דאוקמוה וכו', עד כאן לשונו לענייננו.

והנה בהקדמת המאמר הזה שאמר שהרשע עונותיו חקוקין על עצמותיו וכמעט שאין לו תחית המתים, נבין (משלי ה, יא) ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך ואמרת איך שנאתי מוסר, והענין כי כל אדם סתם אפילו צדיק, אין לו צער אלא בהיות לבוש הבשר קיים, שקשה רמה למת כמחט בבשר החי, שנאמר (איוב יד, כב) אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, וכמו שפירשתי בסוף פרק יב מהשער הזה, שאחר עיכול הבשר הצדיק יש לו מנוחה ויש לו חלוץ עצמות, שנאמר (ישעיה נח, יא) ועצמותיך יחליץ. אמנם הרשע אחר דין הבשר ודין הקבר נשאר לו עונותיו על עצמותיו, ואז הוא נוהם ואומר איך שנאתי מוסר וכו', וזהו באחריתך בכלות בשרך ושארך, שהוא אחרית אכול הבשר בקבר, ואמרת וגו'.

עוד ירצה בשרך ושארך, להורות לנו שכל תאוות העולם הזה הוות ונפסדות, והטעם כי הבשר היא מהקליפה ולכך שולטת בה הרקבון, זולתי הצדיקים הגמורים המזככים בשרם בעולם הזה שאין רמה שולטת בהם במיתתם.

והנה עיקר האיברים המתאוים תאוה גשמית הוא על ידי הברית, והברית יקרא בשר, שנאמר (ירמיה יא, טו) ובשר קדש יעברו מעליך, והוא מתאוה לאשתו הנקראת שאר כאומרו (ויקרא כא, ב) כי אם לשארו הקרוב אליו, ופירשו רבותינו ז"ל אין שארו אלא אשתו. וכאשר יחשוב האדם שכל האיברים המתאוים התאווה יתבטלו ויכלו, יבא להמנע מלרדוף אחר הבלי העולם הכלים והנפסדים, ואל זה כיון באומרו בשר"ך ושאר"ך. וכיון באומרו בשרך בכנוי לנכח, להורות שהבשר שהאדם מגדל מעצמו בהיותו נמשך אחר הבלי העולם הוא הבלה ונפסד, אבל מי שקדש בשרו ולא נהנה מתענוגי העולם אלא מסעודת מצוה כדפירשתי בשער הקדושה פרק טו, אותו הבשר אין הקליפה שולטת בו.

וכן על דרך זה יובן פסוק (איוב יד, כב) אך בשרו עליו יכאב, כי בשרו שהוא גדל הוא שעליו יכאב, ונפשו עליו תאבל היאך משך עליו הקליפה, אבל הבשר שנתגדל על ידי סעודות מצוה אין עליו כאב ואין נפשו מתאבלת ח"ו ע"כ.

ומאמר ר' שילא שאמר שהמלאכים ההולכים עמו הם המעידים בו, נראה שכך הם דברי הרשב"י ע"ה (וישב קצא, א) זה לשונו ועכ"ד בעי ליה לבר נש למבדק בחובוי בכל יומא ויומא, דהא כד בר נש קאים מערסיה תרין סהדין קיימין קמיה ואזלי בהדיה כל יומא, בעי בר נש למיקם, אינון סהדי אמרי ליה בשעתא דאפתח עינוי עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדך (משלי ד, כה), קם ואתקין רגלוי למהך אינון סהדין אמרין ליה פלס מעגל רגליך וגו', וע"ד כד אזיל בר נש בכל יומא בעי ליה לאשתמרא מחובוי בכל יומא ויומא, כד אתי ליליא בעי לאסתכלא ולמבדק בכל מה דעבד כל ההוא יומא בגין דייתוב מנייהו, ויסתכל בהו תדיר בגין דייתוב קמי מאריה כד"א (תהלים נא, ה) וחטאתי נגדי תמיד, בגין דייתוב מנייהו, עד כאן לשונו. הרי שאמר בפירוש שהעדים המזהירים ומעידים בו הם הב' מלאכים.

ובסוף פרשת שלח לך (קעה, ב) הוסיפו עוד קם למללא, סהדייא אמרי (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע וגו', אושיט ידוי במלי דעלמא, סהדייא אמרי (שם לד, טו) סור מרע ועשה טוב, אי ציית להו יאות ואית לאו כתיב (זכריה ג, א) והשטן עומד על ימינו לשטנו, כלהו סהדין עליה בחובוי לעילא, אי בעי בר נש לאשתדלא בפולחנא דקוב"ה כולהו סהדין סניגורין קמיה וקיימין לאסהדא עליו טבאן בשעתא דאצטריך ליה, עכ"ל.

עוד הוסיף הרשב"י בעדות התורה שהיא מעידה עליו, והטעם, דכתיב (דברים לא, כו) לקוח את ספר התורה והיה שם בך לעד, וזה לשונו (ויחי דף רכז, א) בענין בארבעה פרקים העולם נדון, אמרו שם שבד' פרקים אלו נדונים בני אדם, ואמר אחר כך ובכל יומא ויומא ספרין פתיחן ועובדין כתיבין ולית מאן דישגח ולית מאן דירכין אודניה ואורייתא אסהידת ביה בכל יומא וקלא קרי בחילא (משלי ט, ד) מי פתי יסור הנה חסר לב ואמרה לו, ולית מאן דיצית לקליה. תאנא בשעתא דבר נש קאים בצפרא סהדין קיימין לקבליה וסהדין ביה, והוא לא אשגח, נשמתא אסהידת קמיה בכל עידן ובכל שעתא, אי אצית יאות ואי לאו הא ספרין פתיחין ועובדין כתיבין, עכ"ל.

ואמר עוד שם לקמיה תאנא, בזמנא דדיינין ליה לבר נש לעילא, סלקין לנשמתיה לבי דינא ודיינין על מימרהא והיא אסהידת בכלא ואסהידת בכל רעיוני דבר נש, ובעובדין לא אסהידת דהא כלהו בספרא כתיבין, עכ"ל.

ורבותינו ז"ל (ילקוט משלי רמז תתקנט) פירשו כיוצא בזה בפסיקתא רבתי, בפסוק (משלי כ, כז) נר ה' נשמת אדם, אמר רבי אחא הנפש מגדת כל דבר ודבר שאדם עושה במטמוניות בחשך ובגלוי, ודפתראות כתובות לפני הקב"ה על מה שבני אדם עושים, לעתיד לבא הקדוש ברוך הוא מוכיח לכל אחד ואחד מעשיו והם עומדים תמהים, משל לאחד שהיה נשוי בתו של מלך והוא משכים ושואל בשלומו של מלך בכל יום, והמלך אומר לו כך וכך עשית בביתך, כך וכך כעסת, כך וכך הכית את עבדיך, והיוצא יוצא ואומר לבני פלטין שלו, מי אמר שכך עשיתי, מנין הוא יודע, אמרו לו שוטה שבעולם בתו אתה נשוי ואתה אומר מנין הוא יודע, בתו מגדת לו, כך הנפש ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב, ז), והיא מגדת לו כל מה שהוא עושה, עכ"ל.

עוד פירשו בתקונים (קמב, ב) שהשכינה היא מעידה על מעשים שבסתר, זה לשונם ואית חובין דאינון בסתר ולא יכלין לאסהדא בהון מלאכין דאזלין עם נשמתא דאתמר בה (תהלים צא, יא) כי מלאכיו יצוה לך, הא שכינתא סהידת עלייהו, הה"ד (ירמיה כג, כד) אם יסתר איש במסתרים, בגין דשכינתא על רישיה דאתמר בה (פ"ב מ"א) דע מה למעלה ממך, עין רואה, ואוזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבין, עכ"ל.

ומלבד שהשכינה מעידה על המעשים שבסתר גם כן היא מעידה על כל המעשים אפילו שבגלוי, וזה אחר הברית שכרת יהושע עם בני ישראל בשכם, שנאמר שם (יהושע כד, כו) ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה', ונאמר (שם כד, כז) ויאמר יהושע אל כל העם הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר עמנו והיתה בכם לעדה פן תכחשון באלהיכם, ולפי הפשט פסוק זה אין לו הבנה, אלא הענין כי האבן הזאת היא רמז לאבן בוחן פנת יקרת צור ישראל היא השכינה, ולכך היא שמעה והיא עדה וכו'.

וכן ביאר הרשב"י ע"ה עוד (ויחי רכב, ב) תאנא רבי שמעון פתח ואמר (דברים כט, כח) הנסתרות לה' אלהינו וגו', הנסתרות תא חזי כמה אית ליה לבר נש לאזדהרא מחובוי ולאסתכלא דלא יעבר על רעותא דמאריה, דתנינן כל מה דבר נש עביד בהאי עלמא בספרא כתיבי אינון עובדין ועאלין בחושבנא קמי מלכא קדישא וכלא אתגליא קמיה, הה"ד (ירמיה כג, כד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', אי הכי היך לא יסתמר בר נש למיחב קמי מאריה, ותנינן אפילו ההוא מה דחשיב בר נש ואסתליק ברעותיה, כלא אסתמר קמי קב"ה ולא אתאביד מניה, עכ"ל לענייננו.

עוד פירוש רבותינו ז"ל בספרי, וכן פירשו גם כן בתיקונים ששמים וארץ הם עדים על מעשי האדם, זה לשונם בספרי (ילקוט פר' האזינו רמז תתסח) ד"א האזינו השמים, היה

רבי בנאה אומר, בזמן שאדם מתחייב אין פושטין בו יד אלא עדיו שנאמר (דברים יז, ז) יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו, ואחר כך בני אדם ממשמשין ובאין ויד כל העם באחרונה, כך בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מה נאמר בהם (שם יא, יז) ועצר את השמים, ואחר כך פורענות ממשמשת ובאה שנאמר ואבדתם מהרה, ובזמן שישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (הושע ב, כג) והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ והארץ תענה את הדגן וזרעתיה לי בארץ, עכ"ל.

ובתיקונים אמר וכמא דאתמר עדות בעלמא תתאה, הה"ד (איכה ב, יג) מה אעידך ומה אדמה לך, אית עדות בשמים ובארץ, הה"ד (דברים ל, יט) העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ, עכ"ל.

וכן ברעיא מהימנא (שופטים ערה, א) ועוד, קוב"ה ושכינתיה סהדין על בר נש, הה"ד העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ, את השמים - ההוא דאתמר ביה (מל"א ח, ל) ואתה תשמע השמים, ואת הארץ - ההוא דאתמר בה (ישעיה סו, א) והארץ הדום רגלי. עוד תרין סהדין עמודא דאמצעיתא וצדיק, ואינון עֵד מן שמע אחד, עֵד מן ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, עכ"ל.

צריך עוד לירא מהדין המתוח עליו בכל יום ובכל שעה, כמו שפירשו ז"ל (ר"ה טז, א) על פסוק (איוב ז, יח) ותפקדנו לבקרים לרגעים תבחננו, תניא רבי יוסי אומר אדם נדון בכל יום שנאמר ותפקדנו לבקרים, רבי נתן אומר בכל שעה שנאמר לרגעים תבחננו, רב חסדא אמר מהכא (מל"א ח, נט) לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו, עכ"ל.

עוד אמרו במסכת שבת פרק ב' (לב, א) תנו רבנן, מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה שכן דרך כל המומתין מתודין, אדם יוצא לשוק יהא דומה כמי שנמסר לסרדיוט, חש בראשו יהא דומה כמי שנמסר בקולר, עלה למטה ונפל יהא דומה כמי שהעלוהו בגרדום לידון, אם יש לו פרקליטין גדולים נצול ואם לאו אינו נצול, אלו הם פרקליטין גדולים של אדם תשובה ומעשים טובים, עכ"ל לענייננו.

עוד אמרו ז"ל (מדרש תהלים יז) בפסוק (תהלים יז, ח) שמרני כאישון בת עין, אמר רבי אלעזר אמר הקב"ה נרי בידך ונרך בידי, נרי בידך (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, נרך בידי (שם כ, כז) נר ה' נשמת אדם, אם שמרת שלי אשמור שלך, עכ"ל.

ובזוהר פרשת צו (ל, ב) זה לשונו רבי חזקיה פתח (תהלים קמה, יז) צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, צדיק ה' בכל דרכיו, הא תנינן כמה אית לון לבני נשא לאסתכלא ביקרא דמאריהון ולא יסטו מארחייהו לבר, דהא בכל יומא ויומא דינא תלי בעלמא בגין

דעלמא על דינא אתברי וקיימא, ועל דא בעי בר נש לאסתמרא מחובוי דלא ידע זמנא דדינא שריא עלוי, יתיב בביתיה דינא שריא עלוי, נפיק מביתיה לבר דינא שריא עלוי, ולא ידע אי יתוב לביתיה אי לאו, נפק לארחא על אחת כמה וכמה, דהא כדין דינא נפקא קמיה, הה"ד (שם פה, יד) צדק לפניו יהלך. בגין כך בעי בר נש לאקדמא רחמי קמי מלכא בגין דישתזיב מן דינא בשעתא דשריא בעלמא, דהא כל יומא ויומא דינא שריא בעלמא, הה"ד (שם ז, יב) ואל זועם בכל יום, עכ"ל.

ועוד (קרח קעז, א), רבי חייא פתח (משלי טז, יד) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה, כמה אית להו לבני נשא לאסתמרא מחובייהו ולנטרא עובדייהו, דהא בכל יומא ויומא עובדין במתקלא סלקין ומשגיחין עלייהו לעילא ואכתיבו קמיה וע"ד בעי בר נש לאזדהרא מחבוי, דהא כמה זמנין עלמא אתדן, עכ"ל לענייננו.

עוד צריך לירא כי במדה שאדם מודד בה מודדין לו שאם הוא גובר על יצרו גורם להגביר צד החסד על צד הדין ואז טוב לו, ואם חס ושלום הוא בהפך גורם להגביר עליו צד הדין ואז יסורים באין עליו.

וכיוצא בזה פירשו בתיקונים (צג, ב) זה לשונם ואמאי אתקרי מטטרון מטה, דלזמנין מטה כלפי זכו לצדיקיא, ולזמנין מטה כלפי חובא לרשיעיא, ובגין דא אתהפך ממטה לנחש לרשיעיא לאלקאה לון ביה, ומנחש למטה לצדיקיא למיהב לון ביה אגרא, דהכי איהו האי מלאכא לקוב"ה כגוונא דנשמתא דרכיב על גופא, וצדיק בהאי אתר אתמר (שמ"ב כג, ג) צדיק מושל יראת אלהים, בגין דאיהו מהפך דינא לרחמי, ובהאי אתר צריך שנוי מעשה בגין דאתהפך מדינא לרחמי, ושנוי השם ושנוי מקום, וקוב"ה דאיהו מלגאו, אתמר ביה (מלאכי ג, ו) אני ה' לא שניתי, דאיהו רחום וחנון לית ביה דינא כלל ולא שנויין, וכד בר נש שליט על יצריה אתהפך נחש למטה ואם יצריה שליט עליה אתהפך ממטה לנחש, עכ"ל.

ועוד ירצה בענין במדה שאדם מודד בה מודדין לו, כי כפי מה שהתעורר הדין למעלה אותו השיעור עצמו יושפע לחיצוני שיפרע ממנו, והיינו (איוב לד, יא) כי פועל אדם ישלם לו, שפירש רשב"י (קרח קעז, א) זה לשונו כי פועל אדם ישלם לו, הא בר נש אזיל בהאי עלמא ועביד עבידתוי וחטי קמיה מאריה, ההוא עובדא תלייא עליה לאשלמא ליה דינא, הה"ד כי פועל אדם ישלם לו, ההוא עובדא ישלם לו. ועם כל דא אם ישים אליו לבו, כיון דבר נש שוי לביה ורעותיה לאתבא קמי מאריה, רוחו ונשמתו אליו יאסוף, בצרורא דחיי, ולא שביק לנפשיה לבר לאיתדנא בדינא אחרא.

והיינו מה שפירשו גם כן בתיקונים (יב, א) בענין (ירמיה ה, כב) אשר שמתי חול גבול לים, זה לשונם ולית ים אלא אורייתא, מאן דעבר עליה כאלו חוזר עלמא לתהו ובהו, ושבת שקילא לכל אורייתא מאן דעבר עליה כאלו חזר עלמא לתוהו ובוהו, ובגין דא קרא סמיך ליה [לענין בראשי"ת יר"א שב"ת] (בראשית א, ב) והארץ היתה תהו ובהו, דאיהו חול לים כחוליא דשלשלאה לכלבא, מאן דאפיק ליה משלשלאיה גרים ליה כמה נשוכין דיסורין דנשיך ליה, ובגיניה אמר דוד (תהלים כב, כא) הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי, ודא סמאל דאיהו תפיס בקולר וכו', עכ"ל לענייננו.

ובזה יובן עונש לעובר על כל לא תעשה שבתורה, כי מצות לא תעשה הם גדרים וסייגים לתפוס סמא"ל בקולר ושלא להתירו, והעובר מתיר החבל, ולכן יגרום רעה לעצמו שינשך ביסורין בעולם הזה, או בעולם הבא אם לא נתייסר בעולם הזה.

וכן אמר עוד בתנא דבי אליהו (רבה פי"א) בפסוק (שמ"א ו, יט) ויך באנשי בית שמש, זה לשונו על הכל הקדוש ברוך הוא פורע מדה כנגד מדה, לפי שהיו בני עלי מקולקלים במעשיהם יצאו למלחמה ונהרגו מישראל ארבעת אלפים, אמרו ישראל למה נגפנו ה', אמר הקדוש ברוך הוא כשהיו מכעיסים לפני בעזרת ישראל ובעזרת הנשים לא אמרתם כך. שלחו והביאו ארון הברית והריעו תרועה גדולה שאין בה ממש, על אותה שעה אמר (ירמיה יב, ח) נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה, מיד נהרגו שלשים אלף ונשבה ארון הברית.

ואף בפלשתים היתה מכה רבה, שנאמר (שמ"א ו, ב) ויקראו פלשתים לכהנים ולקוסמים, ואף על פי שהיו הכהנים עובדי ע"א, היתה בהם דרך ארץ שאמרו אל תשלחו אותו ריקם. וכשחזר ובא על דרך בית שמש והיו רחוקים מבית שמש כאלפים אמה במדה, אמרו נטול הבגדים ונניחם במקום צנוע ונראה מה הם עושים לאלהיהם שכך כבדנוהו, וכן עשו לקחו בגדיהם ונתנום במקום מוצנע שהיה להם.

ואנשי בית שמש, כיון שראו את הארון היה להם ליטול את בגדיהם ולהניחם על פניהם וליפול לפניו כשעה או שתים או שלש עד שיתכסה הארון של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, והם לא עשו כן אלא כשראו את הארון היו שוחקים וזוקפים ועומדים ומרקדים ומדברים דברים יתרים, שנאמר (שמ"א ו, יג) ובית שמש קוצרים וגו' ונטלו את הארון והלכו להם, לפיכך נפל מישראל חמשים אלף וסנהדרי גדולה עמהם, שנאמר ויך באנשי בית שמש וגו', ומי הרג את כל אלו אנשי בית שמש הרגו אותם שלא היתה בהם דרך ארץ, מכאן אמרו במדה שאדם מודד וכו', בוודאי רבון העולמים (תהלים לו, ז) צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה, עכ"ל.

ועוד פירשו כמה דברים בענין במדה שאדם מודד בה מודדין לו, ואעתיק מקצת מהם לא כולם שלא להאריך. תנן במתניתין (סוטה פ"א מ"ז) במדה שאדם מודד בה מודדין לו, היא קשטה עצמה לעבירה המקום נוולה, היא גלתה את עצמה לעבירה המקום גלה עליה, ירך התחיל בעבירה תחילה ואחר כך הבטן, לפיכך תלקה הירך תחלה ואחר כך הבטן ושאר כל הגוף לא פלט. שמשון הלך אחר עיניו לפיכך נקרו פלשתים את עיניו, שנאמר (שופטים טז, כא) ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו. אבשלום נתגאה בשערו לפיכך נתלה בשערו, ולפי שבא על עשר פלגשי אביו, לפיכך נתנו בו עשר לונביות, שנאמר (שמ"ב יח, טו) ויסבו עשרה נערים נושאי כלי יואב. ולפי שגנב שלש לבבות, לב אביו ולב בית דין ולב ישראל, שנאמר (שם טו, ו) ויגנוב אבשלום את לב אנשי ישראל לפיכך נתקעו בו ג' שבטים, שנאמר (שם יח, יד) ויקח שלשה שבטים בכפו ויתקעם בלב אבשלום.

וכן לענין הטובה, מרים המתינה למשה שעה אחת, שנאמר (שמות ב, ד) ותתצב אחותו מרחוק, לפיכך נתעכבו לה ישראל ז' ימים במדבר, שנאמר (במדבר יב, טו) והעם לא נסע עד האסף מרים. יוסף זכה לקבור את אביו ואין באחיו גדול ממנו, שנאמר (בראשית נ, ט) ויעל יוסף לקבור את אביו ויעל עמו גם רכב גם פרשים, מי לנו גדול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה, משה זכה בעצמות יוסף ואין בישראל גדול ממנו, שנאמר (שמות יג, יט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו, מי לנו גדול ממשה שלא נתעסק בו אלא המקום, שנאמר (דברים לד, ו) ויקבור אותו בגיא, ולא על משה בלבד אמר אלא על כל הצדיקים, שנאמר (ישעיה נח, ח) והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך, ע"כ. וכן עוד האריכו כיוצא באלו בתוספתא דסוטה פרק ג, ע"ש.

ובגמרא (סוטה ח, ב) אמרו שם תניא היה רבי מאיר אומר, במדה שאדם מודד בה מודדין לו, שנאמר (ישעיה כז, ח) בסאסאה בשלחה תריבנה, אין לי אלא סאה, פירש רש"י עבירה גדולה, מנין לרבות תרקב וחצי תרקב, קב וחצי קב, רובע וחצי רובע תומן ועוכלא מנין, תלמוד לומר (שם ט, ד) כי כל סאון סואן ברעש. ומנין שכל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, תלמוד לומר אחת לאחת למצוא חשבון, ע"כ. ופירש רש"י מנין שכל פרוטה ופרוטה וכו' ואף על פי שלא נפרעו ממנו פעם ראשונה ושניה לא וויתרו לו עליהם אלא מצרפין לו אותן לחשבון, עכ"ל.

ועוד אמר בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ג), הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ ממדת השקר ומדת עולה, שנאמר (דברים לב, ד) הצור תמים פעלו וגו' (צפניה ג, ה) ה' צדיק בקרבה לא יעשה עולה, ואומר (איוב לד, י) חלילה לאל מרשע וגו', כי פועל אדם ישלם לו, מעיד

אני עלי שמים וארץ אין כל בריה יורדת לידי צער אלא מתוך שאוכל ושותה ושמח הוא ואשתו ובניו וכל אשר לו נפטר לו לבית עולמו.

אין פירות ותבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהן של בני אדם, אין עיניהם של בני אדם כהות בחצי ימיהם אלא מתוך דרכיהם, אין בני אדם מטמאין בנגעים אלא מתוך דרכיהם, אין בני אדם באים לידי הבאשה אלא מתוך דרכיהם, ואין נשים מטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהם, שנאמר (ישעיה מה, יח) כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים. צא ולמד מדרך ארץ, כלום בונה אדם בית אלא על מנת להכניס לו כלים ולהכניס לו פירות, כך בני אדם מדרכיהם נדונים בשביל להצילם מיום הבא.

ולא עוד אלא בג' דברים אדם מסתכל בכל יום, בשעה שנכנס לבית הכסא אומר לו ראה דרכך רמה. בשעה שמקיז דם אומר לו בשר ודם אתה. בשעה שהוא הולך לפני המת אומר לו ראה לפני מי אתה הולך. ועדיין אינו חוזר בו ומדבר דברים יתרים, שנאמר (משלי יט, ג) אולת אדם תסלף דרכו. עושה אדם עצמו לדבר אמת מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך צדיקים ומדבר אמת, עושה אדם עצמו רשע לנחש ולשקר מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך רשעים ומנחש ומשקר. עושה אדם עצמו חסיד לסבול את הכל, מוסרין לו מלאך המתנהג עמו בדרך חסידים וסובל את הכל, שנאמר (ירמיה יז, י) אני ה' חוקר לב וגו' ולתת לאיש כדרכיו וגו'. וכן בדוד הוא אומר (תהלים יח, כז) עם נבר תתברר. ואומר (שם שם כח) כי אתה עם עני תושיע, שעניות יפה לו, ועינים רמות תשפיל אלו רשעי העולם.

וכן אמר עוד במכילתא בפסוק (שמות יט, א) בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, זה לשונו מגיד שמונים חדשים ליציאת מצרים, אין לי אלא חדשים, שנה מנין, תלמוד לומר בשנה השנית וגו', ואמר אחר כך אין לי אלא עד שלא נבנה הבית משנבנה הבית מנין, תלמוד לומר ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה. לא רצו למנות לבנינו ימנו לחרבנו שנאמר (יחזקאל מ, א) אחר אשר הוכתה העיר. לא רצו למנות לעצמם ימנו לאחרים, שנאמר (חגי א, א) בשנת שתים לדריוש, בשנת שתים לנבוכדנאצר (ע' דניאל ב, א), וכן הוא אומר (שה"ש א, ח) אם לא תדעי לך היפה בנשים וגו', וכן הוא אומר (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת, לא רציתם להשתעבד לשמים הרי אתם משתעבדים לפני גויים. לא רציתם לשקול שקלי שמים בקע לגולגולת, הרי אתם שוקלים ט"ו שקלים במלכות אויביכם. לא רציתם לתקן את הדרכים ואת הרחובות לעולי בית הבחירה, הרי אתם מתקנים את הבורגנים העולים לכרכי מלכים. וכן הוא אומר (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את

אויביך, בשנאה. תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך במשקה ועבדת את אויביך בצמא. תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך מלובש, ועבדת את אויביך בעירום. תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך מרוב כל, ועבדת את אויביך בחוסר כל, מאי חוסר כל - שנטלה דעת מהן ובחוסר תורה מהן, עכ"ל.

עוד צריך לירא כי כמה דברים עשה הקב"ה בעולם כדי לעורר לאדם שיירא מלפניו יתברך ולא יחטא, כענין מה שאמרו ז"ל (קהלת ג, יד) והאלהים עשה שיראו מלפניו (ברכות נה, א) אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן זה חלום רע, אמר רבי אלכסנדרי אמר רבי יהושע בן לוי, לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב, שנאמר והאלהים עשה שיראו מלפניו, ע"כ.

ובפרשת פינחס (רלט, ב) פירשו שם שהאלהים היא הגבור"ה, עשה בשכינה, שייראו מלפניו, מפני שהשכינה היא מקום הדין, וזה לשונו מהו עשה האלהים, אילנא אחרא לתתא מניה, ולא יעשה בהאי, דהאי אילנא תתאה עביד ליה ואתקין ליה, ומאן דיעול לאילנא עילאה יעול ברשו, וישכח לאילנא תתאה וידחיל למיעל, אלא כדקא חזי. תא חזי דהאי נטיר פתחא הוא ועל דא אקרי שומר ישראל, ודא אילנא תתאה אתשקיא ומתזן מאילנא דלעילא, ועל דא לא כתיב יעשה אלא עשה, מ"ט שייראו מלפניו בני עלמא ולא יקרבון ליה אלא אינון דיתחזון לקרבא ולא אחרא, ויסתמרון בני נשא ארחי דאורייתא ולא יסטון לימינא ולשמאלא, עכ"ל.

ופי' ביראה ב' דברים, הא' שלא יקרב אל הקודש מי שאינו ראוי, כי לא כל הרוצה ליטול את השם יטול, וכדפירשתי בהקדמה בשם הרשב"י מפרשת נשוא, שהרוצה לבוא אל הקודש כמה מקטרגים יש עליו אם אינו ראוי, והוא כדמיון הרוצה ליכנס לבא לראות פני המלך שקודם שיכנס לראות המלך כמה שערים לפנים משערים יש, וכמה ממונים על כל פתח ופתח.

והב', ויסתמרון בני נשא ארחי דאורייתא וכו', והוא במה שפירש בזוהר פרשת ויצא (קנב, א) והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה, על מימר בירא, כענין על פי ה' יחנו, והיינו שהיא צריכה לאבן נגף וצור מכשול לייסר בני אדם.

ובענין זה יובן חלום רע והרעמים, שכולם הם כחות הדין המתפשטים ממנה לייסר בני אדם, וכאשר הקב"ה ייסר לאדם בייסורין חייב ליכנע מהדין השולט עליו ולא יקשה ערפו ולא יהא בועט ביסורין. ואם מקשה לבו פירש הרשב"י ע"ה (בראשית יב, א) שעליו נאמר (משלי כח, יד) ומקשה לבו יפול ברעה, שהיא החצונית, לכן צריך שיירא ממנו ית'.

ויסתכל במה שאמרו רבותינו ז"ל בתנחומא (תזריע ח) בפסוק (חבקוק א, ז) איום ונורא הוא ממנו משפטו ושאתו יצא, זה לשונו בילקוט חבקוק ד"א איום ונורא הוא, זה האדם השולט בכל מה שברא הקב"ה, דכתיב (תהלים ח, ז) תמשילהו במעשה ידיך. ממנו משפטו ושאתו יצא, בשעה שהוא חוטא הקב"ה מביא עליו יסורין מגופו, מלך בשר ודם כשהוא רודה עבדיו הוא מביא מגלבים וחבלים ורודה אותם, אבל הקב"ה אינו כן כשמבקש לרדות את האדם מגופו של אדם רודה אותו ומייסרו, שנאמר (ויקרא יג, ב) אדם כי יהיה בעור בשרו, עכ"ל.

עוד כשיסתכל האדם בנהמת הארי שכל אדם ירא ממנו כדכתיב (עמוס ג, ח) אריה שאג מי לא ייירא, מפחדו ית' על אחת כמה וכמה, כדכתיב (ירמיה י, י) וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא יכילו גוים זעמו. וכן אמרו במדרש (משלי כ) בפסוק (משלי כ, ב) נהם ככפיר אימת מלך, זה לשונם נהם ככפיר אימת מלך, אמר רבי יהודה בר סימון הרעמים הללו כשהם יוצאים הם מרעישים כל העולם ואימתו של הקב"ה על אחת כמה וכמה. ד"א אמר רבי חמא בר חנינא, מה הכפיר הזה כשהוא צווח בקולו אדם השומע אותו מתייירא, נהמתו של הקב"ה על אחת כמה וכמה, עכ"ל.

עוד ייירא שכמה שלוחים יש לו הקב"ה לעשות דין בבני אדם לפרוע חובו, וכן אמרו רבותינו ז"ל בב"ר (י, ה) על פסוק (איוב ז, א) הלא צבא לאנוש עלי ארץ, זה לשונם הרבה צבאים מינה הקב"ה לאדם לתבוע עלבון שלו, הרבה דובים, הרבה אריות, הרבה נחשים, הרבה עקרבים, ולא עוד אלא כימי שכיר יומו, רבנין אמרין אפילו דברים שאתה רואה אותם כאלו הם יתרון לברייתו של עולם, כגון יתושין פרעושים זבובים, אף הם בכלל ברייתו של עולם, ובכל הקב"ה עושה שליחותו אפילו על ידי עקרב אפילו על ידי יתוש אפילו על ידי צפרדע, עכ"ל.

עוד פירשו ז"ל בילמדנו, שהכותיים גם הם שלוחים להזיק כשאין ישראל עושין רצונו של מקום, וזה לשונם על פסוק (מיכה ז, טז) יראו גוים ויבושו וגו' ילחכו עפר כנחש, כשאין אתם עושין רצוני כשם שנתגרה הנחש באדם וחוה לאבדם מן העולם, כך אני מגרה בכם הכותים שנמשלו כנחשים, שנאמר (ירמיה מו, כב) קולה כנחש ילך, וכן הוא אומר (קהלת י, יא) אם ישוך הנחש בלא לחש, עכ"ל.

וכן פירשו בזוהר פרשת שמיני (לו, ב) שהכותיים וכל חיות השדה כולם הם שלוחים להזיק, זה לשונם כמה שלוחין אית ליה לקוב"ה ובכלהו עביד שליחותיה ואפילו בחיות ברא, הה"ד (ויקרא כו, כב) והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם, ואפילו ביד עם אחר, הה"ד (דברים כח, מט) ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ. אמר רבי אלעזר

ובידא דישראל עביד שליחותא, אמר ליה אין כגון רשע בידא דצדיק, פי' שהצדיק מצווה להלקות הרשע, שנאמר (שם כה, ב) והיה אם בן הכות הרשע וגו'. אמר אחר כך אבל רשע בידא דישראל רשע אחרא לא עביד ביה שליחותא אלא בזמנא דאיהו לא מכוון ביה, הה"ד (שמות כא, יג) ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו, ואשר לא צדה דייקא דלא לקטלא ליה ודאי והאלהים אנה לידו בגין לאענשא תרוייהו, עכ"ל.

ופירשו שם הטעם, שהרשעים וחיות השדה הם באים מצד השמאל, ובזמן שאין בני אדם מכשירים מעשיהם אלו הם רצועה להלקותם, שכיון שעברו על התורה נרשמו ובעלי הדין מכירים בהם. אמנם ישראל ביד ישראל אחר, אף על פי שהוא רשע סוף סוף הוא בימין ואינו שליח, אלא שמגלגלין חובה על ידי חייב כדי שיענשו שניהם.

ומסוג יראה זו הוא מה שפירשו רבותינו ז"ל (סוטה ח, ב) תני רבי חייא, מיום שחרב בית המקדש אף על פי שבטלו ד' מיתות דין ד' מיתות לא בטלו, מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו, מי שנתחייב שריפה או נופל בדליקה או נחש מכישו, מי שנתחייב הריגה או נמסר למלכות או לסטים באין עליו, מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרונכי (פי' אסכרא), וכן לענין מדה טובה, עכ"ל.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יב

בבאור יראה מחמת המות ושאר דברים המתלוים אליה, רבותינו ז"ל (שבת לא, ב) פירשו שהרשעים אינם חרדים מיום המיתה, זה לשונם כי אין חרצובות למותם (תהלים עג, ד) דרש רבה בר עולא, אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שאין חרדים ועצבים מיום המיתה אלא שלבם בריא להם כאולם, עכ"ל. נראה שצריך לירא מיום המיתה כדי שיכין צדה ללכת לבית עולמו, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ו, ו) לב חכמים בבית אבל.

וכן בזוהר (ויחי רכז, א) קראו יום המיתה יום הדין הגדול, שבו אדם נדון על כל מעשיו, זה לשונו רבי חזקיה פתח ואמר (בראשית טו, יב) ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו, דא יומא דדינא קשיא דאפיק ליה לבר נש מהאי עלמא, דתניא ההוא יומא דבר נש נפיק מהאי עלמא, ההוא יומא יומא דדינא רבא דאתחשך שמשא מן סיהרא, כמה דכתיב (קהלת יב, ב) עד אשר לא תחשך השמש - דא נשמתא קדישא דאתמנעת מבר נש תלתין יומין עד לא יפוק מעלמא, ודא הוא צולמא דאתמנעת מניה ולא אתחזי, מ"ט אתמנעת מניה, בגין דנשמתא קדישא סלקא ואתעברת מניה ולא אתחזי, דלא תימא דכד מית בר נש ואתחלש, האי נשמתא אתעברא מניה, אלא כד איהו בחייו בתוקפיה אתעברא האי נשמתא ולא נהרא לרוחא ורוחא לא נהיר

לנפשא, כדין צולמא אתעברת מניה ולא נהיר ליה, אלא מההוא יומא כלא מכרזי עליה ואפילו צפרי שמיא, מ"ט בגין דנשמתא הא סלקא מניה ורוחא לא נהיר לנפשא, כדין נפשא אתחלשת ומיכלא וכל תיאובתא דגופא סלקא מניה ואתעבר.

ואמר רבי יהודה, אפילו כל זמנא דנפיל איניש בבי מרעיה ולא יכיל לצלאה, נשמתא אתעברת וסלקא מניה, וכדין לא נהיר רוחא לנפשא עד דדיינין דיניה דבר נש, ואי דיינין ליה לבר נש לטב כדין נשמתא אהדרת לאתרה ונהירא לכלא, עכ"ל. ומבואר במאמר כי שלשים יום קודם מיתתו הנשמה והצלם מסתלקין ממנו.

וכן מבואר שם עוד בפרשה למעלה מזה (ריז, ב) זה לשונו אמר רבי יוסי כד ההוא בר נש אתקריבו יומיה, תלתין יומין מכרזי עלוי בעלמא, ואפילו צפרי שמיא מכרזי עלוי, ואי זכאי הוא תלתין יומין מכריזין עלוי בין צדיקיא בגנתא דעדן, תאנא כל אינון תלתין יומין נשמתיה נפקת מניה בכל ליליא וסלקת וחמאת דוכתה בההוא עלמא, וההוא בר נש לא ידע ולא אשגח ולא שליט בנשמתיה כל אינון תלתין יומין כמה דהוה בקדמיתא דכתיב (קהלת ח, ח) אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח. אמר רבי יהודה, מכד שראן אינון תלתין יומין, צולמא דבר נש אתחשך ודיוקנא דאתחזי בארעא אתמנעת, עד כאן לשונו.

ובפרשת ויקרא (זוהר יג, א) ביארו כי ב' צלמים אחד גדול ואחד קטן ושניהם הם על האדם ועליהם נאמר (שה"ש ב, יז) עד שיפוח היום ונסו הצללים וגו', והעתקנו המאמר בפרק ד ע"ש. ואמר שם בענין עד שיפוח היום, עד שלא יפוח יומא דהאי עלמא וייתי ההוא יומא תקיפא דיתבע לה מלכא דינא לנפקא מהאי עלמא וכו' יתוב קמי מאריה. הרי שקראו יום המיתה יום הדין, וצריך לירא ממנו כדי לתקן מעשיו קודם בא יומו.

וכן מבואר עוד בזוהר (ויחי ריח, ב) תאנא בההוא יומא תקיפא ודחילא דבר נש כד מטי זמניה לאסתלקא מעלמא, ארבע סטרין דעלמא קיימין בדינא תקיפא ומתערין דינין מד' סיטרי עלמא, וארבע קשורין נצאן וקטטותא אשתכח בינייהו, ובעיין לאתפרשא כל חד לסטרוי, כרוזא נפיק לסטרוי ומכרזא בההוא עלמא ואשתמע במאתן ושבעים עלמין, אי זכאה הוא כלהו עלמין חדאן לקדמותיה, ואי לאו ווי להההוא בר נש ולחולקיה.

תאנא בההוא זמנא דכרוזא כריז, כדין נפיק חד שלהובא מסטר צפון ואזלא ואתוקד בנהר דינור ומתפרשא לד' סטרי עלמא, ואוקיד נשמתהון דחייביא, ונפיק ההוא שלהובא וסלקא ונחתא בעלמא, וההוא שלהובא מטא בגדפוי דתרנגולא אוכמא ובטש בגדפוי וקרי בפתחא בין תרעי, זמנא קדמאה קרי ואמר (מלאכי ג, יט) הנה היום בא בוער כתנור וגו'. זמנא תנינא קרי ואמר (עמוס ד, יג) כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו, וההיא שעתא יתיב בר נש בעובדוי דסהדין קמיה והוא אודי עלייהו. זמנא

תליתאה כד בעיין לאפקא נשמתיה מניה קרי תרנגולא ואמר (ירמיה י, ז) מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה.

אמר רבי יוסי תרנגולא אוכמא למאי נפקא, אמר רבי יהודה כל מה דעבד קוב"ה בארעא כולהו רמיז בחכמה בר דבני נשא לא ידעי, הה"ד (תהלים קד, כד) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית וגו', ומשום דאתעבידו בחכמה כלהו רמיזין בחכמה, ותרנגולא אוכמא, תנינן לית דינא שריא אלא באתר דהוא זיניה, ואוכמא מסטר דדינא קאתי. ובגין כך בפלגות ליליא ממש כד רוחא דסטרא דצפון אתער, חד שלהובא נפיק ובטש תחות גדפוי דתרנגולא וקרי, וכ"ש בתרנגולא אוכמא דכוין יתיר מאחרא. אוף הכא בשעתא דדינא דבר נש יתער שארי וקרי ליה, ולית דידע ליה בר ההוא בר נש דשכיב, דתנינן בשעתא דבר נש שכיב ודינא שרי עלוי לנפקא מהאי עלמא, אתוסף רוחא עילאה ביה מה דלא הוה ביומוי, וכיון דשריא עלוי ואתדבק ביה חמי מה דלא זכה ביומוי משום דאתוסף ביה ההוא רוחא, וכד אתוסף ביה וחמא כדין נפיק מהאי עלמא, הה"ד (שם קד, כט) תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון, כדין כתיב (שמות לג, כ) כי לא יראני האדם וחי, בחייהון לא זכאן במיתתהון זכאן.

תאנא בשעתא דבר נש מית איתיהיב ליה רשותא למחמי וחמי גביה קריבוי וחברוי מההוא עלמא ואשתמודע להו, וכלהו גליפין בדיוקניהון כמה דהוו בהאי עלמא, אי זכאה ההוא בר נש כלהו חדאן קמיה ומקדמי ליה שלם, ואי זכאה לא הוי, לא אשתמודען גביה בר מאינון חייביא דטרדין לון בכל יומא בגיהנם, וכלהו עציבין ופתחין בווי ומסיימין בווי, וסליק עינוי וחמא לון כטיסא דמסתלקא מן נורא, אוף הכי הוא פתח ווי.

תאנא בשעתא דנפק נשמתיה דבר נש אזול כלהו קריבוי וחברוי דההוא עלמא עם נשמתיה ומחזיין ליה אתרא דעדונא ואתרא דעונשא, אי זכאה הוי חמי דוכתיה וסליק ויתיב ואתעדן בעדונא עילאה דההוא עלמא, ואי לא הוי זכאה אשתארת ההיא נשמתא בהאי עלמא עד דאטמיר גופא בארעא, כיון דאטמר כמה גרדינין דנמוסין אחדן ביה עד דמטא לדומה ועאלין ליה למדוריה דגיהנם.

אמר רב יהודה כל ז' יומין נשמתא אזלא מביתיה לקבריה ומקבריה לביתיה ואתאבלת עלוי דגופא, דכתיב (איוב יד, כב) אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. אזלא ויתבא בביתיה חמי לכלהו עציבין ומתאבלין. תאנא בתר ז' יומין גופא הוי כמה דהוה, ונשמתיה עאלת לדוכתה עאלת למערתא דכפלתא וכו', עכ"ל.

עוד נתבאר בעניני פטירת האדם מעולם הזה (לך לך עח, ב), זה לשונו אמר רבי אלעזר, זכאין אינון צדיקיא דאולפי אורחוי דקוב"ה בגין למהך בהו ולדחלא מניה מההוא יומא

דדינא דזמין בר נש למיהב דינא וחושבנא לקוב"ה. פתח ואמר (איוב לז, ז) ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו, האי קרא אוקמוה, אבל תא חזי בההוא יומא דאשלימו יומוי דבר נש לאפקא מעלמא, ההוא יומא דגופא אתבר ונפשא בעיא לאתפרשא מניה, כדין אתיהיב ליה רשו לבר נש למחמי מה דלא הוה ליה רשו למחמי בזמנא דגופא שלטא וקאים על בורייה, וכדין קיימין עליה תלת שלוחין וחשבין יומוי וחובוי וכל מה דעבד בהאי עלמא, והוא אודי על כלא בפומיה, ולבתר הוא חתים עליה בידיה, הה"ד ביד כל אדם יחתום, ובידיה כלהו חתימין למידן ליה בההוא עלמא על קדמאי ועל בתראי על חדתי ועל עתיקי לא אתנשי חד מנייהו, הה"ד לדעת כל אנשי מעשהו. וכל אינון עובדין דעבד בהאי עלמא בגופא ורוחא הכי נמי יהיב חושבנא בגופא ורוחא עד לא יפוק מעלמא, עכ"ל.

עוד נתבארו כל פרטי הפטירה בזוהר (נשא קכו, א) זה לשונו רבי אבא פתח (תהלים קג, א) לדוד ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, כמה אית ליה לבר נש לאסתכלא ולמנדע בפולחנא דמאריה דהא בכל יומא ויומא כרוזא קרי ואמר (משלי א, כב) עד מתי פתיים תאהבו פתי, שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם וגו' (ירמיה ג, כב), ולית מאן דירכין אודניה, אורייתא קא מכרזא קמייהו ולית מאן דישגח.

תא חזי, בר נש אזיל בהאי עלמא והוא חשיב דדיליה הוא תדיר וישתאר בגויה לדרי דרין, עד דאיהו אזיל בעלמא יהבין ליה בקולרא, עד דאיהו יתיב דיינין ליה בקונפין עם שאר בני דינא, אי אשתכח ליה סניגוריא הא אשתזיב מן דינא, הה"ד (איוב לג, כג) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר וגו', ומאן הוא סניגוריא, אלין עובדין דכשרן דקיימין עליה דבר נש בשעתא דאצטריך ליה, ואי לא ישתכח עליה סניגוריא הא אתחייב מן דינא לאסתלקא מן עלמא, בההיא שעתא כד איהו שכיב בקולרא דמלכא עד דזקיף עינוי חמא דאתיין לגביה תרין, דכתבין קמיה כל מה דעבד בהאי עלמא וכל מה דאפיק מן פומא, ויהיב דינא על כלא, וכתבין קמיה, הה"ד (עמוס ד, יג) כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו וגו', והוא אודי עלייהו, מ"ט בגין דההוא עובדא דאיהו עביד סלקא וקיימא עליה לאסהדא ביה, וקיימין לאסהדא עליה, וכלהו נחתין ואתרשימו קמיה, וקיימי קמיה, ולא מתעברן מניה עד שעתא דאתדן בהו בההוא עלמא.

תא חזי, כל אינון מילין דעביד בר נש בהאי עלמא כלהו זמינין קמיה ולא אבדן מיניה, ובשעתא דמפקי ליה לקברא כלהו מתעתדן קמיה ותלת כרוזי מכרזי, חד קמיה וחד מימיניה וחד משמאליה, ואמרי דא פלניא דמריד במאריה, מריד לעילא מריד לתתא,

מריד באורייתא, מריד בפקודוי, חמו עובדוי חמו מלוי טב ליה דלא אברי. עד דמטי לגבי קברא כלהו מתין אתרגזן מדוכתייהו עליה ואמרי ווי דדא אתקבר בגוון, עובדוי ומלוי אקדמן ועאלין לקברא וקיימי עליה דההוא גופא, ורוחיה אזלא ושאט ומתאבלא על גופא.

כיון דבר נש אתטמר בבי קברי, דומה קדים ונפיק, תחות ידיה תלתא בי דינא די ממנן על דינא דקברא ותלת שרביטי דאשא בידייהו ודייניין רוחא וגופא כחדא. ווי על ההוא דינא ווי על עובדוי בשעתא דאיהו תפוס בקולרא דמלכא ואתדן דיניה ואשתלים דלא אשתכח עליה סניגוריא, סנטירא דמלכא נחית וקאים קמיה לרגלוי וחד סייפא שננא בידיה, זקיף בר נש עינוי וחמי כתלי ביתא דמתלהטן באשא דזיוא מניה, אדהכי חמי ליה קמיה כליה מלי עייניין, לבושוי אשא דלהיט, קמיה דבר נש, הכי הוא ודאי דהא כמה בני נשא חמו מלאכא בשוקא וקיימי קמיה ושאר בני נשא לא חמאן ליה.

ואי תימא הא כתיב (תהלים קד, ד) עושה מלאכיו רוחות וגו', היך יכיל לאתחזאה בארעא, אלא מלה דא הא אוקמוה, דכיון דנחית אתלבש בגופא ואתחזי למאן דאתחזי בההוא לבושא דאתלבש ביה, ואי לאו לא יכיל למסבל ליה עלמא ולאתחזאה, כ"ש וכ"ש האי דכל בני עלמא צריכין ליה, תלת טפין בחרביה וכו' והא אוקמוה חבריא, כיון דחמי ליה אזדעזע כל גופיה ורוחיה, ולביה לא שכיך בגין דאיהו מלכא דכל גופא, ורוחא דיליה אזלא בכל שייפי גופא ואשתאיל מינייהו כבר נש דאשתאיל מחבריה למהך לאתר אחרא, כדין הוא אומר ווי על מה דעבד, ולא מהניא ליה אלא אי קדים אסוותא דתשובה עד לא מטא ההיא שעתא, דחיל בר נש ובעי לאתטמרא ולא יכיל, כיון דחמי דלא יכיל, הוא פתח עינוי ואית ליה לאסתכלא ביה ואסתכל ביה בעיניין פקיחין, וכדין הוא מסיר גרמיה ונפשיה, וההיא שעתא הוא עידן דדינא רבא דבר נש אתדן ביה בהאי עלמא, ועם כל דא רוחא אזלא ושאט בכל שייפין ואזדעזע לכל סטרין וכל שייפי גופא כולהו מזדעזען, כד מטא רוחא לכל שייפא ושייפא ואשתאיל מניה, נפיל זיעא על ההוא שייפא ורוחא אסתליק מניה ומיד מית ההוא שייפא, וכן בכלהו. כיון דמטי רוחא למיפק דהא אשתאיל מן גופא, כדין שכינתא קיימא עליה ומיד פרחא מן גופא. זכאה חולקיה דמאן דאתדבק בה, ווי לאינון דרחיקין מינה ולא מתדבקין בה.

ובכמה בי דינא אעבר בר נש כד נפיק מהאי עלמא, חד ההוא דינא עילאה דקאמרן, כד נפיק רוחא מן גופא. וחד דינא כד עובדוי ומלוי אזלין קמיה וכרוזי מכרזי עלוי. וחד דינא כד עייל לקברא. וחד דינא דקברא. וחדא דינא דתולעתא. וחד דינא דגיהנם. וחד דינא דרוחא דאזלא ושאט בעלמא ולא אשתכח אתר עד דישתלימו עובדוי, ודאי שבעה

עדנין יחלפון עלוי. בגין כך בעי בר נש כד איהו אשתכח בהאי עלמא לדחלא מן מאריה ולאסתכלא בכל יומא ויומא בעובדוי ויתוב מנייהו קמי מאריה.

כד אסתכל דוד מלכא באינון דינין דבר נש כד אסתלק מהאי עלמא, אקדים ואמר (תהלים קד, א) ברכי נפשי את ה', עד דלא תפוק מעלמא, השתא דאנת אשתכחת עם גופא, וכל קרבי את שם קדשו - אתון שייפין דמשתתפי ברוחא, השתא דאשתכחת עמכון אקדימו לברכא שמא קדישא עד לא ימטי זמנא דלא תיכלון לברכא ליה ולאודאה עלייכו, עכ"ל.

אמרו בברייתא (ע"ז כ, ב) אמרו עליו על מלאך המות שכולו מלא עינים, בשעת פטירתו של חולה עומד מעל מראשותיו וחרבו שלופה בידו, וטיפה של מרה תלויה בו, כיון שהחולה רואה אותו מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו, ממנה מת, ממנה מסריח, ממנה פניו מוריקות. ואמרינן לקמיה בגמ' אמר מר ממנה מת, נימא פליגא דאבוה דשמואל, דאמר אבוה דשמואל אמר לי מלאך המות אי לא דחיישנא ליקרא דברייתא הוה פרענא בית השחיטה כבהמה, ופירש רש"י אלמא מחתך ממש הוא, דילמא ההיא טיפה מחתכה להו לסימנין, עכ"ל.

ובמדרש (דב"ר ט ג) ביארו פסוק (קהלת ח, ח) אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, בענין המיתה, זה לשונם רבי יהודה אמר אין אדם שליט במלאך המות לכלות אותו ממנו, ואין רוח אלא מלאך שנאמר (תהלים קד, ד) עושה מלאכיו רוחות. אמר רבי שמעון בן חלפתא אין אדם יכול לעשות כלי זיין ולהנצל ממלאך המות, כענין שנאמר ויעש לרוח מגינים, ואין שלטון ביום המות, אין אדם שליט לומר תמתינו לי עד שאעשה חשבונות ועד שאצוה לביתי ואחר כך אני בא, לכך נאמר ואין שלטון ביום המות, עכ"ל.

ופי' רבי אבא עצמו (זוהר ויקהל קצט, א) עוד פרטים בענייני המיתה, המשיל סיפור יונה הנביא שהיה בספינה והטילוהו לים, כנשמה כשהיא בגוף בעולם הזה ואחר פטירתה הגוף מושלך בקבר, והקבר הוא הדג שבלע ליונה, ואמר ז"ל, יונה דנחתא לספינה דא איהי נשמתא דבר נש דנחתא להאי עלמא למהוי בגופא דבר נש, אמאי אתקרי יונה בגין דכיון דאשתתפת בגופא כדין איהי יונה בהאי עלמא, כמא דאתמר (ויקרא כה, יז) ולא תונו איש את עמיתו, וכדין בר נש אזיל בהאי עלמא כספינה בגו ימא רבא דחשיבת לאתברא, כד"א (יונה א, ד) והאניה חשבה להשבר.

ובר נש כד איהו בהאי עלמא חטי, וחשיב דערק מקמיה מאריה ולא אשגח בהאי עלמא, וכדין אטיל קוב"ה רוח סערה תקיפא, דא איהי גזר דינא דקיימא תדיר קמי קוב"ה ובעאת דינא דבר נש מקמיה. ודא איהו דקא מסער לספינה ואדכר חובוי דבר נש לאתפסא ליה, כיון דאתפס בר נש על ידא דההיא סערה בבי מרעיה, מה כתיב (יונה א, ה) ויונה ירד אל

ירכתי הספינה וישכב וירדם, אף על גב דבר נש בבי מרעיה נשמתא לא אתערת לאתבא קמי מאריה למפרק חובוי, מה כתיב (שם) ויקרב אליו רב החובל מאן רב החובל דא יצר הטוב, דאיהו מנהיג כלא, ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך וגו', לאו שעתא הוא למדמך דהא סלקין לך לדינא על כל מה דעבדת בהאי עלמא, תוב מחובך, אסתכל במלין אלין ותוב למארך. מה מלאכתך - דאת עסקת בה בהאי עלמא, ואודי עלך קמי מארך. ומאין תבא - אסתכל מאין באת מטפה סרוחה, ולא תתגאה קמיה. מה ארצך - אסתכל דהא מארעא אתבריאת ולארעא תיתוב. ואי מזה עם אתה - אסתכל אי אית לך זכו דאבהן דיגין עלך.

כיון דסלקין לה לדינא דלעילא, ההיא סערה דאיהי גזרת דינא דסעיר עליה דבר נש תבעת מן מלכא למידן אינון תפיסין דמלכא, וכלהו אתיין חד חד קמיה. ביה שעתא אתקריבו בי דינא, אית מנהון דפתחי בזכות, ואית מנהון דפתחי בחובה, וגזרת דינא תבעת דינא, ואי ההוא בר נש לא זכי, מה כתיב (שם יג) ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה ולא יכולו, משתדלין אינון דאורו זכותיה לאתבא ליה להאי עלמא ולא יכולו, מאי טעמא כי הים הולך וסוער עליהם, גזירה דדינא אזיל וסעיר בחובוי דבר נש ואתגבר עלייהו.

כדין נחתין עליה תלת שליחן ממנן, חד דכתיב כל זכוון וכל חובין דעבד בר נש בהאי עלמא, וחד דעביד חושבן יומוי, וחד דהוה אזיל עמיה כד הוה במעי אימיה. והא אוקימנא דגזרת דינא לא שכיך עד ההוא זמנא דכתיב (שם טו) וישאו את יונה, וישאו כד נטיל ליה מביתיה לבי קברי כדין מכרזין עלוי, אי איהו זכאה מכרזי עליה ואמרי הבו יקר לדיוקנא דמלכא יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו (ישעיה נז, ב). מנא לן דכתיב (שם נח, ח) והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך. ואי חייבא איהו מכריזי עליה ואמרי ווי ליה לפלניא טב ליה דלא יתברי. כדין מה כתיב (יונה א, טו) ויטלהו אל הים ויעמוד הים מזעפו. כד עאלין ליה לבי קברי דאיהו אתר דדינא כדין גזרת דינא דהוה סעיר שכיך מזעפיה.

ונונא דבלע ליה דא איהו קברא, מה כתיב (שם ב, א) ויהי יונה במעי הדג, מעוי דדג דא בטן שאול, מנלן דכתיב (שם ב, ג) מבטן שאול שועתי, ואיהו במעי דנונא הוה וקארי ליה בטן שאול. שלשה ימים ושלשה לילות - אלין תלת יומין דבר נש בקברא ואתבקעו מעוי, לבתר תלתא יומין ההוא טנופא אתהפך על אנפוי ואומר לו טול מה דיהבת בי, אכלת ושתית כל יומא ולא יהבת למסכני, וכל יומך הוו כחגין וכמועדין ומסכני הוו כפנין דלא אכלו בהדך, טול מה דיהבת בי, הה"ד (מלאכי ב, ג) וזריתי פרש על פניכם וגו', והא אוקימנא.

לבתר דא מתלתא יומין ולהלאה כדין אתדן בר נש מעינוי מידוי ומרגלוי, ואוקמוה עד תלתין יומין, כל אינון תלתין יומין אתדנו נפשא וגופא כחדא, ובגין כך אשתכחת נשמתא לתתא בארעא דלא סלקת לאתרה, כאתתא דיתבת לבר כל יומי מסאבותא. לבתר נשמתא סלקא וגופא אתבלי בארעא עד ההוא זמנא דיתער קוב"ה למתייא, וזמינא קלא חדא לאתערא בבי קברי ויימא (ישעיה כו, יט) הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל, עכ"ל לענייננו.

ובתיקונים (נג, ב) המשילו ענין יונה בספינה בענין אחר, ומכל מקום בפסוק קום קרא אל אלהיך, מסכים עם דברי הזוהר, זה לשונו קום קרא אל אלהיך, דאיהי שכינתא עילאה דאיהי תיאובתא עלך, ותוב בה למארך דאיהו קוב"ה, אסתכל דשפחה בישא שלטא עלך דאיהי טפה סרוחה, ועלה אתמר (איוב א, ז) ויאמר ה' אל השטן מאין תבא, דכל חובין אינון מאיברין דטפה סרוחה, דבגנה אתמר לגבי חייביא דע מאין באת מטפה סרוחה, ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה בתיובתא ולא יכולו, כי הים, דאיהו גזרת דינא, הולך וסוער עליהם, עכ"ל.

עוד בענייני הפטירה והחשבון מצאתי מכתיבת יד מרגניתא של רבי מאיר ע"ה מדברת בזה, וזה לשונו אמר הקב"ה לישראל, לא יועילו בכם לא היסורין ולא התוכחות ולא התראה ולא הבטחה ולא טלטול ולא אריכות ימים ולא אריכות רוח ולא שליח ולא צווי ולא קללות ולא חרמות ולא נחמות ולא בושה ולא פחד ולא אימת העוה"ב ולא אימת חשבון ולא אימת דין גיהנם ולא שמי המתחלל בגוים על ידכם, ומי שיש בו כל המעשים האלו מאבד זכותו ומונע ממנו טובות הרבה ושנותיו מתקצרין וקונה שם רע ונזכרין לו מעשיו ועונותיו ועונות אבותיו ותפלתו נמאסת בעוה"ז ובעוה"ב, וכל מעשיו מפורסמין ונותן עליהם דין וחשבון וכל שמחה ששמח ביצרו נעשית לו אבל, והם נתבעין ממנו בדינים משונים ובושה מרובה ומלאכים אכזריים בעולם ארוך, לכן הוא אומר (ישעיה י, ג) ומה תעשו ליום פקודה וגו' ואנה תעזבו כבודכם.

ועוד, אדם חוטא בעיניו עיניו כהות, חוטא באזניו שומע חרפתו, חוטא בפיו אין דבריו נשמעים, חוטא בעצה פרנסתו מתמעטת, חוטא במחשבה זיו פניו משתנה, חוטא בלשונו ייסורין באין עליו, חוטא בידו יורד מכבודו, חוטא בלבו מת בדאגה, חוטא ברגליו שנותיו מתקצרים, חוטא ביצרו יצרו מקטרגו, חוטא ומחטיא קובר את אשתו ובניו ובני ביתו, חוטא בליצנות גזר דינו נחתם.

וכי מה הנאה לאדם, וסופו לפרוש מעולם לעולם, מחיים למות, מאורה לחשכה, משינה מתוקה לשינה דחוקה ומרה, ומאור מתוק לרמה ותולעה, ממטעמים מתוקים לטעם

עפר, מחבוק נאה לחבוק עפר, כמה עשירים יצאו מן העולם בפחי נפש, כמה חכמים היה חכמתם עליהם לתקלה, כמה גבורים היה גבורתם עליהם לתקלה, כמה מגדלי בנים לא שמחו בבניהם, כמה נאים היה נויים עליהם לתקלה, כמה זקנים לא ראו כבוד, כמה בחורים נקצצו בחופתן.

וכי מה הנאה לאכול ממאכל שהוא מביאו לדינים מרובים, משמחה שמביאה את האדם לדאגות הרבה, ממלבוש שהוא גורם לפגיעות מרובות, מהרהור שגורם למכאובים מרובים, משינה מתוקה שגורמת למיתה שונה, מחטא שהוא מאבד זכיות הרבה, מתרעומת שמקפחת פרנסות הרבה.

איזהו בן העולם הבא, המתרחק מן העבירות ומהרהור ומליצנות ומלשון הרע ומהכיעור והדומה, והמקיים המצות ויש בידו מצוה על אמתתה, ומתרחק מן החטא ומעיון תפלה, ומתודה על עונותיו לפני הקב"ה ועושה תשובה.

והמתחבר לרשע, טורד עצמו מן העולם הזה ומן העולם הבא, והמסביר פנים לרשע הרי זה ממרגיזי אל, והמרמה בדרכיו מתאבל בסופו, והמטה את חברו מדרך טובה לדרך רעה מת בחצי ימיו, והמלעיג על המצוות אין מרחמין עליו מן השמים, והמלעיג על עניותן של עניים סוף סוף הוא יגע ואחרים אוכלים יגיעו, וכל המרגיל להאדים פני חברו פנקסו פתוחה בו ביום, ואין לך קשה אלא מי שעוסק בדברי הבאי.

אוי למי שהעולם מטעה בו, אוי למי שהשעה משחקת לו, אוי למי שנעשה סניגורו קטיגורו, אוי למי שיצרו מנצחו, אוי למי שנהפך עליו הגלגל, אוי למי שמאבד את עמלו.

יש פורענות מיד ויש פורענות לאחר זמן, ויש אחת אחר אחת ויש כלן כאחת, ויש מהן באות על האדם והוא ער ויש באות והוא ישן, ויש מהן כבדות ויש מהן כמרוצות נפש, ויש בדעתו ויש שלא בדעתו, ויש בזקנותו ויש בנערותו, ויש בסתר ויש בגלוי, ויש בבית ויש באכסניא, כל צרה וצוקה וקנאה ופרצה ותקלה ממעטין את החטא.

ויש שעובד את המקום מתוך יראה כדי שלא תתקפח פרנסתו, ויש מתוך אהבה, ויש מתוך בושה, ויש מתוך תמימות, ויש מתוך להראות, ויש בשמחה ששמח שיהיה המצוה על ידו, ויש מתוך היסורין, שנאמר (הושע ה, טו) בצר להם ישחרונני, וכל אחד ואחד לפי מעשיו.

בשעה שנפטר האדם המלאך הממונה על הדין עומד כנגדו ואומר לו אוי על זה הגוף שיצא מן העולם ריקם מזכיות ומלא עונות, מביט ברגליו ואומר אוי להם לרגלים שלא הלכו ביושר, אוי לידים שנתעסקו בדברי שקר, אוי למעים שנהנו מן הגזל, אוי לעינים שלא הלכו באמונה, אוי לאזנים שלא קבלו תוכחת, אוי לפה שלא עסק בתורה, אוי לו

לבשר שלא נתיגע ביראה, אוי לו ליצר שלא נכנע מפני בוראו, אוי לו ללב שלא עבד את בוראו, שעתיד לעמוד בנזיפה.

ואומר לו, עמוד בדין והכר מעשיך, ודע מהיכן באת ולפני מי אתה עתיד ליתן את הדין, ואם אין אתה יכול להשיב מי יוכל להשיב, ומי יוכל לסבול עונותיו שהן כאש לבגד, וכחרב לצואר, וכחץ ללב, וככבלים לרגלים, כחשך לעינים, כמרה לפה כשוחה לרגל, כחרישה לאזנים, כמכשלה לכח, כימים רעים לזקנה, כייסורים לגוף, כגדיעה לקרן, כמרה למיתה, כעבירה ליום הדין.

יש שהוא מת בחצי ימיו, ויש מי שהוא יוצא מן העולם בתמימות. אשרי מי שיראתו על פניו, אשרי הנשמר מעוניו, אשרי מי שהוא עניו, אשרי המשבחים אותו המוניו, אשרי מי שהוא שפל בעיניו, אשרי מי שמטה אזניו לשמוע דברי תורה, אשרי השומע דברי תורה בכל יום, תורת ה' תמימה עומדת לפני האדם בשעה שהוא עוסק במשנתו ואומרת ה' עמך גבור החיל, הנה באתי ללמדך, על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך, אשריך אם תזכרני, אשריך אם בלבך תצפנני, אשריך אם תקיימני, אשריך אם תשמיעני, ובכל יום בי יהיו זממיך כי בי ירבו ימיך. התרחק מן העבירה והדבק בתורה וברח מן השררה, ותהיה בחכמה תמיד, וקרא אל אלהיך תמיד כי הוא ירגיעך וישביעך ויניח לך. וזכור שאתה טפה סרוחה מזומן לעפר ושוחה, לכן התרחק מן המנוחה ועבוד אלהיך בשמחה ויהיה לך לחמלה, כי הדרך שחוחה ויהיה לך למשאת וארוחה. אם את הדבר הזה תעשה לך יאיר כנוגהים וצוך אלהים, כי אם תעבוד אלהיך באהבה וחבה אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, ע"כ מצאתי.

עוד דברים דומים לזה כתב רבינו תם בספר הישר (שער יז), כתב שיאמר האדם אל לבו לבי לבי הלא ידעת כי לא נבראת כי אם לשוב לעפר, מיום היותך מדוע לא זכרת אחריתך, הלא תדע כי כל הימים אשר אתה חי על האדמה כצל עופר וכמוץ יסוער מגורן וכעשן מארובה ימיך חרוצים וחייך קצוצים, וכל אשר יעבור עליך יום או לילה תחסר חלק מחלקי חייך, ובכל יום תקרב אל הקבר ותעוף בלי אבר ומדוע לא זכרת כי עפר אתה ולא ידעת כי מן האדמה נוצרת, ועל מי בטחת כי מרדת, ומדוע אתה נמהר ולא תעביר על לבך יום המר, יום אשר תאבד עצתך ונסרחה חכמתך, יום ידבק לשונך לחכך, יום ישאוך על כתף יסבלוך ועל ארץ תחתית ישליכוך ועל כל מעשה יחשבוך וכאבק תדכה ואשך לא תכבה, יום תראה החשבון ערוך והספר פתוח ומאזני משפט וכוס תרעלה ביד ה' שם תמצה שמריה ותהמה נפשך בציריה, ומה תשיב על זדונותיך הלא אז תראה פרי מעלליך ותמצא גמולך.

ואלו תמות כמות הבהמה ולא תהיה עתיד לתת חשבון, היה לך לשמוח במותך, אך תלך למר ממות ולמקום אופל ארץ חשך וצלמות, שם תפול עליך אימה ותכסך כלימה ולבושך גוש רמה ויזורה על גופך גפרית לבלתי השאיר לך שריד, הלא היום ההוא נורא ואיום, יום אשר אין לו פדיום, יום תמרור בבכיה תאניה ואניה, יום חרדה וצעקה, יום שואה ונאקה, יום מספד מר, יום תערוך אבל משמר מול משמר, יום יחרה אף האל וקנאתו ונתכה כאש חמתו, יום ירבו המעצבים והמכאובים, יום יהמה כל איש ידיו על חלציו, יום יאבדו כל חפציו, יום תצא הנשמה ותשאר הגוף ככלי מלא כלימה מושלך כאבן דומם.

ועתה בן אדם אל מי תנוס לעזרה או מי יהיה עליך סתרה, הלא אז תאמר אוי לי מה עשיתי מדוע דבר ה' בזיתי ואחרי שרירות לבי פניתי ובמה אתכסה כי עירום אנכי, התקושש והתבושש והכלם מחטאתיך ותן תודה לאלהיך בעוד נפשך בגופך ובטרם יחשכו כוכבי נשפך, שוב יום אחד לפני מיתתך, החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך, עכ"ל.

ומצינו שאפילו רבן יוחנן בן זכאי היה חרד וירא מדיני עולם הבא כמו שאמרו (ברכות כח, ב) כשחלה רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו, כיון שראה אותם התחיל לבכות, אמרו לו תלמידיו רבינו נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה, אמר להם אלו לפני מלך בשר ודם היו מוליכים אותי שהיום כאן ומחר בקבר שאם כועס עלי אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון, אף על פי כן הייתי בוכה, ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי כעסו כעס עולם ואם אוסרני איסורו איסור עולם ואם ממיתני מיתתי מיתת עולם ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון, ולא עוד אלא שיש לפני שתי דרכים אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באי זה מהן מוליכין אותי, ולא אבכה, עכ"ל לענייננו.

וכתב הרא"ש ז"ל (ארחות חיים ליום שני) זה לשונו ומטתך בדמעה תשחה, ויבהלוך רעיונך מידי זכרך חרדת רבן יוחנן בן זכאי בשעת פטירתו.

ואמרו (מסכת סופרים פט"ז הלכה ח) על מעלת רבן יוחנן בן זכאי ז"ל, אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח פרשה אחת מן התורה שלא למדה, ולמד במקרא ותרגום מדרש הלכות ואגדות ומשלות הכל למד. וכן אמרו עליו שאמר, אם יהיו כל השמים יריעות

וכל האילנות קולמוסים וכל הים דיו אין כדי לכתוב את חכמתי שלמדתי מרבי, ולא אצלתי מחכמת חכמים אלא כשם שזבוב הזו הטובלת בים הגדול ומשהו מחסרה, עכ"ל. **ורבותינו** ז"ל (סוכה כח, א) הוסיפו עוד בדברים שלמד, אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי, שלא הניח מקרא משנה הלכות ואגדות, דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלים וחמורים, גזירה שוה תקופות גימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן, דבר גדול מעשה מרכבה, דבר קטן הוויות דאביי ורבא, לקיים מה שנאמר (משלי ח, כא) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא, עכ"ל.

עוד מצאתי פרקים מדברי רבותינו ז"ל מדברים על ענין חבוט הקבר, ראיתי להעתיקם הנה לעורר הלב ליראה:

מסכת חיבוט הקבר

פרק ראשון

כיצד אדם מת, באים עליו מלאכי השרת, אחד ממלאכי השרת ואחד ממלאכי המות, ואחד סופר ואחד שממונה עמו, ואומר לו קום הגיע קצך, אומר להם עדיין לא הגיע קצי, מיד פותח את עיניו ורואה מלאך ארכו מסוף העולם ועד סופו מכף רגלו ועד קדקדו מלא עינים, לבושו אש כסותו אש כלו אש, וסכין בידו, וטפה של מרה תלויה בו, ממנה מת ממנה מסריח ממנה פניו מוריקות, ואינו מת עד שרואה הקב"ה בעצמו, שנאמר (שמות לג, כ) כי לא יראני האדם וחי, בחייהם אינם רואים אבל רואים הם במיתתם, שנאמר (תהלים כב, ל) לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו'. מיד מעיד על עצמו כל מה שעשה בעולם הזה והוא מעיד והקב"ה חותם, אם צדיק הוא מוסר נפשו לבעליו, אם רשע גמור הוא מקשה עורפו ומגביר יצרו, מכאן אמרו ז"ל אפילו בפטירתו של אדם רשע יצרו מתגבר עליו.

רבי אליעזר בן יעקב אומר כשם שמקשה ערפו בעולם הזה כך מקשה לו בשעת פטירתו כשעומד בדין, שנאמר (תהלים קיב, י) רשע יראה וכעס וגו'. ובשעת פטירתו של צדיק מהו אומר (ישעיה נז, א) הצדיק אבד וגו', ובשעת פטירתו של רשע מהו אומר (שמ"ב כג, ו) ובליעל כקוץ וגו'.

פרק שני

שאלו את רבי אלעזר כיצד דין הקבר, אמר להם, בזמן שנפטר אדם מן העולם בא מלאך המות ויושב על קברו ומכה אותו בידו ואומר לו קום הגידה לי שמך, אומר לו גלוי וידוע

לפני מי שאמר והיה העולם שאיני יודע מה שמי, מיד מכניס רוח ונשמה בגופו ומעמידו ומחייבו בדין.

אמר רבי יהושע בן לוי חצי אש ושלשלאות ברזל בידו, פעם אחת איבריו מתפרקים, שניה עצמותיו מתפרקים, ובאין מלאכי השרת ומלקטין אותן ומעמידין אותו, ומכה אותו פעם שלישית, ומבקשין ממנו דין, ודנין אותו בכל מדה ומדה, יום א' ויום ב' בכך דנין אותו. יום ג' דנין אותו במכות מכההו מב' עיניו מפני שלא ראה ואמר, ומאזניו מפני שלא שמע ואמר, ומשפתיו מפני שהוציא משפתיו דברי תפלות, ומלשונו מפני שהעידה עדות שקר, ומרגליו מפני שהקדים רגליו לדבר עבירה. מכאן אמרו ז"ל כל המקדים רגליו לדבר עבירה מקדימים לו מלאך המות, וכל המלשין על חבירו לשון הרע מיתתו באסכרה.

פרק שלישי

אמר רבי מאיר משום רבי אלעזר, קשה יום הדין שהקב"ה דן את האדם בקבר יותר מדין של גיהנם, דין גיהנם מעשרים שנה ולמעלה, אבל דין הקבר אפילו צדיקים נדונים בו, אפילו גמולי חלב אפילו יונקי שדים נדונים בו, אבל אמרו ז"ל הדר בארץ ישראל ומת בערב שבת אינו רואה דין הקבר, ומה יעשה וינצל מדין הקבר, יהיה אוהב צדקות ואוהב תוכחות ואוהב גמילות חסדים ומכניס אורחים לתוך ביתו, ויתפלל תפלתו בכוונה, אפילו מת בחוצה לארץ אינו רואה, שנאמר (יונה ב, ג) ויאמר קראתי מצרה לי וגו'.

בן עזאי אומר ג' דינים הם ושלשתם קשים זה מזה, ושלשתם לפני הקב"ה הם. רבי עקיבא אומר וכי שלשתן לפני הקב"ה, והלא דין הקבר דנין אותו, ודין גיהנם לבדו דנין אותו, ודין שמים לפני הקב"ה הוא, אם אין עליו דין פוטרין אותו מיד, ואם לאו דנין אותו דין ארוך.

פרק רביעי

אמר רבי יוסי, בא וראה כמה בין בהמה לאדם, בהמה כמה ייסורין סובלת בעולם שוחטין אותה ומפשיטין אותה ואין עליה דין, אבל אדם כמה ייסורין סובל בעולם הזה, ולאחר מיתתו אם צדיק גמור הוא פוטרין אותו מן הדין, ואם רשע גמור הוא דנין אותו בדינים חמורים.

אמרו בשעה שאדם נפטר מן העולם לא די שהוא נבהל ממלאך המות שכלו מלא עינים וחרבו שלופה בידו, אלא שואל לו כלום עסקת בתורה ובגמילות חסדים והמלכת לקונך שחרית וערבית והמלכת את חברך בנחת רוח, אם יש בו דברים הללו זורק אותה טפה לתוך פיו ויוצאת נשמתו בלא צער כמשוך נימא מחלב, ואם אין בו דברים הללו יוצאה

נשמתו מגופו כגרירת קוצים מן הצמר, וכשבא מלאך המות אומר לו, צדיק קונך שלחני אליך, מיד מתחנן לו, אומר לו שעה זו אי אפשר לעברה, אלא ששמעתי מאחורי הפרגוד שהקב"ה מתקן לך מדור בגן עדן.

פרק חמישי

בשעת הדין אומר לו הקב"ה לאדם, טורח גדול היה לי עליך משיצרתיך במעי אמך ולא היית נפל, וכשיצאת לאויר העולם תקנתי לך מזונות והצלתיך מן הייסורין, כלום עסקת בתורה ועשית גמילות חסדים לפני. אם יש בו דברים הללו פוטרין אותו מיד מן הדין, ואם לאו מוסרין אותו לה' מלאכי חבלה כנגד ה' חומשי תורה הם, אחד מכה ואחד מונה כדרך שמכין ומונין בבית דין. ושלישי מוציא אור מגופו ככבשן שהאור יוצא ממנו. הרביעי מביא עשבים מרים וחמוצים מן ההרים, שאם גזל מחברו אומר לו דקדק בשניך לפי שאכלת גזל בשניך. החמישי מכה את אביו ואת אמו, ואומר להם מפני מה לא הדרכתם את בניכם ללמוד תורה ומעשים טובים כדי שיעשה מצות ומעשים טובים ויפריש ממעשים רעים, מיד נותנין לו רשות להכות את אביו ואת אמו, ואם קרא ולא קיים מלקין אותו בפניהם, עכ"ל.

ואע"פ שדברי רבותינו ז"ל אינם צריכים חזוק, והם מאומתים מאליהם, כי דבריהם ברוח הקודש ודברי אלהים חיים, מכל מקום ראיתי לכתוב שורותים אלה לעורר הישנים.

אני הכותב שנת הש"ל בחודש אלול בא לי בחלום הלילה נפש מאותו עולם אחר פטירתו כמו ג' חדשים, והייתי מכיר בו שהיה מת, והייתי שואל לו על ענייני אותו העולם, והיה אומר לי ענייני חבוט הקבר בארוכה, ואחר כך היה אומר לי שדנים באותו עולם ומענישים על דקדוק הדברים ביותר ממה שאדם יחשוב בדעתו, והנשארים ישמעו ויראו.

ובענין דין הקבר פירש רשב"י (תרומה קנא, א) שכל זמן שהגוף קיים בקבר הנפש נדונית בגיהנם, ואחר שנעכל הגוף, הנפש יש לה מנוחה. ואמרו, ועל דא כמה טב לון בין לצדיקי בין לחייבי למהוי גופא דילהון דביק בארעא ולאתעכלא גו עפרא לזמן קריב, ולא למהוי להו קיומא כל ההוא זמנא סגי בגין לאתדנא גופא ורוחא תדיר בכל יומא, דהא לית לך כל צדיק וצדיק בעלמא דלית ליה דינא דקברא, בגין דההוא מלאך דממנא על קברי קאים על גופא ודן ליה בכל יומא ויומא, אם לצדיקי כך לחייבי על אחת כמה וכמה. בגין כך כל זמנא דגופא אתעכל ואתבלי בעפרא הא דינא אשתכיך מכלא, בר מאינון חסידי קיימין בעלמא דאינון אתחזון לסלקא למאריהון בנשמתהון להההוא אתר עילאה דאתחזון לון וזעירין אינון בעלמא, עכ"ל.

ובפרשת שלח לך (קסט, ב) פירש שעל זה נאמר (זכריה ג, ג) ויהושע היה לבוש בגדים צואים, שהוא גוף הבשר שהוא מצד סמא"ל, שעליו נאמר (קהלת ד, ה; ע' זוהר שם קעב, ב) הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו, ובעוד הגוף שהוא מצד סמא"ל קיים אינם מלבישים לנשמה הלבוש הראוי לה בגן עדן, ואחר שנעכל הבשר אז מלבישים לה לבושה, וזהו (זכריה ג, ד-ה) הסירו הבגדים הצואים מעליו וגו' וילבישוהו בגדים ומלאך ה' עומד, כי מהשכינה הנקרא מלאך ה' משם נתן לנשמה הלבוש. ולכן צריך האדם למעט בבשר שהוא מהקליפה, ולהרבות בתקוני לבוש נפשו שהיא העומדת קיימת לעולם שכולו ארוך.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יג

בביאור פרטי העונות שמענישים עליהם בגיהנם, מה שנמצא כתוב בזוהר ובמדרשים. וענין גיהנם מהו.

אשו של גיהנם, פירשו ז"ל (חגיגה יג, ב) שנמשך מנהר דינור, וזה לשונם: הנה סערת ה' חמה יצאה, זה נהר דינור, מהיכא נפיק, רבי ירמיה בר אבא אמר מזיעתן של חיות, ולהיכן שפיך, אמר רב חלקיה בר טובי על ראש רשעים בגיהנם, שנאמר (ירמיה כג, יט) הנה סערת ה' חמה יצאה סער מתגורר על ראש רשעים יחול, עכ"ד.

עוד ענין גיהנם גלה לנו ישעיה הנביא באומרו (ישעיה ל, לג) כי ערוך מאתמול תפתה גם הוא למלך הוכן העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה וגו'. ועוד בסמוך לנבואה זו אמר לקמיה (שם לא, ט) נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים, ופירשו רבותינו ז"ל במדרש אגדת שמואל (פסיקתא רבתי פמ"א) פסוק כי ערוך מאתמול תפתה וגו', העמיק הרחיב, אמר רבי פנחס ורבי חוניא לפי שהרשעים אומרים כמה רבואות גיהנם מחזקת מאתים רבוא שלש מאות רבוא, כמה רשעים בכל דור ודור. אמר הקב"ה, כל מה שאתם רבים בעולם אף היא מתפתה בכל יום ומרחבת ומעמקת, שנאמר (שם ל, לג) כי ערוך מאתמול תפתה וגו', עכ"ל.

ובזוהר (תרומה קנ, ב) פירש ענין זה, ואמר שאשו של גיהנם אינו דולק אלא ע"י שהרשעים מתחממים באש יצרם, זה לשונו אמר רבי יהודה דינא דעונשי דגיהנם הא אוליפנא דאיהו למידן תמן לחייביא, על מה אתדנו בנורא דגיהנם, אלא גיהנם איהו נור דליק יממי ולילי, כגוונא דחייביא מתחממן בנורא דיצר הרע למעבר על פתגמי אורייתא, בכל חמומא וחמומא דאינון מתחממן ביצר הרע הכי אתוקד בנורא דגיהנם.

זמנא חדא לא אשתכח יצר הרע בעלמא, דאעילו ליה גו גושפנקא דפרזלא בנוקבא דתהומא רבא, וכל ההוא זמנא כבה נורא דגיהנם ולא אתוקד כלל, אהדר יצר הרע לאתריה, שארו חייבי עלמא לאתחממא ביה, שארי נורא דגיהנם לאתוקדא, דהא גיהנם לא אתוקד אלא בחמימו דתוקפא דיצר הרע דחייביא, ובההוא חמימו גיהנם אתוקד יממי ולילי ולא שכיך.

שבעה פתחים אינון לגיהנם, ושבעה מדורין אינון תמן, שבעה זיני חייבין אינון רע, בליעל, חוטא, רשע, משחית, לץ, יהיר, וכלהו לקבלייהו אית מדורין לגיהנם כל חד וחד כדקא חזי ליה, וכפום ההוא דרגא דחטא ביה ההוא חייבא הכי יהבין ליה מדורא בגיהנם, ובכל מדורא ומדורא אית מלאך ממנא על ההוא אתר תחות ידא דדומה, וכמה אלף ורבוא עמיה דדיינין לון לחייביא כל חד וחד כמא דאתחזי ליה בההוא מדורא דאיהו תמן.

אשא דגיהנם מטי לתתא מגו אשא דגיהנם דלעילא, ומטי להההוא גיהנם דלתתא, ואתוקד בההוא אתערו דחמימו דחייביא דקא מחממי גרמייהו גו יצר הרע, וכל אינון מדורין דליקין תמן, עכ"ל. ואמר דאשא דגיהנם מטי לתתא מגו אשא דגיהנם דלעילא, סוד גיהנם למעלה הוא נהר דינור שבו מתלבנים הנשמות, כמבואר בפרשת ויקהל כמו שנעתיק עוד, ואותו נהר דינור יורד לגיהנם שבארץ, כמו שפירשו ז"ל ג' פתחים יש לו, והרשעים בחמומם גורמים להמשיך אשו של נהר דינור העליון למטה.

ובענין ג' פתחים שיש לגיהנם אמרו ז"ל בערובין (יט, א) זה לשונם אמר רבי ירמיה אמר רבי אלעזר ג' פתחים יש לו לגיהנם, אחד במדבר, ואחד בים, ואחד בירושלים, במדבר דכתיב (במדבר טז, לג) וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. בים דכתיב (יונה ב, ג) מבטן שאול שועתי. בירושלים דכתיב (ישעיה לא, ט) אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים, ותנא דבי רבי ישמעאל אשר אור לו בציון זו פתחה של גיהנם. ותו ליכא והא איכא הא דאמר רבי מריון אמר רבי יהושע בן לוי ואמרי לה תני רב מרי בר' יוחנן בן זכאי, שני תמרים יש בגי בן הנום ועולה עשן מביניהם, וזו היא ששנינו ציני הר הברזל כשרות, וזו היא פתחה של גיהנם, דלמא היינו דמדבר.

והרשע שיכחיש ענין גיהנם, נאמר לו שילך למדבר שם בקיעי דקרח, כמו שאמרו בבבא בתרא (עד, א) במעשיות דרבה בר בר חנה, אמר תא אחזי לך בלועי דקרח, חזאי תרי ביזעי, [פירוש בקיעי], והוו קא מפקי קוטרא, שקלי גבבא דעמרא ואמשינה במייא, ונעציתה בראשה דרומחא ועייליה התם, וכי אפיק הוה איחרך איחרכי, אמר לי אצית מאי שמעת, ושמעית דהוו אמרין משה אמת ותורתו אמת והן בדאין, אמר לי כל תלתין

יומין מהדרא להו גיהנם להכא כבשר בקלחת, ואמרי הכי משה אמת ותורתו אמת והן בדאין, עכ"ל.

עוד נתאמת ענין גיהנם בכמה מעשיות שאירעו בדורינו, ואבותינו גם כן ספרו לנו, ולא נאריך כדי שלא לצאת מהמכוון.

אמר רבי יהושע בן לוי (שם בעירובין), ז' שמות יש לו לגיהנם ואלו הם שאול, ואבדון, באר שחת, בור שאון, טיט היון וצלמות וארץ תחתית. שאול דכתיב (יונה ב, ג) מבטן שאול שועתי. אבדון דכתיב (תהלים פח, יב) היסופר בקבר חסדך אמונתך באבדון. באר שחת, דכתיב (שם נה, כד) ואתה אלהים תורידם לבאר שחת. בור שאון וטיט היון דכתיב (שם מ, ג) ויעלני מבור שאון מטיט היון וגו'. צלמות, דכתיב (שם קז, י) יושבי חשך וצלמות. ארץ תחתית, גמרא.

והא איכא גיהנם. גיא שעמוקה כגיא הנם, ד"א שכל היורד בה יורד על עסקי הנם. והא איכא תפתה, שנאמר (ישעיה ל, לג) כי ערוך מאתמול תפתה, ההיא שכל המתפתה ביצרו נופל שם, עכ"ל.

עוד אמרו במדרש (פסיקתא רבתי פמ"א) כי הנה רחקיך יאבדו (תהלים עג, כז), אמר דוד הואיל ומי שהוא רחוק ממך בעולם הזה הוא אבוד לעולם הבא. הצמתה כל זונה ממך, הרשעים שמחליטין עצמן בעונות ומזניחין עצמן ממך, אף אתה מה עושה להם מחליטן לגיהנם, ואין הצמתה אלא לשון מוחלט, שנאמר (ויקרא כה, ל) לצמיתות לקונה אותו, עכ"ל.

וכיון שדברנו בענין גיהנם, ראיתי להעתיק הנה מסכת גיהנם אשר מצאתי בדברי רבותינו ז"ל בכתיבת יד.

מסכת גיהנם

כתיב (נחום א, ו) לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו, רבי זעירא פתח, לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל, טו), אמר רבי אלעזר שתי כתות של מלאכים עומדים על פתחי גיהנם ואומרות הב הב, אייתי אייתי. ולמה נקרא שמו גיהנם, שקול נהמתה הולך מסוף העולם ועד סופו, ולמה נקרא שמו תפתה שהכל נכנסין שם בפתוי של יצר הרע.

פרק ראשון

רבי יוחנן פתח (תהלים פד, ז) עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו גם ברכות יעטה מורה, מלמד שהרשע מתודה כשם שהמצורע מתודה, ואומר אני פלוני בן פלוני עברתי עבירה פלונית במקום פלוני ביום פלוני בפני פלוני במעמד פלוני ופלוני.

ג' שערים יש בגיהנם, אחד בים ואחד במדבר ואחד בישוב, זו שבים מנין, שנאמר (יונה ב, ג) מבטן שאול שועתי שמעת קולי. זו שבמדבר מנין, שנאמר (במדבר טז, לג) וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. זו שבישוב, שנאמר (ישעיה לא, ט) נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים.

חמשה מיני אש יש בגיהנם, אש אוכלת ושותה, שותה ואינה אוכלת, אוכלת ואינה שותה, לא אוכלת ולא שותה, ויש אש אוכלת אש. יש בה גחלים כהרים, ויש בה גחלים כגבעות, ויש בה גחלים כים המלח, יש בה גחלים כאבנים גדולות, יש בה נהרות של זפת ושל גפרית, מושכין ורותחין רתמים רתמים.

גזר דינו של רשע, מלאכי חבלה דוחפין אותו על פניו, ואחרים מקבלים אותו מהם ודוחפים אותו לפני אור של גיהנם, ופוערת פיה ובולעתו, שנאמר (ישעיה ה, יד) לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק וירד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה. למי שאין בידו מצוה אחת שמכריעו לכף זכות, אבל מי שיש בידו תורה ומעשים טובים ויסורים רבים באים עליו, נצול מדינה של גיהנם, שנאמר (תהלים כג, ד) גם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע כי אתה עמדי שבטך ומשענתך המה ינחמוני, שבטך אלו היסורין, ומשענתך זו התורה.

פרק שני

רבי יוחנן פתח (איוב יא, כ) ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש, גוף שאינו כלה, ונשמתו יוצאה באש שאינו נכבה, ועליהם הכתוב אומר (ישעיה סו, כד) כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה.

אמר רבי יהושע בן לוי, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אליהו הנביא זכור לטוב, אמר לי רצונך שאעמידך על שער גיהנם, אמרתי לו הן, הראני בני אדם שתלויים בחוטמיהן, ובני אדם שתלויים בידיהם, ובני אדם שתלויים בלשונותם, ובני אדם שתלויים ברגליהם, והראני נשים שתלויות בדדיהן, והראני בני אדם שתלויים בעיניהם, והראני בני אדם שמאכילים אותם בשרם, ובני אדם שמאכילים אותם גחלי רתמים, ובני אדם יושבים חיים ותולעים אוכלים אותם, אמר לי אלו שכתוב עליהם כי תולעתם לא תמות, והראני בני אדם שמאכילים אותם חול דק, והיו מאכילים אותם על כרחם ושיניהם נשברות, והקב"ה אומר להם, רשעים כשאכלתם הגזל היה מתוק בפיכם ועתה אין בכם כח לאכול, לקיים מה שנאמר (תהלים ג, ח) שיני רשעים שברת.

והראני בני אדם שמשליכין אותם מן האש לשלג ומן השלג לאש, כרועה זה שרועה את צאנו מהר להר ועליהם הכתוב אומר (תהלים מט, טו) כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו.

אמר רבי יוחנן כל מלאך ומלאך ממונה להפרע עונש עבירה אחת, זה בא ודן אותו והולך לו, וכן השני וכן השלישי וכן כולם, עד שמשלימין לכל העבירות שיש בידו, משל למה הדבר דומה לבעל חוב שהיו לו בעלי חובין הרבה והוליכוהו אצל המלך אמר להם המלך מה אעשה לכם לכו וחלקוהו ביניכם, באותה שעה נפשו נמסרת בגיהנם למלאכים אכזרים ומחלקים אותה ביניהם.

פרק שלישי

תניא ג' יורדין לגיהנם ואינם עולים, הבא על אשת איש, והמלבין פני חבירו ברבים, והנשבע בשם ה' לשקר, ויש אומרים אף המתכבד בקלון חבירו, והמסכסך בין איש לאשתו להביא מריבה ביניהם, בכל ערב שבת מוליכין אותם לשני הרים של שלג ומניחין אותם שם, ובמוצאי שבת מחזירים אותם למקומם, ומלאך יוצא ודוחף אותם ומחזיר אותם למקומם בגיהנם, ומהן נוטלין שלג ונותנין תחת בית שיחיהם כדי לצנן אותם בששת ימי החול, והקב"ה אומר להם רשעים, אוי לכם שאף בגיהנם אתם גוזלים, שנאמר (איוב כד, יט) ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו, כלומר אף בשאול חטאו.

פרק רביעי

כל י"ב חודש נעשים אפר והרוח מפזרתן תחת רגלי הצדיקים, דכתיב (מלאכי ג, כא) ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם, ואח"כ נשמתם חוזרת בהן והם יוצאין מגיהנם ופניהם שחורות כשולי קדרה, והם מצדיקים עליהם את הדין ואומרים יפה גזרת עלינו יפה דנתנו, לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה.

אבל אומות העולם עובדי ע"א, דנין אותם בז' מדורות של אש, ובכל מדור ומדור י"ב חודש, ונהר דינור יוצא מתחת כסא כבוד ויורד עליהם והולך מסוף העולם ועד סופו.

וז' מדורות יש בגיהנם, ובכל מדור ומדור יש בו ששת אלפים בתים ובכל בית ובית יש בו ששת אלפים חלונות, ובכל חלון וחלון יש בו ששת אלפים כדי מרה, וכלם מזומנים לסופרים ולדיינים, ולאותה שעה אמר שלמה ונקתי באחריתה, ואחד מהם אינו נמלט אלא אם כן יש בו תורה ומעשים טובים.

אחרי כל זאת הקב"ה מרחם על בריותיו, שנאמר (ישעיה נז, טז) כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי.

סליק מסכת גיהנם

ובמדרש רות הנעלם (זוהר חדש עט, א) ביארו ז' מדורות בקיצור מה שמענישים בהם, וזה לשונם

המדור הראשון נקרא בור, והוא מדור העליון, ושמה כמה מלאכי חבלה כעין הבור שאין בו מים אבל נחשים ועקרבים יש בו, כך המדור הזה הנקרא בור, כמה כתות של מלאכי חבלה כעין נחשים ושרפים אשר אין להם לחש, ג' ממונים שולטים בגיהנם, והם מתחת יד דומה, והם משחית, אף וחימה, וכל האחרים ממונים תחתם, וכל אותם המדורים רצים ושבים, ודנים שם נפשותם של רשעים, וכל אותם כתות של מלאכי חבלה כלם מרעשים גיהנם, ונשמע קולם לרקיע וקול הרשעים ביניהם צווחין ואומרים ווי ווי ואין מרחם.

אמר אח"כ, במדור הראשון דנין לאותם שקוטפים מלוח עלי שיח, המפסיקים דברים שנתנו בלוחות עלי שיחה בטלה, ואותם שאינם נותנים כבוד לתלמידי חכמים, ואין דנין במקום הזה למבזה תלמידי חכמים אלא דנין אותו בטיט היון, והמקלל חרש וכיוצא בהם, והעובר אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללים, והמספר שבח חבירו לפני מי ששונאו לרעה, וכל אלה וכיוצא בהם נדונים במדור הא'.

המדור הב' נקרא שחת והוא אש ירוקה, ואין שם כי אם חשך ואין שם רחמים כלל, ושם דנין כל אותם המספרים אחר מיטתן של תלמידי חכמים, והמלבין פני חברו בהלכה שלא ללמוד ממנו, והמתגאה שלא לשם שמים, והמתכבד בקלון חברו, והיודע בחברו שיכשל בהלכה אחת והם בעיר אחת ואינו מודיעו קודם שיכשל וישמח הוא או אחרים, ומי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס להתפלל בה, ומי שאינו נוח לחבירו בהלכה והם בעיר אחת, והאוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה, והמגביה ידו על חבירו אף על פי שלא הכהו, ומי שיקלל בשחוק לחבירו בענין שיגיע לו בשת, כל אלו נדונים במדור הזה וכל כיוצא בהם.

ועל מה שאמר, והיודע בחבירו שיכשל בהלכה ואינו מודיעו, אמר רשב"י (שלח קסז, א) שחכם אחד עשה ענין זה לחבירו, ואמר שם בענין הנפשות שהיו באים להרשב"י ע"ה להגיד לו מדברי גן עדן וסודות עליונים אדהכי פרח חד ואתכסי מנייהו, ולפום שעתא תב לגבייהו, אמר לון זמינא הוינא למיעאל, והוו כלהו בעטורא חדא דדיינא דינא דחד בר נש דקאים על פתחא דגן עדן, ואינון כרובין אחידו ביה ולא שבקו ליה למיעל תמן, והוה בצערא בינייהו, וצווח צווחין על גבי פתחא, ושמעו כלהו צדיקייא דתמן, והשתא מתכנפי כל בני מתיבתי למיעל לגבי מלכא משיחא לעיינא בדיניה, וספרו אחר כך ענשיה ואמרו, אבל דינא דיינו עליה וגזר משיח, דלהוי ההוא בר נש לבר בההוא

צערא ארבעין יומין, לסוף ארבעין יומין יצערון ליה בצערא דגיהנם שעתא ופלגא, וכל האי בגין דיומא חדא מן חברייא הוה פריש מילי דאורייתא, כד מטא לחד מלה ידע האי בר נש דיתכשל ביה, ואמר לחברייא שתיקו לא תימרון מידי, ובגין דשתיקו חבריא אתכשל בההוא מלה ואכסיף, וההוא כסופא דגרים האי בר נש דיינין ליה בהאי דינא קשיא, בגין דלא בעי קוב"ה לשבקא חוכא דאורייתא אפילו כמלא נימא, עכ"ל.

וכיוצא בזה נתבאר שם (קעא, ב) בתינוק אחד שהיה מבייש את רבו בקושיות ונענש, זה לשונו ועל דבעו למידן דיניה באתגליא ואשתזיב מניה, דהוה מכסיף לרביה קמי כלא בשאלתין וקושיין דיליה, ולא חייש למהך לאחרא לאתקנא תלמודוי, וחליש דעתא דרביה, ועל דלא בעו למידן ליה בדינא תקיפא, ובגין כך אף על גב דאתשזיב ממאריהון דדינא לא אשתזיב הכא, שבעה יומין הוו דלא אשתלים כאן דיוקניה, וכד הוה אתסחי בכאבא יתירה קמי כלא כל אינון שבעה יומין עד דישתלים דיוקניה, עכ"ל.

המדור הג' נקרא דומה, ושם נדונים כל אותם גסי הרוח המתגאים לבם בהלכה לפני העם שלא לשם שמים, והמספרים לשון הרע, והמגיס לבו בהוראה, והדן את חבירו לכף חובה, והמלוה לחבירו ברבית, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, ומי שאינו עונה אמן מפי המברך, ומי שעושה פסקא - כגון המספר בתפלתו, וחוזר ואומר דבר אחר, וחוזר ומפסיק, והוא נקרא פסקי, והמתלוצץ על חבירו ועל הזקן ששכח תלמודו, והרואה דבר ערוה בחבירו ואינו מודיעו בינו לבינו, כל אלה נדונים שם וכל כיוצא בהם.

המדור הד' נקרא טיט היון, שם נדונים אותם גסי הרוח, וכל אותם העונים עזות לעניים ומדוכאים, והרואה עני בדוחק ואינו מלוהו עד שמבקש ממנו הנאתו, והעושק שכר שכיר, והמוציא זרע לבטלה, והבא על כותית ונדה, והממשכן לעני ואינו חוזר לו משכונותיו כשאין לו דבר אחר, והמטה משפט, והלוקח שחד, כולם נדונים במדור זה.

המדור הה' נקרא שאול, ושם נדונים המוסרים והאפקורסים והכופרים בתורה והכופרים בתחיית המתים, ועל אלו נאמר (איוב ז, ט) כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה. ועל שאר החוטאים כתיב (שמ"א ב, ו) ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.

המדור הו' צלמות, ושם נדונים כל אותם ששכבו עם אמותם, ונדה.

המדור הז' ארץ תחתית, היורד לשם שוב אינו עולה, שנאמר (מלאכי ג, כא) ועסותם רשעים וגו'.

ובזוהר (תרומה קנ, ב) אמר שיש מקום בגיהנם והוא נקרא צואה רותחת, ובו נדונים כל אותם שחטאו והחטיאו את הרבים, וכן אותם המוציאים זרע לבטלה לכתחלה, וזה לשונו אתר אית בגיהנם ודרגין תמן דאקרון צואה רותחת, ותמן איהו זוהמא דנשמתין

אינון דמתלכלכן מכל זוהמא דהאי עלמא ומתלבנן וסלקין ואשתארת ההיא זוהמא תמן, ואינון דרגין בישין דאתקרון הכי צואה רותחת אתמנן על ההוא זוהמא, ונורא דגיהנם שלטא בההוא זוהמא דאשתארת, ואית חייבין אינון דמתלכלכן בחובייהו תדיר ולא אתלבנן מנייהו, ומיתו בלא תשובה, אינון דחטאו והחטיאו אחרנין והוו קשי קדל תדיר ולא אתברו קמי מאריהון בהאי עלמא אלין אתדנו תמן בההוא זוהמא ובההיא צואה רותחת דלא נפקין מתמן לעלמין, אינון דמחבלין ארחייהו על ארעא ולא חששו ליקרא דמאריהון בהאי עלמא, כל אינון אתדנו תמן לדרי דרין ולא נפקי מתמן, בשבתי ובירחי ובזמני ובחגי בההוא אתר נורא אשתכיך ולא אתדנו, אבל לא נפקי מתמן כשאר חייבין דאית לון נייחא, עכ"ל.

ואמר אחר כך, שמי שחלל שבת בפרהסיא נדון לעולם אפילו בשבת, ושאר הרשעים ששמרו שבת יוצאים לראות בדינם של אלו שלא שמרו שבת, ועליהם נאמר (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר. כי תולעתם לא תמות מהגוף, ואשם לא תכבה מהנשמה, ופירשו מאי דראון, די ראיה, שכל הרשעים אומרים די ראיה זו

ובתיקונים (דף מט, ב) פירש שם, שיש גיהנם לנפש רוח ונשמה שהם נקראים נר ה' נשמת אדם ואמר שנ"ר הוא נפש רוח נשמה, ואמר מאן דנטיר נר ה' נשמת אדם באורייתא בפקודין דעשה ולא תעשה, לא שליט עליה נורא דגיהנם, ודא איהו כבד מרה וטחול, כבד אשא סומקא, מרה אשא ירוקא, טחול אשא אוכמא, יותרת כללא דכולהו, תכלת חשוך, עכ"ל. וכן אמר עוד לקמיה, מרה כבד טחול אינון גלותא לנשמתא ורוחא ונפשא, עכ"ל.

וראיתי להעתיק לך הנה ז' היכלות הטומאה שהביא ר' שמעון בפרשת פקודי, ומורי ע"ה העתיק אותם בספר פרדס בלשון הקודש, ולכן אעתיק לשונו:

בהיכל א' והוא נקרא בור, והבור ריק, וכל הבא ליכנס בו אין לו סומך שיאחז בו שלא יפול, אלא כולם דוחים אותו שיפול בתוכו. בהיכל הזה ממונה אחד ושמו דומה, והוא עומד כאן בהיכל הזה, ועומד בפתח היכל ראשון מהקדושה מבחוץ עם כמה מלאכי חבלה לאחוז הנשמות שדוחה המלאך הקדוש בוהריא"ל, כדפי' בשער היכלות הקדושה בפרק א.

ותחת הממונה הזה דומה, יש ממונה אחר ושמו פתו"ת, ותחת ידו כמה אלף ורבואות מלאכי חבלה, והוא עומד לפתות בני אדם מדרך טובה להביט בניאוף ובזנות, כשמו כן פעולתו, וכל מלאכי חבלה שעמו הולכים לפני בני אדם להיות עיניהם אל העבירה,

והממונה הזה נקרא גם כן סרסרי"ם, כי הוא סרסור העבירה, והממונה הזה עומד על הקבר בזמן שהגוף נדון ושובר עיניו מפני שהטה אחרי עצתו, כי כן דרך הקליפה להשטין למטה ועולה ומקטרג למעלה ויורד ונוטל נשמתו, וכל הנמשך אחריו נוטל הוא עצמו נקמתו ממנו.

לפנים בהיכל הזה כמה נחשים ועקרבים הנושכים הנשמה כשהיא נכנסת שם, על כל ההיכל הזה ממונה אחד ושמו גמגומ"א, והוא אדום כוורד, והוא עומד להשטין כשתפלתו של אדם נדחית מהיכל ראשון של קדושה כדפירשתי בשער היכלות פרק א, וכאשר זה מקבל התפלה ההיא הנדחית עולה עמה עד היכל ז' של קליפה, ומשם מלמד עליו חובה ומזכיר עונותיו, וזה שאמר הכתוב (איוב א, ו) ויבא גם השטן, ג"ם שם השטן שהוא גמגומ"א.

ותחת ידו כמה מלאכי חבלה ממונים לאחוז בכל דברי נבלות או דבר פגום שיוציא האדם בשפתיו, ושומרים אותה, וכאשר האדם מוציא מפיו דברי קדושה כמו דברי תורה או תפלה אז מטמאים אותם הדברים הקדושים בטומאה ההיא שהוציא מפיו קודם לכן, ואז כביכול תשש כח הקדושה, ואז אוי לו אוי לנפשו של החוטא ההוא.

עוד בהיכל הזה על כל אלו הממונים ממונה אחד, והוא ממונה ושמו טפסוריני"א, ותחת ידו כמה מלאכי חבלה, והם ממונים על כל אותם הדברים שאדם זורק בכעס מידו, ולוקחים הדבר ההוא ומעלים אותו למעלה, ואומרים זה קרבן של פלוני שקרב אלינו, ומכריזים ואומרים ווי לפלוני שזנה אחרי אלהי נכר, ובת קול יוצאת שנית ואומרת אוי להם כי נדדו ממני, וההיכל הזה נקרא שטן בור.

היכל ב' הוא הנקרא שחת, והוא טמא והוא חשך, בהיכל הזה ג' פתחים לג' צדדים, בפתח א' עומד ממונה אחד ושמו עשטרי"ה, ותחת ידו כמה אלפים ורבואות ממונים, והם ממונים על אותם שמוציאים זרע לבטלה, שאינם רואים פני שכינה, ואלו באים ומטמאים אותו בעולם הזה, ואח"כ כשנשמתו יוצאת, אלו אוחזים ומכניסים אותו להיות נדון בהם, ואלו נקראים שכבת זרע רותחת, ואלו לוקחים חמום העבירה והזרע ומעלים אותו למעלה וגורם להיות ברית קודש נכנע תחת הקליפות.

בפתח ב' יש ממונה אחד ושמו טסקיפ"א, והוא ממונה על כל אותם הבאים על הבהמות או על העריות החמורות שבתורה, ותחת ידו כמה אלפים ורבואות מלאכי חבלה, ודרכם עם האיש הזה כדרך אותם אשר אמרנו למעלה.

בהיכל הזה יש ממונה אחד ששמו כו"ס התרעלה, וכל אותם הרוגי בית דין ששתו כוס התרעלה בעולם הזה נצולו מכוס תרעלת עולם הבא, ואי זהו כוס התרעלה, בצאת

הנשמה מהגוף הממונה הזה הנקרא כוס התרעלה אוחז בו ומשקהו כוס תרעלה, ובכוס הזה ג' טיפות, האחד חצץ, והאחד מר ממות, והאחד קובעת, בהיכל הזה עומד ממונה אחד ושמו עאצ"י עריא"ל, ומשם משקים אותו ביום המות, וזהו ג' טפות חרב מלאך המות שאמרו ז"ל.

בפתח ג' יש ממונה אחד ושמו סנגדיא"ל, והוא ממונה על כל אותם המכניסים ומטמאים בריתם בבת אל נכר, וכל אותם המטמאים עצמם בכותית, כאן הם מצטיירים צורת הנשים אשר טמאו עצמם בממונה הזה, ובכמה אלף ממונים אשר תחת ידם, ובצאת נשמתו מטמאים אותה בצורה ההיא ונקשרת עמו בהיכל, וזהו שאמרו רבותינו ז"ל (סוטה ג, ב) ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה (בראשית לט, י), לשכב אצלה בעולם הזה, להיות עמה קשור בעולם הבא.

בתוך ההיכל הזה רוח אחד טמא, ובו תלויין כל כשופין וכל מיני נחושים, וכלם תלויים בטומאת זרע רותחת, וזה היה חכמת בלעם הרשע שהיה מטמא עצמו באתונו ואז היה מצליח בכשופיו, ועל זה נקרא ההיכל הזה שחת טמא, כי טמא הוא טמא יקרא.

תחת הרוח העליון הזה יש בהיכל הזה עוד רוח טמא ושמו סרטי"ה, וכמה אלף ורבואות מלאכי חבלה תחתיו, והם מזומנים בשעה שיורד החלום מצד הקדושה הרוח הזה וכל מלאכי חבלה שעמו יורדים עם החלום ההוא ומתערבים עמו ומודיעים לאיש ההוא דברי היתול עם החלום הצודק, וכן דברי רבותינו ז"ל כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים.

ומצד ההיכל הזה יוצאים שני רוחות, מתהפכים לפעמים אנשים ולפעמים נשים, וכאשר נוסעים רוחות טמאים עליונים, מצד נסיעתם מתהוים השני להבים ושלהובים והולכים ומתפשטים בעולם ומתראים לבני אדם בחלום כדמות נשים יפות ומטמאים אותם בקרי, וכל זה הוא נמשך אחר דבריהם ומושך במעשיו את רוחם עליו, וזהו שאמרה תורה (דברים כג, י) ונשמרת מכל דבר רע, כדפירשו ז"ל שלא יהרהר ביום ויבא לידי טומאה בלילה ח"ו.

ובענין הזה פירשו בזוהר פרשת תרומה (קל, א) זה לשונו חד ממנא קיימא לההוא סתרא על ההוא נוקבא דצפון בכל אינון חבילי טהרין סנוגירי"א שמיה, ובשעתא דההוא תננא עקים אורחיה וסליק, האי ממנא ושתין אלף רבוא משריין אחרנין כלהו מתעתדן לקבלא ליה ולאתזנא מניה, וקיימאן בההוא נוקבא, ועאלין בחד פתחא דאקרי קרי, ודא איהו רזא, דכתיב (ויקרא כו, כא) ואם תלכו עמי קרי והלכתי אף אני וגו' בחמת קרי, בההוא רוגזא דנפיק מפתחא דקרי, ואלין אינון דמשטטין בליליא, ובשעתא דנשמתין נפקין

לסלקא לאתחזאה לעילא, אלין נפקין ומקטרגין לון דלא יכלין לסלקא, בר אינון חסידי קדישין דאינון בקעין רקיעין ואוירין וסלקין, ואלין חבילי טהירין נפקין ומודיעין מילין כדיבן לבני נשא ואתחזיין לון בדיוקנין אחרנין וחייכאן בהו עד דאושדין זרעא, ואקרון מאריהון דקרי, בגין דאינון נפקין מפתחא דקרי גרמי לון, ובשעתא דמתאכלין אמורין ופדרין ההוא תננא הוא רוי לון וזן לון כפי יקרא דילהון הכי מזונא דילהון מה דאתחזי לון, ובהא לא נפקי ולא משטטי בארעא קדישא, עכ"ל.

ומה שאמר ההוא תננא עקים, ביאר אותו למעלה מן הענין ואנו לא כתבנוהו, ופירושו, כי בתמיד של שחר ובתמיד של בין הערבים לא נצחה הרוח את עמוד העשן, אבל בלילה העשן מעצמו היה מתעקם לצד צפון להיות נזונים ממנו אלה בעלי הקרי, כדי שלא ישוטטו בארץ ישראל. ובענין בעל קריין נתבאר עוד בזוהר פרשת בראשית (יט, ב; נה, א) עיין שם.

היכל ג' הוא נקרא היכל אופל, והוא יותר חושך ואפל מן הראשונים, והוא נקרא דומה, כי אף על פי שאמרנו שהוא יורד להיכל א' עיקרו בהיכל זה, וכנגדו נקרא יצר הרע שונא.

בהיכל הזה ד' פתחים ועליהם ד' ממונים כאשר נבאר בפתח א' ממונה אחד ושמו קטרטי"א, והוא עומד בכח הרוגז כאשר הדין מתוח בעולם והוא כשלון הרשעים, על זה נאמר (משלי ד, יט) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו. הממונה הזה עומד על פרשת דרכים להכשיל במגפתו אותם ההולכים יחידים בדרכים ובשווקיים, ויכול להזיקם אם פגע בהם, וזה כאשר הוא שולט בעולם בתוקף הדין המתוח ח"ו.

בפתח ב' ממונה אחד סנגדיא"ל (נ"א: הנגריא"ל) שמו, ותחת ידו כמה אלף ורבואות מלאכי חבלה, וכולם עומדים לקבל פתקי הדין מחוץ להיכל ג' היכל הקדושה. וכאשר הוא מקבל פתקי הדינים יורד לשתי היכלות הקודמים שחת ובור, ושם יש לו כמה אלף ורבואות מלאכי חבלה וכולם משוטטים בעולם להשלים הדין ההוא ח"ו.

בפתח ג' ממונה אחד ושמו אנגיריהו"ן, והוא ממונה על כל הקדחות השורפות בתוך העצמות, וכל מיני חלאים רעים המקדחים ושורפים הגוף, וממנו יוצאים כמה אלף ורבואות הממונים על הענין הזה כמותו.

בפתח ד' ממונה אחד ושמו אסכר"ה, וזה ממונה על הריגת ומיתת התינוקות עד בן שלש עשרה שנה, ומתראה כאשה המגדלת ומינקת אותם ומשחקת עמהם ומחנקת אותם, ונשמתם נמסרת ביד עזריא"ל המלאך שבהיכל ג' שבקדושה כדפיר' שם.

באמצע ההיכל הזה עומד רוח אחד ונקרא אגיריסיו"ן, וזה ממונה על מיתת הבחורים מבן י"ג ועד עשרים שעליהם נאמר (משלי יג, כג) ויש נספה בלא משפט, כי לפי שאינם

נשמרים כשהם קטנים מפני רוע מוסרם, ורואה בהם סימן שיחטאו ויפסדו, הורג אותם קודם שיבאו לידי חטא, ועל זה נאמר (בראשית א, לא) והנה טוב מאד, זה מלאך המות.
מהיכל זה מתפשטים שני רוחות ושמם אף וחימה, ואלו ראה משה רבינו ע"ה ברדתו מן ההר, ואמר (דברים ט, יט) כי יגורתי מפני האף והחמה, ותחת ידם כמה אלף ורבואות מלאכי חבלה, וכלם ממונים על כל אותם השומעים חרם או שמתא מפי בעל תורה ואינם שמים על לב, וכן על כל אותם המתלוצצים בדברי תורה או החכמים, וכן כולם מונים והולכים לקנטר על כל אותם העוסקים בתורה, וכן במעשה מצוה, כדי שלא ישמחו בה ויעצבו עמה.
תחת הרוחות האלה יש רוח אחד ושמו סכסיכ"א, וכאשר האדם מלשין לחבירו או מסכסך עליו, זה מתעורר עם המלשינות ההוא להשלים הענין ולהרוג במלשינות ההוא.
בא וראה, אף על פי שהקדוש ברוך הוא קבע לכל חיות ונחשים זמן לפשיטת עורם, עם כל זה הכל תלוי בלשון הרע ובמלשינות, כשאדם מלשין על חבירו חיות תחתונות מתפשטות מעורם ונותנים קולות ואותם הקולות עולים למעלה בהיכל הנקרא בור, ששם כמה נחשים וכמה עקרבים כדפירשתי לעיל, וכולם מלמדים קנטוריא לעורר הנחש הקדמוני, הנחש הגדול, והוא פושט את עורו, וכל קשתותיו ר"ל מחנותיו וחייליו, מתפרד מהם ומורידם למטה בהיכלות, והוא עולה לומר קנטוריא במלשינות ההוא, ואלמלא הפשט עורו אין אדם יכול לעמוד מפניו הרחמן יצילנו, וכל זה מפני תוקף המלשינות ולשון הרע, ולא לחנם אמרו ז"ל שהיא עבירה חמורה יותר מגלוי עריות ועבודה זרה ושפיכות דמים.
היכל ד' הוא נקרא טיט היון, ונקרא כנגד זה יצר הרע אבן מכשול. היכל זה נקרא חובה מטעם שהוא כנגד היכל זכות, וכל חובות בני אדם ועונות, יש בהיכל זה כמה מלאכי חבלה שמקבצים אותם ומכניסים אותם בהיכל זה, וביום הדין כששוקלים חובה וזכות, אם כף הזכות צד הקדושה מכריע הוא קדוש ודנים אותם לחיים, ואם כף חובה מכרעת כמה מבעלי חובה אוחזים בו ואומרים שלנו הוא ושמחים בו ודנים אותו למיתה.
בא וראה כמו שאדם מתנהג בעולם הזה כך נמשך ונשפע עליו מלמעלה, אם רודף אחר הצד הטמא והעבירות, רוח הטומאה רודף אחריו ומסייעתו ליטמא יותר וגורם לו לבא לידי עבירות יותר חמורות וטומאות רצוצות יותר מן הראשונות, ואם האדם מטהר עצמו ורודף אחר הקדושה ומקדש עצמו רוח קדושה נמשך ונשפע עליו ומטהרתו ומקדשתו ומלבשתו ענוה ויראה ומביאתו לידי טהרה יותר גדולה, כמו שאמרו ז"ל במסכת ע"א פרק קמא, זהירות מביאה לידי זריזות וכו'.

בהיכל זה הוא מקום כל אותם הנקראים אלהים אחרים, והם אותם המפתים בני אדם בתענוגות העולם הזה ובנאופים ובזנות, ועל כל אלו הנקראים אלהים אחרים יש רוח שולט על כולם, והוא נקרא אל נכר, והוא מפתה הלומדים בתורה העומדים בבית המדרש, במחשבות רעות ובטנופים, ואומרים לו מה אתה עומד כאן מפסיד בחרותיך בעסק הלימוד ומתיש כחך, הלא טוב לך לשמוח בילדות בנאופים ובזנות, וכאשר האדם נפתה אחריו הולכים אחריו כמה בעלי טומאה לטמא אותו בעולם הזה, וכל אלו נקראים צואה רותחת שעומדים לטנף האדם כדפירשתי.

באמצע ההיכל הזה יש רוח אחד ושמו נגע, וממנו מתפשט רוח אחר ונקרא נגע צרעת, והם עומדים לטמא לכל אותם בעלי לשון הרע יותר על כל המטמאים, הנגע העליון אשר אמרנו הוא ממונה לקלל לכל אותם שולחנות שלא נסדרו בשבת כראוי, וכולם ערוכים לפניו והוא מקלל אותם קללות נמרצות שאין להאריך בהם, הרחמן יצילנו, כדרך הקדושה לטוב כן דרך הטומאה לרע.

בהיכל הזה תלויים לרעה כל הדברים חוץ מבני חיי ומזוני שהם תלויים למעלה בשאר ההיכלות, ויורדים להיכל זה, ומשם יוצאים מקטרגים לרעה, אם למַעֵט בני האדם - להמיתם, או למעט מזונותם הרחמן יצילנו.

מהיכל זה יוצא רוח אחד טמא שמו אריר"א, ותחת ידו כמה אלף ורבואות מלאכי חבלה, וכלם נקראים אוררי יום, והם ממונים על המקלל עצמו בכעס או על שבועת האלה והקללה ההיא, ומעלים אותה למעלה ומעוררים עמה נחש הקדמוני הלויתן נחש עקלתון שיעלה ויעורר קללות נמרצות ח"ו, וזהו שהיה מכוין איוב באומרו (איוב ג, ח) יקבוהו אוררי יום, שהם אלו העתידים לעורר לויתן, שהוא הנחש העקלתון, הרחמן יצילנו.

היכל ה', הוא הנקרא שאול, כנגד זה נקרא יצר הרע ערל והוא עיקר הערלה, בהיכל זה יש פתח אחד ועליו ממונה אחד ושמו איבה, והוא מעורר מדנים ואיבות בעולם, על שמו נקרא ההיכל הזה איבה.

בהיכל זה רוח טמא אחד שהוא שולט על הכל ושמו שוד"ד, והוא מעורר שוד ושבר, והוא רובץ בהרים הרמים בין סלעים וצורים. מהיכל זה יונקים כל אותם שודדים, ומכאן יוצאים כל אותם הרצחנים וההורגים והולכים אחר לה"ט החרב המתהפכת להרוג הכל, וכאשר יש רעב בעולם ח"ו הרוח הזה נקרא שו"ד מזדווג עם אחר הנקרא כפן, זה לשודד בני העולם ולהמיתם, וזהו שנקרא שוד, וזה לקלל המזון שבמעיהם שלא ישבעו, וזה הנקרא כפן. וכאשר יש בישראל גומלי חסדים בזמן הרעב, גורמים לאלו שלא ישלטו בעולם על ישראל, ושולטים באומות עובדי ע"א, ונכנעת צד הטומאה וישראל מתברכים,

וכאשר ח"ו אין בישראל מי שיגמול חסד, אז ח"ו מתגבר הקליפה ואחד מאלו משפיע לאומות הנזכרים ויונק כל שפע הקדושה, ועל זה נאמר (שה"ש א, ו) שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי, אלו ישראל, שכל השפע יורד מהקדושה אל צד אחר ח"ו.
תחת אלו שאמרנו יש רוחות טמאים ונקראים ערלה, והם זמורי ערלה וענפי ערלה, ועל כלם ממונה אחד נקרא גזרדינ"א, והוא ממונה על כל אותם שאינם שומרים שני ערלה, וכל אותם המעכבים את המילה, וזה טעם חתן דמים של צפורה, וזהו ממונה על האדם כאשר מטמא בריתו להכניסו בשאול ואבדון לדון אותו שם.
באמצע היכל זה יש רוח אחד שהוא אורב על הדרכים ועל המקומות לראות אותם העוברים על התורה להלשינם למעלה להכניס איבה בין העליונים והתחתונים, וכן כולם עומדים לפתות האדם מדרך טובה לדרך רעה, ואחר כך עולה ומקטרג עליו, ונמצא מוציאו מן העולם הזה ומן העולם הבא, ואין לך איבה גדולה מזו, ועל כן נקרא היכל איבה, והרוח הזה נקרא אפר"א, והכוונה אפר שאינו עושה פירות ואינו מגדל צמחים היפך אפר קדוש שהוא עושה פירות, והטעם כי כבר נתבאר כי כל רוח הטומאה מסורסים הן, וזהו עפר שריפת החטאת, כי הוא אחוז בחטא שהוא נחש עקלתון, ועוד כי כשאדם חוטא העפר הזה מתגבר על ידי הנחש, וזהו כלול במי המרים המאררים, וזהו עפר המשכן שהיה משקה הכהן לסוטה מפני שזנתה ונטתה אחרי הנחש הזונה משקים אותה מעפר קרקע המשכן, שהוא זה העפר במי המרים ושולט בה הרוח הזה ומכלה אותה, ואלו הם מים אחרונים חובה, הרחמן יצילנו.
היכל ששי, ההיכל הזה עליון על כל ההיכלות כמו צד הקדושה, כי זה לעומת זה עשה האלהים כדפירשתי. בהיכל הזה ד' פתחים ובם ד' כתות טמאים, נקראים אחד מות ואחד רע ואחד צלמות ואחד אופל, אלו עומדים לעולם להרע ולהשטין, וארבעתם מתייחדים כאחד כמו צד הקדושה, ועל הייחוד הנזכר נקרא בי"ת חב"ר, כדכתיב (משלי כא, ט) מאשת מדינים ובית חבר, וזהו וחובר חבר.
על ההיכל הזה נאמר (שם כז, ו) נעתרות נשיקות שונא, כאן עומדים כל אותם נשיקות ופתויים ותאוות גופניות דזנותא וניאוף שעל ידם אדם מתגרש מהעולם הזה ומהעולם הבא, כל אותם הכתובים במשלי (שם ז, ו) בפרשת כי בחלון ביתי בעד אשנבי וגו', כל אותם הפתויים הם מצד רוח ההיכל הזה.
ועליו נאמר (שם יא) בביתה לא ישכנו רגליה, שהיא הולכת לפתות בני אדם, אחר שפיתה אותו תטעימהו מרורת פתנים אכזר ומוציאה נשמתו בחרבה, ובה ג' טיפות, באחד נשמתו מתבלבלת ואינה מוצאה מקום לשבת, בב' נפשו מתעקרת ויוצאה, בג'

פניו מוריקות ויוצאה נשמתו כפטורי וכו', כל זה תחת אשר נמשך אחריו, וז"ש הכתוב (שם ה, ד) ואחריתה מרה כלענה וגו'.

בהיכל הזה עומדים כל אותם מקטרגים המפתים לאדם במלבושיו ובבגדיו, שיסלסל גופו וימשמש בשערו וירחץ גופו וייטיב גהה כדי שיסתכלו בו הנשים, ועל הענין הזה ממונה אחד סקטופ"א שמו. בתוך הממונה הזה עומד ממונה אחר ושמו מרא"ה, אשר בו רואה עצמו ומתייפה ומסתלסל ורואה במראה ההיא ומתלבש בו גאה וגאון וגסות הרוח, ואז כח אחר אשר בהיכל ושמו עסירט"א אשר הוא ממונה על כל החלומות להראות לאדם דמות אשר ימשך אחריו לאבד נשמתו, והממונה הזה מעורר ממונה אחר אשר תחת ידו ויורד ומעורר בהיכל התחתון שבו אסכרה, ושם מעורר לנקבה אחת והיא לילי"ת אימא דשדים, וכאשר מתעורר האדם בגסותו הממונה עסירט"א, אז מתקשרת עמו לילית ואז בכל ר"ח ור"ח מתעורר המראה אשר אמרנו דעמה לילית, ולפעמים נזוק האדם מהם והוא נופל ארצה ונכפה ונזוק, וכל זה גרם לו המראה וכפי רוב גאותו שנתגאה כן רוב רעתו ונזקו וטומאתו, וזהו (משלי ז, כג) עד יפלח חץ כבדו וגו', הרחמן יצילנו.

היכל שביעי, ההיכל הזה הוא היכל שמרי היין להשתכר ממנו, כדכתיב (בראשית ט, כא) וישכר ויתגל בתוך אהלה, והם הענבים שסחטה חוה שבהם גרמה מיתה לבעלה ולכל אותם הבאים אחריו, (דברים לב, לב) ענבימו ענבי רוש אשכלות מרורות.

בהיכל הזה עומדות כל אותם נשמות טמאות להשפיע לכל אותם המטמאים עצמם בנדה, ואשת איש וכיוצא בהן, כגון ממזרים, ונקרא ממזר מפני שהוא מאל זר, ולפי היות העבירה וענין יצר הרע, כן מושך עליו הנשמה מהיכל זה, וכל רואיהם יכירום כי הם זרע פסול ממזר מאל זר, וכל מעשיו מעידים עליו שהוא פסול.

מהיכל זה יוצא רוח אחד שהוא ממונה על כל אותם הנשמות ושמו צפוני, וסימניך (יואל ב, כ) ואת הצפוני ארחיק מעליכם, וכנגד ההיכל הזה בגיהנם נקרא ארץ תחתית, בהיכל הזה נקודה דקה קרובה אל ספירות הקליפות, וממנו יוצאים כל אותם רוחות הדקים המשוטטים בעולם שהם רואים ואינם נראים, ואלו עומדים לעשות נסים לבני אדם כי אלה אינם עומדות בקליפות הטנופות כל כך כאחרים.

על אלו ממונה אחד נסיר"א שמו, והיא מלה ארמית, ופירושה חתוכה, שהכוונה שהוא מובדל מקליפות הטמאות ביותר, ואלו פורחים באויר ומזיקים לצד טומאתם, לעשות נסים בעולם לאותם העומדים בצד הקדושה.

מן ההיכל הזה יוצא אש חזק ושלג ורוח מתחזק לדון את הרשעים, וזה שאמר הכתוב (תהלים סח, טו) תשלג בצלמון.

בהיכל הזה עומדים ד' פתחים פתוחים לד' רוחות, ואלו אוחזים ואינם אוחזים בצד הקדושה, ושם מאיר אור הקדושה, והוא מקום מתוקן לחסידי אומות העולם שלא הרעו לישראל.

בפתח ההיכל האמצעית מבחוץ ש' פתחים, והם מכוונים כנגד הקדושה, והם מקומות למלכי אומות העולם החסידים שלא הרעו לישראל ולא דחקו אותם והגינו עליהם, ויש להם שם כבוד על כך, ומאיר להם אור הקדושה בתוך האפלה ההיא, ועל זה נאמר (ישעיה יד, יח) מלכי גוים כולם שכבו בכבוד איש בביתו.

ואם דחקו לישראל, כמה מלאכי חבלה אוחזים בהם ודנים אותם ג' פעמים בכל יום בכמה דינים משונים, בכל יום ויום מעידים על ישראל ועל אמונתם.

עד כאן נכלל ענין ההיכלות האלו. אמנם העתקתי מדברי הרשב"י ע"ה (פר' פקודי), ולכאורה היה נראה כי הם היכלות לספירת הקליפות אשר אמרנו בשער הקודם, אמנם המסתבר כי הספירות הם נכללות בהיכלות, וההיכלות והקליפות הכל ענין אחד.

וכנגד אלו הז' הם שבעה מיני יצר הרע שהוא מקבל כח מאלו הז', ולכן נקרא יצר הרע בשבעה שמות, ואלו הם רע, טמא, שונא, אבן, מכשול, ערל, צפוני. וכנגד אלו ז' מדורות בגיהנם שבהם נדון החוטא בז' מינים אלה, ואלו הם בור, שחת, דומה, טיט היון, שאול, צלמות, ארץ תחתית. והם זה כנגד זה. נגד טהרה טומאה, נגד כשרות פסול, נגד מותר אסור, נגד זכות חובה. כי גם את זה לעומת זה עשה האלהים, כדפירשתי בפרקים הקודמים, עכ"ל מורי ע"ה בספר פרדס.

עוד צריך לירא מאמונת הגלגול (שהורונו רבותינו ז"ל, והסכים עמהם פיתגורס עם היות שרבו החולקים בדעה זו), כי מר הוא מאד לנשמה יותר מדינה של גיהנם. וכתב מורי ע"ה, שהוא משל אל אדם שהלך בסחורה מהלך שנתים או שלש למקום פלוני, כסבור שירויח באותה הסחורה שם, בהגיעו שם אמרו לו כל יגיעך היה לריק ולבטלה כי הסחורה הזו שבידך אינה שוה כלום במקום הזה, וחזר העני ההוא בפחי נפש לאחור. כמה צער יגיע לאדם הזה על מעוט חכמתו ותבונתו שלא חקר ודרש מה היא הסחורה הנאותה למקום ההוא שבה ירויח, והנמשל מובן מאליו.

ובפרט כאשר ידע האדם כי רוב הנשמות שבדורנו מגולגלות ובא לתקן עתה מה שלא תקן בתחלה, שאם יסתלק מן העולם בלי שיתקן על מה שבא, נמצא כל טרחו ויגיעו

בעולם הזה בהבל, וצריך לחזור שלישית ורביעית עד שיתוקן, ועשו גדול על שלא תקן בתחלה.

וכן כתב הרשב"י ע"ה (פנחס ריג, א) זה לשונו אמר רבי שמעון, האי בר נש דנטיל גלגולא דנשמתא ולא זכי דייתקן ביה כאלו משקר בקושטא דמלכא, ואנא קרינא עליה האי קרא (ויקרא ה, כב) או מצא אבידה וכחש בה ונשבע על שקר, וכחש בה טב ליה דלא אברי, עכ"ל.

ובפרט אם נשמתו המגולגלת היתה נשמת איזה רשע, שנמצא בונה על יסוד רעוע, ובתחלה צריך לתקן היסוד ואחר כך לבנות עליו, כמו שנתבאר שם לקמיה, והתיקון הוא בתשובה ובקבלת היסורין עליו.

ובענין למה יצטרך גלגול לנשמה אחר שהיא נטהרת בגיהנם, תירץ מורי ע"ה כי הגלגול הוא לשתי סבות, האחת לחסרון מצוה שלא השלים, וצריך לחזור ולהשלים כראוי, ולזה מוכרח להתגלגל, כי אין גיהנם אלא טהרה לבד אבל לא להשלים חסרון.

ועוד, כי אפשר שיבא לתקן ולטהר מה שאי אפשר לגיהנם לטהר, והוא כי יש עונות שהגיהנם מטהר ויש שאין גיהנם מטהר, ומוכרח הוא לבא להשלים, והמשל בזה אל אדם המנוגע בגופו ובאבריו נגעים, והם נגעים שיוכל הרופא לרפאתם בלי חתיכת אבר שלם אלא יחתוך מעט מן הבשר המעופשת ההיא עד יבריא, ולפעמים יקרה שצריך לחתוך כל האבר כולו כדי שלא ימות ויגיע הנגע אל הלב, אז חותך כל האבר ונמצא האדם ההוא בעל מום מאבר אחד זרוע אחד או שוק אחד וכיוצא בו, ועל דרך זה אין חפץ הקב"ה שאדם שפגם אבר אחד כל כך עד שאם יכנס בגיהנם יתבטל כל האבר ההוא מכל וכל וישאר בעל מום בגן עדן, אלא יחזור לעולם ליתקן, ואז אפשר שיהיה בעל מום כפי האבר שבו פגם בתחלה, ואז צריך שבמותו יעשה תשובה, ובזה מתקן על מה שעבר בגלגול הקודם, אמנם הגיהנם אינו אלא לטהר העונות שאין בטהרתם כריתת אבר, והוא מה שאמרו ז"ל (עירובין יט, א) פושעי ישראל אין אור של גיהנם שולטת בהם קל וחומר ממזבח הזהב, וזו היא ענין השליטה שתשלוט בהם מכל וכל לכלותם, אבל הוא מטהר מבחוץ החשך והפגם ההוא שבאברי הנשמה, והוא כמשל הרופא שישים סם אחד על המכה כדי לאכול הבשר הרע ההוא, ובצאת הנשמה מגיהנם היא חסרה מבשר איבריה, כמשל שהמשלנו, וחסרונה ישתלם על ידי אור שמש צדקה ומרפא בכנפיה שנתבאר לעיל.

ובענין דין הגלגול ביארו סבא בפרשת משפטים (זוהר צט, ב) ונעתיק מעט לשונו לעורר את הלב, זה לשונו אם אחרת יקח לו (שמות כא, י), גלגולין דמתגלגלין בהאי קרא

כמה רברבין ועילאין אינון, דהא כל נשמתין עאלין בגלגולא, ולא ידעין בני נשא ארחוי דקוב"ה והיך קיימא טיקלא, והיך אתדנו בני נשא בכל יומא ובכל עידן, והיך נשמתין עאלין בדינא עד לא ייתון להאי עלמא, והיך עאלין בדינא לבתר דנפקי מהאי עלמא, כמה גלגולין וכמה עובדין סתימין עביד קוב"ה בהדי נשמתין ערטילאין, וכמה רוחין ערטילאין אזלין בההוא עלמא דלא עאלין לפרגודא דמלכא, וכמה עלמין אתהפך בהו ועלמא דאתהפך בכמה פליאן סתימין, ובני נשא לא ידעין ולא משגיחין, ואיך מתגלגלי נשמתין כאבנא בקוספתא כד"א (שמ"א כה, כט) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, עכ"ל.

וצריך שתדע שסוד הגלגול תלוי בסוד המחשבה, כדכתיב (שמ"ב יד, יד) וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח. וכן יש ראיה מהתיקונים (ק, א) שאמר שם ועם י' אתעביד גלגול, ע"ש. ולכן צריך לירא מהגלגול, כי שם מקום היראה כדפירשתי בפרק ב, והוא מקום שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, שהרי אמר בתיקונים (קלב, א) והעתקנו לשונו בפרק ט, שכל אבר שלא נתקן כראוי חוזר לבוא בגלגול, אפילו קול ודיבור שלא הוציאם בדחילו ורחימו להיות השם שלם חוזר לבא בגלגול. לזה כל איש יחרד חרדה גדולה על זאת וידקדק במעשיו וישלם נפשו כראוי כדי שלא יטריח לקונו.

עוד מענין טהרת הנשמה בנהר דינור פירשו בתקונים (שם ד, א) זה לשונם (יחזקאל א, א) ואני בתוך הגולה על נהר כבר, דא נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי אלף אלפין ישמשוניה ורבוא רבבן דמלאכיא קדמוהי יקומון וכו' (דניאל ז, י), וטבלין נשמתין בהאי נהר דינור מזוהמתן דמזוהמין בעלמא שפלא עכ"ל.

ופירש מורי ע"ה על ענין זה, בטעם למה יוצרכו הנשמות אחר שנטהרו בגיהנם לטבול בנהר דינור, ואמר כי יש ב' מיני טהרה לנשמה, האחת בגיהנם שבארץ, והוא לטהר על מה שפגמה בהתחממה באש היצר לעבור על המצות, והב' הוא לטהרה על מה שלא קדשה עצמה במותר לה, כענין מה שאמרו קדש עצמך במותר לך, כענין האכילה מרובה ושאר הדברים שיתבארו בענין הקדושה בעזרת ה', ועניינים אלו אינם פגם גמור לנפש, כי אין פגם אלא מצד לא תעשה, אבל הוא זוהמת העולם הזה ותאוותיו, שהעולם הזה ותאוותיו מלובש בעור הנחש, וכשאין האדם פורש ממנו נשארה אותה הזוהמא קנויה בנפשו ואין הגיהנם מטהר באש הגשמי אלא דבר פגם גשמי דהיינו אש היצר שהוא פגם גדול, אבל זה שאינו פגם צריך אש דק ורוחני, נהר דינור העליון הנמשך מכסא הכבוד שכתוב בה (דניאל ז, ט) כרסייה שביבין די נור, ואז על ידה פושטת כל גשמיות העולם הזה.

ויש ראיה לזה מרשב"י (ויקהל ריא, ב) זה לשונו ואלין ד' רישי נהרין דמטאן לכורסייא קדישא ומגו מטולא דילהון זעין ומההיא זיעא דמטולא דילהון אתעביד ההוא נהר דינור, דכתיב (דניאל ז, י) נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי אלף אלפין ישמשוניה, ונשמתין כד סלקין אסתחיין בההוא נהר דינור וסלקין לקורבנא, ולא אתוקדן אלא אסתחיין, תא חזי מסלמנדרא דעבדין מינה לבושא ומגו דאיהי מנורא לא אסתחייא ההוא לבושא אלא בנורא, אשא אכיל זוהמא דבה ואסתחייא ההוא לבושא. הכי נמי נשמתא דינור דאינטילת מגו כורסיא קדישא דכתיב ביה כרסייה שביבין די נור, בזמנא דבעי לאסתחיא מההוא זוהמא דבה, אתעברת בנורא ואסתחייא, ונורא אכלא כל ההוא זוהמא דאית בנשמתא, ונשמתא אסתחייא ואתלבנת.

ואי תימא אי הכי עונשא לית לה לנשמתא בהאי. תא חזי ווי לנשמתא דסבלא אשא נוכראה, אף על גב דאתלבנת אבל כד זוהמא איהו סגי עלה, ווי לנשמתא דסבלת ההוא עונשא, בגין דההוא זוהמא בתרי זמני אתלבנת בנורא, זמנא קדמאה כיון דקבלת עונשא בגופא אזלת נשמתא ונטלין לה ועאלין לה בגו אתר חד דמקרי בן הנם, ואמאי אקרי בן הנם, אלא אתר חד איהו בגיהנם דתמן אצטריפו נשמתין בצרופא לאתלבנא עד לא עאלין בגנתא דעדן, ואי זכאין אינון נשמתין כד עאלין לון בההוא אתר, תרין מלאכין זמינין בגנתא דעדן וקיימין לתרעא וצווחין לגבי אינון ממנן דבההוא אתר דגיהנם, בגין לקבלא ההיא נשמתא, וההיא נשמתא עד לא אתלבנת בנורא אינון ממנן צווחין לגבייהו ואמרי הנם, ולזמנין דהיא איתלבנת ואינון ממנן נפקין עמה מההוא אתר וזמינו לה לגבי פתחא דגנתא דעדן דתמן אינון שליחן ואמרי לון הנם, הא אינון נשמתין דהא אתלבנו, כדין עאלין להההיא נשמתא בגנתא דעדן וכמה איהי תבירא מגו ההוא תבירו דאתלבנותא דגיהנם דהוא תבירו דאשא תתאה דנחית מלעילא אבל כיון דמטא לארעא לתתא, איהו אשא דלא דקיק ונשמתא אתענשת ביה ואתברת, כדין קוב"ה אפיק שמשא דנהיר מאינון ארבע פתחין דנהרין ברקיעא דעל גנתא ומטא להההיא נשמתא ואתסיאת, הה"ד (מלאכי ג, כ) וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה.

זמנא תניינא לבתר דיתבא בגנתא דעדן דלתתא, כל ההוא זמנא דיתבא ועד כען לא אתפרשת מאינון מילין דחיזו דהאי עלמא מכל וכל, כד סלקין לה לעילא אצטריך לאתפרשא מכל חיזו ומכל מלין דלתתא ואעברו לה בההוא נהר די נור, כדין נשמתא אתלבנת ביה מכל וכל ונפקת ואתחזיאת קמי מאריה דעלמא ברירא מכל סטרין, כיון דאסתכלת בההוא נהורא אתסיאת ואשתלימת מכלא, וכדין קיימין אינון נשמתין

בלבושין מתעטרן קמי מאריהון, זכאה חולקהון דצדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי, עכ"ל.

הרי כוונתינו במאמר זה מבוארת בפירוש, שאמר כד סלקין לה לעילא אצטריך לאתפרשא מכל חיזו ומכל מלין דלתתא. ואגב מבואר כמה צער יגיע לנשמה בשליטת אשו של גיהנם התחתון, מפני שהוא גשמי בערך דקות הנשמה, ואתברת עד בא אור שמש עליון מעולם האצילות, ופירש מורי ע"ה שמאיר מצד אריך אנפין שבו כל ארוכה ומרפא, ולכך יש בו כח לרפא כל מכה שתהיה בנשמה.

עוד צריך לירא מיום הדין, שאפילו שמואל נתייירא ממנו, כדפירשו רבותינו ז"ל (חגיגה ד, ב) ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני לעלות אותי (שמ"א כח, טו), רבי אלעזר כי הוה מטי להאי קרא בכי, ומה שמואל הנביא היה מתירא מיום הדין אנו על אחת כמה וכמה, מאי היא דכתיב (שמ"א כח, יג) ותאמר האשה אל שאול אלהים ראיתי עולים מן הארץ, עולים תרי משמע, חד שמואל, ואידך דאזל שמואל ואייתי למשה בהדיה, אמר דילמא חס ושלום לדינא מתבעינא, קום בהדאי אי איכא מילתא דכתיבא באורייתא ולא קיימתיה, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש בראשית רבה (צג, י) אמר רבי שמעון בן אלעזר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, בלעם חכם של גוים לא היה יכול לעמוד בתוכחת אתונו שנאמר (במדבר כב, ל) ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא. יוסף קטנן של שבטים היה, ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבא הקדוש ברוך הוא ויוכיח עם כל אחד ואחד לפי מעשיו על אחת כמה וכמה, שנאמר (תהלים נ, כא) אוכיחך ואערכה לעיניך.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יד

אחר שביארנו בפרקים הקודמים שיש יראה מחמת הדין ויראה מחמת המות, ראינו לתרץ קושיא שיפול בזה מדברי הרשב"י ע"ה, שפירש בפרשת בראשית (זוהר יא, ב) וכן בתיקונים, שיראת המות ויראה מגיהנם היא יראה חיצונית, וזה לשונו באתר דיראה שרי, מלרע אית יראה רעה דלקי ומחי ומקטרג, ואיהו רצועה לאלקאה חייביא, ומאן דדחיל בגין עונש דמלקיותא וקטרוגא כמה דאתמר, לא שריא עליה ההיא יראת ה' דאקרי יראת ה' לחיים, אלא מאן שריא עליה ההיא יראה רעה, ואשתכח דשריא עליה ההיא רצועה יראה רעה ולא יראת ה', עכ"ל. ופירש לקמן שיראה רעה היא רצועה רעה עונשי הרשעים, ארבע מיתות בית דין שהוא מצד ד' קליפות תהו בהו חשך תהום.

וכן בתיקונים ריש תיקון לג (דף עו, ב) אמר אית דחילו ואית דחילו, יראת ה' דא שכינתא מלכות קדישא, יראה רעה דא רצועה לאלקאה לחייביא ומאי ניהי סם המות דסמא"ל נוקבא דיליה, יראת ה' איהי אגרא למאן דנטיר פקודין דלא תעשה, יראה רעה איהי רצועה לאלקאה למאן דאעבר עלייהו, עד כאן לשונו.

ועוד בתיקונים (שם ה, ב) אמר אית יראה ואית יראה, לא כל אפיא שוין, אית יראה דדחיל בר נש לקוב"ה בגין דלא ילקי ליה ברצועה דאתמר בה (בראשית א, ב) והארץ היתה תהו ובהו, מסטרא דאילנא דטוב ורע דאיהי ארעא ריקניא שפחה בישא, כגוונא דחד מד' אבות נזיקין דאיהו הבור, וכגוונא דבור דיוסף דאוקמוה עליה והבור רק וגו', הבורה נוקבא בישא בור דכורא, ובור בגין דאיהו מתמן אוקמוה עליה אין בור ירא חטא בתר דלית יראת ה', דאיהו דחיל מגו אורייתא דאיהי תפארת מניה נפקת, בגין דא איהי שקילא לגבה, ובגין דא אין כל יראה שוה, דהא יראת ה' היא מלכות דיליה כלילא מכל פקודי אורייתא בגין דאיהי יראה דנפקא מגו תורה דאיהו עמודא דאמצעיתא דאיהו ידו"ד, דבגיניה אוקמוה מארי מתניתין גדולה תורה שמביאה לאדם לידי מעשה, דאי בר נש לא ידע אורייתא ואגרא דפקודייא דילה ועונשין דילה למאן דעבר על פקודייא ומאן הוא דברא אורייתא ומאן הוא דיהיב להו לישראל איך דחיל ליה ונטיר פקודוי, ובגין דא אמר דוד לשלמה בנו (דה"א כח, ט) דע את אלהי אביך ועבדהו, דאי בר נש לא אשתמודע ההוא דיהיב ליה אורייתא ומני ליה לנטרא לה איך דחיל מיניה ועביד פקודוהי, ובגין דא אוקמוה רבנן ולא עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא, בגין דאורייתא דאיהי תרי"א מתרין דרגין אתיהיבת מחסד גבורה דמתמן תרין פקודין אהבת חסד ודחילו דגבורה דאיהי יראה דבהון אשתלימו תרי"ג פקודיא, ובגין דכל אורייתא ופקודהא מתרין דרגין אתייהיבת אוקמוה רבנן אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, עכ"ל.

הרי מוכח בפירוש שהבור ירא מהעונש ולא מהחטא, ויצא לנו קושיא, שהרשב"י ע"ה למה כתב כל העונשין שנזכרו בהיכלות הטומאה ובשאר מקומות.

וכבר אפשר לומר שהוא כדי שהבורים וחסרי הדעת ישמעו העונשים ויחזרו מפני העונש ומתוך שלא לשמה יבואו לקיים היראה לשמה, כמבואר היראה הטובה במאמר הזה.

ולמה שהקשינו שיראת המות נראה שגם היא יראה מפני החצוניות רצועה בישא שמצדה המות, נוכל לתרץ כי היראה הרעה המגונה במאמר הזה הוא שירא לעבור על לא תעשה שבתורה מפני שלא ילקוהו, כי יראה סתם היא יראת לא תעשה שלא לעבור על מה שצוהו הקב"ה, ואם ירא לעבור מפני הרצועה הוא בור ומגונה, אבל העיקר

שירא לעבור מפני יראת חטא, כמו שביאר הרשב"י ע"ה במאמר כמה בחינות ביראת חטא, ולכך אמר אין בור ירא חטא כמדקדק, שהעיקר הוא שירא שלא לעבור על לא תעשה מפני החטא, ומה שמצינו יראה מפני המות הוא יראה לקיום מצות עשה כי ירא מהתרשל לעשות המצות ולתקן נפשו שמא יקדמהו המות, ונמצא הולך אל בית עולמו ריקן ממעשים טובים, ועל זה צוו חכמים (אבות פ"ד מט"ז) התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין, וכן (שם פ"ב מ"י) שוב יום אחד לפני מיתתך, וכיוצא הרבה. וכן במאמר שהעתקנו לעיל מפרשת נשא (קכז, א) שאמר דוד המלך ע"ה ברכי נפשי את ה' עד לא תפוק מעלמא וכו'.

וגם אם יזדרז לקיום מצוה שירא שאם יתבטל ממנה יתענש, כענין שאמרו בגמרא (מנחות מא, א) דבעידן רתחא קנסי אעשה, וכן מי שבטל קריאת שמע שחרית וערבית שעליו נאמר (קהלת א, טו) מעוות לא יוכל לתקון, וכיוצא הרבה וירא לבטל מפני העונש, לא בשביל זה יקרא בור, כי עיקר הבור הוא ששם מגמת פניו על לא תעשה ועשה הכל מפני העונש, אבל החכם ירא שלא לעבור מפני החטא.

וצריך לדקדק, שהרי הרשב"י ע"ה הזכיר במאמר הזה בכלל היראה יראת העונשים, כמ"ש דאי בר נש לא ידע אורייתא ואגרא דפקודייא דילה ועונשין דילה למאן דעבר על פקודייא איך דחיל מניה וכו', ואם אינם צורך אל היראה למה צריכין אנו לדעת אותם ולמה נכתבו בזוהר בכמה מקומות.

ואפשר לתרץ בג' פנים הא', כי אחר שיראה החוטא כמה עונש על מה שעבר, כפי חומרת העונש יבקש לעשות תשובתו, כענין תשובת המשקל שפירש בתשובות של ר' אלעזר מגרמיזא.

הב', נוכל לומר כי אף על פי שהחכם יראה עונשי הדברים לא מפני זה נכריח שיהיה יראתו מהעונש, אלא מהחטא, והוא שירא מהפגם שיגיע להחשיך לנפשו שיצטרך ללבון גיהנם, וכענין לבושים צואים שילביש לנשמה כדפירשתי לעיל, ויאמר בלבו אין ראוי שנשמתי שהיא חלק אלוה ממעל אמסרה ביד החצוני העבד הרע שימשול בה, שנמצאתי פוגם בכבוד קוני, ונמצא (משלי ל, כא) תחת שלש רגזה ארץ תחת עבד כי ימלוך וגו'. וכענין זה מצינו שהזהירה התורה (שמות כא, ז) וכי ימכור איש את בתו לאמה לא תצא כצאת העבדים, וכן לעם נכרי לא ימשול למכרה (שם ח) כדפירש בסבא בפרשת משפטים (צו, א).

הג', נוכל לומר כי העונשים נכתבו כי כפי מדרגת החטא כן צריך לטהר פגם הנפש, והעד מה שפירש הרשב"י בז' היכלות הטומאה, וכן במדרש רות (זוהר חדש עט, א) בז'

מדורין, שעון פלוני נפקד בהיכל פלוני ובמדור פלוני, והטעם כי כפי שירד ופגם בנפשו כך צריך שתרד למקום מדור פלוני, ובזה יבא להתרחק מהחטא מפני שהוא מטמא הנפש שיעור טומאה כך, עד שלטהר הטומאה ההיא צריך לרדת למקום פלוני, ולעולם הוא היראה מחמת החטא.

והיראה הרעה שהיא יראה מחמת רצועה בישא, נתבארה בברייתא זו, והביא אותה בספר הרוקח בשורש היראה, זה לשונו בברייתא דר' פנחס יש עובדין להקב"ה ביראה ובאימה, ובאימה גדולה ופחד מרובה, ומתפללין להנצל מן הקללות הכתובות על המועלין במצותיו ועל העוברים פקודיו של הקב"ה בין בעולם הזה בין בעולם הבא, בעולם הזה מן החלאים והמכות והמכאובות ושלא יצטרכו לבריות ושלא ימשלו בם זרים ולא יראו מיתה או דבר רע בזרעם, וכדי שימלאו ימיהם בטוב ובברכה. ובעולם הבא להנצל מן הפורענות ומן השחיתות ומן יקדות אש של גיהנם העתידה ללהט ולבער את הרשעים ליום הדין הגדול, ועליה חטאת קריבה, עכ"ל.

וביראה הטובה הזכיר ד' דברים, הא' דאם בר נש לא ידע אורייתא וכו', הב' ומאן הוא דברא אורייתא, הג' ומאן הוא דיהיב לה לישראל, הד' דאי בר נש לא אשתמודע ההוא דיהיב ליה אורייתא ומני לנטרא לה.

והד' אלו עיקרם ג', הא', לירא מעילת כל העילות וסבת כל הסבות כי הוא הנותן לנו התורה, כמ"ש הרשב"י ע"ה במאמר שהעתקנו בפרק א' מהשער הזה, כי עיקר היראה למדחל לקוב"ה בגין דאיהו עקרא ושרשא דכל עלמין, ונמצא המבזה מלעשות המצוה או עובר על מצות לא תעשה נוגע בכבודו דקונו, שנמצא ח"ו מבזה אדון הכל מלך מלכי המלכים הקב"ה שצוהו לעשות. וזהו שאמר ומאן הוא דברא אורייתא.

הב', יראה מחמת הפגם שיגיע לתורה, והוא מה שדקדק דאי בר נש לא אשתמודע ההוא דיהיב ליה אורייתא ומני לה לנטרא לה. והענין, כי התורה כלה תלויה באצילות המדות העליונות, וכמו שנאריך בעזרת ה' במעלת התורה, ונודע שהמדות דבקות במאציל איהו וגרמיה חד בהון, וערך זה ממש לתורה, הוא ותורתו א', וכמו שיגיע פגם למדות על ידי סבת החטא כמו שנתבאר בפרקים הקודמים שיפגמו שלא יהא להם דבקות במאציל וימנע האור מהם, בערך זה יגיע פגם לתורה, וכערך שיגיע פגם לנשמה דאצילות כמו שנתבאר בפרק ט' כן יגיע לתורה דאצילות, שיש תורה דאצילות ותורה דבריאה כמו שנתבאר בתיקונים (ד, ב). ובערך בחינה זו אמר בתחלה דאם בר נש לא ידע אורייתא, פירוש עצם מהות התורה, כי בסבת זה יצא שכר גדול למקיים מצוותיו או עונש למבטל.

הג' ומאן הוא דיהיב לה לישראל, והענין כי נודע כי נשמותיהם של ישראל ברורות מע' לשון, כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו (תהלים קלה, ד), וכן (דברים לב, ט) כי חלק ידו"ד עמו יעקב חבל נחלתו, וכן אמר (שם י, טו) רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים וגו', וכיון שהקב"ה מרוב אהבתו בחר באבות ועשה אותם שורש לכל הנשמות הקדושות, ואנו נשמותינו בנים להם יונקים משורש האבות, ולכך צריך הבן שידמה לאביו, ולכך אמר בתנא דבי אליהו (רבה פכ"ה) שחייב אדם לומר אימתי יגיעו מעשי כמעשה אברהם יצחק ויעקב וכו', ונעתיק כל לשונו בעזרת ה' בשער הבא בפירוש.

מלבד זה, כי יעקב חבל נחלתו, פירוש היות ששים רבוא נשמות של ישראל אחוזות כלם זו בזו כחבל הזה השזורה מיוחדת כאחת בלי פרוד, וכן החבל המתוח אם תנענע ראשה תנענע כולה, ולכך יחטא איש אחד ועל כל העדה יקצוף כענין מעשה עכן (יהושע ז), והטעם שכל ישראל ערבים זה לזה, והאריך מורי ע"ה בטעם הדבר בספר פרדס בשער הכוונה פ"א, ולכך פירשו רבותינו ז"ל (יבמות סד, א) שאין שכינה שורה בישראל פחות מששים רבוא, ואמר הרי שהיו ששים רבוא פחות אחד ואחד מנע עצמו מפריה ורביה, גורם לשכינה שתסתלק מישראל. וכמו שפירש רשב"י (בראשית ב, ב) מרוב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר (ישעיה מ, כו), שכל פעם שנמנו ישראל אף על פי שהיה בהם מגפה וכיוצא לא חסרו לעולם ששים רבוא, להורות שכל הששים הם אחדות אחת. נמצא הפוגם פוגם בכל נשמות ישראל עד שובו לתקן מה שקלקל מצד נשמתו.

ועוד כי הם חלק ידו"ד כאומרו (דברים לב, ט) כי חלק ידו"ד עמו, והכוונה כי החלקים אחר היותם להם יחס זה עם זה לא יפרדו, ונאמר כי חלק משם ידו"ד הוא למטה עם עמו שהם ישראל, והוא כענין (יהושע ז, ט) והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול, כי חלק משמו תפוס עמנו, וגם נאמר כי חלק נשמותינו אחוז למעלה עם שמו, וזהו כי חלק ידו"ד באותו החלק מידו"ד שם עמו אחוזים ומושרשים. ונמצא בזה כי הפוגם בנשמתו אחר שהיא קשורה בידו"ד ח"ו מגיע פגם לידו"ד וההקדמה הזו מוכרחת מעצמה כמו שביארנו לעיל בפרק ט'.

עוד ביארו בתיקונים (ז"ח קי, א) כי מג' יודין שבשם יו"ד ד"י וא"ו ד"י נמשכו נפש רוח ונשמה דישראל, ועל זה נאמר (דברים יד, ב) ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה, סגולתא ייי, וכל זה אפשר לומר באומרו ומאן הוא דיהיב לה לישראל, כי אחר היות לישראל מעלות אלו, הפוגם נשמתו שהיא מכלל ישראל פוגם בכל האמור.

וראיתי לתשלום השער הזה לבאר היראה החשובה שבה יבחר האדם. ומעלת היראה אמר במכילתא פרשת שמיני, זה לשונו בפסוק (ויקרא ט, ו) ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו, אמר להן משה לישראל אותו יצר הרע העבירו מלבבכם ותהיו כולכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום כשם שהוא יחידי בעולם כך תהא עבודתכם מיוחדת לפניו, שנאמר (דברים י, טז) ומלתם את ערלת לבבכם וגו', מפני מה, כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו', ואם עשיתם כן - וירא אליכם כבוד ה', עכ"ל.

אמר להם משה לישראל וכו', רבותינו ז"ל הוכרחו בפירוש זה בפסוק, מפני שהפסוק הזה מיותר ואין בו הבנה, כי למעלה אמר הכתוב (ויקרא ט, ב) ויאמר אל אהרן קח לך וגו' ואח"כ (שם ט, ג) ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר וגו', אם כן מאי ויאמר משה, הרי נאמר על ידי אהרן, ואם היה רוצה לומר דבר אחר יאמר זה הדבר תעשו ומה הוא, ולא אמר מה, כי אחר הכתוב הזה אומר (שם ט, ז) ויאמר משה אל אהרן קרב אל המזבח וגו'. לכן הוכרחו לומר כי דיבור זה של משה הוא שיעבירו יצר הרע מלבם.

ואומרו אותו יצר הרע, הענין כי ישראל בנתינת התורה פסקה זוהמת עונותיהם והשיגו השגת הנבואה עד ששמעו מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך, וכאשר חטאו בעגל חזרו להמשיך עליהם ערלת הנחש ויצר הרע שאפילו פני הסרסור לא היו יכולים לראות כדפירשו ז"ל (שהש"ר ג, יח), ועתה אחר ז' ימי המלואים שהיה תקון קצת לאהרן ולכל ישראל על ידי תקון קרבנות אלו, אמר להם משה אם תרצו לראות כבוד ה' שהיא המתנה הגדולה שהיה להם קודם העגל, אותו יצר הרע העבירו מלבבכם, ובאומרו אותו כיון לומר אותו יצר הרע שהמשכתם עליכם העבירו מלבבכם.

וכבר מבואר בפרק ד' היות בלב ב' בתים, האחד משכן ליצר הטוב, ואחד משכן ליצר הרע שהוא החצוני אל זר, ובהיות אל אחר בלבו של אדם אי אפשר לו להשיג כבוד ה' שהוא האחדות, מפני שהחיצוני מחיצה מפסיק בינו לבין כבוד ה', אלא העבירו יצר הרע מלבבכם ותהיו כלכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת, אם עשיתם כן וירא אליכם כבוד ה', מה שנעלם מכם בסבת מחיצת היצר, שכיון שהעברתם היצר הרע מהלב שהוא בבית הב' שבלב, לא נשאר אלא לב אחד שהוא היצר הטוב, ובזה תהיה היראה אחת מיוחדת למקום שהוא יחידי בעולם, ובהיות היצר הרע בנתים, כל עבודה שיעשה האדם יש בה חלק ליצר הרע, ואין המקום מתייחד בה שהרי היא שניה, ויש בה חלק לשני שהיא ערלת יצר הרע אל אחר, והוא שניות וע"א, ולכך הוזהרנו לא יהיה בך אל זר, ואמרו (שבת קה, ב) איזהו אל זר שהוא בלבו של אדם זה יצר הרע.

וכן ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י, טז), ופסוק זה נאמר בפרשת (שם י, יב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. ולמדנו הכתוב ענין היראה כיצד תהיה, ואמר שהיא על ידי שנמול ערלת הלב שהוא היצר הרע הוא שניות אל אחר. והטעם, כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו', וכשם שהוא אחד כך רוצה שנירא אותו באחדות ולא שנשתף היצר בשום דבר הנוגע ליראתו, וישראל בענין העגל פגמו בזה שלא מיחו בערב רב שעשו העגל והחניפו להם, לכך הזהיר עתה שתהיה עבודתם מיוחדת בלב אחד ולא תהיה שום פניה בעבודת האל, כי כל פניה שתהיה בעבודה נמצא אותה הפניה סבת העבודה והיא חלק אל זר ואינה מיוחדת לשם יתברך, וכשם שאילו יעבוד ע"ז ויעבוד לשי"ת אין עבודתו לשי"ת כלל, שהרי בעבודתו לע"א כפר בהקב"ה, כן בהשתתפו עם עבודה האלהית חלק היצר שהוא אל זר, אין לו שום חלק בה, שהקב"ה רוצה שתהיה עבודתו זכה וברה בלב אחד בלי שום ערוב ופסולת.

והיינו סיום הפסוק (שם יז) אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד (שאין) לומר הואיל ועשה מצוה אף על פי שיש בה חלק ליצר הרע הקב"ה יקח חלקו, לזה אמר לא ישא פנים, מי שיש לו ב' פנים למצוה, פנים לבני אדם שיכבדוהו או נשמר ממקרי היצר, ופנים למצות, אין הקב"ה מקבל אותה.

וכן לא יקח שוחד, ופירשו ז"ל (רמב"ם אבות פ"ד מכ"ב) מאי שוחד, שוחד של מצות, שלא נאמר חטא כך עונות ועשה כך מצות יעלו וינכו העונות כנגד הזכיות וישאר בלי עונש, אלא על סך העונות שחטא הואיל והגביר עליו יצר הרע שהוא אל זר שהוא השונא יענש על כל פנים.

ואפשר לומר כי כל הצווי הזה הוא לערב רב שהם עשו העגל, והיינו בתחלה הזכיר (ויקרא ט, ג) ואל בני ישראל, ואח"כ ויאמר משה זה הדבר, והיה הדבר הזה כנגד ערב רב שהם היו עיקר בעשיית העגל, ולכך אמר אותו יצר הרע העבירו מלבבכם. וכן אמר ותהיו ביראה אחת ובעצה אחת - מפני שהם בטלו היראה אמר שיהיו ביראה, והם נועצו כמה עצות רעות לעשות העגל כמפורש בזוהר, אמר שיהיו בעצה אחת לשרת. ואם עשיתם כך תזכו לכבוד ה', וכן נאמר (שם ט, כד) וירא כבוד ה' אל כל העם, וכבר נודע עם סתם הוא ערב רב. ואל יקשה בעיניך אומרו בתחלת המאמר אמר להן משה לישראל, כי ערב רב בכלל ישראל היו, ואין מדקדקין בלשון בני ישראל לעם אלא בכתוב, לא בדברי רבותינו ז"ל.

עוד נאמר שהוכרח בעל המאמר להביא פסוק (דברים י, טז) ומלתם את ערלת לבבכם וגו', מפני שהוא רצה לפרש כי פסוק זה הדבר אשר צוה ה' הוא העברת היצר מהלב,

והיכן מצינו שצוה על זה, לזה אמר שמצינו שצוה על זה בפסוק ומלתם וגו'. וסיים המאמר, אם עשיתם כן וירא אליכם, הוקשה כי מציאות העברת היצר הוא לא תעשה, ואינו בכלל תעשו אלא כשיזהיר על עשיית מצוה הנעשית בידים, אמנם מילת הלב אינם בידים אלא לסור מלבו אמונות רעות וכיוצא, והיה ראוי שלא יזכיר מלת תעשו כלל. אלא אמר שפירוש הכתוב אם עשיתם כך, ופסקיה לקרא בסכינא חריפא, זה הדבר אשר צוה ה' דהיינו העברת היצר, ואם תעשון כן למול אותו ולהעבירו, וירא אליכם כבוד ה'.

ועד"ה ישראל וערב רב הכל פגמו בעגל, כל אחד כפי בחינתו, ופגם ע"א פוגם בשכינה הנקראת כבוד ה' כדפירשו בזוהר (ע' צו כז, א) ובתיקונים (ע' ג, ב), ולכן זה הדבר שהיא השכינה צריכים אתם לתקן. ומה תיקונה, שתעבירו יצר הרע מלבבכם, כי בהעביר האדם יצר הרע מלבו כן מתעבר מהלב העליון.

ומפני שתיקון המדה הזו היא ביראה, שמצדה עיקר היראה, אמר ותהיו כולכם ביראה אחת, ופירש ענין היראה - שכשם שהוא יחידי בעולם כך תהיה עבודתכם מיוחדת לפניו, פי' שכשם שהוא יחידי בעולם שהוא עלת כל העלות, יחיד הנעלם, מופלא ומכוסה שאליו עיקר היראה, כמבואר בפרק א' מהשער הזה, כך תהיה עבודתכם שהיא השכינה מיוחדת בלי לערב בה קליפה כלל, שנאמר (תהלים יט, י) יראת ה' טהורה, שתהיה השכינה הנקראת יראה, טהורה מכל הסיגים ומכל הקליפות מכל המחשבות הזרות בעת הייחוד והעבודה.

והטעם, שכל מציאות הייחוד שאנו מייחדים הוא לייחד המאציל והנאצלים שיהיו כולם אחדות אחד, והשכינה שהיא השוכנת עמנו להעלות אותה שתהיה מיוחדת למעלה ע"י תפלתנו ועבודתנו, ואם תהיה בתפלה ההיא או במצוה ובעבודה חלק ליצר, נמצא החיצוני תופס בה ואינה יכולה לעלות ואינה טהורה. ולכך פירשו בתיקונים (צז, ב) ובההוא זמנא דצריך בר נש לייחדא לקוב"ה בשכינתיה צריך להפשיט מניה כל מחשבין דאינון קליפין דאתמר בהון (משלי יט, כא) רבות מחשבות בלב איש, ולסלקא שכינתיה לגביה במחשבתא חדא הה"ד ועצת ה' היא תקום, עכ"ל.

ואם עשיתם כן וירא אליכם כבוד ה', פי' אם עשיתם כן לברר השכינה מכל הקליפות ולייחדה, ירא אליכם כבוד ה', ועיין מה שביארנו בפרק ב' באיזו בחינה נקרא כבוד ה'. ונמצינו למדים מהמאמר הזה שעיקר היראה היא שתהיה מיוחדת לשי"ת ולא יערב בה זולתו.

והר"י ן' פרחי ע"ה כתב בטעם מצות ליראה, שהכונה שלא נירא אלא להקב"ה לבדו ולא משום מלאך ושרף, כי מטטרו"ן אף על פי ששמו כשם רבו אין לירא ממנו, וזהו (דברים

ו, יג) את ה' אלהיך תירא לבדו, והטעם שאין ביד שום בריה להטיב ולהרע זולתי בידו ית', והוא נותן כח לכל המלאכים לפעול, והאדם הירא מהמלאך או מזולתו מורה שיש לו כח בפני עצמו ואינו שואב ממנו ית', ודומה כמי שיש לו שתי רשויות והוא כופר בעיקר. זהו טעם עיקר יראת שמים המורה על יחודו וכו', עכ"ל בקיצור.

בתיקונים (עז, א) ביארו בענין היראה שתהיה יראת השכינה בין בדין בין ברחמים, זה לשונם קם ר"ש ואמר אלעזר בני מאן דדחיל לקב"ה בגין דיחון בנוי ויסגי עותריה בהאי עלמא, ואי חסר מהאי לא דחיל ליה, האי לא שוי ליה יראת ה' לעקרא, אבל מאן דדחיל לקוב"ה בין בטיבו בין בעקו הא דא שוי יראת ה' ביה לעקרא, עכ"ל. והוא קרוב ליראה שנתבאר, כי בהיות היראה קשורה בדין וברחמים הוא ייחוד אחד, והיינו ה' הוא האלהים, ואם אין שניהם קשורים כאחד הוא פירוד ונראה כשתי רשויות, שאין הא"ס שורה אלא באחדות השלם.

עוד מצאתי בספר הרוקח בהקדמת הספר, דברים הנוגעים ליראה, ראיתי להעתיקם הנה, זה לשונו תהא ערום ביראה, סור מרע ועשה טוב, כבד נא הוריך, בקש שלום בין איש לרעהו, תוכיח את עמיתך, תדריכהו בנחת לשמים, תזכהו בכל דבריך, הרחק מלצים ופוחזים, תדבק ביראי השם, תשבר רוחך ותאותך, תקרע סגור לבך, תבכה על רוב חטאתיך, תודה ועזוב רשע, תחנן לבוראך על רוב פשעיך לסלוח לעוניך כרוב רחמיו, התפלל אליו ליתן יראתו על פניך, ליטע אהבתו בלבבך, לעבדו בשמחה, תבקש רחמים על עצמך ועל בני ביתך שלא יבא אחד מהם לידי עבירה, ולא לידי דבר מכוער וחטא, ולא יהא להוט אחר גרונו, ולא לעסוק בהבל שוא, כי אין חפץ לבורא באכילה ובשתיה, מה יתרון שיעמול לרימה ותולעה, אם תחטא מעט יהיה בעיניך הרבה ותשוב, אם תעשה תורה ומעשים טובים תאמר לכך נוצרת, הכר בוראך מי בראך, ירא ה' עושך, חשוב כי מלא כל העולם כבודו, לך בענוה ובכובד ראש, אל תתחבר ללצים, אל תשב עם מדברי דברים בטלים, יהי מורא מלכך בין עיניך, תן לבך כי רואה כל מעשיך, חוקר לב ובוחן כליות יודע כל מחשבותיך, חשוב כי הוא בראך ומפרנסך, הוא עשך לו עבד עולם, על כן תן יראתו על פניך, השמר לך לבלתי תחטא, התהלך לפניו והיה תמים, וימצא לבבך נאמן לפניו, כי אין לו חפץ בכסילים, אנשי לצון ואנשים רקים ההולכים אחרי יצרם ומתפרנסין בחשק תאוותם, החושקים בעדון העולם שוא והבל, ובאנשי לשון אין יראה, הנה בבא אליהם איד יצעקו לאל ולא ישמע, תחת כי שנאו דעת ויראת ה' לא בחרו, המדריך עצמו בענוה וביראה הוא מתחכם ביראה, אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא.

את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, עבד מלך כמלך, ומכבדו כמקביל פני הכבוד, על כן בעוד רוחך בתוך נדנה, תשוב ביראת בוראך, גול על ה' מעשיך ויכונו מחשבותיך, יראת ה' מקור חיים לסור ממוקשי מות, ותסיר עצמך מן המהירות ומן העקשות ומן הגאוה ומן העצלות, אחוז בענוה ובשלום, ואל תקנא בעושי עולה, כי אם ביראת ה' כל היום, והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמה ודעת, יראת ה' היא אוצרו, ואם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו, הלא עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ. ודע כי מנוסה יש בנוי או בגבורה או בכבוד או בקנאה או בחכמה או בעושר או בעוני או בתוקף יצר העבירה. ודע כי המצוה והיראה מכבין אש היצר, והתורה תבלין להסיר המחשבה רעה, עכ"ל לענייננו.

וממעלות היראה, שהירא את ה' לא ירא מפגעי העולם הזה שנאמר (בראשית ט, ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ, ופירשו (ע' רש"י בראשית ט, י; ע' בר"ר ז, ה) על כל לרבות המזיקים, וכנגד בני אדם נאמר (במדבר יד, ט) וה' אתנו אל תיראום, וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים נו, ה) לא אירא מה יעשה בשר לי, ואומר (ישעיה נא, יב) מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן, וכיוצא הרבה.

והרשב"י ע"ה וחביריו נשתבחו במעלה זו, כמו שאמר בזוהר פרשת כי תזריע (מו, א) זה לשונו בקיצור ודאי לאו אתון אלא מאינון דדיוריהון בבי ר' שמעון בן יוחאי דלא דחלין מכלא. וירצה שיוכיח על התורה ולא ייירא מהם, כענין שנאמר (ישעיה נ, ז) שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש, והיינו בדבר שהוא עבודת השם לא ייירא ולא יבוש, כמ"ש (אבות פ"ה מ"כ) הוי עז כנמר לעשות רצון אביך שבשמים.

אבל מכל מקום צריך האדם להתבושש מבני אדם בדברי העולם בדבר שאינו נוגע לעבודה, ולירא מתלמידי חכמים שנאמר (דברים ו, יג) את ה' אלהיך תירא, לרבות תלמידי חכמים. וכן אמרו במסכת שבת פרק ב' (שבת כג, ב) מאן דדחיל מרבנן איהו גופיה הוי צורבא מרבנן ואי לאו בר הכי הוא הויין מליה משתמעין כצורבא מרבנן, עכ"ל.

ומה שנאמר (משלי כח, יד) אשרי אדם מפחד תמיד, פירשו ז"ל שהוא על דברי תורה (ברכות ס, א) אמרי ההוא תלמידא דהוה אזיל בתריה דר' ישמעאל ברבי יוסי חזייה דהוה מפחד, אמר ליה חטאה את דכתיב (ישעיה לג, יד) פחדו בציון חטאים, אמר ליה והא כתיב אשרי אדם מפחד תמיד, ההוא בדברי תורה כתיב, עכ"ל.

וכן צריך לירא בכל מקום שיש בו קדושה כגון בית הכנסת וכיוצא, כמו שאמר יעקב אבינו ע"ה כשראה מראה הסולם, אמר (בראשית כח, יז) מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים, פירוש ולא היה ראוי שאישן בו. וכן דוד המלך ע"ה אמר (שמ"ב ו,

ט) וירא דוד את ה' ביום ההוא ויאמר איך יבא אלי ארון ה', לחושבו שאינו ראוי מחמת מעשיו לקדושת הארון ושמא לא ינהוג בו הקדושה הראויה לו ויפגום בכבודו. וכיוצא בזה אמר דוד (תהלים ה, ח) אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך. והיינו ממקדשי תיראו (ע' ויקרא יט, ל).

וכן פירש רשב"י ז"ל (זוהר פ' יתרו עט, ב) תניא ר' יוסי אמר, יומא חד הוה קאימנא קמיה דר' יהודה סבא שאילנא ליה מאי דכתיב (בראשית כח, יז) ויירא ויאמר מה נורא, מאי קא חמא דקאמר דאיהו נורא, אמר ליה חמא שלימו דמהימנותא קדישא דהוה שכיח בההוא אתר כגוונא דלעילא, ובכל אתר דהוי שלימותא שכיח אקרי נורא, אמינא ליה אי הכי אמאי תרגמו דחילו ולא שלים, אמר לי לית דחילו אלא באתר דהוי שלימותא שכיח, ובכל אתר דהוי שלימותא שכיח אתקרי נורא, דכתיב (תהלים לד, י) יראו את ה' קדושיו כי אין מחסור ליראיו, משמע דקאמר כי אין מחסור, ובאתר דלית מחסור שלימותא שכיח, עכ"ל.

ולפי דעתו ז"ל פירוש הפסוק יראו את ה' קדושיו, שהשם ידו"ד הוא שלם וצריך שתראו אותו, והעד לזה שהרי יראיו הם שלימים ואין להם מחסור, מפני שיראו את השם בא להם שלמות, אם כן נראה ודאי ששם ידו"ד הוא מקור השלמות, וצריך שתראו אותו, ומזה נקיש לכל מקום ששרתה השכינה שהוא כללות עשר הנכללות בידו"ד שיש בו שלמות וצריך לירא ממנו, זהו פשט המאמר.

וכאשר נרחיב הענין יותר נאמר, כי מקום השלמות הוא קוב"ה עם שכינתיה ששניהם כאחד הם אדם שלם, כי דכר בלא נוקבא הוא פלג גופא והוא חסר, ולכן בכל מקום שיש שלמות שהוא הייחוד, שורה היראה, כנודע שמקום היראה היא השכינה. ושורש היראה העקרית היא לעלות על כל עלאין דאיהו רב ושליט וכו', כדפירשתי, והוא אינו שורה אלא על מקום השלם וכסא מתוקן כנודע, ועיקר השלמות הוא הייחוד, ולכן אמר חמא שלימו דמהימנותא קדישא, שהוא מציאות ייחוד כל האצילות עם המאציל, ולכן שם שורה היראה, והיינו יראו את ה', הקב"ה ושכינתיה.

והזכיר יראה בשם ידו"ד, שבשם הזה מתייחד עלת העלות, ומפני זה הדבקים בשם הזה ויראים ממנו אין להם מחסור, שהשם הזה משובח מכל השמות ומורה על הייחוד השלם ובו שורה עלת העלות כמבואר בשער היראה פרק א' במאמר שהעתקנו מדברי הרשב"י מתיקונים. ומפני זה אמר הפסוק בלשון שלילה כי אין מחסור, מפני היות הדבר תלוי למעלה למעלה במקום שאין חסרון שפע כלל.

וממעלות היראה מה שאמר בתיקונים (דף ה, ב) על פסוק יראו את ה' קדושיו כי אין מחסור ליראיו, אמר לא יהא חסרון במשנתיה ולא יהא חסרון בנשמתיה ולא יהא חסרון בעובדוי טבין, דלית חוסר ועניות כחוסר דאורייתא ופקודייא כמא דאוקמוה מארי מתניתין אין עני אלא מתורה ומן המצות, עכ"ל.

עוד במעלת היראה אמר במדרש על פסוק (משלי לא, ל) שקר החן והבל היופי וגו', זה לשונו ד"א שקר החן, אין מתקבל לפני הקב"ה לא יופי ולא עושר, ומהו מבקש יראת חטא, שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל. כמה עשה אברהם אבינו ע"ה לפני הקב"ה ולא נתהלל, ובמה נתהלל שהיה ירא חטא, שנאמר (בראשית כב, יב) עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, עכ"ל.

ואגב אורחין נבין מה ענין יראת חטא למלת ירא אלהים, ומה ענין יראת חטא, אלא הענין יובן במה שאמרו רבותינו ז"ל בב"ר בענין העקידה זה לשונם (נו, ז) ויאמר אל תשלח ידך אל הנער, וסכין היכן היה, נשרו שלש דמעות ממלאכי השרת עליה ושחת הסכין, אמר לו ומה אעשה לו אחנקנו, אמר לו אל תשלח ידך אל הנער, אמר לו אוציא ממנו טפת דם, אמר לו אל תעשה לו מאומה, מומה, עכ"ל.

והענין בכל אלו החלוקות (שלא) היה צריך אברהם אבינו ע"ה לומר אחנקנו, אוציא ממנו דם, למה היה צריך אחר שנפגם הסכין, אלא שהיה ירא חטא שמא איזה חטא קטן היה לי שלא דקדקתי בו שלא יתרצה קרבני כיון שנפגם הסכין. וכיוצא ביראה זו כתב בספר הרוקח, זה לשונו שורש היראה שקשה לו לעשות, ועוזב תאוותו ויצרו בעבור יראת ה', ויירא פן לא יהיה תמים לפני ה' כמו אברהם, שנאמר בו כי ירא אלהים אתה, כי זה גדול מן הנסיונות, עכ"ל.

וירא חטא הוא אפילו על חטא קטן, ולכך ברעיא מהימנא פירש יראת חטא בבינה, כמו שהעתקנו לעיל בסוף פרק ג'. והענין כי כל עוד שיעלה האדם במעלה כך ידקדקו אחריו, כענין (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה מאד. ופירושו, שהוא כמשל העבדים העובדים את המלך, שהמלך יש לו עבדים רבים, יש עבדים העומדים לפניו בבית הפנימי שבו המלך עצמו, ויש אחרים שהם עובדים בבית החצון יותר, ויש בחצרו, ויש בעירו, ויש חוצה לעירו, והכל עובדים וכולם יראים את המלך, אבל כל עוד שיהיה קרוב ירא יותר, וכל עוד שיתרחק יתרחק ממנו היראה, ואותם שהם לפניו ממש עומדים באימה ויראה לבל ימצא בהם משגה כל דבר, ולכן אמר וסביביו נשערה מאד, אותם שהם סביב למלך ממש נשערה מאד, כל מקום שנאמר מאד הוא בלי שיעור, כך פירש בזוהר פרשת וארא (דף כז, א).

וכן כאשר יחשוב הצדיק שהוא עומד לעולם לפני השגחתו יתברך ועל ידי עלת כל העלות סבת כל הסבות אשר רגע לא יפסק השגחתו מכל הנבראים, ונמצא שהוא סביב למלך מצד מה שקרבהו המלך להיותו לפניו שהודיעו סתרי היכלו, וזה ודאי מצד הנשמה העליונה הנתונה בצדיק יותר משאר דלת העם, צריך לירא פן לא ימצא המלך העליון בו שום משגה ויעלם אור השגחתו ושפעו מנשמתו ויתרחק ממנו, ואז נמצאת נשמתו פגומה.

וראיה לזה מה שאמר רשב"י (פ' ויקהל ריז, ב) זה לשונו אמר רשב"י לחבריו, ואתון חברייא הא קוב"ה אשתעשע השתא באינון מילין דקא מתעטרן בההוא ארחא וקא קיימתון קמי מאריכון בדיוקנייכו קדישין, דהא אנא בשעתא דחמינא לכו ואסתכלנא בדיוקנייכו חמינא בכו דאתון רשימין ברזא דאדם, וידענא דהא דיוקנא דילכון אתעתדא לעילא, והכי אזדמנן צדיקיא לאשתמודעא לעיניהון דכלא ולאחזאה פרצופא קדישא לקמי כל עלמא, הה"ד (ישעיה סא, יד) כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה'. אדהכי חמא לר' יוסי דהוה מהרהר במילי דעלמא, אמר ליה יוסי קום אשלים דיוקנך דאת חד חסר בך, קם רבי יוסי וחדי במלין דאורייתא וקם עמיה, אסתכל ביה ר"ש אמר ליה רבי יוסי השתא אנת שלים קמי עתיק יומין ודיוקנך שלים, עכ"ל.

וזו היא בחינת היראה העליונה, שיהיה בעיניו כאלו לעולם עומד לפני עלת העלות, כי דיוקנו חקוקה למעלה בסוד הנשמה כמו שהארכנו לעיל בפרק ט. ואם ח"ו יפגום אפילו בהרהור נמצא נשמתו פגומה ומתרחקת מאור פני מלך העליון כמבואר במאמר שהבאתי. ויחשוב האדם כמה מורא היה לו אלו היה עומד לפני הרשב"י ע"ה שהיה מכיר בפרצופו אפילו ההרהור כמבואר, כמו שהיו חביריו עומדים במורא לפניו, כי בהיותן עומדין לפניו היו עומדים לפני השכינה ממש, ובערך זה צריך האדם לירא מהבורא העומד לפניו ומכיר הרהוריו, כנודע, וזהו ענין וסביביו נשערה מאד שפירשתי.

וכפי מה שהאדם מתדבק בבוראו וירא ממנו, כן הבורא נמצא עמו, כענין אם תדרשנו ימצא לך (דה"א כח, ט), וכמו שמצינו שהיה נמצא עם הקדמונים, שהיתה תפלתם נשמעת מיד ודבורם היה עושה רושם למעלה, כמו שאמרו בזוהר בפרשת ויחי (ריח, א) בענין מעשה דרבי יצחק, כורסיא דמאריה קריבא בגדפוי דרבי שמעון, וכן מעשה חוני המעגל ורבים כמוהו הנמצאים בגמרא (תענית פ"ג).

ויש חטא שיפגום ברוח ולא יפגום בנפש, כי כפי עליית הרוח כן ידקדקו. וכן יש דבר שיפגום בנשמה ולא ברוח, כענין דקדוק אי זה מצוה שלא ידקדק כראוי בה. והטעם,

כי כפי דקות הנשמה כן יפגום בה אפילו דבר קל מאד, וזה נקרא יראת חטא, וזה נקרא ירא אלהים שהוא אלהים עליון שבבינה.

והעד על זה, שאמר שם במאמר במדרש רבה אחר המאמר שהעתקנו לעיל (בראשית כב, יב) כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, עתה ידעתי לכל שאתה אוהבני. וכן במסכת סוטה (פ"ה מ"ה) פירשו כי ירא אלהים הנאמר באברהם הוא מאהבה. ורבותינו ז"ל הוכרחו לומר שהיה מאהבה, מפני כי עשיית המצוה בחשך ובזריזות מורה על האהבה, וזה מצינו באברהם אבינו ע"ה (בראשית כב, ג) וישכם אברהם בבקר וגו' ויחבוש את חמורו ויקח בידו וגו', הרי משלו מדרגת יראה זו כאהבה ממש, ונודע שאהבה למעלה, ועם היות שימצא אהבה ג"כ למטה בשכינה שהיא אהבה זוטא, עיקרה למעלה.

וכבר אפשר לומר כי מדרשים חלוקיים הם, כי המאמר של משלי שדרשו ירא אלהים על יראת חטא, סוברים שהוא למטה בשכינה שגם בה צודק יראת חטא, ומדרש רבה סובר כי ירא אלהים הוא למעלה במקום אהבה כדפי'.

ואפשר לומר כי השכינה נקראת אשה יראת ה' מצד הבינה, על דרך שפיר' בתיקונים (ו, א) שהשכינה נקראת יראה מצד הגבורה, ועתה יצדק יראת חטא למעלה כדפירש ברעיא מהימנא, ושם הוא "אלהים" ומשם ימשך היראה למטה.

עוד נוכל לומר בענין יראת חטא, כי חטא לשון חסרון, כענין (מל"א, א כא) והיינו אני ובני שלמה חטאים. והיראה היא שירא שמא תחסר השפע בסבתו, אם למעלה מאימא עילאה שתסתלק מעל הבנים, אם מאימא תתאה שתחסר השפע משש קצוות שלא ישפיעו לה כענין שהיא אומרת בני אמי נחרו בי (שה"ש א, ו) שפירש בזוהר (ע' תזריע מה, ב,; אחרי נט, ב).

עוד נוכל לומר בענין יראת חטא, כי לא מבעיא בעון אלא אפילו במעשה צודק יראה, כי ירא שמא לא תקן או לא עשה כל צרכו כפי חיוב העבודה לאל ית' מחסדיו הגדולים על הנבראים, כמו שהאריך החסיד בעל חובת הלבבות (ש' עבודת האלהים פ"ג), והיינו חטא גם כן על דרך הנזכר לשון חסרון, ר"ל שמא חסר מחיוב העבודה המוטלת עליו כפי מה שהיה ראוי, כי כל אדם שייטיב לו הקב"ה בחכמה או בעושר או שעשה לו נסים יחוייב לו העבודה יותר ויותר, שלא יהיה כפוי בטובות הבורא העודפות עליו. וזה נלמד ממה שהוכיח הקב"ה לעלי על בניו (שמ"א ב, כז) הנגלה נגלתי אל בית אביך בהיותם במצרים, ובחור אותו מכל שבטי ישראל וגו'.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק טו

אחר שדברנו בענין היראה ובחינותיה כפי אשר מצאנו בדברי הרשב"י ודברי רבותינו ז"ל, אמרנו לדבר בפרק זה בכמה פרטי דברים יעשה הירא כדי שיהא ניכר בו היראה.

ודרך כלל הוא ליזהר בכל הדברים שיהא בהם כבוד ה', ויחס לכבוד עם יראה, הוא מפני שמצינו בענין היראה ב' בחינות, הא' הירא מצד לא תעשה, כמ"ש בתיקונים (קמו, ב) דחילו דילה בפיקודין דלא תעשה, וסתם יראה זו היא שלא לעבור על מצות המלך. ויש יראה לקיים מצות עשה, כמו שכתוב (תהלים קכח, א) אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו, ואומר (שם קיב, א) אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, כי אם צוה שיעשה מצותו והוא בטל ונמנע מלקיים מצות המלך הוא נענש, וזה ודאי הוא דרך השכל. וכן אמרו ז"ל (מנחות מא, א) דבעידן רתחא ענשינן אעשה.

וכן דרך הכבוד שאנו חייבים לכבד את יוצרנו יש בו ב' בחינות האמורות, הא' לכבדו מפני יראתו ומצד זה ימנע עצמו מלעשות הפך רצונו, וסמך לזה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כז, יח) ושומר אדניו יכובד, ונודע כי כל שמירה היא לא תעשה כמ"ש (עירובין צו, א) כל מקום שנאמר השמר פן ואל, אינו אלא לא תעשה, ושומר אדניו הוא המדה שבו נקרא הוא ית' אדנ"י, וכיון שזה נזהר בכבוד אדוניו שלא לעשות הפך רצונו ראוי שיכובד בעולם הבא, כענין כי מכבדי אכבד (שמ"א ב, ל) שפירש בזוהר בפרשת וילך (רפה, א), כי מכבדי בעולם הזה אכבד בעולם הבא.

הב' לכבדו כדי לעשות רצונו ומצותיו, וסתם כבוד הוא בבחינת עשה כמ"ש ז"ל במסכת קידושין פרק קמא (לא, ב) תנו רבנן איזהו מורא ואיזהו כבוד, מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו, כבוד מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא, עכ"ל. וכיוצא בזה פירשו בתיקונים (קמו, ב) אוקירו דילה בפקודין דעשה, והעתקנו לשונו בשער היראה פרק ה'.

ומה שנמצא מכונה בספרי אנ"ך מענין הכבוד, רובם מורים על בחינת העשה, כענין (ישעיה כד, יד) על כן באורים כבדו ה', וכן כי מכבדי אכבד, כמה בחינות המפורשות בזוהר כולם מורים על בחינת העשה, וכן (שם כח, יג) ולקדוש ה' מכובד (ישעיה נח, יג), ופירשו ז"ל (שבת קיט, א) שהוא יום הכפורים, שאין בו אכילה ושתיה, כבדהו בכסות נקיה. אמנם סמוך לו נמצא כבוד בענין בחינת לא תעשה, וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר.

וכן מלבד זה נמצא כבוד בבחינת היראה כענין (דברים כח, נח) ליראה את השם הנכבד והנורא, נראה כי היותו נורא הוא מצד כבודו שהוא נקרא נכבד. וכן כבוד הנעשה

לחכמים לקום מפניהם הוא מצד היראה שפירשו רבותינו ז"ל פסוק (קהלת ח, יג) וטוב לא יהיה לרשע וגו' אשר איננו ירא מלפני אלהים, על מי שאינו קם בפני רבו, זה לשונם (קידושין לג, ב) אמר רבי אלעזר כל תלמיד חכם שאינו עומד בפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו אינו מתקיים בידו ומשתכח שטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים. מורא זו איני יודע מה הוא כשהוא אומר תקום ויראת, הוי אומר מורא זו קימה, עכ"ל. ופשט הכתוב הוא לא יאריך ימים כצל הזה שמיד הולך לו, והטעם שלא יהיה לו טוב וגו' מפני שהרשע הזה איננו ירא מלפני אלהים לקום מפני רבו, הרי בפירוש כבוד מחמת היראה. וכן אמרו במדרש (במדבר רבה ז, ב) כי על הלויים שלא חטאו בעגל נאמר כי מכבדי אכבד.

וכיון שמצינו כבוד מחמת היראה ראינו לבאר בסוף שער זה תנאי הכבוד שחייבים אנו לכבד ליוצרנו, ובזה יוכר שאנו יראים ממנו ב' בחינות האמורות בענין הכבוד ישנם למעלה, בחינת הכבוד בענין עשה כבר פירשתי בסוף פרק ב' משער זה, שהחכמה תקרא כבו"ד, מפני שהיא משמשת בל"ב נתיבותיה תחת הכ"ע, וכן ת"ת כן משמש ועושה צווי אבא ואימא, הרי בחינת הכבוד מצד העשה.

עוד נמצא כבוד מצד היראה, וזהו טעם כבוד הזקנים שאנו מצווים, אמר באדרת נשא (זוהר דף קלא, ב) זה לשונו ואינון תליסר תקונים דדיקנא עילאה קדישא טמירא דטמירין תקיפין לתברא ולאכפייא כל גזרי דינין, מאן חמי דיקנא עילאה קדישא טמירא דטמירין דלא אכסיף מניה, ובגין כך כל שערוי קשישין ותקיפין בתיקונוי, עכ"ל. ובאדרת האזינו (רפט, א) כינו הזקן העליון בשם כבוד, זה לשונו בדיקנא דעתיקא קדישא תליא כל יקירו דכלא, מזלא דכלא אקרי, מההוא דיקנא מזלא יקירותא דכל יקירין וכו' וסוף דבריו בגין כך כל יקירו דיקירותא בהאי מזלא תליא, עכ"ל. וכיון שהכבוד תלוי למעלה ושם מקום אריכות הימים כנודע, וזה אינו חולק כבוד לזקן או לרבו שהוא במקום זקן ואין לו יראה לקום מפניו לא יאריך ימים. ואומר מלפני אלהים, ולא אמר אשר איננו ירא לאלהים, לרמוז אל הסוד האמור, והוא על דרך שפירש הרשב"י (זוהר פר' תרומה קעא, א) בענין מלפני ה'.

ועל דרך הפשט אפשר לדקדק מלפני אלהים, דהיינו רבו שהוא עומד לפני השכינה, כענין חי ה' אשר עמדתי לפניו (ע' מל"א יז, א) ופירשו ז"ל (מדרש שמואל ח) שעמד לפני אחיה השלוני רבו, הרי שיש בחינה בכבוד מצד היראה ואפילו שיהיה בבחינת העשה כדפירשתי.

לכן ראינו לבאר כל בחינות הכבוד שנמצא בתורה נביאים וכתובים הנוגע למעשה לכבד את יוצרנו, ושאר הדברים שצוונו לכבד. הראשונה שאנו חייבים הוא לכבד את שמו הגדול, ובכבוד שמו אנו מכבדים אותו, כי הוא ושמו הכל דבר אחד, וכבוד שמו היינו שם ידו"ד, ושאר השמות ששם ידו"ד הוא המקור להם, וצריך לנהוג בהם כבוד אם שלא לזורקן, ומכל שכן שלא למוחקן, שהמוחק שם משמות הקדושים עובר בלאו, ולא מבעיא בכבוד ידו"ד אלא בתשמישי קדושה צריך לנהוג בהם כבוד, והטעם שכיון ששרתה הקדושה והארה העליונה באותיות ההם הקדושה מתפשטת בכל הענפים ההם, וצריך לנהוג בהם כבוד, והיינו טעם שתשמישי קדושה צריכין גניזה.

וזהו טעם לכבוד הספר תורה, שאחר שנודע שהתורה היא שמו כמבואר בזוהר כמה פעמים (ואתחנן רסה, ב), ויתבאר במקומו, כמו ששמו נקרא נכבד כאומרו (דברים כח, נח) ליראה את השם הנכבד, גם התורה שהיא שמו צריך לכבדה לקום מפניה, וספר תורה להלבישו במפה יפה כמו שאדם חייב לאביו להלבישו וכו'. וזהו ענין מה שמצינו בכמה מקומות מהכתובים (תהלים כט, ב) הבו לה' כבוד שמו, וכמוהו רבים.

ומפאת בחינה זו צריך לנהוג כבוד בכל כתב מרובע אף על פי שלא נכתב בקדושה, והטעם שכיון שהאותיות האלה הם דמות כ"ב צורות קדושות שבהם נבראו כל העולמות, והאותיות התחתונות מורים על הצורות השכליות הדבקות באלהות, ראוי לכבדם, ואם מצאם בשוק או בשאר המקומות המבוזים שיגנזם במקום הראוי. וכבר אמרו בספר החסידים (סימן צז) שחסיד אחד נענש על שלא היה מכבד את דפי התפלה הנמצאות ושלא היה תופרם, עיין שם. ונראה לי שטוב ליזהר שאם היה קורא והוצרך להפסיק מאיזו סבה שיהיה, שיסתום הספר או יכסהו מפני כבוד התורה, שאם יהיה מגולה שמא יפול עליו מים או איזה לכלוך, כמו שיקרה דבר זה פעמים הרבה.

והחסיד הר"ר יוסף יעבץ ע"ה כתב במשנת (אבות ד, ו) כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, דברים הנוגעים לדרוש הכבוד שאנו בו, וראיתי להעתיקם הנה לרוב תועלתם למעשה, זה לשונו כתב הר"י ן' שושן ז"ל הטעם, שיכיר בדעתו מעלתה ואת יקר תפארת גדולתה, כי לא יערכנה זהב וזכוכית, ויסבור כי נקראת עוזו של הקב"ה, שנאמר (תהלים קלב, ח) אתה וארון עוזך. ויזהר אזהרה יתירה בכבוד עצמה, ובכבוד חכמיה, ובכבוד ספריה.

כבוד עצמה כיצד, לעסוק בה תמיד בנפש שוקקה, ויזהר אזהרה יתירה בכבוד עצמה שיהיה נקי וידיו ובגדיו נקיים והמקום שלא יהיה שם טנופת, וריב לי עם המתחסדים וקוראים הזמירות בשוקיים וברחובות מבלי שיקפידו אם יש בהם טנופת, ואם ישיבוני

כי איך יתכן לצאת מביתם לבית הכנסת מבלי תורה, יהרהר ודי לו. ועוד ידעו ויכירו כי החושך עצמו מעבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה, ואיה מצוה גדולה ורמה כהזדעזע כל גופו ואבריו קודם שיזכור את השם, ויביט אם הוא במקום הראוי והוא מקיים מצות את ה' אלהיך תירא, וכתיב (מלאכי ב, ה) וייראני ומפני שמי נחת הוא.

וכשהוא אומר בסדר היום ברוך אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן החוטאים, יאמר אותו בישוב וכוונה רצויה כאדם שראה כבשן האש לפניו והוא כפות להשליך אותו לתוכו, ונצול ונתנו לו ממשלה וגדולה, ואיזו אש אוכלת כדת השקר של עובדי ע"א, ואיזו ממשלה וגדולה כתורת אמת.

וכן יעשה כשיברך בצבור ויקשיב לשליח צבור כשקורא בתורה, כמ"ש בספר הזוהר, כי המכוין באותה שעה ותהיינה אזניו קשובות ועיני שכלו פתוחות, מעלין עליו כאלו קבלה מהר סיני, וכמו שלא היה שם כי אם קול אחד כן ראוי שיהיה עתה.

כבוד חכמיה כיצד, שינהיג בהם כבוד גדול ומורא כמורא שמים, שהרי מוראם מאת ה' אלהיך תירא נתרבה, ושירא אותם כראות פני אלהים, רוצה לומר כראות פני המלך ושופטיו ושוטריו.

כבוד ספריה כיצד, צריך להנאות ספריו ויניחם ויצניעם במקום הנבחר שבביתו, ויכסה אותם בטלית חשובה, וכמו שעושין תחבולות ותולין נסרין באויר להניח עליהם אוכלין לשמור אותם מן העכברים ומן החתולים, יעשה גם כן לשמור כבוד שמים. וכשהוא מטלטלם לא יטלטלם כשאר כלים, כי אם דרך כבוד וצניעות כמטלטל בגדי המלך בפני המלך, ולא יגע בהם כי אם בידים נקיות, ודברים אלו מסורים ללב וירא אלהים יצא את כולם.

ובגמרא (ברכות כד, ב) פרק מי שמתו אמר רב הונא תלמיד חכם אסור לעמוד במקום הטנופת שאי אפשר לו בלא תורה, ואמר ר"י בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ ובית הכסא. תניא לא יהלך אדם במבואות המטונפות ויניח ידו על פיו ויקרא קריאת שמע, ולא עוד אלא שאם היה קורא ובא פוסק, לא פסק מאי, אמר רבי מיאשא בר בריה דרבי יהושע בן לוי, עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ, כה)וגם אני נתתי להם חוקיים לא טובים וגו', רב אדא בר מתנא אמר (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, רב אמר (ישעיה ה, יח) הוי מושכי העון בחבלי השוא. פסק מאי, אמר רבי אבהו עליו הכתוב אומר (דברים לב, מז) ובדבר הזה תאריכו ימים, עכ"ל. ופירש רש"י על רב שאמר הוי מושכי העון, כלומר דרך רוב בני העולם שעושים העבירות להנאת עצמן, וזה עושה

עבירה בחנם, שהוא חושב שעושה מצוה בקריאה ועושה עבירה שמבזה את התורה באותה קריאה, ועל כן הוי מושכי העון בחנם, עכ"ל.

ובספר החסידים (סימן תתקמט) כתבו שבבית הכסא יחשוב האדם בהוצאותיו והוצאת הבית מה שהוא צריך, ורבינו יונה כתב בספר היראה שירגיל עצמו בחשבונות.

עוד צריך ליזהר בכבוד השם שלא יתחלל שם שמים על ידו, כדאמרו רבותינו ז"ל (יומא פו, א) זה לשונם תנו רבנן בזמן שאדם קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ודבורו בנחת עם הבריות ומקחו ומתנו בשוק נאה ונושא ונותן באמונה, מה הבריות אומרות עליו אשרי איש פלוני שלמד תורה אשרי אביו ואשרי רבו שלמדוהו תורה, אוי להם לבני אדם שלא למדו תורה פלוני שלמד תורה ראיתם כמה יפים דרכיו וכמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר (ישעיה מט, ג) ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. ובזמן שאדם קורא ושונה ואין דבורו בנחת עם הבריות ואין מקחו ומתנו בשוק נאה ואינו נושא ונותן באמונה, מה הבריות אומרות עליו, אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לאביו ולרבו שלמדוהו תורה, אשריהם לבני אדם שלא למדו תורה, פלוני שלמד תורה ראיתם כמה מכוערין מעשיו וכמה מקולקלים דרכיו, עליו הכתוב אומר (יחזקאל לו, כ) באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו.

ועוד אמרו שם, היכי דמי חלול ה', אמר רב כגון אנא דשקילנא בשרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר, ורבי יוחנן אמר כגון אנא דמסגינא ד' אמות בלא תורה ובלא תפלין, רב נחמן בר' יצחק אמר כגון דאמרי אינשי שארי ליה מאריה לפלניא. רבי יצחק בר אבדימי אמר כגון שחבריו בושים משמועתו, עכ"ל.

וכבר נודע מה שהחמירו ז"ל בענין חלול ה', אמר שם אבל מי שיש בידו חלול השם אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורים למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת, שנאמר (ישעיה כב, יד) ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, עכ"ל.

ובזוהר (פנחס רלא, א) שהנדון בראש השנה תחלה הוא מי שאינו זהיר בכבוד ה', שנאמר (איוב א, ו) ויבאו בני האלהים להתיצב על ה', זה לשונו דינא קדמאה דכלא מאן הוא דלא יוקיר לשמא דקוב"ה ודלא יוקיר לאורייתא ולעבדוהי, אוף הכי מאן הוא דלא חייש על שמא קדישא דלא יתחלל בארעא, עכ"ל. ואמרו ז"ל (ויק"ר כב, ו) מצינו שויתר הקב"ה על ע"א ולא ויתר על חלול השם, שנאמר (יחזקאל כ, לט) ואתם בית ישראל איש גלולי עיניו לכו עבדו ואת שם קדשי לא תחללו, עכ"ל.

ובענין חלול ה' ראיתי להעתיק דברי החסיד הר"י יעבץ ע"ה במשנת (אבות פ"ד מ"ד) כל המחלל שם שמים בסתר, וסיום לשון המשנה הוא, נפרעין ממנו בגלוי, אחד שוגג ואחד מזיד בחלול ה', ופירש הר"י ן' שושן אחד שוגג וכו' הוא טעם בפני עצמו, כמו שהסתר והגלוי שוין הם בחלול ה', כן השוגג והמזיד. והטעם כי העובר על מצות המלך יש הפרש לעובר בסתר או בגלוי, אבל השולח יד במלך עצמו הכל שוה, ואם באנו לדון היה ראוי לענוש יותר הסתר מהגלוי, כי המרים יד במלך בין גדוליו ושריו, פתיותו תצילהו, אבל בסתר אין עליו זכות כלל. וכן ענין השוגג והמזיד, כי כל אדם חייב לכתוב על לוח לבו שיש מלך מושל על הכל ושראוי לירא ממנו ולהזדעזע מכבודו, והעובר על זה דמו בראשו, היתכן שיאמר אדם למלך שכחתי והכיתיך שכחתי וקללתיך, ע"כ.

וכתב עוד החסיד הנ"ל שבכלל חלול שם שמים בסתר הוא המספר לשון הרע על חבירו בסתר, שהרי הוא עובר על ע"א וגילוי עריות ושפיכות דמים, כמו שאמרו ז"ל שלשון הרע גדולה מכולם, והעד על זה ענין מרים שדברה לשון הרע בסתר ובשוגג ונפרעו ממנו בגלוי, והעם לא נסע עד האסף מרים כדפירשו ז"ל שידעו כולם עונש לשון הרע, ע"כ כלל דבריו.

הבחינה הב' בענין הכבוד הוא מה שכתוב בבני עלי (שמ"א ב, כט) למה תבעטו בזבחי ובמנחתי וגו' ותכבד את בניך ממני להבריאכם מראשית כל מנחת ישראל לעמי. נראה שצריך ליזהר שלא לכבד שום אדם ואשה קודם שיכבד להקב"ה, וכמוהו מה שאמרו ז"ל (ברכות יד, א) שאסור להקדים שלום לחבירו קודם שיתפלל במשכים לפתחו, ולכן צותה תורה לתת ראשית הכל לכהן שהוא חלק ה', אם בענין החלה שנקרא ראשית, אם לענין התרומות, וכן הבכורים.

עוד בחינה ב' אומרו ותכבד את בניך ממני, צריך ליזהר שלא לכבד שום אדם שיהיה כבודו יותר מכבוד המקום, כמו שאמרו ז"ל (קדושין לג, ב) על תלמיד אחד היושב לפני רבו אמר ר' אבהו אין תלמיד חכם רשאי לעמוד בפני רבו אלא שחרית וערבית, שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים, עד כאן לשונו. והרמב"ם ע"ה (הל' ת"ת פ"ו ה"ח) פסק הלכה כרבי אבהו, ועם היות שהרא"ש ורב אלפס סוברין שאין הלכה כרבי אבהו, שכבוד תלמיד חכם השוה לכבוד המקום, את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, מכל מקום נפקא מינה לשאר אדם שאין ראוי לעמוד בפניהם או לכבדם יותר מכבוד המקום.

עוד בחינה אחרת כולל לכל המצות, והיא לכבד את המקום כמו שהוא מכבד את בני אדם אותם שהוא חייב בכבודם, כענין המלכים והנכבדים, וז"ש ותכבד את בניך ממני, ר"ל הלואי שהיינו שוים, אלא שכבדת אותם יותר ממני, וזהו ע"ד שאמרו ז"ל (ברכות

כח, ב) יהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, גם כן יהא כבוד שמים עליכם ככבוד בשר ודם, וזו היא מדה הבינונית, אבל מן הראוי הוא לכבד את הקב"ה יותר מבני אדם, ע"ד כבד את ה' מהונך (משלי ג, ט), שפירש רבינו יונה ע"ה יותר מהונך (ע' ספר חסידים סימן ערה), כי מן הידוע הוא כי מלך בשר ודם אילו היה מצוה לו איזו מצוה איך היה זהיר לעשותה מלב ומנפש בעבור כבוד המלך, כעין זה יכבד ליוצרו. והאריך בבחינה זו חובת הלבבות שער חשבון הנפש בבחינה העשירית, ע"ש.

ואמרו ז"ל במדרש שמואל (פרשה יב) על ענין הארון שהיה במחנה פלשתים ו' חדשים, שנתרעם הקב"ה על ישראל מזה, זה לשונם א"ר שמואל בר רב יצחק, אמר להם הקב"ה לישראל אילו תרנגלתו של אחד מכם אבדה לא היה מחזר אחריה כמה מבואות עד שהיה מביאה, וארוני מחזר בשדה פלשתים ואין אתם מקפידים עליו, אף הוא הושיעה ימינו וזרוע קדשו, עכ"ל. והיינו מה שפי' שצריך ליזהר בכבוד המקום ככבוד בשר ודם.

עוד ענף אחד יוצא מזה, והוא ליזהר בכבוד נשמתו יותר מכבוד גופו, ומצינו שהנשמה נקראת כבוד, כי כיון שהנשמה חלק ממנו ית' המכבדה על ידי התורה ותיקון המצות ומעשים טובים מכבד להקב"ה, והגוף הנברא מטפה סרוחה הוא חלק העולם הזה חלק בני אדם, והגוף סוף כלה ואבד כמו שכל טובי העולם הזה ישובו הפסד וכליון מפני שנמשכו מעור הנחש וקליפתו, נמצא המכבד גופו יותר מנשמתו כמו המכבד לבני אדם יותר מהקב"ה, ולכן יזהר בכבוד נשמתו יותר מכבוד גופו, ולא יתן הראשית לגופו אלא בתחלה יתקן כבוד נשמתו ואחר כך גופו, כמו שאמרו ז"ל (ברכות י, ב) שאסור לאכול קודם שיתפלל, ובזוהר (בשלח סב, ב) אמר גם כן שצריך קודם שיאכל שיעסוק בתורה, שנאמר (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, אחר שנפשו שבעה מתורה ותפלה, והיינו מה שאמר (שמ"א ב, כט) להבריאכם מראשית כל וגו' כדפי'.

וכיוצא לכל הדברים שלא יקדים חפציו לחפצי שמים, המשל, אם הוא בעל מלאכה יחלק היום חציו למלאכה וחציו לעסוק בתורה, שיהיה כבוד גופו שוה לכבוד נשמתו, וקודם עסק המלאכה יעסוק בתורה לתת ראשית לנשמתו, באופן שתהיה התורה עיקר והמלאכה טפל, ובזכות זה יצליח במלאכתו, כדפירשו רבותינו ז"ל (ע"ז יט, ב) דבר זה כתוב בתורה וכו' שהעוסק בתורה נכסיו מצליחין, ובתנאי שיקדים התורה למלאכה כדפירשתי, וכן מוכיחין הכתובים (תהלים א, ב) כי אם בתורת ה' חפצו וגו', אחר כך וכל אשר יעשה יצליח, וכן מוכיחים שאר הפסוקים. אבל אם יקדים חפציו לחפצי שמים יבא להתבטל מהתורה, כמ"ש (אבות פ"ד, מ"י) אם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך, ודבר זה מנוסה אצל רבים.

וכן מכל ענייני העולם שאדם מכבד את עצמו יקח הוכחה לכבד את נשמתו, והוא מה שאמרו ז"ל במדרש (ילקוט משלי רמז תתקלב) בפסוק (משלי ב, ד) אם תבקשנה ככסף, זה לשונם מגיד הכתוב שכשם שאדם זהיר בסלעו שלא יאבד כך צריך שיזהר בתלמודו שלא יאבד, ומה כסף קשה לקנותו כך דברי תורה קשים לקנותם, אי מה כסף קשה ליאבד אף דברי תורה כן, תלמוד לומר (איוב כח, יז) לא יערכנה זהב וזכוכית, קשים לקנותם כזהב ונוחין ליאבד ככלי זכוכית, עכ"ל.

וכיוצא בזה אמרו שם בפסוק זה, אמר ר"ל אם אין אדם הולך אחר דברי תורה הם אינם באים אחריו, וכן (אבות פ"ד מי"ד) רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה. ואם אדם מחפש אחריהם מתוך כך זוכה לחכמה ולבינה, שנאמר (משלי ב, ה) ודעת אלהים תמצא, עכ"ל.

נמצא שכמו שאדם מכבד גופו לרדוף אחר הכסף והזהב, ואילו יאמרו לו תלך למקום פלוני ושם תרויח כך וכך מעות לא יניח מלהשתדל בחריצות וזריזות, כן ישתדל בחריצות וזריזות אחר כבוד התורה שהוא כבוד לנשמתו, שאין כבוד בעולם הבא אלא התורה, שנאמר (שם ג, לה) כבוד חכמים ינחלו.

וכן כמו שהוא מכבד גופו בלבושים נאים יתקן נפשו במצות נאות, טלית נאה תפלין נאים, כמו שאמרו ז"ל (שמות טו, ב) זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות. במסכת שבת פרק ר' אליעזר דמילה (קלג, ב) זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות, עשה סוכה נאה לולב נאה שופר נאה, כתוב ספר תורה לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן, וכרכו בשיראות נאות. אבא שאול אומר הוי דומה לו, מה הוא רחום וחנון אף אתה הוי רחום וחנון, עכ"ל.

עוד יש בחינה אחרת קרוב למה שכתבנו, והוא מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קיג, א) דרבי יוחנן הוה קארי למאניה מכבדותיה, והנה מזה נפשיט המשל לענין הנשמה, כי כמו שהגוף הזה מתכבד בבני אדם כשהלבושים נאים והם בלי כתם וכיוצא, כן הנשמה אין מכבדים אותה בעולם הבא אלא בעבור לבושה שהם אברי הגוף בהיותם נאים על ידי תקון המצות, והם נאים גם כן בלי כתמי העונות ובלי שום פגם, על ידי כך ימשך כבוד לנשמה, אבל אם יחסר אחד מאלה אין כבוד לנשמה, ולזה כיוונו בתיקונים (כב, ב) באומרו כלים נאים באברי' דיליה, כי כמו שאדם צריך כלים נאים שיתלבש בהם כן צריך איבריו שהם לבוש לנשמתו שיהיו נאים בתנאים שפירשתי.

הבחינה הג' שלא יחשיב עצמו במקום שיש כבוד ה', והעד על זה בענין דוד כשהוכיחה אותו מיכל בת שאול שאמרה לו (שמ"ב ו, כ) מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה

היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים, ודוד המלך ע"ה השיב (שם ו, כא) ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני וגו'. ואמרו ז"ל בספרי, זה לשונם אמרה לו, של בית אבא היתה נאה ממך, חלילה להם שנראה מימיהם פסת יד ופסת רגל ועקב מגולין, אלא כולם היו מכובדים ממך. ובמדרש רבה פרשת במדבר (ד, כ) אומר היו צנועים וקדושים. ומה אמר דוד, לפני ה' אשר בחר בי וגו', של בית אביך היו מבקשים כבוד עצמם ומניחין כבוד שמים, ואני איני עושה כן אלא מניח כבוד עצמי ומבקש כבוד שמים, עכ"ל.

והנה מיכל בת שאול הוכיחה את דוד המלך ע"ה כראוי לפי השכל, והוא שאין ראוי שיהיה כבוד ה' בהקל עצמו לפזז ולכרכר, שבהכרח יגלה עצמו, וכבוד ה' הוא שיהיה האדם בכובד ראש, ודוד השיבה שכיון שאי אפשר כבוד ה' פחות מזה, מניח אני כבוד עצמי ומבקש אני כבוד שמים, ואומר ומבקש הוא שיראה לכל כבוד שמים, ואם היה הולך בכבוד ראש לא היה נראה לכל כבוד שמים.

ונמצינו למדין בחינה ד' בענין כבוד ה', שלפעמים צריך ליזהר בכבוד ה' והוא בעומדו בתפלתו וכיוצא, שיהיה בכובד ראש, וזהו פירוש מלת הכבוד מלשון כבדות, והעד והנקלה בנכבד.

וכאשר יהיה עת שמחה לשמח את המקום כבוד ה' הוא בהקלות עצמו לפזז ולכרכר, וכיוצא בזה מצינו אהרן הכהן שצוהו ה' (ויקרא ו, ג) והרים את הדשן, עם כל מעלתו, וכן אלעזר בן אהרן שנאמר בו (במדבר ד, טז) ופקדת אלעזר בן אהרן הכהן, שמן המאור וקטורת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה.

ובמדרש רבה (במ"ר ד, כ) על פירוש פסוק זה אמרו ז"ל, ופקדת אלעזר בן אהרן הכהן וגו' הה"ד (משלי כה, ו) אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד, אם לפני מלך בשר ודם צריך אדם לנהוג שפלות בעצמו קל וחומר לפני המקום, ותנינן הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים, ללמדך שאין גאוה לפני המקום, אליהו אומר כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה, וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו כבוד שמים במקומו עומד וכבודו מתמעט, מעשה באיש אחד וכו' שני מעשיות הביאו שם, וכבר העתקנו מאמר תנא דבי אליהו בשער היראה פרק ד' שהביאו שם מעשיות אלו.

ואמר שם במדרש רבה אחר המעשיות האמורים, מכאן אתה למד שלא ינהג אדם גאוה לפני המקום, שכל המתגאה לפניו מתבזה, וכן הוא אומר (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, וכן אתה מוצא בדוד מלך ישראל שלא נהג עצמו בגאוה לפני המקום אלא

בוזה עצמו לפניו כהדיוט להרבות כבודו של מקום, אימתי בשעה שהעלה הארון מבית אבינדב אשר בגבעה להביאו לירושלים, הה"ד (שמ"ב ו, א) ויוסף עוד דוד את כל בחור בישראל שלשים אלף, אמר דוד איני מעלה את הארון בחשאי, מיד נתייעץ עם שרי האלפים והמאות שישלחו בכל ארץ ישראל שיתקבצו אליהם וילכו להעלותו, שנאמר (דה"א יג, א) ויועץ דוד עם שרי האלפים והמאות לכל נגיד וגו'. ואמרו עוד שם (שמ"ב ו, ד) ואחיו הולך לפני הארון, מכאן אמרו אחיו הולך לפניו, כיון שהעלו אותו היו תשעים אלף זקנים מהלכים לפניו והכהנים טוענים בו והלוים מנגנים וכל ישראל משחקים, מי שיש בידו לולב, מי שיש בידו תוף וכלי שיר, הה"ד (שמ"ב ו, ה) ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה' וגומר, זה לולב שאדם מנענע בו.

ועוד שם לקמיה (שם יד) ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה', בא וראה כמה בזה דוד עצמו לכבודו של הקדוש ברוך הוא, היה לו לדוד להיות מהלך לפניו סתם כמלך לבוש כלי מלכותו, לאו אלא לבוש כלים נאים לכבוד הארון ומשחק לפניו, מה שאפשר לומר שנאמר (דה"א טו, כז) ודוד מכורבל במעיל בוץ, וכל הלוים הנושאים את הארון וגו', דכתיב ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה', מהו בכל עוז - בכל כחו, מהו מכרכר - שהיה מקיש ידיו זו על זו וטופח ואומר כירי רם, והיו ישראל מריעים ותוקעים בחצוצרות ובכל כלי שיר שנאמר (שמ"ב ו, טו) ודוד וכל ישראל מעלין את ארון ה' וגו', כיון שבאו ישראל לירושלים היו כל הנשים מציצות על דוד מן הגגות ומן החלונות וראו אותו מרקד ומשחק ולא היה איכפת לו, הה"ד והיה ארון ה' בא עיר דוד וגו', הרי לך ששתו נשקפה עליו, ומנין שכל נשי ירושלים כן, כי היא אומרת לו (שמ"ב ו, כ) מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו, ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר וגומר, כיון שראתה אותו משים עצמו כהדיוט נתבזה בעיניה.

ועוד האריכו שם בענין שאמרה לו כהגלות נגלות אחד הרקים, ופירשו שם שהוא הריק שבריקים, שאין ריקם ממנו בכל המצות. והוא השיב ונקלותי עוד מזאת, ואמר שם ואל תאמרי שהייתי בעיני אחרים ולא בעיני עצמי, תלמוד לומר והייתי שפל בעיני ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה, אמר לה אותן בנות ישראל אותם אמהות אינן אמהות אלא אימהות, לוואי יהא לי חלק עמהם לעתיד לבא הה"ד ועם האמהות אשר אמרת לוואי עמם אכבדה, ולפי שאמרה מיכל כן נענשה שכן כתיב אחריו (שם ו, כג) ולמיכל בת שאול לא היה לה ולד עד יום מותה, והכתיב (שמ"ב ג, ה) יתרעם לעגלה אשת דוד, שגעה כעגלה ומתה, היינו דכתיב עד יום מותה, הא ביום מותה היה לה.

אין לך אדם בישראל שביזה עצמו על המצות יותר מדוד, שהרי הוא אמר לפני ה' (תהלים קלא, ב) אלהים לא גבה לבי, בשעה שמשחני שמואל למלך, ולא רמו עיני בשעה שהרגתי את גלית, ולא הלכתי בגדולות, בשעה שהחזרוני למלכות, ובנפלאות ממני, בשעה שהעליתי את הארון, אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו, כשם שתינוק אינו מתבייש להגלות לפני אמו כך שויתי נפשי לפניך שלא נתביישתי להתבזות לפניך לכבודך, כגמול עלי נפשי כהדין ינקא דנפיק ממעי דאימיה ואין בו רוח גסה לינק משדי אמו כן הות נפשי עלי, שאיני מתבייש ללמוד תורה אפילו מקטני ישראל, אמר ר' אדא בר חיננא אמר ליה הקב"ה אתה השוית עצמך לגמול, חייך כשם שאין לתינוק הזה עונות כך אין לך עונות, שנאמר (שמ"ב יב, יג) גם ה' העביר חטאתך לא תמות, מכאן אתה למד שאין אדם רשאי לנהוג גאוה לפני המקום אלא צריך אדם להתבזות על כבודו.

אמר רבי יהודה הלוי בר שלום אין מעשיו של הקב"ה כמעשה בשר ודם, למה, עבד מגירוס של בשר ודם יש לו כלים נאים, בשעה שהוא יוצא לשוק הוא לובשם, אבל בשעה שהוא עומד לבשל פושט את היפים ולובש מקורעים וזוסטא, ועוד בשעה שהוא גורף את הכירים ואת התנור הוא לובש רעים מהם, אבל לפני הקב"ה בשעה שכהן גורף את המזבח ומדשנו היה לובש כלים מעולים, שנאמר (ויקרא ו, ג) ולבש הכהן מדו בד וגו' בשביל והרים את הדשן, למה כן אלא להודיע שאין גאוה לפני המקום, וכן אתה מוצא באלעזר שהיה נוהג בשפלות לפני המקום, אמר רבי יהושע בן לוי, אלעזר היה דוכוס על דוכסין ונשיא על הנשיאים, שנאמר (במדבר ג, לב) ונשיא נשיאי הלוי אלעזר בן אהרן הכהן וגו', ראה שררה שהיתה בידו, ואת סבור מפני שהיה אדם גדול היה נותן לאחרים שיטענו את הכלים שהיה עשוי לטעון אותם, אלא הוא עצמו היה טוען אותם, שנאמר (שם ד, טז) ופקדת אלעזר בן אהרן הכהן וגו'. והיכן היה טוען כל אלו, אמרו רבותינו כך היה טוען, שמן המאור בימינו וקטרת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד תלויה בזרועו, ושמן המשחה היכן היה, אמר רבי אחא אמר רבי שמעון בן יוחאי כמין עדשה היתה הצלוחית והיה נותן אותה בתוך פונדתו מפני שהיה חגור במתניו בזיינו כעבד לפני קונו, להודיע שאין גבהות לפני אלהים, פקדת כל המשכן וכל אשר בו בקדש ובכליו, שעל ידו היה נותן להם הארון והשלחן והמנורה והמזבחות וכל כליהם, כמה דכתיב ומשמרתם הארון וגו' ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו' עכ"ל.

ובירושלמי (שבת פ"י ה"ג) אמרו, שמן אחד בימין ושמן אחד בשמאל והקטורת בחיקו והחביתין בכתף, הרי לפי מעלתו היה שפלותו לכבד את המקום לישא כל המשא הזאת בפעם אחת.

ואמרו (כריתות כח, ב) שכהן אחד היה עושה העבודה בשיראין ר"ל בתי ידים של משי בידיו, והדין הוא שצריך שלא יהיה דבר חוצץ בין ידיו לעבודה, והיה עונשו שנחתכו ידיו על פי המלכות.

ומסוג הכבוד הזה לכבד בית הכנסת ובית המדרש, שכיון שבית הכנסת הוא מקום שהשכינה הנקראת כבוד שורה שם כמ"ש דוד המלך ע"ה (תהלים כו, ח) אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך, וכן אמר ישעיה הנביא אצל ענין בית המקדש (ישעיה ס, יג) לפאר מקום מקדשי ומקום רגלי אכבד, ונודע שבית הכנסת נקרא מקדש מעט כדפירשו ז"ל במגילה פ"ג (כט, א) ולכן צריך לכבד ולרבץ ולהסיר ממנו כל עפר ולכלוך וכיוצא כדרך שמכבדין בתי המלכים, ואמר בספר החסידים (סימן קכח) על זקנו של רש"י שהיה מכבד את מקום הארון שבו ס"ת, בזקנו.

עוד מענין בית הכנסת, ראוי ליזהר שכשיצא מבית הכנסת שלא יצא ואחוריו להיכל שבו ס"ת, אלא יחזיר פניו לארון, וכן בירידתו מהתיבה שבו ספר תורה, וזה נלמד מבני קהת שכך היו עושים כשהיו נושאים הארון, וזה לשונם במדרש (במ"ר ה, ח) ועוד בדבר אחר היו מעולים מכל הלויים, שהיו טוענים בכל המשכן היו מהלכים כדרכן ופניהם כנגד הדרך, אבל בני קהת היו מהלכים אחריהם ופניהם לארון, כדי שלא ליתן אחור לארון, הוי נמצאת אומר שאף על פי שהיו גדולים מן שאר המשפחות ואין צריך לומר מישראל, לא היתה רוחן גסה עליהם אלא משועבדים לפני הארון, למה כן לפי שאין גדולה לפני האלהים, עכ"ל.

עוד מענין כבוד בית הכנסת שלא ירוק בו אם אפשר לו, ואם אי אפשר שהוא מוטבע בכך ירוק בדרך צנעה תחת מלבושיו וישפשף ברגליו, ובשבת יכסה ברגליו ולא ישפשף אלא אם הוא רצפה, והיותר טוב מהכל שיהיה לו בגד מיוחד לקנח רוקו שלא יוציא הרוק מפיו באויר בית הכנסת, ובזה ימלט מדין חשבון שאמרו הרק בפני חבירו ונמאס שהוא נענש כדפירשו בגמרא (חגיגה ה, א) והעתקנו לשונו לעיל. וכן מדרך המלכים שאין אחד מהשרים רוקק בחצירו כל שכן בביתו, והכלל לדברי היראה יהיה מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם.

עוד מענין כבוד בית הכנסת שלא ירים קולו בתוכו לקרוא לשום אדם וכיוצא, שמדרך היושבים בבית המלך שאין מגביהים קולם לפניו אלא קול בחשאי, והנה צוואת הרמב"ן ע"ה לבנו שיתנהג בדרך הענוה ושלא יגביה לעולם קולו כי אם בתורה ותפלה מפני כי מלא כל הארץ כבודו, וזה ממנהג הענוה וראוי לקיימו לעולם, כל שכן בהיותו עומד

בבית המלך מלכו של עולם ששם שכינתו שראוי להתנהג בענוה זו, ובזה מורה שיש לו מורא מהשכינה ומקיים מצות ומקדשי תיראו.

והטעם שיתחייב מורא למקדש ולמקומות הקדושים, מפני שכל מקום שיש בו קדושה צריך לירא, כמו שביארנו לעיל, שעל זה אמר יעקב אבינו ע"ה (בראשית כח, יז) ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים, ותרגם אונקלוס לית דין אתר הדיוט וכו', והיינו כי דרך היושבים לפני המלך שמוראו עליהם, ואף על פי שכבודו מלא עולם הוא יתברך מפני אהבתו לנו צימצם שכינתו ביניינו כענין שהיה מצמצם שכינתו בין בדי הארון ובבית קדש הקדשים. וכן באהל מועד מצינו שאחר שנגמר כתיב (שמות מ, לה) ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן, וכן בבית המקדש כאשר הכניס שלמה הארון לבית קדש הקדשים כתיב שם (מל"א ח, יא) ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה' וכן בית הכנסת מלא מאור כבוד ה', ואף על פי שאין אנו רואים דבר צריך להאמין זה באמונה שלמה.

וראוי שנקח קל וחומר לכבד בית הכנסת מכבוד שאנו עושים לזקנים, כי כבוד הזקנים הוא כמו שכתבנו לעיל, כי מאן חמי דיקנא עילאה קדישא וכו' דלאו אכסיף מניה, ועד"ז מאן יחמי יקירותא דשכינתא שנקרא כבוד דלא יכסיף, וא"ת שאינה נראית אם כן אתה מחוסר אמנה, והרי כעין זה אמר בפרשת ואתחנן (רס, ב) שהפותח עיניו בשעה שהוא מתפלל תפלת י"ח שהוא מזלזל בשכינתא שאין לו מורא מהשכינה, ומזה נלמד לשאר קדושות שבבית הכנסת, ועוד נאריך בענין בית הכנסת בשער הקדושה.

וכשם שאדם חייב לנהוג כבוד בבית הכנסת מפני קדושתו, כן ראוי לנהוג קדושה בבית המדרש, שהדין הוא שקדושת בית המדרש יתירה על קדושת בית הכנסת. וכן ראוי לנהוג כבוד במזוזה מפני כבוד קדושת השם אשר בה, ופירש בזוהר (ואתחנן רסד, א) שראוי ליזהר שלא ישפוך מים עכורין לפני המזוזה, זה לשונו ועל דא אצטריך בר נש דלא יעביד טנופא ולכלוכא בתרעא, ולא יושיד מיין עכורין, חד דלא יעביד קלנא לגבי שמא דמאריה, וחד דאית ליה רשו להההוא מחבלא לחבלא, ובגין כך יזדהר בר נש מהאי ויזדהר בר נש ולא ימנע מתרעא דביתיה שמא דמאריה, עד כאן לשונו.

והנמנע מלעשות כבוד המקום בשביל כבוד העולם הזה הוא נענש, ועליו אמר הנביא ישעיה (ישעיה י, ג) ומה תעשו ליום פקודה ולשואה ממרחק תבוא על מי תנוסו לעזרה ואנה תעזבו כבודכם. וכן אמר במרגניתא של רבי מאיר כמו שהעתקנו לשונו לעיל.

ויש בחינה אחרת לענין הכבוד, שהוא להתרחק מכבוד העולם הזה, כי כל מה שאדם מכבד עצמו הכבוד העליון בורחת ממנו כמו שאמר (משלי יב, ח) טוב נקלה ועבד לו וגו', ויתרחב הביאור בשער הענוה.

בחינה ה' בענין הכבוד אמר הנביא (ישעיה מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', ואמרו במדרש (ילקוט ישעיה רמז רנב) על פסוק זה, זה לשונם וכי אפשר לו לאדם להקרא בשמו של מקום, אלא נקרא המקום רחום, שנאמר (תהלים קג, ח) רחום וחנון ה', אף אתה הוי מרחם ועושה מתנת חנם. המקום נקרא צדיק, שנאמר (שם קמה, יז) צדיק ה' בכל דרכיו, אף אתה הוי צדיק. נקרא חסיד, שנאמר וחסיד בכל מעשיו, אף אתה הוי חסיד, לכך נאמר כל הנקרא בשמי, ואומר (יואל ג, ה) כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, ואומר (משלי טז, ד) כל פעל ה' למענהו, עכ"ל. ובדרך זה שפירשו ז"ל בכל הנקרא בשמי, מובן ולכבודי בראתיו, שזהו כבודו של הקב"ה שיעשו רצונו ומעשיו באופן שיקראו בשמו ממש.

ודברי הזוהר (תרומה קנה, א) מסכימים עם הפירוש הזה, וזה לשונו ר' אלעזר פתח ואמר (קהלת ט, ח) בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר, האי קרא אוקמוה ואתמר, אבל תא חזי קוב"ה ברא ליה לבר נש ברזא דחכמתא ועבד ליה באומנות סגי ונפח באנפוי נשמתא דחיי למנדע ולאסתכלא ברזין דחכמתא למנדע ביקרא דמאריה כד"א (ישעיה מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, ולכבודי בראתיו דייקא, ורזא דא אוליפנא דהא כבוד דלתתא רזא דכורסייא קדישא לא אתתקן לעילא אלא מגו תקונא דבני עלמא, כד אינון בני נשא זכאין וחסידין וידעי לתקנא תקוני, הה"ד ולכבודי בראתיו, בגין ההוא כבוד לתקנא ליה בעמודין תקיפין ולקשטא ליה בתקונא וקישוטא דלתתא בגין דהאי כבודי יסתלק ביקרא דצדיקיא די בארעא בגין כך בראתיו כגוונא דכבוד עילאה דתיקונין אלין ביה, עכ"ל לענייננו.

נמצא כי בהיות הצדיק מתקן מעשיו באופן שהוא נקרא בשמו של הקב"ה - רחום צדיק חסיד, השכינה הנקראת כבוד מתתקנת, ולא נברא הצדיק אלא לתקון כבוד השכינה שהתעוררותה תלוי בתקון התחתונים, כדפירשו בזוהר (בראשית לה, א) בפסוק (בראשית ב, ו) ואד יעלה מן הארץ וגו', וכן בפרשת תרומה (קנה, ב) בפירוש פסוק (תהלים קיט, קכו) עת לעשות לה', שאמר בזמנא דישראל משתדלי באורייתא ההוא עת מהימנותא מתתקנא בתקונהא ומתקשטא בשלמותא כדקא יאות, ובזמנא דישראל מתבטלי מאורייתא כביכול ההוא עת לאו איהו בתיקונהא ולא אשתכח בשלימו ולא בנהורא, הה"ד עת לעשות לה' וגו', עכ"ל לענייננו.

והוא ענין צור ילדך תשי (דברים לב, יח) שפירשו בזוהר (תרומה שם) ופירשו רבותינו ז"ל גם כן (איכ"ר א, לג) שישראל מוסיפים כח בגבורה של מעלה או מתישין כח וכו', נמצא העושה תורה ומצות נותן כבוד ליוצרו, שהרי כל הנבראים עושים כבודו ורצונו ומי שאינו עושה מצות פוחת כבוד יוצרו.

וכן אמר בתנא דבי אליהו הובא בילקוט בריש יחזקאל (רמז שמ) בפסוק בן אדם (יחזקאל ב, א), זה לשונו בן אנשים כשרים בן אנשים צדיקים בן גומלי חסדים בן שמבזים עצמם לכבודי ולכבודם של ישראל. דבר אחר בן אדם משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שמרדו עליו אשתו ובניו עמד ודחפן מביתו והוציאן לחוץ, לימים שלח והביא בן אחד מאצלה, אמר לו בן פלונית בא וארא ביתי ובית שכינתי שיש לי חוץ מאמך, כלום פיחת כבודי ושכינתי אף על פי שאמך עומדת בחוץ, לכך נדמה ליחזקאל בן בוזי הכהן, שנאמר (יחזקאל א, א) ויהי בשלשים שנה וגו' זה שנה ראשונה, אבל בשניה (שם א, ד) וארא והנה רוח סערה וגו' ומתוכה דמות ד' חיות, לאחר שהראהו כל המרכבה אמר לו בן פלונית זהו כבודי וכבדתי אתכם מכל אומות העולם, כלום פיחת כבודי או בית שבניתי. (נ"א או שכינתי). שנאמר (שם מג, יא) ואם נכלמו וגו', שמא תאמר אין לי מי שעובד אותי והלא כבר יש לי תתק"ו אלפי רבבות של מלאכי השרת שהם עומדים לפני ומקדשים שמי הגדול בכל יום תמיד מיציאת החמה ועד שקיעת החמה ואומרים קדוש קדוש קדוש, ומשקיעת החמה עד זריחת החמה אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו, ואין צריך לומר ע' לשון שבארץ. ומפני מה אתם עושים דברים מכוערים ודברים שאינם ראויים ומבעטים אתם ביסורין, אבל אעשה למען שמי לבלתי החל, עכ"ל. וקרוב ללשון הזה הובא בסוף ספר ויקרא רבה (ע' ב, ח) ומשם הגהתי הלשון והוספתי בו קצת.

בחינה ו' בענין הכבוד הוא מה שאמר הפסוק (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, ונתבאר בענין הכבוד הזה בזוהר ובתיקונים כמה בחינות, הא' בענין התפלה שצריך לכוין בה על דרך הסוד, ודבר זה ביארו רשב"י (וילך רפה, א) ולא נעתיק כל לשונו, מפני שעיקר דבר זה צריכין אנו לבארו בענין התפלה, אמר זה לשונו מאי ובוזי יקלו, דא הוא מאן דלא ידע לייחדא שמא קדישא ולקשרא קשרא דמהימנותא ולאמשכא ברכאן לאתר דאצטריך ולאוקיר שמא דמאריה, וכל מאן דלא ידע לאוקיר שמא דמאריה טב ליה דלא אברי. וכיוצא בבחינה זו מה שאמר הכתוב (ישעיה כט, יג) בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני, ופירשו כי המדות העליונות כבודם הוא על ידי הארת הנשמה העליונה נשמה לכל הנשמות בהם, ולכן בהיות האדם דבק במחשבת לבו הוא דבק בפנימיות, וגורם שהמחשבה תתפשט בתוך המדות, ועל ידם מתפשט א"ס וכ"ע ונעשה

הכל אחדות אחד, אבל אם הלב אינו שם נמצאו הדברים כגוף בלא נשמה והם כמו כלים נשברים שאין בהם תוכיות.

עוד שם (וילך רפה, א) אמר רבי יהודה ובוזי יקלו, מאן דלא ידע לאוקיר שמא דמאריה ולא אתכוון באמן דתנינן גדול העונה אמן יותר מן המברך, עכ"ל לענייננו. ועוד לקמיה, תאנא כל מאן דשמע ברכה מההוא דמברך ולא אתכוון באמן עליה אתמר ובוזי יקלו, כד"א (מלאכי א, ו) לכם הכהנים בוזי שמי, ובשעתא דאצטריך מאי עונשיה, כמא דלא פתח ברכאן לעילא כך לא פתחין ליה, ולא עוד אלא כד נפיק מהאי עלמא מכרזי קמיה ואמרי טרוקו גלי קמיה דפלניא ולא ליעול ולא תקבלון ליה ווי ליה ווי לנשמתיה, עכ"ל. ועוד האריכו בעונש מי שאינו עונה אמן לקמיה.

וכלל היוצא מכלל המאמר לענין מעשה, כי מלבד הפשט המובן מדבריו שהוא שצריך לכוון באמן בין שיהיה הכוונה לפי הפשט, או על דרך הסוד שהוא היותר נראה, כאומרו כמא דלא פתח ברכאן וכו', צריך ליזהר שלא לדבר בחזרת ש"צ י"ח ברכות, מפני שהם ברכות סמוכות זו לזו ואם ידבר בעניניו יטריד דעתו ולא יוכל לכוון באמן אפילו לפי הפשט, וכן בכל ברכה וברכה משאר הברכות לא ישיח מתחלת הברכה עד סופה כדי שיכוון באמן כראוי. ומלבד זה צריך ליזהר בחזרת ש"צ י"ח ברכות שהוא פגם גדול כמו שיתבאר בענין התפלה.

עוד מענין ובוזי יקלו, פירשו בריש פרשת ואתחנן (רס, ב) שהוא הפותח עיניו בשעה שהוא מתפלל, זה לשונו ובוזי יקלו, האי מאן דאסתכל בשכינתא בשעתא דאיהו מצלי, ושאר לשונו העתקנו בשער קדושה שלהי פרק ח.

ובמדרש (רבה נשא ח, ג) פסוק איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם (במדבר ה, ו), אמר על פסוק כי מכבדי אכבד, זה לשונו דבר אחר כי מכבדי אכבד, בגרים, הם מכבדים להקב"ה שמניחים מעשיהם הרעים ובאים וחסים תחת כנפי השכינה הקב"ה מכבדם, ללמדך שכל המיישר אורחותיו הוא מכבד להקב"ה, שנאמר (תהלים נ, כג) זובח תודה יכבדנני, ואומר (ירמיה יג, טז) תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשיך וגו', ובוזי יקלו אלו הרשעים, שהרי סרים מאחרי המקום, הקב"ה מקילם, עכ"ל.

עוד מענין כבוד ה', אף על פי שלא נזכר מלת כבוד, הוא לקום לענות אמן יהא שמיה רבא וגו', וברכו, וזה נתבאר בירושלמי, קום כי דבר ה' אליך (ע' שופטים ג, כ) מכאן אמר רבי אלעזר כד ענו אמן יהא שמיה רבה וכל דבר שבקדושה בעי למיקם ארגלוי, עכ"ל.

עוד מענין כבוד ה' הוא אזהרה לכותב את השם שיכוון בו כראוי, והרבה החמיר הרשב"י ע"ה בפרשת אחרי מות (סה, ב) בענין זה, זה לשונו אמר ליה אלעזר ברי מכאן ולהלאה

אזדהר דלא למכתב שמא קדישא אלא כדקא יאות, דכל מאן דלא ידע למכתב שמא קדישא כדקא יאות ולקשרא קשרא דמהימנותא קשרא דחד בחד בגין לייחדא שמא קדישא עליה כתיב (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת וגו', עכ"ל לענייננו.

עוד מענין כבוד ה', מה שפירש הרשב"י (ויגש רז, ב) שמי שאינו קם לעסוק בתורה מחצות לילה ואילך הוא מבטל כבוד ה' ונקרא נזוף, ולקמן העתקנו לשונו.

עוד ליזהר שלא לדבר שיחת חול בבית הכנסת, כמו שאמרו בפרשת תרומה (קלא, ב) דמאן דאשתעי בבי כנשתא נהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא, ושאר לשונו נעתיק במקומו.

עוד בחינה ז' בענין הכבוד, והוא מה שאמר הכתוב (תהלים נ, כג) זובח תודה יכבדנני, ואמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין מג, ב) אמר ריב"ל הזובח יצרו ומתודה כאלו כבדו להקב"ה בשני עולמות, שנאמר זובח תודה יכבדנני, יכבדני אין כתיב כאן אלא יכבדנני, עכ"ל.

עוד נמצא בחינה ח' לענין מעשה, מה שאמר הנביא (ישעיה כד, טו) על כן באורים כבדו ה', וכן אמרו במקום אחר (שופטים ט, ט) ויאמר להם הזית החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלהים ואנשים, ואף על פי שזה נאמר לענין משל, לא נכתב בנביאים מלה לבטלה אלא ודאי כולם נוגעים לענין מעשה.

ובמדרש מצאנו סמך לענין זה הובא בילקוט פרשת בהעלותך (רמז תשיט) נרות של בשר ודם של חרס או של נחשת הכל לפי כבודו של אדם, וכבוד השבת נרותיה הם כבודה, אם שמרתם נרות של שבת אני מראה לכם נרות של ציון, שנאמר (צפניה א, יב) בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות, ואיני מצריך לכם לראות באורה של חמה, אלא בכבודי אני מאיר לכם, שנאמר (ישעיה ס, יט) לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם, והאומות עתידים להיות מהלכים לאורכם, שנאמר (שם ס, ג) והלכו גוים לאורך, ואי זה אור הקב"ה מאיר לישראל, באור הצדקה, שנאמר (מלאכי ג, כ) וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה, וכל כך למה בזכות הנרות שהם מדליקים בשבת, תדע לך כמה חביבה היא מצות הנרות לפני הקב"ה, שאף על פי שאין הקב"ה צריך אורה הוא מצוה למשה שיזהיר לאהרן (במדבר ח, ב) דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלותך את הנרות, עכ"ל.

ובסוף דבריו יש נפקותא גם כן לנרות שאנו מדליקים בבית הכנסת שהוא דוגמת בית המקדש, שאמר תדע לך כמה חביבה היא מצות נרות לפני הקב"ה שהוא מצוה למשה וכו', וזה היה לבית המקדש או למשכן.

עוד במעלת הנרות, במדרש (ויקרא רבה לא, ד) זה לשונם דבר אחר צו את בני ישראל (ויקרא כד, ב), בר קפרא פתח כי אתה תאיר נרי (תהלים יח, כט), אמר הקב"ה לאדם נרך בידי ונרי בידך, נרך בידי שנאמר (משלי כ, כז) נר ה' נשמת אדם, נרי בידך להעלות נר תמיד, אלא אמר הקב"ה אם הארת נרי הריני מאיר נרך, הוי צו את בני ישראל, עכ"ל. ולכן ראוי להדליק נרות בבית הכנסת. ועוד במדרש (שהש"ר ב, יח) שעובד אדום נתברך בשביל שכבד הארון, שהיה מדליק נר אחד שחרית ונר אחד ערבית.

עוד נמצא בחינה ט' לענין הכבוד, והוא בענין הצדקה, אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יד, לא) ומכבדו חונן אביון, והטעם כי העניים והאביונים הם מאנין תבירין דילה והשכינה דרה בהם, כמו שאמר (ישעיה נז, טו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, ולכן המכבד לעניים בממונו מכבד לשכינתו, ועוד נאריך בענין הצדקה בשער המיוחד לו בעזרת ה'.

עוד בחינה י', בענין כבוד אב ואם, בילקוט פרשת ואתחנן (סי' תתל) זה לשונו דבר אחר זכור את יום השבת - כבד את אביך ואת אמך, וכי מה ענין זה לזה, אלא ללמדך שכל מי שמכבד אביו ואמו אין חלולי שבתות באות על ידיו, שנאמר (ישעיה נו, ב) אשרי אנוש וגו' אל תקרי מחללו אלא מחול לו, אל יאמר אדם הואיל ואבי שבשמים הקדימני תחלה אעשה רצון אבי שבשמים ואניח כבוד אבי וכבוד אמי, כל המבקש ימים ועושר ונכסים וכבוד וחיים בעולם הזה ובעולם הבא וחיים רבים לעולם הבא יעשה רצון אביו שבשמים ויכבד אביו ואמו. דבר אחר כבד את אביך, קיימו יצחק, בשעה שהיה מושלך לפני אביו כשה לטבח יובל. דבר אחר כבד את אביך, קיימו יוסף, שנאמר (בראשית לז, יב) ויאמר ישראל אל יוסף הלא אחיך רועים בשכם.

דבר אחר כבד את אביך ולא תרצח, וכי מה ענין זה לזה, אלא ללמדך אם יש לו לאדם ואינו זן ומפרנס אביו ואמו כאלו הוא רוצח לפני המקום. דבר אחר כבד את אביך ולא תנאף, ללמדך שאם יש לו לאדם ואינו מכבד אביו ואמו כאלו הוא נואף לפני המקום. דבר אחר כבד ולא תגנוב, אם אינו עושה רצון אביו ואמו כאלו הוא גונב נפשות לפני המקום. דבר אחר כבד ולא תענה, כל שאינו מפרנס אביו ואמו כאלו הוא מעיד עדות שקר לפני המקום, עד כאן לשונו.

ובילקוט פרשת ויגש (רמז קנב) בפסוק (בראשית מו, א) ויסע ישראל וכל אשר לו וגו', זה לשונו אמר רבי יהושע בן לוי, חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה ולא אמרו לי, עד שבאתי אצל יהודה בן פדייה בן אחותו של בן קפרא ואמר לי, הרב והתלמיד שהיו מהלכין בדרך, בתחלה שואלים בשלום התלמיד ואחר כך בשלום

הרב, אמר רב הונא כי אתא ר' יהושע בן לוי לטבריא שאליה לרבי יוחנן ולר' שמעון בן לקיש, ר' יוחנן אמר שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, וריש לקיש אמר על ברית השבטים הקריב, עכ"ל.

עוד יש ליזהר בכבוד הזקנים, כמו שנאמר (ישעיה כד, כג) ונגד זקניו כבוד, ואמרו רבותינו ז"ל בספרי (בהעלותך פיסקא לד) לא במקום אחד ולא בשני מקומות אתה מוצא שהקב"ה חולק כבוד לזקנים, אלא בכל מקום, בסנהדרין אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא, יו), כיוצא בו (שמות ג, יו) לך ואספת את זקני ישראל, ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל (שם כד, א), ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל (ויקרא ט, א). רבי שמעון בן יוחאי אומר מנין שאף לעתיד לבא חולק כבוד לזקנים, שנאמר (ישעיה כד, כג) ונגד זקניו כבוד, נגד מלאכיו נגד נביאיו לא נאמר, אלא נגד זקניו, וכן אתה מוצא שהקב"ה מצטער על זקן אחד כנגד כל ישראל, שנאמר (ישעיה מז, ו) קצפתי על עמי חללתי את נחלתי, יכול מחוללין על הכל, תלמוד לומר על זקן הכבדת עולך, והלא דברים קל וחומר, אם מי שאמר והיה העולם עתיד לחלוק כבוד לזקנים, על אחת כמה וכמה שבשר ודם צריך לחלוק כבוד לזקנים, עכ"ל לענייננו.

ומיהו יש מחלוקת בין התנאים (קדושין לב, ב) יש מי שסובר שכל שיבה במשמע, ויש סוברין שדוקא זקני תורה. ובילקוט (כי תשא רמז שצג) על פסוק (שמות לג, ז) והיה כל מבקש ה' יצא אל אוהל מועד, מלמד שכל מי שרואה פני זקן כאלו מקבל פני שכינה, עכ"ל. נראה דעל זקן תורה אמר, שהרי משה רבינו ע"ה זקן תורה היה. וכן בענין זה הובא בילקוט (ע' ילקוט שמואל סי' צו) בפסוק (שמ"א ב, יא) והנער שמואל משרת את ה' את פני עלי הכהן, נראה דוקא זקן תורה.

ובמדרש (רו"ר ו, ב) אמרו על פסוק (רות ג, י) ברוכה את לה' בתי, זה לשונו ר' יוחנן אמר לעולם אל ימנע אדם עצמו מלילך אחר זקן שיברכהו, בועז בן פ' שנה היה ולא נפקד, כיון שנתפללה עליו אותה צדקת נפקד, רות בת מ' שנה היתה ולא נפקדה כיון שברכה אותו צדיק נפקדה, ברוכה את לה' בתי, עכ"ל.

וכמו שאנו מצווים לכבד התורה ולומדיה כך צריך ליזהר שלא לכבד את הרשעים, שנאמר (במדבר כד, יא) אמרתי כבד אכבדך והנה מנעך ידו"ד מכבוד, ובודאי שלא נכתבו דברי בלק בתורתינו לחנם אלא לנפקותא, ועוד שנזכר בתוכם שם ידו"ד באומרו מנעך ידו"ד מכבוד. והטעם, כי מה שאנו מצווים לכבד ללומדי התורה ולזקניה מפני שאור כבוד ה' שופע בהם, והמכבדם מכבד את ידו"ד, והרשע כיון שהוא מסולק

מהקדושה אין לכבדו אלא אדרבה מצוה לשנאותו ולבזותו כדי להכניע הקליפה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קלט, כא) הלא משנאיך ה' אשנא וגו'. ולכן ראוי ליזהר שלא לתת שלום לאדם רשע, וכן פירש רשב"י (וארא כג, ב) על פסוק (שמ"א כה, ו) אתה שלום וביתך שלום, הקשו וכי דוד לא היה יודע שנבל היה רשע, והיאך היה מקדים לו שלום והיה קוראו חי, ותירצו כי מה שאמר דוד אתה שלום על הקב"ה אמר, כמו שפירשו שם, והקב"ה הוא הנקרא חי וכו', ואמר מכאן אוליפנא דהא לבר נש חייבא אסיר לאקדמא ליה שלם, ואי אצטריך יקדים ליה כדוד דבריך ליה לקב"ה ואתחזי דבגיניה קאמר, ואי תימא דרמאות הוה, לאו דהא כל מאן דסליק ליה לקב"ה ואתחזי דבגיניה קאמר לאו רמאות הוא, ומאן דאקדים שלם לזכאה כאילו אקדים ליה לקוב"ה, עכ"ל. ומה שאמר דהא כל מאן דסליק ליה לקוב"ה, כעין זה פירשו רבותינו ז"ל (ע"א טז, ב) דקאמר נאמן עלי הדיין, ובעונש החנפים נרחיב בשער הקדושה פרק יב ע"ש.

עוד יש בחינה י"א בכלל הכבוד, ליזהר מכל דבר שיש בזוי כבודו ית' או קלון, כי הפך הכבוד הוא הבזוי והקלון, כאומרו (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו.

צריך ליזהר במה שאמר הכתוב פרשת שלח לך (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה וגו' הכרת תכרת וגו' ופירשו ז"ל בו כמה דרכים, ובכולם צריך ליזהר, אמרו בפיסקא האומר אין תורה מן השמים (סנהדרין צט, א), זה לשונם תנו רבנן כי דבר ה' בזה, זה האומר אין תורה מן השמים, דבר אחר זה אפיקורוס. ואת מצותו הפר, זה המפר ברית מילה. הכרת תכרת, הכרת בעולם הזה תכרת בעולם הבא, מכאן אמר רבי אלעזר המודעי, המחלל את הקדשים, והמבזה את המועדות, והמפר בריתו של אברהם אבינו, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, והמלבין פני חבירו ברבים, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו ע"ה אין לו חלק לעולם הבא.

תניא אידך, כי דבר ה' בזה, זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אומר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו אמרו, זהו דבר ה' בזה. אפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מגזרה שוה זו, זהו דבר ה' בזה. תניא היה רבי מאיר אומר כל הלומד תורה ואינו מלמדה לאחרים זהו דבר ה' בזה. רבי נתן אומר כל שאינו משגיח על המשנה. רבי נהוראי אומר כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק. רבי ישמעאל אומר זה העובד ע"א, מאי משמע דתנא דבי רבי ישמעאל זה המבזה דבור שאמר ליה הקב"ה למשה בסיני אנכי ה' וגו' לא יהיה לך אלהים אחרים וגו', עכ"ל.

ובענין אפיקורוס אמרו שם, ואפיקורוס - רב ורבי חנינא דאמרי תרווייהו זה המבזה תלמידי חכמים. ריב"ל ורבי יונתן אומרים זה המבזה את חבירו בפני ת"ח, ואמרו שם, איכא דמתני לה אסיפא, המגלה פנים בתורה שלא כהלכה, רב ורבי חנינא דאמרי זה המבזה פני ת"ח. רבי יונתן וריב"ל אמרי זה המבזה פני חבירו בפני ת"ח. בשלמא למאן דאמר מבזה ת"ח עצמן מגלה פנים בתורה הוי, היינו דמבזה חבירו בפני ת"ח אפיקורוס הוי. אלא למאן דאמר מבזה חבירו בפני ת"ח מגלה פנים בתורה הוי, אפיקורוס כגון מאן, אמר רב יוסף דאמר מאי אהנו לן רבנן לדידהו קארו לדידהו תאנו, אמר ליה אביי ההוא אפיקורוס הוי (פירוש בתמיה) ההוא מגלה פנים בתורה הוי, דכתיב (ירמיה לג, כה) אם לא בריתי יומם ולילה וגו', (פירוש שהחכמים מקיימים העולם), רב נחמן בר יצחק אמר מהכא נמי שמעת ליה (בראשית יח, כו) ונשאתי לכל המקום בעבורם, אלא כגון מאן (פירוש מי נקרא אפיקורוס), כגון דיתיב קמי רביה ונפלה שמעתא בדוכתא אחריתי, (פירוש נזכר הלכה שקראו רבו במקום אחר), ואמר הכי אמרינן התם, ולא אמר הכי אמר מר התם. רבא אמר כגון דבי בנימין אסייא דאמרי מאי אהנו רבנן, מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה (פירוש לא אמרו שום חידוש להתיר העורב ולאסור היונה). רב פפא אמר כגון דאמר הני רבנן (פירוש שהוא לשון בזוי), רב פפא אשתלי ואמר הני רבנן ויתיב בתעניתא, רב נחמן אמר זה הקורא לרבו בשמו, שנאמר (מל"ב ח, ה) ויאמר גחזי אדוני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע, עכ"ל.

עוד יש בחינה י"ב בענין הכבוד, והוא לכבד לקונו בהלל ושבח, כמ"ש (תהלים כט, ט) ובהיכלו כלו אומר כבוד, ובענין זה הארכנו בשער אהבה בענין השמחה, כי שם מקומו.

ועל כלל בחינת הכבוד שביארנו אמר בתנא דבי אליהו והובא במדרש (במ"ר ה, ט) זה לשונו אליהו אומר, נתקבצו ויצאו למלחמה ונפלו מהם נ' אלף איש, ונפלה בה סנהדרי גדולה עמהם, מי הרג אותם הוי אומר לא הרג אותם אלא אנשי בית שמש על שראו בארון, ולכך הזהיר בני קהת (במדבר ד, כ) ולא יבאו לראות וגו'. אמר הקב"ה כשם שעשיתי לבני קהת על שהיו יראים אותי, כבדתים וחלקתי להם כבוד והזהרתי עליהם להציל ממות נפשם, כך כל מי שהוא מתיירא ממני אני מכבדו ואיני מכרית שמו מן העולם, ממי את למד מבני יונדב בן רכב על ידי שעשו רצוני מה כתוב בהם (ירמיה לה, יט) לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים, ומה אם אותם שהם גרים כך עשיתי להם, ישראל שהם בני אוהבי בני ידידי על אחת כמה וכמה כשהם עושים רצוני שהם עומדים לפני כל הימים, שנאמר (ישעיה מח, יח) לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וגו' ואומר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום, עכ"ל.

וראינו לתשלום השער הזה לבאר פסוקי היראה אשר בתורה נביאים וכתובים הנוגעים למעשה.

היראה הראשונה בתורה בחטא אדם הראשון הוא (בראשית ג, י) ואירא כי עירום אנכי ואחבא, והענין כי אדם הראשון קודם חטאו היה מלבושו כתנות אור, ואחר חטאו הוסר ונפשט האור העליון ממנו ונתגשם ונתלבש בכתנות עור, וזהו ואירא - נתיירא כי ראה עצמו ערום מהאור העליון. וכן כל אדם צריך שיהיה לו בחינת היראה הזו שלא יגרום בעונו שתסתלק אור השכינה ממנו, כי על ידי עסק התורה והמצוה האדם מושך עליו אור השכינה, ואם ח"ו חוטא תסתלק ונשאר ערום, וזו בחינה אחרת בענין יראת חטא מלבד מה שפירשתי.

השנית ליזהר ביראת השם כל היום, שנאמר (משלי כג, יז) כי אם ביראת ה' כל היום, וכתב החסיד רבינו יונה באגרת התשובה עמוד גדול לענין התורה, שלא תמוש כל היום יראת שמים מנגד עיניך, שנאמר כי אם ביראת ה' כל היום, ופשט הכתוב צריך אנו לומר שכך הוא, אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום, פירוש אל יקנא בחוטאים אלא במי תקנא כי אם ביראת ה' במעלת יראת ה', לומר למה לא אהא אני ירא את ה' כל היום, והיינו כי חטאים הם חסרי השלמות, כענין והייתי אני ובני שלמה חטאים, כי אם ביראת ה' - כאותם שיש להם יראת ה' כל היום, נראה שצריך להיות ירא השם כל היום. והמזכיר לאדם היראה הוא שיהיה בתפילין כל היום, אם היה אפשר או לפחות בשעות שהוא עוסק בתורה שהוא פנוי מעסקי העולם.

וילמד שצוה הקב"ה למלך (דברים יז, יט) והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' וגו' ופירשו ז"ל שלעולם היה ספר תורה עמו, ולכך היה מוזהר לו היראה, וזהו למען ילמד, וזה לשונם בתוספתא (סנהדרין ד ד) יוצא למלחמה והיא עמו, נכנס היא עמו, יושב בבית היא אצלו, נכנס לבית המים ממתנת לו על הפתח, וכן דוד אומר (תהלים טז, ח) שויתי ה' לנגדי תמיד וגו'. ר"י אומר ספר תורה מימינו ותפלין משמאלו. ואמר עוד שם לקמיה, אם כן למה נאמר (דברים יז, יח) וכתב לו את משנה התורה הזאת, מלמד ששתי תורות כותב לו, אחת שנכנסת ויוצאת עמו ואחת שמונחת לו בתוך הבית, זו שנכנסת ויוצאת עמו לא תכנס עמו לא למרחץ ולא לבית המים, שנאמר והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, במקום הראוי לקרות בו, והלא דברים קל וחומר ומה אם מלך ישראל שלא עסק אלא בצרכי צבור נאמר בו, והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, שאר בני אדם על אחת כמה וכמה.

וכיוצא בו (שם לד, ט) ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו וגו', וכן הוא אומר יהושע בן נון נער (שמות לג, יא), וכן הוא אומר (יהושע א, ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה, והלא דברים קל וחומר ומה יהושע בן נון שעסק בכבוש הארץ ועומד לחלקה לישראל נאמר בו לא ימוש וגו' שאר בני אדם על אחת כמה וכמה, עכ"ל.

הרי שהמלך היה צריך ספר תורה עמו, ולדברי רבי יהודה גם כן תפלין, וכיון שאי אפשר בספר תורה שלא נצטוינו בו, ראוי לקיים התפלין, ולכך החכמים הראשונים היו זהירים בתפלין כל היום.

והנה בודאי המזכיר לאדם היראה הוא עסק התורה, שהרי אמרו (אבות פ"ב מ"ה) אין בור ירא חטא, ומכאן תראה כמה חיוב מוטל עלינו לעסוק בתורה, וממנה יתעורר יראה שהיא נקראת יראת ה' שנאמר (תהלים יט, י) יראת ה' טהורה עומדת לעד, וכל מציאות ספר תורה ותפלין הוא להזכיר לעסוק בתורה בתמידות, שנאמר (שמות יג, ט) למען תהיה תורת ה' בפיך, והיינו לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, כדפירש במאמר.

השלישית להיות מצוי בבית הכנסת אם לתפלה ואם לעסק התורה אם אפשר, שהבא לבית הכנסת נקרא ירא את ה' שנאמר (ישעיה נ, י) מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו, ופירשו רבותינו ז"ל במסכת ברכות (ו, ב) שזה נאמר על מי שהוא רגיל לבא לבית הכנסת ויום אחד לא בא, זה לשונם אמר רבין בר רב אדא אמר רב חסדא כל הרגיל לבא לבית הכנסת ויום אחד לא בא הקב"ה משאיל עליו, שנאמר (ישעיה נ, י) מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו, אם לדבר מצוה הלך נוגה לו, ואם לדבר רשות הלך אין נוגה לו, מאי טעמא דהוה ליה לבטוח בשם ה' ולא בטח. ובזוהר בפרשת בלק (קצו, א) ענין מתוק בפירוש פסוק זה, תעיינהו משם כי נוגע לענין דרש.

והטעם שיקרא ירא ה' הבא לבית הכנסת, מפני שבית הכנסת הוא מקדש מעט שעליו נאמר (ויקרא יט, ל) ומקדשי תיראו. ועוד מקום היראה מחמת הדין הוא בבית הכנסת, ששם שורה אש נוגה על ראשיהם של ישראל, כמו שנאריך במקומו.

הרביעית להתקרב לכל מי שהוא ירא ה', ולהתרחק ממי שאינו ירא את ה' אפילו מלדבר עמו דרך חברה, וזה נלמד ממה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, סג) חבר אני לכל אשר יראוך וגו', והטעם כי בהתקרבו אל הטובים ילמד ממעשיהם, ועוד השכינה הנקראת יראה עמהם, ותתנוצץ בו אור השכינה, וההפך ורועה כסילים ירוע (משלי יג,

כ), ודבר זה נלמד ממה שאמרו ז"ל (יומא ט, ב) מאן דאישתעי ריש לקיש בהדיה הוו מהימני ליה בלא שטר ובלא עדים.

החמישית כתיב (תהלים לד, יב) לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו', נראה שתחלת המדרגות שיעלה האדם ביראה הם אלו בתחלה נצור לשונך מרע וגו', הב' סור מרע ועשה טוב, הג' בקש שלום וגו', והרחבנו בביאור הפסוקים בשער הקדושה בפרק י' וי"א. הב' סור מרע, גם זה נוגע ליראה וביארנו עניינו בפרק רביעי משער זה, בקש שלום הוא לענין ועשה טוב ושם ביארנוהו.

השישית ביאר הנביא ישעיה ע"ה באמרו (ישעיה כט, יג) ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה, נראה שצריך האדם לחקור ולידע באמיתות למי הוא עובד וממי הוא ירא, כענין מה שצוה דוד ע"ה לשלמה ע"ה (דה"א כח, ט) דע את אלהי אביך ועבדהו, והטעם, כי העובד דרך מצות אנשים מלומדה פעם יעשה ופעם לא יעשה, ואין לבו תקוע באמונה, ואם יבא כותי או אחר כמוהו ויסתור לו אמונתו מכח ראיות וקושיות אפשר שינוצח, אמנם העובד בידיעת לבו לא ינוצח בשום פנים, ועונש העובד מצות אנשים מלומדה ביאר הנביא אחר כך באומרו (ישעיה כט, יד) לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, ביען שהיא מדה כנגד מדה, כיון שלא רצו להתחכם בתורה לדעת ענין יראת הבורא באמיתות כך תאבד החכמה מהחכמים.

ועד"ה, שמקום היראה הוא י' כמבואר בפרק ב משער זה, ולכן צריך להתחכם ביראה ולא תהיה מצות אנשים מלומדה, ולזה אמר (אבות פ"ב מ"ה) אין בור ירא חטא, ואם לאו ח"ו תתעלם החכמה שהיא מקור היראה.

וכן העונש הזה חוזר גם כן למה שנאמר בראש הפסוק, יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי וגו', כי כיון שהוא מדבר עם אלהיו ובינת לבו אין עמו, לכן עונשו שבינת נבוניו תסתתר, ובזה כל הפסוק מדוקדק ואין בו שום יתור.

ועל דרך זה צריך גם כן ליזהר באמירת תפילתו וברכותיו שיהיו בכוונה שלא יהיו מצות אנשים מלומדה, ואמר (ישעיה כט, יג) בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני וגו'. ואמרו בספר החסידים (סי' מו) מעשה באדם אחד שמת לפני זמנו כמה שנים, לאחר שנים הרבה נתגלה בחלום לאחד מקרוביו, שאל לו איך אתה נוהג בעולם שאתה שם, אמר לו בכל יום דנים אותי על שלא הייתי מדקדק בברכת המוציא ובברכת הפירות וברכת המזון בכוונת הלב, ואומרים לי להנאתך נתכוונת. שאלו והלא אין משפט רשעי ישראל

אלא שנים עשר חדש וכבר עברו עליך יותר ועדיין דנין אותך, אמר ליה אין דנין אותי פורעניות חזקים כמו בשנים עשר הראשונים, עד כאן לשונו.

וממעלות היראה הוא בעולם הבא, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא, כ), ובעולם הזה היותו מושגח בעינא פקיחא עינא דאריך אנפין, דכתיב (שם לג, יח) הנה עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדו, (שם קג, יא) כי כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו וגו', וכן (שם קג, יג) כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו. והטעם כי הירא גורם כפיית הדינים כמו שפירשה בפירוש דוד המלך ע"ה, ולכן ראוי שימשכו עליו רחמים.

וממעלותיה מה שנזכר במזמור (תהלים קיב, ב) אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד גבור בארץ יהיה זרעו וגו'. וממעלותיה שהיראה גורמת תוספת חיים, כדכתיב (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים, וכן אמרו במדרש פסיקתא (דרב כהנא סי' כז) על פסוק (תהלים טז, יא) תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך, אמר רבי יודן אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, תודיעני אורח חיים, אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד חיים את בעי, צפה ליראה, שנאמר יראת ה' תוסיף ימים, עכ"ל.

ובזה נכלל הפרק הזה ונכלל השער הזה ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

נשלם שער היראה

שער האהבה

פתיחה

מפני שקדם מאמרנו בשער הקודם בענין היראה ופרטיה, אמרנו לסמוך לו ענין האהבה, כמו שסמכם הפסוק באמרו (דברים י, יב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך.

והטעם לקדימת היראה בארנו בשער הקודם, היות היראה מפתח לכל העבודה, כי לא תכון לאדם לעשות שום מצוה עד שידע מי צוה אותה, שהוא אדון יחיד, ושתהא עבודתו מיוחדת לפניו, כמו שנתבאר בסוף השער הקודם, וזהו שכתוב ליראה את ה' אלהיך, ובזה ימשך לו ללכת בכל דרכיו, ירצה שישמר עשה ולא תעשה, והיינו בכל דרכיו.

אמנם עיקר הירא את המלך הוא ליראה, לזהר שלא יעבר על מה שצוהו שלא יעשה, וכן נמצא בדברי הרשב"י עליו השלום, (ת"ז יח, א) זה לשונו שס"ה משמאלא מדחילו דגבורה אתיהיבו, פחד יצחק. רמ"ח מימינא מרחימו דדרגא דאברהם, דכתיב ביה

(ירמיה לא, ב) ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד, עד כאן לשונו. וירא שלא ימצא המלך אחריו משגהו ולכן הוא נזהר שלא לעבור על דבריו.

אמנם האהבה היא מעלה נוספת, והיא שני דברים, האחד שלם למעשה המצוות עשה, ושיתוסף לו אהבה שיעשה המצוה והתורה מלב ומנפש בחשק גדול, וזהו ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, ואז יקרא העובד עבד, שהוא עובד עבודה שלמה, היא מאהבה כמו שנתבאר בה, ולכן ביראה לא הזכיר עבודה ובאהבה הזכיר עבודה. וכן בתנא דבי אליהו שנעתיק לקמן, הוציא, שעיקר היראה היא לא תעשה, ועקרו לירא מהדין, ואהבה היא בענין מצות העשה.

ומפני היות היראה והאהבה שני עמודים גדולים לעבודה, סמכם הכתוב, וכמו שהזכיר בזה יראה, ליראה את ה' אלהיך, הזכיר גם כן באהבה לאהבה את ה' אלהיך, ולכן הרשב"י סמכם לעולם, ואומר (נשא קכג, א) מצוה בדחילו ורחימו, וכן תשובה ותורה ותפלה שהעתקנו לשונו בשער היראה, כבר פירש שהצרכנו להקדים היראה, ולכן ראינו לפרש ענין האהבה אחר היראה כסדר הכתוב וסדר הרשב"י עליו השלום, ואף על פי שהמפרשים זכרונם לברכה לא דרכו דרך זה.

ועוד כי יראה ואהבה הם רומזים לשתי אותיות שבשם כדפירשו בתקונים (כה, ב), ולכן ראינו ליחד השם שנאמר (ישעיה כו, ד) כי ביה ה' צור עולמים.

ועוד קדמה יראה לאהבה מן הטעם שפירש הרשב"י בתקונים (ה, א) שהם כנגד עשה ולא תעשה, מצוות לא תעשה קדמו, שהם תלויות בשם י"ה, ולכן צריכין אנו לבאר אהבה שהוא כנגד ו"ה כדי ליחד את ידו"ד

פרק א

בבאור הכרח היות העבודה באהבה, ומהות ענין האהבה כפי הנמצא בדברי רבותינו זכרונם לברכה ובספרי החסידים הקודמים.

היות עבודתנו באהבה נצטוינו בתורה במשנה תורה כמה פעמים אם בפרשת ועתה ישראל כמו שכתבנו לעיל, אם בפרשת שמע (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, ובפרשת והיה אם שמע (שם יא, יג) לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו, וכתב רבנו משה מקוצי בספר מצוות הגדול במצות לאהבה, זה לשונו ולפי שפרשה זו חביבה לפני הקדוש ברוך הוא, והיא מפתח יראתנו, שיש בה יחוד הבורא ואזהרת אהבת שמו בכל לב ובכל נפש ובכל מאד, וכל התורה כלולה בזה, כי מי שאוהב את המלך כל מחשבותיו לעשות הטוב והישר בעיניו, לכך צוה הקדוש ברוך הוא לעשות לו חמשה זכרונות בכל יום; א, לקרוא פרשה זו בשכבו. ב, ובקומו. ג, שתהא פרשה זו נכתבת כנגד לבך בתפלין

של זרוע שמאל וקבועים כנגד הלב, שנאמר (שם יא, יח) ושמתם את דברי אלה על לבבכם, ודרשו רבותינו שתהא שימה כנגד הלב. ד, שתהא פרשה זו נכתבת כנגד נפשך, שתפלין של ראש יהו מונחים על המח שהוא מכוון כנגד האויר שבין העינים מלמעלה, ועקר היות הנפש שם וישוב דעת של אדם, וזהו (שם ו, ח) והיו לטוטפות בין עיניך. ה, שתהא פרשה זו נכתבת כנגד מאדך על מזוזות ביתך ובשעריך, שממונו של אדם שם, וכסדר שנכתבו במקרא, לב תחלה ואחר כך נפש ואחר כך ממון, כך נצטוו על הסדר הזה, וקשרתם לאות על ידך כנגד לבבך, והיו לטוטפות בין עיניך כנגד נפשך, וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך כנגד מאדך, עד כאן לשונו.

וכאשר תדקדק ה' פעמים אלו הנזכרים הם עשרה, שהרי פרשת והיה אם שמע, בה נזכר ענין האהבה, והיא בתפלין ובמזוזה, ואנו קורין אותה בשכבנו ובקומנו.

ועוד מצאתי כי תשע פעמים נזכרה מצות לאהבה במשנה תורה, אחד בפרשת ואתחנן בפרשת ואהבת (דברים ו, ה). ארבע בפרשת עקב בפרשת ועתה ישראל (שם י, יב) שנאמר בה ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו. (שם יא, א) ואהבת את ה' אלהיך ושמרת משמרתו וגו'. (שם יא, יג) לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם וגו'. (שם יא, כב) כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם לעשותה לאהבה את ה' אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו. עוד בפרשת שופטים ושוטרים נזכרה פעם אחת (שם יט, ט) לאהבה את ה' אלהיך וללכת בדרכיו כל הימים. ובפרשת אתם נצבים נזכרו שלשה (שם ל, ו) ומל ה' אלהיך את לבבך וגו' לאהבה את ה' אלהיך וגו', (שם ל, טז) אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך ללכת בדרכיו ולשמר מצותיו, סוף הפרשה (שם ל, כ) לאהבה את ה' אלהיך לשמע בקולו ולדבקה בו, הרי תשע. ומצות אהבת הגר שבפרשת עקב (י, יט) הרי עשרה, כנגד עשר מדות, ואהבת הגר במדה העשירית הנקראת צדק, וכן הגר נקרא צדק, הרי שנכפלה ונשנית מצות אהבה פעמים הרבה, מפני היותה שרש לכל העבודה האלהית, והיא תכלית שלמות הנפש שתדבק בקונה, כמו שאמר לאהבה וגו' ולדבקה בו, וכמו שיתבאר בעזרת השם.

ובענין אהבה אמרו רבותינו זכרונם לברכה בספרי, זה לשונם ואהבת את ה' אלהיך עשה מאהבה, שהפרש בין העושה מאהבה לעושה מיראה, העושה מאהבה שכרו כפול ומכופל, לפי שהוא אומר את ה' אלהיך תירא, יש לך אדם מתירא מחברו כשהוא מטריחו מניחו והולך לו, אבל אתה עשה מאהבה, שאין לך אהבה במקום יראה ויראה במקום אהבה אלא במדת המקום בלבד, עד כאן לשונו.

עוד בתנא דבי אליהו (רבא פכ"ח) מה בין אהבה ליראה, משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו שני עבדים, אחד אוהב את המלך ומתירא ממנו, ואחר מתירא ממנו ואינו אוהבו, הלך המלך למדינת הים, האוהב את המלך ומתירא ממנו עמד ונטע גנות ופרדסין ומכל מיני מגדים, הירא ואינו אוהבו ישב לו ולא עשה כלום. כיון שבא המלך ממדינת הים ראה גנות ופרדסים, וכל מיני מגדים, סדר לפניו, כנגד דעתו של אוהב, כיון שנכנס האוהב לפני המלך וראה כל מיני מגדים סדורים לפניו, נתקררה דעתו נגד שמחתו של מלך. הירא ממנו ואינו אוהבו, כיון שנכנס המלך לביתו, כל מיני חרבות כלם סדר לפניו כנגד דעתו של הירא, כיון שנכנס הירא לפני המלך וראה כל מיני חרבות סדורים לפניו, נזדעזע דעתו כנגד קצפו של מלך, שנאמר (תהלים קיא, ה) טרף נתן ליראיו, זה העולם הזה. הא למדת ששכר האוהב שני חלקים ושכר הירא חלק אחד, לפיכך לא זכו הרשעים אלא בעולם הזה, אבל יש שיאכלו שני עולמים, זהו שאמר הכתוב (שה"ש ח, ז) מים רבים וגו', וסופו העתקתי בפרק ז.

והיוצא לנו מכלל המאמר, שמהות האהבה היא שיעשה האדם חפץ המלך כדי לשמחו, ואף על פי שהוא יודע שמאותם האילנות שהוא נוטע, המלך יתן לו מיני מגדים שכר מה שנטע, מכל מקום אין כונת האוהב אלא שמתקרר דעתו כנגד שמחתו של מלך, שהמלך שמח הוא לראות גנים ופרדסים ואילנות נטועים לפניו.

והנמשל מובן הוא, שהיראים הם האומות עובדי עבודת אלילים שכלם יראים, כאומרו (ירמיה י, ז) מי לא יראך מלך הגוים וגו' כי בכל חכמי הגוים וגו' מאין כמוך, ופירש בפרשת משפטים (זהר צה, ב - צו, א), כלם מודים שאין כמוך אבל אינם עושים מצות, אבל הם יראים. והאוהבים הם ישראל שעושים מצוות, ובעשית המצוות ועסק התורה הוא נטיעת אילנות שנוטעים למעלה הארות עליונות שהמלך שמח בהם, שהכל תלוי בהתעוררות התחתון כדפירשתי כמה פעמים. ומהאור העליון שהמשיכו בעשית המצוות נשמתם נהנית בעולם הבא, כענין מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת.

בנדרים (סב, א) תניא לאהבה את ה' ולדבקה בו (דברים ל, כ), שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם, אשנה שיקראוני רבי, אשנה שאקרא זקן ואשב בישיבה, אלא למד מאהבה וסוף הכבוד לבא, שנאמר (משלי ז, ג) קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך, ואומר (שם ג, יז) דרכיה דרכי נעם, ואומר (שם) עץ חיים היא, עד כאן לשונו. רבי אלעזר בר צדוק אומר עשה דברים לשם פועלם ודבר בהם לשמן, אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום להיות עודר וכו', עד כאן לשונו.

ועוד אמרו במדרש (ילקוט תהלים סי' תתעא) במצותיו חפץ מאד, אמר רבי אלעזר במצותיו ולא בשכר מצותיו, והיינו דתנן (אבות פ"א מ"ג) אנטיגנוס איש סוכו היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס.

ועוד אמרו בספרי (עקב ה) לאהבה, שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר, בשביל שאקרא רבי, בשביל שכר לעולם הבא, תלמוד לומר לאהבה, כל שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה, עד כאן לשונו.

ובזהר פרשת ואתחנן (רסז, א) אמרו זה לשונם בפסוק (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלהיך, ואהבת, דבעי בר נש לאתקשרא ביה ברחימותא, דכל פולחנא עלאה דבעי בר נש למפלח לקודשא בריך הוא, דיפלח ליה ברחימו, דלית לך פולחנא כמו רחימותא דקודשא בריך הוא, עד כאן לשונו.

ובתקונים (דף עג ע"ב) אמר שהעובד על מנת לקבל פרס יש לו עונש, וזה לשונו בקיצור אבל רחימו ודחילו בין טב ובין ביש, ובגין דא אמר קודשא בריך הוא (שה"ש ב, ז) השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ, דאיהו רחימו ופרס, עד דאיהו יחפץ ולא על מנת לקבל פרס, ויראה ואהבה על מנת לקבל פרס איהי שפחה, ותחת שלש רגזה ארץ תחת עבד כי ימלך ושפחה כי תירש גברתה (משלי ל, כג), עד כאן לשונו.

ובענין האהבה כתב החסיד בעל חובת הלבבות זה לשונו סוף שער הבטחון, ובשער האהבה, ולקטתי דבריו בקצרה המכון אל ענייננו (שער אהבת ה' פ"א) ענין האהבה הוא כלות הנפש ונטותה בעצמה אל הבורא כדי שתדבק באורו העליון, והוא - שהנפש הוא עצם רוחני נוטה אל הדומים לה מהאישים הרוחניים, ומתרחקת בטבעה מאשר כנגדה מן הגופות העבות, וכאשר קשרה הבורא בגוף הזה העב אשר רצה לנסותה בו בהנהגתה אותו, העיר אותה לחוס עליו ותכסף לו כדי לבקש המנוחה ממדוה גופה, וכשתרגיש הנפש בענין שיוסיף לה אור בעצמה וכח בנפשה תטה במזמתה [במחשבתה] אליו ותדבק בו במחשבתה ומתאוה לו וכוספת אליו, בפרט כאשר ידע האדם ענין המכוון בבריאתו ויציאתו אל העולם הזה הכלה, ויכיר מעלת העולם האחר הקיים, ימאס בעולם הזה ובסבותיו, ויברח במחשבתו ובנפשו ובגופו אל האלהים יתברך, וישתעשע בזכרו בבדידות, וישתומם מבלתי המחשבה בגדולתו, ואם יהיה במקהלות לא יתאוה כי אם לרצונו ולא יכסף כי אם לפגיעתו, ויהיה הכספו לו בהשתדלות וחריצות וזריזות, דומה למה שאמר (ישעיה כו, ט) נפשי אויתיך בלילה וגו', ואמר (שם כו, ח) לשמך ולזכרך תאות נפש. ואמר (תהלים מב, ג) צמאה נפשי לאלהים לאל חי, ואמר (שם סג, ב) אלהים

אלי אתה אשחרך צמאה לך נפשי כמה לך בשרי וגו', ואז תשקה הנפש סם האהבה באלהים ותתבודד ביחד לבבה בו, ולאהבה אותו ולבטח עליו ולכסף לו, ולא יהיה לו עסק בלתי עסק עבודתו, ולא יעבר על רעיוניה זולתו, ולא יעלה במחשבתה בלעדיו, ולא תשלח אבר מאברי גופה אלא במה שתמשך בה לשמו, ולא תתיר לשונה כי אם בזכרה בשבחו ובהודאתו ותהלתו מאהבה בו ומכסף לרצונו יתברך, ואם ייטיב לה תודה, ואם יענה תסבל וימסר גופו ונפשו וממונו לקדושת שמו יתברך, ולא תוסיף עם זה כי אם אהבה בו ובטחון עליו, כמו שאמרו על אחד מן החסידים שהיה קם בלילה ואומר אלהי הרעבתני וערום עזבתני ובמחשכי הלילה הושבתני ועזך וגדלך הוריתני, אם תשרפני באש לא אוסיף כי אם אהבה אותך ואשמחה בך, דומה למה שאמר איוב (יג, טו) הן יקטלני לא איחל. ואל הענין הזה רמז החכם באמרו (שה"ש א, יג) צרור המור דודי לי בין שדי ילין, ואמרו חכמים זכרונם לברכה (שבת פח, ב) על דרך הדרש, אף על פי שמיצר ומימר לי בין שדי ילין. והדומה למה שאמרו (ברכות פ"ט מ"ה) ואהבת את ה' אלהיך וגו' אפילו נוטל נפשך.

והחזק שבדברים שתעזר בהם על המדרגה הזאת העליונה, הוא המורא הגדול מאלהים והאימה ממנו, והפחד ממצותיו, והמחשבה תמיד בהשקפתו על סתרך וגלויך ומצפונך ונראך, והנהגתו אותך וחמלתו עליך, ודעתו הנסתר והנגלה בעבר ובעתיד ממעשיך ומחשבותיך, והטבתו לך והקרבתו אותך, ולא תוכל על כל זה לעמד מנטות אליו בלבך ובמצפונך בבר לבב ואמונה שלמה, ותתלה נפשך באהבה ותבטח על חמלתו וגדל חנותו ורחמיו, ולא תשתף בעת ההיא עם אהבתו אהבת זולתו, ולא ישקיף עליך שאתה ירא עם יראתך בלתו, ולא תפקדנו מרעיוניך ולא יסור מנגד עיניך, ויהיה צותך בבדידות [חבורתך ביחידות], ויושב עמך במדברות, ויהיה מקום מלא בני אדם בעיניך כלא מלא, והריק מהם כלא ריק, לא תשומם בהפקדם ולא תדאג בהעדרם, ותהיה תמיד שמח באלהים שש בבוראך עלז ברצונו נכסף לפגיעתו, כמו שכתוב (תהלים סד, יא) ישמח צדיק בה', ואמר הנביא (חבקוק ג, יח) ואני בה' אעלוזה, ואמר דוד עליו השלום (תהלים כז, א) ה' אורי וישעי ממי אירא, ושאר המזמור.

וקרוב לדברים אלו כתב בספר הרוקח (הלכות חסידות שרש אהבת השם), זה לשונו שרש האהבה, שהנפש מלאה אהבת ה' וקשורה בעבותות האהבה בשמחה ובטוב לב, ולא כעובד רבו בעל כרחו, אלא אפילו אם היו מוחים בידו, האהבה בוערת בתוכו לעבוד ושמח להשלים רצון בוראו, שכך אמר המשורר (תהלים ק, ב) עבדו את ה' בשמחה, ועובד בישרות לב ולישרי לב שמחה (שם צז, יא). ואינו עובד לא להנאתו ולא לכבודו,

ואומר מה אני נבזה וחדל אישים היום כאן ומחר בקבר הן בעון חוללתי ואני מלא גלל איך נבחרתי להיות עבד למלך הכבוד, כי כשהנשמה חושבת בעומק ביראה רשף אהבת הלב בוער בה וגיל ושמחת הקרב מרבה ושמחת הלב ועלז כליות גדל, חכמת אדם תאיר פניו וישמחו בו אוהבי שמו, כי כל האיש אשר חכמת השם בלבם חושבים בשמחה חשק עשיית רצון בוראם לעשות מצוותיו בכל לב, והאוהב אינו חושב הנאת העולם הזה ואינו חושש בטיולי אשתו ולא בניו ובנותיו, והכל כאין נגדו, רק לעשות רצון בוראו ולזכות אחרים ולקדש שמו ולמסור עצמו באהבתו, כאברהם (בראשית יד, כג) הרימותי ידי אל ה' אם מחוט ועד שרוך נעל. וכפנחס שמסר עצמו כשהרג זמרי. ואין מנשאין עצמם, ואין מדברים דברים בטלים, ואין רואין פני נשים, ושומעים חרפתם ואינם משיבים, וכל מחשבותם עם בוראם ומנעימים זמירות לקונם, וכל עשת מחשבותם בוער מאש אהבתו, אשריו בזה ולבא, עד כאן לשונו.

ובספר טעמי המצוות להרב רבי יצחק ן' פרחי כתב בטעם האהבה, כי כשיש בנו אהבה אנו גורמים שיתיחדו הכרובים העליונים פנים אל פנים, ותהיה אהבה ביניהם, ויריק שמן הטוב על המלכות ומשם למטטרו"ן ולחיות הקדש, ושאר העולמות כלם מלאים שפע וברכה, עד כאן לשון קצור כונתו.

ובזהר בפרשת ואתחנן (רסג, ב) בארו בענין האהבה, זה לשונם פקודא לאהבה, והא אוקימנא רחימו דקודשא בריך הוא דבעי בר נש לרחמא ליה רחימו סגי כאברהם דדחיל ליה לקודשא בריך הוא בכמה רחימו ומסר גופיה ונפשיה לגביה, מכאן אוליפנא מאן דרחים ליה לקודשא בריך הוא איהו מקים עשר אמירן עילא ותתא, ועל דא כל אינון עשר נסיוני דאתנסא אברהם וקאים בכלהו, כלהו לקבל עשר אמירן, כל נסיונא אמירא היא, ואתנסא בההוא אמירא וקאים ביה, ועל דא אינון עשר נסיוני, וכלהו קאים בהו אברהם בגין דאתקשר ואתדבק בימינא דקודשא בריך הוא דאיהו אהבה רבה.

מאי טעמא איקרי אהבה רבה, בגין דקאים האי אהבה מתקשר בעלמא עלאה, אהבת עולם דא רזא דעלמא תתאה בלא פרודא דאתקשר ביה רחימו דיליה וכלא רזא חדא. והא אתמר רזא דאהבה, רחימו דא סליק על כל פולחנין דעלמא, בהאי אתיקר שמיה דקודשא בריך הוא יתיר מכלא ואתברך, בריך הוא לעלם ולעלמי עלמין, ורזא דאהבה אתמר, עד כאן לשונו. הרי מבאר מהמאמר הזה שעקר האהבה הוא למסור גופו ונפשו על קדשת השם.

וכן בארו בתקונים (דף י ב) זה לשונם והמשכילים יזהירו, אלין דידעין רזא תנינא בפקודיא במלת בראשי"ת, דאיהי אהב"ה לחשבן זעיר במתקלא חדא סלקין, ודא אהבת

חס"ד, דאיהי ע"ב בחשבן לקבל שמא מפסוק ויסע ויבא ויט, דביה וא"ו כחשבן אחד, דהיינו מאמר אח"ד דאיהו בראשית, דאוקמוהו עליה (אבות פ"ה מ"א) והלא במאמר אחד יכול להבראות, והאי איהו רחימוי דמאריה מאן דמסר נפשיה באחד ברחימוי דמאריה, ובגין דא (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלהיך - אפילו נוטל את נפשך, דאם חביב עליה נפשיה מגופיה לכך נאמר ובכל נפשך, ואם חביב עליה גופיה מממוניה לכך נאמר בכל לבבך, ואם חביב עליה ממוניה מגופיה לכך נאמר בכל מאדך, במה דחביב עלך מסר ליה ברחימו דמארך בעת צרה, ודא איהו נסיון דעתידין ישראל לאתנסאה בשבעין שנין דגלות בתראה, דעני חשוב כמת וכאלו נטלין נפשיה, גופא ונפשא וממונא כלהו שקולין, במה דחביב עליה מסיר ליה ברחימו דמאריה, ובההוא זמנא אתקשר במלת אהבה דאיהי בראשית, כאלו ביה ברא עלמא, ומאן דלא מסר נפשיה וגופיה או ממוניה ברחימו דמאריה בעת צרה, כאלו אחזר עלמא לתוהו ובוהו, ובגין דא קרא סמיך ליה והארץ היתה תהו ובהו, ומאן דמסר גופיה ונפשיה וממוניה ברחימו דמאריה ודאי בההוא עלמא לית למעלה מניה.

ואהבת וכו' איהי מלכות כלילא מכל ספירן, ואיהי פקודא דקודשא בריך הוא בכל תרי"ג פקודין, ובגינה אתמר (אסתר ג, ג) מדוע אתה עובר את מצות המלך, ואיהי בנין עלמא, שפחה בישא איהי חרבן עלמא, ובגין דא אתמר בה והארץ היתה תהו ובהו, ואיהי רצועה בידא דקודשא בריך הוא לאלקאה ביה חיביא. ובגין דא מאן דרחים לקודשא בריך הוא מגו נפשיה או גופיה או ממוניה דינטור ליה קודשא בריך הוא, הא רחימו דיליה תלויה בההוא דיהיב ליה ולא עיקר רחימו דיליה איהו, האי רחימו דאם נטל ממוניה או גופיה כפר ביה לאו איהו עקר רחימו עד דמסר נפשיה ברחימו דמאריה, ואם כל תלת שקולין לגביה ימסר לון כלהו על קדשת שמיה ברחימו, והאי איהו עקרא דרחימו דאיהי אהבת המלכות דאיהי אהבת חסד, דיראה מסטרא דגבורה איהי, ומחסד איהי מלכות אהבת י' כמה דאתמר, מגבורה איהי יראת ה', ואורייתא דאיהי תרי"א, מתרוויהו אתיהיב לישראל, ודא עמודא דאמצעיתא מסטריה אתקריאת מלכות, תורת ה' תמימה, ואיהי מצוה דיליה בכל תרי"ג פקודי דתליין משמיה, דאנון שמ"י עם י"ה שס"ה, זכר"י עם ו"ה רמ"ח, היא בצלמו כדמותו.

וכדי להבין דברי המאמרים האלו שאמר שאהבה היא למסור נפשו וגופו על קדשת ה', צריכין אנו להעתיק דברי רשב"י בענין האהבה (בראשית יא, ב) ושם נתבאר שרש האהבה, זה לשונו פקודא תנינא דא איהי פקודא דפקודא דיראה אתאחדת בה ולא נפקא מינה לעלמין, ואיהי אהבה, למרחם בר נש למריה רחימו שלים, ומאן איהו רחימו שלים

דא אהבה רבה, דכתיב (בראשית יז, א) התהלך לפני והיה תמים, שלים ברחימותא, ודא הוא דכתיב (שם א, ג) ויאמר אלהים יהי אור, דא רחימו שלמותא דאקרי אהבה רבה, והכא איהו פקודא למרחם בר נש למאריה כדקא יאות.

אמר רבי אלעזר אבא רחימתא בשלימו אנא שמענא ביה, אמר ליה אימא ברי קמי דרבי פנחס דהא איהו בהאי דרגא קאים, אמר רבי אלעזר אהבה רבה היינו אהבה שלמתא בשלימו דתרין סטרין, ואי לא אתכליל בתרין סטרין לאו איהו אהבה כדקא יאות בשלימו, ועל דא תנינן בתרין סטרין אתפרש אהבה רחימו דקודשא בריך הוא. אית מאן דרחים ליה מגו דאית ליה עותרא, אורכא דיומין, בנין סחרניה, שליט על שנאוי, ארחוי מתתקנן ליה, ומגו כך רחים ליה, ואי להאי יהא בהפוכא ויהדר עליה קודשא בריך הוא גלגולא דדינא קשיא יהא שניא ליה ולא ירחם ליה כלל, ובגין כך רחימו דא לאו איהו אהבה דאית ליה עקרא. רחימו דאקרי שלים ההוא דהוי בתרין סטרין בין בדינא בין בטיבו, ותקונא דארחוי דרחים ליה למאריה כמה דתנינן אפילו הוא נטיל נשמתך מינך דא איהו רחימו שלים, דהוי בתרין סטרין, ועל דא אור דמעשה בראשית נפק ולבתר אגניז, כד אגניז נפק דינא קשיא ואתכלילו תרין סטרין כחדא למהוי שלימו דא אהבה כדקא יאות, עד כאן לשונו.

הרי מבאר מהמאמר הזה כי עיקר האהבה היא לכלול החסד בדין הגבורה, והיינו בכל נפשך, למסור נפשו על קדשת השם, שכאשר ינסהו הקדוש ברוך הוא וישפיע לו כל צד דין שיהיה קטן או גדול שיגיע לו עד מסירת נפשו, מרוב אהבתו להקדוש ברוך הוא ימסור נפשו וגופו, כגון חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש, וכמוהם רבים, הרי בזה נכלל החסד בדין.

וכן צריך לכלול הגבורה בחסד, כי האדם יאהב להקדוש ברוך הוא מצד חסדיו ורב השפעת טובותיו עליו, וזה נמשך מצד החסד, אז לא יבטח במעשיו הטובים אלא ייירא מהדין ויאמר שמא יגרום החטא, כענין יעקב שאמר (בראשית לב, ז) וייירא יעקב מאד, כמו שבארנו בשער היראה פרק ג ופרק ה, נמצא בזה כולל הגבורה בחסד.

וזהו האהבה השלימה, שאין שלימות לחסד אלא בכללות הגבורה עמה, ואין שלימות לגבורה אלא בכללות החסד, והסוד ידו"ד הוא האלהים ידו"ד הוא האלהים (מל"א יח, לט) כמו שנתבאר (זהר אחרי סה, א).

ומטעם זה מלת אהבה הנמצא בתורה ראשון הוא ביצחק בענין העקדה (בראשית כב, ב) קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, דהיינו לכלול הגבורה בחסד, כי אברהם אוהבי (ישעיה מא, ח) היינו החסד, כי סתם אהבה הוא מצד החסד, את יצחק

היינו הגבורה הכלולה בו, וכן אחר כך נזכר (שם כד, סז) ותהי לו לאשה ויאהבה, מצד החסד שהיתה כלולה בו, כי מצד העקדה שהכניע את הדין שבו ועקדו תחת החסד שהוא אברהם נכלל החסד בו, ולכן יש בו אהבה שהוא חסד לאהוב את רבקה ולקשרה בו, כמו שנאריך עוד בסוד אהבה שבשכינה.

נמצא שעיקר האהבה הוא מצד הדין למסור נפשו על קדושת השם, וכיון שאינו חושש על גופו הנברא על פי הטבע בשם אלהים, אז מתקדש באהבת החסד והחסד גוברת על הדין, כי כל פעולות העולם הם מתנהגות על פי הטב"ע שהוא אלהים.

אמנם בנין הנשמה היא מצד החסד שהיא בתו של אברהם אבינו, כדפירש רשב"י (משפטים צה, א), ולכן אברהם אבינו עליו השלום זכה אל החסד, מפני שלא חס על גופו ועל ממונו, שעל פי הטבע קשה לאדם למסור נפשו וגופו על קדשת השם שהוא הפך הטבע, והבשר מנגדו. וכן נתינת ממונו לצדקה, בפרט אם יפזר הרבה ועושה הפך הטבע, מתקשר בחסד. ומזה יקיש המעיין לכל שאר עניני העבודה האלהית שהם הפך הטבע שצריך לעשותם מאהבה כדי לזכות אל החסד, וזהו ענין עשר נסיונות שנתנסה אברהם אבינו עליו השלום שפירש במאמר.

ומה שאמרו שאהבת עולם הוא עלמא תתאה מתקשר בעלמא עלאה בלא פרודא, ואמר בסוף בריך הוא לעלם ולעלמי עלמיא, נראה לי שכלל דברים אלו יובנו עם מה שפרשו בתקונים (חדש דף ק ב) והוא אצלנו בכתיבת יד, זה לשונו קם סבא ונטל קרטא בידוי, פתח ואמר, בוצינא קדישא עד כען הוה קירטא בידך, מכאן ואילך הא אסתלקת בעלאין, נטר גרמך מאבנין דילה, דהא בפומא דצדיקיא איהי מסתלקת בצלותין דילהון לגבי בעלה ובעובדין דילהון, דהאי אבנא כד נחיתת לתתא איהי אבן בוחן [דעלה אתמר (תהלים יא, ה) ה'] צדיק יבחן, ובה נתנסו אבהן, ובגין דא אתמר (תהילים קי"ח:כ"ב) אבן מאסו הבונים, דאנון אבהן, וכד נחתת לתתא נחתת כגונא דא דוד"י, וכד אסתלקת אתמר בה אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, כגונא דא ידו"ד, בה נתנסה אברהם בעשרה נסיונות, ובזמנא דנתנסה בה בר נש איהי מאיך, ולבתר דקאים בנסיונא דילה אסתלקת ביה לגבי בעלה דאיהו ידו"ד, בההוא זמנא אסתלק בה בר נש על כל אנון דרגין וממנן דאתנסי בהון בר נש, וכד חזא סמא"ל דיהבין [ליה] רשו על כל צדיק למהוי ליה נסיון וחזא דאיהו קאים בקיומיה, איהו אמר, וכל ז"ה איננ"ו שו"ה ל"י, ואי תימא דעל מרדכי אמר ליה המן, ודאי המן דוגמא דסמא"ל הוה ליה דביה אתלבש, ועשרה כתרין תתאין אתלבשו בעשר בנוי, ובגין דקאים בנסיונא יהב ליה קודשא בריך הוא בידיה, על אחת כמה וכמה מאן דנתנסה בגין דשכינתא בגלותא, בגין דנחתין עלה עשר סגולות דשמא

דכתרא דאנון יו"ד ה"י וא"ו ה"י דאנון ספירן מליין סגולות דסחרין לכתרא עלאה דמלכא ומטרוניתא, והאי איהו כתר עלאה דאתמר ביה ביום שבת בקדושה כתר יתנו לך ה' אלהינו, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד נתבאר ענין האהבה (זהר כי תשא דף קץ ע"ב) זה לשונו אורייתא רחימו ואחוה וקשוט אית בה, אברהם רחים ליצחק יצחק לאברהם מתחבקן דא בדא. יעקב, תרוויהו אחידן ביה ברחימו ובאחוה יהבין ליה רוחייהו דא בדא.

למדנו הרשב"י עליו השלום סוד מהות האהבה, והענין במה שאמר למעלה מזה בענין אהבת החברים, כל חברייא ביומוי דרבי שמעון רחימו דנפשא ורוחא הוה ביניייהו. וענין זה מבואר, כי אהבת האדם לחברו הוא על ידי הנפש, כי רצון הנפש היא האהבה, ואף על פי שהגופים נחלקים ונפרדים זה מזה, הנפש של זה וזה היא רוחנית, והרוחניות אינו נפרד אלא מיוחד תכלית האחדות, ובהיות הנפש של חבר אחד מעורר רצונה לאהוב את חברו, גם חברו יתעורר נפשו ויאהב אותו ויהיו שני הנפשות אחת, כמו שאמר הפסוק בענין דוד ויהונתן (שמ"א יח, א) ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יהונתן כנפשו, ואהבת דוד ליהונתן הורה אהבתו לו כאמרו (שם כ, מא) וישקו איש את רעהו ויבכו וגו' עד דוד הגדיל, וכן אמר בפטירתו (שמ"ב א, כו) נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים.

ומציאות זה שיתקשרו הנפשות זו בזו בהתעוררות האהבה למדנו שלמה המלך עליו השלום באמרו (משלי כז, יט) כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם, ופירשו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט תתקסא) אמר רבי חנינא וכי יש פנים למים, אלא מה המים הללו אתה נותן אותם בכלי ומסתכל בהם והם נראין לך, כך לב האדם לאדם, עד כאן לשונו. והוא מבואר במה שפירשו שם, כי כמו שהמים שבכלי בהסתכל האדם בהם פניו יראה בהם פניו, והם שני מיני פנים, האחד הפנים שהוא מסתכל בהם שהם אור ישר, והפנים שבמים שהוא רואה אור חוזר מלמטה למעלה מהמים שבכלי אליו, ושני הפנים הם אחד מתקשרים כאחת, ואם האדם יעלים ראותו מהמים לא יתראה במים שום דבר, שאם אין אור ישר אין אור חוזר, כן לב האדם לאדם - שבעורר האדם רצון לבו לאהוב את חברו, הרצון ההוא יעורר רצון לב חברו אליו.

ועם היות שאמרנו שהפנים שאדם מסתכל במים הם אור ישר, זהו לפי המציאות הגשמי, אבל במציאות הרוחני זהו סוד התעוררות תחתון העולה ממעשינו אל השכינה, והוא ענין מיין נוקבין הנאמר בזהר (בראשית יח, א), ואם אין התעוררות תחתון אין התעוררות עליון, שנאמר (בראשית ב, ו) ואד יעלה מן הארץ, ואחר כך והשקה, כדפירשו בזהר בפרשת בראשית (לה, א).

ולהבין דברי המשל על הנמשל בכל פרטיהם הוא, כי כמו שבהסתכל אדם במים כדי שיתראו שם פניו צריך שני דברים, מים וכלי, ואם יחסר אחד מאלו לא יתראו פנים כלל, כן צריך נפש ולב, וכבר פרשו בתקונים בכמה מקומות (ע, ב) שהנפש משכנה בלב, הלב הוא הכלי והנפש היא המים שבכלי, שלב בלא נפש הוא ככלי בלי מים, וכשם שההסתכלות במים אם אין כלי לא יתראה דבר, כי הכלי מפני שהוא עב הוא הגורם שתחזור הצורה ההיא לאחור, כי המים הם פשוטים ומפני פשיטותם הצורה המתראה בהם עוברת חוצה להם אם אין דבר שיעכב הצורה, והוא כדמיון המראה הלטושה, שאם אין אחריה רקיע עבה שיעכב הצורה תצא הצורה לחוץ ולא יראה האדם דבר, כן לא יקנה האדם אהבה בנפש אדם שלא ראה צורת האדם ההוא, כדי שבהתעורר אהבתו לו תתעורר אהבת חברו אליו, והסתכלות הפנים במים הוא התעוררות האהבה המתעורר מרצון נפש שבלבו אל נפש שבלב חברו, ואז שתי הנפשות יתקשרו קשר אחד באהבה, אף על פי שיהיו רחוקים זה מזה, כי המים שהם הנפשות הם דקות ורוחניות כלם חלק אלוה ממעל, אין ביניהם פירוד, אף על פי שהם בכלים נפרדים.

והוא כדמיון עצמות פנימיות האלהות שהוא בתוך כלי הספיר שהפנימיות כלו אחד מתייחד, אף על פי שהכלים משתנים, וכבר ידעת שהמשיל ברעיא מהימנא (סוף בא מב, ב) הפנימיות למים המתפשטים בתוך הכלים, שאם ישברו הכלים יחזרו המים אל מקורם ויהיו כלם מקור אחד, כמו שהיו קודם ההתפשטות. ובחינת אור ישר ואור חוזר שהם הפנים לפנים איני מבארו כי אני סומך על מה שנתבאר ממורי עליו השלום.

והנה בהקדמה זו נבין מה שאמר המאמר - ברחימו ובאחוה יהבין ליה רוחייהו דא בדא, כי התקשרות המדות באהבה זו בזו הוא על ידי רוחם הפנימי, כי מצד הכלים הם כלים נפרדים לפעלתם, זו חסד וזו דין וזו רחמים, אבל על ידי הרוח שהוא אחד כדכתיב (ע' קהלת ג, יט) ורוח אחד להם, מתקשרין ויהבין ליה רוחייהו.

ואגב למדנו ממשל כמים הפנים לפנים, שאי אפשר לאדם כשירצה להתדבק בקונו בסוד האהבה שיתדבק בו בבחינתו קודם האצילות, שבחינתו זאת היא נעלמת ואין בה תפיסת אהבה, והוא כדמיון המשל שהמשלנו שלא יאהב אדם נפש סתם בלי ציור גוף, עם היות שאין גוף למעלה חס ושלום, הכונה הוא על מציאות גלוי פעולותיו אלינו, כדמיון הנפש שמגלה פעולותיה, וקדם התלבשה בגוף אין לה פעולה. וכן פירשו (ברעיא מהימנא שם) זה לשונם קדם דברא דיוקנא בעלמא וצייר צורה, הוה הוא יחידאי בלא צורה ודמיון, ומאן דאשתמודע ליה קדם בריאה דאיהו לבר מדיוקנא אסור למעבד ליה צורה ודיוקנא

בעלמא לא באות ה' ולא באות י' ואפילו בשמא קדישא ולא בשום אות ונקודה בעלמא, עד כאן לשונו.

ואם יתדבק האדם נפשו, הוא בסוד החיים העליונים המתפשטים בתוך הכלים שהם שמותיו הקדושים, והיינו (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בידו"ד אלהיכם חיים כלכם היום, פירוש שהם דבקים עם החי הנצחי וית' שהוא דבק עם שמו, והוא ושמו הכל אחד, ידו"ד שמו.

וכאשר יתדבק האדם בקונו באהבה גמורה מלב ומנפש, כן גורם שהקדוש ברוך הוא יתדבק בו, כדמיון המים הפנים לפנים שפרשתי, וכן פירש רשב"י ז"ל (זהר תרומה דף קסב, א) זה לשונו ואהבת, דא ראשיתא דימינא למרחם ליה לקודשא בריך הוא ברחימו דאתדבקותא דיליה, ומאן איהו ימינא דא אתער רחימו, מאן דרחים ליה לקודשא בריך הוא אתער ימינא דיליה לגביה ומקבל ליה ברחימו, כל מלין דעלמא לא תליין אלא ברעותא, רוח אמשיך רוח ואייתי רוח, וסימנא דא (איוב לד, יד) אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו יאסף, כד אתער בר נש רחימו לגבי קודשא בריך הוא, אתערותא דימינא לא אתער אלא בתלת גונין, כמה דאת אמר (דברים ו, ה) בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, הא תלת גונין הכא, דלא תימא או האי או האי, דהא לא כתיב או בכל לבבך או בכל נפשך או בכל מאדך, אלא כלהו איצטריך לבא ונפשא וממונא, וכדין קודשא בריך הוא אתער ימיניה לגביה ופשיט ליה לקבליה ומקבלא ליה, ועל דא כתיב (תהלים קי, א) נאם ה' לאדני שב לימיני, ורזא דא דהאי קרא הא אתערנא ביה דדוד מלכא על דרגא דיליה קאמר כד אתקשר בימינא, עד כאן לשונו. וכונתנו במאמר הזה מבוארת, שאמר שכאשר האדם מוסר רוחו לאהבה את השם כן גורם שהשם יאהבהו ויתדבק בו, והוא מה שאמר רוח אמשיך רוח ואייתי רוח, הכונה כי בעורר אדם רוחו אל השם כן רוח השם ימשך לו.

וכיוצא בזה פירש רבי יוסי עצמו בעל המאמר הזה בפרשת קרח בפסוק (איוב לד, יד) אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו יאסף, שהכונה הוא על המייבם אשת אחיו שאם ישים אליו, פרוש אל נפש אחיו, להביא שם לבו, פרוש כונתו, רוחו ונשמתו אליו יאסף, בכונתו הטובה מושך נשמת המת ונבנה על ידו, ואם לאו אינו נבנה. זה לשון הרשב"י (זהר קרח קעז א) אם ישים אליו לבו האי בר נש דפקיד עליה למבני בנינא, בעי לכונא לבא ורעותא לגביה דההוא מיתא, מכאן בר נש דאתי על ההיא אתתא בגין שפירו ותיאובתא דילה, הא בנין עלמא לא אתבני, דהא רעותא ולבא לא אתכון לגבי מיתא, ובגין כך כתיב אם ישים אליו לבו ברעותא דלבא, דכיון לגביה, כדין רוחו ונשמתו אליו

יאסף ואתמשך גביה, עד כאן לשונו לענייננו. הרי בפירוש כי רוח החי וכונתו מושך רוח אחר בעולם הזה, וכיוצא לענין הכונה באהבה, שכאשר לבו ונפשו וממונו ישים בחשק אהבת יוצרו, גורם למשוך רוח עליון אלהי עליו, דהיינו דקודשא בריך הוא פשיט ימיניה לגביה ומקבלא ליה. וענין ומקבלא ליה יתבאר לך בפרק ג' בסוד נשיקין דרחימין.

ועוד מבאר ענין אהבה זו בסוף דברי הסבא (משפטים קיד, א) שאמר שם רבי חייא בפסוק (שה"ש ח, ו) שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך, ענין האהבה והתקשרות כנסת ישראל בקודשא בריך הוא, ואמר אחר כך - אנן הא אהבה ורשפין דשלהובא דלבא אבתרך, יהא רעוא דדיוקנא דילן תהא חקוקה בלבך כמא דדיוקנא דילך חקוק בלבן, עד כאן לשונו.

ומזה יבחין המעיין ענין אהבת ה', כי כאשר יחקוק האדם ציור שם ידו"ד בלבו תמיד, כמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים טז, ח) שויתי ידו"ד לנגדי תמיד, כן יגרום שתחקק ציור נשמתו למעלה והבורא ברוך הוא יאהבהו, והיינו ענין כמים הפנים לפנים שפרשתי.

וסיום הפסוק כן לב האדם, על דרך הסוד - כמו שהוא לפי הפשט שפירשתי לעיל, כן הוא ממש ברמזו למעלה, כי בעורר האדם לבו לאהוב את ה' נקרא אדם בסוד יו"ד ה"א וא"ו ה"א שעולה אד"ם, כי ידו"ד יאהבהו ויתקשר בו, כמו שכתוב (דה"א כח, ט) אם תדרשנו ימצא לך, והיינו שלעולם צריך להקדים התעוררות תחתון, והיינו מה שפירש הרשב"י עליו השלום (זהר פנחס רמא, א) בענין נפילת אפים שאמר כדין אדם שהוא דיוקנא דכליל כל שאר, מאיך ונאיד על אנפוי ומסיר גרמיה ורוחיה לגבי אדם דחקיק על אינון דיוקנין, לאתערא ליה עלה כדקא חזי, והיינו (תהלים כה, א) אליך ה' נפשי אשא, עד כאן לשונו. וכאשר תדקדק בדבריו שאמר לאתערא ליה עלה, תמצא דברינו מכונים עם דבריו, ומזה נלמד סוד האהבה לשאר כל הדברים.

הרי מבואר בפרק זה מהות ענין האהבה, כי מציאותה היא קשר ויחוד העלולים זה בזה על ידי נשמתם הפנימית, וכן האדם לא יאהב את השם ויתדבק בו אלא על ידי נשמתו, דהיינו בכל נפשך, כמו שנבאר, והיינו מלת אהבה - דבקות, כאמרו (דברים ל, כ) לאהבה את ה' וגו' ולדבקה בו, כי על ידי האהבה יתדבק בו.

ויש עוד בענין מהות האהבה פרטים יתבארו בפרק בפני עצמו, כדי לתן רוח בין פרק לפרק:

פרק ב

פירש הרשב"י עליו השלום (זהר ואתחנן רסז, ב) שכל האצילות נקרא אהבה, זה לשונו תא חזי כלא אהבה אתקרי, ובגין אהבה קיימא כלא כמה דכתיב (שה"ש ח, ז) מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וכלא ברחימותא קיימא, דהא שמא קדישא הכי אשתכח, דהא אוקמוה, י' לא מתפרש קוצא דלעלא מן י' לעלמין, דהא ברחימותא שריא עליה ולא מתפרש מניה לעלמין. ה', הא אוקמוה דלא מתפרש י' מנה ואשתכחו כחדא בחביבותא לא אתפרשן דא מן דא י"ה, והא אתמר כמה דכתיב (בראשית ב, י) ונהר יוצא מעדן, יוצא לעלמין בחביבותא אתדבקן דא בדא. ו' דא הוא תדיר חתן בכלה דארחייהו בחביבותא, י' בה' ה' עם ו' ו' עם ה', בגין כך כלא אהבה אתקרי, ודא בדא אתקשר בחביבותא, ועל דא מאן דרחים למלכא הא אתקשר בההוא אהבה, ובגין כך ואהבת את ידו"ד אלהיך, עד כאן לשונו. הרי מבאר בפירוש היות כל האצילות מכונה במלת אהבה.

ועתה יקשה למה שנתבאר בפרק הקודם היות אהבה בפרט מכונה אל החסד, וכן מבואר גם כן לעיל מהמאמר הזה שהעתקנו (רסז, ב), ואהבת מאן דרחים לקודשא בריך הוא אתעטר בחסד מכל סטרין.

ובתקונים (זהר חדש קא, א) פרש אהבה בבינה, נראה שמשם שרשה, זה לשונו בענין יראה ואהבה כגוונא דא מן דדחיל לקודשא בריך הוא, שריא י' עאל בלביה, ומאן דרחים ליה שריא ה' במוחיה, ועל אלין תרין אתוון אתמר הנסתרות - דמאן דדחיל לקודשא בריך הוא או רחים ליה סתים איהו מבני נשא, והנגלות אנון ו"ה - מאן דאתעסק בתורה שריא ו' בפומיה, ומאן דעסיק במצוה שריא ה' ברמ"ח אברין דיליה, עד כאן לשונו.

ובדבריו אלה נתבארו גם כן יראה בזהר (נשא קכב, ב) ודא דאיהי על רישיה דבר נש, ומנה יעול דחילו ללבא דבר נש למדחל מקודשא בריך הוא ולנטרא גרמיה דלא יעבר על פקודין דלא תעשה. ה' אהבה על רישיה דבר נש, ומניה עאל רחימו דקודשא בריך הוא על רמ"ח אברין דיליה לקיימא בהון פקודין דעשה. ו' על רישא דבר נש, ומנה יעול על פומא דבר נש מלולין לאולפא באורייתא, עד כאן לשונו.

האמנם הנראה בישוב המאמרים האלה, כי יש חלוק בין מציאות האהבה שיאהב האדם להקדוש ברוך הוא, ובין מציאות האהבה למעלה באצילות, כי מציאות האהבה באצילות כל האצילות יקרא אהבה, כי אהבה רצונו לומר קשר ויחוד העלולים זה בזה, כמו שפרשתי בפרק הקודם, ולכן כל האצילות כולו מתיחד בחלקיו קשר ויחוד גמור, ולכך בכולו כאחד צודק אהבה. אבל האהבה מהיכן נמשכה לאדם, זה באר לנו הרשב"י עוד, כי מצד ה' עלאה ימשך לו האהבה לקיים המצוות בחשק, כמו שנבאר הטעם.

ואחר שיזכה האדם להיותו אוהב את המלך ומקיים המצוות בחשק, שגורם קשר המדות ויחודם הנקרא אהבה, אז זוכה אל הימין הנקרא אהבה, שפרשתי בפרק הקודם שהטעם שנקרא אהבה הוא מטעם קשר השמאל בימין, וכן מדקדק בדברי הרשב"י עליו השלום באמרו ואהבת, מאן דרחים לקודשא בריך הוא אתעטר בחסד מכל סטרין, ירצה מכל צדדי החסד ושלימותה, ושלימות החסד הוא כללות הגבורה עמה, ואין האדם זוכה אליה אלא במסור גופו ונפשו וממונו באהבת יוצרו כאברהם.

והגורם שהחסד והדין יתקשרו, גורם בודאי גם כן שכל המדות יתקשרו כאחת, ועם היות שנאמר שאוהב זוכה אל הימין, אין הכונה אל זרוע הימין לבד, אלא זוכה אל כל המדות כלם להיותם מושפעים מחסד, ומצד החסד העשר ספירות מתיחדות כאמרנו (סוטה דף מז, א) ימין מקרבת, ותקרבו עצמות עצם אל עצמו (יחזקאל לז, ז), ובארו בתקונים (דף קה, ב) פסוק זה על מציאות היחוד, עיין שם.

וראיה היות קרוב הספירות ויחודם מצד החסד, היות רמ"ח מצוות עשה מצד החסד, כמו שפירש בתקונים ונעתיק לשונו לקמן, וכל מצוה הוא יחוד כל האצילות שהוא ידו"ד, וכבר פירש בתקונים (עג, א) וברעיא מהימנא (ע' פנחס רכח, ב) כי מצוה הוא ידו"ד ממש, כי מ"צ הוא י"ה בא"ת ב"ש, ולשון מצוות רצונו לומר יחוד, כענין (ברכות ו, ב) כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה, והיינו אלוה שנקרא החסד, כדפירש בפרשת ויקרא (כג, ב) וכן בתקונים (תז"ח) שהחסד אל מיחד ו"ה, וכענין זה (תהלים מב, ט) יומם יצוה ה' חסדו, שהחסד נקרא יומא דכליל כלהו יומי, וחסד בונה עם כלם ומיחדם, כענין (שם פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה. וזה שאמר שם אתעטר בחסד מכל סטרין, ירצה בכל הקצוות, ועביד בחסד כלא.

וכן אמר גם כן בפרשה עצמה בענין ארבעה בתים דתפלין (זהר ואתחנן רסב, ב) זה לשונו תליתאה שמע ישראל, ישראל סבא, ואהבת את ה' אלהיך, תאני רבי שמעון דא הוא רזא עלאה דישראל אתעטר בסטרא דאבא ומאי איהו אברהם, ואתעטר בסטרא דאמא ומאי איהי יצחק, תנינן ואהבת, בגין דרחים ליה למלכא עביד יתיר חסד עם כלא. וחסד יתירא ההוא דאקרי חסד דאמת, דלא בעי אגר עליה אלא בגין רחימותא דמלכא דרחים ליה יתיר, וברחימותא דמלכא תליא חסד ודא הוא ביתא תליתאה, עד כאן לשונו.

הרי מבואר כי האוהב גורם התפשטות החסד בעולם, כמו שכתב ובגין דרחים ליה יתיר אסגי חסד בעלמא. האמנם מה שאמר דישראל אתעטר בסטרא דאבא, יובן עם מה שפירש באדרת האזינו (רצא, א) בענין שתי עטרות דהוו גניזי באבא ואמא ועטרוהו בהם. ואפשר שהביא בהם ענין זה כאן, לפרש מלת ידו"ד אלהיך. כי ידו"ד יקרא מצד

עטרה דאבא, ואלהיך מצד עטרה דאמא. או אפשר כי העטרות נזכרו ברבוי את, וראשון נראה לי עיקר, ואת היא השכינה.

ומה שאמר שהעבודה האמתית בענין האהבה הוא שאינו עובד על מנת לקבל פרס והוא הזוכה אל החסד, הטעם הוא כי העובד על מנת לקבל פרס נקשר בהכרח בצד הגבורה, כי כפי שעור עבודתו ישפיעו לו על פי הדין והדקדוק הגמור, אמנם העובד שלא על מנת לקבל פרס, כמו שעבודתו היא בלי שיעור שאינו ממתין חלק פרס ידוע, כן נותנין לו בלי שיעור מצד החסד, שהחסד משפעת בלי שיעור, ואז הוא מתקשר באהבה, ולכן כיון שהוא אינו עובד כדי לקבל פרס אלא מצד האהבה הגמורה, גורם שעטרת הגבורה תהיה נכללת תחת עטרת החסד, והחסדים הם מתפשטים בכל הקצוות, שהחסד הוא המתפשט בעולם, ובנין העולם כלו בחסד בלי חסד שקדמו, אלא שמדרך טובו להטיב ולתת בין לרעים ובין לטובים ואינו מדקדק עם שום בריה, ומדרך מדת החסד לאהוב לתת ולרצות, כי מצד האהבה שיש לה עם העלולים וכל הבריות, משפיעם מחסדו, ולא קבלה מהם התעוררות שבעבור זה ישפיעם, כן האוהב את המלך יעשה חסד עם המלך, והחסד הוא לעבוד עבודה ולא יקוה בעבודת הפרס דוגמת מדת החסד, ובזה נקשר במדת החסד ואסגי חסד.

וביאר במלות קצרות ענין האהבה, ואמר אלא בגין רחימותא דמלכא דרחים ליה יתיר, הכונה שאהבת המלך תקועה כל כך בלבו שאין דבר בעולם שיאהב יותר מהמלך, וזהו דרחים ליה יתיר - יותר מכל הדברים שבעולם, ולכך אינו עובד על מנת לקבל פרס, שנמצא עובד ואוהב בעבור הפרס ולא מצד אהבת המלך, ואפילו אם יאהב הפרס והמלך, אפילו הכי אינו מן הראוי שיחשב בשווי שום שכר נגד אהבת המלך, באפן שלא ימצא דבר נברא בעולם אפילו בשכר העולם הבא שיאהב הוא יותר מהקדוש ברוך הוא, אלא אהבת הקדוש ברוך הוא יתירה על הכל, ולכך מעלת העובד על דרך זה שכרו בלי שעור ומדה.

כמו שנתבאר (זהר ואתחנן רסז, א) זה לשונם ואהבת, מאן דרחים לקודשא בריך הוא ואתעטר בחסד מכל סטרין ועביד חסד בכלא ולא חייס על גופיה ועל ממוניה, מנא לן מאברהם, כמה דאתמר דהא לא חס ברחימותא דמאריה על לביה (דהוא יצריה), ועל נפשיה ועל ממוניה. על לביה - לא אשגח על רעותא דיליה בגין רחימותא דמאריה, על נפשיה ועל בריה ועל אתתיה בגין רחימותא דמאריה, על ממוניה - דהוה קאים בפרשת ארחין ואתקין מזוני לכל עלמא, בגין כך אתעטר בעטרא דחסד, כמא דכתיב (מיכה ז, כ) חסד לאברהם, ומאן דאתקשר ברחימותא דמאריה זכה להאי. ולא עוד אלא דעלמין

כלהו מתברכא בגיניה, הדא הוא דכתיב (תהלים קמה, י) וחסידך יברכוכה אל תקרי יברכוכה אלא יברכו כ"ה.

יומא חד חלש רבי יוסי, על לגביה רבי אבא ורבי יצחק ורבי יהודה, חמו ליה דהוה נפיל על אנפוי ונאים, יתבו, כד אתער חמו ליה לאנפוי דחייכין, אמר ליה רבי אבא מלה חדתא חמיתא, אמר ליה ודאי, דהשתא סלקא נפשי וחמית יקרא מאינון דמסרו גרמיהו על קדושא דמאריהון, דהוו עאלין בתליסר טורי אפרסמונא דכיא וקודשא בריך הוא משתעשע בהו, וחמינא מה דלא יהבו לי רשותא למימר, ושאילנא לון האי יקרא דמאן הוא, אמרו לי מאינון דרחימו למאריהון בההוא עלמא, וממה דחמית נפשאי ולבאי אתנהיר, ועל דא אנפאי חייכין.

אמר ליה רבי אבא זכאה חולקך, אבל אורייתא אסהיד בהו דכתיב (ישעיה סד, ג) עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. אמר ליה רבי יהודה הא שאילו חבריא, דא דכתיב יעשה, תעשה מבעי ליה, אמר ליה הא אתמר, אבל רזא דמלה היינו דכתיב (תהלים כז, ד) לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו, ואוקמוה נעם ה' ההוא דאתיא מעתיקא קדישא, דקודשא בריך הוא משתעשע ביה, דהא ההוא נעם מעתיקא נפקא, אוף הכא עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה, מאן הוא עתיקא סתימא דכלא דהא ביה תליא, אמר ליה הא ודאי הכי הוא. זכאה חולקיהון דאנון דרחימותא דמאריהון מתדבקן בהו, לאלין לית שעורא לחולקיהון בההוא עלמא.

אמר רבי יצחק, כמה מדורין על מדורין אית להו לצדיקיא בההוא עלמא, ומדורא עלאה דכלא אינון דרחימותא דמאריהון אתקשר בהון, דהא מדוריהון אתקשר בכלא וסליק על כלא, מאי טעמא בגין דקודשא בריך הוא בהאי אתעטר, תא חזי כלא אהבה אתקרי וכו', נעתק בראש הפרק הזה, עד כאן לשונו. הרי מבאר במעלת העובד מאהבה שזוכה אל הנעם העליון אשר עין לא ראתה.

ושמעתי ממורי עליו השלום טעם יותר מבואר למעלת העובד מאהבה, והוא כי העובד מאהבת מלכו של עולם לא לתוחלת שכר בעולם הזה ולא לתוחלת שכר בעולם הבא אלא מאהבה לבד, הקדוש ברוך הוא בעצמו הוא המשלם שכרו, שאם עושה בשביל שכר העולם הזה בשביל שיהיה לו עשר ובנים, הנה הוא נוטל שכרו בעולם הזה, וכמו שהעולם הזה כלה ואבד בעולם הזה כך שכרו כלה ואבד בעולם הזה, ואם עושה בשביל גן עדן שכרו על ידי עולם המלאכים המשמשים את הגן, אבל אם הוא עושה לאהבת הקדוש ברוך הוא, הוא מדביק נשמתו באין סוף ובמדותיו ליחדם כראוי, ולכן שכרו מלמעלה מעלה לחזות בנעם ה'.

והנראה לי בבאור ענין זה יותר, כי כל אחד כפי מעשיו כך יזכה לעתיד, אם זכה אל הנפש לבד, הרי מנוחתו במקום הנפשות בחצר מות, ואם זכה אל הרוח יזכה אל גן עדן, ואם זכה אל הנשמה זוכה לעלות אל גן עדן העליון, והזוכים אל הנשמה הם הנקראים אוהבים, כדפירש הרשב"י (זהר ויגש רו ע"א) להנחיל אוהבי יש (משלי ח, כא), אלין דנשמתא קדישא בהו, עיין שם.

ומה שכתב דהא מדוריהון אתקשר בכלא, פרוש כל מדור ומדור שבגן עדן יונק ממדה פלונית ונקשר באותה המדה כפי המצוה אשר עשה, אמנם מדור החסידים הוא מדור שיונק מכל האצילות ונקשר בו כלו, מטעם שגרם ליחד כל האצילות כדפירש, וסליק על כלא - מציאות המדור הזה הוא למעלה מכל שאר המדורות.

והחסיד הרב יוסף יעבץ עליו השלום כתב במשנת (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס, וכן במשנת (שם פ"ה מט"ז) כל אהבה שהיא תלויה בדבר, דברים הצריכין אל האהבה, ולכן ראיתי להעתיק מקצתם המוכרחים אל הדרוש שאנו בו.

כתב במשנת אל תהיו, זה לשונו אמרו ז"ל (פסחים נ, ב) כתיב (תהלים נז, יא) כי גדול עד שמים חסדך, וכתיב (תהלים קח, ה) כי גדול מעל שמים חסדך, לא קשיא כאן לעושים לשמה וכו', כי העושה לשמה דבק בשם יתברך ואין סוף למתן שכרו, אמנם המאמינים בשם יתברך כי הוא משכיר ומעניש, ועוסקים במצותיו יותר, שכרן קצוב עד שמים. ודע שיום ה' הגדול והנורא למעלה מן שמים, והמשכיל יבין. ולזה אמר דוד המלך עליו השלום (תהלים קיט, קנט) ראה כי פקודיך אהבתי ה' כחסדך חייני, כי אני מן העושים לשמה לכן אשאל מאוצר אשר אין לו תכלית, והוא חסדך הגדול.

ולזה אמר הנביא (איכה ג, כא) זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל חסדי ה', חדשים לבקרים, חלקי ה' אמרה נפשי. ויש לפרש מהו זה אשר חלק מאמרו אל לבו, ואשר אמרה נפשו, והענין אצלי, כי האדם באשר הוא אדם קשה לצייר עבודה על מנת שלא לקבל פרס, ולא יתכן זה כי אם לנפש מצד טבעה, לפי שהיא מן העליונים והיא חושקת בטבע לעבודתו כמלאכי מעלה, ואנשים אשר שב אנושתם כלו נפשיי הם העובדים על מנת שלא לקבל פרס. ולזה אמר, כי ללבו במה שהוא אנושי אמר דברים המתיישבים בלב, אמנם לנפשו לא יצטרך לומר טענות, אבל היא עצמה תאמר, שתבחר בעבודה מצד עצמה ולא מצד דבר אחר, והוא אומרו (שם ג, כד) חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו, מטענה אחרת. **אמנם** הטענות אשר אמר ללבו הם שתים, האחת שלא היה מיסרנו משנאתו אותנו, שאם כן היה מכלה אותנו, והיה לאות כי מאהבה יסרנו כאומרו (תהלים קיח, יח) יסור

יסרני יה. והשנית, כי הוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, והוא חסד גמור, וכל שכן שיקיים דברו אשר דבר ביד עבדיו הנביאים לקבצנו מארבע כנפות הארץ, עד כאן לשונו. וכאשר תדקדק בדבריו תמצאם קרובים לדברי סברת מורי שכתבנו בטעם העושה מאהבה שזוכה אל הנעם העליון כדפירשנו.

ובמשנת כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה, כתב, זה לשונו ירמז, כי העובד את השם יתברך כדי שירבה קנינו וישמר את נפשו, אין עבודתו שלמה, כמו שאמר השטן (איוב א, ט) החנם ירא איוב אלהים הלא אתה שכת בעדו. ולזה אמר התנא כי העובד את השם בעבור הדברים הגופניים אשר תלה בהם עבודתו, לא תתקיים לאור באור החיים, כי בהבטל אותם הדברים אשר בהם עבודתו תתבטל אהבתו, ואין מאכל ומשתה בשאול אשר אתה הולך, אבל העובד את השם מאהבה גמורה, הלא אהבתו בחי העולמים ולא תסור לעולם, ושכרו שיהיה אוהב את השם לעולם, כאומרו ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, עד כאן לשונו.

ופירש התנא ואמר, איזוהי אהבה שאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן. הכונה שנאמר בהם (שמ"א יח א) ויהי ככלותו לדבר ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד וגו', וכן נאמר (שם כ, מא) וישקו איש את רעהו ויבכו איש את רעהו עד דוד הגדיל, ואין נשיקה אלא מצד האהבה, וכן בכיה מצד הדבקות, וכן עד דוד הגדיל מפני שהוא סוד גלות שכינה, ודוד ויהונתן רמז סוד אהבה בסוד דודים למעלה, והמשכיל יבין.

ובזהר בארו בסוד האהבה סוד נעלם וכמוס ונעתיק לשונו, זה לשונו (שמות קמו, א) דאמר (שה"ש א, ב) ישקני מנשיקות פיהו, מאי קא חמא שלמה מלכא דאיהו אעיל מלי דרחימו בין עלמא עלאה לעלמא תתאה, ושירותא דתושבחתא דרחימו דאעיל ביניהו ישקני איהו. אלא הא אוקמוה, והכי איהו, דלית רחימו דדבקותא רוחא ברוחא בר נשיקה, ונשיקה בפומא מבועא דרוחא ומפקנו דיליה, וכד נשקין דא בדא מתדבקן רוחין אלין באלין והוו חד, וכדין איהו רחימו חד. בספרא דרב המנונא סבא קדמאה הוה אמר על האי קרא, נשיקה דרחימו אתפשט לארבעה רוחין, וארבעה רוחין אנון כחדא, ואנון גו רזא דמהימנותא, וסלקין בארבעה אתוון ואנון אתוון דשמא קדישא תלי בהו, עלאין ותתאין תליין בהו, ותושבחתא דשיר השירים תלי בהו, ומאן איהו, אהבה. ואנון רתיכא עלאה ואנון חברותא ודבקותא ושלימו דכלא, אלין אתוון ארבעה רוחין אינון, ואינון רוחין דרחימו וחדוה דכל שייפי גופא בלא עציבו כלל, עד כאן לשונו.

והמאמר הזה ביארו מורי עליו השלום בפירוש הסבא (זהר משפטים קכד, ב) וכן בזהר בפרשה הנזכרת. אמנם נבאר הנוגע לענייננו לדרוש האהבה הוא, כי מציאות

מעלת אהבה הוא קשר ארבעה רוחין הנעשה בסוד הנשיקין, וסוד הנשיקין ביארו שם בפרשה לקמיה, מאן ישקני ההוא דסתים גו סתימו עלאה, וסוד הנשיקה הוא דבקות פנימיות הספירות ותוכיותם, שהוא רוח החיים המחיה אותם, והוא מה שאמר ונשיקה בפומא דאיהו מבועא דרוחא ומפקנו דיליה, וכן אמר (ז"ח שה"ש סג, א), בשיר השירים אתדבקותא דגופא בגופא, ישקני מנשיקות פיהו אתדבקותא דרוחא ברוחא, עד כאן לשונו.

כיצד הם ארבעה רוחין נתבאר שם בשיר השירים (ז"ח שה"ש סד, א) זה לשונו ישקני דביקו ברחימו רוח ברוח, דהא ארבעה רוחין מתחברן ואתעבידו כחדא, דא יהיב רוחא לחבריה ונטיל הוא רוחא דחבריה דאתדבק ביה, משתכחי רוחא דיליה ורוחא דחבריה הא תרין, אוף הכי חבריה, משתכחי ארבעה רוחין דמתחברן באנון נשיקין, עד כאן לשונו.

ואמר בסוף המאמר שהעתקנו, ואינון רוחין דרחימו וחדוה דכל שייפי גופא בלא עציבו כלל. פירוש, כי אי אפשר שיתדבקו ברוח הפנימי אם לא שיתקשרו הספירות כאחד מצד החיצוניות שבהם, ויתמעט הדין שהוא העציבו מהם, אז יהיה כסא להשרות עליהם רוח העליון, והוא כמשל האדם הנושק לחשוקתו, שלא ישק אותה אלא מרב שמחה, וכל האברים כבר נתיחדו כאחד, והיינו מלת אהב"ה שעולה אח"ד המורה על קשר ויחוד העלולים הנבראים זה בזה על ידי רוחם ונשמתם הפנימים.

ופירש במאמר גם כן שאותיות אהבה הם אתוון דשמא קדישא תליא בהו, והם אותיות שם ידו"ד. ומורי עליו השלום כתב ונתן יחס לאותיות אהב"ה עם אותיות ידו"ד, ובזה נבין שברוב הפסוקים שבתורה כתוב לאהבה את ידו"ד.

ועתה צריכין אנו להבין כיצד במציאות אהבת האדם לקדוש ברוך הוא ימצאו ארבעה רוחין, והענין הוא, כי האדם נשמתו היא חלק אלוה ממעל, ובהכין האדם גופו ואבריו כאחת ושיתעורר לבו בשמחה, שאין שכינה שורה מתוך עצבות, ויכוין לעורר אהבת יוצרו בתוך לבו, הרי בהכרח רוח עליון תתעורר בתוך לבו ונמשך שפע קדוש בו, הרי שתים, והוא כענין ישקני, שרוח הזכר יבא למטה לעשות נשיקין, ואחר כך יכוין לכלל ולהדביק נשמתו למעלה הרי שני רוחין למעלה, ומציאות זה השתים נעשה מאליו כמים הפנים לפנים שפרשתי לעיל, ובזה תהיה האהבה שלמה ארבע רוחין מתחברן כחדא.

ונתבאר הענין יותר בדברי הרשב"י (זהר פקודי דף רכו, ב) זה לשונו האי היכלא שתיתאה אנון נשיקין לאתדבקא רוחא ברוחא, תתאה בעלאה, כמה דאת אמר (שה"ש א, ב) ישקני מנשיקות פיהו, וכל נשיקה איהו לאתדבקא רוחא ברוחא עלאה בתתאה.

ואמר לקמיה, ורזא דא כד אתייחד רוחא ברוחא כדין שראן נשיקין לאתחברא, ומתערין שאר שייפין בתיובתא, ורוחא דא מתדבקא בדא, וכדין שייפין כלהו מתערי אלין באלין לאתקשרא שייפא בשייפיה, ואיתימא מאן אתער שייפי תתאי או שייפי עלאי, שייפי תתאי מתערי תדיר לגבי עלאי, מאן דאיהו בחשוכא תאיב תדיר למהוי בנהורא, שלהובא אוכמא דלתתא אתער תדיר לגבי שלהובא חוורא דלעלא, בגין לאתדבקא ביה ולמשרי תחותיה, ורזא דא (תהלים פג ב) אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקוט אל, עד כאן לשונו.

ואף על פי שלכאורה נראה שהמאמר הזה חולק עם מה שנתבאר בשיר השירים, שאמר שנשיקין הוא דביקו דרוחא עלאה בתתאה, אין זו קושיא, כי כונת המאמר הזה שבפרשת פקודי שאמר דנשיקין הן לאתדבקא רוחא ברוחא, תתאה בעלאה, פרושו כי השתוקקות הרוח התחתון הוא להכלל בעליון, והוא מה שנאמר ישקני, שתכלל רוח התחתון בעליון. אמנם אי אפשר שיכלל התחתון בעליון אם לא שיבא נשיקת הזכר ויכלל רוחו בה, ועל ידי הכאת ההארה ההיא, יש כח ברוח התחתון להכלל בעליון, וכדי שתבא ההארה ההיא מהזכר צריך בתחלה שיקדים התעוררות הנקבה, כמו שכתוב שייפי תתאי מתערי תדיר לגבי עלאי.

ועל דרך זה היא מציאות האהבה באדם, כי בתחלה צריך שיקדים השתוקקויותיו להדבק באור העליון, וכיון שהקדוש ברוך הוא רואה השתוקקותו מופיע [מתגלה] בו מאורו העליון, ועל ידי כך גם כן נפשו נכללת למעלה, וימצאו ארבעה רוחין מתקשרן כחדא למעלה, קשר כפול במציאות כמים הפנים לפנים שפרשתי בפרק קמא, שבעורר האדם אהבת חברו בתוך לבו גם חברו יעורר אהבתו בלבו, ונמצא בכל אחד שתי רוחין, והוא סוד דברי רבי יוסי, רוח אמשיך רוח ואייתי רוח, שפרשתי בפרק א.

ובזה יובן גם כן אמרם (יומא לט, א), אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, שהקשר כפול כדפירשנו, ולא יכול להפרד מקדושת אהבתו יתברך מהרה ביען שהמלך תפס בו גם כן בחבלי אהבה, ולכן הוא מתקדש הרבה, והוא כמשל התופס את חבירו בחבל אחד לקרבו אצלו, וכיון שראה חברו שרוצה לתפסו מה עשה הוא גם כן השליך אליו חבל ונתקרבו זה אצל זה במהרה, ונתקשרו קשר אחד אמיץ וחזק שאין ביניהם פרוד כלל.

והזוכה אל האהבה הזו, בלי ספק, הוא קשור ודבוק בחיים העליונים, ואשריו בעולם הזה ובעולם הבא. ועל דא נאמר (דברים ל, כ) לאהבה את ה' ולדבקה בו, והוא סוד (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, כדפירשתי בפרק א.

וכן בזהר (משפטים קכד, ב) ביארו פסוק ואתם הדבקים על סוד הנשיקין, זה לשונם ובגין כך כתיב ישקני מנשיקות פיהו, דהא דבקותא רוחא ברוחא. תנא, כל זמנא דקודשא בריך הוא אזיל בישראל כביכול אתדבק רוחא ברוחא, ועל דא כתיב (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם, בכל אנון גווני דבקותא, ולא מתפרשא דא מן דא, עד כאן לשונו.
ואחר שבארנו שאהבה היא הנשיקין, ראוי לבאר אם ימצאו בבינה ובחסד. ונשיקין שימצאו בבינה נתבאר בשיר השירים (זהר חדש סד, א) זה לשונם מנשיקות, מאנון נשיקין עלאין דהוה נשיק מקדמת דנא, דהא רחימו דחדוה לאו איהו אלא מגו נשיקין, דביקו דרוחא עלאה בתתאה. פיהו ולא כתיב פיו, מאי פיהו אלא זמונא דעלמא דאתי מלך דשלמא כלא דיליה ודא איהו תוספת ה' דאיתוספת על דא, בגין דכל רחימו דעלמא תתאה לאו איהו אלא לאתחברא בעלמא עלאה עלמא דאתי, ועל דא כל תושבחן אתער עלמא תתאה לגבי עלמא עלאה, עד כאן לשונם. הרי מבאר היות נשיקין מצד ה' עלאה עלמא דאתי.
והיות נשיקין התעוררות מצד החסד נתבאר בפרשת תרומה שם, זה לשונם כיון דאעיל לגבי היכל אהבה, אתער רחימו דנשיקין עלאין דכתיב וישק יעקב לרחל, למהוי נשיקין דרחימו עלאה כדקא יאות, ואנון נשיקין שירותא דאתערותא דכל רחימו דאתדבקות וקשורא דלעילא, עד כאן לשונו. ומוכרח מתוך התכת לשון המאמר שהיכל אהבה הזה הנזכר, הוא חסד שבאצילות, וכן פירש מורי עליו השלום ואמר שממנה מתעוררת אהבת הנשיקין.
נשאר עתה לבאר מה שפרשו בזהר שאהבה מצד אמא עלאה, הטעם הוא כי כאשר יסתכל האדם בטובות הבורא יתברך העודפות עליו אשר לא תוכל לספור אחד מני אלף מטובותיו עלינו בעניין בריאתו, תכסוף נפשו לעבדו מאהבה, כמו שאמרו ז"ל בתנחומא (ע' אמור, ז) בפסוק (איוב מא, ג) מי הקדימני ואשלם, זה לשונם אמר רבי ירמיה בן אלעזר עתידה בת קול להיות מתפוצצת בראש ההרים ואומרת כל מי שפעל עם אל יבא ויטל שכרו, ורוח הקדש צווחת ואומרת מי הקדימני ואשלם, מי קלס לפני עד שלא נתתי בו נשמה, מי מל לפני עד שלא נתתי לו בן, מי עשה ציצית עד שלא נתתי לו טלית, מי עשה לפני מעקה עד שלא נתתי לו גג, וכיוצא האריכו שם בכל דבר, עלי לשלם שכרו, למה, תחת כל השמים לי הוא, שהכל שלי ומשלי נותן לי ומכל מקום ואשלם, עלי לשלם שכרו, עד כאן לשונו. והמדרש הזה הובא בויקרא רבה פרשת שור או כשב (כז, ב) עיין שם.

וכאשר נסתכל בדברי המאמר על דרך הסוד, מ"י היא אמא כנגד חמשים שערי בינה שנתפשטו ממנה להטיב לכל הנבראים, כמו שספר במענה ויען ה' את איוב מן הסערה (לח, א) שהזכיר שם חמשים שערים, מ"י שם ממדיה כי תדע או מ"י נטה עליה קו. מ"י פלג לשטף תעלה (שם כה). או מ"י הוליד אגלי טל (שם כח). מבטן מ"י יצא הקרח (שם כט). מ"י יכין לעורב צידו (שם מא). מ"י שלח פרא חפשי (שם לט ה). הכלל שנזכר שם חמשים שערים, כמו שפירש הראב"ד עליו השלום בפירוש ספר יצירה (הקדמה). נמצא בזה שהקדוש ברוך הוא הקדים ופתח חמשים שערים מטובותיו להטיב לכל הנבראים, ולכן הוא אומר מי הקדימני, כי למדת מ"י לא הקדימני נברא, אלא מ"י קדם ונתן לו נשמה וכל הטובות, והיינו שהבינה נקראת קדם והיא קדמה לעולם כדפירשו ז"ל (פרקי ר"א פ"ג) בשבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם, אחד מהם תורה, שנאמר (משלי ח, כב) ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז, ואמר קדם, עד שלא נברא העולם. וכן גן עדן, שנאמר (בראשית ב, ח) גן בעדן מקדם, קדם עד שלא נברא העולם, והיינו כי עולם הוא שש קצוות, והקודם לעולם הששׁ, היא הבינה, ולכך נקרא קדם, וכן פירש הרב משה דיליאון ומורי בספר פרדס רמונים. ואף על פי כן עלי לשלם, כי שכר טוב הצדיקים הוא לחזות בנעם ה' הנמשך ממנה, והיינו עלי לשלם - כענין על ה' (זח"ג עט, ב עה"פ שמ"א א, י).

ולענין הדרוש שלנו שפירשנו שאהבה נמשך מאמא שהיא ה', הוא שכאשר יסתכל האדם שהקדוש ברוך הוא בראו וצייר וחתם גופו ורוחו בכ"ב אותיות הקדושים שהם מצד אמא, ובהם הוא דפוס כל העולמות, ראוי שיאהב אותו ויעשה רצונו, ובפרט שהיא האם הגומלת חסדים טובים לבנים, כדפירש בספר הבהיר (ע' קה), והיינו ה' - חמש אור דיום ראשון כדפירשו בתקונים (ד, ב; יט, א), שהם באים לחסד, והם שורש לחמשים השערים, וכן בזהר (ויצא קנד, א) ובשיר השירים (זח"ח סב, א) האריכו בענין הבינה דאיהו אתר דבעי חדוה דלא אית תמן רוגזא ודינא, דהא עלמא דאתי כלא חדוה, ואיהו חדי לכלא משדר חדו וחדוה לכל דרכין, עד כאן לשונו. וכן הוא נהר דנגיד ונפיק ולא פסיק מימוי לעלמין (זוהר בראשית לג, ב).

ועוד בבחינה אחרת ראוי שיכונה אהבה בבינה, מפני שעל ידי עניית תפלתינו בכל צרותינו, כמו שכתוב (דברים ד, ז) כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ופירש בזהר בפרשת ואתחנן (רסה, א) שחלוק בין ה' אלהיך לה' אלהינו, שה' אלהיך הוא הקדוש ברוך הוא ושכינתיה, וה' אלהינו הוא אבא ואמא. נמצא בזה כי היראה והאהבה הוא שיירא האדם מהמאציל שהוא בורא הכל רב ושליט,

ויראתו זאת נתגלה לאדם על ידי אבא כדפירשנו בשער היראה פרק ב, וכן האהבה הוא שיאהב האדם לבורא הכל מצד חסדיו וטובותיו עליו, וגלוי אהבתו זאת לאדם נתגלה על ידי אמא כדפירשנו, ועיקר האהבה הוא התעורר הלב בחשק כמו שיתבאר עוד בעזרת השם. וכן אמרו זכרונם לברכה במסכת כלה (פ"ג) מאי אהבה ומאי כבוד, אהבה בלב, וכבוד במעשים ובדברים, עד כאן לשונו

פרק ג

עם היות שבפרקים הקודמים נתבאר מהות האהבה, נשאר עוד עדיין לבאר במהותה וכיוצא יתדבק בה האדם באופן שלא תפרד ממנו.

ובענין מהות האהבה ביאר הרשב"י עליו השלום עוד, זה לשונו (זהר אחרי מות סז, א) אמר ליה רבי אבא (ישעיה כו, ט) נפשי אויתך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך, אויתך אותך מבעי ליה, אשחרך ישחרך מבעי ליה, אלא הא אוקמוה כמה דאת אמר (איוב יב, י) אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש, תא חזי נפשא ורוחא אשתתפו כחדא לעלמין, תנא פולחנא שלימתא דבעי בר נש למפלח לקודשא בריך הוא כמא דתנינן (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלהיך, דירחים ליה לקודשא בריך הוא רחימותא דנפש ממש, ודא הוא רחימותא שלימתא רחימותא דנפשיה ורוחיה, כמה דאתדבקו אלין בגופא וגופא רחים לון, כדין יתדבק בר נש לרחמא לקודשא בריך הוא רחימותא דנפשיה ורוחיה לאדבקא ביה, הדא הוא דכתיב נפשי אויתך בלילה, כלומר נפשי ממש, אף רוחי בקרבי אשחרך, לאתדבקא בך ברחימותא סגיאה.

בלילה, דבעי בר נש מרחימותא דקודשא בריך הוא למיקם בכל ליליא לאשתדלא בפולחניה עד דיתער צפרא ויתמשך עליה חוטא דחסד, דתניא זכאה חולקיה דההוא בר נש דרחימותא דא רחים לקודשא בריך הוא, והני אינון זכאי קשוט דמרחמין לקודשא בריך הוא הכי, בגין דעלמא מתקיימא בגיניהון, ושלטין על כל גזרין קשין דלעילא ותתא בגין דאתקיים עלמא בגיניהון, תאנא ההוא זכאה דאתדבק ברוחיה ונפשיה לעילא במלכא קדישא ברחימותא כדקא יאות שליט בארעא דלתתא וכל מה דגזר על עלמא אתקיים, עד כאן לשונו.

ופירוש אויתך, אותך מבעי ליה, הכונה כי פשט הכתוב נראה כי הנפש מתאוה להקדוש ברוך הוא בלילה, ועל ידי הרוח שבקרבו ישחר להקדוש ברוך הוא, והקשה לזה, כיון שאויתך ואשחרך חוזר לנפש ורוח, היה ראוי שיאמר נפשי אותך וכן רוחי ישחרך, ולזה תרץ כי נפשי ורוחי אינו חוזר לנפש רוח שבאדם לבד אלא להקדוש ברוך הוא ושכינתו גם כן, שהם נקראים נפש ורוח, שמהם באים הנפש והרוח כמו שכתב לקמיה, תא חזי

נפשא ורוחא אשתתפו כחדא, והטעם שהם משתתפים בעולם מפני שכמו ששרשם בא מלמעלה מקודשא בריך הוא ושכינתיה וזה בלא זה אי אפשר, שנאמר (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך, כן הענפים הבאים מהם משתתפים. ולכן אמרו בתקונים (מט, ב) על פסוק (משלי כ, כז) נר ה' נשמת אדם, נ"ר נפש רוח, נשמת נשמה, הרי נפש ורוח משתתפים כאחת.

והביא פסוק אשר בידו נפש כל חי, להורות כי אף על פי שהרוח והנפש ירדו ונתלבשו בגוף שרשם נשאר למעלה, ועל ידי השרש ההוא שנשאר שם יש בידו ממש נפש כל חי, ודבר זה הוא הצעה לענין האהבה שיבאר אחר כך, ולתרץ הקושיא מאי אויתך אותך מבעי ליה, ולזה אמר שאם הכונה להקדוש ברוך הוא ושכינתו לבד, היה ראוי שיאמר ה' אלהי אויתך בלילה אף אשחרך, אלא להורות לנו ענין האהבה ודבקות האדם נפשו בהקדוש ברוך הוא כיצד היא, לזה אמר נפשי ורוחי.

ועוד כיון להביא פסוק זה ולתרץ מה שאמר הפסוק אף רוחי בקרבי אשחרך, שלפי פירושו שחוזר להקדוש ברוך הוא היה ראוי שיאמר אף רוחי אשחרך, כי מלת בקרבי היא מיותר, לזה כיון להביא פסוק זה, אשר בידו, להראות שממש ניצוץ הקדוש ברוך הוא ושכינתו בתוך האדם, והנשמות הם חוטי שלהביות הנמשכות מלמעלה למטה ואינם חיים אלא משרשם הנשפע בהם לעולם, וכיון שהקדוש ברוך הוא רוצה לסלק סיוע מהנפש והרוח התחתונים, מסלק שרש הקשור עמו שלא ישפיע חיים לנפש ורוח התחתונים ומיד האדם מת, כמו שכתוב (איוב לד, יד-טו) רוחו ונשמתו אליו יאסף יגוע כל בשר יחד, והאספה היא זאת, דהיינו שאוסף רוחו אליו, כענין המריח בתפוח וכיוצא שישאב הרוח ההוא ויאספנו אליו, כן הרוח והנפש נאספים למקורם.

וכן פירש הרשב"י (זהר ויחי ריז, ב) אמר רבי יהודה זכאין אינון צדיקיא כד קודשא בריך הוא בעא לאתבא רוחיה ליה לשאבא ההוא רוחא בגויה, דתניא בשעתא דקודשא בריך הוא בעא לאתבא רוחיה ליה, אי זכאה הוא, מה כתיב (קהלת יב, ז), והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, עד כאן לשונו.

נמצא, שבעוד שהוא חי רוח חיים מקודשא בריך הוא ושכינתיה בקרבו המחיה אותו, והיינו אשר בידו נפש כל חי להשפיע חיים, מסלקם הכל כרצונו. ובזה מתורץ מלת בקרבי, ומלת בקרבי חוזר בין לנפש בין לרוח הנאצלים מקודשא בריך הוא ושכינתיה. והתכת הפסוק כך הוא, נפשי אויתך בלילה אף רוחי, דהיינו קודשא בריך הוא ושכינתיה, והם בקרבי, אשחרך. ואשחרך הוא לאשתדלא בפולחניה עד דיתער צפרא כמו שיתבאר.

והנה בהקדמה זו נבין פסוק (דברים לב, ט) כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, צריך להבין מה ענין חלק ומה ענין חבל, ולמה אמר עמו ולא ישראל. ואפשר שיובן במה שפירשנו, כי באמרינו חלק יורה שהנשמות הם ממנו חצובות והוא והם, הם שני חלקים, כענין תרי פלגי דגופא, וזהו טבע מלת חלק שנחלק הדבר ממנו, ובהתייחד חלק הנשמה התחתונה עמו שני החלקים נתייחדו ונעשו אחד, ואף על פי שנאמר חלקים שיורה חס ושלום פרוד, אין הכונה שהנשמה נפרדה ממנו ברדתה למטה, אלא שרשה נשאר שם, ולכן אמר עמו, עמו ממש הוא החלק, ולכך לא אמר כי חלק ה' ישראל, שהיה מורה שנחלק החלק למטה והיה מורה פרוד, אלא עמו - ופירושו שעמו הם עמו. ולהורות על הקשר הכפול הוא יתברך גם כן שופע ניצוץ חיים לרוח ונפש התחתונים שבגוף ולעולם אינו נפרד, לזה אמר יעקב חבל נחלתו, כי כמו שהחבל שזור משנים או משלשה חלקים כן הוא קשור עמנו למטה ואנו קשורים עמו.

ועוד במשל החבל פירשו רבותינו זכרונם לברכה (במ"ר יז, ו) ענין נאה במצוות, והעתקנו לשונם בפרק ושער א' משער המצוות, שאמר שם משל לאחד שהיה מושלך לתוך המים, הושיט לו הקברניט [מנהיג הספינה] את החבל, אמר לו תפוס את החבל הזה בידך ואל תניחהו, ואם תניחהו אין לך חיים, כך מציאות הנשמה היא משולשלת מלמעלה למטה כחבל הזה, ראשה אחד בידו וראשה השני בגוף האדם, וכל מציאות האהבה והדביקות הוא לדבק בחבל הזה ולקשר בשורש נשמתו הדבוקה בו יתברך.

ובזה יובן לשון המאמר, תנא פולחנא שלימתא דבעי בר נש למפלח לקודשא בריך הוא כמה דתנינן ואהבת את ה' אלהיך, דירחים ליה לקודשא בריך הוא רחימותא דנפש ממש כמה דאתדבקו אלין בגופא וגופא רחים לון, כדין יתדבק בר נש כו'. הכונה כי הפסוק (דברים ו, ה) אמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, הוא דירחים ליה רחימותא דנפש ממש, ופירושו כי אהבת הנפש עם הגוף היא אהבה כפולה, כי הנפש אוהבת לגוף והגוף לנפש ואינם רוצים להפרד זה מזה.

ואהבת הנפש לגוף למדנו הכתוב באמרו (שה"ש ח, ו) כי עזה כמות אהבה, ופירש הרשב"י עליו השלום (זהר ויחי רמה, א) שבשעת פטירתו של אדם הנפש נשאלת מהגוף כאדם ההולך בדרך רחוקה ונפרד מאהובו שקשה בעיניו פרידתו ממנו, זה לשונו שימני כחותם על לבך, בגין דישתאר כל דיוקני בך כהאי חותם דאשתאר כל דיוקניה בההוא אתר דאתדבק ביה, כי עזה כמות אהבה, תקיפא הוא כפרישו דרוחא מן גופא, דתנינן בשעתא דבר נש מטי לאסתלקא מעלמא וחמי מה דחמי, רוחא אזלא בכל שייפי גופא וסליק גלגלוי כמא דאזלא בימא בלא שייטין, סליק ונחית ולא מהניא ליה, אתא

ואשתאיל מכל שייפי גופא, ולית תקיפו כיומא דפריש רוחא מן גופא, תקיפו דרחימו דכנסת ישראל לגבי קודשא בריך הוא, כתקיפו דמותא בשעתא דבעי רוחא לאתפרשא מן גופא.

קשה כשאול קנאה כל מאן דרחים ולא קשיר עמיה קנאה, לאו רחימותיה רחימותא, כיון דקני, הא רחימותא אשתלים. מכאן אוליפנא דבעי בר נש לקנאה לאתתיה, בגין דיתקשר עמה רחימותא שלים. דהא מגו כך לא יהיב עינוי באנתו אחרא. מהו קשה כשאול קנאה, אלא מה שאול קשה בעינייהו דחייבין למיחת ביה, כך קנאה קשיא בעינייהו דמאן דרחים וקני לאתפרשא מרחימותא, עד כאן לשונו.

וזהו שאמר במאמר שלפנינו, כמה דאתדבקו אלין בגופא, הרי אהבת הנפש לגוף שהיא דבוקה עמו ואינה רוצה להפרד ממנו, כי אחר שנתלבשה יש לה יחס וקורבה עמו.

וגופא רחים לון, הוא אהבת הגוף מפני שאין לו חיים אלא על ידה, שכמו שקשה בעיני השכינה להפרד מהקדוש ברוך הוא עד שהיא אומרת שימני כחותם, במציאות שקשה לרוח להפרד מהגוף, כאהבה זו צריך שיהיה לנפש הצדיקים עם השכינה, וזהו שאמר וכדין יתדבק, כמציאות זה יאהב לקודשא בריך הוא רחימותא דנפשיה ורוחיה לאדבקא ביה, כמו שהוא אוהב לרוחו ונפשו שבגופו שהוא חי מהם, יאהב להקדוש ברוך הוא וידבק בו חלק רוחו ונפשו התחתונים, כי באמת אינם חיים אלא על ידי השפעת השרשים העליונים הדבקים בו יתברך שעל ידם השם שולח חיים לענפים התחתונים שבגוף כדפירשנו. וכן אמר בסוף המאמר, ההוא זכאה דאתדבק ברוחיה ונפשיה לעילא במלכא קדישא.

וביאר הרשב"י עליו השלום במאמר ויחי שהעתקנו, כי מסימני האהבה הוא הקנאה, ופירש שהמקנא לאשתו שמרב אהבתו בה אינו רוצה שיכנס זר בינתים להפריד בינו לבינה אלא שתהיה אשתו אהבתה קשורה בו לעולם, כן הצדיק צריך שמרב אהבתו בשכינה יתקשר באהבתה כל כך, עד שיקנא בה, שלא ירצה שתפרד השכינה ממנו ותשרה באחר באופן שתעקר ממנו, והיינו מציאות רחימותא דנפשיה ורוחיה לאדבקא.

והוראת מציאות האהבה זו, הוא, שיקום בלילה לעסק בתורה, כמו שביאר לקמיה.

והבחינה השניה שהיא אהבת הנפש לגוף, גם כן מבוארת מאליו, כי ודאי הקדוש ברוך הוא הוא אוהבו שהרי הוא נותן לו הנשמה ממנו כדי שיהיה חי, וראוי שיאמר בלבו כשם שהקדוש ברוך הוא חפץ לדבק בי שהרי נותן לי רוח ונפש והשפיע לי חיים, כן ראוי שאדבק בו, ולזה אמר רחימותא דנפשיה ורוחיה סתם, שהיא אהבה כפולה כדפירשנו.

הדא הוא דכתיב (ישעיה כו, ט) נפשי אויתך בלילה, נפשי ממש, שהוא יתברך הוא עיקר הנפש, כי הנפש התחתונה היא ענף אחד מהשרש העליון שבו, ועוד הוא ממש הנפש, שאלמלא חיותו אין נפש, נמצא שהאוהב נפשו ורוחו מתקנם בעשיית התורה והמצוות הוא אוהב להקדוש ברוך הוא, ומכלל הן אתה שומע לאו.

ואמר בלילה, דבעי בר נש מרחימותא דקודשא בריך הוא למיקם בכל ליליא, ענין האהבה הזו הוא כמשל האיש האוהב את חשוקתו, שבלילה כאשר יתעורר, יתעורר בחשק אהבתה, ויזדרז לעונת חשקה באהבה גדולה, בפרט כאשר ידע שחשוקתו אוהבת אותו. כן תלמידי חכמים הפורשים כל ימי המעשה מנשותיהם מפני עונת בת מלך שהיא התורה, ראוי שיזדרזו בחשק התורה, כי בעסקם בה הם דבקים בחיים העליונים, והם דבקים בשכינה והיא באה ומשפעת מרוח קדשה עליהם. ואהבת השכינה אלינו אין צריך ראיות שהיא אומרת (שה"ש ח, יג) חברים מקשיבים לקולך השמיעני, וזהו שהנביא קורא לשכינה נפשי והוא מתאוה לה, מפני כי היא רוח הקודש הבאה ושורה עליו.

ואמר לעיל מזה אשחרך, לאתדבקא בך ברחימותא סגיאה, יובן במה שפירש רשב"י (זהר בשלח מו, א) כי אותם העומדין עם השכינה בלילה עד אור הבקר, באור הבקר הקדוש ברוך הוא פורש על השכינה ועל אותם שנשתתפו עמה, חוט של חסד, באפן שבבקר הם מתדבקים עם המלך באהבה רבה שהיא החסד, ואז יגדל לחושק אהבה יותר, כי עד עתה היה מתדבק באור קטן שהיא הנפש והיא אהבה זוטא, ובבקר מתדבק באהבה רבה.

ואמר עד דיתער צפרא, הוא קדרותא דצפרא, כדפירש שם בפרשת בשלח. וצריך לעסוק בתורה עד אור היום כדי לקשר מדת לילה ביום, וזה טבע מלת עד. ומלת דיתער, הוא לדקדק מלת אשחרך שהוא לשון שחר ולא בקר, והוא כי התחלת הבקר הוא השחר, ואז מתחיל להתעורר אור החסד ואז מקבלין מתנות מהמלך. וזה לשונו שם כד אסתלק ליליא ואתי צפרא ואתחשך ואתקדר, כדין מלכא למטרוניתא ברזא דחדוה, ויהיב לה מתנן ולכל בני היכליה, זכאה חולקיה מאן דאיהו במנינא, עד כאן לשונו.

הרי מבואר מהמאמר, ומתוכו מתבאר סוד האהבה כאשר ביארנו. ואף על פי שתלה בלילה בפרט, ומן הראוי שתהיה האהבה זו נגד האדם, ויהיה הקדוש ברוך הוא נפשו ורוחו לעולם מצד תוקף האהבה. אלא הענין הוא, כי מציאות חשק האוהב כבר קדם לו ביום האהבה, אלא שבלילה תגבר עליו האהבה יותר, ואומר בלבו מתי יבא הלילה שאקום לעשות רצון יוצרי ואשלים מה שאני חייב מאהבתו יתברך. ובזה מדוקדק לשון

הרשב"י עליו השלום שתפס מלת בלילה, דבעי בר נש, ולא תפש לשון הפסוק כלו, נפשי אויתך בלילה, כי ענין אויתך, אפילו ביום הוא, אלא בלילה דבעי מרחימותא דקודשא בריך הוא, והאהבה כבר קדם לו ביום, ופסקיה לקרא בסכינא חריפא, והם שלש גזרות, האחת נפשי, השניה אויתך, השלישית בלילה, וכן מוכיחים פסוקי הטעמים. במלת נפשי, שופר מהפך. ואויתך, תרי חוטרי. בלילה, זקף קטן.

עוד אפשר, כי הטעם שתלה האהבה בשם בקימת חצי הלילה לעסק בתורה, מפני שאין לך אוהב גדול להקדוש ברוך הוא מזה, כי מבטל תאות הגוף האוהב השינה והתענוג, מפני אהבת קונו שהוא הוא אהבת נפשו כדפירשנו, ואף על פי שמצטער הוא, יסבול צער בעבור אהבת קונו, והוא דומה למה שאמר הכתוב (שה"ש א, יג) צרור המור דודי לי בין שדי ילין, ופירשו זכרונם לברכה (שבת פח, ב) אף על פי שמיצר ומימר לי, בין שדי ילין, והוא מקיים מצות ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך (דברים ו, ה), בשני יצריך ביצר הטוב וביצר הרע (ברכות פ"ט מ"ה).

וביצר הרע, פרשו בזוהר פרשת תרומה (דף קסג, א) כי הכנעת היצר הוא אהבה שלימה, שהיצר נכנע תחת יצר הטוב בעבור אהבת הבורא, ומטעם זה אמרו בזהר פרשת ויקרא (יג, א) שהקם בחצות נקרא עבד ה', שפירש מזמור (תהלים קלד, א) הנה ברכו את השם כל עבדי ה', על הקמים בחצי הלילה, וראוי שיקרא עבד ה', מפני שהכופה יצרו בתאוות גופו ומצטער בעבור אהבת יוצרו נקרא עבד ה', שעובד את ה' ולא לגופו, אבל מי שאינו קם, שרוצה לישן לתת מנוחה לגופו, הוא עבד יצרו וגופו, ולא עבד נפשו ויוצרו.

וכלל זה לכל עבודה התלויה באהבה, שבזמן שאדם מכניע ליצרו ומצטער בעבור עבודת ה' נקרא אוהב את השם ואינו נקרא אוהב יצרו, ואם אינו מכניע יצרו נקרא עבד יצרו, נמצא האהבה מפתח לקיום כל התורה.

עוד יקנה האדם מדת האהבה בקומו בחצות, בחושבו בחסד הגדול שהטיב עמו הבורא שהחזיר נשמתו לגופו והחייהו מהשינה שהיא אחת מששים במיתה, ואלו ידמה האדם שהיה מת יום אחד, כמו שארע לרבי יוסי דפקיעין הנזכר בזהר פרשת בלק (רד, ב), כמה יחוייב האהבה לבורא שכל כך הטיב עמו. ועל ההיקש הזה שבלילה שאדם ישן והשנה אחת מששים במיתה, וכמה ישנו על מטתם ולא קמו, צריך שבהקיצו משנתו ילהב נפשו באהבת הבורא שהחזיר לו נשמתו.

ועל זה תקנו שבח אלהי נשמה שנתת בי טהורה היא, וזה אלהי - המשגיח בי ואני דבק בו, ועל דרך הסוד היא השכינה שאצלה היתה הנפש בפקדון כאמרו בידך אפקיד רוחי, וכיון שבהיותו ישן היה נפרד מדביקות האהבה, ששלטה השינה שהיא המיתה בגוף,

בהחזרת הנשמה והוא חי, הרי הוא דבק בו יתברך, ולכן כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך ה' אלהי. והיה ראוי שבכל נשימותינו נהיה דבקים בו יתברך, וזהו כל זמן שהנשמה בקרבי, מפני שהוא עומד על ראשינו, והיינו מודה אני לפניך, והיינו שכינה למעלה מראשי כדפירשו זכרונם לברכה (ע' קדושין לא, א; קהלת רבה ט, ח), להשפיע חיים לנו.

וכאשר יעור משנתו, יתעורר באהבת הבורא שהחייהו, ויחשב שכך עתיד להחיות אותו בתחית המתים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה במדרש איכה (ג, ח) חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג, כג), אמר רבי אלכסנדי על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעים שאמונתך רבה לתחית המתים, עד כאן לשונו. ופירש מורי עליו השלום, שעל זה תקנו אנשי כנסת הגדולה לומר ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא, שפירוש לעתיד לבא הוא בתחית המתים.

עוד ביארה לנו תורתינו הקדושה דרך קניית האהבה כיצד תהיה, באמרה (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, אלו הם ג' דברים שבהיותם שלשתם מקושרים כאחד באדם תהיה אהבה בו תקועה וקשורה עם ה'.

וביאור ג' דברים אלו נתבארו בדברי רשב"י (זהר פרשת תרומה דף קסב, ב) רבי יצחק הוה שכיח קמיה דרבי אלעזר, אמר ליה ודאי רחימו דקודשא בריך הוא דבר נש רחים ליה לא אתער אלא מלבא, בגין דלבא איהו אתערותא לאתערא לגביה רחימו, ורחמנא לבא בעי. אי הכי אמאי כתיב בכל לבבך ולבתר בכל נפשך, דמשמע דתרין גווינין אנון, חד לבא וחד נפשא, אי לבא הוא עקרא מאי בעי נפשא.

אמר ליה, ודאי לבא ונפשא תרין אנון ואתאחדן לחד, דהא לבא ונפשא וממונא כלהו מתאחדן דא בדא, ולבא איהו יסודא דכלא, והא אתמר בכל לבבך בתרין לבין איהו דאינהו תרין יצרין חד יצרא טבא וחד יצרא בישא, ותרין אלין כל חד וחד אקרי לב, דא אקרי לב טהור ודא אקרי לב רע, ובגין כך איהו לבבך דאינהו תרין יצר הטוב ויצר הרע. ובכל נפשך, ובנפשך מבעי ליה ומאי בכל נפשך, האי ובכל אמאי, אלא לאכללא נפש ורוח ונשמה, דא איהו ובכל נפשך, כל מה דאחיד האי נפש. ובכל מאדך, אוף הכי כמה זינין דממונא. ועל דא, כלהו משנין אלין מאלין ואקרי בכל, רחימו דקודשא בריך הוא למימסר ליה כל דא, למרחם ליה בכל חד וחד.

ואי תימא, ביצר הרע היך יכיל למירחם ליה, דהא יצר הרע מקטרגא איהו דלא יקרב בר נש לפולחנא דקודשא בריך הוא, איך ירחים ליה ביה, דא איהו פולחנא דקודשא בריך הוא יתיר כד האי יצר הרע אתכפיא ליה, בגין רחימו דקא מרחם ליה לקודשא בריך

הוא, דכד האי יצר הרע אתכפיא ותבר ליה ההוא בר נש, דא איהו רחימו דקודשא בריך הוא, בגין דידע לקרבא להההוא יצר הרע לפולחנא דקודשא בריך הוא, עד כאן לשונו.
ופירש רשב"י (זהר פרשת ואתחנן דף רסז, א) ובכל מאדך באר היטב, ובכל מאדך מאי טעמא, בין דנפל ליה ממונא מירותא או מסטרא אחרא כיון דאיהו רוח ליה, ועל דא כתיב בכל מאדך, עד כאן.
והיוצא לנו מכללות המאמר לדרוש האהבה הוא, שני דברים למהות האהבה, שהוא בכל לבבך ובכל נפשך, והג' שהוא בכל מאדך הוא תולדה הנהיה מאהבה.
בכל לבבך, פירוש שהוא בשני יצריך, כדפירשו זכרונם לברכה במשנה (ברכות פ"ט מ"ה), והכונה שיכניע היצר הרע בעבור אהבת קונו, ובזה ישיג האהבה, כמו שכתב החסיד בעל חובת הלבבות (שער חשבון הנפש פ"ז חשבון כד) כי צריך להוציא אהבת העולם הזה מלבו ולהגביר אהבת העולם הבא, כמו שאמר אחד מן החכמים כאשר לא יתחברו בכלי אחד המים והאש כן לא תתחבר בלב המאמין אהבת העולם הזה ואהבת העולם הבא, וכתב בשער האהבה (הקדמה) כי אי אפשר להשיג האדם מדרגת אהבת השם שהוא הדבקות והמעלה הגדולה שאין למעלה ממנה, אם לא תקדם יראת ה' שהיא הפרישות מתאוות העולם הזה, ודבריו הם דברי אלהים חיים, שכן במאמר (סוטה מט, א) רבי פינחס בן יאיר שנבאר, אמר, חסידות גדולה מכלם, וחסידות היא האהבה כמו שנבאר, וקודם לחסידות יש זהירות זריזות וכו'. נמצא שלהשיג אהבת הבורא הוא הכנעת היצר בכל הפרטים שיתבארו בעזרת השם, והיינו בכל לבבך.
אמנם צריך לדקדק מאי ריבה בכל, כי לבבך הם שנים יצר הטוב ויצר הרע, ואפשר במה שנתבאר (זהר פרשת וארא כז, א) זה לשונם בכל לבבך דא ימינא ושמאלא דאקרי יצר טוב ויצר הרע, עד כאן לשונו. והכונה כי מימין ושמאל נמשכו למטה היצר הטוב והיצר הרע, ושם נתבאר לדרך היחוד והזווג, אמנם הנוגע לענייננו הוא במה שביארו למעלה מזה בפסוק (דברים ד, לט) והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים, ובארנו המאמר ההוא בשער היראה בפרק ד, כי כשאדם מכניע היצר הרע גם כן גורם שלמעלה השמאל תהיה נכללת תחת הימין, והוא עיקר האהבה כמו שבארנו בפרק א, ולכן ריבוי בכל לבבך הוא לרבות השרשים העליונים שמהם נמשכו יצר הטוב ויצר הרע, שתכלל לעולם השמאל בימין ותהיה הימין שהיא האהבה גוברת.
ובכל נפשך, פירשו שהוא לאכללא נפש ורוח ונשמה, צריך להבין מה ענין האהבה בנפש רוח נשמה, כי עד עתה לא שמענו במציאות האהבה חלוקיים, ופשיטא שצריך שיאהב בשלשתן אם זכה להם, ואם לא זכה לשלשתם יאהב במה שיש לו.

והנראה לי בבאור ענין זה הוא, במה שפירשנו, שענין מלת אהבה הוא קשור ודבוק האדם נשמתו במאציל ובמדותיו, וירצה שתאהב את ה' בכל נפשך - פירוש שתדבק בו בכל החלקים שבך, והכונה לדבק חלק הנפש שבו, עם חלק הנפש העליון ממקום שממנו נשפעת לו הנפש. וכן לדבק חלק הרוח שבו, עם חלק הרוח העליון הנשאר למעלה ציורו, כמו שכתבנו בשער היראה בפרק ט, שדרך שתעבור הנשמה תשאר ציורה שם, כמו שפירש הרשב"י (ויחי רמד, א) במאמר שימני כחותם, עיין שם. וכן לדבק חלק הנשמה שבו, עם חלק ציור מקום הנשמה העליונה, ושלש מציאות אלו הם באצילות נפש רוח נשמה דאצילות, ויש נפש רוח נשמה מאופן חיה כסא, כדפירשו בתקונים (דף כג, א) עיין שם. ומציאות שלמות האהבה שיתקשרו שלשתם כל אדם כפי בחינתו, אם זכה לנפש רוח ונשמה התחתונים יתדבק בשלשתם במקורם כפי בחינתו, ואם זכה לנפש ורוח ונשמה דאצילות יקשרם כפי זכותו, ועיקר ציווי בכל נפשך שתשתדל להשיג כל מה שאוחז הנפש כדי שתהיה אהבתך שלימה בכל העולמות.

ודע שכשם שיש במציאות האהבה סוד נשיקין כדפירשנו בפרק הקודם, כך בכל עולם ועולם אופן וחיה וכסא יש בהם נשיקין, וכן פירש הרשב"י עליו השלום בשיר השירים (זהר חדש סג, ב) זה לשונו בשעתא דכרובים הוו פרשי גדפיהו מתתא, אתוון פרחי מתתא לעילא ואתוון מעילא לתתא, ועאלין אלין באלין ואתכלילו אלין באלין בנשיקו דרחימו, כיון דאתוון מתחברן, כל דרגין תתאין ועלאין ועלמין כלהו מתחברן כחדא ונשקי אלין באלין בנשיקו דרחימו עד דהוו כלהו חד וקודשא בריך הוא חד בלא פרודא כלל, כל נשיקין דרחימו לאו אנון אלא למהוי כללא חדא לאתכללא דא בדא בלא פרודא, ובגין כך נשיקין אלין בכלא אנון למהוי כללא חדא בכללא חדא, אתוון באתוון עלמין בעלמין דרגין בדרגין אתתא בבעלה למהוי כלא חד, עד כאן לשונו. הרי מפורש בפירוש שמציאות הנשיקין ישנם בכל העולמות, שמציאות הנשיקין הוא שיתקשרו העלולים זה בזה ויתכללו זה בזה מצד הפנימיות שבהם ומצד החיצונות שהם הכלים, אם כן יצא לנו שאפשר שיהיה לאדם אהבה בשם מצד הנפש ויתדבק בידו"ד שהוא אהבה שפרשנו בפרק ב, כי בכל עולם ועולם ידו"ד נמצא, כדפירשנו בשער היראה בפרק א, ועלת כל העלות מאיר בכלם, וכל אחד כפי מה שזכה באותו חלק שזכה שם יתדבק ושם הבורא נמצא עמו.

אמנם לא נכחיש שלא ישתוה אהבת מי שיש לו נשמה למי שיש לו רוח ולמי שיש לו נפש, כי כפי עלותו במדרגות הסולם כך תזדכך נפשו וגופו ותתמיד האהבה שלא יוכל להפרד מהבורא מרב חשקו בו.

והטעם כי הנפש שהיא באופן סנדלפו"ן שבעשיה, היא קרובה לקליפות, והקליפות הם מסך מבדיל בין נפשו לאלהיו, ולכן לא תתמיד אהבתו בשם יתברך כי אם זמן מעט מזעיר. וכאשר יזכה אל רוח מטטרו"ן, שכבר הוא מובדל יותר מהקליפות, תתמיד האהבה בו יותר.

וכאשר יזכה אל הנשמה שהיא מהכסא, שאין שם קליפה כלל, שהיא לבוש המלך בשבתות וימים טובים, אז תהיה אהבתו דבקה תמיד בשם, ותבזה הנהגת הגוף מהעולם הזה שהוא מתנהג על ידי ששת ימי חול, ותפשוט אהבת העולם הזה שהעולם הזה מלובש בעור הנחש, ותלבש אהבת עולם הנשמות ששם הנשמות צרורות בצרור החיים דבוקיים ביוצרם, ויתדבק במה שעתיד להיות בסוף ואחריתו, כי איזהו חכם הרואה את הנולד.

כמו שכתב החסיד בעל חובת הלבבות (שער חשבון הנפש פרק ז), בהרחקת אהבת העולם הזה, שהאדם בעולם הזה הוא כגר שהגיע אל ארץ נכריה ואין עליו חומל, אלא שאדון המדינה חמל עליו לגירותו והוריהו דרך שיתקן ענינו בה, ואמר לו כי אין ישיבתו בארץ ההיא דרך קבע אלא שיכין לו צדה ללכת אל ארץ אחרת מעולה מזו, כי חייב האדם ההוא להכין צידה ושאר תנאי הגרות, שכתב הוא זכרונו לברכה, וכתב, והראיה על גירותך ויחידותך בעולם הזה, כי בעת צאתך אל גדר ההויה והרכבתך בבטן אמך אלו היו משתדלים כל בני העולם להקדימך קדם לכן ברגע אחד או לאחרך רגע אחד לא היו יכולין, וכן אין יכולת באדם להגיע מזון אליך מבלי עזרת האל, ולא להוסיף בגופך ולא לחסר ממנו, ואלו היית מעלה אל לבך כי העולם כולו לך לבדך נשאר מאין יושב, לא היה מוסיף בטרפך המגיע אותך אל אחריתך כשעור חרדל, וכן אלו היו נוספים כפליים לא היה חסר לך מטרפך הנגזר לך כחרדל פחות ממנו ולא יותר, וכן לא יוכל אחד מן הברואים להועיל לך ולא להזיק לך, ולא לאחד מהם להוסיף בימי חייך ולא לפחות מהם, וכן מדותיך וטבעך ומעלליך הטובים והרעים. אם כן, איזה יחס בינך ובין הברואים, או באיזה קורבה אתה קרוב אליהם או הם קרובים אליך, ואתה בעולם הזה כאסור שלא יועילוך רב אנשיו ולא יזיקוך מעוטם, ולא תראה בו אלא כיחיד הבודד אשר אין לו צוות כי אם אדוניו, ולא חומל עליו כי אם בוראו. על כן התייחד אחי בעבודתו, כאשר התייחד בבריאתך והנהגתך וטרפך וחייך ומותך, ושים תורתו וסעדו נגד עיניך, וקבל תנאי הגרות אשר העירותיך עליהם על נפשך כל ימיך בעולם הזה, תגיע אל נעימות העולם הבא, עד כאן לשונו. וקצרתי מקצת לשונו מה שאינו צורך אל כונתינו. נמצא כשיחשוב האדם

בגירותו בעולם הזה יפשוט אהבת העולם הזה מלבו ויחשוב בדבקותו בעולם הנשמות ששם תמיד הוא דבק בידו"ד.

ומכלל שורש קניית האהבה הוא אהבת ההתבודדות, שבהיות האדם חושק לאהבת חברת בני אדם אי אפשר שיהיה דבק, וכתב הר' יצחק דמן עכו עליו השלום, זה לשונו המתבודד הרוצה לזכות אל מעלת ההתבודדות למען ינוח עליו השלום בחייו, צריך שיתחבר אל שלשה דברים אלו ויתרחק מהפכם ואז ינוח עליו השלום בחייו וכל שכן אחרי כן, ואלו הן שיהיה שמח בחלקו, ושיאהב ההתבודדות, ושיברח מהשררה והכבוד, והוא הכנעת הלב. והפכם, שאינו מתפייס במה שיש לו, ולא ישבע מהון, אוהב כסף לא ישבע כסף, ושנפשו קצרה עליו בשבתו יחידי, אבל בחברת בני אדם ובספורם יחפץ וישמח לדבר ולשמוע דברים בטלים, ושירדוף אחר הכבוד והשררה. הרחמן יזכנו להתחבר אל שלשה דברים הראשונים ולבעליהן, וירחיקנו מהשלשה ההפכים ומבעליהן, עד כאן לשונו. ובענין הענוה נאריך בענין הרחקת הכבוד.

ונחזר לדרוש שהיינו בו, כי בודאי לא יגיע אל מעלת הדבקות שיהיה תמיד דבק באהבה אלא מי שזכה אל הנשמה שאין מסך מבדיל בינו ובין אלהיו, וזה בתנאי שיקדם לו הכנעת היצר כמו שנאריך בעזרת השם. ולכן הוזהרנו ואהבת בכל נפשך, כל מה דאחיד האי נפש, כדי שתהיה האהבה שלמה בידו"ד, ויוכללו העולמות ויתקשרו זה בזה עד שיהיו כסא מתוקן שיאיר בהם אור המאציל, ואם לא יתקשרו העולמות להיותם כסא אחד מיוחד בתכלית היחוד מחמת הפגם, לא יהיו מוכנים לקבל אור האין סוף, כי זה מדרך היחוד או ישרה כלו באחד או לא ישרה כלל. והטעם כי כל העולמות כאחד הם, זה כסא לזה וזה לזה מעלה מעלה, וכלם שעור קומה אחד, ובהיות פגם באבר אחד הוא פגם בכל.

והפגם הדומה לזה, הוא ענין נפש רוח ונשמה, שהנפש כסא ולבוש לרוח, והרוח כסא ולבוש לנשמה, הנה בהיות פגם בנפש, הרוח והנשמה מסתלקין מעל הנפש, כי כל אשר בו מום לא יקרב, והשפע מסתלק מעל הרוח מפני שאין לו כלי במה להשפיע, וכן מסתלק מעל הנשמה מפני שאינה משפעת לרוח, וכן על דרך זה יסתלק השפע עד מעלה מעלה. וזהו אמרם (יומא לט, א) אדם מטמא עצמו מעט, מטמאין אותו הרבה. כי בהיות האור מסתלק מחמת אותו הפגם, הטומאה תתרבה מחמת הסתלקות הקדושה כדפירשנו. וכן בענין הקדושה, כאשר יעורר קדושה מועטת, כיון שכל המדרגות קשורות זו בזו מקדשין אותו הרבה, והכל כפי בחינת צינור אותה הנשמה במרכבה, מצדה

יסתלק, ואין אדם יכול לתקן מה שהוא עיות אלא הוא בעצמו. והביא מורי עליו השלום על דרך זה משל נאה בספרו (פרדס רמונים) בשער הכונה.

נמצא, כי דרך התדבקות האדם בקונו הוא על ידי קשר נפש רוח ונשמה במקורם, ואז כל העולמות מתקשרים כאחת על ידי נפשו ורוחו ונשמתו, וגורם הארת המאציל מלך מלכי המלכים בכל העולמות, ואז הוא סוד נשיקין בכל העולמות שיתקשרו ויוכללו אלו באלו וכן נפשו ורוחו ונשמתו יאירו, ויוכללו למעלה ויינקו רוב שפע ממקור כל הברכות.

ויש ראיה לנו מתוך דברי רבותינו זכרונם לברכה היות הדבקות על ידי נפש רוח ונשמה, זה לשונם בבראשית רבה (פ, ז) אמר רבי שמעון בן לוי בשלשה לשונות של חיבה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל בדביקה, בחשיקה, בחפיצה. בדביקה מנין, שנאמר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם. בחשיקה מנין, שנאמר (דברים ז, ז) חשק ה' בכם. בחפיצה מנין, שנאמר (מלאכי ג, יב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ. ואנו למדין מפרשתו של אותו רשע, בדביקה, (בראשית לד, ג) ותדבק נפשו בדינה בת יעקב. בחשיקה, כתיב (שם לד, ח) שכם בני חשקה נפשו בבתכם. בחפיצה, (שם לד, יט) כי חפץ בבת יעקב.

רבי אבא בן אלישע מוסיף עוד תרין, באהבה ובדבור, באהבה, (מלאכי א, ב) אהבתי אתכם אמר ה'. בדבור, (ישעיה מ, ב) דברו על לב ירושלים. ואנו למדים מפרשתו של אותו רשע, באהבה, (בראשית לד, ג) ויאהב את הנערה. בדבור, (שם) וידבר על לב הנערה, דברים שהם מנחמין את הלב, עד כאן לשונו.

ראוי לעורר הערה אחת, מאי טעמא דרבי שמעון בן לוי שלא מנה אלא שלשה, שהרי חמשה מצינו בפרשתו של אותו רשע, כמו שאמר רבי אבא בן אלישע. אלא הענין כי רבי שמעון בן לוי לא רצה למנות אלא שלשה שהם העיקר, שהם כנגד נפש רוח ונשמה. ורבי אבא בן אלישע שמנה חמשה, מפני שמצינו שחמשה שמות יש לה לנשמה כדפירש רשב"י זכרונו לברכה (זהר תרומה קנח ב) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך (דברים ו, ה), דהיינו גופא. ובכל נפשך, דהיינו נשמתא, דחמש שמהן אית לה, נשמה, נפש, רוח, חיה, יחידה. ובכל מאדך, בכל ממונא דילך. קודשא בריך הוא ושכינתיה לא יזוז מנך בכל אלין, עד כאן לשונו.

ונחזור לפרטי המאמר, כי שלשה לשונות של חבה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל, מפני שהשפעת נפש רוח ונשמה הם ממנו יתברך אלינו, ועל ידי החלקים החשובים האלה שיש לנו ממנו יתברך מתקשט בנו, ולא השפיע בנו החלקים האלה אלא מרב חבה שיש לו עמנו, כענין (שם י, טו) רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם, שפירש רשב"י

(זהר ואתחנן רסב, ב) שהכונה עשה אותם מרכבה עליונה, זה לשונו תאני רבי אבא רק באבותיך חשק ה' וגו', מכאן אמר רבי שמעון אבהתא אנון רתיכא קדישא עילאה, וכתיב חשק ה', ואמר אחר כך רק באבותיך תלתא ורתיכא ארבעה, ארבעה מנא לן, דכתיב ויבחר בזרעם אחריהם. מאי משמע, לאכללא בהו דוד מלכא דאיהו רביעאה לאתקנא ברתיכא קדישא, עד כאן לשונו לענייננו.

ומה שאמר וכתיב חשק ה', הכונה כמו שכתוב בתקונים (דף כ, ב) ששם ידו"ד נקודו שב"א חול"ם קמ"ץ, והם קמ"ץ בחסד, שב"א בגבורה, חול"ם תפארת, וסימן שלש נקודות אלו חש"ק, ואמרו זכרונם לברכה ובזמנא דאנון שב"א קמ"ץ חול"ם איהו רמוז כי בי חש"ק ואפלטהו, רק באבותיך חש"ק, עד כאן לשונו.

והיות האבות מרכבה למעלה, הוא מרוב אהבתו יתברך אלינו להשפיע להם נשמות קדושות מלמעלה, כמו שביארו רשב"י (זוהר אמר צח, ב) זכאין אנון ישראל דקודשא בריך הוא קריב לון לגביה מכל אומין דעלמא ואתרעי בהו ומאתר רחיקא קריב לון לגביה, הדא הוא דכתיב (יהושע כד, ב) כה אמר ה' בעבר הנהר ישבו אבותיכם, וכתיב ואקח את אביכם וגו' מעבר הנהר. והקשה שדבר זה ישראל ויהושע היו יודעין אותו ולמה אמר כה אמר ה'. ותירץ, אלא ודאי סתימא דמלה, טיבו סגיא עביד קודשא בריך הוא בישראל דאתרעי בהו באבהתא ועביד לון רתיכא קדישא ליקריה, ואפיק לון מגו נהרא עלאה יקירא, עד כאן לשונו לענייננו. שחסד גדול עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל להוציא שרש נשמות מלמעלה מעלה, ולא קדם באבות מעשה ולא התעוררות מה שיאציל הקדוש ברוך הוא נשמותם מעבר הנהר. זהו ענין טבע מלת חשק ה', שהחשק והתעוררות האהבה התחיל בו.

והיינו שלשה לשונות של חבה שחבב הקדוש ברוך הוא את ישראל כנגד נפש רוח נשמה שהשפיע בנו מרב החיבה. כנגד בחינת נפש אמר בדביקה, שנאמר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים, ופירש רשב"י שישראל דבקים בסוד אש תכלת שבשכינה, לתת לה התעוררות מעשיהם הטובים, ואפילו שהתכלת הוא תכלה וכליה ודין, אפילו הכי אנו חיים. זה לשונו (זהר בראשית נא, א) תא חזי, לית ליה אתערותא לאתדלקא האי נהורא תכלא לאתאחדא בנהורא חוורא, אלא על ידא דישראל דאינון מתדבקן תחותוי, ותא חזי, אף על גב דארחיה דהאי נהורא תכלא אוכמא לשיצאה כל מה דאתדבק ביה תחותוי, ישראל מתדבקן ביה תחותוי וקיימן בקיומא, הדא הוא דכתיב (דברים ד ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם, ולא אלהינו, אלא בה' אלהיכם - בההוא תכלא אוכמא דאכיל ושצי כל מה דאתדבק תחותוי ואתון מתדבקן ביה וקימי, כדכתיב חיים

כלכם היום, עד כאן לשונו. הרי מבואר מהמאמר שכל פסוק זה נאמר בבחינת השכינה, בבחינת אש תכלת שבה, והיינו כנגד בחינת הנפש.

ובהקדמת המאמר שהעתקנו מספר הזהר יתורץ ספק אחד שיש במאמר, כיצד הביא ראיה מפסוק ואתם הדבקים ללשון חיבה שהקדוש ברוך הוא חיבב לישראל, כי בשאר הפסוקים שהביא מבואר חיבת הקדוש ברוך הוא (דברים י, טו) רק באבותיך חשק ה', ואמנם הפסוק הזה הוא בישראל, כי כשהם דבוקיים בה' הם חיים, ואינו מורה על דביקות הקדוש ברוך הוא בהם. אמנם במה שכתבנו בתחלת המאמר לית אתערותא לאתדלקא האי נהורא תכלא וכו' אלא על ידי ישראל, אם כן פירוש ואתם הדבקים בה' הוא מוכרח ללמד שמלת הדבקים חוזר גם כן לאלהיכם, שהוא דבק בכם גם כן כמו שאתם דבוקיים בו, מפני שהיא צריכה התעוררות מעשיכם להתייחד בנהורא חוורא, והיינו אלהיכם בכנוי לכם, כמו שפירש הרשב"י שהוא דבק בכם.

עוד א"א (יש לומר) כי ראיית המאמר ללשון חיבה הוא ממלה מיותרת שיש בפסוק והיא ידו"ד, כי מן הראוי היה שיאמר ואתם הדבקים באלהיכם, וממה שאמר בה' הורה על דביקות ה' בהם, והיינו כי נשמותיהם של ישראל הם מצד הזכר, כדפירש בפרשת ויחי (רמה, א) על קושיא שהקשה הרשב"י עליו השלום על מה שמצינו נקבה רודפת אחר הזכר, ואינו משֶׁבַח הנקבה. ותירץ' שכיון שענפי הזכר הם המעוררים, נמצא הזכר הוא המעורר, שתפארת משפיע שפעו בענפיו, נמצא שידו"ד שהוא התפארת דבק בהם גם כן, כדי שיהיה הוא המעורר.

ובמדרש (תנחומא קדושים ה) אמר שהוא בגזרה שוה, זה לשונו (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני, זה שאמר הכתוב ואתם הדבקים בה', וכתיב (ירמיה יג, יא) כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי וגו', ונמצא שכמו שפסוק כאשר ידבק האזור וגו' כן הדבקתי הוא שהקדוש ברוך הוא הדביק אותם אליו, כן פסוק ואתם הדבקים, וכן הובא המאמר בארוכה בילקוט ירמיה בפירוש הפסוק כאשר ידבק האזור, והמאמר כלו נעתיקהו לקמן במעלת הדבקות.

כנגד בחינת רוח אמר בחשיקה, דכתיב (דברים ז, ז) חשק ה' בכם, וכבר פירשנו שזה נאמר על שלשה אבות, והתפארת בו שם ידו"ד נקוד שב"א חול"ם קמ"ץ, שמורה שהוא כלול משלשתם, והיינו כנגד רוח שהוא ממנו.

כנגד הנשמה אמר בחפיצה, דכתיב (מלאכי ג, יב) ואשרו אתכם וגו' כי תהיו אתם ארץ חפץ. ויש הוכחה בפסוק בשלש פנים, שזה נאמר כנגד הנשמה שהיא מצד אמא. האחת מלת ואשרו שפרשו בזהר (ויחי רמו, א) (בראשית מט, כ) מאשר שמנה לחמו, שאשר

הוא עלמא דאתי. השניה כי תהיו אתם, ופרשו (בזהר בא מג, ב) בפסוק קדש לי, כי מלת לי הוא בבינה, עיין שם. השלישית ארץ חפץ, דהיינו ארץ יונקת מהרצון שהיא דבקה עם כתר חכמה, והיינו ארץ העליונה שהיא נקראת גם כן ארץ החיים.

ולהבין הבדל מה בין דביקה לחשיקה לחפיצה, שאם כפל הענין במלות שונות זה לא יורה על החבה, אלא צריכין אנו לומר שכל תיבה מאלו יורה ענין חיבה מה שלא תורה חברתה.

דבקה יורה על דבקות האדם נפשו בנפש חברו, כענין שיש (מל"א א, יב) בהם דבק שלמה לאהבה, וכן (רות א, יד) ורות דבקה בה, דהיינו דביקת רצונה בה, ואמנם הדביקה הזו לא יורה על האחדות כל כך, שכבר אפשר שיפרד הדבוק, והראיה ממקום שלמדו זכרונם לברכה הדביקות כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל וגו' כמבואר לעיל, והאזור פעמים הוא דבק באדם, פעמים אינו דבק, שהוא מתירו ממנו.

אמנם מלת חשק מורה על קשר האהבה יותר, שהרי מצינו שנשתמשה תורה במלה זו בענין קשר ויחוד, (שמות לח, יב) וחשוקיהם כסף, שפרושו הדוק ודבוק, כי היו לעמודים חוטי כסף שהיו מהודקים ומדובקים ומקושרים בהם סביב, כמו שעושים בחביות העץ להדק אותם, כן פירש הרד"ק בשרש חשק.

חפץ הוא יותר, שיהיה חפץ רצון האדם וכל מגמת פניו אל פניה אפילו שעה אחת לא יזוז ממנה, כענין שנאמר (דה"א כח, ט) בלב שלם ובנפש חפצה, והיינו (בראשית לד, יט) ולא אחר הנער לעשות הדבר כי חפץ בבת יעקב, ולא אחר הדבר והוא כאלו היה מת באהבתה, שלא היה לו רצון אחר בעולם אלא רצון זה לבד. וכן נתייחס מציאת הזיווג במקרא בלשון חפץ, כענין (מל"א י, יג) את כל חפצה אשר שאלה, בענין מלכת שבא, ופירשו זכרונם לברכה שבא עליה. ועוד פירשו בזהר (יתרו פט, א) בפסוק (ישעיה נו, ד) ובחרו באשר חפצתי, באשר חפצתי סתם, דא זווגא דמטרוניתא, והטעם כי בזיווג כל רצון האדם ולבו וכל אבריו כלם אל פניה אחת.

ולכן במאמר מהראיות שהביא לדביקה חשיקה נלמד הבנת הענין היות חשיקה יותר מדביקה, וכן חפיצה יותר מחשיקה. דביקה, הביא מפסוק ואתם הדבקים, כבר ידעת מה שפירשתי לעיל כי זה אינו מורה כל כך על דביקות הקדוש ברוך הוא עמהם אלא שהם דבקים בו. הפסוק השני מורה חיבה יותר, (דברים ז, ז) לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם, נראה שהוא מעצמו חשק בהם בלי שקדמו הם התעוררות מעשה, אבל אינו מורה כל כך על החיבה שרבותינו זכרונם לברכה פירשו (חולין פט, א) לא מרבכם

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל חושקני בכם וכו' מפני שהקדוש ברוך הוא נותן לכם גדולה וממעטים עצמכם. הפסוק השלישי (מלאכי ג יב) ואשרו אתכם, הוא לעתיד לבא, כי תהיו אתם ארץ חפץ, נראה שהיא מעלה שלא השיגו אותה עדיין אלא תהיו ארץ חפץ, ופירוש חפץ לשון רצון, שרצונו יתברך בנו בלי שום סבה כלל אלא שחפצו ורצונו בהם מרוב חיבה, כאדם שחפץ בארץ זו יותר מבזו אף על פי שהם שוים.

ובדרך שפירשנו כללות אלו הם כנגד נפש רוח נשמה, מתיישב הענין, היות כל מלה מורה בענין החבה והאהבה דבר מה שלא תורה חברתה, וכדפירשנו לעיל שלא ישתוה בחינת אהבת הנפש עם אהבת הרוח, ולא אהבת הרוח עם אהבת הנשמה.

נשאר עלינו לבאר ענין במאמר נוגע מאד לענין האהבה, והוא, לדעת למה לו לבעל המאמר להביא שלשתן מפרשתו של אותו רשע, וראינו היותו ענין ארוך, לכן נבאר אותו בפרק בפני עצמו כדי לתת ריוח למעין.

פרק ד

פרק זה יהיה בבאור אהבת השכינה, וכיצד תהיה אהבתינו בה כדי שלא תוכל להפרד. וזהו המציאות הנלמד מפרשתו של אותו רשע, ופירושו במה שפירשו המפרשים ובפרט הר' מנחם מרקנטי עליו השלום, שכתב ששכם בן חמור החוי שבא על דינה סודו הוא הנחש שבא על חוה, והיינו חוי לשון חויא, ודינה כבר נודע מה שפרשו בזהר שהוא דינא דמלכותא דינא, והיינו כי לאה אמא עלאה ילדה ששה בנים ובת אחת, והבת הזו היא השכינה והיא הדין כנודע, וכיון שהרשע ההוא לסבת עון נדבק נפשו בדינה בת יעקב בדביקה בחשיקה בחפיצה, כן ראוי האדם שתדבק נפשו בשכינה בשלש מציאות אלו כמו שנבאר.

וזה היה כונת בעל המאמר גם כן להביא שלש לשונות של חבה שחבב הקדוש ברוך הוא את ישראל, להראות לנו שכשם שהוא חפץ לדבק בנו כל כך, כן ראוי שבשלש בחינות אלו נדבק בו, ועל זה צותה תורה ואמרה (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך, וכבר פרשו רבותינו זכרונם לברכה (שמ"ר כז, א. זהר בשלח נה, ב) שרעך הוא הקדוש ברוך הוא, שנאמר (משלי כז, י) רעך ורע אביך אל תעזוב. ועוד הקדוש ברוך הוא מרוב אהבתו אותנו קראנו רעים, שנאמר (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי, וכיוצא (שם קמח, יד) לבני ישראל עם קרובו, לכן אמר ואהבת לרעך כמוך, לרעך שהוא הקדוש ברוך הוא, כמוך - באהבה שאתה רוצה לעצמך, כמו שאם יש לך חבר אתה חפץ שיאהבך, כך הקדוש ברוך הוא שהוא רעך רוצה שתאהבנו.

ועוד ירצה כמוך, כי מן הידוע אצלנו שאם יהיו שני רעים אוהבים זה את זה, ואחד מהם מרוב אהבתו את חבירו היטיב עמו והלבישו והאכילו והשקהו וכיוצא משאר הטובות, שמן הדין הוא שלא יהיה חברו כפוי טובה אלא שיאהבהו כנפשו, ואם יארע הדבר שהחבר שהיטיב עמו יצטרך איזה דבר, ראוי הוא שזה שכבר קבל מחברו ישלם ההטבה ההיא כפי יכלתו, ואם אין יכולת בידו יראה לפחות טוב לבו אליו ושאין בידו דבר שישלם חובו אליו.

וכן הענין אל הנמשל, שהקדוש ברוך הוא הקדים טובתו לכל נברא ובפרט לעמו ישראל מכמה נסים ונפלאות שעשה ועושה עמנו, וכמו שנדבר בזה לקמן בעזרת השם. ולכן ראוי שיכיר האדם טובתו של הקדוש ברוך הוא שהוא ריעו ויאהבהו כדי שלא יהיה כפוי טובה וכו', כדפירשו בתקונים כמה פעמים (ע' לז, א), וצריך לגמול חסד עמו ועם שכינתו במעשה התורה והמצוות, כי (משלי כז, ח) כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו. ובענין גמילות חסדים נעתיק לשון הרשב"י עליו השלום לקמן. ובכל זמן מציאות האהבה לא תחסר, כי (דברים י, יב) מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה ולאהבה, כי היראה והאהבה הם בלב ובנפש, והם דברים שבגופך שאינך צריך לבקשם מזולתך, והיינו מעמך, וכן אמר במקום אחר (שם ל יד) כי קרוב הדבר אליך מאד בפיך ובלבבך לעשותו.

ולפירוש זה רעך צודק בצדיק ובשכינה. ומצאנו סמך לזה מדברי רשב"י (זהר תרומה קסט, ב) בענין ברכה ששית משבעה ברכות שמברכין לחתן ולכלה שהיא שמח תשמח רעים אהובים, ואמרו זכרונם לברכה צדיק וצדק רעים ואהובים, דאינון לא אתעדון דא מן דא, עד כאן לשונו. ומאחר שמצינו ששניהם כאחד נקראים רעים, משמע שכל אחד בפני עצמו יקרא רעך סתם, ואין הדבר זר שכבר מצינו בגמרא שהנקבה תקרא רעך, אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין מא, א) אמר רב יהודה אמר רב אסור לאדם שיקדש לאשה עד שיראנה שמא יראה בה דבר מגונה וישנאנה, ורחמנא אמר (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך, עד כאן לשונו. הרי שגם הנקבה איתא בכלל ואהבת לרעך.

ולענין ואהבת לרעך בצדיק, אפשר לומר באופן אחר, שהוא על דרך מה שנתבאר בדברי רשב"י (זהר ויחי רטז, א) בענין צדיקים יירשו ארץ, עיין שם.

ולענין רעך בשכינה, אפשר לפרשו באופן אחר גם כן, במה שפי' לעיל (פ"ג מזוהר בראשית נא, א) בענין ואתם הדבקים בה' אלהיכם, שישראל הם דבקים בההוא אשא תכלא, נמצא שהם הפתילה שבה אוחז האש, וכמו שהאש ההוא צריך לשמן כדי שידליק, ואם לאו יכבה, כן האש הזה הקדוש השורה על ראשינו (דברים ד, כד) כי ה'

אלקיך אש אכלה הוא, אכילתו היא התורה והתפלה והמצוות, והוא השמן הנתון, וזהו (קהלת ט, ח) בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. וכן נתבאר בדברי רשב"י זכרונו לברכה (זוהר פ' בלק קפז, א) פתח ואמר (קהלת ב, יד) החכם עיניו בראשו וגו', וכי באן אתר עינוי דבר נש אלא בראשו, דלמא בגופו או בדרועיה דאפיק להחכם יתיר מכל בני עלמא. אלא קרא הכי הוא ודאי, דתנן, לא יהך בר נש בגלוי רישא ארבע אמות מאי טעמא דשכינתא שריא על רישיה, וכל חכים עינוי ומלוי בראשו אינון בההוא דשריא וקיימא על רישיה, וכד עינוי תמן לנדע דההוא נהורא דאדליק על רישיה אצטריך למשחא, בגין דגופא דבר נש איהו פתילה ונהורא אדליק לעילא, ושלמה מלכא צוח ואמר ושמן על ראשך אל יחסר, על ראשך דהא נהורא דבראשו אצטריך למשחא ואינון עובדין טבן, ועל דא החכם עיניו בראשו ולא באתר אחרא, עד כאן לשונו. ובתקונים (דף ס, ב) אמר דישראל אינון פתילה, אורייתא משחא, שכינתא שרגא, הדא הוא דכתיב (איוב כט, ג) בהלו נרו עלי ראשי, עד כאן לשונו. ועל דרך זה יפורש הפסוק ושמן על ראשך אל יחסר, שיתן שמן שהיא התורה לנר שעל ראשו.

ובזה יובן הפסוק (ישעיה סב, ו) המזכירים את ה' אל דמי לכם, מפני שהתעוררותם תלוי בתחתונים כדפירש בשיר השירים ובכמה מקומות, ופירש מורי עליו השלום שזהו מה שאמר דוד (תהלים ל, יג) למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך, וכבוד היא השכינה, וכדי שהיא תזמר למעלה ולא תדום צריך אני למטה גם כן שלעולם אודך.

ובזה נבין ואהבת לרעך כמוך, ירצה, שתאהב לשכינה לתת לה התעוררות מעשים לעולם שלא תחסר, כמו שאתה רוצה לעצמך, שהרי נודע שהיא האם המשפעת לתחתונים השפע החיים והטוב, וכמו שאתה רוצה ותאהב שלא יחסר לך החיים והשפע רגע, כן תאהב לתת שמן למעלה כדפירשתי כי העליונים צריכים לתחתונים, והוא אמרם זכרונם לברכה שכינה בתחתונים צורך גבוה, כדפירש מורי עליו השלום הענין בארוכה בספר פרדס רמונים.

וכענין זה אל מציאות דביקה, חשיקה, חפיצה, שצריכין אנו לאהוב את הקדוש ברוך הוא ולשכינתו בשלשתם, כשם שאנו חפצים שהקדוש ברוך הוא יאהב אותנו בשלשתם, כי אין אהבה שלמה אלא בשלשתם, וזה פירוש רביעי בענין ואהבת לרעך כמוך.

ונחזור לדרוש הבנת המאמר, שאמרנו כי מה שהביא בעל המאמר ושלשתם למדנו מפרשתו של אותו רשע, הוא ללמדינו שחייב האדם לאהוב את השכינה בשלשתם, והטעם הוא כי אי אפשר לשכינה שתתייחד למעלה אלא אם כן יקדים הצדיק בה שלש

בחינות אלו, ואז על ידי שלש אלו השכינה כורתת לו ברית, מפני שעל ידה תעשה כלי, כמו שנבאר, ופרשו ז"ל (סנהדרין כב, ב) אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי.

הא' בדביקה שנאמר (בראשית לד, ג) ותדבק נפשו בדינה, מציאות הדביקה הוא שידבק האדם נפשו וישים כל מגמת פניו לייחד השכינה ולהפריד ממנה כל הקליפות, וכן להפריד ממחשבתו כל המחשבות הזרות כדפירש הרשב"י עליו השלום (וילך רפה, א), כי בשעת היחוד צריך ליחד השכינה במחשבה בלי שום תערובת מוץ ותבן, והעתקנו המאמר בפרק אחרון משער היראה, והיינו ותדבק נפשו בדינה, פירוש - בזו שהיא דינה נדבק ולא באחרת כלל, וכמו שהוא אמת מה שפירשו זכרונם לברכה (נדרים כ, ב) לא ישתה בכוס זה ויתן עינו בכוס אחר, וזה נקרא בן תמורה, וכמה החמיר רשב"י (זהר ויצא קנה, א בס"ת), על דרך הזה גם כן צריך שלא יהיה כוונתו אל השכינה ויחשוב בטנופי מחשבותיו שהם בחיצוניות, שנמצא מפריד חס ושלום, אלא יתדבק בשכינה כראוי ויפריד כל השאר ממנה.

ועוד, כי האוהב שתי נשים אין אהבתם שלימה בו, שהם צרות זו לזו, וכדי שתהיה אהבת האשה תקועה בבעלה יפה, הוא, כשתראה היא שאינו אוהב שום אשה בעולם אלא לה לבדה אז תכרות לו ברית אהבה שלמה, כן לא תקשור השכינה אהבתה באדם שהוא אוהב עניני העולם, ולכן עיקר האהבה היא שלא יאהב האדם שום דבר בעולם יותר מאהבתו יתברך, ואהבתו יתברך תהיה יתרה על אהבת אשתו ובניו ושאר דברי העולם. כי מה שגורם לו לאדם להפרד מאהבת הקדוש ברוך הוא בעת עמדו בתפלה או בעת שהוא עוסק בתורה שיבואו לו מחשבות רעות זרות, הוא מפני שאינו תקוע באהבת הקדוש ברוך הוא אהבה יתרה על דברי העולם הזה, והוא אוהב זה וזה, והלואי שלא יאהב דברי העולם הזה יותר מאהבת הקדוש ברוך הוא, וכיון שהקדוש ברוך הוא רואה שאין אהבתו בו כראוי והאדם עוזבו גם הקדוש ברוך הוא נעזב ונפרד ממנו, על דרך הכתוב (דה"א כח, ט) אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזניחך לעד, ואז ישלוט בו המחשבה רעה, ולכן צריך להפריד אהבת העולם הזה שהוא אהבת זרים ואהבת אשישי ענבים (הושע ג, א), שכל אלו חיצוניות, וידבק לבו באהבת הקדושה כדינה בת יעקב.

והנה במה שפירשתי יתורץ ספק אחד שיש בענין זה, כי רוב הפסוקים שבתורה מורים על ובו תדבק, ירצה - בו, שהוא עץ החיים, תדבק, וכאן אנו אומרים שמצוה לדבק בה. אלא הענין הוא כי אין דבקות זה אלא לשלול שלא יתדבק עצמו באחרת, כענין מה שנאמר ותדבק נפשו בדינה ולא באחרת, כדפירשנו שהכונה להפריד החיצוניות וכל השאר.

ועוד, בתחלת הכניסה מוכרח היות הדביקות בה כענין בזאת יבא אהרן אל הקדש (ויקרא טז, ב) שפירשו בתיקונים (כא, ב), ופירשו שם שכל העושה מצוה או מתפלל או עוסק בתורה בתחלה ישים מגמת פניו אל השכינה ליחדה, ולכן פירש רשב"י זכרונו לברכה (תקונים לג, ב) תא חזי אם בר נש סליק במחשבתיה בצלותא דיליה לשכינתא או בכל פקודא ופקודא דעביד, מיד דדפיק לפתחא דהיכלא דמלכא נביא או חוזה או חכם או צדיק, מיד דקרא לתרעא אם שכינתא סליקת תמן ידו"ד יענה מיד ולא אמתין לעבד וממנא דאפתח, אלא איהו ממש אפתח ליה מחביבו ורחימו דאית ליה לגביה, כחתן לגבי כלה, ואם שכינתא לא סליקת בההוא צלותא או פקודא, לא חשיב ליה קודשא בריך הוא למפתח ליה היכליה ואפילו על ידי שליחא, ולאו איהו כדאי למיעל בהיכלא דמלכא, ועליה אתמר בחוץ תעמד, ומלבר יהבין ליה בעותיה על ידי שליחא או ממנא, ואי לא סליק צלותיה כדקא יאות דחין ליה לבר וסגרין תרעוי באנפוי ועליהו אתמר (משלי א, כח) אז יקראנני ולא אענה ישחרנני ולא ימצאנני. והכי כד קראן ישראל כל חד וחד לקודשא בריך הוא בקריאת שמע או בצלותא או בכל פקודא, אם שכינתא לאו איהי תמן לא נחית תמן הדא הוא דכתיב (שמות כ, כא) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך, ותרגם אונקלוס בכל אתר דאשרי שכינתי תמן וכו', דכד בר נש סליק שכינתא בפקודין דיליה לגבי קודשא בריך הוא, קודשא בריך הוא נחית עליה בגינה, ובגין דא אמר הנביא (ירמיה ט, כג) אל יתהלל וגו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל, והא אוקמוה, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמר כי קודשא בריך הוא איהו ממש אפתח ליה מחביבו ורחימו דאית ליה לגבה, ולזה צריך האדם שישים מגמת פניו לייחד השכינה, ובערך זה הוא הדבקות בה, והיינו ותדבק נפשו בדינה ויאהב את הנערה וידבר על לב הנערה, כל אלו הם הכנות ליחוד. והרשע עשה הפך הסדר ששכב אותה ויענה ואחר כך ותדבק נפשו, ואין זה הסדר הראוי, אלא בתחלה ותדבק נפשו בדינה היינו בזו ולא באחרת, ואחר כך שתדבק בה באהבה, וידבר לה דברים המנחמים את הלב, ואחר כך חשק, ואחר כך חפץ כמו שנבאר.

עוד יש בדביקה ענין אחר, והוא מה שנמצא ברות שאמר לה בועז (רות ב, ח) הלא שמעת בתי אל תלכי ללקט בשדה אחר וגם לא תעבורי מזה וכה תדבקין עם נערותי, הורה שתי בחינות, האחת סור מרע דהיינו אל תלקטי בשדה אחר, כי סתם אחר הוא סמא"ל אלהים אחרים. והשניה וכה תדבקין עם נערותי.

וכן פירשו זכרונם לברכה בפסיקתא זה לשונם אל תלכי ללקט בשדה אחר, על שם לא יהיה לך אלהים אחרים. וגם לא תעבורי מזה, על שם (שמות כ, ג) זה אלי ואנוהו. וכה

תדבקין (דברים ד, ד), ואתם הדבקים. עם נערותי אלו הצדיקים שקרויים נערים שנאמר (איוב מ, כט) התשחק בו כצפור ותקשרנו לנערותיך, עד כאן לשונם. הורה בפירוש כל הנדרש. ואמר בענין הדביקות שתי בחינות, ענין האחד ואתם הדבקים כפשוטו כנודע, השני כי כדי להתדבק בה צריך שידבק בצדיקים, כמו שדרשו זכרונם לברכה (ע' במ"ר כב, א) על ובו תדבק, וכי אפשר לדבק בשכינה והלא כבר נאמר (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אלא שידבק בצדיקים.

ואפשר לומר על דרך הזהר, כי סתם נערות הם שבע הנערות שפירש כמה פעמים (זהר פקודי רס, ב), כי מה שנאמר וכה תדבקין עם נערותי היינו לדבק מדת כ"ה עם שבע הנערות הראויות לתת לה מבית המלך, שהם שבעה היכלות הקדושה שפירש הרשב"י עליו השלום בפרשת פקודי (רמד, ב), ושם נתבארו היאך מתקנים ההיכלות בסדר התפלה לתיקון השכינה.

ולדרך זה וידבר על לבה, הם הברכות של קרית שמע שהם קשוטיה, בפרט בברכת אהבה שעולה בהיכל אהבה ואנו מעוררים שם על ידי ברכה זו רצוי ופיוס להקדוש ברוך הוא שיבא להתיחד עמה, כדפירשו בתקונים (מה, א) ווי לון לבני נשא דאנון אטימין לבא ועינין, דלא משתדלין למנדע ביקרא דמאריהון, לרצויי ליה בשכינתיה בכמה תחנונין ופיוסין לנחתא ליה לגבי שכינתא, כל שכן לאתערא ביה רחימו לגבה כמה דתקינו הבוחר בעמו ישראל באהבה, עד כאן לשונו. והכונה, כי עמו ישראל הם נשמות ישראל הכלולות בה, שהיא נקראת כנסת ישראל והקדוש ברוך הוא בוחר בה ובהם באהבה, כי דרך הבעל לאהוב את אשתו אשת נעורים, שנאמר (ישעיה נד, ו) ואשת נעורים כי תמאס.

ולמעלה מענין זה בארו, כי בשמע ישראל אנו קורין לישראל תפארת ובא להתיחד עמה, זה לשונם (תקונים מה, א) דבר אחר (שמות לב, יח) קול ענות אנכי שומע, דא איהו ענויא דאנכי דאיהי צווחת בכל יומא לבעלה היא ובנהא וקראן ליה תרין זמנין ערב ובקר שמע ישראל, וכל בר נש דאית ליה ענויא משכינתא דאיהי עניא בגלותא רחיקא מן בעלה וקרא ליה בכל יומא שמע ישראל דיהא נחית לגבה, ודאי עליה אתמר קול ענות אנכי שומע, קול דההוא עניה אנכי שומע, עד כאן לשונו. הנה כל זה נחמה ודבור על לבה, שבזה היא מתנחמת מעט מהגלות.

וכמו שאירע מעשה שכם בדינה בזמן גלות שלא היתה הלבנה כתיקונה כדפירש בשיר השירים עד שבא משה. ועוד, שיעקב אבינו עליו השלום היה חוץ מביתו, שאילו היה במקום אבותיו בבאר שבע לא אירע לו המעשה הזה, והרשע ההוא עשה לה שלוש אלה כמבואר במאמר. כן עתה ששכינה בגלות צריך האדם לתקן השכינה ולרצותה

בתיקונים אלו, בדביקה כדפירשנו, באהבה, בדיבור על לבה. ועוד נאריך לקמן בענין תקוניה ודיבור על לבה בבחינות אחרות. ועוד בענין דביקה בשבע הנערות יש בחינה אחרת, יתבאר בענין התורה והתפלה.

חשיקה יש בה שתי בחינות כפי הדרך שפירשנו בדביקה, האחת שאחר שידבק נפשו בשכינה בכל מצוה ומצוה שיעשה, צריך שיעשנה בחשק והתלהבות הלב באהבה גדולה מאד, והוא ענין רעותא דלבא שפרשו בזהר כמה פעמים (יתרו צג, ב), ואי אפשר לרעותא דלבא שהוא החשק הזה אם לא הקדים המחשבה בשם יתברך והאהבה בו, ומצד האהבה תוליד החשק הזה.

וענין החשק הזה שהוא רעותא דלבא ביארו ענינו בדברי רשב"י זכרונו לברכה (זהר שמות קצח, ב) קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו יביאה (שמות לה, ה), תא חזי, בשעתא דבר נש שוי רעותיה לגבי פולחנא דמאריה, ההוא רעותא סליק בקדמיתא על לבא דאיהו קיומא ויסודא דכל גופא, לבתר סליק ההוא רעותא טבא על שייפי גופא, ורעותא דכל שייפי גופא ורעותא דלבא מתחברן כחדא, ואינון משכין עליהו זיהרא דשכינתא לדיירא עמהון, וההוא בר נש איהו חולקא דקודשא בריך הוא, היך מה דאת אמר קחו מאתכם תרומה, מאתכם הוה אמשכותא לקבלא עלייכו ההיא תרומה למהוי חולקא לה', ואי תימא דלאו ברשותיה דבר נש קיימא מלה, תא חזי מה כתיב כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה', כל נדיב לבו ודאי, מאן דיתרעי לביה ימשיך לה לשכינתא לגביה, הדא הוא דכתיב יביאה אף על גב דאיהי באסתלקותא לעילא יביאה מאתר עלאה לאמשכא לדירא עמיה, עד כאן לשונו.

וכיוצא בזה בארו רבותינו זכרונם לברכה במעשה היצר באדם בברייתות (במסכת כלה פ"ב) נמצא בכתיבת יד, זה לשונם תאנא יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום שנאמר (בראשית ו, ה) וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, מכאן דרשו רבותינו הרהור מביא לידי תאוה, תאוה מביאה לידי אהבה, אהבה מביאה לידי רדיפה, רדיפה מביאה לידי מעשה, להודיעך כמה קשה חזרתו מזו לזו, וכנגדן בתשובה פרישות מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות עד כאן לשונם.

ולענינו, לענין האהבה, שההרהור והתאוה הוא הדביקה, ואהבה ורדיפה הוא החשיקה והוא רעותא דלבא. וכאן נעתיק לשון הרשב"י עליו השלום לקמן ברעותא דלבא למרדף, ומעשה הוא חפץ, שהמעשה הוא תכלית החפץ המבוקש, ונמצא שאין רדיפה אלא מתוך תאוה ואהבה, והיינו מה שפירש כי מצד האהבה תוליד החשק.

וביאר הרשב"י עליו השלום (תרומה קכח, א) כי דרך שיקנה האדם השכינה שתשרה בו הוא העיקר רעותא דלבא, אמר שם כי הקליפות שורות באדם בחנם ומפתים אותו שיעשה מעשה כדי שיבא לדור עמו, ואמר אחר כך, רוח דקודשא לאו הכי אלא באגר שלים ובאשתדלותא רב וסגי ובאיתתקנותא דגרמיה, ובאיתדכאותא דמשכניה, וברעותא דלביה ונפשיה, ולוואי דיכיל למרוח ליה דישוי מדוריה עמיה, ועם כל דא דיהך בר נש באורח מישר דלא יסטי לימינא ושמאלא, ואי לאו מיד יסתלק מניה ויתרחק מניה ולא יכיל למרווח ליה כדבקדמיתא, ועל דא כתיב ויקחו לי תרומה מאת כל איש, מההוא דאקרי איש דאתגבר על יצריה, דכל מאן דאתגבר על יצריה נקרא איש, אשר ידבנו לבו, מאי אשר ידבנו לבו אלא דיתרעי לביה בקודשא בריך הוא כמה דאת אמר (תהלים כז, ח) לך אמר לבי, צור לבבי (שם עג, כו), וטוב לב (משלי טו, טו), וייטב לבו (רות ג, ז), כלהו בקודשא בריך הוא קאמר, אוף הכא אשר ידבנו לבו, מניה תקחו את תרומתי, דהא תמן אשתכח ולאו באתר אוחרא.

ומנא ידעינן דהא קודשא בריך הוא איתרעי ביה ושוי מדוריה ביה, כד חמינן דרעותא דההוא בר נש כחדא ברעותא דלבא למרדף ולאשתדלא אבתריה בלביה ובנפשיה וברעותיה, ודאי תמן ידעינן דשריא ביה שכינתא, כדין בעינן למקני ההוא בר נש בכסף שלם, עד כאן לשונו.

הרי מבואר בסוף המאמר שעיקר הכל הוא רעותא דלבא והוא פירוש אשר ידבנו לבו, וביאר שרעותא דלבא זו שהוא חשק הלב. ואמר ברעותא דלבא למרדף ולאשתדלא אבתריה בלביה ובנפשיה וברעותיה, יראה שישתדל שירדוף אחר הקדוש ברוך הוא ואחר מצוותיו, ולדבק בו בלב ובנפש וברעותא דלבא שהוא התלהבות הלב שפירשנו.

וההכנות הקודמות שאמר באגר שלים, ובאשתדלותא רב וסגי, כלם הכנות אל הדבקות. וכל זה כלל הפסוק באמרו מאת כל איש, כמ"ש שאיש הוא הגובר על יצרו, וההכנות שצריכות לגובר על יצרו הם אלו האמורות בתחלת המאמר, והם הגורמים הדביקות כמו שפי' לעיל שאי אפשר שידבק אם לא שיפריד ממנו הקליפות שהוא הכנעת היצר.

ופירוש באגר שלים, אפשר שכיון על ענין קנה לך חבר (אבות פ"א מ"ו), דהיינו קנה בדמים. ובאשתדלות רב וסגי, היינו ענין הזריזות מביאה לידי רוח הקדש כמו שהרחבנו הביאור במאמר (עבודה זרה כ, ב) רבי פנחס [בן יאיר] אומר זהירות מביאה לידי זריזות. איתתקנותא דגרמיה, היינו הכנת עצמו כענין הכון לקראת אלהיך (עמוס ד, יב) שפרשו בפרשת נח (זהר עב, א) והעתקנו לשונו בשער הקדושה. איתדכאותא דמשכניה, והיה מחניך קדוש (דברים כג, טו). וברעותא דלביה, היינו חשק הלב. דיהך באורח מישר,

וכמו שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי ד כז) אל תט ימין ושמאל, ופרוש אל תט ימין, הכונה הוא כאמרו (קהלת ז, טז) אל תהי צדיק הרבה, ושמאל - אל תהי רשע הרבה, והיינו מן הקצוות קח הממוצע. ואמר דאקרי איש דאתגבר על יצריה, הכונה כפיית עניני החומר כלם, והטעם שאי אפשר שיתדבק אור השכינה במי שהוא גשמי משותף בעניני החמר, שהיצר יטהו לצד עניני החומר, אלא במי שיצר הטוב שולט על יצרו הרע, שיצר הטוב מצד השכינה נמשך כמו שבארנו בשער היראה פרק ה', ונמצא שהוא צדיק גמור, ולכן ראוי שהשכינה תתקשר בו. והחשק הוא ידבנו לבו, רעותא דלבא כדפירשתי, והיינו שיחשוק נפשו בשכינה הנקרא לב כמו שהוכיח במאמר וטוב לב, וענין זה צודק בכל המצוות.

ועוד בהכנות הצריכות לקניית השכינה אלינו, ביארנו בפרק ששי במאמר רעך ורע אביך. ולפי הדרך השניה שפירשנו בדביקה בענין התפילה שהם שבע נערות שהם ההיכלות, החשק לפי זה הוא סוד הנשיקין הנעשה בהיכל הרצון, וכבר פרשתי לעיל בפרק ב' שלא יעשו נשיקין אלא מרוב החשק והחבה.

חפיצה, לדרך היחוד שפירשו בתפלה, חפיצה הוא גמר היחוד בסוד העמידה, כמו שפרש רשב"י (זהר תרומה קכח, ב) שכאשר סומכין גאלה לתפלה אתער צדיק לאתחברא באתר דאצטריך ברחימו בחביבו וכו', וגמר היחוד בשים שלום, ועוד בנפילת אפים שצריך למסור נפשו למעלה ליחוד, וגמר היחוד הוא שיקרא חפץ שזהו חפץ העליון באחדות. ועוד שכל ההכנות הקודמות אל הזיווג הם כלים דגלוי החפץ, שזה היה תחלת המחשבה, אמנם לא היה אפשר להגלות החפץ הזה אלא על ידי גמר כל ההכנות האמורות, והיינו כענין סוף המעשה תחלת המחשבה. ולענין מעשה המצוות, חפיצה יקרא גמר המצוות, כי זה הוא תכלית חפץ האדם ומבוקשו, גמר עשיית המצוה בלב ובנפש וגוף.

והעד על זה, מפרשתו של אותו רשע, שאמר (בראשית לד, יט) ולא אחר הנער לעשות הדבר כי חפץ בבת יעקב, והיה החפץ בה מפני שהיתה בת אדם גדול שהוא יעקב אבינו עליו השלום, כי לא יאחר האדם מלעשות המצוה ומלגמרה אף על פי שידע שיארע לו נזק, כענין הרשע ההוא, כי אפילו שהדבר היה נוגע בגופו ובנפשו בענין המילה שהוא כמעט סכנה, לא אחר לעשות הדבר מפני חפץ בת יעקב כדפירשנו, כן לא יאחר מלעשות המצוה מפני חשקו וחפצו בה. כי כל מצוה ומצוה היא בת יעקב כנודע, שבה כלולות רמ"ח מצוות וכל מצוה ומצוה כלולה מרמ"ח כדפירשתי לעיל, נמצא כל מצוה שיעור קומה שלימה.

וכאשר יסתכל במציאות המצוה, בַּמְצַוֶּה אותה, ומהירות עשיית המצוה בעשייתה, ושלא יאחר בעשייתה, מורה על רוב החשק שיש לו בה.

ולכך צריך שיפנה עצמו מכל עסקי העולם ומכל מחשבותיו כדי שתתגבר בו רצון הנפש ותתדבק ותתלהב נפשו בעשייתה, עד שאפילו נותנין לו כל ממון שבעולם לא מפסיק מלעשותה, וכמציאות שלא יאחר האדם מלהזדוג לאשתו בהיות תכלית חשקו בה אפילו היו נותנין לו כל ממון שבעולם, כך ראוי שיהיה תכלית חשקו במצוה מפני שבעשייתה הוא מזדווג בבת מלך שהיא השכינה בת יעקב, כל אתתא בת בעלה, כמו שנאמר במרדכי (אסתר ב, ז) לקחה מרדכי לו לבת, ואין ראוי שיאחר הזיווג אלא שישתדל במהירות ובזריזות גדול בעשיית המצוה, ובזה הוא דבק בחיים העליונים ונפשו מאירה מהארת אור העליון המאיר בעשיית המצוה ההיא. ועוד ברמז מעלת המצוות נאריך לקמן, בעזרת ה'.

ומפני הסבה האמורה, תמצא שלא אמר כי חפץ נפשו בבת יעקב כמו שאמר לעיל (בראשית לד, ח) כי שכם בני חשקה נפשו, וכן ותדבק נפשו, מפני שכאן היה מוסר נפשו וגופו לכן אמר חפץ סתם הכולל הכל.

ובדביקות החשק הגדול הזה, צריך שיהיה לאדם חשק בקודשא בריך הוא ושכינתיה, והוא ענין ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דברים ו, ה), ופירש רשב"י זכרונו לברכה שעל אהבת השכינה נאמר ואהבת את ה' אלהיך, זה לשונו (זהר תרומה קנה, ב) פתח ואמר (תהלים קיט, קכו) עת לעשות לה' הפרו תורתך. עת לעשות לה', אית עת ואית עת, (קהלת ג, ח) עת לאהוב ועת לשנוא, עת איהו לעילא, דההוא עת רזא דמהימנותא איהו, ודא אקרי עת רצון והאי איהו דאתחייב בר נש למרחם לה' תדיר, כמא דאת אמר ואהבת את ה' אלהיך, ועל דא עת לאהוב דא איהו עת דאתחייב בר נש לאהוב, ואית עת אחרא דאיהו רזא דאלהים אחרים, ואתחייב בר נש למשנא ליה ולא יתמשך לביה אבתריה ועל דא עת לשנוא, עד כאן לשונו.

וכן פירש עוד ברעיא מהימנא (תרומה קנח, ב) בהיות הרשב"י עליו השלום משבח למשה רבינו עליו השלום, אמר אנת קיימת בשכינתא ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך דהיינו גופא, ובכל נפשך דהיינו נשמתא, דחמש שמהן אית לה נשמ"ה רו"ח נפ"ש חי"ה יחיד"ה, ובכל מאדך בכל ממונא דילך, הקדוש ברוך הוא ושכינתיה לא יזוז מנך בכל אלין, אנת חשבת דאפילו הוו כל עלמין תחות רשותך הוית יהיב לון לאקמא לשכינתא בקודשא בריך הוא ולאמלכא ליה בשכינתיה על כל ממנן דאומין דעלמא ולבתר לסלקא ליה ושכינתיה בדיוקנא דילך כליל מכל מדות טבין, ובכל עלמין ובמשריין עלאין

ותתאין ועל כל ישראל, מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, בתר דאנת בריה על כל מה דחשבת למארך יקיים על ידך ולא תזוז מניה לעלמין אלא תהא בדיוקניה בכלא, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (לז, א) זה לשונם ודורונא דשכינתא צריכה למעבד בגינה מההוא חביב דאית ליה, כמה דאוקמוה מארי מתניתין ואהבת את ה' כמה דאיהו חביב עלך, עד כאן לשונם.

ופירשו זכרונם לברכה (ברכות סא, ב) יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך, וכן להיפך, ובכל מאדך שיחבב האדם להקדוש ברוך הוא במה שחביב לו יותר. וביארו בתקונים (קמא, א) המאמר הזה, זה לשונם אית יראה ואית אהבה, אית דדחיל לקודשא בריך הוא בגין דיחון בנוי או דלא נחית לעניותא או דרחים ליה בגין דיהיב ליה עותרא ומנסה ליה, כען נעביד הכי ונחזי היש ה' בקרבנו ויהיב לן אגרא בגיניה, אם אַיִן - דאי לא יהיב ליה אגרא בגיניה לא רחים ולא יהיב ליה צדקה ולא יעביד פקודא, ומנסי בוודאי לקודשא בריך הוא, האי איהו מאלין ערבוביא בישא דאתמר בהון (שמות יז, ז) היש ה' בקרבנו אם אין, אלא רחימו ודחילו דקודשא בריך הוא שלים בין דיהיב ליה אגרא בטיבו בין דלא יהיב ליה, ובגין דא מני אורייתא (דברים ה, ו) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, ואוקמוה קדמאין אם חביב עליך נפשך מממונך לכך נאמר בכל נפשך, ואם חביב עליך ממונך מנפשך לכך נאמר בכל מאדך, בר נש דאזיל בכל פקודין, וצלי דלא יהיב עלייהו אגרא, ואם הוה יהיב אגרא עליהו לא הוה עביד לון, דודאי סגיאין אינון בבני נשא דאינון עתרין בעותרא סגי, ואינון חבבין בעותרא דלהון יתיר מנשמתא דלהון, דעותרא דנפשא איהו פקודין טבין בעלמא דאתי, ועותרא דגופא ממונא ועידונא דעלמא דין, ואינון דמחבבין ממונא מנפשא אם הוו יהבין ליה כל אורייתא במאה זוזי לא הוו יהבין להו בגינה, בגין דממונא חביב עלייהו מנפשא, וכל מאן דדחיל ורחים ליה לאו איהו אלא בגין ממונא, האי דשוי ליה ממונא עיקרא, ואורייתא דרחים בה קודשא בריך הוא טפל, האי רחימו ודחילו לא חשיב לה קודשא בריך הוא.

אלא עקרא דרחימו ודחילו דקודשא בריך הוא, דאף על גב דאיהו רחים ממוניה מנפשיה, דרחים ליה בממוניה במה דאיהו חשיב עליה ולא בטפל דיליה, לכך נאמר ובכל מאדך. וכן חשיב נפשיה מממוניה והוה יהיב כל ממונא דעלמא ולא הוה נזיק באיברא זעירא דאית ביה, לכך נאמר בכל נפשך במה דרחים ליה, עד כאן לשונו.

וכמו שימצא חפץ בענין עשיית המצוות כן ימצא בעסק למוד התורה, שיגבר בו רצון הנפש ויתבטלו כל חושי הגוף ותדבק נפשו בעיון התורה עד שלא ירגיש דבר בדברי העולם הזה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בגמרא (שבת פח, א) על רבא שהיה מעיין וישב לו על ידו, והיה הדם יוצא מצפרניו ולא היה מרגיש בדם היוצא ממנו, מפני רוב התדבקו בתורה. וכן שמעתי מהרבה חכמים האחרונים, שהיה להם הדבקות הגדול הזה בתורה עד שלא היו מרגישין בדברי העולם הזה כלל. כי כמו שיבטל החושק כל שאר מחשבותיו בהיותו חושק לחשוקתו ותבער בלבו אש אהבתה, עד שיאכל וישתה וישן וכל מחשבותיו בחשוקתו, כן צריך שיהיה לאדם אהבת הבורא ברוך הוא.

וכן נלמד ממעשה אחד שכתב הרב יצחק דמן עכו ז"ל, אמר, כי יום אחד מן הימים יצאה בת המלך מן המרחץ, וירא אותה איש מיושבי קרנות, ויאנח אנחה גדולה ויאמר מי יתן אותה ברשותי לעשות בה כטוב בעיני. ותען בת המלך ותאמר לו, בבית הקברות יהיה זה, ולא הנה. כשמעו דבריה אלה שמח כי חשב שאמרה לו ללכת אל בית הקברות ולשבת לו שם, והיא תלך אצלו ויעשה בה כטוב בעיניו. והיא לא לזה נתכונה אבל רצתה לומר כי שם דוקא ישוו הקטן והגדול הנער והזקן הנקלה והנכבד (איוב ג, יט) קטון וגדול שם הוא, שמה יהיו שוים הכל, אבל הנה לא, כי בת מלך לא יתכן שיקרב אליה אחד מן ההמון.

ויקם האיש ההוא וילך אל בית הקברות, וישב לו שם ויקשור מחשבת שכלו בה, ותמיד יחשוב בצורתה, ומרוב חשקו בה הפשיט את מחשבתו מכל מורגש ושם אותה כולה בצורת האשה ההיא וביפיה, ויום ולילה תמיד ישב בבית הקברות, ושם יאכל וישתה ושם יישן, כי אמר אם לא תבא היום תבא למחר, כן עשה ימים רבים.

ומרוב פרישותו מכל מורגש לקשירת מחשבת שכלו בדבר אחד תמיד והתבודדותו וחשקו הגמורה, נתפשטה נפשו מהמורגשות ושבה להדבק במושכלות, עד שמכל מורגש נתפשטה ואפילו מהאשה, ודבקה בשם יתברך, עד שלימים מועטים פשטה כל מורגש וחשקה במושכל האלהי, ושב להיות עובד שלם איש האלהים קדוש, עד שתפלתו נשמעת וברכתו פועלת לכל עוברי דרכים אשר יעברו דרך שם, וסוחרים ופרשים ורגליים אשר יעברו דרך שם יטו אליו ויקבלו ברכתו עד שהלך שמו למרחוק, עד כאן לשונו לענייננו.

ועוד האריך שם במעלת הפרוש הזה, וכתב שם ה"ר יצחק דמן עכו עליו השלום במעשיות הפרושים, שמי שלא חשק לאשה הוא דומה לחמור ופחות ממנו, והטעם

כי מהמורגש צריך שיבחין העבודה האלהית כדפירשנו, ובזה יובן פירוש מלת חפץ על מתכונתה.

ומהמעשה הזה נלמד שמי שיחשוק בתורה כל כך עד שביום ובלילה לא יחשוב בדבר מדברי העולם אלא בה, בודאי שישיג מעלה נפלאה בנשמתו ולא יצטרך לסגופים ותעניות, שאין הדביקות תלוי אלא בחשק ואהבת התורה עד שיחשוק בה כאהבת חשוקתו, וגם בהתמדת השכמת חצות לילה בחשק כמו שנתבאר במקומו בעזרת השם.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ה

פרק זה בביאור הדברים המילדים את האהבה, וראיתי להעתיק הנה מה שכתב החסיד בעל חובת הלבבות בענין זה (שער אהבת ה' פ"ג), זה לשונו אמר המחבר, אבל איך הדרך אל אהבת האל יתברך. אומר בתשובת שאלה זאת, הוא כי הבקשה הזאת לא תתכן לשאול אלא אחר הקדמות רבות, וכאשר תתקיימנה ההקדמות תתיילד מהם האהבה באל יתברך, אבל מי שמכוין אליה בעצמה לא יוכל להגיע אליה.

וההקדמות אשר ראוי לו להאמין להקדים בה בנפשו, הם שני יחודי הלבבות, ושתי כניעות, ושתי חשבונות, ושתי בחינות, אבל שני יחודי הלבבות, אחד מהם ליחד הלב ביחוד הבורא, והשני ליחד המעשה לשמו ולעבדו לכבודו בלבד. אבל שתי כניעות, אחד מהם הכניעה לאלוה יתברך, והשניה הכניעה ליראי האלהים ובחיריו. אבל שני חשבונות, אחד מהם חשבונו עם נפשו על מה שחייב לאלהים להתמדת טובותיו, והשני חשבונו עם נפשו על הסתירו עוונותיו והאריכו לו ומחילתו. אבל שתי הבחינות, אחת מהם הבחינה במה שעבר לראשונים בעמדו על ספרי הנביאים ודברי הקדמונים, כמו שכתוב (תהלים קמג, ה) זכרתי ימים מקדם, והשניה הבחינה בעולם במה שהוא רואה מפלאי הבורא יתברך בבריאותיו. וכבר בארתי בספר זה כללים בענין הזה כפי יכלתי מה שיש בו די למי שמבין ומכוון למה שיש בו הצלתו והמלטו בעולם הזה ובעולם הבא.

וכאשר יתקן כל זה ויחבר אליו הפרישות מתענוגי העולם הזה ותאוותיו, ויבין גדולת הבורא ועצמותו ואמיתתו, וישכיל קטנות ערך נפשו וזעירותו וזלותו, ואחר כך יכיר רוב טוב הבורא עליו וגודל חסדו עמו, תהיה האהבה באלהים מן המאמין סמוכה לזה בלב שלם ואמיתת זכוך נפשו והכספו לו בהשתדלות וחריצות וזריזות, דומה למה שאמר (ישעיה כו, ט) נפשי אויתיך בלילה, ואמר (תהלים מב, ג) צמאה נפשי לאלהים, עד כאן לשונו.

ובענין הבחינה ראיתי גם כן להעתיק דבריו בשער הבחינה פרק א' המדבר בענינים הכוללים כל פרטי הבחינה, זה לשונו בפרק ד' בבאור כמה סימני החכמה בברואים אשר נוכל להבחין בהם, נאמר כי פנות החכמה המקוימות בברואים לרוב מיניהם ואישיהם שבע, אחת מהנה סימן החכמה הנראה בשרשי העולם ויסודותיו, בראותינו עמידת הארץ באמצע, והמים סמוכים, למעלה ממנה, והאויר סמוך להם, והאש למעלה, על משקל ושעור לא ישתנה ממנו דבר, כל אחד שוקד על מקומו המתייחד בו והמוגבל לו, והים עומד והמים אסורים בתוכו לא יעבור את גבולו ואם יהמו גליו ויסתערו רוחותיו, כמו שכתוב (איוב לח, י-יא) ואשבור עליו חקי ואשית בריח ודלתים, ואומר עד פה תבא ולא תוסיף. ואמר בעמידת השמים והארץ (תהלים קיט, פט-צ) לעולם ה' דברך נצב בשמים, לדור ודור אמונתך, כמו שחיבר דוד המלך עליו השלום מהענין הזה במזמור (תהלים קד, א) ברכי נפשי את ה'.

והפנה השניה, סימן החכמה הנראה במין האדם אשר הוא עולם הקטן וכו', ואליו רמז דוד המלך עליו השלום באמרו (תהלים ח, ב) ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ.

והשלישית, סימן החכמה הנראית בהרכבת האדם וחיבור גופו וכוחות נפשו ואור השכל שיחד אותו בו הבורא, ושם לו בו היתרון על שאר החיים שאינם מדברים, והוא דומה לעולם הגדול ונמשל אליו בשרשיו ויסודותיו, ואל זה רמז איוב באמרו (איוב י, י-יב) הלא כחלב תתיכני וגו' עור ובשר תלבישני וגו' חיים וחסד עשית עמדי וגו'.

והרביעית, סימן החכמה הנראית במיני שאר החיים מקטנם ועד גדולם, מהם המעופף והשׂוחה והזוחל וההולך על ארבע, לפי התחלקות צורותם ומדותם ושמושם הנאתם ומעלתם בעולם, כמו שנזכר במעשה שהוכיח בו הבורא את איוב כדי להעיר אותו (שם לח, מא) מי יכין לעורב צידו, ושאר מה שספר בו ממיני החיות המדבריות והמימיות.

והחמישית, סימן החכמה הנראית בצמחים ובמוצאים המוכנים לתקנת האדם, ואפני תועלותיו בהם על התחלקות טבעיהם ומזגיהם וכחותם, וכבר הזכירו הקדמונים בספריהם מן הענין כפי השגתם, כמו שכתוב (מל"א ה, יג) וידבר על העצים וגו' מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר וגו'.

והששית, סימן החכמה הנראית בחכמות ובמלאכות בפעולות אשר הכינם הבורא יתברך לאדם להשלמת תקנתו, וסבות טרף חקו ושאר תועלותיו הכוללות והמתבודדות, ועל זה רמז באמרו (איוב לח, לו) מי שת בטוחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה, ואמר (משלי ב, ו) כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה.

והשביעית, סימן החכמה הנראית בקביעות התורה והחקים לעבוד בהם הבורא יתברך, להגיע בהם השוקד עליהם להנאות העולם הזה מיד ולגמול העולם הבא באחרית, כמו שאמר הכתוב (ישעיה נה, ב) שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם, ואמר הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם. ותלויים בזה עניני המנהיגים אשר בהם סדר הנהגת שאר האומות ותועלתם, והם עומדים להם במקום התורה בעניני העולם לבד, וכבר נאמר כי מדרגת הטבע מן התורה כמדרגת העבד מאדוניו, כי כוחות הטבע הם נוהגים בהנהגת העולם כפי מה שיאות לתורה, כמו שכתוב (שמות כג, כה) ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך, ואמר (שם טו, כו) ויאמר אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה וגו' ורבים כאלה, עד כאן לשונו.

ודע כי עם היות אמת מה שכתב הרב החסיד בעל חובת הלבבות כי הבחינה בדברי העולם היא המעוררת האהבה, ומטעם זה הוכרחנו להעתיק דבריו בעניני הבחינה, גם כן לפי הסוד הבחינה בדברי העולם מעוררת האהבה, ולכן צריכין אנו להאריך בעניני הבחינה כדי לעורר האהבה.

והטעם, כי העולם אינו מתקיים אלא על ידי החסד, כמו שאמר הכתוב (תהלים פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה, נבנה לא כתיב אלא יבנה, שלעולם בכל יום ויום הוא נבנה על ידי החסד.

וכן פירשו ענין זה בזהר פרשת צו (ל, ב) על פסוק (תהלים ז, יב) ואל זועם בכל יום, זה לשונו אל בכל אתר נהירו רב דחכמתא עלאה הוא וקיימא בקיומיה, ואלמלא דהאי אל אתער בעלמא לא יכיל עלמא למיקם אפילו שעתא חדא מקמי דינין תקיפין דמתערין בעלמא בכל יומא, הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תקרי בהבראם אלא באברהם, באתערותא דאברהם קיימי, וכד אתער אברהם בעלמא כל אינון דינין דמשתכחי בכל יומא ויומא דחי להו לבר ולא קיימין קמיה, הדא הוא דכתיב ואל זועם בכל יום, נזעם או זעום בכל יום לא כתיב אלא זועם בכל יום, בכל יומא ויומא דדינא אשתכח, ודחי לון לבר, וקיימא הוא ומבסם עלמא, הדא הוא דכתיב (תהלים מב, ט) יומם יצוה ה' חסדו, ואלמלא האי, לא יכיל עלמא למיקם אפילו רגעא חדא, ועל דא כלא קיימי בגיניה דאברהם, עד כאן לשונו.

ובמאמר זה יובן מה שאנו אומרים בתפלת יוצר, ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, וכן המחדש בטובו בכל יום תמיד, כי טוב הוא סוד החסד הנודע, ואור החסד הנשפע בכל יום לחדש כל ההויות שבעולם ולתת להם קיום הוא החידוש, כעין הלבנה המתחדשת מאור החמה, והיינו אמרנו כאמור לעושה אורים וגו', והכוונה כי בפסוק

השמיענו ענין החידוש באמרו לעושה אורים, והיינו שלעולם הוא עושה אורים גדולים מטעם כי לעולם חסדו, כי החסד הוא המחדשם ועושה אותם בכל יום, ומטעם זה לא אמר הכתוב שעשה אורים גדולים שהיה משמע לשעבר בעת בריאת העולם, אלא לעושה, שבכל יום ויום עושה ומחדש. והיינו גם כן עושה חדשות הנאמר בברכת יוצר באל ברוך, והוא כנגד החסד, שכן מצינו שנאמר (שם נב, ג) חסד אל כל היום.

ואפשר שכדי שנזכור ענין שטובו מתחדש בכל יום, שמורה שהוא יתברך ברא העולם יש מאין והוא מחדשו בכל יום, תיקנו רבותינו זכרונם לברכה עניני הברכות בשם ומלכות, ידו"ד - על שהוא מהוה ההויות. ומלך, שהוא משגיח עליהם כמלך המשגיח ומרחם על עבדיו, כן הקדוש ברוך הוא משגיח על העולם מאחר שהוא בראו לתת לו קיום והעמדה לעולם ועד, שאין שפעו פוסק מהעולם רגע, ולעולם האור מתחדש בערך הנביאים. ואמרנו בורא פרי וכו' - הכוונה היא גם כן על דרך זה, שאלמלא שפעו הנשפע לקיום הנמצאות לא היה נברא הפרי ההוא או הענין ההוא, כי אלמלא המים והטללים היורדים בכל יום לא היה קיום לעולם, וכן זריחת השמש למתק פרות האילן, כאמרו (דברים לג, יד) וממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים, שיש פירות בעולם מתבשלים על ידי השמש ויש על ידי הלבנה, ואלמלא שהקדוש ברוך הוא מזריח השמש והלבנה בכל יום לא היה אפשר להיות העולם קיים, אם כן על ידם מתחדש מעשה בראשית, ובכל יום הקדוש ברוך הוא בורא העולם מחדש, ולזה תיקנו רבותינו זכרונם לברכה בברכת היוצר המחדש בטובו בכל יום תמיד וכו', וכן ענין יוצר המאורות, כי על ידם הוא חדוש העולם ומעשה בראשית, וכלל החידוש הוא מצד החסד שהוא המחדשה כדפירשנו.

ובתקונים (קמה, א) שהשמש בתחלה יוצא אדום ואחר כך מתלבן, זה לשונו ובגין דנטיל מגבורה בקדמיתא, שמשא נפיק סומקא, לבתר אתלבש בחסד דאיהו חיור וביה אשתכך רוגזיה דשמשא, עד כאן לשונו. וגם בחינה זו מכלל הבחינות שצריך להבחין המעיין בבריאת העולם כמו שנבאר.

וגם מציאות בריאת כמה דברים שבעולם שהם קיום העולם כולם על ידי החסד, וכמה דברים שהזכיר דוד המלך עליו השלום במזמור הלל הגדול, בענין הגרת המעיינות מים חיים יום ולילה לא ישבותו, והמים נמשכים מצד החסד, ועל ידי קיום העולם והחסד היא שופעת בלי הפסק ויורדין למטה. והאש בינתיים מפני שהוא דין עולה למעלה מהכל, כי מעוטו מספיק. והאויר בינתיים, והכל עשוי ומתוקן בסדר מדותיו יתברך העליונות.

וכן מה שפירש בזהר פרשת וארא (כד, א) שהדרום נגוב ויבש מצד החום, והצפון מלוחלח במים, והיה ראוי להיות בהיפך, כי מצפון תפתח הרעה ושם היה ראוי שיהיה

האש והחום. ותירצו דקודשא בריך הוא עביד למזגא לון, והעתקנו מקצת לשונו לקמן. והאש מצד בחינה זו הוא רחמים, כי כאשר גלידין מיא בסטרא דצפון משתרין ונגדין מסטרא דדרום מצד האש הזה, ובזה מובן לשון הרשב"י (זוהר בראשית כט, ב), וכן בזמן הקור האש הוא רחמים וחסד.

וכענין זה ענין זריחת השמש ונשיבת הרוחות, כדפירשו במדרש (ויקרא רבה כח, יא) רבי לוי ורבנן, רבי לוי אומר כל מה שהבריות מגדלין במצוות ובמעשים טובים בעולם הזה דיין שהקדוש ברוך הוא מזריח להם השמש, שנאמר (קהלת א, ה) וזרח השמש ובא השמש. ורבנן אמרי כל מה שהצדיקים מגדלין במצוות ובמעשים טובים בעולם הזה דיין שהקדוש ברוך הוא מחדש פניהם כגלגל חמה, שנאמר (שופטים ה, לא) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. אמר רבי ינאי בנוהג שבעולם אדם לוקח ליטרא אחת של בשר מן השוק כמה יגיעות הוא יגע כמה צער הוא מצער עד שיבשלה, והבריות ישנים על מטותיהן והקדוש ברוך הוא משיב רוחות ומעלה עננים ומגדל צמחים ומעדן את הפרות ואין נותנין אלא שכר העומר, הדא הוא דכתיב (ויקרא כג, י) והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן, עד כאן. ועוד האריכו שם במעלת הרוח לנגב את הארץ בימות הגשמים ולזרות את התבן כדי שתהיה החטה נקיה, עין שם.

הרי כל הדברים האלו וכיוצא בזה כולם הם על צד החסד, ולכך אמר במאמר שהעתקתי שהקדוש ברוך הוא מגדל צמחים וכו' ואין נותנין אלא העומר אל הכהן, ונודע שהכהן הוא החסד, תומיך ואוריך לאיש חסידיך (דברים לט, ח), והכוונה שכיון שמצד החסד בא הכל, יקרב הראשית אל החסד.

וכן כמה דברים שהזכיר דוד המלך עליו השלום במזמור הלל הגדול שבו ששה ועשרים כי לעולם חסדו (תהלים קלו ה) לעושה השמים בתבונה כי לעולם חסדו וגו', לרוקע הארץ על המים כי לעולם חסדו, את השמש לממשלת ביום כי לעולם חסדו, את הירח וכוכבים וגו', ושאר כמה נסים הנאמרים במזמור שכולם על ידי החסד, למכה מצרים וגו' לגוזר ים סוף לגזרים וגו' למוליך עמו במדבר וגו'. ואם היינו מאריכים בפירוש כל אחד ואחד מהם היינו יוצאים מכוונת הדרוש, ואין רצוננו אלא להערת הדרוש לבד, כדי שיעור האדם ויבחין חסדו יתברך הפועל כמה פעולות עמנו, ובזה יתדבק בצד חסדו להיותו אוהב, כי האוהב מתדבק בצד החסד כמבואר בפרק ב' כדכתיב (ישעיה מא, ח) זרע אברהם אוהבי, ונאמר (תהלים לא, כד) אהבו את ה' כל חסידיו, וכיוצא.

ולכן צריכין אנו לבאר מענין הבחינה שלשה כללים, כוללים כל פרטי הבחינה שפירש בחובת הלבבות, האחד, בחינת העולם והפרטים שבו מחיה בהמה ועוף וצמחים.

ומהעליונים, הרקיעים ושמש וירח וכו'. השני, בחינת בריאת האדם דרך כלל והנהגתו מיום הולדו עד יום מותו. השלישי בחינת אהבת הקדוש ברוך הוא לישראל והנסים שהקדוש ברוך הוא עושה עמהם בדרך כלל. וכאשר יבחין האדם חסדיו יתברך בפרטים שיתבארו יכיר וידע שהוא אחד לבדו ואין עוד, שהוא המציאם והוא המקיימם, והיינו שאהב"ה עולה אח"ד, וכאשר ידע שהוא אחד יתדבק באהבתו כראוי, והיינו שבפרשה השלישית שבתפילין שהיא שמע ישראל, פירשו בפרשת ואתחנן (זהר רסז, א) שהיא כנגד החסד, בה נזכר היחוד ה' אלהינו ה' אחד, ואחר כך הזכיר ענין האהבה ואהבת את ה' אלהיך וגו', כי לא תכון אליו העבודה העקרית למסור נפשו באהבת קונו אלא אחר שידע שהוא אחד לבדו בראו לכבודו וכו'.

ושתי פעולות אלו המיוחדות אל החסד שפירשתי, שהם האחת קיום העולם וחדושו על ידה, והשניה ענין האחדות, פירש הרשב"י עליו השלום בפקודין במצות תפילין, זה לשונו (זוהר סוף בא מג, ב) פרשה תליתאה שמע, דא רזא דימינא דאקרי חסד עלאה, דאיהו דקא מיחד יחודא דכולא לארבע סטרין, וקודשא בריך הוא מסדר ביה סדורא דכל עלמא, ודא איהו דקא מתפשט בכל סטרין אפילו גו תהומי תתאי, עד כאן לשונו לענייננו.

הבחינה בעולם בכלל, הוא ראוי להסתכל כי העולם הזה נברא בל"ב אלהים הנזכר במעשה בראשית, שהם שלשים ושנים נתיבות, ותנן ברייש ספר יצירה (פ"א מ"א) בשלשים ושנים נתיבות פליאות חכמה חקק י"ה ידו"ד צבאות את עולמו. ועם היות שיש במשנה זו כמה פירושים, לענינינו מספיק לנו פשטי דברים, שעל ידי שלושים ושנים נתיבות חכמה היה בריאת כל הנמצאים שבעולם. והיינו מה שאמר הכתוב (תהלים קד, כד) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית וגו', נמצא שכח חכמתו יתברך נתפשט בכל הנמצאים לתת להם קיום, וכל עשב ועשב וחיה ובהמה יש לה מלאך וכח רוחני עליון, כדפירשו זכרונם לברכה (בר"ר י, ו) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ (איוב לח, לג), אין לך כל עשב ועשב למטה שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל, וזהו טעם הכלאיים כדפירשו בזהר בפרשת קדושים (פו, ב). וכתב הרב יוסף גיקטיליא עליו השלום, שעל זה נאמר (בראשית א, יא) תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו, למינהו ממש - כפי אותו הכח הבא אליו מלמעלה מן המין המיוחד לו. וכן נאמר בעופות ודגים (בראשית א, כא) אשר שרצו המים למיניהם, והוא למיניהם ממש, כפי שפע אותו המין הנשפע עליו מן השמים.

וכן צריך להסתכל ולדעת, כי כפי הנתיב שעל ידו נבראו, כך יורה בחינתה וצורתה. כמו השושנה שיש לה שלשה עשר עלין וחמשה עלין תקיפין, כדפירש רשב"י ז"ל (זוהר

בראשית א, א) צריך להבין ולהסתכל בחכמה האלהית שבראה בכח נתיב פלוני ומפני כך חוייב יציאת פעולתה בכך עלין. ויש שושנה שבה חמשה עלין, כדפירשו בתיקונים (עא, א) המורה על חמש אותיות אלהים, כדפירש רשב"י שם.

וכיוצא בזה לענין הנר, שפירש רשב"י (זוהר בראשית נ, ב) שהיא מורה סוד היחוד העליון, זה לשונו אבל תא חזי, מאן דבעי למנדע חכמתא דיחודא קדישא, יסתכל בשלהובא דסלקא מגו גחלתא או מגו בוצינא דדליק וכו', ופירש שם שהשלהבת העולה, היא אור לבן, היא רמז לתפארת, והגחלת שהיא גוון התכלת היא כנגד השכינה שהיא אש. ובסוף דבריו מצאתי בכתיבת יד, דבר נאה, זה לשונו ועל נהורא חוורא שריא לעילא נהורא סתימא דאקיף ליה, ורזא עלאה הכא, עד כאן לשונו.

וכיוצא לענין הדגים שאין להם כסות על העין, להראות על מקום רמיזתם העליון שהוא עינא פקיחא כדפירש באדרת נשא (זוהר קכט, ב) עיין שם.

וכן תרנגול השחור הקורא בחצות להעיר בני אדם לעבודת הבורא, ופירש ענינו (שם פ' ויחי ריח, א) והעתקנו לשונו בשער היראה פרק יב, עיין שם.

וכיוצא בזה לשאר דברים שבעולם צריך להבחין בהם סוד החכמה העליונה, וכן פירש רשב"י (שמות טו, א) זה לשונו אמר לו רבי עקיבא משמע כל מה דעבד קודשא בריך הוא למילף מניה חכמתא סגיאה, שנאמר (משלי טז, ד) כל פעל ה' למענהו, רבי אלעזר אמר מהכא, דכתיב (בראשית א, לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, מהו מאד, למילף מניה חכמתא עלאה סגיאה. אמר רבי יהודה מאי דכתיב (קהלת ז, יד) גם את זה לעומת זה עשה האלהים, כגוונא דרקיעא עבד קדשא בריך הוא בארעא וכלהו רמיזא למה דלעילא, עד כאן לשונו לענייננו. ושם ביארו מיני פרות ואילנות, רמיזתם כענין האגוז שיש בו ארבעה חלקים, שהוא רמז לארבעה ראשי נהרות שהם סוד המרכבה, והשאר יעוין שם, וכדי שלא להאריך לא העתקנו כל לשונו.

וכיוצא בזה צריך המבין להבחין בכל מעשה בראשית ולתת קשר וסבה לעלול עם עלולו, ובזה ידע ויכיר שבורא אחד לכל וכולם נתנו מרועה אחד. בפרט כאשר ידע עוד שמעשה בראשית נדרש למעלה ולמטה, למעלה ברוחניים העליונים, ולמטה בעולם הזה. והיינו בראשית ב' ראשית שני ראשית, ראשית למעלה וראשית למטה, כדפירש הרשב"י עליו השלום.

נמצא בזה, כי העולם הזה אף על פי שנתגשם למטה יש לו רוחניות למעלה בכלליו ופרטיו, וכן פירש הרשב"י ע"ה (זוהר בשלח מח, ב), זה לשונו תא חזי כגוונא דלעילא אית לתתא, כגונא דלתתא אית בימא, כגוונא דלעילא אית לעילא בימא עלאה, כגוונא

דלעילא אית לתתא, כגוונא דלתתא אית בימא תתאה. גופא דההוא ימא, הא אתערנא לחברנא, אורכא ופותיא רישא ודרועין ושערי וגופי כלא כמא דאצטריך וכלא בשמיה אתקרי. וכגוונא דא לתתא לימא דתתא הכי [נמי] רישא דימא ודרועין דימא וגופא דימא, עד כאן לשונו. וכיוצא בזה ביאר רשב"י (שם פ' שמות כ, א) ולא העתקתיו כדי שלא להאריך.

והטעם להיות הכרח שכל מה שיש למעלה שיהיה כנגדו למטה, מפני שהנמצאות הם כדמות חותם הנחתם זו מזו וזו מזו, עד רדת הדברים אל הגשם הזה, שהם בתחלה אדם דאצילות - כלל הנמצאות בדקות, ונחתם באדם דבריאה, וכן מבריאה אל יצירה ועשיה. ולכן מוכרח להיות בעשיה תמונת אדם, ולכן אמר שיש בים שערי ודרועי.

וכיוצא בזה פירש הרשב"י ע"ה (שם פקודי רלא, ב) שבמעשה המשכן היה כמעשה שמים וארץ, וכן גן עדן התחתון הוא חותם עולם העליון ועולם התחתון, וזה לשונו כתיב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ואוקמוה דהא כלא כגוונא דא אתעביד משכנא, כגוונא דעלמא תתאה עבד וכגוונא דעלמא עלאה, וכל עובדוי דעבד כגוונא דלעילא, הכי נמי משכנא כל עובדוי אינון כעובדא בגוונא דעלמא עלאה, רזא דא כל עובדין דמשכנא כלהו עובדין ותקונין דלעילא ותתא, בגין לאשראה שכינתא בעלמא בדיורין עלאין ובדיורין תתאין, כגוונא דא בגן עדן לתתא איהו כגוונא עלאה וכגוונא תתאה, כל ציורין וכל דיוקנין דעלמא כלהו תמן, עד כאן לשונו.

וכן מכלל זה נבין שמדות מעשה המקדש הכל היה עשוי בתכונה עליונה, לרמז אל מדות המקדש העליון, כמו שכתוב בדברי הימים (א כח, יא) ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחדריו וגו' (שם שם, יט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית. נמצא כי כל הנמצאות אלו הם תבנית אלו, התחתונות דמות ותבנית העליונות.

וכיוצא בזה פירשו רבותינו זכרונם לברכה שהארץ יש לה כל פרצוף אדם, זה לשונם (מדרש זוטא קהלת א׳:ד׳) והארץ לעולם עומדת (קהלת א, ד), אמר ריש לקיש כל מה שברא הקדוש ברוך הוא באדם ברא בארץ, האדם יש לו ראש והארץ יש לה ראש, שנאמר (משלי ח, כו) וראש עפרות תבל. אדם יש לו עינים והארץ יש לה עינים, שנאמר (שמות י, טו) ויכס את עין כל הארץ. אדם יש לו אזנים והארץ יש לה אזנים, שנאמר (ישעיה א, ב) והאזיני ארץ. אדם אוכל והארץ אוכלת, שנאמר (במדבר יג, לג) ארץ אוכלת יושביה היא. אדם שותה והארץ שותה, שנאמר (דברים יא, יא) למטר השמים תשתה מים. אדם מתגעש והארץ מתגעשת, שנאמר (שמ"ב כב, ח) ותגעש ותרעש הארץ. אדם משתכר

והארץ משתכרת, שנאמר (ישעיה כד, כ) נוע תנוע ארץ כשכור. אדם מקיא והארץ מקיאה, שנאמר (ויקרא יח, כה) ותקיא הארץ את יושביה. אדם יש לו ידים והארץ כן, שנאמר (בראשית לד, כא) והארץ הנה רחבת ידים. אדם יש לו טבור והארץ כן, שנאמר (יחזקאל לח, יב) היושב על טבור הארץ. אדם יש לו ירכים והארץ כן, שנאמר (ירמיה לא, ז) וקבצתים מירכתי ארץ. אדם יש לו רגלים והארץ כן, שנאמר (קהלת א, ד) והארץ לעולם עומדת ומעמדת תפקידה, עד כאן לשונו.

וכיוצא בזה פירשו זכרונם לברכה והועתק ילקוט (תהלים סימן תרעב) ריש מזמור השמים מספרים (תהילים י״ט:א׳-ב׳), שיש לים ולשמים, ועם היות שלא נזכרו כולם, רמז כל האברים, אמר שהים יש לו עינים, שנאמר (תהלים קיד, ג) הים ראה וינס. ויש לו ידים, שנאמר (שם קד, כה) זה הים גדול ורחב ידים. והשמים יש להם לב, שנאמר (דברים ד, לב) עד לב השמים. וכן בים, שנאמר (שמות טו, ח) קפאו תהומות בלב ים. השמים יש להם פה, שנאמר (תהלים יט, ב) השמים מספרים. וכן הארץ, שנאמר (במדבר טז, לב) ותפתח הארץ את פיה.

ובכל האברים הנזכרים בים ובשמים ובארץ, אמר במדרש (ילקוט שם) שאינם נראים בפני הבריות אלא לפני הקדוש ברוך הוא, וצריכין אנו לומר שזו היא מציאות העשיה הרוחנית שאינה מושגת לבני אדם התחתונים, ובמציאות רוחניותה יש בה רמז האברים הנזכרים.

והר"ר יוסף גיקטיליא עליו השלום כתב בפירוש מרכבת יחזקאל ענין נאה לענין הבחינה, ראיתי להעתיק דבריו עליו השלום, זה לשונו והנה השם יתברך לפי שברא המלאכים בתכלית השלימות והפנימיות, אף על פי שלא נוכל להראות לעין ההרגש הצורות הנסתרות, נראה צורת הכוכבים להבין מתוכם הנעלמות מן הצורות. והנה השמש והירח שניהם עדים ברורים מורים לנו הנסתרות העליונים הנסתרים והנעלמים בסתרי המרכבות העליונות, וזהו סוד (בראשית א, טז) ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, באמת מאורים גדולים היו להאיר על הארץ, להאיר עינינו אנו השוכנים בארץ להבין מתוכם סוד כמה סתרים עליונים בסדר מעלות השכליים, ולמעלה בסוד הספירות, ובסוד מציאות השם יתברך ויחודו, והנה כל התכונות עליונות ותחתונות הנסתרות והנגלות כלם דוגמאות לסתרי המרכבה העליונה, ומן המורגשות והמושגות נוכל להבין ולדעת אותן הנסתרות והנעלמות, וזהו סוד (ישעיה מ, כו) שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, עד כאן לשונו.

וכתב עוד לקמיה בענין דמות אדם להנה, שכל סדרי המרכבה כלם סדורות בסדר צורת אדם, כי יש מחנות בסדר המרכבה נקראות בשם שער, ויש נקראות אזנים, ויש נקראות עינים וכו', ויש עוד נקראות רגלים, וכן כל שאר צורות האברים שבתכונת האדם, וכל אחד מאלו המחנות העליונים הוא סוד אותה הפעולה שהאבר מכונה עליה, וכל אלו המחנות בהתחברם כלם כאחד נקרא אדם, וכלם הם כסאות לשם הגדול יתברך, והוא יתברך המושל על כלם והוא בתוכם כנשמה בתוך הגוף, וממנו יקבלו שפעם וקיומם, עד כאן קצור כונתו. וכיוצא בזה פירש הרשב"י עליו השלום בתקונים (כח, א. קל, א).

וכיוצא במאמרים הנזכרים ביארו בזהר (תולדות קלד, ב) שהתורה והאדם והעולם ענין אחד להם, זה לשונם תא חזי, כל מאן דאשתדל באורייתא איהו קיים עלמא וקיים כל עובדא ועובדא על תקוניה כדקא יאות, ולית לך כל שייפא ושייפא דקיימא ביה בבר נש דלא הוי לקבליה בריה בעלמא, דהא כמה דבר נש איהו מתפלג שייפין וכלהו קיימין דרגין מתתקנין אלין על אלין, וכד מתקנן כלהו הא חד גופא, הכי נמי עלמא כל אינון ברייז שייפין שייפין וקיימין אלין על אלין וכד מתקנן כלהו הא חד גופא ממש. וכלא כגוונא דאורייתא, דהא אורייתא כלא שיפין ופרקין וקיימין אלין על אלין, וכד מתקנן כלהו אתעבידו חד גופא, עד כאן לשונו.

ומפני שאין אנו נשמרים בלשונינו להזכיר למעלה גוף וצורת אדם וכיוצא מדברי הגוף והגשמות, ודבר זה רחוק מאד להאמינו, כי מאחר שהוא יתברך אינו גוף ולא בעל תמונה, לא יתחבר ולא יתכנה כסאו ולבושו בציורי הגוף חס ושלום, אבל כלם הם כנויים לבד לדברים הנסתרים ושמות נעלמים כלם שמות הקדש. ומי שקרא בספר ברית המנוחה, יראה קצת מזה, אף על פי שהוא לא דיבר באצילות, שכינה כל האברים בשמות הקדש וקרא לשם ע"ב הריאה, ולשם מ"ב הכבד, וכיוצא לכל שאר האברים.

וכיוצא בזה כתב ה"ר יוסף גיקטיליה בהקדמת ספר האורה. וכתב עוד בפירוש המרכבה, זה לשונו וכלל אומר לך ושמור אותו לכל מקום, אל יעלה בדעתך בכל מקום שתמצאני קורא כלפי לשון יד או רגל או שאר אברים שבררתי לו, צורת יד או צורת רגל או מהות יד או מהות רגל, שאין הדבר כן, לא מעט ולא הרבה. אמנם הדבר הוא על דרך קריאת השם לבד, לא על דרך המהות והעצם והצורות, לפי שצורות המרכבה אינם מושגות אלא במראות העליונות לנביאים ולחוזים. אמנם יש קצת מעלות מלאכים מתלבשים בלבוש קרוב לעיני אדם, וזה דבר ידוע בכחות המלבוש, ודע והאמן כי כל אחד מפרקי המרכבה הנקרא יד ורגל ואזן ועין וכיוצא, לכל אלו יש מקור פנימי עליון, כדמיון המעין הנובע, והוא משפיע בה לכל אחד מפרקי המרכבה במה שיוכל להתקיים, כל אחד לפי

מינו וענינו כך הוא השגתו וקבולו, כיצד לא ראי זה כראי זה, והכל נאצל עליהם מאת השם יתברך בסוד עשר ספירות שבהם תשלם כונת כל הנמצאים וקיומם, ואותם העשר ספירות שבהם מקום כל ההויה שבעולם אין מי שיוכל לדעת מהותם וענינם ואינם נכנסות בדמיון ובשעור ובדעת שום נמצא מכל הנמצאים, וכן הנביא מכריז (ישעיה מ, כה) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, וכל המשים בדעתו היות להם גבול או שעור או דמיון, הרי הוא מקטני אמנה, דומה כמי שאין לו אלוה, ועובד לבבואה שלו, עד כאן לשונו.

ובדברי הרב זכרונו לברכה יש בו די כדי לשלול הדברים מהגשמות, שכל הנזכר בתורה ובנביאים, כגון (ישעיה לד, ו) חרב לה' מלאה דם, הכל משל. וכן פירש בפרשת שמות (זוהר יט, ב) בפסוק זה, אמר רבי אבא החרב הזה הוא הדין שעושה, דכתיב (דה"א כא, טז) וירא דוד את מלאך ה' עומד בין השמים ובין הארץ וחרבו שלופה בידו, וכי חרב שלופה היתה ביד המלאך, אלא שהיתה הרשות נתונה לעשות דין. אי הכי מאי וישב חרבו אל נדנה, אמר רבי אבא שנחזר הדין לבעל הדין והרשות למי שהרשות שלו, עד כאן לשונו לענינינו. ואם בדבר הזה הפשיטו זכרונם לברכה הגשמיות כל שכן למעלה למעלה, אלא ודאי כל מה שנזכר בתורה עיני ה' אזני ה' הכל משל אל ההשגחה או אל השמיעה.

וכיוצא עוד יש בחינה שנית בכלל העולם והבריות שבו, שכלם נבראו בד' יסודות, זה מורה שממציא אחד המציאם בשמו הגדול שיש בו ארבע אותיות שהם שרש לארבעה יסודות, כדפירשו בתקונים (סח, ב) ונעתיק לשונו לקמן.

וענין זה ביאר הרשב"י עליו השלום (זוהר וארא כג, ב) זה לשונו אמר רבי שמעון תא חזי ארבע אינון קדמאי רזא דמהימנותא, ואינון אבהן דכלהו עלמין ורזא דרתיכא עלאה קדישא ואינון א"ש רו"ח מי"ם ועפ"ר, אלין אינון רזא עלאה, ואלין אינון אבהן דכלהו עלמין, אבהן דכלא, ומאינון נפקי זה"ב וכס"ף ונחש"ת וברז"ל, ותחות אלין מתכן אחרנין דדמין לון כגוונא דאלין. תא חזי א"ש רו"ח מי"ם ועפ"ר, אלין אינון קדמאי ושרשין דלעלא ותתא, ותתאין ועלאין עלייהו קימין, ואלין אינון ארבע לארבע סטרי עלמא וקיימין בארבע אלין צפו"ן ודרו"ם ומזר"ח ומער"ב, אלין אינון ארבע סטרין דעלמא וקיימין בארבע אלין, א"ש לסטר צפון, רו"ח לסטר מזר"ח, מי"ם לסטר דרום, עפר לסטר מער"ב, ארבע אלין בארבע אלין קטירין וכלהו חד, ואלין עבדי ארבע מתכאן דאינון ז"הב וכס"ף ונח"שת וב"רזל, הא אינון תריסר וכלהו חד, עד כאן לשונו.

וכאשר יבחין האדם בשכלו ענין זה, יכיר לבוראו מצד פעולותיו, אם מצד המתכות האמורות, אם מצד האדם עצמו המורכב בד' יסודות כמבואר שם לעיל מזה. וכן מזה יבחין סוד האבנים היקרות והמרגליות שיש שגוונם לבן וסגולתם לחן ולחסד, ויש שגוונם אדום שסגולתם להטיל אימה, והכל בא משרש העליון מהמדות העליונות.

וביאר במאמר עוד שם, שמצינו שהצפון לח ויש בו מים, והדרום חם ויבש, ואמר שהקדוש ברוך הוא עשה זה לקשר רוחות העולם זה בזה, כמו שהמדות העליונות נמזגות למעלה, דרום בצפון וצפון בדרום, וכן ענינם למטה בעולם הזה, שהמים שהם בדרום ילכו לצפון ואש הצפון יכנס בדרום, והוא סוד עקידת יצחק שפי' בזהר בפירוש הפרשה (וירא קיט, ב).

עוד בעניני בחינת בריאת העולם האריכו בזהר (ויקרא ט, ב) וראיתי להעתיק מקצת לשונו לא כולו, מפני אריכותו, זה לשונו רבי יהודה פתח ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים, תא חזי בשעתא דברא קודשא בריך הוא עלמא ברא שבע רקיעים לעילא, ברא שבע ארצות לתתא, שבע ימים, שבע נהרות, שבע יומין, שבע שבועות, שבע שנים שבע פעמים, שבע אלפי שנין דהוי עלמא, קודשא בריך הוא בשביעאה דכלא.

שבע שחקים לעילא, ובכל חד וחד כוכבים ומזלות ושמשים דמשמשים בכל רקיעא ורקיעא, ובכלהו מאלין רתיכין אלין על אלין לקבלא עלייהו עול מלכותא דמאריהון. ובכלהו רקיעין אית רתיכין ושמשין משניין דא מן דא אלין על אלין, מנהון בשש גדפין ומנהון בארבע גדפין, מנהון בארבע פנים ומנהון בתרין פנים ומנהון בחד, ומנהון אשא דלהיט, מנהון מיא, מנהון רוחא, הדא הוא דכתיב (תהלים קד, ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט, וכלהו רקיעין אלין על אלין כגלדי בצלים אלין לתתא ואלין לעילא, וכל רקיעא ורקיעא אזלא ורעשא מאימתא דמאריהון, על פומיה נטלין ועל פומיה קיימין, ועילא מכלהו קודשא בריך הוא דנטיל כלא בחיליה ותוקפיה.

כגוונא דא שבע ארצות לתתא וכלהו בישובא, בר דאלין עלאין ואלין תתאין, וארץ ישראל עלאה מכלא, וירושלים עלאה מכל ישובא, וחברנא יתבי דרומא חמו בספרי קדמאי בספרא דאדם, דהכי מחלק כל אינון ארצות דכלהו משתכחי לתתא כגוונא דאינון רקיעין דלעילא, אלין על אלין ואלין על אלין, ובין כל ארעא וארעא רקיע דמפרש בין דא לדא, ועל דא כלהו ארצות פרישן בשמהן וביניהו גן עדן וגיהנם. ואית בינייהו ברין משניין אלין מאלין, כגוונא דאינון רתיכין דלעילא, מנהון בתרי אנפין ומנהון בד' ומנהון באחת, וחיזו דאלין לאו כאלין, ואי תימא וכו'.

ובסוף אמרו זה לשונם, רבי נהורא סבא פריש לימא רבא, ואיתרגיש ימא ואיתאבידו כל אינון דהוו בארבא, ואיתרחיש ליה נסא ונחית בשבילין ידיעאן בלבא דימא, ונפק תחות ימא לישובא חדא, וחמא מאינון ברייז כלהו זעירין, והוו מצלי צלותא ולא ידע מאי קאמרי, איתרחיש ליה ניסא וסליק, אמר זכאין אינון צדיקיא דמשתדלין באורייתא וידעין סתימין דרזי עלאי, ווי לאינון דאפליגו על מליהון ולא מהימני. מההוא יומא כד הוה אתי לבי רב ואמרי מלתא דאורייתא הוה בכי, אמרי ליה אמאי קא בכית, אמר לון בגין דאעברנא על מהימנותא דמלי דרבנן ומסתפינא מדינא דההוא עלמא, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל האדם בבריאת העולם וגדלו והים הגדול והבריות שבו, כמו שנאמר (תהלים קד, כה) זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר, ואמרו זכרונם לברכה (משנה סוף קדושין) שהספנין רובן חסידים, מפני שרואים נפלאות ה' בים הגדול, כמו שכתוב (תהלים קז, כד) המה ראו מעשי ה' ונפלאותיו במצולה. ובמה שהוכיח ה' לאיוב שאמר לו (איוב לח, טז) הבאת עד נבכי ים ובחקר תהום התהלכת וגו', התבוננת עד רחבי ארץ הגד אם ידעת כלה (שם יח), הבאת אל אוצרות שלג (שם כב), המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון (שם ט, ו), שהוא ענין הרעשת הארץ, שהוא מהאותות הגדולים המראים על הבריאה, וטעם לרעש פירש בפרשת שמות (זהר יז, ב), ושאר הפרטים הנזכרים שם, בודאי יכיר גדולת הבורא וידע שהוא ברא הכל, שהכל ברא לכבודו, וישתעבד לעבודתו ויאהבהו.

ומפרטי הבחינה מה שהזכיר רבי יהודה בראש המאמר שהעתקנו, ברא שבע רקיעים וכו' שבע ימים וכו' וקודשא בריך הוא בשביעאה דכלא, שהקדוש ברוך הוא בחר לעצמו השביעיות כדפירשו זכרונם לברכה במדרש (יל"ש שמואל רמז צד), והעתיקו רבי מנחם מרקנ"טי זכרונו לברכה בפירושו.

וראוי שיבחין האדם ענין זה ממש, שנמצא בפי כל האומות בשבעים לשון, ששם שבת לא נשתנה בשום לשון, אלא כלם קוראים ליום השביעי שבת. והטעם, ששבת מורה על חדוש העולם, ושהקדוש ברוך הוא בראו בשבעה ימים ונח ושבת בשביעי, על כן לא נשתנה כדי שהכל יכירו שבורא אחד לכל. ומענין בחינה זו, נהר סמבטיון, שכל ששת ימים רץ וביום השביעי נח.

ורבותינו זכרונם לברכה פירשו מופת אחר לשבת, זה במדרש תהלים במזמור (תהילים י"ט:ב') השמים מספרים כבוד אל, על פסוק (משלי טז, ד) כל פעל ה' למענהו, אמר, זה לשונו דבר אחר, לעדותו כענין שנאמר (שמות כ, יג) לא תענה ברעך עד שקר, וכתיב (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי, רבי אבהו אמר, שני דברים אין אמות העולם כופרין

בהם, בהקדוש ברוך הוא שברא את העולם לששת ימים, ושהוא מחיה את המתים. כיצד אדם הולך ומעלה בזכורו, כל ימות השבת והוא עולה ובשבת אינו עולה, והבהמה אפילו בחול אינה עולה, לפי שאינה חיה לעתיד לבוא, הוי כל פעל ה' לעדותו, עד כאן לשונו.
עוד מענין הבחינה, מה שאמר הנביא (ישעיה מ, כו) שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה לכלם בשם יקרא הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת. ובזהר (בראשית א, ב) אמר רשב"י עליו השלום שבא אליהו ואמר לו ר' ידעת מהו ברא אלה, אמינא ליה אלין שמיא וחיליהון עובדא דקודשא בריך הוא דאית ליה לבר נש לאסתכלא בהו ולברכא ליה, דכתיב (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך וגו' ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ, עד כאן לשונו.
והרשב"י עליו השלום (זוהר פקודי רלא, ב) באר עוד פסוק זה ובאר בו יותר, וזה לשונו אלא שאו מרום עיניכם, מאן דבעי לאסתכלא ולמנדע בעובדוי דקודשא בריך הוא, יזקיף עינוי לעילא ויחמי כמה חילין וכמה משרין עובדין משנין דא מן דא רברבין אלין מאלין, וכדין דתחמון ותשאלון ותמרון מי ברא אלין, מי ברא אלה הא אוקימנא רזא דמי ברא אלה, דההוא אתר דקיימא מרום גניז וסתים ולא ידיע וקיימא תדיר לשאלא, בגין דההוא אתר דלא אתגליא. המוציא במספר צבאם מאי המוציא, אלא בגין דההוא אתר טמיר וגניז איהו אפיק כלא ברזא דקול דנפיק משופר, עד כאן לשונו.
ולקמן באר עוד שיש רקיע וכוכבים זה למעלה מזה עד רדת הדבר אל הרקיע וכוכבים אלו הנראים לעינינו, וזה לשונו תא חזי אינון כוכבים די לתתא קיימין במשיכו דאיתמשכן מרזא עלאה, בגין דכלא קיימא בדיוקנא עלאה, והא אוקימנא, כך כל אינון כוכביא ומזלי מרום רקיעא כלהו קיימי לאנהגא ביה עלמא דלתתא מניה, ומתמן אתפשטן עד דקיימין דרגין באינון כוכביא דלתתא, דכלהו לא קיימי ברשותיהו כלום, והא אוקימנא, וכלהו קיימאן ברשות דלעילא, ועל דא כתיב (ישעיה מז, יג) יעמדו נא ויושיעך הברי שמים החזים בכוכבים, וכלא איהו ברשותא ואתמר, עד כאן לשונו.
ועם היות פשט הכתוב של שאו מרום וגו' המוציא במספר צבאם על בריאת השמים וחילי הכוכבים שהם יוצאים ונכנסים במספר ובשם, עם כל זה שם פרש בזהר (בראשית ב, ב) בראשית שהם ישראל שיש בהם ששים רבוא נשמות, ואיש לא נעדר לעולם ששים רבוא, וזה יורה על היותם דוגמת המרכבה עליונה שיש בה ששים רבוא בחינות, כנודע ליודעי החכמה. וכן שמעתי מבעלי התכונה, שהכוכבים כלם הם ששים רבוא.
ויש עוד דברים בענין הבחינה כאשר יבחין בעניני פרטי העולם ימצאם כלם רומזים לענינים עליונים, ואין צריך להאריך בהם. עוד שמעתי ממורי עליו השלום ענין בחינה

הכוללת בכל עשבים ובכל הזרעים והאילנות, שתמצא שמכלם יצא שמן, וזה מורה על סוד החכמה המתפשטת בכל הנבראים כאומרו (תהלים קד, כד) כלם בחכמה עשית. וכן יסתכל בענין הרעמים שפירשו רבותינו זכרונם לברכה בפסוק (קהלת ג, יד) והאלהים עשה שיראו מלפניו, שלא נבראו אלא לפשט עקמומיות שבלב, והעתקנו אותו בשער היראה פרק יא. וכן כמה דברים אחרים כרעש ונהמת הארי וכו', עיין שם.

וכתב החסיד בעל חובת הלבבות (ש' חשבון הנפש פ"ג) שצריך לבחון בכל הדברים שבעולם, כענין תנועת הגלגלים לעולם, והלוך הנהרות המים מן המעינות לילה ויום לא ינוחו ולא יעמדו, וירידת הגשמים, ונשיבת הרוחות, ויציאת הילד מן הרחם, שכל אלו מורים על פלאי הבורא ורחמיו ורב השגחתו על הברואים, והמתעלם מהסתכל בענינים אלו הוא כעור, ולכן צריך לפתוח עיני שכלו לבחון בדברים כדי להסתכל ולדעת פלאי ה'. זה קצור כונתו, והאריך יותר, והרוצה לראותו הרי הספר לפניו, יעוין שם.

ומהדברים שצריך להבחין ענין הבריאה במעשה העולם, הוא בהסתכלו במעשה יום ולילה, שהוא אחד מהדברים שנבראו במעשה בראשית כדפירשו ז"ל, ונודע כי מדת יום ומדת לילה סודה למעלה באצילות שהוא הנהגת הדין והנהגת רחמים, ולכן אמר דוד המלך עליו השלום (תהלים קד, כ-כב) תשת חשך ויהי לילה בו תרמש כל חיתו יער, הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם, ואמרו ז"ל זה הוא במדת לילה, כדפירש רשב"י בפרשת במדבר (קיט, ב) על ענין (תהלים ז, יב) ואל זועם בכל יום, והיינו כי מדת לילה היא המפרנסת לרוחות האלו שהיא צריכה להם לתקון העולם, כענין (בראשית כט, ג) והשיבו את האבן על פי הבאר, כדפירשו בפרשת ויצא (זוהר קנב, א).

ואמר תזרח השמש יאספון, מפני שאז שולט הנהגת הרחמים, וכל אותם הכחות נכנסים בנוקבא דתהומא רבא, כמו שפירש בזהר בכמה מקומות, וסמך לזה (בראשית מד, ג) הבקר אור והאנשים שלחו המה וחמוריהם. וענין זה נראה לחוש בענין החולים, שבלילה יכבד עליהם החלי, וביום בפרט עד חצי היום יקל החלי מהם, מפני שאז שליטת החסד.

וזהו שאמר הפסוק (דברים ד, לט) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים, פרוש כאשר תדע סוד היום, כי יום סתם הוא יום ולילה, כאומרו (בראשית א׳:ח׳) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד בכל מעשה בראשית, תדע כי ה' הוא האלהים, שהם הנהגת הרחמים סוד ידו"ד, והנהגת הדין בסוד אלהים, שניהם יחוד אחד, כשם שאי אפשר ללילה בלא יום ולא יום בלא לילה.

ובדקדוק הענין יותר, אומרו הוא האלהים, יובן במה שפירש מורי עליו השלום על מה שכתב הרשב"י (זוהר בשלח מו, א) בענין קדרותא דצפרא, ופירש שהכונה הוא לכלל

מדת לילה ביום ומדת יום בלילה, והיינו ביום כשרוצה להאיר אז יש קדרות, להורות שאף על פי שבא מדת יום מכל מקום גם מדת לילה נכלל עמו. וכשבא השמש, שהיה ראוי שמיד תחשך הלילה, אז מאיר השמש להורות שהוא נכלל במדת לילה, והיינו כי ידו"ד הוא האלהים, שידו"ד הוא בעצמו כלל באלהים ואלהים הוא ידו"ד, הכל אחדות א'.

ומה שפירש רשב"י ע"ה (זוהר וארא כו, ב) בפירוש פסוק זה והשבות אל לבבך, שלבב הם ימין ושמאל, יצר טוב ויצר הרע, גם כן קשור עם וידעת היום, שפירושו כי ימין ושמאל הם נקשרים ביום ובלילה, ימין ביום ושמאל בלילה, כדפירש רשב"י (שם שמות יח, ב).

ובזה נכלל מעט מהרבה הנוגע לבחינת העולם. ונבא לבאר ענין הבחינה באדם בפרק בפני עצמו:

פרק ו

בענין הבחינה בבריאת האדם והנהגתו עד יום מותו ושכרו הטוב אחר מיתתו תנן במסכת אבות (פ"ג מי"ד) הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם, חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר (בראשית ט, ו) כי בצלם אלהים עשה את האדם. כבר יתור לשון המשנה מבואר, כי מה הוסיף באמרו חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם על מה שאמר בתחלה חביב אדם שנברא.

ומה שנראה לי בזה הוא במה שביאר הרשב"י עליו השלום (ת"ז קל, ב) והעתקנו לשונו בשער היראה פרק ט', שהאדם נקרא עולם קטן ואבריו כלם מסודרים על סדרי מעשה בראשית. ובשער הקדושה בארנו פרטי האברים כל אחד ואחד בפני עצמו, יעוין שם. ודרך כלל ביאר הרשב"י עליו השלום בשיר השירים (ז"ח שה"ש עד, א) זה לשונו נעשה אדם בצלמנו כדמותינו (בראשית א, כו), כתיב (תהלים לז, כג) מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ, תא חזי כד ברא קודשא בריך הוא עלמא עלאה ועלמא תתאה, כלא בדיוקנא חדא הוה, למהוי דא כגוונא דדא. בשעתא דבעא קודשא בריך הוא למברי אדם לתתא בעא למעבד ליה כגוונא דתרין עלמין, וכל רזין דלעילא ותתא כלא איהו באדם, גלגלתא דרישא דקיימא על גופא איהו ברזא דעלמא עלאה באינון תקונין דרישא. גופא איהו ברזא דגופא דקיימין דרגין בשייפין ידיעאן תחות האי רישא. ירכין ורגלין כלא בדרגין דלתתא כמא דאיתחזי ליה למהוי כגוונא [דלעילא ולמהוי כגוונא] דלתתא. וכל דיוקנין עלאין ותתאין כלהו חקיק קודשא בריך הוא באדם למהוי איהו שלים בכלא, עד כאן לשונו.

ובתקונים (דף קכג, א) פירש דרך אחר, זה לשונו אברין אלין כלהו בספיראן, רישא כתר עליון, מוחא (ו)חכמה, בינה לבא, ובה לב מבין, תרין דרועין חסד גבורה, גופא עמודא דאמצעיתא, תרין שוקין נצח והוד, יסוד אמה שכינתא אות דיליה, עד כאן לשונו.

ובפרט יבחין הלומד בחכמת האמת מעשה בריאת האדם יותר משאר החכמים, כאשר ילמוד באדרא וידע טעם היות לאיש זקן והאשה שאין לה זקן ושנויים אחרים, וענין ל"ב שנים ולשון באמצע, ושלשת גוני עינא, וציור האזן עשויה בחדרים, ועשר אצבעות ידים ולא שמונה ולא שש, וכן עשרים ושמונה פרקים, וכן קנה ווושט, בקנה שש טבעות ווושט מבפנים לבן ומבחוץ אדם, שהוא רמז לידו"ד אדנ"י, והיותו הולך על רגליו מעמד ואינו הולך על הארץ כבהמה, מפני היות מעלתו כמלאכים שהם עומדים, שנאמר (ישעיה ו, ב) שרפים עומדים ממעל לו, ונאמר (זכריה ג, ז) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה.

ובחינת השרטוטים שפירש הרשב"י עליו השלום בזוהר (יתרו בפ' ואתה תחזה עו, ב) ובתקונים (קכא, א) יורה ודאי על השגחת הקדוש ברוך הוא על האדם שבראו בחכמה עליונה, כמו שאנו מברכין אשר יצר את האדם בחכמה, עיין שם. ועל בחינה זו אמר חביב אדם שנברא בצלם, דהיינו האצילות, והכל בגופו.

ואפילו לפי הפשט כאן ההשגחה, כמו שנאמר (תהלים צד, ט) הנטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט, ופרוש הנוטע אוזן, דקדק אומרו באוזן לשון נטיעה ובעין ציור, שכן האוזן בדמות האילן הנטוע שיש לו שרשים למטה ויוצא ממנו ענף למעלה, כן האזן עשויה בחכמה עליונה, שאם לא נברא האזן אלא לשמיעת המלה, היה ראוי שיהיה נקב אחד בלי עשיית שיצא לחוץ תנוך למטה וסחוס המקיף עשוי כציור הזה שאנו רואים, אלא ודאי שהיא כדמות האילן הנטוע שכפי השרש יצא הענף, כך כפי מה שמושרש בכח במוח הכרח שיצא הציור ההוא לחוץ ויעשה צורת האזן. וכיוצא לשאר החושים הפרטיים שבאדם, שהחושים הם כנשמה שבמוח ומתגלים לחוץ בציור הזה, כי כפי השרש יצא הענף. ואמר אם יוצר עין, מפני שאנו רואים היות בעין ציור שלשת גונים, כי לפי הפשט הוא בלי מצטרך, וכיון שהקדוש ברוך הוא יצרו בציור הזה, הלא יביט, זה מורה על השגחתו התדירה על האדם ועל פרטיו. וכאשר תדקדק על דרך הסוד, תמצא כי מקום נטיעת אזן וציור העין הוא במדות ופעולות הראיה והשמיעה, תלויה בנשמה המתלבשת בהם, והבן.

חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, על מציאות פנימיות הנשמה, וכן פירש בתקונים (צד, ב) שהנשמה נקראת צלם, זה לשונו אמר רבי אלעזר והא בשכינתא לא כתיב ביה בריאה אלא אצילות והוה ליה למימר ויברא אדני את האדם, מאי אלהים, אלא שכינתא

אתקריאת אלהים, ועל ההיא נשמתא דאתיהבת ביה בבר נש אתמר ויברא אלהים את האדם בצלמו בדיוקנא דשכינתא. ועל ההיא נשמתא אתמר (תהלים לט, ז) אך בצלם יתהלך איש, דהא בזמנא דאסתלק מבר נש נשמתא לא יכיל לאתנענע. אמר ליה בריך ברי לעתיק יומין. וברי, כל מאן דפגים האי דיוקנא כאלו ממעט את הדמות, ושכינתא לא שריא תמן, ורזא דמלה (דברים לא, יז) על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, הרעות מצאוני בגין דאסתלק שכינתא מני, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שהנשמה נקראת צלם.

ובזה ידוקדק לשון המשנה, שכאשר בא לומר ענין הנשמה שהיא חלק ממנו יתברך, אמר חבה יתירה נודעת לו, דהיינו לו לבד ולא לשאר הנבראים אפילו המלאכים, שבאדם נאמר (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים, והעתקנו מאמר האידרא בפירוש פסוק זה בפרק יא, ויש סמך לפירוש זה עוד בתקונים. ושם (דף קטז, ב) פירשו פירוש שני בענין (בראשית א, כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים. שאמר, בצלמו שכינתא תתאה, בצלם אלהים שכינתא עלאה, ועל דרך זה גם כן אפשר לפרש כפל לשון המשנה, ומובן הוא.

עוד אפשר לפרש, במה שפירש רשב"י עליו השלום (זוהר אמור קד, ב) בענין (תהלים לט, ז) אך בצלם יתהלך איש, עיין שם, שהוא ענין בחינה אחרת מלבד הנשמה, שהוא כמו לבוש לנשמה, ומהצלם הדרת הפנים לאדם. והיינו חביב אדם שנברא בצלם, שהוא הצלם הזה, חבה יתירה נודעת לו וכו' הוא על ענין הנשמה כדפירשתי, וזה דרך כלל לבחינת הגוף ולבחינת הנשמה. גם בבחינת חלקי נשמתו ימצא בו נפש רוח נשמה מאופן חיה וכסא, כדפירשו בתקונים, ואם יזכה יותר, נותנין לו רוח ונפש ונשמה מאצילות, נמצא האדם כלל כל הנמצאות אם בחיצוניות גופו ואם בפנימיות נשמתו.

ולכן בהיות האדם מתקן מעשיו ולא פוגם, מוכרח שהקדוש ברוך הוא ימצא עמו, כמו שנאמר במזמור יושב בסתר עליון (תהילים צ"א:ט"ו) כי הוא יצילך, יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה. הנה מצד שתי בחינות אלו יקרא הקדוש ברוך הוא אב לאדם והאדם בן, ואפשר שלזה כיון הפסוק באומרו (דברים לב, ו) הלא הוא אביך קנך, מצד הנשמה. הוא עשך ויכוננך, מצד הגוף. ויש קצת ראיה מדברי רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט איוב רמז תתקיד) כמו שהעתקנו בשער היראה פרק ג.

והנה מצד זה יעורר אהבה גדולה להקדוש ברוך הוא שציירו בצלמו להיותו נמצא עמו אפילו שהוא למטה בעשיה. ואין אנו מדברים בענין נפלאות השם ביצירת הולד בבטן אמו, ומה שהאריכו רבותינו זכרונם לברכה, מפני שדבר הזה הוא רובו דרש והרוצה

לבקש ימצאנו בילקוט (ילקוט שמואל סימן פג) בפסוקי חנה ואין צור כאלהינו. ועוד בויקרא רבה פרשת כי תזריע (יד, ט), ועוד באיוב (י, יב) פסוק חיים וחסד עשית עמדי. **עוד** מפני מה מי עינים מלוחים ומי אזנים שמנים ומפני מה מי החוטם סרוחים ומפני מה מי הפה מתוקים, כל זה נתבאר בילקוט (מזמור לג סימן תשכ) מזמור רננו צדיקים בפסוק נותן באוצרות תהומות.

עוד יש בחינה אחרת שראוי לאדם להבחין בענין יצירת האדם, מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה ואין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו, שברא כמה פרצופין בבני אדם ואין פרצוף זה דומה לחברו. והטעם לזה הוא, כי כמו שהנשמות ישתנו במקורם שהם ששים רבוא נשמות קדושות, וכללם פני אריה פני שור פני נשר פני אדם, ויש באריה כמה בחינות, וכן בפני שור ישתנו הפנים למטה, וזו היא חכמה מחכמת הפרצוף לדעת מי הוא מאריה וכו'. בתקונים (דף סו, ב) אמר, מאן דאיהו רשימו דאריה בחותמא דיליה איהו חור באנפוי, מאן דאיהו בחותמא דשור, איהו סומקא באנפוי. מאן דאיהו בחותמא דנשר איהו ירוקא באנפוי. מאן דאיהו בחותמא דדמות אדם איהו אוכם באנפוי, כגוונא דאורייתא דאתמר בה (שה"ש א, ה) שחורה אני ונאוה, עד כאן לשונו.

ומסוג הבחינה הוא מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בבראשית רבה (לו, ז) על כנען שיצא מפוחם, שנאמר בו (בראשית ט, כה) ארור כנען, לפי שסרס חם את אביו, וכנען הגיד לשני אחיו בחוץ, ואמרו שם ר' הונא בשם ר' יוסף אמר אתה מנעת אותו מלעשות דבר שהוא באפלה, לפיכך יהיה אותו האיש כעור ומפוחם, עד כאן לשונו.

ונחזור לדרוש שאנו בו, ונאמר, כי בודאי מצד כל הבחינות האמורות לעיל ראוי שיקרא הקדוש ברוך הוא אבינו מלכנו ואנחנו בנים לו, כאמרו (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, והיינו מה שנאמר במשנה (אבות פ"ג מי"ד) חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. ונודע כי אהבת האדם לבנו מפני שילדו, ובפרט אם יהיה בן בכור או בן זקונים, והקדוש ברוך הוא מצד רחמיו עמנו בררנו משבעים אמות וקראנו בן בכור כמו שנאריך לקמן בענין אהבת הקדוש ברוך הוא לישראל. ובלי ספק בריאת האדם הראשון מתחלה היה רצון ונדבה, ומפני שדרכו להיטיב כדרך שבריאת כל העולם היה רצון ונדבה כדי שיכירו גדלתו, כדפירש הרשב"י עליו השלום ברעיא מהימנא (בא מב, ב), שעיקר האצילות היה בגין דישתמודעון ליה. ומאחר שהקדוש ברוך הוא בראו בצלמו כדפירשנו, כדרך שהאב נותן ציורו בבן כביכול על דרך זה הוא בריאת הנשמה, ובריאת הגוף הוא דפוס ותבנית ולבוש לנשמה שהיא סיבה ועילה לגוף, ואין הגוף סבת הנשמה. ובודאי אהבתו יתברך עם האדם להשפיע לו חיים ושפע וברכה וכל טוב, על דרך זה

שהאב אוהב את בנו, כי כל עילה חושקת להשפיע בעלולה, על דרך מה שאמרו זכרונם לברכה (פסחים קיב, א) יותר משהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק, לפעמים תמנע הפרה או האם מלהניק את בנה אם יהיה חולה ואינו יכול לינק החלב. וכן לפעמים ימנע השפע העליון מהאדם, לא מצדו יתברך, כי הוא לעולם משפיע כאב האוהב לבנו, אלא מצד הבן שאין בו הכנה לקבל, ובתקן האדם את עצמו מצד הנשמה יתוקן ויהיה כלי מוכשר לקבל האור העליון, ונמצא מציאות האהבה זו מראש המדרגות ועד סופם.

וענין זה פרש הרשב"י עליו השלום בפרשת ואתחנן (רסז ע"ב) במאמר שהעתקנו בריש פרק ב שאמר תא חזי, כלא אהבה אתקרי ובגין אהבה קיימא כלא. ואמר כלא אהבה אתקרי, שכל האצילות נקרא אהבה כמו שפירש במאמר. ואמר ובגין אהבה קיימא כלא, שאלמלא אהבה שיש לכל עילה עם עלולה להשפיע, יתבטל העולם. ונמצא חזרת העולם לתוהו ובהו, כי כל המדרגות קשורות זו בזו וזו בזו מראש המדרגות עד סופם, ואם יעלה בדעת שהכתר ימנע מלהשפיע לחכמה, ימצא בזה חרבן העולם, שהרי החכמה לא יהיה לה במה להשפיע לבינה, והבינה לקצוות, והמלכות לבריאה. ולזה אמר די' לא מתפרש קוצא דלעילא מן י' לעלמין דהא ברחימותא שריא עליה. דקדק בלשונו שלא אמר די' לא מתפרש מן קוצא דלעילא לעלמין, שזה היה חשק העלול לינק מעילתו, וזה דבר ברור שכל מסובב צריך לסיבתו שישפיעהו כדי שיחיה, ולכן לעולם אינו נפרד ממנו ואהבתו עמו, אמנם החדוש הוא שהכתר שהוא קוצו של יו"ד שהקוץ שהוא הכתר אינו צריך ליו"ד, אפילו הכי אינו נפרד מהי', שהיא החכמה, להשפיעה. ובדרך זה י' בה' לא מתפרשין דבחביבותא אתדבקן דא בדא, וכן וי"ו בה' דא הוא תדיר חתן בכלה דארחייהו בחביבותא, ולא אמר ה' בוי"ו להורות על חשק הזכר להשפיע וכו'.

וחזר ופירש קשר כל האצילות י' בה' ה' בו' ו' בה', מפני שלא פרש אלא קשר י' בה' ו' בה', לכן אמר שהו' אינו מתקשר עם ה' אחרונה אלא מפני שה' ראשונה שהיא האם משפעת לבן שהוא הוי"ו ומתקשר עמו.

ואמר בסוף המאמר, בגין כך כלא אהבה אקרי ודא בדא אתקשרי בחביבותא. ודבריו אלה לכאורה מיתרים לגמרי, שכבר נאמרו. אלא אפשר לומר כמה שפירשנו, כי מציאות אהבה זו הוא קשר הסיבה עם המסובב ממנו כדי להשפיע כדרך האב לבן, אם כן אפילו ממלכות לבריאה וכל מדרגות הבריאה יצדק בהם בחינה זו עד סוף כל המדרגות. ולזה חזר ואמר כלא אהבה איקרי ודא בדא אתקשר, פרוש כל העלולים מתקשרים זה עם זה קשר כפול, אהבת העילה להשפיע בעלול, ואהבת העלול לינק מעלתו.

ואמר ועל דא מאן דרחים למלכא הא אתקשר בההוא אהבה, ובגין כך ואהבת את ה' אלהיך, פרוש ששם ידו"ד נקרא על דבר שהוה כל ההויות שבעולם, ואפילו הכי לא נקרא אלהי המלאכים או אלהי הגלגלים אלא אלהי ישראל, והיינו אלהיך שהוא משתבח בך ורוצה להקרא אלדיך, אם כן כשם שאוהב אותך כך ראוי שתאהבהו. וכיצד אפשר שיתיחס הוא להקרא אלהיך, שאלהותו יתברך קשור עם האדם, הוא בודאי על ידי הנשמה שהיא חלק ממנו נתונה באדם, על ידי כך יש לו קשר להקשר שכינתו ואלהותו עמנו.

ובזה יובן פסוק (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, והכונה שבא הכתוב לומר כיצד אנו דבקים עמו יתברך, ואמר שעוד אנו חיים וחיותינו על ידי הנשמה שהיא בנו שהיא ממנו, על ידי כך אנו דבקים בו והוא דבק עמנו, והראיה שהוא דבק עמנו, שהרי הנשמה בידו ליטלה כרגע, כמו שכתוב (איוב יב, י) אשר בידו נפש כל חי, וכמו שכתוב (דניאל ה, כג) ולאלהא די נשמתך בידה וגו'. וכמו שעינינו רואות כמה פעמים כמה בני אדם בריאים מתים מיתה פתאומית, זה מורה ודאי על דבקותו יתברך עמנו על ידי הנשמה, ולכן מסלקה כל זמן שהוא רוצה.

ועל בחינת הנשמה הנתונה בנו שהיא חלק ממנו יתברך יקרא הקדוש ברוך הוא ריע לנו, כמו שאמר הכתוב (משלי כז, י) רעך ורע אביך, ויקרא רע, מפני ששלשה שותפין באדם, אביו ואמו והקדוש ברוך הוא.

ופירש רשב"י עליו השלום (זוהר בשלח נה, ב) שעל זה נאמר (משלי יז, יז) בכל עת אהב הרע, ואמרו זה לשונם רבי חזקיה פתח ואמר בהאי קרא דכתיב בכל עת אהב הרע ואח לצרה יולד, בכל עת אהב הרע, דא קודשא בריך הוא דכתיב ביה רעך ורע אביך אל תעזב, ואח לצרה יולד, בשעתא דיעיקון לך שנאך קודשא בריך הוא מה אמר (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, ולא שלום לך אלא בך, דישראל אקרון אחים ורעים להקדוש ברוך הוא. יולד מהו, וכי השתא יולד, אלא בשעתא דעקתא יולד בעלמא, אח יהי לקבלך לשיזבא לך מכל אינון דעאקין לך. רבי יהודה אמר יולד, דמלכא קדישא יתער בהאי עז לנקמא לך מאומא בההוא סטרא, כמה דאת אמר (שמות טו, ב) עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, לאתערא גבורן לקבל אומין דעלמא.

רבי ייסא פתח ואמר כמה אית ליה לבר נש לרחמא ליה לקודשא בריך הוא, דהא לית ליה פולחנא לקודשא בריך הוא אלא רחימותא, וכל מאן דרחים ליה ועביד פולחנא ברחימותא קארי ליה קודשא בריך הוא רחמא, אי הכי במאי אוקימנא האי קרא רעך ורע אביך אל תעזוב, וכתיב (משלי כה, יז) הוקר רגלך מבית רעך. אלא הא אוקמוה

חבריא האי קרא (חגיגה ז, א) בעולות כתיב. השתא רעך ורע אביך אל תעזוב, למפלח ליה ולאתדבקא ביה ולמעבד פקודוי אל תעזוב ודאי. והא דאתמר הוקר רגלך מבית רעך, כלומר הוקר יצרך דלא ירתח לקבלך ולא ישלוט בך ולא תעביד הרהורא אחרא. מבית רעך, מאן בית רעך דא נשמתא קדישא דאעיל בך רעך ויהבה בגוך. ועל דא פולחנא דקודשא בריך הוא לרחמא ליה בכלא כמא דכתיב ואהבת את ה' אלהיך, עד כאן לשונו. **ומבואר** מהמאמר הזה כמה אהבת הקדוש ברוך הוא לאדם בפרט לישראל עד שיקרא הוא יתברך אח וריע לכל אחד ואחד, ולכולל למען אחי ורעי, ולכן ראוי שאתה תאהבהו, והיינו בכל עת אוהב הרע, וכן רעך וריע אביך אל תעזוב.

ופירש ענין העזיבה באחד משלשה דברים, למפלח ליה, ולאתדבקא ביה, ולמעבד פקודוי, אפשר לומר שהם כנגד נפש רוח נשמה, שסודם מעשה דבור ומחשבה, כמו שהארכנו בשער הקדושה פרק ג. ועם היות שאינם בסדרם במאמר למפלח ליה ולמעבד פקודוי, ונראה לכאורה כפל הענין במלות שונות, אלא נראה שפירש למפלח ליה, היינו עבודת התפלה, שהיא תלויה בדבור כמו שהזכיר הפסוק התפלה בלשון עבודה, שנאמר (דברים יא, יג) ולעבדו בכל לבבכם. ואמרו זכרונם לברכה וכי יש עבודה בלב, אלא זו היא תפלה. ולאתדבקא ביה הוא דבקות המחשבה, שאין דבקות אלא על ידי המחשבה והרהור הלב, כאומרו (בראשית לד, ג) ותדבק נפשו, וכיוצא, כמבואר לעיל בפרקים הקודמים. ולמעבד פקודוי, הוא המצוות התלויות במעשה כציצית, תפלין, צדקה וכיוצא.

וכנגד ג' אלו הזכיר באזהרה, הוקר רגלך מבית רעך, הוקר יצרך דלא ירתח לקבלך, במעשה, כי הרתחת הגוף על ידי התלהבות היצר הוא מעשה ודאי, ובכלל זה אם הרתיח עצמו בכעס, כי הנשמה והקדוש ברוך הוא בורחים ממנו. ולא ישלוט בך, בדבור הפוגם, כלשון הרע ודברים הבטלים וכיוצא. ולא תעביד הרהורא אחרא, הרי ההרהור. וכל אחד משלשה אלו גורמים שתסתלק שכינה ממנו שלא תמצא מקום לנוח, כי הדק הרוחני לא ישרה אלא בנשמה נקיה וברה מכל סיג. ועיין במה שפירש הרשב"י עליו השלום בפרשת תרומה (דף קכח ע"א) והעתקנו בפרק ד', שאחר כמה הכנות שאמר לקניית רוח הקודש, אמר, דיהך בר נש באורח מישר דלא יסטי לימינא ושמאלא, עיין שם.

ועל שלש בחינות אלו דקדק בלשונו בסוף המאמר, ועל דא פולחנא דקודשא בריך הוא לרחמא ליה בכלא. פירוש, בכל השלש בחינות האמורות, כמה דכתיב ואהבת את ה' אלהיך. והכונה ודאי על סיום הפסוק בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, והם עצמם השלשה הנזכרים. בכל לבבך הוא המחשבה, כי הלב שרש להרהורים ולמחשבות. ובכל

נפשך, הוא הדבור, כדכתיב (בראשית ב, ז) ויהי האדם לנפש חיה ומתרגמינן והות באדם לרוח ממללא. ובכל מאדך הוא המעשה, והיינו שבממונו יעשה ממנו צדקה וגמילות חסדים, וכמה דברים של מעשה התלויין על ידי הממון, שעל ידי הממון מתקימין רב המצוות התלויות במעשה כציצית ותפלין וסוכה ולולב וכיוצא, שהמצוי הוא לעשות ולקים אדם מצוות אלו על ידי ממונו.

וכאשר יבחין האדם בשכלו, האמור בפסוקים אלו הנזכרים, יראה שהם דברים הקרובים לשכל, כי מן הידוע הוא כי שני אחים סתמן לאהוב זה לזה, מטעם כי בעת צרה יעשה האח כל מאמצי כחו להציל את אחיו וימסור נפשו עליו. והרי הקדוש ברוך הוא בבחינה זו אח לנו להצילנו מכמה צרות כנזכר במאמר, אח יהי לקבלך לשיזבא לך. וכן אהבת החברים זה לזה מפני סיועם זה לזה בעניני העולם ובעניני התורה, כאומרו (קהלת ד, ט) טובים השנים מן האחד, ושני חברים כאשר ירגיש האחד בחברו שהוא אוהבו מלב עד נפש, יאהבהו הוא גם כן ואליו יגלה מצפוני לבו, וכל מה שיוכל להיטיב עמו ייטיב, ובפרט אם קדם והיטיב כבר עם אביו ואבי אביו, שאהבתו נודעת שהוא מלב ואינה לפנים, שיחוייב הריע הזה השני להיטיב עם הריע ההוא ולעשות רצונו.

וכל בחינות אלו ישנם בהקדוש ברוך הוא, שהוא משתתף עם האדם מבטן אמו עד יום מותו להצילו מכמה חולאים מכמה מיתות מכמה צרות, והוא מטיב עמו להכין לו פרנסתו וכיוצא, כמו שהאריך בעל חובת הלבבות (שער הבחינה פ"ה) בבחינות הטבת הקדוש ברוך הוא לאדם. וכמו שמטיב עמו כך הטיב עם אביו ועם אבי אביו, והיינו רעך וריע אביך, שהוא רע נאמן שאהבתו נודעת, ראוי הוא שאל תעזבהו וכן ראוי שלא תקניטהו ולא תהיה כפוי טובה על טובותיו. ולזה צוה ואמר הוקר רגלך מבית רעך, כי רעך שהוא הקדוש ברוך הוא, יש לו בית שהוא בא לדור בה אצלך, והיינו הנשמה שלו הנתונה בגופו של אדם, ואם תהיה הנשמה פגומה באחד משלשה דברים האמורים, בהרהורים רעים או בדבור לשון הרע וכיוצא, או שעבר על אחת ממצוות לא תעשה, הרי הבית מלאה גלולים, והמלך שהוא רוחני וקדוש בורח משם, כדפירשו בתקונים (ג, ב) שאינו שורה על נשמה פגומה.

ודקדק באומרו ולא תעביד הרהורא אחרא, דהיינו שלא יביא עצמו לידי הרהור, כמו שכתוב בגמרא (נדה יג, ב) כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו למחיצתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים ה, ה) לא יגורך רע, ומאליו משמע ודאי שהקדוש ברוך הוא לא ישרה בבית מגורת נשמתו בעולם הזה בגוף הזה, מאחר שהיא פגומה.

ושני פסוקים האמורים שהם רעך וריע אביך אל תעזב, ופסוק הוקר רגלך, אף על פי שלכאורה ענינם אחד, שהכונה להזהיר שלא יעשה דברים שהריע יברח ממנו, מכל מקום הפסוק רעך וריע אביך אל תעזוב הוא על בחינת העשה, כמו שכתוב אל תעזוב למפלח ליה וכו', ומהריע הגשמי נבין הרוחני, כי בידוע הוא בשני חברים והאחד גדול מחברו והיטיב עמו, שאם יבא לדור בביתו הסברא נותנת שצריך לעשות לו אכסניא טובה ויפנה הדירה מכל דבר המאוס, כמו שנאמר (בראשית כד, לא) בוא ברוך ה' למה תעמד בחוץ ואנכי פניתי הבית, ואם יחסרו התנאים הריע ההוא יתרחק ממנו, ולזה אמר דוד המלך עליו השלום במקום אחר (תהלים לד, טו) סור מרע ועשה טוב. ולכן אל בחינת עשה טוב אמר שלמה המלך עליו השלום אל תעזוב מלעשות טוב, דהיינו למפלח ליה וכו', ומכלל לאו אתה שומע הן, שהכונה לומר אל תעזבהו שילך לו כמו שבא אלא תאחז בו שיתדבק בך, ובמה תאחז בו על ידי עסק התורה והמצוות וטהרת המחשבה, וכביכול הוא מוכרח לבא לדור עמך, שהרי אתה אוחז בו בחזקה ועושה לו מטה נאה ודירה נאה ומבוסמת בכמה מיני בשמים, והריע מוצא שם נחת רוח ובודאי ששם יתדבק.

ואל זה כיון דוד המלך עליו השלום באמרו (תהלים קא, ב) אשכילה בדרך תמים מתי תבא אלי אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי, והכונה שהוא ממתין על רוח הקדש שהיתה שורה עליו בחצות, שהיתה רוח צפונית מנשבת בכנור דוד ומנגנת, ואז היה מתעורר ורוח הקדש שורה עליו כדפירשו זכרונם לברכה (ברכות ג, ב), וכדי שימצא הרוח הקדש מקום לנוח היה עושה קדם הכנה, דהיינו אתהלך בתם לבבי, ואומרו בקרב ביתי, הוא להורות על הנשמה הדרה בתוך גופו שהוא ביתו, על דרך שפירשנו במאמר, שבית רעך הוא הנשמה. וכבר העתקנו בשער היראה פרק יא מאמר מרעיא מהימנא (שופטים ערה, א) שפירש שאבני ביתו הם רמ"ח אבריו.

נמצא כי עיקר דירת השכינה אינה אלא בנפש הזכה, והיינו (שמות כה, ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכו לא נאמר אלא בתוכם, פירוש בתוך קרבם, וזו היא בחינה אחת מענין בריאת האדם על ידי הנשמה שהיא חלק אלוה ממעל, ועל ידה הקדוש ברוך הוא מתדבק עם האדם להצילו וכאשר יקראהו שיענהו, כמו שכתוב (משלי יז, יז) ואח לצרה יולד, וכיוצא (תהלים צא, טו) יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה אחלצהו, וזו בחינה בישראל יותר מהאומות.

וכאשר יסתכל האדם בענין זה יתלהב נפשו באהבה, ויאמר בלבו, הראוי אני בן אדם קרוץ מחומר עפר ואפר שהקדוש ברוך הוא ששמי השמים לא יכלכלוהו והוא רוצה

לדור עמי, ומה אני שיבא המלך העליון לדור בביתי, ראוי הוא שאעשה לו דירה נאה שיבא לדור עמי, על דרך שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים קא, ב) מתי תבוא אלי וגו' כדפי' לעסוק בתורה, וכאשר העוסק בתורה יודע מה שפירש הרשב"י עליו השלום (זוהר בראשית נ, א) כי תלמידי חכמים הפורשים מנשותיהם בששת ימי החל לעסק בתורה זווגא עלאה אזדווג בהו ולא מתפרשא מנייהו וכו', והיא השכינה, ראוי שיתלהב לבם לאהבה אותה כאהבת איש לחשוקתו ויעשה לה דירה נאה בלבו וכו' על דרך שפירשו בתקונים והעתקנו לשונם שער הקדושה פרק ז, כדי שתמצא השכינה מקום לנוח, שהיא אינה שורה על מקום פגום.

ואפשר לומר שהשכינה נקראת רעך, על דרך שפירשנו בפרק ד' שפירשו ז"ל שעל הנקבה גם כן נאמר (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך, ונקרא רעך מפני שהיא משתתפת עם התחתונים לעולם לתת להם ספוקם ומזונם וכל צרכיהם, והיא ריע אביך, שהוא הקדוש ברוך הוא, שהנהגת העולם על ידי שניהם כאחד, כאומרו (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך.

ובזה יתיישב מה שפירש הרשב"י עליו השלום בפסוק (משלי יז, יז) בכל עת אוהב הריע, ואח, דא קודשא בריך הוא, ושניהם כנויים למדה אחת, צריך לתת חילוק ביניהם. אמנם לדרך זה שריע היא השכינה, והיא נקרא הריע בה' הידיעה, יתיישב יפה, אח לתפארת, שהוא נקרא אח והיא אחות. גם היה אפשר לפרש בבינה, שסוד רעים הם חכמה ובינה (זוהר פ' ויקרא ד ע"א), ונקרא רעך בערך התפשטותה בשש קצוות, וריע אביך בזווגא באבא, לעולם דלא מתפרשן. אמנם שטחיות לשון המאמר מתיישב יותר על קודשא בריך הוא ושכינתיה, כאשר יראה המעין.

הבחינה השניה בענין מזון האדם, אמרו רבותינו זכרונם לברכה (תענית ב, א) זה לשונם אמר רבי יוחנן שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן, מפתח של גשמים, ומפתח של חיה, ומפתח של תחית המתים. מפתח של גשמים דכתיב (דברים כח, יב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו. מפתח של חיה מנין, שנאמר (בראשית ל, כב) ויזכור אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה. מפתח של תחית המתים מנין (יחזקאל לז, יג) וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם. במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה, דכתיב (תהלים קמה, טז) פותח את ידך וגו'. ורבי יוחנן מאי טעמא לא קא חשיב להאי, אמר לך גשמים היינו פרנסה, עד כאן לשונו.

ובענין שלשה מפתחות ביארו זכרונם לברכה (זוהר מדהנ"ע וירא קטז, ב) אלו שלשתם לא מסרם הקדוש ברוך הוא ביד שליח, דאמר רבי סימון בא וראה כחו של הקדוש ברוך הוא, בפעם אחת מחיה מתים, מוריד שאול ויעל, מזריח מאורות, מצמיח חציר, מדשן יבולין, פוקד עקרות, נותן פרנסה, עוזר דלים, סומך נופלים, זוקף כפופים, מהעדא מלכין ומהקם מלכין, והכל בזמן אחד ברגע אחד ובבת אחת, מה שאין שליח בעולם יכול לעשותו, עד כאן לשונו.

ובאלה הדברים רבה פרשת והיה כי תבא בפסוק (דברים כח, יב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, האריכו במעלת מפתח הגשמים, ואמרו שהיא שקולה כתחית המתים. ואמר שם, דבר אחר, יפתח ה' לך, אמר רבי אליעזר בן יעקב בשעה שהגשמים יורדין משא ומתן מתברך, שנאמר (דברים כח, יב) לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך. רבנן אמרי אף דגים מתברכין, אמרו רבותינו מעשה וכו'. דבר אחר יפתח ה' לך, בא וראה כמה גדולה ירידת גשמים, רבי יהודה בר יחזקאל בשעה שהיה רואה את הגשמים יורדים היה מברך, יתפאר יתגדל יתברך שמו של מי שאמר והיה העולם שהוא ממנה אלף אלפי אלפים ורב רבבות של מלאכים על כל טפה וטפה שיורדת. למה, מכאן ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה והגשמים יורדין ואין טפה מתערבת בחברתה, עד כאן לשונו.

ובמפתח של פרנסה יש בו הבחנה להבין לדעת כי יש בורא אחד משגיח על פרטיו ויודע ענייניו בטוב לו, ואם באתי להאריך במה ששמעתי מרבותי מנסים שנעשו לאנשים יחידים בענין הפרנסה על ידי אליהו ז"ל, הייתי יוצא מענין הדרוש, ופה צפת אחד מהם עדיין הוא בחיים חיותו.

ומהר"ר שלמה אלקבץ הלוי נר"ו תקן תפלה על המזונות לאומרה בכל יום, וכתב בה אתה האל הזן מקרני ראמים עד ביצי כנים ואין ביד שום מלאך ושר, יכולת לזון ולפרנס ולכלכל כלכלתך, ככתוב על ידי דוד עבדך (תהלים קמה, טו) עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, וכתיב (שם קלו, כו) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ומפתח זה הוא בידך לצרף וללבן בני אדם לשיבטחו בך וידעו כי מושיע אין בלתך.

ובזה יובן פסוק עיני כל אליך וגו', עיני כל ריבה כל העולמות עליונים ותחתונים שלמטה מהשכינה, שכלם ממתינים אל חיותם ושפעם אליה, כי גם המלאכים יונקים בכל יום מזון מלמעלה, וכן הנשמות העליונות כדפירשו בפרשת תרומה (זוהר קנו, ב), ופירשנו בשער הקדושה (פט"ו)

עוד מחסד אל באדם בענין מזונו הוא לתת שכל ובינה ומדע להמציא פרנסתו על ידי אומנות ותחבולה, וזה שאמר הפסוק (דברים ח, יח) ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה וזכרת כי ה' אלהיך הוא הנותן לך כח לעשות חיל, ותרגם אונקלוס ארי הוא יהיב לך עצה למקני נכסין.

וכן אמר בתנא דבי אליהו (רבה, יד), פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני אדם אחד שהיה בידו מקרא ואין בידו משנה, אמר לי רבי אומר לפניך דבר אחד ומתירא אני שמא תקפיד, אמרתי לו חס ושלום אם אתה שואלני בדברי תורה. אמר לי רבי מפני מה כתיב (תהלים קלו, כה) נותן לחם לכל בשר וכתיב (תהלים קמז, ט) נותן לבהמה לחמה, וכי אין אדם מכין לחמו. אמרתי לו זהו דרך ארץ, עושה בידיו והקדוש ברוך הוא מברך מעשה ידיו, שנאמר (דברים יד, כט) למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך, יכול יהא יושב ובטל, תלמוד לומר אשר תעשה. אמר לי תשובה זו היא שיטה ראשונה שאמרתי לך. אמרתי לו בני אשיבך צא ולמד מן השוטה שנטלה ממנו חכמה, אינו יכול לפרנס עצמו שעה אחת, לכך בני אדם כשניטלה מהם דעה חשובין כחיה וכבהמה וכעוף, והקדוש ברוך הוא מחלק מזונות לכל באי עולם, עד כאן לשונו. הובא בילקוט (תהלים מזמור קלו סימן תתפג) בפסוק נותן לחם לכל בשר.

ובמדרש (ויקרא רבה פרשה טו) אמר זה לשונו מי פלג לשטף תעלה (איוב לח, כה) אמר רבי ברכיה אית אתרא דצווחין לשערא שטפא. מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ודורש, אין לך כל נימא ונימא שלא ברא לה הקדוש ברוך הוא גומא בפני עצמה, כדי שלא תהא אחת מהן נהנית מחברתה. למחר בקש לצאת לפרנסתו, אמרו לו אתמול היית יושב ודורש אין לך כל נימא ונימא שלא ברא לה הקדוש ברוך הוא גומא בפני עצמה כדי שלא תהא אחת מהן נהנית מחברתה, ועכשיו אתה מבקש לצאת לתור פרנסתך, תיב לך ובריך קאים לך, שמע ויתיב ליה וקם ליה בריה, עד כאן לשונו.

וכדי לעמוד על סוד המאמר הנזכר, צריך שתדע מה שפירשו בתקונים (סז, ב) בענין בני וחיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא, פי' שמזל הם שלש ראשונות, ואמר שחיי כנגד חכמה, מזוני כנגד בינה, בני כנגד דעת. ואמרו זכרונם לברכה (תקוני זו"ח קג, ב) ומתמן חיי ומזוני ובני. חיי, והחכמה תחיה בעליה. מזוני, פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון, ואיהי אמא עלאה. בני בן י"ה, ואיהו יד רמה בינה דאתוון דילה יה"ו, עד כאן לשונו, זה נמצא בכתיבת יד, ובדפוס על דרך זה, אלא שאמר שחיי הוא חכמה ומשפיעם בירך ימין. ומזוני הוא בינה ומשפיעם בירך שמאל, ובני בתפארת. ומפני שמזוני נשפעים מצד אמא אמר הפסוק (איוב לח, כה) מ"י פלג לשטף תעלה, כי

מדת מ"י היא הנותנת לכל שער ושער מחיתו בפני עצמו, ולכן עליה נאמר (תהלים נה, כג) השלך על ה' יהבך וגו'.

ואפשר לומר ששלשה מפתחות הנזכרים, הם כנגד בני חיי ומזוני התלויים במזל, ששם סוד המפתח שפי' בפרשת בראשית, ולכך נקראו מפתחות ולא נמסרו ביד שליח, מפני שתלייתם במזל. וכאשר תעמוד על מה שפירשו בתקונים בענין פותח את ידיך (תהלים קמה, טז), תראה ותשכיל ששלשה עולמות ראוי שיקראו שלשה מפתחות.

ואם לפעמים יצטער האדם בהשגת פרנסתו על צד הדוחק, ידע שהקדוש ברוך הוא רוצה ליסרו ביסורין לנכותו מעוונותיו, וכתב החסיד בח"ה גם בענין המזון, כשיבחין מזונות הבריות לסוגיהם בענין זבוב מאכל לעכביש. וכיוצא מה שדרשו זכרונם לברכה (כתובות מט ב, תנחומא עקב ב) בענין (תהלים קמז, ט) לבני עורב אשר יקראו, שהבנים הם לבנים ואין אבותם מכירים אותם, והקדוש ברוך הוא מרחם עליהם ומזמין יתושין מתוך צואתם ונכנסין לתוך פיהם.

ומה שדרשו (מ"ת מזמור מב) בענין (תהלים מב, ב) כאיל תערג על אפיקי מים, זה לשונם כאיל תערוג, כאילת אינו אומר אלא כאיל זכר, תערוג נקבה, למה, אלא אילת זו כשיושבת על המשבר מצטערת ועורגת להקדוש ברוך הוא והוא עונה אותה ומזמין לה נחש ומכישה בבית הרחם, ומיד הרחם נפתח. כך קראו בני קרח מצרה שלא יאבדו וענה אותם, לכך נאמר כאיל תערג. מהו על אפיקי מים, אילת היא חסידה שבחיות, ובזמן שהחיות צמאות מתכנסות אצל האילת והיא חופרת ומכנסת קרניה בקרקע ועורגת להקדוש ברוך הוא וקורע לה את התהום והמים עולים לה, וזהו כאיל תערג על אפיקי מים, עד כאן לשונו.

ומה שכתב כשיושבת על המשבר וכו' שבא נחש ומכישה וכו', כן פירש הרשב"י עליו השלום (זוהר פ' בשלח נב, ב), ועוד האריכו בסוד האילת בפרשת פינחס (רמט, ב) עיין שם

עוד מענין הבחנת המזונות, מה שפירש הרשב"י עליו השלום (בשלח סא, ב) מענין ד' מזונות, ונעתיק לשונו בשער הקדושה בפרק טו, ומשם יבחן כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם.

ובזה יתיישב לך מה שאנו רואים כמה מבעלי תשובה מתענים שלשה ימים ושלשה לילות, ויש שהתענה ארבעה ימים וארבעה לילות, ויש שהתענה ששה, ולא מתו, ולפי דרך הטבע יאמר הרופא כי יסתכן בנפשו, וכיוצא מעניני הסגופין שעושים בעלי תשובה והם בריאים, הכל עזר אלהי להם.

ואפשר שלזה כיון דוד המלך עליו השלום באמרו (תהלים קלו, כה) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ופירש שהקדוש ברוך הוא מזמין המזון שהוא נקרא לחם לכל בשר כפי הכנתו, לאחד מזמין לחם שהוא מזון עב, ולחולים מזון כפי הכנתם, ולתלמידי חכמים כפי הכנתם, שתלמידי חכמים עיקר מזונם הוא התורה, כמו שאמר (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי. וכן פירשו בתיקונים (דף מה, ב) שהשכינה כאשר היא יורדת להביא שפע לבניה לכל חד נחתא ליה מזונא כדקא יאות ליה, למאן נחתא מזונא דאורייתא דאיהי מזונא דנשמתא, למאן נחתא מזונא דגופא, לכל חד כפום רעותיה, עד כאן לשונם.

עוד ראוי שיחשוב בכמה נסים עשה הקדוש ברוך הוא עמו, ומכמה סכנות מיתה הצילו, שהרי כמה חולים יגיעו לשערי מות ויתרפאו. וכן כמה שעומדין עליהם לסטים ואינם הורגים אותם.

ולפעמים יעשה הקדוש ברוך הוא עמו נס ואינו מכיר בו, כמו שמובא במדרש בפסוק (תהלים קלו, ד) לעושה נפלאות גדולות לבדו, והקשו פשיטא שכל הדברים עשה הקדוש ברוך הוא לבדו בלי שתוף ח"ו, ותירצו, אלא הוא לבדו יודע מה פלאים עושה, כיצד אדם נתון על המטה והנחש לפניו על הארץ, בא לעמוד הרגיש לו הנחש ויצא מלפניו, ואינו יודע מה פלאים עשה הקדוש ברוך הוא עמו, ומי הוא היודע הקדוש ברוך הוא, וכן הוא אומר (תהלים מ, ו) רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך, אין להאריך שבחך ואין כדי לספר נפלאותיך. אמר רבי אלעזר אפילו בעל הנס אינו מכיר בניסו, שנאמר לבדו. וכדדרש רב יוסף מאי דכתיב (ישעיה יב, א) אודך ה' כי אנפת בי, במה הכתוב מדבר בשני בני אדם שהלכו לסחורה ישב לו קוץ לאחד מהם התחיל מחרף ומגדף, לימים שמע שטבעה ספינת חברו בים, התחיל מודה ומשבח, לכך נאמר ישוב אפך ותנחמני, עד כאן לשונו.

הנה מהדברים שצריך האדם לבחון בדעתו שהוא מהשגחת הקדוש ברוך הוא על האדם, הוא ענין החלום, כי בו יבחן האדם מעשיו כמו שהעתקנו לשון הרשב"י ע"ה בפרשת חיי שרה בפרק ד משער הקדושה, כי כפי מעשיו כך יורו לו בחלום, כמו שאמר אליהוא (איוב לג, טו) בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים וגו' אז יגלה אוזן אנשים. והדבר הזה נראה בחוש כי כפי מה שהוא האדם כך צודקים חלומותיו, ולפעמים יראה מראות בעולם העליון וידבר עם המתים ויכירם, ויגלו להם ענין גן עדן וגיהנם, כמו שאירע בזמנינו כמה מעשים, ולא באתי בחיבור זה להאריך בסיפור המעשיות.

ואמרו ז"ל (ברכות פ"ב דף יד ע"ב) שהעומד שבעה ימים בלא חלום נקרא רשע, זה לשונם אמר רבי יונה אמר רבי זירא, כל הלן שבעה ימים בלא חלום נקרא רשע, שנאמר (משלי

יט, כג) ושבע ילין בל יפקד רע, אל תקרי שבע אלא שבע, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ז"ל מפני שהוא רשע אין משגיחין עליו מן השמים לפקדו בחלום. ונראה לי, מפני שאין נשמתו עולה למעלה לכן לא יבא לו, שהוא נמשל לרוח הבהמה היורדת למטה לארץ.

וכן על ידי חלום יוודעו הגזירות שנגזרו בעולם העליון, ופירש רשב"י ע"ה (זוהר פ' שמות דף ו ע"ב) שכאשר יש זכאין בדור מודיעין הגזירה לראש הדור, ואם לאו לבני אדם חסירי הדעת או לתינוקות, זה לשונו אמר רבי חייא תלתין יומין עד דלא ייתי תוקפא לעלמא בארעא, או עד דלא תיתי תבירו לעמא בארעא, מכרזי בעלמא ההוא מלה, ולזמנין דאיתמסר ההוא מלה בפומא דרביי, ולזמנין לאינון בני נשא דלית בהון דעתא, ולזמנין דההוא מלה אתמסר בפומא דעופי ומכרזי בעלמא, ולית מאן דישגח בהו. כד עמא זכאין, אתמסר ההוא מלה לאינון רישין זכאין דעלמא, בגין דיודע לון ויתובון למאריהון, וכד לאו אינון זכאין כדקאמר, עד כאן לשונו.

עוד מהדברים שצריך האדם לבחון בשכלו השגחת הקדוש ברוך הוא על ישראל, הוא כשיבחין ענין החכמה הנתונה ממנו יתברך לראוים לה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל הרואה חכמי ישראל מברך ברוך שחלק מחכמתו ליראיו, וכבר ראינו פה צפת שבגליל העליון חכמים שהיה ראוי לברך עליהם ברכה זו. וגם ראינו חכמים שהיו בקיאים בחכמת הכרת הפרצוף לומר לאדם כל מה שעשה אם טוב ואם רע, ואלו ודאי שלא זכו אל החכמה הזאת הנפלאה שהיא קרובה לרוח הקדש אלא מצד מעשיהם וחסידותם.

עוד מסוג בחינה זו, הוא חכמת הקבלה במעשה השמות הקדושים שפועלים כמה פעולות בשם בן מ"ב ושם ע"ב, וכן פירש הרשב"י ע"ה (פ' בהעלותך קנא, א) על שם ע"ב, זה לשונו ובשמא דא קישורא דאבהן, אשתכחו אורחין לדינא ולרחמי, לסיוע, לחסד, לדחילו, לאורייתא, לחיי, למותא, לטב ולביש, זכאין אינון צדיקיא דידעין אורחין דאורייתא וידעין למהך באורייתא דמלכא קדישא, עד כאן לשונו.

ועם היות שהאמת הוא שאין ראוי לכל אדם להשתמש בשמות הקדושים, כי מי הוא הראוי להשתמש בשרביטו של מלך אלא מי שהוא קרוב אל המלך, אבל ידענו בודאי בלי ספק שהיודע להשתמש והוא ראוי לכך שיפעול פעולות נוראות, כמו שראיתי וכן שמעתי מפי מי שפעל בהם. ושם בן ע"ב הוא היוצא מפסוקים ויסע ויבא ויט (שמות יד, יט-כא) והוא השם שבו נקרע הים, ולכך נזכר שם. ועוד יש שם המפורש, שהוא השם הנזכר על הגלגלים והתגלגלו והוא פועל נפלאות יותר ויותר.

עוד מענין הבחינה אשר יעורר האדם לדעת את יוצרו ולעשות תורתו ומצותיו, הוא בהבחנת ענין המות, שאין המות באדם כמות שאר בעלי חיים, כי המות בשאר הבעלי

חיים, אם ימותו מיתת עצמם יהיה הענין מצד חולי, כטרפה שאינה יכולה לחיות, או אפיסת הכוחות מצד הזקנה, ואין כן ענין המיתה באיש, בפרט שהרי מצינו המיתה בקטנים, וכן בבחורים שכוחם שלם והם בתוקפם וגבורתם, וימותו מיתה פתאומית בלי סיבת חולי שקדם להם כלל, ובפרט בחולי מכת המגפה אשר היא שלוחה מאתו יתברך בעונותינו מזמן לזמן, אשר ימות נער וזקן ונשים בלי סבה, ובחולי זה נתבלבל דעת הרופאים שאין בהם מי שידע מטוב ועד רע, שמצינו שיאמר הרופא בענין חולי זה שהחולה טוב ולא יעבור עליו שעה או שתי שעות עד שימות, וכמה חולים במגפה רואים את המלאך המשחית, מהם שיראו בחרב מהם בקשת ובחצים וכיוצא, שראינו פה צפת בגליל העליון כמה וכמה, כי בזמן המגפה מצד הדין הגדול מתגלמים שלוחי הדין שיוכלו לראותם.

וראוי שתדע, כי המות לישראל בפרט, הוא חסד עליון להם לתיקון נפשם, ולכך נאמר בו (תהלים קמה, יז) וחסיד בכל מעשיו, כי מעשיו העקריים הם הנשמות שהם מעשה ידיו ממש, זה כשהקדוש ברוך הוא רואה שהגוף הזה שנבנה משותף איש ואשתו, כי יש בהם בשר מצד הקליפות, אין בו תועלת תיקון המצות, מבטל הוייתו להועיל לתיקון חלקו שהיא הנשמה, שאם לא היה תיקון מה תועלת להקדוש ברוך הוא להמיתו ולבטל הוייתו מן העולם, ומתחלה למה בראו אחר שאחר כך שנים ימיתהו, אלא ודאי הוא סוד הגלגול (שהורונו רבותינו ז"ל, והסכים עמהם פיתג"ורס עם היות שרבו החולקים בדעת זו), אשר בזה עמקו מחשבותיו, כי חשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, והקדוש ברוך הוא מביא את הנשמה בעולם הזה לראות אם תטיב מעשיה, ומניחה עד אשר תעשה לתקן אותו הדבר ששולחה בו לתקן, ואם לא תיקן כורתין אותו, שהוא אילן שאינו עושה פירות.

ועל תיקון המיתה לישראל שהיא טובה להם, אמר הנביא (ירמיה יח, ו) הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל, כי היוצר כשרואה שהקדרה לא תצא כראוי, יבטל צורת החומר ההוא ממה שהיה ויציירהו בציור אחר מתוקן יותר, וכן בסוד הגלגול נאמר (איוב יד, כ) משנה פניו ותשלחהו, שאם היו פניו מתחלה פני אריה יבא בגלגול הב' בפני שור וכן כיוצא לשאר, ולעולם הכוונה אלהית היא לתקן הנשמות באופן הנאות להם, שאם לא היה זה כוונה האלהית לענין המיתה לתיקון הנשמות יקשה וכי ראוי שאומן שיעשה מלאכה מתוקנת ואחר תשלום עשייתה שטרח בה יעלה בדעתו לבטלה, הלא נקהה את שניו ונאמר שאינו שלם בדעתו, אם לא שיאמר שבטולה מפנים האלה הוא לעשותה בפנים משונות יותר מעולות, וכן הענין באומנות הזה שתקן הקדוש ברוך

הוא, שנאמר (דברים לב, ו) הוא עשך ויכוננך, עשוי ובנוי בחכמתו העליונה מכללות כל העולמות, שאם לא היה תיקון בביטול הוייתו מן העולם הזה לא היה ממיתו.
והכל מתנהג כפי מה שיתנהגו התחתונים, אם התחתונים מכשירים מעשיהם השכינה הנקראת גלגל שעל ידה מתגלגלים הנשמות, מכרעת לצד ימין, והעולם מתוקן, ואם לאו ח"ו מכרעת לצד שמאל, כדפירש בסבא (זוהר פר' משפטים דף צה ע"ב) דטיקלא לא שכיך לעלמין, ונשמתין סלקין עאלין ותבין, ואמר לקמיה, וכד איתנהגן בני עלמא בסיטרא דטוב טיקלא קיימא ואכרע בסטרא דטוב, וכד איתנהגן לסיטרא דרע אכרע להההוא סיטרא, עיין שם.
ועל דרך זה פירש גם כן רשב"י ע"ה (שם פרשת וירא דף קט ע"ב) על פסוק (איוב לז, יב) והוא מסבות מתהפך בתחבולתו וגו', אמרו רז"ל רבי אלעזר אמר והוא מסבות מתהפך, הקדוש ברוך הוא מסבב סבובין ואייתי עובדין בעלמא לאתקיימא, ולבתר דחשיבין בני נשא דיתקיימון אינון עובדין, קודשא בריך הוא מהפך לון לאינון עובדין מכמה דהוו בקדמיתא. בתחבלותיו, בתחבולתו כתיב, כהאי אומנא דעביד מאנין דחרסא, בעוד דההיא טיקלא איסתחרא קמיה חשיב למיעבד כגוונא דא עביד, חשיב למיעבד כגוונא אחרא עביד, מהפך מנא דא למנא דא, בגין דההיא טיקלא איסתחרת קמיה, כך קודשא בריך הוא מהפך עובדוי דאיהו עביד, בתחבולתו חסר יו"ד, ומאן איהו דא בי דינא דלתתא, דאיהו טיקלא דאיסתחרת קמיה, ועל דא מהפך מנין ממנא דא למנא אחרא, וכל דא לפעלם דבני נשא, אי מטיבין בני נשא עובדיהון ההוא טיקלא דסחרא אסחרת לון לימינא, וכדין איתעבידו עובדין בעלמא לאוטבא לון כדקא יאות, וטיקלא אסחרת תדיר בההוא סיטרא דימינא, ועלמא מתגלגלא ביה. אתו בני נשא לאבאשא, תחבולתו דאסחר תדיר והוא קיימא באסחרותא דימינא, קודשא בריך הוא אסחר ליה בסטרא דשמאלא, ומהפך מסבות ומאנין דהוו בקדמיתא להההוא סטר שמאלא, וכדין טיקלא איסתחרת ואיתעבידו עובדין בעלמא לאבאשא לון לבני נשא, וטיקלא אסחר להההוא סטרא עד דבני נשא תייבין לאוטבא עובדיהון, וטיקלא קיימא בעובדין דבני נשא ועל דא בתחבולתו לפעלם, ולא קיימא תדיר, עד כאן לשונו.
ועל ידי המאמר הזה יובן מאמרם ז"ל (קדושין פרק ח דף מ ע"ב) לעולם יראה אדם עצמו חציו זכאי וחציו חייב והעולם חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אשריו שהכריע כל העולם לכף זכות וכו', וההכרעה תלוי על ידי טיקלא האמור, והוא תלוי במעשה התחתונים כמבואר.

ולכן השב בתשובה, עושה חסד עם נפשו, וגופו, ועם כל העולם שמכריעם לכף זכות, ועם הקדוש ברוך הוא. עם נפשו, שמסלקה מדין גיהנם ושאר החשבונות והדינים שנתבארו בשאר היראה, ומדין הגלגול שהוא קשה לנפש. ומגופו, שלא יכרת במיטב ימיו ויתבעו ממנו למה לא תקנת את מעשיך, ושמא היה לך בן מורה הוראות בישראל, כן פירש בספר הבהיר. ועם הקדוש ברוך הוא, שאינו מטריח להקדוש ברוך הוא שיעשה בו דין מיתה וגלגול, שאין חפץ הקדוש ברוך הוא במיתתן של רשעים כי אם בשובן מדרכיהם הרעים, כי דין הגלגול קשה מאד לנשמה, והקדוש ברוך הוא הוא רחמן ודרכו להטיב עם בריותיו ובפרט בנשמותיו הקדושות שהם חלק ממנו יתברך, ואינו רוצה לעקור הנשמה ממקום אשר ממנה חוצבה ממחצבתה הראשון ששם מצב חיותה, והוא כמי שעוקר אילן ממקום נטיעתו הראשון ומשרשיו שהיה חי בהם ושותלו במקום אחר. ומטעם זה מאריך הקדוש ברוך הוא לרשעים אולי ישובו, כי הבחירה בידם, וכאשר רואה שלא שבו אז עוקרם כדי לשתלם במקום אחר. ובדרוש הזה האריכו בתקונים (דף קב ע"ב) עיין שם.

ולכן הבחנת ענין המיתה חייב המשכיל להתבונן בו, כמו שאמרו (קהלת ז, ד) לב חכמים בבית אבל, והחי יתן אל לבו (שם, ב) כי לא שולח בעולם הזה לאכול ולשתות כבהמה כמנהג הכסילים שלבם בבית המשתה, כי לענין זה מה תועלת בבריאתו, והלא יש הרבה מסוג זה מהאומות עובדי ע"א אוכלים ושותים ועושין מלאכתם ומתים וכאשר באו כן ילכו, ואינם נענשים מפני שאין להם נשמה ולא נצטוו על המצות אלא אם הרשיעו, שאז נאמר בהם (שמ"א כה, כט) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע.

ופירש הרשב"י ע"ה בשיר השירים (זו"ח שה"ש דף ע ע"ד) שאחד מן הדברים שאדם נותן חשבון בפטירתו הוא אם חקר וידע למה באה נשמתו לעולם ומה בא לתקן, זה לשונו חכמתא דאיצטריך ליה לבר נש, חד למינדע ולאסתכלא ברזין דמאריה, [וחד] למנדע ליה לגופיה ולאשתמודע מאן איהו והיך איתברי ומאן אתי ולאן יהך, ותיקונא דגופיה היאך יתתקן, והיאך איהו זמין למיעל בדינא קמי מלכא דכלא, וחד למינדע ולאסתכלא ברזין דנשמתיה, מאן איהי ההיא נפש דביה, ומאן אתיא, ועל מה אתיא בהאי גופא טפה סרוחא דיומא כאן ומחר בקברא, עד כאן לשונו לענינינו.

עוד בענין תיקון המיתה לאדם שהיא תיקון נפשו, האריך הרשב"י ע"ה (זוהר פ' תרומה דף קנ ע"א) הקשה שם על מה שאמרו ז"ל בפסוק וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, טוב הוא מלאך חיים ומאד הוא מלאך המות, שהוא יותר טוב למה דאצית פקודא דמריה, והאריך בתירוץ הענין, בענין גן עדן וענין אדם הראשון קודם חטאו.

וקיצור כונתו לענין זה, הוא כי בחטא אדם הראשון האדם מלובש בגוף החומר העב אשר מונע הנפש מלהסתכל ברוחניות העליונות, ועל ידי המיתה פושט הלבוש הזה ומתלבש בלבוש רוחני ממעשה התורה והמצוות שעסק בעולם הזה, ועל ידם זוכה להסתכל ולהתעדן באור החיים העליונים, ואמר וקודשא בריך הוא עביד טיבו עם בריין דלא אפשיט ליה לבר נש לבושין אלין עד דאתקין ליה לבושין אחרנין יקירין וטבין מאלין, בר לאינון חייבי עלמא דלא אהדרו בתיובתא שלימתא למאריהון, דערטלאין אתו לעלמא וערטלאין יתובון תמן, עד כאן לשונו. נמצא, היות המיתה תיקון לאדם הצדיק, שעל ידי כך זוכה להתלבש בלבוש הרוחני ההוא, ולרשע, שמפחד המיתה ישוב בתשובה, כמו שבארנו שם לעיל מזה.

ומעניין בחינה זו, הוא שיבחין מה שמצינו כמה צדיקים שלא שלט בהם רימה, ומלבד אותם שנזכרו בברייתא (ב"ב יז ע"א), מצינו רבי אלעזר ברבי שמעון כאשר אמרו רבותינו ז"ל (ב"מ פ"ז דף פג), ורשב"י ע"ה כדמוכח בזוהר (פ' בראשית דף ד' ע"א). וכן בזמן האמוראים אחאי בר יאשיה, כדפירשו רבותינו ז"ל (שבת פכ"ג דף קנב ע"ב).

ואפילו בזמנינו במלכות פא"ס, שאירע מעשה כיוצא בו, וכך היה המעשה, חסיד אחד נפטר חוץ ממדינתו בכפר אחד מהלך יום או ב' ימים, ונקבר שם, לאחר כמה שנים הלכו בני אותו החסיד להביא עצמותיו שיקבר עם בני משפחתו ומצאוהו שלא נתעכל מבשרו כי אם רגל אחד לבד, והיה בנו הגדול מצטער על הדבר מאיזו סבה נתעכל הרגל ההוא, והיה מצטער שמא ישלוט בו עוד רמה, והתענה, ובא לו אביו בחלום, ואמר לו דע כי לא שלט בו רימה כי אם ברגל ההוא מפני שבעט בו בבעל תורה, ושאר גופו שלא חטא בו לא שלט בו רימה ולא ישלוט בו לעולם, כך שמעתי מחכם זקן ששמע הדברים האלו מפני בנו של החסיד הנזכר, ועדיין בנו בחיים.

וכאשר יסתכל האדם בדבר זה, שלפי הדור הזה דבר גדול הוא, ובלי ספק אין הכל תלוי אלא במעשה כמו שאמרו (אבות פ"א מי"ז) לא המדרש עיקר אלא המעשה, כי כמה בני תורה יש שלא זכו לזה, והכל תלוי כפי זיכוך האדם נפשו ומעשיו כך יזדכך חומרו ולא ישלוט בו רמה. ואפשר שלטעם זה כך הצדיקים במיתתם נקראים חיים, כי טיהרו נפשם מזוהמת הנחש שהם הקנאה והתאוה והכבוד, ולכן הנחש הארור לא שלט בהם שמצדו הרמה, וכח התורה והמצות הנקראים חיים דבקה בבשר ההוא בקצת עד שלא שלטה בהם רמה.

וזו היא הכונה האלהית בענין המיתה, שיתוקן חטא האדם הראשון ויחזור הדבר לכמות שהיה בעת הבריאה שהיה גלגל עקיבו מכהה גלגל חמה, כדפירשו במדרש (ויק"ר פ'

אחרי מות כ, ב) זה לשונם רבי לוי בשם רבי שמעון בן מנסיא אמר, תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה. ואל תתמה, בנוהג שבעולם אדם עושה דיסקיא אחד לו ואחד לביתו, של מי עושה נאה לא את שלו, כך אדם הראשון נברא לתשמישו של הקדוש ברוך הוא, וגלגל חמה לתשמישן של בריות, עד כאן לשונו, וכן פירשו בתיקונים (תקונים דף י ע"ב) עיין שם.

ועוד פירשו (זוהר פ' חיי שרה מדה"נ דף קכא ע"ב) תא חזי, אמר רבי יהודה דיוקניה דאדם הראשון ושפירותיה הות כזוהריה דרקיעא עילאה דעל גבי שאר רקיעי, וכההוא נהורא דגניז קודשא בריך הוא לצדיקיא לעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

ובענין תחיית המתים יתוקן הדבר, כמו שפירשו שם. וכן פירשו רבותינו ז"ל (ילקוט פ' דברים סי' תתא) הצדיקים דומין לעתיד לבא לחמה וללבנה וכו', וכן אמרו בזוהר בפרשת בראשית (זוהר פ' בראשית דף ד ע"א) על רשב"י כאשר ראה אותו רבי חייא, ואמר שם, חמא דמתהדרן ומתחדשן בזיוו ונהירו יתיר מנהורא דזיוא דשמשא, עד כאן לשונו.

והחסיד רבי לפידות ע"ה העיד למורי ע"ה שראה בחלום את החסיד החכם רבי יהודה בר שושן ע"ה אחר פטירתו פה בגליל העליון, וראה שהיה מאיר פניו כאור החמה, וכל שער ושער מזקנו היה מאיר כאלו היה אבוקה, ושאל לו על מה זכה לזה, ואמר לו בשביל מעלת השתיקה שהיה לו, שמימיו לא שח שיחה בטילה, הרי כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה.

ומענין מיתת התינוקות האריכו בזוהר פרשת משפטים, והדרוש הוא ארוך יעויין שם. הרי הבחינה זו מענין הדין והיראה וראינו לכלול אותה בשער זה כדי לכלול היראה באהבה.

עוד מהדברים הגורמים ומעוררים לאדם שיאהב את בוראו, הוא כאשר יסתכל במה שהבטיח הקדוש ברוך הוא על ידי הנביאים ומדברי רוח הקודש בטוב העולם הבא שעתיד להנחיל לצדיקים. ישעיה הנביא אמר (ישעיה ד, ה) וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה. ובזוהר (פ' ויקהל מדף רט עד דף ריג) האריכו בעניני גן עדן, ופירשו שם פסוק זה, ורבותינו ז"ל (ב"ב פ"ה דף עה ע"ב) פירשו פסוק זה זה לשונם וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה, אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות לכל צדיק וצדיק שבע חופות בגן עדן, שנאמר וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם וגו' כי על כל כבוד חופה, אמר רבי יוחנן מלמד שכל צדיק וצדיק הקדוש ברוך הוא עושה לו חופה

לפי כבודו. ועשן בחופה למה לי, אמר רבי חנינא הגדול שכל אחד ואחד חופתו נכוית מחופתו של חבירו, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, עד כאן לשונו.

עוד בסוד פסוק הנזכר ביארו רשב"י ע"ה (זוהר פ' ויחי ריש דף ריט) והוא סוף המאמר שהעתקנו בשער היראה פרק ב, זה לשונו תאנא בתר ז' יומין גופא הוי כמא דהוה, ונשמתיה עאלת לדוכתה, עאלת למערתא דכפלתא, חמאת מה דחמאת ועאלת לאתר דעאלת, עד דמטאת לגן עדן, וערעת לכרובים ושנן דחרבא די בגן עדן דלתתא, אי זכאה היא דליעול עאלת, תנא ארבע סמכין זמינין וחד דיוקנא דגופא בידייהו, מתלבשא ביה בחדוותא ויתיבת בההוא מדורא עד זמנא דאיתגזר, לבתר כרוזא קרי ועמודא דתלת גווני אזדמן, וההוא עמודא אתקרי מכון הר ציון, דכתיב (ישעיה ד, ה) וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה, סלקא בההוא עמודא לפתחא דצדק דציון וירושלים ביה, אי זכי לסלקא יתיר טב חולקיה ועדביה לאתדבקא בגו גופא דמלכא, ואי לא זכי לסלקא יתיר, כתיב (שם ד, ג) והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו, ואי זכי לסלקא יתיר זכאה הוא דזכי ליקרא דמלכא ולאתעדנא בעידונא עלאה דלעילא מאתר דאיתקרי שמים, דכתיב (ישעיה נח, יד) אז תתענג על ה', על ה' דייקא, זכאה חולקיה מאן דזכי לחסד, דכתיב (תהלים נז, יא) כי גדול עד שמים חסדך, וכי עד שמים הוא, והא כתיב (תהלים קח, ה) כי גדול מעל שמים חסדך, אמר רבי יוסי אית חסד ואית חסד, חסד עילאה וחסד תתאה, חסד עילאה מעל שמים הוא, חסד תתאה הוא דכתיב (ישעיה נה, ג) חסדי דוד הנאמנים, ובהני כתיב עד שמים, עד כאן לשונו.

ועוד במעלת גן עדן ביאר רשב"י ע"ה (זוהר פ' חיי שרה דף קכט וקל) זה לשונו תא חזי מאן דאיתקדש ונטיר גרמיה בהאי עלמא דלא איסתאב, מדוריה בההוא עלמא בין אינון קדישין עילאין ועבדין שליחותא תדיר, ואלין קיימין בחצר כד"א את חצר המשכן, ואית אחרנין דאינון לגאו יתיר, דלאו אינון בחצר אלא בביתא, כד"א (תהלים סה, ה) נשבעה בטוב ביתך, אמר דוד נשבעה בטוב ביתך, כיון דאמר ישכון חציריך אמאי כתיב נשבעה בטוב ביתך, ישבע בטוב מבעי ליה כמה דכתיב ישכון, אלא הא תנינן לית ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלחודייהו, ואית אתר לחסידי עליונין דעיילי לגו, ומאן אינון כדכתיב והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה ואהרן ובניו, וכמה מדורין על מדורין ונהורין על נהורין מתפרשן בההוא עלמא וכל חד אכסיף מנהורא דחבריה, כמא דעובדין איתפרשן בהאי עלמא הכי נמי דוכתין ונהורין איתפרשן בההוא עלמא, עד כאן לשונו.

ובמעלות הצדיקים בגן עדן, האריכו בילקוט פ"א (פ' בראשית סי' כ דף ו ע"ג) בפסוק (בראשית ב, ח) ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם, עיין שם.

ועוד אמרו ז"ל בספרי (ע' דברים סי' י') על פסוק (תהלים טז, יא) שובע שמחות את פניך, אל תקרי שובע שמחות אלא שבע שמחות, פניהם של צדיקים דומים לעתיד לבא לחמה ללבנה לרקיע לכוכבים לברקים לשושנים למנורת בית המקדש וכו'. והביאו שם פסוק לכל אחד ואחד, וכן במדרש ויקרא רבה הובא מאמר זה בפסוק ולקחתם לכם, עיין שם.

וכאשר יסתכל בטוב העולם הבא כמה ענייני נפלא ונעלם אשר עליו נאמר (ישעיה סד, ג) עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, ראוי שייטיב מעשיו ויאהב לקונו, כיון שמצד חסדו הגדול יתן לו חלק מאותו הנועם העליון, כמבואר במאמר שמצד החסד נשפע, וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לו, ח) מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם, וביארו בתיקונים (תיקונים דף פח ע"א) סוד נחל עדניך, עיין שם.

ובויקרא רבה בפרשת שור או כשב או עז (כז, א) אמרו רבותינו ז"ל על פסוק זה, אמר רבי אלעזר בר' מנחם, עדנך לא כתיב כאן אלא עדניך, מלמד שכל צדיק וצדיק יש לו עדן בפני עצמו.

ואמר בסוף המאמר אל תבואני רגל גאוה, כי כל מי שיש בו צד כניסת גאוה כענין הרגל הנכנס ויוצא, אל יבוא שם, על דרך (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב.

ואף על פי שהנועם שהצדיקים זוכים אליו מצד החסד, מכל מקום יתלוה עם זה צד הדין, שידקדקו תכלית הדקדוק אם הוא ראוי למעלה ההיא אם לא, כמ"ש במאמר אי זכי וכו' ואי לא זכי וכו', והיינו מה שנאמר (תהלים שם לו, יא) משוך חסדך ליודעיך, דווקא.

וכן אמר גם כן (תהלים לא, כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך, פירשו בזוהר פרשת בראשית (ז' ע"א) שפעלת לחוסים נאמר על גן עדן, שבו הצדיקים עומדים בלבוש דומה לעולם הזה, עיין שם. ואומרו מה רב טובך הוא סוד האור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, ובו נשתמש משה, וגנזו לצדיקים לעתיד לבא כדפירש רשב"י ע"ה.

וכאשר ירצה האדם להבחין טוב העולם הבא בעניני העולם הזה, יראה מה שאמר בחופת אליהו, ג' דברים הם מעין העולם הבא שבת ושמש ותשמיש, עד כאן לשונו. פירוש, כי בשבת האור המתגלה לנו הוא מעין העולם הבא, כדפירשו ז"ל (בראשית רבה יא, ב) אינו דומה אור פניו של אדם של שבת לימי השבוע. וכן מה שאמרו במסכת שבת (קיט ע"א) על אותו הנכרי ששאל למה התבשיל של שבת שלנו מריח כל כך, אמרו לו תבלין

יש לנו ושבת שמו, וכל מי שאינו שומר שבת אין תבשילו מריח. וביום שבת מצד נשמה היתירה הבאה ירגיש בנפשו תענוג נפלא, ואם חכם הוא על ידה יתגלו לו רזי תורה, כמו שראיתי זה בעיני במורי ע"ה וחכמים כיוצא בו. ועוד בענין שבת מעין העולם הבא הארכנו בשער הקדושה פרק ב, עיין שם.

וכן השמש, הוא מעין האור הגנוז, שכמו שאין אדם יכול להביט בו כשהוא בתוקפו, כך אין אדם יכול לעמוד בסוד אור הגנוז בעולם הזה, ולעתיד לבא יתגלה אל הנשמות בגן עדן תחתון שמש צדקה ומרפא בכנפיה, כדפירש רשב"י ע"ה (זוהר פ' ויקהל דף ריא ע"א), והמאמר העתקנו בשער היראה פרק יג. וכן לעתיד נאמר בשמש (ישעיה ל, כו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים.

והתשמיש, התענוג הגשמי ההוא הוא אחד מששים מתענוג העולם הבא, ובמסכת ברכות (נז ע"ב) אמרו שהתשמיש זה אינו אלא תשמיש נקבים.

ומעין הבחנת תענוג העולם הבא הוא ענין הריח הטוב, כדפירש רשב"י ע"ה בענין הריח שאנו מריחין במוצאי שבת, אמר (זוהר פ' ויקהל דף רח ע"ב) תא חזי ריחא קיומא דנפשא, בגין דאיהו דאעיל לנפשא ולא לגופא, וירח את ריח בגדיו, עיין שם.

ונחזור לדרוש הפסוק שהיינו בו, בענין יעשה למחכה לו, פירש רשב"י ז"ל (זוהר פ' חיי שרה דף קל ע"ב) תא חזי, זכאין אינון צדיקיא דאיתגניז להו כמה טבין להההוא עלמא, ולית אתר פנימאה בכל אינון כאינון דידעי רזא דמאריהון, וידעי לאתדבקא בהו בכל יומא, על אלין כתיב (ישעיה סד, ג) עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. מאי למחכה לו, כמה דאת אמר (איוב לב, ד) וחכה את איוב בדברים. ואלין אינון דדחקין למלה דחכמתא, ודייקין ומחכאן לה למינדע ברירא דמלא ולאשתמודעא למאריהון, אלין אינון דמאריהון משתבח בהו בכל יומא, אלין אינון דעאלין בין עלאין קדישין, ואלין עאלין כל תרעי דלעילא ולית מאן דימחי בידיהון, זכאה חולקהון בעלמא דין ובעלמא דאתי, עד כאן לשונו. וכאשר תדקדק בכל המעלה הזו, הם למפלפלים בחכמה האלהית לדעת סוד הדבר על מתכונתו, כמו שנתבאר בריש המאמר, וכן אמר גם כן אחר כך, למינדע ברירא דמלא ולאשתמודעא למאריהון.

ולכן צריך האדם להטיב מעשיו ולירא לעולם שמא יגרום החטא ולא יהיה ראוי למעלה העליונה ההיא, כדפירשו ז"ל (ברכות פרק קמא דף ד' ע"א) שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים כז, יג) לולא האמנתי לראות בטוב ה' וגו', אמרו ז"ל תנא משמיה דר' יוסי למה נקוד על לולא, אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם ואם לאו,

עד כאן לשונו. ואמר לקמיה, שהיה מתירא שמא יגרום החטא, ואם דוד המלך ע"ה היה ירא ולא היה בטוח במעשיו מה יאמר המלא עונות לאין מספר ובמה יבטח, אם לא שישוב בתשובה שלמה עד יום מותו וכולי האי ואולי.

והבוטח שיזכה לטוב העולם הבא בלי מיצוע מעשה הוא סכל ופתי, כי מי שלא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת, כי הוא מן הנמנע, כי כפי מה שהאדם טורח הוא שיאכל, וטוב העולם הבא לא יושג כי אם בזריזות וחריצות גדול, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יג, ד) מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרוצים תדושן, פירוש כי מי שהוא מתאוה להתענג בעולם הבא באותו הטעם, ואינו עושה מעשים הראוים להשיג אותו האור, נפשו עצל, על דרך מאמרם שאם לא טרח מה יאכל. ונפש חרוצים שהם חרוצים בעסק התורה והמצות, תדושן בעולם הבא מעונג עליון, כי כפי מה שעשה יאכל.

ואף על פי שיטרח לא יבטח במעשיו כי אם על פי החסד העליון שהקדוש ברוך הוא יגמול עמו, כמו שהביא בחובת הלבבות בשער הבטחון (פ"ד) זה לשונו, שהיה אחד מן החסידים אומר, לא יגיע אדם אל גמול העולם הבא במעשהו אם מדקדקים בו בחשבון במה שהוא חייב לאלהים על טובותיו עליו, אבל בחסד האלהים עליו, על כן אל תבטחו במעשיכם, ואמר דוד בזה (תהלים סב, יג) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, עד כאן לשונו.

וכתב עוד שם באופן הבטחון בעולם הבא, זה לשונו ואופני יושר הבטחון על האלהים הוא שיתעסק בסבות המגיעות אותו אל מדרגות החסידים הראוים, והוא שינהג במדות הפרושים המואסים בעולם הזה, ולהוציא אהבתו ובחירתו מלבו, וימיר זה באהבתו יתברך, ולהימסר אליו ולהשתעשע בו, ולהשתומם מהעולם ויושביו, ויתנהג במנהגי הנביאים והחסידים, ויהיה לבו בטוח באלהים שיתחסד עמו כמו שהתחסד עמם בעולם הבא, אבל מי שבטח על האלהים שיזכהו לזה בלי מיצוע מעשה הוא הכסיל והפתי, והוא דומה למי שנאמר עליהם עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס.

ומסימני אנשי המעלה הגדולה הזאת, שיודו עבדי הבורא אל עבודת הבורא, והסבל בעת הנסיון והצרה, שיקל בעיניהם כל דבר אצל קיום מצות הבורא יתברך, כמו שידעת מן האלהים נסה את אברהם, וענין חנניה מישאל ועזריה בכבשן האש, ודניאל בגוב אריות, ועשרה הרוגי מלכות, ומי שבחר המות בעבודת הבורא מן החיים בהמרותו, והריש מן העושר, והחולי מן הבריאות, והצרה מן השלום, ונמסר לדין הבורא ורצה בגזירתו, ראוי הוא לחסד הבורא עליו בנועם העולם הבא אשר אמר עליו הכתוב (משלי ח, כא) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא, עד כאן לשונו.

וכיוצא בזה במה שהחמיר מורי ע"ה קניית טוב העולם הבא, החמירו בזוהר (פ' בראשית דף ד' ע"א) במדות, בעובדא דר' חייא דכד חמא לרבי שמעון, ז"ל אדהכי חמא כמה גדפין רברבין עילאין וסליקו עלייהו רבי שמעון ורבי אלעזר בריה, וסליקו למתיבתא דרקיעא, וכל אלין גדפין הוו מחכאן להו. חמא דמתהדרן ומתחדשן בזיוון ונהירו יתיר מנהורא דזיווא דשמשא, פתח רבי שמעון ואמר ייעול רבי חייא וליחמי בכמה דזמין קודשא בריך הוא לחדתא אנפי צדיקיא לזמנא דאתי, זכאה איהו מאן דעאל הכא בלא כסופא, וזכאה מאן דקאים בההוא עלמא כעמודא תקיף בכלא, עד כאן לשונו.

ועוד לקמיה, קלא אהדר כמלקדמין ואמר, עילאין טמירין סתימין פקחי עינא, אינון דמשטטן בכל עלמא, איסתכלו וחמו תתאין דמיכי סתימין בחוריהון, איתערו, מאן מינכון די חשוכאן מהפכאן לנהורא וטעמין מרירא למתקא עד דלא תיתון הכא, מאן מנכון דמחכאן בכל יומא לנהורא דנהיר בשעתא דמלכא פקיד לאיילתא ואתייקר מלכא מכל מלכין דעלמא, מאן דלא מצפה דא בכל יומא בההוא עלמא לית ליה חולקא הכא, עד כאן לשונו.

ומה שאמר זכאה איהו דעאל הכא בלא כיסופא, הבושה אפשר להיות בא' מב' פנים, הא' שלא יהיה לו בושה להכנס בהיכל המלך מצד מעשיו הרעים, כי זו היא הבושה המחשבת בני אדם כאומרו נשכבה בבשתינו ותכסנו כלימתינו (ירמיה ג, כה) כי לה' אלהינו חטאנו, הלא יבוש ויכלם בזמן שיראו פנקסי מעשיו הרעים לפני כל החסידים והצדיקים שבגן עדן, כמו שהעתקנו מעשיות שדנו בגן עדן בשער היראה פרק יג, עיין שם.

הב' גם ישיגהו בושה אם לא עסק בתורה כראוי, וכן פירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' פקודי היכל ב דף רמז ע"ב) זה לשונו האי חיותא קדישא קיימא כד נשמתא סלקא ומטאת לגביה, כדין שאל לה ברזא דחכמתא דמריה, וכפום ההיא חכמתא דרדיף אבתרה ואידבק בה הכי יהבי ליה אגרא, ואי יכיל לאדבקא ולא אידבק דחי ליה לבר ולא עיילה וקיימא תחות ההוא היכלא בכסיפו, וכד נטלי גדפייהו אלין שרפים דתחותה כדין כלהו בטשי בגדפייהו ואוקדון לה ואתוקדת ולא אתוקדת וקיימא ולא קיימא, והכי אתדנא בכל יומא נהירא ולא נהירת, ואף על גב דעובדין טבין אית לה, בגין דלית לה אגרא בההוא עלמא כאינון דמשתדלי בחכמתא לאיסתכלא ביקרא דמאריהון, ולית שיעורא לאגרא דאינון דידעי חכמתא ביקרא דמאריהון, זכאה חולקהון בעלמא דין ובעלמא דאתי, דכתיב (משלי ג, יג) אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה, עד כאן לשונו.

ומאי דאמר זכאה מאן דקאים בההוא עלמא כעמודא תקיף בכלא, הכונה שהיה חזק בעבודה האלהית כעמוד חזק שלא יתמוטט, שאם התחיל לעשות עבודה אחת בענין השכמת בית הכנסת או השכמת חצות, לא יניח העבודה בשום פנים שבעולם, ויאסור איסר על נפשו לקיים המצוה ההיא, כמו שאמר דוד המלך ע"ה במזמור (תהלים טו, א) מי יגור באהליך מי ישכון בהר קדשך, ואמר שאחד מן המדות הוא נשבע להרע ולא ימיר, ופירש הרד"ק ושאר המפרשים, כי פירוש נשבע להרע, היינו להרע לגופו בצום ומספד מן התענוגים, וכן לחסר כיסו לצדקה ולמצוה וכיוצא, ולא ימיר מה שנשבע אף על פי שמריע לגופו, והוא על דרך מה שאמר דוד (תהלים קיט, קו) נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך.

ועל דרך זה הוא גם כן (אבות פ"ג מי"ג) נדרים סייג לפרישות, בכלל להיות תקיף. וכן בתיקונים (דף כא ע"א) בענין כל הקובע מקום לתפלתו, דכמה דנשמתין עבדין הכי שריא שכינתא עמהון, נשמתא דאיהי קבועה בצלותא או באורייתא איהי אתר לשראה ביה שכינתא, אבל נשמתא דלית לה קביעו בצלותא או באורייתא אלא אי אזדמנת לה במקרה, הכי איהי שריא עליה במקרה, והא איהו כי יקרא קן צפור לפניך, עד כאן לשונו.

ועוד ירצה תקיף שלא ינוצח מיצרו הרע בקלה שבקלות, שאם ינוצח באחד ינוצח באחרת ויפרד מהעבודה. והמשיל החסיד בחובת הלבבות (ש' הפרישות פ"ה) עניני העבודה והפרישות לבדולח המחובר בחוט, שאם תתיר ממנו גרגיר אחד יתפזרו כלם ויפסד חבורם, ואמר על כן השתדל להזהר בכולם ואז תהיה לך עזר לשאריתם, כמו שאמרו ז"ל (אבות פ"ד מ"ב) שמצוה גוררת מצוה, ואמר החכם בתכיפת הטובות אחת לאחת (משלי ח, לד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום, ואמר בתחלה שומע ואחר כך לשקוד ואחר כך לשמור, עד כאן לשונו. והיינו מה שאמר הרשב"י ע"ה בקיצור דבריו כעמודא תקיף בכלא, פירוש בכל המצות ועניני העבודה שאדם יכול לקיים בכולם צריך שיהיה חזק שלא ינוצח.

אמר עוד פקחי עינא אינון דמשטטן בכל עלמא, פירש מורי ע"ה שהם ז' עיני ה' המשוטטים בכל הארץ בעולם להשגיח במעשה בני אדם, כמו שהארכנו בשער היראה. אסתכלו וחמו, שישגיחו למטה, וכאן פסיק הענין.

ואמר עוד, תתאין דמיכין, פירוש בני אדם התחתונים שהם ישינים בשינת העורון, עורו לעבודת הבורא. מאן מנכון די חשוכא מהפכן לנהורא, דהיינו להפך הדין לרחמים, וזהו כשיגבר אדם על יצרו, כי היצר הרע נמשך מהשמאל ויצר הטוב מהימין, וכאשר היצר הרע נכנע תחת היצר הטוב נכלל השמאל בימין והחשך מתהפך לאור ומר למתוק. ויש

מי שפירש שיהפך מדת לילה שהיא חשך לאור, על ידי עסק התורה שנקראת אור, ונכון הוא.

מאן מנכון דמחכאן בכל יומא לנהורא וכו', פירש מורי ע"ה, שהוא אזהרה לאותם הקמים מחצות לילה ואילך לעסוק בתורה שלא יחזרו לישון, אלא צריך שיהיה ער וממתין לנהורא דנהיר וכו', דהיינו בקדרותא דצפרא, כדפי' בפרשת בשלח (מ"ו ע"א).

הרי מבואר כמה דברים צריך האדם לעשות לזכות לאותו נועם העליון, ועיקרם השכמת חצות לקרות בתורה עד היום, כמ"ש מאן דלא מצפה דא בכל יומא לית ליה חולקא הכא, ומדה זו אמר אותה בסוף הענין מפני שלא יתכן השכמת חצות עם היותו בעל מעשים רעים, כי המדות צריך התיחסות זו עם זו, ולכן צריך שיקדים התשובה והמעשה להיותו גובר על יצרו ושאר הדברים כמדת משכים לקרוא בתורה. עד הנה הגיעו הערות הכלליות שחייב אדם לבחון בהם כדי שיאהב את קונו.

וכאשר תסתכל בכל הבחינות האמורות, תמצא שכולם מצד החסד, אם בריאת העולם כאומרו (תהלים פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה, אם בריאת האדם על ידי נשמה קדושה, אם בחינת המזון מצד החסד, כאומרו (שם קלו, כה) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, אם בענין המיתה שנאמר בה טוב מאד מן הטעם שבארנו, אם בשכרו בעולם הבא, ולך ה' החסד (שם סב, יג), וכן (שם נז, יא) כי גדול מעל שמים חסדך כדפי' לעיל.

ושאר הפרטים כולם הם מצד החסד, כענין ארבעה צריכין להודות שפירשו רבותינו ז"ל (ברכות דף נד ע"ב) זה לשונם אמר רב יהודה ארבעה צריכין להודות, יורדי הים והולכי מדברות ומי שהיה חולה ונתרפא ומי שהיה חבוש בבית האסורים, ובכולם כתיב יודו לה' חסדו, ומקום גילוי החסד יותר מכולם הוא במי שהיה חולה ונתרפא, כי יגיע לשערי מות וכמו שפירש אליהוא בענין החולה (איוב לג, כ) וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה. יכל בשרו מראי וגו' ותקרב לשחת נפשו וגו' אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת, ופירשו ז"ל (שבת דף לב ע"א) שאפילו תתקצ"ט מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות ניצול וכו' עיין שם. זה מורה ודאי על החסד הגמור עם בריותיו.

וכאשר יבחן האדם כל החסדים שהטיב הקדוש ברוך הוא עמו בפרט, מיום שיצא לאויר העולם עד עמדו במצב איש, לא יספרו מרוב, באופן שיתחייב לבורא עבודה מאהבה גמורה.

ועוד מבחינת החסד הוא שיקבל יתברך את האדם בתשובה אחר שחטא, כאומרו ימינו פשוטה לקבל שבים, והיינו שיתפשט החסד עד הקליפה לעלות הנשמה משם. ודבר זה

נתגלה בתורה (ויקרא יד, ג) ויצא הכהן אל מחוץ למחנה לטהר המצורע, ואפילו בגיהנם (תהלים קלט, י) גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך, והיינו ידך תנחני, יד הדין, תנחני שם בגיהנם לנקיון הנשמה, ותאחזני ימינך שתעלה משם, והיינו ימינו פשוטה. שורש הקדמה זו שמעתי ממורי ע"ה.

וכמה פרטים אחרים האריך בחובת הלבבות (ש' חשבון הנפש פ"ג) מחסדי האל עם האדם, אם בבריאתו מאין ליש, אם בתיקון אבריו היותם כלם שלמים, אם בהשלמת שכלו וכיוצא, שהכל חסד עליון, עם היותו מחויב מן הדין מצד עונותיו. ואפילו מי שיהיה חסר אבר מאבריו יקבל היסורין מאהבה, כמו שיתבאר עוד שחייב לקבל היסורין מאהבה.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ז

פרק זה יהיה בביאור אהבת הקדוש ברוך הוא לישראל, אמר בתנא דבי אליהו (רבה פכ"ה) ז"ל אנכי ה' אלהיך (שמות כ, ב), ברוך המקום שבחר בהם בישראל מכל האומות מכל באי עולם ומכל מעשה ידיו, וקנה אותם קנין גמור בנים ועבדים, וקרא אותם בשמו, הרבה פעמים שהוא מדבר עמהם, וכשהוא מדבר עמהם מדבר עמהם באהבה שאהב אותם בשמחה ששמח בם, לפיכך חייב אדם לומר אימתי יגיעו מעשי כמעשה אברהם יצחק ויעקב, שלא קנו עולם הזה ועולם הבא וימות המשיח אלא בשביל מעשים טובים ותלמוד תורה, לפיכך אדם חייב לומר בשבילי נברא העולם, במה קונה אדם לאביו שבשמים במעשים ובתלמוד תורה, והקדוש ברוך הוא מקנהו עולם הזה וימות המשיח והעולם הבא, קונה אדם לאביו שבשמים מתוך אהבה ומתוך אחוה ומתוך רעות ומתוך האמת ומתוך השלום ומתוך רבוי ישיבה ומתוך מיעוט סחורה ומתוך פלפול תורה ומתוך שמוש חכמים ומתוך פלפול הגמרא ומתוך שפל ברך ומתוך ענוה ומתוך לאו לאו ומתוך הן הן.

אנכי ה' אלהיך ברוך המקום וכו', אמר להם הקדוש ברוך הוא, בני אני הוא שהנחתי תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם ובאתי ונדבקתי בכם, אני הוא שהנחתי אומות עובדי עבודת אלילים שבארץ ובאתי ונדבקתי בכם, אני הוא שהנחתי כל העולם עובדי עבודת אלילים ובחרתי אתכם וקראתי אתכם בני ועבדי, אני הוא שנאמר בי (ישעיה מג, י) לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה, וקראתי אתכם אחי, אני הוא שנאמר בי (שם מה, כא) צדיק ומושיע אין זולתי, והשויתי את שמכם לשמי הגדול, ושמי הגדול לשמכם.

אני הוא עד שלא נברא העולם ואני הוא משנברא העולם, אני הוא בעולם הזה ואני הוא בעולם הבא, אני אמית ואני אחיה מחצתי ואני ארפא (דברים לב, לט), עד כאן לשונו.
וכיוצא בזה אמר במכילתא פרשת משפטים (נזיקין ב) בפסוק (שמות לד, כג) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' אלהי ישראל, אמרו ז"ל והלא כבר נאמר (דברים טז, טז) את פני ה' אלהיך, ומה תלמוד לומר האדון אלהי ישראל, אלא על ישראל ייחד שמו ביותר. כיוצא בו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו, ד), והלא כבר נאמר ה' אלהינו, ומה תלמוד לומר ה' אחד, אלא עלינו ייחד שמו ביותר, כיוצא בו (ירמיה לב, לו) לכן כה אמר ה' אלהי ישראל, והלא כבר נאמר אלהי כל בשר, ומה תלמוד לומר אלהי ישראל, אלא על ישראל ייחד שמו ביותר. כיוצא בו (תהלים נ, ז) שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי לא על זבחיך אוכיחך ועולותיך לנגדי תמיד, אלהים אני לכל באי עולם אף על פי שלא ייחדתי שמי אלא על ישראל, עד כאן לשונו.
ומלבד שייחד שמו על ישראל ליקרא אלהי ישראל, עוד מאהבתו אותם השרה שכינתו בתוכם. וכן פירש רבי תנחומא (תרומה ט) על פסוק (מלאכי א, ב) אהבתי אתכם אמר ה', רבותינו דרשו, דורו של מלאכי הוא היה מדבר עמהם והם היו משיבין אותו, הוא אומר להם (שם ג, ח) היקבע אדם אלהים, השיבו אותו במה קבענוך, אמר רבי לוי לשון ערבי הוא בא להסיח עם חברו אמר לו הרי אתה גוזלני אומר לו הרי אתה קובעני, ואמרתם במה קבענוך, המעשרות והתרומה שאין מוציאין כראוי. חזר ואמר להם הלא אח עשו ליעקב ואמרתם במה אהבתנו, בנוהג שבעולם מי שיש לו ב' בנים א' בכור וא' קטן מי נוטל הרבה הבכור, עשו יצא תחלה שנאמר (בראשית כה, כה) ויצא הראשון אדמוני, והיה ראוי ליטול ב' חלקים, ולא עשיתי כך אלא יעקב נטל ב' חלקים העולם הזה והעולם הבא ועשו לא נטל אלא העולם הזה. ראו מה אהבתי אתכם, מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן מרקיע לב', ומב' לג', ומג' לד', ומד' לה', ומה' לו', ומו' לז', ואין צריך לשער מטלפי החיות, והכסא למעלה מכלם, וראו כמה חבבתי אתכם שהנחתי כולם ואמרתי לכם עשו לי יריעות עזים, שנאמר (שמות כה, ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, עד כאן לשונו.
עוד במדרש תנחומא (קדושים ה) שמאהבת הקדוש ברוך הוא בישראל קראם בשמו, זה לשונו כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל (ירמיה יג, יא), אמר הקדוש ברוך הוא, איני כבשר ודם, בשר ודם אין לו רשות להדיוט להקרא בשמו של מלך, אבל ישראל נקראו בשמו של הקדוש ברוך הוא, כל שם חביב שנקרא להקדוש ברוך הוא בו בשם קרא את ישראל. נקרא אלהים וקרא לישראל אלהים, (תהלים

פב, ו) אני אמרתי אלהים אתם. נקרא חכם שנאמר (איוב ט, ד) חכם לבב ואמיץ כח, וקרא לישראל חכם שנאמר (דברים ד, ו) רק עם חכם ונבון. נקרא דוד שנאמר (שה"ש ה, י) דודי צח ואדום, וקרא לישראל דודים שנאמר (שה"ש ה, א) אכלו רעים שתו ושכרו דודים. נקרא בחור שנאמר (שה"ש ה, טו) מראהו כלבנון בחור כארזים, וקרא לישראל בחורים שנאמר (דברים יד, ב) ובך בחר ה' אלהיך. נקרא חסיד שנאמר (ירמיה ג, יב) כי חסיד אני נאם ה', וקרא לישראל חסיד שנאמר (תהלים נ, ה) אספו לי חסידי. נקרא קדוש ונקראים ישראל קדושים, שנאמר (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני. ואף לעתיד לבא כל אחד ואחד יאמר לו קדוש, שנאמר (ישעיה ד, ג) והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו, עד כאן לשונו.

וכיוצא בזה אמרו בזוהר (פ' משפטים דף קכא ע"א) זכאין אינון ישראל, דקודשא בריך הוא בעי ליקרא לון יתיר על כל שאר בני עלמא, בקדמיתא אמר לון (שמות יט, ו) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, לא אעדי רחימותא סגיאה מנהון עד דקרא לון וגוי קדוש, דאיהו יתיר, לא אעדי רחימותא מנהון עד דקרא לו (דברים ז, ו) כי עם קדוש אתה, לא אעדי רחימותא מנהון עד דקרא לון (שמות כב, ל) ואנשי קודש תהיון לי, דאיהו יתיר מכלא, עד כאן לשונו.

עוד פירש רשב"י ע"ה (פ' שמות דף כ ע"א) אמר שם, שכל מה שברא הקדוש ברוך הוא למעלה בעליונים ברא בתחתונים כדי שיהיו העולמות יחוד אחד. ואמר אח"כ, ברא בעליונים המלאכים, ברא בעולם הזה בני אדם, ברא בים לויתן כד"א (שמות לו, יח) לחבר את האהל להיות אחד. כתיב באדם (בראשית ט, ו) כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכתיב (תהלים ח, ו) ותחסרהו מעט מאלהים, אי בני נשא יקירין בעובדוי כל האי, ואינון מתחברין מטיפה דבירא, כמה אתיין לשאבא מניה. ובחר בעליונים ובחר בישראל, לעליונים לא קרא בנים ולתחתונים קרא בנים, הדא הוא דכתיב (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם. הוא קרא להם בנים והם קראו לו אב, דכתיב (ישעיה סג, טז) כי אתה אבינו, וכתיב (שה"ש ב, טז) דודי לי ואני לו, הוא בחר בי ואני בחרתי בו, עד כאן לשונו.

ועל בחינה זו אמר במשנה (אבות פ"ב) חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, שנאמר (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם.

עוד במדרש ילמדנו על פסוק בנים אתם לה' אלהיכם (דברים יד, א), שה' שמות של חבה נקראו המלאכים, ובכולן קרא הקדוש ברוך הוא לישראל, וחבבן יותר ממלאכי השרת, נעתק בילקוט (פ' ראה סי' תתצא דף רעח) בפסוק בנים אתם וגו'.

ועוד שם לקמיה, אמר רשב"י ראה בכמה לשונות חבבן הקדוש ברוך הוא לישראל, קרא אותם בנים וחזר וקרא אותם עם קדוש בפרשה זו, וג' פעמים יחד שמו עליהם בפרשה זו בנים אתם לה' אלהיכם, כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, ובך בחר ה' אלהיך (יד, א-ב). אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, בעולם הזה בחרתי בכם ויחדתי שמי עליכם, לעתיד לבא אני בכבודי מתהלך ביניכם, והתהלכתי בתוככם, עד כאן לשונו.

עוד בענין אהבת הקדוש ברוך הוא אמר בתנא דבי אליהו (רבה פכ"ח), והוא סוף המאמר שהעתקנו בפרק א משער זה, זה לשונו זה שאמר הכתוב (שה"ש ח, ז) מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, בית ישראל אני כפרתן בכל מקומות מושבותיהם, שאין מלין ולא קורין ולא שונין אלא באהבת אביהם שבשמים, לפי שאומר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, בני נשבע אני בכסא הכבוד שלי שאפילו יעמדו אומות העולם עובדי עבודת אלילים ויתנו כספים וכו'.

עוד מענין אהבת הקדוש ברוך הוא לישראל, אמרו ז"ל בפסיקתא רבתי (סי' מ) זה לשונם הזכירני נשפטה יחד (ישעיה מג, כו) זה שאמר הכתוב (שם מב, כא) ה' חפץ למען צדקו, וכן הוא אומר (שם סג, א) אני מדבר בצדקה, אמר הקדוש ברוך הוא אני חפץ שתזכו בדין, בוא וראה, שנים נכנסים לדין, זה משתק את בעל דינו ואומר אני ראשון, וחבירו אינו מניחו אלא אומר אני ראשון, והקדוש ברוך הוא בזמן שאמר לישראל בואו נשפטה יחד, כדכתיב הזכירני נשפטה יחד, אמר מי ידבר תחלה, אמר להם הקדוש ברוך הוא אמרו אתם תחלה, ספר אתה למען תצדק (שם מג, כו), למה, אם נצחתי אתכם בדין אני הוא שמפסיד, אבל אם נצחתם אותי אני משתכר, נצחתי לדור המבול הפסדתי את כל אותן האוכלוסין (בראשית ז, כג) וימח את כל היקום, נצחני משה (תהלים קו, כג) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו, נשתכרתי, הדא הוא דכתיב (תהלים ד, א) למנצח מזמור, זמרו למי שמנצחים אותו ושמח, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' בלק דף רג ע"ב) דברו בענין אהבת הקדוש ברוך הוא ענין מתיחס למאמר הקודם, זה לשונם פתח ואמר (מיכה ו, ה) עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב, עמי, כמה קודשא בריך הוא רחמן על בנוי, דאיהו אף על גב דחבו לגביה כל מילוי כאבא לגבי בריה, חטי בריה לגבי אבוי אלקי ליה, כ"כ דמלקי ליה לא תב מארחיה, נזיף ביה במלין ולא קביל, אמר אבוי לא בעינא למעבד לברי כמה דעבדנא עד יומא, אלו אלקייה יהא חש ברישיה הא כאיבא דיליה גבאי, אהא נזיף ביה הא דיוקניה משתניא, מה אעביד, אלא איזיל ואתחנן לגביה ואימא ליה מלין רכיכין בגין דלא איתעצב. כך בכל זינין אזיל קודשא בריך הוא בישראל, שארי עמהון לאלקאה ולא קבילו, אמר קודשא בריך הוא

חמינא בברי דבגין מלקיותא דלקינא לון חששו ברישיהון, ווי דהא מגו כאיבא דילהון חשישנא אנא דכתיב (ישעיה סג, ט) בכל צרתם לו צר, נזיפנא בהו אשתנא דיוקנא דלהון דכתיב (איכה ד, ח) חשך משחור תארם לא נכרו בחוצות, ווי כד אסתכלית בהו ולא אשתמודעו, השתא אהא מתחננא לגבייהו גו תחנונים, עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך, ברי יחידאה דילי חביבא דנפשאי, מה עשיתי לך, שליטת לך על כל בני היכלי, שליטת לך על כל מלכין דעלמין, ואי עבדית לך עובדין אחרנין ענה בי, אנת הוי סהיד בי. עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור, זכור נא, הוי דכיר במטו מינך מה יעץ, עד כאן לשונו.

וכיוצא בזה אמר במדרש תנחומא בפסוק (במדבר כג, ח) מה אקב לא קבה אל, זה לשונו בשעה שהיו ראויים להתקלל לא נתקללו, אלא בשעה שנכנס יעקב לקבל את הברכות, דכתיב (בראשית כז, טז) ואת עורות גדיי העזים וכו', אמר לו אביו מי אתה, אמר לו אנכי עשו בכורך, המוציא מפיו שקר אינו ראוי להתקלל, ולא עוד אלא שנתברך שנאמר גם ברוך יהיה, והיאך אני מקללו, היינו לא קבה אל.

דבר אחר, בנוהג שבעולם לגיון שמרד במלך יש לו חיים, ואלו כפרו ומרדו בו ואמרו אלה אלהיך ישראל לא ראויין לכלייה, אפילו אותה שעה לא זז מחיבתן אלא ליוה עליהם ענני כבוד והמן והבאר, וכן הוא אומר (נחמיה ט, יח) אף כי עשו להם עגל מסכה וגו' ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם וגו' ומנך לא מנעת מפיהם, והיאך אני יכול לקללם.

בשעה שמצוה אותם על הברכות ועל הקללות, על הברכות הוא מזכירן שנאמר (דברים כז, יב) אלה יעמדו לברך את העם, ובקללות לא היה תובען, שנאמר (שם כז, יג) ואלה יעמדו על הקללה. ועוד כשהן חוטאין ואומר להביא עליהם קללה, אינו כתיב שהוא מביאן, אלא בברכות הוא עצמו מברכן, שכן הוא אומר (שם כח, א) והיה אם שמוע תשמע ונתנך ה' אלהיך עליון, יצו ה' אתך את הברכה, ובקללות כתיב (שם כח, טו) והיה אם לא תשמע ובאו עליך, מעצמך, הוי מה אקב לא קבה אל, עד כאן לשונו.

וכיון שאנו רואין שהקדוש ברוך הוא חפץ בברכתן של ישראל ובשבחן, צריך אדם ללמד סניגוריא עליהם לעולם ולא קטיגוריא. וכן אמר בילמדנו בענין גדעון, כאשר נאמר לו (שופטים ו, יד) לך בכחך זה, אמר רבי יהודה בר שלום ליל פסח היה אותה הלילה שאמר לו (שם ו, יג) ואיה כל נפלאותיו, היכן הן הפלאים שעשה האלהים לאבותינו בלילה הזה והכה בכוריהם של מצרים והוציא משם ישראל שמחים, וכיון שלמד סניגוריא על ישראל אמר הקדוש ברוך הוא דין הוא שאגלה לו בכבודי עליו, שנאמר ויפן אליו ה'

ויאמר לך בכחך זה, אמר להם הקדוש ברוך הוא יש בך כח ללמד סניגוריא על ישראל, בזכותך הם נגאלים, שנאמר והושעת את ישראל, עד כאן לשונו.

עוד בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ח) על פסוק (מל"א יט, ט) מה לך פה אליהו, זה לשונו מה לך פה אליהו, היה לו שיאמר לפניו רבונו של עולם בניך הם בני אברהם יצחק ויעקב שעשו לך רצונך בעולמך, הוא לא עשה כן אלא אמר קנא קנאתי וגו', התחיל הקדוש ברוך הוא לדבר עמו דברים של תנחומין, אמר כשירדתי ליתן תורה לישראל לא ירדו עמי אלא מלאכי השרת שרצו בטובתן, שנאמר (שם יט, יב) לך ועמדת בהר וגו' ואחר הרעש אש, המתין לו שלש שעות עדיין עמד בדברים הראשונים ואמר קנא קנאתי, אמר לו הקדוש ברוך הוא (שם יט, טז) ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך, מה שבדעתך אין אתה יכול לעשות, אמר לו לעולם [אתה] מקנא, עד כאן לשונו.

ועוד באהבת הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו עמהם בגלות, כמו שהאריכו בזוהר פרשת בחוקותי (קטו ע"ב) בפסוק (ויקרא כו, מד) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים, והוא נקרא נושע בגאולתם, שנאמר (זכריה ט, ט) צדיק ונושע וגו', כמו שהאריכו במדרש תנחומא סוף פרשת אחרי מות (סי' יב).

עוד אמרו במדרש (משלי) ברוב עם הדרת מלך (משלי יד, כח), אמר רבי חמא בר חנינא להגיד שבחו וגדלו של הקדוש ברוך הוא, שאף על פי שיש לו אלף אלפי אלפים ורוב רובי רבבות כתות של מלאכי השרת שישרתוהו וישבחוהו, אינו רוצה אלא בשבחן של ישראל, שנאמר ברוב עם הדרת מלך, ואין עם אלא ישראל, שנאמר (ישעיה מג, כא) עם זו יצרתי לי, למה בשביל שתהלתי יספרו, וכן הוא אומר (תהלים מז, י) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם, אמר רבי סימון מתעלה שמו של הקדוש ברוך הוא בעולמו בשעה שישראל נאספין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ונותנין שבח והודאה וגדולה להקדוש ברוך הוא. ואמר רבי ישמעאל, באותה שעה כששומעין הגדה מפי חכם ואחר כך עונין אמן יהא שמיה רבה, באותה שעה הקדוש ברוך הוא שמח ואומר למלאכי השרת בואו וראו עם שיצרתי לי כמה הם משבחין אותי, באותה שעה מלבישין הוד והדר, לכך נאמר ברוב עם הדרת מלך, ובאפס לאום מחתת רזון, אם הפסיקו עצמם מדברי תורה אף אני אפסוק מהם ראיות של תורה, עד כאן לשונו.

ומעניין המעורר, שיזכור אדם כמה נסים עשה הקדוש ברוך הוא עמנו והראה אהבתו לנו, ראשונה ביציאת מצרים מענין המכות שהיו דוקא למצרים, והרי מכת הדם היה דם למצרים ומים לישראל, וכיוצא בזה במכת דבר (שמות ט, ד) והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים ולא ימות מכל לבני ישראל דבר. שלישית במכת החשך (שם

י, כג) ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, בכל מקום שהיה הולך הישראל היה האור הולך עמו, כדפירשו ז"ל (שמ"ר יד, ג). עוד במכת בכורות (שם יא, ז) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. ומה שצוה בענין נתינת הדם שהיה הענין כמין סגולתא, לרמוז אל ג' יודין שהוא רחמים, ואמר (שמות יב, כג) ולא יתן המשחית לבא.

וכן הוכיח משה רבינו ע"ה לישראל במשנה תורה (דברים ד, לד) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך. ואמרו חכמינו ז"ל במדרש פרשת המן (ילקוט סי' רנח) שכתוב (שמות טז, ו) וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים, אמר, מכאן אתה למד ששקולה יציאת מצרים כנגד כל הנסים וגבורות שעשה המקום לישראל, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדבר רבה בפסוק (במדבר יד, כז) עד מתי לעדה הרעה, אמר הקדוש ברוך הוא כביכול אדם קונה עבד שיהא העבד נוטל הפנס ומאיר לקונה, ואני לא עשיתי כן אלא אתם עבדי (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים, ואני נוטל את הפנס ומאיר לכם, עד כאן. ופירוש פנס הוא משל לעמוד האש שהיה מאיר להם בלילה. ולפי האמת עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, הם כנגד מדת יום ומדת לילה, והמשתתפים עמהם חסד ודין, ושניהם כאחד הם ידו"ד אלהי"ם, וזה מורה על תוקף אהבתו יתברך לנו, ולא ירגישו בזה בעלי הפשט שלא ידעו בפנימיות סוד התורה.

ואמר עוד שם, דבר אחר בנוהג שבעולם אדם קונה עבד, שאם יצא לדרך יהא עבדו קודם לו ומתקן לו איטימסיא, ואני לא עשיתי כן, אלא אתם עבדי ואני הייתי מתקן לכם אטימסיא, שנאמר (במדבר י, לג) וארון ברית ה' וגו' לתור להם מנוחה.

דבר אחר, בנוהג שבעולם אדם קונה עבד שיהא עבדו אופה לו לחם, ואני לא עשיתי כן, אתם עבדי ואני הייתי אופה לכם לחם מן השמים, וכן הוא אומר (תהלים עח, כה) לחם אבירים אכל איש.

אמר הקדוש ברוך הוא למשה אכלה אותם מלפני, אמר לפניו רבונו של עולם אתה מאריך אף, ועבד אם יהיו מעשיו טובים ויהא שומע לרבו ויהא רבו מסתכל בו בסבר פנים יפות אין מחזיקין לרבו טובה, ואימתי הם מחזיקין, בזמן שהעבד של תרבות רעה ורבו מסתכל בו בסבר פנים יפות, כך אתה אל תביט בקשה ערפם, שנאמר (דברים ט, כז) אל תפן אל קשי העם הזה, אמר ליה הקדוש ברוך הוא בשבילך אסלח להם, שנאמר (במדבר יד, כ) ויאמר ה' סלחתי כדבריך, עד כאן לשונו.

וסמוך לזה פירש שם שכל הדברים שהאב חייב לבנו עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל, האב חייב לפדותו, ללמדו תורה, לסוכו ולהלבישו, כל אלו עשה עם ישראל, עיין שם.
אמרו במדרש (מד' שלשה וארבעה סי' נח, תנחומא בשלח י) בפסוק (שמות יד, טז) ואתה הרם את מטך, בענין קריעת ים סוף, שאמרו ז"ל שעשר נסים נעשו בו, זה לשונם י' נסים נעשו לישראל על הים, נבקעו המים ונעשו כמין כפה, שנאמר (חבקוק ג, יד) נקבת במטיו. נחלק לשנים, שנאמר (שמות יד, כו) נטה את ידך על הים ובקעהו. נעשה יבשה, שנאמר (שם שם, כט) ובני ישראל הלכו ביבשה. נעשו כמין טיט, שנאמר (חבקוק ג, טו) דרכת בים סוסיך חומר מים רבים. ונעשה פרורים פרורים, שנאמר (תהלים עד, יג) אתה פוררת בעזך ים. נעשה סלעים סלעים שנאמר (שם) שברת ראשי תנינים על המים. נעשה גזרים גזרים, שנאמר (שם קלו, יג) לגוזר ים סוף לגזרים. נעשה ערימות ערימות, שנאמר (שמות טו, ח) וברוח אפיך נערמו מים. נעשו כמו נד, שנאמר (שם) נצבו כמו נד נוזלים. יצאו להם מים מתוקים מתוך מלוחים, שנאמר (תהלים עח, טז) ויוציא נוזלים מסלע. קפא הים משני חלקים ונעשה כמין בולס (פירוש מראה של זכוכית), שנאמר (שמות שם) קפאו תהומות בלב ים, עד כאן לשונו.
עוד להסתכל ולבחון מעשה הנס שנעשה להם בירדן בכניסתן לארץ, אמרו רבותינו ז"ל שם (סוטה לד ע"ב, ילקוט יהושע סי' יד) וכמה רחבן של מים י"ב מילין על י"ב מילין כנגד מחנה ישראל. אמר לו רבי אלעזר לרבי שמעון לדבריך וכי אדם קל או מים קלים, הוי אומר מים קלים, אם כן באים מים ושוטפין אותן, אלא מלמד שהיו מים נגדשין כיפין על גבי כיפין יותר משלש מאות מיל, עד שראו אותם כל מלכי מזרח ומערב, שנאמר (יהושע ה, א) ויהי כשמוע וגו'.
עוד בספור הנס אמר לקמיה (ילקוט), תנו רבנן כיון שעלה אחרון שבישראל מן הירדן חזרו המים למקומם, שנאמר (שם ד, יח) ויהי כעלות הכהנים נושאי ארון ברית ה' מתוך הירדן וגו', נמצא ארון ונושאיו מצד אחד וישראל מצד אחר, נשא ארון נושאיו ועבר, שנאמר (שם ד, יא) ויהי כאשר תמו כל העם לעבור ויעבור ארון ה' והכהנים לפני העם. ועל דבר זה נענש עוזא, שנאמר (שמ"ב ו, ו) וישלח עוזא אל ארון האלהים ויאחז בו כי שמטו הבקר ויחר אף ה' בעוזא, אמר לו הקדוש ברוך הוא, עוזא, נושאיו נושא עצמו לא כל שכן, עד כאן לשונו.
ורבותינו ע"ה תקנו לנו ברכת שהכל נהיה בדברו ובורא נפשות רבות על שתיית המים, כדי שנזכור הנסים שנעשו לנו על המים, והכי מוכח בואלה הדברים רבה בפרשת עקב זה לשונם (דברים ט, א) שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן, הלכה אדם מישראל

ששותה מים לצמאו אומר ברוך שהכל נהיה בדברו. רבי טרפון אומר בורא נפשות רבות וחסרונם. רבנן אמרי בוא וראה כל הנסים שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל לא עשאן אלא על המים, כיצד עד שהן במצרים עשה להם נסים ביאור, אמר רבי יצחק היו המצריים וישראל הולכים לשתות מים מהנהר, המצרי שותה דם וישראל שותה מים, וכשיצאו ממצרים לא עשה הקדוש ברוך הוא נסים אלא על המים, מנין שנאמר (תהלים קיד, ג) הים ראה וינוס, מה ראה, רבי נהוראי אמר שם המפורש היה חקוק על המטה ונקרע, שנאמר (תהלים עז, יז) ראוך מים יחילו. באו למרה כשעלו מן הים והיו המים מרים, עשה שם להם נסים, מנין שנאמר (שמות טו, כה) ויורהו ה' עץ וגו'. בסלע עשה להם נסים במים, שנאמר (במדבר כ, ח) ודברתם אל הסלע וגו'. בבאר עשה להם נסים ואמרו שירה, שנאמר (שם כא, יז) אז ישיר ישראל. אמר להם משה הוו יודעים כל הנסים שעשה לכם הקדוש ברוך הוא לא עשה אלא על המים, אף בשעה שתעברו את הירדן לירש את הארץ עתיד הוא לעשות לכם נסים במי הירדן, עד כאן לשונו.

ומה שיש לדקדק במאמר הוא פשוט, כי מה קשר במה שהתחיל הלכה אדם מישראל ששותה מים לצמאו, עם פסוק שמע ישראל. וקשר רבנן אמרי בא וראה כל הנסים שעשה, עם הברכות הקודמות, בפרט בורא נפשות רבות.

אלא הענין הוא, כי בעל המאמר הרגיש בפסוק כי מה בא ללמדנו משה באומרו אתה עובר היום את הירדן, וכוונת תירוץ קושיא זו הוא במ"ש בסוף המאמר שהכוונה היא שעתיד הקדוש ברוך הוא לעשות להם נסים במי הירדן, וכדי לפרש ענין זה הוכרח להקדים כל הקדמה הזאת.

ואמר, הלכה אדם מישראל ששותה מים לצמאו מברך שהכל, והוא כמודיענו ורומז לנו שטעם מה תקנו ברכה זו על המים בנוסח זה שהכל נהיה בדברו, ולא פרטו בה המים כענין שאר הברכות בורא פרי העץ, והיה ראוי שיאמר שברא המים. ועוד רבי טרפון אומר בורא נפשות רבות וחסרונם, למה רבי טרפון השמיענו ענין זה במים יותר משאר הדברים, וכפי הדין כל דבר שתחלתו שהכל כגון דברים שאין גידולם מן הארץ בסופו מברך נפשות רבות, ועוד נוסח הברכה של בורא נפשות רבות וחסרונם היא ברכה כוללת, וכן כתב הטור אורח חיים סימן רז, שפירוש בורא נפשות רבות וחסרונם, וכל מה שהם חסירים, וכתב רבינו יונה שהוא מלשון כל מחסורך עלי, שהכוונה הצורך, ועל כל שאר הדברים שברא בעולם שאינם אלא לתענוג להחיות נפש כל חי ברוך חי העולמים, על כל מה שברא הוא דבוק עם סוף הברכה. אם כן נחזור לקושייתנו, שכיון שהברכה זו היא ברכה כוללת למה נזכר פרטה על המים.

ושני קושיות אלו כוונו רבותינו ז"ל לתרץ, ואמרו רבנן, בוא וראה כל הנסים שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל לא עשאן אלא על המים, וצריך לדקדק בדברים אלו, שאי אפשר בשום פנים להבינן כפשוטן, שהרי כמה נסים נעשו לישראל שלא היו על המים, אם במצרים ח' מכות לא היה בהם חלק למים כי אם מכת דם ומכת הברד, ואחר כך עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, ונתינת המן והשלו, ונתינת התורה באש, ומלחמת עמלק, ומלחמת סיחון ועוג, וכמה נסים שעשה אליהו ואלישע לא היו במים, אתמהא.
אלא בלי ספק הכוונה היא שכל הנסים שנעשו לא נעשו אלא על צד החסד הפשוט, והמשילן במים, שהמים הם קיום העולם, הדא הוא דכתיב (תהלים קד, ג) המקרה במים עליותיו, וכתיב (שם פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה, ולכך אי אפשר לעולם בלי מים.
ולכך הביא כל הנסים האלו שנעשו במים, שכל הנסים בעצמם מורים על צד החסד, כיצד ביאור ישראל שותה מים והמצרי דם, הרי צד החסד, ומפני קשרה בגבורה דם למצרי, ושאר החלוקות מבוארות הם.
ואמר בסוף המאמר, אף בשעה שתעברו את הירדן, שלא תאמר שלא נשתמשה במדת חסד אלא עד בואם לארץ. וכן יש ראיה בויקרא רבה פרשת ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט, כג), עיין שם. לזה השמיענו שאפילו בעברם את הירדן לירש את הארץ צד החסד הוא ההולך שם עמהם, וזה שאמר הכתוב (דברים ט, א) אתה עובר היום את הירדן, כי מלת אתה מיותרת, שכבר אמר שמע ישראל, ועוד שהיה ראוי שיאמר אתם עוברים, אלא הכוונה היא על מדת החסד הנקרא את"ה (תהלים קי, ד) אתה כהן לעולם, הוא העובר אתכם את הירדן לעשות לכם נס במי הירדן.
והטעם שיתיחסו הנסים אל החסד, מפני כי הנס הוא שינוי הטבע, והטב"ע עולה כמנין אלהי"ם, והנה מדת הגבורה שהיא אלהים משתמשת במדת אלהים התחתון, ובריאת העולם היה בדין בראשית ברא אלהים (בראשית א, א), אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיה מח, יג), נמצא כי שינוי הטבע הוא מצד החסד והרחמים, ומדת צדיק נקרא נס, וכן פירש בתיקונים. ונראה לי, מפני שסודו כי כל בשמים ובארץ, ועולה ק"י, כמנין מ"ה ואדנ"י, וייחוד זה מצד החסד, דהיינו אלו"ה א"ל ו"ה כדפיר' פרשת ויקרא (כג ע"ב).
והנה בהקדמה זאת נבין ברכות אלו שתקנו רבותינו ז"ל על המים. הטעם שאמר שהכל נהיה בדברו, הכוונה שהכל, רצה לומר כל הנסים שנעשו לנו הכל נהיה בדברו, שהוא החסד. ואמר שהכל שהנסים הם ממדת כ"ל, כ"ל העובר על הפקודים. ואמרו שהכל

בה', לרמוז כל ה' כדפי' שם בתיקונים. וכל הנסים נעשים בהקשר הנס בחסד, והיינו נהיה בדברו.

ואין קושי ממלת דברו בחסד, שכבר מצינו מלת דבר ודברו מיוחסים אל החסד, כאומרו (תהלים קז, כ) ישלח דברו וירפאם, וכן (תהלים קל, ה) קויתי ה' קותה נפשי ולדברו הוחלתי, ישלח דברו וימסם (שם קמז, יח), והתכת השלגים הוא מצד החסד כדפי' בפרשת בראשית (כט ע"ב). וכן מי יתן אלוה דבר (איוב יא, ה), כי באחת ידבר אל (שם לג, יד), (תהלים פה, ט) אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום. וכן נמשל הדבור אל המים, כאומרו (משלי יח, ד) מים עמוקים דברי פי איש. פתח דבריך יאיר (תהלים קיט, קל) ויאיר הוא חסד, אור ודאי.

וכשישתה האדם מים לצמאו, צריך לכוון כוונה זו לזכור נסי אל עמנו. ודוקא לצמאו, מפני כי בהיות האדם צמא הוא כי האצטומכא מתלהבת באש, וזה מורה על הדין, ובשתייתו המים מורה שהם מי החסד המכבים את הדין.

וכן ברכת בורא נפשות רבות הוא ממש כוונה זו על זכירת נסי החסד, אלא שברכת שהכל היא כלל ובורא נפשות היא פרט, והכוונה בורא נפשות וחסרונן, בריאה זו היא מצד החסד, כי הוא הבורא מה שהנפשות צריכות, דהיינו די ספוקם שאי אפשר לעולם להתקיים אלא על ידם כענין מים שהם חיי העולם.

ובברכה הראשונה נזכר לשון נהיה, וכאן בריאה, ב' פעולות אלו מתייחסים אל החסד, יד"ו י"ה הוא כענין יהי אור (בראשית א, ג). וכן בריאה, נודע מה שפירשו בתיקונים (דף קלג ע"א) אדם דבריאה רכיב באריה, עיין שם.

על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי. על כל, עם היות שפי' שהנסים הם באים מצד החסד, הכוונה היא שגלויים בחסד וחסד בצדיק, אבל נביעתם הם יותר מלמעלה, והעד קריעת ים סוף שפירש בזוהר (פ' בשלח נב ע"ב) דבעתיקא תלייא. ולכן אחר שהזכיר מה שברא החסד, דהיינו הסיפוק שאי אפשר בלעדו, אמר אחר כך ענין עשיית הנסים שהם למעלה והם המתגלים במי החסד, וזהו על כל מה שברא להחיות.

וזהו שהתחיל בעל המאמר ואמר, כל הנסים שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל לא עשאן אלא על המים, דהיינו מקום גילוים במים, ולכך המכה הראשונה היתה במים להראות שכל שאר הנסים שיעשו יהיו מתגלים על ידה.

ואמר על כל מה שברא, ואמר בלשון על כעין (ישעיה נח, יד) אז תתענג על ה', שפי' בזוהר (פ' יתרו דף פג ע"א), ועל ה' הוא ממש ע"ל כ"ל מ"ה, פי' מה שהוא למעלה מכ"ל מ"ה, משם ברא להחיות נפש כל חי, שמשם הם החיים להיות הנפשות. ומפני היות

הדבר במקום הנעלם, לא אמר על שאתה בורא להחיות, שהיא פעולה הווה תמיד, אלא מה שברא, והוא נעלם למעלה במקום הנסתר אדם דבריאה דעליון.

ובזה נכללו כמה דברים, הא' מה שפירשו המפרשים שלהחיות נפש כל חי הם התענוגים היתרים, שכך הוא שמשם נשפעים, כאומרו תתענג על ה'. וכן הנסים שהם חיים לישראל משם באים. ונפש כל חי שבהם שולטת המיתה הם מתחיים על ידי השפע העליון. גם בזה נכלל עונג הנשמות, נשמות הצדיקים בעולם הבא, שהצדיקים נקרא כל אחד מהם חי, שנאמר (שמ"ב כג, כ) ובניהו בן יהוידע בן איש חי, והיינו להחיות נפש כל חי.

ונתקנה ברכה זו על המים בפרט, כי בזכור האדם החסד התחתון ההווה תמיד, שהם המים או שאר הדברים מהתענוג שאדם אוכל, שכלם הם בכלל החסד התחתון, אז יזכור החסד העליון שעתיד הקדוש ברוך הוא לעשות, וזהו על כל מה שברא - שפי' ששם הוא התענוג הנפלא, וכן מה שעשה כבר מענין הנסים, ובזה תדבק באהבתו כראוי.

ובסוף הברכה שאנו אומרין ברוך חי העולמים, יובן מה שאמר רשב"י ע"ה (זוהר פ' תולדות יצחק סוף דף קלה) שאמר שם בענין צדיק שנקרא חי העולמים, אמר זה לשונו חי הוא בתרי עלמין דלעילא דאיהו עלמא עילאה, חי לגבי עלמא תתאה, ועלמא תתאה בגיניה קיימא ונהרא, עד כאן לשונו. ואפשר לומר כי ב' מיני שפע שאמרנו, שם הא' שפע הקיום, והב' שפע התענוג והנסים, הם הם ב' עולמים שפי' במאמר, והבן.

עוד מה שהראה לנו אהבתו יתברך ירידת המן, כמו שאמר בתנחומא (בשלח [בובר]) בפסוק (שמות טז, ד) הנני ממטיר לכם, זה שאמר שהכתוב (איוב לו, לא) כי בם ידין עמים יתן אוכל למכביר. השמים הללו בם הוא דן את אומות העולם, תדע לך כשחטאו דור המבול דנם בהם, שנאמר (תהלים יא, ו) ימטר על רשעים פחים. אנשי סדום כשחטאו דנם בשמים, שנאמר (בראשית יט, כד) וה' המטיר על סדום וגו'. סיסרא כשחטא דנו בשמים, שנאמר (שופטים ה, כ) מן שמים נלחמו. יתן אוכל למכביר, מהם נתן מזון לישראל, שנאמר (שמות טז, ד) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, משל למה הדבר דומה לנחתום שהיה עומד על הכבשן, נכנס שונאו וחתה הגחלים ונתן על ראשו, נכנס אוהבו ורדה פת חמה ונתן לו, הגחלים והפת שניהם יצאו מן הכבשן, כך הקדוש ברוך הוא הוריד אש על סדומיים ושרפן, ומן השמים הוריד מן לישראל, עד כאן לשונו לענייננו. עוד האריכו שם בכמה נסים נעשו במן ודי בזה לעורר את הלב באהבה.

עוד מה שהראה הקדוש ברוך הוא אהבתו לנו בנתינת התורה, כאומרו (שמות יט, ד) אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי, ועתה

אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ. ופירשו רבותינו ז"ל במכילתא, והייתם לי סגולה מכל העמים, שתהיו פנויים לי ועוסקין בדברי תורתי, ולא תהיו עסוקין בדברים אחרים. סגולה, מה סגולתו של אדם חביבה עליו, כך אתם תהיו חביבין עלי. רבי יהושע בן קרחה אומר, כדי שתקבע אוזן, כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה, והבן אחר אביו, והעבד אחר אדוניו, והשפחה אחרי גברתה, יכול אף אתם מסוגלין, תלמוד לומר כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי כביכול איני מעמיד ואיני משליט עליכם אלא אני, וכן הוא אומר (תהלים קכא, ד) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. ממלכת כהנים, איני ממליך מאומות העולם עליכם, וכן הוא אומר (שה"ש ו, ט) אחת היא יונתי, עד כאן לשונו לענינינו.

ומאמר רבי יהושע בן קרחה, מובן עם מה שפירש רש"י פסוק זה, זה לשונו סגולה, אוצר חביב, כמו וסגולת מלכים, כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם, כך אתם תהיו לי סגולה משאר אומות, ולא תאמרו אתם לבדכם שלי ואין לי אחרים עמכם, ומה יש לי עוד שתהא חבתכם נכרת לי, כי לי כל הארץ והם בעיני ולפני לכלום. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים שרים כמה דאת אמר (שמ"ב ח, יח) ובני דוד כהנים היו.

והורה ענין האהבה לנו באומרו ואתם תהיו לי, ופירשו ז"ל איני משליט עליכם אלא אני. וכיוצא בזה פירש רשב"י ע"ה בפרשת ויקרא (זוהר פ' ויקרא דף ז ע"ב) זה לשונו זכאין אינון ישראל דלא יהב לון קודשא בריך הוא לרברבא או לשליחא אלא ישראל אחידן ביה ואיהו אחיד בהו, ומחביבותא דילהון קרא לון קודשא בריך הוא עבדין, הדא הוא דכתיב (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם, לבתר קרא לון בנים, הדא הוא דכתיב (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, לבתר קרא לון אחים, הדא הוא דכתיב (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי, בגין דקרא לון אחי בעא לשואה מדוריה בהו ולא יעדי מנייהו, עד כאן לשונו לענינינו.

וכן מענין אהבת התורה, מה שהוכיח לנו משה רבינו ע"ה במשנה תורה (דברים ד, לב) כי שאל נא לימים ראשונים וגו' הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו השמע עם קול אלהים, ואמר (שם לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש, ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוציאך בפניו בכחו הגדול ממצרים.

וכיוצא מענין האהבה בנתינת התורה לנו (שם ד, לח) להוריש גוים גדולים ועצומים ממך מפניך להביאך לתת לך את ארצם נחלה כיום הזה.

ובענין אהבתו לנו בנתינת התורה, עיין מה שפירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' בלק דף קצב ע"א) בפסוק (דברים לג, ב) ה' מסיני בא וזרח משעיר וגו'. משם מורה תוקף אהבתו יתברך לנו כאב האוהב בנו ידידו.

ועל בחינת אהבה זו בנתינת התורה אמר במשנה (אבות פ"ג מי"ד) חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר (משלי ד, ב) כי לקח טוב נתתי לכם וגו'.

ועל כלל הנסים שעשה עמנו הקדוש ברוך הוא אנו אומרים בהגדת ליל פסח על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו, הוציאנו ממצרים, עשה בהם שפטים, עשה דין באלהיהם, הרג בכוריהם, נתן לנו את ממונם, קרע לנו את הים, העבירנו בתוכו ביבשה, שקע צרינו בתוכו, נתן לנו את התורה, הכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו בית הבחירה.

וכן מהדברים המראים אהבת הקדוש ברוך הוא לישראל, הוא כשיסתכל האדם בסדור התפלה אשר תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה, האחד מהם מה שאנו אומרים בכל יום בתפלה אהבת עולם אהבתנו ה' אלהינו חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו, וכמה פרטים נזכרו בה המורים על אהבתו הגדולה לנו, ואם באנו להאריך בה נצא מן המכוון. ודרך כלל הם, א' חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו, והוא דרך כלל לכל הבחינות שיתבאר בברכה, א' אבינו בעבור שמך הגדול, פירוש המשותף עמנו. הב' בעבור אבותינו שבטחו בך. הג' ותלמדם חוקי חיים. הד' אבינו אב הרחמן רחם נא עלינו. הה' ותן בלבנו בינה, ששם לנו דעה להבין יותר משאר האומות. הו' כי לא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, דהיינו לעולם שכולו ארוך. הז' נגילה ונשמחה בישועתך, דהיינו עמו אנכי בצרה (תהלים צא, טו). הח' ושבור עול הכותים מעל צואריגו, דהיינו קיבוץ גלויות. הט' כי אל פועל ישועות אתה, שלעולם פועל ישועות לקיום העולם, והם ה' ישועות שפירשו בזוהר בריש פרשת בראשית (דף א' ע"א) ועוד בפרשת תרומה. הי' ובנו בחרת מכל עם ולשון, דהיינו (דברים לב, ח) בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם כי חלק ה' עמו. הי"א וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול, שמעתי מפי מורי הה"ר יצחק די לורי"א אשכנזי שצריך לכוין בזה שקרבנו לשמו במעמד הר סיני לתת לנו התורה, כי התורה ושמו הגדול הכל אחד, כדפירש בזוהר בכמה מקומות. הי"ב להודות לך. הי"ג ליחדך ולאהבה, כי אהב"ה עולה אח"ד, והם י"ג מיני אהבה שנזכרו בברכה זו כמנין אהב"ה.

וכן מהדברים המעוררים את האהבה אנו מזכירים בברכת אמת ויציב, אלהי עולם מלכנו צור יעקב מגן ישענו לדור ודור, אמת שאתה הוא ה' אלהינו ואלהי אבותינו מלכנו מלך אבותינו גואלינו גואל אבותינו צורינו צור ישועתינו וכו' עזרת אבותינו אתה הוא מעולם

מגן ומושיע להם ולבניהם, ומכאן ואילך כל הדברים כלם עד גאל ישראל, הכל מורה על אהבת הקדוש ברוך הוא לנו ועשיית כמה נסים כיציאת מצרים ומכת בכורות וקריעת הים ושאר הפרטים הנזכרים, שיתן האדם אל לבו בקריאתו הברכה ולא יהא קורא אותה מצות אנשים מלומדה, בודאי יתעורר לבו בחשק אהבה גדולה להקדוש ברוך הוא, ויתדבק בו בהיותו עומד ומתפלל לפניו.

וכן בברכת מגן אברהם, שהוא רומז אל החסד, כל מה שאנו מזכירין בה היא חסדים ופעולות החסד המעוררים את האהבה. אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, והבחינה הזו כבר הזכרנו לעיל אותה שהוא ענין (דברים י, טו) רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם וגו' שפי' לעיל. האל הגדול, אל עליון, גומל חסדים טובים קונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל וכו', וכל הפעולות האלו מורים על התמדת החסד בנבראים בלי הפסק, שלא אמר גמל חסדים אלא גומל, שלעולם גומל, וכן קונה הכל, לא אמר קנה הכל ויזכור חסדי ויביא גואל, אלא קונה זוכר ומביא, שמורה ודאי על התמדת פעולות החסד. ובפירוש התפלה יתבאר כל פעולה ופעולה מאלו היאך יורה על החסד.

וכן בברכת אתה גבור, עם היות שהיא דומה לגבורה, היא הגבורה המתוקה הנקשרת בחסד, שהרי אנו רואים שכל מפעלות החסד נזכרו בה, מחיה מתים, מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ומקיים אמונתו, ולא נזכר ענין הדין בפירוש אלא במלת מלך ממית וסמוך לה אמר ומחיה, שאפילו ענין המיתה שהוא הדין היותר הקשה כוונתו יתברך לטובה אל האדם כדי להחיותו כדי שיצא העולם מקללותיו, שאז ישמח ה' במעשיו. ופרטי ענייניה שנזכר בה כמה פעמים ענייני המיתה ושאר פעולותיהם, יתבאר בענין התפלה. נמצא שברכה היא הגבורה הקשורה בחסד, וכן הוא על דרך שפירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' כי תשא דף ק"צ ע"ב) והעתקנו בפרק א משער זה, דאברהם רחים ליצחק ויצחק לאברהם, מתחבקן דא בדא.

עוד מה שאנו מזכירין בברכת מודים, על חיינו המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות לך ועל נסיך שבכל יום עמנו, הטוב כי לא כלו רחמיך. ומה שאנו מזכירין אחר תפלותינו י"ג מדות של רחמים אל רחום וחנון וכו' המורים על חסד הגדול עם כל אדם, ידקדק בהם. וכן מה שאנו אומרים ביום שבת ואלו פינו מלא שירה כים וכו' מלפנים ממצרים גאלתנו ה' אלהינו, על כן אברים שפלגת בנו ורוח ונשמה שנפחת באפינו, ולשון אשר שמת בפינו וכו', מציל עני מחזק ממנו, שועת עניים אתה תשמע.

וכן מה שאנו אומרים בברכת המזון בברכת נודה, על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה וכו' על שהוצאתנו מארץ מצרים על בריתך שחתמת בבשרנו, וזה מורה על קשר

האהבה שהוא יתברך קשור עמנו שאות שמו חתום בבשרנו, וכן דרך החברים האוהבים זה לזה לעשות קשר סימן ביניהם לאות על האהבה שלא תשכח לעולם. על תורתך שלמדתנו, פי' לעיל. ובחינת המזון גם כן מאות חסדו עם כל הנבראים.

וכן כאשר יזכור כמה נסים נעשו על ידי הנביאים, מהם על ידי שמואל, מהם על ידי אליהו, מהם על ידי אלישע, יכיר גדלו וטובו עם ישראל. ומלבד זה הנסים הנעשים לישראל בכל דור ודור, שאם היינו באים לספרם לא יכילם ספר, והוא מה שאנו אומרים שבכל דור ודור עומדים האומות עובדי עבודת אלילים עלינו לכלותינו, והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם.

וכלל הנסים שכתבנו, ועוד כמה מהם שלא זכרנו, כלם נזכרו בספר עזרא (עזרא [נחמיה] ט, ו-כח) אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים וגו' אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם וגו' ותרא את עני אבותינו במצרים וגו' והים בקעת לפניהם וגו' ובעמוד ענן הנחיתם יומם ובעמוד אש לילה להאיר להם וגו' ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים וגו' ואת שבת קדשך הודעת להם וגו' ולחם משמים נתת להם לרעבם ומים מסלע הוצאת להם לצמאם ותאמר להם לבא לרשת את הארץ וגו' והם ואבותינו הזידו ויקשו את ערפם וגו' ואתה אלוה סליחות חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ולא עזבתם אף כי עשו להם עגל מסכה וגו' ואתה ברחמים הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם יומם וגו' ורוחך הטובה נתת להשכילם ומנך לא מנעת מפיהם וגו' מ' שנה כלכלתם במדבר שלמותיהם לא בלו וגו' ותתן להם ממלכות ועממים ותחלקם לפאה ובניהם הרבת ככוכבי השמים וגו' וילכדו ערים בצורות ואדמה שמנה ויירשו בתים מלאים כל טוב וגו' וימרו וימררו בך וגו' ותתנם ביד צריהם ויצרו להם ובעת צרתם יצעקו אליך ואתה משמים תשמע וברחמים הרבים תתן להם מושיעים וגו' וכנוח להם ישובו לעשות רע לפניך ותעזבם ביד אויביהם וירדו בהם וישובו ויזעקוך ואתה משמים תשמע ותצילם ברחמים רבות עתים. וכן נאמר בספר שופטים (שופטים י, טז) ותקצר נפשו בעמל ישראל, ראה כמה חבתו לנו, כאדם שמצטער על צרת בנו.

ועוד שם בעזרא (ל-לא) ותמשוך עליהם שנים רבות ותעד בם ברוחך ביד נביאך ולא האזינו וגו' וברחמים הרבים לא עשיתם כלה ולא עזבתם כי אל חנון ורחום אתה, עד כאן בספר עזרא.

עוד יבחין מה שאמרו רבותינו במסכת אבות (אבות פ"ה מ"ה) עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש, לא הפילה אשה וכו'. וזה בזמן שהיה בית המקדש קיים אות

לישראל ששכינה שרויה בנו, וכמו שכתב החסיד ה"ר יוסף יעבץ במשנת בושת פנים לגן עדן (שם מ"כ) יהי רצון שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, עיין שם.

וכמו שהמשכן נקרא משכן העדות, שהיה עדות לישראל ששרתה שכינה ביניהם, במציאות זה היה במקדש במעשה נסים שהיו בו, בפרט ביום הכפורים בלשון של זהורית שהיה מתלבן להורות אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו וגו' (ישעיה א, יח).

ואפילו עתה שהוא חרב הוא אות שבעונותינו הוא, ועתיד הקדוש ברוך הוא לבנות בית המקדש ממעשה ידיו, שכשיצאו ישראל ממצרים היתה כוונתו יתברך להוריד לנו בית המקדש הבנוי למעלה אלמלא לא חטאו בעגל, וכן פירש בזוהר (פ' פנחס דף רכא ע"א) זה לשונו דכד נפקו ישראל ממצרים בעא קודשא בריך הוא למעבד לון בארעא כמלאכין קדישין לעילא, ובעא למבני לון ביתא קדישא, ולנחתא לה מגו שמי רקיעין, ולנטעא לון לישראל נציבו קדישא כגוונא דדיוקנא דלעילא, הדא הוא דכתיב (שמות טו, יז) תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, באן אתר מכון לשבתך פעלת ה', בההוא דפעלת אנת ה' ולא אחרא, מכון לשבתך פעלת דא בית ראשון, מקדש ה' כוננו ידיך דא בית שני, ותרוייהו אומנותא דקודשא בריך הוא אינון, ומדארגיזו קמיה במדברא מיתו ואכנס לון קודשא בריך הוא לבנייהו בארעא דאליפי עובדיהון, וביתא אתבני על ידא דבר נש ובגין כך לא אתקיים, עד כאן לשונו. ועוד האריכו שם בדרוש עיין שם.

וכן הנס שנעשה לכל ישראל בימי מרדכי ואסתר היה קיום לכל התורה כדפירוש רבותינו ז"ל (שבת פרק ר"ע דף פח ע"א) כי בתחלה כפה עליהם ההר כגיגית והיא מודעא רבא לאורייתא, אבל בימי המן קיימו וקבלו, קיימו מה שכבר קבלו, הכוונה קיימו ברצון ומאהבה מה שקבלו על כרחם, ביען שראו כמה נסים עשה הקדוש ברוך הוא עמהם כאב המרחם על בנו שחייב הבן לעשות רצון האב.

וצריך שתדע שכל הנסים שנעשו לנו ומה שנעשה בכל יום ומה שיעשה, הכל הוא על ידי השכינה הקשורה עמנו והיא האם המרחמת, וכן מבואר בתיקונים (דף יז ע"ב) ובגין דאיהו חבוש עמהון בגלותא אתמר ביה אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, ושכינתא איהי בבית האסורים דיליה, בגין רחימו דילה איהו אסור בה, ורזא דמלה (שה"ש א, יג) צרור המור דודי לי בין שדי ילין, ובגין דא מאן דבעי לאשגא למלכא לית ליה רשו לאשגא ליה אלא בשכינתא, הדא הוא דכתיב (ירמיה ט, כב) אל יתהלל חכם וגו' כי אם בזאת. ואהרן כד עאל לקדש הקדשים ביומא דכפורי בה הוה עאל, דכתיב (ויקרא טז, ג) בזאת יבא אהרן אל הקדש, דאיהי עת לעשות לה'. ומשה בגינה איתקיים בעלמא, הה"ד (דברים לג, א) וזאת הברכה אשר ברך. ובה עביד עשר מכתשין לפרעה, הדא הוא דכתיב

(שמות ט, טז) ואולם בעבור זאת העמדתיך, ויעקב בגין דהוה ידע דכל רעותא דמלכא בה מני לבנוי דלא ייעלון קדם מלכא אלא בה, וכל שאלתין דילהון בצלותין ובעותין למלכא דיהון בה, הה"ד (בראשית מט, כח) וזאת אשר דבר להם אביהם. ודוד בגין דהוה ידע דכל רעותא וחילא ותוקפא דמלכא בה, אמר (תהלים כז, ג) אם תחנה וגו' בזאת אני בוטח, דאיתמר עלה (תהלים קג, יט) ומלכותו בכל משלה, ובגין דא כד ישראל בעאן בעותין למלכא אמרין לה (שה"ש ו, א) אנה פנה דודך ונבקשנו עמך, בכמה בקשות דצלותין ובעותין, דבגינך איהי נחתא עלן, דלא זז מיננא אלא בגין דלא נהגנא יקרא בך, דבגינך הוה אסיר עמנא כל שית יומין, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שעשר מכות נעשו על ידה.

וכן גם כן פירש רשב"י ע"ה (זוהר פ' האזינו דף רצו ע"ב) בענין (דברים לב, ו) הלה' תגמלו זאת, זה לשונו אמר רבי יהודה הלה' תגמלו זאת, בגין דאתון דור עקש ופתלתול אתון הויתון גרמין דתגלי זאת בגלותא, הלה' תגמלו זאת, דא הוא גמול דעביד עמכון בכל אינון נמוסין דמצרים בכל אינון אתוון דעבד לכו, דא הוא גמול דאתון שלמין להאי, מאן גרם לכון דא, בגין דאתון עם נבל ולא חכם, ולא מסתכלן בכל אינון טבאן דעבד לכון עד השתא, הלה' תגמלו זאת דא שכינתא, והא אוקימנא מלי, עד כאן לשונו.

וכן פי' גם כן בואלה שמות רבה פ' ויסע משה וגו' (כד, א) על פסוק זה, והזכירו שם הנסים, וכפי המובן משם ששני ההי"ן אימא עילאה ואימא תתאה היו משתתפין בעשיית הנסים, זה לשונו ויסע משה את ישראל, הדא הוא דכתיב הלה' תגמלו זאת, רבי שישא בנו של רבי אבא היה כותב ה' למטן ולמ"ד למעלן, כלומר הוי, הלה' תגמלו זאת, אחר כל הנסים שעשה לכם, שקרע לכם את הים לי"ב קרעים ושקע את המצרים בים והיתה ידו משקעתן וידו אחת מצלת אתכם, שנאמר (שמות טו, ו) ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' וגו' והעלה אתכם מן הים, ונתן לכם כספם וזהבם, וכל מה שהיה על סוסיהם שהיו מקושטים בכסף וזהב, וזן אתכם מ' שנה, ולא הניח אתכם אפילו שעה אחת, כמה שונאים באים עליכם ולא הניח אתכם לברוח אלא היה מפילן לפניכם ומשמרכם, ולא משונאיכם לבד אלא אף מן הנחשים ומן העקרבים, והיה מאיר לפניכם שנאמר (שם יג, כא) וה' הולך לפניהם יומם. שכחתם כל הנסים האלו שעשה עמכם הקדוש ברוך הוא, והיה צלמו של מיכה עובר עמכם, והנחתם דברי תורה והתעסקתם בדברים אחרים, הדא הוא דכתיב הלה' תגמלו זאת, עד כאן לשונו.

ולכן מן הראוי שלא נהיה כפויי טובה על הטובות והחסדים שקבלנו ממנו יתברך, אלא שנשתדל לעשות רצונו ולאהוב אותו כשם שהוא אוהב אותנו, ומציאות אהבה זו אנו

מעוררים בתפלתינו ומצוותינו ליחד השכינה, וכל יחוד הוא אהבה כמו שפי' למעלה, והיינו ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו, ה). ובפרט בגלותינו זה שנפרד היחוד ואמנו בגלות בעונותינו, כמו שאמר (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, שצריכים אנו לתקן היחוד בתפלתינו ומצוותינו, והוא כמשל הבן האוהב את אמו שישאל מאביו שאר כסות ועונה אמו העניה, ויתרעם אל אביו ויבכה על גירושיה, ויזכיר לאביו אהבת נעורים כאומרו (שם נד, ו) ואשת נעורים כי תמאס, ובזה מעורר אהבת הת"ת אליה, והבנים חייבים לעורר אהבה זו בתפלתם, וכן פירש בתיקונים (דף נו) בהג"ה ווי לון לבני נשא דאינון אטימין לבא ועיינין, דלא משתדלין למנדע ביקרא דמאריהון לרצויי ליה בשכינתא בכמה תחנונים ופיוסין, לנחתא ליה לגבי שכינתא, כל שכן לאתערא ביה רחימו לגבה, כמה דתקינו הבוחר בעמו ישראל באהבה, עד כאן לשונו.

עוד פירש בתיקונים (דף לה ע"א) שהשכינה היא השומרת אותנו בכל מקום ולכן מחויבין ישראל ליחדה במצוותם ותפלתם, זה לשונו זכאין אינון ישראל דאינון רגלין לשכינתא למיקם עמה בין בריוח בין בעאקו, דכד אינון בדינא ביומא דדינא דאיהו ראש השנה, איהי קמת עמהון לדינא, דקיימין לה בצלותין, דעלייהו אתמר בה (משלי ו, כב) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך, דבכל אתר דקיימין ישראל בכל פקודא ופקודא לשכינתא, איהי קיימת בגינייהו בכל דוחקא וצערא בין בארחא בין בישובא בין בימא, ודא הוא בהתהלכך דמדברא תנחה אותך, הדא הוא דכתיב (תהלים פה, יד) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו, בשכבך בישובא תשמור עליך, והקיצות למיחת בימא היא תשיחך, עד כאן לשונו.

והנה מעין אהבה זו אמר שם רשב"י ע"ה (זוהר פ' האזינו ריש דף רחצ) תניא רבי יהודה אומר, בכמה איסתכלנא דקודשא בריך הוא לא אעדי רחימותא מנייהו דישראל, דבכל אתר דאינון הוו קודשא בריך הוא ביניייהו, דכתיב (ויקרא כו, מד) לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם, דייקא אתם ביניייהו עמהון, לא אעדי מינייהו לעלמין. רבי יצחק הוה אזיל בארחא ופגע ביה רבי חייא, אמר לו חמינא באנפך דהא במדורא דשכינתא מדורך, מאי דכתיב (שמות ג, ח) וארד להצילו מיד מצרים, וארד, ארד מבעי ליה, וארד בקדמיתא, אימתי כד נחת יעקב למצרים, ולמה, להצילו מיד מצרים, דאלמלא לא הוה ביניייהו לא יכלין למיסבל גלותא, כלומר עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו (תהלים צא, טו), אמר לו ודאי בכל אתר דישראל שריין קודשא בריך הוא בנייהו, עד כאן לשונו.

עוד שם, אמר רבי חייא כתיב (ישעיה מט, טו) התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה וגו' האי קרא אוקמוה, והכא מאי קא מיירי, תא חזי הכי אמר רבי אלעזר משמיה דאבוי, אמרו ישראל קמי קודשא בריך הוא מיומא דנפלנא בגלותא קודשא בריך הוא שביק לון בגלותא ואנשי לון, הדא הוא דכתיב (ישעיה מט, יד) ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, אמרת שכינתא התשכח אשה עולה, וכי ישראל דאיקרון בנים דכתיב (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, מרחם בן בטנה, כמה דאת אמר (ירמיה ב, כא) ואנכי נטעתיך שורק כלה זרע אמת, גם אלה תשכחנה, דכתיב (בראשית ב, ד) אלה תולדות השמים והארץ, ואנכי לא אשכחך, מכאן דקודשא בריך הוא לא שביק לון לישראל לעלמין. תו אמר, התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה, דא הוא רזא עילאה דאמר קודשא בריך הוא, דהא מלין אלין בשמיה אחידן, כמא דקודשא בריך הוא לא אינשי שמיה דהא הוא כולא, כך קודשא בריך הוא לא אנשי לון לישראל דאינון אחידן בשמיה ממש, עד כאן לשונו.

וכיון שישראל קרויים בנים והם אחוזים בשמו, ראוי הוא שיעשו מעשה בנים כדרך מעשה הכבוד לאביו, וכן פירשו במדרש אלה הדברים רבה פרשת כי תבא פסוק ויקרא משה אל כל ישראל, זה לשונו דבר אחר (משלי ב, א) בני אם תקח אמרי, אמר רבי יהודה בר שלום, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אימתי אתם נקראים בני כשתקחו אמרי, למה הדבר דומה למלך שאמר לו בנו סיימני בתוך המדינה שאני בנך, אמר לו אביו מבקש אתה שידעו הכל שאתה בני, לבוש פורפירא שלי ותן עטרה שלי בראשך וידעו הכל שאתה בני, כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל מבקשים אתם שתהיו מסויימין שאתם בני, עסקו בתורה ובמצוות והכל רואים שאתם בני, עד כאן לשונו. ומה שנאמר בנמשל פורפירא ועטרה, פורפירא הם המצוות שהם לבוש לנשמה, ועטרה היא התורה, ובמקומו נאריך בטעמו.

עוד שם, דבר אחר אימתי אתם בני משתקחו אמרי, א"ר כשהיו ישראל במדבר היה מהלך עמוד הענן לפניהם, והיה עשן המערכה ועשן הקטרת עולה, והיו שני זיקוקין של אש יוצאין מבין שני בדי הארון והיו שורפין לפניהם את הנחשים ואת העקרבים, והיו אומות העולם רואים אותם והיו אומרים אלוהות הן אלו כל תשמישן אינו אלא באש, אמר להם משה וכל השבח הזה שעשה לכם הקדוש ברוך הוא על ידי שקבלתם תורתו בהר סיני, הוי (דברים כט, ב) ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם, עד כאן לשונו.

וכן דרשו עוד בואלה שמות רבה (כד, א) פ' ויסע (שמות טו, כב), על פסוק (דברים לב, ו) הלה' תגמלו זאת וגו', כי מתנאי הבנים הוא לעשות רצון אביהם, ואז נקראו בנים והאב

עושה רצון בניו, זה לשונו הלא הוא אביך קנך, אם זכיתם אביך, כשם שבנו מתחטא עם אביו והוא עושה רצונו כן אתם מתחטאים לפניו והוא עושה רצונכם.

דבר אחר, אם אביך למה קנך אם קנך למה אביך, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום הוא מרחם עליהם כאב על בנים, ובזמן שאין עושין רצונו הוא רודה אותם כעבד, מה עבד בטובתו ושלא בטובתו משמש לאדוניו בעל כרחו, כך אתם תעשו רצונו של מקום בטובה ושלא בטובה על כרחכם. רבי תחליפא דקסרין בשם רבי פילא אומר, בוא וראה כמה נסים עושה הקדוש ברוך הוא עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהיא חיה היתה יורדת בתוך מעיו ומשרטת אותו, אלא ברא הקדוש ברוך הוא מעין בתוך גרגרתו שהוא מוריד את הפת בשלום. הוא עשך ויכוננך, עשאך למה שאתה צריך, ואחר כל אלו הלה' תגמלו זאת, הולך אתה ומדבר דברים יתירים, עד כאן לשונו.

עוד מהדברים המעוררים האהבה פירש במדבר רבה פרשת נזיר בפסוק (שה"ש ה, טז) חכו ממתקים וכלו מחמדים, זה לשונו כלו מחמדים, רבי חייא בר אבא בנוהג שבעולם פועל עושה עם בעל הבית, על ידי שהוא מנבל עצמו בטיט הוא נותן לו שכרו, אבל הקדוש ברוך הוא מזהיר את ישראל ואומר להם אל תנבלו עצמכם בדבר רע ואני נותן לכם שכרכם, הדא הוא דכתיב (ויקרא יא, מג) אל תשקצו את נפשותיכם וגו', מהו אני ה', נאמן אני לשלם מתן שכר על כך, אתמהה, הוי כלו מחמדים.

רבי תנחום בר חייא בשם רבי יוחנן, כתיב (יחזקאל כ, כ) ואת שבתותי קדשו, במה את מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, מה כתיב בו (שם) והיו לאות ביני וביניכם לדעת כי אני ה' אלהיכם, אני ה' נאמן לשלם לכם מתן שכר על כך, הוי כלו מחמדים. זה דודי, כמה דתימא (ויקרא כ, כו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, עד כאן לשונו.

עוד מהדברים המעוררים לנו אהבתו יתברך, כנזכר מה שהשכינה שומרת אותנו בגלות זה, כמו שכתוב בהגדה היא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו וכו' והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם, ואמרו רבותינו ז"ל (יומא פ"ז דף סט ע"ב) כי אחר החרבן בקשו לעקור מלומר האל הגדול הגבור והנורא, ובאו אנשי כנסת הגדולה והחזירום, ואמרו הן הן גבורותיו הן הן נוראותיו שמעמיד אותנו בין האומות, ואמר גדול הרועה ששומר את צאנו, ואמרו רבותינו ז"ל (סוטה ט ע"א) חצי אכלה בם, חצי כלים והם אינם כלים, והוא מה שהנביא מקונן (איכה ה, כב) כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד. והכוונה שאם הקדוש ברוך הוא היה מואס אותנו היה הקצף עד מאד לכלות הכל, וכיון שאנו רואים שהקדוש ברוך הוא הניח לנו שארית לא היה כוונתו בגלות ובחרבן כי אם לייסרנו ושנשוב בתשובה, לכן אמר השיבנו ה' אליך ונשובה. וכן

אמרו רבותינו ז"ל בסוף מגילת איכה (איכ"ר ה, כ) כי הקוצף סופו להתרצות, וכן נאמר על ידי ישעיה (ישעיה נז, טז) כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף.

וכתב החסיד בחובת הלבבות ע"ה (ש' הבחינה פ"ה) והגדולה שבטובות שהטיב בהם לאדם היא התורה הנתונה לנו על ידי משה נביאנו, והראות האותות על ידו, ואם יבקש אדם בזמן הזה לראות מה שהוא דומה לענייניים ההם, יביט בעין האמת עמדנו בין האומות מעת הגלות וסידור ענייניו ביניהם וכו', ע"ש.

ומלבד זה מה שהוא עונה אותנו בכל צרותינו בהיותנו מהרהרים תשובה ומתחרטים מעונותינו ועושים תענית ותשובה מיד הקדוש ברוך הוא מרחם עלינו, בפרט בענין עצירת גשמים נבחן דבר זה בישראל פעמים אין מספר, כי ישראל עם קדוש וחביב לפני קונו בגזרם ג' תעניות יענו, ובזה מתקדש שם שמים ומורה שיש אלהים לישראל, וכמו שאמר הנביא (ירמיה יד, כב) היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים הלא אתה ה' אלהינו ונקוה לך וגו', הרי בחינת אהבה זו כוללת לכל ישראל.

עוד בחינת אהבה אחרת כוללת למקצת אומת ישראל, אשר נתקבצו בהיותם נדחים ושבו וחסו תחת כנפי השכינה, אשר עשה הקדוש ברוך הוא עמהם נסים לאין מספר, ויתחייבו להודאה ושבח לבורא מה שאנו אומרים בכל יום ברוך אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן החוטאים ונתן לנו תורת אמת, וכמה היו הנפשות שם משוקעות בתוך עמקי הקליפה, ויציאה משם דומה ממש ליציאת מצרים, וכן אין עיקר יציאתנו ממצרים על יציאתנו משעבוד הגוף לגאולה אלא שהיו נפשותינו גם כן משוקעות בקליפת אלו עובדי ע"א ואלו עובדי ע"א כנודע מה שפירשו ז"ל (שמ"ר טז, ב) משכו וקחו, משכו ידיכם מן הע"א.

ועוד יש בחינת אהבה כוללת, והיא פרטית לכל איש ואיש כפי מדרגתו, כשיבחון בעצמו כמה נסים עשה הקדוש ברוך הוא עמו מיום עמדו על דעתו, מלבד מה שהטיב עמו בימי הילדות, וכאשר יטיב לו הקדוש ברוך הוא בחכמה או עושר או ממשלה יתר על שאר העם, יתחייב בעבודה פרטית לבורא על העבודה הכוללת, יותר ממה שעושין כל האומה, וכן כתב החסיד בחובת הלבבות (ש' קבלת עבודת האלהים סוף פ"ג) זה לשונו וכשיבחין טובות הבורא עליו אשר ייחד בהם עמו ושבטו משאר העמים, יאמין בחיובו במצות השמעיות מבלעדי שאר האומות, וכן כאשר יבחין טובת האלהים עליו אשר ייחד בהם שבטו ועמו מבלעדי שבטי שאר עמו ככהונה ולויה, יאמין בחיובו במצוות אשר ייחד בהן האלהים שבטו, ועל כן תמצא תורת כהונה כ"ד כנגד כ"ד טובות שהטיב בהם הבורא לכהנים, והם כ"ד מתנות כהונה, ועל ההקשה הזאת כל מי שמיחד האלהים

אותו בטובה מבלעדי שאר בני אדם, צריך שיחייב עצמו עבודה שיתיחד בה מבלעדיהם עם השתדלותו בעבודה [ה]כוללת אותו עמהם, כפי יכלתו והשגתו, להודות לאל יתברך על מה שיחדו בו מן הטוב, ויהיה גורם התמדתו, ולהוסיף לו עליה לגמול על עבודתו בבא, ולא יהיה כמו שנאמר (הושע ב, י) וכסף הרבתי לה וזהב עשו לבעל, עד כאן לשונו.
ובפרק ו כתב עוד בענין זה ומי שימרה אלהים בטובה אשר ייחדהו בו, יפול מכל המעלות היתרות, וידקדק עליו הבורא בחשבון יותר בעולם הזה, כמו שנאמר (ויקרא י, ג) הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש וגו', ואמר (עמוס ג, ב) רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד וגו', ויהיה עוד ענשו בעולם הבא יותר קשה, כמו שנאמר (ישעיה ל, לג) כי ערוך מאתמול תפתה גם הוא למלך הוכן וגו'.
וכתב עוד וכל אשר יוסיף הבורא טובה לאדם חייב עליה העבודה, ומן הראיה על זה, כי התבואות חייבים במעשרות שנאמר עשר תעשר וגו', ומי שנתן לו האל ק' כורים חייב מהם י' כורים, ומי שנתן לו י' כורים חייב מהם כור א', ואם יוציא הא' ט' וחצי והשני כור א', יהיה הראשון ענוש והב' מקבל שכר. וכן במי שלא היה לו בן בטלה ממנו חובת המילה ולימוד תורה, ומי שהוא פסח בטלה ממנו חובת החג, ומי שהוא חולה בטלו ממנו מן המצוות מה שאינו יכול לעשותם, ועל ההקשה הזאת יתחייב מי שייחדהו הבורא יתברך לטובה בתוספת עבודה עליה. ועל כן היו החסידים הראשונים כשהיתה באה להם טובה מטובות העולם מתפחדים לה, מב' פנים, א' שלא יקצרו מהשלמת העבודה עליה וההודאה בעבורה ותשוב להם לרעה, כמו שאמר יעקב אבינו ע"ה (בראשית לב, י) קטנתי מכל החסדים וגו'. וב' שלא תהיה גמול הבורא על עבודתם, ויגרע מגמולם לעולם הבא, כמו שפירשו הקדמונים בענין (דברים ז, י) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, עד כאן לשונם.
עד כאן הגיעו ענייני ההבחנות אשר מצאנו בדברי רבותינו ז"ל ובמפרשים ז"ל, שחייב האדם לבחון בהם אהבת הבורא כדי שמתוך כך יזדרז בעבודתו ויקיים מאהבה.
ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ח

מפני שקדם עסקינו בפרקים הקודמים בדברים המעוררים האהבה, ואמרנו בפרק הקודם שכל הנסים שנעשו לנו נעשו על ידי השכינה, כמו שכתוב (דברים לב, ו) הלה' תגמלו זאת, ומצד זה אנו חייבים לעורר אהבתה. ראינו לסמוך אליו פרק זה, לבאר בכמה עניינים ראוי שנייחד האהבה אליה.

כבר נודע שאנו נקראים בנים, שנאמר (שם יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, ונודע כי מדרך הבן להשתדל בכבוד אמו כדפי' בפ"ג, שפירשו ז"ל (קדושין דף לא ע"א) שעל זה נאמר (שמות כ, יב) כבד את אביך ואת אמך, שדרך הבן לכבד את אמו יותר, ולכן הקדים הכתוב האב לכבוד, וזה ודאי מצד האהבה.

וההפרש שבין עבד לבן הוא כי העבד עובד לפעמים על מנת לקבל פרס, אבל בן אינו עובד על מנת לקבל פרס, אלא מאהבת אביו ואמו, וכן נתבאר בזוהר (פ' קדושים דף פב ע"א). ויש בן שנשמתו מצד האצילות, ואמרו שם (דף פג ע"א) שבן דאיהו מתמן לא אשתדל באורייתא לקבלא אגרא, לא במעשה ולא בדיבור ולא במחשבה, עד כאן לשונו. וכן מי שנשמתו משם אין חטא בא על ידו (שם).

ועם היות שמצינו ישראל שנקראים עבדים גם כן, שנאמר (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם, פירש ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכג ע"א) כי מצד השכינה נקראו עבדים, מפני כי היא המשמשת לבעלה, זה לשונו תלת אבהן איתקריאו עבדים מסטרהא ע"ש שכינתא דאיהי עבודת ה', ואוף הכי משה עבד ה', ובגין דא כי לי בני ישראל עבדים, אבל לגבי אחרנין כל ישראל בני מלכים הם מסטרא דמלכות, ואיהי אמאי איתקריאת עבודה, כאורח דאיתתא למיפלח לבעלה ואורח בנין למיפלח לאבוהון, עד כאן לשונו. והכוונה בזה כמו שביארנו לעיל, כי השכינה לעולם מעוררת שירה, כאומרו (תהלים פג, ב) אלהים אל דמי לך אל תחרש, והיא צריכה להתעוררותה התעוררות מעשה ישראל שהם הדבקים בה, ובבחינה זו נקראים עבדים.

ומי שהוא רוצה לידבק באהבת השכינה צריך לעולם לעורר מעשה אליה או תורה או מצוה כדי לעורר אליה מיין נוקבין, והעד מבנימין שפירש בזוהר פרשת ויצא (דף קנג ע"ב) שהוא מרכבה אל השכינה בסוד מיין נוקבין, והוא קפץ אל הים כדפירשו ז"ל (סוטה פ"ה לז ע"א) בפסוק (תהלים סח, כח) שם בנימין צעיר רודם, ז"ל שם בנימין צעיר רודם, היה רבי מאיר אומר, בשעה שעברו ישראל על הים היו השבטים נוצחין זה עם זה, זה אומר אני ארד תחלה וזה אומר אני ארד תחלה, קפץ שבטו של בנימין וירד לים, שנאמר שם בנימין צעיר רודם, אל תקרי רודם אלא רדים, והיו שרי יהודה רוגמים אותם שנאמר שרי יהודה רגמתם, לפיכך זכה בנימין ונעשה אושפיזכן להקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים לג, יב) ובין כתפיו שכן, עד כאן לשונו לענייננו.

והטעם שהיו השבטים נוצחין מי יכנס תחלה, מפני שקריעת ים סוף היתה צריכה התעוררות תחתון, וזה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה (שמות יד, טו) מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו, ירצה שיתחילו הם להכנס לים, יורה על האמנתם שיקרע

להם הים, ובהתעוררות הזה שיתחילו הם יקרע להם הים, ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו. ומפני ששבט בנימין היו יודעין שורש נשמת אביהם, שהוא מקור ושורש להתעוררות תחתון, לכן התחילו הם מיד בחשק ההוא וקפצו לתוך הים, לכך זכו ששכינה בחלקם, והיינו בית המקדש שנבנה בחלקו של בנימין.

ונלמוד מענין זה, שמי שהוא רוצה שהקדוש ברוך הוא יעשה עמו נס שהוא שינוי הטבע, צריך שהוא תחלה ישנה טבעו לעבודתו, כענין קריעת ים סוף שהוא דבר חוץ מן הטבע. ולכן אמר בזוהר (פ' בשלח דף נב ע"ב) דהא בעתיקא תליא, כי משם ישתנה הטב"ע שהוא אלהי"ם ויתהפך לרחמים, ולכן הוצרכו שבט בנימין לעשות דבר הפך הטבע לקפוץ לתוך הים.

ונלמוד עוד מזה שאם אפילו קריעת ים סוף דבעתיקא תליא מלתא היה צריך התעוררות תחתון, ועתיקא הוא הוותרנות והרחמים הפשוטים, כל שכן שהיה צריך התעוררות תחתון בדברים שהם תלויים במדות התחתונות, בזעיר שהוא מקום הדין, ובנוקבא שהוא מקום הדין בעצם, שהיא נקראת צדק דינא דלית בה וותרנותא כלל, וודאי משם צריך התעוררות לעולם, ובה הוא עיקר ההתעוררות, כדפי' מענין בנימין.

ועוד פירש בזוהר (פ' ויחי דף רמד ע"ב) שהשכינה אינה מתיחדת בסוד אהבת הזווג אלא על ידי נשמותיהם של צדיקים, זה לשונו פתח רבי אלעזר ואמר (שה"ש ח, ו) שימני כחותם על לבך וגו' האי קרא אתערנא ביה, אבל ליליא חד הוה כד קאימנא קמי אבא, ושמענא מניה מלה, דלית שלימותא ורעותא וכסופא דכנסת ישראל בקדוש ברוך הוא אלא בנשמתהון דצדיקייא, דאינון מתערי נביעו דמיא תתאי לקבל עילאי, ובההוא שעתא שלימו דרעותא בדביקו חדא למעבד פירין, עד כאן לשונו. הנה כיון שהדבר תלוי בהם ראוי שיזדרזו ליקשר באהבתה כדי לעורר האהבה העליונה, ובזה הם נקשרים בשכינה, וכמו שפי' שם לקמן שנמצאת שכינה בין שני צדיקים ועל זה נאמר צדיקים ירשו ארץ.

הנה כל זה התעוררות תלוי במעשה הצדיקים, ואפילו בזמן שבית המקדש קיים, וכדפי' לעיל בשער היראה פרק א שאחר גמר עשיית הקרבן היו ישראל במעמדם ולויים בשירם וזמרם, באופן שלעולם היה התעוררות עולה, כל שכן עתה בעונותינו הרבים בגלות הגדול המר הזה שאין לשכינה התעוררות מעשה הקרבן אלא סמך מעט על ידי מעשה הצדיקים, שצריכים הם לסמוך אותה מעט מנפילתה, שהיא סוכת דוד הנופלת, שכל יום נופלת יותר מהיום הקודם, וכל זה בעונותינו, כאומרו (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, כי על ידי העונות נופלת, ועל ידי המעשים תזקף, ויהיה לה סמך, כמ"ש בזוהר (פ' שמיני דף מ ע"א) זה לשונו פתח רבי יהודה ואמר (שה"ש ב, ה) סמכוני

באשישות רפדוני בתפוחים וגו', האי קרא הא איתמר ושפיר, אבל כנסת ישראל קאמרת דא בגלותא, סמכוני, מאי סמכוני, אלא מאן דנפיל בעי לאסתמכא ליה, הדא הוא דכתיב (תהלים קמה, יד) סומך ה' לכל הנופלים וגו', ובגין כך כנסת ישראל דנפלה דכתיב נפלה ולא תוסיף קום, בעיא לאסמכא, והיא אמרה סמכוני, למאן לישראל לבנהא דאינון בגלותא עמה, ובמה באשישות, אלין אינון אבהון דאינון איתמליין בקדמיתא מההוא חמר טב דמנטרא, ומאן דידע ליחדא שמא קדישא אף על גב דברכאן לא משתכחי בעלמא סמיך וסעיד לה לכנסת ישראל בגלותא, עד כאן לשונו.

אם כן לפי זה, כיון שהשכינה מבקשת מישראל בניה שיסמכוה, שסמיכתה ודאי תלוי בידינו, דהיינו על ידי היחודים בתפלתינו ותורתינו שהוא סעד וסמך לה, אף על פי שאין זווג בגלות צריכין אנו לסמוך אותה על ידי היחוד, כי על ידי זה יבוא לה הארה קצת.

והיה אומר מורי ע"ה שהוא משל למלך שנתגרש ממלכותו והיה הולך בגלות, שהגומל עמו חסד לתת לו פת לחם וקיתון מים, יהא אותו המועט חשוב בעיני המלך כאילו האכילו תרנגולים מפוטמים בעמדו במלכותו. ודומה למשל הזה אמרו בתקונים (דף קמו ע"ב) זה לשונם אלא בודאי כד שכינתא איהי בגלותא כל מאן דעביד מצוה לאקמא לה מן גלותא כאלו אוקיר לקודשא בריך הוא. למלכא דהוה ליה קטטה עם מטרוניתא וארמא לה מן היכליה, והיא אזלת לבי שכינהא, והלא כל מאן דמקבל לה בביתיה ואוקיר לה ודאי אוקיר למלכא ואעיל שלם בינה ובין בעלה, הלא כל יקרא דעביד לה למלכא עביד, דאם מלכא כעס עלה זמנא חדא או תרין יהא שלים עמה ויחזיר לה לביתיה, ואיהו שאיל לה מאן אוקיר לך או מאן זילזל בך, או אם תריך לה מלכותא אחרא כגוונא דא, עד כאן לשונו לענייננו. והשאר נעתיק לקמן בעזרת השם.

וזה חפץ השכינה שנייחד אותה לעולם בין בתפלה, בין בעסק מצוה כגון גמילות חסדים ושאר מצות, בין בעסק התורה, וכל בחינות אלו נתבארו בזוהר ובתיקונים.

בענין התפלה ביארו בזוהר (פ' ויקהל דף ר ע"א) אמר בפסוק (שמות לה, ה) קחו מאתכם תרומה, שהתרומה היא השכינה עם בעלה שהם תרי ממאה, ואמר, וכד אצטריך לן להאי נוקבא תתאה לארמא לה, אסור לן לנטלא לה בלחודה, אלא לה ולבעלה, ואינון תרי מאינון מאה דקאמרן, בגין דלא איצטריך לאפרשא לון כלל, אלא ליחדא לה ולבעלה, ועל דא איתקרי תרומה בכללא חדא. ותא חזי, בכל יומא כרוזא קארי, כל בני עלמא בכו קיימא מלה דא, קחו מאתכם תרומה לה', ואיתימא דקשיא מלה עלייכו, כל נדיב לבו יביאה, מהו יביאה, אלא מהכא אוליפנא רזא לצלותא דבר נש וכו'. וביארו שם שכל התפלה עם הזמירות עם הברכות של קריאת שמע ותפלת י"ח הכל הוא תיקון לשכינה

ליחדה, והאריכו שם. וכל מציאות יחוד זה תלוי בכוונת הלב כל נדיב לבו יביאה, פירוש יביאה למעלה וייחד אותה, וכן אמר בסוף המאמר ועל דא זכאה איהו מאן דשוי לביה ורעותיה לדא, ועל דא כתיב כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה', לגבי מלכא, לבו יביאה למלכא עלאה, כמה דאיתמר.

ובענין המצות, נתבאר ברעיא מהימנא (פ' כי תצא דף רפא ע"א) זה לשונו ולאו למגנא אמר קודשא בריך הוא העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הציבור מעלה אני עליו כאלו פדאני לי ולבני מבין האומות, וכמה בני נשא דקא משתדלי באורייתא ועבדי גמילות חסדים ולא איתפרק קודשא בריך הוא ושכינתיה, אלא דאשתדל באורייתא לחבר יתה בקודשא בריך הוא, וגמילות חסדים הא אוקמוה דהא אין חסיד אלא המתחסד עם קונו, דכל פיקודין דעבד למיפרק בהו שכינתיה ובהא עביד חסד עם קודשא בריך הוא, מאן דגמיל חסד עם קודשא בריך הוא בשכינתיה גמיל, בגין דכד חבו ישראל וקודשא בריך הוא הוה בעי ליסרא לון אימא הוות רביעא עלייהו עד דנפקו לתרבות רעה, קודשא בריך הוא מה עביד, תריך בני מלכא ומטרוניתא, ואיהו אומי דלא יהדר לאתריה עד דמטרוניתא איתהדרת לאתרהא, ומאן דהדר בתשובה וגמיל חסד בשכינתא ובכל אורייתא ובפיקודין דילה, ולאו איהי אלא למיפרק שכינתא, דא עביד חסד עם קונו וכאלו פריק לה ולשכינתיה ולבנוי.

אמר אליהו וכל ראשי מתיבתאן, רעיא מהימנא אנת הוא האי בר נש, אנת הוא בר מן מלכא ומטרוניתא דאשתדלותא דילך לגבי קודשא בריך הוא לאו כמאן דעביד חסד עם קונו אלא כברא דמחייב לשוויי גרמיה ותוקפיה למפרק אבא ואימא ומסר גרמיה למיתה עלוי, דמאן דלאו איהו ברא דמלכא ועביד טיבו עם מלכא ועם מטרוניתא ודאי האי איתחשיב דעביד חסד עם קונו.

קם רעיא מהימנא ואשתטח קמי קודשא בריך הוא ובכה ואמר, כן יהא רעוא דיליה דיחשיב לי כבר, דעובדין דילי לגבי קודשא בריך הוא ושכינתיה יהון לגביה כגברא דאישתדל בהון בתר אבוי ואמיה דרחים לון יתיר מגרמיה ונפשיה רוחיה ונשמתיה וכל עלמא דהוה ליה הוה חשיב לון לאין למעבד בהון רעותיה דאבא ואימא ולמפרק לון בהון, עד כאן לשונו.

ומה שאמר דכל פיקודין דעביד למיפרק בהו שכינתא, כוונת הגאולה הוא ייחודה, כי בייחודה תעלה מהגלות שהם הקליפות ותטהר ותתלבן ותתיחד עם בעלה.

ומה שאמר ובדא עביד חסד עם קודשא בריך הוא, משום דמלכא בלא מטרוניתא לאו מלכא איהו ושלימותו הוא עם שלימותה, וכן אמרו בתיקונים (דף קמו ע"ב) זה לשונם

בקיצור כגוונא דא קודשא בריך הוא תריך לה לשכינתא וארמי לה מביתיה, הדא הוא דכתיב (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, והלא כל מאן דאוקיר לה בגלותא לקודשא בריך הוא אוקיר, או מאן דמזלזל לה לקודשא בריך הוא מזלזל, ובגין דא כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, עד כאן לשונו. ואמר לעיל מזה כי כבוד השכינה הוא לעשות המצוה להקימה מהגלות, זה לשונו כד שכינתא איהי בגלותא כל מאן דעביד מצוה לאוקמא לה מגלותא כאלו אוקיר לקודשא בריך הוא, עד כאן לשונו.

ובלי ספק כי עשיית המצוה בדחילו וברחימו בזה נותן לה עליה וסלוק מהגלות שהם הקליפות, כמ"ש בתיקונים (דף כה ע"ב) ומצוה בלא דחילו ורחימו לא יכילת לסלקא ולמיקם קדם ה', נמצא כי הכנפים המעלים אותה למעלה שלא יאחזו בו הקליפות הם דחילו ורחימו, ואי לא לא יכילת לסלקא. ובענין עסק המצות נאריך בזה בעזרת השם.

ובענין איזהו חסיד המתחסד עם קונו, ביארו עוד ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רכב ע"ב) אמר שהתורה נתנה מימין שהוא חסד, והעוסק בתורה ליחוד נקרא חסיד מתחסד עם קונו, זה לשונו אורייתא אתיהבת מימינא דקודשא בריך הוא דאיהו חסד, ובגין דא מאן דאתעסק באורייתא אתקרי חסיד, בגין דא אמינא לקודשא בריך הוא שמרה נפשי כ"י חסי"ד אנ"י ולא תדון לה כעובדי אלין עמי הארצות דאיתמר בהו ולא עם הארץ חסיד, ואי תימא כמה עמי הארצות אינון דעבדו חסד, אלא הכי אוקמוה איזהו חסיד זהו המתחסד עם קונו, כגון דוד דהוה מחבר ומאי הוה מחבר אורייתא דלעילא הוה מחבר עם קודשא בריך הוא, ובגין דא שמרה נפשי כי חסיד אני, עד כאן לשונו.

ובתקונים (סוף דף א) ביארו עוד בענין זה, זה לשונו חסידים מסטרא דחסד דרגא דאברהם, ואוקמוה עליה אין חסיד אלא המתחסד עם קונו, דעביד ליה קן דאיהו אכסניא דיליה, ודא שכינתא דאיהי קן דיליה בית דיליה, עד כאן לשונו לענייננו.

נראה לי שיובנו דבריו אלה, עם מה שנתבאר ברעיא מהימנא (פ' כי תצא דף רעו ע"ב) זה לשונו פתח ואמר, רעיא מהימנא האי כלה דילך קודשא בריך הוא יהב לה לאברהם לגדלא לך לגבן, ובגין דאיהו נטיר לה איתקריאת ברתיה, הדא הוא דכתיב בת היתה לו לאברהם ובכל שמה, ובה קיים כל אורייתא כלה ואפילו עירובי תבשילין, הדא הוא דכתיב (בראשית כו, ה) וישמור משמרתי וגו' ואיהו הוה לגבה אומן כגון (אזתר ב, ז) ויהי אומן את הדסה, וקודשא בריך הוא בריך ליה בגינה, הדא הוא דכתיב (בראשית כד, א) וה' ברך את אברהם בכל, וגדיל לה מכל מדות טבין, וגמיל לה חסד וסליק לה בגדולה במדת חסד דאברהם, והוה ביתה בגינה פתוח לרוחה למגמל חסד עם כל באי עולם, עד כאן לשונו.

נמצינו למדים מהמאמר הזה, כי עיקר גמילות חסדים שעשה אברהם אבינו ע"ה הוא לגמול חסד עם השכינה, וזה בב' דברים, הא' שתהיה כלולה מכל המדות הטובות, והב' לקושרה בחסד, והיה ביתו פתוח לרוחה לגמול חסד.

ופירוש שתהיה כלולה מכל מדות טובות, נתבאר בתיקונים (תז"ח קנט ע"ב), ואמר שם שהשכינה כל ששת ימי החול אזלא מנדדא ממקום למקום לראות אם תמצא צדיק שבו תדבק, ואמר אחר כך ומי הוא הצדיק אשר תדבק שיהיה מרכבה לצדיק חי עלמין, אותו שהוא כלול מכל המדות טובות, וזה לשונו ומאן איהו צדיק דאיהי אתדבקת ביה, ההוא דאיהו כליל מכל מדות דקודשא בריך הוא דאתמר ביה ויכלו, כליל כלא, דכל ספירין ביה איתכלילו, דאיהו חסיד וגומל חסד עם שכינתא ויהיב לה תוקפא בגבורה, והכי בכל ספירה וספירה יהיב לה תוקפא ביה, וביה איהי איתדבקת ולא תזוז מיניה בכל שית יומי שבתא, ובגיניה איתמר על צדיק אחד העולם עומד, וביה כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח, יד), איהי מכסיית עליה בגדפהא ואגנת עליה מכל מקטרגין דעלמא, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש שאמר שצריך שיהיה כלול מכל המדות הטובות שבעשר מדות, כדי שתקבל השכינה ממנו חוזק והארה מכל מדה ומדה, כי היא אינה מקבלת כי אם על ידי צדיק, ולכן צריך שיהיו כלולות בו, וזה שאמר והכי בכל ספירה וספירה יהיב לה תוקפא ביה, ועם היות שלא ביאר כאן העשר מדות אלא גומל חסד וגבור, סמך לו על מה שביארם בתיקונים במקום אחר, ונבארם לקמן בעזרת השם.

ובענין עסק התורה ליחד השכינה נתבאר בתיקונים (תיזו"ח דף צז ע"ב) זה לשונם אדהכי הא רעיא מהימנא קא אתי נטל קירטא בידיה, פתח ואמר זרק"א מק"ף שופ"ר הול"ך סגולת"א, נטיל תלת אבנין וזריק לון לגבי עילא, וכד זריק לון איתעבידו אבנא חדא, ואמר למארי מתיבתא קבילו האי אבנא לגבייכו, דהא שכינתא איהי בגלותא ולית בכו מאן דיתערא לגבה לרצאה לגבי בעלה, ולא עוד אלא כמה מארי מדרשות דאינון חברים לגבייכו, צווחין בכל יומא ולילי באורייתא דבעל פה בכמה קושיין, וצווחין בה ככלבין דאמרין הב הב, כגוונא דגיהנם דצווח הב הב, הדא הוא דכתיב (משלי ל, טו) לעלוקה שתי בנות הב הב, הב לן עותרא בעלמא דין, הב לן עותרא בעלמא דאתי, כמה דאוקמוה (אבות סוף פ"ב) למוד תורה הרבה ויתנו לך שכר הרבה, ולית מאן דישתדל באורייתא לסלקא בה שכינתא מגלותא ולחברא לה עם בעלה, דאינון אטימין עיינין סתימין לבא.

ובגין דא קלא נפק בכל ליליא כד נחת קודשא בריך הוא בגנתא דעדן דסלקין נשמתין קמיה, וההוא קלא אמר קרא, כדכתיב (ישעיה מ, ו) קול אומר קרא, זיל ואימא לון דישתדלון באורייתא לחברא שכינתא עם קודשא בריך הוא, כגוונא דדוד דאמר (תהלים קלב, ד) אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה', ואיהו הוה אישתדל באורייתא לחברא אימא דאיתמר בה (משלי א, ח) ואל תטוש תורת אמך, עם בעלה, דהא שכינתא מסטרא דחסד איתקריאת גמילות חסדים, ומסטרא דגבורה אתקריאת עקידה וקורבנא, ומסטרא דעמודא דאמצעיתא איתקריאת תורה, ולית מאן דיתער לה באלין מדות לגבי בעלה, הדא הוא דכתיב (ישעיה נא, יח) אין מנהל לה וגו', ובגין דא קלא אמר מה אקרא כל הבשר חציר, דלא משתדלין אלא לדבחא בשרא, ואלין אינון עמי הארץ.

ואלין דמשתדלין בגמילות חסדים ובאורייתא לא משתדלין אלא לגרמייהו ובגינייהו איתמר (ישעיה מ, ו) וכל חסדו כציץ השדה, וכל אלין דלא משתדלין בה לשמה רוחא דקודשא דאיהי שכינתא לא שריא עלייהו, הדא הוא דכתיב (תהלים עח, לט) ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב וגו', עד כאן לשונו.

הרי מבואר גודל החיוב על לומדי תורה שתהיה כוונתם ליחד השכינה, ולא תהיה כונתו לתועלת עצמו להשיג החכמה או לשכר העולם הבא, שעל זה מתרעמת השכינה ואומרת וכל חסדו כציץ השדה, כמו שאמר ואלין דמשתדלין בגמילות חסדים ובאורייתא לא משתדלין אלא לגרמייהו.

והכל נכלל בהשתדל האדם שיקרא בן ולא עבד, כי בן סתם עובד על מנת שלא לקבל פרס, והעובד על מנת לקבל פרס הוא נענש, ונתבאר בתיקונים (דף עג ע"ב) זה לשונם ויראה ואהבה על מנת לקבל פרס איהי שפחה, ותחת שלש רגזה ארץ וגו' תחת עבד כי ימלוך ושפחה כי תירש גברתה (משלי ל, כג).

ועוד בתיקונים (דף יד ע"ב) בחיוב התורה שבעל פה לייחד, זה לשונו זכאין אינון דמשתדלין בשכינתא דאיהי על כלהו, בהלכה לאפקא לה מן גלותא דאיתמר בה (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, ולמיזל לה לגבי בעלה למהוי לה קבלה בדרועוי, לקיים בה (שה"ש ב, ו) שמאלו תחת לראשי וגו', דבגלותא משנה דאיהי מטט"רון שלטא בגלותא, ואיהו משנה למלך, באתר דמטרוניתא יתבא משנה, ודא איהו ושפחה כי תירש גברתה, וביומוי דמשה לא שלטא שפחה אלא מטרוניתא, לבתר דמית משה וירית יהושע דאיהו נער באתר מלכותא, שלטה שפחה, כמה דאת אמר (יהושע ה, יד) אני שר צבא ה' עתה באתי, והא אוקימנא.

ועל אזהרת עסק התורה נצטוינו בפרשת ואהבת (דברים ו, ו) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, הרי שיהיו על לבו, פירוש שיהיה עוסק בהם מלב ומנפש. ושננתם לבניך, פירשו רבותינו ז"ל שיהיו דברי תורה משוננים בפיך. ואמר אחר כך ודברת בם, ופירשו רבותינו ז"ל (יומא יט ע"ב) ודברת בם, עשה אותם קבע. בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, הרי ד' זמנים לעסק התורה, באופן שלא יהיה פנוי מדברי תורה אפילו שעה אחת, וכמו שהתורה היא עץ חיים והיא עיקר הדבקות לידבק בחיים העליונים, וכמו שפירש בריש פרשת ואתחנן (זוהר, רס ע"א) עיטא דבר נש בהאי עלמא דבעי לאשתדלא באורייתא יממא ולילי ולא יתעדי מינה, הדא הוא דכתיב (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה, ווי למאן דאעדי מינה דאורייתא או איתפרש מינה, כאלו אעדי ואיתפרש מן חייא, עד כאן לשונו.

וגם על ידי העסק בתורה השכינה מתייחדת למעלה, ועל ידה יתעורר היחוד ואהבה בינה לבין קודשא בריך הוא, ועסק התורה הוא העיקר אל התעוררות מיין נוקבין, כמבואר בזוהר (פ' ויקרא דף כב ע"א) זה לשונו תא חזי רזא דמלה לא קיימא כנסת ישראל קמי מלכא אלא באורייתא, דהא כל זמנא דישראל בארעא אישתדלו באורייתא כנסת ישראל שראת עמהון, כד אתבטלו ממילי דאורייתא לא יכלא לקיימא עמהון שעתא חדא, בגיני כך בשעתא דכנסת ישראל איתערת לגבי מלכא אתקיף חילא, ומלכא קדישא חדי לקבלא לון, וכל זמנא דכנסת ישראל אתת לגבי מלכא ואורייתא לא אשתכח עמה, כביכול תשש חילהא, ווי לאינון דמחלשי חילא דלעילא, בגיני כך זכאין אינון דמשתדלי באורייתא.

וכיוצא בזה נתבאר בזוהר (פ' ואתחנן דף רסח ע"א) על פסוק (דברים ל, כ) כי הוא חייך ואורך ימיך לשבת על האדמה, פירש שם שאין השכינה עומדת ומתיישבת בין למעלה בין למטה אלא על ידי עסק התורה. ואמר, רזא דא אשכחנא בספרא דרב המנונא סבא, ואוקים קרא ברזא דכנסת ישראל, דכתיב (שמות כא, י) שארה כסותה ועונתה לא יגרע, ואי אתמנעו מינה מה כתיב (שם כא, יא) ויצאה חנם אין כסף, כמה דאת אמר (ישעיה נ, א) איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, וכתיב (שם נב, ג) חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו, ומאן דמנע אורייתא מיניה כמאן דנסב מארי דאתתא ומנע ליה מינה, דהא אשתארת כארמלא ולא ארמלא, הדא הוא דכתיב (איכה א, א) היתה כאלמנה, ולא אלמנה, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש שיש בתורה ג' מעלות מה שאין כן לשאר המצות, דהיינו שארה כסותה ועונתה, והוא מה שאמר מאן דמנע אורייתא כמאן דנסב מארי דאיתתא, שמפריד ממנה

בעלה, שהבעל נותן לאשתו שאר כסות ועונה, ועונה שהוא צער הגוף הוא יותר מהכל, ולכן השכינה מתתקנת על ידי התורה יותר מכל המצות.

ולימוד התורה היא מצוה ממצוות התורה, אלא שהיא כוללת והיא פנימית מכל השאר, שהתלמוד מביא לידי מעשה שיקיים כל שאר המצוות, ואם אין תלמוד אין מעשה, כמו שהאריכו בספרי, ונעתיק לשונם בשער הבא בעזרת השם.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ט

בהיות שבפרק הקודם בארנו שחייב האדם לייחד השכינה לעולם בכל ענייניו, שנאמר (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו, רצוננו בפרק זה לבאר עוד כמה פרטים יש שאדם חייב לעשות בעבור אהבת השכינה, ובזה יהיה קצת מנוחה לשכינה שתמצא מקום שבו תשרה. שכבר העתקנו לעיל בפרק הקודם מאמר הרשב"י ע"ה, שכל שית יומין דחול אזלא מנדדא מדוך אל דוך ומאתר לאתר לראות התמצא צדיק שבו תדבק.

ובהיות האדם עושה כל ענייניו לתיקון השכינה שהיא אמו, נמצא שהוא בן העושה נחת רוח לאמו, והיא מדרגת בעלי קבלה שעליהם נאמר (דברים כב, ו) לא תקח האם על הבנים, ופירשו בתקונים שהכוונה לא תסלק השכינה מעל הבנים, שלעולם שכינה עמהם. וזה לשונו (דף ד' ע"א) ביצים מארי מקרא, אפרוחים מארי משנה, בנים מארי קבלה, ועלייהו אתמר (דברים כב, ו) והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים, שלח תשלח מנייהו, אבל על מארי קבלה איתמר לא תקח האם על הבנים, דלית סוכלתנו לאשתמודע בשכינתא כאלין מארי קבלה, ואלין עבדין ליה דירה לקודשא בריך הוא, ופרחין עמה בכל אתר דאיהי פרחת, כלהו מנדדין עמה בשילוחא דילה. אבל אפרוחין לית גדפין דילהון שלמין דפרחין בהו דאינון פיקודי דעשה, וכל שכן ביצים, ובגין דא איתמר עלייהו לגבי אימא שלח תשלח את האם, עד כאן לשונו.

וכן אמר גם כן (ת"ז דף כא ע"ב) אבל בנין מן מעוי דאתמר בהון (ירמיה לא, יט) המו מעי לון, בנין דרחימו ממעהא, ואינון מארי קבלה איתמר בהו לא תקח האם על הבנים, דאימא לא זזה מנייהו לעלמין, עד כאן לשונו.

והטעם דאימא לא זזה מנייהו, מפני שהם יודעים לייחד השכינה במצוותם ובתורתם ומעשיהם, ועיקר המצוה והמעשה בהשלים הכוונה, אבל אפרוחים שהם מארי משנה אין מצוותם שלימות מפני חסרון הכוונה, נמצא כי תיקון כולל לשכינה הוא כוונה במצות ובתורה ושאר המעשים.

והנה כדי לעורר הלב לאהבת הקדוש ברוך הוא, צריך שיזכור עניינים אלו שנבאר מדברי רשב"י ע"ה, ובזה יתעורר לבו לאהבה, אף על פי שעתידין אנו לומר כמה דברים המעוררים האהבה, מכל מקום אלו נוגעים בעיקר האהבה לקודשא בריך הוא ושכינתיה, ולכן ראינו לבאר פה.

אמר ברעיא מהימנא (פ' נשא דף קכב ע"א) שתשובה היא שכינה שהיא ה"א אחרונה, והכוונה תשוב ה' אחרונה להתחבר עם יה"ו, אמר אחר כך ותשובה דא אתקריאת חיים, כי ממנה תוצאות חיים דאינון נשמתין דישראל, ואיהו הבל דנפיק ועאל בפומא דבר נש בלא עמל ובלא יגיעה ה' דהבראם, ועלה אתמר (דברים ח, ג) כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, והיא על רישיה דבר נש, עלה אתמר (במדבר יב, ח) ותמונת ה' יביט, אך בצלם יתהלך איש (תהלים לט, ז), ובגין דאיהי על רישיה דבר נש אסיר ליה לבר נש למיזל ד' אמות בגילויא דרישא, דאם היא אסתלקת מעל רישא דבר נש מיד איסתלקו חיים מיניה, ואי תימא דכך שריא על אומין דעלמא אף על גב דלא אתברי בהון שמיא וארעא וכל תולדין דבהון, לא שריא ודאי, דמשה בעא מקודשא בריך הוא דלא תשרי שכינה על אומין דעלמא ויהב ליה, עד כאן לשונו.

וכאשר יחשוב האדם שהשכינה על ראשו והיא הנותנת לו חיים שהיא הנשמה שבו, וכן ההבל שעל ידו מתקיים האדם, שאי אפשר לעולם להתקיים בלא הבל שהוא האויר, ואלו לא היה האויר הנושב בכנפי הריאה היה הלב מצד אשו שורף את האדם, וכן פירשו בתקונים (דף כח ע"א). ועל ידי שאיבת האדם האויר שהוא הבל העולם הוא מתקיים, וזהו כי על כל מוצא פי ידו"ד שהוא הבל העולם, היוצא מפי ידו"ד שהיא השכינה, על ידה יחיה האדם. והיינו ה' דבהבראם שה' היא הבל, שכן תנועת הה' במבטאה היא רפויה מורה על עצמות ההבל, וכמו שה' עילאה היא הבל, שעליה נאמר כי על כל מוצא פי ידו"ד יחיה האדם, שעל ידי אותו ההבל מתקיים האדם העליון כדפירשו בזוהר (פ' תזריע דף מז ע"ב), כן על ידי ההבל היוצא מהשכינה מתקיים האדם התחתון. ולכן כיון שחיות ישראל בפרט הוא על ידי ההבל כי אין ההבל השורה על ישראל הוא השורה על האומות, כדפי' במאמר, והיינו יחיה האדם, וישראל נקראים אדם, ראוי שיאהב אותה לעשות רצונה.

ובפרט כאשר יחשוב, שכמה חטא והמרה את פי השכינה בפרוק עול מצותיה, והיא לא שרפה אותו בדינה, שנאמר (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך אש אכלה, והיא נקראת צדק, דינא דלית ביה ותרנותא, מכל מקום היא שופעת בו חיים וההבל, ראוי שיעשה מצוותיה ותבער בלבו אש אהבתה עד שבכל נשימותיו יהיה אדוק בה אם יהיה אפשר,

כדפירשו ז"ל בבראשית רבה (פרשה יד) זה לשונם רבי ביסני ורבי אחא ורבי יוחנן בשם רבי מאיר אומרים, הנשמה הזו ממלאה את הגוף, ובשעה שאדם ישן עולה ושואבת לו חיים מלמעלה. רבי לוי בשם רבי חנינא אמר על כל נשימה שאדם נושם צריך לקלס לבוראו, מאי טעמא (תהלים קנ, ו) כל הנשמה תהלל יה, כל הנשימה תהלל יה.

ובמדרש רבה בפרשת ויקרא בפסוק ונפש כי תחטא, אמרו זה לשונם דבר אחר נפש כי תחטא, זה שאמר הכתוב (קהלת ו, ז) כל עמל האדם לפיהו, אמר רבי שמואל בר אמי מה שסיגל אדם מצות ומעשים טובים אינו מספיק להבל היוצא מפיו, עד כאן לשונו.

עוד בואלה הדברים רבה בפסוק ואהבת את ה' אלהיך, זה לשונם מהו בכל לבבך ובכל נפשך, בכל נפש ונפש שברא בך. אמר רבי מאיר על כל נשימה ונשימה שאדם מעלה חייב לקלס ליוצרו, מנין שנאמר כל הנשמה תהלל יה, עד כאן לשונם.

ועוד אמרו בירושלמי דפרק אין עומדין (ה"א) על פסוק (תהלים מו, ח) ה' צבאות עמנו וגו', רבי יוסא בשם רבי יוחנן אמר, לעולם אל יהי פסוק זה זז מפיך, ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה, ורבי אבהו בשם רבי יוחנן אמר (תהלים פד, יג) ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך.

ועם היות שיש פרטים רבים בפירוש הפסוקים לרוב התועלת שבהם, מכל מקום הענין הכולל הוא שצריך לשים לעולם לנגד עיניו ההשגחה העליונה, ולכך אמר אל יהא פסוק זה זז מפיך, שהרי אומרו ה' צבאות עמנו הורה על אהבתו הגדולה עם ישראל, שעם היות שידו"ד הוא נקרא צבאות שהוא שר על הצבאות העליונים, מכל מקום השגחתו עמנו. ועוד שהוא משגב ומגן לשמור אותנו מפגעי העולם, והוא סלה בלי הפסק, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (עירובין נד ע"א) כל מקום שנאמר סלה אין לו הפסק לעולם, שנאמר (תהלים מח, ט) כאשר שמענו כן ראינו וגו' עד עולם סלה, ומכח ייתור הפסוק שאמר עולם סלה הוכיחו שכל מקום שנאמר סלה אין לו הפסק לעולם.

ואפילו לדברי רבי אבהו שאמר שהפסוק הוא ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך, יש במדת הבטחון מעלות רבות, ואחת מהם הוא כי אי אפשר לאדם שיהיה דבק באלהיו אם אין לו בטחון בו, וכשיבטח באמת הוא בודאי דבק בידו"ד ואין לו פחד מכל עניני העולם.

וכן פירש רשב"י בזוהר (פ' וארא דף כב ע"א) זה לשונו דבר אחר (ישעיה כו, ד) בטחו בה' עדי עד, כל יומוי דבר נש בעי לאתתקפא ביה בקודשא בריך הוא, דהכי אמר דוד (תהלים כה, ב) אלהי בך בטחתי אל אבושה אל יעלצו אויבי לי, ומאן דשוי ביה בטחוניה ותוקפיה כדקא יאות לא יכלין לאבאשא ליה כל בני עלמא, דכל מאן דשוי תוקפיה

בשמא קדישא אתקיים בעלמא, מאי טעמא בגין דעלמא בשמיה קדישא אתקיים, הדא הוא דכתיב כי ביה ה' צור עולמים, צייר עלמין, עד כאן לשונו לענייננו.

ופירש בענין הבטחון ב' עניינים, האחד שצריך שיתמיד בבטחון כל יומוי, והוא לדקדק אומרו עדי עד. והב' שהבטחון עיקרו הוא חוזק הדבקות בהקדוש ברוך הוא, כמ"ש כל יומוי דבר נש בעי לאתתקפא ביה בקודשא בריך הוא, ואמר לאתתקפא, וכן למטה שאמר דשוי ביה בטחוניה ותוקפיה, מורה על חוזק אחיזת הדבקות שאינו יכול להפרד ממנו, ועל כן בוטח בכל ענין ואינו ירא מפגעי העולם.

ועיקר הדבקות הוא בידו"ד, כמבואר במאמר, שאמר בגין דעלמא בשמיה קדישא אתקיים. והטעם, כי שם ידו"ד הוא חיות פנימי בין בעולם הזה בין בעולם הבא, כי כמו שהנשמה חיי הגוף כן העולם הזה הוא הגוף, ושם ידו"ד הוא הנשמה בתוכו, ואלו חס ושלום יסתלקו חיותו מן העולם ישאר העולם תוהו ובוהו ששמו יתברך הוא הנשמה המקיים הכל, ולכן כיון שהאדם מתדבק בידו"ד שהוא הנשמה ראוי שיתקיים בעולם יותר, מפני שלעולם מצחצח נשמתו משורש החיים העליונים, כדכתיב (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים, כדפירשתי בפרק הקודם, הרי ביארנו הסבה המעורר אלינו אהבת השכינה.

והסבה המעוררת אהבת הקדוש ברוך הוא, נתבאר בזוהר (פ' תרומה דף קלד ע"ב) זה לשונו מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי (שמות כה, ב), האי קרא הכי אצטריך ליה למימר כל איש אשר ידבנו לבו, מאי מאת כל איש, אלא רזא הכא לאינון מרי מדין, זכאין אלין אינון צדיקיא דידעי לשוואה רעותא דילהון לגבי מלכא עילאה קדישא, וכל רעותא דילהון לאו איהו לגבי עלמא דא ובכסופא דבטלה דיליה, אלא ידעי ומשתדלי לשוואה רעותהון ולאתדבקא לעילא, בגין לאמשכא רעותא דילהון במאריהון לגבייהו מעילא לתתא. ומאן אתר נטלין ההיא רעותא דמאריהון לאמשכא ליה לגבייהו, נטלין ליה מאתר חד עילאה קדישא דמניה נפקין כל רעותין קדישין, ומאן איהו כל איש, דא צדיק דאיתקרי כל, כמה דאת אמר (קהלת ה, ח) ויתרון ארץ בכל הוא, על כן כל פקודי כל (תהלים קיט קכח), איש כמה דאת אמר איש צדיק, דא איהו כל איש מאריה דביתא, דרעותיה תדיר לגבי מטרוניתא, כבעלא דרחים לאתתיה, ותדיר ידבנו לבו, איהו רחים לה ולבו דאיהי מטרוניתא דיליה ידבנו לאתדבקא ביה, ואף על גב דברחימו סגיא דא בדא לא מתפרשן לעלמין, מההוא כל איש מאריה דביתא מאריה דמטרוניתא מיניה תקחו את תרומתי, אורחיה דעלמא מאן דבעי לנסבא איתתיה דבר נש מניה איהו קפיד ולא שביק ליה, אבל קודשא בריך הוא לאו הכי, אף על גב דכל רחימו דילה לגביה

ורחימו דיליה לגבה, מניה נטלין לה לאשראה ביניהו, מההוא אתר עילאה דכל רחימו דאיתתא ובעלה שריא תמן תקחו את תרומתי, זכאה חולקהון דישראל וזכאין כלהו דזכו להאי, עד כאן.

ועוד אמר לקמיה, זכאה חולקהון דאף על גב דאינון נטלין ליה הכא, לא יכלי אלא ברשו דבעלה וברשו דיליה, ולמעבד פולחנא דרחימו לגביה, וכדין ברחימו דיליה תקחו את תרומתי, וכל דא באינון פולחני דצלותא ותקונא דישראל מסדרין בכל יומא, עד כאן לשונו.

וכוונתינו מבוארת במאמר, שעם היות הקדוש ברוך הוא רוצה באהבת שכינתו, מכל מקום לאהבתו את ישראל נותן לנו רשות שנמשיך אותה אצלנו למטה על ידי תפלה ומצות, כדי שעל ידם תתיחד למעלה, ואנו מעוררים את האהבה ממנה אליו כענין הבוחר בעמו בישראל באהבה שפי' לעיל, וזה שאמר למעבד פולחנא דרחימו לגביה.

אמנם במאמר יש בו דברים הצריכים עיון, ואינם אל המתייחס כאן אל הדרוש, והמתייחס אל דרוש הדבקות והאהבה שאנו בו נתבאר במאמר שאמר במעלת הצדיקים שיודעים להפשיט מחשבתם מהגשמיות והם מדביקים מחשבם ורצונם במלך מלכי המלכים.

ויובנו דבריו אלה במה שאמר בפרשת בראשית (פ' בראשית היכל קדש קדשים מה ע"ב) שהזכיר מענין הרצונות המתגלים בעת הזווג העליון עיין שם. וכל הרצונות מתגלים על ידי צדיק שהוא המזווג, ושם עיקר התדבקות נשמת הצדיק התחתון, כמ"ש וכדין בסים ההוא רעותא דכלא ולא איתפס לגו בגו בסתימו, וכדין זכאה חולקיה מאן דאתדבק במאריה בההיא שעתא, זכאה איהו לעילא זכאה איהו לתתא, עליה כתיב (משלי כג, כה) ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך.

ואומר עוד לקמיה, מאן דזכי לאתדבקא במאריה כהאי גוונא ירית עלמין כלהו, רחימו לעילא רחימא לתתא, עד כאן לשונו לענייננו.

ובזה יובן אומרו, לבו דאיהי מטרוניתא דיליה ידבנו לאתדבקא ביה, מפני שע"י יתגלה אליה רצון העליון כדפי', ותאיר מאור האין סוף, והוא הוא מציאות הזווג, והוא רחימו דיליה לגבה בסוד ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ואם אין גן, נהר היכן תהיה יציקתו והשקאתו, והוא מה שפירש מורי ע"ה בספ"ר שהעליונים צריכין לתחתונים. ועל ידי שתקחו תרומתי ותיחדו אותה באינון פולחני דצלותא, אתם דבוקים ברצון העליון המתגלה ביחוד, כדפי', ובזה נמצא כל המאמר מקושר כאחד.

ונמצינו למדים, שכל הדבקות תלוי בתיקוני התפלה שכלם הם תיקוני השכינה וייחודה, ונמצינו למדים שעיקרי הדבקות והאהבה תלוי בהפשטת המחשבה מתאוות העולם הזה, שכל תאוותיו בטלות במיתה כנודע, והעיקר הוא לדבק נפשו ברצון העליון, והעיקר שתדע כל היחודים וכל מציאות העבודה, שאין הבדל בינינו לבינו יתברך עם היותו מרומם גבוה מעל גבוה, הוא עמנו משגיח בפרטים המגביהי לשבת, ואין הבדל כי אם מצד העון כאומרו (ישעיה נט, ב) עונותיכם היו מבדילים וגו', אמנם בהיות האדם עושה תשובה הוא קשור עם בוראו, והעד כאשר תבחין מה שכתבנו בפרקים הקודמים מכמה נסים נעשו לישראל והקדוש ברוך הוא עושה עמנו לעולם ועונה אותנו בעת צרתינו.

ובפרט כשיבחין האדם מעלת הרשב"י ע"ה ושאר התנאים, שדיבורם היה מתקיים מיד תיכף, ולפעמים אפילו שלא בכוונה כענין הוות כשגגה שיוצא מלפני השליט וכו' כמה פעמים נזכר בגמרא (מו"ק יח ע"א), ובזוהר בפרשת ויחי (דף ריח ע"א) רבון עלמא אשתמודע רבי יצחק לגבן, וכמה נסים כאלו שהובאו בספר הזוהר, ולכן כאשר יחשוב האדם בדבר הזה יראה שאין מסך כלל בינו לבין הקדושה, ולזה חייב לעבוד הבורא כמי שעובד למלך שהוא עומד לפניו ויעשה רצון עליון כפי השתנות סדרי ההנהגה העליונה בזמני היום והלילה ובשאר הזמנים, כן יעבוד עבודתו בתפלתו ותורתו.

ראשונה ראוי שישים האדם בכל יום מגמת פניו ליחד השכינה בג' תפלות שחרית ערבית מנחה, והטעם לג' זמנים אלו הוא, כי כפי השתנות הזמן התחתון תשתנה ההנהגה העליונה לחסד לדין ולרחמים, ולכן בבוקר אנו מעוררים החסד, וכיוצא בזה פירשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה פרשת ויצא (סח, ט) בטעם ג' תפלות, אמר שם אמר רבי יהושע בן לוי האבות תקנו ג' תפלות, אברהם תקן תפלת השחר וכו'. ואמר עוד אמר רבי שמואל בר נחמני כנגד ג' פעמים שהיום משתנה, בערבית יאמר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתוציאני מאפילה לאורה, בשחרית צריך לומר מודה אני לפניך ה' אלהי שהוצאתני מאפילה לאורה. במנחה יאמר יהי רצון מלפניך ה' אלהי כשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כן תזכני לראותה בשקיעתה. רבנן אמרי כנגד תמידין תקנו אותם עד כאן לשונו לענייננו.

אם כן נפקא מינה, כי כפי השתנות הזמן כך יחויב השבח וההודאה לשם מפני הטובה שהטיב, וכדי שיהיה שלם לאהבה את השם ויתפלל בחשק הלב בזוכרו הטובה אשר מטיב עמו, לכך תקנו התפלות בזמנים מחולפים.

וכיוצא בזה פירש במדרש (ויק"ר כח, א) על (קהלת א, ה) וזרח השמש ובא השמש, זה לשונו רבי לוי אמר כל מה שהבריות מגדלים מצות ומעשים טובים בעולם הזה דיין שהקדוש ברוך הוא מזריח להם השמש, שנאמר וזרח השמש ובא השמש.

ובעת הקיצו משנתו, אם ישכים לקרות בתורה לאהבת השכינה מה טוב חלקו, כמו שנאריך במעלתו בעזרת השם. וזה ביאר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' וארא דף ל ע"א) זה לשונו תא חזי כד מלכא אתי לערסיה בשעתא דאתפלג ליליא, רוחא דצפון איתער, דאיהו איתער חביבותא לגבי מטרוניתא, דאלמלא אתערותא דצפון לא אתחבר מלכא בהדה, בגין דצפון שארי חביבותא כמא דאיתמר (שה"ש ב, ו) שמאלו תחת לראשי, ודרום חביק ברחימו דכתיב וימינו תחבקני, כדין כמה בדיחין מתערין שירתא עד דאתי צפרא, דכתיב (איוב לח, ז) ברן יחד ככבי בקר ויריעו כל בני אלהים, וכד אתי צפרא כלהו עילאי ותתאי אמרי שירתא, וישראל כגוונא דא לתתא, דכתיב (ישעיה סב, ו) המזכירים את ה' אל דמי לכם, אל דמי לכם דייקא בליליא, כד אתפלג ליליא אינון דתיאובתא דילהון לאדכרא תדיר לקודשא בריך הוא לא יהבי שכיכו לליבא, וקיימין לאדכרא ליה לקודשא בריך הוא, כד סליק צפרא מקדימים לבי כנישתא ומשבחין ליה לקודשא בריך הוא, וכן בתר פלגות יומא, וכן בליליא כד אתחשך ואתדבק ליליא בחשוכא ובת שמשא, על אלין כתיב המזכירים את ה' אל דמי לכם, ודא עמא קדישא דישראל, עד כאן לשונו.

ואמר לכם דייקא, מפני שהתעוררותה לייחוד תלוי בתחתונים, כאומרו (שה"ש ח, יג) חברים מקשיבים לקולך השמיעיני. ואמר אינון דתיאובתא דילהון, פי' אותם שנפשם חשקה בשכינה, כאיש אשר הולך אחר חשוקתו שלבו בוער אחר אהבתה ולא יישן מרוב אהבתו אותה, כן אותם שיש להם החשק הגדול אחר השכינה לא יהבי שכיכו לליבא, כי מרוב חשקם ואש אהבת השכינה הבוער בלבם בהקיצם משנתם לא ישלוט בהם שינה ועצלות אלא יקומו בזריזות ושמחה ואהבת השכינה לייחדה, מפני כי ביחודה עם בעלה שהוא ידו"ד הרי הם דבקים בידו"ד, ונפשם שמחה ומשתעשעת להיותם דבקים בחיים העליונים כענין ישקני מנשיקות פיהו, שחשק התחתון להכלל בעליון, כמו שפי', וזהו המזכירים א"ת, א"ת שכינה, ידו"ד קודשא בריך הוא, ומזכירים פירוש לשון קשר ויחוד כענין אזכרתה, שפי' קטרת, וקטרת הוא קשר, כי תרגום קשר קטר.

אל דמי לכם, כבר נתבאר הטעם בפרק ד', מפני שהיא משוררת לעולם כענין אמרו (תהלים פג, ב) אלהים אל דמי לך, והיא תלויה בתחתונים, ולכך אמר אל דמי לכם, כדי שהיא גם כן לא תדום.

ונראה לדקדק לשון הפסוק, שלא אמר אל תתנו דמי לו בדרך ציווי כמו שאמר במקום אחר. והענין הזה מדוקדק בדברי רבי אבא בעל המאמר, אינון דתיאובתא דלהון לאדכרא לקודשא בריך הוא לא יהבי שכיכו וכו', ופי' אותם שמנהגם כבר להיות תאותם וחשקם לזכור הקדוש ברוך הוא, וזהו המזכירים את ה', שכבר אתם רגילים לזכור את ה' איני צריך לצוות אל תתנו דמי, כי מאליו יבא הענין שמוכרח להם מרוב חשקם שלא יתנו דומי לו, וזהו לא יהבי שכיכו, על דרך שמצוה גוררת מצוה, כ"ש החשק שלהם להזכיר את ה' מעורר להם שלא ידומו ושלא ישקוט לבם.

ובזה יובן פשט הכתוב (ישעיה סב, ו) על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו, ואלו הם שומרים נפקדים למעלה על פי הדבור שלא יחשו. אבל המזכירים את ה' יש להם מעלה נפלאה, כי אינם צריכים ציווי אלא מאליהם אל דמי לכם. הרי תיקון א' לשכינה שהנוהג זה בודאי הוא אוהב גדול אליה.

עוד בשאר תיקונים, כדסליק צפרא מקדימין לבי כנישתא. ואומר מקדימים, גם זה על האהבה, כי מרוב אהבתם להקשר בשכינה ירוצו ויקדימו לבית הכנסת, כמ"ש (ברכות פ"ק ו' ע"ב) מצוה לרוץ לבית הכנסת, שנאמר (הושע ו, ג) ונדעה נרדפה לדעת את ה'.

גם אפשר לומר מקדימין, כדי להיות מעשרה ראשונים, כמ"ש ז"ל (ברכות פ"ק שם) לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה מי' ראשונים, וכדפי' סודו בפרשת נשוא (קכו ע"א), ונפר' לקמן. וכן אמרו רבותינו ז"ל (ברכות ח.) אמר רבי יהושע בן לוי קדימו ואחשיכו לבי כנישתא כי היכי דתוריכו יומי.

ובפרט אם הוא ראשון בבית הכנסת, שביאר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' תרומה דף קלא ע"א) ההוא דאקדים אתחבר בשכינתא וקיימא בדרגא דצדיק ואתעביד רחימו דמלכא, עיין שם.

ובתפלת שחרית אנו מיחדין לשכינה וקושרין אותה בחסד, דהיינו אברהם תקן תפלת שחרית, ואחר חצי היום שהוא שעת מנחה שכבר נטה השמש כדפי' בגמ' (יומא כח ע"ב) מכי שחרן כותלי, ואז הגבורה מתחלת להתעורר כדפי' בריש פרשת נשוא (קכ ע"א), אז זמן תפלת מנחה ליחד השכינה בזרוע השמאל, שיצחק תקן תפלת המנחה. וכן בליליא הוא יחודה בקו האמצעי, יעקב תקן תפלת ערבית, דהיינו (בראשית כח, יא) וילן שם כי בא השמש, כי השמש בא אליה, וכן פירש בזוהר (פ' פנחס דף רכד ע"א, וגם פ' ויצא דף קמח ע"א) בענין ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו.

ובתקונים (דף מה ע"א) זה לשונם בצלותא דשחרית דסלקא בשמא דאתקרי אל, האל הגדול ודאי, בצלותא דמנחה סליקת בשמא דאיתקרי אלהים, בצלותא דערבית סליקת

בשמא דאתקרי ידו"ד רזא דמלה (תהלים נ, א) א"ל אלקי"ם ידו"ד דבר ויקרא ארץ, עד כאן לשונו.

ואמר עוד לקמיה (דף מה ע"א) שעל ידי נצח הוד יסוד עולה להתקשר בשלשה אבות, זה לשונו ועוד מקוטרת מור (שה"ש ג, ו), צרור המור דודי לי (שם א, יג), ודא נצח דסליק ליה בימינא, הדא הוא דכתיב (תהלים טז, יא) נעימות בימינך נצח. ולבונה, דא הוד, דסליק לה בגבורה. מכל אבקת רוכל, דא צדיק דסליק בעמודא דאמצעיתא, עד כאן לשונו. הרי מבואר מהמאמרים כי עיקר תפלותינו הוא ליחד השכינה לעולם בבחינות האמורות.

עוד צריך לכוון בכל יום ליחד השכינה בסוד מטה ושלחן וכסא ומנורה, שפירש הרשב"י ע"ה בפרשת תרומה (דף קלג ע"א), ונבארם בעזרת השם בענין התפלה. הרי זה יחוד כולל לכללות היום, ובשער התפלה יתבאר היאך בתפלת שחרית אנו מושכים השכינה אלינו.

עוד יש שלשה דברים שראוי לאדם לעשותם בכל יום להמשיך השכינה עליו, הא' הנחת תפלין, הב' עסק התורה, והג' לתת לה שאר כסות ועונה.

בתפלין ביארו בתיקונים (דף ב ע"א) שהם בנוקבא, והמניחם הוא אות ברית ואות תפלין, והוא בן, ועליו נאמר לא תקח האם על הבנים, ששכינה שורה עליהם לעולם, זה לשונם אלין דנטרין אות ברית בתחומיה דאיהו ח' יומין, ונטרי אות שבת בתחומיה, דאינון י"י יאקדונק"י, דבגינייהו אוקמוה מארי מתניתין דלא אשתכח בר נש פחות מתרוייהו, כתיב (דברים כב, ו) לא תקח האם על הבנים, ואינון דלא אשתכחו בכל יומא בשתי אותיות אלו דאינון אות תפלין ואות דברית מילה, ובשבת אות ברית ואות שבת, כתיב בהון שלח תשלח את האם, ואי תימרון אמאי צריכין למהוי תרוייהו בכל בר נש בכל יומא, בגין דלא תשתכח שכינתא דאיהי יו"ד מן אדנ"י יחידה בלא קודשא בריך הוא דאיהי יו"ד מן ידו"ד, וצריך בר נש דלא ישתכח בכל יומא פחות מתרוייהו. ואי לא, עליה איתמר (משלי טז, כח) ונרגן מפריד אלוף דא מפריד אלופיה דעלמא משכינתא, נוקבא, דאיתמר בה (שמות לא, יז) אות היא לעולם, דכורא ברית מלח עולם היא (במדבר יח, יט), ובגין דא אות תפלין נוקבא, אות ברית דכורא, ורזא דמלה (דברים ל, יב) "מ"י "יעל"ה "לנ"ו "השמימ"ה בראשי תיבין מיל"ה ובסופי תיבין ידו"ד, בתפלין נוקבא, הדא הוא דכתיב (שמות יג, טז) והיה לאות על ידכה, יד כהה, עד כאן לשונו. ובפשוטי דבריו ראיה אל כונתינו.

על ידי עסק התורה ביארו בזוהר (פ' וירא דף קטו ע"ב) רבי יהודה ורבי יוסי הוו אזלי באורחא, אמר ליה רבי יהודה לרבי יוסי פתח פומך ולעי באורייתא, דהא שכינתא

אשתכחת גבך, דכל זמן דמלי דאורייתא לעא[ן] שכינתא אתייא ומתחברא, וכל שכן באורחא דשכינתא קדמא ואתיא ואזלא קמייהו דבני נשא דזכאן במהימנותא דקודשא בריך הוא, עד כאן לשונו.

וכן אמר גם כן בזוהר (פ' בראשית דף נ ע"א) שתלמידי חכמים הפורשים מנשותיהם כל ששת ימי החול, שהשכינה עמהם, והם זכר ונקבה.

אמנם צריך כדי שתשרה עליו שכינה שיהיה לימודו בדרך קבע לא דרך מקרה, וכן ביארו ברעיא מהימנא (דף רלח ע"ב) זה לשונם ובגין דא כי יקרא קן צפור, באורח מקרה, זמנא חדא דאושפיזא ואכסנאי דאזדמן לפום שעתא בבי אושפיזיה, ואית דאינון דמתניתא דילהון דירה לשכינתא, הדא הוא דכתיב (שמות לא, טז) ושמרו בני ישראל את השבת לדורתם, לדרתם חסר לשון דירה, ואית מארי משנה דתורתם אומנותם דלא זזת שכינתא מנהון כל יומיהון, אבל אלין כי יקרא קן צפור לפניך, בהון שכינתא באורח מקרה, זמנין שרייא עליהון ואשתכחת עמהון וזמנין לא אשתכחת עמהון, ורזא דמלה זמנין דאשתכחת עמהון לא תקח האם, וזמנין דלא אשתכחת שלח תשלח את האם, אפרוחים אלין מארי משנה, או ביצים מארי מקרא, באלין דלא קבעי לימודייהו שלח תשלח את האם, אבל באלין דקבעין לימודייהו לא תקח האם על הבנים, עד כאן לשונו.

וכן פירשו בתיקונים (סוף כא ע"א) אי הכי מאי כי יקרא קן צפור לפניך, אלא בזמנא דלית לה לשכינתא אתר לשריא תמן בקביעו איהי אזלת במקרה, ודא איהו כל הקובע מקום לתפלתו, כמה דנשמתין עבדין הכי שרייא שכינתא עמהון, נשמתא דאיהי קביעא בצלותא או באורייתא איהי אתר קבוע לשריא ביה שכינתא, אבל נשמתא דלית לה קביעותא בצלותא או באורייתא אלא אי אזדמנת לה במקרה, הכי איהי שרייא עמיה במקרא ודא איהו כי יקרא קן צפור לפניך, וכן איהי נשמתא דבר נש אתקריאת קן צפור וגופא קן דנשמתא, וכן נשמתין דאינון עולימאן דילה דאיתקרו בתולות אחריה רעותיה, יתבין בגופין דאינון קן דילהון, באורח מקרה, בזמנא דלאו אינון קבועין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ודא הוא כי יקרא קן צפור לפניך, עד כאן לשונו.

שאר כסות ועונה, ביארו בתיקונים (כב ע"א) ועוד אינון שאלין מזונא, וכסות, ועונה, דאיהי עונת זיווגיהו משבת לשבת, דאיתמר בה (שמות כא, י) שארה כסותה ועונתה לא יגרע, ולא אית מאן דשאיל מזונא דאיהי שארה דשכינתא, ואיהי אימא עלאה דאתמר בה (משלי א, ח) ואל תטוש תורת אמך. כסותה, דא כסויה דציצית ועטיפו דיליה, ותפלין דיד דאתמר בה (תהלים קב, א) תפלה לעני כי יעטוף. ועונתה, דא קריאת שמע בעונתה. דאם

שלש אלה לא יעשה לה, לשכינתא, ויצאה חנם אין כסף, לית ליה כסופא מן שכינתא חציף איהו. ועוד אין כסף, לא יהא ליה כסופא לעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

ובתיקונים (תיקון מט דף ק' ע"ב) ביאר ג' אלה באופן אחר, והוא קרוב אל הנדרש, דרש שם שאר כסות ועונה בסוד ג' גלגולים, ואמר אחר כך אמר רבי שמעון, סבא סבא פתח מלין יתיר, דהא סתימין אלין מילך, אמר ליה ההוא סבא, שארה, דא מזונא מסטרא דימינא, דמתמן כל מזונא קא אתיא, הדא הוא דכתיב (תהלים קמה, טז) פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, ודא יד ימינא. כסותה, מסטרא דשמאלא דאיהי כסות עינים, דמתמן עריין לשמאלא, בגין דסטרא דצפון שמאלא תמן פגימו, הדא הוא דכתיב (ירמיה א, יד) מצפון תפתח הרעה, ובגין דא אתמר ביצחק (בראשית כז, א) ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות, ותמן צריך כיסויא, ומשה בההוא איתמר ביה (שמות ג, ו) ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים, ובגין דא ציצית ותפלין אינון כיסויא דילה, הדא הוא דכתיב (שמות כב, כו) כי הוא כסותה לבדה הוא שמלתו לעורו, לעורו בעור דתפלין, כסותה, על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה (שם, יב), ועונתה מסטרא דעמודא דאמצעיתא דאיהו ישראל, שמע ישראל (דברים ו, ד), ותמן יחודא דילה, הדא הוא דכתיב (שמות כא, יא) ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף, עד כאן לשונו.

ומה שאמר ששאר הוא המזון מצד הימין, ולעיל נתבאר שהוא תורה מצד הבינה, אין מזה קושי כלל, כי המזון אף על פי שיהיה בימין הוא נמשך מהבינה, כי בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא, וביארו בתיקונין (ת"י דף כה ע"ב) דלא בזכותא שהוא חסד תליין אלא במזל שהיא הבינה, עיין שם. וכן התורה נמשכה מהבינה כדפיר' בפרשת קדושים ובאה לחסד ומשם היא מזון לשכינה, והיא (משלי לא, כו) ותורת חסד על לשונה.

ואגב למדנו, כי כוונת כיסוי ציצית ותפלין הוא להסתיר השכינה וכן הנשמה מכוחות הדין.

הרי מבואר החיוב המוטל על כל אדם לעשות ולתקן בכל יום שאר וכסות ועונה לשכינה, ובזה גם כן נשמתו מתתקנת, כי הנשמה חלק ידו"ד, שנאמר (דברים לב, ט) כי חלק ידו"ד עמו, כמו שביארנו כמה פעמים, ובהיות השכינה מתתקנת על ידו בודאי שתשרה עליו כמו שנאמר (משלי ח, יז) אני אהבי אהב, וכן פי' הרשב"י ע"ה גם כן בפסוק מאת כל איש אשר ידבנו לבו וגו', שהעתקנו בפרק ד.

ואלו הד' דברים שביארנו הם יחודים כוללים לכל יום ויום, עוד כמה פרטים שיתבארו בעזרת השם כל אחד ואחד במקומו. ועל המתקן ימיו לעולם ביחוד השכינה כדפי',

נאמר (קהלת ט, ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך, כמו שהעתקנו המאמר בפרק הקודם.

ועוד במעלתו ביארו שם בזוהר (פ' מקץ דף קצו ע"ב) דבר אחר, בכחך דא היא אשה דקאמרן, דאיהי חילא לאיתתקפא בה בעלמא דין ובעלמא דאתי, ובעי בר נש למזכי בה בהאי עלמא בגין דיתתקף בההוא עלמא, מאי טעמא, בגין דלבתר דיפוק בר נש מהאי עלמא לית ביה חילא למעבד מידי ולומר השתא מכאן ולהלאה אעביד, ודאי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה, אי לא זכי בר נש בהאי עלמא לא יזכי ביה לבתר בההוא עלמא, ואוקמוה מאן דלא אתקין זוודין למיהך מהאי עלמא לא ייכול בההוא עלמא, ואית עובדין טבין דעביד בר נש בהאי עלמא דייכול מנייהו הכא וכלא אישתאר לעלמא דאתי ולאתזנא מנייהו, תא חזי יוסף זכה בהאי עלמא ובעלמא דאתי, בגין דבעא לאתיחדא באשה יראת ה' כדכתיב (בראשית לט, ט) וחטאתי לאלהים, ובגין כך זכה למישלט בהאי עלמא, וזכה לון לישראל, עד כאן לשונו לענייננו. ומבואר במאמר כמה גדול מעלת האוחז בשכינה במעשיו אם בעולם הזה אם בעולם הבא.

ודרך כלל לכל יחודי השכינה שביארנו ונבאר עוד בעזרת השם, צריך קודם שיעשה היחוד ההוא יאמר בפיו ויוציא בשפתיו דבר זה או מצוה זו אני עושה ליחד השכינה עם קודשא בריך הוא, ויכוין ביחוד יאקדונק"י, ויכוין שבזה תתעלה מהגלות. כיצד, הולך לבית הכנסת לתפלת שחרית יאמר הריני הולך ליחד השכינה עם הקדוש ברוך הוא בדרועא ימינא, ויכוין הכוונה שפירשנו, וכיוצא לשאר התפלות והמצות.

ודבר זה יתבאר בזוהר (פ' תזריע דף נא בסופו) והם דברי רבי אלעזר, זה לשונו אמר רבי אלעזר, בכל עובדוי דבר נש ליבעי ליה דלהוו כולהו לשמא קדישא, מאי לשמא קדישא לאדכרא בפומיה שמא קדישא על כל מה דאיהו עביד, דכולא הוא לפולחניה ולא לישרי עלוי סטרא אחרא, בגין דאיהו זמין תדיר לגבי בני נשא ויכיל לאשראה על ההיא עבידתא, עד כאן לשונו.

ועם היות שטחיות דבריו כמ"ש על מה דאיהו עביד, במעשים מדברי העולם שהם לעבודתו, שאם הוא במעשה המצות הוא הוא העבודה עצמה, מכל מקום כבר אפשר שיהיה במעשה המצוה איזו פניה, כי בוחן לבות יודע הכל, וכאשר בתחלת העשיה יאמר בפיו שהוא לעבודתו לשם ה' והכוונה ליחד כדפרי' הרי בזה מסלק כל חיצוני שלא תסרך באותה המצוה. וכן נראה מדבריו שאמר בכל עובדוי דבר נש ליבעי ליה, ומאי ריבה בכל, אלא ודאי דהכי פירושו לא מיבעיא בדברי הקדושה שצריך להזכיר, כי יותר

הקליפה רוצה להאחז ברוחניות המצוות יותר מדבר הגשמי שאין בו ממש, אלא אפילו בדברי העולם יאמר לשם ה' כדי שלא תשרה הקליפה בשום מעשה ממעשיו הגשמיים.
וכן תמצא שמנהג הקדמונים ע"ה היה שקודם שיעשה המצוה היו מוציאים הכוונה בפיהם, כענין רבי אבא ע"ה בענין ג' סעודות, בזוהר אמרו (פ' יתרו דף פח ע"א) זה לשונם רבי אבא כד הוה יתיב בסעודתא דשבתא הוה חדי בכל חדא וחדא, אמר דא היא סעודתא דעתיקא קדישא וכו', בסעודתא אחרא אמר דא היא סעודתא דקודשא בריך הוא, וכן בכלהו סעודתי, עד כאן לשונם.
וכן אמר הוא עצמו בזוהר (פ' תזריע דף נ ע"א) זה לשונו תא חזי, כתיב וכל הנשים אשר נשא לבן, בשעתא דהוו עבדין עבידתא הוו אמרין דא למקדשא דא למשכנא דא לפרוכתא, וכן כל אינון אומנין, בגין דשרייא קדושא על ידיהו ואתקדש ההיא עבידתא, וכד סליק לאתריה בקדושה סליק, עד כאן לשונו.
ואמר עוד לקמיה, שגם כן בדברי העולם צריך להזכיר, זה לשונו ועל דא מאן דבני בנין כד שארי למבני בעי לאדכרא דהא לפולחנא דקודשא בריך הוא, הוא, בני בנין דכתיב (ירמיה כב, יג) הוי בונה ביתו בלא צדק, וכדין סייעתא דשמיא שארי עלוי, וקודשא בריך הוא זמין עליה קדושתא, וקארי עליה שלם, הדא הוא דכתיב (איוב ה, כד) וידעת כי שלום אהלך, מהו ופקדת נוך הא אוקמוה, אבל ופקדת, לאפקדא מלה בפומא כד איהו בני, וכדין ולא תחטא כתיב, עד כאן לשונו, ומזה נקיש לכל שאר דברי העולם. וכן רב המנונא בענין הסוכה, כדפירשו בזוהר (פ' אמור סוף דף קג) עיין שם, ומזה נלמוד לשאר המצות.
ונראה לי שעל זה נאמר (ישעיה סב, ו) המזכירים את ה' אל דמי לכם, שיזכירו היחוד בפה, את ידו"ד - קודשא בריך הוא ושכינתיה, כדפירשנו לעיל, ונמצא מקיים מעשה דיבור ומחשבה, שהוא כנגד ג' שמות יב"ק כמו שיתבאר בשער הקדושה בפרק ד.
והמתקן ימיו בתקונים אלו האמורים, עליו נאמר (תהלים לד, יג) אוהב ימים לראות טוב, ויובן הדבר במה שפירשו בזוהר (פ' ויחי דף רכד ע"א) כי הימים מה שאדם מתקן בהם הם לבוש שבהם תתלבש נשמתו, ועל ידי לבוש הימים זוכה להסתכל ולהתענג בעונג טוב הצפון לצדיקים, זה לשונו תאנא, זכאין צדיקיא דיומיהון זכאין אינון ואשתארן לעלמא דאתי זכאין, וכד נפקין מתחברן כלהו ואתעבידו לבושי יקר לאתלבשא ביה, ובההוא לבושא זכאן לאתענגא מענוגא לעלמא דאתי, ובההוא לבושא זמינין לאחיא ולמיקם. וכל אינון דאית להו לבושא יקומון, הדא הוא דכתיב (איוב לח, יד) ויתיצבו

כמו לבוש, ווי לאינון חייבי עלמא דיומיהון בחובי עלמין חסרין, ולא אשתאר מינייהו במא דאתכסיין כד יפקון מעלמא.

תאנא, כל אינון זכאין דזכו לאתלבשא יקר דיומוי, מתערן בההוא עלמא (ס"א: גולפא) מעטורי דמתעטרי בהו אבהן, מההוא נחל דנגיד ונפיק לגנתא דעדן, הדא הוא דכתיב (ישעיה נח, יא) ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך וגו', ואינון חייבי עלמא דלא זכו לאתלבשא בלבושא דיומיהון עלייהו כתיב (ירמיה יז, ו) והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר, עד כאן לשונו.

הרי שאמר שעל ידי לבוש הימים מתענגים ענוגא דעלמא דאתי, ומתעטרי מההוא נחל דנגיד ונפיק, ובזה יובן, הפסוק אוהב ימים, כי כיון שהימים הם לבושים שבהם תתלבש נשמתו, צריך לאהוב הימים, כי כמו שהאדם אוהב הלבוש שבו מתלבש גופו, שאם לא יהיה הלבוש ההוא היה ערום, כן למה שנוגע לתיקון נשמתו יאהב הימים שהם לבושים שתתלבש נפשו, והיינו לראות טוב, שעל ידי לבוש הימים ישיג להסתכל ולהתענג מטוב העולם הבא כמבואר במאמר, והראיה היא מציאות ההשגה שישיגו הצדיקים באור הצפון לצדיקים, וכמו שנאמר (תהלים כז, יג) לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים. ואמר ראיה, כי אין אדם רואה אלא על ידי האור, ואותו האור הצפון על ידו היא הראיה האמתית שבו היה צופה אדם הראשון מראש העולם ועד סופו, כדפירשו ז"ל (חגיגה דף יב ע"א) והאריכו בזוהר (פ' בראשית דף לא ע"ב) במעלות האור ההוא.

וכאשר יסתכל במ"ש, צריך שיתקן עצמו בתורתו ומצוותו דבר יום ביומו, כמו שאמר הכתוב (דברים כד, טו) ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, ופי' שיתן ליום עצמו השכר שלו דהיינו תיקונו על ידי התורה והמצות ולא יבא עליו השמש, כי כל יום ויום יש עליו מלאך ממונה כמו שפי' בזוהר (פ' אמור דף צב ע"א) על טעם שצריך תענית חלום ביומו ואפילו בשבת, עיין שם. ועל זה, היום שעבר בלי תיקון חלף הלך לו. וכן מטעם זה אמר (אבות פ"ב) ושוב יום אחד לפני מיתתך כדי שיהיו כל ימיו בתשובה, כדפי' בשער היראה. ואם ירצה לומר שמחר יתקן ויקרא, וכבר מצינו כיוצא בזה בגמרא (ע' עירובין סה ע"ב) אין אגירי יממא יזפי ביממא ופרעי בליליא. צריך שלא יאחר הפרעון אלא יפרע מיד חובו, כי אם יתאחר מלפרוע דבר יום ביומו יכבד עליו החוב, וכתב החסיד בח"ה (ע' חוה"ל ש' החשבון חשבון יא) בענין זה. ובזוהר (פ' כי תצא דף רעח ע"א) פירשו פסוק זה על התפלות העולות למעלה על ידי מטטרו"ן. ואשרי המתקן ימיו על דרך האמור שבודאי יזכה אל הטוב הצפון.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק י

מפני שקדם עסקנו בפרק הקודם בענין תקוני השכינה וקישוטיה, אמרנו לסמוך לו פרק זה, לבאר שכל העבודות החמורות שחייב האדם לעשות לתיקון השכינה צריכין שיהיו בשמחה, שנאמר (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב, ואמר (תהלים ק, ב) עבדו את ה' בשמחה, ופירשו בזוהר (ריש פ' ויחי דף רטז ע"ב) זה לשונם אמר רבי יוסי שכינתא לא שריא אלא באתר שלים ולא באתר חסיר ולא באתר פגים ולא באתר עציב, אלא באתר דאתכוון, באתר דחידו, ובגין כך כל אינון שנין דיוסף אתפרש מאבוי ויעקב הוה עציב לא שריא ביה שכינתא. תנא אמר רבי אלעזר אמר רבי אבא, כתיב עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה, לאפקא דלית פולחנא דקודשא בריך הוא אלא מגו חדוה, דאמר רבי אלעזר לית שכינתא שריא מגו עצבות, דכתיב (מל"ב ג, טו) ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן, עד כאן לשונו.

ושמעתי בשם מה"ר יצחק די לוריא אשכנזי ע"ה שפירש פסוק תחת אשר לא עבדת וגו' מרוב כל, פירוש יותר אם היה לך רוב כל. והכוונה, שיהיה שמח בשמחת הקדוש ברוך הוא ובמצוותיו ותורתו יותר מכל ממון שבעולם, כמו שהתורה נאמר בה (משלי ג, טו) וכל חפציך לא ישוו בה, כך לא ישוה שום שמחה שבעולם אצל שמחת מצוה, וכן פי' לעיל בפרק ב בענין האהבה. וכענין זה שמעתי בשם הר' יונה ע"ה בפסוק (משלי ג, ט) כבד את ה' מהונך, שפירש יותר מהונך.

ואופני קנות אדם שמחה בלבו, הוא כשיחשוב בטובת הבורא יתברך עליו כמו שהארכנו, אם בנתינת התורה וכו', ויאמר בלבו, עילת כל העלות וסבת כל הסבות שברא והמציא כל הנמצאים בעבור האדם והשגחתו הפרטית עלי, עם היות שלגדולתו אין לה תכלית וסוף, ישגיח על יתוש קטן כמוני שאני נחשב לאין נגד גדולתו יתברך, להטיב עמי בטובות העולם הזה ובטובות העולם הבא.

והוא כמשל המלך שיש לו שרים ונכבדים לאין מספר, וראה במדינתו עבד אחד, וקראו ואמר לו רצוני שתעבדני ותהיה מהשרים העומדים לפני הרואים את פני המלך, ואמר לו אם תעבדני כראוי אשים מעלתך למעלה מהשרים הנכבדים אשר עמי. האין מן הראוי על העבד ההוא לעבוד עבודת רבו בשמחה, ויאמר בלבו, הואיל והמלך עם גדולתו וממשלתו שלא חסר לו דבר בחר בי לתועלתי שאהיה עובד לפניו, אין מן הראוי שאעבוד עבודתי לפניו אלא בשמחה ובטוב לבב.

ובספר החסידים (סימן יד) כתוב בשורש האהבה, כי כדי לעבוד בשמחה יקח אדם משל מבשר ודם, אם היה יודע דבר שהוא רצון המלך לא ישקוט ולא ינוח עד שישלים רצון

המלך, שהוא רימה ותולעה כמוהו, ויהיה שמח שמחה גדולה על אשר באו מעשיו לפני המלך, לרצון הבורא שהוא חי וקיים על אחת כמה וכמה שיש לו לטרוח ולבקש איך יעשה וישלים רצון מצוותו, עד כאן לשונו.

ועוד יחשוב ויאמר בלבו, הרי כל צבא השמים עובדים עבודתם בשמחה ששים ושמחים לעשות רצון קוניהם, ועבודתם העליונה היא כפלים על עבודתנו, שהרי הגלגלים אינם שוקטים לעולם מתנועתם, וכן השמש לעולם הוא סובב, ובכל בקר כאשר הוא יוצא, יוצא בשמחה, שנאמר (תהלים יט, ו) ישיש כגבור, והוא משורר לפני המקום שפירשו ז"ל שאומרים מזמור הודו לה' קראו בשמו (תהלים קה), וכן פירשו בזוהר (פ' ויקהל דף קצו ע"א) זה לשונם ובשעתא דנטיל שמשא בגלגלוי פתח קל נעימותא ואמר שירתא, מאי קאמר הודו לה' קראו בשמו וגו' (תהלים קה, א) שירו לו שיר חדש וגו', וישראל משבחין לקודשא בריך הוא ביממא עם שמשא, הדא הוא דכתיב (שם עב, ה) ייראוך עם שמש, ואף על גב דהא אוקימנא להאי קרא, אמר רבי אלעזר אלמלא דבני עלמא אטימין לבא וסתימין עיינין לא יכלין למיקם מכל נעימותא דגלגלא דשמשא כד נטיל, עד כאן לשונו.

ועוד אמרו במדרש תנחומא (אחרי ט) זה שאמר הכתוב (תהלים קיג, ג) ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה', משעה שהשמש זורח ועד שהוא שוקע מקלס להקדוש ברוך הוא, וכן אתה מוצא בשעה שעמד יהושע בגבעון ובקש לשתקו, לא אמר שמש בגבעון עמוד אלא שמש בגעון דום, אלא שכל שעה שהוא מהלך מקלס להקדוש ברוך הוא, וכל שעה שהוא מקלס יש בו (ס"א: אין בו) כח לעמוד, לכך אמר ליה יהושע דום, עד כאן לשונו.

והעיד לי מי ששמע וראה אנשים שהלכו לארץ הודו, לראות מקום יציאת החמה וזריחתה, ב' הלכו, וא' חזר אלם, הא' שנתקרב הרבה לשמוע ניגון קול החמה מת, והא' נתאלם, וזה בחזרתו אמר זה על ידי כתיבה. וכן אמרו ז"ל בסנהדרין בענין סנחריב שהשמיעם קול גלגל חמה.

ועל דרך שהשמש משורר, גם העליונים משוררים ומשבחים לעילת כל העילות, בין בנאצלים בין בנבראים בין בנוצרים בין בנעשים, שכל מה שברא הקדוש ברוך הוא לא בראו אלא לכבודו, שנאמר (ישעיה מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, והכבוד הוא ההלול והשבח, כענין (תהלים כט, ט) ובהיכלו כולו אומר כבוד. וכן פירשו רבותינו ז"ל במדרש תהלים (מזמור יט) זה לשונם השמים מספרים, זה שאמר הכתוב (משלי טז, ד) כל פעל ה' למענהו, לקילוסו, כמא דאת אמר (תהלים קמז, ז) ענו

לה' בתודה. דבר אחר לעדותו וכו'. ואמר עוד לקמיה, דבר אחר כל פעל ה' לקילוסו, שהכל מקלסין אותו על פעולותיו ועל מעשהו, וכל מעשיו מקלסין אותו, עד כאן לשונו. **ואל** זה כיון דוד המלך ע"ה במזמור (שם קמח, א) הללו את ה' מן השמים וגו' הללוהו כל מלאכיו הללוהו כל צבאיו הללוהו שמש וירח, ופירש בזוהר (פ' פקודי דף רלב ע"א) זה לשונו הלליה הללו את ה' מן השמים, איהו שירותא דשית סטרין לאתפשטא לתתא, דדא איהו רזא דקיימא לשאלא כמה דאת אמר כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך וגו' (דברים ד לב), עד הכא אית רשו לשאלא, מכאן ולהלאה לאו קיימא לשאלא, בגין דאיהו אתר טמיר וגניז, ועל דא הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים, אלין תרין סטרין דאינון רומא דשירותא ימינא ושמאלא, ומהכא אתפשטן כלהו אחרנין לתתא ברזא דדרגין, לאתתקנא כדקא יאות. הללוהו כל מלאכיו, אלין תרין קיימין דקיימי תחות גופא למשען גופא עלייהו, תא חזי אינון קיימין דגופא אשתען עלייהו קיימי הכא ברזא דמלאכין, בגין דיריכין אינון שליחן למיזל מאתר לאתר, ומרזא דא נפקין דאקרון אינון מלאכין דאינון שליחן למהך בשליחותא דמאריהון מאתר לאתר. הללוהו כל צבאיו, דא איהו אתר דנפיק מיניה כל חיילין קדישין עילאין רזא דאת קיימא קדישא ואיהו רשים בכל שאר רבוון כדקאמרן, דכתיב ה' צבאות שמו, אות הוא בכל שאר חילין ורבוון. הללוהו שמש וירח, ביה קיימא רזא דא, ואיהו שמשא לאתנהרא, וביה קיימין כוכביא עילאין דנהרין ומזלי והא אוקימנא, לבתר אהדר לעילא להההוא אתר דקאים ברומא דמרומים, ותמן תקיעו דכלא. לבתר הללו את ה' מן הארץ, לקבל אלין אש וברד, עד כאן לשונו.

וכוונתו, שהללו את ה' מן השמים הם שש קצוות בכלל, הללוהו במרומים חסד וגבורה, הללוהו כל מלאכיו נצח והוד, ומה שקראם מלאכים, אמר שהטעם הוא שהמלאכים הם הנשלחים ממקום למקום ומקורם הוא מהירכים העליונים, הללוהו כל צבאיו כנגד היסוד, הללוהו שמש וירח הם כנגד תפארת ומלכות, הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים, אלו הם ג' ראשונות. ואחר כך ירד למטה אל היסודות הגשמיים, הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות אש וברד.

ואין תימה למה לא הזכיר שבח הנבראים והנוצרים. שכבר נזכרו בשבח הללוהו כל מלאכיו הללוהו כל צבאיו. ומן הראוי שיזכיר צבאיו ואחר כך מלאכיו, אלא שהוכרח לפי סדר המדות. הרי כל הנמצאים.

ומכל שכן מה שמהם למטה, שכולם נותנים שיר ושבח לעילת העילות, שאפילו הכתר ברומא דמרומים ותקיעו דכלא, עליו נאמר הללוהו שמי השמים, ואמר הכתוב אחר כך

יהללו את שם ה' כי הוא צוה ונבראו, ושם ידו"ד זה מוכרחים אנו לומר שהוא השם הראשון הדבק בעילת העילות שהוא רב ושליט וכו' כדפי' בשער היראה פרק א. וההלל והשבח הוא על שהמציאם ובראם מאין ליש, וזהו כי הוא צוה ונבראו, וגם בכתר צודק זה הענין, שגם הוא נאצל אבל לא לשון ציווי, ולכך תמצא שופר מהופך במלת כי, ובמלת הוא טרחא, והבן.

ונמצא בספרי המנגדים שיש למעלה שר אחד, והוא בכסא, שיש לו אלף פיות, ובכל פה אלף לשונות, ובכל לשון ולשון נותן רננות ושבחים לקונו, והוא נקרא יואאחצצבירו"ן, והשר הזה פירשו בתיקונים (ריש דף קלה) במעלתו, עיין שם. וכן בספר ברית המנוחה פירש כמה שרים עליונים חותם שמם הו"ן רו"ן. והטעם שהם ממונים על הרנה והשיר והשבח, ואלו הם הנקראים עלמות שיר (תהלים מו, א), עלמות הממונים על השירה.

ועל זה תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה (תפילת נשמת) ואלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו וכו', ופי' הוא שהים העליון הוא משורר שירה, כאומרו (תהלים ל, יג) למען יזמרך כבוד ולא ידום, וכענין (שם פג, ב) אלהים אל דמי לך, שלעולם מעוררת שירה ליחוד אבא ואמא כדפי' מורי בשער מהות והנהגה (פ"כ), וגליו הם רוחות הכסא שבו, המעוררים רנה גם כן.

ובזה יובן מה שפירש בזוהר (פ' נח דף סט ע"ב) בפסוק (תהלים פט, י) בשוא גליו אתה תשבחם, זה לשונו תשבחם ממש, שבחא הוא לון, בגין דסלקין בתיאובתא למחמי, מכאן כל מאן דכסיף לאסתכלא ולמנדע אף על גב דלא יכיל שבחא איהו דיליה וכלא משבחן ליה, עד כאן לשונו. ופי', שהרוחות העליונים שבכסא הולכים ורצים ומתנשאים כדי לראות ולהשיג באור העליון מה שהוא למעלה מהשגתם, ואף על פי שחוזרים לאחור שאינם יכולין להשיג מה שהוא למעלה ממדרגתם, מכל מקום שבח הוא להם שיש להם חשק להשיג יותר ולהתדבק באור העליון.

וכן הנשמות אחר פטירתם מודים ומשבחין להקדוש ברוך הוא, כדפירש בזוהר (פ' תרומה דף קמב ע"א) זה לשונו האי נפש, בשעתא דרוח נחתא מגו נהירו עילאה לדיירא בגנתא דעדן, נהיר ונציץ, איהו כד קיימא גו קברא ואתגלימת בדיוקנא דהוות גו גופא בקדמיתא, וכל אינון גרמי בההוא דיוקנא שלהן, ומשבחן ואודן לקודשא בריך הוא, הדא הוא דכתיב (תהלים לה, י) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, אומרות לא כתיב אלא תאמרנה, ואלמלא אתייהיב רשו לעינא חמי בליליא דנפק שבתא ובלילי ירחי וזמני כדיוקנין על גבי קברי אודן ומשבחן לקודשא בריך הוא, אבל טפשו דבני נשא קא מעכבא וכו', עד כאן לשונו לענייננו.

וכיון שכל העליונים הם מעוררים שירה מפני חשקם לידבק בו, בערך זה האדם גם כן צריך לעורר שיר ושבח לשמח את קונו, וכדי שידבק בקונו, כי השיר גורם הדבקות. והוא כאשר יזכור רוב טובותיו וחסדיו עליו, כמו שאנו אומרים ואלו פינו מלא שירה כים אין אנו מספיקין להודות על אחד מאלף אלפי אלפים נסים ונפלאות שעשית עמנו ועם אבותינו ורוח ונשמה שנפחת באפינו ולשון אשר שמת בפינו הן הם יודו ויברכו וישוררו את שמך מלכנו.

ועל זה כוון דוד המלך ע"ה באומרו (תהלים לא, ח) אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראית את עניי, הרי השמחה מצד החסד שהטיב עמו. ומצד זה היה דוד לעולם משורר, והיה מצוה אותנו שנעורר שיר ורנה, באמרו (שם לג, א) רננו צדיקים בה', שירו לו שיר חדש (שם לג, ג).

וכן את מוצא כשישראל היה נעשה להם נס מיד היו אומרים שירה אז ישיר ישראל (שמות טו, א), ותשר דבורה(שופטים ה, א). ואי אפשר להיות נס שלא תשתתף בו מדת החסד, וכן פי' בפרשת ויקרא (דף ח ע"א) בפסוק (תהלים ק, ב) עבדו את ה' בשמחה, כי הכהן מצדו באה השמחה, זה לשונו שמחה בכהנא אתקיים, בגין דהוא רחיקא מן דינא תדיר, וכהנא בעייא לאשתכחא תדיר באנפין נהירין, חדאן תדיר, יתיר מכל עמא, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' ויקרא דף ח ע"ב) שאלו על פסוק עבדו את ה' בשמחה וגו', שמי שחטא ועבר על לא תעשה שבתורה תקנתו שיביא קרבן ויתודה ויתעצב, ואם יבכה יותר טוב לו, אם כן היכן שמחה ורננה שלו. ותירצו, שבזמן שבית המקדש קיים היה הדבר תלוי על ידי הכהן והלוי, שהכהן איש החסד הוא בעל השמחה, והלוי משורר, הרי שמחה ורננה. ושאל אחר כך ז"ל השתא דלא אשתכח קרבנא, מאן דחטי קמי מאריה ותב לגביה, ודאי במרירו דנפשא בעציבו בבכיה ברוח תבירא, היאך אוקים שמחה ורננה, הא לא אשתכחו גביה. אלא הא אוקמוה, דתושבחן דמאריה וחדוותא דאורייתא ורננה דאורייתא דא הוא שמחה ורננה.

ועוד פירש שם פירוש אחר, והוא כי שמחה ורננה הם יסוד ומלכות, והכונה שיהיה כוונתו ליחד המדות האלו שעליהם אמרו רבותינו ז"ל (ברכות דף ח ע"א) לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים, ועוד האריכו בזוהר (פ' תרומה דף קסה ע"א) בענין תירוץ קושיא זו, עיין שם, והנה כלל השמחה יהיה לפי זה, שזכהו השם להיות מעבדיו המיחדים אותו, מה שלא כל אדם זוכה לזה.

ולפי הפשט, השמחה שיעורר האדם בתפלתו ובפרט אם הוא בבית הכנסת או בבית המדרש, במציאות התפלה, כי התפלה היא צורך גבוה, והעד שנעשה ממנו כתר למלכו של עולם, וראוי שיאמר אדם בלבו מהיכן זכיתי אני לתת כתר למלכו של עולם, אלא שהמלך ברוב חסדיו קרבני אליו, ולכן ראוי שאעבוד עבודתו בשמחה.

גם במציאות התפלה, מה שאמר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' תרומה דף קלא ע"ב) שאמר ג' מחנות מלאכים עומדים בבית הכנסת לתקון התפלה, מחנה אחד הם אותם המלאכים האומרים שירה עם ישראל ביום, ואלו מתקנים כל הזמירות, מפני שיש כת אחרא שאומרים שירה בלילה, ואלו אינם עומדים עם ישראל ביום. מחנה ב' הם אותם העומדים בכל קדושה וקדושה שישראל מקדשין למטה, ואמר ובשולטנו דילהון כל אינון דמתערין בכל אינון רקיעין בההיא צלותא דישראל. מחנה שלישית הם ז' הנערות הראויות לתת לה, שאלו ז' היכלות עליונים המתקנים בתפלת יוצר. ואמר, וכלהו מתתקני בסידורא דישראל דמתתקני לתתא דאינון שירין ותושבחן ובההוא צלותא דקא מצלו ישראל, עד כאן לשונו. הרי שכל תיקון המחנות העליונים ותיקון השכינה עם מחנותיה תלוי בתפלת ישראל. וכן אמרו לקמיה (שם דף קלב) דהא לית קדושה לעילא אלא אי אית קדושה לתתא, כמה דאת אמר (ויקרא כב, לב) ונקדשתי בתוך בני ישראל, ושאר לשונו העתקנו בשער הקדושה.

ובעומדו בבית הכנסת יהיה שמח שעומד בבית ה' כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קכב, א) שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, ואומר (שם פד, ג) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' לבי ובשרי ירננו אל אל חי.

ובעסק התורה יהיה שמח, כמ"ש (ברכות פ"ד מ"ב) ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו, ואמר וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי, ופירשו בגמרא (ע' ברכות כח ע"ב) שיאמר מודים אנו לפניך ה' אלהינו ששמת חלקינו מיושבי בית המדרש וכו' אני רץ לחיי העולם הבא, ובמקומו נאריך בפירושו בעזרת ה'.

ועוד אמרו רבותינו ז"ל (פסחים קיז ע"א) על ענין אלישע שאמר (מל"ב ג, טו) ועתה קחו לי מנגן וגו' ותהי עליו רוח אלהים, מלמד שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה ודברים בטלים, אלא מתוך שמחה של מצוה, שנאמר ועתה קחו לי מנגן וגו', אמר ר"י אמר רב וכן לדבר הלכה, אמר רב וכן לחלום טוב, איני וכו' עד דיתיב באימתא ופתח בשמעתא.

בעסק המצות יהיה שמח, שהרי המצות הם תכשיטי מלך, והוא מתקשט בהם, ראוי שיהיה שמח, בפרט כאשר ידע מה תיקון עושה בעשיית המצוה ההיא ומה תועלת

עושה לנשמתו, ואז יהיה שמח יותר, ובשער המצוות נאריך יותר. ועל זה נאמר (תהלים יט, ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב.

ובפרט בענין הצדקה צריך שיהיה שמח בנתינתה, כי הוא מתדבק עם השכינה, שנאמר (שם יז, טו) אני בצדק אחזה פניך, כמו שנאריך במקומו. הלא תראה דוד המלך ע"ה וישראל כשהתנדבו לבנין הבית היה בשמחה, שנאמר (דה"א כט, ט) וישמחו העם על התנדבם כי בלב שלם התנדבו לידו"ד וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה, נמצא כי המצוה הנעשית בלב טוב היא עצמה נותנת שמחה.

ובקבלת כל האדם בסבר פנים יפות יש בזה סוד, כמו שפי' באדרא (אידרא פ' נשא דף קלג ע"א), זה לשונו ותאנא מאי דכתיב (ישעיה סא, י) שוש אשיש בה', בעתיק יומין אתמר דהא הוא חדוותא דכולא, עד כאן לשונו. ולקמיה אמר שמב' פנים העליונים שבעתיקים מאירים למטה פני זעיר אנפין, ועל הפנים העליונים נאמר (משלי טז, טו) באור פני מלך חיים. ואמר אחר כך תאנא, כד אתגליין תרין תפוחין אלין אתחזי זעיר אנפין בחדוותא, וכל אינון בוצינין דלתתא נהרין, וכל עלמין חדאן ושלימין מכל שלימותא, וכלא חדאן ונהרין וכל טיבו לא פסיק, עד כאן לענייננו. הרי שכל המציאויות צריכין שמחה, שבכל העולמות מתעוררות מהפנים העליונים, והנה בקבלת אדם את כל אדם בסבר פנים יפות ופניו צהובות, מורה על פני זעיר אנפין שהאירו מהפנים העליונים, והוא שלימות העליון.

כל שכן אם מקבל פני חכם או רבו שהקבלת פניו כהקבלת פני שכינה (ירושלמי עירובין פ"ה ה"א), שצריך שיהיה בשמחה, אמרו ז"ל בתנחומא (שמות כז) על אהרן שנאמר בו (שמות ד, יד) וראך ושמח בלבו, ושמח לבד לא נאמר, אלא ושמח בלבו, אמר רשב"י הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר ונתת אל חשן המשפט וגו' והיו על לב אהרן.

שמחת ימים טובים, כבר נודע מה שפירשו ז"ל (פסחים קט ע"א) שבמועד חייב אדם לשמוח בבשר ויין הוא ובני ביתו וכו', והטעם שהמועד נקרא אושפיזא, שבא מזמן לזמן, וכמו שהאורח צריך לקבלו בסבר פנים יפות כן צריך לקבל הימים טובים, והטעם שבימים טובים מתגלה אור חדש כענין שפירש הרשב"י ע"ה בפרשת אמור בענין מקראי קדש.

ובתקונים (דף נח ע"ב) אמר זה לשונו ועוד שכינתא אתקריאת חג בכל זמנין וי"ט, חג דתלת רגלין, דאתמר בהון (שמות כג, יד) שלש רגלים תחוג לי בשנה, ובגינה יראה כל זכורך, לקיימא זכור ושמור, זכור לזכר ושמור לנקבה, כלהו אלין דאזלין לאסתכלא

בשכינתא צריכין למיהב לה דורונא, הדא הוא דכתיב (דברים טז, טז) ולא יראה את פני ה' ריקם, וצריך למיחדי בה, הדא הוא דכתיב (שם טז, יד) ושמחת בחגך, דאיהי חדוה דקודשא בריך הוא איתקריאת, ומאן דאזיל למחמי לה צריך לנטרא גרמיה מעציבו דאיהי לילית חשוכא עצבון טחול (ס"א: שאול) דאיהי מום, ועליה איתמר (ויקרא כא, יח) כל איש אשר בו מום לא יקרב, עד כאן לשונו.

ובפרט בחג הסוכות שנקרא זמן שמחה כמו שאנו אומרין בתפלתינו, צריך שיהיה שמח, ובפרט בהיותו בסוכה, כמו שאמר בזוהר (פ' אמור דף קג בסופו) זה לשונו ובעי בר נש למחדי בכל יומא ויומא באנפין נהירין באושפיזין אלין דשריין עמיה, ודקדק מורי ע"ה במה שאמר בכל יומא ויומא, ולא אמר דרך כלל בשבעה יומין אלין, להראות שבכל יום ויום צריך שיהיה שמח שמחה בפני עצמה, שהרי הז' ימים הם הם ז' אושפיזין, נמצא שבכל יום ויום יש לו אושפיזא בפני עצמו וצריך להראות לו שמחה. ואמר עוד לקמיה כי הא דרב המנונא כד הוה עייל לסוכה הוה חדי, ושאר לשונו א"צ להעתיק עד - ועכ"ד בעי למחדי למסכני, בגין דחולקא דאינון אושפיזי דזמין דמסכני הוא, עד כאן לשונו.

ומתנאי שמחת המועדים, שלא יהיה שמח בשחוק וטיולים כמנהג שמחת הכותיים בחגיהם, שנאמר (הושע ט, א) אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, אלא יהיה בשמחת המועד עצמו, שהם ימי מקראי קדש, כדפי' לעיל, והוא כאדם שיהיה עומד בחשך שישמח בבא אליו אור חדש, כך צריך שיהיה שמח בשמחת התורה במועד יותר משאר הזמנים, כדפירשו רבותינו ז"ל (ירושלמי שבת פט"ו ה"ג) שלא ניתנו ימים טובים לישראל אלא לעסוק בתורה.

ודע כי מציאות השמחה גורם יחוד, שאי אפשר שיתקרבו העלולים עילה בעלול אם לא יהיה ביניהם שמחה שתחפוץ העילה שיתקרב עלולה אצלה, וכן שמחת העלול להכלל בעילתו, כדי שיאור ממנו, וזהו קרבן לה' שפי' בתיקונים (דף לד ע"ב) שאמרו זה לשונם וכד יהון מקרבין אתיין אב עם אם בן עם בת, כל חד בבת זוגיה, ה' עילאה לגבי י', ה' תתאה לגבי ו', האי איהו קרבן עולה ויורד, בההוא זמנא (יחזקאל לז, ז) ותקרבו עצמות עצם אל עצמו, ובסוף דבריו וכד נחיתת לגבי ברא איתמר בה (ויקרא ו, ה) והאש על המזבח תוקד בו, אתוקד בשלהובין דרחימו, עד כאן לשונו לענייננו.

ושלהובין דרחימו, הוא הוא השמחה, והוא אש הבאה מצד השמאל שהוא היין המשמח, והוא הגורם הזווג, וכן פירש בזוהר (פ' קרח דף קעח ע"ב) בענין ועבד הלוי הוא (במדבר יח, כג), זה לשונו הוא, אשלים שלימותא למהוי כלא חד. הוא, פשיטא לקבלא לכנסת ישראל כדאמר (שה"ש ב, ו) שמאלו תחת לראשי, בגין לחברא זיווגא

כחדא, מאן איתער רחימותא הוי אומר הו"א, עד כאן לשונו. ושם פירש כמה פירושים במלת הו"א, ולפירוש הזה הו"א בבינה, ומשם תתעורר השמחה לכנסת ישראל בזווג, באופן שיתיחד האצילות בשלימותו כלו כאחד. נמצא כי עיקר השמחה הוא ייחוד וקשר האצילות כלו כאחד והארתו על ידי המאציל, שזהו כל השמחה שיאירו ויתיחדו כולם כאחד עד שיאיר בהם המאציל כראוי.

ובהקדמה זו נבין מה שאמר המשורר ע"ה (תהלים לב, יא) שמחו בה' וגילו צדיקים, וכן (שם לה, ט) ונפשי תגיל בה', כי עיקר שמחת הנפש היא בהיותה מאירה מאור האצילות כלו הנכלל בידו"ד כנודע. ואם נרצה לפרש שסתם שם ידו"ד בת"ת, גם כן יתיישב, מפני שאז יונק חיים עליונים מהמחיה לכל הנמצאים שהוא דבק בשם הזה, והכל אחד, שבתפארת כולל עשר בשם ידו"ד שבו, והוא אור הגוונים, והארכתי במקומו.

ולכן מי שירצה לשמח את נפשו, יתבודד מקצת היום לחשוב בגדולת אותיות ידו"ד, כמו שביארנו בשער הקדושה פרק ה. וראיה לזה, מה שאמר דוד המלך ע"ה (שם מ, ט) שויתי ה' לנגדי תמיד לכן שמח לבי ויגל כבודי, וכבודי הוא הנשמה, ומפני שהנשמה אצילותה משם ידו"ד כאומרו (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, לכן בחושבו בשם ידו"ד הנשמה מאירה ומתצחצחת בצחצוח נפלא, והיא שמחה, ומכח ההארה ההיא יש בה כח לתת התנוצצות אפילו לבשר באופן שאף בשרי ישכון לבטח, שלא ישלוט בו רמה.

וזו היא מעלת הצדיקים הדבקים בשם ה', שאפילו במיתתם קרוים חיים, כי מפני התדבקותם בשם ידו"ד שהוא מקור החיים יתנו קצת חיות אפילו לבשר באופן שיקראו חיים אפילו במיתתם.

ואפשר לפרש שמח לבי, שהוא כנגד הבשר, וכבודי כנגד הפנימיות שבו, וזה וזה הכל נברא על ידי שם ידו"ד כדפי' בשער הקדושה פרק ז. ולזה אחר הפטירה לא מבעיא שהנפש תתקשר בשורש שהיתה דבקה בחיים חיותה שגם עתה תשכון לבטח, אלא אפילו הבשר, שכיון שגם הבשר היה דבק והיה שמח בידו"ד, והלב הוא עיקר כל רמ"ח אברים, ראוי שלא ישלוט רמה בכל הבשר.

והנה בזה נבין אומרו (תהלים לג, א) רננו צדיקים בה', כי מן הראוי היה שיאמר רננו צדיקים לה', כענין (תהלים קה, ב) שירו לו זמרו לו, ולא אמר שירו בו. אלא הענין אפשר לפרשו בשני פנים, הא' שהוא על דרך שאמר צדיקים בידו"ד, שפירושו, וכן אמר עתה צוו לצדיקים שאם ירננו יהיה כוונתם ליחד שם ידו"ד, וזהו בידו"ד - שיהיה השם הזה לנגדכם שתייחדו אותו, באופן שהרנה כזו הוא הדבקות הגמור.

ואפשר לומר, כי הכוונה לומר שסתם רנה גורם דבקות, והא כיצד, כי בספור האדם שבחי מלכו של עולם כענין שבחי דוד המלך ע"ה, וכן כמה שבחים בשבחו של מקום תקן החסיד רבי יהודה הלוי ע"ה, האומרם גורם דבקות נפשו באלהיו, כי הקדוש ברוך הוא חפץ שיספרו גדלו וכבודו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קמה, ד) דור לדור ישבח מעשיך וגו' הדר כבוד הודך וגו' אשיחה, ורוב המזמור מדבר בזה שראוי לספר תהלותיו וכבודו וגדלו וכיוצא, וכל השירים האלו מעוררים חשק ואהבה בין ישראל לאביהם שבשמים. והמשל בזה, אל מלך בשר ודם, שכאשר ישמע שעבד מעבדיו מספר בשבחיו ובכבודו ודאי שהמלך יאהבהו, שאומר המלך ודאי שזה המספר בשבחי ודאי שהוא אוהבי, וראוי שאני גם כן אאהב אותו, והנמשל מובן. וזהו מה שאמר רננו צדיקים, כשתרננו צדיקים מיד אתם דבקים בידו"ד. ויש סיוע לזה מפיסוק הטעמים, שבמלת צדיקים יש טרחא. וכמה שפי' בתקונים (תקון יג דף כג ע"ב) שהשיר עצמו יש בו רמז ידו"ד, זה לשונו עשרה גלגלין (ס"א: נימין) אינון י', דאינון לקבל עשר אצבען דבטשין בניגונא חמש בחמש, ואינון ה' ה' דסלקין בי', בשית דרגין דאיהו ו' ביה סלקין ונחתין, עד כאן לשונו. עוד לקמיה כד סלקא ברתא בשיר, נשרא נטיל י' בפומא ועל רישהא, ו' בגופהא, ה"ה בגדפהא, אדם יו"ד ד"א וא"ו ד"א רכיב על כלא, עד כאן לשונו. ובזה יובן אותו בה', הכוונה שהרנה עצמה תהיה בידו"ד כרמוז.

ועוד אפשר בה', במה שפירשנו כמה פעמים ששם ידו"ד מצוייר באדם בכל אבר ואבר ואפילו ברוחו, נמצא כי כלי הרנה שבפיו הם ידו"ד, על ידם הוא מרנן, וזהו (תהלים לה, י) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך.

וכן מהדברים הגורמים דבקות, הוא בהתבודד האדם מקצת היום כשיחשוב בגדולת יוצר הכל, כמו שפי' בשער היראה ובשער האהבה, ויאמר בפיו מעניות איוב האחרונים, ויאמר אותם בהבנה ובנחת ובקול רם, וכן כמה פסוקים ממזמורי דוד המלך ע"ה המספרים בנפלאות ה' וגדולתו. וכן כתב רבינו תם בספר הישר שירגיל האדם לקרוא פעם אחת בשבוע מענה של ויען ה' את איוב מן הסערה (איוב לח ג) אזור נא כגבר חלציך. ורבינו יונה כתב שיקרא בכל יום פרשת (דברים י, יב) מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה, ולכן טוב הוא לקרוא זה וזה.

וכן בקרוא האדם בכל יום פסוקי דזמרה, ויאמר בכוונה ובקול רם ימשוך עליו דבקות, וכן יתמיד בכל יום לקרוא בספר תהלים בכוונה ובקול רם בבית הכנסת, ומה טוב גם אם יכוון בהם על דרך הסוד במקצת הכנויים המורגלים בזוהר.

והנה כמו שהשיר גורם דבקות גם התורה נקראת שיר וגורמת דבקות, כדפי' ז"ל ובלילה שירה עמי (תהלים מב, ט) אין רנה של תורה אלא בלילה. והנה כל מציאות השיר בין רנה של תורה, בין שאר השירים, הכל הוא לתת התעוררות אל השכינה כאומרם (שם ל, יג) למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך, ואי אפשר לפרש שלעולם שאמר דוד הכל במזמורים, שתורתו מתי היתה נעשית, אלא ודאי גם עסק התורה מכלל ההודאה והשבח, וכמו שאמר (שם קיט, ז) אודך ביושר לבב בלמדי משפטי צדקך.

ומכלל אהבת המלך, לכבדו ולשורר לפניו בבית הכנסת כמו שדרך הוא לשורר לפני מלך בשר ודם, והלולו של מלך הוא כבודו, כענין (תהלים כט, ט) ובהיכלו כלו אומר כבוד, ואומר הבו לה' כבוד ועוז הבו לה' כבוד שמו, ובמה שמו מתכבד ודאי שהוא על ידי ההלל והשיר והשבח.

ובזוהר (פ' נח דף עג ע"א) פתח ר"א ואמר (ישעיה כה, א) ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן, כמה אית לון לבני נשא לאסתכלא ביקרא דקודשא בריך הוא ולשבחא ליקריה, בגין דכל מאן דידע לשבחא למאריה כדקא יאות קודשא בריך הוא עביד ליה רעותיה, ולא עוד אלא דאסגי ברכאן לעילא ותתא, ועל דא מאן דידע לשבחא ליה למאריה ולייחדא שמיה חביב הוא לעילא וחמיד הוא לתתא, וקודשא בריך הוא משתבח ביה ביקריה, ועליה כתיב (ישעיה מט, ג) ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, עד כאן לשונו. ועוד בזוהר (פ' ויחי דף רנ ע"א) על פסוק (ישעיה י, ל) צהלי קולך וגו', אמרו זה לשונם ועל דא מאן דאסגי תושבחן לגבי קודשא בריך הוא אסגי שלמא לעילא, בגיני כך הקשיבו לישה, עד כאן לשונו.

ומפני שאין אנו יודעין לסדר שבחים, טוב שנאמר שבחי דוד המלך ע"ה. בקש דוד המלך ע"ה שיאמרו מזמוריו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, שנאמר (תהלים סא, ה) אגורה באהלך עולמים, אמר דוד רבונו של עולם יהי רצון שיאמר דבר מפי בעולם הזה (בכורות דף לא ע"ב). ועוד אמרו במדרש (ע' מ"ת מזמור א) אמר רבי ירמיה בשם רבי יוחנן, כתיב אגורה באהלך עולמים, וכי תעלה על דעתך שדוד ביקש דירת ב' עולמים, אלא אמר יהיה רצון שיהיה קורין ומזכירין אותו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כאלו אני קיים, עד כאן לשונו. ועוד אמרו ז"ל (שם) שבקש דוד שיהיו הוגין וקורין בהם ונוטלין שכר עליהם כנגעים ואהלות, שנאמר (שם יט, טו) יהיו לרצון אמרי פי.

ומכל מקום הקורא בספר תהלים בבית הכנסת או פיוטים וכיוצא לא ירים קול אם אין לו קול נעים, וכן אמרו בזוהר (פ' ויחי דף רמט ע"ב) בפסוק (ישעיה י, ל) צהלי קולך בת גלים הקשיבי לישה, זה לשונם צהלי קולך האי קרא לכנסת ישראל אתמר בגין דאיהי

משבחת ליה לקודשא בריך הוא בקלא משבחא, ועל דא צהלי קולך. מהכא אוליפנא, דכל מאן דבעי לשבחא ליה לקודשא בריך הוא בקלא, בעא ליה קלא נעימותא דיתערב לאוחרנין דשמעין ליה, ואי לאו לא יקום לארמא קלא. תא חזי ליואי דאתיין מסטרא דא דכתיב (במדבר ח, כה) ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה וגו' עד כאן לשונו לענייננו.

וכמו ששירי התורה גורמים דבקות בה' יתברך, כך השירים שהנשים אומרות, שהם דברי חשק ונבול פה, גורמים להפריד הנשמה מצרור החיים, ולא יחסר לפחות מדברים בטלים, שכולם דברים שאין בהם ממש. וכמה אנשים פחותי הנפש נמשכים אחר דברי השירים הפחותים האלה ומאבדים את נפשם, ועליהם אמר הנביא (עמוס ה, כג) הסר מעלי המון שיריך וזמרת נבליך לא אשמע, ואמר עוד (שם ו, ה) הפורטים על פי הנבל כדוד חשבו להם כלי שיר.

ואמרו רבותינו ז"ל (ברכות דף לא ע"א) אמר רבי יוחנן משום רשב"י אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר (תהלים קכו, ב) אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, אמרו עליו על רבי שמעון בן לקיש שלא מלא פיו שחוק בעולם הזה מכי גמרה להאי שמעתא מפומיה דרבי יוחנן רביה.

והר"י אלפסי ע"ה העתיק גבי מימרא זו דברכות כל השייך לענין זה ממה שנמצא בגמרא, ולכן ראינו להעתיק לשונו, זה לשונו גרסינן בגיטין פרק קמא שלחו ליה למר עוקבא, זמרא מנא לן דאסיר, שרטט וכתב להו (הושע ט, א) אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, ולישלח לנו (ישעיה כד, ט) בשיר לא ישתו יין וגו', אי מההיא הוה אמינא הני מילי זמרא דמנא, אבל זמרא בפומא מותר, קא משמע לן דאסיר. רבינא אשכחיה למר בר רב אשי דקא גדיל כלילא לברתיה, אמר ליה לא סבר מה הא שנאמר (יחזקאל כא, לא) הסיר המצנפת והרם העטרה, בזמן שמצנפת בראש כהן גדול תהא עטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כהן גדול נסתלקה עטרה מראש כל אדם, אמר ליה דומיא דכהן גדול בגברי, אבל בנשי לא.

וגרסינן בסוף סוטה, אמר רב אודנא דשמע זימרא תעקר, אמר רבא זמרא בביתא חורבא בסיפא, שנאמר (צפניה ב, יד) קול ישורר בחלון חורב בסף, אמר רב יוסף זמרן גוברי ועניין נשי פריצותא, זמרן נשי ועניין גוברי כאש בנעורת, למאי נפקא מינה לבטולי הא מקמי הא.

אמר רבי יוחנן, כל השותה יין בארבע מיני זמר מביא חמש פורעניות לעולם, שנאמר (ישעיה ה, יא) הוי משכימי בבקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם והיה כנור ונבל

תוף וחליל ויין משתיהם, מה כתיב בתריה (שם ה, יג) לכן גלה עמי מבלי דעת וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא.

פי' גאון, הא דאמרי זמרא בפומא אסיר, הני מילי כגון נגינות של אהבת אדם לחבירו, ולשבח יפה ביופיו כגון שהישמעאלים קורין להם אשעאר, אבל דברי שירות ותשבחות וזכרון חסדיו של הקדוש ברוך הוא אין אדם מישראל נמנע מזאת, ומנהג כל ישראל לאומרם בבתי חתנים ובבתי משתאות בקול נגינות ובקול שמחה, ולא ראינו מי שמיחה בזאת.

גרסינן בפרק חלק (סנהדרין קא ע"א) תנו רבנן הקורא פסוק משיר השירים ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק שלא בזמנו מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקדוש ברוך הוא ואומרת רבונו של עולם עשאוני בניך ככנור שמנגנים בו הכותים, אמר לה הקדוש ברוך הוא בתי אם כן מה יעשו בני בשעה שהם אוכלים ושותים ושמחים, אמרה לפניו רבונו של עולם אם בעלי מקרא הם יעסקו במקרא בנביאים וכתובים, ואם בעלי משנה הם יעסקו במשנה בהלכות ובהגדות, ואם בעלי גמרא הם יעסקו בגמרא, בהלכות פסח בפסח בהלכות עצרת בעצרת בהלכות החג בחג. העיד רבי שמעון בן אלעזר משום רבי יהושע בן חנינא, הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם, שנאמר (משלי טו, כג) ודבר בעתו מה טוב, עד כאן לשונו.

ובתוספתא דסנהדרין פרק יב אמרינן רבי עקיבא אומר המנענע קולו בשיר השירים בבית המשתה ועושה כמין זמר אין לו חלק לעולם הבא.

והנה כבר נודע מה שאמר החסיד בחובת הלבבות (ש' חשבון הנפש פ"ג) שהעולם הזה והעולם הבא כשתי צרות, כשתרצה את זו תקציף את זו. ולפי ענינו, דע שאי אפשר לאדם להיות דבק בשמחת קונו כל עוד שהוא שמח בשמחת העולם ובמאכל ובמשתה, כמו שאמר הנביא (ישעיה כב, יג) והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכל ושתה כי מחר נמות, מה כתיב אחריו ונגלה באזני ידו"ד צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון וגו'. ואמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ז, ד) לב חכמים בבית אבל ולב כסילים בבית שמחה, ואמר הנביא ירמיה (ירמיה טו, יז) לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז, ואמרו חכמינו ז"ל בפסיקתא (דר"כ פיסקא טו) אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לא נכנסתי לבתי טאטראות ולבתי קרקיסאות של כותיים ושחקתי עמהם, מפני ידך בדד ישבתי, עד כאן לשונו.

ועל כן אין ראוי לשמוח בשמחת העולם הזה שכולם עוברות, וכמו שדרשו חכמינו ז"ל בויקרא רבה ריש פרשת אחרי מות, זה לשונם בפסוק (תהלים עה, ה) אמרתי להוללים

אל תהולו ולרשעים אל תרימו קרן, אמר להם הקדוש ברוך הוא לרשעים, הצדיקים לא שמחו בעולמי ואתם מבקשים לשמוח. רבי לוי בשם רבי שמעון בן מנסיא אמר, תפוח עקיבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה קלסתר פניו על אחת כמה וכמה, ואל תתמה בנוהג שבעולם אדם עושה לו דסירקא אחד לו ואחד לביתו, של מי עושה נאה לא שלו, כך אדם הראשון נברא לתשמישו של הקדוש ברוך הוא וגלגל חמה לתשמישן של בריות. אמר רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינא, י"ג חופות קשר לו הקדוש ברוך הוא בגן עדן שנאמר (יחזקאל כח, יג) בעדן גן אלהים היית וגו', ואחר כל השבח הזה כי עפר אתה ואל עפר תשוב.

אברהם לא שמח בעולם ואתם מבקשים לשמוח, נולד לו בן במאה שנה לסוף אמר לו הקדוש ברוך הוא קח נא את בנך והלך מהלך ג' ימים וכו'. ישראל לא שמחו בעולמי, שמח ישראל בעושיו אינו אומר, אלא ישמח, עתידין הם לשמוח במעשיו של הקדוש ברוך הוא לעתיד לבא. כביכול הקדוש ברוך הוא לא שמח בעולמו שנאמר ישמח ה' במעשיו, שמח לא נאמר אלא ישמח, עתיד הקדוש ברוך הוא לשמוח במעשיהם של צדיקים לעתיד לבא, עד כאן לשונו לענייננו. דלגנו הרבה מהמאמר שאינו מצטרך לכוונתינו.

וכתב בספר המדות הנמצא אצלינו בכתיבת יד (ארחות צדיקים ש' השמחה) כי אין להרבות בשחוק מפני שממעט היראה, וזה לשונו בשעת השחוק אינו יכול לכוין שום יראת השם אלהיו, וכל שכן אם ישחק בטיולים או בקוביאות שאין יראת אלהים עליו, לכן ייסר אדם את בנו שלא ירבה בשחוק ולא יקנה לו רב או חבר לשחוק עמו, שנאמר (ירמיה טו, יז) לא ישבתי בסוד משחקים, וכתיב (משלי יד, כג) בכל עצב יהיה מותר. והרבה רעות יש בשמחה ובשחוק, כמו ששמח במכשול חבירו בעת שיגיע לו פגע רע מפגעי העולם הזה, ועל זה נאמר (שם כד, יז) בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך.

ויש עוד שמחה שהיא רעה מזאת, כגון בשמחה כשחבריו נכשלים בעבודת הבורא יתברך או ששמח במיעוט ידיעתם, כל עבד המשרת לאדונו באמונה צריך לידע מה יאמר לפני אדונו, ויש לך להצטער אם תראה אנשים המורדים באדוניהם ותתאבל עליהם, אז הוא עבד נאמן, אבל בראות העבד אנשים המזלזלים ומחרפים את אדונו והוא שמח אין זה עבד נאמן. והנה הכתוב אומר (תהלים קמז, יא) רוצה ה' את יראיו, ומי ששמח במכשול חבירו אין רצונו ברצון הבורא. ועל זה התפלל רבי נחוניא בן הקנה (ברכות כח ע"ב) אל יכשלו חבירי בדבר הלכה ואשמח בהם אני, ואל אכשל וישמחו בי, ועל

כן התפלל רבי נחוניא על זה, כי ראה שזה היה דבר מצוי שאחד שמח על תקלת חברו כדי שיהיה הוא נוצח את חבירו ויהיה לו שם, ואף ראה בני אדם חשובים אינם נזהרים בזה. לכן כל איש אשר רצונו כרצון אלהים יצטער על שלא נעשה רצון אלהים, ואפילו על שונאו יתפלל אדם שיעבוד לבורא, ויכוין לבו לתפלה בברכת אתה חונן ובברכת השיבנו אבינו וסלח לנו אבינו על כל ישראל אוהביו ושונאיו, וכן בכל הברכות, כי איך יתכן שיתפלל רופא חולי עמו ישראל והוא אינו רוצה שחבירו יתרפא, וכן שאר ברכות, ובעבור שזה היצר הוא רגיל בלבות כל אדם ואינו מרגיש בענין הזה לכן נכתב להזהיר יראת ה' יתברך להכין לבם לאלהים בכוונה שלימה ואמתית לשפוך נפשם נוכח פני השם על כל ישראל ואוהביו ושונאיו, ויתקיים ואהבת לרעך כמוך, וטהר ידים יוסיף אומץ.

ויש עוד שמחה ושחוק רע מזה, כמו מי שמשחק במי שזהיר בעבודת הבורא יתברך והמקיים מצותיו, ויש בזה ארבע רעות, האחד שהוא מחשיך נפשו מאור המצות, כשהוא מואס ומשחק במקיימי המצות אז יתגנו בעיניו המצות. השני, כי אולי מתוך השחוק ימנע הצדיק מצדקתו, כי לא יוכל לסבול השחוק. השלישי, כי אנשים רבים אשר לא נוסו ללכת בדרכי השם, והם לא יוכלו לעשות תשובה מפני השחוק, וילכו בחושך כל ימיהם, נמצא שזה המשחק לא די לו שמונע מחבירו רב טוב הצפון לצדיקים אלא שמוריד אותו בשאול תחתית, והנה המשחק הזה הוא בכלל עונש המחטיא את הרבים. הרביעי, שהוא דומה ללסטים העומדים על פרשת דרכים וקוצצים רגלי המביאים דורונות למלך, הלא הם שונאיו של מלך ורעתם רבה מאד.

ויש עוד שמחה מרה כלענה, כגון רודפי נאוף וגזל ושאר עבירות ושמחים בהשיגם תאוותם הרעות, ועל זה נאמר (משלי ב, יד) השמחים לעשות רע יגילו בתהפכות רע, ועונשם גדול עד שאול תחתית.

ויש עוד שמחה מעורבבת במעלה עשן לכל המצות, שמשכחת יראת השם יתברך מלבות בני אדם, כגון אלו שמשתכרים ושמחים בבית המשתאות, ואחרית השמחה תוגה, כי הרבה קלקולים באים מדרך שחוק המשתה. ומי חכם כשלמה בן דוד אשר אמר (שם כג, כט) למי אוי למי אבוי למי מדנים למי שיח למי פצעים חנם למי חכלילות עינים למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך. גם הנביא ישעיה אמר (ישעיה ה, יב) ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו, וכתיב (משלי כ, א) לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם.

ואחר שביארנו מהות השמחה והפכה, ראינו לבאר בכמה פנים אנו חייבים בה, ונאמר, אחר שהוא אמת שאהבה והשמחה שניהם דבר אחד כדפי', הרוצה להיות חסיד ושיקרא אוהב מזרע אברהם שנאמר בו (ישעיה מא, ח) זרע אברהם אוהבי, צריך להיות שמח בהיותו מברך להקדוש ברוך הוא בברכת הנהנין, וכן בתפלתו ובתורתו ובמצותיו, ובקבלת פני אדם בשמחה, ובימי המועדים, כמו שביארנו לעיל.

בברכותיו יכוון לתת שבח והודאה לעילת הכל שברא הדבר ההוא, ועל ידי השבח יתדבק באהבת הבורא ובגדולתו ורוממותו. כבר אמרנו שכל העליונים והנשמות למעלה כולם משבחות לבורא מפני הטובה שקבלו ממנו, ולעולם עילת הכל שפעו ואורו אינו נמנע מלהשפיע, ועל זה אנו חייבים לברכו, ולסבה זו הוא ענין הברכות שתקנו אנשי כנסת הגדולה על כל דבר, כדי שנזכור אהבת הקדוש ברוך הוא וגודלו ורוממותו והשגחתו התדירה עמנו בכל עת, שברא הדבר ההוא על ידי שפעו בכח מדותיו העליונות כדי שיהנו התחתונים משפעו, ועל ידו נהיה דבקים בו לעולם. ולכן צריך לתת השבח והברכה לבורא בלב טוב ועין טוב ובשמחה, וכן פירשו בזוהר (ריש פרשת במדבר) אמר שם על פסוק (תהלים קטו, יב) ה' זכרנו יברך, שכאשר האדם מזכיר שבח חבירו צריך לברכו כדי שלא ישלוט בו עין הרע, ואמר ומאן דמברך לחבריה בעי קודשא בריך הוא דיברך ליה בעינא טבא בלבא טבא, מאן דמברך להקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה דבעי עינא טבא ולבא טבא ורחימותא דלבא, בגין כך ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, עד כאן לשונו.

והנה מענייני העולם הזה יקח האדם משל לאהבת הקדוש ברוך הוא, ונודע כי הנותן מתנה לחבירו בלי טובה שקדם לו חבירו, יחוייב מקבל המתנה ההיא לאהוב את הנותן אפילו אם תהיה המתנה מועטת. והנה הקדוש ברוך הוא שהוא הנותן הכל והוא נותן לכל, כאומרו (דה"א כט, יד) כי ממך הכל, בלי ספק שיחוייב האדם האהבה לו יתברך. וכאשר יחשוב האדם זאת בברכו ברכת הנהנין, תתעורר בלבו האהבה. אמנם המברך ואינו מתכוון לתת שבח לבורא יתברך הוא נענש כמו שאמרו בספר החסידים, עיין שם.

ועוד, כי המברך בשמחה ובלב טוב נעשה מרכבה למדת החסד, כי כמו שמדת החסד משפעת בוותרנות בלי הקפדה וברצון ושמחה, כי השמחה מצדה כדפי', כן המברך, והוא כענין (בראשית יב, ג) ואברכה מברכיך, כי כמו שהוא חפץ להשפיע ברכות לכנסת ישראל מצד החסד, כן משפיעים לו מהחסד, וזהו נקרא טוב עין.

וכמו שחייב אדם להיות שמח בימי שמחה כן צריך להתאבל בימי צרה, כענין ד' צומות, צום הרביעי וגו' (זכריה ח, יט), וכ"א יום שבין י"ז בתמוז וט' באב שכולם ימי צער

ויגון. וכן בימים שאינם ימי שמחה, טוב שיתאבל בכל יום על חרבן הבית ועל שמו המחולל בגוים, כמו שאמר בתנא דבי אליהו הועתק בילקוט (פ' כי תשא סי' שצא) שצריך שיתאנח על כבודו של מקום ועל כבודן של ישראל כל ימיו, ומחמד ומתאוה ומצפה לכבוד ירושלים ולכבוד ישראל ולכבוד בית המקדש ולישועה שתצמח בקרוב, עד כאן לשונו לענייננו.

ובזוהר (פ' שמות דף יז בסופו) פירשו ז"ל רבי יהודה עאל לגביה דרבי אלעזר, אשכחיה דהוה יתיב וידיה בפומיה והיה עציב, אמר ליה במאי עסיק מר אמר ליה כתיב (משלי טז, טו) באור פני מלך חיים. ומכאן נבין חיוב ההכנעה והעצבות, כי אם תשא עיניך השמים תראה מיעוט השפע כי כל פנים קבצו לבון (ס"א: פארור) מנסים ונפלאות כימי עולם וכשנים קדמוניות, ולכן ראוי לגרש את השמחה הטבעית ולנגד רוחותינו אליו, לעשותו בסיס שהוא נחת רוח המקום עלינו, שישפיע בנפשותינו בטובו עלינו בסוד הבריאה.

אמר עוד בפסיקתא רבתי (פ' כו) אומללה יולדת השבעה (ירמיה טו, ט), אמר ירמיה כשהייתי עולה לירושלים, נטלתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר לבושה שחורים וראשה סתור וצועקת ומבקשת מי ינחמנה, ואני צועק ומבקש מי ינחמני, קרבתי אצלה ודברתי עמה, אם אשה את דברי עמי, ואם רוח את הסתלקי מלפני. ענתה ואמרה לי, אין אתה מכירני, אני היא שהיו לי ז' בנים, יצא אביהם למדינת הים, עד שאני עולה ובוכה עליו, הרי שני בא ואמר לי נפל הבית על שבעה בניך והרגם, איני יודעת על מי אבכה ועל מי אסתור שערי, אמרתי לה מי את טובה מן אימא ציון שהיא עשויה מרעית לחית השדה, ענתה ואמרה לי אני אימך ציון שהיא עשויה מרעית לחית השדה, אני היא אם השבעה, שכן כתיב אומללה יולדת השבעה, אמר לה ירמיה דומה מכתך למכת אויב, התנערי מעפר קומי שבי ירושלים, עד כאן לשונו.

ובמדרש איכה מהזוהר, האריכו בענין בכיה על הגלות והחורבן, עיין שם. וכל המתאבל על ירושלים זוכה לראות בנחמתה, שנאמר (ישעיה סו, י) שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (תענית ל ע"ב).

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יא

אחר שבארנו בפרקים הקודמים במהות האהבה, והדברים המילדים את האהבה, כפי הנמצא בדברי הרשב"י ע"ה ובדברי רבותינו ז"ל, רצוננו לבאר ההכנות שצריך האדם לעסוק בגופו לקנות האהבה כדי שתהא תקועה בלב כיתד שלא תמוט.

וההכנות האלו ביאר אותם רבי פינחס בן יאיר ע"ה (ע"א כ ע"ב) זה לשונו תנו רבנן ונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה, מכאן אמר רבי פינחס בן יאיר, תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח הקדש, רוח הקדש מביאה לידי תחית המתים, וחסידות גדולה מכולם, שנאמר (תהלים פט, כ) אז דברת בחזון לחסידך. ופליגא דרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי ענוה גדולה מכולם, שנאמר (ישעיה סא, א) רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים, חסידים לא נאמר אלא ענוים, הא למדת שענוה גדולה מכלם, עד כאן לשונו.

והנה לדעת רבי פנחס שחסידות גדולה מכלם, הוא שכווננו לבאר המאמר הזה לדרושי האהבה. והטעם, שהרשב"י ע"ה פירש בזוהר כי חסידות ואהבה שניהם ענין אחד, ובהם היה מוכתר רבי פינחס ע"ה, והעד על זה שאמר בזוהר בראשית (סוף דף יא) בפקודא תנינא שהיא אהבה, אמר רבי אלעזר אבא רחימתא אנא שמענא ביה, אמר ליה אימא ברי קמי דרבי פנחס בן יאיר דהא איהו בהאי דרגא קאים. ובפרשת אחרי מות (דף סב) שבחו רבי שמעון ע"ה לרבי פינחס במדת החסידות ודרש לשבחו פסוק (תהלים קמט, ה) יעלזו חסידים בכבוד, זה לשונו והא רבי פינחס בן יאיר כתרא דחסד רישא עילאה, בגין כך כבוד דלעילא ירתון חסידים, עד כאן לשונו.

והדבר פשוט כי אהבה וחסד הכל אחד, שנאמר (ירמיה לא, ב) אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד, וכיוצא (תהלים לא, כד) אהבו את ה' כל חסידיו. ולכן ראינו לבאר המאמר הזה המבאר המדרגות המביאות לידי חסידות שהוא אהבה, וכשיקיים האדם המדרגות האלה תהיה האהבה שהיא החסידות תקועה בלבו, ויהיה דבק באלהיו תמיד בענין שיזכה לרוח הקדש.

רש"י ע"ה פירש בברייתא זו זה לשונו ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג, י) וסמיך ליה כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה, וקא מזהר ליה להשמר שלא יבא לידי כך. תורה, על ידי שהוא עוסק בה, ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר. זריזות, הנשמר קודם לכן שלא תבא עבירה לידו, כי הכא דאינו מהרהר לבא לידי טומאה. זהירות, כשעבירה באה לידו נזהר להשמר שלא יכשל בה, והכי אמרינן בכל הבשר (חולין קז ע"ב) מאי לאו דזהיר ולא נגע, לא דזריז קדים ומשי ידיה מעיקרא. נקיות, נקי

מאין חטא. פרישות, אף מדבר המותר פורש להחמיר על עצמו. טהור, צח ומלובן ועדיף מנקי. לידי רוח הקדש, להשרות עליו שכינה, עד כאן לשונו.

ורבינו נסים העתיק דברי רש"י ע"ה, והוסיף לבאר בענוה ויראת חטא ובחסידות, וזה לשונו מתוך כך בא לידי ענוה, מתוך שהוא מבזה ענייני העולם הזה. וממנה בא לידי יראת חטא, שהוא ירא ממנו כי ירא מן האויב, ומתוך כך בא לידי חסידות - שכל מעשיו לשם שמים, עד כאן לשונו.

ועתה רצוננו להרחיב ביאור על דברי רש"י ז"ל ע"ה, ולבאר כל מלה ומלה מאלו הנזכרות במאמר כפי מה שנשתמשה בהם בתורה נביאים וכתובים.

תורה מביאה לידי זריזות, דבר זה מבואר בכמה מקומות שהתלמוד מביא לידי מעשה, ואמרו בתורת כהנים (ריש פ' בחוקותי) אם בחוקותי תלכו, שתהיה עמלים בתורה. תשמרו ועשיתם, הלומד לעשות. אם לא תשמעו ולא תעשו, כל שאינו לומד אינו עושה, לסוף מואס באחרים, לסוף מואס בחכמים, לסוף אינו מניח אחרים לעשות, לסוף אינו מודה במצות שנתנו למשה בהר סיני, לסוף כופר בעיקר, עד כאן לשונו. הרי מבואר שהעוסק בתורה היא מביאה אותו בהכרח לידי העשיה, כדפירש רש"י ז"ל שמתוך שרואה האזהרות והעונשים הכתובים בה נשמר מהחטא.

זהירות, מלה זו נשתמשה התורה בה בג' בחינות, הא' בפרשת יתרו דברי יתרו למשה (שמות יח, כ) והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות, ופירשו ז"ל בכריתות פרק אמרו לו (יג ע"ב) בפסוק (ויקרא י, יא) ולהורות את בני ישראל את כל החקים וגו', פירשו שחוקים הם המדרשות, וכיוצא בזה נדרוש בפסוק זה שחוקים הם המדרשות. והתורות הוא תורה שבכתב ותורה שבעל פה. ואמר והזהרתה, נראה שכשם שצריך אזהרה על לא תעשה כך צריך אזהרה על עשה.

הב' נמצא בנביאים, בפרט ביחזקאל הרבה מהם (יחזקאל ג, יט) ואתה כי הזהרת רשע וגו', והוא עיקר האזהרה על לא תעשה הנוגע לדרוש המאמר שלפנינו ונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר אדם ביום וכו' מכאן אמר רבי פנחס זהירות, הרי כי הזהירות היא השמירה.

עוד נשתמשה בכתוב במלה זו אפילו על דקדוק פרטי, במה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים יט, יא) הנחמדים מזהב וגו' ומתוקים מדבש וגו' גם עבדך נזהר בהם, ופי' באדרת האזינו (דף רצה ע"ב) שזה נאמר על אותיות גיכ"ק, שהחיך נאמר בו חכו ממתקים, ודוד המלך ע"ה היה נזהר באותיות אלו להוציאם במבטאם כתקנם, וזה לשונו גיכ"ק (איוב ו, ו) היאכל תפל מבלי מלח וגו', וכתיב (ישעיה לב, יז) והיה מעשה הצדקה

שלום, הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים וגו', מתוקים ודאי, דוד מלכא אמר גם עבדך נזהר בהם, אסהדנא עלי דכל יומא אזדהרנא בהו דלא לאטעאה בהו בר יומא חד, עד כאן לשונו. ומזה נוציא שבכל דקדוקים הכתובים בדברי רבותינו ז"ל ובספרי החסידים שבכלם צריך ליזהר שלא יכשל בא' מהם.

נמצא, מלת זהירות כוללת בין לקיום מעשה בין לקיום אזהרה על לא תעשה, בין הכתובים בתורה ובדברי סופרים, כגון שלא יסתכל באשה ואפילו בבגדיה השטוחין על הכותל, וכיוצא הרבה. ואפשר שמפני היות מלה זו כוללת על הכל לא מנוה בירושלמי (שבת פ"א ה"ג) במדרגת המדות, אלא אמר, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה. וכן לא מנו פרישות בכלל המדות, מפני שפרישות וקדושה שוים בעניינם, כמו שנבאר בעזרת ה'.

זריזות היא מדה מעולה על הקודמת, ונוגעת בעשה ובלא תעשה, להיות זהיר ומהיר במצות עשה, שאם באה מצוה לידו יעשה אותה מיד, שנאמר (שמות יב, יז) ושמרתם את המצות, ודרשו במכילתא (פ' ט) אל תקרי המצות אלא המצוות, כדרך שאין מחמיצין את המצה כך לא יחמיצו את המצוה, אלא אם באת על ידך המצוה עשה אותה מיד, עד כאן לשונם. וכן דרשו גם כן במכילתא על פסוק (יהושע ג, א) וישכם יהושע בבקר, מלמד שזריזין מקדימין למצות.

ומדת הזריזות מורה על חשק נפשו ולבו לעשות הדבר ההוא מפני אהבת הבורא, ולכך מקדים ולא מאחר, כמו שאמר התנא (אבות פ"ה מ"כ) במדת הזריזות הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים. ובעשות האדם הדבר בזריזות ובשמחה יתוסף בו רוח חדשה ורוח חיים רוחניי באופן שיהיה קל כנשר, והדבר הזה תלוי בהסיר מלבו רוח עצלות ועצבות שהוא כח החיצוני המכביד כל איבריו של אדם באופן שלא יהיה בו כח לקום ממקומו לא לקרות ולא לעשות מצוה כאלו כל אבריו מתים, ואם יעורר האדם לבו ויסיר כח העצלות החיצוני מעליו על ידי התדבקו בחשק אהבת ה' שהוא מקור החיים הרי לבו חי, וקורא ושונה ועושה מצוותיו בזריזות ובשמחה לעשות רצון אביו שבשמים, ואז יתוסף בו כח שיהיה קל כנשר גבור כארי וכו', ועל זה נאמר (ישעיה מ, לא) וקוי ה' יחליפו כח וגו' ירוצו ולא יגעו ילכו ולא ייעפו.

והכלל, כי אין זריזות אלא על ידי חשק האהבה, ולכך הוא מהמדרגות המביאות לידי חסידות שהוא אהבה כדפי'. וכיוצא בזה פיר' ז"ל בבראשית רבה (נה, ח) על פסוק (בראשית כב, ג) וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו, אמר רבי שמעון בן יוחאי

אהבה מקלקלת את השורה, וכי לא היו לו עבדים, אלא שאהבה מקלקלת השורה, עד כאן לשונו לענייננו.

ובלי ספק כי וישכם אברהם בבקר הוא זריזות, על דרך וישכם יהושע בבקר הנדרש, והוא מצד האהבה, ומצד האהבה קלקל השורה.

ובספר בית מדות כתב במדת הזריזות, זה לשונו דעו בני כי מעלת הזריזות היא מדה חשובה, לפי שתחלת בריתו של אדם לא נברא אלא להיות זריז במעשיו ובדרכיו, כענין שנאמר (בראשית ב, ז) ויהי האדם לנפש חיה, מהו חיה, זריזות, עשאו עבד מסכן לעצמו שאם אינו יגע אינו אוכל, ראה מה כתיב בענין (שם ב, טו) ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, וכי עבודה ושמירה היה צריך, אלא כדי לזרזו, עד כאן לשונו לענייננו.

והנה לפי מה שפירשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה שלעבדה ולשמרה הוא עסק התורה והמצות, אם כן הזריזות הוא לעסוק בתורה ובמצות. אמרו בבראשית רבה, ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, שמא תאמר יש מלאכה בגן עדן לפתח ולשדד אדמה, והלא כל האילנות נצמחין מאליהן, או שמא תאמר יש בו מלאכה בגן עדן להשקות הגן, והלא נהר יוצא מעדן להשקות את הגן, אלא לעבדה ולשמרה - לעסוק בדברי תורה ולשמור מצוותיה, שנאמר (בראשית ג, כד) לשמור את דרך עץ החיים, כמה דאת אמר (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, עד כאן לשונו.

ובאדרת נשוא (דף קמא ע"ב) בפסוק (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, אמר ויצר ה' אלהים את האדם, שהוא זכר ונקבה, עפר מן האדמה, (עפר) דיוקנא בגו דיוקנא, גו בגו, וכל דא למה, בגין לאשתלפא ולעיינא ביה סתים דסתימאה עילאה עד סופא דכל סתימין, הדא הוא דכתיב ויפח באפיו נשמת חיים, נשמתא דכל חיי דעילא ותתא תליין מההוא נשמתא ומקיימאן בה, ויהי האדם לנפש חיה לאתדבקא ולעיילא בתקונין כגוונא דא, ולאשלפא להההוא נשמתא מדרגא לדרגא עד סופא דכל דרגין (ס"א: סתימין), בגין דתהוי ההיא נשמתא משתכחא בכלא ומתפשטא בכלא למהוי הוא בלחודוי, ומאן דפסיק האי מן עלמא כמאן דפסיק נשמתא דא, ומחזי דאית נשמתא אחרא בר מהאי, ובגין כך ישתיצי הוא ודוכרניה לדרי דרין.

הרי כי ענין נפש חיה נאמר למעלה באצילות על סוד החיים העליונים המתפשטים מעילת על כלא לכל הנמצאים שהוא נשמת חיים לכל העולמות, ובמציאות זה האדם למטה יש בו נשמת חיים, ובהיותו דבק באלהיו בסוד החיים העליונים ינתן בו זריזות ורוח חדשה, ויחיה לבו ואבריו לעשות רצון קונו, כדפי' לעיל.

והנה הדבק במדת הזריזות הוא דבק באשת חיל אשה יראת ה', שבה עיקר כל הזריזות, כמו שהזכיר שלמה ע"ה בשבחיה (משלי לא, טו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וגו' חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה, סדין עשתה ותמכור, צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל. הרי בפירוש שכל מדותיה הם בזריזות ואין בה לחם עצלות, כי לחם עצלות הוא בחיצוניות, גם את זה לעומת זה עשה האלהים (קהלת ז, יד).

והטעם עוד, כי עשיית המצוה בזריזות מורה על היותו עושה אותה בשמחה, וכתיב (תהלים ק, ב) עבדו את ה' בשמחה, ונודע מה שפי' ז"ל (שבת ל ע"ב) אין שכינה שורה אלא מתוך שמחה ולא מתוך עצבות ושחוק, נמצא שעל ידי עשותו בזריזות ובשמחה שכינה שורה עליו. והעושה מתוך עצלות ועצבות יענש, דכתיב (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' וגו' בשמחה.

ופי' ולחם עצלות לא תאכל, לחם יקרא מאכל המצוה או התורה הנקרב אליה, כי המצות נקראים מטעמים, כדפירשו בזוהר (ת"ז נא ע"א) ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי (בראשית כז, ד) מפקודין דעשה, וכן התורה נאמר בה (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, וכאשר יעשה האדם אותם בעצלות היא אינה אוכלת אותם כאשר ראוי, שעליה נאמר (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, ואכילתה הוא התורה והמצות כדפי' לעיל, וכיון שאינה אוכלת אותם הם נדחים לחוץ.

ולכך מאד מאד צריך לדבק בזריזות ולא בעצלות, ועל הזריזות נאמר (משלי כב, כט) חזית איש מהיר במלאכתו, דהיינו מהיר במלאכת השכינה, שבה מלאכה כדפירשו בתיקונים (דף יד ע"ב), ומלאכתה דהיינו תיקונה הוא עשיית התורה והמצות, והאוחז בה בזריזות לפני מלכים יתייצב, שבה כלולות עשרה מלכים כדפי' בתיקונים, בל יתיצב לפני חשוכים שהם הקליפות שהם חושך ולא אור. ומכלל הן אתה שומע לאו, שהאוחז חס ושלום בעצלות הוא מתדבק בחשוכים ומפריד עצמו מהמלאכים העליונים שבקדושה.

ואומר יתיצב, ולא אמר ישב, כי יציבה הוא מעומד, ונודע שכל עמידה בעולם הזכר (זוהר פ' תצוה קפג ע"א), והענין כי על ידי אחיזתו בשכינה בסוד מיין נוקבין בזריזות המצוות כדפי', יעלה על ידה אל עולם הזכר.

עוד אפשר יתיצב, על דרך שפירשו רבותינו ז"ל במכילתא בפסוק (שמות יד, יג) התיצבו וראו את ישועת ה', וכן בפסוק (שם טו, כ) ותקח מרים הנביאה, שיציבה בכל מקום הוא רוח הקדש, זה לשונו התיצבו וראו, אמרו לו ישראל אימתי, אמר להם היום שרתה שכינה עליכם רוח הקדש, שאין יציבה בכל מקום אלא רוח הקדש, שנאמר (עמוס ט, א) ראיתי את ה' נצב על המזבח ויאמר הך את הכפתור, ואומר (שמ"א ג, י) ויבא ה' ויתיצב

ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל, ואומר (דברים לא, יד) קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד, ואומר (שמות ב, ד) ותתצב אחותו מרחוק, ושרתה עליה רוח הקדש, עד כאן לשונו.

ובפסוק ותקח מרים הנביאה פירשו, שפסוק ותתצב אחותו מרחוק הוא מוכרח יותר מכלם, שמרחוק ולדעה מה יעשה כלם מורים על רוח הקדש.

ובזוהר (פ' אחרי מות ריש דף שא) פירשו שהמלכות תקרא רוח הקדש כאשר תינק מסוד החכמה, והיא רוח היונק מקדש העליון שהיא חכמה, ולכן מלת יציבה צודק בה בבחינת רוח הקדש. ונמצא לפי זה, שהזריזות מדרגה המביאה לידי רוח הקדש.

ואפשר לומר באופן אחר, מצינו שפירשו ברעיא מהימנא (פ' קדושים דף פב ע"א) שגם בת"ת יש בו זריזות, שהוא עושה מאבא ואימא מיד בלא עירובא, זה לשונו וישראל דאתקריאו בנים בכלל בן ובת מסטרא דת"ת ומלכות דאינון בן ובת, יקרא דאביו ואמו למעבד ציוויה, וצווי דיליה אינון פיקודין דעשה, והא אוקמוה מארי מתניתין יש מצווה ועושה, ובגין כך איהו נעשה ונשמע, והאי איהו כבוד דאבא ואימא דצוה לבריה דיעביד הכי ואיהו עביד מיד בלא עיכובא כלל, עד כאן לשונו. ועל דרך זה נתבאר בחכמה, והעתקנו בשער היראה סוף פרק ב.

ובתקונים בתיקון ט"ל (דף עט ע"ב) ביארו כי תפארת ויסוד כל אחד יקרא מצווה ועושה במצוות הכלולות בשכינה, ולפי זה האדם הזריז אוחז במדרגת עולם הזכר, ולכך לפני מלכים יתיצב כדפי'.

ומכל מקום עיקר זריזות הוא במקום העשיה ותלוי בה, כי היא משמשת לכל האצילות, ומפני זה הנשיאים מפני שהתעצלו בנדבת המשכן נחסרה י' מהם שהיא השכינה, שנאמר (שמות לו, כז) והנשיאם הביאו, הנשיאם חסר י' כתיב, והטעם כדפי' כי לחם עצלות לא תאכל. ושמעתי מפי מורי ע"ה, שלתיקונם הביאו בחנוכת הנשיאים עשרה דברים, קערת כסף אחת, מזרק אחד וגו', תמצא שם עשרה דברים, וכתוב הנשיאים מלא ביו"ד, נזדרזו להביא זה תחת עצלות שפגמו בשכינה.

ודע עוד, כי הזריזות לא יקנה בנפש האדם אלא מחמת היראה, כי הירא את המלך הוא זריז לעשות מצותו וירא פן לא ימצא אחריו משגה, ולכן הוא מזדרז בעשיית התורה והמצוות. וכן מטעם זה יצדק זריזות בשכינה, כי שם היא היראה, וכן נקיות וטהרה גם כן הם ענפי היראה, כי צריך לירא שלא יהיו בגדיו מלוכלכים לפני המלך אלא נקיים וטהורים, וכן צריך לנקות ולטהר אבריו ונפשו כיון שהוא עומד לעולם לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא יתברך ויתעלה.

עוד במדת הזריזות מצאתי כתוב בספר כתיבת יד כמה פרטים, ראיתי להעתיקם.
נקיות נשתמש בו בארבע בחינות, הא' נקיון וטהרת העון והפשע, כאומרו (במדבר ה, לא) ונקה האיש מעון, ונקיתי מפשע רב (תהלים יט, יד).
מדה זו צריכה אל החסידות שהיא האהבה, כי אי אפשר בעוד היות פגם בנשמה שתדבק בו האהבה. והוא כמשל הבגד שנפל בו השמן או שאר כתם מהכתמים, שלא יקבל שום צבע עד שיורחץ ויוסר ממנו הכתם ההוא, כן בהיות הנפש מלוכלכת בכתמי עונותיה אם לא תנקה ותרחץ עצמה על ידי התשובה ותשובה פרטית לכל עון ועון כמו שיתבאר לא תדבק ברוחניות העליון שיתמיד, כי העון מחיצה מבדיל בינו לבין אלהיו, ולכן יבלבלוהו מחשבות זרות בעמדו עוסק בתורה או בתפלה.
ובירושלמי הביאו ראיה לזריזות שמביאה לידי נקיות, דכתיב (ויקרא טז, כ) וכלה מכפר, והענין כי וכלה מורה על זריזות, מפני שפירושו השלמת הענין, ומפני שמלת וכלה היא מיותר שם בפרשת אחרי מות בענין עבודת יום הכפורים, כי מה צורך לומר וכלה, לימא ויכפר, אלא הכונה ודאי לומר על הזירוז, ואמר מכפר, מלת כפרה פי' לשון קנוח טהרה, והיא מלה בלשון ארמית. וכן פי' רש"י ע"ה במסכת חולין (ח' ע"ב) גבי סכין ששחט בה טריפה, שאמר שם ואי איכא בליתא דפרסא למכפריה לא צריך, ופירש רש"י בליתא חתיכה בלויה, דפרסא כדמתרגמינן מסך הפתח פרסא, למכפריה לקנחו, וחבירו בגיטין בנבוזראדן ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא, ובעזרה קרי למזרקים כפורי זהב שמקנח אצבעו מן הדם, עד כאן לשונו.
והנה מלת כפרה פי' טהרה וקנוח הכתם מהבגד באופן שלא נשאר בו שום לכלוך, וכן לענין טהרת העון הנאמר בלשון נקיון, פירוש כפרה, דהיינו הסתר הכתם העון ההוא מהנפש. וכשיאמר טהרת העון בלשון טהרה כאומרו (תהלים נא, ד) ומחטאתי טהרני, טהרה הוא לבון הבגד יפה, והיינו מה שפירש רש"י ז"ל טהור צח ומלובן ועדיף מנקי. וכן פירשו רבותינו ז"ל (ברכות טו ע"א) גם כן על ארחץ בנקיון כפי (שם כו, ו) בכל מדי דמנקי, אבל הטהרה הוא במים שיטהרו וילבנו הדברים יפה.
וטעם למה יצטרך טהרה אחר נקיות, יובן במה שאמר הכתוב (ויקרא יג, נח) והבגד או השתי או הערב או כל כלי העור אשר תכבס וסר מהם הנגע וכבס שנית וטהר, והכביסה הב' הוא לתת לו בו רוחניות קדושה וטהרה, כי כשסר ממנו הנגע נשאר בלי טומאה וגם אין בו טהרה, ולתת בו רוחניות טהרה צריך כביסה שנית.
עוד אפשר לומר בטעם הכביסה שנית, כי אף על פי שסר הנגע כבר, כי הנגע היא כח מכחות לילית שמצדה ד' מראות נגעים, כדפי' בתיקונים, וכשהיא נדבקת באדם או

בשאר כליו, היא דבוקה גם כן שלא תפרד במהרה אבל תשאר רושם הטומאה שם, אף על פי שאינה נראית לעינים, ועדיין היא באותו מקום שהיה בו הנגע מכרת ששרתה שם, ולכך וכבס שנית.

וזו מעלה יתירה לקדושה על הטומאה, כי הקדושה בכל מקום שתשרה לא תפרד משם לעולם, כמו שפירשו ז"ל (מגילה פ"ג מ"ג) על בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו וכו', שנאמר (ויקרא כו, לא) והשמותי את מקדשיכם, בקדושתן הן אף כשהן שוממין. אמנם ענין הטומאה אף על פי שהיא רוחנית, בכביסה שנית תטהר ותתלבן ותתבטל הקליפה ההיא מכל וכל.

וכן בענין התשובה, אף על פי שעזב אדם החטא עזיבה גמורה ונתחרט ולא שב אל מעשהו הראשון כלל, וטהר עצמו על ידי סגוף, לא יספיק לו עד שלא יכיר בו המקטרג כלל כאלו לא היה בו עון כלל, אלא וכבס שנית וטהר כאלו מעולם לא חטא. וזה שאמרו בירושלמי נקיות מביאה לידי טהרה, שנאמר (ויקרא יב, ח) וכפר עליה הכהן וטהרה, ומה צורך טהרה על כפרה, אלא כי כפרה הוא נקיות ואינו טהרה עצמית, לכך צריך טהרה.

עוד מצינו ענין ב' בענין נקיות, במה שאמר הכתוב אצל אבימלך (בראשית כ, ה) בתם לבבי ובנקיון כפי, וכן (תהלים כד, ד) נקי כפים ובר לבב, צריך שישתדל לטהר ידיו מכל דבר גדול ומכל דבר הפוגם בידים כמו שיתבאר בעזרת ה'.

ומקצתם נתבארו בזוהר (פ' וירא דף ק ע"ב) בפירוש הפסוק נקי כפים וגו', זה לשונו תא חזי, מי יעלה בהר ה', ולבתר אהדר ופירש נקי כפים, דלא עביד בידוי טופסא, ולא אתתקיף בהו, כמא דלא אצטריך, ותו דלא איסתאב בהו ולא סאיב בהו לגופא, כאינון דמסאבין גרמייהו בידין לאסתאבא, ודא הוא נקי כפים.

הג', מה שנאמר גבי בני גד ובני ראובן (במדבר לב, כב) והייתם נקיים מה' ומישראל, ורבותינו ז"ל למדו מכאן שצריך אדם להרחיק עצמו מן החשד, כדתנן (שקלים פ"ג מ"ב) אין התורם נכנס לא בפרגוד החפות ולא במנעל ולא בסנדל, שמא יעני ויאמר מעון הלשכה העני, ושמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר, שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר והייתם נקיים מה' ומישראל, ואומר (משלי ג, ד) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. וכיוצא בזה מה שאמרו ז"ל (חולין מד ע"ב) הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.

עוד נמצא פירוש ד', בפסוק (איוב ד, ז) זכר נא מי הוא נקי אבד, ופירשו בזוהר (פ' פנחס דף רטו ע"ב) שזה היה פינחס שקנא על הברית ולא טמאו בעון פעור בבנות מואב. ונפקא

מינה כי נקי הוא מדת צדיק, ולכך לפינחס נתנו לו את ברית השלום, שנאמר (במדבר כה, יב) לכן הנני נותן לו את בריתי שלום. וכן מצינו שתי מלות אלו כאחת (שמות כג, ז) ונקי וצדיק אל תהרוג, שנראה ששניהם ענין אחד. ולענין נקיות הנזכר במאמר, פי' שירצה שיהיה נקי מכל דבר הפוגם באות הברית שהוא בצדיק, באופן שיוכל ליקרא נקי שהוא במדה זו.

נקיות מביאה לידי טהרה, עם היות שכבר נתבאר הטהרה במלת נקיות, מכל מקום יש בו עדיין לפרש על דרך מה שדרשנו במלות הקודמות, טהרה נמצא בתורה ובנביאים ובכתובים בבחינות רבות, האמנם הנוגע לענין מעשה הם אלו הא', טהרה על ידי טבילה במ' סאה, כמו שנמצא הרבה מהם בתורה, ומהם (ויקרא כב, ד) איש איש מזרע אהרן וגומ' לא יאכל עד אשר יטהר. וכמוהו, וטמא עד הערב וטהר וגו' (ויקרא יא, לב), ורחץ בשרו במים חיים וטהר (ויקרא טו, יג), וזה נאמר בזב שהצריכה התורה לו מים חיים.

הנה הטהרה על ידי הטבילה הוא סיוע גדול לידבק האדם נפשו באלהיו ובעבודתו, שבהיותו טמא הטומאה מטמטמת לבו של אדם כדפי' לעיל ז"ל על ונטמתם בם (ויקרא יא, מג).

ועיקר האהבה והדבקות תלוי בטהרת הלב מהמחשבות הזרות, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים נא, יב) לב טהור ברא לי אלהים, וכן כתב רבינו תם ע"ה בספר הישר (שי"ג) כי טהרת הגוף יחדש טהרה בנפש. ובהיות הגוף טמא בודאי יגיע קצת פגם לנשמה, ואי אפשר שיכוון כראוי בלי שתבלבלהו מחשבה אחרת ותפרו[י]דהו מהשורש העליון, שהרי הוא נפרד על ידי הפגם שבנשמתו, כדפי' בתיקונים (דף נב ע"ב) דאיהו לא שריא על נשמתא פגימא, דכתיב (ויקרא כא, יח) כל אשר בו מום לא יקרב. ולכן אי אפשר שיהיה לו דבקות, שעיקר הדבקות הוא בעילת העילות נשמה לכל הנשמות, וכיון שהוא יתעלה אינו שורה עליו כיצד אפשר שיתדבק בו.

ולכן צריך האדם לתקן נפשו באופן שתהיה כסא לשרות בה ידו"ד ועלת העילות, ולכן צריך לעשותה מאהבה כדי שיתדבק בו, וכן כתוב בספר החסידים (סימן ע"ג) שאחד מן הדברים המעכבים את התפלה שלא תהיה תפלתו נשמעת הוא אם אינו טהור, וכפי סברת התוספות (חולין ד'ף קכב ע"ב ד"ה לגבל) שסוברין דלתפלה צריך טבילה, ולתורה אין צריך, יש טוב טעם על דרך הסוד וראוי למעשה, כי התורה מפני רוב מעלתה שהיא בעלמא דדכורא יש בכחה לקבל הקליפה, ואינה מקבל הטומאה כאש. אמנם תפלה היא בקשת רחמים ותחנונים, וצריך כוונת הלב, ובהיותו טמא בודאי תתבלבל כוונתו, ולכן צריך ליזהר בה.

ובסוד המקוה, כבר נודע מה שפירש הרשב"י ע"ה בזוהר (פ' פנחס) ובתיקונים (דף לט ע"א) שהיא בסוד עילאה, ט' נקודין לכל סטר וכו' ע"ש. וסוד המקוה הוא סוד ידו"ד, שהמקוה בו מ' סאה, וכן ידו"ד בו ד' אותיות כל אות כוללת עשר, והיינו סוד מקוה ישראל ידו"ד, והבן בזה מ"ש (יומא פ"ח מ"ט) מה מקוה מטהר הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל, דהיינו טהרת נשמותיהם הדבקות בשמו.

נמצא הטובל הוא דבק בידו"ד ממש לטהר גופו ונפשו, גופו במים, ונפשו ברוחניות השם השורה שם. ובזה לא יזיקהו אפילו יהיה המים קרים, כי מאחר שהוא דבק בידו"ד אי אפשר שיבוא לו היזק כמו שאמר המשורר (תהלים צא, ב) אומר לידו"ד מחסי ומצודתי וגו' כי הוא יצילך מפח יקוש, דהיינו צנים פחים. וכן שאר המזמור, כי מלאכיו יצוה לך וגו' על כפים ישאונך פן תגוף באבן רגליך, ושאר המזמור.

אמנם צריך לעשות המצוה בשמחה, שאם אינו עובד בשמחה נענש, כמו שנאמר (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב.

ונכון גם כן להרהר תשובה, שהתשובה היא בסוד המקוה, וכן הנשמה נשפעת משם, ובהיות האדם חוטא, התשובה היא מסתלקת, וכן הנשמה מסתלקת מעל האדם, והוא רחוק מהדבקות, ועל ידי כניסת האדם במקוה שהיא ם מרובעת, אימא דרביעא על בנין, האם שהיא תשובה תשוב ה' וי"ו חוזרת ורובצת על הבנים, וכן הנשמה תחזור לאדם ועילת העלות ישרה על נשמתו.

ושמעתי מחכם אחד זקן, כי מי שהוא טמא אין הנשמה שורה בו עד שיכנס למקוה, ודין הוא מהטעם שפירשתי.

וטעם הסתלק הנשמה, מפני שמרוב דקותה כל צד פגם שימצא בגוף לא תוכל לשרות בו עד שיחזור למקור הנשמה ויכלל שם.

ודבר זה צריך האדם לכוון בטבילתו, שהוא נכנס בסוד נשמתו במים העליונים ההם שהם בסוד עולם הבא, והוא נסתר בסתר העליון שהוא בבינה, ואימא מסתרת אותו בכנפיה, וכמו שפי' בתיקונים (דף לט ע"א) שהשכינה טובלת ונטהרת במי המקוה, כן זעיר אנפין ודאי טובל, וכן יכוין שהוא בסוד ו' עולה שם, ורוחו ונפשו נטהרים מכל פגם. וגם יכוין שניצוץ השכינה אשר מתלבש בו גם כן נטהר מהפגם אשר קבל, ועל ידי הטבילה מפשיט מעליו רוח הטומאה ומתלבש בו סוד הנשמה שנסתלקה, והטבילה לה היא סיוע גדול לקניית הנשמה, כי טהרה מבפנים וקדושה מבחוץ, ועיין במה שפירשתי בשער הקדושה פרק ד.

וכבר ידעת שהדין הוא שצריך שיהיו מים שכל בשרו עולה בהם (פסחים קט ע"א), דהיינו שיהיו חופין את כולו ולא יצא חוץ למים אפילו כחוט השערה, שכיון שהחצוני נשאר לו צד מקום באיזה אבר שיהיה, אפילו מעט מזעיר, משם תתפשט טומאתו בכל האברים, והרי הוא כאלו לא טבל. ובהיותו טובל ונכנס כל רמ"ח איבריו במ' סאה, הרי הפשיט מעליו כל צד רוח טומאה, כי בכח אימא לבטל החיצונים, שהיא הנשר הגדול בעל הכנפים דלא דחילת מנץ הטורף וכיוצא.

ועוד טעם, הטבילה במקוה הוא כעין חזרת הכלים אל הכבשן כדי שיטהרו ויתלבנו, וביציאתם מהכבשן הם חדשים, גם האדם בהכנסו אל המקוה הוא כדי להכלל ולחזור הנשמה הפגומה והאיברים הפגומים ממקום שיצאו, ושם מתעלמים כעובר המתעלם בבטן אמו, שאין עין החיצוני שולט בו, והוא שמור מכל פגע ומקרה כדפי' ז"ל (נדה דף ל' ע"ב) כימי אלוה ישמרני (איוב כט, ב), על הוולד שהוא בבטן אמו, וביציאת האדם מהמקוה הרי נתקנו איבריו ונשמתו והרי הוא חדש ואין לחיצונים חלק בו, וירגיש האדם בעצמו רוח חדשה מניצוץ הנשמה שחזרה אליו.

וראוי הוא שקודם שיכנס במקוה שיהרהר תשובה מעונותיו, ואם אפשר גם כן שיתודה, באופן שלא ישאר לחיצוני חלק בנשמה. והדבר ברור, כי כמו שלטהר טומאה סתם מקריו וזובו וכיוצא צריך שלא יהיה דבר חוצץ בינו ובין המים, מהטעם שפירשתי, גם כן לענין טהרת העון שהוא טומאה יותר רוחנית דבוקה בנשמה עד שתעשה בה פגם והחשיכה, שצריך רחיצה להסירה בנתר ובורית על ידי התשובה, ולא יהיה דבר חוצץ מבפנים בנשמתו. כי כבר פי' כי עיקר הטבילה לבעל תשובה הוא לטהר עצמו מעונותיו ולהחזיר לו הנשמה, אם כן לזה צריך לשים בלבו לשוב מעונותיו מכל וכל, ולא יהא טובל ועדיין העונות מקצתם בידו, כי לא יועיל לו הטבילה לטהרת עונותיו כדפי', עד שיעזוב אותם עזיבה גמורה מכל וכל. וזהו על דרך שיתבאר בעזרת ה' בענין התשובה, שענין התפלה והבקשה על מחילת העון הוא שיתוקן בתחלה מעונותיו כל האפשר בידו, ואחר כך יתפלל עליהם, ולזה נכון שיתודה קודם שיכנס במקוה או לפחות בהרהור. ובס' החסידים כתבו שראוי לטבול ג' פעמים, כנגד חטאת עון ופשע.

ובהיות המקוה ממים קרים והוא מצטער, יכוין במה שאמרו ז"ל (ברכות ה' ע"א) כי עולם הבא אינו מושג אלא על ידי יסורין, שהוא אחד מג' מתנות טובות שנתן הקדוש ברוך הוא לישראל, והטבילה היא ברמז עולם הבא, ולכן צריך ביסורין. ובקבל עליו צד הקרירות שהוא הדין הנשפע בגבורה, זוכה אל אור החיים טוב הצפון למעלה בעולם

הבא, והיינו (משלי ו, כג) ודרך חיים תוכחות מוסר, והיינו איהי רחמי, וכן אתה מוצא (זוהר פ' פקודי רמז ע"א) שלא יכנסו הנשמות בגן עדן העליון עד שיטבלו בנהר די נור.
והזהיר לעשות הטבילה בזמנה בודאי לא ישיגהו שום מזיק, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע, אלא אם יהיה אנוס אם יעבור זמנה ונתרשל במצוה בלי שום אונס, אפשר שלא תגין המצוה עליו להנצל ממקרי הזמן. ואם נתרשל מלעשותה בזמנה, יזדרז לשוב בתשובה, ולא יניח לטומאה שתתישן בנפשו, שאחר כך יהיה קשה להפרידה, על דרך מה שכתוב (זוהר פ' פינחס רכז ע"ב) מפני שיבה תקום (ויקרא לט, יא), קודם דיצר הרע יזקין ביה, ויבטח בה' כי הבא ליטהר מסייעין אותו ולא יאונה לו שום היזק, מן הטעם שפי' כי בהטהר עצמו מטהר גם כן נפשו ורוחו שהם חלק עליון, וכיון שהוא מטהר חלקי ניצוצי הקדושה מסייעין אותו ודאי.
וצריך לחשוב בעשיית המצוה הזאת יראה ואהבה, כדרך שצריך בכלל המצוות כדפי' הרשב"י ע"ה (ת"ז ת' י' כה ע"ב), יראה שלא יתרשל מעשייתה, ויירא מהמלך העליון המצווה אותה, וראוי שלא לעבור על רצונו, ויחשוב אילו מלך בשר ודם היה מצוה אותה כיצד היה זהיר לעשותה שלא לעבור על מצות המלך. ומצד האהבה, שיחשוק באהבת המלך שראוי מפני אהבתו שאפילו היה מצוה לו שיפיל עצמו לכבשן האש כאברהם היה משליך עצמו, כל שכן כי כל מצות המלך הם לתועלתנו להנחילנו עולם שכולו ארוך, כאומרו (דברים ו, כה) וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות.
ואפילו בעולם הזה יש לו שכר טוב בעמלו, כמו שאמרו ז"ל (ברכות כב ע"ב) שסגולתה לאריכות ימים, זה לשונם אמר רבי ינאי שמעתי שמחמירין בה, ושמעתי שמקילין בה, וכל המחמיר בה על עצמו מאריכין ימיו ושנותיו, עד כאן לשונו. והטעם, מפני שסודה במקום אריכות החיים, דהיינו "על ה'" כדפי' בזוהר (פ' אחרי עט ע"ב), ושלש ראשונות חשובות כאחת. גם העושה המצוה בחשק כחשקו בחיים, כי הוא במצוה שהוא ידו"ד, והוא מקור החיים, והוא דבק בעילת העילות הדבק בידו"ד, בודאי יאריך ימים בכוונתו זאת.
וצריך שיהיה שמח בעשיית המצוה כמו ההולך להרויח ממון הרבה שהוא שמח בה, כן יהיה שמח במצות, שהוא דבק בשמו הגדול ידו"ד ובחיים העליונים ומתקן נשמתו, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, קסב) שש אנכי על אמרתיך כמוצא שלל רב, ואומר (חבקוק ג, יח) ואני בידו"ד אעלוזה.

ובענין פשטי מאמר רבי ינאי, פירש רש"י, שמקילין בה, במרחצאות או בנתינת ט' קבין. שמחמירין בה, במ' סאה. והתוספות כתבו, דאף על פי שאמרו בגמרא בטלו לטבילותא כרבי יהודה בן בתירא, היינו דוקא לתורה אבל לתפלה צריך.

וכתבו תלמידי רבנו יונה בענין זה שאמרו שם בגמרא, הביאו רב אלפס ע"ה, אין דברי תורה מקבלין טומאה, שנאמר הלא כה דברי כאש וגו', אמרו ז"ל יש מפרשים דלא שנא קריאת שמע ולא שנא קריאה אחרת, לכל מילי אמרינן אין דברי תורה מקבלין טומאה, ואין זה נכון, דבודאי לא אמרו אלא בקריאת שמע בלבד, אבל בשאר דברי תורה אסור, דהא אמרו (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה וגו' זה הקורא דברי תורה במבואות המטונפות, והחמירו בזה יותר משאר כריתות, דבכל שאר כריתות הכרת מכפר, ובזה אינו מכפר אלא אף על פי שנכרת עונה בה, עד כאן לשונו. הרי שלדבריהם חמורה תורה מתפלה, וחמור הקורא בתורה בטומאה בהיות גופו טמא, מהקורא בתורה במבואות המטונפות שיש עליה עונש.

עוד כתבו לקמיה, שכתב רב אלפס וכתב רבינו האיי גאון ז"ל, כיון דגמרא ליכא בהא מילתא, נקוט מנהג כל ישראל שכל בעלי קריין אף על פי שאין להם מים אין מתפללין עד שירחצו. וכתבו שם, שרחיצה זו אינה במ' סאה אלא בט' קבין, וט' קבין צריך להטילן עליו בכלי שיוכל להריקן עליו ממנו בלא שום הפסקה. וכן מוכח במשניות של טהרות (מקואות פ"ג מ"ג-מ"ד). מה שכתב הגאון ז"ל דאין מתפללין עד שירחצו אינו נראה למורי הרב נר"ו, ואם אין לו מים או אפילו יש לו מים ואינו טובל או אינו רוחץ, אפילו הכי אינו מפסיד התפלה מפני זה, דודאי אף על פי שהתפלה יותר מקובלת עם הטבילה לדברי הכל אין לו להפסיד מפני זה תפלתו. וכן כתב רבינו משה ז"ל דכל ראשי ישיבות שבבבל תמהו עליו למה היה מקל כל כך בענין טבילות בעל קרי, והוא ז"ל השיב להם שמימיו לא בטל אותה, אלא שלא היה יכול לכתוב בחבורו כי אם היוצא מן הדין על פי ההלכה, עיין שם.

ודברי רבינו יונה בזה הוא כפי סברתו שכתב שדברי תורה חמורים יותר מן התפלה, ולכן תפלה לא יבטל כדי שלא יעבור זמנה, אבל דברי תורה לפי סברתו לא יקרא.

ואני אומר, דירא שמים יצא ידי כלם, ובזמן שימצא גופו בריא יחמיר במ' סאה, ואם גופו חלוש או בימי הצנה יתן עליו ט' קבין של מים חמין, ומכל מקום אם הוא אנוס ולא תזדמן לו הטבילה לא יבטל מפני זה לא תורה ולא תפלה, כי כדאי הם המקילים לסמוך עליהם בשעת הדחק. ובלילה בעוד שלא טבל, לא יניח מלקום באשמורת מלעסוק בתורה מפני שהוא טמא, כי כדאי הם שאר הפוסקים לסמוך עליהם. ולא יהיה האדם

בטל מדברי תורה, ויחשוב אותם השעות כיום שהוא חולה שבודאי אז לא יבטל תורה ותפלה, ומי שיחמיר על עצמו שלא יעסוק בתורה ותפלה בלא טבילה אפילו כשהוא חולה, סברה זרה היא ואין ראוי לסמוך עליה, וכמו שכתבתי היה נוהג מהר"ר יצחק די לוריא אשכנזי ע"ה.

עוד מצינו בתורה שכל טהרת האדם אם מטומאתו אם מלכלוכו וכבוס בגדיו, הכל במים, כמו שכתוב (ויקרא יד, ט) ורחץ במים את בשרו וטהר, וכן (שם יג, ו) וכבס בגדיו וטהר.

עוד נמצא טהרה במלבושים, כמו שאמר יעקב אבינו ע"ה כאשר רצה לבא אל בית אל (בראשית לה, ב) והטהרו והחליפו שמלותיכם. ועם היות שנראה שהם ב' דברים, הא' הטהרו בטבילה, ועוד והחליפו שמלותיכם, מכל מקום כיון שסמכם החליפה הוא מסוג הטהרה, וראוי הוא לרוצה לטהר עצמו שיהיו בגדיו טהורים מטנוף וטומאה, ושלא יהיו מלוכלכים בשמן ורבב וכיוצא, שפי' (שבת קיד ע"א) שתלמיד חכם שנמצא רבב על בגדיו חייב מיתה, שנאמר (משלי ח, לו) כל משנאי אהבו מות, אל תקרי משנאי אלא משניאי.

וכן כתב הרוקח ע"ה בשורש טהרה והזהר בטהרת המלבושים, שלא יהיו בגדיך מלוכלכים מן הצואה ומן טיפי מימי רגלים, שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים, על כן תלמד עצמך בקינוח היטב, שמור נקביך ואל תרגיל להשתין סמוך לגאולה, פן יטפטף על המכנסים, איך תתפלל סלח לנו כי חטאנו ואתה עומד ומטונף, והזהר משכבת זרע פן ידבק בבשרך ובבגדיך, ולא יהיו מלבושיך מתכשיטי ע"א, טהר עצמך הכון לקראת אלהיך ישראל, עכ"ל.

עוד נמצא טהרה במקום, כמו שאמר משה רבנו ע"ה לאהרן (ויקרא י, יד) ואת שוק התרומה תאכלו במקום טהור, והרשב"י ע"ה בפרשת תרומה (קכח ע"א) במאמר שהעתקנו בפרק ה' אמר ורוח דקדשא לאו הכי, אלא באגר שלים ובאתקנותא דגרמיה ובאתדכאותא דמשכניה. הרי אתדכאותא דמשכניה, טהרת המקום. ואיתקנותא דגרמיה, פי' הוא הכון לקראת אלהיך ישראל. ובלי ספק שההכנה גם כן על ידי הטבילה, כמו שכתב הרוקח.

עוד, בטהרת המצורע מצינו בכלל טהרתו גלוח השער, כדכתיב (ויקרא יד, ח) וכבס המטהר את בגדיו וגלח את כל שערו, והטעם כי שער הראש בבחור הם כוחות הדין, וטוב לגלחם, כענין (ע' זוהר פ' ויחי ריז ע"א) עד לא גליש דא רישא דמריה, והוא סוד (ויקרא יג, מ) ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא.

וכן טוב לטהרה לגלח הצפרנים שכן האשה המטהרת לבעלה צריכה לקוצצם, כדפי' בזוהר פרשת אחרי מות (עט ע"א) ופרשת פינחס (רמח ע"ב).

עוד צריך ליטהר מכל הדברים שנזכר בהם טומאה בתורה ובדברי רבותינו ז"ל, וכבר העתקתי רובם בשער היראה פרק ה, ויש עוד פרטים ויתבארו לקמן בעזרת ה'.

ועיקר הטהרה הוא מה שנתבאר לעיל שיטהר עצמו מכל עון ואשמה, כמו שכתוב (יחזקאל לו, כה) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גילוליכם אטהר אתכם, ודאי שהוא על טהרת היצר שמצדו עיקר הטומאה, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים נא, ד) ומחטאתי טהרני, וכמוהו רבים.

וכן אמרו רבותינו ז"ל (ברכות יז ע"א) מרגלא בפומיה דרבי מאיר, גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את כל דרכי, ולשקוד על דלתי תורתי, ונצור תורתי בלבך, ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא, וטהר עצמך מכל אשמה ועון, ואני אהיה עמך בכל מקום, עכ"ל.

וצריך האדם לכוין לטהר עונותיו על ידי המשכת אור עליון ממקום הלובן, בכוונתו בי"ג מדות של רחמים, ובפרט בשנים מהם שבם נזכר טהרת העונות והתלבנותם, בתיקון ב' שהוא נושא עון אמר באדרת נשא (דף קלב ע"ב) וחד חשוך הוה, אתסחי בההוא נהורא כמאן דיתסחי בההוא נהרא עמיקא. ובתיקון ג' שהוא עובר על פשע, ואמרו שם (שם קלג ע"א) שעליו נאמר (איוב לז, כא) ורוח עברה ותטהרם. ועם היות שכל י"ג המדות סגולתם להמתקת הדינין, באלו הב' בפרט נזכר בהם ענין הטהרה כדפי'.

בפרט ביום הכפורים שהוא יום כפרה לטהר העונות, כדכתיב (ויקרא טז, ל) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם, צריך לכוין במ"ש, כי יום כפורים הוא למעלה, וצריך אנפין מתגלה לטהר וללבן עונותינו, והיינו לפני ה' תטהרו.

עוד נמצא טהרה בידים, כאומרו (איוב יז, ט) וטהר ידים יוסיף אומץ, ומה שביארנו לעיל בענין נקי כפים הוא סור מרע, אמנם טהרה הנזכר הוא לקיום ועשה טוב, דהיינו שיעסוק בידיו במצות ציצית תפילין סוכה ולולב וכיוצא. ומה שנזכר בלשון טהרה, כי טהרה נראה גם כן על סור מרע, אין פירוש טהרה כאן אלא לשון בהירות האור, כענין (שמות כד, י) וכעצם השמים לטוהר, וטוהר הוא היכל נגה, וכן לשון רבותינו ז"ל (חולין ס ע"ב) שרגא בטיהרא מאי מהניא, ואי אפשר לאדם שישיג לבהירות אור על ידי סור מרע לבד, אלא על ידי עוסקו במצות יתוסף בידו אור עליון בעולם הבא.

עוד מצינו בהקדוש ברוך הוא שנקרא טהור עינים מראות ברע (חבקוק א, יג), ולפי הדרך שאמרנו בטהור ידים, צריכין אנו לומר, כי לא מבעיא שאינו רואה רע אלא טהור

הוא שהשגחתו לעולם בקדושה, כי הוא הקדוש ומשרתיו קדושים. ויקרא הקדוש ברוך הוא טהור עינים, שלעולם השגחתו עומדת בבהירותה, ולא תתפשט אל החיצונים, ואי אפשר לומר בהקדוש ברוך הוא ח"ו נקי עינים, שנראה שראה ברע והיה צריך ניקוי, אלא לעולם הוא עומד בטהרתו.

אמנם לפי מה שנתבאר באדרת נשא בעינא דאריך, שאמר (דף קל ע"א) תאנא לית נהירו לעינא תתאה לאסתחאה מאדמימותא מאוכמותא, בר כד חזי דהאי נהורא חוורא דעינא עילאה דאקרי טוב עין עכ"ל, נמצא כי טהרה הוא כפשוטו שיטהרו העינים מאדמימות הדין, על ידי הארת אור עליון מעינא דאריך.

ונוכל לומר דהא והא איתנהו, כי בהטהרם מהדין על ידי האור העליון, יתוסף בהם בהירות אור, ומלת טהרה משמש במקרא בב' פנים אלו, אם בהטהר הדבר הפגום וישאר בלבנינותו הקודם כמו שהיה, אם בתוספת הארה כדפי'.

וצריך האדם להדמות ליוצרו לטהר עיניו מראות ברע, כמו שיתבאר בתיקון העינים. ובפרט שלא להסתכל בצלם אדם רשע, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (מגילה כח ע"א) שאל רבי אמי את רבי יהושע בן קרחה, במה הארכת ימים, אמר לו מימי לא נסתכלתי בצלם אדם רשע, וכל דבר שהוא גורם לאריכות תלוי באריך אנפין, נמצינו למדין שהעין העליון אינו משגיח ברשעים כדפי' לעיל והיינו טהור עינים מראות ברע.

אמנם ידמה ליוצרו להסתכל בכל דבר שבקדושה, שכמו שהשגחתו יתברך הוא להשפיע לקדושים, כדכתיב (תהלים לג, יח) הנה עין ה' אל יראיו, ובזה גורם שעינא של אריך אנפין יאיר בעיני זעיר. ונראה שטוב לכוון בזה בהסתכלו בדבר של קדושה, ויזכה לעתיד כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב, ח), וכן אמרו שם (בזוהר פ' נשא קל ע"א) וזמינין צדיקיא זכאי עליונין למחמי בחכמתא, הדא הוא דכתיב כי עין בעין יראו, אימתי בשוב ה' ציון, וכתיב (במדבר יד, יד) אשר עין בעין נראה אתה ה', עד כאן לשונו. ובלי ספק שלא יזכו למעלה זו אלא הצדיקים ששמרו עיניהם כראוי, כמו שאמרו צדיקיא זכאי עליונין.

עוד נמצא בטהרה ענין גדול הנוגע למעשה, והוא מה שפירשו ז"ל (יומא עב ע"ב) על פסוק (תהלים יט, י) יראת ה' טהורה, זה לשונם אמר רבי יוחנן זה הלמד תורה בטהרה, מאי הוא נושא אשה ואחר כך למד תורה, עד כאן לשונו. ובלי ספק כי כדי להשיג האדם דבקות מחשבתו באלהיו צריך שישא אשה בתחלה, ובזה יטהרו מחשבותיו, ובלעדי אשה אי אפשר שישיג שום שלימות, מפני שהוא חסר ופגום בעל מום, ודאי כי כשהוא

נשוי הוא אדם שלם, שנאמר (בראשית ה, ב) זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, כמו שהאריכו בפרשת ויקרא (ז' ע"ב).

עוד נמצא טהרה, בשלחן, על השלחן הטהור (דה"ב יג, יא). ועם היות שנוגע לענין הדין שיקרא טהור, כדפירשו רבותינו ז"ל (חגיגה כו ע"ב), מכל מקום התורה נדרשת לכמה פנים, ונוכל לומר כי נכתב טהור ללמד מוסר לאדם שיהיה שולחנו טהור, דהיינו שלא ימשך אחר תענוגי הגוף הנמשכים מצד יצר הרע, כי שולחנו של אדם נקרא מזבח לכפר עליו, ובהיות שלא יהיה נמשך אחר תענוגי יצרו ודאי בזה מכניע יצרו, והוא מזבח כפרה לטהר עונותיו.

עוד נמצא טהרה בלב, (תהלים נא, יב) לב טהור ברא לי אלהים, והוא העיקר המכוון אל הדרוש שלנו לענין הדבקות, שאם הלב טהור כל האיברים טהורים כדפירשו ז"ל במדרש שוחר טוב (מדר תהלים מזמור יד), זה לשונם אני ה' חוקר לב בוחן כליות (ירמיה יז, י), למה הוא מזכיר הלב והכליות יותר מכל האברים, אלא העינים הולכים אחר הלב, ורמ"ח אברים הולכים אחר הלב, ולפי שכליות יועצות אחר הלב והלב גומר, לפיכך אינו מזכיר אלא אותם בלבד, והקדוש ברוך הוא בוחן אותם, וכן הוא אומר (דה"א כח, ט) ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו כי כל לבבות הוא דורש, אלו שני לבבות יצר הטוב ויצר הרע. משל לאדריכל שבנה את המדינה חדרים וביבין ומערות, לאחר ימים נעשה גבאי והיו בני המדינה מטמינים מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות, אמר להם שוטים מפני מה אתם מטמינים והלא אני הוא שבניתיה מדינה, אני הוא שבניתי המערות והחדרים, כך (ישעיה כט, טו) הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה, עכ"ל.

ובשער היראה פרק ז העתקנו משל קרוב לזה, אמנם המשל ההוא נאמר על ענין העובר עבירה בסתר, וכאן נדרש לחושב מחשבות בלב, כמו שאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה, והחדרים והמערות האמורים במאמר הם חדרי הלב והכליות.

וכשיסתכל האדם בדבר הזה יטהר מחשבתו, כי השם בראו, וברא לבו וכליותיו, והוא יודע מצפוניו, ולפניו הכל נגלה כחשכה כאורה, ולעולם הוא עומד לפניו, והיאך לא יבוש מלחשוב דבר שלא כרצונו.

וכן ביארו עוד רבותינו ז"ל בבראשית רבה על פסוק (ירמיה לב, יט) גדול העצה וגו', וזה לשונם גדול הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול ובזרועך הנטויה לא יפלא ממך כל דבר (שם שם, יז). ריש לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה, מהו הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ, מאותה שעה לא יפלא ממך כל דבר, רבי חגאי בשם רבי יצחק (דה"א כח, ט) ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש

חפצה כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין, עד שלא נגמרה המחשבה בלבו של אדם כבר היא גלויה לפניו. רבי יודן בשם רבי יצחק אמר, עד שלא נוצר יציר כבר מחשבתו גלויה לפניו. רבי יודן אמר לגרמיה (תהלים קלט, ד) כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה, עד שלא יארש לשוני הן ה' ידעת כולה, עד כאן לשונו. והנה מפשטי דבריו יש ראיה לכונתנו, בלי שנדקדק בו.

וכאשר יסתכל האדם ששכינה למעלה מראשו, ראוי שיטהר מוחו ולבו, כדי שתמצא השכינה מקום שבו תשרה, כי אלו הם שני איברים ראשיים שבאדם שהם מקום שבו תלוי עיקר החיות, ולכן צריך לטהרה מכל פגם הפוגם בהם, כי דבר קל יפגום בהם מרוב דקותם ורוחניותם, שהם רומזים למקום עליון באצילות כדפי' בתיקונים (הקדמה יז ע"א).

וכנגד טהרת המחשבה אמר דוד המלך ע"ה במקום אחר (תהלים כד, ד) נקי כפים ובר לבב. וכבר פירשתי לעיל נקי כפים, והעתקנו לשון הרשב"י ע"ה בענין נקיות. ואמר אחר כך ובר לבב, כגוונא דא דלא אמשיך רעותיה ולביה לסטרא אחרא, אלא לאתמשכא בתר פולחנא דקודשא בריך הוא. אשר לא נשא לשוא נפשו, נפשו כתיב וקרי נפשי, והא אוקמוה נפשי, דא נפש דוד סטרא דמהימנותא, נפשו דא נפש דבר נש ממש, בגין דכד יפוק מהאי עלמא נפשיה יסתלק בעובדין דכשרין דעלמא אתקיים בהו למיהך בין כל אינון, כמד"א (תהלים קטז, ט) אתהלך לפני ה' בארצות החיים, ובגין דלא נשא לשוא נפשו ישא ברכה מאת ה' וגו' עכ"ל. הרי מבואר במאמר הזה מעלת המתקן מעשיו ומחשבותיו לעבודת קונו, מפני שנפשו חלק מהשכינה, והיינו נפשו ונפשי והכל אחד, וכפי תיקון נפשו מתקן למעלה, ולכן יזכה למה שאמר דוד המלך ע"ה אתהלך לפני ה' בארצות החיים, וישא ברכה מאת ה' דהיינו השכינה, כנודע.

ומכלל הן אתה שומע לאו, שהנושא לשוא נפשו ומטמא מחשבתו, פוגם ח"ו למעלה, ונשמתו לא תעלה למעלה בהר ה' ולא במקום קדשו.

והנה צריך לטהר הלב מקנאה ושנאה ותחרות ומכל מדות הרעות התלויות בלב, כגון דאגה ואנחה ועצבות וכעס והיתול וכיוצא, וכאשר יהיה הלב פנוי מכל זה הוא דירה נאה לשכינה, כדפי' בתיקונים (ת' ו' כב ע"ב) שצריך האדם לתקן דירה נאה לשכינה בלבו, והיינו על ידי התיקון שפי'.

ועוד פירשו בתיקונים (ת' כט סוף דף עב) שצריך להיות תוכו כברו, אמר שם שיין הוא התורה צריך שיהיה שמור וחתום בקנקן טוב, ואמר שהקנקן הוא הלב, ואם הקנקן הזה נתנסך ביין יצר הרע צריך הדחה ג' פעמים, וצריך הדחה ושטיפה ככוס של ברכה,

דהיינו תוכו כברו, וזה לשונם וכד איהו קנקן דאיהו ליבא דכיא מלגאו ומלבר, שרא תמן חכמה, דאתמר בה (משלי ח, כב) ה' קנני ראשית דרכו, קנני איהו קנקן ודאי, ואם האי קנקן איהו דכיא איתמר ביה ונקה, ואם לאו לא ינקה כל הנוגע בה (שם ו, כט), עד כאן לשונו.

וכן ענין טהרת המחשבה, שהמוח הוא כלי חשוב דק יותר מהלב, ולכן הוא בראש, וידעת בענין תפלין שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה, דהיינו רצועה של ראש לעשותה של יד, ואף על פי שפרשיות הכתובות בראש הם עצמם שביד, אלא מכיון שהושמו בראש קנו מעלה ורוחניות יותר, ואין להורידן לעשותן של יד. ולכן צריך לטהר מחשבתו ביותר.

והזוכה לטהר מחשבתו יזכה לעתיד למה שאמרו ז"ל (ברכות יז ע"א) צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם. ולא יזכו לעטרה בראש, אלא מפני שטהרו מוח שבראשיהם כדי שתהיה השכינה מתעטרת עליהם, גם לעתיד זוכים לזה.

ונראה שסוד עטרותיהם בראשיהם, הוא מה שאמר ביהושע הכהן הגדול (זכריה ג, ה) וישימו הצניף הטהור על ראשו, ואמר צניף טהור מפני שלא נעשה לו עטרה אלא מפני שטיהר מחשבתו כדפי'. ואפשר לומר, והוא הנראה העיקר, שצניף הטהור נעשה לו מהמצוות התלויות בראש, כגון הנחת תפלין, ופרישת ציצית על ראשו, ומצות פאות הראש. וכן טהרת המחשבה על ידי הכוונות הטהורות שבהם האדם יתייחד לקונו.

ובענין טהרה נמצא בזוהר וברעיא מהימנא מקומות חלוקים זה על זה, בפרשת קרח (דף קעו ע"א) וכן בפרשת חוקת (דף קפ ע"ב) פי' שכהן קדוש ולוי טהור, ולכן פרה שהיא מצד השמאל היתה באה לטהר ולא לקדש, כי עיקר הטהרה בשמאל. וברעיא מהימנא (פ' עקב דף רעג ע"ב) שהטהרה בימין וקדושה בשמאל.

ולענין קדושה, יתבאר לפנים בעזרת ה'. אמנם בענין הטהרה, נראה לי כי שני מיני טהרות הם, הא' היא טהרה על ידי המים כמבואר לעיל, ומים נודע שהם מצד החסד. ויש טהרה מצד השמאל כדכתיב (במדבר לא, כג) כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר.

וכן כלים נטהרים בב' דברים, במים, דהיינו טבילה לכלי סעודה שלא באו באש, או טהרה באש אם נשתמשו באש, כמו שאמר הכתוב כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר וגו' אשר לא יבא באש תעבירו במים.

וכן לענין טהרת הנשמות מהפגם שלהם, כפי הפגם צריך הטהרה, והיינו ד' חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש (יומא פו ע"א), עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה מוחלין

לו מיד, שנאמר (ירמיה ג, כב) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם. בחינת כפרה זו הוא מצד החסד, כי נודע (ת"ז קז ע"ב) כי מצות עשה הם רמ"ח מצד הימין ולא תעשה מצד השמאל, ולכן פגם העשה שהוא בחסד כיון שעשה תשובה מוחלין לו מיד, והיינו טהרה מצד מימי החסד מטהרת אותו, ומוחלין לו מיד.

והעברה על מצות עשה הוא שיתעצל לקיים המצוות, כענין מצה בפסח, וכיוצא, דהיינו ביטול המצוה מצד שישב ולא עשה. ותקנתו הוא הזריזות מכאן ואילך לקיים מה שביכלתו, והמים דהיינו מימי הכפרה העליונה יושפעו, וירחצו הפגם ההוא שבנשמה, שגם ביטול המצוה יעשה פגם בנפש אלא שאינו כל כך כעברת על לא תעשה, והטהרה במקוה מים יועיל לטהר מה שנתעצל במצוה, והטעם, כי בקיום האדם המצוה מושך אור עליון להלביש נשמתו, ובביטולו המצוה, מיד החיצוני מזדמן שם ושורה עליו, כי הם נקראו אלה ושורים בכל מקום שהוא ריק מהקדושה, כדפי' בזוהר פרשת תרומה (דף קכח ע"א) כי הם שורים באדם חנם, ובפרט כשהוא בטל מצא מין את מינו וניעור. ולכן כדי להפשיט מעליו רוח הטומאה ההוא צריך טהרה במקוה מים שהם מצד החסד.

וכאשר יהיה הפגם בלא תעשה, דהיינו חילוק כפרה שני, עבר אדם על מצות לא תעשה ועושה תשובה, התשובה תלויה ויום הכפורים מכפר, שנאמר (ויקרא טז, ל) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם. עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה, התשובה ויום הכפורים תולין והיסורין ממרקין, שנאמר (תהלים פט, לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. אבל מי שיש בידו חילול ה' וכו'. הנה ג' חלוקים אלו כלם הם כללם לא תעשה, ולכן טהרת כלם על ידי אש הגבורה, כי צום יום הכפורים מטהר מצד עינוי נפשו והקרבת חלבו ודמו הניתך באש העינוי, כמו שיתבאר עוד בענין התענית, כי התענית הוא אש מטהר לאש היצר, כענין כל דבר אשר יבא באש, וכן היסורין והנגעים כלם ודאי טהרה מצד האש, ואין צריך לומר יום המיתה, ולכן טבע האש ללבן מבית ומחוץ, כענין הפגם שהרתיח עצמו באש היצר, כן צריך הטהרה והליבון, ולכן עיקר הטהרה הוא על ידי האש כענין (פסחים פ"ב מ"א) אין ביעור חמץ אלא שריפה, ולכן התענית מסוגל לבעל תשובה לטהרו וללבנו מבית ומחוץ, וכן לבישת שק על בשרו.

והתורה נמצאו בה שתי טהרות אלו, ולפיכך פירשו רבותינו ז"ל שהתורה נמשלה לאש, שנאמר (ירמיה כג, כט) הלא כה דברי כאש, ונמשלה למים, שנאמר (ישעיה נה, א) הוי כל צמא לכו למים. והטעם, שהתורה היא סוד קו האמצעי, ראוי שיהיה כלול הכל בה.

וכל פרטי הבחינות שנתבארו הכל יש בתורה, אם להפשיט רוח הטומאה, אם לקרר הטומאה מאש היצר, אם ללבן היצר, ולכך כתוב בה (תהלים יב, ז) אמרות ה' אמרות טהורות.

וכן פירש הרשב"י ע"ה בזוהר (פ' קדושים דף פ ע"ב) שעיקר הטהרה הוא על ידי התורה, זה לשונו ותא חזי לא אתדכי בר נש לעלמין אלא במלין דאורייתא, בגין כך מלין דאורייתא לא מקבלין טומאה, בגין דאיהי קיימא לדכאה לאלין מסאבי, ואסוותא באורייתא אשתכח, דכתיב (משלי ג, ח) רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך, וכתיב (שם י, כז) יראת ה' תוסיף ימים. דכיותא אשתכח באורייתא, דכתיב (תהלים יט, י) יראת ה' טהורה עומדת לעד, מאי עומדת לעד, דקיימא תדירא בההוא דכיותא ולא אתעדי מינה לעלמין, עד כאן לשונו.

ועיקר טהרת המחשבה הוא על ידי עסק התורה, כמו שאמרו ז"ל (קדושין דף ל ע"ב) בראתי יצר הרע בראתי תבלין כנגדו. וכתב הרמב"ם בסוף הלכות איסורי ביאה, זה לשונו יתירה מכל זאת אמרו יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבות עריות מתגברות אלא בלב פנוי מן החכמה, ובחכמה הוא אומר (משלי ה, יט) אילת אהבים ויעלת חן וגו'. ולכן שמנו בענין הטהרה טהרת התורה בסוף, מפני שהיא עולה על הכל והיא עיקר כל הטהרות, טהרה מביאה לידי קדושה.

והראב"ד פירש בשער הקדושה ענין טהרה מביאה לידי קדושה, והתחיל השער בפסוק (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים, ואמר לענייננו זה לשונו ואפרש תחלה מה הם שתי הקדושות הנזכרות בפסוק זה. וכן מה שאמרו בברייתא של רבי פינחס בן יאיר אומר טהרה מביאה לידי קדושה, אפרש מה היא טהרה ומה היא הקדושה, ומזה תדע מה הם שתי הקדושות.

ואומר תחלה, כי הטומאות הם ב' פנים, הנמצאות במישוש, ושלא במישוש. במישוש, כגון מגע נבילות והסיטן, ומגע שרצים, ומשכבות ומושבות בזב ובזבה ומצורע, וראיית הקרי, וטומאת המת. וכן העובר עבירות, כגון הבא על העריות, והאוכל דברים האסורים, אלה הטומאות שהם במשוש, כי הבא על העריות ואוכל האיסורין נקרא טמא כדכתיב בפרשת עריות (שם יח, כד) אל תטמאו בכל אלה, ונטמתם בם (שם יא, מג). והטומאה שהיא שלא במישוש, כגון ראיית העינים ושמיעת האזנים ומבטא שפתים, בדבר שאין ראוי לו לראות ולא לשמוע ולא לדבר בו, והרהור הלב בדברים שהם של איסור.

גם הטהרה נמצאת במישוש ושלא במישוש. כי טהרת המגעות וההיסטות, והקרי, והנגעים, וטומאת המת, היא על ידי טבילות והזאות, ושאר עניינים המפורשים

במצורע, וזו היא טהרת המישוש. והטהרה שהיא שלא במישוש, היא פרישות העבירה והאיסורין, ונקיות הלב והמחשבה והלשון, ועצימת העינים ואטימת האזנים מראות ברע ומשמוע, כל אלו נקראים טהורים, כדכתיב (ויקרא טז, ל) מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, וכתיב (יחזקאל לו, כה) מכל טמאותיכם ומכל גילוליכם אטהר אתכם, וכתיב (ישעיה לג, טו) ועוצם עיניו מראות ברע וגו', וכתיב (משלי כב, יא) אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך, וכתיב (תהלים כד, ד) נקי כפים ובר לבב, ואם נזהר מהם נקרא טהור, ומי שאינו נזהר נקרא טמא, ומי שהוא מדבר דברים שאינם ראויים לו נקרא טמא שפתים, והנזהר מזה נקרא טהור שפתים.

נמצאת הטומאה ב' פנים והטהרה ב' פנים, אלא שיש מעלה בין פרישת טומאת העבירות והאיסורין לפרישות טומאות אחרות, כי הפורש מן המגעות ושאר הטומאות הדומות להם הוא נקרא טהור לבד, כדכתיב (ויקרא יד, ח) ורחץ במים וטהר. אבל הפורש מן העבירות והאיסורין נקרא טהור וקדוש, טהור כאשר אמרנו, וקדוש כדכתיב בפרשת עריות (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים, ובפרשת שרצים נמי כתיב (שם יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים. ולא עוד, אלא כי הטומאות האחרות אין בהם טומאת המחשבה, אבל טומאת העבירות והאיסורין כמו שצריך לפרוש מגוף העבירות כך צריך לפרוש ממחשבותם, שלא יהרהר העבירה בלבו, ואם באה לו מחשבה עליהם הוא צריך לאנוס את עצמו ולהוציאה מלבו, כל שכן שלא יתכוון לגמור אותה בלבו. ולפי שהמחשבה הנגמרת היא המביאה לידי מעשה וחשובה עליו כמעשה, ועל זה נאמר (יחזקאל יד, ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם, וזאת היא הקדושה השניה שהזהיר הכתוב עליה, והתקדשתם במעשה, והייתם קדושים במחשבה, הלא תראה מה שכתוב בסוף המקרא כי קדוש אני, כמו שאני קדוש במעשה ובמחשבה כך תהיו אתם קדושים, הא למדת שאין האדם נקרא קדוש עד שיתקדש במעשה ובמחשבה.

ועתה תבין ותדע כי לא יוכל אדם להגיע אל המדה הזאת עד שיניח במה שהוא מותר חלק מחלקיו, ויגדור את עצמו בגדר מן הדברים המותרים, שהם דרך ומסלול להרגיל העבירה, כענין שאמרו (נדה יג ע"ב) כל המכניס ידו למטה מטיבורו תקצץ, וכמו שאמרו (שם) כל האוחז באמה ומשתין כאלו מביא מבול לעולם, וכמו שאמר רבי יוסי (שבת קיח ע"ב) מעולם לא נסתכלתי במילה שלי, והקשו אם כן ליקריוה רבינו הקדוש, אמרי ליה רבי מלה יתירותא הוות ביה שלא הכניס ידו תחת אבנטו, וכל הפרישה הזאת היתה גדר מפני שלא תתחבר עליו הערוה תאותה, לפי שהיצר מתקוטט עם האדם ומקטרג אותו להשיאו ולהסיתו, וכך הוא דרכו, משיאו להשביע את נפשו ולמלא כל תאוותיו

בכל המותר לו, ואחר אשר למדו למלא כל תאוותיו ברעבון נפשו, כאשר לא תמצא ידו במותר לו יסיתנו למלא תאוותיו מן האיסור נקל, ומן הקל אל החמור, ומן החמור אל החמור ממנו עד שיאמר לו לך עבוד עבודת אלילים ותכפור במי שאמר והיה העולם, שאין דין ולא דיין ולא גן עדן ולא גיהנם ולא עולם אחר, וכן אמר החכם בספר קהלת (ע' קהלת ט, ג) זה ענין רע בכל אשר נעשה תחת השמים וגו' כי החיים יודעים שימותו וגו' לך אכול בשמחה לחמך וגו' ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו' כל אלו דברי היצר, עד כאן לשונו לענייננו.

ולא נאריך בביאור הכתוב כמו שפירשם הוא ז"ל כדי שלא להאריך, ואמר אחר כך ועל כן צריך להתחזק ולהתגבר ולעמוד על נפשו להלחם בתאוותיו, כדי שיהיה לו מעלה בנפשו על נפש הבהמה שאין לה מעצור מכל אשר תשיג לתאוותה, כי התאווה המתגברת על האדם היא מכח הנפש הצומחת והיא הבהמית, ועל כן נמשלו הרשעים הנמשכים אחר תאוותם כבהמות, כמו שאמרו הכתוב (ע' תהלים מט, יג) אדם ביקר בל ילין וגו', ואמר החכם (קהלת ג, כא) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ, רוח בני האדם רצה לומר על נפש הצדיקים שהיא העולה למעלה, ורוח הבהמה היורדת רצה לומר על נפש הרשעים שנמשלו לבהמה.

וענין הדברים כך הוא, כי אמר למעלה מזה (פסוק כ) הכל הולך אל מקום אחד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר וגו', כלומר אין הפרש במיתה בין הצדיקים והרשעים, ואף לא בין האדם והבהמה, כי כלם ימותו וישובו אל העפר, ואין בכל החיים מי שיכיר מעלה בין זה לזה, ומי יודע במעלת הנפשות אם נפש צדיק תעלה למעלה ואם נפש רשע תרד למטה לארץ, כלומר למטה מן הארץ והוא שאול עמוק, אין בכל החיים מי שיכיר באותה המעלה כי אם הבורא לבדו, והענין הזה ידוע מן החכמה אצל החכמים בעלי המחשבה, אך אין בה מופת ידוע בענין החיים והמות, כי כלם הם שוים בזה, ועל כן אמר ומי יודע, כלומר ומי יכיר במעלתם, כי אילו היתה המעלה המופתית היו החכמים והטפשים יודעים אותה, אלא שאין בה אות ומופת בחיים ובמות.

והנה כי הנפשות כלם שוות, במותם שבות אל מקום תאוותם והשתדלם בחייהם, כי נפש הצדיק הלקוחה ממקום השכל והחזיקה בשכלה ותאוותה, למקום מוצאה שמה תשוב במותו. ונפש הרשע המתאוה בהבלי העולם ובהנאותיו, ולא זכרה מוצאותיה מקדם, תשוב כמותו אל מקום תאותה, עד כאן לשונו לענייננו.

ובתשלום השער פירש דרך קצרה המאמר שאנו בביאורו, ואמר ז"ל הזהירות, היא שהאדם נזהר ונשמר קודם שיבא מעשה לידו. והזריזות הוא בשעת מעשה, שיעשה

מצוותו בזריזות לא דרך עצלות, ואם יבא חטא בידו יברח ויפרד ממנו בזריזות. הנקיות הוא נקיות גופו ובגדיו מן הלכלוך, כענין שאמרו (שבת קיד ע"א) כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בשרו חייב מיתה. הטהרה באה מכלל הטומאות, שישמור את עצמו מן הטומאות, ואם יגע בהם יטהר את עצמו ויאכל חוליו בטהרה. קדושה היא קדושת הלב והמחשבה, כאשר אמרנו. חסידות, הוא העושה לפנים משורת הדין בכל דבר נקרא חסיד, וכל אלה מפרש טעמם מן המקראות בשקלים, עד כאן לשונו.

לפי דרכנו נחזור לבאר בענין טהרה מביאה לידי קדושה, ושאר המאמר, ועם היות שלמעלה לא פירשנו דבר בענין פרישות מפני שאמרנו שהוא נכלל בקדושה, מכל מקום לפי נוסח הגרסא שלנו ראוי לפרש בה איזה דבר. והענין, כי בקדושה נכללו בה שני דברים כמו שהארכנו בשער הקדושה, האחד הוא סור מרע, והב' הוא ועשה טוב, ולפי הגרסא שלנו נאמר כי פרישות הוא מבחינת סור מרע והקדושה הוא עשה טוב. ולפי הירושלמי דלא גריס פרישות, ב' הבחינות נכללו בקדושה כמו שפי' שם.

וכוונת אומרו טהרה מביאה לידי קדושה, פי' כי עיקר טהרה הוא טהרת כל אבר ואבר מהפגם, כגון טהרת הלשון מלשון הרע ושאר הדברים הפוגמים, וטהרת העינים מראות בערוה, וכיוצא בשאר האברים. אבל קדושה היא גדר אחר יותר פנימה, כי מלבד שלא ידבר לשון הרע ירבה בשתיקה, וקדושת העין שלא יסתכל חוץ לד' אמות, כמו שהארכנו בשער הקדושה בקדושת כל אבר ואבר.

והראב"ד ע"ה פירש בשער הקדושה, ענין טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה. הענין, כי בהגיע האדם לידי הקדושה הנזכרת, בהכרח ימשך ממנה הענוה, והטעם כי עיקר הקדושה הוא פרישות האדם עצמו מענייני העולם כדי שיתדבק בבוראו, כאומרו (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם, והארכנו בשער הקדושה בביאור פסוק זה עיין שם. וכיון שאדם מתדבק בקונו ימשך עליו ענוה בהכרח, כי אם יחרפוהו ויבזוהו לא יחשיב העולם הזה להשיב על חרפתו, כי מה שידברו עליו הוא מבזוי העולם הזה, והכל הוא מה שנוגע לגוף.

ואפילו אם יחרפוהו בדבר הנוגע לפגם הנפש, הנפש שהיא קדושה אינה משגחת על הבזוי שיעשו לה, כי יחשוב זה לכפרת עונה, והכל סבה ממנו יתברך לכפר עונו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (שמ"ב טז, י) ה' אמר לו קלל. ועוד, כי אם יבזוה, אדונה שהיא אדוקה בו הוא ישגיח עליה, וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לח, טו) ואהי כאיש אשר לא שומע ואין בפיו תוכחות כי לך ה' הוחלתי אתה תענה ה' אלהי, ועוד כי העבד שהוא לפני רבו אם יבא אדם אחד ויבזהו לפני המלך גנאי הוא לעבד להשיב לפני אדונו, ומפני

ב' טעמים הללו אמר דוד המלך ע"ה כי לך ה' הוחלתי, ואל הטעם הב' הזה ידוקדק כי לך ה' הוחלתי, שהוא כעבד היושב לפני רבו שממתין לאדון להשיב על עלבונו, ואל הטעם הראשון אפשר לדקדק שאמר אתה תענה ה' אלהי, וכיון שאתה אלהי שנשמתי דבקה בך ואתה אלוה שלי ראוי לך להשגיח על עלבונה.

גם אפשר מדת הענוה, על דרך שהיתה מדת ענוה של משה רבינו ע"ה, שכאשר דברו מרים ואהרן עליו כתיב שם (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד. וטעם לענותנותו יש רמז בתיקונים (דף ה ע"ב) מפני רוב הדבקותו בבורא היה לו בושה להפרד ממנו ולהשיב והשם השיב בעבורו. וגם לדרך זה אפשר לומר שאמר דוד המלך ע"ה אתה תענה ה' אלהי.

גם מדת הענוה ימשך לאדם בהשתדלו בגדולת היוצר שאין לה סוף ותכלית, וכמו שאמר משה רבינו ע"ה (שמות טז, ז) ונחנו מה, שאין אנו בגדרי בריה נגד גדולתו יתעלה, וכמו שנאריך בזה בשער הענוה בעזרת ה'.

וזו היא היראה הפנימית שפי' בשער היראה בפרק ב, לירא מגדולתו. והיראה הזו לא תושג כי אם על ידי הקדושה, כדכתיב (תהלים לד, י) יראו את ה' קדושיו, שאם הוא הולך אחר תאוות העולם אין לו יראה כלל.

ונמצא שכל המדריגות האמורות להגיע לקדושה הם הם בחינות יראה, וקדושה בכללם, ויראה קשורה בענוה. וכן הוא לשון הרשב"י ע"ה (ת"ז ה ע"ב) וענוה קטירא בדחילו, הדא הוא דכתיב (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', והעתקנו המאמר בשער היראה פרק ג.

נמצא כי אומרו קדושה מביאה לידי ענוה, הוא ענין יראה מביאה לידי ענוה, וזו היא כאשר יחשוב האדם כשיחרפוהו שהכל יאמרו לו, שאינו חשוב לבריה כי אינו משיב ואין משיב אלא מי שיחשיב עצמו ליש ויאמר לאדם כמוני יחרף, אבל מי שיחשוב שאינו בריה כענין ונחנו מה (שמות טז, ז) שאמר משה רבינו ע"ה, בודאי לא ישיב. ועוד שיחשוב שמה שיאמר עליו שהוא אמת, שהוא גרעון בריאת הוויית העולם מצד עונותיו שנוח לו שלא שנברא, ולא יחשיב עצמו היותו גדר בריה, ולא יבא להשיב כלל.

וכל מדת הענוה הזו יקנה האדם עתה על ידי קניית הקדושה, כי מי שהוא הולך בשרירות לבו בתאוות העולם הזה הוא חושב שכל העולם הוא שלו, ולא יקנה מדת הענוה אלא מי שהוא מופשט מענייני החומר והגשמיות כדפי', כי המתגאה אין העולם מספיק לו לגובה לבו, אבל המשכיל כאשר יסתכל שכל טובות העולם הזה הם צל עובר וציץ נובל שהאדם עצמו היום כאן ומחר בקבר ואין מציאות לנפש דירה בעולם הזה כלל אלא הכל

להכין לו לבית עולמו, הוא פורש מתאוות העולם הזה ומושך עליו קדושה כדי להתדבק ביוצרה שהוא התכלית האמתי, שהנפש ממתנת לשכרה שהוא לאור באור החיים.

כמשל האדם הפתוח מעינו, שהוא רואה מתיקות האור, ולזמן אירע לו שנסתמא, שהאדם ההוא ממתין לעולם מתי יסתלק מסך העורון מעיניו על ידי כחלים טובים, כדי שיחזור לראות האור הבהיר. כן הנפש מחצבה מאור החיים העליונים שבעולם העליון, וכאשר אסרה הקדוש ברוך הוא בגוף העכור הזה, נסתמו ממנה ראיית המאורות העליונים, והאדם המשכיל יקח לו כחול קדושת התורה והמצוות ובזה תתקדש נפשו ותדבק באור הבהיר שהוא אור התורה הנקראת אור, כדכתיב (משלי ו, כג) ותורה אור, ויעשה תשובה להסיר מסך המבדיל בינו לבין אלהיו, ואף על פי שיצטער, כי גם העיור מצטער כשיכחלו עיניו או על ידי כחול חזק או דבר אחר, ואף על פי כן הוא סובל כדי לראות האור, ולפעמים יצטער על ספק אם יועיל אם לאו, אבל המצטער על ידי התשובה ודאי מועיל להסיר עורון נפשו, שעל ידה תתדבק בבורא, ובזה יסתלק ממנה מסך החומר, שאף על פי שתהיה מלובשת בחומר יתרבה אור הנפש על הגוף ולא יהיה הגוף למסך מבדיל בינו לבין אלהיו, והיינו קניית המדות הנאמרות במאמר הזה, עד מדת הקדושה, שהוא להסיר מסך המבדיל מהנפש עד שתדבק בבורא, ושאר המדות הנאמרות ענוה ויראה וחסידות, כלם הם קשר שלשלת אחת שנשתלשלו מהקדושה, שהקדושה היא אב להם והענוה והשאר הם תולדות ממנה, כי כמו שיש לו קדושה מוכרח שיהיה לו ענוה כדפי'. ועם כל זה צריך לתת קשר ויחס לענוה עם יראת חטא.

וכאשר יתבונן המעיין במה שפי' בשער הקדושה בקדושת כל אבר ואבר, יראה שמוכרח הוא להיות אחר הקדושה ענוה, והם קשר אחד אחים לא יתפרדו, כי אם יקדש עיניו כאמור שם, הרי הוא שח עינים, והוא תנאי מתנאי הענוה. ואם יקדש לשונו כאמור שם, בודאי לא יוציא מפיו חירופין כמנהג הכועס. ואם יקדש לבו, צריך להרחיק ממנו הקנאה והשנאה, הרי הוא ענו. נמצא שכל תנאי הענוה ופרטיה תלוים בקדש אדם עצמו כראוי כמו שביארנו שם.

עוד אפשר לתת קשר ויחס אחר לקדושה עם ענוה, ובו יובן טעם וקשר לענוה עם יראת חטא. והענין, כי עיקר הקדושה תלוי בקדושת המחשבה כדפי' בזוהר (פ' ויצא דף קנה ע"א) והעתקנו לשונו בשער הקדושה, שעל קדושת המחשבה נאמר (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים, ואי אפשר שתבא קדושת המחשבה אלא על ידי הנשמה, וכמו שהארכנו בשער הקדושה פרק ד.

ובזוהר (פ' תצוה דף קפב ע"א) בפירוש פסוק (ישעיה ב, כב) חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, אמר שם, שכאשר האדם כועס הנשמה מסתלקת ממנו, ולאו דוקא נשמה אלא אפילו הנפש, כדכתיב (איוב יח, ד) טורף נפשו באפו. ובזה יובן דקדוק לשונו שם, דקאמר ונפשא ליה רוחא קדישא דכליל בתלת, כמה דאוקימנא דאית נפש ורוח ונשמה. ואמר עוד לקמיה כגון דתלת חילין אלין כלהו חד. וכל ההקדמה הזו הוא לישב הפסוקים, שפסוק אחד אומר טורף נפשו באפו, ופסוק אחד אומר אשר נשמה באפו, ולזה הקדים ואמר שכל הג' הם קשר אחד, וכלם מסתלקים, והפגם הוא בכלם.

וכן אמר לקמיה ולא עוד אלא דעקר קדושה עילאה מאתריה ושארי באתריה אל זר. נראה שכל מציאות הקדושה מנפש רוח ונשמה הכל מסתלק, ובזה שורה שם אל זר. ואמר עוד ומאן דאשתעי בהדיה כמאן דאתחבר בע"א ממש, ואם היה נשאר רוח או נפש לא היה ע"א ממש, שהרי קדושה יש בו עדיין, אלא ודאי הכל מסתלק.

ומוכרחים אנו לומר שהפגם הזה המגיע לנפש רוח ונשמה אינם נפש ורוח ונשמה דאצילות, אלא נפש ורוח ונשמה מאופן חיה וכסא, שהפגם פוגם בהם, שאין הכונה סלוק לבד אלא פגם ממש נפגמים, כמו שאמרו ז"ל ואי ההיא נשמתא קדישא אעיל לה בפולחנא אחרא האי איהו מסאיב לה ונפיק מפולחנא דמאריה. וכן אמר עוד לקמיה דההיא נשמתא קדישא טריף וסאיב לה בגין אפוי וכו'. ובנשמה דאצילות אין אנו יכולין לומר בה טומאה ופגם, כדפי' בתיקונים (דף צח ע"ב) זה לשונם דאית אדם דאיהו מלאך, ודא מטטרו"ן, ואית אדם בדיוקנא דקודשא בריך הוא דאיהו אצילותיה, ודא יו"ד ד"א וא"ו ד"א, ולית ליה בריאה יצירה ועשיה אלא אצילותא, ובאתר דא לית חטא ולא מות, הדא הוא דכתיב (תהלים ה, ה) לא יגורך רע, עד כאן לשונם.

ואם ימצא פגם במי שיש לו נשמה דאצילות, פי' בתיקונים (דף קכד ע"א) שאין הכוונה פגם ממש, שיחשיך אורה, אלא סלוק לנשמה דאצילות הוא הפגם המגיע לה, והעתקנו המאמר בשער היראה פרק ט, עיין שם.

והנה על פי ההקדמות האלו מדברי הרשב"י ע"ה, נוכל לומר שמה שאמר המאמר קדושה מביאה לידי ענוה, הוא, כי מי שיזכה לנשמה דאצילות שהוא קדוש ודאי, כמו שהעתקנו מאמר הרשב"י ע"ה בשער הקדושה פרק ד, יזכה לענוה, שלא יבא לידי כעס באופן שיפגם בנשמה, כי לא תנתן אותה הנשמה הקדושה העליונה למי שיפגום בה בכל עת שתסתלק ממנו, כי הכועס ויש לו מדה הרעה ההיא, על דבר מועט יכעוס, אלא ודאי אחר שכבר זכה לנשמה דאצילות שהיא קדושה יביאהו לידי ענוה שיהיה יצרו נכנע באופן שלא תאבד ממנו הקדושה, ויתקיים בו (משלי יב, כח) לא יאונה לצדיק כל

און. ומי שלא זכה אל הנשמה הקדושה, שעדין יש לחיצוני בו תפיסה, גם כן יביאהו לידי כעס, כדי שישרה בו אל זר מפני שלא נטהר מעונותיו כראוי. ולכן צריך שישתדל להשיג מדת הענוה בכל מדות האמורות, עד שישיג קדושה, וכיון שהוא קדוש ואין לטמא החיצוני חלק בו, ודאי שלא יטמאהו בכעס שמטמא אותו מבפנים ומבחוץ, כדפי' שם בפרשת תצוה.

ומשה רבינו ע"ה מפני זכות נשמתו העליונה היה לו הענוה הגדולה, והאיש משה ענו מאד מכל האדם וגו' (במדבר יב, ג), ועם כל זה נאמר בו (במדבר לא, יד) ויקצוף משה וגו', ופירשו ז"ל (ויק"ר יג, א) שנתעלמה ממנו הלכה, כי כפי דקות הנשמה וזכותה יפגום בה דבר מעט.

ועד"ה נבין אומרו ענוה מביאה לידי יראת חטא, כי יראת חטא פי' הוא שירא פן יבא לידו חטא קטן, כי כפי מה שיזכה אל נשמה עליונה כן צריך לירא מהחטא. והמשל בזה, אל כתם השמן הנופל בבגדים, כי לא ישתוה כתם הנופל בבגד פשתן, לכתם הנופל בבגד צמר חשוב, לנופל בבגדי משי ורקמה. כן מציאות הפגם, לא ישתוה פגם מי שיש לו נפש, למי שיש לו רוח, למי שיש לו נשמה, והיינו מה שפירשו ז"ל (יבמות קכא ע"ב) וסביביו נשערה מאד (תהלים נ, ג), הקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, כי חוט השערה הוא פגם גדול לפי דקות נשמתם, כעון הגדול כעבות העגלה לשאר העם.

ואפשר שלזה היה חרד רבי יוחנן בן זכאי בשעת מיתתו (ברכות כח ע"ב) והוא אומרו איני יודע באיזה דרך מוליכים אותי, כי כפי חכמתו זכה ודאי אל נשמה עליונה, והפגם הקטן יחשב לגדול.

ומי שיזכה אל הענוה יזכה אל יראת חטא, ומאליו נמשך לו, כי כמו שהוא נשמר מהכעס כדי שלא תהא נשמתו מסתלקת ממנו, ויגרום וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט, יח), שהרי אמרו בפרשת תצוה שאחר שחטא אדם בכעס הלואי שיתקדש, מפני ששרה בגופו אל זר ואינו מסתלק בנקל, על כן יהא ירא חטא מלפגום שוב פגם אפילו חטא קטן כדי שלא יאבד מעלת נשמתו, שהפגם יהיה לפעמים שתסתלק הנשמה הרוחנית הקדושה ולא תשוב עוד, והיא אבידה שאינה חוזרת ויצטרך כמה הכנות עד שישוב לכמו שהיה, והלואי שישוב.

ולפי הדרכים שפירשתי לעיל בענין קדושה מביאה לידי ענוה, גם על אותם הדרכים יתישב ענין יראת חטא, כי אינו דומה החוטא לפני המלך ממש, או מי שהוא בחצירו או מי שהוא במדינתו, כן המתקרב אל הקדוש ברוך הוא על ידי מעשיו הטובים, והוא

חושב שלעולם עומד לפניו, ומחמת זה יש לו ענוה כדפי', גם מטעם זה יהא ירא חטא אפילו חטא קטן, כי יתבייש לחטוא לפני המלך שלפניו, כי אין ראוי להקניט את המלך בשום דבר קטן או גדול.

יראת חטא מביאה לידי וכו'. כל מה שכוונו לבאר הברייתא הזאת הוא לבאר מדת החסידות, כי היא היא קניית מדת האהבה, כדכתיב (תהלים לא, כד) אהבו את ה' כל חסידיו, כי מי שהגיע למדרגה שיקרא חסיד הוא אוהב ורוח הקודש שורה עליו.

והנה מדת החסידות בכלל הוא להיותו מתנהג בכל ענייניו לפנים משורת הדין, כאמרו בגמרא (ע' ירושלמי פ"ח ה"ד) לאו משנת חסידים היא זו, כי צריך לעשות לפנים משורת הדין. ומדה זו היא ממדותיו יתברך שעל ידה הוא מתנהג עם בריותיו, כדכתיב (מיכה ז, יח) כי חפץ חסד הוא, וכן (שמות לד, ז) נוצר חסד לאלפים, ורב חסד (שם שם, ו), וכיוצא הרבה.

ואחר שיהא האדם שלם ביראה, שלא יחטא אפילו חטא קטן, הוא מתעלם ממדת הדין ושורה עליו מדת החסד. והטעם, כי בהיות הדם חוטא אפילו מעט, הנה בהכרח צריך מדת הדין עמו לטהרו ולייסרו מהפגם ההוא, וכאשר נשלם הדין עליו אז החסד מקבלו, וזה טעם שמיכאל מקרב נשמותיהן של צדיקים (זוהר פ' לך דף פ עמ' א, תוס' מנחות דף קי ע"א), כי ימין היא המקרבת אחר שנטהרו הנשמות מנהר דינור (זוהר פ' פקודי ריא ע"א).

והנה מדת החסד יש לה ענפים שצריך מי שירצה לזכות אליה לאחוז בענפיה, ונתבארו ענפי החסד בכתוב. המדה הראשונה שצריך לאחוז ממדת החסד היא התורה שנמשכה ממנה, שנאמר (משלי לא, כו) ותורת חסד על לשונה, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (אבות פ"ב מ"ה) ולא עם הארץ חסיד, ופירש ברעיא מהימנא (פ' צו דף לג ע"א) דבר מתוק בענין זה, אמר כי התורה נמשכה מחכמה שהיא י', והחסיד יקרא חסד כשיכניס י' שהיא חכמה בה, והיינו חסד י', ועם הארץ שלא זכה לתורה לא זכה לחכמה, ולכן אין ראוי שיקרא חסיד, שחסר לו היו"ד.

ועוד כדי לזכות, צריך לעסוק בתורה מחצות לילה ואילך עד אור הבקר, כדי לקבל חוט של חסד הנמשך מהחסד על השכינה, ועל העוסקים בתורה שנאחזו בה, כמו שהאריכו בזוהר בכמה מקומות ובפרט בפרשת ויקרא (כא ע"ב), והיינו מה שאמרו ז"ל (חגיגה דף יב ע"ב) כל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד נמשך עליו ביום, ולילה נקרא אחר חצות, שקודם חצות נקרא ליל, כן פירשו בתיקונים (דף כ).

עוד ממדות החסד, לאחוז בצדקה וגמילות חסדים בכל פרטיהם, כמו שיתבאר במקומו בעזרת ה', שכל אלו ענפי החסד.

עוד צריך להתענות אם יש בו כח, כמו שאמרו בתענית (דף יא ע"א-ע"ב) אי מצי מצער נפשיה נקרא קדוש, ואי לא נקרא חוטא. ואי מצי מצער נפשיה נקרא קדוש וחסיד, דכתיב (משלי יא, יז) גומל נפשו איש חסד. וכן אמרו רבותינו ז"ל (תענית שם) זה לשונם אמר רבי שמעון בן לקיש, כל היושב בתענית נקרא חסיד, שנאמר גומל נפשו איש חסד. ופירש רש"י ע"ה גומל נפשו, שמפריש נפשו ממאכל ומשתה, כמו ביום הגמל את יצחק, מפי מורי. אי נמי, גומל לשון תגמול, שמשלים נפשו לקונו.

והטעם שיקרא איש חסד, אפשר לומר במה שפירשו בזוהר (פ' שמות דף כ ע"ב) שהוא דמות השושנה שהיא אדומה ולבנה, וכאשר מציקין אותה על ידי האש נהפך הכל ללבן, שהמים היוצאים הם לבנים. כן היושב בתענית וממעט חלבו ודמו, וגובר עליו האש, ריח העולה מפיו הוא כריח הקרבן שהיה מצטמק על ידי האש ונהפך ללבן, ומתכפר לו. נמצא בזה שהוא נקרא בחסד שהוא הלובן.

ובודאי אין דברי ריש לקיש אמורים אלא במי שחטא וצריך לשוב בתשובה, שאם יתענה נקרא איש חסד. והטעם, שכיון שחטא על ידי המזון שהשפיע לו מצד החסד, צריך לגמול נפשו מהמזון ואכילה ושתיה, ובזה משלם לה גמול מדה כנגד מדה, במה שחטאה תלקה, כי אין אדם חוטא אלא מתוך אכילה ושתיה כדפי' בשער הקדושה. אבל תלמיד חכם שלא חטא אין לו להתענות, וראיה מהלל הזקן, כמו שנעתיק בסמוך, כי מפני שהיה חסיד שמימיו לא כעס היה אוכל לגמול חסד.

ועוד דהא ריש לקיש עצמו אמר שם שאין תלמיד חכם רשאי להתענות, וזה לשונו אמר רבי ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית, מפני שממעט במלאכת שמים, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ע"ה שממעט במלאכת שמים, חלש הוא ואינו יכול ללמוד.

ובזמננו אין כל תלמיד חכם נקי מחטא, ובפרט מלשון הרע או שאר הכתות שאינם מקבלות פני שכינה, ולכן נכון שיתענה. ואם תאמר שהתורה מכפרת עון, אשיבך מדוד המלך ע"ה שהיה תלמיד חכם, ראש הסנהדרין, ואפילו הכי כל ימיו היו בתענית אחר שחטא, וכמו שנבאר בשער התשובה (פ"ג).

ועוד אפשר לומר טעם אחר שראוי שיקרא המתענה חסיד, מפני שהאוכל הוא ניזון על פי טבע העולם, כשאר הבריות האוכלות לקיום גופם, והעולם נברא על פי הטבע שהוא אלהים, שכן הטב"ע עולה כמנין אלהי"ם, ולכך העולם נברא באלהים, בראשית ברא

אלהים (בראשית א, א), ול"ב אלהים שנזכר שם, וכל הדברים שהם על פי הטבע כגון שמן שידליק ומים מכבין את האש, וזהו על פי הטבע. והנה החסיד מהפך הטבע ואומר מי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק (תענית כה ע"א). ועל דרך זה המתענה שאינו רוצה להתנהג על פי הטבע כשאר הבריות, ודאי מזונו על פי החסד שהוא מזון דק ורוחני, והוא על דרך מזון תלמידי חכמים שמזונם הוא מזון הנשמה הנשפע מחכמה, כדפי' בשער הקדושה. ולכך ראוי שיקרא חסיד, חסד י', שי' משתתף בחסד לזון החסידים האוחזים בשם.

וכן תמצא שהמלאכים הם נזונים מצד החסד, כדפי' בזוהר (פ' וירא דף קד ע"א). ולכן הנשמות בעולם הבא נזונות מצד החסד, שהרי הנשמה נקראת בת כהן, כדפי' בזוהר (פ' משפטים צה ע"א-ע"ב) דכתיב (ויקרא כב, יב) ובת כהן כי תהיה לאיש זר היא בתרומת הקדשים לא תאכל, הא אם לא היתה לאיש זר, שהוא יצר הרע, אוכלת בתרומת הקדשים הנשפע מחסד, שכל קדש מצד י' ימין, וכן מלחם אביה תאכל מורה על זה, וכן בזוהר (פ' תרומה דף קסו ע"ב) בענין להנחיל אוהבי יש עיין שם. וסימן לדבר (תהלים סב, יג) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש וגו'.

ומכל מקום אם יצטרך לאכול או לרחוץ עצמו במרחץ לבריאות גופו, יקרא גם כן גומל נפשו איש חסד, כמעשה הלל הזקן ע"ה שהביאו בויקרא רבה (לד, ג) בפסוק וכי ימוך אחיך (ויקרא כה, לט), זה לשונם (משלי יא, טז) גומל נפשו איש חסד, זה הלל הזקן שבשעה שנפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמהם, אמרו לו להיכן אתה הולך, אומר להם לעשות מצוה, אמרו לו וכי מה מצוה הלל עושה, אמר להם לרחוץ במרחץ, אמרו לו וזו היא מצוה, אמר להם הן, ומה אם איקונין של מלכים שמעמידין אותם בבתי קרקסאיות ובבתי טרטראות מי שממונה עליהם ממורקן ושוטפן והן מעלין לו סודרין, ולא עוד אלא שהוא מתגדל בגידולי מלכות, אנו שבראנו בצלם ודמות, דכתיב (בראשית ט, ו) כי בצלם אלהים עשה את האדם, על אחת כמה וכמה. וכן, הלל הזקן היה אומר לתלמידיו בשעה שנפטר מהם, אנא אזיל למגמל חסד עם הדין אכסנאי דאית בגו ביתא, אמרי ליה בכל יום אית לך אכסנאין, אמר להון והדא נפשא עלובתא לאו אכסנאי היא גו גופא, דיומא היא הכא ולמחר לית היא הכא. דבר אחר גומל נפשו איש חסד, דמפלג מצוון. ועוכר שארו אכזרי, אמר רבי אלכסנדראי זה שמגעת לו שמחה ואינו מדבק קרוביו עמו לשם עניות, לכך משה מזהיר להם לישראל נתן תתן לו, עד כאן לשונו. ופי' דמפלג מצוון, שנותן צדקות, והכי מוכח בויקרא רבה.

עוד האוחז במדת החסד הוא השומע חרפתו ושותק, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ילקוט תהלים רמז תרסט) על פסוק (תהלים טז, י) אל תתן חסידך לראות שחת, זה לשונם הקדוש ברוך הוא נקרא חסיד, שנאמר (ירמיה ג, יב) כי חסיד אני נאם ה', ודוד קרא עצמו חסיד, שנאמר (תהלים פו, ב) שמרה נפשי כי חסיד אני, אל תתן חסידך לראות שחת, אמר רב הונא בשם רבי אלכסנדראי כל השומע קללתו ושותק נקרא חסיד, ודוד שמע קללתו ושתק.

ומדה זו היא מדה ממדות האוהב, כמו שדרשו רבותינו ז"ל (שבת דף פח ע"ב) על פסוק (שופטים ה, לא) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, תנו רבנן הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה, ושמחים ביסורין, עליהם אמר הכתוב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, עד כאן לשונו.

וכן ממדות החסד, שלא יקום ולא יטור ושלא יכעוס, שכך אמר הנביא ירמיה (ירמיה ג, יב) שובה משובה ישראל נאום ה' לא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם.

והכלל, שכיון שהאדם מתעלם ממדות הדין והאכזריות ונכנס עם הבריות לפנים משורת הדין, זוכה אל מדת החסד, כי על פי הדין ושורה בלי איבה ראוי שישיב על חרפתו ושיכעוס לפני מי שפגם כבודו, והמוחל זוכה אל החסד כמו שהקדוש ברוך הוא נכנס עם בריותיו במדת החסד, שנאמר (תהלים קג, י) לא כחטאינו עשה לנו.

ועל זה אמר בזוהר (פ' נשא דף קמה ע"א) תאנא, כל אדם שיש בו חסידות נקרא מלאך ה' צבאות, הדא הוא דכתיב (מלאכי ב, ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא. ואמר, שכשם שמיכאל כהן למעלה והוא מצד החסד, כן הכהן מצד החסד הוא מלאך ה' למטה, והאדם שיש בו חסידות נכנס לפנים משורת הדין עם כל אדם, נמצא שאינו מתנהג בטבע העולם הזה שנברא על פי שורת הדין, אלא על פי עולם הבא שנברא בי' (מנחות כט ע"ב), שהוא ימין חכמה שורש לחסד (רע"מ פ' פינחס דף רכז ע"ב), ולכן חסידות גדולה מכלם.

ובפסוק שמרה נפשי כי חסיד אני (תהלים פו, ב), הובא זה הענין (בילקוט שם רמז תתלד) ובנוסח אחר כל מי ששומע חרפתו ובידו סיפק למחות ושותק, נקרא חסיד, וגרסא זו נראה יותר נכונה.

ועוד אמרו רבותינו ז"ל (ברכות דף ד ע"א) רבי לוי ורבי יצחק, חד אמר, כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם לא חסיד אני, שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד ג' שעות ביום ואני חצות לילה אקום להודות לך. ואידך אמר, כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם לאו חסיד אני, שכל מלכי מזרח ומערב יושבין אגודות

אגודות בכבודן לפניהם, ואני ידי מלוכלכות בדם שפיר ושליא כדי לטהר אשה לבעלה, ולא עוד אלא שכל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי, ואומר לו מפיבושת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי יפה טמאתי יפה טהרתי, ולא בושתי, אמר רבי יהושע בריה דרב אידי מאי קראה (תהלים קיט, מו) ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש, עד כאן לשונו.

נלמד מהמאמר הזה, שהקם בחצות לילה נקרא חסיד. וכן המקטין עצמו לפני מי שגדול ממנו ולא בוש לשאול ממנו דין תורה נקרא חסיד. והפסוק שהביא רבי יהושע ואדברה בעדותיך נגד מלכים, אנו מוכרחים לומר במלכים אלו הם החכמים, כאומרם (גיטין סב ע"א) מאן מלכים דא רבנן. ודרך כלל נלמד מהמאמר, שכל העושה דבר שאינו מחוייב מדין תורה לעשותו, נקרא חסיד בדברים אלו הנזכרים במאמר, לטהר אשה לבעלה, והשאר.

עוד מענפי החסד, שיוכיח את חבירו, וזה גמילות חסדים - שגומל חסד עם הנפש ההוא, ומי שמוכיחין אותו, שיקבל תוכחת חבירו לשם שמים, ויחשוב התוכחת ההוא חסד אל עליו, שעל ידו ינצל מדינה של גיהנם, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קמא, ה) יהלמני צדיק חסד ויוכיחני. ובענין התוכחת הארכנו בשער הענוה פרק ה.

עוד מענפי החסד הוא הבוטח בה', שנאמר (שם לב, י) והבוטח בה' חסד יסובבנו. ואמרו במדרש ויקרא רבה, רבי אליעזר ורבי תנחום, אפילו רשע ובוטח בה' חסד יסובבנו, עד כאן לשונו. והכוונה שדרשו סמיכות הפסוק רבים מכאובים לרשע והבוטח.

ועוד אמרו רבותינו ז"ל (בבא קמא דף ל ע"א) האי מאן דבעי למיהוי חסידא ליקיים מלי דברכות, ומלי דנזיקין, ומלי דאבות, עד כאן לשונו. והטעם במלי דברכות, מפני שהוא טוב עין הוא יבורך כדפי' לעיל. וכן מילי דנזיקין, כי המזיק לחבירו נעשה חלק דין מהגבורה להלקות לחברו, והוא מתרחק מן החסד המטיב לכל, ולכן צריך ללמוד נזיקין כדי שלא יבא להזיק לחברו. ומלי דאבות, פשוט הוא.

עוד כדי לזכות אל החסד, צריך שיהיה ירא שמים, שנאמר (תהלים קג, יז) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו, כי עליית המדרגות ממטה למעלה קודם נכנס ביראה ואחר כך בחסד, הרי השכינה נקראת יראה (רע"מ פ' פינחס דף רכט ע"ב) צריך לאחוז בפרטי היראה שבה, ואחר כך יעלה אל עולם הזכר שהוא החסד, שהרי צדיק נקרא חסד כדפי' באידרא (פ' נשא קמב ע"א). וכן חסד גבורה, הגבורה נקראת יראה - צריך ליזהר בל"ת, ואחר כך יזכה אל החסד שהוא קיום העשה, ופרטי היראה הם המדות הנזכרות - זריזות

נקיות טהרה, ועוד יתבאר כמה פרטים בשער הקדושה, וכל המדות שבארנו בשער זה הם המדרגות המגיעות להיות חסיד.

ובזוהר (פ' נשא דף קמה ע"ב) פירשו בפסוק זה, כי הזוכה אל היראה זוכה אל הענוה ואל החסידות אמר רבי אלעזר, דאית ביה יראה ענוה חסידות כללא דכלא. ואמר שם, שיראיו הוא כלל זכר ונקבה שהוא אדם, ומאן דאתחבר דכר ונוקבא איקרי אדם, וכדין דחיל חטאין, ולא עוד אלא דשריא ביה ענוה, ולא עוד אלא דשריא ביה חסד. ומאן דלא אשתכח דכר ונוקבא לא הוו ביה לא יראה ולא ענוה ולא חסידות, ובגין כך אקרי אדם כללא דכלא, וכיון דאקרי אדם שריא ביה חסד, דכתיב (תהלים פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה וגו', עד כאן לשונו לענייננו. נראה לי שיובנו דבריו בענין אדם, במה שפי' בזוהר (פ' בראשית דף לד ע"ב) בענין חלוק אותיות אדם, עיין שם, ובזה מובן שאר המאמר.

וכאשר יתפוש האדם בכל המדות החסד האמורות, ובשאר מדות האמורות במאמר, רוח הקודש ישרה עליו. ונראה לי כי על זה אמרו ז"ל (ב"ב כה ע"ב) הרוצה להחכים ידרים, פירוש הרוצה לזכות במדת החכמה צריך שיאחוז במדת החסד הנקרא דרום, שהחסד כסא לחכמה, ובאחיזתו במדות החסד בודאי יזכה אל החכמה שעליה.

ובתאנא דבי אליהו אמר בענין זכיית רוח הקדש, זה לשונו בילקוט (שופטים סי' עב דף ט ע"ב) בפסוק ודבורה אשה נביאה (שופטים ד, ד), מה טיבה של דבורה שנתנבאת על ישראל ושפטה אותם, והלא פינחס בן אלעזר עומד. מעיד אני עלי שמים וארץ, בין נכרי בין ישראל בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשיו של אדם רוח הקודש שורה עליו. ושאר לשונו עוד בענין לפידות צריך להעתיק.

ובזה נכלל הפרק:

פרק יב

ראינו בפרק זה לבאר כי מהמדריגות המגיעות לאדם להיות אוהב וחסיד, צריך לקנות ג' מדות, הא' הבטחון, ב' האמנה, ג' השמחה. הבטחון, שנאמר (תהלים לב, י) והבוטח בה' חסד יסובבנו.

האמנה, אברהם אבינו ע"ה ראש המאמינים, שנאמר (בראשית טו, ו) והאמין בה', והיא מלת אמונה הנזכרת בתורה ראשונה, וכן כתוב במשנה תורה (דברים ז, ט) האל הנאמן שומר הברית והחסד, וכן (דברים לב, ד) אל אמונה ואין עול.

ועוד אמרו רבותינו ז"ל במדרש שיר השירים (ד, כ) וכן במדרש ואלה שמות רבה בפסוק אז ישיר, זה לשונם דבר אחר תשורי מראש אמנה - זה אברהם שכתוב בו והאמין בה'. מראש שניר - זה יצחק, וחרמון - זה יעקב, עד כאן לשונם לענייננו.

וכן פירשו בתיקונים (דף ה ע"א) בענין והיה אמונת עתך (ישעיה לג, ו), כי אמונה סדר זרעים בחסד, ואמר, אמונה איהי אימא עילאה מסטרא דחסד, דבה ק"ש דאיהי אמונה, עד כאן לשונו.

שמחה, כדפי' בפרשת ויקרא (זוהר דף ח ע"א) כי הכהן הוא המשמח ועליו נאמר (תהלים ק, ב) עבדו את ה' בשמחה.

ונחזור לבאר כל אחד ואחד מאלו בפני עצמו, ובזה יתבאר לך ענין האהבה השלימה. הבטחון הוא מנוחת האדם ושלותו מדאגת הדבר שהוא מפחד עליו, ויחשוב הדבר ההוא שהוא סומך ונשען עליו למגן ולצנה ולחומה בצורה, ואז יהיה בטוח ולא ייירא מפחד ההוא הקודם, כאומרו (דברים כח, נב) הבצורות אשר אתה בוטח. והמשל בזה, העני יבטח לבו על העשיר שיסמכהו בנדבתו, וכן הגבור בגבורתו, והחכם בחכמתו.

ומפני שכל הדברים האלו הם ממנו יתברך, רצוני לומר ממדותיו העליונות אלינו, שהוא ומדותיו הכל אחד, לכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לא, טו) ואני עליך בטחתי ה', ואני בחסדך בטחתי (שם יג, ו), בזאת אני בוטח (שם כז, ג), בו בטח לבי ונעזרתי (שם כח, ז), ובטח עליו והוא יעשה (שם לז, ה), ועליו זה הוא כמו השלך על ה' יהבך (שם נה, כג), שפירשו בזוהר (פ' אחרי עט ע"ב) שהם הדברים התלויים במזל שהוא על. בטחתי בחסד אלהים וגו' (תהלים נב, י), באלהים בטחתי לא אירא (שם נו, ה), אשרי אדם בוטח בך וגו' (שם פד, יג), נכון לבו בטוח בה' (שם קיב, ז), ביראת ה' מבטח עז וגו' (משלי יד, כו), ובוטח בה' אשריו (שם טז, כ), וכן ובוטח על ה' ידושן (שם כח, כה), הרי מהפסוקים האלו יתבאר לך מקום הבטחון אם תהיה בקי בכינויי המדות המפורשים בזוהר.

והחסיד בעל חובת הלבבות (שער הבטחון פ"ג) כתב, שההקדמות אשר בעבורם ישתלם לאדם הבטחון הם אלו, ראשונה, שיאמין שהבורא יתברך מרחם על האדם יותר מכל מרחם, וכל רחמים וחמלה שיהיו מזולתו עליו כלם הם מרחמי האל וחמלתו, כמו שנאמר (תהלים קג, ח) רחום וחנון ה', ואמר (דברים יג, יח) ונתן לך רחמים ורחמך והרבך.

והב', כי מהבורא יתברך לא יעלמו אופני תועלת האדם, מפני שהוא חידש שורש האדם וצורתו ותכונתו וסדר חיבוריו, הוא החכם היודע בעניניו ותועלותיו ונזקיו והטוב לו ובעולמו באחריתו, כמו שכתוב (ישעיה מח, יז) אני ה' מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך.

והג', כי הבורא יתברך חזק לא ינוצח באשר הוא חפץ, כמו שכתוב (איוב ט, ד) חכם לבב ואמיץ כח, ודברו נגזר מכל דבר, ואין משיב את דינו, כמו שכתוב כל אשר חפץ

עשה וגו', ואמר (ישעיה נה, יא) כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם. ולכן אין מי שימנעהו מעשות בקשת הבוטח, כי אם יהיה חלש לא ישלם הבטחון עליו.

והד', שהוא יודע אופני תועלת הבוטח, ולא יעלם ממנו מה שהוא טוב לו בנסתר ובנראה, והוא משגיח על הנהגת בני אדם כלם, לא יניחם ולא יתעלם מהם, ולא יסתר ממנו דבר מהם, כמו שכתוב (תהלים קכא, ג) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ואומר (ישעיה מ, כז) למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' וגו' הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם וגו'.

והה', שהוא מתיחד בהנהגת הבוטח עליו מתחלת הווייתו וגדולתו וינקותו ונערותו וזקנתו עד תכלית ענייניו, כמו שכתוב (דברים לב, ו) הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך, ואומר (תהלים כב, י) כי אתה גוחי מבטן מבטיחי על שדי אמי עליך השלכתי מרחם מבטן אמי אלי אתה, ואומר (איוב י, י) הלא כחלב תתיכני וגו'.

והששי, שיהיה ענין הבוטח מסור בידו, לא יוכל אדם להזיקו ולהועילו ולא לדחות הנזק מעליו זולת יכלתו יתברך, והוא כעבד האסור אשר הוא בבור ברשת אדוניו. וכאשר ירגיש האדם שלא יועילהו ולא יזיקהו אחד מן הנבראים אלא ברשות הבורא יתברך, ישוב לבו מיראתם ויבטח על הבורא יתברך כמו שכתוב (תהלים קמו, ג) אל תבטחו בנדיבים וגו' אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו. ואמר (ירמיה יז, ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם וגו' (שם יז, ז) ברוך הגבר אשר יבטח בה'.

והשביעי, שידע שמי שהוא בוטח עליו הוא תכלית הנדיבות והחסד למי שראוי לו ולמי שאינו ראוי, ונדיבותו מתמדת וחסדו נמשך, לא יכרת ולא יפסק, והאדם נתחייב בעבודה לו על רוב החסד והטובה שקבל ממנו מבלי שיהיה ראוי אצלו ולא קדם אליו שום חסד באמרו (איוב מא, ג) מי הקדימני ואשלם, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים מ, ו) רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו וגו', ואומר (שם קמה, ט) טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ואומר (שם קלו, כה) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ואומר (שם קמה, טז) פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון.

והשכל גוזר, כי בהקבץ הזי ענינים אלו בבורא יתברך שיתחזק בטחונו בו וימסר אליו, ולא יחשדנו בדינו, ולא יתקצף על בחירתו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קטז, ג-ד) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא, עד כאן כלל דבריו.

וכאשר תעיין בשבעה דברים אלו האמורים, תמצא שכל הפעולות האלו הם מיוחדות אל מדת חסדו יתברך, ובפרט אל ענין ההשגחה התדירה והחסדים אשר לא יפסקו, המיוחדים אל עינא פקיחא דאריך, כמו שכתוב באידרא דנשא (דף קכט-קל) דעינא דא

לא נאים ולא אדמוך ונטיר תדירא, ואמר שם דאיהו משגח על כלא וכלא מתזן ביה, ועוד אמר ועינא דא הוא קיומא דכלא, ועל האי כתיב (משלי כב, ט) טוב עין הוא יבורך, אל תקרי יבורך אלא יברך, דהאי איתקרי טוב עין ומניה מברך לכלא.

ושאר הפעולות האמורות, כגון (תהלים כב, י) כי אתה גוחי מבטן מבטיחי על שדי אמי, אלו הפעולות מיוחסות אל חסד התחתון הנקרא את"ה, את"ה כהן לעולם, וכן מבטן אמי אלי את"ה. ויש השגחה שתתיחס אל החסד התחתון, שהרי ראיה הוא לימין כדפי' בתיקונים (דף קכב ע"א), ונתנו סימן ופני אריה אל הימין, וראי"ה הוא ארי"ה. אמנם ההשגחה התחתונה הזאת שהוא בעין תחתון היא נפסקת לפעמים, ולזה אמר המשורר (שם מד, כד) עורה למה תישן ה'. אמנם ההשגחה העליונה אינה נפסקת לעולם.

ולכן בכל מקום שימצא בטחון הוא צד החסד שיתפשט בכל המדות, ולכן מצינו בטחון בחסד עליון, כאומרו (שם כא, ח) כי המלך בוטח בה' ובחסד עליון בל ימוט. ואפילו הבטחון הנזכר באלהים, כאומרו (שם נו, ה) באלהים בטחתי לא אירא וגו', הכונה על צד החסד שבאלהים שהוא אל מאלהים, וכאומרו (שם נב, י) בטחתי בחסד אלהים, או הכונה על כללות החסד שבמדת אלהים, באופן שהבוטח בה' ראוי הוא שחסד יסובבנו, שהחסד הוא המתפשט כדפי'.

ומתנאי הבוטח הוא שיסתכל וידע שהבורא רואה את לבו אם בטחונו בו שלם אם לאו, כי העבד המשרת לפני מלך בשר ודם יכול לגנוב את לבו, אבל לבורא יתברך יוצר הלבבות אין דבר נעלם ממנו שיוכל לרמות אותו, כמו שכתוב (תהלים צד, יא) ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל, ואומר (משלי כד, יב) הלא תוכן לבות הוא יבין, ואומר (דה"ב ו, ל) כי אתה לבדך ידעת את לבב בני האדם. ולא יבטח בשום אדם מבלתי יכולת השם, כדכתיב (ירמיה יז, ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם וגו' ומן ה' יסור לבו, שכל הסבות המגיעות אליו כגון המזון או שאר קניניו ורפואתו, כלם הם סבות מסובבות מאתו יתברך להגיע הדבר ההוא אליו. וכבר המשיל החסיד בעל חובת הלבבות הדבר בספרו (ש' הבטחון פ"ג) אל גלגל המים המוציא מי הבור על ידי הכלים המוכנים, שאם יחסר אחד מהם יעדר הוצאת המים.

עוד מצאתי כתוב משל נאה אל ענין זה, והוא כמו עורים הולכים זה אחר זה, וכל אחד שם ידו על כתף חבירו, אך כלם נמשכים אחר הראשון הרואה, ואם יהיה זה נשמט מהם יכשלו כלם ויפלו. כך ראוי שיחשוב האדם כי אין מנהיג זולתו יתברך היחיד המתעלה על הכל, וממנו מסתבבים כל הסבות והמצועים להגיע הדבר הנרצה אליו, רפואה על ידי סם פלוני על ידי רפואה פלונית, וכיוצא לשאר דברי העולם, כענין המלאכה שהיא

סבה לו לענין טרפו, אל יבטח בסבה ההיא, כי אם תתבטל הסבה ההיא לא מפני זה יחסר לו טרפו ומזונו, כי הקדוש ברוך הוא יזמין לו פרנסה על ידי הוצאה אחרת, כמו האדם הבוקע עצים בגרזן אף על פי שהגרזן חותך העץ אין הכח בא מן הגרזן אלא מן האיש הבוקע, וכמו שכתוב (ישעיה י, טו) היתפאר הגרזן על החוצב בו.

ומעניני הבטחון, כתב בעל חובת הלבבות (שם), שתהיה השגחתו חזקה והשתדלותו גדולה לקיים מה שחייבו הבורא בו מעבודתו, ולעשות מצותיו, ולהזהר מאשר הזהירו ממנו, כדי שיהיה הבורא מסכים לו במה שהוא בוטח עליו בו, כמו שאמרו ז"ל (אבות פ"ב מ"ד) עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו, בטל רצונך מפני רצונו וכו', ואמר הכתוב (תהלים לז, ג) בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה, ואמר (איכה ג, כה) טוב ה' לקויו לנפש תדרשנו, אבל מי שיבטח על הבורא והוא ממרה אותו, כמה הוא סכל, וכמה דעתו חלושה והכרתו, כי אתה רואה כי מי שנתמנה לו מבני אדם על דבר, כשהוא מצוה אותו להתעסק לצורך מצרכיו, או מזהיר אותו מדבריו, ויעבור על מצותו, ויגיע לממונה עברו על מצותו, כי יהיה הסבה החזקה להמנע ממנו העשות מה שבטח עליו בו, כל שכן מי שעבר על חוקי האלהים ומצוותיו אשר יעד והועד, שתהיה תוחלת הבוטח עליו נכזבה כשימרהו ולא יהיה ראוי להקרא בשם בוטח באלהים, אך הוא כמו שאמר הכתוב (איוב כז, ח) כי מה תקות חנף כי יבצע כי ישל אלוה נפשו הצעקתו ישמע אל וגו', ואומר (ירמיה ז, ט-י) הגנוב רצוח וגו' ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה, עד כאן לשונו. ואני אומר שעל זה נאמר (משלי יד, טז) וכסיל מתעבר ובוטח.

וכן ראוי שלא יבטח בעשרו, שנאמר (שם יא, כח) בוטח בעשרו הוא יפול. כי הכל ממנו, שנאמר (דה"א כט, יד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך.

וכן מעניני הבטחון, שלא יבטח במעשיו הטובים שבעבורם ינצל מפגעי העולם ומחלאים רעים, שאם כן נמצא אוכל זכיותיו, אך יבטח בחסדו, כי אין במעשיו סיפק לשלם חובות הבורא עליו, כמו שהאריך החסיד בחובת הלבבות (ש' הבטחון פ"ד), שאפילו היו מעשיו כפלי כפלים אין בכלם לשלם על אחד מטובת הבורא עליו. אך יחשוב, כי כמו שהוא יתברך נותן מזון לכל הבריות ולשרשים, ובהמות וחיות ועופות, כמו שאמרו ז"ל (שבת קז ע"ב) יושב וזן מקרני ראמים ועד ביצי כנים, כשם שהוא מרחם על אלו לא בשביל מעשיהם אלא ברחמיו הגדולים, כן ירחם עליו.

פרטי הבטחון רבים, וזה מעט מזעיר נלקט ממה שביאר החסיד בחובת הלבבות (שער הבטחון). ודרך כלל, הבוטח ראוי שיקרא חסיד, והוא מרכבה למדת החסד כאברהם, כי כמו שהחסיד הוא נקרא אוהב, ודרך האוהב להיות דבק באהבת הבורא, כאומרו

(משלי יח, כד) ויש אוהב דבק מאח, כמו שהארכנו בפרקים הקודמים, ולא יאהב זולתי הבורא. כן הבוטח לא יבטח בנבראים, ולא ישים חוזק ענינו אליהם, אלא בבורא. נמצא כי כיון שבטחונו בו הוא דבק בו והוא אוהב אותו, והיינו מה שפירש בחובת הלבבות ע"ה שהבוטח ראוי שימסר אל דינו כאברהם אבינו כשהושלך בכבשן האש, וכן ענין חנניה מישאל ועזריה וכו' והעתקנו לשונו לעיל (פ"ו).

וכן אתה מוצא באברהם אבינו ע"ה שנתנסה בעשר נסיונות, ולולי בטחונו בבורא יתברך וחוזקו בעבותות אהבתו היה בועט, וכתיב (נחמיה ט, ח) ומצאת את לבבו נאמן לפניך, ונאמן רצה לומר חזק וקיים בלתי מתמוטט, וזה פירוש נאמן הנמצא בכל התורה, כמו (מל"א יא, לח) ובניתי לך בית נאמן, וההיפך מזה (בראשית מה, כו) ויפג לבו כי לא האמין להם. וכן על קיום המאמר וחוזקו, נאמר (במדבר ה, כב) ואמרה האשה אמן אמן. ואין צורך להאריך בזה כי פשוט הוא.

נמצא, המאמין והבוטח שניהם ענין אחד, שגם הבוטח הוא סמוך לבו וקיים על הדבר הנרצה לו במי שיקיים אותה אצלו כדפי' לעיל. ומצאתי כתוב שאי אפשר להיות בוטח אם לא יהיה מאמין, והאמונה באל יתברך הוא שיביאהו להיות בוטח, כי מתוך שמאמין בבורא יתברך מבין כי הצלחתו בין בעולם הזה בין בעולם הבא הכל בא ממנו, ואין אחר זולתו, אז הוא נותן אל לבו לבטוח אליו ולאהבה אותו בכל לבבו.

והדבר שיביא את האדם להיות מאמין, הוא שלא ייירא משום דבר רע, אלא יקבל כל הבא עליו בשמחה, והוא דומה לעבד המכיר את אדונו שהוא נדיב ועינו יפה, ובעת שהוא מכביד על עבדיו עבודה קשה אז הוא מטיב להם טובות גדולות ומגדלם ומנשאם ויהיו אנשי עצתו ואוכלים משולחנו ומרכיבם במרכבת המשנה אשר לו ומפקידם על אוצרו, ואין ספק שהעבד הזה היודע ומכיר זה באדונו יעזוב כל מה שבעולם כדי שיעשה רצון אדונו בשמחה, ואף על פי שתהיה העבודה ההיא קשה עליו מאד לעשותה, בזכרו הטוב אשר יגיע אליו בגלל העבודה ההיא יקל עליו כל דבר. אבל עבד הרואה את אדוניו כילי וטורחו גדול משכרו, אינו טורח כי אם בעצבון. כך הענין, כי המאמין אמונת אמת כי כל מה שיעשה ויעבוד לעבודת הבורא הכל לטובתו, והקדוש ברוך הוא יתן לו שכר טוב וגדול על כל מה שסובל לשמו הגדול, ועל כל העבודה ושירות שיעשה לשם שמים יתן לו נעימות בעולם הבא, כענין שמצינו בנבוכדנצאר כי בעבור ד' פסיעות שפסק לכבוד הבורא זכה לגדולה רבה בעולם הזה (סנהדרין דף צו ע"א), וגם עשו בעבור כבוד אב ואם זכה לגדולה בעולם הזה הוא וזרעו אחריו, וכן רבים כיוצא בהם. ואין ספק כי בהיות

האדם מאמין כל זה בלב שלם ודאי ישמח בכל דיני השם, כי מי הוא שלא ישמח שנותן פרוטה לצדקה לשם שמים ויתנו לו תמורתו בעולם הבא ככר זהב.

ומי שמאמין באלהים בלב שלם, יאמין בענשו של חוטא, ולא יבא לחטוא, ולכן כל התורה כלה תלויה באמונה, כיצד ראש התורה הוא (שמות כ, ב) אנכי ה' אלהיך, ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ואם אינו מאמין מה מועיל תורתו. ובזמן שאדם מאמין מעומק הלב שהבורא יקיים כל הכתוב בתורתו להעניש לחוטא, והוא עד, ומביא שכר טוב למי שקיים תורתו, אז הוא שומר את התורה, שהרי הגנב והגזלן אם היו יודעין שיהיו נהרגים ולא יהיו נמלטין היו מונעים עצמם מן הגנבה והגזלה, אבל הם חושבים והם בוטחים להנצל, ולכן כל התורה כולה כלולה באמונה, כדכתיב (חבקוק ב, ד) וצדיק באמונתו יחיה, ועל אברהם נאמר (בראשית טו, ו) והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, ועל כל השאר שעשה לא נכתב צדקה אלא על האמונה. ועל זה נאמר (במדבר יב, ז) בכל ביתי נאמן הוא.

ואני אומר עוד, שכל המצוות שתלוים בקבלה צריך בהם האמנה, ואם לא יאמין הוא הורס התורה כלה, שאם לא יאמין שזו היא תורת משה הנתונה לנו, וכן בקבלת סופרים שפירשו כך על מצוות סוכה ולולב וכיוצא, אם כן הוא כופר בתורה. כיוצא בזה הדברים שיש לנו בקבלה שאמרו רבותינו ז"ל במסכת ברכות (ברכות נד ע"א) הרואה אבן שישב עליה משה, ומעברות הירדן, או מקום המזבח שעשה אליהו בכרמל, שכל הדברים האלו תלוים בקבלה, וכן שזה בית המקדש וזו ירושלים וכיוצא, צריך בכל אלו האמנה, ואם יאמין באלו תתלהב נפשו באהבת הבורא בזוכרו הנסים שעשה לנו במקומות ההם, ואם אינו מאמין ודאי שאין לו אהבה בבורא.

ואמרו במדרש, הובא בילקוט (פ' בשלח סימן רמ דף סט ע"ג) בפסוק ויאמינו בה' ובמשה עבדו ויאמינו בה', בשכר האמנה שהאמינו שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה, כדכתיב (שמות טו, א) אז ישיר משה ובני ישראל. רבי נחמיה אומר, מנין אתה אומר שכל המקבל עליו מצוה אחת באמונה כדאי הוא שתשרה עליו רוח הקודש, שכן מצינו אבותינו בשכר האמונה שהאמינו וכו', אתה מוצא שלא נגאלו אבותינו ממצרים אלא בזכות אמונה, שנאמר (שם ד, לא) ויאמן העם, וכן הוא אומר (תהלים לא, כד) אמונים נוצר ה'.

ועוד אמר זה השער לה' צדיקים יבאו בו (שם קיח, כ), בבעלי אמונה מהו אומר (ישעיה כו, ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, בשער הזה כל בעלי אמונה נכנסין בו. וכן הוא אומר (תהלים צב, ב) טוב להודות לה', מי גרם להם לבא לידי שמחה זו אלא

בשכר אמנה שהאמינו אבותיהם בעולם הזה שכולו לילות, לכך נאמר (שם צב, ג) להגיד בבוקר חסדך וגו'. וכן יהושפט אומר לעם (דה"ב כ, כ) האמינו בה' אלהיכם ותאמנו, האמנו בנביאיו ותצליחו, ה' עיניך הלא לאמונה (ירמיה ה, ג), וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב, ד), חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג, כג). וכן את מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמונה, שנאמר (שה"ש ד, ח) אתי מלבנון כלה וגו' תשורי מראש אמנה, וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי באמונה (הושע ב, כא-כב), הא גדולה האמונה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר האמנה שהאמינו שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה, שנאמר (שמות יד, לא) ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר משה, וכן הוא אומר (תהלים קו, יב) ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו, עד כאן לשונו.

והטעם שיתיחס האמנה אל החסד, כבר העתקנו בראש הפרק לשון התיקונים (דף ה ע"א) שאמרו דביה קריאת שמע דאיהו אמונה. והכונה, כי ד' פרשיות שבתפלין הפרשה הג' היא חסד, ובפרשה ג' אנו מזכירים אמונת היחוד ה' אלהינו ה' אחד, וכן פירש הרשב"י ע"ה (פ' בא מג ע"ב) והעתקנו לשונו לעיל בפרק ה, שאמר, פרשה שלישית שמע, דא רזא דימינא דאיקרי חסד עלאה, דאיהו דקא מיחד יחודא דכלא לד' סטרין, וקודשא בריך הוא מסדר ביה סדורא דכל עלמא, ודא איהו דקא מתפשט אפילו גו תהומי תתאי, עד כאן לשונו. ועל ידי החסד המתפשט בכל הנבראים, כמו שאמר שהוא מתפשט אפילו גו תהומי, הנבראים מאמינים בו וביחודו, לכך מלת אמונה הראשון שבתורה נזכר באברהם שנאמר (בראשית טו, ו) והאמין בה', על ידי אברהם נתגלית האמונה האמתית בעולם כדפי' בזוהר שהיה אברהם אבינו ע"ה מודיע לכל באי העולם שיש בורא שברא הכל וחסדו מצויה לכל.

ובזה יובן מה שאמרו בזוהר (סוף פ' וילך) שהעונה אמן על כל ברכה וברכה, כמו שהוא פותח השערים העליונים שערי השפע העליון, כך יפתחו לנשמתו ביציאתה מן העולם הזה, שנאמר (ישעיה כו, ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי אמונים אלא אמנים. והטעם, כי פתיחת השערים הוא מצד החסד כדפי' בתיקונים (דף לח ע"ב) פתחו לי ביומא קדמאה, וכן פתח בנקודות הוא חכמה כדפי' בתקונים (דף קכח), והסברה נותנת שאין המלך פותח שערים אלא מצד חסדו הגדול ורצונו הפשוט, כי מצד הדין יסגור השפע, ועל ידי החסד הוא נפתח, והיינו פותח את ידך, וכיון שהעונה אמן פותח השערים על ידי החסד, כן ראוי שיפתח לו לעתיד.

נמצא כי על ידי השפעת חסדו לנו אנו תוקעים אמונתנו בו, וזה שאמר הכתוב (איכה) חדשים לבקרים רבה אמונתך, כי על ידי החסד שהוא עושה עמנו בכל בקר, שאנו

מפקידים אצלו הנשמה יגיעה, והוא מחזירה אצלינו חדשה, וכל אותה היגיעה שהיה לה הלך, והיא נשמה חדשה כמבתחלת ברייתה, הרי זה חסד גדול, והחידוש הזה ודאי מצד החסד, כי פי' המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית (ברכת יוצר אור). ובפרט בבקרים שהוא בקר דאברהם (זוהר פ' משפטים דף קיט ע"ב). על ידי כך רבה אמונתיך - שיש לנו אמונה גדולה אח"כ להפקיד נשמותינו בכל לילה בידו, בזכרנו החסד שהוא עושה עמנו.

ונחזור לדרוש שהיינו בו, כי הבטחון והאמנה הם שותפין זה בזה, כי המאמין באלהים בלב שלם יבטח בו בבטחון חזק, ויביאהו הבטחון אשר לא יפחד מדבר, ולא יעבוד לשום אדם זולתי הבורא כי הוא אלהים, ולא יקוה לאיש ולא יסכים עמהם בדבר אשר הוא כנגד עבודת האל, ולא יפחדוהו ענייניהם ולא יירא ממחלוקותיהם, ואם יוכיח אותם לא יזהר בכבודם ולא יבוש מהם ולא ייפה להם השקר, כמו שאמר הנביא (ישעיה נ, ז) וה' אלהים יעזר לי על כן לא נכלמתי, ויביאהו בטחונו לפנות לו מעסקי העולם וליחד לבו לענייני התורה והעבודה, וזה אי אפשר אלא אם יהיה בטחונו גדול בידו"ד, ולכן שכרו גדול שיתקשר בחסד, כמו שכתוב (תהלים לב, י) והבוטח בה' חסד יסובבנו. ואמר יסובבנו, היינו שהחסד יקיפנו וילבישנו, כענין (שמות כא, ח) לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה, שפי' בסבא (דף צו ע"ב) שהוא לבושי יקר מצד שם אלוה שהוא החסד. וטעם אמרו בידו"ד, מפני שידו"ד שורש לכל השמות ולכל ההויות, וכיון ששם בטחונו בעיקר הכל, המקיים הכל, והמהווה אותו ורוחו ונפשו, מסתלק מכל פגעי העולם, והחסד מסתירו מכל בעלי הדין כמו שאמר (תהלים צא, ב) אומר לה' מחסי ומצודתי כי הוא יצילך מפח יקוש וגו' באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה וגו'.

ומתנאי הנאמן והבוטח, להיות נאמן בעבודתו לבורא כיתד התקוע במקום נאמן שלא תמוט, כי הקדוש ברוך הוא נקרא האל הנאמן שומר הברית והחסד וגו' (דברים ז, ט), וחסדו לעולם פשוטה לכל הנבראים, ולא יצוייר שימוט חסדו מן הנבראים ח"ו ויתבטל כרגע, אלא הקדוש ברוך הוא כרת ברית וחק בחסדו עם הנבראים שלא ימוש מהם חסדו, וזהו שמצינו בתורה ברית סמוך לחסד, כענין (דברים ז, יב) ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד, וכן אמר הנביא (ישעיה נד, י) כי ההרים ימושו וגו' וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט וגו', נמצא כי מי שהוא נאמן בדבריו ומצותיו ותורתו מתקשר בחסד וצדיק כאחת.

וצדיק יקרא נאמן, שהרי פירש בתיקונים (דף לד ע"ב) ורעיא מהימנא (פ' פינחס דף רכט ע"א) שבצדיק סוד אמ"ן שעולה צ"א כמנין יאהדונה"י, ובצדיק השם הזה כי הוא

נקרא כי כל בשמים ובארץ דאחיד בשמיא ובארעא כדפירשו בתיקונים (דף כט ע"א), ובאמן פירש בסוף פרשת וילך (דף רפה ע"ב) שנוטריקון אמן אל מלך נאמן, הרי נאמן בצדיק. נמצא בכל מקום שימצא אמן כדפי' בפרשת וילך עיין שם, ימצא נאמן. ועוד פירשו במסכת שבת (דף קד ע"א) בענין נון - נאמן כפוף, נאמן פשוט.

נמצא דרך כלל כי בכל ד' אותיות שבשם ימצא נאמן, והוא עיקר האמונה, ולכך מלת אמונה הראשון הנמצא בתורה נמצא בשם ידו"ד כאומרו (בראשית טו, ו) והאמין בידו"ד וגו', וכן אחר כך עוד (שמות יד, לא) ויאמינו בידו"ד. וכבר ידעת מה שאמר הרשב"י ע"ה (ת"ז דף צב ע"ב) שבשם הזה עיקר אמונת ישראל, והעתקנו לשונו בשער היראה פרק א, שאמר ובגין דא שוי אמונה דישראל בארבע אתוון אלין, בכל שמהן שוי כינויין לשמא דא. ופי' שם כי עלת העלות מיחד ארבע אותיות ידו"ד, נמצא הנאמן מתקשר בשמו הגדול ובעילת העלות, ואשריו.

והנה בענין השמחה, כבר ביארנו שמתוך הבטחון והאמונה תבא השמחה, כי העבד הבוטח באדונו ומאמין שישלם לו שכר עבודתו כפלי כפלים, יעבוד בשמחה, והוא שמח בכל מקום שיגזר עליו, וכן הוא סובל כל דבר, כגון החולה שיאכל סמים שהם מרים בשביל הרפואה, והסובל הוא חפשי מדאגות העולם.

עוד יש תועלת בשמחה כמו (תענית דף כב ע"א) שני אנשים שאמר עליהן אליהו שהם מבני העולם הבא בשביל שהיו אנשים שמחנים, וכשהיו רואים איש עצב היו משמחין אותו, וכשהיו רואים שנים מתקוטטים זה עם זה היו אומרים להם מילי דבדיחותא עד שהיו עושין שלום ביניהם. וכן לענין הלכה, מתחלה מילי דבדיחותא לפתוח הלב ללמוד בשמחה (שבת דף ל ע"ב), אך לא שמחת הלצים ושמחת הכיליים, אלא דבר מצוה המשמח את הלב, כדכתיב (תהלים יט, ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב, וכל זה בשמחת מצוה.

במדת השמחה תלוי מצות עשה שיצדיק דינו על כל מאורעותיו, שנאמר (דברים ח, ה) וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך. ואם אחר שעשה אדם תשובה ולא יבא ענייני בטוב כאשר בתחלה, אז מצות עשה שיחשוב בלבו כי לטובתו נהפך ענייני לרעה, כי קודם שעשה תשובה היה הקדוש ברוך הוא משלם שכר מצוה כדי לטורדו מן העולם הבא. וכל זה תלוי במדת השמחה, מי שהוא שמח בחלקו שחלק אליו האל יתברך.

אך הדרך שישמח האדם בחלקו, שישמח אותו על הרעה כמו על הטובה ויסבול אותה בשמחה, כי הסובל הוא חפשי מדאגות העולם, כי הסובל יסתפק במיעוט שיש לו, כי יאמר די לי במה שגוזר לי הבורא יתברך.

ועתה הבט וראה כי השמחה כוללת את הכל, כי כל הדואג על העולם הזה אין לו מנוחה כל ימיו, כי תמיד הוא מחשב להרויח הממון, ולא יסתפק לו במה שחלק לו האל יתברך, ולכן כל השמח בחלקו הוא עשיר אפילו אם הוא עני, כי הוא ישמח בהשם כי הוא נחלתו, וכן כתיב (איכה ג, כד) חלקי ה' אמרה נפשי, וכתיב (תהלים טז, ה) ה' מנת חלקי וכוסי וגו', ונאמר (שם קה, ג) ישמח לב מבקשי ה', והמדה הזאת אינה אלא בנפשות הצדיקים שהם בנועם שלם בענין עבודתם ובשמחה גדולה בפרישות, כמו שנאמר (שם לב, יא) שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב, ונאמר (שם צז, יא) אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה.

לכן ישים כל אדם שמחתו על התורה, ובעת שיעשה המצות ישמח בלבו על שזכה להיות עבד למלך העליון אשר בני מעלה משתחוים לו, וכן אמר דוד (שם קיט, קסב) שש אנכי על אמרתיך כמוצא שלל רב, וכל העושה מצוה בשמחה יש לו שכר אלף ידות יותר ממי שמצווה עליו.

אברהם ודוד היו עוסקים בתורה כל היום, ומפארים ומשבחים בשירות ותשבחות של הקדוש ברוך הוא להרים קול בשמחה, ואז נוצלו כל איבריו בטוב נעימיו, ושולח רוח הקדש בקרבו, ולבו שמח, ומתמלא אהבת הקדוש ברוך הוא, ונפשו קשורה בגיל, ומגלה להם רזים וחידושי מעלה, לפי שהיה ירא את השם וישרו נכנס הנועם בקרבו, וזה שאמר שלמה המלך ע"ה (שה"ש ה, ו) נפשי יצאה בדברו, ותעלוזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים (משלי כג, טז), וכן אמר דוד (תהלים קד, א) ברכי נפשי את ה', לפי שהנפש מעלה עולה, וכשם שהיא יודעת ענין סודה אז תאהב את הבורא ותסגל מצותיו, וכאשר תגיע הנפש אל מקומה המעולה אשר היא דומה לו, אז תיחדהו במצפוניו ותשתעשע בחדריהם, ובכל עת ורגע חושקת אהבתו וזוכרת אותו בלילה על יצועיו, אז השם יתברך שולח בו חשק השמחה, כענין שנאמר (ישעיה סא, י) שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי, ואשרי הנפש הזוכה לראות אותה שמחה, ואין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, וכל הנביאים לא נתנבאו בכל עת שירצו אלא מכוונין דעתן ויושבין שמחים וטובי לב ומתבודדים, שאין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה, לפיכך בני הנביאים היו לפניהם תוף וחליל וכינור ומבקשים הנבואה, כדכתיב (מל"ב ג, טו) ויהי כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'.

והאהבה, היא תפארת הנשמה שתתפאר בתפארת השמחה אשר תשמח באלהיה, ותדבק בזיו יראת השם להדביק יקר הודה, ומתערב אור חמדתה ליוצרה באהבת תשוקתה חשק תאוות עליון להתעטר עטרת יופי המחשבות הזכות הטהורות, ותהיה נוהמת מגודל גיל עליצתה לידידה ידיד עליון, ותתקשר בקישורי חיבה, ותהיה דורשת וחוקרת אחר המעלות לאור באור החיים. ובעת אשר היא מתרוממת ומתגדלת לדעת קדושת יוצרה, ומתדבקת באמונתה לבוראה, אז היא מתפשטת בחדוות וגיל ומתרחבת בשמחה, באותה שעה מתקדשת קדושת קודש הקדשים, ואז מתאהבת ונושאת חן לפני מלך מלכי המלכים, ובעת ההיא מתקיימת ומתיפה ומתהדרת בהדר גאון עוז תוקף הדרת האהבה, ואז העליון יסגלנה להצהיר זיווה להכניסה בחדרי זוהר ולצררה בצרור החיים, הרחמן הוא ישימנו מאנשי עבודתו השמחים בו.

הפרק הזה כללתי מחובת הלבבות בשער הבטחון, ומספר בית מדות אשר נמצא אצלינו בכתיבת יד, ומה שהוספנו בו כפי מה שחננו השם, כפי אשר יראה המעיין מה שהוא תוספת. ועלינו לחלות פני האל, ידריכנו בנתיב מצותיו ותורתו להיות מאוהבי שמו, אמן וכן יהי רצון.

ובזה נכלל הפרק והשער:

שער התשובה

פתיחה

מפני שקדם עסקינו בשערים הקודמים בענין היראה והאהבה, שהם המדרגות הצריכות להיות תשובה שלימה, כדפירש הרשב"י ע"ה, ונעתיק לשונו לקמן בעזרת השם.

והשכל נותן שכאשר תקדמנה לבעל תשובה ידיעת היראה והאהבה שתהיה תשובתו שלימה, אם בבחינת היראה כמה בחינות שפירשנו שם, ומהם הן שתי בחינות, האחת, כאשר יראה שהבורא יתברך הוא שליט ברא כל הבריות שיכירו גודלו, שכל מה שברא הקדוש ברוך הוא לא בראו אלא לכבודו, וכל הנבראים כלם משועבדים למאמרו, אין אחד יוצא מהגבול ששם לו יוצר הכל, כענין הים שנאמר בו (איוב לח, יא) עד פה תבא ולא תוסיף, כדפי' בפרק ג משער היראה, ולכן אם הוא יצא מגבול התורה ראוי שישוב אל מקומו כאשר צוהו הבורא ולא ימרה את פיו.

בחינה שנית, בענין הפגם אשר מגיע בכל המעלות העליונות, אם בגופו אם בנפשו ורוחו ונשמתו, כאשר הארכנו, וזו היא הסבה גדולה שיעשה תשובה ויתחרט חרטה גמורה, כאשר ידע בביאור גנות מעשהו, מלבד עונשו בעולם הזה ובעולם הבא, שיש מן העברות

שיש בהן כרת, ולפעמים אומר הכתוב (במדבר טו, לא) הכרת תכרת, והוא שיכרת הגוף מהעולם הזה והנשמה מהעולם הבא, וראוי שיחוס על עצמו, שהרי אפילו הבעלי חיים בורחים מליפול באש ובמים במקום שיראו שיהיה סבת מיתתם, והיאך לא יחוס האדם על עצמו, ששם לו הבורא יתברך שכל ביתרון על שאר הבעלי חיים, ובפרט לישראל עם סגולתו שהבדילם על ידי התורה מהאומות, שיראה שיפול בשוחה עמוקה מקום שלא יוכל לקום, והרי הוא מותרה ועומד על פי התורה והנביאים והחכמים שהיה בהם רוח הקודש, והודיעו לנו ענין גן עדן וגיהנם, כמו שביארנו בשערים הקודמים.

אם שישוב מפני אהבת בוראו, בזוכרו חסדיו עמו, וראוי שלא יהיה כפוי טובה על טובות הבורא העודפות עליו, כמו שהארכנו בשער האהבה (פ"ב), ראוי הוא שישוב.

ולכן ראינו לסמוך שער זה אל היראה והאהבה, והקדמנו אותה לשאר השערים הבאים, מפני שזו היא קודמת לכל. וכן התשובה היא מן הדברים שקדמו לעולם כדפי' בפרקי רבי אליעזר (פ"ג). ומפני שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, לכן קודם שיזכה אל שום מעלה מן המעלות אם במעלות התורה או המצות צריך שיקדים לו התשובה.

וכן אמר בתנא דבי אליהו (רבה פי"ג) נדפס בילקוט פרשת תשא בפסוק וישב העם לאכול וגו' (רמז שצא), זה לשונו אומרים לו לאדם עד שאתה מבקש רחמים על דברי תורה שיכנסו בתוך מעיך בקש רחמים על עבירות שעברת שימחלו לך, ומתוך כך יהא שומע וזוכרה, עד כאן לשונו. והטעם כי התורה לא תשרה מפני רוחניותה אלא בנשמה טהורה מכל סיג ופגם, ולכן הכל צריכין אל התשובה.

עוד ראינו להמשיל משל נאה לענין סמיכות התשובה עם היראה והאהבה, והוא שימשול לבן שמרד באביו וברח מביתו והיכלו, וכן העבד מאדונו. ובהיותו בחוץ שם אל לבו, הנה אבי כעוס עלי שיצאתי חוץ מביתו בלי רשותו, והיאך לא זכרתי אהבת אבי אלי מכמה טובות שהטיב עמי, הלא יכסה בושה פניו בזוכרו שהיה כפוי טובה על טובות אביו, וירץ וישוב אל אביו וישתחוה לו אפים ארצה, וישבע וידור לו לבל יצא עוד מרשות אביו. והנמשל מובן הוא, כי האדם בחטאו גורש עצמו וברוח מתחת יד הקדושה, ויקרא עבד מורד, ובשובו צריך שישתעבד תחת הקדושה, והוא כמשל הגר שברחה מתחת רשות שרה אמנו ואמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה (בראשית טז, ט), ובשובו יבוש ממה שמרד, וכמו שאמר הנביא (ירמיה לא, יח) בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי.

הנה על ידי המשל הזה נבין הפרש השב מיד לשב אחר חדש לשב אחר שנה וכו', כפי התמדת זמן התרחקו מאביו או מאדונו כך ירבה כעס אביו או אדונו עליו, ותהיה

תשובתו יותר קשה. והטעם, כי כפי התרחקו מהקדושה והתדבקו בחיצוני יכבד עליו המשא, ויהיה קשה להפריד הקליפה כי אם בטורח גדול, וכמו שיתבאר בעזרת השם.

פרק א

קודם שנכנס בביאור מדות התשובה צריכין אנו לבאר כמה הערות יש לה, ובקרוא האדם דברים אלה ממאמרי רבותינו ז"ל יתעורר לבו לעשות תשובה.

מפני היות הקדוש ברוך הוא רב חסד וברוא העולם בחסדו בנדבה בלי שום הכרח, מפני שמדתו להטיב, ורצה להטיב לנמצאים ושיכירו גודלו, כי זה הוא עיקר בריאת העולם בגין דישתמודעין ליה, כדפי' ברעיא מהימנא (פ' בא אל פרעה דף מב ע"ב), ובריאת העולם כולו לא נברא אלא בשביל ישראל שנקראו ראשית, וזהו בראשית ברא אלהים - בשביל ישראל שנקראו ראשית, שנאמר (ירמיה ב, ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתה.

וראה הקדוש ברוך הוא בחכמתו יתברך היות צורך בריאת הנשמות על ידי יצר הטוב ויצר הרע, כדי שיקבל שכר טוב על פי מעשיו ועל פי הדין, ואם יברא בלי יצר הרע יהיה מלאך, ולזה כבר נבראו המלאכים. ועוד יש טעם אחר ופירשו בזוהר (פ' בראשית דף כג ע"א) שכיון שנברא האדם על ידי יצר הרע אי אפשר שלא יחטא, כי מעטים הם כפי סברת רבותינו ז"ל שמתו בעטיו של נחש שלא נמצא בהם חטא (שבת דף נה ע"ב), ולזה הקדים התשובה לבריאת העולם, כדפי' בפרקי רבי אליעזר (פ"ג) ששבעה דברים קדמו לעולם ואחד מהם הוא התשובה.

וכן אמרו גם כן בזוהר (פ' אחרי מות דף סט) תנינן, בשעתא דברא קודשא בריך הוא עלמא בעא למברי בר נש, אמליך באורייתא, אמרה קמיה תבעי למברי האי בר נש, זמין הוא למחטי קמך זמין הוא לארגזא קמך, אי תעביד ליה כעובדוי, האי עלמא לא יכיל למיקם קמך כל שכן ההוא בר נש, אמר להם וכי למגנא אקרינא אל רחום וחנון ארך אפים. ועד דלא ברא קודשא בריך הוא עלמא ברא תשובה, אמר לה לתשובה אנא בעינא למברי בר נש בעלמא על מנת דכד יתובון לך מחוביהון דתהוי זמינא למשבוק חוביהון ולכפרא עלייהו, ובכל שעתא ושעתא תשובה זמינא לגבי בני נשא, וכד בני נשא תייבין מחובייהו האי תשובה תבת לגבי קודשא בריך הוא וכפר על כלא, ודינין אתכפיין ומתבסמין כלהו, ובר נש אתדכי מחוביה, אימתי אתדכי בר נש מחוביה בשעתא דעאל בהאי תשובה כדקא חזי, עד כאן לשונו.

והנה ענין התשובה צונו הקדוש ברוך הוא בה בתורתו הקדושה על ידי משה רבינו ע"ה (במדבר ה, ו) איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם והתודו את חטאתם אשר עשו והשיב את אשמו בראשו. ואמר (דברים ד, ל) בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ושבת

עד ה' אלהיך ושמעת בקולו כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך. ובפרשת אתם נצבים אמר (שם ל, א) והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה וגו', והשבות אל לבבך וגו' ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ואמר אחר כך (שם ל, ח) ואתה תשוב ושמעת בקול ה', וחזר ואמר כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך.

והרמב"ן ע"ה כתב בביאור התורה (פ' נצבים דף קכא) שגם פסוק כי המצוה הזאת (שם ל, יא) אם הוא מדבר על התורה היה ראוי שיאמר כל המצוה אשר אנכי מצוך היום וגו'. ואף על פי שאין הקושיא קושיא, שהרי פי' כל הפסוקים האלו על התורה שנקראת זאת התורה (במדבר יט, יד). מכל מקום ע' פנים לתורה ואפשר לישבו גם על התשובה, לפי כי גם מדת זא"ת נקראת תשובה.

ולדעתי ישוב הפסוק כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו, היינו בפיך - ודוי דברים שצריך להתודות, ובלבבך - קבלת התשובה בלבו ועזיבת החטא, לעשותו - אם גזל שישיב הגזלה וכיוצא.

עוד העירה לנו תורתינו הקדושה הערת התשובה, בפרשת משפטים בפסוקים אלו (שמות כא, ז) וכי ימכור איש את בתו לאמה לא תצא וגו' אם רעה בעיני אדוניה. ונתבאר בזוהר (פ' משפטים שלהי דף צו ע"ב) זה לשונו אורייתא דיהבת עיטא לכל עלמא, חמאת הכי, אזהרת לבני עלמא ואמרת חמו כמה חס קודשא בריך הוא עלייכו, מרגליתא טבא דהוות ליה זבין לכון למגנא, דתשתעבדון בה בהאי עלמא. וכי ימכור איש דא קודשא בריך הוא, את בתו דא נשמתא קדישא, לאמה למהוי אמה משתעבדא בינייכו בהאי עלמא, במטו מנייכו בשעתא דימטי זמנא לנפקא מעלמא לא תצא כצאת העבדים, דלא תפוק מלכלכא, לא תפוק מתטנפא בחובין, תיפוק בר חורין ברירא ונקיה, בגין דיחדי בה מארה וישתבח בה ויהיב לה אגר טב בצחצוחי דגנתא דעדן כמה דאת אמר (ישעיה נח, יא) והשביע בצחצחות נפשך, ודאי כד תיפוק נקיה ברירא כדקא יאות. אבל אם רעה בעיני אדוניה, מלוכלכא בטינופי חובין, ולא אתחזיאת קמיה כדקא יאות, ווי להההוא גופא דאיתאביד מההוא נשמתא לעלמין, בגין דכד נשמתין סלקין ברירן ונפקין נקיין מהאי עלמא, כל נשמתא ונשמתא עאלת בספרא דאחמתא דמלכא, וכלהו בשמהן, ואמר דא היא נשמתא דפלניא זמינת תהי להההוא גופא דשבקת, וכדין כתוב אשר לו יעדה, ל"ו בוא"ו, וכד נפקת רעה בעיני אדוניה, דקא אסתאבת בחובין ובטינופא דחטאין, כדין לא יעדה באל"ף, ואתאביד ההוא גופא מינה, ואיהי לא אזדמנת לגביה.

בר ההיא דמארה אתרעי בתיובתא דגופא, כדין כתיב והפדה, כמה דאת אמר (איוב לג, כח) פדה נפשו מעבור בשחת. והפדה, האי איהו בר נש דעיטא דיליה דיפרוק לה ויתוב

בתיובתא, ולתרין סטרין קאמר קודשא בריך הוא והפדה בתיובתא, לבתר דתב בתיובתא פדה לה מארחא דגיהנם.

לעם נכרי לא ימשול למכרה, מאן עם נכרי, עלובתא איהי נשמתא כד נפקת מעלמא ובר נש אסטי אורחיה בהדה, היא בעת לסלקא לעילא גו משריין קדישין, בגין דמשריין קדישין קיימין בהאי ארחא דגן עדן, ומשריין נכראין קיימין בההוא אורחא דגיהנם. זכתה נשמתא, כמה משריין קדישין קא מתעתדאן לה לאתחברא בהדה ולמיעל לה לגן עדן, לא זכתה כמה משריין נוכראין מתעתדין באורחא דגיהנם, ואינון משריין דמלאכי חבלה זמינין למיעבד בה נוקמין, אתא קרא ואוכח לעם נכרי לא ימשול למכרה אינון מלאכי חבלה. בבגדו בה, דאיהי נטירא דקודשא בריך הוא עביד לה נטירא דלא ישלוט בה עם נכרי בההוא פריסא דנטירו עלה.

ואם לבנו יעדנה, תא חזי כמה אית ליה לבר נש לאזדהרא דלא יסטי אורחוי בהאי עלמא, דאי זכה בר נש בהאי עלמא ונטיר לה לנשמתא כדקא יאות, האי איהו בר נש דקודשא בריך הוא אתרעי ביה ואשתבח ביה בכל יומא בפמליא דיליה, ואמר חמו ברא קדישא דאית לי בההוא עלמא, כך וכך עביד, כך וכך עובדוי מתתקנן. וכד האי נשמתא נפקת מהאי עלמא זכייא נקייה ברירא, קודשא בריך הוא אנהיר לה בכמה נהורין בכל יומא קארי עלה דא היא נשמתא דפלניא ברי, ודא הוא דכתיב ואם לבנו יעדנה, עד כאן לשונו.

זו היא הערה אל האדם בדרך השכל, שאחר שהנשמה היא בתו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ומסרה הקדוש ברוך הוא לאדם בעולם הזה על כרחה כמבואר שם, והנה האדם משתמש על ידי הנשמה בצרכי הגוף, ולא היה ירידתה לעולם הזה אלא לתיקון התורה והמצות כנודע, וזהו שאמר מרגליתא טבא דהוה ליה זבין לכו למגנא, דתשתעבדון בה בהאי עלמא, לפחות מה שבקש הקדוש ברוך הוא ממנו הוא שלא לטנף פקדונו על ידי לכלוכי העברות.

ואם נטנפה שיפדה אותה מיד הקליפות, שנאמר והפדה, ובזה לא ישליט בה עם נכרי בגיהנם. וזו הערה שנית אל האדם, שראוי שיחמול על המרגלית נקיה שנתן לו הבורא, שאין ראוי שיטנפנה כדי שתצטרך ללכת לגיהנם להתלבן, זה שאמרו במסכת שבת (דף קנב ע"ב) על פסוק (קהלת יב, ז) והרוח תשוב אל האלהים, תנה לו כמו שנתנה לך, והכוונה לשלול לכלוכי העונות, אבל לא שיתנה לו בלי קישוטי תורה ומצות, שאם תחזור כמו שבאה מה הרויחה בבואה לעולם.

עוד הערה שלישית, ראוי שיתעורר לשוב בתשובה כשיחשוב שהשכינה גולה בסבתינו, כדכתיב (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, והתרתה מהגלות תלויה על ידי

תשובתינו, למה לא יתעורר כל אחד ואחד בתשובה להקל מעליה עול הגלות, ולהאיר מה שפגם בה, כמו שהארכנו בשער היראה היאך אנו פוגמים בה ואני מאריכין הגלות. **ובחינה** זו ביארו בתיקונים (דף כב ע"א) זה לשונם ווי לון לבני נשא דקודשא בריך הוא אסיר עמהון בגלותא, ושכינתא אסירת עמהון, ואיתמר בה אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, ופורקנא דילה דאיהי תשובה אימא עילאה, איהי תלויה בידיהון, דאיהי חמשין תרעין דחירו עמה לקבל חמשין זמנין דאידכר יציאת מצרים באורייתא, דא הוא ויפן כ"ה וכ"ה, באלין חמשין אתוון דמיחדים ליה בכל יומא פעמים שמע ישראל, דאית בהו כ"ה וכ"ה אתוון. וירא כי אין איש, דאתער לה בגינייהו, ואיהו משגיח מן החלונות דאתמר בהון (מלאכי א, ט) חלו נא פני אל ויחוננו, לההוא דאיתמר ביה (במדבר יב, יג) אל נא רפא נא לה, דאסוותא דיליה בידיה, דאיהי פשוטה לקבל שבים, וירא כי אין איש. **ואיהי** בעד החלון נשקפה ותייבב, בתרועה דאיהי יבבא, דאתמר בה (בראשית ח, ו) ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה, ודא יום הכפורים, דתיבת נח איהי אימא עלאה, חלון דילה איהו עמודא דאמצעיתא דביה אור, ותורה אור, ואיהו אור הגנוז. ויפן כה וכה, מציץ מן החרכים, אלו עשרת ימי תשובה, וירא כי אין איש.

ועוד משגיח מן החלונות, אלין חלונות דבי כנשתא, דאבא ובנוי אינון בבית הכנסת אסירן, ואיהי בכל יומא אשגחותיה עלייהו ויהיב לון מזונא. ויפן כה וכה, אם אית מאן דאתער בתיובתא לתברא בית אסורין דילהון, הדא הוא דכתיב (ישעיה מט, ט) לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, ויפן כה וכה וירא כי אין איש, אלא איש לדרכו פנו בעסקין דילהון, באורחין דילהון, איש לבצעו מקצהו, בבצעא דהאי עלמא, לירתא האי עלמא, ולאו אינון מסטרא דאלין דאתמר בהון (שמות יח, כא) אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע, אלא וירא כי אין איש, אלא כלהו צווחין בצלותין ביומא דכפורי ככלבים הב, הב לנא מזונא וסליחה וכפרה וחיי כתבנו לחיים, ואינון עזי נפש ככלבים, דאינון אומין דעלמא עובדי עבודת אלילים, דצווחין לגביה ולית לון בשת אנפין, דלא אית מאן דקרא לון בתיובתא דיחזיר הקדוש ברוך הוא שכינה לגביה בגוונא דיחזיר לגבייהו, ואידמיין לכלבים דאתמר בהו (תהלים קלו, לה) ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, ואינון ערב רב, דכל חסד עבדין לגרמייהו עבדין, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש כמה ראוי שנתעורר בתשובה לאהבת השכינה להקימה מהגלות לא על מנת לקבל פרס, ולא נדמה לערב רב או לגוים עובדי עבודת אלילים כנזכר במאמר.

ועל דרך שפירש הרשב"י ע"ה במאמר זה, שהוא עז פנים הבא בראש השנה ויום הכפורים לומר כתבנו לחיים ולשאול סליחה וכפרה בלי התעוררות תשובה, על דרך זה

בכל יום ויום גם כן שאנו שואלים בתפלתינו כמה שאלות שהם י"ג אמצעיות, שיאמר הקדוש ברוך הוא הואיל ואתה בא לשאול שאעשה לך זה וזה, מה היא התשובה שעשית, ואף על פי שאנו שואלים השיבנו אבינו לתורתיך, וסלח לנו.

וכן מצינו בויקרא רבה בפרשת זאת תהיה תורת המצורע (טז, ד), מצינו בתורה בנביאים ובכתובים שאין חפץ בקילוסו של רשע, בתורה דכתיב (ויקרא יג, מה) ועל שפם יעטה וטמא טמא יקרא, בנביאים דכתיב (מל"ב ח, ה) ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת וגו' זאת האשה וזה בנה, וכי לאחורי תרעא הוו קאי, רבנן אמרין אפילו היו בסוף העולם הסיטן הקדוש ברוך הוא והביאן, שלא יהא אותו רשע מספר בנפלאותיו של הקדוש ברוך הוא. בכתובים דכתיב (תהלים נ, טז) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי ותשא בריתי עלי פיך, עד כאן לשונו.

ולכן צריך לשוב בתשובה שלא תהיה תפלתו ושבחו נמאס, ואף על פי שאנו אומרין השיבנו סלח לנו, בהכרח צריך התעוררות תחתון, כאומרו (מלאכי ג, ז) שובו אלי ואשובה אליכם.

ובזה יובן מאמרם ז"ל במדרש איכה בפסוק (איכה ה, כא) השיבנו ה' אליך ונשובה, זה לשונם אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם שלך הוא השיבנו, אמר להם שלכם הוא, שנאמר שובו אלי ואשובה אליכם, אמרה לפניו רבונו של עולם שלך הוא, שנאמר (תהלים פה, ה) שובנו אלהי ישענו, לכך נאמר השיבנו ה' אליך ונשובה עד כאן לשונו. והיינו, כי ישראל שואלים שיפתח להם הקדוש ברוך הוא הרהורי תשובה, כענין הכרוז שמכריז שהם הרהורי תשובה הבאים, והקדוש ברוך הוא משיב כי צריך התשובה במעשה שיתחילו בה.

ועל דרך זה אמרו רבותינו ז"ל במדרש שיר השירים (רבה ה, ג) אמר רבי יוסי (שה"ש ה, ב) פתחי לי אחותי רעיתי, אמר הקדוש ברוך הוא פתחו לי פתח כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקר[ו]נות נכנסות בו. רבי חנינא שאל את רבי שמואל בר נחמני מהו (תהלים סה, ו) מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים, אמר לו נמשלה התשובה לים, מה הים הזה לעולם פתוח כך שערי תשובה לעולם פתוחין, עד כאן לשונם.

עוד הערה רביעית, כי בראות האדם מיתת החיים פתאום, כאומרו (איוב לד, כ) רגע ימותו וגו', ולא ידע מתי יקראוהו לדין ולחשבון, ראוי שיקום ויזדרז כדי להכין צידה לדרכו, שאין אדם בטוח בחיים אפילו יום אחד, כמו שאמרו (אבות פ"ב מ"י) שוב יום אחד לפני מיתתך, ואמרו (שבת דף קנג ע"א) ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצאו כל ימיו בתשובה.

ונמצא תוכחת גדול לענין זה באבות (פ"א מי"ד) במשנת אם אין אני לי מי לי ואם לא עכשיו אימתי, ופירש החסיד הר' יוסף יעבץ ע"ה זה לשונו ולענין כונת המשנה, הורה ג' ענינים גדולים מדריכים האדם אל מקום שלימותו, הא' כי כמו שחיי האדם תלויים באדם עצמו ולא בזולתו, כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממנו, כך הדבר בחיי הנפש, אם לא יחוש על נפשו לבלתי שחתה מי ירחם עליה, ולכן ודלא יליף קטלא חייב, כי בן מות הוא על אשר כבש את נפשו ההדורה תחת רגלי נפשו הבהמית, ועל אשר לא חמל עליה. **הב**' כבר אמרו אסור להלוות עם עם הארץ בדרך שמא יהרגנו, ונתנו טעם, על חיי עצמו לא חס על חיי חברו לא כל שכן, ועל זה אמר אם אין אני לי מי לי, וכולי האי ועדיין אולי, הוא אומרו וכשאני לעצמי מה אני, יורה כי יצמא לעולם אל התורה ולא ישבע ממנה. **הג**' שלא יאבד רגע מזמנו, שאימתי יבא רגע זה אשר אתה בו, ולא אפילו כמוהו, כי הקודם זכה ישא ברכה, ההולך אל ים רחוקים לטרוף טרף להביא, ומצא עת נכונה לבקשתו, הידחנה, אם לחיי הגוף הנגוף כך לחיי הנשמה על אחת כמה וכמה. או יאמר, הנני מחויב לעבוד את האל יתברך כל ימי, ומתי אשלים מה שאחסר עתה, כי אין ראוי להתהלל ביום מחר כי הלואי יעמוד על עצמו ויפרע את שלו, וכן אמר פרעה לישראל (שמות ה, יג) כלו מעשיכם דבר יום ביומו, ואל תתהללו ביום מחר כי גם הוא מי התירו לכם, הלא אתם מחויבים לעשות למחר כיום הזה, אם כן אימתי תמלאו החסרון. והפירוש הנחמד הזה לקטתיו מדברי הר"י ן' שושן ז"ל עד כאן לשונו.

וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים קמד, ד) אדם להבל דמה ימיו כצל עובר. ואמרו ז"ל שלמה אמר (קהלת ו, יב) כי מי יודע מה טוב לאדם וגו', לאיזה צל ולא פירש, ופירש דוד אביו ימיו כצל עובר, אם תאמר כצל של כותל, יש בו ממש. צלו של דקל, יש בו ממש. לאיזה צל, אמר רב הונא בשם רבי אחא לצל של עוף, דהוא עובר וצלו עובר, ושמואל אמר כצלו של דבורה שאין בה ממש, עד כאן לשונם.

ובפסוק שאמר דוד המלך ע"ה בדברי הימים (א כט, טו) כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו עלי ארץ ואין מקוה, ואמרו בבראשית רבה (צו, ב) כי צל ימינו, הלואי כצלו של כותל וכצלו של אילן, אלא כצלו של עוף, שנאמר כי צל ימינו עלי ארץ. ואין מקוה, אין מי שיקוה שלא ימות, הכל יודעים ואומרים בפיהם שהם מתים, אברהם אמר (בראשית טו, ב) ואנכי הולך ערירי, יצחק אמר (שם כז, ד) בעבור תברכך נפשי בטרם אמות, יעקב אמר (שם מז, ל) ושכבתי עם אבותי, עד כאן לשונם.

ובתנחומא (פ' וילך) בפסוק (דברים לא, יד) הן קרבו ימיך למות, אמר זה לשונו זה שאמר הכתוב (משלי יא, לא) הן צדיק בארץ ישולם וגו', כנגד מי אמרו מקרא זה, לא אמרו אלא

כנגד משה הצדיק, שלא היה כמוהו בכל הנביאים, ולא בכל החכמים, שהרי הקדוש ברוך הוא העיד עליו לאחר מותו (דברים לד, י) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, ואף על פי כן לא היתה ספיקה בידו להציל עצמו מן המיתה, כל שכן שאר בני אדם. וכן דוד אמר (דה"א כט, טו) כי גרים אנחנו לפניך וגו' כי צל ימינו עלי ארץ ואין מקוה, והלא כבר נאמר קוה אל ה', תלמוד לומר אין מקוה, אמר דוד לכל מדות אדם מקוה, עני עד שיעשיר, חלש עד שיהיה גבור, חולה עד שיתרפא, חבוש שהיה בבית אסורים עד שיצא, אבל יום המיתה אין לה תקוה, שהרי הקדוש ברוך הוא דבר עם משה פנים אל פנים ולא יכול להציל עצמו מן המיתה, וכן אמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ט, ב) הכל כאשר לכל וגו', עד כאן לשונו לענייננו.

לכן אדם צריך לשוב בתשובה בעוד שהנשמה נתונה בתוך גופו, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה (שם ט, י) כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, ואמרו ז"ל במדרש (ילקוט קהלת רמז תתקפט) עשה תשובה עד שאתה בכחך, עד שהנר דולק תן לו שמן עד שלא יכבה, כבר הנר אין השמן מועיל לו כלום, עד כאן לשונו. והרי מבואר כי השמן לנר הוא התורה והמצות, כענין (שם ט, ח) ושמן על ראשך אל יחסר, שפירשתי בשער האהבה (פ"ד). וכיוצא בפירוש הזה פירשו בזוהר (זוהר פ' בלק דף קפז, א) עיין שם.

ועוד אמרו במדרש (ע' מדרש תהלים) בפסוק שמעה ה' צדק (תהלים יז, א), אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, בני עד ששערי תשובה פתוחים עשו תשובה, שאני נוטל שוחד בעולם הזה, אבל משאני יושב בדין לעולם הבא איני נוטל שוחד, שנאמר (משלי ו, לה) לא ישא פני כל כופר, עד כאן לשונו.

ועל דרך זה אמרו רבותינו ז"ל במדרש משלי על פסוק (משלי ו, ו) לך אל נמלה עצל, אמר רבי יהודה עתידים הרשעים לומר לפני הקדוש ברוך הוא, הניחנו ונעשה תשובה, והקדוש ברוך הוא משיבם, שוטים שבעולם, העולם הזה דומה לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת, אם אין אדם מכין מערב שבת מה יאכל בשבת, וכן דומה לים וליבשה, אם אינו לוקח מן היבשה אין לו מה לאכול בים, וכן הוא דומה לימות החמה ולימות הגשמים, אם אינו חורש וזורע וקוצר בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים. עוד היה לו ללמוד מן הנמלה, שנאמר לך אל נמלה עצל.

דבר אחר, הנמלה הזו אין לה לא שוטר ולא מושל, אלא בחכמתה עושה הכל, ואתם לא למדתם ממנה מעצלותיכם וטפשותיכם, ולא עשיתם תשובה, לפיכך אמר שלמה (משלי ו, ט) עד מתי עצל תשכב, עד כאן לשונו.

ובנוסחא אחרת מצאתי, אחר השלשה האמורים בעולם הזה ובעולם הבא, אמר עוד, עולם שהייתם בו דומה לפרזדור, והעולם הבא דומה לטרקלין, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין.

ובאלה הדברים רבה (ה, ב) והובא שם בילקוט (משלי סימן תתקלח דף קלד ע"ב) בביאור הכתוב, אמר שהנמלה אינה חיה אלא ששה חדשים, וכל מאכלה חטה וחצי, ואמר, מעשה היה ומצאו בחור שלה שלש מאות כור, לפיכך אמר שלמה והתקן לך מצות בעולם הזה לעולם הבא. מהו ראה דרכיה וחכם, דרך ארץ שבה שהיא בורחת מן הגזל, אמר רבי שמעון בן חלפתא מעשה בנמלה אחת שהפילה חטה אחת והיו כלם באות ומריחות אותה, ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה, באת אותה שהיתה שלה ונטלה אותה, אף על פי כן אין לה לא שופט ולא שוטר שנאמר אשר אין לה קצין שוטר ומושל, אתם שמניתם לכם שוטרים על אחת כמה וכמה הוי שופטים ושוטרים. רבי שמעון בן אלעזר אומר עלוב הוא האדם הזה שצריך ללמוד מן הנמלה, אילו למד ועשה עלוב היה, אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד, עד כאן לשונו.

וראוי שיזדרז הרבה במעשה העבודה, ועל זה נאמר (אבות פ"ב מט"ו) היום קצר והמלאכה מרובה, וכן אמרו בגמרא (כתבות דף סז ע"ב) זוודין קליליין ואורחא רחיקא, שהרי למהלך שנה צריך להכין סעודה חדש או שני חדשים, למהלך כמה שנים אחר מותו, כמה וכמה צריך להכין.

ועוד אמרו (ע' שבת דף ל ע"א) בפסוק (תהלים פח, ו) במתים חפשי, אמר רבי יוחנן כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות, והיינו דקאמר דוד (שם קטו, יז) לא המתים יהללו יה, לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות קודם שימות, שכיון שמת בטל מן המצות ומן התורה ואין לו להקדוש ברוך הוא שבח בו, עד כאן לשונו.

והתשובה המקובלת היא בזמן בחרותו, כמו שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת יב, א) וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה, ואמרו רבותינו ז"ל במדרש (קהלת רבה עה"פ) תנן עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת, ולאן אתה הולך וכו', אמר רבי אבא בר כהנא בשם רבי לוי, שלשתם דרשו מתיבה אחת, בוראך, בארך, בוריך, בארך זה ליחה סרוחה, בוריך זה רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

בימי בחורותיך, תני רבי שמעון בן אלעזר, עד שאתה מוצא ומצוי לך. עד אשר לא יבואו ימי הרעה, אלו ימי הזקנה, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ, אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה, עד אשר לא תחשך השמש זה הפדחת וכו', עד כאן לשונו

לענייננו. ובויקרא רבה (פרשה יח) הוציא המאמר הזה, ואמר שם בימי בחורותיך, בימי טליותך, עד דחילך עלך.

ועוד אמרו במסכת עבודה זרה פרק קמא (דף יט ע"ב) בפסוק (תהלים קיב, א) אשרי איש ירא את יי' זה לשונו אשרי איש ולא אשרי אשה, אמר רב עמרם אמר רב, אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש. רבי יהושע בן לוי אמר, אשרי מי שמתגבר על יצרו כאיש, עד כאן לשונו. ופירש רש"י כשהוא איש, כשהוא בחור בכוחו, כלומר ממהר להכיר את בוראו קודם ימי הזקנה כאיש גבור, עד כאן לשונו. והחילוק שבין רבי יהושע בן לוי לרב הוא, דלרבי יהושע בן לוי אפילו זקן שעושה תשובה ומתגבר כאיש שהוא בחור אשריו, ולרב דוקא כשהוא בחור.

וכן פירשו בזוהר (פ' קדושים דף פז ע"ב) בפסוק מפני שיבה תקום (ויקרא יט, לב), זה לשונם ותו תנינן האי קרא לדרשא הוא דאתא, מפני שיבה תקום כמא דאתערו ביה חברייא, מפני שיבה תקום, אזהרה לבר נש עד לא אסתלק בסיבותא דיקום בקיומא טבא בעלמא, בגין דדין הוא הדורא ליה לסוף יומוי, דלית שבחא ליה לבר נש כד איהו סב ולא יכיל למהוי ביש, אלא שבחא דיליה כד איהו בתוקפיה ואיהו טב, ושלמה מלכא צווח ואמר (משלי כ, יא) גם במעלליו יתנכר נער וגו', כגוונא דא כתיב (קהלת יב, א) וזכור את בוראך בימי בחורותיך וגו'.

וכיוצא בזה אמרו במדרש (זוטא קהלת פי"ב) כי הילדות והשחרות הבל (קהלת יא, י), אמר רבי יצחק דברים שאדם עושה בשחרותו משחירים פניו לעת זקנותו, עד כאן לשונו.

וברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רכז ע"ב) כתבו טעם אחר לענין החזרה בתשובה בימי הבחרות, אמר שם שיש קליפה באגוז דקה, שכאשר האגוז לחה היא נפרשת מן המוח בנקל, וזה רומז ליצר הרע אמרו ז"ל והאי קליפה איהי כקליפה דמתדבקא במוחא דאגוזא, ובזמנא דאגוזא איהי רכיכה אתפריש ההיא קליפה ממוחא דאגוזא בלא קושיא, ובזמנא דאגוזא איהי יבשא קשה לבר נש לאעברא ליה מתמן, כי עדין הקושיא שבמקומה עומדת, ובגין דא מני קודשא בריך הוא לבר נש לאהדרא בתיובתא בבחרותיה קודם דיזקין ביה יצר הרע, הדא הוא דכתיב מפני שיבה תקום, קודם שיבה דילך, עד כאן לשונו.

והוא מה שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי כט, כא) מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון. והעבד הזה הוא היצר הרע שהוא עבד עבדים, ואם בבחרותו הוא מפנק אותו בתענוגי העולם, ואחריתו יהיה מנון - שר עליו, ויהיה קשה עליו להכניעו.

הערה חמישית אל התשובה הוא ענין הכרוז המכריז למעלה בכל יום על התשובה, וזה נתבאר בכמה מקומות בזוהר, בפרט פרשת לך לך (דף עז ע"א) שאמר שם שבחצי הלילה בבוא הקדוש ברוך הוא אל גן עדן התחתון, כרוזא קריא בחיל ואמר, לכון אמרין קדישין עליונין, מאן מנכון דעייל רוחא באודנוי וכו', ווי לאינון דניימי שינתא בחוריהון לא ידעי ולא מסתכלאן אן יקומון בדינא דחושבן אתפקד כד אסתאב גופא ונשמתא שטיא על אנפי דאוירא דטיהרא וסלקא ונחתא, ותרעין לא מתפתחין, מתגלגלן באבנין בגו קוספיתא, ווי לון מאן יתבעי לון דלא יקומון בעדונא דא, בגו דוכתי דעינוגי דצדיקיא אתפקדן דוכתייהו, אתמסרן בידא דדומה, נחתי ולא סלקי, עלייהו כתיב (איוב ז, ט) כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה, עד כאן לשונו.

עוד בפרשת ויצא (דף קסא ע"ב בסתרי תורה) זה לשונו קל קלא דקליא אתער מעילא לתתא, אנן פתחן עיינין הוינן, גלגלא אסחר מעילא לכמה סטרין קל נעימותא, אתערו ניימין דמיכין דשינתא בחוריהון ולא ידעי ולא מסתכלאן ולא חמאן, אטימן אודנין, כבדין דליבא, ניימין ולא ידעין, אורייתא קיימא קמייהו ולא משגיחין ולא ידעי במא מסתכלן, חמאן ולא חמאן, אורייתא רמאת קלין, אסתכלו טפשין פתחו עיינין ותנדעון, לית מאן דישגח ולית מאן דירכין אודניה, עד מה תהוון בגו חשוכא דרעותייכו, אסתכלו למנדע ויתגלי לכון נהורא דנהיר בזמנא דיעקב שלימא מגו עאקו דארעא ורשו אחרא בגו דרגין נוכראין דחה לכולהו ובריר חולק עדביה ואחסנתיה, נהורא מגו חשוכא, חכמתא מגו טפשותא, ואוקיר ליה למאריה כד הוה קאים ברשותא דאל אחר, על דא (ישעיה כט, כב) לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו, עד כאן.

עוד בזוהר (פ' מקץ דף רג ע"ב) זה לשונו תא חזי בכל יומא ויומא כד נהורא סלקא, מיתער חד ציפרא באילנא דגנתא דעדן, וקרי תלת זמנין, ושרביטא יזדקף וכרוזא קרי בחיל, לכון אמרין הורמני דבורייכי, מאן מנכון דחמי ולא חמי, דקיימי בעלמא ולא ידעי על מה קיימי, ולא משגיחין ביקרא דמאריהון, אורייתא קיימא קמייהו ולא משתדלי בה, טב לון דלא יתברון, על מה יקומון בלא סוכלתנו, ווי לון כד יתערון יומי דרע עלייהו ויטרדון לו מעלמא, עד כאן לשונו לענייננו.

ובפרשת תרומה (דף קל ע"ב) ביאר הרשב"י ע"ה הכרזת התשובה בכל יום, זה לשונו כתיב (ישעיה כא, יב) אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שובו אתיו, האי קרא אוקמוה ליה על גלותא דישראל דיתבי בגו בני שעיר, וישראל אמרי לקודשא בריך הוא שומר מה מלילה - מה תהא עלן מן גלותא דמי לחשוכא דלילא. מה כתיב, אמר שומר - דא קודשא בריך הוא, אתא בקר - כבר נהירא לכל ואסיקנא לכו לפולחני, בגין דתזכון לחיי

עלמא, שבקתון אורייתי, וגם לילה - אעילנא לכון בגלותא כמלקדמין, אם תבעיון בעיו - כמה דאת אמר (שם לד, טז) דרשו מעל ספר ה' וקראו, ותמן תשכחון במא תליא גלותא דילכון, וגאולה דילכון, וכד תתבעון בה היא תימא ותכריז קמייכו שובו אתיו - שובו בתשובה שלימתא, ומיד אתיו ואיתקריבו לגבאי, עד כאן לשונו.

ולקמן אמר פירוש אחר בענין אמר שומר אתא וגו', זה לשונו אמר שומר, דא מטטרו"ן. אתא בקר, דא צלותא דשחרית, דאיהו שולטנו דיממא, ההוא דשליטא על לילא, ואי תימא דאיהו אתי בלחודוי ואתפרש זכר מן נוקבא, הא כתיב וגם לילה, תרוייהו כחדא ולא מתפרשין דא מן דא לעלמין, וקלא דא קרי במלין אלין, אתא בקר וגם לילה, תרוייהו זמינין לגבייכו. מכאן ולהלאה, אם תבעיון בעיו, אם תבעיון בעותכון ותובו לגבי מאריכון, אתיו - כמאן דזמין לקבלא לבנוי ולרחמא עלייהו, אוף הכי קודשא בריך הוא בקר וגם לילה קרא ואמר אתיו. זכאה עמא קדישא דמאריהון בעי לון וקרא לון לקרבא לון לגביה, כדין עמא קדישא בעאן לאתחברא בבי כנשתא, וכל מאן דאקדים בקדמיתא אתחבר בשכינתא בחיבורא חדא, עד כאן לשונו לענייננו.

הרי בפירוש ששומר מטטרו"ן מכריז על התשובה בזמן תפלת שחרית ואומר אתא בקר וגו' שובו אתיו, וכן קודשא בריך הוא ושכינתיה הנקראת ממשלת היום וממשלת הלילה המכונים בפסוק בקר ולילה, הם מכריזים ואומרים שובו אתיו. וזה שאמר הרשב"י ע"ה בלשונו אוף הכי קודשא בריך הוא בקר וגם לילה קרא ואמר שובו אתיו. ולפי זה שתי ההכרזות האמורות בפסוק הם א' ממטטרו"ן וא' מהקדוש ברוך הוא ושכינתיה. ושתיהם לפי האמת הכרזה אחת, שמטטרו"ן מכריז ואומר שהקדוש ברוך הוא ושכינתיה בקר וגם לילה קוראים לבניהם ואומרים שובו אתיו, ודברי הרשב"י באמרו אף קודשא בריך הוא בקר וכו', הכי פי' הפסוק, אוף הכי - הכוונה גם כן נזכר בפסוק הכרזת הקדוש ברוך הוא ושכינתיה שבקר ולילה קורין ואומרים אתיו.

ועוד נמצינו למדים מכלל המאמר, שעיקר התפלה שאנו מתפללין הוא לרצות את קוננו שימחול עונותינו ושנשוב בתשובה שלימה לפניו, וזה שאמר אם תבעיון בעיו, אם תבעיון בעותכון קמי מלכא קדישא בעיו, צלו ותובו לגבי מאריכון.

ועוד נלמד מהפסוק באמרו אם תבעיון בעיו שובו אתיו, אם תרצו לבקש שאלות מהקדוש ברוך הוא להתפלל, שובו בתשובה קודם ואחר התפללו, שהמתפלל בלא תשובה עליו נאמר (ישעיה א, יב) מי בקש זאת מידכם רמוס חצירי. ובזה מדוקדק לשון הפסוק שאמר אם תבעיון, דהוה ליה למימר בעיו שובו אתיו, למה אם תבעיון, הכונה כדפי'.

ועוד נלמד מהמאמר שלא יתקרב לקונו אלא אחר שובו מעונותיו והשליכו מעליו כל פשעיו, וזה שאמר שובו אתיו, ואמר הרשב"י ע"ה בלשונו שובו בתשובה שלימה ומיד אתיו ואתקריבו לגבאי.

ומסוף המאמר נלמד עוד רחמיו יתברך על ישראל עם סגולתו, שאומר להם אתיו כמאן דזמין לקבלא לבנוי ולרחמא עלייהו, והוא כמשל האב האומר לבן שנתרחק ממנו, בא אצלי כי הנני מוכן ומזומן לקבלך, ומי הוא אשר יקרא דברים אלו ולא יכנע לבבו הערל וישוב לאביו שבשמים, הואיל ואביו הוא רחמן ורוצה שהבן יתקרב אצלו ראוי שלא יתרחק ח"ו ושלא יקשה ערפו, ויקום בזריזות משנתו לבא להתחנן לפני השכינה בבית הכנסת בדמעה ובתפלה כדי שיקבלוהו, הואיל ותפלת שחרית היא שעת רצון כמו שנתבאר לעיל מזה בשער האהבה פרק יא, עיין שם.

עוד ענין הכרזת מטטרו"ן ביאר הרשב"י ע"ה לקמיה, בפסוק (ישעיה נ, י) שומע בקול עבדו, זה לשונו אמר שם בענין המקדים לבית הכנסת, שאם יום אחד לא בא הקדוש ברוך הוא שואל בעבורו ואומר מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו, ז"ל והא אתערנא בהאי על מה דכתיב (שם כא, יא) אלי קורא משעיר, דהא דרגא בתר דרגא גו דרגא, ההוא שומר קורא בחילא בכל יומא ויומא, ודא איהו שומע בקול עבדו, דא מטטרו"ן, עד כאן לשונו.

הערה שישית אל התשובה, בקרוא האדם ספרי הנביאים וימצא שכולם מכריזים על התשובה, הושע מכריז (יד, ב) שובה ישראל. ישעיה אומר (כא, יב) אם תבעיון בעיו שובו אתיו, רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני וגו' (שם א, טז). ירמיה אומר (ג, כב) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם, וכיוצא באלו הרבה.

יחזקאל האריך ופירש בעניני התשובה יותר מכל הנביאים, אמר (יחזקאל יח, כא) והרשע כי ישוב מכל חטאתיו אשר עשה ושמר את כל חקתי ועשה משפט וצדקה חיה יחיה לא ימות, כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו וגו' החפוץ אחפץ מות רשע נאם ה' אלקים הלא בשובו מדרכיו וחיה, (שם יח, ל) השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בי ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה כי לא אחפוץ במות המת, ואמרו ז"ל במות המת, כי הרשע בחייו קרוי מת ואף על פי כן והשיבו וחיו. עוד בפרשה אחרת שם (שם לג, י) בן אדם אמור אל בית ישראל כן אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה אמור אליהם חי אני נאום אדני ידו"ד אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל ואתה בן אדם אמור אל בני עמך צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו ורשעת הרשע

לא יכשל בה ביום שובו מרשעו וצדיק לא יוכל לחיות בה ביום חטאתו, ושאר הפרשה האמורה שם שמענה ואתה דע לך.

וכן כל הנביאים שעמדו להם לישראל לא עמדו להם אלא להחזירם בתשובה, וכיון שדבריהם כתובים לפנינו, הרי הוא כאילו היה הנביא חי ועומד ומלמד לנו דרכי תשובה.

ועל בחינת הערה זו אמרו ז"ל בפסיקתא (דר"כ סי' כד) על ענין תשובה שובה ישראל (הושע יד, ב), משל למדינה שהיתה משובשת בגייסות, והיה בה זקן אחד, והיה מזהיר לכל בני המדינה, וכל מי שישמע לו יהיה ניצול, וכל מי שאינו שומע לו הגייסות באות עליו והורגות אותו, ולפיכך הנביא צווח ואומר שובה ישראל. ותניא בשם רבי אליעזר, מקוה ישראל ה', מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל בתשובה, לכך הושע מזהיר את ישראל ואומר להם שובה ישראל.

וכלל ו' הערות אלו שהערנו אל התשובה, כללם הרשב"י ע"ה במאמר קצר (זוהר פ' אחרי מות סוף דף נז) זה לשונו אמר רבי שמעון תוהנא על בני עלמא, דהא לית להון עיינין למחזי וליבא לאשגחא, ולא ידעון ולא שוויין לבייהו לאסתכלא ברעותא דמאריהון, היך ניימין ולא מתערי משינתהון עד דלא ייתי ההוא יומא דחפי עלייהו חשוכא וקבלא, ויתבע ההוא מאריה דפקדונא חושבנא מינייהו, וכרוזא כל יומא קארי עלייהו, ונשמתהון אסהידת בהון בכל יומא וליליא, ואורייתא ארימת קלין לכל עיבר מכרזת ואומרת (משלי א, כב) עד מתי פתיים תאהבו פתי, מי פתי יסור הנה חסר לב אמרה לו לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (שם ט, ד), ולית מאן דירכין אודניה ולית מאן דיתער לביה, עד כאן לשונו.

הג' הערות הראשונות שפירשתי כלולות בדבריו באומרו ולא שויין לבייהו לאסתכלא ברעותא דמאריהון, כי רצונו יתברך שנתקן נשמותינו שהם חלק ממנו, ושנעשה תשובה כדי שלא נצטרך לליבון גיהנם, וכן שנתקן גלות שכינתו. ואמר תוהנא על בני עלמא, על אותם שכל מגמת פניהם בעסקי העולם הזה ולא בעסק עולם העליון, דהא לית לון עיינין למחזי, פירוש שבחנם נבראו בהם העינים והלב, כי העינים עיקרם נבראו שיהיה אדם צופה בהם ברוחניים כדפי' בשער הקדושה בפרק ח, והלב להיות דבק ברצון הפשוט שבו בהש"י כמו שפירש בזוהר (פ' ויקהל דף קכח ע"ב) בענין ידבנו לבו, ונעתיק לשונו בענין התפלה בעזרת ה'.

הערה הד' מענין הימים, אמר היך ניימין ולא מתערין עד דלא ייתי ההוא יומא וכו'. הערה הה' מהכרוז, אמר וכרוזא. ועל הו', אורייתא ראמת קלין לכל עיבר, כי בתורה כתוב ענין כמה ייעודין יעדנו על ידי הנביאים על התשובה.

ועוד הוסיף הערה שביעית, שהיא הנשמה המעידה בו בכל יום, והיינו הרהורי תשובה הבאים לאדם בכל יום, שאין לך רשע מישראל שלא יהרהר תשובה, אלא שיצרו מתגבר עליו ומפתהו אחר כך, וכן לפעמים יעורר הנשמה איזה חלום רע לעוררו בתשובה.

הערה השמינית, הוא שראוי שיחשוב בכמה שמצינו שעשו תשובה ונתקבלו, ראשונה, אדם הראשון, אמרו בפרקי רבי אלעזר (פרק כ) באחד בשבת נכנס אדם במי גיחון העליון עד שהגיעו המים עד צוארו, והתענה שבע שבתות ימים, עד שנעשה גופו כמין כברה, אמר אדם לפני הקדוש ברוך הוא רבון כל העולמים העבר נא חטאתי מעלי וקבל את תשובתי וילמדו כל הדורות שיש תשובה ואתה מקבל תשובת שבים, מה עשה הקדוש ברוך הוא פשט יד ימינו והעביר את חטאתו מעליו וקבל תשובתו, שנאמר (תהלים לב, ה) חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי וגו' נשאת עון חטאתי סלה, סלה מן העולם הזה וסלה מן העולם הבא, עד כאן לשונו.

וכן אמרו בפרקי רבי אליעזר (פי"ח), שמזמור שיר ליום השבת אדם הראשון אמרו, שבערב שבת גורש מגן עדן, ובא יום השבת ונעשה סניגור לאדם הראשון וכו'. ואמר לקמן, זה הפסוק (תהלים צב, ב) טוב להודות לה' אדם הראשון אמרו, כי ילמדו כל הדורות שכל מי שיודע פשעיו ועוזב, ניצול מדינה של גיהנם, שנאמר טוב להודות, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד אמרו בבראשית רבה (כא, ו) ועתה פן ישלח ידו (בראשית ג, כב), אמר רבי אבא בר כהנא, מלמד שפתח לו הקדוש ברוך הוא פתח של תשובה, שנאמר ועתה פן ישלח, וכתיב (דברים י, יב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה.

ועוד גרסינן בבראשית רבה (כב, יג) ויצא קין מלפני ה' (בראשית ד, טז), להיכן יצא, רב הונא בשם רב הונה בר יצחק אמר, יצא שמח, כמה דאת אמר (שמות ד, יד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וגו', פגע בו אדם הראשון, אמר לו ומה נעשה בדינך, אמר לו עשיתי תשובה ונתפשרתי, התחיל אדם מטפח על פניו ואומר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע, מיד עמד ואמר מזמור שיר ליום השבת וגו', עד כאן לשונו לענייננו.

עוד אמרו בפסיקתא (דר"כ סי' כד), תשובתו של אחאב קבלתי ותשובתכם לא אקבל, שנגזר עליו גזירה קשה, הדא הוא דכתיב (מל"א כא, יז) ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי וגו' רד לקראת אחאב וגו' כה אמר ה' צבאות במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילוקו הכלבים את דמך גם אתה, ויהי כשמוע אחאב ויקרע בגדיו וגו' וילך אט, מהו וילך אט, אמר רבי יהושע בן לוי שהיה מהלך יחף, מה כתיב תמן (שם שם, כט) הראית כי נכנע אחאב מלפני וגו' לא אביא הרעה בימיו.

תשובת אנשי ענתות קבלתי ותשובתכם איני מקבל, שנגזרה עליהם גזירה קשה, דכתיב (ירמיה יא, כב) כה אמר ה' הנני פוקד עליהם וגו' ושארית לא תהיה להם, וכיון שעשו תשובה זכו להתייחס כדמפורש בעזרא (נחמיה יא, לב).

תשובת אנשי נינוה קבלתי ותשובתכם איני מקבל, שנגזרה עליהם גזירה קשה, דכתיב (יונה ג, ד) ויחל יונה לבא בעיר וגו' ויאמינו אנשי נינוה באלהים, וכתיב מי יודע ישוב ונחם האלהים. תשובתו של יכניה קבלתי ותשובתכם איני מקבל, שנגזרה עליו גזירה קשה, דכתיב (ירמיה כב, כח) העצב נבזה נפוץ האיש הזה כניהו.

ובויקרא רבה פרשה עשירית אמרו זה לשונם רב אחא ורבי אבין בר בנימין בשם רבי אבא גדול הוא כחה של תשובה שמבטלת את הגזירה, ומבטלת את השבועה, שבועה דכתיב (שם כב, כד) חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו בן יהויקים וגו' חותם על יד ימיני. ומבטלת גזירה, כה אמר ה' כתבו את האיש הזה ערירי (שם כב, ל), וכתיב (דה"א ג, יז) ובני יכניה אסיר בנו שאלתיאל בנו, אסיר - שהיה אסור בבית האסורים, שאלתיאל בנו - שממנו הושתלה מלכות בית דוד, אמר רבי תנחום בר ירמיה, אסיר - זה הקדוש ברוך הוא שאסר עצמו בשבועה, שאלתיאל - ששאל אל לבית דינו של מעלה על נדרו עד כאן לשונו.

וכן אמרו בזוהר (פ' משפטים דף קו ע"א בסבא) בענין זה מיכניהו, שהתשובה בטלה השבועה והגזירה, זה לשונם אתר דמאריהון דתיובתא סלקין אפילו צדיקים גמורים לא יכלין למיקם תמן, ובגין כך כיון דתב בתיובתא קודשא בריך הוא מקבל ליה ודאי מיד. תנינן לית מלה בעלמא דקיימא קמי תשובה, ולכלא קודשא בריך הוא הוא מקבל ודאי, ואי תב בתיובתא הא אזדמן לקבליה ארח חיים, אף על גב דפגים מה דפגים כלא אתקן וכלא אתהדר על תיקוניה, דאפילו על מה דאית אומאה קמי קודשא בריך הוא דאל צבאות קרי ביה יעץ ומי יפר, דא איהי רזא סתימאה.

ותו דכד קודשא בריך הוא אומי אומאה לא אומי אלא אם לא יעביד תיובתא, דהא לית פתגמא דקיימא קמי תיובתא, ועל כלא מכפר קודשא בריך הוא, כד עבדין תיובתא שלימתא קודשא בריך הוא מקבל, דכתיב חי אני נאם ה' אם יהיה כניהו וגו', וכתיב כתבו את האיש הזה ערירי, ובתר דתב בתיובתא כתיב ובני כניהו אסיר [שאלתיאל] בנו, מכאן דתשובה מתבר כמה גזיזין ודינין וכמה שלשלאין דפרזלא, ולית מאן דקיימא קמי תיובתא, ועל דא כתיב (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, אשר פשעו בי לא נאמר, אלא הפושעים בי, דלא בעאן לאתאבא בתיובתא ולאתנחמא על מה דעבדו, אבל כיון דאתנחמו הא מקבל להון קודשא בריך הוא.

בגין כך בר נש אף על גב דפשע ביה ופגים באתרא דלא איצטריך, ותב לקמיה, מקבל ליה וחס עליה, דהא קודשא בריך הוא מליא עליה רחמים ואתמלי רחמין על כל עובדוי, כמה דאת אמר (תהלים קמה, ט) ורחמיו על כל מעשיו, ואפילו על בעירי ועופי מטון רחמוי, אי עלייהו מטון רחמוי כל שכן על בני נשא דידעין ואשתמודען למאריהון דרחמוי מטו עלייהו ושראן עלייהו, ועל דא אמר דוד (שם קיט, קנו) רחמיך רבים ה' כמשפטיך חייני, אי על חייבין מטון רחמין כל שכן על זכאין, אלא מאן בעי אסוותא אינון מארי כאיבין, ומאן אינון מרי דכאיבין, אלין אינון חייבין, אינון בעאן אסוותא ורחמי, ורחים קודשא בריך הוא עלייהו דלא יהון שביקין מניה, ואיהו לא אסתלק מנייהו ויתובון לקבליה, כד מקרב קודשא בריך הוא בימינא מקרב וכד דחי בשמאלא דחי, ובשעתא דדחי ימיניה מקרב, מסטרא דא דחי ומסטרא דא קריב, וקודשא בריך הוא לא שביק רחמי מנייהו, תא חזי מה כתיב (ישעיה נז, יז) וילך שובב בדרך לבו, וכתיב בתריה דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם ניחומים לו ולאבילין, וילך שובב - אף על גב דחייבין עבדין מה דעבדין בזדון דאזלי באורחא דלייבייהו, עבדין בהו התראה ולא בעאן לציית לון, בשעתא דתייבין בתיובתא ונטלין ארחא טבא דתיובתא הא אסוותא זמינא לקבלא לון.

השתא אית לאסתכלא, אי על חייא אמר קרא או על מיתייא אמר קרא, דהא רישא דקרא לאו איהו סיפא וסיפא לאו איהו רישא, רישא דקרא אחזי על חייא, וסיפיה אחזי על מיתייא, אלא קרא אמר, בעוד דבר נש איהו בחייו והכי הוא וילך שובב בדרך לבו, בגין דיצר הרע דביה תקף אתקיף ביה, ועל דא אזיל שובב ולא בעי לאתבא בתיובתא, קודשא בריך הוא חמי אורחוי דקא אזלין בביש בלא תועלתא, אמר קודשא בריך הוא אנא אצטריכנא לאתקפא בידיה, הדא הוא דכתיב דרכיו ראיתי וארפאהו, דקא אזלין בחשוכא, אנא בעי למיהב ליה אסוותא, וארפאהו - קודשא בריך הוא אעיל בליביה אורחוי דתיובתא ואסוותא לנשמתיה, ואנחהו - כמה דאת אמר (שמות לב, לד) לך נחה את העם, אנהיג ליה קודשא בריך הוא באורח מישר כמאן דאתקיף בידא דאחרא ואפקיה מגו חשוכא.

ואשלם ניחומין לו ולאביליו, הא איתחזי דבמיתא איהו, אלא ודאי מיתא איהו וקיימא בחיין, דהואיל והוא רשע מיתא איקרי, מהו ואשלם ניחומים לו ולאביליו, אלא קודשא בריך הוא עביד טיבו עם בני נשא, וכיון דעאל מי"ג שנין והלאה פקיד עמיה תרין מלאכין נטורין, עד כאן לשונו. ושאר לשונו העתקנו בשער היראה.

ועם היות שהארכנו בהעתקת המאמר, הוא מפני רבוי תועלתו לתשובה, כי דבריו מכניעים את הלב, וממנו תראה כמה מעלת התשובה, וכמה רחמי ה' על בריותיו להכניס

בלבם דרכי התשובה ולהעלותם מחשך לאור וממות לחיים. ובזה יתעורר השב שיהיה שב מאהבה, שכיון שהקדוש ברוך הוא באהבתו אותו הכניס בלבו התשובה או נתן לפניו דרכי התשובה, אז ראוי שיאהבהו ויעשה חפצו, וכן כתב החסיד בחובת הלבבות (שער האהבה פ"ב) כי אחד מן הדברים המעוררים את האהבה הוא בשיחשוב חסד אלהים עליו להאריך לו על פשעיו, ומחילתו לו.

וכן דרשו במ"ר (פרשה י) זה לשונם חכו ממתקים, זה הקדוש ברוך הוא, ראה מהו אומר (עמוס ה, ד) כי כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו, ויש לך חיך מתוק מזה (יחזקאל לג, יא) חי אני נאם ה' אלקים אם אחפוץ במות הרשע וגו', ויש לך מתוק מזה ובשוב רשע וגו', אמר רבי שמעון בן לקיש ובלבד בתוהא על הרשע, הא כיצד תני רשב"י ע"ה הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו ובסוף נעשה צדיק גמור עליו הוא נאמר ורשעת הרשע לא יכשל בה, אמר רבי יוחנן ולא עוד אלא כל עבירות שעבר הקדוש ברוך הוא מונה אותן לו זכיות, הדא הוא דכתיב (תהלים מה, ט) מור ואהלות קציעות כל בגדותיך, כל בגידות שבגדת בי הרי הן כמר ואהלות, בזמן שהן קציעות הבגידות, ואומר עליהם הוא יחיה, עד כאן לשונו. ובלי ספק שענין זה שיחשבו העונות כזכיות הוא בשב מאהבה, כדפי' במסכת יומא (פו ע"ב).

עוד מאותם שעשו תשובה ונתקבלו, הוא מנשה בן חזקיה, אמר בפרקי רבי אליעזר (פרק מב) רבי יהושע אומר תדע לך כח התשובה, בא וראה ממנשה בן חזקיה שעשה כל תועבות רעות שבעולם והרבה לעשות הרע בעולם, וזבח לאלהים אחרים, שנאמר (דה"ב לג, ו) והוא העביר את באש בגיא בן הנם וגו' הרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו, והוא יצא לירושלים מפריח יונים וזובח לכל צבא השמים, ובאו שרי גדודי אשור ואחזו אותו במינקת ראשו, והורידו אותו בבלה, ונתנו אותו במחבת אש, ושם קרא לכל אלהים אחרים שזבח להם ואין אחד מהם קורא אותו ולא עונה אותו ומצילו, אמר אקרא לאלהי אבותי בכל לבי אולי יעשה ה' לי ככל נפלאותיו, וכשקרא לאלהי אבותיו נעתר לו ושמע תפלתו, שנאמר (דה"ב לג, יג) ויתפלל אליו ויעתר לו, באותה שעה אמר מנשה אית דין ואית דיין.

עוד במדרש רות (ה, ו) זה לשונו דבר אחר גושי הלום מדבר במנשה, גשי הלום, קרבי למלכות. ואכלת מן הלחם, זה לחמה של מלכות. וטבלת פתך בחומץ, שלכלך מעשיו כחומץ ממעשיו הרעים. ותשב מצד הקוצרים, שנוצדה מלכותו לשעה, דכתיב (דה"ב לג, י) וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחוחים, רבי אבא בר כהנא אמר כדומניקאה אמר רבי

לוי בר חייתה עשו לו כילה של נחושת להיות מסיקים האור תחתיו, והיה צווח צלם פלן צלם פלן שיזבני, כיון שראה שלא הועילוהו, אמר זכור הייתי שהיה אבא מקרא אותי בצר לך ומצאוך כל הדברים וגו' כי אל רחום ה' אלהיך, אנא צווח ליה, אי עני טב ואי לא עני הא כלא חדא היא, כל אפייא שווין, באותה שעה עמדו מלאכי השרת וסתמו כל החלונות של מעלה ואמרו לפניו, רבונו של עולם אדם שהעמיד צלם בהיכל אתה מקבל בתשובה וכו', אמר להם אם איני מקבלו בתשובה הריני נועל פתח בפני כל בעלי תשובה, מה עשה הקדוש ברוך הוא חתר לו חתירה מתחת כסא כבודו ממקום שאין מלאך יכול לשלוט, הדא הוא דכתיב (דה"ב לג, יג) ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו, אמר רבי לוי בערבייא צווחין לחתירה עתירה, עד כאן לשונו.

עוד אמרו בספרי (דברים ג, כט) ונשב בגיא מול בית פעור, אמר משה לישראל ראו איזו עבירה עברתי, וכמה בקשות בקשתי ולא נסלח לי, ראו עבירה שעברתם, ואומר לכם הקדוש ברוך הוא עשו תשובה ואני מקבל. רבי יהודה אומר מגיד שבכמה מקומות באו ישראל לידי עבירה חמורה ואמר להם הקדוש ברוך הוא עשו תשובה ואני מקבל, שנאמר (שם ד, א) ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים וגו'.

עוד אמרו בויקרא רבה וזאת תורת האשם, כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני אני הוא שאמרתי לכם אין חפצי אלא ברנה ובמי שאין בו עבירה, חזרתי בדברי, אפילו יעשה אדם כמה עבירות זו למעלה מזו ויחזור בתשובה, וישפיל עצמו כארץ, ויראה את עצמו כאלו חציו זכאי וחציו חייב באשם תלוי בכל יום, הריני עמו ברחמים, ומקבלו בתשובה, ונותן לו בנים זכרים עוסקים בתורה ובמצות וישמרו דברי תורה בפיהם, שנאמר (ישעיה נג, י) וה' חפץ דכאו החלי אם תשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח, עד כאן לשונו.

וכיון שמעלת התשובה גדולה כל כך לכפר על מה שעשה האדם כמבואר במאמרים הקודמים, אין מן הראוי שיתרשל האדם מלשוב בתשובה, כי ימינו פשוטה לקבל שבים והפתח פתוח לעולם, ומי שאינו שב עונשו גדול בעולם הבא.

והמשילו רבותינו ז"ל במדרש קהלת (מדרש זוטא פ"ז) על פסוק (איוב יא, כ) ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם, משל נאה לענין התשובה. אמרו, משל לכת לסטים שמרדה במלך, תפשם וחבשם בבית האסורים, מה עשו חתרו חתירה אחת ויצאו להם, היה שם אחד שלא ברח, לשחרית מצאו המלך אמר לו שוטה החתירה לפניך ולא היית בורח. כך אמר הקדוש ברוך הוא לרשעים, תשובה לפניכם ואין אתם חוזרים, הדא הוא דכתיב ומנוס אבד מנהם, עד כאן לשונו.

ודע שהחתירה הזו שהמשילו רבותינו ז"ל במדרש הזה, הוא הפתח הקטן שבה', כדאמרינן במנחות (דף כט ע"ב) מפני מה נברא העולם הזה בה', מפני שדומה לאכסדרה, שכל הרוצה לצאת יוצא. מאי טעמא תליא כרעיה, דאי הדר בתשובה מעייל ליה, ולעייליה בהך, לא מסתייעא מלתא, כדריש לקיש דאמר רבי שמעון בן לקיש מאי דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן, בא ליטמא פותחין לו בא לטהר מסייעין אותו. מאי טעמא אית ביה תגא, אמר הקדוש ברוך הוא אם חוזר בו אני קושר לו כתר כמותי, עד כאן לשונו.

נמצא, כי הכנסו בפתח העליון הצר הוא כדי שיהא נסתר מבעלי הדין, וכן פירשו בתקונים (תיקון סב דף צד ע"ב) כי על ידי התשובה נסתר מבעלי הדין, זה לשונם עוד (בראשית ג, ח) וארא כי עירום אנכי ואחבא, ובמאי נסתר בר נש מאלין דינין דלא שלטין עליה, בתיובתא, הדא הוא דכתיב (תהלים צא, א) יושב בסתר עליון, דא אימא דאיהי סתר עליון מינה דא חכמה דלא אשתמודע אלא בה, עד כאן לשונם.

וכן פירשו רבותינו ז"ל בפסחים (דף קיט ע"א) וידי אדם מתחת כנפיהם (יחזקאל א, ח), אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל ברבי יוסי, ורבנן אמרי משום רבי יהודה נשיאה, זה ידיו של הקדוש ברוך הוא שפרושות תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה מפני מדת הדין, עד כאן לשונם.

ואחר שדברנו בענין ההערות אל התשובה ומעלתה, נדבר במהות התשובה:

פרק ב

בביאור מהות התשובה, החסיד בחובת הלבבות (שער התשובה פ"א) פירש שמהות התשובה הוא התקנת האדם לעבודת הבורא יתברך אחר יציאתו ממנה וחטאו בה. והיציאה מעבודת הבורא על ב' דרכים, אם בעזיבת מה שצוה הבורא לעשות והתעלמותו ממנו, או בעשות מה שהזהיר מעשותו וכוון בו להמרות את בוראו.

ואם תהיה יציאתו מן העבודה בחלוקה הראשונה - עזיבת מה שצווהו, אופן תשובתו שיזדרז וירבה לעשות מכאן ולהלאה מצוות ותורה וכיוצא. ואם היה שעבר על הציווי, תשובתו שיתרחק האיש ההוא אל קצה האחרון עד שיחזור אל קו המצוע. והדמיון בזה לאדם שחלה גופו מחמת המזון, אם מפני שמנע מלאכול מה שיש בו התמדת בריאותו, או מפני שאכל מה שהזיקו והפסיד בריאותו, ולחלק הראשון רפואתו הוא להרבות לו ממיני המזונות הראוים לטבעו, ואם יהיה חוליו מפני שאכל מה שהזיקו, רפואתו בהשמרו מהמזון ההוא ולהתנהג במה שהוא הפך מזגו, עד שישוב אל הענין השוה, עד כאן כלל דבריו.

ולפי דברי הרשב"י ע"ה בזוהר ובתיקונים, כפי מה שהיה הפגם תהיה התשובה, כבר פי' בשער היראה כי החוטא גורם סלוק האם העליונה מעל הבנים, או סילוק האם התחתונה מעל העולמות התחתונים, והכל כפי גודל הפגם כך גורם הסילוק, והכוונה במלת התשובה - חזרת המדרגות ותיקונם על מכונם הראשון.

והמשל אל סילון המים המקלח מן המעיין, והמים ההם הולכים להשקות כמה גנים ופרדסים ושדות וכרמים, ובא אחד בשטותו והוליך סלון המים אל האשפה לריק מקום שאין בו תועלת, שבעל המעיין יכעוס עליו אחד שבטל להשקות גנותיו הטובות, והב' שקלקל הצינור ושברו.

והנמשל הוא יותר חמור בעונשו מן המשל, כי החוטא מלבד מה שקלקל צנורי השפע מלבוא אל מקומם הראוי, מוליכם אל מקום שהכעיס את המלך ה' צבאות, והוא שהוא מוציא הקדושה אל הטומאה מקום הצריך שיהיה יבש וחרב, הוא משקה ומרוה אותו. וימצא ענין זה בפרט בענין העריות, ובא אל הכותית, וכן במוציא זרע לבטלה, וכמוהו בפגם הלשון - שפגם ברית הלשון חמור יותר מברית המעור.

ואופן התשובה הוא לתקן הצינורות הנשברים ולהחזיר השפע אל מקומו, לכל מקום ומקום כפי מה שהיה בו הפגם, אם הפגם באם העליונה שגרם ע"ר י"ה ר"ע י"ה, שהכניס הרע בין אותיות י"ה, יגרום בתשובה שייחד אותיות י"ה ויסלק הרע, ובזה האם חוזרת על הבנים. ואם פגם בערוה ר"ע ו"ה, שהכניס ר"ע בין ו"ה, ובזה האם גולה ממקומה ושפחה יורשת גברתה, תשובתו לסלק הרע ההוא משם וליחד הו' עם הה'.

וכל זה נקרא תשובה, תשוב ה' עליונה על הבנים, ותשוב ה' לגבי י', וכן תשוב אם תחתונה על התחתונים, ותשוב ה' להתיחד עם ו'. וההקדמה זו נרמזה בקצרה בתקונים, והיא בארוכה במקומות אחרים בזוהר, וזה לשונו בתיקון סג (דף צד ע"ב), אמר שם על פסוק (תהלים א, א) אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, ופירש שאש"ר היא אימא אש"ר הוצאתיך מארץ מצרים, ודאי איהי תיובתא אסוותא דכל מרעין ומכתשין, הדא הוא דכתיב (איכה ב, יג) מי ירפא לך, ועלה אתמר (ישעיה ו, י) ושב ורפא לו, רפאות תהי לשרך (משלי ג, ח), זכאה איהו מאן דתב לגבי בעלה דידה, איהו רזא דתיובתא דיחזיר ההיא דרגא דרחיק לה מאתרה דיחזיר לה לאתרה ויקרב לה לתמן, בההוא זמנא דשכינתא מתרחקא מבעלה אתמר בבר נש (דברים כח, סו) והיו חייך תלויים לך מנגד, חייך אתקריאת, הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים, בזמנא דקריב לה לגבי בעלה, עד כאן לשונו.

וכן פירש גם כן בזוהר (פ' משפטים שלהי דף קו) אמרו שם בפסוק (ישעיה נז, יח) ואשלם ניחומים לו ולאבליו, שכאשר אדם חוטא המלאכים ההולכים עמו בדלים ממנו והם אבלים עליו, וכאשר שב בתשובה הם מתנחמים, אמרו ז"ל והשתא דאתהדרו בהדיה הא ודאי נחומין לכל סטרין, והשתא איהו חי, ודאי חי בכל סטרין, אחיד באילנא דחיי, וכיון דאחיד באילנא דחיי ודאי כדין אקרי בעל תשובה, דהא כנסת ישראל תשובה אוף הכי אקרית, ואיהו בעל תשובה, וקדמאי אמרו בעל תשובה ממש. ועל דא אפילו צדיקים גמורים אינם יכולין לעמוד בו, עד כאן לשונו.

הרי במאמר הזה מפורש ענין ב' תשובות, שפי' שהקדמונים אמרו בעל תשובה ממש, היא התשובה העליונה, וכיון שהוא בעל תשובה ממש, ודאי שעולה גם כן במקום י' ששם סוד החיים, והוא מקום הזווג, והיינו חי אחיד בכל סטרין. ויש בזה סוד שאין כאן מקומו.

מבואר בזוהר (פ' ויקרא דף טו ע"ב) ענין ב' תשובות אלה, ואגב מבואר ענין הפגם בהם כמה גדול הוא, וכפי הפגם צריך התשובה, זה לשונו אמר רבי יוסי כתיב (ויקרא יח, ז) ערות אביך וערות אמך לא תגלה, וכתיב אמך היא לא תגלה ערותה, אמך היא ודאי, הא אִם גלה ערייתה למאן בעי לאתבא לה, ודאי לתקנא מאן דגלי, דתניא כד סגיא יצרא בישא בבר נש לא סגי אלא באינון ערין, וכלהו חובי אחידן בההוא עריה, וכתיב לא תגלה, כד איתתקן איתתקן לקבל ההיא דגלי, ודא איקרי תשובה.

אמר רבי יצחק, כל חובי עלמא אחידן דא בדא, עד דאימא אתגלייא ביניהון, וכד איהי איתגלייא כל אינון בנין איתגליין בגינה, וכתיב (דברים כב, ו) לא תקח האם על הבנים, וכד איתתקן עלמא לתתא איתתקן כלא עד דסלקא תיקונא לאימא קדישא למתתקנא, ואיתכסייא ממה דאיתגליא, ובגין כך (תהלים לב, א) אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, וכדין אקרי תשובה, תשובה ודאי, וכדין יום הכפורים איתקרי כמא דכתיב (ויקרא טז, ל) מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו.

הרי רבי יוסי פירש תשובה לאימא תתאה, ורבי יצחק פירש התשובה לאימא עילאה, שהיא הנקראת יום הכפורים. אבל צריך להבין בין למר ובין למר מה ענין הגלוי. אבל אפשר לומר בלבושה היא הבריאה, והפוגם בכסא הוא מגלה אותה מלבושה.

וכן פירשו בזוהר (פ' בראשית דף כג ע"א) אמרו ודאי כען שמענא מה דלא שמענא עד השתא, דודאי לא ברא קודשא בריך הוא מלתא דלא איהו צריך, ולא עוד אלא אורייתא דבריאה איהי לבושא דשכינתא, אי אדם לא הוה עתיד למיברי הוות שכינתא בלא כיסוייא כגוונא דעני, ובגין דא כל מאן דחב כאלו אפשיט לשכינתא מלבושהא, והאי

איהו עונשא דאדם. וכל דמקיים פקודא דאורייתא כאלו הוא לביש לשכינתא מלבושהא, ובגין דא אוקמוה בכיסויא דציצית ותפלין (שמות כב, כו) כי היא כסותה לבדה היא שמלתו לעורו במה ישכב בגלותא, והא אוקמוה, עד כאן לשונם. ולעיל מזה מפורש הענין יותר, וכדי שלא להאריך לא העתקנו כל לשונו.

וכן אימא עילאה לבושה הם שש קצוות שהיא מתלבשת בתוכם, ובהיות הפגם בהם נמצא שהיא בגילוי, והתשובה לתקן המדות התחתונות שבהם היא מתכסת, ואז היא תשובה שבה על הבנים.

עוד ביארו בזוהר (פ' ויקרא דף טז ע"א) שהתשובה עולה עד הכתר, זה לשונם תאנא בההוא זמנא דמתכשרן עובדין לתתא, ואימא בחדוותא, אתגליא עתיקא קדישא ותב נהורא לזעיר אנפין, וכדין כלא בחדוותא, כלא בשלימו, כלא אשתכחו בברכאן, ורחמין זמינין, ועלמין כלהו בחדוותא, הדא הוא דכתיב (מיכה ז, יט) ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו, מאן ישוב, ישוב עתיקא קדישא לאתגליא בזעירא, ישוב ישוב לאתגליא דהוה סתים בקדמיתא, וכלא אתקרי תשובה. אמר רבי יהודה כלא בכלל, כלא סתם, דכתיב (דברים יג, יח) למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש שאמר מאן ישוב עתיקא קדישא. ואליבא דרבי יהודה כל האצילות עד למעלה מהכתר הכל יקרא תשובה, והיינו ישוב ידו"ד, דהיינו יחוד השם באותיותיו על ידי עילת העילות, ובזה ונתן לך רחמים.

עוד שם לקמיה בענין (ויקרא ה, כג) והשיב את הגזלה אשר גזל, אמר מאן דבעי לתקנא עובדוי כמא דאמרן, והשיב, מאן והשיב, אלא כמאן דיתקן עובדוי בגין דיתיב מבועי מיא לאתרייהו לאשקאה נטיען, דהא הוא גרים בחובוי לאתמנעא מנייהו, ועל דא והשיב את הגזלה כמא דאתמר, עד כאן לשונם. וכוונת בעל המאמר הוא, שהוקשה לו כי מן הראוי היה שיאמר הפסוק וישוב את הגזלה, כי מלת והשיב הוא מבנין הפעיל, אלא במה שפירש הוא מתורץ, כי על ידי תיקון מעשיו עושה הברכות העליונות שנגזלו ממקומם ומקורם שישובו למקומם, נמצא שעושה למעלה פועל מחודש על ידי תיקון מעשיו.

עוד לקמן שלהי הדף הנזכר, זכאה חולקהון דמארי תשובה, וזכאה חולקהון דצדיקיא, דבגיניהון עלמא מתקיימא, הדא הוא דכתיב (ויקרא ה, כג) והיה כי יחטא ואשם וגו', מה כתיב לעילא או מצא אבדה וכחש בה וגו', דהא בגין דא אסתלק קודשא בריך הוא מכלא, כביכול קודשא בריך הוא לא אשתכח בקיומיה, דהא כנסת ישראל איתפרשא מאתרה, הדא הוא דכתיב (ירמיה ז, כח) אבדה האמונה, מאי אמונה דא כנסת ישראל, כד"א (תהלים צב, ג) ואמונתך בלילות, על מה אבדה הארץ (ירמיה ט, יא), וכלא חד,

והא אוקימנא אבדה ולא נאבדת ולא אבודה, כגוונא דא (ישעיה נז, א) הצדיק אבד, אבוד או נאבד לא כתיב אלא אבד, הדא הוא דכתיב אבדה האמונה, בגין כך והשיב את הגזלה או האבדה, עד כאן לשונם.

והכוונה באומרם מצא אבדה, שהשכינה נקראת אבדה כאשר היא אובדת הברכות העליונות בסבת פגם התחתונים, וכן על דרך זה הצדיק אבד שפירשו בזוהר (פ' בראשית דף נה בסופו) אבד כל אינון ברכאן. ובתיקונים תיקון י"א (דף כו ע"ב) פירשו, אבד, אבד למטרוניתא, ואתמר בה (ישעיה יט, ה) ונהר יחרב ויבש. והיינו כי כשאין המטרוניתא במקומה הברכות מסתלקות מצדיק. ומה שאמר מענין אבדה האמונה, פירוש שאבדה המדה שנקראת אמונה המורה על הברכות. עד על מה אבדה הארץ, שמדת אר"ץ אבדה הברכות, והכל בא לדרך אחד. ובדרך זה פירשו גם כן בזוהר (פ' ואתחנן דף רסו ע"ב).

גם בתיקונים (דף נט ע"ב) עיין שם, פירשו כמה פרטים בענין הגזילה. ומשם נלמוד ענין התשובה שישנה במצות ואפילו בדקדוק המצוות, כגון אם עסק בתורה כראוי אם לא. ועל דרך זה יקיש המעיין לכל הדברים שיצדק בהם קצת הפגם צריך התשובה, ויקרא בעל תשובה - שמאחר שהמדרגות העליונות מקולקלות בחטאו והוא כשמשיב המים אל מקומם ראוי שיקרא בעל תשובה.

אמרו שם ז"ל ועוד מצות גזלת העני בבתיכם (ישעיה ג, יד), דא שכינתא, דמאן דגזיל צלותא דאיהי צדקה לצדיק חי עלמין כלול ח"י ברכאן, כאלו גזיל ליה חיים דילן]ה דאיהי שכינתא דאתמר בה (קהלת ט, ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת. וכן מאן דגרע מעונג שבת כאלו גזיל ליה שכינתיה דאיהי שבת בת יחידא, והא גרם דאתגזלת מניה בגלותא, הדא הוא דכתיב (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, ותיובתא מאי ניהי (ויקרא ה, כז) והשיב את הגזלה אשר גזל, דיחזיר שכינתא לאתרה. או את העושק אשר עשק, דא קודשא בריך הוא דאיתפרש מינה, דשכינתא אתקריאת מצות עשה מסטרא דימינא, ומצות לא תעשה מסטרא דשמאלא, ותורה איתקריאת מסטרא דעמודא דאמצעיתא, וכל מאן דגזיל או עשק באורייתא ובמצות עשה ולא תעשה כאלו גזל שכינתא מדרעוי דקודשא בריך הוא. וכן מסטרא דיסוד חי עלמין אתקריאת מצות, מצות מילה, מאן דגזיל בברית ואפיק זרעא מניה לרשו נוכראה, כאלו אפיק מרשות היחיד לרשות הרבים, וגרם למהוי שכינתא נפקא מאתרהא דאיהי ארץ ישראל דאיהי רשות היחיד והגלה אותה בין אומין דעלמא דאינון רשות הרבים, הדא הוא דכתיב ובפשעיכם שולחה אמכם, ובגין דא (שמות כ, ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, מאן שם אלהיך דא שכינתא, לשוא דא ע"א דגלת לתמן, עד כאן לשונו.

הרי מוכח מהמאמר שהמחויב בדבר ואינו עושהו נקרא גוזל, כמו שאמר דגזיל באורייתא ובמצות עשה, והוא כענין עושק שכר שכיר שדומה לגזל.

וכן פירשו גם כן במדרש רבה בפרשת במדבר, זה לשונם דבר אחר אל תכריתו וגו' (במדבר ד, יח), הדא הוא דכתיב (משלי כב, כב) אל תגזל דל כי דל הוא, אמרו רבותינו במה הכתוב מדבר, אם הוא דל מהו גוזל לו, אלא לא דבר אלא במתנות עניים שהוא חייב ליתן להם מן התורה לקט שכחה ופאה ומעשר עני, והזהיר הקדוש ברוך הוא שלא יגזול אדם מהם מתנות הראויות ליתן להם, כי דל הוא - די לו עניותו, ולא די לעשיר שהוא עומד ברוח ועני בצער, אלא אף גוזל ממנו מה שנתן לו הקדוש ברוך הוא, עד כאן לשונם. וכיוצא בזה צודק לענין גזל התורה והמצות כדפי'.

והנה על ידי פירוש הפסוק הזה שפירש הרשב"י ע"ה בענין והשיב את הגזלה אנו יודעין מכאן מהות התשובה בין לעשה בין ללא תעשה, שהרי אמרו כי המתרשל בין בעשה בין בלא תעשה בין בעסק התורה הכל הוא כאילו גזיל שכינתא מדרעוי דקודשא בריך הוא. ואם כן לעולם התשובה היא להשיב השכינה לקודשא בריך הוא בין דרעוי, דהיינו עם היראה ועם האהבה, כמו שיתבאר עוד שהיא התשובה שלו וכו'.

אמנם ישתנו העונשים לפי ענין העבירות בין עשה ללא תעשה, כמו שיתבאר בענין ד' חלוקי כפרה, כמו שלא ישתוה בענין הגזל, כי יש שגוזל פרוטה ויש גוזל מנה מאתים, ולכן גם כן לא ישתוה הגוזל אשת המלך מבין זרועי המלך מגלה אותה חוץ מביתה חוץ מהיכלה, או למגלה אותה בין אומין דעלמא, וזהו ענין תשובת המשקל כי צריך שישקול הפגם כמה היה, וכך יצטער.

וצריך לדעת עוד בענין התשובה, כי בכל המקומות שפירשנו בשער היראה שפוגם העון, בכלם צריך תשובה.

פירשנו בכלל, שהפגם מגיע באצילות, ומגיע בכסא דכורסיא פנימאה בחוביהון דישראל, פוגם במלאכים, פוגם בעולם כי שמא העולם חציו זכאי וחציו חייב והכריע כל העולם לכף חובה, פוגם בגופו דאורייתא עבידת ביה רשימין וכל קדישין ושכינה מסתלקין ממנו, וכן נשמתו הקדושה מסתלקת ממנו, ובפרט בענין הכעס כדפי' בפרשת תצוה (דף קפב ע"ב), ובהסתלק הנשמה מסתלקת השכינה גם כן, כי הנשמה חלק ממנה, כדפי' בתיקונים (תקון סב דף צד ע"ב) זה לשונם ועל ההיא נשמתא דאתייהבת בבר נש אתמר (בראשית א, כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו, בדיוקנא דשכינתא. ואמר עוד לקמיה, כל מאן דפגים האי דיוקנא כאלו ממעט את הדמות, ושכינתא לא שריא תמן, ורזא דמלה (דברים לא, יז) על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה,

הרעות מצאוני כיון דאסתלק שכינתא מני, עד כאן לשונם. הרי בפירוש כי בפגום האדם דיוקן נשמתו פוגם ממש בשכינה שממנה נברא צלם דיוקן הנשמה, והנשמה והשכינה שניהם כאחת מסתלקין ממנו, ואז שולטין בו החיצונים.

ופירש הרשב"י ע"ה בפרשת נשא (זוהר קכג ע"א) כי בשרות על האדם רוח הטומאה אז נקרא מת, וזהו רשעים בחייהם קרויים מתים, ואמר שם כי השכינה שהיא ה' אחרונה היא הבל שעל ידו מתקיים האדם, כענין כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם (דברים ח, ג), כמו שהעתקנו בשער האהבה בפרק עשירי, ואמר האי ה' לא תיזיל מגופא ובה קיימא, וכד היא תיזיל מניה הא סם המות תיתי ותשרי עליה, דתתקרי טומאה ע"א פסולה מלאך המות חשך ואפילה, ושריא על גופא דבר נש, ובההוא זמנא אתקרי בר נש מת, ורזא דמלה (יחזקאל יח, לב) כי לא אחפוץ במות המת נאם ה' אלהים והשיבו וחיו.

ואמרו לקמיה, כי כמו שיש דיוקן הקדושה שהיא השכינה שממנה השפעת הקדושה לאדם שיקיים רמ"ח מצות שהם דיוקנה, כן יש דיוקן חיצוני שורה עליו להחטיאו, ובהיות האדם חוטא שורה עליו אותו הדיוקן הרע, וכפי חטאו כך מתלבש בו. ולכן בשובו בתחלה צריך לפשוט מעליו רוח הטומאה הזה ולעזוב אותו עזיבה עולמית, וטוב לו שיכנס במקוה להפשיט מעליו הטמא הזה, וכן כתבו בס' החסידים, ונקיש לזה ענין טבילת הגר, כי כדי שיכנס אל הקדושה אם לא טבל לא עשה דבר, כן הענין אל הרשע שיצא לחוץ, כדי שיכנס אל הקדושה אחר שיקבל עליו שלא לשוב לעונו, יטבול ולא יהיה טובל ושרץ בידו.

ובהיות מחזיק בתשובה ותנאיה שנבאר בעזרת ה', מתקן כל המדריגות שבהם פגם, וכן אמרו (זוהר פ' נשא דף קכב ע"ב) רבי יצחק ורבי יהודה הוו אזלי מאושא ללוד, אמר רבי יהודה נימא מלי דאורייתא, כי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור וגו' (שמות כא, לג), מה כתיב בתריה בעל הבור ישלם, ומה על דא כך מאן דגרים לאבאשא עלמא בחובוי על אחת כמה וכמה, אלא תוהנא דאף על גב דאבאיש עלמא אמאי אית ליה תשובה והכתיב (במדבר ה, ו) איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגו' והתודו את חטאתם והשיב, אלא ודאי דא מהניא להו, בגין דעביד תשובה, כביכול הוא עביד ליה ממש, דהא מה דפגים לעילא אתקין ליה, ובמה בתשובה, ותשובה אתקין כלא, אתקין לעילא, אתקין לתתא, אתקין לגרמיה, אתקין לכל עלמא, עד כאן לשונו.

והנה לדעת רבי יהודה תשובה זו היא אימא עילאה כדמוכח לקמן מתוך דברי רבי יצחק, ותשובה זו אתקין לעילא - פגם שבאצילות, אתקין לתתא - העולמות שמהשכינה ולמטה הכסא והמלאכים, אתקין לגרמיה - הפגם שבו שמסתלק, כעין המעשה שספרו בזוהר

(פ' אחרי מות דף עה ע"ב), וכן הנשמה שנסתלקה ממנו, וכן השכינה שתשוב אליו, כאומרו (מלאכי ג, ז) שובו אלי ואשובה אליכם, ואמר דוד המלך ע"ה (תהלים נא, יד) השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני.

ולדברי רבי יצחק, תשובה שכל אדם עושה היא למטה, כי אין כח בכל אדם לעשות תשובה מעולה כל כך שתעלה עד למעלה כענין תשובת דוד המלך ע"ה, זה לשונו תא חזי אפילו כנסת ישראל תשובה איקרי, ואיתימא תשובה עילאה בכל אתר לא שכיח, אלא דא אקרי תשובה כדאהדר רחמי לקבלהא והיא תבת על כל אכלוסין וינקא לון, ותשובה מעליא כד אתמסר נפשא לגבה ונטיל לה בזמנא דאיהי בתשובה, כדין כלא אתתקן לעילא ותתא ואתתקן הוא וכל עלמא, עד כאן לשונו.

והנה על ידי המאמרים הנזכרים נבין מה שאמרו רבותינו ז"ל ביומא (דף פו ע"א) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר (הושע יד, ב) שובה ישראל עד ה' אלהיך. והכוונה היא, כי האדם לפי הדרגת נשמתו כן יפגום במדריגות, כי אם אין לו אלא נפש כל פגימתו הוא באופנים שהם בעשיה, ששם שכינה שוכנת בעולם הזה. וכן אם יש לו רוח פוגם יותר למעלה, ובנשמה פוגם בכסא שמשם מחצב הנשמות, כדפי' לעיל בתיקונים. ומי שיש לו נשמה דאצילות אין חטא בא על ידו כמו שהעתקנו בשער היראה. וזו היא מעלת התשובה, שמתקנת אפילו אם עלה הפגם כל כך שעלה עד הכסא.

ורבותינו ז"ל אמרו במדרש (ילקוט הושע סימן תקלב) ר' יודא בר רבי סימון, שובה ישראל עד ה' אלהיך (הושע יד, ב), אפילו כפרת בעיקר. ונודע (קדושין דף מ' ע"א) שעון ע"א אפילו במחשבה פוגם מה שאין כן לכל העבירות, שנאמר (יחזקאל יד, ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם, ובשאר העבירות נאמר (תהלים סו, יח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', והמחשבה היא הפוגמת בנשמה ובכסא, ונמצא עוקר עצמו מהקדושה ונופל מרום רקיעא על עומקא דתהומא שהוא אל אחר. וכשם שהפגם בהרהור, כך התיקון בהרהור התשובה, שהרהורי תשובה מצד הנשמה הם באים, ולכן פירשו רבותינו ז"ל (קדושין מט ע"ב) שהמקדש את האשה על מנת שאני צדיק אפילו היה רשע, מקודשת שמא הרהר תשובה. הרי נמצא שעל ידי שהרהר כרגע עלה עד כסא הכבוד להקרא צדיק גמור, שמהכסא הוא מקום מחצב נשמות הצדיקים.

ויש לשני הפירושים האלו גילוי במדרש (פסיקתא רבתי פרשה מד), אמר, דרש רבינו גדול כחה של תשובה, שכיון שאדם מחשב בלבו לעשות תשובה מיד עולה ועומדת לפני כסא הכבוד (הושע יד, ב) שובה ישראל עד ה' אלהיך, אמר הקדוש ברוך הוא אפילו יש בכם עבירות עד ה' עד כסא הכבוד, שובה ישראל, עד כאן לשונו.

ואפשר לומר באופן אחר לתקן, שהתשובה המעולה מעשה ודבור ומחשבה שהם כנגד נפש רוח ונשמה כדפירשנו בשער הקדושה בפרק ד. והטעם, כי בהיות פגם בנפש הרוח מסתלקת, מפני שאין לו כסא שבה תשרה, וכיון שהרוח מסתלקת גם הנשמה מסתלקת אל הכסא, נמצא שכח התשובה צריך לעולם שתעלה עד הכסא לתקן העשיה. וכן אם לא פגם במעשה ופגם בדיבור, הרי הרוח פגום והנשמה מסתלקת, אם כן בשובו צריך לתקן רוח ולכוין להמשיך הנשמה, וכן אם פגם במחשבה בבחינות שביארנו בקדושה בפרק ה שהוא פגם בנשמה עצמה, בעצם הכסא, שצריך שיעלה עד הכסא שם לתקן מה שפגם.

עוד בבחינות התשובה פי' בפרשת נשא (זוהר דף קכג ע"א) ז"ל כען צריך לאהדרא על פתח התשובה, וכי מכמה מינין איהי תשובה דעבדין בני נשא כלהון טבין, אבל לאו כל אפיא שוין, אית בר נש דאיהו רשע גמור כל ימיו, ואיהו עובר על כמה פקודין דלא תעשה, ומתחרט ומודה עלייהו, ולבתר כן לא עביד לא טב ולא ביש, להאי ודאי ימחול ליה קודשא בריך הוא, אבל לא דיזכה לתשובה עלאה. אית בר נש לבתר דיתוב מחטאיו ומתכפר ליה, איהו אזיל בדרך מצות ומתעסק בכל כחו בדחילו ורחימו דקודשא בריך הוא, דא זכי לתשובה תתאה דאיקרי ה', ודא איהי תשובה תתאה. ואית בר נש דלבתר דמתחרט מחובוי ויעביד תשובה יתעסק באורייתא בדחילו ורחימו דקודשא בריך הוא ולא על מנת לקבל פרס, דא זכי לאת ו' דאיהו בן י"ה, ועל שמיה איתקרי בינה, ודא גרים דתשוב וא"ו לגבי ה'. ומלת תשובה כך היא - תשב ו' לה', ולעולם לא ה' שריא בבר נש ולא י' בלא דחילו ורחימו דאינון י"ה, עד כאן לשונו.

וכאשר תדקדק בדברי הרשב"י ע"ה, תמצא בדבריו מבואר מהות התשובה, במה שנראה כפל לשונו באמרו אית בר נש לבתר דיתוב מחטאיו ומתכפר ליה, מה ענין ומתכפר ליה הרי כבר אמר דיתוב מחטאיו, וודאי שיתכפר לו, אלא הענין הזה תלוי בד' חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש (יומא פו ע"א) שאם עבר על לא תעשה אינו מתכפר לו עד יום הכפורים, שכך אמר עבר אדם על לא תעשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, ואם עבר על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין. נמצא שאין מתכפר לו אלא ביסורין. וכן אמרו גם כן לקמיה ואית בר נש דמתחרט מחובוי ויעביד תשובה, הוא כפל, אלא הוא על דרך האמור, כי צריך לעשות תשובה לכל עבירה ועבירה, ולהצטער בתענית וסיגוף, כמו שנעתיק לקמן תשובות רבי אלעזר מגרמיש"א ע"ה.

ומהמאמר אתה למד עוד ב' דברים, הא' כי התשובה העיקרית הוא עסק התורה בדחילו ורחימו, שעל ידה זוכה לתשובה עלאה, ועל זה אנו אומרים בתפלתינו השיבנו אבינו לתורתיך, כי הרחוק מהתורה רחוק מהקדוש ברוך הוא, ואין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, ולכך עיקר התשובה בעוסק בתורה, כי התורה תלמדהו היאך ישוב לרצות קונו, ושלא יכשל עוד. והב' כי קודם שיעסוק בתורה צריך שיקדים לו החרטה והתשובה, וזהו שאמר דלבתר דמתחרט מחובוי ויעביד תשובה יתעסק באורייתא, הא קודם החרטה והתשובה אין תורתו רצויה ומקובלת, כאומרו (תהלים נ, טז) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי, וכן כל אשר בו מום לא יקרב (ויקרא כא, יח), ואם זה בצואת עונותיו מסריח היאך יתקרב לפני המלך, אדרבה המלך יתרחק.

ולזה כיון החסיד רבי יהודה בר אלעאי ע"ה באומרו (ע' ברכות יז ע"א) אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, פירוש שהעוסק בה נקי מחטא ועון, שאז המלך משתעשע בו ובתורתו. וזו היתה מעלת הראשונים שהיתה תורתם רצויה כל כך שהיו פטורים אפילו מן התפלה (שבת יא ע"א), מפני שהיתה התורה שלהם נקיה. אבל מי שהוא מלא מסרחון צואת עונותיו אין תורתו נחת לבוראו. והטעם, כי בעסק התורה האדם מושך השכינה עליו, ובהיותו נקי מחטא מצאה השכינה כסא ומושב שבו תשב ותנוח, כאדם היושב בכסא מתוקן כראוי, שהכסא ההוא נחת רוח לו, כן צריכה התורה נקיה כסא מתוקן למשוך השכינה שתשרה בו, אבל בהיות האדם מלוכלך בכתמי עונותיו אין התורה שורה בו, כי אין בו כסא לשרות לא התורה ולא השכינה, כי כל חטא יהיה קוץ מכאיב וסלון ממאיר ליושב על הכסא, ולכן קודם צריך שירחץ צואת עונותיו בתשובה כראוי, ואחר כך יעסוק בתורה.

ויקח דמיון מהדין הפסוק בגמרא (ברכות כה ע"א) ובפוסקים (רמב"ם הל' ק"ש פ"ג הי"ב, טוא"ח סי' עט), כי במקום שיש ריח רע אסור לעסוק שם בתורה ובתפלה, וצריך להרחיק ארבע אמות ממקום שכלה הריח. כן הדבר לעוסק בתורה וטומאת צואת עונותיו עליו, כי כל הקדושים העליונים מתרחקים. וכן נודע שהעונות נקראים צואה, דכתיב (ישעיה ד, ד) אם רחץ ה' את צואת בנות ציון. וכן אתה מוצא שלא עמדה התורה לדואג ולא לאחיתופל, כי שניהם אין להם חלק לעולם הבא אף על פי שהיו דורשים כמה הלכות במגדל הפורח באויר כדפירשו רבותינו ז"ל בחגיגה (חגיגה טו ע"ב).

ועיקר התורה הוא התשובה והמעשה, ועונשו של תלמיד חכם אם חטא גדול משל עם הארץ, כדגרסינן בפרק אלו מציאות (ב"מ פ"ב) בסופו, דרש רבי יהודה ברבי אלעאי והגד לעמי פשעם וגו', אלו תלמידי חכמים שאפילו שגגות נעשות להם כזדונות. ולבית

יעקב חטאתם, אלו עמי הארץ שזדונות נעשות להם כשגגות, והיינו דתנן רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון, עד כאן לשונם.

ואחר שביארנו מהות התשובה נבאר גדריה כדי שתהיה התשובה שלמה:

פרק ג

ראוי לדעת כי עם היות שאמרנו שהקדוש ברוך הוא מקבל תשובת שבים, אין הכוונה אל עזיבת החטא לבדו והחרטה לבדה, אלא שצריך לשקול בדעתו ענין העבירה שעשה, אם היא מחייבי לאוין, או מכריתות ומיתות בית דין, או מחילול השם, שהם ארבעה חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש (יומא פו ע"א). וכבר העתקנו לשונו בשער אהבה פרק יב, ובשער היראה פרק אחרון.

ואף על פי שאמר רבי ישמעאל עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה לא זז משם עד שמוחלין לו, צריך לבחון ערך המצוה, איזו מצוה בטל, שהרי מצינו ראובן שבלבל יצועי אביו, פגם בכבוד אביו, ומנעו מפריה ורביה כפי דעת המקובלים, ויש סמך בזוהר פרשת וישלח (דף קעו ע"א), עיין שם. ומצינו שסגף את עצמו בשק ובתענית, כמו שאמרו בבראשית רבה (פד, יט), זה לשונם וישב ראובן אל הבור (בראשית לז, כט), והיכן היה, רבי אליעזר אומר עסוק בשקו ובתעניתו, מכיון שנפנה הלך אל הבור, אמר לו הקדוש ברוך הוא מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה, חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה, ואיזה זה הושע, שנאמר (הושע יד, ב) שובה ישראל עד ה' אלהיך, עד כאן לשונו.

ואם תאמר והרי כתבנו לעיל (פ"א) שאדם הראשון וקין פתחו בתשובה. ויש לומר שהם פתחו בתשובה על לא תעשה, וראובן על עשה, כדפירשנו.

עוד אמרו בספרי (פ' ואתחנן) בפסוק שמע ישראל ה' אלהינו וגו', אמרו שם מה שאמר יעקב אבינו ע"ה (בראשית כח, כא) והיה ה' לי לאלהים, שיחול שמו עלי, שלא יצא ממני פסולת מתחלה ועד סוף, וכן הוא אומר (שם לה, כב) ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא, כיון ששמע יעקב נזדעזע, אמר שמא אירע פסול בבני, עד שנתבשר מפי הקדוש ברוך הוא שעשה ראובן תשובה, שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר, וכי לא ידענו שהם י"ב אלא שנתבשר שעשה תשובה, ללמדך שהיה ראובן מתענה כל ימיו עד שבא משה וקבלו, שנאמר (דברים לג, ו) יחי ראובן ואל ימות, עד כאן לשונו.

עוד מענין תשובת דוד המלך ע"ה שהעיד הכתוב (מל"א טו, ה) עליו שלא נמצא אתו דבר רק בדבר אוריה החתי, והכונה שהרגו בחרב בני עמון כדפירשו בזהר (פ' משפטים

דף קז ע"א), כי ענין בת שבע בהתר גמור היה, שכל היוצא למלחמת בית דוד גט פטורין היה כותב לאשתו, וכמו שהאריכו עוד בזוהר (פ' בראשית דף ח ע"א-ע"ב).

ואמרו רבותינו (ע"ז ד ע"ב) זה לשונם לא היה ראוי דוד לאותו מעשה, שנאמר (תהלים קט, כב) ולבי חלל בקרבי, אלא שאם חטא יחיד אומרים לו הרי דוד חטא והקדוש ברוך הוא קבלו. וכן אמר הוא (שם נא, טו) אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו, כדפי' שם בפרשת משפטים דף הנזכר. וכן אמרו במדרש תנחומא (מ"ת מזמור נ) יראו רבים וייראו (תהלים מ, ד) - כל הרוצה לעשות תשובה יסתכל בדוד, וכן הוא אומר (ישעיה נה, ד) הן עד לאומים נתתיו, מיד ויבטחו בה' (תהלים שם) עד כאן לשונו.

והנה בענין תשובת דוד המלך ע"ה מבואר בדברי רבותינו ז"ל, וכן בספר תהלים. אמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין פרק חלק (דף קז ע"א) ששה חדשים נצטרע דוד, שנאמר (תהלים נא, יד) השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני. והני ו' חדשים מנא לן, דכתיב (מל"א ב, י) והימים אשר מלך דוד על ישראל מ' שנה, בחברון מלך ז' שנים ובירושלים מלך ל"ג שנה, עד כאן לשונו.

עוד בתנא דבי אליהו (רבה פ"ב) מענין תשובתו בפסוק (שמ"ב כג, א) ואלה דברי דוד האחרונים, זה לשונו דבר אחר, ואלה דברי דוד האחרונים, אמר לפניו רבונו של עולם כשם שמחלת לי עונותי הראשונים כך מחול לי על עונותי האחרונים. דבר אחר, כ"ב שנה נסתלקה רוח הקודש מדוד מלך ישראל, ובכל יום ויום היה מוריד כוס של דמעות ואוכל פתו באפר, שנאמר (תהלים קב, י) כי אפר כלחם אכלתי. דבר אחר, אמר לפניו רבונו של עולם קבלני בתשובה כדי שתוכיח את הרשעים ותאמר להם, ומה אם דוד מלך ישראל שעשה לפני דבר חמור כיון שחזר בתשובה לפני קבלתי אותו, אתם על אחת כמה וכמה שהייתי מקבל אתכם, וכן הוא אומר (תהלים נא, ו) לך לבדך חטאתי וגו'.

עוד בתנא דבי אליהו נמצא אצלנו בכתיבת יד, זה לשונו והמלך דוד זקן בא בימים ויכסוהו בבגדים (מל"א א, א), זה שאמר הכתוב (ישעיה מ, לא) וקוי ה' יחליפו כח, אמרו חכמינו ז"ל י"ג שנה שכב דוד חולה ומוטל במטה, ושבעה כרים היו מחליפים בכל יום מתחתיו מרוב ארס שהיה מסה מגופו, הדא הוא דכתיב (תהלים ו, ז) ערשי אמסה, אלה י"ג שנה של יסורין בשביל מעשה שעשה בבת שבע, וכל שונאיו היו אומרים מתי ימות, זה שאמר הכתוב (שם מא, ו) אויבי יאמרו רע לי מתי ימות ואבד שמו, וכששמע כן נתן נפשו בתפלה ובתחנונים ובקש רחמים מלפני הקדוש ברוך הוא, ואמר, רבון העולמים העמידני בשביל בית המקדש שמסר לי שמואל הנביא, ובבקשה ממך חזקני ואמצני והקימני והורידני ממטה זו לשלום, ואשלים להם מגלתי - בנין בית המקדש,

מיד שמע הקדוש ברוך הוא תפלתו וקם ממטתו, שנאמר (דה"א כח, ב) ויקם דוד המלך על רגליו, והיכן עמידת האדם אם לא ברגליו, מהו על רגליו, מלמד שנתרפא ועמד בריא, עד כאן לשונו.

עוד צריך בעל תשובה שינהג נזיפה בעצמו לפחות שעה אחת ביום, כמו שמצינו שעשה דוד המלך ע"ה, וכן פירשו בזוהר (פ' משפטים דף קז ע"ב) זה לשונם וכתיב (שמ"ב טו, ל) ודוד עולה במעלה הזתים עולה ובוכה וראש לו חפוי והוא הולך יחף. ראש חפוי, ויחף, אמאי, אלא נזוף היה, עבד גרמיה נזוף לקבלא עונשא, ועמא הוו רחיקן מניה ד' אמות. זכאה עבדא דהכי פלח למאריה, דאשתמודע בחוביה לאתבא מניה בתיובתא שלימתא. תא חזי יתיר הוה מה דעביד ליה שמעי בן גרא מכל עקתין דעברו עליה עד ההוא יומא, ולא אתיב דוד לקבליה מלה, דהכי הוה יאות ליה, ובדא איתכפרו חובוי. השתא אית לאסתכלא, שמעי תלמיד חכם הוי וחכמתא סגיאה הוה ביה, אמאי נפק לגבי דוד ועבד ליה כל מה דעבד, אלא מאתר אחרא הוה מלה, ואעיל ליה בלביה מלה דא, וכל דא לתועלתא דדוד, והא ההוא דעבד ליה שמעי גרמא ליה למיתב בתיובתא שלימתא, ותבר ליה בתבירו סגיא, ואושיד דמעין סגיאין מגו לביה קמי קודשא בריך הוא, ועל דא אמר (שמ"ב טז, י) כי ה' אמר לו קלל, ידע דהא מאתר עילאה נחת מלה, עד כאן לשונו.

ומכלל המאמר יוצא עוד נפקותא אחרת לבעל תשובה, שצריך שיהיה שומע חרפתו ואינו משיב, כענין דוד. והטעם, כי אותו המחרפו הוא שליח מלמעלה לחרפו, וצריך לקבל את הדין בסבר פנים יפות. כי הנה דוד לא היו בו אותם החרופים שאמר לו שמעי בן גרא, ומכל מקום שתק וקבל, כל שכן מי שחטא והרבה להפשיע שאפשר שיהיו בו כל מה שיאמרו הוא אמת בערך הפגם העליון שפגם.

וכן ביארו עוד לקמיה (פ' משפטים דף קח ע"ש) שתיקון השכינה הוא לב נשבר ונדכה, ובענין העצבות והמרירות זובח את הדין, כי היצר מתגבר בלב האדם מצד הדין ששם שרשו, וכיון שהלב נכנע יורה היות הדין כבוש וקשור תחת החסד. ועוד, כי כאשר היה האדם חוטא והיה מביא קרבן, במדת רחמים הוא שיקובל קרבנו, כי הדין נותן הנפש החוטאת היא תמות, אלא במדת רחמים אמר הקדוש ברוך הוא יביא נפש בהמה תחת נפשו, ועל זה אינו כתוב בקרבנות קרבן לאלהים אלא לידו"ד, שהוא רחמים, ומהו הקרבן הנקרב לאלהים, רוח נשברה, שהוא ממש זובח עצמו ויצרו בשברון לבו ומרירות ועצבות כאלו מת, שאותו הלב שנתגבר בחטא כבר נשבר ומת, נמצא ממש מקריב נפשו השוכנת בלב, והוא הקרבן שאלהים רוצה, ובזה מובן לשונו שם, זה לשונו כי לא תחפוץ

זבח ואתנה, וכי לא בעי קודשא בריך הוא דיקרבון קמיה קרבנא, והא איהו אתקין לגבי חייביא קרבנא דיקרבון ויתכפר להון חוביהון, אלא דוד לקמי האלהים אמר, וקרבנא לא קרבין לשמא דאלהים אלא לשמא דידו"ד, דהא לגבי דינא קשיא מדת הדין לא מתקרבין קרבנא, דכתיב (ויקרא א, ב) אדם כי יקריב מכם קרבן לה', לה' ולא לשמא דאלהים, וכי תקריב קרבן מנחה לה' זבח תודה לה', זבח שלמים לה', ובגין כך כיון דדוד מלכא לגבי אלהים אמר, איצטריך למכתב (תהלים נא, יח) כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה, דהא לשמא דא לא מקרבין אלא רוח נשברה, דכתיב זבחי אלהים רוח נשברה, קרבנא דאלהים עציבו ותבירו דליבא, ובגין כך מאן דחלם חלמא בישא, עציבו איצטריך ורוח נשברה, וההוא עציבו מסתייה לחלמא בישא ולא שלטא דינא עלוי, דהא זבח דאיתחזי למדת דינא אקריב קמיה. ולב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה, מאי לא תבזה, מכלל דאיכא לב דאיהו בוזה, אין ההוא לב דאיהו גאה, לב בגסות רוחא, היינו לב דאיהו בוזה, אבל לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה, עד כאן לשונו.

ומהדברים שצריך השב לתקן, הוא לתקן אות ברית הפגום בהוצאת זרע לבטלה, שאין אדם בזמנינו ניצול ממנו בבחרותו. ואמרו בזוהר שדוד נענש בשביל שלא שמר אות ברית כראוי, זה לשונם בזוהר (פ' לך לך סוף דף מג) פתח אידך ואמר, אם תחנה עלי מחנה וגו' (תהלים כז, ג), הכי תאנא בזאת אני בוטח, מהו בזאת, דא את קיימא דזמינא תדיר גבי בר נש ואיתרמיזא לעילא, ובגיני כך איתמר בזאת, כמא דכתיב (בראשית ט, יב) זאת אות הברית, זאת בריתי (בראשית יז, י), וכלא בחד דרגא. ותאנא, זה וזאת בחד דרגא אינון ולא מתפרשן, ואיתימא אי הכי הא שאר בני עלמא הכי, אמאי דוד בלחודוי ולא אחרא, אלא בגין דאחידא ואיתרמיזא ביה, והיא כתרא דמלכות, תא חזי בגין דהאי זאת לא נטר לה דוד מלכא כדקא חזי, מלכותא איתעדי מניה כל ההוא זמנא, והכי אוליפנא האי זאת איתרמיזא במלכותא דלעילא, ואתרמיזא בירושלם קרתא קדישא, בההיא שעתא דדוד עבר עליה, נפק קלא ואמר במה דאתקטרת תשתרי, לך טרדין מירושלים, ומלכותא אתעדי מינך, והכי הוה, במה דעבר בר נש ביה אתענישׁ, ומה דוד מלכא הכי שאר בני עלמא על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש שדוד קבל עונש מפני פגם הברית, וכל תורתו ומעשיו לא עמדו עליו להצילו, ונתענש מדה כנגד מדה כמבואר במאמר. וכן כל אדם ראוי לקבל עליו יסורין לטהר מה שפגם, וראוי שיגלה, מדה כנגד מדה, כענין דוד, וכמו שאמרו גלות מכפרת על הכל בסנהדרין (לז ע"ב) עיין שם. ומזה יקיש המעיין אל שאר העונות שכולם צריכין נקיון ביסורין.

ובזוהר (פ' ויקרא דף כג בסופו) ביארו עוד בענין זה האמור בדוד שנענש, זה לשונם ואיתימא דוד דהוה קם בפלגו ליליא, אמאי אתערו עליה בדינא, אלא שאני דוד דאיהו עבר במה דאיתקשר, ובעי דינא, ובמה דעבר איתדן, הוא חטא לקבליה דמלכותא קדישא ולגביה ירושלים קדישא, איתתרך מירושלים ומלכותא אעדיו מניה עד דאתקין כדקא יאות ואתענש. אמר רבי יהודה מהו דקודשא בריך הוא אעניש ליה לדוד על ידא דבריה, דכתיב (שמ"ב יב, יא) הנני מקים עליך רעה מביתך, אמר רבי יוסי הא אוקימנא, בגין דאי יקום עליה בר נש אחרא לא ירחם עליה, אמר ליה והא אבשלום בעא לקטלא לאבוי בכמה עיטין דבר עליה, אמר ליה לא שמענא, אמר ליה אנא שמענא, דוד חטא בבת שבע סתם, אמר קודשא בריך הוא ליתי ברא דבת אל נכר וינקום נקמתא, ומאן איהו דא אבשלום, דבריה דיפת תאר הוה מקרבא, מכאן אוליפנא מאן דנטל אתתא דא בקרבא וחמיד בה בסוף נפיק מינה בן סורר ומורה, מאי טעמא בגין דעד כען לא פסקא מינה זוהמא, והא אוקמוה, עד כאן לשונו.

ומה שאמר דוד חטא בבת שבע סתם, פירוש בבת שבע התחתונה ובת שבע העליונה, ופגם בת שבע היה שאכלה פגה, והיינו שנהנה מן העולם בלא ברכה, וכדפירשו בזוהר (פ' תזריע שלהי דף מה) ונעתיק לשונו לקמן, והיינו שהכתוב מעיד (שמ"ב יב, יב) כי אתה עשית בסתר וגו'.

עוד דרכי התשובה נלמד מתשובת אחאב, כדפירש בפרקי רבי אליעזר (פרק מב) זה לשונו רבי עקיבא אומר נבראת התשובה, וימין הקדוש ברוך הוא פשוטה לקבל שבים בכל יום, ואומר שובו בני אדם, תדע לך כח הצדקה והתשובה, בא וראה מאחאב מלך ישראל שעשה תשובה גדולה, שגזל וחמס ורצח, שנאמר (מל"א כא, יט) הרצחת וגם ירשת, ושלח וקרא ליהושפט מלך יהודה והיה נותן לו מלקות מ' בכל יום שלשה פעמים, ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב לפני הקדוש ברוך הוא, והיה עוסק בתורה כל ימיו, ולא חזר למעשיו הרעים עוד, ונתרצית תשובתו, שנאמר (שם כא, כט) הראית כי נכנע אחאב מלפני וגו', עד כאן לשונו.

ועוד אמרו בפסיקתא (דר"כ פיסקא כד) על תשובת אחאב, היה למוד לאכול בג' שעות ביום היה אוכל בד' שעות, בז' שעות אוכל בתשע שעות. וכן אמרו בפסיקתא (שם) ויהלך אט (מל"א כא, כז), שהיה הולך יחף, והעתקנו לשונו לעיל.

עוד דרכי התשובה נלמד מתשובת רבי שמעון בן לקיש, אמר שם בפרקי רבי אליעזר, בן עזאי אומר בא וראה כח התשובה מרבי שמעון בן לקיש, שהיה הוא ושני רעיו גוזלים וחומסים כל אשר יעבור עליהם בדרך, מה עשה, הניח לב' רעיו שודדים בהרים ושב

לאלהי אביו בכל לבו בצום ובתפלה, והיה משכים ומעריב לפני הקדוש ברוך הוא, והיה עוסק בתורה כל ימיו ובמתנות עניים, ולא שב אל מעשיו הרעים עוד, ונתרצית תשובתו, וביום שמת מתו רעיו השודדים בהרים, ונתנו לרבי שמעון בן לקיש חלק החיים ולב' רעיו בשאול תחתית, ואמרו שניהם לפני הקדוש ברוך הוא, משוא פנים לפניך, זה היה שודד עמנו בהרים והוא באוצר החיים, ואנו בשאול תחתית, אמר להם זה עשה תשובה בחיים ואתם לא עשיתם, אמרו לו הנח לנו ונעשה תשובה, אמר להם אין תשובה אלא עד המיתה, משל למה הדבר דומה, לאדם שהוא רוצה לפרוש בים, אם אינו לוקח בידו מארץ נושבת לחם אינו מוצא בים, אם רוצה לילך לו לקצה המדבר אם אינו לוקח לו מן הישוב לחם ומים, במדבר אינו מוצא לאכול ולשתות, כך אם אין אדם עושה תשובה בחייו לאחר מיתה אין לו תשובה, שנאמר אשר לא ישא פנים, וכתיב (משלי ו, לה) לא ישא פני כל כפר, וכתיב (ירמיה יז, י) אני ה' חוקר לב בוחן כליות, עד כאן לשונו.

למדנו מכלל תשובת ריש לקיש ה' דברים הצריכים אל התשובה, הא' צום, ב' תפלה, ג' משכים ומעריב לבית הכנסת, הד' עסק התורה, הה' צדקה. ודברים אלו בהשתתף קצתם אלו עם אלו מכפרים את העונות וקורעים לו גזר דינו.

צום הוא ראוי אל התשובה, כדכתיב (יואל ב, יב) שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד.

וכן התפלה צריך אל התשובה, תפלה מעומק הלב, וכן פירשו בזוהר (פ' אחרי מות סוף דף סט) על פסוק (תהלים קל, א) ממעמקים קראתיך ה', אמר, אימתי אתדכי בר נש מחוביה, בשעתא דעל בהאי תשובה כדקא חזי, רבי יצחק אמר דתב קמי מלכא עלאה וצלי צלותא מעומקא דליבא, הדא הוא דכתיב ממעמקים קראתיך ה', עד כאן לשונו.

ועוד בויקרא רבה (י, ה) פליגי בה תנאי, רבי יהודה ברבי אמר תפלה עושה את הכל, ממי אתה למד מחזקיה, עיקר מלכותו לא היה אלא י"ד שנה שנאמר (מל"ב יח, יג) ובארבע עשרה שנה למלך חזקיהו, וכיון שהתפלל הוסיפו לו ט"ו שנה, שנאמר (ישעיה לח, ה) הנני יוסף על ימיך חמש עשרה שנה. רבי יהושע אומר תפלה עושה מחצה, ממי אתה למד, מאהרן שנגזרה עליו גזרה קשה, שנאמר (דברים ט, כ) ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו, ואין לשון השמדה אלא כלוי בנים, כמה דאת אמר (עמוס ב, ט) ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, וכיון שהתפלל משה מתו שנים ונשתיירו שנים, עד כאן לשונו.

ועוד במעלת התפלה האריכו במסכת ברכות (דף לב ע"ב) זה לשונם אמר רבי אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים, שאין גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו ע"ה,

ואף על פי כן לא נענה אלא בתפלה שנאמר (דברים ג, כו) אל תוסף דבר אלי, וסמיך ליה עלה ראש הפסגה, עד כאן לשונו.

ובויקרא רבה (ל, ג) פסוק ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כג, מ), פירש פסוק (תהלים קב, יח) פנה אל תפלת הערער, על תפלת מנשה, ואמר אחר כך רבי יצחק פתר קריה בדורות הללו, שאין להם לא מלך ולא נביא ולא כהן ולא אורים ותומים, ואין להם אלא תפלה זו בלבד, אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם אל תבזה את תפלתם. תכתב זאת לדור אחרון, מכאן שהקדוש ברוך הוא מקבל השבים. ועם נברא יהלל יה, שהקדוש ברוך הוא בורא אותן בריה חדשה, עד כאן לשונו.

ובירושלמי (מסכת ר"ה פ"ב ה"ה) על ענין בני עלי, שנאמר בהם (שמ"א ג, יד) אם יתכפר וגו' בזבח ומנחה, ופירש שם בזבח ומנחה אין מתכפר אבל מתכפר הוא בתפלה.

משכים ומעריב לבית הכנסת, אמר בתנא דבי אליהו (רבה פכ"א) על פסוק (במדבר כד, ו) כנחלים נטיו כגנות עלי נהר, מה טיבן של נחלים אצל בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא מה נחלים הללו בני אדם יורדין לתוכן כשהן טמאים וטובלין ועולין טהורין, כך בתי כנסיות ובתי מדרשות בני אדם נכנסים לתוכן כשהן מלאין עונות ויוצאים מלאים מצות, עד כאן לשונו. ועוד במעלת המשכים והמעריב מעלות רבות ויתבאר במקומו בעזרת ה'.

תורה מכפרת עון, וזה מפורסם. וכן צדקה, ממצות גמילות חסדים, וכתיב (משלי טז, ו) בחסד ואמת יכופר עון, ואמרו בראש השנה (דף יח ע"א) שאפילו לגזר דין שיש עמו שבועה מתבטל על ידי עסק התורה וגמילות חסדים, וזה לשונם בזבח ומנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר הוא בתורה וגמילות חסדים.

ועוד אמרו בויקרא רבה (פרשה כה) פסוק ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט, כג), זה לשונם רב הונא אמר, אם נכשל אדם בעבירה חייב מיתה בידי שמים, מה יעשה ויחיה, אם היה למוד לקרות דף אחד קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחד ישנה שני פרקים, ואם אינו למוד לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה, ילך ויעשה פרנס על הצבור וגזבר צדקה, והוא חי, שאילו נאמר ארור אשר לא ילמד, לא היתה תקומה, אלא (דברים כז, כו) ארור אשר לא יקים, אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה, לא היתה תקומה, אלא (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, עד כאן לשונו. הרי ב' מדות אלו היו בו בריש לקיש, שהם העיקר לכפרת העונות כמבואר.

ועוד כי מהדברים הנזכרים גורעים גזר דינו של אדם, וכן אמרו במדרש קהלת (ה, ד) כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא (קהלת ה, ו), אמר רבי אם

ראית חלומות קשים וחזיונות קשים והפוכים, או שאתה מתירא מהם, קפוץ לג' דברים ואתה ניצול, דאמר רבי יודן בשם רבי אליעזר ג' דברים מבטלים גזירות רעות, תפלה צדקה ותשובה, ושלשתם בפסוק אחד (דה"ב ז, יד) ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם. ויתפללו, זו תפלה. ויבקשו פני, זו צדקה, הדא הוא דכתיב (תהלים יז, טו) אני בצדק אחזה פניך. וישובו מדרכיהם הרעים, זו תשובה, ואחר כך ואני אשמע מן השמים. רבי מונא אומר אף התענית, שנאמר (שם כ, ב) יענך ה' ביום צרה. רבי חייא ורבי יוסי אמר אף שינוי השם ושינוי מעשה ושינוי מקום, עד כאן לשונו לענייננו, וכלם הוכיחו שם מפסוקים, והמאמר הובא בבראשית רבה (פ' מד, יב).

אמרו (ר"ה טז ע"ב) ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם, צדקה, צעקה, שינוי השם, ושינוי מעשה. צעקה, דכתיב (תהלים קז, ו) ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יוציאם. צדקה, דכתיב (משלי י, ב) וצדקה תציל ממות. שינוי השם, דכתיב (יונה ג, י) וירא האלהים את מעשיהם. ויש אומרים אף שינוי מקום, עד כאן לשונו לענייננו.

ובעל תשובה צריך להרבות בצדקה, שנאמר (דניאל ד, כד) וחטאך בצדקה פרוק, והטעם, שכנגד מה שמיעט השפע למעלה צריך שירבה, ובפרט ביום צום, כמו שכתוב בישעיה (נח, ז) הלא פרוס לרעב לחמך וגו', ועל התענית קאי.

עוד לתשובה צריך שק, וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים סט, יב) ואתנה לבושי שק. ובבראשית רבה (פ' וישב פרשה פד) אמרו רבותינו ז"ל בפסוק וישב ראובן אל הבור, והיכן היה, רבי אליעזר ורבי יהושע, רבי אליעזר אומר בשקו ובתעניתו, כשנפנה הלך והציץ לאותו הבור, הדא הוא דכתיב (בראשית לז, כט) וישב ראובן אל הבור. רבי יהושע אומר כל טרחת הבית היתה מושלכת עליו, וכיון שנפנה מטרחותו של בית הלך והציץ לאותו הבור, הדא הוא דכתיב וישב ראובן אל הבור. אמר לו הקדוש ברוך הוא מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה, ואיזה זה, זה הושע, שנאמר (הושע יד, ב) שובה ישראל עד ה' אלהיך, ודברי רבי אליעזר הם מוסכמים בזוהר יותר. הרי שהתשובה היא בתענית ושק.

ועוד שם, אמר רבי אבהו לפי שתפס יעקב אבינו את השק לא זז מבניו ומבני בניו עד סוף כל הדורות, ואינו נוהג אלא בבני אדם הגדולים, דוד, שנאמר (דה"א כא, טז) ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים. אחאב, וישם שק על בשרו (מל"א כא, כז). יהורם, וירא העם והנה השק על בשרו (מל"ב ו, ל). מרדכי, וילבש שק ואפר (אסתר ד, א), עד כאן לשונו.

ועוד בבראשית רבה פסוק ויהי בעת ההיא וירד יהודה (פרשה פה) זה לשונם רבי שמואל בר נחמני פתח (ירמיה כט, יא) כי אנכי ידעתי את המחשבות, שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף, ויוסף היה עוסק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, עד כאן לשונם.

ועוד במדרש רבה פרשת וזאת הברכה אמרו זה לשונם כיון שראה משה שנחתם גזר דין עליו, גזר תענית, ועג עוגה קטנה ועמד בתוכה, ואמר איני זז מכאן עד שתבטל אותה גזירה, באותה שעה מה עשה משה, לבש שק ונתעטף שק ונתפלש באפר, ועמד בתפלה ובתחנונים לפני המקום, עד שנזדעזעו שמים וארץ וסדרי בראשית, עד כאן לשונו לענייננו.

ועוד אמרו במדרש (ילקוט אסתר סי' תתרנ"ו) על פסוק (אסתר ד, ד) ותשלח בגדים להלביש את מרדכי ולהסיר שקו מעליו ולא קבל, זה לשונם אמר, איני מזיז את השק עד שיעשה הקדוש ברוך הוא עמי נסים כמו שעשה לראשונים, ביעקב כתיב וישם שק במתניו, ובאחאב לא תלה לו ג' שנים, וכן ביורם לא כלה שקו רעב משומרון.

ואני שמעתי מהמקובלים כי ש"ק עולה ד' מאות, והענין כי יש בקליפות ד' מאות כתות שעליהם נאמר בעשו (בראשית לב, ו) וארבע מאות איש עמו, ויש למעלה ארבע מאות עולמות של רחמים כדפי' בריש האדרא (פ' נשא קכח ע"ב), ובלבישת ש"ק זה זכה להכפות ארבע מאות דסטרא אחרא ולזכות לעולם הבא לארבע מאה עלמין דכסופא, שהם נקראים ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר.

ועוד שמעתי, כי נרמז בשם מ"ב בשם אחרון שקוצי"ת, צי"ת בלשון תרגום הוא שמיעה, והכונה כי השק גורם שמיעת התפלה, וכן ש'מע ק'לנו ראשי תיבות ש"ק.

ומורי ע"ה כתב במה שאמרו ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכז ע"א) שקש ותבן הם הקליפות, וק"ש בהיפוך הוא ש"ק, והכונה כי כיון שבעל התשובה חטא ונמשך אחר הקליפה ראוי שיעלה שק על בשרו, ובזה יכנע יצרו שהוא הקש.

ואני אומר, שהרי בגלות נאמר (ישעיה נ, ג) אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם, הרי הקדוש ברוך הוא שנאמר בו (מל"א ח, לב) ואתה תשמע השמים, מתלבש בשק. ושכינה נאמר בה (יואל א, ח) אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה, וכיון שזה בחטאו גרם להלבישם שק יתר על מה שהיה להם, שהרי כשאנו חוטאים מאריכין הגלות וממליכין השק שהוא העבד יותר מן הראוי, וכן הנשמה כולה מתלבשת בשק שהוא הקליפה, ולכן לתיקון השכינה ולתיקון נשמתו יעלה השק עליו, ובפרט בימי צער ובכיה ראוי ללבוש שק.

והנה הטעם לקבלת היסורין ולצום ולבכי ולשק הוא, כי בעל תשובה בחטאו פגם למעלה, והנה החשך ההוא תלוי במדות העליונות, ועל ידי קבלת הדין עליו מטהר המדות העליונות מפגמם וחשכם, כי הדין והחשך ההוא ירד עליו.

וזה הענין נלמוד מאדם הראשון, כי כיון שידע מה שפגם קבל עליו גזירת הדין ונטהרו המדות העליונות. ויש הוכחה בתיקונים (תקון סט דף צט ע"א) שאמר שם (בראשית ד, א) והאדם ידע את חוה אשתו, ועד הכא לא ידע אדם לאינתתיה, אלא בזמנא דחב אסתלק שכינתא מאתריה, והכי אוקמוה מרי מתניתין דבזמנא דלית שכינתא באתרה אסור בתשמיש המטה וכו', ואיהו גרים דאסתלק ההיא מטה מתמן, הכי אסתלק איהו מתשמיש המטה, ובתר דקבל עונשיה אתחזר מטה לאתרה בההוא זימנא והאדם ידע את חוה אשתו, עד כאן לשונם. הרי בפירוש כי כשקבל עליו גזרת עונשו נתקנו המדות.

והיה אומר מורי ע"ה שלענין זה תקנו בוידוי ואתה צדיק על כל הבא עלי כי אמת עשית ואני הרשעתי, והכונה כי בהתוודות על עונו מטהר המדות העליונות ומוריד החשך והפגם שהוא הדין עליו, וזהו ואתה צדיק על כל הבא עלי, והבא - רצה לומר מה שבא ומה שיבא. כי אמת עשית, פירוש בהשפעת הדין שיבא, מדת אמת נתקנת והוא הרשיע וראוי הוא לכך.

ועוד טעם לקבלתו היסורין הוא, כי העובר עבירה אחת קנה לו קטיגור אחד שעומד ומקטרג עליו לעולם, וכאשר האדם מתודה בי דינא בדילין מניה ואינו מקטרג, וכן פירשו בזוהר (פ' קדושים דף פג ע"ב) בענין דוד כשאמר חטאתי ואמר לו הנביא (שמ"ב יב, יג) גם ה' העביר חטאתך לא תמות, שהענין קשה, שהרי אם הקדוש ברוך הוא העביר חטאתו למה עשה דוד כל כך סגופין ותעניות, אלא במה שפירשו שם מתורץ, שהכונה העביר אותו מלפני הקדוש ברוך הוא שלא יקטרג עליו, זה לשונו תא חזי בר נש דעביד מצוה, ההיא מצוה סלקא וקיימא קמי קודשא בריך הוא ואמרה אנא מפלניא דעבד לי, וקודשא בריך הוא מני לה קמיה לאשגחא בה כל יומא לאוטבא ליה בגינה. עבר על פתגמי אורייתא, ההיא עבירה סלקה קמיה ואמרה אנא מפלניא דעבד לי, וקודשא בריך הוא מני לה קמיה וקיימא תמן לאשגחא בה לשיצאה ליה, הדא הוא דכתיב (דברים לב, יט) וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו, מהו וירא, ההוא דקיימא קמיה. תב בתשובה מה כתיב (שמ"ב יב, יג) גם ה' העביר חטאתך לא תמות, דאעבר ההוא חובה מקמיה בגין דלא יסתכל ביה, לאוטבא ליה, ועל דא כתיב (דברים ט, כז) אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו, עד כאן לשונו.

הרי שעל ידי העון נברא מקטרג אחד, ולכן צריך לקבל עליו היסורין כדי למרק עונותיו, שנאמר (תהלים פט, לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, ועל ידי כך מתכפרים עונותיו.

ונראה לי כי מטעם שאמרו ז"ל (אבות פ"ד מי"א) שהעובר עבירה אחת קנה לו קטיגור, יובן מה שתרגם אונקלוס חטא חובא (במדבר יח, כב), חטאתם חוביהון (שמות לב, לב), שהחטא שהוא קטיגור הוא חוב לאדם שחייב לפורעו, כי בעשותו העון הוא לוה מה שאינו שלו, כי האדם טבעו הוא שיהיה בקדושה, ובהיותו נמשך אחר עצות יצרו הרי הוא חייב לו מה שנהנה ממנו, וכיצד יפרע לו, בהחזיר לו מה שנהנה ממנו על ידי מירוק היסורין. וכמו שגיהנם, הכח המקטרג שברא בעונו הוא בא ולוקח נקמתו ממנו, על דרך שפירשו בזוהר פרשת קרח (דף קעז ע"א) כי פועל אדם ישלם לו וגו' (איוב לד, יא), כדי למרק הכח הטמא שמשך על נפשו, גם כן בעולם הזה יתמרק הכח הטמא ההוא על ידי קבלת היסורין, ובהשלימו למרק יתבטל המקטרג ההוא, על דרך שאמרו ז"ל (סוטה ט ע"א) חיצי כלים וגו', כי החצים אינם אלא לעשות רצון הפועל בהם, וכיון שעשו ציווים הם בטלים, וזהו (ישעיה מד, כב) מחיתי כעב פשעיך וגו' שובה אלי כי גאלתיך, והכונה גאלתיך מאותם החובות שהיית תפוש בהם.

ולכן צריך לקבל היסורין מאהבה ולא יבעוט בהם, וכן דרשו במכילתא (פ' יתרו) בפסוק (שמות כ, כ) לא תעשון אתי, זה לשונם רבי עקיבא אומר לא תעשון אתי, שלא תנהגו בי כדרך שאחרים נוהגין באלהיהם, שכשהטובה באה עליהן הם מכבדים את אלהיהם, שנאמר (חבקוק א, טז) על כן יזבח לחרמו, וכשפורענות באה עליהם הם מקללין את אלהיהן, שנאמר (ישעיה ח, כא) והיה כי ירעב וגו' וקלל במלכו. אבל אם הבאתי עליכם את הטובה תנו הודאה, ואם אביא עליכם היסורין תנו הודאה, וכן דוד אמר (תהלים קטז, יג) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, (שם קטז, ג-ד) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא, וכן איוב אמר (איוב א, כא) ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך, על מדת הטוב ועל מדת הפורענות, וכן אשתו של איוב אמרה לו (שם ב, ט) עודך מחזיק בתומתך, ומה הוא אומר לה כדבר אחת הנבלות תדברי. אנשי דור המבול ואנשי סדום שהיו שגורין בטובה, כשבאת עליהן פורענות קבלו אותן על כרחן, ואנו שהיינו נאים בטובה לא נאה בפורענות. ועוד יהא שמח ביסורין יותר מן הטובה, שאפילו אדם בטובה כל ימיו אינו נמחל לו מן העבירות שבידו, ומי מוחל לו, הוי אומר יסורין.

רבי אליעזר בן יעקב אומר, הרי הוא אומר (משלי ג, יא) מוסר ה' בני אל תמאס, מפני מה כי את אשר יאהב ה' יוכיח, אמרת צא וראה מי גרם לבן זה לרצות את האב, הוי אומר

זה יסורין. רבי מאיר אומר (דברים ח, ה) וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו, יהא לך יודע מעשים שעשית, ויסורין שהבאתי עליך, שלא לפי מעשיך הבאתי עליך את היסורין.

רבי נתן אומר חביבין היסורין, שכשם שהברית כרותה לארץ כך ברית כרותה ליסורין, שנאמר (דברים ח, ה) ה' אלהיך מיסרך, ואומר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. רבי שמעון בן יוחאי אומר חביבין יסורין, ששלש מתנות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, ולא ניתנו אלא ביסורין, ואלו הן, תורה וארץ ישראל ועולם הבא. תורה מנין, שנאמר (משלי א, ב) לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה, וכתיב (תהלים צד, יב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ארץ ישראל מנין, תלמוד לומר ה' אלהיך מיסרך, ואומר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. העולם הבא מנין, תלמוד לומר (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר, אמרת צא וראה איזו דרך מביאה לאדם לחיי העולם הבא הוי אומר זה יסורין.

רבי נחמיה אומר חביבין יסורין שכשם שהקרבנות מרצין כך היסורין מרצין, בקרבנות מהו אומר (ויקרא א, ד) ונרצה לו לכפר עליו. ביסורין מה הוא אומר (שם כו, מג) והם ירצו את עונם. ולא עוד אלא שהיסורין מרצין יותר מן הקרבנות, מפני שהקרבנות בממון והיסורין בגוף, וכן הוא אומר (איוב ב, ד) עור בעד עור וכל אשר לאיש. ועוד דרשו שם במעלת היסורין, שאף על פי שחזקיהו למד למנשה תורה לא הועיל לו כלום אלא היסורין, שנאמר (דה"ב לג, יב) וכהצר לו חלה את פני ה', הא למדת שחביבין יסורין, עד כאן לשונו. הרי במעלת היסורין שהם מכפרים עונותיו של אדם וכו'.

וכן דרשו רבותינו ז"ל (ברכות ה ע"א) זה לשונם והיינו דרבי שמעון בן לקיש, נאמרה ברית במלח ונאמרה ברית ביסורין, נאמרה ברית במלח דכתיב (ויקרא ב, יג) ולא תשבית מלח ברית אלהיך, ונאמרה ברית ביסורין (דברים כח, סט) אלה דברי הברית, מה ברית האמור במלח מלח ממתקת את הבשר, אף ברית האמור ביסורין יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם, עד כאן לשונם.

ושם בברכות אחר מאמר זה, הובא גם כן מאמר רבי שמעון בן יוחאי, ג' מתנות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל. וכיון שבא לידינו נימא ביה מלתא, ג' מתנות אלו אפשר לומר שהם כנגד נפש רוח נשמה, ונודע שורש אלו מקומם במדות, והטעם שנקדים תורה לארץ ישראל, כי ישראל קודם שזכו למתנת ארץ ישראל זכו למתנת התורה במדבר, וקודם שזכו לה היה ביסורין, בתחלה (שמות יד, י) ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם, ואח"כ קריעת ים סוף ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה (שם טו, כג),

ואחר כך ברפידים ויצמא שם העם למים (שם יז, ג), ואחר כך עמלק. וכן קודם שנכנסו לארץ באו עליהם סיחון ועוג. וכן בעולם הבא נהר די נור נגיד ונפיק מן קדמוהי (דניאל ז, י), ופירשו בתיקונים (דף ד ע"א) דביה טבלין נשמתין וכו', עיין שם.

והטעם שנתנו ביסורין, מפני שהם ג' אלהים כדפי' בזוהר (פ' בראשית דף לא ע"ב) זה לשונם אמר רבי יוסי מאי דכתיב (דברים ד, ז) אשר לו אלהים קרובים אליו, קרובים, קרוב מבעי ליה, אלא אלהים עילאה, אלהים דפחד יצחק, אלהים בתראה, ובגיני כך קרובים, וגבורות סגיאן אינון דנפקין מחד, וכלהו חד, עד כאן לשונו. והנה התורה נתנה באש, שהוא אלהים הב' דפחד יצחק, וכן ארץ ישראל הוא אלהים בתראה ומדת צדק יליז בה. וכן עולם הבא שהוא אלהים עילאה. ולכן צריך בהכרח שיבואו ביסורין כדי שיושפע הדין ההוא למטה, ויומתק בצד החסד אחר קבלת הדין.

ואמרו לא נתנם אלא על ידי יסורים, שאפילו יהיה צדיק גמור צריך יסורין לזכות אליהם. וכן מצינו שלא זכה הרשב"י ע"ה אל החכמה הנפלאה אלא על ידי היסורין שנצטער במערה י"ג שנה, וכדפי' בפרשת בראשית (זוהר דף יא ע"ב), וכן במסכת שבת (דף לג ע"ב). והטעם, במה שפי' ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רמז ע"א) והעתקנו לשונו בשער הקדושה (פט"ו), שאמר ועוד אית רזא בלולה בשמן כתית, ודאי לאו אורייתא איהי בלולה אלא למאן דסביל כמה מכתשין בגינה, כמא דאוקמוה מרי מתניתין דלית אורייתא מתקיימת אלא במי דממית גרמיה עלה, עד כאן לשונו.

ורמז זה נרמז בתורה במקום אחר, שאמר (שמות כז, כ) ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור, כי שמן זית זך שהיא התורה אינו מאיר אלא על ידי כתישה, שהוא כתישת החומר, כל שכן מי שיש לו עונות, כי כדי לטהר פגם המדות העליונות ופגם נשמתו צריך לקבל יסורין כדי שיזכה לעולם הבא או לזכות לתורה.

וכן אחד ממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם היא בקבלת היסורין (אבות פ"ו מ"ו), וקבלת היסורין הוא ענין רבי אלעזר ברבי שמעון דקביל עליה יסורין (ב"מ דף פד ע"ב). כיוצא בזה צריך האדם להצטער בסיגוף האכילה והשינה והתענוג, או להתענות וכיוצא.

ובתנא דבי אליהו אמר שמי שיקבל היסורין ניצול מגיהנם ונכנס לגן עדן, וזה לשונו זה שאמר הכתוב (איכה ג, כז) טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו, אמר אליהו ז"ל אשרי מי שקבל יסורין מנעוריו, למה שסופו נח, מנין מאיוב, שכן אמרו חבריו (איוב ח, ז) והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד, ולא עוד אלא שיסורין שעליך יצילוך מגיהנם ויניחוך בגן עדן, שנאמר (שם לו, טז) ואף הסיתך מפי צר רחב לא מוצק תחתיה ונחת שולחנך מלא דשן. אמר רבי אחא בשם רבי יונה, אמרו לו חבריו לאיוב אף על פי שהשטן

הסית עליך הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם ב, ג) ותסיתני בו לבלעו חנם, הקדוש ברוך הוא חפץ להצילך מפי צר, מגיהנם שפיה צר מלמעלה והיא רחבה מלמטה, שנאמר רחב לא מוצק תחתיה, מלמד שאין יסוד לגיהנם לא מארץ ולא מאבן, כדי שלא יהא בו מנוחה לרשעים. והיאך נידונין בתוכו, כחו נותן אותן כעוף וקלים ודלים מכל צדדין עד שנעשין כחוט השערה, שנאמר (תהלים מט, טו) וצורם לבלות שאול, וכתיב (איוב י, כב) ארץ עיפתה כמו אופל, מכאן אתה למד שעומדין בו כעוף העומד באויר. ולא דייך שהצילוך היסורין מגיהנם, אלא שהכניסוך לגן עדן, שנאמר (שם לו, טז) ונחת שלחנך מלא דשן, ולפיכך אמר הכתוב (איכה ג, כז) טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו, עד כאן לשונו.

ודע כי עם היות שהיסורין הם כח הדין לאדם, וכפי הנראה היה שהם נשפעים מהגבורה, אין הדבר כך, כי אינם באים אלא מצד החסד, כדכתיב (תהלים קג, ח) רחום וחנון וגו' ארך אפים ורב חסד, וכתיב (שם קג) לא כחטאינו עשה וגו', וכתיב (משלי ג, יב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח, וכתיב (שם יג, כד) חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר. ואין אהבה אלא מצד החסד.

והיינו כי הנפש בתו של אברהם אבינו ע"ה כדפי' בסבא (פ' משפטים דף צה ע"א) בענין ובת כהן כי תהיה לאיש זר (ויקרא כב, יב) כי הנשמה נקראת בת כהן, וזה לשונו בת כהן, דא נשמתא עלאה, ברתיה דאברהם אבינו קדמאה לגיורין, והוא משיך לה לנשמתא מאתר עלאה, עד כאן לשונו. וכן פירש שם (דף צו ע"ב) בענין (שמות כא, ח) לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה, שהבגד הזה הוא פרישו דלבוש יקר מצד החסד הנקרא אלוה, עיין שם, זה לשונו רשים לה קודשא בריך הוא וחתים לה בחד גושפנקא דלבוש יקר דיליה, ומאן איהו שמא קדישא דאיקרי אלוה, ודא איהו כימי אלוה ישמרני, עד כאן לשונו לענייננו.

וכיון שהנשמה נשפעת מצד החסד גם טהרתה היא מצד החסד, ואם ח"ו נטמאה, כמו שהיה הכהן מטהר את המצורע, דכתיב (ויקרא יד, ב) ביום טהרתו והובא אל הכהן, כן הנשמה נטהרת על ידי אשו של גיהנם כדי שתתלבן, ואחר כך עולה על ידי מיכאל שהוא הכהן העליון המקריב נשמות של צדיקים, כדפירשו רבותינו ז"ל (חגיגה דף יב ע"ב, מנחות קי ע"א ע"ש תוד"ה ומיכאל). וכן פירשו בזוהר (פ' מצורע דף נג ע"ב) זה לשונו לבתר אתדנת בכמה דינין. ופי' לבתר, הוא נמשך אחר לשון המאמר האמור שם, שספר בענין פטירת הנפש מהגוף, ואמר לבתר איתדנית בכמה דינין עד דאשתארת בגיהנם על ידוי דדומה, וגופא אתדן בקברא עד דתב לעפרא, ונפשא באשא דגיהנם בכמה דינין, עד ההוא זימנא דקבילת עונשה לאתרחקא מאתר דיתבין ביה צדיקיא,

לבתר דקבילת עונשה ומטי זימנה לאתדכאה, כדין אסתלקת מגיהנם ואתלבנת מחובהא כפרזלא דאתלבן בנורא, וסלקין עמה עד דעאלת לגנתא דעדן דלתתא, ואיסתחית תמן באינון מיא, ואיסתחית בבוסמין דתמן, כמה דאת אמר מקוטרת מר ולבונה, כדין סלקין עמה עד דאתקריבת בקורבנא על מדבחא, הדא הוא דכתיב (ויקרא יד, ב) זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו והובא על הכהן, כהנא עלאה דלעילא, האי נפשא דלא אסתאב כל כך בהאי עלמא הא אית ליה תקנתא כגוונא דא, ואי לאו מעוות לא יוכל לתקון, עד כאן לשונו.

הרי שסוף הקרבת הנשמה על ידי הכהן, ואפילו שתכנס בגיהנם והאש הוא המטהר אותה, הכוונה היא כדי שתתלבן ותטהר כדי שיאיר בה כח החסד, אור לבן, שמשם נשפעה הנשמה כדפירשנו.

ונמצא בבחינה זו, שחסד עושה הקדוש ברוך הוא עם הנשמה לרחוץ אותה מכתמיה כדי לתת שכר טוב, והיינו (תהלים קלט, י) גם שם ידך תנחני - לטהר הנפש, ותאחזני ימינך - לתת לה שכר טוב.

והוא כמשל האם הרוחצת את בנה מצואתו, שגומלת חסד עמו, שאם תניח אותו בצואתו הוא אכזריות שיתקלקל גופו, ואף על פי שהבן בוכה ומצטער הכל לטובתו. וכן האב המכה את בנו ומיסרו בשבט, הוא גמילות חסדים, שמטיב עם נשמתו כדי שלא תרד לגיהנם, כי מוטב שיסבול צער קטן ולא צער גדול שהוא אשו של גיהנם, שהוא תמידי יום ולילה לא ישבות צער הנשמה עד שתטהר. וכן הקדוש ברוך הוא בעולם הזה נפרע מן הצדיקים ומיסרן בשבט יסורין מעט מעט, כדי שלא ירדו לגיהנם, ולא כן לרשעים, שאם ייסרו אותן ביסורין יוסיפו פשע על פשע.

ולכן למי שהקדוש ברוך הוא אוהבו מיסרו מעט מעט, כדפירשו רבותינו ז"ל (ע"ז דף ד ע"א) על פסוק (עמוס ג, ב) רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, אמרו שם שהוא משל אל אדם אחד שהוא נושה בשני בני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו, לאוהבו נפרע ממנו מעט מעט, ולשונאו נפרע הכל ביחד.

נמצא שיש ב' מיני יסורין, האחד הם מצד החסד, והם נקראים יסורין של אהבה שפורע ממנו מעט מעט, והם יסורין שאין בהם ביטול תורה ותפלה, והוא על דרך שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים דף קיח ע"א) על פסוק (תהלים קיח, א) הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, זה לשונם אמר רבי יהושע בן לוי, הודו למי שגובה חובתו של אדם בטובתו, עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתה, עד כאן לשונם.

ויש יסורין שאינם של אהבה, והם אותם שיש בהם ביטול תורה וביטול תפלה, שנשפע הדין עליו כולו ביחד, והוא דומה בקצת לאשו של גיהנם המטהר את הנשמה בפעם אחת בלי לתת ריוח והנפשה בנתים.

נמצא ב' בחינות אלו הם ב' בחינות שיש במדות, כדפירשו בזוהר בפרשת וארא או כללות החסד בגבורה או גבורה בחסד, ומה שהוא כללות הגבורה בחסד הם יסורין של אהבה, שהחסד הוא הגובר, והדין נשפע מעט מעט, ומה שהוא כללות החסד בגבורה והגבורה היא הגוברת, הם יסורין שאינם של אהבה, אבל לעולם אין יסורים שלא ישתתף שם צד החסד לטהר וללבן, כדפירשנו ממשל האם הרוחצת את בנה, וכן כתיב (ישעיה ד, ד) אם רחץ ה' את צואת בנות ציון. ודקדק בשם זה הכתוב באל"ף דל"ת, ותמצא טוב טעם בדברי.

נמצא כי כל המקבל עליו יסורין נעשה מרכבה לחסד, כי החסד שהוא כהן נקרא איש טהור כדפי' בפרשת חקת, וזה, כי ביסורין מטהר נשמתו ומקרבה אל החסד.

ומטעם זה יקרא היושב בתענית חסיד, כדפירשו רבותינו ז"ל (תענית דף יא ע"ב) דכתיב (משלי יא, יז) גומל נפשו איש חסד, כי על ידי הרתחת חלבו ודמו המתמעט על ידי אש התענית הוא מטהר נפשו ומלבנה ומקרבה אל החסד, והוא דין שמקבלו עליו מעט מעט, שהרי בלילה הוא אוכל וניזון משפע החסד שמשם נשפע המאכל כדפי' בשער הקדושה בפרק טו.

וכן כל יסורין שיקבל עליו האדם שלא יהיה בהם ביטול תורה וביטול תפלה, כמו למעט במאכלו, או לשבת בתענית כך שעות ביום, כמו שהיה עושה רבי יוחנן כדפי' במסכת כריתות בענין נשבע להרע ולא ימיר (תהלים טו, ד), כגון רבי יוחנן שהיה אומר אהא בתענית עד שאבא לבית. ובירושלמי פרק קונם (נדרים פ"ח ה"א) אמר מילתיה דרבי יוחנן אומר מתענין לשעות, דאמר רבי יוחנן אמר הריני בתענית עד דנחסיל פרקי, עד דנחסיל פרשתא, עד כאן לשונו. וכיוצא בזה הם יסורין של אהבה, שעושה בעצמו מה שראוי שיעשה הקדוש ברוך הוא בו מצד האהבה.

אמנם יצדק בחינה זו בקבלת יסורין עליו מצד האהבה אם לא חטא כל כך שאין עונשו לרדת לגיהנם, אבל אם חטא בענין העריות וכיוצא, שהיא מן הבחינה הג' שמנה רבי ישמעאל בענין ד' חלוקי כפרה שפירשנו לעיל, שהרי אם עבר על לא תעשה שצריך יסורין למרק כדכתיב (תהלים פט, לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, כי בודאי אותם היסורין בנגעים, ויש בהם ביטול תורה ותפלה כפי הסברה.

והטעם שהקדוש ברוך הוא נותן לו יסורין קשים, מפני שאין לקודשא בריך הוא אז חפץ בתורתו מאחר שנפשו מזוהמת הרבה בצואת עונותיו, ובלי ספק שאם לא באו עליו יסורין ידע שהקדוש ברוך הוא שונאו ושומרו לפקוד הכל ביחד לגיהנם. ולכן צריך לקבל עליו יסורין קשין ואף על פי שיהיה בהם ביטול תורה ותפלה, כי טוב מעט תורה בנקיון הנפש מזוהמת ריח רע העונות, יותר מלהרבות תורה והנפש מליאה זוהמה, ועליו כתיב (תהלים נ, טז) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי וגו'.

וכבר יש עונות שאף על פי שאינם מן כריתות הנזכר בתורה, פירשו רבותינו ז"ל שהם שקולים כנגדם, שהרי לשון הרע שקול כעבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים (ערכין טו ע"ב), וכן כעס השקול כעובד עבודה זרה, והגאוה ככופר בעיקר (ע' סוטה ד ע"ב), ובלי ספק צריך לקבל יסורין עד שיטהר.

ומכל מקום כל מה שאדם מקבל בעולם הזה, אף על פי שיהיה בהם ביטול תורה ותפלה, כלם הם על צד החסד, והמעט שיקבל עליו חשוב הרבה לפניו, דכתיב (תהלים קג, י) לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונותינו גמל עלינו, שהעולם מתנהג על פי החסד, דכתיב (שם פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה. אמנם אחר פטירתו הנשמה מהעולם הזה היא נידונת על הדין והדקדוק הגמור בלי לוותר אפילו נקודה, כדפירשנו לעיל שעולם הבא ניתן על ידי יסורין, דכתיב (משלי ו, כג) ודרך חיים תוכחות מוסר, ופירוש ודרך חיים - שהם החיים העליונים, חיי העולם הבא, צריך תוכחות מוסר, כי כדי לזכות לאותו הנועם העליון צריך האי ודאי והלואי, שאותו הנועם אינו ניתן אלא ליראיו וחסידיו, דכתיב (תהלים לא, כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, וכתיב (תהלים לו, ח) מה יקר חסדך אלהים וגו', יעלזו חסידים בכבוד (שם קמט, ה).

ולכן צריך יסורין כפולים ג' - תוכחות שנים, מוסר אחד, הרי שלשה, שעולם הבא הוא כולל שנים המדרגות עמו שהם תורה וארץ ישראל, ולכן נותנין לו יסורין כפולים, דהיינו על פי הדקדוק הגמור שלא לוותר דבר. ובתורה וארץ ישראל לא נזכרו אלא יסורין פעם אחד, בתורה (תהלים צד, יב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, וכן בארץ ישראל (דברים ח, ה) כאשר ייסר איש את בנו וגו', כלם הם יסורין ברחמים, בתורה נזכר בו שם י"ה שהוא רחמים, וכן בארץ ישראל ידו"ד אלהיך, הרי שם רחמים משותף בדין, ובעולם הבא לא נזכר שם לא רחמים ולא דין, להורות על הדין הגמור, ידו"ד אי אפשר להזכירו שלא להורות על הרחמים, אלקים אי אפשר להזכירו שבכל ספר משלי לא נזכר אלהים (אלא בג' מקומות) מן הטעם שפירשו בזוהר (פ' בא ריש דף לט) שמשלי

הוא כנגד קו האמצעי, עיין שם. ולכן הזכיר יסורין כפולים מפני שלא היה יכול להזכיר אלהים.

ודי בזה הערה למשכיל, שיעורר לבו אל התשובה וידע לטהר את נפשו מנגעיה, כי אין לאיש נכבד מנפשו, וכל אחד יודע מומי נפשו, ולכן בעוד שמאריכין לו ירפא את עצמו ברפואות התשובה אשר יתבארו בעזרת ה' לכל עון ועון הטהרה הצריכה לו, טרם החרטה אשר לא תועיל.

ואחר שבארנו צורך היסורין לטהרת העון, צריכין אנו לבאר שצריך האדם לקבלם מאהבה, ומאהבה הוא בב' בחינות, הא' כי מאהבת השכינה מקבל עליו אותם היסורין, והטעם כי החוטא שכינה לוקה על ידו כענין בן כסיל תוגת אמו שביארנו בשער היראה (פ"ט), ולכן מאהבת השכינה שהיא אמו הוא אומר אל לבו מוטב שאלקה אני בגופי ולא תלקה אמי.

ועוד בבחינה אחרת, כי האדם כשהוא חוטא שכינה מסתלקת ממנו, והוא כדי שלא תסתלק השכינה ממנו מקבל עליו יסורין, וכן ביארו בזוהר (פ' ויחי דף רמה ע"א) זה לשונם דבר אחר קשה כשאול קנאה, מה שאול בשעתא דנחתין לחייביא ביה, מודיעין לון חובייהו על מה נחתין ליה, וקשיא ליה, כך מאן דקני הוא תבע על חוביה, וחשיב כמה עובדין, וכדין קישורא דרחימותא אתקשר ביה, עד כאן לשונו.

ופי' הוא תבע על חוביה, כי העון הוא סבה להפריד האהבה בינו ובין השכינה, כאומרו (ישעיה נט, ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם ובין אלהיכם, ולכן כיון שהאוהב הזה אינו רוצה שחשוקתו תפרד ממנו, הוא מעצמו בעל חוב התובע את חובו ומתודה על עונו לחשוקתו, ואומר לה האמנם חטאתי לך אל תפרד ממני בסבת חטאתי, וכיון שהאדם מתודה בי דינא בדילין מניה, כדפירשו בזוהר בפרשת פינחס (דף רלא ע"א) ואז אין דינו נמסר ביד החיצונים אלא קודשא בריך הוא ושכינתיה דנין אותו ומיסרין אותו בידי דין קדושה בעולם הזה, כמו שאמר (ירמיה י, כד) יסרני ה' אך במשפט אל באפך וגו', וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים נד, ג) ובגבורתך תדינני, והכוונה שיהיה דינו נמסר ביד הגבורה העליונה שהוא דין קדוש, והוא ברחמים מצד רחמיו יתברך, ואל יהי נמסר ביד החיצונים בגיהנם שהוא רצועה בישא מכת אכזר. ותביעת החוב הוא תביעת היסורין על עונותיו בעולם הזה, באופן שלא ישאר תביעה למקטרג שהוא בעל חובו לגבות ממנו חובו בגיהנם, והוא אומר לנפשו כך וכך עשית כך וכך תסבול.

ומה שאמר, וחשיב כמה עובדין, פי' כמה מעשים טובים לטהר נפשו, וכדי שלא תתרחק חשוקתו ממנו, וכדי שתבוא לדור עמו, הוא עושה מעשים אשר בכוחו לעשות למצוא חן בעיניה שתתרצה בו.

ואמר, וכדין קשורא דרחימותא אתקשר ביה, שמקבל היסורין מאהבה, וכן המצות עושה אותם מצד אהבת השכינה, וזה תכלית האהבה.

ובזוהר (פ' משפטים דף קט ע"ב) פירשו שהתשובה והתפלה וקבלת היסורין עליו מועילין שלא יצטרך לבא בגלגול, כפי סברת רבותינו ז"ל הנזכר לעיל, זה לשונו אהבתי את אדוני, ובסגיאו דצלותין רחים לקודשא בריך הוא, אתקין עובדוי ואמר אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי, וקודשא בריך הוא קביל ליה בההוא תיובתא ובההוא סגיאו דצלותין, מה עביד קודשא בריך הוא, מה דהוה זמין לאהדרא ליה בגלגולא ולמסבל עונשין בהאי עלמא על מה דעבד, לא אהדר להאי עלמא, ומה עביד ליה, קריב ליה לבי דינא דמתיבתא דרקיעא, ודיינין ליה ומסרין ליה לבי מלקיותא, וארשים ליה קודשא בריך הוא האיך נמסר ליה לבי ענשא, ופגים ליה למהוי תחות שולטניה דיובלא עד זמן ידיעא, ובתר פריק ליה, עד כאן לשונו.

והטעם לזה אפשר לומר, כי בעל תשובה בקבל עליו יסורין מקבל עליו הדין העליון, והמדות המטהרות מהפגם והדין שבהם, ובזה מקרב נשמתו אל החסד, נקראת קץ הימין, ולכן יזכה שתנוח נפשו בקץ הימין ולא ישוב בגלגול, כמו שבשרו ענין זה לדניאל (דניאל יב, יג) ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין.

ובזה נכלל הפרק:

פרק ד

אחר שבפרק הקודם ביארנו הצורך לבעל תשובה ביסורין לטהר עונותיו, ראינו לסמוך לו פרק זה בביאור ענין הצום שהוא מצטרך לבעל תשובה, וכמו שנתבאר על ידי הנביא יואל ע"ה (יואל ב, יב) שובו אלי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד, והקדים הפסוק בכל לבבכם, ויש בו אתנח, ואחר כך אמר ובצום ובבכי ובמספד, והכוונה כי עיקר הכל הקודם אל הצום והבכי הוא היות התשובה מלב ומנפש.

והחסיד בעל חובת הלבבות פירש בענין התשובה ד' תנאים, זה לשונו פרק ד אבל גדרי התשובה הם ד', הא' החרטה על מה שקדם לו מן העונות, והב' שיעזבם ויסור מהם, והג' שיתודה בהם ויבקש המחילה עליהם, והד' שיקבל על נפשו שלא לעשותם ובמצפונו, עד כאן לשונו. והנה כלל הד' אלו הוא מה שנאמר בכל לבבכם, כי בעשות האדם התשובה בכל לב יוכללו בודאי ד' תנאים האמורים.

ועוד אפשר לומר טעם אחר, כי לפעמים יהיה האדם חולה או במקום סכנה, ויהרהר תשובה בלבו לכשיוכל לעשות יתענה ויעשה תשובה, וכההיא דאמרינן (תענית דף ח ע"ב) בימי רבי זירא גזור גזרה, וגזור דלא למיתב בתעניתא, אמר להו רבי זירא נקביל עילוון, ולכי בטול גזרה ליתביה, אמרי ליה מנא לך הא אמר להם דכתיב (דניאל י, יב) ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום אשר נתת לבך להבין ולהתענות נשמעו דבריך, הרי בפירוש כי קבלת התענית אף על פי שאינו יכול להתענות מועיל כאלו התענה, והיינו בכל לבבכם.

והצום מצטרך אל השב, כי באכילה הלב מתגאה ויבא למרוד, וכמו שהעתקנו בשער הקדושה פרק טו, שאין אדם מורד אלא מתוך אכילה ושתיה, כאומרו (דברים יא, טו-טז) ואכלת ושבעת השמרו לכם וגו', וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק (שמות לב, ו), וכיוצא הרבה. ועיקר התענית הוא ההכנעה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה במזמור התשובה (תהלים נא, יט) זבחי אלהים רוח נשברה, וכדפירשנו לעיל (פ"ג).

ונתבאר עוד בזוהר (פ' פינחס דף רמ ע"א) זה לשונו רבי אבא פתח, זבחי אלהים רוח נשברה, האי קרא אוקמוה, דרעותא דקודשא בריך הוא לא אתרעי בקרבן דבר נש על חובוי, אלא רוח נשברה, ובני נשא לא ידעי מאי קא אמרי, והכי שמענא מבוצינא קדישא, דכד אתי בר נש לאסתאבא בחובוי אמשיך עליה רוחא מסטרא דמסאבא, ואיתגאי על בר נש ושליט עליה לכל רעותיה, אתי בר נש לאתדכאה, בזמנא דהוה בי מקדשא קיים אקריב קרבניה, כל כפרה דיליה תליא עליה עד דאתחרט ותבר להההיא רוחא מגו גאותא דיליה, ומאיך ליה, ודא הוא תבירו דההוא דרגא דמסאבא, וכד אתבר ההוא רוח מסאבא וקביל קרבניה דא איהו דאתקבל ברעוא כדקא יאות, ואי לא אתבר האי רוחא לאו קרבניה כלום ולכלבי אתמסר, דהא קרבניה דא לאו דקודשא ברוך הוא אלא מכלבי, ובגין כך זבחי אלהים רוח נשברה כדקא יאות, רוח נשברה דיתבר ההוא רוחא מסאבא ולא ישלוט, ועל דא מאן דיתבר ליה כדקא יאות, עליה כתיב (תהלים עח, לט) רוח הולך ולא ישוב, ליהוי ההוא גברא באבטחותא ולא יתוב לגביה לעלמין, הדא הוא דכתיב ולא ישוב. לב נשבר ונדכה, ההוא גברא דלא איתגאי ולא אתענג בעינוגין דעלמא, אלהים לא תבזה, ביקרא איהו לגביה, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש, כי כאשר החוטא מושך עליו רוח מסטרא אחרא, ואז לבו מתגאה עליו, והזבח העיקרי הוא רוח נשברה, לשבר אותו הרוח החיצוני, כענין שבירת קליפי האגוז. וביאר בסוף המאמר כיצד ישבר הרוח, על ידי שבירת הלב, דהיינו דלא אתגאי ולא

אתענג בעינוגין דעלמא, ועל ידי הצום מתרחק מתענוגי העולם, ואז הוא משבר הרוח החיצוני ההוא.

וביארו עוד ענין זה (רע"מ פ' פינחס דף רמז ע"א) בפרשה עצמה בביאור פסוק סלת למנחה, אמרו ז"ל ידו"ד עמודא דאמצעיתא, סולת דיליה דא שכינתא תתאה, נהורא דיליה סלת נקיה מסטרוי, בלא פגימו דחשוכא ובלא תערובת חשוכא כלל, דהכי אינון חשוכין עם נהורין, כבר קדם מוץ ותבן, ובחוביהון דישראל מתערבין חשוכין בנהורין, וכגוונא דדש בר נש תבואה ולבתר איהו בורר לה כבורר אוכל מתוך פסולת, כך ישראל צריך למעבד ברוחיהון כד אתערב בהון חשוכין, ורזא דמלה (תהלים נא, יט) זבחי אלהים רוח נשברה, דהכי אתבר חשוכא דאיהו יצר הרע, דמכסי על רוחא כמוץ דמכסי על חטה, כענן דמכסי על שמשא ולא אנח ליה לאנהרא, ובזמנין דחשך דאיהו יצר הרע מכסי על יצר הטוב דאיהו אור, איהו כמאן דתפיס בבית האסורין דרוחא, ואוף הכי כד יצר טוב איהו תפיס ברשו דיצר הרע הכי אינון תפיסין חיילין דיצר הטוב ברשו דחיילין דיצר הרע. ובזמנא דיתבר בר נש רוחיה בכל איברין דיליה קדם ידו"ד, מה כתיב, לאמר לאסורים צאו לאשר בחשך הגלו (ישעיה מט, ט), אבל שכינתא איהי סלת נקיה, דלית חשוכא וקבלא יכיל לאתערבה בה, עד כאן לשונו.

הרי במאמר הזה מבואר הענין יותר, כי על ידי החטא מתערב אור בחשך, והחשך ההוא מכסה על הרוח כענן המכסה על השמש, והיינו מה שאמר הפסוק (שם נט, ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, שהם מחיצה. וכן אמרו בתיקונים (דף קט ע"א) דאלין קליפין גרמין אפרשותא בין קודשא בריך הוא ובין ישראל, ודא איהו רזא כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, עד כאן לשונו. וכן אמר לעיל מזה (דף קח ע"ב) ואלין קליפין אינון מחיצה בין ישראל לאביהם שבשמים.

וכיון שהאדם חוטא, בעונו מגביר הקליפה ומעבה המחיצה, ועושה אותה כמחיצה של ברזל, על דרך (ישעיה ה, יח) הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה, ואין תקנה עד שישבר הקליפה על ידי צום ובכי ומספד, כמו שיתבאר, באופן שישבר רוחו ואבריו לפני ידו"ד, כמו שאמר ובזמנא דיתבר בר נש רוחיה בכל איברין דיליה קדם ידו"ד, ואין דרך לשבירת כל אבריו ורוחו אלא על ידי סיגוף התענית, שחלבו ודמו שהם עיקר כל האברים מתמעטים ומסתגפים. וכמו שעל ידי אכילה ושתיה נתגאה כוחו, וכסה המוץ והתבן שהוא חשך על אור העליון מנשמתו וניצוץ השכינה גם כן שנתלבש בחשך ההוא, כך יסגף עצמו בלי אכילה כדי להכניע עצמו ולברור האור מהחשך.

ובפרט תלמידי חכמים צריכין להתענות, כדי להכניע גופם, כי אין הנשמה מאירה עד שיכנע הגוף וכוחותיו, וכמו שאמרו בזוהר (פ' תולדות דף קמ ע"ב) ותא חזי, בזמנא דקודשא בריך הוא אתרעי בנשמתיה דבר נש לאתהנאה בה, מחי לגופא בגין דתשלוט נשמתא, דהא בעוד דנשמתא עם גופא לא יכלא לשלטאה, וכד אתרע גופא נשמתא שלטא, עד כאן לשונו, וכן האריכו גם כן בזוהר (פ' וישב דף קפ ע"ב) עיין שם. ולכן צריך להתענות כדי להגביר כח הנשמה ולהחליש את החומר ואת תענוגיו.

וכבר ביארנו בשער הקדושה כי שבירת התענוגים הוא כענין שבירת קליפת האגוז הקשה, ואמר בתיקונים (דף סט ע"א-ע"ב) כי הלב הוא כעין האגוז, זה לשונו ועוד לבא איהו אגוז, מאן דתבר קליפה דאיהו יצר הרע עליה אתמר (תהלים נא, יט) לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה, וגסות ליבא דאיהו שלים בקליפין דיליה ולא אתבר, עליה אתמר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, ושכינתא לא שריא עליה, ומסטרא דקליפין אתקריאו בני נשא ערלי לב, עד כאן לשונו.

ובלילה שלאחר התענית יזהר שלא ימלא בטנו בשר ויין, בענין שיתגאה לבו ויצא שכרו בהפסדו, וצריך בעל תשובה להתרחק מהם, ובפרט מהיין, כמו שאמרו בזוהר (פ' מקץ דף רב ע"א) מה דאתמר דידכור ליה בר נש ההוא יומא דמותא, ודאי הכי הוא, בגין דמתבר לבא דבר נש, דהא יצר הרע לא שריא אלא באתר דאתשכח חדוה דחמרא וגסותא דרוחא, וכד אשכח רוחא תבירא כדין אתפרש מניה ולא שריא בהדיה, עד כאן לשונו. וכיון שאמר גסותא דרוחא, צריך להתרחק מהתענוגים באופן שלא יבא רוחו להתגאות עליו.

והרבה מבעלי תורה שבדורינו סומכין שלא להתענות מהא דאמרינן (תענית יא ע"א) אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא, סבר כי האי תנא דתניא רבי אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר (במדבר ו, יא) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, וכי באיזה נפש חטא זה, אלא שציער עצמו מן היין, והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה. רבי אלעזר אמר נקרא קדוש, שנאמר (שם ו, ה) קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו, ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ולשמואל הא איקרי קדוש, ההוא דמדכי נפשיה. ולרבי אלעזר הא איקרי חוטא, ההוא דסאיב נפשיה. ומי אמר רבי אלעזר הכי, והאמר רבי אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאלו קדוש שרוי בתוך מעיו, שנאמר (הושע יא, ט) בקרבך קדוש ולא אבא בעיר, לא קשיא הא דמצי לצעורי נפשיה הא דלא מצי לצעורי נפשיה. ריש לקיש אמר נקרא

חסיד, שנאמר (משלי יא, יז) גומל נפשו איש חסד. אמר רב ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא שירותיה, אמר רבי ירמיה בר אבא אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד, אמר רבי ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש אין תלמיד חכם ראי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים, עד כאן לשונו.

וממימרת ריש לקיש זו אחרונה מסתייעי כדי שלא להתענות, וכדפירש רש"י ע"ה - שממעט במלאכת שמים, חלש הוא ואינו יכול ללמוד, עד כאן לשונו. וכיון שהוא חלש ואינו יכול ללמוד נקרא לא מצי לצעורי נפשיה, ונקרא חוטא, ומימרת ריש לקיש דקאמר נקרא חסיד שנאמר גומל נפשו איש חסד, צריך לאוקומיה לפי דעתייהו בדמצי לצעורי נפשיה, או בשאינו תלמיד חכם, כדי שלא יחלוק ריש לקיש מדידיה לדידיה, דקאמר אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית.

ואין מכל זה סיוע למי שחטא שלא יתענה ושיספיק לו התורה לכפרת עונו, שמי שחטא אפילו הוא תלמיד חכם אין תורתו רצויה עד שיטהר עצמו, כדפי' בסוף פרק ב, והעד על זה ריש לקיש עצמו, שפירש בפרקי רבי אליעזר (פמ"ב) והעתקנו לשונו לעיל (פ"ג), שאחר ששב כל ימיו היה עסוק בצום ובצדקה ובתפלה, אלא ודאי אין דברי ריש לקיש אמורים אלא בתלמיד חכם שלא חטא, שאם ירצה להתענות כדי לקדש את עצמו אינו רשאי מפני שממעט במלאכת שמים, אבל אם חטא ויושב בתענית נקרא חסיד, שנאמר גומל נפשו איש חסד, ופירוש גומל נפשו - שגומל לנפשו לשלם לה כמדתה, וכמו שאמר הפסוק (תהלים סב, יג) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, הרי במדת חסד נשלם לאיש כמעשהו. וכן פי' שעל ידי קבלת היסורין מקרב עצמו אל החסד, כאומרו (משלי יג, כד) ואוהבו שחרו מוסר, ואהבה היא אהבת החסד, וסתם טהרה מצד החסד, כדפירשנו לעיל (פ"ג).

ועוד אמרינן בירושלמי בנדרים פרק קונם (פ"ח ה"א) רבי יונתן הוה ציים כל ערבי ריש שתא, רבי אבין הוה ציים כל ערבי שבת, רבי זעירא ציים תלת מאוון צומין, אית דאמר תשע מאוון צומין, ולא חש על מגילת תענית, עד כאן לשונם. והכי איתא בירושלמי בתעניות פרק ב (הי"ב).

וכן כתב הטור (הל' שבת סימן רמט) אין קובעין סעודה בערב שבת משום כבוד שבת, וכתב אחר כך, ויראה שדרך אנשי מעשה להתענות כל היום כדאיתא בעירובין (דף מ ע"ב) הני בני רב דיתבי בתענית במעלי שבתא מהו לאשלומי, אלמא שדרך תלמידי חכמים להתענות ערב שבת, עד כאן לשונו.

גם אין להביא ראיה דאמרינן בתעניות (דף כב ע"ב) רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות. כי מתורץ הוא במה שכתב הר"ן ז"ל שם, כבר פי' לעיל דמפני שמתענין על אלו ברצופה, קאמר דאין היחיד רשאי להתענות על אלו ברצופה עליהם. וביאור דבריו, שאמר דמפני שמתענין על אלו ברצופה, הכוונה היא, שאמר שם תנו רבנן עיר שהקיפוה גייסות או נהר או ספינה המטורפת בים ויחיד הנרדף מפני נכרים ומפני רוח רעה מפני לסטים, מתריעין מיד בשבת, ועל כלן אין יחיד רשאי לסגף עצמו בתענית, שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמין עליו. הרי שרבי יוסי קאי על דברי תנא קמא שהוא לסגף עצמו בתעניות על אחר, כגון להתפלל על עיר שהקיפוה גייסות או על יחיד הנרדף, וכדפירש הר"ן שעל אלו מותר להתענות רצופין, ועל אלו פליג רבי יוסי וקאמר שלא יתענה רצופין מפני שיבטל ממלאכתו וכו', אבל המתענה רצופין לתשובה על עונותיו לא דבר רבי יוסי בזה.

ואדרבא תבא עליו ברכת טוב, שהרי במסכת יומא (דף פו ע"ב) אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב גדולה תשובה, שאפילו יחיד עשאה מוחלין לו ולכל העולם, שנאמר (הושע יד, ה) ארפא משובתם. ולא עוד אלא שמביא רפואה לעולם, כדאמרינן התם (דף פו ע"א) אמר רבי גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, שנאמר (ירמיה ג, כב) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם, ואם יש כח בתשובה מהביא רפואה לעולם כל שכן לעצמו שיביא רפואה להיותו בריא שלא יחלה. ואם תאמר שהתשובה היא בלא תענית, כבר מפורש על ידי הנביא תנאי התשובה (יואל ב, יב) בכל לבבכם בצום ובבכי ובמספד.

ועוד אמרו במדרש משלי בפסוק (משלי ו, ד) אל תתן שינה לעיניך, זה לשונם אל תתן שינה לעיניך מלהתעסק בתורה שהיא מכפרת עון. דבר אחר, אל תתן שינה לעיניך מלעשות תשובה, שהתשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות. דבר אחר, אל תתן שינה לעיניך מלישב בתענית, שהתענית קרובה לתשובה, שנאמר (יואל ב, יב) וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלהיכם, אם עשיתם כן כי חנון ורחום הוא, וכל כך למה כדי להנצל מדינה של גיהנם. ועליהם מפורש בקבלה (משלי ו, ה) הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש, כדי שלא תתיקשו בירידתה של גיהנם. דבר אחר וכצפור מיד יקוש, שלא תעשו קש לאשה של גיהנם, מפני שכחה של תשובה מגעת עד כסא הכבוד, עד כאן לשונם.

הרי שאמר שהתענית קרוב לתשובה, והטעם כדפי' לעיל בראש הפרק. ולכן אנו מוצאים שעל כל צרה שלא תבא על הציבור גוזרים תענית, כדתנן בפרק קמא דתעניות (פ"א מ"ד) הגיע י"ז חשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענים, ולמה יתענו, מוטב שיעסקו

בתורה שהיא מכפרת עון ויפשפשו במעשיהם בלי תענית, אלא מוכרח התענית כדי להביא לידי הכנעה, וכאשר נתקדש מאכילה ושתיה שהם כוחות הגוף נדבק בו יתברך ובמשרתיו שהם מובדלים וקדושים מאכילה ושתיה, ואז הוא עונה אותנו מפני שאנו דבוקיים בו, אבל על ידי אכילה ושתיה אנו מובדלים ממנו, מלבד כשהאכילה מצוה בשבתות וימים טובים וראשי חדשים וכיוצא.

ואפשר שמטעם זה היה מר בריה דרבינא יושב בתענית כל השנה, כדאמרינן בפסחים (דף סח ע"ב) מר בריה דרבינא כוליה שתא הוה יתיב בתעניתא, בר מעצרתא, ופוריא, ומעלי יומא דכפורי.

ומי שאינו יכול להתענות כל השנה רצופים לפחות ישתדל לקיים דברי הר"י בעל הטורים (א"ח סי' תקפ) זה לשונו כתב בה"ג אלו הימים שמתענים בהם מן התורה, והמתענה בהם לא יאכל בהם ולא ישתה עד הערב, בא' בניסן מתו בני אהרן וכו', וכתב בסוף דבריו אלו ימי תעניות קבלו ישראל מן התורה, ועוד גזרו שיהו מתענין מפני ג' דברים שני וחמישי ושני על חרבן הבית ועל התורה שנשרפה ועל חרפת ה', ולעתיד לבא עתיד הקדוש ברוך הוא להפכם לששון ולשמחה, עד כאן לשונו.

וכן אמרו במסכת סופרים שהתלמידים מתענין בניסן ב' וה', והטעם מפני שהוא גזירת רבותינו על ג' דברים האמורים. זה לשונם בפרק בתרא הלכה ג' לפיכך אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן, ואין מתענין עד שיעבור ניסן, אלא הבכורות שמתענים בערב הפסח, והצנועים בשביל המצה כדי שיכנסו בה בתאוה, והתלמידים מתענין בו שני וחמישי, מפני חילול השם ומפני כבוד ההיכל שנשרף, במה דברים אמורים בצנעא, אבל להזכיר בציבור אסור עד שיעבור ניסן, עד כאן לשונו. הרי שהותר להתענות בניסן לתלמידים ב' וה' מפני חילול ה', והטעם שכיון שכך דרכן להתענות כל השנה, השמיענו שאין מפסיקין בניסן.

וכתבו בתוספות (ב"ק דף פב ע"א ד"ה כדי) אהא דאמרינן שעזרא תקן שיהיו קורין בתורה בב' ובה' כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה, ואם תאמר ומאי שנא שתקנו ב' וה', ויש לומר משום דאמרינן במדרש משה רבינו ע"ה עלה בחמישי לקבל לוחות האחרונות, וירד בב', ונתרצה לו המקום, ולפי שהיה עת רצון באותה עליה וירידה קבעו בב' וה', ולכך נהגו נמי להתענות בב' ובה', עד כאן לשונו.

ומלבד שני וחמישי יש ימים שנהגו בהם ישראל להתענות, בערב ראש חדש נהגו להתענות, ואומרים שהוא כפור קטן, וטעם למציאות התעניות, כי נודע כי ישראל מונין ללבנה כדפי' בזוהר (פ' ויחי ריש דף רלו ע"ב-רלז ע"א) מפני שהלבנה הזו רמז ללבנה

העליונה, וכיון שיש למטה מיעוט וחסרון כן למעלה, והצדיקים המצטערים ביסורי שכינה לקבל הדין שבא עליהם, כאשר היא מתחדשת כן הם מתחדשים עמה.

וכן אמרו בזוהר (פ' וישב דף קפא ע"א) בענין הצדיקים שיש להם יסורין מפני שנולדו בחסרון הלבנה, שלעתיד יש להם מעלה גדולה, והשכינה אינה זזה מהם, זה לשונו שם וכד סיהרא איתפגים בההוא סטרא דחויא בישא, כדין כל אינון נשמתין דנפקין, אף על גב דכלהו דכיין וכלהו קדישין, הואיל ונפקי בפגימו, בכל אינון אתרי דמטו אינון נשמתין כלהו אתברו ואתפגמו בכמה צערין בכמה כאיבין, ואלין אינון נשמתין אתרין דאתרעי בהו קודשא בריך הוא לבתר דאיתברו, ואף על גב דנשמתין בעציבו ולא בחדוון, ורזא דמלא שרייא כגוונא דלעילא, גופא אתפגים ונשמתא לגו כגוונא דלעילא, ודאי כגוונא דא. ובגין כך אלין אינון דבעיין לחדתותי בחדתותא דסיהרא, ועל אלין כתיב (ישעיה סו, כג) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה', כל בשר ודאי, דאלין יתחדתון בכלא, ובעיין לחדתותי בחדתותא דסיהרא, ואלין אינון בשתופא חדא בסיהרא, פגימין בההוא פגימו דילה, ובגין כך איהי שרייא בגווייהו תדיר דלא שבקא לון, כמ"ד (ישעיה נז, טו) ואת דכא ושפל רוח, וכתיב (תהלים לד, יט) קרוב ה' לנשברי לב, לאינון דסבלו עם סיהרא ההוא פגימו, אינון קריבין לה תדיר, ועל דא להחיות לב נדכאים, באינון חיין דאתיין לה לאתחדתא יהא לון חולקהון, אינון דסבלו עמה יתחדתון עמה, ואלין איקרון יסורין של אהבה, של אהבה אינון, ולאו מניה מההוא בר נש, של אהבה אינון, דאתפגם נהורא של אהבה זוטא דאתדחייא מאהבה רבה, ובגין כך אלין אינון חברים משותפים בהדה, זכאה חולקהון בעלמא דין ובעלמא דאתי, דאינון זכו להאי למהוי חברים בהדה, עלייהו כתיב (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי וגו', עד כאן לשונו.

ומכאן שכל המצטער בצער שכינה יש לו שכר גדול, כמבואר במאמר שאמר קרוב ה' לנשברי לב לאינון דסבלו עם סיהרא ההוא פגימו וכו', נראה שכל המדכא עצמו ביסורין ומשבר לבו מתחדש עמה. ולכן בערב ראש חדש שהרי היא פגומה מכל וכל, ראוי להצטער ולהתענות. ובכל תענית שיתענה טוב שיכוין לזה גם כן, מלבד כי בחטאו גרם עינוי לה כמו שהארכנו בשער היראה, כי בן כסיל תוגת אמו, לכן ראוי שיסבול ענוי תחת הענוי אשר גרם לה, כל שכן עתה בגלותינו זה כי בפשעינו שולחה אמנו, שראוי לכל אדם להצטער בצערה ולקבל יסורין על מה שהוא מאריך הגלות בעונותינו, ובענין הענוה הארכנו יותר, עיין שם.

עוד יש ימים שנהגו ישראל להתענות בהם, כגון מראש חדש אלול עד יום הכפורים, שהם ימים שאומרים בהם סליחות ותחנונים, וסמכו על זה (שה"ש ו, ג) *אני *לדודי *ודודי *לי ראשי תיבות אלול וסופי תבות ד' יודין כנגד מ' יום, וכן (דברים ל, ו) ומל ה' אלהיך *את *לבבך *ואת *לבב ראשי תיבות אלול, שחודש זה מוכן למילת הלב, דהיינו תשובה. **ומסתברא** מאחר שהוא החדש האחרון מהשנה לעשות בו תשובה על מה שפגם בכל השנה, ולא יכנס בראש השנה שהוא יום הדין, מתועב ממעשיו הרעים, אלא יתקן בחדש זה מה שעבר. וכן בי' ימי תשובה, שמם מוכיח עליהם שנתקנו לתיקון השנה, והם ימי דין שאנו אומרים בהם המלך המשפט, והקדוש ברוך הוא מזדמן לקבל אז לבעלי תשובה, כמו שדרשו ז"ל דרשו ה' בהמצאו (ישעיה נה, ו), וכי יש ימים שאין נמצא, אלא כאן ליחיד וכו', שבימים אלו אפילו ליחיד נמצא, וראוי להתענות ולפשפש במעשיו ויקיים עיקרי התשובה בכל לבבו בצום ובבכי ובמספד, ובלילה לא יאכל בשר ולא ישתה יין.

וכתב הר"י בשערי התשובה (שער שני אות יד), זה לשונו בעשרת ימי תשובה, הירא את דבר ה' לבו יחיל בקרבו, בדעתו כי כל מעשיו בספר נכתבין, ובעת ההיא האלהים יביא במשפט את כל מעשה, על כל נעלם אם טוב ואם רע, כי האדם נידון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכפורים, ובעת ידע האדם כי יביאו את דינו לפני מלך בשר ודם, הלא יחרד חרדה גדולה וישית עצות בנפשו, ובכל דרכי החריצות יחיש מפלט לו, ולא תעלה על רוחו לפנות על ימין או על שמאל ולהתעסק ביתר חפציו, לכן מה נואלו היוצאים לפעלם ולעבודתם עדי ערב בימים הנוראים ימי הדין והמשפט, ואינם יודעים מה יהיה משפטם, וראוי לכל ירא שמים למעט בעסקיו ולהיות רעיוניו נחתים, ולקבוע ביום ובלילה עתים להתבודד בחדריו, ולחפש דרכיו ולחקור, ולקדם אשמורות להתעסק בדרכי התשובה וכשרון מעשה, ולשפוך שיח ולשאת תפלה ורנה ולהפיל תחנה, והעת עת רצון והתפלה נשמעת בו. ואמרו רבותינו ז"ל דרשו ה' בהמצאו אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים.

ומצות עשה מן התורה להעיר אדם אל רוחו ולחזור בתשובה ביום הכפורים, שנאמר (ויקרא טז, ל) מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, ואמרו רבותינו ז"ל כי יום הכפורים מכפר עם התשובה, על כן הזהירנו הכתוב שנטהר לפני ה' בתשובתינו והוא יכפר עלינו ביום הזה לטהר אותנו, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל המשכיל במעשיות הנזכרים בגמרא מחכמים שהיו מתענים כמה תעניות, ויראה שהיה הדבר בלי צורך כל כך, תלהב נפשו להתענות על כל עונותיו, וכל אחד ידע מה שקדמו לו מהעונות.

כתב הרא"ש בהלכות קטנות של ר"י אלפס (דף ח ע"א), גבי ההיא דאמרינן (מנחות דף לה ע"ב) רב אשי הוה יתיב קמיה דמר זוטרא אתהפיכא ליה רצועה של תפלין, זה לשון תשובת גאון, דרצועה דרב הונא דאתהפיכא ויתיב מ' יומין בתענית, בשל יד או בשל ראש, הכי גמירנא מרבוותא דשל ראש היתה, רב הונא דיתיב אתעניתא לאו משום דחובה הוה וכו'. ומעשה זה דרב הונא הובא בגמרא דמסכת מועד קטן (דף כה ע"א). וכתב עוד תשובה אחרת, מאן דאפיך רצועה של ראש או של יד מיחייב למיתב בתעניתא דפושע הוא וצריך תענית, אבל לחייבו מ' תעניות כרב הונא לא, ומרוב חסידות הוא דעבד, עד כאן לשונו.

וכן מצינו רבי זירא שהתענה מאה תעניות שלא תשלוט עליו אשו של גיהנם, כדאיתא בגמרא (ב"מ דף פה ע"א) מלבד מאתים אחרים שהתענה כדפי' שם. גם בירושלמי (שבת פ"ה ה"ד) אהא דאמרינן פרתו של רבי אלעזר בן עזריה היתה יוצאת ברצועה וכו' אמרו רבותינו ז"ל, אמר רבי חנינא פעם אחת יצאת והושחרו שיניו מן הצומות, עד כאן לשונו.

גם אם יתענה התלמיד חכם כדי שתתקיים בו תורה ולא תפסוק מזרעו, טוב לו, כדאיתא שם בהשוכר את הפועלים (דף פה ע"א) גבי אהא דאמרינן, אמר רבי פרנך אמר רבי יוחנן כל שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר (ישעיה נט, כא) ואני זאת בריתי אותם וגו'. רב יוסף יתיב ארבעין תעניתא, ואקריוה לא ימושו מפיך, ויתיב ארבעין תעניתא אחריני ואקריוה ומפי זרעך, יתיב מאה תעניתא אחריני ואקריוה לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך, אמר מכאן ואילך לא צריכנא, תורה מחזרת על אכסניא שלה, עד כאן לשונו.

וכן מצינו ששלמה התענה מ' תעניות על החכמה, כדאיתא בריש מדרש משלי, על טעם שהתחיל ספר משלי במ"ם.

ובסוד התענית ביארו בזוהר (פ' שמות דף כ ע"א-ע"ב) אמר שם בפסוק (שה"ש ב, טז) דודי לי ואני לו הרועה בשושנים, שהקדוש ברוך הוא מנהיג את עולמו בחסד ובדין, רמז השושנים שיש בהם אודם ולובן, וזה לשונו מה השושן הזה אדום ולבן, כך ריח הקרבן מאדום ולבן. בא וראה מריח הקטרת, שהסמנים מהם לבנים מהם אדומים, כגון הלבונה שהוא לבן, מר דרור אדום, והריח עולה מאדום ולבן, ועל כן מנהיג עולמו כשושנים שהוא אדום ולבן, דכתיב (יחזקאל מד, טו) להקריב לי חלב ודם. כנגד זה אדם מקריב

חלבו ודמו ומתכפר לו, זה אדום וזה לבן, מה השושן שהוא אדום ולבן אין צומקין אותו לחזור כלו לבן אלא באש, כך הקרבן אין צומקין אותו לחזור כלו לבן אלא באש. עכשיו מי שיושב בתעניתו ומקריב חלבו ודמו אינו נצמק להיות כלו לבן אלא באש, דאמר רבי יהודה מתוך תעניתו של אדם מחלישין אבריו וגובר עליו האש, ובאותה שעה צריך להקריב חלבו ודמו באותו האש, והוא הנקרא מזבח כפרה. והיינו דאמר רבי אלעזר כד הוה יתיב הוה מצלי ואמר גלוי וידוע לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שהקרבתי לפניך חלבי ודמי והרתחתי אותם בחמימות חולשת גופי, יהי רצון מלפניך שיהיה הריח העולה מפי בשעה זו כריח העולה מהקרבן באש המזבח ותרצני, נמצא שאדם שהוא מקריב בתעניתו החלב והדם והאש, והריח שעולה הוא מזבח כפרה. ולפיכך תקנו התפלה במקום הקרבן, ובלבד שיתכוין למה דאמרן. אמר רבי יצחק מכאן ולהלאה כתיב (במדבר לא, כג) כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, עד כאן לשונו.

עוד יכוין למה שאמרו בזוהר פרשת תרומה (דף קנג ע"א) תלת שליטין אינון לעילא דקודשא בריך הוא אשתמודע בהו, ואינון רזא יקירא דיליה, אלין אינון מוחא ולבא וכבדא, ואינון בהפוכא דהאי עלמא, לעילא מוחא נטיל ברישא ולבתר יהיב לליבא וליבא נטיל ויהיב לכבדא ולבתר כבדא יהיב חולק לכל אינון מקורין דלתתא, כל חד וחד כדקא חזי ליה. לתתא, כבדא נטיל ברישא, ולבתר איהו מקרב כלא לליבא, ונטיל ליבא, כיון דנטיל ליבא ואתתקף מההוא תוקפא ורעו דקא נטיל ואתער לגבי מוחא, ולבתר אהדר כבדא ופליג מזונא לכל אברין דגופא. ביומא דתעניתא בר נש מקרב מיכלא ומשתייה לגבי כבדא עלאה, מקרב חלביה ודמיה ורעותיה, ההוא כבדא נטיל כלא ברעותא, כיון דכלא איהו לגביה, נטיל ומקריב כלא לגבי ליבא דאיהו רב ושליט עליה, כיון דליבא נטיל ואתתקף ברעותא מקרב כלא לגבי מוחא דאיהו שליטא עילאה על כל גופא, לבתר אהדר כבדא ומפלג חולקין לכל אינון מקורין ושייפין דלתתא, עד כאן לשונו.

והמסתכל בדברי המאמר יראה בעין הדעת היות התענית ממש קרבן, סוד אשה ריח ניחוח לה' (ויקרא א, ט) שפירשו בזוהר שיר השירים. ולכן צריך ליזהר ביום התענית מכל חטא ועון, שלא יהיה קרבנו נדחה, וידין מדברים הפוסלים הקרבן שאחד מהם המחשבה, גם יפסלו לתענית אם יהרהר בעבירה. וכן שאר דברים הפוסלים בקרבן יפסלו בתענית, ולכן צריך עזיבת החטא שלא יהא טובל ושרץ בידו.

ובמסכת ברכות (דף לב ע"ב) בענין התענית אמרו ז"ל ואמר רבי אלעזר גדולה תענית מן הצדקה, מה טעם זה בגופו וזה בממונו, עד כאן לשונו. ואמר גדולה תענית וכו', הורה לנו בזה מעלת הצדקה, שאין אומרים זה גדול מזה אלא אם יכנסו בסוג וערך אחד, והטעם,

שהצדקה מכפרת עון כאומרו (דניאל ד) וחטאך בצדקה פרוק, וכן התענית הוא במקום הקרבן ומכפר עון, כמו שאמרו שם פרק היה קורא (ברכות דף יז ע"א), רב ששת כד הוה יתיב בתעניתא, בתר דמצלי אמר הכי, רבון העולמים גלוי לפניך שבזמן שבית המקדש קיים אדם חוטא ומקריב קרבן, ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו, ומתכפר לו, ועכשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי, יהי רצון מלפניך שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאלו הקרבתיו לפניך על גבי המזבח ותרצני, עד כאן לשונו. והוסיף התענית על הצדקה היותו בגופו, כי הוא מקריב פני אדם למעלה, וכמו שבזמן שבית המקדש קיים בעשיית הקרבן עיקר הקרבן היה ההכנעה, וכן אמרו בזוהר (פ' פינחס דף רמ ע"ב) שירותא דקרבנא, בשעתא דבר נש אודי חטאוי עלה, ונכיסו וזריקו דדמיה על מדבחא, עד כאן. עוד בדף רמא (ע"א) אדם חקוק בכורסיא, אדם עיקרא דכלא, ומקריב תמן רוחיה ונשמתיה, עד כאן לשונו.

ואמר בירושלמי פרק כיצד (תענית פ"ב ה"א), זה לשונם דרש רבי אבא בר זבדא, נשא לבבינו אל כפים (איכה ג, מא), ואפשר כן אית בר נש דנסיב לביה ויהיב גו ידיה, אלא מהו נשא, נשַׂוִי לבינן לכף ידינן, ואחר כך אל אל בשמים, כך אם יהיה שרץ בידו של אדם, אפילו טובל במי שילוח או במי בראשית אין לו טהרה עולמית, השליכו מידו מיד טהר, עד כאן לשונו. והכוונה היא, שכשם שהידים צריך שלא יהיה בהם שרץ, דהיינו עון, גם כן הלב צריך שיהיה כמו הכפים, שיהיה נקי מלחשוב בעשות עבירה, כמו שאמר (ישעיה נה, ז) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, ונשא הוא לשון שווי כמו שאמרו נשַׂוִוי.

גם עיקר התענית, בפרט בתענית צבור, צריך שיהיה בפשפוש המעשים, כמו שאמרו (איכה ג, מ) נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה', נראה שאין דרך לתשובה שנאמר בה שובה ישראל עד ה', אלא על ידי חקירת המעשים והחיפוש. והוא עיקר הצום, כמו שאמר ישעיה הנביא ע"ה (ישעיה נח, ג) בענין שאמר שם, למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע וגו', ואמר אחר כך הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכוף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע, הלזה תקרא צום ויום רצון לה', הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע התר אגודות מוטה. ופסוק הראשון שאמר הכזה יהיה צום אבחרהו וגו' יום ענות וגו' הלכוף כאגמון וגו' הוא בתמיה, פירוש שאינו רצוי לפניו שום דבר מזה, אבל הצום הנבחר הוא פתח חרצובות רשע.

וכן פירשו בירושלמי פרק ב דתעניות (ה"א), זה לשונם אמר רבי אלעזר הכזה יהיה צום אבחרהו אלא יום ענות אדם נפשו, אין זה צום שאני חפץ בו, ואיזה צום שאני חפץ בו

הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע התר אגודות מוטה הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, מה כתיב בתריה אז תקרא וה' יענה וגו' עד כאן לשונו.

נמצא שכלל התענית צריך פשפוש המעשים ועזיבת החטא ונתינת הצדקה לשמה, כמבואר בפסוק שיש בה כמה בחינות שצריך לדקדק בפסוק, שכולם נוגעים לענין הצדקה.

וכן פירשו במסכת תענית (דף יב ע"ב) על מה שכתוב בעזרא כאשר גזר עליהם תענית (נחמיה ט, ג) ויקראו בספר תורת האלהים רביעית היום וגו', זה לשונו אמר אביי, בתעניתא מצפרא עד פלגא דיומא מעייני במילי דמתא, ומפלגא דיומא, רביעא דיומא קרו ומפטרי, ורביעא דיומא בעו רחמי, שנאמר ויקראו בספר תורת האלהים רביעית היום, ורביעית היום מתודים ומשתחוים. ואיפוך אנא, לא סלקא דעתך דכתיב ואלי יאספו כל חרד, עד כאן לשונו. הרי שחצי היום הראשון הוא בפשפוש המעשים קודם לתורה ולתפלה.

וכן פירשו בזוהר (פ' ויחי דף רכח ע"ב) בפסוק (ישעיה לח, ב) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, שאין להתפלל על החטא עד שישים כל מגמת פניו לתקן עונו, זה לשונו בקיצור מכאן אוליפנא, דמאן דאית ביה חובא ובעי למיבעי רחמי עלוי, ליכוין אנפוי ורעיונוי לאתקנא גרמיה מההוא חובא, ולבתר יבעי צלותיה, כמד"א (איכה ג, מ) נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה', נחפשה דרכינו בקדמיתא, ולבתר ונשובה, עד כאן לשונו.

ובעניין הצדקה אמרו בסנהדרין (דף לה ע"א) אמר רבי אלעזר כל תענית שמלינין בה צדקה כאלו שופך דמים, שנאמר (ישעיה א, כא) צדק ילין בה ועתה מרצחים, עד כאן לשונו.

ובספר החסידים (סימן רכו) כתב דע והבן, אף על פי שאמרו חכמים יפה תענית לחלום כאש לנעורת, לא אמרו אלא לעושי תשובה עם התענית, הרי יהודי אחד ראה בחלום בליל ט' בתשרי והתענה בט' וביום הכפורים, הרי שני ימים ולילה ולא הועיל לו, לפי שמראים לו חלום קשה שיפשפש במעשיו, כי התענית במקום חטאת, מה קרבן אינו מועיל בלא תשובה שנאמר (משלי כא, כז) זבח רשעים תועבה, אף תענית חלום אינו מועיל בלא תשובה, עד כאן לשונו.

ורבנו תם בספר הישר כתב, שביום התענית צריך ליזהר מן הכעס, מפני שהמרה גוברת. וכן כתב גם כן בספר החסידים (סימן תריז) וכשאדם מתענה ישמור עצמו שלא יהיה כעסן בו ביום, כי כשאדם רעב הוא כעסן, ואם יכעוס מוטב לו שלא יתענה, ויהיה שבע וטוב לב לבריות, שלא יתקוטט, וכתיב (ישעיה נח, ד) הן לריב ומצה תצומו פת ולהכות

באגרוף רשע אל תצומו כיום וגו'. והראשונים כשהיו מתענים לא היו אוכלים כי אם במלח ושותים מים כרבי יהושע שדבר נגד בית שמאי (חגיגה דף כב ע"ב), עד כאן לשונו. **ובזה נכלל הפרק**:

פרק ה

מפני שקדם עסקינו בפרק הקודם בהכרח התענית אל השב כדי להכניע את לבו, ודברנו בדברים הצריכים ביום התענית, אמרנו לבאר בפרק בפני עצמו עוד מהדברים הצריכים אל הצום, והדברים שיחשוב בהם השב כדי שיצום בלב טוב ובנפש חפצה, ויבכה מלב ומנפש על עונותיו כדי לקיים הפסוק (יואל ב, יב) בצום ובבכי ובמספד, בלי שכאשר יחשוב השב במה שביארנו בשער היראה (פ"ט) במציאות העון, כמה רעה גורם לו ולנפשו ולכל העולם, ואפילו בעולמות העליונים נוגע ענין הפגם, בודאי שיתחרט חרטה גמורה על כל עונותיו, ויראה בעין שכלו כמה מעשים יעשה כדי לרצות את אדון הכל שהכעיס במעשיו הרעים.

וימשול, אלו חטא למלך בשר ודם והוא חייב ראשו למלך, כמה היה צריך עד שירצהו, ואלו יאמרו לו התענה כך תעניות ותן מממונך כך וכך, כל אשר לו יתן בשביל חייו, כמו שכתוב (איוב ב, ד) עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו, כל שכן וקל וחומר מי שחטא לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שחייב ראשו למלך, וכל האומר הקדוש ברוך הוא ותרן יוותרון מעוהי (ב"ק דף נ ע"ב, ירושלמי ביצה פ"ג ה"ח), אלא קודשא בריך הוא מאריך אפיה וגבי דיליה (ע' ירושלמי שם), שצריך לרצות לקונו במה שיתרצה בו.

ופירשו בזוהר (פ' מקץ דף רב ע"א) זה לשונם ותא חזי, לכמה דרין אתפרע קודשא בריך הוא מאינון חובין דשבטין, דהא לא אתאביד מקמי דקודשא בריך הוא כלום, ואתפרע מדרא לדרא, ודינא קיימא קמיה תדיר עד דאתפרע ושרי דינא באתר דאיצטריך, מנא לן מחזקיהו וכו', עד כאן לשונו.

ובספר החסידים (סימן שדמ) כתב משל טוב לענין זה, זה לשונו ראה כמה תעניות וצומות ובכיות ותחנונים אדם עושה כשבנו חולה, כי נפשו מרה על בנו, וכל שכן שהיה לו לעשות בעשותו דבר עבירה, שהוא אובד טוב הנפש לעולמים, עד כאן לשונו.

עוד ימשול משל אחר, אילו היה בו מכה גדולה אשר נתפשט בכל האבר, עד שיאמרו הרופאים אלו תתפשט המכה ותגיע ללב ימות, ואז מצוים לחתוך האבר ההוא כדי להחיות שאר האברים שחיותם תלוי בלב. והנה בלי ספק שהחולה אז הוא בצער גדול וצועק אוי ווי, ואין מרחם לו, וכל שיעשו לו בענין הרפואה לחתוך בשר הרע ולשים

רטיות, אף על פי שיהיו קשים הכל רחמים וחסד לו להחיות את נפשו. כן השב ידמה ערך זה ממש לענין הסגוף, ויראה שהוא הכרח לו כדי להתם ממנו זוהמת יצרו ולהכניעו, ולהביא אל נפשו לדרך הטוב, שאף על פי שיצטער יקבל הצער ההוא בפנים שמחות ואל יבעוט ביסורין, כמו שאמר הפייטן ועול יסבול ולא יבול, ולא יקוץ בתוכחת, שאם יתענה יום אחד ונצטער לא יבול וישליך משא התשובה מעליו ויאמר מה לי ולצרה הזאת טוב לי לאכול ולשתות, כמו שאמר (ירמיה כב, טו) אביך הלא אכל ושתה וגו' אז טוב לו.

כי בודאי מי שלא חטא אין צורך לו לתענית וסגופים, אבל מי שחטא צורך הוא לו, כדפירשנו לעיל בפרק ג, והראיה היותר גדולה היא מדוד המלך ע"ה. בפרט מי שהוא מנוגע מצרעת עונותיו, מכף רגלו ועד קדקדו אין בו מתום, כי לא יספיק לו לא חדש ולא חדשים להתם טומאתו ממנו, והלואי יספיקו כל ימיו לטהרת עונותיו, ושיהיו כלם נקיים מכאן ולהבא בלי עון.

כי החוטא חטא פעם אחד עושה רושם, והרושם ההוא צריך רחיצה, ואם קודם הרחיצה חזר ושנה הרי נתחזק הרושם ההוא יותר, ואם שלש הרי נתפשט הרושם מצד זה לצד זה האחר, והוא יותר קשה להטהר, כדפי' ענין זה בזוהר (פ' נח דף עג ע"ב) זה לשונם פתח ואמר (תהלים נא, ה) כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד, כמה אית לון לבני נשא לאסתמרא מחובייהו מקמי קודשא בריך הוא, דהא לבתר דחטא בר נש רשים הוא חוביה לעילא, לא איתמחק בר בתוקפא דתיובתא סגיא, כמה דאת אמר (ירמיה ב, כב) כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני, תא חזי כיון דחב בר נש קמי קודשא בריך הוא זמנא חדא עביד רשימו, וכד חב זימנא תנינא איתתקף ההוא רשימו יתיר, דחב ביה זמנא תליתאה איתפשט ההוא כתמא מסטרא דא לסטרא דא, כדין כתיב נכתם עונך לפני.

תא חזי דוד מלכא, כיון דחב דוד קמיה דקודשא בריך הוא על עסקא דבת שבע, חשיב דההוא חובא איתרשים עליה לעלמין, מה כתיב (שמ"ב יב, יג) גם ה' העביר חטאתך לא תמות, אעבר ההוא רשימו מקמיה.

ואמר לקמיה עוד, תא חזי, דוד אף על גב דאודי על חוביה ותב בתיובתא לא אעדי לביה ורעותיה מאנון חובין דחב, ומההוא חובא דבת שבע, בגין דדחיל עלייהו תדיר דילמא גרם חד מנייהו ויקטרג עליה בשעתא דסכנה, ובגין כך לא אנשי לון מניה ומרעותיה, עד כאן לשונם.

ודברי המאמר הזה ילהיבו לב השב לעשות תשובה הראויה, שהרי אמר שבהיות האדם חוטא פעם אחד עונו נרשם ונכתב כמו שאמר הנביא (ירמיה יז, א) חטאת יהודה כתובה בעט ברזל וגו', ובזוהר (פ' ויחי דף רכג ע"ב) פי' ענין עט ברזל וצפורן שמיר, זה לשונם טופרהא, כל אינון דאדכרון חובי בני נשא וכתבין ורשמין חובייהו בתקיפו דדינא קשיא, ועל דא כתיב חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפורן שמיר, מהו שמיר ההוא דנקיב אבנא ועמיק לה לכל סטרא, עד כאן לשונם.

ואין העון נמחק כי אם בכח התשובה החזקה, כמד"א (ירמיה ב, כב) כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית, ונודע כי הנתר והבורית לעון הוא הטהרה בסגופין ותעניות ושק ואפר, כמו שעשה דוד המלך ע"ה על עון אחד, ואם לעון אחד צריך תשובה חזקה מנתר ובורית, מי שכל ימיו היו בחשך כמה מנתר ובורית צריך עד שילבין נשמתו מהחשך והפגם הגדול אשר החשיך אותה.

שהרי בהיות החטא נכנס מעט מעט בקליפה, עד שכל שיעור קומת נשמתו מתלבשת בקליפה, ואז נאמר (עזרא ט, ו) כי עונותינו רבו למעלה ראש, וזה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים לח, ה) אין מתום בבשרי מפני זעמך אין שלום בעצמי מפני חטאתי כי עונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני, ואמר גם כן (שם סט, ג) טבעתי ביון מצולה ואין מעמד באתי במעמקי מים ושבולת שטפתני.

ועל זה יתמרמר השב, לצום ולבכות ולהתפלל, ולומר לנפשו, נפשי איך המיתותיך בידי, הבת היקרה איך עקרתיך ממקום החיים והקדושה למקום המות והטומאה, איך לא חסתי עליך. ואמשול, אילו בשוגג הרג בנו יחידו החביב ואחר כך נודע לו, או במזיד ונתחרט, אין ראוי לו שיתמרמר ולבכות עליו כמו שעשה יעקב אבינו ע"ה על יוסף שלבש שק ונתאבל עליו ימים רבים (בראשית לז, לד), ופירשו רבותינו ז"ל (בר"ר פד, כ) שהם כ"ב שנה עד שנתבשר מיוסף, ואילו יאמרו לו עשה כך וכך ותחיה אותו בודאי שהיה עושה. כן ראוי שיתמרמר לבכות על מה שעבר, ויהיה כל ימיו אבל על שהמית את נפשו היקרה, ובפרט אם יש בידו עון שכבת זרע לבטלה, שהרי המית את בניו, ודאי ראוי לאבילות מרובה, וישתדל לשוב ולהתפלל ולהשליך מעליו כל פשעיו ולהיות זהיר וזריז בעבודה האלהית כדי להחיות את נפשו.

וכאשר יחשוב עוד במה שפי' בשער היראה (פ"ז, פ"ח) שהעון הוא חלל בנפש, ויתמרמר בחושבו כמה מכות חרב הכה את נפשו והמיתה. וידמה אם היו בו כמה מכות חרב, וסומא מעיניו, וקיטע מידיו, וחגר מרגליו, ושאר כל גופו מלא פצעים וחבורות, כמה היה ראוי שיבכה. כן יבכה על מכות שבנפשו, שהרי הוא עיור מעיניו, שאינו רואה מה

שראוי לראות, ואין אזניו שומעות מה שראוי לשמוע, ובערך זה אמרו (ברכות דף יח ע"ב) רשעים בחייהם קרויים מתים, שהנשמה בהם היא כמתה ואין פועל בגופם הפעולות הרוחניות, וזה שאמרו בזוהר כמה פעמים ווי לון לבני נשא דאינון אטימין ליבא סתימין עיינין אטימין אודנין וכיוצא, נמצא שהנפש העונות הרשומות בה הם מכות ונגעים, וצריכה רפואה, ועל זה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים מא, ה) אני אמרתי ה' חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך. וטוב לכוון בזה בברכת רפאינו, על תחלואי הנפש.

עוד יבכה אדם בחשבו מיתתו ונפשו תראה למעלה לפני הקדושים בכמה מומים כמה ישיגהו מן הבושה והכלימה.

וכתב החסיד הר' יוסף יעבץ ע"ה במשנת (אבות פ"ב מ"א) וכל מעשיך בספר נכתבים, זה לשונו אמר הרי אני כבן שבעים שנה, ימי שנותינו בהם שבעים שנה, כבר נשתכחו. אינו כן, כי מעשיך בספר נכתבים, ומהו הספר הזה נפשו של אדם, כאומרו מי מעיד עליו נפשו, שנאמר (מיכה ז, ה) משוכבת חיקך שמור פתחי פיך, כי בנפש חקוקים המצות והעבירות. למה הדבר דומה, לאדם שהוא מלא נגעים בגופו, וכסם לבושו, ובהסיר לבושו תגלה ערותו ותראה חרפתו, כך בהיות הנפש לבושה בחומר, שנאמר (איוב לג, יז) וגוה מגבר יכסה, לא יראו מומי העבירות, אך בסור החומר מעל הנפש תגל ערותה גם תראה חרפתה, אוי לה לאותה בושה, וזה שנאמר (שם לז, ז) ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו, עד כאן לשונו.

גם יכוון לבכות, למחות הקטרוגים המקטרגים עליו, כי העובר עבירה אחת קנה קטיגור אחד (פ"ד מי"א), וכאשר יצייר עליית נשמתו למעלה, וכמה קטיגורים מקטרגים עליה ודוחים אותה לחוץ, ראוי שיבכה ויתאבל ויבוש מחטאתיו, ועל ידי הדמעה מתבטלים קטיגוריו, כמו שאמר הפייטן אנסך את דמעי לך מחה חטאי בדמעתי.

ולכן ראוי להעביר הדמעה על מצחו ועל פניו, ששם נרשמים העונות, ובזוהר (פ' אחרי מות דף עה ע"ב) פי' שרבי אבא ורבי יוסי היו מהלכים בדרך, וראו אדם אחד שהיה רשום בפניו, ואמרו חטאה הוא, ואמרו בסוף המעשה א"ל מאן הוא אסיא, א"ל רבי שמלאי, א"ל מאן אסוותא יהב לך, אמר להו אסוותא דנפשא, ומההוא יומא אהדרנא בתשובה, ובכל יומא חזינא אנפאי בצד חיזו, ובכינא קמי קודשא בריך הוא דהוא רבון עלמין על ההוא חובא, ומאינון דמעה אסחינא אנפאי, עד כאן לשונו.

ויכוין לרחוץ הפגם והחשך שבפנים, על ידי המים שמוריד מעיניו, כמו שפגם העליון נרחץ על ידי מימי נהר העליון, כדפי' באדרת נשא בתיקוני דיקנא עילאה בתיקון ב' (דף קלב ע"ב), שאמר וחד חשוך הוה איסתחי בההוא נהורא, כמאן דאיסתחי בההוא נהרא

עמיקא, ואמר אחר כך מהו פשרא דחמית, פתחו ואמרו נושא עון חמיתא, עד כאן לשונו. נמצא שהעון הוא חשוך והוא מתלבן על ידי האור העליון, וכן למטה באדם ירחץ החושך שבו על ידי המים היורדים מעיניו, כי שערי דמעה לא ננעלו, וכן אמרו בזוהר (פ' ויחי דף רכג ע"א) ותא חזי, דתניא דמעין סגיאין שדיאת ההיא צדקת דלאה בגין למהוי חולקיה דיעקב ולא בההוא רשע דעשו, והיינו דתנינן כל בר נש דאושיד דמעין קמיה דקודשא בריך הוא, ואף על גב דאיתגזר עליה עונשא איתקרע, ולא יכיל ההוא עונשא לשלטא ביה, מנא לן מלאה, דהא לאה איתגזר למהוי חולקא דעשו, והיא בבעותה אקדימת ליה ליעקב, ולא איתייהבת ליה לעשו, עד כאן לשונו.

ונראה לי שבזה יובן פסוק (תהלים ו, ט) סורו ממני כל פועלי און כי שמע ה' קול בכיי, ופועלי און הם החיצונים המקטרגים, ועל ידי הבכי מסתלקים.

עוד בזוהר (פ' שמות דף יב ע"ב) אמר רבי יהודה כל מלין דעלמא תליין בתשובה ובצלותא דצלי בר נש לקודשא בריך הוא, וכל שכן מאן דאושיד דמעין בצלותיה, דלית תרעא דלא עיילין אינון דמעין, מה כתיב (שמות ב, ו) ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה, ותפתח דא שכינתא דקיימא עלייהו דישראל כאימא על בנין, והיא פתחה תדיר בזכותיהון דישראל, כיון שפתחה ותראהו את הילד, ילד שעשועים דאינון ישראל דחטאן קמי מאריהון בכלא ומיד הדרן בתשובה ובכאן קמיה כבראדבכא קמי אבוי, מה כתיב והנה נער בוכה, כיון דבכי מתברי כל גזירין קשין בישין, מה כתיב ותחמול עליו, עד כאן לשונו.

וכן בתיקונים (תקון יא דף כו ע"ב) אמר וכד ישראל הוו מצלאן, כל היכלין הוו מתפתחן לגבייהו, וכען בגלותא אתמר בהון כל השערים ננעלו, ששכינתא לבר מהיכלהא וקודשא בריך הוא לבר מהיכליה, ומלאכיא דממנין על צלותין לבר מהיכלין, הדא הוא דכתיב (תהלים נא, יז) אדני שפתי תפתח, במאי אפתח ליה בדמעה, הדא הוא דכתיב והנה נער בוכה, מיד ותחמול עליו. ועוד ותפתח, כד ישראל פתחין בתיובתא בבכיה מיד ותחמול עליו, ודאי בבכי יבאו (ירמיה לא, ח) בזכות בכיה דיליה יתכנשון מן גלותא, בכי לב"י, דמעא בת עין, י' זעירא, דאית היכלא דדמעה, דלית לה רשו למפתח אלא בדמעה, עד כאן לשונו. ובסוף התיקון אמר ולית תרעא פתיחא אלא דדמעא, ומאי איהי בת עין, דדמעה מינה נפקא, ועלה אתמר (תהלים יז, ח) שמרני כאישון בת עין, עד כאן לשונו. וכאשר ידמע יתודה הוידוי הכתוב בספר החסידים (סימן קעא).

ובענין סדר הצומות והתשובה כיצד יעשה, כתב בספר הקנה, זה לשונו ואומר לך בני, הרוצה לשוב בתשובה יתיאש מן העולם הזה, ולא ישא ולא יתן בשום עסק של זה העולם,

ויחשוב בלבו כי בכל שעה יבא המלך אצלו לקחת חשבון מעונותיו, ולא יאכל בשר ולא שום דבר אשר נשמה באפו, וגם לא ישתה יין, וישב בתענית ויעסוק בתורה יומם ולילה, ויעשה מלחמה עם השינה שלא לאנוס אותו לישן כל הלילה, וימשוך כל מחשבתו אל ה' יתברך, ויתחרט על כל מה שעשה, ואם תבא עבירה לידו ידחנה וירחקינה מעליו, ועיקר אכילתו פת במשקל די חיותו. וזה יעשה, ירחיק עצמו מחבורת העולם, ומאכילת בשר ויין, ומכל בעל חי, ומדברים היוצאים מבעל חי, ומכל מיני ירק, ויעשה כן מ' יום, ומשם ואילך הקדוש ברוך הוא יעזרהו, וילך עד שש שנים, ואז לא יסתפק בשום ספק כי הוא בן העולם הבא, אף כי יאכל אחר שש שנים, כי כבר עברו עליו שש שנים כנגד שתא אלפי הוי עלמא וחד חרוב, ובלבד שיזהר משם ואילך מעבירות הבאות לידו.

א"ל בני זו היא התשובה המעולית האמתית, כי הקדוש ברוך הוא אוהב את האדם להיות מוכנע ומושפל בפניו, ולזכור יום המות בבואו ובצאתו ובשכבו ובקומו ובהלוכו בדרך, וזה אי אפשר באכילה ובשתיה ומלבושים נאים, שהתורה אמר (דברים לב, טז) וישמן ישורון ויבעט.

ודע בני, כי האכילה והשתיה הם כלם חיצוניים, והם טובים לנאצלים מחוץ הם הכופרים, אבל ישראל הקדושים הפנימים כל מאכלם צריך להיות בקדושה ובטהרה ובדקדוק גדול. וכן הביאות כלם נגררות אחר היצר, וטובים הם לבאים מצד היצר, אבל ישראל טהורים ונקיים כשיבא עם אשתו יהיה כוונתו למצוות אלהיו, ויבקש מהשם נפש טהורה ונקייה, ואז רואה השם שכוונתו לטובה ומאציל לו נפש יקרה טהורה, ומזכהו, וגם כל העולם כלו. ואין הכוונה הזו באה מצד אכילה ושתיה ומלבושים נאים, רק מצד ההכנעה גדולה.

וראה בני מה עשיתי, הרהרתי בלבי לעשות תשובה ולא ידעתי, וישבתי בתענית ק"כ יום בלחם צר, ולא עלה בפי כל אותם הימים מאומה כי אם לחם שרוי במים מעט מן המעט, ובכל יום שפכתי נפשי בתפלתי אל ה' ובלמודי, [וב]סוף ק"כ ימים בא אליהו ז"ל ואמר לי אל תצטער בני יותר כי הקדוש ברוך הוא קבל תשובתך, מכל מקום המשך עצמך עד שש שנים, כי מענה אלהי אברהם בעזרך, וכן עשיתי, ולא הרגשתי כל אותם השנים איך עברו עלי, ובאמת כי משם ואילך לא בא לידי חטא ועון, כי שמרני ה', וסור מרע בינה, עד כאן לשונו.

במציאות הסיגוף הזה מצינו שעשה רבי ישמעאל כהן גדול, שאמר רבי ישמעאל כהן גדול בן י"ג שנים הייתי כשהלכתי אצל רבי נחוניא בן הקנה, ושאלתיו שרה של תורה מי הוא ומה שמו, ואמר לי יופיא"ל שמו, ותכף עמדתי והוספתי צער על צער, כי בתענית

הייתי ופירשתי עצמי מכל תענוג מ' יום תוספת על תעניתי, ואמרתי שם גדול בסוף מ' יום עד שהורדתי אותו, וירד כשלהבת אש ופניו כמראה הבזק, וכשראיתי אותו נבהלתי ונזדעזעתי וכל איברי נתפרקו, וירדתי לאחור, ואמר לי בן אדם מה טיבך והרעשת פמליא גדולה, והחזקתי עצמי ואמרתי לו גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שלא הורדתיך לכבודי אלא לעשות רצון קונך, ומיד אמר לי בן אדם טפה סרוחה רמה ותולעה, אף כי נפשך הואיל ויש לה חברת הגוף הנגוף, אם כן אם תרצה דאתגלי עלך תשב מ' יום בתענית ותטבול כ"ד טבילות בכל יום, ואל תטעם דבר מזוהם, ולא כל מיני קטנית וירק, ואל תסתכל באשה, ושב בבית אפל, ועשה כן, ולמד לו שֵם ולמד, והיה עולה ויורד.

ועם היות שהחסיד וקדוש ע"ה קנה הפליג בסדר התשובה, לא כל אדם יכול לקיימה, בפרט אדם המפונק וכל ימיו גדל בתענוג, אם יעקר בבת אחת לעשות הסיגוף אפשר שיחלה, ולכן צריך להתנהג מעט מעט בדרכי התשובה, כגון שיתחיל לפרוש עצמו מן הבשר ויין, שזה נקרא עינוי, כמו שמצינו שעשה דניאל ע"ה, שנאמר (דניאל י, ג) לחם חמודות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי, ואמרו במסכת יומא (דף עו ע"ב) על פסוק זה, סיכה מנא לן דאיקרי עינוי, דכתיב לחם חמודות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי ז"ל, מאי לחם חמודות לא אכלתי, אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב לחמא חמימא דחטי דכייתא לא אכל, מנא לן דחשיב כעינוי, דכתיב (דניאל י, יב) ויאמר אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת אל לבך להבין ולהתענות וגו' נשמעו דבריך, ואני באתי בדבריך כי חמודות אתה, עד כאן לשונו. ופירש רש"י, דחטי דכייתא, חטים נאות ונקיות כדמתרגמינן בגדי עשו החמודות, דכייתא, עד כאן לשונו. הרי שכל אלו שנזכרו בפסוק חשיבי עינוי קצת, וסיכה מפני שלא סך כלל הוא העינוי הגדול מכולם, דאי לא תימא דלא קאי העינוי אלא אסיכה לבד, למה נזכר בפסוק, ועוד שהגמרא למה הוצרך לפרש מאי לחם חמודות, אלא ודאי כדי להשמיענו שגם עינוי מלחם חמודות נקרא עינוי. ובדרך זה צריך שיתחיל מי שלא הרגיל בעינוי עד שירגיל להכניע יצרו מעט מעט.

וכן פירשו רבותינו ז"ל במדרש ילמדנו על (יחזקאל לו, כו) והסירותי את לב האבן מבשרכם, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל הוו מסלקים יצר הרע קימעא, שנאמר (ישעיה סב, י) סולו סולו המסילה סקלו מאבן, ולעולם הבא אני עוקרו, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם, עד כאן לשונו.

וכן כתב החסיד בעל חובת הלבבות (סוף שער האהבה) זה לשונו והתנהל לאט ובמתון בקנות המדות הטובות, כפי שיסבלהו ענייניך, והזהר מן הריבוי וההפלגה מבלי

הדרגה, פן תאבד, כי רוב השמן בנר היא הסבה לכבות אורו, והזהר מהתעלם ומהתעצל ומהרפות, והדבק הזריזות בזריזות, עד כאן לשונו לענייננו.

וכל דבר שיעשה האדם לקבלת יסורין לענות נפש יחשב לו לתשובה, שהרי אחאב על ידי שהיה רגיל לאכול בג' ואכל בז' וכו', כמו שהעתקנו לשון רבותינו ז"ל בפרק ג. וזהו הדרגה לקניית התענית, כי יעתיק עצמו מלאכול בשעה שהיה רגיל, עד שכאשר יתענה לא יהיה קשה לו, ואחר כך ירגיל עצמו להתענות יום אחד בשבוע, עד שירגיל בב' ובה', ואחר כך ירגיל בג', עד שירגיל בכל השבוע להתענות ולא יהיה קשה, כי הרגל על כל דבר שלטון, ויהיה טבע.

וירגיל להתענות יום אחד עם לילו, שהרי אמרו בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ד) שישראל התענו מ' יום, וביום האחרון לנו בתענית, והוקבע לתענית יום הכפורים, שאנו מפסיקין בו מבעוד יום, זה לשונו בפרשת כי תשא ארבעים יום שעלה משה למרום להביא תורה לישראל היו נוהגין כל אותם ימים צום ותענית, ויום האחרון שבכולם גזרו תענית ולנו בתענית. ומסיק לקמיה שנקבע אותו יום לכפרה לישראל עד סוף כל הדורות.

וכאשר יורגל להפסיק יום ולילו ירגיל להתענות ב' ימים וב' לילות, שכתבו האחרונים שהם כמו ארבעים יום בלי רצופים, ואני קבלתי שהם כמו כ"ז רצופים, וכל זה ירגיל האדם בהעתיק עצמו מלאכול בשעה שהיה רגיל, ויתאחר אחר השעה הרגילה ב' או ג' שעות אפילו ביום שהתענה, כדי שלא ירגיש בליל ב' להפסקה, עד שירגיל בתשובה שכתב החסיד קנה ע"ה, עד שתעלה תשובתו עד כסא הכבוד, אשר שם עולם הבא, ועולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, וכיון שהוא אוחז בתשובה שהוא בעולם הבא, צריך שיתפוש במדותיה שהם הפרישות מדברי העולם הזה מאכילה ומשתיה וסיכה ושאר התענוגים. ומטעם זה יום הכפורים אסור בה' עינויים, כנגד ה' עילאה, שהיא עולם הבא.

וכן מצינו בפרק קמא דתעניות (פ"א מ"ו) שכאשר גזרו בהם ג' תעניות על הצבור ולא נענו, גוזרים ג' תעניות אחרות, והם אסורים באכילה ושתיה ורחיצה וסיכה וכו' כמו בתענית יום הכפורים, להורות כי התשובה הגמורה לעלות לעולם הבא הם אלו הנזכרים. ואם ירצה היחיד לעשות יום אחד בשבוע לכפרת עונותיו כסדר הזה, אשריו.

וכן הורה לנו הנביא כי הדרגות התשובה עד לעלות עד כסא הכבוד הם אלו הנזכרים בפסוק (יואל ב, יב) ושובו עדי בכל לבבכם בצום ובבכי וגו', ואומר עדי הוא על דרך שדרשו רבותינו ז"ל (יומא דף פו ע"א) בשובה ישראל עד ה' אלהיך (הושע יד, ב), גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד.

ושמעתי משם מהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ע"ה, כי מלת תשוב"ה רומזת ענין המדרגות הצריכות לה, והוא נוטריקון "תענית "שק "ואפר "בכיה *הספד, ועם היות שלא נזכר בפסוק זה שק, הוא מפני שנזכר בתורה על ידי יעקב והנביאים כדפירשנו לעיל. ואפשר שהוא בכלל ההספד, כי המספיד על מתו הוא מתאבל ולובש שק ואפר כמו שעשה יעקב אבינו ע"ה, וכן נזכר במגלת אסתר (ד, ג) ובכל מדינה ומדינה מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד שק ואפר יוצע לרבים.

ומי שהוא חולה ולא יכול לקיים כלם, ויקיים מקצתם, תשובה תקרא, והעד חזקיהו המלך ע"ה שמה שנזכר (מל"ב ב, ב-ג) הוא בכי ותפלה, ולא צום ושק, מפני שהיה חולה, ונענה בתפלתו.

ואחד מהדברים שצריך השב, הוא להתפלל על עונותיו להקדוש ברוך הוא שימחול לו, וכן פי' במדרש תהלים במזמור בבא אליו, זה לשונם מכאן אתה למד שכל מי שיודע שחטא ומתפלל על החטא ומתירא ממנו, ונושא ונותן בינו ובין המקום, שהקדוש ברוך הוא מוחל לו. וכל מי שהוא יודע שחטא ושואף ברגליו ומעבירה מנגד עיניו, הקדוש ברוך הוא מבקשה ממנו, וכן הוא אומר (תהלים מט, ו) למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני, אותן שדועכים בעקביהם וכו', כך כל המעביר עונו מנגד מנגד עיניו אין הקדוש ברוך הוא מוחל לו, ולכך אמר דוד (שם נא, ה) וחטאתי נגדי תמיד, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' ויחי דף רמג ע"ב) בפסוק יהי דן נחש עלי דרך שפיפון עלי אורח (בראשית מט, יז), זה לשונו רבי יצחק אמר דן היינו חיויא, כמין על אורחין ושבילין, ואיתימא דעל שמשון הוא, אוף הכי נמי דלעילא דא הוא נחש זוטא, מאסף לכל המחנות, וכמין לאורחין ולשבילין לבתר חיילין ומשריין, ומהכא נפקין אינון דכמאן לבני נשא על חובין דרמאן להו בתר כתפייהו, עד כאן לשונו.

גם מצות עשה לשב להתוודות על עונו, שנאמר (במדבר ה, ז) והתודו את חטאתם אשר עשו. וסדר הוידוי הוא חטאתי עויתי פשעתי, וסודם נתבאר בפרשת ויקרא (זוהר דף כ ע"א) בפסוק לך לבדך חטאתי. ונהגו להתודות באלפא ביתא מפני שעל ידי כ"ב אותיות נבראו כל העולמות, כדפי' בספר יצירה, ועל ידי העון כל העולמות נפגמים, ולכן ראוי להתודות באלפא ביתא.

וסגולת הוידוי פירשו בזוהר (פ' פנחס דף רלא ע"א) שהוא לסלק ממנו כל המקטרגים, ואין דינו נמסר אלא ביד הקדוש ברוך הוא לבדו, זה לשונו ועל דא אצטריך לבר נש לאפרשא חובוי כל חד וחד במה דאיהו, בגין דמאן דמפרש חטאוי לא אתמסר דיניה אלא בידא דמלכא קודשא בריך הוא בלחודוי, וכל בי דינא בדילין מניה, ועל דא אצטריך

לון לאפרשא חובין דכל שייפא ושייפא, וכל דעביד בפרט, הדא הוא דכתיב חטאתי אודיעך וגו' לבתר ואתה נשאת עון חטאתי סלה, מנא לן ממשה דכתיב (שמות לב, לא) אנא חטא העם הזה וגו', בישראל כתיב (שמ"א יב, י) חטאנו כי עזבנו את ה', ואיתימא האי ביחיד אבל בציבור לא, הא כתיב קרא דא, ואיתימא האי בצבור אבל שליחא דילהון לא, הא כתיב וישב משה אל ה', וכתיב ויעשו להם וגו', מאי טעמא מאן דמפרש חוביה בי דינא בדילין מיניה, בגין דבר נש קריב לגרמיה ולא אתדן על פומיה, ותו לא שביק למקטרגא לאולפא עליה חובא, מומא דבר נש יקדים ויימא ולא יהיב דוכתא לאחרא למימר כדין קודשא בריך הוא מחיל ליה, הדא הוא דכתיב (משלי כח, יג) ומודה ועוזב ירוחם, עד כאן לשונו.

ועם הוידוי צריך עזיבת החטא והתשובה הגמורה, ואם לאו נענש, כדפי' ברעיא מהימנא (פ' בא דף מא ע"א) זה לשונו ועל דא אצטריך ליה לבר נש לאקדמא ולפרט חובוי, כיון דמקטרגא חמי דא לית ליה פטרא דפומא עליה, וכדין אתפרש מניה מכל וכל. אי תב בתיובתא יאות, ואי לא הא מקטרגא אשתכח עליה ואמר, פלוני דאתא לקמן בתוקפא דאנפין, בעיט במאריה, חובוי כך וכך, על דא יאות לאזדהרא בכל הני בגין דישתכח עבדא מהימנא קמי קודשא בריך הוא, עד כאן לשונו.

ואחר שדברנו בפרק זה הדברים המתלוים אל התענית, נבאר בפרק בפני עצמו הדברים אשר יקל בהם התענית, מהם במחשבה מהם במעשה.

פרק ו

הדברים שבהם יקל התענית אל המתענה הם אלו הא' והיא העקרית, הוא עשיית מצות התשובה בשמחה, ויחשוב כי בעינוי זה הוא מקיים מצות בוראו, וראוי לקיים אותה בשמחה, דכתיב (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה, ויחשוב שכמה מבני אדם הליצנים עומדים בשחוק הקוביות ושאר מיני השחוק יום ולילה ויותר, לא יאכלו ולא ישתו, ולא יבא להם שינה, וזה מפני חשק הקליפה החיצוני שהגוף אוהב אותה, שהגוף הזה הוא מטיפה סרוחה אוהב כל הדברים שהם מהקליפה כנודע.

וכן כאשר יחשוב באהבת בוראו יתעלה, אשר האריך לו על עונותיו ולא שלם לו כמעשהו, ונתן בלבו לשוב כדי להקל עונשו מגיהנם ושאר מיני פורעניות, ודאי שיסבול בסבר פנים יפות העינוי הזה המועט כדי שלא יבא לידי הצער הגדול שאין לו קץ ותכלה.

ובפרט אם יהיה עוסק בתורה בחשק ובאהבה, ויחשוב בפרטי בחינות האהבה שפי' בשער האהבה, בלי ספק שיקל מעליו צער העינוי, שהתורה היא רפואה לכל המכות, כמו שדרשו בעירובין (דף נד ע"א) כי לויית חן הם לראשך (משלי א, ט), זה לשונם אמר

רבי יהושע בן לוי המהלך בדרך ואין עמו לויה יעסוק בתורה שנאמר כי לויית חן. חש בראשו יעסוק בתורה, שנאמר הם לראשך. חש בגרונו יעסוק בתורה, שנאמר וענקים לגרגרותיך. חש בבני מעיו יעסוק בתורה, שנאמר (משלי ג, ח) רפאות תהי לשרך. חש בעצמותיו יעסוק בתורה, שנאמר ושקוי לעצמותיך. חש בכל גופו יעסוק בתורה, שנאמר (משלי ד, כב) ולכל בשרו מרפא. אמר ר"י בריה דרבי חייא בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם אדם נותן לחברו סם, יפה לזה וקשה לזה, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, נתן תורה לישראל שהיא סם חיים לכל גופו של אדם, שנאמר ולכל בשרו מרפא, עד כאן לשונם.

והטעם לזה, מפני שהתורה אחוזה בשמו הגדול שהוא ידו"ד, והשם הזה הוא מקור החיים לכל הנמצאים, ולכן כיון שהוא אחוז בעץ החיים לא יירא מפגעים רעים, ובו תלויה רפואה כדכתיב (שמות טו, כו) כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך.

וכן פי' בזוהר (פ' קרח דף קעו ע"א) רבי אבא פתח, הנחמדים מזה ומפז רב (תהלים יט, יא), כמה עילאין פתגמי אורייתא, כמה יקירין אינון, תאיבין לעילא, תאיבין אינון לכולא, בגין דאינון שמא קדישא, וכל מאן דאישתדל באורייתא אשתדל בשמא קדישא ואישתזיב מכלא, אישתזיב בעלמא דין ואישתזיב בעלמא דאתי. תא חזי, כל מאן דאשתדל באורייתא אחיד באילנא דחיי, כיון דאחיד בה בכלא אחיד, דכתיב (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, עד כאן לשונו.

והטעם שהתורה נקראת חיים ושקוי לעצמות, אפשר שיובן במה שפי' בתיקונים (דף יז ע"א) במאמר אליהו שאמר, מלגאו איהו יו"ד ד"א וא"ו ד"א דאיהו אורח אצילות, איהו שקיא דאילנא בדרועוי וענפוי כמה דאשקי לאילנא ואתרבי בההוא שקיו. ואמר עוד לקמיה, וההוא נביעו איהו כנשמתא לגופא דאיהו חיים לגופא, עד כאן לשונו.

וכאשר יעסוק ביראה ואהבה, ויכוין בסוד קול ודבור כמו שפיר' לעיל, שהוא משלים סוד השם כמו שפיר' בשער הקדושה, כי אז בודאי הוא אחוז בעץ החיים לא יירא, כדפי' בתיקונים (דף כה ע"ב) דאורייתא בלא דחילו ורחימו לא פרחת לעילא.

ויכוון לקרוא לייחד השכינה כדפי' בשער האהבה, והיינו עץ חיים היא למחזיקים בה, ופי' בתיקונים שפסוק זה נאמר על השכינה, וכן אורך ימים בימינה. וכאשר יקרא בכוונה זו אז יתוסף לו כח, כדכתיב (ישעיה מ, לא) וקוי ה' יחליפו כח, וכן (שם מ, כט) נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

ובזוהר (פ' שלח לך דף קס ע"ב) בענין עצות היצר לאדם, שאומר לו שהעוסק בתורה צריך לו גוף חזק ובריא מפני שהיא מתשת כחו של אדם, סותר העצה הזו, ואמר אבל אך בה' אל תמרודו, בעי דלא ימרדון באורייתא, דאורייתא לא בעי עותרא ולא מאני דכספא ודהבא. ואתם אל תיראו את עם הארץ, דהא גופא תבירא אי ישתדל באורייתא ישכח אסוותא בכלא, הדא הוא דכתיב (משלי ג, ח) רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך, וכתיב (שם ד, כב) ולכל בשרו מרפא. וכל אינון מקטרגי אינון מכרזן ואמרין, פנו אתר לפלניא עבדא דמלכא, בגין כך אל תיראו כי לחמנו הם, אינון בגרמייהו מזמנן מזוני בכל יומא לאינון דמשתדלי באורייתא, כמה דאתמר (מל"א יז, ד) ואת העורבים צויתי לכלכלך שם, וכתיב (שם, ו) והעורבים מביאים לו לחם ובשר. סר צלם מעליהם, מאן צלם, דא תיקונא דדינא קשיא, מאי טעמא אעדי משום דה' אתנו אל תיראום, כלם אעדיו בגין אורייתא. זכאה חולקהון דאינון דמשתדלי באורייתא לשמה, דהא מתקשרי בקודשא בריך הוא ממש, ואינון איקרון אחים ורעים, הדא הוא דכתיב (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, עד כאן לשונו.

הרי במעלת התורה ג' מעלות. הא' אפילו היותו חלוש יתרפא על ידי התורה. הב' שיזדמן לו פרנסתו. הג' הכנעת כוחות הדין. והטעם לכל זה, מפני היות התורה קשורה בשמו ידו"ד, והיינו אך בה' אל תמרודו שפיר' שהיא התורה, שהתורה ושמו הכל אחד, ולכן וה' אתנו אל תיראום.

עוד דע כי כל מה שאנו רואים שהמתחיל לעשות תשובה אם יתענה ימים רצופים יותש כחו, ואפשר שיחלה, הוא מפני שאינו עושה תשובה שלימה, כי אין עיקר התשובה התענית אלא הדרגה לקניית הכניעה, ואמנם אם בתעניתו חטא ולא יעשה הדברים הצריכין לתענית, אין תעניתו חשוב לפניו יתעלה, ואז אינו נמלט מפגעי העולם, כדכתיב (דברים לא, יז) הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, כי בעל תשובה בהיותו מתענה הוא מסתלק מהיותו ניזון על פי הטבע וכדפי' בענין גומל נפשו איש חסד, בשער האהבה (פי"א), ובהיותו חוטא נסתלק ממנו החסד ונשאר תחת הטבע, והטבע אינו מסייעו שהרי הוא מתענה, נמצא זה קרח מכאן ומכאן, ולזה יזיק לו התענית ויחלה.

ובדרך זה פירש החסיד הר' יוסף יעב"ץ ע"ה במשנת הנעור בלילה (אבות פ"ג מ"ד), זה לשונו כל מי שבלבו מחשבה קבועה, בעתות הפנאי הוא נושא ונותן בה, ואנחנו חייבין לזכור תמיד התורה, וזהו יסוד היהודי אשר בחר בנו מעל העמים, אמר (ישעיה מו, ח) זכרו זאת והתאוששו, כמו ואושייא יחיטו (עזרא ד, יב), זכרו התורה ועשו יסוד היהדות בלבבכם, על כן מי שבשעות פנויות האלו אינו זוכר התורה מתחייב בנפשו.

וכבר כתבתי במשנת מרבה בשר, כי כל מה שנברא בזה העולם הכל הכנה לתורה, כדמיון המלח לבשר, ולכן המרבה בהם מפסיד עצמו, והמרבה בתורה להפך, כי הוא אחוז בעץ החיים, כי התורה קיומו של עולם. ולפיכך אמר זה החכם, הניעור בלילה - הניתן למרגוע הגוף, וכן המהלך בדרך יחידי - שמרוב תנועת הגוף נמס משמן בשרו, ולפיכך מפנה לבו לבטלה שלא להוסיף על חלישות כחו, לא די שלא עלה בידו זה, אבל מתחייב בנפשו, כי הדבק בבוראו יתברך מושגח ממנו ולא יניחנו למקרים, כי לא ינום ולא יישן, ואף אם יתיש כוחו עליו לשעתו עליו נאמר (משלי יא, כד) יש מפזר ונוסף עוד, אבל אם הוא שומר את עצמו באותן השעות ויחוש להמלט דרך טבע, אז סר ממנו הדבקות שבינו לבין קונו, ובעת ההיא סר ממנו השגחת יוצרו, ואם תמצאהו שום רעה אינו כי אם בעבור שהפנה מחשבתו מעבודת השם, שנאמר הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, ודרשו ז"ל (ויקרא יט, ד) אל תפנו אל האלילים (שבת דף קמט ע"א) אל תפנו אל מדעתכם, ואמר רבי יוחנן מאי חלול ה' כגון אנא דמסגינא ד' אמות בלא תורה ובלא תפלין (יומא דף פו ע"א), וראוי לומר כן, כי כל אדם מקרב עצמו אל מקום חיותו ובורח מן הסכנה, וכיון שהתורה היא עץ חיים, המתרחק ממנה לא ימלט מאחד מב', או שהוא שוטה ואינו חושש לחיים, או שאינו מאמין במעלת התורה התמימה שהיא מחיה את בעליה, ואם כן איזה חילול השם גדול מזה, לא דבר התנא אלא שיאות לנפש ההולך בדרך או לנעור בלילה, ואף אם לא ישקיף שנתחייבנו אל הבורא יתברך, אבל היכול לעסוק בתורה במנוחות שאננות והוא בטל אין קץ לעונשו, ולזה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, צז) מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי, עד כאן לשונו.

ולכן צריך בעל תשובה המתענה ליזהר בכל דרכיו בדקדוק גמור, וליזהר מכ"ד דברים המעכבים את התשובה, ואלו הן א' רכילות, ב' לשון הרע, ג' בעל חמה, ד' בעל מחשבה. ואלו הד' בפרט נמצאות ברוב כל אדם, ולכך מאד מאד צריך ליזהר בהם, וכל אחד מאלו בפרט יש בה סגולה לסלק כח הנשמה הקדושה ולשרות בו כח טמא, ואז יתקיים בו הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה.

עוד מכ"ד דברים ה' המתחבר לרשעים, ו' הרגיל בסעודה שאינה מספקת לבעליה, ז' המסתכל בעריות, ח' החולק עם גנב, ט' האומר אחטא ואשוב, ובכלל עון זה האומר אחטא ויום הכפורים מכפר, י' המבזה את רבותיו, י"א המחטיא את הרבים, ובכלל עון זה המונע את הרבים מלעשות מצוה, י"ב המטה את חבירו מדרך מצוה לדבר עבירה, י"ג המשתמש בעבוטו של עני, י"ד המקבל שוחד להטות דין, ט"ו המוצא מציאה ואינו

מכריז עליה עד שיחזירנה לבעליה, ט"ז הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו מוחה בידו, י"ז האוכל שוד עניים ואביונים ויתומים ואלמנות, י"ח הפורש עצמו מן הצבור, י"ט העובר על דברי חכמים, כ' המתכבד בקלונו של חבירו, כ"א החושד בכשרים, כ"ב השונא התוכחות, כ"ג המלעיג על המצוה, כ"ד המקלל את הרבים, כל אלו כ"ד דברים מעכבים את התשובה.

וכאשר בעל תשובה יהיה נזהר מלכשל באלו ולא בשאר עבירות, יושפע בו כח הנשמה העליונה מאימא עילאה שהיא נקראת כח. וכן פי' בתיקונים (דף קיג ע"ב) שבעלי תשובה זוכים אל נשמה יתירה בכל יום, מה שאין זוכים שאר עם ישראל אלא בשבתות וימים טובים, זה לשונם מיד דחאבו ישראל בעובדא דעגלא מה כתיב (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, דאתמר בה (משלי ב, ג) כי אם לבינה תקרא, אישתלחת מנייהו ותרם מעל הארץ, ולא נחתת עלייהו אלא בשבתות וימים טובים, ואשתארת שכינתא תתאה יחידאה לתתא ושכינתא עילאה יחידאה לעילא, והא אוקמוה איכה ישבה בדד (איכה א, א) דבקדמיתא לא הות שכינתא עילאה זזה מנייהו כגוונא דשכינתא תתאה. זכאין אינון מארי דתיובתא דנחתין לה עלייהו בכל יומא ושעתא ורגעא, דעלייהו אתמר (משלי ו, כב) בהתהלכך תנחה אותך, ולא אית עלייהו יומא ידיעה כגוונא דאוחרנין דלא נחתת עלייהו אלא בשבתות וימים טובים, אבל מארי תיובתא לא זזת מנהון לעולם, עד כאן לשונם.

והנשמה היא נקראת כח האדם, כדפי' בזוהר (פ' וישלח דף קעד ע"ב) על פסוק (משלי כד, י) התרפית ביום צרה צר כחכה, זה לשונו דבר אחר צר כחכה, תא חזי בשעתא דבר נש איתרפי מאורייתא ואזיל באורחא דלא כשרא, כמה בעלי דבבו זמינין ליה למהוי ליה קטיגורין ביומא דעאקו, ואפילו נשמתין דבר נש דאיהו חילא ותוקפא דיליה איהו מארי דבבו לקבליה, דכתיב צר כחכה, בגין דאיהו צר לגביה.

אמר רבי אבא בשעתא דבר נש אזיל באורחין דאורייתא וכל אורחוי מתתקנן כדקא יאות, כמה סניגורין קיימין עליה לאדכרא ליה לטב. פתח ואמר (איוב לג, כג) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף, ואמר לקמיה, אית בר נש באורח קשוט, ההוא יצר הרע איהו עבד לו, כמא דאיתמר, דכתיב (משלי יב, ט) טוב נקלה ועבד לו, כדין איהו סליק ואיתעביד סניגורא ואמר קמי קודשא בריך הוא זכו עליה דבר נש, כדין קודשא בריך הוא אמר (איוב לג, כד) פדעהו מרדת שחת וגו', עד כאן לשונו לענייננו.

נמצינו למדים מהמאמר ג' תועלות לענין התשובה, הא' שהנשמה היא נקראת כח, מלבד פשט הענין מפני שהיא נותנת לאדם כח והבריאות, וסוד הענין הוא מפני שהיא באה

ממקום הנקרא כח, כדפי' בתיקונים (תיקון כב דף סח ע"א) שימני כחותם כ"ח ת"ם, כח דא שכינתא עילאה, כ"ח מ"ה מן חכמה, ועלה אתמר (במדבר יד, יז) ועתה יגדל נא כח אדני, עד כאן לשונו. וכן פי' בתיקונים (שם דף סח ע"א).

שנית, שההולך בדרך טוב הקטיגור נעשה לו סניגור, וכן פי' גם כן בזוהר (פ' תולדות דף קמד ע"ב) בפסוק (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, ופי' שם שאויביו הוא היצר הרע שהוא נכפה תחתיו כעבד, שנאמר טוב נקלה ועבד לו.

ג', אומרו בשעתא דבר נש אזיל בארחוי דאורייתא וכל ארחוי מתתקנן, כי לא סוף הכל תלוי בעסק התורה לבד, אלא גם במעשה, דהיינו עשיית המצות והעסק בגמילות חסדים, וכמו שאמרו (ע"ז דף יז ע"ב) העוסק בתורה לבד דומה כמי שאין לו אלוה, וכמו שהארכנו בהקדמה.

וכן אמר בזוהר (פ' תולדות דף קמד ע"ב) תא חזי כמה אית ליה לבר נש לאתקנא שבילוי ביה בקודשא בריך הוא, בגין למעבד פיקודי דאורייתא, וכן שם (פ' ויצא דף קנב ע"ב) דכד בר נש אחיד בארחי דאורייתא אתרחים לתתא, ורחימא דקודשא בריך הוא הוי.

לכן בהיות בעל תשובה זהיר וזריז בכל הנזכר, אז שורה עליו כח התשובה העליונה, ויתקיים בו בא ליטהר מסייעין אותו (שבת דף קד ע"א), והתענית בכלל טהרה הוא כדכתיב בשער האהבה (פי"א), שהוא מתלבן על ידי אש הלב שמתמעט חלבו ודמו.

ואם לא יקדים האדם בתשובה בתנאים האמורים לא ישרה עליו כח התשובה, אף על פי שתהיה ברצונו, כמו שכתב החסיד בעל חובת הלבבות (סוף שער התשובה) ודע אחי, כי התשובה איננה יוצאה כי אם ממעשינו לא מדברינו, והשם עם נפשך תגיע לרצון בוראך, כי לא ישיג הטוב ההוא אל הממהר אליו, ופרי הקצור החרטה. הקיצה אחי משינת פתיותיך, וחמול על נפשך שהיא הנכבדת שבפקדונות הבורא אצלך. מהר אחי, ומהר קודם בא פחדך, כי אינך בטוח בחיים יום אחד, ועיין לנפשך עיון שיאות לכמוך ויהיה שקול עם שכלך, ומי שרוצה להגיע לרצון בוראו יכנס מן הפתח הצר שנכנסו ממנו החסידים הסובלים, וכלנו נקוה הטוב ולא יגיעוהו אלא הממהרים אליו הרצים עדיו כמו שאמרו חכמינו ז"ל (אבות פ"ה מ"כ) הוי עז כנמר וקל כנשר וכו', ואמר דוד (תהלים קיט, ס) חשתי ולא התמהמהתי, עד כאן לשונו לענייננו.

וכן אמרו בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ג) שהעתקנו בשער היראה מפרשת האזינו, זה לשונו עושה אדם עצמו צדיק לדבר אמת, מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך צדיקים ומדבר אמת, עושה אדם עצמו רשע לכחש ולשקר, מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך רשעים ומכחש ומשקר, עושה אדם עצמו חסיד לסבול הכל, מוסרין לו מלאך המתנהג עמו

בדרך חסידים וסובל את הכל, שנאמר (ירמיה יז, י) אני ה' חוקר לב וגו', וכן בדוד הוא אומר (תהלים יח, כז) עם נבר תתברר[ר], עד כאן לשונו.

הרי שבתחלה צריך האדם לדבר אמת ולהיות חסיד לסבול הכל, ואז מן השמים מסייעין אותו ומוסרין לו מלאך המתנהג עמו בדרך צדיקים וחסידים, אבל לא יוקבע באדם מדת החסידים ודבור אמת ושאר מדות טובות עד שימסור נפשו עליהם באופן שישובו לו כמעט טבע, והיינו אומרו עושה אדם עצמו, דהיינו שמרגיל עצמו בכך. וכן אמר דוד המלך ע"ה (שם פד, ו) אשרי אדם עוז לו בך מסלות בלבבם, שכמו שהמסלה היא דרך ישרה שכולם רגילים לדרוך בה, כן האדם החסיד מסלה דרוכה בלבו לסבול הכל ולהכניע היצר שבלב.

וסוד התעוררות תחתון פי' בזוהר (פ' לך לך דף עז ע"ב) זה לשונו מכאן אוליפנא דכל מאן דאתער לאתדכא[ה] מסייעין ליה, תא חזי דהכי הוא, דכיון דכתיב (בראשית יא, לא) ללכת ארצה כנען, מיד ויאמר ה' אל אברם לך לך (שם יב, א), ועד דאיהו לא אתער בקדמיתא לא כתיב לך לך. תא חזי מלה דלעילא לא אתער עד דאתער לתתא בקדמיתא, על מה דתשתרי ההיא דלעילא, ורזא דמלה, נהורא אוכמא לא אתאחיד בנהורא חוורא עד דאיהי אתערת בקדמיתא, כיון דאיהי אתערת בקדמיתא מיד נהורא חוורא שריא עלה, ועל דא כתיב (תהלים פג, ב) אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקוט אל, בגין דלא אתפסק נהורא חוורא מעלמא לעלמין, וכן (ישעיה סב, ו) המזכירים את ה' אל דמי לכם, בגין לאתערא לתתא כמה דישרי אתערותא דלעילא, וכן כיון דאתער באנש אתערותא בקדמיתא כדין אתער אתערותא דלעילא, עד כאן לשונו.

וכן הוכיחו בזוהר גם כן בפרשת ויגש (סוף דף רי), ותחי רוח יעקב ואחר כך ויאמר ישראל (בראשית מז, כז-כח), עיין שם. וכן הוכיחו שם (פ' תרומה דף קלה ע"ב) בענין בכסא ליום חגנו (תהלים פא, ד), עיין שם.

עוד שם (פ' לך לך דף פח ע"א) זה לשונו ר"י פתח אני לדודי ועלי תשוקתו (שה"ש ז, יא), הא אוקמוה דבאתערותא דלתתא אשתכח אתערותא דלעילא, דהא לא אתער לעילא עד דאתער לתתא, וברכאן דלעילא לא משתכחי אלא במה דאית בה ממשא ולא איהו ריקניא, מנא לן מאשת עובדיה דאמר לה אלישע (מל"ב ד, ב) הגידי לי מה יש לך בבית, דהא ברכאן דלעילא לא שראן על פתורא ריקניא ולא באתר ריקניא, מה כתיב וכו', והוכיח בסוף המאמר הענין מלחם הפנים, שלעולם השולחן היה בו לחם. ואמר אחר כך תא חזי מה כתיב אני לדודי ועלי תשוקתו, אני לדודי בקדמיתא, ולבתר ועלי תשוקתו. אני לדודי לאתקנא ליה דוכתא בקדמיתא, ולבתר ועלי תשוקתו. דבר אחר אני

לדודי, דהא תנינן שכינתא לא אשתכחת עמהון דחייביא, כיון דאתי בר נש לאתדכאה ולמקרב גביה דקודשא בריך הוא, כדין שכינתא שריא עליה, הדא הוא דכתיב אני לדודי בקדמיתא, ולבתר ועלי תשוקתו, אתי בר נש לאתדכאה מדכאין ליה, עד כאן לשונו.

והכרח הוא אל השב שיסייעוהו, שהרי בהיותו פוגם באבריו למטה כביכול פוגם למעלה כמו שכתוב בתיקונים (דף קא ע"א) כל מאן דפשע בפיקודא כאלו פשע בדיוקנא דמלכא, בהיותו מטהר עצמו למטה מטהר האבר העליון שהוא פגום גם כן ואין הברכות שורות בו, וכן פירשו בזוהר (פ' לך לך דף פז ע"ב) זה לשונו דבר אחר מוחה פשעיך למעני (ישעיה מג, כה), תא חזי חייבי עלמא עבדין פגימותא לעילא, דכד אינון חבין סלקין רחמין ונהירו עילאה, ויניקו דברכאן לא נחית לתתא, והאי דרגא לא נטיל ברכאן דלעילא דינקא לתתא, ובגין כך למעני כדפי' בגין דלא יתמנעו ברכאן לינקא ליה, עד כאן לשונו.

וכבר פי' בשער היראה כי מציאות הפגם למעלה הוא מפני היות הנשמה אצולה מלמעלה, וניצוצי הקדושה העליונה מתלבשים בה, כי אינה חיה למטה אלא מכח שרשיה העליונים המשפיעים החיות בה, אם כן בהטהר נשמתו מטהר ניצוצי השכינה ושאר הבחינות שבהם היה הפגם כי רבות הן כדפי' בשער היראה, וכלם מטהרים, ולכן אמר מסייעין אותו בלשון רבים, כי כלם מקבלים טהרה עמו.

וצריך בעל תשובה לחשוב כי כל ההתחלות קשות, כמו שדרשו רבותינו ז"ל במכילתא פרשת יתרו על פסוק (שמות יט, ה) והיה אם שמוע תשמעו בקולי, זה לשונם אם שמוע עתה תשמעו בקולי. ועתה, קבלו עליכם, שכל ההתחלות קשות. אם שמוע תשמעו, שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו מצוות הרבה, שנאמר אם שמוע תשמעו, שכח מצוה אחת וכו' עד כאן לשונם.

והטעם, מפני שלכל הדברים הקליפה מקדמת לפרי, וצריך לשבר הקליפה, וכן פי' בסבא (פ' משפטים דף קח ע"א-ע"ב) על פסוק (תהלים נא, כ) היטיבה ברצונך את ציון, זה לשונו הכא איתּ רזא, כל עובדין דעביד קודשא בריך הוא, בקדמיתא אקדים ההוא דלבר ולבתר מוחא דלגו, והכא לא הכי, תא חזי כל אינון עובדין דעביד קודשא בריך הוא ואקדים ההוא דלבר, מוחא אקדים במחשבה, ובעובדא ההוא דלבר, דהא כל קליפה מסטרא אחרא הוי, ומוחא מן מוחא, ותדיר סטרא אחרא אקדים ורבי ואגדיל ונטיר איבה, כיון דאתרבי זרקין ליה לבר (ע' איוב כז, יז) ויכין רשע וצדיק ילבש, ויזריק להההיא קליפה, ומברכין לצדיקיא דעלמא, עד כאן לשונו.

ומזה ידין האדם לכל המצוות, שכל ההתחלות כגון להשכים לבית הכנסת או להשכים ללמוד, וכן לענין התענית, שיראה היצר לאדם חולשה וכבדות ראש, וכאשר יתמיד האדם בעבודה יראה שכל טענותיו רעועות.

והאריכו בזוהר בריש פרשת וישב (דף קעט ע"ב) בענין זה בענין טענות היצר, ואמר תא חזי, על דא אקדים עם בר נש ביומא דאתייליד, בגין דיהימין ליה, הא כד אתי יצר הטוב לא יכיל בר נש למהימנא ליה, ודמי עליה כמטולא, כגוונא דא תנינן מאן הוא רשע ערום דא הוא דאקדים לאטענא מלוי לקמי דיינא עד לא ייתי חבריה מאריה דדינא, כמה דאת אמר (משלי יח, יז) צדיק הראשון בריבו וגו', כגוונא דא רשע ערום, כמה דאת אמר (בראשית ג, א) והנחש היה ערום, והוא אקדים ושארי עמיה דבר נש עד לא ייתי חבריה דאיהו יצר הטוב, אבאיש ליה לבר נש בהדיה ולא יכיל לזקפא רישיה כאלו אטעין על כתפיה כל מטולין דעלמא, בגין ההוא רשע ערום דאקדים עמיה, ועל דא אמר שלמה (קהלת ט, טז) וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים, בגין דהא אקדים אחרא.

ואמר לקמיה ובגין דא בני נשא אינון כשלין לעלמא דאתי, אבל ההוא זכאה דאיהו דחיל למאריה, כמה בישין סביל בהאי עלמא בגין דלא יהימין ולא ישתתף בההוא יצר הרע, וקודשא בריך הוא שיזיב ליה מכלהו, הדא הוא דכתיב (תהלים לד, כ) רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה'. ומפני אורך לשונו דלגנו מקצתו.

הרי שאין ראוי להאמין לטענות יצרו, ובלי ספק שהיצר אומר אל תתענה פן תחלש ותחלה ואומרין לך הבא זכות והפטר. ושוברו בצדו, כי מי גרם זה, מפני היותו מורגל באכילה ושתיה שהרשע הערום הקדים, ויבא היצר הטוב וירגיל עצמו בלי אכילה ותענוג ויסבול, והיינו רבות רעות צדיק כי הצדיק סובל צער ויסורין כדי שלא להאמין ליצרו, והקדוש ברוך הוא מצילו מכל אותו הצער. ועוד, כי כמה בני אדם בריאי וחזקים המתענגים בתענוג כל ימיהם וחלו פתאום וימותו, וכמה מתענים בריאים וחזקים, ואין החולי והבריאות כי אם בידו ית'.

ומזה יבין בעל תשובה שלא ישמע ליצרו, כמו לטבול שהוא הפך הטבע, וכיוצא בזה לחסר ממונו לצדקה, ויגיעת גופו לדרך מצוה, וכמה בחינות שאין להם מספר.

ועל כיוצא פירשו במדרש (ויק"ר פרשה כט, ז) זה לשונם רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינא פתח, כה אמר ה' גואלך קדוש ישראל אני ה' אלהיך מלמדך להועיל (ישעיה מח, יז) מסקר לך כמה דמסקר הדין מסאסא להדא פרתא. ג' שמות נקראו לו, מלמד מרדע דרבן, מלמד, שמלמד הפרה לחרוש כדי שתתן חיים לבעליה, מרדע, שמורה דעה לפרה.

דרבן, שמורה בינה לפרה. אמר הקדוש ברוך הוא, ומה אם לפרתו עושה אדם דרבן, ליצרו הרע שמוציאו מחיי העולם הזה והבא על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו.

והמרגיל עצמו בתענוגי העולם מקטנותו סופו שלא יוכל לפרוש מהם, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי כט, כא) מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון, ועבדו הוא היצר הרע על דרך שפירשו בזוהר (פ' תולדות דף קמד ע"ב) טוב נקלה ועבד לו (שם יב, ט). והמבטל תאוותו ותענוגיו מפני רצון הבורא, בעלי הדין וכן הקטרוגים מתבטלים מעליו.

ועל זה אמרה המשנה (אבות פ"ב מ"ד) בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך, והכוונה היא זו, כי רצון האדם וטבעו להמשך אחר תאות העולם באכילה ושתיה, ולישן כל הלילה, ושאר כמה דברים, ואין כן רצונו יתברך אלא שנתקדש, כמו שאנו אומרים בכל יום פעמיים בקריאת שמע והייתם קדושים לאלהיכם, כי אי אפשר שנהיה דבקים עד שיקרא הוא אלהיכם, אלא מחמת הקדושה, וכאשר האדם מבטל רצונו וטבעו מפני רצונו יתברך, הקדוש ברוך הוא מבטל רצון אחרים שהם כוחות החיצונים הנמשכים מאל אחר שנקרא אלהים אחרים, ורצונם לעולם לעורר דין וקטרוג על האדם, וכיון שהאדם בטל טבעו מפני רצון הבורא, והעולם נברא בטבעו שהוא אלהים, שכן עולה הטב"ע אלהי"ם, גם אותם הכוחות הנקראים אחרים שכולם נמשכים מהדין כלם מתבטלים, ואדרבה הם נכפים להיות כעבדים תחת אדוניהם, כמו שמצינו בגמרא (חולין דף קה ע"ב) כמה מעשיות שהשדים היו נכנעים לחכמים והיו משמשים להם.

ואפשר גם כן לרמוז על מה שאמרו בבראשית רבה (סז, ג) ששה דברים משמשין את האדם, ג' ברשותו וג' אינם ברשותו, והעתקנו לשונו בשער הקדושה פרק יח. ואמר בסוף המאמר, בשעה שאדם זכאי הקדוש ברוך הוא עושה אותם שהם ברשותו שלא ברשותו, הפה - גם ברוך יהיה (בראשית כז, לג), היד - ותיבש ידו וגו' (מל"א יג, ד), והיינו ממש מבטל רצון אחרים שהם ברשותם, מפני רצונך, זו היא בחינת לא תעשה.

וכנגד בחינת העשה הקדים ואמר עשה רצונו כרצונך, כי כמו שאדם יגיע לו נחת רוח כשעושים לו מצותיו, כן הקדוש ברוך הוא עם היות שהוא אינו צריך לאחד מן התחתונים, רצונו שנעבדהו, כדי שייטב לנו, והיינו אומרו כדי שיעשה רצונך כרצונו, כי רצונו הפשוט הוא להטיב ולרחם כמו שאמר הנביא (ישעיה ס, י) כי בקצפי הכתיך וברצוני רחמתיך. ואמנם צריך שיהיה בנו הכנה לקבל טובו, כענין מה שפירשו בזוהר אתערותא דלתתא, וכמו שהוכיחו מפסוק אני לדודי שהעתקנו לעיל.

והחסיד הר' יוסף יעבץ כתב קרוב למה שכתבנו בענין כדי שיבטל רצון אחרים. ובענין עשה רצונו כרצונך, דקדק מה שלא אמר עשה מצותו, להורות על בחינות הקדושה שרצונו יתברך שנתקדש, כענין מה שפירש הרמב"ן (ריש פרשת קדושים) והעתקנו לשונו בשער הקדושה.

והדברים הצריכים לעשות ביום התענית כדי להקל הצער הם כל הדברים שנזכר בהם חיים, והטעם, כי כיון שביום התענית מתמעט חלבו ודמו, גם כח החיות שבהם ניתך ומתמעט, לכן צריך לעסוק בכל דבר שנאמר בתורה ובנביאים חיים, מה שהוא מצוה לעשות, כי בזה תאיר הנפש יותר, ויתן מאותה ההארה כח חיות לאברי הגוף. ומה גם כי כבר מצינו לשון חיות משמש לבריאות, כענין (יהושע ה, ח) וישבו תחתם במחנה עד חיותם, וימרחו על השחין ויחי (ישעיה לח, כא), וכן (ויקרא יג, טז) הבשר החי.

והדבר הראשון הכולל לכל הדברים שנזכר בהם חיים בתורה ובנביאים היא התשובה, בתורה כענין (דברים לג, ו) יחי ראובן ואל ימות, ופירשו בזוהר (פ' וישב דף קפה ע"ב) שמפני שהשתדל ראובן להחיות את יוסף להצילו נזכר בו חיים, וכן בשביל שעשה תשובה, זה לשונו ובגין דעבד תשובה מההוא עובדא, וכל מאן דעביד תשובה קודשא בריך הוא קיים ליה בעלמא דין ובעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

ובספר יחזקאל הזכיר כמה פעמים חיים בענין השב, בפרט בפסוק זה (לג, טו)6הזכיר בו חיים כפולים, חבול ישיב רשע גזילה ישלם בחוקות החיים הלך לבלתי עשות עול חיו יחיה לא ימות. ואמרו ביומא (דף פו ע"ב) אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר חיו יחיה, עד כאן לשונו. והתשובה היא בפשפוש המעשים ועזיבת החטא ושאר התנאים המבוארים לעיל.

הב' שהיא באזהרה ונזכר בה חיים, הוא שמירת הלשון, כדכתיב (תהלים לד, יג) מי האיש החפץ חיים נצור לשונך מרע, וכבר פירשנו בשער הקדושה בשם הרשב"י ע"ה כי פירוש מרע הכוונה מהיסורין, כי החוטא בלשונו יסורין באין עליו, וכענין שפירש רש"י (אבות פ"א מי"ז) בלא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה.

ונתבאר עוד בתיקונים (דף קיא ע"א) זה לשונם ועוד וזרח השמש ובא השמש (קהלת א, ה), דא קודשא בריך הוא באן אתר דשכינתא עמיה, כמד"א (שמות כ, כא) בכל מקום אשר אזכיר את שמי, ותרגם אונקלוס באתר דתשרי שכינתא תמן, ואי לית שכינתא תמן, ובא השמש, אתכנס מניה קודשא בריך הוא ואשתאר בחשוכא ושלטין עליה כמה מחבלין וכמה יסורין בישין דלאו ייסורין של אהבה, הדא הוא דכתיב (דברים לא, יז) הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, דאלין רעות ממנו על כל עתים ורגעים

דעלייהו אתמר (איוב ז, יח) ותפקדנו לבקרים לרגעים תבחננו, ומאן גרים דלא שריא שכינתא עליה ולא נהיר שמשא עליה, בגין הבל דשקרא ומלין דשקרא דנפקין מפומוי, ובגין דא (קהלת ח, יד) יש הבל אשר נעשה על הארץ, אית הבל ואית הבל, אית הבל ממארי דשקרא דאתמר בהון (ירמיה י, טו) הבל המה מעשה תעתועים, דאינון תועים בהבלא דשקרא. ויש הבל דאתמר ביה (דברים ח, ג) כי על כל מוצא פי ידו"ד יחיה האדם, ודא הבל דאורייתא דאיהו ה' חמשה חמשי תורה מן ב' דבראשית עד ל' לעיני כל ישראל, ודא הוא הב"ל, עד כאן לשונו.

הרי שהבל הרע הוא מסלק השכינה וקודשא בריך הוא מן האדם, ואז שולטין עליו יסורין, והבל התורה אינו כן, אלא שמביא חיים לאדם כאומרו על כל מוצא פי ידו"ד יחיה האדם. ומי שירצה להיות דבק באלהיו ימעט אפילו בדברים הצריכים לו וירבה בשתיקה, כדפי' בפסוק (תהלים לד, יג) מי האיש החפץ חיים, כי עיקר החיים הוא הדבקות, כדכתיב (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים, ונצור לשונך מרע פי' שם.

עוד בספר יחזקאל (יח, ה) ואיש כי יהיה צדיק ועשה משפט וצדקה, אל ההרים לא אכל ועיניו לא נשא אל גילולי בית ישראל ואת אשת רעהו לא טמא ואל אשה נדה לא יקרב, ואיש לא יונה חבולתו חוב ישיב, וגולה לא יגזול לחמו לרעב יתן וערום יכסה בגד, בנשך לא יתן ותרבית לא יקח, מעול ישיב ידו משפט אמת יעשה בין איש לאיש, בחוקותי יהלך ומשפטי שמר לעשות אמת צדיק הוא חיו יחיה.

עוד ליזהר בבחינות היראה הטובה שפי' בשער היראה, ועליה אמר שלמה (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה, וכן (שם יד, כז) יראת ה' מקור חיים לסור ממוקשי מות. ולשמור מוסרי התורה, כדכתיב (שם ד, יג) החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך, ואומר (שם י, יז) אורח לחיים שומר מוסר ושונא תוכחת מתעה.

עוד ראוי שישכים לבית הכנסת לימנות מעשרה ראשונים, שפי' רבותינו ז"ל (ברכות דף ח ע"א) שהוא מאריך ימים, והוכיחו כן מפסוק (שם ח, לה) כי מוצאי מצא חיים. ובחינה זו מסוגלת, ובפרט אם יהיה ראשון, ובלבד שיתפלל באותה בית הכנסת שהיה בה מעשרה ראשונים, וכך קבלתי מפי מורי ע"ה שאין שכר שאמרו רבותינו ז"ל לבא מעשרה ראשונים אלא למתפלל שם, וכן מוכח מדברי הזוהר בפרשת נשא.

גם סיוע גדול לבעל תשובה שיהיה נעזר מהבורא ביום, אם השכים לקרוא בתורה ולהתפלל על עונותיו, כדכתיב (תהלים פח, ב) ה' אלהי ישועתי יום צעקתי בלילה נגדך, והארכנו בזה בשער הקדושה.

עוד יזהר גם כן במצות תפלין שפי' שהמניחן מאריך ימים, כדכתיב (ישעיה לח, טז) ה' עליהם יחיו. כן אמרו רבותינו ז"ל במנחות (דף מד ע"ב). ובעל תשובה ראוי שיהיו לו ב' זוגות, אחד של סברת רש"י ע"ה ואחד של סברת רבנו תם ע"ה, ובשעת תפלת שחרית ישים ב' זוגות כדי לקיים מצות קריאת שמע כראוי, שלא יאמר עליו שמעיד עדות שקר בעצמו, שהרי התפלין של זה פסולין לזה, ונמצא שקרא קריאת שמע בלא תפלין לפי סברא אחת, ושאר היום יניח תפלין של סברת רבנו תם, וכל זמן שימצא גופו נקי יניחם וימצא עצמו נעזר מהבורא, שאמרו שם בפרק התכלת אמר רב ששת כל שאינו מניח תפלין עובר בח' עשה וכו', ומכלל לאו אתה שומע שהמניחן מקיים ח' עשה.

עוד ירדוף אחר צדקה בסתר, דכתיב (משלי כא, יד) מתן בסתר יכפה אף. והצדקה העושה פירות למעלה היא הצדקה הנעשית לשם בלי שום פניה, ואם יכוין על דרך הסוד מה טוב חלקו, ובצדקה נזכר בה חיים, שנאמר (שם יב, כח) בארח צדקה חיים ודרך נתיבה אל מות, וכן (שם טז, לא) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא.

ובפרט ביום התענית ראוי לתת צדקה חלק האכילה שהיה ראוי לאכול בסעודת הבקר, כדי שלא להרויח בתעניתו מיעוט הפיזור, ונראה לי שאפשר לדקדק ענין בדברי הנביא, שאמר (ישעיה נח, ז) הלא פרוס לרעב לחמך, הלחם שלך שהיה מגיע לחלקך, לאפוקי שלא יתן חלק אשתו ובניו שהוא חייב במזונותם אם אין לו כדי לפרנסם אלא בצמצום, לפחות חלקו יתן.

וכן ירדוף אחר גמילות חסדים, כדכתיב (משלי כא, כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. ואמרו בראש השנה (דף יח ע"א) זה לשונם אביי ורבא מדבית עלי קא אתו, רבא שעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביי שעסק בתורה ובגמילות חסדים חיה שתין שנין, עד כאן לשונם.

ובענין עסק התורה וגמילות חסדים, איזה קודם, פירשו בירושלמי (חגיגה פ"א ה"ז) רבי יהודה כשהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין, היה נותן עיניו בתלמידיו ואומר המעשה קודם לתלמוד, נמנו בעליית בית ארים התלמוד קודם למעשה. רבי אבהו הוה בקסרין, שלח רבי חנינא בריה מזכי בטבריה, שלחון ואמרין ליה גמל חסד הוא, שלח כתב ליה המבלי אין קברים בקסרין שלחתיך בטבריה, כבר נמנו בעליית בית ארים בלוד התלמוד קודם למעשה. רבנן דקסרין אמרין, הדא דאת אמר בשיש שם מי שיעשה, אבל אין שם מי שיעשה המעשה קודם לתלמוד, עד כאן לשונו.

עוד אמרו ז"ל בפסיקתא על פסוק (תהלים טז, יא) תודיעני אורח חיים, אמר רבי יודן, אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא תודיעני אורח חיים, אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד חיי

אתה בעי צפה ליראה, שנאמר (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים. רבי זעירא אמר, אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם תודיעני אורח חיים, אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד חיים את בעי צפה ליסורין, דכתיב (שם ו, כג) ודרך חיים תוכחות מוסר. אמר רב, אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא תודיעני אורח חיים, אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד חיים את בעי צפה לתורה, דכתיב (שם ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה. דבר אחר, אמר לו הקדוש ברוך הוא היטלם מתמיה, עשה ואכול שנאמר שמור מצותי וחיה, עד כאן לשונו. וד' בחינות אלו הם כנגד ד' אותיות שבשם כסדרן למי שבקי בכנוי הזוהר. ולכן כל בחינה מהם יש בה חיים, כדרך שכל אות מהשם כלול מכל השם כמבואר בזוהר (פ' אמור דף צב ע"א) ופירש מורי ע"ה בספר השער שם בן א"ד.

עוד ליזהר, שהיגע בתלמודו בצנעא לא במהרה הוא משכח, וכן דרשו (סוכה דף מט ע"ב) חמוקי יריכיך כמו חלאים, מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר (שה"ש ז, ב), וכיון שהעוסק בתורה בסתר מחכים, הא כתיב (קהלת ז, יב) והחכמה תחיה בעליה.

ובקריאתו בתורה יוציא הדברים מפיו, שהוא מביא לידי זכירה ולידי אריכות ימים, כדאמרינן בעירובין (דף נד ע"א) זה לשונם אמר שמואל לרבי יהודה שיננא, פתח פומך קרי פתח פומך תני כי היכי דתתקיים ביך ותוריך חיי, שנאמר (משלי ד, כב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא, אל תקרי למוצאיהם אלא למוציאיהם בפה, עד כאן לשונם, וגם זה מסוגל.

ואם יצמא ביום התענית מחמת הקריאה יחשוב זה לכפרת עונות דברים בטלים, כמו שאמרו במסכת יומא (דף עז ע"א) אמר רב נחמן מהכא (ירמיה ב, כה) מנעי רגלך מיחף וגרונך מצמאה, מנעי עצמך מן החטא כדי שלא יבא רגלך לידי יחוף, מנעי לשונך מדברים בטלים כדי שלא יבא גרונך לידי צמאה, עד כאן לשונו. ופירש רש"י, שלא יבא רגלך לידי יחוף, בצאתך בגולה, עד כאן לשונו. ועל דרך זה הוא הצמאה, נמצא צמאת הגלות מכפרת על דברים בטלים, והוא הדין לצמאת התענית שאדם מקבל עליו לכפרת עונו, ובפרט על ידי עסק התורה, דכתיב בה (משלי טו, ד) מרפא לשון עץ חיים.

עוד יזהר שלא יכעוס, ויתפוס במדת הענוה, שפי' בשער הענוה שגם בענוה נזכר חיים, דכתיב (שם כב, ד) עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים. ועוד כתיב (ישעיה נז, טו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים. וכבר הארכנו בשער הענוה שאין דבר שיסלק השכינה מהאדם וכן הנשמה, אלא הכעס, ואז יאמר עליו (דברים לא, יז) על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, ובדבר זה צריך השב ליזהר יותר מהכל.

ואמר בספר החסידים (סימן תרמט) מעשה בחסיד אחד שאמרו לו במה הארכת ימים, אמר לפי שמעולם לא קללני אדם ולא חרפני שעניתיו, אלא הייתי סובלו ומוחל לכל מי שציערני, עד כאן לשונו.

עוד באבות דרבי נתן (לד, י) אמרו עשרה דברים נקראים חיים, הקדוש ברוך הוא, שנאמר (ירמיה י, י) הוא אלהים חיים. תורה נקראת חיים, דכתיב (משלי ג, יח) עץ חיים היא. ישראל נקראים חיים, שנאמר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום. חכמים נקראים חיים, שנאמר (משלי יג, יד) תורת חכם מקור חיים. צדיקים נקראים חיים, שנאמר (שם יא, ל) פרי צדיק עץ חיים. גן עדן, דכתיב (בראשית ב, ט) ועץ החיים בתוך הגן. מים, שנאמר (בראשית כו, יט) מים חיים. ארץ ישראל, שנאמר (יחזקאל כו, כ) ונתתי צבי בארץ חיים. ירושלים, שנאמר (תהלים קטז, ט) אתהלך לפני ה' בארצות החיים. גמילות חסדים, שנאמר (שם סג, ד) כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך, עד כאן לשונו.

וכל העשרה דברים אלו יש בהם נפקותא לענין המעשה, ואף על פי שאין מדרכנו בחיבור הזה לפרש מאמרי רבותינו כמו שהקדמנו בהקדמה, מכל מקום ראינו לפרש בכללות המאמר הזה מה כוונתו, מפני התועלות הנמשכות ממנו.

ונאמר, כי כיון לבאר מה הדרגות שצריך האדם כדי לידבק בקונו כדי להשיג סוד החיים העליונים, כי הוא יתעלה מקור החיים לכל הנמצאים, כאומרו (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כולם, ובהתדבק בו האדם דבק בחיים, כמו שאמר הפייטן ואם אדבק בך חיי במותי, ולזה אמר שעיקר הדבקות הראשון הוא בממציא הכל שהוא סבת החיים לכל העולמות, כמו שנאמר (ירמיה י, י) הוא אלהים חיים ומלך עולם. ולידבק בתורתו, שהתורה היא גילוי אלהותו אלינו, כמו שנבאר בפרק הבא, והוא ותורתו הכל אחד.

עוד שנתדבק בישראל מפני שנשמתם קדושה נשפעה ממקור החיים העליונים, כאומרו (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, והיינו (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים, פי' מפני שאתם דבוקים בשמו שהוא מקור החיים, כדכתיב הוא אלהים חיים, לכן אתם נקראים חיים.

לכן אין ראוי לאדם מישראל להתערב בשותפות עם נכרי עובד עבודת אלילים, וכדפי' בענין (ויקרא כה, יד) או קנה מיד עמיתך, וכן פי' במסכת מגלה (דף כח ע"א) גבי הא דאמרינן התם אסור להסתכל בצלם אדם רשע, אמרו ז"ל, אבוה בר איהי ומנימין בר איהי, חד אמר תיתי לי דלא אסתכלי בנכרי, וחד אמר תיתי לי דלא עבדי שותפות בהדי נכרי, עד כאן לשונו. וכבר פי' בשער התשובה פרק ח שטעם הסתכל בצלם אדם רשע הוא

מפני שמקנה בלבו רוח הטומאה ההוא המתראה בפניו, וימשך לו מזה בלבול המחשבה ובטול הדבקות. ולכך בא בעל המאמר להשמיענו שישראל נקראים חיים שלא יתעסקו במשאו ומתנו אלא עם ישראל שהם נקראים חיים, ולא יבא לו מזה טרדת הדבקות.

עוד שנתדבק בחכמים וצדיקים שהם נקראים חיים, והכוונה שהוא יתברך שוכן בהם, ובהתדבקו בהם דבק בהקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר (דברים י, כ) ובו תדבק, וכי אפשר לאדם לידבק בהקדוש ברוך הוא, אלא שידבק בתלמידי חכמים, וכן את ה' אלהיך תירא (דברים י, יט) לרבות תלמידי חכמים (פסחים דף כב ע"ב).

וגן עדן נקרא חיים, להורות שעיקר התדבקו בתורה ובחכמים ובצדיקים הוא כדי לזכות אל עולם הבא, שעיקר הנשמה דירתה בעולם הבא ששם עץ החיים בתוך הגן, כמו שהיה אדם הראשון קודם חטאו, ולא יעשה מעשיו ולא יעסוק בתורה מפני שום סבה מסבות העולם הזה, שאז תורתו אינה עולה למעלה. וכן דרשו בזוהר (פ' ויחי סוף דף רכג) בפסוק (קהלת א, ג) מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש, אמר שם שאני עמלה דאורייתא דלעילא מן שמשא הוא, רבי חייא אמר אף עמלה דאורייתא דאיהו עמל בגינהון דבני נשא או בגין יקרא דיליה האי תחת השמש כתיב, דלא סליק לעילא, עד כאן לשונו.

מים, שנאמר מים חיים, גם סבה גדולה לדבקות הוא שיטהר במקוה מים, וכבר פרשנו והארכנו בזה בשער האהבה (פי"א) בענין טהרה מביאה לידי קדושה, ובפרט אם יהיה המקוה ממים חיים, שהוא מטהר זבין וזבות, בודאי שהוא יותר סיוע לדבקות.

ארץ ישראל, נודע שאין נבואה שורה אלא בארץ ישראל, ובמעלת ארץ ישראל כמה מעלות, ואחד מהם שאין שליטה והשגחה לשום חיצוני בה דכתיב (דברים יא, יב) עיני ה' אלהיך בה, ואמרו במדרש (שוחר טוב) בפסוק (תהלים קה, ד) דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד, אמר רבי יוסי בר חלפתא לרבי ישמעאל בריה מבקש אתה לראות את השכינה בעולם הזה, עסוק בתורה בארץ ישראל, שנאמר דרשו ה' ועזו בקשו פניו תמיד, עד כאן לשונו. ופי' דרשו ה' ועוזו, התורה נקראת עוז, שנאמר (שם כט, יא) ה' עוז לעמו יתן. בקשו פניו תמיד היא ארץ ישראל, שנאמר בה (דברים יא, יב) תמיד עיני ה' אלהיך בה.

ועוד במעלת הדר בארץ ישראל, פי' בזוהר (פ' אחרי מות דף עב ע"ב) זה לשונם אמר רבי יהודה זכאה חולקיה מאן דזכי למשוי מדוריה בארעא קדישא, דכל מאן דזכי לה זכי לאנגדא מטלא דשמיא דלעילא דנחית על ארעא, וכל מאן דזכי לאתקשרא בחייוי בהאי ארעא קדישא זכי לאתקשרא לבתר בארעא עלאה קדישא. ואמר עוד לקמיה ולא

עוד אלא אי זכי בחייוי זכי לאתמשכא עליה רוח קדישא תדיר, וכל מאן דיתיב ברשותא אחרא אתמשך עליה רוחא אחרא נוכראה, עד כאן לשונו.

נמצא שעיקר הדבקות להשגת החיים העליונים הוא בארץ ישראל, ובפרט בירושלים, שירושלים של מטה מכוונת כנגד ירושלים של מעלה. ועשר קדושות הם כדפי' במשנה (כלים פ"א), וירושלים מקודשת יותר מארץ ישראל וכל סביבותיה, וכפי קדושתה כך ימשך ממנה דבקות החיים ביותר למתדבק בה, שאין בינו לבין הקדוש ברוך הוא מסך מבדיל.

גמילות חסדים נקראת חיים, שעם היות שיעסוק בתורה גם צריך שיעסוק בגמילות חסדים, שגם הוא גורם לדבקות הנפש במקום החיים, אף על פי שהוא חוץ מן הסברא, אמרו רבותינו ז"ל (מדרש שמואל) כתיב ושמואל מת וסמיך ליה ואיש במעון ומעשהו בכרמל, אמר הקדוש ברוך הוא הכל צווחין וטופחין על מיתתו של צדיק והרשע הזה יושב ועושה מרזחין, ללמדך שכל הכופר בגמילות חסדים כאלו כופר בעיקר, עד כאן לשונו. עוד במעלת גמילות חסדים האריכו בירושלמי דפאה (פ"א ה"א).

עוד צריך להסתיר מעשיו ולא לגלותם, כדפי' בזוהר (פ' נח דף סד ע"ב) שכל העושה דבריו בסתר הברכה שורה עליו, והוא על דרך שפי' רבותינו ז"ל (ע' תענית דף ח ע"ב) אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין, זה לשונם אוליפנא קודשא בריך הוא סתים וגליא, גליא הוא בי דינא דלתתא, סתים הוא אתר דכל ברכאן נפקי מתמן, ובגין כך כל מלוי דבר נש דאינון בסתימו ברכאן שריין עלוי, וכל דאינון באתגליא הוא אתר דבי דינא שריין עלוי, בגין דאיהו אתר באתגליא, וכלא איהו ברזא עילאה כגוונא דלעילא, עד כאן לשונו.

וכן המסתיר מעשיו הטובים מבני אדם שכרו שיהא נסתר מבעלי הדין, שהקדוש ברוך הוא חופה עליו בלבוש החסד שהוא נקרא אלוה כדי שלא יכירו בו בעלי הדין, וזה רמוז בפסוק (איוב ג, כג) לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו, ונודע כי משם אלוה הוא הלבוש לנשמה, כדכתיב (שם כט, ב) כימי אלוה ישמרני, וכדפי' בסבא (פ' משפטים דף צו ע"ב) בפסוק (שמות כא, ח) לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה.

והמפרסם עצמו שהוא מתענה נענש, וכן כתב התשב"ץ (קטן, סי' קיא) אסור לפרסם לאחרים שהוא מתענה, והביא מירושלמי (חגיגה פ"ב ה"ב) זה לשונו רבי יוסי בר חנינא אמר צירא דתרעא דגיהנם קביע באודנה, אמר לון למה דא כן, א"ל דהוות ציימא ומפרסמה, ואית דאמרי דהוות ציימא חד יום ומזקה ליה תריי, עד כאן לשונו לענייננו. וכוונת קביעות הציר פי' הוא כדי שיצא החור מאזן לאזן.

גם תקון גדול לשב שישתדל לקיים השבת בכניסתו כראוי, ובשמירת השבת עצמו, שכל הימים יונקים מיום שבת כדפי' בזוהר (פ' נח דף עה ע"ב) והארכנו בשער הקדושה פרק ז.

וראיתי לתשלום הפרק הזה להעתיק דברים המאריכין ימים שנתבאר (תענית דף כ ע"ב) בתעניות, שאלו תלמידיו את רבי זירא ואמרי לה לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים, אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא הרהרתי במבואות המטונפות, ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא ששתי בתקלת חבירי, ולא קראתי לחבירי בחכינתו ואמרי לה בחניכתו, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ע"ה, בחכינתו - שמכנין לו בני אדם, כגון שם לווי. חניכתו, כמו חניכת אבות דגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח ע"א), ופי' התוספות (תענית דף כ ע"ב ד"ה בחכינתו) כגון עד עשרה, כגון רבי אברהם אבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כך, ודוקא לגנאי אבל לשבח מותר, עד כאן לשונו.

ומעשים אלו של רב אדא בר אהבה הוסיפו בהם בירושלמי (תענית פ"ג הי"א) זה לשונם שלחו חכמים ואמרו לו מה מעשים טובים יש בידך, אמר להם מימי לא קדמני אדם לבית הכנסת, ולא הנחתי אדם בבית הכנסת ויצאתי, ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה, ולא הזכרתי דברי תורה במקום המטונף, ולא הצעתי וישנתי שינת קבע, ולא צעדתי בין החברים, ולא כניתי שם לחברי, ולא שמחתי בתקלת חברי, ולא באת קללת חברי על מטתי, ולא הלכתי בשוק אצל מי שהוא חייב לי, מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, לקיים מה שנאמר (תהלים קא, ב) אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי, עד כאן לשונו. עוד יש כמה דברים לאריכות ימים, נאמרו במסכת מגילה (דף כח ע"א) ונעתקו בפרק דרך ארץ.

גם ראוי ליזהר במדת אמת, שסגולתו לאריכות ימים כדפי' בשער הקדושה. גם בהיות השב חלוש בתעניתו בפרט אם הוא תלמיד חכם ואינו יכול לעיין יקרא באותן השעות מילי דאגדה שהם מושכין את הלב, ולא ישב בטל, כי היושב בטל מדברי תורה נקרא לץ. וכתב החסיד רבי יוסף יעבץ ע"ה במשנת (אבות פ"ג מ"י) שינה של שחרית וכו' זה לשונו וכתב ראב"ע ז"ל יש דרך להרויח נפש חלושה בהלכה קשה, ירא שמים יצא ידי כלם ויבקש לאותם השעות דברים קלים להבין, כדי שלא תהיה שיחתו סבה לטרדו מן העולם ולהפסיד מה שהרויח מן העיון, עד כאן לשונו.

וכאשר ישתדל השב לקיים כל דברים אלו מן השמים יסייעוהו בלי ספק.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ז

פרק זה יהיה בביאור כמה דברים שאדם נכשל בהם, והם עבירות שאדם דש בעקביו, וצריך השב ליזהר כדי שתהיה תשובתו מקובלת.

הדבר הראשון שצריך ליזהר הוא מביטול תורה, שעונש הביטול מדברי תורה הוא גדול, כמו שדרשו רבותינו ז"ל בירושלמי (חגיגה פ"א ה"ז) על פסוק (ירמיה ט, יב) ויאמר ה' על עזבם את תורתי, רבי הונא ורבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק, מצינו שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה, על מה אבדה הארץ על עבודה זרה על גילוי עריות על שפיכות דמים אין כתיב כאן, אלא על עזבם את תורתי, אמר רבי חייא בר אבא כתיב ואותי עזבו ואוותרא, שמא את תורתי שמרו, שאילו אותי עזבו ותורתי שמרו המאור שבה היה מקרבן אצלי. אמר רב הונא למוד תורה אפילו שלא לשמה, שכיון שאתה מתעסק בה אתה חוזר ועושה אותה לשמה, עד כאן לשונו.

עוד בתנחומא (פ' ראה סי' א) זה לשונו זה שאמר הכתוב (ירמיה כא, ח) ואל העם הזה תאמר כה אמר ה' הנני נותן לפניכם את דרך החיים ואת דרך המות, וכתיב (תהלים עח, א) משכיל לאסף האזינה עמי תורתי הטו אזנכם לאמרי פי, וכתיב (דברים ד, ט) רק השמר לך שמור נפשך וגו', וכתיב (שם ד, י) יום אשר עמדת, ללמדך שכל מי שמבטל מן התורה כאלו כופר בהקדוש ברוך הוא, שלא נתן תורה לישראל אלא שיעסקו בה יום ולילה, וכתיב (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה וגו', וכתיב(תהלים א, ב) כי אם בתורת ה' חפצו וגו'. וכל העוסק בתורה ומקיימה כאלו קבלה מהר סיני, ולפיכך כתיב (דברים ד, ט-י) והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת, עד כאן לשונו.

ומי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הוא בכלל דבר ה' בזה (במדבר טו, לא), כדאמרינן בסנהדרין (דף צט ע"א) על פסוק כי דבר ה' בזה, רבי נתן אומר כל שאינו משגיח על המשנה, רבי נחמיה אומר כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, עד כאן לשונו.

ובילקוט נביאים (ילקוט יהושע דף ב סימן ז) תאנא דבי אליהו, הכינו לכם צידה (יהושע א, יא), וכי צידה היתה צריכה שם, והלא אינם אלא אוכלי המן שהיו מלקטין אותו בבקר בבקר, אלא כך אמר להם, עשו תשובה כדי שתכנסו לארץ ותאכלו מתבואת הארץ, שנאמר (יהושע ה, יב) וישבות המן ממחרת. יצא מלאך להחריב את כל העולם, אמר בטל המן ובטלה תורה, שנאמר (יהושע ה, יג) ויהי בהיות יהושע ביריחו וגו', אמר לו, ומה יהושע במנעלים אתה נעול, ואין אתה נוהג אבל על ישראל שבטל המן ובטלה

התורה, של נעלך, לפיכך הייתי אומר אשרי אדם שהוא מרבה את הישיבה ואת הטורח וממעט בסחורה ויושב והוגה בדברי תורה בכל יום תמיד, עד כאן לשונו.

ובעירובין (דף סג ע"א) אמרו על ענין זה, ויאמר לא כי אני שר צבא ה' (יהושע ה, יד) אמר לו אמש בטלתם תמיד של בין הערבים עכשיו בטלתם תלמוד תורה, ואמר לו על איזה מהם באת, אמר לו עתה באתי, מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, אמר ר' יוחנן מלמד שלן בעמקה של הלכה וכו'. ועוד שם, אמר רב שמואל בר אבא משמיה דרב, גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין, שנאמר עתה באתי, עד כאן לשונו.

ובתיקונים (תקון נב דף פז ע"א) אמרו זה לשונם ווי לון לבני נשא דלא משתדלין באורייתא, דאתקריאו עצים יבשים דאינון עתידין לאתוקדא בנורא דגיהנם, ולאו למגנא אמרו מארי מתניתין דאינון עמילין וירתין גיהנם, עד כאן לשונם.

והטעם לכל זה, מפני שהתורה קשורה בשמו, והתורה הדרכה לאדם לעשות המצות, והמצות גם כן קשורות בשמו, נמצא שמי שאינו עוסק בתורה כאילו כופר בהקדוש ברוך הוא, והיינו דבר ה' בזה, ולכך שולט בו גיהנם כמו שנאמר (דברים לא, יז) על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, כדפי' לעיל בפרק הקודם.

ומלבד היות התורה הדרכה לעשיית המצות, גם כן על ידי העסק בה ישיג לדעת סוד האלהות העליון, כי זו היתה כוונתו יתברך לכתוב לנו התורה בפרשיות אלו פתוחות וסתומות, וכמה מלות יתירות וחסירות, מפני היותה רמז שיעור הקומה העליונה, ולכך אם חסר אפילו אות אחת פסול מפני שאינו בדיוקן העליון.

וכדמוכח בזוהר (פ' אחרי מות דף עא ע"א) זה לשונו תאנא אמר רבי יהודה, יומא חדא הוו אזלי רבי חזקיה ורבי ייסא באורחא, ערעו בגוש חלבא והוה חריב, יתבו סמוך לבי קברי, ורבי ייסא הוה בידיה חד קיטרא דספר תורה דאיקרע, עד דיתבו אתרגיש חד קברא קמייהו וצווח ווי ווי דהא עלמא בצערא שכיח, הא אורייתא הכא דאתגליא או חיי אוחכא אתו לחייכא עלן או לכספא בכסופא עלן באורייתייהו, אזדעזעו רבי חזקיה ורבי ייסא, אמר רבי חזקיה מאן את, א"ל מיתא אנא והא אתערנא לגבי ספר תורה, דזמנא חדא הוה יתיב עלמא בצערא ואתו חייא הכא לאתערא לן בספר תורה, ואנא וחבראי אקדימנא לגבי דמכי חברון, וכד אתחברו בגן עדן ברוחיהון דצדיקיא אישתכח קמייהו דההוא ספר תורה דאייתו לקמן אינון חייא הוה פסול ומשקר בשמא דמלכא, דאשתכח וי"ו יתיר בהאי קרא (ויקרא יא, ג) ושוסעת שסע פרסות, ואמרו הואיל ושקרו בשמא דמלכא לא איתובון לגביהון, ודחו לי ולחבראי בההיא שעתא מבי מתיבתא, עד כאן לשונו, ושאר המעשה אינו לענייננו.

וכן אמר בזוהר (פ' ויחי דף רכה ע"א) אבל חד אסוותא אשכחנא בעלמא ולא יתיר, בההוא אתר דישתכחון אינון דלעאן באורייתא ואשתכח בינייהו ספר תורה דלא משתקר ביה, כד מפקי האי, בגיניה מתערי עילאי ותתאי, וכל שכן אי כתיב שמא קדישא כדקא חזי, והא אוליפנא מליה, עד כאן לשונו.

וזה עיקר השלימות בעסק התורה לדעת את קונו ולידבק בו וכו', ופירש הרשב"י ע"ה דרוש זה בשיר השירים (זו"ח דף ע ע"ב) זה לשונו אם לא תדעי לך היפה בנשים (שה"ש א, ח), כתיב (דברים ד, לט) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים, זכאין אינון כל דמשתדלין באורייתא למינדע בחכמתא דמאריהון, ואינון ידעין ומסתכלין ברזין עילאין, בגין דכד בר נש נפיק מהאי עלמא בהא, אסתלקו מניה כל דינין דעלמא, ולא עוד אלא דפתחין ליה תליסר תרעי דרזי דאפרסמונא דכיא, דרזי דחכמא עילאה תליא בהו, ולא עוד אלא דקודשא בריך הוא חקיק ליה בההוא פורפירא דכל דיוקנין גליפין תמן בהאי עלמא ובעלמא דאתי וקודשא בריך הוא אשתעשע ביה בגנתא דעדן, ואחסין תרין עלמין עלמא דא ועלמא דאתי.

חכמתא דאצטריך ליה לבר נש, למנדע ולאסתכלא כלא ברזא דמאריה, חד למינדע ולאסתכלא ברזא דמאריה, וחד למינדע ליה לגופיה ולאשתמודעא מאן איהו והיאך איתברי ומאן אתי ולאן יהך, ותיקונא דגופא היאך אתתקן, והיאך איהו זמין למיעל בדינא קמי מלכא דכלא, וחד למינדע ולאסתכלא ברזין דנשמתיה, מאי ההיא נפש דביה ומאן אתיא ועל מה אתיא בהאי גופא טיפה סרוחה דהיום כאן ומחר בקברא, וחד לאסתכלא בהאי עלמא דאיהו ביה, ועל מה אתתקן, ולבתר ברזין דעלמא דלעילא לאשתמודעא למאריה, וכל דא אסתכל בר נש בגו רזין דאורייתא.

תא חזי כל מאן דאזיל בההוא עלמא בלא ידיעא, אפילו אית ליה עובדין סגיאין מפקין ליה מכל תרעי דההוא עלמא, פוק חמי מה אמר הכא, אימא לי רזין דחכמתא דלא ידענא ולא אוליפנא עד הכא בגין דלא אהא בכיסופא בגו אינון דרגין עילאין דאנא עאל ביניהו, דהא עד הכא לא אסתכלנא בהו.

תא חזי, מה כתיב אם לא תדעי לך היפה, אי אנת אתיא בלא ידיעה, ולא אסתכלת בחכמתא עד דלא תיעול, ולא ידעת ברזין דעלמא עילאה, צאי לך, לית אנת למיעל הכא בלא ידיעא, עד כאן לשונו לענייננו, ושאר הפסוק מבואר שם על דרך הנזכר.

ובזה יובן מה שאמרו רבותינו ז"ל בתנחומא שפסוק (ירמיה ט, כג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, נאמר על התורה, זה לשונם ומה יתהלל האדם בעולם הזה, בכתרה של תורה, שהיא מעשרת אותו ונותנת לו חיים בעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר

(משלי ג, טז) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, ונותנת בו כח שלא יבטל לעולם, שנאמר (ישעיה מ, לא) וקוי ה' יחליפו כח, עד כאן לשונם. והיינו כי התורה נקראת זאת, כאומרו (דברים ד, מד) וזאת התורה אשר שם משה. וסיום הפסוק השכל וידוע, כי על ידי התורה נדע אותו כדפי'.

ומפני שפוטר מים ראשית מדון (משלי יז, יד) כדפי' רבותינו ז"ל (קדושין דף מ ע"ב) שתחלת דינו של אדם הוא אם עסק בתורה, לכן ראשית התשובה צריך שיהיה לעסוק בתורה, שהתלמוד מביא לידי מעשה. ולכן אנו אומרים בתפלה השיבנו אבינו לתורתך, ואחר כך וקרבנו לעבודתך.

וכאשר יעסוק בתורה לשמה שהוא ללמוד ולעשות, כדפיר' בהקדמת הספר, יתגלו לו רזי תורה, כמו שאמר רבי מאיר (אבות פ"ו מ"א) כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו' ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר. וכן על ידי התשובה, כדכתיב (משלי א, כג) תשובו לתוכחתי הנה אביעה לכם רוחי אודיעה דברי אתכם.

עוד יפשפש אם עבר על אחד מכ"ד דברים שמנדין עליהם שכתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה, ואלו הם א' המבזה את החכם אפילו לאחר מותו. ב' המבזה שליח בית דין. ג' הקורא לחבירו עבד. ד' המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים, ואין צריך לומר מדברי תורה. ה' מי ששלחו לו בית דין וקבעו לו זמן ולא בא. ו' מי שלא קבל עליו את הדין, מנדין אותו עד שיתן. ז' מי שיש לו ברשותו דבר המזיק כגון כלב רע או סולם רעוע, מנדין אותו עד שיסיר הנזק. ח' המוכר קרקע שלו לכותי, מנדין אותו עד שיקבל עליו כל אונס שיבא מן הכותי לישראל חברו בעל המצר. ט' המעיד על ישראל בערכאות של כותים והוציאו ממנו ממון בעדותו שלא כדין, מנדין אותו עד שישלם. י' טבח כהן שאינו מפריש המתנות ונותנן לכהן אחר, מנדין אותו עד שיתן. י"א המחלל יום טוב שני של גליות, אף על פי שהוא מנהג. י"ב העושה מלאכה בערב פסח אחר חצות. י"ג המזכיר שם שמים לבטלה או לשבועה בדברי הבאי. י"ד המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ. ט"ו המביא את הרבים לידי חילול ה'. ט"ז המחשב שנים וקובע חדשים בחוץ לארץ. י"ז המכשיל את העור. י"ח המעכב את הרבים מלעשות מצוה. י"ט טבח שיצאת טריפה מתחת ידו. כ' טבח שלא הראה בדיקת סכינו לחכם. כ"א המקשה עצמו לדעת. כ"ב מי שגירש אשתו ועשה בינה ובינו שותפות, או משא ומתן המביאן להזדקק זה לזה, כשיבאו שניהם לדין מנדין אותם. כ"ג חכם ששמועתו רעה. כ"ד המנדה למי שאינו חייב נידוי.

ופירשו בזוהר (פ' פקודי דף רמט ע"ב) שבהיכל נגה יש ד' מלאכים עם כמה כתות שהם מנדים למטנפים פיהם, וכן לכל אינון דחאבו אינון חובין דבעיין לנזפא, עשרה כרוזין נפקין בכל יומא ומכרזי בכל אינון רקיעין ובכל אינון חילין ומשריין, איזדהרו בפלניא דאיהו נזיפא, נזיפא איהו חובא פלוני עבד, עד דתב קמי מאריה, רחמנא לישזבן. כד תב מההוא חובא, מתכנפי אלין ארבעין ושראן ליה, וכדין אכריזו פלניא שרא נזיפא, מכאן ולהלאה צלותיה עאלת, ועד דלא תב נזיף איהו לעילא ותתא, ונטירו דמאריה אתעדי מניה, ואפילו בליליא נשמתיה נזיפא, דסתמין לה כל תרעי שמיא ולא סלקא ודחיין לה לבר עד כאן לשונו.

לכן צריך לפשפש במעשיו אם חטא באחד מהדברים, בפרט אם הקשה עצמו לדעת שהוא דבר מצוי בין הבחורים עד שלא נשאו אשה, צריך לקבל עליו נזיפה, וישב בקרקע כמנודה ובעטיפה, וכן מצינו שדוד קבל עליו נזיפה כדפי' לעיל (פ"ג), וכן פירשו רבותינו ז"ל במדרש ילקוט (שמואל סימן צה דף טו ע"ד וגם מדרש תדשא שם).

עוד, אם חטא באבריו יעשה בהם מצות, ופי' ענין זה במדרש ילקוט (שופטים רמז מב) אמר שכל השבטים העמידו שופטים ומלכים, אבל שבט שמעון מפני שחטא בזנות לא העמיד לא שופט ולא מלך, ואמר אחר כך לפיכך נתנה ברית מילה בערוה שיהא יראת המקום מונעת לעשות החטא. לכל הרגשה והרגשה נתן הקדוש ברוך הוא תורה מה לעשות ומה לא לעשות, ללב - ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו, לט). לאזנים - לא תשא שמע שוא (שמות כג, א). לפה - לא תאכל כל תועבה (דברים יד, ג). ללשון - לא תשא את שם ה' (שמות כ, ז), לא תשבעו (ויראט יט, יב), לא תשקרו (ויקרא יט, יא). לידים - אל תשת ידך עם רשע (שמות כג, א). לעריות - לא תנאף (שמות כ, יג), לא תזנה. לרגלים - לא תלכון אחרי אלהים אחרים (שם כ, יג), הרי לא תעשה.

ומה לעשות, מלמד ללב - ושמתם את דברי אלה על לבבכם (דברים יא, יח). לעינים - פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (שם יא, יב). לאזנים - שמע ישראל את החוקים (שם ה, א). ללשון - ושננתם לבניך (שם ו, ז). לידים - פתוח תפתח את ידך (שם טו, ח). לערוה - ואתם פרו ורבו (בראשית ט, ז), ואומר (ירמיה כט, ו) קחו נשים והולידו. לרגלים - בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו (דברים ה, ל), עד כאן לשונו.

וכן אם חטא בחטא שנכשלו בו רבים, צריך שיזכה את הרבים במעשיו וכן אמרו בתנא דבי אליהו בילקוט פרשת כי תשא בפרשת העגל זה לשונו יודע היה אהרן בעצמו שבא דבר גדול לישראל על ידו, ועמד וקשר חבל ברזל במתניו, והיה מחזר בכל מחנות ישראל, מי שאינו יודע תפלה למדו תפלה, מי שאינו יודע קרית שמע למדו קרית שמע, מי שאינו

בקי בגופה של תורה הכניסו בגופה של תורה. ולא אהרן בלבד, אלא כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים, המקום מרחם עליו ונותן בו חכמה ובינה ודיעה והשכל, ונותן חלקו עם ג' צדיקים אברהם יצחק ויעקב, עד כאן לשונו.

וכל בעל תשובה צריך שילמד למי שהוא יודע שחטא דרכי התשובה, ובפרט אם הוא אדם הרגיל אצלו ויקבל דבריו, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים נא, טו) אלמדה פושעים דרכיך. ובמעלת מי שהוא מחזיר את הרשע בתשובה מעלות רבות, נתבארו בזוהר (פ' תרומה דף קכח קכט).

עוד ראוי ליזהר מכל בחינות הגזל, מלבד גזל ממון יש גזל אחר, אמרו במסכת ברכות (דף ו ע"ב) אמר רב חלבו אמר רב הונא כל שיודע בחבירו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום, שנאמר (תהלים לד, טו) בקש שלום ורדפהו, ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן שנאמר (ישעיה ג, יד) ואתם בערתם הכרם גזילת העני בבתיכם, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ע"ה, גזילת העני, והלא אף גזילת העשיר גזילה היא, אלא גזילת העני שאין לו כלום לגזול ממנו אלא שלא להשיב על שלומו.

עוד יזהר שלא יהנה מדבר מדברי העולם בלא ברכה, שנקרא גזלן, כדגרסינן בברכות (דף לה ע"ב) אמר רבי חנינא בר פפא כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאלו גוזל להקדוש ברוך הוא ולכנסת ישראל, שנאמר (משלי כח, כד) גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית, ואין אביו אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים לב, ו) הלא הוא אביך קנך, ואין אמו אלא כנסת ישראל, שנאמר (משלי א, ח) שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. מאי חבר הוא לאיש משחית, אמר רבי חנינא בר פפא חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים, עד כאן לשונו.

ופירש רש"י ז"ל, גוזל להקדוש ברוך הוא, את ברכתו. ולכנסת ישראל, שכשחטאו הפירות לוקים. אין פשע, ולפי שהוא מיקל רואים אחרים ולומדים ממנו לעשות כן ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ולכך נקרא זה המיקל חבר לאיש משחית, לירבעם בן נבט שחטא והחטיא, כך הוא חוטא ומחטיא, עד כאן לשונו.

ולעיל בפרק ב' פירשנו שגם מי שאינו עוסק בתורה ובמצות כראוי נקרא גוזל, ובפרט בגלותינו זה ששכינה גולה בעונותינו, כאומרו (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, ואין לה מנוח וייחוד אלא על ידינו בהיותנו עוסקים בתורה ובמצות, ומי שאינו עוסק נקרא גוזל. ואמרו בזוהר פרשת וישב (דף קצא ע"ב) ומאן דאיהו לא מסתכל באורחי דקודשא בריך הוא, גרים לשכינתא דאתכפיא בגו עפרא, כמה דאת אמר (ישעיה כו, ה)

ישפילנה ישפילה עד ארץ וגו'. וכן אמרו בפרשת ואתחנן (דף רסח ע"א) והעתקנו לשונו בשער האהבה (פ"ח) שהמונע מלעסוק בתורה כאלו מנע מהשכינה שאר כסות ועונה. **והנה** בגלות נקראה אלמנה כאומרו (איכה א, א) היתה כאלמנה, וצדיק הוא יתום, ולזה צותה תורה (שמות כב, כא) כל אלמנה ויתום לא תענון, ופירשו רבותינו ז"ל (מכילתא דרשב"י) אפילו אלמנתו של מלך, ובגלות היא אלמנתו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא כביכול, וצריך שלא לענות דינה, וכן לעשות היחודים הנוגעים לצדיק ולא לענות דינו. כי אם ענה תענה אותו, להורות על פשט הנגלה והנסתר, ועל יתום תחתון ועל האלמנה התחתונה, ועל הרמז העליון שפיר'.

עוד יזהר מאונאה, ואפילו מאונאת דברים, וקשה אונאת דברים מאונאת ממון כדפי' בבבא מציעא (דף נח ע"ב) ואמר התם ג' אין הפרגוד ננעל בפניהם, ואלו הן גזל ואונאה וע"א. אונאה, דכתיב (עמוס ז, ז) הנה ה' נצב על חומת אנך ובידו אנך. גזל, דכתיב (ירמיה ו, ז) חמס ושוד ישמע בה על פני תמיד. ע"א, דכתיב (ישעיה סה, ג) העם המכעיסים אותי על פני תמיד, עד כאן לשונו.

עוד יזהר מד' דברים אלו שהעושה א' מהם נקרא רשע, אמרו בפסיקתא (רבתי הוספה א' פרשה ד') ג' נקראו רשעים, הפושט יד בחבירו, שנאמר (שמות ב, יג) ויאמר לרשע למה תכה רעך. ובעל מחלוקת, שנאמר (במדבר טז, כו) סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה. והלווה ואינו משלם, שנאמר (תהלים לז, כא) לוה רשע ולא ישלם. אמר רבי שמואל בר רב תנחום רבי תנחומא אמר לי אף המעיז פניו, שנאמר (משלי כא, כט) העז איש רשע בפניו, עד כאן לשונו.

ובתעניות (דף ז ע"ב) אמרו אין הגשמים נעצרים אלא בשביל עזי פנים, שנאמר (ירמיה ג, ג) וימנעו רביבים וגו' ומצח אשה זונה היה לך וגו', אמר רב המנונא כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה, שנאמר היה יהיה לא נאמר אלא היה, רבה בר רב הונא אמר מותר לקרותו רשע בפניו, רב נחמן בר רב יצחק אמר מותר לשנאתו, שנאמר (קהלת ח, א) ועוז פניו ישונא, עד כאן לשונו.

ראוי ליזהר בכל הדברים שאמרו בשבת (דף לב) בעון פלוני בא כך, ומפני אורך הלשון לא העתקנוהו, ולא נעתיק רק אחד מהם שהוא הנמצא יותר, עון מיתת בנים, רבי אומר בעון נדרים בניו ובנותיו מתים כשהם קטנים, שנאמר (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וגו', כמו שהעתקנו בשער הקדושה (פי"ז), וכן סברת רבי אלעזר ברשב"י (שבת שם). ויש מי שאמר בעון ביטול תורה, ויש מי שאמר בעון ביטול מזוזה, ויש מי שאמר בעון ביטול ציצית, וכלם הביאו ראיה מן הפסוקים.

עוד שם תניא רבי נחמיה אומר בעון שנאת חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם, ואשתו מפלת נפלים ובניו ובנותיו מתים כשהם קטנים, עד כאן לשונו.
ובפסיקתא רבתי (ילקוט ירמיה סימן רסז דף ס ע"ג) אמרו שעיקר מיתת הבנים על ביטול תורה, זה לשונו רבי מאיר אומר בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני אמר להם הקדוש ברוך הוא הביאו ערבים שאתם משמרים את התורה, ואני נותנה לכם, א"ל אבותינו ערבים לנו, אמר להם אבותיכם יש לי עליהם, אברהם על שאמר (בראשית טו, ח) במה אדע כי אירשנה, יצחק על שאהב את עשו, יעקב על שאמר (ישעיה מ, כז) נסתרה דרכי. אמרי ליה בנינו ערבים אותנו, מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח, ג) ואין עוז אלא תורה, שנאמר (תהלים כט, יא) ה' עוז לעמו יתן, בשעה שהלוה נתפס ואין לו מה לשלם מי נתפס לא הערב, הוי (הושע ד, ו) ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני, כביכול גם אני מפסיד, מי אמר לפני ברכו לא התינוקות, הוי (ירמיה ב, ל) לשוא הכיתי את בניכם, עד כאן לשונו.
עוד אמרו בספרי (פ' עקב סי' י') ולמדתם אותם את בניכם, ולא בנותיכם, דברי רבי יוסי בן עקיבא. מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקדש ומלמדו תורה, אם אין מדבר עמו לשון הקדש ומלמדו תורה ראוי לו כאלו קברו, שנאמר (דברים יא, יט) ולמדתם אותם את בניכם למען ירבו ימיכם וימי בניכם, ואם לאו למען יקצרון ימיכם וימי בניכם, שכך דברי תורה נדרשין מכלל הן אתה שומע לאו, עד כאן לשונו.
ובמעלת המדבר בלשון הקדש, בזוהר (פ' נח דף עד ע"ב) שדור הפלגה לא היו מצליחין במעשיהן אלא על שהיו מדברים בלשון הקדש, ז"ל סתרי תורה קומטורא דהרמנא ממללן בלשון הקדש, ומלאכי השרת אשתמודען ביה, ולא הוו ממללין בלשן אחרא, בגין כך ועתה לא יבצר מהם כל וגו' (בראשית יא, ו), דאלמלא משתען בלשון אחרן דמלאכי עילאי לא הוו אישתמודען ביה, גרע חשיבו דאינון חשיבו למיעבד, עד כאן לשונו.
עוד יזהר בדברים שנאמר בהם מעוות לא יוכל לתקון (קהלת א, טו), ופי' במדבר רבה (פ' נשא ט, ו) זה לשונו כי תשטה אשתו, הדא הוא דכתיב נואף אשה חסר לב וגו' נואף אשה, הדא הוא דכתיב מעוות לא יוכל לתקון וגו', תניא מעוות לא יוכל לתקון, זה שבטל קריאת שמע של שחרית או קריאת שמע של ערבית, או תפלה של שחרית או תפלה של ערבית, וחסרון לא יוכל להמנות, זה שנמנו חביריו על דבר מצוה והוא לא נמנה עמהם, ושם הביאו משנה זו השנויה בחגיגה (פ"א מ"ז) רבי שמעון בן מנסיא אומר איזהו מעוות שאינו יכול ליתקן זה שבא על הערוה והוליד ממנה ממזר, אם תאמר

בגונב ובגוזל יכול הוא שיחזיר ויתקן. עוד שם במשנה, רשב"י אומר אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן ונתעוות, ואיזה זה תלמיד חכם הפורש מן התורה.

גם ליזהר במה שפי' במדרש רות מהזוהר (דף עח ע"א) שחסרון לא יוכל להמנות, הם שלש תיבות החסרים בקריאת שמע לתשלום רמ"ח, ושליח צבור חוזר ואומר ה' אלהיכם אמת כדי להשלים רמ"ח, והקורא קריאת שמע שלא עם הצבור אינו משלים רמ"ח אבריו, עליו נאמר וחסרון לא יוכל להמנות.

ובעל תשובה המתענה בכל יום, צריך להזהר שבימים שיאכל כמו בשבתות וימים טובים וראש חודש, שלא יאכל אלא דברים דקים הנוחים להתעכל, מפני כי שינוי וסת תחילת חולי בני מעים, ואפילו מדברים הטובים לא ימלא בטנו פן יחלה, ונמצא מבטל קריאת שמע שחרית או ערבית שהיא מצות עשה מן התורה. וכן קדושה ברבים שהיא מצוה, כדכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל, כדפי' בזוהר פרשת אמור (דף צג ע"א). וכן נכשל שחבריו נמנים לדבר מצוה, מתפללים בבית הכנסת בעשרה, והוא אינו נמנה עמהם, והרגיל לבוא לבית הכנסת ויום אחד לא בא הקדוש ברוך הוא שואל עליו (ע' ברכות דף ו ע"ב). וגם אינו משלים רמ"ח תיבות שבקריאת שמע, שהוא מעוות שאינו יכול לתקון. גם יתבטל מתלמוד תורה שהיא מצות עשה מן התורה והכל מפני סכלותו, כאומרו (משלי יט, ג) אולת אדם תסלף דרכו וגו'.

והחכם עיניו בראשו, ויהיה גבור כובש את יצרו, ולא ימשך אחר תאותו, בפרט בראש חדש ובפורים שהסעודה מדברי סופרים יש ליזהר שלא ימלא בטנו שיחלה ויבא לידי ביטול תורה ותפלה שהם מצות עשה מן התורה, שאין עשה מדבריהם דוחה עשה מן התורה.

הכלל, כי צריך בעל תשובה לעולם להיות חרד וירא מהדין, ולא ישכח כמה הכעיס בעונותיו את הבורא, וצריך לקיים אפילו בשבתות וימים טובים שוב יום אחד לפני מיתתך, שאם היה יודע שביום שבת או ביום טוב ימות כמה היה ירא וחרד, והיה משכים לקרות בתורה, וכמה מעשים טובים היה עושה, ולא היה נמשך אחר תענוגיו. כן צריך שיעשה כל ימיו לתקן את אשר עוות, בשבתות וימים טובים, ובפרט בימי השמחה שקרוב אדם לימשך אחר תענוגיו ויצרו יפתהו צריך זהירות גדול כדי שלא יחזור לסורו ויהיה ככלב שב על קיאו כסיל שונה באולתו, כמו שאירע לכמה שחזרו לסורם מחמת אכילה ושתיה.

עד הנה מה שהגיע שכלנו הדל בקצור דברי רבותינו ובמדרשים לענין התשובה, ולא רצינו להעתיק דברי המפרשים כדי שלא להאריך, והשב צריך לכולם, בפרט דברי

תשובת הרוקח שהם דברי קבלה צריך השב לעשותם, וכן לענין תשובת הבא על אשת איש שדבר בספר החסידים (סימן קסז) צריך השב לעשותם, ומי שירצה לעשות תשובה שלמה מלב ונפש לא יתרשל בבקשת ספרים הצריכים אליו לרפואת נפשו כמו שלא יתרשל החולה לבקש רופא שירפאהו, ואין דברי בשער הזה אלא התעוררות לשב, והדברים שלא כתבו הראשונים שהניחו אותם לנודע הם מה שכתבתי.

ומכל מקום ראינו להעתיק התשובות שכתב בספר המדות (ע' ארחות צדיקים שער כו) הנמצא אצלינו, שנראה דבריו דברי קבלה, ז"ל ועתה יש לכתוב ענייני הצער לפי כל עבירה ועבירה, הבא על הכותית, יתענה שלשה ימים לילה ויום, שלש שנים פעם אחת בשנה, ואם חס ושלום אחר התשובה יחזור לסורו, אז יחמיר עליו יותר ויותר, ובימות החמה ילך במקום נמלים הרבה וישב ביניהם ערום, ובימות החורף ישבר הקרח וישב במים עד החוטם, ואם עוד יחזור לסורו, יוסיף עליו עוד יותר ויותר.

המוציא שכבת זרע לבטלה, יתענה ארבעים יום ואינם רצופים, וישב במים בימות החורף כדי צליית ביצה, ואותם ארבעים יום לא יאכל בשר, ולא דבר חם בלילה, ולא ישתה יין, לבד משבתות וימים טובים, וירחץ ראשו מעט במים פעמים או שלש כל אותן ארבעים יום.

הבא על אשתו נדה, יתענה ארבעים יום רצופים, וילקה בכל יום פעמים או שלש, ולא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא יאכל דבר חם, לבד משבתות וימים טובים, ולא ירחץ כל אותן הימים, ויתודה בכל יום. ואם חבק או נשק אשתו נדה, יתענה ארבעים יום.

המנשק שאר נשים או חיבקן, יתענה שני וחמישי ושני, וירחק מפתח ביתה. ואם רבע בהמה או חיה או עוף, יתענה מ' יום, ולא ירחץ, ולא יסתכל בבהמה חיה ועוף בשעה שנזקקין זה לזה.

רוצח ילך בגולה שלש שנים, וילקה בכל עיר ועיר, ויאמר רוצח אני, ולא יאכל בשר ולא ישתה יין, ולא יגלח שער ראשו וזקנו, ולא יכבס בגדיו, ולא ירחץ גופו, אך יחוף ראשו פעם אחד בחדש, ויקשור ידו אשר רצח בו וזרועו בברזל בצוארו, וילך יחף, ויבכה על רציחתו, ואם יחרפהו אדם ישתוק, ואותם שלשה שנים לא ילך בטיולים ובשחוק, ובגלותו ישכיב עצמו לפני פתח בית הכנסת, ויעברו עליו כל עוברים ושבים אך לא ידרכוהו.

מוסר, יסיר המלבושים הנאים, ויתאבל ויברח ויצטער כל ימי חייו, וישפיל רוחו וגאוותו, ויתודה שלשה פעמים בכל יום, ולא יאכל בשר וישתה יין כי אם בשבתות וימים טובים, ולא ירחץ, ולא יחוף ראשו כי אם פעם אחת או שנים בחדש, ולא ילך לשחוק

ולנישואין רק לשבע ברכות בלבד, ולא ישב אצל עובדי ע"א אפילו במקום שמדברים דברי תורה ומצות, ויתרחק מפתחם, ולא יהנה מהם, ומיד שישוב צריך טבילה, ויסבול צער ויסורין כנגד חטאיו, כי כפר בעיקר, וחילל שבתות, ועבר כריתות ומיתות בית דין, לכן צריך יסורין גדולים.

הבא על אשת איש או על נערה מאורסה, הרי הוא אוסר אותה על בעלה כיון שנתרצית, וחייב עליה מיתת בית דין, לכן יסבול צער הקשה כמות, וישב בשלג ובקרח שעה אחת בכל יום, כן יעשה בכל החורף בכל יום פעם אחת או שנים, ובימות החמה ישב לפני זבובים או לפני דבורים או שאר יסורין הקשים כמות, ויתודה בכל יום בבכי ואנחה, ושנה תמימה לא יאכל בשר ולא ישתה יין אלא בשבת ויום טוב ובפורים, ולא יאכל לחם חם, ולא ירחץ כי אם בערבי ימים טובים מעט, ולא יראה שום שחוק, אך יכול לשמוע ברכות חתנים, ולא יעדן עצמו בשום דבר, וילקה בכל יום, וישכב על הארץ או על דף אחד בלא כר וכסת, כי אם בשבת ובימים טובים ישכב על תבן וקש וכר תחת ראשו, כי יסיר רוחו הגסה שבא ממנו התאוה, וחיי צער תהיה לו, ולבש שק על בשרו, ולא ידבר מענין תאות נשים, ולא יסתכל בנשים ובתכשיטיהם ואפילו כשאינם עליהם, ולא ישמע קול ניגונים, ולא ידבר עם הנשים כלל לא ברמז ולא ברמיזה ולא בשום דבר, אפילו עם אשתו כשהיא נדה, ולא יתיחד עמה בשום יחוד.

הנשבע לשקר, או מעל בחרם, יש לו ללקות כמה פעמים כל ימיו, ויתודה ימים רבים, ואחר כך יזהר שלא ישבע אפילו באמת ולא בתורה ולא בנשמת אבותיו, אך ידור בחיי ראשו, אבל נשבע לקיים מצוה, ויזהר שלא יוציא שם שמים לבטלה מפיו, ויזדעזעו אבריו כשיזכיר השם, ויזהר בברכה לבטלה, ואם שגג ובירך ברכה לבטלה, יאמר אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ואותם המרגילים בפיהם ובפי זרעם להזכיר שם שמים בבית המרחץ ובמקום הטנופת להזכיר שם שמים לבטלה, אוי להם אוי לזרעם כי כן למדו לשונם, לכן ישמור ויגדור עצמו וזרעו וחבריו הנשמעים לו מלהזכיר שם שמים לבטלה, ואם הוצרך זה השב לעשות שבועה לבעל חובו אפילו באמת, יתענה אותו היום בכל שנה.

ואם הורגל לדבר בבית הכנסת שום דבר, אפילו שלא בשעת תפלה, ישב במורא גדול ויתפלל בכוונה, ויתענה מ' יום בין רצופים בין מופלגין, וילקה בהכנע בכל יום.

גונב, או לוקח רבית, ישב ויבקש ממנו מחילה, ויתענה ארבעים יום או יותר, ויתודה בכל יום, ויזהר מלקבל פקדונות, ולא ירגיל ללכת על ממון חבירו, ויעשה גמילות חסד

בגופו ובממונו, ויתן משלו לעמלי תורה ולירא שמים. וזה שלקח רבית אם היה יכול שלא ליטול רבית אפילו מן הנכרים יהיה טוב.

המלשין את חבירו הוא משניאו בעיני השר, ומעליל עליו, ולוקח ממונו, וממית רעהו ואשתו ובניו התלויין בו, יפרע לחבירו כל מה שהפסיד, ויבקש ממנו מחילה, וילקה ויתענה יותר משנתיים, ויתודה כל ימי חייו, כי נחשב כאלו הרג את אשתו ובניו וחבירו, וכמה עבירות עשה, על כן ישבור רוחו, ואם אין לו מה לשלם ירבה עליו רעים ויבקש ממנו מחילה, ויצמצם, ויפרע לו או ליורשיו.

רכיל וכיוצא בו, אין רפואה עד שיבקש ממנו מחילה, וילקה, ויתענה ארבעים יום או יותר וילקה בכל יום, ויהיו כל עסקיו במצות ובעסק שלום בין כל אדם ובין כל איש ואשתו.

המכה את חבירו או ציערו בין בממון בין באונאת דברים, אין לו כפרה אם לא ירצה את חבירו, ואין יום הכפורים מכפר אלא על עבירות שבינו ובין המקום אבל שבינו ובין חבירו צריך לפייסו.

המגביה ידו על חבירו נקרא רשע, ויבקש ממנו מחילה ויתכפר לו. המלבין פני חבירו יתענה ארבעים יום או יותר, וילקה בכל יום, ויתודה כל ימי חייו. המכנה שם לחבירו יבקש ממנו מחילה בפני רבים, וילקה ויתענה ארבעים יום, ויתודה בכל יום בכניעה.

המאנה את הגר, יבקש ממנו מחילה, וילקה ויתענה בכל יום. המקניט את חבירו, יביא שלש שורות של בני אדם, ויאמר חטאתי, וישר העויתי, ולא שוה לי, ויבקש ממנו מחילה שלשה פעמים ולא יותר. ואם מת, מוליך עשרה בני אדם על קברו ויאמר חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני זה שהקנטתיו, ודוקא שלא ביזהו ברבים ולא היה די לו מתחלה בפיוס, ולא יהא המוחל אכזרי. ואם הקניטו והוציא עליו שם רע, אין לו מחילה עולמית אלא אם כן יתענה וילקה בינו לבין עצמו מ' יום או יותר.

המחלל את השם, חילול השם הוא עון גדול, ומהו חילול השם, רב אמר כגון אנא דאזילנא לבי טבחא ושקילנא בישרא ולא יהיבנא דמי לאלתר, פירוש מביא עצמו לידי זלזול הגזל, והעולם לומדין ממנו ומזלזלין להקל ממנו יותר. רבי יוחנן אמר כגון אנא דאזילנא ארבע אמות בלא תפלין ובלא תורה, והעולם לומדים ממנו יותר. אמר רבי אבהו משום רבי חנינא ב"ג נוח לו לאדם לעבור עבירה בסתר ולא יחלל שם שמים בפרהסיא, פירוש שלא ילמדו בני אדם ממעשיו.

אמר רבי אלעאי הזקן, אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירין אותו, וילבש שחורים, ויעשה מה שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. ופירשו חכמים,

חס ושלום שהתירו לו לעבור עבירה, אלא חכמים אומרים שיעמוד נגד יצרו הרע כיון שאינו מתאוה אלא כל מה שאסור לו למלא תאותו, וכיון שגולה למרחוק ולובש שחורים אז ישבר ויכנע וימנע לבו מן החטא, אבל לעשות איסור כלל וכלל לא, אך מעשים הללו משברים יצר הרע ומונעים אותו מלעבור, כמו דאמר רבי אלעאי כי יגיעת דרכים ולבישת שחורים ואכסניות משברים יצר הרע ומונעים אותו מן העבירה.

ואומר כל מי שלא חס על כבוד קונו ראוי היה לו שלא בא לעולם, ואמרינן בגמרא, אמר רב יוסף זהו העובר עבירה בסתר כדרבי יצחק, דאמר רבי יצחק כל העובר עבירה בסתר כאלו דוחק רגלי השכינה.

חילול השם היא עבירה שיש לה פירות, כשיעשה דבר רע אז אחרים לומדים ממנו. ומזאת העבירה יש לכל אדם לירא ממנה מאד, כי חילול השם יש לו בכמה דרכים ואין לו שיעור, כי כל המבזה אפילו מצוה אחת ומיקל בכבוד שמים נקרא מחלל השם, כי אחרים ילמדו ממנו ומקילין יותר ומזלזלין.

עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין, תשובה ויום הכפורים מכפרת מחצה, ויסורין מכפרין מחצה. אבל נתחלל שם שמים על ידו, אין כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אבל הכל תולין, ומיתה ממרקת עון. על כן בן אדם יזהר מחילול השם וירחיק עצמו מן הכיעור ומן הדומה לו.

ועיקר התשובה של חילול השם שיודיע חטאיו נגד רבים, ויאמר להם אל תלמדו ממני, כי אני חטאתי עויתי פשעתי חללתי השם באולתי, ומתענה כמה תעניות, ומתודה בכל יום עד יום מותו.

ועל כל עבירה ועבירה שאדם עושה בין בשוגג בין במזיד, כגון שנוגע בנר שבת, או הדליק נר בשבת, ואינו זוכר שהוא שבת, או שעשה בלא ידיעתו, יש לו להתודות ולהתענות לכל הפחות שני ימים שני וחמישי. וכן יעשה לכל עבירות גדולות שאדם עושה, יתענה, ובזה יש ב' טובות, הא' שהתענית מכפר, והב' שימנע מעבירות, כי יחשוב בלבו אם אעשה זה אני צריך להתענות, וימנע מתוך כך מן העבירה.

וזהו הגדר הגדול לפני כל העבירות, שיקנוס עצמו, או יתן צדקה, או לעשות צער בגופו כשעבר עבירה, וכן יעשה לכל עבירות שהוא רגיל בהם, כגון קנאה ושנאה ושמחה ודברים בטילים ולשון הרע, או שלא התכוון בברכות ובתפלה, שהוציא ברכות מפיו בלא כוונה, וכיוצא באלו הרבה מאד. ולכן יבדוק בכל יום באלו הענינים, אם פגע באחת מאלו ועבר עליהם, אז ימהר להצטער עליהם ולהתודות על איזה עון שעשה, לבקש מחילה מהשם בלב נשבר.

ענין גדול, הוודוי, כי שנו רבותינו היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות אומרים לו התודה כי כן דרך המומתין מתוודים, שכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא, ואם אינו יודע להתודות יאמר כך יהי רצון שתהיה מיתתי כפרה על כל עונותי, שכן מצינו בעכן שאמר לו יהושע (יהושע ז, יט) בני שים נא כבוד לה' ותן לו תודה ויען עכן ויאמר אמנם חטאתי.

כל המצות בין עשה בין לא תעשה, אם עבר על אחת מהן בין בזדון בין בשוגג, כשיעשה תשובה מחטאיו חייב להתודות לפני האל ית', שנאמר (במדבר ה, ז) איש או אשה אשר יעשו מכל חטאת האדם וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו, וזהו ודוי דברים. וכל בעלי חטאות ואשמות וכל חייבי מיתות בית דין ומלקות, אינן מתכפרים במיתתן או במלקיותן או בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו. וכל החובל ומזיק ממון חבירו אף על פי שישלם לו אינו מתכפר עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם.

וכיצד יתודה, יאמר אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך כך וכך עשיתי, והרי נחמתי ובושתי במעשי, ולעולם איני חוזר בדבר הזה, וזהו עיקר הודוי שלא יחזור לסורו. וכל המרבה להתודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח. גם זה עיקר של ודוי שיאמר אבל אנחנו חטאנו. וטוב מאד לפרט החטא בתוך הוידוי, כגון אם אכל נבילות וטריפות או שאר דברי איסור יפרש בתוך הודוי שלו, כיצד, כשיאמר אשמתי, יאמר אכלתי דבר אשר לא טהור, וכשיאמר בגדתי, יאמר אם בעל כותית או אשת איש או נדה, יאמר בעלתי. ואם גנב או גזל יאמר גזלתי. ואם הוציא שם רע על חבירו או לשון הרע או שום נדוי, יאמר עליו דברתי דופי. ואם הוציא שכבת זרע לבטלה, יאמר העויתי. ואם זנה עם עריות, יאמר זדתי זניתי. ואם חלל שבתות או חמד, יאמר חללתי חמדתי, וכן לכל אלפא ביתא על כל אות ואות.

ואח"כ יפרש בודוי העבירה שעבר, ויאמר בבכי יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, ואז יועיל לו. וסוף הודוי וסרתי ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לי, ואתה צדיק על כל הבא עלי כי אמת עשית ואני הרשעתי. ואז יאמר, כך עברתי על עשה ועל מצות לא תעשה, ועברתי על כריתות ומיתות בידי שמים, עברתי על חייבי מיתות בית דין ותורה שבכתב ותורה שבעל פה, שכחתי שמך הגדול, שכחתי עול מלכותך ויראתך, ואתה צדיק על כל וכו'.

בירושלמי (יומא פ"ח ה"ט) מפורש כיצד יתודה, אומר רבון העולמים הרע בעיניך עשיתי ובשרירות לבי הלכתי ותוכחתך לא שמעתי, יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי

שתכפר לי על כל פשעי ותסלח לי על כל עונותי ותמחול לי על כל חטאתי וכו'. עד כאן לשונו.

ונשלים השער הזה במעלת השב, אמרו בויקרא רבה (פ"ז, ב) זה לשונם מנין לעושה תשובה שמעלין עליו כאלו עלה לירושלים ובנה בית המקדש ומזבח והקריב עליו כל קרבנות שבתורה, שנאמר (תהלים נא, יט) זבחי אלהים רוח נשברה, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש (תהלים פי"ח) במזמור על שושנים לבני קרח (תהלים מה, א), זה לשונם כל העושה תשובה מעבירה שבידו הקדוש ברוך הוא מוסיף וקורא לו שם חביב, בא וראה בבני קרח, עד שלא עשו תשובה לא נקראו שושנים וידידים, משעשו תשובה נקראו שושנים וידידים, שנאמר על שושנים משכיל שיר ידידות, וכן דוד עד שלא עשה תשובה לא נכתב באיסרטא של מעלה, משעשה תשובה נכתב באיסרטא של מעלה, ונקרא עבד, שנאמר (תהלים יח, א) למנצח לעבד ה' לדוד, עד כאן לשונו.

עוד במעלת התשובה פי' בירושלמי (תענית פ"ד) כתיב (יואל ב, יג) וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו על ה' אלהיכם כי חנון ורחום הוא, אמר רבי יהושע בן לוי אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעים בגדיכם, לא על בניכם ולא על בנותיכם אלא על ה' אלהיכם, למה, כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה, עד כאן לשונו.

ובזה נכלל השער הזה, בנל"ך ואע"י, השם יזכנו להיות מעושי תשובה שלימה לפניו אוי"ר כן יהי רצון אמן סלה ועד.

נשלם שער התשובה

שער הקדושה

פתיחה

מפני שקדם מאמרינו בשער הקודם בענין התשובה, ראינו לבאר סמוך לו בענין הקדושה. והטעם, כי הקדושה היא מענפי היראה כדכתיב (תהלים לד, י) יראו את ה' קדושיו וגו', כי הירא כדי שלא יחטא מתקדש ופורש עושה גדר לפנים מגדר, כדי שלא יצא החוצה לחיצונים.

והנה בעל תשובה צריך לאחוז ביראה שהיא התשובה, אם ביראה התחתונה שהיא תשובה התחתונה, או ביראה העליונה שהיא תשובה עליונה, כדפי' בתיקונים שיש יראה עליונה כענין אם אין יראה אין חכמה, עיין שם, מפני שבחטאו דחה היראה מעליו, וכיון שכן מוכרח שיתפוס דרכי היראה לתשובתו, ולכן צריך שיתקדש, כדי שיאחוז

ביראה ובתשובה כראוי, והמתקדש אוחז ביראה שהיא השכינה ומתקדש בה, כמו שאמר הכתוב (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני, וכמו שיתבאר בעזרת ה'.

וכן בפרשת ציצית, שהציצית מקום היראה בסוד התכלת, דין גמור, ונאמר בו (במדבר טו, מ) למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי, ופי' הרשב"י ע"ה בפקודין ונדפס בזוהר (פ' שלח לך דף קעה ע"א) שהזכירה הזו היא מפני הרצועה וקושי הדין, עיין שם, ואפילו הכי נאמר (במדבר שם) והייתם קדושים לאלהיכם, הרי קדושה מחמת היראה, והיינו אלהיכם שהיא השכינה, הוא מקום הצריך קדושה והבדל מהחיצונים, ובהיותנו מתקדשים אנו דבקים בשכינה.

וכן פי' החסיד בעל חובת הלבבות ע"ה (שער התשובה פ"ה) כי צריך בעל תשובה לפרוש מהמותר כדי שלא יבא לידי איסור, כמו שהיו עושים החסידים הראשונים שהיו פורשים שבעים שער משערי ההיתר כדי שלא יבאו לחטוא בשער אחד מהאיסור, והטעם לזה עד"ה, כי כיון שבעל תשובה היה בתחלה בחוץ, החיצוני מכיר בו, ואפילו במותר קרוב הוא שיתפס בו, לכן צריך להתרחק ולהתקדש אפילו במותר לו.

ועוד ראינו לבאר קדושה אחר התשובה, מפני שהתשובה היא לטהר האדם מעוונות כל איבריו ממה שפגם בהם, בעשותו העינוי והסיגוף הראוי לעשות לכל עון ועון כפי מה שכתבנו בשם הקדמונים, ונודע שסדר המדרגות הם טהרה ואחר כך קדושה, כמ"ש בברייתא מרבי פנחס (ע"ז דף כ ע"ב) שהעתקנו בשער האהבה פרק יא, טהרה מביאה לידי קדושה, ולזה ראוי שנבאר קדושה אחר שער התשובה.

פרק א

ענין הקדושה נצטוינו עליה בתורה כמה פעמים, הא' בסוף פרשת שמיני (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני וגו'. וכן בפרשת קדושים נזכר ג' פעמים, הא' בריש הפרשה (שם יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני, ואחר כך (שם כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים כי אני ה' אלהיכם, ובסוף הפרשה (שם כ, כו) והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. ובפרשת ציצית (במדבר טו, מ) למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלהיכם. עוד בפרשת אמור אל הכהנים (ויקרא כב, לב) ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל, וזו היא מצות עשה לקדש את שמו ברבים, כמו שיתבאר.

וכיון שבא בתורה מאמר זה של קדושים תהיו כל כך פעמים, אף על פי שאינה מעיקר רמ"ח מצות, מכל מקום היא שורש לעשיית כל המצות לשם המצוה אותם, כי כיון שיהיה האדם קדוש ומופרש מענייני אהבת העולם הזה, ישתדל לעשות רצון קונו

באמיתות, ויתקשר באהבתו יתברך לעשות מצותיו בחשק ואהבה, כי מה לו בעולם הזה ובטובותיו, כמו שיתבאר בעזרת ה' כיצד דרכי הקדושה, ולכן הוכפל בתורה כל כך פעמים מרוב התועלת שימשך מזה לנשמה.

טעם למהות הקדושה ביארו רבותינו ז"ל בתנחומא (ריש פרשת קדושים) זה לשונם זה שאמר הכתוב (ישעיה ה, טז) ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה, הוא מתקדש בעולמו בצדקה שהוא מלמד על ישראל סניגוריא, שנאמר (שם סג, א) אני מדבר בצדקה.

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, לעתיד אני מתקדש בכם, שנאמר (שם כט, כג) כי בראותו ילדיו וגו', וכן הוא אומר ישראל (ישעיה מט, ג) אשר בך אתפאר. אתם מתקדשים בי ואני מתקדש בכם, שנאמר (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני.

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל עד שלא בראתי אתכם היו מלאכי השרת מקלסין ומקדשין אותי בכם, והיו אומרים ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם (תהלים קו, מח). כיון שנברא אדם הראשון, אמרו זה הוא שאנו מקלסין אותך בשמו, א"ל זה גנב הוא, שנאמר (בראשית ג, יז) ותאכל מן העץ וגו'. בא נח אמרו לו זה הוא, אמר להם זה שכור הוא, שנאמר (שם ט, כא) וישת מן היין. בא אברהם אמרו לו זה הוא, אמר להם זה גר הוא. בא יצחק אמרו לו זה הוא, אמר להם זה אוהב שונאי. בא יעקב אמרו לו זה הוא, אמר להם הן, וכן הוא אומר (שם לה, י) לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, ונקראו כל ישראל על שמו, באותה שעה קדש הקדוש ברוך הוא את ישראל לשמו, שנאמר (ישעיה מט, ג) ישראל אשר בך אתפאר.

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי העולם, היו קדושים כשם שאני קדוש, שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני. משל למה הדבר דומה, למלך שקדש אשה, אמר לה הואיל ונתקדשת לשמי אני מלך ואת מלכה, כשם שהוא כבודי כך הוא כבודך, למה שאת אשתי. כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה קדש לי את העם, שנאמר (שמות יט, י) לך אל העם וקדשתם היום ומחר, קדשם, בא הקדוש ברוך הוא ואמר להם (שם יט, ו) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. למה, כי קדוש אני ה', אף אתם תהיו קדושים כשם שהקדשתי אתכם לשמי, שנאמר דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו, עד כאן לשונו.

ועם היות שהמאמר הזה עמוק, ויש בו כמה דקדוקים שצריך כל מעיין לדקדק בהם, מכל מקום אנו לא באנו בחיבור הזה לפרש אלא מה שנוגע לענין המעשה.

במה שאמר הקדוש ברוך הוא אתם מתקדשים בי ואני מתקדש בכם, העניין, כי בתחלה אנו מתקדשים בו, וממשיכים הקדושה ממנו אלינו, כדי שנתקדש על ידי עשיית המצות, ואחר כך הוא מתקדש בנו על ידי התעוררות תחתון העולה ממעשינו. והטעם, כי כל הדברים צריכים התעוררות תחתון כדפי' כמה פעמים, ופי' לקמן במאמר ישלח עזרך מקדש.

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל עד שלא בראתי אתכם וכו', עתה בא לתת טעם כיצד ישראל יכולים להגיע למעלה עליונה כזו ולמשוך מסוד הקדש העליון, כי לכאורה אין להם אחיזה למעלה, לזה אמר טעם לענין מענין המלאכים שהיו מקלסין לפי הקדוש ברוך הוא עד שלא נברא אדם והיו אומרים אלהי ישראל, וכשבא יעקב אמר להם הקדוש ברוך הוא זהו ישראל. והענין הוא במה שנתבאר בזוהר (פ' בראשית דף כד ע"א) ברעיא מהימנא (פ' משפטים דף קיט ע"א) ובתיקונים (דף קב ע"א) סוד ישראל עלה במחשבה, והוא סוד ברא דאתמשך ממוחא דאבא, וממציאות זה הוא שורש נשמותיהם של ישראל, ויעקב היה השורש להם במציאותו העליון הנקרא ישראל, ואף על פי שאנו אומרים (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, הכוונה כי בהתאחד קודשא בריך הוא ושכינתיה מושכים הנשמות מלמעלה ממוחא דאבא ואימא, ונמצא לפי זה כי מקור הנשמות הוא ממקום הקדש.

ומה שאמר באותה שעה קדש הקדוש ברוך הוא את ישראל לשמו שנאמר ישראל אשר בך אתפאר, הכוונה היא שנשמותיהם של ישראל הם אחוזים בשמו שם ידו"ד, והראיה שכל זמן שישראל בגלות אין השם שלם, שנאמר (שמות יז, טז) כי יד על כס יה. והטעם אפשר לומר במ"ש בתיקונים (דף פו ע"ב) *ישמחו *השמים *ותגל *הארץ י"ה בשמים ו"ה בארץ, וכיון שהשכינה בגלות ונשמותינו קשורות בה, הגלות שהיא הקליפה מפרדת ואין השם מתקשר כאחד, וזהו שאמר הכתוב ישראל אשר בך אתפאר, ותפארתו הוא שיהיה שמו שלם, ומפני ששורש הנשמות קדם לעולם כאומרם רבותינו ז"ל (ילקוט ישעיה רמז תנב) בראשית ברא (בראשית א, א) בשביל ישראל שנקראו ראשית, לכן המלאכים כשהיו משבחים אותו, הוא מפני שעתיד להקרא אלהי ישראל בגילוי, וזה שאמר ברוך ידו"ד אלהי ישראל, ואז הוא מושפע, ברוך, והוא מתקדש מלמעלה על ידינו, וזה שאמר הואיל ונתקדשתם לשמי, וזה שאמר אמר הקדוש ברוך הוא לישראל הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי אתכם.

וכוונת אומרו הואיל ונתקדשתם לשמי, הכוונה במה שאמר המאמר לעיל שהיו המלאכים אומרים ברוך ה' אלהי ישראל, שהיה שמו המיוחד ידו"ד מתכנה ומתיחד בפרטות אליהם, נמצא שהם מקודשים ומופרשים ומזומנים לשמו.

וזהו שדקדק בסוף המאמר שאמר, אף אתם תהיו קדושים שנאמר דבר אל כל עדת בני ישראל וגו' קדושים תהיו, שכיון שהם נקראים ישראל ראוי שיהיו קדושים מן הטעם שפי', ששם ידו"ד נקרא עלינו והוא מתפאר ומתקדש ונקרא אלהי ישראל, פי' שאלהותו מתגלה על ידי ישראל, ואילו ח"ו לא היה ישראל לא היה עולם ולא היה אלהותו וכבודו מתגלה לנבראים. וזהו שאמר כי אני ה' אלהיכם פי' אלוה שלכם, אלהי ישראל, שעל ידכם מתגלה אלהותי.

ועד"ה אומר הואיל ונתקדשתם לשמי, הוא סוד קדש ישראל לה' (ירמיה ב, ג), שפי' שמה שנתקדשו ישראל מסוד הקודש הוא בשביל ידו"ד שהוא תפארת, שיהיו הם כלי לקבל קדושתו, צריך שיהיו קדושים כמוהו, והוא כדמיון הזכר המקדש את הנקבה שאומר לה תהיה מקודשת לי, שכשם שהוא קדוש והיינו לי, כך צריך שאשתו המזדווגת עמו תהיה קדושה, שאם לא כן אין להם ייחוס להזדווג זה בזה, וזהו המשל שהביא משל למה הדבר דומה למלך שקדש אשה וכו'.

ובזה יובן סוף הפסוק שאמר כי קדוש אני ה' אלהיכם, ואומרו אלהיכם מורה על הנדרש, שכיון שהוא אלוה שלנו ושורה שכינתו עלינו בפרט ראוי שיהיה בנו הכנה לשיתכנה הוא היות אלוה שלנו וישרה קדושתו עלינו, ולכן צריכין אנו להפשיט עצמנו מענייני החומר, שכל ענייני החומר הם מצד הקליפה, וכאשר נקדש עצמנו יהיה סבה שנהיה דבקים בו, וזהו והייתם קדושים לאלהיכם, פירוש תהיו קדושים כדי שתתדבקו באלהיכם ואלהים ישרה בכם, ואין לכם קשר שיתקשר הוא בכם ואתם בו אלא מצד הקדושה, שהרי הוא קדוש ורוחני ואתם גשמיים וכיצד ישרה ויתדבק הרוחני בגשמי, אלא מצד הקדושה והפרישות.

והמשילו במדרש (ויקרא רבה פ' קדושים כד, ז) משל נאה לענין זה, אמר רבי שמואל בר נחמן משל לכהן גדול שהיה מהלך בדרך ונזדמן לו חנוני אחד, אמר לו אלך עמך, אמר לו בני כהן אני ובדרך טהור אני מהלך ואין דרכי להלוך בין הקברות, אם אתה הולך עמי מוטב ואם לאו סוף שאני מניחך והולך לי. כך אמר להם משה לישראל, כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך (דברים כג, טו), עד כאן לשונו. וזהו גם כן שאמר במאמר שלפנינו במשל, כשם שהוא כבודי כך הוא כבודך, והכוונה כי כבודו יתברך

הוא ודאי בקדושתו, וכן מצינו כי קדוש וכבוד שניהם ענין אחד - ולקדוש ה' מכובד (ישעיה נח, יג).

והמרכז שבו סובב המאמר הזה הוא זה, כי היחוד העליון אי אפשר שיעשה אם לא יהיה התעוררות מהנשמות, והראיה מה שפירש בזוהר (פ' בראשית דף לה ע"א) ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב, ו), כי הסבה שנבראו אדם ואשתו אחור באחור הוא מפני שלא היה התעוררות תחתון שיעשה הזווג למעלה פנים אל פנים, ואחר שיש נשמות למטה ואד יעלה מן הארץ, שהוא התעוררות תחתון, אחר כך והשקה את כל פני האדמה. וזהו שהיו המלאכים אומרים ברוך ה' אלהי ישראל, פירוש ברוך הוא ה', ופירוש ברוך מושפע ממקור הברכות, הוא על ידי שאלהותו שורה בישראל ונקרא אלהי ישראל.

ואי אפשר שהיחוד העליון יהיה אלא על ידי נשמות קדושות, והם נשמות הצדיקים שלעולם נשמתם דבקה למעלה והם פרושים מהבלי העולם הזה, כמו שאמרו בפרשת תרומה (דף קלד ע"ב) והעתקנו לשונו בשער האהבה (פ"ט), פי' זכאין אינון צדיקיא דידעי לשוואה רעותא דילהון לגבי מלכא עילאה קדישא, וכל רעותא דילהון לאו איהו לגבי עלמא דא ובכסופא בטלה דיליה, אלא ידעי ומשתדלי לשוואה רעותהון ולאתדבקא לעילא וכו', והנה הקדוש ברוך הוא קדוש ומובדל מגשמיות פחיתות העולם ואין ערך לקדושתו ורוחניותו, כאמרנו (פיוט יגדל) לא נערוך אליו קדושתו, ולכן הצדיקים המיחדים יחודו צריכין שיהיו מובדלים מהחומר וקדושים קדושת המחשבה שהיא שורש לכל הקדושות, היא קודמת לכלם והיא אחרית לכלם, כמו שיתבאר.

וזהו כוונת (שמות כב, ל) ואנשי קדש תהיון לי, שקודש היא הקדושה העליונה בסוד המחשבה, ופירשו רבותינו ז"ל כשאתם אנשי קודש אתם לי, פירוש שלי, וקדושת המחשבה אי אפשר אלא על ידי שיפרוש האדם עצמו מתאוות העולם, בפרט מהמשגל שהיא הפוסלת המחשבה. ולהיות זה אמת, קודם בריאת אדם הראשון היו המלאכים משבחים ואומרים ברוך ה' אלהי ישראל, שעל ידי נשמות ישראל הקדושות הוא ברוך ממקור הברכות.

ואפשר לומר בזה פרפרת, כי נודע כי ידו"ד כולל עשר, ושם אל"הי עולה עשר במ"ק, ושם אל"הי הוא בשכינה, והם עשרה עשרה הכף בשקל הקדש (במדבר ז, פו), וישר"אל עולה עשר במ"ק, ואין קדושה בפחות מעשרה (ברכות דף כא ע"ב), נמצאו נשמות ישראל מקודשות, והם כלי ונרתק אל הקדושה העליונה. באופן שאי אפשר שיהיה יחוד למעלה בעשר, אם לא על ידי נשמות ישראל כשהם קדושים אז מיחדים העשר באצילות דמלכא בהון איהו וחיוי חד בהון.

וכאשר נברא אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקדוש ברוך הוא, שהיו הבריות חושבות שהיה אלוה למעלת נשמתו, וכן גופו שהיה מאיר כמו שאמרו (ויקרא רבה כ, ב) תפוח עקבו של אדם הראשון מכהה גלגל חמה, חשבו המלאכים היות ממנו שלשלת נשמות ישראל שנקראו (ירמיה ב, ג) קדש ישראל לה' ראשית, ועליו הוא שהיו משבחים ברוך ה' אלהי ישראל, וכיון שפגם אמר זה גנב הוא וכו', עד שבא יעקב שהיה גזעו קדוש ומטתו שלמה בי"ב שבטים קדושים, אז נתקדשו ישראל לשמו שיעשה היחוד על ידם ויהיו נרתק לקבל הקדושה, וזה שאמר הואיל ונתקדשתם לשמי וכו'.

ובמתן תורה שהיה הקדוש ברוך הוא רוצה להשרות שכינתו ביניהם שישיגו מדרגות הנבואה וזה לא היה אפשר בהיותם משותפים בענין הגשמיות, ולזה אמר (שמות יט, י) לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, ועל ידי טהרה וקדושה ישרה הרוחניות העליון בהם ויוכלו להדבק בו ולהשיג לראות המראות העליונות בנבואה, ובתחלה צריך להקדים קדושת הגוף ואחר כך ישרה קדושת המחשבה, ולכן לא אמר הקדוש ברוך הוא מיד ואתם תהיו לי ממלכת כהנים ואנשי קדש, כי אנשי קדש הוא קדושת המחשבה, אלא אמר וגוי קדוש שהיו קדושים קדושת הגוף בפרישות מהתאוות הגשמיות, אם בקדושת המאכלים אם בקדושת העריות שבכולם נזכרים קדושה, ובזה גוויתם מתקדשת, ואחר כך על קדושה זו שורה קדושת המחשבה.

והיוצא מכללות הדרוש הוא, ראשונה לטעם מה צריכין אנו להתקדש, ביאר במאמר שהתחלנו מענין קדושים תהיו, שכל בריאת נשמותיהם של ישראל הוא שיתקדשו ויתדבקו בה', כי קודם שנברא העולם נתקדשו והיה שמו של הקדוש ברוך הוא מתיחד אליהם ה' אלהי ישראל, ואם נתקדש נתקשר בו ואנו נקראים כמוהו עדת קדושים. וכן סיים בעל המאמר של תנחומא ואמר אמר להם הקדוש ברוך הוא זכיתם אתם נקראים עדת קדושים לא זכיתם אתם נקראים עדה רעה, שנאמר (במדבר יד, כז) עד מתי לעדה הרעה, עד כאן לשונו. וכבר ביארנו לעיל טעם למהות הקדושה בענין המשל מהמלך שקדש האשה.

ועוד מבואר במאמר טעם לקדושה, שהקדוש ברוך הוא מתקדש בנו ואנו בו, וכן במאמר מהזוהר (פ' תרומה דף קלג ע"א) אמר דהא לית קדושה לעילא אלא אי אית קדושה לתתא, וכן אמר עוד במדרש תנחומא לקמיה (פ' קדושים סי' ט) זה לשונו קדושים, זה שאמר הכתוב (תהלים כ, ג) ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך, ישלח עזרך מקדש מקידוש מעשים שבך, ומציון יסעדך, מציון מעשים שבך, עד כאן לשונו.

כבר ביארנו לעיל בטעם התעוררות תחתון בפ' ה', וכן ביארנו בפרקים הקודמים וכן בשער היראה יחס האדם לפגום למעלה או לתקן, הכל הוא מצד הנשמה, ומצד הנשמה שהיא חלק ממנו כי חלק ה' עמו הוא מתדבק עמנו ואנו מתדבקים עמו, ולכן בקדש האדם עצמו מקדש נשמתו, ומקדש השורש העליון מקום שממנו נשפעה הנשמה. וכן מצד ציור גופו שנצטייר על ידי שמו הגדול ידו"ד יתברך ויתעלה כמו שאמרו בתיקונים (דף קלא ע"ב) ידו"ד אשתכח בכל אבר ואבר, והעתקנו לשונו לקמן בפרק ז.

נמצא שבקדש הדם כל אבר ואבר מאבריו, מקדש ידו"ד ממש שבתוכו, וזה שאמרו בתורת כהנים (ריש פ' קדושים) זה לשונם קדושים תהיו פרושים תהיו, קדושים תהיו. כי קדוש אני, אם מקדשים אתם את עצמכם מעלה אני עליכם כאלו קדשתם אותי. או אינו אומר אלא אם קדשתם אותי הריני מקודש ואם לאו איני מקודש, תלמוד לומר כי קדוש אני, בקדושתי אני בין מקדשין ובין שאינן מקדשין, עד כאן לשונם.

ואחר שבארנו טעם לצורך הקדושה, נבאר מהות הקדושה הכוללת, כפי הנמצא בדברי המפרשים ודברי הרשב"י ע"ה.

כתב הרמב"ן (פ' קדושים) זה לשונו קדושים תהיו, פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה, לשון רש"י. אבל בתורת כהנים ראיתי סתם, פרושים תהיו, וכך שנו שם, והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ה', כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים, כשם שאני פרוש כך אתם תהיו פרושים. ולפי דעתי אין הפרישות הזאת לפרוש מן העריות כדברי הרב, אבל הפרישות הוא המוזכר בכל מקום בגמרא שבעליה נקראים פרושים, והענין, כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים, והתירה ביאה איש באשתו ואכילת בשר ויין, אם כן ימצא בעל התאוה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו רבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה, ולפיכך בא הכתוב בזה, אחר שפרט האסורים שאסר אותם לגמרי, וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות, ימעיט במשגל כענין שאמרו שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהם כתרנגולין, ולא ישמשו בו אלא כפי הצורך בקיום המצוה ממנו. ויקדש עצמו מן היין במיעוטו כמו שקרא הכתוב הנזיר קדוש, ויזכור הרעות הנזכרות ממנו בתורה בנח ולוט. וכן יפריש עצמו מן הטומאה אף על פי שלא הוזהרנו ממנה בתורה, כענין שהזכירו בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, וכמו שנקרא הנזיר קדוש משמרו מטומאת המת גם כן. וכן ישמור פיו ולשונו מהתגאל מריבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס, כענין שהזכיר הכתוב (ישעיה ט, טז) וכל פה דובר נבלה, ויקדש עצמו בזה עד

שיגיע לפרישות, כמה שאמרו על רבי חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו, באלו וכיוצא בהם נאמר שבאה המצוה הזאת הכללית אחר שפרט כל העבירות שהם אסורות לגמרי, עד שיכנס בכלל זאת הצואה הנקיות בידיו בידיו וגופו, כמו שאמר והתקדשתם והייתם קדושים, והתקדשתם אלו מים ראשונים, והייתם קדושים אלו מים אחרים, כי קדוש זה שמן ערב, כי אף על פי שאלו המצות מדבריהם, עיקר הכתוב בכיוצא בזה יזהיר, שנהיה נקיים טהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלכלכין עצמן במותרות ובכעורים, וזה דרך התורה לפרוט ולכלול בכיוצא בזה, כי אחרי אזהרת פרטי הדיינין וכל משא ומתן שבין בני אדם לא תגזול ולא תגנוב ולא תונו ושאר האזהרות, אמר בכלל ועשית הישר והטוב, שיכנס במעשה היושר וההשויה, וכל לפנים משורת הדין לרצון חבריו, כאשר אפרש בהגיעי במקומו בעזרת ה'. וכן בענין השבת אסר המלאכות בלאו, והטרחים בעשה כללי, שנאמר תשבות, ועוד אפרש זה בעזרת ה'. וטעם הכתוב שאמר כי קדוש אני ה' אלהיכם, לומר שאנחנו נזכה לדבקה בו בהיותינו קדושים, עד כאן לשונו. וכללות דבריו הוא, כי מציאות קדושה הוא הפרישות מכל דברי העולם הזה מהמותרות.

והנראה לנו בביאור כללות הקדושה הוא, כי הקדושה בה ב' בחינות, האחד הוא גדר הפרישות כמו שפירש הרמב"ן, והוא קדש לשון פרישות, ולתת גדר וגבול לבל יצא חוץ למקום החול, ומזה הסוג נמצא בתורה ובנביאים הרבה מלות קדושה מורים על זה, ומהם הגבל את ההר וקדשתו (שמות יט, כג), וכן לך אל העם וקדשתם היום ומחר וגו' (שם יט, י), והיה הכוונה שיתקדשו שיפרישו עצמם מנשותיהם, כאומרו (שם יט, טו) היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה, וכיוצא הרבה. וזו היא בחינת סור מרע כנגד לא תעשה.

ויש בחינה ב' בקדושה, שהוא המשכת אור הקדוש עלינו כדי שנסתתר ונתלבש באותה הקדושה, וזו היא כנגד עשה טוב.

וראיה לזה שאמרו ז"ל בתנחומא בפרשת ציצית בפסוק (במדבר טו, מ) והייתם קדושים לאלהיכם, זה לשונם בזמן שאתם עושים את המצות אתם מקודשים ואימתכם על האומות, פירשתם מן המצות נעשיתם מחוללין, עד כאן לשונם. וכן אמרו גם כן במכילתא בפסוק (שם כב, ל) ואנשי קודש תהיון לי, ז"ל איסי בן יהודה אומר כשהמקום מחדש מצוה על ישראל הוא מוסיף להם קדושה, עד כאן לשונו. הרי בביאור כי עשיית המצוה מקדש את האדם ומוסיף לו קדושה.

והענין, כי עשיית המצוה עושה לבוש אור לנשמה, כדפירש בזוהר בכמה מקומות, שבאותו הלבוש תתלבש בגן עדן תחתון, ולכן בעשיית המצוה מקדש עצמו, ולכן אנו

אומרים בברכות קיום המצות אשר קדשנו במצותיו, כי עשיית המצוה תקדש הנשמה ותלבישה באור חדש.

ויש כמה פרטים אשר הם ממשיכים קדושה על האדם בקיום המצות בציצית ותפילין כדפירשו ז"ל ויתבאר עוד.

וכן בענין הקדושה שאנו מקדשים בכל יום קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ, פירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' אמור דף צג ע"א) שכוונת הקדושה היא למשוך כל אחד ואחד מהקדושה עליונה עליו, וזה לשונו וכלא לנחתא מקדושתא דלעילא לתתא, לקדש כל חד גרמיה בהאי קדושה, ולנטלא ליה למפרש פרישו דקדושתא על גביה, ורזא דא ונקדשתי בתוך בני ישראל בקדמיתא, ולבתר אני ה' מקדשכם, עד כאן לשונו, וביאר אחר כך, כי במלת כל הארץ כבודו יכוון למשוך הקדושה עליו. מבואר כי בתחלה אנו מקדשים למעלה קדוש קדוש קדוש, והיינו ונקדשתי בתוך בני ישראל, ואחר כך הוא יתברך משפיע מקדושתו העליונה עלינו, והיינו אני ה' מקדשכם, ונעשה מהקדושה ההיא לבוש לנשמה, כמו שאמר למפרש פרישו דקדושתא על גביה. ונמצא שהוא כענין תקון מצות עשה שעושה לבוש לנשמה כדפי', והיינו בחינה ב' בקדושה שהוא עושה טוב.

ואפשר כי לב' בחינות אלו כוונו במכילתא באומרם כשם שאני קדוש כך תהיו קדושים, כשם שאני פרוש כך תהיו פרושים.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ב

אחר שפי' הקדושה, ראוי לבאר הנוגע ממנו למעשה, ונאמר כי ענין הקדושה שנצטוינו קדושים תהיו, הוא שיפריש האדם עצמו מהדברים שהם חול, ויקדש נפשו וגופו, שהפך החול הוא הקדש, כהפרש השבת הנקרא קדש לימי החול, וכאשר נדע קדושת שבת מה ענינה נדע שהוא ענין הקדושה שפי' לעיל.

והנה בקדושת השבת נתבאר בזוהר (פ' אמור דף צד ע"א) בחלוק שבין קדש למקראי קדש, ופי' ששבת היא עצם הקדש המתגלה, ועל זה נאמר (שמות לא, יד) ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם, ואמר שסוד השבת הוא סוד הבן העולה לבית אביו בלי רשות, והיינו (שם טו, יא) מי כמוכה באלים ידו"ד מי כמוכה נאדר בקדש, ואמר בקדש ודאי, כבר דאתתקף באבוי, נאדר בקדש ולא זמין מקודש, ואמר אחר כך אמר ר"י חדוותא ונטירותא דיומא דשבת בכלא הוא, בגין דהאי יומא אתעטר באבא ואימא ואתוסף קדושה על קדושתיה, מה דלא אשתכח הכי בשאר יומי, דהא הוא קדש אתעטר בקדש

אוסיף קדושה על קדושתיה, בגין כך האי יומא חדוותא דעלאי ותתאי כלא חדאן ביה, מלי ברכאן בכלהו עלמין, כלהו מניה אתקנו, עד כאן לשונו. הרי מבואר, כי קדושת שבת הוא אור קדושת אבא ואימא המתגלה בתפארת ומשם לכל העולמות.

ועוד בענין קדושת שבת ושאר הימים נתבאר בזוהר (פ' ויקהל דף רד ע"א), בענין מציאות השבת אמרו, שהיא המלכות נקודה אמצעית לכל ששה ימים, שממנה יונקים, וביום השבת היא בת עין המתיחדת בשלשה אבות שהם ש', והיינו שב"ת ש' בת', ועוד יש שבת עליון שלשה אבות המתקשרים בבת עין, והם מתקשרים בעלמא דאתי, ועוד יש שבת יותר עליון כאשר יתקשר כל הנזכר בנקודה עילאה שהיא גם כן סוד בת עין, זהו קצור כוונתו. נמצא שבמקום שיעלה הבן שם תעלה הבת עמו למעלה, באופן שלעולם סוד קדושת שבת הוא אור הנשפע מאבא ואימא, ועוד יותר מלמעלה מעתיקא שהוא שורש הקדושות שהוא נקרא סבא קודש קודשיא, כמו שנתבאר לעיל.

וכן נתבאר עוד בפרשת ויקהל (זוהר דף רה ע"א) אמרו שם בסוד עונת תלמידי חכמים מלילי שבת לשבת, ואמרו מאי טעמא, בגין דכל יומי שבתא אית לון רוחא אחרא דשרא על עלמא, ובהאי ליליא אית לון רוחא אחרא קדישא עילאה דנחתא לבני קדישין, וההוא רוחא נשיב מעתיקא קדישא דכל עתיקין ונחתא לגבי נקודה תתאה למיהב ביה נייחא לכלא, ודא אתפליג לכל סטרין לעילא ותתא, כמה דאת אמר ביני ובין בני ישראל, עד כאן לשונו. וכן אמרו עוד לקמיה שם יומא דשבתא חדוה איהו לכלא, וכלא אתנטל עילא ותתא, ונקודה תתאה נהרא לסלקא לעילא בשפירו דעטרין שבעין חולקין יתיר, וסבא דכל סבין אתער, עד כאן לשונו.

ואחר שהשבת הוא שורש לכל הקדושות, נאמר שמה שצותה תורה קדושים תהיו כי קדוש אני, הוא שנתקדש ונמשיך עלינו בכל יום ויום מאור קדושת שבת, אם נקדש עצמינו מעשיית מלאכה וטהרת המחשבות ושאר פרטים שיתבארו בקדושת שבת.

ויש רמז לזה בזוהר (פ' יתרו דף פט ע"א) זה לשונו אמר רבי יהודה ודאי כתיב (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, וכתיב (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני ה', וכתיב (ישעיה נח, יג) וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, תאנא בהאי יומא כל נשמתהון דצדיקיא מתעדני בתפנוקי עתיקא קדישא סתימא דכל סתימין, ורוחא דא מענוגא דההוא מתפשטא בכלהו עלמין, וסלקא ונחתא ומתפשטא לכלהו בני קדישין, לכלהו נטרי אורייתא, ונייחין בנייחא שלים, ומתנשי מכלהו כל רוגזין וכל דינין וכל פולחנין קשין, הדא הוא דכתיב (שם יד, ג) ביום הניח ה' לך מעצבך וגו', עד כאן לשונו.

וכוונתו בריש דבריו שאמר ודאי כתיב זכור את יום השבת לקדשו, פי' כי ביום שבת הוזהרנו בבירור לקדשו, וקדושתו בקדושת עצמנו, וכן אמרו ז"ל במכילתא (פ' כי תשא) בפסוק (שמות לא, טז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת, אמר רבי אלעזר בן פרטא כל המשמר את השבת כאלו עשה את השבת, שנאמר לעשות את השבת, עד כאן לשונו, וכוונתו הוא על דרך מה שנתבאר בזוהר (פ' בחוקותי דף קיג ע"א) ועשיתם אותם (ויקרא כו, ג), אמר מאי ועשיתם אותם, אלא מאן דעביד פקודי אורייתא ואזיל בארחוי כביכול כאלו עביד ליה לעילא, אמר הקדוש ברוך הוא כאלו עשאני, ואוקמוה, ועל דא ועשיתם אותם, ועשיתם אותם ודאי, הואיל ומתערי עלייכו לאתחברא דא בדא לאשתבחא שמא קדישא כדקא יאות, ועשיתם אותם ודאי, עד כאן לשונו.

ונחזור לענין, כי באומרו זכור את יום השבת לקדשו, קדושתו ודאי מבוארת, אבל בשאר ימים אין לנו ראיה שצריכים אנו לקדשם, וממה שאמר הפסוק קדושים תהיו סתם, הכוונה על קדושת כל הימים, והביא לקדוש ה' מכובד, ללמד גזרה שוה על כי קדוש אני, כי כמו שפסוק לקדוש ה' מכובד הוא על יום שבת, ממה שהקדים וקראת לשבת עונג, כן מה שאמר הפסוק כי קדוש אני, כוונתו כל שהוא קדוש כקדושת שבת, שהשבת שורש לכל הקדושות, ולכן הביא ראיה, תאנא בהאי יומא נשמתהון דצדיקיא מתעדני בתפנוקי עתיקא קדישא סתימא דכל סתימין, ואמר שביום שבת שאור זה מתפשט בכל העולמות, ולכן יום שבת הוא קדוש מעצמו, שאין קדושתו ביד בית דין כתיקון המועדים כדפי' ז"ל במכילתא (פ' כי תשא), וזה שאמר הפסוק כי קדוש אני, על דרך שפי' ז"ל במאמר שהעתקנו בפרק הקודם, שאמר או אינו אלא אם קדשתם אותי הריני מקודש ואם לאו איני מקודש, תלמוד לומר כי קדוש אני, בקדושתי אני עומד בין מקדשין ובין שאינן מקדשין, נמצינו למדים מכלל דבריו שחייב אדם לקדש ששת ימים מקדושת יום שבת.

וכן נתבאר גם כן בזוהר (פ' ויקהל דף רד ע"א) זה לשונו תא חזי, רזא עלאה דמלה, כל אינון שית יומין קיימא מלה דכלא אתאחדא ברזא דחד נקודה קדישא, וכלהו יומין אתאחדן ביה, ואית יומין אחרנין דקיימין לבר בסטרא אחרא, ואית שית יומין אחרנין דקיימין לגו מעגולא קדישא ואתאחדן בנקודה קדישא. וישראל קדישין וכל אינון דמתעסקין בקדושה כל יומין דשבתא, אתאחדן כל אינון שית יומין באינון שית יומין דלגו, דאתאחדן בההיא נקודה, אתאחדן בהאי בגין לנטרא לון. וכל אינון שית יומין דשבתא ההיא נקודה טמירא איהי, כיון דעאל שבתא כדין סלקא ההיא נקודה ואתעטרא ואתאחדא לעילא, וכלהו טמירין בגוה. תא חזי אית ימים ואית ימים, ימי חול כמא

דאתמר, ואלין קיימין לבר לעלמין, ימי השבת דאינון ימי השבוע קיימין לישראל, וכד סלקא האי נקודה כלא אתגניז ואיהי סלקא, עד כאן לשונו.

וכוונתו, שהם שלשה מיני ימים, האחד ימי חול שהם עומדים חוץ לקדושה לעמים עובדי ע"א, הכוונה כי לאומות עובדי ע"א להם נתן ל"ט מלאכות שהם כנגד ל"ט קללות שנתקללו אדם וחוה ונחש והארץ, כדפי' ז"ל (ת"ז דף פה ע"א), והאדם אלו לא חטא לא היה צריך לרדת אל הפחיתות הזה שהוא בו שיצטרך לחרוש ולזרוע, והיה בגן עדן מקיים לעבדה ולשמרה בקיום המצות עשה ולא תעשה בדרך רוחני, כמו שיהיה לעתיד אחר התחיה, שהתורה היא ומצוותיה א' לעולם, וכאשר ירד אדם בחטאו אל הקליפה הוכרח אל המלאכות האלו.

והקדוש ברוך הוא לטהרנו ולקדשנו כדי שנהיה דבקים, העלנו ששה ימים החיצונים והשליט על ישראל הנהגת קדושה על ידי מטטרו"ן, שהוא שר העולם, וכמו שנאמר ליהושע (יהושע ה, יג) אני שר צבא ה' עתה באתי, שאף על פי שמשה רבינו ע"ה דחהו הוא הוכרח לקבלו, וכל שכן עתה בגלות שההנהגה על ידו, כדפי' בתיקונים (דף יד ע"ב) ובמקומות אחרים (רע"מ פ' פינחס דף רטו ע"א), וששת ימי חול ההנהגה על ידי מטטרו"ן, וכן פי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רמג ע"ב), וכן בתיקונים (דף ב ע"ב) זה לשונם עוף דאיהו צפור דיליה איהי מטטרו"ן עליה אתמר (קהלת י, כ) כי עוף השמים יוליך את הקול, קול דקריאת שמע, דאיהו כליל שית יומין דחול ושליט עלייהו, ונטיל ההוא קול ופרח ביה עד עמודא דאמצעיתא, עד כאן לשונו. וכן אמרו עוד לקמיה, דעל יד שליחא דא מתיחדין בשית יומי דחול. ומלת שית יומי דחול אינו מדוקדק על דרך שאמרנו במאמר של פרשת ויקהל שאמרו שימי חול נקראים לחיצונים, אלא הכוונה שבששת ימי החול מתנהג העולם על ידי השר הנזכר ועל ידו עולה תפלתינו.

וכן אמר בתיקונים כתיבת יד (תז"ח דף קו ע"ב), שעליו נאמר (שמות כ, ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, וזה לשונו דביומין דחול סלקא עץ הדעת טוב ורע, דאיהו אדם דוייצר ביצר הטוב ויצר הרע, הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ז) וייצר ה' אלהים את האדם, ואיהו עץ הדעת טוב ורע דחב ביה אדם, ודא הוא מטטרו"ן דאיהו עבד דשליט בשית סדרי משנה, ואיהו גופניי, ושליט בשית יומין דחול דאינון חולין דטומאה וחולין דטהרה, ומניה אתיהיבו שית סדרי משנה באיסור והיתר טומאה וטהרה כשר ופסול, וביה ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ולית עבודה אלא צלותא דביה צריך בר נש למהוי כעבד המסדר שבחיו לפני רבו, וכעבד השואל פרס מרביה, וכעבד המקבל פרס מרבו והלך לו, אבל בשבת מלכתא דשלטא אילנא דחיי ולא עץ הדעת טוב ורע, אוקמוה

דאין משתמשין באילן שום שימוש, עד כאן לשונו. הרי מבואר היות כל מציאות עבודת התפלה על ידי עבד זה בששת ימי חול, אמנם בשבת שולט אור האצילות, ובזה יובן אומרו (שמות שם) ויום השביעי שבת לה' אלהיך, שכל כוונת התפלה תהיה באצילות, והאצילות מלובש בבריאה, והיינו ה' אלהיך.

ואגב מבואר שהעבד הזה נקרא עץ הדעת טוב ורע, ואמר בתיקון (תק"ז דף פז ע"ב) עץ הדעת, טוב דא מטטרו"ן, ורע דא סמא"ל. וחטא אדם היה לערב הרע בטוב, ולכן במקום זה הם שית סדרי משנה להבדיל הטוב לעצמו והרע לעצמו. וכן אמר שם (תז"ח) לקמיה, ואילנא דעץ הדעת טוב ורע צריך למעבד פירוד בין טוב לרע, הדא הוא דכתיב (בראשית א, ד) ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, וצריך למעבד קיצוץ ביה למהוי בר נש בלא יצר הרע, כגוונא דדוד דקציץ ליה מניה והרגיה בגרסתיה, הדא הוא דכתיב (תהלים קט, כב) ולבי חלל בקרבי, ולקבל מ"ט מן מטטר"ון אינון מ"ט פנים טהור מ"ט פנים טמא, עד כאן לשונו.

ואגב מבואר כי סגולת גרסת המשניות להרוג היצר הרע ולהכניעו, עם היות שמשניות האלו שיש לנו ממחלוקות התנאים לא היה עדיין בזמן דוד, מכל מקום היה לו שש סדרי משנה מהלכות פסוקות ובהם גורסים, ע"כ.

והנה במציאת המבואר במאמר הזה, שמטטרו"ן נקרא טוב ורע, ואמר גם כן שהוא שולט על ימי החול, ואמר שיש חולין דטומאה וחולין דטהרה, על דרך זה במאמר של פרשת ויקהל יש ימי חול בחיצונים, ויש בפנים שש ימי השבוע שהם בטהרה להנהגת ישראל, וב' בחינות אלו הם דוגמת האילן וקליפתו, טוב מבפנים ורע מבחוץ, עץ הדעת טו"ב ור"ע.

ואמר שש ימים אלו נאחזים בנקודה קדישא, הנראה מתוך הלשון שנקודה זו היא השכינה שהיא מתעלמת בתוך מטט"רון בתוך היכל קן צפור, כדפיר' בתיקונים (תז"ח דף קב ע"א), ומטטרו"ן כלול משש היכלות כנגד ו' ימי המעשה, ובהיכל ז' שם שכינה מתעלמת, ובששת ימי המעשה השכינה היא נקודה מתעלמת בתוך ששת ימים הנזכרים, והימים הם מאירים ממנה, והיא בהסתר נותנת שפע לכל אחד ואחד מהימים.

ויש שש ימים באצילות שהם שש קצוות מחסד עד יסוד, שהם פעלו כל מעשה בראשית, שעליהם נאמר (שמות לא, יז) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, בששת לא נאמר כדפי' בזוהר (פ' ויחי דף רמז ע"א), ועל אלו אמר ואית שית יומין אחרנין דקיימן לגו מעגולא קדישא ואתאחדן בנקודה קדישא. ואמר עגולא קדישא, שהם שש קצוות

שהוא מציאות העגולה, והוא קדישא, במקום הקדש באצילות, והשכינה היא נקודה פנימית להם שממנה יונקים.

והנה ביום שבת המלכות שהיא למטה נקודה מתעלמת, עולה למעלה באצילות, ומה שהיתה נקודה מתעלמת עתה היא מתפשטת באורה, וכל הימים מתעלמים בה, והיא באורה רב חופה עליהם, וזה שאמר כיון דעאל שבתא כדין סלקא ההיא נקודה ואתעטרא ואתאחדא לעילא, וכלהו טמירין בגוה. והיינו מה שפיר' בתיקונים שהעתקתי לעיל, שבימי המעשה ההנהגה על ידי מטטרו"ן, וביום שבת ההנהגה על ידי אור האצילות שהוא עץ חיים.

וכן ביארו בזוהר (פ' נח דף עה ע"ב) בענין שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה וביום השבת וגו' (יחזקאל מו, א). וקצור כוונתו הוא ששער החצר הפנימית הוא אור האצילות, והוא סגור בששת ימי המעשה שהוא ההנהגה על ידי מטטרו"ן, וביום השבת הוא נפתח ואין ששת ימי המעשה שולטין כלל.

ואמר אחר כך וכולהו יומין כלהו אתדבקן ביומא דשבתא ואתזנו מתמן, דהא כדין ביומא דשבתא כלהו תרעין פתיחן, ונייחא אשתכח לכלא לעילאי ותתאי. והמאמר הזה מבואר במה שביארו במאמר שבפרשת ויקהל, שכתבנו שביום שבת הששה ימים הם מתעלמים בנקודה, והנקודה שהוא אור השכינה באצילות מאירה להם, וממנה יונקים.

והנוגע לדרוש שלנו הוא מה שאמר במאמר שבפרשת ויקהל, ישראל קדישין וכל אינון דמתעסקין בקדושה כל יומין דשבת, אתאחדן כל אינון שית יומין באינון שית יומין דלגו דאתאחדן בההיא נקודה. הכוונה, שהם קושרים ששת ימי החול שבמטטרו"ן שש היכלות בשש ספירות הבנין שבאצילות, כדי שיאיר אור האצילות בהם, וזה ודאי על ידי כוונת התפלה, כמבואר בפרשת פקודי שעל ידי כוונת ברכות קריאת שמע ותפלת י"ח מתקשרים ומאירים ההיכלות מאור האצילות, ובזה אנו מפרידים הטוב מהרע, והטוב מתקדש באור הטוב שבאצילות, ובזה הם נשמרים מהרע.

והטעם, כי ששת ימים אפילו שהם באצילות אין להם קדושת יום שבת ממש, אלא בששת ימי חול שההנהגה למטה גם שש קצוות עליונים שבאצילות הם יונקים מהנקודה, וכל יום ויום שולט בשליטתו, חסד ביום א' גבורה ביום ב' וכו', והנקודה מתעלמת בתוכם, מה שאין כן ביום שבת שהנקודה תתפשט באורה כדפי'.

ובמה שאנו צריכים לקשר שש ימים תחתונים בשש עליונים הוא, כי בששת ימי החול הותרה המלאכה מפני שההנהגה על ידי עץ הדעת טוב ורע, וזה דקדק הרשב"י ע"ה בתיקונים (תקוני ז"ח דף קו ע"ב) שאמר שמטטרו"ן שולט בשית ימי חול דאינון

חולין דטומאה וחולין דטהרה, והיינו ממש שית יומין דלבר, חולין דטומאה, והם ל"ט מלאכות, חולין דטהרה שש ימים שבפנים מטוב שבמטטרו"ן, וחולין דטומאה וחולין דטהרה שניהם כאחד שולטים, ולכן הותרה המלאכה, וישראל הוזהרו להתקדש כמ"ש הפסוק (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו, דהיינו שיקדשו החולין הטהורים באור קדושת האצילות שכולו קדש ואין בו מגע חול, ויאירו בששת הימים העליונים הקדושה בששת ימים התחתונים, ובזה הם מתקדשים, ואור השבת שהוא השער הפונה הקדים, אף על פי שהוא סגור ששת ימי המעשה, ישראל מושכים מאור שש ספירות שבאצילות לקדש מה שהוא חול. וכיוצא בזה פירשו שם (זוהר פ' נח דף עה ע"ב), שאף על פי שאנו אומרים שהוא סגור ששת ימים, אין הכוונה שאור האצילות נסתם מכל וכל שזה מורה סלוק ההשגחה, אלא האור העליון מתעלם מבפנים, והוא כמושב המלך שהוא בהיכלו בפנים ומצווה לעבדיו שיעשו כך וכך, נמצא שכל מה שיעשה הכל במאמר המלך. עוד פירש מורי ע"ה שהוא משל למלך שפעמים משתמש בכלי כסף או בכלי נחושת ופעמים בכלי זהב, והנמשל מובן.

ועל מציאות קדושת ששת ימי החול שפי', אמרו ז"ל במכילתא (פ' יתרו), זה לשונם זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנה לשם שבת. רבי יצחק אמר, לא תהא מונה כדרך שאחרים מונים אלא תהא מונה לשם שבת, עד כאן לשונם. וכוונת תנא קמא ורבי יצחק שניהם לדבר אחד נתכוונו, לפרש ענין זכירה זו מה היא, ועוד רבוי את הנזכר בפסוק. ולזה אמר שהכוונה לזכור קדושת שבת בכל הששה ימים, שאם יתמנה לך מנה יפה [תהא] מתקנה לשבת, וכמו שבגשמי מתקן ומקדש המנה יפה לשבת כן יתקן נפשו שתשרה עליה קדושת שבת, והטעם כי השבת הוא דוגמת עולם הבא, וכמו שדימו ז"ל העולם הזה והעולם הבא לערב שבת ושבת, שאמרו (ע"ז דף ג ע"א) מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, אבל מי שלא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת.

וכן אמרו גם כן במכילתא (פ' כי תשא) כי אני ה' מקדשכם (שמות לא, יג), אמרו ז"ל כי אני ה' מקדשכם לעולם הבא, כגון קדושת שבת בעולם הזה, נמצינו למדים שהוא מעין קדושת העולם הבא, וכן הוא אומר (תהלים צב, א) מזמור שיר ליום השבת, לעולם שכולו שבת, עד כאן לשונם. ופשט המאמר שאמרו כגון קדושת שבת בעולם הזה, כוונתו לתרץ הבנת הפסוק, שאמר (שמות לא, יג) את שבתותי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם לדרתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם, ואחר כך אמר (שם) ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם וגו'. ויש להרגיש ב' דברים, האחד, כיצד יודע שהוא מקדשנו מפני שנשמור

השבת, כי בכל המצות קדשנו הוא יתברך, כמו שאנו מברכים בכל המצות אשר קדשנו במצותיו. ועוד כי הוא מיותר, שהרי כבר נאמר אחר כך ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם. לכן פירש כי פירוש כי אני ה' מקדשכם הוא נתינת טעם לשמירת השבת, וזהו כי אני ה' מקדשכם לעולם הבא, כגון קדושת שבת בעולם הזה, פירוש כמו שקדשתי אתכם בקדושת שבת בעולם הזה אני עתיד לקדשכם בעולם הבא, וקדושת שבת בעולם הזה הוא כי על ידי שמירת האדם השבת כהלכתו ירגיש תוספת נשמה בנפשו, והיינו וינפש (שמות לא, יז) שפי' ז"ל (ביצה דף טז ע"א), והוא עונג לנשמה ולגוף, עד שאמרו ז"ל (ברכות דף נז ע"ב) שהשבת הוא אחד מששים מעין העולם הבא, כי המנוחה והתענוג שירגיש בו הצדיק הוא אחד מששים לאותו התענוג הנפלא. והטעם, כי בעולם הזה מפני גשמיותו אי אפשר לנו להשיג יותר מזה, כי הנשמה מלובשת בגוף החומר הזה, אבל לאחר שיפשיט הנשמה לבוש העכור הזה ישיג עדון העולם הבא בשלמותו, והיינו אומרו נמצינו למדים שהוא מעין קדושת העולם הבא.

ובזה נבין מה שאמר הפסוק אחר כך ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם, והכוונה היא שהשבת הוא אות ומופת לנו לעולם שכלו ארוך, כי מעין המנוחה הזו תהיה המנוחה הבאה. ועוד כי כמו שהשבת הוא בא אחר ו' ימים, כן אחר שתא אלפי שנה הוי עלמא וחד חרוב, שהוא דומה לשבת, כי כמו שהששת ימים שובתים בשבת כל הששת אלפי שנה שובתים בחד חרוב, וכמו שבששת ימים צריך להכין לשבת אם בענין האכילה אם במעשה כמו שיתבאר עוד, כן אם לא יתקן מעשיו בעולם הזה אין לו מה יאכל בעולם הבא, והיינו מה שאמר כן אני עתיד לקדשכם בעולם הבא.

נמצא שהפסוק מחובר עם מה שבא לפניו לדעת וגו' ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם, ובשמירת היום שהוא קדש נדע שעתיד הוא יתברך לקדש אותנו בעולם הבא. והיינו אומרו, נמצינו למדים שהוא מעין קדושת העולם הבא.

ואחר שידענו שהשבת הוא מעין קדושת העולם הבא, היה כוונה האלהית לתת לנו קדושת שבת להודיענו שאין עיקר דירת האדם בעולם הזה, כי בעולם הזה הוא גר כמו שהארכנו לעיל, ועיקרו הוא בעולם הנשמות שהוא עולם הבא, ולכן שובת ממלאכה המורה על עניני העולם, ומקדש יום השבת להראות שמתקדש ואין לו עסק בענייני העולם הזה, כי כל מציאות קדושה הוא פרישות כנודע.

ואחר שכוונת קדושת שבת היא זו, בכל יום חייב לחשוב ולזכור קדושת השבת, כדי שיזכור ענייני אחריתו, על דרך שאמרו (שבת דף קנג ע"א) שוב יום אחד לפני מיתתך, ישוב היום וכו'., וזה שאמרו תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה וכו'.

ועל דרך זה הוא שיזכור מאחד בשבת שהוא בבחרותו, מה שעתיד לתקן מנה יפה לנפשו לעולם שכולו שבת וכולו ארוך.

ושמעתי מכה"ר אברהם הלוי נר"ו, שעל זה אמר שמאי (ביצה דף טז ע"א) מחד בשביך לשבתיך, כי ששה ימים הם ששים שנה, שהם חיי רוב בני אדם, ומחד בשביך שהוא היום הראשון שהם י' שנים הראשונים צריך להכין צידה לדרכו. ועל זה נאמר (שמות כ, ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ואומר כל מלאכתך, בריבוי לך, פירוש על המלאכה הרוחנית מלאכת התורה והמצות שהיא שלך ואינה לזולתך, מה שאין כן לשאר המלאכות הגופניות שכולם ישארו לזולתו. וכן על זה במן (שמות טז, כו) ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו, שהוא רומז לעולם שכולו שבת שאין שם עשיית תורה ומצות אלא קבלת שכר, כדפירשו רבותינו ז"ל, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת וכו'.

ורבי יצחק אמר, שלא תהא מונה כדרך שאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת. נתן זכירה אחרת נקלה מאד לכל הימים, שאם הזכירה לכשיתמנה לו מנה יפה פעם יתמנה פעם לא יתמנה, ולזה אמר שיהא מונה לשם שבת, שימנה ביום ראשון היום יום אחד בשבת היום יום ב' בשבת ג' בשבת וכו', נמצא מזכיר שם שבת בכל יום ויום.

ולפי מה שפירש' לעיל שכל הימים יונקים מיום השבת, שיום השבת הוא נקודת המרכז שעליה תסוב עגולת הששת ימים, כזה*** נמצא השבת שורש שורש לכל ששת ימי השבוע, ולכך בכל יום ויום חייב להשפיע בו מקדושת שבת כמו שיתבאר, ולטעם זה דקדק הרשב"י ע"ה בלשון המאמר שהעתקתי לעיל מפרשת ויקהל, שאמר ימי השבת דאינון ימי השבוע קיימין לישראל, הרי שקראן ימי השבוע, וימי שבת, והטעם כדפיר' כי הנקודה שהיא השבת מתעלמת בימי השבוע, ולכן הם נקראים ימי השבת.

וכן מצאתי שכתב הר' יוסף גיקטיליי"א ע"ה שיום שבת הוא נקודת מרכז לעגולה, זה לשונו הבריאה כולה וכל הנמצאים שברא הקדוש ברוך הוא, כלם סוד גלגל, והכל ברא בנקודה אחת שהיא סוד שבת, והיא סוד מציאות עין כל גלגל, ובהמצא השבת שהיא סוד נקודת כל גלגל נמצאו ששת ימי החול סביבותיה, והשבת באמצע נקראת קדש, אין לה בן זוג, והיא מקור כל השפע וכל הטובה לעגולה, ואין לך גלגל שאין בו סוד שבת, וששת ימי החול כולם חוזרים בעגולה בשיעור מוכרח, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, כי כפי שיעור הנקודה האמצעית כך ששה שעורים כמותו סביב העגולה, וכולם נקראים חלל העגולה, ונקרא חלל על לשון חילול, ולשון חילול מלשון חלל, וכולם לשון אחד, כי בהסתלק עין האמצעי נמצאו כלם חלולים ומחוללים וחללים, כי ימצא חלל -

שכבר יצאה נשמתו ממנה, ונמצא הגוף חלול - בלי נקודה אמצעית, וזהו סוד ששת ימי חול ויום השביעי קדש, עד כאן לשונו.

והנה מטעם שכתב הרב ז"ל, סעד וסמך למה שכתבתי שצריך להשפיע מקודשת יום שבת לכל יום ויום, מאחר שהנקודה היא קיום הששה, והששה הם ששה שעורים סביב הנקודה.

ושמעתי מפי מורי ע"ה שעל זה אמרו ז"ל (שבת דף סט ע"ב) ההולך במדבר ואינו יודע מתי יום שבת, מונה שבעה ימים מיום שנתן אל לבו שכחתו, ומקדש שביעי, שעושה קידוש והבדלה. הרי בפירוש כי הותר לו לעשות שבת אף על פי שבאמתות אינו שבת, והיינו מטעם כי הנקודה האמצעית שהוא השבת הולך עם כלם להשפיעם, וכל יום ויום יש בו מקצת שבת, ולכן בכל יום ויום אינו עושה מלאכה יותר מכדי פרנסתו מפני שכל יום הוא ספק שבת.

ולענין מעשה נוכל לומר, כי העולם הזה הוא דומה למדבר, והאדם בו גורש ממקום מנוחתו מנוחת הנפש, ובעולם הזה בהיותו נמשך אחר החשך בעצת יצרו שכח יום השבת יום שכלו שבת שהוא עולם הנשמות ששם עיקר ישיבתו, ולכן מיום שנתן אל לבו שכחתו והוא רוצה לשוב בתשובה צריך שיהיו לעולם בגדיו נקיים, ושכל יום יחשוב שהוא שבת, שמא באותו יום יזדמן לעולם שכולו שבת, כמו שאמרו ושוב יום אחד לפני מיתתך, ולכן לא יעשה מלאכה יתר מכדי פרנסתו ליומו כמזדמן לדרך, כי שמא אין לו חיים אלא אותו היום לבד, ואין ראוי שיטרח וידאג על עולם שאינו שלו, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים מט, יא) ועזבו לאחרים חילם, וכן (שם לט, ז) יצבור ולא ידע מי אוספם, ואמרו (גיטין דף מז ע"א) כי ריש לקיש הניח קבא דמוריקא שהוא זעפרא"ן, וקרא עליה ועזבו לאחרים חילם.

ועוד אמרו במסכת עירובין (דף נד ע"א) זה לשונם אמר ליה שמואל לרב יהודה, שיננא חטוף ואכול חטוף ואשתי, דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמי. אמר ליה רב לרב המנונא, בני אם יש לך היטב לך, שאין בשאול תענוג, ואין למות התמהמה, ואם תאמר אניח לבני, חוק בשאול מי יגיד לך. ואם תאמר אניח לבני ולבנותי, בני האדם דומין לעשבי השדה הללו נוצצין והללו נובלין, עד כאן לשונו. ופירש רש"י, חטוף אכול - אם יש לך ממון להתנות עצמך אל תמתין עד למחר, שמא תמות ושוב אין לך הנאה. דעלמא דאזלינן מניה גרסינן, כהלולא דמי - היום ישנו ולמחר איננו. אם יש לך - ממון. ואין למות התמהמה - עיכוב, כי פתאום האדם מת. חוק - מזון, יגיד לך - אם נשאר בידם

שמא יאבדוהו. הללו נוצצין והללו נובלין, כלומר כשהם גדלים גדלה פרנסתם ועושרן עמהם, ואינך צריך לדאוג עליהם, עד כאן לשונו.

וצריך שיקדש שביעי, שיום אחד בשבוע יקדשהו כולם לה', כנגד כמה ימים שהלכו לו בהבל בעבודת אל זר שבקרבו, וכבר הארכנו בשער היראה (פ"ט) שנפרעים ממנו בגיהנם יומין על יומין, על חד תרין, לכן צריך שיום אחד יקדש לעבודת קונו בקדושת יום שבת לקדושת הדבור והמלאכה המבטלת דבקות האדם בקונו, ולכן טוב שיתבודד במקום מיוחד ויקדש כל חושיו כראוי. ולא יספיק לבעל תשובה יום שבת לבד, כי יום שבת נתן לו אלו לא חטא, אבל אחר שחטא ופגם כמה ימים, צריך שיום אחד בשבוע לפחות יקדשהו לה' ואם אפשר לו יותר.

וכן אמר בזוהר (ריש פרשת אחרי מות) שהיו שני אנשים תגרים פורשים מהישוב שני ימים בכל שבוע לעסוק בתורה, וזה לשונו שם על רבי חייא שהיה בדרך ומצא שני אנשים בבקעת סלע ואמר קריבנא גבייהו, אמינא להו מאי עסקייכו באתר דא, אמרו מזבני אנן, ותרי יומי בשבתא בדילנא מישוב ונעסק באורייתא, בגין דלא שבקין לון בני נשא בכל יומא ויומא, אמינא זכאה חולקכון, עד כאן לשונו.

וקדושה היא במיצוע, שאפשר שיקיים אותה כל אדם ויתמיד בה, שאם ירצה לפרוש עצמו כל ימי השבוע לא יתמיד ונמצא בטל מהכל, ולכן ראוי לתפוש בקדושה מעט מעט, וילמוד מאנשי מעשה אלו הנזכרים כי מה יתרון לו בכל עמלו שיעמול תחת השמש, ואין לו בעולמו אלא מה שהוא מתקדש ופורש מענייני העולם הזה ומתדבק בשם יתברך.

וכן אמרו ז"ל במכילתא (פ' משפטים) בפסוק (שמות כב, ל) ואנשי קדש תהיון לי, רבי ישמעאל אמר כשאתם קדושים הרי אתם שלי, עד כאן לשונו. בא לפרש מלת לי שהיא מיותרת, ואמר שהפסוק פירש כשתהיו אנשי קדש תהיון לי, הרי אתם שלי, והכוונה יש לנו ייחס להתקשר כאחד, כמ"ש הכתוב (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני, וכמו שהארכנו לעיל בפרק הקודם שצריכים שיהיו ישראל כלי מתייחס לקבל קדושתו. וממשמע הן אתה שומע לאו, שאם אינו מתקדש אינו שלו, כי מה ייחס לאדם גשמי להקשר עם הרוחני וקדוש בעל כל הקדושות יתעלה ויתברך אם אינו מתקדש ופורש מענייני העולם, ונמצא שהוא גשמי ומשליט עליו העשיה, והרי הוא אחר ואינו שלו, כי כל מה שאדם מתקדש אפילו שיהיה קדושה מועטת בסוד נפש הרי הוא שלו יתברך בסוד אחד, כמו שיתבאר בעזרת ה', ואם לאו הרי הוא אחר, ולכן החי יתן אל לבו להתקדש ולהתדבק בו יתברך כל מה שיוכל.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ג

אחר שבפרק הקודם ביארנו שחייב אדם לקדש כל יום ויום מו' ימי השבוע ולנהוג בו קדושת יום שבת, ראוי לבאר מה הם הקדושות שצריך לנהוג ביום שבת ובשאר הימים.
ונאמר, כי הקדושות אף על פי שהם רבות מה שנמצא בתורה ובדברי רבותינו ז"ל, כמו שיתבארו, מה שנמצא כתוב ביום שבת הם ג', הא' קדושת המחשבה, הב' קדושת הדבור, הג' קדושת מלאכה, וג' אלו הם העיקר להתדבק האדם.
ועם היות שהותר אכילה בשבת, לא יצא מזה הריסה לביטול הקדושה לששת ימי החול, אף על פי שיאכל האדם בו' ימי החול אם תהיה אכילתו לשם שמים וכמו שיתבאר, אכילתו תביאהו להתקדש ולהתדבק. ומכל מקום אין אכילת שבת כשאר אכילת ימי חול, כי באכילת שבת נזכר עונג, כדכתיב (ישעיה נח, יג) וקראת לשבת ענ"ג, והוא סוד "עדן "נהר "גן כדפי'.
וכן בענין התשמיש בליל שבת, שהאריכו בזוהר (פ' יתרו דף פט ע"א) ואמרו שעליו נאמר קדושים תהיו, ואפילו ילמוד שאר אדם מתשמיש הנמצא בשבת לימי החול, אם יתקדש בימי חול בחצות לילה כמו שיתבאר, כמו שהוא הזווג בליל שבת, לא הפסיד.
קדושת המחשבה מצינו בשבת במכילתא (פ' יתרו), זה לשונו ששת ימים תעבוד (שמות כ, ט), וכי אפשר לו לאדם לעשות מלאכתו בששת ימים אלא שבות כאלו מלאכתך עשויה. דבר אחר שבות ממחשבת עבודה, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שהוזהרנו שלא לחשוב בענייני שום דבר מענייני העולם, כדי שתהיה מחשבתנו דבקה בשם יתברך ובכל דבר שהוא עבודתו.
וכן בקדושת הדבור, כמו שאמר הכתוב (ישעיה נח, יג) ממצוא חפצך ודבר דבר, וכמה האריכו בזוהר (פ' ויקהל דף רה ע"ב) בענין המדבר שיחת חול בשבת שהוא כמחלל שבת, כמו שנאריך לקמן (פי"ד).
קדושת מלאכה מבוארת בכמה פסוקים בתורה (שמות לה, ב) ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה', וכן בי' הדברות (שם כ, ט) ששת ימים תעבוד ועשית ויום השביעי שבת לה' אלהיך. ובאומרו לה' אלהיך, שתחשוב כאלו כל מלאכתך עשויה ואין לך מענייני העולם הזה שום דבר, כדי שתהיה כל היום קדוש ותדבק בה' אלהיך. והיינו שבת שבתון, שבת במעשה, שבתון קדש במחשבה.
וכבר ידעת כי קדש הוא בסוד המחשבה, ולכן חייב אדם לקדש מחשבתו ביום שבת ולהפרידה מכל ענייני גשמות העולם הזה, כי השבת כל מציאותו קדש, והוא סוד עולם הנשמות הנפתח בשבת, כמו שאמרו בזוהר (פ' תרומה דף קלו ע"א) שנשמות שבגן עדן

תחתון עולים לגן עדן עליון, ונשמות עליונות יורדים לעטר להם לישראל, וכן נשמות שנתלבנו בששת ימי חול נכנסים בגן עדן תחתון ואמר ובמעלי שבתא גלגולאן דנשמתין (כפי מה שהורונו רבותינו ז"ל וכו' כנזכר לעיל) איהו, אלין אזלין ואלין אתיין, אלין נחתין, מאן חמי כמה רתיכין קדישין די משטטי לכאן ולכאן, כלהו בחדוא, כלהו כרכו באלין נשמתין לאעטרא לעמא קדישא, לאעטרא לכמה צדיקייא בגנתא דעדן לתתא, עד שעתא דכרוזא קאים וקארי מקודש מקודש, כדין נייחא, שכיכו דכלא, וחייבי דגיהנם כלהו משתככי ואית לון נייחא, ונשמתין כלהו מתעטרן בדוכתייהו אלין לעילא ואלין לתתא, זכאה עמא דחולקא דא להון, עד כאן לשונו. וכן אמר עוד לקמיה (ע"ב) ובכל מעלי שבתא יתיב בר נש בעולם הנשמות. וכן אמר בזוהר (פ' אמור דף צה ע"א) בהאי יומא דשבתא אתנשי כל צערא וכל רוגזא וכל דוחקא מכל עלמא, בגין דאיהו יומא דהלולא דמלכא, דנשמתין אתוספן כגוונא דעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

ואחר שיום שבת הוא קדוש מפני שנשמות מתוספות בו, ראוי לעשות עיקר מהנשמה המתוספת לקדשה בקדושתה העליון בכל מיני קדושה, וקדושת המחשבה למעלה מכלן, כי היא סוד הנשמה היתירה המתוספת מלמעלה ממקום הקדש, כמבואר ברעיא מהימנא (פ' צו דף כט ע"א, פ' פנחס דף רמב ע"ב ורמג ע"א) פירוש שיש תוספת נשמה מכ"ע, אבל לכל אחד כפי בחינתו, יש תוספת נפש מכמה בחינות, ויש תוספת רוח ותוספת נשמה, עיין שם, ולכן העיקר שתהנה הנפש יתירה הוא מכוונת התפלה וחדושי תורה.

וכן הוא מן הראוי מטעם אחר, שהרי סוכת שלום פרישת גדפהא עלנא כדפי' בפרשת בראשית (זוהר דף מח ע"א), ואמר הכתוב (במדבר כח, י) עולת שבת בשבתו על עולת התמיד, פירוש כי עלייתה מידי שבת בשבת הוא יותר ממה שעולה תמיד בכל יום משאת ימי השבוע, וזהו על עולת התמיד. ולכן כפי הזדככותה ועלייתה צריך הזדככות המחשבה וכונה פנימית יותר משאר הימים.

ולעניין חדושי תורה, ביארו בזוהר (פ' שלח לך דף קעג ע"א) זה לשונם תא חזי כד עייל שבתא נשמתין נחתין ושריין על עמא קדישא, ונשמתין דצדיקייא סלקי לעילא, כד נפיק שבתא נשמתין סלקין אינון דשארו עלייהו דישראל, ונשמתין נחתין אינון נשמתין דצדיקייא, כיון דסלקין כלהו נשמתין דשארו עלייהו דישראל סלקי וקיימין בדיוקנא קמי מלכא קדישא, קודשא בריך הוא שאיל לכלהו מאי חדושא דאורייתא דאמרת נשמתא דא דפלוני, וכלהו מוקמי ההיא מלה בתרי מתיבתי, אינון לתתא וקודשא בריך הוא עילא חתים להיא מלה, תא חזי כד מלה אתחדש באורייתא ונשמתא דנחתא בשבתא

אתעסקת באינון מלין חדתין וסלקי לעילא, כל פמלייא דלעילא צייתין ההוא מלה, וחיות הקודש מתרבן בגדפין ומתלבשין בגדפין, וכד שאיל לו קודשא בריך הוא ולא תבין ושתקין, כדין חיות הקדש מה כתוב (יחזקאל א, כד) בעמדם תרפינה כנפיהן, כמה דאת אמר (איוב לב, טז) כי עמדו לא ענו עוד, וכפתחו עמדו כל העם (נחמיה ח, ה).

עוד אמרו במדרש ילקוט (תהלים מזמור קלט סימן תתפח דף קכט ע"ד) בפסוק גלמי, רבי יהושע אומר שס"ה הם, ויחודו של עולם אחד מהם, רבי לוי אמר זה יום הכפורים, הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו (ישעיה נח, ה). רבי יצחק אמר זה יום השבת, שנאמר (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, כיצד אדם עושה מלאכה כל ששה ונח בשביעי, מתרצה עם בניו ועם בני ביתו, ואף על פי כן שאתם עושים מלאכה כל ששה יום שבת יעשה כולו תורה, מכאן אמרו ישכים אדם וישב ביום השבת וילך לבית הכנסת ולבית המדרש, ויקרא בתורה וישנה בנביאים, ואחר כך ילך לביתו ויאכל וישתה, לקיים מה שנאמר (קהלת ט, ז) לך אכול בשמחה לחמך, עד כאן לשונו.

ועוד בתנא דבי אליהו ילקוט פרשת ואתחנן (סימן תתל דף רסה) בפירוש הפסוק, זה לשונו זכור את היום השבת לקדשו, במה את מקדשו, במקרא במנה במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, אף על פי שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, יקח אדם בשר ואל ירבה יין, שנאמר (משלי כג, כ) אל תהי בסובאי יין, עד כאן לשונו.

ואחר שבארנו קדושת שבת בדרך כולל, ראוי שבכל יום ויום ישפיע בו מקדושת, כל אחד כפי יכלתו, אם מקצת היום או רובו או כולו לפעמים, והוא שיתבטל ממלאכתו ויתבודד לעסוק בתורה ויפנה מחשבתו מעסקי העולם, כי אין ראוי לאדם לעסוק כל היום במלאכה, כמו שאמרו בזוהר (פ' בשלח דף סג ע"א) כגוונא דא, אינון דלא מהימני ביה בקודשא בריך הוא לא בעאן לאסתכלא באורחוי, ואינון בעאן לאטרחא גרמייהו כל יומא בתר מזונא יממא ולילי, דילמא לא סליק בידייהו פתא דנהמא, מאן גרים לון האי בגין דלאו אינון בני מהימנותא, עד כאן לשונו. ולכן ראוי לאדם לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי, כמו שאמרו במסכת אבות (פ"ד מ"י) רבי מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה, ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה וכו', ולאו דוקא בענין התורה אלא בכל דבר מצוה וגמילות חסדים וכיוצא כתב רבינו תם בספר הישר (הש' הב' המדה הו') בענין האהבה, שמסימני האהבה אחד מהם הוא לבל יקדים עסק מעסקיו על עסקי האל יתברך.

עוד אמרו במדרש רות (מדרש זוטא א, כ) שחסיד אחד היה עני ביותר, ונתגלה לו אליהו בדמות ערבי, ונתן לו ב' כספים, ונשא ונתן בהם והעשיר, ועל ידי מתנו ומשאו שכח

עונת חסידותו ושמוש תפלתו, חזר אליו אליהו ונטל ממנו הב' כספים שנתן לו, וירד מנכסיו ונכנס אותו ממון לטמיון, חזר החסיד לבכות וכו', חזר אליו אליהו אמר נשבע את אם אני מחזיר לך אותם ב' כספים שאתה משמר עונת חסידותך ושימוש תפלתך, אמר לו הן, ונטל ב' כספים ונשא ונתן בהם והעשיר. הרי שלא יניח אדם עונת חסידותו בעבור סבת עסק הממון. והטעם כמו שפי' שחייב לעשות מהחול קדש.

ובמכילתא (פ' כי תשא) אמרו זכרונם לברכה ששת ימים תעשה מלאכה (שמות לה, ב), ופסוק אחד אומר (שם כ, ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר תיעשה מלאכה, וכן הוא אומר (ישעיה סא, ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר איכריכם וכורמיכם, וכשאין עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר (שמות כ, ט) ועשית כל מלאכתך, ולא עוד אלא (דברים כח, מח) ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך, עד כאן לשונו. וכיוצא בזה הביאו שם בפרשת ויקהל בפסוק (שמות לה, ב) ששת ימים תעשה מלאכה. הרי שלא נברא האדם להיותו עוסק במלאכות הגשמיות המבטלות אותו מתלמוד תורה, אלא שיהיו כל ימיו כשבת עוסק בתורה, ושיעמדו זרים לעשות מלאכתו, וזה בזמן שישראל עושין רצונו של מקום.

וצריך לדקדק, שהרי מצינו כמה חסידים בגמרא שהיו עוסקים במלאכתם ועוסקים בתורה, כהלל וחבריו, ולמה לא היתה מלאכתם נעשית על ידי אחרים. וכבר אפשר לתרץ בדוחק, כי המאמר לא דבר אלא על הכלל בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וכו', מכל מקום תשאר השאלה, שלמה לא יזכה כל אדם כשר לזה.

ויש לומר שיש בזה ב' בחינות אחרות מלבד האמור במאמר הא', שכבר מצינו בחסידים הראשונים דוגמת ענין זה, כמו שאמרו במסכת ברכות (פ"ה מ"א) שחסידים הראשונים היו שוהין בתפלתם שעה אחת קודם תפלה ושעה אחת לאחר תפלה ושעה אחת בתפלה, הם ג' שעות, וכן בכל תפלה שחרית מנחה ערבית, ושאלו בגמרא (דף לב ע"ב, וע' ירושלמי פ"ה ה"א) תורתם ומלאכתם מתי נעשית, ותרצו מתוך שחסידים הם תורתם מתברכת ומלאכתם נעשית מאליה, נמצא שעל אלו נאמר גם כן תיעשה מלאכה, והיינו שהם מתחילין מקצת במלאכה וימצא באותה המלאכה ברכה והצלחה. ואינו כל כך כמו בזמן שישראל כולן עושין רצונו של מקום, שזכותא דרבים עדיף וכל מלאכתן נעשית על ידי אחרים. וכשאין עושין רצונו של מקום, ועשית כל מלאכתך, שעל ידי עצמו יעשו כל מלאכתו.

והבחינה הב' שאינה כל כך כחסידים הראשונים, הוא ענין התנאים והאמוראים שהיו עוסקין מקצת היום במלאכתן, אמנם היתה מלאכתן נעשית על ידי איבריהם הנגלים, ומחשבתם ונפשם היתה דבקה בה' יתברך ובתורתו. ואל יקשה בעיניך דבר זה, שכתב בספר מעשה החסידים, נמצא בכתיבת יד, שחסיד אחד היה מתבודד מהמתבודדים הפורשים מענייני העולם שהיה לעולם דבק בה' יתברך, ובהמשך הזמן בא החסיד לישוב ולא הכירו בו ועשאוהו שמש בית הכנסת, וכשהיה נותן השמן בנרות היה שופך מהשמן בחוץ, כי מרוב דבקותו לא היה יכול לכוון לתת שמן בתוך הנרות, וחכם הקהל הבין הדבר ואמר השמש הזה ראוי שיהיה חכם במקומי ואני אשמש תחתיו, ועל כיוצא בזה נאמר (משלי ה, יט) באהבתה תשגה תמיד, כי מרוב אהבת התורה והדבקות בה ישגה בדברי העולם הזה, נמצא, אלו היה לעולם נפשם מתקדשת בקדושת שבת שהוא עולם המחשבה כדפי' לעיל. וכשאין ראוי שאינו עוסק בתורה, גופו ונפשו הכל משועבד למלאכה.

ובזמננו זה שתלמידי חכמים אינם עוסקים במלאכה, והם מתפרנסים על ידי עשירי הדור, יש להם סמך על מה שיסמוכו, ומה שאמרו ברעיא מהימנא (פ' צו דף כט ע"א) שתלמידי חכמים הנקראים בנים עובדים על מנת שלא לקבל פרס, שבימי חול יש להם נפש האצילות, מה שזוכים שאר העם העובדים על מנת לקבל פרס ביום שבת, שבימי חול אין להם אלא רוח מטטרו"ן, ותלמידי חכמים אלו נקראים שבת אפילו בימי חול, שאין להם מלאכה אלא עול תורה ומצות, על עמי הארץ מוטל לזונם ולפרנסם, ואמר מאן דלא אתעסק באורייתא ופקודין אית ביה עול מלכות נכרים, דאתעסק באורייתא ובפקודין אית ליה עול מלכות שמים דאיהי ה' בתראה מלכות שמים אתקריאת, עול מלכות איהי ודאי, בגין דבה אתבריאו כל ברייז דשמיא וארעא, הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, בה' בראם, וכד ייתי שבתות וימים טובים נחתת בינ"ה דאיהי יה"ו על ה' דאיהי מלכות שמים, נשמה יתרה, ואיהו חרות על הלוחות, אנכי דיציאת מצרים, ופרישת גדפהא על ברתא ועל משריין דיליה, ואית לון נייחא. ואמר לקמיה, דתלמידי חכמים לית לון מדילהון, ואי עם הארץ סביל ליה בממוניה ואתנהיג ביה כפום רעותיה לשמשא לאתנהגא בפקודין כפום רעותיה, יתקיים ביה אדם ובהמה תושיע ה', יושיע ליה משוד וגזלה, יושיע ליה ממדת הדין דלא שליט עליה וישחוט ליה בסכין פגום דאתמר ביה (שמות כב, ל) לכלב תשליכון אותו, דאיהו סמא"ל, ונפש דתלמיד חכם אתקריאת שבת מלכתא נפש יתרה וכו'. ואמר עוד לקמיה, והם תלמידי חכמים בנוי דמלכא ומטרוניתא, אתקריאו שבתות וימים טובים, ולית לון

מדילהון, דלאו אינון בני מלאכה כשאר עבדין בנוי דחולין, אגרא דילהון בעלמא דין ובעלמא דאתי לענגא לון בכל מיני מאכל ומשקה, ולאוקרא לון בלבושין שפירין כגוונא דשבת דאתמר ביה כבדהו בכסות נקיה, כל מה דעבד בר נש לשבתות וימים טובים אית למעבד לון, ומאן דמחלל לון חייב סקילה, הכי מאן דאשתמש בתגא חלף, והכי הוא המשתמש במי ששונה הלכות, דמחלל תורתיה, וכל שכן דמבזה ליה כאלו מבזה שבתות ומועדות, ואוקמוה מארי מתניתין כל המבזה את המועדות כאלו כופר בעיקר, וכגוונא דכל מאני בית המקדש אתקריאו קדש, הכי כל אינון דמשמשי תלמידי חכמים אתקריאו קדש, ותלמידין דרב דאינון לקבל איברים דגופיה אתקריאו קדש קדשים, ורזא דמלה קא רמיז בהון (שמות כו, לג) והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים, עד כאן לשונו.

הרי שתלמיד חכם שתורתו אומנותו, ואינו עוסק במלאכתו, ואין לו במה שיתפרנס, שמותר לו ליהנות, שהרי הוא שבת קדש מתקדש בימי החול מקדושת שבת. ותלמיד חכם כזה שאינו עוסק במלאכה כלל צריך בלי ספק לקדש דיבורו בימי החול כדבורו בשבת, וכן צריך לקדש מחשבתו כמבואר לעיל, ושאר הקדושות שיתבארו בעזרת ה'.

ומטעם זה הרשב"י ע"ה שהיה מתקדש בימי החול בכל קדושת יום שבת, היו קוראים אותו חבריו שבת, זה לשונו בסוף אדרת נשא (דף קמד, ע"ב) אמר רבי אבא, אנן שיתא בוציני דנהרן משביעאה, אנת הוא שביעאה דכלא, דהא לית קיומא לשיתא בר משביעאה, דכלא תלי בשביעאה, רבי יהודה קארי ליה שבת דכלהו שתא, דכתיב שבת לה', קדש לה', מה שבת לה' קדש, אוף רבי שמעון שבת לה' קדש, עד כאן לשונו.

ואם הוא עוסק במלאכה, צריך שיקדש מקצת היום מלעסוק במלאכה, וכן יקדש מחשבתו ודבורו ושאר חושיו כמו שיתבאר בעזרת ה', ולפחות בשעת התפלה שהוא פנוי ממלאכה על כרחו יקדש מחשבתו מעסקי העולם, כדי שאותה השעה או החצי שעה יהיה קדוש בקדושת שבת, ולא יפסיק בתוך התפלה בדבור כלל, באופן שלא יהא שום יום משולל מקדושת שבת.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ד

מפני שקדם מאמרנו בפרק הקודם שקדושת שבת נכללת בג' דברים שהם מחשבה דבור מעשה, ראינו לסמוך אליו בפרק זה לבאר מה שנמצא ברמז ענין זה, בדברי הרשב"י ע"ה ובדברי רבותינו ז"ל.

ג' דברים הנזכרים בקדושה, פירש הרשב"י ע"ה בתיקונים (סוף תיקון כב דף סח ע"ב) שהם נשמה רוח נפש, מחשבה כנגד הנשמה, דיבור כנגד רוח, מעשה כנגד נפש. זה לשונו ארבעה יסודין דגופא בהון שריא ידו"ד, ודא איהו כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, בראתיו דא נשמתא קדישא, דאיהי עולם המחשבה. יצרתיו, דא רוח ממללא דמניה חיוון ממללין. עשיתיו, דא נפש דתמן עשייה דשריא ברמ"ח פקודים, עד כאן לשונו. נמצא שכוונתו יתברך לקדשנו בג' קדושות הנזכרות, כדי שנקדש נפשינו ורוחנו ונשמתינו מקדושת האצילות הנשפע בכל העולמות.

והיינו והתקדשתם וגו' כי אני ה' אלהיכם (ויקרא כ, ז), וכן קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם (ויקרא יט, ב), וג' תיבות אלו אני ה' אלהיכם הם נגד נפש רוח נשמה, והכוונה כי ממנו יתברך השפעת הנפש והרוח והנשמה, וכל ג' בחינות אלו הם קדושות שהם מתדבקים בו והוא בהם. והטעם שאמר בכינוי שכנגד נשמה אלהיכם, מפני שאין התדבקות לאדם בשי"ת אלא על ידי הנשמה שהיא מעולם המחשבה, וכשיזכה אל הנשמה העליונה שאז הוא מתדבק בבוראו, אז הקדוש ברוך הוא מתכנה שהוא אלוה שלו והשכינה שורה עליו, ודרך זה צודק בכל המקומות שנזכרו בפרשת קדושים אני ה' אלהיכם, שהכוונה שהג' מדות הנזכרים שהם כלל כל העשר, שוכנות על הנשמה המתקנת המצוות, ולכן בריש פרשת קדושים אמר קדושים תהיו כי קדוש אני, פירוש כמו שאני קדוש כך תהיו קדושים, והכוונה על התקדש האדם עצמו בנפש רוח ונשמה על ידי המצות ותורה ותקון מחשבותיו וכוונותיו, ובזה אני ה' אלהיכם שהם המדות הנזכרות שוכנות בכם, והיינו מה שפי' בפרק קמא שצריך שיהיו הנשמות כלי מוכן לקבל קדושתו כדפי' במאמר תנחומא שבראש הפרק (קמא).

וג' אלו הם משפיעים בבריאה יצירה ועשיה, וכמו שיתבאר עוד לקמן בעזרת ה', וכנגד שלשה עולמות אלו שהם בריאה יצירה עשיה, הוא מה שצותה תורה והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני, וכן ביארו בזוהר (פ' בלק דף קץ ע"ב) זה לשונם שבחא עילאה דלא אתמסר למלאכי עילאי בלחודייהו אלא לישראל מאן איהו קדושה, [ברכה] אתמסר לון בלחודייהו כמא דאתמסר לישראל, אבל קדושה לא אתמסר לון בלחודייהו אלא בהדי ישראל, דלא מקדשי קדושה אלא בהדי ישראל, ואיתימא והא כתיב (ישעיה ו, ג) וקרא זה אל זה ואמר, אימתי בזמנא דישראל מקדשי לתתא, ועד דישראל לא מקדשי לתתא אינון לא אמרי קדושה, בגין דקדושה מתלת עלמין סלקא ולא מתרין והיינו וקרא זה הא חד, אל זה תרין, ואמר הא תלתא. תלת עלמין אינון לקבלייהו תלת קדושות, ובגין כך שבחא דישראל דנטלי קדושה לתתא. אמר רבי אלעזר הכי הוא, ומלין אלין אוקימנא

לון, ותו אוקימנא דהא תלת קדושות אתמסרו לישראל לתתא, מן האי קרא (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ה', והתקדשתם חד, והייתם קדושים תרין, כי קדוש אני הא תלתא. הכא תלת קדושין, עד כאן לשונו.

ומוכרח לומר ששלשה קדושות אלו הם במקומות הנזכרים, מפני שלמעלה מזה אמר דישראל נטלי עשייה לתתא משעת מתן תורה ואילך שאמרו נעשה ונשמע, וזהו (תהלים קג, כ) גבורי כח עושי דברו וגו', ולכך קדושה לא סלקא אלא מתלת עלמין, דהיינו בהשתתף ישראל שהם בעשייה למטה עם המלאכים שהם ביצירה והיינו זה אל זה, "ואמר" - עולה ומתרומם הכל ומתקשר עם הבריאה, קדוש קדוש קדוש, הוא באצילות. והיינו והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש בבריאה, אני ה' הוא באצילות, אותם הוויות הראשון דאיהו וגרמיה חד בהון שממנו השפעת כל הקדושות כדפי', והיינו אנ"י ה' אלהי"כם.

ואם תאמר למה לא נזכרו ד' קדושות והקדושה הרביעית כנגד האצילות, ויש לומר כי האצילות מפני דקותו והעלמו שהוא סוד מחשבה נעלמה, אין בנו כח להעשות לו מרכבה, והרי אפילו הבריאה היא מחשבה, כל שכן האצילות, ומפני היות הבריאה מחשבה לא הזכיר הפסוק בו פעולת הכנת קדושה בנו כמו שהזכיר בב' הקודמות והתקדשתם והייתם קדושים, אמנם בג' אמר כי קדוש אני, מעצמי אני קדוש. ובהיות הכסא התחתון מעשיה ויצירה מוכנת שהם כנגד נפש רוח, קדושת הנשמה שהיא המחשבה שורה מאליה, והאצילות הוא מתיחד בבריאה שהרי קרא הרשב"י ע"ה בתיקונים (ג ע"ב) לבריאה לבושי שבת ויו"ט, כי אי אפשר לאור האצילות מפני העלמו להתגלות לנו אלא על ידי הבריאה, ולכן בין בריאה לאצילות לא הזכיר הכתוב קדושה ד', אלא כי קדוש בבריאה, אני ה' שהוא האצילות המתלבש בתוכו, וכולו יחוד אחד.

ונמצינו למדים כי אי אפשר לאדם שיקדש מחשבתו להיות דבק בשם יתברך כי אם על ידי הנשמה הבאה לו מעולם המחשבה כמבואר לעיל, והנשמה לא תשרה אלא אם כסאה שהם נפש ורוח מתוקנים, ולזה צריך לתקן נפשו בכל שלמות עשיית המצוות ובקדש עצמו מעשיית מלאכה שהוא בעשייה ובקדש כל כלי האיברים שבהם עשיה, ואחר כך לקדש כנגד רוח, ובהיות זה מתוקן הנשמה העליונה שורה עליו, והרי הוא קדוש דבק בו יתברך, ומכל מקום גם כן הנשמה לא תשרה מאליה כי אם על ידי קניה במעשיו ותורתו כמבואר בריש פרשת משפטים (דף צד ע"ב) דקאמר זכה יתיר יהבין ליה נשמתא מסטרא דכורסיא. אמנם אפילו אם יעשה הכנות לקנייתם, הנשמה לא תשרה בו אם אין כסאה שהם נפש ורוח מתוקנים כראוי.

ובזוהר (פ' ויקרא דף כה ע"א) ביארו שמי שהוא זוכה אל הנשמה נשמתו עולה למעלה בכל לילה בעולם הנשמות, והוא דבק ונצרר בצרור החיים יותר ממי שזכה אל הרוח, כי בקניית הרוח עולה אל עולם המלאכים לבד, זה לשונו כיון דקנה רוחא, ההוא רוחא נפיק מתבר טורין וטינרין, סליק ואתפשט ואעיל בין מלאכי עילאי קדישי, ותמן ידע מה דידע ואוליף מילין, ואתהדר לאתריה, כדין הוא קשורא דבר נש בקדושה, עד דזכי בנשמה וקני לה, כיון דקנה נשמה היא סלקא לעילא לעילא, ונטורי פתחין לא מעכבי לה, ואזלא ומתפשטא בין אינון צדיקיא דצרירן בצרורא דחיי, ותמן חמי ענוגא דמלכא ומתהניא מן זיוא עלאה, עד כאן לשונו.

עוד נמצא הכרח למציאות ג' קדושות אלו בדברי רבותינו ז"ל ביומא (דף לט ע"א) זה לשונם תנו רבנן (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים, אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא, עד כאן לשונו. וקודם לזה סמוך לו אמרו שם זה לשונם תנו רבנן, אל תטמאו בהם (ויקרא יא, מג), אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה, מלמטה מטמאין אותו מלמעלה, בעולם הזה מטמאין אותו לעולם הבא, עד כאן לשונם.

והנה בהקדמה שהקדמנו מענין הקדושות הנזכרות, אפשר לומר שלזה כוון בעל המאמר בענין ג' חלוקות - מקדש עצמו מעט, מלמטה, בעולם הזה, שהם כנגד בריאה יצירה עשייה, מלמטה למעלה. ופי' במה שפי' בתיקונים (ריש דף כג ע"א) דאימא עילאה מקננא בכורסיא בתלת ספירן עילאין, עמודא דאמצעיתא כליל שית ספירן מקננן במטטרו"ן, אימא תתאה מקננא באופן דאתמר ביה והנה אופן אחד בארץ, עד כאן לשונו. והכוונה כי כפי התקדש אדם עצמו במדרגות התחתונות יושפע בו הקדושה מהמדרגות העליונות שבאצילות, והיינו כי קדוש אני ה' אלהיכם, כמו שפי' לעיל.

כיצד, מקדש עצמו מעט, דהיינו קדושת העשיה שהוא אופן, מקדשין אותו הרבה, ביען כי הענף מעורר השרש העליון שבאצילות, ושכינה שהיא אנ"י מקננת באופן משפיע שם מקדושתה, שהוא הרבה בערך הענף הקטן שהוא האופן. ועוד בשכינה צודק ענין רבוי כמו שנאמר (תהלים קד, כד) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה וגו', פירוש על ידי מ"ה שהיא שכינה, רבו מעשיך. וכן בהיכל לבנת הספיר שהוא כנגד השכינה, אנו אומרים ביוצר אור מ"ה רבו מעשיך ה', כדפי' הרשב"י ע"ה (זוהר פ' פקודי דף רס ע"ב).

מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה, הכוונה שבקדש עצמו עוד במטטרו"ן שהוא למטה, וכינהו בכינוי למטה שפי' בתיקונים (דף ד ע"א) ורעיא מהימנא (פ' פינחס דף רכח ע"ב) שמטטרו"ן הוא סוס שבו רוכב התפארת, וכשם שהסוס הוא למטה והרוכב עליו

מלמעלה, כן הוא מטטרו"ן, וזה לשונו (רעיא מהימנא שם) מטטרו"ן סוס דתפארת, דביה כל ספירן מתלבשין, והאי איהו כגופא לנשמתא, עד כאן לשונו. ומקדשין אותו מלמעלה, היינו שיאיר התפארת שהוא ידו"ד במטטרו"ן כנשמה בגוף.

בעולם הזה, מקדשין אותו לעולם הבא, הוא קדושה הג' שבבריאה, ויקרא עולם הזה, שכל מה שלמטה מהשכינה נקרא העולם הזה, כמו שהיא נקראת עולם הזה כענין בהבראם בה"א בראם (מנחות דף כט ע"ב), כי על ידי ה' אחרונה היה בריאת כל התחתונים. ומקדשין אותו לעולם הבא, היינו הארת אימא עילאה הנקרא אלהיכם, בתלת ספירן עילאין מקננן בכורסייא. זהו דרך אחד במאמר זה לפי ההקדמה שהקדמנו.

ולענין הטומאה שביאר ג' מדרגות בה, גם כן הם על דרך זה, אלא שמה שאמר מטמאין אותו הרבה, למעלה, בעולם הבא, הכוונה מטמאין הוא סגירת השפע שלא יושפע למטה בבי"ע, כי שלש מדרגות הנזכרים במאמר בטומאה, הם על פסוק (ויקרא יא, מג) ולא תטמאו בהם ונטמתם בם, ודרשו ביומא (דף לט ע"ב) כי ונטמתם לשון טמטום, ואמרו ז"ל תנא דבי רבי ישמעאל מטמטם לבו של אדם, שנאמר ולא תטמאו בהם ונטמתם בם, אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' צו דף לא ריש ע"ב) פי' מטמאין אותו מלמעלה, שממש מלמעלה משפיעין עליו טומאה, זה לשונם כתיב (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים, מאן דמקדש גרמיה מלרע מקדשין ליה מלעילא, מאן דמסאיב גרמיה מלרע מסאבין ליה מלעילא. מקדשין ליה מלעילא יאות, דהא קדושה דמאריה שריא עליה, אבל מסאבין ליה מאן אתר, ואי תימא מלעילא, וכי מסאבותא שריא לעילא. אמר רבי חייא היינו דתנינן בעובדא דלתתא אתער עובדא לעילא, אי עובדא היא בקדושה אתער קדושה לעילא ואתי ושריא עליה ואתקדש ביה, ואי איהו אסתאב לתתא אתער רוח מסאבותא לעילא ואתי ושריא עליה ואסתאב ביה, דהא בעובדא תליא מילתא, דהא לית לך טב וביש קדושה ומסאבותא, דלית ליה עקרא ושרשא לעילא, ובעובדא דלתתא אתער עובדא דלעילא, עד כאן לשונו.

ויש לפרשו באופן ב', והוא קרוב לדרך הקודם בקצת, וראיתי להרחיב בו ביאור מפני התועלות שימשכו ממנו לענין מעשה הקדושה. אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, בשער היראה פרק ה ובשער האהבה פרק ג פירשנו בו ב' ענייניים, אבל כדי לקשר המאמר כולו נראה שהכוונה במה שאמרו ז"ל (אבות פ"ד מ"ב) מצוה גוררת מצוה וכו', הרי בתחלת עניינו הוא מעט, מצוה אחת, וכיון שהראשונה גוררת שניה והשניה

שלישית והשלישית רביעית וכן עד אין מספר, נמצא שהקדושה מתרבה, ולכך מקדשין אותו הרבה שיבאו לידו קדושות ממצות הרבה.

מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה, כל תענוגי העולם הזה נמשכו מהקליפות שם בעשיה התחתונה כדפי' בזוהר, והנה האדם שוה בענין האכילה ושתיה והתשמיש לבהמה, כדפי' ז"ל במסכת חגיגה (דף טז ע"א) ששה דברים בבני אדם, שלשה כמלאכי השרת ושלשה כבהמה, הולכין בקומה זקופה, ומדברים בלשון הקודש, ויש בהם דעת ובינה כמלאכי השרת, וג' כבהמה, אוכלין ושותין, ופרין ורבין, ומוציאין רעי כבהמה, עד כאן לשונם. והנה הליכת האדם בקומה זקופה וכן להיותו מוציא רעי, אינו ברשותו כי זה טבע אנושי מאדם הראשון ואילך, אמנם ענין האכילה ושתיה ופריה ורביה שבהם משתוה לבהמה, צריך שיתקדש ולא יהא אוכל למלאות תאותו כבהמה, ולא יהא נמשל כרוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ, וכיוצא לענין פריה ורביה. אמר שאם מקדש עצמו מכל הדברים שהם למטה כבהמות מזוהמת הקליפות, כדפי' בפרשת פקודי בענין היכלות הטומאה, שבכמה דברים מטעים לבני אדם בתענוגי העולם, מקדשין אותו למעלה - שאומרים עליו ומכריזין בכל הרקיעים פלוני קדוש הוא ושום טמא לא יתקרב אצלו.

וכן פירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' פקודי דף רכה ע"ב) כי בכל מקום שיש קדושה אין הקליפה נוגעת, זה לשונו כל אינון בריין דעלמא כלהו אשתמודען לעילא, בין לסטרא דא ובין לסטרא אחרא, אינון דלסטרא קדושה אשתמודען לעילא לגביה, ואשגחותא דההוא סטרא עלייהו, ואינון דלסטרא מסאבא אשתמודען לגביה, ואשגחותא דיליה תדיר עלייהו. ובאתר דשלטא ההיא אשגחותא דסטרא דקדושה לא אשגח עליה סטרא אחרא, ולא יקרב לגביה לעלמין, ולא יכיל לדחייא ליה מאתריה בכלא, בכל מה דהוא עביד, ועל דא (תהלים לד, טז) עיני ה' אל צדיקים וגו', בגין דסטרא אחרא לא יכיל לשלטאה עליה, עד כאן לשונו.

ועוד ירצה בענין מקדשין אותו למעלה גם כן שבעלות נשמתו בכל לילה למעלה עולה למקום קדושה ואין הטמאים נוגעים בו, מה שאין כן לשאר בני אדם, כמבואר בזוהר (פ' לך לך דף פג ע"א) בפסוק (ישעיה כו, ט) נפשי אויתיך בלילה, בארוכה. ועוד בפרשת חיי שרה (דף קל ע"א) זה לשונו ותא חזי הא אתמר, דאפילו בהאי עלמא כד בר נש נאים על ערסיה ונשמתין אצטריכו לאתשוטטא בעלמא ונפקי מגו גופא, לאו כל נשמתא ונשמתא סלקא ושטיא למחזי ביקר סבר אפיה דעתיק יומין, אלא כמא דאתמשך תדיר וכפום עובדוי הכי נשמתיה סלקא, ואי אסתאב, איהו נאים ונשמתא נפקא וכל אינון

רוחין מסאבין נקשין לה, ואתדבקת בה[ו] באינון דרגין תתאין דשטיין בעלמא, ואינון מודיעין לה מלין דאינון קריבין למיתי בעלמא, ולזמנין דמודיעין לה מלין כדיבן וחייכן בה, והא אוקמוה. ואי זכי בר נש, כד איהו נאים ונשמתיה סלקא, אזלא ושטיא ובקעת בין אלין רוחין מסאבין, וכולהו מכריזין ואמרין פנון אתר פנון, לאו דא מסטרנא, ואיהי סלקא בין אינון קדישין ומודיעין לה מלה חדא דקשוט עד כאן לשונו. וכן פירש גם כן בזוהר (פ' ויקהל דף קצה ע"ב) שעל זה נאמר (תהלים כד, ג) מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו, עיין שם.

ואפשר שעל בחינה זו שפי' בענין מלמטה, אמר בזוהר (פ' אחרי מות דף ע ע"ב) זה לשונו אמר רבי יצחק זכאין אינון צדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי, דהא כלהו קדישין, גופא דילהון קדישא, נפשא דילהון קדישא, רוחא דילהון קדישא, נשמתא דילהון קדש קדשים, עד כאן לשונו.

ולעיל מזה דבר בעונש הרשעים שהם נעשים מזיקי עולם, ואמר אחר כך זכאין אינון צדיקיא, והטעם כי הרשעים כל רעתם תבא להם מחמת טומאת גופם בתאוות העולם, אמנם הצדיקים כל טובתם תמשך מחמת קדושת גופם, שעל ידי כך יזכו אל נפש קדושה וכו', אמנם בהיות כלי איברי הגוף פגומים אפילו נפש קדושה אינה שורה בגוף, כי כל אשר בו מום לא יקרב. והנה על ידי מאמר זה נוכל לפרש פירוש אחר בענין מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, לשישפיעו לו נשמה קדושה שהיא באה מלמעלה ממנו יתברך.

בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא, פירוש כי הקדושה האמורה היא קדושת כלי האברים כלם, וטהרתם מכל מיני פגם, אבל הוא עוסק באיבריו בענייני העולם ונושא ונותן, שאין בזה חטא כלל, ומחשבתו מתפשט בכלי האיברים לראות מה שהם צריכים מהעולם, אבל קדושה זו שהיא קדושת העולם הזה פי' שהוא מתקדש ופורש מענייני העולם הזה כאלו אינו בן העולם הזה, וקדושה זו תלויה בקדושת המחשבה ודבקותה לעולם למעלה. הא כיצד, הקדושה הקודמת, בענין האכילה יפרוש מהמותרות ומהתענוג אבל יכוון לבריאות גופו לעבודת הבורא, ובקדושה יכוון באכילה שהוא אוכל מהשלחן העליון אשר לפני ה' ומזונו נשפע לו מהימין, וכמה פרטים שיתבארו בענייני האכילה, וכיוצא לשאר כל פרטי ענייני העולם. ועסק התורה והמצות, אין מחשבתו לעולם אלא ליחד למעלה.

נמצא שאדם כזה אף על פי שהוא בעולם הזה מחשבתו אינה בעולם הזה אלא בעולם הבא. ולכך מקדשין אותו בעולם הבא, שאפילו בעולם הבא הוא קדוש, ולא תהיה מדרגתו כשאר העם העוסקים בתורה ובמצות סתם, שמדרגתם הוא בגן עדן התחתון,

והצדיקים האלו מסתלקים למעלה על ידי העמוד שבאמצע הגן, ונקרא מקראיה, שנאמר (ישעיה ד, ה) וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן וגו', ופירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' ויקהל דף ריט ע"א) שמציאות זה נאמר בגן עדן, והעמוד הוא ענן ועשן ונגה, ענן ועשן מבחוץ, ונגה מבפנים, והטעם פירש למה ענן ועשן מבחוץ, כדי שלא יסתכלו שאר הצדיקים שבגן כשאלו מסתלקים למעלה. ומקראיה הם הצדיקים שתקנו מחשבתם כראוי, שפי' שם (דף רי ע"ב) שמכוונת התורה והתפלה נעשה לבוש לנשמה להעלותו לגן עדן עליון, ונקרא מקראיה שהם נקראים ומזומנים לקשוט השכינה.

ואמר שם, שכאשר הנשמות האלו עולים למעלה ליחוד, כל חילא דשמיא פתחי בההיא שעתא ואמרין זכאין אתון צדיקיא נטרי אורייתא, זכאין אינון דמשתדלין באורייתא, דהא חדוותא דמאריכון הוי בכון, דהא עטרא דמאריכון מתעטרא בכון, כדין כיון דנהרין נהורא בנהורא תרין נהורין מתחברן כחדא ונהרין, לבתר אינון נחתן ואסתכלן לאשתעשעא באינון נשמתאן דצדיקיא, ומתקני לון לעטרא לעילא, ועל דא אתמר (ישעיה סד, ג) עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, עד כאן לשונו. ומה שאמר כיון דנהרין נהורא בנהורא, מבואר לעיל מזה שהוא הארת אור ישר מצדיק ואור חוזר משכינה, מסוד מיין נוקבין מהצדיקים, עיין שם.

נמצא היות מעלת קדושה זו קדושת העולם הזה שהיא קדושת המחשבה, יתירה על הקודמת, כי הקודמת אף על פי שיהיה קדוש למעלה כדפי', לא בשביל זה יזכה להיות מכת מקראיה כדפי', וזה יזכה לה. והטעם, כי במדה שאדם מודד בה מודדין לו (סוטה דף ח ע"ב), האדם שהוא בעולם הזה ופורש עצמו מהעולם הזה, אם בבדידות אם בדיבורו ושאר כל הדברים שנבאר בשער זה בעזרת ה', נמצא אינו מתנהג כדרך בני העולם הזה, גם בעולם הבא מקדשין אותו שיהיה פרוש וקדוש יותר משאר בני העולם הבא שבגן עדן, והכוונה שיזכה להיות מבני עליה שעליהם אמר רבי שמעון אם אלף הם אני ובני מהם, ואם שנים הם אני ובני הם (סוכה דף מה ע"ב).

ודרך זה מתישב ומדוקדק אומרו בעולם הזה, שהכוונה היא שמאחר שהעולם הזה הוא גשמי, הוא דירת עראי אל הנשמה שהיא רוחנית, כי אין קשר והתייחסות לנשמה בעולם הזה, והראיה שלסוף היא פושטת לבוש העולם הזה, ולכן כל כוונתו אל עולם העיקרי הרוחני הבא אחר העולם הזה שהוא גשמי הכלה ואבד, נמצא מלת עולם הזה מורה ב' דברים, האחד שהוא גשמי ומושג דהיינו "זה" מורה באצבע, ועוד שאינו קבע, כי אחר זה יבא אחר. ולכן יפרוש באמיתות מקנייני העולם ומתענוגיו ומקנאה ושנאה ותחרות ומדבר בענייני העולם, כי מאחר שחושב שאינו מבני העולם הזה אינו מדבר בו, וכל

דיבורו בעסק תורה ומצות שהם מעולם העליון, וכן כל מחשבותיו בעולם העליון שהוא העיקר אל הנשמה, כי למה יטריד מחשבתו במה שלא יועילהו לנשמתו אלא אדרבא יזיק לה. ולכן טוב לאדם בעת שהוא עוסק בתפלה או בתורה, שיחשוב שאינו עומד בעולם הזה אלא בגן עדן לפני השכינה, ובזה יטהר מחשבותיו.

והקדמה זו היא מפתח לכל הפרישות שנבאר בשער זה, וזוכרה כדי שלא נצטרך לכפול הדברים בכל פעם, כי מטעם האמור לא יראה מה שאינו צורך לו, לא ישמע מה שיטרידהו, לא ידבר וכו', וכן באכילתו ושאר הדברים שיתבארו בעזרת ה'.

בפרט בענין האכילה הוא היותר גדול להכנעת הקליפה בעולם הזה ובעולם הבא, כמו שפירשו בזוהר (פ' תרומה דף קמא ע"א) גופיהון דצדיקיא דלא מתענגי בהאי עלמא אלא מתענוגי דמצוה וסעודתי שבתין וחגין וזמני, ההוא רוחא מסאבא לא יכיל לשלטאה עלייהו, דהא לא אתענגא מדיליה כלום, עד כאן לשונם, ושאר לשונו העתקנו בפרק טו. וקדושה זו היא מקדושת העולם הזה, בכלל שאר קדושות שבעולם הזה, והיא מסייעת לקדושת הגוף בעולם הבא שלא תשלוט עליו רוח טומאה, מפני שהחומר הוא בשר שכר נמשך מהקליפה, וכיון שממעט באכילה ולא נהנה אלא מסעודת מצוה, נמצא החומר והבשר עצמו מתקדש ואין קליפה שולטת בו. ובודאי שיצטרך גם כן לקדש שאר חושיו, כדבור, ושאר ההנאות כתענוג שינה ותשמיש וכיוצא, שהעולם הזה מלובש בכל קליפות אלו.

ועל המתקדשים בקדושה זו אמר הרשב"י ע"ה (פ' תרומה דף קנא ע"א) דהא לית לך כל צדיק וצדיק בעלמא דלית ליה דינא דקברא בגין וכו' בר מאינון חסידי קיימין דעלמא, דאינון אתחזון לסלקא למאריהון בנשמתהון להההוא אתר עילאה דאתחזי לון, וזעירין אינון בעלמא, עד כאן לשונו. ואלו הם אותם הצדיקים שלא שלטה בהם רמה מפני התקדש כל חושיהם כראוי באופן שלא יהיה לקליפה חלק בהם, והוא קדושת העולם הזה, שבהיותם בעולם הזה הם בעולם הבא, כמו שאמרו דאינון אתחזון לסלקא למאריהון בנשמתהון, ולכך בעולם הבא עולים במדרגה על כל שאר הצדיקים, כדפי'.

וכאשר תדקדק בשלש חלוקות אלו שפירשנו שהם הרב"ה, למעל"ה, בעול"ם הבא, תמצאם כנגד נפש רוח נשמה. שקדושה הראשונה היא כנגד קדושת המצות שבעשיה, כנגד נפש כדפי' בתיקונים (דף סח ע"ב).

ש"למעלה" כנגד רוח, וכן פי' הרשב"י ע"ה (זוהר פ' ויקרא דף כה ע"א) במאמר שהעתקנו לעיל, כשבא לדבר בקניית האדם נפש רוח ונשמה לענין מדרגת החלום, אמר שכאשר זוכה אל הרוח ועולה למעלה בלילה, ההוא רוחא נפיק מתבר טורין וטנרין, סליק

ואתפשט ואעיל בין מלאכי עלמא קדישי וכו'. ואמר אחר כך כדין הוא קשורא דבר נש בקדושה. וכוונת מתבר טורין וטנרין, הוא על שבירת הקליפות הנקראים הרים וסלעים, כדכתיב (מל"א יט, יא) והנה ה' עובר ורוח וגו' מפרק הרים ומשבר סלעים, ופירש מורי ע"ה שהם הרים מסמא"ל וסלעים מלילי"ת.

ואמר וכדין הוא קשורא דבר נש בקדושה, פירוש מה שאין כן מי שלא זכה אלא בנפש שאינו קשור עדיין בקדושה, כמ"ש לעיל מזה וההוא דלא זכי יתיר אלא בנפש, וההוא נפש בעי לאתתקנא לקבלא רוחא, עד לא רווח ליה נפקא מה דנפקא מההוא נפש ואתפשט בעלמא, ובעא לסלקא, ולא בעי עד דיערע בהו באינון דאוירא, ואינון מודיעין ליה מילין מנהון קריבין מנהון רחיקין יתיר, ובההוא דרגא אזיל ואתקשר בחלמיה, עד דקני רוח, כיון דקני רוח וכו'. ומ"ש באינון דאוירא, ביאר לעיל מזה שהם קליפות דקות התלויות באויר. נמצא שכאשר יזכה אל הרוח שהוא על ידי התקדשו למטה כדפי', אז מקדשין אותו למעלה, שהוא קשור בקדושה ואין לו חלק בקליפה.

וביאר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' ויקרא דף כה ע"ב) שעל ידי עסק התורה זוכה האדם אל הרוח ואל הנשמה, זה לשונו אמר רבי שמעון, זכאן אינון מארי דנשמתא מארי דאורייתא בני פולחנא דמלכא קדישא, ווי לאינון חייביא דלא זכאן לאתדבקא במאריהון ולא זכאן באורייתא, דכל מאן דלא זכי באורייתא לא זכי לא ברוח ולא בנשמה, ואתדבקותא דילהו בההוא סטרא דזיינין בישין וכו'. ודקדק בלשונו שאמר לא זכי לא ברוח ולא בנשמה, ולא אמר לא זכי בנפש, כי הנפש נקנית על ידי עסק המצות כמבואר בתיקונים במאמר שהעתקנו בראש הפרק, שהמצות עשה הם בסוד העשיה, אמנם התורה עניינה על ידי דבור, והדבור מיצירה כמ"ש לעיל דמניה חיוון ממללן.

וכן פירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' בראשית דף יב ע"ב) פקודא למלעי באורייתא, שעל ידי עסק התורה זוכה האדם אל הנשמה, זה לשונו פקודא חמישאה, כתיב ישרצו המים שרץ נפש חיה, בהאי קרא אית תלת פקודין, חד למלעי באורייתא וחד וכו', למלעי באורייתא ולאשתדלא בה ולאפשא לה בכל יומא, ולא תתנשי מניה כדקא יאות, דכתיב ישרצו המים, דא אורייתא דאצטריך לאשתדלא בה בכל יומא לתקנא נפשיה ורוחיה, דכיון דבר נש אתעסק באורייתא אתתקן בנשמתא אחרא קדישא, דכתיב שרץ נפש חיה, נפש דההיא חיה קדישא, דכד בר נש לא אתעסק באורייתא לית ליה נפשא קדישא, קדושה דלעילא לא שריא עלוי, וכד אשתדל באורייתא, בההוא רחישו דרחיש בה זכי להההיא נפש חיה ולמהדר כמלאכין קדישין, דכתיב (תהלים קג, כ) ברכו ה' מלאכיו, אלין אינון דמתעסקין באורייתא דאקרון מלאכיו בארעא וכו'. וסוף דברי המאמר ועל דא אמר דוד

(תהלים נא, יב) לב טהור ברא לי אלהים, למלעי באורייתא, וכדין ורוח נכון חדש בקרבי, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שזכיית הנשמה הקדושה ואפילו הרוח הכל הוא על ידי עסק התורה.

וביאר בעסק התורה התנאים שצריך מי שרוצה לזכות אל הנשמה, חד אומרו למלעי באורייתא ולאשתדלא בה, וכפל לשונו באומרו ולאשתדלא בה, לרמוז שצריך שישתדל בה להשיגה בתוכיותה בעומק הדבר שהוא עוסק בו, אפילו בהלכה, כמו שנאמר (משלי ב, ד) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה. ואל זה כוונו רבותינו ז"ל באומרם ליגרס איניש והדר ליטחן, דכתיב (תהלים קיט, כ) גרסה נפשי וגו'.

ואמר עוד ולאפשא לה בכל יומא, שישתדל לפרות ולרבות בה, כמו שצריך לפרות ולרבות במין הגשמי, כך צריך שיפרה וירבה ברוחני, ולא יהיה שכלו שכל עקר שאינו מוציא פירות, ואל זה כיוונו באמרם (אבות פ"א מי"ג) ודלא מוסיף יסיף, שלא יהיה אדם לומד היום מה שלמד אתמול, ונמצאו כל ימיו עוסק בהלכה אחת, ונכנס ויוצא לבית המדרש ואין בידו חדוש, ואם ח"ו אינו מוסיף כדי להוציא פירות הרי הוא כעץ יבש שאינו עושה פירות שכורתים אותו, שאין בו תועלת אלא לאור. ואמר בכל יומא, שכשם שהימים הם מחודשים שאין יום זה מה שהיה אמש, זהו שאנו אומרים (ברכת יוצר אור) ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, כך צריך שבכל יום ילמוד חידוש שלא ידע אותו מקדמת דנא, ובזה נמצאו הימים מאירים ומתתקנים פירוש אור התורה.

ואמר ולא תתנשי מניה, כי הלומד ושוכח הוא כמו המוליד וקובר, וכשם שבניו הגשמיים אין אדם רוצה לקבור אותם אלא שיעמוד הווייתם בעולם, כך צריך בענין התורה, ואמרו רבותינו ז"ל (שבת דף לב ע"ב) שמיתת הבנים הוא בעון ביטול תורה, שנאמר (הושע ד, ו) ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני. ולכן צריך שישתדל ללמד חידוש, דהיינו פריה ורביה. ולהשתדל לחזור על כל מה שיהיה לו, שלא ישכח ממנו. אבל הלומד ושוכח אין נותנים לו חדוש, כדי שלא יקבר כדרך שקבר את הקודם.

ובהיות האדם לומד התורה על הפנים האלו, מורה על חשקו הגדול בתורה, ואז הקדוש ברוך הוא משפיע לו נשמה קדושה, ואז הוא כמלאך מופשט מהחומר. והטעם היות קניית הנשמה על ידי התורה, מפני שהנשמה מקורה מלמעלה מבינה, כמו שנאמר (איוב לב, ח) ונשמת שדי תבינם, והתורה נמשכה משם כדפירשו בזוהר (פ' ויצא), ולכך מזון הנשמה הוא על ידי התורה. וכן מצינו שנקראת לחם, שנאמר (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, ואמר ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכז שלהי ע"א) שמטעם זה צריך למטחן מלי דאורייתא, שכמו שהגוף נזון מהלחם הגשמי אחר שנטחן החטה, ונבררו

הסובין והמוץ והתבן, ונשאר סולת נקיה, כך צריך למזון הנשמה למטחן מלין דאורייתא, ולשונו נעתיק לקמן בעזרת ה'.

וכן אמר בתקונים (דף מט ע"א) שהתורה היא הנותנת כח וחוזק לנשמה ורוח ונפש, זה לשונו זכאה איהו דכליל נשמתא ורוחא עם נפשא בקלא דאורייתא דאתקפון, דכל מאן דלא אתעסק באורייתא חליש נשמתיה רוחיה ונפשיה, עד כאן לשונו.

עוד טעם לקניית הנשמה על ידי התורה, מפני שהתורה נקנית במ"ח דברים (אבות פ"ו) בשמיעת האוזן וכו', באימה, במיעוט שינה, במיעוט תענוג, במיעוט דרך ארץ, שכל ההכנות האלו הן הרחקת אהבת העולם מלב האדם. והטעם, כי התורה מפני רוחניותה תשרה באדם עד שיקנה בלבו קנינים אלו, ויתרחק מטוב אהבת העולם הזה, ויפשיט כמעט לבוש החומר, עד שידמה למלאך בענין זכוך נשמתו וגופו.

ואפשר לדקדק בזה מלת והתורה נקני"ת, מה שלא אמר כן בכהונה ובמלכות, שלשון הברייתא כפי הנמצא בידינו הוא גדולה תורה מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות בל' מעלות והכהונה בכ"ד, ולא אמר בהם לשון קנין, ובתורה הזכיר לשון קנין. והטעם, כי התורה נקראת בת מלך, והנה הדין הוא שהאשה נקנית בג' דרכים, וקנין הוא קידושין, כן מציאות התורה הנקראת בת מלך, וקידושיה שיתן לה האדם עד שתהא נשואה לגלות לו סתריה הוא על ידי מ"ח דברים הנזכרים, וכאשר האדם זוכה לתורה בקניית דברים האמורים, אז זוכה אל הנשמה, ולכך קרא הרשב"י לבעלי הנשמה בעלי תורה. זה לשונו שם בפרשת ויקרא (דף כה ע"ב) אמר רבי שמעון זכאי אינון מארי דנשמתא מארי דאורייתא בני פולחנא דמלכא קדישא וכו', ומפני שאין אדם זוכה אל התורה אלא על ידי המעשה, לכן אמר בני פולחנא דמלכא קדישא.

והזוכה אל הנשמה הוא הזוכה ליחד למעלה בספירות העליונות, ויחודו יחוד גמור, וכן פירשו בזוהר (פ' תרומה דף קמא ע"ב) ז"ל בענין הנשמה, וקודם לזה פירש ענין נפש ורוח, אמר נשמה איהי סלקא מיד לאתרהא, להוא אתר דנפקת מתמן, ודא איהי דבגינה אתנהירת בוצינא לאנהרא לעילא, עד כאן לשונו לענייננו. ומפני שאין היחוד העליון נעשה אלא על ידי הכוונות הראויות, ואין הנשמה שורה באדם אלא בקניית המחשבה, לכן מי שיש לו נשמה הוא המיחד וגורם שיאיר אור השכינה על ידה למעלה. אבל בעוד שהאדם משותף לענייני החומר, אין לו נשמה, ואין יחודו יחוד.

ועל בעלי הנשמה נאמר במאמר שלפנינו אדם מקדש עצמו בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא, והוא עולם המחשבה כנגד נשמה כדפי'. ואפשר לומר כי מקדשין אותו לעולם הבא, הוא שישפיעו לו נשמת האצילות, כי מי שיש לו נשמה דאצילות הוא

הקדוש לעולם הבא, והוא הוא הענין בעצמו שפי' לעיל מאותם שנקראו מקראיה, ואי אפשר להשיג אותה המעלה אלא על ידי התקדש עצמו בזכיית נשמה דאצילות, כי הזוכה לנשמה דאצילות היא העליונה שבמעלות, כדפי' בזוהר (פ' ויקרא דף כד) זה לשונו זכאין אינון צדיקיא דאית לון חולקא עילאה בקודשא בריך הוא, חולקא קדישא בקדושי מלכא, בגין דאינון מקדשי גרמייהו בקדושה דמאריהון, וכל מאן דאתקדש קודשא בריך הוא מקדש ליה, דכתיב (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים, בר נש מקדש גרמיה מלרע ומקדשי ליה מלעילא, וכד אתקדש בר נש בקדושה דמאריה מלבישין ליה נשמתא קדישא אחסנא דקודשא בריך הוא וכנסת ישראל, וכדין ירית כלא, ואלין דאקרון בנין לקודשא בריך הוא כמא דכתיב (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, והא אוקמוה, עד כאן לשונו.

וכאשר תדקדק בדברי המאמר הזה, תמצא שהזכיר הג' קדושות שנזכרו במאמר רבותינו ז"ל שאנו עסוקים בו, שאמר כל מאן דאתקדש קודשא בריך הוא מקדש ליה, כנגד אדם מקדש עצמו מעט וכו'. מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, נזכרה בפירוש בר נש מקדש גרמיה מלרע וכו'. כנגד הג' שאמר בעולם הזה מקדשין אותו בעולם הבא, דקדק באומרו וכד אתקדש בקדושה דמאריה, וזו היא ודאי קדושת המחשבה בפרישותה מכל דברי העולם ודבקותה לעולם למעלה, על ידי כוונתו במדות העליונות, והיינו קדושה דמאריה, אז ילבישוהו נשמה דאצילות כמפורש, באופן שבזה יהיה קדוש בעולם הבא כדפי'.

ודקדק באומרו מלבישין ליה, ולא אמר יהבין ליה נשמתא וכו', במה שפי' לעיל בפרק ב מקדושה, שבענין הקדושה ב' בחינות, הא' הוא הלבוש הנעשה לנשמה מהמשכת הקדושה עליו, והב' הוא פרישות, כמו שהארכתי שם, ולכך אמר מלבישין. וכיוצא בזה מצאתי בזוהר (פ' חיי שרה דף קכה ריש ע"ב) זה לשונו ובגין כך אתי בר נש לאתדכאה מסייעין ליה מלעילא, וסיועא דמאריה סחרא ליה ואסתמר ואקרי קדוש, עד כאן לשונו. וממה שאמר סחרא ליה, נראה לפרש כי הוא כמו לבוש שיקיף האדם מכל סביביו.

וכן מבואר גם כן ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רמה ע"ב) זה לשונו ואמר בכוס שצריך הדחה מבחוץ ושטיפה מבפנים, ורזא דמלה וטהרו וקדשו (ויקרא טז, יט), טהרה מבפנים וקדושה מבחוץ. ומה כוס לאו טהרתיה וקדושתיה מלגו ומלבר בלא מיא, אוף הכי נשמתא לאו טהרתה וקדושתה בלא אורייתא, ובגין דא אמר רבן גמליאל מי שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש, בגין דלאו איהו מאילנא דחיי אלא מעץ הדעת טוב ורע, עד כאן לשונו. הרי מבואר היות קדושה מבחוץ. ואגב למדנו שקניית האדם טהרה וקדושה הכל הוא על ידי עסק התורה, וכן ביארו בפרשת קדושים (דף פ ע"ב).

ונמצינו למדים, שלהתדבק האדם בקדושה הוא שישתדל לזכות נפש רוח ונשמה, שהם נקנים על ידי מעשה המצות, ודבור תורה, וטהרת המחשבות וכוונת התורה והמצוה.
וברעיא מהימנא (דף רכט ע"א) פירש שגם אלו הנזכרים הם ג' שמות אהי"ה ידו"ד אדנ"י שעולים יב"ק, ואלו הג' שמות הם שורש לנשמה רוח ונפש, אם בסוד האצילות, אם למטה בכסא חיה ואופן, דהיינו אהי"ה שהוא אימא עילאה מקננא בכורסייא בתלת ספירן עילאין, ידו"ד מקננא במטטרו"ן בשית ספירן, אדנ"י שכינתא מקננא באופן, עיין בתיקונים (דף כג ע"א).
ועל דרך זה ביארו בזוהר (פ' וירא דף צט ע"א) שלהמשיך אדם קדושה עליו הוא על ידי ג' דברים אלו הנזכרים, מחשבה דבור מעשה, זה לשונו רבי אבא פתח (תהלים כד, ג) מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו, תא חזי כל בני עלמא לא חמאן על מה קאי עלמא, ויומין אזלין וסלקין וקיימי קמי קודשא בריך הוא, כל אינון יומין דבני נשא קיימי בהאי עלמא, דהא כלהו אתבריאו, וכלהו קיימי לעילא, ומנלן דאתבריאו, דכתיב (תהלים קלט, טז) ימים יוצרו. וכד מטאן יומין לאסתלקא מהאי עלמא כלהו קריבן קמי מלכא עילאה, הדא הוא דכתיב (בראשית מז, כט) ויקרבו ימי ישראל למות, בגין דכד בר נש איהו בהאי עלמא לא אשגח ולא אסתכל על מה קאים, אלא כל יומא ויומא חשיב כאלו הוא אזיל בריקניא, דהא כד נשמתא נפקת מהאי עלמא לא ידעת לאן אורחא סלקן לה, דהא ארחא לסלקא לעילא לאתר דנהירו דנשמתין עילאין נהרין לא אתייהיב לכלהו נשמתין, דהא כגוונא דאיהו אמשיך עליה בהאי עלמא הכי אתמשכת בתר דנפיק מניה, תא חזי אי בר נש אתמשך בתר קודשא בריך הוא, ותיאובתא דיליה אבתריה בהאי עלמא, לבתר כד נפיק מניה איהו אתמשיך אבתריה ויהבין ליה אורח לאסתלקא לעילא בתר ההוא משיכו דאתמשיך ברעותא כל יומא בהאי עלמא.
אמר רבי אבא יומא חד אערענא בחד מתא דהוו מבני קדם, ואמרו לי מההיא חכמתא דהוו ידעי מיומי קדמאי, והוו אשכחן ספרין דחכמתא דילהון וקריבו לי חד ספרא, והוה כתיב ביה דהא רעותא דבר נש איכוון ליה בהאי עלמא הכי אמשיך עליה רוחא מלעילא כגוונא דההוא רעותא דאתדבק ביה, אי רעותיה איכוון במלה עילאה קדישא, איהו אמשיך עליה להההיא מלה מלעילא לתתא לגביה, ואי רעותיה לאתדבקא בסטרא אחרא ויכוון ביה, איהו אמשיך להההיא מלה מלעילא לתתא לגביה, והוו אמרי דעקרא דמלתא תליא במלין ובעובדא וברעותא לאתדבקא, ובדא אתמשך מלעילא לתתא ההוא סטרא דאתדבק ביה, ואשכחנא ביה כל אינון עובדין ופולחנין דככביא ומזלי ומלין דאצטריכו לון, והיאך רעותא לאתכוונא בהו בגין לאמשכא לון לגבייהו. כגוונא דא כל אינון רוחין

ושדין דסטרא דמסאבא כל אינון דבעאן לאתדבקא בסטרא דמסאבא. כגוונא דא מאן דבעי לאתדבקא לעילא ברוחא קודשא, דהא בעובדא ובמלין וברעותא דליבא לכוונא בההיא מלה תליא מלתא, לאמשכא ליה לגביה מעילא לתתא ולאתדבקא בההיא מלה. והוו אמרי, כמה דבר נש אתמשך מהאי עלמא הכי נמי משכין ליה כד נפיק מהאי עלמא, ובמה דאתדבק בהאי עלמא ואתמשך אבתריה הכי אתדבק בההוא עלמא, אי בקודשא בקודשא, ואי במסאבא במסאבא. אי בקודשא, משכין לה לגביה ההוא סטר ואתדבק בה לעילא ואתעביד ממנא שמשא לשמשא קמי קודשא בריך הוא בין אינון שאר מלאכין, כמה דהכי אתדבק לעילא, וקאים בין אינון קדישין, דכתיב (זכריה ג, ז) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה. הכי נמי כגוונא דא אי במסאבא, משכין לה לגביה ההוא סטר, ואתעביד כחד מנייהו לאתדבקא בהו, ואינון איקרון נזקי בני נשא, ובההיא שעתא דנפקי מהאי עלמא נטלין ליה וסאבין ליה בגיהנם בההוא אתר דדייני לון לבני מסאבא דסאיבו גרמייהו ורוחייהו, ולבתר אתדבקא בהו ואיהו נזקא חד מאינון נזקי דעלמא. אמינא לון בני קריבא דא למלין דאורייתא וכו'. וסיום הענין בגיני כך בעי ליה לבר נש לאתמשכא בתר קודשא בריך הוא ולאתדבקא ביה תדיר, דכתיב (דברים י, כ) ובו תדבק, עד כאן לשונו.

הרי מבואר כי הדבקות נקנה על ידי מעשה ודבור ומחשבה, והטעם כדפי' כי אלו מדרגות עליית הסולם, וכן פירשו בזוהר (פ' בשלח דף נה ע"ב) בביאור פסוק (משלי כז, י) רעך ורע אביך אל תעזוב שפיר' שם שהוא הקדוש ברוך הוא, מדוקדק בדבריו שהדבקות בו יתברך על ידי אלו הנזכרים, והעושה אלו אינו עוזב אותו, והמאמר נעתיק אותו לקמן בעזרת ה'.

ועל ג' דברים אלו אמרה תורה (דברים ל, יד) כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו, בפיך הרי דבור, ובלבבך מחשבה, לעשותו הרי מעשה. ועל ג' אלו נאמר (בראשית כח, יב) והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה וגו'.

ואגב מבואר במאמר במעלת הדבקות בקדושה, כמה הוא, וכמה אדם חייב לרדוף אחריו, כמו שאמרנו כי באופן שהוא מתדבק בעולם הזה כן יתדבק בעולם הבא.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ה

פרק זה יהיה בביאור מאמר שהעתקנו לעיל, לא תטמאו בהם ונטמתם בם (ויקרא יא, מג), אדם מטמא עצמו מעט וכו' (יומא דף לט ע"א). ומן הראוי היה לבאר מאמר זה בתחלה, שכן סדורו במאמר בגמ', אלא שהוכרחנו מפני קשר הדרוש שהיינו בו בענין

הקדושה שכולו ענין אחד, וגם המאמר הזה רובו מבואר במה שפי' לעיל בג' חלוקות - הרבה, למעלה, בהעולם הבא, כי על דרך זה גם כן הוא לענין הטומאה, ועם כל זה ראינו לבאר בו איזה דבר יותר, כי אין מדרש בלא חידוש, והוא נוגע גם כן לדרוש שלנו, כי בידיעת אדם כיצד יפרוש מן הטומאה יתקדש בה. וכן תורתינו הקדושה בפרשת שמיני אחר שהזכירה טומאת המאכלים, אמר (ויקרא יא, מד) והתקדשתם, וכן בפרשת קדושים בענין העריות.

עם היות שנראה כי הנגדיי של טומאה הוא טהרה, כדפי' לעיל במלת טהרה, התורה פירשה לנו שגם כן קדושה הוא נגדיי לטומאה. ופירשו טעם הענין רבותינו ז"ל במכילתא בפסוק (שמות יט, ו) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, אמר זה לשונו וגוי קדוש, קראם גוי קדוש, שנאמר (שמ"ב ז, כג) ומי כעמך ישראל גוי אחד, וגוי קדוש, קדושים ומקודשין, פרושים מאומות העולם, עד כאן לשונו. הרי שפירש מלת קדושה שהוא הפרישות מאומות העולם שהוא הטומאה. וכיון שכן, ראינו לבאר כל מה שנמצא בדברי הרשב"י ע"ה המדבר בענין פרישות הטומאה, הנוגע במאמר זה, כדי שיתקדש האדם.

אמר אדם מטמא עצמו מעט, מטמאין אותו הרבה, לפי הדרך שפי' לעיל מבואר שפי' אדם מטמא עצמו בעבירה אחת מטמאין אותו הרבה, כי עבירה גוררת עבירה.

ואפשר לומר גם כן, כי הכוונה מטמאין אותו הרבה, על דרך מה שאמרו (שבת דף קד ע"א) בא ליטמא פותחין לו, שיש לו פתחים הרבה שיטמא בהם. ועל דרך זה אמר בזוהר (פ' וישלח דף קסט ע"ב) ומאן דאתי לאסתאבא איהו משיך עליה ההוא רוח מסאבא ואתדבק בהדיה, וכמה אינון דזמינין לסאבא ליה, ומסאבין ליה ואיהו מסאב, וסאבין ליה בהאי עלמא ובההוא עלמא, עד כאן לשונו. הרי שאמר כמה אינון דזמינין וכו'. והטעם כדפי' בפרשת ויחי (דף רכח ע"א), שהקליפות הם נקראים לא"א מזומנים לשרות באדם בחנם, והיינו מטמאין הרבה, שכל אחד רוצה לזכות בו ואומר זה שלי הוא.

ואפשר לפרש באומרו אדם מטמא עצמו מעט, שהכוונה היא כי יש טומאות שלא נזכרו בתורה, והוא קבלה לרשב"י ע"ה שאדם מטמא עצמו בהם, בזוהר (פ' בראשית שלהי דף גן) פירש הרשב"י ע"ה שהישן בלילה רוח הטומאה שורה על ידיו, ובהקיצו אין ראוי שיגע בהם במלבושיו ולא בשום מקום עד שיטול ידיו, זה לשונו ותא חזי, כל בני עלמא בשעתא דניימי על ערסייהו בלילי, ולילי פריש גדפאה על כל בני עלמא, טעמי טעמא דמותא, ומגו דטעמי טעמא דמותא האי רוחא מסאבא שריא על עלמא וסאיב על עלמא בגו קפטירא דיליה, ושריא על ידוי ואסתאב, וכד אתער ואתהדר ליה נשמתיה, בכל מה דיקרב בידוי כלהו מסאבי, בגין דשריא עלייהו רוח מסאבא, ועל דא לא יסב בר נש מנוי

לאלבשא ממאן דלא נטיל ידוי, דהא אמשיך עליה ההוא רוח מסאבא ואסתאב, ואית ליה רשו להאי רוח מסאב לשריא בכל אתר דאשכח רשימו מסטריה. ועל דא לא יטול ידוי בר נש ממאן דלא נטיל ידוי, בגין דאמשיך עליה ההוא רוח מסאבא וקביל ליה האי דנטל מיא מניה, ואית ליה רשו לשריא עלוי דבר נש. בגין כך בעי בר נש לאסתמרא בכל סטרוי מסטרא דהאי חויא בישא דלא ישלוט עלוי, עד כאן לשונו.

ועל דרך זה גם כן מה שפי' במקום אחר שבהקיצו משנתו שלא ילך ד' אמות עד שיטול, ואם הלך ד' אמות ורוח הטומאה בידיו הוא כעובד ע"א, ועל זה נאמר (איוב יב, ו) לאשר הביא אלוה בידו.

וכיוצא באלה שיתבארו, הם טומאות מועטות שאדם דש אותם בעקביו, ואם מטמא עצמו באלו יטמאו אותו הרבה בטומאות כיוצא בהם, ומאלו יבא לטומאות חמורות.

ובזוהר (פ' מקץ דף קצח ע"ב) מנה ענין נטילת ידים בבקר מענין עונות שאדם דש בעקביו, על פסוק (תהלים מט, ו) למה אירא בימי רע, ואמר שם שהקליפה יש לה ימים שהם נקראים ימי רע, ועל זה אמר דוד למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני, זה לשונו מאן אינון ימי רע, אלין אינון יומין דאינון אזדמנן בההוא רע, ומאן אינון, דא הוא יצר הרע דאיהו אקרי רע, ואית ליה יומין ידיען דאתיהיב ליה רשו בעלמא לסאבא לכל אינון דמסאבי ארחייהו, דמאן דאתי לאסתאבא מסאבין ליה, ואלין אקרון ימי רע, ואלין ממנן על אינון חובין דדשין בהו בני נשא בעקבייהו. תא חזי, כל אינון דמסאבי ארחייהו, כמה חבילי טהירין אזדמנן לגבייהו ומסאבי להו, בארחא דבעי בר נש למהך, בההוא ארחא מדברין ליה ממש. אתי נש לאתדכאה, כמה אינון דמסייעין ליה. הא תנינן דכד בר נש קם בצפרא בעי לאסחאה ידוי מגו נטלא דמיא, דאיהו מנא ליטול מניה מיא מגו מאן דאסחי ידוי בקדמיתא, כמה דאוקמוה. ותא חזי בגין נטלא דא אוקימנא מלה, ותו דבעי בר נש לנטלא ידא ימינא בשמאלא, בגין לשלטאה ימינא על שמאלא, ואסתחי ימינא מן שמאלא, ובגין כך איהו נטילא, ועל דא מאן דנטיל ידוי יטול ימינא בשמאלא לאשלטא ימינא על שמאלא, בגין דלא יהיב דוכתא ליצר הרע לשלטאה כלל, והא אוקימנא, עד כאן לשונו. הרי שכל אלו דקדוקי מצוה המסייעין ליטהר האדם, ואם דש אותם בעקביו מטמאין אותו כנזכר בפי'.

וכיוצא בזה אמרו בזוהר (פ' אחרי מות דף עז ע"א) זה לשונו מלין אלין גלי שלמה מלכא בספרא דאשמדאי מלכא, ואשכחנא ביה אלף וארבע מאה וחמשין זיני מסאבותא דמסתאבי בהו בני נשא, דגלי דא אשמדאי לשלמה מלכא, עד כאן לשונו.

ובכלל הטומאות צריך ליזהר במה שאמרו בגמרא (הוריות דף יג ע"ב) העובר בין ב' נשים, בין ב' גמלים, וכל אותם הדברים המשכחים את הלמוד, שנעתיק לקמן בעזרת ה', כולם הם טומאות מועטות שלא נזכרו בתורה, שאדם דש בעקביו. ובכלל זה מה שאמרו בגמרא (מכות דף טז ע"ב) שהמשהא נקביו עובר משום (ויקרא יא, מג) בל תשקצו את נפשותיכם, וכן האי מאן דשתי בקרנא דאומנא, ואלו הם טומאות מועטות שאדם דש בעקביו. וכן כמה דברים שפירשו המפרשים ז"ל שהעושה אותם צריך ליטול ידיו, כענין הנוטל צפרניו, והחולץ מנעליו, והנוגע ברגליו, והחופף ראשו, וכיוצא הרבה שהעתיק מהרי"ק נר"ו בספר בית יוסף (טור או"ח סי' ד).

למטה מטמאין אותו מלמעלה, כבר פי' בענין הקדושה, ולאותו הדרך מטמאין אותו למעלה, שבעלות נשמתו למעלה בכל לילה בדילין ממנו ומכריזין עליו שהוא טמא.

ועוד כמו שהעתקנו בשער היראה פרק ט, שכמה מלאכים מקללין אותו ואומרים אסתלקו מסחרניה דפלניא, דהא סהדותא באנפוי, ורוחא מסאבא שריא עלוי (פ' אחרי דף עו ע"א).

אבל יש עוד בזה בחינות נמצאו בדברי הרשב"י ראוי להעתיקם הנה. למטה, אפשר לפרש שפירושו שמטמא עצמו בכחות נעמה המתפשטים למטה בבני אדם, והם נדמים להם כדמות נשים יפות ומוציאים מהם זרע לבטלה, כמבואר בזוהר (פ' בראשית דף נה ע"א) עיין שם, זה לשונו אמר רבי שמעון ווי לון לבני נשא, אינון דלא ידעין ולא משגיחין ולא מסתכלין, וכלהו אטימין, דלא ידעין כמה מלייא עלמא מבריין משניין דלא אתחזון וממלין סתימין, דאלמלא אתיהיב רשו לעינא למחזי יתמהון בני נשא היך יכלין לאתקיימא בעלמא, תא חזי האי נעמה אימא דשדין הות וכו' עיין שם. ומלת למטה צודק על דרך זה יותר ממה שפי', מפני שאלו הכחות הם למטה מהרקיע, וכל האויר מלא מהם כמבואר, ועוד שמתפשטים למטה בבני אדם.

וביאר שם הרשב"י לעיל מזה, שאלו הכחות אינם מתדבקים אלא במי שהוא ממינם, זה לשונו תא חזי, כל בר נש דאזיל לסטר שמאלא וסאיב ארחוי, כל רוחי מסאבי משיך על גרמיה, ורוח מסאב אתדבק ביה ולא אעדי מניה, ואתדבקותא דיליה דההוא רוח מסאבא בהאי בר נש ולא באחרא, ובגין כך אתדבקותא דילהון לאו איהו אלא באינון דמתדבקין בהו. זכאין אינון צדיקיא דאזלי באורח מישר ואינון זכאי קשוט, ובניהון זכאין בעלמא, ועלייהו כתיב (משלי ב, כא) כי ישרים ישכנו ארץ, עד כאן לשונו.

וכן אמר גם כן בזוהר (פ' וישלח דף קסט ע"ב) כי כשאדם הולך בדרך ישר אינם מזדמנים לו כוחות אלו, ועליו נאמר (תהלים צא, י) לא תאונה אליך רעה, שהיא לילית, ונגע לא יקרב באהלך, ונגע הם נגעי בני אדם.

מטמאין אותו למעלה, אפשר לפרשו במה שפי' בזוהר (פ' מצורע דף נד ע"א) זה לשונו מהו כל ימי זוב טומאתה (ויקרא טו, כה), אלא חייביא מסאבין בחוביהון לגרמיהון. על דרך זה במה שאמר בזוהר (פ' בראשית דף נד ע"א) שאם חטא ושרתה עליו רוח הטומאה אם מוליד בן קודם שישוב בתשובה אותו הבן נמשך בו כח הטומאה, זה לשונו ותא חזי בשעתא דבר נש אזיל באורח קשוט ואמשיך עליה רוחא קדישא עילאה ואתדבק ביה, ברא דיוליד מניה לעלמא הוא משיך עליה קדושה עילאה, ויהא קדישא בקדושה דמאריה, כמא דכתיב (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים וגומר. וכד איהו אזיל בסטר שמאלא ואמשיך עליה רוח מסאבא ואתדבק ביה, ברא דיפוק מניה לעלמא הוא אמשיך עליה רוח מסאבו, ויסתאב במסאבו דההוא סטרא, ועל דא כתיב (קהלת ג, כא) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה וגו', עד כאן לשונו לענייננו. והעיד מורי ע"ה על בחור אחד ישראל שהמיר דתו לדת הישמעאלים, ואַחַר המיר דתו לדת אחר, והעידו לו כי ב' העבירות ההם היו באביו.

ונחזור לענייננו, כי על דרך זה אפשר לפרש מקדשין אותו למעלה, כדי שימשוך נשמה קדושה לבנו, וזה נכלל בכל מה שפי' לעיל בענין מקדשין אותו למעלה.

והנה לפי הדרך שפי' לעיל בענין מקדש עצמו למטה שהוא קדושת הה' חושים, היה צריך שנאריך פה בענין טומאת החושים, אם טמא אותם כמה הוא הפגם והטומאה המגיע לו, אבל מפני שאנו צריכים לפרש לקמן קדושת הה' חושים כל אחד בפני עצמו, נבאר גם כן בענין הטומאה אגב.

בעולם הזה מטמאין אותו לעולם הבא, לפי הדרך שפי' לעיל בעולם הזה, שהוא קדושת המחשבה, גם כן לענין הטומאה הוא טומאת המחשבה בכל ענייני העולם הזה, ועונשו חמור שמטמאין אותו לעולם הבא.

והטעם, כי האברים לא יפעלו כי אם בהשתתף המחשבה אם לקדושה אם להפך, ובקדושה כבר ביארנו, ולענין הטומאה יש בה בחינות, כי אינו דומה החוטא חטא במקרה לחושב בתחבולות כיצד יעשה העבירה, כי כמו שבקדושה מחשבה טובה למצוה עושה תיקון למעלה, כן מחשבת העבירה פוגמת בעולם המחשבה ופוטר עצמו משם, והיינו כשיצא מחשבתו לפועל אז נדון אפילו על המחשבה, ובזה יתישבו הפסוקים ומאמרים מרבותינו ז"ל, שהרי אמרו ז"ל (קדושין דף מ ע"א) מחשבה רעה

אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שנאמר (תהלים סו, יח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', ומצינו שאמר דוד המלך ע"ה במקום אחר (שם לו, ה) און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב וגו', הרי שחושבין המחשבה רעה, אבל בתנאי שפירשנו - כשיצא המחשבה רעה לפועל, דהיינו יתיצב על דרך לא טוב.

וכן אמרו במדרש (ילקוט ישעיה רמז שצה) בפסוק (ישעיה ג, י) אמרו צדיק כי טוב וגו' זה לשונו מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שנאמר (מלאכי ג, טז) אז נדברו יראי ה' וגו', מאי ולחושבי שמו, אמר רבי יוסי אפילו חשב לעשות מצוה ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה. מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שנאמר (תהלים סו, יח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', ואלא מהו הנני מביא על העם הזה פרי מחשבותם (ע' ירמיה ו, יט), מחשבה שעושה פירות הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שאינה עושה פירות אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה. ולמען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל יד, ה), בעבודה זרה כתיב, עד כאן לשונו.

ועל דרך שפירשנו, אפשר שיקרא מחשבה שעושה פירות דהיינו או שיצא לפועל או שלא יצא לפועל, כגון חשב לגנוב וגנב או לא גנב.

ואפשר לומר מחשבה שעושה פירות, כמו שאמרו ז"ל (ע"ז דף כ ע"ב) ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג, י) שלא יהרהר ביום ויבא לידי טומאה בלילה, הרי המחשבה שיצא פרי רע ממנה שהוא טומאת הקרי שהוליד שד או מזיק בעולם, כי הבנים שאדם מוליד יקראו פריו כנודע. וכשהיא מחשבה שלא באה לידי טומאה, היא מחשבה שאינה עושה פירות.

והיינו, כשהאריך בהרהור ההוא הרבה והביא עצמו לידי הרהור, כמו שאמרו במסכת נדה (דף יג ע"ב) המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים ה, ה) לא יגורך רע, שאז ודאי הוא בא לידי טומאה ומוציא זרע לבטלה שנקרא רע, כדפי' בזוהר (פ' שלח דף קנח ע"א). אבל אם בא לו הרהור ודחה אותו מלבו, הרי לא עשה פרי, ואינו נחשב לו לעון הרהור, שהרי אמרו ז"ל (ב"ב דף קסד ע"ב) ג' דברים אין אדם ניצול בכל יום ואחד מהם הרהורי עבירה. ועל הרהור כזה שעושה פרי, הוא מה שאמרו במאמר שאם מטמא עצמו בעולם הזה מטמאין אותו לעולם הבא. וכיצד מדוקדק בפי' זה מלת עולם הזה, כי העולם הזה נתקלקל בסבת חטא אדם הראשון, וידעו כי ערומים הם (בראשית ג, ז), והכירו מה ענין ערוה, מה שלא שהיה קודם לכן. נמצא שאם מקדש מחשבתו שלא לחשוב בנשים מקדשין אותו, וכן בהפכו, כאמור.

וכן אמרו רבותינו ז"ל במדרש (ויק"ר פ' קדושים כד, ו) שכל קדושה היא קדושה מערוה, זה לשונם למה נסמכה פרשת עריות לפרשת קדושים, ללמדך שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה, וכל מי שגודר עצמו מן הערוה נקרא קדוש. רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי מייתי לה מן השונמית, הדא הוא דכתיב (מל"ב ד, ט) ותאמר אל אשה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא, הוא קדוש ואין משרתו קדוש, מלמד שלא הביט בה מימיו. רבנין אמרין שלא ראתה וכו'. אמתיה דרבי שמואל בר רב יצחק אמרה, אנא הוינא ממשמשא במנוי דמרי, ולא מן יומוי חמית מלה בישא על מנוי דמרי, עד כאן לשונו.

ואחר שמצינו כל בחינות אלו בענין ערות האשה שנקראת קדושה, גם כן קדושת המחשבה יקרא סתם קדושה, שהיא כוללת הכל, שאף על פי שיראה אדם אשה אם לא יתור במחשבת לבו עליה לא הזיקה לו הראיה, והראיה על זה שהרי רבי יהודה בר אלעאי היה מרקד עם הכלה ודומה לו כקורה (ע' כתובות דף יז ע"א), וכן רבי פלוני שהיה דומה לו כקאקי חוורי (ברכות דף כ ע"א), וכל זה מפני פרישות מחשבותם מענייני העולם הזה ודבקותם לעולם בשם יתברך.

וכן אם מטמא מחשבתו בענייני ערוה ודאי מטמאין אותו לעולם הבא, שנעקר משם, כמו שהאריכו בזוהר בתוספתא (פ' ויצא דף קנד ע"ב), אמר שם שקול אחד מתעורר מהשכינה בכל יום בגן עדן, קרי בחיל ואמר, מאן מנכון די עאל ונפק ואתתקיף באילנא דחיי, מטא בענפוי אחיד בשרשוי, אכיל מאיביה מתיק מדובשא, יהיב מיין לנפשא, אסוותא לגרמיה, אסתמר מהרהורא בישא, מהרהורא דמשקר באילנא דחיי, מסאיב נהרא ונחלא מקורא דישראל, דיהיב מותא לנפשא ותבירו לגרמיה, לית ליה קיומא כלל. הרהורא דמסאיב ההוא מקורא דיליה, בגין דההוא הרהורא סלקא ואחלף נפשא חלף נפשא, אילנא דחיי אסתלק ואילנא דמותא אתתקף ביה, נפשא מתמן משיך, ווי ליה דאתעקר בההוא הרהורא מגו אילנא דחיי ואתדבק באילנא דמותא, ענפין לית ביה, לא חמת טבא לעלמין, יבשא איהו בלא לחותא כלל, אנביה מריר כלענה, עליה אתמר (ירמיה יז, ו) והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב וגו', בגין דהרהורא טבא סליק לעילא אחיד באילנא דחיי, אתקיף בענפוי אכיל מאינביה, כל קדושין וכל ברכאן נפקין מניה, אחסין חיין לנפשיה ואסוותא לגרמיה, עליה אתמר (שם יז, ח) והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום וגו'. כל מלין דעלמא אזלין בתר מחשבה והרהורא, ועל דא (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים, בגין דכל קדושין דעלמא אפיק ומשיך בהרהורא טבא, עד כאן לשונו. וסיום דברי המאמר ועל דא בצלותא

אצטריך רעותא והרהורא לכוונא, וכן בכל אינון פולחנין דקודשא בריך הוא הרהורא ומחשבה עביד עובדא ומשיך משיכו בכל מה דאצטריך, עד כאן לשונו.

הרי במאמר זה מבואר כוונתינו בבירור, אם לקדושת המחשבה שמה שאמר והתקדשתם וגו' הוא בקדושת המחשבה, וכן בהרהור רע שעוקר עצמו מעץ החיים שהוא באצילות. ויש בהרהור ב' בחינות, כמו שביאר במאמר, הא' הרהור סתם המביא לידי טומאה, כמו שאמרו ז"ל שלא יהרהר ביום ויבא לידי טומאה בלילה, והיינו מה שאמר אסתמר מהרהורא בישא, מהרהורא דמשקר באילנא דחיי, מסאיב נהרא ונחלא מקורא דישראל, והיינו פגם אות ברית שהוא נקרא נהר ונחל מקור ישראל, שהוא מקור המשכת הנשמות של ישראל, ויציאת הטפה ההיא שהיה ראוי שיצא ממנה נשמה בקדושה יצאה לבטלה על ידי לילית כדפי' לעיל, והוא פגם גדול באות ברית. והב' הרהור באשה אחרת בשעת התשמיש, שהוא נקרא בני תמורה כדפי' ז"ל (נדרים דף כ ע"ב, טור או"ח סי' רמ).

והנה ממה שאמר בגין דהרהורא טבא סליק לעילא אחיד באילנא דחיי וכו', כל מלין דעלמא אזלין בתר מחשבה והרהורא. נוציא מכאן חלוקה ג', שכל הרהור רע לעשות עבירה פוגם, בשכמו שהרהור מצוה עושה תיקון לנפש כמו שאמרו דהרהורא טבא בכל פרטי מצוה סליק לעילא אחיד באילנא דחיי וכו', כן בהפכו אחיד באילנא דמותא. והיינו מה שפי' לעיל בפירוש הראשון שאמר בעל המאמר מטמא עצמו בעולם הזה, הכוונה על טומאת המחשבה בכל ענייני העולם הזה, ולכך מטמאין אותו לעולם הבא, מפני שנעקר מהקדושה.

ועל בעלי הכת הזו רחמנא ליצלן מהם, אמר בזוהר (פ' ויקרא דף כה ע"א) שהם מזיקי עלמא, אחר שדבר במעלת הקונה נפש רוח ונשמה אמר ז"ל זכאה חולקיה מאן דירית ירותא דא עילאה, ווי לאינון רשיעיא דנפשאן דילהון לא זכאין בעלמא דא, כל שכן בעלמא דאתי, עלייהו כתיב (שמ"א כה, כט) ואת נפשך אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, דאזלן ושאטן בעלמא ולא אשכחן אתר לאתקשרא ביה ואסתאבן בגו סטרא דמסאבותא, וכרוזא קרי ואמר (ויקרא ה, טו) נפש כי תמעול מעל בה' מקדש ה' טמא, דהא בקדושה לא עייל ולא אתכליל, ואינון מזיקי עלמא, בגין דמתדבקן בהו ומסתאבן, עד כאן לשונו. הרי מבואר במאמר הזה איך מטמאין אותו לעולם הבא באר היטב, שהם נקראים מזיקי עלמא.

ובזוהר (פ' אחרי מות דף ע ע"א) הקשו על זה שאמר שם רבי יהודה נפשות הרשעים הם המזיקים, ואמר אמר רבי יוסי, אי הכי טב להו לחייביא דאתעבדין מזיקין בעלמא,

אן הוא עונשא דגיהנם, אן הוא בישא דזמינא להו בההוא עלמא. אמר רבי חייא הכי תנינן והא אוקימנא מלי, נפשתא דרשיעיא בשעתא דנפקין מעלמא כמה גרדיני נמוסין מזדמנין לקבלא להו לאעלאה להו לגיהנם, ואעלין להו בתלת דינין בכל יומא דגיהנם, לבתר מזדווגי בהו ואזלין ושאטין בעלמא, ומטען להו לרשיעיא דאינון דקא אסתים תשובה מקמייהו, לבתר תייבין להו לגיהנם ואסתאבין תמן, וכך בכל יומא, לבתר דאזלין בהו ושאטין בהו בעלמא מהדרין לקברייהו, ותמן תולעתא דגופא מנקרי בשרא, ומתאבלן עליה, עד כאן לשונו.

וכן מבואר גם כן בסוף המאמר שהעתקנו מפרשת וירא (דף צט ע"א), בסוף פרק ד, שאמר כמה דבר נש אתמשך מהאי עלמא הכי נמי משכין ליה כד נפיק מהאי עלמא, אי בקדושה וכו', אי במסאבא משכין ליה לגביה ההוא סטר ואתעביד כחד מנייהו לאתדבקא בהו, ואינון אקרון נזקי בני נשא וכו', והוא מה שאמרו ז"ל (זוהר פ' אחרי מות דף ע ע"א, ע' פ' משפטים דף קיח ע"א) נפשותם של רשעים הם הם המזיקין. ובימינו ראינו הענין כמה פעמים פה צפת גליל העליון, ויש כמה עידי ראיה על הענין.

ולכן אשרי המקדש נפשו וגופו בעולם הזה כדי שיתדבק נפשו בקדושים העליונים לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. ובזה נכלל הפרק הזה.

ואחר שביארנו בכללות הקדושה, נבא לבאר פרטי הקדושה הראויים לכל אבר ואבר, כפי הנמצא בדברי רבותינו ז"ל ובדברי הרשב"י ע"ה.

פרק ו

מפני שקדם עסקינו בפרק הקודם בענין קדושת המחשבה, ושהיא העיקר בעבודה האלהית להתדבק האדם בקונו ולמשוך עליו קדושה, כמאמר הרשב"י ע"ה שהעתקנו דכל קדושין משיך בהרהורא טבא, ועל דרך זה הוא מה שאמרו ז"ל (ברכות דף יג ע"א) מצות צריכות כוונה, וכן פסקו רוב הפוסקים, נמצא שאם עשה מצוה אחת או עסק בתורה בלא כוונה כאלו לא עשה דבר, וצריך לחזור ולעשות. וכמה משניות מוכיחים על זה (ברכות פ"ב מ"א) היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כיון לבו יצא. וכן בתפלתו, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת כדי שיכוונו לבם למקום (ברכות פ"ה מ"א). וכן טבל ולא הוחזק כאלו לא טבל (חגיגה פ"ב מ"ו). ועוד אמרו רבותינו ז"ל (ע' ברכות דף לד ע"ב, טור או"ח סי' קא) אם לא כוון באבות חוזר לראש וכו'. וכל אלו הם הלכות פסוקות, נמצא כי תיקון האדם מחשבתו הוא על ידי הכוונה, לכן ראינו לבאר בפרק זה דרך התקדש האדם מחשבותיו והרהורי לבו.

כלי המחשבה נודע שהם ב', המוח והלב, ובהם תלויים האהבה והיראה, כמו שהעתקנו דברי הרשב"י ע"ה בשער האהבה בפרק ב, שעל אלו נאמר (דברים כט, כח) הנסתרות לה' אלהינו, וכמו שביאר גם כן בזוהר (פ' נשא דף קכג ע"ב) הנסתרות יראה ואהבה, דאינון במוחא ולבא, בחללא דגופא ובריאה. והנגלות, התורה והמצות דאינון בגופא ובריאה לבר. ורזא דמלה הכי הוא ודאי, אי בר נש דחיל לקודשא בריך הוא או רחים ליה, ודאי לא ידע בר נש אחרא, בגין דאיהו מלה דלא אתגליא אלא בינו לבין קונו, אבל בר נש דמתעסק באורייתא ואזיל בפקודין דעשה אתגליא לכל בר נש, בגין דקודשא בריך הוא עבד ליה פומא באתגליא לאתעסקא באורייתא ועיינין לאסתכלא ואודנין למשמע בה, ועבד קודשא בריך הוא בבר נש ידין ורגלין למעבד בהון פקודין דעשה, עד כאן לשונו. וביאר שם לעיל מזה כי יראה ואהבה הם י"ה, ועליהם הנסתרות לידו"ד אלהינו שהם אבא ואימא, הנגלות הם ו"ה שהם בן ובת התורה והמצוה, והם נגלות מפני שהם נראים לבני אדם באיברים הנגלים כמבואר במאמר.

ובמציאות הענין באצילות העליון כן הוא, כמו שנתבאר בהקדמת התיקונים (דף יז ע"א) בדברי אליהו ז"ל, אמר שמציאות האיברים הנגלים הוא חסד דרועא ימינא, גבורה דרועא שמאלא, תפארת גופא, נצח והוד תרין שוקין, ויסוד סיומא דגופא אות ברית קודש, מלכות פה תורה שבעל פה קרינן ליה, מוחא חכמה איהו מחשבה מלגו, בינה לבא ובה הלב מבין, ועל אלין תרין כתיב הנסתרות לידו"ד אלהינו, עד כאן לשונו. הרי כי האברים הנגלים הם משש קצוות ולמטה והיינו ו"ה נגלות, והמוח והלב שהם נסתרות בתוך הגוף הם החכמה והבינה, והם נסתרות מתרי טעמי, האחד במציאות האברים עצמם שהם בתוך חלל הגוף, והב' הוא כי המוח הוא כלי שבו שורה המחשבה, והמחשבה היא רוחנית ונסתרת, והלב הוא כלי שבו שורה ההבנה להיות האדם מבין ויודע, שהיא פעולה נסתרת גם כן, וזה דקדק הרשב"י ע"ה באומרו מוחא חכמה, איהו מחשבה מלגו, וכן בינה לבא ובה הלב מבין, להורות על שני בחינות הנזכרות.

וברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רמז ע"ב) פירש שג' מוחות שבאדם, פי' שלשה כחות שבמוח, הם כנגד שלשה יודין שבשם יו"ד ק"א וא"ו ק"א, זה לשונו ועוד בלולה בשמן כתית (במדבר כח, ה), דא צדיק חי עלמין, דנגיד טפין קדישין דאינון פרורין כזתים ממוחא עילאה, דאינון חד עשרון לקבל י', ושני עשרונים י"י, ושלשה עשרונים, ואינון עשרון לכבש ושני עשרונים לאיל וג' עשרונים לפר, ורזא דמלתא אמרו בתעניות (ע' דף כה ע"ב) אין טפה יורדת שאין עולים כנגד טפיים, ואינון ברזא, ורמיזא דילהון לקבל תלת מוחין, חד מוח הזכרון, תנינא מוח המחשבה, תליתאה מוח הדמיון. והדמיון והזכרון

סלקין מן לבא, המחשבות נחתין עלייהו ללבא ומקבלין עלייהו כמלכא, בגין דהאי איהו מחשבה דרכיב ושליט על חיוא תליתאה, ונחית עליה לגביה תרין חיון, ופתחין גדפייהו לקבלא ליה כגון חו"לם על צר"י אתעביד סגולתא, ודא כת"ר עליון על חכמ"ה ובינ"ה, עד כאן לשונו. וכן בתיקונים (דף קכו ע"א) ביארו שלשה מוחין על ג' יודין שבשם הנזכר, עיין שם. ומוכרחים אנו לומר שג' מוחין אלו הם בזעיר, כי באריך הוא מוחא חד סתימא, כמבואר באדרא.

ואחר שידע האדם שכל גופו ואבריו נבנו על סדר האצילות העליון כמבואר בתיקונים (דף קל ע"ב), והעתקנו לשונו בשער היראה (פ"ט), וידע שמחשבתו הוא כנגד המחשבה העליונה, יכוון להיות אברי מוחו ולבו שהם האברים המשובחים שבו שבהם תלויים החיות להיותם מוכנים לכוון ולחשוב מחשבות קדושה, ויטהר מחשבותיו כראוי, שאם מחשב במוחו ולבו מחשבות שאינם כראוי, כח החכמה והבינה מסתלקים ממנו, והטעם שכמו שהאברים הנגלים נפגמים על ידי מעשה העבירה הגשמית, כן האברים האלו הראשיים הנעלמים נפגמים על ידי מחשבה שאינה טהורה, וכיון שהוא פגום אין המלך העליון משרה שם כח חכמתו ובינתו הרוחני, וכן מוכח בזוהר (פ' מקץ דף קצו ע"א) בענין יוסף הצדיק ע"ה, שנתנו לו שכר על כל אבר ואבר שלא פגם, ואמרו בענין המחשבה, זה לשונם מחשבה דלא חשב נקרא נבון וחכם, עד כאן לשונו. ולכן תיקון המוח והלב לחשוב במחשבות קדושה, ובזה גורם שישרה במחשבת מוחו ולבו שם יו"ד ק"א וא"ו ק"א, ויכוון למקור הקדש שהוא שם בן ד' המלא ביודי"ן שעולה ע"ב, ויקדש בזה מחשבותיו.

ובזה מדוקדק לשון הרשב"י עליו השלום שהעתקנו בפרק הקודם שאמר, ועל דא והתקדשתם והייתם קדושים, בגין דכל קדושין דעלמא אפיק ומשיך בהרהורא טבא. וכבר ידעת מה שפירשנו לעיל בפרק ב שחכמה מקור הקדש בסוד שם הנזכר שאין קדושה פחותה מעשרה, ואשרי מי שיכוון בזה בעוסקו בתורה למשוך חסד שם הנזכר על מחשבתו, שבודאי יקדש עצמו, שהתורה היא מושכת קדושה כדפי' בפרשת קדושים שהתורה נמשכה מחכמה, ובהיותו מכוון במקור הקודש ודאי מושך קדושה, זה לשונו (זוהר דף פא ע"א) תאנא קדושה דאורייתא, קדושה דסליקת על כל קדושין, וקדושה דחכמתא עילאה סלקא על כלא, אמר ליה לאו אורייתא בלא חכמתא ולאו חכמתא בלא אורייתא וכו' עד כאן לשונו לענייננו.

ובתקונים (דף כה ע"ב) נראה שצריך לכוון בשם הנזכר אפילו בעסק מצוה, שם פי' הרשב"י ע"ה ענין ידו"ד שהוא י"ה דחילו ורחימו ו"ה תורה ומצוה, ואמר ו' דא אורייתא

שריא בפומא וברוחא דפומא, דחכמה ובינה אינון נסתרות במוחא ולבא ברחימו ודחילו, ואורייתא בלא דחילו ורחימו לא פרחת לעילא וכו', ה' זעירא דמות אדם, בה אשתלים ידו"ד, והיא ה' מלכותא קדישא, איהו מצוה, עשיית פקודין, דאיהי שריא ברמ"ח איברים, ותורה ומצוה עלייהו אתמר והנגלות לנו, ו"ה נגלות לנו ולבנינו עד עולם, ומצוה בלא דחילו ורחימו לא יכילת לסלקא קדם ידו"ד, דאיהי כללא דכלא, על כלא אדם יו"ד ק"א וא"ו ק"א, מחשבתא דסלקא עד אין סוף, עד כאן לשונו.

וכוונת הרשב"י ע"ה לפרש שיהיה לעולם שם ידו"ד שלם, בין בעסק בתורה בין בעסק מצוה, ולכן בעסק תורה הוא ה' ושריא בפומא וברוחא דפומא, דהיינו פומא ה', רוחא דפומא ו', ופירוש הענין כי הפה היא ה' שכן בפה ה' מוצאות שעל ידם נחתך הדבור, ו' רוחא דפומא הוא קול היוצא מן הקנה דביה שירי עזקן כדפי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רלה ע"א-א"ב) ולכך פי' בתיקונים (דף קמה ע"ב) דקול ודבור הם ו"ה. ובדחילו ורחימו די"ה, הרי ידו"ד.

וכן במצו"ה דקדק הרשב"י ע"ה בלשונו דקאמר ה' זעירא דמות אדם בה אשתלים ידו"ד. מה ענין דמות אדם הנה. וחזר ואמר איהי מצוה עשיית פקודין וכו'. אלא הענין במה שפירש הרשב"י (שם דף קלא ע"ב) כי מצוה היא שלימות ידו"ד כי מ"צ בא"ת ב"ש הוא י"ה, וידו"ד מתחלף בא"ת ב"ש מצ"פץ וכו', כמבואר שם, הרי במלת מצוה ידו"ד, והיינו כי השכינה בה מצטייר האצילות כולו, שהיא כלולה מעשר, והיינו שקראה דמות אדם. ולכך אמר איהי מצוה. ולדקדק כיצד ימצא בה ידו"ד, האריך בלשונו ואמר איהי מצוה עשיית פקודין דאיהי שריא ברמ"ח אברים, והיינו כי מציאות העשייה הוא ממנה שהוא ה', והיא שורה ברמ"ח איברים, הרי ו', כי רמ"ח אברי האדם הם מצד הזכר, וכן הם רמ"ח מצות עשה מימין כנגד רמ"ח אברים, שהזכר נוטה לימין, ולשס"ה גידין כנגד ל"ת משמאל, שהנקבה נוטה לשמאל. ומצוה בלא דחילו ורחימו לא יכילת לסלקא וכו' הרי ידו"ד, כי דחילו ורחימו הם י"ה.

ושם י"ה בא בחילוף א"ת ב"ש במלת מצו"ה, הטעם, כי ו"ה הם נגלות כמו שאמר הפסוק וה"נגלות, אמנם האהבה והיראה הם נסתרות במוחא ולבא, ולכך באו נסתרות בחילוף אותיות, ולכך אם אין במצוה אהבה ויראה לא נשתלמה המצוה שישרה ידו"ד ושתעלה למעלה. נמצא שבין בתורה בין במצוה צריך שישתלם ידו"ד על ידי דחילו ורחימו וכמו שפי'.

אחר כך צריך לכוון בסוד המחשבה שהוא יו"ד ק"א וא"ו ק"א לסלקא כלא עד אין סוף, ועל ידי השם הזה האין סוף שורה ומתפשט אורו במדות, ומפני זה קראו הרשב"י ע"ה

בתיקונים (דף יז ע"א) שקיא דאילנא מלגאו, ולכך צריך לכוון בשם הזה כדי למשוך אור האין סוף יתברך במדותיו. ועיין בתיקונים כמה הפליג הרשב"י ע"ה במעלת השם הזה. **וזהו** עיקר הכל, לתקן בתחלה המדות העליונות שהם כסאותיו יתברך, כדי להשרות עליהם אור המאציל אין סוף יתעלה יתברך, ועיקר כוון מחשבת האדם בתפלתו ותורתו הוא לכוון לעולם בעיקר הכל המקיים הכל, אין סוף יתעלה, וכן פירש הרשב"י ז"ל (זוהר פ' ויקהל דף ריג ע"ב) ברזין אלין יכיל בר נש לאתדבקא במאריה, ברעותא בכיוון לבא למנדע שלטנו דחכמה ברזא עלאה, כד פלח למאריה בצלותא אדבק רעותיה כנורא בגחלתא ליחדא אינון רקיעין תתאין בסטרא דקדושה, לאעטרא לון בשמא חדא תתאה, ומתמן ולהלאה ליחדא אינון רקיעין עילאין פנימאין למהוי כלהו חד בההוא רקיעא עילאה דקיימא עלייהו, ובעוד דפומיה ושפוותיה מרחשן, לביה יכוון רעותיה יסתלק לעילא לעילא, ליחדא כלא ברזא דרזין דתמן תקיעו דכל רעותין ומחשבין ברזא דקיימא באין סוף, דא בכל צלותא וצלותא לכוונא גופא ונפשא בהאי, בכל יומא ויומא, לאעטרא יומוי ברזא דיומין עילאין בפולחניה, עד כאן לשונו.

ואחר שביארנו מהות קדושת המחשבה, צריכין אנו לבאר מה הם ההכנות הצריכות לקדושת המחשבה, כדי שתהיה המחשבה דבקה בו יתברך ובתורתו לעולם, בין בעוסקו במלאכתו בין בהלוכו בשכבו ובקומו, ולא תפרד אהבתו יתברך מהאדם לעולם, כשם שאהבתו יתברך דבקה בנו תמיד.

ונאמר, שכשם שסוד המחשבה העליונה אינה שורה במדות אלא על ידי תקון המדות שהם למטה ממנה, שהם כסא לה, כנודע שבהיות פגם במדות אימא מסתלקא מעל בנין ומכל שכן חכמה, ובהיות האם שבה על הבנים שהיא נקראת תשובה גם החכמה תשוב, כן במציאות קדושת המחשבה, לא יקדש האדם מחשבתו להיותו דבק באלהיו כי אם אחר שיקדש כל אבריו ויטהרם בתחלה בתשובה הראויה, ואחר כך יקדשם, כמו שנבאר לקמן בעזרת ה' בפרט כמה מיני קדושות, והם בכלל קדושת הרא"יה והשמ"יעה והר"יח ודי"בור, ופירשו בתיקונים וברעיא מהימנא שאלו כנגד שם ידו"ד. ואחר כך יקדש ד' אחרים כנגד שם אדנ"י שהם שמו"ש תנוע"ה משו"ש הליכ"ה, ופירשו בתיקונים (תיקוני זו"ח דף צט ע"א) שהוא שמוש בידים, תנועה בגוף, משוש בברית, הליכה ברגלים, וכתב זה לשונו ואית דאמרי משוש בידים, שימוש בברית, וכלא קשוט, עד כאן לשונו.

ואחר היות כל כלי הגוף טהורים וקדושים תשרה המחשבה בהם, אבל בהיות כל צד פגם באברים הרי יש שם מום, כי כל אשר בו מום לא יקרב (ויקרא כא, יח), והנשמה כלה מסלקת, והקליפה ההיא שורה שם, ותבלבל מחשבת האדם בתפלתו ותורתו, ואי אפשר

שיהיה לו דבקות בשום פנים. ובפרט אם לשונו פגום מלשון הרע וכיוצא, שהלשון סולם לעליית התורה והתפלה, ולכך תבלבלהו המחשבה רעה כדי שלא יעשה ייחוד על ידו. וכיוצא בזה לשאר הפגמים, בהיותו פגום אי אפשר לו לייחד בתפלתו, שהתפלה הוא קירוב ויחוד המדות על ידי עלת העלות, ועלת העלות אינו שורה אלא בכסא מתוקן.

ובפרט במה שביארנו בשער אהבה (פ"ב) כי עיקר דבקות האדם בקונו הוא דבקות נשמתו בשורש החיים, כדפי' בענין אהבה התלויה בנשיקין עיין שם, ובהיות הנשמה פגומה הרי יש שם חצוני ואי אפשר שתדבק באור העליון. ואחר היות הנשמה מתוקנת כראוי תעשה כסא לרוחניות העליון, ותוכל להדבק בנשמת הכל שבו עיקר הדבקות. והכרחיות לזה העתקנו כמה מאמרים מהרשב"י ע"ה בשער היראה בפ' ט' י', עיין שם.

ודרך כלל לקדש האדם אבריו ולטהרם הוא על ידי טהרה וקדושה, ופירש ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רמה ע"ב) והעתקנו לשונו לעיל בפרק ד, דהיינו טהרה מבפנים וקדושה מבחוץ, ושם פירש הרשב"י ע"ה שב' אלו נקנים על ידי עסק התורה. אמנם במ"ש בשער האהבה פרק ח בענין טהרה, כי עיקר טהרה הוא על ידי האש, והיושב בתענית מטהר עצמו על ידי הרתחת חלבו ודמו הנתך באש חולשת גופו. אמנם רבותינו ז"ל פירשו (תענית דף יא ע"א-ע"ב) גם כן שהיושב בתענית נקרא קדוש, נמצא שעיקרו הוא קדושה, וקדושה זו היא הימין, דכתיב (משלי יא, יז) גומל נפשו איש חסד, ועיין במ"ש, וטהרה נאמר שעיקרה על ידי הטבילה במקוה, כמו שהארכנו לעיל בפרק ח, ויצדק בקצת מה טהרה מבפנים, כי על ידי כך הנשמה נטהרת מבפנים. וב' דברים אלו צריכים בהכרח לבעל תשובה, כי מאחר שהוא פגום לא תועיל עסק התורה לטהרו ולקדשו, כי לרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי (תהלים נ, טז), ולכך צריך לטהר עצמו בטבילה, ואחר כך לקדש עצמו בתענית לסגף עצמו תמורת מה שנהנה, כמו שנאריך בשער התשובה בעזרת ה', ואחר כך תועיל הטהרה והקדושה על ידי דברי תורה, והתורה תשלים לו הטהרה והקדושה, שאם אינו עוסק בתורה מה תועיל כל תשובתו, ונמצא שאין לו טהרה וקדושה בשלמות כראוי, הרי ב' בחינות דרך כלל לקניית הקדושה.

עוד צריך לקניית הקדושה קדושת המקום, כמו שמצינו שנזכר בתורה פרשת אחרי מות (ויקרא טז, כד) מקום קדוש. ויש בזה ב' בחינות, או היות המקום מקודש על ידי עסק התורה והתפלה, כגון בית המדרש או בית הכנסת. או קדוש, מקום מובדל ומופרש מבני אדם, ומקום בדד מבני אדם הוא הכנה גדולה לדבקות, ולכן היו החכמים הראשונים פורשים עצמם ממקום הישוב ונקראו כת המתבודדים, כמו שהביא החסיד בעל חובת הלבבות (ש' הבטחון פ"ד, ע' ש' הפרישות פ"ג) והוא תנאי מתנאי הפרישות להיות חפץ

בבדידות, כי בזה מראה בנפשו כי אין לו קשר עם אנשי העולם הזה כלל, כמו שהוא אמת אחר פטירתו, ולכן מעתה מראה גרות נפשו בעולם הזה ואינו רוצה להתדבק כי אם באלהיו יתברך שבו עתיד להתדבק דבוק עצמי אם יזכה.

וכן כתב בחובת הלבבות (שער הבטחון שם) על פרוש אחד שנכנס למדינה אחת להורות את יושביה עבודה האלהית, וימצאם לובשים צבע אחד במלבושיהם, וראה קבריהם אצל פתחי בתיהם, ולא ראה ביניהם אשה, ושאל אותם, והשיבו לו על כל דבר כמו שפי' שם בחובת הלבבות. ואל הג' שלא ראה ביניהם אשה השיבו לו ומה שראית שפירשנו מן הנשים ומן הבנים, דע כי יחדנו להם קריה קרובה מכאן, אחד ממנו כשיצטרך אל דבר מדבריהם ילך אליהם וישלים צרכו וישוב אלינו, מפני שראינו מה שיכנס עלינו מטרדת הלב ורב ההפסד וגודל היגיעה והטורח בקרבתם, והמנוחה מכל זה בהרחקתם לבחור בענייני העולם הבא ולמאוס בעולם הזה.

וכן באלישע הנביא מצינו לו קדושת מקום להכנת קדושתו, מה שעשתה לו השונמית, דכתיב (מל"ב ד, י) הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא עובר עלינו תמיד נעשה נא עליית קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן כסא ומנורה, והרי כי מפני קדושתו היה צריך הכנת מקום, דהיינו עלייה קטנה שהוא מקום פרוש קצת מבני אדם, והכנות הטבע המוכרחות יותר אשר נוהגים בו בני אדם דהיינו מטה ושלחן כסא ומנורה, שהוא הפרישות בקו המיצוע, כמו שכתב החסיד בעל חובת הלבבות (שער הפרישות פ"ג) בענין שלשה כתות שיש בפרושים, ובמתבודדים בביתם היא הכת הב' שהיא קרובה יותר אל התורה, עיין שם.

הרי ב' בחינות בקדושת המקום. ואם אפשר שיהיו שתיהם כאחת, כגון התבודדות האדם בבית מדרשו או בבית הכנסת מה טוב חלקו, כי בודאי יקנה קדושה יתרה בנפשו. וכן אמרו ז"ל (ילקוט תהלים רמז תשעב) אמר הקדוש ברוך הוא כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומצוי בבית הכנסת, כאלו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם, עד כאן לשונו. ואומרו מצוי בבית הכנסת מורה על ההתמדה בבית הכנסת, כי כמו ששאר בני אדם כשיבקשום, נודע להם במקומות שהם רגילים לשבת שם רוב היום, ושם יבקשום, והאיש הזה הוא מצוי רוב זמן היום בבית הכנסת, עד שכשיאמר אדם לחבירו פלוני היכן הוא מצוי, ישיבוהו שהוא מצוי בבית הכנסת, וילמד ממה שנצטוה הכהן גדול ומן המקדש לא יצא (ויקרא כא, יב), כערך זה הרוצה להתקדש יתקדש במקום הקדוש בית הכנסת או בית המדרש.

ומכל מקום טוב ההתבודדות על ידי קניית חבר, שהרי אמרו ז"ל (ברכות דף סג ע"ב) חרב אל הבדים ונואלו (ירמיה נ, לו) וגו', כמו שיתבאר בעזרת ה', ואמרו ז"ל בספרי (ילקוט במדבר רמז תשעו) על פסוק (קהלת ד, ט) טובים השנים מן האחד, מכאן אמרו יקנה אדם חבר לעצמו, להיות קורא עמו, ושונה עמו, ואוכל עמו, ומגלה לו סתריו, עד כאן לשונו.

ודרך הפרישות והקדושה הנאות לתלמידי חכמים הפורשים מנשותיהם משבת לשבת, הוא שיבחרו להם בית מיוחד מופרש מהבית שבה דרים עם נשותיהם, ויזמינו פרנסתם ופרנסת בתיהם יום אחד בשבוע, ובזה יתנהגו בקדושת הדבור ושאר קדושות שיתבארו, כי כל זמן שאדם טרוד לצאת ולבא בשוק לא ימנע מלשון הרע או מכעס או לפחות יחטא בראות העין, והפרישות בבית מיוחד מציל לאדם מכל זה, זו היא הדרך הישרה שיבור לו מי שרוצה להתקדש.

עוד מהדברים המוסיפים קדושה ויועילו לקדושת המחשבה, הוא כשיקיים האדם מצות ציצית ותפילין בעשייתם ובכוונתם כראוי. במצות ציצית נזכר בה בתורה קדושה בפירוש (במדבר טו, מ) למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלהיכם, ואמרו ז"ל בספרי, זה לשונם למען תזכרו ועשיתם, לעשות זכרון כמעשה. והייתם קדושים, זו קדושת כל המצות, או אינו אלא קדושת ציצית, במה הענין מדבר בקדושת כל המצות. רבי אומר זו קדושת ציצית, או אינו אלא בקדושת כל המצות, כשהוא אומר (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו, הרי קדושת כל המצות אמור, הא מה תלמוד לומר והייתם קדושים, זו קדושת ציצית, מגיד שהציצית מוספת קדושה לישראל, עד כאן לשונם. הרי בפירוש אליבא דרבי שהציצית מוסיף קדושה.

ואפשר לומר הטעם, כדפי' לעיל בפרק ד' מדברי הרשב"י ע"ה, שכל קדושה היא מבחוץ, וכמ"ש (פ' חיי שרה דף קכה ריש ע"ב) סיועא דמאריה סחרא ליה ואקרי קדוש, והטעם פיר' שם. והנה מצות ציצית היא מצוה שבה מתעטף האדם, והמצוה בקדושתה מקיפתו מכל סביביו, ולכך מוסיף קדושה.

וכן מצות תפלין קראוה ז"ל קדושה, באומרם (מגילה דף כו ע"ב) בענין הרצועות שהם תשמישי קדושה והטלית תשמישי מצוה, וכן לשון הרשב"י ע"ה בענין ציצית ותפילין בפרישו דמצוה וקדושה, כמה פעמים, שהתפילין הם קדושה עליונה יותר מהציצית, שהציצית יקרא מצוה והתפילין קדושה.

והסכימו המפרשים ז"ל (ר"י ברכות דף ח. בדפי הרי"ף) שהנחת התפלין בזרוע כנגד הלב, ועל המוח, הוא כדי לשעבד להקדוש ברוך הוא מוחו ולבו, שהם האברים הראשיים

שבאדם, שבהם תלויים החיים, ובהם תלויים המחשבות, כדפי' בריש פרק זה, והכוונה שעל ידי קדושת כ"א אזכרות הכתובים ביד וכ"א בראש, שהם כנגד אהי"ה אשר אהי"ה כדפי' בתיקונים (דף כז ע"ב). ואין ספק שבהיות האזכרות שבתפילין כתובים בכוונה שפי' הרשב"י ע"ה בפרשת ויקרא (דף יא ע"ב) ובפרשת אחרי מות (דף סה ע"ב), וכן תקון הבתים ברבועם ותפירתם כראוי, והרצועות וקשרים כראוי, שיטהרו המחשבות וידבק האדם מחשבתו בידו"ד, כי התפלין הם במקום המחשבה.

ואחר שב' מצות אלו נוגעים לענין הדרוש שאנו בו, נדבר בהם מה שנמצא בדברי הרשב"י ע"ה הנוגע לכוונת המצוה, כי אינו דומה עושה המצוה בכוונתה לעושה אותה בלי כוונה, כי על ידי הכוונה נותן למצוה עלייה שתעלה למעלה כמו שפירש הרשב"י ע"ה (ת"ז דף כה ע"ב) והעתקנו לשונו, שאמר ומצוה בלא דחילו ורחימו לא יכילת לסלקא קדם וכו', ועל ידי ידיעת כוונת המצוה יתן בלבו יראה ואהבה בידיעתו מה תיקון עושה במצוה ההיא, אבל אם אינו יודע כוונתה נמצאו התפלין במוחו ובזרועו כמו אבנים, ולא יתנו בלבו התעוררות יראה ואהבה.

בענין הטלית בעצמו, ראוי לכתחלה להשתדל שיהיה של צמר, והאריך בנמוקי יוסף ע"ה בהלכות קטנות של הרי"ף ז"ל שכן הסכימו הגאונים ורוב המפרשים, וכתב בסוף דבריו ז"ל הלכך אין לו לעשות אלא טלית מצוייצת של צמר שיקיים בה מצות ציצית דאורייתא, וכבר דרשתי כן לרבים ופשט המנהג כן, עד כאן לשונו.

ועל דרך הפשט, כוונת עטיפת הציצית הוא להורות לאדם זכירות כל המצות בראיית התכלת, כמו שאמר (במדבר טו, לט) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. וכיצד התכלת מורה על זכירתם, יובן במה שאמרו רבותינו ז"ל (חולין דף פט ע"א) דתניא היה רבי מאיר אומר מה נשתנה התכלת מכל צבעונים, מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד שנאמר (שמות כד, י) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וגו', וכתיב (יחזקאל א, כו) כמראה אבן ספיר דמות כסא, עד כאן לשונו. ועם היות שהמאמר הזה יש בו סוד, כמו שפיר' בסוף פרשת שלח לך (זוהר דף קעה ע"ב), מכל מקום לפי הפשט ירמוז על מחצב הנשמות שהם מכסא הכבוד, כאומרם רבותינו ז"ל נשמתם של צדיקים חצובות מתחת כסא הכבוד, וכאשר יזכור האדם שורש נשמתו שהיא מהכסא, ושם תשוב נשמתו כדכתיב (קהלת יב, ז) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, והכס"א עולה כמנין אלהי"ם, יבוא לקיים המצות, ויתקדש בקדושת העליונים, ויפרוש מתאוות העולם, וזהו (במדבר טו, לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם למען תזכרו וגו' והייתם קדושים לאלהיכם. והכוונה באומרו

לאלהיכם, שבו תהיו דבקים בסוף אחר כליון החומר, ואלהים הוא שורה בכסא, ושם השרפים האומרים קדוש.

ואפשר שמזה הטעם היה בדם חלזון, שחלזון היה יוצא פעם לע' שנה כדפירשו רבותינו ז"ל (מנחות דף מד ע"א), והוא לרמוז ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים צ, י). ולכך פי' שכל הגוונים יפים לחלום חוץ מגוון תכלת המורה על הדין הגמור, שהיא תכלית הכל, והוא דין נפשות כדפיר' בזוהר (פ' תרומה דף קנב ע"א בסופו) זה לשונו כל גוונין טבין לחלמא בר תכלא כמה דאתמר, בגין דאיהו כרסיא למידן דינין דנשמתין וכו' עיין שם, והוא טעם וראיתם אותו וזכרתם וכו' כדפירשו שם.

ונראה לי שסוד זה נרמז בפרשת ציצית במלות (במדבר טו, לט) והיה* לכם* לציצית* שס"ת המת, כי ענין זכירת הציצית הוא לזכור יום המיתה על ידי החלזון כדפי'. ועוד וראיתם* אותו* וזכרתם* ס"ת כמנין אלהי"ם, שעולה הכס"א, והיינו כסא שדנים בה דיני נפשות.

ובזוהר סוף פרשת שלח לך (דף קעה ע"ב) פי' שכל מצות ציצית היא עדות להעיד לאדם לעבודת יוצרו, אמר שם כמה עדים עשה הבורא להעיד לאדם, ואמר בענין הציצית אתעטף בעטופא דמצוה בארבע זויין דכסותיה, ארבע מלכין נפקין לקדמות ארבע, ארבע סהדי קשוט דמלכא תליין מארבע זויין.

והלשון הזה הוא מספרא דצניעותא פרקא חמישאה, וזה לשונו בסוף פרשת תרומה (דף קעט ע"א) ארבע מלכין נפקין לקדמות ארבע, בהון תליין כענבין באתכלא, צרירן בהו שבעה רהיטין, סהדין סהדותא ולא קיימין בדוכתיה, עד כאן לשונו.

וכל מימרא זו נתבארה שם בסוף פרשת שלח לך, ואמר ששבעה רהיטין הנזכרים אלין אינון שבעה צרירין דתכלתא, דבעי לכרכא ביה בכל חד וחד, או לאסגאה עד תליסר, מאן דיוסיף לא יוסף עלייהו מאן דימעט לא ימעט מז'. ואמר לקמיה רבי יצחק אמר שבעה כריכן דאיהי שכינתא שביעתא דכלא ודאי, דהא היא מתברכא משיתא אחרנין על ידא דצדיק, ואי תלת עשר אינון כמא דאוקמוה בתלת עשר מכילא, והאי היא פתחא דכלהו.

ואמר עוד לקמיה ותאנא יסודא ושרשא במלכא מתעטרין כחדא, והאי היא דוכרנא ופתחיא לכל שאר כתרין, דכתיב (תהלים קיח, יט) פתחו לי שערי צדק, וכתיב זה השער לה' וגו', וכתיב (במדבר טו, לט) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', לאכללא בהאי כל שאר כתרין, ועל דא אינון סהדי סהדותא ולא קיימי בדוכתייהו, בגין דאיהי מצוה ותנינן תשמישי מצוה נזרקין.

עוד לקמיה אמר רבי יצחק אינון חוטין לאחזאה היך תליין מכאן ומכאן לד' סטרי עלמא מהאי אתר, ואיהי שלטא על כלא ברזא דלב דאיהי לבא דכל עלמא, ולבא דעלאי, ותליא בלב עילאה, וכלא הוא בלב דנפק מחכמה עילאה.

עוד לקמיה אמר רבי יהודה, אמר קודשא בריך הוא מאן דבעי למהך בתר דחלתי יהך בתר לבא דא ובתר עיינין דקיימין עלה, מאן אינון עיינין כמה דאת אמר (תהלים לד, טז) עיני ה' אל צדיקים, אבל אתם לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, מאי טעמא בגין דאתם זונים אחריהם, עכ"ל.

נמצא מכלל דברי המאמר היות ד' ציציות ארבע עדים, וכן שבע כריכות שבעה עדים, כמו שאמר בספרא דצניעותא שבעה רהיטין סהדין סהדותא. וסוד העדים האלו נתבאר יפה בדברי רבי יהודה שאמר מאן אינון עיינין כמה דאת אמר עיני ה' אל צדיקים, ואלו הם עיינין דזעיר שנתבארו בזוהר (פ' נשא דף קלו ע"ב), ואמר שם מאינון גוונין דמתגלין נפקין שבעא עיינין דאשגחותא דנפקו מאוכמא דעינא, הדא הוא דכתיב (זכריה ג, ט) על אבן אחת שבעה עינים, מאן אבן אחת אוכמתא דעינא. מסומקא נפקין שבעה רהיטין דסמכין לסטר שמאלא, ומתלהטין באשא לסטר צפון, ומתאחדן לאתפשטא בעלמא, לגלאה אורחין דחייביא, הדא הוא דכתיב (שם ד, י) שבעה אלה הנה עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ. מירוקא נפקין שבעה טהירין דקטרא דלסטר דרומא, ומתאחדן לאתפשטא בעלמא לגלאה עובדין, דכתיב (איוב לד, כא) כי עיניו על דרכי איש וגו', עד כאן לשונו.

נמצא שכאשר יסתכל האדם ברמז העדים העומדים ומעידים בו בכל עת ובכל רגע, יירא מלחטוא, ויזהר בעשיית המצוות, וזהו רמז מצות ציצית בקצרה, והמשכיל יעמיק בדברים וידעם.

ובענין כריכות הציציות ראוי שיהיו ט"ל, כן פירש ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכח ע"ב) זה לשונו בטעם המצוה ועניינה בקצרה שליש גדיל, ושני שלישי ענף, דאיהו תפארת. וכל חוליא משולשת, כל משלש מסטרא דקדושה, הה"ד (סדר קדושה) קדושה לך ישלשו, וישראל שלישיה בגין דשלישים על כולו (שמות יד, ז), דציצית מסטרא דעמודא דאמצעיתא דאיהו תליתאה לאבהן, וכל דבר משולש וה"ו יל"י כל תיבה משולשת מסטרוי, חוליא כלילא מתלת כריכות משולשין דא שכינתא, קדושה לך ישלשו, ואיהי משולשת בעמודא דאמצעיתא כליל תלת ענפי אבהן דאינון ש' מן שבת, ושכינתא בת יחידא מליא תכלת שבציצית. זכאה גופא דהכי איהו רשים בשכינתא וקודשא בריך הוא על כנפי מצוה, רשים ברצועה דאיהי תפלה של יד בתלת כריכות

באצבע צרדא, דאיהי כגוונא דחוליא כריכא בתלת כריכות באצבעא. רשים בקשר של תפילין כליל בתרין קשרין, סלקין חמשה עשר משולשין, תרין בקשרא חד. שלשה עשר חוליין אית בהון תשעה ושלשים כריכן כחושבן ט"ל, ושלשה עשר חוליין כחושבן אחד, סלקין ב"ן, והאי איהו בן י"ה, עמודא דאמצעיתא, עד כאן לשונו.

ושם (דף רכח ע"א) אמרו שסוד ט"ל הוא יו"ד ק"א וא"ו שעולה ט"ל, וה"א אחרונה היא שכינה המשלמת יו"ד ק"א וא"ו ק"א שהוא אד"ם. ונראה שהכוונה היא על רמז הה' קשרים. ואמר אחר כך קשר דטלית חי עלמין, דקשיר קודשא בריך הוא ושכינתיה בכל סטרין לד' כנפות הטלית, עד כאן לשונו.

ושם (דף רכז ע"א) אמר שסוד הטלית הוא בסוד מטטר"ון, ומטטר"ון כלול מד' חיות ושש מעלות לכסא, ובכסא יש בה ע"ב גשרים, וכנגדם יש בציצית רמז ע"ב, בין קשרים וחוליות שהם י"ג חוליות וה' קשרים לכל צד, שהם ח"י, וד' פעמים ח"י הם ע"ב, וכן ביארו גם כן בתיקונים (תקון י דף כה ע"ב), והיינו והוכן בחס"ד כסא (ישעיה טז, ה), שחסד הוא ע"ב.

ואמר (רע"מ דף רכז ע"א) שרמז החוטין הם ל"ב, כנגד יו"ד ה"א ה"א, והו"או הוא רמז י"ג חוליין, לתשלום אד"ם יו"ד ק"א וא"ו ק"א שבמטטרו"ן, ששמו כשם רבו, וזה לשונו ולכל חיה ד' אנפין וד' גדפין, אינון ל"ב אנפין וגדפין, ואינון תליין מחיה דאיהי אדם, ואינון ל"ב כחושבן יו"ד ה"א ה"א, שלימו וא"ו תליסר חוליין בכל ד' כנפות. שח' חוטין לכל כנף הוא כנגד ד' פנים וד' כנפים שבכל חיה, שהם ד' פנים ידו"ד וד' כנפים אדנ"י, עד כאן לשונו, ואחר כך אמר נמצא יאהדונה"י לכל צד.

ובלשון זה ממש אמר בתיקונים (דף כה ע"ב) כל מאן דאתעטף בעטופא דמצוה כאלו אתקין כרסייא לקודשא בריך הוא, ואינון יאהדונה"י, סלקין לכל חד ד' אנפין וד' גדפין, סלקין ס"ד, ותמניא אתוון יאהדונה"י, סלקין ע"ב, עד כאן לשונו. ועוד אמר אחר כך (דף כו ע"א), שרמז ח' חוטין כנגד ד' פנים וד' גדפין, כמנין שד"י במ"ק.

ועוד ברמז המצוה הועתק בסוף פרשת שלח לך (דף קעה ע"א) מפקודין של הרשב"י ע"ה (ע' פ' פינחס דף רנז ע"א), אמר שם שסוד תכלת שבציצית הוא הדין הקשה דאכיל ושצי כלא, ולכך מפני הדין נאמר (במדבר טו, מ) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצותי, כבן הרואה הרצועה ומתייירא לחטוא לאביו מפני פחד הרצועה.

ובסוד החוטין שהם ל"ב אמר שהם כנגד ל"ב נתיבות חכמה ויוצאים על ידי צדיק, והיינו מכנף הארץ וגו' צבי לצדיק (ישעיה כד, טז). ואינו חולק על המאמרים הקדומים

שהעתקנו מהרשב"י המורים שהם בחיות, שהל"ב נתיבות יוצאים מלמעלה על ידי צדיק ומתפשטים בחיות א' לכל צד.

ואגב מוכח שם שאין ראוי לקרוא קריאת שמע בלא ציצית על דרך שאמרו בגמרא (ברכות דף יד ע"ב) לקורא קריאת שמע בלא תפלין, וזה לשונם, על סיום הפסוק שאמר (ישעיה כד, טז) אוי לי בוגדים בגדו וגו', וכד אסתכלנא בתכלת וחמינא רצועה לאלקאה אתר דחילו למדחל, אמינא אוי לי, דבני נשא לא ידעי לאשגחא ולאסתכלא על מה מתענשין לשקרא בהאי, בוגדים בגדו, דהא קורין קריאת שמע בלא ציצית וסהדין סהדותא דשקרא, ואלין אינון בוגדים דבגדו משקרי בגרמייהו, ובגד בוגדים בגדו, לבושא דלהון בלא ציצית אקרי בגד בוגדים, עד כאן לשונו.

והוכרח מכפל הפסוק שאמר בוגדי בגדו, ובגד בוגדים בגדו, לומר שהם ב' בחינות, הא' מי שקורא קריאת שמע בלא ציצית, והב' מי שאין בבגדו ציצית אפילו שלא בשעת קריאת שמע, שחייב אדם שיהיה ציצית עליו כל היום כולו. ואמרו בגמרא (פסחים דף קיג ע"ב) שמי שאין לו ציצית בבגדו הוא כמנודה, זה לשונם תנו רבנן ח' כמנודין לשמים ואלו הם, מי שאין לו אשה, ומי שיש לו אשה ואין לו בנים ממנה ואינו מגרשה, ומי שיש לו בנים ואינו מגדלן לתלמוד תורה, ומי שאין לו תפלין בראשו ובזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו, והמונע מנעלים מרגליו, ויש אומרים אף מי שאינו מסב בחבורת מצוה, עד כאן לשונו.

ואי אפשר להפטר מזה במה שלבש ציצית בשעת תפלה לבד, שציצית זמנו כל היום כתפילין וכמזוזה, אלא שמתוך שתפילין צריכין גוף נקי נמנעו בני אדם מלשים אותם אלא בשעת תפלה, והתנאים הקדמונים ע"ה רבי אליעזר הגדול היה זהיר ללבשם כל היום אפילו כשהיה חולה, כדמוכח בסנהדרין (דף סח ע"א), וכן רבינו הקדוש כדמוכח בכתובות (דף קד ע"א). ושבת סוף פרק השואל (דף קנג ע"א) אמרו רבותינו ז"ל והם דברי רבי אליעזר, דבר אחר (קהלת ט, ח) בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו ציצית, ושמן על ראשך אל יחסר, אלו תפילין עכ"ל, הרי שהחיוב הוא שיהיה לאדם ציצית ותפילין כל היום.

וכן נהגו ללבוש טלית קטן כל היום, ותפילין מי שימצא גופו נקי חיוב עליו ללובשם אפילו שלא בשעת התפילה, שהרי אמרו שהוא כמנודה, והטעם מפני שנראה כפורק ממנו עול מלכות שמים.

ובספרי אמר, חביבין ישראל שסבבן הקדוש ברוך הוא במצות, תפלין בראשיהן, תפילין בזרועותיהם, ציצית בבגדיהם, מזוזה בפתחיהן, ועליהם אמר דוד (תהלים קיט, קסד)

שבע ביום הללתיך, נכנס למרחץ וראה עצמו ערום, אמר אוי לי שאני ערום מן המצות, נסתכל במלה התחיל סודר עליה שבח, שנאמר (שם ו, א) למנצח על השמינית. משל למלך בשר ודם שאמר לאשתו הוי מתקשטת בכל מיני תכשיטין כדי שתהא רצויה לי, כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל הוו מצויינין במצות כדי שתהיו רצויים לפני, וכן הוא אומר (שה"ש ו, ד) יפה את רעיתי כתרצה, יפה את לי אם את רצויה לי, עד כאן לשונו.

ובענין מעלת ציצית פירשו בזוהר (פ' שלח דף קסג ע"ב) שהלובש ציצית נעשה תמים, ועליו נאמר (דברים יח, יג) תמים תהיה, זה לשונו כגוונא דא, בר נש דלביש ציצית אתעביד בכל יומא תמים, תם בד' כנפים מתקנן כדקא יאות, י"ם בההוא תכלת דנונא דשבעין דרגין דימא, סטרא בישא כד אסתכל בהאי בר נש לא יכיל לאבאשא ליה בעינא בישא, וכדין איהו ת"ם י"ם עם ידו"ד אלהיו ממש בתקונא חדא, איהי לעילא ואיהו לתתא, לבתר אסתלקת איהי גו דרגין עילאין, אוף הכי בר נש אסתלק איהו לבתר בתפלין גו דרגין עילאין, ועל דא תמים תהיה עם ידו"ד אלהיך, עמיה ודאי, בשעתא חדא ברגעא חדא איהי אתתקנת לעילא ובר נש אתתקן לתתא, עד כאן לשונו.

ועוד במעלת ציצית שסגולתו למשוך השכינה שתדור עמו כדכתיב (במדבר טו, לח) ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם, והוא כאילו אמר לדרתם כמו שדרשו בתיקונים (דף כב ע"ב) בענין (שמות לא, טז) לעשות את השבת לדרתם, עיין שם, והעתקנו לשונו לקמן. ועל כן אמרו ז"ל (מנחות דף מג ע"ב) שכל הזהיר במצות ציצית זוכה להקביל פני שכינה, כתיב הכא וכו'.

ובענין אם עטיפת ציצית קודם לתפילין אם לאו, יש ראיות ברורות בזוהר ובתיקונים שעטיפת ציצית על ראשו קודם לתפלין, הא' בזוהר (פ' במדבר דף קכ ע"ב) שפי' שם שיש ד' דברים במעשה וכנגדם ד' בדיבור, ואמר הא' לדכאה גרמיה, פי' שיפנה גופו. לבתר יקבל עליה האי עול לפרשא על רישיה פרישו דמצוה. לבתר יתקשר קשורא דיחודא דאינון תפילין, מהו תפילין תפלה של ראש ושל יד וכו', עד כאן לשונו לענייננו. ובתיקונים (דף קל ע"ב) זה לשונו תא חזי, כד בר נש מתעטף בעטופא דמצוה, ומנח תפילין, וקרי קריאת שמע, הא תקין ליה כרסיא בעטופא דמצוה, והא אוקמוה (ישעיה טז, ה) והוכן בחסד כסא, ובתפילין איהו מעטר ליה, הדא הוא דכתיב (יחזקאל כד, יז) פארך חבוש עליך, וקרא ליה דשרא על כרסיא דתקין ליה שמע ישראל, הכי קודשא בריך הוא מתקן ליה בההוא עלמא כרסיא ועטרה, עד כאן לשונו. ואין אדם יוצא ידי חובתו כראוי בלבישת טלית קטן שמתחת לבושיו לקיים דברי המאמרים האלו, כי אם בפריסת מצות ציצית על ראשו, שהיא היא הנקראת עטיפה.

ובענין הנחת הטלית, ראיתי מדקדקים בציציות שבאו ראשונה לצד הראש שיהיו לעולם לצד הראש, כיון שזכו להיות מעלה אין ראוי שירדו ממעלתם, וכן נוהגים כל האשכנזים, ורוב אנשי איטלייי"א.

ובענין כוונת הברכה להתעטף בציצית, ראוי לכוון שהנשמה היא המתעטפת באור מצוה זו בין למטה בין למעלה, ששורש הנשמה שהיא למעלה גם כן תתעטף באור מצוה זו בבחינות שיתבארו. וכלל זה לכל מצוה ומצוה שיעשה האדם, צריך לכוון כי נשמתו שהיא חלק אלוה ממעל מתתקנת מאירה באור מצוה זו, וכן לענין תפילין.

ושמעתי מפי מורי ע"ה שהכוונה להתעטף בציצית, במה שאמרו ז"ל (במ"ר יח, כא) שציצית עולה תרי"ג מצות שבשכינה, בבחינתה המתלבש בכסא ובמטטרו"ן שבו סוד הציצית. ולפי מה שפי' שכוונת העטיפה היא לנשמה, צריך לכוון שבנשמתו יש רמ"ח אברים ושס"ה גידים רוחניים, וכלם יאירו על ידי מצות ציצית. וכן פירש ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכז ע"א) שסוד הציצית הוא מטטרו"ן, זה לשונו מטטרו"ן שש מעלות לכסא, דסלקין שית מאה, ציצי"ת בתרין יודין, ואי חסר יו"ד הא חיר"ק באתרה, הכי סלקא בכל סטרא בד' כנפי ציצית ותלת עשר חולייין דציצית אינון תרי"ג, עד כאן לשונו.

ובספר תולעת יעקב (סוד הציצית) ביאר היאך ימצאו בציצית תרי"ג, וכתב זה לשונו ומצוה זו שקולה ככל המצות, לפי שהיא אבן הראשונה הכוללת תרי"ג אבנים יקרות ול"ב נתיבות, וכל נתיב ונתיב מתחלק לשנים, טוב ורע, זכור ושמור, מצות עשה ומצות לא תעשה, והנה הם ס"ד, וכל אחד כלול מעשר ספירות הרי תר"ס, הוצא מהם ז"ך אותיות התורה הנה הם תרי"ג מצות התורה. וזהו שאמרו ז"ל בפרק התכלת (מנחות דף מג ע"ב) וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' (במדבר טו, לט) שקולה מצות ציצית כנגד כל המצות כלם, עד כאן לשונו.

ויש ברמז המצוה הזאת עוד עניינים רבים, ולא ביארנו אלא הנוגע למעשה לענין כוונת הברכה, ולענין משמוש הציציות, והנוגע למעשה, שכיון שרמיזתם הם ל"ב כנגד ל"ב נתיבות, או כפי שפי' לעיל, ראוי להפרידם כל אחד ואחד בפני עצמו, וכן כשימשמש שיכוון בהם לסודות הרמוזים.

ובענין התפילין כבר אמרנו שסודם לטהרת המחשבות, ולהמשיך קדושה, כמו שנקראו קדושה בלשון רז"ל, ובמדרש הנעלם (פ' חיי שרה דף קכט ע"א) אמרו שעל סוד התפילין נאמר (שמות כה, ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, זה לשונם קמו ואזלו הוא ורבי ייסא ורבי חייא, אשכחוה לרבי אלעזר ברבי שמעון, והוה מגלה רזין בתפילין, עאלו קמיה ואמרו במאי אתעסק מר, אמר לון טעמא דתפילין אמינא, דהא זכאה בר נש דמנח

תפילין וידע טעמא דידהו, אמרו אי ניחא קמיה דמר לימא לן מלה, אמר, שמענא מאבוי, דקודשא בריך הוא ברחימותא סגיאה דהוה ליה עם ישראל אמר לון למעבד ליה בי משכנא כגוונא דרתיכא עילאה דלעילא, וייתי דיוריה עמהון, הדא הוא דכתיב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ושמענא מאבוי דהכא סתים טעמא דתפילין בהאי פסוקא.

תא חזי, כגוונא עלאה אתעביד מקדש ברתיכוי קדישין, ובתר כן אשרי קודשא בריך הוא דיוריה עמהון, כענינא דא וכגוונא דא אתערו חברייא מארי מתניתא בטעמא דתפילין, למהוי ההוא גברא דוגמא דרתיכי עילאין רתיכא תתאה רתיכא עלאה, למיתי דיליה מלכותא וישרי דיוריה עלויה.

ותנינן אית ביה רזין עילאין ודוגמיהון, ואית ביה תלת רתיכין דוגמת עילאין קדישין, רזין דתלת אתוותא דשמהן קדישי עלמין, תלת רתיכין תלת אתוותא, ארבע פרשיות שליט על ארבע, ועל כך רזא דשי"ן תלת כתרין ושי"ן דארבע כתרין. תלתא מלכין שליטין בגופא, תפילין עלוי, קודשא בריך הוא לעילא, אלין תפילין דרישא. תפלין דדרועא ד' פרשיין, לבא רכיב, דוגמא דרתיכא תתאה, ותתאה רכיב. עוד תנינן, דא רכיבא דדרעא לתתא, ולבא רכיב דוגמא דאיהו לתתא, ואתמסרון בידיה לאענאה לון כל חילי שמיא, כך לבא הוא רכיב לתתא ואתמסרו בידוי כל אברי גופא, ועילא מנהון ארבע פרשיין על מוחא דרישא איהו, אבל קודשא בריך הוא הוא שליטא עילאה מלכא מכלא. ורזא דחכמתא דא הוא כגוונא דמקדשא, דכתיב (שמות כה, יט) ועשה כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה, ועלייהו דיוריה דמלכא בד' אתוון, תרין רתיכין, ובהאי גוונא לבא ומוחא, לבא מכאן ומוחא מכאן, ועלייהו מדוריה דקודשא בריך הוא בארבע, ארבע פרשיין. אמר רבי אלעזר, מכאן ולהלאה רזי דכתרי אתוותא, ופרשיין בגופייהו, ורצועותיהן, הלכה למשה מסיני, ורמיזא דילהון אתגלי, וטעמא דכלא בי"ג מכילן דרחמי. אמר רבי יהודה אלמלא לא אתינא אלא בדיל רזא דא דיי, עד כאן לשונו. והרי מבואר במאמר הזה היות התפלין כלים להשרות השכינה עלינו, כי הם דוגמת הכרובים העליונים שעליהם היתה השכינה שורה.

ואמרו במדרש (שוחר טוב תהלים א) אמר רבי אליעזר, אמרו ישראל לפני המקום אנו רוצים ליגע בתורה יומם ולילה, אבל אין לנו פנאי, אמר להם הקדוש ברוך הוא קיימו מצות תפלין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגעים יומם ולילה. רבי יוחנן אמר מקרא מלא הוא (שמות יג, ט) והיה לך לאות על ידך וגו' למען תהיה תורת ה' בפיך, עד כאן לשונו. הרי שמעלת המניח תפילין גדולה היא כאלו עוסק בתורה, ונודע שתלמוד תורה שקול כנגד כל המצות כאומרו (פאה פ"א מ"א) ותלמוד תורה כנגד כלם. וכן מצות ציצית שקול

כנגד כלם כדפי' ז"ל (נדרים דף כה ע"א), נמצא המתעטף ציצית ומניח תפילין כאלו קיים כל המצות.

וכן אמרו בתיקונים (תז"ח דף קא ע"ב) זה לשונם ובוצינא קדישא [אמר], כל מאן דאנח תפילין וציצית כאלו מקיים תרי"ג מצות דאורייתא, ולא עוד אלא בציצית כאלו מתקן כרסיא לקודשא בריך הוא, ותפילין אינון שם ה', כאלו נחית ידו"ד על כורסיא, עד כאן לשונו.

ובתיקונים (דף ב ע"א) אמר שצריך האדם להיות בכל יום בשני אותות אות ברית ואות תפילין, כנגד שני יודי"ן שבשם יאהדונה"י, ובשבת אות שבת ואות ברית, ומי שאינו מניח תפילין בכל יום מפריד, והמאמר העתקנו בשער האהבה (פ"ט), כל זמן שאדם בתפילין הוא מיחד הב' שמות, ולכן טוב להתמיד בתפילין כל היום אם אפשר, או רוב היום או מקצתו, מלבד זמן התפלה.

וכן כתב ר"מ מקוצי (סמ"ג עשין ג) בענין תפילין, זה לשונו ועוד דרשתי להם כי משש מאות ושלש עשרה מצות שנצטוו לישראל אין לך שום מצוה שתהא אות ועדות כי אם ג' מצות, והם מילה ושבת ותפילין, שנכתב בשלשתן אות, והם שלשתם אות ועדות לישראל שהם עבדים להקדוש ברוך הוא, ועל פי שנים עדים יקום דבר. כל אחד מישראל אינו יהודי שלם אלא אם כן יש לו שני עדים שהוא יהודי, הלכך בשבת ויום טוב שנקראו שבת, ושבת נקרא אות, פטור אדם מלהניח תפילין, כי די לו שיש לו שני עדים שהוא יהודי, עדות שבת ועדות מילה, אבל בחול חייב כל אדם להניח תפילין כדי שיהא לו ב' עדים אות תפילין עם אות המילה, וכל מי שאינו מניח תפילין אין לו כי אם עד אחד שהוא יהודי, ולכך חשוב כמנודה לשמים (פסחים דף קיג ע"ב). ואם תאמר מאחר שתפילין אות ועדות כמו מילה ושבת, מדוע היתה רפויה ביד ישראל, כבר פירשו רבותינו דבר זה, כל דבר מצוה שלא מסרו עצמן עליה בעת צרה עדיין היא רפויה בידם, כגון תפילין.

ולפי ששלשתן אות ועדות נשקלו כל אחת כנגד התורה כלה, שהרי במילה נכרתו עליה שלש עשרה בריתות, בתורה שלש בריתות, ותורה ותפילין ושבת הושוו יחד בכמה מקומות, ואחד מהם (ע' נחמיה ט, יד) ותתן להם תורה ומצות ואת שבת קדשך הודעת להם, ותפילין (שמות יג, ט) למען תהיה תורת ה' בפיך.

עוד זאת דרשתי להם, כי מה שאמרו רבותינו (שבת דף מט ע"א) תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, שלא ישן ושלא יפיח בהם, זהו באדם שמניחם כל היום כולו כמצותן, פן ישכחם עליו ויעשה דבר שאינו הגון, אבל בשעת תפלה אין לך רשע שלא

יהא ראוי לתפילין, קל וחומר מספר תורה שהוא מקודש יותר, שיש בו כל התורה כולה, ובתפילין אין בהם כי אם ד' פרשיות שהם בתוך עור, והכל אוחזין בספר תורה בשעת תפילה, שהכל יכולין להתנהג בטהרה בשעת תפלה.

ועוד הבאתי להם מה שדרשו רבותינו (בכורות דף ה ע"א) והיה כי יביאך בפרשת תפילין למה נאמר, שהרי תפילין חובת הגוף הן, ונוהגין בין בארץ בין בחוצה לארץ, אלא אמר הקדוש ברוך הוא עשו מצוה זו שבשבילה תזכו ליכנס לארץ. עוד אמרו רבותינו (מנחות דף מד ע"א) כל שאינו מניח תפילין עובר בשמנה עשה בכל יום, שהרי יש שם ד' פרשיות, ובכל אחד יש מצות עשה של יד ומצות עשה של ראש. עוד אמרו רבותינו (ברכות דף יד ע"ב) כל הקורא קרית שמע בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. עוד אמרו רבותינו (ר"ה דף יז ע"א) פושעי ישראל בגופן שנידונין שנים עשר חדש בגיהנם, קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם, פירוש קרקפתא גולגולת, ופירש רבינו יעקב כגון שנמנע מתפילין משום מרד וביזוי המצוה, כדאמרינן ביומא (דף לו ע"ב) פשעים אלו המרדים. ורב אלפס פירש מי שלא הניח תפילין מעולם. ויש להשיב על דבריו, שהיה לו לומר דלא אנחא תפילין. ושניהם אין להם ערבות שיהא הפירוש כדבריהם, לכך יש ליזהר.

עוד זאת דרשתי להם, כי יותר חפץ הקדוש ברוך הוא באדם רשע שיניח תפילין מאדם צדיק, ועיקר תפילין נצטוו להיות זכרון לרשעים ולישרם דרך טובה, ויותר הם צריכים זכר וחיזוק מאותם שגדלו ביראת שמים כל ימיהם. והבאתי ראיה גדולה וחזקה, כי בתפילין יש ד' פרשיות, ובכל אחת כתוב לטוטפות, חוץ מאחת ששינה בה הכתוב וכתוב בה ולזכרון, ללמד שעיקר חיוב תפילין לאותם שצריכין יותר זכר.

עוד אמרו רבותינו (מנחות דף מג ע"א) כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו הוא בחזקה שלא יחטא, שנאמר (קהלת ד, יב) והחוט המשולש לא במהרה ינתק, ואומר (תהלים לד, ט) חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם, פירוש מלאך, הם מצות השם החונים סביבותיו ומזכירין אותו עבודת הבורא. וכן מצינו שם (דף מד ע"א) באדם אחד שנמנע מעבירה גדולה על ידי ציציותיו שראה ונזכר. ועוד אמרו רבותינו (מנחות שם) כל המניח תפילין מאריך ימים, שאמר (ישעיה לח, טז) ה' עליהם יחיו.

ועוד בתיקונים (דף ב ע"א) שצריך אדם בכל יום שני אותות אות מילה ואות תפילין כדי ליחד שם יאהדונה"י. ובשבת אות שבת ואות מילה, והעתקנו לשונו בשער האהבה (פ"ט), נמצא שבעוד שתפילין עליו הוא מיחד, ושכינה שורה עליו, שהתפילין מצדה.

עוד בתיקונים (סוף דף קמב ע"ב) שהעוסק בתורה בהיותו מעוטף בציצית ותפילין זוכה לנפש רוח ונשמה, זה לשונו ובגין דא צריכין ישראל לאנהרא לה בגלותא באור ונר, דאיהו תורה ומצוה, אור נשמתא, נפ"ש רוח"א דאינון סימן נ"ר, בבתי דתפילי, למשכח בהון שכינתא בגלותא, וכסויא דציצית לאתעטפא ביה, ובגין דא אי בר נש לא אנח תפילין וציצית במה ישכב איהי בגלותא, עלה אתמר (תהלים מא, ב) אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'. ובזכות פקודין אלין ירתין בני נשא תלת קטרין, דאינון נשמתא ורוחא ונפשא. ואמר עוד לקמיה ובגין דא נשמתא ורוחא ונפשא אינון משכבא דשכינתא בגלותא, ועלייהו אתמר (דברים כד, יג) ושכב בשלמתו וברכך, ובגין פקודין אלין שריא שכינתא על בר נש.

הרי מבואר במאמר היות ג' מצות אלו תורה ותפילין וציצית, כנגד נשמה רוח נפש, כמו שפי' בתחלת המאמר שאמר, אור נשמתא. וגם התורה היא בכלל מצות, מן רמ"ח מצות עשה היא ללמוד תורה וכו', וכיון שזוכה בג' אלו שכינה שורה עליו, שהשכינה לא תשרה אלא בכסא שלם שהם ג' אלו, כמו שפי' בסוף המאמר. ובודאי מטעם זה היה מנהג התנאים הקדמונים להניח תפילין כל היום כמו שהוכחתי לעיל, כדי למשוך השכינה עליהם על ידי היותם כסא שלם, כדפי' במאמר.

וכן אמר גם כן (ברכות דף ל ע"ב) רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא, חזייה דהוה קא בדח טובא, אמר ליה לא סבר לה מר (משלי יד, כג) בכל עצב יהיה מותר, פירש רש"י, כשאדם מראה עצמו כעצב יהיה לו שכר. אמר ליה תפילין קא מנחנא, ופירש רש"י, תפילין קא מנחנא, והם עדות שממשלת קוני ומלכותו עלי. ודוחק לומר שהנחת תפילין זו היה בשעת תפלה, דמדקאמר רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא, נראה שהיה בבית מדרשו שלא בשעת תפלה. וכן לפי גירסת רבינו יונה ז"ל דגריס לעיל מזה גבי אביי הוה יתיב קמיה דרבא חזייה דהוה קא בדח טובא אמר ליה (תהלים ב, יא) וגילו ברעדה כתיב, אמר ליה אנא תפילין קא מנחנא. נראה ודאי שלא היה בשעת התפלה, כי אם בשעת התפלה, קשה טובא לאמוראים האלו, וכי נעלם מהם המשנה (בכות פ"ה מ"א) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, וכן רבי זירא לא אמר לו רבי ירמיה וגילו ברעדה כתיב, כי יותר מוכח פסוק וגילו ברעדה על ענין התפלה, כי מזה הפסוק הכריחו בגמ' לעיל מזה דאין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, יותר מפסוק בכל עצב יהיה מותר. וכן רבי זירא ורבא לא אמרו הא תנן אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. אלא ודאי שלא בשעת התפלה מיירי, שמנהגם היה ללבוש תפילין כל היום אפילו כשהיו עוסקים בתורה.

ולענין מה השיבו כל אחד תפילין קא מנחנא, פירשו תלמידי רבינו יונה זה לשונם רוצה לומר שמחת מצות אני שמח, כי חולה הייתי במעי ולא יכולתי להניח תפילין זה כמה ימים מפני חשש הנקיות, ועכשיו שנתרפאתי אני שמח בקיום המצוה הזו מתוך חפצי בה, עד כאן לשונו.

תו אמרינן בגמרא (ברכות דף כג ע"ב) אמר רבי יצחק הנכנס לסעודת קבע חולץ תפילין ואחר כך נכנס, ופליגא דרבי חייא דאמר רבי חייא מניחן על שלחנו וכן הדור לו, ועד אימת אמר רב נחמן בר יצחק עד זמן ברכה. ופירש רש"י, חולץ תפילין שמא ישתכר בסעודה ויתגנה בתפילין. וכן הדור לו, שיהיו מזומנין לו ויחזור ויניחם בשעת ברכה, עד כאן לשונו. וכרבי חייא פסק רבינו יעקב (טור אורח חיים סי' מ). והרי"ף ז"ל, הנכנס לסעודת קבע חולצן ומניחן על השלחן עד זמן ברכה, וחוזר ומניחן, עד כאן לשונו. על כן צריך אדם להרגיל עצמו במצוה זו של תפילין להניחן רוב היום, ויזכה לאריכות ימים. ומכל מקום הלובש תפילין כל היום ועוסק בתורה בהם, צריך למשמש בהם בכל שעה שלא יזיז דעתו מהם, שהרי אמרו רבותינו ז"ל (מנחות דף לו ע"ב) קל וחומר מציץ שלא היה בו אלא אזכרה אחת וכו' תפילין שיש בהם מ"ב על אחת כמה וכמה.

ואם אי אפשר לאדם ללובשם בתוך היום מפני חשש נקיות גופו, לפחות בשעת התפלה ראוי ללבשם, כי בשעת תפלה ראוי להתפלל בנקיות הגוף, כי אסור לו להתפלל אם אינו יכול לעמוד בעצמו עד פרסה כדפי' בגמרא, וכיון שגופו נקי לתפלה נקי הוא גם כן לתפילין.

ופירשו בתיקונים (תז"ח דף קח ע"ב) ששלמות התפלה הוא בעטוף טלית ותפילין, זה לשונם ואי צלותא סלקא שלימא בעטופא דמצוה ותפילין על רישא ודרועא אתמר בהו (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ידו"ד נקרא עליך ויראו ממך, שם ידו"ד אוקמוה דאיהי תפילין דרישא, ומאן דחזי שם ידו"ד על רישא בצלותא דאיהי שם ידו"ד מיד כלהון ברחין, הדא הוא דכתיב (תהלים צא, ז) יפול מצדך אלף וגו', עד כאן לשונו.

ועוד בזוהר (פ' תולדות דף קמא ע"א) זה לשונו ועל דא מאן דלא אתעטף בהאי, ולא אתעטר לאתקפא בתפלי בכל יומא, דמי ליה דלא שריא עמיה מהימנותא, ואתעדי מניה דחילו דמאריה, וצלותיה לאו צלותא כדקא יאות, עד כאן לשונו.

ולכן ראוי הוא שכל תפלה תהיה בעטיפת ציצית ותפילין, חוץ מתפלת ערבית, וכבר נתפשט המנהג בארץ ישראל ללבוש תפילין אפילו בתפלת המנחה. וכן ראוי לנהוג, מפני שסגולת התפלין להכניע החיצונים כמבואר במאמר, וזו אחת מן הכוונות שפי' הרשב"י ע"ה בתיקונים שצריך המכוין לכוון בעת הנחת תפילין לכבוש עבד תחת רבו

ושפחה תחת גברתה, וכן פיר' בתיקונים (דף ב ע"א) זה לשונם גבורים מסטרא דגבורה, דיהבין תוקפא למאריהון לכבוש עבד תחת רבו ושפחה תחת גברתה בקשורא דתפילין, דמאן דלית ליה תפילין בשעת קריאת שמע, מסטרא דיליה שליט עבד ושפחה על עלמא, ובההוא שעתא רגזא שכינתא ודא הוא דכתיב (משלי ל, כב) תחת עבד כי ימלוך ושפחה כי תירש גבירתה, עד כאן לשונו.

ובתנא דבי אליהו אמר על פסוק (בראשית לב, כד) ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו, אמרו ז"ל מלמד שרצה להרגו, ולא היה בו כח מפני שיעקב אבינו היה מזוין תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו, הדא הוא דכתיב (שם לב, כה) וירא כי לא יכול לו ויגע וגו', ונודע כי איש זה היה שרו של פרס כדפירשו ז"ל.

ובתיקונים במקום אחר נמצא אצלנו בכתיבת יד (תז"ח דף קו ע"ב) פירש יותר הענין, ואמר בו חילוק שבין עבד לבן בעשיית מצוה זו, זה לשונו מאן דאיהו מאילנא דחיי נשמתיה, ודאי כד מנח תפילין, לאעלא כל אלהים אחרים תחות כל שולטנותא דשכינתא עילאה דאיהי תפילין דרישא דבר נש, ולאעלא כל אומין תחות יד ה' דאיהי שכינתא תתאה, בגין דבגלותא אתמר (משלי ל, כב) תחת שלש רגזה ארץ תחת עבד כי ימלוך ונבל כי ישבע לחם ושפחה כי תירש גבירתה, ובגין דא בתפילין דרישא ויד לאעלא שפחה תחות גבירתה עילאה ותתאה, ובהזכרות דלגו דכלילן בהון דאיהו שקיל לאורייתא, צריך לאעלא עבד תחות רבו עילאה ותתאה, ודא אקרי ברא דקודשא בריך הוא ושכינתיה, הדא הוא דכתיב (שמות ד, כב) כה אמר ה' בני בכורי ישראל, ואלין דעבדין דא אתמר בהון (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, ובגין דא אתמר (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס. ומאן דעביד פקודא דא על מנת דקשיר אלהים אחרים למהוו לשעבודא, ואומין דלתתא לישויה תחות ידיה, לא יהבין ליה נשמה אלא מסטרא דהא עבד, ובגין דא אם כבנים אם כעבדים, עד כאן לשונו. ומה שאמר תחות גבירתה עילאה ותתאה, הם ה' עילאה וה' תתאה. ותחות רבו עילאה ותתאה הם י' ו'.

הרי מבואר כוונת התפילין בדרך א', וחלוק בעשיית מצוה זו בין עבד לבן, כי הבן אינו מכוון להנאת עצמו כי אם מה שנוגע לכבוד אביו ואמו, ולכך מכוון להכנעת הקליפות עבד תחת רבו ושפחה תחת גבירתה.

ועוד ביארו בתיקונים (תז"ח דף קא ע"ב) שהתפילין לבינוניים סגולתם להכניע המקטרגים, אמר שם בענין חלוק מצות ציצית ותפילין בין צדיקים גמורים לבינוניים, שהצדיקים הם מכוונים לתקן כסא למלך בעטיפת ציצית, והמלך שיבא לשבת על הכסא

בהנחת תפילין כמבואר לעיל, ואמר דמסטרא דצדיקים גמורים לאו איהו חבוש בגלותא, אלא איהו אסור וחבוש עמהון ברחימו, קשיר עמהון בחביבותא, הדא הוא דכתיב (בראשית מד, ל) ונפשו קשורה בנפשו, חבוש עמהון בכורסיא דמתקנין ליה ובמרכבה דילה וכו', אבל מעץ הדעת טוב ורע, דקשיר לון ביצר הטוב למהוי עזר בהדייהו, וקשיר לון ליצר הרע למהוי למשאוי תחותייהו חמור נושא ספרים. מסטרא דבנוניים איהו אסור וחבוש בגלותא, דעלייהו אתמר ביומין דחול היה קשור כשור לחרוש וכחמור למשאוי, ובשבת למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג, יב), היה כשור לעול - עול תפילין, וכחמור למשאוי. ברשיעיא אתמר (איכה א, יד) נתנני ה' בידי לא אוכל קום, דרצועין דתפילין אינון כחבלים לקרנוי דסמא"ל שור מועד דלא שצי לון, ותפלה דיד קשיר לרגלוי, ומאן דלא מנח תפילין עליה אתמר (ברכות דף לג ע"א) משור מועד הרחק ממנו כמלא עיניו, דמיניה תליין אבות נזיקין, ציצית משאוי על החמור, עד כאן לשונו.

ובלשון זה בא גם כן בתיקונים (דף כו ע"א, וע' דף ט ע"א) יותר מבואר, ופי' שם שהנחת תפילין לרשע מועיל לו להכניע לו המקטרגים, וזה לשונו לרשעים אינון קשורא לכל מקטרגין דילהון, הרי שסגולת התפילין הוא להכנעת הקליפות. וכוונה ב' בהנחת התפילין למי שהוא צדיק או שהוא בינוני כמבואר.

ואנו, שהלואי שנהיה במדרגת בינוניים, שהרי רבה היה קורא עצמו בינוני (ברכות דף סא ע"ב) כמו שהעתקנו בשער היראה סוף פרק ו, טוב לנו להניח תפילין כל היום, כדי שיכנעו ממנו הקליפות, ויהיו הרצועות חבלים לקרנוי דסמא"ל וכו', דאף דעל פי שתהיה כוונתינו בהנחת התפילין למעלה לייחד כמו שנבאר, כל אחד יפעל בו רוחניות המצוה כפי זכות נשמתו, שאם הוא צדיק גמור יהיה קודשא בריך הוא קשור עמו באהבה ונפשו קשורה בנפשו כמבואר במאמר, הנה אף על פי שיכוון הכוונה האמורה לא יהיה הקדוש ברוך הוא קשור עמו באהבה אלא יפעל בו המצוה להכניע הקליפות.

והנה מצד גודל מעלת מצות תפילין והסגולות שבה, שביארנו ונבאר עוד בעזרת ה', יעורר האדם לבו ונפשו באהבה בקיום המצוה הזו, באופן שלא יבא לזוז דעתו מהם.

והדברים המעוררים האהבה במצוה זו, ביאר הרשב"י ע"ה בתיקונים (דף כא ע"ב) זה לשונו ואי תימא דקודשא בריך הוא לאו אתתרך עמה בגין דא אמר קרא (משלי כז, ח) כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו, בגין לנטרא לה בגלותא מרשו נוכראה הדא הוא דכתיב (ישעיה מב, ח) אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן וגו', לאחר דא אל אחר, דא סמא"ל, לפסילים, אלין ממנן דעל שבעין אומין, ובגינה קודשא בריך הוא איהו מלך אסור ברהטים, ואיהו חבוש עמהון בתפילין דיד בקשר של יד, ודא הוא דכתיב

(יחזקאל כד, יז) פארך חבוש עליך, ובגין דאיהו חבוש עמהון בגלותא אתמר ביה אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, ושכינתא איהי בית האסורין דיליה, בגין רחימו דילה איהו אסור בה, ורזא דמלה (שה"ש א, יג) צרור המור דודי לי בין שדי ילין, עד כאן לשונו.

והנה מכללות דבריו יש דרוש אל כוונתינו, כי כאשר יחשוב היות הקדוש ברוך הוא שהוא מלכו של עולם, והוא אסור עם בן האדם נוצר מטפה סרוחה, שורה ברהטי מוחא, והוא דומה למה שהיה מצמצם שכינתו בין בדי הארון עם היות ששמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, ולכן ראוי שידבק מחשבת הנפש הדרה במוחו באהבתו יתברך השורה במוחו.

וכן פירש בזוהר (פ' שלח דף קעה ע"ב) שהתפלין הם עדים להעיד לאדם שהקדוש ברוך הוא דבק עמו, זה לשונו אמר רבי יהודה כמה סהדי עביד קודשא בריך הוא לאסהדא בהו בבני נשא, וכלהו בעיטא ובסהדותא קיימין לקבליה. קם בצפרא אושיט רגלוי למיהך, סהדיא קיימין לקבליה מכריזין ואמרין (שמ"א ב, ט) רגלי חסידיו ישמור. אנח תפילין ברישיה בין עינוי, בעי לזקפא רישיה חמי שמא קדישא עילאה אחיד ורשים על רישיה, ורצועין תליין מהאי גיסא ומהאי גיסא על לביה, הא אסתכל ביקרא דמאריה. אושיט ידוי חמי ידא אחרא מתקשרא בקישורא דשמא קדישא, אהדר ידיה ואסתכל ביקריה דמאריה, עד כאן לשונו לענייננו.

הרי בפירוש שהתפילין הם עדים להעיד לאדם שלא יחטא, שכאשר ירצה להגביה עיניו לראות מה שאינו ראוי, וכן בידיו, ויזכור שהתפילין בראשו ובזרועו, ייראו מהמלך אשר הוא שוכן עמו. ואמר חמי שמא קדישא עלאה אחיד ורשים על רישיה, שמלת אחיד פירושו שממש הקדושה העליונה מלמעלה למטה אחוזה עליו ואינה נפרדת ממנו, כענין מה שאמרנו לעיל שעל התפילין נאמר (שמות כה, ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

ונחזור למאמר התיקונים, אמר בסוף המאמר ושכינתא איהי בית האסורין דיליה, בגין רחימו דילה איהו אסור בה. זו היא בחינת תפילין של יד, כי מציאות ד' פרשיות שביד הם תפארת נצח הוד יסוד, כדפירש הרשב"י בזוהר (פ' ואתחנן דף רסג בראשו), נמצא שהוא סוד הזכר אסור בבית היד, והבית שהפרשיות בתוכה שהיא השכינה והיא בית האסורין דיליה, ובשביל אהבתה הוא אסור עמה, ולכן השכינה אומרת צרור המור דודי לי בין שדי ילין, והוא כנגד בחינת תפלה של יד בזרוע, והיינו צרור המור דודי לי.

והוא דומה למה שהיא אומרת (שה"ש ח, ו) שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך, ופירש בתיקונים (דף סה ע"ב) שזה נאמר על תפילין של ראש ושל יד, וזה לשונו שימני כחותם על לבך, וכי מאן חמא חותמא על לבא, אלא אינון תפילין דרישא דרצועין דלהון

תליין על לבא, ואלין תפילין דרישא, ותפילין דיד דאיהו בשמאלא לקבל לבא, ודא איהו כחותם על לבך, כחותם על זרועך תפלה דיד, דאנון רשימו דשמא קדישא, דאיהו י' קדש לי כל בכור, ה' והיה כי יביאך, ו' שמע ישראל, ה' והיה אם שמוע, ומההוא רשימו מזעדעזעין כל אומין דעלמא, הדא הוא דכתיב (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ידו"ד נקרא עליך ויראו ממך, והכי אוקמוהו, שם ידו"ד אלין תפילין דרישא, עד כאן לשונו.

ודומה לזה כתב החסיד בחובת הלבבות (ש' היחוד - הקדמה) בענין פירוש פרשת ואהבת, שכל הדברים שנזכרו בפרשה כענין (דברים ו, ז) ושננתם לבניך ודברת בם, כולם מעוררים האהבה, ואמר אחר כך וקשרתם לאות וגו', כתב זה לשונו ואחר כן נעתק מחובת האברים אל תפלה של יד ותפלה של ראש והמזוזה, וכולם גורמים לזכור את הבורא ולאהבו בלבב שלם, ולבסוף לובשה בחק זכרון אהבת האוהבים (שה"ש ח, ו) שמני כחותם על לבך כחותם על זרועך וגו', ואמר (שם א, יג) צרור המור דודי לי בין שדי ילין, עד כאן לשונו.

ומה שאמר במאמר ובגינה קודשא בריך הוא איהו מלך אסור ברהטים וכו', יובן זה במה שאמרו בתיקונים (דף ק' ע"ב) והעתקנו לשונו בשער האהבה פרק ט, שהתפילין נקראו כסות להסתיר השכינה מהחיצונים. ובזה יובן מה שאמרו בגמרא (שבת דף מט ע"א) שהתפילין נקראין כנפי יונה, גבי אלישע בעל הכנפים, וכתיב (תהלים סח, יד) כנפי יונה נחפה בכסף, ופי' בתיקונים (תז"ח דף קב ע"א) שחוט של חסד שהוא כסף, הוא חופה ומסתיר את השכינה ואת הנשמה מבעלי הדין, וזו היא סגולה גדולה שיש לתפילין יתרה על כל הנדרש.

וכן מבואר עוד בתיקונים (דף קמג סוף ע"א) זה לשונו דאית חובין דדיינין להו בדינים חמורים לנשמתא, וייתי מצוה דאיהי מטרוניתא כגון מצות תפילין ואגינת עליה ופרישת גדפהא עלה ולית רשו למקטרג לקרבא תמן.

ומהדברים המעוררים האהבה במצוה זו, הוא כאשר יחשוב כי תפילין שאנו מניחים אף על פי שהם תפילין של עור במקומם העליון הם תפילין של אור, והוא סוד מה שפי' בתיקונים (דף פד ע"א) ובזוהר שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין, דהיינו שהתפארת מתעטר באורות העליונים, כדפי' בזוהר (פ' ואתחנן דף רסב ע"ב), ואלו לא חטא אדם הראשון או לא חטאו ישראל בעגל היו מזדככים כמלאכים, והיו זוכים לתפילין של אור, אמנם אחר החטא לא זכו ישראל אלא לתפילין של עור, דהיינו צמצום האורות העליונים בעולם מטטרו"ן, שבו סוד הגלות ביומין דחול, ובו תפילין של עור כדפירש הרשב"י

ע"ה בזוהר (פ' ואתחנן דף רסד ע"ב) כי על התפילין נאמר (בראשית ג, כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור, זה לשונו רבי אבא שלח ליה לרבי שמעון, אמר ליה האי דאוקמוה בתפילין דמארי עלמא, ואינון קודשא דקודשין, משכא דעל תפילין ואינון רצועין אקרון קדושה, אסמכתא מנלן, שלח ליה ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור דייקא, והכי אוקמה רב המנונא סבא, ואלין אינון דרישא ודרועא ידכ"ה בה', והא אוקמוה, עד כאן לשונו. ונודע כי פסוק זה ויעש ה' אלהים הוא תיקון לאחר חטא אדם הראשון, וכן פי' בתיקונים (דף י ע"ב) זה לשונו בקדמיתא כתנות אור, דבהון עקבו הוה מכהה גלגל חמה, והיינו בורא מאורי האש, בתר דחבו ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור, עד כאן לשונו לענייננו, ולשון זה מובן עם מה שכבר הקדמנו.

ובתיקונים (שם קיג פ"ב) ביארו הענין בפירוש, זה לשונו בתר דהרהר תשובה אדם לתתא, הדר לבושא לגבי מוחא דאיהו קרקפתא דתפילי, ואתחבר מוחא דאיהו חכמה באימא, מיד ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור ולבישם, ואינון תפילין דאינון מעור. בההוא זמנא קמת תשובה דאיהי אימא קרקפתא דתפילין עם אדם לאגנא עליה ולכסיא עליה דהוא ערום, כגוונא דאיהו כסי על מוחא עלאה, וכדי כל מאן דאנח תפילין כאילו כסי על מוחא עילאה, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל האדם במה שביארנו, יתלהב לבו לאהבה את הבורא שחמל עליו וצמצם בו האורות העליונים מלובשים בתפילין של עור, והוא מה שהזכיר שלמה המלך ע"ה בשיר השירים באהבת הקדוש ברוך הוא לישראל (שה"ש ז, ו) מלך אסור ברהטים, שהם תפילין שבראש, כדפי' לעיל.

ובהניח האדם תפילין הוא אדם שלם, דומה ליוצרו, כמו שביארו בתיקונים (דף פג ע"ב) זה לשונם (בראשית א, כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו, הכא פקודא דתפילין, תא חזי כל מאן דאנח תפילין על רישיה ועל דרועיה, קלא סליק בכל יומא לכל חיוון מרכבות ואופנים ושרפים ומלאכים דממנן על צלותין, הבו יקר לדיוקנא דמלכא דאיהו מאן דאנח תפילין, דעליה אתמר ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו. בצלמו, בתפילין דרישא, כגוונא דתפילין דמארי עלמא, דאינון שכינתא עילאה תפילין על רישא דאיהו עמודא דאמצעיתא, דאיהו כללא דתלת ספירן קדמאין, ועמודא דאמצעיתא כליל שית ספירן, ואימא עילאה תפילין על רישיה, איהו תפילין דאנח קודשא בריך הוא בכל יומא. תפילין דיד דא שכינתא תתאה דאיהי קשירא ליה, ועליה אתמר (בראשית מד, ל) ונפשו קשורה בנפשו, תרווייהו ביחודא

חדא בקשורא חדא. רצועה כריכא באצבעא שמאלא, דא קידושין דילה, דאיהי טבעת כריכא באצבעא דילה, ובה איהי קשירא עמיה ואיהו עמה, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמר הזה מעלת המניח תפילין שהוא דומה ליוצרו. ומבואר במאמר קצת כוונת התפילין, ויתבאר עוד בעזרת ה'. ואגב מבואר שהרצועה שאנו כורכין באצבע היא טבעת הקידושין שהזכר נותן לה, ומכאן היה אומר מורי ע"ה שאין ראוי לכרוך הרצועה על האצבע עד שיניח תפלה של ראש שהוא סוד הזכר, שאם עדיין לא בא הזכר קדושין מהיכן, וכן מנהג רוב ישראל, ואין ראוי לשנות המנהג. וכן היה אומר מורי ע"ה שכריכה זו שבאצבע צריך שתהיה מעומד, שהזכר המקדש את האשה מקדש אותה מעומד, שהקדושין הם מעלמא דדכורא, ודרכו מעומד. והכריכות צריכות שיהיו ג' כדפי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכח ע"ב), והעתקנו לשונו לעיל בענין מנין חוליות שבציצית.

ועוד במעלת המניח תפילין וציצית, האריכו בזוהר (בפ' קדושים דף פא ע"א), ואמרו שהמניח תפילין וציצית הוא אחד, דומה ליוצרו, וכיון שהוא דומה ליוצרו יש התיחסו וקורבה להקדוש ברוך הוא שישרה עליו, אבל אם אינו דומה ליוצרו מה התייחסות להקדוש ברוך הוא עמו, זה לשונו קדושים תהיו (ויקרא יט, ב) רבי אבא פתח, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דה"א יז, כא), תא חזי בכל עמין דעלמא לא אתרעי בהו קודשא בריך הוא בר בישראל בלחודייהו, ועביד לון גוי אחד, וקרא לון גוי אחד בשמיה, ואעטר לון בכמה עטרין בכמה פקודין לאתעטרא בהו, ועל דא תפילין דרישא ותפילין דדרועא לאתעטרא בהו בר נש כגוונא דלעילא ולאשתכחא חד שלים בכלא, ובההוא שעתא דאתעטר בהו בר נש ואתקדש בהו אתעביד שלים ואקרי אחד, דאחד לא אקרי אלא כד איהו שלים, ומאן דפגים לאו אקרי אחד, ועל דא קודשא בריך הוא אקרי אחד בשלימו דכלא בשלימו דאבהן בשלימו דכנסת ישראל, בגין כך ישראל לתתא אקרון אחד, דכד בר נש אנח תפילין ואתחפי בכסויא דמצוה כדין אתעטר בעטרין קדישין כגוונא דלעילא ואקרי אחד, ובגיני כך ליתי אחד וישתדל באחד, קודשא בריך הוא דאיהו אחד ישתדל בחד, דהא לית מלכא משתדל אלא במאי דאתחזי ליה, ובגין כך כתיב (איוב כג, יג) והוא באחד ומי ישיבנו, לא שארי קודשא בריך הוא ולא אשתכח אלא באחד. באחד, אחד מבעי ליה, במאן דאתתקן בקדושה עילאה למהוי חד, כדין הוא שריא באחד ולא באתר אחרא, ואימתי אקרי בר נש אחד בשעתא דאתקדש בעטרין עילאין, עד כאן לשונו. הרי בפירוש דלא שארי קודשא בריך הוא ולא אשתכח אלא באחד, דהיינו אחר שיתוקן האדם בציצית ותפילין, שאז הוא אחד.

ואם כן, בעת שהאדם עוסק בתורה או בתפלה, שאז הוא רוצה שהקדוש ברוך הוא ישרה עמו, ואם הוא פגום וחסר כלי ותכשיטי הקדושה ממנו אין הקדוש ברוך הוא שורה עליו, כמו שאמרו ז"ל לעיל ומאן דפגים לא אקרי אחד. ואפשר שזו היא ברכת התפילין כאומרו אשר קדשנו במצותיו, לפי הפשט, כי כיון שאדם רוצה לידבק בו יתברך ראוי שקודם יתקדש במצותיו, ובזה תהיה הכנה לשרות כל הקדושה העליונה.

ובענין כוונת הנחת תפלין, אעתיק מה שנמצא בזוהר ובתיקונים במקומות מפוזרים אחת הנה ואחת הנה, והמבין יבין. אמרו ז"ל (פ' מצורע דף נה ע"א) מאן דאנח תפילין, כד מנח תפלה של יד בעי לאושטא דרועא שמאלא לקבלא לה לכנסת ישראל, ולקשרא קשרא עם ימינא, בגין לחבקא לה, לקיימא דכתיב (שה"ש ב, ו) שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני, לאתחזאה בר נש כגוונא דלעילא ולאתעטרא בכלא, וכדין בר נש שלים בקדושה עילאה, וקודשא בריך הוא קארי עליה (ישעיה מט, ג) ישראל אשר בך אתפאר, עד כאן לשונו.

וכאשר יניח תפלה של ראש וכו' יקום מעומד כנגד עולם הזכר, וכן פירשו בזוהר (פ' חיי שרה דף קלב ע"ב) שכל דברים שהם מעלמא דדכורא צריך למיקם בקיומיה ואזדקף, ועוד עיין שם (פ' תרומה ריש דף קלג) בענין קדושה מעומד ומיושב, ועל זה אמרו בגמרא (סנהדרין דף מב ע"א) אמר רבי ישמעאל אלמלא לא זכו ישראל להקביל פני אביהם שבשמים אלא כל חדש וחדש דיים, אמר אביי הילכך צריך למימרא מעומד.

ובהניח תפלה של יד יחבר קשר של יו"ד עם הבית, כן פיר' בזוהר (פ' פנחס דף רלו ע"ב) זה לשונו יו"ד דא, אצטריך דלא יעדי כלל מגו תפלה דיד, דלא יעביד פירודא, וכל חדוא דילה בהאי איהו, יו"ד בדכורא איהו ולא בנוקבא, ובגין דא אתקריבת בהדה, ומאן דרחיק ליה מאתר דא רחיק הוא מעדונא דעלמא דאתי בדכורא, איהו צדיק ואיהי צדק בלא יו"ד, איהו איש איהי אשה בלא יו"ד, ובגין כך חדוה דיליה לאתקרבא בה ולאתעדנא בהדה, מאן דרחיק עדונא דא ירחקון ליה מעדונא דלעילא, ועל דא כתיב (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד וגו', עד כאן לשונו.

ובכוונת תפלה של יד ושל ראש, יכוון בשל יד שהם ד' פרשיות שם ידו"ד כמבואר לעיל, קדש י', והיה כי יביאך ה', שמע ישראל ו', והיה אם שמוע ה', והבית שם אדנ"י. ובשל ראש ד' פרשיות שם ידו"ד בד' בתים שם אהי"ה, כן פירשו בתיקונים (דף ט ע"א) זה לשונם אז תקרא וידו"ד יענה (ישעיה נח, ט), ידו"ד בד' בתי דתפילין דרישא דאינון ד' אתוון אהי"ה, וידו"ד יענה ידו"ד בד' בתי דתפילין דיד דאינון אדנ"י. ואי תימא לאו אינון ביד אלא בית א' וכו', עד כאן לשונו לענייננו. וכן ביארו בתיקונים.

ועוד בתיקונים (דף קמד ע"ב) זה לשונם (שה"ש ו, י) ראשך עליך ככרמל, דא תפילין דרישא, ורצועין תליין מכאן כזמורות דאינון ככרמל דתליין מגפן. ודלת ראשך כארגמן, דא תפלה דיד, מה דהוה דלת בגלותא עניה, הדא הוא דכתיב (תהלים קב, א) תפלה לעני כי יעטוף, תהא לבושא כארגמ"ן, דאיהו סוד אוריא"ל רפא"ל גבריא"ל מיכא"ל נוריא"ל. מלך אסור ברהטים, דא קודשא בריך הוא ידו"ד, דיהא אסור בארבע בתים דילה דאינון אדנ"י, ארבע רהטי מוחא, דיהא אסור ברהטים כגוונא דא יאקדונק"י, כי שמך בך ובך שמך, ודא איהו סוד אמן מן ארגמן, עד כאן לשונו. ובסוף המאמר, בענין מלך אסור ברהטים, הוא מסכים עם מאמר הקודם, והכלל כי תפלה של יד הוא ראש הנקבה, ורהטי דמוחא שבה הוא שם אדנ"י. והרצועה של יד הוא מה שאמר ודלת. ראשך, רומז לשער ראשה, עד ארגמן, כמבואר במאמר.

עוד בזוהר (פ' ואתחנן דף רסג ע"א) בענין כוונת הנחת תפילין זה לשונו תני רבי יצחק רתיכא קדישא עילאה ד' בתי דתפילין דאנח ו', כמה דאתמר, רתיכו קדישא אחרא ארבע אחרין דכלילן בחד דאנח ה' בתראה, כמה דאוקמוה. וכתוב עוד שם (דף רסד שלהי ע"א בהגהה) והוא לשון המגיה, תפילין דרישא חכמ"ה ובינ"ה גדול"ה גבור"ה, תפאר"ת המניח. ותפילין דדרועא תפאר"ת נצ"ח הו"ד יסו"ד, מלכו"ת המניח. עד כאן לשונו. ואל יקשה מה שפי' בתיקונים שד' פרשיות הם שם ידו"ד, שהכוונה ו' נוטה אל הימין חסד, ה' נוטה אל השמאל גבורה, כן פי' מורי ע"ה.

וקודם שישים התפילין יאמר, אני משים תפילין לקיים מצות בוראי וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך, ד' פרשיות שביד וכו', יכוון שהם כנגד שם ידו"ד המתלבש בתוך שם אדנ"י שהוא הבית, וכ"א אזכרות שבו כנגד שם אהי"ה. ובראש הם ד' פרשיות ידו"ד, וד' בתים אהי"ה, ועוד שם אהי"ה בתוכו כנגד כ"א אזכרות, ויכוין לאכנעא שפחה תחת גברתה וכו' כמבואר לעיל.

ובענין כוונת אזכרות שבתפילין שהם אהי"ה, כ"א ביד וכ"א בראש, שהם מ"ב, ביארו בתיקונים (דף ג ע"א) זה לשונם אהי"ה אשר אהי"ה מלגאו דתפילי, בכ"א אזכרות דתפילין דרישא ובכ"א אזכרות דתפילין דיד, ודא אימא עלאה תפילי דמארי עלמא קארינן ליה, תפילין על רישא דעמודא דאמצעיתא שמע ישראל, כסי ליה אימא עילאה בגדפהא דאינון רצועין דתפילי, עד כאן לשונו.

ועל דרך הפשט צריך לכוון בפרשיות עצמם הכתובות בתפילין, ובזה יתעורר לבו לאהבה, בשני פרשיות הראשונות שהם קדש והיה כי יביאך כנגד י"ה, יחשוב הכתוב בהם, דהיינו ענין יציאת מצרים, והוא המורה על תוקף אהבת הקדוש ברוך הוא שהוא

בעצמו הלך להוציאם משם והרג בכוריהם, וימשול משל, למלך אשר בנו שבוי, וילך המלך בעצמו בעבור אהבת בנו ויוציאנו משם בחזקה ויעשה מלחמה עם שובהו. כן הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, הוא ולא מלאך ולא שרף הרג בכוריהם והוציאם, כאומרו (שמות יב, כט) וה' הכה כל בכור, והוא מה שמשה מזהיר את ישראל (שם יג, ג) זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' כי בחוזק יד הוציא ידו"ד אתכם מזה וגו', ומלת זכור הוא מקור, כי לעולם חייבים אנו לזכור ענין זה, כדי שנזכור אהבתו בלבנו ונעבדהו כבן האוהב את אביו מצד שהטיב עמו, והוא שהכתוב קורא אותנו בנים, כאומרו (שם ד, כב) בני בכורי ישראל, והכוונה על הנשמה הקדושה שנשפעה לנו ממקום הקדש, שמשם הבכור הוא קדש, ולכן הוא אומר (שם יג, ב) קדש לי כל בכור, ומצד זה חייבים אנו לקדש עצמנו כדי שנהיה דבקים בו, וזה הענין הוא הכתוב בפרשה שניה, ובה מבואר יותר ענין הריגת הבכורות, באומרו (שם יג, טו) ויהרוג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם ועד בכור בהמה, ובשני פרשיות אלו מודיע לנו ענין ההשגחה והיכולת, שהרי שידד מערכות השמים ותבר מנעולי פרזלא כדפי' בזוהר, וכן כתוב (דברים ד, כ) ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה.

ובשני פרשיות שמע והיה אם שמוע מזכיר לנו ייחוד ה', דהיינו ידו"ד אחד למעלה ולמטה ובד' רוחות העולם, שראינו הענין במעמד הר סיני כדפי' בפרק א משער היראה, ואחר כך מזהירנו על האהבה, ושנעשה למציאות האהבה סימנים כדי שלא תמוש אהבתו מלבנו, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום מענין האהבה והיחוד על לבבך, ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך וגו' וקשרתם לאות, כדי שנזכור האהבה והיחוד, וזה הענין כתוב בפרשת והיה אם שמוע לאהבה וגו' אלא שייעד אותנו שאם יפתה לבנו אחרי היצר שהוא אלהים אחרים וחרה וגו'.

ובענין הרצועות של ראש, וקשר תפילין שבראש ושל יד, ביארו בזוהר (פ' פנחס דף רלו ע"ב) זה לשונו תרין רצועין נפקין מסטרא דא ומסטרא דא, דתרין יריכין דהאי א' ח', דנביאי קשוט אחידן בהו, דהא מלעילא נפקין תרין דרועין מימינא ומשמאלא, ודל"ת אתאחידת בהו, לבתר אתפשטו יריכין לתתא, כיון דהיא אתאחדת לעילא כדקא יאות נחתא לתתא לאתאחדא באכלוסהא, כד איהי אתאחדת אחידת בשפולי יריכין ורשימו דיו"ד ברית קדישא עלאה מלעילא, כדין איהי אתאחדת ביחודא, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד בענין רצועה של יד אמר בזוהר (פ' ואתחנן ריש דף רסג) זה לשונו ועל דא מהאי תליא רצועה חד לתתא, דהא מנה תליין תתאי ואתזנו מניה, ועל דא אתקרי אות, כמה

דאת אמר (בראשית ט, יב) זאת אות הברית, וכתיב (שמות יג, טז) לאות על ידכ"ה בה"א, והא אוקמוה.

עוד בסוד הרצועות פירשו ז"ל (ת"ז דף ט ע"ב) תלת רצועין נצח והוד יסוד, יסוד רצועה דקשיר ו' עם ה', כי כל בשמים ובארץ, דאחיד בשמיא ובארעא. תרין רצועין, נצח והוד דאחידן בה' עילאה, והקרנים גבוהות והאחת גבוה מן השנית, אוף הכי תרין רצועין חד ארוכה וחד קצרה. קצרה עד החזה, ארוכה עד טבורא. ואתפשטותא דה"א עילאה עד הוד באת י' איהו, דאיהו קשר דתפילין דרישא, דאיהי ה' עילאה סליקת לחמשין, חמש זמנין עשר באת י', והיינו מן ה"י מן אלהים, חמש זמנין ה' באת י' חמשין בחמש ספירן. יסוד כ"ל נטיל לון כלהו וירית לון לכלה, והיינו כל כלה. באת ה' תתאה קרן אחת, ורזא דמלה אוקמוה רבנן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה במצחו, שנאמר (תהלים סט, לב) משור פר מקרין פריס, מקרן חסר יו"ד, ודא רצועה דתפילי דיד דמארי עלמא, עד כאן לשונו.

ובסוד שינים שבתפילין, אמר בתיקונים (דף ט, ע"א) זה לשונו שין של תפילין הלכה למשה מסיני, ש דתלת ראשין ש דד' ראשין לקבל שבע הנערות הראויות לתת לה מבית המלך, ואינון בשחר שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב שתים לפניה ושתים לאחריה (ברכות פ"א מ"ד), עד כאן לשונו.

עוד שם (דף כו ע"א) זה לשונו ש של תפילין דא אימא עילאה עלה אתמר (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ידו"ד נקרא עליך ויראו ממך, שי"ן סליק באתווי ש"ס, ה' דיד כהה, שס"ה. ורמ"ח פקודין דכלילן ברמ"ח תיבן דקריאת שמע בד' פרשיין הא תרי"ג, עד כאן לשונו.

עד הנה מה שכללנו מדברי הרשב"י ע"ה הנוגע לכוונת הנחת ציצית ותפילין, וכאשר יכוון האדם בכל זה, ויתבודד ביום ויעסוק בתורה בדחילו ורחימו בכוונתם כאמור, ויכוון בסוד שם יו"ד ק"א וא"ו ק"א שהוא שם המחשבה כדפי' בריש הפרק, בודאי ימשוך קדושה לקדש מחשבתו.

וטוב שאחר הנחת טלית ותפילין יכוון בשם יו"ד ק"י וא"ו ק"י, שפי' בתיקונים (דף ט ע"ב) שבו סוד תפילין וציצית, זה לשונו ואית נקודה ברזא אחרא, כגוונא ידו"ד מלך ידו"ד מלך ידו"ד ימלוך, שמהן דלעילא נקודן דילהון כְּתִיבִין תחותייהו, בד' שמהן תליין מכל שמא ושמא, ועלייהו אתמר (ישעיה ו, ג) וקרא זה אל זה, לקבל י"ב אנפין דתלת חיון, אל זה י"ב גדפין דתלת חיון, ועל כלהו פני אדם. ותפילין הוא פני אדם, ציצית פני חיוון וגדפי חיוון. ואוקמוה רבנן שם בן י"ב כל היודעו והזהיר בו כל תפלותיו מתקבלות,

ומקורו יו"ד ק"י וא"ו ק"י, כל י' איהו אנפוי ידו"ד. א' - ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א, י), הכא בהאי שמא רזא דתפילין וציצית, עד כאן לשונו. ושם זה פי' בתיקונים, וכן במקומות אחרים בתיקונים, שהוא מוחא מחשבה בחכמה שבכתר, ויועיל בה לקדושת המחשבה.

והמקום שנתבאר בפירוש (תז"ח דף ק ע"א) ראיתי להעתיקו הנה, זה לשונו והאי איהו קרטא דילך זרק"א מק"ף שופ"ר הול"ך סגולת"א, דאבנא דא מפומך סלקא לאתר דאתמר ביה במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך על תחקור, ואיהו שמא דכתר עילאה דאיהו חכמה קדומה, דהכי סליק חכמ"ה לחושבן שמא קדישא עם עשר אתוון בכללא, דאינון יו"ד ק"י וא"ו ק"י עד כאן לשונו. ועוד לקמיה בגין דנחתין עלה עשר סגולות דשמא דכתרא דאינון יו"ד ק"י וא"ו ק"י, דאינון ספירין מליין סגולות דסחרין לכתרא עילאה דמלכא ומטרוניתא, והאי איהו כתר עילאה דאתמר ביה ביום שבת בקדושה כתר יתנו לך ה' אלהינו וכו', עד כאן לשונו לענייננו.

עוד יש לענין קדושת המחשבה בחינות אחרות, וראינו לבארם בפרק בפני עצמו כדי לתת ריוח בין פרק לפרק.

פרק ז

כבר ביארנו בריש הפרק הקודם שהמוח והלב הם ב' אברים ראשיים שבהם תלוי המחשבה, וביארנו בענין קדושת המחשבה התלויה במוח, כפי מה שנמצא בדברי הרשב"י ע"ה.

עוד מצאנו בדברי הרשב"י ע"ה בתיקונים (דף סג ע"א) בענין ברכה קדושה יחוד, שפי' שהם אריה שור נשר, שהם חסד גבורה תפארת, וג' אברים באדם כנגדם מוח לב ריאה, וג' קטגורים כנגדם טחול מרה כבד, ועל מרכבה זו שורה פני אדם העליון, שהוא סוד המחשבה העליונה, וזו היא מחשבה טובה כמבואר בריש פרק הקודם, ויש מחשבה רעה שהוא אדם בליעל איש און (משלי ו, יב) אדם להבל דמה (תהלים קמד, ד). ומכאן תראה כמה פגם עושה החושב מחשבות זרות, שנעקר ממקום עליון אל מקום הטומאה שהוא אדם בליעל וכו' (משלי שם).

ואמר אחר כך ז"ל על מוחא שריא ברכה, על לבא שריא קדושה, על ריאה שריא יחוד, מחשבה כלילא מכלהו, ואינון יברכך ה', יאר ה', ישא ה', יברכך במוחא, יאר בלבא דתמן נהורא דעיינין, ישא בריאה דאיהו שלום, הדא הוא דכתיב וישם לך שלום, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמר היות קדושה בלב, וטעם הדבר פירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' שלח דף קסא ע"א) שהאדם הוא דוגמת עולם קטן, ויש רמז באדם מהעולם מהמקדש וקדש הקדשים, ואמר שהלב הוא כנגד קדש הקדשים, זה לשונו תא חזי כד ברא קודשא בריך הוא בר נש בעלמא, אתקין ליה כגוונא עילאה יקירא, ויהב ליה חיליה ותוקפיה באמצעיתא דגופא דתמן שריא לבא, דהוא תוקפא ומזונא דכל גופא, ומתמן אתזן כל גופא, וכל אינון שייפי דגופא מתמן אתזנו, והא לבא אחיד ואתקף באתר עילאה דלעילא דאיהו מוחא דרישא דשארי לעילא, ואחיד ביה, ודא אתקשר בדא. כגוונא דא אתקין קודשא בריך הוא ועבד ליה חד גופא, ואתקין שייפי דגופא סחרניה דלבא, ולבא שארי באמצעיתא, וכל גופא וכל אינון שייפין אתזנו מההוא לבא דהוא תוקפא דכלא, וכלא ביה תליין, וההוא לבא אתקשר ואתאחיד במוחא עילאה דשריא לעילא. כך הוא, כד ברא קודשא בריך הוא עלמא אסדר לימא דאוקיינוס דאסחר כל ישובא דעלמא, וישובא דכל שבעין אומין כלא אסחר לירושלם, וירושלם באמצעיתא דכל ישובא שריא, והיא אסחר להר הבית, והר הבית אסחר לעזרות דישראל, ואינון עזרות סחרן ללשכת הגזית דתמן סנהדרי גדולה יתבין, ותנינן אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלחודייהו, ולשכת הגזית אסחר לבית האולם, והאולם למזבח, והמזבח אסחר להיכל, וההיכל לבית קדש הקדשים, דתמן שכינה שריא וכפורת וכרובים וארון, והכא הוא לבא דכל ארעא ועלמא, ומהכא אתזנו כל אינון אתרי דישובא דאינון שייפי גופא, ולבא אתזן ממוחא דרישא ואתאחיד דא בדא, הדא הוא דכתיב (שמות טו, יז) מכון לשבתך פעלת, כגוונא דא לעילא לעילא וכו', עד כאן לשונו לענייננו. ולקמיה ביאר במאמר כל בחינות אלו שבעולם הזה ושבמקדש היותם גם כן למעלה, ולמעלה מעלה, ואינו לדרוש שלנו.

ויוצא ממנו לכוונתינו, היות הלב באדם כנגד בית קדש הקדשים שבו ארון וכפורת וכרובים, ונלמוד מזה, שכמו שבבית המקדש היתה השכינה שורה שם מפני היות שם ארון ולוחות וכרובים וכו', כן לב האדם ראוי לעשות לו הכנה שתשרה בו שכינה ושתהיה קדש קדשים. וכן ביארו בתיקונים (דף קמ ע"ב) שעל כנפי ריאה נאמר (שמות כה, כ) והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה סוככים בכנפיהם על הכפורת, ואמרו ז"ל על הכפורת דא כפרת דליבא, קדש קדשין דא ליבא, עד כאן לשונו.

ושם (דף יג ע"ב) ביאר בחינה אחרת בלב, ואמר שהארון שהיה במשכן היה כנגד הלב, זה לשונו ארון ודאי דא לב, ונר דלוק, כלול ל"ב נתיבות, ואיהו שבת, וביה שכינתא עילאה דאיהי תורת חכם, ובה לב מבין. ואמר לקמיה כפרת הלב, דא פרישו דסוכת שלום, דאתמר ביה הפורש סוכת שלום, עד כאן לשונו. והכוונה שהארון הוא כנגד הלב שהיא

השכינה הכלולה מל"ב נתיבות, שלב היא שכינה כדפי' בתיקונים (דף מט ע"ב) דקאמר לב מבין, לב יודע, לב רואה, איהי שכינתא וכו'. וכן בתיקונים כתיבת יד (תז"ח דף קיד ע"ב) בענין נעשה אדם, מנו ט' אברים, ואמרו שם נעשה אדם הא ליבא דיהא שלימו דכלא. הכוונה, שהיא בחינה עשירית כנגד שכינה, כנדרש שם לגבי שאר האברים. ואמרו הלב מבין, הכוונה כי שכינה עלאה משפיע בה כח ההבנה להיות הלב מבין.

ובתיקון כ"ה (תקונים דף ע ע"א) אמר שה' כנפי ריאה עם הוורדא שהם שש, הם כנגד השרפים שעליהם נאמר (ישעיה ו, ב) שש כנפים שש כנפים לאחד, ואמר שית אינון מסטרא דאת ו' דאיהו ספר תורה, ארונא דספר תורה דא כיסא דלבא, ואיהו נור דליק, ואי לאו כנפי ריאה דאינון נשבין עליה הוה לבא אוקיד כל גופא, וההוא נורא דאיהו דדם דערקין דלבא, רוחא נשיב בערקין דדמא, וכלהו מתנהגין אבתריה, ודא הוא דכתיב (יחזקאל א, יב) אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו, עד כאן לשונו.

והרוח הזה המקרר דם הדין הוא מצד התפארת שהוא בעל הרחמים, וכן ביאר לקמיה וכד ייתי רוחא לגביה לבא, דתמן נפשא, אתמר ביה (שה"ש ה, ב) קול דודי דופק.

וכן מבואר עוד בתיקונים (דף נג ע"א) זה לשונו האי רוח, בכל אתר דאיהו שכינתא עילאה ותתאה אשתכח, איהו ו' דנשיב בכנפי ריאה, ועל לבא דתמן נר ה', דא נשמתא במוחא, רוח בכנפי ריאה, נפש בלבא. ולזמנין תלת בתלת מוחין, ומחשבה רכיב עלייהו דאיהו אדם. והכי תלת ללב, נ"ר נשמה רוח, דנשיב בהון נר בתרי בתי ליבא ואינון נפש רוח סי' נ"ר. והאי ו' איהו דנשיב בדרועין בשית פרקים דלהון, ואיהו נשיב בתרין שוקין דאינון (שה"ש ה, טו) שוקיו עמודי שש, ועלה אתמר (ישעיה יא, ב) ונחה עליו רוח ה', כד איברין דגופא מתנהגין בהאי רוחא בפקודין דאורייתא, ספינה מתנהגא לכל סטרא דבעי בר נש, כמה דאת אמר (יחזקאל א, יב) אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו, דספינה איהי רישא ואיהי לבא ואיהי גופא. ואם עשרה אברין דגופא דאינון מארי ספינה דאינון עמא קדישא לא מתנהגין באורייתא דאיהי נשמתא, במצוה דאיהי נפשא, פרח רוחא מביניהו, בההוא זמנא (יונה א, ד) וה' הטיל רוח גדולה אל הים דאיהי רוח סערה, דאיהי גזרת דינא קשיא דסערא גופיה דבר נש דאינון ישראל, וישראל אינון בסערה, והאניה דאיהי גופא חשבה להשבר, עד כאן לשונו לענייננו.

ובריש המאמר ביאר, כי נשמה רוח נפש, משכנם הם נשמה במוח, רוח בכנפי ריאה, נפש בלב. וכן ביאר גם כן בתיקונים (דף מט ע"א) זה לשונו ועוד נשמתא ורוחא ונפשא דבר נש אינון תרועה תקיעה שברים, נפשא בלבא, ודא שברים, כמה דאת אמר (תהלים

נא, יט) לב נשבר ונדכה. נשמתא במוחא, ודא תקיעה. רוחא בכנפי ריאה דנשיב על לבא, ודא תרועה וכו', עד כאן לשונו.

והנוגע מענין זה למעשה, מבואר במאמר כי בהיות עוסקין בתורה ובמצות הרוח הזה מתפשט בכל הגוף, שהרוח הזה הוא פנימיות הדעת, נשמה המתפשט בתוך שש קצוות, והיינו (יחזקאל א, יב) אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו. ואם לאו חס ושלום הרוח הקדוש הזה מסתלק, ושולט רוח סערה שהוא דין הקשה, ואז והאניה חשבה להשבר.

ועוד אמר בתיקונים (סוף דף קמ ע"ב) זה לשונו נפש רוח ונשמה, כהן לוי וישראל. כהן איהו נשמה, אם זכה נר ה', נר הוה נהיר בה מלבא כשמש זורחת, ורוחא דקודשא הוה נפיק מבין גדפוי דכרובים דאינון כנפי ריאה, והוא ממליל עמיה. ואם לאו נורא, ודא נפש, הוה נפיק אשא מלבא ואוקיד ליה, עד כאן לשונו.

וכיוצא בזה ביארו עוד שם לעיל מזה, זה לשונם כליות אינון יועצות, אם זכו עאל בהון נבואה דאיהי נר ה' נשמת אדם ואתעבידו נביאים ואינון יועצים לטב, ואית בהון עצה ותושיה. כנפי ריאה, אם זכו שריא בהון רוח קודשא ואתמר בהון (ישעיה יא, ב) ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה', ועלייהו אתמר (שמות כה, ב) והיו הכרובים פורשי כנפים וגו', עד כאן לשונו.

והנוגע לקדושת הלב הם ב' בחינות, הא' עשה והא' לא תעשה, בחינת העשה הוא, כי כיון שהנפש מקומה בלב כמבואר במאמרים שהעתקנו, הנפש קדושתה היא קדושת עשיית המצות, כמו שביארנו לעיל בפרק ד', והעתקנו לשון הרשב"י (ת"ז דף סח ע"ב) שאמר עשיתיו דא נפש דתמן עשייה, דשריא ברמ"ח פקודין. וענין זה דקדק הפסוק באומרו (במדבר טו, לט) ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים וגו', נראה שתיקון הלב בעשיית המצות ובזה מתקדש.

ועוד נלמוד מדברי הרשב"י שאמר שכיס הלב הוא הארון, ונודע הוא (ב"ב דף יד ע"ב) שבתוך הארון היו הלוחות ושברי לוחות, כן ראוי שיהיה לבו מלא תורה, ורוח הנושב מכנפי ריאה שהוא ו' יהיה נושב בו אור אויר התורה כראוי, ויזכה אל רוח הקודש כמעלת הכהן גדול, כמבואר בדברי הרשב"י ע"ה.

וכנגד שברי לוחות, צריך שיהיה לבו לב נשבר ונדכה, שיהיה מכון לשכינה, שהשכינה מושבה הם מאנין תבירין דילה כמבואר בפרשת ויקרא (זוהר דף ט ע"א), והם העניים שלבם לב נשבר ונדכה. ומי שלבו מתגאה עליו דוחה השכינה מעליו (משלי טז, ה) שנאמר תועבת ה' כל גבה לב, וכן ביאר הרשב"י ע"ה בתיקונים (דף סט ע"ב) זה לשונו וגסות לבא דהוא שלים בקליפין דיליה ולא אתבר, עליה אתמר (משלי טז, ה) תועבת

ה' כל גבה לב, ושכינתא לא שריא עליה, עד כאן לשונו. ובשער היראה פרק ד' העתקנו כל לשונו.

ובלי ספק כי אפילו הנפש השורה בלב תסתלק, מאחר שמכניס בלב קליפה הדוחה אותה, כי אין הקדושה שורה במקום שיש חצוני, לא יגורך רע, והעד כי כשהכניסו צלם בהיכל נסתלקה השכינה, וכן כל פגם שיפגום האדם בלבו מקנאה שנאה כעס ותחרות, הוא כמכניס צלם בהיכל קודש הקדשים, שכבר נתבאר היות הלב קדש הקדשים, וזו היא בחינת לא תעשה, שצריך ליזהר מכל אלו כדי שיהיה לבו כלי קדוש שבו תשרה השכינה, ולא תמצא השכינה ח"ו דבר פגם חצוני שידחה אותה.

וכמו שהוזהרנו ביום שבת מכעס ועצבות, כמו שאמר הרשב"י ע"ה בתיקונים (תקון כד דף סט ע"ב), כן צריך ליזהר בששת ימי המעשה, זה לשון הרשב"י ע"ה בתיקון מח (דף פה ע"א) זכאה איהו מאן דנטיר דירה לשבת, דאיהו לבא דלא אתקריב תמן עציבו דטחול וכעס דמרה, דאיהו נורא דגיהנם, דעלה אתמר (שמות לה, ג) לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, והכי איהו ודאי דכל מאן דכעיס כאלו אוקיד נורא דגיהנם, עד כאן לשונו.

ובודאי כי האזהרה הזו לעולם אנו צריכין אותה, אם שלא לכעוס אפילו בחול, שלא להדליק אשו של גיהנם, אלא שביום שבת הפגם הוא לאין תכלית, כי מאחר שאשו של גיהנם נתבטל מכל וכל וזה מדליקו מחדש, עונשו גדול מאד. וביום שבת צריך אדם להאריך אפו ולהיות עניו בתכלית, וילמוד ממדות קונו, שביום שבת מאריך לרשעים שבגיהנם, שאשו של גיהנם בטל, וכמו שפי' בפרשת יתרו (דף פט ע"א) משום דעתיקא אתגלי כל רוגזין וכל דינין ביום שבת אשתככו. וכמה עובדי עבודת אלילים לפניו, והוא מאריך. וממדת ענוה שיקנה ביום שבת ימשוך לכל ששת הימים, שיום שבת שורש לכל הקדושות, כמו שביארנו בפרק ב, ויתבאר עוד בעזרת האל.

וכן, כמו שצריך לשמור עצמו מעצבות הלב כן צריך בימות החול, כי אין השכינה שורה לא מתוך עצבות וכו' אלא מתוך שמחה, כדפי' בגמ' (שבת דף ל ע"ב). מלבד בזמנים שצריך עצבות, כגון בד' צומות שמתענים על חרבן הבית, שאפילו לפניו יש עצבות כדפי' בגמ' (חגיגה דף יג ע"א) דבבתי גואי איכא עציבו, וכן אמרו במסכת ברכות פרק קמא (דף ג ע"א) ג' משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר הקדוש ברוך הוא וכו' כמבואר שם, בזמנים אלו העצבות הוא טוב. או אם יתעצב על עונותיו, אין כל זה פגם בלב, אבל העצבות שהוא מצד דברי העולם הזה הוא הפוגם.

וצריך שיהיה תוכו כברו, וסודו נתבאר בתיקונים (דף קכח ע"ב) זה לשונו מאן דאיהו מאילנא דחיי איהו תוכו כברו, פומא ולבא שוין, ועלייהו אתמר (בראשית ג, כב) ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, אבל אחרא דלאו פומיה ולביה שוין עליה אתמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, דודאי איהו ערבוביא בישא דמשקר מוניטא דמלכא, דמערב כספא בעופרא וכו', עד כאן לשונו לענייננו, ויתבאר עוד בסודו בענין התפלה ב"ה. וצריך שיהא דובר אמת בלבבו, כי בזה גורם יחוד מדת אמת בלב, והוא סוד (תהלים פה, יב) אמת מארץ תצמח.

והכלל, כי כיון שהלב הוא מקור החיים נתון באמצע הגוף, והוא כנגד בית קדש הקדשים שהוא נקודה אמצעית לעולם, כל המדות הטובות שבאברים נובעות מהלב, וכן להפך, ולכן אמרו במסכת אבות (פ"ב מ"ט) במשנת חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר אומר עין טובה וכו' רבי אלעזר אומר לב טוב, ואמר רואה אני את דברי אלעזר ן' ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם. וכן בהפכו, לב רע שורש לכל המדות המגונות.

עוד אמרו בגמרא נדרים (דף כ ע"ב) וילקוט (רמז תש"נ) בפירוש הפסוק (במדבר טו, לט) ולא תתורו אחרי לבבכם, מכאן אמר רבי נתן אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עינו בכוס אחר, אמר רבא לא נצרכה אלא אפילו שתי נשיו. דבר אחר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, מגיד שהעינים הולכות אחר הלב, או הלב אחר העינים, אמרת והלא יש סומא שעושה את כל התועבות שבעולם, הא מה תלמוד לומר ולא תתורו אחרי לבבכם, מגיד שהעינים הולכות אחר הלב. ואמר עוד לקמיה, אמר רבי יצחק לבא ועינא תרי סרסורי דחטאין, ולא תתורו וגומר. תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה (משלי כג, כו), אמר הקדוש ברוך הוא, הן יהבת לי לבך ועינך אנא ידענא דאת לי, עד כאן לשונו. הרי מבואר היות הלב מקור לכל המדות אם לטוב אם להפכו, ולכן הפסוק מקדים הלב לעינים, לא תתורו אחרי לבבכם ואחר כך אחרי עיניכם, וכן תנה בני לבך לי ועיניך וגו'.

ולדעת רבותינו ז"ל שאמרו הן יהבת לי לבך ועינך, צריך לומר שפשט הכתוב הוא תנה בני לבך לי ועיניך, וכאן פסיק טעמא, ובזה דרכי תצרנה, והטעם שלא אמר הכתוב תנה בני לבך ועיניך לי, מפני שהלב הוא העיקר כמבואר במאמר שאמר שהעינים הולכות אחר הלב.

עד כאן דברנו במה שנוגע אל פרטי הלב, האמנם אל מה שנוגע לכללות קדושת המחשבות התלויות בשנים הנאמרים במוח ובלב, יש עוד פרטים שנרמזו בכתובים, ובדברי הרשב"י ע"ה, והם העיקר אל קדושת המחשבה.

הא' מהם שיתמיד לקום בכל לילה בחצות ויעסוק בתורה עד אור היום. ובסגולת הקם בחצות לילה לעסוק בתורה מעלות גדולות אשר יתבאר ב"ה, והאחד מהם הוא הכנעת הקליפות, ודבר זה נתבאר בזוהר (פ' ויחי דף רמב ע"א) בפסוק (בראשית מט, יד) יששכר חמור גרם, פתח ואמר (תהלים כז, א) ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד, כמה חביבין אינון מלין דאורייתא, כמה חביבין אינון דמשתדלי באורייתא קמי קודשא בריך הוא, דכל מאן דישתדל באורייתא לא דחיל מפגעי עלמא, נטיר הוא לעילא נטיר הוא לתתא, ולא עוד אלא דכפית לכל פגעי דעלמא ואחית לון לעומקי דתהומא רבה.

תא חזי, בשעתא דעאל ליליא פתחין סתימין, וכלבי וחמרי שריין ושאטן בעלמא, ואתייהיבת רשו לחבלא, וכל בני עלמא ניימי בערסייהו, ונשמתהון דצדיקייא סלקין לאתענגא לעילא. כד אתער רוח צפון ואתפליג לילא, אתערותא קדישא אתער בעלמא, ואתמר בכמה דוכתי, זכאה חולקיה דההוא בר נש דאיהו קאים בההיא שעתא ואשתדל באורייתא, כיון דאיהו פתח באורייתא כל אינון זינין בישין אעיל לון בנוקבי דתהומא רבא, וכפית ליה לחמור ונחית ליה בטפסרי דתחות עפרא דזוהמי קסרא, בגיני כך יששכר דאשתדלותיה באורייתא כפית ליה לחמור, ונחית ליה מההוא גרם המעלות דאיהו סליק לנזקא עלמא, ושוי מדוריה בין המשפתים, בין זוהמי דטפסרי דעפרא, עד כאן לשונו.

וכבר הארכנו לעיל שבלבול המחשבות שיבא לאדם בעת עמדו בתפלה או בעת עוסקו בתורה הוא מפני עונותיו שאינו ראוי ליחד, והעון הוא המקטרג החצוני אשר יפסיק בינו לבין אלהיו, וכיון שהאדם הזה רגיל לקום בחצות לילה לעסוק בתורה הוא כופה לסטרא אחרא ועונותיו מתכפרים, ובזה יבא לטהר מחשבתו ולא יתבלבל יחודו.

והטעם לזה אפשר לומר, מפני כי מדת לילה היא המשפעת הדינין, וממנה יונקים הדינין החיצונים, והיא נהפכת מחשך לאור, ירצה ממדת הדין למדת רחמים, על ידי עסק התורה, וכיון שהיא נמתקת כל אותם התלויים בה גם כן נמתקים. ועוד כי הקליפה הקשה מכל הקליפות היא המיתה, והשינה אחד ששים במיתה (ברכות דף נז ע"ב), וכיון שאדם נודד שינה מעיניו נמצא הקליפה הקשה משתברת, ומאליו ודאי שכל השאר יכנעו וישתברו, ואור בת עין יאיר על ידי התורה אור, ולכן דוד המלך ע"ה בלילה לא היה ישן שתין נשמי (סוכה דף כו ע"ב, זוהר פ' ויגש דף רז ע"א) מן הטעם האמור, וכן צריך כל בעל תשובה להתנודד שינה מעיניו בלילה על ידי עסק התורה והתפלה כדי להכניע הקליפות, ובודאי שיהיה לו סיוע גדול לתשובה.

וכן אמרו בתיקונים (תקון נ דף פו ע"ב) וכל דא כפום עובדיהון דבני נשא הכי אתפרנסת, זכאה איהו דסליק לה לאתרה ולקודשא בריך הוא לאתריה, דאתמר ביה (ישעיה יט, א) הנה ידו"ד רוכב על עב קל, הנה ידו"ד יוצא ממקומו (שם כו, כא). אמר ליה רבי אלעזר, אבא וכי יכיל בר נש לאחזרא לקודשא בריך הוא לאתריה, אין כמה דאשכחנא בדוד דאמר (תהלים קלב, ד) אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה' וגו', בההוא זמנא דבר נש אחזר ליה לאתריה מה כתיב ביה, ממקומו יפן ברחמיו לעמו וכו', עד כאן לשונו. הרי בפירוש כי דוד המלך ע"ה על ידי שנדד שינה מעיניו החזיר הקדוש ברוך הוא למקומו, וממנו ילמוד כל יחיד ויחיד, שמאחר שבחטאו גורם גלות הקדוש ברוך הוא ושכינתיה ממקומו, כמו שנתבאר בשער היראה, ראוי שישוב בתשובה וידוד שינה מעיניו להחזירם למקומם.

וכן כאשר יסתכל האדם שאחר מיתתו עיניו סתומות מלראות, כמה יתהה אז על הראשונות ויאמר בעוד עיני פתוחות מדוע לא הסתכלתי בהם בעסק התורה ונדדתי שינה מעיני, לכן בעוד רוח חיים בקרבו יתרחק מהמיתה ויתדבק בתורה שהיא עץ חיים, על דרך שאמר בזוהר פרשת נשא (דף קכו ע"א) במאמר (תהלים קד, א) ברכי נפשי את ה' שהעתקנו בשער היראה פרק יב, בסוף המאמר כד אסתכל דוד באינון דינין דבר נש כד אסתלק מהאי עלמא, אקדים ואמר ברכי נפשי את ה' עד לא תפוק מעלמא, השתא דאנת אשתתפת עם גופא וכו'.

עוד יש הוכחה גם כן בזוהר (פ' ויקרא דף יב ע"ב) שקימת חצות יועיל לטהרת המחשבות, אמר שם שמזמור (תהלים קלד, א) הנה ברכו את ה' כל עבדי ה', נאמר על העומדים לעסוק בתורה בחצות לילה, ואמר ומאן אינון דשבחא כלא דילהון קמי מלכא, הדר ואמר העומדים בבית ה' בלילות, אלין אקרון עבדי ה', אלין אתחזון לברכה למלכא, וברכתא דילהון ברכתא, הדא הוא דכתיב (תהלים קלד, ב) שאו ידיכם קדש וברכו את ה', אתון אתחזון דמלכא קדישא יתברך על ידייכו, וברכתא דעל ידייכו ברכתא היא, עד כאן לשונו. וכיון שאמר שהמלך העליון מתברך על ידו, ודאי שמחשבותיו נכונות ונקיות, וכשהוא מבולבל ואינו במחשבתו אין ברכה שלו ברכה ואין יחודו יחוד, אלא ודאי מן השמים יסייעוהו שיהיה צדיק גמור ושתהיה מחשבתו קדושה, וזה ממעלות הקם בחצות לעסוק בתורה, שפי' בפרשת ויקרא דאורייתא מודעא ליה חוביה כדי שישוב, כן פירש בזוהר (פ' ויקרא דף כג ע"ב) בפסוק (ויקרא ד, כג) או הודע אליו, זה לשונו ומאן דקאים בליליא למלעי באורייתא, אורייתא קא מודעא ליה חוביה, ולא בארח דינא אלא כאמא דאודעא לברה במלה רכיך, והוא לא אנשי ליה ותב בתיובתא קמי מאריה,

ואי תימא דוד דהוה קם בפלגו ליליא אמאי אתערו עליה בדינא, אלא שאני דוד דאיהו עבר במה דאתקשר, ובעא דינא, ובמה דעבר אתדן, הוא חטא לקבליה דמלכותא קדישא וכו', עד כאן לשונו לענייננו.

ויש עוד הוכחה לענין זה מהמאמר שהעתקנו בפרשת ויקרא (שם דף יג ע"א), שאמר לקמיה שעל עבדי ה' הנזכרים נאמר שאו ידיכם קדש וברכו את ה', ופי' שם שהוא סוד חכמה עליונה שהוא עדן הנקרא קדש. ובודאי שאם אין בנשמתו אחיזה במקום הקדש לא יוכל למשוך משם ברכה לה', אלא ודאי שקודם הוא מתקדש משם, ועל ידי כך יוכל למשוך אחר כך ברכה משם.

וכן פירש בזוהר (שם פ' לך לך דף צב ע"ב) שהעומד לעסוק בתורה יונק מנחל קדומים, זה לשונו אמר רבי חזקיה כל מאן דאשתדל בהאי שעתא ודאי אית ליה חולקא תדיר בעלמא דאתי, אמר רבי יוסי מאי טעמא תדיר, אמר ליה הכי אוליפנא, דכל פלגות ליליא כד קודשא בריך הוא אתער בגנתא דעדן, כל אינון נטיען דגנתא אשתקיין יתיר מההוא נחלא דאקרי נחל קדומים נחל עדנים, דלא פסקין מימוי לעלמין, כביכול ההוא דקאים ואשתדל באורייתא כאלו ההוא נחלא אתרק על רישיה ואשקי ליה בגו אינון נטיען דבגנתא דעדן, אמר רבי יוסי הואיל וכלהו צדיקיא דבגו גנתא דעדן צייתין ליה, חולקא שויין ליה בההוא שקיו דנחלא, אשתכח דאית ליה חולקא תדיר בעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

וכאשר תעיין במה שפי' בתיקונים (דף פח ע"א) בענין נחל קדומים נחל עדנים, לא יתרחק הדבר שתתקדש מחשבתו, כי הוא יונק מן הקדש, דההוא נחלא אתרק על רישיה, ולכך יוכל למשוך משם ברכה, וראוי הוא שהמחשבה השורה בראשו שתתקדש.

האמנם כדי שיזכה להיות קדוש קדושת המחשבה כדפי', צריך שתהיה תורתו תורה נקיה, שאם הוא רשע תורתו נמאסת, כדכתיב (תהלים נ, טז) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי, ולא יאמר בו שישימו הצדיקים חלקו בההוא שקיו דנחלא, שהרי הוא במעשיו נדחה משם.

ועוד מה שאמר המאמר שנקרא עבד ה', הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות (שם קלד, א), וכוונת העומדים בבית ה' בלילות פירו' הוא שדיוקנו למעלה עומד ונחקק בשכינה, שהיא בית ה', שהיא אומרת חזי במאי ברא אתערנא לגבך (זוהר פ' ויקרא דף יג ע"א). שאי אפשר לומר שיהיה פירוש עומדים בבית ה' שיהיה אדם לומד בבית הכנסת שהוא בית ה' דוקא, שהרי מצינו כמה מעשיות בזוהר מחברי הרשב"י ע"ה שהיו לומדים בלילה בבתיהם, ובפרט כשהיו מתגרשים חוץ לבתיהם ולומדים במערות

ובכפרים, בפרט בזוהר (פ' לך לך דף צב) במעשה דכפר טרשא, בבית האושפיזא היה למודם בחצות הלילה. אלא ודאי הפירוש הנכון כדפירשנו, שעומד בבית ה', שזכה במעשיו שדיוקנו נחקק למעלה בבית ה'. ואם הוא רשע דיוקנו נמחק מבית ה', ואף על פי שיעסוק בתורה אין תורתו עושה התעוררות. ולכן צריך הרוצה לזכות למדה זו להיות בעל תשובה גמורה, ואז מן השמים יסייעוהו שתחקק דיוקנו למעלה ליקרא עבד ה', ולמשוך מן הקדש, ושאר המעלות שנתבארו ושיתבארו בעזרת ה'.

ומתנאי בעל תשובה שיקום בלילה להתודות ולבכות על עונותיו כמו שהאריך בח"ה ע"ה. וכן אמר דוד המלך ע"ה, (תהלים קיט, קמז) קדמתי בנשף ואשועה וגו', ואמר (תהלים קיט, נה) זכרתי בלילה שמך ה' ואשמרה תורתך, והכוונה כי מפני היותו בלילה זוכר שמו יתברך בשירות ותשבחות היא סיבה שואשמרה תורתך, וכדפי' לעיל שהקם בחצות כופה לסטרא אחרא.

וזהו שאמר סמוך לו (שם קיט, נו) זאת היתה לי כי פקדיך נצרתי, לפי הפשט יאמר, המדה הזאת האמורה שהייתי זוכר בלילה שמו יתברך היא עשתה לי שפקודיך נצרתי. ועל דרך הסוד, מפני שהקם בלילה משתתף בזאת שהיא השכינה, וכיון שהוא משתתף עמה השכינה אינה מנחת אותו שידחה ממנה ושישלוט בו יצר הרע להחטיאו, כיון שהוא רוצה להיות מעבדי ה' הבא ליטהר מסייעין אותו, וזהו כי פקודיך נצרתי על דרך האמור. וכן אמר גם כן (תהלים פח, ב) ה' אלהי ישועתי יום צעקתי בלילה נגדך, וישועתי פי' עיקר הוא להושיעי מיד היצר הרע כדפי' בזוהר. אם כן ראוי הוא לכל בעל תשובה הקם בלילה לעסוק בתורה, שקודם יתודה ויבכה על עונותיו, ואחר כך יסייעוהו מן השמים.

והנה מלבד בחינת קדושת המחשבה שתלוי בהשכמת חצות לילה כדפירשנו, יש בהשכמת חצות לילה בחינה קדושה כוללת לתלמיד חכם, והוא נוגע לדרוש השער הזה שאנו בו, ובחינה זו פי' בזוהר (פ' קדושים דף פא ע"א) זה לשונו אמר רבי אבא מאי טעמא פרשתא דעריות ופרשת קדושים תהיו סמוכים דא לדא, אלא הכי תאנא כל מאן דאסתמר מאלין עריין, בקדושה אתעביד ודאי, וכל שכן אי אתקדש בקדושא דמאריה, והא אתערו חברייא אימתי עונתן דכלא לאתקדש בר נש. תא חזי מאן דבעי לאתקדשא ברעותא דמאריה לא לשתמש אלא מפלגו ליליא ואילך או בפלגות ליליא, דהא בההיא שעתא קודשא בריך הוא אשתכח בגנתא דעדן, וקדושא עלאה אתער, וכדין שעתא היא לאתקדשא, האי לשאר בני נשא, תלמידי חכמים דידעין ארחוי דאורייתא, בפלגות ליליא שעתא דילהון למיקם למילעי באורייתא לאזדווגא בכ"י לשבחא לשמא

קדישא למלכא קדישא, בליליא דשבתא דרעותא דכלא אשתכח זווגא דילהון בההיא שעתא לאפקא רעותא דקודשא בריך הוא וכ"י, כמה דאתמר דכתיב (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, ואלין אקרון קדישין דכתיב (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני ה', וכתיב (תהלים א, ג) והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמר הזה, כי שעת זווג שאר העם בימי חול שהוא בחצות לילה, הוא שעת התקדש התלמידי חכמים בזווג כנסת ישראל לקום לעסוק בתורה, ונמצא שהוא מתקדש בזווג רוחני וקדוש מה ששאר העם מתקדשים בזווג גשמי. אמנם בליל שבת שאז כנסת ישראל מזדווגת למעלה ואינה צריכה אל התעוררות התורה מנשמות הצדיקים, וזהו שאמר דרעותא דכלא אשתכח, שמאליו נמצא רצון למעלה ואינה צריכה אלינו, אז זווגא דילהון בההיא שעתא לאפקא רעותא דקודשא בריך הוא וכנסת ישראל וגו', מפני שהזווג בליל שבת הוא באצילות מה שאין כן בו' ימי חול שהזווג למטה במטטרו"ן.

וכן מבואר בתיקונים (דף צג) זה לשונו ובשבת דאיהו יומא שביעאה, תמן קריבו ויחודא דשמא דידו"ד וכן ספירן, ובגין דא תלמידי חכמים זווגייהו מלילי שבת ללילי שבת, האי עריין אינון ודאי לתתא, אבל לעילא אתמר (תהלים ה, ה) לא יגורך רע, וצדיק דקריב לאתתיה ביומין דחול ההוא בן דעביד עליה אתמר צדיק ורע לו, דגרים דאתעביד קדש חול, דאיהו יום השביעי, ובההוא זמנא איהו רזא דצדיק ורע לו, עד כאן לשונו. ומה שאמר מענין צדיק דקריב לאתתיה וכו' מוכרחים אנו לומר שצדיק זה יש לו נשמה דאצילות והוא קדש, ולכך גורם שקדש אתעביד חול, אבל אם יש לו נשמה דמטטרו"ן שהוא חול, חול בחול הוא ואינו פגם, וזהו זווג שאר העם שהוא בחצות לילה בששת ימי חול, כמבואר לעיל מפני שנשמתם הוא משם.

ועוד מבואר הענין יותר בתיקונים (ריש דף סא) זה לשונו ובגין דא עונת תלמידי חכמים בשבת, דביומין דחול דשליט מטטרו"ן (יחזקאל מו, א) יהיה סגור ששת ימי המעשה, ביה איהי סגירא תרעא, וביום השבת יפתח תרעא ותפוק מניה שכינתא לאתיחדא עם בעלה, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' אחרי מות דף עח ע"א) פירש פסוק (ויקרא יח, טו) ערות כלתך לא תגלה על תלמיד חכם בימי החול שלא יקרב אל כלתו שהיא אשתו, זה לשונו כלה ברזא עלאה הוא לאחזאה דמאן דפגים לתתא פגים למעלה, דתנינן עונתן של תלמידי חכמים משבת לשבת, בגין דידעין רזא דמלה ויכוונון לבא וישתכח רעותהון שלים, ובגין דאולידו אקרון בנין דמלכא, ואי אלין פגימו מלה לתתא כביכול פגימין אינון בכלה דלעילא, כדין כתיב

ערות כלתך לא תגלה, דא בגין דאינון ידעין אורחין דאורייתא, שאר עמא ההוא דאתגליא כלתך ממש, ובחובא דא שכינתא אסתלקת מנייהו, עד כאן לשונו. הרי מבואר החיוב על תלמיד חכם לפרוש מאשתו בימי החול, מפני היות להם זווג השכינה שהוא לעסוק בתורה, ושאר העם שאינם מסתכלים לעלות במעלת התורה ולהיותם תלמידי חכמים ולהזדווג עם השכינה, גורמים שהשכינה תסתלק מהם.

ועוד האריכו בזוהר (פ' יתרו דף פט ע"ב) במעלת עונת תלמידי חכמים משבת לשבת בפסוק (ישעיה נה, יח) לסריסים אשר ישמרו את שבתותי, ובעונש עמי הארץ שאינם נוהגים כך, וקרא לבני עמי הארץ בני זנונים, מפני שאינם נוהגים הקדושה הראויה.

ולכן חייב כל אדם להוסיף בכל יום תורה ועבודה עד שיגיע להיות תלמיד חכם, ויזכה להזדווג עם השכינה ולהיות מעבדיה הקרבים לה המתקדשים בקדושתה. ולכן תורתינו הקדושה בפרשת קדושים בתחלת הביאור פי' כיצד ענייני הקדושה, ואמר (ויקרא יט, ג) איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו. וביאר הרשב"י ע"ה בפי' הפסוק (פ' קדושים דף פב ע"א), שאלו הם התלמידי חכמים המסרסים עצמם כל ששת ימי חול לעסוק בתורה, ואמר שלשון תשמורו הוא כמו (בראשית לז, יא) ואביו שמר את הדבר.

והשכל נותן כי מי שאינו קם שאינו חושק לאהבת השכינה כלל, שהרי החשוק ההולך אחר חשוקתו לא ינום ולא יישן מרוב אהבתה, וכיון שתלמיד חכם זה אינו קם, השכינה תתרעם עליו שאין לו אהבה בה, שהרי מבטל עונתה ואינו חושש לה, והקדוש ברוך הוא גם כן יתרעם עליו כי מבטל עונת בתו שהיא התורה, וכבר נמשלה התורה לבת מלך החשוקה היפה, עיין בזוהר, וכמו שנאמר (דברים לג, ד) תורה צוה לנו משה מורשה וכו', ואמרו ז"ל בפסחים (דף מט ע"ב) תני רבי חייא כל העוסק בתורה בפני עם הארץ כאלו בועל ארוסתו בפניו, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורסה.

ועל זה אמרו בזוהר (פ' ויחי דף רז ע"א) שדוד היה ישן שתין נשמי כדי שכאשר יבא חצות לילה שיקום ולא תמצאהו השכינה ישן, שהוא נקשר בסטרא אחרא, זה לשונו ועל דא דוד מלכא הוה משער שעורא דליליא, בגין דיתקיים בחיים דלא ישלוט ביה טעמא דמותא, וכד אפליג ליליא הוה דוד מתקיים באתריה, בגין דכד אתער פלגו ליליא וכתרא קדישא אתער, בעא דלא לאשכחא ליה לדוד מתקשר באתר אחרא באתר דמותא, בגין דכד אתפליג ליליא וקדושה עילאה אתער ובר נש נאים בערסיה ולא אתער לאשגחא ביקרא דמאריה, הא איהו אתקשר ברזא דמותא ומתדביק באתר אחרא, ועל דא דוד מלכא הוה קאים לאשגחא ביקרא דמאריה תדיר, חי לגבי חי, ולא נאים בשינתא לטעמא דמותא, ובגין כך הוה מתנמנם כסוס שתין נשמי ולא בשלימו, עד כאן לשונו.

הרי שבחצות לילה הקדושה העליונה מתעוררת, והשכינה מתעוררת ושולחת הנשמות למטה כדי שיתעוררו לכבוד קונם, ומי שיתעורר ואינו קם אינו משגיח על כבוד קונו, וכבוד השכינה שיתעורר אדם על ידי התורה שהיא עץ חיים, ועל ידי כך היא מזדווגת על ידי ח"י עלמין, והיינו חי לגבי חי, על דרך שפירש בזוהר (פ' אמור דף צ ע"א) צדיקים ירשו ארץ (תהלים לז, ט) שהשכינה בחצות היא בין ב' צדיקים צדיק עליון וצדיק תחתון. **ובזוהר** (פ' במדבר דף קיט ע"א) שהקדוש ברוך הוא מחזיר הנשמות לישראל בחצות לילה כדי שיתעסקו בתורה, וזה לשונו ואי תימא הא בני נשא סגיאין אינון דמתערין בליליא בעוד דאילנא דמותא שליט, ההוא אילנא דמותא קא עביד, מאי טעמא בגין דכתיב (תהלים יד, ב) לראות היש משכיל דורש את אלהים, ולא יהא ליה פתחון פה לבר נש דיימא אלמלא שליטנא בנפשאי בליליא אשתדלנא באורייתא, עד כאן לשונו.

הרי היות חזרת הנשמה בחצות כולל בין לעם הארץ בין לתלמיד חכם, ואם לא היה מוטל על העם הארץ שיקום לעסוק בתורה למה היה שולח הקדוש ברוך הוא נשמתו, אלא ודאי כדי שיתן האדם אל לבו ויאמר לא לחנם החזיר הקדוש ברוך הוא נשמתי לי בשעה זו, אלא כדי שאעסוק בתורה. ובכל יום ויום יוסיף, שהרי אמרו (אבות פ"א מי"ג) ודלא מוסיף יסיף, והטעם שאם אינו מוסיף יבש, ונמצא שהוא כעץ שאינו עושה פירות ואין בו תועלת אלא להשרף, וכן מאמר הרשב"י ע"ה בתיקונים (דף פז ע"א) זה לשונו ווי לון לבני נשא דלא משתדלין באורייתא דאתקריאו עצים יבשים, דאינון עתידין לאתוקדא בנורא דגיהנם, ולא למגנא אוקמוה מארי מתניתין דאינון עמלין וירתין גיהנם, עד כאן לשונו.

עוד בעונש מי שאינו קם, ובשכרו אם קם, נתבאר בזוהר (פ' ויקרא דף כג ע"א) זה לשונו פתח רבי יוסי ואמר (איוב לה, י) ולא אמר איה אלוה עושי נותן זמירות בלילה, תא חזי בשעתא דאתער רוח צפון ואתפלג ליליא, הא אוקמוה דשלהובא חד נפיק ובטש תחות גדפוי דתרנגולא, ואקיש גדפוי וקארי, וההוא שלהובא בזמנא דמטי ואתער לקבליה, אסתכי ביה ואזדעזע וקארי ואסתם ואשגח בגין יקרא דמאריה למעבד רעותיה, וקארי לון לבני נשא, ועל דא אקרי שכוי, אשגחא, ואקרי גבר בגין דיתער בשלהובא דגבורה בסטרא דגבורה קא אתיא לאתערא בעלמא, כדין אינון בני מהימנותא קיימין ויהבין חילא לכנסת ישראל, וכדין אקרי רנה דאורייתא, ועל דא ירית דוד מלכותא הוא ובנוי לעלמין ולדרי דרין, וכד תרנגולא קארי ובני נשא ניימי בערסייהו ולא מתערי, תרנגולא קארי בתר ואמר מה דאמר והא אוקמוה, לבקר בטיש בגדפוי, ווי לפלניא נזיף דמאריה שבקא דמאריה דלא אתער רוחיה ולא אשגח ליקרא דמאריה. כד נהיר יממא כרוזא

קרי עליה ואמר, ולא אמר איה אלוה עושי נותן וגו' בלילה, לסייעא ליה באינון תושבחן ולמהוי כלא בסיועא חדא, עושי עושני מבעי ליה, מהו עושי, אלא בשעתא דבר נש קם בפלגות ליליא ואשתדל ברנה, דרנה דאורייתא לא אתקרי אלא בליליא, וכד איהו אשתכח באורייתא כד נהיר יממא, קודשא בריך הוא וכנסת ישראל מתקני ליה בחד חוטא דחסד לאשתזבא מכלא, ולנהרא ליה בין עילאין ותתאין, עד כאן לשונו לענייננו. ורבי אבא פירש שם בענין עושי, דקודשא בריך הוא וכנסת ישראל מתקני ליה ועבדי ליה בכל יומא בריה חדשה, כמה דאת אמר (תהלים קמט, ב) ישמח ישראל בעושיו.

הרי מהמאמר נראה גדול השכר למי שהוא קם בחצות לילה לעסוק בתורה, וכן בעונשו אם אינו קם, שהרי אמר שהכרוז העליון קורא אותו נזיפא דמאריה וכו' דלא אתער רוחיה ולא אשגח ליקרא דמאריה. ואמר דלא אתער רוחיה, כי הנשמה באה לאדם בחצות לילה כמבואר במאמר הקודם שבפרשת במדבר, אלא שצריך שבבוא אליו הנשמה יתעורר רוחו לקום לתת כבוד ליוצרו לעסוק בתורה ולא יתעצל באופן שיחזור לישן, כמו שנאמר (משלי יט, טו) עצלה תפיל תרדמה, אלא בזריזות יקום לעבודתו יתברך, כי התעוררות הרוח מורה על הזריזות, כעבדי המלך העובדים את אדוניהם בזריזות למצוא חן בעיניו, ויראו לכל היות מעשיהם בזריזות גדול ובאהבה רבה, כדי שידע המלך טוב לבם עמו ויגדלם וינשאם, ובערך כמה ראוי שנזדרז לעבודת מלכנו ויוצרנו למצוא חן לפניו שיכפר עונותינו ותהיה תורתינו רצויה לפניו שנקרא עבדיו, שהרי פי' בפרשת ויקרא (זוהר דף יג ע"א) מזמור (תהלים קלד, א) הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' על העומדים לעסוק בתורה מחצות לילה ואילך, ובודאי שאין ראוי שיקרא עבד ה' אלא השלם בכל מיני העבודה, ושתהיה העבודה מיוחדת לפניו יתברך בלי שום פניה, כי אם תהיה שום פניה לעבודה ההיא נמצאת הסבה ההיא סבת העבודה, ובהתבטל הסבה תתבטל העבודה, ואין זה נקרא עובד את ה'.

ועל דרך זה, אם ישכים האדם לקרוא בתורה בחצות לילה כדי להשיג מעלה מן המעלות שכתב הרשב"י ע"ה בספרו, להשיג חכמה או שתזדמן לו פרנסתו כמו שפי' בפרשת אמור (דף צ ע"א) בפסוק (תהלים קיא, ה) טרף נתן ליראיו, נאמר על העוסקים בתורה מחצות לילה ואילך, ושאר מעלות רבות הכתובות בזוהר, נמצא הסבות ההם הם סבת קריאתו בתורה, והוא דומה לקורא על מנת שאקרא רב ושאקרא רבי.

והרשב"י ע"ה הוצרך לכתוב כל אותם המעלות, על דרך שהוצרכה תורתנו הקדושה לכתוב שכר המצות בעולם הזה בפרשת אם בחוקותי תלכו (ויקרא כו, ד) ונתתי גשמיכם בעתם וגו', וכדי שמתוך שלא לשמה יבא לשמה.

ועוד אפשר לומר כי כוונת תורתינו הקדושה באומרם שכר המצות, הוא לומר כי בעשותינו המצות לשם שמים ושנייחד מדותיו העליונות כראוי ימשך מזה השכר על כל פנים בין בעולם הזה בין בעולם הבא, כי כפי אשר תעורר הנשמה למעלה השפע מעליון מוכרח שיתנו לו חלקו ממה שתקן. וכן הענין גם כן לעוסק בתורה מחצות ואילך, כי כל אותם המעלות ישיג ממה שעשה, ואינם מעלות חיצוניות שאין להם יחס עם המעשה חס ושלום, אלא כל אותם המעלות הם מתיחסות עם המעשה ונמשכות ממנה.

ולכן המשכיל יתן אל לבו לעבוד עבודתו לשם שמים בלי שום פניה, כי תוכן לבות ומחשבות הוא יודע אם עבודתו רצויה לפניו ונקיה אם לא, כי הקדוש ברוך הוא כאשר רואה בעין השגחתו העליונה את האדם שאין עבודתו לפניו כראוי, נותן מכשול לפניו שלא יתקיימו לו המעלות שכתב הרשב"י ע"ה, למען ידחה מהיות נקרא מעבדי ה', ויבחן אם עבודתו תדירה לפניו אם לא, ובזה יבחן בין עובד אלהים ללא עבדו, אם עובד על מנת לקבל פרס אם יתבטל הפרס תתבטל עבודתו, והעובד על מנת שלא לקבל פרס לעולם עבודתו תדירה ולא תתבטל עבודתו בשום סבה, והוא נקרא עבד ה' ולא עבד הפרס. וכן ראוי שיקרא עוסק בתורה לשמה כדפי', שאינו עוסק בה אלא לעשות רצון קונו.

בזה הורה רבי יוסי ע"ה במאמר שלפנינו שהעתקנו מפרשת ויקרא, שאמר רבי יוסי שאותו השלהבת הבא מלמעלה מצד הגבורה, ומצד גבריאל המלאך שהוא הכרוז העליון הנותן ששה קולות, שביאר הרשב"י ע"ה (פ' שלח לך שלהי דף קעא ע"ב), מכה בכנפי התרנגול, והוא מזדעזע ואסתכי ואשגח בגין יקרא דמאריה למעבד רעותיה וקארי לון לבני נשא, ועל דא אקרי שכוי אשגחא, ופי' שכמו שהכרוז העליון הוא לנשמות העליונות שיעמדו לעבודת הבורא לעסוק בתורה, שעד חצות לילה כל אחד ואחד עוסק בתורה ומתבונן בעצמו במה שעסקו ביום, כן הכרוז התחתון קורא לבני אדם התחתונים.

וכן פירשו שם (דף הנ"ל) מבתר פלגו ליליא שלהובא דעמודא דיצחק נפיק ובטש בהאי תרנגולא דאקרי גבר, כגוונא דגבר אחרא עילאה עליה, כיון דבטש ביה האי גבר קרי ויהיב שית קלין, וכלהו בסכלתנו. בשעתא דאיהו קרי כל תרנגולין דהאי עלמא קראן, ונפיק מניה שלהובא אחרא ומטי לון תחות גדפייהו וקראן, איהו מה קרי, בשעתא קדמאה קרי ואמר (תהלים כט, ד) קול ה' בכח קול ה' בהדר, ובשעתא תנינא קרי ואמר (מיכה ו, ט) קול ה' לעיר יקרא, בשעתא תליתאה קרי ואמר (תהלים כט, ז) קול ה' חוצב להבות אש, בשעתא רביעאה קרי ואמר (שם כט, ח) קול ה' יחיל מדבר, בשעתא חמישאה קרי ואמר (שם כט, ג) קול ה' על המים וגו', בשעתא שתיתאה קרי ואמר (שם כט, ט) קול ה' יחולל אילות וגו', לבתר קרי ואמר (ישעיה מ, ו) קול אומר קרא ואמר

מה אקרא וגו', ודא איהו תרנגולא דקרי ולא שכיך, ולבתר קרי כמלקדמין, ומאי קרי, כל עובדין דבני עלמא, בגין דאיהו מארי דמחמתא וקסת הסופר בחרצוי, וכל עובדין דבני עלמא כתב בכל יומא, ובליליא בתר דקרי כל קריאן אלין קרי כל מה דכתב ביומא, עד כאן לשונו לענייננו.

הרי בפירוש שהכרוז העליון קורא אותו נזוף, והכרוז הזה הוא נקרא גבריאל, כמו שפיר' בסוף דבריו שקסת הסופר במתניו, ופירשו רבותינו ז"ל (שבת דף נה ע"א) שזה נאמר על גבריאל. ואמר בשעתא דאיהו קרי כל תרנגולין דהאי עלמא קראן, וכן פירש גם כן בזוהר (פ' וישלח דף קעב ע"ב) שאמר שם בענין חצות לילה, וכרוזא קאים בקיומיה קארי בחיל ואכריז, כדין כמה אינון דמתקנו שירתא ופלחין פולחנא. ואמר שם אחר כך, וזמרין עד דסלקא צפרא. וכן בזוהר (פ' ויקרא שלהי דף כא) פי' שבתחלת הלילה כל השערים ננעלות וכל הקדושים יושבים ודוממים, והחיצונים מתפשטים בעולם, ואמר כד אתפליג ליליא כרוזא קאים וכריז ופתחין פתיחו וכו'.

והנה כאשר יסתכל המשכיל ויתן אל לבו דברים אלו, ראוי שיתעורר ברוחו ויזדרז לתת כבוד ליוצרו בשומעו קול התרנגול שהוא הכרוז התחתון הנמשך מהכרוז העליון, כמו שהעליונים מתעוררים בשומעם קול הכרוז העליון לתת כבוד ליוצרם, ויחשוב בדעתו אילו היה בהיכל המלך והיה שומע קול כרוז המלך הקורא לעבדיו שיעמדו לעבודת המלך, כמה היה קם בזריזות שיירא פן יענישוהו, ולמה לא ייראו בשומעו קול התרנגול שהרי פירשו לנו יודעי הנסתרות שהוא קורא בכח הכרוז העליון, וראוי שייראו פן יקראו לפניו שטרי חובותיו ויענישוהו, שהרי אמר אחר שש שעות שאז שעת עלות עמוד השחר אז קורא כל המעשים שכתב ביום, ואם יהיה האדם אז עוסק בתורה כדאי היא התורה להעביר על פשעיו עד שישוב בתשובה. ועוד שהקם בלילה לעסוק בתורה, אורייתא מודעת ליה חוביה כדי שישוב בתשובה, כדפי' בזוהר (פ' ויקרא דף כג ע"ב) בפסוק (ויקרא ד, כג) או הודע אליו חטאתו אשר חטא, אבל אם יהיה אז ישן מה ישיב על עונותיו, הלא ודאי ראוי לעונש.

וכן פירש רבי אלעזר ע"ה בזוהר (ריש פרשת מצורע) זה לשונו רבי אלעזר פתח (קהלת ט, יב) וכצפרים האחוזות בפח כהם יוקשים בני האדם, האי קרא הא אתמר, אבל תא חזי בני נשא לא ידעין ולא שמעין ולא מסתכלין ברעותא דמאריהון, וכרוזא כל יומא קארי עלייהו ולית מאן דציית ליה, בשעתא דרמש ליליא ותרעין סתימין, אתער נוקבא דתהומא רבא, וכמה חבילי טריקין משתכחי בעלמא, כדין אפיל קודשא בריך הוא שינתא על כל בני עלמא, ואפילו על כל די בהון אתערותא דחיי, ואינון שאטן בעלמא

ומודיעין להו לבני נשא מלין, מנהון כדיבן ומנהון קשוט, ובני נשא אתקטרו בשינתא. כד אתער רוחא דצפון ואתפליג ליליא, כרוזא נפיק, וקודשא בריך הוא עאל בגנתא דעדן לאשתעשעא עם צדיקיא, וכדין שלהובוי נפקי ובטשי תחות גדפוי דתרנגולא וקרי, וכל בני עלמא מתערי בערסייהו ולית מאן דיתער רוחיה לפולחנא, כד אתי צפרא כרוזא קארי וכל חיילין ומשריין דלעילא משבחן ליה לקודשא בריך הוא, הדא הוא דכתיב (איוב לח, ז) ברן יחד כוכבי בוקר, כדין כמה תרעין אתפתחו לכל סטרין, ותרעא דאברהם אתפתח ביה בכנסת ישראל לזמנא לכל בני עלמא, הדא הוא דכתיב (בראשית כא, לג) ויטע אשל בבאר שבע, ולית מאן דיתער רוחיה בפולחנא דמאריה, בהיך אנפין יקום קמי מלכא כד יתערון עליה בדינא ויתפשון ליה בקולרא, ולא ישתכח עליה זכותא לאשתזבא, כדין כתיב וכצפרים הנאחזות בפח כָּהֵם יוּקָשִׁים בני האדם, עד כאן לשונו.

הרי שאדם נתבע בדין אם התעורר משנתו בחצות ולא קם לקרות בתורה, והעונש הגדול כאשר האיר היום ולא קם לשבח לקונו בתפלת שחרית.

וכן בחופת אליהו אמר זה לשונו רבי שמעון בן מנסיא אומר על שלשה דברים הקדוש ברוך הוא בוכה, על תלמיד חכם שאין לו פת בסלו, ועל תלמיד חכם שאינו עוסק בתורה באשמורת האחרונה, עליו הכתוב אומר (משלי כו, יד) הדלת תסוב על ציריה ועצל על מטתו, ועל המתגאה חנם, עד כאן לשונו. וענין הבכיה הזאת על תלמיד חכם שאינו עוסק בתורה באשמורת האחרונה, הוא מפני שעיקר התורה בחכם הוא לתת כבוד למי שנתן לו התורה, ואם אינו נותן כבוד לתורה נמצאת התורה בו כמעט לבטלה, ולכן הקדוש ברוך הוא מתרעם ממנו שנתן לו התורה שהיא בתו ואינו נוהג בה כראוי כמו שיתבאר עוד.

וכן מוכח בכמה מקומות בזוהר שעיקר ההשכמה לקרות בתורה הוא לקשור לילה ביום, וכן נראה בזוהר (פ' בראשית דף ד ע"א) שקול אחד מתעורר בגן עדן ואומר מאן מנכון דמחכאן בכל יומא לנהורא דנהיר בשעתא דמלכא פקיד לאילתא, ואתייקר מלכא מכל מלכין דעלמא, מאן דלא מצפה דא בכל יומא בההוא עלמא לית ליה חולקא הכא, עד כאן לשונו. ופירש מורי ע"ה, שמציאות הארה זו שמאיר בשעתא דמלכא פקיד לאילתא, הוא בעת עלות עמוד השחר כדפי' בזוהר (שם פרשת בשלח דף מו ע"א) זה לשונו וכד אתי צפרא, כנסת ישראל אתיא ומשתעשעא ביה בקודשא בריך הוא, ואושיט לה לגבה שרביטא דחסד, ולא עלה בלחודהא אלא עלה ועל אינון דמשתתפין בהדה, והא אתמר דכתיב (תהלים מב, ט) יומם יצוה ה' חסדו ובלילה וגו'.

ושם סוף העמוד דברי הרשב"י ע"ה, זה לשונו כד אסתליק ליליא ואתי צפרא ואתחשך ואתקדר, כדין מלכא ומטרוניתא ברזא דחדוה, ויהיב לה מתנן ולכל בני היכליה, זכאה חולקיה מאן דאיהו במניינא, עד כאן לשונו.

וכן מבואר עוד שם (זוהר ריש פרשת פנחס) זה לשונו אמר רבי שמעון כביכול כל אינון דזכאן לאשתדלא באורייתא מכד פליג ליליא ואתיין במטרוניתא, כד נהיר יממא לקבלא אנפי מלכא אתקיף ואחסין בשכינתא, ולא עוד אלא דשריא ביה חסד כמה דאוקימנא, עד כאן לשונו. וכן ביארו שם (פ' מקץ דף קצד ע"ב) פסוק (תהלים קמז, יא) רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו, על הקמים בחצות לילה וממתינים עד היום לקבל חוט של חסד.

הרי מבואר מהמאמרים האלו החיוב המוטל על העוסק בתורה מחצות לילה ואילך לקשר לילה ביום, וכן מבואר עוד שם (זוהר פ' ויקרא דף כה סוף ע"א), זה לשונו וכד אתער איילתא קדישא ברוח צפון נחתא, וקם ההוא זכאה דקני לה ואתגבר כאריא תקיפא באורייתא עד דאתי צפרא, ואזיל בההיא איילתא קדישא לאתחזאה קמי מלכא לקבלא חד חוטא דחסד, עד כאן לשונו. הרי מבואר יותר בבירור. ואמרו וקם ההוא זכאה דקני לה, ביאר מורי ע"ה דבר גדול בדבריו אלו, שצריך שתהיה קימת חצות להתקשר בשכינה, כאדם המקנא לאשתו שאינו רוצה שתפרד אהבתה ממנו, ואין הנאה אלא מצד האהבה, כן הצדיק מקנא שאינו רוצה שתפרד השכינה ממנו ותעזוב אותו ותפרד אהבתה ממנו, ולכן מרוב האהבה שיש לו בה קם לעשות רצונה לעסוק בתורה, שעל ידי עסק התורה הוא זווגה, ובלי ספק שמי שיקום לעסוק בתורה בחשק אהבה זו הנזכרת לא יבא לו שינה, ולזה אמר הרשב"י ע"ה בדבריו ואתגבר כאריא תקיפא עד דאתי צפרא.

והקם בחצות הוא דוגמת צדיק העליון לסוד הזווג, וכן פירשו בזוהר (פ' אמור דף צ ע"א) על פסוק (תהלים קיא, ה) טרף נתן ליראיו, זה לשונו מהו טרף נתן ליראיו אלא כי כתיב (משלי לא, טו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה, מהכא אוליפנא דכל בר נש דלעי באורייתא בליליא, וקם בפלגות ליליא בשעתא דכנסת ישראל אתערת לאתקנא ביתא למלכא, והאי אשתתף בהדה, והאי אקרי מרי מלכא, ויהבין ליה כל יומא מאינון תקוני ביתא, הדא הוא דכתיב ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, מאן ביתה, דכל אינון דמשתתפי בהדה בליליא אקרון ביתה בני ביתה, ובגין כך טרף נתן ליראיו, מהו טרף, טרף ממש דאיהו נטלא מאתר רחיקא עילאה, דכתיב (שם לא, יד) ממרחק תביא לחמה, ומאן זכי להאי טרף, סופיה דקרא אוכח, דכתיב יזכור לעולם בריתו, מאן דאשתדל באורייתא לאשתתפא בהדה בליליא, ולא עוד אלא דצדיק חד עילאה אית ליה לקודשא

בריך הוא, והוא אשתתף בהדיה וירתין תרווייהו לכנישתא דישראל (ישעיה ס, כא) וצדיקים ירשו ארץ, עד כאן לשונו.

והטעם שיזכו לסוד הטרף הנזכר במאמר, הקמים בחצות, מפני שהיא מדה כנגד מדה, כמו שהם גורמים להמשכת הברכות ממקום הקדוש כדכתיב (תהלים קלד, ב) שאו ידיכם קודש, כמבואר בזוהר (פ' ויקרא דף יג ע"א), כן ראוי שינתן להם מזונם משם, ומכלל הן אתה שומע לאו. הרי מבואר המעלה הגדולה שיש לעוסק בתורה מחצות ואילך ומקשר לילה ביום.

וכן ביארו עוד בזוהר (פ' תרומה דף קל ע"ב) שיש שבח לתפלת שחרית כאשר האדם מחבר עמה תורת עסק הלילה, אמר שם שכאשר מגיע עת הבוקר כדין כרוזא קדים וקרי אתעתדו קדישי עליונים אינון דמשבחן למאריהון, אתתקנו בשבחי דיממא, כדין אתפרשו יממא מן ליליא, זכאה חולקיה מאן דקם מגו תושבחתא דאורייתא דלעי בליליא בההוא זמנא צלותא דצפרא, עד כאן לשונו. וכן מבואר גם כן במעלתו בריש פרשת ואתחנן (דף רס ע"א), עיין שם.

וכשם שהשכר גדול, כך העונש גדול למי שאינו קם על דרך שפי', ופירשו ענין זה בזוהר (פ' ויקרא סוף דף כא) זה לשונו כד אתפלג ליליא כרוזא קאים וכריז, ופתחין פתיחו, כדין רוחא חד דבסטר צפון אתער ואקיש בכנור דדוד, ומנגן מאליו ושבחת למלכא, וקודשא בריך הוא משתעשע בצדיקיא בגנתא דעדן, זכאה חולקיה מאן דאתער בההוא זמנא ואשתדל באורייתא, וכל מאן דקאים בההוא זמנא אקרי חבריה דקודשא בריך הוא וכנסת ישראל, ולא עוד אלא דאלין אקרון אחים ורעים ליה, דכתיב (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, אקרון חברים, דכתיב (שה"ש ח, יג) חברים מקשיבים לקולך. כד אתי יממא כרוזא קאים וכריז, ופתחין דסטר דרומא אתפתחו, ומתערין כוכבים ומזלות, ופתחין דרחמי אתפתחו, ומלכא יתיב וקביל תושבחן, כדין כנסת ישראל וכל אינון חברים אחידן בגדפהא ומלייהו אתיין ושריין בחיקא דמלכא, כדין פקיד מלכא ובספרא כתיבו כל אינון בני היכליה, וחוטא דחסד אתמשך עלייהו, דמההוא חוטא אתעטר בר נש בעטרא דמלכא, ומניה דחלין עלאין ותתאין, ואפילו בזמנא דמאריהון דדינא קיימין למידן עלמא הוא עאל בכל תרעי מלכא ולית מאן דימחי בידוי, ואינון מאריהון דדינא לא דיינין עליה דינא, זכאה חולקהון דצדיקיא דמשתדלי באורייתא, וכל שכן בזמנא דמלכא תאיב על מילי דאורייתא.

תא חזי רזא דמלה, לא קיימא כנסת ישראל קמי מלכא אלא באורייתא, דהא כל זמנא דישראל בארעא אשתדלו באורייתא כנסת ישראל שראת עמהון, כד אתבטלו ממילי

דאורייתא לא יכלא לקיימא עמהון שעתא חדא, בגיני כך בשעתא דכנסת ישראל אתערת לגבי מלכא אתקיף חילה, ומלכין קדישין חזי לקבלא לון, וכל זמנא דכנסת ישראל אתת לגבי מלכא ואורייתא לא אשתכח עמה כביכול תשש חילהא, ווי לאינון דמחלישין חילהא דלעילא, בגיני כך זכאין אינון דמשתדלי באורייתא, וכל שכן בההיא שעתא דאצטריך בה כנסת ישראל, כדין קודשא בריך הוא קארי עליה (ישעיה מט, ג) ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמר הזה החיוב עלינו לעסוק בתורה מחצות לילה ואילך, כי בזה אנו נותנים כח לשכינה על ידי התעוררות התורה, שאז הקדוש ברוך הוא תאב לדברי תורה, ואז השכינה אומרת חברים מקשיבים לקולך השמיעיני, כמבואר בריש פרשת פנחס. ומי שאינו קם ואינו משגיח לתת כח התעוררות לשכינה, מתיש חס ושלום כח עליון, כמ"ש כביכול תשש חילהא ווי לאינון דמחלישין חילא דלעילא.

וכיוצא בזה פי' בזוהר (פ' וישלח דף קעד ע"ב) על פסוק (משלי כד, י) התרפית ביום צרה צר כחכה על המרפה ידיו מלעסוק בתורה, זה לשונו מאי התרפית, מאן דאתרפו ידוי מקודשא בריך הוא דלא לאתתקפא ביה, והיאך יתקף בר נש ביה בקודשא בריך הוא, מאן דאתתקף באורייתא, דכל מאן דאתתקף באורייתא אתתקף באילנא דחיי, כביכול יהב תוקפא לכנסת ישראל לאתתקפא, ואי הוא יתרפי מאורייתא מה כתיב התרפית, אי איהו אתרפי מאורייתא ביום צרה צר כחכה, ביומא דייתי ליה עאקו כביכול דחיק לה לשכינתא דאיהו חילא דעלמא. ופי' זה הוא צר כח כ"ה, וכן פי' שם לקמן. והטעם שכיון שסמ"אל יבא לקטרג עליו והשכינה אין לה פנים של סניגוריא להשיב בעדו, עומדת בדוחק ובצער, והכח שלה מתצמצם, ואינה נותנת כחה לתחתונים ישראל בניה כראוי.

ופירש עוד שם דבר אחר צר כחכה, תא חזי בשעתא דבר נש אתרפי מאורייתא ואזיל בארחא דלא כשרא, כמה בעלי דבבו זמינין ליה למהוי ליה קטיגורין ביומא דעקו, ואפילו נשמתיה דבר נש דאיהו חילא ותוקפא דיליה איהו מאריה דבבו לקבליה, דכתיב צר כחכה, בגין דאיהו צר לגביה, עד כאן לשונו. ופירש זה הוא צר כחכה, שנשמתו שהוא כחו הוא צר ואויב לו.

ונראה לי, כי בלי ספק שמי שיקום בחצות לילה ויהיה כוונתו וחשקו לתת כח לשכינה מאהבה בה, כענין (ישעיה סב, ו) המזכירים את ה' אל דומי לכם, שפירש בפרשת וארא (דף ל ע"א), יושפע כח בנשמתו שיכול להתענות, שהרי אמרו בזוהר שהעתקנו לעיל דעבדי ליה בריה חדתא, ובודאי שיחודש כח בנשמתו.

ואני רואה כמה מבעלי התשובה קמים בחצות לילה ועוסקים בתורה עד היום ומתענים, והכל הוא עזר אלהי עליהם, כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם. ואם לאו, כשם שהוא מתיש הכח העליון יותש כח נשמתו, ודברים אלו הם ברורים, והארכנו בזה בשער התשובה (פ"ו).

והטעם לזה, כי הלילה ניתן לעסק התורה כמו שאמרו (שמ"ר מז ה, ויק"ר יט א, שהש"ר ה י) אין רנה של תורה אלא בלילה, הכוונה היא מחצות לילה ואילך שאז נקרא לילה, שקודם חצות נקרא ליל כמבואר בתיקונים, זה לשונם שם בזוהר (פ' בשלח דף מו ע"א) רבי יוסי פתח, למנצח על אילת השחר מזמור לדוד, כמה חביבא אורייתא קמי קודשא בריך הוא, דכל מאן דאשתדל באורייתא רחים הוא לעילא רחים הוא לתתא, קודשא בריך הוא אצית ליה למלוליה, לא שביק ליה בהאי עלמא ולא שביק ליה בעלמא דאתי. ואורייתא בעי למלעי בה ביממא ובלילי, אמאי בגין דיהא שכיח לגבי שמא קדישא שלים, כמא דלית יומם בלא ליליא ולאו איהו שלים אלא דא עם דא, כך בעי באורייתא לאשתכחא עמיה דבר נש יומם וליליא למהוי שלימותא לגבי בר נש יומם ולילה, והא אתמר דעקרא דליליא מפלגותא ואילך, ואף על גב דפלגו קדמיתא בכללא דליליא הוא, אבל בפלגותא ליליא קודשא בריך הוא עאל בגנתא דעדן לאשתעשעא עם צדיקיא, וכדין בעי ליה לבר נש למיקם ולמלעי באורייתא, והא אתמר דקודשא בריך הוא וכל צדיקיא כלהו צייתין לקבליה, עד כאן לשונו לענייננו.

ובתיקונים (דף ב) שמחצות ואילך נקרא לילה, זה לשונו מארי תורה מסטרא דעמודא דאמצעיתא, דביה חצות לילה הוה קם דוד לחברא ליה בשכינתא דאתקריאת לילה, ואיהו שומר מה מלילה (ישעיה כא, יא) לי"ל ה', ליל שמורים הוא לידו"ד, ובגינה אתמר כל העוסק בתורה בלילה הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד ביום, שנאמר (תהלים מב, ט) יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי, עד כאן לשונו, הרי בפירוש מבואר כוונתינו. וכן מה שאמרו רבותינו ז"ל כל העוסק בתורה בלילה הקדוש ברוך הוא מושך עליו וכו', והכוונה על בחינתה הנקראת לילה שהוא מחצות ואילך, וכן מבואר גם כן במאמר שהעתקנו לעיל מפרשת ויקרא (דף סוף דף כא).

ומהמאמר הזה שהעתקנו מהתיקונים נראה בפירוש שלא יקראו מארי תורה שהם כנגד מדת יעקב אלא אותם העוסקים בה מחצות לילה ואילך, כמ"ש מסטרא דעמודא דאמצעיתא דביה חצות לילה הוה קם דוד לחברא ליה בשכינתיה. והטעם שהוצרך הרשב"י לומר ענין זה, הוא לפרש מלת מארי תורה שלשונו בלשון הקדש בעל תורה, והנה בחסידים וגבורים שהם כנגד חסד וגבורה כבר פירש טעם לעיל, אבל טעם

לעוסקים בתורה שיקראו בעלי תורה ולא עוסקי תורה, ותירץ מפני שהם מיחדים למדת התורה עם לילה, שכך דוד היה עושה, שהיה קם חצות לילה לחברא ליה בשכינתיה על ידי עסק התורה, ובפרט במה שביארו בזוהר (פ' לך לך דף צב ע"ב) בענין חצות לילה אקום להודות לך, יתיישב הענין יפה.

וזהו ענין עסק תורה לשמה שפירשו בתיקונים (דף ב ע"א) שהכוונה הוא ליחד קודשא בריך הוא שם ידו"ד, בשכינה, והיינו לשמה לשם ה'.

מכאן תראה גודל מעלת העוסק בתורה מחצות לילה שראוי שיקרא בעל תורה, שהוא מזדווג עם התורה שהיא בת מלך, ובלי ספק שהמתמיד במדה זו יתגלו לו סתרי תורה, שאין האשה מגלה סתריה אלא לבעלה.

ומדרש ואלה הדברים בפסוק (דברים ל, יא) כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת היא ממך וגו' אמר רבי שמואל בר נחמן למה הדבר דומה, לבת המלך שלא היה אדם מכירה, והיה למלך אהוב אחד והיה נכנס למלך בכל שעה, והיתה בתו של מלך עומדת לפניו, אמר לו המלך ראה איך אני מחבב אותך, שאין בריה מכיר את בתי ועומדת לפניך. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, ראו כמה אתם חביבין עלי, שאין בריה בפלטין שלי מכיר התורה ולכם נתתיה, שנאמר (איוב כח, כא) ונעלמה מעיני כל חי, אבל אתם לא נפלאת היא ממך אלא קרוב אליו הדבר מאד. אמר להם הקדוש ברוך הוא בני אם יהיו דברי תורה קרובים לכם אף אני קורא אתכם קרובים, שכן כתיב (תהלים קמח, יד) לבני ישראל עם קרובו, עד כאן לשונו. ואחר שהתורה נמשלה לבת מלך בלי ספק כי יותר בת מלך תגלה לאהובה בלילה יותר מביום, כי בלילה הוא דרך צניעות, וכתיב (משלי יא, ב) ואת צנועים חכמה.

וכפי הנראה בתיקונים (תז"ח דף צז ע"ב) נמצא אצלינו בכתיבת יד, שהקורא בתורה מחצי לילה ואילך לשם יחוד נקרא עוסק בתורה לשמה, אמר שם ולית מאן דישתדל באורייתא לסלקא שכינתא מגלותא ולחברא לה עם בעלה, דאינון אטימין עיינין סתימין לבא, ובגין דא קלא נפיק בכל ליליא כד נחית קודשא בריך הוא בגנתא דעדן דסלקין, וההוא קלא אמר מה אקרא (ישעיה מ, ו) זיל ואימא דישתדלון באורייתא לחברא שכינתא עם קודשא בריך הוא כגוונא דדוד דאמר (תהלים קלב, ד) אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום לה', ואיהו הוה אשתדל באורייתא דאתמר בה (משלי א, ח) ואל תטוש תורת אמך, עם בעלה וכו'. ואמר לקמיה ועל אלין דלא משתדלין בה לשמה רוחא דקודשא דאיהי שכינתא לא שריא עלייהו, ושאר לשונו העתקנו בשער האהבה (פ"ח).

וכן אמר בתיקונים (דף ב ע"א) ואלין דלא משתדלין בה לשמה אתמר בהון (דברים כב, ז) שלח תשלח את האם, את לרבות שם ידו"ד דאסתלק עמה מההוא בר נש, עד כאן לשונו. **ועיקר** עסק התורה לשמה הוא לקרות בה מאהבה, שהרי כמה פעמים נצטוינו במצות אהבה, וכשיהיה האדם קם לאהבת זווג העליון, וידמה זווג עם הארץ באשתו בחצות כיצד הוא מאהבה, כן יבער בלבו אהבת הבורא, כל שכן אַחַר שהוא תלמיד חכם, כדפירשנו לעיל, וכן אמר בזוהר (פ' וארא דף ל ע"א) כד אתפלג ליליא אינון דתיאובתא דילהון לאדכרא תדיר לקודשא בריך הוא, לא יהבי שכיכו לליבא וכו', והיינו החשוק ההולך לבו בוער בחשוקתו שלא ינום ולא יישן מרוב האהבה בה.

ועם היות שהארכנו במעלת עסק התורה בלילה, גם צריך לעסוק בה ביום, כמבואר במאמר שהעתקנו לעיל מפרשת בשלח (דף מו ע"א), וכן פי' במדרש שיר השירים (רבה ה, י), זה לשונו על פסוק (שה"ש ה, יא) קווצותיו תלתלים שחורות כעורב, דאמר רבי עזריה אפילו דברים שאתה רואה אותם שהם קוצין בתורה, תילי תילים הן, במי הם מתקיימות - שחורות כעורב, במי שהוא משכים ומעריב. רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, רבי יוחנן אמר אין רנה של תורה אלא בלילה, מה טעם (משלי לא, טו) ותקם בעוד לילה, וכתיב (איכה ב, יט) קומי רוני בלילה. רבי שמעון אמר ביום ובלילה, על שם שנאמר ותקם בעוד לילה, והגית בו יומם ולילה (יהושע א, ח). אמר ריש לקיש וכן למדנו רבי יוחנן שאין רנה של תורה אלא בלילה, אמר ריש לקיש כד הוינא לעינא באורייתא ביממא, הות מנהרא לי בליליא, דכתיב והגית בו יומם ולילה, עד כאן לשונו. ומימרת ריש לקיש שאמר כד הוינא וכו' הוה מנהרא, נראה לי שסודו הוא כאור הנר המאיר בתוך העששית, וכשמש שמסתלק מלהאיר ביום ומאיר בלילה בירח ובכוכבים, כך עסק התורה ביום הוא סוד אור השמש, ולכן גורם להמשיך הארה לנשמה בלילה. ומחלוקת זה מרבי יוחנן וריש לקיש הובא באופן אחר במדרש (שמו"ר שלהי פ' כי תשא).

וכן לענין קימת חצות לילה, לא יתמיד בה מי שלא יעסוק בתורה בחשק ביום ויכוון בה לסוד היחוד, וכן בתפלותיו יכוון גם כן לסוד היחוד, ובשכבו יחשוב באהבת השכינה, ויחשוב בדעתו מתי יגיע עת דודים לעשות רצון קונו, וכן היה אומר דוד המלך ע"ה (תהלים קא, ב) אשכילה בדרך תמים מתי תבא אלי וגו'. וכאשר בחצות לילה הנשמה חוזרת לגוף, השכינה באה עמה כדי שתתיחד על ידי הנשמה ההיא.

ואחר שביארנו החיוב המוטל עלינו לקום, והשכר כמה הוא, רצוננו לבאר עוד הערות על פי השכל כדי לזרז את האדם. רבינו יונה כתב בריש ספר היראה, שבבקר כאשר יתעורר האדם משנתו ראוי שיתן אהבת הבורא בלבו שהטיב עמו שהחזיר נשמתו אליו,

שכמה שכבו על מטתם ולא קמו, ועל זה אנו אומרים המחזיר נשמות לפגרים מתים, ואז לא יסב על מטתו דרך עצלות, ויחשוב אילו היו קוראים אותו לעבודת המלך כמה היה זריז לקום, או אילו נפלה דליקה בחצר. ועם היות דבריו אלה לענין התפלה, ראוי שנלמוד מהם לענין השכמת חצות, שכבר כתבנו שבחצות לילה הקדוש ברוך הוא מחזיר הנשמות אל הגופים כדי שיעסקו בתודה בגין דלא יהא ליה פטרא דפומא וכו', אם כן ראוי לתת אל לבו הערות אלו הנזכרות.

ושתי בחינות אלו הם מפני היראה, כי ראוי לתת עליו מורא שמים כמורא בשר ודם, כי העובר על מצות המלך ראוי לעונש. וראוי שיחשוב שאם לא ישוב בתשובה ויקום לעסוק בתורה יפול בדליקת אשו של גיהנם, שכל לילה שלא קם עתיד ליתן את הדין שפגם ימיו, שהרי תיקון הלילה הוא על ידי עסק התורה, וכיון שלא תיקן מדת לילה הרי ימיו חסרין ופגומים. וכבר ידעת מה שאמר בזוהר (פ' ויחי דף רכד ע"א) ווי להההוא דגרע יומוי לעילא וכו', כמו שהעתקנו לשונו בשער היראה (פ"י).

וכן ביארו בעונש מי שאינו קם שם (ריש פ' לך לך) זה לשונם תא חזי בשעתא דאתער פלגות ליליא, וקודשא בריך הוא עאל לנתא דעדן לאשתעשעא עם צדיקיא, כולהו אילנין דבגנתא דעדן מזמרן ומשבחן קמיה, דכתיב (דה"א טז, לג) אז ירננו עצי היער מלפני ה' וגו', וכרוזא קרי בחיל ואמר, לכון אמרין קדישין עליונין מאן מנכון דעייל רוחא באדנוי למשמע, ועינוי פקחין למחמי, ולביה פתח למנדע בשעתא וכו', ווי לאינון דאינון ניימי שינתא בחוריהון לא ידעין ולא מסתכלן או יקומון בדינא דחושבן אתפקד וכו', והאריכו שם יותר.

ואי חשבון אשר יתן האדם אם לא ישתדל לקיים דבר זה, הא כתיב (מלאכי א, ו) בן יכבד אב ועבד אדוניו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי, הרי אנו נקראים בנים ונקראים עבדים, בנים אתם לה' אלהיכם (דברים יד, א), כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כה, נה), הרי אנו חייבים לכבד לאבינו שבשמים על ידי התורה הנקראת כבוד חכמים ינחלו (משלי ג, לה), ומי שאינו קם לעסוק בתורה הרי אמרו דלא אשגח ליקרא דמאריה, והרי כל מה שברא הקדוש ברוך הוא לא בראו אלא לכבודו (אבות פ"ו מי"ב), אם כן מה תועלת בבריאתו אחר שאינו נותן כבוד לבוראו.

וכן בחינת המורא, שהוא אדון עלינו שהוא מושל עלינו, ובידו אנו מפקידים נשמותינו, ובידו לסלקם כרגע, כמ"ש (איוב יב, י) אשר בידו נפש כל חי. ולפי הסוד, שמדת היראה היא השכינה, והיא מדת הלילה, ואליה אנו מפקידים נשמותינו, צריך לירא מדיניה, ולכן אמרו בסנהדרין (דף צב ע"א) אמר רבי אלעזר כל בית שאין דברי תורה נשמעין

בו בלילה אש אוכלתו, שנאמר (איוב כ, כו) כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח ירע שריד באהלו, ואין שריד אלא תלמיד חכם, שנאמר (יואל ג, ה) ובשרידים אשר ה' קורא. והאש הזה לא דוקא, אלא סוד הדין הניתך עליו. ומטעם זה העוסקים בתורה בלילה הם נקראים יראים ועליהם נאמר (תהלים קמז, יא) רוצה ה' את יראיו, וכן טרף נתן ליראיו (תהלים קיא, ה).

גם מהדברים שצריך לתת אל לבו, שהרי ב' פעמים אנו קורין בכל יום קריאת שמע שכתוב בה (דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגו', ומכלל האהבה הוא הקם בחצות לילה לאהבת השכינה כדפי' בזוהר (פ' אחרי מות דף סח ע"א) בפסוק (ישעיה כו, ט) נפשי אויתיך בלילה, וכתיב (משלי ח, יז) אני אהבי אהב ומשחרי ימצאונני. וכן אנו אומרים (במדבר טו, מ) והייתם קדושים לאלהיכם, וקדושה שידד האדם שינה מעיניו הרי הוא מכלל הקדושות, שלא ידמה עצמו לבני עולם הישנים כל הלילה, אלא ידמה לבני העולם העליון הצדיקים הקדושים הקמים בחצות לילה לעסוק בתורה, והוזהרנו שלא ימשך אדם אחר עצת יצרו (דברים יא, טז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', נמצא מי שאינו קם לעסוק בתורה בלילה מבטל ממנו אהבה ויראה וקדושה. והמתענג בשינת הלילה אפשר שיטמאוהו בקרי, כמו שפירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' בראשית שלהי דף יט) זה לשונו תו תענוגי בני אדם, דמתענגי בשינתא דליליא, נפקא מנייהו שדה ושדות, עד כאן לשונו. ובפ' י"ח פירש טעם לזה.

ועוד הזהירונו רבותינו ז"ל על השינה, ואמרו שהתורה נקנית במיעוט שינה (אבות פ"ו מ"ו), ואמרו בבראשית רבה (פרשה מד, יז) בפסוק (בראשית טו, יב) ויהי השמש לבא וגו' זה לשונם רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי, תחילת מפולת שינה, דמיך ליה ולא לעי באורייתא, דמיך ליה ולא עביד עבידתא, עד כאן לשונו.

ועוד בברייתא דמסכת כלה (פ"ד) זה לשונם למוד להיות מקבל את כל דברי התורה בצער, תנינא כל המחיה עצמו בדברי תורה אין התורה מתחברת עמו, התם בתענוג נפש הכא בשינה, עד כאן לשונו. ומה שהקשה מכל המחיה עצמו בדברי תורה, פי' שמענג עצמו בהיותו עוסק בתורה, וכן דרשו בתנחומא ריש פרשת נח - ולא תמצא בארץ החיים (איוב כח, יג), לא תמצא במי שיבקש עונג אלא במי שממית עצמו עליה. ותירץ התם בתענוג נפש, פירוש פסוק ולא תמצא בארץ החיים הוא בתענוג נפש, דהיינו אכילה ושתיה, ומה שאמר למוד להיות מקבל דברי התורה, היינו צער שידוד שינה מעיניו.

וכן הזהירנו על זה שלמה המלך ע"ה באמרו (משלי כ, יג) אל תאהב שינה פן תורש פקח עיניך שבע לחם. ועם היות פשט הפסוק על עוני הממון, גם פירש בתנא דבי אליהו

(זוטא פי"ד) על עוני התורה, אמר בתנא דבי אליהו וכו' על פסוק זה ואין לחם אלא תורה, שנאמר (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי וגו', ואומר (ישעיה נ, ד) ה' אלהים נתן לי לשון למודים וגו', הא למדת שאין דברי תורה נבלעין אלא במי שהוא מייעף בהן, כך היתה רוח הקדש מבשרת את תלמידי חכמים ואומרת, בני אף על פי שנתתי לכם טובה בעולם הזה איני צ"ל בעוה"ב, מפני ששכר גדול יש לכם, אל תזלזלו בתורתי ואל תרבו באכילה ושתיה, עד כאן לשונו. וכוונת אומרו אל תזלזלו בתורתי ואל תרבו וכו', מפני שהמאכל מביא את השינה, והמרבה באכילה ושתיה מרבה בשינה, נמצא בטל מדברי תורה.

וכן מובן מתוך דברי תנא דבי אליהו לעיל מזה, דקאמר זה לשונו מי מוריש את עצמו, מי שהוא מרבה באכילה ושתיה, נאמר (משלי כג, כא) כי סובא וזולל יורש, ואומר אל תאהב שינה פן תורש פקח עיניך שבע לחם, ואין לחם אלא תורה וכו'. ומה קשר לפסוק אומרו אל תאהב שינה פן תורש, לפסוק כי סובא וזולל יורש, אלא כוונת אומרו מי מוריש את עצמו, אין הכוונה על עניות הממון אלא על עניות התורה, ולמד מגזרה שוה שכשם שפסוק אל תאהב שינה פן תורש היא על עניות התורה, והראיה מסופיה פקח עיניך, כן פסוק כי סובא וזולל יורש הוא על עניות התורה, מהטעם שפי'.

נמצא שמי שירצה לקום בחצות לילה צריך שלא ירבה באכילה גסה שהיא מרבה שינה, וכן יזהר מלהשתכר ביין, ולא ירבה גם כן בשתיית המים, כי שתית המים הרבה מרבה שינה לפי הטבע, ובפרט מי שישתה מים בהשכמה תרבה עליו שינה, ואמרו רבותינו ז"ל על יחזקאל שנאמר לו (יחזקאל ד, יא) ומים במשורה תשתה ששית ההין מעת עד עת תשתה. כי משורה מדה קטנה, אחת משלשים בלוג, ומה שאמר ששית ההין, לא אמר שהמשורה ששית ההין אלא שלא ישתה מעת לעת אלא ששית ההין, ומאותו ששית ההין ישתה במשורה מעט מעט, שלא ישבע מהמים באחד מן הפעמים, כך כתב הרד"ק ע"ה בפירוש הפסוק. וששית ההין שיעורה י"ב ביצים, שההין י"ב לוגין, והלוג ששה ביצים, זהו השיעור שישתה האדם מעת לעת וישתה במשורה מעט מעט, ואפשר שלזה כוונו רבותינו ז"ל באומרם (אבות פ"ו מ"ד) ומים במשורה תשתה.

וקרוב לזה כתב הרב יוסף יעבץ ז"ל בפירוש הפרקים (אבות שם), זה לשונו ועוד פת במלח הוא טוב לזכירה, והמים משכחים, ומושכב בפאת מטה ובדמשק ערש, יקשה בעיניו לקום בשפרפרא לעיין בתורה, והמצטער על התורה ישמרנה, עד כאן לשונו.

ואמרו רבותינו ז"ל (סוטה דף כא ע"ב) על פסוק (משלי ח, יב) אני חכמה שכנתי ערמה, אמר רבי אסי בר חנינא אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שמשים עצמו ערום עליהם, שנאמר אני חכמה שכנתי ערמה, עד כאן לשונו.

גם ראוי שיתרצה במה שימצא מוכן ממאכל בלילה, ולא יתעכב עד שיבושל לו תבשיל, שנמצא מבטל עבודת קונו בעבור אהבת גופו. גם הרוצה לקיים מדה זו להיות מתלמידי חכמים המסרסים עצמם מלילי שבת ללילי שבת, צריך ליזהר שלא לאכול בשר ויין בלילה בששת ימי חול, פן יבא לידי חמום ויוציא זרע לבטלה, אלא אם יתענה כי אז לא יבא לידי זה, כי סיגוף התענית יבטל כחו ולא יבא לידי חמום, ודבר זה תלוי כפי טבע האדם, יש מי שטבעו קר שאפילו יאכל בשר וישתה יין לא יבא לידי חמום, ויש שטבעו חם, וכל אחד יבחון את טבעו וישמור עצמו שלא יצא שכרו בהפסדו.

גם ראוי לתת אל לבו שראוי לשוב בתשובה לתקן שאר הלילות שנשארו מימיו שלא יהא נתבע עליהם, ואם ישוב כראוי אפשר שלא יזכר לו מה שפגם מכמה לילות שלא עסק בתורה, שהלילה שלא עסק בתורה הלכה לה ואין לה תקנה יותר.

ואין לומר שאם לא עסק בתורה בלילה יעסוק ביום, כי במקום שפגם צריך לתקן, כמו שאמר בזוהר (פ' פנחס דף ריז ע"א) בפסוק (במדבר כה, ד) והוקע אותם לה' נגד השמש, דברי רבי שמעון ע"ה זה לשונו אלא מהכא אוליפנא, באתר דחב בר נש לקודשא בריך הוא להההוא אתר אצטריך למעבד תקנתא לנפשיה, אינון חבו בברית קדישא דאקרי שמש, בגין כך דינא ותקונא איהו נגד השמש ולאו באתר אחרא, מכאן דלא אצטריך בר נש לתקנא נפשיה אלא בההוא אתר דחב לגביה, ומאן דלא יעביד הכי לית ליה תקונא לעלמין כדקא יאות, עד כאן לשונו. הרי שבמקום שפגם שם צריך התיקון.

ונראה לי שאם פגם במדת לילה בקרי, תקונו שידד שינה מעיניו בלילה בעסק תורה, והיינו בהיות הקרי מחצות לילה ואילך, כדפי' לעיל בני אדם דמתענגי בשינתא דלילא וכו'. וכדי שלא יראה קרי עד חצות טוב שיעסוק בתורה קודם שישכב, כמ"ש במסכת ברכות (דף יד ע"א) אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר (משלי יט, כג) ושבע ילין בל יפקד רע, וכבר נודע (זוהר פ' שלח קנח ע"א) כי רע נקרא המוציא זרע לבטלה.

גם ראוי לתת אל לבו מה שאמר הכתוב (מיכה ו, ג) עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי, הרי אנו רואים כי עבדי המלך כמה ממיני העבודה מוטלים עליהם והם עובדים בלב טוב ובשמחה. וראוי שיחשוב, שאילו היה שבוי, ונודע שהשבויים נותנין עליהם עול כבד, כן ראוי שיקבל עליו עול תורה לקום לעבודת מלכנו אף על פי שיהיה קשה כ"ש

כי העבד אם יאמר לו אדניו בעבור אהבתי שתעשה כך וכך לתת לי נחת רוח, כמה יזדרז העבד ההוא, והרי השכינה אומרת (שה"ש ח, יג) חברים מקשיבים לקולך השמיעני.

עוד ימשול, אם שליח המלך היה בא לקרוא אותו לבית המלך, בפרט אם הוא שר ונכבד, כמה ראוי שיזדרז לקום במהרה. כך יחשוב ששליח המלך היא נשמתו השבה לקרותו שיקום לעסוק בתורה, בפרט שהשכינה עצמה היא החוזרת הנשמות בשעה זו, וראוי שיקום בזריזות ששר ואדון ממתין עליו. וראוי שיקום בשמחה ואהבה, כאשר יחשוב שהוא עומד לפני עלת כל העלות לפני כל הצדיקים שבגן עדן, שהרי אין שום מסך בינינו לבינו, שהרי מחזיר לנו נשמותינו.

וראוי כל אדם לחשוב בתחיית המתים שנעשה בו, כענין מה שאנו אומרים המחזיר נשמות לפגרים מתים, בפרט שהחזיר נשמתו חדשה, כאומרו (איכה ג, כג) חדשים לבקרים, ולכן ראוי שיקום בשמחה ולא יחשוב בקימתו היות עול כבד עליו, כי הוא נענש דכתיב (דברים כח, מז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה, כי מאחר שהוא עומד לפני המלך העליון ולפני כל עבדיו ומשרתיו, והמלך אומר לו רצוני שתהיה מעבדי המשוררים לפני, מי הוא העבד הרע שלא ירצה להיות מעבדי המלך, ויאמר בלבו מהיכן זכיתי אני שאהיה מבני היכל המלך העומדים לפניו. ויחשוב בטובות הבורא העודפות עליו, כמו שהארכנו בשער האהבה (פ"ב), וראוי שלא יהיה כפוי טובה אלא שיזדרז לעבודת מלכו, וידמה עצמו לעבד שרבו הקדים לו שכרו בפנים יפות, שראוי שהעבד יזדרז לעבוד תמורת מה שנהנה, בפנים יפות ומאהבה, וכבר נודע מאמר רבותינו ז"ל (ע' תנחומא אמור ז) מי הקדימני ואשלם (איוב מא, ז) שהעתקנו בשער האהבה (פ"ב).

ויחשוב שאילו בקומו היה חופר ומוצא מטמון כיצד היה קם בזריזות, בערך זה יהיה עבודת הבורא, כמו שנאמר (משלי ב, ד) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה', הרי טוב העולם הזה כלה ואבד, וטוב עולם הבא עומד וקיים לעד, ודברי תורה נחמדים מזהב ומפז רב.

ואם יעור משנתו בלילה ומפנה לבו לבטלה הרי הוא מתחייב בנפשו, כי הוא חייב לקום לעסוק בתורה, ואם אינו קם הוא מתלוצץ על שכר המלך, כענין מה שפירש החסיד (יעב"ץ) ע"ה בענין שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שפי' במקומו בפרקים (אבות פ"ג מ"ב).

ולכן ראוי שיקום בזריזות ולא יהיה מסב על מטתו דרך עצלות, לחשוב במה שחלם, שיחזור לישן, וכל חלום שהוא מסטרא דקדושה לא ישלוט בו שכחה.

ואם תאמר הרי שאינם מתעוררים בחצות לילה, יש לומר שזה ממיעוט התעוררות מעשיהם ותורתם. והטעם, שכאשר הנשמה חוזרת בלילה למקומה, השכינה מתעוררת על ידה ומתקשטת אל היחוד מהתורה והמעשים הטובים שעסק ביום, ואחר כך חוזרת למקומה, וכן ביארו בזוהר (פ' ויקהל דף ריג ע"ב) זה לשונם בליליא ישוי רעותיה דהא אתפטר מעלמא דא, ונשמתיה נפקא מניה, ויהדר לה למארי דכלא, בגין דכל ליליא ולילי רזא דרזין קיימא למנדע אינון חכימי לבא, רקיעא דא תתאה ברזא דההיא נקודה דקיימא כמא דאמרן, ההוא רקיעא כלול מעילא ומתתא ויסוד דיליה לתתא, כהאי שרגא דסלקא נהורא אוכמא לאתיחדא בנהורא חוורא יסודא דיליה איהו לתתא בההיא פתילה במשחא, אוף הכי לתתא בההיא נקודה, ביממא אתכלילת מלעילא, בליליא אתכלילת מלתתא, באינון נשמתין דצדיקיא.

ואמר עוד לקמיה, שהמלאך סורי"א ממונה להעלות נשמות הצדיקים בכל לילה קרבן להקדוש ברוך הוא, והוא מריח בנשמות כענין שעתיד מלך המשיח להריח, דכתיב (ישעיה יא, ג) והריחו ביראת ה', והכוונה שמריח בהם ובמעשיהם אם ראויים לעלות למעלה.

ואמר שם עוד רזא דא למארי מדין, כד האי נקודה אתעברת כאתתא דמתעברא, אתהני מההיא הנאותא דאתכלילת נשמתא מהאי עלמא באינון עובדין ובההיא אורייתא דישתדל בה ביממא, ונטלא ההוא רעו דהאי עלמא וביה אתהני בחדוה, ואתכלילת מכל סטרין, לבתר אפיקת לון לבר ואולידת לון כמלקדמין, ונשמתא איהי חדתא השתא כמלקדמין, ורזא דא (איכה ג, ח) חדשים לבקרים, חדשים ודאי כמא דאתמר, עד כאן לשונו לענייננו.

ובזוהר (פ' משפטים דף קיט ע"ב) אמר, שצריך שנשמתו תעלה בכל לילה על ידי תורה ומצוה שעסק ביום, ופי' שם בתורה דאיהי עשר דברות וכו' ובמצות תפילין וכו', עיין שם.

וכן ליזהר בתפלת ערבית להקדים לה תורה, כמו שאמרו (ברכות דף ד ע"ב) אדם בא ממלאכתו בערב אם רגיל לקרות קורא לשנות שונה, ולא יאמר אוכל קמעא ואישן קמעא ואחר כך אתפלל, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה.

וסדר הלילה כך הוא, קודם שישכב יבדוק במעשיו במה שעשה ביום ההוא, ויכתוב מעשיו ברמז לבל ישכחם, לקיים וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נא, ה), וכן כתוב בספר חסידים (סימן כא). ובזוהר (פ' קרח דף קעח ע"א) זה לשונו על פסוק (קהלת ט, י) כי אין מעשה וחשבון ודעת וגו', אמר זה לשונו מאן דאית ביה עובדא טבא, או דאיהו מארי דחושבנא, הא אוקמוה דבכל ליליא ולילי עד לא ישכב ועד לא נאים בעי בר נש למעבד

חושבנא מעובדוי דעבד כל ההוא יומא, ויתוב מנייהו, ויבעי עלייהו רחמי, מאי טעמא בההיא שעתא, בגין דבההיא שעתא אילנא דמותא שארי בעלמא, וכל בני עלמא טעמין טעמא דמותא, ובעי בההיא שעתא למעבד חושבנא מעובדוי ויודי עלייהו, בגין דאיהי שעתא דמותא, ואלין אקרון מארי דחושבנא, עד כאן לשונו. וכן פירש גם כן שם (פ' וישב דף קצא ע"א). ובענין הוידוי יש עוד פרטים נתבארו בזוהר (פ' צו ברע"מ דף לג ע"א).

וטוב מאד שיבכה על עונותיו בהתודותו על עונותיו, שכאשר תעלה נשמתו על ידי דמעה בודאי שתעלה למעלה בקדושה, שכל השערים ננעלו חוץ משערי דמעה (ע' ברכות דף לב ע"ב).

ואחר כך יאמר אנא בכח גדולת ימינך תתיר צרורה וכו', שבו שם מ"ב בראשי תיבות, ופירש בתיקונים שסגולת שם מ"ב הוא להעלות הנשמה למעלה ולהסתירה מכל מלאכי חבלה, ונמצא ענין זה אצלינו בכתיבת יד (תקוני ז"ח דף צד ע"א) זה לשונו ואלין שבע תיבין אב"ג ית"ץ, קר"ע שט"ן, נג"ד יכ"ש, בט"ת צת"ג, חק"ב טנ"ע, יג"ל פז"ק, שק"ו צי"ת, עלייהו אתמר (ישעיה ו, ב) שש כנפים שש כנפים לאחד וגו', והאי שמא איהו סגולה דיליה לכסאה לנשמתא כד סליקת לעילא בכל ליליא וליליא, לאסהדא על עובדין טבין דבר נש ממלאכי חבלה ומכל מזיקין ורוחין וליליין ושדין, ובהון פרחת לעילא, בשתים אתוון מכל שם תכסה אנפהא מנהון, ובשתי אתוון תכסה רגלהא, ובשתי אתוון פרחת לעילא, ואוף הכי לרוחא, ואוף הכי לנפשא (ואית שם מ"ב בצורת חותמא דשעוה, ואית שם מ"ב דאיהו דיוקנא דמלכא חקיק על חותמא, ואית שם מ"ב דאיהו דיוקניה, איהו ידו"ד יו"ד ק"א וא"ו ק"א יו"ד וא"ו דל"ת ה"א אל"ף וא"ו אל"ף וא"ו ה"א אל"ף, שם מ"ב דאיהו אהיה אשר אהיה, ציור מ"ב בשעוה על הכתב דא אבגי"תץ) עד כאן לשונו.

ואחר שיתודה, יכוון להעלות קרבן לה', ושנשמתו תעשה השכינה מיין נוקבין עד חצות, ובחצות לילה השכינה תחזיר לו נשמתו, וזהו כוונת בידך אפקיד רוחי.

גם ראוי להכין תרנגול שיעירהו בחצות לילה, שהרי מצינו רבי עקיבא שהיה הולך בדרך והיה מוליך עמו תרנגול כדפי' בפרק הרואה (ברכות דף ס ע"ב). גם אמר בזוהר (פ' לך לך דף צב ע"ב) זה לשונו רבי אבא הוה אתי מטבריא לבי טרוניא דחמוי, ורבי יעקב ברבי הוה עמיה, אערעו בכפר טרשא, כד בעי למשכב אמר רבי אבא למארי דביתא אית הכא תרנגולי, אמר ליה מארי דביתא אמאי, אמר ליה בגין דקאימנא בפלגותא לילי ממש וכו', הרי שהחכמים האלו לא היו סומכים על חכמתם וחסידותם שיקיצו בחצות והיו צריכים סיוע, כל שכן אנחנו.

ולכן אני אומר שמי שאין לו תרנגול יבקש לו חבר שלא ישן עד חצות כדי שיקיצנו בחצות לילה ממש, וחברו יש לו שכר כדכתיב בענין דוד עם אנשיו (שמ"א ל, כד) כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו, וכן יחליפו, או שיהיה בעל מלאכה שאינו מקפיד על הדבר. ואם הוא במקום שלא יש אחד מהמציאויות הקודמים, ראוי שלא ישכב במטה מוצעת, ולא יפשוט כל גופו. ושמעתי שהחכם כה"ר יוסף טיטצ"ק ע"ה, ע' שנה לא ישן במטה מוצעת אלא משבת לשבת, ואמרו שהיה דרכו לישן על גבי תיבה אחת ורגליו תלויות, והיה קם בחצות ממש, ולא ידע אדם מזה עד אחר מיתתו שסיפרה אשתו.

וראוי לישבע ולידור לקיים המציאויות, שהרי מצינו דוד המלך ע"ה שנשבע ונדר בכיוצא בזה, שנאמר (תהלים קלב, ב) אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב אם אבא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה וגו', ומכל מקום לא ישבע אלא דבר שישער בדעתו שיוכל לקיימו. ובתנאי הנדרים והשבועות כתבנו לקמן בפרק יד עיין שם. וכן ראוי לישבע שלא להרבות באכילה ובשתיה אלא שיעור שידע שלא יתרבה לו ממנו שינה.

ואם יזמין תרנגול ישתדל שיהיה שחור, שהוא מכוון יותר מהשאר, וכן פירשו בזוהר (פ' ויחי דף ריח ע"ב) זה לשונם ובגין כך בפלגות ליליא ממש, כד רוחא מסטרא דצפון אתער, חד שלהובא נפיק ובטש תחות גדפוי דתרנגולא וקרי, וכל שכן בתרנגולא אוכמא דאתכוון יתיר מאחרא, עד כאן לשונו.

גם מי שאינו רגיל להתענות ולא לקום בחצות, טוב לו שיאכל ביום קודם הלילה לפחות שעה אחת, כדי שיהיה זמן לעיכול המאכל ולא יתרבה לו השינה בקומו בחצות, ויתנהג בזה קצת זמן עד שיקבע במדה זו, ובפרט בימות החמה שהלילות קצרות.

גם ראוי שיתלמד לישן במקצת מלבושיו ולא ישן ערום בתוך הסדינים, כי יהיה קשה לו לקום, בפרט בקרירות, וזו היא מדת הזריזות - שהוא זריז קודם שיבא לידי מכשול, שהרי אמרו (אבות פ"ו מ"ד) כך היא דרכה של תורה על הארץ תישן, והטעם, שיצטער ולא ימצא גופו מנוחה שיבא לישן כל הלילה, וכן פירש ה"ר יוסף יעבץ ע"ה, ולפחות אם אין בו כח לישן בארץ לא יתענג לישן במטה מוצעת בסדינים. וכל זה ראוי לקיים מי שרוצה לשוב בתשובה ולתקן שאר לילותיו ושלא יתבעו ממנו כמה לילות איבד בשינה והיתול.

ולפי דברי הזוהר לעולם חייב אדם לקום לעסוק בתורה בלילה בין בימות הגשמים בין בימות החמה, שהרי אמרו (פ' בראשית דף ד ע"א) מאן לא מצפה דא בכל יומא, כמו

שהעתקנו לשונו לעיל. אבל בסוף מסכת תעניות (דף לא ע"א) מי שאינו קם מט"ו באב ואילך דמוסיף יסיף ודלא מוסיף יאסף, ופירש רש"י, מכאן ואילך, מט"ו באב ואילך דמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף חיים על חייו, דלא מוסיף לעסוק בתורה תקבריה אמיה, כלומר ימות בלא עתו, עד כאן לשונו. ויש שנתנו סימן לדבר, משכבי עד קומי שכבי, הכוונה משבועות עד תשעה באב שכבי, שהלילות קטנות. ומקומי עד שכבי קומי. אבל העיקר לקיים דברי הרשב"י ע"ה, בפרט מי שרוצה להתקדש.

בקומו בחצות ראוי שיצטער בצער השכינה, ויבכה ויקונן על בית המקדש החרב ועל שמו המחולל, ובסוף על עונותיו שהאריכו גלות השכינה, שהרי פי' בזוהר (פ' ויקהל דף קצו ע"א) שבחצות לילה הקדוש ברוך הוא זוכר לישראל אשר בגלות ולחרבן ביתו וכו', ואז נשמות הצדיקים חוזרים לגופם, והמלאכים אומרים להם הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' וגו'. ובחצות לילה הוא שעת רצון כדפי' בזוהר (פ' תרומה דף קעג ע"ב) וראויה לתפלה שהקדוש ברוך הוא ימחול עונותיו ושיחזירהו בתשובה.

אחר כך יקום לעסוק בתורה, וילבש לבושיו ויכונן עצמו לקראת אלהיו, וכן אמר בזוהר (פ' נח דף עב ע"א) זה לשונו רבי יהודה קם ליליא חד למלעי בתורה בבי אושפיזא במתא מחסיא, והוה תמן חד יודאי, אמר ליה האי מלה איך אפשר והא אבן שתיה וכו', רבי יהודה לא אסחר רישיה לגביה, פתח ואמר (עמוס ד, יב) הכון לקראת אלהיך ישראל, וכתיב (דברים כז, ט) הסכת ושמע ישראל, מלין דאורייתא בעיין כוונה, ומלין דאורייתא בעיין לאתתקנא בגופא ורעותא כחדא, קם ההוא יודאי ואתלבש ויתיב לגביה דרבי יהודה ואמר זכאין אתון צדיקיא דמשתדלי באורייתא יומי ולילי, אמר ליה רבי יהודה השתא דכוונת גרמך אימא מילך דנתחבר כחדא, דהא מילי דאורייתא בעיין תיקונא דגופא ותקונא דלבא, ואי לאו בערסאי שכיבנא ובלבאי אמרנא מלין, אלא הא תנינן דאפילו חד דיתיב ולעי באורייתא שכינתא אתחברת בהדיה, ומה שכינתא הכא ואנא שכיב בערסאי, ולא עוד אלא דבעיין צחותא, ותו דכל בר נש דקם למלעי באורייתא מפלגו ליליא כד אתער רוח צפון בפלגו דליליא, קודשא בריך הוא אתי לאשתעשע עם צדיקיא בגנתא דעדן, והוא וכל צדיקיא דבגנתא דעדן צייתין ליה, וצייתין לאינון מלין דנפקין מפומיה, ומה קודשא בריך הוא וכל צדיקיא מתעדנין למשמע מלי דאורייתא בשעתא דא, ואנא אהא שכיב בערסאי, עד כאן לשונו.

בקומו יעסוק בתורה שבעל פה או במשנה, וכן תרגם המתרגם בפסוק (איכה ב, יט) קומי רוני בלילה, קומי שכינתא דישראל [ד]שריא בגלותא עסוקי במשנה בליליא ארום שכינתא דה' שריא לקבליך, וכן אמר בילקוט שלהי פרשת כי תשא (סימן תו דף קיא

ע"א) על פסוק ויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה (שמות לד, כח), והלא כתיב (דניאל ב, כב) ונהורא עמיה שריה, ונוגה כאור תהיה (חבקוק ג, ד), גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קלט, יב), מנין היה משה יודע אימתי יום ואימתי לילה, בשעתא שהיה הקדוש ברוך הוא מלמדו מקרא היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיה מלמדו משנה היה יודע שהוא לילה, עד כאן לשונו.

וטוב שיקום מעומד כל מה שיוכל לסבול כדי שלא יישן, שכך היה עושה דוד המלך ע"ה כדפי' בזוהר (פ' לך לך דף פב ע"ב) זה לשונו תא חזי, דוד מלכא הוה קם בפלגות ליליא, דאי תימא הוה יתיב או שכיב בערסיה והוה אמר שירין ותושבחין, לא אלא כמה דכתיב (תהלים קיט, סב) חצות לילה אקום להודות לך, אקום ודאי בעמידה לאתעסקא בשירין ותושבחן דאורייתא, עד כאן לשונו. ואפשר שלזה כיון גם כן הכתוב באומרו קומי רוני, דהיינו קימה מעומד. ולפחות אם אין בו כח לעמוד מתחלת הקריאה, אם יבא לו שינה יקום מעומד, שהעיקר הוא לקשר לילה ביום על ידי עסק התורה כדפי' לעיל.

וכן יקרא תלמודו בקול רם, וירויח שלא יישן ושלא ישכח ממנו, כמו שנאמר (משלי ד כב, ע' עירובין נד ע"א) כי חיים הם למוצאיהם. ובמעלת המרים קולו בשעת לימודו, האריכו בזוהר (פ' שמיני דף לט ע"ב) בפסוק (שה"ש ז, י) וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים, עיין שם.

וכלל הכל, מי שירצה להתמיד במדה זו ישתדל במעשיו לקניית הנשמה, שהרי אמרו בזוהר (פ' ויקרא דף כה ע"א) שמי שזוכה אל הנשמה הוא המתגבר כאריה בעסק התורה מחצות לילה עד הבקר, והטעם כי הנשמה נותנת לו כח. וכבר פי' לעיל (פ"ד) שהנשמה נקנית על ידי עסק התורה, גם על ידי טהרת המחשבות. גם פי' בתיקונים (דף קיג ע"ב) שבעלי תשובה זוכים לנשמה יתירה בכל יום, ולכן לא יקשה לבעל תשובה לקום בחצות, שהנשמה באה לו ממקום הנקרא כח.

גם מהדברים הצריכים לקניית מדה זו, הוא התקדש האדם ביום כראוי, וטהרת מחשבותיו, ועוסק בתורה לעשות נחת רוח ליוצרו ולא לשום דבר מדברי העולם, ובזה מסלק נפשו מהעשיה והוא מתדבק בקדושה, ובזה יזכה אל הנשמה. הנה נודע לנו כפי מה שביארנו בפרקים הקודמים (פ"ד) על ידי מאמרי הרשב"י ע"ה, שקניית הנשמה על ידי עסק התורה וטהרת המחשבות, ובזוהר (פ' תרומה דף קמא ע"ב) פירש שעל ידי הנשמה השכינה מתעוררת אל היחוד, זה לשונו בענין הנשמה ודא איהי דבגינה אתנהירת בוצינא לאנהרא לעילא ואמר בדא אתכלילת מאן דאתכלילת וכו'.

והנה בהיות האדם משתתף בעשיה ואינו מכוין במי שהוא לפניו שמלא כל הארץ כבודו, הרי הוא גשמי והוא בעשיה, ואין לו נשמה. וכן הענין באכילתו ובברכותיו, אם יברך בנחת ובמתון ויכוין לתת שבח לקונו שהוא תמיד לפניו, וזהו כוונת ברוך אתה לפי הפשט, ולא יזרוק ברכה מפיו במרוצה, וכן באכילתו שאוכל כמי שאוכל לפני המלך, ומכוין באכילתו כפי מה שנתבאר במקומו, הרי בזה מסתלק מהגשמות ומקדש נפשו ברוחניות העליון, ויזכה אל הנשמה, ואז השכינה שורה בו, וכיון שהוא במדרגת חי לא תגבר עליו השינה. אמנם מי שהוא גשמי בדרכיו, הרי הוא בעשיה, והשינה שהיא המיתה תתגבר עליו, שהלואי שיזכה אל הרוח.

הענין הב' הגורם קדושת המחשבה, הוא בהתנהג האדם בששת ימי המעשה כראוי, כמו שיתבאר, כדי שביום שבת יקבל קדושת שבת, וימצא השבת בית קבול שתשרה בו קדושתו, ועל זה צונו הקדוש ברוך הוא בעשרת הדברות (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת וגו', ופירושו במה שפי' לעיל בשער זה בפרק ב, שכל הימים הם יונקים מיום שבת כמו שהכרחנו שם, ושם העתקנו מאמרם ז"ל (מכילתא פ' יתרו) שאמרו זכור את יום השבת, שתהא מונה לשם שבת, כדפי' שם, והכוונה היא שקדושת שבת היא קדושה עליונה מאד, ואי אפשר לו לאדם להשיגה מפני שהוא מלובש בששת ימי חול ששולטים ל"ט מלאכות וכו' כמו שהארכנו שם, ולכן צריך שבכל יום יקדש עצמו בקדושת שבת, כדי שכאשר יבא יום שבת יוכל לקבל קדושתו.

והוא כמשל האדם שהוא בחשך, שאם יצא לאור ויקבל אור השמש בתקפו יחשיך עיניו ולא יהנה ממתיקות אורו, וכמו שאמר הפסוק (הושע ו, ג) ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו, שאור השחר מאיר מעט מעט, כן אור קדושת שבת היא קדושה עליונה מהאצילות שמאיר עתיקא קדישא, כדפי' הרשב"י (פ' יתרו דף פט ע"א) כמו שהארכנו שם, ומי ומי יוכל לקבל הקדושה הגדולה ההיא.

והוא משל גם כן לבגד שנפלו בו כתמים משמן וכיוצא, שאם לא יורחץ וילובן כראוי לא יוכל לקבל שום צבע, כן הבא לקבל אור שבת מזוהם ונפשו מלוכלכת מכתמי עונותיו, שאין אור הנשמה העליונה שורה בו כי אין לו מקום לנוח, ולזה צריך לזכור השבת מאחד בשבת, כדי שבכל יום ויום יתקדש, עד שכאשר תבא קדושת שבת כבר האדם מלומד בה ותמצא כסא מתוקן לשרות בו.

וזהו שאמר זכור את יום השבת, ומלת זכור הוא מקור, שלעולם צריך לזכור קדושת יום השבת לקדשו, פירושו כדי שתוכל לקדשו ולקבל קדושתו, באופן שכאשר יבא יום

השבת יאיר בכל הימים בתוקף, שכל הימים נתקנו כראוי ונכללו בנקודה האמצעית. ואם אין הימים מתוקנים, שימצא ח"ו פגם בהם, לא יאיר השבת בהם מצדם שאינם יכולים לקבל אורו, וכל זה מצד נשמת זה האיש הפוגם, הוא לא יקבל ההארה ההיא מפני שלא תקן. ונמצא זה העני חסר בשני דברים, חסר ביום שבת מקדושת שבת, וחסר בששת ימים הבאים שלא קבלו ימי השבוע שעברה אור שבת כראוי, כדי שיאירו בשבוע הבא כראוי.

ולכן נכון הוא ביום ששי לשוב בתשובה שלימה ולהתודות מכל מה שפגם בששת ימים, כדי לקבל אור שבת כראוי כדפי'. ואפשר שלכוונה זו היה רבי פלוני מתענה בכל ערב שבת. ואומרנו אור שבת, הכוונה היא הנשמה יתירה, שכל אחד יקבלה כפי זכות מעשיו בששת ימי המעשה.

ולכן אמר הכתוב (שמות כ, ט) ששת ימים תעבוד וגו', פירוש כדי שתוכל לקבל קדושת שבת צריך ששת ימים תעבוד, ופי' שתהיה במדרגת עבד. ותנאים שחייב העבד לעבוד לרבו, פירש הרשב"י עליו השלום בפקודין, ונדפס בסוף פרשת בהר סיני (דף קיא ע"ב) בפסוק כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה, נה), ולא נעתיק כל דבריו כדי שלא להאריך, אלא היוצא מכלל דבריו, אמר שבכלל עבד הם ב' בחינות, בכלל עבד היא התפלה הנקראת עבודה, כמו שאמרו (תענית דף ב ע"א) איזוהי עבודה שבלב זו תפלה, ובכללה לעבוד להקדוש ברוך הוא בכל מיני עבודה שהם המצות כעבד העובד לרבו, מפני שהוא מצווה לעבדו. ובכלל זה אף על פי שלא כתבו רבי שמעון בן יוחאי שם כתב בחובת הלבבות (שער עבודת האלהים פ"ה) כי מתנאי העבד הוא ליזהר שלא יעשה שום דבר הפך רצון אדונו, וזו היא בחינת לא תעשה, ובתנאי העבד האריך שם בפירושו, עיין שם. והבחינה הב' בעבד הוא עסק התורה.

ובכל אחד מאלו צריך לשתף בחינת בן ועבד, שישראל נקראים עבדים שנאמר (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים, ונקראים בנים, שנאמר (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם.

בענין התפילה צריך להיות עבד ובן, עבד לתקן מה שנוגע משכינה ולמטה בעולמות התחתונים, וליחד באצילות שמשם נקראים בנים, והיודע מה שפירש רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום בפרשת פקודי בענין סדר ההיכלות בברכות קריאת שמע ובתפלת י"ח, יראה שהכל נעשה כאחד, עבד ובן. בעסק התורה אמר שכאשר האדם אינו יודע ומכיר את קונו אלא לפי הפשט, דרך כלל נקרא עבד, וכן פירשו בתיקונים (תז"ח דף קו ע"ב) ששש סדרי משנה הם במטטרו"ן הנקרא עבד, ומשם הוא הטמא והטהור וכו'

כדפי' לעיל בפרק ב. וכאשר הוא בן, הוא שיודע בסתרי התורה שהם באצילות כבן המחפש בגנזי אביו, נקרא בן, זהו כלל דבריו שם.

וברעיא מהימנא (פ' משפטים דף קטו ע"א) פירשו הדברים טעם היות העוסק בתורה שיקרא עבד, ואמרו זה לשונם (שמות כא, ב) כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד, ומאי קנין דיליה, אלא בסתרי תורה, מטטרו"ן עבד ה' כליל שית סטרין בחושבן שית סדרי משנה, ובהון אית ליה לבר נש למפלח למאריה למהוי ליה עבד נמכר קנין כספו, דכסף ימינא דאברהם, חסד דרגא דיליה, אורייתא מתמן אתיהיבת, ומאן דאשתדל בה בגין לזכאה לעלמא דאתי אקרי קנין כספו, עלמא דכסופא, עד כאן לשונו.

ואמר עוד לקמיה שני פרטים שהאדם נקרא בהם עבד, האחד בתפילין, ואמר דאיהו עבד דיליה בעול תפילין על רישיה, ואזן דיליה רצועא פתיחא למשמע קרית שמע, דשמע בכל לשון שאתה שומע. ובחינה ב' בתפלה, כמ"ש ז"ל (ברכות דף לד ע"א) שלש ראשונות דומה לעבד המסדר שבחו וכו', שלש אחרונות כעבד שקבל פרס מרבו וכו'.

והנה לכל הבחינות האלו רמז הכתוב באמרו (שמות כ, ט) ששת ימים תעבוד, שכאשר יתוקנו הימים בבחינות אלו יהיו כסא לקבל אור שבת.

ועתה ראוי לדעת היכן נרמז בכתוב בחינת בן, לפי דברי הרשב"י ע"ה שאמר שצריך האדם להיות לעולם עבד ובן כאחד, אם בתפלה אם בתורה. ויש לומר שנרמז בכתוב זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים, ונודע כי יום שבת שהוא אור האצילות הוא בחינת בן, וכבר אמרנו כי זכור הוא מקור, ולעולם צריך לזכור בחינת בן שהוא יום שבת אפילו בששת ימים שהוא סוד עבד, מלבד יום שבת שכולו לה' אלהיך, ואין תפלת יום שבת כתפלת ימי חול ואין עסק התורה ביום שבת כעסקה ביומי חול, שבימי החול יכוון בשש סדרי משנה במטטרו"ן, וביום שבת יכוון אותם בשש קצוות באצילות ששם מקורם כדפי' בתיקונים (תז"ח דף קו ע"ב).

וכל הקדושות הנהוגות ביום שבת, שהם קדושת המחשבה, קדושת הדבור, והענוה, שביארנו לעיל וביארנו בפרק ב, חייב להתנהג בהם בימי החול, כדי שכאשר יבא יום שבת יוכל לקבל אור הנשמה יתירה כראוי. וכן מובן מדברי רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום בתיקונים (דף כב ע"ב) זה לשונו דבזמנא דשכינתא איהי בגלותא אתמר בה ולא מצאה היונה מנוח, אלא בשבת ויומין טבין, ובההוא זמנא אתיחדת עם בעלה, וכמה נפשות יתירין קא נחתן עמה לדיירא בישראל, הדא הוא דכתיב (שמות לא, טז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם, זכאה איהו מאן דמתקן לה דירה נאה בלביה וכלים נאים באברים דיליה ואשה נאה בנשמתיה דבגינה שריא שכינתא

עילאה דאיהי נשמת כל חי עליה, עד כאן לשונו. ובודאי כי דירה נאה בלביה הוא טהרת מחשבות הלב מהרהורים רעים, וכלים נאים באברים וכו' הוא שלא יהיו פגומים, והכנה זו בודאי שהיא צריכה לכל ששת ימים, כמו שהיא צריכה ליום ו', שאם אבריו פגומים ששה ימים לא יספוק מה שיתקן ביום ו' כנגד מה שפגם בכל שאר ימי השבוע. ואשה נאה בנשמתיה, היינו הנשמה שהיא בששת ימי חול שלא היתה פגומה, ובזה זוכה שתשרה עליו הנשמה היתירה, וזה שאמר דבגינה שריא שכינתא עילאה דאיהי נשמת כל חי עליה, שממנה תוספת נשמות יתרות. והיינו מה שפי' מענין זכור את יום השבת שהוא מקור, שלעולם בששת ימי חול צריך לזכור קדושת שבת ולעשות הכנות טובות אלו - דירה נאה וכו', כדי שיוכל לקבל אור שבת שישרה עליו.

וכן בששת ימים שהשכינה מזדווגת עם תלמידי חכמים העוסקים בתורה (פ' קדושים דף פא ע"א), אם לא יעשו לה תיקונים אלו האמורים ודאי שלא תשרה בהם, דאיהי לא שריא על נשמתא פגימא כאומרו (ויקרא כא, יח) כל אשר בו מום לא יקרב, ולכן צריך האדם לטהר מחשבותיו ולתקן מעשיו לעולם ולעשות דירה נאה בלבו - לתקן הלב בכל הפרטים שדברנו לעיל בתיקון הלב בעשה ולא תעשה, וכלים נאים באברים דיליה - אם שלא יהיו פגומים, ויהיו בהם נוי ויופי תיקון המצוות. אשה נאה בנשמתיה - עיקר תיקון הנשמה היא על ידי התורה וכוונת התפלה, כי הנשמה היא מעולם המחשבה ותיקונה קשוטה ויופיה על ידי היחודים שאדם עושה על ידי מחשבתו, על ידי זה היא מאירה, וירויח בזה, שכאשר יבא יום שבת יהיה נקל לו טהרת המחשבה.

וכל הקדושות שינהוג האדם ביום שבת יהיו נקלים לו לעשותם בימות החול, מטעם שביום שבת כל הימים קבלו כל יום ויום מקצת אותם הקדושות, ולא יהיה קשה לאדם לנהוג מה שלא עשה, באופן שאם לא תקן בששת ימי השבוע דבר, ובא שבת והרהר תשובה, ורוצה לעשות כל הקדושות הנהוגות בו, יועילו לו כל הקדושות שנהג בשבת שיהיה נקל לו למשוך אותם הקדושות מהנקודה האמצעית לכל הימים. אבל אם השורש שהיא הנקודה אינה מתוקנת כראוי, יהיה קשה לו תיקון כל יום ויום להאירו ולקדשו בקדושת מחשבה ודיבור וכיוצא. ולזה צריך הבא לקדש עצמו, יקדש בתחלה ששת ימים מן הטעם שפי', ואם בא לשוב בשבת שלא זכר את קונו בימי המעשה, יתקן השבת כהלכתו. ולפחות בערב שבת יתקן דירה נאה בלביה - לפחות המחשבה מהבלי העולם הזה, ויחשוב במה שביארנו בפרק ב משער הזה כי השבת הוא מעין העולם הבא כמאמרם ז"ל (ע"ז דף ג ע"א) מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת וכו', וכן ראוי שיאמר אדם בלבו אחר שיתקן צרכי שבת מאכילה ושתיה - ומה תקנתי לעולם שכלו שבת,

ולכן ראוי שביום ו' יתבודד מקצת היום לפשפש במה שעשה בששת ימים כדי שישוב בתשובה, ובזה הימים יוכללו בנקודה האמצעית שהיא השבת כדפי' שם, ונשמתו תהיה נאה, ועל ידי כוונת התפלה כדפי', ואבריו נאים מתוקנים על ידי הרהור תשובה לפחות, ויהיה בזה הכנה שתשרה בו תוספת הנשמה, כדי שיוכל לשוב אחר כך.

הרי דברנו דרך כלל בתיקון ימי המעשה שצריך להיות עבד, ובכללות יום שבת. אבל יש עוד ההכנות הראויות לעשות ביום ששי כדי לקבל השבת, וההכנות הראויות לעשות בשבת עצמו, ומהם נתבארו בזוהר (פ' ויקהל דף רד ע"א).

והעיקר שצריך האדם לעשות ביום ששי בגופו לקנות קדושת שבת ונשמה יתירה, היא טבילה במ' סאה, כדי לפשוט לבוש רוח חול, וללבוש רוח קדושת שבת, שהוא רוחא דנשיב מעתיקא, שצריך טבילה וכולי האי ואולי שישרה עליו אותו הרוח הקדוש.

ומהם התשובה בהרהור ומעשה, והכלל, כי זריזות ונקיות וטהרה כולם צריכים להעשות בערב שבת, כדי שתשרה אחריהם הקדושה שהיא קדושת שבת, ועל ידי הכנות אלו תהא דירה נאה בלבו ואבריו נאים ונשמתו, ובהחסר ח"ו אלו אין תיקון כלל ואין הקדושה מוצאה מקום לנוח. וירויח מזה שכיון שתשרה עליו קדושת שבת כראוי תביאהו לידי ענוה ויראת חטא וחסידות ורוח הקדש כנזכר במאמר רבי פנחס (ע"ז דף כ ע"ב), כי מי הוא הגורם שלא יהיה ענו וירא חטא וחסיד ויצרו גובר עליו, מפני שאין לו נשמה שתהיה גוברת על יצרו, וכיון שתבא לו נשמה קדושה בודאי יגבר עליו ויהיה ענו וירא חטא וכו'.

ולפי דברי הזוהר בפרשת ויקהל (דף רד ע"א) נראה לי כי אחר שיטבול אסור לו לעסוק בעשיית מלאכה, אלא בתיקון צרכי שבת. והנכון שאחר הטבילה יעסוק בתורה עד שיקבל שבת, כי הטבילה הוא כמעט הקבלת שבת, וזה לשונו שם כד עאל שבתא אצטריכו אינון עמא קדישא לאסחאה גרמייהו משמושא דחול, מאי טעמא, בגין דבחול רוחא אחרא אזלא ושטיא ושרא על עמא, וכד בעי בר נש לנפקא מן ההוא רוחא ולאעלא ברוחא אחרא קדישא עילאה בעי לאסחאה גרמיה למשריה עליה ההוא רוחא קדישא עילאה, עד כאן לשונו.

ומהדברים אשר יצטרכו לקדושת המחשבה, עיקרם היא היראה העיקרית שביארנו בשער היראה פרק א, שהוא למדחל בר נש למאריה דאיהו רב ושליט עקרא ושרשא דכל עלמין (הקדמת הזוהר דף יא ע"ב), ופי' בסוף פרק א שימשך לאדם יראה גדולה מזה בחשבו בעלת כל העלות יתברך ויתעלה, שהוא שורש וקיום לכל העולמות שבלעדי שפעו אין להם קיום, ובכלל זה האדם שהוא עולם קטן הקדוש ברוך הוא מחייהו בשפעו,

ואם רוחו ונשמתו אליו יאסוף יגוע כל בשר יחד, ועל עלת הכל נאמר (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כלם, כדפי' ז"ל ואתה מחיה ואתה מהווה וכו', וכאשר יהיה האדם עומד בתפלה או עוסק בתורה ויזכור ענין זה שהוא עומד לפני עלת כל העלות כי הוא שורש לכל השרשים, ובו עומד שורש חיי נשמתו, יתבושש מלחשוב בדבר אחר אלא במה שהוא מדבר לפניו.

וענין זה אנו מזכירין בתפלת מוסף של ראש השנה באתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם וכו', ופירש מורי ע"ה בפירוש התפלה בענין מה שאמר לפניך נגלו כל תעלומות והמון נסתרות שמבראשית, שהם סוד הצחצחות העליונות הנעלמות בשורש השרשים, שעל ידי השרשים האלו מצטיירים כל הנבראים כולם ברגע אחד, ועל ידי אותם השרשים הוא משגיח עליהם, ולא תתחלק השגחתו בפרטים התחתונים, אלא על ידי המיוחדים בו הוא משפיעם ומשגיח בהם. ומציאות השרשים נתגלו בכתר ו' והם אור קדמון אור צח אור מצוחצח, כדפי' בתיקונים (דף קלה ע"ב), ופירש מורי ע"ה בספ"ר שער הצחצחות (שי"א פ"ז) שמציאות ג' אורות אלו הם ג' יודי"ן שבשם ס"ג יו"ד ק"י וא"ו ק"י, ויש רמז שם בתיקונים (שם, ודף קטו ע"ב).

ועוד בתיקונים כתיבת יד (תז"ח דף ק ע"א) פי' כי מציאות ג' יודין אלו הם שורש לנפש רוח ונשמה, זה לשונו וזכאה איהו מאן דסליק תלת צלותין לגביה בתלת נקודין דסגולתא, דמנהון אתמשכו תלת טיפין דתלת מוחין עילאין, דכד בר נש אתמשך זרע מניה, אלין טפין דאתמשכו מניה אינון משופרי שופרי דמוחא מובחר מכלא, הכי כגוונא דא כד קודשא בריך הוא אורית בבר נש תלת קטירין דאינון נשמתא ורוחא ונפשא משופרי שופרי דיליה יהיב לון דאינון מתלת י' י' דסגולתא דאתרמיזו בשם יו"ד ק"י וא"ו ק"י, ובגין דא אמר לון (דברים יד, ב) ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל האדם שנשמתו רוחו ונפשו מושרשים למעלה, ראוי שיטהר מחשבותיו ויתבושש מלחשוב דבר שלא יהיה עבודתו ית', כל שכן לדבר או לעשות דבר שאינו כרצונו, מפני שהכל גלוי לפניו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קלט, א) ה' חקרתני ותדע אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק וגו' כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כולה, וכמו שהאריך אחר כך בענין ההשגחה, אנה אלך מרוחך וגו' אם אסק שמים שם אתה וגו'.

ודע שכל הבחינות האמורות בענין עקרא ושרשא דכל עלמין, הכל נתגלה על ידי המדה האחרונה, כמו שאמר הרשב"י במאמר הזה (הקדמת הזוהר דף יא ע"ב) ולשואה רעותיה בההוא דרגא דאקרי יראה, שכל הבחינות האלו מושגות על ידו, והשגחתו יתברך

אלינו הוא על ידי המדה הזו כי היא חותם כל האצילות העליון ובה ציור נשמותינו, כמו שהארכנו בשער היראה פרק ט, ועל ידו מתגלה גדולת המאציל העליון וממשלתו כדפירשנו בשער היראה פרק ראשון. ובחינת היראה הרוחנית הזו הוא שרשב"י ע"ה מזהירנו כמה פעמים קול ודיבור בדחילו ורחימו (ת"ז דף קלב ע"א), מצוה בדחילו ורחימו (ת"ז דף נ ע"א), וכיוצא הרבה, שהכוונה היא שידע האדם לפני מי עומד ואת מי עובד ועושה מצוה או עוסק בתורה, ולא יהא עושה המצוה מצות אנשים מלומדה, וכיוצא לענין התפלה והתורה, אלא שיהא דבק בקונו כראוי.

ומצד היראה הזו ימשך לאדם הכנעה בנפשו להקטין עצמו לפני גדולת בוראו, ואי אפשר לאדם שידבק נפשו באלהיו וימשיך קדושה עליו אם לא שיכניע נפשו לפניו ויעריך עצמו לאין נגד גדולתו ונגד כל טובותיו עליו, וכן פירש רשב"י ע"ה (זוהר פ' יתרו דף סט ע"א) זה לשונו בגין דמלה דלעילא בין דקדושה בין דסטרא אחרא לא יכיל בר נש לאמשכא רוחא דלעילא לתתא ולמקרב גביה אי לא בדחילו, ויכוון לביה ורעותיה בדחילו ותבירו דלבא, וכדין ימשך לתתא רוחא דלעילא ורעותא דאצטריך, ואי לא ישוי לביה ורעותיה בדחילו להוא סטרא לא יכיל לאתדבקא ביה רעותיה, עד כאן לשונו.

וכאשר ירצה האדם להדבק בקונו בעוסקו בתורה או בתפלה, יחשוב בתחלה ביראה האמורה ויכנע, ואז יהיה הקדוש ברוך הוא נמצא אתו ולא יוכל להפרד ממנו בנקל, כי הקדוש ברוך הוא מצד עצמו לעולם נמצא ומצוי הוא, אבל מצד האדם מצד עצמו ונשמתו והקליפות המפרידות בינו לבין אלהיו צריך זמן עד שיכנע ויפריד ממנו הקליפה וידבק בקדושה.

והנה שני בחינות אלו האמורות לקניית הקדושה ביארה לנו תורתינו הקדושה בריש פרשת קדושים, כאשר רצתה לבאר כיצד נדבק בו וישרה קדושתו עלינו, שאמר (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו וגו', התחילה לבאר הדרגות קניית הקדושה, ואמר איש אמו ואביו תיראו, ונודע שאביו ואמו הם קודשא בריך הוא ושכינתיה כמבואר בזוהר כמה פעמים (פ' לך לך עז ע"א), והקדים האם שבה עיקר היראה כדפי' בשער היראה (פי"ד), ואמר אמו ואביו, ולא אמר האם והאב תיראו, להורות שראוי שירא מאמו במה שהיא אמו ואביו במה שהוא אביו, דהיינו שהולידוהו והטיבו עמו וראוי שלא יקניטם ויעבור על רצונם ויהיה כפוי טובה חס ושלום.

ואת שבתותי תשמורו, כבר פי' לעיל כי בשבת הוא תיקון לימי השבוע, כי ביום השבת מקבלים שפע והארה, וצריך בששת ימי חול לתקן מעשיו כדי שיוכל לקבל נשמה הבאה ביום השבת שהיא מהאצילות, נמצאים ששת ימי חול בין שני שבתותי, יוצאים משבת

ונכנסים בשבת, וסדר זה אפילו בבריאת העולם כדפי' מורי בספ"ר. ולזה אפשר שכוונו רבותינו ז"ל (ע' שבת דף קיח ע"ב) באומרם אילו שמרו ישראל ב' שבתות לא שלטה בהם אומה, ולזה ואת שבתותי תשמורו, וריבוי את הוא לששת ימים שבנתים, כדפי' לעיל.

אני ה' אלהיכם, היינו קשר הקדושה העליונה בנו ושורה עלינו על ידי התיקון הנז', כי על ידי היראה מושך השכינה עליו כי היא נקראת יראה, ובה שוכן כל האצילות, וכפי מה שאדם מכין עצמו ליראה כך שוכנת הקדושה עליו, כמבואר במאמר מפרשת יתרו. וכן קניית הנשמה העליונה על ידי תיקון ששת ימים בודאי הוא תיקון להשרות השכינה בו.

וכנגד בחינת היראה שפי' אמר דוד המלך ע"ה לשלמה בנו (דה"א כח, ט) ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות הוא דורש וכל יצר מחשבות מבין אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזניחך לעד. והפסוק הזה בכללו מגלה לנו כל הבחינות שביארנו. בתחלה אמר דע את אלהי אביך, וידיעה זו הוא לדעת למי הוא עובד שהוא עלת על כל, עקרא ושרשא דכל עלמין כדפי', והיינו אלהי אביך המורה על ההשגחה. ועל דרך הסוד, אלהי אביך, על ידי המדה האחרונה שם מתגלה האלהות העליון לתחתונים כדפי'.

ועבדהו בלב שלם, הכוונה היא על דרך ואהבת את השם אלהיך בכל לבבך (דברים ו, ה) ביצר הטוב וביצר הרע (ברכות פ"ט מ"ה), ששניהם שורים בלב בשני בתי הלב כדפי' בשער היראה פרק ה, ובהיות היצר הרע השורה בלב לצד שמאל נכנע תחת היצר הטוב אז הוא לב שלם, שהשני לבבות נעשו לב אחד, אבל אם היצר הטוב רוצה לכוון לקדושה והיצר הרע מקטרגו, הם שני לבבות נפרדים ואינו שלמות. ואפשר לפרשו על דרך הסוד, אבל אין רצוננו לצאת מהדרוש.

ובנפש חפצה, יתבאר לך במה שפי' בשער האהבה פרק ד בענין כי חפץ בבת יעקב (בראשית לד, יט), ושם פי' ענין רעותא דלבא שהוא החשק הגמור אחר עבודת האלהית. וכל יצר מחשבות מבין, פי' רבותינו ז"ל והעתקנו לשונם בשער האהבה פרק ח.

אם תדרשנו ימצא לך, כאן הורה מה שביארנו מדברי הרשב"י ע"ה (פ' יתרו דף סט ע"א) דמאן דבעי לאמשכא רוחא דלעילא צריך יראה ותבירו דלבא וכו' כמבואר, וזה אם תדרשנו, כי צריך דרישה עד שימצא לך, והוא מענין (דברים יג, טו) ודרשת וחקרת, וכן (ויקרא י, טז) דרוש דרש משה, מדלא קאמר אם תמצא לו ימצא לך. ואפשר שפי' דרישה כפירוש הרד"ק בשרשים, שהוא הזמנה, כענין (ישעיה סה, א) נדרשתי ללא שאלו, שהכוונה נמצאתי ונזדמנתי, וכן (תהלים קיא, ב) דרושים לכל חפציהם, מזומנים

ונמצאים וכו', וכן בהזדמן האדם ובהכין עצמו לקבל הקדושה הקדוש ברוך הוא ימצא לו, אבל אם אינו מכין עצמו כראוי לא ימצא הקדוש ברוך הוא אליו. וממה שאמר ימצא ולא אמר ידרש לך, הורה על מה שאמרו (יומא דף לט ע"א) בא ליטהר מסייעין אותו, כי מצוי הוא חשוב יותר מדרישה. ואומרו לך, פירוש מצדך צריך הוא שימצא לך, אבל הוא מעצמו הוא מצוי.

ואם תעזבנו יזניחך לעד, והוא כענין מה שאמרו ז"ל (ירושלמי סוף ברכות, מדרש שמואל א) אם יום תעזבני יומים אעזבך, משל לב' אוהבים שהיו זה אצל זה זה פנה לדרכו דרך יום כה למזרח, וזה פנה גם כן לדרכו דרך יום כה למערב, נמצא ביניהם מהלך ב' ימים, והיינו יומים אעזבך, והיינו יזניחך לעד. ועוד ירצה יזניחך לעד, שלא יהיה מבני עלאה הנקראים עבדי ה' כדפי' בזוהר, והטעם שאינם עולים שם אלא אותם שהם דבקים לעולם במחשבה כדפי' בפרק ד. ולכן צריך אדם כשיתחיל לתפוס בקדושה ולהדבק בקונו יום אחד, שיסמוך לו יום אחר, ביען שיהיה לו טורח כפלים למצוא הדבקות ממה שהיה לו, וכמו שאמרו ז"ל אם שכח תשכח (דברים ח, יט), שכח אדם מעט משכחין אותו הרבה, והיינו אומרו תעזבנו, אפילו עזיבה מועטת, ולא אמר אם תזניחהו, והיינו יזניחך לעד מן הטעם האמור שהוא על דרך אם יום תעזבני וכו'.

עוד מהדברים הגורמים קדושת המחשבות גילה לנו שלמה המלך עליו השלום באמרו (משלי טז, ג) גול אל ה' מעשיך ויכונו מחשבותיך, והכוונה היא כמה דברים, וכולם נוגעים לקדושת המחשבה.

הא' כפשוטו, שהוא כענין (תהלים נה, כג) השלך על ה' יהבך, ופירשו בגמרא (ר"ה דף כו ע"ב) שיהבך פירושו משא, והכוונה משא דברי העולם כענין כלכול האדם בני ביתו ופרנסתו ומקחו, ושישליכם על ה' שבידו לתקן הכל, וכל אלו דברים יבלבלו אל האדם מחשבתו, ולזה אמר גול אל ה' מעשיך ובזה יכונו מחשבותיך, וזו מעלה ממדות הבטחון כמו שהאריך בחובת הלבבות (ש' הבטחון הקדמה) שהוא מנוחת הנפש מפגעי העולם ומללכת בדרכים וכיוצא שהוא בוטח באדונו שלא יחסר לו פרנסתו, כמו שנאמר (תהלים כג, א) ה' רועי לא אחסר, כי ידו"ד שהוא בראו הוא יודע ענייני בטוב לו, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (שם קלא, ב) כגמול עלי נפשי. וכאשר יתחזק האדם בבטחון בו יתברך תהיה סבה גדולה לטהרת המחשבה, כי כיון שמשליך כל דבריו על ה' אין לו מחשבה אחרת אלא אותו הדבר שהוא עוסק בו, תפלה או תורה או מצוה, הכל היא לעבודה אלהית בלי שום פניה.

זהו פשט הכתוב, ירצה גול אל ה' מעשיך, הוא בריאות אברי גופו, כענין (דברים לב, ו) הוא עשך ויכוננך, כמו שפירשו רבותינו ז"ל (בר"ר יב, א) הקדוש ברוך הוא ובית דינו נמנו על כל אבר וכו'. וגול אל ה' פירושו, שאף על פי שאברי האדם וגופו הם גשמיים כאשר יגול אותם ויקשרם בשרשם שהוא ידו"ד יזדככו האברים ויכונו המחשבות. ודבר זה פירש הרשב"י ע"ה בכמה פנים שנמצא ידו"ד נרמז באברי האדם, אמרו בתיקונים (דף קלא ע"ב) זה לשונם ידו"ד הוא אשתכח בכל אבר ואבר, הוא אשתכח בד' גווינין דשערא, ובד' גווינין דעינא, ובד' אדרין דאודנא, ובד' גווני דאנפין, ובקלא ובדבורא ובקריאה ואמירה, ובעשיה דידין, ובכל אבר ואבר דגופא, איהו ידו"ד וכו', עד כאן לשונו לענייננו. ושאר לשונו העתקנו בשער היראה.

עוד פירשו בתיקונים שימצא שם ידו"ד בגופו של אדם, י' ברישא, ה' ה' בידין, ו' בגופא. זה לשונו (דף קכח ע"ב) תא חזי איהו רישא ואיהו מדה דעיינין דאודנין דאנפין דתרין נוקבין דחוטמא, מדה בפומא, שקל הקדש דא ו' שקל דגופא, כנפי השקל ה' אצבען דימינא וה' דשמאלא, ובגין דשמא דידו"ד איהו מדה ושעור ומשקל אמר קרא (ויקרא יט, לה) לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה, עד כאן לשונו.

עוד פירשו בתיקונים (דף סח ע"ב) שהשם מלא באלפין יו"ד ק"א וא"ו ק"א נמצא רמוז באברי האדם, זה לשונם ובגין דא אתקשר שוקא ימינא דאית ביה תלת פרקין עם דרועא ימינא לשריא ביה ה"א, וכן דרועא שמאלא עם שוקא שמאלא דשריא ביה ה"א, וכן גוף וברית אינון ו"ו ושרין בהון א' דאיהי אימא ואתעבידא י"ג וא"ו. יו"ד שריא בעשר אצבען דידין ובעשר אצבען דרגלין, משום דאתחלתא דשמא קדישא מחכמה שריא דאיהו באצבען, כתר עילאה שריא ברישא דבר נש דתמן מחשבה סתימא, וכמה דמחשבה איהי סתימא הכי איהו סתים, עד כאן לשונו. ואמר לקמיה ארבע יסודין דגופא בהון שריא ידו"ד, עד כאן לשונו לענייננו.

ועוד בתיקונים כתיבת יד (תז"ח דף קיד ע"ב), שכל אבר ואבר שבאדם כלול מעשר, ורומז לשם יו"ד ק"א וא"ו ק"א, ונאמר עליו (בראשית א, כו) נעשה אדם, שאדם הוא ט' במספר קטן, ושכינה דמות אדם המשלמת בחינה עשירית בכל אבר ואבר. ובסוף דבריו אמר דא שכינתא תתאה איהו שלימו דעילאין ותתאין, והכי אזיל בכל אבר ואבר ובכל ספירה וספירה, ואמר נעשה אדם עד דאתכלילת שכינתא בכל ספירין ובכל אבר, בההוא זמנא דאשתלימו כל אברין בה כל חד לעשר כגוונא דא יו"ד ק"א וא"ו ק"א, לבתר נחית לארבע וכו', צריך עיון שם, עד כאן לשונו.

ואחר הצעת ידיעת המאמרים האלו יתבאר הפסוק על ב' בחינות, וכולם נוגעות למעשה. האחד גול אל ה' מעשיך, הוא כי אחר שידע שכל אבריו שהם נקראים מעשים כדפי', חתומים בשם ידו"ד, צריך שלא יחטא בהם, כמו שאמר הכתוב (ויקרא יט, לה) לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה, ופי' שארבע מדות אלו הם כנגד שם ידו"ד, משפט י', מדה ה', משקל ו', משורה ה'. ואמר הרשב"י ע"ה לעיל מהמאמר שהעתקנו (תקונים דף קכח ע"ב) ובגין דא לא תעשו עול במשפט במדה וכו' במדה דא מדה דשעור קומה, דכל מאן דלאו איהו בעל מדות אכחיש שיעור קומה דלעילא, ולא אתנטיל מתמן, דעשר ספירן דלעילא כלהו אזלין במדה מסטרא דאת י', ובמשקל מסטרא דאת ו', תרי מאזני השקל אינון ה' ה', עד כאן לשונו. ואחר היות האברים נקיים והם כסא אל ידו"ד יכונו המחשבות וכדפי' לעיל בפרק ששי שהמחשבה העליונה אינה שורה אלא בכסא שלם ומתוקן כראוי.

וכן כאשר יחשוב שהמוחין שבראשו יש בהם רמז שם ידו"ד, וד' מוחין כנגד שם ידו"ד, והם כנגד ד' פרשיות שבתפילין שהם נקראו שם ידו"ד כדפי' בזוהר (פ' משפטים דף קיט ע"ב), ראוי שיטהר מחשבותיו, והיינו בכלל גול אל ה' מעשיך, שפי' ששם ידו"ד נרמז בכל אבר ואבר שבאדם, ובפרט בד' מוחין רמוז יותר.

ועוד נתבאר ענין זה יותר בארוכה, ביאר שם (דף קל ע"א) הרשב"י ע"ה ד' בחינות, ראיה שמיעה ריח דבור. ואמר אחר כך לית תקונא מאלין ד' אתוון דלא אתכלילן בה עשר ספירן דאינון יו"ד ק"א וא"ו ק"א, וארבעה אתוון דאינון ידו"ד איהו לא אשתני בכל אתר, איהו שמע לשמאלא לישראל, ואסתכל בימינא עלייהו, ובדרום איהו מרחף עלייהו, הדא הוא דכתיב (בראשית א, ב) ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ובמערב איהו ממלל עמהון, שנויין אינון במאני דגופא אבל ביה לית שנויא כלל, הדא הוא דכתיב (מלאכי ג, ו) אני ה' לא שניתי, וכל אבר ואבר דאיהו נרא דכל פקודא, בעי בר נש לאמלכא לקודשא בריך הוא ולתקנא ליה אתר דכיא ונקייא לשריא ליה תמן, ובגין דא צריך בר נש לבערא מניה מכל אבר ואבר כל מחשבין וכל הרהורין בישין וטנופין דאינון קליפין, וצריך ליקרא לון בכל פקודין דשריין על כל אבר ואבר דאינון נרות, דכל פקודא נר אתקריאת, הדא הוא דכתיב (משלי ו, כג) כי נר מצוה, נר ה' נשמת אדם (שם כ, כז), עד כאן לשונו לענייננו. ומה שאמר איהו שמע לשמאלא וכו' ובמערב איהו ממלל וכו' נתבאר לעיל מהמאמר הזה, ואינו לענייננו.

והיוצא מכלל פשט המאמר הוא, כי צריך האדם לתקן כל אבריו שיהיו כסא שישרה בהם שם ידו"ד, שהוא הנשמה השורה בפנים, וכל איזה פגם שיהיה באיזה אבר, שם

ידו"ד מסתלק, כמבואר שם לקמיה, והעתקנו כל המאמר בשער היראה פרק ט עיין שם, והיינו גול אל יי' מעשיך כדפי', ובזה יכונו מחשבותיך - דהיינו שם המחשבה יו"ד ק"א וא"ו ק"א שהוא נשמה פנימית המתפשטת באברים.

ובפרט במה שנתבאר לעיל במאמר הרשב"י ע"ה מסוף תקון כ"ב (דף סח ע"ב) ששם המחשבה יו"ד ק"א וא"ו ק"א הוא רמוז באברי האדם, יאמר גול אל ידו"ד סתם, והכוונה גול אל השם הזה מעשיך, האברים הרמוזים בשם הזה, ויכונו מחשבותיך, כי בהטהר האברים שישרה בהם השם יכונו המחשבות, כי השם הזה הוא קשור במחשבה כמו שנתבאר.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק ח

כבר ביארנו בפרק ז' בשם הרשב"י שהמוח מרכבה שלו הם ד' ראיה, שמיעה, ריחא, דבור, ואמר ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רלד ע"א) שד' אלו כנגד ד' אותיות ידו"ד, אמר מוחא אית ליה ד' חיון דאינון כרסיא דרחמי, ומאי ניהו ראיה שמיעה ריחא דבור. ראיה אריה, שמיעה שור, ריחא נשרא, וד' אנפין וד' כנפים לכל חד. דיבור אדם איהו אחיד עילא ותתא, עד כאן לשונו.

והנה אחר שביארנו בפרקים הקודמים קדושת המוח והלב ששניהם נקשרים כאחד לענין ההרהור כמו שביארנו, נבא עתה לבאר בפרק זה הנוגע לקדושת הראיה. ונתחיל לבאר ענין הראות אחר שביארנו קדושת הלב, כי הם סמוכים ונתלים זה בזה, לבא ועינא תרי סרסורי עבירה נינהו (ילקוט ח"א רמז תש"נ) כמו שביארנו. בענין פרטי העין נעתיק כל מה שנמצא בדברי הרשב"י ע"ה המבאר פרטי העין, וכאשר ידע אדם מקום הרמז במרכבה העליונה יקדש ראותו כראוי.

בענין שלשה גווני העין, ובת עין, ועפעפי העין, ביאר בתיקון ד, (דף יח ע"ב) זה לשונו בראשית, כתיב (תהלים קיח, יט) פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יה, פתחו לי ודאי אינון תרין עפעפי עינא דאינון פתחין וסגרין, ועלייהו אתמר (שמות כה, כ) והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה, כרובים אלין תרין כרובי עינא, פורשי כנפים עפעפי עינא. ועוד פתחו לי שערי צדק, אינון תרין עייניין, בזמנא דאינון בארח מישר אתמר בהון (שם) ופניהם איש אל אחיו, ובזמנא דלא אינון מסתכלן בארח מישר הא נחש עקלתון תמן, עליה אתמר (רות א, יז) כי המות יפריד, תלת גווני עינא אינון תלת אבהן דאתמר בהון (שמות ו, יד) אלה ראשי בית אבותם. בת עין דאיהי דקיקא זעירא, דא

שכינתא דאשתתפת באברין, ועלה אתמר (תהלים יז, ח) שמרני כאישון בת עין, וכלא ברזא דבראשית, תמן ראשי תמן בת, עד כאן לשונו.

שני עפעפי העין הפותחים וסוגרים, ביארו (רע"מ פ' כי תצא דף רפ ע"ב) שהם נצח והוד. ומה שאמר כרובי עינא ועפעפי עינא, נתבאר עניינם בתיקונים (דף קכח ע"א) זה לשונם ועוד עינא כגוונא דגופא, תרין כרובין דיליה כגוונא דתרין שוקין, ותרין עפעפי עינא לקבל תרין דרועין, אלין מסככין ואלין פרחין, עד כאן לשונו. והנראה שהכנפים התחתונים שבעינים הם הנקראים כרובים, והעפעפים הם העליונים הסוככים על העין.

ובעניין בת עין אמר בתיקונים (דף נא סוף ע"א) כי בת עין היא בת מבראשית כלילא מעשר אמירן, איהי בת עין אוכמא, דאתמר בה (שה"ש א, ה) שחורה אני ונאוה, וביה נהיר אור, הדא הוא דכתיב (משלי ו, כג) ותורה אור, עד כאן לשונו בקיצור.

וברעיא מהימנא (פ' כי תצא דף רפ ע"ב) ביארו היאך נמצא שם ידו"ד בעין, ואמרו זה לשונם אמר ליה בוצינא קדישא, י' איהי בת עינא, כי נר מצוה ותורה אור, ה' ו' דנהיר בה, ה' תלת גוונין מראה דעינא, ותרי כנפי עינא, חמש אור נהירין בה מלגאו, ה' עילאה דאיהי אורה, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (דף קכח סוף ע"א) זה לשונם עיינין בעגולא מסטרא דאת י', באריכו מסטרא דאת ו', כנפי עינא אינון ה' ה', בד' אתוון אלין איהו עינא במדה במשקל, עד כאן לשונו.

עוד ברמז פרטי העין ביארו בתיקונים (דף קכח ע"א) זה לשונם ועוד וגביהן, אלין שבעה גלדי עינא, דאינון דא על דא כגלדי בצלים, וגבה להם דא עינא דאיהו כליל כל גוונין, וגבותם מלאות עינים אלין כנפי עינא ועפעפי עינא, דארבע גוונין אית בעינא לקבל ארבע אנפין דכל חיה, ותרין כנפי עינא דאינון עפעפים, ותרין כרובי עינא אינון לקבל ארבע גדפין דכל חיה, ובאלין ארבע גוונין דעינא נהרין ארבע אתוון ידו"ד, ובארבע כנפי עינא נהיר אדנ"י דא איהו (קהלת ה, ו) כי גבה מעל גבה שמר, וגבוהים עליהם אלין אינון ידו"ד אהי"ה אבא ואימא, עד כאן לשונו. והכוונה בקצרה, כי בעפעפים וכנפי עינא שתים בכל עין הם כנגד ד' כנפים דחיות, שהם שם אדנ"י. וד' גוונין כנגד שם ידו"ד. ואור המאיר בעפעפים ידו"ד ואהי"ה אבא ואימא.

עוד שם לקמיה, כרובי עינא ועפעפי עינא עלייהו אתמר (שמות כה, כ) והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה סוככים בכנפיהם על הכפרת, דא כפורתא דעינא, תלת גוונין דעינא אינון אהי"ה ידו"ד אדנ"י, כלל ופרט וכלל אינון י'חודא ב'רכה ק'דושה, וסי' י'ענ"ו ב'יו"ם ק'ראנ"ו, דהכי סליק חשבן תלת שמהן אלין בחושבן יב"ק, אהי"ה כתר עילאה,

ידו"ד עמודא דאמצעיתא, אדנ"י שכינתא תתאה, אדנ"י כלל, אהי"ה פרט, ידו"ד וכלל, עד כאן לשונו.

עוד פירשו בתיקונים (תז"ח דף צו ע"ב) שיש בעין ידו"ד ויו"ד ק"א וא"ו ק"א, זה לשונם ואית דפריש לון הכי בי' אתוון דשמא מפרש, בשבעה גלדי עינא ותלת גווני עינא נהרין עשר אתוון ואינון יו"ד ק"א וא"ו ק"א, והאי איהו ודמות פני אדם, בתרי כרובי עינא ותרי עפעפי עינא נהרין אנפי אדם דאינון ד', ואינון ידו"ד דעלייהו אתמר (יחזקאל א, י) ודמות פניהם פני אדם, דמות תלת חיון אינון דמות אנפי אדם, עד כאן לשונם. ועם היות שזה נאמר שם לפרטי עין של משה רבינו ע"ה, מכל מקום אפשר ללמוד ממנו גם לנו שהרי פירש רשב"י ע"ה בתיקונים (דף קל ע"א) והעתקנו לשונו לעיל (פ"ז), שראיה שמיעה ריח דבור בכל אחד מהם יש ידו"ד יו"ד ק"א וא"ו ק"א, ולא נתבאר שם היאך, ואפשר להבינו במה שביאר במאמר הזה.

וכאשר תדקדק בשמות שפירש רשב"י עליו השלום בעין, תמצא בעין כלל כל שיעור קומה, בפרט בשלשה שמות שהם יב"ק, וכבר ידעת מה שפירשו המפרשים שנקרא בת עין אישון מפני שנראית בה צורת איש קטן, ועד"ה טעם התראות בה צורת איש הוא מן הטעם האמור שמצטייר שם ובהעלם צורת כל השיעור קומה בשמות האמורים.

וכן פירשו עוד שם בתיקונים (דף קכח ע"א) בפרטי העין שיש בו רמז כלל הגוף, כמו שהעתקנו לשונו לעיל שאמר, תרין כרובין כגוונא דתרין שוקין, תרין עפעפי עינא לקבל תרין דרועין. ואמר עוד לקמיה, לקבל כנפי עינא אינון תרין שפוון דפתחין וסגרין, ולקבלייהו תרין כנפי ריאה, ועינא לקבל לבא דאיהו אש לוהט וכו', הרי רמז כלל האדם בעין.

ועוד יש בו רמז כל העולם כדפי' בזוהר (פ' ויחי דף רכו ע"א) שהלבן המקיף את כל העין הוא רמז לים אוקינוס שמקיף כל העולם, והגוון הב' הוא היבשה והמים שבה, והג' היא ירושלים העומדת באמצע העולם, גוון הד' שהיא בת עין שמשם האור יוצא היא נקודת ציון, אבן שתיה שבהיכל קדש קדשים שממנה הושתת העולם, ושם היתה השכינה שורה ומשם אורה יוצאה לעולם, וכן נתבאר זה הענין בעצמו בתיקונים (דף קכו ע"ב).

ונחזור לענין, שמאחר שהעין בו רמז כל השמות הקדושים האמורים, וכל שיעור הקומה, וכל העולם, מי שישמור עיניו מחטוא בהם שומר כל גופו ומקיים העולם בזכותו, ואם חס ושלום פוגם בהם פוגם בכל האמור, ולכן ראוי הוא שלא יסתכל אדם בעיניו למקום

ערוה. וכלל הפגם הוא בהקדוש ברוך הוא ושכינתיה, שפוגם הראות הקדוש מתפארת, היוצא מבת עין שהיא השכינה.

ואפילו מדברי הרשות צריך שלא ישבע עינו, שכן פירש ברעיא מהימנא שכל ראות שאינה של תורה ומצוה קודשא בריך הוא ושכינתיה לא שריא תמן, זה לשונו בזוהר (פ' פנחס דף רכט בסופו) וראיה ושמיעה דלית תמן אורייתא ומצוה, קודשא בריך הוא ושכינתיה לא שריא תמן, דקודשא בריך הוא שריא בראיה וכן שכינתיה, באורייתא ותורה אור, שכינתיה ראיה דיליה, ידו"ד, במראה אליו אתודע שכינתיה, עד כאן לשונו. הכוונה כי בראיה לבד ימצא רמז קודשא בריך הוא ושכינתיה, רמז לקודשא בריך הוא היא נקראת תורה אור, רמז לשכינתו שהפסוק אמר במראה אליו אתודע, והמראה היא השכינה כמבואר ברעיא מהימנא (פ' כי תצא דף רפ ע"ב). ואפשר לומר שהיא בחינת בת עין, שהיא מראה שע"י האור העליון מתפארת יוצא.

ומתיקון העינים הוא מה שאמר הפסוק (איוב כב, כט) ושח עינים יושיע, והוא מביא לידי בשת וענוה, וכן צואת הרמב"ן לבנו אל תבט בפני אדם בדברך אתו. וכן פירשו במדרש זה לשונם רבי אחא בר יאשיה אמר אל תסתכל בנשים שלא תבא לדבר ערוה, וחכמים אומרים כל מי שיש לו בשת פנים לא במהרה הוא חוטא, שנאמר (שמות כ, יז) ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, וכל מי שאין לו בשת פנים במהרה הוא חוטא, שנאמר (ישעיה ג, ט) הכרת פניהם ענתה בם, עד כאן לשונם. ומוכרח הוא שבשת פנים יבא מחמת שיהא שח עינים, שאם הוא גבה עינים ודאי שאין לו בשת פנים. ובזה יובנו קשר דברי חכמים אצל דברי רבי אחא בר יאשיה, שחכמים באו להוסיף על דבריו ואמר שלא זו בלבד שלא יבא לדבר ערוה אלא שגם יגרום לו בשת פנים. וכל מי שיש לו זה לא במהרה הוא חוטא, אפילו חטא קל, וכל מי שאין לו בשת פנים, שהגבהת העינים מראות על עזות הפנים, במהרה הוא חוטא.

ודע כי לתיקון המחשבה צריך שיהיה שח עינים, ובזה מתקן מחשבתו מכל הבחינות, אם שלא יסתכל בנשים - אשה שלא ראה לא יבא לחשוב עליה, ואפילו בדברי הרשות בבגדי צבעונים השטוחין על הכותל כמו שנעתיק עוד מאמרם ז"ל (ע"ז דף כ ע"ב), כי כל דבר שאדם מסתכל יצטייר הדבר והציור ההוא בשכלו, ונמצא כשיבא להתפלל או לעסוק בתורה יצטייר בשכלו צורות הגשמיות ההם שראה, ונמצא פגם ובלבול במחשבה ולא יוכל לכוון כראוי, כי העינים אינם רואים אלא מכח הנשמה, ונמצא כח הנשמה יוצא לחוץ וקולט הדבר ההוא ומתדמה במוח הדמיון כדפירשנו בפרק ו' שג' מוחין הם, ואם יהיה הדבר שהסתכל ערוה הרי הכניס ערוה במקום גבוה.

וזו היתה מעלת אברהם אבינו ע"ה שאמרו ז"ל (ב"ב דף טז ע"א) בפסוק (בראשית יב, יא) עתה ידעתי כי אשה יפת מראה את, שמעולם לא נסתכל באשתו, והטעם הוא כדפי' שלא להוציא כח הנשמה לחוץ ולהכניס דבר גשמי בשכלו, כי יגרום בלבול המחשבה כדפי', ונמצא מערב חול בקדש.

ולכן ראוי לאדם שכאשר ירצה להתפלל שלא יסתכל בפני שום אדם, ואפילו תינוק, כדי שלא יבא לחשוב בענייני אותו האדם, אלא בשעה שהוא מתפלל יתקדש ויחשוב שאין לו יחס וקורבה עם שום אדם אלא עם הבורא נשמתו לבדו, וזה יהיה סיוע גדול לכוונה.

אבל בהסתכל אדם בפני רבו, מצוה היא ותיקון לעינים, כי על ידי ההסתכלות ההוא מקנה בנפשו הארת הנשמה הטהורה המתראה בפניו, בפרט הקבלת פניו בשבת וברגל, והקבלת פני כל חכם הוא תיקון לעינים.

וכן על דרך זה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וגו', ופי' כי לא היה דוד המלך ע"ה מסתכל בשמים בגשמיותם הנראה לעינים, אלא בהסתכלו ברוחניותם הפנימי שהם מעשה אצבעותיו יתברך שהם עשר ספירות עליונות, והיינו אומרו גם כן ירח וכוכבים אשר כוננת, בכוננות שבהם היה מסתכל, שעל ידי כוננות התחתון נבחן ונכר מעשה העליון.

ומבחינת תיקון שח עינים צריך להתנהג במדות רב עליו השלום, שאחד מעשר מדות שהיו בו שלא היה מסתכל חוץ לארבע אמות, והיו פניו פונות לארץ ולא לצדדים, כדי שלא לראות שום עבירה.

ועוד נראה לי כי בהסתכלו לארץ יחשוב כי עפר הוא ולעפר ישוב, ולא יחשוב בענייני העולם הזה ההווים ונפסדים, ותיקון זה צריך אדם להתנהג בו בהיותו בביתו, כדי שיהיה מלומד כאשר ילך בשוק או במקום שמצוי דבר ערוה שלא יסתכל בדבר ערוה. וכן אם יהיה מלומד בתוך ביתו שלא להסתכל חוץ לד' אמות, שלא לסלק המורא מעליו שיחשוב כאלו הוא לפני המלך, ירויח בזה שיהיה נקל לו לקיים מדה זו בעומדו בבית הכנסת בעוסקו בתפלה, שאז אין ראוי להסיח דעתו להסתכל חוץ לד' אמות, וכמו שנאריך בענין התפלה בעזרת ה'. הכלל כי כל מלה דחסידות צריך האדם לקיימם בתוך ביתו קודם, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קא, ב) אתהלך בתוך לבבי בקרב ביתי, ואחר כך יהיה נקל לו לקיים כשהוא חוץ לביתו. ועל זה צוה שלמה המלך ע"ה ואמר (משלי ד, כה) עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדך, ופשט הכתוב שכאשר יסתכל ששכינה כנגדו גנאי הוא לעבד להסתכל בפני רבו.

ועד"ה טעם שלא יסתכל חוץ לד' אמות, כי צריך להשוות מדתו למדת רבו, כי כמו שבעיניו יתברך כתיב (דברים יא, יב) עיני ה' אלהיך בה, ומדתה הם ד' אמות כמנין ד' אותיות אדנ"י, כן צריך לנהוג בעצמו. בהיות האדם נוהג במדה זו הוא מייחד שם יאהדו"נקי, כי בעין יש בו שם ידו"ד כמבואר לעיל, ובהיותו מסתכל בארץ שהיא אדנ"י (ע' ת"ז דף פד ע"א) נמצא מיחד, אבל אם מסתכל לחוץ למה שאינו צורך הוא מפריד ידו"ד מאדנ"י, מפני שהוא גבה עינים.

והטעם בדקדוק יותר, כנודע שכל זרע שהוא נזרק בתוך הנקבה אינו נקרא זרע לבטלה, והראות שהוא אור עליון יוצא מבית עין שהיא י' עליונה, הוא כעין הזרע הגשמי היוצא מאות ברית י' תחתונה (רע"מ פ' פינחס דף רנו ע"א), וכמו שהזרע הגשמי נצטוינו שלא להוציאו לבטלה, כן ענין הראות צריך שלא להוציאו לבטלה, שלא להסתכל אל מה שאינו צורך לו, אלא שיהיו עיניו בארץ ואז אינו לבטלה.

ומה שאנו אומרים שלא יסתכל חוץ לד' אמות, הכוונה היא שרוב הלוכו לא יסתכל בהסתכלות גמור, שאז יהיה גבה עינים, וכתיב (תהלים קא, ה) גבה עינים וגו' אותו לא אוכל. אבל אם בהזדמן ישא עיניו למרחוק אין בזה פגם לעינים, שאפשר שיראה אבידה ויחזירה, ונמצא בראיה זו עשה מצוה, וכן אם ראה רבו למרחוק שכמלא עיניו צריך לקום מפניו, וגם זו מצוה מפני שיבה תקום (ויקרא יט, לב), וכן כיוצא בזה אמר דוד המלך ע"ה (שם קכא, א) אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי וגו', ובאומרו אשא נראה שדרך הלוכו היה בשחות עינים, כיון שהיה צריך לשאת עיניו, וכן (בראשית כב, ד) וישא אברהם את עיניו, וכן (שם לז, כה) וישאו עיניהם וגו'.

ובזה נבין (איוב לא, א) ברית כרתי לעיני ומה אתבונן וגו', ופירו' כי כמו שיש ברית הלשון וברית המעור כן יש ברית בעינים, והטעם כי ברית הוא סוד אות י' כדפי', וכמו שמהברית התחתון צריך ליזהר שלא להוציא זרע לבטלה, כן בברית העינים, והשומר י' עליונה שהיא בבת עין, שומר בודאי י' תחתונה שבברית, כמו שאמרו ז"ל (כתובות דף מו ע"א) ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג, י) שלא יהרהר ביום ויבא לידי טומאה בלילה, והרהור לא יבא כי אם על ידי הראיה, כי מה שלא ראה כיצד יהרהר. והיינו גם כן כי הזרע מאור עיניו של אדם, והשומר הראות שומר הזרע, והפוגם בראות פוגם בזרע היוצא מהמוח ובי' התחתונה, כמו שנבאר עוד.

ואפשר לומר, כי רמז ב' יודי"ן אלו הם יודין שבא', והוי"ו שבאמצע ב' היודין הוא הלשון, שהוא נקרא ברית גם כן, והשומר ג' בריתות הוא קשור בידו"ד ובאחדותו יתברך שהיא הא' הרמוזה המורה אחד. וכבר ידעת כי שני יודין וו' עולין כ"ו כמספר ידו"ד, וכיון

שהוא קשור באחדות הזה אין לחצוני שהוא אחר חלק בו. ואם חס ושלום פוגם באחד מג' אלו הוא כאילו פוגם בא', שנמצא הפגם בשלשתם, כי הרוחניות לא יתחלק אלא כולו הוא יחוד שלם, על דרך שאמרו בתיקונים כל אשר בו מום לא יקרב (ויקרא כא, יח). ולכן אשרי הנזהר לקיים דברים אלו כי הם מיוסדים על יסוד דברי הרשב"י ע"ה, והאמת יורה דרכו.

עוד דע, כי כפי מה שאמרו בתיקונים (דף קמה ע"ב) כי החוטם הוא ו', וכפי מה שפי' לעיל כל בת עין הוא י', ונמצא החוטם ו' בין שני יודי"ן, הרי א', ובהיות האדם שח עינים ב' יודי"ן מתיחדים בו', ונמצא מיחד ידו"ד, ואם לאו ח"ו נמצא שהיודין מסתלקים שאין ו' ביניהם מיחד, ובהיותו כועס או מסתכל בכעס, הרי העינים יש בהם דין, ולכך אמר (ברכות דף נח ע"א) נתן עיניו בו ושלט הדין ונעשה גל עצמות.

ופסוק ברית כרתי לעיני זה, כיון דאתא לידן נימא ביה מילתא, מאחר שהוא מהדרוש שאנו בו אפשר לפרשו על דרך הפשט, והוא במה שהקדמנו כי צריך האדם לתת גבול לראות שלא להסתכל חוץ לד' אמות, וזהו שאמר ברית כרתי לעיני, דהיינו כענין חק וגבול, וזה שאמר ומה אתבונן על בתולה, פירוש ארויח בזה שלא יבא לי הזדמן הסתכלות אפילו בבתולה, כי מאחר שיש לי הגבול האמור אי אפשר שאבא להסתכל, והיינו "ומה", שהיה לו לומר ולא אתבונן, אלא כדפי'.

עוד אפשר לומר, כי כמו שהברית יש בו מילה ופריעה, כן בעינים יש בדוגמת האסורים שנכתוב בעזרת ה', והיינו מילה שהיא הערלה הנשלכת לחוץ. אמנם יש דברים מדברי העולם שמותר להסתכל ובלבד שיברך, כענין היוצא בימי ניסן ורואה אילנות שלבלבו, שמברך ברוך שככה לו בעולמו וברא בו בריות טובות וכו' (ברכות דף מג ע"ב), והרי זה מהנה עצמו בראותו הדבר הגשמי, ובברכה שהוא מברך עליו כלל הגשמי ועשאו רוחני, וכיוצא בזה כל הדברים שנזכרו בגמרא פרק הרואה שמברכים עליהם, הרואה הים הגדול (ברכות פ"ט מ"ב), זו היא בחינת פריעה - שהיא הערלה הנכללת פנימה בקדושה, נמצא שבדמיון הברית, כרתי לעיני שיהיה בהם מילה ופריעה.

ומהדברים שצריך ליזהר נאמרו מקצת בגמרא (ע"א דף כ ע"ב) זה לשונם ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג, י) שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת, ולא בבגדי צבע אשה, ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה, עכ"ל הברייתא. ואמר תו בגמרא שם ולא בבגדי צבע אשה, אמר רב יהודה אמר שמואל אפילו שטוחין על גבי כותל, אמר רב פפא ובמכיר בעליהן, אמר רבא דיקא נמי דקתני ולא בבגדי צבע אשה ולא קתני בבגדי צבעונין, שמע

מינה, עד כאן לשונם. ומברייתא זו אתה למד שכיון שאסרו בגדי אשה השטוחין על גבי הכותל במכיר האשה, כל שכן שיהיה אסור להסתכל במטה שאיש ואשתו ישנים בה אם מכירן, כי זה יעורר תאוות היצר יותר ויותר.

תו אמרינן במסכת שבת (דף סד ע"א) בענין נשי מדין שכתוב שם (במדבר לא, נ) ונקרב את קרבן ה' עגיל וגו', זה לשונם תנא דבי רבי ישמעאל מפני מה הוצרכו ישראל שבאותו הדור כפרה, מפני שזנו עיניהן מן הערוה, אמר רב ששת מפני מה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים, לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאלו מסתכל במקום התורף, עכ"ל. ופירש רש"י, תכשיטין שבחוץ טבעת, שבפנים כומז. כל המסתכל באצבע קטנה שהיא מקום טבעת, כמסתכל במקום כומז, כפרה זו על שנסתכלו באה, עכ"ל. כומז אמרינן בגמרא, שהוא דפוס בית הרחם.

תו אמרינן בבבא בתרא (דף נז ע"ב) על פסוק (ישעיה לג, טו) ועוצם עיניו מראות ברע, זה לשונם אמר רבי חייא בר אבא זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה, היכי דמי, אי דאיכא דרכא אחרינא רשע הוא, ואי דליכא דרכא אחרינא אנוס הוא, לעולם דליכא דרכא אחרינא ואפילו הכי מבעי ליה למינס נפשיה, עכ"ל.

תו אמרינן בנדרים (דף כ ע"א) רבי אחא בר יאשיה אומר כל הצופה בנשים סוף בא לידי עבירה, וכל המסתכל בעקיבה של אשה הויין ליה בנים שאינם מהוגנים, אמר רב יוסף ובאשתו נדה. אמר רבי שמעון בן לקיש עקיבה דקתני, במקום הטנופת שהוא מכוון כנגד העקב, עכ"ל. וסמוך ליה אמרו שם, תניא (שמות כ, יז) ובעבור תהיה יראתו על פניכם, זו בושה, לבלתי תחטאו, מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא, כמו שהעתקנו בשער היראה סוף פרק ג. וסמיכות הברייתא הזו לענין המסתכל וכו', להורות כי צריך להתבייש מקונו המסתכל בו, ובזה לא יבא להסתכל בערוה ובמקומות המכוסות שבאשתו שהם ערוה, כדאמרינן (ברכות דף כד ע"א) שוק באשה ערוה וכו'. כי מהסתכלות יבא לידי הרהור, ויבא לידי טומאה, ונמצא עובר על מה שכתוב בתורה (דברים כג, י) ונשמרת מכל דבר רע, כמו שהעתקנו לעיל. נמצא הבושה מביאה לידי יראת חטא כדפי'.

עוד אמרו במדרש (ילקוט קהלת רמז תתקעו) על פסוק (קהלת ז, כו) טוב לפני האלהים ימלט ממנה, זה שרואה אשה במטה ובורח, וחוטא ילכד בה זה שנתפש עמה, עכ"ל.

עוד אמרו במסכת מגילה (דף כח ע"א) שאסור להסתכל בפני אדם רשע, זה לשונם על פסוק (מל"ב ג, יד) כי לולי פני יהושפט אני נושא אם אביט אליך ואם אראך, אמר רבי שמעון בן יוחאי אסור להסתכל בדמות אדם רשע, שנאמר אם אביט אליך ואם אראך.

רבי אלעזר אומר עיניו כהות, שנאמר (בראשית כז, א) ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו, משום דאסתכל ביה בעשו, וכתיב (משלי יח, ה) שאת פני רשע לא טוב, עד כאן לשונם. ובספר החסידים (סי' תתשכו) שהמסתכל באשתו נדה, וכן המסתכל בפני הכועס, משכח תלמודו, ודברי חכמה הם ואינם צריכים חזוק ראיות.

ובזוהר (פ' קדושים דף פג ע"ב) נאמרו עוד דברים שאסור להסתכל בהם, אמרו ז"ל תנינן אסיר ליה לבר נש לאסתכלא בשפירו דאתתא, בגין דלא ייתי בהרהורא בישא ויתעקר למלה אחרא. וכך הוה רבי שמעון עביד כד הוה אזיל במתא והוו חבריא אזלין אבתריה, וחמא לאינתו שפירן, מאיך עיניה והוה אמר לחבריא אל תפנו (ויקרא יט, ד), וכל מאן דיסתכל בשפירו דאנתתא ביממא אתי להרהורא בליליא, ואי סלקא ההוא הרהורא בישא עלויה אעבר משום (ויקרא שם) ואלהי מסכה לא תעשו לכם. תו אי שמש באנתתיה בזמנא דסליק ביה ההוא הרהורא בישא, אינון בנין דאולידו אלהי מסכה אקרון, אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם, רבי אבא אמר אסיר ליה לבר נש לאסתכלא באלילי עממין, ולא לאתהנייא מנייהו, ולא לאתרפאה בהו, וכל שכן לאסתכלא בהו, דאסיר ליה לבר נש לאסתכלא באתר דלא אצטריך, עכ"ל.

ומכאן תראה חומר איסור ההסתכלות, ממה שאמר בסוף דבריו וכל שכן לאסתכלא בהו, שיותר איסור יש בהסתכלות מלהתרפא מהם, ונתן טעם לדבר, דאסיר ליה לבר נש לאסתכלא באתר דלא אצטריך. והטעם מפני שפונה דעתו מן הקדושה אל דבר שהוא הבל וריק, והוא כענין מה שדרשו (שבת דף קמט ע"א-ע"ב) אל תפנו אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם, שכל דבר שאינו צורך לאדם להסתכל בו והוא מסתכל הוא חיצוני, שהחיצוני הוא שאין בו צורך לאדם שהוא פסולת הקדושה, וכן אמר בזוהר (פ' פקודי דף רסג ע"א) שהיצר מפתה לאדם להסתכל בדבר שאינו צורך ושישבע עיניו מענייני העולם הזה, כדי לשבור עיניו בקבר על כל ראיה וראיה, וכל דבר חיצוני שיצטייר במחשבה על הסתכלו הוא פגם בנשמה המתלבשת שם כדפי' לעיל, דלא יתרחק הדבר כאשר תראה כמה סודות עליונים בעין, כפי מה שהעתקנו דברי הרשב"י ע"ה.

ונמצא בדרך הכלל, כי כל המסתכל בדבר שאינו צורך עובר על עשה ולא תעשה, שהוא סור מרע ועשה טוב, כי בפניית דעתו מן הקדושה עובר על עשה, ובקניית בנפשו צורת הרע ההוא הרי לא תעשה.

ומלבד זה אסור להסתכל בכל דבר שיביא האדם לידי שמחה, כמו שאמר בזוהר (פ' תזריע דף מה ע"ב) זה לשונו רבי חייא ורבי יוסי הוו אזלי בארחא, כד מטו חד בי חקל חמו חד דפטיר"א דקיטפ"א (פירוש עץ של אפרסמון) בין ארחא לסטר ימינא, אמר

רבי יוסי עטיפא דקוטרא בעיינין שכיח לית לן למחמי בחדוותא מיומא דאתחריב בי מקדשא, עד כאן לשונו. ופירוש עטיפא דקוטרא, פי' כסוי וקשר או עשן לעינים, והכוונה העלמת העינים שלא לראות בשמחה.

עוד אמר שם (פ' קדושים דף פד ע"א) תא חזי אסיר ליה לבר נש לאסתכלא באתר דקודשא בריך הוא מאיס ביה ורחיקא ביה נפשיה, ומה במה דרחים קודשא בריך הוא אסיר לאסתכלא ביה, במה דרחיק על אחת כמה וכמה. ותא חזי אסיר לבר נש לאסתכלא בקשת, בגין דאיהו חיזו דדיוקנא עילאה, אסיר ליה לבר נש לאסתכלא באת קיימא דיליה, בגין דאיהו רמיז לצדיקא דעלמא. אסיר ליה לבר נש לאסתכלא באצבען דכהני בשעתא דפרסי ידייהו, בגין דתמן שריא יקרא דמלכא עילאה. ומה באתר קדישא עילאה אסיר לאסתכלא, באתר מסאבא רחיקא לא כל שכן, בגיני כך אל תפנו אל האלילים, עד כאן לשונו.

עוד שם (פ' בשלח דף סו ע"ב) זה לשונו אסור לאסתכלא בקשת, מאן קשת אמר רבי אבא בקשת סתם, מאי בקשת סתם, אמר ליה בקשת דלעילא ובקשת דלתתא, בקשת דלעילא בגוונוי, דכל מאן דיסתכל בגוונוי כאלו אסתכל באתר דלעילא, ואסיר לאסתכלא ביה דלא יעביד קלנא בשכינתא, קשת דלתתא מאי היא ההוא את קיימא דאתרשים ביה בבר נש, דכל מאן דאסתכל ביה עביד קלנא לעילא. אמר רבי יצחק אי הכי והכתיב (בראשית כד, ב) שים נא ידך תחת ירכי, דהוי אומי בהאי את, אמר ליה אנח להו לאבהן דעלמא דלית אינון כשאר בני עלמא, ועוד שים נא ידך תחת ירכי ולא כתיב ראה תחת ירכי, בגין כך אסיר לאסתכלא בקשת סתם כמא דתנינא, עד כאן לשונו.

ואמר במדרש (קהלת רבה ט, יא) שלכך נקרא רבינו הקדוש, שלא הביט במלתו מימיו, אנטונינוס אמר ליה לרבי כד גזר אסתכל בהדא גזרתי, אמר ליה בשלי לא הסתכלתי מימי בדידך אסתכל, עד כאן לשונו.

ובמסכת חגיגה, על מה שאמרו במשנה (פ"ב מ"א) כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם, אמרו בגמרא (דף טז ע"א) מאי היא, רבי אבא אמר זה המסתכל בקשת, רב יוסף אמר זה העובר עבירה בסתר. המסתכל בקשת דכתיב (יחזקאל א, כח) כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא דמות כבוד ה', עד כאן לשונו.

ובעונש הפוגם ראותו, נתבאר בזוהר פרשת פקודי (דף רסג ע"א) בהיכל א' מהיכלות הטומאה, אמרו ז"ל תחות האי ממנא קיימא חד ממנא אחרא די אלף ורבבן תחותיה, והאי ממנא אקרי פתו"ת, דא הוא דקיימא לפתאה בני נשא, והאי איהו שרי לגביה

ואסטי ליה לאסתכלא ולעיינא במה דלא אצטריך ליה, בכמה זנונין ובכמה נאופין, וכל אינון דעמיה כלהו קיימן לגביה ואזלין קמיה ואכריחן ליה לאסטאה עינוי לאסתכלא במה דלא אצטריך, והאי איהו סרסרי"ם דאיהו סרסורא בישא לכל אינון בישין, האי קאים על קברא מזמנא דאתדן ההוא גופא, ותבר ליה עינוי, בגין דאיהו רווח לון כד איהו בהאי עלמא, ודיליה אינון, ובהאי אתר אתדנת נשמתא עד דעאלת להאי אתר דאקרי בו"ר, וכמה נחשים ועקרבים אית ביה דכלהו עקצי לה להאי נשמתא ואחדי בה ודייניין לה, עכ"ל.

וטעם היות עונש הפוגם הראות בהיכל זה הראשון ולא בשאר ההיכלות, נראה לי, מטעם שהפוגם ראותו פוגם בשכינה שהיא בת עין שמשם האור יוצא, ולכן בתמורה שכנגדה היא נקיון הנשמה מהפגם. וכל מה שאמרו ונשמרת מכל דבר רע, שלא יסתכל וכו', הוא כי בהסתכלו בדבר רע הם כחות לילי"ת המתפשטים מהיכל זה, כי רע הוא סמא"ל, ודבר רע היא לילית וכחותה, שהם סבות להביא את האדם שיהיה רע ושופך שכבת זרע לבטלה שהיא נקראת רע, ולכן כחותיו שבהם חטא הם הנפרעים, על דרך שפי' בזוהר (פ' קרח דף קעז ע"א) כי פעל אדם ישלם לו (איוב לד, יא).

ומפני היות פגם הראיה גדולה כל כך כמו שהארכנו, מצינו במדרש שתקע רבי מתיא בן חרש מסמרים בעיניו כדי שלא יכשל, אמר במדרש הועתק בילקוט (פ' ויחי סימן קסא דף מט ע"ג) פסוק (בראשית מט, כב) בן פורת יוסף, מעשה ברבי מתיא בן חרש שהיה יושב בבית המדרש ועוסק בתורה, והיה זיו פניו דומות לחמה, וקלסתר פניו דומות למלאכי השרת, שמימיו לא נשא עיניו לאשה בעולם, פעם אחת עבר שטן ונתקנא בו, אמר אפשר אדם כמו זה לא חטא, אמר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם רבי מתיא בן חרש מה הוא לפניך, אמר ליה צדיק גמור הוא, אמר לפניו תן לי רשות ואסיתנו, אמר ליה אין אתה יכול לו, אף על פי כן, אמר ליה לך, נדמה לו כאשר יפה שלא היתה כדמותה מעולם מימות נעמה אחות תובל קין שטעו בה מלאכי השרת, שנאמר (שם ו, ב) ויראו בני האלהים את בנות האדם, עמד לפניו, כיון שראה אותה הפך פניו ונתנם לאחוריו, שוב בא ועמד לו על צד שמאלו הפך פניו לצד ימין, היתה מתהפכת לו מכל צד, אמר מתייירא אני שמא יתגבר עלי יצר הרע ויחטיאני, מה עשה אותו צדיק קרא לאותו תלמיד שהיה משרת לפניו, אמר ליה לך והבא לי אש ומסמרין, הביא לו מסמרין ונתנם בעיניו, כיון שראה השטן כך נזדעזע ונפל לאחוריו, באותה שעה קרא הקדוש ברוך הוא לרפאל אמר ליה לך לרפא את רבי מתיא בן חרש, בא ועמד לפניו, אמר לו מי אתה אמר לו אני הוא רפאל ששלחני הקדוש ברוך הוא לרפא את עיניך, אמר לו הניחני

מה שהיה היה, חזר לפני הקדוש ברוך הוא אמר לפניו רבינו של עולם כך וכך אמר לי מתיא, אמר ליה לך ואמור לו אני ערב שלא ישלוט בו יצר הרע, מיד רפא אותו, מכאן אמרו חכמים כל מי שאינו מסתכל בנשים, על אחת כמה וכמה באשת חבירו, אין יצר הרע שולט בו, עד כאן לשונם.

ואחר שדברנו בפגם העינים נדבר בתיקונם, מצוה להסתכל בעיניו אל יצירות הבורא, כמו שאמר דוד (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת מה אנוש כי תזכרנו. וכן להסתכל במצות ציצית, כמו שנאמר (במדבר טו, לט) וראיתם אותו וזכרתם וגו'. וכן אם ראה ספר תורה או חכם או זקן עובר לפניו, שיקום מפניו ויהדרהו כמצותו, ולא יעלים עיניו כדי שלא יראהו ויקום, כי על זה נאמר במצוה זו (ויקרא יט, לב) מפני שיבה תקום וגו' ויראת מאלהיך. ובספר החסידים כתב, שאם היה עומד וראה זקן, קודם שיגיע אליו שישב, כדי שכשיבא לעבור מפניו שתהא קימה למצוה ולא לרשות.

ורבינו יונה ע"ה כתב בשערי תשובה (ש"א סי' טו) שמי שחטא בעיניו תקונו שיוריד בעיניו על עונותיו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, קלו) פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך, לא אמר על לא שמרתי תורתך אלא על לא שמרו, והכוונה לא שמרו העינים תורתך.

ומתיקון העינים להוריד דמעות על אדם כשר, כמו שאמרו ז"ל במסכת שבת (דף קה ע"א) על פסוק (תהלים נו, ט) נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך, אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו שנאמר שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך, עכ"ל. ובזוהר (פ' אחרי מות דף נז בסופו) זה לשונו וכל המצטער על אבודהון דצדיקיא, או אחית דמעין עלייהו, הקדוש ברוך הוא מכריז עליה (ישעיה ו, ז) וסר עונך וחטאתך תכופר, ולא עוד אלא דלא ימותון בנוי ביומוי, ועליה כתיב (שם נג, י) יראה זרע יאריך ימים, עד כאן לשונו.

ורבינו תם כתב בספר הישר (ע' ש"ד סי' נ) שתיקון העינים שיקום באשמורת ולא יישן כל הלילה. ונראה לי שלזה כיוון דוד באמרו (תהלים קיט, קמח) קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך, ע"ד (שם קיט, קלו) פלגי מים ירדו עיני שפי' רבינו יונה, והכוונה העינים שחטאו ינדדו השינה מהם ויקדמו באשמורת לעסוק בתורה. וסיוע לזה מצאתי בתיקונים (דף קמה ע"א) זה לשונם ועיינין דנהרין באורייתא עלייהו אתמר (תהלים קמה, טו) עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, וצריך בר נש לאתעסקא

בהון תדיר ערב בקר וצהרים (בי"ה) קודשא בריך הוא הדא הוא דכתיב (דברים יא, יב) תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, ואוליפנא תמיד מתמיד, תמיד דערב ובקר לתמיד דתמיד עיני ה' אלהיך בה, עד כאן לשונו.

וכן נראה לי, כי תיקון העינים בהיות האדם מסתכל בהם לקרות בתורה, בפרט בתורה שבכתב, ובפרט מן הפרט כשעולה לקרות בספר תורה בבית הכנסת.

עוד כתב רבינו תם (ש"ד שם) שיהיו עיניו סגורות בשעת התפלה, ושישים תפילין בין עיניו. ואמנם במה שאמר שיהיו עיניו סגורות בשעת התפלה, היינו דוקא בתפלת י"ח שהיא תפלה מעומד, וכן פי' בזוהר (פ' ואתחנן דף רס ע"ב) זה לשונו תא חזי, מאן דקאים בצלותא בעי לכוונא רגלוי, ואוקמוה, ובעי לחפיא רישיה כמאן דיתיב קמי מלכא, ובעי למכסייא עינוי בגין דלא יסתכל בשכינתא. ובספרא דרב המנונא סבא אמר, מאן דפקח עינוי בשעתא דצלותא או דלא מאיך עינוי בארעא, אקדים עליה מלאך המות, וכד תיפוק נפשיה לא יסתכל בנהירו דשכינתא ולא ימות בנשיקה, מאן דמזלזל בשכינתא מתזלזלא הוא בההוא שעתא דאצטריך ביה, הדא הוא דכתיב (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, האי מאן דאסתכל בשכינתא בשעתא דאיהו מצלי, והיך יכיל לאסתכלא בשכינתא, אלא לינדע בודאי דשכינתא קיימא קמיה, הדא הוא דכתיב (ישעיה לח, ב) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, דתמן שארי שכינתא, בגין כן לא בעיא למהוי חוצץ בינו ובין הקיר, עד כאן לשונו.

ושאר לשונו שאמר ובעי למכסיא עינוי, נראה שלכתחלה צריך לכסות עיניו בטלית מצוה שעליו, מדלא קאמר דלא יפקח עינוי כמ"ש אחר כך מאן דפקח עינוי או דלא מאיך עינוי ולמטה בענין העונש, ולכך אמר שאם לפחות לא ישפיל עיניו אף על פי שיהיו פתוחות, או שיסתום ולא יפתח אותם אף על פי שלא יהיו נמוכות, הוא נענש, אבל הצד היותר טוב שיכסה אותם, וכן ראיתי לחכמים חסידים נוהגים, החכם החסיד רבי אלעזר ן' יוחאי עליו השלום ולמורי עליו השלום.

ובשאר סדר התפלה טוב שישוח עיניו שלא יסתכל חוץ לארבע אמות, שדבר זה חייב אדם לקיימו לעולם, ולפחות לא יעבור על תקון זה מלהיות שח עינים בשעת התפלה, שאם הוא גבה עינים דוחה השכינה ממנו דכתיב (תהלים קא, ה) גבה עינים וגו' אותו לא אוכל, וכיצד אפשר שתכון לו הכוונה בתפלה אם אין שכינה עמו.

וכתב מורי עליו השלום בענין (במדבר טו, לט) ולא תתורו אחרי לבבכם, דבר מתיחס לדרוש זה, וראיתי להעתיק כלל דבריו הנה, קיצור דבריו הוא, כי כל דבר הנכנס דרך הראות הוא גשמי, ולכן צריך אדם לסתום עיניו בשעת התפלה, כי בהיותו מסלק עיניו

מהגשמיים יחשוב ברוחניים, והיינו אומרו ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם הגשמיים, כי אם אחרי לב שלי ועינים שלי שהם הספי' העליונות. אשר אתם זונים אחריהם, כי מדרך האדם מצד נשמתו להמשך אחר הרוחניים הדקים, וכשהוא חושב בגשמי הוא חוץ מטבעו, כזונה שתקרא זונה שעושה מה שהוא חוץ מדרך טבעה. ולכן צריך האדם לטהר מחשבותיו, כי כמו שיתבייש מלעשות עבירה מפני בושת הבורא כן יתבוששש ממנו שיראה חושב דבר שלא כרצונו, כי לפניו גלוי המחשבה כמעשה כמ"ש (ירמיה יז, י) אני ה' חוקר לב בוחן כליות, עד כאן כלל דבריו בענין זה.

ובהקדמה זו נבין אמרנו בסדור התפלה של שבת בואילו פינו, כי כל עין לך תצפה, והכוונה כי לא נבנה העין להיות צופה בדברים הגשמיים, אלא להיותו כעין הנביאים שהיו צופים במרכבה העליונה במראות הרוחניים ההם, וזה לא יושג כי אם בסתימת העין והעלמו מדברים הגשמיים כדפי', וכן על ידי שמירת העין מהדברים הפוגמים בו. ולכן נקראו החסידים הראשונים פקיחי עיניין, כמו שנמצא בזוהר בכמה תוספתות (פ' יתרו עד ע"א), והטעם מפני שזכו הראות כראוי עד שלא היה שום מסך מבדיל ביניהם לבין הקדושה. ומאלו תמצא רבי אלעזר ברבי שמעון עליו השלום בההוא דההוא נכרי דנטל כיסא וכו' דאמר דהוה חמי בעינא כל הדברים אפילו שהיו רחוקים (תוספות דף דש ע"ב). וכיוצא בזה אל הסתכלות חכמת הפרצוף שפי' בפרשת יתרו (זוהר פ' יתרו מדף ע ע"א) שכ"ב אותיות מצטיירים במצח, ובהם רואים החכמים. וכיוצא רב המנונא דהוה יתיב בערב שבת למחמי בענוגא דנשמתין אלין סלקין ואלין נחתין בפרשת תרומה (ע' דף קלו ע"ב). ועל כיוצא בזה אמרו במסכת דרך ארץ (פ"ד) זה לשונם עיניך שלא נתת בממון שאינו שלך יאירו לך באישון חשך ואפלה, שנאמר (ישעיה נח, י) וזרח בחשך אורך, עד כאן לשונו.

ובמעלת השומר ראותו ואינו הולך אחרי מראית עיניו, אמרו במסכת כלה (פ"ב) זה לשונם אמר רבי יוחי בר יאשיהו כל המצפה בנשים סוף בא לידי עבירה, וכל המפנה עצמו מעבירה ולא עשאה אפילו הוא ישראל, ראוי הוא לעלות עולה ככהן גדול על גבי המזבח, שנאמר (שמות כד, ה) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות. וכל מי שעושה את עצמו עצל מן העבירה ולא עשאה, ניזון מזיו השכינה כמלאכי השרת, שנאמר (שם כד, יא) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, עד כאן לשונו.

עוד אמרו ז"ל בבבא בתרא (ע' ויק"ר כג, יג) רבי מיאשה בר בריה דרבי יהושע בן לוי, כל מי שהוא רואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה ומקבל פני שכינה, מה טעם (ישעיה לג, טו) עוצם עיניו מראות ברע, מה כתיב בתריה (שם לג, יז) מלך ביופיו

תחזינה עיניך, עד כאן לשונם. וטעם לקבלת פני שכינה לשמירת הראות, פשוט הוא במה שביארנו לעיל כי דבר ערוה היא החיצונית, דבר ערוה ודאי, וכל ערוה הוא ר"ע ו"ה כדפי' בתיקונים (דף צט ע"א), וכיון שזה נשמר שלא להפריד יחוד ו"ה ראוי שיקבל פני השכינה, ופני השכינה הוא היחוד, ויתבאר עוד לקמן בעזרת ה'. והיינו אומרו (ישעיה לג, יז) מלך ביופיו אלא הכוונה בסוד היחוד דהיינו מדה ששית שבה סוד היופי, וכן מדה התשיעית דהיינו (בראשית לט, ו) ויהי יוסף יפה תואר, והיינו מה שפי' בריש הפרק כי בפגום הראות פוגם בבת עין, ובאור בת עין, וכיון שלא פגם בהם וניצול, תיקן היחוד העליון, ולכן תזכה נשמתו לקבל הארת היחוד העליון. ובזה נכלל ענין תיקון העינים ומעלת השומרם כתיקונם.

ועוד במעלת השומר עיניו, ביאר הפסוק בפרשת קדושים באומרו (ויקרא יט, ד) אל תפנו אל האלילים וגו', וכבר פי' משם רשב"י שזו אזהרה נאמרה של יסתכל אדם בנשים. והנה מעלתו להשרות עמו שכינה, וזהו שאמר אני ה' אלהיכם, והזכרת שם אלהים מורה על זה שאני אלהיכם שורה עליכם אם תזהרו בזה. ועוד הוא תוכחת לאדם לשישמור ראותו, כי בפוגמו ראותו עושה עצמו פסל, כמו שנאמר (שם) ואלהי מסכה לא תעשו לכם, כמדוקדק מתוך דברי רשב"י ע"ה, ונבאר עוד לקמן בעזרת ה', ויותר טוב שיעשה האדם עצמו כלי שתשרה בו הקדושה ולא להיפך ח"ו. ועוד אפשר ששלש מלות אלו אני ה' אלהיכם, הם כנגד שם יב"ק שנרמז בשלשה גווני העין כדפי' רשב"י ע"ה (ת"ז דף קכח ע"א), והעתקנו לשונו בראש הפרק.

וראיה על הנדרש ממעלת השומר ראותו ששכינה עמו, העיד לי בעל תורה אחד, כי ראה במלכות מערב חסיד אחד וחכם שאינו מגביה עיניו מהקרקע, שלעולם הוא שח עינים, ומרוב חסידותו כל מי שיקניטהו לא ישלים שנתו, ועוד מעשה ניסים נעשו לו, ולא אאריך בזה.

ובזה נשלם הפרק הזה:

פרק ט

בפרק זה יתבאר תיקון השמיעה והריח. בענין תיקון השמיעה כתב החסיד בעל חובות הלבבות בשער הפרישות (פ"ה) זה לשונו והשתדל אחר כך לאטום אזנך משמעך מה שאינך צריך לו, ופרוש ממותרי הדברים והכזב והרכילות ולשון הרע, ופרוש ממה שיביאך להמרות האלהים ולעזוב מצותיו ממיני הזמר והנגון והשחוק והרנה הטורדים אותך מן המצות והמעשים טובים, אבל הט אזנך ושמע דברי חכמים, ואמר (משלי טו, לא) אזן שומעת תוכחת חיים, עד כאן לשונו. ודבריו ע"ה הם בקצרה ודרך כלל, וצריך

לפרטם ולבארם. וכן צריך להתרחק מלשמוע קול אשה משוררת, כי קול באשה ערוה (ברכות דף כד ע"א).

ובענין שמיעת דברים בטלים פירשו רבותינו ז"ל (כתובות דף ה ע"א) מאי דכתיב (דברים כג, יד) ויתד תהיה לך על אזנך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו, והיינו דאמר רבי אלעזר מפני מה אצבעותיו של אדם דומות כיתדות, מאי טעמא, אי משום דמחלקן, כל חדא חדא למלתיה, דאמר מר, זו זרת, זו קמיצה, וזו אמה, וזה אצבע, וזה גודל, אלא מאי טעמא ראשיהן משופעות כיתדות, שאם ישמע דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו. ותנא דבי רבי ישמעאל מפני מה אזן כלה קשה ואליה רכה, שאם ישמע דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה. תנו רבנן אל ישמיע אדם לאזניו דברים שאינם מהוגנים מפני שהם נכוות תחלה לאברים, עכ"ל.

וכן צריך ליזהר שלא לשמוע לשון הרע ושלא לקבלו, כי המקבלו יותר מן האומרו, כמו שיתבאר. עוד צריך ליזהר שלא יהיה אוטם אזנו מזעקת וגו' (משלי כא, יג).

עוד צריך ליזהר במה שאמר הנביא ישעיה ע"ה (ישעיה לג, טו) במדות הטובות שמנו חכמים (מכות דף כד ע"א) שהם יסודות התורה והמצות, אחד מהם היא (ישעיה לג, טו) אוטם אזנו משמוע דמים, כגון רבי אלעזר ברבי שמעון, והמעשה נאמר בבבא מציעא (דף פד ע"ב), ומשם יש ראיה גדולה שלא היה שותק כשהיה שומע זילותא דרבנן.

עוד צריך ליזהר שאם שמע כבר דבר הלכה או מדרש ושומע אותו עתה שנית, אל יעלם אזנו משמוע אותו ויאמר כבר שמעתי, שעל זה נאמר (משלי כח, ט) מסיר אזנו משמוע תורה. וכן פירשו במדרש (ילקוט משלי סימן תתקלז) בפסוק דדיה ירווך בכל עת (שם ה, יט), זה לשונם דדיה ירווך בכל עת, שלא תאמרו אשתקד שמענו אותה, שנאמר (שם כג, כב) אל תבוז כי זקנה אמך, ואם אמרתם כך אף אני יכול לומר לכם למה אתם קוראים את שמע פעמים ביום, למה אתם מתפללים שלשה פעמים ביום, שמא אתם מחדשים דבר, אם הלעגתם בדברי תורה אף אני איני שומע תפלתכם, שנאמר (שם כח, ט) מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, עד כאן לשונם.

עוד מדבר הפוגם בחוש השמע הוא אם משמיע קולו לאחר בהתפללו תפלת י"ח בחשאי, ומלבד מה שאמרו בגמרא (ברכות דף כד ע"ב) שהוא מקטני אמנה, האריכו בענשו בזוהר (פ' ויקהל דף רט ע"א) זה לשונו כדין אתער חד ממנא דקאים לסטר דרום דשמיה עזריא"ל סבא, ולזמנין אתקרי מחני"אל, בגין דאתמנא על שתין רבוא משריין, וכלהו מארי דגדפין מארי דמשריין מליין עיינין, ולגבייהו קיימי אינון משריין מאריהון דאודנין, ואקרון אודנין בגין דאינון צייתין כל אינון דמצלאן צלותהון בלחישו ברעותא דלבא דלא

אשתמע ההיא צלותא לאחרא, ההיא צלותא סלקא וצייתין לה כל אינון דאקרון מאריהון דאודנין, ואי ההיא צלותא אשתמע לאודנין דבר נש לית מאן דציית לה לעילא, ולא צייתין לה אחרנין בר מאן דשמע בקדמיתא, בגין כך בעי לאסתמרא דלא ישמעון להההיא צלותא בני נשא, ותו דמלה דצלותא אתאחדא בעלמא עילאה, ומלה דעלמא עלאה לא אצטריך למשמע. ואמר עוד לקמיה כד ההיא צלותא סלקא בלחישו, כל אינון שתין רבוא משריין, וכל אינון מארי דעיינין, וכל אינון דצייתין מארי דאודנין, כלהו נפקי ונשקי להההיא מלה דצלותא דסלקא, הדא הוא דכתיב (תהלים לד, טז) עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שועתם, עיני ה' אל צדיקים, אלין מארי דעיינין דלתתא, בגין דאית מארי דעיינין לעילא, ואזניו אל שועתם אלין מאריהון דאודנין, עד כאן לשונו.

עוד מתיקון האזן, שאם שמע סוד שלא יגלהו, כדפ' באדרא (פ' האזינו דף רצד ע"ב) זה לשונו בהאי אודנא תליין רזין עילאין דלא נפקין לבר, בגין כך היא עקימא לגו, ורזא דרזין סתימין, ווי לההוא דמגלה רזין, ובגין דהאי אודנא בטיש רזין ועמיקותא דלגו נטיל לון, לא גלי רזין לאינון עקימין באורחייהו, אלא לאינון דלא עקימין, הדא הוא דכתיב (תהלים כה, יד) סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם, דנטיר אורחוי ונטיר מלין, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד פירש שם סמוך לזה המאמר, שחוש השמע הוא משותף לעיני"ם ולחוט"ם ולפ"ה, זה לשונו בהאי נוקבא דאודנין תליין נוקבין אחרנין, נוקבין דעיינין, נוקבא דפומא, נוקבא דחוטמא, מההוא קלא דעייל בנוקבא דאודנין אי אצטריך עייל לנוקבי דעיינין ונבעין דמעין מההוא קלא, אי אצטריך עייל לנוקבא דפרדשקא הוא החוטם ומפקי תננא ואשא מההוא קלא, הדא הוא דכתיב (במדבר יא, א) וישמע ה' ויחר אפו ותבער בם אש ה', ואי אצטריך עייל ההוא קלא לנוקבא דפומא ומליל וגזר גזרין מההוא קלא כלא, מההוא קלא עייל בכל גופא ואתרגיש מניה, במאי תלייא בהאי אודנא. זכאה מאן דנטיר מלוי, על דא כתיב (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, עד כאן לשונו. ודבריו מובנים כפי הפשט, עם היות שיש בהם ודאי פנימיות הסוד.

ובזה נבין מה שאמרו ז"ל (ב"ק דף פה ע"ב) חרשו נותן לו דמי כולו, מפני שנמצאו כל אבריו בטלים. וכפי דבריו חוש הדבור וחוש השמע הפגם הוא בשניהם כאחת, וזה דקדק בסוף דבריו שאמר על דא כתיב נצור לשונך מרע וגו', שאם הוא מדבר רע הקול ההוא יכנס באזנים וירעיש כל הגוף ויגזור גזירות וכו', והיינו וישמע ה' ויחר אפו.

מכאן יראה לאדם כמה פגם מגיע לשומע באזניו לשון הרע ודברים בטלים ושאר הדברים הפוגמים, ולזה אמר (כתובת דף ה ע"ב) שיכוף האליה בתוכה, כדי שלא יקבלו נזק שאר

החושים, ובפרט במה שביארו שם באדרא שחכמה בינה ודעת כלולים בשמיעה. ואם מדבר לשון הרע לחבירו וכיוצא, מלבד פגם הדבור הוא מחטיא לחבירו בפגם השמיעה, וגם שישמע ה' ויחר אפו.

ובתיקונים (דף קכב ע"א) אמר שעיקר השמיעה היא בשמאל, ולכן צריך שאם שמע קולו שיהיה ביראה, ז"ל שמיעה יראי אלהים, ועליה אתמר (מל"ב יט, טז) הטה ה' אזנך ושמע, ותמן דחילו ופחד יצחק, הדא הוא דכתיב (חבקוק ג, ב) ה' שמעתי שמעך יראתי, ומאן דמשתמע קליה בין באורייתא בין בצלותא בין בצעקה בלא דחילו, מיד (במדבר יא, א) וישמע ה' ויחר אפו ותבער בם אש ה', וכמה נטורי תרעין תמן דאתקריאו אזני ה', עד כאן לשונו. הרי כל בחינות לא תעשה התלויים בשמיעה.

ובחינות העשה יש גם כן, ונתבאר בתיקונים (דף קלא ע"ב) אמרו ז"ל ואית פקודין דתליין בשמיעה, כגון קריאת שמע, או פקודין אחרנין דאתמר בהון (ברכות דף טו ע"א) אם השמיע לאזנו יצא, ודא תקיעת שופר, עד כאן לשונו.

וברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכח-רכט) אמר שתיקון השמיעה בג' בחינות, אם לשמוע ח"י ברכות מפני ש"צ ולענות אמן על כל ברכה וברכה, אם לשמוע קריאת ספר תורה מפי שליח צבור, אם לשמוע סברת חבירו בהלכה, זה לשונו תיקונא תליתאה, ואינון דחשות לספר תורה בזמן דדבור נפיק מפי הקורא, איהו חשיב לגבייהו כאלו מקבלים אורייתא בטורא דסיני, ובזמנא דאמר איהו אנכי לא אשתמע קלא ולא דבורא אחרא דחיה אלא דיליה, כגוונא דא כד דבורא נפיק מפומיה דקודשא בריך הוא חיות אש חשות, ובזמנא דשתיק חיות אש ממללות, הדא הוא דכתיב (שמות כ, טו) וכל העם רואים את הקולות, קלין דחיוון דהוו שאגין, ואת הלפידים דהוו נפקין בדבור בחיוון בכמה מיני נגון קדם מלכא, ואלין אינון דחשות לספר תורה אינון דיוקנייהו דחיוון, ומני לון קודשא בריך הוא לאעלא לון בחדר דמראה אש בית לה. ועוד אינון דחשות בצלותא בח"י ברכאן, ייעלון בחדר דמראה דא. ועוד אינון דחשות להלכה, דאתמר ביה אגרא דשמעתא סברא, ייעלון בחדר דאיהו היכל דמראה דא, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (דף סג ע"א) זה לשונם קרבנא רביעאה האי איהו דמקבל קרבנא, לקבל אדם דאיהו מחשבה דקריב ומיחד כלא, ועליה אתמר (ויקרא א, ב) אדם כי יקריב מכם, האי איהו דמקרב קרבן לה' ודא אורייתא, ובגין דא תקינו בצלותא למשמע ספר תורה, למהוי ביה קרבנא שלים באדם, דאתמר ביה (במדבר יט, יד) זאת התורה אדם. ובגין דא (משלי כח, ט) מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, עד כאן לשונם.

ובכלל התיקון זה, כי לפעמים יקרה כי בעת קריאת התורה או תפלה ידבר איש עם חבירו במילי דעלמא, ויניח מלשמוע התורה או התפלה כדי לשמוע הדבר ההוא, כי צריך שלא יטה אזן לשמוע שום דבר אלא הדבר ההוא ששם בתחלה מגמת פניו לשמוע, ואפילו אם ידברו בדברי תורה לא יטה אזן, דשומע כעונה, ובעת קריאת התורה או בעת חזרת הש"צ התפלה אסור לו לעסוק בתורה כמבואר במאמר. והכלל כי אין לו לערב תיקון בתיקון, כי לכל אחד זמן בפני עצמו, כל שכן אם יערב חול בקדש כי אז פגם גדול.
עוד בתיקון השמיעה ביארו בתיקונים (דף קכב ע"א) זה לשונם ובגין דא צריך לבערא שער מעל אודנין, דלא יהון סתימן תרעין דשמיעה דצלותא, דבהון שמע צלותין ההוא דאתמר ביה (תהלים סה, ג) שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו, עד כאן לשונם.
והפגם הפוגם בריח שהוא החוטם, אין ספק שהכעס וחרון אף הוא הפוגם בו, וכמו שאמרו בזוהר (פ' תצוה דף קפב ע"א) חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו (ישעיה ב, כב). וכן שלא ליהנות מריח ע"א ומאכלות אסורות. וכן להתרחק מריח בגדי אשת איש, מפני שיעורר לו תאוה רעה.
ותיקון הריח אמר שם בתיקונים (דף קלא ע"ב) זה לשונו וכל קרבנין דאינון ריח ניחוח לה', תליין בחוטמא ואעי בוסמין דאבדלתא, עד כאן לשונו.
ונראה לי שעתה בעונותינו שאין לנו קרבן, שיח שפתותינו יעלה במקום ריח כנודע שפי' ז"ל (ע' מנחות דף קי ע"א) זאת התורה לעולה ולמנחה ולחטאת וגו' (ויקרא ז, לז) העוסק בתורת עולה כאלו הקריב עולה וכו'. וכמו שעל ידי ריח הקרבן היה עושה נחת רוח למעלה כדפי' באדרא (פ' האזינו דף רצד ע"א) בחוטמא דזעיר, וירח ה' את ריח הניחוח (בראשית ח, כא), ריח הקרבן לא כתיב אלא את ריח הניחוח, דכלהו גבורן דאחידן בחוטמא וכל דאתאחדן בהו כלהו מתבסמאן. ואמר לקמיה, שעל גבי המזבח היה מתבסם האש והעשן היוצא משני הנקבים, והיה מתגלה חוטמא דאריך שעליו נאמר (ישעיה מח, ט) ותהלתי אחטם לך, וכן פי' בזוהר (פ' נח דף ע ע"א) עיין שם, ואם חטא אדם בכעס וחרון אף נתן מקום לגבורות שיתפשטו, על ידי עסקו בתורה יתבסמו ויכללו במקורם ויתגלו הרחמים העליונים לבסם הכל, ומה טוב אם יהיה בתענית שריח העולה מפיו הוא במקום קרבן, ועל ידי הבל התורה יעלה ריח פיו למעלה ליחד ולבסם הדינים, שכן הבל התורה היא סולם לעליית התפלה ולעליית הנשמה, כמו שיתבאר בשער התורה.
ואם יכוון בקריאתו במעשה הקרבן, שיעלה לפני אדם העליון שהוא סוד המחשבה יו"ד ק"א וא"ו ק"א, המקרב הכל, כמו שנתבאר לעיל, אפשר שיועיל גם כן לתקן המחשבות.

ועוד בתיקון הריח אמרו בתיקונים (דף קכב ע"א) זה לשונם ריחא תמן אנשי אמת, ותמן סלקין כל ריחין וקיטורין ועשנין דקורבנין, וצלותין דאתחשיבו כקרבנין, ואם לא סליק לון בר נש ברחימו ודחילו, מה כתיב ביה (דברים כט, יט) כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא, עד כאן לשונו. והנה מתוך המאמר הזה יש ראיה אל כוונתינו, שהרי אמר שהתפלה שהיא במקום קרבן ועולה אל חוטמא דזעיר לעשות ריח נחוח, בהיות האדם עוסק בתפלה ההיא בדחילו ורחימו, ואם לאו ח"ו מפני צד הדין שבו מעורר כי אז יעשן אף ה' וגו', כל שכן העוסק בתורת קרבן שיעלה לריח ניחוח לתקן הדינין.

וכן דקדק הרשב"י ע"ה עוד בלשונו באמרו ותמן סלקין כל ריחין וקטורין וגו', והכוונה שגם הקטורת היה עולה למקום זה לבסם הדין, וגם אם יקרא האדם הקטורת בכוונה יעלה למקום זה לתקן ולבסם הדינין, ובשלהי פרשת ויקהל (דף ריח ע"ב) האריכו במעלת הקטורת, ונעתיק לשונו בענין התפלה, ומשם יש גם כן ראיה אל כוונתינו.

ומה שאמר ואם לאו סליק לון בדחילו ורחימו, ולמעלה בענין השמיעה לא הזכיר אלא דחילו לבד. הטעם, כי הריח הוא בקו האמצעי, כמ"ש ריחא תמן אנשי אמת, ומדת אמת היא מיחדת השמאל והימין, שהם דחילו ורחימו, ולכך תיקון ריח התפלה וכל דבר שיעלה לחוטמא, הוא על ידי דחילו ורחימו.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק י

אחר שבארנו בפרקים הקודמים ראיה שמיעה ריח, שהם כנגד י'ה'ו', אריה שור נשר, כמו שהעתקנו לשון הרשב"י בריש פרק ח, נבאר עתה דבור שהיא כנגד ה' אחרונה, והיא פני אדם.

ולשון הרשב"י שם (רע"מ פ' פנחס דף רלד ע"א) דבור אדם, איהו אחיד עילא ותתא. וביאור דבריו אלה יתבאר במה שביאר בתיקונים (דף קכב ע"א) בענין ארבע תיקונים, שהם ראיה שמיעה ריחא דבור, ביאר שם שראיה לימין אריה, שמיעה לשמאל שור, ריח באמצע ריח נשר, ואמר אחר כך זה לשונו פומא, דא אדם, כליל ד' אתוון וכליל עשר אתוון ודא שכינתא, עד כאן לשונו. וכליל ד' אתוון וכו', הוא שם ידו"ד ויו"ד ק"א וא"ו ק"א, וכן ביאר (בדף קכט ע"א).

ויובן הענין יותר במה שאמר בתיקונים (שם דף סג ע"א) שאריה שור נשר הם ראיה שמיעה ריחא, ועליהם שורה פני אדם העליון שהוא סוד המחשבה, ואחר כך אמר בסוף דבריו דבור דא אדם דכליל מכלהו, מאן אפיק ליה מחשבה, עד כאן לשונו. ועל ידי מאמר זה יובנו ב' המאמרים הקודמים, מה שאמר בדף קכא, שדבור הוא שכינה, והוא

בסוד השם פשוט ומלא בעשר, כן הוא האמת, שבה השם פשוט מצד שהיא כוללת הג' פנים שהם אריה שור נשר יה"ו בה, שהיא ה' אחרונה. והשם מלא בעשר, הוא מסוד המחשבה העליונה כמו שהארכתי לעיל בפרק ו. ונמצא גם כן הדבור אחיד עילא ותתא למעלה בסוד המחשבה, ולמטה בשכינה, זהו הבנת הענין בדרך כלל.

ובדרך פרט הוא, כי האדם לא ידבר אלא שיחשוב בתחלה מה שידבר, אלא מוכרח הוא שיצטייר במחשבה הדבור ההוא, וכאשר ידבר כח המחשבה יוצא עם הדבור ההוא, ולכן הדבור מוכרח שימצאו ב' השמות האמורים כאחד, והוא סוד (משלי ג, יט) ה' בחכמה יסד ארץ, ולכן פי' בתיקונים (דף פג ע"א) זה לשונם י' איהי אמירה ודבור וקריאה.

אמנם קשה לי מה שאמר בתיקונים דף ג' (ע"א) דדיבור הוא שם אדנ"י, ואפשר לומר כי מה שנאמר במאמר שלפנינו מענין ידו"ד פשוט ומלא הכל הוא בחינת קול, וצריך עיון.

ולהבין הדבר על מתכונתו, יתבאר במה שפירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' נח דף עד ע"א) בפסוק (מל"א ו, ז) והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה, פי' פסוק זה על ענין הדבור מהיכן שרשו, ופי' ששורשו מסוד המחשבה, ואמר כד סלקא ברעותא דקודשא בריך הוא למעבד יקרא ליקריה, סלקא מגו מחשבה רעותא לאתפשטא וכו'. ואמר מציאות התפשטות האצילות עד שהוא קול, ואמר מהיכא מחשבה דהוה סתימא בחשאי אשתמע לאתגליא. עוד אתפשטת האי מחשבה לאתגליא, ובטש האי קול ואקיש בשפוון, וכדין נפקא דבור ואשלים כלא וגלי כלא, אשתמע דכלא איהו ההיא מחשבה סתימא דהוה לגו וכלא חד, כיון דמטא אתפשטותא דא ואתעביד דבור בתקיפו דההוא קלא, כדין והבית בהבנותו, כאשר נבנה לא כתיב וכו', עד כאן לשונו לענייננו. והרוצה להעמיק בסוד הענין יעיין המאמר במקומו שם.

וכיוצא בזה אמר בזוהר (פ' ויחי דף רמו ע"ב) בענין (בראשית מט, כא) נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר, פי' פסוק זה בסוד הדבור, והקשה שהיה לו לומר הנותנת, ותירץ תא חזי מחשבה ראשיתא דכלא וכו', ובסוף דבריו אמר וכד תסתכל בדרגין הוא מחשבה הוא בינה הוא קול הוא דבור, וכלא חד, והיא היא מחשבה ראשיתא דכלא, ולא הוי פירוד, אלא כלא חד וקישורא חד דאיהו מחשבה ממש אקשר באין ולא אתפרש לעלמין, ודא הוא ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד, ט), וע"ד הנותן אמרי שפר כתיב, עד כאן לשונו.

ובטעם הסוד הרמוז נבין מה שאמר בזוהר (פ' חקת דף קפג ע"ב) שהשומר פיו ולשונו זוכה להתלבש ברוח הקדש, זה לשונו ותלבש אסתר מלכות (אסתר ה, א) דאתלבשת במלכות עלאה קדישא ודאי לבשה רוח הקודש, מאי טעמא זכתה להאי אתר, בגין

דנטרא פומה דלא לחוואה מדי, הדא הוא דכתיב (שם ב, כ) אין אסתר מגדת מולדתה, ואוליפנא כל מאן דנטר פומיה ולישניה זכי לאתלבשא ברוחא קדישא, עד כאן לשונו. ובזוהר (פ' אחרי מות ריש דף סא) פי' כי כאשר היא נקראת רוח הקודש הוא כאשר יונקת מסוד החכמה, זה לשונו בקיצור והאי זאת כד מתברכא אקרי קדש ואקרי חכמה, וקראו ליה רוח הקדש, כלומר רוח מההוא קדש דלעילא, עד כאן לשונו.

וטעם למלת התלבשות, דלימא זוכה לרוח הקדש. יתבאר לך במה שנתבאר באדרא (פ' נשא דף קלד ע"א) בתקוני דיקנא עילאה, תקונא תריסר, דקאמר שהרוח הקדושה היוצא מהפה העליון ביה מתלבש זעיר אנפין, ומהאי רוחא מתלבשין כל אינון דלתתא וכו'. ואמר אחר כך ובגין כך רוח דנפיק לבר ומתלבשין ביה נביאי מהימני אתקרי פרי ה', אבל בהאי עתיקא דעתיקין לא אתפרש ולית מאן דידע רוחיה בר איהו, עד כאן לשונו.

ומכאן תדע כמה מעלת השומר רוח הבל היוצא מפיו, שהוא רומז למקום עליון, ולכן זוכה להתלבש ברוח הקודש. ועל השומר רוחו נאמר (משלי יא, יג) ונאמן רוח מכסה דבר. ופי' נאמן, שיהיה חזק ברוחו שלא להוציאו למקום שאינו ראוי, ופי' מלת נאמן הוא כאומרו (ישעיה כב, כג) ותקעתיו יתד במקום נאמן, שפי' חזק בלי מתמוטט. וההפך מזה (משלי כט, יא) כל רוחו יוציא כסיל.

ובעונש הפוגם בהבל היוצא מפיו יתבאר לך במה שביארו בזוהר (פ' בשלח דף נט ע"א) בענין (קהלת א, יד) הכל הבל ורעות רוח, אמר שם, שאי אפשר שנאמר שהבל זה הנזכר בפסוק שיהיה באצילות, בסוד ז' הבלים שיש למעלה באצילות שנקראו מוצא פי ה' כדפי' בזוהר (פ' תזריע דף מז ע"ב), שאם הוא שם אינו רעות רוח, אלא פי' שהוא בחיצונים, ואמר זה לשונו תא חזי בשעתא דעובדין מתכשרן לתתא, ובר נש אסתכל בפולחנא דמלכא קדישא, ההוא מלה דעביד, הבל אתעביד מניה לעילא, ולית לך הבל דלית ליה קלא דסליק ואתעטר לעילא ואתעביד סניגוריא קמיה קודשא בריך הוא. וכל אינון עובדין דאשתדל בהו בר נש דלאו אינון פולחנא דקודשא בריך הוא, וההוא מלה דעביד, הבל יתעביד מניה ואזלא ושאטת בעלמא, וכד נפקת נשמתיה דבר נש ההוא הבל מגלגלא ליה בעלמא כאבנא בקוספיתא, כמה דכתיב (שמ"א כה, כט) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע, מאן יקלענה, ההוא הבל דמדבר סחרניה בעלמא, כדין כל מלין דמתעבדין ואינון תחות שמשא דלאו אינון פולחנא דקודשא בריך הוא, הבל יתעביד מנייהו, הבל איהו תבירא דרוחא דמתבר לרוחא וסלקא ונחתא בעלמא, הדא הוא דכתיב (קהלת א, יד) הבל ורעות רוח. אבל ההיא מלה דאיהי פולחנא דמאריה דא אקרי לעילא מן שמשא, ואתעביד מניה הבל קדישא, ודא הוא זרעא דזרע בר נש בההוא

עלמא, ומה שמיה צדקה, דכתיב (הושע י, יב) זרעו לכם לצדקה, האי מדבר ליה לבר נש כד תפוק נשמתיה מניה וסלקא לה באתרא דכבוד דלעילא אשתכח, לאצרורא בצרורא דחיי, הדא הוא דכתיב (ישעיה נח, ח) והלך לפניך צדקך, בגין לדברא לך לסלקא לך מן אתר לאתר, דכתיב כבוד ה' יאספך, עד כאן לשונו.

הנה מבואר במאמר הזה שכל מעשה שאינו הגון נעשה ממנו הבל להלביש הנשמה ולקלעו בכף הקלע, והוא רעות לרוח, והוא מה שדקדק באומרו מאן יקלענה ההוא הבל דמדבר סחרניה דעלמא, ובאומרו סחרניה דעלמא, הורה על סוד הענין הזה הרמוז. וכל שכן כשיהיה הבל היוצא מפיו לבטלה ולשקר וכיוצא, שהולך למקום הבל הרע הזה שהוא רעות רוח, ונעשה ממנו לבוש להלביש רוחו לקלעו בתוך כף הקלע.

ובתיקונים (דף קיז ע"ב) ביאר רשב"י בסוד ההבלים שבצד הקדושה והבלים שבצד הקליפה, אמר שם שיש הבל טב והבל בישא, הבל דאורייתא שהוא להב, עליה נאמר (תהלים כט, ז) קול ה' חוצב להבות אש, והבל זה הוא לצד ימין, כולל ז' הבלים כנגד ז' שמות שבשם מ"ב, אב"ג ית"ץ וכו', ואמר שית סלקין דאינון להבים בשית עזקן דקנה, והבל דפה שביעאה, ולקבליהון אמר דוד ז' קלין דהבו לה' בני אלים, ועל אלין שבע אתמר (דברים ח, ג) כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, ואלין ז' קלין סלקין בז' רקיעין. ואית ז' דשמאלא דנחתין בז' ארעין, ועלייהו אמר קהלת (קהלת ג, כא) כי מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה וגו', (פי' הוא על גמר הפסוק ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ). שבעה הבלים טבין, אלין אינון ז' ימי השבוע לקבלייהו, ואחרנין לקבל שבע שני הרעב, אלין הבלים דחיי ואלין הבלים דמיתה, ובגין דא יש הבל ויש הבלים, עד כאן לשונו.

ואמר עוד לקמיה הבלים דסטרא אחרא עלייהו אתמר (ירמיה י, טו) הבל המה מעשה תעתועים, דאינון הבלים סלקין בנבלות הפה ובשקרות, וכלהו סלקי לגבי מוחא, אית חמה ולבנה וככביא ומזליא ברקיעין דאינון קליפין, דעלייהו אתמר (ישעיה ה, יח) הוי מושכי העון בחבלי השוא, ועלייהו אתמר (שם נא, ו) כי שמים כעשן נמלחו, וחפרה הלבנה ובושה החמה (שם כד, כג), וכמה הבלין אית לון דכלהו מליין שקר ושוא, וכל מאן דאפיק מלין דשקרא כמה מלאכי חבלה פתחין גדפייהו לקבלון הדא הוא דכתיב (קהלת י, כ) כי עוף השמים יוליך את הקול, ואלין מלולין אינון בנין כמה בניינין, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמרים אלו הפרש שבין הבל הקדוש מעסק התורה וכיוצא, להבל שאינו קדוש, שהבל שאינו קדוש עולה לקליפה ובונה בנייני שוא הבל המה מעשה תעתועים כמבואר.

הכלל, כי כפי מה שאדם בונה בעולם הזה שם תעלה נשמתו אחר מיתתו כמבואר במאמר של פרשת בשלח שהעתקנו, אם לא שישוב בתשובה שלימה וחזקה לבטל כל אותם הרקיעים והארצות שבנה בצד הקליפה.

וכן אמר עוד לקמיה בתיקונים (דף קיח ע"א) שכל ההבלים של התפלות עולים ומתקשרים בהבל הקדוש שהיא השכינה, ויש הבל של דברים בטלים והוא בקליפה, זה לשונו בקיצור אית הבל דאתמר ביה (בראשית ד, ב) את אחיו את הבל, ואית הבל בצלותין ופולחנין טבין, ואית הבל דדברים בטלים מלין ריקנין דאתמר בהון הבל המה מעשה תעתועים וגו', עד כאן לשונו.

ולקמיה (שם) ביאר שיש בין שני הבלים אלו הבל אמצעי שאינו לא קדוש ולא טמא, אלא שיחת חול, שהוא הצורך להשתמש בדברי העולם הזה, ועליו אנו אומרים המבדיל בין קדש לחול, ועל ההבל החצוני אנו אומרים ובין ישראל לשאר עמים.

והנה כאשר יחשוב האדם במה שכתבנו לעיל, שחיוב האדם לקדש איבריו מפני שכל אבר ואבר שבו נמצא שם ידו"ד, ובהיותו מקדש האבר ההוא מקדש את השם, כל שכן שיחוייב לקדש את פיו שיש בה שם ידו"ד בכמה בחינות, אם באיברים המוציאים הדבור, וישתתפו בהוצאת הדבור ה' מוצאות, ומוכרח שיהיה בכל אחד ואחד שם ידו"ד, שהרי הם אברים מתחלפים גרון חיך ולשון שינים שפתים. אם בבחינת קול ודבור עצמו, שיש שם ידו"ד כדפי' (לעיל). וכן ראוי שיחשוב, שהרי בתפלה כמה הזכרות מוציא מפיו אם במזמורים אם בברכות, ולכן ראוי לקדש פיו שלא יצא שם ידו"ד בפה פגום.

ובתיקונים (דף קלב ע"א) אמר זה לשונו פומא עקימא לא שריא ביה קודשא בריך הוא דאיהו מום, כל שכן דבורא דיליה עקים, עליה אתמר (קהלת א, טו) מעוות לא יוכל לתקון. פומא ולבא אינון לקבל אורייתא דבכתב ואורייתא דבעל פה, קלא ודבור דנפיק מתרווייהו אינון ו"ה, צריך לאפקא לון בדחילו ורחימו די"ה, ואם לאו לא שריא תמן ידו"ד, עד כאן לשונו. ומה שאמר פומא ולבא לקבל אורייתא, הכוונה היא שהלב הוא תורה שבכתב והפה כנגד תורה שבעל פה, כי כמו שהפה מגלה מה שנסתר בלב כן תורה שבעל פה מגלה מה שנעלם בתורה שבכתב. והכוונה בזה ללמדנו שיהיו פיו ולבו שוים, ובזה מיחד, אבל אם הוא מדבר אחת בפה ואחת בלב, הוא מפריד וקוצץ בנטיעות.

ומכלל המאמר מובן, שכל שיש פגם בפיו או בדבורו אין שם ידו"ד שורה שם, ויתחייב לבא בגלגול (כפי מה שהורונו ז"ל כנזכר לעיל) לתקן את אשר עוות. וכשם שהעונש גדול, כך המקדש פיו שכרו גדול, כי מקדש את השכינה הנקראת פה, ולכך זוכה לרוח הקודש כדפירשנו לעיל.

ועל דבור חול הזהירונו ז"ל במשנה ואמרו (אבות פ"א מי"ז) לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, ופי' לגוף, לענייני הגוף, כמו שאמרו ז"ל בחולין (דף פט ע"א) על פסוק (תהלים נח, ב) האמנם אלם צדק תדברון, זה לשונם אמר רבי יצחק מאי דכתיב האמנם אלם צדק תדברון משרים תשפטו בני אדם, מה אומנותו של אדם בעולם הזה ישים עצמו כאלם, יכול אף לדברי תורה, תלמוד לומר צדק תדברון, יכול יגיס דעתו, תלמוד לומר משרים תשפטו בני אדם, עד כאן לשונם.

וכן הזהירנו שלמה המלך עליו השלום על זה ואמר (קהלת ה, א) אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. ויש לדקדק, כי היאך נתן טעם לשיהיו דבריו מועטים מפני שהאלהים בשמים ואתה על הארץ, כי אדרבה זה מורה סלוק ההשגחה, והיה ראוי שיאמר דברים המורים על ההשגחה - כי האלהים בשמים ובארץ, כענין (תהלים קיג, ו) המשפילי לראות בשמים ובארץ. ורבותינו ז"ל פירשו בספרי (האזינו ד), אמר שלמה כל זמן שאפילו חלש שבחלשים למעלה הוא נוצח את הגבורים, כשהוא מלמטה ומלמעלה גבור שבגבורים על אחת כמה וכמה, וכן הוא אומר (דברים לב, ו) הלה' תגמלו זאת, עד כאן לשונם.

אמנם מה שנראה לנו בביאור הפסוק הזה, ואפילו אם יתארך בו, מפני רוב התועלת המגיע ממנו ללשון לא נחוש, והוא זה, צריך לדקדק מלת אל תבהל על פיך, דלימא אל תבהל פיך, או את פיך, מאי על.

אבל הענין, כי הפה כללה ה' מוצאות האותיות, וכן פי' בתיקונים (דף קלב ע"א) זה לשונם חמש תקונים אנון בפומא דאתמר בספר יצירה אהח"ע בומ"ף גיכ"ק דטלנ"ת זסשר"ץ, ובהון אבנים שלמות תבנה לקודשא בריך הוא בכמה צלותין ופולחנין, ועלייהו אמר יעקב (בראשית כח, יא) וישכב במקום ההוא, וישכב וי"ש כ"ב במקום ההוא, י"ש - להנחיל אוהבי י"ש (משלי ח, כא), כ"ב - ב"ך יברך ישראל (בראשית מח, כ), עד כאן לשונו.

ובספר יצירה (פ"ב מ"ו) אמר, שהקדוש ברוך הוא קבע בפינו כ"ב אותיות בה' מוצאות, כ"ב אותיות יסוד חקוקות בקול חצובות ברוח קבועות בפה בחמש מקומות, אהח"ע

בומ"ף דטלנ"ת זסצר"ש גיכ"ק. ופירש מורי עליו השלום, שמלת קבועות בפה הנאמר שם מורה לנו ענין גדול, והוא, מציאות ה' מוצאות שורשם למעלה מעלה בראש, והם שורש לכל הנמצאות כמבואר באדרא, אמנם הם יורדים ומתגלים מעולם לעולם בבחינות אבי"ע, והקדוש ברוך הוא לאהבתו את האדם קבע בפיו האותיות האלו כדי שיוכל להדבק בבוראו, כי בהזכירו למטה אותיות אלו בתורתו או בתפלתו מנענע ומעורר למעלה השרשים העליונים, והיינו מלת קבע, שהוא כעין התוקע השלשלת ראשה אחד במקום אחד וראשה השני במקום אחר, כי אף על פי שיהיה המקום ההוא רחוק, בנענע אדם ראש השלשלת שבידו מנענע כל השלשלת אף על פי שתהיה גדולה כל מה שאפר להיות. וכן אמר גם כן בסוף ספר יצירה (פ"ו מ"ח) קשר עשרים ושתים אותיות בלשונו, והמקום גילה לו סודו. ומילת קשר מורה גם כן על הנדרש במלת קבע.

ובזה נבין מעלת הראשונים עליהם השלום שהיתה תפלתם נשמעת מיד, מפני שהיו נזהרים שלא לפגום כ"ב אותיות שהם ה' מוצאות הקבועות בפיהם בשיחה בטלה ושאר הדברים הפוגמים הלשון, לכך היתה תפלתם בוקעת הרקיעים ועולה עד למעלה מעלה לעורר הרחמים, וכן אמר בזוהר (פ' שמות דף יד ע"ב) כי בשעה שהיה רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום עוסק בתורה היו כמה אלף ורבבות מלאכי השרת שומעים קולו, והטעם כי מפני שהיו המוצאות היוצאים מפיהם טהורים, היו קושרים ומיחדים כל העולמות, כי קול ודבור היוצא מפיהם היה נעשה נחת רוח למעלה.

אמנם בהיות פגם בה' מוצאות, הבל התפלה והתורה היוצא מפיו יוצאה על ידי פגם וסירכא, ואי אפשר שיתיחד למעלה כי כל אשר בו מום לא יקרב (ויקרא כא, יח), וכן אמר ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רכז ע"ב) זה לשונו וכגוונא דאינון חמשה כנפי ריאה כלהו פתיחן בלא סירכא לקבלא האי קולא, הכי נמי צריכין למהוי ה' תקוני דפומא כלהו פתיחן בלא סירכא בחמש תיקונין דאינון, אהח"ע בגרון, בומ"ף בשפוון, גיכ"ק בחיך, דטלנ"ת בלישנא, זסשר"ץ בשינים, ודבור דיהא בהון בלא סירכא ועכובא כלל, הדא הוא דכתיב (בראשית כד, טו) ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת, דא צלותא דאיהו דבור, ובגינה אתמר אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שמקובל, ואי אית סירכא ונפקא בעירובא יודע אני שמטורף, בגין דסירכא איהי טרפה, עד כאן לשונו.

והנה בהקדמה זו נבין הפסוק, אומרו אל תבהל על פיך, והכוונה כי פיך הוא כלל חמש מוצאות שפי'. ואומרו תבהל, הוא שלא ימצא בהם פגם שהוא בהלה וקליפה, והקליפה היא חיצונית היא "על פיך", שהיא מיותרת ובאה על הה' מוצאות. וחברי ה"ר משה ביארוקאש עליו השלום אמר בענין זה דבר נאה, שנודע (פ' נשא דף קלד ע"א) הוא

שמהפה העליון יוצא הבל כדפירשנו לעיל, וירצה אל תבהל, שלא תהפוך מהבל לבהלה שהיא הקליפה.

והנה על דרך שפי' בעל פיך, פי' ז"ל בתנחומא ז"ל זהו שאמר הכתוב אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר, אלו בני אדם שהם מחרפים שמו של הקדוש ברוך הוא, בא וראה כשנבראו העליונים והתחתונים בחצי השם נבראו, שנאמר (ישעיה כו, ד) כי ביה ה' צור עולמים, ולמה לא נבראו בכלהו, שאין העולם כדאי להזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא שלם, אוי להם לבריות שמחרפין שמו של הקדוש ברוך הוא, ראה מה כתיב בקרבנות, קרבן לה', עולה לה', ואינו אומר לה' קרבן לה' עולה, ובני אדם מחרפין ומגדפין שמי, לכך נאמר אל תבהל על פיך. מורה בפירוש שבאו לפרש מלת אל תבהל "על", כי הבהלה הוא החירוף והגידוף, והוא מיותר על הפה - שאינו צורך לאדם בו, כי פיך ודאי בסוד ה' מוצאות שבו לצורך נבראו.

ואפשר עוד לומר, נודע כי הדבור הבא לאדם הוא מהשכינה, כמו שנאמר (שמות ד, יא) מי שם פה לאדם או מי ישום אלם וגו' הלא אנכי ה', ומלת אנכי אפשר לפרשו בשכינתא עילאה ובשכינתא תתאה, כדפי' בתיקונים (דף עד ע"ב) שעליהם נאמר אנכי אנכי, אבל היותר הוא בשכינתא עליונה שמשם הוא אנכי ה' אלהיך כדפי' ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רנו ע"ב), וירצה בזה, לא תפגום במדה שהיא על פיך - שמשם נתהווה להיות פה, שהה' מוצאות הם מסוד ה' עילאה, ומשם גם כן כח הדבור, כמו שנאמר או מי ישום אלם וגו'. ואם נפרש בשכינה, והיא על פיך, נפרש הלא אנכי ה' שהם קול ודבור, וגם שאר פרטי הפסוק צודקים במדות אלו.

ושמעתי מפי מורי עליו השלום, כי פיו של אדם למעלה מעשרה, וקול ודבור היוצא מפיו אם הוא בקדושה מיד שכינה נקשרת בו, דלא ירדה שכינה למטה מעשרה (סוכה דף ה ע"א). ובענין זה מדוקדק עתה לשון הפסוק על פיך, שהשכינה היא על פיך, שפיך הוא למעלה מעשרה, והיינו (תהלים סח, יד) אם תשכבון בין שפתים, שפי' בתיקונים (דף מה ע"א) שישכיב השכינה שהיא א"ם בשפתותיו כדי ליחדה.

ועוד, כבר העתקנו בשער האהבה (פ"ט) מה שאמר רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום בפקודין שלו (זוהר פ' נשא דף קכב ע"ב) שהשכינה היא מוצא פי ה' שעליה מתקיים האדם, וזה לשונו בקיצור ואיהי הבל דעאל בפומא דבר נש בלא עמל ובלא יגיעה, ה' דהבראם. ובמאמר זה יצדק יפה "על פיך".

ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים, הענין כי מהלב יוצא הדבור כמו שנתבאר ברעיא מהימנא כמה פעמים (פ' נשא דף קכא ע"ב, פ' פינחס דף רכז ע"ב), ובתיקונים

(דף כח ע"א) זה לשונם לבא איהו אש אוכלה, מאודנא ימינא דלבא דאיהו כלפי כבד, ומניה נפיק דבור, הדא הוא דכתיב (ירמיה כג, כט) הלא כה דברי כאש נאם ה', ואי לאו כנפי ריאה דנשבין על לבא הוה אוקיד כל גופא, עד כאן לשונו.

ולכן אמר ולבך אל ימהר להוציא דבר, שממנו יוצא הדבור, והדבור היוצא ממנו הוא דין, כמו שפי' הרשב"י שהלב הוא אש והדבור עליו נאמר הלא כה דברי כאש. והדבור יוצא לפני האלהים, שהוא דין, שהעולם הזה עקרו נברא בדין, כמו שנאמר (בראשית א, א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. וכשראה שלא יכול להתקיים שתף עמו מדת רחמים (ע' בר"ר יב, טו), אמנם הוא שיתוף בעלמא לבד, כי עקרו בדין נברא ועל הדין עומד כמו שנתבאר בזוהר (פ' צו דף ל ע"ב) דבכל יומא ויומא דינא תלי בעלמא בגין דעלמא על דינא אתברי וקיימא.

ואפשר לומר בענין אחר לפני האלהים, להורות לנו על ההשגחה, ושידע שכאשר הוא מדבר המלך מלכי המלכים אלהים שומע דברנו, וכמו שפי' הרמב"ם עליו השלום בענין היראה (מו"נ ח"ג פנ"ב) שאין האדם מאריך דבריו לפני המלך כמו כשהוא בביתו, ומלך מלכי המלכים השקפתו תדירה עלינו, ולכך אמר אל ימהר וגו'.

אמנם צריך לדקדק, כי סוף סוף נראה הפסוק הזה מיותר בענייננו, כי אל תבהל על פיך פירושו הוא שלא יוציא הדבור מפיו במהרה, והיינו ולבך אל ימהר וכו'.

לכן נראה כי הם שני חלוקות, האחד בדברי העולם והב' בדברי קדושה, אל מה שנוגע לדברי העולם אמר אל תבהל על פיך, וירצה כי אף על פי שיש לך רשות לדבר, והיינו פיך שהיא ברשותך, לא יהיה בבהלה ובמהירות אלא בנחת רוח. ואפילו בדברי קדושה שאתה עומד לפני האלהים, אל תמהר להוציא דבר לפני האלהים, וכן פי' בגמרא (ברכות פ"ה מ"א) שאין להתפלל מיד אלא שיתיישב קודם בדעתו וידע לפני מי הוא עומד, כמו שאמרו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש וכו'. וכן אמר במדרש (ילקוט שמ"ב פ"ז סי' קמו) שאמר דוד לא הייתי מתפלל לפני האלהים עד שהייתי מתיישב בדעתי, ונעתיק כל לשונו לקמן בענין התפלה בעזרת ה'. ואפילו בעסק התורה צריך שישב במורא ויכוון מה שמוציא מפיו, כמו שנאריך במקומו. ובזוהר (פ' בראשית דף ב ע"א) אמר, כי מלה בסלע משתוקא בשתים, הוא אפילו בענין התורה. והיינו ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים, פירוש כשאתה עומד לפני השכינה שהוא כשהוא עוסק בתורה ובתפלה, אל ימהר.

כי האלהים בשמים ואתה על הארץ, נודע כי אלהים הוא לשון דין ודיין, כמו שפי' ז"ל (שמ"ר ג, ו) כשאני דן את עולמי נקרא אלהים. ואומרו בשמים, ירצה שהוא דן בשמים

עם כל פמלייא של מעלה שהם בשמים, ולכן לא אמר כי האלהים על השמים, שהיה מורה על סלוקו ועלויו מהם, אלא בשמים הוא להשגיח ולדון, כמו (תהלים קג, יט) ה' בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה. עוד, אלהי"ם עולה למנין הכס"א, וירצה בזה שכסאו שהוא דן, בשמים, והמלאכים לפניו מהם מיימינים לזכות מהם משמאילים לחובה, וכיון שדברי האדם הקדוש ברוך הוא הוא דן אותם עם כל פמליא של מעלה אם דבריו ביושר אם לאו, ראוי הוא שיהיו מעטים, כדי למעט הדין ממנו.

ולכן אמר הכל בלשון אלהים, שהכל נדון בדין הגמור בלי לוותר דבר, וכמו שאמרו במדרש ויקרא רבה (פ' אמור כו, ז) זה לשונם רבי הוה פשיט קרייה, וכד הוה מטי להדין פסוקיא הוה בכי, כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמוס ד, יג). מהו מגיד לאדם מה שיחו, רבי הונא בשם רבי יעבץ אמר יוצר הרים ובורא רוח. רבי הונא בשם רבי יעבץ אמר אוחרי, תהו חשך ואפלה אפילו דברים שאין בהם ממש, אפילו שיחה קלה שאדם משיח עם אשתו, הם נכתבין על פנקסו של אדם, וקוראים לפניו בשעת מיתתו, ומי כותבן עושה שחר עיפה (עמוס שם), עד כאן לשונם. והטעם שיכתב הדבור על ידי השם יתברך, מפני שהדבור הוא על ידי הנשמה, כדכתיב (בראשית ב, ז) ויהי האדם לנפש חיה, ומתרגמינן והוה באנש לרוח ממללא, ונודע שהנשמה הוא ממנו יתברך כדכתיב (שם) ויפח באפיו נשמת חיים, ולכן כיון שעצם הנשמה היא הפוגמת בדבור או המתתקנת בדבור הטוב, הכל נכתב על ידו יתברך כדי להענישה או להשכירה מדה במדה כפי ידיעתו יתברך שאינה נודעת לשום בריה ולא למלאך ולא לשרף.

ואתה על הארץ, דקדק באומרו ואתה על הארץ, ולא אמר ואתה בארץ על דרך שאמרו כי האלהים בשמים, לתרץ לנו הקושיא שדקדקנו לעיל. והענין, כי האדם עיקר דירתו קודם חטא אדם הראשון היה בגן עדן מסולק מחומריות החומר הגוף העכור הזה, אמנם בעונו נתלבש בגוף ובחומר העולם הזה, והרי הוא נפרד לפי דעתו מהקדושה, אמנם שם הקדוש ברוך הוא באדם בתחילת ברייתו הדבור באדם, נוסף על כל הבעלי חיים שבעולם הזה, שעל ידי הדבור הוא משתוה עם המלאכים, וכדפי' לעיל ענין שלשה קשרים שיש באדם נפש רוח נשמה שהם מעשה דבור מחשבה, ופירש רשב"י שהדבור הוא מחיות הקדש שהוא מדרגת הרוח (ת"ז דף סח ע"ב), ועל ידי הדבור יש כח באדם לידבק בקדושה.

והוא מה שכיוון שלמה המלך ע"ה באומרו (קהלת ג, כא) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ. כי האדם מצד הדבור שבו רוחו יעלה למעלה, והבהמה רוחה תרד למטה, מפני שחוזרת ליסודה בעשיה, שלא הושם

בה כח הדבור שהוא כח אלהי נתון באדם, כאומרו (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה ומתרגמינן והות באדם לרוח ממללא.

וזהו שאמר ואתה "על" הארץ, כי מצד הנשמה והדבור שבך אתה מסולק מהארץ ומהחומר שבה, פירוש שאינך משתוה עם שאר בעלי חיים שבארץ. ולכן כשהאדם מדבר בין שיהיה דבר קדושה או חול, לא יחשוב שהוא מדבר בארץ ושהוא גשמי, אלא שהוא רוחני מדבר עם המלאכים, שבדבור הוא שוה להם. ולכן לא יצטרך הפסוק לומר כי האלהים בשמים ובארץ כי במקום שיאמר שהשגחתו הוא בארץ שהוא להשגיח על המעשים הנעשים בארץ מצד חומר המעשה, אבל לענין הדבור האדם הוא קשור למעלה ומיד בהוציאו הדבור הוא לפני האלהים, שהאלקים הזה הוא בשמים. וזהו דקדוק הפסוק, אל תמהר להוציא דבר לפני האלהים, ומפני שמשמע לפני האלהים הדר בארץ, נשמר מזה ואמר שהאלהים שאמרתי לך בשמים, ואתה כשאתה מוציא הדבר אתה על הארץ ומסולק ממנה, נמצא שאתה מדבר לפני האלהים בשמים, מן הטעם האמור.

על כן יהיו דבריך מעטים, כיון שאתה עומד למעלה לפני המלך אין ראוי שתאריך דבריך לפניו. ודקדק באומרו דבריך, פירוש דברי הגוף שהם שלך, ולא של הקדוש ברוך הוא, אבל דברי שבח ותפלה ודברי תורה שהם שלו, חפץ המלך שתהיה לפניו לעולם להאריך בשבחיו ולהגות בתורתו.

ויש לנו הכרח למציאות ההקדמה הזאת מדברי רשב"י עליו השלום, שהדבור יש לו מעלה זו יותר משאר מצות שיעשה אדם, כי שאר הדברים שיעשה האדם במעשה יש שבעה המה עיני ה' משוטטים בכל הארץ, כדפי' בסבא פרשת משפטים (דף קז ע"א) בענין (תהלים נא, ו) והרע בעיניך עשיתי, שהולכים בעולם ובהם מצטיירים כל מצוה או עבירה שיעשה האדם. אמנם בדיבור פי' רשב"י שהקול מעצמו עולה למעלה ושם נבחן, כך פי' בזוהר בפרשת לך לך (דף צב ע"א) זה לשונו רבי יוסי פתח (ישעיה ס, כא) ועמך כולם צדיקים וגו', זכאין אינון ישראל מכל שאר עמין דקודשא בריך הוא קרא לון צדיקים, דתניא מאה ועשרין ותמניא אלפי דמארי דגדפין דאזלין וטאסין כל עלמא, ושמעין קלא ואחדין ליה להההוא קלא, כמה דתנינן לית לך מלה בעלמא דלית לה קלא, ואזלא וטאסא ברקיעא, ואחדין לה מארי דגדפין וסלקין ההוא קלא למאריהון דמדין, ודיינין לה הן לטב הן לביש, דכתיב (קהלת י, כ) כי עוף השמים יוליך את הקול וגו', עד כאן לשונו. הרי שאמרו שכל דבור יש לו קול ועולה למעלה ברקיע, ומשם לוקחין הדבר מארי דגדפין.

ובזוהר (פ' מצורע דף נה ע"א) על פסוק (תהלים יז, א) שמעה ה' צדק וגו' בלא שפתי מרמה, הוסיפו ואמרו שהקול בעצמו עולה ובוקע הרקיע, אמרו ז"ל מאי בלא שפתי מרמה, אלא הכי תנינן כל מלה ומלה דאפיק בר נש מפומיה סלקא לעילא ובקעא רקיעין, ועאלת לאתר דעאלת, ותמן אתבחנת ההיא מלה, אי היא מלה דכשרא אי לאו, אי איהי מלה דכשרא עאלין לה קמי מלכא קדישא למעבד רעותיה, ואי לאו סאטין לה לסטרא אחרא לאתער בההיא מלה רוחא אחרא, עד כאן לשונו. וכן פירש בריש פרשת נשא, ונעתיק אותו לקמן בעזרת ה'.

וכן בזוהר (פ' צו דף לא ע"ב) אמר שם שהדבר התלוי בדבור מעורר דבור למעלה, ואמר זה לשונו ואי תימא מלה מה אתער, אלא הכי כתיב (נח, יג) ודבר דבר, ההוא דבר אתער מלה אחרא לעילא ואקרי דבר, דבר ה' אשר היה, ודבר ה' היה יקר, בדבר ה' שמים נעשו, דהא תנינן ההיא מלה סלקא ובקעא רקיעין עד דסלקא בדוכתיה ואתער מה דאתער, אי טב טב אי ביש ביש, כמה דכתיב (דברים כג, י) ונשמרת מכל דבר, עד כאן לשונו.

אמנם קשה לענין זה מה שפי' בתיקונים (ריש דף קלא) שיש מלאכים נקראים מארי דגדפין, שממונים על קולות התורה, זה לשונו ואית פקודין דתליין מפומא, דממנן על קלין דאורייתא ועל דבורין דאתמר בהון (קהלת י, כ) כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר, עד כאן לשונו. ועוד אמר לקמיה ע"ב ומלאכין דאתמר בהון כי עוף השמים יוליך את הקול, דתליין בקלא, ובעל כנפים יגיד דבר דתליין בדבור, עד כאן לשונו. וקשה, שאחר שהקול עולה ובוקע הרקיע למה יצטרכו המלאכים האלו.

ויש לומר, כי הקול הזה העולה בודאי יש בו צד גשמיות מצד האדם שהוא בעשיה הזאת הגשמית, ולכן אחדין בה מארי דגדפין כדי שתזדכך על ידם ויעלה במקום הראוי לעלות, אם הוא הבל תורה או תפלה שיעלה למעלה מעלה ליחד, ואם הקול העולה הוא קול מענייני העולם דנין אותו כפי הצורך. ובתירוץ הזה צריכין אנו לומר על מה שאמרו בזוהר (פ' ויקהל דף רא ע"ב) שיש כמה מלאכים המעלים התפלה מרקיע לרקיע, ולמה יצטרכו, אלא בודאי כדי לזככה מהגשמות כדי שתעלה למעלה מעלה ליחד.

עוד אפשר לומר כי האלהים בשמים, כמ"ש ברעיא מהימנא (דף רנח ע"א) בסוד שם אלהים, זה לשונו אלהים סהיד על אלהות דיליה דאית אלהים ואלהי האלהים, ואיהו אלוה על כלא ולית אלוה עליה, עד כאן לשונו. ואומרו בשמים, יובן במ"ש בתיקונים (סוף דף ג) דעלת על כלא נהיר בעשר ספירן דאצילות וכו' ובי' גלגלי רקיעא ולא אשתני בכל אתר. וזהו כוונת אומרו כי האלהים בשמים, פי' שאלהותו ואורו מאיר בשמים

כולם כאחד בהשואה אחת, כמ"ש דנהיר בי' גלגלי רקיעא וכו'. ועתה בזה מורה ודאי על ההשגחה.

עוד אפשר כי האלהים בשמים, כי אלהים נודע שהיא אימא עילאה, ומושבה היא בשמים שהם ג' אבות, והכוונה שאינה גוזרת גזרה כי אם על פי בית דין של ג', שהם הג' אבות, כדי שיהיה הדבר נדון לימין ולשמאל ואחר כך הג' מכריע, וכדוגמא זו צריך האדם שהוא על הארץ שכאשר יוציא הדבר, שקודם ישקלהו במאזני השכל לימין ולשמאל ולהכרעה, ובזה יהיו דבריו מעטים. ועוד יש לי בזה הפסוק דברים נסתרים כתובים אצלי, ודי במה שהארכנו לתועלת המעשה.

והנה פרטי הבחינות המבוארות בפסוק הזה, יחויב לאדם שימעט דבריו, אם בבחינת סוד ההבל שפי', אם בבחינת ה' מוצאות הקבועות בפיו שלא יהיה בהם סירכא, אם בבחינת קול ודבור, אם בבחינת זכוך הקול ודבור העולים למעלה לידון כדפי', אם בבחינת ההשגחה התדירה עליו צריך למעט דבריו בדברי העולם.

ובזה נכלל הפרק הזה:

ונבא לבאר בפרק בפני עצמו כמה מעלת השומר פיו ולשונו, וכמה גודל הפגם, אף על פי שכבר ביארנו קצת בפרק הזה, בפרק הבא נוסיף לקח בעזרת ה'. וחלקנו הענין בפרק בפני עצמו כדי לתת ריוח למעיין בין פרק לפרק.

פרק יא

כתיב מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע וגו' (תהלים לד, יג), אמרו רבותינו ז"ל (ע"א דף יט ע"א בסופו) מכריז רבי אלכסנדרי מאן בעי חיי מאן בעי חיי, כנוף ואתו כוליה עלמא לגביה, אמרי ליה הב לן חיי, אמר להו מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך וגו' סור מרע ועשה טוב. שמא יאמר אדם נצרתי לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה, אתגרה בשינה, תלמוד לומר סור מרע ועשה טוב, ואין טוב אלא תורה, שנאמר (משלי ד, ב) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו, עד כאן לשונו.

והמעשה הזה הובא במדרש (ויק"ר טז, ב) באופן אחר, וכתב מורי ע"ה שמה שאמר שלא הבין הפסוק אלא על ידי הרוכל ההוא, הוא שהפסוק כפול באומרו מי האיש החפץ חיים וחזר ואמר אוהב ימים לראות טוב, ונתרץ על ידי הרוכל המכריז מאן בעי חיי, שבאו כל העולם אצלו, ואם לחיי העולם הזה ירדוף האדם להשיג סם שעל ידו יחיה, כל שכן שראוי שירדוף אחר חיי העולם הבא, והימים שראוי שיהיו אוהבים שלו לתיקון נשמתו ראוי שלא יחטא בהם על ידי לשונו, באופן שלא יתהפכו עליו לאויבים וקטיגורים, וזהו אוהב ימים - שיהיו הימים עצמם אוהבים לו לטוב לו לעולם הבא.

ובזוהר (פ' שמיני דף מא ע"א) פירש פסוק זה זה לשונו רבי אבא פתח ואמר, מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו' וכתיב (משלי כא, כג) שומר פיו ולשונו וגו'. מי האיש החפץ חיים, מאן חיים, אלא אלין חיים דאקרון עלמא דאתי, וחיים תמן שריין, ועל דא תנינא עץ חיים היא, אילנא מאינון חיים, אלנא דאתנטע באינון חיים, ועל דא מי האיש החפץ חיים כתיב. אוהב ימים לראות טוב, מאן ימים, אלא דא הוא שמא דמלכא קדישא דאחידא באינון יומין עלאין דאקרון ימי השמים על הארץ, ימי השמים ודאי, על הארץ ודאי, מאן דבעי חיים דלעילא למהוי ליה חולקא בהו, ומאן דבעי יומין לאתדבקא בהו ולרחמא להו, ינטר פומיה מכלא, ינטר פומיה ממיכלא וממשתיא דמסאב לנפשא וירחק איניש מאינון חיין ומאינון יומין, ינטר פומיה ממלין בישין דלא יסתאב בהו, ויתרחק מנייהו ולא יהא ליה חולקא בהו. תא חזי פומא ולישן אתר אחרא עלאה הכי אקרי, ובגין כך לא יפגום איניש פומיה ולישניה, וכל שכן לאסתאבא נפשיה וגרמיה, בגין דאסתאב הוא בעלמא אחרא, והא אוקימנא.

והנראה לנו בביאור הכתוב לפי הפשט באומרו מי האיש, בזוהר (פ' תרומה דף קכח סוף ע"א) פי' דמאן דאתגבר על יצריה אקרי איש, והטעם שיקרא איש הנוצר לשונו מרע, מפני היות חטא הלשון תדיר, והגובר על יצרו ואינו מדבר בשעה שיצרו מפתהו שידבר ראוי שיקרא איש, מה שאין כן שאר העבירות שעם היות שיגבר עליו פעם אינו מצוי ואינו מעלה כל כך שיקרא איש כמו הנוצר לשונו.

וכיון לומר לנו המעלה הגדולה שאדם משיג בשמירת הלשון כראוי, הא' סבת הדבקות באלהיו כדפי' שאלו הם עיקר החיים, ועל זה נקרא הצדיק חי - ובניהו בן יהוידע בן איש חי (שמ"ב כג, כ), וכן והחי יתן אל לבו (קהלת ז, ב), וכמו שאמר הפייטן "ברחקי ממך מותי בחיי ואם אדבק בך חיי במותי". ומה שימשך מחמת היותו חפץ בחיים הוא, שהוא אוהב הימים, שהימים הם הארות עליונות נמשכות למטה לתיקון הנפש, ותיקון הצפון לצדיקים הוא צפון וטמון בתוך הימים, והמזכך עצמו הוא זוכה לראות עולמו בחייו, כמו שאמרו בברכות (דף יז ע"א) עולמך תראה בחייך, וזהו לראות טוב - פי' לראות עולמו בחייו, ולא ישיג המעלה הזו אלא השומר לשונו כראוי, וזהו שאמר שם במאמר, פיך ידבר חכמות ולשונך יחריש רננות, וכל מה שנזכר במאמר הכל הוא הכנה לנזכר בריש המאמר, עולמך תראה בחייך ותקותך לדור דורים.

ואמר נצור לשונך מרע, המוסכם בדברי הרשב"י ע"ה בזוהר (פ' בראשית ריש דף נז) כי מלת רע יכונה למוציא זרע לבטלה, וסמך הענין מפסוק (בראשית לח, ז) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה', שהיינו שהיה מוציא זרע לבטלה, וזה לשונו בקיצור על ענין זה אמר

רבי יוסי וכי רע לאו איהו רשע, אמר ליה לא, רשע אפילו ארים ידיה לגבי חבריה אף על גב דלא עביד ליה מידי אקרי רשע, כמה דכתיב (שמות ב, יג) ויאמר לרשע למה תכה רעך, הכית לא כתיב אלא תכה, אבל רע לא אקרי אלא דמחבל ארחיה וסאיב גרמיה וסאיב ארעא, עד כאן לשונו לענייננו, הרי בפירוש שאמר בלשון שלילה, רע לא אקרי אלא וכו'.

והנה על דרך זה צריך לפרשו בלשון, והענין שאחר שפי' שהם שני בריתות מכוון זה כנגד זה ברית הלשון וברית המעור (ספ"י פ"א מ"ב), כמו שבברית המעור המוציא זרע לבטלה יקרא רע, כן בברית הלשון המוציא מלה לבטלה כמוציא זרע לבטלה, ולכך אמר נצור לשונך מרע, כדי שלא תהיה נקרא רע שהוא המוציא כדפי'.

ואמר נצור ולא אמר שמור וכיוצא, הוא להורות על השמירה הגדולה וגדר וחומה לפנים מחומה כמורה מלת נצור. וכן פי' הרד"ק בשרשים, כי נצור מגזרת מצור, כענין (דברים כ, כ) ובנית מצור על העיר, והוא השמירה המעולה.

וכן מלת נצור לשונך, שלא אמר נצור הלשון מרע, אלא לשונך, פי' שתראה בעין השכל כי לשונך מוקפת שתי חומות, כדפי' ז"ל (ערכין דף טו ע"ב) על פסוק (תהלים קכ, ג) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה, אמר ליה הקדוש ברוך הוא ללשון, כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל, כל אברים של אדם מבחוץ ואתה מבפנים, ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחד של עצם ואחד של בשר, מה יתן לך וגו' עד כאן לשונו. והיינו ענין נצור רומזת מקום נעלם ונסתר, להורות על מצור שתי החומות שיש לה, לכך העלימה הבורא בהעלמות החומות האלו מה שלא עשה כן לשאר האברים, וזה ודאי מפני מעלתה, והוא כמשל האדם אשר יגנוז באוצר לפנים מאוצר הדבר החשוב שיש לו.

ולהסביר הדברים למה יקרא רע המוציא זרע לבטלה והמוציא מלה לבטלה, הטעם הוא במה שביארנו כי הלשון הוא במקום החיים כדפי' לעיל בענין מי האיש החפץ חיים, וכמו שהזרע הוא חיות גשמי באדם שהוא מאור עיניו וכו' (רמב"ם דעות פ"ד הי"ט), והוא מוליד בגשמי כנודע, והמוציא לבטלה נקרא רע מפני הסוד והרמז שבו למעלה, כן מלת הלשון שהוא מצור סוד חיות רוחני מתלבש בכלי הלשון מוליד למעלה בקדושה הרוחנית, ואין ראוי שיצא לבטלה, וזהו מעלת רב שלא שח שיחה בטלה כל ימיו.

ואף על פי שאמרנו שעל דבור לבטלה נאמר רע, מכל מקום גם כן כל דבר שהוא פגום ויורה לחיצוני יקרא רע, והעד לשון הרע שהוא מזיק, ואף על פי שיגיע תועלת לאומרו, מכל מקום יקרא רע מצד עצמו שיש לחיצוני חלק בו, וכלל אומרו נצור לשונך - פי' מכל דבור שיש לחיצוני הנקרא רע חלק בו.

ואמר לשונך ושפתיך בכנוי המדבר לנוכח, הכוונה להורות על מה שאמרו ז"ל בבראשית רבה (סז, ג) שהפה ברשותו של אדם, שאם ירצה ידבר תורה וטוב, ואם ירצה ידבר רע, והיינו לשונך ושפתיך שהם ברשותך. זה לשונו אמר ר' לוי ששה דברים משמשים את האדם, שלשה ברשותו ושלשה שלא ברשותו, האוזן והחוטם והעין אינם ברשותו, חמי מה דלא בעי, שמע מה דלא בעי, מריח מה דלא בעי. הפה והיד והרגל ברשותו, אי בעי לעי באורייתא, אי בעי הוא מחרף, אי בעי לא מחרף. היד, אי בעי הוא מפליג מצוון, אי בעי גניב וקטיל. הרגל, אי בעי הולך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, אי בעי אזיל לבתי טרטיאות וקרקסיאות, בשעה שאדם זכאי הקדוש ברוך הוא עושה אותם שהם ברשותו שלא ברשותו, הפה - גם ברוך יהיה (בראשית כז, לג), והיד - ותיבש ידו (מל"א יג, ד), והרגל - בני אל תלך בדרך אתם וגו' (משלי א, טו), עד כאן לשונו.

וכתב בספר מנורת המאור של רבי ישראל ע"ה, שז' נקבים יש בראש כנגד ז' קני המנורה, והפה הוא כנגד הקנה האמצעי שהוא קדש, ולכך צריך לקדש פיו ולשונו ביום שבת שהוא שביעי וקדוש, שכל השביעיות הם קדש.

ובתיקונים (דף קלז ע"א), תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב, ו) דא היכל, ועליה אתמר (תהלים נא, יז) אדני שפתי תפתח, מלגאו מניה קדש הקדשים ודא לבא, עד כאן לשונו. והדין נותן לקדש הדבור מאחר שהוא יוצא מקדש הקדשים שהוא הלב אל ההיכל שהוא הפה. ועוד תמצא שמלת קדו"ש במ"ק עם חשבון הד' אותיות עולה כמנין דבור במ"ק.

עוד ירצה נצור לשונך מרע, שהפוגם פיו בדברי נבלות וכיוצא מטמאין אותו ויבא להוציא זרע לבטלה, להורות לו שהוא רע, וכדפי' בזוהר (הקדמה דף ח ע"א) בפסוק (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך, זה לשונו רב המנונא סבא אמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך, דלא יהיב בר נש פומיה למיתי להרהורא בישא, ויהא גרים למחטי להוא בשר קדש דחתים ביה ברית קדישא, דאילו עביד כן משכין ליה לגיהנם, וההוא דממונה על גיהנם דומה שמיה, וכמה רבוא דמלאכי חבלה בהדיה, וקאים על פתחא דגיהנם, וכל דנטרו ברית קדישא בהאי עלמא לית ליה רשו למקרב ביה, עד כאן לשונו. ודקדק מורי ע"ה אומרו דלא יהיב בר נש פומיה למיתי וכו', שהכוונה לדקדק לשון הפסוק שאמר אל תתן את פיך לחטיא וגו', שאין הכוונה להזהירנו שלא יחטא בלשון, שאם כן היה לו לומר אל תחטיא בפיך, אלא אפילו דברים שאין בהם נבלות הפה אלא שיבא מהם לידי הרהור אסור, כמדבר באשתו על עסקי תשמיש, שיבא מזה לידי הרהור ולחטיא את בשרו שהוא ברית קדש להוציא זרע לבטלה.

ונמצא בזה כי שמירת הברית תלוי בשמירת הלשון, מפני שהם ב' בריתות מכוונים כדפי', ולכך הקדים הכתוב שמירת הלשון, מפני שהוא העיקר והוא בכלל מאתים מנה, שאם הוא שומר הלשון מאליו נשמר הברית, ואם לא נזהר בשמירת הלשון ונזהר בשמירת הברית, אפילו שמירת הברית לא עלתה לו, והטעם מבואר במה שאמרנו.

וכן פי' גם כן בפרשת נח, ובפרשת אחרי מות, כי הפוגם בלשונו מטמאין אותו, ונמצא שנקרא רע, בסוף פרשת נח (דף עו ע"א) אמר זה לשונו פתח רבי יוסי ואמר (דברים כג, טו) כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, כי ה' אלהיך מתהלך, מהלך מבעי ליה, אלא כמה דאת אמר (בראשית ג, ח) מתהלך בגן לרוח היום, ודא הוא אילנא דאכל מניה אדם הראשון, מתהלך נוקבא, מהלך דכר, ודא הוא דאזיל קמייהו דישראל כד הוו אזלי במדבר, דכתיב (שמות יג, כא) וה' הולך לפניהם יומם וגו', הוא דאזיל קמיה דבר נש כד אזיל בארחא, דכתיב (תהלים פה, יד) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו, ודא הוא דאזיל קמיה דבר נש בשעתא דאיהו זכי, ולמה, להצילך ולתת אויביך, לאשתזבא בר נש בארחא ולא ישלוט ביה אחרא.

ובגין כך לבעי ליה לבר נש לאסתמרא מחובוי ולדכאה לגרמיה, מאי דכיו - והיה מחניך קדוש, מאי קדוש, קדושים מבעי ליה, אלא מחניך קדוש אלין שייפי גופא דגופא אתחבר ואתתקן בהו, ובגין כך והיה מחניך קדוש. ולא יראה בך ערות דבר, מאי ערות דבר, דא ערייתא דעריין, דדא הוא מלה דקודשא בריך הוא מאיס ביה יתיר מכלא. כיון דאמר ולא יראה בך ערות, אמאי דבר, אלא הני חייבי עלמא דגעלי ומסאבי גרמייהו במלה דילהון דנפיק מפומייהו, והאי איהו ערות דבר, וכל כך למה, בגין דאיהו אזיל קמך, ואי את עביד כדין מיד ושב מאחריך, דלא יזיל בהדך ויתוב מאחרך, עד כאן לשונו. וכן בויקרא רבה (פ' קדושים כד, ז) ולא יראה בך ערות דבר, ערות דבור, רבי שמואל בר נחמן אמר זה נבול הפה, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' אחרי מות דף עה ע"ב) אמר תאנא רמ"ח שייפין בגופא, וכלהו אסתאבן כד איהו אסתאב, כלומר דבעי לאסתאב, וע"ד והיה מחניך קדוש, מאי מחניך אלין אינון שייפי גופא, ולא יראה בך ערות דבר, מאי ערות דבר ערייתא דהאי דבר, רמז כמא דאוקימנא וכו' עד כאן לשונו. ושאר המאמר העתקנו בשער היראה בפרק ה עיין שם.

וכאשר נחבר שני המאמרים מתוכם יצא כוונתינו בביאור, כי לכל הפי' מחניך קדוש הם רמ"ח איברים, שלכך נזכר מחניך בלשון רבים, להורות על רמ"ח איברים. ומ"ש בפרשת נח שערות דבר הוא ערות דיבור, ומ"ש בפרשת אחרי מות שערות דבר היא השכינה, הכל

אחד, כי הפוגם בערות דיבור פוגם בה כי ממנה הדיבור, והיינו מה שהתחיל המאמר (בפ' נח) באומרו כי ידו"ד אלהיך מתהלך דא נוקבא.

ועל כרחינו צריכין אנו לומר לפי דרכנו שפי' והיה מחניך קדוש שהם רמ"ח, שגם מתהלך בקרב מחניך הוא מחנה הגוף, שכלל הרמ"ח הם מחנה אחד שבהם שורה הנשמה, והנשמה כיון שהיא באה מאצילות קודשא בריך הוא ושכינתא, והיא מתהלכת בתוך הגוף, והנשמה אין לה חיים להוציא כח הדיבור אלא כפי מה שהשכינה משפעת, כי הנשמה חוט משוך מלמעלה משני מדות אלו, כאומרו (דברים לב, ט) כי חלק ה' עמו, ואי אפשר להפריד החלק משרשו, נמצא שכיון שהנשמה למטה, שידו"ד אלהיך הם ממש מתהלך בקרב מחניך והיינו ידו"ד אלהיך - קודשא בריך הוא ושכינתיה, שמהם אצילות הנשמה, והם קול ודבור.

והטעם שאמר מתהלך ולא אמר מהלך, מפני שהעיקר באדם הוא הדיבור, והקול נטפל אליו, לכן אמר מתהלך. וכן מקום עיבור הנשמה הוא בה, והיא האם היולדת אותה, והיא המגדלת הבנים, לכן היא העיקר לענין זה. ולכן אמר ולא יראה בך ערות דבר - לא יראה השכינה שהיא מתהלכת בתוך קרבך, על דרך שפי' שהיא הנשמה וכו', שתוציא כחה לבטלה ולמקום ערוה, דהיינו הדיבור. ולכך אמר דערות דיבור מאיס מכלא, מפני שהוא פגם בשכינה ובנשמה כי אם בבחינה רוחנית, שהדיבור רוחני יותר מהמעשה, כדפי' לעיל בענין מי האיש החפץ חיים.

ואמר והיה מחניך קדוש, שיהיו רמ"ח אברים בצד הקדושה ולא יטמאו, כמו שאמר בפרשת אחרי מות רמ"ח שייפין בגופא וכלהו אסתאבן, ואין לך עון שיטמאו רמ"ח אברים כולם כמו בעון הקרי, שהזרע יוצא מכל רמ"ח אבריו, וכולם מטמאים ברוח הטומאה מלילית השורה עליו. ובזה מדוקדק ענין ולא יראה בך ערות דבר, פירוש לא יראה בך בגופך ערות דבר, כי בהיות השכינה פגומה שאתה פגמת, מראה הפגם שבה בגופך, והערוה שהיא לילית ערות דבר שורה עליך, ואז השכינה מסתלקת ממך, והיינו ושב מאחריך, כי לא יגורך רע (תהלים ה, ה).

ויש הוכחה לפי' זה בויקרא רבה בפרשת זבין (יח, ד), אמר מהיכן נתחייבו ישראל בזיבות וצרעת, רב הונא בשם רבי הושעיא אמר על ידי שהיו מליזין אחר גדוליהן, ואומרים משפחה זו של פלוני לאו של מצורעים היא, ללמדך שאין הנגעים באין אלא על לשון הרע. רבי תנחומא אמר על ידי שהיו מליזין אחר הארון ואומרים ארון זה הורג את נושאיו, ואין נגעים באים אלא על לשון הרע, לכך נתחייבו ישראל בזיבות וצרעת, עד כאן לשונו. הרי בפירוש כי זיבות בא להם על ידי פגם לשון הרע. והזיבה פוגם בברית,

ופירש מורי ע"ה שכן ז"ב עולה תשע, שפגם שלו הוא בצדיק המדה התשיעית, וכן לענין הקרי שפגם שלו בברית כמו שנאריך במקומו הסבה שלו יהיה פגם הלשון על ידי לשון הרע, ושאר הדברים הפוגמים הלשון.

וכן פירש בפרשת מצורע (דף נג ע"א) והעתקנו לשונו לקמן רבי חייא אמר כל מאן דאפיק לישנא בישא אסתאבן ליה כל שיפוי וכו', והוא כענין רמ"ח שייפין בגופא וכלהו אסתאבן שפי'.

עוד אפשר לפרש ולא יראה בך ערות דבר, כמה שפי' בזוהר (פ' נשא דף קכא ע"ב) והוא קרוב לדרך הקודם, זה לשונו תא חזי בשעתא דבני נשא דמיכין וטעמין טעמא דמותא, ונשמתא סלקא לעילא, קיימא באתר דקיימא, ואתבחינת על עובדהא דעבדת כל יומא, וכתבין לה על פתקא, מאי טעמא בגין דנשמתא סלקא לעילא ואסהידת על עובדוי דבר נש ועל כל מלה ומלה דנפיק מפומיה, בגין דההיא מלה דאפיק בר נש מפומיה סלקא ובקעא רקיעין, וקיימא באתר דקיימא, עד דעאל ליליא ונשמתא סלקא ואחיד להההיא מלה ואעיל לה קמי מלכא, הדא הוא דכתיב (מיכה ז, ה) משוכבת חיקך שמור פתחי פיך, וכדין אתרשים ההיא מלה וההוא חובא עליה דבר נש, ובגין דא (תהלים לב, ב) אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון, אימתי כשאין ברוחו רמיה, עד כאן לשונו.

הרי שאמר אתרשים ההיא מלה וההוא חובא עליה דבר נש, ופי' במה שנודע שהעונות יש מהם נרשמים ונכתבים בעור הבשר בפנים, ויש במצח, ויש שעונותיו חקוקים על עצמותיו כדפי' ז"ל, והיינו אתרשים עליה דבר נש, עליו ממש נרשם עון הדבור ההוא.

ואף על פי שלא עשה מעשה, מכל מקום חמור הדיבור מן המעשה, כדפי' במשנה (ערכין פ"ג מ"ה) נמצא האומר בפיו יתר מן העושה מעשה, שכן מצינו שלא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע, שנאמר (במדבר יד, כב) וינסו אותי. ונלמוד מכאן, שאם חשב בדעתו לעשות עבירה וגמר בדעתו לעשותה והוציא גמר ההוא בשפתיו, חשוב לפניו יתברך כאלו עשאה, שהדבור חשוב כמעשה, כמו שאמרו במשנה. ולא אמרו ז"ל (קדושין דף מ ע"א) אלא חשב אדם לעשות עבירה ולא עשאה שאינה נחשבת לו, אלא כשלא דבר, והיינו (תהלים סו, יח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', הא אם דברתי בשפתי ישמע ה'. וכמו שפי' בזוהר (פ' אמור דף קה ע"א) בענין הדבור בשבת, שדיבור אסור מפני שהקול מיד עולה למעלה, והרהור מותר. וכן פי' הרשב"י ע"ה באדרת האזינו (דף רצד ע"א) בתיקון האזנים, עיין שם. וכמו שפי' בפרק הקודם בפסוק אל תבהל על פיך וגו', עיין שם.

ובזה מובן ולא יראה בך ערות דבר, ר"ל יראה, שיתציר ויתרשם בו בגופו ערות הדיבור ההוא, והיינו בך ממש בגופך נרשם, ובהיות הגוף פגום בעבירה הוא בעל מום ושכינה מסתלקת ממנו, והיינו ושב מאחריך, כי כל אשר בו מום לא יקרב (ויקרא כא, יח).

עוד אפשר לפרש ולא יראה בך, על דרך שפי' בזוהר (זו"ח שה"ש סח ע"א) בענין נגילה ונשמחה ב"ך (שה"ש א, ד), שב"ך הם כ"ב אותיות, ובך הוא ת"ת. ונודע שכ"ב אותיות התורה רשומים בפיו של אדם כדפי' לעיל בענין אל תבהל על פיך, שהם אהח"ע בגרון וכו', וירצה לא יראה ב"ך - לא יראה התורה שהיא קבועה בפיך בכ"ב אותיות שתוציא אותיותיה לדבור ערוה, שנמצאת פוגם ה' המוצאות העליונים שהם מקור לכ"ב אותיות. וכאשר יסתכל רמז כל מוצא ומוצא רמזו העליון היכן הוא יראה כמה גודל פגם הלשון, והדבר הרמוז ונראה בפיו של אדם להיות בו ל"ב שינים כנגד ל"ב נתיבות חכמה, שהם ל"ב אלהים שבמעשה בראשית, והוא מוצא אחד מן האותיות זצסר"ש בשינים, וכן שאר מוצא האותיות אהח"ע בגרון, והגרון פנימי יותר והפגם גדול יותר, וכן לשאר המוצאות, נמצא הפגם בכולם כאחת. ולכן אמר ולא יראה ב"ך שהם הכ"ב אותיות שהם בה' מוצאות, ערות דבר - שימצא בהם פגם ערות דיבור. והיינו גם כן סוד הת"ת הנקרא בך, שהוא כלול מכ"ב אותיות התורה, לא יראה ערות דבר שהיא שכינתו, כי כשהוא רואה השכינה פגומה מסתלק, והיינו ושב מאחריך, שנמצא שהרחמים מסתלקין ממנו, ע"ד שפי' שער היראה פרק ה.

והנה בכל הפירושים שנתבארו בזה הפסוק נוכל להבין מה שאמר התנא (אבות פ"א מי"ז) כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי וגו'. ופי' באומרו כל ימי גדלתי, הכוונה כי כל אדם כפי המקום שיגדל כך ילמד המדות הן לטוב או להפכו, ולזה אמר כי נתגדל בין החכמים, ומה שלמד מהם הוא שלא מצא טוב משתיקה, ובין החכמים מוכרח שימצא בהם המדה הזאת, שהרי אמרו (שם פ"ה מ"ז) ז' דברים בחכם וכו' חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ושאר כל המדות הנזכרות בחכם שרשם השתיקה.

לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, מה ענין גוף, לימא לא מצאתי טוב משתיקה, אלא הענין לפי' שפירשנו שרמ"ח אבריו מטמאים, ירצה לא מצאתי טהרה לגוף יותר טוב משתיקה, וסמך לפירוש זה מצאתי בדברי רבותינו ז"ל (ויק"ר טז, ה) והעתקנו לשונו בפרק יג לחטיא את בשרך, אל תתן רשות לאחד מאבריך להחטיא כל אבריך. או לפי' שפי' שהפגם נרשם בגופו, אם לא חטא בפיו ושתק בודאי ולא יתרשם העון ההוא בגופו, וכן לא יסתלקו הרחמים ממנו.

או אפשר לומר לא מצאתי לגוף, פי' לענייני הגוף הוא טוב השתיקה, אבל לדברי תורה צריך לדבר כענין אלם צדק שפי' לעיל. עוד ירצה לגוף, על דרך שפי' במדרש בענין (משלי יח, כא) מות וחיים ביד לשון, ממשל הלביא שאמרו במדרש (ילקוט תהלים רמז תשכ"א).

עוד מצאתי בתנא דבי אליהו, כי איש אחד אחר שנפטר מצאוהו החופרים בשדה בקברו שהיה חי, שלא שלט בו רמה, ושאל לו רב נחמן מאיזה סבה זכה לזה, והשיב שלא היה בו קנאה ולא הטה אזנו לשמוע דברים בטלים, והמאמר העתקנו בשער ענוה פרק ג, וסוף המאמר אומר ומה זה שלא היה בידו אלא שכר שתיקה בלבד וכו'.

ובספר מנורת המאור של רבי ישראל ע"ה פי' אחר, זה לשונו לא מצאתי רפואה לגוף אלא שתיקה, שכל המרבה דברים אינו ניצול מן החטא, וילקה בצרעת בגופו. ובמה שפי' הרשב"י ע"ה (זוהר פ' משפטים דף קכב ע"א) זה לשונו תאנא כתיב (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע, מהו מרע, דבגין לישנא בישא מרעין נחתין לעלמא, עד כאן לשונו, נפרש לא מצאתי לגוף שיהיה נצול מחלאים רעים, ולאו דווקא צרעת כמו שפי' הוא, אלא כל מרעין קאמר. אלא שתיקה - שעל ידה ניצול, וזו היא מעלה גדולה לשתיקה.

ובמדרש (ויקרא רבה פ' מצורע טז, ה) אמר רבי יהושע בן לוי מלה בסלע משתיקותא בשתים, דתנן שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, עד כאן לשונו. ועל ידי הפירוש הזה יתורץ שני דקדוקים שיש לדקדק במשנה, הא' למה נכנס בלשון שלילה. הב' מלת טוב, שלא יאמר מלת טוב זה מזה אלא אם יכנסו בסוג אחד ובשיווי אחד, ואז נאמר טוב זה מזה. ובזה מתורץ הכל, כי בא ללמדנו כי מלה בסלע משתוקא בשתים, וזהו אומרו לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, שאף על פי שהדיבור יהיה שוה סלע השתיקה טוב ממנה ושוה שתים, ולא ישלול בזה השתיקה בדברים בטלים ודבר לשון הרע וכיוצא, שאלו אין הדיבור טוב בהם כלל כדי שנאמר שהשתיקה טובה מהדיבור, ואין בהם שווי סלעים, כי אדרבה הם פוגמים.

וכתב החסיד ז"ל בפי' משנה זו זה לשונו והנמנע לדבר במקום שיש לו צורך לדבר, מורה על נפשו ג' דברים, הא' כי הוא יודע יען כי אינו נבהל לדבר כלומר אסתירא בלגינא קיש קיש קריא, הב' ששכלו גובר על חומרו ולכן כבש דבריו, הג' כי הוא נבון ועיניו בראשו לראות הנזק הראוי לבא מדבריו, וזה שאמר שלמה (משלי יז, כז) חשך אמריו יודע דעת יקר רוח איש תבונה, באומרו חושך הורה שיש לו צורך לדבר ואפילו הכי חושך עצמו, כי זהו המורגל בלשון - ואחשוך גם אנכי (בראשית כ, ו), [ו]לא חשך ממני מאומה (שם

לט, ט), וכן כתב הר"י ן' שושן ז"ל, ותוארו בג' תארים יודע דעת, יקר רוח, איש תבונה, עד כאן לשונו.

ונראה לי שג' תארים אלו כנגד חכמה בינה דעת, והתחיל בדעת שהוא עיקר הלשון, ואחר כך יקר רוח שהוא כבוד לב מחכמה, ומשם נובע רוח חיים, איש תבונה כנגד בינה, ומפני שהוא אוחז במקום החיים כדפי' בענין מי האיש החפץ חיים, ראוי שיכונה בג' אלו.

וסמך התנא לזה ואמר לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, אפשר לקשר דבריו משני פנים, האחד שבא לומר לנו שהוא למדנו מדה הטובה הזו שלא מצא לגוף טוב משתיקה, שהתלמידים אחרי כן יקראו המדה הזו, לא יהיה כוונתם ללמוד ולא לעשות שנמצא נאה דורש ואין נאה מקיים, אלא שיעשו ויקנו מדת השתיקה, והוא הדין לכל הדברים שיקרא האדם שצריך שיעשה אותם כי לא המדרש הוא העיקר, והטעם שהשמיענו הענין בלשון, מפני שקניית האדם מדה זו צריך טורח רב מפני הרגל הלשון ומהירותה לדבר טוב ורע, ומי שיקיים מדה זו יהיה מפתח לקניית שאר מדות הטובות שבמציאות, ובריא לו שילמוד ויקיים, כי אחר שאחז בשורשו ושמרו כראוי כל הענפים יתקיימו.

עוד ירצה, שבא לתרץ קושיא אחת, כי ראוי להקשות מה בא ללמדנו שהשתיקה היא טובה, הרי בכמה פסוקים מדברי שלמה המלך ע"ה נזכר ענין השתיקה - חושך אמריו יודע דעת (משלי יז, כז), על כן יהיו דבריך מעטים (קהלת ה, א), וכיוצא הרבה, ולזה אמר ולא המדרש הוא העיקר, פי' כוונתי באומרי שלא מצאתי לגוף טוב משתיקה הוא שקריתי דברי שלמה וקיימתים, וכן ראוי לכל מי שיקרא דברי שלמה המלך ע"ה שיקיים אותם.

וה"ה לכל הדברים שלא המדרש הוא העיקר וכו', אלא שזו מפתח להם. והטעם, כי מי שירגיל בשתיקה ושלא יוציא מלה לבטלה מפני מוראת קודשא בריך הוא ושכינתיה שהם תוכיות הנשמה, והם קול ודבור, ירויח בזה הכוונה בתפלתו כדפי' רשב"י ע"ה בתיקונים (דף ג ע"א) שצריך לכוונא בכל אתר ובכל ממלל קול ודבור קודשא בריך הוא ושכינתיה וכו'.

וכיון שהורגל בדברי העולם שלא יוציא קול ודיבור לבטלה, כל שכן שלא יוציאם בתפלתו לבטלה, ולכן תקנו בסוף אלהי נצור לשוני מרע, והכוונה במה שפי' לעיל שהמוציא מלה לבטלה כמוציא זרע לבטלה, שהוא הנקרא רע, ואם האדם נשמר בדברי העולם שלא להוציא מלה לבטלה כל שכן בתפלתו, ואם חס ושלום הוא פגום בלשונו

תפלתו אינה עולה למעלה כי היא כפויה תחת ההוא סטרא, כמבואר בפרשת פקודי (דף רסג ע"ב), והעתקנו לשונו לקמן בפרק יג בענין פגם.

וכן מביאו לידי ענוה ויראה כאחת, כאשר יחשוב במה שביארנו בפסוק (קהלת ה, א) ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים, שכאשר יחשוב שהוא עומד לפני השם יתברך, אל ישיב על חרפתו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים לח, טז) כי לך ה' הוחלתי, וזהו נפשי תדום וכו', ויהיה קולו נמוך כי יתבייש להרים קולו לפני המלך. ובהסתכלו לעולם שנשמתו דבקה בשורשה ישתדל לעסוק בתורה ומצות לכבוד אביו ואמו ולעשות רצונם כדפי' בתיקונים (דף קמו ע"ב) בענין (שמות כ, יב) כבד את אביך ואת אמך, והעתקנו בשער האהבה. וישתדל גם כן מלפגום שום פגם, כי בפוגמו פוגם בשרשים העליונים. ודבר זה יגרום לו לעשות תשובה מכל עונותיו כדי לטהר נשמתו שתדבק בשורשה. וגורם לטהר מחשבותיו, כי יתבייש מלחשוב דבר שהוא נגד עבודתו יתברך מפני שהשם יתברך מסתכל והוא בתוך קרבו על דרך שפי'. וכיון שהוא דבק בעץ החיים יהיה חזק בבטחון כי שום דבר מדברי העולם לא יזיקוהו והוא מושגח לעולם מלמעלה, כאומרו (תהלים לג, יח) הנה עין ה' אל יראיו וגו'. נמצא היות קניית מדה זו שורש לקיום כל התורה, מפני שידענה בסודה כדפי' ויקיימנה.

ועוד במעלת השתיקה, מה שאמר התנא (אבות פ"ג מי"ג) סייג לחכמה שתיקה, פי' כי כשם שמעשרות סייג לעושר - שכדי להשיג עושר צריך שיעשר, כדפי' (שבת דף קיט ע"א) עשר תעשר (דברים יד, כב) עשר בשביל שתתעשר, וכיוצא בזה שאר סייגים הנזכרים במשנה הוא על דרך זה, כן להשיג האדם חכמה אי אפשר לו כי אם על ידי קניית מדת השתיקה, וכן פי' רבותינו ז"ל (שהש"ר א, כא) כי תלמיד חכם המדבר דבר בטלה כנגדו דברי תורה יוצאים ממנו, והעתקנו לשונם בפרק הבא. ועל דרך זה אפשר לומר כי הטעם הוא, כי על ידי שותקו מתעלם מפעולות שש קצוות שהם קול ודבור, ועולה למקום השתיקה שהוא המחשבה סוד החכמה, וכמ"ש (מנחות דף כט ע"ב) שתוק כך עלה במחשבה.

ועוד בטעם הענין, כי כיון שהאדם שותק עושה עצמו מרכבה למקום השתיקה, ויזכה שיושפעו לו סודות התורה שהם בשתיקה דלא אתמסרו לגלאה, כמו שאמרו בזוהר כמה פעמים (פ' אמור דף קה ע"ב). ואחד מן מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם הוא במיעוט שיחה וכו' (אבות פ"ו מ"ו).

ורבותינו ז"ל במדרש ילמדנו אמרו על ענין ותדבר מרים ואהרן (במדבר יב, א), זה שאמר הכתוב (משלי י, יט) ברוב דברים לא יחדל פשע חושך שפתיו משכיל, מי שחושך שפתיו

מלדבר בחבירו משכיל. אמר רבן גמליאל כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. אמרו רבותינו שני דיקולוגין (פירוש מליצים) היו עומדין לפני אדריאנוס, היה אחד מהם מלמד על הדיבור שהוא יפה ואחד מלמד על השתיקה, אמר לו האחד, מרי אין טוב מן הדיבור, אלולי הדיבור היאך הכלות מתקלסות, והיאך היה משא ומתן בעולם, והיאך הספינות פורשות בים. מיד אמר לו לאותו שהיה מלמד על השתיקה שהיא יפה, מיד בא לדבר, עמד אותו שהיה מלמד על הדיבור וסטרו, אמר לו המלך למה סטרת, אמר לו מה אני למדתי מן הדיבור על הדיבור וזה בא ללמד משלי על שלו. אמר שלמה לא אמר הקדוש ברוך הוא שתעלים פיך ותהא יושב ושותק כחרש, אלא וחושך שפתיו מלהסיח בחבירו, תן דעתך שלא תענש. אין לך גדול מאהרן ומרים, הבאר עולה ומשקה את ישראל בזכות מרים, וענני כבוד מקיפין את ישראל בזכות אהרן, וכיון שנתנו רשות בפיהם והסיחו במשה, לא שתקתי להם, עד כאן לשונו.

ולכאורה המאמר הזה חולק על דברי רבי יצחק שהעתקנו בפרק הקודם שאמר (חולין דף פט ע"א) מה אומנותו של אדם בעולם הזה יעשה עצמו כאלם, שנאמר (תהלים נח, א) האמנם אלם צדק וגו', והמאמר הזה אמר שענין השתיקה הוא חושך שפתיו מלהסיח בחבירו, הא כל השאר מותר לו לאדם להאריך לשונו בענייני קנינו ומשאו ומתנו וכיוצא. **ויש** לומר שכאשר נדקדק דבריו שאמר לא אמר הקדוש ברוך הוא שתעלים פיך ותהא יושב ושותק כחרש אלא וחושך שפתיו וגו', נמצאהו איש שלומנו ואינו חולק כלל על דברי רבי יצחק.

והענין, כי מדרש ילמדנו בא לפרש פסוק ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל, כי אי אפשר לפרש שיהיו דברי שלמה מן הקצה אל הקצה, ברוב דברים לא יחדל פשע, וחושך שפתיו על השתיקה הגמורה שהוא קצה האחרון, אלא וחושך שפתיו הוא המדה הבינונית שחושך שפתיו מלדבר בחבירו. ומלת חושך שפתיו, נראה שאף על פי שיש בהם מקצת תועלת לדבר מכל מקום יותר טוב שלא ידבר, שהרי מרים נתכוונה לשם שמים לפרות ולרבות, כמו שהעתקנו מאמר ספרי לקמן, ואפילו הכי נענשה, והיינו חושך במקום שיש לדבר. ומכל מקום השכל נותן שאם הוא מוכרח לדבר בענייני מקח וממכר שידבר, ולכן אמר לא אמר הקדוש ברוך הוא שתעלים פיך ותהא יושב ושותק כחרש, שיאמר האדם הואיל וברוב דברים לא יחדל פשע והפשע הוא ודאי שמדבר על חבירו וכיוצא, אשב כחרש כדי שלא אבא לזה ואחדל מלישא ומליתן עם בני אדם, ולזה בא שלמה ואמר וחושך שפתיו שהוא מלהסיח בחבירו, לתקן מה שאמר בראש הפסוק ברוב דברים לא יחדל פשע, לזה יקרא משכיל, שיש לו שכל לדבר במקום הראוי לדבר,

וגובר שכלו על יצרו ומונעו ממקום שאין ראוי לדבר. ועוד אפשר שיקרא משכיל כי הדיבור הוא במקום הנקבה, ולמעלה ממנה הוא (תהלים פט, א) משכיל לאיתן האזרחי וכו' כדפי' בסבא (פ' משפטים דף קי ע"א - ע"ב), ומה שבין זכר לנקבה הוא, כי הדברים הם תלויים בו בשכל, בהעלם, ובנקבה הם בדבור, ר"ל בגילוי, וכיון שיקרא משכיל אשריו, שהוא מאותם שעליהם נאמר (דניאל יב, ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, כמו שהאריכו בתיקונים כתיבת יד, דכל רז לא אניס להו.

ויש חלוקה ג', והיא השתיקה בדברים שאין אדם מדבר בחבירו, כענין להאריך הדיבור בספורי המלכים ומשלי הדיוטות, וכיוצא בזה להאריך הדיבור במה שאינו הכרח גמור למשאו ולמתנו, שמאחר שאין בהם תועלת אין צ"ל חושך כדפי', ובודאי שאסור, שנאמר (קהלת א, ח) כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר כדפי' לקמן. והחלוקה הזאת הזכירה שלמה המלך ע"ה בפירוש בפסוק (משלי יז, כז) חושך אמריו יודע דעת, ופירש החסיד ז"ל שחושך אמריו הוא שיש לו צורך לדבר, ואפילו הכי חושך עצמו כמו שהעתקנו לשונו לעיל, וסמך לזה הפסוק (שם יז, כח) גם אויל מחריש חכם יחשב אוטם שפתיו נבון, ובודאי מלת מחריש ואוטם אי אפשר לפרשם מחריש או אוטם שפתיו מלדבר בחבירו, כי זה לא נזכר בפסוק, ואם היתה זו הכוונה מה לו לשלמה המלך ע"ה לכפול דבריו הרי כבר נאמרו לעיל מזה וחושך שפתיו משכיל, אלא ודאי בא ללמדנו ענין מה שאמר רבי עקיבא במשנה סייג לחכמה שתיקה, כי אפילו במה שנוגע לצרכי עצמו צריך לשתוק, ופי' שלא יאריך בדיבורו והדבר שיראה בעיניו שיש פנים לדברה ופנים שלא לדברה שאינה הכרח כל כך יותר טוב שלא ידבר, והיינו מה שאמר במדרש מלה בסלע משתוקא בשתים, והטעם כי מדת השתיקה היא במדת החכמה כדפי', והיינו (משלי יז, כח) אויל מחריש חכם יחשב - שאחז במדת החכמה, וכמו שהארכנו לעיל בסוד הדבור. אבל מי שמאריך דבריו בענייני העולם, הוא אוחז במלכות המנהגת העולם ששם דיבור, דהיינו עשרה קבין שיחה ירדו לעולם ט' נטלו נשים (קדושין דף מט ע"ב), והיא בחינת שכינה מקננת באופן (ע' ת"ז דף כג ע"א), שלא יחכם.

ויש בחינת הדבור הפגום כנגד העשיה ששם הקליפות, כגון לשון הרע ורכילות ודברים בטלים וכיוצא, ולכך נאמר (קהלת י, ח) פורץ גדר ישכנו נחש, שהוא פרץ גדרי חומות הלשון, כמו שהנחש עומד לעולם בין הגדרים ופרץ גדרו של עולם, כדפי' ז"ל (במ"ר יט, ב) אמר ר"ש בר נחמני שאלו לנחש ואמרו לו למה אתה מצוי בין הגדרות, אמר להם לפי שפרצתי גדרו של עולם, אמרו לו למה לשונך על הארץ, אמר להם הוא גרם לי שאמרתי לשון הרע על בוראי, ומה היה לשון הרע שאמר, אמר ר"י דסכנין בשם ר"ל

הנחש הראשון היה מסיח כבני אדם, כיון שלא היו אדם וחוה מבקשין לאכול מאותו אילן התחיל לומר לשון הרע על בוראו, אמר להם מהאילן הזה אכל הבורא וברא את עולמו וצוה אתכם שלא תאכלו ממנו כדי שלא תבראו עולמות כמותו. מה עשה הקדוש ברוך הוא קצץ רגליו, וכרת לשונו שלא יהא מסיח. שאלו לנחש מה אתה נהנה כשאתה נושך, אמר להם עד שאתם שואלין לי שאלו לבעל לשון הרע, דכתיב (קהלת י, יא) אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון, מה הוא נהנה כשיאמר לשון הרע. אמרו לו לנחש מפני מה אתה נושך באבר אחד וארס שלך מהלך בכל האברים, אמר להם ולי אתם שואלין שאלו לבעל לשון הרע שהוא אומר לשון הרע ברומי והורג בסוריא, עד כאן לשונם. נמצא בעל הלשון נמשל לנחש בכל צדדיו, נמצא שהוא יורד אל מקום הקליפות ופורץ גדרי הקדושה ונותן לחצוני ליכנס, וכמו שיתבאר עוד בחטא לשון הרע.

והעולה מכלל הפרק הזה שצריך שמירת הלשון מכל דבר הפוגם בה, אם מלשון הרע אם מנבלות ומדברים בטלים. והארכנו במעלת השתיקה, מפני שאחר שהאדם נבדל בדבורו מן הבהמות והחיות ומשתוה עם המלאכים, ראוי לקדש דבורו, כמו שאמר בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ה) כל פטפטיא בישין בר מפטפטא דאורייתא דהוא טב. ועוד אמר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב), אמר רבי לוי אלו הוינא על טורא דסיני בעינא ב' פיות, כי בפה שהיא ראויה לדבר דברי תורה ושבח והודאה אין ראוי שידבר בה בדברי העולם הזה, כל שכן אם יהיה דבר הפוגם.

ולא נברא פה האדם אלא שיעסוק בה בתורה, כדגרסינן בפרק חלק (סנהדרין דף צט ע"ב) רבי אלעזר אומר אדם לעמל נברא, ואיני יודע אם לעמל פיהו אם לעמל אחר, כשהוא אומר (משלי טז, כו) כי אכף עליו פיהו, הוי אומר לעמל פה נברא, ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה, כשהוא אומר (יהושע א, ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, הוי אומר לעמל תורה נברא, עד כאן לשונו.

ואחד מן המחברים המדברים בדברי חסידות, מדבר יפה בענין השתיקה וראיתי להעתיק דבריו, זה לשונו ומעשה ברבן גמליאל שעשה סעודה אחת, ואמר למשרתו לתקן כמה מיני מאכלים, ונתן לו לקנות צרכי הסעודה, הלך המשרת וקנה כמה לשונות ועשה מהן מקצתן צלויים ומקצתם מבושלים, מקצתם רכים ומקצתם קשים, הביא לפניהם מבושלים וחזר והביא הצלויים, הביא לפניהם הרכים וחזר והביא לפניהם הקשים. קרא רבן גמליאל למשרת אמר לו מה ראית לעשות כך, כי יש מהן קשים ויש מהן רכים וגם צלויים ומבושלים, אמר ליה להודיעך כי כולם הם ביד הלשון, כי לפעמים היא טובה

ורכה ולפעמים היא רעה או קשה, אם רוצה אדם יעשה בה טובות, ואם רוצה אדם יעשה בה רעות.

ומעשה היה במלך אחד שהיו לו כמה יועצים וחכמים ונבונים וידועים, פעם אחת ראה המלך שהיה אחד מהם שהיה החכם שבהם, והיה יושב ודומם ושותק, אמר לו המלך מה הוא זה שאתה מרבה בשתיקה, אמר לו כי בחנתי בדברים ומצאתי שהם נחלקים לארבעה חלקים, האחד כלו נזק, והב' נזק מצד זה ותועלת מצד זה, השלישי לא נזק ולא תועלת, הרביעי כולה תועלת. האחד כגון בני האדם הרגילים לקלל את בני האדם, הב' בשבח אדם אחד לקבל ממנו תועלת, ובאותו השבח הוא מבאיש את שונאו, ומזיק לו לאותו שמשבחו. השלישי לא נזק ולא תועלת כגון אותם שרגילים לדבר דברים בטלים ודברי הבלים, כי איך נבנה בית פלוני, וכך הוציא עליו, וסיפורי מלכים ושרים, וכך וכך. הרביעית, כגון תורה ונביאים, שחיים תלויים בחיים.

ויש מחכמי תורה המחלקים אלו ד' על ה' חלקים, אחד מצוה בה, ב' נזהר ממנו, שלישית נמאס, ד' נאהב, ה' מותר, א' מצוה, כגון לדבר דברי תורה ויראת השם. ב' נזהר ממנו, כגון עדות שקר ורכילות וניבול פה. שלישית נמאס, שאין בו לא עבירה ולא תועלת ברוב דברים, כגון לדבר במה שנעשה כבר, מנהגי המלכים, וכמה דברים מענייני העולם הזה. ואף על פי שאמר החכם שבזה אין עבירה ואין תועלת, אמר חכם אחר יש בו עבירה ואין בו תועלת. ד' הנאהב, הוא אותו שמדבר בשבח מעשים טובים ומגנה המעשים הרעים, ומשבחים הצדיקים שיטיבו מנהגיהם בעיני בני אדם וילכו בדרכיהם, ולגנות הרעים כדי שיתגנו וימאסו בעיני בני אדם וימחה זכרם ויתרחקו מהם ולא יתנהגו במנהגם. ה' המותר, הוא דבור של סחורה ופרנסה לדבר מענין מלבושים ומענין אכילה ושתיה ושאר צרכיו, ומי שממעט דבריו אפילו בזה הענין, הרי זה משובח. ולפי דברי חכמים רוב דברי העולם אין בו צורך מלדבר.

דברים שיש בהן איסור גדול לדבר, כגון ליצנות וחניפות ומספרים לשון הרע, ועל אלו הארבעה יש לכתוב לכל אחד שער בפני עצמו.

בכמה מקומות טובה השתיקה, כמו אם פגע בו מדת הדין, כגון שעשה אהרן, שנאמר (ויקרא י, ג) וידום אהרן. ואם שומע אדם חרפתו ואינו משיב זו היא מצוה גדולה ומעלה עליונה לשתוק למחרפיו. גם ירגיל אדם לשתוק בבית הכנסת, וזהו צניעותו. וזה צריך זריזות גדול לשתוק בבית הכנסת ולהמנע מלדבר אפילו בדברי תורה וקל וחומר לשאר דברים, והכל כדי שיוכל לכוין לבו לתפלה. ואם הוא יושב ושותק בין החברים וישמע

דבריהם הרי טוב כשהוא שותק ושומע מה שלא ידע, וכשהוא מדבר אינו מוסיף ידיעה, אך אם הוא מסופק בדברי חכמים ישאל מהם, כי זאת השתיקה רעה היא מאד.

שלמה המלך אמר (קהלת ג, ז) עת לחשות ועת לדבר כי פעמים שהשתיקה טובה, ופעמים שהדיבור טוב. ואמר החכם כשלא תמצא את אדם שלמדך מוסר הדבק בשתיקה, פן תדבר סכלות. עבור שהלשון קל לדבר, צריך מאד להכביד את הלשון ולשמור אותו שלא תרבה בדברים, כי רוב דברים הוא כמשא, וכבדות של רוב דברים הוא כבד יותר מכבדות של רוב שותקים. אם שומע שחברו ידבר ישתוק עד שיסיים דבריו, וכן אמר שלמה (משלי יא, יג) משיב דבר טרם ישמע אולת היא לו וכלימה.

ומי שהוא רגיל בשתיקה הוא ניצול מכמה עבירות, מחירופין וגידופין, מלשון הרע, ומליצנות, משקרים, כי כשאדם נחרף ונגדף מחבירו אם הוא יענה לו יוסיף לדבר לו כפלי כפליים. וכן אמר החכם, אני שומע מדבר עלי הרע ואני שותק, אמרו לו ולמה, אמר להם אם אשיב אני למחרפי ירא אני שאשמע חירופים אחרים קשים מן הראשונים. ואמר כשהכסיל חולק עם החכם והחכם שותק תשובה גדולה לכסיל, שהכסיל מצטער בשתיקת החכם יותר משיענה לו, ועל זה נאמר (משלי כו, ד) אל תען כסיל כאולתו. ועוד יוכל אדם לגלות לו סודות כיון שאינו רגיל ברוב דברים ולא יגלה סוד, כי האדם עושה בלשונו יותר ממה שעושה בחרבו, כי האדם עומד כאן ומוסר חבירו הרחוק ממנו, למיתה, אבל בחרב אינו ממית אלא הסמוך לו. לכך נברא לאדם שתי אזנים ושתי עינים ושתי נחירים, ופה אחד, לומר שימעט דיבורו.

השתיקה יפה לחכמים קל וחומר לטפשים (פסחים דף צט ע"א), וסייג לחכמה שתיקה. ופעמים שהשתיקה רעה, כדכתיב (משלי כו, ה) ענה כסיל כאולתו, בדברי תורה, אם אתה רואה שהכסילים מגלגלים דיבוריהם על דברי תורה ענה להם להשיבם מטעותם. אם רואה אדם עובר עבירה, ימחה בידו ויוכיחו, וכבר אמר שלמה (משלי טו, א) מענה רך ישיב חימה וגו', לכן ירגיל כל אדם לעצמו שיהיו לו דברים רכים ולא יהא רגיל בדברים קשים.

ותזהר בלשונך לשומרו כאישון בת עין, שנאמר (שם כא, כג) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. אם תשב בחבור, טוב שיאמרו לך דַּבֵּר, גם שיחרפוך טוב שאתה שותק, ממה שתהיה מדבר ויהיו דבריך עליהם למשא.

ויזהר מאד שלא לבייש אדם ולא יצטערו בדבריו. אם ישב אצל אדם שיש לו מום בגופו שהוא מתבייש ממנו, או שיש מום בבניו ובאשתו או שיש פגם במשפחתו, יזהר מאד

שלא ידבר מאותו מום או מאותו פגם אפילו אינו מדבר עליו אלא על איש אחר שיש בו מום זה, כי הוא סבור לעולם שמדבר עליו ויתבייש.

אם עשה אדם דבר של גנאי וחזר בו ועושה תשובה, גם יזהר שלא ידבר באותו ענין לפניו, או כי יאמר לו אפילו דרך שחוק היאך עשית כך, ולמה לא נזהרת ממנו, אפילו זה לא תעשה, כי אתה מביישו. אם יאמר לך אדם דברי תורה שאתה יודע כבר שתוק עד שיגמור הדבר, כי אולי יחדש בו דבר שלא ידעת מתחילה, גם יש לו הנאה שיאמר לך הדבר, ואפילו אם ידעת שלא יתחדש לך תשתוק לו עד שידבר ויגמור.

שנים שהיה להם מריבה זה עם זה, ואחר כך נתיישבו יחד, אין לשום אחד מהם לדבר אתה עשית לי כך ולכן עשיתי לך כך, ואפילו אם אין דעתו לחזור למחלוקתן, כי מתוך שיאמר אתה עשית לי כך ישיב חבירו אדרבה כל הפשיעה היתה שלך, ומתוך כך תתעורר המריבה פעם אחרת, ואפילו אם לא תתעורר המריבה יתבייש אותו שפשע.

יושב לפני חכם ושותק יש לו שכר, כגון שיכוין לשמוע. ויש שותק ויש לו עבירה, כגון שיחשוב מה אדבר לפניו כיון שאינו יודע להשיב לי כראוי הלא אינו יודע כנגדי כלום. ויזהר מאד במה שאמרו רבותינו (אבות פ"ה מ"ז) שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם, חכם אינו מדבר לפני מי שגדול הימנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס בתוך דברי חבירו, ואינו נבהל להשיב, משיב כענין ושואל כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת, וחילופיהן בגולם. ואמר החכם מי שמדבר בחכמה ובהשכל הוא כמלח בתבשיל, ויש חן בדבריו הנכוחים בגופו כמשבצות זהב. חכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים (קהלת ט, טז), ילך אצל אדם שדבריו נשמעים וישים דבריו בפיו כדי להשמיעם, אבל הוא ישתוק.

כללו של דבר, כמו שאדם עושה דלת לפתחו, ויש לו עת לסגור ועת לפתוח, כך יסגור דלתי פיו בשתי דלתות השפתים והשיניים, והזהר מאד לפתוח פיך, ושמור לשונך כמו שתשמור כסף וזהב ומרגליות בתוך חדרך ובתוך תיבותיך, ותעשה מסגרת למסגרתו, כך תעשה לפיך.

ראה איך היו הראשונים נזהרים משיחה בטלה, שהיו משתבחין שלא היו משיחין שיחה בטלה כל ימיהם. ובזה הענין יש תקנה גדולה להתפלל בכוונה, כי רוב ביטול הכוונה בתפלה הוא בא מדברים בטלים הקבועים בלבו. גם השתיקה היא גדר גדול ליראת שמים, כי אי אפשר להיות ירא שמים בלב המרבה דברים.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יב

אחר שפרק הקודם דברנו במעלת השתיקה, רצוננו עתה בפרק זה לבאר בענין ד' כתות שאינם מקבלות פני שכינה, שכלם תלויות בדיבור, כמו שאמרו ז"ל בסוטה (דף מב ע"א) ואמר רב חסדא ואי תימא רבי ירמיה בר אבא, ד' כתות אינם מקבלות פני שכינה, כת לצים, כת חנפים, כת שקרים, כת מספרי לשון הרע, דכתיב (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע. ובזוהר לא דברו בכלל ד' כתות אלו.

והנראה דרך כלל, כי אלו פוגמים בד' אותיות אדנ"י, ולכך אינם רואים פני שכינה. ובפגם כל איזו כת שיהיה הרי הוא פוגם בכל השם, כי הד' אותיות כולם שם אחד הם. ובפגם השכינה גם סוד ידו"ד מסתלק משכינה, ונמצא קוצץ היחוד, ולכך אינו רואה פני שכינה. וסוד פני שכינה נבאר עוד לקמן.

וכאשר תדקדק תמצא כל כת פוגם באות אחת, כת לצים באות א' ובאות י' וכו', ולכן גורם רעה לו ולנפשו, מביא עליו יסורין, מטעם כי יגרע השפע העליון ממקורו, וכן מרוב המעלות יפול בשפל המעלות בגיהנם, וכן מזונותיו מתמעטין, כי משם נשפע המזון - פותח את יד"ך (תהלים קמה, טז) יוד"ך (ת"ז דף ז ע"ב), והיינו משך ידו. כת חנפים כנגד ה', מפני שעיקרה שמדבר אחד בפה ואחד בלב, ונמצא הפגם בשניהם כאחד. כת שקרים כנגד ו', שהוא"ו הוא אות אמת, כדפי' בזוהר (פ' ויחי דף רמא ע"ב) בענין (יהושע ב, יב) ונתתם לי אות אמת. כת מספרי לשון הרע כנגד ה' אחרונה, והמאמרים שנכתוב לקמן מוכיחים על זה, והיינו (ויקרא יד, ב) זאת תהיה תורת המצורע וגו', ודי בזה הערה למשכיל.

ושמעתי משם המקובלים שכנגד אלו הד' כתות הם ד' חיות טמאין שפן, ארנבת, גמל, חזיר. וכנגד אלו יש ד' קליפות למעלה להעלות מעשה החוטא ולהענישו בגיהנם. ועוד שמעתי, שמי שחטא והיה מאלו הד' כתות הנזכרים, עתיד הוא להתגלגל בד' החיות הטמאות כל אחד בחיה הרמוזה ומתייחסת לו.

ובעונש המתלוצץ, אמר רבי אלעזר (ע"א דף יח ע"ב) כל המתלוצץ יסורים באין עליו, שנאמר (ישעיה כח, כב) ועתה אל תתלוצצו וגו' כי כלה ונחרצה שמעתי, אמר להו רבה לרבנן במטותא מנייכו דלא תתלוצצו דלא לייתו יסורין עלייכו, אמר רב קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין, שנאמר (הושע ז, ה) משך ידו את לוצצים, ואמר רב קטינא כל המתלוצץ נופל בגיהנם שנאמר (משלי כא, כד) זד יהיר לץ שמו וגו', ואין עברה אלא גיהנם, שנאמר (צפניה א, טו) יום עברה וגו'. אמר רבי תנחום בר חנילאי כל המתלוצץ גורם כליה לעולם, שנאמר (ישעיה כח, כב) ועתה אל תתלוצצו וגו' כי כלה

ונחרצה שמעתי. אמר רבי אלעזר קשה הוא הליצנות שתחלתו יסורין וסופו כלה, עד כאן לשונו. הרי מבואר כמה רעה גורם לו ולנפשו ולכל העולם.

והרב רבינו יונה ז"ל כתב בשערי תשובה (ש"ג אות קעד) ה' חלוקות בענין כת לצים, זה לשונו, קשה הליצנות שלא נענש יהוא עד שנתלוצץ, ואף על פי שלא היה בלבו דופי, שנאמר (מל"ב, י, יח) ויקבוץ יהוא את כל העם ויאמר להם אחאב עבד את הבעל מעט וגו'. קשה הא הליצנות, שלא פירש הכתוב לגרש לאחד מעוברי עבירות אלא ללץ, שנאמר (משלי כב, י) גרש לץ ויצא מדון. קשה הליצנות שלא מהרה הפורענות לבא על דור המבול עד שנתלוצצו בנח, שנאמר (איוב יב, ה) לפיד בוז לעשתות שאנן וגו', נח היה לפניהם ללפיד, והיו בוזים את דבריו ומתלוצצים בו. קשה הוא הליצנות שלא מהרה הפורענות לבא על סדום עד שנתלוצצו בלוט, שנאמר (בראשית יט, יד) ויהי כמצחק בעיני חתניו, אמרו לו, שוטה, נבלים וחלילים בעיר ואתה אומר שהיא נהפכת. קשה הוא הליצנות שעליו נהרגו ארבעים ושנים איש מישראל, שנאמר (מל"ב ב, כג) ונערים קטנים יוצאים מן העיר ויתקלסו בו ויאמרו לו עלה קרח וגו', וכתיב ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה'. ולא נענשו סנבלט וטוביה אלא על ידי שנתלוצצו בישראל בבנין בית המקדש, שנאמר (נחמיה ב, יט) וישמע סנבלט החורוני וטוביה העמוני וילעיגו לנו. וכל המתלוצץ אין למכתו רפואה, שנאמר (דה"ב לו, טז) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים וגו' עד עלות חמת ה' וגו'. ואפילו בקל שבקלים אין אדם רשאי להתלוצץ, שנאמר (הושע ז, ה) משך ידו את לוצצים.

וגרסינן במדרש משלי (משלי ט, יב) אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא, משל לשני בני אדם אחד עני ואחד עשיר, והיה העני אומר לו מה הנאה יש לאדם ממך, כל מה שקנית לעצמך קנית. כך הקדוש ברוך הוא אומר לחכם אף על פי שקנית חכמה לעצמך קנית, לכך נאמר אם חכמת וגו'. רבי אלעזר אומר אם חכמת בתורה כאילו אתה משמח להקדוש ברוך הוא שנתנה לך, שנאמר חכמת לך, ולזה שנתן לך חכמה. ולצת לבדך תשא, ולא לאחרים.

עוד אמרו ז"ל (מגילה כה:) כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דע"א, מנין אנו למדים מאליהו ז"ל, שנאמר (מל"א יח, כז) ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו וגו', אמר להם הבעל שאתם עובדים שיח לו - שמא ברא את כל האילנות, שנאמר (בראשית ב, ה) וכל שיח השדה, וכי שיג לו - שמא הבטיח את כל התחומין, כמו שנאמר (דברים יט, יד) לא תסיג גבול רעך, וכי דרך לו - שמא קרע לכם את הים ועשה בו דרך, כענין שנאמר (ישעיה מג, טז) הנותן בים דרך, אולי ישן הוא ויקץ - או שמא החיה לכם את המתים ומקיץ אותם

משנתם לחיי העולם הבא, אין כל אלו המעשים אלא מעשיו של הקדוש ברוך הוא, לו נאה לעבוד ולהשתחוות יתברך שמו לעולם ועד, עד כאן.

ובענין מהות הליצנות יש בו בחינות, האחד מהם הוא הקובע עצמו בבתי קרנות לשיחה בטלה ודברים בטלים, וזה נקרא לץ, שהרי אמרו פרק ג דאבות (מ"ב) שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים וכו', ואמר שיושבים, אפילו שאינם עוסקים בדברי ליצנות, הואיל ואין ביניהם דברי תורה יקרא מושב לצים, כל שכן העוסק בשיחה בטלה, כיון שאפשר לו לעסוק בתורה אותה העת ואינו עוסק נקרא לץ.

וכתב החסיד הרבי יוסף יעבץ ע"ה בטעם הדבר, ואמר זה לשונו והטעם, כי עונש בטולה לפי גודל שכרה. שנאמר (תהלים א, א) ובמושב לצים לא ישב, ואמרו כי הראיה מסוף הפסוק (שם א, ב) כי אם בתורת ה' חפצו, כאילו אמר לפי שבתורת ה' חפצו לא ישב במושב לצים שאין בו תורת ה'. ולי ראיה גמורה היא מהפסוק שהזכיר, היש ליצנות גדולה ממי שאמרו לו מנה זהובים שעה אחת, וכל שתמנה יהיה שלך, והוא מתלוצץ מהזהובים ומבזה אותם, כן הבטל מדברי תורה אחר שיודע השכר הגדול הזה אינו כי אם לץ ממש. וכן אמר החכם (אבות פ"ו מ"ב) אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, הרי קרא הבטל מדברי תורה עולב, והוא המכוון הנה. וכשגינה הנביא ישעיה את אנשי דורו שהיו בטלים מהתורה קראם אנשי לצון, שנאמר (ישעיה כח, יד) שמעו דברי ה' אנשי לצון, והיא הוראה אמתית על כל דברי אלה, עד כאן לשונו. ויש סמך לזה במסכת סנהדרין (דף צט ע"א) שאמרו בענין כי דבר ה' בזה, רבי נחמיה אומר כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק וכו'.

ומלבד שיקרא לץ השח דברים בטלים, הוא עובר בעשה, שנאמר (דברים ו, ז) ודברת בם, וכן במסכת יומא פרק קמא (דף יט ע"ב) זה לשונם תנו רבנן ודברת בם ולא בתפלה. בם יש לך רשות לדבר, ולא בדברים אחרים. ודברת בם, עשה אותם קבע. אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר ודברת בם ולא בדברים אחרים. רב אחא בר יעקב אמר עובר בלאו, שנאמר (קהלת א, ח) כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר, עד כאן לשונם.

ובפרט לומדי התורה צריכים ליזהר מאד מן הדברים בטלים, שאמרו במדרש שיר השירים (רבה א, כא) בפסוק (א, ג) לריח שמניך טובים, זה לשונו מה השמן, כוס מלא אינו מזרזף בשאר כל המשקין, כך דברי תורה אין מזרזפין בדברי ליצנות. מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכו טיפה של מים ויצאת כנגדה טפה של שמן, כך אם נכנס דבר תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות, נכנס ללב דבר של ליצנות יצא כנגדו דבר של תורה, עד כאן לשונו.

ובכלל כת זו היא כת המשחקים בקוביא ושאר מיני שחוק, אף על פי שלא ישחקו להרויח מעות זה לזה שיש בו משום גזל, יש בו משום שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים כדפי'. וזה דומה למיני השחוק שהזכירו במסכת ע"א (דף יח ע"ב) ואמרו שהם מושב לצים, זה לשונם תנו רבנן ההולך לאיצטדינין ולכרכום וראה שם את הנחשים החברין, בוקיון, מוקיון, מוליון, לוליון, בלורין, סגלורין, הרי זה מושב לצים, ועליהם אמר הכתוב (תהלים א, א) אשר לא הלך וגו' כי אם בתורת ה' חפצו, הא למדת שדברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול תורה, עד כאן לשונו. ופירש רש"י בוקיון וכו', מיני ליצנות הם, הא למדת מדסמיך ליה כי אם בתורת וגו' מכלל דאזיל להני לאו בתורת ה' חפצו, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שכיון שהוא בטל מתורת ה' במיני השחוק ההם, נקראים מושב לצים, והוא הדין לשאר מיני השחוק.

ויש שהתירו לעצמם מיני השחוק בקוביות, שאומרים שהוא דבר המחדד השכל, וראיתי לגלות טעותם למען לא יתחכמו בטענות יצרם נגד תורת ה'. הא' מה שכתב רבינו יונה בספר היראה כי המדבר דברים בטלים הוא ככופר בעיקר, שאינו מאמין שמלא כל הארץ כבודו, כי המאמין שהוא עומד לפני המלך יתברך ויתעלה לא יעשה דבר נגד רצונו. ובעיני קשה לי הדבר הזה יותר מכל העבירות, כי כל שאר העבירות אם יחטא החוטא לפי שעה, פתאום הטעהו יצרו ולא שם יראת ה' כנגדו, אין עונשו כל כך, אבל זה שבשאט בנפש יושב שעה אחת או ג' שעות ולפעמים כל היום, לא יזכור ה' לנגדו, ולא יאמר בלבו לפני מי אני עומד ומשחק, עומד ומכעיס, ולא אתבוששת מגדולתו ולא אפחד מדינו והוא עובר על לאו השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך, והוא שוכח את ה', ואפילו הכי עומד ומשחק, הרי הוא במזיד מבזה את ה' ואת תורתו, שיאמר בלבו אין הקדוש ברוך הוא מעניש לכת לצים, והוא כופר בדברי רבותינו ז"ל והרי הוא צדוקי, הוא דומה לאותם שנתרעם הקדוש ברוך הוא עליהם ליחזקאל הנביא שהיו עובדים ע"א בסתר והיו אומרים (יחזקאל ח, יב) עזב ה' את הארץ אין ה' רואה אותנו, ואלו עובדים ע"א בטהרה, כלומר נותנים תירוץ כאלו היה מותר לעשות בגלוי, ואין מוחה בידם, ואם אמרו רבותינו ז"ל (נדרים דף כב ע"ב) על הכועס שאין שכינה חשובה כנגדו כל שכן שיאמר על כת זו כדפי'.

ועוד שמצינו בגמרא (נדה דף יג ע"א) בענין האוחז באמה ומשתין, שאמרו לו לרבי אליעזר שהיה נראה ככרות שפכה והרי מוציא לעז על בניו שהם ממזרים, והשיב מוטב שיוציא לעז על בניו שהם ממזרים ואל יעשה עצמו שעה אחת רשע לפני המקום. וכפי

זה כל שכן המשחק בקוביא שעושה עצמו רשע לפני המקום יותר מב' שעות ואפשר כל היום, הרי טענה זו מדרך השכל.

ועוד בדברי רבותינו ז"ל אמרו במסכת בבא בתרא (דף עט ע"א) אמר רב יהודה אמר רב כל הפורש עצמו מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה, אש אוכלתו, שנאמר (יחזקאל טו, ז) ונתתי פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם. עוד שם כי אתא רבין אמר רבי יונתן כל המרפה עצמו מדברי תורה נופל בגיהנם, שנאמר (משלי כא, טז) אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח, ואין רפאים אלא יורדי גיהנם, שנאמר (שם ט, יח) ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול וגו', עד כאן לשונו.

וכתב הר"י אבוהב ע"ה בספר מנורת המאור (אות לא), זה לשונו והמתעסק בדברים בטלים אף על פי שאין בו דיבור אסור מאבד העתים אשר יכול לעסוק בהם בדברי תורה לקנות חיי העולם הבא, ונראה מדעתו שהוא מבזה בעיניו דברי השם ושכר עולם הבא, כדגרסינן בפרק חלק (דף צט ע"א) תניא רבי מאיר אומר כל הלומד תורה ואינו מלמדה זהו כי דבר ה' בזה, רבי נהוראי אומר כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, עד כאן לשונו.

ולא עוד אלא אפילו למי שיכול לעסוק בתורה ואינו רוצה, אף על פי שלא ידבר בדברי ליצנות, נקרא מושבו מושב לצים, כמו ששנינו בפרק ג דאבות שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים וכו'. ולא די לו שחוטא בנפשו ומאבד חיי העולם הבא ויורש גיהנם אלא שמחטיא את הרבים, שבהתעסקו בדברי שיחה בטלה מושך לב הרבים שיתבטלו עמו וחטאם תלוי בו, כמו ששנינו בפרק ה' מאבות ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו, שנאמר (מל"ב יג, ב) על חטאת ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל. וגם כן מענישין אותו בשאין מספיקין בידו לעשות תשובה שאין עונש גדול ממנו, כדגרסינן בפרק יום הכפורים (יומא דף פז ע"א) כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, עד כאן לשונו לענייננו.

ואל יאמר האומר, מי הוא אשר יוכל ליזהר לשמור כל דברי רבותינו אשר יזהר עתה בזה, וכיון שאינו נזהר בשאר לא יזהר גם בזו. וגם טענה זו דחויה, כי עבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד מ"ב), ואם לא יזהר בזו יביאהו יצרו לחטוא בכל ד' כתות שאינם רואים פני שכינה, באופן שיטרד מעולם הבא, ואוי לו לאומר בפיו שאינו רוצה לראות פני שכינה כדי להשלים רצון יצרו ולהיות מכת לצים ושאר הכתות, ואם יקדש עצמו

בזו בא לטהר מסייעין אותו (יומא דף לח ע"ב), ולא יחטא בשאר הכתות וינצל מהם, כמו שאמרו ז"ל (יומא דף לט ע"א) אדם מקדש עצמו מעט מקדש אותו הרבה.

והמשחקים בקוביות ושאר מיני השחוק בחגים ובמועדים, אוי לנפשם כי גמלו להם רעה, כי ימי המועדים הם ימי דין כאומרם ז"ל (ראש השנה פ"א מ"א) בארבעה פרקים העולם נדון, בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, בחג נדונין על המים. הרי שכל המועדים ימי דין, ולכן אמרו (ירושלמי שבת פט"ו ה"ג) שלא נתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא כדי שיעסקו בתורה. והרי אמרו (קדושין דף מ ע"ב) לעולם יראה אדם את עצמו ואת העולם כאילו חציו זכאי וחציו חייב, זכה הכריע את עצמו ואת העלום לכף זכות, ואם לאו ח"ו הכריעו לכף חובה. נמצא שהחוטא אז בשחוק וקלות ראש חמור יותר משאר השנה, שמאחר שהעולם בדין, בחטא אחד אפשר שיוכרע העולם לכף חובה, ואז כל אותם העניים שימותו או יצטערו מחמת עוני הרעב והצמא כולם תלויים עליו.

ובימי המועדים מלבד שמזונות האדם תלויים, גם חיי האדם ונשמתו תלויים בדין, וכן פירש רשב"י עליו השלום על פירוש משנה זו שהעתקנו (זוהר פ' ויחי דף רכו ע"ב) שכולה מדברת על הנשמות הנדונות, עיין שם.

ולכן ראוי להרחיק כל מיני השחוק בין בחול בין בימי המועדים, כי לעולם העולם והאדם נדון, כמו שהעתקנו מאמרי רשב"י עליו השלום (פ' ויחי דף רכו ע"ב - רכז ע"א) ודברי רבותינו ז"ל (ר"ה דף טז, א) בשער היראה (פי"א). ועון זה גורם יסורין וכליה לעולם, כדברי רבותינו ז"ל (ע"ז דף יח ע"ב), לכן צריך ליזהר לבל יכשל עוד, ותהיה תשובתו מקובלת בעזרת ה'.

ונראה שכל אותם הפי' שנאמרו שם (סנהדרין דף צט ע"א) בפירוש פסוק כי דבר ה' בזה, כולם בכלל ליצנות, שהרי המתלוצץ הוא המבזה הדברים כמו שאמרנו. אמר שם כי דבר ה' בזה (במדבר טו, לא), זה האומר אין תורה מן השמים. דבר אחר זה אפקורוס. ואת מצותו הפר, זה המפר ברית בשר. תניא אידך, כי דבר ה' בזה, זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אמר תורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו אמרו, זהו דבר ה' בזה, ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו, זהו כי דבר ה' בזה. תניא היה רבי מאיר אומר הלומד תורה ואינו מלמדה זהו כי דבר ה' בזה. רבי נתן אומר כל שאינו משגיח על המשנה. רבי נחמיה אומר וכו', עד כאן לשונו לענייננו.

וכמו שאנו חייבים להאמין בכל תורת משה, כן אנו חייבים להאמין בכל דברי סופרים, ומה שאמרו במדרשות ובהגדות. ואף על פי שיראה שהוא דבר חוץ מן הטבע, יש לנו לתלות החסרון בהשגת דעתנו ולא במאמרם. והמלעיג על שום דבר מדבריהם נענש, כדאמרינן בפרק עושין פסין (עירובין דף כא ע"ב) אמר רב פפא משמיה דרבה בר עולא כל הלועג על דברי חכמים נדון בצואה רותחת, וכן אמרו בגיטין (דף נז ע"א), וכן מצינו שנענש אותו תלמיד על שלגלג על דברי ר' יוחנן שאמר עתיד הקדוש ברוך הוא להביא אבנים טובים שלשים על שלשים אמות וכו' כדאיתא בבבא בתרא (דף עה ע"א).

בעונש כת חנפים אמרו ז"ל בפרק ערבי פסחים (דף קיג ע"ב) שלשה הקדוש ברוך הוא שונאן, המדבר אחד בפה ואחד בלב, וזו מדת החניפות, והיודע עדות לחברו ואינו מעיד בו, והרואה ערוה בחברו ומעיד בו יחידי.

גרסינן בסנהדרין (דף נב ע"א) אמר רבי שמעון בן לקיש מאי דכתיב (תהלים לה, טז) בחנפי לעגי מעוג חרוק עלי שנימו, בשביל חנופה שחנפו עדתו לקרח על עסקי לגימה חרק עלימו שר של גיהנם שניו. פרק אלו נאמרין (סוטה דף מא ע"ב) אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם, שנאמר (ישעיה ה, כ) הוי האומרים לרע טוב וגו', וכתיב בתריה (שם ה, כד) לכן כאכול קש לשון אש וחשש להבה יִרְפֶּה שרשם כַּמָּק יהיה וגו'. ואמר רבי אלעזר כל המחניף לחבירו לסוף נופל בידו או ביד בנו או ביד בן בנו, מנין מחנניה בן עזור נביא השקר שהיה מתעה את ישראל, ואמר ירמיה הנביא (ירמיה כח, ו) כן יעשה ה' יקם ה' את דברך ובשביל שלא מיחה בידו אלא אמר יקים ה' את דברך, נפל ביד בן בנו, שנאמר (ירמיה לז, יג) ויהי הוא בשער בנימין ושם בעל פקידות ושמו יראיה בן שלמיה בן חנניה וגו', וקצפו השרים על ירמיהו ונתנוהו בבית הסוהר. וכל עדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה, שנאמר (איוב טו, לד) כי עדת חנף גלמוד, ובכרכי הים קורין לנדה גלמודה.

ובמדרש אמרו רבי שמעון בן חלפתא מיום שגברה אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים, ואין אדם רשאי לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך, ואף יהושפט היה ראוי להשפט מפני שהחניף לאחאב, והיכן החניף לו, שנאמר (מל"א כב, ח) ויאמר מלך ישראל אל יהושפט עוד איש אחד לדרוש את ה' מאתו ואני שנאתיו וגו', ויאמר יהושפט אל יאמר המלך כן, ובשביל שלא הטריף עליו אלא אמר לו אל יאמר המלך כן, אמר לו הנביא (דה"ב יט, ב) הלרשע לעזור וגומר.

ובמדרש משלי (פרשה כו) על פסוק (משלי כו, ח) כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד, אמר רבי אלכסנדרי כל מי שחולק כבוד לכסיל כזורק אבן למרקוליס, עד כאן לשונו.

והמדה הרעה הזאת בתלמיד חכם יותר מגונה היא משאר העם, שנאמר (ירמיה כג, יא) כי גם נביא גם כהן חנפו וגו', ואמרו במסכת יומא (דף עב ע"ב) אמר רבה כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אין נקרא חכם, שנאמר (שמות כה, יא) מבית ומחוץ תצפנו. אביי אמר נקרא תועבה, שנאמר (איוב טו, טז) אף כי נתעב ונאלח וגו'.

ואמרו בחגיגה ובסוטה (דף מא ע"ב) שנתחייבו שונאי ישראל כליה מפני שהחניפו לאגריפס המלך, ואף על פי שהיה מלך וענו וירא שמים, כל שכן מי שהחניף את הרשעים. אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם, שנאמר וחנפי לב ישימו אף, ולא עוד אלא שתפלתו נמאסה, שנאמר (איוב לו, יג) לא ישועו כי אסרם, פירש רש"י ז"ל כשיבאו עליהם יסורין לא תועיל להם שועה, וכתיב (איוב כז, ח) כי מה תקות חנף כי יבצע וגו', וכתיב (שם) הצעקתו ישמע אל כי תבא עליו צרה. עוד אמרו שם, אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו, שנאמר (משלי כד, כד) אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאומים, ואין יקבוהו אלא קללה, שנאמר (במדבר כג, ח) מה אקב לא קבה אל, ואין לאומים אלא עוברין, שנאמר (בראשית כה, כג) ולאם מלאום יאמץ.

עוד אמרו במדרש משלי (יב, כא) לא יאונה לצדיק כל און, כשהוא מתהלך בתומו, ורשעים מלאו רע, זה המדבר אחד בפה ואחד בלב והקדוש ברוך הוא קורא אותו תועבה, שנאמר (שם) תועבת ה' שפתי שקר. ועושי אמונה רצונו, זה שנושא ונותן באמונה, עד כאן לשונו.

ובעון החנופה בני אדם נופלים ביד אויביהם ושוללים את שללם, שנאמר (ישעיה י, ה) הוי אשור שבט אפי וגומ' (שם י, ו) בגוי חנף אשלחנו וגו'. ובעון החנופה הקדוש ברוך הוא שופך חמתו על הארץ וידו נטויה על הבחורים ועל יתומים ואלמנות, שנאמר (שם ט, טז) על כן על בחוריו לא ישמח ה' וגו' כי כלו חנף ומֵרַע וגו'.

קשה החנופה שהיא שקולה כנגד ע"א וגלוי עריות ושפיכות דמים, ע"א מנין דכתיב (ישעיה לב, ו) לעשות חונף לדבר אל ה' תועה, ואין תועה אלא ע"א, שנאמר (ירמיה י, טו) הבל המה מעשה תעתועים. גלוי עריות מנין, שנאמר (שם ג, א) הן ישלח איש את אשתו וגו' הלא חנוף תחנף הארץ. שפיכות דמים מנין, דכתיב (תהלים קו, לח) ותחנף הארץ בדמים.

ובעון החנופה הגשמים נעצרים, שנאמר (ירמיה ג, ב) ותחניפי ארץ בזנותיך וגו' וכתיב בתריה וימנעו רביבים וגו'. ומעון החנופה שאדם עושה בעולם הזה נדון בגיהנם לעד לעולמי עולמים, שנאמר (ישעיה לג, יד) פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים מי יגור לנו אש אוכלה וגו'.

ובסוטה (דף מא ע"ב) אמר רבי יהודה בר מערביא ואי תימא רבי שמעון בן פזי מותר להחניף את הרשעים בעולם הזה, שנאמר (ישעיה לב, ה) לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע, מכלל דבעולם הזה שרי. ריש לקיש אמר מהכא (בראשית לג, י) כראות פני אלהים ותרצני, ופליגא דרבי לוי דאמר רבי לוי וכו'.

כתב הרב יצחק אבוהב בעל ספר מנורת המאור (אות מה) ז"ל כל זה אינו מדבר שישבח לו המדות הרעות שנוהג, כי בזה כבר אמרו שיש בו כמה חטאים. אבל מה שאמר מותר להחניף הוא, שאף על פי שאסור לכבד את הרשעים לפי שהם שונאי השם, כדכתיב (תהלים טו, ד) נבזה בעיניו נמאס, רצה לומר שראוי לגור באהל ה' ולשכון בהר קדשו מי שבוזה לאותו שהוא נמאס בעיני ה', שזהו הרשע, ומכבד את יראי ה' אבל לא לרשעים, ועל זה אמר החכם כי הרשעים שידם תקיפה והשעה משחקת להם מותר לכבדם מיראתם כמו לאנשי זרוע, אבל לא מאהבתו אותם. וכן אמרו בפרקי רבי אליעזר (פרק לו) על ענין יעקב שהחניף לעשו, מכאן אמרו מחניפין לרשעים בעולם הזה מפני דרכי שלום, וסימנך מ'א'ה'ב'ה' ראשי תיבות *מחניפין *את *הרשעים *בעולם *הזה, ורצה לומר הסימן מאהבה, כדי שיהא חי לקיים מצות בוראו. אבל כל מי שיש בידו יכולת למחות ומוחה ונוקם נקמתו מהרשעים בעולם הזה, הקדוש ברוך הוא כורת עמו ברית ולזרעו אחריו כמו שעשה לפנחס.

עוד בעונש המחניף אמרו ז"ל (אבות דר"נ כט, ד) כל המחניף לחברו לשם כבוד לסוף נפטר ממנו בקלות, וכיוצא בזה כתב החסיד בעל חובת הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ה) על טענה אחת מטענות היצר, שהיצר אומר שיעשה הדברים שידעו בהם בני אדם כדי שיצא לו שם בחסידות עד שילמדו ממעשיו. והשיב שיאמר לו שאולי כשאכוין לזה במעשי לא יתכן לי מהם הרצון המכוון אליו ויעלה בדעתם שאני חנף במעשי ויהיה לריק מעשי בכוונתי בהם בלתי האלהים. ונאמר למלך אחד והיאך לא ערבה לך קריאת פלוני והיה קולו ערב ובקי בטעמים של קריאה, אמר להם והיאך תערב לי קריאתו והוא אינו קורא אותה אלא שתערב לי קריאתו וימצא חן בעיני בעבורה, אבל אם היתה זאת הכוונה לרצון הבורא בלבד היתה ערבה לי. וכן נאמר בכל מי שמכוין בתפלתו מהמתפללים בצבור ובעלי החזון בפיוטים החדשים למצוא חן בעיני אדם מבלעדי האל

יתברך, שאינה מקובלת אצל הבורא, עד כאן לשונו. נמצא כי מכלל כת החנפים הוא העושה מעשה מצוה לאל יתברך ובכוונתו בשביל שיכבדוהו בני אדם.

וכתב בחובת הלבבות (ש' יחוד המעשה פ"ד) כי העושה מעשה בשביל כבוד בני אדם או מיראתם, אינו עובד לבורא אלא לבני אדם, ונמצא אינו מכיר את הבורא, וכן ענין עובד האלילים כי אינו עובד את האלילים אלא מפני סכלותו שלא הכיר את הבורא, וכתב זה לשונו ויש יתרון לעובד האלילים על החונף בד' דברים, האחד כי עובד האלילים בזמן הזה אינו מוזהר על ידי הנביא שיברר אצלו הפסד מחשבתו באותות ומופתים, אבל המחניף בתורה יש עליו טענות במה שקבל מן המצות בעבודת האלהים והאזהרה מעבוד זולתו. והב' כי עובד האלילים עובד מי שאינו ממרה באלהים, אבל המחניף עובד את מי שממרה את האלהים ומי שאינו ממרה אותו. הג' כי עובד האלילים הוא עובד דבר אחד, והחנף אין תכלית לנעבדיו. והד' כי עובד האלילים אין עניינו בסתר מבני אדם, והם נשמרים ממנו מפני פרסום כפירתו באלהים, אבל החנף אין כפרנותו נראית, ובני אדם בטוחים בו, ויתכן לו להזיקם מה שלא יתכן לזולתו, והוא הגדול שבמדוי העולם ונקרא בלשוננו חנף ויהיר ומפתה, עד כאן לשונו.

ורבותינו ז"ל אמרו במדרש (ילקוט משלי סי' תתקסא) תני רבי חייא מפרסמין את החנפים מפני חלול ה', שנאמר (משלי כו, כו) תגלה רעתו בקהל, ואומר (יחזקאל ג, כ) ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו, ולמה הקדוש ברוך הוא נתן להם רע, בשביל לפרסם מעשיהם לבריות, שלא יארע בו דבר בשביל העבירות ויהיו קורין תגר כנגד מדת הדין, צא ולמד מדואג שהיה ראש סנהדרין, שנאמר (שמ"א כא, ח) אביר הרועים אשר לשאול, ובשביל שהיה בו מדה של לשון הרע פרסמו הכתוב, עד כאן לשונו.

ובספר מנורת המאור של הרב רבי ישראל ע"ה כתב וזה לשונו והמחניף הוא יותר מגונה מן הגנב, שהגנב גונב הממון, והמחניף גונב דעת הבריות. והחנפים נחלקים על ג' כתות, הכת הא' הם המחניפים לבני אדם כדי שימצאו חן בעיניהם, ואינן מוכיחים אותם על מעשיהם הרעים, אלא אומרים בדין אתם עושים, ואף על פי שהם עושים מעשים רעים ושלא כדין.

הכת הב' יותר מגונה מן הראשונה, והם המחניפים לאלמים ולעשירים, ומשעבדין להם נפשם. לאלמים, כדי שיעשו ראש על הצבור, וכדי שינחלו שררה, ומשתדלין להתכבד בחניפות שבהם. ולעשירים, כדי שיגזלו ממונם, ובשביל שיהנו ממנו, וַיסירו כסלם מהקדוש ברוך הוא וַישימו שברם ותוחלתם בבני אדם, כסבורין שממונם אינו כלה

לעולם ושלא יאבד מידם, ובזה תועים, ועליהם נאמר (ירמיה יז, ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם.

הכת הג' יותר מגונה, והם המחניפים בדת, ומראים עצמן שהם צדיקים ושוקדים על בתי כנסיות, וכוונתם הוא לעלות לגדולה כדי שיתמנו פרנסים על הצבור, ולסלק נפשם מן המס, ומראים החסידות על פניהם ולבם מלא תוך ומרמה, עד כאן לשונו. מקצת דבריו ומקצת תורף לשונו לא כתבתי מפני האריכות.

עוד האריך רבינו יונה בשערי תשובה (ש"ג אות קפז) בענין החנפים, וכתב בהם ט' חלקים, והרוצה לראות הרי ספרו מצוי. וכלל דבריו שאין להחניף לרשע ולא לספר בשבחו בין בפניו בין שלא בפניו, שנאמר (משלי כח, ד) עוזבי תורה יהללו רשע. וכיוצא בזה אפשר שידבר על מי שימנוהו פרנס או חכם על הצבור, ואותו האדם אינו ראוי, והקדוש ברוך הוא נפרע ממעמידו, כי נמצא מחריב העולם אותו החכם בפסקיו שלא כדין וכיוצא. ובכלל החניפות, אם אינו רוצה להוכיח את בני עירו שיחשוב שלא יקבלו ממנו, נקרא חנף, כך כתב.

מצאתי כתוב בספר מדבר בדברי חסידות, זה לשונו ג' יש שמחניפין להם, לאשתו משום שלום בית, לבעל חוב שלא ילחצנו, לרבו כדי שילמדו תורה ומצות. ומצוה גדולה להחניף לתלמידיו ולחביריו כדי שילמדו, וכדי שישמעו דבריו לקבל תוכחה ולקיים מצות, וכן לכל אדם שהוא סבור שימשוך אותו אליו שישמע לו לקיים המצות, ואם יבא אליו וכועס לא ישמע לו, אלא בחניפות יקבל תוכחתו, והרי מצוה גדולה להחניף לו להוציא יקר הזולל.

ויש אדם שאינו מקבל תוכחה וגערה אלא בנחת, שנאמר (קהלת ט, יז) דברי חכמים בנחת נשמעים. ויש צריך גערה, שנאמר (משלי טז, י) תחת גערה במבין. ויש שאפילו בהכאה לא יועיל, שנאמר מהכות כסיל מאה. אם כן מה נעשה, אין לו תקנה, אלא גרשהו.

ויש חניפות רעה מאד, כגון אדם המדבר עם חבירו ומחניף עמו בדברים מתוקים, כדי שימשוך אותו אליו ויאמר לו מה שבלבו, ואחר אשר האמין לו וסומך עליו הולך עמו ברמאות, וזהו כמו שנאמר (שם א, יז) כי חנם מזורה הרשות בעיני כל בעל כנף, (שם א, יח) והם לדמם יארבו יצפנו לנפשותם, כי הציידים זורקים חטים ברשות כדי שיבאו העופות לאכול ואז יהיו נצודין, ולזה דומה החנף הזה.

ואסרו חכמים להחניף, ואמרו (חולין דף צד ע"א) שלא ישלח אדם דורון ויודע בו שאינו מקבלו, או יסרהב לחבירו שיאכל אצלו ויודע שאינו אוכל, וכן אם אדם רוצה לפתוח

חבית יין למכור ובא חבירו לקנות יין, אל יאמר לו אני רוצה לפתוח חבית בעבורך. וכל זה וכיוצא בזה נקרא גניבות דיעות להחניף ולגנוב דעת הבריות.

אמר רבי שמעון בן חלפתא מיום שגברה אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים, ולא היה אדם יכול לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך. אמר רבי אלעזר כל אדם שיש לו חנופה מביא חרון אף לעולם, שנאמר (איוב לו, יג) וחנפי לב ישימו אף, ואין תפלתו נשמעת, אפילו עוברין שבמעי אמן מקללים אותו בגיהנם. וכל המחניף לרשע סופו נופל בידו, ואם אינו נופל בידו נופל ביד בנו או ביד בן בנו. וכל אשה שיש בה חנופה היא מאוסה כמו נדה, ולבסוף היא גולה (סוטה דף מב ע"א).

לכן יתרחק האדם מן החנופה, ולא יחניף אדם להחזיק ברשעו, גם אם יש לו לקבל טובות ממנו לא יחניף לו, ולא יחניף לקרוביו ולא לבניו בזמן שאין הולכים בדרך טובה, כי כמה בני אדם עומדים ברשעתם מחמת שהם רואים שאין להם בושת בעבור דרכיהם המכוערים, ובעבור שרואים שמחניפים להם. ואין דבר בעולם הנועל פתחי תשובה כמו החניפות.

ומעשה באדם אחד כשר שהיה לו בת להשיאה, והיו בעירו שני בחורים אשר כל אחד חפץ ליקח בתו, והלך אותו האיש הכשר לדון ביניהם כדי לנסותם, וביקש לאדם אחד לעשות קטטה עמו, ולבסוף יקחו אותם לדון בין בעל ריבו ובינו כדי לנסותם, וכן עשו. ואותם השנים היה האחד מחניף לאותו האדם הכשר כדי לישא בתו, והיה מזכה אותו בכל דרכיו, ואז הלך ונתן בתו לאותו שהיה מחייבו, כי אדם טוב הוא כך אמר האיש הכשר, כי הוא לא החניף לי ולא נשא לי פנים (ספר חסידים סח' תתשמב).

לכן צריך מי שהוא פרנס או דיין או גבאי צדקה שלא יהיה חנף, כי אם יחניף לשום אדם ולא יוכיחו לעשות הטוב ולסור מן הרע, אז יהיו כל הקהל מקלקלין בו, כל אחד יאמר הפרנס מחניף לפלוני ולמה יוכיחני, כיון שהוא מחניף לפלוני, ולא יקבלו תוכחותיו. וכן דיין המחניף לאחד מבעלי דינין אז יסתתמו דברי השני ולא יודע לטעון כראוי, ונמצא שלא יצא הדין לאמיתו. וכן גבאי צדקה המחניפים יתנו צדקה לאחד המחניף להם או שהם מחניפים לו, ויתנו לו אף על פי שאינו ראוי לכך. לכן צריך הצדיק להתרחק מאד מן החניפות, ולא שהוא יחניף לאחרים ולא שיקבל חניפות מאחרים. ויזהר מאד כשיעשה מעשים טובים שלא יכוון בהם להחניף לאחרים אלא לשם הקדוש ברוך הוא יעשה אותם.

והגרוע שבכל החניפות, זה המחניף לחבירו כדי שיחטיאו, כגון שיש לו מחלוקת עם בני אדם ואין הדין עמו, והוא מחניף לבני אדם לסייע לו ולהחזיק טעותו. או מי שרדף

אחר עבירות כגון זנות ושאר עבירות והוא יחניף לחבירו כדי שיעשה כמוהו. ירבעם בן נבט זכה למלוכה בשביל שלא החניף לשלמה המלך אלא הוכיחו על ענין בית מלוא (סנהדרין דף קא ע"ב).

הרוצה להנצל מן החניפות יזהר להתרחק מן הכבוד, כי מי שאינו חושש להתכבד לא יצטרך חניפות, וגם צריך ליזהר מאחרים, כי רוב המחניפים הם מחניפים לאדם שהם סבורים שיהיה לו הנאה ממנו. לכן מי שמתרחק משני דברים הללו הנאה וכבוד הוא ניצול מכמה עבירות, כי כמה בני אדם עושים מעשים טובים כדי שיקבלו כבוד מבני אדם, וזה הענין מקלקל כל עבודת האדם, כי כמה בני אדם שמתפללים ויש להם קול ערב, והוא מהרהר בלבו בשעת התפלה כמה קול ערב יש לי וכמה בני אדם נהנים ממני ששומעים אותי, וכן דרכו של יצר הרע וכן עושה כדי להפיל אדם ברשתו ולא יהיו מעשיו לשם שמים. וכן לענין הנאה, מי שנהנה מן חבירו אפילו אם יראהו שהוא עובר על כל העבירות שבעולם, לא יהא רשאי להוכיחו כי ייירא שלא יהנה ממנו עוד. וזה הענין היא תקלת חכמי הדור, כי הם רודפים ליהנות מן העם על כן יחניפו להם כדי שיחזיקו אותם בחזקה גדולה, ולא די שאינם מוכיחים אותם על ענייניהם אלא מתוך שמחניפים להם הם בעצמם אוחזים מעשיהם ונמשכים אחריהם, עד כאן. כתב רבינו משה בהלכות דיעות.

בביאור כת שקרים דהיינו כת כזבים, המשקר והמכזב שנוי ומתועב לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר (משלי ו, טז) שש הנה שנא ה' וגו' עינים רמות, לשון שקר, וידים שופכות דם נקי, ויפיח שקרים, ומשלח מדנים, לב חורש מחשבות און, רגלים ממהרות וגו', ומהשבעה דברים האלו הג' מהם הם בענין הכזב - לשון שקר, יפיח כזבים, עד שקר.

ורבותינו ז"ל אמרו תלה ז' המדות הרעות האלו בכזב, שממנו משתלשלין כולם. כיצד, עינים רמות, עיקר הגאוה הוא הכזב, מפני שהוא אומר שהוא חכם והוא טפש, גבור והוא חלש, נשיא והוא נקלה, ומתגאה לעיני הבריות במדות הללו של כזב, כמו שאמר אבשלום (שמ"ב טו, ד) ועלי יבא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט והצדקתיו, והיה גונב דעת הבריות בכזב.

לשון שקר, הכזב עצמו. וידים שופכות דם נקי, מיואב ששלח לשון שקר על פי דוד והשיב את אבנר והרגו, שנאמר (שמ"ב ג, כו) וישלח מלאכים אחרי אבנר וגו'. יפיח כזבים עד שקר, הרי גופי הכזב. ומשלח מדנים בין אחים, שנאמר (תהלים נה, י) בלע ה' פלג לשונם וגו', וסמיך ליה (שם יא) און ועמל בקרבה הוות בקרבה ולא ימיש מרחובה תוך ומרמה.

בא וראה כמה כזבו ונענשו, גיחזי כיזב ונצטרע הוא וזרעו, שנאמר (מל"ב ה, כה) ויאמר אליו אלישע מאין גיחזי, ויאמר לא הלך עבדך אנה ואנה ויאמר אליו לא לבי הלך וגו' (שם ה, כו) וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם, ויצא מלפניו מצורע כשלג. אמנון כיזב ונהרג, שנאמר (שמ"ב יג, ה) תבא נא תמר אחותי ותלבב לעיני שני לביבות וגו' ושכב עמה, והרגו אבשלום.

וכל המחליף בדבורו כאלו עובד ע"א, שנאמר (בראשית כז, יב) אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע, וכתיב בע"א (ירמיה נא, יח) הבל המה מעשה תעתועים (סנהדרין דף צב ע"ב). ופירש הרב רבי יצחק אבוהב בספר מנורת המאור (אות לז) בענין זה למה יהיה כעובד ע"א, שהכוונה הוא לפי שמטעה את חבירו בדבר שקר, לפי זה יהיה גם כן המטעה את חבירו בכל ענין שיהיה, לפי שדומה לע"א שהם מטעים גם כן לבני אדם באמרם שיש לאל ידם.

אמר רבי אלעזר הכל ברא הקדוש ברוך הוא חוץ מן השקר, שלא בראו אלא בני אדם בודין אותו מלבם (תדבא"ז פ"ג). וגרסינן במדרש רוחו של נבות היזרעאלי לא זכתה למחיצה עליונה אלא מפני שהרגו אחאב דם נקי, ונעדר מפני שהרהר לדבר כזבים, שנאמר (מל"א כב, כ) מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות וגו' ויצא הרוח ויאמר אני אפתנו וגו' ויאמר ה' צא, מאי רוח, זה רוחו של נבות, מאי צא, צא ממחיצתי, משום דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים קא, ז).

ואמר החכם אדם המכזב חשוב כמת, שאין בני אדם חוששין לדברו מפני שדרכו לכזב, חייו ומותו שוין. ואמרו ז"ל (סנהדרין דף פט ע"ב) כך עונשו של בדאי, שאפילו אומר אמת אין שומעין לו. וירמיה כשהיה מוכיח לישראל לא היה מוכיחן אלא על הכזב, שנאמר (ירמיה ט, ד) למדו לשונם דבר שקר - נעשה להם הכזב כטבע ולא יוכלו לסור ממנו ונלאו להתעוות מדרך השקר לדרך האמת.

אמר רב הונא מצינו שלא גלו ישראל מארצם אלא על שעברו על זה הפסוק (שמות ג, ז) מדבר שקר תרחק, ובספר קינות הוא רמוז בג' מקומות, באלפא ביתא של איכה יעיב באפו הקדים פ"ה לעי"ן, כלומר אמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם, דכתיב (איכה ב, טז) פצו עליך פיהם, ואחר כך (שם ב, יז) עשה ה' אשר זמם. ובאלפא ביתא של אני הגבר, פצו עלינו פיהם (שם ג, מו), ואחר כך עיני נגרה (שם ג, מט), ובאלפא ביתא של איכה יועם זהב, פני ה' חלקם (שם ד, טז), ואחר כך (שם ד, יז) עודנה תכלנה עינינו.

וגרסינן בפרק הבא על יבמתו (יבמות דף סג ע"א) רב הונא מצערא ליה דביתהו, כדאמר לה עבד לי טלפחאי עבדא ליה חמסי, חמסי עבדה ליה טלפחאי, כי גדל חייא בריה

אפיך לה, אמר לי' איעליא אימך, אמר ליה אנא הוא דקא אפיכנא לה, אמר ליה היינו דאמרי אינשי דנפיק מינך טעמא מלפך, ברם את לא תעביד הכי, שנאמר (ירמיה ט, ד) למדו לשונם דבר שקר. על כן ילמד לשונו לדבר אמת.

וכתב רבינו יונה בשערי תשובה (ש"ג אות קפא) שזהו מה שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי ו, יט) יפיח כזבים עד שקר, פירוש הרגיל לדבר שקר אפילו במילי דעלמא, כ"ש שיכזב וישקר שיעיד על חבירו מפני טבעו והרגל לשונו.

רבינו יונה כתב (ש"ג אות קעח) שכת שקרים נחלקת לט' חלקים, ובעל מנורת המאור של רבי ישראל ע"ה קצר לשונו והעמידה בז', וזה לשונו

החלק הא' איש כזבים, ולא די שמשקר אלא שהוא משחית בשקריו וגוזל וחומס, כמו המכחש בעמיתו, או עושק שכר שכיר, ועובר על מצות לא תכחשו ולא תשקרו (ויקרא יט, יא) ולא תלין (שם יט, יג), וכן המעיד בחבירו עד שקר, שנאמר (שמות כ, יג) לא תענה ברעך עד שקר. ומן החלק הזה בעל תרמיות ואונאות במסחרים ובשותפות, וכתיב (ויקרא כה, יז) ולא תונו, והמכזב נקרא בליעל ואיש און, שנאמר (משלי ו, יב) אדם בליעל איש און וגו'.

הב' המשקר והמרמה את חבירו ואין בשקר הזה נזק מיד, אך יתכוין לעשות סבה להזיקו, כאדם המרמה את חבירו כדי שיאמין בו ויבטח עליו ולא ישמר ממנו כדי להדיח עליו ההפסד, כענין שנאמר (ירמיה ט, ז) בפיו שלום את רעהו ידבר וגו' וכתיב בתריה העל אלה לא אפקוד וגו'. וזה, עונשו על ג' עניינים על השקר ועל הנזק וההפסד.

הג' הבא בערמה לסבב לעצמו טובת חברו, לא לגזול ולא לחמוס את חברו, אלא יתן עיניו בטובה העתידה לבא לחברו ויסבב בשקריו עד אשר יקח אותה לעצמו, כיצד כגון שראה את חברו קונה פרקמטיא בזול, והלך למוכר ואמר ליה למוכר אני נותן לך יותר מעות בפרקמטיא זו, ואל תחוש לפלוני כי שותפין אנחנו. או שיסבב שיתן לו חברו מתנות על שקריו, כגון שיאמר לו רצוני לקנות קרקע פלוני שאתה רוצה לקנות, והאחר נותן לו דמים כדי שיסתלק מן הקרקע ולא יקח אותה. או שיאמר לו אני הייתי לך מליץ טוב עם המלך או עם השר, וכל כיוצא בזה.

הד' המספר בספור דברים ששמע ויחליף מקצתן בלא תועלת לו ולא הפסד לחברו, ואף על פי שאינו מפסיד לאחרים עונשו גדול מאד, מפני שמעיז פניו ומשקר בטבעו הרע. אבל התירו להחליף בדברים שבהם מצוה, ולהבאת שלום, דתניא (ע' כתובות יז ע"א) משבחין הכלה לפני החתן, ואומר כלה נאה וחסודה ואף על פי שאינה נאה. וגרסינן

בבראשית רבה (ק, ח) מותר לשנות מפני השלום, שנאמר (בראשית נ, טז) אביך צוה, שלא מצינו שצוה יעקב בכך, אלא שאמרו משמו.

הה' האומר לחברו שייטב עמו ויתן לו מתנות ואין בלבו לתת לו שום דבר, גם זו רעה גדולה ועל זה נאמר (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע. והמתהלל במתת שקר למה הדבר דומה, לעננים רבים ורוחות ויראה שבאו גשמים, ואינם יורדין, שנאמר (משלי כה, יד) נשיאים ורוח וגשם אין.

הו' המתהלל שעשה טובה עם חבירו והוא לא עשה, ולא די לו שהוא משקר אלא שהוא גונב דעת הבריות, דתניא (ע' חולין צד ע"א) אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת נכרי, ואין מוכרין לנכרי בשר נבילה ומתה בשביל שחוטה, ולא מנעל של עור מתה בשביל עור של שחוטה, ואל יראה אדם לחבירו שהוא פותח החביות בשבילו ורצונו לפתוח אותה לחנוני, ואל ירבה בתקרובת לחבירו ויודע שאינו מקבל, ודברים כאלו וכיוצא בהם אסורים משום כמה עניינים, משום שהוא משקר ומשום שהוא גונב דעת הבריות.

הז' המשתבח במעלות שאין בו, כגון שיאמר שהוא נשיא ומיוחס ושהיו אבותיו גדולי הדור, ולא די לו שהוא מתגאה ומנשא עצמו, אלא שהוא מכזב. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יז, ז) לא נאוה לנבל שפת יתר, פירוש אינו נאה למי שהוא נבל וממשפחה שפלה לומר שהוא נשיא וגדול. אף כי לנדיב שפת שקר, רוצה לומר ואפילו הוא נשיא ונדיב במעשיו, לא ישקר בשפתיו ויתהלל שנותן מתנות לבני אדם והוא לא נתן, ואפילו נתן גנאי הוא לאדם להתהלל במתנותיו כל שכן לנדיב. ואם יש בני אדם שמכבדין אותו במדריגות הכבוד כגון שיאמרו עליו שהוא חכם, שיאמר איני חכם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי מכות פ"ג ה"ו) כי מי שמכבדין אותו במדריגות הכבוד הראויות לתת למי שהוא יודע ב' מסכתות, והוא אינו יודע אלא אחת, צריך שיאמר אחת לבדה אני יודע, כל שכן שאסור להתפאר במה שאין בו, עד כאן לשונו.

ובמעלת המדבר אמת ועונש המדבר שקר, האריכו בתיקונים (תיקון סג דף צד ע"ב) זה לשונם מאי (תהלים קמה, יח) קרוב ה' לכל קוראיו וגו', דמאן דקרא ליה בשקרא רחוק הוא מניה, אמת א' ברישא דאלפא ביתא, מ' באמצעיתא, ת' בסופיה, עישורא דיליה יו"ד ק"א וא"ו ק"א אמת דאיהו עישור דארבע מאה וארבעין וחד, הא רזא דחמשה וארבעים, בזמנא דישראל משקרין בתורת אמת איתמר ביה (דניאל ח, יב) ותשלך אמת ארצה, מאי ארצה דא שכינתא. ובגלותא (ישעיה נט, טו) ותהי האמת נעדרת, ושקרא שלטא בעלמא, ומאן שקר דא סמא"ל. בזמנא דאמת שלטא, אתעבר שקרא מעלמא, אמת איהו בסוף תיבין ואינון ברא' אלהים' לעשות', ברא' אלהים' את', ביה ברא עלמא ועליה איתקרי

וקיימא כל עלמא, וכל אומין דעלמא, אבל בשקרא ותשלך אמת ארצה, ושקרא שלטא כביכול באתר דיליה דאיהו ירושלים, ודא גרים דאתחריב ביתא ואתחזר לתוהו ובהו, דהכי אוקמוה, חרב בית ראשון והארץ היתה תוהו ובהו (בראשית א, ב), חרב בית שני וחשך על פני תהום (שם). דאמת איהו סחיר עילא ותתא, ובזמנא דאתעביד שקרא יתהרס בניינא, בההוא זמנא לא תוסיף קום, הדא הוא דכתיב (ישעיה יד, יב) איך נפלת משמים הילל בן שחר, נפלה עטרת ראשינו (איכה ה, טז), דאינון ה' עילאה ה' תתאה, ו' עמודא דאמצעיתא סביל תרוייהו, עד כאן לשונו.

ורבותינו ז"ל במדרש ואלה הדברים רבה (א, י) אמרו ז"ל אמר רבי ראובן ומהו חותמו של הקדוש ברוך הוא, אמ"ת, ולמה אמ"ת, אמ"ת יש בו ג' אותיות, אל"ף ראשון של אותיות, מ' אמצעיתן, ת' סופן, לומר אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים (ישעיה מד, ו), עד כאן לשונו. ואלו הם דברי התיקונים כמבואר, אלא שהוסיף ענין לומר אני ראשון, אפשר שכיוונו רבותינו ז"ל לדברים אלו לפי הפשט, ללמד לנו שמי שידבר אמת לא ימצא בדבריו תוספת ולא מגרעת, כשם שקודשא בריך הוא נקרא (ישעיה מד, ו) אני ראשון ואני אחרון, כי מה שיש במציאותו כשהוא ראשון הוא בעצמו שהוא אחרון, ואין לנו לא תוספת ולא מגרעת.

ולפי הסוד, בתיקונים (דף קיט ע"א) פירש הרשב"י ע"ה כי אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים נאמר עם שם ס"ג, שהוא זה יו"ד ק"י וא"ו ק"י, שיש בו ג' יודי"ן, ועל ג' יודי"ן נאמר אני ראשון ואני אחרון, ז"ל וההוא דאמר נעשה, איהו יו"ד ק"י וא"ו ק"י, אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים, תלת יודין מעידין עליה דלית לעילא מניה. והוא הענין בעצמו שפי', כי מה שהוא י' בראש הוא בעצמו יו"ד בסוף, ולא נשתנה ה"י ראשונה מה"י אחרונה.

וכאשר תדקדק במ"ש בתיקונים במאמר שהעתקנו, בשם יו"ד ק"א וא"ו ק"א שהוא עישור אמת, נבין טעם היות התורה נקראת תורת אמת, מפני שהיא דבוקה בשמו הגדול הנזכר, והיינו מה שפי' בזוהר כמה פעמים (פ' יתרו דף צ' ע"ב) דאורייתא כלא שמא דקודשא בריך הוא. ומטעם זה גם כן תקרא התורה עץ חיים, שאמת הוא סוד עץ החיים, תתן אמת ליעקב (מיכה ז, כ), והתורה נקראת אמת, שנאמר (תהלים קיא, קמב) ותורתך אמת. וכן אמת רמוז בשם ס"ג בסוד אני ראשון, ושני שמות אלו פי' בתקונים שדא נשמתא ודא גופא.

ובזה נבין טעם למדבר אמת שמאריך ימים, שפי' בסנהדרין (דף צז ע"א) על אותה המדינה שהיתה נקראת עיר אמת, שלא מת אחד מהם קודם זמנו, ופי' שם שלא היו

משנים בדבורם, ופעם אחת אירע שנתאכסן עמהם חכם אחד, רב טביומי שמו, ומפני ששינה בדיבורו בדבר קל כמו שנתבאר שם בגמרא, קבר ב' בניו, וגירשוהו מביניהם. והטעם לאריכות ימים, מפני ששם מ"ה הוא שקיו דאילנא בדרעוי וענפוי, כמו שפי' בתיקונים (דף יז ע"א) בדברי אליהו, וכן שם ס"ג יקראוהו בתיקונים בפי' נשמתא, והכוונה בשמות הנז' הוא עלת העלות המתלבש בהם כמו שפי' בתיקונים, נמצא שאוחז בחיים העליונים שהם חיי המדות, ולכך ראוי שיאריך ימים.

גם במעלת האמת ביאר לנו הנביא באומרו (ירמיה י, י) ויה"וה אל"הים אמת הוא אלהים חיים. והנה ב' שמות אלו עולים יב"ק, כמנין שלשה שמות אהי"ה ידו"ד אדנ"י, שהם אני ראשון, נמצא המדבר אמת מתדבק בשמו יתברך ידו"ד אלהי"ם שהוא שם שלם כדפי' בזוהר (פ' ויקהל דף ריג ע"א, ואדרת נשא דף קלח ע"ב) והדבק בו דבק בחיים כמ"ש הוא אלהים חיים.

וכשם שהשכר גדול למדבר אמת, כך העונש גדול למדבר שקר, כמבואר במאמר התיקונים שזה גרם חורבן בית ראשון ובית שני. וכן פירשו רבותינו ז"ל במסכת שבת (דף קיט ע"ב) לא חרבה ירושלים אלא שפסקו ממנה אנשי אמונה, שנאמר (ירמיה ה, א) שוטטו וגו'.

והמקיים התורה ומצותיה הוא המקיים העולם שעמודו הוא האמת וכאמרם (אבות פ"א מי"ז) על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום. והאמת הוא עמוד הכולל הכל, וכאשר אין ישראל עוסקים בתורה ואין מקיימין אותה, כתיב (דניאל ח, יב) ותשלך אמת ארצה, כדפי' בתיקונים, ואז סמאל הנקרא שקר שולט, וזהו ותהי האמת נעדרת. והטעם לכל זה הוא, כי כמו שאי אפשר לגוף להתקיים בלא נשמה כן נשמת כל הנמצאים, ועמוד המקיימם הוא האמת.

ובכלל המדבר אמת שלא ידבר אחת בפה ואחת בלב, אלא שיהיה תוכו כברו, והכי דייק קרא (צפניה ג, יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. וסוד ענין זה פי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רל ע"א) זה לשונו ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, בגין דקודשא בריך הוא איהו סתים בסתרי התורה, במאי אישתמודע במצוות דאיהי שכינתיה, דאיהי דיוקניה, כגוונא דאיהו ענו שכינתיה ענוה, איהו חסיד ואיהי חסידה, איהו גבור ואיהי גברתא על כל אומין דעלמא, איהו אמת ואיהי אמונה, איהו נביא ואיהי נביאה, איהו צדיק ואיהי צדקת, איהו מלך ואיהי מלכתא, איהו חכם ואיהי חכמתא, איהו מבין ואיהי תבונה, עטרה דיליה איהו כתר ואיהי עטרה דילה עטרת תפארת. ובגין דא אוקמוה רבנן כל

מי שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש, כדיוקנא דקודשא בריך הוא דאיהו כברו, ושכינתא ברו, איהו תוכו מלגאו ואיהי ברו, ולא אשתניאת איהי מלבר מההוא דלגאו, לאישתמודעא דהיא אצילותיה ולית אפירשותא תמן כלל, דמבית ומחוץ תצפנו, ובגין דאיהו ידו"ד סתים מלגאו לא איתקרי אלא בשכינתיה אדנ"י, ובגין דא אמרו רבנן לא כשאני נכתב אני נקרא, בעולם הזה נכתב אני בידו"ד ונקרא אני באדנ"י, אבל בעולם הבא נכתב בידו"ד ונקרא בידו"ד למהוי רחמי מכל סיטרא, ובגין דא מני קודשא בריך הוא למלאכי השרת מאן דלא יהא תוכו כברו לא יעול בהיכלא דא, בכל איברין פנימאין וחיצונין, ובגין דא אמר קרא (דברים יח, יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך, עד כאן לשונו.

הרי מבואר במאמר הזה מעלת מי שתוכו כברו בכל ענייניו, ובכלל היא מדת אמת, שהרי הוא אמת והיא אמונה, נמצא חס ושלום מי שאינו מדבר אמת ויש בלשונו תרמית הרי אין תוכו כברו, והוא קוצץ בנטיעות, ומפריד בסוד האצילות מסוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, כאומרו (שם יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, ומטעם זה אמר הנביא (צפניה ג, יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב. ועוד בעונש מי שאין תוכו כברו האריכו ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רלה ע"ב) ועוד בתקונים (דף קכח ע"ב) עיין שם.

גם בכלל האמת לקיים דברי התורה במעשה, שאם למד ולא עשה אינו בכלל אמת, וזה מבואר בריש מאמר רעיא מהימנא שאמר לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, בגין דקודשא בריך הוא איהו סתים בסתרי תורה במאי אשתמודע במצות דאיהי שכינתיה. עוד לקמיה איהו תוכו ואיהי ברו, ולא אשתניאת איהי מלבר מההוא דלגאו לאישתמודעא דהיא אצילותיה. נמצא הדורש ואינו מקיים מפריד ומראה ח"ו שאין בחוץ במעשה מה שהוא בפנים בדבור התורה. ולכן המעשה הוא העיקר המורה על היחוד.

וכן פי' בזוהר (פ' שלח לך דף קסג ע"ב) שאמת הוא כולל דכר ונוקבא, זה לשונו ויעקב איש תם (בראשית כה, כז) בעלה דההוא תם, ומאן איהו א' רזא דו"ו, וכד הוו כלל דכר ונוקבא כחדא, כדין נטיל כל אתוון אלין א' ת"ם ואיהו אמ"ת, תתן אמת ליעקב, כל דכר ונוקבא כחדא שלימא דכולא, עד כאן לשונו. נמצא שהרוצה לקיים מדת אמת צריך שיקיים במעשה מה שעוסק בתורה, כדי שיהיה בכלל א' ת"ם, שהם זכר ונקבה, והיינו סוד וידו"ד אלהי"ם אמ"ת (ירמיה י, י), ששני שמות כאחד הם סוד אמ"ת.

גם בכלל קיום האמת שישתדל להיות קיים בעבודתו כיתד שלא תמוט, כדכתיב (ישעיה כב, כג) ותקעתיו יתד במקום נאמן, ואמת ואמונה הכל ענין אחד כמבואר במאמר, דאיהו אמת ואיהי אמונה.

והנה האמת הפך הכזב, כי המבטיח ואינו עושה יקרא כזב מפני שפסק הבטחתו ודבורו, וכל לשון כזב נגזר מלשון הפסוק, כדכתיב (שם נח, יא) וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. והנה מדת אמת לעולם אינו פוסק רחמיו מן העולם, שהוא נהר יוצא מעדן להשקות את הגן (בראשית ב, י), ואמר יוצא ולא יצא, שלעולם הוא יוצא, ולכן קראו הרשב"י נהר דנגיד ונפיק ולא פסיק מימיו, עיין בזוהר (פ' משפטים דף קכג ע"ב). ועיקר מדת אמת תלוי בעתיקא כדפי' באידרא (פ' נשא דף קמ ע"ב) שאין משם הפסק הרחמים לעולם, שאילו ח"ו יצוייר יעדר לכזב השפע ההוא רגע, יתבטל העולם. וכן איברי האדם מצויים על תפקידתם, הלשון לדבר והאוזן לשמוע והרגלים להלוך, ושאר החושים, ואילו יצוייר שיכזבו האיברים מלעשות ציוויים יתבטל האדם. ולכך על האמת העולם עומד, ואם יתבטל איזה חוש מהם לפעמים, הוא מפני סבת האדם וכוזבו בעבודתו לבורא.

ולכך ראוי לאדם שיהיה קיים בעבודתו שלא יכזבו בה לעולם, שאם פסק הרי פסק מדת אמת, והוא בקליפה הנקראת כזב. וקרוב בעיני לומר שהוא מדת כזבני, כי מה לי שיכזב לבני אדם או שיכזב להקדוש ברוך הוא, ויותר ראוי ליענש המכזב להקדוש ברוך הוא מהמכזב לבני אדם, כדכתיב (איוב יג, ט) אם כהתל באנוש תהתלו בו.

ושמעתי מפני מורי ע"ה שבפה יש ל"ב שנים, שהם ל"ב אלהים שבמעשה בראשית, שהם ל"ב נתיבות חכמה, ומעשה בראשית חתום במדת אמ"ת בראשו ובסופו, בראשו בראשית' ברא' אלהים' את' השמים, ובסופו ברא' אלהים' לעשות', ללמדך שכל המשקר מכחיש מעשה בראשית ול"ב נתיבות שבו, החתומים במדת אמת.

וזהו שמצינו ששה פעמים נזכר אמת במעשה בראשית, והם כנגד שש קצוות שנחתמו בשם יה"ו כדפי' בספר יצירה (פ"א מי"ב), ואלו הם בראשית ברא' אלהים' את', וירא' אלהים' את' האור, ויברא' אלהים' את' התנינים, ויברא' אלהים' את' האדם. וירא' אלהים' את' אשר עשה, ברא' אלהים' לעשות', כן כתב הר' יעקב בפירושו על הפרפראות שעשה על התורה. נמצא המשקר עוקר עצמו משש הקצוות החתומים במדת אמת.

והרוצה שלא יהיה בדברו ועסקו שקר, אם הוא חייב לפרוע לכך זמן, יאריך הזמן בתחלה כדי שלא יצא שקרן, ושמעתי שעל זה נאמר (משלי יב, יט) שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר, רצה לומר מי שהוא שפת אמת תכון לעד, פירוש שמאריך הזמן הרבה כדי שבאמצעות הזמן ישלים דבורו. אמנם מי שהוא אומר ברגע הזה, כעת, מחר - לשון שקר, והכוונה על קיצור הזמן הוא לשון שקר, שאפשר שלא תזדמן לו בקשתו

וימצא שקרן. ואומר אני שאפשר שמטעם זה בא מלת אמת רמוז בסופי תיבות ולא בראשי תיבות, להורות על האריכות הזמן.

וכן הרוצה לקיים מדת אמת אל ירגיל לשונו לדבר שקר אפילו בדברי הבאי, משום (ירמיה ט, ד) למדו לשונם דבר שקר, כדגרסינן ביבמות (דף סג ע"א) רב הוה מצערא ליה דביתהו וכו'. ולא זו בלבד אלא כל מי שהוא ירא שמים יש לו לקיים בפיו מה שהסכים בלבו לקיים, (תהלים טו, ב) ודובר אמת בלבבו, כמו שקיים ענין זה רב ספרא, כמבואר במכות (דף כד ע"א) ובבא בתרא (דף פח ע"א) עיין שם.

אמנם מפני דרכי שלום מותר לשנות, כדפי' שם ביבמות (דף סה ע"ב), מפני שמדתו הוא המיחד הכל כאומרו (משלי ג, יז) וכל נתיבותיה שלום, כדפי' בזוהר (פ' מקץ) והוא עמוד האחרון המקיים העולם (אבות פ"א מי"ז). ומכאן ידין המעיין שאין לשנות מפני השלום אלא בדבר שהוא קיום העולם, או בדבר שבין איש לאשתו, וכענין שמואל שאמר (שמ"א טז, ה) לזבוח לה' באתי, שהוא דבר פקוח נפש.

וכן תיקון למי שרוצה לשוב בתשובה הוא שידבר אמת, שאם ירצה לעשות דבר שאינו כראוי, אם יאמרו לו עשית כך וכך, אם ידבר אמת מוכרח שיאמר כך עשיתיו, ויתבייש, ופעם אחרת לא יעשה. או יאמרו לו לאיזה מקום אתה הולך, אם הוא הולך לעשות עבירה, אם יאמר אמת ימנע מעשותה מפני הבושה.

ומה שצריך ליזהר שנכשלים בו הרבה, בעדים החותמים בשטר, שלא יחתמו עד שיקראו השטר לפני הלוה והמלוה מלה במלה, ואז יחתמו, כדי שלא יבאו להעיד שקר.

עוד מצאתי למחבר מן המחברים המדברים בדברי החסידות בכתיבת יד, מדבר בענין אמת יפה, ונעתיק לשונו בעזרת ה', זה לשונו מדת האמת, שהנשמה נבראת ממקום רוח קדוש של השם, שנאמר (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים, ונחצבה ממקום טהרה, ונבראת מזוהר העליון ומכסא הכבוד, ואין שקר למעלה במקום קדש הקדשים אלא אמת, שנאמר (ירמיה י, י) וה' אלהים אמת, והאלהים עשה את האדם להיות ישר (קהלת ז, כט) להשתמש בחותמו, כי חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת (שבת דף נה ע"א), וכתיב (תהלים קא, ז) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, וכשאדם עוסק בשקר אז אין השקר דבוק לאמת. וכשיש אמת כביכול מכון שבתו בשמים כנגד בני אדם, כי כשיש אמת בבני אדם אז הם מודים שעשה שמים וארץ והים והכל, וזהו (תהלים קמו, ו) עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם, וסמיך ליה השומר אמת לעולם, וכשיש בבני אדם שקר כביכול אין מקום שבתו בשמים ובארץ.

ומי שהוא זוכה להתבונן בדברים האלו נשמתו נחצבת ממקום האמת, ויעשה כל ענייניו באמת, ולא יכניס השקר במקום קדושה ואמת, לכך נאמר (תהלים קמה, יח) קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת, ואיזה דבר נקרא קריאת אמת, זה המפנה לבו מכל ענין שבעולם ומתקרב אל השם לבד, ושכלו הולך ומתחזק להדבק באור העליון, וישים מחשבתו בחשקו תמיד. וזה הענין ישיג האדם כשהוא מתבודד בחדרו, ומפני זה ירבה כל חסיד להתבודד ולהפרד, ולא יתחבר עם שום אדם רק לצורך גדול. אבל אם יתפלל בהנעת שפתיו יהפוך פניו אל הכותל, ואתה מחשב בענייניך וצרכיך, ותקרא בלשונך בענין ביתך. או להתכבד, כי תחשוב בלבבך היאך קולך ערב ותשתדל בתפלתך למצא חן בעיני בני אדם לקבל שבח מהם זה, אין עבודתך אמת. ולכן אנו מתפללין וטהר לבנו לעבדך באמת, שנעשה כל עבודתינו באמיתות להאמין ובלב שלם ובנפש חפצה, ולא מפני האנשים, ולא בשביל ממון או רעות רוח.

וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים טו, א-ב) מי יגור באהליך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו. התבונן במה שאמר ודובר אמת בלבבו, ולא אמר דובר אמת בפיהו, אלא ר"ל שיהיה האמת תקוע וקבוע בבני אדם ובלבבו. לכך החסידים הראשונים כשהיו להם מקח וממכר היו נותנים אותו לקונה כפי הסכמתם בלבם איך שהיו מסכימין ליתן, אפילו אם היה הקונה רוצה להוסיף לא היו לוקחים אלא כפי הסכמתם בלבבם. ואדם חשוב ההולך בדרך זה לדבר אמת בלבבו, אם קבל עליו במחשבה לעשות דבר אחד, יכתוב אותה המחשבה שלא ישכחנה ושלא יחל דבר ממחשבתו, ואם אינו יכול לעמוד בו ילך אצל חכם ויתיר לו מחשבותיו שגמר בלבו, ואף על פי שלא הוציאם מפיו.

וכל הדובר אמת בלבבו, ואינו רוצה לדבר שקר, אפילו דברים שיחשוב ושידבר אף על פי שלא יתכוון להם, מכל מקום דבריו מתקיימין, שנאמר (איוב כב, כח) ותגזר אומר ויקם לך. ומי שהוא איש אמת בכל משאו ומתנו הן במקח וממכר הן בהלואה, לעולם יאמר בפעם הראשון סוף דעתו, וירגיל אותם המתעסקים עמו שידעו כולם שלא ישנה דבריו ולא יעדיף ולא יחסר.

אמר החכם תשים דעתך תמיד האמת לעומתיך, רצה לומר שיעשה סימן לעצמו בבואו לעשות משא ומתן שיזכור ולא יאמר שקר, ויכתוב בכתב ויבא אצלו ויראה בו קודם משאו ומתנו, וכן יכתוב בבית מדרשו ועל שולחנו שיזכור ולא יאמר שקר כדי שלא ישתכח ולא ידע דבר אמת. וכן עשה חכם אחד, כתב על הכותלים למעלה זכור את יום מותך ולא תחטא.

ומי שאינו מדבר אלא אמת יחיה ויאריך ימים וינצל מכל רע, וראיה מרבי יהושע בן לוי כשקפץ וכו' שלא שלט מלאך המות בו ובחייו, שלא דבר כל ימיו שום דבר שקר וכזב, ועדיין הוא בגן עדן בחייו (כתובות דף עז ע"ב), סמך לדבר מה שאמר הפסוק (ירמיה י, י) וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם. ואם לא ידבר אלא אמת ינצל כל ימיו מכל רע, דכתיב (מלאכי ב, ו) תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו כי מלאך ה' צבאות הוא, כי המלאכים העליונים הם צורת אמת ואינם בגופות, והנשמות נגזרות מהם כאור, והנשמות הם כגופים, על כן אינם יודעים הנסתרות רק מעט ובמראה הלילה שאין הנשמה מתעסקת בצרכי הגוף. והיודע סוד הנשמה יעיד בדבר כי החלומות מעין המחשבות, (דניאל ב, כט) רעיונך על משכבך סליקו, והחלומות באות על ידי המלאך המלוה בני אדם, ולפי שאין כל המחשבות אמת על כן אין כל החלומות אמתיים. ומי שמרגיל עצמו להיות כל מחשבותיו אמתיות גם יראה בלילה מראות אמת וידע העתידות, כמו המלאכים.

המדבר אמת אין כל מעלה טובה הימנו, לכן ראש דברך אמת (תהלים קיט, קס), והזהיר (שמות כג, ז) מדבר שקר תרחק. גם הרמיזות של אדם יהיו אמת כי שכר אמת גדול מאד. לכן ירגיל אדם עצמו לילך באמת, וללמוד תורה כדי שידע האמת, וכדי שיוכל לעשות המצות על אמיתתן וכהלכתן, ולעולם יודה על האמת, ואפילו בדברי אגדה שאין בו קיום מצוה ילמוד, כדי שיאמין הלב דבר אמת. אל תבוש לקבל האמת מאיזה המקום שיבא, אפילו מקטן שבקטנים ונבזה שבנבזים תקבל האמת ממנו, כי מרגלית טובה שהיא ביד קטן ונבזה לעולם היא חשובה כמרגלית.

עתה בעוונות משהאריך הגלות יותר מדאי, יש לישראל להבדל מהבלי העולם, ולאחוז בחותמו של הקדוש ברוך הוא שהוא אמת, ולקדש עצמם אף במותר להם, ושלא לשקר לא לישראל ולא לנכרי ולא להטעותו בשום ענין, שנאמר (צפניה ג, יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית, וכתיב (הושע ב, כה) וזרעתיה לי בארץ, כלום אדם זורע כור אחד שלא ימצא כמה כורים, כך זורע הקדוש ברוך הוא לישראל במדינות כדי שיתוספו עליהם גרים (פסחים דף פז ע"ב), וכל זמן שמתנהגין עמהם ברמאות מי ידבק בהם. והנה הקדוש ברוך הוא הקפיד על גזל של רשעים, שנאמר (בראשית ו, יא) ותמלא הארץ חמס.

ומעשה היה ברבי שמעון בן שטח שלקח חמור מישמעאל אחד, הלכו תלמידיו ומצאו אבן טובה תלויה בצוארו, והביאו האבן לרבי שמעון בן שטח ואמרו לו ברכת השם היא תעשיר, אמר להם חמור לקחתי אבן טובה לא לקחתי, וחזר והביא לאותו ישמעאל,

וקרא אותו הישמעאל ברוך ה' אלהי רבי שמעון בן שטח (דב"ר ג, ג). וכן יש בירושלמי (ב"מ פ"ב ה"ה) כי החכמים הראשונים קנו חטים מנכרים ומצאו בהם צרור של מעות, והחזירו להם, ופתחו הנכרים ואמרו ברוך ה' אלההון דיהודאי. וכן יש הרבה מעשים דהזהירו על קידוש השם יתברך.

וכשיש אמת למטה אז ישקיף השם בצדק על הארץ, שנאמר (תהלים פה, יב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף, לכן תאחוז באמת, ואם ענין רע או טוב האמת אל תניח, ותסמוך על הנאמן, דכתיב (דברים ז, ט) וידעת כי ה' אלהיך וגו' האל הנאמן שומר הברית והחסד וגו', ומה היא אמונתו שהוא שומר הברית, ואם יש צדיק שחטא הוא נפרע לו גמולו בעולם הזה. וזהו דבר ברור שיותר טוב לצדיק להיות נידון אפילו ביסורין של איוב בגופו כל ימיו, שהוא דבר בזוי ובזמן הקצר שהוא בעולם הזה, ולתת גמולו הטוב בדבר הנכבד בעולם העליון להגיע למעלות עליונות ובזמן הטוב שכולו ארוך ואינו פוסק עולמית, זה יותר טוב לצדיק ממה שהיה שלם בעולם הזה ולא היה נפרע מחטאיו בעולם הזה, והיה נידון בעולם הבא ביסורי גיהנם, או מחמת חטאו ימעט נשמתו מן מעלתה בעולם הנשמות, והדבק לזיו מעלות העליון, אשר לזו ההנאה אין ערך ודמיון, ולרשעים נותנין להם גמולם בהנאה מועטת הפוסקת, ובעולם הקצר הוא העולם הזה, והחטא שמור לעולם הארוך ובצער גדול שהוא גיהנם אשר אין ערך לאותו צער, ומקרא מלא הוא (דברים ז, י) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, פירוש הקדוש ברוך הוא משלם לרשע זכיותיו בעולם הזה כדי להאבידו לעום הבא. ועוד נאמר (שם) לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו, פירוש זה נאמר על צדיק שישלם לו חטאיו בעולם הזה כדי שיהיה לו עולם הבא. הרחמן הוא ידריכנו באמתו, ויביאנו לחדריו להגיע לאור אשר שם חביון עוזו ונוי תפארתו, עד כאן לשונו.

ובזה נכלל הפרק:

פרק יג

בעונש כת מספרי לשון הרע, ובחלקיה. ומפני היות הדרוש ארוך בה יותר, ראינו ליחדה בפרק בפני עצמו. ואמר במדרש תנחומא (פ' מצורע א) שלשה מלכים וד' הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא, ד' הדיוטות אלו הם בלעם ודואג ואחיתופל וגיחזי, את מוצא הללו מפני דיבור פיהם נדחפו לגיהנם, והביא ראיה לכל אחד ואחד, וכדי שלא להאריך לא נעתיק לשונם.

עוד שם, אמר רבי פדת ברית כרותה להקדוש ברוך הוא בעולם שכל שמספר לשון הרע ילקה בצרעת, מנין, ממה שקראו בענין זאת תהיה תורת המצורע, תורת המוציא שם

רע, אמרו רבותינו אין הנגעים באים על האדם אלא על לשון הרע שמוציא מפיו, ורוח הקודש צווחת ואומרת (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך - להלקות גופך, ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא - ואל תאמר לפני הממונה עליך, בשגגה הדיבור, מפני שכל דיבור ודיבור שיצא מפיך בספר נכתבים בין טוב בין רע בין בשוגג בין במזיד, ומנין שהוא כן שנאמר (מלאכי ג, טז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו. וכן במדת פורענות אמר דוד (תהלים קלט, ב) אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק, וכן אמר איוב (איוב יד, טז) כי עתה צעדי תספור, ועל שרשי רגלי תתחקה (שם יג, כז), למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך - אלו הידים והגוף שלוקים בצרעת.

ובאלה דברים רבה (פ' כי תצא) אמר בפירוש פסוק זה אל תתן את פיך לחטיא כנדרש, אמנם בסיום הפסוק, ואל תאמר לפני המלאך, אמרו ז"ל שלא תאמר הריני הולך ואומר לשון הרע ואין בריה יודעת, אמר לו הקדוש ברוך הוא הוי יודע שאני שולח מלאך והוא עומד אצלך וכותב כל מה שאתה מדבר על חבירך, מנין, שנאמר (קהלת י, כ) גם במדעך מלך אל תקלל, למה כי עוף השמים יוליך את הקול, ומהו בעל כנפים יגיד דבר, אלו המלאכים שכתוב בהם (ישעיה ו, ב) שש כנפים לאחד, עד כאן לשונו.

והחסיד הרב יוסף יעבץ ע"ה כתב במשנת כל המחלל שם שמים בסתר (אבות פ"ד מ"ד) בענין לשון הרע דבר נאות, עם המאמר הזה שפי' בפסוק ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, שכל דיבור ודיבור נכתב, ראיתי להעתיקו הנה, זה לשונו ונראה לי שבכלל המחלל שם שמים בסתר הוא המספר לשון הרע, יען כי נמצאו בכנפיו אבק שלש עבירות חמורות שהשורש בכל אחד יהרג ואל יעבור, וכמו שאמרו ז"ל (ערכין דף טו ע"ב), בע"א כתיב (שמות לב, לא) אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, ובגלוי עריות (בראשית לט, ט) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, ובשפיכות דמים כתיב (שם ד, יג) גדול עוני מנשוא, ובלשון הרע כתיב (תהלים יב, ד) לשון מדברת גדולות.

ואל תחשוב שאמר זה על צד הגוזמא כי אם על צד הדקדוק האמתי, וזה כי עובדי ע"א היו אומרים אין ה' רואה אותנו, ולכן היו נמשכין אחר העבודות ההם למצוא חן בעיני הבעלים והעשתרות, כפי דעתם הנפסד. והנה המספר לשון הרע על חבירו, כשמעו את קול צעדיו ישתוק מן דבריו וישנה דבורו, ובעברו מעל פניו יחזור לקלקולו, ולא יחשוב ממי שמלא כל הארץ כבודו, בכל מקום עיניו צופות רעים וטובים (משלי טו, ג). והאשה המנאפת, אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (משלי ל, כ), והמספר לשון הרע ומראה סבר פנים יפות לחבירו בפניו, ובקרבו ישים ארבו, ומדי עברו ילעיג עליו

וישימהו מרמס לחרב לשונו. ושפיכות דמים, אין צריך ביאור, כי הוא יסודו, וכל שכן אם ילבין פנים ברבים. וכיון שכן הוא אין לך חילול השם גדול מזה, ולכן יפרעו ממנו בגלוי, כמו שנאמר (במדבר יב, טו) והעם לא נסע עד האסף מרים, כי ידעו כלם גודל לשון הרע, ואף על פי שהיה בסתר ובשוגג, עד כאן לשונו.

ופירש במדרש (ילקוט תהלים רמז תשעא) במזמור בבא הזיפים (מזמור נד) שעל האומר לשון הרע נאמר (דברים כז, כג) ארור מכה רעהו בסתר. וכן בפרקי רבי אליעזר (פרק נב) זה לשונו כל המלשין אדם בסתר אין לו חלק לעולם הבא, שנאמר (תהלים קא, ה) מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, וכתוב אחד אומר ארור מכה רעהו בסתר, תדע לך שכן הוא, בא וראה מהנחש שהלשין לאדם ולעזרו, וארור הקדוש ברוך הוא שיהא מאכלו עפר, שנאמר (בראשית ג, יד) ועפר תאכל כל ימי חייך. רבן גמליאל אומר, ישראל אמרו לשון הרע על הקדוש ברוך הוא, ואמרו היש לה' כח לזון אותנו במדבר, שנאמר (תהלים עח, יט) וידברו באלהים אמרו היוכל אל לערוך שולחן במדבר הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו, וראה הקדוש ברוך הוא שהלשינו בכבודו, וכבודו הוא אש אוכלה, ושלח אש ואכלה אותם סביב, שנאמר (במדבר יא, א) ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה, הלכו ישראל אצל משה ואמרו לו משה רבינו תתננו כצאן לטבחה ולא לאש אוכלה, ראה משה בצרתן של ישראל והתפלל, עד כאן לשונו.

ומן המאמר הזה תראה בביאור עון לשון הרע שהוא פוגם בשכינה הנקראת כבודו, וכבודו אש אוכלה, והיינו צדק דלית בה ותרנותא כלל (זוהר פ' בלק דף קצט ע"א), והוא המלאך שנאמר בו (קהלת ה, ה) ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, כי אפילו בשוגג היא מענשת, מפני שהיא דין גמור. והיינו ג"כ זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד, ב) שפי' בזוהר (ריש פרשת מצורע) שהיא חרב נוקמת נקם מבני אדם אשר חרב בלשונם, והיא נקראת זא"ת, על פסוק (איוב יט, כט) גורו לכם מפני חרב, אמרו ז"ל תא חזי, בלישנא בישא דאמר נחש לאיתתא גרים לאיתתא ולאדם למיגזר עלייהו מיתא ועל כל עלמא, בלישנא בישא כתיב (תהלים נז, ה) ולשונם חרב חדה, בגין כך גורו לכם מפני חרב - מפני לישנא בישא, כי חמה עונות חרב, מאן כי חמה עונות חרב, דא חרב לה', דתנן חרב איתי ליה לקודשא בריך הוא דביה דאין לחייביא, הדא הוא דכתיב (ישעיה לד, ו) חרב לה' מלאה דם, (דברים לב, מב) וחרבי תאכל בשר, ובגין כך גורו לכם מפני חרב כי חמה עונות חרב. למען תדעון שדון, בגין דתדעון דהכי אתדן מאי דאית ליה חרב בלישניה, איזדמן ליה חרב דשצי כלא, הדא הוא דכתיב (ויקרא יד, ב) זאת תהיה תורת

המצורע, עד כאן לשונו. ולמעלה מזה אמר שדון, כתיב שדין, הכוונה שהוא נדון על ידי חרב העליונה שהיא מדת זא"ת.

ובמה שפי' שהמדבר לשון הרע הוא פוגם בשכינה, יובן פסוק אחד מתהלים שאומר (תהלים קכ, ה) אויה לי כי גרתי משך וגו', ולמעלה מזה מדבר על ענין לשון הרע, מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה (שם קכ, ג), כדפי' רבותינו ז"ל ענין זה על בעל לשון הרע (מדרש תהלים עה"פ). וכן הפסוק הבא אחריו מוכיח, חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים, ופי' שחצי הגבור המה בלשונו הרע הם שנונים, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה על דואג (תהלים נב, ג) מה תתהלל ברעה הגבור, ואמר (שם סד, ד) אשר שננו כחרב לשונם דרכו חצם דבר מר. עם גחלי רתמים, פירש רש"י זה לשונו כל הגחלים כבו מבחוץ כבו מבפנים, ואלו כבו מבחוץ ולא מבפנים, עד כאן לשונו. ופירושו, שכך הוא הלשון הרע כמו גחלי הרתמים שאינם כבים מבפנים, שלשון הרע הולך ושורף מעט מעט ומבחוץ הוא כבה, שהוא מרמה את חבירו ומדבר עמו שלום ובקרבו ישים ארבו, והיינו לשון רמיה שהזכיר הכתוב לעיל מזה. והשכינה מתרעמת על זה ואומרת אויה לי כי גרתי משך, ופי' כי גורם בעונו להמשך הגלות, ושתשכון השכינה עם אהלי קדר שהם הקליפות.

וכן פי' רשב"י ע"ה (פ' אחרי מות דף עה ע"ב) והעתקנו לשונו בשער היראה בע"ה (פ"ה), דעל תלת מלין מתעכבי ישראל בגלותא, על דעבדין קלנא בשכינתא וכו', וכלהו איתנהו במדבר לשון הרע, כי ערות דיבור מאוס מכולא, וכן מהדרי אנפייהו משכינתא על דרך שביאר החסיד עליו השלום, שהעתקנו לשונו לעיל.

עוד פי' אחר במדרש (ויק"ר טז, ה) על פסוק הנזכר (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך, זה לשונו אל תתן את פיך, זו מרים, ותדבר מרים (במדבר יב, א). לחטיא את בשרך, אל תתן רשות לאחד מאיבריך להחטיא כל איבריך. ואל תאמר לפני המלאך, זה משה, דכתיב (שם כ, טז) וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. כי שגגה היא, אשר נואלנו ואשר חטאנו (שם יב, יא). למה יקצוף האלהים על קולך, ויחר אף ה' בם וילך (שם יב, ט), וחבל את מעשה ידיך, בפיה חטאה ושאר כל האברים לקו, דכתיב (שם יב, י) והענן סר מעל האהל וגו', עד כאן לשונו.

עוד לקמיה, אמר רבי יהושע בן לוי חמש תורות כתובות בפרשה, זאת תורת נגע צרעת (ויקרא יג, נט), זאת התורה לכל נגע הצרעת (שם יד, נה), זאת תהיה תורת המצורע (שם יד, ב), זאת תורת אשר בו נגע הצרעת (שם יד, לב), זאת תורת הצרעת (שם יד, נז),

המוציא שם רע, ללמדך שכל האומר לשון הרע עובר על ה' ספרי תורה, לפיכך משה מזהיר את ישראל, עד כאן לשונו.

עוד במדרש תנחומא (מצורע ב), זאת תהיה תורת המצורע, זה שאמר הכתוב (משלי יח, כא) מות וחיים ביד לשון, הכל תלוי בלשון, זכה לחיים, נתחייב למות. עסק אדם בתורה בלשונו זכה לחיים, שהתורה עץ חיים, שנאמר (שם ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים, והיא רפואתו של לשון הרע, שנאמר (שם טו, ד) מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח. ואם עסק אדם בלשון הרע מתחייב בנפשו למות, שקשה לשון הרע משפיכות דמים, שכל ההורג אינו הורג אלא נפש אחת, והמספר לשון הרע הורג שלשה, האומרו והמקבלו והנאמר עליו, שהרי דואג אמר לשון הרע על אחימלך בן אחיטוב ונהרג, שנאמר (שמ"א כב, טז) ויאמר המלך מות תמות אחימלך, ונהרג שאול שנאמר (דה"א י, יג) וימת שאול במעלו אשר מעל בה', וכן שאול אומר (שמ"ב א, ט) עמוד עלי ומותתני כי אחזני השבץ, קטיגוריא של נוב עיר הכהנים, ואין השבץ אלא בגדי כהונה, שנאמר (שמות כח, יג) ועשית משבצות זהב. ודואג נשתרש מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא, שנאמר (תהלים נב, ז) גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה, מחיי העולם הבא. ובירושלמי (פאה פ"א ה"א) אמר, בימי שאול הג' הנאמרים, ואבנר בן נר שהיה ספק בידו למחות ולא מיחה. מי קשה המכה בחרב או המכה בחץ, הוי אומר המכה בחץ, שהמכה בחרב אינו יכול להמית את חבירו אלא אם כן קרוב אצלו ונגע בו, והמכה בחץ אינו כן, אלא זורק החץ ומכה אותו בכל מקום שהוא רואה אותו, לכן נמשל מספר לשון הרע כחץ, שנאמר (ירמיה ט, ז) חץ שחוט לשונם וגו'. וכן הוא אומר (תהלים נז, ה) בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה.

ובתנא דבי אליהו נמצא אצלינו בכתיבת יד, אמרו ז"ל זה שאמר הכתוב (איוב ה, כא) בשוט לשון תחבא וגו', מפני שקשה לשון הרע מחרב, מי שיש בידו חרב ומבקש להרוג את חבירו, אם מבקש לחזור בו חוזר, שעדיין היא ברשותו, אבל מי שרוצה להרוג את חבירו בחץ לכשישלח החץ מידו אינו יכול לחזור בו, שכבר יצא החץ מידו, וכן האומר לשון הרע על חבירו אינו יכול לחזור בו, וכן מעיד עליהם הכתוב (ירמיה ט, ז) חץ שחוט לשונם, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד במדרש תנחומא בפרק הנזכר, זה לשונו דבר אחר (משלי יח, כא) מות וחיים ביד לשון, קשה לשון הרע שאין אדם מוציאו מפיו עד שהוא כופר בעיקר, שנאמר (תהלים יב, ה) אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. כביכול הקדוש ברוך הוא צווח על מספרי לשון הרע (שם צד, טז) מי יקום לי עם מרעים וגו', מי יוכל לעמוד

בהם בגיהנם. וגיהנם צווחת אף אני איני יכולה לעמוד בהם, אומר לה אני מלמעלן ואת מלמטה, שנאמר (שם קכ, ד) חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, רצונכם להמלט מגיהנם הרחיקו עצמכם מלשון הרע ואתם זוכים בעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר (תהלים לד, יג) מי האיש החפץ חיים וגו' וכתיב נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, וכתיב סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו, לכך הנאמר זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע, מוצ"א ר"ע, שהנגעים רעים מוצאים בגופו.

ראה מה כתיב במרים (במדבר יב, א) ותדבר מרים ואהרן במשה, לפיכך (שם יב, י) ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת, מה כתיב שם (דברים כד, ט) זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. והלא דברים קל וחומר, ומה מרים שלא דברה אלא באחיה, ולא נתכוונה אלא להחזירו לאשתו כך, המספר לשון הרע על חבירו על אחת כמה וכמה. מה כתיב למעלה מן הענין (שם כד, ח) השמר בנגע הצרעת לשמור מאד.

ואף אהרן שהיה כהן גדול נגע בו ידו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (במדבר יב, ט) ויחר אף ה' בם וילך, בם במרים ובאהרן, אלא שאהרן נתרפא מיד ומרים לאחרי ז' ימים, הוי זאת תהיה תורת המצורע, המוציא שם רע, שמצא רע.

וכן את מוצא בנחש הקדמוני, על שאמר לשון הרע על בוראו, לפיכך נצטרע, ומה אמר, אמר רבי יהושע בן לוי (בראשית ג, ה) כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע, אמר להם כל אומן שונא את חבירו, וכשבקש לברוא את עולמו מן האילן הזה אכל וברא את עולמו, אף אתם אם תאכלו ממנו אתם יכולין לבראת העולם כמותו, אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה ספרת לשון הרע סופך ללקות בצרעת, שנאמר (שם ג, יד) ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה, במה בצרעת שנאמר (ויקרא יג, נב) כי צרעת ממארת היא. אמר רב הונא בשם רבי יהודה בן לוי, הסלעים שהן על הנחש זו היא צרעתו. ולא עוד, אלא כל בעלי מומין מתרפאים בעולם הבא, והנחש אינו מתרפא, שנאמר (בראשית ג, יד) ארור אתה מכל הבהמה, מכאן שהכל מתרפאין והוא אינו מתרפא. בבני אדם כתיב (ישעיה לה, ו) אז ידלג כאיל פסח, וכתיב (שם לו, ה) אז תפקחנה עיני עורים וגו', וכן החיה והבהמה (שם סה, כה) זאב וטלה ירעו וגו' ואריה כבקר יאכל תבן, אבל הנחש עפר לחמו, שאין מתרפא לעולם, שהוא הוריד הבריות לעפר מי גרם לו על שאמר לשון הרע, עד כאן לשונו.

ובספרי אמר בפרשת ותדבר מרים הרי דברים קל וחומר, ומה מרים שלא נתכוונה לדבר באחיה לגנאי אלא לשבח, שלא למעט פריה ורביה אלא לרבות, באחיה הקטן ממנה, ובינה ובין עצמה, שנאמר (במדבר יב, ב) וישמע וגו', כך נענשה, המתכוון לדבר בחבירו

לגנאי ולא לשבח, למעט פריה ורביה ולא לרבות, במי שגדול ממנו, ולפני אחרים, על אחת כמה וכמה. ועוד קל וחומר, ומה עוזיהו המלך שלא נתכוון ליטול לו גדולה בשביל כבוד עצמו, אלא בשביל כבוד המקום, כך נענש, המתכוון ליטול לו גדולה בשביל כבוד עצמו על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו.

ובילקוט (פ' דברים סימן תשפח) בענין וחצרות (דברים א, א) פי' מאמר זה בענין מרים יותר, וזה לשונו וחצרות, אמר להם לא היה לכם ללמוד ממה שעשיתי למרים בחצרות, אם למרים הצדקת לא נשאתי לה פנים קל וחומר לשאר בני אדם, ומה מרים שלא דברה אלא באחיה הקטן ממנה, כן נענשה, המדבר במי שגדול ממנו על אחת כמה וכמה. דבר אחר, ומה מרים כשדברה לא שמעתה כל בריה אלא הקדוש ברוך הוא בלבד, כענין שנאמר וישמע ה', כך נענשה, המדבר בגנותו של חבירו ברבים על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו. ואמר דבר אחר, ולא כללם בבת אחת כמו במאמר ספרי הקודם, להורות לנו שכל איזה צד מאלו שיקרה במציאות, כגון חכם צדיק שירצה לדבר לשון הרע במי שקטן ממנו, או שידבר בינו לבין חבירו שלא שמעתו בריה, כל בחינה ובחינה יש בה עונש לשון הרע.

ובמדרש (ויק"ר יז, ג) אמר עוד על עשרה דברים נגעים באים, על ע"א, ועל גלוי עריות, ועל שפיכות דמים, ועל חילול השם, ועל קללת השם, ועל גוזל את הרבים, ועל גוזל את שאינו שלו, ועל גסי הרוח, ועל מספרי לשון הרע, ועל עין הרע, והכריחו כל אלו מהפסוקים. ובמדרש תנחומא (מצורע ד) הובאו אלא שיש קצת שינוי ביניהם, ואינו נוגע לענייננו לכן לא העתקנו לשונו.

ובזוהר (פ' בלק דף רו ע"א) אמר על י"א דברים נגעים באים, זה לשונו על ע"א, ועל קללת השם, ועל גלוי עריות, ועל גניבה, ועל לשון הרע, ועל עדות שקר, ועל דיינא דמקלקל דינא, ועל שבועת שוא, ועל דעאל בתחומיה דחבריה, ועל דמחשב מחשבין בישין, ועל המשלח מדנים בין אחים, ואית דאמרי אף על עינא בישא, עד כאן לשונו, והכריח כל אלו בראיות עיין שם.

ובפסחים (דף קיח ע"א) אמרו ז"ל אמר רב ששת משום רבי אלעזר בן עזריה, כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לשון הרע, וכל המעיד עדות שקר בחבירו, ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר (שמות כב, ל) לכלב תשליכון אותו, וכתיב בתריה (שם כג, א) לא תשא שמע שוא, וקרי ביה לא תשיא, עד כאן לשונו. ובמסכת ערכין (דף טז ע"א) מנו ז' לבד, וצריך עיון.

עוד שם במסכת הנזכרת פרק הנזכר (דף טו ע"ב) אמר בעונשו של לשון הרע, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, כל המספר לשון הרע ראוי לסקלו באבן, כתיב הכא (תהלים קא, ה) אותו אצמית, וכתיב התם (איכה ג, נג) צמתו בבור חיי וידו אבן בי. וכאשר תזכור מה שפי' בתיקונים (דף נט ע"ב, תז"ח דף קי ע"א) ורעיא מהימנא בענין סקילה, תדע עד היכן הגיע פגם וכח לשון הרע.

עוד שם, אמר ריש לקיש כל המספר לשון הרע מגדיל עונות עד לשמים, שנאמר (תהלים עג, ט) שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, וכוונתו על המדה הנקראת שמי"ם, כמו שאמרו בבהיר (אות ק) ואתה תשמע השמים (מל"א ח, לב), כי על הנודע הוא שפוגם ב"ארץ" החיים כדפי' לעיל, והשמיענו שגם כן עולה הפגם עד ה"שמים".

עוד שם אמר רבי חמא בר חנינא, מה תקנתם של מספרי לשון הרע, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה, שנאמר (משלי טו, ד) מרפא לשון עץ חיים, ואין לשון אלא אלא לשון הרע, שנאמר (ירמיה ט, ז) חץ שחוט לשונם, ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה. ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו, שנאמר (שם טו, ד) וסלף בה שבר ברוח. רבי אבא בר חנינא אמר סיפר אין לו תקנה, שכבר כרתו דוד ברוח הקדש, שנאמר (תהלים יב, ד) יכרת ה' כל שפתי חלקות.

ומאמר של רבי חמא בר חנינא שנתן תקנה ללשון הרע על ידי התורה ועל ידי שפלות רוח, ודאי יש לו סברא והוא טעמא דמסתבר, כי התורה היא חשובה יותר מכל הקרבנות, והרי אפילו עון חילול השם שבמאמר בית עלי (שמ"א ג, יד) אם יכופר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם, ופירשו רבותינו ז"ל (ר"ה דף יח ע"א) בזבח ומנחה הוא דלא יכופר אבל מתכפר הוא בדברי תורה, וכדפי' בזוהר (פ' קדושים דף פ ע"ב). וכן הענוה שקולה ככל הקרבנות, שנאמר (תהלים נא, יט) זבחי אלהים רוח נשברה, כדפי' ז"ל (סוטה דף ה ע"ב) בענין הענוה שמעלין עליו כאלו הקריב כל הקרבנות כלם, אם כן כיון שזה משפיל רוחו וגאותו יתכפר, כי עון לשון הרע יבא מחמת הגאוה והזדון, ולכך לא יחשיב בני אדם לכלום, ומדבר כל מה שיבא לפיו, ולכן תקנתו בשפלות מדה כנגד מדה.

ואפילו לדברי רבי אבא בר חנינא שאמר שאין לו תקנה, אפשר שיהיה עונו גדול, כענין דואג האדומי שאפילו שהיה גדול בתורה מכל מקום הקדוש ברוך הוא קראו רשע, ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי וגו' (תהלים נ, טז), ואמרו בפרק חלק (סנהדרין דף קו ע"ב) שאמר לו הקדוש ברוך הוא לדואג, כשאתה מגיע לפרשת רוצחים ופרשת מספרי לשון הרע מה אתה דורש בהם. ותשא בריתי עלי פיך, אמר רבי אמי אין תורתו של דואג אלא מן השפה ולחוץ.

גם אפשר לתרץ, כמו שתירץ הרב רבי יצחק אבוהב בעל מנורת המאור (אות נ), דמה שאמר שיש לו תקנה, היינו מי שלא הורגל יש לו תקנה שלא ינהוג עוד, אבל המתמיד בדבר ועוד ידו נטויה, נכרת בעונו. ואפשר להרחיב דבריו במה שפירש רבינו יונה ע"ה בשערי תשובה (ש"ג אות רב) בטעם מספר לשון הרע יהיה גדול יותר מע"א גלוי עריות ושפיכות דמים (ערכין טו ע"ב), והוא נתן ה' טעמים לדבר, ואחד מהם הוא, כי בעל הלשון תשובתו קשה, כי אפשר שדבר לשון הרע על רבים ואינו יודע מי הם כדי שיפייסם. עוד שמרוב הרגלו אי אפשר לו לשוב כראוי, כי חזר לו דברו לשון הרע בטבע. ומטעם זה נוכל לומר שאין לו תקנה. ועל כיוצא בזה אמר גם כן בזוהר (פ' מצורע דף נג ע"א) שאין לו תשובה, וקשה דהא כתיב (ויקרא יד, ב) ביום טהרתו והובא אל הכהן, אלא ודאי מיירי בה ששב לו דיבור לשון הרע בטבע, ואי אפשר לו לטהר ממנה, וכוונת אומרו אין לו תשובה, הוא שתשובתו קשה עד שישוב כראוי.

ובאלה הדברים רבה (פ' שופטים, ט) אמר כי בימי שאול לא זכו לבנין הבית מפני שהיו בהם מספרי לשון הרע, דואג וזיפים. ובימי אחאב אף על פי שהיו עובדי ע"א מפני שלא היה בהם לשון הרע היו נוצחים במלחמה. עוד שם דבר אחר אמר רבי מונא כל שאומר לשון הרע מסלק השכינה מלמטה למעלה, תדע לך מה דוד אומר (תהלים נז, ה) נפשי בתוך לבאים אשכבה להוטים בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה, מה כתיב אחריו (שם נז, ו) רומה על השמים אלהים וגו', אמר דוד רבונו של עולם מה השכינה עושה למטה, סלק השכינה לרקיע, עד כאן לשונו.

ראה מה קשה לשון הרע, שהוא קשה משפיכות דמים ומגלוי עריות ומע"א, משפיכות דמים דכתיב (בראשית ד, יג) גדול עוני מנשוא, מגלוי עריות דכתיב (שם לט, ט) ואיך אעשה הרעה הגדולה זאת, מע"א דכתיב (שמות לב, לא) אנא חטא העם הזה חטאה גדולה. ובמספרי לשון הרע אין כתיב בו לא גדול ולא גדולה אלא גדולות, שנאמר (תהלים יב, ד) יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות, לכך נאמר (משלי יח, כא) מות וחיים ביד לשון.

דבר אחר מות וחיים ביד לשון, אל תאמר הואיל ונתנה לי רשות לדבר הריני אומר כל מה שאבקש, כבר הזהירה אותך התורה, שנאמר (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע, ושמא תאמר אתה מחסר, לא אלא משתכר, ורוח הקדש צווחת (משלי כא, כג) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, אל תקרי מצרות אלא מצרעת נפשו, עד כאן לשונו.

והנה במה שאמר במאמר הזה בסופו מצרעת נפשו, מצאנו תירוץ נאה, שהרי אנו רואים לכמה בני אדם מדברים לשון הרע ואין להם נגעים ולא צרעת, אלא ודאי כי הצרעת והנגע

קבוע בנפש, בעלות הנפש בכל לילה למעלה כל הקדושים בדלים ממנה ומכריזים עליה שהיא טמאה, כאומרו (ויקרא יג, מה) וטמא טמא יקרא. או לאחר פטירתה מן העולם הזה, אם לא עשתה תשובה הראויה.

וקצת נוטה לפירוש זה דברי הרשב"י ע"ה (פ' כי תזריע דף מו ע"ב) אף על פי שלא שינה מלת מצרות ממשמעותו, מכל מקום מכלל דבר נשמע כפי הנדרש, זה לשונו בפסוק (בראשית ב, ז) ויהי האדם לנפש חיה, פירש שם שנפש חיה היא הנשמה, שהיא המדריגה העליונה שבמדריגות הקדושה שבאדם. ואמר אחר כך תא חזי בכל זמנא דהאי נשמתא קדישא אתדבקת ביה בבר נש רחימא הוא דמאריה, כמה נטורין נטרין ליה מכל סטרין, רשימא הוא לטב לעילא ולתתא, ושכינתא קדישא שריא עלוי, ובזמנא דאיהו אסטי אורחוי שכינתא אסתלקת מניה, ונשמתא קדישא לא אתדבקת ביה, ומסטרא דחיויא בישא תקיפא איתער רוחא דא דשאט ואזיל בעלמא, דלא שריא אלא באתר דקדושה עלאה אסתלק מתמן, וכדין אסתאב בר נש ואיתפגים בבשריה, בחיזו דאנפוי, בכלא.

ותא חזי, בגין דהאי נפש חיה איהי קדישא עילאה, כד ארעא קדישא משכא לה בגווה ואיתכלילת כדין קרינן ליה נשמה, ודא היא דסלקא לעילא וממללא קמי מלכא קדישא, ועיילא בכל תרעין ולית דימחי בידהא, ועל דא אתקרי רוחא ממללא, דהא כל שאר נפשתא לית לון רשו למללא קמי מלכא בר האי, ועל דא אורייתא אכריזת ואמרת (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע וגו', וכתיב (משלי כא, כג) שומר פיו ולשונו, בגין דאי שפוותיה ולשניה ממללן מלין בישין, אינון מלין סלקין לעילא, ובשעתא דסלקין כלא מכרזין ואמרין אסתלקו מסחרניה דמלה בישא דפלנייא, פנון אתר לארחיה דחיויא תקיפא, כדין נשמתא קדישא אתעברת מניה ואסתלקת ולא יכילא למללא, כמה דאת אמר (תהלים לט, ג) נאלמתי דומיה החשתי, וההיא נשמתא סלקא בכיסופא בעאקו דכלא ולא יהבין לה אתרא כמלקדמין, ועל דא כתיב שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, נפשו ודאי, ההיא דהוה ממללא אתעבידת משתוקא בגין מילולא בישא, וכדין חיויא איזדמן, דכולא לאתריה אתהדר, וכד ההיא מלה בישא סלקא באורחין ידיעאן ושארי קמי דחיויא תקיפא, כמה רוחין מתערין בעלמא, ורוחא נחתא מההוא סטרא ואשכח דההוא בר נש איתער ליה במלה בישא, והא רוחא ממללא קדישא אתעבדת מניה, כדין שארי עלוי וסאיב ליה, וכדין הוא סגיר.

כמה דעונשא דבר נש האי בגין מלה בישא, כך עונשיה מלה טבא דאתי לידיה ויכיל למללא, בגין דפגים להההוא רוח ממללא, דהא אתתקנת למללא לעילא ולמללא לתתא

וכלא בקדושה, כ"ש אי עמא אזלין באורח עקימא והוא יכיל למללא להו ושתיק ולא מליל, כמא דאמינא נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר, במכתשין דמסאבותא, ודא הוא דאמר דוד מלכא בהאי אלקי ואיתפני מניה, דכתיב (תהלים פו, טז) פנה אלי וחנני, כמה דאת אמר (במדבר יב, י) ויפן אהרן, עד כאן לשונו. ולמדנו מהמאמר הזה כמה עונשו של לשון הרע.

בפרשת זאת תהיה תורת המצורע בראשה, זה לשונו רבי חייא אמר, כל מאן דאפיק לישנא בישא אסתאבן ליה כל שייפוי ויתחזי לסגרא, בגין דההיא מלה בישא סלקא ואיתער רוחא מסאבא ואסתאבא, אתיא לאיסתאבא מסאבין ליה, במלה דלתתא איתער מלה אוחרא.

עוד שם רבי יהודה אמר, זאת תהיה תורת, ודאי לקבליה לאיתפרעא מניה דההוא מוציא שם רע, ביום טהרתו והובא אל הכהן, מאי קא משמע לן, משמע מאן דאית ליה לישנא בישא צלותיה לא עאלת קמי קודשא בריך הוא, דהא איתער עליה רוח מסאבא, כיון דאהדר בתשובה וקביל עליה תשובה, מה כתיב (ויקרא יד, ב) ביום טהרתו והובא אל הכהן, עד כאן לשונו.

ואמר כיון דאהדר בתשובה, וקבל תשובה, כי צריך ב' מיני תשובה, הא' תשובה מיד דהיינו ההכנעה כדפי' ז"ל (משלי טו, ד) מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח, ולכך צוותה תורה אזוב המורה על שפלות וההכנעה. ועוד וקבל עליה תשובה, דהיינו לקבל עליו שלא לשוב עוד לאותו עון, כאומרו (תהלים פה, ט) ואל ישובו לכסלה.

ומכלל התשובה הצריכה ללשון הרע, הוא שיעשה עצמו אלם לדברי העולם כאלו אין לו לשון, שהרי בעל הלשון נאמר עליו (תהלים יב, ד) יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות, וכוונת יכרת פירושו שנכרתת לשונו בגיהנם כמספר פעמים שספר לשון הרע, על דרך שעושין לשאר העבירות כל אבר שבו חטא בו נידון עד שיעכל כל הרע ההוא שעשה, ולכן צריך שיכרות לשונו מלדבר בעוד בחיים חיותו, ויצטער תמורת מה שנהנה.

ואחר שדברנו בעונש לשון הרע, נדבר בחלקי לשון הרע, ואף על פי שלא כתבנו כל הנמצא בדברי רבותינו כדי שלא להאריך, די בזה ההערה למשכיל לעורר לבו שישוב בתשובה. וראיתי לקצר דברי ר"י בשער התשובה ושאר המחברים המדברים בענין זה.

החלק הראשון מלשון הרע, שעליו נצטוינו בתורה שלא לדברו ושלא לקבלו, שנאמר (שמות כג, א) לא תשא שמע שוא, עיקרו הוא המדבר בגנות חבירו, אף על פי שאומר אמת, שאם אומר שקר נמצא מוציא שם רע. והמדבר בגנות חבירו יהיה כוונתו להבאיש

את ריחו ולהבזות בו, ולכן יודיע תועבות אבותיו, אף על פי שיהיה שלא בפניו, וזה הוא כת מספרי לשון הרע הגמור, אם היה בעל תשובה והוא מספר עליו עונות ראשונים שלא בפניו או בפניו יש לו עונש גדול, שהרי השב בתשובה העונות נעשים לו כזכיות וזה מביישו, ואין ראוי. ועוד אחרים השומעים הבושת הזה של בעל תשובה ימנעו ולא יעשו תשובה, ונמצא נועל דלת תשובה.

וכתב רבינו יונה ז"ל, כי על צד אחד יגדל עון המספר לשון הרע על דבר אמת מן המדבר על דבר שקר, כי יאמין העם בספרו על חבירו דברים כנים, ויעלה באשו לפניהם, ויהיה לבוז בעיניהם, אפילו אשר נחם מחטאתו ושב בתשובה ישאר מומו בפי בני אדם, ואם מראה איש את חבירו כי עבר על דבר תורה והוא בסתר אין לגלות על חטאתו ברבים, כי שמא עשה תשובה, בפרט אם הוא עד אחד, כי המעיד על חבירו יחידי מכין אותו מכת מרדות, ואין ראוי לגלותם זולתי לחכם צנוע אשר לא יספר ליתר ההמון, ואם ידע כי יאמינו בו כדברי ב' עדים אז יספר אותו כדי שישנא אותו החכם, כך אמרו בערבי פסחים (פסחים דף קיג ע"ב), אבל מותר להרחיק מחברתו ולשנאתו עד אשר ידע כי שב מדרכו הרעה.

ובדברים שבין אדם לחבירו כגון גזל ועושק ואונאה, יכול לספר הדברים לבני אדם, שהרי אמרו ז"ל (כתובות דף פז ע"ב) שעד אחד מחייבו שבועה. ואם החוטא תלמיד חכם ואיש ירא חטא, ראוי שיחשוב עליו כי באמת עשה תשובה כדפירשו ז"ל (ברכות דף יט ע"א) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו בלילה שודאי עשה תשובה. וכן פי' הרשב"י ע"ה (ת"ז דף קמא ע"ב) שעל זה נאמר (דברים כא, כג) לא תלין נבלתו על העץ, על נבלת העון אשר עשה על עץ החיים, כי בודאי עשה תשובה. ועל זה מצינו שנענש יוסף הצדיק על שהביא דבת אחיו אל אביו, וכן אמרו בבראשית רבה (פד, ז) על פסוק (בראשית לז, ב) ויבא יוסף, כדפי' רש"י, ועל שלשתן לקה.

אבל האיש אשר נדע בו כי הוא רשע גמור, ואין פחד אלהים לנגד עיניו, מותר לפרסמו ולספר בגנותו להבאיש בעלי עבירות בעיני בני אדם, למען תגעל נפש השומעים את המעשים הרעים, ונאמר (משלי ח, יג) יראת ה' שנאת רע, ואמרו ז"ל (סנהדרין דף נב ע"א) רשע בן צדיק מותר לקראתו רשע בן רשע, צדיק בן רשע מותר לקראתו צדיק בן צדיק.

והנה אם תראה אדם אשר ידבר דבר או יעשה מעשה ויש לשפוט עניינו לצד טובה ולצד זכות, אם הוא ירא שמים נתחייב לדון אותו לכף זכות אפילו אם יהיה הדבר נוטה יותר לכף חובה. ואם הוא מן הבינונים אשר יזהרו מן החטא, ופעמים יכשלו בו, יש עליך

להטות הספק להכריעו לכף זכות, כמו שאמרו (שבת דף קכז ע"ב) הדן את חבירו לכף זכות הקדוש ברוך הוא ידינהו לכף זכות, והיא מצות עשה מן התורה (ויקרא יט, טו) בצדק תשפוט עמיתך. ואם הדבר נוטה לכף חובה, יהיה הדבר כמו ספק תכריעהו לכף חובה. ואם האיש ההוא רוב מעשיו לרוע, או בחנת כי אין יראת אלהים בלבבו, תכריע מעשיו ודבריו לכף חובה.

ומכלל כת זו שהיא האומרת לשון הרע באמת, הוא אם יזכיר בינו לבין עצמו מעשה אבותיו הרעים, הנה הוא עובר על מה שכתוב בתורה (ויקרא כה, יז) ולא תונו איש את עמיתו, באונאת דברים הכתוב מדבר. אם יספר על מעשה אבותיו בפני אחרים, על זה אמרו רבותינו (ב"מ דף נח ע"ב) כי המלבין פני חבירו ברבים הוא כשופך דמים ויורד לגיהנם ואינו עולה. על כן יש לו לאדם ליזהר להתרחק מלדבר במומי בני אדם ובגנותן, כי דיבורו של אדם מעיד עליו ועל הדברים הנעלמים בו, שהאדם הכשר מדבר בשבחי בני אדם ואינו רוצה לספר בגנותן, אבל הפסול כל תאותו הוא לדבר במומי בני אדם, כי בעבור שהוא פסול רוצה לפסול לאחרים, כדגרסינן בקידושין (דף ע ע"א) תניא כל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחו של עולם, ואמר שמואל במומו פוסל. ואם המום הוא מפורסם בו ובמשפחתו, יותר צריך לשמור לשונו מלזכרו בשום ענין אפילו ברמז, כמו שאמרו ז"ל בפרק הזהב (ב"מ דף נט ע"ב) על כי גרים הייתם בארץ מצרים (שמות כב, כ).

ובכלל לשון הרע, המספרו דרך שחוק וקלות ראש, כלומר שאינו מדבר משנאה, והוא שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי כו, יח) כמתלהלה היורה זקים חצים ומות כן איש רימה את רעהו ואמר הלא משחק אני. וכן המדבר דרך רמיזות, והוא שיספר דרך תומו כאלו אינו יודע שדבר זה לשון הרע, אלא כשמוחין בידו אומר איני יודע שאלו מעשיו של פלוני. גם ליזהר שלא לספר לשון הרע על גבאי צדקה שהם כשרים, והמספר לשון הרע עליהם ואומר שהם גונבים ונושאין פנים למי שהם רוצים, ללשון הרע הזה אין לערוך עונשו, כי הוא מבייש עבדי ה' ובניהם וקרוביהם, ומונע הטובים מלעשות מצות, ושמא יבאו גבאים שלא יעשו כראוי הדבר.

החלק השני הולך רכיל, והוזהרנו על זה מן התורה (ויקרא יט, טז) לא תלך רכיל בעמך, והוא בכלל כת מספרי לשון הרע, כמו שאמרו ז"ל (במ"ר יט, ב) על דואג האדומי שהיה בעל לשון הרע, והיה רכיל שהוליך דברים, כי רכיל יקרא המוליך דברים מזה לזה, כך וכך דבר פלוני עליך, כך וכך עשה, כרוכל הזה המחזר בעיירות.

ומכלל הרכיל, ליזהר במה שאמרו ז"ל (סנהדרין דף כט ע"א) תניא מנין לדיין שלא יאמר אני מזכה וחברי מחייבין אבל מה אעשה שהם רבו, לכך נאמר לא תלך רכיל בעמיך.

והרכיל מגדל שנאה, ונמצא הורס עמוד העולם שהוא השלום (אבות פ"א מי"ז). ואמרו ז"ל (נדה דף סא ע"א) על ענין הרכילות, שאף על פי שאסור לקבלו ולשנוא את חבירו בגללו, אבל אל יהי בז לדבר, אך ישמור את נפשו ויחוש לדברים, וראיה מגדליה בן אחיקם, מפני שלא חש לקבל לשון הרע כלל נהרג, כדפי' ז"ל (שם). ואמרו ז"ל (דב"ר ה, ט) כי דורו של שאול היו בהם מסכסכים כמו דואג והזיפים, ואף על פי שהיו צדיקים היו יורדין למלחמה ונופלין, דורו של אחאב שלא היו בהם דלטורין היו יורדין למלחמה ונוצחין, שהרי עובדיהו החביא מאה נביאים ולא גילה אדם, ואף על פי שהיה אחאב ודורו עובדי ע"א.

והמסכסך אחים ואוהבים ומביא שנאה ביניהם קשה מכל חלקי לשון הרע, כענין שנאמר (משלי ו, יט) ומשלח מדנים בין אחים, ואמרו רבותינו (ויק"ר טז, א) כי השביעית קשה מכולם.

גם בכלל הרכילות שלא לגלות סוד חבירו, ואסור הוא שהרי אמרו ביומא פרק קמא (דף ד ע"ב) מנין שהאומר לחבירו דבר בבל תגל, שאסור לגלותו, שנאמר (ויקרא א, א) וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. והמגלה סוד יוצא מדרך הצניעות, ונראה לי שעל זה נאמר הולך רכיל מגלה סוד, פירוש הולך רכיל נקרא אותו שהוא מגלה סוד, ויש לו עונש כמו רכיל ממש שהוא מה' כתות.

החלק השלישי אבק לשון הרע, שאמרו ז"ל בבבא בתרא (דף קסה ע"א) שכלם נכשלים באבק לשון הרע, ובזה ד' חלקים הא' המרבה לספר בטובתו של חבירו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו, כן אמרו בפרק יש בערכין (דף טז ע"א). ופירש רבינו יונה ע"ה (ש"ג אות רכו) כי היינו שמדבר בטובתו בפני שונאו ואין שם במעמד ההוא מי שימחה ביד השונא ויקהה את שניו, אבל אם הוא משבח אדם כשר שהוא מפורסם בחסידות אף על פי שיהיה שם שונא יוכל לשבחו, כי ידעו הכל כי הוא שונא ומשקר בדבריו. ונראה לי כי אף על פי שיספר בטובתו של חבירו אל ירבה לספר יותר מדאי, כגון בדברים שלא יאמינהו, אלא אם יספר בדברים ומעלות שהם קרובים אל הדעת.

ובכלל אבק לשון הרע הוא האומר איה גחלים אם לא בבית פלוני אשר יצלה בשר תמיד (ערכין דף טו ע"ב). עוד בכלל זה המתאכסן בבית חבירו ומטיב עמו למחר יוצא לשוק ואומר ברוך יהיה פלוני שכך וכך טבח טבח והכין, וכיוצא, ועל זה נאמר (משלי כז, יד) מברך רעהו בקול גדול וגו' קללה תחשב לו, כי בהשמע הדבר יתלקטו אל בעל הבית אנשים רקים ויפסיד ממונו באורחים רקים (ערכין דף טז ע"א). נראה לי שגם בכלל זה

אם ילוה אדם לחבירו העני דינר, אין לעני לשבח, כי שמא אין דעת בעל הבית משתוה עם כל אדם, ויבא לידי הפסד, כי שמא לא יפרעו לו כראוי, וצריך ליזהר.

מכלל אבק לשון הרע מה שאמרו בגמרא שם (ערכין דף טו ע"ב) זה לשונם אמר רבא כל מילתא דמתאמרא באפי מרא לית בה משום לישנא בישא, אמר ליה אביי כל שכן חוצפא ולישנא בישא, אמר ליה אנא כי הא דרבי יוסי סבירא לי, דאמר רבי יוסי מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי, פירוש שלא אמרתי דבר על אדם שלא בפניו וכבשתי אותו בהיותו בפניו. אבל אם הוא מדבר על שחטא ולא גלה אוזן החוטא בתחלה ולא הוכיחו, יחשוב לו עון ללשון הרע, שנראה כמחניף לו ומגלה מומו לאחרים שלא בפניו, ועוד שיאמרו לו שאינו מדבר אמת. אבל אם הוכיחו ולא שמע אליו, אז יוכל להודיע לבני אדם חטאו ולא יחשדוהו כי חפץ ליתן דופי בחבירו. וכן אם המספר מוחזק לרבים כי לא ישא פני איש, וכל אשר יאמר שלא בפניו יאמר בפניו, והוחזק כי אינו מדבר אלא אמת, אז מותר לו לומר הדברים ההם.

עוד אמר שם אמר רבה בר רב הונא כל מילתא דמתאמרא באנפי תלתא לית בה משום לישנא בישא, מאי טעמא חברך חברא אית ליה וחברא דחברך חברא אית ליה. אמנם אם הדבר הנאמר בפני שלשה או אפילו בפני רבים נאמר בדרך סוד, אסור לגלותו, והכי אמרו בסנהדרין (דף לא ע"א) ההוא תלמידא דגלי מילתא דמתאמרא בבי מדרשא בתר עשרין ותרתין שנין, ואפקיה רבי מאיר מבי מדרשא ואמר דין גלי רזייא, עד כאן לשונו. גם בכלל אבק לשון הרע כתב הרמב"ם (הל' דעות פ"ז ה"ג) שלא יאמר שתוקו מפלוני איני רוצה לומר מה שאני יודע בו.

החלק הרביעי הוא נרגן, ועליו אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יח, ח) דברי נרגן כמתלהמים, ונרגן הוא איש שדרכו להתלונן ולהתרעם על חבירו ומוציא תלונות מלבו, ויאמר פלוני שאמר לי כך וכך ולא היתה כוונתו אלא לחרף אותי, ואל רעתי היה מתכוין, אף על פי שהיה מתכוין לטובתו, וירבה בתלונות, ויראה עצמו שהוא עשוק ושבני אדם גוזלין אותו ומחרפין אותו ומקללין אותו חנם, ועל זה כתוב (משלי טז, כח) ונרגן מפריד אלוף, רצה לומר מפריד מעליו אוהב ורע. ומי שיש בידו המדה הזאת הרעה, כשם שמתרעם על בני אדם כך מטיח דברים כלפי מעלה, ויחשוב על חסד השם שכוונתו להנקם מבריותיו ולהביא פורענות לעולם, ואף על פי שיראה השפעת טובה יאמר רעה תהיה באחריתה, שנאמר (דברים א, כז) ותרגנו באהליכם ותאמר בשנאת ה' אותנו וגו', ואמרו חז"ל אל תרבה בתרעומת שלא תבא לידי חטא. והנרגן הוא בטבעו הרע כפוי טובה, כי יחשוב הטובות שעושים עמו שהם רעות, ומשלם רעה תחת טובה.

והמדה הרעה הזאת תבא מצד רוע הלב, כי מרוע לבבו יראה טובת האדם לרעה, ומוציא מחשבתו הרעה לפועל, וידבר רע ויתלונן.

החלק החמישי, בענין נבלות הפה, וכתב הר"י אבוהב עליו השלום בספר מנורת המאור (אות נו), זה לשונו מצינו שהרבה בני אדם כופין אותם בשוטים באש ובמים ובכל מיני כפיות על שיודו דברים שנכשלים בהם, וסובלין כל הכפיות ואינם מודים בשום דבר בפיהם שיתחייבו בהודאתו הריגה, ואף על פי שרואים שאינה אלא מיתה זמנית כי יודעים בבירור שהיום או מחר ימותו, עם כל זה כדי להרויח חיי שעה סובלין דחקם ומקבלין כל היסורין שבעולם. על אחת כמה וכמה למי שאין כופין אותו שיאמר דברי נבלות, ואין לו בדיבור זה הנאה, אבל יודע שבאמרו גדול עונו מנשוא וידונו עליו מיתה עולמית, שהיה לו לסתום ולבלום פיו מלאמרו, כי כל המנבל פיו דינו נהפך עליו לרעה, כדגרסינן בפרק קמא דכתובות (דף ח ע"ב) על כן על בחוריו לא ישמח ה' וגו' (ישעיה ט, טז), ומאי ועוד ידו נטויה, אמר רב חנן בר אבא הכל יודעין למה כלה נכנסה לחופה, אלא כל המנבל את פיו ומוציא דבר נבלה מפיו, אפילו נחתם לו גזר דין של ע' שנה לטובה נהפך עליו לרעה.

וגרסינן נמי בפרק במה מדליקין (שבת דף לג ע"א) בעון נבלות הפה צרות רבות ורעות וגזירות קשות מתחדשות בעולם, ובחורי שונאיהם של ישראל מתים, ויתומים ואלמנות צועקים ואינם נענים, שנאמר על כן על בחוריו לא ישמח ה' וגו'. מאי ועוד ידו נטויה, אמר רב חנן וכו', ואמר רב חסדא כל המנבל פיו מעמיקין לו גיהנם, שנאמר (משלי כב, יד) שוחה עמוקה פי זרות, רבי אמר אף השומע ושותק, שנאמר (שם) זעום ה' יפול שם.

על כן יש לו לאדם לטהר פיו מלדבר נבלה, כי לא נברא הפה הקדוש אלא לדבר קדושה, וזה המדבר נבלה עוזב דרך הבושת והצניעות שהם המידות המובחרות שנבדלו ישראל משאר העמים ומראה על עצמו שאין לו חלק באומה הקדושה, עד כאן לשונו. וקצרתי מקצתו שלא להאריך. וכן כתב הר"י בשערי תשובה (ש"ג אות רכט).

ובעונש המטנף פיו פירש בזוהר (פ' פקודי דף רמט ע"ב) בהיכלות הקדושה היכל שלישי, זה לשונו אלין אינון ד' קיימין ואוזיפו ומנדין לכל אינון דאפיקו מפומייהו מלה דלא אצטריכא, ומטנפי פומייהו, ואלין מנדין לו וקיימי ארבעין יומין, דלא אשתמע צלותהון ולא עאלין לפרגודא, וקיימין נזיפין לבר, עד כאן לשונו. הרי שהוא נזוף ומנודה, וארבעים יום אין תפלתו עולה למעלה. ואמר לקמיה כל מי שהוא מנודה למעלה שמירת קונו מסתלקת ממנו, ואין נשמתו עולה למעלה, ועוד נעתיק שאר לשונו לקמן.

עוד בהיכלות הטומאה (שם דף רסג ע"ב) בהיכל א' זה לשונו ומהאי רוחא בישא תליין כמה גרדינין אחרנין דאינון ממנן לאחדא מילה בישא או מלה טינופא דאפיק בר נש מפומיה, ולבתר אפיק מלין קדישין, ווי לון ווי לחייהון, אלין אינון בני נשא דגרמי לאינון גרדנין אחרנין לשלטאה ולמפגם אתר קדישא, ווי לון בהאי עלמא ווי לון לעלמא דאתי, בגין דאלין רוחין מסאבין נטלין האי מלה מסאבא, וכד אפיק בר נש לבתר מלה קדישא אקדימו אלין רוחי מסאבי ונטלי ההיא מלה מסאבא ומסאבי להההיא מלה קדישא, ולא זכי ביה בר נש, וכביכול תשש חילא קדישא, עד כאן לשונו.

ועוד אמרו ז"ל (ד"א רבה פ"ג) אמר רבי אלעזר, אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה מפיו, למה הוא דומה, לטרקלין נאה וביב של בורסקי קבוע בו, כל עובר ושב אומר כמה נאה טרקלין זה אלא שביב של בורסקי בתוכו, עד כאן לשונו.

החלק השישי שלא יוציא דבר מגונה מפיו, ואף על פי שאמרו לעולם ילמד אדם את תלמידיו דרך קצרה, טוב להאריך מעט כדי שלא להוציא דבר מגונה מפיו, כדגרסינן בפרק קמא דפסחים (דף ג ע"א), אמר רבי יהושע בן לוי לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב ח' אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר (בראשית ז, ח) ומן הבהמה אשר איננה טהורה, רב אשי אמר ט' שנאמר (דברים כג, יא) כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה, רב אמר ט"ז שנאמר (שמ"א כ, כו) כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא כי לא טהור. ועוד האריכו שם, ואמר עוד שם הנהו תלתא כהני, חד אמר הגיעני לחלקי (פירוש מלחם הפנים) כפול, וחד אמר הגיעני כזית, וחד אמר כזנב הלטאה, בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול, נמצא שדיבור האדם מעיד עליו ועל שרשו.

והחסיד בעל חובת הלבבות (שער הכניעה פ"ו) כתב זה לשונו ונאמר על אחד מן החסידים שעבר על נבילת כלב מסרחת מאד, ואמרו לו תלמידיו כמה מסרחת נבילה זו, אמר להם כמה לבנים שניה, ונתחרטו על מה שספרו בגנותה. וכיון שהוא גנאי לספר בכלב המת כל שכן באדם החי, וכיון שהוא טוב לשבח נבלת כלב בלובן שיניה, כל שכן שהוא חובה לפי זה לשבח אדם משכיל. והיתה כוונתו להוכיחם שלא ילמדו לשונם לדבר רע, וישוב להם לטבע. וכן כשילמדו לשונם לדבר טוב ישוב להם טבע קבוע, כמו שכתוב (תהלים טו, ג) לא רגל על לשונו, עד כאן לשונו.

החלק השביעי, שלא לכנות שם רע לחבירו, שהרי אמרו ז"ל בבבא מציעא (דף נח ע"ב) הכל יורדין לגיהנם ועולין, חוץ מאלו שיורדין ואינן עולין, ואלו הן המכנה שם רע לחבירו, והמלבין פני חבירו ברבים, והבא על אשת איש. היינו מכנה היינו מלבין, לא

צריכא אף על גב דדש ביה בשמיה, עד כאן לשונו. הרי שהשוו המכנה שם רע לבא על אשת איש, שהוא מן העבירות החמורות שיהרג ואל יעבור.

ובזוהר (פ' משפטים דף קכב ע"א) זה לשונו תאנא ישראל איקרון קדש, ובגין דאינון קדש אסיר ליה לאינשי למקרי ליה לחבריה בשמא דגנאי, ולא לכנאה שמא לחבריה, וענשיה סגי, וכל שכן במלין אחרנין. אמר רבי יוסי כל מאן דקארי לחבריה בשמא דלית ביה, וגני ליה, איתפס במה דלית ביה, דאמר רבי חייא אמר רבי חזקיה כל מאן דקארי לחבריה רשע נחתי ליה לגיהנם, ונחתין ליה לעלמוי, בר אינון חציפין דאורייתא דשארי ליה לבר נש למקרי להו רשע, עד כאן לשונו.

ואחר שדברנו בחלקי לשון הרע כפי הנמצא בספרים, צריך לבאר בעונש המקבל הרע, במסכת פסחים (דף קיח ע"א) ואמר רב ששת משום רבי אלעזר בן עזריה, כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לשון הרע, וכל המעיד עדות שקר בחבירו, ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר (שמות כב, ל) לכלב תשלכון אותו, וסמיך ליה (שם כג, א) לא תשא שמע שוא, עד כאן לשונו. ובמכילתא אמרו מדבר שקר תרחק (שם כג, ז), זו אזהרה למקבלי לשון הרע.

עוד אמרו בפסחים (דף פז ע"ב) מפני מה זכה ירבעם לימנות עם מלכי ישראל ויהודה, מפני שלא קבל לשון הרע וכו' עיין שם. וגם מצינו על שקבל דוד לשון הרע מפי ציבא על מפיבושת נחלקה מלכות בית דוד, כדגרסינן במסכת שבת (דף נו ע"ב) אמרו ז"ל אמר רב יהודה אמר רב, בשעת שאמר דוד למפיבושת (שמ"ב יט, ל) אתה וציבא תחלקו את השדה, יצאת בת קול ואמרה, רחבעם וירבעם יחלקו את המלכות. ואם בנדון דדברים ניכרים חזא ביה להאמין הדבר, יצאת פרצה גדולה כזאת בסבת קבלת לשון הרע, על אחת כמה וכמה שיש לו לאדם להרחיק ולסתום אזניו מלשמוע לשון הרע שמספרים בכל יום על אנשים נקיים.

והמקבל לשון הרע ומראה בנפשו שהוא מודה למספרו ומאמין לדברים בפני בני אדם, הרי הוא כאלו ספרו, כי הוא עוזר לרעה, וגורם קלון לחבירו, כי בראות המגיד את פני השומע והנם זועפים, יחדל דבריו, אבל אם יראה כי השומע ישמע לו לא יחשך משקריו. ולזה הוזהרנו (שמות כג, א) לא תשא שמע שוא, שלא נאמין בלבנו ספור לשון הרע להחזיק במחשבתנו כי הדברים ההם אמת להבזות את מי שנאמרו עליו ח"ו.

ובתנא דבי אליהו (זוטא פ"ז) אמרו ז"ל אמרו עליו על ירבעם בן יואש נוהג כבוד בנביאים היה, ומה שלא מסר הקדוש ברוך הוא ביד יהושע בן נון וביד דוד מלך ישראל מסר בידו, שנאמר (מל"ב יד, כה) הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה. כיוצא

בדבר אתה אומר (מל"ב יד, כו) כי ראה ה' את עוני ישראל מורה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל ולא דבר ה' למחות את שם ישראל, וכי מה טיבו של ירבעם בדבר זה, והלא ירבעם עובד ע"א היה, אלא על שלא קבל לשון הרע על עמוס הנביא, שנאמר (עמוס ז, י) וישלח אמציה כהן בית אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר קשר עליך עמוס וגו' כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו, מיד גער בו והוציאו בנזיפה, ואמר חס ושלום לא נתנבא אותו צדיק בנבואה זו, ואם נבא לא מדעתו היה אלא מן השמים. באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא, דור עובד ע"א, ראש הדור עובד ע"א, ולא קבל לשון הרע, הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה אתן אותה בידו, והוא השיב את גבול ישראל, עד כאן לשונו.

ועוד מהדברים הפוגמים ברית הלשון והם מענין לשון הרע, הוא ליזהר שלא לקלל את חבירו בשם, אפילו שלא יזכיר ה' אלא בלשון לעז הוא אסור ועובר בלאו, ואפילו להוציא קללה מפיו שלא בכוונה אין ראוי, כי ברית כרותה לשפתים (מו"ק דף יח ע"א), וכמה נענשו בזה, כמו שנאמר בגמרא כמה פעמים (שם) הוה כשגגה שיוצא מלפני השליט.

ואמר בזוהר (פ' וישלח דף קעה ע"א) בענין מיתת רחל, שיעקב אבינו עליו השלום גרם מיתתה שקללה שלא בכוונה, וזה לשונו רבי יוסי אמר, כתיב (משלי כו, ב) קללת חנם "לא" תבא, ואוקמוה "לו" בוא"ו, ואי קללת צדיקא היא אפילו דלא אתכוון בה כיון דנפקא מפומיה נטל לה ההוא יצר הרע וקטרג בה בשעתא דסכנה. יעקב אמר (בראשית לא, לב) עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, ואף על גב דאיהו לא הוה ידע נטל לה להההיא מלה ההוא שטן דאשתכח גבייהו תדיר דבני נשא. ועל דא תנינן לעולם לא יפתח בר נש פומיה לשטנא, בגין דנטיל ההוא מלה וקטרג בה לעילא ותתא, וכל שכן מלה דחכם או מלה דצדיקא, עד כאן לשונו.

וכן אמרו ז"ל במסכת מכות (דף יא ע"א) אמר רבי אבהו קללת חכם אפילו על חנם היא באה, מנא לן מעלי דקאמר ליה לשמואל (שמ"א ג, יז) כה יעשה לך אלהים וכה יוסיף אם תכחד ממני דבר, ואף על גב דכתיב ויגד לו שמואל את כל הדברים ולא כחד ממנו, כתיב (שם ח, ג) ולא הלכו בניו בדרכיו. ועוד הביאו שם ראיה אחרת ולא נעתיקה, שלא להאריך.

וכן מסוג זה שלא יקלל מי שאינו שומע אותו, כמו שפירש המתרגם על (שמות יט, יד) לא תקלל חרש, לא תלוט דלא שמע. וכן אמרו בזוהר (פ' קדושים דף פה ע"א) תא חזי, מאן דלייט לחבריה ואיהו קמיה ואכסיף ליה, כאלו אושיד דמיה, והא אוקימנא. והאי קרא דלא חבריה עמיה וההוא לייט ליה ההוא מלה, ולית לך מלה ומלה דנפיק

מפומיה דלא אית ליה קלא, וההוא קלא סליק לעילא, וכמה קסטורין מתחברין עמיה דההוא קלא, עד דסלקא ואתער אתר דתהומא רבה, כמה דאוקמוה, וכמה מתערין עליה דההוא בר נש, ווי למאן דאפיק מלה בישא מפומיה והא אוקמוה, עד כאן לשונו. וכתב החסיד בחובת הלבבות (ש' אהבת ה' פ"ו) וכמה נתגנו בזה עמי הארץ בהוציאם מפיהם קללות וגדופין.

עוד יזהר שלא יקלל עצמו בכעס, שבהיכל ד' מהיכלות הקליפות יש כחות נקראים אוררי יום, ואלו לוקחים אותה קללה שקלל עצמו ומקיימין אותה ח"ו (פ' פקודי דף רסו ע"א). והוא מאותם הג' שגורמים רעה לעצמם, כדפירש בזוהר (פ' בראשית דף יד ע"ב, וכן דף ח ע"ב) שדוד מפני שאמר (שמ"ב יב, ה) בן מות האיש וגו', תפס עליו דומה, ואלמלא הקדוש ברוך הוא שעזרו היה נופל ביד דומה כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים צד, יז) לולי ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי.

ועל כיוצא אמרו ז"ל לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, כדגרסינן בפרק מי שמתו (ברכות דף יט ע"א) זה לשונם אמר רבי שמעון בן לקיש וכן תנא משמיה דרבי יוסי לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, ואמר רב יוסף מאי קראה, שנאמר (ישעיה א, ט) כמעט כסדום היינו, מאי אהדר ליה נביא (שם א, י) שמעו דבר ה' קציני סדום. ואמר שם לעיל מזה, שמטעם זה לא יאמר האבל בצידוק הדין, רבון העולמים הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחד מני אלף. וכן ראוי שלא יקלל אשתו, שהרי הזכר הוא פלגא דגופא, ושניהם כאחד הם אדם שלם, ואם מקלל אותה נמצא מקלל עצמו.

ונראה לי שאזהרה לכל בחינות אלו הוא מפסוק (שמות כג, יג) ושם אלהים אחרים לא תזכירו, וכל פגמי הלשון הם מצד החיצוני שהוא אלהים אחרים, וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע, הכוונה שכל הדברים שיש בהם תפיסה לרע שהוא סמא"ל, וכאשר ישמור לשונו יזכה אל החיים ואל הטוב, כאומרו (תהלים לד, טו) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים וגו'.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יד

אחר שדברנו בפרקים הקודמים ענין ד' כתות שאינם מקבלות פני שכינה, נשאר עלינו לבאר בפרק זה ענין נדרים ושבועות התלויים בלשון, וכן כל שאר הדברים הפוגמים הדיבור.

בענין השבועות כתב בספר מנורת המאור של הר"י אבוהב עליו השלום (פ"א אות לח) זה לשונו הנשבעים בשם יתברך, רוצים לומר כי כאשר יתברך הוא אמת כך דבריהם

אמת, בין עבר בין עתיד, והנשבע לשקר דומה שהוא כמכחיש את אמתת השם, ואם אדם ישבע בראש מלך בשר ודם ולא יקיים את דברו הוא בן מות, לפי שבזה כבוד המלך, ואם זה ראוי לעשות לנשבע במלך בשר ודם שבא מטפה סרוחה וסופו למות, על אחת כמה וכמה שיש לאדם לשמור את פיו ולשונו שלא יכשילהו לחטיא את בשרו לישבע בשקר במלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקיים לעדי עד. וכבר ידענו מה שאירע לבני ישראל לפי שנשבעו ברבים על דבר פלגש בגבעה. וגם כן הרעב שהביא השם לארץ בעד שאול וביתו שעברו על שבועת הנשיאים שנשבעו לגבעונים (במ"ר ה, ג). ואנו רואים שלא נכתב עונש מפורש באזהרות שבעשרת הדברות רק בעבודת אלילים ובלא תשא, וכל כך מורגלים בני אדם בדבר הזה, שעוברים עליו קצתם מאה פעמים ביום בלי שום הנאה שמקבלים.

ולפי שאין בני אדם בקיאים בחומר השבועה ובחומרתה הגדולה, יבואו לסמות עיניהם ולישבע בשקר, על כן התקינו רבותינו שבית דין שבכל זמן יודיעו לנשבע חומר השבועה ודינה בלשון שיבינהו כדי לגלות אזנו ואולי ייירא ויסתלק מן השבועה, כדגרסינן במסכת שבועות (דף לח ע"ב) תנו רבנן שבועת הדיינין אף היא בלשונה נאמרה, אומרים לו הוי יודע שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא (שמות כ, ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, וכל העבירות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן ממנו וממשפחתו, שנאמר (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך, ואין בשרו אלא קרובו, שנאמר (ישעיה נח, ז) ומבשרך לא תתעלם. וכל העבירות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן ממנו ומכל העולם כלו, שנאמר (הושע ד, ב) אלה וכחש וכתיב (שם ד, ג) על זאת תאבל הארץ. וכל העבירות שבתורה אם יש לו זכות תולין לו שנים או שלשה דורות, וכאן נפרעים ממנו לאלתר, שנאמר (זכריה ה, ד) הוצאתיה נאם ה' ובאה אל בית הגנב, הוצאתיה לאלתר, ובאה אל בית הגנב - זה שגונב דעת חבירו, שאין לו ממון אצלו וטוענו ומשביעו, ואל בית הנשבע בשמי לשקר כמשמעו. ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו וגו', הא למדת דברים שאין אש ומים מכלה אותם שבועת שוא מכלה אותן.

ועוד מצינו שהוקש עון שבועת שוא לחילול השם, כמו שנאמר (אבות פ"ה מ"ט) חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חילול השם. ועוד גרסינן בספרי (ויקרא יט, יב) ולא תשבעו בשמי לשקר, מה תלמוד לומר, לפי שנאמר (שמות כ, ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, יכול אין חייבין אלא על שם המיוחד בלבד, מנין לרבות כל הכנויין, תלמוד לומר בשמי, כל שם שיש לי. וחללת את שם, מלמד ששבועת שוא הוא חלול ה'. וגרסינן במדרש תנחומא כל המועל בשבועות כופר בהקדוש ברוך הוא, ואין לו מחילה

לעולם, שנאמר (שמות כ, ז) כי לא ינקה, עד כאן לשונו. וקצרתי דבריו אל המצטרך לכוונתינו, כדי שלא להאריך.

עוד גרסינן במדרש רבה (ריש פרשת מטות) זה לשונו (במדבר ל, ג) איש כי ידור נדר לה', הדא הוא דכתיב (ירמיה ד, ב) ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה, אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם לישבע בשמי, אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי, אלא אם כן יהיו בך כל המדות האלו, את ה' אלהיך תירא - שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים, אברהם איוב ויוסף, אברהם דכתיב (בראשית כב, יב) כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, איוב דכתיב (איוב א, א) איש תם וישר ירא אלהים. יוסף דכתיב (בראשית מב, יח) את האלהים אני ירא, הוי את ה' אלהיך תירא. ואותו תעבוד, אם אתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת, לכך נאמר ואותו תעבוד. ובו תדבק, וכי יכול אדם לידבק בשכינה והלא כבר נאמר (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אלא לומר לך כל המשיא בתו לתלמיד שקורא ושונה, ועושה לו פרקמטיא, ומהנהו מנכסיו, והוא שנאמר עליו ובו תדבק. אם יש בך כל המדות האלו אתה רשאי לישבע, ואם לאו אין אתה רשאי לישבע. מעשה בינאי המלך שהיו לו ב' אלפים עיירות וכלם נחרבו על שבועת אמת, כיצד אומר אדם לחבירו בשבועה שאני הולך ואוכל כך וכך במקום פלוני, ואשתה כך וכך במקום פלוני, והיו הולכין ומקיימין שבועתן, ונחרבו, ומה הנשבע באמת כך הנשבע בשקר על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו.

ובפסוק לא תשא (שמות כ, ז) פירשו במכילתא זה לשונם לא תשא למה נאמר, לפי שהוא אומר (ויקרא יט, יב) ולא תשבעו בשמי לשקר, אין לי אלא שלא ישבע, מנין שלא יקבל עליו לישבע תלמוד לומר (שמות כ, ז) לא תשא את שם ה' אלהיך, עד שלא קבלת עליך להשבע הריני לך אלהיך, משקבלת עליך להשבע הריני לך לדיין, שנאמר כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא, אי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר (שמות לד, ז) ונקה, ואי אפשר לומר ונקה שכבר נאמר לא ינקה, אמור מעתה מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינם שבים, עד כאן לשונם.

ולפי הפשט לא תשא פירושו, שלא ירגיל האדם לישא שם שמים בפיו לשוא, כענין (תהלים טז, ד) ובל אשא את שמותם על שפתי, וכן פירש הרמב"ן ע"ה.

ובתיקונים (דף קיח ע"א) בחומר עון שבועות אמרו זה לשונם אבל אחרנין דנפקין מפומייהו הבלים דשבועה, עלייהו איתמר (משלי ז, כו) כי רבים חללים הפילה, ואלין אתקריאו חללים דמחללים שם ה' ונפקין הבלים מפומייהו, וכן אלו דדבורם לשקרא

ואומאה לשקרא ודכרין שמיה למגנא ולשקרא, בההוא שמא דנפקין לבטלא ולשקרא בנין לון בניינין דבטלין לון מעלמא, הדא הוא דכתיב (ירמיה ב, ל) לשוא הכיתי את בניכם, ווי לון לבני נשא דנפקין מפומייהו מלולין ואומאין דשקרא, טב לון דלא ייתון לעלמא, קמו חברייא כלהו ואמרו רחמנא לישזבן רחמנא לישזבן, עד כאן לשונם. גם בזוהר (פ' יתרו דף פז ע"ב, צא ע"ב) בפירוש הפסוק, האריכו בחומר העון, ולא נעתיק לשונו כדי שלא להאריך.

ובספר טעמי המצות להחכם רבי יצחק בן פרחיה ע"ה פירש בחומר השבועה במצות לא תשא זה לשונו לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, שהנשבע לשקר קוצץ ומפריד החתן מעל הכלה, וזהו לא תשא ותגביה ה' מעל אלה"יך, ומפני שהנשבע לשקר פגם במדה זו השביעית לכך ענשו חמור כל כך וכלתו את עציו ואת אבניו, ולכך סמיך ליה (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, שהשבת הוא הזכר וצריך לקדשו ולא להפריד ח"ו. עוד כתב, שהנשבע כאלו נוטל חפץ ברית העליון בידו, והעד (בראשית כד, ב) שים נא ידך תחת ירכי, ואם ח"ו נשבע לשוא ולשקר קוצץ ומפריד.

עוד שמעתי בשם המקובלים, שבפסוק לא תשא יש י"ז תיבות, כמנין טו"ב וכמנין ידו"ד במ"ק וכמנין תורה וכמנין שבעה, לרמוז שהנשבע לשקר נעקר מטוב העולם הבא ומן השאר האמורים, ומן השביעיות הרמוזים בשבועה, ששבעה חסר כתיב ונקוד שבועה הרי ס"ו כמנין אדנ"י והכולל.

ובכלל ענין השבועה ליזהר מלהזכיר שם שמים לבטלה, שהמזכירו לבטלה חייב נדוי (נדרים דף ז ע"ב), והוא בכלל לא תשא כדפי'. והנזהר בזה יש לו שכר גדול בעולם הבא, כדכתיב (מלאכי ג, כ) וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה, ופירשו בנדרים (דף ח ע"ב) אלו בני אדם שיראים להוציא שם שמים לבטלה, עד כאן לשונם. ופירוש שמש צדקה נתבאר בשער היראה פרק יג.

גם בכלל השבועה שלא יושיט ידו בזקנו וישבע, שהיא שבועה, וכן פירש באדרת נשא (דף קלא ע"א בסופו) זה לשונו ומאן דאושיט ידיה בדיקניה לאומאה, כמאן דאומי בתליסר תקוני דיקנא, עד כאן לשונו. גם יזהר מלישבע באמת, כי ידו"ד נקרא אמת שנאמר (ירמיה י, י) וידו"ד אלהי"ם אמ"ת. וכן יזהר מלישבע חי נפשי, כי הנפש חלק אלוה ממעל ונמצא כנשבע בשם.

עוד כתיב בספר החסידים (סימן תטז, וסימן תתרצא) שאל יאמר כך אזכה לחיי העולם הבא, אם לא שכך הוא. עוד כתוב שם (סימן תך) שבזמן הזה אין לישבע לקיים המצות, כי השטן יקטרגו ולא יקיים שבועתו, ויש סמך לדבר ממאמר מדרש רבה (ריש פ' מטות)

שהעתקנו לעיל שאמר (דברים י, כ) את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד וגו' אם יש בך כל המדות תשבע.

ובענין עון נדרים, אמרו במסכת נדרים (דף כ ע"א), תניא לעולם אל תהי רגיל בנדרים שסופך למעול בשבועות. עוד גרסינן שם (דף כב ע"א) בר ברתיה דרבי ינאי סבא אתא לקמיה דרבי ינאי רבה, אמר ליה אלו הוה ידעת דפתחי פנקסך וממשמשין בעובדך מי נדרת. ועוד אמר לקמיה מאי פתח ליה רבן גמליאל להההוא סבא, יש בוטה כמדקרות חרב ולשון חכמים מרפא (משלי יב, יח). עוד שם כל הבוטה ראוי לדקרו בחרב, אלא לשון חכמים מרפא. עוד שם תניא רבי נתן אומר הנודר כאלו בנה במה והמקיימו כאלו הקריב קרבן וכו', והמקיימו שאינו נשאל על נדרו כאלו הקריב על אותה במה וחייב משום שחוטי חוץ.

עוד שם אמר שמואל, הנודר אף על פי שמקיימו נקרא רשע, אמר רבי אבהו מאי קראה, וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא (דברים כג, כג), ויליף חדלה חדלה, כתיב הכא וכי תחדל לנדור, וכתיב התם (איוב ג, יז) שם רשעים חדלו רוגז, עד כאן לשונו.

ובפרק י' (נדרים דף עז ע"ב) גרסינן, תני רב דימי אחוה דרב ספרא, כל הנודר אף על פי שמקיימו נקרא חוטא, אמר רב זביד מאי קראה וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא, הא לא חדלת איכא חטא, עד כאן לשונו.

עוד שם אמרו במסכת שבת (דף לב ע"ב) תניא רבי נתן אומר בעון נדרים אשתו של אדם מתה, שנאמר (משלי כב, כז) אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך. רבי אומר בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, שנאמר (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך, ואלו הן מעשה ידיו של אדם הוי אומר בניו ובנותיו, עד כאן לשונו לענייננו. והטעם לזה, מפני שנדרים באימא עילאה, כדפי' ברעיא מהימנא, וצריך לקיים נדרו ולהביאו למקום המעשה שהיא השכינה, ואם חס ושלום לא קיים הרי החטא בבנים ובאימא תתאה, ולכן אשתו מתה.

ובמדרש קהלת (רבה ה, ג) פירשו פסוק זה על פוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים. ואגב נעתיק חומר עון הנדרים מה שנתבאר לעיל מזה (קה"ר ה, ב) בפסוק טוב אשר לא תדור, זה לשונו אמר רב הונא מעשה באחד שנדר ולא שלם, ופירש בים הגדול וטבעה ספינתו בים ומת. אמר רבי שמואל כל מי שהוא נודר ואינו משלם גורם לעצמו שתמות אשתו, דכתיב (בראשית מח, ז) ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל. וכן פירש בזוהר (פ' וישלח דף קעה ע"א) ואיתענש יעקב על נדרא דלא שלים, ודא קשיא ליה ליעקב מכל עאקו דעברו

עליה, ומנא לן דבגיניה דיעקב הוה, דכתיב מתה עלי רחל, עלי ודאי, על דאחרתי נדרי, עד כאן לשונו.

עוד שם במדרש, אמר רב שמואל בר רב יצחק, כל הנודר ואינו משלם גורם לבא לידי עבירה, ע"א גילוי עריות ושפיכות דמים, וכלם למדים מיעקב, ע"א דכתיב (בראשית לה, ב) הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם, גילוי עריות דכתיב כי טמא את דינה אחותם, שפיכות דמים דכתיב (שם לה, כה) ויקחו שני בני יעקב וגו', ולשון הרע דכתיב (שם לא, א) וישמע את דברי בני לבן. אמר רבי מנא כל הנודר ואינו משלם גורם מיתה לעצמו, שנאמר (דברים כג, כב) כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך מעמך. ואמר רבי אמי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון, אין מיתה בלא חטא שנאמר (יחזקאל יח, כ) הנפש החוטאת היא תמות, ואין יסורין בלא עון, שנאמר (תהלים פט, לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם.

אל תתן את פיך לחטיא את בשריך, רבי יהושע בן לוי פתר קרייה בפוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים, ואל תאמר לפני המלאך זה החזן כי שגגה היא - תהא אנא בי, למה יקצוף האלהים על קולך - על אותו הקול שאמרת, וחבל את מעשה ידיך - מיעוט מצות שביד אותו האיש הקדוש ברוך הוא מכניס בהם מארה ומאבדן ממנו, עד כאן לשונו.

ובמדרש (ויקרא רבה פרשת ערכין) הובא מאמר זה של רבי שמואל בר נחמני שאמר שכל מי שנודר ומשהה נדרו סוף בא לידי ע"א וגילוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע, והוכיח כל זה מיעקב כאמור במאמר, אמנם אמר שם אמר רבי שמואל בר רב יצחק כל מי שנודר ומשלם יש לו שכר על הנידר ועל השילום, שנאמר (תהלים עו, יב) נדרו ושלמו לה' אלהיכם, ומי שנודר ומשהה נדרו גורם מיתה לעצמו, דכתיב (דברים כג, כב) כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך מעמך, ממך נפרעין ולא מממונך, אמר רבי אמי אין מיתה בלא חטא, עד כאן לשונו לעניננו.

ונראה לי כי סוף הפסוק והיה בך חטא, יובן על דרך שפירשו בזוהר (פ' אחרי מות דף עה ע"ב) ולא יראה בך ערות דבר (דברים כג, טו), ופי' לעיל (פי"א) שהכוונה שהחטא ההוא מתרשם בו בגופו ממש, עד"ז ידרשנו שפי' ז"ל במיתה, מפני שהדיבור עושה הויה ממש בו בגופו שנרשם בו החטא, וזה שנאמר והיה בך בעצמך החטא, ולכך נפרעים ממך.

ובלי ספק שמה שאמר שהנודר ומשלם יש לו שכר על הנדר ועל השילום, היינו בנדרי מצות או הקדש או תורה, והכי דייק קרא דקאמר לה' אלהיכם, ועוד קאמר קרא "כל סביביו", כי לא ניתן הנדר או השבועה אלא למי שהוא ירא שמים שהוא סביב הקדוש ברוך הוא כענין (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה מאד, שפי' רבותינו ז"ל (יבמות דף קכא

ע"ב) מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, וכן מוכיח מהמאמר שהעתקנו לעיל ממדרש רבה (פ' מטות).

עוד גרסינן במדרש איכה (רבתי ב, יד) בפסוק (איכה ב, י) ישבו לארץ, אמר רבי אלעזר אל תהי פרשת נדרים קלה בעיניך, שעל ידי פרשת נדרים נהרגו סנהדרי גדולה של צדקיה וכו', ושאר המעשה יעויין שם שלא להאריך, וכן הובא המעשה הזה בנדרים (דף סה ע"א), ויש ביניהם חלוק מועט.

וכתב רבינו יעקב (יורה דעה סימן רג) שאם פוסקים צדקה ברבים וצריך לפסוק עמהם יאמר בלא נדר, ומיהו אם מצוה דגופיה ומחייב ביה ורמי עליה כההיא דאומר אשנה פרק זה ואשנה מסכת זו, וירא שמא יתרשל בדבר ויש בידו לקיים הדבר, שרי ליה למנדר לזרוזי נפשיה. דאמר רב גידל מנין שנשבעין לקיים המצוה, שנאמר (תהלים קיט, קו) נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך. וכל שכן היכא דרגיל דמשתלי ועבר על אחת ממצות לא תעשה, או מתרשל בקיום מצות עשה, דשרי ליה למינדר ולאשתבועי להחמיר על עצמו לשמור לקיים המצות, ועל זה אמרו חכמינו ז"ל (אבות פ"ג מי"ג) נדרים סיג לפרישות. אבל מכל שאר נדרים צריך האדם להתרחק מאד, עד כאן לשונו. וכבר כתבנו לעיל שאין ראוי להשבע ולידור אפילו לקיים המצוה אלא אם כן יהיה אדם ירא שמים שיקיים נדרו.

ובמדרש בראשית רבה בפסוק (בראשית כח, כ) וידר יעקב נדר לאמר, פירשו שמותר וטוב לו לידור בעת צרה לעשות מצוה וכיוצא, זה לשונו וידר יעקב נדר לאמר, כתיב (תהלים סו, יד) אשר פצו שפתי ודבר פי בצר לי, אמר רבי יצחק הבבלי ודבר פי בצר לי - שנדר מצוה בעת צרתו, מהו לאמר, לדורות, כדי שיהיו נודרין בעת צרתן. יעקב פתח בנדר תחלה, לפיכך כל מי שהוא נודר לא יהיה תולה הנדר אלא בו, אמר רבי אבהו כתיב (תהלים קלב, ב) אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב, לאביר אברהם לאביר יצחק אין כתיב כאן, אלא לאביר יעקב, תלה הנדר במי שפתח בו תחלה, עד כאן לשונו. ומכל מקום כתוב בספר החסידים (סימן תג) שמי ששרוי בצער לא ידור, אלא שיחשוב ויתיעץ קודם שיהיה הדבר שאפשר לקיימו.

ודע שכל מי שידור לקיים מצוה או לעסוק בתורה כך שעות ביום וכיוצא, אין ראוי להתיר לו נדרו אלא אם יראה לבית דין שהוא אונס גדול, ואם התירו לו ולא היה בדבר אונס גדול, מן השמים אינם מתירים לו, וזה דקדקו ז"ל באמרם (נדרים דף ח ע"א) נדר גדול נדר לאלהי ישראל, שיאמר הקדוש ברוך הוא מה מצאת בי עול כי רחקת מעלי. והוא כמשל אדם האומר למלך בשר ודם, חי ראשך אדוני שביום פלוני אביא לך דורון

כך וכך, שאם לא יביאהו יתחייב ראשו למלך, אם לא שידע המלך שהיה אנוס. וענין עסק התורה או מצוה הוא ממש דורון למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, והמיקל והמתיר נדרו מקל בכבוד מלכו של עולם. ואינו כמתיר נדרי עצמו שאוכל או שלא אוכל, שהוא מצוה שישאל על נדרו, מאחר שאין בדבר מצוה.

ושמעתי מפי מורי ע"ה ענין נאות גם כן בענין נדרים, אמר שהנודר לעשות מצוה, הנה באמירתו יברא מלאך אחד אבל לא תגמר הוייתו עד שיתקיים גמר המצוה, שנודע (ע' אבות פ"ד מי"א) שהעושה מצוה אחת קנה לו סניגור אחד, והנודר ואינו משלם נדרו נמצא המלאך ההוא תלוי ועומד וצער הוא לו עד שיגמר מעשה המצוה ההיא.

והרוצה שתפלתו תהיה נשמעת ובקשתו תעשה, ישתדל להשלים נדריו, כדכתיב (תהלים נ, יד) זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני, וכן כתוב בספר איוב (כב, כז) תעתיר אליו וישמעך ונדריך תשלם ותגזר אומר ויקם. ונדרים אלו בודאי שהם נדרי שמים שמצוה לקיימם, והיינו אומרו ושלם לעליון נדריך, כי בדברי הרשות שהם למטה, מענייני העולם, אינו צודק מלת לעליון נדריך. והנה מדה כנגד מדה, כי בתפלה הוא שואל בדיבור שיעשה לו הקדוש ברוך הוא כך וכך, אומר לו תקיים אתה במעשה מה שנדרת, גם אני אעשה ואקיים שאלת פיך התלוי בדיבור, וכבר נודע מה שאמרו בזוהר כמה פעמים (פ' לך לך דף עז ע"ב) אתערותא לתתא אתערותא לעילא, שלעולם צריך להקדים התעוררות תחתון.

ובענין נדרים סייג לפרישות, ראוי למי שהוא משכיל שלא ידור דברים שצריך להתירם, אלא ידור ליום אחד או לחצי יום, כמו שמצינו (מכות דף כד ע"א) רבי יוחנן שהיה אומר הריני בתענית עד שאבא לבית, וזהו (תהלים טו, ד) נשבע להרע ולא ימיר. ואפילו לתענית שעות שיוכל להתפלל עננו, הוא כזה, שיקבל עליו מבעוד יום תענית עד כך שעות ביום, ואחר כך נמלך לגמור היום בתענית, שמתפלל עננו. ודרך המצאה זו למי שהוא חלוש שיקבל עליו תענית, ולא יצטרך לישאל על נדרו למחר, וכאשר גמר אותו היום בקדושה יקבל עליו עוד יום אחר כמו הקודם, ונמצאו כל ימיו בתשובה. אבל לא יקבל לעשות כך וכך סך תעניות רצופים, שמיד יעמוד עליו יצרו בכל יכלתו לבטלו מעבודתו, ואם יעשה האדם דבריו בהצנע וילך עם יצרו בעקבה כמעשה יעקב עם עשו יוכל ליקח את ברכתו מידו. ועל כיוצא בזה אפשר שכיון המשורר באמרו במזמור (תהלים סא, ט) כן אזמרה שמך לעד לשלמי נדרי יום יום.

אמנם כדי שלא ישכח לקבל נדרו ליום אחר, טוב שיבקש לו חבר שיזרזהו, או שיעשה קונטרס ויכתוב שם קבלתו ויהיה עמו תמיד, כדי שיזכור ענייננו. ודרך זה ראוי לכל בעל

מעשה, כי כמו שיעשה התגר ספר לחשבון הוצאותיו כן ראוי שיעשה בעל תשובה ספר לחשבון ימיו אם הוציאם כראוי אם לא, ובזה יקיים (שם נא, ה) וחטאתי נגדי תמיד.

עוד מסוג דרוש זה, ליזהר מהנדוים והחרמות, ובענשו של חרם האריכו בפרקי רבי אליעזר (פל"ז) תדע לך כח של חרם, בא וראה מן השבטים שקנאו על הזנות של שבט בנימין, אמר להם הקדוש ברוך הוא קנאתם על הזנות ולא קנאתם על פסל מיכה, ועל שלא היה קנאתם על פסל מיכה לפיכך הרגו בהם בני בנימין פעם ראשונה ושניה ושלישית, עד שנפלו לפני ארון ברית ה' והיו מבקשים תשובה, ונתרצה להם הקדוש ברוך הוא, והחרימו שיהיו כל ישראל הולכים אחריהם למגדול ועד קטן, שנאמר (שופטים כא, ה) כי השבועה הגדולה היתה, וכי שבועה נשבעו כל ישראל, אלא להודיעך שהחרם הוא השבועה, ואנשי יבש גלעד לא היו עמהם בקהל ונתחייבו מיתה, שנאמר (שם) אשר לא עלה אל ה' המצפה מות יומת, עד כאן לשונו.

עוד שם בפרקי רבי אליעזר רבי עקיבא אומר החרם הוא השבועה והשבועה הוא החרם, וכל מי שהוא מפר את השבועה כאלו הפר את החרם, והמפר את החרם מפר את השבועה, וכל מי שיודע דבר ואינו מגיד החרם בא עליו ומכלה אותו ואת עציו ואת אבניו, שנאמר (זכריה ה, ד) והוצאתיה נאם ה' ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו את אבניו. תדע לך כח החרם בא וראה מיהושע בן נון שהחרים את יריחו, עד כאן לשונו.

עוד צריך ליזהר שלא יאמר אהא בנדוי אם לא אעשה דבר פלוני, שאף על פי שיקיים התנאי צריך התרה, וכן פירשו רבותינו ז"ל במסכת מכות (דף יא ע"ב), אמר רב יהודה אמר רב נדוי אפילו על תנאי צריך הפרה, מנא לן מיהודה, דכתיב (בראשית מג, ט) אם לא הביאותיו אליך והצגתיו לפניך וחטאתי לך כל הימים, וכתיב (דברים לג, ו) יחי ראובן ואל ימות וזאת ליהודה, כל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון עד שעמד עליו משה ובקש רחמים, אמר לפניו רבונו של עולם מי גרם לראובן שהודה יהודה, מיד (שם לג, ז) שמע ה' קול יהודה, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד ליזהר שלא להגות את השם באותיותיו, כדגרסינן בפרק קמא דעבודה זרה (דף יז ע"ב) אתיוהו לרבי חנינא בן תרדיון, אמרו לו אמאי קא עסקת באורייתא, אמר להו כאשר צוני ה' אלהי, מיד גזרו עליו לשריפה, ועל אשתו להריגה, ועל בתו לישב בקובה של זונות. עליו לשריפה, שהיה הוגה את השם באותיותיו, והיכי עביד הכי והתנן (סנהדרין פ"י מ"א) ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תורה מן השמים ואין תחית המתים מן התורה, אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו, להתלמד עבד,

כדתניא לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות, אלא מאי טעמא איענש משום הוגה את השם בפרהסיא. ועל אשתו להריגה דלא מיחתה ביה, מכאן אמרו כל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה נענש עליו, עד כאן לשונו.

וכתבו התוספות (דף יח ע"א ד"ה הוגה) הוגה השם, פ"ה דורשו במ"ב אותיות ועושה בו מה שהוא חפץ, ורוב העולם מפרשים שהיה קורא בפירוש אותיות של שם המיוחד, כאותיות של שאר התיבות, וזה אין ראוי לעשות, כדאמרינן בפסחים (דף נ ע"א) לא כשאני נכתב אני נקרא, אני נכתב בי"ה ונקרא בא"ד, ונראה לר"י שאין להזכיר אף אותיות י"ה כמו שרגילים העולם שהרי י"ה הוא שם המיוחד, עד כאן לשונו.

להתלמד עשה כדתניא וכו', ופירש רש"י ז"ל, ומיהו הקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, ואפילו להתלמד יש חוש לכבוד הרב, וקרא דלא תלמד לעשות במילי אחרינתי אוקמוה, כמו נטיעת קשואין דסנהדרין (דף סח ע"א) ודמות צורות לבנה דרבן גמליאל (ר"ה דף כד ע"א). וכתבו התוספות, ונראה שלא היה כתוב בספרו "אלא מאי טעמא איענש הוגה בפרהסיא היה", ולכך הוצרך לתת טעם אחר, עכ"ל.

עוד ליזהר שלא לומר דלטוריא על ישראל, וכן אמר בילקוט (מלכים סימן ריח דף לג ע"ג) למה נמשלו ישראל לאגוז, שנאמר אל גנת אגוז ירדתי, מה האגוז הזה חלק ומי שאינו אומן לעלות מיד הוא נופל, שצריך לשמור את עצמו שלא יפול ממנו, כך כל מי שמשרת את ישראל צריך לשמור שלא יטול את שלו מתחת ידם. משה אמר (במדבר כ, י) שמעו נא המורים, ונאמר לו (שם כ, יב) לכן לא תביאו את הקהל הזה. ישעיה אמר (ישעיה ו, ה) ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, מיד (שם ו, ו) ובידו רצפה, מהו רצפה אמר ר"ש בר נחמני רצץ פה, שאמר דלטוריא על בני. אליהו אמר (מל"א יט, י) כי עזבו בריתך בני ישראל, ומה נאמר לו (שם יט, טז) ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך.

רבי יוחנן שמע לה מן הדין קרא (ישעיה יז, א-ב) משא דמשק וגו', עומד בדמשק ומכריז ערי ערוער, והלא אין ערוער אלא בתחום מואב, אלא שס"ה בתי אלילים היו בדמשק, והיו עובדין לכל אחד ואחד יומו, והיה להם יום אחד והיו עובדים את כלם, באותו לילה אמר ליה הקדוש ברוך הוא אליהו עד שאתה מקטרג לבני לך לדרכך דמשק וקטרג עליהם.

רבי אבהו ורבי שמעון בן לוי הוו עלין להדין קסרין, אמר ליה רבי אבהו לרבי שמעון בן לוי מה אנן עלין למדינתהון דמחרפיא ומגדפיא, נחת רבי שמעון בן לוי מן חמריה וספא ליה חלא ויהב ליה בפומיה, אמר ליה מהו כן אמר ליה אין הקדוש ברוך הוא רוצה במי

שאומר דלטוריא על ישראל, דכתיב (שה"ש א, ו) אל תראוני שאני שחרחורת, וכתיב (משלי ל, י) אל תלשן עבד אל אדוניו, עד כאן לשונו.

ושם בילקוט (מלכים סימן ריז דף לג ע"ג) לעיל בפסוק (מל"א יט, יט) מה לך פה אליהו אמר תנא דבי אליהו, הי"ל שיאמר לפניו רבונו של עולם הן בניך בני אברהם יצחק יעקב שעשו לך רצונך בעולמך, הוא לא עשה כן אלא אמר קנא קנאתי וגו', התחיל הקדוש ברוך הוא לדבר עמו דברים של תנחומים, אמר כשירדתי לתת תורה ישראל לא ירדו עמי אלא מלאכי השרת שרצו בטובתן, שנאמר (מל"א יט, יב) צא ועמדת בהר וגו' ואחר הרעש אש, המתין לו שלש שעות עדיין עמד בדברים הראשונים ואמר קנא קנאתי, אמר לו הקדוש ברוך הוא ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך, מה שבדעתך אף אתה יכול לעשות, אמר ליה לעולם אתה מקנא וכו', עד כאן לשונו.

וטוב לאדם שילמד לשונו ללמד סניגוריא על ישראל כמו שאמרו רבותינו ז"ל במדרש ילמדנו על גדעון שאמר (שופטים ו, יג) ואיה כל נפלאותיו, זה לשונו אמר רבי יהודה בר שלום ליל פסח היה אותו הלילה שאמר לו ואיה כל נפלאותיו, היכן הם הפלאים שעשה האלהים לאבותינו בלילה הזה והכה כל בכוריהם של מצרים והוציא משם ישראל שמחים, וכיון שלמד סניגוריא על ישראל אמר הקדוש ברוך הוא דין הוא שאגלה אני בכבודי עליו, שנאמר (שם ז, יד) ויפן אליו ה' ויאמר לך בכחך זה, אמר לו הקדוש ברוך הוא יש בך כח ללמד סניגוריא על ישראל בזכותך הם נגאלין, שנאמר והושעת את ישראל, עד כאן לשונו.

ותו גרסינן בסנהדרין אמר רבי אחא מצינו שכל המלמד סניגוריא על ישראל הקדוש ברוך הוא מרוממו בעולם, דכתיב (ישעיה ל, יח) ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם, ממי אתה למד מאחימעץ בן צדוק, שנאמר (שמ"ב יח, יט) ואחימעץ בן צדוק אמר ארוצה ואבשרה, ויאמר השלום לנער לאבשלום, ויאמר אחימעץ ראיתי את ההמון, ויאמר המלך סב והתיצב כה ויסב ויעמד (שם יח, כט-ל). אמר רבי אבא בר כהנא אם היה דוכוס אתעביד איפרכוס ואי הוה איפרכוס איסטרליטוס, והנה הכושי בא ויאמר הכושי יתבשר אדוני וגו' ויאמר המלך לכושי השלום לנער לאבשלום, ויאמר הכושי יהיו כנער אויבי אדוני המלך וגו' וירגז המלך ויעל על עליית השער וירגז (שם יח לא-לב, יט א), מהו וירגז המלך, אמר רבי יצחק בר חנינא רמז ללוכידין שלו ודקרו אותו, והלא דברים קל וחומר, ומה אחימעץ שלא דבר על בנו של מלך לא טובה ולא רעה זכה לכל הכבוד הזה, מי שהוא מלמד סניגוריא על בניו של מקום על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו.

וכן בויקרא רבה (פרשה י, א) קח את אהרן על פסוק (תהלים מה, ח) אהבת צדק ותשנא רשע, פירש פסוק זה על אברהם שבקש זכות על הסדומיים כמבואר שם, אמר ליה הקדוש ברוך הוא אהבת לצדק בריותיי ולא לחייבן, על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחבריך, מהו מחבריך, אמר ליה חייך שי' דורות שמנח עד אצלך עם אחד מהם לא דברתי, ועמך אני מדבר, שנאמר (בראשית טו, א) אחר הדברים האלה.

עוד פירש שם פסוק זה על ישעיה, שאמר הקדוש ברוך הוא ישעיה בני טרחנין הם סרבנין הם, אם אתה מקבל עליך להתבזות וללקות מבני אתה הולך בשליחותי, ואם לאו אין אתה הולך בשליחותי, אמר לו על מנת כן, גוי נתתי למכים ולחיי למורטים (ישעיה נ, ו) ואיני כדאי לילך בשליחות אצל בניך, אמר הקדוש ברוך הוא ישעיה אהבת צדק אהבת לצדק את בני, ותשנא רשע - ששנאת מלחייבן, על כן משחך אלהים אלהיך, מהו מחבריך, אמר ליה חייך כל הנביאים קבלו נביאות נביא מן נביא, ויאצל מן הרוח אשר עליו וגו' (במדבר יא, כה), ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע (מל"ב ב, טו), אבל אתה מפי הקדוש ברוך הוא (ישעיה סא, א) רוח ה' אלהים עלי יען משח וגו'. חייך שכל הנביאים נבואות פשוטות ואתה נחמות כפולות, עורי עורי (ישעיה נא, ט), התעוררי התעוררי (שם נא, יז), שוש אשיש (שם סא, י), אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם נא, יא), נחמו נחמו (שם מ, א), עד כאן לשונו.

עוד צריך ליזהר שלא לשוח שיחה בטילה בבית הכנסת, וכן כתב רבינו יעקב (אורח חיים סימן קנא) בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהם קלות ראש, כגון שחוק והתול ושיחה בטלה. ובזוהר (פ' תרומה דף קלא ע"ב) מאן דאשתעי בבי כנישתא ווי ליה דאחזי פירודא ווי ליה דגרע מהימנותא, ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל, דאחזי דהא לית אלהא ולא אשתכח תמן, ולית ליה חולקא ביה ולא דחיל מניה ואנהיג קלנא בתקונא עילאה דלעילא, עד כאן לשונו.

ואף על פי שלכאורה מתוך הלשון נראה שאין כל חומרות אלו אמורים אלא בשעת תפלה, כמו שאמר בסמוך דהא בשעתא דישראל מסדרי בבי כנישתא סדורא דשירין ותושבחן וסדורא דצלותא, כדין מתכנשי תלת משריין דמלאכי עילאי. מכל מקום כיון שבית הכנסת מקום קדוש הוא מושב לשכינה, שבכל עת אסרו רבותינו ז"ל לחשוב בהם חשבונות אם לא יהיו חשבונות מצוה (טור שם, ע' מגילה דף כח ע"ב), בודאי שאין לשוח שיחת חולין או שיחה בטלה האסורה אפילו מחוץ לבית הכנסת, כדכתיב (דברים ו, ז) ודברת בם, ולא בדברים בטלים, מכאן השח שיחת חולין או שיחה בטלה עובר בעשה (ע' יומא דף יט ע"ב).

הכלל העולה, כי בכל מקום שיש בו קדושה צריך לנהוג בו מורא, כדכתיב (בראשית כח, יז) מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים, ובפיקודין של רשב"י עליו השלום (זוהר פ' בשלח דף נט ע"ב) אמר דהא בי כנישתא דלתתא קיימא לקבל בי כנישתא דלעילא, וכאשר ידמה האדם בדעתו ענין זה ייראו ויפחד ויתפלל בכוונה, שהרי הבית הכנסת העליון נקרא אש נוגה ואין נשמות הצדיקים נכנסים לתוכו אלא להתפלל לא לשוח דברים בטלים, וכנגדו הבית הכנסת נקראת אש נוגה, כדפי' ברעיא מהימנא (פ' כי תצא דף רפב ע"א) ועל דא קראן לבי כנישתא אש נוגה.

וכתב בספר הרוקח (הלכות תשובה) המדבר בבית הכנסת וחבריו משבחים ומשוררים, קורא אני עליו (ירמיה יב, יד) על כל שכיני הרעים, כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע יד, י), ולא נמנה עם חבריו ומואס לשבח לקונו הוא משיג גבול הבורא, ואהי להם למקדש מעט (יחזקאל יא, טז), אלו בתי כנסיות אין נוהגין בהם קלות ראש כדאמרינן בפרק ג' דמגילה (דף כח ע"ב - כט ע"א), אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב, א) והמדבר עושה כאלו הופך אליו עורפו, יאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה (ישעיה נ, ב) נטיתי ידי ואין מקשיב (משלי א, כד), למה יקצוף ה' על קולך ויקרא עליך מי בקש זאת מידך רמוס חצרי (ע' ישעיה א, יב). אך השתחוה לו ושב לפניו במורא בכפיפות ראש, בענוה, בשכיות הלב התחנן לפניו ותשורר לפניו בשמחה ובוא לפניו ברננה, אז יהיה קרוב אליך ונמצא לך, ותיחד שם שמים בכוון הלב, והתפלל בכוון הלב, וכשתאמר ברוך אתה שאם תחשב בדברים בטלים כאלו התלוצצת בו שלא נתת יראתו על פניך, אך חשוב כי הוא נצב לקראתך, שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז, ח), ותתן יראתו על פניך ואהבתו בך, ותכוין בכל לבך, ותהי צנוע לפניו, והתודה חטאיך ותדרשהו והוא נמצא לך ותברכהו, עד כאן לשונו.

ואם אי אפשר לכל, לפחות לבעלי תורה יראי חטא ישימו על לבם ענין זה, ולא יתחילו לדבר זה עם זה בבית הכנסת בעסקיהם אפילו שלא בשעת התפלה, כדי שינהגו במורא בבית הכנסת, ואם ידברו עמהם מי שלא נהג בהם, ישיבו להם בקוצר.

וכן היה מנהג מורי ע"ה שלא לדבר בתוך הסוכה בימי חג הסוכות אלא בדברי תורה, כי מצות סוכה קדושתה גדולה, והעד שעצי הסוכה חלק עליהם קדושה ואסורים כל ז' כמו שאמרו רבותינו ז"ל (סוכה דף ט ע"א).

וכן מצינו שפירש רשב"י עליו השלום (זוהר פ' אמור סוף דף קג) שהאבות באים לסוכה, ואמר כי הא דרב המנונא סבא כד הוה עייל לסוכה הוה חדי וקאים על פיתחא דסוכה מלגאו, ואמר נזמן לאושפיזין, מסדר פתורא וקאים על רגלוהי ומברך ואומר בסוכות

תשבו, תיבו אושפיזין עילאין תיבו תיבו אושפיזי מהימנותא תיבו, ארים ידוי וחדי ואמר זכאה חולקנא זכאה חולקהון דישראל, דכתיב (בראשית לב, ט) כי חלק ה' עמו, והוה יתיב, עד כאן לשונו. ולעיל מזה עמוד הקודם קרא לסוכה צלא דמהימנותא, ואמר כל מאן דיתיב תחות צלא דמהימנותא אחסין חירו ליה ולבנוי לעלמין ואתברך ברכתא עילאה וכו'.

הרי שאדם בתוך הסוכה מוקף מאויר קדושה, וכמה קדושות יש בה כמבואר, ולכן ראוי להתרחק משיחה והיתול, אלא יקיים וגילו ברעדה, כי מקום רמז הסוכה היא שמחה ורעדה דמינה דינין מתערין (זוהר פ' אחרי מות דף סה ע"א), וימי הסוכות הם דין, והעד כי בליל הושענא הוא חותם הדין, וימים אלו צריכין שיהיו בתשובה ורעדה, שימים אלו נתנו כדי להאריך על האדם שישוב בתשובה, ואין פתקות הגזרות נמסרים ביד השלוחים עד ליל שמיני חג עצרת, כדפי' בזוהר (פ' ויחי דף רכ ע"א) זה לשונו תא חזי כד אתער דינא בעלמא דקודשא בריך הוא יתיב על כרסי דדינא, בעי בר נש לאתערא בדינא תשובה דיתוב מחיובא, דהא ההוא יומא פתקין כתיבו ומשתכחי כלהו באחמתא הא כתיבין, איזה בר נש דייתוב קמי מאריה קרעין פתקין דעליה, לבתר קודשא בריך הוא זמין קמיה דבר נש, יומא דכפורי יומא דתשובה, אי תב מחטאוי תב, ואי לא פקיד מלכא למחתם פתקין, ווי דהא תשובה בעיא לאסתלקא מניה, אי זכי בתשובה שלימתא כדקא יאות תליין ביה עד ההוא יומא בתראה דעצרת דהוא תמינאה, ואי עביד תשובה שלימתא קמי מאריה אתקרעו, ואי לא זכי אינון פתקון נפקין מבי מלכא ואתמסרין בידוי ודינא מתעביד, ופתקין לא מהדרן תו לבי מלכא, כדין צולמין אתעברו, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד צריך ליזהר שלא לשוח בשבת שיחת חולין, וכן פי' במדרש תנחומא (ריש פרשת בראשית) על פסוק (ישעיה נח, יג) וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר, ואמר זה לשונו ודבר דבר, כי הא דאמיה דרשב"י כד הות משתעיא בשבתא א"ל יומא שבתא הוא ושתקא, אמר רבי יוחנן מדוחק התירו שאילת שלום בשבת, עד כאן לשונו. וכן העתיקו התוספות (ד"ה שלא יהא) מדרש זה בפרק אלו קשרים (שבת דף קיג ע"ב).

ועוד אמרו במדרש (ע' פסיקתא רבתי פכ"ג) מה הוא שבת מדיבור אף אתה שבות מדבור, שהרי בדבר ה' שמים נעשו וגו' (תהלים לג, ו), והמלאכה שלו היה הדיבור, ומה שנאמר בו (בראשית ב, ב) וישבות ביום השביעי, הוא שביתה מדבור, גם כן האדם כיוצא בו.

ובזוהר (פ' ויקהל דף רה ע"ב) אמר זה לשונו כד עאלו ישראל לבי כנישתא, אסור לאשתדלא אפילו בצורך בי כנשתא אלא במלי תושבחן וצלותא ואורייתא וכדקא חזי לון, ומאן דאשתדל במלין אוחרנין ובמלין דעלמא דא איהו בר נש דקא מחלל שבתא,

לית ליה חולקא בעמא דישראל. תרין מלאכין ממנן על דא ביומא דשבתא, ואינון שוו ידיהון על רישיה ואמרו ווי לפלניא דלית ליה חולקא בקודשא בריך הוא, ועל דא בעי לאשתדלא בצלותא ובשירין ותושבחין דמאריהון ולאשתדלא באורייתא, האי יומא איהו יומא דנשמתין דאתעטרא ההוא צרורא דנשמתין בתושבחן דמאריהון, בגין כך משבחי בתושבחן דנשמתא והיינו נשמת כל חי תברך את שמך ה' אלהינו ורוח כל בשר, ולית תושבחתא אלא בסטרא דנשמתא ורוחא, והאי יומא קיימא ברוחא ונשמתא איהו לאו דגופא, עד כאן לשונו.

והנה מטעם זה נבין למה אסרו רבותינו ז"ל (ירושלמי שבת פט"ו ה"ג) לשאול צרכיו בשבת, שאין מתפללין בשבת אלא שבע ברכות, מפני שהיום יום נשמתא ולא יומא דגופא, ולכן אין שואלין צרכי הגוף. ומכאן ידין המעיין להחמיר על עצמו בשיחת חולין, שאם שאילת גופו אסור שיחת חולין על אחת כמה וכמה.

עוד צריך ליזהר שלא לדבר בעוד ששליח צבור חוזר תפלת שמונה עשרה, ואפילו בדברי תורה, אלא יכוון לענות אמן על כל ברכה וברכה, ויהיו אזניו למה ששליח צבור מוציא מפיו, ויתן עיניו למטה ולבו למעלה כמו בתפלתו בלחש ממש (יבמות דף קה ע"ב), והטעם שפי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רכט ע"א) שהם ב' יחודים, ובחזרת העמידה הוא יחוד משובח מהקודם, שעונה אמן על כל ברכה, דאמן עולה כמנין ב' שמות יאקדונק"י, מה שאין יחוד זה כשאדם מתפלל בלחש, שהרי הוא מזכיר ה' בכנויו אדנ"י, ואף על פי שיהיה כוונתו בידו"ד מכל מקום אין ב' שמות משולבות כאחת, אבל באמן הוא רמז לב' שמות המתיחדים כאחד, נמצא שהוא יחוד יותר משובח.

וזה לשון הרשב"י ע"ה שם בקצרה וגדול העונה אמן יותר מן המברך, דלגבי אדנ"י ידו"ד בצלותא, ופניהם וכנפיהם, לקבל שם ידו"ד באנפין לקבל שם אדנ"י בגדפין, כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה (שמות לז, ח), אבל כד חזר שליח צבור צלותא ועונה אמן איהו במחברת השנית, אמן מתחברין תרין שמהן במחברת השנית, בקדמיתא מקבילות הלולאות אחת אל אחת בקרשים דאינון קשרי אצבען, אבל באמן והיה המשכן אחד, דביה חוברות אשה אל אחותה (שמות כו, ג), עד כאן לשונו.

הרי בפירוש כי חזרת שליח צבור התפלה הוא יחוד משובח מהקודם כשהתפלל בלחש, שהרי הכרובים כרוב אחד מקצה מזה וכו', ואם האדם מדבר בחזרת השליח צבור הרי הוא מפריד היחוד, כי אין שם דיבור אחר אלא אמן המורה היחוד.

וכן מוכח מכאן שכשיש חזרת י"ח ברכות על ידי שליח צבור אין לשנות ולומר תפלה אחד מקצתה בקול רם לומר הקדושה, ומקצתה בלחש, כי תפלה כזו אין לה מקום לא בלחש ולא בקול רם, ולא נמצא כזה לא בגמרא ולא בזוהר.

וכן מוכח גם כן בפרשת וילך (זוהר פ' וילך דף רפה ע"ב) שצריך להיות באזן קשבת לענות אמן על כל ברכה, שאמר על פסוק (ישעיה כו, ב) שומר אמונים, כלומר נטיר ההוא ברכה דאמר ההוא מברך ומחכה ליה לאתבא אמן כמה דאצטריך, נשמתיה סלקא ומכרזי קמיה פתחו שערים וגו'. ואמר לקמיה תאנא כל מאן דשמע מההוא דמברך ולא אתכוין באמן עליה נאמר (שמ"א ב, ל) ובוזי יקלו, כמה דאת אמר (מלאכי א, ו) לכם הכהנים בוזי שמי, ובשעתא דאצטריך מאי עונשיה, כמא דלא פתח ברכאן לעילא כך לא פתחין ליה, ולא עוד אלא כד נפיק מהאי עלמא מכרזי קמיה ואמרי טרוקו גלי קמיה דפלניא ולא ליעול ולא תקבלון ליה, ווי ליה ווי לנשמתיה, עד כאן לשונו. ועוד האריכו שם בעונשו.

והחכם עיניו בראשו ויעריך, אם עסק התורה בשעת התפלה גדול אם עניית אמן, ובלי ספק כי אינם סוג אחד לעת התפלה, כי דבר בעתו מה טוב. ונראה לי שעל זה כוון ר"י ואמר אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו (ברכות דף יז ע"א), שיהיה עמלו בתורה נחת רוח ליוצרו, לאפוקי אם עוסק בתורה בשעה שאין חפץ להקדוש ברוך הוא בתורתו בבחינות האמורות, אז ודאי אין נחת רוח להקדוש ברוך הוא בתורתו, מוטב לו שלא יעסוק בתורה.

וכמו שצריך ליזהר בכל חזרת שליח צבור שלא לדבר, כן צריך ליזהר בלילי שבת כשליח צבור חוזר ויכלו, שכתוב בספר חסידים, חסיד אחד שראה לחסיד אחר כמותו שמת ופניו מוריקות, אמר ליה למה פניך מוריקות, אמר לו מפני שהייתי מדבר בויכלו בשעה שהצבור אומרין אותו, ובברכת מגן אבות בדברו, וביתגדל, עד כאן, כן העתיק לשון זה ר"י (טור אורח חיים סימן רסח).

עוד צריך ליזהר שלא לדבר בשעת קריאת ספר תורה, והחמירו בזוהר, עיין שם (פ' פינחס דף רכט ע"א), זה לשונו בפרשת ויקהל (דף רו ע"א) כד סליק ספר תורה לתמן, כדין בעאן כל עמא לסדרא גרמייהו באימתא בדחילו ברתת ובזיע כלא לתתא, ולכוונא לבייהו כמא דהשתא קיימין על טורא דסיני לקבלא אורייתא, ויהון צייתין וירכינו אודנייהו, ולית רשו לעמא ולא לאחרא למפתח פומיה באורייתא כל שכן במלה אוחרא, אלא כלהו באימתא כמאן דלית ליה פומא, והא אוקמוה דכתיב (נחמיה ח, ה) וכפתחו עמדו כל העם וגו', ואזני כל העם אל ספר התורה (שם ח, ג), עד כאן לשונו.

עוד צריך ליזהר כאשר יעסוק בתורה או בתפלה שיוציא מלות התורה והתפלה כתיקונן, ואל יאמר במרוצה והבלעה, ואמרו בזוהר (פ' פינחס דף רכז ע"א) כי כמו שהגוף נהנה מהלחם אחר שנטחן החטא והוברר הסלת מהסובין ומכל הקליפות, כן צריך לטחון דברי תורה בשניו עד שתהנה הנשמה מהם, זה לשונו קליפה תליתאה דקיקא, לקבל סובין דחטה, דהכי הוא מתדבק בחטה ולא יכיל לאפרשא מתמן עד דטחנין בריחים, דאינון לקבל טוחנות דפומא, דבר נש דצריך למיטחן בהון מלין דאורייתא עד דיהון כקמח סלת נקיה, ובנפה דאיהי שפה אתבריר פסולת דאינון סובין דאורייתא, עד דישתכח הלכה סולת נקיה, בההוא זימנא נטיל לה לבא ומוחא וכל איברין דגופא דאתפשט בהון נשמתא, כגוונא דגופא אתפרנס במלין דעלמא, דזה לעומת זה עשה האלהים, נהמא דגופא ונהמא דאורייתא, הדא הוא דכתיב (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, עד כאן לשונו.

עוד שם (זוהר פ' פנחס דף רלו ע"א) מהכא מאן דאפיק מלי דאורייתא צריך למטחן לון בשניים ולאפקא מלין שלימין, ואינון מלין אתקריאו שלימין, ואוחרנין דאינון שטיין דאכלין מלין בהלעטה ולאו טוחנין אינון בטוחנות דילהון ובשניהון, מה כתיב בהו (במדבר יא, לג) הבשר עודנו בין שניהם וגו' ואף ה' חרה בעם, דאינון דגזעא דמאן דאמר הלעיטני נא (בראשית כה, ל), עד כאן לשונו. וכן הובא בלשון זה בפרשה עצמה (זוהר פ' פנחס דף רמו ע"א), עיין שם.

עוד צריך ליזהר בהיותו עוסק בתורה אל יפסיק בה בדברי שיחה, שזה כמערב חול בדבר קודש, ועונשו חמור, כדפי' בזוהר (פ' שלח לך דף קסב ע"א) שבת קול אומר בגן עדן בכל יום שלשה דברים עד שלא יפתח בצלאל ברזין דחכמן, ואחד מהם הוא מאן דפסק יתפסק, ופי' מאן דפסק מלין דאורייתא על מלין בטלין יתפסקון חייו מהאי עלמא, ודיניה קיימא בההוא עלמא, עד כאן לשונו.

והוא מה שאמרו בפרק אין דורשין (חגיגה דף ח ע"ב) אמר רבי לוי כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים, שנאמר (איוב ל, ד) הקוטפים מלוח עלי שיח ושורש רתמים לחמם, ופירש רש"י ע"ה במסכת ע"א פרק קמא (דף ג ע"ב) שפוסק על שיחה בטלה, מלוח - דברי לחלוחית, ועיקר. לישנא אחרינא, הנכתבה בלוחות. וגחלי רתמים פיר' בפרק הקודם בשם רש"י ע"ה על ענין (תהלים קכ, ד) חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים, עיין שם.

והטעם לזה, מפני שהתורה היא אש ובאש נתנה, שנאמר (דברים לג, ב) מימינו אש דת למו, ודיבור דברים בטילים הם גחלי אש, כי הדיבור בא מאש הלב, וכאשר האדם עוסק

בתורה קולו חוצב להבות אש בקדושה, אמנם בעוסקו בשיחה בטלה הוא אש נכרי, ולכך ברשתו אשר טמן תלכדו, באש פגם אש תאכלהו.

ובטעם מאן דפסיק וכו' שאמר, מפני שהתורה היא חייך ואורך ימיך, חייך בעולם הזה, ואורך ימים בעולם הבא (ע' תנחומא שמיני יא), ולכן מדה כנגד מדה יש לו עונש בעולם הזה ובעולם הבא.

וכאשר האדם בעוסקו בתורה ישים מורא הקדוש ברוך הוא לפניו, לא יבא לפסוק, כמו שאמרו ז"ל במדרש איכה על פסוק (איכה ב, יט) שפכי כמים לבך נכח פני ה', זה לשונו כל תלמיד חכם שיושב בינו לבין עצמו וקורא ושונה, כביכול הקדוש ברוך הוא יושב כנגדו וקורא ושונה עמו, לכך נאמר נכח פני ה', ולהלן הוא אומר (מל"א כ, כט) ויחנו אלה נכח אלה, עד כאן לשונו.

ובזה נכלל הפרק הזה, וכללנו בחינות פרטי הדבור מה שצריך ליזהר בו כפי קוצר שכלינו, ומי שיוסיף עוד בגדרים כאלו תבא עליו ברכת טוב:

פרק טו

אחר שבפרקים הקודמים אמרנו כי בענין הדיבור תלוי הפה, רצוננו לדבר ולסמוך לענין זה קדושת האכילה התלויה בפה, שהרי שלמה המלך ע"ה הזכיר שמירת הפה באומרו (משלי כא, כג) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, ופירש בפרשת שמיני (זוהר דף מא ע"א-ע"ב) והעתקנו לשונו בפרק י"א, שפיו רצה לומר שמירת פיו מהמאכלים הטמאים. ובעזרת ה' נבאר חלקי קדושת האכילה במה שהותר, כפי הנמצא בדברי רשב"י עליו השלום, ובדברי רבותינו ז"ל, ודברי המפרשים.

כמו שהזכירה תורתינו הקדושה מלת קדושה בעריות (ויקרא כ, ז), וכן בציצית (במדבר טו, מ) ובשאר מקומות, כמו שביארנו בריש שער זה, כן הזכירה אותה בענין המאכלים, ולכן בסוף פרשת שמיני שהזכירה המאכלים המותרים והאסורים, אמרו שם (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים ולא תשקצו את נפשותיכם, ופירש בזוהר בענין זה, כי המאכלים הטמאים שהזהירה לנו התורה מהם שורה עליהם רוח חיצוני וטמא, ולכן האוכל מאותם הדברים מטמא נפשו ומראה על עצמו שאין לו בקדושה ולא באלהי ישראל, כי הדבר הטמא נעשה חלק אבר בעצם האדם והנפש מתלבשת שם, נמצא שהוא מטמא נפשו ומטמא הנפש המתלבשת בגוף, ובזה מדוקדק לשון הזוהר שאמר כל מאן דאכיל מאינון מאכלין דאסירי איתדבק בסטרא אחרא וגעיל נפשיה וגרמיה, ורוח מסאב שריא עלוי, ואומרו "נפשיה וגרמיה" הורה על מ"ש. ועוד האריכו לקמיה בעונש.

כן האוכל אכילתו לשם שמים כמו שיתבאר, ומהדברים שהתירה התורה, שעליהם שורה רוח צדק הקדושה והטהרה, הנפש נהנית מהאכילה ההיא מצד הקדושה שבה, והיינו (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, כי לפי פשוטו של מקרא קשה מאי לשובע נפשו, שהרי הנפש היא רוחנית וקדושה ואינה שביעה באכילה הגשמית הזו אלא באכילת התורה, וכן פי' בזוהר (פ' בשלח דף סב ע"ב) ששובע נפשו היא האכילה הרוחנית שהיא אכילת התורה, זה לשונו, אמר שם שאין לאדם לאכול עד שיתפלל על מזונו ואמרו ז"ל רבי יצחק אמר מהכא (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, בתר דשבע נפשיה מלצלי ולמקרי באורייתא, עד כאן לשונו. הרי שאמר שובע נפשו כפי האמת דהיינו השביעה הרוחנית המתיחסת לנפש, אמנם במה שביארנו שבאכילה עצמה יש בה צד קדושה מצד הקדושה ההיא הנפש שבעה.

ולכן ראוי להחמיר האדם על עצמו במאכל עצמו שלא יהיה בו צד איסור כלל, שהרי יחזקאל הנביא היה משבח עצמו שלא אכל מהבהמה שהורה בה חכם אפילו שהיא מותרת, כיון שנפל בה ספק איסור כמ"ש ז"ל בפרק אלו טריפות (חולין דף לז ע"ב) על פסוק (יחזקאל ד, יד) ולא בא בפי בשר פיגול, כל שכן אם יהיה במאכל עצמו צד איסור שראוי להתרחק ממנו. והרי יש כמה דברים שנפל מחלוקת בין הפוסקים האחרונים הלכה כדברי מי, וזה אוסר וזה מתיר, ובודאי שיחזקאל הנביא עליו השלום בדבר זה לא היה אוכל, שהרי אותו האוסר שויה לגביה חתיכה דאיסורא, והוא חמור יותר מהורה בה חכם. וכתב בחובת הלבבות (ש' התשובה פרק ה) שהחסידים היו פורשים משבעים שער משערי המותר מיראתם שער אחד משערי האיסור.

וכיוצא בזה צריך ליזהר בכמה דברים אחרים, שלא לקנות דברים שיש בהם חשש איסור אלא מיהודי הכשר המדקדק בו כראוי, שאם חשוד עליו אינו נאמן, כדתנן בסוף פרק ד דבכורות (מ"י) זה הכלל כל החשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו, ודבר זה יש בו בפרט בלחם ביין ובבשר ובחלב ובגבינה ובדבש ענבים, וכל דבר שיש בו משום בישולי נכרים, אלא שהותר בפי' הפוסקים.

ורבותינו ז"ל פירשו במדרש משלי, בפסוק (משלי כא, כג) צדיק אוכל לשובע נפשו, כמה פירושים, כלם באים לדרך אחד, זה לשונם דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו, זה אליעזר עבד אברהם שאמר לאמנו רבקה (בראשית כד, יז) הגמיאיני נא מעט מים מכדך, גמיאה אחת. ובטן רשעים תחסר, זה עשו הרשע שאמר ליעקב אבינו (שם כה, ל) הלעיטני נא מן האדום האדום הזה, פער פיו אותו רשע כגמל ואמר פתח פומי ותהא

משלח ואזיל, פנה הקדרה כלה לתוכה כהדא דתנינן (שבת פכ"ד מ"ג) אין אובסין את הגמל ולא דורסין אבל מלעיטין.

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו, זו רות המואביה, דכתיב (רות ב, יד) ותאכל ותשבע ותותר, אמר רבי יצחק את שמעת מינה תרתין, או ברכה שרתה בידו של אותו צדיק, או ברכה שרתה במעיה של צדקת, ממה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר נראין הדברים שהברכה שרתה במעיה של צדקת. ובטן רשעים תחסר אלו אומות עולם עובדי ע"א וכו'.

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו, זה חזקיה מלך יהודה, אמרו עליו על חזקיה מלך יהודה שהיה אוכל שתי אגודות של ירק, וליטרא אחת של בשר היו מעלין לפניו בכל יום, והיו ישראל מליזין עליו ואומרים זה מלך ורצין מלך, משוש ומלכות ראויה לרצין בן רמליהו הדא הוא דכתיב (ישעיה ח, ו) יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט, זה חזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל במקוה של ארבעים סאה כמנין לא"ט, אמר הקדוש ברוך הוא אתם מעלין אוכלין ושבעין, ולכן הנה ה' מעלה עליכם את מי הנהר. ובטן רשעים תחסר, זה מישע מלך מואב שהיה נוקד, ומהו נוקד רועה, שנאמר (מל"ב ג, ד) ומישע מלך מואב היה נוקד וגו'. ובילקוט (משלי סימן תתקן דף קלח ע"ב) הביאו באופן אחר צדיק אוכל לשובע נפשו זה חזקיה כאמור, ובטן רשעים תחסר זה פקח בן רמליהו, שהיה אוכל ג' מאות גוזלות בקינוח סעודה, עד כאן לשונו.

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו, אלו מלכי ישראל ובית דוד. ובטן רשעים תחסר, אלו מלכי מזרח, מאה צאן היה עולה לכל אחד ואחד. דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו, זה הקדוש ברוך הוא, אמר להם לישראל בני מכל הקרבנות שאתם מקריבין לפני כלום אני נהנה מהם אלא ריח נחוחי, עד כאן לשונו.

הרי נראה מהמאמר הזה מעלת הצדיקים שהם מסתפקים במועט, והרשעים שאינם מספיקים במועט, והטעם מפני שבטנם חסרה, שלא יספיק כל העולם למלאת בטנם, ויראה בעיניהם שלעולם בטנם אינו מלא.

וכאשר יראה האדם שכל מה שהוא מרבה באכילה, מרבה בשר לרימה, שזהו אחריתו, ודאי שראוי להתרחק מאכילה המרובה אלא בשבתות וימים טובים בפרט, כי המתענג בששת ימי החול באכילה ובשתיה יותר מן הראוי לקיום נפשו וגופו הוא נענש, ועליהם נאמר (מלאכי ב, ג) וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם. ופי' במסכת שבת (דף קנא ע"ב) על פסוק זה, אמר רב הונא אלו שמניחים דברי תורה ועושין כל ימיהם כחגים, ופי' בזוהר (פ' ויקהל דף קצט ע"ב) והעתקנו לשונו בשער היראה פרק יב, שלאחר שלשה

ימים כריסו נבקעת וזורקין הפרש על פניו ואומרים לו טול מה שבחרת ועשית כל ימיך כחגים וכמועדים, עיין שם.

ועוד אמרו בזוהר (פ' תרומה דף קמא ע"א) זה לשונו גופיהון דצדיקיא דלא אתמשכו בהאי עלמא בתר הנאין דההיא קליפא תקיפא לא שלטא עלייהו רוח מסאבא כלל, דהא לא אשתתפו אבתריה כלום בהאי עלמא בתר ההיא קליפה תקיפא והנאין ועינוגין דיליה, ומתתקנין דיליה, הכי אסתאב בתר דנפקת נשמתא מניה. גופיהון דצדיקיא דלא מתענגי בהאי עלמא אלא מתענוגי דמצוה וסעודתי שבתין וחגין וזמנין, ההוא רוח מסאבא לא יכיל לשלטאה עלייהו, דהא לא אתענגו מדיליה כלום, הואיל ולא נטלו מדיליה לית ליה רשו עליהון כלל, זכאה איהו מאן דלא אתהני מדיליה כלום, עד כאן לשונו.

הרי מבואר כי כל המתענג מסעודות שאינם משבתות וימים טובים הוא מתענג מהקליפה, והקליפה שולטת עליו במיתתו, והקליפה הזאת היא קליפת האגוז הקשה שהיא הקליפה הב', ולכך קראה קליפה תקיפא, כמבואר לעיל מזה שהקליפה הראשונה מהאגוז היא רכה.

וטעם היות התענוגים בקליפה זו הקשה, מפני שכל מה שאדם אוכל יותר מקיום הנפש הוא תענוג, והוא מרבה בשר בגופו לרימה, והטעם כי כפי מה שנמשך אחר הרימה שהיא הקליפה, הקליפה תשלוט עליו, כי בשר הגוף באדם נמשך מעור הנחש, כדפי' בתיקונים (דף מב) זה לשונו דבההיא זמנא דנגעא ביה בת פרעה פרחה שכינתא מניה, ובגין דא כד בעא לקרבא לגבה בסנה אמרה ליה אל תקרב הלום, עד דיתפשט מההוא גופא דנגעת ביה בת פרעה, תמן אחזי ליה דגופא דבר נש בהאי עלמא איהו צרעת ממשכא דחיויא, לבתר דאתפשט מינה והדר לגינתא דעדן, אתלבש בגופא קדישא דיליה, והא איהו והנה שבה כבשרו, עד כאן לשונו לענייננו. ואין כניסה לחיצוני בעדם להחטיאו אלא מצד המאכל, שהרי סמא"ל וכתותיו רוחניים הם והאדם גשמי, ואין להם כניסה ויחס להקשר בו, וכאשר האדם נמשך אחר תאותו הרי נותן חלק לבשרו שנעשה מטפה סרוחה שהיא מהקליפה, ועל ידי כך מחטיאו, וכמו שאמר בתיקונים (דף נג ע"ב) דכל חובין אינון מאברין דטפה סרוחה, ואמרו שם שטפה סרוחה היא שפחה בישא, ולכן אמר בספרי (האזינו פיסקא יג) כמו שנעתיק לשונו לקמן, שאין אדם מורד אלא מתוך אכילה ושתיה.

ועוד אמרו ז"ל בברכות (דף כט ע"ב) אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא, לא תרתח ולא תחטא, לא תרוי ולא תחטא. פי' תלמידי רבינו יונה, לא תרוי ולא תחטא, כלומר ולא תשבע כדי שלא תבא לידי חטא, כי כשאדם שבע ונמשך אחר תענוגיו שוכח

ענייני הבורא יתעלה. ורש"י ז"ל פירש, לא תרוי - לא תשתכר ביין, והדין עמו כי תרגום (בראשית ט, כא) וישת מן היין וישכר, ושתי מן חמרא ורוי, וכן שכור יין מרווי חמרא. אלא שיש לישב גם כן פירוש תלמידי רבינו יונה, שעל הסתם אין אדם משתכר אלא ברוב אכילה כשהוא שבע, ובזה צדקו ב' הפירושים.

ועוד אמר בבראשית רבה (לח, ז) בענין דור הפלגה זה לשונו אמר רב חלבו בכל מקום שאתה מוצא נחת רוח השטן מקטרג, אמר רבי לוי בכל מקום שאתה מוצא אכילה ושתיה השטן מקטרג, עד כאן לשונו.

ובמדרש הנעלם (זוהר פ' חיי שרה דף קכז ע"א) אמר בענין תחית המתים, בענין (בראשית כד, ד) ולקחת אשה לבני משם אמר רבי יצחק אותו הגוף שנצטער עמי באותו העולם ולא היה לו הנאה וכסוף בו מפני יראת קונו, אותו הגוף תקח ליצחק, עד כאן לשונו לענייננו. וממנו נראה בפירוש כי מי שהוא מצטער ומרחיק עצמו מן התענוגים הוא ירא את ה', כמ"ש מפני יראת קונו, והכוונה כי אינו רוצה ליהנות כדי שלא יבא לידי חטא, כי התענוג מביא לידי חטא כמו שביארנו ונבאר עוד בעזרת ה'. ראה גם ראה כמה צריך להתרחק מקליפת התענוגים ולהכניעה.

ובסוף המאמר אמר זכאה איהו מאן דלא איתהני מדיליה כלום, שינה בלשונו, כי למעלה אמר דלא אתענג מדיליה וכאן אמר דלא אתהני מדיליה. והכוונה היא להודיענו שיש לו מעלה נוספת למי שאין לו אפילו הנאה מועטת מהקליפה, כל שכן התענוג, וזה טבע לשון זכאה איהו, רוצה לומר מעלה נוספת יותר. ודרך זה דרך מורי ע"ה, בכל מקום שאומר בזוהר זכאה איהו שיהיה משובח מהקודם.

ופי' שאין לו הנאה, שהוא ההסתפקות בדבר מועט לקיום הנפש, והיינו מזון תלמיד חכם שפירש הרשב"י ע"ה (ב' בשלח דף סב ע"א) והעתקנו לשונו לעיל, זכאה חולקא דגופא דיכיל לאתזנא במזונא דנפשא. ונראה לי שהכוונה היא שלא תשלוט עליו ההיא קליפה שהיא קליפת הרימה, לכן יש לו לאדם להתרחק מהקליפה הקשה הזו, שהיא העושה שירדוף האדם אחר האכילה ושתיה.

וכתב הרב יצחק אבוהב בעל מנורת המאור (ח"ב אות יז) זה לשונו שלפחיתות שמו נקרא הרשע הרודף אחר אכילה ושתיה אוי"ל, נוטריקון *אכול *ושתה *יאמר *לך (משלי כג, ז), כי חושב שלא נברא העולם הזה אלא לאכילה ושתיה, והרודפים אחר תאותם, היום משביעים עצמם מהיתר ומחר באיסור, וכשאינם יכולין להשיגו משלהם גוזלים משל אחרים, ועל זה צוותה התורה ענין בן סורר ומורה שיהרג אם ראה אביו אותו שאכל תרתימר של בשר וחצי לוג של יין האיטלקי, שכיון שהתחיל ברדיפת הנאות יבא לכלות

נכסי אביו, ואם לא ימצא יבא ללסטם הבריות, ומוטב שימות זכאי ואל ימות חייב. כן אמרו בפרק סורר מורה (סנהדרין דף עב ע"א).

לכן צריך ליזהר מלרדוף אחר המותרות, כי האכילה המיותרת היא המביאה לאדם לידי חטא, ומיד יצרו מתגאה עליו, כמו שאמרו בספרי (האזינו פיסקא יג) זה לשונם (דברים לב, טו) וישמן ישורון ויבעט, לפי השבע הם מורדין. וכן את מוצא בדור המבול שלא מרדו לפני המקום אלא מתוך מאכל ומתוך משקה ומתוך שלוה, מה נאמר בהם (בראשית יא, א) ויהי כל הארץ שפה אחת. וכן מצינו באנשי מגדל שלא מרדו לפני המקום וכו', וכן הוא אומר (יחזקאל טז, מח) חי אני נאם ה' אם עשתה סדום אחותיך היא ובנותיה כאשר עשית. את מוצא באנשי דור המדבר שלא מרדו לפני המקום אלא מתוך מאכל, שנאמר (שמות לב, ו) וישב העם לאכול ושתו, מה נאמר בהם (שם לב, ח) סרו מהר מן הדרך. אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה אמור להן לישראל כשאתם נכנסים לארץ אין אתם עתידין למרוד בי אלא מתוך אכילה ושתיה, שנאמר (דברים לא, כ) כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותם זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים. אמר להם משה לישראל כשאתם נכנסים לארץ אין אתם עתידין למרוד אלא מתוך אכילה ושתיה, שנאמר (שם ח, יב) פן תאכל ושבעת ובתים טובים וגו' ובקרך וצאנך ירביון, מה נאמר בהם (שם ח, יד) ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. וכן את מוצא בבניו ובנותיו של איוב שלא באת עליהם פורענות אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה, שנאמר (איוב א, יח) עוד זה מדבר וזה בא ויאמר בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין והנה רוח גדולה. וכן את מוצא בי' שבטים שלא גלו אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה, שנאמר (עמוס ו, ו) השוכבים על מטות שן השותים במזרקי יין לכן עתה יגלו בראש גולים, ועוד האריכו שם, עד כאן לשונו לענייננו.

ובתוספתא דסוטה פרק ג (סי' ג) הוכיחו כל אלו מפסוקי אנשי מגדל, שנאמר (בראשית יא, ב) ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם, ואין ישיבה אלא אכילה ושתיה, שנאמר וישב העם לאכול ושתו (שמות לב, ו), היא גרמה להם ויאמרו וגו', אנשי סדום לא נתנאו לפני המקום אלא מתוך הטובה שהשפיע להם, שנאמר (איוב כח, ז) ארץ ממנה יצא לחם וגו' מקום ספיר אבניה וגו' נתיב לא ידעו עיט, אנשי סדום אמרו הואיל ומזון יוצא מארצנו כסף וזהב יוצא מארצנו ואבנים טובות ומרגליות יוצאות מארצנו, אין אנו צריכין שיבואו בני אדם עלינו אלא לחסרנו, נעמוד ונשבית את הרגל מבינותינו, אמר להם הקדוש ברוך הוא כשהטיבותי לכם אתם מבקשים לשכח את הרגל מבינותיכם, אני אשכח הרגל מביניכם ואשכח אתכם מן העולם, מהו אומר (שם יב, ו)

פרץ נחל מעם גר וגו' ישליו אוהלים לשודדים, וכן הוא אומר (יחזקאל טז, מח) חי אני נאם ה' אם עשתה סדום אחותך, הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם וגו', עד כאן לשונו.

וכמו שצריך ליזהר מריבוי אכילה כן צריך ליזהר מריבוי היין, כי המעט ממנו מועיל לתיקון האצטומכא, והוא מפקח, כמו שאמרו ז"ל (הוריות דף יג ע"ב) חמרא וריחני פקחין, אבל המשתכר ממנו מפסיד גופו, ומאביד שכלו, וגורם לו כל רעות שבעולם, כמו שמצינו בנח שגרם לו רעה וקלון והיתה לו סיבה לקלל זרעו, כדגרסינן בסנהדרין (דף ע ע"א) דרש עובר גלילאה, י"ג ווין נאמרו ביין (בראשית ט, כ) ויחל נח איש האדמה, ויטע כרם, וישת מן היין, וישכר, ויתגל, וירא חם, ויגד לשני וגו', ויקח שם ויפת, וישימו על שכם שניהם, וילכו, ויכסו, וייקץ נח מיינו, וידע את אשר עשה לו בנו הקטן, עד כאן לשונו. ונראה לי שהכוונה בי"ג ווין אלו מפני שכולם בו"י להורות אוי ווי, והם י"ג להורות שפגם באחדות, שאח"ד עולה י"ג. ועוד י"ג פעמים ו' עולה ע"ח, כמנין שלשה שמות ה' מלך ה' וגו'. ויש הכרח לזה ממה שאמר שם לקמיה אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח, לא היה לך ללמוד מאדם הראשון שלא גרם לו אלא יין, כמו שאמרו במדרש אותו אילן שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה, שאין לך שמביא יללה בעולם על אדם אלא יין, עד כאן לשונו. הרי שאמר שהיה בו חטא אדם הראשון, ואמרו ז"ל שאדם הראשון שמץ פסול נזרקה בו בחטא ההוא. ואמר שאין לך שמביא יללה, לדקדק על לשון וי.

ועוד אמרינן התם במסכת עירובין (דף סה ע"א) אמר רבי חנן לא נברא יין בעולם הזה אלא לנחם אבלים ולשלם שכר לרשעים, שנאמר (משלי לא, ו) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש. אמר רבי מאי דכתיב (שם כג, לא) אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו, אל תרא יין שמאדים פניהם של רשעים בעולם הזה, לסוף מלבין פניהם לעולם הבא. רבא אמר אל תרא יין כי יתאדם, שאחריתו דם. רב כהנא רמי, כתיב ישמח וקרי ישמח זכה משמחו לא זכה משממו, והיינו דאמר רבא חמרא וריחני פקחין, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש משלי על פסוק (משלי כג, כט) למי אוי למי אבוי, אמר רבי סימון בא וראה כמה קשה יין, שי"ג ווין נאמרו ביין מתחלה וכו' כנדרש. ואמר אחר כך בא שלמה ופירש בחכמתו למי אוי למי אבוי, זה שנשתכר ווי לו ולאביו, כמה דאת אמר (דברים כא, יח) כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. למי מדנים, מתוך שמשתכר ביינו הוא מגלה סוד שבין אדם לחבירו, והוא משלח מדנים. למי שיח, מתוך שנשתכר ביינו הוא מוציא שיח ביותר וכו'. למי פצעים חנם, שמתוך שמשתכר ביינו הוא הולך ועושה פצע וחבורה. חנם למה, מפני שאין לו דין. למי חכלילות עינים - ששתה כדי צרכו, הדא הוא דכתיב

(בראשית מט, יב) חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב, אמר רבי ירמיה אל תקרי ולבן שנים, אלא לבן שִׁנַּיִם, מה חלב זה מרצה דעתו של תינוק כך היין משיב דעתו של זקן.
מה כתיב אחריו (משלי כג, ל) למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך, אמר רבי אלעזר אוי לזה שמניח דברי תורה ומשכים על היין. מה כתיב אחריו, אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו, אמר רבי יוחנן בכיס כתיב וקרינן בכוס, ולמה זה, קונה הוא נותן עיניו בכוס ומוכר הוא נותן עינו בכיס. ובויקרא רבה (יב, א) אמר בפירוש תשלום הפסוק, יתהלך במישרים, סוף דהוא עביד ביתיה מישרא, מן הדין קדרא דנחשא עביד קדרה דחספא, עבדא מזבין ליה ושתי חמרא בטימ[י]תיה, עד כאן לשונו.
מה כתיב אחריו (שם כג, לב) כנחש ישך וכצפעוני יפריש, מה הנחש נושך וממית ומפריש בין מיתה לחיים, אף היין מפריש בין מיתה לחיים, עד כאן לשונו.
עוד אמרו, פן ישתה וישכח מחקק (משלי לא, ה), מח"קק עולה רמ"ח, פירוש שעל ידי שתיית היין ישכח מלקיים רמ"ח מצות עשה, זה לשונו פן ישתה וישכח מחקק, כל השותה יין הרבה סוף שהוא שוכח ברמ"ח אברים שבו, הדא הוא דכתיב פן ישתה וישכח מחק"ק, מחקק כתיב, ואינון רמ"ח. רבי חנינא בר פפא אמר, אמר הקדוש ברוך הוא בית גדול היה לי ולא החרבתיו אלא מפני היין. ורבנן אמרי שני רוזנים היו לי ולא מתו אלא מפני היין, דתני רבי ישמעאל לא מתו שני בני אהרן אלא מפני שנכנסו שתויי יין, עד כאן לשונו. ישתה וישכח מחוקק, אמר רבי שמעון אלו דברי תורה החקוקים וכתיב בהם (שמות כ, יג) לא תנאף. עוד אמר, ישכח את התורה שנתנה על ידי מחוקק, זה משה, שנאמר (דברים לג, כא) כי שם חלקת מחוקק ספון, עד כאן לשונו.
עוד במדרש רבה בפרשת נזיר (במ"ר י, ב), זה לשונו אל תרא יין כי יתאדם (כג, לא), הזהירה רוח הקדש על היין שלא ישתכר אדם, למה, כי יתאדם, שאחריתו דם, שעובר עברה שיתחייב עליה מיתה. דבר אחר, כי יתאוה לדם נדה ודם זיבה. כי יתן בכוס עינו, בכיס כתיב, על ידי הכוס יתן עינו בכיס, לשון נקי דברה תורה, לומר שיבא על הערוה. יתהלך במישרים, סוף אשתו אומרת כשושנה אדומה ראיתי ואינו פורש. אמר רבי אסי אם תלמיד חכם הוא סוף שמטמא את הטהור ומטהר את הטמא. דבר אחר יתהלך במישרים, סוף שהוא מתיר את העברות ועושה אותן הפקר כמישור, מסיח עם האשה בשוק, מנבל פיו בדברים רעים בשכרות ואינו מתבייש.
אחריתו כנחש ישך, מה הנחש על ידי שהסית לחוה לשתות יין נתקללה האדמה בעבורו, שנאמר (בראשית ג, יז) ארורה האדמה בעבורך, כך על ידי היין נתקלל שלישו של עולם, שנאמר (שם ט, כד) ויקץ נח מיינו וגו', (שם ט, כה) ארור כנען, זה היה חם שהיה בנו

שלישי והוא נקרא אבי כנען, ולכן היו מארריו. מה צפעון זה מפריש בין מיתה לחיים, כך מפריש היין את האדם מדרכי חיים לדרכי מות, לפי שהיין גורם לו לע"א, הדא הוא דכתיב (משלי כג, לג) עיניך יראו זרות, כמה דכתיב (תהלים פא, י) לא יהיה בך אל זר. דבר אחר, שהוא בא על אשת איש כמה דתימא (משלי ה, כ) ולמה תשגה בני בזרה, ע"כ. ומכלל המאמר אתה למד שהיין גורם לע"א וגלוי עריות ושפיכות דמים.

עוד שם, דבר אחר שיעשה את המצות זרות, כמה דאת אמר (משלי כא, כד) זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון, זה שכור שנקרא יהיר ולץ, יהיר מנין, שנאמר (חבקוק ב, ה) ואף כי היין בוגד גבר יהיר ולא ינוה. לץ מנין, דכתיב (משלי כ, א) לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם, הרי שנקרא גם כן לץ, וכבר ידעת כי כת לצים אינם מקבלים פני שכינה (סנהדרין דף קג ע"א). עוד שם ולבך ידבר תהפוכות (משלי כג, לג), שהוא הופך פניו מן הקדוש ברוך הוא ומן המצות, כמא דתימא (דברים לב, כ) כי דור תהפוכות וגו'.

והיית כשוכב בלב ים (משלי שם כג, לג), זה נח ששכב בתיבה י"ב חדש בתוך מי המבול, ועל ששתה ונשתכר אירע בו פסול שנסתרס. וכשוכב בראש חבל, זה אדם הקדמוני, שהוא ראש לכל בני אדם שעל ידי היין נקנסה עליו מיתה וגרם להביא חבלי מות לעולם.

הכוני בל חליתי (משלי שם כג, לה), אוי לו לנואף שאינו לומד דעת ממה שעברו עליו, הוא ראה מה אירע לסוטה על ידי היין ולא למד דעת. הלמוני בל ידעתי, ראה בתורה מה אירע לנואף על ידי היין ולא ידע להבין, אלא אמר מתי אקיץ עוד, שכל זמן שיהיה לו פנאי להתעסק בזנות ירדוף אחריה, הא למדנו שהיין גורם לזנות, ולכך כתב הקדוש ברוך הוא בתורה פרשת נזיר אחר פרשת סוטה, שלא יעשה אדם כמעשה נואף ונואפת ששתו יין ונתקלקלו, אלא הירא מן החטא יזיר עצמו מן היין, לכך נאמר (במדבר ו, ב) איש או אשה כי יפליא, עד כאן לשונו.

ומה שמצינו בגמרא יין וריחני פקחין, היינו היין מיעוטו במזיגה יפה, אמנם היין חי הוא המזיק, וכן מובן שם במדרש במדבר רבה עיין שם, ולא נעתיק לשונו כדי שלא להאריך.

וסוף דבריו שם ללמדך שאין טוב יוצא מהיין. ובפרט לומדי תורה צריכין ליזהר מריבוי היין, ושהיין מביא לידי שינה, ואמרו חכמינו ז"ל בסנהדרין (פ"ח מ"ה) יין ושינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, לצדיקים רע להם ורע לעולם, הרי שהיין לצדיקים היזק הוא להם מפני שירבה שינה ויבואו להתבטל מדברי תורה. והיינו ששלמה המלך ע"ה אחר שגנה היין שבח החכמה, ואמר (משלי כד, א) אל תקנא באנשי רעה ואל תתאו להיות אתם וגו', אמר אחר כך (שם כד, ג) בחכמה יבנה בית, ואמר (שם כד, ה) גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח, ואמר אחר כך (שם כד, ו) התרפית ביום צרה צר כחכה,

ואמרו ז"ל במדרש משלי על פסוק זה אמר רבי אבהו כל המרפא עצמו מדברי תורה אין לו כח לעמוד ביום צרה, ובזוהר פרשת ויצא (דף קנב ע"ב) האריכו בפירוש פסוק זה, ובמקומו נעתיקהו. נמצא כי היין לתלמיד חכם סבה שירפה מדברי תורה.

ותמצא שאמרו במשנה (תענית פ"ב מ"ז) אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים, ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה. ופירש רש"י בלילות, אין לחוש שמא תכבד העבודה, שהרי ראו מבערב שפסקו הקרבנות ולא כבדה העבודה. ולא בימים, שיבואו רוב קרבנות ולא יספיקו בני בית אב כל אותו היום וצריכין אלו לסייען, והרי אינם ראויין לעבודה משום שכרות. אנשי בית אב בין ביום בין בלילה, לפי שהיו מעלין כל הלילה איברים ופדרים שפקעו מעל המזבח, אי נמי לא גמרו ביום גומרין בלילה, אבל אנשי מעמד אינם צריכים לסייע בלילה להפך במזלג, דבית אב יכולין להספיק לבד היפוך המערכה, עד כאן לשונו. נמצינו למדים שכל מי שהיתה העבודה כבדה עליהן היו אסורין ביין כדי שלא יבאו להתבטל מהעבודה. וכן מי שהוא רוצה לסבול עול התורה ושלא יבא להתבטל ממנה, יתרחק מהיין.

ואמרו במדרש הנעלם (זוהר פ' וירא ריש דף קי) זה לשונם אמר רבי יצחק מעולם אין יצר הרע מתפתה אלא באכילה ושתיה ומתוך שמחת היין אז שולט באדם, בצדיק מה כתיב ביה (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, ואינו משתכר לעולם, דאמר רבי יהודה האי צורבא מרבנן דמרוי קרינא עליה (שם יא, כב) נזם זהב באף חזיר, ולא עוד אלא שמחלל שם שמים. מנהג הרשעים מהו, הנה ששון ושמחה (ישעיה כב, יג), היין אז שולט באדם, הרוג בקר ושחוט צאן וגו' (ישעיה שם), ועליהם אמר הכתוב (ישעיה ה, יא) הוי משכימי בבקר שכר ירדופו, כדי לעורר ליצר הרע, שאין יצר הרע מתעורר אלא מתוך היין, שנאמר (בראשית יט, לג) ותשקין את אביהן יין, עד כאן לשונם.

ובענין כוונת האכילה והשתיה לפי הפשט, כתב בספר מנורת המאור של רבי ישראל ע"ה, שצריך שיהיה שמח בחלקו, ויבטח בקונו שיזמין לו פרנסתו, ולא יצמצם בדקדוקי עניות, וכן אמרו במדרש כל ימי עני רעים, רצה לומר מי שהוא עני באמונתו ויקוץ בהוצאה, ואם יקנה פרנסה לנפשו יראה לו שהוא ירד מנכסיו ויצטרך לבריות, נמצא כל ימיו בעצב ובדאגה, אבל מי ששמח בחלקו ומאמין בהקדוש ברוך הוא שהוא מזמין לו פרנסתו בכל עת שיצטרך לה, הרי זה לעולם לבו שמח וטוב לב וכאילו שלחן ערוך ומשתה תמיד לפניו. ועוד גרסינן במדרש טוב פת חרבה ושלוה בה וגו' (משלי יז, א) זה השמח בחלקו, ולעולם יהא שלו ושאנן הואיל והוא שמח במה שהזמין לו הקדוש ברוך הוא, לעולם לא יגנוב ולא יגזול, ונמצא שוקט ובוטח כל ימיו. מבית מלא זבחי ריב,

זה שאינו שמח בחלקו, אלא רודף אחר המאכלות הגסים, ויגנוב ויגזול כדי להשביע תאוותו, ונמצא כל ימיו במריבה ובקטטה ונרדף מבני אדם. והאוכל מעט לשובע נפשו ואינו מתכוין להנאת גופו, הרי זה מכיר את בוראו, כי כשירעב יבין חסרון עצמו ופחיתות האדם, שבשעה שתחסר לו פרנסת לחם וקיתון מים, חלש כחו וכל אבריו, ויחשכו עיניו ולא יעצור כח לעמוד על רגליו, ואז יכיר שלימות הקדוש ברוך הוא שאינו צריך אכילה ולא שתיה, שנאמר (תהלים נ, יג) האוכל בשר אבירים וגו'. וכשירעב יתלה עיניו להקדוש ברוך הוא לבקש פרנסתו, וידע שהוא יתברך שמו נותן לחם לכל בשר, ומטריף פרנסתו לכל אחד ואחד, ולכל גויה וגויה די מחסורה. ואז ירחם על העניים ויפרוש מן הגאוה, לפי שהמאכלים הגסים מביאים את האדם לידי עונות ואשמים, שנאמר (דברים לב, טו) וישמן ישורון ויבעט, וכתיב (שם יא, טו) ואכלת ושבעת השמרו לכם וגו'.

והמשובח באדם בענין האכילה הם ג' דברים, האחת שיסתפק בחלקו ואפילו מעט ולא יבקש יותר. ב' שיאכל בעתו קודם שירעב הרבה ויחלשו איבריו ויבא לידי חולי, ולא יהיה בו כח לעבוד הקדוש ברוך הוא כראוי, שנאמר (קהלת י, טז) ושריך בעת יאכלו. ג' שלא יתכוון במאכלו להנאת גופו כי אם לקיום נפשו, ולא ילך אחר תאוותו לאכול כל מה שהחיך מתאוה מאכלים רעים, מפני שהם מזיקין. וכתב הרמב"ן ז"ל לעולם יפחות אדם משליש מאכלו. ואמרו ז"ל (גיטין דף ע ע"א) סעודה שהנאתך משוך ידיך ממנה, עד כאן לשונו.

והחסיד בחובת הלבבות ז"ל (ש' הפרישות פ"ה) כתב בענין פרישות האכילה, זה לשונו וראוי לך אחי שתתנהג בפרישות מן התענוגים המותרים ביכלתך, עד שיהיו בעיניך כתכונת התענוגים האסורים עליך, פירוש כחלב וכדומה לו, פן תעזוב תורתך ותניח חובתך. וכבר עמדת על מה שצוה הבורא יתברך את המלך באמרו (דברים יז, יז) לא ירבה לו נשים, ואמר (שם יז, טז) רק לא ירבה לו סוסים, ואמר (ע' נחמיה יג, כו) הלא על אלה חטא שלמה המלך, עם כל חוזק שכלו ורוב תבונתו וגדולתו.

ואמר עוד לקמיה והשתדל לאסור חוש הטעם, שתקח די מזונך מן המאכל והמשתה ותפרוש ממה שהוא יותר מזה. והתחבולה לענין הזה, שתמעיט במיני הלפתן, ותסמוך על לפתן אחד בעוד שתוכל, וכן הרגל נפשך בקצת העתים מבלי לפתן כדי להתנהג בטנך וטבעך עד שיקל עליך הדבר בעת המנעו. ואם תוכל לעזוב הלפתן שיש בו יגיעה וטורח ותסמוך על מה שאין בו שום יגיעה כזיתים ותאנים וענבים והדומה להם, עשה, ושים אכילתך ביום יותר קלה מאכילתך בלילה, אם מנהגך לאכול ביום פעמים רבות, כדי שתהיה תנועת אבריך קלה ביום ויקלו עליך ענייני תורתך ועולמך.

ואחר כך תתנהג בתענית גופך, אם יהיה גופך חזק, אפילו יום אחד בשבוע, וכל אשר תוכל להטביע נפשך שלא להרגיש על ענין המאכל והמשתה כדי ליסרה, עשה, ושים כוונתך בו לרפואה יותר מלמזון, וכל משתך יהיה מים, אלא אם תהיה כוונתך ביין לשתות לתועלת גופך או להעביר דאגה מלבך כמו שנאמר (משלי לא, ו) תנו שכר לאובד, והזהר מהרבות ממנו ומהפליג בו, ומחברת בני אדם עליו, כי הוא המדוה הגדול לתורה ולעולם, וכבר ספר בו החכם מה שיש בו די (משלי כ, א) לץ היין הומה שכר, ואמר במאכל ומשתה (שם כג, כ) אל תהי בסובאי יין וגו' כי סובא וזולל יורש וגו', עד כאן לשונו.

ודרך זה שכתב החסיד ז"ל הוא דרך הפרישות הנאות לבעלי תורה שרוב אומנותם בתורה, שאם ירצה בעל תורה לסמוך על הבטחון ולהוציא מעותיו באכילת בשר או תרנגולים וכיוצא ממיני התענוגים, נמצא מטריד עצמו בענייני העולם הזה אחר בקשת הטרף, ויתבטל מדברי תורה, ובעת שלא ימצא מנהגו לא יוכל לסבול ויחלה. לכן מן הראוי שינהיג כל תלמיד חכם הפרישות הזה שכתב בחובת הלבבות.

וכן יש כמה מאמרים מרבותינו מסייעין ליה, ומרחיקין התענוגים מבעלי תורה, ומהם ראשונה ברייתא דקנין תורה (אבות פ"ו מ"ד-מ"ה) כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו' אל תתאוה לשולחנם של מלכים. ויעקב אבינו ע"ה לא שאל אלא לחם לאכול ובגד ללבוש (בראשית כח, כ), ובזה מתקיימים דברי הרשב"י ע"ה שאמר (פ' תרומה דף קמא ע"א) זכאה מאן דלא איתענג מדיליה כלום. ובפרט אם לא יאכל אלא לרפואה כמו שכתב החסיד ז"ל היא הבחינה המשובחת, שהוא דלא איתהני מדיליה כלום.

וכן ראוי למי שהוא רוצה להתקדש שלא יאכל אכילתו אלא לרפואה, כדי שלא יחלה ויתבטל מהתורה ומהמצות, לכן ראוי שלא ימלא נפשו ממאכלים גסים, ואפילו מדברים טובים לא ישלים תאותו, ואפילו בשבת, כי אכילה רבה גורם להרבות שינה, כמו שאמרו ז"ל בפרק קמא דיומא (מ"ד) לא היו מאכילין אותו הרבה שהמאכל מביא את השינה. וכאשר יתלמד להסתפק במועט ימצא מרגוע לנפשו, ויתקדש בתורה, ולא יבא להפיח בהיותו לומד.

והמשכיל יתן אל לבו ענין זה, ויפרוש מתאותו, ולא ימלא בטנו ותאוותו כבהמה, כי איזהו גבור הכובש את יצרו (אבות פ"ד מ"א), ואם יצרו מפתהו שיאכל ישבר כחו ויכבשהו מתאותו, ואז שורה עליו יראה וקדושה, דכתיב (תהלים לד, י) יראו את ה' קדושיו.

וכן כתב הראב"ד בשער הקדושה זה לשונו ואני רואה הגדר הגדול והשימור המעולה והדרך הטוב להכנעת היצר, הוא רעבון הנפש ממיעוט הנאותיה ותענוגיה במאכל ובמשתה, רק שיהנה מן הריח הטוב, ורחיצת החמין, לפי שהחמין עריבים עליו, והמאכל המועט שיאכל יהיה מתובל ומתוקן יפה בעבור אשר יערב עליו, ותהיה נפשו מקבלתו ומתפייסת במועט ממנו, ולעולם יניח מעט מכדי צרכו ומהשלמת תאותו, ולא ישתה יין כי אם מזוג יפה כדי שלא תטרף דעתו עליו, ועל זה הדרך אמרו ז"ל (ניטין דף ע ע"א) סעודה שהנאתך משוך ידך ממנה, ושני תקנות גדולות בענין זה, הא' שלא תזיקנו אכילתו, והב' כניעת היצר ושבירת התאוה, וכמו שאמרנו בסעודה כן הדרך לכל הנאות העולם ותענוגיו, שלא ימלא האדם מהם כל תאותיו.

ואין צריך לומר שישמור האדם עצמו מן המאכלים שהוא מכיר מהם שהם מזיקים אותו, כי האוכל דברים המזיקין אותו ואפשר לו זולתם הרי הוא פושע בגופו ופושע בנפשו, מפני שהוא הולך אחר תאותו ואינו חושש על אבידת גופו, והיא דרך יצר הרע ועצתו הסכלית להסיתו מדרך חיים אל דרך המות, וידע כל חי מדבר שאין דרך ליצר הרע עליו אלא מדרך ההיתר, ופתח דרכו מן המותר אצלו, ואם ישמור הפתח אינו צריך שימור אחר.

וכבר ערכתי הכל לפניך בתחלת השער הזה, כי דרך היועץ הבליעל ההוא מיעצו למלא תאוותו מן המותר לו, ואחר הרגילו אותו במילוי תאוותו בהיתר, והשיא נפשו להיות שוקקה בכל עת, ולהיות עורגת אל ערבונה, יסיתנה אל האיסור הקל, ומן הקל אל החמור, כאשר אמרתי. ועל כן הזהר בהיתר, ואם תגדור בו את עצמך ותמעט תאותך מן המותר לך, מובטח לך אתה שלא יסיתך עוד יצרך אל האיסור, כי אם יעלה דבר איסור מיד אתה נושא קל וחומר זה בעצמך במותר לי נאסרתי באסור לי לא כל שכן, וכיון שאתה נושא קל וחומר זה עליך מובטח לך שאתה פורש מן ההרהור, וכל שכן מן המעשה.

ואל יתענה האדם עינוי נפש, פן יחליש לבו ויתקלקלו מעשיו וטבעיו ויתערבב מוחו ויהיה הפסדו מרובה משכרו, כי יבטל מן התורה ומן התפלה, ואם ילמד לא תהיה תורתו מיושבת, ולא יסכים להלכה ולפלפול השמועה, לפי שאין התורה נקנית אלא מעיקר השמחה.

ואל ימנע אדם עצמו מכל שמחת מצוה ומכל הנאת מצוה, רק שיהיו עיניו פקוחות כנגד היצר, ויהיה נזהר עליו פן ימלא כל תאותיו, ואם יחליש לבו על מיעוט אכילתו, טוב לו שיאכל ב' פעמים ביום מעט מעט ואל ימלא כריסו בפעם אחת, ואם לא יזדמן

לו לאכול ב' פעמים ביום יהיה אצלו מן המרקחות המישבות הלב, ויאכל מהם מעט ויתחזק לבו. גם אם יראה בעצמו ובטבע שהוא צריך להתענות יום או יומים, יתענה לפי תקנתו, כי היושב בתענית והוא צריך לו נקרא קדוש, ובלבד שלא יבטל מן התורה או מן המצות בעבורו.

גם השבועה שהיא חמורה התירוה לגדור את עצמו בזמן העבירה, כאשר אמר בועז בענין רות (רות ג, יג) חי ה' שכבי עד הבקר, אמרו חכמינו ז"ל (ויק"ר כג, יא) שהיה יצרו מקטרג עליו כל הלילה, ואומר לו אתה פנוי והיא פנויה והאשה נקנית בבעילה, לך ובעלה ותהיה קנויה לך בבעילה, קפץ בועז ונשבע כנגד היצר, חי ה' שכבי עד הבקר, נשבע ליצר שלא יעשה זאת, ולאשה שכבי עד הבקר. כן כל אדם יוכל לדעת בעצמו הגדר שיהיה טוב לו, אם הכניעה אם השבועה. ואני רואה שאין טוב מן הכניעה ורעבון הנפש כאשר אמרתי, ואם יצטרך עוד אל השבועה ישבע ויקיים, כענין שאמר דוד (תהלים קיט, קו) נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך, עד כאן לשונו.

ואני הצעיר אומר כי הדרך הזה טוב למי שאפשר לו ויש יכולת בידו לקנות מרקחת, אבל מי שהוא עני ואין יכולת בידו להתנהג בדרך זה, יתנהג לפחות שיהיה אכילתו על פי הרפואה, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ד) במ"ש שימעט האדם מהאכילה, כי היא הדרך הנכונה. בפרט מי שאינו מתענה, טוב שימעט בסעודת הבוקר כדי שלא יתבטל מעסק התורה, וישער בדעתו שיהיה שיעור אכילתו בשני פעמים, בבוקר ובערב, כשיעור מה שהיה רגיל לשבוע בפעם אחת.

ולמי שהוא רוצה להתמיד לקום בחצות הלילה לעסוק בתורה, ישים עיקר אכילתו בסעודת הבקר, ובלילה לא יאכל אלא פירות, ויהיו פירות היבשים כגון צמוקיים ושקדים ואגוזים ותאנים. ויתרחק בלילה מלאכול מאכלים גסים, כגון גבינה וכיוצא בזה, אלא יתנהג כמו שכתב הראב"ד לעיל בריש דבריו שיאכל מעט מתובל ומתוקן יפה, והפת יהיה מעט מהתבשיל, ולמי שרוצה לקרות רוב הלילה, טוב שלא יאכל בלילה פת כלל, וכן היה נוהג מורי ע"ה כשלא היה מתענה. ובעל תשובה הרגיל להתענות בכל יום, בימים שיאכל כמו בראש חדש וביום טוב, יתנהג כדרך הזה שכתבנו.

ולמי שאפשר לו הדרך שכתב הראב"ד ע"ה לתיקון היום, הוא טוב לתיקון הלילה, שלא יאכל בלילה אלא ממיני המרקחות המישבות את הלב, ובזה יוכל לעמוד רוב הלילה בעסק התורה בלי שינה, נמצא בזה סובל עינוי בקצת, ולא ירדוף אחר התענוגים, כי אין התורה מתקיימת אלא במי שהוא מתרחק מן התענוג, כמו שאמרו בזוהר (פ' פנחס דף רמז ע"א) על פסוק (ע' במדבר כח, ה) סלת בלולה בשמן כתית, פירש שם

שסלת היא שכינה, בלולה בשמן אמר בה הוא שמן דנגיד ונפיק מלעילא. ואמר אחר כך אמר רעיא מהימנא בוצינא קדישא כמה מתיקין מילך, ודאי איתמר הכא בלולה בשמן כתית, ואתמר התם באורייתא דבעל פה בלולה במקרא במשנה ובגמרא וכו'. ועוד אית רזא תניינא, בלולה בשמן כתית, ודאי לאו אורייתא היא בלולה אלא למאן דסביל כמה מכתשין בגינה, כמה דאוקמוה מארי מתניתין דלית אורייתא מתקיימת אלא במי שממית גרמיה עלה. ועוד אמר, בזמן שאתה מכתת רגליך ממדינה למדינה תזכה לראות פני שכינה. ועוד בלולה בשמן כתית, דא הוא דמקיים פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה. ועוד בלולה בשמן כתית, הדא הוא דכתיב (ישעיה נג, ה) והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו, עד כאן לשונו.

הרי בפירוש שהתורה הנקראת סולת לא תתקיים באדם אלא אם יכתת עצמו וימית ויקיים פת במלח תאכל. ואף על פי שאמר ועוד, כל הפירושים האלו באים למקום אחד, שהכוונה כתישת החומר כדי שיאיר התורה והנשמה בו, וזהו הדרך להשגת התורה, שאף על פי שיהיה עשיר לא ינהג עידונין בעצמו, וזהו שאמר (אבות פ"ו מ"ד) כך היא דרכה של תורה וכו'. וזה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, עא) טוב לי כי עוניתי למען אלמד חוקיך.

ואמר בזוהר (פ' בראשית דף יא ע"א) כי רשב"י עליו השלום ורבי אלעזר כאשר יצאו מהמערה, והלך רבי פנחס לראותו, אמר ז"ל לגביה ואשכח ליה משניא וגופיה מליא חלודין, בכה בהדיה ואמר ווי דחמיתיך בכך, אמר זכאה חולקי דחמית לי בכך, דאלמלא לא חמיתני בכך לא הוינא בכך, עד כאן לשונו. וכן אמרו בגמרא במסכת שבת (דף לג ע"ב). הרי בפירוש שעל ידי היסורין שסבל במערה השיג החכמה הנפלאה, וכן אמרו בתאנא דבי אליהו בי"ג שנה שהיה חבוש במערה רשב"י עליו השלום נתגלו לו עמקי החכמה והשיג עתידות.

ובפרט מי שיש לו עונות צריך לסבול יסורין על עונותיו ולא יזכה אל האור העליון, שהוא השמן שעליו אמר דוד ע"ה (תהלים כג, ה) דשנת בשמן ראשי, אלא אם יכתת עצמו, וזה שאמר ועוד בלולה בשמן כתית הדא הוא דכתיב (ישעיה נג, ה) והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו, והכונה שכמו שהמשיח סובל, העונות שלנו עושים לו שיהא מדוכא, אם כן מי שירצה שהמשיח לא יהיה מדוכא מעונותינו יסבול וידכה הוא בעצמו. וכן פירשו בספר החסידים (סי' תקכח) שחסיד אחד היה סובל כמה יסורין על עונותיו ונתן סבה זו האמורה, עיין שם.

עוד בתנא דבי אליהו, הובא בילקוט בפרשת ואתחנן (סימן תתל דף רסה ע"ג) פסוק אנכי ה' אלהיך, זה לשונו לא זכה אדם לתורה שתכנס בתוך מעיו, יבקש רחמים על אכילה ושתיה יתירה שלא תכנס בתוך מעיו, שנאמר (ישעיה מח, י) צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני, מה הכור הזה אפילו אתה נותן בו כל עצים שבעולם הרי הוא שורפן ומפסידן, כך גרונו של אדם אפילו אתה נותן לו כל אכילות שבעולם הרי הוא מפסידן, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש (ויקרא רבה יט, א) אמר רבי שמואל בר נחמני דברי תורה צריכין השחרה והערבה, פרנסה מנין, מי יכין לעורב צידו (איוב לח, מא), כך אם אין אדם נעשה אכזרי על גופו ועל בניו ועל ביתו כעורב הזה אינו זוכה לדברי תורה, עד כאן לשונו.

והטעם שלא תשרה התורה באדם אלא אחר שירחיק ממנו התענוגים, מפני שהתורה נקראת קדושה, שנאמר (משלי ב, ה) ודעת אלהים תמצא, ולכך לא תשרה אלא במקום שיש קדושה ופרישות מתענוגי הגוף.

וכתב בספר מנורת המאור של רבי ישראל ז"ל גדולה תורה שכל כך היא קדושתה שאפילו מן הלחם ומן המים הוצרך משה להתקדש מהם עד שקבל את התורה, שנאמר (שמות לד, כח) ויהי שם עם ה', והלא דברים קל וחומר, ומה אם לחם ומים שהם טהורים נתקדש מהם ארבעים יום, אנו על אחת כמה וכמה שנתקדש לדברי תורה מכל טומאה, עד כאן לשונו.

והנראה לי בכונת האכילה כפי המובן מדברי רשב"י ע"ה, הוא מה שפירש בזוהר (פ' תרומה דף קנד ע"ב) שיש שלחן עליון שעליו לחם הפנים, ואמר ומרזא דהאי שולחן נפיק מזונא לעלמא כמה דאתיהיב ביה מלעילא, וההוא לחם איהו איבא ומזונא דקא נפיק מהאי שולחן, לאחזאה דהא משולחן דא נפקין פירין ואבין ומזונא לעלמא, אי לא אשתכח כרם, ענבין דאינון איבא דנפקי מניה לא יהון משתכחין, אי אילנא לא יהא איבא לא ישתכח בעלמא, בגין כך שלחן איהו עיקרא, מזונא דנפיק מניה איהו ההוא לחם.

ואמר לקמיה שולחן דבר נש אצטריך לאשתכחא בנקיותא דגופא, דלא יתקרב למיכל מזונא דיליה אלא בנקיותא דגרמיה, ועל דא אצטריך בר נש לפנאה גרמיה בקדמיתא עד דלא ייכול מזונא דשולחנא דכיא, דההוא מזונא דאתקין ליה, ביה אתרעי קודשא בריך הוא, בגין דלא אתקרב על ההוא שלחן קיא צואה דאיהו מרזא דסטרא אחרא, וסטרא אחרא לא יקבל מההוא מזונא דשולחן דא כלום. לבתר דאכיל בר נש ואתענג, אצטריך למיהב חולקא דתמצית להההוא סטרא, ומאן איהו מים אחרונים, ההוא זוהמא דידין דאיצטריך למיהב להההוא סטרא חולקא דאיצטריך ליה, ועל דא ודאי אינון חובה ובאתר

דחובה שריין, ואיהו חיובא על בר נש למיהב ליה חולקא דא, ועל דא לא אצטריך לברכא כלל, דהא ברכה לאו איהו בההוא סטרא. ובגין כך אצטריך בר נש דלא יהיב מזונא דעל גבי פתוריה להההוא קיא צואה, וכל שכן במעוי, וכל שכן דאיהו טב לבר נש ובריאו ותיקונא דגופיה, ועל דא שולחן איהו למיכל ביה בדכיו כמא דאתמר, עד כאן לשונו.

והנה בטעם הנאמר במאמר הזה שאסור לתת חלק ממזונו להההוא קיא צואה, נבין גם כן טעם (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, והטעם, שכיון שהרמז אל המזון הזה שיצא משולחן העליון, ואין ראוי שיהיה לחיצוני חלק בו שהוא הנקרא קיא צואה, וכמו שנעשה בגשמי נעשה ברוחני, כן מהמזון העליון הנפש ודאי נהנית, ולכן אין ראוי שתהנה הקליפה שם מהמזון עצמו שהוא קדוש, וכדי שלא יקטרג עלינו כנגד זה נתנו לו חלקו במים אחרונים.

ובזה סוף המאמר שחזר לומר ובגין כך אצטריך בר נש דלא יהיב מזונא דעל גבי פתוריה להההוא קיא צואה וכל שכן במעוי, שהרי זה כבר נאמר יותר בארוכה לעיל דאיצטריך לפנאה גרמיה. ועוד מאי קאמר וכל שכן במעוי, פשיטא דבהאי עסקינן.

אלא הענין, כי המזון שאדם אוכל בשולחנו מורה עליו קדושה עליונה, כי בתחילה מקדש ידיו כמו שנבאר בתיקוני השלחן. ואחר כך מברך ברכת המוציא על הלחם, והברכה לכל פרי וללחם הוא להשפיע עליו רוחניות מהשם הגדול ידו"ד המהווה הכל, והוא הנותן נשמה וקיום לכל הנבראים, והוא ברא הלחם הזה על כל הקשור בשם הנזכר, שאין שום נברא נברא אלא עד ידי עילת כל הממציא הכל, כדפי' בתיקונים (דף קטז ע"א) זה לשונו אלא כמה דלית באת ו' שותפו דאת אחרא, הכי לית ביה שותפו, דאיהו אחד ואין שני לו, אחד בלא חשבון, הוא ברא כלא ולית בורא עליה, וכי אית דיכיל למברי אפילו יתוש זעיר אלא הוא, אלא מים אית להו חילא למברי אילנין ועשבין ואינון איתבריאו, אבל בורא עלמין ברא ולית ליה מאן דברא עליה, עד כאן לשונו. ועל ידי הברכה והזכרת השם אנו מעוררים השפע העליון על הלחם ההוא או על הפרי, כמו בתחלת בריאתו על ידי השם, נמצא שכוון באכילתו שהנפש תהנה מרוחניות השם הגדול שנתלבש בפרי ההוא, נמצא שיש בו חלק חיים בסוד (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כלם, וכן המים שנקראים מים חיים על דרך זה הוא סודם על ידי הברכה שאנו מברכין עליהם. והאוכל אכילתו בדרך זה נקרא צדיק חי, והוא דבק בחיים העליונים, ומזכך האכילה לתת חלק לנפש. ועוד נאריך לקמן בענין זה.

ועתה בזה יש טוב טעם שאין ראוי לתת מהמזון הקדוש לחיצוני, וזה שאמר לעיל לפנאה גרמיה עד דלא ייכול מזונא דשלחנא דכיא, דההוא מזונא דאתקין ליה, ביה

אתרעי קודשא בריך הוא. והם ב' בחינות הא' בערך המזון עצמו שהוא קדוש, והב' בערך השלחן, ואומרו ביה אתרעי קודשא בריך הוא, הורה על הדרוש הנזכר. וכנגד זה אמר ב' דברים, שצריך לתת תמצית ולא מזון, מים שהוא רוחץ שהוא זוהמא שאינם מעיקר המזון שבשלחן. וחזר לומר ובגין כך, מפני שהוקשה לו שסוף סוף אנו מוצאין שבקרבן היו נותנין לו חלק בענין איברים ופדרים שפירש בפרשת תרומה (דף קמא ע"א) שהעשן היה מתעקם לצד צפון, וכן ראוי שבשלחן הנקרא מזבח נתן לו חלק מהמזון, וטוב היה שלא יפנה עצמו. ולזה תירץ ובגין כך אצטריך בר נש דלא יהיב מזונא דעל גבי פתוריה להההוא קיא צואה, ואומרו דעל גבי פתוריה, להורות כי שולחנו הוא שולחן אשר לפני ה' ואין ראוי לתת ממנה לכלבים הנקראים קיא צואה, הרי אפילו הקיא צואה חוץ ממנו. וכל שכן במעוי, שהרי בקרבו קדוש, שהיא הנפש הקדושה חלק ממנו יתברך, והיא נהנית מהמזון, ואין ראוי שתהנה שם הקליפה.

וטעם המזון לנפש הוא כי לפי האמת יותר טוב שלא תאכל ושתתקיים בלי אכילה כלל, אלא הענין הוא בלי ספק קודם בואה לעולם הזה היא עומדת למעלה ונהנית מזיו השכינה, והעליונים אם לא יהנו מזיו השכינה יתבטל מציאותם, כי אותה ההארה היא סבת קיומם, וכן פירשו במדרש הזוהר (פ' בלק דף רח ע"א, פ' תרומה דף קנו ע"ב), ועל כרחה מורידין אותה ומלבישין אותה בגוף, והנה מפני סבת הפרדה מהמקור העליון אי אפשר שתהנה מזיו השכינה בסבת מסך הגוף המפריד, וישראל במדבר נהנו קצת מזיו השכינה, דהיינו סוד המן שהוא אור עליון שנתגשם כדפי' בזוהר (שם), ולכן היה נבלע באיברים (יומא דף עה ע"ב) והיה מזון לגוף ולנפש כאחת, אמנם אחר כך אכלו מעבור הארץ, דהיינו שהשפע נתגשם ונתעבה בארץ העליונה ובארץ הזו, מה שלא היה כן המן שלא היה מתעבה בארץ העליונה, דכתיב (שמות יז, ד) הנני ממטיר, דרך העברה לבד היה עובר דרך בה, ולכן יש בו חלק לאדם וחלק לחיצוני, דהיינו המותר קיא צואה. אם כן מוכרח האדם לאכול כדי לתת חלק רוחני לנפשו שתהיה דבקה ושתהנה קצת מזיו השכינה על ידי הדרכים שאמרנו.

ויש קצת סיוע לזה, בענין ד' מזונות שפי' רשב"י עליו השלום (זוהר פ' בשלח דף סא ע"ב) זה לשונו אמר שישראל בתחלת יציאתם ממצרים אכלו מצה שהיא מדת צדק, אחר כך כשמלו ופרעו זכו לאכול את המן לחם מן השמים, אמר אחר כך חבריא דמשתדלי באורייתא מאתר אחרא עילאה איתזנו, מאי הוא, כמה דכתיב (קהלת ז, יב) והחכמה תחיה בעליה, אתר עילאה יתיר. אמר ליה רבי אלעזר אי הכי אמאי חלשא נפשיהו יתיר משאר בני עלמא, והא בחילא יתיר ותוקפא אתחזון לאשתכחא. אמר ליה יאות שאילתא,

תא חזי כל מזוני דבני עלמא מלעילא קא אתיין, ההוא מזונא דאתי מן שמיא וארעא דא הוא מזונא דכל עלמא, והוא מזונא גס ועב, וההוא מזונא דאתי יתיר מעילא הוא מזונא דאתיא בדינא, ומאתר דדינא אשתכח, הוא מזונא יתיר דקיקא, מזונא דאשתכח להו לישראל בההוא זמנא מאתר עילאה דאיקרי שמים, הוא מזונא יתיר דקיקא, דעייל יתיר לנפשא מכלא ומתפרש יתיר מגופא, ואיקרי לחם הקלוקל. מזונא עילאה יתיר מכולא הוא מזונא דחברייא, אינון דמשתדלי באורייתא דאכלי מזונא דרוחא ונשמתא, ולא אכלי מזונא דגופא כלל, והיינו מאתר עילאה יקירא על כלא ואיקרי חכמה, בגיני כך חליש גופא דחבריא יתיר מבני עלמא, דהא לא אכלו מזונא דגופא כלל, ואכלי מזונא דרוחא ונשמתא, ומאתר רחיקא יקירא מכלא, ובגיני כך ההוא מזונא דקיקא מן דקיקא יתיר מכולא, זכאה חולקהון, הדא הוא דכתיב החכמה תחיה בעליה, זכאה חולקא דגופא דיכיל לאיתזנא במזונא דנפשא, עד כאן לשונו לענייננו.

ואין לפרש במה שאמר בתלמידי חכמים שאין אוכלין מזונא דגופא כלל, שאין אוכלין כלל, שהרי מצינו שהיו אוכלין, ואמר לקמיה (דף סב ע"ב) רבי ייסא לא אתקין סעודתא בכל יומא עד דבעא בעותיה קמי קודשא בריך הוא, אמר לא נתקין סעודתא עד די תתיהב מבי מלכא, לבתר דבעי בעותיה קמי קודשא בריך הוא הוה מחכי שעתא חדא ואמר הא עידן דתתיהב מבי מלכא, מכאן ולהלאה אתקינו סעודתא, ודא הוא אורחא דאינון דחלי קודשא בריך הוא דחלי חטאה, עד כאן לשונו. ועם היות שפירשו בפרשת שמות בזוהר (דף טו ע"א) שהרשב"י עליו השלום וחבריו עמדו ב' ימים בלי אכילה על ידי שהיו עוסקים בתורה, שלא היו יודעים אם יום אם לילה, מכל מקום ודאי אחר כך אכלו. והיה ראוי שכיון שהתורה מזונם שלא יתפרנסו מהמזון הגשמי, אם כן צריך להבין מאי קאמר דלא אכלי מזונא דגופא כלל.

אמנם פשט הענין כך הוא, שהמזון, ירצה שהשפע העליון, יהיה נשפע במזון הגשמי הזה שאדם אוכל, לפי מדרגת נשמת האדם, ואף על פי שיאכלו החכם והעם הארץ שיעור פת זה כזה, או שיעור סעודה אחת, כל אחד יושפע מזונו ממדרגת נשמתו ממקום שהוא אוחז, ועל דרך זה יהיה עב וגס או דק. וזה מה שאמר חליש גופא דחברייא יתיר מבני עלמא דהא לא אכלי מזונא דגופא כלל, והכוונה שאף על פי שיאכלו שיעור סעודה כמו שיאכלו שאר העם, יהיה הגוף חלוש, מפני שהשפע הרוחני הנשפע במזון ההוא הוא דק והוא מזון הנפש, כולו.

ואין לפרש מפני שרוב תלמידי חכמים הם עניים ואכילתם מועטת, ואותו המועט הוא אכילת הנפש, כענין רבי חנינא בן דוסא שהיה די לו בקב של חרובין משבת לשבת

(ברכות דף יז ע"ב), שהרי סתם קאמר חברייא. וכן קאמר עוד לקמיה בענין חילוק ארבע מזונות (דף סב ע"א), שאמר מזונא קדישא ויקירא מזונא דרוחא ונשמתא הוא מזונא דאתר רחיקא עילאה ויקירא מכולא, הוא מזונא דחברייא דמשתדלי באורייתא, והוא מזונא דאתי מחכמה עילאה. ומאי שנא מאתר דא, בגין דאורייתא נפקא מחכמה עילאה, ואינון דמשתדלי באורייתא עיילי בעיקרא דשורשא, ועל דא מזונא דילהון מההוא אתר עילאה קדישא קא אתיא. אתא רבי אלעזר ונשיק ידוי אמר זכאה חולקי דקאימנא במלין אלין, זכאה חולקהון דצדיקיא דאינון משתדלי באורייתא יממא ולילי, דזכי לון בהאי עלמא ובעלמא דאתי, דכתיב (דברים ל, כ) כי הוא חייך אורך ימיך, עד כאן לשונו. והכוונה חייך בעולם הזה, ואורך ימים בעולם הבא.

וכן כמה תלמידי חכמים שהיו עשירים כעין רבי אלעזר בן חרסום (יומא דף לה ע"ב), ואם כן הפסיד תלמיד חכם העשיר שלא יושפע מזונו מלמעלה. וכן רבי פינחס נראה שהיה עשיר כדמוכח בזוהר (פ' אחרי מות שלהי דף נט). ומצינו גם כן רבי אלעזר ברבי שמעון עליו השלום שאמרו בפרשת השוכר את הפועלים (בבא מציעא דף פד ע"ב) שהיה אוכל ששים מיני מאכל כשהיה חולה. אלא ודאי גס ועב או דק יהיה השפע הנשפע במזון כשאדם אוכל, לשאר העם נשפע שפע גס ועב שהוא קיום הגוף, ולתלמידי חכמים נשפע מלמעלה דק לקיום הנפש כדפי', והיינו (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, פירוש שהצדיק באכילתו אינו מכוון לבריאות גופו ושיהיה חזק, אלא לשובע נפשו, כדי לתת קיום לנפשו, שהשפע העליון נשפע במאכל ההוא ועל ידי כך נפשו שבעה, ובודאי כי על ידי התפלה שהיו מתפללין על מזונם כמו שהעתקנו לעיל שהיה רבי ייסא אומר הא עידן די תתייהיב מבי מלכא, השפע הנפש היה דק ורוחני, והיינו מבי מלכא, שהיא השכינה שקבלה כבר השפע העליון מזון תלמידי חכמים להשפיעו להם, מה שאין כן לשאר העם. וכן על ידי כוונת האכילה כדפי' לעיל.

ולהבין הענין יותר נאמר, כי המזונות הנזכרים שם במאמרים הם ד' הא' מזון כלל העם משמים וארץ, הכוונה שמזונם מוכן להם והם אוכלים די ספוקם בכל עת שצריכין. הב' מזון העניים ממדת צדק. הג' מזון החולים ממדת הנקרא שמים, שנאמר (תהלים מא, ד) ידו"ד יסעדנו על ערש דוי. הד' מזון תלמיד חכם מצד החכמה, כל אחד כפי הכנת הזדככות גופו ונפשו כך יושפע וישרה עליו הרוחניות העליון.

והנה העניים מזונם ממדת צדק, מפני שהם מאנין תבירין דיליה, ולבם נשבר ונדכה, כך מזונם יותר דק, מפני שאין מזונם נמצא ומוכן להם בכל עת שירצו, לכן יושפע להם שפע ממדת צדק שיתברך מזונם ויהיה להם קיום עד שעה שיזדמן להם המזון.

והחולים שאינם אוכלין פת כלל, אלא איזה משקה, ולפעמים לא ישתו אפילו משקה, ומזונם הוא הצטמקות חלב ודם שבהם, מזונם יותר רוחני, שכבר בטלו כוחות הגוף, ומצד המדה העליונה הנזכרת יושפע קיום לנפשם.

ותלמידי חכמים העוסקים בתורה, מזונם הכל הוא מזון לנפש, פי' הוא שהשכינה משפעת להם מזונם מהחכמה כאומרו (משלי לא, יא) ממרחק תביא לחמה, וכבר נודע כי מלת רחוק ומרחקים הכל הוא שם, והלחם הזה הוא גשמי, שהוא לחם מזונם שעל ידו יסתפק גופם, אבל יש בלחם ההוא רוחניות עליון שסעודה אחת ממנו יספיק לתת קיום לגוף שלשה ימים וכיוצא, ויש בו רוחניות להשכלת התורה וסודותיה, וראיה לזה שאמרו בזוהר (פ' לך לך דף צד ע"ב) בענין כפר טרשא, שאמרו לו לרבי אבא שהמקום ההוא זכה להם לענין התורה, ואמר והאי אורחא דילן, בכל ליליא פלגותא ניימין ופלגותא עסקין באורייתא, וכד אנן קיימין בצפרא ריחי חקלא ונהרי מיא נהרין לן אורייתא ואתישבת בלבן, עד כאן לשונו לענייננו. הרי בפירוש כי ריחי חקלא היו מאירים להם סודות התורה. והטעם כי על ידי עסק התורה שהיו עוסקין במקום ההוא היה הקדוש ברוך הוא מוריד שפע רוחני בעשבים ההם, ועל ידי כך היו משכילין בחכמה, וזה כדרך הזה במזון תלמידי חכמים יושפע בלחם ההוא או בשאר המזונות שפע מזון הנפש להשכלת התורה.

והיינו מה שפי' בתיקונים (דף מה, ב) והעתקנו לשונו בשער האהבה (פ"ו), שהשכינה יש למי שמוריד לו מזון הגוף, ויש שמוריד לו מזון הנשמה שהוא מזון התורה. ואין לפרש שהוא מזון התורה לבדו, שאם לא יאכל כלל ימות, אלא הכוונה שרוב מזונו מזון לנשמה, ואף על פי שאוכל הגוף, כיון שהוא דק הנשמה היא הניזונית וגוברת בהשכלת התורה והגוף חלש.

וסיוע לענין זה מצאנו בזוהר (פ' וירא דף קד ע"א) זה לשונו אמרו שם שהמלאכים שזמן אברהם אבינו ע"ה כל מה שהיו אוכלים היה נאכל על ידי אשם, ואף על פי שכתוב בפסוק שאכלו, הכונה הוא המזון שניזונו מחסד אברהם. ואמר ובגין כך כתיב ויאכלו, גרמו לאיתזנא מניה מסטרא דאברהם, ובגין כך לא אשתארו ממה דיהיב לון אברהם. כגוונא דא בעי בר נש למשתי מההוא כסא דברכה, בגין דיזכי להיא ברכה דלעילא, אוף אינון אכלו ממה דאתקין לון אברהם בגין דיזכון לאיתזנא מסטרא דאברהם, דהא מההוא סטרא נפיק מזונא לכלהו מלאכי עילאי, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שעם היות שמהמזון הגשמי שאכלו לא נשאר כלום שנאכל באשם, מכל מקום נזונו ברוחניות מצד החסד שאכלו על ידי אברהם. וכן הדבר למזון תלמידי חכמים, שאף על פי שיהיה

המזון שבגופם נעכל, ישאר מזון רוחני לנשמתם, מפני שמזונם נשפע מחכמה שהיא על החסד, ויעמדו בלי אכילה שלשה או ד' ימים, ובעוד שהם עוסקים בתורה הם ניזונים ברוחניות התורה ההיא שעוסקים בה, אם כן מבלי ספק לא ימצא בענין זה אלא להם שהיו תורתם אומנותם.

ובדרך זה מתישב שהרשב"י ע"ה ובנו ישבו במערה אחת י"ג שנה וניזונו על ידי אכילת חרובין (שבת דף לג ע"ב), מפני שהמדה העליונה חכמה היתה מזונם, והיא דקה ורוחנית יותר מכל שאר המדות התחתונות, ואינה שורה בגוף מפני דקותה, אלא היא נותנת מזון רוחני לרו"ח ולנשמ"ה, שהם תלמידי חכמים, שהרי התלמיד חכם סתם האוחז בקו האמצעי ויש לו רוח ונשמה, ולכך מזונו מלמעלה דק ורוחני. וכן מצינו שאמרו בתיקונים שהחכמה היא שקיו דאילנא, והיא נשמת חיים (ת"ז דף צו ע"א) מתפשטת במדות להחיותם, ואינה שורה במדות אלא התפשטות דעת ובינה בתוכם, כמו שפי' מורי ע"ה באדרא. ולכן תלמידי חכמים האוחזים בתורה אוחזים בעיקרא ושרשא, כי התורה היא פנימית יותר מכל המצות כמו שיתבאר במקומו, ומזונם החכמה, ואינה שורה אלא ברוחם ונשמתם לא בגוף עם היות שיאכל, ולכן הנשמה גוברת והגוף חלוש.

ומפני שתלמידי חכמים עיקר מזונם הוא לנשמה כדפי', לכן יוכלו לעמוד ב' או שלשה ימים בלי אכילה כלל, שמזון התורה הוא מזונם, והוא הנותן להם קיום. ואם ימצא ענין זה בבעלי תשובה, נוכל לומר שכח התשובה הוא הזן אותם, כמ"ש בתיקונים (דף קיג ע"ב) שבעלי תשובה יש להם נשמה יתירה, והנשמה היתירה הזאת שהיא בכח התשובה יכולה לזון אותם שיעמדו שלשה ימים בלי אכילה, וגם מדת הצדיקים להסתפק במועט מטעם הנזכר.

וכלל הדרוש הנוגע לענין כוונה, הוא שיחשוב האדם בעת האכילה שהוא אוכל לפני המלך, ואכילתו היא נשפעת מהשלחן אשר לפני ה', ובזה לא יבא להיות גרגרן, שהרי דימו בזוהר השלחן התחתון לשלחן העליון, נמצא שכמו שמהשלחן העליון הנשמות העליונות והמלאכים ניזונים, כך נפשו ניזונת מהמזון העליון שנתגשם בשלחן התחתון הזה, והיינו (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו.

ויש הכרח לכוונה זו מהזוהר (פ' תרומה דף קנו ע"ב) בפסוק (תהלים טו, ה) תערוך לפני שלחן נגד צוררי, זה לשונו פתורא דבר נש מזכי ליה למיכל על פתורא אחרא בעידונא דההוא עלמא, כמה דאת אמר (שמ"ב ט, יג) כי על שלחן המלך תמיד הוא אוכל, ודוד מלכא הוה אמר תערוך לפני שולחן נגד צוררי, איסתדרותא דפתורא בההוא עלמין הוי,

דהא כדין איהו עידונא וכסופא דנשמתא איתהנית בהו לעלמא דאתי, וכי פתורא אית לון לנשמתין בההוא עלמין, אין דהא מזונא וסיפוקא דעדונא אכלי בההוא עלמא כגוונא דמלאכי עילאי אכלי וכי מלחם עילאי אכלי, אין, עיין שם. עד כאן לשונו לענייננו.

ועד"ה, באכילתו יכוין שאכילתו היא באה מהשכינה שממנה נשפע המזון למטה מהתחתונים שכל אכילה בעולם הזה. ועם היות שימצא אכילה למעלה - אכלו רעים (שה"ש ה, א), כבר תירצו בפרשת ויקרא (זוהר דף ד ע"א) מאן דאית ליה גרבי דחמרא אכילה בעי.

עוד אפשר לפרש בענין כונת האכילה, במה שאמרו ז"ל שהשלחן נקרא מזבח, אמרו בברכות (דף נד ע"ב) אמר רבי יהודה ג' דברים מאריכין ימיו ושנותיו של אדם, המאריך בתפלתו, והמאריך על שולחנו, והמאריך בבית הכסא, ופי' שם ראיה לכל אחד ואחד, ואמר טעם למאריך על שולחנו, דילמא אתי עניא ויהיב ליה, דכתיב (יחזקאל מא, כב) המזבח עץ שלש אמות גבוה, וכתיב (שם) וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה', פתח במזבח וסיים בשולחן, רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוויהו כל זמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שולחנו של אדם מכפר עליו, עד כאן לשונו. וכן אמרו רבותינו ז"ל אמר רבי אלעזר בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר עליו ועכשיו שאין בית המקדש קיים זכה שולחנו מכפרת עליו, שנאמר (ישעיה נז, ו) הלא פרוס לרעב לחמך, לא זכה ועניים מרודים תביא בית, פירוש באין הנכרים ונוטלין בחוזק, עד כאן לשונו. והנה לפי פשט המאמר אם בתחלת אכילתו ישים מגמת פניו שמהאכילה ההיא יתן ממנה לעני, הרי אכילתו היא מצוה והנפש נהנית מסעודה כזו, ועל דרך זה נוכל לפרש באופן ב' (משלי יג, כא) צדיק אוכל לשובע נפשו, שכאשר אוכל מכוון לעשות מצוה מהסעודה ההיא, כדי שתהיה נפשו שבעה מהמצוה.

וכבר האריכו בזוהר (פ' תרומה דף קנה ע"ב) במעלת המאכיל לעניים על שולחנו, אמרו ז"ל במאי זכי בר נש לאתעדנא בההוא עדונא עילאה, בשלחן דיליה, במה דאיהו מעדן על פתוריה נפשאן דמסכני, דכתיב (ישעיה נז, י) ונפש נענה תשביע, מה כתיב בתריה אז תתענג על ה', דאוף הכי קודשא בריך הוא רוי ליה בכל אינון עדונין דמשח רבות קודשא עילאה דנגיד ואיתמשך תדיר להההוא כבוד עילאה, עד כאן לשונו. והיינו לשובע נפשו, שכמו שהוא השביע נפש נענה גם כן נפשו תשבע מאור עליון.

אמנם תינח כשאפשר לזכות לעני, אמנם אם אדם הולך בדרך ואין עמו עני, או היכא דלא שכיחי עניים כמו בלילה שאין כל כך עניים לחזר, או במקום שאין עניים מצויים, מה תקנתו כדי שיהיה השלחן מזבח. ואפשר לומר שישער בדעתו שווי המאכל שהיה

אפשר שיאכל אותו העני, ויתן לו דמים שיקנה העני בהם צרכי סעודה, וזו היא המצאה נכונה, ויבחר לתת פתו או מעותיו לעני שיהיה בו קצת דעת תורה, ושידע לברך ברכת המזון ושאר ברכות הנהנים, ואז הצדקה רצויה, כמו שנאריך במקומו.

אמנם המצאה זו היא מדרך השכל, ולא נאמר בגמרא אלא דילמא אתי עניא ויהיב ליה, שהעיקר שיתן מפרוסתו לעני, כדכתיב הלא פרוס לרעב לחמך, ממה שאתה אוכל. ועוד קשה שהעני עצמו שאין לו די ספוקו לבד, היאך יהיה השלחן שלו מכפר עליו.

ואפשר לתרץ במה שפירשו בזוהר (פ' תרומה דף קנג ע"ב) זה לשונו שלחן דכל בר נש איצטריך למהוי תדיר קמיה בשעתא דקא מברך ליה לקודשא בריך, הוא בגין דתשרי עליה ברכתא מלעילא, ולא יתחזי בריקניא דהא ברכאן דלעילא לא שריין באתר ריקניא, דכתיב (מל"ב ד, ב) הגידי לי מה יש לך בבית והא אוקמוה חבריא שלחן דלא אתמר עליה מלי דאורייתא עליה כתיב (ישעיה כח, ח) כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום, ואסור לברכא על ההוא שולחן, מאי טעמא בגין דאית שלחן ואית שלחן, שלחן איהו דקא מסדרא קמיה דקודשא בריך הוא לעילא, ואיהו קיימא תדיר לסדרא ביה פתגמי אורייתא ולאכללא ביה אתוון דמלי דאורייתא, ואיהו לקיט לון בגויה וכליל כלהו בגויה, ובהו אישתלים וחדי ואית ליה חדוה, ועל שולחן דא כתיב (יחזקאל מא, כב) זה השולחן אשר לפני ה', לפני ה' ולא מלפני ה'. שלחן אחרא אית דלא אית ביה חולקא באורייתא ולית ליה חולקא בקדושה דאורייתא, ודא איהו בלי מקום, דלית ליה חולקא בסטרא דקדושא כלום, בגין כן שולחן דלא איתמר עליה מלי דאורייתא איהו שולחן דקיא צואה, איהו שולחן דטעווא אוחרא, לית בההוא שולחן חולקא ברזא דאלהא עילאה. שולחן דמלי דאורייתא איתאמרו עליה, קודשא בריך הוא נטיל ההוא שולחן ושוי ליה לחולקיה, ולא עוד אלא סוריי"א רב ממנא נטיל אינון מלין ושוי דיוקנא דההוא שולחן קמי קודשא בריך הוא, וכל אינון מלין דאורייתא דאיתאמרו עליה סלקין על ההוא פתורא, ואתעתד קמי קודשא בריך הוא מלכא קדישא, משמע דכתיב זה השולחן אשר לפני ה', דאתעתד קמי קודשא בריך הוא, שולחן דבר נש קיימא לדכאה ליה לבר נש מכל חובוי.

זכאה איהו מאן דאלין תרין קיימין על פתוריה, מלי דאורייתא, וחולקא למסכינין מההוא שולחן, כד סלקין ההוא פתורא מקמיה דבר נש תרין מלאכין קדישין איזדמנן תמן חד מימינא וחד משמאלא, חד אמר דא איהו שולחן דמלכא קדישא דפלניא קא מסדר קמיה, מסדר יהא תדיר פתורא דא בברכאן עילאין ומשחא ורבו עילאה, קודשא בריך הוא ישרי עלוי, וחד אמר דא איהו שולחן דמלכא קדישא דפלניא קא מסדר קמיה, דא פתורא די עילאי ותתאי יברכון ליה, מסדר יהא האי פתורא קמי עתיק יומין בהאי עלמא ובעלמא

דאתי. אבא כד הוו סלקין פתורא מקמיה הוה חפי ליה, והוה אמר סליקו האי פתורא בצניעו, דלא יהא בכיסופא קמי שלוחי דמלכא. שלחן דבר נש זכי ליה לעלמא דאתי, וזכי ליה למזונא דהאי עלמא, וזכי ליה לאשתמודעא לטב קמי עתיק יומין, וזכי ליה לאתוספא חילא ורבו באתר דאצטריך, זכאה איהו חולקיה דההוא בר נש בעלמא דין ובעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

הרי שאמר שלחן דבר נש קיימא לדכאה ליה מכל חובוי, וזה ודאי על ידי עסק התורה בשולחן קודם ברכת המזון, שהרי אמרו שולחן דלא אתאמרו עליה מלי דאורייתא אסיר לברכא על ההוא שולחן, נראה דודאי מיירי קודם ברכת המזון. וגם מכאן הריסה למי שכתב שעל ידי ברכת המזון יוצאין על ידי חיוב אמירת דברי תורה בשולחן שאינו, כמבואר. ועד עתה לא דבר בחולקא דמסכינין, אלא אחר זה אמר זכאה איהו מאן דאלין תרין קיימין על פתוריה, וכבר פירשנו לעיל טבע מלת זכאה שרצונו לומר יותר משובח, נמצא כי בכל מקום שאין עניים, או הוא עצמו עני, יהיה שולחנו מזבח לכפר על עונותיו בעוסקו בתורה, וראוי שיקרא מזבח, שכמו שהמזבח נקרא מזבח מפני שזובחין עליו קרבנות, כן על ידי עסק התורה אדם זובח יצרו, כאומרו (סוכה דף נב ע"ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח, וגם התורה מכפרת עונות יותר מכל הקרבנות, כמו שנאמר (שמ"א ג, יד) אם יתכפר עון בית עלי בזבח ומנחה, ופירשו (ר"ה דף יח ע"א) אבל מתכפר הוא בדברי תורה, שדברי תורה מעולין מכל הקרבנות, כדפי' בפרשת קדושים (דף פ ע"ב) עיין שם.

ובמדרש רות (ה, טו) אמרו ז"ל (רות ג, ז) ויאכל בועז וישת ויטב לבו, למה וייטב לבו, שבירך על מזונו. דבר אחר וייטב לבו שאכל מיני מתיקה אחר המזון, שהיא מרגלת לשון לתורה. דבר אחר וייטב לבו שעסק בדברי תורה, שנאמר (תהלים קיט, עב) טוב לי תורת פיך, עד כאן לשונו, ואפשר דכלהו איתנהו.

גם אם הוא בעל תשובה יתודה קודם שיאכל, גם זה זובח יצרו, וכן כתב הרב רבינו יונה בספר היראה שבעל תשובה צריך להתודות קודם ולפשפש במה שעשה עד אותה שעה. ובזה לא יבוא להיות גרגרן, כי יחשוב בעונותיו אשר רבו, ושהוא אינו ראוי מצד עונותיו למזון ההוא, אלא מצד חסדו הגדול הזן לרעים ולטובים. וזהו ענין (פסחים דף קיח ע"א) שקשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, כדפי' בזוהר (פ' תרומה דף קע ע"א) שקשה לפני הקדוש ברוך הוא שהיא השכינה הדנה העולם לפרנסם מפני רוע מעלליהם. הרי בזה זובח יצרו, והשלחן יהיה לו מזבח כפרה.

גם כתב רבינו יונה (שם) שבעודו תאב לאכול יניח מתאותיו לכבוד הבורא. וגם זה זובח יצרו ומתכפר לו, כי בודאי זובח התאוה הגשמית, וכתיב (תהלים נ, כג) זובח תודה יכבדנני, ופירשו ז"ל (סנהדרין דף מג ע"ב) כל הזובח יצרו ומתודה מכבד להקדוש ברוך הוא בשני עולמות.

ומכלל מאמר הזוהר שהעתקנו תראה מעלת הראשונים עליהם השלום, כי היו מחשיבים הדברים כפי רוחניותם לא כפי גשמיותם, שאמרו שהיו מכסים השולחן שיהיה בצניעות, וזה מפני רוחניות הקדושה שעליה, שהרי נעשה בסיס לקדושה שנאמרו עליו דברי תורה ושנתנו ממנו חלק לעניים, ורוחניות המצוה שנעשה על השולחן ההוא הוא שמעלין המלאכים, ושני המלאכים האחד כנגד התורה והב' חלק העניים, מה שהוא כנגד חלק העניים וכו' מברכו בברכות העולם מדה כנגד מדה, והיינו דקאמר מסדר יהא תדיר פתורא דא בברכאן עלאין. וכנגד התורה אמר דא שולחן דמלכא קדישא, שהוא התורה הקדושה שנשפעה ממנו ועולה עד למעלה מעלה, ולכך אמר מסדר יהא האי פתורא קמי עתיק יומין.

ומה שאמר שבסוף המאמר וזכי ליה לאיתוספא חילא ורבו באתר דאיצטריך. הוא השכינה הצריכה התעוררות התחתונים ולפניה קשים המזונות כדפי', ולכן כיון שזה מייחד אליה התורה והצדקה, מוסיפין עליה כח מלמעלה, כי שתים אלו עיקרם בעץ החיים וכלם מצד הימין.

התורה, פי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רמה בסופו) שאמר ששלחן הוא דין בצפון, וצריך לקשור אליה התורה שהיא מימין, זה לשונו אבל בסתרי תורה אוקמוה הרוצה להעשיר יצפין, יתן שולחן בצפון, הרי שלחן לשמאלא דאיהו דין, בעי לקשרא ביה ימינא דאיהו אורייתא דמחסד איתיהיבת דאיהו רחמי, ימין ה', עד כאן לשונו. ובזוהר (פ' עקב דף רעג) פירשו בענין זה, דאורייתא איהי ידו"ד מימינא פתורא אדנ"י משמאלא, נמצא שהכוונה יחוד הב' שמות יאהדונק"י, אז תקרא וה' יענה (ישעיה נח, ט).

וכן הצדקה היא עץ החיים, מבואר בפרשת בחוקותי (דף קיג ע"ב), וכמה מקומות אחרים, ובמקומו נעתיק לשונו. ושם (זוהר פ' בשלח דף סב ע"א) שהצדקה שהיא גמילות חסדים מצד החסד, אמרו ז"ל מזונא דהוא עילאה מניה, ההוא דהוא דקיקא יתיר, ואתא מאתר דדינא שריא, ואיקרי צדק, ודא הוא מזונא דמסכני, ורזא דמלה מאן דאשלים למסכנא אשלים ליה את חד, ואיתעביד צדקה, ורזא דא גומל נפשו איש חסד, גמילות חסדים משמע, דהא בדינא שריא ואשלים ליה חסד, כדין הוא רחמי, עד כאן לשונו.

נמצא כי על ידי שתי מצות אלו נותן כח למעלה, ובזה נפרש פירוש שלישי צדיק אוכל לשובע נפשו, לתת שובע לנפשו העליונה על ידי התורה והצדקה, על דרך שפירשו בזוהר (שם פ' תרומה דף קכח ע"ב) צור לבבי וחלקי (תהלים עג, כו), וטוב לב (משלי טו, טו), וייטב לבו (רות ג, ז), כלהו בקודשא בריך הוא קאמר, גם כן נאמר שנפשו להקדוש ברוך הוא קאמר, והיינו לאתוספא חילא ורבו לאתר דאיצטריך, כדפרישנא.

עוד שמעתי דרך אחר שיהיו כל סעודותיו לשם מצוה, והוא שיעשה על דרך שהיה עושה שמאי הזקן, שאמרו עליו שכל ימיו היה אוכל לכבוד השבת, כיצד, מצא בהמה נאה אומר הרי זו לכבוד שבת מצא אחרת נאה הימנה וכו' (ביצה דף טז ע"א), נמצא בהמצאה זו שסעודתו מצוה, שלפעמים יצטרך למנוע מתאוותיו מפני כבוד השבת, כגון אם לא מצא אחרת נאה ממנה.

וצריך להבין כי מה שבח הוא זה, כי לכאורה יותר טוב היה שיניח את הראשונה ואת השניה לשבת, ומה תועלת באוכלו את הראשונה שהיתה לכבוד שבת. וגם אם לא היה מזדמן לו אחרת נאה הימנה, נמצא שלא היה אוכל לכבוד השבת, והיה ראוי שיאמר שכל ימיו היה מזמין לשבת.

אבל לפי האמת אינה קושיא, שבודאי אם לא היה מספיק לו הבהמה השניה לשבת ודאי שהיה מניח שתיהם, אלא ודאי שהיה מספיק לו השניה, ולכך אוכל את הראשונה.

וטעם למציאות הדבר הוא במה שאמרו במכילתא (פ' יתרו), בענין (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת, והעתקנו שאר לשונו לעיל פרק ב, וזו היתה סברת שמאי הזקן. וכן אמרו שם בגמרא, תניא נמי הכי בית שמאי אומרים מחד בשביך לשבתיך, ובית הלל אומרים (תהלים סח, כ) ברוך ה' יום יום יעמס לנו, ופירש רש"י עליו השלום, מחד בשביך לשבתיך, מאחד בשבת שלך תן לבך לשבת הבאה, וכבר פירשנו שם (פ"ב) טעם למציאות הדבר לזכירת השבת בכל יום, וטעם ההוא יספיק על מציאות ההזמנה, אבל לענין האכילה נוכל לומר במה שפי' שם כי אין אכילת האדם בשבת שוה לאכילתו בחול, כי אכילת שבת נקרא ענ"ג, והוא סוד "עדן "נהר "גן, שנאמר (ישעיה נח, יג) וקראת לשבת ענ"ג, והוא מצוה. והנה בהזמינו באחד בשבת מנה לשבת, הרי חלה עליה קדושת שבת, ובמוצאו אחרת נאה ממנה לשבת ואוכל הראשונה, נמצא מזכך אכילתו בקדושת אכילת שבת שהיא אכילה רוחנית והיא מצוה, ואחד מן הדברים המצילים את גוף הצדיקים שלא תשלוט עליהם רימה במיתתם, היא שלא יהנו אלא מסעודת מצוה

וסעודות שבתות וימים טובים, ולפחות יהנה זה שלא יאמרו טול מה שבחרת, שהרי לא נהנה אלא מסעודת מצוה שהיא שבת.

ואם תאמר, ואם לא יזדמן לו מנה נאה נמצא שלא יאכל לכבוד שבת. ויש לומר שמחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה (קדושין דף מ ע"א), ולזה הביא תניא נמי הכי מחד בשביך לשבתיך, ופירש רש"י ז"ל תן לבך לשבת הבאה, ולא אמר שיבקש על כל פנים להזמין לשבת, אלא שיתן אל לבו שהמנה הראשונה שיזדמן לו שתהיה לשבת.

וענין זה הוא ממש מה שפירשו במכילתא זכור, שהזכירה היא בלב, שלא ישכח מלבו ענין השבת, מפני רמיזתו אל עולם שכלו ארוך לעולם שכלו שבת, ואפילו כשלא נזדמן לו אלא אחד, בהזמנתו אותה לשבת הוא אוכל לשם שבת, שכיון שהיה אפשר לו שיאכל אותה ולא יניח אותה לכבוד שבת, נמצא אוכל אכילה לשם קדושת שבת, וכן בהזמינו השניה לשבת ואינו אוכל אותה, נמצא אוכל את הראשונה לשם כבוד שבת שהרי הניח השנית. ונמצא בזה סוף המעשה תחלת המחשבה, כי במחשבה העליונה קדם תחלה שבת ואחר כך ששת ימי המעשה, אבל בסוף המעשה אז נתגלה תחלת המחשבה, ולכן בכל יום ויום השבת קודם במחשבתו ונותן אל לבו לאכול לכבוד השבת כדפי'.

וגם בהיות האדם נותן מסעודתו לעני הרי סעודתו מצוה, וכן היה עושה רבי תנחום כדפי' במדרש ויקרא רבה (פ' בהר לד, ה) פסוק וכי ימוך (ויקרא כה, לה), זה לשונו כך היה רבי תנחום ברבי חייא עושה, בשעה שאמו לוקחת לו ליטרא אחת של בשר מן השוק היתה לוקחת לה שתים, אחת לעניים ואחת לו, על שום (קהלת ז, יד) גם את זה לעומת זה עשה האלהים, עניים ועשירים, כדי שיהיו זכין אלו לאלו, לפיכך משה מזהיר את ישראל וכי ימוך אחיך, עד כאן לשונו.

והנה בזה יהיה האדם ניצול שלא יהפך כריסו על פניו בקברו לאחר ג' ימים, שאמרו בזוהר (פ' ויקהל דף קצט ע"ב) זה לשונו לאחר תלתא יומין ההוא טינופא אתהפך על אנפוי ואומר לו טול מה דיהבת בי, אכלת ושתית כל יומא ולא יהבת למסכיני, וכל יומך הוו כחגין ומועדין, ומסכינין הוו כפנין דלא אכלו בהדך, טול מה דיהבת בי, הדא הוא דכתיב (מלאכי ב, ג) וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם, והא אוקימנא, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' ויקהל רף ריח ע"א) פירש שבששת ימי החול השכינה נהנית מברכת המזון, אמנם בשבת השכינה נהנית מעצם הסעודה שאדם מתענג, שכל מה שאדם מתענג בשבת עושה מצוה, ועד"ה גם כן נפש צדיק אוכל לשובע נפשו, שתשבע נפשו שהיא השכינה מברכת המזון, זה לשונו רבי יוסי פתח ואמר (רות ג, ח) ויאכל בועז ויישת

וייטב לבו, מהו וייטב לבו דבריך על מזוניה ואוקמוה, ודא הוא רזא דמאן דמברך על מזוניה דא אוטיב ללביה, ומאן איהו דכתיב (תהלים כז, ח) לך אמר לבי, וכתיב (שם עג, כו) צור לבבי וחלקי, בגין דברכת מזונא חביבא קמי קודשא בריך הוא, כל מאן דבריך על שבעא אוטיב וחדי לאתר אחרא, וסימנך סעודתי דשבת באתר אחרא איתהני מההיא ברכה דשבעא, מאי טעמא בגין דמזונא איהו קשי קמי קודשא בריך הוא ההוא אתר, וכיון דבר נש אכיל ושתי וקא מברך ההיא ברכתא סלקא ואיתהני מאינון מלין דשבעא, ואישתכח דאיתהני ממזונא מתתא ומלעילא, ודא איהו רזא דמן חבריא, רזא בחול לא איתהני אלא מאינון מלין דסלקין מגו שבעה, וכלהו מתעטרן ורוון ושבעין בחדו, וההוא אתר אתהני מנייהו. בשבת איהו רזא אחרא, במזונא ממש, ובההוא חדוה דמזונא דמצוה דשבת אוקמוה.

מאן דמברך לקודשא בריך הוא מגו שבעא, בעי לכוונא לביה ולשואה רעותיה בחדוה, ולא ישתכח עציב אלא דיברך בחדוה ברזא דא, ולישוי רעותיה דהא איהו יהיב השתא לאחרא בחדוה בעינא טבא, כמא דאיהו מברך בחדוה ובעינא טבא הכי יהבין ליה בחדוה ובעינא טבא, ובגין כך לא ישתכח עציב כלל, אלא בחדוה ובמלין דאורייתא, וישוי לביה ורעותיה למיהב ברכה דא ברזא דאצטריך.

רזא הכא, ארבע רתיכין שליטין בארבע סטרין אתזנו מההיא ברכתא דשבעא, ובאינון מלין דברוך אתה איתהני ואתרבי ואתעטר ביה, ומאן דמברך איצטריך רעותא בחדוה ובעינא טבא, ועל דא (משלי כב, ט) טוב עין הוא יברך, והכא שפיל לסיפיה דקרא, כי נתן מלחמו לדל, דאי לא תימא הכי האי קרא לאו רישיה סיפיה ולאו סיפיה רישיה, אלא טוב עין כמא דאוקימנא, הוא יברך ודאי בעינא טבא ובחדוה, ולא איהו למגנא לברכא בחדוה, דהא מההיא ברכתא ומההוא חידו נתן מלחמו לדל, אתר לאיתזנא מכל סטרין, אתר דלית ליה מגרמיה כלום, אתר דאהני מכל סטרין ואיתכליל מכל סטרין, מלין אלין לא אתמסרו אלא לחכימין למינדע אורחא דאורייתא.

תא חזי, בועז טב עינא הוה, ותוקפא דמצחא לא הוה ביה לעלמא, מה כתיב (רות ג, ז) ויבא לשכב בקצה הערימה, רזא דכתיב (שה"ש ז, ג) בטנך ערימת חטים, מהכא אוליפנא כל מאן דמברך ברכת מזונא כדקא יאות בחדוה ברעותא דלבא, כד סליק מהאי עלמא אתר איתתקנא ליה גו רזין עילאין בהיכלין קדישין, עד כאן לשונו.

וכאשר תבין מ"ש ואשתכח דאיתהני ממזונא ומלעילא, שהוא על ידי מה שפי' בפרשת נח (דף ס ע"א-ע"ב) בפסוק (משלי ה, טו) שתה מים מבורך, תבין מתק צוף דבש צדיק אוכל לשובע נפשו. וכוונו להעתיק כל המאמר, מפני שבו מבואר כוונת ברכת המזון

במ"ש רזא הכא, ארבע רתיכין שלטין בארבע סטרין אתזנו מההוא ברכתא דשבעא וכו', ולכן שכרו בעולם הבא במה שאמר בסוף המאמר אתר איתתקנא ליה גו רזין עילאין בהיכלין קדישין. גם מ"ש שיברך בעינא טבא, יובן עניינו במה שאמר באידרא (פ' נשא דף קל ע"א) שטוב עין הוא באריך עיין שם, ולזה צריך עינא טבא ורעותא וחדוה, כדי להשפיע מג' ראשונות.

והנה אם יכוון האדם בתחלת האכילה שהוא אוכל כדי לברך למקום הצריך ברכה כדי שתושפע מלמעלה, שהוא במשל המינקת, כאשר יש לה למי שתינק ירבה החלב בדדיה, גם זו כוונה נכונה, והוא על דרך מה שפירש בזוהר (פ' בשלח דף סב ע"א) שחייב אדם לשאול מזונותיו בכל יום, שכיון שהוא שואל גורם שיושפעו המזונות מלמעלה כדי שישפיעו לו, וכבר נודע שהמזונות הם תלויים במזל, כאומרו (מו"ק דף כח ע"א) בני וחיי ומזוני וכו' אלא במזלא תליין וכו', אמר זה לשונו רבי יוסי פתח (תהלים קמה, טז) פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון, מה כתיב לעילא עיני כל אליך ישברו, כל אינון בני עלמא מצפאן וזקפאן עיינין לקודשא בריך הוא, בגין כך כל אלין בני מהימנותא בעאן בכל יומא ויומא לשאלא מזונייהו מקודשא בריך הוא, ולצלאה צלותהון עליה, מאי טעמא בגין דכל מאן דמצלי צלותיה לגבי קודשא בריך הוא על מזוניה גרים דיתברך כל יומא על ידי ההוא אילנא דמזון לכלא ביה, וטעמא דמלה ברוך ה' יום יום (תהלים סח, כ), אף על גב דאשתכח עמיה בעי למישאל קמי קודשא בריך הוא, ולשאלא צלותא על מזונא כל יומא, בגין דישתכחון עמיה ברכאן כל יומא ויומא לעילא, ועל דא לא ליבעי ליה לאיניש לבשלא מזונא מן יומא ליומא אחרינא, ולא לעכב מן יומא ליומא אחרא, הדא הוא דכתיב (שמות טז, ד) ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו, בר מערב שבת לשבת, כמא דאוקימנא, וכדין דישתכח קודשא בריך הוא מלא ברכאן בכל יומא, וכדין כתיב פותח את ידיך וגו', מאי רצון ההוא רצון דאישתכח מעתיקא קדישא ונפיק מניה רצון לאשתכחא מזוני לכלא, ומאן דשאיל מזוני בכל יומא ויומא הוא איקרי ברא מהימנא, ברא דבגיניה משתכחן ברכאן לעילא, עד כאן לשונו.

הרי שאמר וכדין אשתכח קודשא בריך הוא מלא ברכאן בכל יומא, ועד"ה הוא ענין ברכת המזון שגורם השפעת הברכות לשכינה. ואגב מבואר מעלת השואל מזונותיו בכל יום שהוא נקרא בן, ודרך הבן לאהוב את אביו, והאהבה היינו שהוא גורם השפעת הברכות למעלה.

ועוד פי' לקמיה שעל השואלים מזונותם בכל יום מהקדוש ברוך הוא נאמר (תהלים קמז, יא) רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו, ואמרו ז"ל בקיצור ומאן אינון יראיו

דאפיק לון האי רצון, הדר ואמר את המיחלים לחסדו, אינון דמצפאן ומחכאן בכל יומא ויומא למבעי מזונייהו מן קודשא בריך הוא, משמע דכתיב את המיחלים לחסדו, עד כאן לשונו.

ועוד בזוהר (פ' מקץ דף קצט ע"ב) פתח ואמר קרא אבתריה (משלי כח, כ) איש אמונות רב ברכות, דא הוא דהימנותא דקודשא בריך הוא ביה, כגון רבי ייסא סבא דאף על גב דהוה ליה מיכלא דההוא יומא למיכל, לא הוה מתקין ליה עד דשאיל מזוניה קמי מלכא קדישא, לבתר דצלי צלותיה ושאיל מזוניה קמי מלכא כדין הוה מתקין, והוה אמר תדיר לא נתקין עד דינתנון מבי מלכא, עד כאן לשונו.

ויש משתבשין ואומרים שברכת ברך עלינו היא כלל שאלת המזונות, ומהמאמר הזה יש ראיה לנגדה, שהרי אמר לבתר דצלי צלותיה ושאיל מזוניה, נראה שענין התפלה הוא ענין בפני עצמו, ושאלת המזונות בפני עצמו.

וכיוצא בזה אמרו במדרש תנחומא (בשלח כ), וכן במכילתא על פסוק (שמות טז, ד) הנני ממטיר לכם וגו' דבר יום ביומו, אמרו ז"ל מי שברא יום ברא פרנסתו, מכאן היה רבי אליעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחסרי אמנה, עד כאן לשונו. וכן אמרו במסכת סוטה (דף מח ע"ב) פסקא ופסקו אנשי אמנה, אמר רבי יצחק אלו בני אדם המאמינים בקודשא בריך הוא. תניא רבי אליעזר הגדול אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר, אינו אלא מקטני אמנה, והיינו דאמר רבי אלעזר מאי דכתיב (זכריה ד, י) כי מי בז ליום קטנות, מי גרם לצדיקים שיתבזבז שולחנם לעתיד לבא, קטנות שהיה בהם שלא האמינו להקדוש ברוך הוא, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ע"ה שמאמינים בהקדוש ברוך הוא, לוותר ממונם לנוי הדור מצוה ולצדקה ולהוצאת שבתות וימים טובים. שיתבזבז שולחנם לעתיד לבא, שאין מקבלים שכר שלם, והכי משמע כי מי בז ליום הבא את הצדיקים, קטנות קטני אמנה, עד כאן לשונו.

וכשם שאין לאדם לאכול עד שיתפלל על מזונו כך אין לו לאכול עד שיעסוק בתורה וילמוד השעה הקבועה ללימודו, וכן פי' רבותינו ז"ל במדרש במדבר רבה פרשת נזיר על פסוק (קהלת י, יז) אשריך ארץ שמלכך בן חורין, ופי' על העוסק בתורה שנקרא בן חורין שהתורה נקראת חירות, ואמר אחר כך ושריך בעת יאכלו - שקובעים עתים לתורה ואחר כך אוכלים, לקיים מה שנאמר (קהלת ט, ז) לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך, הדא הוא דכתיב אחריו (שם י, יז) בגבורה ולא בשתי, בגבורה של תורה ולא בשתיה של יין, עד כאן לשונו לענייננו.

ועם היות שפירשנו כוונת האכילה דרך כלל, נשאר עוד לבאר דרך פרט, שהרי אנו חייבים ליחד למעלה בכל הדברים, כענין וכל מעשיך יהיו לשם שמים (אבות פ"ב מי"ב), וכן בכל דרכיך דעהו (משלי ג, ו), כדפי' בשער האהבה. וזו היתה מעלת האבות, שאפילו במעשים הגשמיים היו מיחדים, והראיה מענין באר המים שחפרו אברהם ויצחק שפירש בזוהר (פ' תולדות דף קמא ע"א) שהיה ענינם כמו מצות תפלין לנו, עכ"ל, עיין שם. וכן יעקב בענין המקלות שפצל ברהטים, שפירש בזוהר (פ' ויצא דף קסב ע"א סתרי תורה) שהיה כוונתו הנחת תפלין, זה לשונו יעקב שלימא נטל אינון מקלות, תפלין דרישא, ברהטים אתרי ודוכתי לריוח תפלין, עד כאן לשונו. וכן במציאות האכילה בפרטיה יש יחוד גמור כמו שנבאר.

והרב רבינו בחיי ז"ל כתב בספר שולחן של ארבע (שער שני) בענין האכילה דבר נאות אל הייחוד, זה לשונו כבר ידעת כי אין קיום הנפש באכילת הגוף, ואין פעולותיה נגלות אלא על ידי הגוף, ומזה תבין ענין הקרבנות שהוא מסתרי תורה שכתוב בהם (במדבר כח, ב) לאישי ריח ניחוחי, וכי כח הנפש העליונה מתרבה ונוסף באישים באכילתם הקרבנות, וכן אמרו רבותינו ז"ל את קרבני לחמי לאשי, יכול לחמי, תלמוד לומר לאישי, לאישי אתם נותנים, וזה מפני התקשרות הנפש במדות נקשרות כוחות הנפש עם כוחות הגוף, והבן פסוק שהזכיר נעים זמירות (תהלים קג, א) ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, ייחד הנעלמה לנעלם והנגלה לנגלה, וקנין זה כי כחות הנפש אינם מתגלים ובאים לידי פעולה אלא על ידי הגוף, אם כן הגוף הוא צורך גדול לפרסם מעלת הנפש ושלימותה. וצריך שתדע כי אין אכילתו של אדם אלא דמיון, איננו דבר אמתי ולא פעולה ודאית, כי הוא דבר כוזב וענין משתנה, ועובר באברים האמצעיים בסבה אחר סבה, אך הרעיונים הזכים בחכמה ובדבקות המחשבה באור השכל בחכמת החכמה היא האכילה הקיימת הודאית, כענין שדרשו רבותינו ז"ל (ויק"ר כ, ו) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו (שמות כד, יא), רבי יוחנן אמר אכילה ודאית, שנאמר (משלי טז, טו) באור פני מלך חיים.

ואמר לקמיה לכן יצטרך כשיאכל שיפנה מחשבתו ותהיה משוטטת בהקדוש ברוך הוא על כל לוגמא ולוגמא, כענין שכתוב ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, וזה דומה למה שדרשו חכמים ז"ל (בר"ר יד, יב) כל הנשמה תהלל יה (תהלים קנ, ו), על כל נשימה ונשימה תן לו הלול, ותוכל ללמוד זה מדור המדבר כי בהיותם אוכלים המן היתה כוונתם משוטטת בשכינה ומתכוונים בענוה, כי על כן חייבה החכמה שיהיה שיעור מזונם עומר שהוא עשירית האיפה, כלומר אחד מעשר באיפה, כטעם מצות המעשר, שהרי

כשימדוד אדם ט' מדות ויפריש הי', יתבוננו החכמים להתבונן בעשירית, שהיא המדה הנותנת טרף לביתה ומספקת מזון לכל נברא מעלה ומטה, ומטעם זה אמרו (ברכות דף מז ע"ב) ט' וקטן מצטרפין, כלומר מצטרפין בברכה על המזון לברך נברך לאלהינו, והוא האדון המספיק מזון לכל בריה.

ואמר עוד לקמיה נמצאת למד, כי כשאדם עומד על שולחנו והוא אוכל על המחשבה הזו, הנה האכילה ההיא ענין גופני ופעולה טבעית, והנה היא חוזרת לעבודה עליית שכליית, וזה טעם שכתוב (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו, כאשר הזכרתי, ואם כן הרי אכילתו נחשבת עבודה גמורה כאחת מן העבודות האלהיות או כמצוה אחת מן המצות, עד כאן לשונו לענייננו. וקצרנו לשונו המצטרך אל כוונתנו, ודלגנו הבלתי מוכרח.

והנראה לנו כפי הנכלל מדברי הרשב"י ע"ה בזוהר וברעיא מהימנא, הוא כי צריך לכוון שהמזון נשפע מצד הימין אל מדת צדיק, והצדיק משפיעו לצדק, מזון מצד ימין, כן פי' בזוהר (פ' תרומה דף קסח בסופו) בענין על הארץ ועל המזון, אמר זה לשונו על הארץ, איהי ארץ החיים, ועל המזון, דא איהו חסד, הא כלילו דא בדא בדבקותא חדא, עד כאן לשונו.

ושם (פ' ויחי דף רמ ע"א) בענין (שופטים יד, יד) מהאוכל יצא מאכל, פי' שמצדיק שנקרא אוכל יצא מאכל אל המדה התחתונה שהיא השכינה, זה לשונו פתח ואמר מהאוכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק, האי קרא אסמכתא אית לן ביה, מהאוכל דא צדיק, דכתיב (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, צדיק אוכל ודאי ונטיל כלא, אמאי, לשובע נפשו, למיהב שובעא להוא דאיקרי נפשו דאיקרי דוד. יצא מאכל, דאלמלא ההוא צדיק לא יפוק מזונא לעלמין ולא יכיל עלמא לאתקיימא ביה, עד כאן לשונו. ונראה לי כי מאכ"ל עולה צ"א כמנין ב' שמות מתייחדים בצדיק, וכן המזון נשפע מסוד היחוד, כדפירש בזוהר (פ' ויחי דף רמ ע"א) על פסוק (תהלים קד, טו) ולחם לבב אנוש יסעד, שמלת ולחם הוא כענין ו"ה, עיין שם.

ועוד שם (זהר פ' ויקרא דף יא ע"ב) בענין פי' שם שד"י בצדי"ק, פי' שנקרא שד"י מפני שנותן די סיפוק מזון לעולמות, זה לשונו תשיעאה שדי, דאמר לעלמא די, דהא די סיפוקא הוא, וסיפוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם דאמר לעולם די, עד כאן לשונו.

אם כן צריך לכוון, שכמו שמדת צדיק העליון אוכל לתת שובע לנפשו העליונה נפש דוד, כך הוא לוקח השפע מצדיק מצד הימין וממדת צדק לתת קיום לנפשו התחתונה

שהיא חלק מהשכינה, והוא על דרך שפי' בזוהר פרשת וירא (דף ק ע"ב) אשר לא נשא לשוא נפשו (תהלים כד, ד), נפשי כתיב, והעתקנו לשונו בשער האהבה (פי"א).

ובזה נבין מה שהיה אומר הלל ע"ה לתלמידיו באו ונגמול חסד עם האכסנאי, ואמר שהיא נפש העניה, והעתקנו בשער האהבה (פי"א). והיינו כי השפעת המזון מצד החסד, ולכך יקרא גמילות חסדים.

והנה הנפש שוכנת בלב כדפי' בתיקונים (דף מט ע"א), והעתקנו לשונו לעיל פרק א, נמצאת הנפש דין בבחינתה זו השוכנת בלב שהוא אש, ולכן צריך להשפיע לה המזון מצד הימין ולהשקיט דיניה, שהרי ביום התענית שאין מזון, האדם מתיך חלבו על ידי חום הלב. ואחר כך יזכור לתת לה מזון לאכול לאש השורה על ראשו, סוד (דברים ד, כד) כי ה' אלהיך א"ש אכלה, ומהו אכילתו התורה והמצות, והוא (קהלת ט, ח) ושמן על ראשך אל יחסר, כדפי' לעיל שער האהבה (פ"ד), ולכך יעסוק בתורה קודם ברכת המזון כדפי', וברכת המזון היא מצות עשה, ובזה האש העליון אוכל, והוא מה שהחמירו בפרשת ויקהל (דף ריח ע"א-ע"ב) בענין ברכת המזון מפני שהוא תיקון אל השכינה.

ועוד יכוין במה שפי' ברעיא מהימנא (דף רלו ע"א) כי נצח והוד נקראים טוחנות מצד הימין, ונקראים ב' ווין מן וושט מצד השמאל, זה לשונו נצח והוד תרין פלגי גופין אינון, כגוונא דתרין תאומין, ובגין דא אתקריאו שחקים, תרווייהו כחדא, ו"ו אינון מן וושט מסטרא דשמאלא, ואינון תרין טוחנות דסטרא דימינא, עד כאן לשונו לענייננו. ואפשר שיקרא טוחנות מצד הימין, ששם ל"ב שבילין, וטוחנות בכלל הל"ב יתברר הפסולת מתוך האוכל, עיין בפרשת פקודי. ואפשר שיקראו שני ווין מן וושט, מפני שב' עורות יש לו לוושט החיצון אדום והפנימי לבן. והנה יכוין כמו שלמעלה קודם שיבא השפע אל צדיק וצדיק, יוכן על ידי הטוחנות ועל ידי הוושט, כן הוא יטוחן על ידי הטוחנות ובולע על ידי הוושט, לתת קיום לנפשו כדפי'.

והנה ישתנה האדם התחתון מהאדם העליון בבחינה אחת, והוא כי האדם העליון נשפע שפע העליון בו מן המוח ללב ומן הלב לכבד, כדפי' בזוהר (פ' תרומה דף קנג ע"א), אמנם האדם התחתון יצטרך לזכוך המאכל על ידי האצטומכא, ויבא המזון לכבד, והכבד מחלק מזון לכל האברים, ומקריב מבחר הדם ללב, ומבחר מובחר מהכל עולה אל המוח, שהם העשנים מהמזון שהוא הדקות. והטעם לזה, כי האדם מפני גשמיותו צריך ב' בחינות, בתחלה שיבא השפע גם לפיו ויטחנו עד שיזדכך על ידי כל הכלים האמורים, ואחר כך מלמטה למעלה יעלה ללב ולמוח כדפי'. אמנם למעלה הוא הפך, כי למעלה במוח הוא דק הרבה, וצריך שירד ממדריגה למדריגה עד שיתעבה ויהיה

ראוי לשיוכלו התחתונים לקבלו. ואין בחינה לחזרת המזון מלמטה למעלה אלא ביום התענית, שהאדם התחתון כבר המזון נעכל ונקרב הדם הגשמי ללב, ואחרי כן שכבר נעכל, אדם מקריב חלבו אל הכבד העליון שהיא המדה העשירית, ומשם אל הלב, ומשם אל המוח (זוהר שם), ובענין התענית נבאר עניינם.

ומורי ע"ה כתב במצות ואכלת ושבעת (דברים ח, י), שיכוון בענין האכילה קשר כל הקדושים מלמטה למעלה בסוד (במדבר כח, ב) אשה ריח ניחוח לה'. ואני מוסיף, שכשם שהגוף נבנה מד' יסודות, והמאכל נותן כח לד' יסודות הגשמיים, כך כיון שהנפש יסודה ד' אותיות ידו"ד סוד (יחזקאל לז, ט) מד' רוחות בואי הרוח, שפי' בזוהר (פ' שמות דף יג ע"ב), גם כן היא נהנית מהמאכל ההוא, ולכך בברכת המזון ד' ברכות כנגד ד' רתיכין שליטין, שפי' בזוהר, והעתקנו לשונו לעיל.

עוד ראוי לכוון באכילה, שכל דבר שהוא אוכל יש פנימיות קדושה, ומוץ ותבן מעורב בו מצד חטא אדם הראשון, ועל ידי הטחינה נברר, ונפשו נהנית מהפנימיות שבו ונעשה דם, ומוץ ותבן שבו נעשה מותר להשפיע לחיצונים, וכיון שהוא מסריח בודאי שנברר הטוב שהיה בו ונשאר פסולת להשליך אותו לחוץ, ולכך המשהא נקביו עובר משום (ויקרא יא, מג) ולא תשקצו את נפשותיכם כדפי' ז"ל (מכות דף טז ע"ב).

ועוד כאשר יקח מהשלחן איזה דבר בידו הימין לברך, יכוין שמעלה אותו מעלמא דנוקבא לעלמא דדכורא. ובשתיתו המים יכוין לקרר דין הלב והאצטומכא, שהמים נשפעים מחסד, ומי"ם עולים צ' ועם התיבה צ"א כמנין יאהדונק"י, נמצא שהם יחוד ב' שמות מצד החסד. ועוד יכוין בד' שמות ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן שיש בהם ט' יודין כמנין מי"ם, ויש עוד בזה סוד. וכל המים באים אל הריאה, וסוד הריאה פי' בזוהר (פ' פנחס דף רלו ע"א) שהם השרפים, והשרפים הם בכסא, כדכתיב (ישעיה ו, ב) שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים לאחד, ופי' בתקונים (דף כו ע"א) שהוא סוד שם מ"ב, שיש שש אותיות לכל שם ושם, והשרפים עומדים לקרר אש הלב שהוא השכינה שהוא דין.

והמתנהג באכילתו על דרך שכתבנו נמצא שהוא כעומד לפני הקדוש ברוך הוא, ולא יבא להיות בשולחנו בלען, שהוא עומד לפני המלך העליון ולא יבא להקל ראשו, וימשיך עליו ענוה ויראה, ואז אין אכילתו למלא תאוותו, כי האוכל למלאת תאוותו הוא מסלק ממנו המורא והבושת ומושך עליו תאוה החיצונית, ואז כל אכילתו צד יצר הרע להלהיבו ולהחטיאו, מה שאין כן החושב שאוכל לפני הקדוש ברוך הוא ושאין מחיצה מפסקת בינו לבין הקדוש ברוך הוא, שהרי הוא עומד ומברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, כמדבר לנוכח עם חבירו, וראוי להשגיח במה שמוציא מפיו ואל יסלק ממנו המורא.

וראוי לחשוב בחסדו הגדול שהטיב עמו להשפיע לו המזון ההוא, שמצד מעשיו לא היה ראוי למזון, כי הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל יח, ד), אלא חסדו הוא הזן לרעים ולטובים.

וכאשר יחשוב במעשיו הרעים לא יבא להתענג בששת ימי חול, כמו שנאמר (איוב ג, כד) כי לפני לחמי אנחתי תבא, ואלו הם דברי השכינה כשהיא כביכול בגלות, ובששת ימי חול שהיא נקראת עניה יתנהג באכילתו כמו עני, וזה נקרא (תהלים קמו, ה) שברו על ה' אלהיו, ודיו לעבד להיות כרבו, אבל ביום שבת יתענג, כי בענוגו מקיים מצות וקראת לשבת ענ"ג (ישעיה נח, יג), ואין גלות בשבת, ויכוון שכל ענוגו נשפע למעלה בסוד *עדן *נהר *גן, שפירש בזוהר פרשת יתרו.

גם ראוי להתנהג בענין האכילה בשעת מיוחדת, דהיינו שעה ששית, זמן סעודת תלמידי חכמים כדפירשו ז"ל (פסחים דף יב ע"ב). והטעם לזה הוא כי מדת היום הוא תלמיד חכם, נחלק חציו לחסד וחציו לגבורה, וחלק החסד הם שש שעות הראשונות, ולכן תלמיד חכם האוחז בקו האמצעי אוחז בסוף החסד קודם שיתחיל צד הגבורה, שהוא מה שבין זה לזה. ובשעות הקודמות יכוין לתת מזון לנשמתו כדפי' לעיל, דכתיב (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, אחר שנפשו שבעה מהתורה.

ובאיכות המזון יתנהג על פי התורה, שאמרה (שמות טז, ח) בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע, ופירש רש"י ז"ל בשר לאכול ולא לשבוע, למדה תורה דרך ארץ שאין אוכלין בשר לשבוע. ומה ראה להוריד לחם בבקר ובשר בערב, לפי שהלחם שאלו כהוגן שאי אפשר לאדם בלא לחם, אבל בשר שאלו שלא כהוגן שאפשר להם בלא בשר. ומאמר זה הובא ביומא (דף עה) ואמר שם מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה, עד כאן לשונו. וכל הדברים האלו יש להם רמז וסוד, כי הבשר שהיא אדומה רמז למדת הדין, ראוי שיאכל בלילה שהיא מדת הדין, ולחם בבקר שהוא מדת יום, רחמים.

ונוכל לומר, שאף על פי שאמר שלא יאכל בשר אלא בלילה, לאו דוקא לילה, אלא הוא הדין מפלג המנחה ואילך חשוב לילה אליבא דרבי יהודה להתפלל ערבית והילכתא כוותיה, דהא אמרו בברכות (דף כז ע"א) מאן דעבד כמר עבד ומאן דעבד כמר עבד וכו'. ובזה ידוקדק לשון המקרא דקאמר בין הערבים תאכלו בשר, ולא קאמר בלילה. ומי שאינו מתענה, ודרכו לקום בחצות לילה לעסוק בתורה, דרך זה נאות אליו, שיש זמן לעיכול הבשר, ולא תתרבה לו השינה בקומה לעסוק בתורה.

ואחר שביארנו מהות כוונת האכילה והשתיה כפי מה שהורונו מן השמים, ומצאנו בספרים, נבאר תיקוני השלחן שהם י' דברים שפי' במדרש רות (זו"ח מדה"נ) ז"ל בברכת המזון אית מלין ידיען, חד לתקוני פתורא כפום ההוא זמנא כ"כ ומסדר פתורא איהו משובח כגון דיתיב למיכל קמי מלכא, דכתיב (דברים יד, כג) ואכלת לפני ה' אלהיך. תנינא, נטילת ידים, מאן דאכיל בלא נטילת ידים כאלו אכל טומאה. תליתאה, נטילת ידים, דיטול דימינא בשמאלא וישמש שמאלא לימינא, ויטול עד שיעורא דפרק דגזרו רבנן. רביעאה, דצריך להגביה ידיו אחר נטילה בשעה שמברך, ויזווג הב' זרועות כאחת בשעת הגבהת ידיו. חמישאה, דצריך למסמך ברכה לנטילה. שתיתאה, למיהב מפתא לעני. שביעאה, לברך ברכת המוציא ולדקדק בה, ואסור לאכול בלא ברכה. שמינית, האוכל על שולחנו צריך שלא יהא גרגרן ובלען אלא כאוכל לפני המלך. תשיעית, צריך להיות על שולחנו דברי תורה, ויחיד שאין לו עם מי יעסוק בתורה די לו בברכותיו. עשירית, מים אחרונים חובה, ולא הצריכו בהם ברכה, עכ"ל לענייננו. ומקצת מתקונים אלו נתבארו ברעיא מהימנא פרשת פנחס (דף רמה ע"א).

בענין לתקוני פתורא, מלבד מה שפירש שיהא כאוכל לפני המלך, גם כן הוא מפני כבוד הלחם שצריך לנהוג בו כבוד, כמו שנעתיק לשונו בענין המוציא, וכן אמרו בזוהר (פ' פנחס דף רמד ע"א) פסקא ועשירית האיפה, ואמר ועשירית האיפה אמאי, אלא עשירית האיפה לקבל כ"י, דאיהי עשיראה דדרגין, ואיצטריכא לאתיהבא בין תרין דרועין, ואיהי סלת נהמא ואיהי נהמא, ובגין דאיהי נהמא לא איתפקד על נהמא דשבעה מינין דאיהי חטה ושעורה ושיפון וכו', ממנא דעלמא, ולא שוי ממנא עלייהו אלא קודשא בריך הוא בלחודוי, ובגין דא מאן דמזלזל בנהמא וזריק ליה בארעא עניותא רדיף אבתריה, וחד ממנא אתפקד על דא, ואיהו רדיף אבתריה למיהב ליה עניותא, ולא יפוק מן עלמא עד דיצטרך לבריין, ועליה כתיב (איוב טו, כג) נודד הוא ללחם איה, נודד הוא, ויהך מטלטל וגלי מאתר לאתר ללחם איה, ולית מאן דישגח עליה, הדא הוא דכתיב איה, איה מאן דמרחם עליה בגין דלא ישכח, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שצריך לנהוג כבוד בלחם מפני שהוא מושגח על ידי השכינה ולא על ידי שרים וממונים אחרים.

ובענין תנינא, נטילת ידים, אמר ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רמה) זה לשונו תנינא נטילת ידים, עד שיעורא דגזרו רבנן דהא חמש קשרין דבהון י"ד פרקין, ואוף הכי י"ד פרקין אינון דיד שמאלא, ואינון כ"ח פרקין לקבלייהו כ"ח ידו"ד, באינון כ"ח אתוון דקרא קדמאה דעובדא דבראשית דאתמר בהון (במדבר יד, יז) ועתה יגדל נא כ"ח ידו"ד, ועשר אצבען רמיזי לעשר אמירן דעובדא דבראשית, ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין

מאן דמזלזל בנטילת ידים נעקר מן העולם, אמאי, בגין דאית בהון רזא דעשר אמירן וכ"ח אתוון דביה איתברי עלמא, עד כאן לשונו.

ובענין שביעאה, לברכא ברכת המוציא, אמר שם במדרש רות, זה לשונו דהכי אמר רב המנונא סבא, ז' ארצות אינהו, וכלהו מדורין לתתא, ומכלהו לא אתרעי קמי קודשא בריך הוא אלא בתבל דא, ובכלהו לא הוה מאינון שבעה מיני אלא בתבל דא, ובכלהו יהיב קודשא בריך הוא כל עשבין וכל יבולי ארעא בר מאלין ז' מינין אלו דנהמא דבני נשא, ובגיני כך איצטריך לדקדק בה דהא נהמא בידיה אתמסר ולא בידא דממנא אחרא, ואיהו דאפיק לה ולא אחרא, ועל דא המוציא ולא מוציא, עד כאן לשונו.

ובתיקונים (תיקון טז) אמר שה"א דהמוציא היא בשכינה, וצריך לכוון לבררא ממוץ ותבן שהן הקליפות, שכן חטה יש בה מוץ ותבן שהם פטורים מן המעשר, והחטה אחר שהיא נבררת מהם חייבים במעשר, זה לשונו בקיצור ובגין דא בהמוציא בע"ל הבי"ת צריך לדקדק בה' למהוי איהי נקיה בלא פסולת, עד כאן לשונו.

תמינאה דלא למיהוי גרגרן, פירש במדרש רות זה לשונו תמינאה דלא יהא גרגרן ובלען, אלא כמאן דאכיל קמי מלכא, דברכתא לא שריא במעוי ההוא דאשתכח בלען כעסן, דכתיב (בראשית כה, ל) הלעיטני נא מן האדום האדום הזה, יורה הלעטה, מאי טעמא בגין דחויא בישא שרי במעוי ולא אשבע, ולא עוד אלא דאיקרי רשע, דכתיב (משלי יג, כה) ובטן רשעים תחסר מאין לשבעה, בגין דא איבעי למיבעי כד אכיל כמאן דיתיב קמי מלכא עד כאן לשונו.

ושאר תיקוני השלחן נתבארו לעיל, לתת מפתו לעני, וכן לעסוק בדברי תורה על השולחן, ומים אחרונים, נתבארו לעיל. ומה שאמר בענין דברי תורה, שאם הוא יחיד פטור מדברי תורה, נראה שהזוהר חולק על זה בפרשת תרומה (דף קנג ע"ב), כמו שהעתקנו לשונו לעיל, דקאמר, שולחן דלא אתאמרו עליה מלי דאורייתא אסור לברכא על ההוא שולחן, סתם, ולא חלק בין יחיד בין רבים, ולכן נכון להחמיר ולומר איזה מזמור או משנה וכיוצא, ירא שמים יצא את כלם.

וכתב החסיד הרב יוסף יעבץ במשנת ג' שאכלו על שולחן אחד (אבות פ"ג מ"ד), זה לשונו ורשב"ם ז"ל פירש פתח הכתוב במזבח וסיים בשלחן, לומר שבזמן שבית המקדש קיים אדם מתכפר על ידי הקרבנות, ושיר הלוים, עכשיו במקום הקרבן מאכיל העניים, ובמקום השיר מדבר בדברי תורה. ויש נוהגים לשורר פזמונים או מזמורים אחר הסעודה, ומנהג יפה הוא להפטר מן העונש, אבל עיקר הדבור הוא ממש לומר איזה דין או חדוש פסוק או הגדה, כי ג' חלוקות הם, צדיקים גמורים הא דאמרן, בינונים המזמור,

רשעים ולא כלום. וכמו שמי שאינו מדבר בדברי תורה ממשיך עליו כח הטומאה, כך המדבר בדברי תורה ממשיך עליו כח הטהרה, דכתיב (יחזקאל מא, כב) וידבר אלי זה השלחן.

וכתב עוד לקמיה ועת המאכל מבחן ומצרף לדעת אם אוהבים התורה או לא, משל לאדם שיש לו בן במדינת הים שבעת שמחתו יזכרנו, אמר הכתוב (תהלים קלז, ו) אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, לכן בעת האוכל שהאדם שמח, אם יזכור התורה נראה שאהבתה קשורה בלבו, וכשהוא שוכחה מתוך המאכל אז יתלהב היצר ויתחזק על עומדו וכשל השכל ונפל, דמיון הנלחמים זה עם זה ונפל האחד וקם האחר, שמאז אין לו תקומה, ולזה ימנע ממנו מאז הדר התורה ויופיה, וזמן הסעודה מעבר מסוכן, שאם ימשך אז אחרי היצר וגבר עמלק, וכאשר ירים ידו בתורת משה וגבר ישראל, עד כאן לשונו. נראה מתוך דבריו וכן ראיתי כתוב, שאפילו בשעה שהוא לועס המאכל צריך להרהר בדברי תורה, מלבד דברי תורה שעל השולחן, וכן ראוי להחמיר.

ובענין תיקוני השלחן, האריכו שם ברעיא מהימנא (דף רמה ורמו) ולא העתקנו לשונו כדי שלא להאריך. ועוד ביארו שם תקוני הכוס. ובפרשת עקב (דף ערב ע"ב) נתבארו תיקוני השלחן לילי שבת, עיין שם.

ובענין ברכת המזון, ראוי שיחשוב כשיברך שהוא מקיים בזה מצות עשה, ולכן צריך שלא יברך בקלות ראש או מתנמנם, שלא בכוונה, אלא יכין עצמו לקראת אלהיו ויברך בעיטוף הראש, ולנו עיטוף הוא שיברך במצנפת שדרכו לצאת בה לשוק לפני בני אדם. ויברך ביראה ואהבה, כדרך כל המצות הצריכות יראה ואהבה, ויראה פי' במקומו למידחל למאריה דאיהו רב ושליט וכו' (דף יא ע"ב), ואהבה הוא שיזכור החסד הגדול שעשה עמו השם ושהטיב עמו להכין לו פרנסתו, אף על פי שלא היה ראוי לכך מצד עונותיו, והיינו אומרו הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים וכו', רצה לומר בחסדו זן לכל בין לרעים בין לטובים.

ויתן אל לבו סוד ישמעאל בני ברכני (ברכות דף ז ע"א), כי עם היות שהוא יתברך ויתעלה אינו צריך לנו כי הוא ברא השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, והכל צריכין לו והוא אינו צריך להם, אלא שחשקו שיתברך על ידי התחתונים כדי שיהיה בהם הכנה להשפיעם מטובו, לכן ראוי לנו שאנו בניו לעשות רצון אבינו לברכו בחשק ואהבה, ולברך מלה במלה בנחת ובמתון, לתת לו שבח כענין שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה ברית ותורה וכו'. ויברך בקול רם, רצוני לומר שישמע קולו לבני ביתו, שלא יברך בלחש, כי אמירת הברכות בקול מעורר הכוונה ומביא זכירה, אם בראש חדש יזכור יעלה ויבא,

או בשבת רצה וכיוצא, והאומר בלחש שוכח הכל, על דרך שאמרו רבותינו ז"ל בעסק התורה שצריך להוציא בפה, שנאמר (משלי ד, כב) כי חיים הם למוצאיהם, וכן ערוכה בכל ושמורה (שמ"ב כג, ה), כמו שדרשו בעירובין (דף נד ע"א) וכן לענין הברכות.
ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק טז

אחר שבפרקים הקודמים דברנו בענין קדושת כל איברי הראש, נבא לבאר ענין קדושת הברית, בענין הזווג, כיצד תהיה קדושתו. ונבאר בזה ב' בחינות, האחד מציאות קדושת הזווג, והב' בזמן הזווג. ולא נטריח עצמנו בהעתקת דברי רבותינו ז"ל, שכבר העתיקם החכם רבי יצחק אבוהב בספר מנורת המאור שלו, ונסמוך על המעיין יראה דבריו, כי הם מצטרכים לידיעת המעשה לכמה פרטים, אמנם לא נעתיק בפרק זה זולתי דברי רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום המפוזרים אחת הנה ואחת הנה.
תורתינו הקדושה צותה לנו (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים, ופירשו רבותינו ז"ל שקדושה זו נאמרה על קדושת התשמיש, זה לשונם בפרק ידיעות הטומאה (שבועות דף יח ע"ב) אמר רבי בנימין בן יפת כל המקדש עצמו בשעת תשמיש הויין ליה בנים זכרים, דכתיב (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים, וסמיך ליה (שם יב, ב) אשה כי תזריע, עד כאן לשונו. וכן דברי רשב"י עליו השלום פ' תזריע (דף מט ע"א) מסכימים בזה, כמו שנעתיק לקמן בזמן הזווג.
וכן פירשו בזוהר (פ' קדושים דף פא ע"א) שעל זה גם כן נאמר (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו, זה לשונו ותא חזי בזמנא דישתכח בר נש בזיווגא חדא דכר ונוקבא, ואתכוון לקדשא כדקא יאות, כדין הוא שלים ואקרי אחד בלא פגימו, בגיני כך בעי בר נש למחדי לאתתיה בההיא שעתא לזמנא לה ברעותא חדא עמיה, ויכוונון תרוייהו כחד להיא מלה, וכד משתכחי תרוייהו כחד כדין כלא חד בנפשא ובגופא, בנפשא לאדבקא דא בדא וברעותא חדא, ובגופא כמא דאוליפנא דבר נש דלא נסיב כמאן דאתפליג, וכד מתחברן דכר ונוקבא כדין אתעבידו חד גופא, אשתכח דאינהו חד נפשא וחד גופא, ואקרי בר נש אחד. כדין קודשא בריך הוא שארי באחד, ואפיק רוחא דקדושה בההוא אחד, ואלין אקרון בנין דקודשא בריך הוא כמא דאתמר, ובגיני כך קדושים תהיו כי קדוש אני ה'. זכאין ישראל דלא אוקים מלא דא אלא ביה ממש, דכתיב כי קדוש אני ה', בגין לאתדבקא ביה ולא באוחרא, ועל דא קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם, עד כאן לשונו. הרי מסוף דברי המאמר מבואר כי מצות קדושים תהיו הוא על קדושת הזווג, ומה שביאר מענין קדושת הזווג נבאר עוד לקמן.

ודע כי כפי מה שיתקדש האדם בשעה ההיא כך מושך לבנו נשמה קדושה, וכן פירש בזוהר (פ' שמות דף יא ע"ב) זה לשונו וילך איש מבית לוי (שמות ב, א) דא גבריאל, כמה דאת אמר (דניאל ט, כא) והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון וגו', מבית לוי דא כנסת ישראל, דאתיא מסטרא דשמאלא, ויקח את בת לוי דא נשמתא, דתנינן בשעתא דאתייליד גופא דצדיק בהאי עלמא קודשא בריך הוא קרי ליה לגבריאל ונטיל ההיא נשמתא דצדיק די בגנתא ונחתא ליה להאי גופא דצדיקא דאתייליד בהאי עלמא, ואיהו אתפקד עלה ונטיר לה, ואי תימא ההוא מלאכא דאתמנא על רוחיהון דצדיקיא לילה שמיה ואת אמרת דאיהו גבריאל, הכי הוא ודאי, בגין דאתי מסטרא דשמאלא, וכל מאן דאתי מסטרא דשמאלא הכי איקרי. וילך איש דא עמרם, ויקח את בת לוי דא יוכבד, ובת קול נחתת ואמרת ליה לאזדווגא בה, דהא קריב זימנא דפורקנא דישראל על ידא דברא דאתייליד מנייהו, וקודשא בריך הוא סייע ביה, דתנינן שכינתא שריא על ערסייהו ורעותא דילהון בדבקותא חדא הוה בה בשכינתא, ועל דא לא אתעדי שכינתא מההוא ברא דאולידו לקיימא, דכתיב והתקדשתם והייתם קדושים, בר נש מקדש גרמיה מלרע קודשא בריך הוא מקדש ליה לעילא, כמא דרעותא דילהון הוה בדבקותא דשכינתא הכי אתדבקא שכינתא בההוא עובדא ממש דעבדו.

אמר רבי יצחק זכאין אינון צדיקיא דרעותא דילהון בדבקותא דקודשא בריך הוא תדיר, וכמה דאינון מתדבקין ביה תדיר, הכי נמי איהו אתדבק בהו ולא שביק לון לעלמין. ווי לרשיעיא דרעותא דילהון ודבקותא דילהון מתרחקא מניה, ולא די להו דמתרחקן מניה אלא דמתדבקן בסטרא אוחרא. תא חזי עמרם דאתדבק ביה בקודשא בריך הוא נפיק מניה משה, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד בזוהר (פ' חיי שרה שלהי דף קל) זה לשונו כגוונא דא כל בר נש דעלמא איהו כליל מעילא ותתא, וכל אינון דידעין לאתקדשא בהאי עלמא כדקא יאות, כד אולידו בר משכין עליה רוח קדושה מאתר דכל קדושין נפקין מניה, ואלין איקרון בנין לקודשא בריך הוא, בגין דגופא אתעביד בקדושה כדקא יאות, הכי נמי יהבין ליה רוחא מאתר עילאה קדישא כדקא חזי, והא אתמר, עד כאן לשונו.

ודע כי מציאות קדושת הזווג תלוי בידיעת האדם כיצד יתדבק בהקדוש ברוך הוא וידע לזווג המדות במציאות רוחני, כי כמו שידע להפשיט גשמות הדברים למעלה, כך ידע לפשוט מחשבתו מלחשוב בפועל ההוא לכנוס עצמו לתענוג הבלי העולם הזה, כי המכוון בפועל הזה לתענוג הוא מתדמה אל הבהמה, וכמו שכתבנו בשער זה בפרק ד' בענין מקדש עצמו למטה, וכמו שהארכנו בשער האהבה פרק עשירי בפירוש

מאמר רשב"י ע"ה, ולכן אמר במאמר הזה שלפנינו זכאין אינון צדיקיא דרעותא דילהון בדבקותא דקודשא בריך הוא תדיר, כי הצדיקים שכוונתם לעולם להתדבק בו גם בעת ההיא אינם נפרדין ממנו, והיינו דקאמר תדיר.

והמשל בזה, אל מציאות כוונת האכילה שכתבנו למעלה בפרקים הקודמים, שעם היות כלי האברים נהנים מהאכילה ההיא המחשבה דבקה למעלה לחשוב ברוחניות האכילה, גם בענין הזה הוא מציאות הזווג.

ומה שצריך המעיין לדעת כיצד יפשוט עצמו בזווג מבחינת יצר הרע מכל וכל, הוא שיחשוב שבחינת האבר ההוא הוא אבר כשאר רמ"ח אברי האדם, מהם נגלים מהם נסתרים, והרי קודם חטא אדם הראשון נאמר (בראשית ב, כה) ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו, ואמרו רבותינו ז"ל בויקרא רבה ריש פרשת אחרי מות רבי לוי בשם רבי שמעון בן מנסיא, תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה, עיין שם. וכן אמר בתיקונים (דף י ע"ב) בקדמיתא כתנות אור דבהון עקבו מכהה גלגל חמה וכו', ובודאי כי גם שאר אבריו בערך זה היו מאירים יותר ולא היה שולט בהם יצר הרע, ולכך ולא יתבוששו, ומי גרם להם הבושת, מצד הערוה שהוא יצר הרע שפגמו, אבל קודם היה האבר הזה להם כיד ורגל, אחר שמצות של יחוד איש ואשתו על ידי האבר זה הרי הוא כהנחת תפלין ביד שמאל ותפלין של ראש במוח, וכמו שאלו אין בהם יצר הרע כן באבר ההוא המקיים בו מצות פריה ורביה שנצטווה אדם הראשון, קודם החטא, הכל אחד ואין ראוי שיהיה בו יצר הרע, ומי גרם היות בו יצר הרע ושיצטרך כיסוי ושיאמר עליו ערו"ה, העון שבו היה הפגם שהוא ר"ע ו"ה, ומשך בערלתו, ונתגשם, ושלט באבר הזה.

ועיקר הצדיקים בעולם הזה הוא לתקן פגם אדם הראשון, כי אדם הראשון כלל כל הנשמות כלם חטאו, וכולם צריך שיתוקנו. והנה הצדיקים המתדבקים בהקדוש ברוך הוא בסוד מחשבתם מתקנים סוד המחשבה העליונה שבה פגם אדם הראשון, כדפירש בתיקונים (דף צט ע"ב) דאדם חב במחשבה וחוה במעשה עיין שם, ועוד עיין בדף קי"ג, ועל ידי תיקון המחשבה שהוא י' מתתקן בהכרח י' תתאה שבברית.

והטעם לזה הוא, כי בהיות האדם מחשבתו בענייני העולם בזנות ולבו אחר ענייני החומר, הרי י' שבברית נפגמת, כי מיד תהיה קשתו ננערת, כדכתיב (ויקרא יט, ד) אל תפנו אל האלילים ונטמתם בם, כדפי' בפרשת קדושים (דף פד ע"א) שהמסתכל באשה ומהרהר בה ביום מטמאים אותו בלילה, וטומאתו על ידי אות ברית שהיא י' הכוללת בה כל איברי הגוף.

וזה היה עון פגם האדם, שהשליט על כל גופו יצר הרע, ועקר עצמו מרוחניות הקדושה העליונה הפשוטה מיצר הרע, ונתלבש בחומר העולם וכוחותיו ובזנות וכיוצא משאר קליפות, שקליפת הזנות היא הכוללת הכל. ולכך אמרו רבותינו ז"ל שהקדוש ברוך הוא מתקנא בזנות יותר מכל שאר עבירות, והטעם הוא זה מפני שעוקר עצמו ואיבריו ונפשו מכל הקדושה ומתלבש כלו ביצר הרע, מה שאין כן לשאר העבירות, חוץ מענין האכילה שהיא עבירה כוללת גם כן המטמאה את הנפש, מפני שנעשית הטומאה ההיא חלק אבר בגופו, והזנות משתוה לה, שנאמר בה גם כן שם אכילה, שנאמר (משלי ל, כ) אכלה ומחתה פיה.

ובהיות האדם מתדבק בו בהקדוש ברוך הוא לעולם, ואינו חושב בענייני החומר ההוה ונפסד, ואינו מתאוה כי אם להתדבק בעיקר החיים המחיה לכל שהוא סוד האהבה שפי' בשער האהבה, ודאי אז אין קשתו ננערת, ולא יבא לידי טומאה בשום פנים, ואז זוגו יהיה קדוש ולא יהיה נמשך בצד יצר הרע כלל, אלא יהיה עניינו כמו שהיה אדם הראשון קודם חטאו, שהיה לבד לקיום מצוה, שבמצוה מתדמה לקונו, שפירש רשב"י ע"ה במאמר שהעתקנו מפרשת קדושים שכמו שהוא יתברך קדוש כך צונו שנהיה קדושים, כמ"ש בסוף המאמר, זכאין אינון ישראל דלא אוקים מלה דא אלא ביה ממש, דכתיב (ויקרא יט, ב) כי קדוש אני ה' וגו', ירצה שכשם שמציאות הזווג דהיינו "אנ"י ה'" נקרא קדוש, שהוא מופשט מיצר הרע, כן צריך שנדמה אליו, מפני שעיקר הקדושה נוגע לנשמותינו הרוחניות הנאצלות ממנו יתברך.

ואם ח"ו יחשוב במעשה הזה לתענוג ההבל, נמצא מלביש נשמתו הרוחנית ביצר הרע הפך מהכוונה האלהית, ולזה הזהירנו דוד המלך ע"ה (תהלים לב, ט) אל תהיו כסוס כפרד אין הבין וגו', ופי' שם בפרשת קדושים (דף פ ע"א) בריש פי' פסוק זה על ענין הזווג, זה לשונו זכאין אינון צדיקיא דמשתדלי באורייתא וידעי אורחוי דקודשא בריך הוא, ומקדשי גרמייהו בקדושה דמלכא, ואשתכחו קדישין בכלא, ובגין כך משלפי רוחא דקודשא מלעילא, ובנייהו כלהו זכאי קשוט ויקרון בני מלכא בנין קדישין, ווי להון לרשיעיא דכלהו חציפין ועובדייהו חציפין, בגיני כך ירתי בנייהו נפשא חציפא מסטרא מסאבא, וכמא דכתיב (ויקרא יא, מג) ונטמתם בם, אתא לאסתאבא מסאבין ליה. אל תהיו כסוס כפרד, דאינון מארי זנותא על כולא. אין הבין, דלא ישתדלון בני נשא באורחא דא, דאי הכי, כתיב הכא אין הבין, וכתיב התם (ישעיה נו, יא) והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה, והמה רועים לא ידעו הבין, כלומר הא מזדמנין אינון דאיקרון עזי נפש, מאי טעמא משום דלא ידעו הבין. והמה רועים, מאי רועים, אלין אינון מדברי ומנהיגי לבר

נש לגיהנם. לא ידעו שבעה, כמה דאת אמר (משלי ל, טו) לעלוקה שתי בנות הב הב, בגיני כך דאינון הב הב לא ידעו שבעה. כלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו, דהא תיירי דגיהנם נינהו, וכל דא מאן גרים להו, בגין דלא אתקדשו בההוא זווגא כמא דאצטריך, ועל דא כתיב (ויקרא יט, ב) קדושים תהיו כי קדוש אני, אמר קודשא בריך הוא מכל שאר עמין לא הוה רעותי לאתדבקא ביה אלא בישראל, דכתיב (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה', אתון ולא שאר עמין עובדי ע"א, ועל דא כתיב הכא קדוש, בגין כך קדושים תהיו כי קדוש אני ה' קדושים, תהיו דייקא, עד כאן לשונו.

הרי בעונש מי שאינו מקדש עצמו, ועיקר הקדושה תלוי בהיות האדם עוסק בתורה והוא דבק בה כראוי לא יבא לחשוב בזנות, וזה שאמרו בריש המאמר זכאין אינון דמשתדלי באורייתא. ועוד מבואר שם לעיל מזה בעונש עמי הארץ שאינם עוסקים בתורה שמושכין לבניהם נשמה שאינה קדושה, כי התורה תדריך האדם ותלמדהו כיצד יתקדש.

ומה שאמרו בסוף המאמר קדושים תהיו דייקא, נראה לי שהכוונה לדקדק מלת תהיו שהכוונה לשון הוויה, לרמוז על הוית הנשמות שיהיו בקדושה, שאם לא כן יאמר והתקדשתם כמו שאמר לפנים בפ'.

ואם תאמר, אם יקדש האדם מחשבתו ויסלקה מלחשוב בגשמות לא יבא לידי קישוי לעולם, והיאך אפשר שיהיה זווג נשמה עתה בזמנינו והיותו בקדושה, דהא תרי דסתרן אהדדי. יש לומר כי דרך התקדש האדם למדנו רשב"י ע"ה בכמה מקומות, האחד ברעיא מהימנא (פ' צו ריש דף לד) זה לשונו וקרבן דאתוון אינון י' באיש ה' באשה ו' בבן חתן ה' בכלה, זכאה איהו מאן דמקרב אתוון דידו"ד ביה ובאתתיה בבריה ובברתיה בקדושה בברכה בנקיו בענוה ובבשת פנים ובכל מדות טבין דכתיבין על מארי מתניתין, ומתחממין באישין קדישין דאש ואשה, דאינון אש עולה ויורד, קדש דעצי המערכה, דאינון עצי הקדש איברין קדישין, ואש של גבוה נחית דאיהו קדש הקדשים, ובגין תרין אישין אלין אמר הנביא (ישעיה כד, יד) על כן באורים כבדו ה'. דאינון אשין דשכינתא רבה, כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא (דברים ד, כד), ואינון אש עילאה כסא רחמים אש תתאה כסא דין, והיינו בינה ומלכות, מלכות אש עולה, בינה אש יורד, ידו"ד עמודא דאמצעיתא אחיד בתרווייהו, בינה יהו"ה מלכות, תפארת כד אחיד לון שריא עליה חכמ"ה דביה כ"ח מ"ה, דאיהו יו"ד ק"א וא"ו ק"א, כח דיליה יו"ד וא"ו דל"ת ה"א אל"ף וא"ו אל"ף וא"ו ה"א אל"ף, וכלהו מ"ב אתוון משתכחין בבר נש ובאתתיה ובבנוי, ובגין דא לית בר נש שלים אלא בבן ובת, ומאן דלית ליה בן דאיהו ו' אסתלק י', ומאן דלית

ליה בת לית ליה ה' דאיהי בת אסתליק ה' עילאה דאיהי אם מן בת זוגיה, דאתוון לא שריין דא בלא דא, ובגין דא באיש ובאשה בן ובת דאתעבידא כדקא יאות שריא עלייהו ידו"ד ואתקריאו בנים לקודשא בריך הוא, הדא הוא דכתיב (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם, עד כאן לשונו.

והנוגע לדרוש שלנו הוא ענין מ"ש ומתחממן באישין קדישין דאיש ואשה, כדפי' בפרקי רבי אליעזר שאיש ואשה שם י"ה נתון ביניהם, וכשאיש ואשה נוהגין כראוי שכינה ביניהם, ואם לאו חס ושלום שם י"ה מסתלק ונשארו אש ואש, ואש היא עד אבדון תאכל (איוב לא, יב). והנה האש שהוא באיש הוא נמתק יותר מדין האשה, כי האיש נתון הי' בין הא' ובין הש', אמנם אשה ה' בסופה, וסודו הוא אי"ש הוא אש יורד, אשה הוא אש עולה, ונודע כי כל ירידה הוא השפע היורד בירידה, כי כל היורד במהרה דרך ישר להשפיע, והנקבה הוא אור חוזר, ונקרא אשה שהוא אש עולה, והיינו עולה כדי לקבל, וצריך לכוון שאבריו מתחממין על ידי אש גבוה שהוא קדש הקדשים הנשפע מבינה שהיא קדש הקדשים, וכן מתחמם על ידי אש עולה מהשכינה, והוא מאש שבאשתו, וכמ"ש במאמר ידו"ד עמודא דאמצעיתא אחיד בתרוייהו, ואומר אחיד, נראה שמשמש אוחז משני האישים הנזכרים, דהיינו אומרו על כן באורים כבדו ה', כן הוא מתחמם באש קדש לשם מצוה, קדושת הזיווג. ועוד סוד אש הוא סוד שם אלדי"ם שעולה א"ש במילואו, והכס"א עולה אלהי"ם.

ופירש מורי ע"ה בענין מתחממין באישין קדישין, שהוא לשמור שלא יהיה התחממו מאש נכרית מנעמה, כדפי' בזוהר (פ' אחרי מות דף עז ע"א) זה לשונו וזמנין אשתכח דנפקת נעמה לעלמא לאתחממא מבני נשא, ואשתכח בר נש בקשרא דתיאובתא עמה, ואתער משנתיה ואחיד באנתתיה ושכיב עמה, ורעותא דיליה בההוא תיאובתא דהוה ליה בחלמיה, כדין ההוא בר נש דאוליד מסטרא דנעמה קא אתיא, דהא בתיאובתא דיליה אשתכח האי, כד נפקת לילית וחמאת ליה וידעת מלה והיא אתקטרת ביה וכו', אמר שם שהאדם ההוא ניזוק בכל חדש. זכאין אינון צדיקיא דמתקדשי בקדושה דמלכא, עלייהו כתיב (ישעיה סו, כג) והיה מדי חדש בחדשו, עד כאן לשונו.

וצריך לכוון שיצר הרע המתעורר לזווג הוא מצד הגבורה שהוא אש קדש, כדפי' בזוהר (פ' בראשית ריש דף מט) בפסוק (בראשית ב, ז) וייצר ה' אלהים את האדם, זה לשונו אבל וייצר ה' אלהים את האדם, דאתכליל ביצר טוב וביצר הרע, אמאי, אלא יצר הטוב ליה לגרמיה, יצר הרע לאתערא לגבי נוקבא, ומסטרא שמאלא איתער תדיר לגבי נוקבא. רזא דמלה, מכאן אוליפנא דצפון אתער תדיר לגבי נוקבא ויתקשר בהדה, ובגיני כך אקרי

אשה. ותא חזי, יצר הטוב ויצר הרע בגין דאתייהבת נוקבא ביניהו ואתקשרא בהדייהו, ולא מתקשרא עד דיצר הרע יתער לגביה ומתקשרן דא בדא, וכיון דמתקשרן דא בדא כדין אתער יצר הטוב דאיהו חדוה ואייתי לה לגביה, ולעילא סטרא דצפון ממש דאיהו חדוה בלא זוהמא דיצר הרע אחיד בה בקדמיתא, דכתיב (שה"ש ב, ח) שמאלו תחת לראשי, ולבתר וימינו תחבקני, וכדין אתייהבת ביניהו לאתקנא, ועל דא וייצר ה' אלהים שם מלא, לגבי תרין סטרין אלין יצר טוב ויצר הרע, את האדם הא אוקימנא, אבל דכר מנוקבא לא מתפרשן כחדא למהוי אפין באפין, עד כאן לשונו. הרי מבואר שלמעלה הגבורה שהיא השמאל שמשם נמשך היצר הרע הוא המעורר הזווג, ופי' כוונתינו מה שפי' לעיל שאין באצילות יצר הרע חס ושלום, וזהו שאמר בלא זוהמא דיצר הרע, שבהמשך הדין למטה בחיצונים נעשה יצר הרע בזוהמא, דהיינו שיתאוה יצרו להתענג וכיוצא, אבל למעלה הוא שמחה לבד המתעורר מהשמאל, והוא האש הרוחני בסוד שם אלהים, כמ"ש שיצר הטוב ויצר הרע נבראו בשם מלא ידו"ד אלהים, דהיינו ידו"ד יצר הטוב להתנהג הזכר שהם החסדים, ויצר הרע אלהים שהם הגבורות להנהגת הנקבה שהיא אשה אש ה', והיינו את האדם, שהם ייחוד זכר ונקבה פנים בפנים, וייחוד החסד והדין, ידו"ד אלהים. הרי בחשוב האדם בבחינת היצר לעוררו לשם קדושה הרי היצר מתקדש והוא דומה לשרשו העליון.

ונראה לי שאם בא לאדם קישוי שלא חשב לשם מצוה, ינעוץ צפרניו בקרקע, וכן יהרהר ביום המיתה, עד שתתבטל תאותו, ואחר כך בעת הזווג יחזור ויעורר עצמו לשם קדושה על דרך האמור בחשבו בשמות הקדושים האמורים, ובדרך זה שומר הטיפה מיצר הרע, שפי' בתיקונים (תיקון יז דף כז) זה לשונו וכגוונא דא בזווגא דבר נש צריך לנקי טפה מחטא דאיהו יצר הרע למהוי זרעא נקיה בה', הדא הוא דכתיב (בראשית מז, כג) הא לכם זרע, עד כאן לשונו.

ומכל מקום מפני שאי אפשר לאדם שיהיה נקי מיצר הרע מצד היותו מלובש בחומר היצר אחר חטא אדם הראשון, ובהכרח יש לחומר תענוג עם היות שיכוון כל מה שירצה, מטעם זה יטמא האדם בהוצאת הטיפה, שהרי נתלבש בו יצר הרע על כל פנים.

ובענין קדושת הזווג וכוונתו, ביארו בתיקונים (דף כה ע"א) שהוא דומה ליחוד שאדם עושה בתפלת י"ח, ואמר שם, שכמו שכשאדם מתפלל תפלת י"ח הוא בחשאי, כן הזווג צריך שיהיה בחשאי, זה לשונו בזמנא דאינון ביחודא חדא, צריכין ישראל למיקם בצלותא בחשאי, ורזא דמלה הביאו לה בחשאי, ובגין דא בעמדם ישראל בעמידה לאתער לגבה ח"י ברכאן בחשאי, לארקא לה ברכאן, אתמר בחיוון (יחזקאל א, כד)

בעמדם תרפינה כנפיהם, דלא צריך למשמע קלא. כגוונא דחנה דאתמר בה (שמ"א א, יג) וקולה לא ישמע. והכי צריכין ישראל לייחדא בבת זוגייהו בחשאי, בענוה ברתת ובזיע בכסוייא, כמה דאוקמוה קדמאין כמי שכפאו שד, דאיהו שד מן שדי, דבההוא זמנא אתעבר מתרעא, ודא רזא דמזוזה דאתמר בה (דברים ו, ט) וכתבתם על מזוזות ביתך, מזוזת כתיב הזמו"ת, ואם הוא אשתמע קליה מיד לפתח חטאת רובץ (בראשית ד, ז), ולא עוד אלא דאיהו זעיר במהימנותא, ולא למגנא אוקמוה קדמאין כל המשמיע קולו בתפלתו הרי זה מקטני אמנה, עד כאן לשונו לענין הזווג.

עוד שם בההוא זמנא דמיחדין ישקני מנשיקות פיהו, מאי נשיקות פיהו, תרין שפוון דליה ותרין דילה, אינון ארבע גדפין דחיוון דאתמר בהון (יחזקאל א, ו) וארבע כנפים לאחת להם, וכד אתכלאן תרין אנפין דיליה ותרין דילה, וד' דרועין דתרוייהו, אתמר בהו (יחזקאל שם) וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת מהם, ואינון ארבע אנפין ידו"ד, ארבע גדפין אדנ"י, בחיבורא חדא יאהדונק"י, עד כאן לשונו.

ומה שאמר ליחדא בבת זוגיה ברתת בזיע בכסויא, כן נראה גם כן בזוהר (פ' ואתחנן דף רסט ע"א) זה לשונו ובשכבך, לדברא גרמיה בדחילו דמאריה בקדושה בענוה, דלא אשתכח חציף לקבליה דמאריה, עד כאן לשונו. ובודאי שהמשמש בלי כיסוי הוא חציפותא, וכן אמרו בגמרא (נדה דף טז ע"ב ע' תוד"ה ומשתין) ג' הקדוש ברוך הוא שונאן ואחד מהם המשמש ערום. ומכל מקום לא אתא לאפוקי שישמש בלבושו, שהרי אמרו (כתובות דף מח ע"א) הוא בבגדו והיא בבגדה יוציא ויתן כתובה.

ופירש הרשב"י בתיקונים (תקון נח דף צב ע"א) זה לשונו ובההוא זמנא דאתפשטת מאלין לבושין, אתיחדת עם בעלה בקירוב בשרא, הדא הוא דכתיב (בראשית ב, כג) עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד, דכך דרכה לאתייחדא דכר ונוקבא בקירוב בשר, ודא דיבוקא דיחודא דלעילא דלא יהא דבר חוצץ, ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין דבר נש מצלי ומיחד קודשא בריך הוא בשכינתיה דלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר, בלא פירוד וקצוץ בין קודשא בריך הוא ושכינתיה, ורזא דמלה (שם ב, כה) ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו, ערומים בקרוב בישרא בלא לבושא כלל, עד כאן לשונו.

ונחזור למאמר מפרשת קדושים שהעתקנו לעיל, ונבאר בו איזה דבר לפי הפשט, שבמאמר זה נתבאר כוונת הזווג מה יהיה. אמר בגיני כך בעי בר נש למחדי לאתתיה בההיא שעתא, א' מן הכוונות הטובות שכתב הראב"ד ע"ה בשער הקדושה, כמו שהעתיק רבינו יעקב בעל הטורים בטור אורח חיים (סי' רמ), היא שיכוון למצות קיום

עונה שהיא מצות עשה (שמות כא, י) ועונתה לא יגרע, וזה שאמר בעי בר למחדי לאיתתיה לזמנא לה ברעותא חדא עמיה, ופי' שתהיה רצונה דבוק עמו שלא יהיה ביניהם שום קטיגוריא ומחלוקת אלא אהבה אחוה שלום ורעות, וביותר בשבת, וכן פירש בתיקונים (דף נז ע"א) שצריך לומר לה מילין דפיוסא, וכן פירש בפרשת בראשית (זוהר פ' בראשית דף מט ע"ב) זה לשונו מכאן אוליפנא, מאן דמתחבר באנתתיה בעי למפגע לה ולבסמא לה במלין, ואי לא לא יבית עמה, בגין דיהא רעותא דילהון כחדא בדלא אניסו וכו', ופירש שם מלי דרחימותא, זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה, עיין שם.

ויכוונו תרוייהו כחד לההיא מלה, פירוש שצריך לומר לה שתכוין דעתה אל הקדושה למשוך נשמה קדושה עם הזווג להוליד בנפשא ובגופא, להיותם דומות אל מציאות העליון, שכשם שעל ידי שזעיר ונוקביה מתדבקים בפנימיותם ובחיצוניותם כאחד, כן למטה צריך שידמו אל שרשם והיינו אומרו נפשא חד וגופא חד. ונראה מתוך הלשון שצריך לכוון, שכשם שגוף האדם נשלם מחסרונו דהיינו הצלע אשר לוקח מהאדם בהזדווגו, כן נשמתו גם כן חסרה מפני שגם כן הנשמות כאשר נאצלות מלמעלה הם נאצלות זכר ונקבה, כדפי' בזוהר (פ' לך לך דף צא ע"ב) בענין בת פלוני לפלוני, ולמטה הם נפרדות, ונמצא שבזווג הם משתלמין הנשמות זכר בנקבה, וכן במציאות גופם כדפי', והיינו נפשא חד וגופא חד, שכשם שיש אחדות בגוף כן בנפש. והקדמה זו מוכרחת ואמתית בלי שום פקפוק ואין כאן מקום להאריך.

כדין קודשא בריך הוא שארי באחד ואפיק רוחא דקודשא, הענין שכמו שבמציאות העליון יש לנו שאין האין סוף יתברך ויתעלה שורה אחדותו על הכסא פגום, אלא בהיותו כלו מתאחד כאחד אז הם מאירים מאור העליון, כן במציאות התחתון בהתאחדם בכוונה האמורה זוכים שיהיה להם נשמה קדושה, והיינו אומרו רוח דקודשא.

זכאין אינון דלא אוקים מלה דא אלא ביה ממש, דהיינו סוד האצילות העליון, והיינו אני ה', ולא בעולמות התחתונים. ואמר ועל דא קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם, הם סוד נפש רוח נשמה ההוים מצד הזיווג העליון, ודי למבין.

וכן ראוי לכוון מה שפי' רשב"י ע"ה (זוהר פ' בראשית דף יב ע"ב) פקודא שתיתאה, לאתעסקא בפריה ורביה, וכל מאן דאתעסק בפריה ורביה גרים להוא נהר למהוי נביע תדיר ולא יפסקון מימוי, וימא אישתלים בכל סטרין, ונשמתין חדתין מתחדשן ונפקין מההוא אילנא, וחיילין סגיאין אתרבאו לעילא בהדי אינון נשמתין, עד כאן לשונו לענייננו.

ומכלל קדושת הזווג שיהיה זיווגו פנים בפנים ולא פנים כנגד אחור, כדפירש בזוהר (פ' פקודי דף רנט ע"א) זה לשונו הכא הוא יחודא וקשורא כחדא, למהוי עילא ותתא חד בקישורא, דלא מתפרשן כל שייפן דא מן דא, ולאשתכחא כלא אנפין באנפין, ועל דא תנינן מאן דמשמש ערסיה מאחורא אכחיש תקונא דאסתכלותא אנפין באנפין לאנהרא כלא כחדא, ולאשתכחא אנפין באנפין בדבקותא כדקא יאות, כמד"א (בראשית ב, כד) ודבק באשתו, באשתו דייקא ולא אחרי אשתו, עד כאן לשונו.

וענין אחורי אשתו הוא הפיכת השלחן שאמרו במסכת נדרים (דף כ ע"א) חגרים מפני מה הויין מפני שהופכים את שולחנם, ופירש רש"י ע"ה שהופכים פנים כנגד עורף שבאין על נשותיהן שלא כדרכן, וכן כתב הרא"ש מפני שהופכים את שולחנם לשמש שלא כדרכה, ומדה כנגד מדה על שמטריח אותה על ארכובותיה לפיכך הבנים נכה רגלים, עד כאן לשונו. וכל מה שנמצא אחר כך בגמרא מהפיכת שולחן שהתירו בגמרא שאמר (שם דף כ ע"ב) ההיא דאתאי לקמיה דרב אמרה לו ערכתי לו שולחן והפכו, ואמר מאי שנא מבוניתא, כך הוא פירושו בודאי. וכתבתי זה לאפוקי מאותם המבטלים מהם המורא והבושת ומוציאים זרעם לבטלה, שהם משמשים בנקב הטמא מקום הוצאת הרעי, כי השימוש שם אי אפשר להוליד, והרי אמרו חגרים מפני מה הויין מפני שהופכים את שולחנם. וכתב הרמב"ם ע"ה בפרק כ"א מהלכות איסורי ביאה שלא יוציא זרע לבטלה (ה"ט), ואם השימוש שם הרי הוא לבטלה, וכן נראה מדברי הראב"ד ע"ה בשער הקדושה, שאין הכוונה בענין הפיכת השלחן האמור אלא פנים כנגד אחור, ועניינו לענין הולדה כדפי'.

ומורי ע"ה מצאתי שכתב דרכים שיתקדש האדם, ובכללם ביאר מקצת בקדושת התשמיש, ונעתיק דבריו הנה, זה לשונו דרך ירכב האדם על החיצוני, וכמה בחינות יש בו, שצריך אליו ערמה להנצל ממנו, עיקר שהכל תלוי בו הוא יסוד כל דבר ודבר לא יהיה לו אחיזה כלל ועיקר, כענין אומרו (ירמיה כב, יג) הוי בונה ביתו בלא צדק, וצדק היא המלכות, והיינו מי שכל מעשיו לשם שמים, סוד היחוד, שם היינו מלכות, שמים תפארת, והיות האדם מקדים שם שמים בכל מעשיו מיד הקליפה מסתלקת משם, אמנם אם לא יהיו מעשיו לשם שמים מיד הרעה קופצת שם ומולכת על הדבר ההוא. ולכך צריך האדם להיות מעשיו לשם שמים, במחשבה שיישר מחשבתו בפועל ההוא לשם יחוד קונו כנודע, ובדיבור יזכיר בפיו לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, ובמעשה שלא יהיה המעשה מקולקל, כי לא תועיל המחשבה והדיבור אחר שהכלי מכוער לא

ישרה, ולזה בהיותו בונה בית יהיה מחשבתו לעבודת קונו, ובדיבורו לשם שמים - הקדוש ברוך הוא ושכינתיה, ובמעשהו, ואז צדק ילין בענין ההוא והרעה נבדלת משם. **וזה** עיקר גדול בהולדה ביחוד איש ואשתו, שאין לך דבר שיקדם לילית הרשעה להמצא שם כי אם בפועל זה, מפני שהוא בנין גדול להוליד וולד של קימא בונה עולם, או להוליד לבהלה בניו לשם לילית, כדפי' בסבא (פ' משפטים דף צו ע"א-ע"ב) בעשוקים, או להוליד רשעים בני סמא"ל ולילית מחריבי עולם.

ולזה ענין זה קשה למאד, וצריך עניינים גדולים והכנות לברוח ממנה, וההכנה הראשונה היא טהרת האדם מעונותיו כל מה שאפשר בתשובה לפני קונו. ההכנה השנית לשמור עצמו מהחטא בהיותה נדה, שאז היא משותפת לאשתו, ואם יחטא אחריה נדבק בו אחר כך בוולדה. ההכנה הג' בטהרת האשה כדין וכשורה כנודע, וקציצת צפרניה שהם עשרים שגדלו בנדתה, שהם גורמים רעה לעולם, וכן קצת משערה, וכן נתבאר בפרשת אחרי מות בסופה (דף עט ע"א) וכן בזוהר (פ' פינחס שלהי דף רמח) תגנזם בחצרה בחור ידוע, ובבואה תשרפם, מפני שאותו החלק הוא לחיצוני חלק טומאתו, וצריך ביעור, ואין ביעור אלא שריפה. ההכנה הד' יחודו עמה בקדושה ובכוונת הלב ובהצנע, ובזוהר בפרשת ויקרא (דף יט ע"א) מפרש לחש אחד שיאמר בעת זווגו כדי להרחיק הרשעה הזאת ממנו, וכבר פירש בר"מ סימן דרך קדוש שיקדש עצמו בשעת התשמיש, ועיקר הכל שלא לאור הנר ובכיסוי, וכן שירחץ ידיו אחר חצות קודם הזווג כדי להעביר רוח הטומאה.

ועל דרך זה יתרחק האדם מכל הדברים הגורמים פגם לנפש, כי בכולם יש לה מבוא, ויתרחק מכל הדברים המטונפים ומכל המקומות שהמזיקים מצויים שם, כי כלם יגרמו לו רעה, וכן מבתי ע"א כגון בית תפלתם בתי ערכאות שלהם מקום כנסיותם, להתרחק מהזונה מד' אמותיה, ושלא להסתכל במחשבתו בזנותם וכיוצא, כי אלו הדברים גורמים רעה לאדם ומיד אשת זנונים רודפת אחריו להזנותו לאיסור במותר לו, וכיוצא מהדברים הרעים, בזולת כמה דברים אחרים כגון מכל מיני כשופים וקסמים והסתכל בם, כי האדם למקרה עמהם מפני שהם המזומנים לאדם כרגע, וזו שמחתם לדבק בו. ועל הכל יזהר מהיותו בעל מריבה וקטטה בתוך ביתו, שזהו ההכנה העיקרית אשר לה, כי מיד היא נמצאת שם. וכאשר ידע שהוא נגד החתן העליון והיא נגד הכלה העליונה, ובעשותו קטטה מבריח שלום מבין שניהם ומיד הרשעה נאחזת שם, אין ספק שיראה האדם שהוא פגם גדול. והמריבה בבית היולדת גורם סכנה לוולד ומיד היא נמצאת שם. והמריבה

במקום השמחה כגון חתן וכלה חס ושלום גורם רעה גדולה ונאחזת באותו הבית, כענין (ירמיה כב, יג) הוי בונה ביתו בלא צדק.

וכן יזהר מהדברים הנמאסים שהיא אוחזת בהם, ומלאכלן במקומות המטונפים, כי לא לחנם פי' (מכות דף טז ע"ב) אל תשקצו את נפשותיכם (ויקרא יא, מג) זה השותה בקרנא דאומנא, כי כל אלו הדברים גורמים שיקוץ הנפש ברשעה הזאת שמשכנה בטינופים. וכן יזהר שלא יהיה מלוכלך בידיו ומטונף בבגדיו, וכבר הזהירו רבותינו ז"ל בזה לתלמידי חכמים ופי' הטעם (שבת דף קיד ע"א) כל משנאי אהבו מות (משלי ח, לו), ודאי מות שהיא הוא בלי ספק. ולא יאכל במזדמן באקראי אם לא בכוונה בישיבה לכבוד קונו, שגם היא מזדמנת. ולא יברך בידים מסואבות ומזוהמות, וכל כיוצא, וכבר האריכו בזה חכמינו ז"ל, כל אלו מצות לא תעשה.

ויש מצות עשה, כגון ליזהר בהבדלה אחר שבירך, להתפלל עד הבדלם ממנו, שאז הם מתגברות, וצריך להאריך בפסוקי שמירה כפי כחו. וכן בצאתו מפתח ביתו, ומה גם בלילה, ושמירת קונו בפתח והוא יוצא ונבדל ממנה, והחיצוני לשמאלו, יתפלל שם לקונו על היות שמירתו עמו בדרכו, וזהו (תהלים פה, יד) צדק לפניו יהלך, דהיינו מדת צדק.

וכן במעשיו, כגון ברחיצת ידיו להגביר הימין על השמאל כדפי' בזוהר (פ' מקץ דף קצח ע"ב), וכן בכל פעם לא יגביר רגל שמאל על ימין ולא יד שמאל על יד ימין, אלא להפך יד ימין על שמאל רגל ימין על שמאל לעולם, ובכוונה להכניע החיצוני.

וכן בסעודותיו ובשמחותיו בחגיו ובמועדיו ובסוכתו לא יכנס ולא יתערב עמו, ויזמן עניים שהם משכן לקדושה כנודע. וצדקתו יקדים לכל דבריו, שבאותה פרוטה מזדמנת הקדושה מיד. ולא יוציא מפיו דבר נגד השטן, ולא יזכירהו, ולא יזרוק בכעס שהוא תקרובת לו, וכיוצא. ולא יקלל עצמו, ולא יאמר יהיה לשטן או בשעה רעה וכיוצא, כי הדבור גורם רע גדול. ולא יפחיד לקטן ויאמר חתול קחהו, גמל קחהו, כלב קחהו, נשכהו, וכיוצא, שהוא נקרא כלב וחתול וכל שמות הרעים להרע, עד כאן לשונו.

נשאר עלינו לבאר הזמנים לקדושת הזווג להמשיך נשמות קדושות, הזמן המיוחד הוא בחצות לילה או אחר חצות, והיינו לשאר העם, ולתלמידי חכמים בליל שבת בחצות או אחר חצות, וכבר העתקנו לשון הזוהר לעיל בפרק ז.

ובענין מה שכתב מורי ע"ה שההכנה הראשונה לזווג הוא הטהר האדם מעוונותיו, כן ביאר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' בראשית דף נד ע"א) והעתקנו לשונו לעיל בפרק ה, שכמו

מה שאדם נמשך כך מושך נשמה לבנו, ואם נמשך אחר הקדושה מושך נשמה קדושה, ואם ח"ו נמשך אחר הטומאה כן מושך מסטרא אחרא נשמה טמאה.

ולכן מלבד התשובה שצריך לעשות בשעת ההולדה, צריך להקדים התשובה כדי שתזדמן לו אשה כשרה ויצא זרעו נקי בלי פסולת, וכמו שביאר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' ויחי דף רכט ע"א) בפסוק המלאך הגואל אותי מכל רע (בראשית מח, טז), זה לשונו רבי חייא פתח ואמר (משלי יט, יד) בית והון נחלת אבות, וכי נחלת אבות אינהו, והא קודשא בריך הוא יהיב כלא לבר נש וכיון דאחסין ביתא לבר נש וממונא זימנין דיחסין כלא לבריה ויהא אחסנא דאבות, אבל ומה' אשה משכלת, בגין דאתתא כד אחסין לה בר נש מעם קודשא בריך הוא אחסין לה, דהא לא יחסין לה קודשא בריך הוא לבר נש אלא כד מכריזין עליה ברקיעא, דקודשא בריך הוא מזווג זווגין עד לא ייתון לעלמא, וכד זכו בני נשא לפום עובדיהון הכי יהבין להון אתתא, וכלא אתגליין קמיה דקודשא בריך הוא, ולפום עובדין דזכאן הכי מזווג זווגין, ולזמנין דקא סליקו בטיקלין, ואיסטי ההוא בר נש אורחיה, סליק זיווגיה לאחרא עד דיכשר עובדוי, וכד יכשר עובדוי או יתמטי זמניה, איתדחי גבר מקמי גבר, ואתי האי ונטיל מדיליה, ודא קשי קמי קודשא בריך הוא מכלא לדחייא בר נש מקמי גברא אחרא, ובגין כך הקדוש ברוך הוא איהו יהיב אתתא לבר נש, ומניה אתיין זווגין, ועל דא (משלי יט, יד) ומה' אשה משכלת, בגין כך קודשא בריך הוא יהיב כלא לבר נש.

ואי תימא אשה משכלת ולא אחרא, תא חזי אף על גב דקודשא בריך הוא אזמין טבאן לבר נש למיהב ליה, והוא אסטי אורחוי מעם קודשא בריך הוא לגבי סטר אוחרא, מההוא סטר אוחרא דאתדבק ביה ייתי ליה מאן דייתי כל קטרוגין וכל בישין, ולא אתיין ליה מעם קודשא בריך הוא, אלא מההוא סטר בישא דאתדבק ביה באינון עובדין דעבד, ועל דא אתתא דלאו איהי משכלת קרא על דא שלמה המלך ע"ה (קהלת ז, כו) ומוצא אני מר ממות את האשה, בגין דבחובוי דבר נש הוא משך עליה, באינון עובדין דעבד, וכד קודשא בריך הוא אתרעי ביה בבר נש בגין עובדוי דכשרן, איהו אזמין ליה אינתו דאיהי משכלת ופריק ליה בפורקן מגו סטרא אחרא, ועל דא אמר יעקב (בראשית מח, טז) המלאך הגואל אותי מכל רע, דלא אזדמנת לי אתתא דאיהי מגו סטרא אחרא, ולא ארע פסול בזרעי, דכלהו צדיקי ושלימו בשלימו, בגין דאתפרק מכל רע, ויעקב לא אתדבק בההוא סטרא אחרא כלל, ועל דא המלאך הגואל אותי מכל רע, עד כאן לשונו.

הרי שלא יזכה אדם אל בת זוגו מסטרא דקדושה עד שייטב מעשיו, כענין יעקב שבשביל שלא נתדבק בסטרא דרע זכה אל בת זוגו ויצא זרעו נקי בלי פסולת, שהאשה כמו הארץ,

ואם אין אדם זורע בארץ ראויה לא יוציא צמחים טובים, ואם תהיה הארץ ראויה לזרוע יוציא צמחים כראוי. ולכן צריך תשובה ותפלה, כמו שנאמר (תהלים לב, ו) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, ואמרו ז"ל (ברכות דף ח ע"א) לעת מצוא זו אשה, הרי שמלבד היותו חסיד צריך תפלה. והטעם, כי כשאין פוגע בבת זוגו צריך לחזור בגלגול עד יפגע בה, ונמצא כל טרחו בהבל, וכן מבואר בזוהר פרשת משפטים.

ובתיקונים (דף ל ע"א) אמר חובא דא דערב בר נש טיפה בוכרא בנשכ"ז, דא גרים דנטיל אחר בת זוגיה, ואיהו מדה לקבל מדה, ובגין דא (שמות כג, יט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו. דההוא בר דאיהו ערבוביא, דנפיק כלאים מאתתא דלאו מניה, איהו כנגדו, ובגין דא, זכה נעשה עזר, בת זוגיה דאיהי עזר ליה באורייתא בפקודא בדחילו ברחימא, עזר לו בעלמא דין ובעלמא דאתי. ואם לאו אחרא דלאו איהי מניה איהי כנגדו, לאובדא ליה מתרין עלמין, וכל דא גרים ליה בגין דלא נטיר טפה קדמאה לבת זוגיה. ועם כל דא אם חזר בתיובתא אתמר (ישעיה ו, י) ושב ורפא לו, ויהיב ליה בת זוגיה, דאתמר בה (משלי ג, ח) רפאות תהי לשרך, ואיהי דיוקנא דאורייתא דאיהי אסוותא ואיהי חיים, הדא הוא דכתיב (שם ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, ואתתא איהי בדיוקנא, הדא הוא דכתיב (קהלת ט, ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת, עד כאן לשונו.

ועוד בתיקון טו (דף ל ע"ב), זה לשונו ורזא דמלה, כל מאן דמזלזל בנהמא, בפירורין דנהמא דאינון טפין בכזית, עניות קא רדיף אבתריה, אלא צריך לנטרא טפין דיליה דלא יזרוק לון באתר דלא אצטריך, ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין אוקירו לנשייכו בגין דתתעתרו, ואוקירו להו לנטרא טפה קדמאה דלא יעביד בה פסולת, עד כאן לשונו.

נשאר עלינו לבאר הזמנים המיוחדים לקדושת הזווג להמשיך נשמות קדושות, הזמן המיוחד הוא בחצות הלילה לשאר העם, או אחר חצות, ולתלמידי חכמים בליל שבת בחצות או אחר חצות, וכבר העתקנו לשון הזוהר לעיל בפרק ז.

ועוד אמרו במדרש (הנעלם פרשת וירא דף קיב ע"א) זה לשונו רבי יוסף כד הוה נחית לבבל חמא אינון רווקיא דהוו עיילי ביני נשייא שפיראן ולא חטאן, אמר לון לא מסתפי אלין מיצר הרע, אמרו לאו מקונדיטון קדישא קא אתינא, מקדושתא דקדושתא אתגזרנא, דאמר רב יהודה אמר רב צריך אדם לקדש עצמו בשעת תשמיש ונפקי מניה בני קדישין בני מעלי דלא מסתפו מיצר הרע, שנאמר (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים. רבי אבא אמר מאי דכתיב (יחזקאל כ, כ) ואת שבתותי קדשו, אלא אין עונתן של תלמידי

חכמים אלא משבת לשבת, ומזהר להו, דהואיל ותשמיש המטה דמצוה הוא קדשו, כלומר קדשו עצמכם בשבתותי בההוא תשמיש דמצוה, עד כאן לשונו.

והחמירו בזוהר (פ' תזריע דף מט ע"ב) מי שאינו נוהג הקדושה הזו, ואמר שהמזדווג באשתו קודם חצות מושך נפש מסטרא אחרא, ועליו נאמר (משלי יט, ב) גם בלא דעת נפש לא טוב, וכן ואץ ברגלים חוטא, ואמר מאן דאיהו אץ ודחי שעתא בלא רעותא קדישא, חוטא ודאי בכלא. ואמר שעל זה נאמר (תהלים לב, ט) אל תהיו כסוס כפרד אין הבין, ואמר במא אתפרשן בני נשא מסוס ופרד, בקדושה דגרמייהו, לאשתכחא שלימין ורשימין מכלא, ואמר שעל זה צוותה תורה והתקדשתם והייתם קדושים, אי אינון מתרחקן אן הוא קדושה דילהון. ולזה צריך לגעור ביצרו, ואם יבואו הרהורים יבטלם בדברי תורה שהיא התבלין ליצר הרע, ויזכור לו יום המיתה. ומכל מקום צריך להיות ערום ביראה, שאם יראה שיתגבר עליו יצרו ויבא להוציא שכבת זרע לבטלה, מוטב שיעבור על עשה, ולא על לאו שהוא נקרא רע וחייב מיתה ושאר העונשים שיתבארו במקומן.

עוד ביאר רשב"י עליו השלום (פ' בראשית דף מט ע"ב) הזמנים הראויים לזווג, זה לשונו פתח רבי שמעון ואמר, וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין בית אל ובין העי (בראשית יג, ג), וילך למסעיו, למסעו מבעי ליה, מאי למסעיו, אלא תרין מטלנין אינון, חד דידיה וחד דשכינתא, דהא כל בר נש בעי לאשתכחא דכר ונוקבא, בגין לאתתקפא מהימנותא, וכדין שכינתא לא אתפרשא מניה לעלמין.

ואי תימא מאן דנפיק לאורחא דלא אשתכח דכר ונוקבא שכינתא אתפרשא מניה, תא חזי האי מאן דנפיק לאורחא וסדר צלותא קמי קודשא בריך הוא בגין לאמשכא עליה שכינתא דמריה, עד דלא יפוק בזמנא דאשתכח דכר ונוקבא, כיון דסדר צלותיה ושבחיה ושכינתיה שריא עליה יפוק, דהא שכינתא אזדווגת בהדיה בגין דישתכח דכר ונוקבא, דכר ונוקבא במתא דכר ונוקבא בחקלא, הדא הוא דכתיב (תהלים פה, יד) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו.

תא חזי, כל זמנא דבר נש אתעכב באורחא בעי לנטרא עובדוי, בגין דזווגא עילאה לא אתפרשא מניה וישתכח פגם בלא דכר ונוקבא, במתא אצטריך כד נוקביה עמיה, וכל שכן הכא דזווגא עילאה אתקשרת ביה, ולא עוד אלא דהא זווגא נטיר ליה באורחיה ולא מתפרשא מניה עד דיתוב לביתיה. בשעתא דעאל לביתיה בעי לחדתא לביתיה, בגין דביתיה גרמה ליה ההוא זווגא עלאה, כיון דאתא לגבה בעי לחדתא לה בגין תרין גוונין,

חד בגין חדוותא דההיא זווגא דחדותא דמצוה היא, חדוותא דשכינתא איהו, ולא עוד אלא דאסגי שלום לתתא, הדא הוא דכתיב (איוב ה, כד) וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא, וכי לא אפקיד לאתתיה חטא איהו, הכי הוא ודאי, בגין דגרע יקר זווגא עלאה דאזדווגת ביה, דביתהו גרמא ליה. וחד, דאי מתעברא אתתיה זווגא עילאה אריקת ביה נשמתא קדישא, דהאי ברית אקרי ברית דקודשא בריך הוא. ועל דא בעי לכוונא בחדוותא דא כמא דבעי בחדווא דשבת דאינהו חכימין, ועל דא וידעת כי שלום אהלך, דהא שכינתא אתיא עמך ושרייא בביתך, ועל דא ופקדת נוך ולא תחטא, מאי ולא תחטא, לשמשא קמי קודשא בריך הוא חדוותא דמצוה.

כגוונא דא, תלמידי חכמים דמיתפרשן מנשייהו כל אינון יומין דשבתא בגין לאתעסקא באורייתא, זווגא עילאה אזדווג בהו לא מתפרשא מנייהו, בגין דמשתכחי דכר ונוקבא, כיון דעאל שבת בעיין תלמידי חכמים לחדתא לביתייהו בגין יקר זווגא עלאה, ולכוונא לבייהו ברעותא דמאריהון, כמא דאתמר.

כגוונא דא, האי מאן דאיתתיה ביומי מסאבו דילה, ונטיר לה כדקא יאות, כל אינון יומין זווגא עילאה אזדווג בהדיה וישתכח דכר ונוקבא, בגין דאתדכיאת אתתיה בעי לחדתא לה חדוותא דמצוה חדוה עילאה. וכלהו טעמא דקא אמרן בחד דרגא סלקין, סתמא דמלה כל אינון בני מהימנותא בעיין לכוונא לבא ורעותא בהאי.

ועוד בענין החבור של אדם לאשתו, מה שחבר הרב רבינו משה בר נחמן ז"ל (אגרת הקדושה) דע כי בהיות אומת ישראל מיוחדת להקדוש ברוך הוא, והבדילה בתורתו הקדושה מכל האומות עובדי עבודת אלילים, כאשר הוא יתברך [נבדל] מכל מה שזולתו, כאומרו יתברך (ישעיה מג, כא) עם זו יצרתי לי וגומר, ואמר במקום אחר יי' אחד, לגזירה שוה, וזה שאנו אומרים (מנחה דשבת) אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד. ואחר כך אמר יצרתי לי, כלומר הבדלתי לי להיות מיוחד לכבודי, כאומרו (ויקרא כ, כו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי.

וכבר ידעת כי העבדים הנהגתם כפי מה שהם רואים בהנהגת אדוניהם, והוא יתברך שהוא אדוננו ואנחנו עבדיו הנה הוא קדוש שאין קדוש כמותו, וצוה לנו להיותנו קדושים כאשר הוא קדוש, ופירשו רבותינו זכרונם לברכה בפסוק (דברים כח, ט) והלכת בדרכיו, מה הוא קדוש אף אתה היה קדוש, מה הוא חנון אף אתה היה חנון. ואם כן נמצאו כל ישראל הנהגותיהם מיוסדות על יחוד השם הגדול יתברך, לפיכך מתדמין אליו בכל מעשיהן, והוא יתברך אמר (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים, ומאחר שכל מעשינו כדמיון מעשה השם יתברך, נמצא שכל זמן שאנו עושין הטוב והישר

שאנו מקדשין שמו הגדול, כאמרו (דברים ד, ח) ומי גוי גדול אשר לו חקים וגומר, לפי שאנו מתדמים לבוראנו יתברך, וכל זמן שלא נתנהג כשורה וכל מעשינו מקולקלים אנו מחללין בהם שם שמים, אחר שאנו מתדמין לו, והנה מעשינו מכוערים. ועל זה אמרו במסכת יומא (דף פו ע"א) בזמן שאדם קורא ושונה ומשאו ומתנו באמונה, עליו הכתוב אומר (ישעיה מט, ג) ויאמר לי עבדי אתה וגומר, אבל בזמן שאדם קורא ושונה ואין משאו ומתנו באמונה, מה בני אדם אומרים עליו, ראיתם פלוני כמה מקולקלין דרכיו ומעשיו, ועליו הכתוב אומר (ירמיה לו, כ) עם יי' אלה ומארצו יצאו, ונמצא שם שמים מתחלל. והטעם על כל זה שאמרנו כי מאחר שאנו מתדמין לו במעשינו, הנה קדושת השם וחלולו תלויין במעשינו.

ואחר שהודענוך כל זה, דע כי בהיות החומר של אדם וטבעו סבת היותו רע או טוב מצד תכונת המזג כפי הטפה שנתהוה ממנה, ונמצא חיבורו סבת קדושת השם או חלולו כפי הבנים שיוליד, צוה אותנו על זה והזהירנו ואמר כי נצטרך לקדש עצמנו בשעת תשמיש כאשר באה הקבלה בפסוק (ויקרא טו, לא) והזרתם את בני ישראל. ומפני שזו היא סבה להוליד אדם בנים צדיקים מקדשים שם שמים.

ואחר שהדבר כן תצטרך לדעת מה שאמרנו כי צריך האדם לקדש עצמו בשעת תשמיש, וקדושה זו נחלקת לחמשה חלקים, הדרך הראשון במהות החבור, הדרך השני בזמן החבור, הדרך השלישי במזון הראוי לחבור, הדרך הרביעי בכוונת החבור, הדרך החמישי באיכות החבור. והנני נכנס לבאר הדברים בענין שיספיק לפי הכוונה כל אחד המיוחד לו.

הדרך הראשון במהות החבור

דע כי חבור זה הוא ענין קדוש ונקי כשיהיה הדבר כפי מה שראוי ובזמן הראוי ובכוונה הנכונה, ואל יחשוב אדם כי בחבור הראוי יש גנאי וכיעור חס ושלום, שהחבור הראוי נקרא ידיעה, ולא לחנם נקרא כך (שמ"א א, יט) וידע אלקנה את חנה אשתו וגומר, וזהו סוד טפת הזרע כשהיא נמשכת ממקום הדעה והבינה והוא המוח. ודע שאילו לא היה בדבר קדושה גדולה לא היו קוראין אל החבור ידיעה. והשם יתברך ברא את הכל כפי מה שגזרה חכמתו, ולא ברא דבר שיהיה גנאי או כיעור, שאם יאמר שהחבור הוא דבר של גנאי הנה כלי המשגל הם כלי הגנות, והרי השם יתברך בראם במאמרו, דכתיב (דברים לב, ו) הוא עשך ויכוננך, ואמרו ז"ל במסכת חולין (דף נו ע"ב) שברא הקדוש ברוך הוא כונניות באדם. ובמדרש קהלת (ב, טו) אמרו, אשר כבר עשוהו (קהלת ב, יב) מלמד שהוא ובית דינו נמנו על כל אבר ואבר והושיבוהו על כנו, ואם כלי המשגל כלי

גנאי היאך ברא השם יתברך דבר שיש בו משום חסרון או גנות, חלילה, אלא פעולותיו של הקדוש ברוך הוא תמימות, שנאמר (דברים לב, ד) הצור תמים פעלו, והשם יתברך טהור עינים מראות ברע (חבקוק א, יג), אין לפניו ענין קלקול או גנאי, והוא ברא איש ואשה, וברא כל אבר ואבר שבהם והכינם על מתכונתם, ולא ברא בהם דבר גנאי.

והעדות הברורה מה שאמר במעשה בראשית (בראשית ב, כה) ויהיו שניהם ערומים וגומר, כל זה קודם שחטאו לפי שהיו עסוקין במושכלות וכל כונתם לשמים, ולא היו בעיניהם אלא כעינים ושאר אברי הגוף, אמנם כשנטו אחר ההנאות הגופניות ולא נתכוונו לשם שמים אמר (שם ג, ז) וידעו כי ערומים הם. ופירושו כי כאשר הידים בעת שכותבין ספר תורה בטהרה הם מכובדות ומשובחות, וכשגונבות או עושות דבר מגונה הם מגונות, כך הם כלי המשגל לאדם ולאשתו קודם שחטאו, וכמו שיש בכל אבר ואבר מהאיברים מהלל ושבח בעשות הטוב, וגנאי בעשות הרע, כך היה לאדם הראשון בכלי המשגל.

נמצא כי הקדוש ברוך הוא כל דרכיו משפט וטהרה ונקיות, ונמצא הכעור כלו מצד פעולת האדם, על זה אמר שלמה ע"ה (קהלת ז, כט) לבד ראה זה מצאתי אשר עשה וגו', כלומר אין בכל אברי האדם מצד הבריאה דבר קלקול או כיעור כי הכל בחכמה עליונית דבר מתוקן וטוב ונאה, אבל האדם בהיותו סכל מביא כיעור בדברים שאין בהם כיעור מתחלה, והבן זה מאד.

והנה סוד הידיעה שאני רומז לך, הוא סוד היות האדם כלול בסוד חכמה ותבונה ודעת, כי האדם הוא סוד הדעת, וזהו סוד איש ואשה בסוד דרכי הקבלה הפנימית, ואם כן ענין החבור הוא ענין עלוי גדול כפי הראוי, ואמרו ז"ל, בשעה שאדם מתחבר לאשתו בקדושה שכינה שרויה ביניהם, סוד איש ואשה נתחממו שכינה מסתלקת מביניהם ישאר אש ואש, כדגרסינן בסוטה (דף יז ע"א) היה דורש רבי עקיבא איש ואשה זכו שכינה ביניהם לא זכו אש אוכלתם, פירוש כשהאדם מתחבר לאשתו בקדושה שכינה ביניהם, תמצא בשם האיש יו"ד ושם האשה ה', הרי זה שמו של הקדוש ברוך הוא מצוי ביניהם, אבל אם לא נתכוונו לחבור קדושה אלא למלאת תאותם ומתוך התאוה והחמוד נתחממו באש, יו"ד של שם האיש וה' של שם האשה שהוא י"ה מסתלק מביניהם ונשאר אש ואש. ואל זה הסוד נתכוונו ז"ל באמרם (נדה דף לא ע"א) שלשה שותפין יש בו באדם ואלו הן, איש ואשה וקודשא בריך הוא. ואם היה הדבר גנאי היאך היו כוללים את השם יתברך בדבר שהוא כך.

והנה השם יתברך אמר לאברהם בענין מולד יצחק, וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן (בראשית יז, יז), ובענין רבקה, ויעתר יצחק ליי' וגו' (שם כה, כב), ובענין רחל ולאה, ויפתח את רחמה (שם כט לא, ל כב), ובענין אלקנה וגו', והנה בכלל הברכות לא תהיה משכלה ועקרה (שמות כג, כו). ועוד גרסינן בחגיגה שלש מפתחות לא נמסרו ביד שליח ואחד מהן ההריון, שנאמר ויפתח את רחמה וגו', ואלו היה בדבר גנאי מה לו להקדוש ברוך הוא לעשותו בלי שליח.

ובבראשית רבה (פה, ח), ויט אליה אל הדרך (בראשית לח, טז), בקש יהודה לעבור, רמז הקדוש ברוך הוא למלאך הממונה על התאוה. בא להודיע כי כוונת השם יתברך וחפצו היתה בחבור זה, ולפיכך נולדו שניהם תאומים שניהם צדיקים שניהם טהורים כדוגמת שמש וירח, פרץ וזרח, והבן, כי כצורת סדרי עולם נולדו ואין בחבור שלהם גנאי, כאשר אין גנאי בתיקון סדרי עולם כללם ופרטם.

ובענין רות נאמר (רות ד, יג) ויתן יי' לה הריון וגו', ואלו היה בדבר גנות הרי כבר נאמר (חבקוק א, יג) טהור עינים מראות ברע. אלא כשיהיה החבור לשם שמים אין דבר קדוש ונקי למעלה הימנו, ולפיכך נאמר בחבור הצדיקים (ירמיה א, ה) בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו'. אבל ברשע הפריץ, אותה הטפה כלה טמאה, אין לשם חלק בה, ועליה נאמר (תהלים נח, ד) זורו רשעים מרחם. אבל בחבור האדם אל אשתו כראוי פירשו ז"ל שהוא כדמיון שמים וארץ, שנאמר (זכריה יב, א) נאם יי' נוטה שמים ויוסד ארץ ויוצר רוח אדם בקרבו, ואומר (עמוס טו, ו) ואגודתו על ארץ יסדה, והם אגודה אחת לברוא אדם. וזהו נעשה אדם בצלמנו (בראשית א, כו), כלומר גם אני שותף בבריאת האדם, והשותפות הזו כי מן האב והאם נמשכין כל סדרי הגוף, והשם יתברך זורק בו נשמה, כאמרו (בראשית ב, ז) ויפח באפיו נשמת חיים, ואומר (קהלת יב, ז) וישוב העפר אל הארץ כשהיה וגו'.

ואחר שהודענוך על סוד הדרך האחד מן החבור, נודיעך הדרך השני, והוא הפך הראשון, כי בזמן שאין אדם מתכוין לשם שמים, הנה אותו הזרע הנמשך הוא טפה סרוחה אין לשם חלק בה, ונקרא משחית דרכו על הארץ, והנה גופו כלו לבהלה, וכאילו נוטע אשרה ומפטם עגלים לע"א בהיותו זרע מקולקל וטפה שנזרקה בסלון ממאיר, ועליו נאמר (תהלים נח, ד) זורו רשעים מרחם, והנה צוה הקדוש ברוך הוא בתורה ואמר (ויקרא כ, כו) והייתם לי קדושים וגו'.

השער השני בזמן החבור

הנה השם יתברך אמר בתורה (שמות כא, י) שארה כסותה ועונתה לא יגרע, ועונה האמורה בתורה מפורשת בגמרא (כתובות סא ע"ב), כי העונות משתנות כפי סדר כל בני אדם. ועכשיו נניח לדבר בעונת שאר בני אדם ונדבר בעונת תלמידי חכמים הראויה שהיא מלילי שבת ללילי שבת, ועל זה נאמר (תהלים א, ג) אשר פריו יתן בעתו וגו' זו היא עונת תלמידי חכמים (ע' כתובות סב ע"ב).

ודע זרע האדם הוא חיי גופו ומאור זהרו, כי הוא הדם המובחר והזך אשר בגוף, שאילו לא היה כן לא היתה צורת אדם בו אז, הנה הזרע הוא מחלקי הגוף ויש לו חלק מכל אבר ואבר, כי בידוע שלא יולד אזן מעין ולא עין מאזן, רק כל אבר נמשך מטבע אבר דומה לו, כמו שלא יצמח מזרע החטה פולין ועדשים, ולא מזרע אדם חמור או שור או שה, וכל אבר ואבר וכל צורה וצורה יש לו טבע מיוחד וכח ידוע שממנו נולד, ואין לחוש לסומא שמוליד פקח, כי כח האבר מצוי בטבע הכללי שבגוף.

ואם כן הזרע הוא חלק מכל אבר ואבר מאיברי הגוף, אין ראוי לאדם להיות מצוי אצל אשתו כתרנגול, כי אז היה כחו תשש ומאור עיניו מתמעט, וכל חלקי אבריו הולכים ודלים, אבל בהיות החבור בעונה הידועה שהיא מליל שבת ללילה שבת, שהוא סוד החזרת הגלגלים פנים ואחור בשבעת ימי השבוע, אז יוכל להשפיע כח בזולתו והוא לא יחסר דבר שיהיה נחלש עליו חולשא נראית, לפי שכבר קבל כח שיוכל להשפיע ממנו, ולפיכך אמר (תהלים א, ג) אשר פריו יתן בעתו, והיינו מליל שבת ללילה שבת, וסמיך ליה ועלהו לא יבול, כלומר והיה החבור לשם שמים ויבא לידי גמר מעשה.

וטעם היותו מליל שבת ללילה שבת, לפי שהשבת הוא יסוד עולם והוא דוגמת עולם הנפשות מטעם שבת ליי', וכוונו תלמידי חכמים מליל שבת ללילה שבת להוליד צורה הראויה לעבודת הבורא יתברך בעלת נשמה שכלית עליונה טהורה, כאמרו (שמות לא, יז) וביום השביעי שבת וינפש. והנה זאת הכוונה בעונת תלמידי חכמים, והבן מאד, כי לא שמו עונתן בימי הגופניות דהיינו ששת ימי המעשה כי אם ביום שכלו שבת ועולם הנפשות.

ואחר אשר עוררנוך על זה, נחזור למה שהיתה כוונתנו לסדרו, כי זמן החבור נחלק לג' חלקים, החלק האחד עונה בימים, השני זמן עונה מצד המזון, הג' זמן עונה מצד השעות. אמנם החלק האחד כבר בארנוהו בפרק זה, והחלק השני מן הג' חלקים שהוא זמן העונה מצד המזון תצטרך לדעת בע"ה.

דע כי המזון שאדם נזון בו צריך שלשה מיני שנויים, ולמדרגה הד' נהפך לזרע או לדם לבן מפרנס את הגוף, ואילו ישמש מטתו האדם סמוך לאכילה, הנה באותו זמן טבע

הגוף רותח, והדם מעורב ואינו זך וצלול, והנה אותה הטפה הנמשכת מעליו עכורה ומלוכלכת סרוחה ומטונפת, אינה נקיה ולא טהורה, ונמצא הולד מאותה טפה מיסוד עכור ומטונף, ועליה נאמר (איוב טו, לה) הרה עמל וילד און, ואומר (תהלים נח, ד) זורו רשעים מרחם, לפי שמטבע מזג הטפה שאינה זכה מחייב להיות הנוצר ממנה משוקץ ומטונף.

לפיכך צריך האדם לכוין שעת החבור בשעה שנפשו מיושבת עליו, ושקט טבע הגוף מרתיחת המזון שאכל, ונזדקק הדם וירדו הגשמים למקומם הטבעי, ואז יסודות גוף האדם מסודרות בסדר נכון, שהוא שמור לחצי הלילה האחרון. ועל זה אמרו ז"ל במסכת ברכות (דף ה ע"ב) אבא בנימין אומר כל ימי הייתי מצטער על שני דברים, על מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום וכו', ואמר רבי יצחק הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין לו בנים זכרים, שנאמר (תהלים יז, יד) וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים וגו', רב נחמן בר יצחק אמר אף אשתו אינה מפלת נפלים, כתיב הכא תמלא בטנם וכתיב התם (בראשית כה, כד) וימלאו ימיה ללדת וגו'. וצריך אני לעוררך על המדה הזו, ידוע שאין פתי או סכל בעולם סובר כי מפני נתינת המטה בין צפון לדרום זוכה אדם להיות לו בנים זכרים, ושלא תהא אשתו מפלת נפלים, כל שכן שיאמרו עמודי עולם אנשים חכמים ונבונים כאלו הדברים. אמנם כי הם דברו הדברים נרמזים כמנהגם הטוב בכל מקום, והנני מבאר, ידוע כי הקור החזק הוא לפאת צפון, והחום החזק לפאת הדרום, וחכמי האמת יודעים כי הרחקת האדם אל הקצוות אינו מדין הטוב והישר, אבל המדות הבינוניות הם המובחרות, ועל זה אמר שלמה ע"ה (קהלת ז, טז-יז) אל תהי צדיק הרבה ואל תרשע הרבה ואל תהי סכל, ולפי שצפון ודרום הם שני הפכים לחום ולקור, הסתירו דבריהם ורמזום ואמרו כי המשמש מטתו בהיות מזג גופו ממוצע בין החום ובין הקור, ואז יוכלו טבעיו לנוח ולא יזריע מהרה, אבל יוכל לבעול וימתין, ואז האשה מקדמת להזריע תחלה, ונמצא זרע האשה כדמיון חומר, וכי יבא אחר כך זרע האיש נמצא כדמיון היוצר שמצייר צורה בחומר, וזהו סוד שאמרו ז"ל (ע' נדה דף עא ע"א) בשכר שמשהין הצדיקים על בטן האשה הויין להו בנים זכרים, שנאמר (תהלים קכז, ג) הנה נחלת יי' בנים וגו'. ובהיותך מבין כל זה, תבין סוד הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין לו בנים זכרים, נמצא זה בחצי הלילה שכבר שקט הגוף מרתיחת טבע המזון שאכל, ומזג הגוף צח.

ומה שאמר בין צפון לדרום, בין הקור לחום, ידוע כי כל איש שנולד מטפה קרה יהיה לעולם פתי וסכל, ומי שנולד מטיפה חמה יהיה בעל חמה וכעס, אבל הנולד מטפה ממוצעת בין החום והקור יהיה לעולם חכם יקר רוח איש תבונה, ויהיה בדעותיו מעורב

עם הבריות, ועל זה נאמר (שמ"א א, יא) ונתת לאמתך זרע אנשים. ומה שדרשו ז"ל בגמרא ברכות (דף לא ע"ב) לא אוכם ולא חיור, [לא חכם] ולא טפש, ולא ארוך ולא גוץ, כי כל המדות הוות באדם בהיות מזגו בין קור לחום, שזה סוד בין צפון לדרום, וזהו סוד בנים זכרים שאמרנו.

אבל מה שאמרו אין אשתו מפלת נפלים, יש בענין זה עיקר גמור, והנני פותח לך שערי אורה בזה, כבר ידעת מה שאמרו ז"ל (יומא דף פב ע"ב) בענין ההיא עוברה שהריחה וכו' לחישו לה ולחיש, שזהו בין צפון לדרום, קרא עליה (ירמיה א, ה) בטרם אצרך בבטן וגו', וההיא עוברה דלחישו לה ולא לחיש שזה נוטה לפאת דרום, קרא עליה (תהלים נח, ד) זורו רשעים מרחם. וידוע כי סבת המפלת נפלים הוא בהתעורר הרחם לאחת הקצוות, אם לרעב אם לתאוה מפלת, אם לחום אם לקור, כי בהיות הרחם ממוצע לעולם לא תפיל, כאשר הפלס בעין משפט שלא יטו המאזנים לאחת הצדדים, ואם כן דלחישו לה ולא לחיש, נוטה מן הקצה האמצעי, והוא קרוב להיותו נפל אם לא יאכילהו מדבר שהריח, ואם תאמר הנה גם אם הצדיק הריחה, אף על פי שהריחה הנה חזרה לפלס האמצעי.

אם כן בין והתבונן בזמן שראוי לו לאדם לשמש, ותזכה לבנים ראויים להוראה. והנה כללנו בדרך הזה שלשה זמנים לעונה, מצד הימים, ומצד המזון, ומצד השעות.

השער השלישי בזמן הראוי לחבור

דע כי כפי מזון כל אדם יהיה הגוף הניזון, ובדרך המחקר ידוע כי החיה שהמור נמשך ממנה מאכלה אלסנבל. והנה השם יתברך בכל דרכיו משפט, צוה לשחוט בהמות למאכלות, ומה לו לזה, והלא טוב להיותנו במיני פירות נזונים ומגדים, ומה לו להפקיר דם בהמות וחיות ולצערם צער גדול.

דע כי אלו הם מוסדות עולם, שהשם יתברך מטיב לכל בריה, והוא מרחם על בריותיו, ועל זה נאמר (תהלים קמה, ט) טוב יי' לכל, היודע פסוק זה ידע כי שחיטת בעלי חיים ואכילתן על ידי בני אדם לטובת בעלי חיים הוא וחמלה ורחמים עליהם.

והנני מבאר, ידוע כי כל מזון שאדם אוכל הוא הולך באצטומכא, ומשם יורד למעים העליונים, ומשם הכבד מוצץ הטוב והמובחר והשמן והזך והנקי שבאותו מזון, והשאר דוחה אותו למעים האחרונים ויוצא דרך הרעי, ואותו הדבר שהכבד מוצץ, חוזר ומבשלו, וחוזר בכל אבר ואבר ממין האבר בבישול שלישי, וחוזר בבשר בשר ובשומן שומן ובגידים גידים ובעצמות עצמות, כי ממנו הגוף נזון. ואם כן נמצאת בהמה זו שנשחטה, לטובתה נשחטה, שעלתה ממדרגת גוף בהמה למדרגת גוף אדם.

וזהו דרך ד' הרכבות עולם התחתון, שהן מקורות, וצמחים, ובעלי חיים שמדברים. כי המקורות שואבין ונזונין מד' יסודות, והצמחים נזונים מד' יסודות ומן המקורות. ובעלי חיים שאינן מדברים נזונין מן הצמחים והמקורות ומד' יסודות, והחי המדבר משתמש מן החיים שאינן מדברים ומן הצמחים ומן המקורות ומד' יסודות, וכן כל דבר הולך מעלוי לעלוי עד שהגלגל חוזר פנים ואחור, ועל זה נאמר טוב יי' לכל, מן היסודות עולה למדרגה למעלה מהן והן המקורות, והמקורות עולות למדרגה למעלה מהן והם הצמחים הצומחים, ומן הצמחים עולין למעלה מהן, והם בעלי חיים שאינן מדברים שמתנועעים וצומחים והם מורכבים מד' יסודות, ומבעלי חיים שאין מדברים עולין למעלה גדולה מהם, והם החיים המדברים, שיש בהם כח דיבור וכח תנועה וכח צמיחה וכח הרכבה מד' יסודות, אם כן נמצאו כל הדברים נעשין מזון לזולתם כדי להעלותם לעלוי גדול על מדרגתם.

ואחר הקדמה זו, דע שבהיות הדם מזון הגוף ומזכך לגוף, והדם הוא כפי טבע המזון שנעשה ממנו עב ועכור, ואם המזון הוא נקי וזך וטהור יהיה הדם כמותו, ולפיכך הבדילנו יתברך בתורתו הקדושה מכמה מאכלות אסורות שאסר אותם עלינו, קצתם מטמטמין את הלב כחלב ודם, וקצתם שמעיזין את הפנים כחיות ועופות ובהמות הדורסין, וקצתם שסוגרין דלתי התבונה והחכמה כארנבת ושפן וחזיר ודומיהם, וקצתן שמולידין כמה מיני חלאים קשים ורעים כשרצי הארץ והמים. סוף דבר על כלם אמר (ויקרא יא, מג) אל תשקצו את נפשותיכם. הרי הודיע כי כל אלו הדברים נתעבים ונמאסים ועושין דם רע מוכן לכמה פורעניות.

והנה אם כן כשאמר שצריך אדם לקדש עצמו בשעת תשמיש, הנה גם המזון כלול בקדוש הזה, כי ראוי לאדם לאכול מזונות ראויים והגונים ממוצעים בין הקור והחום, ויהיו מן הדברים המולידים דם נקי וזך וטהור, מאחר שאותו הדם עתיד להיות נהפך ליופי הזרע, והוא עתיד להיות יסוד ובנין לולד הנולד מאותו חבור, כי אלו היה המזון רע ועכור ועב תהיה גם הטפה עבה ומטונפה ועכורה, ואם כן נמצא המזון להויית האדם הכנה להיות חכם או פתי צדיק או רשע.

והנני מוסר בידך מפתח גדול, דע כי בהיות הדבר כמו שאנו אומרים, סמך השם יתברך בתורתו הקדושה פרשת אשה כי תזריע למאכלות אסורות, ואמר (ויקרא יא, מז) להבדיל בין הטמא ובין הטהור וגו' וסמיך ליה אשה כי תזריע, וסמך מצד אחר פרשת נגעים, ואלו הג' פרשיות לסודות נפלאים, ופרשת כי תזריע באמצע, להודיע שאם יבדל אדם מן המאכלות הרעים הויין לו בנים הגונים קדושים וטהורים, ואם לאו, הרי נגעים מתחדשים

עליהם מצד טפת הזרע שהיתה מאותן המאכלות המשוקצות, ועל כן בא להודיעך כי צריך האדם לקדש עצמו גם במאכלות הגונות סמוך לתשמיש, כדי שיהיה הזרע נקי וטהור ובינוני בין צפון לדרום, כמו שאמרנו.

והנה הודענוך כי כפי המזון יהיה הדם הנולד, וכפי הדם יהיה הזרע, וכפי הזרע יהיה הולד הנולד ממנו, וכבר ידעת מה שאמרנו שלא יולד מן הסוס נשר ולא מן החטה עדשים, וכן נאמר כי לא יולד מן הזרע העכור והרע כי אם דם משוקץ ונתעב כאמרו (תהלים נח, ד) זורו רשעים מרחם.

והנה הודענוך בדרך הזה דרך המזון הראוי, וראוי לנו לומר לך, כי מן המזון הראוי אין צריך לקחת כדי מלוי הגוף, רק דבר בינוני שיוכל הטבע לטחון אותו, וימהר להתהפך לדם נקי וטהור, כי בהיות המאכל מתרבה באסטומכא אף על פי שיהיה מן הדברים ההגונים, הנה רבויו יהיה גורם שלא יהיה נטחן ויפסד באסטומכא, ויהיה חוזר רע ומטונף יותר ממה שהיה מן הדברים הגסים והרעים, ולפיכך ראוי להזהר גם בשיעור המזון כאשר יזהר בגוף המזון ממש. הנה שמור זה העיקר הגדול שהוא ערוך מצד המזון לצד החבור.

השער הרביעי בכוונת החבור

מה שאמרו ז"ל (יומא דף כט ע"א) סוד גדול, קשה הרהור עבירה מעבירה, והנני מאיר עיניך בדברים שהם כבשונו של עולם, והם נסתרים בכמה חדרים פנימיים. דע שהשם יתברך אל דעות, התקין פעולותיו בחכמה תמימה, ונתן כל טבע מטבעי העולם מיוחד פועל הדבר שניתן לו במשמרת מבלי שנוי רק בדרך נס, והנה נתן כח בדמיון האדם להוליד כיוצא בדבר שהוא מדמה, ודבר זה נדעהו גם מצד הטבע. והנה בהתחבר האדם אל אשתו, אם דמיונו ומחשבותיו עסוקים בחכמה ובינה ומדות טובות והגונות, הנה אותו הדמיון אשר במחשבותיו יש לו כח לצייר הצורה בטיפת הזרע כמו שהיה מדמה בשעת החבור בלי ספק, וזהו סוד (בראשית ל, לז) ויקח לו יעקב מקל לבנה וגו', ואמר ויחמו הצאן אל המקלות וגו'.

ורבותינו ז"ל אמרו בברכות (ע' דף כ ע"א, וע' ב"מ דף פד ע"א) רבי יוחנן הוה אזיל ויתיב אשערי טבילה, אמר כי סלקן ואתיין בנות ישראל מנהרא מסתכלן בי כי היכי דלהוו להו זרעא שפיר כוותי. התבונן המראה הזה כי זה החסיד הודיע, כי בהיות האשה מחשבת ביופיו בעלותה מן הטבילה, ומתחברת לבעלה, תחבר צורת הוולד כפי הדמיון שהיא מדמה, ואם כן נמצא הדמיון סבה גדולה, וההרהור והמחשבה גורמין להיות הולד

ומדותיו כאשר ביארנו. הנה שההרהור והמחשבה גורמין להיות הולד צדיק או רשע כאשר יגרום המזון.

וצריך כל אדם לנקות מחשבותיו והרהוריו ולזכותם בשעת תשמיש, ולא יהיה מחשב בדבר עבירה וזמה רק בדברים הקדושים, ויהא מחשב בצדיקים הטהורים אנשי מדע והשכל וחכמה, כי אותן המחשבות יחולו על הזרע ויציירוהו בצורתם בשעת תשמיש. וכן מחשבת אשתו, שיהיה משמחה בדברים המשמחים את הלב כדי שתהיה גם היא מסכמת למחשבות זכות וטהורות, ויהיו שניהם אחדים בדבר המצוה, כי אז תתקשר מחשבתם לאחד ותהיה השכינה שרויה ביניהם, ויולידו בן כפי הצורה הטהורה שציירו.

ואל תתמה על דבר זה, כי טבע פשוט הוא בעיני חכמי המחקר, כי כפי המחשבה וההרהור שיעבור על לב האדם ואשתו בשעת חיבורם יהיה הולד מוכן ומצוי, אם טוב ואם רע. וכבר הביאו (ע' בר"ר עג, י) מההיא מטרוניתא שילדה בן שחור, והיתה היא והמלך לבנים יפים עד מאד, וחשב המלך להרגה, עד שבא חכם אחד ואמר לו שמא הרהרה בשעת תשמיש באדם שחור, ובדקו ומצאו צורות שחורות במשכיות אותו החדר ששמשה בו, ואמרה כי היתה מסתכלת באותן הצורות ומהרהרת בהן בשעת החבור, וזהו כענין המקלות.

ואל תתמה, כי גדול מזה נודע מזה בטבע, כי אדם שנשכו כלב שוטה, וחלה חולי הידוע לאותה הנשיכה, הנה מאותו הדמיון שהוא מדמה ברעיוניו לא יוכלו להקריב לפניו מים, כי מיד ידמה לו שיש בהם כלבים שוטים, וגם בשתן שלו יראו דמיון כלבים רעים עד מאד, מפני רוב ההרהור והתמהון מציין בשתן הרהוריו ותמהוניו, והבן זה עד מאד, וראה עד היכן כח המצייר וההרהור בשעת תשמיש.

סוף דבר, אדם מהרהר בדברים טובים וטהורים, הנה אותו ההרהור הטוב חל על טפת הזרע, ויהיה הולד מצוייר כצורת אותו הרהור, ועתיד להיות צדיק גמור, ועליו נאמר (ירמיה א, ה) בטרם אצרך בבטן וגו', ובאמת כי קודם הצורה שלו יהיה ההרהור הטוב מוכן לציירו ואז השכינה משתתפת עם המחשבה הטהורה, כאמרם ז"ל (קדושין דף מ ע"א) מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה. ואם אדם מחשב בדבר עבירה וכעור, הנה הולד מיוסד על יסוד רשע וכעור, ועתיד להיות רשע מטונף, ועליו נאמר (תהלים נח, ד) זורו רשעים מרחם.

ואני צריך לעוררך על יסוד גדול, בא בתורה ובדברי רבותינו ז"ל אלהים מושיב יחידים ביתה (תהלים סח, ז), ואמרו ז"ל כל הנושא אשה לשם יופי חדש נכנס וחדש יוצא וחרב אוכלתו, שנאמר (הושע ה, ז) בייי בגדו כי בנים זרים ילדו. הסוד הגדול בזה, כי בהיותו

נושא אשה לשם יופי, הרי חבורו אינו לשם שמים, כי אמנם הוא מהרהר בצורתה בדרך הגופניות ואינו מחשב במחשבה טהורה עליונה, והנה הבן הנולד מאותו הרהור הוא בן נכרי וזר, ועליו נאמר כי בנים זרים ילדו, ואין לשם חלק בו, נמצאו בוגדים ושכינה מסתלקת מביניהם.

ובאתי לעוררך עיקר גדול, דע כי לכך נסמכה פרשת בן סורר ומורה ופרשת תלוי לפרשת יפה תאר, כי מאשה לקוחה בשביה לא יצא אדם צדיק, מאחר שאין הכוונה רק ליופי וזמה, יצאו ממנה בנים סוררים ומוררים ראויים לארבע מיתות בית דין. ודע כי לא לחנם אירע לדוד ענין תמר ואבשלום, כי שניהם בני יפת תאר היו, כי כל זה גורם ההרהור כיוצא באותה הצורה. ואם כן בין ממה שעוררנוך בפרק זה בענין כוונת החבור והמחשבה וההרהור.

ואני רוצה לעוררך על עיקר גדול, ואמסור לך מתנה גדולה בסוד המחשבה היאך היא פועלת הצורה בדבר שהיא נתקבלה ממנו. הנה רבותינו ז"ל אמרו (יומא דף כט ע"א) הרהורי עבירה קשים מעבירה, ובמקום אחר אמרו (קדושין דף מ ע"א) מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה חוץ מע"א, שנאמר (יחזקאל יד, ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם.

והנני מאיר עיניך בדברים באו סתומים בגמרא, הנה אמרו ז"ל (ויק"ר טז ד, שהש"ר א י) בן עזאי היה יושב ושונה והיתה האש מלהטת סביבותיו, ורבי אליעזר יושב ודורש וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה רבינו ע"ה (פדר"א פ"ב). ותצטרך לדעת כי כל אלו הדברים כוונה אחת להם, והנני מבאר, כי מעין המים בהיות נמשך ממקום גבוה במקום נמוך, יש כח להעלות אותם המים אל מקום אחר גבוה כנגד גובה המים שיוצאין ממנו. וכן ידוע לבע"ה כי מחשבת האדם היא ממקור הנפש השכלית שנמשכה מן העליונים, ויש כח במחשבה להתפשט ולעלות ולהגיע עד מקום מוצאה, ובהגיעה אל המקור אז היא נדבקה בסוד העליון שמשם נמשכת, ונעשית היא והוא דבר אחד, וכשהמחשבה חוזרת להמשך ממעלה למטה נעשה הכל כדמיון קו אחד, ואותו האור העליון נמשך למטה, ואז האור הבהיר נמשך ומתפשט באותו המקום שבעל המחשבה יושב שם. וכן היו חסידים הראשונים מדבקין מחשבתן בעליונים ומושכין האור העליון למטה, ומתוך כך היו הדברים מתוספין ומתרבין כפי כח המחשבה, וזהו סוד השמן של אלישע ע"ה, וכד הקמח וצפחת השמן של אליהו.

ואחר שהדבר כן, הוצרכו רבותינו ז"ל לומר כי בהתחבר האדם לאשתו ומחשבתו נדבקת בעליונים, הרי אותה המחשבה מושכת אור עליון למטה, והוא שורה על אותה טפה

שהוא מתכוין עליה ומהרהר בה כענין הצפחת, ונמצאת אותה טפה נקשרת לעולם באור הבהיר, וזהו סוד בטרם (ירמיה א, ה) אצרך בבטן וגו', מפני שכבר נקשר האור הבהיר בטפת אותו צדיק בעת החבור לפי שהמחשבה נקשרת בעליונים ומשכה האור הבהיר, והבן זה עד מאד. ותבין ממנו סוד גדול בענין אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, ושם נאמר כי בעת שהיו עוסקים במאכל ובמשתה ובמשגל ובשאר עסקי הגוף מה תהא עליה, והיתה התשובה כי גם בכל עסקי הגוף כל כוונתם היתה לשם שמים ולא היתה מחשבתם נפרדת מן האור העליון אפילו רגע אחד, ומתוך כך זכה יעקב להוליד י"ב שבטים כלם צדיקים גמורים ותמימים היו, וראויין להיות כדמיון סדרי עולם נושאי כלי יי', לפי שלא היתה מחשבתם נפרדת מהאור העליון אפילו בשעת החבור.

ולכן אמר שלמה ע"ה (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו, וידיעה זו הוא חבור הנפש השכלית ודבוקה באור העליון, ולא נקרא שיודע דבר פלוני עד שידבק השכל במושכל.

ואחר שהודענוך זה, התבונן בהיות הרהורי עבירה קשים מעבירה, כי בהיות אדם מחשב בדברי רשע וטנוף מחשבתו נדבקת בטנופה בעליונים, והרי נפשו מחויבת לשמים שהרי היא מטמאה במגע, אבל אילו עשה עברה למטה ולא נגע משפטה לשמים יקל מעליו יותר מהרהור הרע, והוא קרוב לקצץ בנטיעות. ומכאן תבין סוד הרהורי עברה קשים מעברה, מהרהר עבירה בשעת תשמיש, אותה המחשבה המטונפת חלה על הטפה, ומיסדת ממנה יסוד רשע ועול וטנוף, ונקרא זרה. ומכאן תבין מעשה של אותו חסיד שהיה יושב בשערי טבילה, כדי שתהין מחשבתן והרהורם נדבקת בצורתו, וצורתו נקשרת בעליונים.

ועוד נודיע לך ענין אחר בענין המחשבה, אף על פי שאינם מכוונת החבור, עם כל זה הוא מועיל לו ולזולתו, והוא כי בהיות החסידים הקדושים מדביקין מחשבתם בעליונים, כל דבר שמחשבין עליו באותה שעה היה מתקיים אם טוב ואם רע, והוא שאמר (ברכות דף נח ע"א) נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות, וכתב בתענית (דף כד ע"א) בההיא בריתא תובי לעפריך, וכן היה, ומה שאמר (חגיגה דף ה ע"ב) כל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או מיתה או עוני. ומהענין הזה הוא סוד התפלה והקרבנות שהוא סוד דבוק בעליונים.

ומהענין הזה היה כח אותו ארור בלעם הרשע, שהיו אומרים עליו (במדבר כב, ו) את אשר תברך וגו', ולפיכך היה רוצה לעיין בישראל עיון שלם כדי שיוכל להדביק מחשבתו בעליונים וימשך עליהם מחשבה רעה, ולפיכך אמר (במדבר כד, ב) וישא בלעם את עיניו וגו', ולפיכך הוצרך לדקדק (שם כג, יג) לכה נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו משם וגו', כי הרשע היה צריך לעיין במה שכוונתו עליו לטוב או לרע, והיה מדביק

מחשבתו למעלה ומושך כח עליון למי שהיה מתכוון ומעיין בו, וזהו ענין (שם כד, ד) מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עינים. ולפיכך נתכוון הרשע לבנות המזבחות שבעה, ופר ואיל בכל אחד, כדי להכניס אליו כל הכחות ולקרבם אל מחשבתו, כדי לקיים חפצו ורצונו הרע בכל אשר יתאוה. ולזה אמר (במדבר כג, יד) ויקחהו שדה צופים, שהיה הרשע צופה בהם כדי להמשיך עליהם מחשבתו הרעה. אבל הקדוש ברוך הוא שיודע כל המחשבות, ידע מחשבתו הרעה, ולא הניחה לרצונו של בלעם הרשע, והבן זה מאד ותדע עד היכן מגיע כח המחשבה.

ואחר שהודענוך סודות אלו הסתומים יש לנו להודיעך סוד הדרך הסמוך לזה כפי הראוי בעזרת ה'.

השער החמישי באיכות החבור

ידוע כי כל איש חסיד וצנוע כשהוא מדבר אינו מדבר כי אם בלשון רכה ושפה רפה ובנחת רוח, ואינו מדבר גדולות, וכשהוא מהלך ילך בקומה כפופה וראשו נמוך, וכן בכל מנהגיו. והרשע בכל דרכיו בהפך מזה, ואתה יש לך לעיין, כי מאחר שהדברים שאין להם גנות אבר אצל בני אדם, כל שכן גנות אבר וגנות מעשה, ועל [כן] כל זמן שאדם מתחבר לאשה אל יהא בקלות ראש ודברי שוא ותעתועים, ואל תקל ראשך כנגד האשה, ואל תרבה בשיחה בטלה עמה.

ולפיכך יש לך להכניסה תחלה בדברים שמושכין את לבה ומיישבין דעתה ומשמחין אותה, כדי שתקשר דעתה בדעתך וכוונתה בכוונתך, תאמר לה דברים קצתם מכניסין אותה בדברי חשק ואהבה ורצון, וקצתם מושכין אותה ליראת שמים וחסידות וצניעות, ומספר עמה בדברי נשים חסידות וצנועות היאך יצאו מהם בנים הגונים וכשרים ראויים בעלי תורה ויראה והוראה, כמעשה קמחית שזכתה לז' בנים שכלם שמשו בכהונה גדולה ושאלוה חכמינו ז"ל במה זכתה ואמרה להם אפילו קורות ביתי לא ראו שער ראשי מימי (יומא דף מז ע"א), וכל זה השיגה לשכר צניעותה וחסידותה ויושר מעשיה. ויספר עמה באמצע הלילה או סמוך לשליש האחרון, דתניא בברכות (דף ג ע"א) משמרה שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה.

סוף דבר, כשתהיה בודק בעצמך ותראה שאתה ראוי לשמש, עשה שתהיה בודק דעת אשתך ותסכים לדעתך, וכשתהיה מתחבר אל תמהר לעורר בה התאוה, כדי שתתישב דעתה. ומכל הדברים שהודענוך בדברים הקודמים, ובדרך הזה, יש לך להקיש כמה דברים שלא זכרנו מן הדברים שזכרנו, והוי כולל כל הדברים כלם. ומדעתך תבין דרך ההנהגה שהאדם ראוי להתנהג בה בשעת תשמיש יותר מכל צניעות שאתה צנוע על

כל מזגיך במאכל ובמשתה ובדרך ארץ, כי כפי הצניעות ומחשבה שאתה נוהג בשעת החבור כך תחול הצורה על טפת הזרע.

וזהו סוד (בראשית כה, יט) אלה תולדות יצחק בן אברהם וגומר, כלומר אחר שאמר ליה הקדוש ברוך הוא שרה אשתך יולדת לך בן, נתכוון אברהם בשעת החבור כוונה יתירה על כל מדותיו הטובות, בהיותו מדביק מחשבתו בעליונים ומתכוין להוליד בן שיהיה ראוי למה שאמר לו הקדוש ברוך הוא, וזהו סוד אברהם הוליד את יצחק, נתכוון להוליד בן שיהיה צדיק גמור כמותו. וזהו סוד אברהם הוליד, אמרו ז"ל (בר"ר סג, א) צדיק בן צדיק, והגיע כח צדקו עד שהעיד הקדוש ברוך הוא שאין בו מום לא בפנים ולא בחוץ, וזהו סוד (בראשית כב, ב) והעלהו שם לעולה, וכבר ידעת שלא היה ראוי שיהיה מום בדבר הקרב על גבי המזבח, הבן המראה הגדול הזה. וכבר ידעת כי העולה היא קדש קדשים (זבחים פ"ה מ"ה), והיא באה על הרהור הלב (ויק"ר ז, ג) וחטאות המורגשות (יומא דף לו ע"א), ולפיכך צריכה הפשט ונתוח, ונקרא יצחק עולה תמימה (בר"ר סד, ג), וכל זה גרם אותו אברהם בשעת החבור, שנתכוון לשם שמים ממש.

וכן הדבר נוהג בשאר החסידים אנשי לבב, כי בהתכוונם לשם מצוה להדביק מחשבתם בעליונים בשעת החבור, אז יולידו בנים ראויים לקדושה ולטהרה ולחסידות. ולפיכך הוצרכה מגלת רות לכתוב (רות ד, יח) אלה תולדות פרץ פרץ הוליד את חצרון, כאשר פרץ צדיק גמור נתכוון גם הוא להוליד בן צדיק כמותו, וזהו סוד פרץ הוליד את חצרון, וכן עד ישי הוליד את דוד, צדיק בן צדיק, להודיע כי לא על חנם בחר הקדוש ברוך הוא בדוד עבדו, כי שלשלת עשרה צדיקים גמורים זה למעלה מזה כדמיון עשרה סדרי עולם בסוד יו"ד, כי מפרץ ועד דוד י' מעלות צדיק בן צדיק. ועתה התבונן סוד מה שכללנו בדברים אלו, וכשתהיה נוהג בהם כמו שהודענוך, אני ערב לך שתוליד בן צדיק וחסיד מקדש שם שמים. עד כאן דברי הרמב"ן ז"ל.

וכל מי שאינו נושא אשה הגונה ואינו מוליד בנים חשוב כמת (ע' נדרים דף סד ע"ב), וכל מי שמוליד בנים הגונים אף על פי שמת הרי הוא כחי כדגרסינן בבבא בתרא (דף קטז ע"א) דרש רבי יצחק בר חמא מאי דכתיב (מל"א יא, כא) כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא, מפני מה נאמרה בדוד שכיבה וביואב מיתה, דוד שהניח בן נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן נאמרה בו מיתה, ולא הניח בן יואב והא כתיב ומבני יואב עובדיהו בן יחיאל, אלא דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה.

ובזה נכלל הפרק הזה:

פרק יז

אחר שדברנו בקדושת הברית, צריך לבאר מהו הפוגם בו, ומה תהיה תקנתו. ראשונה נדבר בענין המוציא שכבת זרע לבטלה, שהוא היותר מצוי, שכמעט אין אדם בדורנו נמלט ממנו.

ובמסכת נדה (דף יג ע"א) החמירו בחומר העון, זה לשונם גופא, רבי אליעזר אומר כל האוחז באמה ומשתין כאלו מביא מבול לעולם, אמרו לו לרבי אליעזר והרי ניצוצות נתזין על רגליו ונראה ככרות שפכה, ונמצא מוציא לעז על בניו שהם ממזרים, אמר להם מוטב שיוציא לעז על בניו שהם ממזרים ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום. תניא אידך, אמר להם רבי אליעזר לחכמים אפשר יעמוד אדם במקום גבוה וישתין או ישתין בעפר תיחוח ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום. הי אמר להו ברישא, אילימא קמייתא אמר להו, בתר דאמר להו איסורא הדר אמר להו תקנתא, אלא הא אמר להו ברישא, ואמרי ליה אין לו מקום גבוה ועפר תיחוח מאי, אמר להן מוטב שיוציא לעז על בניו ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום.

וכל כך למה, מפני שמוציא שכבת זרע לבטלה, דאמר רבי יוחנן כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה, שנאמר (בראשית לח, י) וירע בעיני ה' אשר עשה וימת גם אותו. רבי יצחק ורבי אמי אמרי כאלו שופך דמים, שנאמר (ישעיה נז, ה) הנחמים באלים תחת כל עץ רענן שוחטי הילדים בנחלים תחת סעיפי הסלעים, אל תקרי שוחטי אלא סוחטי. רב אשי אמר כאלו עובד ע"א, כתיב הכא תחת כל עץ רענן, וכתיב התם (דברים יב, ב) על ההרים הרמים ותחת כל עץ רענן.

ועוד אמר לקמיה (דף יג ע"ב) אמר רב המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי, ולימא אסור, דקא מגרי יצר הרע אנפשיה, ורבי אמי אמר נקרא מומר שכך אומנות של יצר הרע, היום אומר עשה כך וכך, ולמחר אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו לך עבוד ע"א, והולך ועובד. איכא דאמרי אמר רבי אמי כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, כתיב הכא (בראשית לח, י) וירע בעיני ה' אשר עשה, וכתיב התם (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע. ואמר רבי אלעזר מאי דכתיב (ישעיה א, טו) ידיכם דמים מלאו, אלו המנאפים ביד. תנא דבי רבי ישמעאל לא תנאף, לא תהא בך ניאוף, בין ביד בין ברגל. תנו רבנן הגרים והמשחקים בתינוקות מעכבים את המשיח, ופירשו שם בגמרא דנסיבי קטנות דלאו בנות אולודי נינהו, דאמר רבי יוסי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר (שם נז, טז) כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי, עד כאן לשונו.

ובמסכת כלה (פ"א) אמרו, רבי אומר הנחמים באלים (ישעיה נז, ה), כל המחמם עצמו להוציא שכבת זרע לבטלה חשוב כבהמה, מה בהמה אינה מקפדת אלא לשחיטה ואין לה חלק לעולם הבא, אף הוא אין לו חלק לעולם הבא ועליו אמר שלמה בחכמתו (קהלת ג, כא) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה, זו נשמתן של צדיקים שאין מחממין את עצמן ואין מוציאין שכבת זרע לבטלה. ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ, זו היא נשמתן של רשעים שמחממין עצמם ומוציאין שכבת זרע לבטלה, כל המחמם עצמו חייב מיתה וכל המקשה את עצמו הרי זה מומר, שנאמר (בראשית לח, י) וירע בעיני ה' אשר עשה, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' בראשית שלהי דף נו) החמירו גם כן בעונש העון, זה לשונו רבי יהודה פתח (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, האי קרא איתמר ואוקמוה, אבל תא חזי, מאן דאתדבק ביצר הרע ואתמשיך אבתריה איסתאב הוא, כמא דאתמר (בראשית ו, ה) כי רבה רעת האדם, כל בישין הוו עבדין ולא אשתלים חובייהו עד דהוו אושדין דמין למגנא על ארעא, ומאן אינון, דהוו מחבלי אורחייהו על ארעא, הדא הוא דכתיב רק רע כל היום, כתיב הכא רק רע, וכתיב התם לא יגורך רע, וכתיב (בראשית לח, י) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה'.

אמר רבי יוסי וכי רע לאו איהו רשע, אמר ליה לא רשע אפילו ארים ידיה לגבי חבריה אף על גב דלא עביד ליה מדי אקרי רשע, כמא דכתיב (שמות ב, יג) ויאמר לרשע למה תכה רעך, הכית לא כתיב אלא תכה, אבל רע לא אקרי אלא מאן דמחבל אורחיה וסאיב גרמיה, וסאיב ארעא, ויהיב חילא ותוקפא לרוחא מסאבא דאיקרי רע, דכתיב רק רע כל היום, ולא עאל בפלטרין ולא חמי אפי שכינתא, בגין דבהאי אסתלק שכינתא מעלמא. מנא לן מיעקב, דכד אסתלק שכינתא מניה חשיב דבבנוהי הוה פיסול, דבגינייהו אתתקף רוחא מסאבא וגרע נהורא מן סיהרא ופגים לה, ואי תימא אמאי, בגין דדא סאיב מקדשא ואסתלקת שכינתא מעלוי דיעקב, כל שכן ההוא דמסאב אורחיה וסאיב גרמיה דהוא אתקיף ליה לרוחא מסאבא, ובגין כך כד אסתאב אקרי רע. תא חזי כד בר נש אסתאב לא יתפקד מעלם לטב, ובכל זמנא אתפקד מההוא דאתקרי רע לביש, הדא הוא דכתיב (משלי יט, כג) ושבע ילין בל יפקד רע, כד אזיל באורח מישור כדין בל יפקד רע, ועל דא כתיב רק רע כל היום, וכתיב לא יגורך רע, והא אקרי רע ולא אקרי רשע, וכתיב (תהלים כג, ד) גם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע כי אתה עמדי, עד כאן לשונו.

הרי מבואר ענשו, שאינו רואה פני שכינה ולא עאל לפלטרין, וזה מפני הסבות הנזכרות במאמר, הא' שאמר סאיב גרמיה, על ידי שמעורר על כל אבריו רוח הטומאה בכח

ההרתחה ההיא שהרתיח עצמו, שאי אפשר טפת הזרע לצאת אלא על ידי חמום כל אברים, נמצאו אבריו מטמאין. וזה דומה בקצת לעון הכעס, שפירש בפרשת תצוה (דף קפב ע"ב) שהמרתיח בכעס מטמא עצמו מבית ומחוץ.

ולכן פירש בזוהר (פ' וישב דף קפח ע"א) שאין לך עון שיטמא האדם בו יותר מעון זרע לבטלה, זה לשונו ותא חזי בכל אינון חובין דאסתאב בהו בר נש בהאי עלמא, דא איהו חובא דאסתאב ביה בר נש יתיר בהאי עלמא ובעלמא דאתי, מאן דאושיד זרעיה ברקנייא ואפיק זרעיה ברקנייא ואפיק זרעיה למגנא בידא או ברגלא ואסתאב ביה, כמא דאת אמר (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, בגין דא לא עאל לפרגודא ולא חמי סבר אפי עתיק יומין, כמא דתנינן, כתיב הכא לא יגורך רע, וכתיב התם ויהי עֵר בכור יהודה רע בעיני ה', ובגיני כך (ישעיה א, טו) ידיכם דמים מלאו. זכאה חולקיה דבר נש דדחיל למאריה ויהא נטיר מאורח בישא וידכי גרמיה לאשתדלא בדחילו דמאריה, עד כאן לשונו.

אמר עוד וסאיב ארעא, פירוש שמטמא הארץ העליונה, והטעם כי הארץ העליונה אינה מקבלת שפע אלא מצדיק העליון, והצדיק אינו משפיע אלא בה, וכאשר האדם מחמם עצמו לבטלה גורם שהברית העליון ישתעבד להשפיע שפע טוב העליון לחיצונים, כי סוד הקמתו בסוד (בראשית יז, כא) ואת בריתי אקים את יצחק, הוא על ידי התעוררות תורה ומעשים טובים להשפיע בה אור הלובן העליון, ובהיותו בעל קרי שהוא מתחמם על ידי לילית וכוחותיה, גם כן הוא לבטלה, וכל ריק ובטלה הם החיצונים, כאומה שהם משתחוים להבל וריק, נמצא שהשפע שהיה ראוי שתקבל אותו הגברת מקבלת אותו השפחה, נמצא שפחה כי תירש גברתה, והגברת מקבלת המותר שהוא הדין הקשה מצד השמאל, והיינו וסאיב ארעא. ומי שידע סוד הזווג העליון ידע כמה חומר העון הזה.

ויהיב חילא ותוקפא לרוח מסאבא, מבואר במה שפי'. ולכן מדה כנגד מדה כמו שהיה הפגם בשכינה, לכך לא יקבל פני שכינה, וכמו שהשליט על עצמו רוח הטומאה כן לא תכנס נפשו לפלטרין שהוא סוד הקדושה.

ואמר בסוף המאמר, תא חזי כד בר נש אסתאב לא אתפקד, פי' על דרך מה שפי' בגמרא במסכת ברכות (דף יד ע"א) אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר (משלי יט, כג) ושבע ילין בל יפקד רע, עד כאן לשונו. ולפי דברי הרשב"י ע"ה, רע זה הנזכר בפסוק הוא המוציא זרע לבטלה, והיינו דשלא יבא לידי קרי בלילה כשיהיה שבע מדברי תורה, כי דברי תורה הם מרפא לחולי זה כמו שנבאר עוד. ורצה באומרו כד בר נש אסתאב וכו', שכל זמן

שלא עשה תשובה מעון זה אינו נפקד בחלומו מעם הקדוש ברוך הוא לטוב, ואדרבה כיון ששלטו עליו החיצונים הוא מחלקם, ופוקדים אותו ברע ומטמאים אותו בקרי, וזה שאמר ובכל זמנא אתפקד מההוא דאתקרי רע לביש.

ובפרט אם רוצה להכנס בחכמה הפנימית במקום הסוד, והוא פגום במדת צדיק שהוא סוד, הרי הוא נדחה משם, ויטמאוהו להראותו לו שאינו ראוי ליכנס לשם, וכן מוכח בזוהר (פ' נשא דף קכג ע"א). וכן אמרו בתיקונים, תקונא קדמאה (דף יז ע"ב), זה לשונו בראשית, ב' ראשית, זה השער לה' צדיקים יבואו בו (תהלים קיח, כ), דא איהו תרעא דצדיקיא דאית לון רשו לאעלא תמן, ואחרנין דלאו אינון צדיקיא אתדחיין מתמן, עד כאן לשונו.

עוד בזוהר (פ' נח דף סב ע"א) תא חזי כל חטאי דבר נש כלהו חבלותא דיליה תליין בתשובה, וחטאה דאושיד זרעיה ומחבל אורחיה ואפיק זרעא על ארעא מחביל ליה ומחביל ארעא, עליה כתיב (ירמיה ב, כב) נכתם עונך לפני, וכתיב ביה (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, וכתיב (בראשית לח, ז) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' וימתהו ה', והא אתמר, עד כאן לשונו. ובמקצת נוסחאות בספרים כתיבת יד כתוב, בר בחילא דתיובתא תקיפא.

עוד בזוהר (פ' נח ריש דף סט) זה לשונו בכל חובין דחייבי עלמא דחיין לה לשכינתא, חד מנייהו מאן דמחבל אורחיה על ארעא כדאמרן, ובגין כך לא חמי אנפי שכינתא ולא עאל בפלטרין, ועל דא כתיב באלין (בראשית ז, כג) וימחו מן הארץ, איתמחון מן כולא. תא חזי, בההוא זימנא דזמין קודשא בריך הוא לאחייאה מיתיא, כל אינון מתין דאשתכחו לבר בשאר ארעין נוכראין קודשא בריך הוא יברא לון גופייהו כדקא חזי וכו', ולא יהיב לון קודשא בריך הוא נשמתין אלא בארעא דישראל, דכתיב (יחזקאל לז, יב) הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, דיתגלגלון תחות ארעא, ולבתר מה כתיב (שם לז, יד) ונתתי רוחי בכם וחייתם וגו', דהא בארעא דישראל יקבלון נשמתין כל בני עלמא, בר אלין דאסתאבו וסאיבו ארעא, באלין כתיב וימחו מן הארץ דייקא, ואף על גב דקשו ואיפליגו קדמאי על דא, וימחו כמא דאת אמר (תהלים סט, כט) ימחו מספר חיים. אמר ליה רבי שמעון ודאי לית לון חולקא לעלמא דאתי, דכתיב וימחו מן הארץ, וכתיב (ישעיה ס, כא) לעולם ירשו ארץ, אבל יקומון בדין, ועלייהו אתמר (דניאל יב, ב) ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה, עד כאן לשונו.

ועם היות שהמאמר הזה מדבר בדור המבול שאין להם חלק לעולם הבא, ולסברת רבי אבא שלא יקומו בתחיה ולא בדין, מכל מקום נלמוד ממנו כי מי שבדור הזה יעשה כמעשיהם ולא יעשה תשובה לא יהיה לו חלק לעולם הבא, ואם יקום בדין כסברת הרשב"י יהיה לחרפות, שכיון שנתן עיקר טעם לדור המבול שאין להם חלק לעולם הבא מפני שהיו שופכין זרעם על הארץ, כדכתיב (בראשית ו, יב) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, ולכך גרמו שימחו מן הארץ סתם בין למעלה בין למטה, כן יהיה לכל מי שיעשה כמותם ולא עשה תשובה.

ובזוהר (פ' ויחי דף ריט ע"ב) החמיר גם כן בחומר העון על פסוק (ישעיה ג, יא) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, זה לשונו אמאי כי גמול ידיו, אמר רבי יצחק לאכללא מאן דזני בידוי לאפקא ולחבלא זרעיה בריקניא, איקרי רע ולא חמי אפי שכינתא (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, וכתיב (בראשית לח, י) ויהי ער בכור יהודה רע, אוף הכא אוי לרשע רע, ווי להההוא חייבא דאיהו רע, דעביד גרמיה רע, כי גמול ידיו יעשה לו לאכללא מאן דזני בידוי לאפקא ולחבלא זרעיה בריקניא, ולהאי טרדין בההוא עלמא יתיר מכלא. תא חזי, דהא כתיב אוי לרשע רע, אמאי רע, אלא כמא דאמינן דעביד גרמיה רע, וכתיב לא יגורך רע, וכלהו סלקין והאי לא סליק. ואי תימא שאר חייבין דקטלו בני נשא, תא חזי כלהו סלקין והוא לא סליק, מאי טעמא אינון קטלו בני נשא אחרא, והאי קטיל בנוי ממש, ואושיד דמין סגיאין. תא חזי בשאר חייבי עלמא לא כתיב וירע בעיני ה' וכאן כתיב (בראשית לח, י) וירע בעיני ה' אשר עשה, מאי טעמא משום דכתיב (שם לח, ט) ושחת ארצה.

תנן אמר רבי יהודה לית לך חובה בעלמא דלא אית ליה תשובה בר מהאי, ולית לך חייביא דלא חמאן אפי שכינתא בר מהאי, דכתיב לא יגורך רע. אמר רבי יצחק זכאין אינון צדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי, עלייהו כתיב (ישעיה ס, כא) ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ וגו', עד כאן לשונו.

עם היות שבמאמר הזה אמר סתם דלא אית ליה תשובה, צריכין אנו לתרץ ענין זה, שהרי יש להו שאין דבר שאין לו תשובה, שהרי אפילו מנשה קבלו הקדוש ברוך הוא (סנהדרין דף קג ע"א), אם כן מה ישתנה עון זה מהשאר.

ונראה לי לתרץ, שהכוונה הוא שאין הדבר תלוי בתשובה תתאה, כשאר הפוגמים שתחלתם בשובם הוא בתשובה תתאה, דהיינו בסור מרע מיד הם מקובלים, וכן מדוקדק בלשונו דסמיך ליה, ולית לך חייביא דלא חמאן אפי שכינתא בר מהאי. והטעם מפני

שהחטא הזה הוא בצדיק ובשכינה כאחד כדפי', ולכן כיון שהשכינה קטיגורו אינו מקבלו בתשובה.

כי בזה יובן פסוק (תהלים לד, יז) פני ה' בעושי רע להכרית מארץ זכרם צעקו וה' שמע, כי עושה רע הם הנקראים המוציאים זרע לבטלה, והם נכרתים מארץ החיים מפני היות הפגם בה, אבל צעקו וחזרו בתשובה וה' שמע ומכל צרותם הצילם, שפירש בזוהר (פ' שמות דף כ ע"א) אמר רבי יהודה גדולה צעקה שקורעת גזר דינו של אדם מכל ימיו, רבי יצחק אומר גדולה צעקה שמושלת על מדת הדין של מעלה, רבי יוסי אומר גדולה צעקה שמושלת בעולם הזה ובעולם הבא, בשביל זעקה נוחל העולם הזה והעולם הבא, דכתיב (תהלים קז, ו) ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יצילם, עד כאן לשונו. נמצא היות הצעקה למעלה מהתשובה תתאה לכל הפירושים, ולכך וה' שמע. והכוונה היא שתשובתו קשה עד שיגיע לתשובה עילאה.

וכן כתב החכם כה"ר יהודה חלגואה ע"ה בספר צפנת פענח, שהכוונה באומרו שאין לו תשובה, פירוש שתשובתו קשה עד מאד, ואין מספיקין בידו לעשות תשובה, מפני שצריך סיגופים הרבה וילאה בעל תשובה ולא יעשה מה שראוי לעשות, זהו שאין לו תשובה. ועוד על דרך מה שאמרו ז"ל (ע"ז דף יז ע"א) כל באיה לא ישובון וגו' (משלי ב, יט) על מי שיש לו אפיקורסות, שקשה לו להניח דרכו ולא ישוב.

ויש לסייע סברא זו, מדברי רשב"י עליו השלום (זוהר פ' ויקהל דף ריד ע"ב) שהחמיר שם בחומר הפוגם אות ברית, ואמר בסוף דבריו ווי ליה להוא כסופא דנקמין מניה נקמת עלמין, נוקמא דעלמא דא ונוקמא דההוא פגימו, ואמר אחר כך והני מלי כד לא עבד תיובתא שלימתא, תיובתא דאיהי אתחזיא לחפייא על כל עובדוי, עד כאן לשונו.

והטעם שיצטרך תשובה שלימתא לחפייא על כל עובדוי, מפני שמדת הצדיק נקרא כ"ל, שכל המדות נכללות בו כמבואר בתיקונים (דף קמה ע"ב), וכן הפגם בברית הוא פגם בכל אותיות ידו"ד כדפירשו בתיקונים (דף קלא ע"א) מ'י י'עלה' ל'נו' ה'שמימה', ראשי תיבות מיל"ה סופי תיבות ידו"ד, נמצא הפוגם בברית פגם בכל המדות הכלולות במדת צדיק, ובאותיות השם, וכאילו פגם כל השיעור קומה, ולזה יצטרך תשובה שלימתא דאיהי אתחזייא לחפאה על כל עובדוי, שאפילו פגם כל אבריו צריך שיעשה לתקן כל אבריו כמו שנבאר. ועתה יתורץ בזה באופן אחר, כי כל תשובה צריך התשובה באבר שבו חטא, אבל החטא בברית אינו תלוי בתשובת הברית לבדה כמו לישא אשה, אבל צריך תשובה תקיפא כאלו פגם כל אבריו כדפי', ועוד נאריך יותר לקמן.

וראיה שגם מוציאי זרע לבטלה יש להם תשובה, שהרי דור המבול היו מוציאים זרעם לבטלה, ופירשו רבותינו זכרונם לברכה שנתעכב נח בעשיית התיבה כדי להכריז להם שיחזרו ויעשו תשובה, אמרו במדרש תנחומא בפרשת נח (סי' ה), אמר רבי הונא בשם רבי יוסי מאה ועשרים שנה היה מתרה הקדוש ברוך הוא בדור המבול שמא יעשו תשובה, כיון שלא עשו אמר לנח (בראשית ו, יד) עשה לך תיבת עצי גופר, עמד נח ונטע ארזים, עיין שם.

ומורי ע"ה כתב בספר אלימה בענין תשובת עון זה, וכללתי, כלל דבריו הוא זה, שמצינו שנקרא רע והרע הוא הפך הטוב, והענין כי הצדיק נקרא טוב, שגורם להמשיך אור היסוד בנקבה, כי שם אשד נחלי הזרע אור העליון, וכיון שזה השפיעו לבטלה נזדמנה לילית שם שהיא נקראת ריק ובטלה, וגורם שהברית העליון ישתעבד להשפיע לחיצונים, וגורם שפחה כי תירש גברתה, שהשפע שהיה ראוי שיושפע לשכינה נשפע לחיצונים, ולכן נקרא רע, ולכן אינו רואה פני שכינה דהיינו הטוב הצפון הנשפע לה, כיון שפגם לה לא יזכה לאותו הטעם אחר שנכנס לגיהנם, מה שאין כן לשאר החוטאים, כי שאר החוטאים אחר שנשלמה שיעור מדת עונם בגיהנם נכנסים לגן עדן לקבל שכרם, מה שאין כן מי שפגם בהוצאת הזרע לבטלה. ואין לך עון שיטמא האדם נשמתו יותר מבהוצאת זרע לבטלה. וזה אם לא עשה תשובה, אמנם אם עשה תשובה אין לך דבר שעומד בפני התשובה, ומה שפירשו בזוהר שאינו תלוי בתשובה, הוא כי צריך לעשות דברים שהם למעלה ממקום התשובה, והטעם כי הפוגם בברית פוגם במוח כי משם נשפע הזרע והוא פגם בחכמה, ולכן צריך לעשות תשובה למעלה ממקום התשובה שהיא הבינה. וצריך לתיקון זה שלשה דברים, הראשון תשובה, השני חכמה, השלישי ענוה, התשובה להתרחק מהרע ולהתדבק בטוב, והיינו שיעשה קישוטין ויחודים לשכינה באופן שמה שנפרדה מהצדיק שתביט פניה לו והיסוד ישפיע בה. וכן התשובה הוא לסגף עצמו בסיגוף והכנעה גדולה, תחת אשר הרתיח עצמו, ובזה יזכה למדת הענוה שהיא למעלה ממקום התשובה, ואין לך דבר שלא יתוקן בהפכו. וכן כשיזכה לחכמה, וימשיך מחכמה אור התורה ליסוד להשפיע למלכות, כנגד טיפי הזרע הנמשכים מהמוח לברית. וכן בהמשכת הסודות העליונות מסוד הדעת ליסוד, גם כן מתקן הפגם, כי בזה השכינה מאירה על ידי היסוד, כדפי' בתיקונים (תז"ח צד ע"א). הכלל שאין לך דבר שלא יתוקן בתשובה, ומה שפירשו בזוהר שאינו תלוי בתשובה הוא שתשובתו קשה, ואף זה מכלל קושי התשובה שמראים לו שאינו תלוי בתשובה, ואין לך דבר שעומד לפני התשובה, ואף אם שמעת שובו בנים שובבים חוץ מפלוני כענין אלישע אחר, אל תחוש, שהרי

אלישע אחר סוף סוף נתקבל אפילו שלא שב (חגיגה דף טו ע"ב), כל שכן אם היה שב שהיה מועיל לו יותר ויותר, אלא שסגרו דלתי התשובה בפניו, והיה צריך להפציר עד יפתח הפתח, וזהו מה שאמרו ז"ל (פסחים דף פו ע"ב) כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא. בעל הבית דהיינו הקדוש ברוך הוא, כל מה שיאמר לך עשה מהמצות, עשה, חוץ מצא, שאם יאמר לך צא מביתי ואל תכנס כענין אלישע אחר, אל תשמע לו, אלא תכנס בתשובה כי זה חשקו של בעל הבית, אלא שמטעה אותך.

וצריך להתמיד התשובה שנה אחר שנה, ואל ישכח כמה פעמים הכעיס לבוראו, כי כל עונותיו ספורים וכתובים, ואם לאו הרי לילית מזומנת לפרע ממנו סך עונותיו מה שנתחמם בין ירכותיה שם יפול ואין מקים, עד יעכל כל הרע, כי הקדוש ברוך הוא נותן כח ברשעים לסבול פורענותם, ועל כל חימום וחימום נפרעים ממנו מחדש. והטעם, כמו שנאמר (בראשית לט, י) לשכב אצלה להיות עמה, ואמרו (יומא דף לה ע"ב) לשכב אצלה בעולם הזה להיות עמה בעולם הבא, עד יקבל עונשו, כמו שאמר רשב"י ע"ה (זוהר פ' פקודי בהיכלות הטומאה היכל ב דף רסג ע"ב) ששם עונשו, ולא נעתיק לשונו, עיין שם. ולכך תשובתו קשה, שצריך לעשות תשובה על כל פעם ופעם שהרתיח עצמו בהוצאת זרע לבטלה.

עוד כתב מורי ע"ה בענין ויהי ער בכור יהודה ואונן שנאמר בהם וימיתם ה', ופירשו רבותינו ז"ל (מסכת כלה פ"ג) מכאן שהמוציא זרע לבטלה חייב מיתה לשמים, והטעם הוא כדפי' לעיל, שהטפה ההיא היוצאת לבטלה כיון שלא באה בנקבה מיד החיצונית מזומנת שם ולוקחת חמום הרע ההוא, ועושקת הנשמה שהיתה ראוי לבא בטפה ההיא, נמצא שיש ביד החיצונית כל אותם הנשמות הראויות לבא באותם הטיפות. וכאשר האדם נושא אשה ולא עשה תשובה הראוי, החיצונה מזמנת שם אותם הנשמות הטהורות העשוקות בידה, ובניו מתים כשהם קטנים בתוקפא דאימהון, כדפי' בסבא (פ' משפטים דף צו ע"ב). ובהיותו מצטער במיתת בניו מתכפר לו מה שהיה חייב מיתה לשמים, שהרי גם כן הוא מת בקצת, ובלבד שיעשה תשובה מכאן ואילך.

ועל העון הזה נאמר (ירמיה ב, לג) גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים צדיקים. וכן מה שפירשו רבותינו ז"ל (נדה דף יג ע"א) שהעתקנו בראש הפרק, שוחטי הילדים (ישעיה נז, ה), שזה שוחט בניו ממש, וכדפירש הרשב"י ע"ה בפרשת ויחי (דף ריט ע"ב) שהעתקנו לשונו לעיל. ולכך אינו רואה פני שכינה, שאין שכינה מתגלה לו כמו שמתגלה לשאר הצדיקים, אלא אם יעשה תשובה הראויה וכמו שיתבאר, עד כאן קיצור כוונתו.

עוד בענין המוציא זרע לבטלה, דברי הרשב"י ע"ה (זוהר פ' אמור דף צ ע"א) זה לשונו תא חזי כל מאן דאפיק זרע לבטלה לא זכי למיחמי אפי שכינתא ואקרי רע, דכתיב (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, האי מאן דאפיק ליה בידיה או במלה אחרא, ואי תימא דאפיק ליה באינתו דלא מתעברא הכי נמי, לא אלא כמא דאמרן, ועל דא יבעי בר נש מקודשא בריך הוא דיזמין ליה מאנא דכשרא דלא יפגום זרעיה, דמאן דאפיק זרעיה במאנא דלא כשרא פגים ליה לזרעיה, ווי למאן דפגים זרעיה, עד כאן לשונו.

ובמעלת מי שהוא נזהר בהוצאת זרע לבטלה, נתבאר בתנא דבי אליהו הובא בילקוט בפרשת משפטים (סימן שסא דף צח ע"ג) בפסוק וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות, זה לשונו תאנא דבי אליהו, זה שאמר הכתוב (דברים לג, כו) אין כאל ישורון, אשרי אדם שיש בו דברי תורה לאמתו ולא יצאת ממנו שכבת זרע חנם, ואפילו הוא ישראל ראוי הוא להעלות עולה על גבי המזבח ככהן גדול, שנאמר (שמות כד, ה) וישלח את נערי בני ישראל. וכל הנעשה עצל מן העבירה ולא עשאה, הרי הוא ניזון מזיו השכינה, שנאמר (שם כד, יא) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, עד כאן לשונו.

וכשם שצריך לשמור הברית מהוצאת זרע לבטלה, כן צריך לשומרו מנדה שפחה נכרית זונה, ופירש ענין זה בזוהר (פ' בשלח דף ס ע"ב) זה לשונו אמר רבי יצחק ודאי מאן דזכי בצדיק זכי בנצח והוד, ואלין אינון תלתא דאתברכא בהון כנסת ישראל, ומאן דזכי בהו זכי במלכא קדישא, ועאל בכולהו ארבעה, ולקבל ד' אלין נטרא להאי רשימא קדישא מד' אלין, נטירו דכנסת ישראל אסתמרותא דנדה, נטירו דצדיק אסתמרותא דשפחה, נטירו דנצח אסתמרותא דנכרית, נטירו דהוד אסתמרותא דזונה.

ועל דא, לקול ה' אלהיך, דא כנסת ישראל אלהיך, במה זכאן ישראל לקבלא אנפי שכינתא, באסתמרותא מנדה, ועל דא תנינן כתיב (ויקרא יח, יט) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב לגלות ערותה, מאי לגלות ערותה, דא כנסת ישראל, ובהאי אחידן ומתקשרן מלין אחרנין דכנסת ישראל אתקשרת בהו, והא אוקמוה מלי.

והישר בעיניו תעשה, דא צדיק, כמא דכתיב (תהלים לד, טז) עיני ה' אל צדיקים, לאסתמרא משפחה, והא אוקימנא מלי כמד"א (משלי ל, כג) ושפחה כי תירש גברתה, דגרים לצדיק לאתדבקא בשפחה.

והאזנת למצותיו, דא נצח, לאסתמרא דלא ישקר ביה, דלא יעול רשימא דא בבת אל נכר, לא ישקר בנצח דכתיב (שמ"א טו, כט) וגם נצח ישראל לא ישקר, ומאן דנטיר האי קיים מצותיו, דכתיב (שמות לד, יד) כי לא תשתחוה לאל אחר.

ושמרת כל חקיו, דא הוד, לאסתמרא מן זונה, ואזלא הא כמה דתנינן אמר רבי יהודה מאי דכתיב (תהלים מה, ד) חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך, אלא כל מאן דמזרז גרמיה ושוי דחילו דחרבא שננא תקיפא לקבליה על ירך, מאי על ירך, דא רשימא קדישא, כמד"א (בראשית כד, ב) שים נא ידך תחת ירכי.

דבר אחר חגור חרבך, כלומר זריז ואתקיף יצרך בישא, דאיהו חרבך, על ירך, על ההוא רשימא קדישא לנטרא ליה, ואי נטר ליה כדין אתקרי גבור, וקודשא בריך הוא אלביש ליה בלבושוי, ומאן לבושוי דקודשא בריך הוא הוד ונצח, דכתיב (תהלים קד, א) הוד והדר לבשת, אוף הכא הודך והדרך, וכדין אתדבק בר נש במלכא קדישא כדקא יאות, מכאן ולהלאה כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך, עד כאן לשונו. הרי מהמאמר הזה נלמוד ענין שמירת הברית בד' הנזכרים.

והנה בכלל שמירת הנדה צריך ליזהר מליגע בה, כמו שהאריכו הפוסקים בזה, ולכן צריך להזהיר את האשה דיני הנדה לבישת כתונת לבן וחליפתה, ודיני החציצה והטבילה, שבכמה דברים אפשר שלא תדע האשה בהם ונמצא בועל נדה. ואפשר שלזה כיון רשב"י ע"ה באמרו במאמר בענין הנדה, ובהאי אחידן ומתקשרן מלין אחרנין דכנסת ישראל אתקשרת בהו.

גם כן מבואר במאמר מעלת השומר הברית הנקרא גבור, ומעלתו בעולם הבא, שהקדוש ברוך הוא מלבישו בלבושו שהם נצח והוד. וכן במעלתו כמ"ש בסוף המאמר, וכדין אתדבק בר נש במלכא קדישא, הוא התפארת, ומתקיים בו סוף הפסוק כל המחלה אשר שמתי במצרים וגו' כי אני ה' רופאך, כי כיון שמתדבק במלכא קדישא יונק הרפואה מאריך אנפין, ומכלל הן אתה שומע לאו חס ושלם.

וכן במדרש ילקוט דרשו פסוק (שה"ש ג, ז) איש חרבו על ירכו, על אזהרת הברית, זה לשונו דבר אחר איש חרבו על ירכו, זו המילה. מפחד בלילות, שהם זהירים בחטא, שהוא משול בלילה, עד כאן לשונו.

ובענין פגם הברית באשת איש או הבא על נשג"ז, נתבארו בזוהר ובמדרשי רבותינו בענין פגם הברית באשת איש או הבא על הנדה או השפחה או נכרית או זונה, ראינו להעתיק מקצת דבריהם כדי שירא החוטא בשומעו העונש.

אמרו במדרש רבה פרשת כי תשטה (במ"ר ט, ז) על פסוק (מיכה ב, י) קומו ולכו כי לא זאת המנוחה בעבור טמאה תחבל וחבל נמרץ, אמר להם הקדוש ברוך הוא על שאר עבירות הייתי מאריך אפי עמכם, כיון שפשטתם בניאוף קומו ולכו. מהו וחבל נמרץ, אני אמרתי (דברים לב, ט) כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, אני נטלתי יעקב והוא היה

חלקי, לפי שהיה זרעו דומה לחבל שהוא משולשל זה בזה, שהיו כלם מיוחסים בני אבותיהם ולא היה זרע אחר מפסיק ביניהם, שכולם שומרים עצמם מן הניאוף ולא היה שם ממזרות, כיצד כתוב (דה"א א, ה) אלעזר הוליד את פנחס ופנחס הוליד את אבישוע, וכן כלם, והשלשלת באה כך, ואתה נכנסת על אשת חבירך וטמאת את הנחלה, היאך הוא מונה פלוני בני והוא אינו בנו, שהוא ממזר, פסקת את החבל, הוי וחבל נמרץ. מהו נמר"ץ, *נואף *ממזר *רשע *צורר, הא למדת בעשרת השבטים שלא נחתם גזר דינם אלא בעון הניאוף.

ומנין לשבט יהודה ובנימין שלא נחתם גזר דינם אלא על הניאוף, שכן ירמיה צווח לפני האלהים, בימי מנשה היו הבנים בני אבותם עכשיו בני זמה הם, הדא הוא דכתיב (ירמיה ד, כב) כי אויל עמי וגו', מה כתיב בסוף הפרשה (שם ה, ח) סוסים מיוזנים משכים היו איש אל אשת רעהו יצהלו, אף על פי שעברו על המצות כלם וכפרו בהקדוש ברוך הוא כמה דכתיב (שם ה, יב) כחשו בה', הוא מאריך אפו, ועל הניאוף נחתם עליהם גזר דין, שכן כתיב אחריו (שם ה, ט) העל אלה לא אפקד בם נאם ה', אמר הקדוש ברוך הוא על הכל אני כובש ועל הזמה אני כועס, הריני מוסרן למלכיות, הדא הוא דכתיב (שם ה, י) עלו בשרותיה ושחתו, עד כאן לשונו. עוד לקמן בפרשה עצמה (במ"ר ט, יב) עוברין על עשרת הדברות, וכן נאמר (קהלת ז, כו) ומוצא אני מר ממות את האשה, אוי לה לעבירה שעוברין בה על עשרת הדברות, עד כאן לשונו.

ובבראשית רבה (פרשה כו, ה) זה לשונו אמר רבי שמלאי כל מקום שאתה מוצא זנות, אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת רעים וטובים. רבי עזריה ורבי יהודה בר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי אמר, על הכל הקדוש ברוך הוא מאריך אפו חוץ מן הזנות, שנאמר (בראשית ו, ב) ויראו בני האלהים וגו', מה כתיב בתריה, (שם ו, ו) ויאמר ה' אמחה את האדם. רבי יהושע בן לוי בשם רבי פדיה אמר, כל אותה הלילה היה לוט מבקש רחמים על הסדומיים והיו מקבלים מידו, כיון שאמרו לו (בראשית יט, ה) הוציאם אלינו ונדעה אותם, לתשמיש, אמרו לו (שם יט, יב) עוד מי לך פה חתן, ללמד סניגוריא, מכאן ואילך אין לך ללמד סניגוריא עליהם, עד כאן לשונו.

ובבבא מציעא (דף נח ע"ב) אמרינן שלשה יורדין לגיהנם ואינן עולין, ואלו הם, המכנה שם רע לחבירו, והמלבין פני חבירו ברבים, והבא על אשת איש, עד כאן לשונו.

ובעונש הבא על השפחה אמר בויקרא רבה (פרשה ט, ה) זה לשונו דבר אחר, אם על תודה יקריבנו (ויקרא ז, יב), זה שאמר הכתוב (משלי יד, ט) אוילים יליץ אשם, אמר רבי יודן הטפש הזה מתרגם חובתו בפיו ואומר לא חטאת אני חייב ולא אשם אני חייב.

רבי יודן בשם רבי לוי אמר אלו בני אדם שנוהגין בשפחות היתר בעולם הזה, הקדוש ברוך הוא תולה אותם בקדקודי ראשיהם לעתיד לבא (תהלים סח, כב) אך אלהים ימחץ ראש אויביו קדקד שער מתהלך באשמיו, כל עמא יימרון יזול ההוא גברא בחוביה, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במסכת דרך ארץ רבתי, נמצא אצלנו בכתיבת יד, והועתק בילקוט (פ' כי תצא סימן תתקלא) הבא על השפחה חייב עליה משום ארבע עשרה לאווין, וכרת בידי שמים, משום לא תזרע כרמך כלאים, ומשום לא תחרוש, ומשום לא תלבש שעטנז, ומשום לא תרצח, ומשום לא תנאף, ומשום לא תגנוב, ומשום לא תחמוד, ולא תענה, ומשום אשת אב, ומשום אשת אח, משום שפחה, משום זונה, משום נדה, משום נכרית, אם היה ישראל וחלל את עצמו וזרעו בכותית לא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים, ואם היה כהן לא יהיה לו בן מגיש מנחה לה' צבאות, עד כאן לשונו.

עוד אמרו בסנהדרין (דף פב ע"א) על פסוק (מלאכי ב, יא) בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל, אמר רב, [בגדה] יהודה זה עבודת אלילים, וכן הוא אומר (ירמיה ג, כ) בגדתם בי בית ישראל נאם ה'. ותועבה נעשתה בישראל, זה משכב זכור, וכן הוא אומר (ויקרא יח, כב) ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה היא. כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב, זו זונה, וכן הוא אומר (דברים כג, יח) [ו]לא יהיה קדש בבני ישראל. ובעל בת אל נכר, זה הבא על הכותית. וכתיב בתריה יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה, אם תלמיד חכם הוא לא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים, ואם כהן הוא לא יהיה לו בן מגיש מנחה לה' צבאות. אמר רבי חייא בר אבויה כל הבא על הכותית כאלו נתחתן בע"א, שנאמר ובעל בת אל נכר, עד כאן לשונו.

עוד במדרש (משלי ה, ג) כי נפת תטפנה שפתי זרה, בני הזהר מאשה זונה שלא תטעה אותך בדבר שפתים, ושלא תשטה אותך אחר קולה, למה ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות, א"ל בני מה החרב אוכלת משני צדיה, כך היא מאבדת חייו של אדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. מה כתיב אחריו, רגליה יורדות מות, שמורידה האדם לעומקה של מות, וזהו ייסורין רעים. שאול צעדיה יתמכו, אף על פי שנידון ביסורין בעולם הזה אינו ניצול מדינה של גיהנם, עד כאן לשונו.

ובעונש הבא על אשת איש, ועל הפנויה בלא ז' ברכות, פירש בזוהר (פ' תזריע דף מד ע"ב) זה לשונו מכאן אוליפנא, חתן וכלה כיון דאתברכן בשבע ברכות אתדבקן כחדא כדוגמא דלעילא, ועל דא מאן דאתי לאתחברא באנתו אחרא, הא פגים זווגא, כביכול

עביד ב' רשויות לעילא, דהא זווגא דכנסת ישראל בקודשא בריך הוא ביה בלחודוי, בזמנא דאיהו ברחמי ובזמנא דאיהו בדינא.

תא חזי, מאן דמתחבר באנתו אחרא כאלו משקר ביה בקודשא בריך הוא ובכנסת ישראל, ועל דא קודשא בריך הוא לא יהיב ליה תשובה, בתשובה תליא עד דיסתלק מעלמא, הדא הוא דכתיב (ישעיה כב, יד) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, ואימתי בשעתא דעאל בתשובה להההוא עלמא, ואית ליה לקבלא עונשא.

רבי אלעזר אמר, האי מאן דמשקר בכנסת ישראל לא יתקבל בתשובה עד דאיתדן בדינא דגיהנם, כל שכן מאן דמשקר בכנסת ישראל ובקודשא בריך הוא, וכל שכן אי אטרח ליה לקודשא בריך הוא למעבד דיוקנא דממזר באנתו אחרא ואכחיש פמליא דמלכא.

רבי חייא פתח ואמר, גוזל אביו ואמו (משלי כח, כד), אביו דא קודשא בריך הוא ואמו דא כנסת ישראל, מאי גוזל, כמא דאת אמר (ישעיה ג, יד) גזילת העני בבתיכם, ומאן איהו, מאן דחמיד אתתא אחרא דלאו איהי בת זוגיה. תנינן תמן כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאלו גוזל להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל, דכתיב גוזל אביו ואמו. כל הנהנה מן העולם הזה, כלל, דא איהו מאן דאתדבק באנתו למהני מינה, ואף על גב דאיהי פנויה ואהני מינה בלא ברכה, כאלו גוזל קודשא בריך הוא וכנסת ישראל, מאי טעמא בגין דזיווגא דילהון בשבע ברכות הוא. ומה על פנויה כך, מאן דאתדבק באינתו אחרא דקאים כגוונא דלעילא בזיווגא דשבע ברכות, על אחת כמה וכמה. חבר הוא לאיש משחית, דא ירבעם, כמה דאוקמוה. ואומר אין פשע, דאמר הא פנויה היא אמאי אסיר, בגין דא גוזל אביו ואמו, ולא עוד אלא דחבר הוא לאיש משחית, מאן הוא איש משחית, דפגים דיקונא ותקונא דלעילא, כל שכן מאן דחמיד לאנתו דחבריה לאתדבקא בה דפגים יתיר, ועל דא אתפגים הוא לעלמין, איש משחית - דפגים לעילא ופגים לתתא ופגים לנפשיה, הדא הוא דכתיב משחית, וכתיב (משלי ו, לב) משחית נפשו הוא יעשנה.

ובעונש הבא על הכותית פירש בזוהר (פ' חיי שרה דף קלא) מאן דאתדבק דאתתא דשאר עמין עובדי ע"א אסתאב איהו, וההוא ברא דאתיליד ליה יקבל עליה רוח מסאבא, ואי תימא הא מסטרא מאבוי קא אתיא אמאי יקבל עליה רוח מסאבא, תא חזי דהא בקדמיתא אסתאב אבוי בשעתא דאתדבק בההיא אתתא דאיהי מסאבא, וכיון דחב איהו אסתאב בההיא אתתא דאיהי מסאבא, כל שכן דאיהו ברא דאתיליד מינה יקבל רוח מסאבא, ולא עוד אלא דעבר על אורייתא, דכתיב (שמות לד, יד) כי לא תשתחוה לאל אחר כי ה' קנא שמו, בגין דקני על האי ברית. ואמר לקמיה, תא חזי האי מאן דעאל

ברית קדישא בההיא איתתא דשאר עמין, גרים לאסתאבא איהו, וגרים לאסתאבא אתר אחרא, ועל דא כתיב (משלי ל, כא) תחת שלש רגזה ארץ, עד כאן לשונו.

עוד בזוהר (פ' ואתחנן דף רסו ע"א) עד דהוו אזלי, אמר רבי אבא, מאי דכתיב (ירמיה ב, יג) אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות בורות נשברים וגו', אותי עזבו, דא הוא מאן דמשקר באת רשימא קדישא, ובמה משקר ביה, דעייל ליה ברשותא אחרא דאיקרי בורות נשברים, דהא אומין דעלמא עובדי ע"א איקרו בורות נשברים, ודישראל אקרי באר דמיין צלילן נפקי ונזלין מניה, כמד"א (שה"ש ד, טו) ונוזלים מן לבנון, ונוזלים מתוך בארך (משלי ה, טו), וכתיב (שה"ש ד, טו) מעין גנים באר מים חיים. אשר לא יכילו המים, מהו, אלא ההוא נהר דנגיד ונפיק אשקי לכל גנתא ורוי לכל אתר ואתר, כמא דאוקימנא, עד דמלי להההוא אתר גנתא דאיקרי באר מים חיים, ומתמן אתזנו עילאין ותתאין, כמד"א (בראשית ב, י) ומשם יפרד, וכל אינון סטרין דסטר שמאלא לא מתשקיין מההוא נביעו דמיין נבעין, בגין דאינון מסטרא דשאר עמין, ומאן דמשקר בשמא קדישא בההוא סטרא אתדבק בבורות נשברים אשר לא יכילו המים ולא עיילו לתמן, וההוא דזכי לנטרא ליה זכי לאתשקייא מההוא נביעו דנחלא בעלמא דין ובעלמא דאתי, הדא הוא דכתיב (ירמיה נח, יא) והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו, וזכי דאתמלי ההוא באר עילאה לנגדא ברכאן לעילא ותתא, ווי למאן דמשקר בשמא קדישא דהא משקר בשמא עלאה, ולא עוד אלא דגרים להאי באר דלא אתברכאו, קרינן עליה (דברים כב, יט) כי הוציא שם רע על בתולת ישראל, בתולת ישראל דייקא, עד כאן לשונו לענייננו.

ובעונש הבא על נשכ"ז, אמר בתיקונים (דף נט ע"ב) זה לשונו וכל סירכאן דסם המות אינון רגלין דילה, ועלייהו אתמר (משלי ה, ה) רגליה יורדות מות, ואינון ח"י סרכות, ועלייהו כתיב (בראשית ח, כא) ולא אוסיף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי, לאינון דמצלין ח"י ברכאן דצלותין, ומאן דגרים דמי טופנא מתגברין, מאן דאריק מים דזרע ברית מילה בנדה שפחה כותית זונה, ולעולם טרפה אינה חיה, דבכל אתר דתתסרך בבר נש בחובין דילה קטלית, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (דף עח ע"ב) תלת קליפין דערלה אינון, משחית, ואף, וחמה, לקבל ערלה איהו עון, דתקינו בצלותא והוא רחום יכפר עון. ולא ישחית, דא משחית. והרבה להשיב אפו דא אף. ולא יעיר כל חמתו דא חמה. ומאן דאעיל אות ברית ברשו נוכראה אלין ארבעה שלטין עליה, הדא הוא דכתיב (בראשית ז, יט) והמים גברו מאד מאד על הארץ, על הארץ דא גופא דיליה, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (דף פה ע"א) שעון זה הנזכר הוא דומה ממש לפוגם בשבת ומוציא מרשות היחיד לרשות הרבים, וזה לשונו מאן דאעקר חפץ מאתריה ואנח ליה לבר מאתריה, כאלו אעקר אילנא דחיי דאיהו ברית ואנח ליה ברשו נוכראה, מאן דעביד דא גרים דאעקר נשמתיה מרשות דילה ואנח לה ברשו אחרא, דאיהי מרה וטחול, ודא גרם לישראל דאתעקרו מארעא דישראל ואתגליאו בארעא נוכראה דאהי רשות הרבים, והכי היא מאן דאעייל אות ברית קדש דיליה ברשו נוכראה, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (שם דף צז ע"ב) כגוונא דא מאן דנפיק מרשות היחיד ואזיל לרשות הרבים, או דאפיק זרע מניה מאות ברית קדש ואעיל ברשו נוכראה, כאלו האי נטע אילנא דטוב ורע, ובגין דא האי בר נש דנטע בנדה או שפחה או כותית או זונה, אתמר (שמות כ, ד) לא תעשה לך פסל וכל תמונה, ועל ברתא דאתעבידא כגוונא דא, אתקריאת מסכה, ועלייהו אתמר (דברים כז, טו) ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וגו' ושם בסתר, מאי בסתר בסתרא דעלמא, עד כאן לשונו.

עוד בעונש הבא על הכותית ועל הנדה, בזוהר (פ' שמות דף ג ע"א) זה לשונו תלת אינון דדחיין שכינתא מעלמא, וגרמי דדיוריה דקודשא בריך הוא לא הוי בעלמא, ובני נשא צווחין ולא אשתמע קליהון, ואלין אינון, מאן דשכיב בנדה, בגין דלית מסאבו תקיף בעלמא בר מסאבו דנדה, מסאבא דנדה קשייא מכל מסאבו דעלמא, אסתאב איהו, וכל דמקרב בהדיה יסתאבון עמיה, בכל אתר דאזלין אתדחייא שכינתא מן קמייהו. ולא עוד אלא דגרים מרעין בישין על גרמיה ועל ההוא זרעא דיוליד, דכיון דיקרב בר נש לגבי ההוא מסאבו דליג עלוי ואסתאב בכל שייפין דליה, זרעא דיוליד בההוא שעתא משכין עלוי רוח מסאבו, וכל יומוי יהא במסאבו, דהא בניינא ויסודא דיליה מסאבו רב ותקיף מכל מסאבו דעלמא, דמיד דאקרב בר נש לגבי נדה ההוא מסאבו דליג עלוי, דכתיב (ויקרא טו, כד) ותהי נדתה עליו.

ומאן דשכיב בבת אל נכר, דאעיל ברית קדש ואת קיימא ברשו אחרא, דכתיב (מלאכי ב, יא) ובעל בת אל נכר, ותנינן לית קנאה קמי קודשא בריך הוא בר קנאה דברית קדישא, דאיהו קיימא דשמא קדישא ורזא דמהימנותא, מה כתיב (במדבר כה, א) ויחל העם לזנות אל בנות מואב, מיד ויחר אף ה' בישראל. רישי עמא דידעי ולא מיחו בידייהו אתענשו בקדמיתא, דכתיב (שם כה, ד) קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש. רבי אבא אמר מאי נגד השמש, נגד הברית דאיקרי שמש, ועלייהו אתמר (תהלים פד, יב) כי שמש ומגן ה' אלהים, שמש ומגן דא ברית קדישא, מה שמש זרח ואנהיר על עלמא, אוף הכי ברית קדישא זרח ואנהיר גופא דבר נש. מגן, מה מגן איהו לאגנא עליה דבר

נש, אוף הכי ברית קדישא מגן עליה דבר נש. ומאן דנטיר ליה לית נזקא בעלמא דיכיל למקרב בהדיה. ודא הוא נגד השמש. רישי עמא יתפסון בכל דרא ודרא בחובא דא אי ידעין, בגין דחובה דא עלייהו, לקנאה ליה לקודשא בריך הוא בהאי ברית.

מאן דאעיל קדושה דא ברשותא אחרא עליה כתיב (שמות כ, ג) לא יהיה לך אלהים אחרים על פני לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא, וכלא קנאה חדא, ועל דא אתדחייא שכינתא מקמיה.

מאן דמשקר בברית קדישא דחתים בבשריה דבר נש, כאלו משקר בשמא קדישא בריך הוא, מאן דמשקר בחותמא דמלכא משקר ביה במלכא, לית ליה חולקא באלהא דישראל אי לא בחילא דתיובתא תדיר.

רבי יוסי פתח ואמר, ויעזבו בני ישראל את ה' וימכור אותם וגו'. מאי ויעזבו, דדחו מינייהו ברית קיימא קדישא, הוו גזרין ולא פרעין, עד דאתת דבורה ונדיבת בהאי לכל ישראל, כמא דכתיב (שופטים ה, ב) בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'.

מאן דקטיל בנוי, ההוא דמתעברא אתתיה וגרים לקטלא ליה במעהא, דסתיר בניינא דקודשא בריך הוא ואומנותא דיליה, אית מאן דקטיל בר נש והאי קטיל בנוי. תלתא בישין עביד דכל עלמא לא יכיל למסבל, ועל דא עלמא מתמוגגא זעיר זעיר ולא ידיע, וקודשא בריך הוא אסתלק מעלמא, וחרבא וכפנא ומותנא אתייא על עלמא, ואלין אינון, קטיל בנוי. סתיר בניינא דמלכא, דחייא נשמתא דאזלא ומשטטא בעלמא ולא אשכחת נייחא, ועל דא רוחא דקודשא בריך הוא עביד כביכול בכיה, ועלמא אתדן בכל הני דינין, ווי להוא בר נש ווי ליה, טב ליה דלא יתברי בעלמא. זכאין אינון ישראל דאף על גב דהוו בגלותא דמצרים אסתמרו מכל הני תלתא, עד כאן לשונו לענייננו.

ובענין מה שאמר (תהלים מה, ד) חגור חרבך על ירך גבור, לפירוש הראשון, היינו שהחרב הנוקמת נקם ברית היא הנפרעת מהפוגם הברית, וכן פירש רשב"י עליו השלום (זוהר פ' וארא דף כו ע"א) בארוכה, זה לשונו פתח רבי שמעון ואמר (איוב יט, כט) גורו לכם מפני חרב כי חמה עונות חרב למען תדעון שדון, שדין כתיב, גורו לכם מפני חרב, מאן חרב, [דא חרב] נוקמת נקם ברית, דהא האי חרב קאים לאסתכלא מאן דמשקר בברית, דכל מאן דמשקר בברית נוקמא דנקמין מניה האי חרב הוא, דכתיב (איוב שם) כי חמה עונות חרב, מאי טעמא בגין דמאן דמשקר בברית פריש תיאובתא, ולא נטיר מאן דנטיר, ולא יהיב לאתריה, דהא לא אתער לגבי אתריה.

וכל מאן דנטר ליה להאי ברית, איהו גרים לאתערא האי ברית לאתריה ואתברכאן עילאין ותתאין, מאן אתער האי ברית לאתריה, כד אשתכחו זכאין בעלמא, מנא לן מהכא

(שמות ו, ד) וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען את ארץ מגוריהם אשר גרו בה, מאי מגוריהם, כמד"א גורו לכם מפני חרב, בגין דאיהו אתר דאשרי מגור בעלמא, ועל דא גורו לכם מפני חרב, אשר גרו בה מיומא דאתקריבו לגבי קודשא בריך הוא דחילו בה דחילו, ודחילו עילאה בה למיטר פיקודוי, דאי בהאי לא ישדי דחילו על רישיה דבר נש, לא דחיל ליה לקודשא בריך הוא לעלמין, עד כאן לשונו.

עוד במעלת השומר אות הברית ובעונש הפוגם בו נתבאר בזוהר (פ' לך לך דף צד ע"א) זה לשונו פתח אידך ואמר, לולי ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי (תהלים צד, יז), תאנא במה זכאן ישראל דלא נחתי לגיהנם ולא אתמסרן בידוי דדומה, אלא בהאי את, דהכי תאנא בשעתא דבר נש נפיק מעלמא כמה חבילי טהירין אתפקדו עליה, זקפין וחמאן האי את דהוא קיימא דקודשא, אתפרשן מניה ולא אתייהב בידוי דדומה לתתא לגיהנם, דכל מאן דאתמסר בידוי נחית לגיהנם ודאי, ומהאי את דחילין עילאין ותתאין, ודינין בישין לא שלטין ביה בבר נש אי איהו זכי לנטורי ליה להאי את, בגין דאיהו אתאחיד בשמא דקודשא בריך הוא, כיון דדוד מלכא לא נטר את קיימא דא כדקא חזי אתעדי מניה מלכותא ואתטריד מירושלים, מיד דחיל וסביר דיחתון ליה לידוי דדומה וימות בההוא עלמא, עד דאתבשר ביה דכתיב (שמ"ב יב, יג) גם ה' העביר חטאתך לא תמות, ביה שעתא פתח ואמר לולי ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי, עד כאן לשונו.

ומעלת השומר הברית מבואר. גם בעונשו, שאמר שמפני שלא שמר אות הברית כדקא חזי סבר דיחתון בידוי דדומה אלולי לא היה הקדוש ברוך הוא אפוטרופוס סניגור עליו, כמבואר בזוהר (פ' בראשית דף ח ע"ב), ואם דוד היה מתירא מדומה עם היות שהיה הדבר בהיתר, שכל ההולך למלחמת בית דוד גט כריתות היה כותב לאשתו (שם, שבת דף נו ע"א), ועם כל זה שלא שמר אות ברית כראוי לא הספיקה תורתו להגן עליו מהיסורין, ואמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין דף צג ע"ב) שדוד המלך ע"ה ראש הסנהדרין והלכה כמותו בכל מקום, שנאמר (שמ"א טז, יח) ונבון דבר וה' עמו, שהלכה כמותו בכל מקום, מי שפגם בו בלי פקפוק מי יהיה עליו סניגור, הלא ודאי ימסר ביד דומה.

והרי דוד עם כל זה מצינו שקבל סיגוף ויסורין בתעניות, כמו שנאמר (תהלים קט, כד) ברכי כשלו מצום, והלא מה שנטרד ממלכותו נראה שהיה על מה שחטא באוריה שהרגו בחרב בני עמון, שאמר שם בפרשת בראשית, אבל מה שחטא באוריה עונשא כתיבת עליה וקבל, ועונשא כתיבת היינו מה שאמר לו נתן הנביא (שמ"ב יב, יא) הנני מקים עליך רעה מביתך, מי שחטא בברית כמה צריך שיצטער בסיגוף ותענית כל ימיו כמו שעשה דוד.

ואם יאמר מי שיאמר שהתורה מכפרת עון, הלא דוד המלך ע"ה עוסק בתורה היה יותר ממה שאנו עוסקים, כדפירשו ז"ל, והיה בו רוח הקדש, למה סגף עצמו בחנם ולא סמך עצמו על עסק התורה יומם ולילה שיכפר לו עונו. אלא ודאי מה שאמרו שהתורה מכפרת הוא על דרך שפירש החסיד רבינו יונה ע"ה בשערי תשובה (ש"א אות מז) בענין מה שאמרו רבותינו ז"ל (ר"ה דף יח ע"א) שהעוסק בגמילות חסדים שמכפרים על עונותיו, שפירושו שתולין לו מהיסורין עד שובו, כן העוסק בתורה הכפרה היא שמאריכים לו עד שישוב, אבל ודאי שצריך לטהר מעונותיו בסגופים ובתעניות כדי שתהיה תורתו רצויה, כמו שהארכנו בשער התשובה (פ"ג). ובפרט מי שחטא בברית שהפגם בו שקול כנגד כל התורה כולה, שמהמעלות שאמרו בו רבותינו ז"ל נדע גודל עונש הפוגם בו, והאריכו במעלתו.

בתיקונים (דף סה) ביאר גם כן במעלת השומר ברית, שעליו נאמר (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, כי ידו"ד רשום בברית, באמרו (דברים ל, יב) *מי *יעלה *לנו *השמימה*, ראשי תיבות מילה וסופי תיבות ידו"ד, וכל המקטרגים יראים ממנו. ואמר עוד בשלהי דף סד, ובגין דא מאן דנטיר ברית מילה דאיהו חותמא דיליה, זז מות מניה, דאיהו שטן, יצר הרע, טמא, צפוני, מלאך המות, ולא יתקריב לגביה ולא ימות על ידיה.

ומאן דמשקר בברית מילה, הוא משקר בחותמא דמלכא דאיהו רשים ביה שד"י מלבר ידו"ד מלגו, מנא לן, מהאי קרא משמע (דברים ל, יב) *מי *יעלה *לנו *השמימה* ראשי תיבות מילה סופי תיבות ידו"ד, ובודאי מאי דמשקר בברית מילה איסתלק מניה ידו"ד ושד"י ושריא עליה שטן, דאיהו אל אחר, חיויא שריא באתר דידו"ד מלגאו, וסם המות שריא באתר דשד"י מלבר, ודא איהו דאמר קרא (במדבר יט, כ) את מקדש ה' טמא, אם לא תב בתיובתא וסביל כמה יסורין לאעברא ההוא חיויא מתמן ולסם המות דיליה דאיהי צרעת ממארת בכמה מרעין ומכתשין עד דלא אשתאר ביה בשרא, דאיהי עפרא, ורזא דמלה (ויקרא יד, מב) ועפר אחר יקח וטח את הבית, בגין דנחש עפר לחמו (ישעיה סה, כה) עד דיתפרנס מההוא בשרא לא יזוז מניה. ועני חשוב כמת, מה מיתה אנפוי משתניין, כגוונא דא עני אנפוי משתניין, והא אוקמוה (ברכות דף ו ע"ב) כרום זלות לבני אדם (תהלים יב, ט), מאי כרום זלות, אלא מאן דאצטריך לברייתא אנפוי משתניין ככרום, וכמה נשוכין דיסורין נשיך ההוא חויא. ולא עוד אלא דעני חשוב כמצורע, מה מצורע וראשו יהיה פרוע וגו' (ויקרא יג, מה), כך עני. מה מצורע מחוץ למחנה מושבו (שם יג, מו), כך עני ערום ויחף, ועניותא איהו לישראל באתר דצרעתא.

ואמר עוד לקמיה, ואם תב בתיובתא נחית עליה סם חיים דאיהי שכינתא, ואיתמר בה (ישעיה ו, י) ושב ורפא לו, מאלין מיני מרעין, ומסיא ליה ממיתא דעניותא, כמד"א (יחזקאל יח, לב) והשיבו וחיו, דישראל בזמנא דאינון עניים קרויים מתים ובגינייהו אתמר שובו וחיו. ולית עניותא כעניותא דאורייתא, דמאן דלית ביה אורייתא אקרי מת, אסוותא דיליה מאי הוא להההוא עלמא, אורייתא דאתמר בה (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, והיא אסוותא לכל מרעין, כמד"א (שם ג, ח) רפאות תהי לשרך וגו', עד כאן לשונו.

ומכלל המאמר מובן, מי שפגם בברית שצריך שיסבול יסורין קשין קרובים למיתה עד יתעכל הבשר ההוא שבו רשום העון. ובפרט אם פגם בו בהוצאת זרע לבטלה שהוא חייב מיתה (נדה דף יג ע"א), צריך שיקבל עליו יסורין קרובים למיתה. והטעם, שהפגם בו גדול כולל, שהוא נוגע בעצם שם ידו"ד, כולל מצות עשה ומצות לא תעשה, שמ"י עם י"ה שס"ה זכר"י עם ו"ה רמ"ח (ת"ז שם דף סד ע"א), והרי הוא בפוגמו בברית פגם בכל עשה ולא תעשה, וצריך יסורין כאילו עבר כלם בפרט.

ומורי עליו השלום האריך הדבר יותר, לדקדק לשון המאמר שאמר ורזא דמלה ועפר אחר יקח וטח את הבית, ופסוק זה ביארו אותו בתיקונים (דף קב ע"ב - קג ע"א) לענין הגלגול. והנה לענין קבלת היסורין לתשובה הוא דומה למגולגל, שכשם שהמגולגל יצטרך לבנין אחר מפני היות הגוף הראשון משכן לחיצוני וצריך ביטולו, כן בשובו בתשובה הרי מעכל הבשר שנתגדל על ידי החיצוני בסיגופים ובתעניות.

והוצרך הרשב"י ע"ה להביא עוד ענין עני חשוב כמת, לפרש שיהיה דומה אל המגולגל בכל ענייניו, שכשם שהעני פניו ירוקין הרי בזה טעם המיתה שהמת פניו ירוקות. וכמה נשוכין דיסורין נשיך ליה, מפני שהעצמות והבשר שניהם מתתקנים במגולגל, שהחיצוני שלט בשניהם, כמ"ש לעיל שנסתלק ממנו ידו"ד ושד"י ושריא באתריה סמא"ל שהוא אל אחר ונקבתו. וכנגד ידו"ד שהיה מבפנים שלט אל אחר, וכנגד שד"י מבחוץ שלט סם המות דיליה בבשר, ולכך צריך לתקן שניהם, והנה על ידי העניות, בהיות העניות גדול, כמה נשוכין דעניות נשיך ליה, נמצא בזה העצמות משתברין גם כן, וכאילו שלט המיתה בהם, ובזה נתתקן הכל. ואמר שהעניות הרי הוא כמיתה וכמכת מצורע כמבואר שם. נמצא היות העניות כפרה לעון זה.

גם ביאר בסוף המאמר שהתורה רפואה לכל המכות ולכל חלאי הנפש, כמד"א רפאות תהי לשרך, וזה אם שב בתשובה ולא חזר לעונו עוד.

וכן מובן מכלל דבריו שהפגם בברית הוא גורם עניות ממון ועניות תורה, והטעם שכיון שסוד הברית הוא סוד נהר דנגיד ונפיק, הוא מושך כל מיני השפע, אם שפע גשמי למזון הגוף ואם מזון רוחני למזון הנשמות, וכיון שפגם בו הרי שניהם מסתלקים, וכיון שחזר בתשובה שניהם חוזרים, וזה שאמר ואם תב בתיובתא נחית עליה סם חיים דאיהי שכינתא ורפא לו מעניות התורה, שכיון שנתקן הברית יש לו עלייה להתאחז בעץ החיים שהוא עמודא דאמצעיתא מקום נביעת התורה.

ושעור הלשון כך הוא, ולית עניותא כעניותא דאורייתא, פירוש כמו שאמרנו לעיל שמי שפגם בברית עניות רודף אחריו שיהיה חשוב כמת, אין עניות כעניות של תורה, והרי הוא חשוב כמת, אף על פי שיהיה עשיר. ותקנתו שישוב בתשובה, שלא יחזור לעונו ויעסוק בתורה כדי שיהיה צרי למכתו, כי בעלותו למעלה ממקום הפגם מביא סם חיים לרפאות הפגם אשר שם בברית הנקרא חי.

ומורי עליו השלם כתב שאין סם התורה מועיל אלא אחר התשובה שהוא עזיבת החטא, וקבלת היסורין אחר כך באהבה. והטעם, כי התורה היא סם חיים לטהר הקליפה שבפנים, והייסורין טיהרו הבשר מבחוץ, וכדפי' לעיל דאל אחר שריא באתר דידו"ד מלגאו וסם מות שריא באתר דשד"י מלבר.

ומכל מקום נראה לעניות דעתי כאשר נדקדק בדבריו והיא אסוותא לכל מרעין, כמא דאת אמר רפאות תהי לשרך, שהכוונה היא שהתורה היא רפואה בין למה שבחוץ דהיינו הבשר, בין למה שבפנים שהם העצמות, והיינו רפאות תהי לשרך, שהוא הבשר, ושקוי לעצמותיך דהיינו מלת וגו', לדקדק סיום הפסוק שהוא מצטרך לכוונתו. והטעם, שהתורה היא כמו רטיה למכה, אחר שנעכל הבשר הרע ישימו מלוגמא ורטיה לגדל בשר טוב, כן היסורין טיהרו הקליפה בין מבפנים בין מבחוץ, ונשאר העני הזה מנוגע וכחוש ועצמותיו נצטמקו, ולכן יצטרך אל סם התורה שהיא שקוי לעצמות ללחלחם, והיא רטיה לבשר מחוץ, והיינו רפאות לשרך ושקוי לעצמותיך. וזה דומה למה שפירש בזוהר (פ' ויקהל דף ריא ע"ב) בענין (מלאכי ג, כ) וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו', שפי' בשער היראה סוף פרק י"ג.

וכן מכלל תשובת העון הזה, הוא ליזהר בשמירת אות שבת ובאות תפלין ובאות ימים טובים, וכן פירשו בתיקונים (דף צה ע"א) זה לשונם אינון ה' עלאה ה' תתאה, ו' עמודא דאמצעיתא סביל תרוייהו, יסודא דכלא י' דא ברית, כל מאן דאעקר ושקר ביה אעקר כלא ונפיל ליה, והאי י' אבן השתיה וממנה הושתת עלמא, ועליה אתמר (תהלים קיח, כב) אבן מאסו הבונים וגו', ואיהי יסוד דכלא עליה אתבני, ומאן דחב באות שבת ובאות

תפלין ובאות יומין טבין ובאות ברית מילה, כאלו אעקר ליה מאתריה ואהדר עלמא לתוהו ובהו, עד כאן לשונו.

וכיון שמצינו שהקישו רשב"י עליו השלום אות ברית לאות שבת ואות תפלין ואות יום טוב, נראה שהפגם שוה בכלן ובכולן יש ליזהר. וכבר נודע שאמרו רבותינו ז"ל (שבת דף קיח ע"ב) שהשומר שבת כהלכתו מוחלין לו על כל עונותיו, שנאמר (ישעיה נו, ב) שומר שבת מחללו, אל תקרי מחללו אלא מחול לו.

ובפרט בשמירת יום שבת צריך ליזהר הרבה, שהוא דומה בהרבה דברים לאות ברית, וכן הקישו רשב"י ע"ה, זה לשונו (זוהר פ' יתרו ריש דף צב) זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ, ח) דא איהו רזא דברית קדישא, ובגין דבהאי ברית קיימין כל מקורין דשייפי גופא ואיהו כלל כלא, כגוונא דא שבת איהו כללא דאורייתא וכל רזין דאורייתא ביה תליין, וקיומא דשבת קיומא דכל אורייתא, דמאן דנטיר שבת כאילו נטיר אורייתא כלא, עד כאן לשונו.

אחר שדברנו בכלל הפגם בברית, ובעונש המוציא זרע לבטלה, צריכין אנו לבאר ענין אחר הפוגם גם כן בברית, והוא עון הקרי, שאחר שהוא הוצאת זרע לבטלה הרי הוא פגם בברית, ופי' קר"י קר"י שבברית הקדש ממקומו, שישפיע לחיצוני. ובזוהר (פ' פקודי דף רסד ע"א) היכל ב' מהיכלות הטומאה, שהוא ההיכל שבו נפרעין ממי שיטמא בריתו, בסוף ההיכל ביאר הרשב"י ע"ה, שיש שם ב' רוחות המתהפכים לזכרים ונקבות, ואלו מטמאין את האדם בחלום הלילה ומוציאין ממנו זרע לבטלה. ובענשו דומה בקצת לעונש עון המוציא זרע לבטלה, שהרי אמר (דברים כג, י) ונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר ביום ויבא לידי טומאה בלילה (ע"ז דף כ ע"ב), וכבר העתקנו לעיל מאמרם ז"ל (נדה דף יג ע"ב) המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא.

ובעונש המטמא עצמו נתבאר בזוהר (פ' מצורע דף נה ע"א) זה לשונו אמר רבי אלעזר כתיב (ויקרא טו, לא) והזרתם את בני ישראל מטומאתם וגו' בטמאם את משכני אשר בתוכם, והזרתם, כהאי זר דאיהו זר מכלהו, ולא אתחבר במה דליתיה דיליה. ותא חזי בשעתא דמסתאבי בני נשא לתתא, מסאבין לון בכלא, והא אתמר, אבל בשעתא דרוח מסאבא אתער חשבתון זר, אלא רוח מסאבא אתער רוח מסאבא אחרא, ואתייהיב ליה רשותא לנחתא לעלמא, מאי רשותא, רשותא דקדושה דהוה נחית ומחי ביה, לא אשתכח ואסתלק, וכדין אתגליא דינא לקבליהון דחייבין, ואוסיף דינא על דינא, וכדין תרין רוחין משתכחין בעלמא, חד רוחא דדינא וחד רוחא דמסאבא.

אמר רבי אלעזר, אצטריכנא הכא למימר מלה דאוליפנא מאבא, תא חזי הכי ילפינן מנגע דביתא, דכד רוחא מסאבא שריא בביתא, וקודשא בריך הוא בעי לדכאה ליה, שדר נגע צרעת בבית לקטרגא דא בדא, וההוא נגע לא אעדי מביתא ואף על גב דרוח מסאבא אסתלק מההוא ביתא, עד דינתצון ביתא אבנין ואעין וכלא, כדין אתדכי אתרא, כהאי גוונא מאן דאסתאב ואתער רוחא מסאבא ושארי עלוי, כד בעי קודשא בריך הוא לדכאה עלמא, אתער רוח דינא תקיפא ואשתכח בעלמא ושרייא על ההוא רוח מסאבא, ומקטרגו דא בדא עד דיתעבר מעלמא, וההוא רוח דינא תקיפא לא אסתלק מאתריה עד דינתץ אתר שייפין וגרמין וכלא, כדין אתדכי עלמא ואתעברו מניה רוחין מסאבין, ועלמא אשתכח בדכיו. ועל דא תנינן, אתא לאסתאבא, מסאבין ליה ודאי, ווי לגרמיה כד שארי עליה רוח מסאבא ואשתכח ביה בעלמא, דודאי לנדע דקודשא בריך הוא בעי לבערא ליה מן עלמא. זכאין אינון צדיקיא דכלהו קדישין, ואשתכחו בקדושא קמי מלכא קדישא, ושריא עלייהו רוח קדישא בהאי עלמא ובעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

ומהמאמר הזה גם כן יראה שצריך בעל תשובה לעשות סיגוף גדול לעון הקרי עד שיטהר עצמו מהטומאה, שקרי עד הטומאה, וצריך שישרה הדין עליו עד שיטהר כמבואר במאמר, אם לא יתוקן בתשובה כדרך שפי' בתיקונים במאמר שהעתקנו, שאמר וסביל כמה יסורין לאעברא ההוא חיויא מתמן, וכמו שפירש מורי ע"ה שהעתקנו פירושו לעיל.

והנה הקרי יבא לכמה סבות, וצריכין אנו לבארם, הא' מהם הוא מה שפירש הרשב"י ע"ה בפרשת קדושים (דף פד ע"א) בענין אל תפנו אל האלילים (ויקרא יט, ד), והוא ענין ההסתכלות בנשים, שיבא מזה לידי הרהור וטומאה, והוא עובר על (ויקרא יט, ד) ואלהי מסכה לא תעשו לכם, שמאחר שכל גופו מתחמם ברוח הטומאה, נמצא עושה עצמו אלהי מסכה, ופירוש מלת לכם הוא כאילו אמר לא תעשו עצמכם אלהי מסכה, על דרך שפי'. וכן פי' בזוהר (פ' תצוה דף קפב ע"ב) בענין (שמות לד, יז) אלהי מסכה לא תעשה לך, על ענין הכעס, שאמר שהכעס משונה משאר הטומאות, זה לשונו אבל דא שניא מכלא וכל גופא סאיב מגאו ומבר ונפשא וכלא מסאב. ואמר לקמיה, ועל דא כתיב אלהי מסכה לא תעשה לך, לך בגין לאבאשא גרמך.

ועד"ז אמר בזוהר (פ' קדושים שם), וכל מאן דאסתכל בשפירו דאנתתא ביממא אתי להרהורי בלילא, ואי סליק ההוא הרהורא בישא עילויה אעבר משום אלהי מסכה לא תעשו לכם, עד כאן לשונו. וענין ואי סליק ההוא הרהורא בישא עילויה, היינו שמשך עליו ההרהור עד שמתוך כך בא לידי טומאה, הרי הוא כעובד ע"א, מבואר בריש הפרק.

גם צריך ליזהר מלהרבות שיחה עם שום אשה, בפרט עם אשתו נדה, ועל דרך אמרו בפרק קמא דאבות (מ"ה) ואל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו קל וחומר באשת חבירו, מכאן אמרו חכמים כל זמן שאדם מרבה שיחה אם האשה גורם רעה לעצמו. וענין גורם רעה לעצמו הוא שמושך לילית הנקראת רעה, ומטמאה אותו בקרי. וכן פי' בזוהר (פ' וישלח דף קסט ע"ב) בפסוק (תהלים צא, י) לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהליך, כי כאשר האדם הולך בדרך ישר ומתנהג בקדושה, רעה שהיא לילית ונגע שהם נגעי בני אדם, אינם קריבים אליו, אבל אם חס ושלום אינו הולך בדרך ישר מטמאים אותו. ועל דרך זה נפרש "רעה לעצמו", שמושך לעצמו הרעה לילית להחטיאו. ולכך סופו יורד לגיהנם, לעכל הרע ההוא שנדבק בו. ובוטל מדברי תורה, קודם שבטלו לטבילותא לבעל קרי היה אסור בדברי תורה, וכן בתקנת עזרא, ועוד היום יש מחמירין שלא לעסוק בתורה כשהם טמאים.

והדבור באשתו נדה, נתבאר במדרש במדבר רבה פרשת נזיר (י, ח), זה לשונו למה אסרה תורה משרת ענבים, שהוא לא ישתכר מהם, וגם אסרה אכילת כל היוצא מן הגפן, דברים שלא ישתכר מהם, למה כך, מכאן שחייב אדם להרחיק עצמו מן הכעור ומן הדומה לכעור, מכאן שעשתה תורה סייג לדבריה. תמן תנינן (אבות פ"א מ"א) הוו מתונין בדין, והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סייג לתורה, כיצד יעשה סייג לדבריו, כדרך שעשתה תורה סייג לדבריה, הרי הוא אומר (ויקרא יח, יט) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב, יכול יחבקנה וישקנה וידבר עמה דברים בטלים, תלמוד לומר לא תקרב, תישן עמו בבגדיה, תלמוד לומר לא תקרב. יכול תרחץ את פניה, ותכחול את עיניה, ויטול הימנה את הכוס, תלמוד לומר (שם טו, לג) והדוה בנדתה, כל ימים שהיא דוה תהא בנדוי, מכאן אמרו כל המנבלת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה, וכל המקשטת עצמה בימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה.

הרי הוא אומר (שם יח, ו) איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו, מכאן אמרו אל יתיחד אדם עם הנשים בפונדק אחד, אפילו עם אחותו, ואפילו עם בתו ועם חמותו, מפני טענת הבריות, כאן נאמר לא תקרבו, ולהלן הוא אומר לא תקרב, לדבר המביא לדבר עבירה לא תקרבו, הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכעור, שכך אמרו חכמים הרחק מחטא הקל שמא יביאך לידי חמור, הוי רץ למצוה קלה שיביאך לחמורה, עד כאן לשונו.

ובענין מה נקרא רבוי שיחה עם האשה, החמירו במסכת עירובין (דף) זה לשונם רבי יוסי הגלילי הוה אזיל באורחא אשכחה לברוריה, אמר לה באי זה דרך נלך ללוד, אמרה ליה גלילי שוטה, כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה, היה לך לומר באיזו

ללוד, עד כאן לשונם. ומכאן ידין הירא שמים למעט הדבור באשה כל האפשר, ובפרט באשתו נדה כמבואר במאמר. ומצאתי כתוב *נאלמתי *דומיה *החשיתי (תהלים לט, ג) ראשי תיבות נדה, להורות שצריך למעט הדיבור בה ביותר.

וכמו שצריך ליהר מלהרבות הדבור, כן צריך ליזהר מליגע בה ושאר פרטי הדינין שכתב ר"י בטור יורה דעה, וכן מלהסתכל בה, כי בעוברו אחת מכל אלה מושך כח הטומאה אשר באשתו עליו ואפשר שיטמאוהו. ואזהרה לזו למדנו רשב"י עליו השלום (זוהר פ' בראשית דף כ) זה לשונו כגוונא דא, האי מאן דאתתיה ביומי מסאבו דילה ונטיר לה כדקא יאות, כל אינון יומין זווגא עילאה אשתכח בהדיה וישתכח דכר ונוקבא, עד כאן לשונו, ומכלל הן אתה שומע לאו דאי לא נטיר לה כדקא יאות שכינה מסתלקת ממנו. וכבר ידעת שהחיצונים נקראו אלה, שהם מזומנים לשרות מיד על האדם, כדפי' בפרשת ויחי (זוהר דף רכח ע"א), ואפשר שיטמאוהו.

ובפרט במקום שהיה בו קדושה ונסתלקה הקדושה, שם הם רצים להדבק, והעד בפטירת האדם שפי' בזוהר (שם פרשת ויחי דף רך ע"א) שמפני ששרתה שם קדושה רוצים להדבק שם. ומטעם זה היה אומר מורי עליו השלום שכל אדם שהוא מתנהג בפרישות וטהרה ואחר כך פורש מאותה הקדושה, שאפשר שיטמאוהו, מן הטעם האמור שהם רודפים אחר מקום שהיה בו קדושה. ואני מוסיף נופך, שהקליפות נקראים הבל וריק, ואינם רודפים אלא אחר דבר שהוא ריק כמותם, וכיון שמוצאים כלי שנתרוקן מהקדושה הם דבוקים בו, ובפרט במה שפי' בזוהר (פ' משפטים שלהי דף קיא) דכל כיסופא דילהון בתר ירך, וכל שכן ירך דרבנן, ולכן תלמידי חכמים צריכין אזהרה ביותר, כי אלו רצים לדבק בהם וכל איזה צד שימצאו לידבק מיד דבוקים בהם ויטמאו אותן, ועל זה נאמר (תהלים פט, לא) אם יעזבו בני תורתי ובמשפטי לא ילכון אם חוקותי יחללו ומצותי לא ישמורו ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. ונגעים הם נגעי בני אדם שהם נעשים מהקריים, והרי בפירוש כי בהסתלק הקדושה מיד נפקד ביסורין אלו.

וטעם היות הפקידה בהוצאת זרע לבטלה על ידי הברית, מפני שהברית העליון כולל התורה והמצות בסוד כ"י כ"ל בשמים ובארץ (דה"א כט, יא) ומתרגמינן דאחיד בשמיא ובארעא, נמצא כי בפוגמו בתורה שלא עסק בה כראוי או במצות הרי חלל ברית קדש העליון, ולכן יפקד בטומאת בריתו.

וענין זה נרמז בזוהר (פ' וישלח שלהי דף קעו) זה לשונו בענין מכל אבקת רוכל (שה"ש ג, ו), דבר אחר דא יוסף הצדיק וכו', דבר אחר אמאי רוכל, אלא מה חנווני דא סקטירי דקוסטרי ואבקי דפולמי כלהו בידיה, הכי נמי יוסף איהו קיומא דאורייתא, בגין דאיהו

קיים לה, בגין דכל פיקודי אורייתא מתקשרן בנטירו דברית קדישא, עד כאן לשונו. וכן אמר בזוהר (פ' מקץ ריש דף קצז) ובגיני כך יוסף דנטיר ליה לברית זכה למלכותא דלעילא ולמלכותא דלתתא, ועל דא כל מאן דנטיר ברית קדישא כאלו קיים אורייתא קדישא כלא, דהא ברית שקיל ככל אורייתא.

ומוכרח לומר הטעם שפי' שהוא סוד כ"י כ"ל, שאם לא כן אם שמר אדם הברית ולא קרא קריאת שמע ולא הניח תפלין וכו' יחשב עליו כאלו קיים כל המצות, אתמהה, אלא ודאי כדפי'.

גם סיבת הקרי עצמותו ועיקרו מפני החטא בברית הלשון, כדפי' לעיל (פי"א) בענין (תהלים לד, יד) נצור לשונך מרע. גם המגלה למי שאינו ראוי עונשו הקרי, והטעם שבית קיבול לסודות העליונים הנשפעים מצדי"ק הנקרא י', סו"ד הוא ליראיו שהם בשכינה, וזה הוא סוד ה' ליראיו, וכשאינו ראוי הרי משך אור התורה מבפנים ולא מצא כלי שבו ינוח ויצא לבטלה לחיצונים, ונמצא דש מבפנים וזורה מבחוץ, והוא עון ער ואונן, ולכך מדה כנגד מדה יושפך זרעו לבטלה ויטמאוהו.

גם המברך ברכות לבטלה כמוציא שכבת זרע לבטלה, ואפשר שיטמאוהו, וצריך ליזהר בזה, בפרט שליח צבור שלא יחזור תפלת י"ח אם אין תשעה שיענו אמן בודאי.

גם סבת הקרי בסבת התענוג בשינה כל הלילה כדפי' לעיל בפרק ה, וזה בכלל אם יעזבו בני תורתי. והטעם לזה כי כיון שהוא מתרפה מעסק התורה הרי הקדוש ברוך הוא אויבו, כדכתיב (משלי כד, י) התרפית ביום צרה צר כחכה, והוא מדה כנגד מדה, הוא לא רצה לידבק באשה יראת ה' על ידי עסק התורה, ידבק בחיצוניות אשה זרה, ויוליד שד לקטיגור לו, ומפרי מעלליו יאכל, כי אין רע יורד מלמעלה, אלא כיון שאדם דבק בסטרא אחרא הקדושה מסתלקת ממנו, ואז החיצונים שולטין בו שהם מזומנים, ונקרא אל"ה, שנאמר (דברים לא, יז) על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ולכן בהקיצו משנתו יזדרז לקום, שאם לא יקום ויחזור לישון אפשר שישן אפרקדן שהוא פניו למעלה, והוא מקולל מפי סופרים, כדאמרינן (ברכות דף יג ע"ב) לייט רבי יהושע בן לוי אמאן דגאני אפרקדן.

גם סבת הקרי נתבאר בתורה במה שנאמר בפסוק (ויקרא כו, כא) ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמוע לי וגו' וכתיב (שם כו, כח) והלכתי עמכם בחמת קרי וגו', ופירש רש"י ע"ה, רבותינו אמרו עראי במקרה שאינו אלא לפרקים, כך תלכו עראי במצותי. ומנחם פי' לשון מניעה, וכן (משלי כה, יז) הוקר רגלך מבית רעך, וכן (שם יז, כז) יקר רוח

איש תבונה. וקרוב לשון זה לתרגומו של אונקלוס, קשיו, קושי, שמקשים לבם לימנע מלהתקרב אצלי, עד כאן לשונו, ושני הפי' באים לכוונה אחת.

והרי מה כתיב אחריו, והלכתי אף אני עמכם בחמת קרי, ופירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' תרומה דף קל ע"א) זה לשונו בחמת קרי, בההוא רוגזא דנפיק מפתחא דקרי, ואלין אינון דמשטטי בליליא, ובשעתא דנשמתין נפקין לסלקא לאתחזאה לעילא, אלין נפקין ומקטרגין לון דלא יכלין לסלקא, בר אינון חסידי קדושי עליונין דאינון בקעי רקיעין ואוירין וסלקין. ואלין חבלי טהירין נפקן ומודיעין מילין כדיבין לבני נשא, ואיתחזיין להון בדיוקנין אוחרנין וחייכן בהו, עד דאושדין זרעא, ואיקרון מאריהון דקרי, בגין דאינון דנפקין מפתחא דקרי גרמי לון, עד כאן לשונו.

לכן ראוי לאדם שיהיה קיים בעבודה האלהית ונאמן בה כעמוד שלא יתמוטט ממנה, וכן מלת ברית פי' קיום, כענין (בראשית לא, מד) לכה ונכרתה ברית אני ואתה. ולכן הרוצה לזכות למדת צדיק צריך שיהיה נאמן וחזק בעבודה, ועל זה נאמר (קהלת ח, ה) שומר מצוה לא ידע דבר רע. וכבר ידעת מה שפי' לעיל בענין רע.

וכן אם פרץ איזה גדר מגדרי רבותינו, אפשר שיטמאוהו, שהגדרים שגדרו רבותינו ז"ל הם כדי שלא לתת מקום לחיצוני שיכנס פנימה לקדש, ואם יפרוץ גדר ישכנו נחש, שעל ידי הפרצה שפרץ נתן לו מקום שיכנס. וכן פי' בתיקונים (יח ע"ב), שהים הוא התורה, וחול לים פי' שהוא כמו השלשלת לכלב, והמתיר השלשלת גורם לכלב שינשכנו, והוא רמז לגדרים שגדרו רבותינו ז"ל, זה לשונו שם ושמרו בני ישראל את השבת (שמות לא, טז), דא בת יחידה דאיהי שמירה לישראל בכל שבת ושבת, ומאן דמחלל לה לאו איהו נטיר מקודשא בריך הוא, ולא עוד אלא דאתמר בה מחלליה מות יומת, מאן דאעיל ברשות דילה שפחה חללה זונה, דרשות דילה איהו תחום שבת, כגוונא דתחום וגבול דימא, דאתמר (ירמיה ה, כג) שמתי חול גבול לים, ומאי ניהו (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, ולית ים אלא אורייתא, מאן דאעבר עליה כאילו חזר עלמא לתוהו ובהו, ושבת שקילא לכל אורייתא מאן דאעבר עליה כאלו חזר עלמא לתוהו ובהו, ובגין דא קרא סמיך ליה (בראשית א, ב) והארץ היתה תוהו ובהו, דאיהו חול לים כחוליא דשלשלא לכלבא, מאן דאפיק ל[י]ה משלשלאיה גרים כמה נישוכין דיסורין דנשיך ליה, ובגיניה אמר דוד (תהלים כב, כא) הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי, ודא סמא"ל דאיהו תפיס בקולר שלשלא, בשבת איהו תפיס בקולר, עד כאן לשונו. הרי בפירוש שתחום שבת וחול לים שניהם ענין אחד להרחיק סמא"ל, ולהרחיקו מהקדושה, ופורץ הגדר גורם לסמא"ל שישכנו.

וכן מהדברים שצריך ליזהר שלא יטמאוהו, הוא אם נדר, שיקיים נדריו לעבודת השם כמ"ש (תהלים טו, ד) נשבע להרע ולא ימיר, ואם לא קיים המצוה והפר נדרו אפשר שנטמא, כדכתיב (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. ופי' במדרש פסוק זה על הנדרים, כמו שהעתקנו לשונם לעיל בפרק יד, עיין שם. ולדרך זה וחבל את מעשה ידיך הוא הברית, כמו שנתבאר בפרשת בראשית דף ח (ע"א) והעתקנו לשונו בפרק יא.
והטעם, שהפסוק אמר (במדבר ל, ג) ככל היוצא מפיו יעשה, והטעם, שכבר פרשנו שהדבור הוא רוחני דומה לזרע הגשמי, וכמו שמהברית התחתון אין להוציא זרע לבטלה אלא בנקבה, כך אין להוציא הדבור לבטלה אלא להביאו למקום העשיה שהוא הנקבה, ונמצא בזה הקול היוצא מיחד ברית הלשון עם הנקבה, ואם ח"ו לא קיים הרי הוציא זרע לבטלה, שהוא קול ודיבור היוצא מברית הלשון, ולכן גם יפגום בברית המעור בזרע לבטלה, כי עבירה גוררת עבירה.
התיקון לעון הקרי, ראשונה צריך שיטבול במקוה מ' סאה כדי לטהר עצמו מטומאת החיצונית הארורה, ואפילו מי שמקל בטבילה לענין הזווג, אין ראוי להקל בזו. וכן פירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' בראשית דף נה ע"א) ובגין דבעל קרי אתי מסטרא דרוח מסאבא, בעי לאסחאה מניה לאתדכאה מניה, והא אוקמוה חבריא, עד כאן לשונו, ולעיל מזה מיירי בענין נעמה אימא דשידין דמצדה באין כל אותן העושים לבני אדם בעלי קריין.
ואם לא יהיה אפשר במ' סאה ישתדל להטיל עליו ט' קבין. ואם אפילו זה אי אפשר לו, לפחות ירחוץ מקום הטנוף, ובספר מעשה החסידים (ספר חסידים סימן קנז) כתב, שלא יחשוב בדברי תורה עד שישפשף ירכותיו במים, כן ראוי לעשות לכבוד התורה והתפלה.
ובפרשת מצורע בפרשת הזב, הביאו בילקוט תנא דבי אליהו, זה לשונו ראה אדם קרי חייב טבילה, אמר מי רואה אותי אין בכך כלום העבירו מנגד פניו, שוב ראה קרי אמר מי רואה אותי וכו', שלש פעמים, עבר על מה שכתוב (איוב לג, כט) פעמים שלש עם גבר, שהוא נעשה זב מתחלת דרכיו, שנאמר (ויקרא טו, ב) איש איש כי יהיה זב, מה תלמוד לומר איש איש, למקרה לילה, אם חזר ועשה תשובה מרפאין אותו, ואם לאו הרי הוא בחזקתו עד יום מותו, שנאמר (ויקרא טו, ג) וזאת תהיה טומאתו בזובו, עד כאן לשונו.
ובמעלות הטבילה כבר כתבנו לעיל במקומו (שער אהבה פרק יא), ואמרנו כי מסגולתה הוא להחזיר הנשמה למקומה, כי מי שהוא טמא אין לו נשמה, והפוגם הברית נשמתו מסתלקת ממנו, וכן פירש בזוהר (פ' לך לך דף צד ע"א) זה לשונו דתניא, בכל זמנא דאתרשים בר נש בהאי רשימא קדישא דהאי את, מניה חמי לקודשא בריך הוא ממש,

ונשמתא קדישא אתאחידא ביה, אי לא זכי דלא נטיר האי את, מה כתיב (איוב ד, ט) מנשמת אלוה יאבדו, דהא רשימא דקודשא בריך הוא לא אתנטיר, ואי זכי דנטיר לה שכינתא לא אתפרשת מניה, אימתי מתקיימת ביה כד אתנסיב והאי את עאל באתריה, עד כאן לשונו. ועיין עוד שם להבין הדבר על מתכונתו, וכדי שלא להאריך לא העתקנו כל לשונו.

ואגב למדנו מהמאמר תיקון לאות ברית, הוא שישתדל לישא אשה בבחרותו כדי לטהר עצמו, ומטעם זה אמרו בקדושין (דף כט ע"ב) אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר, ואי נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטנא גירא בעיניה, עד כאן לשונו. **ובתיקונים** (דף פב ע"ב) אמר ועוד עץ פרי (בראשית א, יא), דא עמודא דאמצעיתא, עושה פרי, דא צדיק, אשר זרעו בו על הארץ, דא שכינתא דכל זרעין איתכללן בה. והכא פקודא דפריה ורביה למעבד איבין וזרעין, דאתמר בה (ישעיה מה, יח) לא תוהו בראה לשבת יצרה, ומאן דאתבטל מפריה ורביה כאלו אחזר להאי ארץ יבשה, ומנע ברכאן מניה כל חד לפום דרגיה, מאן דפגים לתתא פגים לעילא לאתר דאתגזר נשמתיה, עד כאן לשונו. ואי הוא פגם ולא יכול לתקן את עצמו בעת הראוי, אם יזכהו האל לבן ישתדל להשיאו אשה קודם שיבא לידי חטא. ובדור הזה צריך האדם להרחיק את בנו ולשומרו מכל דבר שאפשר שיבוא לידי הרהור חטא קודם שישא אשה.

עוד התיקון לאות ברית גם כן על ידי עסק התורה, כמבואר לעיל במאמר שהעתקנו מהתיקונים (דף סו ע"ב), וביארו בתיקונים (דף צח ע"ב) שמי שפגם בנשמה תיקונו על ידי עסק התורה בשש סדרי משנה, זה לשונו ולא עוד אלא מאן דאעיל זרעיה בנדה או שפחה או כותית או זונה כאלו מערב מה דאפריש קודשא בריך הוא, דכתיב (בראשית א, ו) ויהי מבדיל בין מים למים, דאינון מי נדה למי דכיא, דדא אסור ודא מותר, דא כשר ודא פסול, דא טומאה ודא טהרה, אלין אינון שית סדרין דאתייהבת בהון משנה לאפרשא בין טוב לרע דערב לון אדם ודרין דאתו אבתריה, עד כאן לשונו. עוד עיין בתיקון מ"ו.

ואם ישתדל לדעת שש סדרי משנה על פה מה טוב ומה נעים חלקו, שעיקר המשנה לדעת אותה על פה, שנאמר (שמות לד, כז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית, ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב (ע' גיטין דף ס ע"ב), ולא נכתבו אלא משום עת לעשות לה' (תהלים קיט, קכו), והיודעם על פה אשריו, כמו שביאר הרשב"י ע"ה בהיכלא תנינא (זוהר פ' בראשית דף מב ע"א), אמר שם שיש בהיכל עצם השמים שרפים בשש כנפים, ואמר אחר כך אלין אינון דאוקידו לאינון דלא חיישי על יקרא

דמאריהון ורזא דאשתמש בתגא חלף, מאן דקרי ותאני שית סדרי משנה דא הוא מאן דידע לסדרא ולקשרא ייחודא דמאריה כדקא יאות, עד כאן לשונו.

ועיקר ידיעת המשנה הוא שישתדל לדעת אותה בפירושה, ומי שיקרא אותה בפירושה לא תשכח ממנו במהרה, וכן אמר בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א) אמר רבי תנחום כל הסובר תלמודו לא במהרה הוא שוכח. ועד"ה ידיעת התורה על פה הוא במדת הזכר, שכל זכירה הוא בזכר, וכיון שזה פגם אות הברית שהוא במקום הזכר, וירד למקום השכחה, ראוי שיתוקן על ידי זכירה לדעת תורה על פה.

וכן התורה הוא תיקון כדי שלא יבא לידי קרי, ונרמז ענין זה בזוהר (פ' וישב דף קץ ע"א) זה לשונו אמר רבי אלעזר, כד ההוא סטרא בישא אתי למפתי ליה לבר נש, יהא משיך ליה לגב אורייתא ותתפרש מניה, תא חזי דהא תנינן דכד האי סטרא בישא קיימא קמי דקודשא בריך הוא לאסטאה על עלמא בגין עובדין בישין, קודשא בריך הוא חס על עלמא ויהב עיטא לבני נשא לאישתזבא מניה ולא יכיל עליהון ולא על עובדיהון, ומאי איהו עיטא, לאשתדלא באורייתא ואשתזבא מניה, מנא לן, דכתיב (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר, מה כתיב בתריה לשמרך מאשה זרה מחלקת לשון נכריה, ודא הוא סטרא מסאבא סטרא אחרא דאיהי קיימא תדיר קמי קודשא בריך הוא לאסטאה על חוביהון דבני נשא, עד כאן לשונו לענייננו. והנה נודע כי כל כחות הקרי באים מאשה זרה, וכן פירשו בזוהר, כתיב כי נר מצוה ותורה אור וגו' לשמרך, נמצא התורה שמירה שתשמור את האדם מכחות אלו.

ובפרט מי שאינו נשוי שלא ישכב לעולם במטה לישון עד שיהא שבע מן התורה, כדאמרינן בברכות (דף יד ע"א) אמר רבי יוחנן כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרים אותו בשורות רעות, שנאמר (משלי יט, כג) ושבע ילין בל יפקד רע, עד כאן לשונו. וכבר נודע כי רע נקרא המוציא שכבת זרע לבטלה, כענין (דברים כג, י) ונשמרת מכל דבר רע, שפירשו רבותינו ז"ל (ע"ז דף כ ע"ב) שלא יהרהר ביום וכו'. ולכן ראוי שלא לשכב עד שיקרא בתורה הרבה באופן שיהיה שבע, שכמו שהאדם שבע עצמו מהאכילה ישבע עצמו מהתורה עד אשר ילאה שלא יוכל ללמוד כאדם ששבע מרוב האכילה שלא יוכל לאכול יותר.

ומכל מקום אם עסק בתורה ביום והוא שבע ממנה, אין החיוב לו להאריך בתחלת הלילה בעסק התורה באופן שלא יוכל לקום באשמורת, והחכם עיניו בראשו ויכלכל דבריו במשפט, שיעסוק בתורה ביום עד שישבע, ובתחלת הלילה יעסוק בתורה גם כן כדי שתעלה הנשמה על ידי הבל התורה, אבל לא לשבעה, כדי שלא יבטל מלקום

באשמורת שהוא עיקר עסק התורה כמו שנאמר (איכה ב, יט) קומי רוני בלילה, וכמו שפי' לעיל (פ"ז).

עוד התיקון לאות הברית הוא ליזהר בכל מדות שאדם נקרא בהם צדיק, שהם תלויים במדת צדיק העליון. והאחד מהם הוא שישתדל לקום בחצות לילה, או מחצות לילה ואילך, לעסוק בתורה, וישתדל לחבר לילה ביום על ידי התורה כנגד מה שהפריד ביניהם, שהקם בחצות נקרא צדיק כדפי' בפרשת אמור (דף צ ע"א) והעתקנו לשונו לעיל (פ"ז), וביאר שם שטרף נתן ליראיו (תהלים קיא, ה) נאמר על העוסקים בתורה מחצות לילה ואילך, והטעם שהם משתתפים עם מדת יראה.

וכן ביאר בזוהר (פ' מקץ דף קצד ע"ב) שפסוק רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו (תהלים קמז, יא) נאמר על הקמים מחצות לילה ואילך, וקושרים לילה ביום כדי לקבל חוט של חסד, זה לשונו למיחלים לחסדו, הוי אימא אינון דמשתדלי באורייתא בלילא ואשתתפו בהדי שכינתא, וכד אתי צפרא אינון מחכאן לחסדו וכו', עיין שם.

ובמעלת הקושר לילה ביום על ידי עסק התורה ביאר הכתוב באומרו (תהלים לג, יח) הנה עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדו להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב, ועין ה' פי' באדרת (נשא דף קכט ע"ב) שהוא עינא פקיחא דאריך וכו' עיין שם. ובודאי שהעושה זה הוא מתקן מדת צדיק עם השכינה שנמשך לו ולה חוט של חסד, כדפי' בכמה מקומות. וכנגד מה שהפריד לשכינה בהמשכת טיפה לחוץ, וסוד הטיפה היא חיוורא ונמשכת מצד הימין כדפי' בתיקונים (דף מא ע"א) בענין והמן כזרע גד הוא (במדבר יא, ז), כנגד זה קושר לילה ביום לקבל חוט של חסד. וכן פי' בזוהר (פ' ויגש דף רז ע"ב) בפסוק (תהלים פח, ב) ה' אלהי ישועתי יום צעקתי בלילה נגדך, שהקם בחצות ועוסק בתורה שהוא עומד במדריגת צדיק חי העולמים, ואז ביום זוכה אל חוט של חסד, והיינו אומרו אלהי ישועתי, כי חוט של חסד הוא ישועה כאומרו (תהלים ס, ז) הושיעה ימינך, ולא נעתיק לשונו כדי שלא להאריך.

עוד צריך ליזהר שלא יזדווג באשתו כי אם משבת לשבת, ובראש חדש, ויום טוב, שאין יחוד למעלה על ידי צדיק אלא בזמנים האמורים, כדכתיב (ע' יחזקאל מו, א) שער הפונה קדים יהיה הסגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח וביום החדש יפתח, וכן פי' בזוהר (פ' נח דף עה ריש ע"ב) ז"ל בפסוק זה האי קרא אית לאסתכלא ביה, דאיהו רזא במה דאתמר, יהיה סגור ו' ימי המעשה וביום השבת יפתח וביום החדש יפתח, אמאי יהיה סגור כל אינון ו' ימי המעשה, אלא אלין יומין דחול דתרעא דא יהיה סגור דלא

לאשתמשא חול בקודשא. וביום השבת יפתח וביום החדש יפתח, דהא כדין שמושא דקודשא בקודשא, וכדין אתנהיר סיהרא לאיתחברא בשמשא, עד כאן לשונו לענייננו.

ומכל מקום היותר מוסכם בתיקון לעונת תלמידי חכמים הוא משבת לשבת, וכן אמר עוד בתיקונים (דף כא ע"א) ועוד בכל עץ דא צדיק דאיהו עץ פרי עושה פרי למינו (בראשית א, יא), ודא יום השבת, דתמן זווגא דשכינתא עם קודשא בריך הוא, ותמן אית ליה נייחא, ועליה אתמר (תהלים א, ג) והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו, דא עתו דצדיק דאיהו ליל שבת, דמניה פרחין נשמתין חדתין בישראל בערב שבת, דאתקריאו פנים חדשות, עד כאן לשונו.

עוד בתיקונים (דף צ ע"א) דרש שם בענין העריות, ואמר אחר כך, ואף על גב דאיתמר כל אלין עריין בספירן ובשמא דידו"ד, לאו באתריה דלעילא, אלא כד שכינתא גלת כל ספירן נחתו עמה, ולית פרודא בה ובין עשר ספירן, וכד נחתו אתלבשו בשית יומין דחול שית ענפין וכו', ואמר אחר כך ואמאי אית פירודא, בגין דלית צדיק דא אות ברית תמן, ורזא דמלה אין צדיק בארץ דאיהו אות ברית תמן, ובשבת דאיהו יומא שביעאה תמן קריבו ויחודא דשמא דיוד"ד וכל ספירן, ובגין דא תלמידי חכמים זווגייהו מלילי שבת ללילי שבת, דהא עריין אינון ודאי לתתא, אבל לעילא איתמר (תהלים ה, ה) לא יגורך רע. וצדיק דקריב לאתתיה ביומין דחול, ההוא בן דעביד עליה אתמר צדיק ורע לו, דגרים דאתעביד קדש חול, דאיהו יום הז', ובההוא זמנא איהו רזא דצדיק ורע לו, אבל לעילא לית ערוה וקצוץ ופרוד, עד כאן לשונו.

ומה שאמר דאתעביד קדש חול, פיר' כי מדת צדיק נקרא יום השביעי, וכן פי' בתיקונים (דף פד ע"א) אבל ממשלה דצדיק יום השביעי ביה אתקריאו כל ספירן שביעיות. והטעם מפורש בתיקונים תיקון תלתין תחלת התיקון (דף עג ע"ב) ע"ש שסודו סוד אות ז' שהוא בצדיק דהיינו י' על ו' עטרה על ראשו, וכיון שהוא שביעי הוא קדש כדפי' בתיקון מ"ז (דף פד ע"א), ואין להמשיכו בחול שלא לערב קדש בחול, עכ"ל.

וכן מתיקון אות ברית לגלות סוד למי שהוא צדיק וירא שמים, דכתיב (תהלים כה, יד) סוד ה' ליראיו. וכן אמר בתיקונים (תיקוני זוהר חדש דף ב ע"א) נמצא אצלינו בכתיבת יד, וכל מאן דמגלי רזין לצדיקיא גרים לצדיק לאנהרא ברזין דאורייתא ולשכינתא, דאור רז אתקרי, ובההוא זמנא (דניאל יב, ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, עד כאן לשונו.

וגם המתלמד, יתקן נפשו בעסק התורה על ידי הסוד, כדפי' בתיקונים תיקון תלתין (דף עג ע"ב) בעונש המונעים עצמם מלקרות בחכמת הקבלה, זה לשונו בקיצור דאלין עבדין לאורייתא יבשה ולא בעאן לאשתדלא בחכמה בקבלה, דגרמין דאסתלק נביעו דאיהו

יו"ד מינה ואשתארת ב' יבשה, ווי לון דגרמין עניותא וחרבא וביזא והרג ואבדן בעלמא, עד כאן לשונו, ושאר לשונו העתקנו בהקדמה.

והמגלה רזין בתורה למי שאינו ראוי, מלבד עונשו בעולם הבא, גם עונשו בעולם הזה שעניות רודף אחריו, וכן אמר בזוהר (ריש פרשת ויקרא דף ב ע"ב) האי את קיימא על עונשא דמגלה רזין וסימנך ריש וקלון, עד כאן לשונו.

וכן ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רמד ע"א) בענין מה שכתב שם שהזורק פירורין בארץ עניות רודף אחריו, אמר רעיא מהימנא מאן דמזלזל בפירורין דנהמא וזריק לון באתר דלא איצטריך, האי, כל שכן מאן דמזלזל בפירורין דמוחא דאינון דזרע דזריק לון בארעא, דאתמר (בראשית ו, יב) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, או דזריק לון בנדה או בבת אל נכר או בשפחה או בזונה, כל שכן וכל שכן מאן דמזלזל בפירורין דאורייתא דאינון קוצי אתוון ותגי אתוון דאתמר עלייהו כל המשתמש בתגא חלף, כל שכן מאן דמסר רזין דאורייתא וסתרי קבלה וסתרי מעשה בראשית או סתרי אתוון דשמא מפרש לאנשים דלאו אינון הגונים דשליט עלייהו יצר הרע אשה זונה דאתמר בה (משלי ו, כו) כי בעד אשה זונה עד ככר לחם, ולית לחם אלא אורייתא ולית ככר אלא הלכה אחת, עד כאן לשונו.

וברעיא מהימנא (פ' עקב דף ערב ע"א) פירש שכמו שעניות רודף אחריו בענין המזון כך עניות רודף אחריו להשגת התורה, זה לשונו ויו"ד אינון ניקודין דשמא קדישא אתקרו פירורי כזית, ואלין לקבל טפין דזרע, ומאן דמזלזל בהון וזריק לון באתר דלא אצטריך, עניותא קא רדיף אבתריה ואזיל נע ונד, הדא הוא דכתיב (איוב טו, כג) נודד הוא ללחם איה, ולית לחם אלא תורה, והוא צווח "איה" מאן דרחים עליה, ולא ישכח, ופירורין בכזית אינון בצדיק דאיהו כתוש כתישו מאינון זתים, עד כאן לשונו.

גם מהמדות הזוכים למדת צדיק, המשכים להיות ראשון בבית הכנסת הוא עומד במדרגת צדיק, וכן פירש בזוהר (פ' תרומה דף קלא ע"א) זה לשונו וכל מאן דאקדים אתחבר בשכינתא בחיבורא חדא. תא חזי ההוא קדמאה דאשתכח בבי כנישתא ואוריך בבי כנישתא זכאה חולקיה, דאיהו קיימא בדרגא דצדיק בהדיה דשכינתא, ודא איהו (משלי ח, יז) ומשחרי ימצאונני, דא סליק בסליקו עילאה, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד הזוכה למדת צדיק, להיות בעל צדקה, וזה פי' בפי' בתיקונים שהוא תיקון לאות ברית, וכן לקיים מצות עונג שבת, זה לשון התיקונים (דף נח ע"א) ועוד שכינתא אתקריאת צדקה וקודשא בריך הוא בעל צדקה, ובגלותא איהי עניה ובנהא עניים, וקודשא בריך הוא כביכול עני כד איהו בר מאתריה, ובגיניה אתמר (ישעיה לג, ז) הן

אראלם צעקו חוצה, ובאן אתר איהו עני ואיהי עניה, בצדיק דאיהו ברית, ובגין דחבו ביה ישראל לתתא איהו נהר יחרב ויבש בבית ראשון ושני, ושכינתא איהי ביה חרבה ויבשה, ובגין דאינון גרמין דיתכנשון מניה מיין ושכינתא אשתארת יבשה, הדא הוא דכתיב (בראשית א, ט) יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה, וכל מאן דעביד צדקה במסכנא גרים ההוא נהר דאתמשך מעדן דאיהי אימא עילאה להשקות את הגן דאיהי דלת, דלה מסכינא. ועני איהו יום שבת, ומאן דמקיים ביה עונג שבת גרים לאשקאה ההיא דלת, וההוא עני איתמלי ואיתקרי נהר, ומאן דאית ליה רשו למעבד עונג שבת ולא עביד אתהפך ליה עונג לנגע צרעת, וחריב ביתיה וממוניה, עד כאן לשונו. וכן בעונש זה, אמר בסוף דף יח.

עוד בתיקון כד (דף סט ע"ב) בענין עונג שבת וצריך לקיימא ביה עונג דאיהו צדיק, דנפיק מעדן דאיהי בינה עלמא דאתי, להשקות, דא שכינתא תתאה, ונהרא איהו ו' דנפיק מן י"ה ואזיל חמש מאה שנין דאינון חמש ספירן, ומטי לצדיק לאשקאה מניה גנתא דאיהו ה', ועל כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו (בראשית ב, כד), עד כאן לשונו.

עוד בענין הצדקה שיהיה זוכה למדרגת צדיק, פירש בזוהר (פ' בהר סיני דף קי ע"ב) זה לשונו וכי תאמרו מה נאכל (ויקרא כה, כ), רבי יהודה פתח (תהלים לז, ג) בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה, לעולם בר נש יהא זהיר במאריה וידבק לביה במהימנותא עילאה, בגין דיהא שלים במאריה, דכד יהוי שלים ביה לא יכלין לאבאשא ליה כל בני עלמא, תא חזי בטח בה' ועשה טוב, אלא הכי תנינן בעובדא דלתתא אתער עובדא דלעילא, והא אוקמוה ועשיתם אותם, כביכול אתון תעבדון להון, בגין דהוא אתערותא דילכון דאתון עבדין לתתא ואתער לעילא, ועל דא ועשה טוב כתיב, ואין טוב אלא צדיק, דכתיב (ישעיה ג, י) אמרו צדיק כי טוב, כיון דאתון עבדין הא ודאי האי טוב אתער, כדין שכון ארץ ורעה אמונה, וכלא חד, שכון ארץ ארץ עלאה, דהא לית לך דייכול למשרי בהדה עד דיתער האי טוב לגבה, כיון דאתער ליה כביכול הוא עביד ליה, וכדין שכון ארץ - שרי בגוה איכול איבה, אשתעשע בהדה, ורעה אמונה דא ארץ, וכלא חד, כמד"א (תהלים צב, ג) ואמונתך בלילות, ורעה אמונה - הוי דכר לה לכל רעותיך. ואי לא תתער לקבלה האי טוב, אתרחק מינה ולא תקרב בהדה, לא תקרב לגו אתון נורא יקידתא, ואי תקרב בהדה, בדחילו, כמאן דדחיל מן מותא, דהא כדין נורא דליק ואוקיד עלמא בשלהובוי, וכיון דאתער לקבלה האי טוב כדין (איוב כב, כח) ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור.

תא חזי, בני מהימנותא מדברי להאי רעותהון בכל יומא, מאן אינון בני מהימנותא אינון דמתערי האי טוב לקבליה, ולא חס על דיליה, וידעי דהא קודשא בריך הוא יהיב ליה יתיר, כמד"א (משלי יא, כד) יש מפזר ונוסף עוד, מאי טעמא, בגין דהאי יתער ברכאן לקבליה, ולא יימא אי אתן האי השתא מאי אעביד למחר, אלא קודשא בריך הוא יהיב ליה ברכאן עד בלי די כמה דאוקמוה, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל המעיין במאמר הזה ימצא היות הצדקה תיקון לפגם אות הברית, והענין שכמו שבעון הפגם מסתלקים החסדים מצדיק שהוא כולל ה' חסדים, כדפי' באידרא (דף קמב ע"א), והוא נהר יחרב ויבש, ולכן נקרא טוב, כן בצדקה ממשיך החסדים להמתיק הדינים, והוא יחוד גמור כמבואר במאמר.

וכן מבואר יותר בזוהר (פ' בחוקותי דף קיג ע"ב) זה לשונו בכה רבי שמעון ואמר, ווי לון לבני נשא דלא ידעין ולא משגיחין ביקרא דמאריהון, מאן עביד שמא בכל יומא, הוי אימא מאן דיהיב צדקה למסכני. וסוף דבריו זכאה חולקיהון מאן דזכי למעבד שמא קדישא לעילא, בגין כך צדקה סליק על כלא, והני מילי צדקה לשמה, דהא אתער צדקה לצדק לחברא לן כחדא ולמהוי כלא שמא קדישא כדקא יאות, דהא צדק לא אתתקן ולא אשתלים אלא בצדקה, דכתיב (ישעיה נד, יד) בצדקה תכונני, ולכנסת ישראל אתמר, בגין כך ועשיתם אותם וגו', עד כאן לשונו.

ובפרט אם יזכה להיות גבאי צדקה, שהוא עומד במדריגת צדיק ונוטל שכר כנגד הכל, וכן פירש בזוהר (פ' ויגש דף רח ע"א) בפסוק (תהלים קיב, ט) פזר נתן לאביונים, זה לשונו ובגין כך פזר נתן לאביונים דא צדיק, צדקתו עומדת לעד דא כנסת ישראל, דבגין כך איהי קיימא ברזא דשלם בקיומא שלים, רשע יראה וכעס דא מלכות עובדי ע"א. תא חזי מלכות שמים איהי בי מקדשא, לקיימא כל מסכינין בגו צלא דשכינתא, וצדיק דא איקרי גבאי צדקה למיחן ולמיזן לכלא, דכתיב פזר נתן לאביונים, בגין כך גבאי צדקה נטלי אגרא לקבל כלא, עד כאן לשונו. וכל דרוש הצדקה שהעתקנו לעיל מבואר שם, ולא העתקנו לשונו כדי שלא להאריך.

וגם יכוון בכל יום לעשות עצמו צדיק, ויתן צדקה רוחנית, כמו שכתוב בתיקונים (דף לג ע"א) זה לשונו ואלין דיהבין דורונא לך בימינא דאיהי צדק"ה, צ' תשעים אמנים, ד' ארבע קדושות, ק' מאה ברכאן, ה' חמשה חומשי תורה, עד כאן לשונו. ובמקום אחר פירש כי מצדי"ק הם י' קדישים שצריך לענות בכל יום.

גם הזוכה למדת צדיק, הוא להיות אוהב שלום ורודף שלום, כנודע כי מדת צדיק נקרא שלום (זוהר פ' צו דף לג ע"א), וכמו שהוא הפריד השלום כן יבקש לתווך השלום בין

איש לאשתו ובין אדם לחברו. וכן מבואר בפסוקי דוד המלך ע"ה (תהלים לד, יג) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, ואמר סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו, ובחינת אוהב ימים לראות טוב הוא תיקון למדת צדיק, וכנגדה אמר סור מרע בקש שלום ורדפהו, שהוא הנקרא המוציא זרע לבטלה, ועשה טוב, יתקין מדת טוב על ידי הצדקה כמבואר לעיל, וכן לסמוך גאולה לתפלה כמו שפי' (ברכות דף י ע"ב) והטוב בעיניך עשיתי (ישעיה לח, ג), שסמך גאולה לתפלה. וכוונת עשה טוב, הכוונה תיקון מדת טוב הנקראת צדיק לסוד הייחוד, ולכן צריך גם כן שיבקש שלום כדפי', ובחינה זו היא העשה. ובחינת סור מרע הנוגע לבחינת פגם הצדיק, הוא שמירת הלשון מכל דבר הפוגם בה כדפי' לעיל (בפרקין, ופי"א) בענין נצור לשונך מרע, שהפוגם לשונו מטמאין אותו, ואין צורך להאריך יותר בזה.

ובכלל תיקון מדת השלום הוא שיהיה שומע חרפתו ולא ישיב, שכיון שמדת השלום קטיגורו יקבל דין שמים בסבר פנים יפות. ודוד מפני שחטא בענין בת שבע קבל עונשו כאשר חרפו שמעי בן גרא, ואמר (שמ"ב טז, י) ה' אמר לו קלל, ושתק.

גם לתיקון אות הברית שיהיה שח עינים, כי על ידי ראיית העין נפגם הברית, כדכתיב (במדבר טו, לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, ליבא ועינא תרי סרסורי דעבירה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה), וכשהעין הוא פגום נקרא רע עין, כאומרו (משלי כג, ו) אל תלחם את לחם רע עין, והטעם כי כמו שפגם הברית נקרא רע, כן הפגם בבית עין שהיא י' יקרא רע, שמוציא ראות הקדש לבטלה ולמקום ערוה וכיוצא. וכיון שמצינו שתיקון הברית הוא סור מרע, בכלל הוא שלא יהיה רע עין, והיינו סור מרע סתם, כל בחינת רע, בין שיהיה בעין, בין בלשון כאומרו נצור לשונך מרע, בין בברית, שבכולם צודק רע כמו שהארכנו.

והשומר הראות מתקשר בחסד, שכן אריה אל הימין כדפי' בתיקונים כמה פעמים (דף קכב ע"א), וסימנך (יחזקאל א, י) ופני אריה אל הימין, ואריה הוא ראיה. ואברהם אבינו עליו השלום מפני שהיתה כוונתו לעולם להתקשר בימין, אמר (בראשית יב, יא) הנה נא ידעתי וגו', ופי' רבותינו ז"ל (תנחומא לך לך ה) שראה פרצופה במים. וכל בחינות תיקוני העינים שפי' לעיל כלם תיקון לאות ברית, כי יוסף אוחז בעינים כדכתיב (בראשית מט, כב) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. וגם בבחינת ניתוח העין שם יוסף אחוז, כדפי' במקומו (ש' הקדושה פ"ח). ובפרט כי הזרע מאור עיניו של אדם (רמב"ם דעות פ"ד הי"ט), וכיון שפגם בזרע יורד מעיניו דמעה, והדמעה ממעטת הזרע כדפי' במס' גיטין (דף ע ע"א), כי הדמעה גם כן מאור העינים.

גם הנוגע לתיקון מדת צדיק הוא להיות חסיד, וליזהר בכל המדות שפי' בשער האהבה (פי"א) שהם מגיעות שיקרא חסיד, והטעם כי מדת צדיק נקרא חסד, וכן פיר' באדרא (פ' נשא דף קמב ע"א) זה לשונו והאי אמה חסד הוא דאתקרי, וכן בשלהי אדרת האזינו (דף רצו ע"א-ע"ב), וכיון שפגם בחסד ראוי לתפוס בכל מדות החסד כדפי' שם.

ואשרי מי שיוכל לקיים הסיגוף שעשה רבי ישמעאל כדפי' בפרקי היכלות כמו שהעתקנו בשער התשובה פרק ה. כי בעשותו אותם הדברים מסתלק מכוחות הדין והגבורה ומתדבק בחסד.

והזוכה למדת צדיק הוא הזוכה שתשרה עליו שכינה, כי בהיות הברית פגום נוגע הפגם בה כדפי' כי הברית כולל מילה ופריעה שהם צדיק וצדיק כדפי' בפרשת אמור (דף צא ע"ב). ואחר תיקון הברית הוא הכנה לזכות אל ארץ החיים, כאו' (תהלים לז, כט) צדיקים ירשו ארץ.

וכן אמר עוד בזוהר (פ' שלח לך דף קס ע"א) בענין עצות היצר, אמר בענין סתירת עצותיו אינון בני מהימנותא מאי קא אמרי, אם חפץ בנו ה' ונתנה לנו, כיון דישתדל בר נש ברעותא דלביה לגבי קודשא בריך הוא לא בעי מינן אלא ליבא ויסתמרון ההוא רשימא קדישא, שנאמר (ישעיה ס, כא) ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ, עד כאן לשונו.

גם שמעתי לענין תיקון אות הברית, שישתדל להחזיר בני האדם בתשובה, כנגד מה שפגם שהוציא זרע לחוץ, וכל טפת זרע היא נשמה העשוקה ביד החיצוני, ולכן כנגד זה בני אדם אשר מסורים ביד החיצוני ישתדל להוציאם משם ולהכניסם פנימה לקדש, וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים נא, טו) אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו, ונודע כי צדיק נקרא לשון למודים כדפי' בפרשת פנחס (דף רנ ע"א).

כל אלו הם בחינות פרטיות הנוגעות למדת צדיק. אבל צריך גם כן לתקן כל בחינות המדות לכל שיעור קומה, מפני שפגם הברית נוגע בכל שיעור קומה, שהברית כולל ידו"ד שהוא כלל כל השיעור קומה כדפי' לעיל, ולכן אמר הרשב"י ע"ה (זוהר פ' ויקהל דף ריד ע"ב) והעתקנו לשונו לעיל, שאמר בענין פגם הברית והני מלי בדלא עבד תיובתא שלימתא, תיובתא דאיהי אתחזייא לחפאה על כל עובדוי. וסוף דבריו בגין דלית חובה דקשיא קמיה דקודשא בריך הוא כהאי מאן דמשקר ופגים להאי את קיימא קדישא, על חובא דא כתיב (בראשית לח, י) וירע בעיני ה' אשר עשה, עד כאן לשונו.

והטעם כבר פי' לעיל, כי בברית חתום שם ידו"ד כמ"ש בתיקונים (דף סה) *מי *יעלה *לנו *השמימה* ראשי תיבות מיל"ה סופי תיבות ידו"ד, וכשם ששם ידו"ד שורש לכל השמות כנודע, כן הברית עיקר המקיים כל הגוף, והפוגם בו כאלו פוגם בידו"ד ממש

שהוא כולל כל המדות. ולכן צריך תשובה דאיהי אתחזייא לאחפיא על כל עובדוי, פי' כאלו פגם בכל אבריו וכל מעשיו יהיו פגומים, ועל ידי תשובה זו יתקן הכל.

והא כיצד, צריך לעשות מצות בכל אבריו. וכן כתב רבינו יונה ע"ה בשערי תשובה (ש"א) זה לשונו העשירי, להטיב פעליו בדבר אשר זדה עליו, אם הסתכל בעריות יתנהג בשיחת עינים. אם חטא בלשון הרע יעסוק בתורה. ובכל האברים אשר חטא ישתדל לקיים בהם המצות, וכן אמרו רבותינו ז"ל (שמ"ר כג, ג) הצדיקים באותו הדבר שחוטאים הם מתרצים, עוד אמרו (ויק"ר כא, ד) אם עשית חבילות חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות חבילות של מצות, רגלים ממהרות לרוץ לרעה, יהיו רצין לדבר מצוה. לשון שקר, אמת יהגה חכו, ופיו יפתח בחכמה, ותורת חסד על לשונו. ידים שופכות דם, פתוח יפתח את ידו לענייו. עינים רמות, יהא דכא, ושח עינים. לב חורש מחשבות און, בלבו יצפון אמרי התורה ויהי הגות לבו תבונות. משלח מדנים בין אחים, יבקש שלום וירדפהו, עד כאן לשונו.

וכן פירשו רבותינו ז"ל בפסוק (קהלת ז, יט) והחכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים, ועוד מאמרים אחרים בענין זה העתקנו בשער זה בפ"ה, עיין שם.

ועד"ה צריך שיהיה רחמן ועניו כנגד הראשונה, ויהיה חכם כנגד השניה, וכן יטהר מחשבותיו ושיהיה נבון ובעל תשובה כנגד המדה השלישית, גומל חסדים כנגד המדה הרביעית, גבור הכובש את יצרו כנגד המדה החמישית, בעל תורה לשמה כדפי' ענייני בענין קימת חצות לילה כנגד מדה ששית, יהיה ממחזיקי ידי לומדי תורה כנגד ב' מדות שביעית ושמינית, שומר הברית כתיקונו כדפי' כנגד המדה התשיעית, יכוין בכיסוי ציצית כנגד המדה העשירית, וכן מציאות המצוה הם לתיקוניה, ובפרט אם יקבל עליו יסורין ובכוונתו לטהרה מהקליפות ממה שפגם הוא בה, וכן שיקבע עתים לתורה כנגד עונתה שהיא בת מלך, ועוד יש כמה פרטים הנוגעים לתקון מדה העשירית וכבר ביארנו מקצתם בשער האהבה.

והזוכה לטהר מדת הברית בכל התנאים שפירוש יזכה שיהיו מחשבותיו טהורים ויזכה להיות דבק בידו"ד. והטעם, כי י' עליונה שהיא בסוד החכמה תלויה בי' התחתונה, שם סוד שני יודי"ן שבא' וכן ב' יודי"ן שבשני שמות ידו"ד ואדנ"י כדפי' בתיקונים, וכיון שהתחתונה היא פגומה גם העליונה היא פגומה, ובעוד שאין האדם עושה תשובה לטהר מדת הברית הפגומה אי אפשר שיהיו מחשבותיו טהורות להיות דבק בידו"ד בהיותו עומד בתפלה, והמטהר בריתו הרי מטהר כביכול ידו"ד שבו, ויזכה להיות דבק בו.

וכן פי' בזוהר (פ' לך לך דף צד ע"א) שעל מדת הברית נאמר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בידו"ד אלהיכם, וכלא תליא בהאי את, ועל דא כתיב (איוב יט, כו) ומבשרי אחזה אלוה, דא שלימותא דכלא, מבשרי ממש, מהאי את ממש. ועל דא זכאין אינון ישראל דאחידן ביה בקודשא בריך הוא, זכאין אינון בעלמא דין ובעלמא דאתי, עלייהו כתיב ואתם הדבקים בידו"ד וגו', בגין כך, חיים כלכם היום.

וכן בזוהר (פ' ויקרא דף יד ע"ב) זה לשונו אבל ישראל קדישין בני קדישין דגזעין ושרשין אתבסמו במהימנותא שלימתא קדישא, בשעתא דאתגזר שריא בכלא, דכתיב (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בידו"ד אלהיכם חיים כלכם היום, עד כאן לשונו. השם יזכנו להיות משומרי בריתו ומצותיו להיותנו דבקים בו.

ובזה נכלל הפרק ונכלל השער הזה:

שער הענוה

פתיחה

מפני היות עסקינו בשער הקודם בענייני הקדושה, שהם הם המדרגות שבהם תושג כח התשובה, אמרנו לסמוך לה בענייני הענוה, כי הענוה חייב בה בעל התשובה, כדפי' בשער התשובה (פ"ג). והוכחנו הענין מדוד המלך עליו השלום, שאמר (תהלים נא, יט) זבחי אלהים רוח נשברה, ולכן כשקללו שמעי בן גרא שתק כדי לקבל כפרה על עונו, כן בעל תשובה צריך להיות עניו ושפל, ולהיות שומע חרפתו ולא ישיב, כדי שיכופר עונו, וכמו שיתבאר בארוכה בעזרת השם.

ועוד סמכנו שער זה אחר שער הקדושה, כי הקדושה היא מדריגה מהמדריגות להביא את האדם להיות עניו, כדפי' במסכת ע"ז פרק קמא (דף כ ע"ב), והעתקנו המאמר בשער האהבה בפרק יג, כמו שאמרו קדושה מביאה לידי ענוה, והרי שהם סמוכים זה לזה, ראוי לבאר עניינם. ואפילו למאן דאמר שם שהענוה גדולה מכולם, ויש כמה מעלות ומדריגות כדי להגיע למדת הענוה. כאשר יעיין המעיין במה שפי' בד' שערים הקודמים, ימצא שבהם יתבארו כל המדריגות האלו הקודמים לענוה. ובענין הענוה דברנו מעט בפרק יא משער האהבה כנודע לביאור המאמר, אמנם יש כמה מדריגות עוד אשר אנו צריכין לבאר, ולכן ייחדנו השער הזה לבארם בעזרת השם.

פרק א

בביאור מלת ענוה ומעלותיה, מלת ענוה נגזרה מלשון עני וענוי, שהכוונה היא ההכנעה, כי מלת עני פירושו נכנע, וכן (שמות י, ג) מאנת לענות מפני, מתרגמינן לאתכנעא. וכן

ענוי ותענית כיוצא בו, כאומרו (מל"א ב, כו) וכי התענית בכל אשר התענה אבי, וכיוצא בזה הרבה, כלם הכוונה בהם ענין ההכנעה.

והנה ענין ההכנעה והענוי נמצא בבורא יתברך, שעם היותו רם על כל רמים וגאה על כל גאים, כמו שאמר הכתוב (תהלים צג, א) ה' מלך גאות לבש, יתכנה בו הענוה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (שם יח, לו) וענותך תרבני, ופירש במדרש תנחומא (ילקוט שמואל רמז קסא) פסוק זה, אמרו ז"ל וימינך תסעדני, זו תורה, מימינו אש דת למו (דברים לג, ב). וענותך תרבני, וכי יש ענו מן הקדוש ברוך הוא, אדם אומר לחבירו בא לקשט כלות, לבקר חולים, לקבור מתים, לנחם אבלים, והוא אומר לו אני גדול ועשיר ואני הולך, אבל הקדוש ברוך הוא ויבן את הצלע (בראשית ב, כב), וירא אליו ה' (שם יח, א), ויקבור אותו בגי (דברים לד, ו), וירא אלהים אל יעקב (בראשית לה, ט).

אמר רבי אבא בר אחא, התלמיד יושב ללמוד לפני רבו, וכשהוא גומר התלמיד אומר לרב יגעתיך. אבל ישראל היו לומדים מן הקדוש ברוך הוא, וכשהם נפטרים אמר להם הקדוש ברוך הוא הרבה יגעתי אתכם, שנאמר (דברים א, ו) ה' אלדי"נו דבר אלינו בחורב לאמר וגו', הוי וענותך תרבני.

רבי שמעון נזירא אומר, התלמיד אומר לרב בא שנה לי פרק אחד, והרב אומר לו קדמני במקום פלוני. אבל הקדוש ברוך הוא אומר ליחזקאל (יחזקאל ג, כב) קום צא אל הבקעה, יצא יחזקאל מצא הקדוש ברוך הוא שקדמו, שנאמר (שם ג, כג) ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד, הוי אומר וענותך תרבני.

לולייני בר סברי בשם רבי יצחק, ראה ענוה שביד הקדוש ברוך הוא, ראה מה כתיב שם (שמות יט, יט) משה ידבר והאלהים יעננו בקול, לא היה צריך לומר אלא האלהים ידבר ומשה יעננו בקול, הוי אומר וענותך תרבני.

אמר רבי אבא בר כהנא בשם רבי שמואל, ראה ענוה שביד הקדוש ברוך הוא, מה כתיב (יחזקאל מד, ב) ויאמר ה' אלי השער הזה סגור יהיה לא יפתח וגו', מלך בשר ודם כבודו ליכנס בשער גדול, שמא בשער קטן, אבל הקדוש ברוך הוא נכנס בכבודו בשער קטן, הוי וענותך תרבני.

אמר בן עזאי, מלך בשר ודם כשהוא מזכיר שמו קטיומא, אבל הקדוש ברוך הוא מזכיר מעשיו ואח"כ מזכיר שמו, שנאמר (בראשית א, א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ.

דבר אחר, ותתן לי מגן ישעך, אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית טו, א). וימינך תסעדני, בכבשן האש, במלכים, וברעבון [דכתיב] נאם ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי,

א). וענותך תרבני, מה ענוה הרבה, שהיה יושב ושכינה עומדת, דכתיב (בראשית יח, א) וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במגילה (דף לא ע"א) זה לשונם אמר רבי יוחנן כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא אתה מוצא ענותנותו בצדו, דבר זה כתוב בתורה שנוי בנביאים ומשולש בכתובים, בתורה (דברים י, יז) כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, וכתיב בתריה עושה משפט גר יתום ואלמנה. שנוי בנביאים, שנאמר (ישעיה נז, טו) כי כה אמר רם ונשא, וכתיב בתריה ואת דכא ושפל רוח. משולש בכתובים, דכתיב (תהלים סח, ה) סולו לרוכב בערבות ביה שמו, וכתיב בתריה אבי יתומים ודין אלמנות, עד כאן לשונו.

ובילקוט (ישעיה רמז תפח) עוד הביאו פסוקים אלו (תהלים קמו, ו) עושה שמים וארץ וגו' עושה משפט לעשוקים, וכתיב (ישעיה סו, א) השמים כסאי [וגו'] ואל זה אביט אל עני ונכה רוח, ה' מלך עולם ועד (תהלים י, טז) מה כתיב אחריו תאות ענוים שמעת ה' וגו'.

עוד אמרו בסוטה (דף ה ע"א) על פסוק ואת דכא ושפל רוח, רב הונא ורב חסדא, חד אמר אתי דכא, וחד אמר אני את דכא, ופירש רש"י ז"ל, אתי דכא - אני מגביהו עד ששוכן אצלי, והיינו אשכון את דכא. אני את דכא, אני מרביץ שכינתי אצלו. ומסתברא כמאן דאמר אני את דכא, שהרי הקדוש ברוך הוא הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני ולא גבה הר סיני למעלה. אמר רב יוסף לעולם ילמד אדם מדעת קונו, שהרי הקדוש ברוך הוא הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני, והניח כל אילנות טובות והשרה שכינתו בסנה, עד כאן לשונו.

והנה בפירוש הנראה מהמאמרים הנזכרים שבמסכת מגלה וסוטה ימצא ענוה למעלה בג' ראשונות וקודשא בריך הוא, ועוד בשכינה, כמו שיתבאר, שהרי מקום הגאות הוא בג' ראשונות, כדפי' ברעיא מהימנא (פ' פינחס דף רכג ע"א) שדוד כד מטא לג' ספיראן עילאין פתח ואמר (תהלים קלא, א) ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני, וזהו שאמר (ישעיה נז, טו) כי כה אמר רם ונשא וגו', ודבר זה בחכמה ובינה, כדפי' בזוהר ירום מאברהם ונשא מיצחק. וכן מרום וקדוש אשכון, הוא למעלה ברישא דאריך שיש שם קדוש, כדפי' באדרת נשא (דף קלד ע"א). וכן סולו לרוכב בערבות ביה שמו, כדפי' פסוק זה בזוהר (פ' תרומה דף קסה ע"א), ופירש שם שרוכב ערבות היא אימא עילאה, עיין שם. ועוד במסכת סוטה שילמד אדם מדעת קונו שלא השרה שכינתו וכו', הרי ענוה בהקדוש ברוך הוא.

וכל מציאות ענוה ימצא יותר במדה התחתונה שהיא שכינתו של הקדוש ברוך הוא, ונקראת לבנה, והלבנה היא פרוצה לעתיד שנתמעט אורה, ואמרו במסכת חולין (דף ס ע"ב) שאמר לה הקדוש ברוך הוא יקראו צדיקים על שמך, יעקב הקטן, שמואל הקטן, דוד הקטן, דוד מפני שהיה מרכבה למדה זו היה מקטין עצמו והיה אומר צעיר אנכי ונבזה (תהלים קיט, קמא), מפני שכן לפעמים הלבנה חסרה, ולפעמים היה מגדיל עצמו (שמ"ב כג, א) נאם הגבר הוקם על וגו', וכן פירש בזוהר (פ' פקודי דף רלב ע"ב) ואמר שם ודוד מלכא איהו שפיל גרמיה לגבי קודשא בריך הוא, דכל מאן דמאיך גרמיה קמי קודשא בריך הוא איהו זקיף ליה על כלא, ובגין כך אתרעי ביה קודשא בריך הוא בהאי עלמא ובעלמא דאתי. בעלמא דין (מל"ב יט, לד) וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי, בעלמא דאתי דכתיב (הושע ג, ה) ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם וגו', דוד איהו מלכא בהאי עלמא ודוד יהא מלכא לזמנא דאתי, ועל דא אמר (תהלים קיח, כב) אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה.

תא חזי, בשעתא דסיהרא אתעברת נהורהא ולא נהירת, כדין איהי במסכנותא בכל סטרין, ואתקדרת ולית לה נהורא כלל, וכד שמשא אהדר לקבלה ואנהיר לה, כדין אתקשטת לגביה כנוקבא דאתקשטת לגבי דכורא, וכדין איהי שלטא בשולטנו בעלמא, ועל דא דוד הוה מעטר גרמיה בההוא גוונא ממש, לזמנא איהו מסכנא ולזמנא איהו בעותרא בעתירו דכלא, ובגין כך הוה אמר (שם קיט, קמא) צעיר אנכי ונבזה, ועם כל דא פקודיך לא שכחתי. כגוונא דא אית ליה לבר נש לאשפלא גרמיה בכלא, למהוי איהו מאנא דקודשא בריך הוא אתרעי ביה, והא אוקמוה דכתיב (ישעיה נז, טו) ואת דכא ושפל רוח, עד כאן לשונו.

ולכן העניים שלבם נשבר ונדכה הם מרכבה למדה זו, וכן פירשו בזוהר (פ' ויקרא ריש דף ט) זה לשונו אבל תא חזי, דכל בני עלמא לא משתכחין קריבין למלכא עילאה כאלין מאנין דאיהו אישתמש בהו, ומאן אינון לב נשבר ונדכה (תהלים נא, יט) ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז, טו), אלין אינון מאני דמלכא, עד כאן לשונו.

וכן אמר במדרש (ויקרא רבה פ"ז) על פסוק (תהלים נא, יט) זבחי אלהים רוח נשברה, זה לשונו אמר רבי אבא בר מריון כל מה שפסל הקדוש ברוך הוא בבהמה הכשיר באדם, פסל בבהמה עוורת או שבור או חרוץ או יבלת, והכשיר באדם לב נשבר ונדכה. אמר רבי אלכסנדרי ההדיוט הזה אם משתמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו, אבל הקדוש ברוך הוא כלי תשמישו שבורים, שנאמר (שם לד, יט) קרוב ה' לנשברי לב, הרופא לשבורי

לב (שם קמו, ג), את דכא ושפל רוח (ישעיה נז, טו), זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר (תהלים נא, יט), עד כאן לשונו.

והכלל הוא כי בכל האצילות ימצא הענוה כל מדריגה כפי בחינתה, בתיקונים (דף ה ע"ב) פירשו שכינה נקראת ענוה, זה לשונו וענוה קטירא בדחילו, הדא הוא דכתיב (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', מאן דאית ביה יראת ה' אייתי ליה לידי ענוה, דאיהי שכינתא עלאה דיראת ה' עקב לגבה, ודא דרגא דמשה, דאתמר ביה (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד, ובגין דאיהי יראה עקב לגבה אוקמוה מארי מתניתין יראה מלה זוטרתי לגבי משה, עד כאן לשונו. וברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רל ע"א) פירשו שהמלכות נקראת ענוה, זה לשונו ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, בגין דקודשא בריך הוא איהו סתים בסתרי התורה, במאי אישתמודע, במצות דאיהי שכינתא, דאיהי דיוקניה, כגוונא דאיהו ענו שכינתיה ענוה, איהו חסיד ואיהי חסידא וכו', עד כאן לשונו לענייננו.

ועוד ימצא ענוה אפילו בכתר, כי מדות הענוה הם להיות האדם עובר על מדותיו ומרחם, וכיוצא בהם, שהם י"ג מדות שאנו מזכירים, אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד וגו' (שמות לד, ו), וכן מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו (מיכה ז, יח), שפי' הרשב"י באדרת נשא (דף קלא ע"ב) שהם י"ג מדות של רחמים באריך. הרי כל מקום שאתה מוצא גדולתו, אפילו למעלה שהוא מקום הגאות, שם ימצא הענוה, ולכן צריך האדם לדמות ליוצרו ולהיות עובר על מדותיו ושאר המדות הנזכרות בהקדוש ברוך הוא בי"ג מדותיו.

וכן פירשו רבותינו ז"ל במדרש (ילקוט פרשת עקב סימן תתעג דף רפג ע"ג) זה לשונם ללכת בכל דרכיו, אלו הם דרכי המקום,[ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (שמות לד, ו), ואומר (יואל ג, ה) כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, וכי היאך אפשר לו לאדם ליקרא בשם ה', אלא נקרא המקום רחום וחנון שנאמר (תהלים קג, ח) רחום וחנון ה', אף אתה הוי חנון ועושה מתנת חנם. נקרא המקום רחום, שנאמר (דברים ד, לא) כי אל רחום ה' אלהיך, אף אתה הוי רחום. נקרא המקום צדיק, שנאמר (תהלים יא, ז) כי צדיק ה' צדקות אהב, אף אתה הוי צדיק. נקרא המקום חסיד, שנאמר (ירמיה ג, יב) חסיד אני נאם ה', אף אתה הוי חסיד. לכך נאמר והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, ואומר (משלי טז, ד) כל פעל ה' למענהו, עד כאן לשונו.

ושמעתי משם הגאונים כי על כוונה זו אמרו במסכת ראש השנה (דף יז ע"ב) על (שמות לד, ו) ויעבור ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו,

מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראהו למשה, ואמר לו כל זמן שישראל יעשו לפני כסדר הזה אני מוחל להם, עד כאן לשונו. והדבר קשה, שהרי אנו רואים שכמה פעמים אנו מזכירין י"ג מדות ואינם נענים. אלא אומרים הגאונים, כי כוונת יעשו לפני כסדר הזה, אין הכוונה לבד על עטיפת טלית, אלא שיעשו סדר המדות שלמד הקדוש ברוך הוא למשה שהוא אל רחום וחנון, דהיינו מה הוא רחום אף אתה תהיה רחום וכו', וכן לכל י"ג מדות.

וכתב מורי ע"ה, כי מלבד בחינת י"ג מדות של רחמים שהיא בחינת י"ג תיקוני דיקנא, שפי' שהם מורים על הענוה, גם כל שאר תקוני אריך אנפין המתכנין בשם ראש מצח עין חוטם פה וכו', כולם מורים על ענותנותו הגדולה עם הנבראים.

ממדת הראש היא הענוה, שכך אמר שפל ברך וקל לראש, והיינו שאדם משפיל ראשו כנגד מי שגדול ממנו, כך מדת הכתר משפיל עצמו נגד עלת על כל, והוא נקרא אין להיותו מחשיב עצמו לאין נגד המאציל, והוא משפיל ראשו להשגיח ולהשפיע בתחתונים, שכולם פונים לינק ממנו. וכן ראוי שהאדם יחשוב עצמו לאין נגד גדולתו יתברך שאין לה סוף ותכלית, כמו שהארכנו בשער היראה פרק א ב, ועל זה אמר משה רבינו עליו השלום (שמות טז, ז) ונחנו מה.

וכן אפשר לומר שמטעם זה נקראת החכמה מ"ה, כדפי' בזוהר (פ' יתרו דף עט ע"ב) מ"ה שמו, ומלבד הטעם הנודע שהוא סוד השם שעולה מ"ה והוא אד"ם, אפשר שלטעם הנזכר תקרא מה, שהיא חושבת עצמה לבלימה נגד מאצילה, והוא כענין וכל דיירי ארעא כלא חשיבין (דניאל ד, לב).

וכמו שהכתר אין פגם מצד התחתונים ימנעהו מלהשפיע שפעו, שלא יפסק לעולם, גם האדם אפילו אם יחטאו כנגדו לא מפני זה ימנע מלהטיב, כמו שנצטוינו (ויקרא יט, יח) לא תקום ולא תטור, וכבר נודע מה שפי' ז"ל (יומא דף כג ע"א) בענין הנקימה והנטירה. נמצא כפי דין התורה חייב אדם להיות ענו ושלא יהיה בלבו שום טינא על חבירו.

הב' במוח, צריך שיפנה מחשבתו מכל טירוף וגיעול, ושיהיה דבק בתורה, כעין שהמחשבה דבקה למעלה לינק, ועל זה היו נזהרין הרשב"י ע"ה וחביריו שלא היו פוסקין מחשבתן אפילו רגע, כנודע.

הג' במצח, צריך שלא יעיז מצחו, כמו שנאמר (ירמיה ג, ג) ומצח אשה זונה היה לך וגו', אלא ימשוך משך רצון לכל אדם, כמו שהמצח העליון נקרא מצח רצון שעל ידה מתרצים הדינין שבעולמות התחתונים (פ' נשא דף קכט ע"א), כך לא יתעורר ממנו קטטה ומחלוקת לשום אדם קטון וגדול, אלא הכל יתרצו ממנו, אפילו הנכרים.

בעינים, צריך שתהיה עינו פקוחה לרחם על העניים ולהשגיח עליהם, כמו שהעין העליון עליו נאמר (תהלים לג, יח) הנה עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדו, וכן הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (שם קכא, ג), שהוא שומר ומשגיח ומרחם לעולם ואפילו אם יחטאו התחתונים לא יסלק השגחת רחמיו מהם.

וכן צריך שיהיה נדיב וותרן בממונו ושיתן בעין יפה, ושיהיה טוב עין, שלמעלה בעין העליון נאמר (משלי כב, ט) טוב עין הוא יבורך, והזוכה למדה זו יאריך ימים, כמו שאמרו במסכת מגילה פרק בני העיר (דף כח ע"א) שאלו לרבי נחוניה בן הקנה במה הארכת ימים, אמר וותרן בממוני הייתי. והטעם, כי כל המקפיד מורה על קמיטו שהוא הדין בסוד שברים, אבל מי שהוא וותרן מורה על החסד שהוא נותן ומוותר אפילו למי שאינו ראוי, וכל מדות אריך מורות על החסד הגמור ועל הוותרנות בלי הקפדה כלל, ושם מקום אריכות הימים, ולכך מאריך ימים מדה כנגד מדה.

וכיוצא בזה אמרו על איוב שהיה וותרן בממונו, אמרו בבבא בתרא פרק קמא (דף טו ע"ב) אמר רבי יוחנן גדול מה שנאמר באיוב ממה שנאמר באברהם, דאלו באברהם כתיב (בראשית כב, יב) כי ירא אלהים אתה, ובאיוב כתיב (איוב א, ח) איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, מאי וסר מרע, אמרו איוב וותרן בממונו היה, מנהגו של עולם חצי פרוטה לחנוני איוב וְותרה לו משלו, עד כאן לשונו. וצריך לומר כי וסר מרע פי' שהיה טוב עין, כי מי שיש לו צרות עין נקרא רע עין, וכיון שאמר סר מרע, פירו' מצרות ורעות עין, והיה טוב שהוא הפך הרע, היה וותרן בממונו. וכן רבי פרידא שפי' במסכת עירובין (דף נד ע"ב) שהאריך ימים שחיה ד' מאות שנה, בשביל שלא כעס ולמד ההלכה לתלמידו ד' מאות פעמים.

וכן צריך שיהיה שח עינים, כמדת עין העליון שהוא שח ושפל להשפיע לעולם, ועוד הארכנו בתיקון העינים בשער הקדושה פרק ח.

באזנים, יהיו אזניו פתוחות לשמוע קול תורה וקול תפלה וקול העניים לרחם עליהם, אבל לא ישמע בהם קול לשון הרע ודברים בטלים ושאר הדברים הפוגמים כדפי' בשער הקדושה. ואם ישמע חרפתו לא ישיב, שהרי הקדוש ברוך הוא מעלים אוזן מחובות בני אדם ואינו משלם להם כמדתם, ועל זה אמרו בספר היכלות (פי"ח אות ד) המלאכים קוראים להקדוש ברוך הוא מלך עלוב, ועלבונו הוא שהוא משפיע טובה וחיים לנבראים, ובמה שהוא נותן להם הם חוטאים לפניו והוא סובל ועלוב.

בחוטם, ידמה למדת חוטם העליון, שעליו נאמר (ישעיה מח, ט) ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך, שהוא ארך אפים וממנו השפעת והרקת חיים ושפע לכל הנבראים, כן ידמה למדתו יתברך, ולא יצא ממנו חרון אף לשום אדם.
בפנים, ידמה למדות הנקראים פנים שעליהם נאמר (במדבר ו, כה) יאר ה' פניו אליך, ויקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, ולא יעיז פניו ח"ו נגד שום אדם, כמו שיתבאר עונשו.
בפה, ידמה למדת פה עליון, ולא יוציא מפיו קללה ונידויים וחרמות ודבר עזות וקושי, ודבר בגנות, דרבי יהושע בן לוי היה משתבח שלא החרים אדם מימיו, זה לשונו בירושלמי (מועד קטן פרק אלו מגלחין ה"א) רבי יהושע שלח בתר חד בר נש תלת זמנין ולא אתא, שלח לו אלולי דלא חרמית בר נש מן ימי הוינא מחרים להההוא גברא, שעל כ"ד דברים מנדים לכבוד הרב וזה אחד מהם, וכל אשר לא יבא וגו' בעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה (עזרא י, ח), עכ"ל, ומזה ילמוד האדם לבל יוציא קללות וגידופין מפיו אלא יהיה לשונו רכה לכל כקטון כגדול. ומרבה השתיקה בדברי העולם מאריך ימיו, מפני שהוא מדמה פיו למדת פה העליונה, וכבר הארכנו בזה בשער הקדושה פרק עשירי, עיין שם.
ועם היות שפי' שצריך האדם להתנהג במדת יוצרו לענין הענוה, לפעמים יצטרך גם כן להתנהג במדת הדין, כנגד הרשעים, כמאמר המלך דוד ע"ה (תהלים קלט, כא) הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים. ואסור לרחם על הרשעים, שנאמר (משלי יב, י) ורחמי רשעים אכזרי. וכן מצינו מעשה שעשה רבי חנינא שלא רחם על הרשע, אמרו בויקרא רבה (פ"ה סי' ו) אמר רבי איבו, מעשה בטבח אחד בציפורי שהיה מאכיל את ישראל נבלות וטריפות, פעם אחת ערב יום הכפורים אכל ושתה ונשתכר ועלה לראש הגג ונפל ומת, התחילו הכלבים מלקקין את דמו, ושיילין ליה לר' חנינא מהו לאעברא יתיה מן קדמיהון, אמר להון (שמות כב, ל) ואנשי קדש וגו' ובשר בשדה טריפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, זה שהיה גוזל את הכלבים ומאכיל את ישראל נבלות וטריפות ארפון ליה, מדידהון אינון אכלין, עד כאן לשונו.
וכן לפעמים יצטרך לגעור במי שצריך גערה, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי יז, י) תחת גערה במבין וגו'. וכן ליסר לבנו ולתלמידו כמ"ש (שם יג, כד) חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר. אבל צריך שיהיה בישוב הדעת, שלא יכעוס, אלא שיחשוב בדעתו שההכאה ההיא שהוא מכה לבנו ולתלמידו גמילות חסד עושה עמו כדי לקרבו אל הקדושה ולהכניע ממנו הקליפה, וכן אמרו (ערכין דף טז ע"ב) כמה פעמים לקה

עקיבא ן' יוסף על ידי ולא הוסיף בי כי אם אהבה, לקיים מה שנאמר (שם ט, ח) הוכח לחכם ויאהבך. וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים קמא, ה) יהלמני צדיק חסד ויוכיחני וגו'.
וכן אם כועס הוא על חבירו שעשה עמו שלא כדין, יזכור לו איזה טובה שהטיב עמו כדי שיתרפה ממנו רוגזו, וילמד ממדת קונו, כמ"ש במסכת ברכות (דף נד ע"ב), אמר רבי יוחנן אפילו בשעת כעסו של הקדוש ברוך הוא זוכר את הצדיקים, שנאמר (בראשית כט, יט) ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם, מה זכירה זכר לו ללוט, שתיקה ששתק לאברהם שאמר לשרה אחותי היא (ע' בראשית יב, יג), והוא היה יודע ושותק, עד כאן לשונו.
וזו היא מדה מי"ג מדות של רחמים שהזכיר הנביא במי אל כמוך (מיכה ז, יח), שא' מהם יכבוש עונותינו, שהכוונה היא שאף על פי שמן הראוי היה שיצאו בעלי הדין ליפרע ממי שעשה אותו העון, הקדוש ברוך הוא כובש אותם תחת ידו וזוכר לו איזו טובה שעשה, כן יתנהג האדם עם חבירו ויזכור לו טובתו ויכבוש העון שעשה לו.
עוד ממדות הענוה הם ג' דברים ששנינו במסכת אבות (פ"ה מי"ט) כל מי שיש בו ג' דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו, עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה וכו', ורוב המפרשים הסכימו כי עין טובה הוא ההסתפקות במה שיש לו, ואף על פי שיהיה לחבירו ממון יותר ממנו אינו מתקנא מהם, אלא המעט שלו בעיניו הרבה, ושל אחרים מעט בעיניו, ויחפוץ שיהיה להם יותר ממה שהיה חפץ לעצמו. והפכו עין רעה, כי עינו צרה במה שיש לחבירו, ושלו עם היותו הרבה יראה לו מועט, ושל חבירו אפילו מועט יראה לו הרבה, וזו היא קנאה שמקנא במה שיש לחבירו ועינו רעה במה שיש לו, והיה חפץ שיהיה לו מעט ובלבד שיהיה לחבירו יותר מעט.
רוח נמוכה, היא הענוה הגדולה. והפכו הגאוה, שהוא רוח גבוהה, ומצינו הגאוה נקראת רוח כאומרו (יחזקאל כ, לב) והעולה על רוחכם.
נפש שפלה, הוא התרחק מן התאוה, ואינו רודף למלאת תאוותו בענייני המאכלים והעריות, ומצינו שהתאוה נקראת נפש, כאומרו (דברים יב, כ) בכל אוות נפשך, ובכל אשר תשאלך נפשך (שם יד, כו). ונפש רחבה היא הפכה, הוא הרודף תאותה, כאומרו (קהלת ו, ז) וגם הנפש לא תמלא. והרודף אחר התאוה במאכלים ושאר דברים לבו מתגאה, כדכתיב (דברים ח, יב) פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך.
דרך זה פירש הרמב"ם, ואחריו נטו שאר המפרשים. ורבי יצחק אברבנ"ל בפירוש המשנה פירש הדבר הזה והרחיבו, ואמר שג' אלו הם כנגד ג' דברים שהזכיר רבי אלעזר

הקפר, הקנאה והתאוה והכבוד. הקנאה כנגד עין רעה, שעינו רעה בשל אחרים ומקנא בהם, וזה נופל בענין הממונות, עד שמפני זה יבא לידי חמדה וגזל וגניבה ואונאה וכל העבירות התלויות בקנין הממון. כנגד התאוה, היא נפש רחבה, שהיא רוב התאוה במשגל ובמאכלים ושאר הדברים אסורים. כנגד הכבוד הוא רוח גבוהה, כי בהיות האדם בעל גאה וגאון יבא לבזות חבירו ולקללו ולהתכבד בקלונו.

ומתוך פירוש הרמב"ם וכן פירוש הרב רבי יצחק אברבנאל נראה שגרסת המשנה שלהם היתה עין טובה נפש שפלה ורוח גבוהה, והם ממש כסדר הקנאה והתאוה והכבוד כדפי'. אבל הגרסא שלנו אינה כן, וכן גרסת החסיד הר' יוסף יעבץ ע"ה, אלא עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה, וגרסא זו נראית עיקר מן הטעם שנבאר.

וג' אלו נמצאו באברהם אבינו, והפכם בבלעם הרשע, ופירשם הרמב"ם והרב רבי יצחק אברבנאל באר היטב, עיין שם. ולפי שאינו נוגע למעשה לא העתקנו דבריהם.

ולפי דרכינו, ג' מדות אלו הנזכרים ימצאו במדותיו יתברך ית' למעלה באצילותו הקדוש והטהור, עין טובה היא הנתינה בוותרנות ובשופע, וכבר פיר' בחינה זאת לעיל שמדה יש שנקראת טוב עין הוא יבורך, ויתכנה כינוי זה לג' ראשונות, מפני שהשפעתם ברחמים וותרנות, שהרי נודע דאימא נקראת אוצר מתנת חנם, כדפי' רבותינו ז"ל (דב"ר ב, א) בענין ואתחנן (דברים ו, כג) ששאל מאוצר מתנת חנם, שעליו נאמר (שמות לג, יט) וחנותי את אשר אחון, אף על פי שאינו ראוי והגון.

רוח נמוכה היא המדה הנקראת רוח, והוא מפורסם. ואומרו נמוכה, שכן מצינו (תהלים לד, יט) קרוב ה' לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע, וכן (ישעיה נז, טו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח.

נפש שפלה, במקום הנפש, ששם מקום השפלות, והעניים השפלים שאינם רודפים אחר התאוה, וכאן מקום העניים והשפלים שנתן להם לקט שכחה ופאה, שכל דבריהם מועט, שני עומרים שכחה וג' אינם שכחה שני שבלים לקט וג' אינם לקט וכו', כמבואר במשנה (פאה פ"ו מ"ה). וכן רות שהיא כנגד המדה הזאת, אמרה (רות ב, ב) אלכה נא ואלקטה בשבלים, מסתפקת במועט ואינה רודפת אחר התאוה, וכן אמר לה בועז (שם ג, י) הטבת חסדך האחרון וגו' לבלתי לכם אחרי הבחורים אם דל ואם עשיר, הרי גם כן שבירת התאוה.

הרי ג' אלו כוללים כל המדות העליונות, ואפשר לומר כי לזה כיוונו רבותינו ז"ל במאמר שהעתקנו בראש הפרק, מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מצינו בכל מקום שנאמר גבורתו של הקדוש ברוך הוא ניכר שם ענוותנותו. והטעם שבא הדבר הזה בתורה נביאים

וכתובים, אפשר לומר שהם כנגד הג' מקומות הנזכרים, וכן יש רמז בפסוקים שהביא בעל המאמר, כאשר ידקדק המעיין בהם.

והרב רבי יוסף יעבץ כתב, שג' אלו הנזכרים עין טובה וכו' הם כנגד נשמה רוח נפש, עין טובה כנגד הנשמה, ועל כן אבדה חמדת העולם הזה כי בנה בשמים מעלותיו. רוח נמוכה כנגד הרוח, היא הענוה. נפש שפלה כנגד הנפש. וכתב ומי שנשלם באלה המדות יפתחו לו ג' שערי גן עדן, כי בשרו ישכון לבטח בקבר ונפשו תשמר, כמ"ש (משלי ו, כב) בהתהלכך תנחה אותך, וכמו שנתבאר בזוהר, ותלך רוח לגן עדן התחתון ונשמתו לעדן, וראש גן עדן הוא אברהם אבינו ע"ה, פירוש הכוונה אב לנשמות הקדושות, כמ"ש הפסוק (מלאכי ב, י) הלא אב אחד לכלנו. ומי שיש לו ג' מדות של בלעם הרשע יפתחו לו ג' שערים בגיהנם, כי אלה הג' נאצלו לישראל מספיר' הטהרה, ושל אומות העולם עובדי ע"א להפך, עד כאן לשונו

ואחר שביארנו כללות מדות הענוה בפרק זה, שהם כוללים כל המדות כדפי', נבא בפרק הבא לבאר עונשי הגאוה והפגם, כדי שיתרחק האדם מהגאוה והכעס מאהבה או מיראה, ומפני שיותר טוב שיעשה האדם מעשיו לשם שמים מאהבה להדמות ליוצרו, לכן הקדמנו הפרק שעבר:

פרק ב

כשם שהענוה היא מעלה מן המעלות הגדולות שבנפש, עד שלזכות לה צריך שיקדמו אל האדם כמה מדות שביארנו בשער האהבה (פי"א) בענין מימרת רבי פנחס (ע"ז דף כ ע"ב), טהרה מביאה לידי קדושה, ולדעת רבי יהושע בן לוי ענוה גדולה מכולם. כך הגאוה היא מדה המשפלת את הנפש מממקום הקדושה העליונה עד המדריגה התחתונה, כדכתיב (משלי כט, כג) גאות אדם תשפילנו, וכן אמרו רבותינו ז"ל במסכת ע"א פרק קמא (דף יח ע"ב) אמר רבי יהושע בן לוי כל המתיהר נופל בגיהנם, שנאמר (משלי כא, כד) זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון, ואין עברה אלא גיהנם, שנאמר (צפניה א, טו) יום עברה היום ההוא, עד כאן לשונו. ואמר לישנא דנופל, להראות שהוא כדרך הנופלים שנופלים ממקום גבוה למקום שפל, ואין לך יותר שפל מגיהנם, וסימן לדבר אין למעלה מע"נג ואין למטה מנ"גע (ע' ספר יצירה פ"ב מ"ז).

וכבר נודע שפירשו רבותינו ז"ל (תנחומא מצורע ד) על י"א דברים נגעים באים, ואחד מהם הוא על גסות הרוח. ובתנחומא (שם) הוכיחו כן מנעמן, ובמקום א' (ויק"ר יז, ג) דכתיב (דה"ב כו, טז) ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וגו'.

והטעם לזה הוא, כי האדם מתחלת ברייתו לא נברא אלא כדי שיכיר גודלו של הקדוש ברוך הוא ויעבדהו כעבד המשמש את רבו, כי אין גאות לעבד להתגאות לפני רבו, והנה אין גאות אלא לפני אדון הכל שהכל משועבדים אליו, כדפי' בשער היראה פרק ב. אמנם כל הנאצלים ונוצרים ונעשים הכל מודים בהשגחתו ומשועבדים למאמרו, שיודעים שכל חיותם ושפעם ממנו יתברך. אמנם מי שהוא מתגאה, מורה שאין לו אדון, נמצא עוקר עצמו ממקום הקדוש למקום הטומאה שהם כופרים בהשגחה, שהרי הנחש כפר בהשגחה כשהשיא לאדם ולאשתו באומרו (בראשית ג, ה) והייתם כאלהים יודעי טוב ורע, ואמרו רבותינו ז"ל (בר"ר יט, ד) שאמר לה הנחש מאילן זה אכל הקדוש ברוך הוא וברא העולם והוא מתקנא וכו', הרי הורה שניות, וכפר בעיקר הכל.

ולכן ציוונו רבותינו ז"ל (אבות פ"ד מ"ד) מאד מאד הוי שפל רוח, שאף על פי שבשאר המדות הטובות המדה הממוצעת הוא הטוב שבמדות, בענין הענוה צריך אל הקצה האחרון, בענין שיתרחק מן הגאוה לגמרי, כדי שלא יתדבק בו שמץ מהקליפה. ולזה אמרו במסכת סוטה (דף ה ע"א) אמר רב נחמן לא במינה ולא במקצתה, מי זוטר מאי דכתיב ביה (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ז"ל, שקרא אותו תועבה. ופי', שכבר נודע שתועבה היא עבודת אלילים, כדכתיב (דברים ז, כו) ולא תביא תועבה אל ביתך. וכן אמר לעיל מזה (דף ד ע"ב) בעונשי הגאוה וגסות הרוח, אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי, כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד ע"א, כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתיב התם ולא תביא תועבה אל ביתך, ורבי יוחנן דידיה אמר כאילו כופר בעיקר, שנאמר (דברים ח, יד) ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וגו'.

רבי חמא בר חנינא אמר כאילו בא על כל העריות, כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב, וכתיב התם (ויקרא יח, כז) כי את כל התועבות האל עשו. עולא אמר כאילו בנה במה, שנאמר (ישעיה ב, כב) חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, אל תקרי במה אלא במה.

אזהרה לגסי הרוח מנין, אמר רבא אמר זעירי (ירמיה יג, טו) שמעו והאזינו אל תגבהו, רב נחמן בר יצחק מהכא (דברים ח, יד) ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך, וכתיב השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך (שם ו, יב), וכדרבי אבין אמר רבי אלעא, דאמר רבי אבין אמר רבי אלעא כל מקום שנאמר השמר פן ואל, אינו אלא בלא תעשה.

דרש רב עוירא, זמנין אמר להּ משמיה דרבי אסי, וזמנין אמר להּ משמיה דרבי אמי, כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט, שנאמר (איוב כד, כד) רומו מעט ואיננו, ושמא

תאמר ישנו בעולם, תלמוד לומר ואיננו, ואם חוזר בו נאסף מן העולם בזמנו כאברהם אבינו, שנאמר (שם) והומכו ככל יקפצון, כאברהם יצחק ויעקב דכתיב בהו בכל מכל כל. ופירש רש"י ז"ל, מתמעט מחשיבותו. רומו מעט, כיון שרומו מתמעטין. ישנו בעולם, מתקיים. והומכו, ואם חזר ונעשה מך, עניו שממיך עצמו. ככל, כאותן שנאמר בהן כל. יקפצון, מן העולם, ימותו מות ישרים, אברהם כתיב ביה (בראשית כד, א) ברך את אברהם בכל, יצחק כתיב ביה (שם כז, לג) ואוכל מכל, יעקב כתיב (שם לג, יא) כי חנני אלהים וכי יש לי כל, והכי מפרש בהדיא בבראשית רבה, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד שם תשלום המאמר הנזכר, ואם לאו (איוב כד, כד) כראש שבולת ימלו, מאי כראש שבלת, רב הונא ורב חסדא חד אמר כי סאסא דשבולתא, וחד אמר כשבלתא עצמה, בשלמא למאן דאמר כי סאסא דשבולתא היינו דכתיב וכראש שבלת, אלא למאן דאמר כי שבלתא עצמה אמאי וכראש שבולת, אמר רב אסי וכן תאנא דבי רבי ישמעאל משל לאדם הנכנס לתוך שדהו גבוהה גבוהה הוא מלקט, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ז"ל, סאסא דשבולתא, גבוה של שבלת שקורין זקן השבולת, והוא נשבר ונופל מאליו. גבוהה גבוהה הוא מלקט, והיינו וכראש שבלת ימלא, כשבולת שראשה נראית למעלה מחברותיה.

עוד שם, אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשרה, כתיב הכא (ישעיה י, לג) ורמי הקומה גדועים, וכתיב התם (דברים ז, ה) ואשיריהם תגדעון. ופירש רש"י ז"ל, כאשרה, יגדע וישרש אחריה כאשירה שצריך גידוע אחריה, דכתיב (דברים יב, ג) ואבדתם את שמם.

עוד שם, ואמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער, שנאמר (ישעיה כו, יט) הקיצו ורננו שוכני עפר, שוכבי עפר לא נאמר אלא שוכני עפר, מי שנעשה שכן לעפר בחייו. ופירש רש"י ז"ל, ננער, מקיץ בתחיית המתים, שכבי בעפר לא נאמר, דלישתמע על כל המתים. שכן לעפר, משפיל עצמו עד לעפר.

ואמר רבי אלעזר, כל אדם שיש בו גסות הרוח שכינה מיללת עליו, שנאמר (תהלים קלח, ו) וגבוה ממרחק יידע. ופירש רש"י ז"ל, מיללת, מקוננת. וגבוה ממרחק יידע, רישיה דקרא כי רם ה' ושפל יראה וגבוה וגו', והגבוה, ממרחק, מקודם שתבא עליו הפורענות ימים רבים, יידע, שכינה מתאוננת ומשתברת עליו כמו (שופטים ח, טז) ויודע בהם את אנשי סוכות, ויודע אלמנותיו (יחזקאל יט, ז), יודע כמביא למעלה (תהלים עד, ה), לשון שבר.

דרש רב עוירא ואיתימא רבי אלעזר, בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם גבוה רואה את הגבוה ואין גבוה רואה את השפל, אבל מדת הקדוש ברוך הוא אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנאמר כי רם ה' ושפל יראה. ופירש רש"י ז"ל, רואה את השפל, לקרבו ולהשתדל עמו, וחשוב בעיניו, כמו (הושע ט, י) כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי את אבותיכם, נתתי עיני לקרבם ולחבבם.

אמר רב חסדא ואיתימא מר עוקבא כל אדם שיש בו גסות הרוח, אמר הקדוש ברוך הוא אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר (תהלים קא, ה) מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אתו לא אוכל, אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל, איכא דמתני לה אמספרי לשון הרע, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, עד כאן לשונו.

עוד שם, אמר חזקיה אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים לבו כבשר, שנאמר (ישעיה סו, כג) והיה מדי חדש בחדשו יבא כל בשר. אמר רבי זירא, בשר כתיב ביה ונרפא, אדם לא כתיב ביה ונרפא. ופירש רש"י ז"ל, כבשר, שהוא רך, ולא כאבן שהוא קשה. להשתחוות, להתפלל, אותם שהם כבשר יבאו יתפללו כי הם נשמעים לפני, אבל גסי הרוח לא יבואו. בשר כתיב ביה ונרפא, או בשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא (ויקרא יג, יח). אדם כי יהיה בעור בשרו(שם יג, ב), נגע צרעת כי תהיה באדם (שם יג, ח), לא כתיב בחד מינייהו ונרפא, לפי דרכך אתה למד שמי שהוא רך ועניו כבשר, קרוב להתרפאות מיסורין הבאים עליו, אבל מי שהוא קשה כאדמה אין רפואה למכותיו.

אמר רבי יוחנן, אד"ם *אפר *דם *מרה, בש"ר *בושה *סרחון *רמה. איכא דאמרי *בושה *שאול *רימה, דכתיב בשי"ן עכ"ל. ופירש רש"י ז"ל, אדם, למה נקרא שמו אדם שהוא אפר דם מרה, כלומר כולו הבל, לפיכך לא יתגאה, מרה היא לחלוחית מרה היוצאת מן המרירה שבכבד ומתגברת באדם, הכל לפי החדשים ושינוי העתים ולפי המאכל שאוכל, ועל ידיה באים חלאים ונגעים ומכאובות, יש שקורים בדברי הרופאים מרה שחורה ויש שקורין מרה אדומה. שאול, מקום שאול ביתו. וגו'.

עוד שם, אמר רב אשי כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף הוא נפחת, שנאמר (ויקרא יד, נו) ולשאת ולספחת ולבהרת, ואין שאת אלא גבוה, שנאמר (ישעיה ב, יג) ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות, ואין ספחת אלא טפלה, שנאמר (שמ"א ב, לו) ספחני נא וגו', עד כאן לשונו. עד כאן הגיעו העונשים שנזכרו שם.

וכאשר יתן האדם אל לבו כל העונשים הנזכרים, וגדול שבגדול שאין לו תקומה בתחיית המתים, ישפיל רום גאוותו, ויתן אל לבו כי נח לו שלא נברא, כי תקנת האדם הוא שיחיה

בתחיית המתים כדפי' בשער האהבה (פ"ו), והמתגאה נתדבק כל כך בקליפה שצריך שכמעט אותו הגוף לא יחיה.

ומלבד כל העונשים האמורים, כאשר יתן האדם אל לבו מה שנזכר בסוף המאמרים הנזכרים במימרת רבי יוחנן, כי האדם הוא בשר - בושה סרחון רמה, או בשר - בושה שאול רימה, והכוונה כי אין בושה כבושת העונות כאשר יראו לו לפני כל פמליא של מעלה, ובראות מעשיו הרעים הלא אז יבוש ויכלם ולא יהיה לו פה להשיב ולא מצח להרים ראש, וכמ"ש הנביא (ירמיה ג, כה) נשכבה בבשתינו ותכסנו כלמתנו כי לה' אלהינו חטאנו.

סרחון, הוא מחמת היותו נמשך אחר תאוות העולם, ולזה מסריח, ולכן ראוי להתרחק מקניניי העולם ורדיפת המותרות שסופם הסרחון, והמותרות הם המביאים לידי גובה הלב.

או כאשר יסתכל שמקום שאול ביתו, אם כן מה לו בעולם ולמה יתגאה, והלא הוא נתון בשפל המקומות, ואם יגרמו לו עונותיו שירד לגיהנם על אחת כמה וכמה שראוי לו להתאבל ולהכנע על עונותיו ולהשפיל רום גאותו, מאחר שזה סופו אם לא יעשה תשובה.

רימה, הוא דין מדיני הקבר כמו שפי' בשער היראה, וכאשר ירצה האדם להתגאות ביופיו או במלבושיו ובעושרו, ויסתכל שסוף הכל שיאכלנו התולעת, לא יתגאה בשום דבר מדברי העולם שכל טובו סוף וכלה, שכולו מלובש בזוהמת הנחש שהביא מיתה לעולם, ואין לאדם מהעולם הזה אלא המצות והתורה שהם רוחניים, והם דבקים בנפש הרוחנית הקיימת ודבקה ביוצרה, אחר שיושלם דינה ותתרצה על גבי המזבח על ידי מיכאל השר הגדול, כמבואר בזוהר (פ' מצורע דף נג ע"ב).

וכן מהדברים הגורמים הענוה והשפלות, הוא כאשר יסתכל בגדולת יוצרנו יוצר הכל מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, אשר אין לגדולתו חקר ואין לה תכלית, כמו שהארכנו בזה בשער היראה, וזה יביא לידי ענוה, כמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך וגו' מה אנוש כי תזכרנו, כי אפילו העולם כולו תחת כפת הרקיע הוא כגרגיר חרדל, אם כן בני העולם אשר בתוכו נחשבו לאין, וכמו שנאמר (דניאל ד, לב) וכל דיירי ארעא כלא חשיבין.

ואם יתגאה בחכמתו, יחשוב בחכמת החכמים הקדמונים, ואז יראה שכל חכמתינו כקליפת השום חשובה לפני חכמתם. ועוד כי לפי החכמה צריך שיהיה היראה והמעשה, כי שגגת תלמוד עולה זדון (אבות פ"ד מי"ג), כמו שהארכנו בזה בשער היראה

(פ"ד), כמ"ש ז"ל בבראשית רבה (יט, א) בענין והנחש היה ערום (בראשית ג, א), שאמרו לפי חכמתו היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל, וכיוצא בזה (קהלת א, יח) ויוסיף דעת יוסיף מכאוב, כי אינו דומה כתם הנופל בבגד משי לכתם הנופל בבגד פשתן, כי לפי יוקר דמיו יהיה קשה להטהר.

ואם יתגאה בעשרו, צריך לירא שמא יהיה לו העושר לרעתו, או שמא אינו יוצא ידי חובתו במה שחננו בוראו לתת לעניים.

וכן מהדברים המביאים האדם לידי הכנעת הלב, כאשר יסתכל במה שפירשנו בשער היראה בכמה בחינות העון מחשיך הנפש, ופוגם בעולמות העליונות, וגורם גלות שכינה, ואז יחשוב בנפשו ויאמר בלבו טוב לו שלא נברא הואיל וכל כך רעה גורם.

ולכן ראוי לאדם לברוח מן הגאוה והשררה, כי הגאוה שורש לכל מדות הרעות, ומביא אדם לידי כמה חטאים, כדפי' בזוהר (פ' ויקרא דף כג ע"א) בפסוק (ויקרא ד, כב) אשר נשיא יחטא, זה לשונו תני רבי יצחק, מאי שנא בכל אתר דכתיב בהו ואם, כמד"א (שם ד, ג) אם הכהן המשיח יחטא, ואם כל עדת ישראל ישגו (שם ד, יג), והכא אשר נשיא יחטא ולא כתיב ואם נשיא יחטא, מאי קא מיירי, אלא אלין כהנייא לא משתכחי הכי בחטאה, דהא כדין נטיר גרמיה תדירא בגין דמטולא דמריה עליה בכל יומא, ומטולא דישראל כלהו, ומטולא דכל חד וחד, ועל דא תוהא איהו כד יחטא, ובגין כך ואם כתיב. וכן ואם כל עדת ישראל ישגו, תוהא הוא דכלהו אשתכחו בחובה חד, דאי אלין יחטאון אלין לא יחטאון, ובגיני כך ואם כתיב. אבל אשר נשיא יחטא ודאי, בגין דלביה גס ביה, ועמא אזלין אבתריה ויתמנון תחותוי, ועל דא אשר נשיא יחטא, כגון דעבר על מצות לא תעשה והוא עביד חד מינייהו, ועל דא לא כתיב ביה ואם, דהא מלוי לאו בספיקא הוו, עד כאן לשונו. וכן לעיל מזה שם בפרשה שלהי דף ח', אמר וכלהו חובי לא משתכחי אלא בעתירי, בגין דלבייהו גס בהו, ולא משתכחי במסכני. ולכן ראוי לאדם להתרחק מהרבנות והשררה כדי שלא יתגאה לבו ויחטא.

והכבוד הוא אחד מן הדברים המוציאים מן העולם הזה והעולם הבא, מן העולם הזה שאמרו רבותינו ז"ל במסכת ברכות (דף נה ע"א) שלשה דברים מקצרים ימיו של אדם, ואחד מהם הוא המנהיג עצמו ברבנות, דאמר רבי יוסי בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם אחיו מפני שנהג עצמו ברבנות עליהם, עד כאן לשונו. וכן בא זה המאמר בסוטה (דף יג ע"ב). אמר רבי יוחנן אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה (פסחים דף פז ע"ב).

ועוד האריכו רבותינו ז"ל בפסיקתא (רבתי פכ"ב) בפסוק (משלי ו, לב) נואף אשה חסר לב, כמה ראוי להתרחק, זה לשונו רבי מנחמא בשם רבי תנחום בר חייא, רבי מני בשם

רבי יוסי בן זבידא, נואף אשה חסר לב, כל המקבל עליו שררה בשביל ליהנות ממנה אינו אלא כנואף הזה שהוא נהנה מגופה של אשה. משחית נפשו הוא יעשנה, כמשה שנאמר (שמות לב, לב) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא. כיהושע שאמר (יהושע ז, ח) בי ה', בי ולא בהם. כדוד שאמר (דה"א כא, יז) תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה.

רבי מנחמא בר יעקב מייתי לה מן הכא (משלי כה, ח) אל תצא לריב מהר, לרב כתיב, לעולם אל תהי רץ אחר השררה, למה פן מה תעשה באחריתה בהכלים אותך רעך, למחר באים ושואלים לך שאלות מה אתה משיב. רבי זעירא מייתי לה מן הכא, לא תשא (שמות כ, ז), אם בשבועת שוא הכתוב מדבר הרי כבר אמור (ויקרא יט, יב) ולא תשבעו בשמי לשקר, ומה תלמוד לומר לא תשא, שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה. אמר רבי אבהו, אני נקראתי קדוש ואתה נקראת קדוש, הא אם אין בך כל המדות שיש בי לא תקבל עליך שררה.

נואף אשה חסר לב, הקדוש ברוך הוא מסיר חכמה מלבו, ואין חכמה אלא תורה, שנאמר (תהלים יט, ח) מחכימת פתי, ולא עוד אלא שמשנין זיו פניו, וכשבא ליום הדין אין הקדוש ברוך הוא מוחל לו אלא מתמלא עליו חמה, שנאמר (משלי ו, לד) ולא יחמול ביום נקם, עד כאן לשונו.

ועוד בעונשו בעולם הבא, שאמרו במסכת ראש השנה פרק קמא (דף יז ע"א) אבל הצדוקים והמסורות והאפיקורסים שכפרו בתורה, ושכפרו בתחית המתים, ושפירשו מדרכי צבור, ונתנו חיתתם בארץ החיים וכו' יורדים לגיהנם ונידונים בה לדורי דורות, שנאמר (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו', גיהנם כלה והם אינם כלים שנאמר (תהלים מט, טו) וצורם לבלות שאול וגו'. ואמרינן לקמיה ושנתנו חתיתם בארץ החיים, אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים. אמר רב יהודה אמר רב כל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים, אינו רואה בן תלמיד חכם לעצמו, שנאמר (איוב לז, כד) לכן יראוהו אנשים לא יראה כל חכמי לב, עד כאן לשונו. נמצא שעונש הרודף אחר השררה יש לו עונש בעולם הזה ועונש בעולם הבא בלי שיעור, כמבואר.

וגסות הרוח הוציאו לירבעם בן נבט מן העולם הבא, וכן אמרו בסנהדרין (דף קא ע"ב) אמר רב נחמן גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם הבא, שנאמר (מל"א יב, כו) ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' ושבו וגו' אל רחבעם מלך יהודה, אמר גמירי שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי

בית דוד בלבד, כד חזו לדידיה דיתיב ואנא קאימנא אמרו האי מלכא והאי לאו מלכא וקטלו לי, ואזלו כולי עלמא לגביה, מיד (שם יב, כח) ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב, אמר להם רב לכם לעלות ירושלים, עד כאן לשונו לענייננו.

ולא עוד אלא אפילו בתלמיד חכם אם הוא מתגאה בחכמתו, חכמתו מסתלקת ושוכח תלמודו, כדאמרינן בפסחים (דף סו ע"ב) אמר רב יהודה אמר רב, כל המתייהר, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, ואם חכם הוא חכמתו מסתלקת, אם חכם הוא מנא לן, מהלל, דאמר מר התחיל מקנטרן בדברים וקאמר להם מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, וקאמר להו הלכה זו שמעתי ושכחתי. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת, מנא לן מדבורה, שנאמר (שופטים ה, ז) חדלו פרזון וגו' עד שקמתי דבורה וגו', וכתיב (שם ה, יב) עורי עורי דבורה, עד כאן לשונו.

וכן אמרו במדרש בפסוק (איוב ט, ז) האומר לחרס ולא יזרח, אמרו רבותינו ז"ל (ילקוט איוב רמז תתקד) וכן אתה מוצא בגדול הנביאים, לפי שאמר (דברים א, יז) והדבר אשר יקשה מכם, אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שאפילו דין שהנשים יודעות אינך יודע, שנאמר (במדבר כז, ה) ויקרב משה את משפטן לפני ה', וכתיב (שם כז, ז) כן בנות צלפחד דוברות, עד כאן לשונו.

ועוד אמרינן בקידושין (דף מט ע"ב) על הא דאמרינן עשרה קבין גסות הרוח ירדו לעולם, תשעה נטלה עילם וא' כל העולם, והקשה וגסות הרוח לבבל לא נחית וכו', וחזר והקשה והא אמר מר סימן לגסות הרוח עניות ועניות בבל הוא דאיכא, מאי עניות עניות תורה, דכתיב (שה"ש ח, ח) אחות לנו קטנה, אמר רבי יוחנן זו עילם שזכתה ללמוד ולא זכתה ללמד, עד כאן לשונו.

ולא עוד אלא אפילו התחיל ללמוד ומתגאה בו באומרו שהוא תלמיד חכם עונשו גדול, כדאמרינן במסכת בבא בתרא (דף צח ע"א) אמר רב יהודה אמר רב כל המתגאה בטלית של תלמיד חכם ואינו תלמיד חכם, אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, כתיב הכא (חבקוק ב, ה) גבר יהיר ולא ינוה, וכתיב התם (שמות טו, יג) אל נוה קדשך, עד כאן לשונו. ונראה לי שהיא מדה כנגד מדה, כשם שהוא דחה השכינה מביתו, כך בעלות נשמתו למעלה ידחה ממחיצתו של הקדוש ברוך הוא, כי השכינה אינה דרה אלא בלב נשבר, והוא מה שאמרו בתיקונים (דף כב ע"ב) שצריך לעשות דירה נאה בלביה, והכוונה שיהיה שפל ושלא יכעוס, כי כיון שהוא מתגאה השכינה בורחת ממנו,

כי השליט שפחה במקום גברתה, ועל כן לא ינוה, כמו שלא היה נוה להקדוש ברוך הוא בו, כך לא ינוה לנשמתו בעולם הבא.

ומהדברים המעכבים את הגאולה הוא גסות הרוח, כמ"ש בסנהדרין (דף צח ע"א) אמר זעירי אמר רבי חנינא אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, שנאמר (צפניה ג, יא) כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך ולא תוסיפי לגבהה עוד בהר קדשי, וכתיב והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'. וכתב הר"מ מקוצי ע"ה כלל ה' סימן ס"ד על ענין זה, זה לשונו ואינו רוצה לומר עם עני ממש, שהרי כתיב (ישעיה ס, ט) כי לי איים יקוו ואניות תרשיש בראשונה להביא בניך מרחוק כספם וזהבם אתם, אלא רצה לומר עם ענו, וכן תרגם אונקלוס עם ענוותן, עד כאן לשונו.

ואחר שדברנו בגנות הגאוה ועונשה, נדבר בעונש מי שהוא כועס, כי אין הכעס בא אלא מגובה הלב, שאם היה לבו נשבר ונדכה ודאי לא היה כועס ולא היה משיב על חרפתו, כמו שאנו אומרים בסוף תפלתינו באלהי נצור לשוני מרע, ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה, וכן בכמה דברים בעונשי הכעס השוים לעונשי הגאוה, כמו שהכועס שוכח תלמודו, כמו שיתבאר.

בנדרים (דף כב ע"א) אמרינן אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן כל הכועס כל מיני גיהנם שולטים עליו, שנאמר (קהלת יא, י) והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך כי הילדות והשחרות הבל, ואין רעה אלא גיהנם שנאמר (משלי טז, ד) וגם רשע ליום רעה, ולא עוד אלא שתחתוניות שולטות בו שנאמר (דברים כח, סה) ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש, איזהו דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש הוי אומר אלו תחתוניות. ופירש הרא"ש ז"ל, שמכלה את העינים, שהוא מאריך בחוליו ומצפה תמיד להתרפאות, עד כאן לשונו.

ואמרינן עלה, אמר רבה בר רב הונא כל אדם הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו, שנאמר (תהלים י, ד) רשע כגובה אפו בל ידרוש וגו', רבי ירמיה מדפתי אמר משכח תלמודו ומוסיף טפשות, שנאמר (קהלת ז, ט) כי כעס בחיק כסילים ינוח, וכתיב (משלי יג, טז) וכסיל יפרוש אוולת. רב נחמן בר יצחק אמר בידוע שעוונותיו מרובים מזכיותיו שנאמר (שם כט, כב) איש אף יגרה מדון ובעל חמה רב פשע, עד כאן לשונו. וכן אמרו בברכות (דף כט ע"ב), אמר ליה אליהו לרבי יהודה אחוה דרב סלא חסידא, לא תרתח ולא תחטא. והטעם, דבעל חמה רב פשע.

ועוד אמרינן בפסחים (דף סו ע"ב) אמר רבי שמעון בן לקיש, כל אדם הכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. חכם מנא לן ממשה,

דכתיב (במדבר לא, יד) ויקצוף משה על פקודי החיל וגו', וכתיב (שם לא, כא) ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וגו' אשר צוה ה' את משה, מכלל דמשה איעלם מיניה. ואם נביא נבואתו מסתלקת ממנו, מנא לן מאלישע, דכתיב (מל"ב ג, יד) לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא וגו' ועתה קחו לי מנגן וגו' ותהי עליו רוח ה' וגו'.

אמר רבי מני בר פטיש, כל הכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין אותו, מנא לן מאליאב, שנאמר (שמ"א יז, כח) ויחר אף אליאב בדוד ויאמר למה זה ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר, אני ידעתי את זדונך ואת רוע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת. וכי אזל שמואל לממשחינהו, בכלהו כתיב לא בזה בחר ה', ובאליאב כתיב (שמ"א טז, ז) אל תביט אל מראהו ואל גבוה קומתו כי מאסתיהו, מכלל דהוה רחים עד האידנא, עד כאן לשונו.

ועוד אמרו בויקרא רבה (יג, א) אמר רב הונא בג' מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה, ואלו הן, בשבת ובאונן ובכלי מתכות, בשבת דכתיב (שמות טז, כ) ויותירו אנשים ממנו, כיון שכעס נתעלמה ממנו הלכות שבת, מה אמר להם (שם טז, כה) אכלהו היום כי שבת היום לה' וגו'. ובכלי מתכות, ויקצוף משה על פקודי החיל (במדבר לא, יד), וכיון שכעס נתעלמה ממנו הלכה ושכח לומר הלכות כלי מתכות עד שאמרה אלעזר. באונן מנין, (ויקרא י, טז) ויקצוף על אלעזר ועל איתמר וגו', ושכח לומר להם שהאונן אסור לאכול בקדשים הנותרים, עד כאן לשונו. ואמרו במדרש השכם על ענין זה, ומה משה רבינו עליו השלום שכתוב בו (במדבר יב, ז) בכל ביתי נאמן הוא, וברחמנות נהג עם ישראל, ונתן נפשו עליהם ואמר (שמות לב, לב) ואם אין מחני וגו', אב לחכמים ולנביאים, כשכעס שעה אחת נתעלמה ממנו הלכה, הדיוטות על אחת כמה וכמה, עד כאן.

והטעם לכל העונשים האלו מלבד הטעם המבואר, כי הכעס מצד הגאוה, ולכך מה שיש בזה יש לזה בקרוב, כמה שביאר רשב"י ע"ה בזוהר (פ' תצוה דף קפב ע"א), משם יתבאר הטעם יותר. אמר שם על פסוק (ישעיה ב, כב) חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, זה לשונו וכד ברא קודשא בריך הוא לבר נש עבד ליה בדיוקנא עילאה, ונפח ליה רוחא קדישא דכליל בתלת, כמא דאוקימנא דאית ביה נפש רוח נשמה, ועילא מכלא נשמה דאיהי חילא עילאה למנדע ולמינטר פיקודי דהקדוש ברוך הוא, ואי ההיא נשמתא קדישא אעיל לה בפולחנא אחרא האי איהו מסאיב לה ונפיק מפולחנא דמאריה, בגין דתלת חילין אלין כלהו חד, נפש רוח נשמה משתתפי כחדא והוו חד, וכלא כגוונא דרזא עילאה, ע"ד נאמר (משלי יג, כ) הולך את חכמים יחכם, ואי חזינן להאי בר נש דהוו ביה

אלין דרגין כלהו, עד לא קיימא בקיומא למנדע מאן איהו במא איתיידע לקרבא בר נש בהדיה אי בגין לאתמנעא מניה, ברוגזיה ממש ידע ליה וישתמודע מאן איהו, אי ההיא נשמתא קדישא נטר בשעתא דרוגזיה לא ליעקר לה מאתרה בגין למשרי תחותה ההוא אל זר, דהא איהו בר נש כדקא יאות, דא איהו עבדא דמאריה, דא איהו גבר שלים. ואי ההוא בר נש לא נטיר לה ואיהו עקר קדושה דא עילאה מאתרה למשרי באתר דסטרא אחרא, ודאי דא איהו בר נש דמריד במאריה, ואסור לאתקרבא בהדיה ולאחברא עמיה, ודא איהו טורף נפשו באפו, באפו איהו טריף ועקר נפשיה בגין רוגזיה ואשרי בגויה אל זר.

ועל דא כתיב חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, דההיא נשמתא קדישא טריף לה וסאיב לה בגין אפו, אשר נשמה אחלף באפו. כי במה נחשב הוא, ע"א איתחשיב ההיא בר נש, ומאן דאיתחבר עמיה ומאן דאישתעי בהדיה כמאן דאיתחבר בע"א ממש, מאי טעמא בגין דע"א ממש שרי בגויה, ולא עוד אלא דעקר קדושה עלאה מאתריה ושרי באתריה ע"א אל זר, מה אל זר כתיב ביה (ויקרא יט, ד) אל תפנו אל האלילים, כגוונא דא אסיר לאסתכלא באנפוי.

ואי תימא הא רוגזא דרבנן, רוגזא דרבנן טב איהו בכל סטרין, דהא תנינן דאורייתא אשא היא, ואורייתא קא מרתחא ליה, דכתיב (ירמיה כג, כט) הלא כה דברי כאש נאם ה', רוגזיה דרבנן במלי דאורייתא, רוגזיה דרבנן למיהב יקרא לאורייתא, וכלא לפלחנא דקודשא בריך הוא. אבל אי במלין אוחרנין לאו פולחנא דקודשא בריך הוא האי, בגין דבכל חטאין דקא עביד בר נש לאו איהו ע"א ממש ואסיר לקרבא בהדיה בהאי.

ואי תימא הא שעתא הוה דעבר והדר אהדר, לאו הכי, דכיון דעקר קדושה דנפשיה מניה ומאתריה וההוא אל זר איתתקף ביה ולא שביק ליה, בר כד אתי בר נש מכל וכל ועקר ליה לעלמין, ולבתר אישתדל לאיתקדשא ולאמשכא קדושה עליה, כדין ולואי דאתקדש.

אמר ליה רבי יוסי איתקדש ממש, א"ל תא חזי בשעתא דאיהו עקר קדושה דנפשיה ושריא באתריה ההוא אל זר, אסתאב בר נש ואקרי טמא, וסאיב למאן דקריב בהדיה, וההיא קדושה ערקת מניה, וכיון דערקת מניה זמנא חדא כמה יעביד בר נש עד דתתוב לאתרה. אמר ליה אי הכי כמה מסאבין אינון דמדכאן, א"ל שאני מסאבו אחרא דלא יכיל למעבד יתיה, אבל דא שנייא מכלא וכלא, סאיב גופא מגו ומבר, ונפשא וכלא מסאיב, ושאר מסאבו דעלמא לאו איהו אלא גופא לבר בלחודוי, ובגין דא חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, דאחלף קדושה דמאריה בגין אפו, ודא הוא מסאבו דמסאיב כלא, כי במה נחשב הוא, במה ע"א ודאי נחשב איהו.

תא חזי, האי איהו רוגזא דאיהו ע"א סטרא אחרא כמא דאמינא, דבעי בר נש לאיסתמרא מניה ולאיתפרשא מעלוי, ועל דא כתיב (שמות לד, יז) אלהי מסכה לא תעשה לך, לך בגין לאבאשא לגרמך, וכתיב בתריה (שם כג, יח) את חג המצות תשמור, דא סטרא דקדושה דבעי בר נש לנטרא ליה, ולא יחלף ליה בגין סטרא אחרא, ואי יחלף ליה האי איהו מסאב וסאיב לכל מאן דקריב בהדיה, את חג המצות תשמור, דא איהו אתר דאיקרי שמור, ובגין כך כתיב את חג המצות תשמור, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל האדם במה שביאר הרשב"י ע"ה במאמר הזה שהכועס עוקר כל הקדושה שבו שהם נפש ורוח ונשמה, ומפני ששלשתם קשר אחד קראם הכתוב נפשו, טורף נפשו וגו', וז"ש דתלת חיליו כלהו חד. והשמיענו הרשב"י ע"ה במאמר הזה גודל העונש, שלא נאמר שאין הפגם אלא בנפש לבד אבל לא בשאר, שאין הדבר כן, אלא כל הקדושה שבו מסתלקת, שכיון שמשרה בו הקליפה הקדושה בורחת שהוא מכניס ומשליט שפחה במקום גבירתה, דכיון שהוא עון ע"א ממש, ודומה לחטא ע"א שעשו ישראל שהכניסו צלם בהיכל שברחה השכינה משם כנודע.

ולכן כיון שמשרה בתוכו אל זר שהוא ע"א באופן שמטמא גופו ונפשו, דין הוא שישכח תלמודו, שהשכחה היא הקליפה, כאמרו (בראשית מ, כג) ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו.

ושכינה אינה חשובה כנגדו, כמו שפי' במאמר הזה בסופו בענין את חג המצות תשמור, דא סטרא דקדושא. והענין שגם זה לעומת זה עשה האלהים (קהלת ז, יד), כמו ששכינה היא כללות כל המדות העליונות ועל ידה התראות וממשלת עילת העילות, כמבואר בשער היראה פרק א, גם אל זר שהוא כנגדה בו כלולות כל כוחות הטומאה, והוא כופר בהשגחה, כמו שביארנו בשער היראה פרק ח, ולכן אמר כל מיני גיהנם, שכלם נמשכו מקליפה זו, ושאר כל העונשים מבוארים בזה.

והנה השכינה אינה שורה אלא על לב נשבר ונדכה, וכיון שהוא כועס הרי לבו מתגאה עליו, ומיד אל זר שורה עליו והוא כלל הטומאה, ולכן אמר אסור לאתחברא בהדיה, מפני שעבודת ע"א קרויה זבחי מתים, ותקרובת ע"א מטמאה או במשא, או באהל אליבא דרבי יהודה בן בתירא, כמו שאמרו במסכת חולין פרק קמא (דף יג ע"א) על שחיטת נכרי, נבילה ומטמאה במשא, אמרו שם דתניא רבי יהודה בן בתירא אומר מנין לתקרובת ע"א שהיא מטמאה באהל שנאמר (תהלים קו, כח) ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים, מה מת מטמא באהל אף תקרובת ע"א מטמא באהל, עד כאן לשונו.

ושמעתי מפי מהר"ר יצחק אשכנזי ע"ה, שטורף נפשו, פי' שעושה אותה טריפה. ואפשר לדקדק פירוש זה בלשון הזוהר, דקאמר ההיא נשמתא קדישא טריף לה וסאיב לה בגין אפו, ואומרו סאיב לה, מאחר שהיא טריפה, והטריפה נקראת מתה שטרפה אינה חיה י"ב חדש (חולין דף נז ע"ב), ודאי שמטמאה, ג"כ הכועס כי נפשו הקדושה היתה שוכנת בלבו, וכיון שהכניס הקליפה היא סירכא נאחזת בה ומטמאה את הנפש. וכן אמר למטה, ונפשא וכלא מסאיב, ואינה דומה אל הבהמה שהיא טריפה שאינה מטמאה אם נשחטה בסכין כשר, אבל כאן עושה אותה נבלה, ששוחט הנפש בסכין פגום שהוא סמ"אל ס"מ א"ל זר.

ואפשר לדקדק פירוש זה גם כן בלשון הזוהר, שאמרו דא איקרי טורף נפשו באפו איהו טריף ועקר נפשיה בגין רוגזיה, ואמר ועקר, היינו עיקור הסימנין, שהיא מה' דברים המפסידין את השחיטה, שעושין אותה נבילה ומטמאה במשא, וכמו שעיקור הסימנין הוא עקירת הדבר שלא כסדר הנהוג אלא הוא חוץ מהטבע, כן הכועס, שעיקר הקדושה טבעה לדור באדם שלכך נברא, וזה על כרחה עוקר אותה ממקומה. נמצא במלת טורף ב' פירושים ושניהם אמת.

ונמצא על דרך זה, שהכועס שהוא כהן מטמא עצמו בטמא מת, שכל הנשמות הם מצד אברהם הנקרא כהן, כמו שפי' בפרשת משפטים (דף צה ע"א) שבת כהן היא בת אברהם, וכיון שכועס ממית נשמתו, והמת מטמא, נמצא כהן מטמא בטמא מת.

עוד נמצא אזהרה לכועס כתוב בפסוק (תהלים פא, י) לא יהיה בך אל זר וגו', ופירש במסכת שבת (דף קה ע"ב) רבי שמעון בן אלעזר משום רבי חלפתא בן אגרא שאמר משום רבי יוחנן בן נורי, הקורע בגדיו בחמתו והמשבר כלים בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו, יהא בעיניך כעובד ע"א, שכך אומנותו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו לך עבוד ע"א והולך ועובד, ואמר רבי יוחנן מאי קראה, לא יהיה בך אל זר, איזה הוא אל זר שהוא בגופו של אדם זה יצר הרע, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' פקודי דף רסג ע"ב) בהיכל ראשון מהיכלות הטומאה אמרו זה לשונם ועילא מאלין אית חד ממנא ספסיר"יטא שמיה, וכמה גרדיני נימוסין והאי ממנא דעלייהו נטלין אלין מלין בישין, והכי נמי נטלין כל אלין דזריק בר נש בידוי כד רוגזא שריא עלוי, דהא כדין האי ממנא ספסי"ריטא נקיט האי מלה דזריק בר נש ברוגזיה, וסליק ואמר דא הוא קרבנא דפלניא דקריב לסטרא דילן, בגין דכל סטרא דנייחא איהו מסטרא דימינא ומסטרא דמהימנותא, וכל סטרא דרוגזא איהו מסטרא אחרא בישא סטרא מסאבא, ועל דא מאן דאשדי מן ידוי מדי ברוגזא כל אלין נטלין לה להאי מלה דאיזדריק וסלקין

לה לעילא ואיתקריב להההוא סטרא, ואמרי דא קרבנא דפלניא, וכרוזא קארי בכל אינון רקיעין ואמרי ווי לפלניא דאסטי בתר אל זר ופלח לאל אחר, וכרוזא קארי זמנא תניינא ואמר (הושע ו, יב) אוי להם כי נדדו ממני וגו', זכאה איהו בר נש דאיסתמר מאורחוי ולא יסטי לימינא ולשמאלא ולא ינפיל בגו בירא עמיקא דלא יכיל לסלקא מניה, עד כאן לשונו.

ועל ידי המאמר מפורש יותר מאמר הרשב"י שהעתקנו לעיל שאמר את חג המצות תשמור דא סטרא דקדושא, ונזכר בה לשון שמירה כמבואר לעיל. והיא השכינה הנקראת מצה, שאין בה תערובת חמץ שהם הקליפות, ונקרא[ת] חג המצות בבחינת' בימין שהוא אברהם פסח דרועא ימינא (זוהר פ' תצא דף רפב ע"ב), ולכן אמר הרשב"י דכל סטרא דנייחא איהו מסטרא דימינא ומסטרא דמהימנותא, היינו סוד אומנותן של ישראל הנקשר הכל בשכינה כדפי' בשער היראה פ"א, ומסטרא דימינא כמבואר שמי שאינו כועס אינו כולל עצמו בצד הדין, והכועס הוא מעורר המרה שהוא שורש הדין, ולכך כל מיני גיהנם שולטים בו, מפני שמעורר הדין משורשו, דכתיב (דניאל ז, ט) נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי, ובחוטמא דזעיר שם שורש לדינא כדכתיב (דברים לב, כב) כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית, ומקום יציקת נהר דינור הוא בגיהנם על ראש רשעים יחול, כמבואר בשער היראה פרק יג, ולכך אמרו בתיקונים (דף פה ע"א) שהכועס כאלו הדליק אשו של גיהנם, זה לשונו בתיקון מח זכאה איהו מאן דנטיר דירה לשבת דאיהו ליבא, דלא איתקריב תמן עציבו דטחול וכעס דמרה דאיהו נורא דגיהנם, דעלה אתמר (שמות לה, ג) לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, והכי איהו ודאי, דכל מאן דכעיס כאילו אוקיד נורא דגיהנם, עד כאן לשונו. וברעיא מהימנא (דף רלד ריש ע"ב) ביארו ענין זה יותר, עיין שם.

וכאשר נדקדק במאמר שאמר והאי ממנא דעלייהו נטלין אלין מלין בישין, והכי נמי נטלין וכו'. הם ב' דברים, מלין בישין הם הדברים הרעים הנאמרים בכעס שאדם זורק מפיו פתאום, שהממונה הזה אינו ממונה אלא על הכעס, כי על כל דברי נבלה כבר נזכר לעיל ממונה אחר, וכן על לשון הרע נזכר לקמן בהיכל ג' וכו'. וכן הוא ממונה על הדברים הנזרקים מידו, והיינו אומרו והכי נמי נטלין, שאם הם דברים מתייחסים ראוי לומר והכי נמי כך נראה לי, נמצא פגם הכעס בהיכל הא' מהקליפה, מפני שפגם בגברת והמליך השפחה היא תקח נקמתו ממנו.

ומבואר בזוהר (פ' תזריע דף מג ע"א) שכיון שאדם זורק דבר מידו בכעס, מאותה שעה הוא מסור בידי הקליפה ואין ברכה במעשה ידיו, זה לשונו תא חזי אסיר ליה לבר

נש לאשדאה מאני דביתיה ולאפקדא ליה לסטרא אחרא דלא אצטריך, או מלה אחרא דכוותיה, דהא כמה גרדיני נימוסין זמינין להההוא מלה לקבלא ליה, ומההוא זמנא לא שרי עליה ברכאן, דהא מסטרא אחרא הוא, וכל שכן מאן דאזמין על ההוא טיבו עילאה דיליה לאחרא, ולסטרא אחרא, דהא מההוא דזמין ליה הוי, וכד קריבו יומין דבר נש לנפקא מהאי עלמא ההוא צולמא עילאה דיהבו ליה, אתיא ההוא רוחא דהוה מתדבק ביה בכל יומא, ונטיל ליה ואיתתקן בי' ואזיל ליה, ולא איחזר ביה בבר נש לעלמין, כדין יתדע דהא איתדחיא הוא מכולא, עד כאן לשונו.

ואחר שדברנו בעונשי הגאוה והכעס נבוא לבאר בפרק בפני עצמו מה הם הדברים שיחשוב האדם בדעתו כדי שלא יבא לידי כעס ואל ישיב על חרפתו:

פרק ג

הדברים שיתן האדם אל לבו כדי שלא יכעוס הם אלו, הא' מה שאמרו ז"ל בפירוש (פסחים דף קיג ע"ב) וכן בחופת אליהו (שער השלשה), שלשה הקדוש ברוך הוא אוהבן, מי שאינו כועס, ומי שאינו משתכר, ומי שאינו מעמיד על מדותיו, עד כאן לשונו. והטעם שהקדוש ברוך הוא אוהבן, מפני שג' אלו הם מרכבה לחסד הנקרא אהבה, כדכתיב (ירמיהו ל"א:ג') ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד.

מי שאינו כועס, כבר פי' לעיל שהכועס הוא מעורר כח המרה שהוא שורש הדין, נמצא מתרחק מהחסד. וכן המשתכר מצד הדין הוא, מצד היין הקשה שאינו מתעורר אהבה, ומי שאינו משתכר, נמצא שאינו נהנה מן היין שהוא הדין אלא מה שהוא קרוב לעורר אהבת החסד, ולכן הקדוש ברוך הוא אוהבו. וכן מי שאינו מעמיד על מדותיו, מתקשר בחסד המטיב בין לטובים בין לרעים, שהקדוש ברוך הוא מצד החסד אינו משלם לאדם כמעשיו, כדכתיב (תהלים קג, ח) רחום וחנון ה' ארך אפים ורב חסד לא לנצח יריב ולא לעולם יטור לא כחטאינו עשה לנו וגו'. והמעמיד על מדותיו, ראוי לשלם לו מדה כנגד מדה, הוא מתקשר מצד הדין המדקדק לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. וג' אלו הם ג' קוים כסדרן מצד החסד הגובר.

והמעלות שיש למעביר על מדותיו הם אלו, הא' שהוא מאריך ימים בעולם הזה, ועוד שמעבירין על פשעיו, כדגרסינן במסכת מגילה (דף כח ע"א), שאל רבי עקיבא את רבי נחוניא הגדול במה הארכת ימים, אמר לו מימי לא קבלתי מתנות, ולא עמדתי על מדותי, וותרן בממוני הייתי. כי הא דרבי אלעזר כי הוו משדרי ליה מתנות מבי נשיאה לא הוה מקבל, כי הוו מזמנו ליה לא הוה אזיל, אמר להו לא ניחא לכו שאחיה, דכתיב (משלי טו, כז) ושונא מתנות יחיה. רבי זירא כי הוו משדרו ליה מבי נשיאה לא הוה שקיל, כי

הוו מזמנו ליה אזיל, אמר איתיקורי הוא דמתייקרן ביה. ולא עמדתי על מדותי, דאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין ממנו כל פשעיו, שנאמר נושא עון ועובר על פשע, למי נושא עון למי שעובר על פשע, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ז"ל במסכת ראש השנה (דף יז ע"א) על מימרא זו, המעביר על מדותיו, שאינו מדקדק למדוד מדה כנגד מדה למצערים אותו, ומניח מדותיו והולך לו, כמו אין מעבירין על המצות, אין מעבירין על האוכלין, מניחן והולך לו. מעבירין לו על כל פשעיו, אין מדת הדין מדקדקת אחריהן אלא מניחתן והולכת.

ועוד אמרו בסנהדרין (דף צב ע"א) זה לשונם ואמר רבי אלעזר לעולם הוי קבל וקיים, פירוש הוי שפל ותחיה, ובודאי מי שהוא שפל הוא ענו ואינו מעמיד על מדותיו.

ועוד מעלה ג', שניצול ממיתה משונה, כמו שאמרו בזוהר (פ' מקץ דף רא ע"ב) על אדם אחד שהיה לו מעלה זו וניצול ממיתה משונה, זה לשונו רבי אבא הוה יתיב אתרעא דבבא דלוד, חמא חד בר נש דהוה אתי ויתיב בחד קולטא דתלא דארעא, והוה לאי מאורחא ויתיב ונאים תמן, אדהכי חמא חד חיויא דהוה אתי לגביה, נפק קוסטפא דגורדנא וקטיל ליה לחיויא, כד אתער ההוא בר נש חמא ההוא חיויא לקבליה דהוה מת, ואזדקף ההוא בר נש ונפל ההוא קולטא לעומקא דתחותוי ואישתזיב, אתא רבי אבא לגביה, אמר ליה אימא לי מאן עובדך, דהא קודשא בריך הוא רחיש לך אלין תרין נסין, לאו אינון למגנא, אמר ליה ההוא בר נש כל יומאי לא אשלים בי בר נש בישא בעלמא, דלא אתפייסנא בהדיה ומחילנא ליה, ותו אי לא יכילנא לאתפייסא בהדיה לא סליקנא לערסאי עד דמחילנא ליה ולכל אינון דמצערי לי, ולא חיישנא כל יומא להההוא בישא דאשלים לי, ולא די לי אלא דמההוא יומא ולהלאה אישתדלנא למעבד עמהון טבא. בכה רבי אבא ואמר יתיר עובדוי דדין מיוסף, יוסף הוו אחוי ודאי והוה ליה לרחמא עלוהי, אבל מה דעביד דא יתיר הוא מיוסף, יאות הוא דקודשא בריך הוא ירחיש ליה ניסא על ניסא, עד כאן לשונו.

והמדה הזאת שהיתה בחסיד, מצאתי כתוב שהיתה בו ברב, ומונה אותה בכלל עשר מדות שהיו בו, ואחד מהם שכל המקניט אותו היה הולך ומפייסו.

וכן כתב רבינו יונה ע"ה בספר היראה, וזה לשונו והוי רצוי לאחיך ולחבירך, ואל תשכב הלילה וקטטה לך עם אדם, אך לך ותרצה אותו עד שיתפייס, ואף אם חטא לך בקש ממנו פיוס, ואל תאמר הן חטא לי עליו לפייסני, כוף את יצרך ולך אליו, למען לא יגבה לבבך ותהיה מתועב לפני הבורא, שנאמר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב.

עוד מעלה ד', שקורעים לו גזר דינו ומוסיפין לו חיים, שאם חלה ונטה למות ופשפשו במעשיו ומצאו לו זכות זה, ניצול ממיתה לחיים, וכן אמרו במסכת ראש השנה (דף יז ע"א) זה לשונם רב הונא בריה דרב יהושע חלה, על רב פפא לשיולי ביה, חזייה דחליש ליה עלמא, אמר להו צביתו ליה זוודתא, לסוף איתפח, הוה מכסיף רב פפא למחזייה, א"ל מאי חזית, א"ל הכי הוה, אמר להו הקדוש ברוך הוא הואיל ולא מוקים במלתיה לא תוקמו בהדיה, שנאמר (מיכה ז, יח) נושא עון ועובר על פשע, למי נושא עון למי שעובר על פשע, לשארית נחלתו. אמר רבי אחא בר חנינא אליה וקוץ בה, לשארית נחלתו ולא לכל נחלתו, למי שמשים עצמו כשירים, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ז"ל צביתו ליה זוודתא, הכינו לו צדה לדרך, מה היא צידת המתים תכריכין. איתפח, נתרפא. הכי הוה, מיתה נקנסה עלי. לא מוקים במילתיה, אינו מעמיד על מדותיו. לא תוקמו בהדיה, אל תדקדקו אחריו. אליה שמנה יש כאן וקוץ בה, כלומר דבר תנחומין יש כאן, אבל יש בתוכה דבר קשה שאינו שוה לכל, עד כאן לשונו. ובמדרש רות (זו"ח) הביאו מעשה כיוצא בזה מרבי כרוספדאי שחלה ונטה למות ונסתלק לאותו עולם והיה וכו'.

ובחופת אליהו הביאו מעשה קרוב ללשון האמור והענין א', על המימרא שהעתקנו בראש הפרק - ג' הקדוש ברוך הוא אוהבן וכו', זה לשונו רב הונא בריה דרב יהושע חלש, ונמשך באותו עולם כמה לילות וכמה ימים, כשחזר אמרו לו רבי במה פטרוך, אמר להם בני אשרי מי שאינו מעמיד על מדותיו, העבודה באו כתות של מלאכי השרת ולמדו עלי זכות ולא קבלו מהם, עד שבא מלאך ואמר על מי אתם מלמדים זכות שמא על זה שלא עמד על מדותיו מעולם, מיד פטרוני מן מיתה לחיים.

עוד שם סמוך לזה הביא מעשה אחד נפלא על מי שאינו מעמיד על מדותיו, זה לשונו רב נחמן בר יצחק היה לו תל עפר בתוך כרמו שהביא שם פועלים לחפור את התל, וחפרו אותו יום כלו, ליום ב' כשהן חופרין קפץ אדם אחד מתוך ביתו וישב על התל והתחיל להתנודד ולקרות ומה היה קורא, שמא הגיע תחיית המתים שמא הגיע תחיית המתים, רצו הפועלים והודיעו לרב נחמן, בא ומצאו, אמר ליה מי אתה, אמר ליה מת אני, שמא הגיע זמן תחיית המתים, אמר ליה מה טיבך בתל זה, אמר ליה והלא אמרתי לך מת אני, אמר ליה ומת אינו נרקב, אמר ליה לא הכניסוך לבית הרב ולא הקרוך ספר משלי, ולא כך אמר שלמה (משלי יד, ל) ורקב עצמות קנאה, מימי לא העמדתי על מדותי, ולא תפשתי בלבי קנאת חבירי, ולא ספרתי לא בבית המדרש ולא בבית הכנסת, ולא נתתי לבי ועיני אלא לדברי תורה, לקיים מה שנאמר (שם א, לג) ושומע לי ישכון בטח. אמר ליה רב נחמן אבנה לך קובה אחת, אמר ליה אל תעש לי מאומה ואל תעמידני ממקום זה,

מפני שברשות קברוני, אלא השב העפר שנטלה מעלי למקומו. והיה רב נחמן מתפחד ומתעצב כל היום כלו ואומר אוי לי שמא הרגשתי לאותו המת, מיד ראה בחלום שהיה יושב בסוכה דאסא, מיד נתן שבח והודאה לפני הקדוש ברוך הוא וקרא מקרא זה (שם ח, לד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום, ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שאינו מקפח שכר כל בריה, ומה זה שלא היה בידו אלא שכר שתיקה בלבד ולא העמיד על מדותיו, כן שלם לו הקדוש ברוך הוא שכרו, המרגיל עצמו לתלמוד תורה, והמגדל בניו לתלמוד תורה, והולך בעבודה ובשפלות רוח, על אחת כמה וכמה שישלם הקדוש ברוך הוא שכרו כפול ומכופל, עד כאן לשונו.

עוד מעלה ששית, שהמעביר על מדותיו תפלתו נשמעת, כדמוכח בתעניות (דף כה ע"ב), אמר שם מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר כ"ד רננות ולא נענה, ירד רבי עקיבא ואמר אבינו מלכנו ונענה, יצאת בת קול ואמרה לא שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו, עד כאן לשונו.

ועוד מעלה ז', שהעולם מתקיים על ידה, כדפירשו במסכת חולין בסוף פרק ו (דף פט ע"א), אמר רבי אלעאי אין העולם מתקיים אלא במי שבולם את פיו בשעת מריבה, שנאמר (איוב כו, ז) תולה ארץ על בלימה. רבי אבהו אמר, [ב]מי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר (דברים לג, כז) ומתחת זרועות עולם, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ז"ל, שבולם, סוכר את פיו. ומתחת, מי שנדרס תחת הכל, הוא זרועות עולם.

עוד מעלה ח' וט', שיזכה לתורה, ושיתגלה אליהו לו, שאין התורה מתפרשת אלא במי שאינו קפדן ואין אליהו מתגלה אלא למי שאינו קפדן, כדפי' במסכת כלה רבתי פ' הוי דן את דבריך (פ"ה), זה לשונו אמר אבא אליהו ז"ל, לעולם אין תורה מתפרשת אלא במי שאינו קפדן, אף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן, אשרי מי שפגע בו, ומי שישב עמו, שמובטח לו שהוא בן העולם הבא, עד כאן לשונו.

וכן בפרק קנין תורה (אבות פ"ו) במשנת רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו', ואמר בסוף דבריו והוי צנוע, וארך אפים, ומוחל על עלבונו. שדברים אלו הם הצעה לקניית החכמה, צנוע כדכתיב (משלי יא, ב) ואת צנועים חכמה. וארך אפים ומוחל על עלבונו, שאם הוא כועס תורתו משתכחת כדפי', אמרינן במסכת סוטה (דף כא ע"ב) אמר רבי יוחנן אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר (איוב כח, יב) והחכמה מאין תמצא, עד כאן דבריו. ואחד מן הדברים שהתורה נקנית בהם הוא האריך אפים בלב טוב, ונראה לי שעל זה אמר אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יד, כט) ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת.

וכתב הרב יצחק דמן עכו ע"ה, ששמע מפי רבי מאיר תלמידו של הרב יוסף גיקיטי"לייא ע"ה, שאמר לו רבו הרב יוסף גיקיטי"לייא ע"ה, כי האיש אשר ידבנו לבו לתקן מדותיו ולישר דרכיו ומעשיו, ולרדוף אחרי הענוה בתכלית השלמות, להיות עלוב ולא יעלוב, שומע חרפתו ולא ישיב, מיד תשרה עליו השכינה, ולא יצטרך ללמוד מבשר ודם, כי רוח אלהים תלמדנו, עד כאן לשונו לענייננו.

עוד כתב במקום אחר המחבר האמור, זה לשונו מצאנו כתוב בספרי המקובלים אשר זכו אל דרך האמתית, שאחד מהתקונים הגדולים מתקון אשר יש למבקש דעת את ה', הוא שיהיה מן העלובים, ואפילו מאשתו ובני ביתו אשר לא ייראו מהם ולא יתבייש, והוא לא יהיה עולבן, אף כי מבני אדם אשר לא מבני ביתו שיהיה עלוב ולא עולב, ואם יצטרך לעלוב את בני ביתו להסירם מדרך המות אשר בה עוברים על רצונו של מקום, ולהיישירם ולהדריכם בדרך החיים שהיא הדרך אשר בה עושים רצונו של מקום, יעלוב בענין שלא יכעוס בלבו, אבל תמיד יהיה לבו שמח דבק בכל, עד כאן לשונו.

וכן כתוב בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ד) הועתק ילקוט פרשת כי תשא (רמז שצא), זה לשונו שנו חכמים, הוי עניו לכל אדם, ולאנשי ביתו יותר מכל אדם. עוד בתנא דבי אליהו פרשת אתם נצבים בפסוק לא נפלאת היא ממך (דברים ל, יא), זה לשונו לעולם יהא אדם עניו בתורה וביראת שמים עם אביו ועם אמו ועם אשתו ועם בניו ועם בני ביתו ועם שכניו ועם קרוביו ועם רחוקיו, ואפילו עם הנכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות וממלא את ימיו ואת שנותיו בשם טוב, ובזה אשתו וביתו ביתו יראים ממנו, שנאמר (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, עד כאן לשונו לענייננו. ובלי ספק כי מי שיתלמד להיות עלוב מבני ביתו, ולא עולב, הוא יהיה עניו לכל ויקנה בלבו מדת הענוה, כי אם בביתו שהם משועבדים תחת ידו הוא עלוב ולא עולב, וכל שכן מהשאר.

ועוד מסוג מעלת הענוה הוא מ"ש בקדושין (דף עא ע"א) שאין מוסרין את השם אלא למי שעומד באמצע ימיו ואינו כועס. ושמעתי מעשה מהחסיד הרב יעקב אשכנזי ז"ל, שהיה חכם מופלא בחכמה, ורצה ללמד חכמתו לרבי יהושע החסיד, וקודם נסהו בענין הכעס, והיתה קבלה בידם שלא למסור החכמה אלא למי שינסוהו בכעס ולא יכעוס, וניסהו ו' פעמים סבל ובשביעית לא עמד וכו'.

המעלה העשירית, אשר היא סבת כל המעלות הנזכרות, שהשכינה היא שורה עם הענוים ועם השפלים כמבואר בסוטה (דף ה ע"א), והעתקנו לשונו לעיל (פ"א), והשכינה בורחת מן הגאים והכעסנים כדפי' לעיל (פ"ב).

וכן נתבאר עוד במכילתא (פ' יתרו), זה לשונו ומשה נגש אל הערפל (שמות כ, יח), מי גרם לו ענותנותו, שנאמר (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד, סופו להשרות שכינה עם האדם בארץ, שנאמר (ישעיה נז, טו) כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, ואומר (שם סא, א) רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים, ואומר (שם סו, ב) ואת כל אלה ידי עשתה ואל זה אביט אל עני ונכה רוח, זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נא, יט).

וכל מי שהוא גבה לב גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה, שנאמר (שם קא, ה) גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל, וכל גבה לב קרוי תועבה, שנאמר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, וע"א קרויה תועבה שנאמר (דברים ז, כו) ולא תביא תועבה אל ביתך, כשם שע"א מטמאה את הארץ ומסלקת את השכינה, כך כל מי שהוא גבה לב מטמא את הארץ ומסלק את השכינה, עד כאן לשונו. ושמעתי משם המדרש ראיה היות בעלי הגאוה שנואים מפניו יתברך, שצוה (ויקרא ב, יא) כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו, והטעם שהדבש מרתיח באש ומעלה קצף, וכן השאור מרתיח ועולה, והוא רמז לגאה, לכך לא יקטירו ממנו אשה לה'.

נמצא הגאוה והכעס דומים זה לזה בעונש הזה, שכמו שהכועס מטמא את עצמו שהוא כמו ע"א כמבואר, וכן מסלק את השכינה ככועס.

ואחר שיסתכל האדם בכל המעלות שיש למי שהוא ענו ושפל ומעביר על מדותיו כמו שביארנו, יראה בעין שכלו כי יותר ראוי לו לסבול צער מועט בשביל שכר מרובה, ולא להפסיד ברגע כל המעלות הנזכרות, ויבא לגרום הפסד מרובה שנשמתו והשכינה מסתלקין ממנו, ועד שישוב כמה טורח צריך עד שיסתלק רוח הטומאה בקרבו, כמו שפי' בזוהר שאמר לואי דאיתקדש, ואמר וכיון דערקת מניה זמנא חדא כמה יעביד בר נש עד דלא תתוב לאתרה, ונמצא חוטא יאבד טובה הרבה.

והוא משל אל האדם שיש בידו קיתון של מים, ונוד שמן אפרסמון, ובא לו איזה צער, וצריך בהכרח שיתיר מידו אחד מהם שילך לאבוד, הלא ודאי דרך השכל הוא שיפסיד הפסד קטן שהוא הקיתון של מים כדי להרויח ריוח גדול שהוא האפרסמון שבידו, ואם יעשה להפך ודאי הוא שוטה. בדרך זה ממש הוא ענין הכעס, כי אם יסבול אדם מלהשיב על חרפתו, וימחול על כבוד גופו, שהוא הפסד מועט, שאינו הפסד כלל לפי עין השכל, ירויח ריוח גדול למעלת נשמתו, שיעבירו על פשעיו, וכמו שהארכנו בשאר מעלות הנזכרות.

עוד דרך אחר כדי שלא יבא לידי כעס, הוא שיחשוב שהיסורין שבהם מתכפרים העונות הם ב' בחינות שונות, אם בקבלת יסורין עליו בצומות ושק ואפר כמו שעשה דוד המלך עליו השלום, או במיתת בנים שהם מזבח כפרה כנודע, וכן המיתה עצמה מכפרת על הכל אפילו חילול השם כשהקדים התשובה, כמבואר בחלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש (יומא דף פו ע"א). והנה כל אלו קשים לאדם לסובלם, והם מרים מאד, בפרט מיתת הבנים או מיתת עצמו, והרי האדם מסגף עצמו בסגופים לכפרת עונותיו ולפעמים יש בהם ביטול תורה וביטול תפלה, ומה נעים לו לקבל ייסורין קלים שאין בהם ביטול תורה ותפלה, ויקבל מאהבה לכפרת עונותיו, וישמח כאשר יחרפוהו ויבזוהו, שידע שהקדוש ברוך הוא אוהבו בשלוח לו ייסורין קלים כאלו כדי לטהר עונותיו. ואותו המחרפו עונו ישא כי הוא רצועה בישא להלקות לזה וכמ"ש (ישעיה י, ה) הוי אשור שבט אפי וגו'.

וראוי שיתפלל להקדוש ברוך הוא בכל תפלותיו שחרית מנחה ערבית שיזכהו הקדוש ברוך הוא למדת הענוה וההכנעה, ושיהיה שמח ביסורין אלו אם יבזוהו ויכעיסוהו, ושאר כל מדות הענוה הכתובים בשער הזה, ויתפלל על כלם, ובזה יתרצה אל הקדוש ברוך הוא ויכופר לו מה שחטא עד עתה בכעס ובגאוה, וכיון שזו היא בקשתו, לא יכעוס ולא ישיב למחרפו. ב' דרכים אלו לקניית הענוה שמעתי מפי מורי ע"ה.

ושמעתי עוד, שאי אפשר לאדם השיג מעלת קדושה ותשובה עד שיקנה בלבו מדת הענוה יפה ויסתלק ממנו מדת הכעס מכל וכל, שאחד מכ"ד דברים המעכבים את התשובה היא בעל חמה. ועוד, שיטרח כמה עד להשיג קניית הקדושה, וכאשר יכעוס ברגע יסתלק הכל, ונמצא שטרח כל מה שטרח לריק ולהבל כלה כל ימיו, וכאשר יחזור בתשובה יטרח כמה עד שיתקדש והלואי שיתקדש, ואם יחזור ויכעוס הרי אבד כל מה שעשה ולריק יגע כדפי', ואין לדבר סוף שיקנה בו קדושה, עד שיקנה בו מדת הענוה בשלימותה בתנאים שיתבארו בה.

ורבינו תם כתב בספר הישר (ש"ו) שהחכמים כאשר יכנסו לתשובה ישבעו שבועה חמורה שלא יכעסו, והאריך בזה. ואני אומר שתהיה השבועה שלא יכעוס אלא על דבר שהותר בתורה להכעיס, כגון על הרשע, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קלט, כא) הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, וכן לכעוס על התלמיד כמ"ש (כתובות דף קג ע"ב) זרוק מרה בתלמידים, ואם יכעוס בדברים אחרים יקנוס עצמו בקנס ידוע שיצטער בו, ולא יתיר שבועתו, לקיים מה שנאמר (שם טו, ד) נשבע להרע ולא ימיר. וינהוג בזה שנה או שנתים, עד שיקנה בו מדת הענוה.

ואני אומר עוד, שטוב לאדם לעשות לו זכרון קצר על עונשי הכעס והגאוה, ומעלות הענוה, שיקרא אותם בכל יום, המצאה זו נכונה גם כן, כי מי הוא הפתי שירצה להפסיד הפסד מרובה בשביל הרוחה מועטת, אלא שבשעת הכעס שוכח כל העונשים וכל המעלות שיפסיד, וכאשר יתמיד בקריאה, תלמוד יביאהו לידי מעשה, ויהיה זריז ונזהר.
ואומר אני שאפשר להכריח בחינה זו השנית במאמר רבותינו ז"ל במדרש (שמות רבה פר' לד) על פסוק (שמות כה, י) ועשו ארון עצי שטים, זה לשונם בא אליהוא ואמר (איוב לז, כג) שדי לא מצאנוהו שגיא כח, מי ששומע הפסוק הזה אומר שמא חירופין הוא חס ושלום, אלא כך אמר אליהוא, לא מצינו כח גבורתו של הקדוש ברוך הוא עם בריותיו, שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרחות עם בריותיו, לא בא על האדם אלא לפי כחו. את מוצא כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה לישראל אילו היה בא עליהם בחוזק כוחו לא היו יכולין לעמוד, שנאמר (דברים ה, כב) אם יוספים אנחנו לשמוע וגו', אלא לא בא עליהם אלא לפי כחם, שנאמר (תהלים כט, ד) קול ה' בכח, בכחו אינו אומר אלא בכח, כחו של כל אחד ואחד, עד כאן לשונו.
וממאמר הזה מובן התוכחת שכתבתי משם מורי ע"ה, כי אם יאמרו לאדם למה לא עשית סגופים ותעניות, יאמר שלא היה בו כח, ואין הקדוש ברוך הוא בא בטרחות עם בריותיו, אבל אם יאמר לו למה כעסת ודחית ממך מורא שמים, מה ישיב לבוראו, הלא יצרו הרע צריך להתגבר עליו, ויש ביכולת האדם עליו בלי שום סיגוף, אלא שישים על לבו ויקבל עליו שלא יהיה קפדן ויעבור על מדותיו, כי (תהלים י, יב) מה ה' אלהיך שואל מעמך, כי היראה היא עמך כל כך אינך צריך לבקש אחריה בחסרון כיס וכיוצא בדברים שחוץ ממך.
ועוד יש הכרח לתוכחות מורי ע"ה בפסוקי הנביאים והכתובים, הא' מה שכתב הנביא (צפניה ב, ג) בקשו צדק בקשו ענוה. ועוד מה שאמר (איכה ג, ל) יתן למכהו לחי ישבע בחרפה יתן בעפר פיהו.
ועוד יחשוב במ"ש דוד המלך עליו השלום (תהלים טו, ד) נבזה בעיניו נמאס, כי מן הידוע הוא שאם יהיה נבזה בעיני עצמו ויחשוב שהוא נמאס, לא ישיב על חרפתו. ונמאס, הוא שיחשוב בגריעות ופחיתות נפשו שהוא נמאס בעיני הבורא מצד מעשיו הרעים, ועוד שיחשוב במיאוסו בחייו ובמותו, אם מצד הרימה וכנים שבראשו בחיים, כדפי' ז"ל (ע' קה"ר ה, יב) אף כי אנוש רמה (איוב כה, ו), אלו כנים שבראש. ובמותו בן אדם תולעה (שם), שהוא נמאס מצד ביאושו וריח רע שבתוך מעיו, כדפי' ז"ל שבשעה

שאדם נכנס לבית הכסא אומרין לו ראה מה אחריתך, וכאשר יחשוב בזה ודאי לא ישיב על חרפתו.

ולכוונה זו אמר התנא (אבות פ"ד מ"ד) ר' לויטס איש יבנה מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם, שתקות אנוש רמה. והרבה פירושים נאמרו במשנה, והנראה לי באמרו שתקות אנוש רמה הוא, דקיימא לן שכל דבר העומד להעשות כעשוי דמי, אם כן כיון שתקות אנוש הוא להיות כלו רימה, יחשוב שכבר הוא בעודו בחיים מקצת רמה, והעד כנים שבראש, כמו שפירשו ז"ל במדרש אף כי אנוש רמה - אלו כנים שבראש, וכיון שיחשוב בזה ישפל בעיני נפשו, שאם יחשוב עצמו כאשר יבזוהו שכבר מת והוא מלא רימה, לא ישגיח על הדברים שיאמרו, שיחשוב בלבו ויאמר וכי המת המלא רימה ישיב על חרפתו, ודאי לא ישיב, שהוא חוץ מן השכל.

עוד כתב מורי דרך לקניית הענוה, והוא שישתדל לעולם לברוח מן הכבוד, ויבחר השפל שבמקומות, וכן ישתדל לכבד כל הבריות כדלים כעשירים יהיו שוים, כי אין הפרש בין העשיר ובין העני אלא במעות, אבל שניהם נבראו בצלם ודמות, והמכבד את הבריות מכבד לאומן העליון שעשאם בכמותו, ואם חס ושלום מבזם הוא כמבזה האומן שעשאם, על דרך שאמרו במסכת תעניות (דף כ ע"ב) על רבי אלעזר שפגע באדם מכוער הרבה וכו' ואמר לו לך אל האומן שעשאני ואמור לו מה מכוער כלי זה שעשית, עד שהוצרך לשאול ממנו מחילה, ואמר לו נעניתי לך מחול לי. עוד, שיחשוב לעולם בבזיונו וחסרון דעתו ומיאוס ביאושו ושהוא רימה ותולעה.

עוד שמעתי מפיו, שיחשוב כאשר יחרפוהו ויבזוהו כי סמא"ל עומד ומקטרג עליו למעלה, וזו רצועה נמשכת ממנו, דהא כתיב (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, ולכך דוד המלך עליו השלום לכפרת עוונו שתק כאשר חרפו שמעי בן גרא שקראו איש הדמים (שמ"ב טז, ז) ונואף וממזר רשע צורר תועבה, כדפירש"י ז"ל על (מל"א ב, ח) והוא קללני קללה נמרצ"ת, נוטריקון כמבואר, שידע היות שמעי שליח מלמעלה להלקותו בלשונו, ובמעשיו שעִפֵּר בעפר וכו' (שמ"ב טז, יג), ואמר כי ה' אמר לו קלל את דוד ומי יאמר מדוע עשית כן, לכן ידאג על עונותיו ולא ישיב על חרפתו.

ועל דרך זה כתב החסיד בחובת הלבבות בשער ה' (ש' יחוד המעשה פ"ה), כי זהו ענין (אבות פ"ג מ"י) כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, כי מי שהוא טוב בעיניו יתברך הקדוש ברוך הוא זורע אהבתו בעיני הבריות שיאהבוהו, נמצא שאם מבזים אותו ראוי שישתוק, שודאי אין רוח המקום נוחה הימנו, וידאג על עונותיו.

עוד יחשוב כי כל מה שאומר לו המבזהו הוא אמת, שאינו אומר אחד מני אלף מעונותיו, כמ"ש הפייטן חטאי לו יריחון בם שכיני אזי ברחו ורחקו מגבולי, ועם היות שיזיקו לו לא יגיע נזקו למה שפגם הוא למעלה, כי לא לקח אדם משכבו מתחתיו כמו שהוא עשה, שהוא נרגן מפריד אלוף, ואיך יתעלם מהמלחמה הגדולה שיש בסמא"ל עמו על עונותיו, ויסבב על המלחמה הקטנה, עד כאן שמעתי.

ואני אומר תוכחת גדול לקניית הענוה, ושלא ישיב על חרפתו, ולא יכעוס, שהוא משל אל אדם אחד שהלך אל המלך וחלה פניו והתנפל לפניו שיבא לדור עמו, והמלך מצד ענותנותו הגדולה נתרצה לדור עמו בביתו, בהמשך הימים עשה האדם הזה מעשים מגונים לפני המלך עד שהמלך ברח ממנו, הלא ודאי נגנה לאיש כזה ונאמר לו שהוא רחוק ממוסרי בני אדם, כי בעשותו הדברים ההם לפני המלך נמצא מגרש המלך מביתו ביד חזקה, כי המלך אינו סובל שיכינסו לפניו גרף של רעי עד שיברח, או שימליכו עבד במקומו ויגרשו את המלך, והוא חלה פניו שיבא לדור עמו.

והנמשל מובן, כי אנו עם ישראל כל תפלותינו ומצוותינו ותורתינו הוא להמשיך השכינה שתדור עמנו, כמ"ש (שמות כה, ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכם ממש בתוך לבם. ומבואר הקדמה זו בזוהר ותקונים ובכמה מקומות שישראל צרין צורה, וכן בזוהר (פ' תרומה דף קלג ע"א) שמי שמתקן להקדוש ברוך הוא מטה ושולחן כסא ומנורה, הקדוש ברוך הוא יהא אושפיזיה בכל יומא, ופירש שם הענין בסוד התפלה ע"ש. ונודע כי משכן המלך הוא לב נשבר ונדכה כמו שביארנו, והפכו הכעס והגאוה.

נמצא הכועס ממליך את העבד הכופר בעיקר, ומגרש השכינה שהיתה דרה בנפש שבלבו, ולכן הנפש מסתלקת וכן השכינה כמבואר, ולכן השכינה בלי ספק לא תדור עם אדם שישליך אותה ממקומה ויגרשנה בכל עת שירצה, אלא שתדע השכינה בודאי שכבר קבל עליו שלא יכעוס עוד אז תחזור לדור עמו, וזהו שאמר רשב"י ע"ה במאמר פרשת תצוה (דף קפב ע"א) שהעתקנו לעיל, בר כד אתי בר נש ועקר ליה כל וכל לעלמין, ולבתר אשתדל לאתקדשא ולאמשכא עליה קדושה, דהיינו המשכת קדושת נשמתו שנסתלקה ממנו, וכן המשכת השכינה, כי משכן השכינה היא בנשמה.

ומטעם משל זה, עם מאמר רשב"י ע"ה (זוהר פ' בשלח דף נה ע"ב) שהעתקנו בשער האהבה פרק ו, בענין רעך ורע אביך עיין שם. וכן המשל הזה הוא מוסר גם כן לכל העונות שאדם חוטא לשכינה, שודאי מגרש אותה ממנו, שכל העבירות הם סרחון הקליפה, ומלך אינו סובל כי אם ריח טוב מתורה ומצות. וזה שאמר שם בפסוק (משלי כה, יז) הוקר רגלך מבית רעך, הוקר יצרך דלא ירתח לקבלך ולא ישלוט בך וכו', כדפי' שם

שבכל מעשה יצר הרע שהוא משליטו עליו מבריח הנשמה הקדושה והשכינה ממנו, וזה אין ראוי מאחר שהוא רעך ורע אביך, כדפי' שם שהוא רוצה לדור עמך, שתעשה מעשים שתגרשהו מביתך.

עוד מטעם אחר ראוי שלא יכעוס, כי נמצא מבטל מצות ליראה את השם הנכבד והנורא (דברים כח, נח), כי מי שהוא לפני המלך וירא ממנו אינו כועס לפניו אלא בוש וירא ממנו ומניח כל ענייניו אל המלך, כי בידו לתקן הכל, ושמא אותו המחרפו הוא ברשות המלך כמו שאמר דוד המלך עליו השלום (שמ"ב טז, י) ה' אמר לו קלל. וכן אמר שמואל בנדרים (דף כב ע"ב) במאמר שהעתקנו לעיל בפרק הקודם, כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו, לא מבעיא נשמתו החצובה מתחת כסא הכבוד והמלאכים מכבדים אותו וחביריו העשויים בצלם ודמות וצריך לכבדו כי איזהו מכובד המכבד את הבריות, אלא אפילו שכינה שמלא כל הארץ כבודה וצריך לירא ממנה, והיינו (תהלים י, ד) אין אלהים כל מזמותיו, פירוש "כל" - שום מחשבה ממחשבותיו אינה נגד השם, וכל הוא כענין לא תעשה כל מלאכה (שמות כ, י), ודומה הכי רבים. ובזה מבואר מה שפירשו בזוהר (פ' נשא דף קמה ע"א) שכל מי שיש לו יראה יש לו ענוה וחסידות, עיין שם.

וכאשר יתן האדם אל לבו שכל הסבות שיסתבבו לו הכל באים מאתו יתברך, כי הוא משגיח על כל הפרטים, שהרי אמרו (חולין דף ז ע"ב) אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה, לא יכעוס על מעשה ה'. ועל כיוצא בזה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי טז, ג) גול אל ה' מעשיך ויכונו מחשבותיך.

עוד מטעם אחר ראוי שלא ישיב למי שיבזהו, אזהרת שלמה המלך ע"ה (שם כו, ד) אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה. וצריך לדקדק כפל דבריו באומרו כסיל כאולתו. ועוד מלות גם אתה מיותרות, שכבר אמר פן תשוה לו. ואפשר לומר כי נתן הכתוב ג' טעמים שלא להשיב לכסיל, האחד דקדק באומרו כאוולתו, והכוונה הוא שכיון שהוא כסיל, הקליפה שהיא אוולתו נתלבשה בו לומר הדברים ההם, והוא דומה לכלב הנובח שאין ראוי לחוש עליו. ועוד טענה ב', פן תשוה לו, שכיון שדבריו עשו פועל בתוך לבו להיות פוסק מהקדושה ומדברי תורה גם בלבו נכנסה הקליפה, שמחמת הכעס ענה לו, נמצא משתוה לכסיל ממש, כי הכסיל שכעס וענה אוולת ודאי שעשו לו דבר הראוי להקפיד עליו, וענייתו קראה אוולתו, גם החכם העונה לו מכח דבריו שעשו בו רושם, הרי הוא כמוהו, כי מן הראוי הוא שמי שהוא חכם בחכמת התורה שלא יעשו פועל בלבו דברי הבאי, אף על פי שיהיה גנות לו, והעד על זה משה רבינו עליו השלום כשדברו אהרן ומרים עליו כתיב שם (במדבר יב, יג) והאיש משה עניו מאד, ופירשו המפרשים

ששמע ושתק ולא שם אל לבו להשיב, והטעם כי מרוב דבקותו עם השם לא חש להשיב על דברי העולם, והשיב השם בעבורו. ועוד שלישית, גם אתה, דהיינו הנשמה שעמך, וזה רמז במלת אתה, שעיקר האדם שיקרא אתה הוא הנשמה, כי הגוף כלה ואבד ואינו בעל קיום שיקרא אתה, וכשאדם מדבר עם חבירו אינו מדבר עם גופו כי אם בנשמתו הרואה ושומעת. ובריבוי, לרמוז שגם השכינה מסתלקת כמבואר במאמר שהעתקנו מפרשת תצוה, שהכועס נשמתו והשכינה מסתלקים ממנו.

וכתב החסיד הרב רבי יוסף יעבץ במשנת (אבות פ"ד מ"ד) מאד מאד הוי שפל רוח, דברים נאותים לדרוש זה, ראיתי להעתיקם הנה הקשה, שהיה לו לתנא לומר שתקותך רמה, כיון שהתחיל לנכח באומרו הוי. ותירץ ז"ל אומרו, כי הגאוה ב' מינים וכנגדם ב' מיני שפלות, א' המתגאה וחושב כי לו נאה הכבוד ושראוי שיכבדוהו הכל, והוא לא יכבד לאדם כמו המלך והשרים. והמדה הישרה בזה, שיכבד כל אדם כפי מעלתו, ויחשוב כי הוא והם נבראו לכבודו יתברך, ואין ראוי להשתמש בבריותיו העשויות בצלם ודמות, והיא המדה הנזכרת למעלה. ועל מין הגאוה הזאת אמרו רבותינו ז"ל (ע' סוטה דף ה ע"א) אמר הקדוש ברוך הוא לגאוה אין אני ואתה יכולים לדור במקום אחד, והטעם כמו שכתבתי, כי לו יתברך נאה הכבוד כי אין למעלה ממנו, והוא אומרו (תהלים צג, א) ה' מלך גאות לבש.

והב' המבזה את האנשים ומחרפן ומגדפן, כי מאפס ותוהו נחשבו לו, ועליה הזהיר אל תהי בז לכל אדם. והמדה הישרה לשתוק לבלתי השיב על חרפתו, ולזה צריך שיהיה שפל מאד בעיניו כעפרא בעלמא לבלתי הרגיש כלל. ולזה אמר התנא מאד מאד הוי שפל רוח, אם יבזוך אחרים לא תחת מהם ומגדופיהם, ונתן סבה שתקות אנוש, כי אותו האנוש הערירי אשר חפרך וגדפך מחר תאכלהו רמה, ומה לך ולחרפתו. וזה טעם אומרו אנוש ולא אמר אדם, והיה יותר ראוי, כי אדם מעפר יוקח, אלא שכיון למ"ש להזהיר את הנעלב.

והסתכל אתה המעיין זה הפירוש כי הוא מסכים מכל צד, וזה הפירוש העירני אליו ישעיה ע"ה באמרו (ישעיה נא, ז) שמעו אלי רודפי צדק עם תורתי בלבם אל תיראו חרפת אנוש ומִגְדופותם אל תחתו כי כבגד יאכלם עש וכצמר יאכלם סס וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לדור דורים. הנה שזכר התנא הלשון שאמר הנביא שתקות אנוש רמה, ואמנם הקדים שמעו אלי רודפי צדק עם תורתי בלבם, כי בני המעלה הם מעטים, כי מהמין הא' תמצא הרבה בני אדם שיכבדו את בני אדם איש ואיש כפי מעלתו, אבל שישמע חרפתו וישתוק אין גם אחד, והעושה כן מורה רוב האחזו בעולם העליון עם אלהין די

מדרהון עם בשרא לא אתנהי, ולכן לא ירגיש בחרפת העולם, ולזה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יד, כט) ארך אפים רב תבונות, שכל אדם וגו' (משלי יט, יא), ובמשנת איזהו מכובד פירשתי' בסיעתא דשמיא.

וכדי שיכנסו דברי באזניך, אמשול לך משל לאדם שהיו לו ב' מרגליות האחת לא תסולה בכתם אופיר שוה אלף אלפי אלפים דינרי זהב, והאחרת שוה אלף זהובים, וגזלו ממנו אותה השנית, היתכן שיתעצב האיש ההוא אחר שנשארה המרגלית האחרת הראשונה אשר לא יחסר כל בה. וכן האנשים אשר נפשם קדושה מאד והגיעו לראות עולמם בחייהם, לא יחושו אל אבדת טובות זה העולם, וכלם כקליפת השום בעיניהם, אל רבויים לא ישמחו ואל העדרם אל ידאגו.

רבותי וגאוני הביטו וראו, קדוש עליון רבי חנינא בן דוסא שכל העולם לא היה ניזון אלא בעבורו, והיה מסתפק בקב חרובין מערב שבת לערב שבת (ברכות דף יז ע"ב), ואליהו ע"ה אזור עור אזור במתניו (מל"א ב, ח), וסעודתו עוגת רצפים וצפחת מים (מל"א יט, ו), אין זה כי אם תוקף אמונתם ביוצרם וחוזק הסתבכותם ודבקותם בו.

ולז"א הנביא יודעי צדק עם תורתי בלבם, כי זו המדה לא תמצא אלא במי שחשקו רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו בהתורה, אשר היא תצמיח בלבו המדה העליונה הזאת שאמרו עליה (ע"ז דף כ ע"ב) ענוה גדולה מכלם, והיא המביאה אל רוח הקדש, כאומרו (ישעיה סא, א) רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים שלחני לחבוש לנשברי לב, והם העולים במדרגה הגדולה הנפלאה הזאת. והוא סיום דברי הנביא ע"ה וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לדור דורים, כי האל יתברך עתיד להרים קרן העלובים שומעים חרפתם ואינם משיבים.

ודע, כי המופת המובהק על האדם אם השם לנגדו תמיד, שזה פרי כל התורה באומרו (דברים י, כ) את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק - השפלות, וההפך הגאוה. ואתן לך משל על זה לשני אנשים להם אלף דינרים לכל אחד, והא' בכפר אשר כל אנשיה לא ישיגו אלף דינרי זהב, אין ספק שיתגאה זה על אנשי הכפר, והב' דר בצור אשר סוחריה שרים, זה ישפיל בעיניו עושרו ויהיה לאין. כן מי שהוא רחוק מהשם יתברך וממלאכיו ומחסידיו, מתגאה על שלמטה ממנו, אמנם הצדיקים אשר השם לנגדם תמיד ישפלו לנגדו עד עפר, כי בהביט במעלת השם ובמלאכיו ובחסידיו אשר מעולם, יושפלו מאד בעיניהם, וא' מי"א כללי התורה הוא נבזה בעיניו נמאס (תהלים טו, ד).

וראה עדות שלמה ע"ה (משלי טו, כח) על כל מה שאמרנו, לב צדיק יהגה לענות ופי רשעים יביע רעות רחוק ה' מרשעים ותפלת צדיקים ישמע. יאמר, כי לב הצדיק יהגה

תמיד במה שימשך ממנו ענוה ושפלות, ואמנם הרשעים לא דיים אשר יגבהו לבם אלא גם יוציאו בפיהם גאוותם, עד שתמיד יביעו רעות. והסבה לזה, כי רחוק ה' מרשעים ולא יהגו בו, אמנם הצדיקים ישמע ה' תפלתם מאשר הם קדושים אליו תמיד.

ועתה אגידה לכם מה שספרו על אחד מהחסידים, אמרו כי חסיד אחד נשאל איזה יום שמחת בכל ימיך, וענה פעם אחת הייתי הולך בספינה עם סוחרים נושאים מטוב הסחורות, ולבעבור התבודד עם בוראי ירדתי לירכתי הספינה ושכבתי שם בשפל המקומות, ויקם אחד מבחורי הסוחרים ויבזני בעיניו, וירק בפני, וגלה ערותו והשתין עלי, ותמהתי מעזותו, וחי ה' לא דאבה נפשי למעשהו כלל, ובעברו מעם פני שמחתי שמחה גדולה שהגיע נפשי אל זה השיעור מהענוה, כי ידעתי ממנה כי לה מהלכים בין העומדים, כי משלה על המדה עד אשר לא הרגישה כלל.

וכבר אמרו ז"ל (ע' סוטה דף ה ע"א) כי אלו הזוכים לתחיה דכתיב (ישעיה כו, יט) הקיצו ורננו שוכני עפר, מי שנעשה עפר בחייו. והוא הבלתי מרגיש אל חרפת אנוש, ולז"א וישועתי לעולם תהיה.

ואולם אומרו יודעי צדק עם תורתי בלבם, אינו כפל ענין בעיני, אלא סימן לרמוז עם מי ידבר, והם מאמיני ההשגחה. וזה, כי ידוע כי שני אנשים העומדים לריב לפני השופט לא יחרף אחד לחבירו, ואם יקרה כן העלוב ישתוק וייטב בעיניו, יען תגלה חרפת בעל ריבו וזדון לבו לפני השופט. ולז"א יודעי צדק, כי מאמין ההשגחה, וכי אדון כל הארץ שומע דברי המחרף, וישלם לו גמולו בחיקו והוא יענה בעבורו, ויניחהו אל השומע האמיתי ובוחן לבות בני אדם ויודע הדברים אם לטוב אם להפכו, עד כאן לשונו לענייננו.

ועם דבריו אלה נוכל להבין מה שאנו אומרים בסוף תפלתינו באלהי נצור לשוני מרע וכו' ולמקללי נפשי תדום, כי לכאורה היה מספיק באומרו אדום, ומאי נפשי. וכן אחר כך חזר ואמר ונפשי כעפר לכל תהיה. אלא הכוונה להשמיענו שיהיה השפלות מוטבע בנפש באופן שהנפש תהיה הדוממת, כי כבר איפשר שלא ישיב על חרפתו וישאר לו השנאה שמורה בלבו, כענין (בראשית כז, מא) וישטום עשו את יעקב ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי וגו', ואמר הכתוב (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, אפילו שתהיה הגאוה בלב ולא הוציאו בפיו, לכן אמר נפשי תדום, שהנפש מצד עצמה תדום, והוא כענין עם תורתי בלבם שפירש החסיד ז"ל, וכמשל האיש הדר בעיר אשר סוחריה שרים וכו', וכן ביארנו בשער האהבה כי כל הגאוה והכעס אינם באים אלא מצד החומר, כי הנפש מטבעה היא להיות שפלה לפני הבורא ולפני הכל, כמו שאמר משה רבינו ע"ה (שמות טז, ז) ונחנו מה.

ואמר עוד ונפשי כעפר לכל תהיה, פירוש למה שאמר נפשי תדום, כיצד אפשר שתהיה הנפש הדוממת ושלא תרגיש, הוא שתהיה מורגלת כבר כל כך לקבל הבזיונות כעפר שהוא מוכן לקבל דריסת בני אדם עליו תמידי.

ואמר החכם כה"ר אברהם הלוי נר"ו, שנלמוד מדת הענוה מהעפר, שהעפר כל זמן שהוא גס לא יועיל למלאכה כל שכן לעשות ממנו כלי, וכל יותר שהוא שחוק הוא יותר טוב, כן האדם. ואני אומר שלזה אמר ונפשי כעפר לכל תהיה, שכל יותר שיקבל הבזיונות תתעלה נפשו יותר.

ומה"ר שלמה אלקבץ נר"ו מצאתי שכתב בענין ולמקללי נפשי תדום, ופי' כמו שכתבתי. ובענין ונפשי כעפר כתב ולא זו בלבד אלא שילבש מעטה ענוה עד שידמה לקונו שחוטאים לו והוא מטיב עמהם, כענין (נחמיה ט, כ) ומנך לא מנעת מפיהם ביום אומרם אלה אלהיך ישראל (ע"ש פסוק יח, שמות לב ד), לכן אמר ונפשי כעפר לכל תהיה, כי הכל דשים אותו והוא מעלה להם בר ולחם ומזון, עד כאן לשונו.

וכן על דרך זה כתב החסיד הנזכר, במשנת אל תהי נוח לכעוס (אבות פ"ב מ"י), פירוש נאה בפסוק (קהלת ז, ט) כי כעס בחיק כסילים ינוח, והוא מתייחס עם הנדרש, ואמר כי הכסילים לקלות כעסם ומהירותם לכעוס, הכעס דר עמהם כאילו שם תחנותו, אמנם אצל המשכיל לא ינוח אלא תיכף יעבור, וטעם חיק, כי כעסם נסתר ולא יגלוהו, עד כאן כלל דבריו. והיינו ולמקללי נפשי תדום כדפי'.

עוד שם פי' אחר בפסוק זה, והוא על דרך פי' עם תורתי בלבם שכתבנו, ואמר במשנת אם אין אני לי מי לי (אבות פ"א מי"ד) משם הר"י ן' שושן ז"ל, ועוד כתב, כי החכם הזה אמרו עליו שלא כעס מימיו, והיה זה כן כי לא היה פנוי לכעוס כלל, כי היה טרוד בבקשת חיי הנפש, ועל מה יכעוס הלא כל מיני הכעס והחמה על עסק הגוף באים, ולז"א (ישעיה נא, ז) שמעו אלי רודפי צדק עם תורתי בלבם אל תיראו חרפת אנוש, כמו שביארנו כבר, ולזה אמר כעס בחיק כסילים ינוח, כי לבם צפון משכל על כן לא ירומם להכעיס. ומה נכבד מאמרם כל הכועס כאלו עובד ע"א, שמורה שמחשבותיו רחוקים מעצמותו, עד כאן לשונו.

עוד יש דברים שראוי לחשוב בהם כדי שלא יכעוס, ונבארם בפרק בפני עצמו כדי לתת ריוח בין פרק לפרק:

פרק ד

הסבה הגדולה המונעת הכעס והשנאה והקנאה מהלב, הוא כאשר יסתכל האדם בדעתו לקיים מצות (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך, שהיא מצות עשה שבה כלולים כמה

מצות כמ"ש בפרק במה מדליקין (שבת דף לא ע"א) על אותו הגר שבא להתגייר לפני הלל, אמר לו למדני תורה על רגל אחת, ואמר לו ואהבת לרעך כמוך, מה דעלך סני לחברך לא תעביד, וכאשר יסתכל האדם בזה לא יבזה את חבירו ולא יחרפהו, כמו שהוא רוצה לעצמו שלא יבזהו שום אדם, וכן לא ישיב על חרפתו כמו שאם היה להפך שהוא היה מחרף שלא היה חפץ שישיבו לו, וכן לדון את חבירו לכף זכות, וכן מצות נקימה ונטירה הם מצות שכאשר יקיים האדם אותם מוכרח שיעבור על מדותיו ויטהר לבו מהשנאה מכל וכל, הרי שבדין תורה מוכרח לאדם להיות עניו.

ומפני שאהבת החברים והרחקת המחלוקת ורדיפת השלום הם הסבות המביאות לאדם לידי ענוה, ראיתי להעתיק כאן פרק אהבת החבירים שכתב הר' ישראל ע"ה בספר מנורת המאור שלו, זה לשונו לא תשנא את אחיך בלבבך לא תקום ולא תטור וגו' (ויקרא יט, יז-יח), תנו רבנן לא תשנא את אחיך, יכול לא יכנו ולא יקללנו תלמוד לומר בלבבך, בשנאה שבלב הכתוב מדבר. וגרסינן במסכת יומא (דף כג ע"א) תניא איזהו נקימה ואיזהו נטירה, נקימה אמר לו השאילני מגלך אמר לו לא, אמר לו חבירו השאילני קרדומך, אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני. ואיזהו נטירה, אמר לו השאילני קרדומך אמר לו טוב, איני עושה כמותך שלא השאלתני.

רבי אלעזר הקפר אומר, אהוב את השלום ושנא את המחלוקת, שאפילו עובדי ע"א כביכול אין השכינה נוגעת בהם כשהם בשלום, שנאמר (הושע ד, יז) חבור עצבים אפרים הנח לו, ואם יש ביניהם מחלוקת מה אמר בהם (שם י, ב) חלק לבם עתה יאשמו.

תניא (ע' מסכת דר"א זוטא פ"ט) בית שיש בו מחלוקת סופו ליחרב, וחכמים אומרים מחלוקת בעיר שפיכות דמים בעיר, בית הכנסת שיש בה מחלוקת סופה ליחרב, ויש אומר סופה להתפזר. שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת, וכן שני בתי דינים, וביניהן מחלוקת, סופן למות. אבא שאול אומר מחלוקת בתי דינין חרבן עולם.

בג' מקומות ויתר הקדוש ברוך הוא על ע"א ולא ויתר על המחלוקת, אחת, בימי דור אנוש, התחילו לעבוד ע"א שנאמר (בראשית ד, כו) אז הוחל לקרוא בשם ה', ולא נתפרע מהם עד דור המבול שהיה ביניהם מחלוקת, והיו גוזלין וחומסין זה לזה ולא ויתר להם, שנאמר (שם ו, יג) קץ כל בשר בא לפני. שנית, בדור המדבר כשעשו העגל מחל להם, אבל כשהיו באים לידי מחלוקת לא ויתר להם, שכל מקום שאתה מוצא וילונו אתה מוצא לשם חובה. וגדולה מכולם מחלוקת קרח, ולפיכך נהג השם עם קרח ועדתו לפנים משורת הדין. אמר רבי ברכיה, בא וראה כמה קשה המחלוקת שהרי בית דין של מטה אין עונשין עד שיהיה בן י"ג שנה ויום אחד ובית דין של מעלה עד שיהיה בן כ', וכאן

אבדו אפילו יונקי שדים, שנאמר (במדבר טז, כט) אם כמות כל האדם ימותון אלה וגו'.
שלישית, כשנחלקו השבטים על יהודה ובנימין ולא היה שלום ביניהם נעשו לאלו ואלו פורענות, כשחטאו עשרת השבטים בא שבט יהודה ופרע מהם, שנאמר (דה"ב יג, יט) וירדוף אביה אחרי ירבעם וילכוד ממנו ערים בית אל ובנותיה ולא עצר עוד כח ירבעם בימי אביה ויגפהו ה' וימת, ואף על פי שהיה ירבעם עובד ע"א ויתר לו הקדוש ברוך הוא עד שחלק על שבט יהודה ונענש.
רבי מאיר אומר קשה היא המחלוקת, שאפילו מחלוקת שהיא לישובו של עולם לא נאמר בה כי טוב, ובכל מעשה בראשית נאמר כי טוב, ובהבדלת הרקיע בין מים למים לא כתיב בו כי טוב, והלא דברים קל וחומר, ומה מחלוקת שהיא לישובו של עולם לא כתיב בה כי טוב, שהיא לחורבנו של עולם על אחת כמה וכמה.
קשה היא המחלוקת, שהיא שקולה כדור המבול, נאמר בעדת קרח (במדבר טז, ב) נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם, ונאמר בדור המבול (בראשית ו, ד) אשר מעולם אנשי השם. קשה היא המחלוקת שהיא מביאה לידי סכנת נפשות, שנאמר (שם יג, יב) ויאהל עד סדום, בשביל שפירש מאברהם היה קרוב להאבד כסדום, אלולי זכות אברהם אבינו ע"ה, שנאמר (שם יט, כט) ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט וגו'. קשה היא המחלוקת שהיא מביאה לידי מיתה, שנאמר (שמות כא, כב) וכי ינצו אנשים, וכתיב ואם אסון יהיה וגו'.
רבי יצחק אמר ג' נקראו רשעים, המגביה ידו על חבירו, והמעיז פניו, והלוה ואינו משלם. המגביה ידו מנין, שנאמר (שם ב, יג) ויאמר לרשע למה תכה רעך, הכית לא נאמר אלא למה תכה, מלמד שעדיין לא הכה. המעיז פניו מנין, שנאמר (משלי כא, כט) העיז איש רשע בפניו. והלוה ואינו משלם מנין, שנאמר (תהלים לא, כא) לוה רשע ולא ישלם. מנין שאסור לאדם להכות לחבירו שנאמר (דברים כה, ג) ארבעים יכנו לא יוסיף, והלא דברים קל וחומר, ומה מי שנתחייב מלקות אנו מצווין שלא להכות אלא מלקות, אדם לחבירו על אחת כמה וכמה. מנין שאסור להתגרות זה בזה, שנאמר (דברים ב, יט) וקרבת מול בני עמון אל תצורם וגו', והלא דברים קל וחומר, ומה עמון ומואב שאמר הכתוב (שם כג, ז) לא תדרוש שלומם וטובתם, נאמר בהם לא תצורם ואל תתגר בם, ישראל זה לזה על אחת כמה וכמה.
קשה היא השנאה שהחריבה בית המקדש, כדגרסינן בגיטין (דף נה ע"ב) אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים וכו' עיין שם. ושם, אמר רבי שמעון בן אלעזר בא וראה כחה של בושה, שהרי סייע הקדוש ברוך הוא לבר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו.

ובעון שנאת חנם חרבה ירושלים, וסמך לדבר *איכה *ישבה *בדד *העיר (איכה א, א) ראשי תבות איב"ה. וגרסינן ביומא (דף ט ע"ב) תניא, במקדש שני שהיו בקיאים ועוסקים בתורה וגמילות חסדים מפני מה חרב, מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד ע"א וגלוי עריות ושפיכות דמים. ואמרו ז"ל (שם) כי קצר המצע מהשתרע (ישעיה כח, כ), מאי מהשתרע, מהיות ב' רעים כאחת.

ורוב היסורין הבאים על האדם בעון שנאת חנם, כדגרסינן בפרק במה מדליקין (שבת דף לב ע"ב) תניא רבי נחמיה אומר בעון שנאת חנם מריבה באה בתוך ביתו של אדם, ואשתו מפלת נפלים, ובניו ובנותיו מתים כשהם קטנים.

ושנינו באבות דרבי נתן (ע' טז, א) רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות, טורדים את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא. שכל מי שהוא שונא את חבירו הקדוש ברוך הוא עוקרו מן העולם, שכן מצינו באנשי סדום שלא נעקרו אלא על שהיו שונאים זה את זה, שנאמר (בראשית יג, יג) ואנשי סדום רעים וגו', רעים זה לזה וחטאים בגלוי עריות, לה' בע"א, מאד בשפיכות דמים.

וגרסינן במכילתא, כי תראה חמור שונאך (שמות כג, ה), אם כפפת יצרך לעשות שונאך אוהבך, מבטיחך אני שתעשה שונאך אוהבך, דכתיב (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ואמר החכם, שונא א' יהיה בעיניך כאלף אלפי אלפים שונאים, ואלף אלפי אלפים אוהבים יהיו בעיניך כאחד. ואע"פ ששנאת חנם עון גדול הוא, חייב אדם לשנוא את הרשעים כשם שהוא חייב לאהוב את החבירים ההולכים על דרך הישרה, שנאמר (תהלים קלט, כא) הלא משנאיך ה' אשנא.

דבר אחר כי תראה חמור שונאך, ומה אם מי שהוא שונא אותו אמרה תורה וכו', קל וחומר מי שאינו שונא אותו, ודוד עליו השלום קרא האויב בד' לשונות של גנאי - חמס, חנם, שקר, ריקם, חמס דכתיב (שם כה, יט) ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני, אלו השונאים את הדיינים, המזכין את הזכאי ומחייבין את החייב כדי לבקש את החמס. שקר, שנאמר (שם לח, כ) ואויבי חיים עצמו ורבו שונאי שקר. שקר תרמיתם (תהלים קיט, קיח) אלו השונאים את הכשרים מפני שהם אומרים אמת, והם מבקשים לומר שקר, על הרע טוב ועל הטוב רע. ריקם, שנאמר (שם כה, ג) יבושו הבוגדים ריקם, אלו השונאים תלמידי חכמים שהם אומרים יש דין ויש דיין, כדי הוא לומר שהעולם ריקם. חנם, ודברי שנאה סבבוני וילחמוני חנם (שם קט, ג), אלו השונאים את חביריהם על לא דבר, שנאמר (שם נט, ה) בלי עון ירוצון ויכוננו עורה לקראתי וראה.

לעולם יהיה אדם אוהב את הבריות, ומצוה זו מצות עשה, שנאמר (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך. חייב אדם לאהוב את חבירו ולחמול על הונו, דתנן (אבות פ"ב מי"ב) רבי יוסי אומר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך, ופירשו רבותינו ז"ל כשם שרואה אדם את ממונו כך רואה את ממון חבירו, וכשם שאינו מוציא שם רע על ממונו כך לא יוציא שם רע על ממון חבירו. אם ראה את חבירו במקום סכנה חייב להצילו בכל יכלתו, ואם לא הצילו מעלה עליו הכתוב כאלו הרגו, שנאמר (ויקרא יט, טז) לא תעמוד על דם רעך, ואמרו ז"ל (סנהדרין דף עג ע"ב) אם ראית חבירך טובע בנהר או לסטים באים עליו חייב אתה להצילו, שנאמר ולא תעמוד וגו'. וכתיב (משלי כד, יא) הצל לקוחים למות וגו', ואם תאמר מי רואני למה אסכן בעצמי שלום עליך נפשי, תלמוד לומר (שם כד, יב) הן לא ידענו זה הלא תוכן לבות הוא יבין ונוצר נפשך הוא ידע, ואם הציל כאלו קיים עולם מלא.

ואפילו יהיה אויבו או שונאו חייב להצילו, שנאמר (שמות כג, ה) כי תראה חמור שונאך. והעושה כך הקדוש ברוך הוא רוצה במעשיו, שנאמר (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש, ר"ל אם חפץ שירצה דרכו הקדוש ברוך הוא, ישלם הוא בעצמו על אויביו, כיצד אם יראה שור או חמור של חבירו רובץ תחת משאו יקים אותו עמו, מיד יסיר אויבו השנאה מלבו, ובשביל זה ירצה הקדוש ברוך הוא דרכו, ותניא מי שיש לו צרים מלמעלה, דתנן (אבות פ"ג מ"י) כל שרוח הבריות נוחה הימנו וכו'.

לעולם יתחבר אדם לטובים ולישרים, ויתרחק מחברת הרשעים ובני הבליעל, כדתנן (אבות פ"א מ"ז) נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע, ופירשו רבותינו ז"ל (אבדר"נ ט, א) אחד שכן שבבית, ואחד שכן שבחוץ, ואחד שכן שבשדה, שאין הנגעים באים אלא על ביתו של אותו רשע וגורם לסתור כותלו של צדיק, כיצד כותל שבין רשע לצדיק ונראה נגע בביתו של רשע סותרין ביתו של צדיק בנגעו של רשע. רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר אוי לרשע אוי לשכנו, עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כתלו של צדיק.

דבר אחר ואל תתחבר לרשע (שם ט, ד), שלא יתחבר אדם לאיש רע, שהרי יהושפט נתחבר לאחאב ועלה עמו לרמות גלעד, ויצא עליו קצף שנאמר (דה"ב יט, ב) הלרשע לעזור וגו', ושוב נתחבר לאחזיה ופרץ ה' מעשיו, שנאמר (שם כ, לז) כהתחברך לרשע פרץ ה' מעשיך. וכן מצינו באמנון, שנתחבר לו ליונדב ויעץ לו עצות רעות, שנאמר (שמ"ב יג, ג) ולאמנון רע ושמו יונדב וגו', והיה חכם לפורענות.

וגרסינן באבות דרבי נתן אם יאמרו לך הילדים בנה בית הכנסת, אל תשמע להם, ואם יאמרו לו הזקנים בא ונסתור בית הכנסת שמע להם, למה מפני שבנין נערים סתירה וסתירת זקנים בנין, ראיה לדבר עצת רחבעם בן שלמה שעזב עצת הזקנים ונטל עצת הילדים.

אל תהי חבר לרשע, אפילו לדברי תורה, אלא ישתדל אדם לקנות חבר טוב ולהתרחק מחבר רע, דגרסינן בפרקי דרבי אליעזר (פכ"ה) הולך את חכמים יחכם (משלי יג, כ), למה הדבר דומה למי שהוא נכנס לבית המרקחיים לא נתן ולא לקח, וריח טוב לקח, כך כל מי שהוא הולך עם הצדיקים לוקח מדרכיהם וממעשיהם הטובים. ורועה כסילים ירוע, למה הדבר דומה לאדם שנכנס לבורסקי, ולא נתן ולא לקח, וריח רע לקח, כך מי שהוא מהלך עם הרשעים לוקח מדרכיהם וממעשיהם.

אמר המחבר, משל למה הדבר דומה, לשנים מהלכין בדרך ופגעו בשני חבורות של בני אדם שהיו מהלכין בדרך, החבורה האחת היו בה אנשים צדיקים ישרים ויראי שמים, הלך האחד ונתחבר עמהם, וכל מי שהיה רואה אותו עמהם היה סבור שהוא אחד מהם, כיון שהגיעו למדינה פירש מהם ונכנס למדינה, והם הלכו להם. החבורה השנית היו בה אנשים בני בליעל גנבים והורגים, כל מי שמוצאים בדרך ובוזזים נכסיו, הלך הב' ונתחבר להם והלך עמהם, וכל מי שהיה רואה אותו בדרך היה סבור שהוא אחד מהם, כיון שהגיעו למדינה פירש מהם ונכנס למדינה, והם הלכו לדרכם. היו ב' אנשים באים לעיר, והיו מאותה המדינה, האחד מהם ראה לחבורה של צדיקים ולאותו האיש עמהם, והיה מספר לאנשי המדינה ואומר ראיתי אנשים בדרך חבורה של חסידים קדושים ופייסתים שיכנסו למדינה כדי שיעשו להם כבוד אנשי המדינה ולא רצו, ובעוד שהוא מדבר והנה אותו האיש שנתחבר להם בדרך ופירש מהם קרוב למדינה עובר, אמר זה האיש הוא מאותה חבורה של צדיקים, מיד עשו לו כבוד גדול ומנוהו עליהם לראש, וכל זה מפני שנתחבר לטובים. הב' היה בא למדינה וראה אותם הגנבים והשודדים, מיד נבהל ופחד על נפשו ונתחבא עד שעברו, וכיון שנכנס למדינה היה מספר לאנשי המדינה ואומר ראיתי בדרך כת של גנבים והיו הורגים כל מי שהיו מוצאים ושוללים את ממונו, ובעוד שהיה מדבר והנה אותו האיש שנתחבר אליהם בדרך ופירש מהם קרוב למדינה עבר, אמר זה האיש הוא מאותה הכת של גנבים מיד לקחוהו ותלאוהו, וכל זה מפני שנתחבר לרשעים ולא גנב ולא שלל עמהם ומת מיתה משונה, עד כאן.

וכל הרוצה להתרחק מן העבירות, יתרחק מחברת הרשעים, ואמרו חכמי המוסר כשתרצה לישאל על אדם שאל למי הוא מתחבר, כי כל אדם עושה כמעשה רעהו, לפיכך

יתחבר אדם לטובים ויתרחק מחברת הרשעים הרעים. ואמר החכם, חברת הטובים כבוד ויקר וחבר הנבלים קלון ובזיון. והמתחבר לטובים דומה למי שהוא מוציא המור, אפילו שלא יתן ממנו לחבירו נהנה ממנו, והמתחבר לרשעים דומה לאדם קרוב לכבשן האש, שאם לא ישרף יתהבהב. ועוד אמרו, לעולם לא נתחבר אדם לרשעים ונפטר מהם בשלום.

ולעולם כל מין ידבק במינו, הצדיק ידבק בצדיק והרשע ידבק ברשע, כמה דאת אמר (ויקרא יא, טו) את כל עורב למינו.

וגרסינן בבבא קמא (דף צב ע"ב) הא מילתא אמרי אינשי, דיקלא בישא מטייל ואזיל בתר קינא דשרכי. פירוש הדקל הרע שאינו עושה פירות הוא מתחבר לאילני סרק שאין עושין פירות ושמח ביניהם. ודבר זה כתוב בתורה שנוי בנביאים ומשולש בכתובים, כתוב בתורה (בראשית כח, ט) וילך עשו אל ישמעאל. שנוי בנביאים (שופטים יא, ג) ויתלקטו אל יפתח. ומשולש בכתובים, כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. ואינו בפ' אלא בספר בן סירא, ואמר בכתוב לפי שהוא כתוב.

והרוצה לדעת מדת חבירו, יסתכל במה שהוא משבח, אם משבח הטובות בידוע שהוא בעל מדות טובות, ואם הוא בהפך בהפך, והוא שכתוב (משלי כז, כא) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו, אינו מהלל אלא לפי מדותיו, אם רעים ואם טובים.

ששה דברים אין אדם יכול לעשותם, ואלו הן אחד, אין לך אדם שרודף למלאת תאות יצרו אם לא יחטא. ב, אין לך אדם שמשיח תמיד עם הנשים שלא יבא לידי ניאוף. ג, אין לך אדם שיקבץ ממון הרבה שאין לבו גס עליו. ד, אין לך אדם שנתחבר לרשעים ונפטר מהם בשלום. ה, אין לך אדם שנתקרב למלכים שלא נתהפך הזמן עליו. ו, אין לך אדם שבקש שום דבר מהנבלים שנעשית בקשתו. וחברת הטובים כולה תועלת בלי היזק, אפילו אין נותנין לו דבר משלהם, ואפילו אין מליצים בעד חביריהם אפילו הכי חברתם טובה ומועילה, לפי שבני אדם מכבדין אותם, ולפיכך יתחבר אדם לטובים. ואמר החכם, המתחבר לטובים תגדל מעלתו הוא ומשפחתו, והמתחבר לרשעים סופו להיות כהם, ורשע המתחבר לצדיקים סופו להיות כהם, שנאמר (משלי יג, כ) הולך את חכמים יחכם. ולעולם יהא אדם עבד לנדיבים ולטובים, ולא שר ושופט לקלים ולפחותים, דתנן (אבות פ"ד מט"ו) הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים.

רבי אומר כשהלך לוט אצל אברהם אבינו עליו השלום למד מדרכיו וממעשיו הטובים, מה עשה אברהם עשה בית קבול בחרן, וכל מי שנכנס היה מאכילו ומשקהו ואומר לו אחד הוא אלהי אברהם אבינו ע"ה יתברך שמו, וכשבא לוט היה עושה כך.

ועוד אמר החכם, אין ראוי למשכיל להתחבר לאדם עד שיבחין אותו אם הוא ראוי לחבורה אם לאו. ועוד אמר, החברה היא על ד' עניינים, אהבת החברים דומה למזון, והא' חברת האדם לאשתו ובניו שנאמר (משלי ה, יט) באהבתה תשגה תמיד, וכשם שהמזון צריך לו האדם תמיד שבו קיום גופו כך היא חברת האדם לאשתו ולבניו תמיד, כשם שבכל יום ויום הוא צריך לראותם, ובם יהיה שקט ושאנן ודעתו מתישבת עליו. ומנין שדומין אשתו של אדם ובניו למזון, שנאמר (תהלים קכח, ג) אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים, המשיל האשה והבנים לשלחן. הב' דומה לרפואה, והיא חברת האח, כמו שאין צריך אדם לרפואה אלא בעת החולי כך חברת האח אינה צריכה אלא בעת הדוחק והצרה, שנאמר (משלי יז, יז) ואח לצרה יולד. הג' חברת הריעים הטובים, ודומה אהבתם ורחמנותן לחמלת האב על הבן, באב כתיב (מלאכי ג, יז) כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו, וכתיב (תהלים קג, יג) כרחם אב על בנים, ובריע כתיב (איוב יט, כ) חנוני חנוני אתם ריעי. הד' דומה לסם המות, והיא חברת הרשעים הרעים ובני בליעל, שכשם שסם המות מזיק וממית, כך הריעים מזיקים וממיתים.

וגרסינן במדרש, המתחבר לרשע, שודד עצמו מן העולם הזה ומן העולם הבא. והמסביר פנים לרשע, הרי זה ממרגיזי אל. והמרמה מתאבל בגופו. והמטה את חבירו מדרך טובה לדרך רעה, מת בחצי ימיו. והמלעיג על המצות, אין מרחמין עליו מן השמים. וכל המרגיל להאדים פני חבירו, פנקסו פתוח בו ביום וכו', כדאיתא במרגניתא של רבי מאיר שהעתקנו בשער היראה פרק יב.

ט"**ו** דברים צריך לעשות החבר הטוב לחבירו הנאמן, ואז תהיה חבורתו נאה ושלימה בלי מרמה, ואלו הן א, יקדים בשלומו. ב, צריך להזמין לחבירו בכל חפציו הטובים. ג, וביום שמחתו. ד, ישמור לו סודו ולא יגלהו. ה, יהיה לו מושיע בעת צרתו. ו, יבקרהו בחליו וישתדל לעשות צרכיו כל ימי היותו בחליו. ז, יתעסק בצרכי קבורתו אם מת. ח, יתקן דבריו בפניו כל שכן שלא בפניו. ט, יעבור על כל פשעיו שפשע לו וימחול לו מיד. י, יוכיח אותו אם יודע בו שעשה שלא כדין. יא, יכבדנו מיד. יב, לא ירמה אותו במשא ובמתן. יג, יעשה כל מה שידור לעשות לו. יד, לא יכזב לו. טו, יבקש עליו רחמים תמיד ויבקש טובתו בלבו.

וגרסינן באבות דרבי נתן (ע' טו, א), ועוד ב' דברים היה אומר רבי אליעזר, יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, הוי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה אתה שלא יטול אדם את שלך את לא תהא נוטל את של חבירך. אם רוצה את שלא יאמרו אחריך דבר אף את לא תאמר אחרי חבירך דבר.

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. חייב אדם לאהוב את חבירו ולחלוק לו כבוד, והלא דברים קל וחומר ומה אם מלאכי השרת שאין ביניהם יצר הרע חולקין כבוד זה לזה, בשר ודם שיצר הרע ביניהם על אחת כמה וכמה, שנאמר (ישעיה ו, ג) וקרא זה אל זה ואמר, זה אומר לחבירו אתה גדול ממני ואתה פותח בשבחו של מקום תחלה.

וגרסינן במגילת חסידים (ע' מס' דר"א זוטא פ"ב) את רוצה להדבק לך אוהב, הוי נושא ונותן בטובתו. ולא יעבור אדם על דעת חבירו, ויבטל רצונו מפני רצון אחרים, כדגרסינן במסכת שבת (דף קיח ע"ב) אמר רבי יוסי מימי לא עברתי על דעת חבירי, יודע אני שאין אני כהן, ואילו אמרו לי חבירי עלה לדוכן הייתי עולה.

שמונה חבורות הם של בני אדם, המתחבר לאחת למד מדה בפני עצמה, ואלו הם א' המתחבר למלכים, למד החמס והגאוה. ב, המתחבר לעשירים, למד אהבת הממון ותענוג העולם הזה. ג, המתחבר לענוים, למד הענוה והשבח וההודאה. ד, המתחבר לנשים, למד הזמה והחשק והשחוק ונבלות הפה וכל מחשבה רעה. ה, המתחבר לנערים, לומד שיחה בטילה והיתול, דתנן (אבות פ"ג מ"י) שיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. ו, המתחבר לרשעים, למד העונות והפשעים ומסלק ממנו התשובה. ז, המתחבר ללצים, למד שוא וכזב. ח, המתחבר לחסידים ולצדיקים, למד החסד ומדות טובות ונוחל העולם הבא. לעולם ישתדל אדם לקנות לו חבר, אם מצא אותו בחנם, ואם לאו יקנהו בממון, דתנן (שם פ"א מ"ו) עשה לך רב וקנה לך חבר. ואמר החכם תמה אני ממה שקנה העבדים בממונו היאך לא יקנה את בני חורין באמרי פיו הטובים, שבדברים טובים קונה האדם החברים יותר מבממון.

וחסידים הראשונים היו דנים כל אדם לכף זכות, ואפילו היו רואים לאדם עושה שום דבר שהיה נראה לרבים שהיה עובר עבירה, לא היו מבזין אותו בלבם, ודנין אותו לכף זכות ואומרים אפשר שלא עבר וכוונתו היתה לדבר אחר, והיו מסתלקין מן החשד, שכל החושד בכשרים לוקה בגופו (שבת דף צז ע"א). וגרסינן במסכת שבת (דף קכז ע"ב) תנו רבנן, הדן את חבירו לכף זכות דנין אותו לכף זכות, מעשה באחד מגליל העליון וכו' עיין שם. ועוד מעשה ברבי יהושע וכו' עיין שם.

וגרסינן באבות דרבי נתן והוי דן את כל האדם לכף זכות, מעשה באחד ששלח בנו אצל חבירו ואמר ליה אבא אמר השאילני מדה של חטים, הלך ומצאו מודד חטים ואמר אין לי, בא וספר לאביו אמר ליה שמא של מעשר הם. עוד אמר ליה לך אמור לו אבא אמר השאילני מנה אחד, הלך ומצאו מונה מעות אמר ליה אין לי, בא וספר לאביו, אמר ליה

שמא פקדון הם אצלו. כיון שיצאו לשוק פגעו זה בזה אמר ליה חבירו כשבא בנך ומצאני מודד חטים ולא נתתי לך במה חשדתני, אמר ליה שמא של מעשר הם. וכשמצאני מונה מעות במה חשדתני אמר ליה שמא פקדון הן אצלו. אמר ליה העבודה כך היה ולא הטית ימין ושמאל, ועליך נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות, וכשם שדנתני לכף זכות כך ידונך הקדוש ברוך הוא לכף זכות.

אמר רבי שמעון ב"ל כל החושד בכשרים לוקה בגופו (שבת דף צז ע"א), מנא לן ממשה, שאמר (שמות ד, א) והן לא יאמינו לי, וקמי שמיא גליא מלתא דמהני, שנאמר (שם ד, לא) ויאמן העם, וכיון שחשדן מיד משה נענש דכתיב (שם ד, ו) ויאמר יי' לו עוד, וכי לא הוי מילתא אחריתי אלא צרעת בגופיה, אלא מכאן דאיענש על מילתא. אמר רבא ואיתימא רבי יוסי בר חנינא מדה טובה ממהרת לבוא יותר ממדה של פורענות, דאלו התם (שם) ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג, הנה במדת פורענות נתעכב ואמר והנה ידו מצורעת, ובמדת הטובה לא נתעכב ולא אמר והנה ידו, אלא והנה שבה כבשרו (שם ד, ז).

ומאן דחשדין ביה מילתא ולית ביה, צריך לאפוקי נפשיה מחשדא (ע' ברכות דף לא ע"ב), דהכי אשכחן בחנה דאמר לה עלי (שמ"א א, יד-טו) עד מתי תשתכרין, ואמרה ליה לא אדוני אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי, מיד אמר לה לכי לשלום, מכאן לחושד אדם בדבר ואין בו שצריך לפייסו, ולא עוד אלא שצריך לבקש עליו רחמים, שנאמר (שם א, יז) ואלהי ישראל יתן את שלתך (ברכות שם). אמר רבי יוסי יהא חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואין בו (שבת דף קיח ע"ב).

והאוהב את חבירו לעולם ידין אותו לכף זכות ומכסה על פשעיו, אבל אם שונא אותו לעולם ידין אותו לכף חובה ואפילו לא עבר, ולא יראה לו זכות אפילו הוא כשר, ומתוך כך מתקוטט עמו ויבקש עליו תרעומת, שנאמר (משלי י, יב) שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה אהבה, לפי שבשנאתו אותו דבריו נכרים אצלו, ויריב עמו על לא דבר, והפך זה אם הוא אוהבו, ואפילו יהיה חבירו עמו בברית ובשבועה ישוב לאחור ויפר הברית, כי השנאה הטמונה בלבו תחפש המריבות ותעורר המדנים וכל שנאה ותחרות, ויחשוב בלבו שגם חבירו שונא אותו, כי הוא ידין לבות בני אדם שהם רעים כלבו הרע, והרהורים רעים שבלבו יחשוב שהם כך בלבבות אחרים, ומתוך המחשבה הרעה יבא לידי מעשה וישנא את הבריות. משל לאדם שהולך על מקום צר, אם אותו מקום אינו גבוה מעל הארץ ילך בחפזה ולא יכשל וכל שכן שלא יפול, ואם אותו מקום גבוה מעל הארץ יחשוב בלבו שיפול לארץ, ומתוך פחדו שיפול בא לידי מעשה, שגם חבירו הוא

שונא אותו גם הוא יותר, וכל המהרהר דבר רע בלבו יראה לו אותו דבר שהרהר שהוא אמת ויתקיים בלבו ויבא לידי מעשה, וכן רוב החלומות אינם אלא מהרהורים שאדם מהרהר בלבו בהקיץ, יראו לו בחלום.

וגרסינן במדרש, הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרימה (ירמיה לז, ז), מפני מה שב חיל פרעה למצרים ולא בא לעזור את ישראל, לפי שהיו שונאים אותם, כשבאו עד שפת הים והרהרו בלבם שנאתם בישראל מתוך המחשבה הרעה והשנאה וההרהור נדמו להם על שפת הים נאדות נפוחים שטוחים על פני המים, מיד חזרו כסבורים שהם אבותם שהטביע הקדוש ברוך הוא בים על ידי משה רבינו עליו השלום, ואמרו חרפה היא לנו לעזור לאויבינו שהטביעו את אבותינו בים אחר שנתעללו בם כמה מכות, הא למדנו שהשנאה מביאה לידי איבה וקטטה.

וגרסינן בספרי כי ינצו אנשים (דברים כה, יא), אין שלום יוצא מתוך ניצות, וכן הוא אומר (בראשית יג, ז) ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט, מי גרם ללוט שפירש מאברהם הצדיק הוי אומר מריבה, וכן הוא אומר (דברים יט, יז) ועמדו שני האנשים אשר להם הריב, מי גרם לו ללקות הוי אומר מריבה, אין לי אלא שני אנשים, אם ובת איש ואשה מנין, תלמוד לומר יחדיו.

לפיכך צריך אדם למנוע עצמו מן המריבה, כי המונע עצמו מן המריבה הוא מכובד עם הבריות, שנאמר (משלי כ, ג) כבוד לאיש שבת מריב. וכתיב (שם יב, כו) יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם, פירוש יתרון יש בצדיק יותר מבאדם אחר, שהצדיק שומע חרפתו וסובל תאותו וכובש את יצרו ושותק כדי שלא יבא לידי מריבה ולידי בזיון, ודרך רשעים תתעם הדרך הרעה של רשעים תתעם, כי הוא בזיון בעיניהם לשמוע חרפתם ולשתוק, והם תועים מדרך השכל, שמתוך כך הם באים לידי קטטה ורציחה. וגרסינן בחולין (ע' דף פט ע"א) אמר רבי אלעאי אין העולם מתקיים אלא בזכות מי שבולם את פיו בשעת מריבה, כמו שהעתקנו לשונו לעיל בפרק ג. ואמר החכם לעולם לא חרפני אדם יותר מפעם אחד, כי בפעם ראשונה אסבול חרפתו ולא יחרפני שניה.

וגרסינן במדרש איש רעים להתרועע (משלי יח, כד), מי שרוצה להיות לו רעים, יסבול ויעבור על מדותיו ויקבל אותם בסבר פנים יפות. פירוש להתרועע מגזירת ריע, כלומר יעשה עצמו ריע וחבר עם כל בני אדם. דבר אחר איש רעים וגו', לעולם לא יהיו לאדם רעים אם לא יכנע לפניהם וישבר תאותו, מגזירת (תהלים ב, ט) תרועם בשבט ברזל, וזה תהיה חבורתו נאה ושלימה. ואמר החכם, מי שלא שבר גאותו לפני חבירו, ויהיה תמיד עלוב מהם ולא יהיה הוא עולב לאחד מהם, לא יהיה לו ריעים.

והמדות הטובות הללו גורמין שיהיו לו רעים אהובים יותר מאחיו, שנאמר (משלי יח, כג) ויש אוהב דבק מאח, וכתיב (שם כז, י) רעך ורע אביך אל תעזוב, אם תשמור ולא תעזוב רעך ורע אביך לא תצטרך לאחיך ביום אידך, כי חבירך יצילך ביום צרתך שהוא לך יותר מאח.

וגרסינן באלה שמות רבה (כז, א) טוב שכן קרוב זה יתרו, מאח רחוק זה עשו, ביתרו מה כתיב (שמ"א טו, ו) ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל וגו', בעשו כתיב (דברים כה, יז) זכור את אשר עשה לך עמלק. את מוצא דברים רבים מוכיחים שהם כתובים בעשו לגנאי וביתרו לשבח, בעשו כתיב (איכה ה, יא) נשים בציון ענו, ביתרו כתיב (שמות ב, כא) ויתן את צפורה בתו למשה. בעשו כתיב (תהלים יד, ד) אוכלי עמי אכלו לחם, ביתרו כתיב (שמות ב, כ) קראן לו ויאכל לחם. בעשו כתיב (דברים כה, יח) ולא ירא אלהים, ביתרו כתיב (שמות יח, כג) וצוך אלהים. עשו ביטל הקרבנות, ביתרו כתיב (שם יח, יב) ויקח יתרו עולה וזבחים וגו'. שמע עשו בצאתם ובא ונלחם עמהם, שנאמר (שם יז, ח) ויבא עמלק, ויתרו שמע בטובתן ובא ונלוה אליהם, שנאמר (שם יח, א) וישמע יתרו וגו'.

וגרי הצדק וישראל שוים באהבה, והן כישראל לכל דבריהם, ומצות עשה לאהוב את הגר, שנאמר (דברים י, יט) ואהבתם את הגר. וגרסינן במכילתא (שמות כב, כ) וגר לא תונה, לא תונה בדברים, ולא תלחצנו בממון, בדברים - שלא תאמר לו אמש היית עובד ע"א וחזירים נוצצים מבין שניך ועכשיו אתה עומד ומדבר כנגדי. ואם תונה אותו יונה אותך, שנאמר (שם) כי גרים הייתם בארץ מצרים. מכאן היה רבי נתן אומר מום שבך אל תאמר לחבירך.

וגרסינן בבבא מציעא (דף נט ע"ב) תנו רבנן, המאנה את הגר עובר בג' לאוין, והלוחץ עובר בשנים. תניא רבי אליעזר אומר מפני מה הזהירה התורה על הגר בל"ו מקומות, שכך כתיב כי גרים הייתם.

חביבין הגרים ששקלן הקדוש ברוך הוא כקדושת שבת וקדושה מע"א, שהזהיר הכתוב על השבת בכ"ח מקומות, ועל ע"א בכ"ח מקומות, ואף על הגר מוזהר בכ"ח מקומות.

וישראל נקראו קדושים, שנאמר (דברים יד, ב) כי עם קדוש אתה, על ידי שהיו מתקדשים מע"א, שנאמר (ויקרא כ, ז) והתקדשתם והייתם קדושים, מג"ע מנבלות וטרפות ושקצים ורמשים מן הטומאות, מג"ע שנאמר בסוף פרשת עריות והתקדשתם, מנבילות וטריפות שנאמר (שמות כ, ל) ואנשי קדש תהיון לי, משקצים ורמשים שנאמר בסוף פרשת איסורי מאכלות (ויקרא מד, יב) כי אני ה' אלהיכם והתקדשתם והייתם קדושים. מן הטומאות,

שנאמר (שם טז, יט) וטהרו וקדשו מטומאות בני ישראל, אף לעתיד לבא הקדוש ברוך הוא מקדשם, שנאמר (יחזקאל לז, כח) וידעו הגוים כי אני יי' מקדש את ישראל, וכן הוא אומר והייתם לי קדושים בעולם הזה, ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי לעולם הבא. רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר, אילו אמר ואבדיל את העמים מכם לא היתה תקומה לאומות העולם ולא היה פתח לאחד מהם להתגייר, למה הדבר דומה לבורר רעות מתוך יפות שוב אינו חוזר על הרעות שמא ימצא בהם יפות.

חביבין הגרים, שבכ"מ הוא מתרה בישראל, ישראל נקראו עבדים, שנאמר (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים, והגרים נקראו עבדים, שנאמר (ישעיה נו, ו) ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו ולאהבה את שם ה' להיות לו לעבדים. ישראל נקראו משרתים, שנאמר (שם סא, ו) ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלהינו, והגרים נקראו משרתים, שנאמר ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו. ישראל נקראו אוהבים, שנאמר (מלאכי א, ב) אהבתי אתכם אמר ה', והגרים נקראים אוהבים, שנאמר (דברים י, יח) ואוהב גר, רבי שמעון בן יוחאי אומר ואוהביו כצאת השמש (שופטים ה, לא), מי שהוא אוהב את המקום המקום אוהבו, בגרים כתיב ואוהב גר, ובצדיקים כתיב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, וכי מי הוא גדול מי, שהוא אוהב את המלך או מי שהמלך אוהבו, המשל, הכל אוהבין את מלכם אשרי שמלכו אוהבו.

אונקלוס הגר שאל את רבי אליעזר, אמר ליה הרי כל חבה שחבב הקדוש ברוך הוא את הגר לתת לו לחם ושמלה בלבד (דברים י, יח), אמר ליה וכי דבר קטון הוא לפניך, דבר שנתחבט עליו אותו זקן ואמר (בראשית כח, כ) ונתן לי לחם לאכול וגו'. בא לפני רבי יהושע התחיל מפייסו, אמר ליה לחם זו לחמה של תורה, שנאמר (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, ושמלה זו תורה, שנאמר (ישעיה ג, ו) שמלה לכה קצין תהיה לנו. ולא עוד אלא שבנותיהם נישאות לכהונה ויולדות כהנים והם זוכים ללחם ושמלה, לחם זה לחם הפנים, ושמלה אלו בגדי כהונה, הרי במקדש, ומנין אף בגבולין, לחם זו חלה, ושמלה זו ראשית הגז.

בישראל נאמר ברית, שנאמר (בראשית יז, יג) והיתה בריתי בבשרכם, ובגרים נאמר ברית, שנאמר (ישעיה נו, ד) ומחזיקים בבריתי. בישראל נאמר רצון, שנאמר (שמות כח, לח) לרצון להם לפני ה', ובגרים נאמר רצון, שנאמר (ישעיה נו, ז) עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי. בישראל נאמר שמירה, שנאמר (תהלים קכא, ג) הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל, ובגרים נאמר שמירה, שנאמר (שם קמו, ט) ה' שומר את גרים. וכן את מוצא הגרים בד' כתות שהם עונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם (ישעיה מד,

ה), זה יאמר לה' אני, אלו ישראל. וזה יקרא בשם יעקב, אלו גירי צדק. וזה יכתוב ידו לה', אלו בעלי תשובה. ובשם ישראל יכנה, אלו יראי שמים.

רבי אומר גר שבא להתגייר כאילו עשה חסד עם כל ישראל, שכן שאול אומר לבני יתרו (שמ"א טו, ו) ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל, וכי יש מי שיוכל לעשות חסד עם כל אותם האלפים והרבבות, אלא כיון שנתגייר ביניהם אמר (שמות יח, י) ברוך ה' אשר הציל אתכם, כאילו עשה חסד עם כלם.

חביבין הגרים שהקדוש ברוך הוא מוסיף על שמם, שכן אתה מוצא ביתרו בתחלה לא נקרא אלא יתר, שנאמר (שם ד, יח) וישב אל יתר חותנו, וכיון שנתגייר נקרא יתרו. וכן כל העולה לגדולה מוסיפין על שמו, שנאמר (בראשית יז, ה) והיה שמך אברהם, וכן (במדבר יג, טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע. ויש שממעטין את שמם בעבור מעשיהם הרעים, שאחאב נביא השקר נקרא אחב שנאמר (ירמיה כט, כא-כב) ישימך אלהים כצדקיהו וכאחב.

גר שנתגייר נותנין לו שכר כמי שיגע בתורה כל ימיו, שנאמר (במדבר י, כט) לכה אתנו והטבנו לך - כאחד ממנו. וכיון שבא אל יהושע והפריש את דושנה של יריחו וכל כל תבואתה לבית המקדש, אמר איזה שבנין בית המקדש עולה בתחומו יהיה נוטל את זה תחת בית המקדש, ומי היה אוכלו כל אותם השנים בני יתרו, שנאמר (שופטים א, טז) ובני קני חותן משה עלו מעיר התמרים, מלמד שהיו יושבים שם כל זמן שהיה יהושע קיים, שהיו מצויין ללמוד תורה, ועמדו ופנו משם, שנאמר עלו מעיר התמרים, והיו מחזרים ושואלים על מי שילמדם תורה ומצאו את יעבץ וישבו אצלו, שנאמר (דה"א ב, נה) וממשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים וגו'. תרעתים, שהיו מתריעין בבקשתם ונענין. שמעתים, שהיתה תפלתם נשמעת. סוכתים, שהיו מסככין ומגינין על כל ישראל. בא וראה מה היה צדקתן של בני יתרו, שהרי יונדב בן רכב שומע מפי הנביא בבית המקדש שעתיד ליחרב, וגזר על בניו ג' גזירות, ואלו הן א' שלא ישתו יין, ב' שלא יבנו בתים, ג' שלא יטעו כרמים, שנאמר (ירמיה לה, ו) ויאמרו לא נשתה יין כי יונדב בן רכב אבינו צוה אותנו. רבי יוחנן אומר גדול הברית שכרת לבני יתרו יותר מן הברית שכרת לדוד, שהוא על תנאי אם ישמרו בניך בריתי ואם לאו ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט, לג), אבל הברית שכרת עם יונדב אינו על תנאי, שנאמר (ירמיה לה, יט) לא יכרת איש ליונדב בן רכב וגו'.

ועוד גרסינן בואלה שמות רבה, וישמע יתרו, הדא הוא דכתיב (ירמיה טז, יט) ה' עוזי ומעוזי ומנוסי, אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא בשעה שעשית לנו נסים בים אמרנו

עזי וזמרת יה (שמות טו, ב) שמעה רחב ובאה להדבק בך, שנאמר (יהושע ב, י) כי שמענו את אשר הוביש, הוי אומר ה' עוזי ומעזי. כשעשית נסים בימי שלמה, דכתיב (שמ"א ב, י) ויתן עז למלכו, באת מלכת שבא ושבחה אותך, ומה אמרה (מל"א י, ט) יהי ה' אלהיך ברוך. כשהוצאתנו ממצרים נתת לנו תורה שנקראת עוז, שנאמר (תהלים כט, יא) ה' עוז לעמו יתן, שמע יתרו ובא ונדבק בך. הוי (ירמיה שם) אליך גוים יבאו מאפסי ארץ.

וגרסינן במדבר רבה למה הגרים דומים בפני ישראל, לרועה שהיה רועה את עדרו, וברחה שה אחת מן השדה ובאה ונכנסה לתוך צאנו, והיתה חביבה עליו יותר מדאי, למה שצאנו לקחן בדמים וזו לא לקחה בדמים אלא היא באה מאליה ונכנסה לתוך צאנו. כך ישראל, כמה אותות ומופתים ונפלאות עשה להם הקדוש ברוך הוא ואחר כך קבלו התורה, והגר הזה בא מאליו ליכנס תחת כנפי השכינה בלא אות ומופת.

חביבין הגרים שכל האבות קראו עצמן גרים, אברהם עליו השלום אמר (בראשית כג, ד) גר ותושב אנכי עמכם. משה רבינו עליו השלום אמר (שמות ב, כב) גר הייתי בארץ נכריה. דוד המלך עליו השלום אמר (תהלים לט, יג) כי גר אנכי עמך. ואף יצחק אבינו עליו השלום נקרא גר, שנאמר (בראשית כו, ו) וישב יצחק בגרר. ואף יעקב אבינו עליו השלום נקרא גר (שם מז, ד) לגור בארץ באנו, אבותינו קראו עצמם גרים, דכתיב (דה"א כט, טו) כי גרים אנחנו לפניך.

חביבין הגרים שבגללן גלגל הקדוש ברוך הוא עם אברהם במילה עד שהגיע לצ"ט שנה, שאילו מל אברהם בן עשר או בן עשרים שנה היתה קצבה לדבר ולא היה גר יכול להתגייר אלא עד השיעור הזה, אלא גלגל הקדוש ברוך הוא צ"ט שנים עד שהשלים מאה כדי לתת פתח לכל באי עולם להתגייר. לפיכך צריך אדם לאהוב את הגרים ולחמול עליהם, ולומר ראוי הוא זה שעזב אביו ואמו ומשפחתו וארץ מולדתו ובא ליכנס תחת כנפי השכינה לרחם עליו. וכל מי שאינו מרחם עליו, אין מרחמין עליו מן השמים.

ומי שהוא אכזרי ואין בו רחמים ושונא הבריות ומכה חבירו בשוט לשונו ובאמרי פיו, חטאו ועונשו גדול עד מאד, כל שכן המרים ידו על חבירו, וכל שכן חרב או חנית, כדגרסינן בסנהדרין (ע' דף נח ע"ב) אמר רבי חנינא הסוטר לועו של חבירו כאלו סוטר לועו של קודש, שנאמר (משלי כ, כה) מוקש אדם ילע קדש.

וגרסינן במדרש משלי (כב, יא) אוהב טהר לב חן שפתיו וגו', ר"ל מי שהוא אוהב החברים בלבו ומדבר להם רכות בשפתיו, ראוי הוא להיות רע למלך. ופירש ר"ח ז"ל רעהו מלך, שדבריו נשמעים יותר מדברי המלך, שאילו דברי המלך נשמעים מפני

היראה, אבל דבריו של טהור נשמעין מפני חן שפתיו. ובמענה פיו ניכר האוהב, כשם שניכר השונא בשפתיו, שנאמר (משלי כו, כד) בשפתיו ינכר שונא. דבר אחר בשפתיו ינכר שונא, ר"ל לא יראה השנאה שבלבו אלא יחנן דבריו, אבל בקרבו ישיבת מרמה, ופירוש ינכר, יראה בפיו הפך ממה שיש בלבו, כמו ויתנכר אליהם (בראשית מב, ז), גם במעלליו יתנכר נער (משלי כ, יא).

וצריך אדם לכבד את חבירו ואפילו הוא קטן ממנו בחכמה ובשנים, והפליגו רבותינו ז"ל בדבר ואמרו (אבות פ"ב מ"י), רבי אלעזר בן שמוע אומר, יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וכבוד חבירך כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים.

וחייב אדם להורות את חבירו ולהדריכו על הדרך הטובה, ויאהוב אותו כנפשו, ואם בקש מחבירו דבר ולא עשה רצונו אל יאשימהו. ואמר החכם אם בקשתי דבר מחברי ולא עשה בקשתי, הייתי אומר לא נעשית בקשתי מפני עוני והנני מוחל לחבירי שלא עשאה. ולא יתכוין בהנאת חבירו כי אם לשם שמים, לא שיהללוהו בני אדם. ואם חטא לו חבירו או עשה לו שום דבר שלא כדין, אפילו הצר לו הרבה, יסיר הכעס מלבו וימחול לו מיד. ואם חטא הוא לחבירו ירבה עליו רעים עד שיפייסנו, ואפילו אויבו שהצר לו הרבה ישלם לו טובה תחת רעה. והוי יודע כי רעת האדם בעולם הזה אינה אלא מצד חטאיו, ואין יכולת ביד האדם להצר לחבירו אם אין לו סיוע מלמעלה בעוונו, ולפיכך אל יאשים את חבירו אלא לחטאו ולפשעו, שנאמר (ישעיה נ, א) הן בעונותיכם נמכרתם.

לעולם יקרב אדם אוהביו ויתרחק משונאיו, וישמע ויקבל עצת אוהביו, כדגרסינן ביבמות (דף סב ע"ב) האוהב את שכניו, ומקרב את קרוביו, והנושא את בת אחותו, והמלוה לעני בשעת דחקו, עליו הכתוב אומר (ישעיה נח, ט) אז תקרא וה' יענה. ואף על פי שמקללין אותו קרוביו ומחרפין אותו ישמע להם, שלטובתו הם מתכוונים, כדגרסינן בפרק חלק (סנהדרין דף קה ע"ב) אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב (משלי כז, ו) נאמנים פצעי אוהב וגו', טובה קללת אחיה השלוני שקלל את ישראל מברכה שברכם בלעם, אחיה קללם בקנה, שנאמר (מל"א יד, טו) והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה, מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובים, ואפילו כל רוחות באות ונושבות בו הולך ובא עמהם כיון שדוממות עומד במקומו, כן ישראל. אבל בלעם הרשע ברכם בארז, מה ארז זה אינו עומד במקום מים ואין גזעו מחליף, וכיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו, וזאת היתה כוונתו של בלעם הרשע אפילו בברכותיו, לעקור שונאיהם של ישראל. ובזמן שאהבה ואחוה שרויין בישראל הקדוש ברוך הוא מנחם ציון ובונה ירושלים, ואז יהיה שלום ושלוה בארמנותיך שנאמר (תהלים קכב, ח)

שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך יהי שלום בחילך וגו' וכתיב למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, עד כאן לשונו. ומקצת המאמרים שהביא עליו השלום דלגתי בהעתקה, כי הם מפורסמים ולא רציתי להאריך כל כך.

עד כאן הגיע הערת מצות אהבת החברים על דרך מה שפירשו רבותינו ז"ל במדרשים. עוד ראיתי לדבר בענין אהבת החברים על דרך הסוד כפי המובן מתוך דברי רשב"י ע"ה בזוהר, ונבאר ענין זה בפרק בפני עצמו, ועוד עניינים אחרים שהם סבות גדולות לבטל את הכעס, כדי לתת ריוח בין פרק לפרק:

פרק ה

טעם אהבת החברים על דרך הסוד הוא, כי אחר שהוא אמת ומוסכם בפי הכל היות כל הנשמות אצולות ממקום גבוה, צריך שיאהב כל נשמות חבריו במה שהם חלק אלוה ממעל במציאות שהוא אוהב את נשמתו, וכמו שהאלהות העליון מתייחד תכלית הייחוד וכן הנשמות למעלה אין בהם קנאה ותחרות ושנאה חס ושלום, כי המדות האלו הם מדות חיצוניות מהקליפה החיצונה, אבל בקדושה הכל הוא באהבה, וכמו שהארכנו בשער האהבה בפרק ראשון ובפרק ששי עיין שם. ואף על פי שאמרו רבותינו ז"ל (ב"ב דף עה ע"א, זוהר פ' בראשית דף לט ע"א) שבגן עדן תחתון כל אחד נכוה מחופתו, אין זה מפני שנאה, אלא מתבושש הוא בחשבו שהיה ראוי שישיג הוא למדריגה ההיא שיאיר בו האור העליון יותר ממה שיש לו, שכל חשק הצדיקים בגן עדן הוא זה, נמצא שהיא קנאה המביאה לידי אהבת השם, ואוהב את חבירו שזכה למעלה ההיא על ידי מעשיו.

והנה מצד ב' דברים צריך לאהוב את חבירו, הא' מצד הנשמה, הב' מצד הגוף, ועל ב' בחינות אלו אפשר שאמר הנביא (מלאכי ב, י) הלא אב אחד לכלנו, אל אחד בראנו, מדוע נבגוד איש באחיו. ופירש רש"י ז"ל הלא אב אחד לכלנו, הוא יעקב אבינו ע"ה. ובודאי בחינה זאת הוא בחינה מצד הגוף, שיעקב אבינו ע"ה היתה מטתו שלמה בלי שום ערבוב קליפה, וזכה להוליד י"ב שבטים שהוציאו ע' נפש והכל בקדושה, שלא יצא שום אחד מהם לחוץ, ולכן אז נבדלו ישראל משאר האומות, אמנם יעקב חבל נחלתו כדפי' בשער הקדושה פרק א, ולכן אסור לנו להתערב ולהתחתן עם שאר ע' לשון. וכן פירש בזוהר (פ' אחרי דף ע ע"ב) והעתקנו לשונו בשער הקדושה פרק ד שאמר זכאין אינון צדיקיא וכו' גופא דילהון קדישא, נפשא דילהון קדישא.

אל אחד בראנו, בראנו הוא מצד הנשמה, כי הבורא יתברך מצד רוחניותו בורא הנשמות שהם רוחניות כמותו, כמו שפי' ז"ל (נדה דף לא ע"א) ג' שותפין באדם וכו', והנשמה

משתוה להקדוש ברוך הוא בה' דברים כמו שפי' בפרק קמא דברכות (דף י ע"א) בענין ה' פעמים שנאמר ברכי נפשי את ה'.

וברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רמו ע"ב) פירש אל אחד בראנו, על רמז ב' עליונים, זה לשונו דבר אחר ויחלום והנה סולם (בראשית כח, יב), רעיא מהימנא מרי ל' סלקא על כל אתוון הכי את עביד לאסתלקא על כל ברייו, בגין דתסתלק לשמא ביו"ד ק"י וא"ו ק"י דביה י'י' דחושבניה דל', דבקדמיתא הוית בשם יו"ד ק"א וא"ו ק"א דאיהו י' א' א' א', בי"ג מכילן דרחמי דאיהו אח"ד, כען תסתלק באל דאיהו ייא"י, דתרי שמהן סהדין הלא אל אחד בראנו, עד כאן לשונו.

וכאשר תעיין במה שפי' בתיקונים ששני שמות הנזכרים דא גופא ודא נשמתא, ומה שפי' בשער הקדושה בפרק ז, יתיישבו לך דברינו אלה, היות ברמז מלות אלו שיתוף לבריאת הנשמות.

והטעם שהכתוב קורא לישראל אחים ורעים באומרו (ויקרא כה, כה) כי ימוך אחיך, ואהבת לרעך (שם יט, יח), וכיוצא בזה הרבה, לרמוז כי כמו שהאם שילדה ב' זכרים יקראו אחים מפני ששניהם היו בכרס אחד, ובמקום שהיה זה היה זה, זהו התייחסות האחוה, עם היות שהגופים נחלקים במציאותם. ויותר יצדק האחוה אם נולדו תאומים, ששניהם היו כאחד בכרס אחד ונולדו כאחד. ועד"ה יש מקום רוחני למעלה יקרא בכנוי רחם, ששם עיבור הנשמות, כאומרו (שמות יג, ב) קדש לי כל בכור פטר כל רחם, כדפי' בזוהר פרשת בראשית (דף יג ע"ב) פקודא לאנחא תפלין, עיין שם, ועל זה נאמר גם כן (חבקוק ג, ב) ברוגז רחם תזכור, ושם עיבור הנשמות ששים רבוא בכרס אחד ונולדו כאחת, נמצא מצד בחינה זו שכל ישראל הם אחים, ואחוה כפולה - שכולם היו כאחד במקום אחד על דרך האחים התאומים, הרי זה ייחוד גדול לנשמות מצד רוחניותם. וע"ז אמר איוב (איוב לא, טו) הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם אחד, ואמר ב' בחינות בטן ורחם, שכן ישנם למעלה (שם לח, כט) מבטן מי יצא הקרח, כמו שפי' מורי ע"ה בשער ערכי הכינוים (פרדס שכ"ג ע' בטן).

ובחינת אהבה מצד הגוף, הוא שיחשוב שמאחר שכולנו אומן אחד ציירנו בצלמו, שנאמר (בראשית ט, ו) בצלם אלהים עשה את האדם, נמצא המבזה חבירו מבזה את עצמו. ועוד כביכול מבזה לאומן שעשאו, ולזה אמרו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (פרשה כד, ז) בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם (בראשית ה, א), זה כלל גדול בתורה. ר"ע אומר ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט, יח) זה כלל גדול בתורה, שלא תאמר הואיל ונתבזיתי

יתבזה חבירי, הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי. אמר רבי תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה, בדמות אלהים עשה אותו, עד כאן לשונו.

עוד פי' בזוהר (פ' מקץ דף רא ע"א) כי כאשר ישראל הם זה עם זה באהבה גורמים למשוך צד הימין והחסד לעולם, דכתיב (ירמיה לא, ב) אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד, ואם לאו ח"ו השמאל גובר, כי השנאה נמשכת מהשמאל, והחיצוני הנמשך מהשמאל משתלם, ונעשה שיעור קומתו שלימה. זה לשונו פתח ואמר אל תאמר אשלמה רע וגו' (משלי כ, כב), תא חזי קודשא בריך הוא עביד ליה לבר נש לאתתקפא ביה באורייתא ולמיהך באורח קשוט ולסטר ימינא, ולא יהך לסטר שמאלא, ובגין דבעי להו למיהך לסטר ימינא אית לון לאסגאה רחימו דא עם דא, ולא יהא דבבו דא עם דא, בגין דלא לאכחשא ימינא דאיהו אתר דישראל מתדבק ביה, ותא חזי בגין כך איהו יצר הטוב ויצר הרע, וישראל בעיין לאתקפא ליצר הטוב על יצר הרע באינון עובדין דכשרן, ואי אסטי בר נש לשמאלא כדין יתתקף יצר הרע על יצר הטוב, ומאן דהוה פגים אשלים ליה בחטאוי, דהא לא אשתלים דא מנוולא אלא בחטאין דבני נשא, ובגין כך בעי בר נש לאזהרא דלא ישתלים ההוא יצר הרע בחטאוי ויסתמר תדיר, דהא יצר הטוב בעי לאשלמא ליה בשלימות תדיר ולא יצר הרע, ובגין כך אל תאמר אשלמה רע קוה לה' ויושע לך.

דבר אחר אל תאמר אשלמה רע, כדכתיב (תהלים לח, כא) ומשלמי רעה תחת טובה, למאן דשלים ליה טובא דלא ישלים ליה רע, בגין דחילו דהקדוש ברוך הוא, כמד"א (בראשית מב, יח) זאת עשו וחיו וגו', ואוף איהו הוה תדיר עביד, דכתיב (משלי יז, יג) משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו, אפילו דאשלימו ליה בישין לא אית ליה לאשלמא בישא חלף בישא דשלימו ליה, אלא קוה לה' ויושע לך, עד כאן לשונו.

עוד מהדברים שיחשוב האדם כדי שלא יבא להתקוטט עם חבירו, הוא מה שאמר התנא באבות פ"ב (מ"ד) אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. וכתב החסיד הר"ר ר' יוסף יעבץ ע"ה בפירוש משנה זו ונראה לי עוד, שזה כלל גדול להתמדת השלום והאהבה בין האנשים, וזה כי רוב הקטטות הנופלות בין בני אדם הם בסבת שפוט האדם משפט אחד לעצמו ומשפט אחר לזולתו, ולכן הזהיר אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו, ויהיה דעתך ונפשך תחת נפשו. המשל, חרפך בן אדם על איזה דבר שעשית לו, אל תשיבהו עד שתדין אתה בעצמך אם היה הוא עושה לך מה שעשית אליו אם היית מחרפו יותר ממך שחרפך. וכן המשל בכל משא ומתן שיהיה לך אצל חבירך, אם אתה נושה בו חשוב

בדעתך אם היה להפך מה היית רוצה שיעשה עמך, ותשוה אליו גם אתה, סוף דבר זה כלל גדול להרבות שלום בעולם, עד כאן לשונו.

עוד המעיין את חבירו בעין טובה לא יתמלא כעס עליו מהרה, וכן כתב החסיד הנזכר במשנת (אבות פ"ב מ"י) רבי אליעזר אומר יהא כבוד חבירך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס, זה לשונו אלו האזהרות כלם הכנה להשגת החכמה, כי קניית החבר סיוע גדול ללמוד התורה כמ"ש וקנה לך חבר, וכ"ש בדקדוק החברים. והזהר בכבוד החברים, כי בזה תתמיד חברתם ויהיה להם שכר טוב בעמלם, ובפירוש וקנה לך חבר, כתבתי מזה בסיעתא דשמיא. ואומרו ואל תהי נוח לכעוס, אצלי לפי שקלות הכעס ומהירותו כפי הטובות אשר קבל מי שעליו הכעס מהכועס, ולכן תגדל לעולם קטטת הקרובים, והשם יתברך מדקדק עם חסידיו כחוט השערה כי הם אשר קבלו יותר מההצלחה האמתית, ולזה הזהיר אף על פי שתהיה זהיר בכבוד חבירך ולא חטאת לו והוא חטא לך, אל תהי נוח לכעוס. וכשתבדוק יפה תמצא זה המאמר נובע ממדתו עליו השלום שהוא עין טובה, וזה שהעויין את האנשים בעין רעה ימלא בטנו ממומי האנשים ובמעט סבה כנודות חדשים יבקע, כאומרו (קהלת ז, ט) כי כעס בחיק כסילים ינוח, שלקלות כעסם ומהירותו כאילו שם תחנותו, אם כן מהירת הכעס מגלה קלון בעליו. אבל מי שהוא קשה לכעוס מורה בנפשו שמעיין הדברים בעין טובה, ולכן לא במהרה הוא כועס, עד כאן לשונו.

עוד מהדברים המבטלים השנאה והכעס הוא ענין התוכחת, שיוכיח לחבירו ויאמר מדוע עשית לי כך וכך, ואפשר שחבירו יתנצל ממנו, כמו שמצינו שעשה אברהם אבינו ע"ה עם אבימלך, שנאמר (בראשית כא, כה) והוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך, והוא התנצל ממנו, שנאמר ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה הדבר הזה וגו'.

ואמרו בבראשית רבה (נד, ג) על פסוק זה והוכיח אברהם וגו' אמר רבי יוסי בר חנינא התוכחת מביאה לידי אהבה, שנאמר (משלי ט, ח) הוכח לחכם ויאהבך, היא דעתיה דרבי יוסי בר חנינא דאמר כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. אמר ריש לקיש תוכחת מביאה לידי שלום, והוכיח אברהם את אבימלך, היא דעתיה דאמר כל שלום שאין עמו תוכחת אינו שלום, עד כאן לשונו.

ולזה צוותה תורה (ויקרא יט, יז) לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. וכן פירש הרמב"ן עליו השלום בפירוש הפסוק, זה לשונו והנכון בעיני, כי הוכח תוכיח, כמו והוכיח אברהם את אבימלך, ואמר הכתוב לא תשנא את

אחיך בלבבך בעשותו לך שלא כרצונך, אבל תוכיחנו מדוע ככה עשית עמדי, ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבבך ולא תגיד לו, כי בהוכיחך אותו יתנצל לך או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו, עד כאן לשונו.

וענין התוכחת הואיל ואתא לידן נימא ביה מילתא, כי היא מצות עשה, וקודם נעתיק דברי רשב"י עליו השלום לפי שהם לפי הפשט, זה לשונו בפרשת קדושים (דף פה ע"ב) בפירוש הפסוק, רעיא מהימנא פקודא דא לאוכחא להההוא דחטי למחזי ליה רחימו סגיא דרחים ליה, ובגין דלא יתענש איהו, דהא בקודשא בריך הוא כתיב (משלי ג, יב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח, ובגין דקודשא בריך הוא עביד ואוכח למאן דרחים ליה, יוליף בר נש מההוא אורחא ויוכח לחבריה. קודשא בריך הוא במאי אוכח לבר נש, אוכח ליה ברחימו בסתרא, אי יקבל ליה יאות, ואי לא אוכח ליה בין רחימוי, אי יקבל יאות, ואי לא אוכח ליה באתגליא לעיניהון דכלא, אי יקבל יאות, ואי לאו שארי ליה ולא אוכח ליה ושביק ליה יזיל ויעביד רעותיה. בקדמיתא אודע ליה בסתרא, בגין לאוכחא ליה ולאתערא ליה דלא ינדע ביה בר נש, ודא איהו ביניה לביניה, אי מקבל יאות, ואי לאו אודע ליה בין רחימוי, בזמנא דכהנא רבא הוה בעלמא יהיב ליה מרעין בערסיה, ואתו רחימוי דקודשא בריך הוא ואודען ליה אי אית ביה חובא דיתוב מניה ולעיין במליה, אי מקבל יאות, ואי לא אוכח ליה באתגליא בממוניה בבנוי, דכלא מלחשן עליה וייתון לגביה, אי מקבל יאות, ואי לא שארי מאריה למעבד רעותיה ולא יתקף ביה לעלמין. כגוונא דא איצטריך ליה לאוכחא לחבריה, בקדמיתא בסתרא, לבתר בין רחימוי, לבתר באתגליא, מכאן ולהלאה ישבוק ליה ויעביד רעותיה, ועל דא כתיב הוכח תוכיח, הוכח בסתרא דלא ינדע ביה בר נש, תוכיח בין רחימוי וחברוי, את עמיתך באתגליא, ועל דא לא כתיב בקדמיתא תוכיח, אלא הוכח ותו תוכיח, אי הוא בר נש דיכסיף לא יימא ליה ולא יוכח ליה אפילו בסתרא, אלא יימא קמיה כמאן דמשתעי במלין אחרנין ובגו אינון מלין ידכר מאן דעבד ההוא חובא הוא כך וכך, בגין דאיהו ידע בגרמיה וישתביק מההוא חובא, ועל דא הוכח, ואם לאו תוכיח, ולבתר את עמיתך באתגליא, מכאן ולהלאה ולא תשא עליו חטא, דהא כיון דבר נש מוכח לחבריה ואזדמן לאוכחא ליה באתגליא לא יסלק קמיה ההוא חובא דעביד, דאסור ליה ודאי, אלא יימא סתם ולא יסלק עלוי ההוא חובא באתגליא, ולא ירשים עלוי חובא, דקודשא בריך הוא חס על יקרא דבר נש אפילו בחייביא, עד כאן לשונו.

ובערכין (דף טז ע"ב, גירסת ע"י) אמרו, יכול אפילו פניו משתנות תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא, אמר רבי טרפון תמה אני אם יש בדור הזה שיכול להוכיח, אמר רבי אלעזר

בן עזריה העבודה אם יש בדור הזה שיכול לקבל התוכחת, אמר רבי עקיבא העבודה אם יש בדור הזה שיודע היאך מוכיחין, עד כאן לשונו.

ובתנא דבי אליהו (רבה פי"ח) הועתק בילקוט בפירוש הפסוק (פ' ויקרא רמז תריג) אמר ד"א לעם שעמך במצות אתה מוכיח ואי אתה מוכיח לרשע שישנאך, שנאמר (משלי ט, ז) יוסר לץ לוקח לו קלון, שהוא עצמו בעל מום, עד כאן לשונו. אמר רבי אלעזר בן מתיא אם יש דבר בינך לבינו אומרהו לו ואל תהא חוטא בו, לכך נאמר ולא תשא עליו חטא, כיוצא בדבר אתה אומר (משלי כד, יז) בנפול אויבך אל תשמח, ולהלן הוא אומר (שם יא, י) ובאבוד רשעים רנה, כיצד יתקיימו ב' כתובים אלו, תלמיד חכם שנצחך היום בהלכה, ובא לידו דבר למחר, אל תשמח בו פן יראה ה' ורע בעיניו, אם ראית אדם בישראל שהוא רוצה ברעתו של חבירו, זהו רשע גמור, עד כאן לשונו.

ובבבא מציעא (דף לא ע"א) אמר, הוכח אפילו מאה פעמים משמע, תוכיח, אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין, תלמוד לומר תוכיח מכל מקום, עד כאן לשונו.

בשכר המוכיח והמקבל תוכחה אמרו ז"ל במסכת תמיד (דף כח ע"א) על פסוק (משלי כד, כה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב, תניא רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, אוהב את התוכחת, שכל זמן שהתוכחת בעולם נחת רוח בעולם, טובה וברכה באה לעולם, ורע מסתלקת מן העולם, שנאמר ולמוכיחים ינעם. ויש אומרים יחזיק באמונה יתירה, שנאמר (תהלים קא, ו) עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן, כל המוכיח את חבירו לשם שמים זוכה לפלגו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (משלי כח, כג) מוכיח אדם אחרי, ולא עוד אלא שמושכין עליו חוט של חסד, שנאמר חן ימצא, עד כאן לשונו.

ובאלה הדברים רבה ריש הפרשה זה לשונו דבר אחר אלה הדברים, רבנן אמרי, אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה הואיל וקבלו עליהם תוכחתך צריך אתה לברכן, מנין שנאמר (דברים א, י) ה' אלהיכם הרבה אתכם וגו', ומנין שכל המקבל התוכחת זוכה לברכה, שכן שלמה מפרש (משלי כד, כה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב, עד כאן לשונו. וכוונת אומרו שכן שלמה מפרש, הוא כדי להביננו דיוק דברי שלמה, שמלת עליהם לכאורה היא מיותרת אם חוזר למוכיחים, לכך פירש שלמה ואמר ועליהם, להורות על המקבלים התוכחת שזוכים לברכה.

עוד דברים להנצל מהכעס כתב ה"ר יצחק דמן עכו ע"ה בספרו, זה לשונו לילה מן הלילות בלילי שבת, הייתי מחשב מה יעשה אדם ולא יכעוס, והתחלתי להתנמנם, ובעודי מתנמנם הרגשתי כמי שאומר לי הרוצה שלא יהיה כעסן יהיה משכיל, ופירוש

משכיל הוא שילך אחר עיקר הענין ועיקר הדברים, ולא ישים לבו ודעתו אחר מראה עיניו או משמע אזניו מהדברים הנעשים לו או הנאמרים לו להכעיסו, ולא ישגיח בהם כלל, אבל ישתדל אחר העיקר, רצה לומר אחר מעלת האומרם או העושה אותם, אם יראה שהאומרם או העושם הוא כסיל ובער מיד תתקרר דעתו ורתיחת כעסו, ואם הוא חכם ומשכיל כמו כן תתקרר רתיחת כעסו, כי אם הוא כסיל יחשוב עליו ויאמר שוטה הוא זה בלא דעת, ודבריו לא בהשכל, ואין דבריו אלא צפצוף כצפצוף העופות או כנביחת הכלב וכנעירת החמור. ועל החכם יחשוב ויכיר כי לטובתו ולתועלתו אומר לו, ויקבל ממנו דבריו וישמח בהם, ואין לו להסתכל בדברים הנאמרים לו ולא במעשים הנעשים להכעיסו רק במעלת האומרם או העושם. אמנם אם הדברים או המעשים בלתי הגונים וראויים, אם באו מצדו שאמרם או עשאם, ויבא משכיל או סכל, חכם או כסיל, ויזכירם לו, אין לו להסתכל אל המזכירם רק אל המעשים, הואיל והוא מכיר שהם אמת שאמרם או שעשאם, ויבא לו תועלת גדולה בזה כי יתקן מדותיו.

עוד אשמיעך עצה טובה להקל את הכעס ולעצור אותו, הוא שכאשר יהיה לך משא ומתן עם אדם לא טוב, יהיה מוסכם בלבך הסכמה שלימה לסבול ממנו כל מיני עלבון בדבור ובמעשה, כי כאשר ימתין האדם מחבירו שיעלבהו בדבור ובמעשה לא יבא לו פתאום ולא יכעוס, כן יעשה עד שינצל ממנו, אחר כך יברח ממנו כמשור מועד בחדש ניסן, ובזה יהיו חייך חיים טובים, עד כאן לשונו, עם היות שקצרתי ממנו כפי הנ"ל לענייננו.

עוד מהדברים המביאים את האדם לידי הכניעה וביטול הכעס, כתב החסיד בעל חובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ה) שאחד מהם הוא כאשר יחשוב בחליפתו, ובא אליו המות מהרה, והפסק מאוויו ותקוותו, וצורת עומדו בקברות. והב' הוא כאשר יעבור על לב האדם מה שהוא חייב בו מעבודת האלהים על רוב חסדיו עליו וגודל טובו, והתעלמותו אליו מן המצות השמעיות והשכליות וקצורו בהם, והפסק טענותיו ואמתלאותיו יום החשבון, וחרטתו במעמד הגמול, יכנע וישבר רוחו כמו שנאמר (מלאכי ג, יט) כי הנה היום בא בוער כתנור וגו', ומי מכלכל את יום בואו (שם ג, ב).

וענין בחינות אלו נתבארו בזוהר (פ' מקץ דף רא ע"ב) בפסוק (בראשית מג, יח) ויראו האנשים כי הובאו בית יוסף, זה לשונו רבי יוסי אומר ווי לבני נשא דלא ידעי ולא מסתכלין בארחי דאורייתא, ווי לון בשעתא דקודשא בריך הוא ייתי למתבע לון דינא על עובדיהון, ויקום גופא ונפשא למיהב חושבנא מכל עובדיהון עד דלא יתפרשון רוחא מן גופא, וההוא יומא דדינא איהו יומא דספרין פתחין ומאריהון דדינא קיימין, בגין דההוא זימנא קיימא נחש בקיומיה לנשכא ליה, וכל שייפי מתרגשין לגביה, ונשמתא

אתפרשא מן גופא ואזלא ושטייא, ולא ידע לאן ארחא תהך ולאן אתר סלקין לה, ווי להוא יומא, יומא דרוגזא ונאיצו ההוא יומא. בגין כך איבעי ליה לבר נש לארגזא יצריה כל יומא, ולאדכרא קמיה ההוא יומא דיקום בדינא, דקא עיילין ליה תחות ארעא לאתרקבא, ונשמתיה אתפרשת מניה. ותנן לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע וישתדל אבתריה, אי אזיל מניה יאות ואי לאו ישתדל באורייתא, דהא לית לך מלה מתברא יצר הרע אלא אורייתא, אי אזיל מוטב ואי לאו ידכר ליה יומא דמותא בגין לתברא ליה, עד כאן לשונו.

ואמר עוד לקמיה ובגין כך בעי בר נש לארגזא תדיר מההוא יומא רבא יומא דדינא יומא דחושבנא, דלית ליה לבר נש לאגנא עליה אלא עובדוי דכשרן דאיהו עביד בהאי עלמא, בגין דיגינו עליה בההיא שעתא, עד כאן לשונו.

וכאשר יתן האדם אל לבו שבוראו כועס עליו על מה שחטא בגאוותו וכעסו, וכל מעשיו בספר נכתבים, ואין עונו נמחק מהרה, כדכתיב (ירמיה יז, א) חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפורן שמיר, כדפי' בשער התשובה (פ"ה), כמה יבוש ויכלם לעתיד בראותו מעשיו חקוקים לפניו, ואיך לא יבוש שיכריזו עליו למעלה פלוני עבד ע"א, ושאר הפגם שפוגם לנפשו.

ועוד שאין לך דבר שיבטל הדבקות יותר מן הכעס, ועל כן א"ר פלוני ביומא דרתח לא הוה מצלי (עירובין דף סה ע"א), והאדם היותו עשוי בצלם עליון כדפי' בשער הקדושה הוא שיתדבק בשם יתברך על ידי הנשמה הקדושה, ז"ש דוד המלך עליו השלום (תהלים ח, ו) ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו, והדר זה הוא הדר הזקן שרמיזתו במקום עליון, ואמר תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם וגו', ועל ידי הכעס תסתלק ממנו הנשמה ומה שהיה עליו על הכל, ישאר תחת הכל בקליפה, כדפי' לעיל.

עוד מהדברים המבטלים את הכעס, כתב בחובת הלבבות (שער הכניעה פ"ז) ואמר כי כאשר יספרו בגנותו, אם יזכור לו מעשה שעשה יודה על נפשו בקיצורו ואל יחזור אחר אמתלאות להנקות ממנה ולזכות עצמו, כמו שאמר יהודה (בראשית לח, כו) צדקה ממני. ואל ישתדל להכלים המספר, ואל יאשימנו על אשר גלה אותו, אבל יאמר לו אחי מה שיעור מה שהשקפת עלי מרוע מעשי אצל מה שלא ידעת ממני, אשר האריך לי הבורא סתרו בהם, ואילו היה נגלה לך רוע מעשי ועוונותי היית בורח ממני, ויכנע לבורא ויודה לו על אשר גלה עליו מעט מהרבה ליסרו כדי שישוב אליו. ואם מה שספרו עליו שקר, האומרו עליו מאבד זכיותיו, וכבר נאמר על אחד מן החסידים שזכרו אותו

לרעה, וכיון שהגיעו הדבר שלח למדבר בו כלי מלא מזמרת הארץ, וכתב אליו הגיעני ששלחת לי מנחה מזכיותיך וגמלתיך בזה. ואמר אחד מן החסידים הרבה בני אדם יבואו יום החשבון, וכשמראים להם מעשיהם ימצאו בספר זכיותם זכיות שלא עשו אותם, ויאמרו לא עשינו, ויאמר להם עשה אותם אשר דבר בכם וספר בגנותיכם. וכן כשיחסרו מספרי זכיות המספרים בגנותם, יבקשו אותם בעת ההיא, ויאמר להם אבדו מהם בעת שדברתם בפלוני ופלוני. וכן יש מהם גם כן שימצאו בספר חובותם חובות שלא עשו, וכי יאמרו לא עשינום יאמר להם נוספו עליהם בעבור פלוני ופלוני שדברתם בם, כמו שנאמר (תהלים עט, יב) והשב לשכיננו שבעתים אל חיקם וגו', עד כאן לשונו. ומקצת לשונו דלגנו כדי שלא להאריך.

ועל בחינת תוספת זכות שאמר, נראה לי שאמר דוד אשר חרפו שמעי בן גרא (שמ"ב טז, יא) הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה', אולי יראה ה' בעניי והשיב ה' לי טובה תחת קללתו היום הזה. וטובה, פירוש טובותיו של שמעי שישוב לו לדוד תחת קללתו שקלל.

עוד הסבות המבטלות הכעס, הוא כאשר יסתכל בכמה קלקולים נמשכים מהכעס, כי מי שהוא כועס פתאום ולא יאריך אפו יבא לידי שפיכות דמים, כמו שאמר בספר החסידים (סי' תרנה) מעשה בבן אחד שכבד את אביו ביותר, אמר לו האב אתה מכבדני בחיי תכבדני במיתתי, אני מצוך שתלין כעסך לילה אחד ועצור רוחך שלא תדבר. לאחר פטירת אביו הלך לו למדינת הים והניח אשתו מעוברת והוא לא ידע, ונתעכב בדרך כמה שנים, וכשחזר בעיר בא בלילה ועלה לחדר שאשתו היתה שם שוכבת, ושמע קולו של בחור שהיה מנשק אותה, שלף חרבו ורצה להרוג שניהם, וזכר מצות אביו והשיבה לתערה, שמע שאמרה לאותו בחור בנה שאצלה, כבר יש שנים רבות שהלך אביך מאצלי אילו היה יודע שנולד לו בן כבר הגיע להשיא לך אשה. כששמע הדבר אמר פתחי לי אחותי רעיתי, ברוך ה' שעבר כעסי, וברוך אבי שצווני לעצור כעסי לילה, שלא הרגתי אותך ואת בני, ושמחו שמחה גדולה וכו' עד כאן לשונו.

ובפרק קמא דגיטין (דף ו ע"ב) אמרו ז"ל אמר רב חסדא לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו, שהרי פלגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מישראל.

אמר רב יהודה אמר רב כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף הוא בא לידי שלש עבירות גילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבת, עד כאן לשונו. ופירש רש"י, גלוי עריות, כשמגיע זמן טבילתה בעת צינה והיא יראה לומר לא טבלתי ומשמשתו נדה. שפיכות דמים, אם הכה, או פעמים שבורחת ממנו ונופלת באחד הפחתים או בגשר.

וחילול שבתות, פעמים שמדלקת נר או מבשלת משחשיכה מפני אימתו, והוא אינו יודע, עד כאן לשונו.

אמר רבה בר בר חנה הא דאמרי רבנן (שבת פ"ב מ"ז) ג' דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת וכו' עשרתן ערבתן הדליקו את הנר, צריך למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלו מניה, אמר רב אשי אנא לא שמיע לי להא דרבה בר בר חנה וקיימתיה מסברא.

אמר רבי אבהו, לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי אדם גדול הטיל אימה יתירה בתוך ביתו, ומנו רבי חנינא בן גמליאל, ובקשו להאכילו אבר מן החי, עד כאן. ופירש רש"י שאבד להם אבר מן השחוטה, ומפני אימתו חתכו אבר מן החי והביאו תחתיו כדי שלא יבין, עד כאן לשונו.

וכאשר יסתכל האדם בסוד איש ואשתו במקום רמיזתן העליון, שהם רמז סוד הכרובים העליונים, בהיות ביניהם שלום הם מרכבה למקום העליון, שמדת השלום הוא המיחד למעלה, ואם אין ביניהם שלום אוי להם שמראים פירוד.

ובפרקי רבי אליעזר (פרק יא) אמר זה לשונו ומשבנה לו עזר אשה נקרא שמו איש והיא אשה, מה עשה הקדוש ברוך הוא נתן שמו ביניהם י"ה, אם הולכים בדרכי ושומרי מצותי הרי שמי נתון ביניהם ומציל אותם מכל צרה, ואם לאו הריני נוטל את שמי מביניהם והם נעשים אש ואש, והאש אוכלת אש, שנאמר (איוב לא, יב) כי אש היא עד אבדון תאכל, עד כאן לשונו. ועם היות המאמר הזה כולל לכל המצוות ולכל העבירות, ענין הכעס בפרט הוא הגורם הגדול להסתלקות השכינה מביניהם, כי הכעס בא מן המרה והכבד שהוא אש וכמ"ש בתיקונים (דף פה ע"א) כל מאן דכעיס כאילו אוקיד נורא דגיהנם, ולכן כיון שהם מתקוטטים בכעס נעשים אש ואש, ואז הוא אש, ואז האש ההיא עד אבדון תאכל, כמאמר התיקונים.

ולכן צותה התורה שיתנהג האדם בתוך ביתו בשמחה, כדפירש בזוהר (פ' ואתחנן דף רסט) זה לשונו ודברת בם, ותדבר מבעי ליה, אלא בעי בר נש לאנהגא גרמיה בהו, ולאנהגא גרמיה דלא יסטי לימינא ושמאלא, בשבתך בביתך, לאנהגא גרמיה בביתיה באורח מישור ובאורח תיקונא דילפון מניה בני ביתיה, לאנהגא גרמיה עמהון בנחת ובחידו, ולא יטיל דחילו בבני ביתיה יתיר, וכל עובדוי בביתיה באורח תיקונא, עד כאן לשונו.

והמתנאה באנשי ביתו אינו מקובל בעיניהם, וקראו הנביא חבקוק (ב, ה) גבר יהיר, וכן דרשו בבבא בתרא (דף צח ע"א) אמר רב יוסף שמע מינה האי מאן דיהיר אפילו אאנשי ביתיה לא מתקבל, שנאמר גבר יהיר ולא ינוה, בנוה שלו, עד כאן לשונו.

ובמדרש תהלים מזמור חסד ומשפט אשירה (תהילים ק"א:א') על פסוק (ז) לא ישב בקרב ביתי, אמר רבי יהושע בן לוי צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, ואם בתוך ביתו צריך להיות עלוב בביתו של הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה.

ואם אשתו מוכיחתו במילי דשמיא חייב לקבל ממנה, וזה מדרכי הענוה, ואם היא רואה בו דבר שאינו הגון ואינה מוכיחה אותו נענשת, שכן מצינו שנענשה אשתו של רבי חנינא בן תרדיון מפני שלא מיחתה בו כמו שאמרו בפרק קמא דע"א (דף יח ע"א).

והנה רוב הקטטות אשר יפלו בין איש לאשתו הוא בסבת אבדת הממון, כגון שנשפך יינו או שמנו וכיוצא, ועל זה אמרו (תענית דף כ ע"ב) במעלת רב אדא שהאריך ימים שלא היה מקפיד בתוך ביתו. וכן דרשו עוד במדרש במדבר רבה פרשת כי תשטה (ט, ב) זה לשונם דבר אחר איש איש, למדה אותך התורה שתהא וותרן בתוך ביתך, נשפך יינך הוי וותרן, להנחיל, וכן שמנך, ואוצרותיהם אמלא, נקרעה כסותך ימלא ה' כל משאלותיך, אבל אם שמעת דבר אשתך קום כגבר, למי שגבר את, הוי גבר, לכך נאמר איש איש, עד כאן לשונו.

ומלבד שהוותרן בממונו מאריך ימים כדפי' לעיל, גם מכפרים לו עונותיו, שכך אמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין (דף קב ע"ב) בענין אחאב, אמר רב יוסף אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שההנה תלמידי חכמים מנכסיו כפרו לו מחצה, עד כאן לשונו.

וכן כיוצא בזה אם אירע מקרה בין אדם לחבירו שאבד לו ממון בשוגג, אם הוא דבר מועט ימחול ולא יזקיק לבית דין על דבר מועט, ויחשוב כי אין אדם נוקף באצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה (חולין דף ז ע"ב), וזה בכלל יסורין, וראוי לקבלם בסבר פנים יפות. ואם הוא דבר הפסד גדול, והדבר נוגע לבית דין, לא יטנף פיו בתרעומת על חבירו ומסירת דין עליו וקללות וכיוצא, וכאשר יכנס עם כל אדם לפנים משורת הדין כדאמרינן בפרק אלו מציאות (ב"מ דף ל ע"ב) תני רב יוסף והודעת להם (שמות יח, כ), זה בית חייהם. את הדרך, זו גמילות חסדים. אשר ילכו, זו ביקור חולים. בה, זו קבורה. ואת המעשה, זה הדין. אשר יעשון, זו לפנים משורת הדין. ואמר לקמיה, אמר רבי לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפנים משורת הדין.

ובסוף פרק האומנין (ב"מ דף פג ע"א) אמרו ז"ל רבה בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא, שקל לגלימייהו, אתא אמר לרב אמר ליה הב להו גלימייהו, אמר ליה דינא הכי, אמר ליה אין, למען תלך בדרך טובים (משלי ב, כ), יהיב להו גלימייהו. אמרו ליה עניי אנן וטרחינן כולי יומא וכפינן ולית לן מידי, אמר ליה זיל הב להו אגרייהו, אמר ליה דינא הכי, אמר ליה אין, ואורחות צדיקים תשמור, עד כאן לשונו. ופירש רש"י

ע"ה, בדרך טובים, לפנים משורת הדין. הרי כשיסתכל האדם במעשה הזה יסלק ממנו ממה שבינו לבין חבירו ובין בני אדם ומביתו כמה כעס וקטטות אשר בני אדם רגילים להקפיד מפני שאינם רוצים לעשות לפנים משורת הדין.

ואפילו אם יגזלו ממנו ראוי שימחול כשאי אפשר להוציאו בדייניין, כדי שלא יתענש חבירו ויטריח להקדוש ברוך הוא לגלגל גלגולים עד שיבא הממון לידו, על דרך שפי' רבותינו ז"ל על פסוק (דברים א, יז) לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא, אומר הקדוש ברוך הוא לא דיין לרשעים שנוטלין ממון מזה ונותנין לזה אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו, עד כאן לשונו. ילקוט פרשת ואלה הדברים בפירוש הפסוק (רמז תתב).

וכאשר יקרה לו היזק בממונו בדבר שאינו בין חבירו, כגון נשברה ספינתו וכיוצא, יקבל דין שמים באהבה, ויחשוב במה שאמר איוב (איוב א, כא) ערום יצאתי מבטן אמי. וראינו לבאר מקצת מלות הפסוק כפי קוצר שכלנו מפני התועלת הנמשך ממנו למעשה. ענין ערום יצאתי, הוא להורות שאין קשר ויחס לאדם עם ממונו כלל, כי כמו שבא לזה העולם ערום מכל הון כן ישוב לקברו ערום מהון העולם, ומלת שמה לפי הפשט הוא בלי מדוקדק, אבל לפי הסוד הוא מדוקדק וטוב ויפה, ואין כאן מקום להאריך בסודו. הרי טענה אחת שאין ראוי לחוש על אבידת הממון, כי סוף סוף על כרחו יניח אותו ולתועלת נשמתו לא מעלה ולא מוריד. אם תאמר טוב הממון למי שזכה בו שיש בו יכולת להטיב לעניים וללומדי תורה ולאלמנות ויתומים, לז"א ה' נתן וה' לקח, כי כשנתן לו נתן במדת רחמים, וכשלקחו לקחו הוא ובית דינו, ואם לו ולבית דינו היה נראה שטוב היה לו ולנשמתו הממון לא היה לוקחו ממנו. ועוד כיון באמרו ה' נתן, כי למה יתרעם האדם על מה שאינו שלו, והיינו ה' נתן ומידו הוא הכל כמו שאמר דוד המלך ע"ה (דה"א כט, יד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך. וה' לקח, להורות שאין לאדם להתרעם על מעשה בית דין העליון שהוא וה', כי צדק ומשפט מכון כסאו, היאמר חומר ליוצרו מה תעשה. יהי שם ה' מבורך, שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה (ברכות פ"ט מ"ה), והטעם מפני שמשפטיו עמנו הוא לטוב לנו לטהר נפשותינו, כאומרו (תהלים קמה, ט) טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. ומטעם זה היה נחום איש גם זו אומר גם זו לטובה (תענית דף כא ע"א), ופירש מורי ע"ה גם זו, אף על פי שהוא דין, לטובה שהיא חסד, לקשור את הדין לעולם באהבה שהיא חסד, והיינו גם כן יהי שם ה' מבורך, כי ברכה בימין (זוהר פ' כי תשא דף קצב ע"א).

עוד מהקלקולים הנמשכים מהכעס, כתב בספר מדות הנמצא אצלינו בכתיבת יד (ארחות צדיקים שי"ב), הא' שאם הוא מלמד לתלמידים, מתוך כעסו יראים ממנו התלמידים לשאול ממנו ספיקותם פן יכעוס עליהם, ואפילו אם הם שואלים אין לו לפרש לתלמידיו כל הצורך, וישיב להם דרך כעס, ומתוך כך לא יבינו, וזה שאמר (אבות פ"ב מ"ה) ולא הקפדן מלמד.

הכעסן אין לו חן בעיני הבריות, והוא כשוטה בעיניהם, ומתוך כך אין מעשיו מקובלים בעיני הבריות, ואפילו אם יש בידו תורה ומעשים טובים אין אדם לומד ממנו. דרש רב ספרא רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו (ע' קדושין שלהי דף מ ע"ב). הכעסן אינו מעביר על מדותיו ואינו מוחל על עלבונו אך הוא נוטר ונוקם תמיד. הכעס מביא האדם לידי מחלוקת, כי כשהוא כועס על חבריו יריבו עמו והוא עמהם, וכשיש מחלוקת אז שונאיו יקנאוהו, כבר ידעת רעת המחלוקת כשהוא יתבאר בשעה המחלוקת.

הכעסן מונע לבו מכל טוב, כי כשהוא כועס אין לו לב לרחם על עניים, כי על השם נאמר (חבקוק ג, ב) ברוגז רחם תזכור, וזה רחוק מדרכי בני אדם. הכעס מבטל לב האדם בתפלה, ואמרו אין השכינה שורה מתוך הכעס, כי כל כעסן לא יהיה חכם גדול, כי הכעס מבריח מלבו חכמתו שלא יענה כהוגן ולא יוכיח כהוגן, וכל דבריו לא בהשכל.

הכעסן מונע ממנו מוסרים ותוכחות, כי אין אדם רשאי לגלות לו טעיותיו ודרכיו המכוערים, כי כל אדם מונע ממנו מלהגיד לו ענייניו פן ירגוז עליו, ואפילו אם יוכיחו אותו בני אדם לא יקבל דבריהם מפני הכעס, כללו של דבר אין כועס מקבל שום מדה טובה אם לא יסיר הכעס מלבו.

כמו שאין הכעסן מקבל תוכחת מאחרים, כן אינו יכול להוכיח אחרים, כי התורה אמרה (ויקרא יט, יז) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, תחלת התוכחת בנחת ובסתר ותאמר לו בלשון רכה ותחנונים כי לטובתו אתה אומר לו, ואז לא תקבל עליו חטא, אבל אם תוכיח את חבירך בקול רעש ובזעם אז תשא עליו חטא, כי הוא מתבייש, ואותו חבר לא יקבל התוכחת, כי כן דרך בני אדם כשאדם בא על חבירו בחזקה אז חבירו מתקשה כנגדו ולא יכניע אותו תחתיו. ועל ז"א שלמה (קהלת ט, יז) דברי חכמים בנחת נשמעים. וכבר ידעת מהלל ומשמאי, שמאי היה קפדן והלל היה עניו, אמרו גרים קפדנותו של שמאי בקשה לטרדנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה (שבת דף לא ע"א). הלל מרוב ענוה שהיתה בו לא היה אדם יכול להכעיסו, כי המונע עצמו מן הכעס קונה לו מדת הענוה והרחמנות, כי מחרון אף ה' מיד בא האכזריות, כדכתיב (שמות כב, כג) וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, ולכן לעולם אצל

חרון אף כתיב הנקמה, כדכתיב (דברים יא, יז) וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו', וכן הרבה.

הכעס גורם עזות לאדם, כי מחמת הכעס לא יכנע ולא יודה על האמת. ואמר החכם, כשתרצה להתחבר עם אדם הכעיסהו, אם יודה לך בשעת כעסו על האמת אז תתחבר לו, ואם לאו הנח לו.

הכעס מביא אדם לידי טעות, כי מי היה גדול כמשה אשר כעס בג' מקומות ובא לכלל טעות, שנאמר ויקצוף עליהם משה, וכתיב (ויקרא י, טז) ויקצוף על אלעזר ועל איתמר, וכתיב (ויקרא י, ז) מדוע לא אכלתם את החטאת. וכתיב (במדבר כ, י) שמעו נא המורים וגו', וכתיב (שם כ, יא) ויך את הסלע. וכתיב (במדבר לא, יד) ויקצוף משה על פקודי החיל, וכתיב בתריה (שם לא, כא) ויאמר אלעזר הכהן זאת חוקת התורה, מלמד שנשתכחה ההלכה ממשה. ועתה אתה יכול להבין אם הגיע ככה למשה שהיה אב לחכמים מה יגיע לכסילים בכל יום, לכן אמר שלמה (קהלת ז, ט) אל תבהל ברוחך לכעוס.

והזהר בו מאד שלא תתקלקל שום קלקלה בתוך הכעס, כי אמרו רבותינו (שבת דף קה ע"ב) המקרע בגדיו והמשבר כליו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כאילו עובד ע"א, שכך היא אומנותו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך וכך ועבוד ע"א ועובד, כדכתיב (תהלים פא, י) לא יהיה בך אל זר, ואיזהו אל זר שיש בגופו של אדם הוי אומר זה יצר הרע המתגרה באדם בשעת כעסו.

ואמרו רבותינו (אבות פ"ה מי"א) ארבע מדות בדעות, נוח לכעוס ונוח לרצות יצא הפסדו בשכרו, קשה לרצות וקשה לכעוס יצא שכרו בהפסדו, נוח לכעוס וקשה לרצות רשע, קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד. ואלו הד' מדות נאמרים על הצדיקים כשהם כועסים על הטובים או בענייני העולם, אבל נוח לכעוס על עושי עבירות ונוח לרצות להם זו מדה רעה, שמתרצה לרשעים, וכל שכן מי שנוח לכעוס על הצדיקים, וקשה לכעוס על הרשעים ונוח לרצות לרשעים וקשה לרצות לצדיקים, זהו רשע גמור.

ואע"פ שהכעס מדה רעה מאד מכל מקום צריך האדם להנהיג עצמו בקצת העתים במדת הכעס, כגון לייסר הרשעים ולהפיל אימה על בני ביתו ולזרוק מורא על התלמידים. וכשכועס על עושי עבירות ישקול כעסו כמו במשקל, לפי שאמר משה רבינו עליו השלום על ראובן וגד (במדבר לב, יד) תרבות אנשים חטאים, לכן בן בנו נעשה כהן לפסילים, ואף על פי שלשם שמים יכעוס, הכל צריך מדה טובה, בכל דרכיו של אדם, ויראה היאך לעשות מצוה בין בכעסו בין בשחקו. אדם שיש בו מדת הכעס ומכריח את

מדתו ומנהגו כאלו אינו כועס ואינו מבעלי הכעס, עליו נאמר (משלי טז, לב) טוב ארך אפים מגבור, וארך אפים הוא מי"ג מדות הנאמרות בהקדוש ברוך הוא.

ואמר החכם, מי שכעסו בא עליו במחשבה תראה עליו יישוב הדעת, ומי שכעסו בא עליו בלא מחשבה תראה השטות. ועוד אמרו מי שהוא כעסן ורגזן אמיץ, אינו רחוק מן המשוגעים הנכפים, ומי שהוא רגיל בכעס חייו אינם חיים ואינו שמח לעולם, וכיון שאינו שמח אינו מקבל שום מאורעותיו בשמחה, ואינו מצדיק עליו את הדין ואינו יכול לעבוד את השם יתברך בשמחה. כשאדם שרוי בתענית או כשהוא שרוי בצרה אחרת אז הכעס מצוי בלבבו, לכן בזמנים האלו צריך ליזהר יותר שלא יכעוס. השתיקה מבטלת הכעס וגם קול הנמוך, ולכן כשיראה האדם שכעסו מתגבר ישתוק או ידבר בנחת ולא ירעים קולו בכעסו, כי המגביה קולו בשעת כעסו יתעורר הכעס, אבל קול הנמוך והשתיקה משקיטין את הכעס, וגם לא יראה פניו של אדם שכועס עליו אך ידבר עמו בלא ראיית פנים ואז יבריח כעסו מלבו.

ודע כי גמר של אדם כשהוא מושל בכעסו, כמו שנאמר (משלי יט, יא) שכל אדם האריך אפו. והכעס נוטה מאד אל הגאוה, וכבר ידעת רעות של הגאוה. וראוי לאדם שיתרחק מן הכעס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו, מכל מקום יעצור רוחו ולא יכעוס, וצריך בעל הכעס לעשות מתחלה כשיעלה בדעתו שלא יכעוס, צריך שלא ירגיש כלל, ואפילו אם הוכיח וקלל לא ישיב ולא יכעוס ולא יחוש, וזה הדבר ברור - מי שהיה קפדן הרבה, יותר נוח לו שלא ירגיש כלל וישתוק ויעצור רוחו לגמרי, ממי שיכעוס מעט כל זה אי אפשר לכעסן לעשות, כי אם ימשוך בלבו מעט מן הכעס ולבסוף הרבה.

ומי שרוצה לעצור רוחו מכעס, ורוצה להטיל אימה על בני ביתו, או אם הוא פרנס ורוצה לכעוס על הצבור שיחזירם למוטב, כיצד יעשה, יראה עצמו לפניהם כאלו הוא כועס כדי ליסרם, ותהיה דעתו מיושבת עליו בינו לבין עצמו, כאדם שהוא מראה שהוא כועס בשעת כעסו ואינו כועס. וכשהוא מראה כעסו על בני ביתו יזהר שלא יעשה כך כשיש לו אורחים עניים, כי הם סוברים שהוא כועס עליהם, לכן יראה עצמו שמח לפניהם.

וצוו חכמים להתרחק מן הכעס עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפילו בדברים המכעיסים, עד שיעקור הכעס מלבו, וזו היא דרך הטובה ודרך הצדיקים כי הם עלובים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, ושמחים ביסורים ומצדיקים עליהם את הדין, ועליהם הכתוב אומר (שופטים ה, לא) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.

ובזה נכלל הפרק:

פרק ו

עם היות שבפרק הקודם ביארנו הסבות המבטלות הכעס, והיה נראה לכאורה כי לקניית הענוה די בביטול הכעס, כי מכלל לאו אתה שומע הן, מכל מקום צריך לדעת כי לקניית הענוה צריך דברים הרבה, כי יש מדרגות, והעד על זה שאמר הכתוב (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', פירוש סוף מדריגות הענוה הוא יראת ה', כמו שהעקב סוף גוף האדם, וכיון שכן הרבה מדריגות יש לה וצריכין ביאור.

ראשית קניית הענוה הוא שירגיל לקנות ד' מדות הנזכרים במשנה במסכת אבות בריש פרק בן זומא (פ"ד), איזהו חכם הלומד מכל אדם, איזהו גבור הכובש את יצרו, איזהו עשיר השמח בחלקו, איזהו מכובד המכבד את הבריות וכו'. וד' מדות אלו הם כנגד ד' אותיות שבשם, ובמעט עיון ידע המעיין הרגיל בדברי הרשב"י ע"ה היאך צודקין הכנויין כל אחד במקומו. ולענין הענוה, בלי ספק כי הלומד מכל אדם בודאי הוא עניו, כי מרוב ענותנותו אינו חושש ללמוד תורה אפילו שיהיה קטן שבקטנים, מפני שאינו חושש אלא לכבוד התורה, והיינו (תהלים קיט, צט) כי עדותיך שיחה לי, וכן אמר בזוהר (פ' אחרי מות דף סט ע"א) דתנא כל מאן דאצית למילוי דאורייתא זכאה הוא בהאי עלמא וכאילו קביל תורה מסיני, ואפילו מכל בר נש נמי בעי למישמע מילוי דאורייתא, ומאן דירכין אודניה לקבליה יהיב יקרא למלכא קדישא ויהיב יקרא לאורייתא, ועליה כתיב (דברים כז, ט) היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך.

איזהו גבור הכובש את יצרו, כמו שפי' טוב ארך אפים מגבור, כי אם יחרפוהו ויכעיסוהו יאריך אפו ויכבוש את יצרו וישתוק, זהו גבור האמיתי, והוא טוב מהגבור שהוא נקרא גבור לענין המלחמה. ולענין הראיה, אפשר לומר שראיית הפסוק היא שכיון שהפסוק אמר טוב ארך אפים מגבור, אין אומר טוב זה מזה אלא אם יכנסו בסוג אחד, כנראה שגם ארך אפים הוא גבור, והוא ראוי ליקרא גבור שיותר גבורה עושה בכבישת יצרו יותר מהגבור הכובש מלחמה ממלחמות המדינות, והיא מדה ממדות הענוה שהיא אריכות אפים. ונקרא גבור, הכובש את יצרו, מפני שהיצר נמשך למטה מסיגי הזהב, והוא כובשו ואינו נותן לו מקום שיתפשט, וכענין שפי' בתיקונים (דף יב ע"א) שהוא כענין הכלב הכבוש בשלשלת.

איזהו עשיר השמח בחלקו, כי ממדות הענוה הוא להיות מסתפק במועט, וכדפי' בפרק קמא משער הזה כי זו היא ממדות אברהם אבינו עליו השלום עין טובה ורוח נמוכה וכו' (פ"ה מי"ט), והרודף אחר המותרות יתנאה לבו כדכתיב (דברים ח, יב) פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת, ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך (שם ח, יד).

איזהו מכובד המכבד את הבריות, גם זו ממדות הענוה, לכבד לכל הבריות בין עניים בין עשירים, כי מאחר שכולם עשויים בצלם העליון המכבדם מכבד האומן שעשאם, והמבזם ח"ו מבזה האומן, וכמו שאמרו בתעניות (דף כ ע"ב) על רבי שמעון בן אלעזר שאמר כמה מכוער אדם זה, אמר ליה לך אמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית, עד שהוצרך לשאול ממנו מחילה, ואמר ליה נעניתי לך מחול לי וכו', והיינו מאמר בראשית רבה שהעתקנו בפרק הקודם מפסוק זה ספר תולדות אדם, עיין שם. ובכבדו לכל אדם בין קטן בין גדול הוא חוץ מבעלי הגאוה, כי בעל הגאוה מראה בנפשו כי לו נאה הכבוד וששאר בני אדם פחותים ממנו בעיניו ואינו מכבדם. וראייתו הפסוק (שמ"א ב, ל) כי מכבדי אכבד, ופי' רבינו עובדיה ע"ה, כי מכבדי אכבד, והדברים קל וחומר ומה הקדוש ברוך הוא שהוא מלך הכבוד וכל מה שברא בעולמו לא בראו אלא לכבודו מכבד את מכבדיו קל וחומר לבשר ודם, עד כאן לשונו.

וקרוב לפירוש שפירשתי מצאתי שפירש החסיד הר' יוסף יעבץ ע"ה זה לשונו ודע כי אלו הד' מעלות הם כל שלמות האדם, הא' מעלות החכמה, הב' והג' מעלות המעשה, הב' מצות לא תעשה, והג' מעשה, וכאומרם (ברכות דף ח ע"א) גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים וכמו שהקדמתי. והד' המעולה מכלם כשהיו כלם על השלימות, כי בהתקבץ כולם ויתאחדו אחדות שלימה אז תתיחד מהם הענוה אשר היא גדולה מכל המעלות, וכאומרם (ע"ז דף כ ע"ב) ענוה גדולה מכולם והיא המביאה לידי רוח הקודש, וכתיב (משלי טז, לב) ולפני כבוד ענוה. ולזה קראו בן זומא מכובד, כי כבוד ה' חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכן, והם גוררות אחת לחברתה. כי החכמה, היודע מעלת נפשו ושיעורה לא ימכרנה בהנאת שעה, משל לשני בני אדם היו בידם ב' מרגליות טובות, זה שיודע מעלת המרגלית יצרנה כבבת עינו, זה שאינו יודע מעלתה יתננה על פת לחם, וכן הבורים אינם מרגישים מעלת נפשם ולכן ישלחו עצמם אל העבירות, אבל המשכיל הנלבב ביראת נפשו ישמרנה ותבא בלבו יראת שמים, החכמה בכח מתשת כח יצר הרע, והנה מצד היראה יתחיל להתנוצץ בו כח האהבה, כי היראה והאהבה שתיהם כאחד קשורות יתלכדו ולא יתפרדו, וגם מצד היותו כובש את יצרו יסתפק במעט וייטב בעיניו לתת מעשרו למי שהפקיד אצלו, והנה המטיב לאנשים בממונו כל שכן במתק לשונו, נמצא כי אלה הד' מעלות גוררות האחת לחברתה, עד כאן לשונו.

והנה ע"ד איזהו מכובד שפירש החסיד הנזכר ע"ה שהוא על סוד הכבוד העליון, וכן הוא גם כן לפי דרכי, יובן מה שאמרו בעירובין (דף יג ע"ב) זה לשונם בענין שאמר שם למה זכו לקבוע הלכה כבית הלל ואמרו מפני שנוחין ועלובין היו ללמדך שכל המשפיל

עצמו הקדוש ברוך הוא מגביהו, וכל המגביה עצמו הקדוש ברוך הוא משפילו, וכל המחזר אחר הגדולה גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת עליו, וכל הדוחק את השעה השעה דוחקתו וכל הנדחה מפני השעה השעה עומדת לו, עד כאן לשונו. ופירש רש"י ע"ה, דוחק את השעה, שיגע להעשיר [ו]להתגדל ורואה שאינו מצליח, ואף על פי כן חוזר והולך למרחקים ומכניס עצמו לגבוהות. שעה עומדת, לאחר זמן עתידה לעמוד לו שעה מצלחת.

טעם לדבר שהמשפיל את עצמו הקדוש ברוך הוא מגביהו, ושאר דברי המאמר, הטעם כמה שביארנו בפרק קמא מהשער, כי אין השכינה שורה אלא על לב נשבר ונדכה, והעניים שהם מאנין תבירין דילה (זוהר פ' ויקרא דף ט ע"א) הם כסאה, כאומרו (ישעיה נז, טו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח. וביארנו בשער התשובה (פ"ד) כי כאשר הלבנה מתמלאת ומתחדשת, אותם שאחזו בה מתחדשים ועולים עמה. והעושה הפך זה רוחו מתגאה עליו, והשכינה מתרחקת ממנו, ואז גם כן הגדולה בורחת ממנו, כי כאשר הקדוש ברוך הוא מתרצה באדם ושורה עליו נותן חנו בעיני הבריות שיכבדוהו ויגדלוהו, אמנם כאשר אין הקדוש ברוך הוא עמו גם בני אדם מתרחקים ממנו, על דרך כל שרוח המקום נוחה הימנו רוח הבריות נוחה הימנו וגו' (אבות פ"ג מ"י), לכן ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז, ז). ועד"ה היא נקראת גדולה מצד הגדולה, והיא נקראת שעה, כדפי' בתיקונים כנויים אלו בה, ולכן סוד הגדולה העליונה בורחת ממנו, וכן השעה דוחקתו או שעה עומדת לו.

ובזה יובנו כמה פסוקים ממשלי בענין הענוה, הא' (משלי טו, לג) ולפני כבוד ענוה, פי' קודם שישרה הכבוד העליון על האדם צריך שיהיה עניו מן הטעם האמור. וכן (שם כט, כג) ושפל רוח יתמוך כבוד, כי על ידי השפלות רוח נעשה כסא לשכינה והוא תומך אותה כענין הכסא שהוא תומך לאדם. וכן (שם כ, ג) כבוד לאיש שבת מריב, פי' המשכת הכבוד העליון לאיש כשהוא שובת מריב, אבל אם הוא איש ריב ובעל מחלוקת הכבוד העליון בורח ממנו. ולכן כדי לזכות למדת הכבוד העליון צריך לאחוז בכל מדות הענוה הנמצאים מפורשים בפסוקים ובגמרא.

ומלבד מה שנתבאר בפרקים הקודמים מצינו עוד כמה תנאים ואלו הם, הא' הכניעה בענייני עולמו כולם, הנראה מהם והנסתר, בדיבוריו ובמעשהו ובתנועת אבריו וכוחם, ולא יהיה תוכו בכל זה הפך ברו, ולא מצפונו נגד נראהו, ותנועותיו שקולות ונכונות ושוות הולכות על דרך הכניעה והשפלות לאלהים יתברך ולבני אדם כפי התחלקות מעלותם, וכפי הטוב לו מהם לתורתו ולעולמו, כמו שאמר (תהלים קיב, ה) טוב איש

חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט, ואמרו חכמים (אבות פ"ד מ"י) [ו]הוי שפל רוח בפני כל אדם, ואמרו (פ"ג מי"ב) הוי קל לראש ונוח לתשחורת, עד כאן מחובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ו).

ומסוג זה מה שאמרו בסנהדרין (דף פח ע"ב) שלחו מתם איזהו בן העולם הבא, ענוותן ושפל ברך שייף ועייל שייף ונפיק וגריס באורייתא תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה, יהבי ביה רבנן עינוהי ברב עולא בר אבא, עד כאן לשונו, ופירש רש"י ע"ה שייף, שוחה נכנס ושוחה יוצא וכו'.

עוד בסוף היה קורא (ברכות דף יז ע"א) מרגלא בפומיה דאביי, לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך משיב חמה, ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהא מקובל על הבריות. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק, עד כאן לשונו.

וכן שנינו באבות פרק ד (מט"ו) רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים בשלום כל אדם והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים. ופי' בטעם והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים, כי זנב אריה נקרא אריה וראש שועל הוא שועל.

וכן מתנאי השפלות שיהיה מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום (אבות פ"א מי"ב), ופירשו בברייתא דמסכת כלה (פ"ג) ששפל רוח למדין מאהרן, דכתיב (מלאכי ב, ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת, ואין לך שפל רוח יותר מרודף שלום, וחשוב בדעתך היאך הוא רודף שלום אם אינו שפל רוח, הא כיצד אם אדם מקללהו אומר לו שלום עליך, אדם מריב עמו ושותק. ועוד אם רבו שנים, הוא משפיל רוחו והולך אצל זה ומרצהו על זה, וכן לזה, כך היתה אומנותו של אהרן, ודרך רדיפת השלום שהיה עושה אהרן נתבאר שם, והועתק במנורת המאור של ר"י אבוהב ע"ה (נר ו', כלל ב' פ"ב), ולכן לא נאריך בהעתקת לשונו.

ועוד תחת סוג כניעה זו, שכאשר ישב בין בני אדם יבחר לעצמו השפל שבמקומות, וכן אמרו בויקרא רבה (פ"א, ה) רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח קרא (משלי כה, ז) כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב, רבי עקיבא מתני לה בשם רבי שמעון בן עזאי, רחק ממקומך שנים ושלשה מושבות ושב עד שיאמרו לך עלה הנה, ואל תעלה שיאמרו לך רד, מוטב שיאמרו לך עלה עלה ואל יאמרו לך רד רד, וכן הלל אומר השפלתי היא הגבהתי הגבהתי היא השפלתי, מה טעם המגביהי לשבת המשפילי (תהלים קיג, ה-ו). את מוצא בשעה שנגלה הקדוש ברוך הוא למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו

ממנו, שנאמר (שמות ג, ו) ויסתר משה פניו, אמר לו הקדוש ברוך הוא (שם ג, י) לכה ואשלחך אל פרעה, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש מכילתא (בחודש ג), רבי יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אדם אלא אדם מכבד את מקומו, מכאן אמרו שכל זמן שהשכינה שורה בהר (שמות יט, יב) כל הנוגע בהר מות יומת, נסתלקה שכינה הכל רשאין לעלות בהר, עד כאן לשונו.

וכן מסוג בחינה זו שיהיה האדם מקטין את עסקיו, כמו שדרשו בבראשית רבה (פרשה ו, ד) למה נקרא שמו יקטן שהיה מקטין עצמו ואת עסקיו, ומה זכה, זכה להעמיד י"ג משפחות, ומה אם הקטן שהוא מקטין את עסקיו כך גדול שהוא מקטין את עסקיו על אחת כמה וכמה. ודכוותה (בראשית מח, יד) וישלח ישראל את ימינו וישם על ראש אפרים והוא הצעיר, אמר רבי חנניא וכי מן התולדות אין אנו יודעין שהוא הצעיר, אלא שהיה מצעיר עסקיו, ומה זכה, זכה לבכורה, ומה הצעיר על ידי שהיה מצעיר את עסקיו זכה לבכורה, גדול שהוא מצעיר את עסקיו על אחת כמה וכמה.

עוד במעלת המקטין עצמו פי' בזוהר (פ' שלח לך דף קסח ע"א) והם חידושים שהיו נשמות הצדיקים מגידין להרשב"י ע"ה מישיבה של מעלה, זה לשונו אי רבי כמה חדתין מלין מגו רב מתיבתא, זכאה איהו מאן דאזעיר גרמיה בהאי עלמא, כמה הוא רב ועילאה בההוא עלמא, והכי פתח רב מתיבתא, מאן דאיהו זעיר איהו רב ומאן דאיהו רב איהו זעיר, דכתיב (בראשית כג, א) ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, מאה דאיהו חשבון רב כתיב ביה שנה, זעירו דשנין חד אזעיר ליה, שבע דאיהו חשבון זעיר אסגי ליה ורבי ליה דכתיב שבע שנים. תא חזי דלא רבי קודשא בריך הוא אלא לדאזעיר, לא אזעיר אלא לדרבי, זכאה איהו מאן דאזעיר גרמיה בהאי עלמא כמה איהו רב בעילוייא בההוא עלמא, עד כאן לשונו.

וכן דרשו גם כן רבותינו ז"ל במגלת אסתר על פסוק (יחזקאל כא, לא) הסר המצנפת, רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, הסר המצנפת, מי שהוא גדול בעולם הזה קטן לעולם הבא. רבי מיאשא בר מיאשא בר בריה דרבי יהושע בן לוי נשתתק בחליו שלשה ימים, לאחר שלשה ימים נתיישבה דעתו עליו, אמר ליה אבוי היכן היית בני, אמר לו בעולם מעורבב הייתי, מה חמית תמן אמר הרבה בני אדם ראיתי כאן בכבוד ושם בבזיון, שם בכבוד וכאן בבזיון, עד כאן לשונו.

ועוד מתנאי הענוה לקבל את כל אדם בשמחה בסבר פנים יפות ולהקדים בשלום כל אדם, ואם ידבר עם חבירו לא ידבר בפנים זועפות אלא בפנים שוחקות, ופירשו רבותינו ז"ל בכתובות (דף קיא ע"ב) על פסוק (בראשית מט, יב) ולבן שינים, זה לשונם אמר רבי,

טוב המלבין שיניו לחבירו יותר ממשקהו חלב, שנאמר ולבן שנים אל תקרי לבן אלא ליבון שנים, עד כאן לשונם.

וכן אל יחשה מלדבר ולהשיב על ראשון ראשון אפילו שיהיה קטן שבקטנים, וזה נלמד ממעשה דהלל הזקן שהביאו בשבת פרק ב' (דף לא ע"א) שאמר לו הלל שב, והיה משיב לו על כל דבר ודבר, ולא אמר אין לי פנאי עתה בא למחר או שאר דחיות. וכן כיוצא בזה מצינו לרבי יהושע בן לוי שקראו תינוק אחד והלך אחריו מהלך שלשה מילין, כדאיתא במדרש, והועתק בילקוט ישעיה (סימן תעח) בפסוק (ישעיה נד, יב) ושמתי כדכוד שמשותיך.

עוד מתנאי הענוה כתב בחובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ו) שהוא עשות הטוב לבני אדם, ודבר טוב להם, ולדונם לזכות, ושלא יספר בגנותם, ושימחול להם מה שידברו ויספרו בגנותו, ואם אינם ראוים לכך. וממחילת הדבור הרע והגנות, מה שאמר הכתוב (במדבר יב, א) ותדבר מרים ואהרן במשה, ואומר (שם יב, ג) והאיש משה ענו מאד, מפני שמחל להם. ואמר (תהלים ז, ה) אם גמלתי שלמי רע, ואמר (משלי כד, כט) אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו, ואמרו ז"ל (גיטין דף לו ע"ב) הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתן ואינם משיבין עושים מאהבה ושמחים ביסורים עליהם הכתוב אומר (שופטים ה, לא) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, עד כאן לשונו.

והנמשך מזה הוא שלא ימסור דין על חבירו, כדגרסינן בסוף פרק החובל (ב"ק דף צג ע"א) אמר רבי יוחנן המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה, שנאמר (בראשית טז, ה) ותאמר שרי לאברם חמסי עליך, וכתיב (שם כג, ב) ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, והני מילי דאית ליה דיינא בארעא. אמר רבי יצחק אוי לו לצועק יותר מן הנצעק, תניא נמי הכי, אחד הצועק ואחד הנצעק במשמע, אלא שממהרין לצועק יותר מן הנצעק, עד כאן לשונו. ופירש רש"י, אחד הצועק ואחד הנצעק במשמע, וחרה אפי והרגתי אתכם (שמות כב, כג) שנים משמע, אלא שממהרין מן הצועק תחילה, כדאשכחן בשרה, עד כאן לשונו. והטעם לזה שמעתי ממורי ע"ה, כי אין ראוי לעורר דין למעלה, כי המלך ראוי שיהיה לעולם ברצון טוב עם הכל, והמוסר דין מעיר קטגוריא ודין למעלה, והמלך כועס לעשות הדין, וכתיב (משלי טז, יד) חמת מלך מלאכי מות, ולכך נפרעין מן הצועק תחילה, מפני שהוא התעורר הדין שהיה שקט, והוא על דרך (קהלת י, ח) חופר גומץ בו יפול, ומטעם זה היה מר זוטרא אומר בכל לילה קודם שישן שרי ליה למאן דצערן, כדאמרינן במגילה פרק בני העיר (דף כח ע"א) ולא עלתה על מטתי קללת חבירי, כי הא דמר זוטרא כי הוה סליק לפורייה אמר שרי ליה לכל מאן דצערן, עד כאן לשונו,

כדי שלא יהיה הוא סבה לעורר הדין להלקות שום נברא. וזו היא מדת החסידים שהיא לפנים משורת הדין, כי עם היות שלא היה צועק בדבר שאין לו דין למטה, שהיה מותר לו לצעוק, עם כל זה היה מוחל.

וכן ראוי לישמר שלא להקניט את חבירו שלא יבא לידי תקלה, שלפעמים קללת הדיוט מתקיימת, כדגרסינן שם (ב"ק דף צג ע"א) זה לשונם ואמר רבי יצחק לעולם אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, שהרי אבימלך קלל את שרה ונתקיים בזרעה, שנאמר (בראשית כ, טז) הנה הוא לך כסות עינים, אמר לה הואיל וכסית ממני ולא גלית שהוא אישך וגרמת לי הצער הזה, יהיה רצון שיהיו לך בנים כסויי עינים, ונתקיים בזרעה, דכתיב (שם כז, א) ויהי כי זקן יצחק ותכהן עיניו מראות, עד כאן לשונו. ועוד שם, אמר רבי אבהו לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה, והכשירן הכתוב לגבי מזבח, עד כאן לשונו.

עוד מתנאי הענוה, שנינו בפרק החובל (ב"ק פ"ח מ"ז) זה לשונו אף על פי שהוא נותן לו אינו נמחל לו עד שיבקש ממנו, שנאמר (בראשית כ, ז) ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא, ומנין שאם לא מחל שהוא אכזרי, שנאמר (שם, כ, יז) ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך.

ואמרו בגמרא (דף צב ע"א), תנו רבנן כל אלו שאמרו דמי בשתו, אבל דמי צערו אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין נמחל לו עד שיבקש ממנו, שנאמר השב אשת האיש וגו' עד כאן לשונו לענייננו. ופירש רש"י ע"ה, כל אלו שאמרו, סלע מנה מאתים וד' מאות דמי בשת, אבל צער שדואג על בושתו אינו נמחל לו, עד כאן לשונו.

ובתוספתא דהחובל (ט, יא) תניא, החובל בחבירו, אף על פי שלא בקש החובל מן הנחבל, הנחבל צריך שיבקש רחמים עליו, שנאמר (בראשית כ, יז) ויתפלל אברהם אל האלהים. וכן אתה מוצא ברעי איוב, שנאמר (איוב מב, ח) קחו לכם שבעה פרים ושבעה אלים, מה כתיב בתריה (שם מב, י) וה' שב את שבות איוב. רבי יהודה משום ר"ג הרי הוא אומר (דברים יג, יח) ונתן לך רחמים ורחמך והרבך, סימן זה יהא בידך, כל זמן שאתה רחמן הרחמן ירחם עליך, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש (ילקוט תהלים מזמור י סימן תרמ"ח דף צג ע"א) אמר רבי יששכר דכפר מנדו, ומה אם יוסף שמחל לאחיו דכתיב (בראשית מה, ח) לא אתם שלחתם אותי הנה, ראה עד היכן היא מתוקנת, מי שאינו מוחל על אחת כמה וכמה, עד כאן לשונו.

עוד אמרו במדרש (ילקוט שמואל סימן קנא דף כג ע"ב) בענין שמעי, כאשר בא אצל דוד לשאול ממנו שימחול לו, אמר (שמ"ב יט, כא) והנה באתי היום ראשון לכל בית

יוסף, ז"ל רבי שמואל בר נחמני עלה מבבל, שאל לו רבי יונתן מהו דכתיב והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, אמר ליה כשבא שמעי אצל דוד אמר לו מה אחיו של יוסף גמלוהו רעה והוא גמלן טובה, כך אני גמלתיך רעה גמול עמי טובה, עד כאן לשונו.

עוד מתנאי הכניעה כתב בחובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ד), כשיפגע בחכמים בדעת אלהים ותורתו הקרובים אל האלהים, כמו שנאמר (תהלים קמא, ה) יהלמני צדיק חסד ויוכיחני, ואמר (משלי יד, יט) שחו רעים לפני טובים, עד כאן לשונו.

ורבותינו ז"ל אמרו בפרק ערבי פסחים (דף קיג ע"ב), מנין היודע בחבירו שהוא גדול ממנו אפילו דבר אחד שחייב לנהוג בו כבוד, תלמוד לומר (דניאל ו, ד) כל קבל די רוח יתירה ביה, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' תרומה דף קסו ע"א-ע"ב) בפסוק (איוב לב, ב) אליהוא בן ברכאל הבוזי ממשפחת רם, אומר אליהוא כהנא הוה, ומזרעא דיחזקאל נביאה הוה, כתיב הכא בן ברכאל הבוזי, וכתיב התם יחזקאל בן בוזי הכהן, ואמר לקמיה אמאי איקרי הבוזי, על דמבזה גרמיה לגבי מאן דגדול מניה, ועל דא סליק בשמא עלאה, בוזי, דא איקרי אדם שלימא בכלא, מה דלא איקרי בר נש הכא, הדא הוא דכתיב (יחזקאל ב, ו) ואתה בן אדם, ועל דסליק בשמא דא איקרי רם, עילאה על כלא, ועל דא אמר (איוב לב, ו) צעיר אני לימים ואתם ישישים, לימים, מימים מיבעי ליה, מאי לימים, אלא אמר צעיר אני ואזעירנא גרמאי, לימים לגבי בר נש דאית ליה יומין סגיאין, עד כאן לשונו.

ומסוג זה מה שאמרו במשנה בפרק ה דאבות (מ"ז), ז' דברים בגולם וז' בחכם, חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה, ושאר המדות האמורות במשנה יש בהם מדרכי הענוה, כענין על מה שלא שמע אומר לא שמעתי, וכן אינו נכנס לתוך דברי חבירו, ואינו נבהל להשיב, כי צריך לזה כבישת היצר.

עוד מתנאי הענוה כתב בחובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ד), כשישבחוהו במדותיו הטובות חייב להכנע, ויעביר על לבו מה שקדמו לו מן העונות והחטאים אשר הבורא ידעם וכסה עליו והאריך לו כדי שישוב מהם, ואל ישמח בטעות בני אדם בו, אך יאבל, בעבור שהבורא יתברך יודע באמת רוע מעלליו והתעלמותו מפרוע ממנו האלהים וגמול טובתו, ויכנע בלבו כמ"ש (תהלים לח, יט) כי עוני אגיד.

עוד כתב במקום אחר (ש' הכניעה פ"ז) שאם ישבחוהו על טובה יבז למשבחו עליה, ותהיה נקלה בנפשו וקטנה בעיניו מהיותה מקובלת ורצויה אצל הבורא לקטנותה אצל מה שהוא חייב בו מכפלי הטובה ההיא, ויאמר למשבחו, רב אחי, אינה נגד עונותי אלא כניצוץ מן האש בים, ואפילו אם תהיה נחשבת למאומה איך נדע אם היא נצלת

מפגעי ההפסד המשיגים אותה, עד שיקבלנה הבורא מפני ולא ישיבנה עלי וישליכנה בפני, כמו שכתוב (ישעיה א, יב) כי תבואו לראות פני וגו'. כל שכן אם ישבחוהו בשקר, שחייב להרחיק הדבר ההוא מעצמו, ויאמר למספר, די לי אחי בקיצור במה שאני חייב בו לבורא, אל תקבץ עלי עון קצור ועון השבח במה שלא עשיתי, כי אני יודע עונותי ופשעי, כמו שאמר דוד (תהלים נא, ה) כי פשעי אני אדע.

וכן האות על הענוה כאשר ייטב לו האל בטובה גדולה בחכמה יתירה ותבונה רבה או עושר גדול, או גם כן כבוד אצל המלכות והדומה לזה, ממה שנהגו בני אדם להתפאר בהם ולהתגאות בעבורם, ונשאר על ענין השפלות קודם לכן. פי' דבריו, נשאר בשפלות שהיה לו קודם היות לו הגדולה והחכמה. ולא הוסיף אלא ענוה ושפלות לפני האלהים וכבוד וטובה לבני אדם, כמו שאמר אברהם עת ששבחו הבורא 06 ואמר (בראשית יח, יז)מכסה אני מאברהם, ואנכי עפר ואפר (שם יח, כז), ואמר משה (שמות טז, ז) ונחנו מה, ואמר דוד המלך עליו השלום (תהלים כב, ז) ואנכי תולעת ולא איש, אז תבין מצפונו ותזמן כניעתו, עד כאן לשונו.

ובמדרש משלי אמר בפסוק (כז, ב) יהללך זר ולא פיך, נכרי ואל שפתיך.

ובזוהר (פ' תרומה דף קכט ע"א) אמרו שבשעת סיום ישראל קדושה דסדרא, כדין כרוזא נפיק ואמר, עילאין ותתאין אציתו, מאן איהו גס רוחא במלי דאורייתא, מאן איהו דכל מילוי בגין למיגבה במלי דאורייתא, בגין דתנינן דבר נש בעי למהוי שפיל בהאי עלמא במלי דאורייתא, דהא לית גבהו באורייתא אלא בעלמא דאתי, עד כאן לשונו.

ובזוהר (פ' שלח לך דף קנח ע"א) אמרו שרבי חזקיה ורבי ייסא היו הולכים בדרך, ופגעו באדם אחד ושאלו לו מי אתה, ואמר יהודי אני, ושאלו לו אם היה עוסק בתורה, ואמר הא אנא אשתדלנא באורייתא על ידוי דחד ברי, דאנא עיילת ליה לבי רב, ובגיניה רווחנא באורייתא, אמר רבי חזקיה אי על ידא דברך טב הוא, אבל מלה דאנן ביה אנן חמינן דלאתר אחרי בעי לאסתלקא. אמר ההוא בר נש אימא מילך דלזמנין באפרקסותא דעניא תשכח מרגליתא. אחר שדרש להם הפסוק ששאלו לו, אמרו לו תרצה להלוך עמנו, אמר להם אי עבידנא הכי אורייתא תקרי עלי כסיל ולא עוד אלא דאתחייבנא בנפשאי, אמרו לו אמאי, אמר לון דהא שליחא אנא, ושלמה מלכא אמר (משלי כו, ו) מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל. לאחר שהלך פגעו רבי חזקיה ורבי ייסא בבני אדם, ושאלו על אותו האדם מי הוא, אמרו לו רבי חגי הוא, וחברא דבין חברייא הוא וכו', אמר רבי ייסא ודאי דא הוא רבי חגי, דכל יומוי לא בעא לאחזאה גרמיה במאי דידע, ועל דא אמר לן דהא בריה זכה ליה באורייתא, בגין דאמר קרא (שם כו, יב) ראית איש

חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו, ודאי שליחא מהימנא הוא, עד כאן לשונו. ומהמאמר הזה תראה מעלת הראשונים, שאפילו במקום שאין מכירין אותו לא היה מודיע עצמו.
ואמרו רבותינו זכרונם לברכה באגדת שמואל (פי"ד) שמפני שאמר שמואל (שמ"א ט, יח) אנכי הרואה, נענש, זה לשונו אנכי הרואה, אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי, אמר לו הקדוש ברוך הוא שמואל אתה קורא עצמך רואה, אני מראך דבר שאין אתה רואה, אימתי אמר לו, בשעה שאמר לו (שמ"א טז, א) מלא קרנך שמן וגו' ויאמר ה' אל תבט אל מראהו וגו'. ודכוותה והדבר אשר יקשה מכם (דברים א, יז), כמו שהעתקנו בפרק ב.
וכן דוד נענש מפני שאמר (תהלים קיט, נד) זמירות היו לי חוקיך, זה לשונו (סוטה דף לה ע"א) דרש רבא מפני מה נענש דוד בעוזא, דכתיב (שמ"ב ו, ז) ויכהו שם האלהים על השל, מפני שקרא לספר תורה זמירות היו לי חוקיך, אמר ליה הקדוש ברוך הוא דברי תורה שכתוב בהם (משלי כג, ה) התעיף עיניך בו ואיננו, אתה קורא אותם זמירות, הריני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים, דכתיב (במדבר ז, ט) ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקודש עליהם וגו', עד כאן לשונו.
והמשבח עצמו בחכמה הוא כסיל, כדאמרינן (ב"מ דף פה ע"ב) אמר רב חמא מאי דכתיב (משלי יד, לג) בלב נבון תנוח חכמה, זה תלמיד חכם בן תלמיד חכם, ובקרב כסילים תודע, זה תלמיד חכם בן עם הארץ. אמר עולא היינו דאמרי אינשי איסתירא בלגינא קיש קיש קריא, עד כאן לשונו.
ובזוהר (פ' בלק דף קצג ע"ב) על ענין בלעם שהיה משבח עצמו ואמר (במדבר כג, טו) ואנכי אקרה כה, והקשו שם שהרי אמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אבל באומות העולם קם, ואי כל דא הוה בידיה, וכל כך תקיף בחכמתא דישבח גרמיה בחילא תקיף, דכתיב ואנכי אקרה כה, אעקר לכה מהאי, היאך יכילו לקטלא ליה, אלא בספרא דחכמתא דשלמה מלכא הכי אמר, תלת סימנין אינון, סימן לעבירה ירקון, סימן לשטות מלין, סימן דלא ידע כלום, שבוחי. ודא אכרע לשאר, שוטה בכל עבירות, כולא אית ביה. והא כתיב יהללך זר ולא פיך, ואם לאו זר, פיך. לאו הכי, אלא אי לא הוי מאן דאשתמודע לך, אפתח פומך למללא ולאודעא מלי קשוט באורייתא, וכדין פתיחו דפומך ישבחון וינדעון מאן את, דלית מלה בעלמא דישתמודעון ליה לבר נש אלא בזמנא דאפתח פומיה, פומיה יהודע לבני נשא מאן הוא, ההוא רשע דבלעם שבוחי משבח גרמיה בכולא ועם כל דא גניבו דעתא קא גניב ואסתלק במילוי, עד כאן לשונו. ושם פירש שהיה משבח

עצמו (במדבר כד, טז) נאום שומע אמרי אל ויודע דעת עליון, שהשומע דברים אלו נראה שהיה נביא גדול ולא כן, כדפי' שם.

וכיוצא בזה פירשו במדרש (בר"ר טז, ג) זה לשונו רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר, אומרין לפרת למה אין קולך הולך, א"ל איני צריך, מעשי מודיעין אותי, אדם נוטע בי נטיעה והיא עושה לל' יום, זורע בי ירק והיא עומדת לג' ימים. אומרים לחדקל למה קולך הולך, א"ל הלואי נשמיע קולי ונראה. אומרים לאילני מאכל למה אין קולכם הולך, א"ל אין אנו צריכין פירותינו מעידין עלינו. אומרים לאילני סרק למה קולכם הולך, א"ל הלואי נשמיע קולינו ונראה, עד כאן לשונו.

ומכל מקום מותר לאדם להודיע את עצמו במקום שאין מכירין אותו, כדאמרינן בנדרים (דף סב ע"א) רבא רמי כתיב (מל"א יח, יב) ועבדך ירא את ה' מנעוריו, וכתיב (משלי כז, ב) יהללך זר ולא פיך, לא קשיא הא באתרא דידעי ליה הא באתרא דלא ידעי ליה, דאמר רבא שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה, עד כאן לשונו.

וכן אמרו במדרש משלי (כו, ד-ה) אל תען כסיל כאולתו, ומה כתיב אחריו ענה כסיל כאולתו, אמר רב הונא אל תען כסיל במקום שמכירין אותו ואתה, פן תשוה לו גם אתה, שלא יאמרו באו וראו חכם נושא ונותן עם כסיל. אמר רבי יהושע בן לוי, ענה כסיל כאולתו במקום שאין מכירין אותך ואותו, למה, פן יהיה חכם בעיניו, שלא יהיו אומרים אלולי לא היה חשוד בדברים שהוא מדבר עליו לא היה שותק לו. וכן הוא אומר (משלי כו, ח) כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד, אמר רבי אלכסנדרי כל מי שחולק כבוד לכסיל כזורק אבן למרקוליס, עד כאן לשונו.

עוד ממנהגי הכניעה כתב בחובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ד) זה לשונו והשביעי, כשהוא מתעסק במעשה ממעשי העבודה כצדקה ותפלה ומצוה, שלא יתעסק בו ובלבבו ישים גאוה וגובה, אבל יכנע וישפל לפני הבורא בנגלהו ובנסתרו, ואל יחשבהו בנפשו למאומה אצל גודל מה שהוא חייב בו לאלהים מכפלי המעשה ההוא, כמו שכתוב (מיכה ו, ו) במה אקדם ה' וגו' הירצה ה' באלפי אלים וגו', עד כאן לשונו.

ורבותינו ז"ל פירשו במסכת ברכות (דף י ע"ב) ענין דומה לזה, זה לשונם אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו, משה תלה בזכות אחרים שנאמר (שמות לב, יג) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, לפיכך תלו לו בזכות עצמו, שנאמר (תהלים קו, כג) ויאמר להשמידם לולא משה בחירו. חזקיהו תלה בזכות עצמו, שנאמר (מל"ב כ, ג)

זכר נא את אשר התהלכתי לפניך, לפיכך תלו לו בזכות אחרים, שנאמר (שם יט, לד) וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי, עד כאן לשונו.

עוד בסנהדרין (דף צג ע"ב) שנחמיה נענש מפני שאמר (נחמיה ה, יט) זכרה לי אלהי לטובה, זה לשונו מכדי כל מלי דעזרא נחמיה אמרינהו, ונחמיה בן חכליה מאי טעמא לא איקרי ספרא על שמיה, אמר רבי ירמיה בר אבא שהחזיק טובה לעצמו, שאמר זכרה לי אלהי לטובה, דוד נמי אמר (תהלים קו, ד) זכרני ה' ברצון עמך, הוא לא אמר הכי, עד כאן לשונו.

וכתב החסיד ה"ר יוסף יעבץ ע"ה במשנת (אבות פ"ב מי"ג) אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום. כי זה החילוק הוא מה שהיה בין רבי אליעזר ובין רבי עקיבא, שרבי אליעזר אמר כ"ד רננות ולא נענה, ורבי עקיבא אמר אבינו מלכנו ונענה (תענית דף כה ע"ב), כי רבי אליעזר היה לו זכות אבות והיה בוטח בזכותו ובזכותם, ורבי עקיבא לא היה לו זכות אבות כי היה בן גרים ולא מחשיב עצמו לכלום, לכך נענה.

וכן צריך אדם שלא ישאל אלא מאוצר העליון שהוא אוצר מתנת חנם, כמו ששאל משה רבינו עליו השלום, כמו שדרשו רבותינו ז"ל (דב"ר ב, א) על ואתחנן אל ה' (דברים ג, כג).

עוד ממנהגי הנכנע כתב בחובת הלבבות (ש' הכניעה פ"ד) שכאשר ייטיב לו הבורא בעולם הזה עושר ורוב ממון, שיכנע לאל מפני כובד משא חובת ההודאה עליהם, וישפל לפניו מיראתו שלא תהיה לנקמה, כמו שנאמר (קהלת ה, יב) עושר שמור לבעליו לרעתו.

וכן דרשו במדרש הנעלם (פ' חיי שרה דף קכא ע"ב) זה לשונו וכל אינון דהוו רמיזא מדיוקניה דאדם הראשון, ביה לקו ומיתו, דכך אורחוי דקודשא בריך הוא, יהיב עותרא לבר נש, למה, למיזן ענייי ולמעבד פיקודוי, לא עביד האי ואיתגאי ביה, ההוא עותרא ביה ילקי, דכתיב עושר שמור לבעליו לרעתו, יהיב ליה בנין למה למילף להו אורחוי דקודשא בריך הוא ולמיטר פיקודוי, כאמור באברהם (בראשית יח, יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו', לא עביד הכי ומתגאה בהו לקי, דכתיב (איוב יח, יט) לא נין לו ולא נכד בעמו. וכן כהאי גונא כד יהיב קודשא בריך הוא משפירותא טבא עילאה דאדם הראשון בהו, למה, בגין למיטר פיקודוי ולמיעבד רעותיה, לא עבדו כדין, איתגאו ביה, וביה לקו בהאי שפירותא, עד כאן לשונו.

ועוד כאשר יקרא בתורה ובספרי הנביאים ורואה הגמול והעונש, ויודע בנפשו כי קצר בחובת האלהים, יתחייב להכנע ולהשפל לפני הבורא יתברך מיראתו ומענשו, כמו

שנאמר ביאשיהו (מל"ב כב, יא) ויהי כשמוע המלך את דבר ה' ויקרע את בגדיו, ואמר לו הבורא (שם כב, יט) יען רך לבבך ותכנע מפני וגו'.

עוד כתב (ש' הכניעה פ"ו), שיהיה יקר רוח וגבה נפש בענייני העולם הבא, שלא יספיקו לו מהם מה שיזדמן, ולא יאמר די במה שתמצא ידו מהם, אבל ימעט בעיניו מעשהו ויכלתו והשתדלותו בעיניו, ותגבה נפשו אל מה שלמעלה מזה תמיד, כמ"ש ביהושפט (דה"ב יז, ו) ויגבה לבו בדרכי ה', ויתרעם על נפשו בקיצורו בענייני תורתו לפני האלהים ולפני בני אדם, ויבקש מהאלהים עזר ואומץ, ויניח לכבוד הבורא ויעזוב הגדולה והיקר בעת שהוא עושה לאלהים יתברך בין לבדו בין בתוך מקהלות בני אדם, כמו שאמר על אהרן על גדולת מעלתו, והרים את הדשן וגו' (ויקרא ו, ג), וחייבו הבורא להוציאו בכל יום תמיד להשפילו ולהסיר הגבהות מלבו, וכמו זה אמרו בדוד (שמ"ב ו, טז) ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה', ואמר (תהלים קיט, מו) ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש.

עוד כתב (ש' הכניעה פ"ו) שיקום מן הרשעים לכבוד הבורא, ואל תשיאהו מחילתו לבני אדם בייסר עצמו, למחול בדבר האלהים או למי שדבר בנביאיו וחסידיו וסגולתו, ואל ינהג בעושק בני אדם איש את רעהו כמנהגו במחילתו להם בעשקם אותו, אך יציל העשוק ויעזור להצילו מיד העושק, כמו שכתוב (ירמיה כא, יב) דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק, ואמר איוב (איוב כט, יז) ואשברה מתלעות עול וגו', ויורה בני אדם עבודת האל, ויוכיחם ויכלימם ויצום על הטוב ויזהירם על הרע בידו ובלשונו, כמ"ש בפנחס (תהלים קו, ל) ויעמוד פינחס ויפלל ותחשב לו לצדקה לדור ודור עד עולם.

ובזוהר (פ' ויחי דף רלט ע"א) פירש בפסוק (תהלים לז, א) אל תתחר במרעים, זה לשונו מאי אל תתחר, אל תתחבר מבעי ליה, אלא אל תעביד תחרות במרעים, בגין דלא ידעת יסודא דגרמך, ולא תיכול ליה, דילמא הוא אילנא דלא איתעקר לעלמין ותדחי מקמיה. אל תקנא בעושי עולה, דלא תשגח בעובדיהון ולא תיתי לקנאה עלייהו, דכל מאן דחמי עובדיהון ולא קני לקודשא בריך הוא אעבר על תלת לאוין, דכתיב (שמות כ, ג-ה) לא יהיה לך אלהים אחרים על פני לא תעשה לך פסל וכל תמונה לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא, בגין כך בעי ליה לבר נש לאתפרשא מינייהו ולמסטי אורחיה מינייהו, עד כאן לשונו.

עוד כתב (ש' הכניעה שם) שיסתפק לו מסבות המזון מה שיזדמן ומה שימצא, מאשר תהיה נפשו נמבזה ונקלה בעיניו, ולחנוך אותה לעמוד מתאותה הגופנית, ולהפנות לפרוע טובות הבורא על גודל טובותיו ורוב חסדו עליו, כמו שאמר דוד המלך ע"ה

(תהלים קיט, לב) דרך מצותיך ארוץ. ושיהיה לו מעט דברים, וקולו נמוך, ומעט שחוק, ומעט שבועה בשם אפילו על האמת, ולא יעבור על לשונו כזב, ולא ישב בסוד משחקים, ולא ישמח במה ששמחים עמי הארץ מתענוגי העולם, מכניעה ושפלות לא מצד גדולה והתנשא, וכמו שאמר הנביא (ירמיה טו, יז) לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז מפני ידך בדד ישבתי כי זעם מלאתני, עד כאן לשונו.

וכאשר יזכור האדם ענין גלות השכינה אשר בעוונותינו היא גולה, כאומרו (ישעיה נ, א) ובפשעיכם שולחה אמכם, וכצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו (משלי כז, ח), זה הקדוש ברוך הוא דכתיב בו (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה, כדפי' בתיקונים (דף א ע"ב), ועונותינו האריכו קצינו, ראוי שיכנע באמתות ולא יכנס בלבו שמחה על כל הפגם שפגם בעונותיו.

ואמרו בתיקונים (דף קח ע"ב) בענין גלות קודשא בריך הוא ושכינתיה, שבגלות קודשא בריך הוא ושכינתיה מתלבשים בעשר כתרין תתאין, זה לשונו ואלין קליפין אינון מחיצה בין ישראל לאביהם שבשמים, באלין קליפין מתלבשין קודשא בריך הוא ושכינתיה, לקיימא בשכינתיה (תהלים קג, יט) ומלכותו בכל משלה, ולקיימא ביה (שם מז, ח) כי מלך כל הארץ אלהים. אבל לעילא באתריה אתמר (שם ה, ה) לא יגורך רע, אלא קליפין דיליה לעילא אינון לבושין מכמה גוונין שפירן דנהורא, דמנהון אתפשט קודשא בריך הוא כביכול בגלותא ואתלבש באלין אחרנין, בגין לנטרא לישראל דאינון מתלבשין באלין קליפין, ודא איהו (ישעיה סג, ט) בכל צרתם לו צר.

ואמר אחר כך דאלין קליפין גרמין אפרשותא בין קודשא בריך הוא וישראל, ודא איהו רזא (שם נט, ב) כי אם עונותיכם היו מבדילין ביניכם לבין אלהים.

ואמר עוד אחר כך ועשרה לבושין אינון דקדש איתמר בהון ה' בדד ישב מחוץ למחנה מושבו. בההוא קליפה דגרם בר נש לאלבשא שם ה', ביה נטיל נוקמא מניה, ובגין דא (שמות כ, ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, ובגין דא תקינו בהבדלה המבדיל בין קדש לחול ובין אור לחושך, דלא יחבר קליפין דחול, עד כאן לשונו לענייננו.

והרי בפירוש שעונותינו גורמים שיתלבש קודשא בריך הוא ושכינתיה בעשר קליפין, ועל זה נאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים, וכן בדד ישב, ואותה הקליפה שגרמה בעונינו להתלבש קודשא בריך הוא שם היא תפרע ממנו כמבואר במאמר, אם כן איך ישמח בהיותו יודע כמה חטא וכמה מחיצות על מחיצות גרם שיתלבשו קודשא בריך הוא ושכינתיה, וזהו סיבת אריכות הגלות.

ועוד במדרש איכה (הקדמה, י), העבדתני בחטאתיך (ישעיה מג, כד), ראו מה גרמו עונותיכם, להחריב את ביתי ולשרוף את היכלי ולהגלות את בני בין אומות העולם ולישב לי בדד, איכה ישבה בדד, עד כאן לשונו. ועל זה אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין דף צז ע"ב, פדר"א פמ"ב) שאין ישראל נגאלין אלא מתוך תשובה, כדי שישתברו הקליפות.

ולכן ראוי לאדם שידמה לקונו, כמו שאמרו (ברכות דף נח ע"ב, ת"ז דף א ע"ב) דיו לעבד להיות כרבו, וכמו שבגלות אבינו מצטער בצערנו שנאמר (ישעיה סג, ט) בכל צרתם לו צר, ופי' לא צר לא' צר, שהגיע הצרה אפילו לא' העליונה, כדפירש בבהיר וכן בזוהר בפרשת וירא (דף קכ ע"ב), כן ראוי לאדם להצטער.

וכמו שהוא בוכה כדכתיב (ירמיה יג, יז) במסתרים תבכה נפשי מפני גוה, ופי' במסכת חגיגה (דף ה ע"ב) מקום יש לו להקדוש ברוך הוא שבו בוכה, ומסתרים שמו. כן ראוי שיבכה.

וכמו שמיום שחרב בית המקדש אין שחוק לפניו, כדגרסינן בפרק קמא דע"א (דף ג ע"ב), אמר לו רב אחא מגדלאה לרב נחמן בר יצחק, מכי חרוב מקדשא אין שחוק לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר (ישעיה מב, יד) החשתי מעולם. כן אין ראוי שימלא פיו שחוק, כענין ריש לקיש (ברכות דף לא ע"א).

וכן כאשר יחשוב שבעונותיו הפריד קול מדבור, שבגלות היא אומרת נאלמתי דומיה (תהלים לט, ג), כן ראוי שיסבול ויאלם עצמו בשעה שיבזוהו או יכעיסוהו, שהרי הקדוש ברוך הוא סובל נכרים מרקדים בהיכלו בסבתינו, ושמו הגדול מחולל על ידינו, והיאך לא יסבול אדם מחבירו כעס או ביזוי וכיוצא, ובפרט מהנכרי, כדכתיב (איכה ג, ל) יתן למכהו לחי ישבע בחרפה כי לא יזנח לעולם ה' וגו'.

וכמו שבעונותינו גורם שפלות השכינה, כאומרו (ישעיה כו, ה) ישפלנה ישפילה וגו' עד עפר, כדפי' בשער היראה (פ"ט) ובשער התשובה (פ"ז), כן ראוי שיהיה שפל ולא יבחר גבהות המקומות. וכמו שקולה נמוך, כדכתיב (ישעיה כט, ד) ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך, כן ראוי שיהיה קולו נמוך כאבל, והיינו (תהלים לה, יד) כאבל אם קודר שחותי. ולא יתקשט במלבושים נאים אלא בשבת ויום טוב, שאז היא פושטת בגדי חול מהגלות ולובשת בגדי מלכות כדפי' בתיקונים (דף ג ע"ב).

וכן ראוי שלא יתענג בימי החול בתענוגי העולם, אלא יצמצם עצמו בכל האפשר, שבימי החול העולם מלובש בקליפת התחתון שהוא אל אחר, ונמצא מענג לאלהים אחרים. ופירשו ענין זה בזוהר פרשת ויקהל (דף רז ע"ב) גבי היושב בתענית בשבת, אמר שתקנתו שיתענה יום אחד בשבוע תעניתא לתעניתא, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, מאי טעמא,

דא בטיל עינוגא דשבתא יבטל ענוגא דחול, ואי איהו מבטל עינוגא דשבת וקא מתענג בחול, דמי דחשיב לאלהא אחרא יתיר ממה דחשיב לקודשא בריך הוא, רוחא עילאה קדישא דקודשין דשרייא עליה לא עניג ובטיל ליה מניה, רוחא אחרא דחול דשריא לבתר על עלמא חשיב וקא מענגא ליה, כדין מהדרן ומתפרעאן מניה בהאי עלמא ובעלמא דאתי, בגין כך אצטריך תעניתא אחרינא ביומא קדמאה דחול בזמנא דשריא על עלמא ההוא רוחא דחול, עד כאן לשונו.

וכן מטעם גלות שכינה ראוי להצטער במזונותיו ולא להתענג, שהרי היא בגלות אין לה שאר כסות ועונה כנודע (ת"ז דף כב ע"א-ע"ב). וכן ראוי ללכת ממקום למקום להתגרש בגלות השכינה, כמו שהיא גולה ממקום למקום, וכדפי' בריש הקדמת התיקונים (דף א ע"ב).

ובמעלת המצטער בעבור שכינה נאמר (תהלים קמו, ה) אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו, כדפירש בזוהר (פ' ויקהל דף קצח ע"א) זה לשונו שברו על ה' אלהיו, ולא אמר תקותו, ולא בטחונו, אלא שברו, אל תקרי שִׁברו אלא שְׁברו, דניחא להו לצדיקייא לתברא גרמייהו ולתברא תבירו על תבירו, וכלא על ה' אלהיו, כמד"א (תהלים מד, כג) כי עליך הורגנו כל היום, (שם סט, ח) כי עליך נשאתי חרפה, כגוונא דיעקב דכתיב (בראשית מב, א) וירא יעקב כי יש שבר במצרים, דהא תבירו דגלותא חמא, דהוה ליה במצרים ושוי תוקפיה בקודשא בריך הוא, ובנוי דיעקב סבילו תבירו דגלותא ולא אשתנו מגו רזא דמהימנותא דאבהתהון, ושמא דקודשא בריך הוא הוה בגלותא רגילא בפומייהו, ועל דא כתיב (שמות ג, יג) ואמרו לי מה שמו, בגין דהוו ידעין ליה ולא אנשו ליה לעלמין, וסבלו תבירו דגלותא עלי קודשא בריך הוא, ובגין כך זכו לפורקנין ונסין ולאתוון סגיאין, וקדישין עליונין דסבלין תבירו דגופא מאתר לאתר על קודשא בריך הוא על אחת כמה וכמה דזכאין אתון למיעבד לכו נסין ופורקנין ותזכון לחיי עלמא דאתי, עד כאן לשונו.

וכן דוד המלך עליו השלום היה מצטער על השכינה, שאמר (דה"א יז, א) הנה אנכי יושב בבית הארזים וארון ברית ה' תחת יריעות, ואמר (תהלים קלב, ד) אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה'. ועל דרך זה יאמר האדם כשהוא בהשקט בביתו, הנה אני בשלוה ובהשקט ובטח בביתי, ושכינתו יתברך מטולטלת בגלות מצד עונותינו, ואין לה אפילו אוהל יריעות, שהוא אומרו (שה"ש א, ו) אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים, כדפירש ענינו בזוהר (ויקרא פ' תזריע דף מה ע"ב) על גלות השכינה.

ולכן אפילו העשיר ראוי להצטער כמו עני במאכלו ובפיזור בני ביתו, ויתן השאר לצדקה, וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום (דה"א כב, יד) והנה בעניי הכינותי לבית ה' וגו', ופירשו רבותינו ז"ל בירושלמי דפאה (פ"ד ה"ב) בעוניי, בעינוי, שהיה מתענה ומקדיש סעודתו לשמים. וכמוהו נאמר באנשים הרבה במסכת תעניות שהיו נוהגים כן.

ואם איש עני הוא, כל שכן שראוי לקבל יסורין באהבה ולא יקוץ בהם, ולא יבקש תחבולות להתבטל מהתורה ולטרוח בענייני העולם כל היום כדי לברוח מן העוני, כי העוני נתן לו לכפרת עונותיו, ואם יברח מזה לא חסרו לבורא המציאות שיפרע ממנו חובו, ואין ראוי לעבד לברוח מתחת יסורי אדוניו אלא לקבלם בסבר פנים יפות. ומעלת העניים יתירה על העשירים, והעד דוד ושלמה, כי שלמה ראש הלבנה במילואה ודוד בחסרונה, ודוד הוא בסוד (תהלים קיח, כב) אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה, ועולה במעלה נפלאה, וכן לעתיד לא ינתן כוס של ברכה לברך אלא לדוד כדפי' בפסחים (דף קיט ע"ב). ועוד במעלת הצדיקים המתייסרים בעוני ובשאר יסורין, האריכו בפרשת וישב (דף קפא ע"א), והעתקנו לשונו בשער התשובה (פ"ד).

עוד במעלת המשפיל עצמו בעבור השכינה, פירש ברעיא מהימנא (פ' תרומה דף קנח ע"ב) שזוכה לנשמה מקודשא בריך הוא ושכינתיה, זה לשונו אבל מאן דאיהו עני דממית גרמיה בגינה, כגוונא דילך רעיא מהימנא, איהי קרבן יורד תחותך, ואמאי בגין דמאן דאשפיל גרמיה בגין שכינתיה דקודשא בריך הוא, איהו נחית עליה, והאי הוא דאמר הנביא (תהלים קלח, ו) כי רם ה' ושפל יראה וגבוה, ועוד (ישעיה נז, טו) כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו וגו' ואת דכא ושפל רוח, דאף על גב דאנא מרום וקדוש, אשכון בגין ההוא דאתעביד דכא ושפל רוח בגין שכינתי, לסלקא לה משפלות דילה עטרה על רישיה, אנא נחית לדיירא עמיה, ובתר דבעלה דשכינתא נחית על בר נש איהי נחיתת מעל רישיה ויהיבת אתרא דרישא לבעלה ונחיתת לרגלוי דמלכא, ורזא דמלה השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה סו, א), דמיומא דירית בר נש נשמתא כלילא מקודשא בריך הוא ושכינתיה מההיא שעתא איתקרי בְּרֵיה, אמר חד תנא וכי מההוא יומא אתקרי בריה, מנא ליה מהאי קרא דאמר דוד בספר תהלים (תהלים ב, ז) אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך, עד כאן לשונו.

עוד ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רלט ע"א) זכאה איהו מאן דאשתדל בגלותא בתראה למינדע לשכינתא לאוקיר לה בכל פיקודין ולמיסבל בגינה כמה דוחקין, כמה דאתמר אגרא דכלה דוחקא, עד כאן לשונו.

ומי שאינו תומך במעשיו לשכינה עליו נאמר (ישעיה נא, יח) אין מנהל לה מכל בנים ילדה ואין מחזיק בידה מכל בנים גדלה, ובפרט יתן הדין אם יזדמן ביאת המשיח שיבא, כדפירש הרשב"י ע"ה (זוהר פ' שמות דף ז ע"ב) זה לשונו רבי שמעון זקף ידוי ובכה ואמר, ווי מאן דאזדמן בההוא זמנא, וזכאה חולקיה מאן דיזדמן וישתכח בההוא זימנא, ווי מאן דאזדמן, בגין דכד ייתי קודשא בריך הוא לפקדא לאיילתא, יסתכל מאן אינון דקיימין בהדה, בכל אינון דמשתכחי עמה, בכל עובדוי דכל חד וחד, ולא ישתכח זכאי, דכתיב (ישעיה סג, ה) ואביט ואין עוזר, וכמה עקתין על עקתין לישראל. זכאה מאן דיזדמן וישתכח בההוא זימנא, בגין דההוא דאתקיים במהימנותא יזכה לההוא נהירו דחדוה דמלכא, עד כאן לשונו.

הענוה כתב הרמב"ן באגרת ששלח לבנו, וראיתי להעתיקה לתשלום קניית מדת הענוה, זה לשונו שמע בני מוסר אביך ואל תטוש, והתנהג תמיד לדבר בנחת כל דבריך לכל אדם בכל עת, ובזה תנצל מן הכעס שהיא המדה הרעה להחטיא את האדם. וכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה (נדרים דף כב ע"א) כל הכועס כל מיני גיהנם שולטים בו, שנאמר (קהלת יא, י) והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנם, שנאמר (משלי טז, ד) וגם רשע ליום רעה.

וכאשר תנצל מן הכעס, תעלה על לבך מדת הענוה הטובה מכל הטוב, שנאמר (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה'. ובעבור הענוה תעלה על לבך מדת היראה, כי תתן אל לבך תמיד מאין באת ולאן אתה הולך, ושאתה רמה ותולעה בחייך אף כי במותך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, לפני הכבוד, שנאמר (מל"א ח, כז) [הנה] השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, אף כי לבות בני אדם, ואמר (ירמיה כג, כד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'. וכאשר תחשוב את כל אלה תירא מבוראך ותשמר מן החטא. ובמדות האלה תהיה שמח בחלקך המגיעך. וכאשר תתנהג במדות הענוה להתבושש מכל אדם, ותתפחד ממנו, ומן החטא, אז תשרה עליך רוח שכינה וזיו כבודה וחייו וחיי העולם הבא.

ועתה בני דע וראה כי המתגאה לבו על הבריות מורד הוא במלכות שמים, כי מתפאר הוא בלבוש המקום, שנאמר (תהלים צג, א) ה' מלך גאות לבש. ולמה יתגאה לב האדם, אם בעושר, (שמ"א ב, ז) ה' מוריש ומעשיר. ואם בכבוד הלא לאלהים הוא, שנאמר (דה"א כט, יב) והעושר והכבוד מלפניך, ואיך יתפאר בכבוד קונו. ואם יתפאר בחכמה, (איוב יב, כ) מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח. נמצא הכל שוה לפני המקום, כי באפו משפיל הגאים וברצונו יגביה השפלים, על כן השפל עצמך וינשאך המקום.

על כן אפרש איך תתנהג במדת הענוה ללכת בה תמיד, כל דבריך יהיו בנחת, וראשך יהיה כפוף, ועיניך יביטו למטה לארץ ולבך למעלה, ואל תבט בפני אדם בדברך עמו. וכל אדם יהיה גדול ממך בעיניך, אם עשיר וחכם, עליך לכבדו, ואם הוא רש ואתה עשיר ממנו, או שאתה חכם ממנו, חשוב בלבבך כי אתה חייב ממנו והוא זכאי ממך, שאם חוטא הוא שוגג ואתה מזיד.

בכל מעשיך ודבריך ומחשבותיך ובכל עת, תחשוב בלבך כאילו אתה עומד לפני המקום ושכינתו עליך כי כבודו מלא עולם, ודבריך יהיו באימה ויראה כעבד לפני רבו, והתבייש מכל אדם, ואם יקראך איש לא תענהו בקול רם רק בנחת כעומד לפני רבו.

והוי זהיר תמיד בתורה אשר תוכל לקיימה, וכאשר תקום מן הספר חפש באשר למדת אם יש בו דבר שתוכל לקיימו. ופשפש במעשיך בבקר ובערב, ובזה כל ימיך יהיו בתשובה. והסר כל דבר מלבך בעת התפלה, והכן לבך לפני המקום, וחשוב הדבר קודם שתוציאנו מפיך, וכן תעשה כל ימי חייך בכל דבר ודבר, ולא תחטא, ובזה יהיו כל מעשיך ישרים ותפלתך זכה וברה ונקיה ומכוונת ומקובלת לפני המקום, שנאמר (תהלים י, יז) תכין לבם תקשיב אזניך.

תקרא האגרת הזאת פעם אחת בשבוע, לא תפחות, לקיימה וללכת בה תמיד אחרי השם, למען תצליח בכל דרכיך, ותזכה לעולם הבא הצפון לצדיקים, עד כאן לשונו.

וכאשר ישתדל האדם לקיים מדת הענוה כמו שכתב הרמב"ן ע"ה באגרת הזו הנזכרת, ימשך לו ממנה מעלת הצניעות, להיות צנוע באכילתו ובבית הכסא ובדבר אחר ובשאר דרכיו, ויעשה כולם לשם שמים מפני בושתו מהבורא יתברך המשגיח עליו תמיד.

וכתב בענין זה הראב"ד ע"ה בסוף שער הקדושה ענין נאה ראיתי להעתיק דבריו, זה לשונו והראש לכל הגדרים, שישמור האדם עיניו מכל מה שאינו שלו, ואף אם ימעט ראייתו ממה שהוא שלו, ואז יקרא צנוע וביישן, כענין שאמרו (שבת דף נג ע"ב) על אותו האיש שהיתה אשתו גדמת ולא הכיר בה כל ימיו, ואמרו עליו כמה צנוע אדם זה שלא הכיר באשתו.

ואם ישמור את עיניו נמצא שלבו שמור, ומתוך שלבו ועיניו שמורים נמצא כולו שמור, כי על ידי ג' חושים שבאדם העון נגמר, והם הראות והמחשבה והמישוש, ואם יש בו החוש הרביעי, גם הוא משמש את המשוש והוא חוש השמע, ואינו קרוב לחוש המחשבה כמו חוש הראות, כי הוא מביא מיד לחוש הלב, וחוש הלב מביא אל המשוש, ועל זה הזהיר הכתוב (במדבר טו, לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, ואמרו בהגדה

(ירושלמי ברכות פ"א ה"ה) עינא ולבא תרי סרסורי דחטאה נינהו, וכן אמר החכם (משלי כג, כו) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה, הב לי לבך ועיניך ואנא ידענא דאת דילי.

וראשון לכל ראשית כלם, שידע האדם את יוצרו ויכיר את בוראו, ויתן אל לבו למי יעבוד, וממי ייראּ, ומצות מי יעשה, ומי הזהירו, כמו שאמר דוד לשלמה (דה"א כח, ט) בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלבב שלם, ואם הוא נעלם מעיני כל חי אך נמצא הוא בלבבות ונגלה במחשבות, וידע כל נוצר שאינו נפרד מן היוצר ואינו מחובר לו, כי כל מחובר מוגבל וכל מוגבל מחודש, והבורא יתברך אין בו אחת מן המדות האלה, כי הוא קדמון לכל ולא מוגבל ולא מחודש, אף כי הבורא ברא את הנברא יש מאין ואם הוא יש, מרצונו ומחפצו לעשות מצותיו ולקבל שכרו אם טוב ואם רע, כי אין יישותו חוצבת ולא מופרדת ולא מוגבלת ולא ממעטת, כי הוא כאין נגדו בראשיתו ובהדמותו, והבורא יתברך הוא מקום עולמו ואין עולמו מקומו, ותבנית הדבר כאשר העולם מלא מן האויר והכל נכנסין בתוך האויר ונרגשין ממנו ואינו נראה להם. ואם דימה הכתוב האדם ביד הבורא כחומר ביד היוצר, להשמיע את האוזן מה שהיא יכולה, אך רחוק המשל מן המליצה כרחוק מזרח ממערב, כי היוצר העושה מלאכת החומר אף על פי שהוא עושה את הכלי וקודם למלאכת הכלי, הרי החומר שממנו נעשה הכלי קדם לאומן, ועל כן מעשה יד האומן חוצבין לפניו ומפרידין בינותיו וממעטין ראות עיניו לדוחק עליו, אך הבורא יתברך לא הקדימו דבר, יש מאין ברא את הכל, ועל כן אין לפניו לא חוצץ ולא מפריד.

וכל זה יתן החי אל לבו, כי הוא רואה את בוראו, מה שאין עיניו רואות, ואם יחטאו הרגלים ושאר איברי הגוף בלא כוונת הלב, הנה הם שוגגין בעבירה, כסומא שאינו רואה ואוכל מה שיבא לידו בחזקת היתר, או שירוק כנגד בני אדם מבלי ידיעה, כי לא היה יודע שהיה אדם כנגדו ואין ראוי להענישו, אך מי שהוא רואה מה שהוא תופס בידו, ואם הוא תופס דבר האסור ואוכל אותו, ואם יעמוד אדם כנגדו וירוק בפניו, הלא נענש עליו עונש גדול. כן חטאת הלב והמחשבה, כשהם רואים את בוראם בכח כוונתם ושכלם, ואם יחטאו כנגדו ולא יבושו ממנו ולא יכלמו מפני כבוד בוראם העומד כנגדם ויעיזו פניהם לפני יוצרם, כמה גדול עונשם, כאדם העובר על מצות המלך בפניו, שהעונש שלו מרובה ונכפל ממי שהוא נסתר ממנו ועובר מצוותו.

ואתה בן אדם שים לבך לכל הדברים האלה וראה את תכונתם, ובאזניך שמע, ועיניך תפקח, וראה תמונת יוצרך העומדת לפניך, וראה כי הוא בשמים ואתה על הארץ ונשמרת מכל דבר רע, עד כאן לשונו. וכדבריו אלה כתב הרוקח בתחלת ספרו בשורש קדושה, וכדי שלא להאריך לא העתקנו לשונו.

וכאשר יזכור המעיין מה שפי' בפרק א משער היראה לענין ליראה את השם הנכבד והנורא הזה (דברים כח, נח), יראה בעין שכלו כי מיראה זו ימשך הצניעות והבושת וענוה וחסידות, וכמו שכתב בזוהר (פ' נשא דף קמה ע"א) כל מי שיש בו יראת שמים זוכה לענוה, וכל מי שיש בו ענוה זוכה לחסידות, וכל מי שיש בו יראת שמים זוכה לכולם, לענוה דכתיב (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', לחסידות דכתיב (תהלים קג, יז) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו. תאנא כל אדם שיש בו חסידות נקרא מלאך ה' צבאות, עד כאן לשונו לענייננו. וכיון שמיראה ימשך לו ענוה וחסידות, בכלל חסידות הצניעות והבושת, שהרי הוא נקרא מלאך ה' צבאות, ואי אפשר קניית מדות אלו אלא על ידי שישים האדם ההשגחה העליונה לפניו תמיד, ויחשוב שאילו אדם עומד עליו ושומר כל תנועותיו הוא ירא מלעשות דבר מגונה מבושתו ממנו, כן ראוי שירא ששם ידו"ד עומד לפניו, כמו שאמר דוד המלך עליו השלום (שם טז, ח) שויתי ה' לנגדי תמיד, והיינו השם הנכבד והנורא הזה.

ופירש רשב"י ע"ה בשיר השירים מהזוהר ענין היות שם ידו"ד נמצא אפילו למטה בעולם הזה, זה לשונו כתיב (שה"ש א, ד) משכני אחריך נרוצה, אתוון דרזא דשמא קדישא הוו גליפין לעילא ותתא, בשעתא דאינון אתוון בלטין וסלקין לגבי אתוון אחרנין, כל אינון משריין קדישין נטלין במטלנון באימתא וכסופא, בגין דלית לעילא כל אינון בני עלמא לית להון כיסופא לית להון חולקא לעלמא דאתי, עד כאן לשונו. הרי בפירוש כי אותיות השם מתחקקות למעלה ולמטה, ירצה בעולם העליון ובעולם התחתון, ועל כן כל העולמות משתעבדים לעשות רצון קונם בראותם אותיות השם הגדול לפניהם, ולכן ימשך מזה שמי שאין לו בושת פנים שאין לו חלק לעולם הבא, כיון שאינו מתבושש לפני המלך שלפניו אין לו חלק בו, כי כפי דבקות האדם נשמתו בה', כן מתקשר בעולם העליון, והעז פנים מתרחק מה' מפני שאינו ירא לחטוא מהמלך שלפניו, וכן אם ידברו כנגדו יעיז פניו להשיב ולא יתבושש מהמלך העליון, כי אין פחד אלהים לנגד עיניו, ולכן אין לו חלק לעולם הבא.

וצריך לקניית מדה זו התמדה, שבכל יום יפנה עצמו מעסקיו לפחות שעה אחת לחשוב בגדולת השם ובנפלאותיו, וישים יראתו לפניו, ובזה ינצל מן החטא, כי מי שחושב בה' דרך עראי אין יראתו קנויה בלבו, כמו שכתב רבינו יונה החסיד בפירוש משלי, והעתיק דבריו הר' יוסף יעבץ ע"ה בפירוש הפרקים, במשנת הסתכל בשלשה דברים (אבות פ"ג מ"א), זה לשונו כתב החסיד ר"י בפירוש משלי (ב, ה) אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא, ב' עניינים בידיעת השם יתברך, ושם להם משל ואמר, אם עברת לפני המלך

פעם אחת ולא זכרת צורתו, אמנם אם תוסיף לראותו תזכור כי היא צורתו, כי הוא המלך אשר ראית. ואיש אחר עבר לפני המלך וזכר צורתו אחרי כן, והיא נמצאת במחשבתו וקבל אותו הכח המדמה אשר בו, הלא זה מכיר ויודע את המלך מן הראשון. על כן מי שקבל נפשו ידיעת רוממות השם יתברך ויראתו על פניו מבלי שיצטרך להכין לבו ולערוך מחשבתו להביאה ברעיוניו ולצייר אותה בנפשו, הוא היודע השם יתברך. ואני אומר כי להיות האדם בטבעו דורך אל החטאים, לא ינצל מן העבירה הבאה לידו אם לא נתעטר במעלה הב' שהיא דעת אלהים, כי כף טבעו תכריעו לחובה. אבל בהיות זכרון השם יתברך לנגד עיניו תמיד, ינצח היקר את הזולל, והנה זאת המדריגה העליונה נקראת בפסוק הזה דעת אלהים, על כן הוזכרה אחרי היראה, כי היא שלימות היראה, עד כאן לשונו.

וכאשר יתמיד האדם בחושבו ששכינה למעלה, יבא לטהר מחשבותיו, ואפשר שלזה כיון התנא באומרו (אבות פ"ב מ"א) דע מה למעלה ממך, עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים, כי שלשה דברים אלו הם כנגד מחשבה ודיבור ומעשה, ולזה הוצרכו שלשתן, ולא יספיק באחרונה שהיא כוללת - וכל מעשיך בספר נכתבים, כי עין רואה היא כנגד ההרהורים, כאומרו (ירמיה כ, יב) רואה כליות ולב, וכן אמר דוד המלך עליו השלום (תהלים סו, יח) און אם ראיתי בלבי, והכוונה על המחשבה. אזן שומעת, כנגד הדבור, אם דבר לשון הרע, או תפלתו וברכותיו ותורתו אם נאמרו בלא יראה, כדפירש בתיקונים (דף קכב ע"א) זה לשונו ומאן די משתמע תמן קליה בין באורייתא בין בצלותא בין בצעקה בלא דחילו, מיד (במדבר יא, א) וישמע ה' ויחר אפו ותבער בם אש ה', עד כאן לשונו, והטעם כדפי' שם כי השמיעה היא דין מצד השמאל. וכל מעשיך בספר נכתבים, הוא כנגד המעשה, ואמר וכל, לרבות אפילו המעשים שאין בהם מצוה ועבירה, כמו שאמר איוב ע"ה (איוב לא, ד) הלא הוא יראה דרכי וכל צעדי יספר.

ובתיקונים (דף קמב ע"ב) פירש במשנה זו, שמלת מ"ה למעלה היא על השכינה העומדת על ראשו של אדם, שהיא נקראת מ"ה כנודע. זה לשונו ואית חובין דאינון בסתר, ולא יכלין לאסהדא בהון מלאכין דאזלין עם נשמתא דאתמר בה (תהלים צא, יא) כי מלאכיו יצוה לך, הא שכינתא אסהידת עלייהו, הדא הוא דכתיב (ירמיה כג, כד) אם יסתר איש במסתרים וגו', בגין דשכינתא על רישיה, דאתמר בה דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין, עד כאן לשונו. והכינויים האלו הנזכרים עין ואזן וספר, לא יתרחקו היותם בה, כדפי' ברעיא מהימנא (פ' פנחס דף רנו בסופו) זה לשונו איהי אתקראת עין מסטרא דימינא (תהלים לג, יח) הנה עין ה' אל יראיו, ואתקריאת אוזן

מסטרא דשמאלא (דניאל ט, יח) הטה אלהי אזנך ושמע, עד כאן לשונו. ולכינוי ספר אין צריך ראיות, כי הוא מוסכם בפרשת ויקהל (דף ר ע"א) ובתיקונים.
וכאשר יתמיד האדם בחושבו ששכינה למעלה מראשו, ובפרט מי שידע מה ענין שכינה, וכבר פי' מקצת הענין בשער היראה, לא יתרחק ממנו קניית הענוה בתנאים שפירש הרמב"ן ע"ה.
ובזה נכלל הפרק:

פרק ז

אחר שביארנו בפרקים הקודמים דרכי הענוה, צריך לבאר בפרק זה כמה מדות יש בבעלי הגאוה, שכלם שנואות לפני המקום, כדי שיתרחק האדם מהם וישתלם במדת הענוה כראוי.
המדה הראשונה שיטעה היצר לאדם הוא שיהא מתקן בגדיו ומסלסל בשערו וכיוצא, ומראה שאין בזה עבירה, ולא ידע שמזה ימשכהו אל מדת הגאוה, שאם יבזוהו יאמר בלבו לאדם נכבד כמוני מבזים. ובבראשית רבה (פרשה כב, ו) אמרו ז"ל אמר רבי אמי אין יצר הרע מהלך לצדדים אלא באמצע פלטייא, ובשעה שהוא רואה אדם ממשמש בעיניו מסלסל בשערו מתלה בעקבו אומר הדין דידי הוא, מאי טעמא (משלי כו, יב) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו. אמר רבי אבין כל מי שמפנק את יצרו בנערותו סופו להיות מנון עליו בזקנותו, מאי טעמא (שם כט, כא) מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון, עד כאן לשונו.
וכן פירשו בזוהר (פ' וישב דף קצ ע"ב) שתחלת תפיסת היצר לאדם הוא בתיקון מלבושיו, זה לשונו (בראשית לט, יב) ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי, ותתפשהו בבגדו, בגין דכד שליט יצר הרע עליה דבר נש אתקין ליה וקשיט ליה לבושוי, מסלסל בשעריה, הדא הוא דכתיב ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי, אתדבק עמי. מאן דאיהו זכאה אתתקף לקבליה ואגח ביה קרבא, מה כתיב ויעזוב בגדו בידה וינס ויצא החוצה, ישבוק ליה ויתתקף לקבליה ויערוק מניה בגין לאישתזבא מניה ולא ישלוט עליו, עד כאן לשונו.
עוד שם (זוהר פ' וישלח דף קסו ע"א-ע"ב) זה לשונו רבי שמעון פתח (משלי יב, ט) טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר לחם, האי קרא על יצר הרע אתמר, בגין דאיהו מקטרגא תדיר לגבי בני נשא, ויצר הרע איהו ארים לביה ורעותיה דבר נש בגאותא, ואזיל אבתריה, מסלסל בשעריה ובריישיה, עד דאיהו אתגאי עליה ומשיך ליה לגיהנם. אבל טוב נקלה, ההוא דלא אזיל אבתריה דיצר הרע ולא איתגאי כלל, ומאיך רוחיה ולביה ורעותיה לגבי

קודשא בריך הוא, וכדין ההוא יצר הרע מתהפך לעבד לו, דלא יכיל לשלטאה עלוי, וההוא בר נש שליט עלוי כמד"א (בראשית ד, ז) ואתה תמשול בו. ממתכבד, כמא דאמרן דאיהו אוקיר גרמיה מסלסל בשעריה אתגאי ברוחיה, ואיהו חסר לחם, חסר מהימנותא, כמד"א (ויקרא כא, כב) לחם אלהיו וגו', לחם אלהיהם הם מקריבים וגו' (שם כא, ו), עד כאן לשונו.

עוד ממדות הגאוה העתיק בספר בית מדות בסוף מעלת דרך ארץ, ונעתיק כל לשונו מפני היות בהם גם כן מדות ממדות הענוה, זה לשונו חמש עשרה דברים נאמרו בתלמיד חכם, נאה בביתו, חסיד בשבתו, ערום בדעת, פקח במעשיו, ומכיר את מקומו, ושמח בחלקו, ואינו מחזיק טובה לעצמו, מרבה להשיב, שואל ומשיב, שומע ומשיב על כל פרק דבר, הולך אצל תלמידי חכמים, ולומד על מנת לעשות.

תלמיד חכם צריך שיהיה צנוע באכילה ובשתיה, לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד, ולא יקנח את הקערה, ולא ילקלק באצבעותיו, ולא יגהק בפני חבירו, ויהיה צנוע ברחיצה ובסיכה ובעטיפתו ובהליכתו ובקולו ובמעשיו הטובים.

וכל מי שהוא יכול ללמוד תורה ואינו לומדה, עליו הכתוב אומר (ירמיה ב, ה) כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי וילכו אחרי ההבל ויהבלו.

הרוחץ מנעליו ויוצא לשוק הרי זה מגסי הרוח, סנטרו לצדדיו, וכובעו מאחריו, ירכתו על חברתה, ורצועות תפליו בידו ומחזירן כשהוא הולך בשוק, הרי זה מגסי הרוח. וכל גסי הרוח נדמין לע"א, שנאמר (דברים ז, כו) ולא תביא תועבה אל ביתיך, ולהלן הוא אומר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, נאמר כאן תועבה ולהלן תועבה, מה תועבה האמור כאן ע"א אף תועבה האמור להלן ע"א. נאמר להלן (דברים יג, יד) יצאו אנשים בני בליעל, ונאמר להלן (שמ"ב כג, ו) ובליעל כקוץ מונד כולהם, אלא ההולך בדרכיו ברוך, שנאמר (תהלים קג, כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו, עד כאן לשונו.

עוד לתשלום קניית מדת הענוה צריך להתרחק מקנאה ותאוה וכבוד, שהם מוציאין את האדם מן העולם הזה והעולם הבא (פ"ד מכ"א), והאריך החסיד ה"ר יוסף יעבץ ע"ה בזה, ובפרט הקנאה היא ענף מהכעס.

וכתוב בספר בית מדות הנמצא אצלינו בכתיבת יד, כמה דברים בגנות מדת הקנאה (שער הקנאה), ראיתי להעתיק דבריו מפני שנוגעים למעשה, זה לשונו מדת הקנאה היא ענף מן הכעס, ואין אדם נמלט ממנו, כי אנחנו רואים אשר כל בני אדם נמשכים איש אחרי רעהו, כי כאשר רואה אדם שחבירו קנה עניינים מענייני העולם, הן ממיני מאכלים, הן מבגדיו, הן בונה בית או מאסף הון, אז הוא טורח להשיג כזה, כי הוא

מחשב חברי יש לו זה גם אני יהיה לי כך, ודבר זה רמז שלמה המלך ע"ה באמרו (קהלת ד, ד) ראיתי אני כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו.

ומי שהמדה הזאת מתגברת עליו הוא מגונה, כי הקנאה הזאת תביאהו לידי חימוד, כי כשאדם אינו נותן אל לבו ומקנא על מה שיש בידו אז הוא חומד, והתורה אמרה (שמות כ, יד) לא תחמוד. וכשהוא חומד אז הוא גוזל, דכתיב (מיכה ב, ב) וחמדו שדות וגזלו. ואדם אשר החמדה מתגברת בו הוא קרוב לעבור עשרת הדברות, כי מעשה היה באיש אחד והיה לו שכן רשע, והיה כותל מפסיק ביניהם, והיה הרשע חומד את אשתו וקצת מחפציו, יום אחד ערב שבת שמע שהיה האיש אומר לאשתו אני רוצה היום לצאת בסחורה, וכן עשה, מה עשה אותו רשע, הלך בליל שבת ושבר הכותל שהיה מפסיק ביניהם, ועבר על זכור את יום השבת לקדשו, והלך ואנס את האשה שהיה חומד ושכב עמה ועבר על לא תנאף, ואחר כך התחיל לגזול את הממון צעקה האשה ועמד עליה והרגה, ועבר על לא תרצח, וכשגנב וגזל מה שחמד הרי עבר על לא תגנוב ולא תחמוד. למחר בא אביו ואמו והוכיחו אותו, עמד והכם ועבר על כבד את אביך ואת אמך, ואחר כך הובא לפני בית דין והעיד עם חבירו הבליעל שאותם חפצים שלקח הם משכון שלו והיו ממושכנין לו מיד בעל האשה ועבר על לא תשא, סוף נתגלה הדבר ונתפרסם הדבר ונודע רעתו ומחמת בושה הלך לתרבות רעה וכפר באלהים חיים ועבר על אנכי, ולבסוף היה אדוק בע"א ועבר על לא יהיה לך ולא תשתחוה להם ולא תעבדם, וכל זה גרם חלק החמדה, נמצא שהחומד קרוב לעבור את כל התורה כלה.

אך יש דרך אחר קרוב להבחין איך הקנאה והחמדה מקלקלת האדם, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כג, יז) אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום. כשאדם מקנא בחטאים וראה עשרם והצלחתם, וראה צדיקים מזולזלים ומיוסרים ביסורין, מתוך כך תגעל נפשם במשפטי אלהים ובחוקיו, וימאסו לומדי תורה ומקיימיה, כענין שנאמר במלאכי (ג, יג-טו) חזקו עלי דבריכם וגו' אמרתם שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני ה' צבאות ועתה אנחנו מאשרים זדים גם נבנו עושי רשעה גם בחנו אלהים וימלטו. וזה הדבר מביא הוללות בדעת בני אדם ויסב לבם אחורנית, בראותם רשע וטוב לו צדיק ורע לו, ומתוך כך הולכים בשרירות לבם ואומרים כך וכך עשה פלוני והוא עשיר ומצליח, וכן נעשה גם אנחנו, ומה שיקרה לו גם יקרה לנו, וכל זה בא מחמת קנאה שמתקנא ברשעים וחומדים עושרם ושלוותם, ולפיכך פורקים מעליהם עול מצות.

אבל הצדיקים אינם מתקנאים ברשעים ואינם חומדים לא ממונם ולא שלוותם, כי יחשבו שעושרם שמור לרעתם, ושלוותם להאבידם מרוב טוב הצפון לצדיקים, ויחשוב שעוניים ודוחקם של הצדיקים כדי לצורפם וללבנם ולהגדיל מעלתם לעולם הבא, ואין ספק שמי שחושב כך לא יחמוד ולא יקנא, אלא ישמח בראותו שלוות רשעים, ואומר אם למכעיסיו כך על אחת כמה וכמה לעושים רצונו שיתן ויחזור ויתן.

הקנאה באה מגריעות הנפש, אם הוא מקנא ביופיו של אדם או בגבורתו או בעושרו הרי אינו חפץ במה שגזר עליו השם יתברך, וזה דומה לעבד אשר יש לו תלונה על מעשה אדונו ואינו מתרצה בענייניו ואין זה עבד נאמן, כל שכן שאין להתרעם על הבורא יתברך אשר כל מעשיו ישרים ונבונים שאין להרהר אחריו.

ומי שהוא מקנא יבא למחלוקת, כמו שתמצא בקרח שקנא בכבוד אליצפן בן עוזיאל, ומתוך כך נאבד הוא ויונקי שדים וסיעתם מן העולם.

הקנאה לבני אדם כחולי לגוף, והיא מביאה לידי שחפת, אמר החכם לבנו השמר מן הקנאה כי היא נכרת בך שפניך משתנים מרוע לבך, ואותו האיש שאתה מקנא הוא שמח בצרת לבך, ולמה אתה תשמח שונאיך וינקם וישמח בך.

המקנא חומס נפשו, כי הוא מתאבל תמיד ושכלו מתחסר מרוב קנאה הטמונה בו, ואין לבו פנוי ללמוד ולהתפלל בכוונה ולעשות מעשים טובים, וכל אדם מוצא טעם מתוק חוץ מהמקנא, כי אינו טועם טעם מתוק במאכלו עד שתשוב הטובה מחבירו.

ולכל שנאה יש תקוה, שאם ישנא חבירו שגזל אותו, כשיחזור לו הגזילה אז יסיר השנאה מלבו, וכן כל שנאה התלויה בדבר אחרי שיתקן לך אותו דבר אז תבטל השנאה מלבו, חוץ ממי ששונא חבירו מחמת קנאה. ואמר החכם, אל תקנא בחבירך על אשר יש לו, כי הוא ינעם ואתה תשבע דאגה ויגון וצער וצוקה וצרה. ואמר החכם החומד והמקנא לא נבראו אלא לכעס.

חכמי ישראל מתפללין לא תהיה קנאתנו על אחרים ולא קנאת אחרים עלינו (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ב). ולמה היו מתפללין על אחרים במדה הזאת יותר משאר המדות. אלא כך הענין, כמה בני אדם גורמים שאחרים מקנאים בהם כשהם לובשים בגדים נאים שיקנאו בהם, ולכך היו מתפללים כי שמא הם גורמים הקנאה כך לאחרים, והתורה אומרת (ויקרא יט, יד) ולפני עור לא תתן מכשול, לכן מדה טובה לאדם שלא ילבש בגדים טובים ומשובחים יותר מדאי לא הוא ולא אשתו ולא בני ביתו, וכן לענין המאכלים ושאר ענינים, כדי שלא יקנאו בו אחרים, גם כל מי שהשפיע לו הקדוש ברוך הוא עושר ונכסים יהיה ווותרן לעשירים ולעניים ויתנהג עמם בנחת ויעשה עמם חסד, וכבר הארכנו בדבר

במה יהיה נאהב לכל אדם, אז לא יקנאוהו ולא יחמדו משלו, אך ראוי לאדם שיעלה על מעלות הטובות אשר הם תפארת לו, ויקנאוהו אחרים ויחמדו לעשותו כמוהו.

ומי שנזהר שלא יקנא אין גופו כלה ואין התולעת שולטת בו, כדכתיב (משלי יד, ל) ורקב עצמות קנאה, פירוש מי שיש לו קנאה עצמותיו מתרקבות. וכן ירחק האדם מן הקנאה והחמדה, ולא יחמוד שום דבר ממה שהוא ביד אחרים, ואל יאמר אחמוד בענייני חבירי ואתן לו מעות עבור אותו ענין, אם דעתו למכור ואז אסור לזה להפציר בו, כי הוא מתבייש להשיב פניו ריקם, אם כן הוי אונס. וכל שכן אם זה שחומד הוא נכבד, שאם ישאל איזה שאלה, מאור פניו לא יפילון, שאסור לו לשאול מה שבידו, או ליקח להראות שהוא חפץ בו, ולא יתבע אותו דבר אם אינו יודע שיתן לו חבירו אותו ענין בנפש חפצה.

משלו משל מן החומד והקנאי, הלכו יחדיו בדרך, פגע בהם מלך, אמר להם המלך אחד מכם ישאל ממני דבר וינתן לו ולחבירו כפלים, והחומד היה מתאוה לשני חלקים, והקנאי לא רצה לשאול שהיה מתקנא אם ינתן לחבירו כפלים, לסוף דחק החומד את הקנאי לשאול תחלה, אז שאל הקנאי שינקרו לו עין אחת ולחבירו שנים.

ראה כמה רעות תלויין בקנאה, כי נחש הקדמוני נתקנא באדם וגרם מיתה לעולם, ועליו נאמר קללה (בראשית ג, יד) על גחונך תלך ועפר תאכל. ראה מה אירע לקין, ולקרח, ולבלעם, ולאחיתופל, ולגיחזי, ולאדוניה, ולאבשלום, ולעוזיה, שהיו נותנים עיניהם במה שאינו ראוי להם, ולא דיין שלא נתנו להם מה שבקשו, אלא אף מה שהיה בידם ניטל מהם. מכל אלו ילמוד האדם ויזהר מן הקנאה ומן החמדה, ויחשוב אפילו מה שבידו כבר אינו שלו, כי מחר בא ואיננו ומה יועיל לו שאינו שלו, ועל זה נאמר (משלי כז, א) כי לא תדע מה ילד יום.

שכר גדול יש לו לאדם הנזהר מן הקנאה ומן החמדה, כי רוב העבירות אם אדם עבר עליהם ומתבייש, יניח מהם בשביל הבשת, נמצא שהשכר על זה בא מחמת שמונע עצמו מן הקנאה והחמדה. כי הנמנע מן הגזל ומן הגניבה, הוא מתייירא שמא יתוודע ויתגלה ויתפסוהו ויתבייש ויפסיד הרבה.

אבל הקנאה והחמדה הם טמונים בלב, ונעלמים מעיני בני אדם, שאין כל אדם יכול להבין בו אם הוא חומד או קנאי, בשביל שהדבר הזה מסור ללב, ואם הוא מונע מהם עליו הכתוב אומר (ויקרא יט, יד) ויראת מאלהיך.

ואף על פי שהקנאה היא רעה מאד, יש מקום שהיא טובה מאד, והיא ממידת העליונים, כשישים קנאתו על יראת השם, כמו שנאמר (שם כג, יז) אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום, ועל זה אמרו חכמים (ב"ב דף כא ע"א) קנאת סופרים תרבה חכמה,

אם יראה אדם שלומד יתפוש קנאה בלבו ויאמר זה לומד כל היום גם אני אעשה כך, וכן בשאר כל המצוות ומדות טובות יקנא כל אחד בחבירו ויתפוש מעשה חביריו הטובים. ואם יראה רשע שיש בו מדות שנים או שלשה שהם טובות, בזה יקנאוהו ויעשם גם הוא. **אבל** המקנא בחבירו שהוא עוסק בתורה ובמצות ובמעשים טובים, ואינו מקנא בו במה שיחשוב זה עושה טובות גם אני אעשה כן, אלא יחשוב בלבו ויקנא בו בשביל שיש בו מעלות יותר ממנו, ומחשב תחבולות כדי לבטלו ולבלבלו מתורתו וממעשיו הטובים, הרי זאת הקנאה היא רעה חולה, חוטא ומחטיא אחרים, והוא שותפו של ירבעם בן נבט. **ולעולם** יכבד אדם יראי שמים ולומדי תורה ומקיימי מצות, ויתן להם יד, ויסייע להם בגופו ובממונו ובכל יכלתו, ואז יקנאו בו אחרים ויחשבו גם אנחנו נעשה כן, ויכבדו ויעזרו גם לנו, ומתוך שלא לשמה בא לשמה.

ואלמלא הקנאה אין העולם עומד, כי אז אין אדם נוטע כרם ואין אדם נושא אשה ואין אדם בונה בית, כי על כן העניינים האלו באין מחמת מקנא איש בחבירו. הבונה בית, יתן אל לבו לעשות כן, וכן לענין אשה כל אחד יתקנא בחבירו.

וכיון שהעולם תלוי בקנאה ישים כל הקנאות לשם שמים, אם יבנה בית יבנה בתוכו חדר ללמוד בו תורה, ויהיה ביתו בית ועד לחכמים, ולהכניס בו אורחים, ולעשות חסדים לבני אדם, כי אלולא שקנא אברהם לא היה קונה שמים וארץ, ואימתי היה מקנא, כששאל למלכי צדק כיצד יצאת מן התיבה, אמר לו בצדקה שהיינו עושים שם, אמר לו וכי מה היה לכם בתיבה לעשות בהם צדקה, וכי היו שם עניים, והלא לא היו שם כי אם נח ובניו, ועם מי עשיתם צדקה, אמר ליה עם הבהמות וחיות ועם העופות, כי לא היינו ישנים אלא היינו נותנים לפניהם מאכלם, באותה שעה אמר לו אברהם אלולא שעשית צדקה עם הבהמות חיות ועופות לא הייתם יוצאים מן התיבה, ואני אם אעשה צדקה עם בני אדם הנברא בצלם אלהים על אחת כמה וכמה, באותה שעה ויטע אש"ל בבאר שבע *אכילה *שתיה *לויה. ועל זה ירבה אדם קנאה.

וגם יקנא אדם בחטאים וברשעים להלחם נגדם ולהוכיחם, כאשר אמרו רבותינו (סנהדרין דף פא ע"ב) הבועל ארמית קנאים פוגעים בו. משה קנא במצרי שנאמר (שמות ב, יב) ויך את המצרי. ומצינו גם אליהו (מל"א יט, י) קנא קנאתי לה' אלהי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל, וכן נאמר בפנחס (במדבר כה, יא) בקנאו את קנאתי בתוכם, והשם נתן לו גמולו על זה, כמו שנאמר לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום, עד כאן לשונו.

עוד לתשלום מדת הענוה צריך שיתנהג האדם בתנאים שנוהגים בהם תלמידי חכמים, כמו שכתב הרמב"ם עליו השלום פרק ה' מהלכות דעות.

ובתנאי תלמיד חכם פירשו במסכת ברכות (דף מג ע"ב) זה לשונם תנו רבנן ששה דברים גנאי לתלמיד חכם, אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואל יצא יחידי בלילה, ואל יצא במנעלים מטולאים, ואל יספר עם אשה בשוק, ואל יסב בחבורה של עמי הארץ, ואל יכנס באחרונה לבית המדרש. ויש אומרים אל יפסיע פסיעה גסה ואל יהלך בקומה זקופה, עד כאן לשונם. ולכל אחד מאלו פירשו שם טעם בגמרא, ולא נעתיק כל לשונו כדי שלא להאריך.

והנוגע יותר לענין הגאוה הוא אל ילך בקומה זקופה, ופירשו שם דאמר ר"י המהלך בקומה זקופה אפילו ארבע אמות כאילו דוחק רגלי השכינה, דכתיב (ישעיה ו, ג) מלא כל הארץ כבודו, עד כאן לשונו. והטעם מפני שמתגאה ומראה שאין לו אדון ששולט עליו, כי דרך העבד להיות הולך בענוה וכבדות ראש לפני אדונו. ושאר כל דבריו במלבושו ובדבורו יתנהג בתנאי שפירש שם הרמב"ם ע"ה, ובודאי שישתלם במדת הענוה בכלליה ופרטיה.

וכאשר ישתדל האדם במדת הענוה בכל פרטיה הכתובים בשער הזה, ימצא שבכלל קניית מדת הענוה קניית כל המדות הטובות, ובכלל מדת הגאוה כלל כל המדות המגונות, והוא כענין אין למעלה מענ"ג ואין למטה מנג"ע (ע' ספר יצירה פ"ב מ"ז), וכבר פירו' כי המתגאה לוקה בנגעים, שאחד מהדברים שהנגעים באים הוא על גסות הרוח, וכתיב (ויקרא יד, נו) ולשאת ולספחת, נמצא שמי שאין לו ענוה חסר מהמדות הטובות. וכן פי' בברייתא דמסכת כלה (פ"ג) ז"ל הוי כאסקופה התחתונה מן הבית, הבית הזו אם אין לה אסקופה היא נראית כחסרה כחרבה, אף אתה צריך למהוי לך ענוה ואפילו אתה מושלם בכל המדות, אם אין בך ענוה אתה חסר, דהכי אמרו בני נשא מה גברא רבא פלניא אלולא גאוה, וללמדך כן, אלא כי ירא אלהים יצא את כלם. רבא אמר כשם שהאסקופה מכוונת הדלתות לנעול ולפתוח, כך הענוה סייג לחכמה, עד כאן לשונו.

ובמעלת הענוה מעלות רבות, מלבד המעלות שביארנו בפרק ג, עוד אמרו ז"ל בסוטה (דף ה ע"ב) אמר רבי יהושע בן לוי כמה גדולים נמוכי רוח, שבזמן שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו מקריב מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כלם, ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת, שנאמר (תהלים נא, יט) לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. ואמר רבי יהושע בן לוי כל

השם אורחותיו בעולם הזה זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם נ, כג) ושם דרך אראנו בישע אלהים, אל תקרי ושם אלא ושם.

וגם בעולם הבא מעלתו גדולה, כמו שדרשו במגילה (דף טו ע"ב) על פסוק (ישעיה כח, ה) ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי, אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא עתיד הקדוש ברוך הוא להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק וכו', ואמרו יכול לכל, תלמוד לומר לשאר עמו, למי שמשים עצמו כשירים.

ועוד כדי שתכיר כמה מעלות בענוה, ראיתי להעתיק דברי מנורת המאור של רבי ישראל ז"ל שהאריך במעלותיה, זה לשונו גדולה ענוה שבה נשתבח אברהם אבינו עליו השלום, מפני שהיו הגדולים של בני דורו מנשאים אותו, והיו קורין אותו אדוני, שנאמר (בראשית כג, ו) שמענו אדוני, והוא עליו השלום היה משפיל עצמו עמהם והיה נכנע לפניהם והנהיג עצמו עמהם במדת הענוה והצניעות, ואפילו עם הפחותים, שנאמר (שם כג, יב) וישתחו אברהם וגו'. ואף על פי שהיה נביא, ונשיא, גבור, ועשיר, היה צנוע ועניו ולא היה מחשיב עצמו לכלום, ואמר (שם יח, כז) ואנכי עפר ואפר. נביא, דכתיב (שם כ, ז) השב אשת האיש כי נביא הוא. נשיא, דכתיב (שם כג, ז) נשיא אלהים אתה בתוכנו. וגבור, דכתיב (שם יד, טו) ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם. עשיר, דכתיב (שם יג, ב) ואברם כבד מאד במקנה וגו'.

גדולה ענוה שבה נשתבח יצחק אבינו עליו השלום, שהרי אבימלך גרש אותו ממלכותו והיה מצליח בכל מעשיו ובכל דרכיו, שנאמר (שם כו, יב) ויזרע יצחק וגו', ומרוב עשרו קנאו בו פלשתים, שנאמר (שם כו, יד) ויהי לו מקנה צאן וגו' ויקנאו אותו פלשתים וגו', וכשבא אליו אבימלך לא שלם לו כמעשיו, ומרוב ענותנותו קבלו בסבר פנים יפות והאכילו והשקהו לו ולאנשיו, שנאמר (שם כו, ל) ויעש להם משתה וגו' וישלחם יצחק וגו'. וזו היא ממדת הענוה והחסידות שלא לשלם לעושה הרע כרעתו, ולשלם לו טובה תחת רעה.

גדולה ענוה שבה נשתבח יעקב אבינו עליו השלום, ומפני ענותנותו היה נוהג כבוד בעשו אחיו מפני שיצא לאויר העולם כמו רגע אחת קודם ממנו, והיה שלוחו אומר לו (שם לב, ד) כה אמר עבדך יעקב, ולא שהיה ירא ממנו שמא יהרוג או יהרג. רבי כי הוה כתיב לאנטונינוס נאם עבדך יהודה, אמר לא טוב אני מאבותי (בר"ר עה, ה).

גדולה ענוה שבה נשתבח משה רבינו עליו השלום, שנאמר (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד, מה תלמוד לומר מכל האדם, אלא ענו ואינו מתגאה במדה מן המדות שבני אדם רגילין להתגאות בהם, כגון מלכות ונבואה וחכמה, ואף על פי שהיו בו כל מדות

טובות שבעולם לא גבה לבו בהם ולא באחת מהם. כשהיה במצרים אף על פי שהיה כבן בתו של פרעה, היה מצטער עם ישראל והיה נושא עמהם במשאם, אף כשהיה בגדולת שמים לא הניח ענותנותו, שנאמר (בראשית יז, יב) ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה, וכי לא היה לו למשה כר או כסת אחת שישב עליה, אלא כך אמר משה ישראל בצער אף אני אהיה בצער עמהם. ואף בשעת המחלוקת לא הניח ענותנותו, שנאמר (במדבר טז, כה) ויקם משה וילך אל דתן ואבירם, ולא נתגאה לומר ומה הם חולקים על הקדוש ברוך הוא ואני כמלך ואלך אחריהם, אלא בכל ענייניו היה ענו. וכן אתה מוצא כשנבאו אלדד ומידד, מה יהושע אומר לו (שם יא, כח) אדוני משה כלאם, ומה אמר ליה המקנא אתה לי וגו', אפילו העבדים והשפחות יהיו נביאים, ואתה מבקש שלא יהיה נביא אלא אני, אני שבקשתי ע' זקנים אלו שנאמר (שם יא, יד) לא אוכל אנכי לבדי, ולא עוד אלא מתחלה הייתי בורח מן השררה, שנאמר (שמות ד, יג) שלח נא ביד תשלח. וכן מפני ענותנותו לא נסתכל בשכינה בסנה, שנאמר (שמות ג, ו) ויסתר משה פניו, וקבל שכר כדפירשו רבותינו ז"ל (ברכות דף ז ע"א) בשכר ויסתר משה פניו זכה לקלסתר פנים, לכן כששבחו הקדוש ברוך הוא לא שבחו אלא במדת הענוה, שנאמר והאיש משה ענו מאד, חכם חסיד לא נאמר אלא ענו.

גדולה ענוה שנשתבח בה אהרן עליו השלום, בנוהג שבעולם שאדם מכבד את ביתו בבגדי בלות וכו' כמו שהעתקנו בשער היראה פרק טו, וכן בה נשתבח אלעזר הכהן והלוים ובני קהת, כמו שכתבנו שם.

גדולה ענוה שבה נתגדל שמואל הנביא עליו השלום, שהרי קראו המלאך ג' פעמים והיה סבור שעלי היה קורא אותו והיה מזדעזע וניעור משנתו לבא אצלו ג' פעמים, שנאמר (שמ"א ג, ח) ויוסף ה' קרוא שמואל בשלישית, ולא היה מתגאה ואומר עד מתי יהא זה קורא אותי ואני רץ ובא אצלו, ואילו היה ישן ולא היה עומד אבדה ממנו הנבואה הגדולה הזאת. ולא עוד אלא שהיה משוטט ממקום למקום לצורך ישראל אבל לא לצורכו, שנאמר (שמ"א ז, טז) והלך מדי שנה בשנה. ולא עוד אלא כשאמרו לו ישראל תנה לנו מלך לשפטינו (שמ"א ח, ו), לא אמר להם הריני כמלך עליכם ואתם מבקשים מלך.

גדולה ענוה שבה נתגדל שאול, כשאמר לו שמואל (שמ"א ט, כ) ולמי כל חמדת ישראל הלא לך, הקטין עצמו מפני ענותנותו ואמר ליה (שם ט, כא) הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה וגו'. ובשעה שבקשו למשחו למלך הלך והטמין עצמו בין הכלים עד שהפילו גורלות, שנאמר (שם י, כב) ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים.

רבי ינאי אומר י"ג מדות טובות הכתוב מפרש בשאול המלך עליו השלום, א' ענו - הלא בן ימיני אנכי, ב' שהיה שומע חרפתו ושותק, שנאמר (שמ"א י, כז) ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה וגו' ויהי כמחריש, כמי שלא ידע. שלישית שהיה מוחל על עלבונו, שנאמר (שם יא, יב) מי האומר שאול ימלוך עלינו תנו האנשים ונמיתם, וכתיב ויאמר שאול לא יומת איש היום. ד' שהיה זהיר במצות ציצית, שנאמר (שמ"א כד, ד) ויקם דוד ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול בלט, כנף זו ציצית שנאמר (במדבר טו, לח) ונתנו על ציצית הכנף. ה' שהיה משיא לכל בנות ישראל לכל מי שלא היה לה נדוניא משלו היה נותן לה, שנאמר (שמ"ב א, כד) בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני עם עדנים המעלה עדי זהב על לבושכן. ו' שהיה לו כח לעשות תשובה, שפעמים אמר לו שמואל לא אשוב עמך (שמ"א טו, כו), והוא היה אומר לו שא נא את חטאתי ושוב עמי ואשתחוה לה'. ז' שהיה צנוע, שנאמר (שמ"א כד, ג) ויבא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבא שאול להסך את רגליו שתי גדרות ומערה, ואפילו הכי סכך על עצמו, ובשביל אותה צניעות ניצול ממיתה משונה, כדגרסינן במסכת ברכות (דף סב ע"ב) ואמר להרגך ותחס עליך (שם כד, י), ואמר ואמרתי מבעי ליה, ותחס וחסתי מיבעי ליה, אמר רבי אלעזר אמר דוד לשאול מדין תורה מותר להרגך, מאי טעמא רודף אתה והבא להרגך השכם להרגו, אלא צניעות שבך היא חסה עליך, ומאי צניעות היתה בשאול, שנאמר ויבא אל גדרות הצאן על הדרך וגו' תאנא גדר לפנים מן גדר ומערה לפנים ממערה, להסך אמר רבי אלעזר שסכך על עצמו כסוכה. ח' שהיה מבזבז ממונו וחס על ממונם של ישראל, שנאמר (שמ"א יא, ז) ותצלח רוח אלהים אל שאול בשומעו וגו' ויקח צמד בקר וינתחהו. ט' שהיה אוכל חולין בטהרה, שנאמר (שמ"א כ, כו) ולא דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא, ללמדך שאילו היה מקרה, פירוש טמא מקרה לילה, לא היה בא אל שולחנו. י' שהיה מקדש ההקדשות שנאמר (דה"א כו, כח) וכל ההקדיש שמואל [הראה] ושאול בן קיש. י"א שהשוה כבודו לכבוד עבדו, שנאמר (שמ"א כ, כה) וישב המלך על מושבו כפעם בפעם אל מושב הקיר וגו'. י"ב שהיה נוח לרצות, את מוצא כשפייסו דוד במערה מיד נתפייס, שנאמר (שמ"א כו, כא) ויאמר שאול חטאתי שוב בני דוד. י"ג ידע שעתיד דוד למלוך ובקש ממנו עזר, שנאמר (שמ"א כד, כ) ועתה הנה ידעתי כי מלוך תמלוך וקמה בידך ממלכת וגו'.

גדולה ענוה שעל ידיה נתגדל דוד, שנאמר (דה"א יז, טז-יז) ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר מי אנכי וגו' וכתיב וראיתני כתור האדם המעלה וגו', אמר לו רבונו של עולם מה אני שדימתני ליעקב אבינו עליו השלום שהוא חקוק בכסא תואר האדם שהוא חקוק

למעלה, וכן ישראל שואלים (ירמיה יד, כא) אל תנבל כסא כבודך, אותה הצורה שהיא חקוקה בכסא. ומנין שדימהו לאבות, שנאמר (שמ"ב ז, ט) ועשיתי לך שם כשם הגדולים אשר בארץ, אף על פי שהיו בו כל המדות הללו וכל הכבוד הזה, והיה משיח אלהי יעקב, ונעים זמירות ישראל, ומשובח בכמה מדות, יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר וגו' (שמ"א טז, יח), והרג האריה והדוב בשדה, והרג את גלית הפלשתי, חתן המלך וסר אל משמעתו ונכבד בביתו, והוא הושיע את ישראל מיד פלשתים, ואחר כל זה היה שפל בעיניו ועניו ואמר לשאול כשרדף אחריו (שמ"א כד, יד) אחרי מי יצא מלך ישראל אחרי מי אתה רודף אחרי כלב מת אחרי פרעוש אחד וגו', ואחרי כל הכבוד הזה מלך על ישראל ויהודה וכבש כמה מלכיות ואמר (תהלים כב, ז) ואנכי תולעת ולא איש וגו' וכשהעלה ארון האלהים מבית עובד אדום הגתי לעיר דוד היה מרקד וכו', כמו שהארכנו בפרק אחרון משער היראה.

גדולה ענוה שבה נשתבח מרדכי, שבתחלה היה חמישי לסנהדרין, שנאמר (עזרא ב, ב) אשר בא עם זרובבל ישוע נחמיה שריה רעלה מרדכי, וכיון שנעשה משנה למלך, לא די לו שלא רצה להיות רביעי אלא אפילו חמישי במקומו לא רצה להיות, אלא אף על פי שהוסיף גדולה השפיל עצמו ונעשה ששי שנאמר (נחמיה ז, ז) הבאים עם זרובבל ישוע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי.

הא למדת שכל מה שהקדוש ברוך הוא נותן גדולה לצדיקים משפילים עצמם, לכך נמשלו ישראל לגפן, שנאמר (תהלים פ, ט) גפן ממצרים תסיע, מה הגפן הזו כל אשכול שהוא גדול מחבירו הוא נמוך מחבירו, כך ישראל כל מי שהוא גדול צריך להיות ענו מחבירו (ילקוט ח"א רמז קמו). כיוצא בדבר ההדיוט שוחה בתפלה ד' פעמים באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף, אבל כהן גדול שוחה בכל ברכה וברכה, והמלך שוחה בראש כל ברכה וברכה וסופה (ברכות דף לד ע"א-ע"ב), ללמדך שהגדול מחבירו צריך להיות ענו יותר.

וכשהאדם מקטין עצמו הקדוש ברוך הוא מגביהו, שנאמר (שמ"א ב, ח) מקים מעפר דל וגו' וכסא כבוד ינחילם. עד כאן מספר מנורת המאור של הרב ישראל ע"ה, עם היות שקצרתי לשונו בקצת מקומות וכו'.

וכן מצינו כמה תנאים ואמוראים בגמרא שנשתבחו בענוה, רבן שמעון בן גמליאל בבבא מציעא (דף פד ע"ב) אמר על רבי אלעזר דהוה מחשב ליה רבן שמעון בן גמליאל כמו רבי בריה, חלש דעתיה דרבי, אתא אמר ליה ברי אל ירע בעיניך שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. ואמר לקמיה (דף פה ע"א) אלא רבן שמעון בן גמליאל הוה ענותן.

ועוד כמה בגמרא מצינו שנשתבחו במדת הענוה, הלל הזקן נודע הוא מה שאמרו עליו במסכת שבת (דף ל ע"ב), וכן רבי פרידא בערובין (דף נד ע"ב) שהחזיר לתלמידו ההלכה ד' מאות פעם ולא הקפיד, בבא בן בוטא בנדרים פרק רבי אליעזר (דף סו ע"ב) עיין שם. ועוד בסוטה פרק אלו נאמרין (דף מ ע"א) אמר רבי אבהו מריש הוה אמינא ענותנא אנא וכו', עיין שם.

ובזה נכלל הפרק הזה, ונכלל השער הזה:

ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

פרק המצות

פתיחה

אם בחקתי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם וגו' ונתתי שלום בארץ וגו' (ויקרא כו, ג), וגרסינן במסכת ע"א בפרק קמא (דף ה ע"א) תנו רבנן, אם בחקותי, אין אם אלא לשון תחנונים, שנאמר (בראשית יח, ג) אם נא מצאתי חן בעיניך וגו'.

אם בחקתי תלכו, יכול אלו המצות, כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו, הרי מצות אמורות כאן, הא מה אני מקיים אם בחקותי תלכו, שתהיו עמלים בתורה.

וכל מי שאינו לומד המצות ועושה אותם כאלו כופר בעיקר, כדגרסינן בספרא [ו]אם לא תשמעו (ויקרא כו, יד), מה תלמוד לומר ולא תעשו, וכי יש לך אדם שאינו למד אבל עושה, תלמוד לומר אם לא תשמעו ולא תעשו, הא כל שאינו למד אינו עושה. או יש לך אדם שאין לומד ואינו עושה, אבל אינו מואס באחרים, תלמוד לומר ואם בחקותי תמאסו, הא כל שאינו למד ואינו עושה מואס באחרים. או יש לך אדם שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים, אבל אינו שונא את החכמים, תלמוד לומר ואם את משפטי תגעל נפשכם, הא כל שאינו לומד ואינו עושה ומואס באחרים סוף שונא את החכמים. או יש לך אדם שאינו לומד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים, אבל מניח לאחרים לעשות, תלמוד לומר לבלתי עשות, הא כל שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים סוף אינו מניח לאחרים לעשות. או יש לך אדם שאינו לומד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים ואינו מניח לאחרים לעשות, אבל מודה במצות שנאמר בסיני, תלמוד לומר את כל מצותי, הא כל שאינו לומד ולא עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים ואינו מניח לאחרים לעשות סוף שאינו מודה במצות. או יש לך אדם שיש בו כל המדות הללו, אבל אינו כופר בעיקר, תלמוד לומר להפרכם את בריתי, הא כל מי שיש לו כל המדות הללו סוף שהוא כופר בעיקר.

אבל הלמד מצות על מנת לעשות, ומלמד לאחרים, ומעשה אותן לעשותן, יחיה ויאריך ימים, כדגרסינן באלה הדברים רבה (ח, ד) כי המצוה הזאת וגומר (דברים ל, יא), הה"ד (משלי ד, כב) כי חיים הם למוצאיהם וגו', אמר רבי חייא קילורית לעין, מלוגמא למכה, כוס של עקרין לבני מעים. קילורית לעין דכתיב (תהלים יט, ט) מצות יי' ברה מאירת עינים. מלוגמא למכה דכתיב (משלי ג, ח) רפאות תהי לשרך. כוס של עקרין דכתיב (שם) ושקוי לעצמותיך. דבר אחר כי חיים הם למוצאיהם, למי שממציא אותם לאחרים. ולכל בשרו מרפא לרמ"ח איברים שבו.

כדגרסינן בתנחומא (שלח טו) החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך (משלי ד, יג), משל למי שהיה מושלך בים והושיט הקברניט את החבל וא"ל אחוז החבל הזה ואל תניחהו, שאם הנחתו אין לך חיים, כך אמר הקדוש ברוך הוא כל זמן שאתם מדובקים במצות אתם חיים, שנאמר (דברים ד, ד) ואתם הדבקים וגו'.

וגרסינן באלה שמות רבה (ל, כב) ואלה המשפטים וגומר (שמות כא, א), יש לאומות העולם עובדי עבודת אלילים שופטים, ויש לישראל שופטים, משל למה הדבר דומה, לחולה שנכנס הרופא לבקרו, אמר לאנשי ביתו האכילוהו כל מה שהוא מבקש, נכנס אצל אחר אמר להם הזהרו שלא יאכל דבר פלוני ופלוני, א"ל לראשון אמרת כל שהוא מבקש יאכל ולזה אמרת שלא יאכל, אמר להם הראשון לא יחיה לפיכך אמרתי כל מה שהוא מבקש יאכל, אבל זה שיחיה אמרתי הזהרו בו. כך יש לאומות העולם עובדי עבודת אלילים שופטים, ואינן עוסקין בתורה, ואינם עושים אותה, שנאמר (יחזקאל כ, כה) ומשפטים לא יחיו בהם, אבל לישראל נתתי המצות, שנאמר (ויקרא יח, ה) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם.

אמר הקדוש ברוך הוא לפי שהרבתי עליכם דינין אני מרבה עליכם שכר, הזהרתי אתכם על כל מצוה שהיא חייך, שנאמר (קהלת ח, ה) שומר מצוה לא ידע דבר רע.

וגרסינן בירושלמי בפרק בתרא דיבמות, תנו רבנן מעשה בבתו של רבי נחוניא חופר שיחין שנפלה לבור גדול, באו והודיעו את רבי חנינא בן דוסא, שעה ראשונה אמר להם שלום, שעה שניה אמר להם שלום, שעה שלישית אמר להם עלתה. אמר לה בתי מי העלך, אמרה לו זכר אחד של רחלים נזדמן לי וזקן אחד מנהיגו. אמרו ליה וכי נביא אתה, אמר להם לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא אמרתי דבר שהצדיק נתעסק בו יכשל בו זרעו. אמר ליה רבי חייא אף על פי כן מת בנו בצמא, א"ל (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה מאד, מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה. רבי חנינא אמר מהכא (תהלים פט, ח) אל נערץ בסוד קדושים רבה וגו', פירוש שהקדוש

ברוך הוא מדקדק בעולם הזה עם קדושיו ומביא עליהם היסורין בעולם הזה כדי שיהיו נקיים לעולם הבא.

ופירש רש"י ז"ל, שנחוניא היה חופר שיחין בדרכן של עולי רגלים, והיו מתכנסין בהם המים והם ובהמתם שותין מהם. שעה ראשונה אמר להם שלום, שעדיין יכולה לחיות, וכן בשניה, אבל בשלישית אינה יכולה לחיות אמר להם עלתה, דאפשיט ליה שאותו דבר שהיה אביה עוסק בו לדבר מצוה שלא יכשל בו זרעו. וזכר של רחלים הוא אילו של יצחק, וזקן אחד מנהיגו הוא אברהם אבינו עליו השלום.

וגרסינן בפסחים (דף ח ע"ב) אמר רבי אלעזר שלוחי מצוה אינן נזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן, דתניא איסי בן יהודה אומר ולא יחמוד איש את ארצך וגו' (שמות לד, כד), מלמד שתהא פרתך רועה באגם ואין חיה מזיקתה, תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה, והלא דברים קל וחומר ומה דברים שדרכן להזיק אין מזיקין, שאין דרכן להזיק על אחת כמה וכמה, אין לי אלא בהליכה בחזרה מנין תלמוד לומר (דברים טז, ז) ופנית בבקר והלכת לאהליך, מלמד שתמצא אהלך בשלום.

גדולה מצוה שמנחלת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, בעולם הזה מנין, שמור מצותי וחיה (משלי ד, ד), וכתיב (דברים יא, ח-ט) ושמרתם את כל המצוה וגו' למען תאריכו ימים על האדמה וגו'. ובעולם הבא מנין, דתנן ר"ע אומר העושה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד, פירוש מליץ טוב שמליץ בעדו להצילו מדינה של גיהנם ולהנחילו חיי העולם הבא, ותרגם יונתן (איוב לג, כג) מליץ, פרקליט חבר, והעובר עבירה אחת קנה לו קטיגור, פירוש שטן רע שישטין בעדו לפני הקדוש ברוך הוא.

וגרסינן במדרש תהלים (תהלים ד, ו) זבחו זבחי צדק וגו', תאני רבי חייא, ושמרתם את משמרתי וגומר (ויקרא ח, ל), שמרו משמרתי, אני יי' אלהיכם, מזומן אני לתת שכרך, אמר הקדוש ברוך הוא פשטו ידיכם במצות ובטחו עלי שאני משלם שכרכם. נתת שמחה בלבי, אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם על ידי שפשטו אומות העולם ידיהם בשבע מצות השפעת להם טובה בעולם הזה במתן שכרן, אנו שנצטוינו בתרי"ג מצות על אחת כמה וכמה שתשפיע לנו טובות לעולם הבא, לפיכך כשאנו רואין שאומות העולם בשלוה אנו שמחים הוי נתת שמחה בלבי וגו'. רבי יהושע בן לוי אומר למלך שעשה סעודה והכניס האורחים והושיבן על פתח פלטרין שלו, והיו רואים את הכלבים שיוצאין ובפיהם פסיונין ותרנגולות וראשי עגלים, התחילו אומרים ומה אם הכלבים כך סעודה עצמה על אחת כמה וכמה, הוי נתת שמחה בלבי.

וכתיב (תהלים טז, ו) חבלים נפלו לי בנעימים וגומר, רבי יוחנן אומר שכרן של מצות עלי.

וגרסינן בויקרא רבה (כח, א) רבי מני ורבנן, רבי מני אומר כל מה שהבריות מגדלין מצות ומעשים טובים בעולם הזה הקדוש ברוך הוא מזריח להם את השמש, דכתיב (קהלת א, ה) וזרח השמש ובא השמש. ורבנן אמרי, כל מה שהצדיקים מגדלים מצות בעולם הזה הקדוש ברוך הוא מחדש להם פניהם בגלגל חמה, שנאמר (שופטים ה, לא) ואוהביו כצאת השמש.

וגרסינן בואלה שמות רבה, רבי יהודה ברבי סימון פתח (משלי לא, כט) רבות בנות עשו חיל, זה אדם הראשון שנצטוה על שש מצות, שנאמר (בראשית ב, טז) ויצו יי' אלהים וגו', ונח שנצטוה על אבר מן החי שנאמר (שם ט, ד) אך בשר בנפשו דמו וגו', אברהם אבינו עליו השלום נצטוה על המילה, יצחק חנכו לח' ימים, ואת עלית על כלנה אלו ישראל שנצטוינו בתרי"ג מצות.

חביבין ישראל שמקיימין את המצות מה שלא היה יכול לקיימם אדם הראשון שהיה ראשית של כל הנבראים מבני אדם, והיה הקדוש ברוך הוא מפרנסו בכבודו, והיה חכם גדול וחכמתו מגעת מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (תהלים קלט, ה) אחור וקדם צרתני וגו', ולא היה לו שום אונס מעכבו מלקיים המצות, ואפילו הכי לא יכול לקיים אפילו מצוה אחת, כדגרסינן בבראשית רבה (כא, ז) ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ג, כב), אמר רבי יהושע כשבראו בראו במדת הדין ובמדת הרחמים וכשטרדו טרדו במדת הדין ובמדת הרחמים. הן האדם, לא היה יכול לעמוד בצווייו שעה אחת. דרש רבי יהודה בן פדיה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון שלא יכולת לעמוד בצוויך שעה אחת, והרי בניך ממתינין לערלה ג' שנים, שנאמר (ויקרא יט, כג) שלש שנים יהיה לכם ערלים.

אמר הקדוש ברוך הוא יציר כפי נתתי לו שבע מצות ולא יכול לעמוד בהן, והיאך אני נותן לו רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה, לאדם איני נותן אבל לבניו אני נותן הה"ד (בראשית ה, א) זה ספר תולדות אדם.

וגרסינן במדרש השכם, אמר רשב"א מה אם בז' מצות לא יכלו אומות העולם, לעמוד היאך יעמדו על התורה כלה, משל למי שמינה לו שני אפטרופין, אחד על אוצרות תבן ואחד על אוצרות כסף וזהב, אותו שנתמנה על התבן נחשד, והיה מתכעס על שלא נתמנה על הכסף והזהב, אמר לו ריקה על התבן לא היה לך אמנה על כסף וזהב יהיה

לך אמנה, והלא דברים קל וחומר ומה אם בשבע מצות לא יכלו לעמוד בתרי"ג מצות על אחת כמה וכמה.

ולפי שקבלו ישראל את המצות קדשן הקדוש ברוך הוא והבדילן מן האומות, כדגרסינן בספרא (ויקרא כ, כו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, רבי אלעזר בן עזריה אומר מנין שלא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר חזיר, אי אפשי לבא על הערוה, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי, שנאמר ואבדיל אתכם וגו', נמצא פורש מן העברות ומקבל עליו עול מלכות שמים.

ואל יהרהר על המצות ויאמר מה הפסד יש בשעטנז וכלאים וכיוצא בהן, אלא יעשה כל המצות כמאמרן וכמצות רבותינו זכרונם לברכה, הם חקי האלהים ותורותיו, ואם בעיניו הם מצות נכריות הוא מצד פתיותו ולא מצד שום חסרון שיש במצות חלילה. ועוד גרסינן בספרא (ויקרא יח, ד) את משפטי תעשו, אלו דברים הכתובים בתורה שאילו לא נכתבו בדין הוא לכתבם, כגון גזלות ועריות ועבודת אלילים וברכת השם ושפיכות דמים. ואת חקותי תשמרו, אלו דברים החקוקים בתורה שיצר הרע משיב עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז וכלאים וחליצת יבמה וטהרת מצורע ושעיר המשתלח, תלמוד לומר אני יי', אני חקקתים אי אתה רשאי להשיב עליהם. ללכת בהם, שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם, שלא תערב בהם דברים אחרים, שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אומות העולם, תלמוד לומר ללכת בהם, אי אתה יכול ליפטור מהן, וכן הוא אומר (משלי ה, יז) יהיו לך לבדך וגו', וכתיב (שם ו, כב) בהתהלכך תנחה אותך וגו', בהתהלכך בעולם הזה, בשכבך בשעת המיתה, והקיצות לעולם הבא.

וגרסינן במנחות (דף מג ע"ב) תנו רבנן חביבין ישראל שחבבן הקדוש ברוך הוא במצות, תפלין בראשיהן ובזרועותיהם, וציציות בבגדיהם, ומזוזה בפתחיהן, ועל זה אמר דוד עליו השלום (תהלים קיט, קסד) שבע ביום הללתיך וגו'. ובשעה שנכנס דוד לבית המרחץ וראה עצמו ערום, אמר אוי לי שאני ערום בלא מצות, וכיון שנזכר למילה שבבשרו מיד נתישבה דעתו, לאחר שיצא אמר למנצח על השמינית, ר"ל המילה שנתנה ליום השמיני.

וגרסינן באלה הדברים רבה (ו, ג), כי לוית חן הם לראשך וגו' (משלי א, ט) מהו לוית חן, אמר רבי פנחס בר חמא לכל מקום שתלך מצות מלוין אותך, בנית בית מצות מלוין אותך, שנאמר (דברים כב, ח) כי תבנה בית חדש וגו'. עשית לך דלת מצות מלוין אותך, שנאמר (שם ו, ט) וכתבתם על מזוזות וגו'. לבשת בגדים מצות מלוין אותך, שנאמר (שם כב, יא) לא תלבש שעטנז. חרשת, לא תחרוש בשור וגו' (שם כב, י). זרעת, שדך לא תזרע

כלאים (ויקרא יט, יט). קצרת, כי תקצור קצירך (דברים כד, יט). אמר הקדוש ברוך הוא אפילו לא היית עוסק בדבר אלא מהלך בדרך מצות מלוין אותך, שנאמר (שם כב, ו) כי יקרא קן צפור לפניך בדרך.

ושנינו בקדושין (דף לט ע"ב), כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין ימיו ונוחל את הארץ, וכל מי שאינו עושה אפילו מצוה אחת אין מטיבין לו ואין מאריכין ימיו ואינו נוחל את הארץ. וכל מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב, וכל המחזיק בשלשתן עליו הכתוב אומר (קהלת ד, יב) והחוט המשולש לא במהרה ינתק.

וגרסינן בספרי כל העושה מצוה אחת סמוך למיתתו דומה כאלו קיים לכל התורה ולא היה חסר אלא אותה מצוה, וכל העושה עברה אחת סמוך למיתתו דומה כאלו בטל לכל התורה.

וגרסינן באלה הדברים רבה אז יבדיל משה (דברים ד, מא), זה שאמר הכתוב (קהלת ט, י) כל אשר תמצא ידך לעשות וגו', כל מה שאתה יכול לעשות מצות עד שכחך עליך עשה, שכשאדם מת בטלה מחשבתו, כל מה שאתה יכול לחטוף מצוה חטוף בעוד שאתה בחיים, וכל עשה משה רבינו עליו השלום, כיון ששמע שהיה עובר מן העולם אמר מה מצוה יש שאעשה אותה, מצא מצות ערי מקלט ועשה אותה, שנאמר אז יבדיל משה וגו'.

וגרסינן בפרק חלק (דף קיג ע"א) תניא רבי אלעזר אומר כל עיר שיש בה מזוזה אחת אינה נעשית עיר הנדחת, שנאמר (דברים יג, יז) ושרפת באש את העיר וגו', והיכא דאיכא מזוזה לא תעשון כן ליי' אלהיכם (דברים יב, ד).

וגרסינן בפרק קמא דמסכת ע"א (דף ה ע"א), אמר רבי יוחנן כל העושה מצוה אחת בעולם הזה מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא, שנאמר (ישעיה נח, ח) והלך לפניך צדקך וגו', וכל העובר עברה אחת בעולם הזה מלפפתו והולכת עמו, שנאמר (איוב ו, יח) ילפתו ארחות דרכם וגו'.

אמר רבי חייא בר אבא כל המתחיל במצוה ואינו גומרה גורם לעצמו שיקבור אשתו ובניו, ממי את למד מיהודה שהתחיל במצוה ולא גמרה, כיצד, כשבא יוסף אצל אחיו בקשו אחיו להרגו, שנאמר (בראשית לז, כ) ועתה לכו ונהרגהו, עמד יהודה ולא הניחן, שנאמר (שם לז, כו) מה בצע כי נהרוג וגו', ושמעו לו, למה, שהיה מלך עליהם, ואילו היה אומר נחזירהו אצל אביו היו שומעין לו, ועל ידי שהתחיל במצוה ולא גמרה קבר את אשתו ובניו, שנאמר (שם לח, יב) ותמת בת שוע וגו', וכתיב (בראשית מו, יב) וימת

ער ואונן. אמר רבי לוי בשם רבי חנינא כל מי שמתחיל במצוה ולא גמרה ובא אחר וגמרה נקראת על שמו, כיצד משה רבינו עליו השלום התחיל במצוה, שנטל עצמותיו של יוסף, שנאמר (שמות יג, יט) ויקח משה וגו', ועל ידי שלא הכניסן לארץ נקרא על שמם של ישראל שנאמר (יהושע כד, לב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל וגו'. אבל אם חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (קדושין דף מ ע"א).

אמר רבי יהושע בן לוי כל מצות שישראל עושין באות ומעידות עליהם לעולם הבא, שנאמר (ישעיה מג, ט) יתנו עידיהם ויצדקו, אלו ישראל, וישמעו ויאמרו אמת, אלו אומות העולם שיבאו ויעידו שקיימו ישראל את התורה. יבא נמרוד ויעיד על אברהם שלא נחשד על ע"א, יבא לבן ויעיד על יעקב שלא נחשד על הגזל, תבא אשת פוטיפר ותעיד ביוסף שלא נחשד על העריות, יבא דריוש ויעיד על דניאל שלא נחשד על בטול תפלה, יבא נבוכדנאצר ויעיד על חנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם, יבא אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ויעידו על ישראל שקיימו התורה. (אמר המחבר יראה לי שאליפז התמני וחבריו שהיו בימי איוב היו בימי משה רבינו עליו השלום, כשקבלו ישראל התורה בהר סיני, והוא שאמרו ז"ל (ב"ב דף טו ע"א) ספר איוב משה רבינו עליו השלום כתבו).

כל מצות שישראל עושין בעולם הזה באות ומטרפות לאומות העולם עובדי ע"א על פניהם לעולם הבא, שנאמר (דברים ד, ו) לעיני העמים, נגד העמים לא נאמר אלא לעיני העמים.

והמצות שישראל עושין בעולם הזה הן נוייהן ותכשיטיהן, כדגרסינן בפסיקתא הנך יפה רעיתי וגו' (שה"ש א, טו), [הנך יפה במצות, הנך יפה בגמילות חסדים, הנך יפה במצות עשה, הנך יפה במצות לא תעשה, הנך יפה במצות הבית בחלוק תרומה ומעשרות, הנך יפה במצות השדה] בלקט שכחה ופאה, הנך יפה בכלאים, הנך יפה בציצית, הנך יפה במילה, הנך יפה בפריעה, הנך יפה בנטע רבעי, הנך יפה בערלה, הנך יפה בקריאת שמע, הנך יפה בתפלה, הנך יפה בתפלין, הנך יפה במזוזה, הנך יפה בסוכה, הנך יפה בלולב, הנך יפה בתשובה, הנך יפה במעשים טובים, הנך יפה בעולם הזה, הנך יפה בעולם הבא.

ועוד גרסינן בפרק קמא דע"א (דף יט ע"א), אשרי איש ירא את יי' במצותיו חפץ מאד (תהלים קיב, א), אמר רבי אלעזר במצותיו ולא בשכר מצותיו, והיינו דתנן (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשין וכו', השכר בא מאליו, והקדוש ברוך הוא אינו מקפח

שכר כל בריה, ואפילו הכי יתכוין אדם בעשיית המצוה מאהבה והקדוש ברוך הוא משלם לו שכרו, כדגרסינן בפרק במה מדליקין (שבת דף כג ע"ב), אמר רבא הרגיל בנר חנוכה הויין לו בנים תלמידי חכמים, הרגיל במזוזה זוכה לדירה נאה, הרגיל בציצית זוכה לטלית נאה, הרגיל בקדוש היום זוכה וממלא גרבי יין.

והקדוש ברוך הוא מעיד שעתיד לשלם שכר טוב לעושי מצותיו ולמתגברים על יצרם, ולהפרע מן העוברין על מצותיו, כדגרסינן בויקרא רבה (כג, ט) אני יי' (ויקרא יח, ב-ג), אני הוא שנפרעתי מאמנון ומשמשון ומזמרי, ועתיד אני ליפרע ממי שעושה כמעשיהם. אני הוא שפרעתי שכר ליוסף ולפלטי בן ליש, אני הוא שעתיד לשלם שכר לעושה כמעשיהם. אמר רבי שמעון בן גמליאל יוסף משלו נתנו לו, פיו שלא נשק לעברה, ועל פיך ישק כל עמי (בראשית מא, מ). צואר שלא הרכין לעברה, וישם רביד הזהב על צוארו (שם מא, מב). ידיו שלא משמשו בעברה, ויסר פרעה את טבעתו וגו' (שם). גופו שלא נגע בעברה, וילבש אותו בגדי שש (שם). רגליו שלא נגעו בעברה, וירכב אותו וגו' (שם מא, מג), מחשבתו שלא חשבה בעברה, ויקראו לפניו אברך (שם).

וגרסינן במדבר סיני רבה (יד, ב), מי הקדימני ואשלם וגומר (איוב מא, ג), אמר רבי תנחום בר אבא מי שאין לו נכסים ועושה מצות צדקה ומעשים טובים וגמילות חסדים, מי שאין לו בנים ונותן שכר סופרים ומשנים, מי שאין לו בית ועושה מזוזה, מי שאין לו טלית ועושה ציצית, מי שאין לו בנים והוא מוהל, ועושה ספרים ומשאילם לאחרים, אמר הקדוש ברוך הוא זה קדם וקיים מצותי עד שלא נתתי לו במה לקיימן, עלי לשלם לו שכר וממון ובנים שיהיו קורין בספרים, הוי מי הקדימני ואשלם, מי הקדימני לעשות מצוה, ואשלם שכרו, לפי שאיני חסר דבר, לפי שהעולם ומלואו שלי הוא, שנאמר (שם) תחת כל השמים לי הוא.

וגרסינן בפסיקתא אמר רבי ירמיה בן אלעזר עתידה בת קול להיות מצפצפת על ראש ההרים ואומרת מה פעל אל (במדבר כג, כג), כל מי שפעל עם אל יבא ויטול שכרו, ורוח הקדש אומרת מי הקדימני ואשלם, מי קלס לפני עד שלא נתתי בו נשמה, מי מל לפני עד שלא נתתי לו בן זכר, מי עשה ציצית עד שלא נתתי לו טלית, מי עשה מזוזה עד שלא נתתי לו גג, מי הפריש לי פאה עד שלא נתתי לו שדה, מי הפריש לי תרומות ומעשרות עד שלא נתתי לו גורן, מי הפריש לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה.

וגרסינן בויקרא רבה (לד, ח), אמר רבי יצחק למדה תורה דרך ארץ שכשאדם עושה מצוה יעשה אותה בלב שמח, שאילו ראובן היה יודע שהקדוש ברוך הוא כותב עליו (בראשית לז, כא) וישמע ראובן ויצילהו מידם, בכתפו היה טוענו ומוליכו אצל אביו.

אילו היה אהרן יודע שהקדוש ברוך כותב עליו (שמות ד, יד) וראך ושמח בלבו, בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו. אילו היה יודע בועז שהקדוש ברוך הוא כותב עליו (רות ב, יד) ויצבט לה קלי, עגלים מפוטמים היה מביא לה ומאכילה. רבי נתן ורבי יהושע דסכנין בשם ריש לקיש, לשעבר אדם עושה מצוה והנביאים כותבין אותה, ועכשיו שאין נביאים אליהו כותב ומלך המשיח, והקדוש ברוך הוא חותם על ידיהם, שנאמר (מלאכי ג, טז) אז נדברו יראי יי' איש אל רעהו וגומר. וכן הובא המדרש הזה במדרש רות (ה, ו) בפסוק ויצבט לה קלי וגומר.

ועוד גרסינן בפסיקתא (דר"כ כז, א), קחו מוסרי ואל כסף (משלי ח, י), אמר רבי אבא בר כהנא משכר לקיחה זו אתה למד שכר מצות, דכתיב (שמות יב, כב) ולקחתם אגודת אזוב, בכמה טמין בארבע מעי בה' מעי, היא שעמדה להם בבזת מצרים ובזת הים ובזת סחון ועוג ובבזת ל"א מלכים, לולב שעומד בכמה דמים בכמה מצות על אחת כמה וכמה.

וגרסינן בבבא בתרא (דף עח ע"ב), אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב (במדבר כא, כז) על כן יאמרו המושלים באו חשבון, המושלים אלו הצדיקים המושלים ביצרם, באו חשבון, באו ונחשב חשבונו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה, תבנה ותכונן, אם עשית כן תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא.

לעולם לא יחשוב אדם בדעתו ויאמר חוטא אני, ועונות רבות עשיתי, ומה יועיל עשיית המצוה, אלא אם עשה הרבה עברות יעשה מצות כנגדן, כדגרסינן בויקרא רבה (כא, ה) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כד, ו), אם עשית חבילות חבילות של עברות עשה כנגדם חבילות של מצות. עינים רמות, והיו לטוטפות בין עיניך (דברים ו, ח). לשון שקר, ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא, יט). ידים שופכות דם נקי, וקשרתם אותם לאות על ידכם (שם יא, יח). לב חורש מחשבות און, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (שם ו, ו). רגלים ממהרות לרוץ לרעה, הוי רץ למילה שבין הרגלים. יפיח כזבים עד שקר, אתם עדי נאם יי' (ישעיה מג, י). ומשלח מדנים בין אחים, אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה (משלי ז, ד).

וגרסינן במדרש לעולם ישתדל אדם לעשות מצוה באותו אבר שחטא בו, כיצד, אם חטא בלשונו ירבה בתורה ובתפלה בלשונו, היו ידיו מלוכלכות בעברות ינקה אותם במצות, כדי שיהיה לו פתחון פה לפני המקום ברוך הוא, ויאמר אם עשיתי עברות הרבה עשיתי מצות כנגדם.

וגרסינן בפסיקתא, שחורה אני ונאוה בנות ירושלים כאהלי קדר כיריעות שלמה (שה"ש א, ה). שחורה אני במצרים, כמד"א (יחזקאל כ, ח) וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, וכתיב

(במדבר יד, כב) וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי, ונאוה אני במצרים, בדם פסח ובדם מילה. שחורה אני בים, וימרו על ים בים סוף (תהלים קו, ז), ונאוה אני בים, כמד"א (שמות טו, ב) זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו. שחורה אני במרגלים, ונאוה אני ביהושע וכלב. שחורה אני בשיטים, ונאוה אני בפנחס. שחורה אני במלכי ישראל, ונאוה אני במלכי יהודה, אם בשחורים שלי כך, בנאים שלי על אחת כמה וכמה, באחאב מה כתיב (מל"א כא, כז) ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע את בגדיו וישם שם על בשרו וגו', ביהורם מה כתיב (מל"ב ו, ל) וירא העם והנה השק על בשרו מבית. דבר אחר, שחורה אני כל ימות השבת, ונאוה אני בשבת. שחורה אני כל ימות השנה, ונאוה אני ביום הכפורים. שחורה אני בעולם הזה, ונאוה אני בעולם הבא.

ועוד גרסינן בפסיקתא, אני ישנה ולבי ער וגומר (שה"ש ה, ב), אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם אני ישנה בבית המקדש, ולבי ער בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער בתפלה ובצדקה. אני ישנה מן המצות, ולבי ער לעשותן. אני ישנה מן הקץ, ולבי ער מן הגאולה.

לעולם לא יתכוון אדם בעשיית המצוה להנאת עצמו כי אם לעשות רצון קונו, וכדגרסינן במסכת הוריות (דף י ע"ב) אמר רבה בר בר חנה מאי דכתיב (הושע יד, י) כי ישרים דרכי יי', משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן, אחד אכלו לשם אכילה גסה ואחד אכלו לשם אכילת מצוה, זה שאכלו לשם אכילת מצוה כתיב צדיקים ילכו בם, וזה שאכלו לשם אכילה גסה כתיב ופושעים יכשלו בם. ועוד משל לשני בני אדם, זה אשתו ואחותו עמו בבית וזה אשתו ואחותו עמו בבית, לזה נזדמנה לו אשתו ולזה נזדמנה לו אחותו, זה שנזדמנה לו אשתו וצדיקים ילכו בם, ולזה שנזדמנה לו אחותו ופושעים יכשלו בם.

ומאהבת ישראל הקדושים במצות מוסרין נפשם עליהם כדגרסינן במכילתא (פ' יתרו), ועושה חסד לאלפים וגו' (שמות כ, ו), אלו ישראל שהן יושבין ומוסרין נפשם על המצות, מה לך יוצא ליהרג, על שמלתי את בני, מה לך יוצא ליצלב, על שעשיתי המצות, מה לך לוקה, על שנטלתי הלולב, ואומר (זכריה יג, ו) מה המכות האלה בין ידיך, ואומר (שם) אשר הוכתי בית מאהבי, המכות האלה גרמו לי אהבת אבי שבשמים.

אשרי המוסרים עצמם למות על קיום המצות, כדגרסינן במדרש חזית, השבעתי אתכם בנות ירושלים וגומר (שה"ש ב, ז), השבעתי אתכם בדורו של גזרת המלכות שעשיתי צביונן ועשו צביוני, דבר אחר בצבאות שמסרו נפשם על מצותי ושפכו דמיהם כדם צבי ואיל על אהבתי ועל קיום מצותי.

בעשרה דברים אהבת האדם להקדוש ברוך הוא נבחנת ואם חפץ במצותיו, ואלו הן א' שיאהב תורת יי', ושיבחר בעשיית מצותיו, ובלב שלם, ומתוך כך יראה בו שהוא אוהב הקדוש ברוך הוא שצוה לעשותן. ב' שיהיה חפץ בעבודת הקדוש ברוך הוא יותר מכל תענוגי העולם. ג' להיות מואס ברשעים ובפושעים שעוברים על מצות הקדוש ברוך הוא ואף על פי שלא הזיקוהו, אלא שישנא אותם מפני אהבת הקדוש ברוך הוא ומפני שעוברים על מצותיו, שנאמר (תהלים קלט, כא) הלא משנאיך יי' אשנא. ובכלל זה שיאהוב את הצדיקים ואת החסידים שהם עובדים הקדוש ברוך הוא ועושין מצותיו ואף על פי שאין מהנין לו, שנאמר (משלי ח, יז) אני אוהבי אהב. ד' להיות כל טובת העולם הזה כאין וכאפס נגד עבודת הקדוש ברוך הוא ועשיית מצותיו, ויקדים תמיד עשיית המצות על כל צרכיו. ה' שתערב לו כל יגיעה וכל חסרון וכל ענוי וכל בזוי כנגד עבודת הקדוש ברוך הוא ועשיית מצותיו, ובכלל זה שיהא בוזה את עצמו ונושא מת מצוה על כתפו, ומכבד מצותיו של הקדוש ברוך הוא. ו' שלא ישמע קול מסיתים ומדיחים שידיחו אותו מעבודת הקדוש ברוך הוא ומעשיית מצותיו, ושלא יהרהר על מצותיו של הקדוש ברוך הוא. ז' שיראה לכל בני אדם אהבתו בהקדוש ברוך הוא ובעשיית מצותיו ויתפאר בה. ח' אם יתחדשו לו מאורעות הזמן טוב או רע, שלא יעזוב עבודת הקדוש ברוך הוא ועשיית מצותיו. ט' שלא תכבד עליו עבודת הקדוש ברוך הוא מפני טורח, ולא מפני חסרון כיס, ולא מפני שום דבר, אלא יעשה מאהבה. י' שלא תהיה כוונת עבודת הקדוש ברוך הוא ועשיית מצותיו על מנת לקבל פרס, אלא לעבוד להקדוש ברוך הוא ולעשות מצותיו בלב שלם.

על המצות ועשייתן ועיונם חלק הרבי ישראל ז"ל עשרה שערים על זה הסדר השער הראשון, בחריצות וזריזות והשתדלות בקיום המצות הקלות והחמורות. השער השני, באזהרה מביטול מצות עשה. השער השלישי, בזריזות להקדים את המצוה מיד כשיחול זמנה ולא ימתין לעשותה. השער הרביעי, להגדיל ולהאדיר את המצות ולהזהר שלא ינהוג בהם מנהג בזיון ולכבדם. השער החמישי, בהדור המצוה. השער הששי, לקיים המצוה באיברים ובהרגשות. השער השביעי, בכוונת עשיית המצות. השער השמיני, בעשיית המצות מממון היתר ולא מממון איסור. השער התשיעי, במצות הנוהגים בנשים ובקטנים. השער העשירי, בענין המצות שהם מדברי סופרים.

שער א

בחריצות וזריזות והשתדלות הקלות והחמורות

שומר מצוה לא ידע דבר רע ועת ומשפט ידע לב חכם (קהלת ח, ה). ולפיכך הפסוק הזה אומר כי החריצות לעבודת הקדוש ברוך הוא היא על ב' דרכים, האחת שכלית, ר"ל קבועה בשכל ונטועה בדעת האדם יצוקה עליו ביציקתו בעקר יצירתו, יעירהו שכלו ודעתו למה שהוא מחוייב מעבודת בוראו. והדרך השני תורנית, קנויה בדרך השמיעה במלאכות יי' לעמו על ידי נביאו. ואחר הקדמה זו אומר, כי ראיתי מקדמוני המפרשים שחשבו כי כוונת החכם עליו השלום בזה הפסוק באמרו (קהלת ח, ד) באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה, ואחריו שומר מצוה לא ידע דבר רע, שרצה להזהיר על שמירת המלך האנושי, וזה ישימנו ליזהר בשמירת מצות המלך האמיתי מקל וחומר, ועל דברת שבועת אלהים, כלומר לא תמרה פי התורה אשר נשבענו עליה בסיני.

ודרשו רבותינו זכרונם לברכה זה הפסוק בפרק במה אשה יוצאה (שבת דף סג ע"א), אמר רבי חנינא בר אידי, כל העושה מצוה אחת כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע, אמר רבי אסי ואיתימא רבי חנינא בר פפא, אפילו הקדוש ברוך הוא גוזר גזרה הוא מבטלה, שנאמר באשר דבר מלך שלטון וגו' וסמיך ליה שומר מצוה וגו'. ראה כמה הפליגו והעמיקו בעשיית המצוה כתקנה, שהיא דוחה כל פנעים רעים, ואלו הם פירותיה בעולם הזה, חוץ ממתן שכרה הגנוז לעולם הבא.

והואיל ויש למצוה אחת זה הכח הגדול וזה היתרון המופלג בשני עולמות, רצה הקדוש ברוך הוא לצוות את ישראל מצות הרבה כדי להרבות גמולם ולהכפיל שכרם, שנאמר (ישעיה מב, כא) יי' חפץ למען צדקו וגו'. וכתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשניות שחבר (מכות פ"ג מט"ז) כי מעיקרי האמונה, שכל העושה מצוה אחת כל ימיו מתרי"ג מצות כתקנה וכמאמרה לשמה מאהבה מבלי שישתף בה כונה לדבר אחר, כגון להתפאר בה או לבקש שכר עליה, זוכה בשבילה לחיי העולם הבא. והראיה הברורה על זה הא דגרסינן בפרק קמא דמסכת ע"א (דף יח ע"א) מעשה שנכנס רבי חנינא בן תרדיון לבקר את רבי יוסי בן קסמא שהיה חולה, התחיל רבי יוסי להוכיחו על מה שהיה מסתכן בעצמו ללמוד תורה ברבים בשעת גזרת המלכות, ואמר לרבי חנינא אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה שהחריבה את עירו ושרפה את היכלו ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה מקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח בחיקך, אמר ליה מן השמים ירחמו, אמר ליה רבי יוסי אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו, תמה אני עליך אם לא ישרפו אותך וספר תורה עמך, מיד נתירא רבי חנינא שמא ישיגנו העונש לעולם הבא, אמר ליה רבי יוסי כלום בא מעשה לידך שתזכה בו לחיי העולם הבא, אמר ליה גבאי של צדקה הייתי, ונתחלפו לי מעות פורים

במעות של צדקה, וגביתי אותם משלי וחלקתים לעניים, ולא נטלתים מכיס של צדקה, אמר ליה רבי יוסי אם כן עם חלקך יהא חלקי ועם גורלך יהא גורלי. הרי נתבאר מזה כי בשביל מצוה אחת שהיה נזהר בה בשרו בטובה השלימה לעולם הבא.

וגרסינן בסנהדרין (פ"י מ"א) כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר (ישעיה ס, כא) ועמך כלם צדיקים וגו', ולא תתכן זכות זו אלא למי שקובע לעצמו מצוה אחת ולא עבר עליה מימיו, ושאר מצות פעמים עושה אותם פעמים עובר, אבל באותה מצוה לא נתרשל כלל מעולם, כגון מי שקבל על עצמו שלא יבטל תפלה בזמנה במזיד לעולם, או שלא יבא לידו פרוטה מגזל, או שלא יבא לידי ביאה אסורה וכיוצא בו.

וגרסינן בפרק קמא דקדושין (דף לט ע"ב) כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין ימיו ונוחל את הארץ וגומר, ומפרש בגמרא (ירושלמי קדושין פ"ד ה"ט) כגון שייחד לו מצוה אחת לעשותה, אבל מי שלא הניח מצוה שלא עבר עליה, עליו הכתוב אומר (דברים כז, כו) ארור אשר לא יקים וגו'.

לפיכך חייב אדם להשתדל בקיום כל המצות, קל וחומר מן האבות עליהם השלום שלא נצטוו אלא בז' מצות ומילה וקיימו כל תרי"ג מצות, כדגרסינן במסכת יומא (דף כח ע"ב), אמר רב קיים אברהם אבינו עליו השלום את כל התורה כלה, שנאמר (בראשית כו, ה) עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו'. כל שכן אנו שנצטוינו בהם וקבלנום עלינו באלה ובשבועה בסיני ובערבות מואב ובהר עיבל, על הקלות ועל החמורות.

ושנינו (אבות פ"ב מ"א) הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, לפיכך צריך להשתדל במצוה שסבור ששכרה הרבה. ואמרו זכרונם לברכה (פסחים דף סד ע"ב) אין מעבירין על המצות, פירוש אין צריך להניח מצוה אחת שבאה לידו והוא עוסק בה כסבור שהיא קלה, שאפשר שאותה מצוה שבאה לידו תחלה והיה עוסק בה והניחה שכרה מרובה מן האחרת שהלך לעשותה. והוא שאמרו זכרונם לברכה (סוכה דף כו ע"א) העוסק במצוה פטור מן המצוה.

וגרסינן בפסיקתא אורח חיים פן תפלס וגו' (משלי ה, ו), אמר רבי אבא בר כהנא אמר הקדוש ברוך הוא שלא תהא יושב ושוקל במצותיה של תורה כד"א (ישעיה מ, יב) ושקל בפלס הרים, לא תאמר הואיל ומצוה זו גדולה ושכרה מרובה אני עושה אותה, והואיל ומצוה זו קלה ושכרה מועט איני עושה אותה, ובשביל זה לא גלה הקדוש ברוך הוא מתן שכרן של מצות כדי שיעשו ישראל כל המצות בתם לבב, שנאמר (משלי ה, ו) נעו מעגלותיה לא תדע. משל למה הדבר דומה, למלך ששכר לו פועלים והכניס אותם לתוך פרדסו סתם ולא גלה להם מהו שכרו של פרדס, בשביל שלא יניחו דבר ששכרו מועט

ויעשו דבר ששכרו מרובה, בערב קרא לכל אחד ואחד, ואמר ליה תחת איזה אילן עשית, אמר לו תחת זה, אמר לו זית הוא ושכרו חצי זהוב, קרא לאחר ואמר לו תחת איזה אילן עשית, אמר לו תחת זה, פלפל הוא ושכרו זהוב. אמרו לו למה לא הודעתנו אי זה אילן שכרו מרובה כדי שנעשה תחתיו, אמר להם המלך אילו הודעתי אתכם לא היה כל הפרדס נעשה, שכלכם הייתם עושים תחת האילנות ששכרן מרובה, ומניחין האילנות ששכרן מועט.

וגרסינן בפרק קמא דמסכת קדושין ירושלמי (ה"ז), רבי אבא בשם רבי אבא בר כהנא, כתיב אורח חיים פן תפלס, טלטל הקדוש ברוך הוא זכותן של עושי מצות, כדי שיהיו עושין באמונה, ולא גלה הקדוש ברוך הוא מתן שכרן של מצות אלא חמורה שבחמורות וקלה שבקלות, חמורה שבחמורות כבוד אב ואם, ומתן שכרה אריכות ימים, שנאמר (שמות כ, יב) כבד את אביך ואת אמך וגו', קלה שבקלות שלוח הקן, שנאמר (דברים כב, ז) שלח תשלח וגו' וכתיב והארכת ימים. וגרסינן במנחות (דף מד ע"א), אין לך מצוה קלה שבתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה ובעולם הבא.

לפיכך ישתדל אדם בקיום המצות הקלות והחמורות, ואל תהי המצוה הקלה בזויה בעיניך, ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יג, יג) בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם, פירוש מי שמבזה המצוה בשביל שהוא חושב כי המצוה קלה, חובל בעצמו. וירא מצוה ומשתדל לקיימה, ישולם, פירוש ישולם לו שכר טוב וינצל מכל פגע רע.

ואל יעלה על לב אדם שיש בכל המצות מצוה קלה מצד עצמה, ומה שאמרו זכרונם לברכה מצוה קלה, מצד שהיא על אחת מג' דרכים הדרך הראשון, שהיא נוחה לעשותה, או בדמים מועטים בלי חסרון כיס או בלי יגיעה, צא ולמד ממצות ציצית שקורין אותה מצוה קלה, והיאך אומר שהיא מצוה קלה הא אמרו רבותינו זכרונם לברכה (נדרים דף כה ע"א) שהיא שקולה כנגד כל התורה כלה, אלא שקורין אותה קלה לפי שדמיה מועטין חוטין בלבד, וגרסינן בפרק קמא דע"א (דף ג ע"א) מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה, ואמאי קרו לה קלה דלית בה חסרון כיס. ואמרו בשלוח הקן (חולין דף קמב ע"א), ומה מצוה קלה שהיא באיסר אמרה תורה למען ייטב לך, מצות חמורות על אחת כמה וכמה. וצריך אדם להיות זהיר ואל יתרשל במצוה שדמיה מועטין ואין בה טורח, כי השואל ממנו דבר קל ונמנע מלעשותו אינו אלא מצד זלזול בשואל ואינו חושש לכבודו, ומי ששואל ממנו דבר קשה ונמנע מלעשותו אינו מצד זלזול אלא שקשה עליו, כדגרסינן בפרק התכלת (מנחות דף מג ע"ב) תניא רבי אומר קשה ענשו של לבן מענשו של תכלת.

הדרך השני, כשתעריכנה לזולתה לפי העונש, תמצא קלה וחמורה, דתניא (שבועות דף יב ע"ב) ואלו הן הקלות עשה ולא תעשה, חמורות כריתות ומיתות בית דין.
הדרך הג', קורין מצוה קלה למצות לא תעשה, מפני שמתעבת אותה הנפש ואינה חומדת אותה, ואינה מתאוה לה בשביל שהיא נמאסת, וענשה חמור. וקורין לזולתה חמורה, וענשה קל, מפני שחומדת אותה הנפש ומגברת התאוה ויצר הרע מקטרג עליה. וגרסינן במסכת שבת רבי שמעון ברבי אומר הרי הוא אומר (דברים יב, כג- כה) רק חזק לבלתי אכול הדם וגו' לא תאכלנו למען ייטב לך וגו', ומה דם שנפשו של אדם מתעבת אותו הפורש ממנו מקבל שכר, הפורש מן הגזל ומן העריות שהנפש מחמדתן על אחת כמה וכמה שזוכה לו ולבניו אחריו עד סוף כל הדורות. הרי אמרו על הדם קל, אף על פי שהוא בכרת, לפי שהוא נתעב, ואצל הגזל שהוא בלאו לבד, מפני שהנפש מחמדתו אמרו עליו חמור.

שער ב

באזהרה מבטול מצות עשה

לפי שפירשה התורה עונש מצות לא תעשה כל אחת ואחת כפי ענינה, מהן במלקות, ומהם בכרת, ומהן במיתה בידי שמים, ומיתת בית דין, ולא פירשה עונש ביטול מצות עשה אלא פסח ומילה בלבד שהם בכרת, על כן טעו מקצת בני אדם ונבערו ואת יי' לא דרשו, ורפו ידיהם להחזיק במצות, כי חשבו שהמבטל מצות עשה לא יקרהו עון, רק אם עשה מצוה תכתב בספר זכיותיו, ואם נתרשל ונתבטל לא הרויח ולא הפסיד, וגרם להם זה ליקל בפניהם ביטול המצות, ומי שנזדמן לו עשיית מצוה בלי יגיעה וטורח יעשנה, ואם יקשה בעיניו עשייתה בין מטורח גופו בין מצד חסרון כיסו, מתעצל ונמנע מלעשותה, ואינו מחשב הפסד מצוה בגופו או בממונו כנגד שכרה. לכן ראוי להוכיח ביטול סברא זו מן המושכל ומן הכתוב ומן הקבלה, כי הפסד שכר מצות עשה קשה מעונש העובר על לא תעשה.
מן המושכל ומן הכתוב יתבאר כי יותר ראוי ליענש מבטול מצות עשה מן העובר על לא תעשה, המבטל מצות עשה היא סבת התרשלותו ועצלותו בה מצד פריקת עול מזלזולו וקלותו בעבודת בוראו, אבל העובר על לא תעשה גרמה לו התגברות יצרו עליו והנאתו בעבירה, ואם ישוב האדם מהם והתודה לאל ויבקש ממנו מחילה וסליחה יסלח לו, וחוזר כאילו לא חטא, אבל בטול מצות עשה היא הפסד שאין לו חלף וחסרון שאינו מתמלא ואבדה שאין לה השבה לעולם, לפיכך חסידים הראשונים היו סובלין הרבה

עמל וחסרון כיס כדי שלא יגרע להם כלום מן השכר הגנוז להם לעולם הבא בזכות המעשים בעולם הזה.

וגרסינן בפרק המקבל (ב"מ דף קיד ע"א) אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של כותים, אמר ליה ולאו כהן הוא מר, אמאי קאי בבית הקברות, אמר ליה אליהו ולא מתני מר סדר טהרות דתני רבי שמעון קברי כותים אין מטמאין, אמר ליה בארבעה לא מצינו בשתא מצינא, פירוש בד' סדרים איני בקי ואיך אהיה בקי בסדר טהרות שהוא ששי, אמר ליה אמאי, אמר ליה דחיקא לי שעתא טובא. הנהיגו אחריו והכניסו לגן עדן, אמר ליה פשוט גלימך וקח מאלו העלין, לקח מהן רבה בר אבוה, כשיצא שמע קול הקורא ראיתם מי שהקדים לאכול עולמו כרבה בר אבוה, נער גלימו מהם ויצא.

ובאגדת פרקא דחסידי אמרו על רבי חנינא בן דוסא שהיה בתכלית העניות, אמרה לו אשתו בקש עלינו רחמים שיחננו האל מן הטובה הגנוזה לצדיקים לעולם הבא, בקש רחמים וראה בחלום כאילו נתנו לו רגל של זהב, וראה בחלום כל הצדיקים אוכלים בשלחן של ד' רגלים והוא על שלחן של שלשה רגלים, מיד הרגיש לחסרון חלקו לעולם הבא בשביל שהטיבו לו בעולם הזה, ספר המראה לאשתו אמרה לו כשם שהתפללת שיתנוהו התפלל ויטלוהו, התפלל ונטלוהו.

וגרסינן במדרש השכם, מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רשב"י שיצא לחוצה לארץ ובא עשיר, וכשראו התלמידים שהעשיר בקשו אף הם לצאת לחוצה לארץ, בא רשב"י והוציאן לחוץ למדינה לבקעה אחת, והתפלל לפני הקדוש ברוך הוא ונתמלאה הבקעה דינרי זהב, אמר להם כל מי שמבקש ליטול יטול, אלא הוו יודעין שכל מי שנוטל מחלקו של עולם הבא הוא נוטל שאין מתן שכרה של תורה אלא לעולם הבא, שנאמר (משלי לא, כה) ותשחק ליום אחרון.

ומעשה ברבן שמעון בן חלפתא, שהיה בערב שבת ולא היה לו מה לאכול באותה שבת, עם חשכה יצא חוץ לעיר להתפלל ונתנו לו אבן טובה, ונתנה לשלחני ופרנס את השבת, אמרה לו אשתו ומנין לך כל זה, אמר לה כך וכך היה המעשה, אמרה לו אשתו איני טועמת כלום עד שתקבל עליך להחזירה, שלמחר באין חבריך ונוטלין חלקם שלם ואתה תטול חסר, קבל עליו להחזירה, למוצאי שבת החזירה ויצאה כמין פס יד ונטלתה, וגדול הוא הנס האחרון מן הראשון, ולכך נאמר ותשחק ליום אחרון.

וכן דרשו בסמיכות נביאות אל תירא אברם (בראשית טו, א), כי נתירא אברהם שמא פרע לו הקדוש ברוך הוא שכרו בעולם הזה בנצוח המלכים, על כן אמר ליה (בראשית טו, ה) שכרך הרבה מאד, אל תדאג על שכרך כי לא חסרת ממנו כלום והכל הוא צפון לך.
ועתה שימו לבבכם היאך היו חסידים הראשונים מקפידים על שכר העולם הבא ועיניהם חסה להוציא ממנו כלום בעולם הזה, כי שכר מצות עשה הוא נחלת עבדי יי' וצדקתם.
הרי נתבאר לך מן המושכל כי עונש המבטל מצות עשה קשה מהעובר על לא תעשה.
ומן הכתוב יתבאר זה מדברי שאול ודוד, ידוע כי יש הפרש ביניהם, כי שאול בטל מצות עשה, ודוד תקפו יצרו ועבר על לא תעשה, ונמחל לדוד ונענש שאול. ועוד כי העבודה אינה נודעת בעובד השם יתברך כשישב בטל ונזהר מן העבירות, אבל העבודה נודעת כשרואין אותו עוסק במצות, ועל זה נאמר (מלאכי ג, יח) ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו.
ומדברי קבלה יתבאר זה הענין, והגמרא מלא ממנו, והראיות ברורות יוכיחו, והכלל המוסכם עליו בגמרא (ביצה דף ח ע"ב) אתי עשה ודחי לא תעשה.
ויסוד גדול מיסודי האמונה, שיאמין האדם שמוטב לו שיענש עונש חמור בע"ה בגיהנם ממה שיפסיד כלום משכר העולם הבא, כדגרסינן בפרק אין דורשין (חגיגה דף טו ע"ב), אמרו עליו על אלישע אחר שהיה גדול בתורה, ונכנס בו רוח רעה ונהפך לאיש אחר ויצא מן הכלל, כי נח נפשיה דאלישע אחר שמעוהו למלאכי השרת דהוו אמרי לא מידן נדייניה ולא לעלמא דאתי ניתייה, מידן לא נדייניה משום דגריס באורייתא טובא, ולא לעלמא דאתי ניתייה משום דחטא, אמר רבי מאיר מתי אמות ואעלה עשן מקברו. וכי יעלה על הדעת שרבי מאיר רצה להענישׁ את רבו, אלא שלא נתרצה במה ששמע ממלאכי השרת, ובחר שיענש בגיהנם ויטול שכרו משלם לעולם הבא.
וגרסינן בכתובות (דף פו ע"א) אמר ליה רב כהנא לרב פפא, לדידך דאמרת פריעת בעל חוב מצוה, אי אמר לא ניחא לי למעבד מצוה מאי, אמר ליה תנינא במה דברים אמורים במצות לא תעשה אבל במצות עשה כגון שאמר ליה עשה סוכה ואינו עושה טול לולב ואינו נוטל, מכין אותו עד שתצא נפשו.
ויש מצות עשה שכל המתרשל בהם כמנודה לשמים, כדגרסינן בפרק ערבי פסחים (דף קיג ע"ב) שמונה כמנודין לשמים, מי שאין לו אשה, ומי שיש לו אשה ואין לו בנים וכו', ומי שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה, ומי שאין לו תפלין בראשו ובזרועו, ומי שאין לו ציצית בבגדו, ומי שאין לו מזוזה בפתחו, ומי שאינו מיסב בחבורה של מצוה.

ויש מצות שהאדם מחוייב בעשייתן, ואם פשע בהם הוא בכלל פושעי ישראל, כגון תפלין וסוכה ולולב וכיוצא בהם, והם הנקראים חובה. ויש מצות שאינו חייב בהם אלא כשיבאו לידו, והם אם לא היה לו בית שאינו חייב לעשות לו מזוזה, ומעקה אם אין לו גג, וברכת הנהנין אם אכל פירות או הריח בשמים שחייב לברך, ואם לאו פטור, אבל הוא משובח המשתדל שתזדמן לו מצוה כדי להרבות זכיות כאלו וכיוצא בהן, כדגרסינן בפרק קמא דסוטה (דף יד ע"א) דרש רב שמלאי מפני מה נתאוה משה ליכנס לארץ, וכי לאכול מפריה הוא צריך, אלא אמר משה הרבה מצות נצטוו ישראל שאין מתקיימות אלא בארץ, אכנס לשם כדי שיתקיימו על ידי, אמר ליה הקדוש ברוך הוא כלום אתה צריך אלא לקבל שכר הרי אני מעלה עליך כאילו עשיתם, שנאמר (ישעיה נג, יב) לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל וגו', ואין שלל אלא שכר המצות, שנאמר (תהלים קיט, קסב) שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב.

מי חכם וישמר אלה ויתבוננו חסדי יי', האש פועלת פעולות משונות ופועלת ההפכים, תתיך ותמיס הנקפה כגון השעוה, ותקפיא הנמס המהותך כגון החלב, ויש לה סגולה פרטית ומיוחדת שמדליקין האור ממנה כמה נרות ואין נגרע ממנה כלום. ואם האש שהיא אחת מיצירות הבורא יתברך יש לה הכחות האלו, על אחת כמה וכמה התורה שהיא כלי חמדה שבו נברא העולם. וכמו שהאש שהיא עצם אחד ויולד ממנה נרות הרבה, כך התורה תולדותיה הן המצות, לכל אחת ואחת מהן יתרון גדול, כי היא אש דת, יולד ממנה כמה מצות שהן כמה נרות לעושיהן, שנאמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה. ואמר (תהלים קיט, קה) נר לרגלי דבריך וגו'. וכמו שהלחם מסיר הרעב, והמים ישובבו נפש עיפה, והכסות תעביר נזק הקור, וכל פעולה מאלו משונה מחברתה, ולא יתכנו חיי האדם אלא בהם כלם, כי אם יהיה לו לחם ולא יהיה לו מים ימות בצמא, ואם יש לו מים ואין לו לחם ימות ברעב, ואם יש לו לחם ומים ואין לו כסות ימות בקור, כך כל אחת ואחת מן המצות יש צורך גדול בעשייתה, ולא תשלם טובת האדם וכשרון מעשיו כי אם אחת מהנה לא נעדרה, כי כל אחת יש לה יתרון גדול וסגולה מיוחדת.

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש זוטא שה"ש א) צדקה מגינה מן הפורענות, והתפילין מטילין פחדו על האומות (ברכות דף ו ע"א), והרגיל בנר שבת הויין לו בנים זכרים (ע' שבת דף כג ע"ב), והמשכים והמעריב לבית הכנסת מאריך ימים (ברכות דף ח ע"א), וכהנה רבות, ואם חס ושלום יזלזל באחת מהן אפשר כי אותה מצוה יש לו בה צורך גדול ובה תלוי תקון עניניו, ויבא לידי נזק גדול אם יבטל אותה, לפיכך אמרו (אבות פ"ב מ"א) הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה.

וגרסינן בשבת (דף קיח ע"ב) אמר רב נחמן תיתי לי דקיימית שלש סעודות בשבת, פירוש תבא עלי ברכה על שקיימתי מצות שלש סעודות. אמר רב יהודה תיתי לי דקיימית עיון תפלה, אמר רב ששת תיתי לי דקיימית מצות תפילין, אמר רב נחמן בר יצחק תיתי לי דקיימית מצות ציצית, אמר אביי תיתי לי דכי חזינן צורבא מרבנן דסיים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן.

שער ג

בזריזות להקדים המצוה בתחלה מיד כשיחול זמנה

ראוי לכל חרד לדברי אלהי ישראל להקדים עשיית המצוה בתחלת בוא עתה, אף על פי שיהיה נמשך זמנה ויש לו שהות ביום לעשותה, לא יתעצל ויאמר עוד היום גדול, כדגרסינן במכילתא (שמות יב, יז) ושמרתם את המצות, אל תקרי המצות אלא המצוות, כשם שאין מחמיצין את המצוה כך אין מחמיצין את המצוה, אלא יעשה אותה מיד בשעה שיחול זמנה.

וגרסינן בפרק קמא דפסחים (דף ד ע"א) וביום השמיני ימול וגו' (ויקרא יב, ג), מלמד שכל היום כשר למילה, אלא שהזריזין מקדימין למצות. ושנו חכמים אלו דברים דוחין את השבת, הקטר חלבים, אף על פי שיש שהות להקטירן לליל מוצאי שבת, אלא מוטב שתדחה השבת ותעשה המצוה בתחלת זמנה, וגרסינן במנחות בפרק רבי ישמעאל (דף עב ע"א) אמר רבי שמעון בן יוחאי בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה, שהרי הקטר חלבים ואמורים כשרים כל הלילה ואין ממתינין להם עד שתחשך. רבי יהודה אומר חביבה מצוה בשעתה, שהרי הדל מקריב מיד עשירית האיפה, ואין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא כשבה.

וגרסינן בפרק קמא דברכות (דף ד ע"ב) לא יאמר אדם אוכל קמעא ואשתה קמעא ואישן קמעא ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל. ועוד גרסינן (ברכות דף מז ע"ב) לעולם יקדים אדם לבית הכנסת כדי שימנה עם עשרה הראשונים. וגרסינן בהוריות (דף י ע"ב) בנות לוט אף על פי שעשו עבירה, לשם מצוה נתכוונו, ולפי שקדמה בכירה לצעירה לילה אחת זכתה וקדמה ד' דורות, עובד ישי דוד שלמה, פירוש עובד היה מזרע הבכירה, שילדה מואב, והיה עובד בן רות המואביה, ורחבעם היה מזרע הצעירה, שילדה וקראתו בן עמי אבי בני עמון, שנאמר (מל"א יד, כא) ושם אמו נעמה העמונית.

ויש מצות שיש זמן לעשייתן, אם לא קיימן בזמנן יש להם זמן אחר לתשלומין, דתנן במסכת חגיגה (פ"א מ"ו) מי שלא חג ביום טוב הראשון של חג חוגג את כל הרגל ויום טוב אחרון. מי שלא קדש ביום השבת מקדש והולך כל היום כלו (פסחים דף קה ע"א),

ומי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך עד יום ד' (שם דף קו ע"א). ויש מצות שאם עבר זמנם אין להם תקנה, כגון שופר וסוכה ולולב.

ויש מצות שאם הקדימן קודם זמנן הרי זה משובח, כגון הכנסת שבת, דתנן (שבת דף קיח ע"ב) יהא חלקי עם מכניסי שבת בטבריא וכו'. ויש שכל זמנן שוה משיגיע זמנן עד שיצא, כגון ציצית ותפלין שזמן חיובן משיכיר בין תכלת ללבן עד סוף כל היום, ואם עבר שעה אחת שלא היה מניחן היה בעיניהם הפסד גדול שאין לו תשלומין, כדגרסינן בפרק כל כתבי הקדש (שבת דף קיח ע"ב) אמר ליה רב לרב יוסף בריה דרבה, אבוך במאי הוה זהיר טפי, אמר ליה בציצית, יומא חד הוה סליק בדרגא, אפסיק ליה חוטא ולא נחת מדרגא עד דרמייה. וגרסינן בפרק יום הכפורים (יומא דף פו ע"א) היכי דמי חלול השם, אמר רבי יוחנן כגון אנא דמסגינא ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין.

ועל זה ראוי לכל מי שנזדמנה לו מצוה שלא יעכבנה, כמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים קיט, ס) חשתי ולא התמהמהתי לשמור וגו', וכל שכן אם פצו שפתיו לעשותה הרי הוא עליו כנדר וכשבועה, נדור מפי עצמו, ומושבע מהר סיני שאין לה התרה עולמית, ולפיכך אין נשבעין לבטל המצוה, ואם נשבע מקיים ולוקה, כדגרסינן בפרק קמא דנדרים (דף ח ע"א) מנין שנשבעין לקיים המצוה, שנאמר (תהלים קיט, קו) נשבעתי ואקיימה וגו' והלא מושבע הוא מהר סיני, אלא משמע לזרוזי נפשיה.

שער ד

להגדיל ולהאדיר המצות, ולהזהר בהם שלא לנהוג בהם מנהג בזיון

ראוי לכל ישראל לעסוק במצוה בכבוד ומורא, ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני יוצרו לשרתו, וההזהר על בזוי המצות על ז' דרכים הדרך הא' מצד אנינות עשיית המצוה, כדגרסינן בחולין (דף פז ע"א), תנו רבנן ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז, יג) במה ששפך יכסה, שלא יכסה ברגל כדי שלא יהיו המצות בזויות עליו. ואמרו בלולב (סוכה דף מב ע"א) לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה, מכל מקום דרך כבוד אבל בדרך בזיון לא, שאין הכבוד למצוה אלא למי שצוה בהם.

הדרך השני, אזהרה שלא להשתמש בגוף המצוה תשמיש רשות, שלא יבזה המצוה, דתניא (שבת דף כב ע"א) אמר רבי אסי אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה.

הדרך הג', אזהרה מבזוי מצד הגאוה וגסות הרוח, שלא יחוש על כבודו יותר מכבוד יוצרו, כדגרסינן בסוף כריתות (דף כח ע"ב) ובפסחים (דף נז ע"א) ד' צווחות צווחה העזרה, והצוחה הד' פתחו שערים והוציאו ישששכר איש כפר ברקאי, שמכבד עצמו

ומבזה קדשי שמים, ואיבעיא לן מאי הוה עביד, הוה כריך שיראי על ידיה והוה עביד עבודה.

ואל יתהדר ויתגאה בעוסקו במצוה, שנאמר (משלי כה, ו) אל תתהדר לפני מלך וגו', וכתיב (מיכה ו, ח) והצנע לכת עם אלהיך. וכל מה שהאדם הוא חשוב ונכבד יאות לו להמעיט את עצמו ולמחול על כבודו כשהוא עוסק במצוה, ואפילו הוא מלך ישראל, וחזקיה המלך עליו השלום היה מוליך התינוקות על כתיפו לבית המדרש (ברכות דף י ע"א גי' ע"י). וגרסינן בבכורים (פ"ג מ"ד) אפילו אגריפס המלך היה נוטל הסל על כתפו. וגרסינן במסכת סוכה בפרק החליל (דף נג ע"א) אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל כשהיה שמח בשמחת בית השואבה, היה נוטל ח' אבוקות בידו וזורקן כלפי מעלה, וזורק אחת ומקבל אחת, ואין אחת מהן נוגעת בחברתה, וכשהיה נועץ שני גודלין בארץ נושק את הרצפה וזוקף מה שאין כל בריה יכולה לעשות כן.

וגרסינן בכתובות (דף יז ע"א) אמרו עליו על רב שמואל בר יצחק, שהיה מרקד לפני הכלה ומבזה עצמו לכבוד המצוה, והיה מתבייש רבי זירא ואומר קא מכסיף לן סבא, ובשעת פטירתו פסק האש בינו ובין העם כשהיו מוליכין את מטתו, והיו מקובלים שלא יארע זה אלא ליחיד בדורו. וכשראה רבי זירא אמר אהנייה שטותא לסבא. וכל המכבד את המצות הוא מכבד להקדוש ברוך הוא שצוה לעשותן, והקדוש ברוך הוא מכבדו שנאמר (שמ"א ב, ל) כי מכבדי וגו'.

הדרך הד' שלא יקדים צרכיו על עשיית המצות, כגון האוכל והשותה קודם שיתפלל שעליו הכתוב אומר (מל"א יד, ט) ואותי השלכת אחרי גוך, אל תקרי גוך אלא גאיך, אחר שאכל זה ושתה ונתגאה מקבל עליו עול מלכות שמים (ברכות דף י ע"ב).

הדרך הה' המזלזל במצוה מצד שיקל בעיניו עשייתה, כגון המזלזל בנטילת ידים, או מי שאינו מברך על המזון, וגורם לו זה מיעוט אמונה ומיעוט יראת שמים שבו, שאפילו בדבר קל אינו משגיח כל שכן בדבר קשה.

הדרך הו' מי שמקל במצות מצד שהוא סבור להתחכם על קונו שצוה בהם, כגון שיאמר מה תועלת יש לי בשמיעת קול שופר או לישב בסוכה, או מה נזק יבא לי אם אוכל מבהמה שנמצאת סרכה בריאה שלה, ועל זה נאמר (משלי ג, ז) אל תהי חכם בעיניך ירא את יי' וסור מרע, כלומר אל תתחכם על בוראך, אלא מסור עצמך על המצוה ותחיה, ואל תהרהר ותאמר מה יתרון במצוה פלונית, ועל זה נאמר (דברים יח, יג) תמים תהיה עם יי' אלהיך.

ודע והאמן כי לתועלתנו נצטוינו על המצות, שנאמר (שם ו, כד) ויצונו יי' אלהינו לעשות את כל החוקים האלה וגו' לטוב לנו כל הימים וגו', וסמוך על החכמים שקבלו המצות וצוונו לעשותם כמו מי שמוסר נפשו ביד הרופא וסומך על דבריו כשאומר לו אכול זה ואל תאכל זה שתה זה ואל תשתה זה, ועל זה סמך לפסוק אל תהי חכם בעיניך - רפאות תהי לשרך וגו' (משלי ג, ח), היש מורד בעולם כחולה שממרא פי הרופא ומראה עצמו שהוא יותר בקי ממנו, כל שכן המתחכם על הקדוש ברוך הוא בעשיית המצות, שנאמר (ישעיה מה, ט) הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה היאמר חומר ליוצרו מה תעשה. **הדרך** הזו' המבזה גוף המצוה שיש בה קדושה, כי יש מצות שאין בגופן קדושה כגון שופר וסוכה ולולב וציצית, ויש מצות שיש בגופן קדושה כגון תפילין ומזוזה ותשמישיהן, כגון אלו שיש בגופן קדושה צריך שלא יבזה אותן אם בלו או נשברו לא יזרוק אותם, אלא יעשה מהם גניזה.

שער ה

בהדור המצוה

חייב כ"א לעשות מצוה מן המובחר, רצה לומר שיבחר הטוב והנאה והשלם שבאותו מין שנעשית ממנו המצוה, כמו שהיו בוררין העומר ושתי הלחם מהארץ השמנה והנבחרת. **וחייב** אדם לעשות המצוה בתכלית הנוי והשלימות, ותניא (שבת דף קלג ע"ב) זה אלי ואנוהו (שמות טו, ב), התנאה לפניו במצות לולב נאה, סוכה נאה, שופר נאה, טלית נאה, ויכתוב ספר תורה לעצמו לשמו בקולמוס נאה בדיו נאה בלבלר אומן. ומצוה לאגוד הלולב, מאי טעמא משום זה אלי ואנוהו (סוכה דף יא ע"ב).

וגרסינן בפרק קמא דבבא קמא (דף ט ע"א) להידור מצוה עד שליש. וגרסינן במסכת פאה (ירושלמי פ"א ה"א) לקח אדם מצוה ומצא אחרת נאה הימנה עד כמה מטריחין עליו עד שליש, כגון אם נזדמנו לו שני לולבין ואחד הדור מן השני יוסיף שליש בדמים ויקנה את ההדור. איבעיא להו שליש מלגאו או שליש מלבר, כי אם היה לולב בסלע יוסיף שליש מבפנים ויקנה ההדור בסלע ושליש, או אם היה בשני שלישי סלע יוסיף שליש מבחוץ ונמצא קונהו בסלע, תיקו. במערבא אמרי משמיה דרבי זירא, עד שליש צריך להוסיף משלו, כלומר מיגיעו, ודוחק את חייו כדי להדר המצות, כי לחם חקו ודי חייו נקרא שלו, שהקדוש ברוך הוא הבטיח כל בריה בלחם חוקה, שנאמר (תהלים קלו, כה) נותן לחם לכל בשר, מכאן ואילך של הקדוש ברוך הוא, כלומר אם זימן לו הקדוש ברוך הוא ממון יותר על צרכו והוא מושפע בנכסים יוסיף על שליש, וזהו של הקדוש ברוך הוא, ואם אינו מושפע בנכסים חייו קודמין, ודיו בתוספת שליש. ואין לו לאדם

להניח מעשות המצוה בשביל דמיה שהרי רבן גמליאל לקח הלולב באלף זוז (סוכה דף מא ע"ב). וגרסינן במסכת חולין (דף פח ע"ב) בענין כסוי הדם, היה במקום שאין לו עפר ושחט, שוחק דינר ומכסה בו. היה מהלך בספינה ואין לו עפר, שורף טליתו ומכסה באפרו. וצריך העושה מצוה שיראה לכל שהיא חביבה עליו ושאינו קץ בה.

שער ו

בזריזות לקיים המצוה באיברים ובהרגשות

כדגרסינן בסוף מסכת מכות (דף כג ע"ב) דרש רבי שמלאי, תרי"ג מצות נאמרו בסיני, שס"ה מצות לא תעשה כנגד ימות החמה, ורמ"ח מצות עשה כנגד אבריו של אדם. רמז בכאן שהבורא יתברך ברא לאדם מסעדים ומשרתים לשרתו ולהשלים חפציו, והם אבריו והרגשותיו, ופקד עליו לקיים מצותיו, והזהירו שלא להשתמש בהם בדבר עבירה, ואם ישמור הוא וישתמר במה שנצטווה ישמרם לו הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים לד, כא) שומר כל עצמותיו וגו'. וגרסינן במדרש אמר הקדוש ברוך הוא לישראל שמרו רמ"ח מצות עשה שמסרתי לכם, ואני אשמור רמ"ח אברים שבכל אחד ואחד מכם, הדא הוא דכתיב (משלי ד, ד) שמור מצותי וחיה. וגרסינן בברכות ירושלמי (פ"ד ה"ג) אמר רבי סימון י"ח ברכות כנגד י"ח חוליות שבשדרה, שבשעה שאדם עומד בתפלה צריך לשוח בכלם, שנאמר (תהלים לה, י) כל עצמותי תאמרנה וגו'.

ואם עבר אדם ושינה רצון הבורא יתעלה ונשתמש בהם בדבר עברה ישנו הם את טעמם ויבטלו את פעולותיהם ותנועתם, כמו שאירע לירבעם כששלח ידו על הנביא אשר בא מיהודה בדבר יי' בית אל, שנאמר (מל"א יג, ד) וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו וגומר.

והמקיים המצות המיוחדות לאחד מאבריו ופירש מן העברות הנעשות בו נתקדש אותו אבר, וגרסינן במנחות שילה קדשים קלים נאכלים בו בכל הרואה, מה שאין כן בירושלים, כלומר יש יתרון לשילה על ירושלים, שהקדשים קלים אינם נאכלים בירושלים אלא לפנים מן החומה, ובשילה נאכלים בכל מקום שצופין אותו, ונתנו טעם לדבר מפני שהיתה בחלקו של יוסף, וזכה למעלה זו מדה כנגד מדה, לפי שלא זן עיניו מן העבירה, אמר רבי אבהו בן פורת יוסף וגו' (בראשית מט, כב) עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו תבא ותנחל מקום שאוכלין קדשים בכל עין.

ואם חס ושלום עבר אדם עברה באחד מאבריו הרי אותו אבר בעצמו לוקה, דתנן בסוטה בפרק קמא (מ"ח) שמשון הלך אחר עיניו, שנאמר (שופטים יד, ג) כי היא ישרה בעיני, לפיכך נקרו פלשתים את עיניו. אבשלום נתגאה בשערו לפיכך נתלה בשערו. ובענין

סוטה (דף ח ע"ב) במדה שאדם מודד בה מודדין לו, היא קשטה פניה לו, לפיכך פניה מוריקות. היא כחלה לו עיניה לפיכך עיניה בולטות. היא קבלתו על בטנה לפיכך בטנה צבה. וביום הדין אבריו של אדם מעידים בו, שנאמר (ישעיה מג, יב) ואתם עדי נאם יי' (חגיגה דף טז ע"א).

והמקיים המצות באברים והרגשות לבו, שמח תמיד בעשייתן כדגרסינן במדרש ואני תמיד איחל והוספתי על כל תהלתך (תהלים עא, יד), אמר רבי שמעון בן יוחאי בא וראה שאין חביב לאדם מבניו, ורואה דם בנו שנשפך במילה ומקבל עליו בשמחה.

שער ז

בכוונת עשיית המצוות, והוא על ד' דרכים

הדרך הא' שיתכוון בעשייתן לשם שמים להשלים רצון בוראו, כגון סוכה ולולב, שנאמר (תהלים מ, ט) לעשות רצונך אלהי חפצתי.

הדרך השני, יש מצות שצריך אדם להתכוון לצאת ידי חובה בשעת עשייתן, כגון מגילה, דתנן (מגילה פ"ב מ"ב) היה כותבה דורשה ומגיהה, אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא. ובתקיעת שופר צריך שיתכוין השומע לצאת ידי חובתו, והתוקע להוציא אחרים ידי חובתן.

הדרך השלישי, יש מצות שצריכות כוונת הלב, כגון קריאת שמע תפילין ותפלה, ומצד זה חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה קל וחומר מציץ, שאין בו אלא אזכרה אחת והיה על מצחו תמיד (שבת דף יב ע"א).

הדרך הד', יש מצות שצריכין כונה לשמן כגון ספר תורה וציצית, כדגרסינן בפרק הנזקין (גיטין דף נד ע"ב) ההוא דאתא לקמיה דרבי אמי אמר ליה ספר תורה שכתבתי לפלוני אזכרות שבו לא כתבתים לשמן, וההוא דאתא לקמיה דרבי אבהו אמר ליה ספר תורה שכתבתי לפלוני גוילין שבו לא עבדתים לשמן. וגרסינן בפרק התכלת חוטי ציצית בעו טויה לשמן.

סוף סוף תהיה כוונתו לקיים מצות השם יתברך ולצאת ידי חובתו, ולא להתגדל ולא להתגאות בהן, ולא שישבחוהו בני אדם על עשייתן, ולא להנאת גופו, כדגרסינן בפרק קמא דפסחים (דף ח ע"ב) מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים שלא יהיו עולי רגלים אומרים אילו לא עלינו אלא לאכול פירות ירושלים דיינו, ונמצא עליה שלא לשמה, כיוצא בו מפני מה אין חמי טבריה בירושלים כדי שלא יאמרו וכו'. כי ראוי היה להיות במקום הנבחר כל טוב וכל דבר נחמד, ויחסר משם כדי שתהיה עלית הרגל לשמה. ובזה תוכלו להתבונן כמה שכר עשיית מצוה לשמה. וגרסינן במסכת הוריות (דף י ע"ב)

גדולה עברה לשמה ממצוה שלא לשמה, כי אין תכלית החפץ והרצון מעשיית המצות ליהנות מהן בעולם הזה. וגרסינן במסכת ראש השנה (דף כח ע"א) מצות לאו ליהנות נתנו, שהמודר הנאה מחברו מותר לתקוע לו תקיעה של מצוה.

שער ח

בעשיית המצוה מממון היתר ולא מממון אסור

כמה היא רצויה ומקובלת המצוה לפני הקדוש ברוך הוא כשהיא מיגיע כפיו של אדם, וכמה היא נמאסת בעיניו כשהיא מגזל וחמס, כדגרסינן בסנהדרין (ע' דף ו ע"ב) רבי אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל חטין וטחנן ולשן ואפאן והפריש חלה, כיצד הוא מברך, אין זה מברך אלא מנאץ, שנאמר (תהלים י, ג) ובוצע ברך נאץ יי'.

ואף על פי שיצא בה ידי חובתו היא מצוה הבאה בעברה, כדגרסינן בפרק לולב הגזול (סוכה דף כט ע"ב) ולקחתם לכם אמר רחמנא (ויקרא כג, מ) משלכם, והאי לאו דידיה הוא, מאי טעמא אמר רבי יוחנן משום דהויא מצוה הבאה בעברה, שנאמר (משלי טו ח) זבח רשעים תועבה.

וגרסינן במדרש (ילקוט ישעיה רמז תקד), כי אני יי' אוהב משפט שונא גזל בעולה (ישעיה סא, ח), משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו תנו מכס למוכסין אמרו לו אדוננו המלך כל המכס שלך הוא, אמר להם ממני ילמדו בני ויבריחו עצמם מן הגזל, הוי כי אני יי' אוהב משפט.

שער ט

במצות הנוהגות בנשים וקטנים

מצות שהזמן גרמא, כלומר שיש להם זמן ידוע, הנשים פטורות מהן על הרוב, ומצות עשה שלא הזמן גרמא, נשים חייבות בהם. ויש מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים חייבות בהן, כגון קדושת שבת, כדגרסינן (ע' ברכות דף כ ע"ב) זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, כל דאיתיה בשמור איתיה בזכור. וכגון אכילת מצה בלילי הפסח דתניא (פסחים דף מג ע"ב) לא תאכל עליו חמץ וגו' (דברים טז, ג), כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו באכילת מצה, וד' כוסות ונר חנוכה ומקרא מגלה, שאף הן היו באותו הנס. ויש מצות עשה שלא הזמן גרמא שהנשים פטורות מהן, כגון תלמוד תורה ופריה ורביה ופדיון הבן.

ובכל מצות לא תעשה הנשים חייבות חוץ, מבל תקיף ובל תשחית וכהנת שלא תטמא למתים (קדושין דף כט ע"א). והקטנים אינם חייבין במצות, אבל כשמגיעין לחנוך אביו מחנכו, וכדגרסינן במסכת ראש השנה. האשה חייבת בג' דברים *אגדה *מגלה *נר שבת, וסימנך ואמרה האשה אמ"ן (במדבר ה, כב).

שער י

ענין המצות שהם מדברי סופרים, והם על ג' דרכים:

הדרך הראשון המצות שלא נתפרשו דיניהם בתורה שבכתב ונתפרשו בקבלה שהיא תורה שבעל פה, כגון פרשיות של תפלין, ומנין חוטי הציצית, ומנין דפנות הסוכה, ואיסור חמץ אחר שש שעות מיום י"ד בניסן, ושחיטת רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה. וגרסינן בסנהדרין (דף פח ע"ב) חומר בדברי סופרים מדברי תורה, שהאומר איני מניח תפלין וכו', כדאיתא שם.

הדרך הב' נחלקת לד' חלקים, סייגות, וגזרות, ותקנות, ומנהגות, הסייגות שעשו הנביאים וחכמים שלא יגע באיסורא דאורייתא, כגון איסור חמץ בשעה ששית מיום י"ד בניסן, וכגון שניות לעריות, ונטילת ידים לחולין משום סרך תרומה, ואמרו זכרונם לברכה (יבמות דף כ ע"א) מאי מצוה, מצוה לשמוע דברי חכמים, ואנו חייבים לשמוע קבלתם ולקיים הגזרות שגזרו רבותינו זכרונם לברכה משום מאורעות, כגון בית דין של דוד שגזרו על יחוד הפנויה (סנהדרין דף כא ע"א), ובית דין של חשמונאי על יחוד הנכרית (ע"ז דף לו ע"ב).

והתקנות ע"ד תקון המעשים, כדגרסינן בבבא קמא (דף פב ע"א) עשר תקנות תקן עזרא לישראל, תקן שיהיו קורין במנחה בשבת ובשני ובחמישי בתורה, ושתהא אשה משכמת ואופה כדי שתהיה פת מצויה לעניים, ושתהא חופפת וטובלת, ושתהא חוגרת בסינר, ושיהיו רוכלין מחזרין בעיירות, ושיהיו אוכלין שום בערב שבת. וגרסינן במסכת ראש השנה (דף לא ע"ב) אין הכהנים רשאים לעלות בסנדליהן לדוכן וזאת אחת מט' תקנות שתקן רבן יוחנן בן זכאי. ובסוף שביעית (פ"י מ"ג) תקן הלל פרוזבול כדי שלא לנעול דלת בפני לווין.

והמנהגות, כדגרסינן בפרק ערבה (סוכה דף מד ע"ב) בז' שקול חביט חביט ולא ברין, קסבר מנהג נביאים הוא. ובקריאת ההלל חזא דקא מדלגי דלוגי אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם (תענית דף כח ע"ב).

הדרך הג', המצות שנתחדשו על סבות ידועות בימי החכמים והנביאים, כגון מקרא מגילה ונר חנוכה וט' באב, וכל העובר על אחת מהם עובר על לאו, כדגרסינן בפרק במה מדליקין (שבת דף כג ע"א) אמר רבי חייא בר אשי אמר רב המדליק נר חנוכה צריך לברך, מאי מברך, אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר חנוכה, והיכן צונו רב אויא אמר מלא תסור (דברים יז, יא), ורב נחמן אמר משאל אביך ויגדך (שם לב, ז). וההפרש בין המצות שהם מן התורה ובין המצות שהם מדברי סופרים הוא לענין ברכה, כי בשל

דבריהם על ודאן מברכין ועל ספיקן אין מברכין, דאמר אביי ודאי דדבריהם בעי ברכה ספק דדבריהם לא בעי ברכה, והאי יום טוב ב' דדבריהם הוא משום ספיקא, ובעי ברכה כי היכי דלא לזלזלו ביה (שבת שם).

חביבין המצות שכל המודה במצות ועושה אותן בלב שלם כאילו מודה במציאות הקדוש ברוך הוא ובאלהותו, כדגרסינן בספרא (פ' שמיני ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני, כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים, כשם שאני פרוש כך אתם תהיו פרושים. כי אני יי' המעלה אתכם וגו', על תנאי כך העליתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקבלו עול המצות, שכל המודה בעול המצות מודה ביציאת מצרים, וכל הכופר בעול המצות כופר ביציאת מצרים.

וגרסינן באלה הדברים רבה ואהבת את יי' וגו' (דברים ו, ה), כשאתה אוהב אותו ומרבה במצות לא יהא לבך חלוק עליך, אלא היה עושה את המצות לשמן בלבב שלם, אינו אומר בכל לבך אלא בכל לבבך, בב' יצריך ביצר הטוב וביצר הרע.

ולא נברא אדם בעולם הזה אלא לעשות רצון הבורא יתעלה, כדגרסינן בפרק במה מדליקין (דף ל ע"ב) אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילא משמיה דרב בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה, ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה וכו', דכתיב (קהלת יב, יג) סוף דבר הכל נשמע וגו', מאי כי זה כל האדם אמר רבי אלעזר כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה, רבי אבא בר כהנא אומר שקול זה כנגד כל העולם כלו.

פרק גדול בנים

יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך (משלי כט, יז), גרסינן במדרש משלי יסר בנך ויניחך, אם תרצה להיות במנוחה והשקט ובשלוה בעולם הזה, יסר את בנך, שאם תיסר את בנך בקטנותו ותדריכהו על דרך טובה וישרה, תהיה במנוחה ובהשקט ובשלוה, מפני שלא תצטער עליו שיצא לתרבות רעה ולעשות עבירות, לא לגנוב ולרצוח, הואיל ויסרת אותו בקטנותו ללכת בדרכי השם יתברך, ואז יהיה מקורך ברוך וזרעך כשר, ועושה הטוב והישר בעיני הקדוש ברוך הוא, וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

וגרסינן במדרש ל"ב מדות יסר בנך ויניחך, למד בנך תורה ויניחך מדינה של גיהנם. ויתן מעדנים לנפשך, שיכניסך בגן עדן עם הצדיקים, דכתיב (משלי יט, יח) יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך, ר"ל כי יש תקוה, אם תראה בנך שהוא טפש אל תאמר מה יועיל בו המוסר הואיל ואין לו דעת להבין אניחנו, אלא אפילו הוא טפש עדין יש

לו תקוה בלמוד ובמוסר אם תלמדנו מוסר, ואם לא הבין עד עתה אפשר שיבין מכאן ואילך, ואם לא יבין תורה הרבה מפני שהוא טפש ילמד לפחות לקרות בתורה ולהתפלל כדי שיצא מכלל עם הארץ, ואל תאמר אם אגדיל עליו המוסר ימות תחת השבט, הוי ואל המיתו אל תשא נפשך. דבר אחר, יסר בנך שמא יצא לתרבות רעה וימות בבית דין או שלא בבית דין.

וטוב לו לאדם שימות או שתכהין עיניו ואל יעמיד בן רשע, כדגרסינן בבראשית רבה (סה, י) ויהי כי זקן יצחק וגו' (בראשית כז, א), רבי אלעזר בן עזריה אומר כהו עיניו כדי שלא יראה ברעתו של עשו, אמר הקדוש ברוך הוא יהא יצחק יוצא לשוק ויהון ברייתא אמרין דין אבוהי דההוא רשיעא, אלא הריני מכהה את עיניו והוא יושב בבית, הדא דהוא דכתיב (משלי כח, כח) בקום רשעים יסתר אדם, מכאן אמרו ז"ל כל המעמיד בן רשע או תלמיד רשע עיניו כהות, תלמיד מאחיה השילוני, שנאמר (מל"א יד, ד) ואחיהו לא יכול לראות וגומר, כל כך למה, שהעמיד את ירבעם שהיה תלמיד רשע. בן רשע מיצחק, דכתיב ותכהין עיניו וגומר, כל כך למה, שהעמיד עשו שהיה רשע.

מעשה בבנו של רבי חנינא בן תרדיון שנתחבר ללסטים, וגלה את סודם, והרגוהו ומלאו את פיו עפר וצרורות, לאחר שלשה ימים לקחוהו חכמים ונתנוהו בכילה, ובקשו לקלס עליו מפני כבודו של אביו, ולא הניחם, אמר להם הניחו לי ואני אומר על בני, פתח ואמר (משלי ה, יג-יד) ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. אמו קראה עליו (שם יז, כה) כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו. אחותו קראה עליו (שם כ, יז) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ.

דבר אחר ואל המיתו אל תשא נפשך, ר"ל לצעקתו ולבכיתו אל תחמול עליו כשתכנו בשבט, ואל תחוש לצעקתו, דכתיב (שם כג, יד) אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל, הדא הוא דכתיב (שם א, י) בני אם יפתוך חטאים וגו'.

דבר אחר חדל בני לשמוע מוסר (משלי יט, כז), אל תביא את עצמך לשמוע מוסר מן הדיינין, כמד"א (דברים כב, יז) ולקחו זקני העיר ההיא את האיש ויסרו אותו. ר"ל אם תשגה מאמרי דעת סופך לקבל מוסר ועונש דכתיב (משלי כג, יג) אל תמנע מנער מוסר, ר"ל אם תכנו בשבט כשהוא קטן כדי לייסרו, תצילנו ממיתה בבית דין כשיגדיל.

וכתיב (שם כב, ו) חנוך לנער על פי דרכו, פירוש אם תחנך לנער על פי דרכו, מהו דרכו של נער, שלא ללמוד ולא להתפלל אלא ישב בטל לרדוף אחר תאותו, אם תעזוב אותו על דרכו הרעה ועל טבע נערותו ולא תמחה בידו להחזירו למוטב, גם כי יזקין לא יסור ממנה, מפני שנעשו לו בטבע ולא יוכל לפרוש מהם. ולפי זה הפירוש אין רצונו לומר

חנוך לנער על פי דרכו מצוה כלומר עשה כך וכך, אלא כמו (קהלת יא, ט) שמח בחור בילדותך, פירוש אם תשמח בחור בילדותך ותלך בדרכי לבך דע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, וכן חנוך לנער, אם תחנך לנער על פי דרכו כשיזקין לא יסור מאותו הדרך שהורגל בו.

וכשיגדיל הוסף לו בלימוד, דתנן (אבות פ"ה מכ"א) בן חמש שנים למקרא וכו', וגרסינן בבבא בתרא (דף כא ע"א) אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת עד בר שית לא תקביל, מכאן ואילך קביל ואספי ליה כתורא. פירוש, הנער אינו למד עד שיהא בן ו' שנים אלא דבר מועט מפני קטנותו, מכאן ואילך יקבל יותר, לפיכך יוסיפו לו יותר בלמוד מעט מעט בכל יום ויום, כמו שעושין לשור כשיכניסוהו לחרישה אין דוחקין אותו יום ראשון אלא מוליכין אותו על השדה שיש לו לחרוש ומטיילין בו עליה, ליום שני קושרין העול על צוארו, ליום ג' דוחקין אותו לחרוש מעט עד שילמוד ויתחנך לחרוש, לפיכך ישתדל אדם ללמוד את בנו תורה מקטנותו ולחנכו ללמוד מעט כפי הנער וכפי שניו וכפי שיוכל לסבול, והשם יתברך מתעלס כשהקטנים שחין בתורה, שנאמר (תהלים ח, ג) מפי עוללים ויונקים וגו', ואף על פי שהם מגלגלין בפסוק מפני שאינם יודעים לקרות הקדוש ברוך הוא אוהב אותם, שנאמר (שה"ש ב, ד) ודגלו עלי אהבה, אל תקרי ודגלו אלא ודלוגו (במ"ר ב, ג).

אמר המחבר ודגל"ו על"י, בגימטריא מאה וחמשים ותשע, כמנין קט"ן, כיצד כשהקטן מתחיל לדבר מלמדו לומר תורה צוה לנו משה וגו' (דברים לג, ד), וכן פסוק ראשון של קריאת שמע, וכשיגדל מוסיף ללמדו מקצת פסוקים על פה, וכשיהיה בן ג' שנים יתחיל ללמדו האותיות, וכשיגדל יותר שוכר לו מלמד וקונה לו ספרים ומלמדו, ואם יכבד על הנער לשקוד על הלמוד תמיד, יפייסנו בדברים שהקטנים אוהבים ומתאוים להם כגון דבש וקליות ואגוזים וכיוצא בהם, ואומר לו הנה לך זה על מנת שתלך לבית הספר ותלמוד, וכשיגדל יותר וימאס באלו הדברים אומר לו אביו לך לבית הספר ותלמוד ואקנה לך חגורה יפה ומנעלים נאים, וכשיגדל יותר יאמר לו אתן לך זוזים על מנת שתלמד ברכת מזון ותפלה, וקונה לו ציצית ותפלין כדי לחנכו על המצות, וכשיגדל יותר יאמר לו לך למוד תורה ותקרא תלמיד הגון, וכשיבין יותר יאמר לו למוד ותקרא רב, וכשיבין יותר יאמר לו למוד תורה ותקרא חכם ודיין ואב בית דין ותשב בראש, עד אשר ישיג בדעתו אמתת התורה ומואס בכל אלו הדברים שאמרתי ויעסוק בתורה לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

וילמד אדם לבנו כשהוא קטן לנשק על ידי אביו ואמו ורבו, ועל ידי הגדולים והחסידים, וכל מי שמנשק הקטן ידו צריך לשים את ידו עליו ולברכו, כי כשישים אדם ידו על ראש הקטן מתברך, שנאמר (בראשית מח, יד) וישלח ישראל את ימינו וגומר, וכתיב ויברכם ביום ההוא וגו', ובהנחת היד על ראש הקטן הוא מתברך, ורמז לדבר, ביד האדם ט"ו אברים כמנין ט"ו תיבות שבפסוקי יברכך ה' וישמרך וגו', כלומר יחולו על ראש הברכות שבג' פסוקים אלו שהם ט"ו כמנין אברי היד.

ולפיכך משימין היד על ארון המת או על הקבר, לבקש רחמים על המת, לפי שבידו של אדם ט"ו אברים כמנין ט"ו תיבות שבפסוק (ישעיה כו, יט) יחיו מתיך וגו'.

לעולם ישתדל אדם לרדות את בנו בקטנותו, שאם ייסר אותו יחכם, שנאמר (משלי יג, א) בן חכם מוסר אב ולץ לא שמע גערה. גרסינן במדרש אם תראה בן חכם בידוע שאביו ייסרו בקטנותו והדריכו על הדרך הטובה, שנאמר בן חכם מוסר אב, ואם ראית לץ בידוע שלא שמע גערה, ר"ל לא שמע מאביו גערה. ואומר (שם יג, כד) חושך שבטו וגומר, אם יחשוך אדם את שבטו מלרדות את בנו בקטנותו הרי זה שונא את בנו, שסופו בא לתרבות רעה מפני שלא ייסרו אביו בקטנותו, וסופו נהרג על מעשיו הרעים בין בבית דין בין שלא בבית דין, אבל האוהב את בנו שיחרו מוסר, ר"ל שייסרהו בקטנותו כדי שלא יצא לתרבות רעה ולידי מיתה משונה, פירוש שיחנכנו בילדותו מגזרת הילדות והשחרות.

וגרסינן בואלה שמות רבה (א, א) חושך שבטו וגו', ללמדך שכל המונע בנו מלרדותו בא לתרבות רעה ושונאהו, שכן מצינו בישמעאל שהיה לו געגועין על אברהם ולא רדהו, ויצא לתרבות רעה, ושנאהו אברהם והוציאו מביתו ריקם, מה עשה ישמעאל, כשהיה בן ט"ו שנה התחיל להביא צלם מן החוץ והיה מצחק בו, שאין מצחק אלא ע"א, שנאמר (שמות לב, ו) ויקומו לצחק, מיד ותאמר שרה גרש את האמה ואת בנה (בראשית כא, י), שמא ילמוד בני אורחותיו, מיד (בראשית כא, יא) וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו, שיצא לתרבות רעה.

כיוצא בו ויאהב יצחק את עשו (בראשית כה, כח), לפיכך יצא לתרבות רעה על שלא רדהו, דתנן ה' עבירות עשה עשו באותו יום, בא על נערה מאורסה, והרג את הנפש, וכפר בעקר, ובזה את הבכורה, ועוד תאב מיתת אביו כדי להרוג את אחיו, שנאמר (שם כז, מא) יקרבו ימי אבל אבי וגו', וגרם ליעקב לברוח מפניו, והלך הוא אצל ישמעאל ללמוד ממנו תרבות רעה להוסיף על חטאתו פשע, שנאמר (שם כח, ט) וילך עשו וגו'.

כיוצא בו דוד, שלא רדה לאבשלום ויצא לתרבות רעה, ובקש להרגו, ושכב עם נשיו, וגרם לו שילך יחף ובוכה, והפיל מישראל כמה אלפים, וגרם כמה דברים קשים שאין

להם סוף. וכיוצא בו עשה דוד באדוניהו שלא רדהו ולא גער בו, ולפיכך יצא לתרבות רעה, דכתיב (מל"א א, ו) ולא עצבו אביו מימיו וגו'.

וכמה נעים המוסר של אהבה, שכל מי שהקדוש ברוך הוא אוהבו הוא מרדהו ביסורין, הדא הוא דכתיב (דברים ח, ה) כי כאשר ייסר איש את בנו, וכל המיסר את בנו מוסיף עליו אהבה, שנאמר (משלי יג, כד) ואוהבו שיחרו מוסר, רצה לומר הבן הוא אוהב את אביו מפני ששחרו מוסר.

את מוצא באברהם שייסר יצחק בנו ולמדו תורה והדריכו בדרכיו, דכתיב (בראשית כו, ה) עקב אשר שמע אברהם וגו', וכתיב (שם כה, יט) אלה תולדות יצחק וגו', ללמדך שהיה דומה לאביו בנוי ובחכמה ובעושר ובמעשים טובים, תדע לך, שבן ל"ז שנה היה בשעת העקדה ואברהם זקן, ועקדו וכפתו כשה ולא נמנע, ולפיכך ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה, ה), הוי ואוהבו שחרו מוסר.

כיוצא בו מיצחק שהיה משחר ליעקב, ולמדו תורה וייסרו בבית הלמוד, שנאמר (שם כה, כז) ויעקב איש תם וגו', ולמדו מה שלמד מאביו, ואחר כך פירש מאביו ונטמן בבית עבר י"ד שנה ללמוד תורה, לפיכך זכה לברכות וירש את הארץ, שנאמר (שם לז, א) וישב יעקב וגו'. ואף יעקב רדה את בניו ולמדם דרכיו שלא היה בהם פסולת, שנאמר (שם מו, ט) ואלה שמות בני ישראל וגומר ראובן שמעון וגו', השוה אותם הכתוב ליעקב שכלם צדיקים, הוי ואוהבו שחרו מוסר.

לעולם ישתדל אדם ללמד את בנו תורה וחכמה ואל יחוש לעושר, שאין עושר בעולם כעשרה של תורה, שנאמר (משלי ג, טו) יקרה היא מפנינים וגומר. וילמוד תורה בקטנותו, כי לסוף מתעשר, כדגרסינן בסנהדרין (דף צב ע"א) אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר, שנאמר (משלי כד, ד) ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים. אמר רבי אלעזר כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו, שנאמר (ישעיה כז, יא) כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו. ואמר רבי אלעזר כל הנותן פתו למי שאין בו דעה ייסורין באים עליו, שנאמר (עובדיה א, ז) לחמך ישימו מזור תחתיך אין תבונה בו, ואין מזור אלא יסורין, שנאמר (הושע ה, יג) וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורו.

וכל המשתדל ללמוד את בנו תורה ודעה וחכמה, נוחל העולם הזה והעולם הבא, העולם הזה מנין דכתיב (משלי יז, כא) יולד כסיל לתוגה לו ולא ישמח אבי נבל, ר"ל מי שיש לו בן כסיל שלא למד תורה, כל ימיו של אביו בעצב ובדאגה בעולם הזה, לא ישמח כל ימיו. אבל מי שיש לו בן חכם הוא שמח וטוב לב, שנאמר (שם כג, טו) בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני, לפיכך כשהולך אדם לבית הכנסת ולבית המדרש ושומע חכמת

בנו הוא שמח, ואמר "גם אני", מלמד שהבן שמח בחכמתו תחלה, שנאמר (שם טו, כג) שמחה לאיש במענה פיו, ואחר כך שמח בו אביו, הוי ישמח לבי גם אני, הרי שהאב נוחל העולם הזה.

העולם הבא מנין, כדגרסינן בפסחים (דף קיג ע"א) אמר רבי יוחנן ג' מנוחלי העולם הבא, הדר בארץ ישראל, והמגדל בנו לתלמוד תורה, והמבדיל על היין במוצאי שבת. הרי שהמלמד את בנו תורה נוחל העולם הבא.

גדולה הצלת בנים לאבות מהצלת אבות לבנים, שהאבות אין מצילין את בניהם אלא מן היסורין בעולם הזה בלבד, ומזכין אותן בעושר כשהם חיים, ומזכין אותן הכח, אבל ליום הדין אינם יכולים להצילם מדינה של גיהנם, שנאמר (דברים לב, לט) ואין מידי מציל, לא אברהם מציל ישמעאל בנו, ולא יצחק מציל עשו בנו, אבל הבנים מצילין אבותיהם מדינה של גיהנם בין גדולים בין קטנים.

כיצד גדולים מצילין אותם, במעשיהם הטובים, כדגרסינן במדרש תנחומא (ע' מס' כלה פ"ב) מעשה ברבי עקיבא שהיה בבית הקברות ופגע באדם אחד שחור כפחם שהיה טעון עצים על כתפו ומרהיט בהן כסוס, גזר עליו רבי עקיבא והעמידו, אמר ליה בני מה לך בעבודה קשה כזאת, אם עבד אתה ואדוניך נתן עליך עול כבד אני אפדאך ממנו ואוציאך לחירות, ואם אתה עני אני אעשירך, אמר לי הניחני אדוני איני יכול לעמוד, אמר ליה מבני אדם אתה או מבני המזיקין אתה, אמר ליה מת אותו האיש ובכל יום ויום מוסרין אותו לחטוב עצים ונותנין אותו באש, אמר ליה מה היתה מלאכתך בחייך, אמר ליה גבאי המכס הייתי, והייתי נושא פנים לעשירים והורג את העניים, ולא עוד אלא שבעלתי נערה מאורסה ביום הכפורים, אמר ליה בני שמא תברח מאותן הממונין עליך אם יש לך תקוה, אמר ליה אל תעכבני שמא ירגזו עלי בעלי הפורענות ולאותו האיש אין לו תקנה ולא פדיון, אלא שמעתי מאותם הממונים שהיו אומרים לי אם היה לך בן שעומד בצבור ואומר ברכו את יי' המבורך, היינו מתירין לך מן הפורענות, ולאותו האיש אין לו בן אלא שהניח אשתו מעוברת ואיני יודע מה ילדה זכר או נקבה, ואם ילדה זכר מי ילמדנו תורה, אמר ליה מה שמך אמר ליה עקיבא, ושם אשתך אמר ליה שושמירה, ושם עירך אמר ליה אלדוקה. באותה שעה נצטער עליו רבי עקיבא והיה הולך מעיר לעיר עד שהגיע לעירו ושאל היכן הוא ביתו אמרו ישחקו עצמותיו בגיהנם, שאל על אשתו אמרו ימח שמה וזכרה מן העולם, שאל על בנו אמרו הרי הוא ערל שאפילו במצות מילה לא עסק. מיד תפס רבי עקיבא לבנו ומל אותו והושיבו לפניו ללמוד תורה ולא היה לומד, עד שישב עליו בתענית מ' יום יצתה בת קול ואמרה על זה אתה מתענה, אמר הן, וקרא

אל"ף בי"ת והוליכו לביתו ולמדו ברכת המזון וקריאת שמע ותפלה והעמידו והתפלל בצבור ואמר ברכו את יי' המבורך, באותה שעה התירוהו מן הפורענות, ובא לו בחלום ואמר לרבי עקיבא תנוח דעתך בגן עדן שהצלתני מדינה של גיהנם, מיד פתח רבי עקיבא ואמר (תהלים קלה, יג) יי' שמך לעולם יי' זכרך לדור ודור.

וגרסינן במדרש השכם יספת לגוי יי' וגומר (ישעיה כו טו), אומות העולם עובדי ע"א אתה נותן להם בן זכר הוא מושך לו ערלה ומגדל לו בלורית, הגדיל מוליכו לבית עובדי ע"א ומכעיסך, אבל ישראל אתה נותן לו בן זכר מל אותו לשמונת ימים, ואם הוא בכור פודה אותו לל' יום, הגדיל מוליכו לבית הכנסת ולבית המדרש לברך שמך בכל יום ואומר ברכו את יי' וגומר.

קטנים כיצד, באסיפתם כשהם קטנים. גדולה הצלת קטנים לאבותם, שהצלת גדולים פעמים היא ממתנת עד ד' דורות, אבל הצלת קטנים מכפרת מיד, ומנין שהצלת גדולים עד ד' דורות, שנאמר (שמות כ, ה) פוקד עון אבות על בנים וגו', אין אתה יכול לומר שאם היה האב רשע והבנים צדיקים שהוא פוקד רשע האב עליהן, שאין זו מדת הדין, ואין אתה יכול לומר שהוא נתפס בחובו, שאין זו מדת הרחמים, ואי זו מדת רחמים, תולה לאב עד ד' דורות, אם נמצא אחד מהם צדיק הרי האב ניצול, לא נמצא אחד מהם צדיק, כל אחד נתפס על מעשיו. שלא תאמר פוקד עון אבות על בנים לשון קצף הוא, צא ולמד מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם יי' יי' אל רחום וחנון וגו', אף כשהוא אומר פוקד עון אבות על בנים לשון רחמים הוא, שהוא תולה לאבות עד ד' דורות, שאם יהיה אחד מן הדורות צדיק הוא מצילם מדינה של גיהנם.

ועוד משה רבינו עליו השלום בשעה שבא לבקש רחמים מהו אומר (במדבר יד, יז) ועתה יגדל נא כח וגו' יי' ארך אפים וגו' פוקד עון אבות וגו', ואילו היה לשם קצף לא היה אומר זה. ושלמה המלך עליו השלום אמר (משלי כט, יז) יסר בנך ויניחך, ר"ל למד בנך תורה, ויניחך מדינה של גיהנם, ויתן מעדנים לנפשך בגן עדן עם הצדיקים.

וא"ת האב צדיק כבר זכה לעצמו ואינו צריך לבנו, והרי נדב ואביהוא מתו, ומה תלמוד לומר ובנים לא היו להם (במדבר ג, ד), שאם בנים צדיקים היו להם היו נצולין בזכותן, מפני שמשה רבינו עליו השלום בקש מהקדוש ברוך הוא שלא יתנהג עם קרח במדת רחמים כדרך שהוא נוהג עם בני אדם אלא במדת הדין, שנאמר (במדבר טז, כט) אם כמות כל האדם וגו', ומנין שהיו לקרח בנים ונצולו שנאמר (שם כו, יא) ובני קרח לא מתו, ומנין שהיו צדיקים שנאמר (תהלים מו, א) למנצח לבני קרח על עלמות שיר אלהים

לנו מחסה ועוז עזרה בצרות נמצא מאד על כן לא נירא וגו', מזמור זה מדבר ששמו באלהים כסלם ושהיו בוטחים שלא יהיה נבלעים עם אביהם, הרי שהיו צדיקים.

רבי יהושע אומר וכי אי זו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות, ומה אם מדת הפורענות שהיא מעוטה נמשכו בה הבנים אחר האבות בעון האבות, מדת הטוב שהיא מרובה אינו דין שימשכו בה האבות אחר הבנים לחיי העולם הבא, וכן הוא אומר (זכריה י, ז) ובניהם יראו ושמחו, מלמד שהקדוש ברוך הוא מקרבן אלו על אלו, האבות אצל הבנים. ר"ל שאם היו האבות רשעים והבנים צדיקים, מקרב האבות אצל הבנים למחיצתם לגן עדן. וכן כתיב (משלי ג, יב) וכאב את בן ירצה, רצה לומר כי הבן הצדיק מרצה על אביו הרשע ומביא אותו אצלו לחיי העולם הבא.

רבי חנינא אומר, הרי הוא אומר (דברים כב, ו) כי יקרא קן צפור וגו', וכי מי הם גדולים רחמי הבריות או רחמי מי שאמר והיה העולם, אם הבריות שרחמיהם מועטין נצטוו שאם יקחו הבנים ישלחו את האם חפשית, הקדוש ברוך הוא שרחמיו מרובין על אחת כמה וכמה שאם נטל את הבנים שישלח אבותיהם חפשים מדינה של גיהנם.

רבי מאיר אומר, הרי הוא אומר (שמות כ, יב) כבד את אביך וגו', היכן מצותו של מלך ביותר, בפלטרין שלו או חוץ לפלטרין, הוי אומר בפלטרין, ומה אם חוץ לפלטרין צוה הקדוש ברוך הוא כבד את אביך וגו', בפלטרין של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא גן עדן על אחת כמה וכמה, ואם יושבין הבנים במחיצתן של צדיקים והאבות במחיצת הרשעים אין זה כבוד, הא למדת שהן מכפרין עליהם.

וכן הוא אומר בדוד (שמ"ב יב, יג) ויאמר דוד אל נתן חטאתי ליי' ויאמר נתן אל דוד גם יי' העביר חטאתך לא תמות, יכול בלא דבר, תלמוד לומר אפס כי נאץ נאצת את אויבי יי' בדבר הזה גם הבן הילוד לך מות ימות, לפיכך היה מתודה כל אותם הז' ימים שמא יחיה הילד, שמא ימחול לו הקב"ה ולא יהיה צריך שיתכפר במיתת הילד, והיה מתענה, וכשבשרוהו שמת ידע שניצול מדינה של גיהנם, אם כן למה הוא אומר (שמ"ב יב, כא) ויאמרו עבדיו אליו מה הדבר הזה אשר עשית בעבור הילד חי צמת ותבך וכאשר מת הילד קמת ותאכל ויאמר בעבור הילד וגו'.

קטני ישראל שהם מתים, מאימתי הם באים לחיי העולם הבא (סנהדרין דף קי ע"ב), רבי מאיר אומר משידעו לענות אמן, שנאמר (ישעיה כו, ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, זה העונה אמן. ויש אומרים משעה שימולו, שנאמר (תהלים פח, טז) עני אני וגוע מנוער נשאתי אימך, זה אימת המילה, והלכה כיש אומרים. רבי עקיבא אומר

קטני ישראל אף על פי שאבותיהם רשעים באים לחיי העולם הבא, שנאמר (שם קטז, ו) שומר פתאים יי', אבל קטני אומות העולם עובדי ע"א אינן באין לחיי העולם הבא.

וגרסינן בבראשית רבה (ל, ד) רבי אבא בר כהנא אמר כל מי שנכפל שמו, הוא בשני עולמות בעולם הזה ובעולם הבא, כתיב אלה תולדות נח נח (בראשית ו, ט), וכתיב אברהם אברהם (שם כב, יא), וכתיב ויאמר יעקב יעקב (שם מו, ב), וכתיב משה משה (שמות ג, ד), וכתיב אלה תולדות פרץ פרץ (רות ד, יח), וכתיב שמואל שמואל (שמ"א ג, י), אמרו לו והלא כתיב (בראשית יא, כז) תרח תרח, אמר להם סוף עשה תשובה ולא נפטר אברהם עד שנתבשר שעשה אביו תשובה, שנאמר (בראשית טו, טו) ואתה תבא אל אבותיך בשלום, אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם כל מה שסגלתי מצות ומעשים טובים בעולם הזה, אזכה לעולם הבא ואבי יורש גיהנם לפי שהיה עובד ע"א, שנאמר (יהושע כד, ב) תרח אבי אברהם וגומר, אמר ליה הקדוש ברוך הוא חייך שיעשה תשובה קודם מותו, שנאמר (בראשית יא, לא) ויבאו עד חרן וישבו שם, אל תקרי וישבו אלא וישובו שם, ששבו בתשובה, לפיכך נכפל שמו, אלה תולדות תרח תרח בשני עולמות, הרי שהבנים מכפרים עון אבותיהם.

בשביל י"ב יסורין אין רואין דינה של גיהנם, ואלו הן א' מי שיש לו דקדוקי עניות, הקדוש ברוך הוא מוחל לו, שנאמר (איוב לו, טו) יחלץ עני בעניו, ודרשו ז"ל (יבמות דף קב ע"ב) בשביל עניו יחלצהו מדינה של גיהנם. ותניא (עירובין דף מא ע"ב) שלשה אין רואין דינה של גיהנם, חולי מעים, ודקדוקי עניות, והרשות.

ב' מי שיש לו לקוי בחולי מעים, שנאמר (תהלים צד, יב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, ודרשו ז"ל (ברכות דף ה ע"א) דבר זה למדנו מתוך תורתך, קל וחומר משן ועין שהוא אחד מאבריו של אדם יוצא בהן לחרות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם לא כל שכן. אמר ריש לקיש נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין, מה המלח מקיימת הבשר וממתיקתו, אף היסורין ממתיקין את החטא מגופו של אדם. ואמר רבי יוסי יהא חלקי עם המתים מחולי מעים (שבת דף קיח ע"ב).

ג' מי שיש לו אחת מד' מראות נגעים אינו אלא מזבח כפרה (ברכות דף ה ע"ב), שנאמר (שם פט, לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם.

ד' מי שאנסוהו כותים ונטלו ממנו ממון, וכן בעול מסי המלכות, שנאמר (ישעיה ס, יז) ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה.

ה' מי שהוא יגע וטורח בעולם על בניו ועל ביתו בשביל פרנסתו, ואינו רוצה להתפרנס מן הצדקה, שנאמר (תהלים כה, יח) ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי.

ו' הקובר את בניו מוחלין לו כל עונותיו, כדגרסינן בברכות (דף ה ע"ב) אתיא עון לגזירה שוה, כתיב הכא (משלי טז, ו) בחסד ואמת יכופר עון, וכתיב (ירמיה לב, יח) ומשלם עון אבות אל חיק בניהם. וגרסינן בסוטה (דף מח ע"ב) כי מי בז ליום קטנות (זכריה ד, י), אמר רבא אלו קטנים בני רשעי ישראל שמבזבזין דין אבותם לעתיד לבא, ואומרים לפניו רבונו של עולם מאחר שאתה עתיד לפרע מהם למה הקהית את שניהם בנו.

ז' החושדין אותו בדבר עברה ואינו בו, ומי שכנוהו בשם רע ומתבייש בכל עת שנקרא בו, אמר רבי יוסי יהא חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואינן בו (מו"ק דף יח ע"ב).

ח' מי ששמחו לו אויביו על מפלתו, שנאמר (משלי כד, יז-יח) בנפול אויבך על תשמח וגו' והשיב מעליו אפו, חרון אפו לא נאמר אלא אפו מלמד שמוחלין לו על כל עונותיו.

ט' מי שהלקוהו בשביל עברה, דתנן (מכות פ"ג מט"ו) כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, שנאמר (דברים כה, ג) ונקלה אחיך, כיון שלקה הרי הוא אחיך. וכן מי שנדוהו, דתניא (מו"ק דף יז ע"א) מאי שמתא שם מיתה.

י' מי שיש לו אשה רעה, שנאמר (קהלת ז, כו) ומוצא אני מר ממות וגומר.

י"א מיתה מכפרת, דכתיב (ישעיה כב, יד) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. והמת על ג' פנים, המת בעתו בתשובה, והמת בלא עתו בתשובה, או המת מיתה משונה, אפילו יש בידו חלול השם מיתתו מכפרת עונותיו. והמת על קדושת השם אין לך תשובה גדולה הימנו.

י"ב מי שהפסיד ממונו, או מי שהוא אסור או חבוש, ושאר כל היסורין כלם מכפרין העונות, דכתיב (שמ"ב ז, יד) והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם, וכתיב (ישעיה ו, ז) ויגע על פי ויאמר הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכופר.

ארבעה דברים חייב אדם לעשות לבנו ואלו הן, א' למולו, ב' לפדותו אם הוא בכור, ג' ללמדו תורה וללמדו אומנות שיאכל ממנה כדי שתתקיים התורה בידו, ד' להשיאו אשה, ויש אומרים אף לשוט בנהר, כדגרסינן בפרק קמא דקדושין (דף כט ע"א) תנו רבנן, האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות, ויש אומרים אפילו לשוט בנהר, רבי יהודה אומר כל מי שאינו מלמד לבנו אומנות מלמדו לסטות, לסטות סלקא דעתך, אלא כאלו מלמדו לסטות. למולו מנא לן, וימל אברהם וגו' (בראשית כא, ד). ולפדותו מנא לן, בכור בניך תפדה (שמות לד, כ). ללמדו תורה מנא לן, ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא, יט) לבניכם ולא לבני בניכם, אם כן מהו (שם ד, ט) והודעתם לבניך ולבני בניך, אמר רבי יהושע בן לוי כל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני, שנאמר (שם ד, ט-י) והודעתם לבניך וסמיך לי' יום

אשר עמדת וגו'. רבי חייא בר אבא לא הוה טעים אומצא עד דמקרי לינוקא ומוספא. להשיאו אשה דכתיב (ירמיה כט, ו) קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים וגו'. ללמדו אומנות מנא לן, דכתיב (קהלת ט, ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת, אם אשה ממש היא, כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות, להשיטו בנהר מאי, חיותיה הוא.

ועוד גרסינן בקדושין (פ"ד מי"ד) רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, שאין לך אומנות שאין בה עשירים ועניים, שאין עניות מן האומנות ולא עשירות, אלא הכל בזכותו של אדם. רבי שמעון אומר מימי לא ראיתי ארי סבל צבי קייץ שועל חנוני זאב מוכר קדרות, והלא דברים קל וחומר ומה אלו שלא נבראו לשמש את קונם מתפרנסים שלא בצער, אני שנבראתי לשמש את קוני אינו דין שתהא פרנסתי שלא בצער, ומי גרם לי להתפרנס בצער הוי אומר חטאי, לפי שהרעותי מעשי קפחתי פרנסתי. **כמו** שאדם חייב לעשות לבנו הדברים שצוונו זכרונם לברכה שהם הד' דברים שכתבו ז"ל, והם ללמדו תורה להשיאו אשה וכו', כך חייב להתפלל על בנו שיתקיימו בו הדברים שהאב זוכה לבן שהם הנוי ותואר ועושר וגבורה וחכמה, וזה הדבר נתבאר בתנא דבי אליהו (אגדת בראשית פ"מ - תורה), זה לשונו ויהי כי זקן יצחק (בראשית כז, א), זה שאמר הכתוב (תהלים צ, טז) יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם, אמרו חכמינו זכרונם לברכה עשרים דורות מאדם ועד אברהם ובכולם לא היה זקנה עד שבא אברהם, שנאמר (בראשית כד, א) ואברהם זקן בא בימים, זכה יצחק בזכות אביו וירש אותה, שנאמר (שם כז, א) ויהי כי זקן יצחק, זכה יעקב בזכות אביו וירש אותה, שנאמר (שם מח, י) ועיני ישראל כבדו מזוקן, הדא הוא דכתיב והדרך על בניהם, אין הדרך אלא זקנה, שנאמר (משלי כ, כט) והדר זקנים שיבה.

אברהם ביקש רחמים על בנו וזכה בה' דברים ששנו חכמים האב זוכה לבן בה' דברים בנוי, בתואר, בעושר, בגבורה ובחכמה, וכן ליצחק וכן ליעקב, וכן יעקב ליוסף בנוי בתואר, שנאמר (בראשית לט, ו) ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה. חכמה שנאמר (שם לז, יט) הנה בעל החלומות הלזה בא, הרי נוי ותואר וחכמה. וביצחק כתיב (שם כד, סה) מי האיש הלזה מה הלזה האמור ביוסף בנוי בחכמה, אף הלזה האמור ביצחק בנוי בחכמה, מה יוסף עמד בגבורה נגד כל אחיו, אף יצחק עמד בגבורה נגד כל יושבי גרר, מה יוסף בעושר אף יצחק בעושר, שנאמר (שם כו, יג) ויגדל האיש וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד, וכתיב ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר. אברהם חיה מאה ושבעים וחמש שנה

ויצחק מאה ושמונים, א"ל הקדוש ברוך הוא אתה זכית לה' דברים אלו, ואני אוסיף לך ה' שנים על שני אביך, לכך נאמר יראה אל עבדך פעלך.

כל מי שיש לו זכות זוכה בה' אלו, וכל מי שאין לו זכות זוכה לה' מיני פורעניות כנגדם, ומצינו אותם ביואב שהורישם לו דוד, שנאמר (שמ"ב ג, כט) זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם, זב כנגד הכח, מפני מה, שהזיבה מתשת כחו של אדם. מצורע כנגד הנוי, מפני מה, מפני שנגע צרעת משנה דמותו של אדם. מחזיק בפלך כנגד העושר, מפני מה, מפני שכשאדם חוזר על הפתחים אין לו פלך רחוב. ונופל בחרב כנגד התואר, מפני מה מפני שכשיהרג האדם שוב אין לו תואר. וחסר לחם כנגד החכמה, שנאמר (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, מפני מה, מפני שמי שאין לו לחם אין לו פנאי לעסוק בתורה. אלו ה' פורעניות כנגד ה' דברים של שבח, מי שאינו זוכה בשבח יורש אלו ה' מיני פורעניות כיואב, ומי שזוכה בשבח יורש אותן כיצחק, שנאמר (תהלים מה, יז) תחת אבותיך יהיו בניך, הוי אומר ויהי כי זקן יצחק.

דבר אחר כי זקן יצחק, מה כתיב למעלה מן הענין (בראשית כו, לד) ויהי עשו בן ארבעים שנה וגו', ז"ש הכתוב (משלי יז, כה) כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו, ועל כל זאת היה אביו קורא לו גדול ואמו קוראת אותו גדול, אביו כמו שכתוב (בראשית כז, א) ויקרא את עשו בנו הגדול, ואמו קוראה אותו גדול כמו שאמר הכתוב (שם כז, טו) ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול, אמר הקדוש ברוך הוא הנה זקן וזקנה שאין בהם דעת, אני קראתיו קטן שנאמר (ירמיה מט טו, עובדיה א ב) הנה קטן נתתיך בגוים, ומי בעולמי שליט ומושל מבלעדי, שנאמר (איכה ג, לז) מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, אמר להם הקדוש ברוך הוא מה לכם לצוות בביתי, אני עשיתיהו קטן ואתם קוראים אותו גדול ואינו אלא קטן, שנאמר (עובדיה א, ב) הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד, סליק פרשת תורה.

פרשת נביאים, ועלי זקן מאד ושמע את אשר יעשון בניו וגו' (שמ"א ב, כב), זש"ה (משלי ח, לד-לה) אשרי אדם שומע לי וגו' כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה', זה עלי הכהן, מי גרם לו שיאריך ימים ויזקין הרבה, התורה שעסק בה, שנאמר (שמ"א א, ט) ועלי הכהן יושב על הכסא על מזוזת היכל ה', היינו דכתיב אשרי אדם שומע לי, למה כי מוצאי מצא חיים. וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות (משלי שם ח, לו), אלו בני עלי, דכתיב בהן (שמ"א ב, יב) ובני עלי בני בליעל לא ידעו את ה', הרי צדיק גמור שנקרא רשע בעד בניו, שנאמר בני בליעל, ובליעל בכל התורה רשע הוא, וכל ישראל היו שונאים אותו בשביל בניו, שנאמר (שמ"א ב, יג) ומשפט הכהנים את העם כל איש זובח זבח וגו' ובא נער הכהן כבשל הבשר והמזלג שלש השנים בידו והכה בכיור או

בדוד או בקלחת או בפרור וגו' גם בטרם יקטירון את החלב וגו' ויאמר אליו האיש קטר יקטירון כיום את החלב וקח לך כאשר תאוה נפשך, ואמר לו כי עתה תתן ואם לא לקחתי בחזקה, ועל דבר זה נאמר (שמ"א ב, יז) ותהי חטאת הנערים גדולה מאד את פני ה' כי נאצו האנשים את מנחת ה', והיו ישראל אומרים זה לזה ראו כהניו של הקדוש ברוך הוא איך המה משתמשים, ובת קול משיבן, לעצמן הם עושין, שנאמר וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות, וכתיב (שם ב, לד) ביום א' ימותו שניהם. ובשביל דברים הללו קפצה זקנה עליו, שנאמר ועלי זקן מאד, והלא בן תשעים ושמונה שנה היה, ולמה כתיב מאד, ואין זקנה בכל התורה שכתוב שם מאד אלא זו בלבד, מלמד ששלשה כתרים של גדולה היו בידו, מלך ואב בית דין וכהן גדול, שנאמר ועלי "הכהן" יושב על הכסא על מזוזת היכל ה', על הכסא שהיה מלך. מזוזת היכל ה', שהיה אב בית דין. ובעונות בניו ירד משלשתן, שנאמר (שמ"א ג, ב) ועלי שכב במקומו, סתם שלא היה כהן, סתם שלא היה מלך, סתם שלא היה אב בית דין, שנאמר (שה"ש ז, ה) עיניך ברכות בחשבון, ראה מה הבנים גורמים לאביהם, לכך כתיב ועלי זקן מאד.

שלשה הזקינו שלא בזמנן בשביל בניהן, ואלו הן יצחק, עלי, ושמואל, יצחק מפני צרותיו של עשו, שהיה משתחוה לע"א ומקטיר לה, והעשן היה מעשן עיני יצחק, לכן כתיב (בראשית כז, א) ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. עלי מפני צרת בניו, שנאמר (שמ"א ב, כב) ועלי זקן מאד, מה כתיב בתריה, ושמע את אשר יעשון בניו. ואף שמואל מפני צרת בניו, שנאמר (שמ"א ח, א) ויהי כאשר זקן שמואל.

אמר רבי סימון נקיים היו בני עלי מדבר שכתוב (שמ"א ב, כב) את אשר ישכבון את הנשים, אלא כך היו עושין, לא היו מקריבין בשעתן את הקרבנות אלא היו מעכבין אותן, והיו בנות ישראל מביאות קיני יולדות בשביל טהרתן, כמו שכתוב (ויקרא יב, ו) ובמלאת ימי טהרה לבן או לבת וגו', ותמן כתיב (שמ"א שם) הצובאות פתח אהל מועד, והיו נוטלין את הקרבנות מידיהן ולא מקריבין בשעתן, והיו בנות ישראל סבורות שנטהרו והולכות ומשמשות לבעליהן, שנאמר את אשר ישכבון את הנשים הצבאות, משכיבין הנשים טמאות עם בעליהן, מי גרם להם כל זה, הקרבנות שלא היו מקריבין בשעתן, שנאמר (שמ"א שם, כד) מעבירים עם ה', מחטיאין עם ה' אין כתיב כאן אלא מעבירים, שהיו מעבירין אותן משעה לשעה, והוא אומר (שם) אל בני, אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה מתרשל בבניך ותאמר להם אל בני, והתורה צווחת ואומרת (משלי כג, יג) אל תמנע מנער מוסר וגו', ואומר (שם כג, יד) אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל,

משיבין ואומרים (מיכה ז, יד) רעה עמך בשבטך צאן נחלתך וגו' (עד כאן מצאתי, ועם היות שיש מקצת טעויות בלשון, הענין מובן, ולא מצאתי ספר להגיהו כראוי).

עוד בתנא דבי אליהו (רבה פי"ח) שצריך אדם להתפלל על בנו שיצא כשר והגון, הובא ילקוט (תהלים מזמור לז סי' תשכח) בפסוק בטח בה', זה לשונו תנא דבי אליהו מעשה בכהן אחד שהיה ירא שמים בסתר, והיו לו עשרה בנים מאשה אחת, ו' זכרים וארבע נקבות, ובכל יום היה מתפלל ומשתטח ומלחך עפר בלשונו כדי שלא יבא אחד מהם לידי עבירה ולידי דבר מכוער, אמרו לא יצאת אותה שנה שלמה עד שבא עזרא והעלה הקדוש ברוך הוא את ישראל מבבל, והעלה אותו כהן, ולא נכנס אותו כהן לעולמו עד שראה כהנים גדולים ופרחי כהונה מבניו ומבני בניו עד חמשים שנה, ואחר כך נכנס לעולמו, ועליו הוא אומר (תהלים לז, ג) בטח בה' ועשה טוב, וכתיב (ישעיה כו, ד) בטחו בה' עדי עד, ששני עולמות שלו, שנאמר (שם) כי ביה ה' צור עולמים, וכל הבוטחים בשמו באמת לא יבושו לעולם וכן הוא אומר (ירמיה יז, ז) ברוך הגבר אשר יבטח בה' וגו' והיה כעץ שתול וגו'.

לעולם לא ילמד אדם את בנו חמר וגמל וספן רועה וחנוני מפני שאומנותם אומנות לסטים, החמרים רובם נבלים, הגמלים רובם לסטים, הספנין רובם צדיקים. דרש בר קפרא לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, מאי היא מחטא דתלמיותא (קדושין דף פב ע"א). תניא ר"י אומר אין לך אומנות שעוברת מן העולם, אשרי מי שרואה את הוריו באומנות נקיה, אוי למי שרואה את הוריו באומנות פגומה, אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסקי, אשרי מי שאומנותו בסם, אוי לו למי שאומנותו בורסקי. רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויבקש רחמים ממי שהעושר שלו, שנאמר (חגי ב, ח) לי הכסף ולי הזהב. תניא רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שיהיו אוכלין שכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, לפי שכל אומנות אין עומדת לאדם אלא בבחרותו ובזמן שכחו עליו, אבל אם נופל לידי חולי או למכה של יסורין או שנכנס לזקנה אינו יכול לעמוד במלאכתו, והוא מת ברעב, אבל התורה אינה כן אלא מגדלתו ומשמרתו מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית טובה בזקנותו, ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא מחבב את הצדיקים בזקנותם יותר מבנערותם, וכן אתה מוצא בצדיקים שעסקו בתורה עד שלא באו לעולם שנאמר (בראשית כו, ה) עקב אשר שמע אברהם וגומר, וברכו הקדוש ברוך הוא בנערותו ובזקנתו, בנערותו ואעשך לגוי גדול (בראשית יב, ב), ובזקנותו ויי' ברך את אברהם בכל (שם כד, א).

ואני המעתיק הצעיר אליהו מצאתי בתנא דבי אליהו כתיבת יד, שתי מימרות מתיחסות לדרוש זה בענין גדול הבנים לעבודת ה', ראיתי להעתיקם הנה.

לפיכך חייבין כל קהל וקהל להעמיד מלמדי תינוקות ויהיו מצויים בכל עיר ועיר כדי שילמדו אותן תורה, דאמר רשב"ל משום רבי יהודה הנשיא אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן, אמר ליה רב פפי דידי ודידך מאי, אמר ליה אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא. ואמר רשב"ל משום רבי יהודה הנשיא מקובל אני מרבותי ואמרי לה מאבותי אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש, ואמר רשב"ל כל עיר שאין בה מלמדי תינוקות מחריבין אותה, ויש אומרים מחרימין אותה (שבת דף קיט ע"ב).

וגרסינן במסכת שבת (שם) אמר רב המנונא לא חרבה ירושלים אלא על שם שבטלו בה תינוקות של בית רבן, שנאמר (ירמיה ו, יא) שפוך על עולל בחוץ, מאי טעמא שפוך על עולל, לפי שהיה בחוץ.

אמר רבי יהודה בא וראה כמה חביבין תינוקות של בית רבן, גלו משמרות ולא גלתה שכינה עמהן, גלתה סנהדרין ולא גלתה שכינה עמהן, גלו תינוקות וגלתה שכינה עמהם, שנאמר (איכה א, ה) עולליה הלכו שבי לפני צר, וכתיב בתריה ויצא מבת ציון כל הדרה.

וגרסינן במדרש (משלי כה, טו), ולשון רכה תשבר גרם, לשון התינוקות בתורה שהיא רכה, שוברת כחן של צרות שהן חזקות כעצם, וסימן תשב"ר גר"ם *תינוקות *של *בית *רבן *גזרות *רעות *מבטלין.

וצריך החזן ללמד אותם כל היום ומקצת הלילה כדי לחנכם, לקיים מה שנאמר (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה. ואין מבטלין אותן אלא בערבי שבתות ובערבי ימים טובים בלבד בסוף היום, ובשבתות ובמועדים ובט' באב. ואם הם רבים ישכרו מלמדים שיוכלו ללמדם בטוב, שאם הם תינוקות הרבה לא יוכל שאת אותם מלמד אחד לבדו, ולא יוכל ללמדם כראוי, ודי למלמד אחד בכ"ה תינוקות, ואם יש מלמד יותר בקי אל יסלקו התינוקות מזה שאינו בקי אחר שהן רגילין אצלו, ויתנו אותם לזה הבקי, כדגרסינן בבבא בתרא (דף כא ע"א) אמר רבא סך מקרי דרדקי דגריס כ"ה ינוקי, ואי איכא חמשים מותבין תרין, ואי איכא ריש דוכנא מסייעין ליה ממתא, פירוש אדם אחר שמסייע לחזן ללמד התינוקות. ואי איכא אחרינא דגריס טפי לא מסלקינן, דלמא אתי לאתרשולי. דגריס ולא דייק, ואי איכא אחרינא דגריס ודייק, לא מסלקינן ליה לדגריס ולא דייק דשבשתא ממילא נפקא, דתניא קנאת סופרים תרבה חכמה, רב דימי מנהרדעא אמר כל שכן דגריס טפי.

מי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות (קדושין דף פב ע"א), מפני שאמותיהן מביאות אותן ומסתכל בהן ויבא לידי הרהור עברה, ואשה אין מעמידין אותה ללמד תינוקות, מפני שאבותם מביאין אותם ללמודם ומסתכלים בה.

לעולם ישתדל אדם ללמוד את בנו תורה, ואל יתרשל בו מפני טורח גדול בנים, ואף על פי שהוא טורח גדול, כדגרסינן בבראשית רבה (כ, ו) אל האשה אמר הרבה ארבה וגו' (בראשית ג, טז) עצבונך זה צער העבור, והרונך זה צער הנדה, בעצב זה צער הנפלים, תלדי זה צער הלידה, בנים, זה צער גדול בנים. אמר רבי שמעון בן אלעזר נוח לו לאדם שיגדיל לגיון אחד של זתים בגליל, ואל יגדל תינוק אחד בארץ ישראל, פירוש הזיתים אינם גדלים בגליל מפני שהיא קרה, והבנים נוחין לגדל בארץ ישראל מפני שפירותיה טובים ומימיה יפים ואוירה נאה, זהו שאמרו ז"ל (ב"ב דף קנח ע"ב) אוירה של ארץ ישראל מחכים. ר"ל נוח לו לאדם לגדל כמה זיתים בגליל אף על פי שהם קשים לגדל, מלגדל תינוק אחד בארץ ישראל אף על פי שנוחה לגדל בה תינוקות.

וצער גידול בנים רובו הוא של אשה, ועל כן שכרה גדול כשתגדל בנה על הדרך הנכונה, כדגרסינן בברכות (דף יז ע"א) תנו רבנן גדולה הבטחה שהבטיח הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים, שנאמר (ישעיה לב, ט) נשים שאננות קומנה שמענה קולי, במאי זכיין, במאי דאתיין בניהן לבי מדרשא, ואתיין לבי כנשתא, ומאחרי לגברייהו עד דאתו מבי רבנן.

המלמד בן חברו תורה שכרו גדול מאד, כדגרסינן בפרק חלק (סנהדרין דף צט ע"ב), אמר רשב"ל כל המלמד בן חברו תורה כאילו עשאו, שנאמר (בראשית יב, ה) ואת הנפש אשר עשו בחרן, ומתרגמינן דשעבידו לאורייתא בחרן.

אמר רב יהודה אמר רב, ואמרי לה אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, ואמרי לה אמר ר"ש בן נחמני אמר רבי יוחנן, כל המלמד בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר (ירמיה טו, יט) אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד. וכל המלמד בן עם הארץ תורה אפילו הקדוש ברוך הוא גזר גזרה על העולם מבטלה בשבילו, שנאמר (שם) ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה.

וגרסינן בסנהדרין (דף יט ע"ב) אמר רבי יהושע בן קרחה כתיב (שמ"ב כא, ח) ואת חמשת בני מיכל, וכי מיכל ילדה והלא מרב ילדה, אלא מרב ילדה ומיכל גדלה, ולפיכך נקראו על שמה, ללמדך שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו. ורבי יוחנן אמר מהכא (דה"א ד, יח) ואשתו היהודיה ילדה את ירד אביגדור ואת חבר אבי סוכו ואת יקותיאל אבי זנוח אלה בני בתיה בת פרעה, וכי בתיה ילדה והלא יוכבד

ילדה, אלא יוכבד ילדה ובתיה גדלה לפיכך נקראו על שמה. רבי אלעזר אמר מהכא (תהלים עז, טז) גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה, וכי יוסף ילדם והלא יעקב ילדם אלא יעקב ילדם ויוסף כלכלם, לפיכך נקראו על שמו.

ואף על פי שחייב אדם ללמד לבנו תורה, לימוד עצמו קודם, כדגרסינן בפרק קמא דקדושין (דף כט ע"ב) תנו רבנן הוא ללמוד ובנו ללמוד, הוא קודם לבנו, רבי יהודה אומר אם בנו זריז וממולא בתלמוד יותר ממנו ותלמודו מתקיים בידו, בנו קודם.

ועוד גרסינן בפרק לא יחפור (בבא בתרא דף כא ע"א), אמר רב יהודה אמר רב ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, בתחלה מי שהיה לו אב היה מלמדו תורה ומי שלא היה לו אב לא היה למד תורה, התקין שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש (ישעיה ב, ג) כי מציון תצא תורה וגו', ועדיין מי שהיה לו אב מעלה אותו לירושלים ללמוד ומי שלא היה לו אב לא היה עולה ולא לומד, התקין שיהו מלמדין תינוקות בכל פלך ופלך, ומכניסין אותו כבן ששה עשר וכבן שבעה עשר, ומי שהיה רבו כועס עליו בועט בו ויוצא, עד שבא יהושע בן גמלא והתקין שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך ובכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן בן שש ובן שבע.

וישתדל אדם ללמד לבנו תורה בילדותו, כדגרסינן באבות דרבי נתן (פכ"ג) רבי נהוראי אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לפרה שכבשוה כשהיא קטנה, שנאמר (הושע י, יא) אפרים עגלה מלומדה אוהבת לדוש, והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לפרה שכבשוה כשהיא זקנה, שנאמר (שם ד, טז) כי כפרה סוררה סרר ישראל. דבר אחר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לעיסה שלשה בחמין, והלמד בזקנותו למה הוא דומה לעיסה שלשה בצונן.

שונה ושוכח למה הוא דומה, לאשה שיולדת וקוברת. דאמר רבי שמעון בן יוחאי הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לרופא שהביאו לו מכה, יש לו איזמל לחותכה ויש לו סמנין לרפאותה. והלמד בזקנותו למה הוא דומה, לרופא שהביאו לו מכה לרפאותה, יש לו איזמל לחתכה ואין לו סמנים לרפאותה.

אלישע בן אבויה אומר, הלמד תורה בילדותו דבר תורה נבלעין בדמו ויוצאין מפיו מפורשים, והלמד בזקנותו אין דברי תורה נבלעים בדמו ואין יוצאין מפיו מפורשים.

וצריך אדם לאהוב את בניו כנפשו, אבל לא יראה להם האהבה, אלא מצפינה בלבו כדי שלא יהיה עליו געגועין. וצריך להשוות לכל בניו בכל דבר, במאכל ובכסות ובמתנה ובירושה ובכל דבר, ומעשה באדם אחד שסלק ירושתו מבניו לבנו אחר, ונדוהו חכמים,

והני מילי אם בניו שוים בחכמה, אבל אם בנו אחד חכם, או שהוא הולך על הדרך הטובה, ובנו האחר סורר ומורה זולל וסובא, הרי זה מסלק הירושה ממנו ונותנה לבנו האחר שהוא הולך על הדרך הישרה.

ואל ישנה אדם את בנו בין אחיו מפני הקנאה, דאמר רבי חמא בר גוריא אמר רב לעולם אל ישנה אדם את בנו בין הבנים שבשביל שני סלעים מילת שהוסיף יעקב לבנו יוסף משאר אחיו נתקנאו בו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת דף י ע"ב).

וצריך אדם ליזהר ביותר ולשמור פיו ולשונו שלא ידבר בפני בנו בדבר מגונה, וכל שכן לעשותו, ואף על פי שהוא מגונה אם עשאו בפני הבן או שלא בפניו, מכל מקום יותר מגונה הוא האב אם דבר או עשה דבר מגונה בפני בנו, שמא ילמוד בנו ממנו, אם יאמר לו האב למה עשית כך וכך יאמר לו הבן והלא כך וכך עשית אתה, וע"ז אמר הנביא (צפניה ב, א) התקוששו וקושו, פירושו קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים (ב"מ דף קז ע"ב).

ואם ישמע האב דבר מגונה ויעשוהו אחרים, יתעבנו מאד בפני הבן ויפליג בגנותו, ויאמר תבא קללה על פלוני שעשה כך וכך ועל כל העושה כמעשהו, כדי שיתגנה הדבר בעיני הבן ויתרחק ממנו ומכיוצא בו. ואם ישמע דבר משובח שעשו אחרים כגון לימוד או כתיבה נאה או כיוצא בהם, ישבחנו מאד בעיני בנו, ויאמר כמה נאה דבר זה שעשה פלוני, וסופו לירש מעלה עליונה הואיל והוא עשה דבר נחמד כזה, ויפליג בשבחו כדי שישמע הבן ויתאוה לעשות גם הוא דבר נאה כמותו.

סוף דבר, ישתדל מאד להרחיק את בנו מן הכיעור ומן הדומה לו, ויקרבנו למדת החסידים והישרים, כגון כשיקום האב בבקר לתפלה שמוליך לבנו עמו לבית הכנסת, וכן כשילך לגמול חסדים כגון ביקור חולים והכנסת כלה והוצאת המת וכיוצא באלו, יוליך לבנו עמו, כדי שירגילנו בגמילות חסדים ובעשיית המצות, וכשיעשה האב מצוה מן המצות יעשה אותה בעצמו כגון סוכה ולולב וכיוצא בהם, יקשור הלולב בידו ויראה לבנו וילמדנו לעשות כך, כדי שיהיו המצות חביבין עליו, ונמצא האב זוכה ומזכה לבנו, לפי שילמוד הבן לעשות כמעשה אביו וללכת על הדרך הנכונה כאביו, ויזכה האב לטוב וזרעו לברכה.

וגרסינן בפרק קמא דתעניות (דף ה ע"ב) רב נחמן ורב יצחק הוו יתבי בסעודתא, אמר ליה לימא לן מר מילתא דאגדתא, אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן אין משיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ואתי לידי סכנה, בתר דסעוד אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן, יעקב אבינו לא מת, אם כן אמאי ספדו ספדיא וחנטו חנטיא, אמר ליה מקרא אני דורש

(ירמיה ל, י) ואתה אל תירא עבדי יעקב וגומר, מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, כי הוו מפטרי מהדדי אמר ליה ליברכן מר, אמר ליה אמשול לך משל, למה הדבר דומה, לאדם שהיה מהלך במדבר והיה רעב ועייף וצמא ומצא אילן שפרותיו מתוקים וצלו נאה ואמת המים עוברת תחתיו, אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצלו, כשבקש לילך אמר ליה אילן אילן במה אברכך, אם אומר שיהיו פירותיך מתוקים הרי פירותיך מתוקים, שיהא צלך נאה הרי צלך נאה, שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך, אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך, אף אתה במה אברכך אם בתורה הרי תורה, אם בעושר הרי עושר, אם בבנים הרי בנים, אלא יהי רצון שיהיו צאצאי מעיך כמותך.

וכשיגדל הבן יזהר האב שלא לדחקו וליסרו יותר מדאי, אלא יהיה דבורו עמו בנחת, ולא יקללנו ולא יחרפנו, ואין צריך לומר שלא יכנו, שמא יחטא הבן על אביו ונמצא מחטיאו וגורם לו לאבדו מן העולם הבא, ועל זה נאמר (ויקרא יט, יד) ולפני עור לא תתן מכשול וגומר.

ישתדל האב לפרוש מן הקנאה והאיבה והתחרות אם בני אדם יחרפוהו או יקללוהו בפני בנו, שלא יחרה אף הבן ויתקוטט עמם בשביל אביו ואפשר שיהרוג או יהרג, ונמצא האב גורם לבנו מיתה משונה או מביאו לידי בזיון, ואם יארע לאב שום מריבה עם אדם ויחרפהו יסבול ויכסה הדבר שמא ישמע בנו ויבא לידי סכנה.

מעשה בחסיד אחד שהיה מתוכח עם חברו בשער אצל החכמים, והיה בנו אצלו, והיה בעל דינו מחרף ומגדף אותו ואומר לו עשית כך וכך, והיה מספר בגנותו ואומר בשבילו דברים מכוערים מאד, ושמע בנו וחרה אפו עד מאד לכבוד אביו ובקש להתקוטט עם אותו האיש בעל דינו של אביו, כשהרגיש אביו אמר לו למה חרה לך, אם אמת דברים שהוא אומר שאני עשיתי דברים מכוערים ומגונים כאלו למה תתקוטט עמו, אני הוא שעשיתי שלא כדין, הואיל ועשיתי שלא כדין ראוי אני לשמוע חרפות וקללות מפי כל אדם על מעשי הרעים, ואם לא עשיתי אותם הדברים המכוערים שאמר למה תחוש לדברים בטלים, הניח לו ויאמר, והשם יתברך יודע הנסתרות יודע שלא עשיתי ושאני נקי מכל הדברים שהוא אומר בשבילי, ושהוא אומר שוא ודבר כזב.

לעולם ישתדל אדם ללמוד וללמד את בנו תורה, והעושה כך הרי הוא מתלמידיו של אברהם אבינו עליו השלום, כדגרסינן בבראשית רבה בן כמה שנים הכיר אברהם את בוראו רבי אלחנן בן חגי אומר בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, שנאמר (בראשית כו, ה) עקב אשר שמע וגו', עק"ב עולה למנין מאה ושבעים ושתים, והוא חיה קע"ה, נמצאת

אומר בן ג' שנים הכיר בוראו, והיה משמר אפילו דקדוקי סופרים והיה עושה מצות עשה שהם רמ"ח כמנין אבריו, ולא היה חסר מהן אלא אחת שהיא מצות המילה, לפיכך אמר לו הקדוש ברוך הוא התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז, א), ולפיכך הוסיף הקדוש ברוך הוא בשמו ה"א, שנאמר (שם יז, ה) והיה שמך אברהם, ואחר כך (שם יז, ב) ואתנה בריתי וגומר, רמז לו שישלים בשמו לתשלום רמ"ח מצות שהוא מקיים שכך עולה מנין אבר"הם רמ"ח, כלומר מול עצמך ותהיה שלם ויהיה שמך שלם, והיה מלמד את בנו תורה, שנאמר (בראשית יח, יט) כי ידעתיו וגו', אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה למדת לבנך תורה בעולם הזה, חייך אני בכבודי מלמד בניך תורה לעולם הבא, שנאמר (ישעיה נד, יג) וכל בניך למודי יי' ורב שלום בניך.

פרק משא ומתן באמונה

אשרי כל ירא יי' ההולך בדרכיו (תהלים קכח, א). גרסינן במסכת ברכות בפרק קמא (דף ח ע"א) אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים, דאלו בירא שמים כתיב (תהלים קכח, א) אשרי כל ירא יי' וגו', ובנהנה מיגיע כפיו כתיב (שם קכח, ב) אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא.
וגרסינן בנדה בפרק תינוקת (דף ע ע"ב) מה יעשה אדם ויתעשר ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה. וגרסינן במדרש משלי (משלי כח, כ) איש אמונות רב ברכות ואץ להעשיר לא ינקה, הנושא ונותן באמונה נכסיו מתרבין והקדוש ברוך הוא מזמין לו פרנסתו, מפני שבני אדם בוטחין באמונתו, ויהיה ממונם מצוי אצלו תמיד, ולא די לו שיתפרנס מן האמונה אלא שנקרא צדיק, שנאמר (חבקוק ב, ד) וצדיק באמונתו יחיה.
וגרסינן במכילתא (שמות לא, יד) ויאמינו ביי' ובמשה עבדו, גדולה אמונה לפני מי שאמר והיה העולם, שבשכר האמונה שהאמינו ישראל זכו שתשרה עליהם שכינה, ואמרו שירה, שנאמר ויאמינו ביי' וגו' וכתיב בתריה אז ישיר משה וגו', וכן אתה מוצא באברהם שלא ירש העולם הזה והעולם הבא אלא בשכר האמונה, שנאמר (בראשית טו, ו-ז) והאמין ביי', וכתיב בתריה לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. וכן את מוצא שלא נגאלו ישראל אלא בשכר אמונה, שנאמר (שמות ד, לא) ויאמן העם, ואומר (שם יז, יב) ויהי ידיו אמונה, ואומר (ישעיה כו, ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, בשער זה נכנסים בעלי אמונה, וכן הוא אומר (תהלים צב, ב-ג) טוב להודות ליי' וגו' ואמונתך בלילות כי שמחתני יי' בפעלך, מי גרם לנו לשמוח בשמחה הזאת, אמונה שהאמינו ישראל בהקדוש ברוך הוא בעולם הזה שכולו לילות. וכן אתה מוצא שאין

הגלויות מתכנסות אלא באמונה, שנאמר (שה"ש ד, ח) אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבאי תשורי מראש אמנה, וכתיב (הושע ב, כב) וארשתיך לי באמונה.

גדול הוא האמת, שהוא אחד מג' עמודים שהעולם קיים עליהם, דתנן (אבות פ"א מי"ז) רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום.

גדול הוא האמת, שכל מי שעושה מלאכתו באמת עם הבריות כאילו קיים את התורה כולה, שנאמר (תהלים קיט, קמב) צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת.

ולא נברא העולם אלא באמת, כמו שמצינו במעשה בראשית שרמז הכתוב אמת בסופי תיבות בששה פסוקים, ואלו הן בראשית ברא* אלהים* את* (בראשית א, א). ב' וירא* אלהים* את* (שם א, ד). ג' ויברא* אלהים* את* (שם א, כא). ד' ויברא* אלהים* את* (שם א, כז). ה' וירא* אלהים* את* (שם א, ל). ו' ברא* אלהים* לעשות* (שם ב, ג). ללמדך שכל מה שנברא בששת ימי בראשית הוא קיים על האמת. ולכך תקנו ששה פעמים אמת באמת ויציב, כמו שכתבתי למעלה (ש' הקדושה פרק יב). ובית המקדש אינו קיים אלא על האמת, שנאמר (שה"ש ד, ח) *אתי *מלבנון *תבואי, ראשי תיבות אמ"ת, והלבנון הוא בית המקדש כדמתרגמינן (דברים ג, כה) ההר הטוב הזה והלבנון, טורא טבא הדין ובית מקדשא, וכשהפכו האמת הלכו בגולה, שנאמר (שה"ש שם) *תשורי *מראש *אמנה אותיות אמ"ת הפוך. ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא נקרא אמת, שנאמר (ירמיה י, י) ויי' אלהים אמת, ובזמן שהאמת מצויה בארץ הקדוש ברוך הוא מוריד גשמים בעתם ומברך תבואת השדה, שנאמר (תהלים פה, יב) *אמת *מארץ *תצמח ראשי תיבות אמ"ת, מה כתיב בתריה גם יי' יתן הטוב וגומר, אבל בזמן שהאמת אינה מצויה בארץ הקדוש ברוך הוא מביא על הארץ רעה, שנאמר (ישעיה נט, טו) ותהי האמת נעדרת וגו' וירא יי' וירע בעיניו.

לפיכך הנושא ונותן שלא באמונה, ואינו שמח בחלקו, ורודף אחר העושר, ומשתדל לקנות ממון שלא כדין, הרי זה מביא רעה על העולם, והוא מזומן להפסד גדול בגופו ובממונו, שנאמר (משלי כח, כ) ואץ להעשיר לא ינקה, ופתע פתאום תפול מארה בנכסיו ובכל ממונו וירד מנכסיו ויצטרך לבריות, ועליו נאמר (ירמיה יז, יא) קורא דגר ולא ילד וגו'. ומה טוב ומה נעים המעט הקנוי בדין ובמשפט, מן ההרבה הקנוי שלא כדין, שנאמר (משלי טו, יז) טוב ארוחת ירק ואהבה שם וגו'.

והנושא ונותן באמונה הקדוש ברוך הוא מברך מעשה ידיו, כדגרסינן בויקרא רבה (טו, ז) אמר ר"ל ברכות מברכות בעליהן, קללות מקללות בעליהן, כיצד אבן שלמה [וצדק]

יהיה לך (דברים כה, טו), אם עשית כן יהיה לך מה לישא וליתן מה ליקח ומה למכור, שכן הוא אומר יהיה לך, הוי ברכות מברכות בעליהן. קללות כיצד, לא יהיה לך בכיסך וגומר, לא יהיה לך בביתך איפה וגומר (דברים כה, יג-יד), אמר הקדוש ברוך הוא אני אמרתי אבן שלימה וצדק יהיה לך, אם עשית כן יהיה לך מה לישא וליתן, ואם לא לא יהיה לך מה לישא וליתן, שכן כתיב לא יהיה לך, הוי קללות מקללות בעליהן.

וגרסינן בתוספתא דב"מ (ז, ג) ז' גנבים הם, ואלו הן א' גונב דעת הבריות, ב' המסרב בחברו לארחו ואין בלבו לקרותו, ג' המרבה לחברו בתקרובת ויודע בו שאינו מקבל, ד' הפותח לחברו חביות המכורות לחנוני, ה' המעוות במדות, ו' המשקר במשקלות, ז' המערב חומץ ביין. וכל הגונב דעת הבריות כאילו גונב דעת העליונה.

וגרסינן בספרי (קדושים ח, ה) לא תעשו עול במשפט במדה וגומר (ויקרא יט, לה), מלמד שהמודד נקרא דיין, שאם שקר במדה קרוי עול, שנוי, משוקץ, תועבה, וחרם, וגורם לה' דברים, א' מטמא את הארץ, ב' מסלק את השכינה, ג' מחלל את השם, ד' מפיל שונאי ישראל בחרב, ה' מגלה אותם מארצם. מאזני צדק, צדק את המאזנים יפה. אבני צדק, צדק את המשקלות יפה. איפת צדק, צדק את האיפה יפה. הין צדק, צדק את ההינין יפה. מכאן אמרו ז"ל הסיטון מקנח מדותיו אחת לשלשים יום, ובעל הבית אחת לי"ב חדש, וחייב להכריע לו טפח. פירוש כששוקל החנוני לבעל הבית מוסיף על הדבר ששוקל עד שתכריע כף המאזנים שבה הדבר השוקל את הכף האחרת שהאבן בה, טפח. היה שוקל בעין, פירוש המאזנים ממוצעות, נותן לו גירומין אחד בעשרה בשביל ההכרעה בין בלח בין ביבש.

אמר רב ביבי בשם רב הונא מאי דכתיב (משלי יא, א) מאזני מרמה תועבת יי' וגו', אם ראית דור שמדותיו של שקר דע שהמלכות באה ומתגרה באותו הדור, מאי טעמא מאזני מרמה תועבת יי', אמר ר"ל מה כתיב בתריה בא זדון ויבא קלון. רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא אמר מאי דכתיב (ויקרא יט, לו) מאזני צדק אבני צדק, אפשר שדור שמדותיו של שקר שהוא זכאי. אמר ר"ל אף משה רמזה לישראל מן התורה, שנאמר (דברים כה, יג-יד) לא יהיה לך בכיסך וגו' לא יהיה בביתך וגומר, ואם עשית כן דע שהמלכות באה ומתגרה באותו הדור, מאי טעמא (שם כה, טז) כי תועבת יי' אלהיך כל עושה אלה וגומר, מה כתיב בתריה (שם יג, יז) זכור את אשר עשה לך עמלק.

וישתדל לתת יותר ממה שיש לו ליתן, כדי להתרחק מן הגזל, לפי שבעון הגזל הגשמים נעצרים, כדגרסינן בפרק סדר תעניות (תענית דף ז ע"ב) אמר רבי אמי אין הגשמים נעצרין אלא בעון הגזל, שנאמר (איוב לו, לב) הן על כפים כסה אור, ואין כפים אלא גזל,

שנאמר (יונה ג, ח) ומן החמס אשר בכפיהם, ואין אור אלא מטר, דכתיב (איוב לז, יא) יפיץ ענן אורו. וגרסינן בסנהדרין (דף קח ע"א) אמר רבי אלעזר, בא וראה כחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנאמר (בראשית ו, יג) כי מלאה הארץ חמס.

תנו רבנן לא תעשו עול במשפט וגו' (ויקרא יט, לה) במדה, זאת מדת קרקע, שלא ימדוד לאחד בימות החמה ולאחר בימות הגשמים. במשקל, שלא יטמין משקלותיו במלח. במשורה, שלא ירתיח, והלא דברים קל וחומר ומה משורה שהיא אחד מל"ו בלוג הקפידה תורה עליו, קל וחומר הין וחצי הין ושלישית הין ורביעית הין וחצי לוג ורביעית לוג ושלישית לוג. אמר רבא למה כתב רחמנא יציאת מצרים ברבית (ויקרא כה, לח), ויציאת מצרים בציצית (במדבר טו, מא), ויציאת מצרים במשקלות (ויקרא יט, לו), אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, ואני מבחין ועתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו ביד נכרי ונותן אותם ברבית לישראל ואומר שהם של נכרי, וכן אני מבחין ועתיד ליפרע ממי שטומן משקלותיו במלח ושוקל בהם, ואני מבחין ועתיד ליפרע במי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת היא, פירוש קלא, צבע שהוא כעין התכלת.

וגרסינן בתנחומא (בראשית ד) הוי זהיר דלא למגזל ודלא למחטף מידי חד מן חבריה, שאין לנו חמור מכל כעונש הגזל, דאמר רבי אלעזר כל העבירות שבתורה עברו דור המבול ולא נחתם גזר דינם אלא על הגזל, שנאמר (יחזקאל ז, יא) החמס קם למטה רשע, ואמר רבי אלעזר מלמד שזקף ועמד לפני הקדוש ברוך הוא ואמר רבונו של עולם לא מהם ולא מהמונם.

וגרסינן בפרק במה מדליקין (שבת דף לב ע"ב), בעון הגזל הגובאי עולה, והרעב הווה, ובני אדם אוכלין בשר בניהם ובנותיהם, שנאמר (עמוס ד, א) שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים הרוצצות אביונים וגומר, וכתיב (יואל א, ד) יתר הגזם אכל הארבה וגומר, וכתיב (ישעיה ט, יט) ויגזור על ימין ורעב ויאכל על שמאל ולא שבעו וגומר, אל תקרי בשר זרועו אלא בשר זרעו.

וגרסינן במדרש משלי (משלי כב, כב) אל תגזול דל כי דל הוא, פירוש אל תגזול דל מפני שבדלותו אינו יכול להציל נכסים, ולא דל דוקא אלא אפילו עשיר, ולמה אמר דל מפני שהוא עון גדול כד"א (שמות כב, כ) וגר לא תונה וגומר.

וגרסינן בבבא קמא (דף קיט ע"א) כל הגוזל פרוטה לעני כאלו גוזל נשמתו ממנו, רב הונא ורב חסדא, חד אמר נפשו של נגזל, וחד אמר נפשו של גזלן, מאן דאמר נפשו של

נגזל דכתיב (משלי א, יט) את נפש בעליו יקח, ומאן דאמר נפשו של גזלן דכתיב (שם כב, כב) אל תגזול דל כי דל הוא.

רבי אומר שלשה אין הפרגוד נעול בפניהם, אונאה וגזל וע"א, אונאה מנין, דכתיב (עמוס ז, ז) הנה יי' נצב על חומת אנך. גזל, דכתיב (ירמיה ו, ז) חמס ושוד ישמע בה על פני תמיד. ע"א דכתיב (ישעיה סה, ג) העם המכעיסים אותי על פני.

ומאן דגזל מחזיר ליורשיו ומתכפר לו, וכי מהדר לנגזל מבעי ליה לאחולי ליה, כי היכי דלא לימנע מלעשות תשובה. תנו רבנן הגזלנין ומלוי רבית אין מקבלין מהם, וכל המקבל מהם אין רוח חכמים נוחה הימנו, והני מילי שאין הגזלה חוזרת בעיניה, אבל חוזרת בעיניה מקבלין, דאמר רבי יוחנן בימי רבי נשנית משנה זו, מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה, אמרה לו אשתו ריקה אם אתה עושה תשובה אפילו אבנט שאתה אוזר בו אינו משלך, באותה שעה נמנע מלעשות תשובה, באותה שעה אמרו הגזלנין ומלוי רבית שהחזירו אין מקבלין מידם, והמקבל מהם אין רוח חכמים נוחה הימנו.

שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מגזלן, שהגנב משלם תשלומי כפל ד' וה' ובגזלן כתיב (ויקרא ה, כג) והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל, א"ל זה השוה כבוד עבד לקונו, וזה לא השוה כבוד עבד לקונו, שהגנב כביכול עשה עין של מעלה כאילו אינה רואה ואוזן של מעלה כאילו אינה שומעת, שנאמר (ישעיה כט, טו) הוי המעמיקים מיי' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ואמרו מי רואנו ומי יודענו, ואומר (יחזקאל ח, יב) אין יי' רואה אותנו עזב יי' את הארץ. אמר רבי מאיר משל למה הדבר דומה, לשנים שהיו בעיר אחת ועשו משתה, אחד זימן את בני העיר ולא זימן את בן המלך, ואחד לא זימן לא בני העיר ולא בן המלך, מי ראוי ליענש יותר הוי אומר זה שזימן את בני העיר ולא זימן את בן המלך.

וגרסינן במדרש השכם (ויקרא כה, יז) ולא תונו איש את עמיתו, יכול אונאת דברים או אונאת ממון, כשהוא אומר (ויקרא כה, יד) אל תונו איש את אחיו הרי אונאת ממון אמור, ומה אני מקיים ולא תונו איש את עמיתו, הרי אונאת דברים, כיצד אם בעל תשובה הוא לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שנאמר (שמות כב, כ) וגר לא תונה, היו חלאים או ייסורין באין עליו או קובר את בניו לא יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב (איוב ד, ו-ז) הלא יראתך כסלתך וגומר זכור נא מי הוא נקי אבד.

וגרסינן בבבא מציעא (דף נח ע"ב), אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו (ויקרא כה, יז) ויראת מאלהיך, וזה לא נאמר

בו ויראת מאלהיך. רבי אלעזר אומר זה בגופו וזה בממונו. רבי שמעון בר נחמני אומר זה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון. תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים אמר ליה שפיר קאמרת דאזיל סומקא ואתי חוורא.

בא וראה כמה הקדוש ברוך הוא מקפיד על האונאה, כדגרסינן במציעא בפרק הזהב (דף נט ע"א- ע"ב) נתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין, השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קבלו ממנו וכו'.

וחייב אדם ללוות לעני בשעת דחקו, שזה גם הוא בענין משא ומתן. ואם משכן לו עבוטו בחובו ישיבנו לו כבא השמש, דכתיב (דברים כד, יג) השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש וגומר. וגרסינן בספרי (שם כד, י) כי תשה ברעך, אין לי אלא מלוה, לרבות שכר שכיר והקפת החנות מנין, תלמוד לומר משאת מאומה. לא תבא אל ביתו וגו', יכול לא ימשכננו מבפנים אבל ימשכננו מבחוץ, תלמוד לומר לעבוט עבוטו. בחוץ, יכול לא ימשכננו מבחוץ אלא בפנים, תלמוד לומר בחוץ תעמוד וגומר. וכשהוא אומר והאיש, לרבות שליח בית דין. ואם איש עני הוא, אין אלא עני עשיר מנין תלמוד לומר ואם איש, אם כן למה נאמר עני, ממהר אני ליפרע על ידי עני מעל ידי עשיר. לא תשכב בעבוטו, לא תשכב ועבוטו עמך, השב תשיב לו וגומר, מלמד שמחזיר לו כלי יום ביום וכלי לילה בלילה, קרדום בלילה ומחרישה ביום, אבל לא קרדום ביום ולא מחרישה בלילה. ושכב בשלמתו וברכך וגומר, מלמד שהוא מצווה לברכך, יכול אם מברכך אתה מבורך ואם לא ברכך אין אתה מבורך, תלמוד לומר ולך תהיה צדקה וגומר, מלמד שהצדקה עולה לפני כסא הכבוד. לא תעשוק שכיר וגו' (שם כד, יד), והלא כבר נאמר לא תגזול, מלמד שכל הכובש שכר שכיר עובר בג' לאוין, משום בל תעשוק ובל תגזול ובל תלין.

וגרסינן בבבא מציעא (דף), רבה בר בר חנה השכיר פועלים להוליך חביות ממקום למקום, ונשתברה להם אחת מהם, מפני שהיו נושאי שכר משכנן רבה בר בר חנה, הלכו עמו לדין לבי רב רבו של רבה, אמר ליה רב לרבה החזר להם המשכון, אמר ליה הכי דינא, אמר ליה מן הדין הוא שישלמו לך החבית אלא עשה עמהם לפנים משורת הדין למען תלך בדרך טובים, חזרו ואמרו לו אנחנו עניים וטרחנו היום ואין לנו פרנסה, אמר ליה תן להם שכרם, אמר ליה הכי דינא, לא די ששברו ולא פרעו אלא אתן להם שכרם, אמר ליה השלים הטוב בטוב וארחות צדיקים תשמור (משלי ב, כ).

וכל ירא שמים וחרד אל דבר יי' יעשה מעצמו עם חבריו לפנים משורת הדין, שנאמר (דברים ו, יז) שמור תשמרון את מצות יי' אלהיכם, וכתיב (שם יב, כח) כי תעשה הטוב והישר.

וגרסינן בתנחומא בשביל ד' דברים בעלי בתים כלים, על עושקי שכר שכיר, ועל כובשי שכר שכיר, ועל פורקי עול מעל צואריהם ונותנים על צוארי חבריהם, ועל גסות הרוח כנגד כלם. ועוד גרסינן (שם), בעבור ד' דברים ממון של בעלי בתים נמסר למלכות, על שטרות פרועות, ועל מלוי ברבית, ועל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה, ועל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין.

ביומו תתן שכרו וגו' (דברים כד, יח), מכלל שנאמר (שם כד, טו) ואליו הוא נושא את נפשו, אין לי אלא במלאכה שהוא עושה בנפשו, מלאכה שאין עושה בנפשו מנין, תלמוד לומר לא תעשוק מכל מקום, אם כן למה נאמר עני ואביון, ממהר אני ליפרע על ידי עני ואביון יותר מכל היקום. מאחיך ולא מאחרים, או מגרך, זה גר צדק.

ביומו תתן שכרו, מלמד ששכיר לילה גובה כל היום, ושכיר יום גובה כל הלילה מנין תלמוד לומר (ויקרא יט, יג) לא תלין פעולת שכיר. ואליו הוא נושא את נפשו, וכי למה עלה זה בכבש ומסר את נפשו אלא שתתן שכרו בו ביום, אם כן למה נאמר ואליו הוא נושא את נפשו, אלא מלמד שכל הכובש שכר שכיר מעלה עליו הכתוב כאילו הוא נושא את נפשו.

ולא יקרא עליך, יכול מצוה שלא לקראת, תלמוד לומר (דברים טו, ט) וקרא, יכול מצוה לקראת, תלמוד לומר ולא יקרא, יכול אם קרא עליך יהיה בך חטא ואם אינו קורא לא יהיה בך חטא, תלמוד לומר והיה בך חטא מכל מקום, אם כן למה נאמר וקרא עליך, אלא ממהר אני ליפרע על ידי קורא ממי שאינו קורא.

וגרסינן בבבא מציעא (דף קיב ע"א) ואליו הוא נושא את נפשו, מפני מה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו לסכנה אלא שתתן לו שכרו, מכאן אמר רבי שכל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל את נפשו, והוא שאמר הכתוב (ירמיה כב, יג) הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבוד חנם ופועלו לא יתן לו.

וכשם שמצוה לתת שכר שכיר ביומו, כך מצוה על השכיר לעשות מלאכת בעל הבית בלא מרמה, דתניא (תוספתא ב"מ ח, ב) לא יעשה שכיר יום מלאכה בלילה כדי שלא יבא יגע ביום ולא יוכל לעשות מלאכת בעל הבית כראוי, ולא יתן שכיר מפרנסתו לבניו מפני שצריך לעשות מלאכת בעל הבית בכל כחו, כמו שאמר יעקב (בראשית לא, ו) כי בכל כחי עבדתי את אביכן.

דבר אחר לא תלין וגו' (ויקרא יט, יג) אין לי אלא שכר האדם, שכר הבהמות שכר הכלים שכר הקרקעות מנין, תלמוד לומר לא תלין פעולת שכיר אתך. עד בקר, אינו עובר עליו

אלא עד הבקר הראשון, יכול אפילו המחהו אצל חנוני או שלחני יהא עובר עליו, תלמוד לומר אתך, לא אמרתי אלא שלא ילין אתך לרצונך.

לעולם ידבק אדם באומנות חשובה ונקיה, ויתרחק מאומנויות רעות, כגון בורסקי חמר גמל ספן וכיוצא בהם (ע' קדושין פ"ד מי"ד).

ויתרחק גם כן מליהנות משכר אשתו, אף על פי שמעשיה שלו, מפני שאין בשכר האשה ברכה, כדגרסינן בפרק מקום שנהגו (פסחים דף נ ע"ב) תנו רבנן המצפה לשכר אשתו וריחים אינו רואה בהן סימן ברכה לעולם, אבל עבדה מאני ומזבנה אשתבוחי קא משתבח בה קרא, דכתיב (משלי לא, כד) סדין עשתה ותמכור וגו'.

תנו רבנן ד' פרוטות אין רואין סימן ברכה לעולם, ואלו הן שכר כותבין, ושכר מתורגמנין, ומעות הבאות ממדינת הים, ומעות יתומים. בשלמא שכר מתורגמנין משום שכר שבת, מעות יתומים נמי דלאו בני מחילה נינהו, מעות הבאות ממדינת הים, דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא, אלא שכר כותבין מאי טעמא, אמר רבי יהושע בן לוי כ"ד תעניות נתענו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים ומזוזות שלא יתעשרו, שאלמלא יתעשרו אינן כותבין. תנו רבנן כותבי ספרים תפלין ומזוזות הם ותגריהם ותגרי תגריהן וכל העוסקים במלאכת שמים, לאיתויי מוכרי תכלת, אין רואין סימן ברכה לעולם, ואם עוסקים לשמן רואין.

וגרסינן במציעא בפרק המפקיד (דף מב ע"א) אמר רבי יצחק לעולם יהא כספו של אדם מצוי בידו, שנאמר (דברים יד, כה) וצרת הכסף בידך. ואמר רבי יצחק לעולם ישלש אדם מעותיו שליש בקרקע שליש בפרקמטיא שליש תחת ידו. ואמר רבי יצחק אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, שנאמר (שם כח, ח) יצו יי' אתך את הברכה באסמיך. תני רבי שמעון אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו, שנאמר יצו יי' אתך וגומר, הא למדנו שאין הברכה מצויה על השקול ועל המדוד, אלא על הסמוי מן העין.

לעולם ישתדל אדם להיות זהיר במשאו ובמתנו באמונה, שכל הנושא ונותן באמונה מעלין עליו כאלו קיים תרי"ג מצות, כדגרסינן במסכת מכות (דף כג ע"ב) דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה בסיני, שס"ה מצות לא תעשה כמנין ימות החמה, ורמ"ח מצות עשה כנגד אבריו של אדם, אמר רב המנונא מאי קראה (דברים לג, ד) תורה צוה לנו משה וגו' תור"ה בגימטריא שית מאה וחד סרי הויין, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום.

בא דוד והעמידן על י"א, דכתיב (תהלים טו, א) יי' מי יגור באהליך הולך תמים א' ופועל צדק ב' וכו' ושוחד על נקי לא לקח י"א, עושה אלה לא ימוט לעולם. הולך תמים, זה

אברהם אבינו עליו השלום, שנאמר בו (בראשית יז, א) התהלך לפני והיה תמים. ופועל צדק כגון אבא חלקיה כשהיה פועל בשדה, פירוש נשכר, לא היה מתרשל בכל דבר, ולא היה נותן שלום לכל אדם, כדי שלא יתעכב ממלאכת בעל הבית. ודובר אמת בלבבו, כגון רב ספרא, שהיה לו חפץ אחד והיה נותן לו בו אדם אחד שמונים, והיה מבקש רב ספרא מאה, לאחר זמן נצטרך רב ספרא למעות ונתן בלבו ליטול השמונים מאותו האיש וליתן לו החפץ, וגם אותו האיש נצטרך לחפץ ונתן בלבו לקנותו מרב ספרא במאה, בא אותו אדם לבית רב ספרא ואמר ליה תן לי החפץ וטול מאה כדברך, אמר ליה רב ספרא לא אטול אלא פ' שכבר גמרתי בלבי ליטול השמונים, ועכשיו אילו הייתי נוטל מאה לא הייתי מקיים ודובר אמת בלבבו. לא רגל וגו', זה יעקב אבינו עליו השלום, דכתיב ביה (בראשית כז, יב) אולי ימושני אבי וגו'. לא עשה לרעהו רעה, שלא ירד לאומנות חברו. וחרפה לא נשא על קרובו, זה המקרב את קרובו. נבזה בעיניו נמאס, זה חזקיה מלך יהודה שגרר עצמות אביו על מטה של חבלים. ואת יראי יי' יכבד, זה יהושפט מלך יהודה בשעה שהיה רואה תלמיד חכם היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי מרי. נשבע להרע ולא ימיר, כרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן אהא בתענית עד שאבא לביתי. כספו לא נתן בנשך, אפילו רבית דנכרי. ושוחד על נקי לא לקח, כגון רבי ישמעאל ברבי יוסי וכרבי ישמעאל בן אלישע. עושה אלה לא ימוט וגו', כשהיה רבן גמליאל מגיע למקרא זה היה בוכה ואומר מאן דעביד לכלהו הוא דלא ימוט הא חדא מנייהו ימוט, אמר ליה רבי עקיבא אלא מעתה (ויקרא יח, כד) אל תטמאו בכל אלה, בכולהו אין בחדא לא, אלא באחת מכל אלה, הכא נמי באחת מכל אלה.

בא ישעיה והעמידן על שש, שנאמר (ישעיה לג, טו) הולך צדקות ודובר מישרים מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחד אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע. הולך צדקות זה אברהם אבינו עליו השלום, שנאמר (בראשית יח, יט) כי ידעתיו וגו'. דובר מישרים, זה שאינו מקניט את חברו ברבים. מואס בבצע מעשקות, כגון רבי ישמעאל בן אלישע. נוער כפיו מתמוך בשוחד, כגון רבי ישמעאל ברבי יוסי. אוטם אזנו משמוע דמים, כגון רבי אלעזר ברבי שמעון דלא שמע בזילותא דצורבא מרבנן ושתיק. עוצם עיניו מראות ברע, כמו רבי חייא בר אבא, דאמר רבי חייא בר אבא אסור להסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. וכתיב (ישעיה לג, טז) והוא מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו וגו'.

בא מיכה והעמידן על שלש, דכתיב (מיכה ו, ח) הגיד לך אדם מה טוב ומה יי' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. עשות משפט, זה הדין,

ואהבת חסד זו גמילות חסדים, והצנע לכת זו הוצאת המת והכנסת הכלה, והלא דברים קל וחומר ומה דברים שדרכן ליעשות בפרהסיא אמרה תורה והצנע לכת, דברים שדרכם לעשות בצנעא על אחת כמה וכמה.

חזר ישעיה והעמידן על שתים, דכתיב (ישעיה נו, א) שמרו משפט ועשו צדקה. בא עמוס והעמידם על אחת, דכתיב (עמוס ה, ד) כי כה אמר יי' אלהים דרשוני וחיו. מתקיף לה רב נחמן אימא דרשוני בכל התורה כלה, אלא בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר (חבקוק ב, ד) וצדיק באמונתו יחיה, הא למדנו שהנושא ונותן באמונה כאילו קיים תרי"ג מצות.

ולא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה בעלי אמונה (שבת דף קיט ע"ב), שנאמר (ירמיה ה, א) שוטטו בחוצות ירושלם וגו' מבקש אמונה ואסלח לה.

ועתיד אדם ליתן הדין על משאו ומתנו באמונה, כדגרסינן בפרק במה מדליקין (שבת דף לא ע"א), רבא אמר בשעה שמכניסין האדם לדין אומרים לו כלום נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר.

ואין הגשמים יורדין אלא בזכות אנשי אמונה, כדגרסינן בפרק קמא דתענית (דף ח ע"א) אמר רבי אמי אין הגשמים יורדין אלא בשביל אנשי אמונה, שנאמר (תהלים פה, יב) אמת מארץ תצמח וגו' וכתיב בתריה גם יי' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה, וכתיב (שם פה, יא) חסד ואמת נפגשו וגו'.

פרק הדינין

עשה צדקה ומשפט נבחר לייי' מזבח (משלי כא, ג), גרסינן בואלה הדברים רבה (ה, ג) שופטים ושוטרים וגומר (טז, יח), הה"ד עשה צדק ומשפט וגומר, מפני שהקרבנות לא היו נוהגין אלא בפני הבית וכו'. דבר אחר הקרבנות אין מכפרין אלא לשוגג וכו'. דבר אחר הקרבנות אינן נוהגין אלא בעולם הזה, והצדקה והדינין בעולם הזה ובעולם הבא. כיצד, הקדוש ברוך הוא משלם שכר טוב לצדיקים ונפרע מן הרשעים לעולם הבא, הרי שיש דינין לעולם הבא. צדקה, שהקדוש ברוך הוא מרחם על בריות לעולם הבא ועושה עמהם צדקה כדי שלא יאבדו ברשעתם. אמר רבי שמואל בר נחמני בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לדוד רק אתה לא תבנה הבית וגו' (מל"א ח, יט), כל מי שהיה מקלל לדוד מה היה עושה, א"ל טוב שיבנה הבית, תדע לך מה היה דוד אומר (תהלים קכב, א) שמחתי באומרים לי בית יי' נלך, אין כתיב כאן שמחתי בית יי' נלך, אלא באומרים לי וגו' מקישין לי דברים לומר שאין אתה בונה הבית, אמר ליה הקדוש ברוך הוא חייך שעה אחת

מחייך אין אני מחסר, שנאמר (שמ"ב ז, יב) כי ימלאו ימיך ושכבת את אבותיך, א"ל הקדוש ברוך הוא הצדקה והדין שאתה עושה חביבין עלי מבית המקדש, שנאמר (שם ח, טו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה, מהו משפט וצדקה, רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אומר היה דן את הדין מזכה את הזכאי ומחייב את החייב, לא היה לו לחייב ליתן היה מוציא משלו ונותן, הוי משפט וצדקה. אמר ליה רבי נחמיה אם כן נמצא מביא את ישראל לידי רמאות, אלא מהו משפט וצדקה, שהיה מצדיק נפשו של גזלן ומוציא הגזל מידו, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, בני הואיל וכך הדינין חביבין הוו זהירין בהון, הה"ד שופטים וגו'.

דבר אחר שופטים ושוטרים, הה"ד (דברים לב, מא) אם שנותי ברק חרבי וגו' מהו המקרא הזה, ר"י אומר אם משנן אני ברק חרבי אני משנן העולם, ומה אעשה ותאחז במשפט ידי.

אמר רבי יצחק שני דברים בימינו של הקדוש ברוך הוא, צדק ותורה, צדק דכתיב (תהלים מח, יא) צדק מלאה ימינך, תורה דכתיב (דברים לג, ב) מימינו אש דת למו. ושני דברים בידו, ואלו הן הנפש והדין, הנפש דכתיב (איוב יב, י) אשר בידו נפש כל חי, הדין דכתיב (דברים לב, מא) ותאחז במשפט ידי. שמרו את הדין ואני משמר את נפשותיכם, הוי שופטים ושוטרים וגו'.

דבר אחר שופטים ושוטרים, אמר רבי אלעזר מקום שיש דין אין דין, ובמקום שאין דין יש דין, ומהיכן, אלא אמר רבי אלעזר אם נעשה הדין למטה אין נעשה הדין למעלה, ואם לא נעשה הדין למטה נעשה הדין למעלה. אמר רבי אלעזר כל זמן שהתחתונים עושין דין אמת אין עליונים עושין דין, וכל זמן שאין התחתונים עושין דין אמת עליונים עושין דין. וכל זמן שישראל עושין דין בארץ אין הקדוש ברוך הוא עושה דין בשמים, אמר הקדוש ברוך הוא אני כלי אומנותי משפט, שנאמר (תהלים לז, כח) כי יי' אוהב משפט, כשישראל נוטלין כלי אומנותי אני מתעסק באומנות אחרת להוריד גשמים בעונתן וליתן שלום בארץ, שנאמר (ויקרא כו, ג) אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם וגו'. והוא שדוד אומר ברוח הקדש (תהלים עב, ב) ידין עמך בצדק וגו' וכתיב בתריה ישאו הרים שלום לעם וגו', וכי הרים נושאים שלום לעם הם, אלא כשישראל עושין את המשפט לאמתו מביא הקדוש ברוך הוא גשמים על ההרים ונותנים את פרים ועושה שלום בארץ.

דבר אחר שופטים [כו'], אמר רבי חייא בא וראה, ו' מעלות היו בכסאו של שלמה, שנאמר (דה"ב כט, ח) שש מעלות לכסא וגו', ובפרשה הזאת של שופטים כתובים ששה פעמים לא, ואלו הן לא תטה משפט, לא תכיר פנים, ולא תקח שוחד, לא תטע לך אשרה

ולא תקים לך מצבה, לא תזבח ליי' אלהיך, הרי ששה. במעלה ראשונה היה הכרוז אומר לא תכיר פנים, במעלה שניה אומר הכרוז לא תטה משפט, שלישית אומר לא תקח שוחד, ד' אומר לא תטע לך, ה' אומר לא תקים לך מצבה, ו' אומר לא תזבח וגו'.

דבר אחר שופטים ושוטרים, אמר ר"ל משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו בנים והיה אוהב את הקטן יותר מכלם, אמר המלך אני נותן פרדסי לבני שאני אוהבו יותר מכל בני. כך אמר הקדוש ברוך הוא, מכל האומות עובדי ע"א איני אוהב אלא ישראל, שנאמר (הושע יא, א) כי נער ישראל ואוהבהו, ומכל מה שבראתי איני אוהב אלא הדין, שנאמר (תהלים לז, כח) כי יי' אוהב משפט, אמר הקדוש ברוך הוא אני מה שאהבתי אתן לכם שאני אוהב, הוי שופטים ושוטרים.

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בזכות שאתם משמרים את הדין אני מתגאה, שנאמר (ישעיה ה, טז) ויגבה יי' צבאות במשפט, ועל ידי שאתם עושים צדקה אני מתקדש, שנאמר והאל הקדוש נקדש בצדקה, ואם שמרתם את שניהם הצדקה והדין מיד אני גואל אתכם גאולה שלימה, שנאמר (שם נו, א) כה אמר יי' שמרו משפט וגו'.

דבר אחר שופטים [כו'], אמר רבן שמעון בן גמליאל אל תהי מגלגל שתמוט אחד מג' רגלי העולם שהוא הדין, ששנו חכמים (אבות פ"א מי"ז) על שלשה דברים העולם קיים על הדין וכו', תן דעתך שאם הטית את הדין שאתה מזעזע את העולם שהוא אחד מרגליו. רבא אמר קשה הוא כחו של דין, שהוא אחד מרגלי כסא הכבוד, שנאמר (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך, אמר הקדוש ברוך הוא הואיל וכך ענשו של דין הוו זהירים בו, הוי שופטים ושוטרים.

ועל הדין והצדקה העולם עומד, ושניהם הם יסוד העולם ובהם נבראו, שנאמר (ישעיה כח, יז) ושמתי משפט לקו וצדקה למשקלת, פירוש כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם שם את המשפט לקו, ר"ל כמו קו של חוט שישים הבונה כשיבנה הכותל כדי שלא יטה הבנין לכאן ולכאן, וצדקה למשקלת, כמו עמוד של עופרת או של ברזל ששוקל בו הבונה הבנין כדי שיהיה על קו היושר ולא ימוט, הרי שהמשפט והצדקה נבראו קודם העולם ובהם נברא.

וגרסינן במדרש השכם, הקדוש ברוך הוא הזהיר את ישראל למנות שופטים שדנין דין אמת לאמתו, ועובדין בצרכי צבור, וגודרין להם את הפרצות, ויתקנו את המקולקל, שכשדנין אמת לאמתו יהיה שלום בעולם ויתקיים, שכך שנינו על שלשה דברים העולם קיים על הדין וגו'. ושלשתם בפסוק אחד נאמרו, שנאמר (זכריה ח, טז) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, שכיון שנעשה הדין נעשה האמת נעשה השלום. לפיכך צריכין

הדיינין לדעת את מי הם דנין, ולפני מי הם דנין, והיאך הם דנין, ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו וגו' (תהלים פב, ה), ר"ל גורמין לעולם שיתמוטט. וכן וירעשו מוסדי תבל, ואומר רוע התרועעה ארץ וגומר, ואומר נוע תנוע ארץ וגומר, כל כך למה לפי שאין עושין משפט, שנאמר (שם נט, טו) וירא יי' וירע בעיניו כי אין משפט.

אמר הקדוש ברוך הוא לדיינין (תהלים פב, ו) אני אמרתי אלהים אתם, ר"ל דיינין, כמו עד האלהים וגומר (שמות כב, ח), ואתם לא עשיתם כן, אכן כאדם תמותון. נתתי לכם מה שלא נתתי לאומה אחרת, שנאמר (תהלים קמז, יט) מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי, ראה כמה אהוב וחביב לפניו המשפט.

ולפי שהדינין מדה טובה לפני הקדוש ברוך הוא מסרה למשה קודם תרי"ג מצות, שנאמר (שמות טו, כה) שם שם לו חק ומשפט וגו', ואמר ליה סדרם לפני בני כשלחן ערוך, דכתיב (שם כא, א) ואלה המשפטים וגומר, כאדם שהוא משים בפי התינוק, שנאמר (דברים לא, יט) שימה בפיהם. ולמה אהב כל כך המשפטים, לפי שהשלום תלוי בהם, כי כשיש בין אדם לחבירו דין ותחרות וקטטה ועושין ביניהם דין, השלום נעשה ביניהם.

בא וראה כמה הדינין חביבין לפני הקדוש ברוך הוא, ששקלן כעשרת הדברות, כל דבור ודבור הוא מצוה בפני עצמו, אבל הדינין נאמר בהם עשר מצות עשה ועשרה לאוין, אלו הן מצות עשה א' אלה המשפטים וגו' (שמות כא, א), ב' בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט, טו), ג' שופטים ושוטרים (דברים טז, יח), ד' ושפטו את העם (שם), ה' ושפטתם צדק (שם א, טז), ו' ונגשו אל המשפט ושפטום (שם כה, א), ז' והפילו השופט (שם כה, ב), ח' שום, ט' תשים עליך מלך (שם יז, טו), י' אשר יבחר יי' אלהיך בו (שם).

ועשרה לאוין אלו הם א' לא תכירו פנים במשפט (דברים א, יז), ב' לא תגורו מפני איש (שם), ג' לא תעשו עול במשפט (ויקרא יט, טו), ד' לא תשא פני דל (שם יט), ה' לא תהדר פני גדול (שם), ו' לא תטה משפט אביונך (שמות כג, ו), ז' לא תטה משפט גר (דברים כד, יז), ח' לא תטה משפט (שם טז, יט), ט' לא תכיר פנים (שם), י' לא תקח שוחד (שם), הא למדת שהדינין חביבין לפני הקדוש ברוך הוא כעשרת הדברות, כל מצוה ומצוה בפני עצמה, ועל מצות הדינין צוה עשרים מצות, עשר מצות עשה ועשר מצות לא תעשה.

וגרסינן במדרש תנחומא ואלה המשפטים וגומר (שמות כא, א), באורח צדקה בתוך נתיבות משפט (משלי ח, כ), בשבח הדינין הכתוב מדבר, שלא נתנה תורה לישראל אלא מתוך הדינין, והיכן נצטוו בדינין, עד שלא נתנה תורה ולאחר שנתנה תורה, במרה קודם שנתנה תורה, דכתיב (שמות טו, כה) שם שם לו חק ומשפט, ואחר שנתנה תורה, דכתיב

ואלה המשפטים. יכול דינין נאמרו בשעת מתן תורה, תלמוד לומר ואלה המשפטים, אלו נאמרו בפני עצמן ואלו נאמרו בפני עצמן, ביאר להם משה את עשרת הדברות כל דבור ודבור על אופניו ודקדוקיו, ואחר כך שם לפני הקדוש ברוך הוא ונעשית מחיצה בערפל ולמדו את הדינין, וכי שם למד את הדינין, והלא בשלשה מקומות למד משה את הדינין, במרה דכתיב שם שם לו חק ומשפט, בסיני ואלה המשפטים, בערבות מואב (במדבר כז, יא) והיה לבני ישראל לחקת משפט.

דבר אחר ואלה המשפטים וגו' לפניהם ולא לפני כותים. וכן הזהירן בהם ואמר להם, דעו שאם אתם מורין כהלכה כאשר למדתי אתכם אתם נמלטים מדינו של הקדוש ברוך הוא, ותקבלו שכר מלפניו, ואם לאו הדין עומד עליכם שהדין הוא שלו, שנאמר (דברים א, יז) כי המשפט לאלהים הוא.

בא וראה שעל שלשה דברים מסר משה רבנו עליו השלום עצמו ונקראו על שמו ואלו הן תורה וישראל והדין, תורה מנין דכתיב (מלאכי ג, כב) זכרו תורת משה עבדי, וכי תורת משה היא והלא כתיב (תהלים יט, ח) תורת יי' תמימה, אלא מתוך שמסר נפשו עליה נקראת על שמו. ישראל מנין דכתיב (שמות לב, ז) לך רד כי שחת עמך, וכי עמו של משה היו והלא עמו של הקדוש ברוך הוא היו, שנאמר (שם ג, י) והוצא את עמי וגו', אלא מתוך שמסר נפשו עליהם דכתיב (שם יח, יג) וישב משה לשפוט את העם, נקרא על שמו.

דבר אחר ואלה המשפטים וגו', וא"לה - *וצוה *אותם *לעשות *הדין, המשפ"טים - *הדיין *מצוה *שיעשה *פשרה *טרם *יעשה *משפט, אש"ר - *אם *שניהם *רוצים, תש"ים - *תשמע *שניהם *יחד *מדברים, לפני"הם - *לא *פני *נדיב *יהדר *הדיין *מחבירו.

חביב המשפט, וחביב הוא יתרו לפני הקדוש ברוך הוא, שנתן לו פרשה להתייחד בהן, ואי זו זו מנוי זקנים, שנאמר (שם יח, כא) ואתה תחזה וגומר, והלא המנוי היה דבר גדול לפני הקדוש ברוך הוא והסכים על ידי יתרו, ולמה לא צוהו מתחלה למשה אלא ליתן גדולה ליתרו בעיני משה וכל ישראל, לומר גדול הוא והסכים הקדוש ברוך הוא על דבריו, דכתיב (שם יח, כג) וצוך אלהים וגו'.

גדול המשפט, שקרא הקדוש ברוך הוא שם כסאו משפט, דכתיב (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך. ר"ע אומר בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שהקדוש ברוך הוא מזכיר את המשפט, וסומך לו את החסד מכאן ואת הצדקה מכאן, בתורה מנין דכתיב (בראשית יח, יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' למען הביא יי' על אברהם את אשר דבר

עליו, ומה דבר עליו זה החסד, דכתיב (מיכה ז, כ)חסד לאברהם, בנביאים מנין דכתיב (ירמיה ט, כג) כי אני יי' עושה חסד וגו', בכתובים מנין דכתיב (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך וגו'.

גדול המשפט, שהוא אחד מג' דברים הנקראים עוז, ואלו הן התורה והמשפט והמשיח, תורה מנין דכתיב (מיכה ה, ג) ועמד ורעה בעז יי' וגו', וכתיב (תהלים כא, ב) בעזך ישמח מלך. העז בבני אדם שונא את המשפט אבל הקדוש ברוך הוא יש לו עז ומשפט אהב, דכתיב (שם צט, ד) ועז מלך משפט אהב.

גדול המשפט, שמחשבתו של הקדוש ברוך הוא ומעשיו כאחד, אבל במשפט אינו מזמן ושופט כאחד, אלא בתחלה מזמן ואחר כך שופט, דכתיב (תהלים ט, ח) ויי' לעולם ישב כונן למשפט כסאו, ואחר כך (שם ט, ט) והוא ישפוט תבל בצדק וגו'.

גדול המשפט, שהרבה מצות של זכות ברא הקדוש ברוך הוא, כגון האמת והשלום והענוה והאמונה והברכה, ומכלם לא ייחד שמו אלא על המשפט, שנאמר (מלאכי ב, יז) איה אלהי המשפט, מפני מה מפני שכלם כלולות במשפט, שנאמר (זכריה ז, ט) כה אמר יי' משפט אמת שפוטו וחסד ורחמים עשו וגומר.

גדול המשפט, שהשונא אותו אין רפואה למכתו, שנאמר (איוב לד, יז) האף שונא משפט יחבוש, ואין חבישה אלא רפואה, שנאמר (תהלים קמז, ג) הרופא לשבורי לב ומחבש וגו'.

רבי שמואל בר יצחק אמר גדול הוא המשפט, שבששה מקומות מצינו שהקדוש ברוך הוא משרה שכינתו בישראל, שלשה מהן בבתי דינין שהופיעה בהן רוח הקדש, ראשונה בבית דין של שם, שנאמר (בראשית לח, כו) ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני, אפשר לומר כן אלא רוח הקדש אמרה צדקה, ויהודה אמר ממני. שניה בבית דין של שמואל, דכתיב (שמ"א יב, ג) הנני ענו בי נגד יי' וגומר, וכתיב עד יי' בכם ועד משיחו ויאמר עד, ויאמרו אין כתיב כאן אלא ויאמר, ואי זה זה רוח הקדש. שלישית בבית דין של שלמה, שנאמר (מל"א ג, כו) ויאמר תנו לה את הילוד החי, ורוח הקדש אומרת היא אמו, הרי ג' פעמים בג' בתי דינין הללו. רביעית (תהלים פב, א) אלהים נצב בעדת אל וגו', מכאן אמרו משרבו לוחשי לחישות בדין נסתלקה שכינה. חמישית ישפוט עניי עם, מה כתיב בתריה (תהלים עב, ד) ייראוך עם שמש. ששית שנאמר (חגי ב, ה) את הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים וגומר, אי זה דבר שכרת עמנו בצאתנו ממצרים זה המשפט, שנאמר (שמות כד, ג) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי יי' ואת כל המשפטים.

גדול המשפט שלא חזר העולם לתהו ובהו אלא על המשפט, והיכן בדור המבול שנאמר (איוב ד, כ) מבקר לערב יוכתו מבלי משים לנצח יאבדו, המשים הזה אין אנו יודעים מהו, אלא שלמדנוהו בואלה המשפטים אשר תשים, הוי אומרים המשים הדין הזה. (אמר המחבר משי"ם בגימטריא שלש מאות ותשעים, כמנין משי"ם, רצה לומר מבקר לערב יוכתו מבלי משי"ם, שאם אין משי"ם שהוא הדין בני אדם מתקוטטין ומכין איש את רעהו מן הבקר עד הערב). וכל כך למה, שכשאין הדין נעשה כל עבירות שבעולם נעשות, וע"א נעבדת, שנאמר (דברים יג, ז) כי יסיתך אחיך בן אמך וגומר בסתר לאמר, לפי שיש שם בית דין עובדין בסתר, הא אין שם בית דין בגלוי. גלוי עריות נפרצת, שכן תמר אומרת (שמ"ב יג, יג) ואני אנה אוליך את חרפתי, הא אם אין שם חרפה מבית דין אין נמנעין. הגזלנין והחמסנין נמנעין, שכן הוא אומר (שמות כב, ד) מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, ובעבור שלא יכריח אותו בית דין לשלם מיטב שדהו ומיטב כרמו ימנע מלגזול, אם אין שם בית דין אינו נמנע.

ובעבור עבירות אלו פורענויות רבות ורעות באות לעולם, דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לבית דין, ועל ענוי הדין, ועל עוות הדין, חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חלול השם, גלות בא לעולם על ע"א ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים (אבות פ"ה מ"ח-מ"ט).

אי זהו ענוי הדין ואי זהו עוות הדין, ענוי הדין הוא כשבעלי דינין באין אצל הדיין ואומר להם אין לי פנאי עתה לדון, וישלח אותם בפחי נפש. עוות הדין הוא שמעוות את הדין ומסביר פנים לאחד ומזכה אותו שלא כדין.

מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל בן אלישע שהיו יוצאין ליהרג, והיה רבי שמעון בוכה, אמר לו רבי ישמעאל שמעון אחי למה אתה בוכה והלא פסיעות הן ואתה נתון בצד אבותיך, אמר לו ולא אבכה ואני יוצא ליהרג כעובדי ע"א וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכמחללי שבתות, אמר ליה רבי ישמעאל מימיך לא באת אשה לשאול לך על נדתה והאיש על נדרו, והיית ישן או סועד או שמא לא הניחה השמש ליכנס, נמצאת מענה את הדין, וכתיב (שמות כב, כב) אם ענה תענה אותו וגומר וכתיב וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, אמר ליה בין ישן בין סועד מפוקד היה השמש שלא ימנע שום אדם מליכנס אצלי, ולא על חנם אלא פעם אחת הייתי יושב ובני אדם עומדין עלי לדון גס לבי, אמר לו כדאי אנו שאנו יוצאין ליהרג.

גדול הוא המשפט, שנתנו הקדוש ברוך הוא במתנה לדוד, שנאמר (תהלים עב, א) לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וגו'.

גדול המשפט שבו נמחלין עונותיהן של ישראל, שנאמר (ישעיה ד, ד) אם רחץ יי' את צואת בנות ציון וגומר ברוח משפט וגו'.
גדול המשפט, שבו ירושלים מתיישבת, שנאמר (ישעיה א, כה-כז) ואשיבה ידי עליך וגומר, וכתיב ואשיבה שופטיך וגומר, וכתיב בתריה ציון במשפט תפדה.
גדול המשפט, שבעון חוסר המשפט הרבים נענשו, דאמר רבי מיאשא מנין לדיין שאם אינו יוצא במיעוטין יוצא במרובין, שנאמר (נחמיה ה, א-ח) ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה, ויש אשר אומרים בננו ובנותינו וגו', ויש אשר אמרים שדותינו וכרמינו וגו', מה כתיב שם, ויחר לי מאד וגומר וימלך לבי עלי ואריבה וגו' ואתן עליהם קהלה גדולה, הא למדנו שבזמן שאין הדין נעשה השדות מתמשכנות שלא כדין, והבנים נמכרים, והשדות נכבשות, והקצף יורד, וצועקים ואינן נענים, שנאמר (איוב לה, ט) מרוב עשוקים יזעיקו, מה כתיב התם (שם, לה, יב) יצעקו ולא יענה.
ואלו המדות שנאמרו בדיינין, כי אמלט עני משוע וגו' ברכת אובד עלי תבא וגו' צדק לבשתי וילבשני וגו' עינים הייתי לעור וגו' ואשברה מתלעות עול וגו' (איוב כט, יב-יז). כי אמלט עני משוע, זה שאין עליו חוב והם מבקשים לחייבו, וזה בא וממלטו. ויתום ואין עוזר לו, זה שיש לבעל דינו לשלם לו, והם מבקשין לפטור אותו, והוא בא ועוזרו. ויש אומרים כי אמלט עני משוע, זה המלוה שמבקש ליטול ממנו רבית, שרוב שנוטלין ברבית עניים הם. ויתום ואין עוזר לו, אלו הנחלות, שכל היורשין נקראו יתומים. ברכת אובד עלי תבא, אלו דיני נפשות. ולב אלמנה ארנין, אלו דיני ממונות. צדק לבשתי, מה תלמוד לומר וילבשני, מכאן לדיין שצריך להיות תוכו כברו, ויהא לובש את הצדק, הצדק מבחוץ והוא מבפנים, ויהא צדק לובשו הצדק מבפנים והוא מבחוץ. כמעיל וצניף משפטי, מה תלמוד לומר צניף, אלא מעיל ממלא קומתו של אדם מלמטה, צניף ממלא קומתו של אדם מלמעלה.
עינים הייתי לעור, אלו דיני חבלות. ורגלים לפסח אני, אלו דיני אונסין. ויש אומרים מנין שטוענין ומלמדין למי שיודעין לו טענה והיא מסותרת מעיניו, תלמוד לומר עינים הייתי לעור, אין קורין עור אלא למי שהוא ראוי להיות פקח. מנין למי שהוא חבוש בבית האסורין או שנתחרש או שנשתטה, שבית דין מקנאין לאשתו כשהן רואין דבר מכוער, תלמוד לומר עינים הייתי לעור. מנין שמקבלין עדות שלא בפני בעל דין כשהוא חולה או העדים חולין או מבקשין ללך למדינת הים, תלמוד לומר ורגלים לפסח אני, אין קורין פסח אלא למי שהוא ראוי להיות לו רגל.

ומנין שמעמידין אפוטרופוס ליתומים תלמוד לומר אב אנכי וגו'. ומנין שאין חותכין את הדין עד שחוקרין אותו יפה, תלמוד לומר וריב לא ידעתי אחקרהו. וכן הוא אומר (דברים א, טז) שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק, וכתוב אחד אומר (שם יג, טו) ודרשת וחקרת ושאלת היטב, הא כיצד, אם ראית את הדין מרומה חקרהו, ואם ראית הדין יוצא לאמתו צדקהו.

ומנין לדין שעמד שאין חוזרין ומעיינין בו כשאין חידוש ראיה, תלמוד לומר וריב לא ידעתי אחקרהו, פרט לזה שהוא ידוע. מנין שקונסין קנסות תלמוד לומר ואשברה מתלעות עול וגו'. ומנין שמוציאין רבית קצוצה, תלמוד לומר ומשיניו אשליך טרף.

ומנין כשיצא אחד מן הדיינין שלא יאמר אני מזכה וחברי מחייבין ומה אעשה ורבו עלי, תלמוד לומר (ויקרא יט, טז) לא תלך רכיל וגו'. ומנין שאם אתה יודע לחברך עדות שאינך רשאי לשתוק עליו, תלמוד לומר (שם) לא תעמוד על דם רעך וגו'. ומנין שלא יהיה הדיין רך דברים לזה וקשה לזה, תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך.

וגרסינן בספרי (פ' שופטים) מנין שממנין בית דין תלמוד לומר (דברים טז, יח) שופטים וגו'. ר"י אומר מנין שממנין א' על כלם תלמוד לומר תתן לך. ומנין שממנין בית דין בכל עיר ועיר, תלמוד לומר בכל שעריך. ומנין שממנין שופטים בכל שבט ושבט, תלמוד לומר לשבטיך. ומנין שממנין שוטרים לכל שבט ושבט, תלמוד לומר ושוטרים לשבטיכם. ומנין שממנין שוטרים לכל עיר ועיר, תלמוד לומר שופטים ושוטרים וגו'. רבן שמעון בן גמליאל אומר ושפטו, מצוה על כל שבט ושבט להיות דן את שבטו. ושפטו את העם, בעל כרחם של בעלי דינין.

וגרסינן במסכת שבועות (דף לא ע"א) מנין לתלמיד היושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר, שלא ישתוק עד שיגמרנו ואחר כך יסתרנו ויבררנו, תלמוד לומר (שמות כג, ז) מדבר שקר תרחק. מנין שלא ישמע הדיין דבר בעל דין קודם שיבא בעל דינו, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק.

ומנין שכששמע הדיין דברי בעל דינין והוא יודע להיכן הדין נוטה, שאינו רשאי לומר איני נזקק לכם, תלמוד לומר (דברים א, יז) לא תגורו מפני איש. ומנין שאחר שישמע דברי בעלי דינין ויודע להיכן הדין נוטה שאינו רשאי לבצוע להם, תלמוד לומר (דברים שם) כי המשפט לאלהים הוא. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר המבציעו עליו הכתוב אומר (תהלים י, ג) ובוצע ברך נאץ יי', אלא יקוב הדין את ההר.

ומה שכר הדיין הדן דין אמת לאמתו, דכתיב (איוב כט, יח-כ) ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים, עם קני אגוע, שיהיו ימיהם כימי אבותם וימי בניהם כימיהם, וכן הוא אומר

(ישעיה סה, כג) לא ייגעו לריק ולא ילדו לבהלה. שרשי פתוח אלי מים, אלו פירות הארץ. וטל ילין בקצירי, זה טל של תחיית המתים. כבודי חדש עמדי, זה זיו השכינה, שנאמר (ישעיה כד, כג) כי מלך יי' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד. וקשתי בידי תחליף, זה שהצדיקים גוזרים והקדוש ברוך הוא מקיים.

גדול הוא המשפט, שכל דיין הדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת מעלין עליו כאילו דן את ישראל כל ימי חייו, דכתיב בשמואל (שמ"א ז, טו) וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו, והלא כל ימיו לא היו אלא נ"ב שנה, צא מהן מ' שנה שהיה עלי קיים, נשתייר י"ב שנים, אלא ללמדך שכל דיין המוציא הדין לאמתו כאילו דן את ישראל כל ימי חייו. וכן הוא אומר (שם ח, ג) ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט, אפשר לומר כן, בניו של אותו צדיק היו נוטלים שוחד, אלא מתוך שלא עשו מעשה אביהם מעלה עליהם הכתוב כאילו נטלו שוחד, ומה היה אביהם עושה (שם ז, יז) ותשובתו הרמתה כי שם ביתו ושם שפט את ישראל, אמר רבי יצחק כל מקום שהיה הולך היה מוליך עמו כל דבר שהיה צריך לו, כדי שלא יטריח על ישראל, ואפילו מבאר המים לא היה שותה אלא מה שהיה לוקח בדמים.

רבי חמא אמר המטה את המשפט נראה כאילו הוא אינו אוהב שלום, ואין לך רחוק מן השלום כמותו, שנאמר (ישעיה נט, ח) שלום לא ידעו ואין משפט. ולא עוד אלא שמפיל את שונאי ישראל, שנאמר (שם נט, יד) והוסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמוד וגו'. ומחלל שם שמים, דכתיב כי כשלה ברחוב אמת, וכן הוא אומר (ירמיה י, י) ויי' אלהים אמת. ומסלק את השכינה, שנאמר (ישעיה שם) ונכוחה לא תוכל לבא, ואין נכוחה אלא שכינה, שנאמר (איכה ב, יט) שפכי כמים לבך נכח פני יי'. ומטיל ערבוביא בין הבריות, דכתיב (ישעיה שם, טו) ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל וירא יי' וירע בעיניו כי אין משפט.

אבל העושה את הדין נראה כמטיל קנאה לפני הבריות ואינו עושה אלא נותן שלום ביניהם, שנאמר (זכריה ח, טז) אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום וגו'. אין לי אלא שלום לנוטל ממנו בדין שהרי זכה, ומנין שאף המתחייב בדין ונותן ממון שהוא שלום, שנאמר (שמות יח, כג) על מקומו יבא בשלום. אין לי אלא לבעלי דינין מנין אף לכל ישראל, תלמוד לומר (תהלים עב, ב) ידין עמך בצדק וגומר, מה כתיב בתריה ישאו הרים שלום לעם. אין לי אלא לבני אדם בלבד, מנין שהוא שלום לבהמות ולחיות ולכל ב"ח, נאמר (ישעיה יא, ד) ושפט בצדק דלים וגומר, והיה צדק אזור מתניו וגו' וגר זאב עם כבש וגומר לא ירעו ולא ישחיתו וגומר, למה כי מלאה

הארץ דעה את יי', מה היא הדעה הזו הוי אומר זה המשפט, שכן ירמיה אומר לשלום בן יאשיהו (ירמיה כב, טז) התמלוך כי אתה מתחרה כארז אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו דן דין עני ואביון הלא היא הדעת אותי נאם יי'.

שכל דיין ומנהיג את ישראל שנתנו לו שררה מן השמים צריך להיות דעתו נוחה עם הבריות, ויתנהג עמהם בענוה, ואל יתיהר עליהם, שכל המתיהר אפילו תלמיד חכם הוא או נביא הוא חכמתו ונבואתו מסתלקת ממנו, כדגרסינן בבראשית רבה (פא, ב) מעשה ברבי שהיה עובר על סימוניא, יצאו אנשי סימוניא לקראתו, אמרו לו תן לנו אדם אחד שיהא מקרא ומשנה אותנו ודן את דיננו, נתן להם לוי בר סיסי, עשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה נתעלמו דברי תורה מפיו, שאלו אותו ג' שאלות, גדמת במה היא חולצת, ולא השיבן. רקקה היבמה דם, ולא השיבן. הרי תרין, אמרי דילמא לית ליה אלא באולפן דאורייתא, ושאלו לו קרא, אמרי ליה מהו (דניאל ו, כא) הרשום בכתב אמת, אם אמת למה רשום ואם רשום למה אמת, ולא השיבן. וכיון שראה צרתו צרה השכים והלך לו אצל רבי, אמר ליה מאי עבדין בך אנשי סימוניא, אמר ליה הזכרתני צרותי, שלשה שאלות שאלוני ולא יכולתי להשיבן, אמר ליה ומאן אינון אמר ליה גדמת במה חולצת, אמר ליה אפילו בשיניה ובגופה. יבמה שרקקה דם מהו, אמר ליה אם יש בו צחצוחי רוק הרי הוא כשר ואם לאו פסול. אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת, אמר ליה רשום עד שלא נגזרה גזרה, משנגזרה גזרה אמת, לפי שחותמו של הקדוש ברוך הוא אמת. אמר ליה ולמה לא השבת להם, אמר ליה עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי למעלה ממנה טפח רוח עלי ונתעלמו דברי.

וכן מצינו (פסחים דף סו ע"א) בהלל הבבלי כשעלה מבבל לארץ ישראל ומנוהו נשיא עליהם ומפני שנתייהר נתעלמה ממנו הלכה, דתניא פעם אחת חל י"ד בניסן להיות בשבת ונתעלמה הלכה מבני בתירא ולא היו יודעין אם פסח דוחה שבת ואם השבת דוחה פסח, אמרו יש כאן אדם אחד שעלה מבבל והלל הבבלי שמו ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, והוא יודע אם פסח דוחה שבת או לא, שלחו וקראו לו, אמר להם וכי פסח אחד יש לנו שדוחה את השבת והלא כמה פסחים יש לנו שדוחים את השבת, אמרו לו מנין לך, אמר להם נאמר בפסח מועדו ונאמר בתמיד במועדו, מה מועדו האמור בתמיד דוחה את השבת אף מועדו האמור בפסח דוחה את השבת, ועוד קל וחומר הוא, ומה תמיד שאין ענוש עליו כרת דוחה את השבת פסח הענוש עליו כרת אינו דין שידחה את השבת, מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם, והיה יושב ודורש כל היום בהלכות פסח. התחיל מקנטרן בדברים, אמר להם מי גרם לכם שאעלה

מבבל ואהיה נשיא עליכם על שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, והעצלות שהיתה בכם. נזדמן לו תלמיד אחד אמר ליה, רבי שכח ולא הביא סכין מערב שבת מהו, אמר ליה הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הנח להם לישראל אם אינן נביאים בני נביאים הם. מי גרם לו שנתעלמה הלכה זו ממנו לפי שנתיהר. מכאן אמרו ז"ל (שם ע"ב) כל המתיהר אם תלמיד חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, מנין מהלל הבבלי, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, מנין מדבורה, שכן מצינו שכתוב בה (שופטים ד, ד) ודבורה אשה נביאה, וכיון שזחה דעתה ואמרה (שם ה, ז) עד שקמתי דבורה וגו' מיד נסתלקה נבואה ממנה, שנאמר (שם ה, יב) עורי עורי דבורה וגו', מה לך נפסקה נבואתיך, והיא שותקת.

לעולם יראה הדיין עצמו כאילו חרב מונחת על צוארו וגיהנם פתוחה תחתיו (יבמות דף קט ע"ב), שכן כתיב (שה"ש ג, ז) הנה מטתו שלשלמה וגו' כלם אחוזי חרב וגו' מפחד בלילות, מפחדה של גיהנם שהוא דומה ללילה.

וכשממנין דיינין אין ממנין אלא בעלי תורה ויראי חטא, שכל זמן שהדיינין והפרנס והשופט יראי שמים הקדוש ברוך הוא עמהם, וישכילו בכל דרכם ויצליחו בכל מעשיהן, מה כתיב ביהושע (יהושע א, ה) כאשר הייתי עם משה אהיה עמך, וכתיב (יהושע ו, כז) ויהי יי' את יהושע וגומר. ובשופטים כתיב (שופטים ב, יח) וכי הקים ה' להם שופטים והיה יי' עם השופט. ובשמשון כתיב ויי' היה עמו וגו', וכן בכל דור ודור.

וגרסינן במדרש השכם חייבין ישראל למנות דיינין שיהיו יראי שמים, כדי שלא יהיה בהם משוא פנים ולא מקח שוחד, שכששופטי ישראל ומנהיגיו וגדולי הדור הולכים בישרות ובתמימות ומתרחקים מן הכיעור ומן הדומה לו ומן החטא כך הויין נמי כל ישראל, שהגוף הולך אחר הראש, וכן מצינו במלכי ישראל כשהיה המלך ירא חטא היו כל ישראל מדקדקים על נפשותם והיו בהשקט ובבטחה והיו מתגברים על שונאיהם, וכשהמלך היה פושע היו כל ישראל בפורענות. וגרסינן במדרש (ילקוט מיכה רמז תקנא), אם ראית דור שהצרות באות עליו ומתפללין ואינן נענין, דע שמנהיגי הדור רשעים הם ואינן נוהגין כשורה.

וגרסינן במדרש יהי אור רבי יוסי פתח (ירמיה לא, יד) כה אמר יי' קול ברמה נשמע וגומר, בלילה שחרב בית המקדש והיו ישראל הולכין בגלות לפני אויביהם טועים משוי על כתפיהם וידיהם כפותות לאחוריהם, כד"א (איכה ה, יג) בחורים טחון נשאו, וכתיב (שם ה, ה) על צוארינו נרדפנו, ושכינה כביכול גולה מבית המקדש והולכת אחריהם, ואומרת אצטער על בית מנוחתי שחרב, ועל דמי חסידים שנשפך בתוכו, ועל בית קדשי

הקדשים שנשרף, נשאה קולה כנסת ישראל בבכיה ונזדעזעו עליונים ותחתונים והגיע קולה עד כסא הכבוד, וכמעט היה הקדוש ברוך הוא מחזיר את העולם לתהו ובהו, ירדו כמה אכלוסין וכמה מחנות של מלאכי השרת לנחמה ולא קבלה תנחומין, הה"ד (ירמיה לא, יד) מאנה להנחם על בניה כי איננו, ר"ל שהקדוש ברוך הוא עלה לשמי מרומים ולא נמצא בבית מנוחתו כי איננו, כי אינם מבעי ליה, אלא כי איננו הקדוש ברוך הוא בבית המקדש, כמד"א (בראשית לט, ט) איננו גדול בבית הזה ממני, כלומר אין גדול הבית בביתו.

אמר רבי חייא לרבי יוסי מאי זה מקום התחילה השכינה לגלות, אמר ליה מבית המקדש, וסבבה כל ארץ ישראל, ולאחר כך יצתה מארץ ישראל וישבה במדבר ג' ימים, וזכרה בית המקדש ועיר הקדש וישראל שהם גולים, בכו רבי חייא ורבי יוסי, אמר רבי יוסי לא גלו ישראל ולא חרב בית המקדש עד שנמצאו כל ישראל חייבין לפני הקדוש ברוך הוא, וישראל לא נמצאו חייבין לפני הקדוש ברוך הוא עד שחטאו מנהיגיהם תחלה, שנאמר (ישעיה ג, יב) עמי מאשריך מתעים וגומר, שכל זמן שהמנהיגים הולכים על דרך לא טוב כל העולם נמשכים אחריהם. רבי חייא אומר מהכא (ויקרא ד, יג) ואם כל עדת ישראל ישגו, כיצד, ונעלם דבר מעיני הקהל, מעיני הקהל כתיב, שהם הראש, וכל הגוף נמשך אחר הראש.

לעולם יראה הדיין עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה, שנאמר (תהלים פב, א) אלהים נצב בעדת אל, ומשה רבינו ע"ה אמר (דברים א, יז) כי המשפט לאלהים הוא, וכן מצינו ביהושפט מלך יהודה כשהעמיד שופטים על ישראל הזהירם ואמר (דה"ב יט, ו) דעו כי לא לאדם תשפוטו כי ליי', לפיכך אמר (שמות יח, כא) ואתה תחזה מכל העם כלומר במחזה הנבואה, אנשי חיל - אלו עשירים ובעלי ממון, יראי אלהים - שהם יראים מהקדוש ברוך הוא, אנשי אמת - אמר הקדוש ברוך הוא אני אמת ונתתי לכם תורת אמת, אף אתם העמידו דייניי' אנשי אמת שמעמידין הדין לאמתו.

וגרסינן במכילתא (פ' יתרו) אנשי חיל, עשירים, כדי שלא יצטרכו לבריות להחניף ולהכיר פנים בשביל ממון, פירוש חיל מגזרת (תהלים סב, יא) חיל כי ינוב, וכמו (שם מט, ז) הבוטחים על חילם. יראי אלהים שיהיו יראים מדין שמים, שאם לא ידונו דין אמת ידונום מן השמים.

אבל כשממנין מי שאינו הגון מה כתיב שם (צפניה ג, ג) שופטיה זאבי יער וגומר, והתורה צווחת (דברים טז, כא) לא תטע לך אשרה וגומר, וכי אצל המזבח אסור ליטע

הא חוץ למזבח מותר, אלא לומר לך אל תעמיד דיין שאינו הגון, ומהו אצל מזבח יי', אצל התורה, שנאמר (ויקרא ז, לז) זאת התורה לעולה למנחה וגומר.

ועוד גרסינן במדרש משלי כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נטע אשרה אצל המזבח, שנאמר (דברים טז, כא) לא תטע לך אשרה, ולא עוד אלא שגורם שממון לעולם שנאמר (דברים א, יג) ואשימם, כלומר אם הדיין הגון ואשימם לשבח, כענין שכתוב (דברים יז, טו) שום תשים עליך מלך, ואם אינו הגון ואשימם לגנאי כענין שכתוב (ויקרא כו, לא) והשימותי את מקדשיכם.

אמר רבי תנחומא בשם רבי פנחס בר אבין לא ידעו עשות נכוחה (עמוס ג, י), בשופטי ירושלים הכתוב מדבר, האוצרים חמס ושוד בארמנותיהם, מה היו עושין לא היו יכולין להעמיד הדין מפני השוחד והחמס, וכשהיו נדונין היה בא הדיין להוכיח לאחד מהם ולהודיעו את דינו, והוא רומז לו ומזכיר לו שם השוחד ומעורו, ועליהם אמר ישעיה ע"ה (ישעיה נו, י) צופיו עורים וגו' כלם כלבים אלמים, וכי יש כלב אלם וכלב פקח, אלא לומר לך מה הכלב הזה כשאדם משליך לו פרנסה סוגר את פיו ואינו נובח, כך דייני ישראל היו פקחים וכשהיו נוטלין השוחד היו סוגרין את פיהם. למה דומה השוחד, לאדם שהוא עומד על שפת הים נטל שלשול קטן ונתן בחכה והטילו לים, בא דג גדול ובלעו ונתפס, אוי לדג גדול שנתפס בלא כלום. כי השוחד יעור עיני חכמים (דברים טז, יט), והלא כמה אנשים לקחו שוחד ולא נתעוורו, אלא שנתעוורו מדרך האמת ואינן רואין חובה לנותנו, ולא עוד אלא שמתעוורים לעתיד לבא כשהצדיקים נהנין מזיו השכינה, דכתיב (ישעיה נב, ח) כי עין בעין יראו וגו', הכל רואין והוא אינו רואה, הכל מתרפאין והוא אינו מתרפא, אלא כך דינו, יאמר לו הקדוש ברוך הוא אני פקח בראתיך למה עוורת עיניך, למה היית דורש לא תטה משפט והטית, לא תכיר פנים והכרת, לא תקח שוחד ולקחת.

רבי שאל לבבלאי, מהו דכתיב (קהלת ט, ח) וחכמת המסכן בזויה וגו', וכי חכמתו של רבי עקיבא בזויה היתה, אלא מי שהוא עצמו בוזה את דבריו, יושב ודורש (דברים טז, יט) לא תטה משפט ולא תקח שוחד, והוא מטה ולוקח, לא תכירו פנים והוא מכיר, כל אלמנה ויתום לא תענון והוא מענה. כמה נאה המוכיח שהוא מוכיח באמת, כמה ברכות הוא מקבל, שנאמר (משלי כד, כה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכות טוב, של מוכיח, כשמקבל ברצון.

שונאי בצע שונאי ממון עצמן, כל שכן ממון אחרים, ואין מקבלין שוחד, שהשוחד קשה לפני הקדוש ברוך הוא, שהוא דומה לערוד, שהוא נושך את החברים כל שכן להדיוטים.

וכתיב (שמות כג, ח) ושוחד לא תקח, אין צריך לומר לזכות את החייב ולחייב את הזכאי שכך נאמר (שם כג ו, דברים טז יט) לא תטה משפט, אלא אפילו לזכות הזכאי ולחייב החייב, כגון הנותן ידו לדיין לסמכו, והמכסה את רוקו, והמעביר את כהו, והמביא לו דורון ואף על פי שלא קבל אותו ממנו.

דבר אחר כי השוחד יעור עיני חכמים, כל שכן לטפשים, ויסלף דברי צדיקים, כל שכן דברי רשעים, ולמה נקרא שמו שוחד שעושה שנים חד הנותנו והמקבלו.

ושמת עליהם שרי אלפים, כמה הויין שש מאות, ושרי מאות הוו שתא אלפי, שרי חמשים הוו תריסר אלפי, ושרי עשרות שתין אלפי, נמצאו דיינין ישראל ע"ו אלפים ושש מאות, ושפטו את העם בכל עת, מלמד שאין ממנין על הצבור אלא בני אדם בטלין לתורה.

וגרסינן בפרק קמא דשבת (דף י ע"א) רבי אמי ורבי אסי הוו גרסי ביני עמודי, וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי אי איכא דאית ליה דינא ליעול וליתי.

דבר אחר כי השוחד יעור וגומר (שמות כג, ח), אומר על טהור טמא ועל טמא טהור, ויסלף דברי צדיקים, אומר על אסור מותר ועל מותר אסור. צדק צדק תרדוף הלך אחר בית דין שהוא יפה, אחר בית דין של רבן יוחנן בן זכאי, ואחר בית דין של רבי אליעזר.

גרסינן במסכת סוטה (דף מז ע"ב) משרבו בעלי הנאה, נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין נוח בעולם. משרבו רואי פנים בדין, בטל לא תכיר פנים, ופסק לא תגורו מפני איש (דברים א, יז), ופרקו מהם עול שמים והמליכו עליהם עול בשר ודם. משרבו לוחשי לחישות בדין, רב חרון אף ונסתלקה שכינה מישראל, שנאמר (תהלים פב, א) אלהים נצב בעדת אל. משרבו מי שאחרי בצעם לבם הולך, רבו האומרים לרע טוב ולטוב רע, וריבה הוי בעולם. משרבו מטילי מלאי על בעלי בתים, רבה שוחד והטיית המשפט ופסקה הטובה, משרבו בעלי מקובלני טובתך מוחזקני טובתך, רבו איש הישר בעיניו יעשה, גבוהים הושפלו ושפלים הוגבהו ומלכותא אזלא ומתנוולא. משרבו מקבלי מתנות, נתמעטו הימים ונתקצרו השנים, משום שנאמר (משלי טו, כז) שונא מתנות יחיה.

וגרסינן בכתובות (דף קה ע"א-ע"ב) אמר רבי ינאי בא וראה כמה סמויות עיניהם של מקבלי שוחד, אדם חש בעיניו נותן ממון לרופא ספק מתרפא ספק אינו מתרפא, והן נוטלין שוה פרוטה ומסמין עיניהם. דבר אחר ויסלף דברי צדיקים, אפילו צדיק גמור ונוטל שוחד אינו נפטר מן העולם בלא טירוף דעת. וכל דיין המטה את הדין אינו נפטר

מן העולם עד שיחסר מאור עיניו. אמר רב פפא לא לידון איניש דינא למאן דסאני ליה דלא חזי ליה זכותא.

תנו רבנן ושוחד לא תקח (שמות כג, ח) אינו אומר שוחד ממון אלא אפילו שוחד דברים נמי אוסר, היכי דמי שוחד דברים, כי היכי דשמואל דקא עבר במעברא, אתא ההוא גברא יהב ליה ידא, לסוף אמר ליה דינא אית לי, אמר ליה פסילנא לך לדינא. מר עוקבא הוה שדי רוקא קמיה, אתא ההוא גברא כסייה, לסוף אמר ליה דינא אית לי, אמר ליה פסילנא לך לדינא. אמימר הוה יתיב ודאין דינא, פרחא גדפא ויתיב ארישיה, אתא ההוא גברא שדייה מרישיה, לסוף אמר ליה דינא אית לי, אמר ליה פסילנא לך לדינא.

רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה רגיל אריסיה דהוה מייתי ליה כנתא דפירי כל מעלי יומא דשבתא, ההוא יומא אייתי ליה בחמשא בשבת, אמר ליה מאי האי, אמר ליה דינא אית לי ואמינא בהדי דאתינא ודאין לי דינא אייתי ליה למר, אמר ליה לא מידן דאיננא לך ולא משקל שקילנא מינך, אייתי ליה זוגא דרבנן וקא דאינו ליה, בהדי דקא אזיל ואתי אמר אי בעי טעין הכי ואי בעי טעין הכי, אמר רבי ישמעאל ברבי יוסי אוי למקבל שוחד, ומה אני שלא נטלתי ואם נטלתי שלי הייתי נוטל, מקבלי שוחד על אחת כמה וכמה.

רבי ישמעאל בן אלישע אייתי ליה ההוא גברא ראשית הגז אמר ליה מאי האי, לא הוה לך כהן אחר דיהיבת ליה, אמר ליה דינא אית לי ואמינא בהדי דאתינא אייתי ליה למר. אמר ליה לא מידן דאיננא לך ולא מישקל שקילנא מינך, אייתי ליה זוגא דרבנן וקא דייני ליה, בהדי דקא אזיל ואתי אמר אי בעי טעין הכי ואי בעי טעין הכי, אמר רבי ישמעאל אוי להם למקבלי שוחד ומה אני שלא נטלתי ואם נטלתי שלי הייתי נוטל, מקבלי שוחד על אחת כמה וכמה.

רב ענן אייתי ליה ההוא גברא סלתא דגלדני, אמר ליה מאי האי, אמר ליה דינא אית לי ואמינא בהדי דאתינא אייתי ליה למר, אמר ליה לא מידן דאיננא לך ולא משקל שקילנא ממך, אמר ליה דינא לא תידון משקל אמאי לא תשקול, מאי טעמא מנע לי מר מלהביא בכורים, דתניא (מל"ב ד, מב) ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלהים וגומר, וכי אלישע אוכל ביכורים הוה, אלא לומר לך כל המביא דורון לתלמיד חכם מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב בכורים, אמר ליה משקל לא בעינא למשקל, והואיל ואמרת משקל שקילנא, דאין לא דאיננא לך. אתא לקמיה דרב נחמן, ואמר ליה אנא ענן פסילנא להההוא גברא לדינא, כי אתא הוה קאים בדינא דיתמי, אמר ליה הא דפסיל ליה האי קריביה הוא, האי מצות עשה והאי מצות עשה, כבוד תורה עדיף, פסקיה לדינא דיתמי ואחתיה לדינא דההוא גברא, כי חזא בעל דיניה יקרא דעבד ליה אסתתם טענתיה. רב ענן הוה

שכיח אליהו גביה והוה מתני ליה סדר אליהו, כיון דעבד הכי אסתלק ולא אתא עד דיתיב בתעניתא ובעא רחמי ואייתי לגביה, כי אתא הוה מבעית ליה בעותי, עבד תיובתא ואנחיה ויתיב ליה עד דאסיק ליה סדריה, והיינו דאמרינן סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא (פירוש, רב ענן היה בא אליהו אליו והיה שונה עמו סדר מן הגמרא ואחר שאירע זה המעשה נסתלק אליהו ולא בא אליו עד שישב בתענית, ובא אליו והיה מבהילו ואומר לו עשה תשובה, ואחר כך שנה לו סדרו, והסדר שהיה שונה לו בתחלה נקרא סדר הגדול, והסדר שהיו שונין אחר זה המעשה נקרא סדר קטן).

וגרסינן במכילתא יתום לא ישפוטו וגו' (ישעיה א, כג) רבי אלעזר אמר, בראשונה היה אדם מת בירושלם והיו ממנים אפורופוס על היתומים, והיתה אלמנה תובעת כתובתה אצל היתומים, והם הולכים אצל הדיינין, ומוציאין אותם עם האפוטרופוס. וריב אלמנה לא יבא אליהם, אמר רבי יוחנן בראשונה היה אדם עולה לדין בירושלים, והיה הדיין אומר לו בקע לי שני בקעיות של עצים מלא לי שתי חביות של מים, והיו יציאותיו כלים, ויוצא בפחי נפש, והיתה האלמנה פוגעת בו ואומרת לו מה נעשה בדינך, והוא אומר כל יציאותיו לא הועיל לו כלום, והיתה אומרת ומה אם זה שהוא איש לא הועילו לו כלום אני שאני אלמנה על אחת כמה וכמה, חוזרת לה, הדא הוא דכתיב וריב אלמנה לא יבא אליהם.

תנו רבנן (ויקרא יט, טו) בצדק תשפוט עמיתך, הוי דן את חבירך לכף זכות, תאני רב יוסף עמיתך עם מי שאתך בתורה ובמצות השתדל לדונו יפה. רב הונא בריה דרב עולא הוה ליה דינא קמיה דרב נחמן, שלח לי' רב יוסף הונא חברינו עמית בתורה ובמצות, אמר מאי שלח לי ליחנופי לי, הדר אמר למשרי תגריה ברישא (פירוש שידין אותו תחלה), אי נמי לשודא דדייני (פי' יש דין שאינו תלוי בראיית העדים ולא בשבועה, אלא במה שלב הדיינים נוטה לזכות, כגון דאמרינן בכתובות [דף פה ע"ב] ההוא דאמר נכסי לטוביה, ואתו לאחר מותו ב' טוביה, ואמרינן התם שודא דדיינא, למי שהדיין רואה שהוא רואי לתת לו מתנה והוא יותר אוהבו, אף כאן כן שלח לו, אם הדין תלוי בשודא דדיינא זה ראוי לזכותו שחכם וצדיק הוא).

דביתהו דרב הונא הוה לה דינא קמיה דרב נחמן, אמר היכי אעביד, איקום מקמה אסתתמן טענתיה דבעל דינה, לא איקום מקמה אשת חבר היא והרי היא כחבר, אמר ליה לשמעיה אפרח בר אווזא ואשדי עלאי.

ומי שהוא הגון וירא חטא אל ימנע עצמו להיות בצרכיהם של ישראל ומלעמוד עליהם בכל דרכיהם, וישא משאם ויסבול טרחם, והעושה כך הרי הוא מקיים את העולם,

שנאמר (משלי כט, ד) מלך במשפט יעמיד ארץ וגומר, אבל המונע עצמו מלישא משאם ומלגדור פרצותיהם ועושה עצמו כתרומה הפרושה מן העסה, הרי זה הורס העולם ומחריבו, שנאמר (שם) ואיש תרומות יהרסנה.

מעשה ברבי אבהו כשבא להסתלק מן העולם, נכנסו חכמי ישראל אצלו ומצאוהו שהוא בוכה, אמרו לו למה אתה בוכה, הלא כל ימיך יגע בתורה היית, כל כך תלמידים העמדת, ולא עוד אלא שמדה יתירה בך שלא נתעסקת בדינים, אמר להם עליה אני בוכה, שלא נשאתי במשאן של ישראל וקיימתי מה שנאמר ואיש תרומות יהרסנה.

ומה שאמרו רבותינו ז"ל מי שהוא הגון אל ימנע מלישא משאן של ישראל, הני מילי כשהכל צריכין לו ומבקשין לשמוע ממנו, אבל מקצת הצבור צריכין לו ומקצתן אין צריכין לו, מקצתן מקרבין אותו ומקצתן מרחקין אותו, דין הוא שידחה מהם ואל יטיל מחלוקת בישראל, וחייב אותו דיין או פרנס או נשיא שימחול על כבודו ואל יטיל מחלוקות בישראל. וכל הבורח מן השררה השררה רודפת אחריו, והרודף אחריה היא בורחת ממנו, שכן מצינו בשאול שברח מן השררה ורדפה אחריו. ואבשלום רדף אחריה וברחה ממנו.

ולא יאהב אדם את השררה כדי להטות המשפט, ולשאת פני חבריו וקרוביו, וכדי לעשות נקמה באויביו שלא כדין, וכדי לחמוס ולגזול בני העניים והאומללים, שאין להם מחזיק בידם, ויצעקו ואין מושיע להם, והעושה כך גורם פורענות הרבה לו ולעולם, דתניא כל המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אין לו חלק לעולם הבא, כדגרסינן במסכת ראש השנה (דף יז ע"א) אשר נתנו חתיתם בארץ החיים (יחזקאל לב, כד), אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. ואמר רב יהודה כל פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אינו רואה בן תלמיד חכם לעצמו, שנאמר (איוב לז, כד) לכן יראוהו אנשים לא יראה כל חכמי לב.

ואפילו מלך ישראל אין צריך להטיל אימה יתירה על הצבור, אלא יהיה משפטו בצדק, וידין דין יתום ואלמנה, ולא יגבה לבו במלכותו. והמלך הנוהג כשורה וכדין בענוה ובצניעות, יחיה ויאריך ימים, וממלכתו מתקיימת בידו וביד בניו, שנאמר (דברים יז, כ) לבלתי רום לבבו מאחיו וגו'. וגרסינן בפרק חלק (דף צב ע"א) אמר רבי אלעזר כל פרנס שמנהיג את הצבור בנחת בעולם הזה, זוכה ומנהיג אותם לעולם הבא, שנאמר (ישעיה מט, י) כי מרחמם ינהגם וגו'.

אבל המלך הנוהג שלא כשורה, וגוזל וחומס והורג, ושטוף בנשים ובתענוגים, אין מלכותו מתקיימת בידו, ויורד מגדולתו ומכסאו, ומעשה בלשצר יוכיח. ואמר החכם

ששה דברים מפסידין את המלכות, שלשה מהן מן המלך עצמו וג' במקרה, שלשה מצד המלך ואלו הן, א' השטוף בזמה ומנבל את כבודו בנשים ורודף אחריהם, הרי זה בידוע שדעתו קלה ואין לו גבורת מלך. ב' ההורג תמיד את שריו וחייליו בלי פשע ומחרף ומקלל בחנם ומשפיל לאחד ומרים לאחד שלא כדין, ומחר משפיל לזה ומקים לזה, הרי זה כאחד הנבלים שאינם מקיימין דבריהם, ומתוך כך קושרין עליו ומורידין אותו ממלכותו, וזה וכיוצא בו אין עליו הוד מלכות. ג' העושה מלחמות בארצו בעת השלום, וכשאין באין לו אויבים וצרים יעשה מלחמות עם גדודיו וחייליו, והורגין אלו את אלו וכובשין לעבדים אלו את אלו כאויבים, והן עושין דרך שחוק, הרי זה מסלק ממנו יראת המלכים ורודף אחרי הוללות וסכלות, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ב, ב) לשחוק אמרתי מהולל.

ושלשה מהן במקרה, ואלו הן א' אם ימותו שריו ועבדיו ובעלי עצתו ויפקדו ממנו חכמיו וזקניו ויצטרך לעצת הנערים, ומעשה רחבעם יוכיח. ב' אם יבאו עליו מלחמות ויקיפוהו אויבים וצרים ויתקבצו מלכים רבים להלחם בו, לא יוכל שאת ראש לפניהם. ג' אם יהיה בארצו רעב גדול שנים רבות שנה אחרי שנה, או דבר, או כיוצא בהם.

וצריך הדיין לעשות דין אחד ומשפט אחד לכל, שנאמר תורה אחת וגומר, ולא יבוש מן הגדולים, ולא יטה משפט הקטנים, ולא יכיר פנים במשפט לדל ולאביון, שנאמר (ויקרא יט, טו) לא תשא פני דל וגו' שמא תאמר עני הוא זה, הואיל ואני והעשיר חייבין לפרנסו אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות, לכך נאמר לא תשא פני דל. או שתאמר עשיר הוא זה, היאך אביישנו ואראה בבשתו, לכך נאמר לא תהדר פני גדול, שכל המהדר פני גדול חייב מיתה, שכן מצינו בסנהדרין שהדרו לינאי המלך ובא גבריאל והרגן, מעשה בינאי המלך שהרג עבדו את הנפש, אמר להם רבן שמעון בן שטח לחכמים תנו עיניכם לשמים ונדון אותו, שלחו לו עבדך הרג את הנפש, שלח להם העבד, שלחו לו בא אתה וקבל העדות שכן כתיב (ע' שמות כא, כט) והועד בבעליו, בא וישב לפניהם, אמר ליה שמעון בן שטח ינאי המלך עמוד על רגלך, שלא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר (דברים יט, יז) ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני יי', אמר ליה ינאי לא כשם שאתה אומר אלא כשם שחבריך אומרין, פנה לימין כבשו פניהם בקרקע פנה לשמאל וכו', אמר להם בעל פקודות יפרע מכם, בא גבריאל וחבטן בקרקע, באותה שעה גזרו מלך לא דן ולא דנין אותו.

וגרסינן במסכת יומא (דף כב ע"ב) אמר רב יהודה אמר שמואל למה לא נמשכה מלכות שאול מפני שלא היה בה דופי, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק אין מעמידין

פרנס על הצבור אלא אם כן יחשוב קופה של שרצים (פי' דופי משפחה) תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו חזור לאחוריך.

וגרסינן במדרש השכם (תהלים פב, ג) שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו, לא שתאמר שיצדיק אותם ברשע ח"ו, אלא בין לזכות בין לחובה הצדיקו עליהם הדין, שלא תאמר הואיל וזה עני אטול מזה ואתן לזה, אמרה תורה (ויקרא יט, טו) לא תשא פני דל, שכל העולם שלי הוא, שנאמר (חגי ב, ח) לי הכסף ולי הזהב וגו'.

אמר ר"ש בר נחמני אמר רבי יוחנן כל דיין שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין הקדוש ברוך הוא גובה את נפשו, שנאמר (משלי כב, כג) וקבע את קובעיהם נפש.

אמר רבי חמא בר חנינא, אמר הקדוש ברוך הוא, לא די לרשעים שנוטלין ממון מזה ונותנין לזה שלא כדין אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו.

אמר רבי נחמיה כך הוא מנהגם של דיינין, בעלי דינין עומדין לפניהם, ושומעים דבריהם, ומוציאים אותם לחוץ, ונותנין בדבר, גמרו את הדבר היו מכניסין אותם, והגדול שבדיינים אומר איש פלוני אתה זכאי איש פלוני אתה חייב.

וגרסינן באלה הדברים רבה (ה, ו) אמר רבי חייא בר אבא סדר הדין כך הוא, התובע טוען והנתבע משיב, והדיין מכריע, אמר רבי סימון צריך הדיין לשנות הטענות מפיו, וממי אתה למד משלמה ע"ה, דכתיב (מל"א ג, כג) ויאמר המלך זאת אומרת זה בני החי וגו', אמר רבי אלעאי שמעתי שאם רוצה הדיין להושיב את האנטריקון שמושיב, ובלבד שלא יהיה אחד יושב ואחד עומד, דאמר רבי ישמעאל היו שני בני אדם באין אצל הדיין לדין אחד עני ואחד עשיר אומר לעשיר או לבוש כמו שהוא לובש, או הלבישהו כמותך, כל כך למה, כדי שלא ישא פנים לעשיר ויטה משפט העני (פירוש אנטיריקון, בעלי דינין). ולא יהיה אחד מדבר כל צרכו ולבעל דינו אומר קצר דבריך.

וגרסינן באבות דרבי נתן היה אחד כשר ואחד שאינו כשר, אל תאמר זה שהוא כשר דבריו נאמנים, וזה שאינו כשר אין דבריו נאמנים. היה אחד עני ואחד עשיר, אל תאמר זה שהוא עשיר נראה דבריו נאמנין, זה שהוא עני אין דבריו נאמנים, אלא כשם שתשמע דברי עשיר כך תשמע דברי עני, שנאמר (דברים א, יז) לא תכירו פנים במשפט.

וגרסינן באלה הדברים רבה אמר רבה בר רב הונא, צורבא מרבנן ועם הארץ דאית להו דינא בהדי הדדי, מותבינן ליה לצורבא מרבנן ולעם הארץ אמרינן ליה תיב ואי קאים לית לן בה.

ואל יחזיק זכות לזה וחובה לזה עד שישמע אמתת הדין, דתנן (פ"א מ"ח) וכשבעלי הדין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים, ר"ל קודם שנתברר לך דינם יהיו בעיניך שניהם

כרשעים, שכל אחד מהם מרמה את חבירו. ואחר שתחקור ותדע דבריהם ותחתוך הדין, יהיו בעיניך כצדיקים, ואל תאמר זה בקש לזה מה שלא היה לו אצלו, או זה נשבע לשקר לזה, או זה כפר ממונו של זה, אלא יהיו בעיניך כצדיקים כשקבלו עליהם הדין ובאין לדון וקבלו עליהם דין תורה.

וגרסינן במדרש השכם לא גלתה ירושלים אלא על שלא העמידו את הדין, שנאמר (איכה א, ו) היו שריה כאילים וגו', מה אילים ראשו של זה בצד זנבו של זה, כך דייני ישראל שבאותו הדור זה כובש פניו מפני זה, וזה כובש פניו מפני זה. וכך אמר להם הנביא (ישעיה א, כג) שריך סוררים וחברי גנבים וגו', מהו שלמונים, שהיו אומרים זה לזה שלם לי ואני אשלם לך, עשה עמי היום ואני אעשה לך למחר, והנביא צווח (שם א, כא) צדק ילין בה ועתה מרצחים, חכיתי להם שיעמידו השופטים ויקיימו את הדין, והם לא עשו כן אלא עשו שלהם עיקר ואת הדין טפלה, ולפיכך (שם ג, יד) יי' במשפט יבוא וגו' גזלת העני בבתיכם, וכי בביתם היתה הגזלה, אלא מתוך שצווחין היתומים והאלמנות והעניים על גזילותיהם והם מעלימים עיניהם, מעלה עליהם הכתוב כאילו הגזלה בבתיהם. לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא אין לי חפץ בקרבנותיכם ולא בחדשיכם ובמועדיכם, שנאמר (שם א, יג) לא תוסיפו הביא מנחת וגו' וכתיב חדשיכם ומועדיכם וגומר, וכתיב ובפרשכם כפיכם וגו'. אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא מה נעשה וישוב חרון אפך, אמר להם (שם א, יז) למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ וגו'.

וכל דיין שמטה את הדין גורם שממון לעולם, שנאמר (מיכה ג, ט) שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו וגומר, ועל יי' ישענו לאמר הלא יי' בקרבנו לא תבא רעה, לכן מביא עליהם שלש פורעניות, שנאמר (שם ג, יב) לכן בגללכם ציון שדה תחרש, וירושלים עיים תהיה, והר הבית לבמות יער.

אוי לו לדור ששופטין את שופטיהן, אוי לדור שצריכין השופטים להשפט כדורו של אלימלך, שנאמר (רות א, א) ויהי בימי שפוט השופטים וגו', אוי לו לדור שאין שומעין לשופטיהם כשהם ישרים, שנאמר (שופטים ב, יז) וגם אל שופטיהם לא שמעו, ומי היו, רב אמר דבורה וברק היו, ריב"ל אומר שמגר ואהוד היו, רב הונא אמר דבורה ויעל היו.

וגרסינן בפרק קמא דחגיגה (דף ה ע"א) אמר רשב"ל כל המטה דינו של גר כאילו מטה דינו של מעלה. והשופט המטה את הדין נקרא רשע כדגרסינן במסכת שבת (דף קלט ע"א) אמר רשב"ל מאי דכתיב (ישעיה נט, ג) כי כפיכם נגואלו בדם ואצבעותיכם בעון וגו', כפיכם בדם, אלו הדיינין. ואצבעותיכם בעון, אלו סופרי הדיינין. שפתותיכם דברו שקר, אלו עורכי הדיינים. ולשונם עולה תהגה, אלו בעלי דינין.

וכל דיין שמחליף ואומר על טוב רע ועל רע טוב אוי לו וחבל עליו, אמר לו הקדוש ברוך הוא לדיין אין אתה יודע שכשאתה מטה את הדין שלשכינתי אתה מטה, ולפיכך אני מזהיר (דברים טז, יט) לא תטה משפט, ומה אני עושה (מלאכי ג, ה) וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגומר.

כמה מכוער הדיין שיאמר לבעל דין הכחשת הגזילה, והוא גזלן וגזלת אחרים בין שניו, וכשיצא לחוץ הכל מרננים אחריו, ונמצא שם שמים על ידו מתחלל, מה אומרים עליו, אוי לו אוי למולידו, סרוחה היא חכמתו ובינתו, ראוי היה שלא בא לעולם. אלא צריך לקשט את עצמו ואחר כך מקשט את אחרים שנאמר (צפניה ב, א) התקוששו וקושו וגו'.

מעשה בדיין אחד שהיה לו אילן אחד בתוך חצירו, והיה מחשיך על בית חבירו, ומן הדין היה לקצץ אותו, אלא שלא היה יודע שהיה מחשיך על בית חבירו, והיה הניזק מתרעם ואמר פלוני הדיין מחשיך על ביתי ולא היה אומר כלום לדיין כסבור שלא יכרות אותו, באו לפניו שני אנשים לדין ואמר הטוען פלוני זה יש לו אילן בתוך ביתו והוא מחשיך על ביתי, צוה עליו לכרות אותו, אמר לו הנטען אינו מן הדין שאכרות אותו, והיה סבור לו שיסביר לו פנים הדיין בשביל שהיה לדיין אילן מחשיך על בית חבירו, מיד נזכר הדיין שהאילן שלו היה מחשיך על בית חבירו, אמר אם אגזור על זה שיכרות אילנו מיד הוא אומר לי ולמה אין אתה כורת את שלך שהוא מחשיך על בית פלוני, מה עשה הדיין אמר להם לכו ושובו למחר עד שאברר את הדין יפה, מיד כרת הדיין את אילנו, ליום מחר באו לפניו אמר לבעל האילן לך כרות את אילנך, אמר ליה טול קורה מבין עיניך ואטול אני קיסם מבין שיני, אילני הוא מן הדין לכרתו ושלך שהוא מחשיך בית פלוני אינו דין לכרתו, אמר לך אתה כרות את שניהם שלי ושלך, מיד הלך וראה שכרת הדיין את אילנו וכרת גם הוא את שלו.

לעולם יהיה הדיין זהיר בדין, שבשכר הדין נתן הקדוש ברוך הוא תורתו לישראל, כדגרסינן בואלה שמות רבה (ע' ל, כג) אמר משה לישראל הרי נתן לכם הקדוש ברוך הוא את תורתו, אם אין אתם עושין את הדינין נוטל הוא את תורתו מכם, שלא נתנה לכם אלא על מנת שתעשו את הדינין, שנאמר (תהלים צט, ד) ועז מלך משפט אהב, ואם עשיתם הדינין עתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר לכם בתי דינין שלכם ובית המקדש, שנאמר (ישעיה א, כו) ואשיבה שפטיך כבראשונה וגו'.

וכל דיין שאינו דן דין אמת לאמתו כביכול הקדוש ברוך הוא מסלק שכינתו ועולה לשמים, והמלאכים אומרים רבון העולמים מהו, והוא אומר ראיתי את הדיין שהוא נושא פנים ועמדתי משם, שנאמר (תהלים יב, ו) משוד עניים מאנקת אביונים וגו'.

וגרסינן באלה הדברים רבה (ה, ו) רבי אליעזר ור"ש בר נחמני, רבי אליעזר אומר אם היית יודע שהדין עמו אל תסביר לו פנים, שלא יהו אומרים מתחלה היה רוצה לזכותו, ור"ש בר נחמני אומר אם תדע שאין הדין עמו הסביר לו פנים, שלא יאמרו מתחלה היה רוצה לחייבו.

דרש רבי יאשיה ואיתימא רב נחמן בר יצחק מאי דכתיב (ירמיה כא, יב) בית דוד דינו לבקר משפט, וכי בבקר דנין וכל היום כלו אין דנין אלא אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו ואם לא אל תאמרהו. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן מהכא (משלי ז, ד) אמור לחכמה אחותי את, אם ברור לך הדבר כאחותך שאסורה לך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו.

וצריך הדיין להמתין בדינו ולעיינו יפה, דתנן (אבות פ"א מ"א) הוו מתונין בדין, וכתיב (ישעיה א, יז) אשרו חמוץ, ופירשו ז"ל (תנחומא משפטים ו) אשרי דיין המחמץ את הדין. ועוד גרסינן בספרי אם בא לפניך דין אחד שנים ושלשה פעמים, ויבא אחר כיוצא בו, אל תחתכהו מיד, כלומר פשוט הוא אצלי, אלא חזור ועיין בו שמא דין זה הוא בענין אחר.

דרש בר קפרא מנא לן הא מילתא דאמור רבנן הוו מתונים בדין, דכתיב (שמות כ, כג) לא תעלה במעלות וגו' וסמיך ליה ואלה המשפטים וגומר. אשר תלמדם מבעי ליה, אמר רבי חייא ואיתימא רבי חייא בר אבא אלו כלי הדיינין, מקל ורצועה סנדל ושופר. רב הונא כד הוה נפיק לדינא אמר אפיקו לי מאני חנותאי, מאי ניהו רצועה וסנדלא ושופרא, רצועה להלקות, סנדל לחליצה, שופר לנדות. אמר רשב"ל צדק את הדין ואחר כך חתכהו. בין איש ובין אחיו, אמר רב יהודה אפילו בין בית לעליה. ובין גרו, אפילו בין תנור וכירים. כקטון כגדול תשמעון, אמר רשב"ל יהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה.

וצריך לחקור את העדים יפה יפה אם עדי שקר הם, דתנן (אבות פ"א מ"ט) שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים וכו'.

וצריך הדיין לעשות פשרה בין בעלי דינין, כדגרסינן במדרש השכם שנים שבאו לדין לדון, קודם שישמעו דבריהם או משישמעו דבריהם ולא ידעו להיכן הדין נוטה, בית דין רשאין לומר להם צאו ועשו פשרה, ולעולם יפה כח הפשרה מכח הדין. אבל משישמעו דבריהם ויודעין להיכן הדין נוטה, אין רשאין לומר להם עשו פשרה, שנאמר (משלי יז, יד) פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש, ר"ל קודם שיתגלע לך הדין אתה רשאי לנטשו.

ובית דין מכין ועונשין שלא מן התורה כדי לעשות סיג לתורה, שנאמר (עזרא ז, כו) הן למות הן לשרושי וגומר.

וגרסינן במציעא (דף ל ע"ב) תאני רב יוסף והודעת להם זו בית חייהם, את הדרך זו גמילות חסדים, ילכו זה בקור חולים, בה זו קבורה, ואת המעשה זה הדין, אשר יעשון זו לפנים משורת הדין. אמר רבי יוחנן מפני מה חרבה ירושלים מפני שדנו בה דין תורה ולא עבוד לפנים משורת הדין.

בא וראה כמה גדול כח הדיין שדן דין אמת לאמתו כדגרסינן בפרק קמא דשבת (דף י ע"א) רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כל יומא, הוה קא חליש לבייהו, תנא להו חייא בר רב מדפתי (שמות יח, יג) ויעמד העם על משה וגו', וכי תעלה על דעתך שמשה היה יושב ודן כל היום כלו, תורתו אימתי היתה נעשית, אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת ביום מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, כתיב הכא מן הבקר עד הערב, וכתיב התם (בראשית א, ה) ויהי ערב ויהי בקר.

עד מתי יושבין בדין, אמר רב ששת עד זמן סעודה, אמר רב חסדא מאי קרא ה (קהלת י, טז) אי לך ארץ שמלכך נער וגו' אשריך ארץ שמלכך בן חורין. אי לך ארץ, כל ענין מפסוקי ספר קהלת הפסוק הראשון הפך מן הפסוק של אחריו, ולפיכך כשאמר אי לך ארץ שמלכך נער היה לו לומר אשרך ארץ שמלכך זקן, אלא ר"ל נער שיצר הרע שולט בו, שנאמר (בראשית ח, כא) רע מנעוריו, ובן חורין מיצר הטוב. ושריך בעת יאכלו, ר"ל שלא יתעסקו בתענוגי העולם, אלא אוכלין בשעה ידועה ובעת ידוע שצריכין לאכול כדי לקיים גופן. בגבורה ולא בשתי, חוזר לענין בן חורין ליצר הרע, דתנן (אבות פ"ד מ"א) אי זהו גבור הכובש את יצרו וגו'.

אבל אין המקרא יוצא מידי פשוטו, אי לך ארץ שמלכך נער ממש, ובזה היה ישעיה מוכיח את ישראל ואומר להם (ישעיה ג, ד) ונתתי נערים שריהם וגומר, מה כתיב בתריה (פסוק יג) נצב לריב יי' ועומד לדין עמים, לפיכך חייבין ישראל למנות דיינין זקנים ישרים ותמימים, ולפיכך נקראו זקנים מפני שצריכין להיות זקנים בשנים ובחכמה ובשאר כל מדות טובות ויהיו צדיקים, ואז נאה לעשות משפט, שנאמר (משלי כא, טו) שמחה לצדיק עשות משפט. אבל לפועלי און המשפט מחתה, מפני ששוברים את שיניהם במשפט, שנאמר (איוב כט, יז) ואשברה מתלעות עול וגו' וכתיב (תהלים נח, יא) ישמח צדיק כי חזה נקם וגו'.

וגרסינן עוד במדרש משלי, בני אם ערבת לרעך וגו' (משלי ו, א), בת"ח הכתוב מדבר, בשעה שהזקן מתמנה אומר לו הקדוש ברוך הוא עד שלא נתמנית לא היית ערב על הצבור, עכשיו שנתמנית נעשית ערב, שנאמר אם ערבת לרעך, רעך זה הקדוש ברוך הוא שנאמר (שה"ש ה, טז) זה דודי וזה רעי.

וגרסינן בברכות (דף נה ע"א) אמר רבי יוחנן אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכין בצבור, שנאמר (שמות לה, ל) ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא יי' בשם וגומר, אמר הקדוש ברוך הוא למשה, משה הגון עליך בצלאל, אמר לו רבונו של עולם לפניך הגון לפני לא כל שכן, אמר ליה אף על פי כן לך ואמור להם לישראל, הלך ואמר להם הגון עליכם בצלאל, אמרו לו למשה רבינו ע"ה על הקדוש ברוך הוא הגון ועליך הגון עלינו לא כל שכן.

ובזכות המשפט שישראל עושין הקדוש ברוך הוא מחונן ומרחם עליהם, ונותן שלום ביניהם, ומביא להם הגאולה, ומנחילם ארץ ישראל, ובונה בית המקדש, ומצמיח קרן לדוד, שנאמר (זכריה ז, ט) כה אמר יי' צבאות לאמר משפט אמת שפוטו וחסד ורחמים עשו וגומר, וכתיב (עמוס ה, טו) שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן יי' צבאות שארית יוסף, וכתיב (יחזקאל לז, כד) ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם ובמשפטי ילכו וגו', וכתיב (יחזקאל כח, כה) וישבו על אדמתם אשר נתתי לעבדי ליעקב וגו', וכתיב (שם, לז כו) וכרתי להם ברית שלום ברית עולם יהיה אתם וגו'. תם.

פרק דרך ארץ

הקדמה

בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג, ו), גרסינן במסכת ברכות (דף סג ע"א) דרש בר קפרא אי זו היא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה הוי אומר דרך ארץ, שנאמר (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך.

וגרסינן במסכת סוטה בפרק קמא (דף ה ע"ב) אמר רבי יהושע בן לוי כל המיישר אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים נ, כג) ושם דרך אראנו בישע אלהים. וגרסינן בויקרא רבה (ט, ג), מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך בא אדם אחד משופע ביותר (פירוש עשיר), אמר ליה בעית לאיתקבלא גבן, אמר ליה מה דאהני לך, הכניסו לתוך ביתו, בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, בהגדה ולא מצאו, אמר ליה תיב ובריך, אמר ליה יברך ינאי בביתיה, אמר ליה אית בך אמר מה דאמינא לך, אמר ליה אמור, אמר ליה אכול כלבא פתיה דינאי, אמר ליה למה זכית

דתיכול על פתורי, אמר ליה מימי לא שמעתי מלה בישא וחזרתיה למריה, ולא שמעית תרין דמתקשין דין לדין ולא הבאתי שלום ביניהם, אמר ליה כל כי האי דרך ארץ אית גבך וקריתך כלבא, קרי עליה ושם דרך אראנו בישע אלהים.

וגרסינן באבות דרבי נתן רבי אלעזר אומר יהיו לך שתי ידות, אחת בתורה ואחת בדרך ארץ, שכל מי שאינו לא במקרא ולא בדרך ארץ אין זה מן הישוב. אמר ר"ש בר נחמני כ"ו דורות קדמה דרך ארץ לתורה, הדא הוא דכתיב (בראשית ג, כה) לשמור את דרך עץ החיים, דרך זו דרך ארץ, החיים זו התורה, וכל מי שהוא זהיר בדרך ארץ זוכה לראות בנחמה שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים.

וגרסינן במסכת מכות (דף י ע"ב) אמר רב הונא אמר רבי יוחנן מצינו מן התורה מן הנביאים מן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, מן התורה מנין דכתיב (במדבר כב, יב) לא תלך עמהם, קום לך אתם (שם כב, כ). מן הנביאים מנין, דכתיב (ישעיה מח, יז) אני יי' אלהיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך, מן הכתובים מנין [דכתיב] (משלי ג, לד) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן.

וגרסינן בברכות (דף יז ע"א) מרגלא בפומיה דרבי מאיר, גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת דרכי ולשקוד על דלתות תורתי, נצור תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון, ואני אהיה עמך בכל מקום. מרגלא בפומיה דאביי, לעולם יהא אדם ערום ביראת שמים, ויהיה משיב חמה, ומרבה שלום עם כל אדם, עם חבריו ועם אחיו ועם קרוביו, כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות, ואפילו נכרי בשוק. מרגלא בפומיה דרבא, תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו וברבו או במי שהוא גדול ממנו בחכמה, שנאמר (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת יי' וגו'. לפיכך צריך אדם להיות בו יראת שמים ודרך ארץ כדי שיהיה רצוי לכל אדם וכדי שתהא רוח הבריות נוחה הימנו.

וגרסינן במסכת שקלים (ירושלמי פ"ג ה"ב) חייב אדם לצאת ידי שמים וידי הבריות, מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים, מן התורה מנין, שנאמר (במדבר לב, כב) והייתם נקיים מיי' ומישראל. מן הנביאים מנין, שנאמר (יהושע כב, כב) אל אלהים יי' הוא יודע וישראל הוא ידע. מן הכתובים מנין, שנאמר (משלי ג, ד) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

וכל מי שהוא זהיר בדרך ארץ ומעורב עם הבריות זוכה ומאריך ימים, כדגרסינן במסכת מגילה (דף כז ע"ב) שאלו תלמידיו את רבי ינאי במה הארכת ימים, אמר להם מימי לא

השתנתי בתוך ד' אמות של תפלה, ולא כניתי שם רע לחבירי, ולא בטלתי מקדוש היום, אימא זקנה היתה לי פעם אחת מכרה כיפה שעל ראשה והביאה לי יין לקדוש היום, תאנא כשמתה הניחה לו שלש מאות גרבי יין, וכשמת הוא הניח לבניו שלשת אלפים גרבי יין.

שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בן שמוע במה הארכת ימים, אמר להם מימי לא עשיתי מבית הכנסת קפנדריא, ולא פסעתי על ראשי עם הקדש, ולא נשאתי כפי בלא ברכה. שאלו תלמידיו את רבי פרידא במה הארכת ימים, אמר להם מימי לא קדמני אדם לבית הכנסת, ולא אכלתי מבהמה שלא הורמו מתנותיה, ולא ברכתי לפני כהן.

שאלו תלמידיו את רבי נחוניא בן הקנה במה הארכתי ימים, אמר להם מימי לא נתכבדתי בקלון חבירי, ולא עלתה על מטתי קללת חבירי וותרן בממוני הייתי. שאל רבי עקיבא את רבי נחוניא הגדול במה הארכת ימים, אמר לו מימי לא קבלתי מתנות, שנאמר (משלי טו, כז) ושונא מתנות יחיה, ולא עמדתי על מדותי, וותרן בממוני הייתי.

שאל רבי אמי את רבי יהושע בן קרחה במה הארכת ימים, אמר לו קצת בחיי, אמר לו תורה היא וללמוד אני צריך, אמר לו מימי לא נסתכלתי בצלם אדם רשע, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי אסור להסתכל בדמות אדם רשע, שנאמר (מל"ב ג, יד) לולי פני יהושפט אני נושא וגו'.

וגרסינן בבבא מציעא (דף נח ע"ב) אמר רבי חנינא הכל יורדין לגיהנם חוץ משלשה, הכל סלקא דעתך, אלא כל היורדין לגיהנם עולים חוץ משלשה שיורדין ולא עולין, ואלו הן, המכנה שם לחברו, והמלבין פני חברו ברבים, והבא על אשת איש. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן נוח לו לאדם שיבא על אשת איש ואל ילבין פני חברו ברבים, והבא על אשת איש מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.

אמר מר זוטרא בר טוביה, ואמרי לה אמר רב הונא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא, ואמרי לה אמר רבי יוחנן אמר רבי שמעון בן יוחאי, נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים מנא לן מתמר, שנאמר (בראשית לח, כה) היא מוצאת, פירוש כשהיתה יוצאת לישרף במאמר יהודה, היתה יכולה לומר מיהודה אני הרה, והיה מתבייש, וכדי שלא יתבייש מסרה עצמה לשרפה כדי שלא תלבין פניו ברבים, ולא פרסמה הדבר אלא אמרה לאיש אשר אלה לו, לפיכך נצלה מן השריפה, ויצאו ממנה שלשה בנים שניצלו מן השריפה חנניה מישאל ועזריה.

דרך ארץ נחלקת לד' שערים, השער הא' דרך ארץ הראוי להתנהג בה תלמיד חכם. השער השני הראוי לנהוג בה הזקנים. הג' הראוי לנהוג בה שאר העם. השער הד' הראוי לנהוג בה הנשים.

שער א

דרך ארץ של תלמידי חכמים

דרכן של תלמידי חכמים להיות עמלים בתורה לשמה, ומחזרין על המצות, ושוקדין על בתי מדרשות, ועליהם נאמר (משלי ח, לד) אשרי אדם שומע לי וגו' רודפי צדק מבקשי שלום לעמם.

מצטערין עם הצבור בשעת דחקם, כדגרסינן בתענית בפרק קמא (דף יא ע"א) תנו רבנן בזמן שהצבור שרויים בצער, יחיד הפורש מהם שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהם עליו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך בזמן שהצבור שרויים בצער, אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי, ואם עשה כן עליו הכתוב אומר (ישעיה כב, יג) הנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן וגו' מה כתיב בתריה ונגלה באזני יי' צבאות אם יכופר העון וגו', אלא חייב אדם שיצטער עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו ע"ה (שמות יז, יב) וידי משה כבדים ויקחו אבן וגו', וכי לא היה לו כר או כסת אלא אמר משה הואיל וישראל שרויים בצער אף אני אהיה עמהם בצער.

והקדוש ברוך הוא כביכול משתתף בצערן של ישראל, כדגרסינן בספרי (פ' בהעלותך פיסקא כו) כל זמן שישראל משועבדים כביכול שכינה עמהם, שנאמר (ישעיה סג, ט) בכל צרתם לו צר. ואין לי אלא צרת צבור צרת יחיד מנין, תלמוד לומר (תהלים צא, טו) יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה. וכן אתה מוצא שכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם, שנאמר (שמ"א ב, כז) הנגלה נגלתי אל בית אביך בהיותם במצרים. גלו לבבל שכינה עמהם, שנאמר (ישעיה מג, יד) למענכם שלחתי בבלה. גלו למדי שכינה עמהם, שנאמר (ירמיה מט, לח) ושמתי כסאי בעילם. וכשהן חוזרין שכינה עמהם, שנאמר (דברים ל, ג) ושב יי' אלהיך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב, וכתיב (שה"ש ד, ח) אתי מלבנון כלה וגו'. וכל המשתתף עם הצבור בעת צרתם עליו הכתוב אומר (נחום א, ז) טוב יי' למעוז ביום צרה.

לעולם יהא תלמיד חכם נאה בכניסתו וביציאתו, ומתעסק בעסק ועוסק בתורה, עניו ושפל רוח, זריז וזהיר, וממולא טוב, עלוב מן הכל ואינו עולב אפילו לקל שבקלים, אהוב לכל אדם, שפל רוח לאנשי ביתו כל שכן לאחרים, ירא חטא, מואס כל טוב העולם הזה

ואינו דבק אלא בתורה, ויאמר כל מה שיש לי בעולם הזה אין לי חפץ כי אם בתורה בלבד לפי שאין העולם הזה שלי, יושב ושונה ומטנף כסותו לפני רגלי תלמידי חכמים, ואין אדם רואה בו דבר מכוער, שואל כענין ומשיב ההלכה, כנאד בקוע - שנפתח להכניס הרוח אבל לא להוציא, וכערוגה עמוקה שמחזקת את מימיה, וכקנקנה זפותה שמשמרת את יינה, וכספוג שהוא סופג את הכל, ולא יהיה כפתח גדול שמכניס את הרוח ולא כפתח קטן שמנבל את היקרים, אלא כאסקופה התחתונה שהכל דשין בה, וכיתד הנמוכה שהכל תולין בה, ואם ילקה בממונו יזכור איוב שלקה בממונו ובגופו, ואם ילקה בגופו יזכור דתן ואבירם שירדו חיים שאולה.

אל יכשל במראה עיניו. אל יבוש משיניו, לתת להם לאכול יותר מדאי. אם אומרים עליו דבר רע ואפילו גדול יהיה בעיניו קטן כדי שימחול מיד. ואם אומר הוא על אחרים דבר קטן יהיה בעיניו גדול כדי שיפייס חבירו מיד.

יהיה פרקו נאה, שזה הוא שבחה של תורה. אוהב את התורה ומכבדה, אוהב את הבריות ומכבדם ומקרבן לתורה, אוהב שלום ורודף שלום, מעביר על מדותיו, ומעביר רצונו מפני רצון אחרים, שכך עשתה רחל ללאה ודוד לשאול. כל דבריו יהיו לשם שמים, חרד לכל המצות, אל יהי נבהל להשיב, משיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, אם שאלוהו אפילו דבר קטן אל יבוש לומר לא ידעתי, אלא ילמד לשונו לומר לא ידעתי, שמא יתבדה ויאחז בדבר.

ויזהר בדבורו ולא יוציא דברי דופי על פיו, מעשה ברשב"א שבא ממגדל עדר מבית רבו, והיה רוכב על החמור ומטייל עליו, ודעתו גסה עליו שלמד תורה הרבה, מצא אדם אחד מכוער ביותר, אמר ליה מכוער כמה מכוערין מעשיך, כך מכוערין בניו של אברהם אבינו ע"ה, אמר ליה מה אעשה לך אמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית. מיד רבי שמעון ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר ליה נעניתי לך מחול לי, אמר לו אין אני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ותאמר לו כמה מכוער כלי זה שעשית, הלך אחריו כחצי מיל, שמעו אנשי עירו ויצאו לקראתו אמרו לו שלום עליך רבי, אמר להם למי אתם קוראים רבי, אמרו לו לזה שמטייל אחריך, אמר ליה אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל, אמרו לו מה עשה לך, אמר להם כך וכך עשה לי, אמרו לו אף על פי כן מחול לו, אמר להם מוחל אני לו ובלבד שלא יהא רגיל בכך.

לעולם יהיה תלמיד חכם נאה במשאו ובמתנו ובכסותו ובמנעלו ובמאכלו ובשתייתו. במשאו ומתנו כיצד, צריך שיהא משאו ומתנו באמונה, ואל יחליף בדבורו, שלא יאמר מחר אתן ואינו נותן, ואם יש לו כסף אצל חברו לא ילחצנו, וידקדק על עצמו ויפרע מה

שיש לו ליתן ואפילו ביותר, ואל ידקדק כל כך על בני אדם - אם יש להם ליתן לו שום דבר, מפני שנמצא כאומר שלי שלי ושלך שלך, וזו מדת סדום.

בכסותו כיצד, לעולם ילבש תלמיד חכם בגדים ממוצעים, לא חשובים ביותר כדי שלא יסתכלו בו בני אדם, ולא פחותים ביותר כדי שלא יתגנה. ואל יצא כשהוא מבושם לשוק כדגרסינן בברכות (דף מג ע"ב) אל יצא כשהוא מבושם לשוק, אמר רב אדא בריה דרבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן בזמן שחושדין על הזכור, ואמר רב ששת לא אמרו אלא בבגדו, אבל בגופו זיעה מעברא ליה, אמר רב פפא שערו כבגדו דמי, ואמרי לה כגופו דמי. ואל יצא יחידי בלילה מפני החשד, ולא אמרן אלא דלא קבע ליה עידניה, אבל קבע ליה עידניה מידע ידיע דלעידניה קא אזיל.

אל יצא במנעלים מטולאים, מסייע ליה לרבי חייא בר אבא דאמר גנאי הוא לתלמיד חכם שיצא במנעלים מטולאים, איני והא רבי חייא בר אבא נפיק, אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן בטלאי על גבי טלאי, ולא אמרן אלא בפנתא אבל בגלדא לית לן בה, ולא אמרן אלא בימות החמה אבל בימות הגשמים לית לן בה. ולא יספר עם אשה בשוק, אמר רב חסדא אפילו היא אשתו או בתו או אחותו, לפי שאין הכל בקיאין בקרובותיו. ולא יסב בחבורה של עמי הארץ, מאי טעמא דלא אתי לאמשוכי בתרייהו.

ולא יכנס באחרונה לב"ה, דלמא חשדי ליה בפושעים. ולא יפסיע פסיעה גסה, דאמר מר פסיעה גסה נוטלת אחת מת"ק ממאור עיניו של אדם, במאי מהדר ליה בקדושא דבי שמשא. ולא יהלך בקומה זקופה דכתיב (ישעיה ו, ג) מלא כל הארץ כבודו.

וגרסינן במסכת שבת (דף קיד ע"א) אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה, שנאמר (משלי ח, לו)כל משנאי אהבו מות, אל תקרי משנאי אלא משניאי.

במאכלו ושתייתו כיצד, לעולם אל ירבה תלמיד חכם סעודתו עם עמי הארץ ולא בכל מקום, כדגרסינן בפסחים (דף מט ע"א) תנו רבנן תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום, לסוף מחריב ביתו, ומאלמן אשתו, ומייתם גוזליו, ותלמודו משתכח, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים, ומחלל שם שמים ושם אביו ושם רבו, וגורם שם רע לו ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות, מאי קרו ליה, בר מיחם תנורי, (פירוש שכל כך הוא גרגרן ובזוי ונקלה שמחמם את התנורים כדי שיאכל מן הפת חמה), רבא אמר בר מרקד כובי (פירש רש"י ז"ל כך דרך ליצנין שוחקים ומרקדין בחנויות להשקותן בשכרו), רב פפא אמר בר מלחך פינכי (ר"ל מלחך הקערות), רב שמעיה אמר בר מך רבע (פירוש מקפל לבושו ורובץ וישן בשוק כדרך הלצים והמשכרים. לשון אחר, מך -

שמתוך שכרותו בא לידי עניות מלשון כי ימוך אחיך, רבע - שמתוך עניותו יאכל כסותו וירבץ בביתו שלא יהיה לו בגד לצאת בו לשוק).

וגרסינן בפרק אלו עוברין (פסחים דף מט ע"א) תניא רשב"א אומר כל סעודה שאינה של מצוה אין תלמיד חכם רשאי לסעוד ממנה. אמר רבי יצחק כל הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה, שנאמר (עמוס ו, ז) אוכלים כרים מצאן וגו' וכתיב בתריה לכן עתה יגלו בראש גולים.

וגרסינן בסנהדרין (דף פא ע"א) דרש רב אחא בר חנינא מאי דכתיב (יחזקאל יח, ו) אל ההרים לא אכל, שלא אכל בזכות אבות. ועיניו לא נשא, שלא הלך בקומה זקופה. ואת אשת רעהו לא טמא, שלא ירד לאומנות חבירו. ואל אשה נדה לא קרב, שלא נהנה מקופה של צדקה. וכתיב צדיק הוא חיה יחיה.

וגרסינן בקדושין בפרק קמא (דף לא ע"א) רב יהודה לא מסגי ד' אמות בקומה זקופה, רב הונא לא מסגי ד' אמות בגלוי הראש דאמר שכינה למעלה מראשי.

ויקבע תלמיד חכם סעודתו בזמנה, ולא יקדים לאכול קודם זמנה, ולא יאחר מפני הסכנה, ואימתי זמנה כדגרסינן בפרק קמא דשבת (דף י ע"א) תנו רבנן שעה ראשונה מאכל לודים, שניה מאכל יורשים, שלישית מאכל לסטים, רביעית מאכל פועלים, חמישית מאכל כל אדם, ששית מאכל תלמידי חכמים. איני והאמר רב פפא רביעית זמן סעודה לכל אדם היא, אלא איפוך רביעית מאכל כל אדם, חמישית מאכל פועלים, ששית מאכל תלמידי חכמים, מכאן ואילך כזורק אבן לחמת, ר"ל שאינו מעלה ולא מוריד, ויש מפרשים שהאכילה מכאן ואילך היא כאבן לחמת שמשברתו. אמר אביי לא אמרן אלא דלא טעים מידי בצפרא, אבל אי טעים מידי בצפרא לית לן בה.

ואם יבא תלמיד לעיר לא יתארח אלא אצל תלמיד חכם, כדגרסינן בבבא מציעא (דף פו ע"ב) תנו רבנן מאי שנא גבי אברהם כתיב (בראשית יח, ה) כן תעשה כאשר דברת, וגבי לוט כתיב (שם יט, ג) ויפצר בם וגו', אמר רבי אלעזר מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול.

ואל ישנה אדם את עצמו ממנהג המדינה, אמר רבי תנחום בר חנלאי לעולם אל ישנה אדם את עצמו ממנהג המדינה שהרי משה עלה למרום ולא אכל ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו ושתו, אכלו סלקא דעתך, אלא נראין כמי שאכלו ושתו.

והצדיקים והחסידים כשיבא אורח להם מקבלין אותו בסבר פנים יפות, שנאמר (שם יח, ה) ואקחה פת לחם וגו' וכתיב ואל הבקר רץ אברהם וגו' ויקח חמאה וחלב וגו'. רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים מנא לן מעפרון, דמעיקרא כתיב (שם

כג, יא) השדה נתתי לך והמערה, וכתיב בתריה (שם כג, טו) ארץ ארבע מאות שקל וגו', ולבסוף כתיב (שם כג, טז) וישקל אברהם לעפרון.

וחייב תלמיד חכם וכל אדם להרעיב את עצמו בשנת בצורת, ואפילו הוא עשיר גדול ויש לו מאכלים רבים, כדי שיצטער עם הצבור בצרתן, כדגרסינן בפרק קמא דתענית (דף יא ע"א) אמר רב יהודה אמר רב כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצול ממיתה משונה, שנאמר (איוב ה, כ) ברעב פדך ממות, פדך יפדך מבעי ליה, אלא מתוך שהרעיב עצמו ניצול ממיתה שונה.

וצריך תלמיד חכם למשוך סעודתו ולהאריך על שולחנו, כדגרסינן בברכות (דף נד ע"ב) אמר רב יהודה ג' דברים מאריכין ימיו של אדם, ואלו הן, המאריך על שלחנו, והמאריך בתפלתו, והמאריך בבית הכסא.

ולא יאכל תלמיד חכם מעומד ולא ישתה מעומד, ולא יקנח הקערה ולא ילקק באצבעותיו, ולא יאכל כל התבשיל שבקערה אלא ישאיר ממנו מעט בקערה, כדי שלא יראה גרגרן, וזה שאמרו ז"ל (עירובין דף נג ע"ב) מניחין פאה באלפס ואין מניחין פאה בקדרה, וגרסינן בתעניות אמר רבי יהושע בן חנניה לעולם לא נצחני אדם אלא אשה אחת תינוק ותינוקת, אשה מאי היא, פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת, ועשתה לי פולין, פעם ראשונה סעדתי ולא הנחתי כלום, שניה סעדתי ולא הנחתי כלום, שלישית הקדיחתו במלח, כיון שטעמתי משכתי ידי ממנו, אמרה לי רבי מפני מה משכת ידיך ממנו, אמרתי לה כבר סעדתי מבערב, אמרה לי היה לך למשוך ידך מן הפת כמו שמשכת ידך מן התבשיל, אלא סבורה אני שתניח פאה, שכך אמרו מניחין פאה מן האלפס.

תינוקת מאי היא, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ראיתי תינוקת אחת, אמרה לי רבי לא שדה היא זו, אמרתי לה בדרך כבושה אני הולך, אמרה לי לסטים שכמותך כבשוה.

תינוק מאי היא, פעם אחת הייתי מהלך בדרך וראיתי תינוק שהיה יושב בפרשת דרכים, אמרתי לו בני באי זו דרך נלך ללוד, אמר לי זו ארוכה וקצרה וזו קצרה וארוכה, הלכתי בקצרה וארוכה, כיון שהגעתי לעיר היו מקיפין לה גנות ופרדסים, וחזרתי לאחורי, אמרתי לו בני לא כך אמרת לי זו קצרה, אמר לי ולא כך אמרתי לך זו ארוכה, נשקתיו על ראשו ואמרתי אשריכם ישראל שכלכם חכמים אתם מגדוליכם ועד קטניכם.

כללו של דבר שישמור אדם עצמו מכל רע ודופי כדי שלא יראה בו ערות דבר, וכדי שלא תתבזה התורה ונמצא שם שמים מתחלל על ידו, ויזהר בכל ענייניו די שלא יבא לידי נוול, ולא יתן מקום לבעלי לשון הרע לספר בגנותו. ותלמיד חכם העושה כך לא די לו שגופו מכובד על הבריות אלא שהתורה מתעלת ומתכבדת על ידו, כדגרסינן בואלה

שמות רבה (מא, ה) ויתן אל משה ככלתו (שמות לא, יח), אמר ר"ל מה כלה זו מקושטת בכ"ד מיני תכשיטין כך תלמיד חכם צריך להיות זריז בעשרים וארבעה ספרים. ככלתו, אמר ר"ל מה כלה זו כל ימים שהיא בבית אביה מצנעת עצמה ואין אדם מכירה, באתה ליכנס לחופה היא מגלה פניה, כלומר כל מי שיודע לי עדות יבא ויעיד עלי, כך תלמיד חכם צריך להיות צנוע ככלה זו, ומפורסם במעשים טובים, ככלה שהיא מפרסמת עצמה בחופה, הוי (שמות לא, יח) ויתן אל משה ככלתו. הא למדת שצריך תלמיד חכם לנהוג דרך ארץ בעצמו כדי שלא יבא לידי בזיון. ואין התורה מתקיימת אם אין עמה דרך ארץ, דתנן (אבות פ"ג, מי"ז) אם אין דרך ארץ אין תורה וכו'.

ויהיה עניו, ולא יגיס לבו בתלמודו, ולא יהיה שמח בהוראה, ולא ינהיג עצמו ברבנות לפני גדולים וחכמים, כדגרסינן בברכות (דף נה ע"א) אמר רב ג' דברים מקצרין ימיו של אדם, מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא בו, דכתיב (משלי ט, יא) כי בי ירבו ימיך, ומתוך הן אתה שומע לאו. וכוס של ברכה לברך ואינו מברך, דכתיב (בראשית יב, ג) ואברכה מברכיך. והמנהיג עצמו ברבנות, דאמר רבי חמא בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם אחיו מפני שנהג עצמו ברבנות לפניהם.

וכשקורא בתורה יטול רשות אפילו מתלמידיו, קל וחומר מהקדוש ברוך הוא שנטל ממלאכי השרת, כדגרסינן בבראשית רבה (ח, ח) אמר ר"ש בר נחמני אמר רבי יונתן בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום, כיון שהגיע לפסוק זה (בראשית א, כו) נעשה אדם בצלמנו, אמר לו רבונו של עולם למה אתה נותן פתחון פה לצדוקים, אמר ליה כתוב והרוצה לטעות יטעה, אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה, משה האדם הזה שאני בורא בכל יום ויום גדולים וקטנים יוצאין ממנו, ומכאן ילמדו דרך ארץ שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו ואומר למה אני נוטל רשות מן הקטן ממני, והם אומרים לו למוד מבוראך, שהוא ברא את העליונים והתחתונים וכיון שבא לבראות את האדם נטל רשות ממלאכי השרת.

וגרסינן במסכת יומא בפרק קמא (דף ד ע"ב) ויקרא אל משה וגו' (ויקרא א, א) הקדים קריאה לדבור, למדה תורה דרך ארץ שלא ידבר אדם עם חברו אלא אם כן קורהו.

וגרסינן במסכת ראש השנה בפרק קמא (דף כה ע"ב) אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים קל וחומר שהקטנים לגדולים, קל וחומר חיובא הוא, אלא מתוך שהגדולים נשמעים לקטנים ישאו הקטנים קל וחומר בעצמם ונשמעים לגדולים ומכבדים אותם.

לפיכך צריך התלמיד לנהוג כבוד ברבו ויעמוד לפניו כעבד וישמשנו, כדגרסינן בכתובות (דף צו ע"א) אמר רבי יהושע בן לוי כל מלאכות שעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו,

חוץ מהנעלת המנעל והתרתו, אמר רבא לא אמרן אלא במקום שאין מכירין אותו אבל במקום שמכירין אותו לית לן בה, פירוש אם אין מכירין אותו יראה כעבד נכרי ויחשבו אותו שהוא נכרי, אמר רבי יוחנן כל המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד, שנאמר (איוב ו, יד) למס מרעהו חסד, רב נחמן בר יצחק אמר אף פורק ממנו יראת שמים, שנאמר ויראת שדי יעזוב.

ולא ירחוץ תלמיד עם רבו בבית המרחץ, כדגרסינן בפרק ואלו עוברין (פסחים דף נא ע"א) תאנא לא ירחוץ עם רבו בבית המרחץ, ואם רבו צריך לו לשמשו מותר.

ולא יקרא תלמיד לרבו בשמו אלא אם כן קורהו גבירי או מורי או אדוני וכיוצא בו, דרך כבוד. וגרסינן בפרק חלק (סנהדרין דף ק ע"א) אמר רבי יוחנן למה לקה גחזי, מפני שקרא לרבו בשמו, שנאמר (מל"ב ח, ה) ויאמר גחזי אדוני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע.

ואין תלמיד נפטר מרבו עד שיטול ממנו רשות (דא"ר פ"ד), והרב נכנס לבית תחלה ואחר כך התלמיד, היו שניהם שקולין זה כזה בעל הבית נכנס תחלה ואורח אחריו, וכשיוצאין יוצא אורח תחלה ובעל הבית אחריו. והנפטר מחברו בין שהוא גדול ממנו בין שהוא קטן ממנו אומר לו הריני נפטר.

ואפילו שאר בני אדם חייבין לשמש לתלמיד חכם, דאמר רבי מאיר כל מי שיש לו תלמיד חכם בעירו ואינו משמשו חייב מיתה, שנאמר (במדבר טו, לא) כי דבר יי' בזה, וכתיב (ירמיה ב, ה) מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי.

וצריך תלמיד חכם להיות תמיד דואג ומשתומם ובוכה ונאנח בלבו על עונות שעשה, ועל חרבן בית המקדש, ועל חלול השם מפי הכותים, ועל ישראל הנעוצים בין האומות, ויצפין העצב והדאגה בלבו ויראה שמחה בפניו כדי שיקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, ויהיה לבו רחב להשיב לכל שואל על שאלתו, ואל יקפיד על התלמידים אם לא הבינו דבריו, וישנה וישלש להם אפילו כמה פעמים אם לא הבינו, ולא יהיה נוטר איבה, ולא חומד, ולא מדבר במום חבירו, שונא מתנות, שונא השררה, סובל התלאות, מודה על היסורין ואינו בועט בהם, ביישן, נדיב, אם יסכים יעשה, ואם יטעה יחזור ולא יתבייש לומר טעיתי, ולא ימהר במעשיו עד שיודע לו אמתת הדבר, לא יהיה מקנטר, ולא מקטרג, אם יחלוק יהיה לשם שמים, ולא יתקנא בחברו ואפילו בשררת מי שאינו חכם ממנו כל שכן בשררת מי שהוא חכם ממנו, קיים במאמרו, אם יאמר הין יעשה, ואם יאמר לאו אל יסתפק לומר הין, כובש תאותו ויצרו, ויהיו כל מעשיו לשם שמים, לא ידבר דברים שאין בהם תועלת ולא יחרף לחברו בקורות הזמן, קשה לכעוס, נוח

לרצות, שמח בחלקו, מכיר את מקומו, יודע מומו, שומר עונו בלבו ומתחרט עליו, שוקד על תלמודו מוחל למי שהרע לו, מדבר אמת, ומה שגזר בלבו יקיים ודובר אמת בלבבו (תהלים טו, ב), מעשה ברב ספרא שיצא יום אחד עם תלמידיו לטייל חוץ לעיר פגע בחסיד אחד בא מן הדרך, אמר ליה לרב ספרא ולמה טרח מר כל כך, כסבור שיצא לקראתו להקביל פניו, אמר ליה רב ספרא לא יצאתי אלא לטייל, נתבייש אותו חסיד. אמרו לו תלמידיו לרב ספרא ולמה אמרת כך, אמר להם ומה הייתי משקר, אמרו לו היה לך לשתוק, אמר להם אילו שתקתי לא הייתי מקיים ודובר אמת בלבבו, וכמדומה לי שהייתי גונב דעתו. ויהיה חונן לבריות, חומל לאביון, מושיע לעני, חכם לחכמים, אח לצדיקים, עמית לתמימים, ריע לחסידים, רחמן לתלמידים, אב ליתומים, בעל לאלמנה, מזכיר למשכיל, מלמד לפתי, משמח לקשה יום.

וכל המשמח לעגומים ונכאבים, ומנחם אבלים, ודובר על לב עניים ואומללים, מובטח לו שהוא בן העולם הבא, כדגרסינן בפרק סדר תעניות (תענית דף כב ע"א) רבן[י] ברוקא חוזאה הוה קאי בשוקא, אתא אליהו ז"ל אתחזי ליה, אמר ליה מי איכא בהאי שוקא בר נש דחזי לעלמא דאתי, אמר ליה אלין תרין גוברין מן בני עלמא דאתי נינהו, אזל בתרייהו אמר להו מאי עבידתייכו, אמרי ליה אינשי בדיחי אנן (פירוש שמחים), וכד נחזי איניש דעציב מבדחינן ליה, אי נמי אי חזינן תרי דאית להו תיגרא (פירוש מריבה) בהדי הדדי טרחינן ועבדינן שלמא בינייהו. ואם יראה מום בחברו יכסה עליו, ואם יראה בו מדה טובה יפרסם אותה, ויהיה כל אדם בעיניו נכבד מנפשו.

וכל תלמיד חכם שהוא נזהר בכל ענייניו ומתנהג בהם כשורה בכל מה שכתבתי, הרי זה נקרא תלמיד חכם צדיק והגון וישר ונאמן ומכבד להקדוש ברוך הוא ולתורתו הקדושה, ובזכותו הקדוש ברוך הוא מביא שלום לעולם, דתנן (ברכות דף סד ע"א) אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר (ישעיה נד, יג) וכל בניך למודי יי' וגומר.

שער ב

בדרך ארץ הראוי לזקנים

כשיראה אדם שזרקה בו שיבה והזקין, יפרוש מדרכי הנערים, ויפשפש במעשיו, ולא ידמה להם לא במלבוש ולא בדבור ולא באחד מהדברים שהבחורים נוהגים, ויפשפש במעשיו ויעשה תשובה, ולא ישב בישיבה של עמי הארץ ושל נערים, ולא יסעוד בסעודה שהבחורים מסובין בה, וישב תמיד עם תלמידי חכמים כדי שישמע דברי תורה ויזכה בהם לחיי העולם הבא, וימעט בדבריו, ויזהר שמא יוציא דבר מגונה על פיו, ולא ירבה

מריבה עם שום אדם בעולם, ואפילו הרעו לו הרבה ימחול על עלבונו, כדי שלא יבא לידי מריבה כלל, וכדי שלא יצא עליו שם רע ויאמר בני אדם ראיתם פלוני אף על פי שהוא זקן כמה הוא בעל דין קשה ומתקוטט עם הבריות, ולא יאכל אכילה גסה, ולא ישתה עד שישתכר, שדברים אלו גנאי הם לבחורים כל שכן לזקנים.

יסתכל תמיד בשיבתו, ולא יטנף אותה במעשים המכוערים, ולא ירבה שיחה עם הנשים, שכל המרבה שיחה עמהם סופו בא לידי ניאוף, ואמרו ז"ל (פסחים דף קיג ע"ב) ה' דברים אין הדעת סובלתן ואלו הן דל מתגאה, וזקן מנאף, ועשיר גנב, ופרנס המתגאה על הצבור, והמגרש אשתו שנים ושלשה פעמים ומחזירה.

ואמר החכם, יעצוני כמה יועצים והוכיחוני כמה מוכיחים ולא הועילו בי תוכחות כתוכחות ימי השיבה, האירו לי מאורי השמש והירח ולא האירו לי כאור שכלי, ונמכרתי לעבד ולעבדים ולא כבשה אותי אלא תאותי, הריעו לי אויבים ושוטנים ולא היה לי מריע כנפשי בסכלה, הציקוני הצרות ולא הצקתני צרה כמדה הרעה שבי, הזיקוני מזיקים ולא מצאתי מזיק לי כלשוני, התהלכתי על הגחלים ונכנסתי בתוך השלהבת ולא שרפתני אש כאש חמתי במשלה בי, רדפוני צוררים ולא השיגוני כי אם עונותי, בחנתי מנוחות העולם ולא מצאתי לנפשי כמנוחתה כשתעזוב המנוחות, הלכתי דרכים וירדתי ימים וסכנתי בעצמי ולא מצאתי סכנה כסכנת העומד לפני המלכים, השתוממתי במדברות ולא ראיתי שממה כשממות העוני, אכלתי משמנים ושתיתי ממתקים ונתחברתי לעלמות יפיפיות ולא נעמו לי כהשקט והבטחה, אכלתי מרורות ושתיתי לענה ולא טעמתי מרה כמרור מיתת הבנים, ראיתי כמה צרות וכמה טלטולין וכמה חלאים וכמה מכות רעות ועניות ועמדתי בכולם ועל אשה רעה לא יכולתי לסבול, נשאתי כבדות ברזל והחול והעופרת ולא ראיתי דבר כבד כיראת השם, תרתי בלבי אי זה דבר שבו יקל הנכבד וישבור הגאוה וישפיל הרמים ואמרתי זה הצורך, ידו בי חצים ורגמו אותי אבנים ולא הרגשתי כלשון הרע, לכדוני אויבי ושמו עול ברזל על צוארי ולא תשש כחי ולא נשתנית צורתי כאשר נשתנית בדאגה ובאבל, ראיתי כמה עשירים ולא ראיתי עשיר כמי שהוא שמח בחלקו, עשיתי כמה צדקות ולא ראיתי צדקה כמו המשיב אדם נכבד שנתדלדל למקומו, שמחתי במתנות המלכים ולא ראיתי כשמחת ניצול מהם, בקשתי וחקרתי על טובות שבאדם ולא מצאתי בו טובות כמדות הטובות.

לעולם יהיה אדם זהיר שיזקין בתפלתו ובמעשיו הטובים, וידע כי עתו קצר ויומו ערב, ויתן אל לבו לעשות תשובה, וירבה בצדקות ובמצות ובגמילות חסדים, וידע וישכיל שכל מעשיו של אדם אינן נמנין אלא באחרונה, אם היה כל ימיו רשע גמור ועשה תשובה

באחרונה הוא בן העולם הבא, ואם היה צדיק כל ימיו ובאחרונה הרשיע הרי הוא רשע ונדון בגיהנם, לפיכך צריך לקשט עצמו ולתקן דרכיו וישוב בתשובה לפני הקדוש ברוך הוא, ויתן הודאות ותשבחות לפניו שהגיע לזקנה ולשיבה, ויתקן עצמו בכל יום ויום כמי שהוא מתקין עצמו לעמוד לפני המלך, דתנן (אבות פ"ד מט"ז) התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין, ויעלה על לבו כל עונות שעשה ויתחרט עליהם ויעשה תשובה, ויהיו תמיד עונותיו נגד פניו, ויזכור אותם בכל יום ויום כדי לעזוב אותם וכדי לתקן המעוות, כפקידו של מלך שהלך בכל מדינות המלך לגבות הכסף והזהב שהיה להם חוק לתת למלך, ולאחר שגבה אמר עתה יקראני המלך לתת לו כספו וזהבו, ולדעת מה עשיתי במדינות מלכותו, קודם שיקראני אעיין החשבון יפה ואתקן אותו ואחזור בו בכל עת ובכל שעה, ואם גביתי משום אדם שלא כדין אחזירנו כדי שלא ימצא בי שום דופי ולא שום עול. וכן צריך האדם לעשות כשיזקין יאמר כבר זקנתי ולא ידעתי יום מותי, אתקן כל ענייני בעולם הזה כדי שלא ימצא בי הקדוש ברוך הוא שום רשע.

וירבה במצות ובזכויות בכל יכלתו, ואם התרשל בהם בימי בחרותו יקיים אותם בימי זקנותו, משל למה הדבר דומה למי שהיה לו כרם ולא היה אוכל מהענבים כל זמן שהם בכרם, כשהגיע זמן הבצירה היה אומר לשלוחו בכל יום ויום הבא לי ענבים מן הכרם, אמר לו שלוחו כל זמן הקיץ לא היית אוכל מהם ועתה אתה אוכל מהם, אמר לו כל ימי הקיץ הייתי אומר עדיין יש לי שהות לאכול מהן ולא הייתי חושש לאכלם, ועתה כשהגיע זמן הבצירה אם לא אוכל מהם כל יום ויום יבצרו הכרם ולא אוכל לאכול מהם עוד. כך אם התרשל אדם במצות בימי בחרותו, כלומר עדיין יש לו זמן לקיימן, בימי זקנותו יקיימן מפני שהזקין כבר ואינו יודע מתי ימות היום או למחר, ואף על פי שמתים בחורים כמו זקנים, אפילו הכי יותר מצוי שימותו הזקנים מן הבחורים, לפיכך צריך הזקן להרבות בתפלה ובמצות ובמעשים טובים קודם שימות ויצא מן העולם הזה נעור וריק.

וישתדל בכל יכלתו לכבד הבריות, כדי שיהיה מכובד מן הבריות, דתנן (אבות פ"ד מ"א) איזהו מכובד וכו', והמכבד את הזקנים שכרו הרבה מאד ומקיים מצות עשה מן התורה, שנאמר (ויקרא יט, לב) מפני שיבה תקום, ואחד מהדברים שצוה רבי יהודה בן בתירא את תלמידיו להיות זהירין בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו ושלא לנהוג בו בזיון דאמר מר לוחות ושברי לוחות מונחות בארון (ע' ברכות דף ח ע"ב, סנהדרין דף צו ע"א), ומצינו שהקדוש ברוך הוא חלק כבוד לזקנים כדגרסינן בספרי (במדבר יא, טז) ויאמר יי' אל משה אספה לי שבעים איש, לא במקום אחד לא בשנים הקדוש ברוך הוא חולק כבוד

לזקנים, אלא בכל מקום ומקום שאתה מוצא זקנים הקדוש ברוך הוא חולק להם כבוד, שנאמר (שמות ג, טז) לך ואספת את זקני ישראל, וכתיב (שמות כד, א) ואל משה אמר עלה אל יי' וגו', רבי שמעון בן יוחאי אומר מנין שאף לעתיד לבא הקדוש ברוך הוא חולק להם כבוד, שנאמר (ישעיה כד, כג) וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו' ונגד זקניו כבוד, נגד מלאכיו ונגד נביאיו לא נאמר אלא ונגד זקניו, והלא דברים קל וחומר ומה מי שאמר והיה העולם חלק כבוד לזקנים, על אחת כמה וכמה בשר ודם שצריך לחלוק כבוד לזקנים.

וכך חייב לחלוק כבוד לנשיאים ולראשי העם, כדגרסינן בהוריות (דף יג ע"ב) תנו רבנן, כשהנשיא נכנס כל העם עומדין לפניו עד שיאמר להם שבו, כשאב בית דין נכנס אחד יושב ואחד עומד עד שישב במקומו, בני תלמידי חכמים ותלמידי חכמים, בזמן שרבים צריכין להם מפסיעין על ראשי העם, יצא לצורך נכנס ויושב במקומו. בני תלמידי חכמים בזמן שאבותם ממונים על הצבור, בזמן שיש בהם דעת לשמוע נכנסים ויושבין אחורי אביהם ופניהם כלפי העם.

שער ג

בדרך ארץ של אנשים

בן עזאי אומר כל הנותן ארבעה דברים כנגד עיניו שוב אינו חוטא, מאין בא, ולאן הולך, ומה עתיד להיות, ומי הוא דיינו. מאין בא, ממקום החשך. ולאן הוא הולך, לטמא את אחרים. דבר אחר, מאין בא, מליחה וממקום שאין יכולה לראותו. ולאן הוא הולך, לשאול ולאבדון ולגיהנם לישרף באש. ומי הוא דיינו, אדון כל המעשים ברוך הוא. ומה עתיד להיות, רמה ותולעה, שנאמר (איוב כה, ז) אף כי אנוש רמה וגו', ר"ש אומר רמה בחייו ותולעה במותו, רמה בחייו אלו הכנים, ותולעה במותו, כשמבאיש (וירום ממנו תולעים) במותו.

לפיכך יסתכל אדם בד' דברים אלו, ויכיר פחיתות (חסרונות) עצמו, וישתדל לעשות רצון הקדוש ברוך הוא, וילמוד תורה ודרך ארץ הרבה כדי לעשות הטוב והישר בעיני הקדוש ברוך הוא, ויתכוין בכל צרכיו ועניניו ובמאכלו ומשקהו שיהיו לשם שמים ולעבוד הבורא יתברך, וינהיג עצמו בדרך ארץ כדי שיהא נחמד וחביב בעיני אלהים ואדם.

ויתנהג בסעודתו כדת וכשורה, ולא תהיה אכילתו כשור וכחמור שאין בוחן בין טוב לרב וכוונתו למלאת בטנו, אלא צריך אדם שתהא אכילתו אכילה בינונית - לא שיאכל אכילה גסה, ולא שיחסר נפשו מכל טובה, אלא יתכוין באכילתו לקיום נפשו ולהברות גופו כדי שיהא בריא לעבוד הקדוש ברוך הוא, ויבקש מחיה לנפשו כדי שלא יצטרך לבריות,

וינהיג עצמו בסעודתו מנהג נאה על הדרך שתקנו רבותינו ז"ל, הנכנס לסעוד ישמח בחלקו אם מעט ואם הרבה, ואפילו אין לו אלא מועט לאכול יסדר שולחנו כאילו היה לו כמה מטעמים וכמה מעדנים. ולא יפרוש המפה על המקום הדק שבשלחן (אם שלחן אינו בשוה), כדי ליתן הקערה על מקום קשה של השלחן, כדי שלא ישתפך המאכל על השלחן ויבא לידי מיאוס ויתגנה, ויאמרו בני אדם כמה מאוס זה, כל שכן אם הוא תלמיד חכם. ולא יאחוז פרוסה בידו ויאכל, ואם אחז הרי זה רעבתן, כל שכן שלא יאחוז שלמה בידו וינשוך אותה בשיניו. ולא ישתה כוסו בבת אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן. **ולא** ישתה מן הכוס ויתן לחברו מפני סכנת נפשות (שמא יש לאחר חולי בגופו ויכנס ההבל אל הכוס ויכול להזיק בה האחר). מעשה ברבי עקיבא שהיה לו אכסניא אצל אדם אחד, נתן לו הכוס אחר שטעמו, אמר ליה רבי עקיבא לך שתהו, נתן לו כוס אחר שטעמו, אמר ליה שתהו, אמר ליה רבי זירא עד מתי אתה נותן כוסות מוטעמים לרבי עקיבא.

שוב מעשה ברבי עקיבא שעשה סעודה לתלמידיו, והביא לפניהם שני תבשילין האחד מבושל כל צרכו והאחר לא היה מבושל כל צרכו, הפקח שבהם אחז הקלח בידו לתלשו לא בא אחריו, משך ידו ממנו ואכל פתו ריקן, הטפש שבהן אחז הקלח בידו ונשכו בשיניו, אמר ליה רבי עקיבא לא כך בני אלא הניח עקיבך עליו ותלשהו, ואחר כך הביא לפניהם מבושל ואכלו ושתו, ואחר כך אמר להם רבי עקיבא בני לא עשיתי כך אלא לבדוק אתכם אם יש ביניכם דרך ארץ או לאו.

אורח שנתארח אצל בעל הבית כל מה שיגזור עליו יעשה, ומעשה ברבי שמעון בן אנטיפרס שהיו אורחין נכנסין אצלו והיה גוזר עליהם שיאכלו וישתו, והם נודרין ומבדין, ובשעת פטירתן היה מלקה אותם, נשמעו הדברים אצל רבן יוחנן בן זכאי וחכמים והיו מקנתרין אותו בדבר, אמרו מי ילך ויודיענו, אמר רבי יהושע אני אלך ואראה מעשיו, הלך רבי יהושע ומצאו על פתח ביתו אמר ליה שלום עליך רבי ומורי, אמר ליה כלום אתה צריך, אמר ליה לינה אני צריך, אמר ליה שב לשלם, ישבו שניהם ועסקו בתורה עד לערב, אמר ליה נלך לבית המרחץ, אמר ליה כרצונך, היה רבי יהושע מתירא שמא יטרפנו על שוקיו, לאחר שיצאו ואכלו ושתו אמר ליה מי מברך אמר ליה אני, והיה רבי יהושע מחשב בדעתו ואומר מה אשיב לחכמים ששגרוני, ופנה רבי יהושע לאחריו, אמר ליה למה נפנית, אמר ליה דבר אני צריך לשאול ממך, אמר ליה אמור, אמר ליה מפני מה בני אדם הנכנסין אצלך אתה מלקה אותם ולי לא הלקית, אמר ליה רבי אתה חכם ובידך דרך ארץ, ובני אדם הנכנסין אצלי גזרתי עליהם שיהיו אוכלין ושותין והם נודרין בתורה ומבדין, ולי מסורת חכמים שכל הנודר בתורה ובודה סופג את הארבעים,

אמר ליה וכך אתה עושה להם, אמר ליה הן, אמר ליה גוזרני עליך שתַלקה אותם מ' בשבילך ומ' בשביל חכמים ששגרוני אצלך, הלך רבי יהושע וספר הדברים לפני חכמים. **ולא** יקפיד אדם בתוך סעודתו, מעשה בהלל הזקן שעשה סעודה לאדם אחד, ובא עני ועמד על פתחו, ואמר לאשתו אשה אני צריך להכניס היום ואין לי פרנסה, נטלה כל הסעודה ונתנה לו, ואחר כך לשה עסה אחרת ובשלה אלפס אחר ונתנה לפניהם, אמר לה בתי למה לא באת קודם לכן, מיד ספרה לו המעשה, אמר לה אף אני לא דנתיך אלא לכף זכות, שכל מעשיך אינם אלא לשם שמים.

שנים שיושבין על שלחן, אחד הגדול שולח יד תחלה ואחר כך הקטן, ואם שלח ידו הקטן תחלה הרי זה גרגרן (דר"א רבה פ"ז). במה דברים אמורים שאינן בבתיהם, אבל האוכל בבית חבירו עם חבירו, בעל הבית שולח תחלה ובוצע תחלה (ברכות דף מו ע"א). וכשהאדם מיסב על שולחנו שם יתבחן ויתפרסמו מדותיו, והוא שאמרו ז"ל (עירובין דף סה ע"ב) בג' דברים האדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו. אכל האורח קודם בעל הבית הרי זה מגונה, אורח מכניס אורח יותר מגונה ומגונה, אורח נוטל מלפניו ונותן לפני בעל הבית הרי זה מגונה. וכשיוצאין האורח יצא תחלה ובעל הבית יצא אחריו, וכשנכנסין בעל הבית נכנס תחלה ואורח אחריו (דא"ר פ"ד).

כדגרסינן בברכות (דף מו ע"א) אמר רבי שמעון בן יוחאי בעל הבית בוצע תחלה כדי שיבצע בעין יפה, ואורח מברך כדי שיברך לבעל הבית, ומה ברכה מברכו, יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא. ורבי מוסיף בה דברים, ולא ישלוט שטן לא במעשה ידיו ולא במעשה ידינו, ואל יזדמן לפניו ולא לפנינו שום חטא ולא עבירה ולא הרהור עבירה. אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אין המסובין רשאין לטעום כלום עד שיטעום המברך, היו שנים ממתינים זה את זה בקערה, שלשה אין ממתינין. והבוצע הוא פושט ידיו תחלה, ואם בא לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול ממנו בחכמה הרשות בידו (ברכות דף מז ע"א).

ואורח המתארח אצל חבירו אל ירבה בשבחו משום (משלי כז, יד) מברך רעהו בקול גדול וגו', ואל יספר בגנותו, כדגרסינן בפרק הרואה (ברכות דף נח ע"א) בן זומא אומר אורח טוב מהו אומר, כמה טרחות טורח בעל הבית לפני, כמה בשר הביא, כמה גלוסקאות הביא, כל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי. אכסנאי רע מהו אומר, כל מה שטרח לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו.

אורח הנכנס אצל בעל הבית אינו רשאי ליתן כלום מן הסעודה אצל בנו של בעל הבית ולא לפני עבדו ולא לפני שמשו. מעשה באחד שלא היה לו אלא שלשה ביצים בשנת

בצורת, זמן עליהם ג' אורחים והניחם לפניהם, בא בנו של בעל הבית עמד לפניהם, נטל אחד חלקו ונתן לו וכן השני וכן השלישי, כיון שבא אביו מצא אחת בפיו ושתים בשתי ידיו, עמד והגביהו מלא קומתו וחבטו בקרקע ומת, כיון שראתה אמו עלתה לגג ונפלה ומתה, אף אביו כשראה בנו ואשתו מתים עלה לגג ונפל ומת, אמר רבי אלעזר שלשה נפשות מתו על דבר זה.

ויהיה אדם זריז וזהיר בפת דלא לזלזולי ביה, כדגרסינן בפרק שלשה שאכלו (ברכות דף נ ע"ב) תנו רבנן ג' דברים נאמרו בפת, אין מניחין כוס מלא על הפת, ואין סומכין את הקערה בפת, ואין זורקין את הפת.

וגרסינן בפרק חלק (סנהדרין דף צב ע"א) אמר רבי אלעזר כל מי שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנאמר (איוב כ, כו) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו, והאמר רבי אלעזר כל המשייר פתיתין על שולחנו כאלו עובד ע"א, שנאמר (ישעיה סה, יא) העורכים לגד שלחן, לא קשיא הא דאיכא שלימה והא דליכא שלימה.

מעשה ברבי עקיבא שהיה לו אכסניא עם אדם אחד, נטל פרוסה וסמך בה הקערה, שמטה רבי עקיבא ואכלה, אמר ליה אין לך פרוסה שתאכל אלא זו שאני סומך בה את הקערה, אמר ליה כמדומה לי שאתה נכוה בפושרין ועתה אין אתה נכוה אלא ברותחין (דא"ר פ"ט).

וישתדל אדם לאכול הדברים המברין את גופו כדי שיהיה בריא לעבודת הקדוש ברוך הוא, כדגרסינן בפרק כיצד מברכין (ברכות דף מ ע"א) תנו רבנן, המקפה במים אינו בא לידי חולי מעים, וכמה אמר רב חסדא קיתון לפת. אמר רבי מאיר אמר רבי יוחנן הרגיל בעדשים אחד לשלשים יום מונע אסכרה מתוך ביתו, אבל כל יומא לא, משום דקשו לריח הפה. אמר רבי מאיר אמר רבי יוחנן הרגיל בחרדל אחד לל' יום מונע חלאים מתוך ביתו, אבל כל יומא לא, משום דקשו לחולשא דליבא. אמר רבי חייא בר אשי אמר רב הרגיל בדגים קטנים אינו בא לידי חולי מעים, ולא עוד אלא שמפרין ומרבין ומברין את הגוף. הרגיל בקצח אינו בא לידי כאב לב.

ששה דברים מרפאין את החולה ורפואתו רפואה, ואלו הן כרוב, ותרדין, ומי סיסין יבשין, וקיבה, ויתרת הכבד, ויש אומרים אף דגים קטנים. עשרה דברים מחזירין את החולה לחליו קשה, ואלו הן, בשר שור, בשר שמן, ושחלים, ובשר צלי, ובשר צפרים, ותגלחת, וביצת המרחץ, כבד, וחלב, וגבינה, ויש אומרים אף אגוזים ואף קשואים, דתני דבי רבי ישמעאל למה נקרא שמן קשואים לפי שקשים לגוף כחרבות (ברכות דף ז ע"ב).

ששה דברים סימן יפה לחולה, עטוש, זיעה, שלשול, קרי, שינה, חלום. עטוש, דכתיב (איוב מא, י) עטישותיו תהל אור. זיעה, דכתיב (בראשית ג, יט) בזעת אפך וגו'. שלשול, דכתיב (ישעיה נא, יד) מהר צועה להפתח וגו'. קרי, דכתיב (שם נג, י) יראה זרע יאריך ימים. שינה, דכתיב (איוב ג, יג) ישנתי אז ינוח לי. חלום, דכתיב (ישעיה לח, טז) ותחלימני והחייני.

וגרסינן בהוריות (דף יג ע"ב) עשרה דברים קשים לשכחה, ואלו הן, העובר תחת אפסר הגמל וכל שכן תחת הגמל עצמו, והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים, ואשה העוברת בין שני אנשים, והעובר בין ריח של נבלה, והעובר תחת גשר שלא עבר תחתיו מים מ' יום, והאוכל פת שלא בשל כל צרכו, והאוכל מזוהמא לסטרון (פירוש בשר כשיחתך כשהוא מבושל הרבה וידבק לצד הקדרה), והשותה מאמת המים העוברת בבית הקברות, והמסתכל בפני המת, ויש אומרים אף הקורא כתב שעל גבי הקבר.

תנו רבנן לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה ואם שתה דמו בראשו מפני סכנת שברירי (ומתרגמינן בסנוירים (בראשית יט, יא) בשבririא), מאי תקנתיה, אי איכא חבריה בהדיה לימא ליה פלניא אמרה לך אמך אזדהר משברירי ברירי בכאסי חוארי, ואי ליכא חבריה בהדיה לימא הוא לנפשיה (פסחים דף קיב ע"א).

גרסינן בפרק ערבי פסחים (דף קיב ע"ב) שלשה דברים צוה ר"י את רב אל תצא יחידי בלילה. ואל תעמוד לפני הנר ערום. ואל תכנס לבית המרחץ חדש שמא תפחת, עד כמה, אמר רשב"ל עד י"ב חדש. והעומד לפני הנר ערום, נכפה. ואל תצא יחידי בלילה, דתניא לא יצא אדם יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות מפני שאגרת בת מחלה יוצאת עם י"ח רבוא מלאכי חבלה ויש להם רשות לחבל, מעיקרא הוה שכיחא כל יומא, זמנא חדא פגעה ברבי חנינא בן דוסא אמרה ליה אי לא דמכרזי ברקיעא הזהרו ברבי חנינא סכנתיך, אמר לה אי חשיבנא ברקיעא גוזרני עליך שלא תעברי ביישוב העולם. אמרה ליה במטותא מינך שבקי לי רווחא, שבק לה לילי רביעיות ולילי שבתות.

וגרסינן במדרש יהי אור רבי אלעזר פתח לך עמי בא בחדריך וגו' (ישעיה כו, כ), בא וראה שהקדוש ברוך הוא אוהב לישראל מכל העמים, והזהיר אותם שישמרו את נפשם כדי שלא יבאו לידי סכנה, לפי שיש שעות ביום שצריך אדם לשמור את נפשו בהם לפי שבהם הדינין מתעוררים לבא לעולם, ובשעה שהדינים מתעוררים צריך אדם ליזהר שלא תפגע בו מדת הדין, ולפיכך הזהיר הקדוש ברוך הוא את ישראל ואמר לך עמי בא בחדריך, לפי שכשמדת הדין מתעוררת והדבר בא לעולם אין אדם רשאי להלוך בשוק יחידי, ולא אפילו עם בני אדם, אלא יסגר בתוך ביתו ולא יצא לשוק עד אשר תעצר

המגפה, ולפי שהיה נח איש צדיק צוהו הקדוש ברוך הוא להסגר בתוך התיבה כדי שלא ימות עם שאר בני דורו. וכן צוה הקדוש ברוך הוא את אבותינו כשנגלה עליהם במצרים להכות את בכוריהם שיסגרו בתוך בתיהם עד אשר יעבור המשחית, שנאמר (שמות יב, כב) ואתם לא תצאו וגו', חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, ואחר שיעבור זמן הזעם אין לו רשות למשחית לחבל.

וגרסינן בפרק שלשה שאכלו (ברכות דף נא ע"א) אמר רבי יהושע בן לוי שלשה דברים שח לי מלאך המות, אל תטול חלוקך בשחרית מיד השמש ותלבש, ואל תטול ידיך מי שלא נטל, ואל תעמוד בפני הנשים בשעה שחוזרות מאחורי המת, שאני מרקד ובא לפניהם וחרבי בידי ויש לי רשות לחבל, מאי תקנתיה, אי איכא נהרא יעבור, ואי איכא דרכא אחרינא ליזיל בה, ואי איכא גודא (פירוש כותל) ליקום אחוריה, ואי לא לימא (זכריה ג, ב) יגער יי' בך השטן וגו'.

ואל יצא אדם קודם קריאת הגבר מפני המזיקין כדגרסינן בפרק קמא דיומא (דף כא ע"א) היוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו. רבי יאשיה אומר עד שישנה וישלש, ובאי זה תרנגול אמרו, בתרנגול בינוני, פירוש לא תרנגול הממהר לקרות ולא המאחר אלא הממוצע.

השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו, האוכל שום קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה דמו בראשו. השותה מי הנהרות או מי הנחלים בפיו או בידו אחת, דמו בראשו.

לעולם יכבד אדם את הבריות ויפליג בכבודם, ואפילו הכי ישמר מהם ולא יאמין אלא במי שהוא בדוק אצלו, דתניא (דר"א רבה פ"ה) לעולם בני אדם יהיו חשובין בעינך כלסטים ומכבדן כרבן גמליאל. מעשה ברבי יהושע שהכניס אצלו אדם אחד, ונתן לפניו אכילה ושתיה, והעלהו לגג לשכב, ונטל הסולם מתחתיו, מה עשה אותו האיש, עמד בחצי הלילה ונטל כל הכלים שבשלחן וכרכם בטליתו, כיון שבקש לירד נפל מן הגג ונשברה רגלו, בשחרית בא רבי יהושע ומצאו, אמר ליה ריקה כך עושין בני אדם שבעירך, אמר לו רבי לא הייתי יודע שנטלת הסולם מתחתי, אמר ליה אין אתה יודע שמאמש היינו סבורים כך, מכאן אמר רבי יהושע לעולם יהיו בני אדם בעיניך כלסטים ומכבדם כרבן גמליאל.

ומכבדים בכל מקום חוץ מבדרכים ובגשרים ובידים מזוהמות, ומכבד אדם לחברו בכל ענין, לישב בראש, ליטול ידים קודם, והני מילי מים ראשונים אבל אחרונים לא, מפני שהידים מזוהמות, ואין מכבדין בידים מזוהמות. רבין ואביי הוו קא אזלי באורחא,

קדמיה חמריה דרבין לחמריה דאביי, אמר (חשב בלבו) מיומא דאתא האי ממערבא גס ליה דעתיה, כי מטו פתחא דבי כנשתא אמר ליה רבין ליעול מר, אמר ליה עד השתא לאו מר אנא, אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן אין מכבדים לא בדרכים ולא בגשרים ולא בידים מזוהמות אלא בפתח ומזוזה, פתח ומזוזה סלקא דעתך, אלא אימא בפתח הראוי למזוזה (ברכות דף מו ע"ב).

וישתדל להקדים שלום לכל אדם, דגרסינן בברכות (דף ו ע"ב) אמר רבי חלבו אמר רב הונא כל הרגיל ליתן שלום לחברו ויום אחד לא נתן עובר משום (תהלים לד, טו) בקש שלום ורדפהו, ואם נתן ולא החזיר לו נקרא גזלן, שנאמר (ישעיה ג, יד) גזלת העני בבתיכם.

אבא בנימין אומר שנים הנכנסין להתפלל ולא המתין אחד לחברו ויצא טורפין לו תפלתו בפניו, שנאמר (איוב יח, ד) טורף נפשו באפו וגו', ואם המתין מה שכרו, אמר רבי יוסי ברבי חנינא זוכה לברכות הללו, שנאמר (ישעיה מח, יח) לו הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וגו' (ברכות דף ה ע"א-ע"ב).

וגרסינן בברכות (דף סד ע"א) אמר ר"ל הנפטר מחברו אל יאמר לו לך בשלום, אלא לך לשלום, שכן מצינו (שמ"ב טו, ט) בדוד שאמר לאבשלום לך בשלום ונהרג, ויתרו אמר למשה לך לשלום (שמות ד, יח), והצליח.

כיצד מכבדים, לכניסה הגדול קודם, לירידת הסולם הקטן קודם, לברכה הגדול קודם. כיצד מכבד האדם את רבו, היו שניהם הולכים בדרך נותנו לימינו ואין נותנו לשמאלו, היו שלשה, ילך הבינוני לימין והקטן לשמאל והגדול באמצע.

וכל המכבד את הבריות זוכה לחיי העולם הבא, כדגרסינן בברכות (דף כח ע"ב) בשעת פטירתו של רבי אליעזר נכנסו תלמידיו אצלו, אמרו לו רבינו למדנו אורח חיים, אמר להם הזהרו בכבוד חבריכם, ובשעה שאתם עומדים להתפלל דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל זה תכנסו לחיי העולם הבא.

ולא יחוש אדם לכבוד עצמו, ולא יהא רודף אחר הכבוד, ולא יתכוין לישב בראש אלא במקום שיזדמן לו, ואפילו הוא אדם גדול, שאין המקום מכבד ליושביו אלא היושב מכבד את מקומו, כדגרסינן בתענית (דף כא ע"ב) רבי יוסי אמר לא מקומו של אדם מכבדו אלא הוא מכבד את מקומו, שכן מצינו בסיני כל זמן שהשכינה שרויה עליו אמר (שמות יט, יג) לא תגע בו יד וגו' נסתלקה השכינה המה יעלו בהר (שם).

לעולם יהא אדם מעורב עם הבריות, ישמח עם השמחים וידאג עם הדואגים ויצטער עם המצטערים, ולא ישחק בין הבוכים ולא יבכה בין המשחקים, ולא יהיה ער בין הישנים

ולא ישן בין הערים, ולא עומד בין היושבים ולא יושב בין העומדים, כללו של דבר לא ישנה אדם דעתו מדעת בני אדם, ואם כוונתם טובה ולשם שמים יעבור על מדותיו ויבטל רצונו מפני רצון אחרים.

הנכנס לבית המרחץ כיצד יעשה, חולץ את מנעליו, ומסלק את כובעו ואת טליתו, ומתיר את חגורו, ופושט את חלוקו, ואחר כך מתיר את אפרקסיתו התחתונה. רחץ ויצא, הביאו המפה מקנח את הראש ואחר כך מקנח את האברים, ואחר כך מניח אפרקסיתו התחתונה ולובש את חלוקו וחוגר את חגורו ומתכסה בטליתו, ואחר כך מניח את כובעו, ונועל את מנעליו. כיצד נועל את מנעליו, בין בבית המרחץ בין בכל מקום, נועל מנעל של ימין תחלה, ואחר כך של שמאל, וקושר את של שמאל ואחר כך של ימין, ולא ירוק בבית המרחץ מפני הסכנה, ובכל מקום לא ירוק בקרוב מחברו.

וגרסינן במסכת שבת בפרק קמא (דף י ע"א) הנכנס לבית המרחץ מקום שבני אדם עומדין לבושים, יש שם מקרא שהיא קריאת שמע, ותפלה, ואין צריך לומר שאלת שלום, מקום שבני אדם עומדין ערומים, אין שם שאלת שלום ואין צריך לומר מקרא ותפלה.

הבא מן הדרך ונכנס לבית המרחץ דמו בראשו, הקיז דם ונשתכר דמו בראשו, שמש מטתו על גבי קרקע דמו בראשו, הרג כנה על גבי המטה דמו בראשו, המקיז דם וישב בתענית דמו בראשו (דר"א רבה פי"א).

וגרסינן בפרק במה אשה (שבת דף סב ע"ב) אמר רבי אמי ואמרי לה במתניתא תאנא, שלשה דברים מביאין האדם לידי עניות, ואלו הן המשתין מים בפני מטתו ערום, והמזלזל בנטילת ידים, (ויש אומרים אף) מי שאשתו מקללתו בפניו ושותק. המשתין מים וכו' אמר רבא לא אמרן אלא דמהדר אפיה לפוריא, אבל לברא לית לן בה, ובמהדר אפיה לפוריא לא אמרן אלא אארעא, אבל במנא לית לן בה. והמזלזל בנטילת ידים, לא אמרן אלא דלא משא כלל, אבל משא ולא משא לית לן בה. ושאשתו מקללתו בפניו, אמר רב על עסקי תכשיטיה, והני מילי דאית ליה ולא עבד לה.

ולא יפלה אדם כליו ברשות הרבים מפני הכבוד. תנו רבנן המפלה את כליו בשבת מולל וזורק וזהו כבודו, ואפילו בחול (שבת דף יב ע"א).

וגרסינן בכתובות (דף קיא ע"א) אל תרבה בישיבה, שהישיבה קשה לתחתוניות. ולא בעמידה, שהעמידה קשה ללב. ואל תרבה הילוך, שההילוך קשה לעינים. אלא שליש בישיבה שליש בעמידה, שליש בהילוך. ישיבה שאין לה סמיכה עמידה טובה הימנה, והא אמרת עמידה קשה ללב, הכי קאמר ישיבה שאין לה סמיכה עמידה שיש לה סמיכה טובה הימנה.

לעולם אל יכנס אדם לבית חבירו פתאום אלא אם כן קורהו קודם, וילמוד דרך ארץ מהקדוש ברוך הוא, שעמד על פתח הגן וקרא לאדם, שנאמר (בראשית ג, ט) ויקרא יי' אלהים אל האדם וגו' (ד"א רבה פ"ה).

מעשה בד' תלמידי חכמים שהלכו בדרך, והיה להם פילוסוף אחד חבר שם, ואלו הן רבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא, אמר לו רבי יהושע לרבן גמליאל רצונך שנלך ונקבל פני פילוסוף חבירנו אמר לו הן, הלכו וטפח לו רבי יהושע על הדלת, והיה הפילוסוף מחשב בדעתו אין זה דרך ארץ אלא של חכם, פתח את הדלת וראה את חכמי ישראל, והיה מחשב בדעתו ואומר היאך אתן שלום לחכמי ישראל, אם אומר אני שלום עליך רבן גמליאל נמצאתי מבזה חכמי ישראל, ואם אומר אני שלום עליכם חכמי ישראל נמצאתי מבזה רבן גמליאל, אמר להם שלום עליכם חכמי ישראל ולרבן גמליאל בראש (דר"א רבה פ"ה).

לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן שמא יגרום חטאו ויתקיימו בו אמריו לרעה, שנאמר (ישעיה סו, ד) ומגורותם אביא להם, וכתיב (דברים כח, ס) והשיב בך את כל מדוה מצרים וגו' וכתיב (איוב ג, כה) כי פחד פחדת ויאתיני וגו', צא ולמד מדור הפלגה שאמרו (בראשית יא, ד) פן נפוץ, נגזר עליהם ונפוצו, שנאמר (שם יא, ט) ומשם הפיצם יי', ועליהם נאמר (משלי י, כד) מגורת רשע היא תבואנו. דור המדבר אמרו (שמות יד, יא) לקחתנו למות במדבר, וכך נגזר עליהם, שנאמר (במדבר יד, לה) במדבר הזה יתמו וגו', וצדקיהו ועדתו נאמר עליהם (יחזקאל יא, ח) חרב יראתם וחרב אביא עליכם.

וצריך תלמיד חכם להעלות על לבו תמיד חרבן בית המקדש ויהיה כואב ונעצב, ואל ימלא שחוק פיו, כדגרסינן בפרק אין עומדין (ברכות דף לא ע"א) אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר (תהלים קכו, ב) אז ימלא שחוק פינו וגו' אימתי בזמן שיאמר בגוים הגדיל יי' לעשות עם אלה.

וגרסינן במדרש (ויק"ר כ, ג) לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב, ב), מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את בנו ועשה סעודה לחכמים, אמר לבנו עלה והבא לנו חבית יין מן העליה, עלה והכישו נחש ומת, המתין אביו לו לירד ולא ירד עלה ומצא שנשכו נחש ומת והוא מוטל בין החביות, מה עשה המתין עד שאכלו, ואחר כך אמר להם לא לברך ברכת חתנים של אותו האיש באתם, ברכו עליו ברכת אבלים, ולא להכניס אותו לחופה באתם, בואו והכניסוהו לקבורה.

שמע בני וקח אמרי וירבו לך שנות חיים (משלי ד, י), אל תתן עיניך בממון שאינו שלך, ואל תשמיע לאזניך דברים בטלים שהן נכוין תחלה בדין, אל יספר פיך לשון הרע שהוא

נכנס תחלה לדין, אל ימצא בידך דבר גזל שכל איבריך מעידין עליך, אל יקדמו רגליך לדבר עבירה שמא יקדמך מלאך המות, הוי מתירא מבית דין של מטה אף על פי שעדיך אוהבי ממון הם, כל שכן מבית דין של מעלה שעדים ברורים.

עיניך שלא נתת בממון שאינו שלך הם יאירו באישון חשך ואפלה, שנאמר (ישעיה נח, י) וזרח בחשך אורך וגו'. אזניך שלא שמעת בהם דברים בטלים הם יקשיבו שלום ויאזינו לחיי העולם הבא, שנאמר (שם ל, כא) ואזניך תשמענה דבר מאחריך. פיך שלא דבר לשון הרע יזכה לספר בשבחו של הקדוש ברוך הוא לתחיית המתים, שנאמר (תהלים נא, יז) יי' שפתי תפתח. פיך שעסק בתורה יתברכו בו בעלי ברכה, שנאמר (בראשית יב, ג) ואברכה מברכיך. ידיך ששמרת מן הגזל מה יעשו לך בני עולה, ידיך שלא קפצת מן הצדקה מה יעשו לך כל בני כסף וזהב, רגליך שלא קדמוך לדבר עבירה מה יעשה לך מלאך המות.

רבי אלעזר הקפר אומר התרחק מן התרעומת שמא תתרעם על אחרים ותוסיף לחטוא, אהוב את כל המוכיחך כדי שתוסיף על חכמתך, ושנא את המשבחך כדי שלא תמעט מחכמתך. (פירוש אם אוהב אדם למי שמוכיחו יוסיף על חכמתו, כי המוכיחו יאמר לו תמיד טפש אתה ולא למדת חכמה, לפיכך יוסיף על חכמתו וישתדל תמיד ללמוד יותר. ואם יאהב למי שמשבח אותו לעולם, ימעט מחכמתו, כי המשבח אותו יאמר לו חכם גדול אתה, ולפיכך לא ילמוד יותר).

הוי אוהב את בית הכנסת כדי שתטול שכרך בכל יום. הוי אוהב את בית המדרש כדי שתבא לת"ת. הוי אוהב את העניים כדי שלא יבאו בניך לידי עניות. הוי אוהב את הענוה כדי שתמלא ימיך. הוי אוהב את החסידים כדי שתמלט מן התשחורת (פירוש מלאך המות שמשחיר האדם במותו. ויש אומרים שהוא המלאך המשחית הממונה להמית הבחורים, מגזרת הילדות והשחרות (קהלת יא, י)). הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה כדי שתנצל מדינה של גיהנם. יהי ביתך פתוח לרוחה כדי שלא יחסרו מזונותיך. הוי זהיר בדלתי ביתך שלא יהיו סגורות בשעה שאתה מיסב לאכילה, מפני שדלתי ביתך מביאין אותך לידי עניות. הוי זהיר בכבוד אשתך כדי שלא תהיה עקרה. הוי שמח ביסורין הבאין עליך, מפני שמצילין אותך מחלאים של מַטָה. אם מנעת עצמך מדבר מצוה מלאך המות קודמך, אם טרחת עצמך במצוות עליך הכתוב אומר (דברים כח, ה) ברוך אתה בבואך.

אם שמרת פיך מלשון הרע תהיה כל ימיך בשלום. המעיז פניו בפני מי שגדול ממנו סופו בא לידי בהרת. המונע עצמו ממצוה ועוסק בדברי הרשות סוף אשתו מתה במגפה. אם רצית לכבד חכם הויין לך בנים עוסקים בתורה ומקיימין מצות בישראל. אם ראית

חכם שמת עמוד עליו וחזר עליו עד שיפטר ממך. אם ראית עני שמת עמוד וחזר עליו עד שתוליכהו לקבר. רדוף אחרי השלום יספרו בשלומך כשלום פנחס וגומר. אם ראית חברך שנתדלדל אל תחזירהו ריקם. ואם הלוית לו מאומה בשעת דחקו יתקיים עליך (ישעיה נח, ט) אז תקרא וייי יענה. אם השפלת עצמך לפני חבירך הקדוש ברוך הוא מגביהך, ואם הקלו אותך אחרים בין בישיבה בין במסיבה עשה שלום עמהם כדי שיבא שלום וינוח על משכבך.

דע מה שבין היום למחר, בין שלך בין שאינו שלך את שבידך היום למחר שאינו שלך, ושאינו שלך למה יהא שלך. והעושה את שאינו שלו שלו עליו הכתוב אומר (חבקוק ב, ו) הוי המרבה לא לו.

הוי גומר בטוב ומשלם טוב ושוחר טוב ומבקש טוב ואפילו על רע. הוי עלוב ואוהב הכל, ושפל רוח ולשון רכה. הוי קל לראש, פירוש אל תדבר בפני גדול ממך אלא עמוד לפניו ושמשנו והקל עצמך אצלו. ונוח לתשחורת, בהפך, יכבד אצל קטן ולא יקל עצמו אצלו. הוי נרתע מן החטא הקל כדי שלא תבא לידי חמור. הוי רץ למצוה קלה כדי שתביאך למצוה חמורה. ואם רוצה אתה להתרחק מחטא צא וחשוב ועיין בסופו. אם הטיבות לאחרים הרבה יהיה בעיניך מעט, ואל תאמר משלי הטבותי לך אלא משל שמים הטיבו לו ולי. ואם הטיבוך מעט יהיה בעיניך הרבה, ואל תאמר בשביל מעשי הטובים הטיבו לי אלא בשביל מעשי שאינם הגונים הטיבו לי, שנאמר (דברים ז, י) ומשלם לשונאיו וגו'. ואם הרעות מעט יהיה בעיניך הרבה, ואמור אוי לי כי בא מכשול על ידי. ואם הרעו לך הרבה יהיה בעיניך מעט מחובי פרעתי ויותר מזה אני ראוי.

האמתנין ועזי פנים ובעלי זרועות עליהם נאמר (תהלים לז, יז) כי זרועות רשעים תשברנה. המאוסין בעיניהם, והמבוזין בעיני נפשם, והכובשים את יצרם, והמשפילין רוחן, עליהם הכתוב אומר (ישעיה מט, ז) כה אמר יי' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו.

גסי הרוח, ומספרי לשון הרע, ומדברי כזב, והחכמים בעיניהם, עליהם הכתוב אומר (מלאכי ג, יט) הנה יום בא בוער כתנור וגו'. והיראים להזכיר שם שמים לבטלה, עליהם הכתוב אומר (שם ג, כ) וזרחה לכם יראי שמי וגו'.

בעלי אמונה ומחזירי אבדה ופקדון, עליהם הכתוב אומר (עמוס ח, ז) נשבע יי' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם. רודפי צדקות, ומבקשי שלום, ומצטערין עם הצבור, ועומדין עליהם בשעת דחקם, ועושין עמהם צדקה כשהם בצרה, עליהם הכתוב אומר (נחום א, ז) טוב יי' למעוז ביום צרה וגו'.

הצדוקים, והאפיקורוסין, ושכפרו בתורה, ושכפרו בתחית המתים, והמוסרים, ומחללי שבתות, ומחללי שם שמים, והחנפים, והפרנסים המטילים אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים, יורדין לגיהנם ונדונים בה לדורי דורות, שנאמר (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו'.

המתגיירין בצדק, והשבים בתשובה שלימה, והמחזירים בתשובה לרבים ומלמדין אותם שלא ישובו לקלקולם, עליהם הכתוב אומר (שם נח, ח) אז יבקע כשחר אורך וגו'.

הרחמנים, ומאכילי רעבים, ומשקי צמאים, ומלבישי ערומים, ומחלקי צדקות, עליהם הכתוב אומר (ישעיה ג, י) אמרו צדיק כי טוב וגו'.

המכים בסתר, והמחרפים בגלוי, ומליזי הרבים, ומטילי מחלוקת, סופן להיות כקרח וכעדתו, שנאמר בהם (במדבר טז, לג) ותכס עליהם הארץ.

העניים, ושפלי רוח, ונוחי תשחורת, ובעלי הבטחה, עליהם הכתוב אומר (איוב כב, כח) ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור.

שער ד

בדרך ארץ הראוי לנהוג בו הנשים

לעולם תשתדל האשה להיות צנועה וכשרה, ונאה במעשיה, חסידה עם בעלה ובניה, וגרסינן במדרש, כה תאמר לבית יעקב (שמות יט, ג), בשעה שנצטוה משה רבינו ע"ה לאמר תחלה לבית יעקב, והם הנשים, נצטוה לדבר עם הנשים לומר להם ראשי פרקים ודברים קצרים שהן משיגות להבין. ולמה נצטוה לדבר עם הנשים תחלה, מפני שהן שולחות בניהן לבית הספר, ומשימות עיניהם עליהם שיעסקו בתורה, ומרחמות עליהם בבואם מבית הספר, ומושכות לבם בדברים טובים, ושומרות אותם שלא יתבטלו מן התורה, ומלמדות אותם יראת חטא בילדותם, ונמצאו הנשים הצדקניות סבה לתורה וליראה. וכאשר יבאו בעליהן ממלאכתן והם יגעים ועייפים, יזכירום לקבוע עתים לתורה ולתת צדקה.

ותהיה זהירה להיות שלום בינה ובין אישה, ותהיה לו אהובה ורצויה, ותהיה זהירה להתפלל ערב ובקר וצהרים, ובסוף התפלה תכוין לבה בתחנונים לפני הקדוש ברוך הוא על בניה ובנותיה שיהיו יראי שמים ועוסקין בתורה ובמצות, כי זכות של אשה לעולם הבא הוא שיהיו בניה עובדים את השם יתברך ועושים רצונו, וכשהיא בבית עולמה ובניה עוסקין בתורה ובמצות יחשב לה כאילו היא בחיים ועושה כל המצות, ותהיה במעלות עליונות לעולם הבא. וכשהיא נותנת צדקה תתפלל באותה שעה בידים נקיות

שיהיו בניה יראי שמים ומצליחים בתורה ובמצות, מפני שתפלתו של אדם נשמעת בשעה שהוא עושה מצות.

ולא תצא מדלתי ביתה אלא לצורך גדול, שהאשה היצאנית חוטאת ומחטיאה אחרים. כיצד חוטאת, הנשים דעתן קלה עליהן, ואפשר שתראה אנשים בשוק ותחמוד אותם בלבה, ותבא לידי הרהורים רעים, ואפשר שתבא לידי מעשה. ומחטיאה לאחרים כיצד, כשם שחומדת האנשים אפשר שיחמדו אותה.

וגרסינן בבראשית רבה (ח, יב) ומלאו את הארץ וכבשוה (בראשית א, כח), מלמד שהאיש כובש את אשתו שלא תצא לשוק, שכל אשה שתצא לשוק סופה ליכשל, ומעשה דינה יוכיח. וגרסינן במדרש תנחומא (וישלח ו) ותצא דינה (בראשית לד, א), זה שאמר שהכתוב (תהלים מה, יד) כל כבודה בת מלך פנימה וגומר, אמר רבי יוסי כשהאשה מצנעת עצמה בתוך הבית ראויה שתנשא לכהן גדול ותעמיד כהנים גדולים, שנאמר כל כבודה בת מלך פנימה - אם תכבד עצמה בתוך הבית, ממשבצות זהב לבושה - תנשא למי שכתוב בו (שמות כח, לט) ושבצת הכתונת שש. אמר רבי פנחס בזמן שהיא צנועה בתוך הבית כשם שהמזבח מכפר כך היא מכפרת על ביתה, שנאמר (תהלים קכח, ג) אשתך כגפן פוריה וגומר, ותעמיד בנים משוחים בשמן המשחה סביב לשלחנך, אבל אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה (משלי ט, יג), כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה (איוב לט, יז) - יצאנית ואינה מצנעת עצמה ואינה מתביישת, אפילו לעם הארץ אינה ראויה לינשא.

וצריכה האשה להיות נאה במאכלה ובמשקה ובמעשה ידיה. במאכלה כיצד, לא תהא גרגרנית, ולא תאכל יותר מדאי, ולא תאכל דברים הרעים לחלב, כדגרסינן בכתובות (דף ס ע"ב) ולא תאכל עמו דברים הרעים לחלב, מאי ניהו אמר רב הונא קישות וחזרת ודגים קטנים ואדמה (פירוש אדמה, יש נשים אוכלות נתר ועפר), אמר אביי אפילו קרא (פירוש דלעת). רב פפא אמר אפילו קורא וכופרא (פירוש רך שבדקל, כופרא תמרים שלא בשלו כל צרכם). רב אויא אמר אפילו כסא דהרסנא (פירוש כוס מלא ציר והם המים המלוחים) יש מהם בגמ' גרסינן כמכא והרסנא, ופי' כמכא הוא כותח הבבלי (תמצית החלב מעורב בלחם ובמלח. והרסנא, דגים קטנים מטוגנין בקמח בשומן שלהם). מניהו פסקי חלבא, ומניהו עכרי חלבא.

דמשמשא ביני ריחיא הוו לה בני נכפי, דמשמשא על ארעא הוו לה בני שימוטי (פירוש צואר ארוך יותר מדאי). דכרכא אדמא דחמרא (פירוש הדורך על דם החמור) הוו לה בני גבנאי (פירוש בעלי גרב). דאכלא חרדלא הוו לה בני זלזלני (פירוש כמו זולל

וסובא). דאכלא תחלא הוו לה בני דולפני (פירוש שמזלגין עיניהם דמעות תמיד). דאכלא גרגושתא הוו לה בני מטשי (פירוש גרגושתא העפר האדום. מטשי, מכוערים). דאכלא ביעי הוו לה עינני (פירוש עיניהם יפים), דאכלא כרפסא הוו לה בני זיותני (פירוש יפים ונאים). דאכלא כוסברתא הוו לה בני בשראני (פירוש בעלי בשר). דאכלא אתרוגא הוו לה בני ריחני, ברתיה דשבור מלכא אכלא בה אמה אתרוגא, והוו מסקי לה לאבוה בריש ריחני (פירוש שהיתה מריחה יותר מכל הבשמים).

במשקה כיצד, דתניא (כתובות שם) שתת חמרא הוו לה בני אוכמי (פירוש, שחורים). תאנא (כתובות דף סה ע"א) כוס אחד יפה הוא לאשה, שנים נוול הוא לה, שלשה תובעת בפה, ר"ל תשתכר ותתהפך לדעת אחר, ותובעת התשמיש בפה. ארבעה, אפילו חמור תובעת בפה ואינה מקפדת. אמר רבא לא שנו אלא שאין בעלה עמה אבל בעלה עמה לית לן בה.

במעשה ידיה כיצד, צריכה האשה לפקוח עיניה מן השינה, ולנער כפיה מן העצלות, ותשכיל לעשות חפצי ביתה וחפצי בעלה בזריזות ומהירות בלא עצלות, ותעשה היא בעצמה, ואפילו היו לה כמה שפחות תעשה בעצמה צרכי בעלה ובניה, כדי שלא תשב בטלה ותבא לידי שעמום, כמו שכתבתי למעלה בפרק נשואי אשה.

וד' שערים אלו שאמרתי בענין דרך ארץ, צריך תלמיד חכם ליזהר בכלם, לפי שהשער האמור בתלמיד חכם בענין דרך ארץ הוא חמור מכלם, ואם הוצרך ליזהר בשלו שהוא חמור, כל שכן באחרים שהם יותר קלים. ואם הזקנים יחמירו על עצמן ויזהרו בדרך ארץ שלהם ושל תלמידי חכמים שהוא חמור משלהם, הרי אלו משובחים, כל שכן שצריכין ליזהר בדרך ארץ של אנשים ושל נשים שהם קלים יותר משלהם. ואם האנשים יחמירו על עצמן ויזהרו בדרך ארץ שלהם ושל זקנים שהוא חמור יותר משלהם הרי אלו משובחים, כל שכן אם יזהרו בשל תלמידי חכמים שהוא חמור יותר משל הזקנים, ואין צריך לומר שצריכין ליזהר בדרך ארץ של נשים שהוא יותר קל משל אנשים. ואם הנשים החמירו על עצמן ונזהרו בשל בעלי בתים שהוא חמור יותר משלהם, הרי אלו משובחות, כל שכן אם יזהרו בשל זקנים, כל שכן אם יזהרו בשל תלמידי חכמים.

נמצא שצריכין תלמידי חכמים ליזהר בדרך ארץ של ארבעה שערים אלו, ובשלהם ובשל זקנים ובשל אנשים ובשל נשים. והזקנים צריכין ליזהר בשלשה שערים, בשלהן ובשל אנשים ובשל נשים. והאנשים צריכין ליזהר בשנים שערים, בשלהם ובשל נשים. והנשים צריכות ליזהר בשער אחד בלבד, וכל הנזהר ועולה יותר למדרגה של יותר חמורה ממנו הרי זה משובח.

דרך ארץ בכלל ובפרט לכל אדם, כל אחד ואחד כפי מה שצריך לנהוג בעצמו בכל עניניו ובכל צרכיו כפי הראוי לו.

דרך ארץ אדם במאכלו ובכסותו ובנקיון גופו ותקון שערו ועשיית צפרניו. יזהר תמיד שלא יטיפו נחיריו, ושלא יצא ריח מפיו, ואם ריח רע נודף מפיו ישתדל להתרפאות ממנו כדי שלא יהיה מאוס אצל בני אדם, ויהיה כל גופו נקי, ויתקן שערו, כדי שלא יהיה מכוער אצל חבירו. וילבש בגדים נאים ממוצעים, לא ארוכים ביותר כבגדי גסי הרוח, ולא קצרים ביותר כבגדי הרקים והפוחזים. ויזהר בבגדיו שיהיו נקיים בלא כתם ובלא שמנונית. והולך כדרכו בשוק כאדם טרוד בעסקיו, ולא ירבה לישב על פתח ביתו כיושבי קרנות, ולא ישיח עם חבירו בשבח אשתו.

דרך ארץ האיש עם אשתו, צריך שיהיו דבריו עמה בנחת, ומטיל עליה מקצת אימה, ולא יותר מדאי, ומראה לה אימה בגלוי, ואוהב אותה בסתר, ומכבדה תמיד בפרנסה ובכסות יותר מיכלתו, ויהיה צנוע אצלה אפילו בשעת תשמיש, ולא תראה בו כל מום ולא דבר מאוס.

דרך ארץ האדם בסעודתו, יטול ידיו קודם אכילה ואחר אכילתו, ויאכל בימין ולא בשמאל, ומיסב על שמאל, ותהיה אכילתו בנחת ולא ימהר לאכול כדרך החיות והבהמות שחוטפין ואוכלין, ולא יביט בפני המסובין שמא יראה להם שיכבד עליו מה שהם אוכלים, ולא יאכל וישתה יותר מדאי, ולא יאכל התבשיל עד סופו אלא ישאיר מעט בקערה, ולא ילקק באצבעותיו, ולא ישתה כוסו בבת אחת, ולא יאכל דבר שמזיקו, וישבע אפילו במעט, וישבח להקדוש ברוך הוא שזמן לו מזונותיו, ויבקש מהקדוש ברוך הוא שיזמן לו פרנסתו בכל עת שצריך לה.

דרך ארץ האיש בשינתו, כשיטה לשכב יהרהר תמיד בתורה ובמצות עד שיישן, ואחר שייקץ משנתו ישבח ויודה להקדוש ברוך הוא שהקיץ משנתו לחיים, ולא ישכב כשהוא שבע ביותר עד שיתעכל המזון שבמעיו, ולא יישן מיד עם חשיכה, אלא ישב לקרות עד רביע הלילה לפחות, ואז ישכב ותערב לו שנתו. ולא ירגיל עצמו לשכב ביום, אלא יעשה מלאכתו להתפרנס ממנה, כדי שיתפרנס בכבוד, וכדי שלא יבא לידי עניות, שנאמר (משלי ו, י) מעט שנות וגו'.

דרך ארץ האדם ביראת שמים, לעולם יהא אדם ירא האל יתברך, ולא תהיה כוונתו בכל צרכיו ובכל עניניו אלא ביראת יי', ובטחונו יתן בהקדוש ברוך הוא בכל מעשיו ומשאו ומתנו וצאתו ובואו, ולא ילמוד לעשות מעשה הכותים בכשוף, ולא יהיה מעונן ולא מנחש ולא קוסם ולא שואל אוב וידעוני ולא ידרוש אל המתים, ודוד המלך ע"ה לא היה מסתכל

באחת מכל המדות הללו אלא היה משים בטחונו בהקדוש ברוך הוא והיה מציל אותו מכל אויביו, שנאמר (תהלים לא, טז) בידך עתותי הצילני וגו', וכתיב (שם לא, ו) בידך אפקיד רוחי וגו'. רבי חייא אומר כל מי שאינו מנחש מחיצתו לפני ממלאכי השרת, ומלאכי השרת שואלין אותו ואומרין לו מה גזר הקדוש ברוך הוא היום, מה פעל אל, כי לא נחש ביעקב וגו' (במדבר כג, כג). ולא גלו ישראל אלא על ידי הנחשים, שנאמר (מל"ב יז, יז) ויקסמו קסמים וינחשו ויתמכרו, אף הקדוש ברוך הוא מוכיח אותם ואומר להם (ישעיה ב, ו) כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים.

אלו הן דברים שהן מדרכי האמורי שאסור לנו להתעסק בהם, שנאמר (ויקרא כ, כג) ולא תלכו בחוקות הגוי וגומר, וכתיב (שם יח, ג) כמעשה ארץ מצרים וגו'. איזהו מנחש, האומר נפל מקלי מידי, נפלה פתי מפי, קרא חברי, נבח הכלב, קרא שועל על ימיני, עבר נחש על שמאלי, פסק צבי את הדרך לפני. שחרית הוא, ראש חדש הוא, שבת הוא, פירוש אם יבקשו ממנו מעות בבקר או בראש חדש או בתחלת השנה או במוצאי שבת, ויאמר הרי זה סימן רע לו, או כגון שפגע לאחד מן הפרקים הללו בדבר כעור אדם או בהמה או עוף, או שישמע דברי דופי כגון קללה או כיוצא בה, ויאמר הרי זה סימן רע לו. איזהו מעונן, אלו שנותנין עתים, כגון אלו האומרים היום יפה לעשות מחר אינו יפה לעשות, מחר יפה לים, היום חמה נהפכה, מחר גשמים יורדים. וחכמים אומרים אוחזי עינים (אוחז וסוגר עיני הבריות ומראה להם כאלו עשה דברים של פלא, והוא אינו עושה כלום).

המספר קומי (פירוש המגלח חצי ראש אשר מפאת פניו, ויניח חצי האחרון), והעושה בלורית (פירוש המקיף פאת ראשו), והמגררת בנה בין המתים כדי שיחיה, והקושר מטוטלת על יריכו (חתיכה של בגד) וחוט אדום על אצבעו, והמונה צרורות ומשליך לים או לנהר - מפני שהוא כעין כשוף, והמטפח והמספק והמרקד לשלהבת שתבא, נפלה פתו מפיו ואמר החזירוה לי שמא תאבד ברכתו, הרי זה מדרכי האמורי. נפלו נצוצות מן הנר ואמר אורחין באין לנו הרי זה מדרכי האמורי. היה מתחיל במלאכה, ואמר יבא פלוני שידיו קלות ויתחיל בה, יבא פלוני שרגליו קלות ויעבוד לפניו, הרי זה מדרכי האמורי. האומר אל תפשיל ידך לאחוריך שלא תפסוק עלינו את המלאכה, ולא תעבור עלינו שלא תפסק אהבתינו, אל תשבית המחרישה שלא תגבר עלינו המלאכה, הרי אלו מדרכי האמורי. האומר שחטו תרנגול זה שקרא כעורב, תרנגולת שקראה כזכר, הרי זה מדרכי האמורי. רבי צדוק אומר הקושר על ידו חוט אדום הרי זה מדרכי האמורי. דבוק בארונו של מת כדי שתראהו בלילה, ואל תדבק בארונו של מת כדי שלא תראה

בלילה, הרי זה מדרכי האמורי. הנותנת קסמית באזני הקדרה שתהא מרתחת ושופפת לאחוריה, הרי זה מדרכי האמורי. אבל נותנין קיסם של תות ושל זכוכית בתוך הקדרה כדי שתתבשל מהרה, אבל אסרו ז"ל בזכוכית מפני סכנת נפשות. המשתקת לעדשים כשהיא נותנת אותם בקדרה כדי שיתבשלו מהרה, והמצווחת לגריסין, והמטפחת לנר כדי שידלוק, הרי זה מדרכי האמורי. המושבת אפרוחים ואומרת איני מושיבה אותם אלא בשמאל שלא יהיו מוזרות, הרי זה מדרכי האמורי. הנותנת אפרוחים בכברה, והנותנת ברזל בין האפרוחים שלא ימותו מפני הרעמים ומפני הברק, הרי זה מדרכי האמורי. הנותנת ביצים ואפרוחים בכותל וטחה בפניהם ומונה שבעה ואחד, הרי זה מדרכי האמורי. השואל במקלו ואומר אם אלך ואם לא אלך הרי זה מדרכי האמורי, ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר, שנאמר (הושע ד, יב) עמי בעצו ישאל וגו'. הקדוש ברוך הוא מגיד שאין היגיעות האלו מושיעין את האדם דכתיב (ישעיה מז, יב) עמדי נא בחבריך וברוב כשפיך באשר יגעת מנעוריך וגו' נלאית ברוב עצתיך יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים החוזים בכוכבים וגו' מאשר יבאו עליך.

ואלו דברים שמותר לעשות אותם ואין בהם מדרכי האמורי, היה מתחיל בעסה ומתפלל שתכנס בה ברכה, אין בזה מדרכי האמורי. אדם שהוא פהק או שאחזתו עוית (פירוש מפהק, נתעטש. או שנתעות) מבעתין אותו, כגון שאומרים לו הנה האויב או הנחש נושך אותך וכיוצא בזה, כדי שיבהילוהו וישכח העטוש, ואין בזה משום דרכי האמורי. עמד עצם בגרונו נותנים על ראשו מאותו המין, ואין זה מדרכי האמורי. אילן שמשיר פירותיו סוקרו בסיקרא וטוענין אותו באבנים, ואין בזה מדרכי האמורי, שאין זה אלא כדי שיבקשו עליו רחמים כל רואיו. ממשיכים צנורות לפני חתנים ולפני כלות ולא מדרכי האמורי. שורפים על המלכים ולא מדרכי האמורי, וכשם ששורפין על המלכים כך שורפין על הנשיאים, אבל לא על ההדיוטות, וכשמת רבן גמליאל שרף עליו אנקלוס הגר יותר מע' מנה, ומה שורפין עליהם מיטתן וכל כלי תשמישן, ומנין שאינו מדרכי האמורי, שנאמר (ירמיה לד, ה) בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים וגו' עליך וגו' אני דברתי נאם יי'.

דרך ארץ כשיכנס בישיבה. יתן שלום לכל היושבים, וישב בלא הסבה, ויאסוף רגליו, ולא ישב אלא במקום הראוי לו או פחות מכבודו, לא ישב במקום שהוא גדול ממנו, ואם ישב אחר במקומו שהיה רגיל לשבת בו אל יקפיד, וימעט בדבריו, ואם ישב אדם אצלו בקרוב ממנו יכבדנו, ואפילו לקטן ממנו, ויסביר פנים לכל בני החבורה והישיבה, ולא ישב עד שיקצו בו האחרים, ויתן להם שלום ביציאתו והולך לו.

דרך ארץ השואל מחברו חפץ או הוראה. אם חפץ, יבקש ממנו בלשון רכה ובמיטב דברים, ואל ילחוץ לחבירו אם אמר לו לאו, אלא ידין אותו לכף זכות, ולא יאריך יותר מדאי. ואם קצב על עצמו זמן להשיב החפץ לבעליו לא ישקר. ואם שאל על הוראה, ידקדק בשאלתו וישאל על אמתת הדבר, ולא יאמר לו אלא האמת, שאם יכזב לו יורה אותו הנשאל כפי השאלה ששאל ממנו, והוא סבור שהוא מרמה ואינו מרמה אלא לעצמו, כמו החולה שישאל לרופא על חליו ויהפוך לו הענין וישאלנו על חולי אחר, והרופא יתן לו רפואה כפי שאלתו, ואפשר שתהיה הפך מחליו וימות או יבא לידי סכנה, ויאריך חליו.

דרך ארץ אדם עם אביו ואמו, יאזין וישמע למצותו ויעשה רצונו של אביו ויכבדנו בכל כבוד שיוכל להיות, ויהיה דבורו עמו בבושת ובצניעות, ולא ידבר עמו אלא בנחת ובתחנונים. ואם נצטרך האב לבנו יעשה לו כל צרכו בטוב לב, ולא יזכור לפני אביו הטובה שהטיב לו, ויאכילנו וישקנו כפי כחו, וילבישנו וינעילנו, וידבר על לבו תמיד כדי לישב דעתו, והאב והאם שוין לענין כבוד ולכל דבר.

דרך ארץ האב עם בנו, לעולם יחמול אדם על בנו, וילמדנו תורה, וידריכנו על הדרך הנכונה, וכשיגדל הבן לא ילחצנו יותר מדאי, ולא יכנו, ולא יקללנו, שמא יחטא הבן על אביו, ויסייע את בנו תמיד לעשות רצונו, ולא יבקש ממנו יותר מדאי, וישיא אותו אשה בימי בחרותו, וכן יעשה לבתו ישיא אותה לאיש מיד כשתגדל ותגיע לזמן הבגרות, ולא יעכבנה בבית אלא ישיא אותה כפי אשר תשיג ידו, ולא יאמר ממשפחה יקרה אני ואם אשיא אותה לפלוני הוא גנאי לי ולמשפחתי, כי אפשר כשתראה הנערה שגדלה ולא ישיא אותה שתצא לידי תרבות רעה ויהיה יותר גנאי לאביה ולמשפחתו, ולא יבטח בה ויאמר חס ושלום לא תעשה בתי דבר כעור, כי דעת הנשים קלה עליהן.

דרך ארץ אדם עם האכסניא, אם תבא אכסניא לביתו של אדם, יכבדם כפי כחו ויותר מיכלתו, ואל יראה עצמו להם שהוא עני, אלא יראה עצמו להם שהוא עשיר ואפילו הוא עני, ויסביר להם פנים ולא יראה להם פנים זעומים, ואפילו היה בלבו דאגה יכסנה, וישכיבם במיטב מטותיו, ויראה עצמו כאילו הוא אורח והאכסנאי בעל הבית, ויאמר אילו הייתי אני מתארח אצלו של זה הייתי רוצה שיכבדני ושיאכילני וישקני, אעשה לו כן גם אני, וגלגל הוא שחוזר בעולם.

דרך ארץ האשה עם בעלה, צריכה האשה להיות דבריה עם בעלה בחן ובתחנונים ובכבוד ובבשת ובענוה, ותשמע דבריו, ותעשה רצונו, ותשתוקק אליו בעת שהולך בדרך, ותהיה מצפה ומיחלת יום בואו, ועת שהוא עמה בעיר תראה לו שמחה תמיד,

ותשמור עת אכילתו ותעשה לו מטעמים כאשר אהב, ותבטל רצונה מפני רצונו, בעת כעסו תיישבהו, ובעת צרתו תשיחהו, ובעת רעתו תנחמהו, ואפילו יהיה לה דאגה בלבה תסתירנה כדי שלא יתעצב, מתקשטת תמיד לפניו בענוה ובחן ובצניעות, ויהיו בגדיה בכל עת נקיים, תכבד אביו ומשפחתו ואפילו הם בזויים, ותהיה שמחה במתנתו, ותראה שהיא מרובה ואפילו היא מעוטה.

דרך ארץ האשה בכל ענייניה, צריכה האשה להיות צנועה ויושבת בתוך ביתה, ולא תצא מדלתי ביתה אלא לצורך גדול, ולא תעמוד בפתח ביתה שמא תחטיא את בני אדם, ואפשר שיצא עליה שם רע - כי אפשר כשתהיה עומדת בפתח ביתה תזכור דברים שארע לה עם בעלה ותשחק, ויהיה עובר אדם בחור על פתח ביתה ויאמרו הרואים פלונית מזנה עם פלוני הבחור, כי היתה ממתנת אותו בפתח ביתה וכשעבר עליה שחקה לו. ולא תרבה דברים עם שכינותיה, ולא תכנס לביתם אלא לצורך גדול. לא תספר עם שום בריה דברים שבינה לבין בעלה. משתדלת בצרכי ביתה ובגדול בניה, תתפלל בכל יום על בעלה שיצליח במעשה ידיו, ועל בניה שיהיו מצליחים בתורה ובמצות, תעשה צדקה מיגיע כפיה, אם תצטרך לצאת מפתח ביתה לא יהיה הילוכה על השוקים והרחובות שהמון בני אדם מצויין שם, אלא על המבואות שאין רגילין בני אדם להלוך בהם כל כך. ולא תצא כשהיא מבושמת, מפני שריחה נודף ויבאו בני אדם לידי חמוד ולידי הרהור עבירה, ותשתדל כשתשב בבית החופה או בבית הכנסת לישב עם הנשים הצדקניות הכשרות, ולא תהיה מרבה דברים ויושבת בענוה ובצניעות, ולא יראה ממנה כי אם עיניה.

דרך ארץ האדם בישיבת עמי הארץ, אף על פי שהוא גנאי לאדם לישב בישיבה של עמי הארץ, אם נזדמן להם והוכרח לישב עמהם בחבורתן, ימעט בדבור עמהם, ואם ידברו הם בדרכי כסילות לא ישיב אותם ויאמר אין הדבר כך אלא כך וכך, וע"ז אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כו, ד) אל תען כסיל כאולתו, אלא ישמע דבריהם ויחריש, ולא ילעג על מיעוט לשונם והגיונם, ולא יספר בגנותן לאחרים.

דרך ארץ הסוחר בסחורה, כשימכור סחורתו לא ישבח אותה, וכשיקנה לא יפליג בגנותה, ויהיה משאו ומתנו באמונה, וישמור דבריו לקיים אותם, ואם אמר אמכור לך במנה ונזדמן לו אחר שיתן לו מאתים, לא ישנה דבריו. והוא הדין אם אמר לחבירו אקנה ממך במאתים, ונזדמן אחר שיתן לו במנה, לא יחליף דבורו. ואם אומר לו אפרע לך לזמן פלוני, ישמור אותו זמן ויפרע מה שהחזיק על עצמו, ולא יהיה לו מריבה ולא קטטה ולא קנאה ולא תחרות עם שום אדם בעולם.

דרך ארץ העשיר בעשרו, יהיה תמיד צנוע וענו, ולא יתכבד בממונו, ויהיה תמיד מודה ומשבח להקדוש ברוך הוא שחנן אותו עושר וכבוד, וכשיראה אדם שהוא עני יהיה לו חונן ומרחם בממונו ובדבריו, ויתן הלל והודאה להקדוש ברוך הוא ויאמר ראוי הוא העני הזה להיות עשיר יותר ממני, ויהיה מקדים שלום לכל אדם, ועושה חסד עם הבריות בממונו, ויהיה מלוה לנצרך, ונותן לעני, וקרוב לקשה יום, ואוהב וחביב לכל יודעיו.

דרך ארץ הרש, יהיה תמיד שמח בחלקו, ומצפה ומיחל בכל יום ישועת השם, ויסתיר דלותו ולא יזלזל בכבודו, ולא יטול כלום מאדם בעולם, שאם יבזה עצמו ויעמוד היום לפני המלך לבקש ממנו אפילו אלף דינר, למחר יעמוד לפני הפחות שבפחותים לבקש ממנו אפילו פרוטה אחת, הואיל ובזה עצמו כבר ועמד לפני המלך לבקש ממנו, ולא יכול לעמוד על עצמו להמנע מלבקש מבשר ודם הואיל ונתבזה כבר.

דרך ארץ אדם בבית המרחץ, יכנס לפני לפנים מן המערה וירחוץ שם, ויתרחק מכל אדם בשעה שהוא רוחץ, ויכסה ערותו, ויעצים עיניו מראות ערות חבירו, וימעט בדבריו בבית המרחץ, ולא ישאל לשלום חבירו כשהוא בבית המרחץ, ולא ישב שם יותר מדאי, ולא יכנס מיד לבית הפנימי עד שיתחיל גופו להזיע, וירחץ רגליו בצונן, ויכסה את ראשו ויצא.

דרך ארץ הרב, ישקוד תמיד על תלמודו, ותהיה חכמתו ומעשיו כאחד, ולא יקפיד על התלמידים, ולא יהיה חכם בעיניו, ותהיה חכמתו מצויה לכל שואל, ויהיה פה לכל מי שאינו יודע לדבר, ויהיה שונא מתנות, ולא יהיה אוהב מן העולם הזה כי אם חכמתו ומעשיו הטובים, ויהיה פרוש מעמי הארץ.

דרך ארץ התלמיד עם הרב, יעמוד עליו וישמשנו, ויהיו עיניו תלויין לו ללמוד ממנו חכמה, ולא יקראנו בשמו, ולא יסתור דבריו וכוונתו לקנטר אותו בדברים, ולא יתבייש לומר לו לא הבנתי אפילו כמה פעמים, ואם לא הבין מקוצר דעתו לא יאמר לרבו טעית בדבר זה.

דרך ארץ המוכיח, כשיעמוד אדם בקהל להוכיח בדברים, יכבוש עיניו ויאמר דברים נכוחים בחן ובענוה, ולא תגיס דעתו עליו, ותהיה תוכחתו לשם שמים כדי להחזיר את הרבים למוטב.

דרך ארץ המוכח, צריך להטות אזן למוכיח, וישמע דבריו, ויקבל עליו לעשותם, ויראה בעצמו מיד אותות שקבל התוכחות ושהוא מתחרט על מעשיו הרעים, ותראה ההכנעה והתשובה בפניו, ויתן ללבו לתקן המעוות ולישר דרכיו ולשוב מפשעיו ולהכלם מעונותיו.

דרך ארץ האדם עם חברו, צריך החבר הטוב לאהוב לחברו כנפשו, ויהיה לו למושיע בעת צרתו, ותהיה אהבתו זכה בלי שום דופי, ויהיה דבורו עמו בנחת ובחן ובענוה, ויתרחק מן הדברים הבטלים עמו, כדי שתהיה אהבתו שלימה, ולא ישחוק עמו ביד ולא בדבור, ולא יאמר חברי הוא אומר לו כל מה שארצה ולא יקפיד, ואם ירבה בשחוק ובקלות ראש עמו אהבתם תשוב לאיבה, כי אם הוא חבר וחכם יקפיד על הדברים שהוא אומר לו דרך שחוק כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות, ויטור האיבה בלבו ואפילו שאינו מראה אותה עתה, ואם היה חברו פתי מיד יתקוטט על אותן הדברים שאומר לו דרך שחוק ויאמר לו אחרים כנגדן, ויגלה מומו אם יודע לו שום דבר מכוער, כי הכסיל אין מעצור לרוחו ומיד הוא מגלה סתריו ויאמר כל אשר בלבו, דכתיב (משלי כט, יא) כל רוחו יוציא כסיל, ואף על פי שלא אמר לו חבירו אלא על דרך שחוק איפשר שיחשוב חבירו שלא אמר לו אלא לביישו ולהכלימו, נמצאת אהבתם נהפכת לשנאה ולתחרות, ויהיה נקל ונבזה בעיני כל חבריו ומיודעיו.

דרך ארץ האומן, צריך להיות נאמן בדבורו, ואם יאמר לבעל הבית למחר אתן לך כלי זה, לא יעכב ליום אחר. ואם יתנה עם חברו שלא יעשה מלאכה אחרת עד שישלים מלאכת חברו, לא ישקר בדבריו, ולא יתנה על עצמו לעשות אלא אם כן יכול לעשות, כדי שתהיה מלאכתו נאה, וכדי שלא יהיו הבריות מתרעמין עליו, ותהיה מלאכתו מתוקנת ממיטב הדבר שהוא עוסק בו, ולא ישבע לעשות אפילו שבלבו לעשות.

דרך ארץ האדם בעבוד המלכים, אמר החכם מי שהמלך בעל טענתו ימעט בדברים אצלו, שאם הוא זכאי או חייב המלך נוצחו. ואמר, מי שהמלך ירדוף אחריו יצר לו העולם כלו. ואמר, המלך צל הקדוש ברוך הוא בארץ, שהוא מגין על כל עשיר ורש, ואמר העושה מלאכת המלך רמיה סכן בעצמו ובקרוביו.

דרך ארץ האדם עם כל חבריו בכלל ובפרט, לעולם יהיה אדם אהוב וחביב לכל, ותהיה דעת הבריות נוחה הימנו כדי שתהא רוח המקום נוחה הימנו, ויהיה עלוב ולא עולב, נרדף ולא רודף, יסבול מאחרים ולא יקניט אפילו לעבדו ולשפחתו, מכבד את הבריות, ואפילו קטנים ממנו יהיו בעיניו גדולים ממנו, דיבורו בנחת עם הכל, גומל חסד לכל ואפילו למי שהרע לו, ויהיה דואג לצרות הבריות ולא ישמח לאידם, שונא את הכבוד שונא את הממון שונא את המחלוקת, אוהב שלום ורודף שלום ועושה שלום בין הבריות, ומקדים שלום לכל אדם.

חופת אליהו רבה

שער שלשה

וראיתי לכתוב בכאן פרק זה מקצת דברים מחופת אליהו רבה, והוא מעין מעשה תורה שחיבר רבינו הקדוש ז"ל, מפני שבהן דרך ארץ הרבה לכל אדם בכלל.

שלש מדות טובות ברא הקדוש ברוך הוא בעולמו על ידי שלשה צדיקים, ואלו הן שיבה, וזקנה, וחולי. זקנה על ידי אברהם אבינו ע"ה, שנאמר (בראשית כד, א) ואברהם זקן, אמרו מיום שברא הקדוש ברוך הוא עולמו עד שבא אברהם לעולם כל אותם כ' דור לא היתה בהם זקנה, וכשהיה גדל הבן תחת האב לא היו מכירים בני אדם איזה נולד תחלה, וכן בין רב לתלמיד לא היו יודעין למי נוהגין כבוד, וכיון שבא אברהם ע"ה אמר לפניו רבונו של עולם אם סבורה לפניך הודיע בין קטן לגדול בין אב לבן בין תלמיד לרב, אמר הקדוש ברוך הוא מוטב אתן מדה טובה זו על ידי צדיק זה.

וחולי על ידי יעקב, שנאמר (בראשית מח, א) ויאמר ליוסף הנה אביך חולה, ומיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו עד שבא יעקב ע"ה היה אדם מהלך בדרך ומת, וכשבא יעקב אמר לפניו רבונו של עולם אם סבורה לפניך, יחלה אדם וישהא על מטתו, ויצוה לבניו ולבני ביתו, אמר הקדוש ברוך הוא מוטב שאתן מדה זו על ידי צדיק זה, שנאמר (מט, לג) ויכל יעקב לצוות את בניו.

וחולה שיתרפא מחליו על ידי יחזקיהו מלך יהודה, ומיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו לא היה חולי שולט באדם שיתרפא ממנו, וכיון שבא חזקיהו אמר לפניו רבונו של עולם יהי רצון מלפניך שיתרפא אדם מחליו וירד ממטתו שעלה עליה ויתן שבח והודאה לפניך כל ימי חייו, אמר הקדוש ברוך הוא מוטב שאתן מדה זו על ידי צדיק זה, שנאמר (ישעיה לח, ט) מכתב לחזקיהו בחלותו ויחי מחליו.

שלשה דברים צריך אדם להסתכל בהם בכל יום ואלו הן, כשיכנס לבית הכסא אומר ראה שדרכך דרך בהמה. ובשעה שמקיז דם אומר ראה שאתה בשר ודם. ובשעה שהוא עומד על המת אומר לאין הוא סופך (תדבא"ז פ"ג).

ועל שלשה דברים בעלי בתים יורדין מנכסיהם, מפני שאוכלין ושותין בשעה שהן צריכין להתעסק בצרכי צבור, ומפני שמבקרין שדותיהם וכרמיהם בשבת, ומפני שמשחררין עבדיהם ואמהותיהם הכנעניים (גיטין דף לח ע"ב).

שלשה דברים עלו במחשבה ואם לא עלו דין הוא שיעלו, ואלו הן המת שיסריח, ושישתכח מהלב, והתבואה שתרקב. שאלמלא המת לא יסריח לא היה אדם נקבר, ואם

לא שישתכח אין פוסקין בכיתו, ואלמלא התבואה שתרקב אין בני אדם מוכרין תבואתן לעולם (פסחים דף נד ע"ב).

רבי שמעון בן מנסיא אומר על שלשה הקדוש ברוך הוא מכריז בכל יום, על תלמיד חכם שאין לו פת בסלו, ועל תלמיד חכם שאינו עוסק בתורה באשמורת האחרונה, ועליו הכתוב אומר (משלי כו, יד) הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו, ועל המתגאה חנם.

שלשה דברים דברים צריך אדם לבקש עליהם רחמים, על פרנס טוב, ועל שינה טובה, ועל חלום טוב.

שלשה דברים הם מעין העולם הבא שבת, ושמש ותשמיש (ברכות דף נז ע"ב). שלש תכיפות הן, תיכף לנטילה ברכה, תיכף לגאולה תפלה, תיכף לסמיכה שחיטה (ברכות דף מב ע"א). שלשה דברים נאמרו בצפרנים קוברן צדיק, שורפן חסיד, מפזרן רשע (מו"ק דף יח ע"א). שלשה דברים מביאין האדם לידי פודגרא, פירוש חולי הרגלים, מנעל דחוק, ומטה קצרה, ותשמיש ביותר.

שלש חינות הן, חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו, חן תורה על עושיה. ויש אומרים אף חן מקום על יושביו (סוטה דף מז ע"א). שלשה נוחלין העולם הבא, הדר בארץ ישראל, והמגדל בנו לתלמוד תורה, והמבדיל על היין במוצאי שבת (פסחים דף קיג ע"א).

שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו, ואלו הן היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר מפני שהויין לו בנים נכפים.

שלשה פעמים הכרוז יותר מלפני הקדוש ברוך הוא בכל יום ויום, ואומר נוח לו לאדם שלא נברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו ויעשה רצון קונו. שלשה דברים אין אדם ניצול מהן בכל יום, הרהור עבירה, ועיון תפלה, ואבק לשון הרע, ואמר רב יהודה רוב בגזל, ומיעוט בעריות, והכל באבק לשון הרע (ב"ב דף קסד ע"ב).

על שלשה דברים נאנחין כותים בכל יום על השבת, ועל התורה, ועל המלה. שלשה אין להם מחילה, המתרעם על מדותיו, והמדבר אחד בפה ואחד בלב, והרואה דבר עבירה בחבירו ומעיד בו יחידי. שלשה דברים בקושי בתשובה יעלה להם רפואה, הבא על אשת איש, והמתכבד בקלון חבירו, והמכנה שם לחבירו. ויש אומרים אף המלבין פני חבירו ברבים, אפילו בדברי תורה.

רבי אומר, ג' עבירות נכתבו על ידי ירמיהו, ועל כל אחת ואחת נכתב בתריה העל אלה לא אפקוד בם, העובר עליהם אין לו מחילה, ולא יום הכפורים מכפר, ולא ייסורין ממרקים, ולא יום מיתה סולח, אלו הן, הטוי הדין, והבא על אשת איש, והמספר לשון

הרע. הטוי הדין דכתיב (ירמיהו ה, כח) שמנו עשתו וגו' דין לא דנו דין יתום ויצליחו. והבא על אשת איש, דכתיב (שם ה, ח) סוסים מזויינים משכים היו איש אל אשת רעהו יצהלו, וכתיב בתריה (שם ה, י)העל אלה לא אפקוד בם וגו'. והמספר לשון הרע, דכתיב (שם ט, ז-ח) חץ שחוט לשונם מרמה דבר, וכתיב בתריה העל אלה לא אפקוד בם. שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי מג' דברים הללו אי זה מהם קשה, אמר להם לשון הרע קשה מכולם.

שלשה דברים מתיזין את הגוף, האוכל מעומד, והשותה מעומד, והמשמש מעומד (ניטין דף ע ע"א). רבי שמעון בן יוחאי אומר שלשה הקדוש ברוך הוא שונאן, האוחז באמה ומשתין, והמשמש מטתו בלא כסוי, אמרו עליו שהוא עושה מעשה בהמה, והמספר דברים שבינו לבין אשתו לשום בריה.

שלשה הקדוש ברוך הוא אוהבן מי שאינו כועס, ומי שאינו משתכר, ומי שאינו מעמיד על מדותיו (פסחים דף קיג ע"ב). רב הונא בריה דרב חלש ונמשך לאותו עולם כמה לילות וכמה ימים, כיון שחזר אמרו לו תלמידיו רבינו במה פטרוך, אמר להם בני אשריו מי שאינו עומד על מדותיו, העבודה באו כתות של מלאכי השרת ולמדו עלי זכות ולא קבלו מהם, עד שבא מלאך אחד ואמר להם על מי אתם מלמדים זכות, שמא על זה שמעולם לא עמד על מדותיו, מיד פטרוני ממיתה לחיים.

תשעה נכנסו בחייהם לגן עדן כפי אמונתנו, ולא טעמו טעם מיתה, בנימין בן יעקב, כלאב בן דוד, סרח בת אשר, בתיה בת פרעה, אליעזר עבד אברהם, ועבד מלך הכושי, ואליהו, ויעבץ בנו של רבי יהודה הנשיא, ויש אומרים אף רבי יהושע בן לוי.

שלשה אין חייהם חיים הרחמנים, והרתחנים, ואניני הדעת (פסחים דף קיג ע"ב). בשלשה דברים עיניו של אדם כהות המסתכל בקשת, ובפני המת, ובכהנים בשעה שנושאין את כפיהם.

שלשה דברים מאריכין ימיו של אדם, המאריך בתפלתו, והמאריך על שלחנו, והמצניע עצמו בבית הכסא. דתניא כל המעיין בתפלתו סופו מתקבל, שנאמר (תהלים י, יז) תכין לבם תקשיב אזניך. והמרחיב יד על שולחנו סופו מתעשר, שנאמר (מל"א ה, ב) ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור וגו' מה כתיב בתריה (שם י, כא) אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה. והמצניע עצמו בבית הכסא אין רוח רעה ולא מיתה שולטין עליו, שכן מצינו בשאול כשנכנס למערה בקש דוד להרגו, כיון שראה שהצניע עצמו לא הרגו, שנאמר (שמ"א כד, י) ואמר להרגך ותחס עליך.

שלשה דברים מקצרין ימיו של אדם מי שנותנין לו ספר תורה לקרות בו ואינו קורא, וכוס של ברכה לברך ואינו מברך, והמנהיג גדולה לעצמו, ויש אומרים אף הרואה ספר תורה ואינו עומד מפניו.

שלשה קרובים למיתה ורחוקים מן החיים, ואלו הן ישן עומד, ומקיז עומד, ומשמש עומד.

שלשה מזקינין בלא זמנן, הדר בעליה, והמגדל לתרנגולים, ואומר דבר ואינו נשמע.

שלשה חייהם אינן חיים המצפה לשלחן חבירו, ומי שאשתו מושלת עליו, ומי שיסורין מתגרין בו (ביצה דף לב ע"ב).

שלשה אין רואין פני גיהנם, מי שיש לו חולי מעים, ודקדוקי עניות, והרשות, רבי מאיר אומר אף מי שיש לו אשה רעה (עירובין דף מא ע"ב). שלשה דברים צוה רבי יהושע את בנו אל תעש מום בעצמך, ואל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים, אשתך טהורה הזקק לה לילה ראשונה.

שלשה הם קלים, הדר בבית חמיו, ואורח מכניס אורח, וסובין (ב"ב דף צח ע"ב).

שלשה דברים אמרו ז"ל (שבת דף מא ע"א) אכל ולא שתה אכילתו דם, והוא תחלת חולי מעים, ולא אמרו אלא בסעודת שחרית. אכל ושתה ולא הלך ד' אמות, נרקבין בני מעיו, והוא תחלת רוח רעה, ולא אמרו אלא בערבית. היה צריך לנקביו ואכל דומה לתנור שהסיקוהו על גבי אפרו, והוא תחלת ריח הפה. רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן, דומה לברזל שהוציאוהו מן האור ולא הניחוהו במים.

מפני שלשה דברים אין נכנסין לח[ו]רבה מפני חשד, ומפני מפולת, ומפני המזיקין (ברכות דף ג ע"א).

שלשה צועקין ואינן נענין המלוה מעותיו בלא עדים, ומי שיש לו אשה רעה ואינו מגרשה, והדר בעיר רעה ואינו יוצא ממנה.

שלשה חלומות מתקיימין, חלום שחרית, וחלום שחלם לו חברו, והפותר חלומו בחלום (ברכות נה ע"ב).

שלשה דברים בודקין את האדם יין, חומץ, דרך ארץ.

שלשה צועקין ואינן נענין הקונה אדון לעצמו, והמחלק נכסיו בחייו, והמשיא בתו קטנה.

שלשה דברים אין בהם משום כבוד, בית הכנסת, ובית הכסא, ובית המרחץ. ויש אומרים אין מכבדין לא בגשרים ולא בדרכים, ולא בידים מזוהמות (ברכות מו ע"ב).

שלשה דברים אל יאמר אדם לחבירו מעצמו אלא אם כן מבקש ממנו, ואלו הן בתו, ותלמודו, ומעותיו.
שלשה דברים מביאין את האדם לידי עניות, המשמש מטתו ביום ערום, והעומד לפני הנר ערום, והמשמש בפני כל חי אפילו בפני תרנגול.
שלשה דברים מביא האדם לידי עושר, עיון תפלה, ונושא ונותן באמונה עם הבריות, ועלוב לאנשי ביתו. ויש אומרים אף מי שיש בו דעה, שנאמר (משלי כד, ג) ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים.
שלשה חבושין הן, מצורע, ושומר הסף, ואשה.
שלשה פרוטות אין בהם סימן ברכה שכר אשה, וריחים, ושכר בהמה.
שלשה דברים הם שחזרו למקומן תורה, וישראל, וכסף וזהב. תורה מן השמים, שנאמר (דברים ד, לו) מן השמים השמיעך וגומר וכיון שחטאו ישראל בעגל נשתברו הלוחות ופרח הכתב למקומו, שנאמר (משלי כג, ה) התעיף עיניך בו ואיננו. ישראל היו מעבר הנהר, שנאמר (יהושע כד, ב) בעבר הנהר ישבו אבותיכם וגו', לשם חזרו, שנאמר (ירמיה כז, כב) בבלה יובאו ושם יהיו. כסף וזהב היו ממצרים, שנאמר (שמות ג, כב) ושאלה אשה משכנתה וגו', לשם חזר, שנאמר (דה"ב יב, ט) ויעל שישק מלך מצרים וגו'.
שלשה דברים מעבירין האדם על דעת קונו ועל דעת עצמו, דקדוקי עניות, והרשות, ורוח רעה.
שלשה דברים מוציאין את האדם מן העולם עין הרע, ויצר הרע, ושנאת הבריות (אבות פ"ב מי"א).
שלשה דברים מוציאין את האדם מן העולם, מי שאין לו סנדל, וסודר, והלן בבית הקברות. ויש אומרים אף הקורע בגדיו בחמתו.
שלשה דברים אמרו ז"ל, ריבה דם ריבה שחין, ריבה מרה ריבה נגע, ריבה שכבת זרע ריבה צרעת.
שלשה מעיינות יש לו לאדם שאין להם הפסק דם, ומרה, ושכבת זרע. ויש אומרים כל זמן שמרבה מימי רגלים מרבה ירקון.
רבי עקיבא אומר בשלשה דברים אני אוהב את המדיים, כשהן יוצין אין יוצין אלא בשדה, וכשהן נושקין אין נושקין אלא פסת היד, וכשחותכין בשר אין חותכין אלא על גבי שלחן. רבן גמליאל אומר בשלשה דברים אני אוהב את הפרסיים, צנועין באכילתן, ובבית הכסא, ובתשמיש (ברכות דף ח ע"ב).

אמר רבי ישמעאל שלשה דברים סח לי סורי"אל שר הפנים, אל תחזיר אספרגוס אלא למי שנתנו לך. ואל תטול ידיך אלא ממי שנטל ידיו, ואל תטול חלוקך מן השמש בשחרית ותלבש, מפני שמלאכי חבלה מצפים לו מתי יעשה כן וילכד (ברכות דף נא ע"א).

שלשה אין להם מחילה גר שחוזר לסורו, והמוכר תרומה לשם חולין, והבועל אשתו נדה. שלשה אין להם מחילה הנהנה מחגיהם של כותים, ואוכל במקום אחד ומברך במקום אחר, והמתכבד בקלון חבירו.

שלשה דברים שקולין זה כזה וצריכין כבוד, יראת חטא, ועושר וחכמה. שלשה שונאין זה את זה אשה, ועם הארץ, ותינוק. שלשה דברים מרחיבין לבו של אדם קול ערב, וריח בשמים, ונקיות. שלשה קולות ערבין על בני אדם קול תורה, וקול גשמים, וקול כספים. שלשה קולות קשים על בני אדם קול נערים, וקול עכברים, וקול חזירים, ויש אומרים אף רעמים וקול חמורים.

שלשה אין ממצעין ואין מתמצעין, כלב, אשה, גמל, רצה לומר אין בהם אמצעות אלא הקצה האחד לטובה או לרעה.

שלשה דברים ממעטין כחו של אדם ומשחירין פניו, ואלו הן פחד, דרך, עון. פחד מנין, דכתיב (ישעיה כד, יז) פחד ופחת וגו', דרך מנין, דכתיב (תהלים קב, כה) ענה בדרך כחי. עון מנין, דכתיב (קהלת יא, י) כי הילדות והשחרות הבל. דברים שעושה אדם בילדותו משחירין פניו בזקנותו.

שלשה קלקלו בתיבה, ונתקלקלו ונשתנו מן הבריות, חם, כלב, עורב. חם נהפך דמותו כעורב, כלב מתקשר בשמושו, עורב מזריע מפיו, ואף הנקבה אינה יולדת אלא מפיה.

שלשה דברים הרואה אותם בחלום משיג שלום, ואלו הן הר, צפור, וקדרה. הר מנין, דכתיב (תהלים עב, ג) ישאו הרים שלום וגו', צפור מנין, דכתיב (ישעיה לא, ה) כצפרים עפות כן יגן יי' וגו', קדרה מנין, דכתיב (שם כו, יב) יי' תשפות שלום לנו וגו'.

שלשה נביאים הם, שנים מהם נאים וטובים בחלום ואחד בספק, ישעיה הרואה אותו לומד בחלום יצפה לנחמה, מלכים יצפה לגדולה, ירמיה ידאג מן הפורענות. ויש אומרים יחזקאל, יצפה לגלות וסופו לגאולה.

שלשה חסידים הם, הרואה את רבי פנחס בחלום יצפה לחכמה, רבי אלעזר בן עזריה יצפה לחסידות, רבי ישמעאל בן אלישע ידאג מן הפורענות.

שלשה מפתחות ברא הקדוש ברוך הוא ולא מסרן ביד שליח, של רחם דכתיב (בראשית ל, כב) ויפתח את רחמה, ושל גשמים דכתיב (דברים כח, יב) יפתח יי' לך וגו', ושל תחית המתים, דכתיב (יחזקאל לז, יג) בפתחי את קברותיכם (תענית דף ב ע"א).

רבי יהודה אומר שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל, וג' מתנות גדולות נתנו על ידיהם, באר בזכות מרים, וענן בזכות אהרן, והמן בזכות משה. מתה מרים נסתלק הבאר, מת אהרן נסתלק הענן, וחזרו שתיהן בזכות משה, וכיון שמת משה בטלו הכל (ע' תענית ט ע"א).

שלשה מדות טובות נוהגות בעולם, הנותן צדקה הוא משובח בעיני המקום ובעיני הבריות. והמלוה לכל אדם גדול מזה. ונותן למחצה ולמותר הוא למעלה מכלם, פירוש נותן מעות לחבירו הנצרך להתעסק בהן וחולקין הריוח.

שלשה דברים צריך ללמוד שחיטה, ומילה, וכתיבה (ע' חולין דף ט ע"א).

לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק מג' דברים, ידבק בשואל שלום, ובעוסקים להתיר חליצה, ולהפר נדרים, ויתרחק מן המיאון, ומן הפקדונות, ומן הערביות. ויש אומרים אף מן המחלוקת.

שלשה דברים העושה אותם דמו בראשו, האוכל מאגודה של ירק כשהיא קשורה, והשותה שתי כוסות כאחד, והמקנח בחרס.

שלשה דברים מאבדין את המזונות, קול, צעקה, סערה. והמחליף סנדל של שמאל לימין קשה לשנאה, והתופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.

שלשה דברים נאמרו בפוך, מגדל שער בעפעפים, ומפסיק את הדמעה, ומעביר אהבת מלך.

שלשה דברים נאמרו בכותח, מטמטם את הלב, ומסמא את העינים, ומכחיש את הגוף (פסחים דף מב ע"א).

שער ארבעה

ארבעה דברים אסורים ומעין ארבעתן מותרין, אשת איש אסורה, יפת תואר מותרת. דם אסור, כבד מותר. חזיר אסור, לשון דג מותר. בשר בחלב אסור, כחל מותר.

ארבעה דברים גנאי הם לתלמיד חכם, המהלך אחר אשה בשוק ואפילו היא אשתו, והמשחק בשוק, והמונע עצמו מב"ה, והמתחבר לעם הארץ.

ארבעה הקדוש ברוך הוא מעיד עליהם בעצמו, על רווק הדר בכרך ואינו חוטא, ועל דיין הדן דין אמת לאמתו, ועל עני שמחזיר אבדה, ועל הבודל ממשפחה שיצא עליה ערעור.

ארבעה צריכין שמור בשעתן, חולה, חיה, חתן, כלה. ויש אומרים אף אבל, ותלמיד חכם בלילה (ברכות דף נד ע"ב).

ארבע מדות יפות לבני אדם, תלמוד תורה, ומלאכה, ועצת זקנים, ורוח נמוכה. ארבע מדות רעות לבני אדם, בטלה, ועצת ילדים, ושיחתן, ורוח גבוהה.

ארבעה דברים קשים זה מזה, מכת הלב קשה ממכת הגוף, מכת המות קשה ממכת הלב, אשה רעה קשה מכלן, וחסרון כיס קשה מכולן.
רבי יוסי אומר הוי רגיל בד' דברים ואין אתה בא לידי חולי מעים, הוי רגיל בטבול בין בימות החמה בין בימות הגשמים, ולהקפות אכילתך במים, ואל תעכב עצמך מבית הכסא בשעה שאתה צריך לו, סעודה שהנאתך משוך ידך ממנה.
ארבעה דברים מפסידין שכר העולם הזה ומבטלין פירות לעולם הבא, הלוקח סוס מן השוק לרכוב עליו להתגאות לעיני בני אדם, והמעמיד עבדים לפניו כדי להראות גדולה ברבים, ומי שהשעה משחקת לו ואינו עוסק בתורה ובצדקה וגמילות חסדים, והמקבל שררה מן המלכות ועושה בה בזרוע.
ארבעה דברים אמרו ז"ל, הוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו (פסחים דף קיג ע"א), והוי זהיר מן היועצך לפי דרכו (סנהדרין דף עו ע"ב), ומהיותך טוב אל תקרא רע (ב"ק דף פא ע"ב), ואל תהי חוטא ולא לך (קדושין דף סג ע"ב).
ארבע חיות בכסא הכבוד, אדם, ואריה, ושור, ונשר. פני אדם ופני אריה מימין, ופני שור ופני נשר משמאל. לכל אחת מד' חיות שבכסא יש רמז, פני אדם כצורת יעקב עליו השלום, שאם יחטאו ישראל יביט הקדוש ברוך הוא בצורתו ומרחם עליהם. פני אריה כנגד משיח בן דוד שהוא משבט יהודה, שנאמר בו (בראשית מט, ט) גור אריה יהודה, ואם יחטאו ישראל ישאג כאריה, ומיד מרחם עליהם. פני שור כנגד משיח בן יוסף, שכתוב בו (דברים לג, יז) בכור שורו הדר לו, ואם יחטאו ישראל גועה כשור, ומיד מרחם עליהם. פני נשר כנגד אליהו שטס העולם בד' טיסות, ואם יחטאו ישראל הוא טס לפני הקדוש ברוך הוא ומצפצף כנשר, ומיד מרחם עליהם. ומשיב ליעקב (ישעיה מד, ב) אל תירא עבדי יעקב. ומשיב למשיח בן אפרים (הושע ו, ד) מה אעשה לך אפרים. ומשיב למשיח בן דוד (שם) מה אעשה לך יהודה. ומשיב לישראל (מלאכי ג, כג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו'.
ארבעה חשובין כמת, עני, וסומא, ומצורע, ומי שאין לו בנים (נדרים דף סד ע"ב), עני שנאמר (שמות ד, יט) כי מתו כל האנשים, וכי מתים היו והלא קיימים היו, אלא שירדו מנכסיהם. סומא מנין, דכתיב (איוב ג, ו) במחשכים הושיבני כמתי עולם. מצורע מנין, דכתיב (במדבר יב, יב) אל נא תהי כמת וגו', ומי שאין לו בנים, דכתיב (בראשית ל, א) הבה לי בנים וגו'.
ארבעה דברים מאריכין ימיו של אדם המאריך בתפלתו, ובשלחנו, ובבית הכסא, והמאריך בתלמודו. בתפלתו שמא יענה, בשלחנו שמא יבאו עניים ויהנו ממנו, בבית

הכסא כדי שלא יבא לו חולי מעים, ובתלמודו כדי שלא ישכח, שנאמר (דברים ד, ט) רק השמר לך ושמור נפשך.

ארבעה מתו בן מאה וכ' שנה (ספרי ברכה טז), משה, והלל הזקן, ורבן יוחנן בן זכאי, ורבי עקיבא. משה חיה במצרים מ' שנה, ובמדין מ' שנה, ובמדבר מ' שנה. הלל הזקן עלה מבבל בן מ' שנה, ושמש שמעיה ואבטליון מ' שנה, ופרנס את ישראל מ' שנה. רבן יוחנן בן זכאי עסק בפרקמטיא מ' שנה, ושמש תלמידי חכמים מ' שנה, ופרנס ישראל מ' שנה. וכן רבי עקיבא.

ארבעה דברים יפים לחלום, נחש יפה לחלום, הרגו אבדה פרנסתו, ויש אומרים נכפלה פרנסתו, נשכו יהיה לו בן זכר, טען רוקו אחריו אין לך סימן גדול מזה.

ארבעה אבקות הן, אבק רבית, אבק ע"א, אבק לשון הרע, אבק הרשות. אבק רבית, כגון שהלוה לו חברו מעות וכשפורע לו אומר לו השם ישלם לך חסד שעשית עמדי. אבק ע"א, כגון שהיה לו משא ומתן הרבה עם הכותים ובאו לכך. אבק הרשות, נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לאדם בשעת דחקו. אבק לשון הרע, דכתיב (בראשית לז, ב) ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם, מכאן אמרו ז"ל שני צדיקים לקו זה מזה, יעקב ויוסף, יעקב נסתלקה ממנו שכינה כ"ב שנה, ויוסף שספר לשון הרע עמד בבית האסורין י"ב שנה.

מפני ד' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות, מפני פרוצין, ומפני מלוי ברבית, ומפני פוסקי צדקה ברבים, ומפני שיש בידם למחות ואין מוחין.

ארבעה משלים אמרו רבותינו ז"ל, אם יכבס אדם שק ויתלבן, תמצא דעת בכסילים. ואם יעלה חמור בסולם, תמצא דעת בנשים. אם ידור גדי עם נמר, תדור כלה עם חמותה. ואם ימצא עורב כלו לבן, תמצא כשרה בנשים.

שער חמשה

חמשה אין הדעת סובלתן, דל מתגאה, ועשיר מכחש, וזקן מנאף, ופרנס המתגאה על הצבור, והמגרש אשתו שנים ושלשה פעמים ומחזירה.

חמשה דברים נאמרו בשום, משחין, משביע, מצהיל פנים, מרבה הזרע, והורג שרץ שבמעים.

חמשה דברים נאמרו בשור, הרוכב עליו בחלום יעלה לגדולה ואם השור רוכבו ימות, האוכל בשר שור בחלום יתעשר, נגחו הויין לו בנים שמנגחין בתורה. בעטו דרך רחוקה ילך. נשכו יסורין באין עליו. ויש אומרים אף הרואה שור בריא בחלום שנת שובע יראה, שור כחוש שנת רעב.

חמשה נהרגין בשבת כמו בחול, זבוב של מצרים, וצרעה של נינוה, ועקרב של הדיב, ונחש של ארץ ישראל, וכלב שוטה בכל מקום.
חמשה דברים נאמרו בכלב שוטה, פיו פתוח, וירוו נוטף, ואזניו פתוחות, וזנבו בין ירכיו, ומהלך לצדדין. ויש אומרים נובח ואין קולו נשמע.
חמשה דברים נאמרו שכל אחד מהם אחד משש, אש, דבש, שינה, חלום, שבת. אש, אחד משש בגיהנם. דבש, אחד משש במן. שינה, אחד משש במיתה. חלום, אחד משש בנבואה. שבת, אחד משש בעולם הבא (ברכות דף נז ע"ב).
חמשה דברים מעמידין את החכמה, האוכל פת שבשלה כל צרכה, וביצה מגולגלת, והשותה מים הנותרים מן העיסה, ומי שטובל אצבעותיו שנים או ג' פעמים ואוכל, והרגיל בשמן זית.
חמשה דברים העושה אותם דמו בראשו, העובר בין דקל לכותל, והעובר בין ב' דקלים, והמוציא מים ברשות הרבים ועובר עליהן, והשותה מים מגולים, ושנים שיושבין ורחל ביניהם. ויש אומרים אף הישן בצלה של לבנה.
חמשה דברים נאמרו בשכר קשה לראש, ולעינים, ולגוף, ולזרע, ולכח.
חמשה דברים נאמרו בגרגיר מאיר עינים, מצהיל פנים, מרבה זרע, מרבה כח, ממעט כשפים.
חמשה דברים הקדוש ברוך הוא כביכול מתחרט עליהן שבראן, כשדיים, ישמעאל, ויצר הרע, וגלות, ודור המבול. כשדים מנין, דכתיב (ישעיה כג, יג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה. ישמעאלים מנין, שנאמר (איוב יב, ו) ישליו אוהלים לשודדים. יצר הרע מנין, שנאמר (מיכה ד, ו) ואשר הרעותי. גלות מנין, שנאמר (ישעיה נב, ה) ועתה מה לי פה נאם יי' וגו'. דור המבול מנין, שנאמר (בראשית ו, ו) וינחם יי' וגו'.
חמשה אין מורישין לבניהם ואם מורישין אין מורישין לבני בניהם, ואלו הן, המשחק בקוביא, ומלוי ברבית, ומגדלי בהמה דקה, וכהנים התרומות, ולוים המעשרות.
חמשה מעלין ולא מורידין, הכותים, ועבדים, ולסטים, וגר שמל ולא טבל, ושטבל ולא מל, וגר שאוכל נבלות. אבל הצדוקין והמסורות מורידין ולא מעלין.
חמשה אנשים נדמו לאדם ולקו, שמשון בכחו ולקה בכחו, שנאמר (שפטים טז, ל) ויט בכח. שאול בצוארו ולקה בצוארו, שנאמר (ע' שמ"א לא, ד) ויקח החרב ויפול עליה. אבשלום בשערו ולקה בשערו, שנאמר (שמ"ב יח, ט) ויחזק ראשו באלה. אסא ברגליו ולקה ברגליו, שנאמר (מל"א טו, כג) חלה את רגליו. צדקיהו בעיניו ולקה בעיניו, שנאמר (מל"ב כה, ז) ואת עיני צדקיהו עור.

חמשה דברים נחסר בית שני מן הראשון, ואלו הן אש, וכרובים, וארון, ורוח הקדש, ואורים ותומים.

שער ששה

ששה דברים צוה רבינו הקדוש את בניו, שלשה ליראת חטא, ושלשה לדרך ארץ. ג' ליראת חטא, אל תישן על המטה עד שתקרא קריאת שמע, ואל תכנס לב"ה אחרון, ואל תאכל בשבת עד שתגמור הפרשה. וג' בדרך ארץ, ואלו הן, אל תחתוך בשר על יריכך כדי שלא תחתוך בשרך, ואל תשיח אחרי הכותל דאמרו ז"ל אזנים לכותל, וכשתגיע לנהר תן מנעליך ברגליך עד שתעבור. ואף על פי שיש לך עבדים ושפחות שיציעו מטתך אל תסמוך בהם אלא אתה בעצמך הצע מטתך.

ששה דברים אחרים צוה רבינו הקדוש את בניו, אל תדור בשכונה עם הליצנים, ואל תשב על אדרת שער, ואל תדור בעיר שראשה תלמיד חכם, ואל תעמוד בפני השור בשעה שהוא עולה מן האגם מפני שהשטן מרקד בין קרניו, ואל תבריח מן המכס שמא תפסיד הכל.

ששה דברים צוה רבי עקיבא את רבי שמעון בן יוחאי כשהיה בבית האסורים, אמר ליה למדני תורה, אמר ליה איני יכול, אמר ליה אמור לי דבר אחד, אמר ליה יותר ממה שהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק, וכשאתה מלמד לבניך תורה למדם מספר מוגה, ואם בקשת ליחנק התלה באילן גדול, ואל תבשל בקדרה שבשל בה חבירך, ואל תכנס לעיר ולא לביתך פתאום וכל שכן בבית חבירך, בגרה בתך שחרר עבדך ותנה לו.

ששה דברים משכחין התלמוד, האוכל פת שאכל ממנה עכבר, ופת שאכל חתול וכלב ממנו, ואוכל חלב טמאה, והשותה מים הנותרים מן הרחיצה ומים הנותרים מן השתיה, והרוחץ רגליו זו על זו, והמזיע עצמו בב"ה כשהוא עומד, וההולך לריח נבלה.

ששה דברים העושה אותם דמו בראשו, הבא מן הדרך יגע, ונכנס למרחץ, הקיז דם, ושתה יין ונשתכר, וישב על גבי קרקע, ושמש מטתו, אם עשאן כלן בבת אחת ומת, דמו בראשו.

ששה דברים נאמרו בעם הארץ, אין מקבלין ממנו עדות, ואין מוסרין לו סוד, ואין מוסרין לו עדות, ואין מכריזין על אבדתו, ואין מתלוין עמו בדרך, ואין עושין מהן אפוטרופוס.

ששה דברים גנאי הם לתלמיד חכם, המחשיך בדרך, והיוצא לשוק כשהוא מבושם, והנכנס אחרונה לבית המדרש, והיוצא במנעלים המטולאים, והמסב בישיבה של עמי הארץ ובחבורתם, והמפסיע פסיעה גסה, וההולך בקומה זקופה. שאלו את רבי ישמעאל

מהו לפסוע פסיעה גסה בשבת, אמר ליה ובחול מי התירה, ומפני מה אסורה, מפני שקשה לעינים וממעטת הכח.

ששה בוחרים המות מחיים, ואלו הן ימות אדם ואל יהרג במיתה משונה, ימות ואל יגלה ממקומו, ימות ואל ימותו בניו בחייו, ימות ואל ישב בחשך, ימות ואל יצטרך לבריות, ימות ואל ישתכח תלמודו. ויש אומרים ימות ואל יפול ביד אשתו ובניו.

ששה מלאכים ממיתים, גברי"אל על המלכים, קצפ"יאל על הבחורים, משב"ית על החיות, משח"ית על הקטנים, וא"ף וח"מה על האדם והבהמה.

ששה דברים צוה מלאך המות את רבי יהושע בן לוי, בני, אל תלך באמצע הדרך בימי הדבר, ואל תעמוד בפני הנשים בשעה שחוזרין מאחרי המת שיש לי רשות לחבל וחרבי שלופה בידי ואני מרקד בפניהם, וכשתכנס לחולה לא תשב למראשותיו ולא למרגלותיו ולא על כרים וכסתות אלא על הארץ כנגדו, מפני שהשכינה למראשותיו ואני למרגלותיו וחרבי שלופה בידי, ואל תסתכל בנוי אשת איש ולא במקושטת בבגדי צבעונין, ולא תשמיש בהמה ועוף, ולא בבגדי צבועים של אשה הנכרת לך ובעלה נכר לך, הוי זהיר בכל אלו ואפילו יש לך עינים כמותי אל תסתכל בהם, שאני מלא עינים, כיון שאני בא אצל חולה שוב אין לו חיים, ואני עומד למטה ממנו וחרבי לידי וטפה מרה תלויה בה, וכשהיא נופלת בתוך פיו ממנה מת ממנה מסריח ממנה פניו מוריקות.

ששה דברים בבני אדם, שלשה כבהמה והן אוכלין ושותין כבהמה, ופרים ורבים, ומתים. וג' כמלאכי השרת, מהלכין בקומה זקופה כמלאכי השרת, ומדברים בלשון הקודש, ויש להם בינה.

ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כבני אדם, אוכלים ושותים כבני אדם, ופרים ורבים, ומתים. ושלשה כמלאכי השרת, יש להם כנפים, ומהלכין מסוף העולם ועד סופו, ויודעין מה שהיה ומה שיהיה ומה שבשמים ובארץ, ויש אומרים מהפכין פניהם כמלאכי השרת.

שער שבעה

שבעה דברים עתיד מלך המשיח להראות לישראל, א' מראה להם כסא הכבוד, ב' מעלה קרח ועדתו, ג' מראה להם גן עדן, ד' עץ חיים, ה' גיהנם, ו' כל הצדיקים, ז' מראה להם החיים והמתים.

שבעה כמנודין לשמים, מי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו ומנעל ברגלו, ומי שאין לו אשה, ומי שאין לו בנים, ומי שיש לו בנים ואינו מלמדם תלמוד תורה, ומי שאינו רץ לדבר מצוה, ומי שאינו רגיל בב"ה, ומי שאוכל בלא נטילת ידים.

שבעה הם שלא שלט בהם יצר הרע, ואלו הן אברהם, יצחק, ויעקב, חנוך, משה, ישי, דוד.

שבעה עמודי עולם יצאו מרות המואביה, ואלו הן דוד, חזקיה, משיח, דניאל, חנניה, מישאל, ועזריה. בדוד נאמר (שמ"א טז, יח) ראיתי בן לישי בית הלחמי יודע נגן וגבור חיל וגו'. בן, שהוא בנינו של עולם. יודע נגן, יודע לשאול. וגבור חיל, יודע להשיב. ואיש מלחמה, יודע לפלפל. ונבון דבר, שמבין דבר מתוך דבר. ואיש תאר, שמראה פנים בהלכה. ויי' עמו, שהלכה כמותו בכל מקום. בחזקיה כתיב (ישעיה ט, ה) כי ילד יולד לנו בן נתן לנו וגו', פלא, שעשה הקדוש ברוך הוא פלא בימיו. יועץ, שיעץ ישראל עצה טובה והקריבן לאביהם שבשמים. אל גבור, שנתעסק בגבורתו של אל ובגבורתה של תורה. אבי, שנעשה אב לישראל. עד, שנתעסק בבנין בית המקדש שנקרא עדי עד. שר, שנעשה שר לישראל. שלום, שעקר כל ע"א שבעולם ועשה שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. במשיח כתיב (שם יא, ב) ונחה עליו רוח יי' וגו'. דניאל חנניה מישאל ועזריה כתיב בהם (דניאל א, ד) ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים וגומר.

שבעה דברים מביאין האדם לידי תחתוניות, האוכל עלי קנים, ועלי גפנים, ועלי מוריגי בהמה, ושותה שמרי יין, והאוכל שדרו של דג, והאוכל דג מלוח שלא נתבשל כל צרכו, והמקנח בצרור או באבן שקנח בו חברו. ויש אומרים אף התולה עצמו בבית הכסא, פירוש שאינו יושב על הכסא כשעושה צרכיו.

שבעה דברים מכוסין מבני אדם, יום המיתה, ויום הלידה, ועומק הדין, ואין אדם יודע מה משתכר, ומהו בלבו של חברו, ומתי מלכות בית דוד גוברת, ומתי מלכות ישמעאל נופלת.

שבעה דברים צוה רבי עקיבא את רבי יהושע בנו, עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואל תשב בגבהה של עיר, ואל תגביה פתחך משל חבירך, ואל תתפלל אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין, והוי זהיר במנעל, והוי זהיר בפת בשחרית בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה, ואל תרבה שיחה עם האשה, והוי זהיר באשתך שלא תתיחד עם חתנה הראשון.

שבעה גנבים נבראו בעולם גונב דעת הבריות, והמסרהב בחברו ואין בלבו לקרותו, והפותח חביות של יין לחנוני, ומי שמעוול במדות ובמשקלות, והמערב את הגירא בתלתן - פירוש תלתן ממיני התבלין וגירא עשב שדומה לו, והחומץ בשמן, וגדול שבכלן גונב דעת הבריות.

שער שמנה

שמנה נקראו נאמנין, הקדוש ברוך הוא, ותורה, ואברהם, ומשה, ושמואל, ואוריה, וזכריהו, וחלאים. הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים ז, ט) האל הנאמן. תורה, שנאמר (תהלים יט, ח) עדות יי' נאמנה. אברהם, שנאמר (נחמיה ט, ח) ומצאת את לבבו נאמן. משה, דכתיב (במדבר יב, ז) בכל ביתי נאמן הוא. שמואל, וידע כל ישראל כי נאמן שמואל וגו' (שמ"א ג, כ). אוריהו וזכריה שנאמר (ישעיה ח, ב) ואעידה לי עדים נאמנים וגו'. חלאים מנין, שנאמר (דברים כח, כט) וחלאים רעים ונאמנים. ויש אומרים אף המצות, שנאמר (תהלים קיא, ז) נאמנים כל פקודיו.

על שמנה דברים אדם מתפחד מ' יום ומ' לילה ואינו יודע במה מתפחד, היוצא מבית הכסא ואינו מרחיץ ידיו, והמקיז דם ואינו רוחץ ידיו ופיו במלח, והמשים מנעליו והמטיל מנעליו בין לעצמו בין לחברו, וההורג כנה או המפלא כליו, והמגלח עצמו, ונוטל צפרניו, והמשמש מטתו, על כל אחת מאלו צריך נטילת ידים, עשה אחת מכל אלו ולא נטל ידיו אורחותיו מקולקלים, ותפלתו אינה נשמעת.

שער עשרה

עשרה דברים קשים נבראו ואשה רעה קשה מכלם, ולא עוד אלא שהיא קשה ממלאך המות ומן המות עצמו, שנאמר (קהלת ז, כו) ומוצא אני מר ממות את האשה. נמשלה בדלף, שנאמר (משלי כז, טו) דלף טורד ביום סגריר ואשת מדנים נשתוה. ונמשלה כנחש, שנאמר (עמוס ה, יט) ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש. בא וראה כמה קשה אשה רעה ממלאך המות, מלאך המות ממית ואחר כך בא לעולם הבא, אבל האשה כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים (משלי ב, יט), ממיתה בעולם הזה ובעולם הבא. ונחש נושך ועל ידי נחש מתרפא, שנאמר (במדבר כא, ט) והיה אם נשך הנחש וגו', אבל אשה רעה דרכי שאול ביתה (משלי ז, כז). לפיכך הזהיר שלמה ע"ה (משלי ה, ח) הרחק מעליה דרכיך. וכן כתב בן סירא אשה רעה מתנה רעה בחיק רשע תנתן, אשה טובה מתנה טובה בחיק ירא אלהים תנתן, שנאמר (שם יח, כב) מצא אשה מצא טוב. אמר רבי אבהו אשה רעה צרעת לבעלה, מאי תקנתיה יגרשנה ויתרפא מצרעתו.

עשרה דברים ממעטין כח בני אדם, ואלו הן, אימה, פת חמה, והישן על הארץ, והישן על מטה קצרה, וההורג נחש, והקופץ נהר, והאוכל קישות שלא בזמנה, והמקיז דם מלמטה כפלים, ופסיעה יתרה, והמושך עול כבד ביותר.

שער אחד עשר

אחד עשר בני אדם נמשחו בשמן המשחה, ששה מלכים, וחמשה כהנים. אלו הן המלכים שאול, דוד, שלמה, יואש, יואחז ויהוא. והכהנים אהרן וארבעה בניו, ויש אומרים אף צדוק הכהן.

שער שנים עשר

שנים עשר דברים ברא הקדוש ברוך הוא בבני אדם, המשמשין אותו, ואלו הן פה חותך, לשון גומר, קנה מוציא קול, ושט בולע, לב מבין, כליות יועצות, ריאה שואבת כל מיני משקין, כבד רותח, מרה זורקה בו טפה של מר ומניחתו, טחול שוחק, קרקבן טוחן, קיבה ישינה ואף נעור, ובזמן ששניהם ישנים אין אדם יודע מה בעולם.

י"ב דברים יש לו למי שיש לו אשה, רצון, שנאמר (משלי יח, כב) ויפק רצון מיי'. עזר, שנאמר (בראשית ב, יח) אעשה לו עזר כנגדו. חומה, שצריכה להיות כחומה שאינה זזה ממקומה, שנאמר (שה"ש ח, י) אני חומה. חיים, שנאמר (קהלת ט, ט) ראה חיים וגומר. עושר, שנאמר (בראשית יב, טז) ולאברם היטיב בעבורה, לפיכך נאמר (שם כא, יב) כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. ברכה, שנאמר (יחזקאל מד, ל) להניח ברכה וגו'. שלום, שנאמר (איוב ה, כד) וידעת כי שלום אהלך. שמחה, שנאמר (דברים יד, כו) ושמחת אתה וביתך. כפרה, שנאמר (ויקרא טז, ו) וכפר בעדו וגו'. עטרה, שנאמר (משלי יב, ד) אשת חיל עטרת בעלה. כבוד, שנאמר (שם יא, טז) אשת חן תתמוך כבוד. טובה, שנאמר (שם יח, כב) מצא אשה מצא טוב.

שער שלשה עשר

שלשה עשר דברים נאמרו בפת שחרית, מצלת מן החמה, ומן הצנה, ומן היסורין, ומן המזיקין, ומחכמת פתאים, וזוכה ללמוד, וללמד, ותלמודו מתקיים בידו, ושיחתו מקובלת לכל אדם, ונזקק לאשתו, ואינו מתאוה לאשה אחרת, ואינו מעלה הבל בבשרו, והורגת שרצים בבני מעים.

שער ארבעה עשר

ארבעה עשר ו"י נאמרו ביין, ויחל נח, ויטע כרם, וישת מן היין, וישכר, ויתגל, וירא חם, ויקח שם ויפת, וישימו, וילכו, ויכסו, ויקץ וידע, ויאמר (בראשית ט, כ-כד). ולא עוד אלא מתחלה קראו צדיק ותמים ולבסוף קראו עם הארץ, שנאמר (בראשית ט, כ) ויחל נח איש האדמה. אמר לו מה לך אצל מטעת כרם, לא על היין קנסתי מיתה על אדם הראשון.

שער חמשה עשר

חמשה עשר דברים נאמרו בתלמיד חכם, ואלו הן נאה בביתו, וחסיד בישיבתו, ערום ביראה, ערום בדעתו, ופקח בדרכיו, שואל, ומשיב, שומע ומוסיף חכמה, וזוכה ללמוד על מנת ללמד, שואל בישיבה, ומרבה להשיב, ומשיב על פרק דבר, ולמד על מנת לעשות, עד כאן.

אור עולם

שער א

מדבר בצדקה

ועוד ראיתי לכתוב בספר זה כל מימרא שהתחילה לעולם שבכל הגמרא, לפי שיש בהם דרך ארץ הרבה, וחלקתים לי' פרקים על סדר הספר, וקראתיו אור עולם.

לעולם לא אשכח פקודיך כי בם חייתני

לעולם אל תמנע ידך מליתן צדקה בכל עת, שנאמר (קהלת יא, ו) בבקר זרע את זרעך וגו'.

לעולם יבקש אדם רחמים על מדת עניות, שאם הוא לא בא, בא בנו או בן בנו, שנאמר (דברים טו, י) כי בגלל הדבר הזה, גלגל הוא שחוזר בעולם.

לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה, שנאמר (נחמיה י, לג) והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה.

לעולם הוי שמח במתנה שנתת לעניים מתוך ביתך כדי שיכפה ממך מלאך המות, שנאמר (משלי כא, יד) מתן בסתר יכפה אף, ואין אף אלא מלאך המות, שנאמר (דברים ט, יט) כי יגורתי מפני האף.

לעולם אל יתן אדם מעותיו לתוך קופה של צדקה אלא אם כן ממונה עליה תלמיד חכם כרבי חנניא בן תרדיון.

לעולם הוי שמח על שלחנך בשעה שהרעבים נהנין ממנו, כדי שתאריך ימים בעולם הזה ובעולם הבא.

שער ב

בענין התפלה

לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שימנה עם עשרה ראשונים, שאפילו מאה באין אחריו הוא נוטל שכר כלם, שכר כלם סלקא דעתך, אלא נוטל שכר כנגד כלם.

לעולם יכנס אדם שיעור ב' פתחים ואחר כך יתפלל, שנאמר (משלי ח, לד) אשרי אדם שומע לי וגו', פתח לא נאמר אלא פתחי, שני פתחים.

לעולם יהיה אדם זהיר בתפלתו ויתפלל תמיד עם הצבור, כדי שתקובל תפלתו, שנאמר (תהלים סט, יד) ואני תפלתי לך יי' עת רצון, אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין.
לעולם ישב אדם בבית הכנסת ואחר כך יתפלל, שנאמר (שם פד, ה) אשרי יושבי ביתך וגו', ואחר התפלה ישב, שנאמר (שם קמ, יד) ישבו ישרים את פניך.
לעולם יתפלל אדם במקום קבוע, שנאמר (בראשית יט, כז) אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קו, ל) ויעמוד פנחס ויפלל.
לעולם ישתדל אדם להתפלל ג' פעמים בכל יום ערבית שחרית מנחה, שנאמר (תהלים נה, יח) ערב ובקר וצהרים אשיחה וגומר.
לעולם יסדר אדם תפלתו ואחר כך יתפלל, והני מילי תפלת ראש השנה ויום הכפורים ושל מועדים ושל פרקים שהם לשלשים יום, ולהלן.
לעולם יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל לבקש צרכיו, שנאמר (דברים ג, כג) ואתחנן אל יי', וכתיב אתה החילות הרי שבחו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך אעברה נא וגו' הרי בקשת צרכיו.
לעולם יכוין אדם את עצמו, אם יוכל לכוין את לבו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל.
לעולם לא ישאל אדם צרכיו לא בג' ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות.
לעולם לא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, שאין מלאכי השרת נזקקין לו, לפי שאין מלאכי השרת מכירין לדבר ארמית.
לעולם לא יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך, שנאמר (תהלים קל, א) ממעמקים קראתיך יי'.
לעולם יתפלל אדם במקום שיש בו חלונות, שנאמר (דניאל ו, יא) וכוין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלים.
לעולם לא יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו. תניא רבי אלעזר חסמא אומר כל המתפלל כנגד רבו או אחורי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל.
לעולם יקדים אדם תפלה לצרה, שאלמלא לא הקדים אברהם עליו השלום תפלה לצרה בין בית אל ובין העי, לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. לעולם יבקש אדם שיהיו הכל מאמצין אותו מלמטה, ולא יהיו לו צרים למעלה.
לעולם אל ימנע אדם עצמו מן הרחמים, ואפילו חרב פשוטה ומונחת לו, שנאמר (איוב יג, טו) הן יקטלני לו איחל.
לעולם ליבעי אדם רחמי עד זיבולא בתרייתא דלהוי ליה שלמא.

שער ג
בענין התשובה

לעולם יראה עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עשה עבירה אחת ווי ליה שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר (קהלת ט, יח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה.

לעולם יראה אדם עצמו כאילו נטה למות, שאם יעשה מצוה אחת כל עונותיו נמחלין, ואם יעשה עבירה אחת אין כל זכויותיו נחשבין למאומה.

לעולם אל ידין עצמו שהוא חוטא, שאם יחשוב בעצמו שהוא חוטא לא יקשה בעיניו לעשות עבירה, כי יאמר הואיל והוא חוטא מה תוסיף עבירה זו על כל פשעיו, ושנו חכמים אל תהי רשע בפני עצמך.

לעולם יהא אדם מפחד וירא מחטאיו, ויחזור לפני הקדוש ברוך הוא בתשובה שלימה, ויבקש סליחה וכפרה מאתו.

לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, שנאמר (תהלים ד, ה)רגזו ואל תחטאו, אי אזיל מוטב ואי לא יקרא קריאת שמע, שנאמר אמרו בלבבכם וגומר, אי אזיל מוטב ואם לאו יזכור לו יום המיתה, שנאמר ודומו סלה.

לעולם יצר אשה ותינוק, תהא שמאל דוחה וימין מקרבת.

לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואטלע.

לעולם יראה אדם עצמו כאילו קדוש שרוי במעיו, שנאמר (הושע יא, ט) בקרבך קדוש.

לעולם לא יביא אדם את עצמו לידי נסיון, שהרי דוד הביא עצמו לידי נסיון ונכשל.

לעולם לא יהלך אדם במקום סכנה ויאמר אולי עושין לי נס, שמא אין עושין לו, ואם עושין לו מנכין לו מזכיותיו.

לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, אמר רב יוסף מאי קראה, כסדום היינו (ישעיה א, ט), מה כתיב בתריה שמעו דבר יי' קציני סדום וגומר.

לעולם יהא אדם שמח ביסורין בעולם הזה, אמר רבי יהושע בן לוי כל השמח ביסורין בעולם הזה מביא ישועה לעולם, שנאמר בהם (ישעיה סד, ד) עולם ונושע.

שער ד
בענין הענוה

לעולם יהיה אדם מן הנרדפין ולא מהרודפין, שאין לך נרדפים בעולם הזה מתורים ובני יונה, והכשירן הכתוב לגבי המזבח ולא שאר עופות.

לעולם יהיה אדם ענו כהלל ולא קפדן כשמאי.
לעולם יהא אדם רך כקנה ולא קשה כארז, לפיכך זכה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפלין ומזוזות.
לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מה דעבדין מן שמיא לטב.
לעולם כשתרצה להשתתף בדרך ארץ השתתף עם צדיק עני, ולא עם רשע עשיר, ויפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (אבות פ"ב מ"ב).
לעולם ישתדל אדם להיות צנוע וענו, וירגיל תמיד את עצמו ללכת בדרכי החכמים ובצניעות ובענוה.
לעולם לא יהלך אדם בקומה זקופה, שנאמר (שם ג, טז) יען כי גבהו בנות ציון וגו'.
לעולם ילבש אדם מלבוש עניו ונקי כתלמיד חכם.
לעולם ילמד אדם מדת קונו, שהרי הקדוש ברוך הוא הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינה על הר סיני מפני שהוא גבוה והוא נמוך, שנאמר (תהלים סח, טז-יז) הר אלהים הר בשן וגומר, וכתיב ההר חמד אלהים לשבתו.

שער ה
תלמוד תורה

לעולם ימעט אדם בעסק ובסחורה, ויקבע עתים לתורה, לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לא כסף ולא זהב אלא תורה ומעשים טובים.
לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה ודרך ארץ כדי שיהיה אהוב ונחמד למעלה ולמטה.
לעולם ישים אדם את עצמו כשור לעול וכחמור למשאוי.
לעולם ישב אדם בעיר שישיבתה קרובה שמתוך שישיבתה קרובה עונותיה מועטין, אמר רבי חנין מאי קראה (בראשית יט, כ) אמלטה נ"א שמה וגו'.
לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה, ואם אין לו בעיר רב שילמוד ממנו ילך לעיר אחרת שרב מצוי בה וילמוד ממנו, ולא יחוש לטלטולו.
לעולם אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרהו.
לעולם ישתדל אדם לעשות לו רב ללמוד תורה ממנו, דתנן עשה לך רב וקנה לך חבר.
לעולם יקבע אדם מקום לתלמודו, אמר רבי שמעון בן יוחאי כל הקובע מקום לתורתו אויביו נופלין תחתיו, שנאמר (דה"א יז, ט) ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו וגומר.
לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה ולא יחוש לעשרו.
לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות קודם שימות, שנאמר (במדבר יט, יג) זאת התורה אדם כי ימות באוהל וגומר, אפילו בשעת מיתה תורה.

לעולם אל ימנע אדם מבית המדרש ואפילו שעה אחת.
לעולם ילמוד אדם תורה מה שחפץ, שנאמר (תהלים א, ב) כי אם בתורת יי' חפצו.
לעולם הוי כונס דברי תורה כללים כללים, שאם אתה כונסם פרטים מיגעין אותך, משל לאדם שהלך לקסרי אם נוטל מעותיו פרוטות מיגעין אותו, אלא צרפן ועושה אותן סלעים, ופורט ומוציא בכל מקום שירצה.
לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך יהגה בה.
לעולם ילמד אדם לתלמידו דרך קצרה.
לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה ביום ולשנותה בלילה, וכל הקורא תורה ביום ושונה אותה בלילה הקדוש ברוך הוא מטה עליו חוט של חסד, שנאמר (תהלים מב, ט) יומם יצוה יי' חסדו.
לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמרא. אמר ר"ל דבר זה כתוב בתורה שנוי בנביאים משולש בכתובים שכל העוסק בתורה נכסיו מצליחין, כתוב בתורה (דברים כט, ח) ועשיתם אותם למען תשכילו וגו', שנוי בנביאים (הושע א, ח) לא ימוש ספר התורה וגו' כי אז תצליח וגו', משולש בכתובים (תהלים א, ב) כי אם בתורת יי' חפצו והיה כעץ שתול.
לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון, וכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו.

שער ו
בענין המצות

לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפילו בשבת, שנאמר (הושע יא, י) אחרי יי' ילכו כאריה.
לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שבשביל לילה אחת שקדמה בת לוט הבכירה לצעירה קדמה אותה ד' דורות בישראל, ואלו הן עובד ישי דוד שלמה. והצעירה מרחבעם ואילך, שנאמר ושם אמו נעמה העמונית.
לעולם אל יחשוב אדם בדעתו ויאמר חוטא אני ועונות רבות עשיתי ומה יועיל לי עשיית המצות, אלא אם עשה עבירות הרבה יעשה מצות הרבה, שנאמר (משלי כד, ו) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה, אם עשית חבילות חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות.
לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך.

לעולם חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, וכן דוד אמר (תהלים קטז, יג) כוס ישועות אשא ובשם יי' אקרא, הרי על הטובה, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (שם קטז, ג-ד), הרי על הרעה.

לעולם ישתדל אדם לעשות המצות במובחר נכסיו, שנאמר (שמות טו, ב) זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות, בטלית נאה, בלולב נאה, ממה שחננך התנאה לפניו.

שער ז

בענין גמילות חסדים

לעולם יגמול אדם חסד אפילו עם מי שהרע לו, ולא יהיה נוקם ונוטר, שנאמר (ויקרא יט, יח) לא תקום ולא תטור, וזה דרכן של ישראל הקדושים, אבל הכותים האכזרים וערלי לב נוקמין ונוטרין ועברתם שמורה נצח, וכן הוא אומר (שמ"ב כא, ב) על הגבעונים בשביל שלא מחלו לשאול ולבניו, והגבעונים לא מבני ישראל המה.

לעולם ישתדל אדם להיות גומל חסד עם החיים והמתים, כדי שיעשה הקדוש ברוך הוא עמו חסד, שנאמר (רות א, ח) יעש יי' עמכם חסד וגו'. וגדולה גמילות חסדים שאדם עושה מן הצדקה, שהצדקה בממונו וגמילות חסדים בגופו ובממונו. והצדקה עם החיים וגמילות חסדים עם החיים ועם המתים. והצדקה עם העניים בלבד וגמילות חסדים עם העניים והעשירים.

לעולם יהא אדם ערום ביראה ומשיב חמה ומרבה שלום עם אחיו וקרוביו ועם כל אדם כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה ומקדים שלום על הבריות ואפילו על נכרי בשוק.

לעולם ידבק אדם בג' דברים ואלו הן, הבאת שלום בין אדם לחבירו, ובאהבת שלום לאנשי ביתו, ובאהבתו של הקדוש ברוך הוא. לעולם יתרחק אדם מג' דברים ואלו הן המיאונין והפקדונות והערבות.

שער ח

בכבוד שבתות וימים טובים

לעולם ישתדל אדם לענג שבתות והמועדים, ואם הוא עני יחסר מזונותיו כל ימות השבוע וישמור להוצאת שבת כפי כחו וכפי השגת ידו.

לעולם ישכים אדם להוצאת שבת, שנאמר (שמות טז, ה) והיה ביום הששי.

לעולם אל תהי שבת קלה בעיניך שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות ונחלקו בה גדולי הדור.

לעולם יסדר אדם שלחנו בערב שבת ואף על פי שאינו צריך אלא לכזית.

לעולם יחליף אדם שמלותיו בשבת, שנאמר (רות ג, ד) ורחצת וסכת וגו', וכי ערומה היתה, אלא שמלותיך אלא בגדי שבת. וכתיב (ישעיה נח, יג) וכבדתו מעשות דרכיך שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, אמר רב הונא יש לו להחליף מחליף, אין לו להחליף ישלשל בגדיו.

שער ט

בענין כבוד אב ואם

רבי שמעון בן יוחאי אומר גדול כבוד אב ואם שהעיד בו הקדוש ברוך הוא יותר מכבודו, שנאמר (משלי ג, ט) כבד את יי' מהונך, בלקט שכחה ופאה תרומות ומעשרות אם יש לך אתה חייב ואם אין לך אין אתה חייב, ונאמר (שמות כ, יב) כבד את אביך, בין יש לך בין אין לך, אפילו אתה מחזיר על הפתחים.

לעולם תהיה על האדם יראת אביו ואמו, וגדולה יראת אב ואם שהשוון הקדוש ברוך הוא למוראו, בהקדוש ברוך הוא כתיב (דברים ו, יג) את יי' אלהיך תירא, ובאב ואם כתיב (ויקרא יט, ג) איש אמו ואביו תיראו.

לעולם יקדים הבן בהוצאת אביו ואמו ובכבודם, ועיקר הכבוד הם ה' דברים ואלו הם מאכילן ומשקן ומלבישן ומכניסן ומוציאן משלו, אם הם עניים.

שער י

בענין נשואי אשה

לעולם ישתדל אדם לישא אשה בת טובים צנועה וכשרה ממשפחה הגונה שלא יצא עליה ערעור מעולם, ולא יתכוין ליפיה אלא לכשרון מעשיה, שנאמר (משלי לא, ל) שקר החן וגו', כי כשרון מעשה האשה הוא מהללה ולא יפיה, ושנו חכמים (תענית פ"ד מ"ח) אל תתן עיניך בנוי אל תן עיניך במשפחה.

לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם, שאם מת או גולה מובטח לו שיהיו בניו תלמידי חכמים.

לעולם ידבק אדם בטובים, שהרי משה רבינו ע"ה נשא בת יתרו ויצא ממנו כהן לע"א, ואהרן עליו השלום נשא אלישבע בת עמינדב ויצא ממנו פנחס.

לעולם אל ימנה אדם אפוטרופוס בתוך ביתו, שמתוך כך באין לידי עבירה, ומנא לן מיוסף עליו השלום.

לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי פלגש בגבעה הטיל עליה בעלה אימה יתירה בתוך ביתו והפילה כמה רבבות מישראל. ומעשה ר"ש יוכיח שהטיל אימה יתירה בתוך ביתו ובקשו להאכילו אבר מן החי.

לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה, דאמר רבי אלעזר מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה, שנאמר (איכה ג, ח) סתם תפלתי, ואף על פי ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו, שנאמר (תהלים לט, יג) אל דמעתי אל תחרש.

לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו, שאין ברכה מצויה על אדם אלא בשביל אשתו, שנאמר (בראשית יב, טז) ולאברם היטיב בעבורה.

לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו, שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה, שנאמר (תהלים קמז, יד) השם גבולך שלום וגו'. אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי מכדא נקיש ואתא תגרא, פירוש כשתכלה התבואה מן הבית השלום יוצא והמריבה נכנסת. לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שלא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה, שנאמר (שופטים ו, ג) והיה אם זרע ישראל וגו' וכתיב (שם ו, ו) וידל ישראל מאד.

לעולם יאכל אדם פחות ממה שיש לו, וילבש כפי שיש לו, ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו, שהם תלויין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם.

לעולם תשתדל אשה לעשות מלאכה בתוך ביתה ולא תשב בטלה, כי הבטלה מביאה לידי שעמום, פירוש תמהון לב, והבטלה מביאה לידי הרהור, לאיש, כל שכן לאשה שדעתה קלה. ועל כל פנים תעשה מלאכה בעצמה ואפילו היו לה כמה שפחות, שנאמר (משלי לא, יג) דרשה צמר ופשתים ותעש וגו', בידיה ולא על ידי אחרים.

שער יא

בענין גדול בנים

לעולם ישתדל אדם לרדות את בנו בקטנותו, שמתוך כך נמצא מזרזו בגדולתו.

לעולם אל ישנה אדם את בנו בין הבנים שבשביל ב' סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה מאי היא מחטא דתלמיותא.

לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה, ויבקש רחמים ממי שהעושר שלו, שאין לך אומנות שאין בה עניים ועשירים, ואין העושר אלא ממי שאמר והיה העולם, שנאמר (חגי ב, ח) לי הכסף ולי הזהב.

לעולם ילמד אדם את בנו תורה, ומלאכה שיתפרנס בה, ואל יחוש לעושר, שאין לך עושר בעולם כעושרה של תורה, שנאמר (משלי ג, טז) אורך ימים בימינה וגו', וכתיב (שם ג, טו) יקרה היא מפנינים.

לעולם ישתדל אדם ללמד את בנו תורה ולהדריכו על הדרך הישרה, ואף על פי שטורח גדול בנים קשה עד מאד, אפילו הכי אל יתרשל בו, ואם עשה כן אשריו וטוב לו שכרו הרבה מאד.

שער יב

בענין משא ומתן

לעולם ישתדל אדם בכל יכלתו להיות זהיר וזריז במשאו ומתנו באמונה, שכל הנושא ונותן באמונה כאילו קיים תרי"ג מצות.

לעולם ידבק אדם באומנות חשובה נקיה ויתרחק מאומנות פחותה ונבולה, כגון בורסקי חמר גמל וספן וכיוצא בהן.

לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה שאינה שלו ואל יצטרך לבריות.

לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו. הקיז דם ואין לו מה יאכל, ימכור מנעלים שברגליו ויסתפק מהם לצרכי סעודה.

לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים, ואל ימכור עתודים ויקח שדה.

לעולם ישלש אדם מעותיו שליש בקרקע שליש בפרקמטיא שליש תחת ידו.

לעולם אל ישנה אדם ממנהג המדינה, שהרי משה רבינו ע"ה עלה למרום ולא אכל, ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו, אכלו סלקא דעתך, אלא נראין כמו שאכלו.

לעולם אל יאמר אדם לעשות דבר אלא בגזרת המקום, שנאמר (משלי יט, כא) רבות מחשבות וגו'.

לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו.

שער יג

בענין הדין

לעולם יהא הדיין זהיר בדין, שבשכר הדין נתן הקדוש ברוך הוא תורתו לישראל, שנאמר (תהלים צט, ד) ועוז מלך משפט אהב, ועוז זו תורה, שנאמר (שם כט, יא) יי' עוז לעמו יתן.

לעולם יראה הדיין עצמו כאילו חרב מונחת בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו תחתיו, שנאמר (שה"ש ג, ח) הנה מטתו שלשלמה וגו' מפחד בלילות, מפחדה של גיהנם שדומה ללילה.

לעולם ישתדל הדיין להיות זהיר בדין, דאמר רבי אלעזר במקום שיש דין אין דין, כל זמן שהתחתונים אין עושין דין העליונים עושין דין, וכל זמן שהתחתונים עושין דין אין עושין העליונים.

לעולם לא ידור אדם אלא בעיר שיש בה עשרה דברים, ואלו הן רופא, אומן, בית הכסא, ובית המרחץ, ומים מצויין כגון נהר מעין. וב"ה, ומלמד תינוקות, ולבלר, וגבאי צדקה, ובית דין מכין וחובשין.

לעולם ישתדל אדם לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה יבין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם.

שער יד

בענין השמח בחלקו

לעולם יהיה אדם שמח בחלקו ואז יהיה נאה ומעשיו נאים ובין אדם משבחין אותו, ועל זה אמר שלמה ע"ה בחכמתו (קהלת ח, טו) ושבחתי אני את השמחה, פירוש שהשמחה בחלקו.

לעולם יסלק אדם בטחונו מבשר ודם וישים בטחונו בהקדוש ברוך הוא, כי כל הבוטח על בשר ודם בטחונו הבל וריק, שנאמר (תהלים קמו, ג) אל תבטחו בנדיבים וגו' אשרי שאל יעקב בעזרו וגומר, וכתיב (ישעיה ב, כב) חדלו לכם מן האדם וגו'. בטחו ביי' (ישעיה כו, ד), ברוך הגבר אשר יבטח ביי' (ירמיה יז, ז).

לעולם יבטח אדם בהקדוש ברוך הוא במזונותיו ובפרנסתו ובכל עסקיו ובכל ענייניו, וישמח בחלקו, ויהיו עיניו תלויות להקדוש ברוך הוא תמיד להטריפו לחם חוקו בכל יום ויום, ויעשה קל וחומר מעורב, ויאמר מה עורב שלא נברא לשמש קונו הקדוש ברוך הוא מזמין לו פרנסתו, דכתיב (איוב לח, מא) מי יכין לעורב צידו, אני שבראני הקדוש ברוך הוא לעבדו לא כל שכן. רבי אלעזר אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אני אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה, שנאמר (זכריה ד, ט) כי מי בז ליום קטנות, מי גרם להם לצדיקים שיתבזה שלחנם לעתיד לבא, קטנות שהיתה בהם בעולם הזה, שלא האמינו בהקדוש ברוך הוא.

לעולם לא תהיה ברכת הדיוט קלה בעיניך, שהרי שני גדולי הדור ברכום שני הדיוטות ואלו הן ארונה ודריוש. ארונה ברך לדוד ואמר (שמ"ב כד, כג) יי' אלהיך ירצך, ונרצה לו, שנאמר (שם כד, כה) ויעתר יי' לארץ. ודריוש ברך לדניאל שנאמר (דניאל ו, יז) אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך, ונמלט מן האריות, שנאמר (שם ו, כג) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני.

לעולם אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך שהרי אבימלך קלל שרה ונתקיים בזרעה.

לעולם אל תהיה אצל כהן עם הארץ, שמא יאכילך בתרומה, ולא תרבה שיחה עם האשה, שסופך תבא לידי ניאוף, אמר רב אחא כל הצופה בנשים סוף בא לידי עבירה.

שער טו
בענין הכעס והחמה

לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר (קהלת ה, א) ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים וגו' על כן יהיו דבריך מעטים.
לעולם יהא אדם קשה לכעוס ונוח לרצות, וכל מי שאינו כועס ניצול מדינה של גיהנום, אמר רבי יונתן בשם ר"ש בר נחמני כל הכועס כל מיני פורעניות של גיהנם שולטין בו, שנאמר (קהלת יא, י) והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנום שנאמר (משלי טז, ד) וגם רשע ליום רעה.
לעולם ישתדל אדם לפרוש מן החמה ומן הכעס, שכל הכועס כאילו עובד ע"א, שכך הוא אומנותו של יצר הרע, היום אומר לך עשה כך ולמחר יאמר לו עבוד ע"א.

שער טז
בענין החנופה והליצנות

לעולם יהא אדם תוכו כברו, ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב, ויתרחק מהליצנות, ולא יחניף לאדם בעולם, אמר רשב"ל מאי דכתיב (איוב לו, יג) וחנפי לב וגו', בשביל חנופה שחנפו לקרח על עסקי מחלוקת חרק עליהם שר של גיהנם שיניו. אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם, שנאמר (ישעיה ה, כ) הוי האומרים לרע טוב וגו' וכתיב בתריה לכן כאכול קש לשון אש וגומר.
לעולם יפרוש אדם מן החנופה, לפי שהיא שקולה כנגד ע"א וג"ע ושפיכות דמים.
לעולם יפרוש אדם עצמו מן הליצנות, שכל המתלוצץ ענשו גדול, שנאמר (שם כח, כב) ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם וגומר.
לעולם יפרוש אדם מן הליצנות, שכל המתלוצץ אין לו רפואה, שנאמר (דה"ב לו, טז) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים וגומר.

שער יז
בענין אהבת חברים

לעולם יהיה אדם אוהב את הבריות, שנאמר (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך, ומ"ש לרעך ולא אמר את רעך, בא ללמד שחייבה תורה לאהוב ולחמוד לחבירו כל מה שהוא אוהב וחומד לנפשו.
לעולם יקרב אדם את אוהביו, שכל האוהב שכניו, ומקרב את קרוביו, ונושא את בת אחותו, והמלוה סלע לעני בשעת דחקו, עליו נאמר (ישעיה נח, ט) אז תקרא ויי' יענה.
לעולם ישתדל אדם להתחבר לטובים, ויתרחק מחברת הרשעים ובני הבליעל.

לעולם לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו, שנאמר (משלי יח כג) איש רעים להתרועע.
לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי גנותו.
לעולם אל תכבד את הרשעים, מנא לן מאחאב שהחיה את בן הדד ולבסוף הרגו.
לעולם הוי מכבד הזקנים וקח עצתם, מנא לן מרחבעם בן שלמה. ואמר בן סירא סבא בביתא טבא בביתא.
לעולם יהיו כל בני אדם בעיניך כלסטים, והוי מכבדן כרבן גמליאל.
לעולם תהא אימת הצבור עליך, שהרי כהנים אחוריהם כלפי שכינה ופניהם כלפי העם.
לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל. לעולם לשתתף איניש נפשיה בהדי צבורא. לעולם חייב אדם לצער עצמו עם הצבור.
לעולם אל ימהר אדם את רגלו לבית חבירו. לעולם אל יכנס אדם לבית חבירו פתאום אלא א"כ קורהו קודם, ולמדנו מהקדוש ברוך הוא שעמד על פתח הגן וקרא קודם לאדם, שנאמר (בראשית ג, ט) ויקרא יי' אלהים אל האדם וגומר.
לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב.
לעולם ידע אדם אצל מי יעמוד ואצל מי ישב ואצל מי מסיח ואצל מי חותם שטרותיו.

שער יח

בענין לשון הרע

לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב ח' אותיות ולא הוציא דבר מגונה, שנאמר (בראשית ז, ח) ומן הבהמה אשר איננה טהורה.
לעולם יספר אדם בלשון כבוד, שהרי בזב קראו מרכב ובאשה קראו מושב, דכתיב (איוב טו, ה) ותבחר לשון ערומים, ואומר (איוב לג, ג) ודעת שפתי ברור מללו.
לעולם אל יספר אדם לשון הרע, דאמר רבי פדת ברית כרותה נתן הקדוש ברוך הוא בעולם שכל מי שמספר לשון הרע ילקה בצרעת, שנאמר (ויקרא יד, ב) זאת תהיה תורת המצורע וגו'.
לעולם ישמור אדם פיו ולשונו ואל יספר לשון הרע, שכל המספר לשון הרע גורם לעצמו פשעים ועונות לאין תכלית. אמר ר"ל כל המספר לשון הרע מגדיל עונות עד לשמים, שנאמר (תהלים עג, ט) שתו בשמים פיהם וגומר, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא כל המספר לשון הרע אמר הקדוש ברוך הוא לגיהנם אני מלמעלה ואתה מלמטה לדונו, שנאמר (שם קכ, ד) חצי גבור שנונים וגומר, גבור זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר (ישעיה מב, יג) יי' כגבור יצא וגו'.

שער יט

בענין כסוי הסוד

לעולם הוי זהיר בסוד חברך ואל תגלהו, וחרפה גדולה היא המגלה סוד חברו ואפילו בשעת מריבה, שנאמר (משלי כה, ט) וסוד אחר אל תגל, וכתיב (שם כה, י) פן יחסדך שומע.

לעולם ישתדל אדם לכסות סוד חברו ואל יגלהו, שכל המגלה סוד כאילו שופך דמים, שנאמר (ויקרא יט, טז) לא תלך רכיל בעמך וגו'.

לעולם יכסה אדם על סוד חברו ואל יגלהו, שכל המגלה הסוד נקרא רכיל והמכסה עליו נקרא נאמן, שנאמר (משלי יא, יג) ונאמן רוח מכסה דבר וגו'.

שער כ

בענין דרך ארץ

לעולם יהיה אדם נאה במשאו ובמתנו ובכסותו ובמאכלו ומשתהו ובכל ענייניו.

לעולם יזהר אדם, ממקק סופרים, פירוש אבק שמשימין הסופרים על כתיבתן כדי שלא תמחק. מתכך דשיראי, פירוש הסם שעל המלח, ומפח דתאיני, פירוש עיפוש התאנים, מאילא דעינבי, פירוש כמו עכביש שעל הענבים, מפני שדברים אלו מזיקין ואף כסם המות.

לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו.

לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, שמא יגרום החטא ויתקיימו דבריו לרעה, שנאמר (ישעיה סו, ד) גם אני אבחר בתעלוליהם ומגורותם וגו', וכתיב (איוב ג, כה) כי פחד פחדתי ויאתיני.

לעולם יתרחק אדם מן הכיעור ומן הדומה לו.

לעולם ילמד אדם את עצמו להפנות שחרית וערבית כדי שלא יתרחק.

לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

לעולם יצפה אדם את חלומו עד כ"ב שנה.

לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם חלה אומרין לו הבא זכות והפטר.

לעולם ידור אדם במקום רבו והוא דכייף ליה.

לעולם ידור אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שכולה כותים, ולא בחוצה לארץ אפילו בעיר שכולה ישראל.

לעולם הצדיקים מספרים בכבודו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דה"א טז, כד) ספרו בגוים את כבודו.

לעולם יהא אדם זהיר ברוחו כשיזקין, ויתקן מעשיו וירבה בתפלה ובצדקות ובמצות ובגמילות חסדים, שכל מעשיו של אדם אינן חשובין אלא כפי שהן באחרונה, אם היה כל ימיו צדיק גמור ובאחרונה הרשיע הרי זה רשע ונדון בגיהנם, ואם היה רשע גמור ובאחרונה עשה תשובה הרי זה צדיק וזוכה לגן עדן.

לעולם תשתדל האשה להיות צנועה צדקת וכשרה ונאה במעשיה חסידה עם בעלה ועם בניה.

לעולם אל יהלך אדם אחר אשה בנהר, כי לא ינקה מדינה של גיהנם.

לעולם נשים לפני המטה. פירוש מטתו של מת.

לעולם יהא אדם אוהב שלום ורודף שלום. הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום וכו'.

רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום.

אור גדול

שער א

מדבר בצדקה

ועוד כתבתי בפרק זה כל מימרא שתחלתה גדול או גדולה שבכל הגמרא, לפי שיש בו גם כן דרך ארץ הרבה, וחלקתים לעשרים פרקים על סדר הספר וקראתיו גם כן אור גדול.

גדולים מעשה יי' דרושים לכל חפציהם

גדולה צדקה יותר מן הקרבנות, שנאמר (משלי כא, ג) עשה צדקה ומשפט נבחר ליי' מזבח.

גדול המלוה לעני בשעת דחקו יותר מן העושה צדקה.

גדול המעשה יותר מן העושה, שנאמר (ישעיה לב יז) והיה מעשה הצדקה שלום. אל תקרי מעשה אלא מעשה.

גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה, שנאמר (בראשית יח, ג) ויאמר יי' אם נא מצאתי חן בעיניך. גדולה הכנסת אורחים מהשכמת בית המדרש, דתנן (שבת פי"ח מ"א) מפנין אפילו ארבע וה' קופות של תבן מפני האורחים ומפני בטול בית המקדש, הקדים האורחים לבטול בית המדרש.

גדולה צדקה שהקדוש ברוך הוא נקדש בה, שנאמר (ישעיה ה, טז) ויגבה יי' צבאות במשפט וגו'.

שער ב
בענין התפלה

גדולה תפלה יותר מן המעשים טובים, שנאמר (דברים ג, כג) ואתחנן אל יי', וכתיב ויאמר יי' אלי רב לך וגו' עלה ראש הפסגה, ופי' רב לך, רב מעשים טובים שעשית, ואף על פי כן עלה ראש הפסגה והתפלל לפני ואתפייס לך. גדולה תפילה יותר מן הקרבנות, שנאמר (ישעיה א, יא) למה לי רוב זבחיכם, וכתיב גם כי תרבו תפלה, ר"ל אף על פי שהיא יותר חשובה מן הקרבנות. גדולה תענית יותר מן הצדקה, שזה בגופו וזה בממונו.
גדולה תפלה שבזכותה ישראל ניצולים מיד אויביהם, וממיתה משונה, ומן היסורין, ומשיני החיות.
גדולה תפלה שבזכותה הקדוש ברוך הוא מוחל עונותיהם של ישראל, לפי שהיא במקום קרבנות.

שער ג
בענין התשובה

גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, שנאמר (ירמיה ג, כב) שובו בנים שובבים וגו'. גדולה תשובה שהיא מקרבת את הגאולה, שנאמר (ישעיה נט, כ) ובא לציון גואל וגו'. גדולה תשובה שמקרבת את הרחוקים, שנאמר (הושע ב, א) והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם וגו'. גדולה תשובה שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם כלו, שנאמר (הושע יד, ה) כי שב אפי ממנו.

שער ד
בענין הענוה

גדולה ענוה שנשתבח בה אברהם עליו השלום, מפני שהיו בני דורו גדולים שבהם מנשאין אותו, כגון עפרון החיתי, והיו קוראין אותו אדוני וגו', והוא ע"ה היה משפיל עצמו במדת הענוה והצניעות עמהם, ואפילו לפני הפחותים שבהם, שנאמר (בראשית כג, יב) וישתחו אברהם לפני עם הארץ.
גדולה ענוה שבה נשתבח יצחק ע"ה, שהרי אבימלך גרש אותו ממלכותו, וכשבא לו אבימלך לא גבה לבו ולא שלם לו כמעשיו, ומרוב ענותנותו קבלו מאהבה והאכילהו והשקהו לו ולאנשיו, שנאמר (בראשית כו, ל) ויעש להם משתה וגו' וישלחם יצחק וילכו מאתו וגו'.

גדולה ענוה שבה נשתבח יעקב אבינו ע"ה, שמפני ענותנותו היה קורא לעשו אדוני, שנאמר (שם לב, ד) כה תאמרון לאדוני לעשו, ולכך היה כותב רבינו הקדוש לאנטונינוס נאם עבדך יהודה, אמר כי לא טוב אנכי מאבותי (ע' תנחומא וישלח ג).

גדולה ענוה שבה נשתבח משה רבינו ע"ה, שנאמר (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד, מה תלמוד מכל האדם, אלא ענו ואינו מתגאה במדה מן המדות שבני אדם רגילין להתגאות בה, כגון המלכות והנבואה והחכמה, ואף על פי שהיו בו כל המדות הללו, ענו מאד מכל האדם.

גדולה ענוה שבה נתגדל אהרן ע"ה, בנוהג שבבני אדם אדם מכבד את ביתו בבגדים בלות, שמא מתטנף הוא בכליו והוא מכבד, אבל אהרן ע"ה לובש ח' בגדים ודומה לחתן בחופה, ואף על פי כן והרים את הדשן (ויקרא ו, ג).

גדולה ענוה שבה נשתבח אלעזר, שנאמר (במדבר ג, לב) ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו', ואף על פי כן היה משפיל את עצמו לפני גדולת הקדוש ברוך הוא, והיה נושא בעצמו קטרת הסמים ושמן המאור ומנחת התמיד ושמן המשחה, קטורת הסמים בימינו ושמן המאור בשמאלו ומנחת התמיד תלויה בזרועו שמן המשחה תלויה באפונדתו. ושמא תאמר קטן היה, הרי הוא אומר ונשיא נשיאי הלוי, אלא שאין גדולה בפלטרין של מלך, שנאמר (משלי כ"ה:ו',) אל תתהדר לפני מלך.

גדולה ענוה שבה נתגדלו הלויים, שכל ישראל היו מהלכין כאחד, והם היו זקוקין לישב את כל כלי המשכן, ולא עוד אלא שטוענין בעגלה, ואפילו הכי לא נתגאו ולא אמרו אין אנו מקבלין עלינו, שאין גדולה בפלטרין של מלך, שנאמר (משלי כה, ו) אל תתהדר לפני מלך.

גדולה ענוה שבה נתגדל שאול, שהרי כשאמר לו שמואל (שמ"א ט, כ-כא) ולמי כל חמדת ישראל הלא לך ולכל בית אביך, והוא הקטין עצמו ואמר לו הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה, וכשבקשו למשוח אותו הטמין עצמו עד שהפילו גורלות, שנאמר (שם י, כב) ויאמר יי' הנה הוא נחבא אל הכלים.

גדולה ענוה שבה נתגדל דוד, שנאמר (שמ"ב ז, יח) ויבא המלך דוד וישב לפני יהוה ויאמר מי אנכי אדני אלהים ומי ביתי כי הביאותני עד הלום וגו', ואמר (תהלים כב, ז) ואנכי תולעת ולא איש.

שער ה
בענין תלמוד תורה

גדולה התורה שבה הבדיל הקדוש ברוך הוא את ישראל עמו מאומות העולם.

גדולה תורה שבזכותה הקדוש ברוך הוא מציל את ישראל מן היסורין, ולא ישלוט בהם היצר הרע, ושורה עליהם רוח הקדש.
גדולה תורה וגדול כתרה מכל הכתרים.
גדולה תורה שמאירה ללומדיה בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה וגו'.
גדולה תורה וגדול שכרה משכר הצלת נפשות ומשכר בנין בית המקדש.
גדולה תורה מכל כלי חמדה שבעולם, שזקני תורה כל זמן שהם מתישנין הן משביחין, שנאמר (איוב יב, יב) בישישים חכמה.
גדולה תורה שנקראת קדושה, שנאמר (משלי ט, י) ודעת קדושים בינה.
גדולה תורה שבזכותה ישראל נגאלין מן האומות, שנאמר (מלאכי ג, כב) זכרו תורת משה עבדי וגומר, וכתיב בתריה הנה אנכי שולח לכם את אליה וגו'.
גדולה תורה שנותנת חיים בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר (משלי ד, כב) כי חיים הם למוצאיהם וגו', וכתיב (שם ג, יח) עץ חיים היא וגו'.

שער ו
בענין המצות

גדולה מצוה שמנחלת לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר (משלי ד ד, ז ב) שמור מצותי וחיה.
גדולה מצוה, שכל המודה במצות ועושה אותם בלב שלם כאילו מודה בהקדוש ברוך הוא ובמציאותו ובאלהותו, שנאמר (ויקרא יא, מד-מה) והתקדשתם והייתם קדושים, כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים. כי אני יי' המעלה אתכם, על תנאי כך העלתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקבלו עול המצות, שכל המודה במצות מודה ביציאת מצרים וכל הכופר בעול המצות כופר ביציאת מצרים.

שער ז
בענין גמילות חסדים

גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, שהצדקה בממונו של אדם בלבד וגמילות חסדים בגופו ובממונו.
גדולה גמילות חסדים, שכל העושה חסד אפילו עם מי שאינו צריך הקדוש ברוך הוא משלם שכרו, כגון אברהם עם המלאכים והוא עומד עליהם (בראשית יח, ח), והלא דברים קל וחומר ומה מי שהוא עושה עם מי שאינו צריך, ראה מה פרע לו הקדוש ברוך הוא, מי שעושה חסד עם שצריך על אחת כמה וכמה.

גדולה גמילות חסדים שגזר דין ושבועה נקרע בה. מנין לגזר דין ושבועה שאינו נקרע, שנאמר (שמ"א ג, יד) ולכן נשבעתי לבית עלי וגו', אמר רבא בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה ובגמילות חסדים.

שער ח

בענין כבוד שבתות וימים טובים

גדולה שבת שהיא שקולה כנגד כל המצות, שכל המחלל שבת בפרהסיא או ע"א שניהם כנכרים לכל הדברים.

גדולה שבת שנתנה הקדוש ברוך הוא לבחון בה גירי הצדק, שהרי לא פי' מתרי"ג מצות אלא שבת בלבד, שנאמר (ישעיה נו, ו) ובני הנכר הנלוים וגו' כל שומר שבת וגו'.

גדולה שבת, שאין כהן גדול נכנס לעבודה אחר משיחתו עד שתעבור עליו השבת, שנאמר (שמות כט, ל) שבעת ימים ילבשם הכהן.

גדולה שבת שכשנתדלדלו ישראל ממעשים טובים לא עמדה להם אלא זכות השבת, שנאמר (מל"א כ, כט) ויחנו אלה נכח אלה שבעת ימים, עד שתעבור עליהם השבת.

ובימי יאשיהו היא שעמדה להם, שנאמר (מל"א יח, מד) בשביעית, שהזכיר להם השבת.

גדולה שבת שאינה נדחית אלא מפני סכנת נפשות, כגון חולה מסוכן או תינוק שנפל לים או לנהר או לבור, או כיוצא בזה.

שער ט

בענין כבוד אב ואם

גדול כבוד אב ואם שהעדיפו הקדוש ברוך הוא יותר מכבודו, שנאמר (משלי ג, ט) כבד את יי' מהונך, בלקט ושכחה ופאה ותרומות ומעשרות אם יש לך אתה חייב וכו', ונאמר בכבוד אב ואם (שמות כ, יב) כבד את אביך ואת אמך, בין יש לך בין אין לך, ואפילו אתה מחזר על הפתחים.

גדול כבוד אב ואם שהקישו הקדוש ברוך הוא לכבודו.

דרש רבי עוירא רבה אפיתחא דבי נשיאה מאי דכתיב (תהלים קלח, ד) יודוך יי' כל מלכי ארץ וגומר, מאמרי פיך לא נאמר אלא אמרי פיך, בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא אנכי ולא יהיה לך (שמות כ, ב-ג) אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך (שם כ, יב), חזרו להודות על המאמרים הראשונים.

שער י

בענין נשואי אשה

גדול נושא אשה, שמוכרין ספר תורה לישא אשה או ללמוד תורה.

גדול נושא אשה הגונה וכשרה שכל טובות שבעולם סובבין אותו וכל ישראל, שאין לו אשה שרוי בלא טובה בלא עזר וכו'.
גדולה הבטחה שהבטיח הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים, שנאמר (ישעיה לב, ט) נשים שאננות קומנה וגומר, אמר ליה רב לרבי חייא נשים במה זוכין, אמר ליה באקרויי בנייהו בבי רב, ובאתנויי להו בבי רבנן, ומתאחרין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן.

שער יא
בענין גדול בנים

גדול שכר גדול בנים על הדרך הנכונה והנכוחה, ואף על פי שצער גדול בנים קשה, אפילו הכי אל יתרשל אדם בגדול בניו, אמר רשב"א נוח לו לאדם לגדל לגיון אחד של זיתים בגליל ואל יגדל תינוק אחד בארץ ישראל.

שער יב
בענין משא ומתן

גדולה אמונה לפני מי שאמר והיה העולם, שבשכר אמונה שהאמינו בו שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות יד, לא) ויאמינו בייי', וכתיב בתריה אז ישיר משה וגו'.
גדול האמת שהוא אחד מג' עמודים שהעולם עומד עליהם, דתנן (אבות פ"א מי"ז) רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום. **גדול** האמת, שכל מי שעושה מלאכתו באמת עם הבריות כאלו קיים התורה כלה, שנאמר (תהלים קיט, קמב) צדקתך צדק לעולם וגו', הא למדת שכל מה שנברא בו' ימי בראשית שהוא קיים על האמת.

שער יג
בענין הדין

גדול המשפט שקרא הקדוש ברוך הוא שם כסאו משפט, שנאמר (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך.
גדול המשפט, שהשונא אותו אין רפואה למכתו, שנאמר (איוב לד, יז) האף שונא משפט יחבוש. ואין חבישה אלא רפואה, שנאמר (תהלים קמז, ג) ומחבש לעצבותם.
גדול המשפט, שלא חזר העולם לתהו ובהו אלא על המשפט. והיכן בדור המבול, שנאמר (איוב ד, כ) מבלי משים לנצח יאבדו. המשים הזה אין אנו יודעים מה הוא, אלא שלמדנוהו בואלה המשפטים אשר תשים וגו' (שמות כא, א), הרי המשים הוא הדין.
גדול המשפט שבעון חוסר המשפט הרבים נענשו.

גדול המשפט שבו נמחלין עונותיהן של ישראל, שנאמר (ישעיה ד, ד) אם רחץ יי' את צואת בנות ציון וגומר ברוח משפט וגומר.

שער יד

בענין השמח בחלקו

גדול הנהנה מיגיעו יותר מיראת שמים, שביראת שמים כתיב (תהלים קכח, א) אשרי כל ירא יי', ובמלאכה הוא אומר (שם קכב, ב) יגיע כפיך כי תאכל וגומר, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא.

ולא שרתה שכינה על משה אלא מתוך מלאכה, שנאמר (שמות ג, א) ומשה היה רועה וכתיב וירא מלאך יי'.

גדולה מלאכה שכמה בריות ברא הקדוש ברוך הוא בעולמו ולא מסר מלאכה אלא לבני אדם בלבד. וכן היה רבי מאיר אומר ראית מימיך ארי סבל דוב קייץ שועל חנוני או אחד מהחיות עושה מלאכה. למה לא ניתנה להם מלאכה, לא מפני שהם טפלים, אלא מפני שהמלאכה עדיפא.

גדולה מלאכה שכל הנביאים התעסקו בה, ביעקב כתיב (בראשית ל, לא) אשובה ארעה צאנך וגומר. משה רבינו ע"ה, ומשה היה רועה וגו' (שמות ג, א). דוד ע"ה, ויקחהו ממכלאות צאן (תהלים עח, ע). עמוס, כי בוקר אנכי ובולס שקמים (עמוס ז, יד).

גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר (שמות לט, מג) וירא משה את כל המלאכה וגומר ויברך אותם משה. ומה ברך אותם אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם. וכן היה, שנאמר והענן מלא את המשכן.

גדול השמח בחלקו והמתפרנס ממלאכתו, שבמדה הטובה הזאת ניצול מכמה עבירות, מן הקנאה והחמוד ומן הגנבה והגזל.

שער טו

בענין הכעס והחמה

גדול המעביר על מדותיו ואינו כועס, שהקדוש ברוך הוא אוהב אותו ושומע תפלתו, דתניא (פסחים דף קיג ע"ב) שלשה הקדוש ברוך הוא אוהבן, מי שאינו כועס, ומי שאינו משתכר, ומי שאינו עומד על מדותיו.

גדול המעביר על מדותיו ואינו כועס, שכל הכועס נקרא רשע, שנאמר (תהלים קיב, י) רשע יראה וכעס.

שער טז
בענין החנופה והליצנות

גדול ענשה של חנופה שהיא שקולה כנגד ע"א וג"ע וש"ד.
גדולה ענשה של חנופה, שכל המחניף כאילו עובר על תורה שבכתב ותורה שבעל פה, שנאמר (ישעיה כד, ה) והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות חלפו חוק, תורה אין כתיב אלא תורות.

שער יז
בענין אהבת חברים

גדול השלום ושנאוי המחלוקת, שאפילו עובדין ע"א כביכול אין שכינה יכולה לנגוע בהם, שנאמר (הושע ד, יז) חבור עצבים אפרים.
גדול ענשה של שנאת חנם, שהחריבה ירושלים ובית המקדש, וסמך לדבר *איכה *ישבה *בדד *העיר ראשי תיבות איב"ה. תניא, מקדש שני שהיו עוסקין בתורה וגמילות חסדים מפני מה חרב, מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע"א וג"ע וש"ד.

שער יח
בענין לשון הרע

גדול ענשו של לשון הרע מעונש ע"א וג"ע וש"ד, מע"א דכתיב (שמות לב, לא) אנא חטא העם הזה וגו', גלוי עריות (בראשית לט, ט) הרעה הגדולה, ש"ד (שם ד, יג) גדול עוני מנשוא. בכלן נאמר גדול או גדולה, ובלשון הרע גדולות, שנאמר (תהלים יב, ד) לשון מדברת גדולות.
גדול עונש נבלות הפה, דתניא כל המנבל את פיו אפילו נחתם גזר דינו של ע' שנה לטובה נהפך עליו לרעה.

שער יט
בענין כסוי הסוד

גדול כסוי הסוד שכל המגלה סוד חברו כאילו שופך דמים, שנאמר (ויקרא יט, טז) לא תלך רכיל וגו'.
גדול המכסה סוד חברו, שהוא מקיים מחשבות חברו, ואם אינו מכסהו הוא מפר מחשבתו, ולא יתקיים הדבר מפני שהוא מגלהו.

שער כ
בענין דרך ארץ

גדולה דרך ארץ שהיא שקולה כנגד כל התורה כדדרש בר קפרא אי זו היא פרשה קטנה שכל גופי התורה תלויין בה, הוי אומר זו דרך ארץ, שנאמר (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו וגומר.

גדולה דרך ארץ שהיא שקולה כנגד כל התורה. גדולה דרך ארץ שכל מי שיש בידו דרך ארץ הוא אוהב להקדוש ברוך הוא ולבריות.

גדול השלום

גדול השלום שעליו העולם קיים, דתנן (אבות פ"א מי"ז) רבן שמעון בן גמליאל אומר על ג' דברים העולם קיים וכו'.

גדול השלום ששם הקדוש ברוך הוא שנכתב בקדושה ימחה על המים להטיל שלום בין איש לאשתו. רבי מאיר היה יושב ודורש בליל שבת, והיתה אשה אחת שם ששומעת קולו וערב לה, המתינה שם עד שנשלם והלכה לביתה ומצאה הנר שכבה, אמר לה בעלה היכן היית אמרה לו הייתי יושבת ושומעת קולו של דרשן אחד, נשבע לה שלא תכנסי לשם עד שתרוקי בפניו, טרדה מביתו ועשתה שלשה חדשים חוצה, עד ששמע רבי מאיר בא אליה ומצאה עם הנשים, אמר שמא יש בכם מי שיודעת ללחוש את העין שעיני מרדה עלי, אמרו לה שכינותיה הרי המקום כבר עשה רצונך להכשילו ותרוקי בפניו ותצא, אמר לה אמרי, אתה אמרת פעם אחת, כבר רקקתי ז' פעמים. אמרו לו תלמידיו כל כך בזית את התורה, אמר להם דיו לעבד להיות כרבו, לא די למאיר שיהא שוה לקונו, שהרי שמו הגדול שנכתב בטהרה ימחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו.

גדול השלום, שלא התחיל הקדוש ברוך הוא לבראת דבר בעולמו אלא בדבר שהוא שלום, ואיזה זה האור, שנאמר (בראשית א, ג) ויאמר אלהים יהי אור. ומנין שהוא שלום, שנאמר (ישעיה מה, ז) יוצר אור ובורא חשך עושה שלום. מכאן אמרו ז"ל (שבת כג ע"ב) נר ביתו וקדוש היום נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. פירוש האור נקרא שלום, לפיכך מקדימין הנר שהוא אור ושלום ליין.

רבי שמעון בן חלפתא אומר שאין כלי מחזיק ברכה אלא שלום, שנאמר (תהלים כט, יא) יי' עוז לעמו יתן וגו'.

גדול השלום שכשמלך המשיח בא אינו פותח תחלה אלא בשלום, שנאמר (ישעיה נב, ז) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר וגו'.

גדול השלום מן הברכה ומן השמירה, שהוא מסיים בו, כיצד, יברכך יי' (במדבר ו, כד-כו), זו ברכת פרי האדמה, ולדות האדם ולדות הבהמה, וכן הוא אומר (דברים כו, טו) השקיפה ממעון קדשך וגו'. וישמרך, מן הגייסות, וכן הוא אומר (תהלים לא, כד) אמונים נוצר יי'. יאר יי' פניו אליך, אלו טעמי תורה ודקדוקיה, וכן הכתוב אומר (משלי ו, כג) כי נר מצוה וגו'. ויחנך, שימשוך עליך חוט של חסד, וכן הוא אומר (דברים כח, י) וראו כל עמי ארץ וגו'. ישא יי' פניו אליך, שאם ידין עונותיך כנגד זכויותיך ביום הדין יכריע לך כף מאזנים של זכויות, וכן הוא אומר (תהלים פה, ג) נשאת עון עמך וגו'. ואף על פי כן השלום חביב מכלם שהוא באחרונה שנאמר, וישם לך שלום.

גדול השלום שניתן לבעלי תשובה שנאמר (ישעיה נז, יט) בורא ניב שפתים וגו'.

גדול השלום, ששמו של הקדוש ברוך הוא נקרא שלום, שנאמר (שופטים ו, כד) ויקרא לו יי' שלום. מכאן אמרו ז"ל שאין שואלין בשלום לא בבית הכסא ולא בבית המרחץ ולא במקום הטנופת.

וגרסינן באבות דרבי נתן (פי"ב) הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום וגו', מלמד שהיה אהרן שואל בשלום בוגדי ישראל ורשעי ישראל, וכשהיה אחד מהם מבקש לעשות עבירה היה אומר אוי לי מחר יבא אהרן ושואל בשלומי היאך אני משיבו, והיה בוש ולא היה סורח. וכן איש שהיה צוהב את חבירו, היה אהרן הולך אצלו ואומר לו בני למה צהבת חבירך, עתה בא אצלי והיה בוכה ומתחנן ואומר אוי לי שצהבתי את חבירי שהוא גדול ממני, שהרי עומד בשוק, לך בחסדך ובקש ממנו מחילה, וכך אומר לחבירו, כיון שיצאו לשוק ופגעו זה בזה היו מגפפין ומנשקין זה את זה, וכך היה אהרן עושה כל הימים עד שהיה מטיל שלום בין איש לחבירו.

וכן איש שהיה צוהב את אשתו ומשלחה מביתו, היה אהרן עושה שלום ביניהם, אם סרח האיש על האשה, אומר לה אהרן הריני עורבו שלא יכה אותך יותר ולא יקללך מעתה. וכן אומר לאיש הריני עורבה שאינה סורחת עליך מעתה. וכן היה עושה כל הימים עד שעושה שלום בין איש לאשתו, והיתה האשה מתעברת ויולדת ואומרת לא ניתן לי הבן הזה אלא בזכות אהרן, והיו קורין שמו אהרן. ואמרו ז"ל יותר מג' אלפים בישראל היה שמם אהרן. וכשמת חלצו יותר מכ"ד אלפים בנים ובני בנים, ולכך נאמר (במדבר כ, כט) ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל.

ועוד דרש בר קפרא שאפילו העליונים צריכין לשלום, שנאמר (איוב כה, ב) המשל ופחד עמו וגו', כיצד, הרקיע הוא של מים, שנאמר (תהלים קד, ג) המקרה במים וגו' והכוכבים הם של אש, שנאמר (תהלים קמח, ב) הללוהו כל כוכבי אור, והם בשלום זה עם זה, לא הם מרתיחין את הרקיע ולא הרקיע מכבה אותם, לכך נאמר עושה שלום במרומיו. המלאכים הללו גופיהן ברואים מן המים וקפואין ועומדין כזכוכית שנאמר (דניאל י, ו) וגויתו כתרשיש, וראשיהן של אש שנאמר ומראיהן כמראה הבזק, וכתיב (שם) ועיניו כלפיד אש, לא זה מרתיח את זה ולא זה מכבה את זה, הה"ד עושה שלום במרומיו. מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ולא פגימת הקשת, אלא כשהלבנה מתחלת לחסר מתחלה חסרה מן הצד הרחוק מן החמה, והקשת לעולם אחורי החמה, שאילו היתה לפניה היו אומרים עובדי החמה ראו כחו של אלהינו שהקשת לפניו ויורה חצים, ויתחזק ידי עובדי ע"א.

דבר אחר עושה שלום במרומיו, הכריע בין העליונים והתחתונים, כיצד ביום ראשון ברא השמים והארץ מן העליונים ומן התחתונים, בשני ברא מן העליונים, שנאמר (בראשית א, ו) יהי רקיע. בג' ברא מן התחתונים (שם א, יא) שנאמר תדשא הארץ וגו'. בד' ברא מן העליונים, שנאמר (שם א, יד) יהי מאורות וגו'. בה' ברא מן התחתונים שנאמר תוצא הארץ. בששי ברא את האדם, אמר אם אני בוראו מן העליונים הרי זו מוספת על התחתונים בריה אחת, מה עשה בראו מן העליונים ומן התחתונים, שנאמר (שם ב, ז) וייצר יי' אלהים את האדם עפר, הרי מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים מן העליונים, לכך נאמר עושה שלום במרומיו. ומה אם העליונים שאין ביניהם לא שנאה ולא קנאה ולא תחברות צריכין שלום, תחתונים שיש בהם כל המדות הללו על אחת כמה וכמה.

גדול השלום שלא שבח הקדוש ברוך הוא לאהרן אלא בשלום, שנאמר (מלאכי ב, ה) בריתי היתה אתו החיים והשלום, ונתן לו מה שלא נתן לשום אדם ולא אפילו מקצת מלאכי השרת, שיכנס לפני לפנים, מה שאין אדם יכול ליכנס לשם אפילו אותם שכתוב בהם (יחזקאל א, י) ודמות פניהם פני אדם, שנאמר (ויקרא טז, יז) וכל אדם לא יהיה וגו'.

גדול השלום שבו נתבשר דוד, שנאמר (דה"א יב, יט) ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים וגו'.

גדול השלום שהוא קודם לשבחו של הקדוש ברוך הוא, שכן מצינו כשבא יתרו אצל משה רבינו ע"ה לא פתח לו לא ביציאת מצרים ולא בקריעת ים סוף ולא בעשרת הדברות ולא במן ולא בשלו, אלא בשלום, שנאמר (שמות יח, ז) וישאלו איש לרעהו לשלום וגו' ואחר כך ויספר משה וגומר.

גדול השלום, שכל מצות שעושין הרשעים בעולם הזה נותן להם שכרם בעולם הזה, וכגון חיים ובנים ועושר ונכסים, חוץ מן השלום, שנאמר (ישעיה מח, כב) אין שלום אמר יי' לרשעים.

גדול השלום, שאפילו עשה אדם כמה מצות ולא עשה שלום אין בידו כלום, שכן מצינו ביהוא שעקר ע"א מישראל והשמיד בית אחאב והרג לאיזבל, ולפי שלא עלה בידו שלום כאילו לא עשה כלום, שנאמר (מל"ב ט, יח) וילך רוכב הסוס לקראתו ויאמר כה אמר המלך השלום ויאמר יהוא מה לך ולשלום סוב אל אחרי.

גדול השלום שהוא קודם למלחמת הרשות, כדגרסינן באלה הדברים רבה (ה, יד) וקראת אליה לשלום (דברים כ, י), ראה כמה כחו של שלום, שכשפרע הקדוש ברוך הוא לעמון ומואב מנע מהם השלום, שנאמר (דברים כג, ז) לא תדרוש שלומם וגומר.

וגרסינן בעירובין ירושלמי (פ"ג ה"ב), אמר רבי יהושע הלוי מפני מה מערבין בחצרות, מפני דרכי שלום, מעשה באשה אחת שהיתה שנואה לחברתה, שלחה עירובה ביד בנה, נסבתיה וגפפתיה ונשקתיה, אתא לגבי אימיה אישתעי לה עובדא, אמרה הכדין רחימת לי ולא הוית ידענא, מתוך כך עשו שלום ביניהם, הה"ד (משלי ג, יז) וכל נתיבותיה שלום.

גדול השלום, שלא גלו אבותינו עד שהניחו השלום ותפסו המחלוקת לפיכך גלו לבין האומות, שנאמר (איכה ג, יז) ותזנח משלום נפשי וגו'. ומיום שחרב בית המקדש נתמעט השלום, שנאמר (ירמיה כה, לז) ונדמו נאות השלום.

ואנו חייבים לדרוש איש בשלום רעהו, וכן אנו חייבים לדרוש את שלום ירושלים בית קדשנו ותפארתנו, שנאמר (ירמיה כט, ז) ודרשו את שלום העיר וגו' כי בשלומה יהיה לכם שלום.

וכשיבא מלך המשיח שיגלה במהרה בימינו בשלום ויושיע אותנו, שנאמר (ישעיה נה, יב) כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה. וכתיב (שם ס, יז) ושמתי פקדתך שלום.

וברכת הארץ בשלום, שנאמר (זכריה ח, יב) כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן יבולה וגומר.

ארץ ישראל מתרוממת בשלום, שנאמר (תהלים קמז, יד) השם גבולך שלום.

ובזכות השלום הקדוש ברוך הוא מכין כסאו של דוד, שנאמר (תהלים עב, ז) יפרח בימיו צדיק ורב שלום. וכן בשלום מכין כסאו וכסא זרעו אחריו ובונה לו בית נאמן לעולם, שנאמר (שמ"ב כב נא, תהלים יח נא) מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם.

תושלבע